De Gids. Jaargang 7

bron
De Gids. P.N. van Kampen, Amsterdam 1843.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001184301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

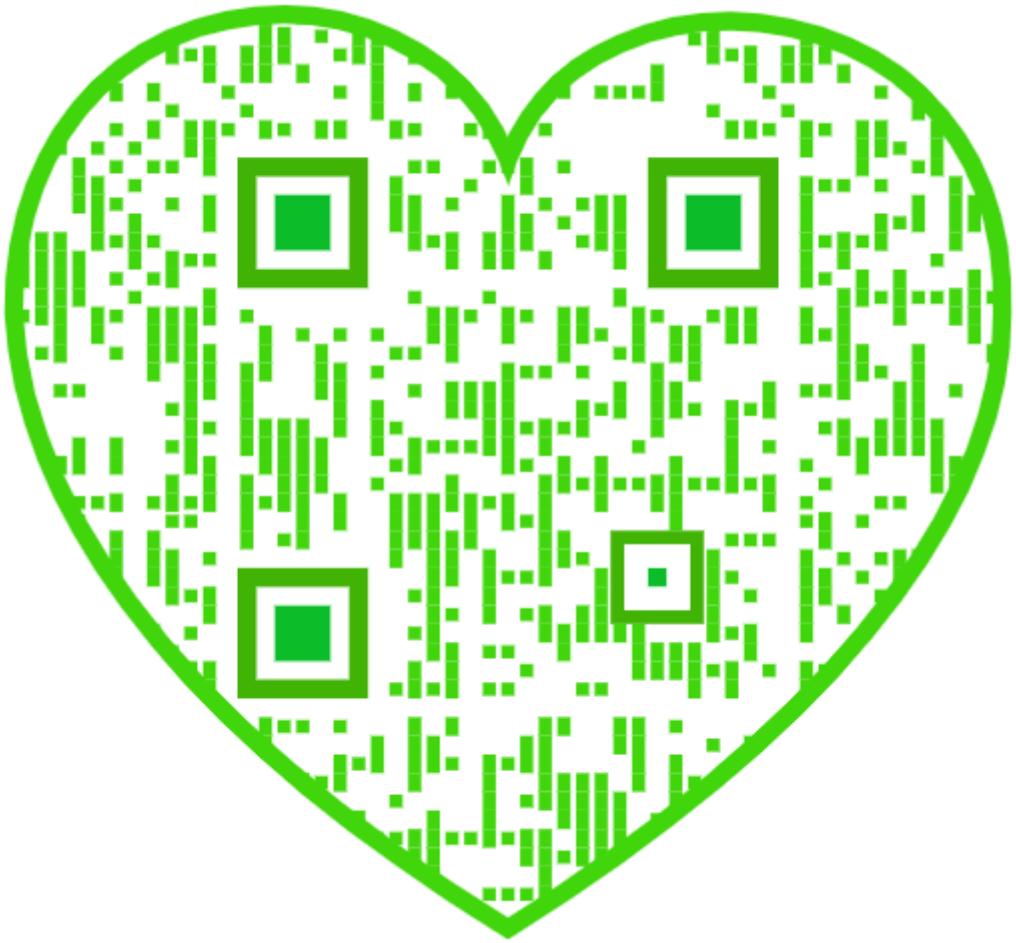

Boekbeoordeelingen.

De zedeleer en staatkunde der Jesuiten, uit de Schriften van de voornaamste Theologen hunner orde opgemaakt door *J. Ellendorf*. Met de noodige bekorting uit het Hoogduitsch vertaald door *L.A.C. Reigersberg*, V.D.M. te Nijkerk. Te Groningen, bij A.L. Scholtens. 1841.

De Schrijver van het Werk, dat wij aankondigen, is sedert eenige jaren uit menig Geschrift ook onder ons bekend geworden. Zijn: *Bernhard von Clairvaux; Thomas Becket, Die Karolinger und die Hierarchie ihrer Zeit; Die katholische Kirche Preussens*, en menig kleiner Geschrift, beide in de Hermesiaansche en Keulsche twisten, hebben hem aan de geleerde wereld, zijn onlangs in het Nederduitsch vertaald: *Geschiedoordeelkunding Onderzoek, Is Petrus te Rome, en aldaar Bisschop geweest*? heeft hem aan ons publiek doen kennen. Hij is een grondig Historicus, die aan geleerdheid scherpzinnigheid, en aan eenen vrijen blik heiligen eerbied en vurigen ijver voor regt en waarheid paart. Hij is Katholijk, en opregt zijner Kerk toegedaan, en daarom een ijverig tegenstander van het woelen en drijven eener Hierarchie, die, tot bereiking van hare heerschzuchtige bedoelingen, in de Kerk het meer en meer doorbrekende licht uitdooven, de meer en meer verworvene vrijheid wil aan banden slaan. Zijne denkwijze heeft hij treffend uitgesproken in de Voorrede voor zijnen *Bernhard von Clairvaux*, en aan het slot van zijnen *Thomas Becket*. In de eerste schrijft hij: ‘Ik heb alle achting voor de Hierarchie, als de Dienares der Kerk, de Verkondigster van het Evangelie, de Uitdeelster van de verborgenheden der Genade, die CHRISTUS aan zijne Kerk heeft toebetrouwd. Maar deze achting zal

mij niet wederhouden tegen hen op te treden, die beweren, dat de Hierarchie ambtswege aan alle berisping onttrokken is. Waar zij openlijk voor de menschen tegen God en de menschheid gezondigd heeft, daar moet zij voor den grooten, onomkoopbaren Regter van al het menschelijke, de Geschiedenis, te regt staan. Hiervan kan geene magt, ook die der sleutelen niet, haar bevrijden, dewijl deze geene feiten, geene daden kan opheffen. Zoo is mijne meening. De belangen der Geschiedenis zijn de belangen der Waarheid, en alzoo die der menschheid, wier hoogste goed de waarheid is. Aan haar zijn de belangen der Hierarchie verre ondergeschikt, want deze zijn gewoonlijk slechts de belangen van eenen stand, van de Geestelijkheid.' En aan het slot van zijnen *Thomas Becket* schrijft hij aan GÖRRES: 'Wij zijn beide Katholieken, zonen van ééne moeder; dat hebben wij gemeen. Maar hoe zich deze Kerk aan het oog van onzen geest voordoet, hoe zij zich vertoont in den spiegel der Geschiedenis, dat scheidt ons. Dit echter schaadt niet. Dat elk onzer op zijne wijze naar het *ware* en *goede* streve, en één doelwit verbeidt aan het einde ons allen.'

ELLENDORF is geheel kweekeling der Geschiedenis, en daarom, als dankbaar leerling, ijverig voorstander van hare waarheid. Deze is hem heilig; haar kan zijn eerlijk hart niet verloochenen; haar moet zijne liefde uitspreken zonder aanzien van personen of belangen, al waren deze het voorwerp van zijne eigene ingenomenheid en eerbied. Hieraan is ook het bovenstaande Werk zijnen oorsprong verschuldigd. Opgevoed, gelijk hij in de Voorrede verhaalt, in eenen kring, in welken men de Jezuïten hoog vereerde, was hij gewoon alles, wat hij tegen de Orde hoorde of las, reeds van te voren voor leugen en laster te houden. Doch sedert hij zich aan de studie der Geschiedenis wijdde, en daarin tot aan de tijden der Reformatie gekomen was, moest hij ook omtrent de Jezuïten *onderzoeken*. Hij las de geschiedenis der Orde, van WOLF. Daardoor reeds werden zijne denkbeelden aanmerkelijk veranderd. Maar was hunne moraal waarlijk zoo slecht, als WOLF hun verweet? Deze beriep zich gedurig op PASCAL'S *Lettres provinciales*. ELLENDORF, uit de heerlijke *pensées* van PASCAL met diepe achting voor hem vervuld, las zijne *Lettres*. En hij leerde, althans van de zijde hunner Zedeleer, de Orde verachten en verfoeijen. Maar nog schortte hij zijn oordeel op. Waren de aanhalingen van PASCAL echt? Te *Munster*, waar de Bibliotheek eene rijke Verzameling van

Jezuïtische Moraal-Theologen bezit, vergeleek hij ze, en - zij waren echt. Hij onderzocht verder zelf, en maakte uittreksels uit eene groote menigte hunner Schriften; en nu - hier moge hij zelf spreken: ‘Ik bemin met geheel mijn hart de Katholieke Godsdienst en de door haar geleerd wordende Christelijke Zedeleer. De schrikbarende verwoesting en verwarring, door de orde van JEZUS in haar aangerigt, hadden mij verontrust. En daar verheft zich nu in mijne Kerk eene partij die de terugroeping van zulk eene orde verlangt: zou ik zwijgen mogen, daar ik spreken kan? Zou ik werkeloos toezien, dat zich in onze gewesten een Genootschap nestele, hetwelk door zijne Zedeleer alle zedelijkheid tot in hare levensaderen vergiftigt, dat met de heilige Leer van JEZUS spot, de edelste en heilzaamste instellingen onzer Kerk beleedigt, verstoort en haar voor het oog der wereld honen durft? Ik heb mijn Vaderland lief; ik hoorde, dat eene zekere partij den Jezuïten de opvoeding onzer jeugd, de Godsdienstige leiding van ons Volk weder in handen geven wilde. Zou ik mogen zwijgen, daar ik spreken kan, terwijl ik de bewijzen voor mij heb liggen, dat deze orde jeugd en volk verderft, hen eenen gloeijenden haat tegen onze Protestansche medebroeders inboezemt, de pest van het Fanatismus in de geruste harten overbrengt, en, door vrede, eendragt en liefde te verstoren, de kracht van *Duitschland* verlammen zou?’

Wij weten, dat ook in ons Vaderland eene zekere partij hetzelfde wil. Voor wie het nog niet wisten of niet geloofden, heeft de *Evangelische Kerkbode* dit, in zijn belangrijk Stuk: *Over de Paters Redemptoristen*, N°. 36, 1842, zonneklaar aan het licht gebragt. Wij wenschen het waarachtige belang ook der Katholijke Kerk, wij hebben ons Vaderland hartelijk lief. En daarom verblijden wij ons, dat ELLENDORF, door eene goede vertaling van zijn Werk, ook onder ons spreken kan. Mogten wij door ons verslag daartoe medewerken! Wij wenschen het te dien einde zóó in te rigten, dat wij het Werk doen kennen, en veler aandacht daarop vestigen.

In het eerste, en verreweg uitvoerigste, gedeelte geeft ELLENDORF een *systeem* van Jezuïtische moraal, of misschien wel een *Jezuïtisch systeem* van moraal. Dit laatste zouden wij opmaken uit zijne betuiging (Voorrede, bl. 28): ‘Ten aanzien van het eerste Deel heb ik den beroemden Jezuït ESCOBAR, met name deszelfs bekende Moraal-Theologie, ten grondslag gelegd, en heb deze laatste punt voor punt opgevolgd.’ Hieraan zal

dan ook de geheel onlogische orde van het systeem grootendeels te wijten zijn, ofschoon ook ELLENDORF hier onjuistheden begaat, die wij ons naauwelijks verklaren kunnen. Men oordeele, terwijl wij den hoofdinhoud der Zedeleer opgeven. *Eerste Afdeeling*, Algemeene Grondstellingen der Jezuïtische Zedeleer. Deze worden in het *eerste Hoofdstuk* behandeld, en zij zijn: Het Probabilismus (de leer der waarschijnlijkheden); de *methodus dirigendae intentionis* (de wijze, om zijn oogmerk te regelen naar de omstandigheden); de *restrictio mentalis* (het voorbehoud zijner ware meening). Maar het *tweede* en *derde* Hoofdstuk bevatten: De leer omtrent de X geboden - en dus geene *algemeene* grondstellingen meer, maar *bijzondere* Zedeleer. De *tweede Afdeeling* draagt ten opschrift: *Vervolg der Jezuïtische Zedeleer*. Een vervolg in eene nieuwe Afdeeling! En is niet alles, ook wat in de 3de en 4de Afdeeling voorkomt, vervolg der Jez. Zedeleer? Dit opschrift kan alleen aan ELLENDORF te wijten zijn. De Afd. handelt over de *Kerkelijke Geboden*. De natuurlijke verdeeling lag voor oogen. Afd. I: Algemeene Grondstellingen. Afd. II: Goddelijke Geboden. Afd. III: Kerkelijke Geboden. In de *derde* Afd. wordt nu over *de Zonde* gehandeld. Maar hieronder komen, §. 3, Geloof, Hoop en Liefde; §. 4, het Gebed; §. 5, de Horae; §. 6, de Beneficiën; §. 7, de monnikorden, voor. Geheele verwarring dus. De 4de Afd. bevat de leer aangaande *de Sacramenten*. Maar hier wordt nu veel behandeld, wat reeds in de tweede Afd. onder de Kerkelijke Geboden moest besproken worden, als de *Biecht* en het *Avondmaal*, en dus onaangename herhaling veroorzaakt. Misschien heeft ELL. zich van dezen gebrekkigen vorm niet willen ontslaan, om zelfs alle verdenking te voorkmen, alsof hij, door willekeurige schikking, dit of dat gedeelte in een ander licht deed voorkomen. Wij kunnen het echter naauwelijks hieraan toeschrijven, omdat het geheel zoo weinig een waar systeem uitmaakt, dat de deelen en onderdeelen bijna ieder op zich zelve staan, en geen inwendig verband ze vereenigt. Ook verlaat hij bij de Biecht ESCOBAR, en volgt TAMBURINI. Daarom moeten wij deze wanorde als een gebrek in ELLENDORF'S Werk beschouwen, dat het zeer ontsiert, de waarde daarvan ver mindert, en den indruk verzwakken zal. En het is te bejammeren bij een Werk, welks bestemming is, in de dienst der waarheid eene groote en misschien nog lang blijvende behoefte te vervullen; in een Werk, tot welks zamenstelling weinigen door de gelegenheid in staat zijn, en naauwelijks in iedere eeuw

een enkel man, door zoo veel aanleiding als vroeger PASCAL, en nu ELLENDORF, den moed, den ijver, de volharding bezitten zal.

Evenwel, ontneemt dit gebrek veel aan de waarde van het Werk als systeem, en hindert het in de lezing er van, het kan niets ontnemen aan deszelfs belangrijkheid als authentieke en volledige opgave van de Jezuïtische Zedeleer. In dit opzigt heeft het naast en zelfs boven PASCAL'S *Lettres provinciales*, die zulk eene volledigheid niet bepaald bedoelde, hooge waarde, ofschoon de laatste, ook na ELLENDORF'S Geschrift, om vorm en stijl en polemische taktiek, het onovertroffen meesterwerk blijven. Ongeveer 150 Jezuïtische Schrijvers heft ELL. geeiteerd, en omtrent elke deugd of ondeugd, omtrent elken pligt of regel, over welke zij handelen, hooren wij de eigene woorden, meestal van vele hunner.

Op zich zelf en voor de Geschiedenis is het belangrijk den geest der eenmaal zoo magtige Orde op zulk eene wijze uit hare eigene Schriften te leeren kennen. Maar dubbel belangrijk is dit in onzen tijd. Sedert de herstelling der Jezuïten, in 1814, hebben zich gedurig en bij toeneming, in het geheim aan de Hoven en in de Raadzalen der Vorsten, en in het openbaar door Tijdschriften en Dagbladen, stemmen ter gunste der Orde doen hooren. De gruwelen, door haar gepleegd, kon men in het verledene laten rusten; van hare vroegere verdiensten jegens onderwijs en geleerdheid kon men uit de Geschiedenis groote dingen herinneren, en ligt maakte men of maakten zich velen diets, dat, wat van den verderfelijken geest van zulk eene Orde gezegd werd, voor enkel logen en laster te houden was. Dit vond te gereeder ingang, omdat de goddelooze ongeregtigheid der beginselen en stellingen, die men als de hare voordroeg, aan het ongeloofelijke grenst. En toch blijkt het, gelijk uit PASCAL'S citaten, zoo nu nog meer uit ELLENDORF'S Verzameling van Jezuïtische uitspraken en regelen, dat die beginselen en stellingen werkelijk de hunne zijn. Des te meer is het dan noodig, daarvoor aller oogen te openen. Hierom deelen wij, in ons Verslag uit ELLENDORF'S Werk, eenige van hunne algemeene grondstellingen en eenige van hunne leeringen omtrent de Goddelijke en Kerkelijke Geboden mede.

Algemeene Grondstellingen. Het Probabilismus. Dit is, naar de Jezuïten zelve, het a, b, c hunner Zedeleer. Geoorloofd is alles, wat probabel is, waarvoor eene *waarschijnlijke* meening is aan te voeren; en waarschijnlijk is reeds eene meening, wanneer zij ook slechts door eenen enkelen *doctor gravis et probus*

(Leeraar van gezag en vroomheid - Jezuït) is geuit. Zoo zegt EMANUEL SA: ‘Men kan doen, wat men volgens eene waarschijnlijke meening voor geoorloofd houdt, schoon ook iemands geweten het tegendeel voor zekerder houdt.’ LAYMANN: ‘Ik geloof, dat een Leeraar geen kwaad doet, met den vrager een' raad te geven, die door dezen of genen Geleerde voor probabel is verklaard, ook in geval hij voor zich zelven de zekerste overtuiging heeft, dat zij valsch is.’ VASQUEZ: ‘Een biechtvader kan zijn biechtkind de minder waarschijnlijke meening voor de praktijk aanraden, ja hij zal zich als raadgever des te meer aanbevelen, hoe meer hij dat aanraadt, wat ligter is, en met minder nadeel kan volbragt worden.’ FAGUNDEZ: ‘Het zou waarlijk de gewetens ondragelijk drukken, en voor eene geheele menigte van gewetenstwijfelingen de deur openzetten, wanneer wij altijd en overal de regte meening opzoeken en volgen moesten.’ SANCHEZ: ‘Voegt men daarbij, dat de verborgenheden van ons geloof zoo verheven zijn, en dat de Christelijke Zedeleer zoo zeer tegen de wetten van vleesch en bloed inloopt, zoo kan ook de hooste waarschijnlijkheid niet toereikend geacht worden, om iemand te verpligten, dat hij er aan gelooven moet.’

De *methodus dirigendae intentionis*. De waarde eener daad hangt van de bedoeling af. Zorg derhalve, dat gij het kwaad niet doet met opzet om kwaad te doen, maar om eenig ander geoorloofd en geliefkoosd doel te bereiken. Één voorbeeld kan hier volstaan. ‘Een zoon,’ zegt HURTADO, ‘kan zich, zonder eene doodzonde te begaan, over den dood zijns vaders verblijden, *wijl* hij nu zijne goederen erft, en de bezitter eener kerkelijke prebende over den dood desgenen, wien hij het jaarljksch pensioen betalen moet. En gelijk zij zich over dien dood mogen verheugen, zoo mogen zij ook, op denzelfden grond, dien wenschen, wanneer het slechts niet uit haat of eene andere zondige beweegreden voortkomt.’

De *restrictio mentalis*. Zij leert, hoe men, door iets anders te zeggen, dan men denkt, bedriegen kan, zonder bepaaldelijk te liegen. Haar eerste regel is, volgens SANCHEZ, deze: ‘Zoo dikwijls woorden eene dubbelzinnige beteekenis hebben, maakt men zich aan geene leugen schuldig, wanneer men ze in dien zin gebruikt, welken men zelf daaraan geven wil, ofschoon ook de hoorder ze blijkbaar in eene andere beteekeenis opvat.’ FILLIUCCIUS zegt: ‘Om het regt gebruik van dubboelzinnigheden te bevorderen, kan men lieden van de noodige

kennis en scherpzinnigheid twee wegen voorstellen. De eerste is deze: Men schuive tusschen duidelijke woorden zachtkens eene *restrictio mentalis* in. Indien iemand dus *zweren* wil, dat hij eene zekere daat niet begaan heeft, zoo zou de eed moeten luiden: Ik zweer, dat ik (nu volgt de restrictio) *heden* dit of dat niet gedaan heb. De tweede weg is, wanneer ik mij bedien van dit formulier: Ik zweer (en nu fluisterend als restrictio mentalis daarbij gesproken), *dat ik zeg*, dat ik aan deze of gene misdaad onschuldig ben.'

Dit zij genoeg van de grondstellingen der Jezuïten-moraal. In de tweede plaats iets van hunne leeringen omtrent bijzondere *Goddelijke Geboden. De liefde tot God*. Van deze hebben zij zoo weinig begrip, dat ESCOBAR de onzinnige vraag opwerpt: Hoe dikwijls men verschuldigd is God lief te hebben? HENRIQUEZ meent, dat men, buiten het stervensuur en den aanvang van het gebruik des verstands, alle vijf jaren van den tusschenliggenden tijd daartoe verpligt is. SIRMOND vindt zoo weinig vaste tijdsbepaling bij de Vaders, dat hij besluit, en aan het bewijzen van deze meening de geheele tweede Verhandeling van zijne '*défense de la vertu*' toewijdt, dat men tot niets meer verbonden is, dan tot het onderhouden der overige geboden Gods, zonder eenigzins noodig te hebben, de toegekeerdheid en liefde tot God in ons te verlevendigen en te onderhouden. Ja, PINTEREAU schrijft: 'Het was billijk en regtvaardig, dat God in het N.T. der genade, dat harde en zware gebod, om tot verkrijging der regtvaardiging een volkomen berouw te hebben, en de daad der liefde tot Hem te oefenen, ophief; billijk was het, zeg ik, dat hij de sacramenten instelde, die het gebrek aan liefde vergoeden moesten, en geene zoo moeijelijke gemoedsstemming vorderden. Anders zouden immers Christenen, die toch kinderen Gods zijn, de toegenegenheid van hunnen Hemelschen Vader niet gemakkelijker kunnen erlangen, dan de Joden, welke slechts dienstknechten Gods waren.'

Het achtste gebod. Gij zult niet stelen. Hier vooral is de scherpzinnigheid der Jezuïten onuitputtelijk. Volgens ESCOBAR is een zware diefstal zulk een, die, alle omstandigheden in acht genomen, den bestolene groote schade toebrengt, of hem van een belangrijk voordeel berooft. Daarom moet men den persoon in aanmerking nemen, aan welken de diefstal zal gepleegd worden. Omtrent kleine diefstallen schrijft BUSENBAUM: 'Heeft iemand het *doel*, om zich door meer, steeds aan *denzelfden* persoon gepleegde, diefstallen langzamerhand te verrijken, zoo-

maakt hij zich daardoor aan zware zonde schuldig. En ofschoon het plegen dier kleine dier kleine dieverijen op zich zelve wel te verschoonen is, zoo begaat men toch eene doodzonde, met, bij zulk een doel, daarmede voort te varen, dewijl dit *voor den Staat en de dagelijksche zamenleving te gevaarlijk zijn zou*. Ook dan evenwel is er nog reden tot verschooning, wanneer het blijkt, dat men dit doet, om zich schadeloos te stellen, of dewijl men anders niets gewinnen zou, of den prijs zijner waren zou moeten verhoogen, en dan geene koopers meer zoude hebben, of ook, wanneer men anders niets bezit, waarvan men zich en de zijnen onderhouden kan.'

In de derde plaats hooren wij de Jezuïtische moralisten over de *Kerkelijke Geboden*. Voorop sta FILIUCCIUS, die verklaart: 'Kerkelijke geboden verliezen hunne kracht, wanneer niemand dezelve meer in acht neemt.' Omtrent het gezag van den Paus zegt DIANA (zelf geen Lid der Orde, maar mede bewerker van hunne leer, gelijk PASCAL doet opmerken): 'De Paus mag als hoofd der Kerk in eene zaak kunnen beslissen, ik geef het toe, maar deze beslissing blijft, wat haren graad van zekerheid betreft, slechts binnen de grenzen der probabiliteit.' Aangaande de *mis* leert ESCOBAR, hoe men die in den kortst-mogelijken tijd kan hooren, b.v. wanneer men vier Priesters gelijktijdig aan verschillende altaren vindt, van welke de een met den introïtus, de tweede met het Evangelie, de derde met de consecratie, de vierde met de communie bezig is, zoo kan men alle deelen der mis gelijktijdig aanhooren. Verder vraagt hij: Of men volstaan kan met slechts ligchamelijk bij de mis tegenwoordig te zijn, of dat men ook met hart en ziel onder hare bediening verkeeren moet? en het antwoord is: Men moet zekerlijk op het laatste aandringen; maar HURTADO en VON CONINCH beweren, dat de ligchamelijke tegenwoordigheid alleen reeds voldoende is, wanneer men slechts, ofschoon ook de aandacht verstrooid is, zich in eerbiedige houding plaatse en met de verschuldigde uiterlijke opmerkzaamheid schijne toe te luisteren. Aan het *vasten* ontneemt dezelfde ESCOBAR alle last en bezwaar. Hij vergunt aan den avond eene ruime verkwikking, welke de gewoonte verontschuldigt. Hij verklaart, dat geen drank verboden is, en evenmin alles, wat men daarbij dient te eten, opdat hij niet kwalijk bekome; ook is men volgens hem niet tot vasten verpligt, wanneer men, zonder volledig avondmaal gebruikt te hebben, niet slapen kan. Bovendien stellen de Vaders velen van het vasten vrij: ESCOBAR de

Predikers en Leeraars; SANCHEZ, NAVARRA en FILIUCCIUS de Biechtvaders, Zangers en Voorlezers; BONARSIUS de zwakke Edellieden; MEDINA allen, die te gast genoodigd zijn, als van zelve door den dwang der liefde en wellevendheid verontschuldigd. Van de *biecht* zegt ESCOBAR: 'Men is van dezelve ontslagen, wanneer zij niet plaats kan hebben zonder groot nadeel voor eigen eer of de bezitting des naasten.' Voor het berouw bij de biecht geeft TAMBURINI eene menigte formulieren op, waarvan het kortste is: 'Het doet mij leed gezondigd te hebben, wegens het onheil, dat God mij daarvoor toezenden, en het goede, waarvan hij mij berooven kan.' Ja, SYLVESTER, NAVARRA en sa achten het genoeg, wanneer men er slechts berouw over heeft, dat men geen waar berouw bezit. Wat ligtere zonden aangaat, kan men volgens TAMBURINI volstaan met slechts deze of gene, van welke men afkeer heeft, te biechten; andere echter, waarover men geen berouw gevoelt, of die men niet van voornemen is te vermijden, kan men gerust verzwijgen; ook mag men omtrent zulke zonden, wanneer daarvoor toereikende grond is, de *reservatio mentalis* in de biecht te baat nemen. ESCOBAR ontslaat van de verpligting, om de zonden in zijn geheugen te houden, daar men alleen dezulke behoeft te biechten, die voor de aandacht komen; VASQUEZ van die, om de verzwarende omstandigheden van een misdrijf in de biecht op te geven. Omtrent de absolutie verklaart BAUNY: 'Wanneer iemand, die gedurig tot hetzelfde kwaad terugvalt, zonder eenige hoop op beterschap te geven, zijnen Biechtvader evenwel zijn berouw en goed voornemen betuigt, *moet* deze hem *telkens* op zijn woord gelooven, ook dan zelfs, wanneer hij met reden vermoedt, dat deze belofte meer het werk der lippen, dan de meening des harten is.' Omtrent de *boete* leeren BUSENBAUM en TAMBURINI, dat de Biechtvader kan volstaan iemand, om zijner zwakheid wille, een werk, waartoe hij ook buitendien verpligt is (b.v. des Zondags eene mis te hooren), als boete op te leggen. En POLANCUS meent: 'De Biechtvader mag ook iets aan de willekeur van den biechtende overlaten, wanneer deze b.v. het eene liever doen wil dan het andere. Ook late hij het eerder bij een Paternoster of Ave Maria berusten, dan dat hij zijn biechtkind bedroefd of vertwijfeld zou laten henengaan.'

Zietdaar proeven van Jezuïtische moraal, bij welke wij nog zorgvuldig ter zijde lieten alles, wat tot het onkiesche en onkuische behoort. ELLENDORF kan vele hunner stellingen slechts

in het Latijn mededeelen. Met afgrijzen verbazen wij ons over zulk een onbeschaamd systematisch onderwijs in alle ongeregtigheid. Zulk eene Zedeleer, wat is zij anders dan opzettelijke Zondenleer? Zij heeft de bepaalde strekking, om den mensch vrij te leeren zondigen. En dit ontveinzen zij zelve zoo weinig, dat zij hierin juist hunnen roem stellen. Dat drukken zij uit in de titels hunner Werken. Daaronder vinden wij: *La dévotion aisée*, van LE MOINE: *Le paradis ouvert par cent dévotions à la mère de Dieu, aisées à pratiquer*, van BARRY; *Methodus expeditae confessionis tum pro confessariis, tum pro poenitentibus* (wijze van *gemakkelijk* biechten, zoo voor Biechtvaders als voor boetelingen), van TAMBURINI, Ja, zij hebben zelve geschreven: ‘Het schrikbeeld, dat booze geesten aan de deur van den tempel der Godsvrucht geplaatst hebben, is van nu aan verjaagd, en de Godsvrucht zelve zoo veel gemakkelijker geworden, dan de ondeugd, dat het thans moeijelijker zou zijn om goddeloos dan om vroom te leven’ (LE MOINE). En: ‘Door deze onze scherpzinnige en Godsdienstige bemoeijingen is het mogelijk geworden, dat van nu aan de misdaden spoediger vergeven dan bedreven kunnen worden, en dat de menschen zich naauwelijks sneller met zonden bevlekken kunnen, dan wij hen weder ontzondigen en reinigen’ (*Imago primi saeculi*).

Het grenst aan het ongeloofelijke. Wij zijn geneigd tot allerlei bedenkingen. Het waren misschien enkele, die zich zoo vergrepen aan deugd en zedelijkheid, maar hunne leer drukt niet den geest der Orde uit! Maar ELLENDORF citeert uit 150 hunner Leeraars, en bewijst, dat derzelver Schriften met de *formele* goedkeuring der Orde in het licht verschenen zijn. Doch misschien was hunne leer slechts sophistiek voor de scholen, geen onderwijs voor de praktijk des levens! Doch ELLENDORF wijst het tegendeel uit de titels en toewijdingen en bepaalde oogmerken hunner Schriften, benevens andere historische herinneringen, onwederlegbaar aan. Misschien was dan de Orde alleen in vroegeren tijd zoo bedorven; maar wordt dit nu door haar zelve verfoeid, en is zij thans van beteren geest? Zij heeft nimmer die vroegere Schriften veroordeeld, en in onzen tijd..... Doch leest, wat ELLENDORF ook hiertegen opmerkt. Hoogstbelangrijk is zijne *Voorrede*, in welke hij al deze en andere bedenkingen overtuigend oplost.

Vanwaar dan en waartoe zulk eene systematische verdediging der ondeugd? Wat het eerste betreft: Bij het doorlezen van het Werk van ELL. trekt het gedurig onze aandacht, dat

wij bovenal *die* ongeregtigheden en ergernissen door de Jezuïtische Doctoren hooren vrijspreken, welke de Geschiedenis ons in de tijden vóór en van de Hervorming in de Kerk heeft doen ontdekken. Dit geeft eenige verklaring. De Leer der Jezuïten was de tot het uiterste gedrevene uitdrukking van het bederf der Kerk, en dat zij tegen de ontdekking en beschaming der Hervorming met schaamteloos gelaat verdedigden. Daarmede is ook ten deele het *waartoe* beantwoord. En bij dit laatste komt gewis nog dit in aanmerking, dat hunne vrijspraak van zinnelijkheid en zonde hun uit de groote wereld eenen magtigen aanhang verwerven en in den biechtstoel schatten verzamelen deed.

Doch wij vergeten, dat wij hier niet tot een historisch onderzoek naar het wezen en den oorsprong van het Jezuïtisme geroepen zijn, maar alleen verslag te geven hadden van een Werk over de leer der Jezuïten. En dit deden wij reeds zoo uitvoerig, dat wij er nog slechts een enkel woord over deszelfs zamenstelling en veelzijdige belangrijkheid aan toevoegen.

Tot de groote gebreken der zamenstelling behoort, naar ons oordeel, nog dit, dat ELL., wat hij over de *Staatkunde* der Jezuïten uit hunne Schriften doet hooren, tot een afzonderlijk deel van zijn Werk gemaakt en op den titel heeft aangekondigd. Want ofschoon hij ook in dit deel meer geeft dan PASCAL, bepaalt het zich tot hunne Leer aangaande *de Volkssouvereiniteit en den Tyrannenmoord*, en eenige hunner stellingen omtrent *het gezag van de Kerk over den Staat*. Hoogstbelangrijk is dit alles, en geschikt om ons vele der politieke gebeurtenissen van de laatste halve eeuw geheel te doen verstaan. Maar reeds uit de enkele opgave valt het onvolledige van ELLENDORF'S onderzoek te dezen opzigte in het oog. Hij was hier misschien minder op zijn terrein. En geeft hij later, gelijk hij heeft doen hopen, eene Geschiedenis der Jezuïten, dan zal hij daar hunne Staatkunde uit hunne daden, meer dan hier uit hunne Schriften, doen kennen. Maar het ware dan beter geweest, zoo hij hier van geene Staatkunde op den titel melding gemaakt, en wat hij van hunne stellingen dienaangaande bijeenbragt, in eene laatste afdeeling van de Zedeleer, onder de rubriek: *pligten van de onderdanen jegens de Overheid*, had opgenomen. Voor het overige, wat ELLENDORF het gansche Werk door, hier tot inleiding, daar tot verklaring, elders tot beoordeeling van de stellingen der Jezuïten, zegt, is belangrijk, waar en waardig, en in eenen krachtigen gespierden stijl, met geest-

drift gesproken. Geestiger en treffender is ongetwijfeld de ironie, waarmede PASCAL de Vaders bestrijdt. Er ligt zoo veel waarheid in de woorden van TERTULLIANUS, die hij tot verklaring van zijne polemiek dus vertaalde: ‘Ce que j'ai fait n'est qu'un jeu avant un véritable combat. J'ai plutôt montré les blessures, qu'on vous peut faire, que je ne vous en ai fait. Que s'il se trouve des endroits, où l'on soit excité à rire, c'est parce que les sujets mêmes y portaient. Il y a beaucoup de choses, qui méritent, d'être moquées et jouées de la sorte, de peur de leur donner du poids en les combattant sérieusement. Rien n'est plus dû à la vérité que la risée; et c'est proprement à la vérité qu'il appartient de rire, parce qu'elle est gaie, et de se jouer de ses ennemis, parce qu'elle est assurée de la victoire. Il est vrai, qu'il faut prendre garde que les railleries ne soient pas basses et indignes de la vérité. Mais, à cela près, quand on pourra s'en servir avec adresse, c'est un devoir que d'en user’ (*Lettres provinciales*, XI). - Maar: *variis modis bene fit*. ELLENDORF sprak uit zijnen aard en zijn karakter, en vermeed met regt de navolging van PASCAL.

De belangrijkheid van zijn Werk deden wij reeds van meer dan ééne zijde opmerken. Doch ook hierover ten slotte nog een woord. Omtrent het Jezuïtisme is er van tijd tot tijd eene vernieuwde verzekering noodig, dat het van den oorsprong af en in zijnen grond en zijn wezen waarlijk is, wat het in zijne werking blijkt te zijn. Want deszelfs goddelooze ongeregtigheid doet gedurig weder vragen, of men er ook gruwelen aan te laste legt, die het van zich kan afwijzen. En PASCAL'S *Provinciales* zijn oud geworden, rusten daardoor reeds te veel in Bibliotheken, om op den duur genoegzamen invloed te oefenen, en blijven den opregten Katholijk immer om het Jansenisme verdacht.

De Katholijk ELLENDORF heeft nu voor onzen tijd aan die behoefte voldaan. - Door zijne breede ontwikkeling van hunne Leer aangaande de Geboden en instellingen der Roomsche Kerk heeft hij bovendien onwedersprekelijk doen blijken, wat hij zelf dus uitdrukt: ‘De Jezuïten hebben ten tijde van hunnen bloei de ware belangen der Kerk nooit voor oogen gehouden; zij zochten alleen de hunne te bevorderen, en de eerste slechts in zoo verre, als zij met de laatste één waren. In Staat en Kerk te heerschen, ziedaar hun voornaamste doelwit. Daarom streden zij voor de onafhankelijkheid, zelfs voor de onfeilbaarheid van den Paus, dewijl zij hopen kon-

den gemakkelijker éénen Paus, dan een geheel Souverein Episcopaat te kunnen beheerschen. Zij zijn de steun van den Heiligen Stoel geweest, omdat zij dezen ter bereiking van hunne oogmerken behoefden, en in zoo verre waren zij steeds de vriend van ieder, die hunne vriendschap zocht en hen begunstigde. Maar ook hun toorn viel in al deszelfs zwaarte neder op hen, die het waagden zich tegen hen te verzetten. Kardinalen, Bisschoppen, geheele Orden en enkele monniken hebben het ervaren, wat het zegt, bij hen in ongenade te vervallen, en niet zelden was het de H. Vader zelf, die voor hunne gramschap en slangenlist sidderde.' - Eindelijk heeft het Werk van ELLENDORF nog een hoog zedelijk belang. Het levert in de moraal der Jezuïten eenen *Zonden-Spiegel*, waarin elk de bedriegelijke verontschuldigingen en valsche overleggingen van het zondig menschenhart in hare volle werking en afschuwelijke naaktheid voor zich ziet. Zoo menige vrijspraak, zoo menige verdediging der ondeugd vernemen wij daar, bij welke wij met beschaming moeten erkennen, dat zij in hare eerste beginselen ook ons niet geheel vreemd zijn, en in het dagelijksche leven maar al te vaak zich hooren doen, maar bij welke wij dan ook met eenen heiligen schrik ons tot waakzaamheid aangorden, daar zij de strekking vertoonen tot zulk eene ondermijning van alle zedelijkheid. Ook worden de listige ommeleidingen onzer zinnelijke eigenliefde ons misschien nergens zoo duidelijk kenbaar als in de scherpzinnige vonsten en stoute drogredenen der Jezuïtische Casuïstiek. Want, gelijk alle bederf in de wereld en alle ergernissen in de Kerk, zoo heeft ook het Jezuïtisme zijnen eersten grond in de vervoering der zinnelijkheid, die vervreemdt van het leven Gods, Efez. IV: 18; en is in de Geschiedenis het groote feitelijke bewijs, dat. 'het bedenken des vleesches is de dood en vijandschap tegen God,' Rom. VIII: 6, 7.

R.
T.

Over het instinct bij menschen en dieren, door *S.P. Scheltema*, Stadsgeneesheer te Arnhem. Te Arnhem, bij G.v. Eldik Thieme. 1840. 120 bl. 8°.

Het is een belangrijk veld, waarop men door de beschouwingen van den Heer SCHELTEMA geplaatst wordt, belangrijk zoowel om de uitgebreidheid van het onderwerp en de veelzijdigheid van kennis, welke er toe gevorderd wordt, als om de gewigtige toepassing, waartoe het onderzoek leidt. Want al ware het slechts, dat hier het verschijnsel van het instinct, in den zin zoo als het gewoonlijk pleegt opgevat te worden, beschreven en ontleed was, dan reeds zoude zich eene reeks van belangrijke vraagpunten, tot de Physiologie en Psychologie betrekking hebbende, daarbij voordoen. Doch veel uitgebreider vertoont zich de zaak, zoodra men bij het lezen van dit Werkje gezien heeft, welk eene uitbreiding de Heer SCHELTEMA aan de beteekenis van dit woord gegeven heeft, en hoe zeer zijne beginselen ingrijpen in de leer van het leven en die van de verstandelijke en zedelijke vermogens; de belangstelling voor het onderwerp wordt nog verhoogd, wanneer men ziet, dat de Schrijver uit zijne stellingen de ware beginselen over opvoeding tracht af te leiden, en zich bij dit alles in eene vijandige houding stelt tegen de algemeen geldende begrippen; wanneer men ziet, hoe hij, zich op het gebied der philosophie begevende, bij herhaling de rigting, welke hare beoefenaren gekozen hebben, gispt, de natuurbeschouwing als eenige degelijke Wijsbegeerte erkennende, alle diepere navorschingen, alle meer abstracte redeneringen over het stoffelijke, ten strengste veroordeelt.

Reeds sedert geruimen tijd hadden wij ons voorgesteld dit Werkje te beoordeelen. Zullen wij rondborstig de reden van deze vertraging doen kennen, dan mogen wij niet verzwijgen, dat iets anders dan toevallige omstandigheden en het besef van het zwaarwigtige van het onderwerp ons daarvan terughielden. Telkens als wij het Boekje weder opnamen, kwamen nieuwe bedenkingen tegen den arbeid van den Heer SCHELTEMA bij ons op; telkens erkenden wij meer en meer, hoe moeijelijk de kritiek over dit Geschrift was, en hoe zeer tot eene grondige wederlegging van de stellingen van den Heer SCHELTEMA veeleer een bijzonder Boekwerk, dan wel eene recensie vereischt zoude

worden, daar tegenover de betwiste meeningen geene losse redeneringen mogen gesteld worden, maar een algemeen stelsel, op vasten voet gevestigd, als toets van die meeningen moet ontwikkeld worden. Hoezeer dus de taak van den Beoordeelaar om deze reden uiterst moeijelijk moge zijn, zij wordt dit nog te meer, doordat in het Werkje geene methode, geene geregelde ontwikkeling der beginselen gevonden wordt, en het meerendeel der heterodoxste meeningen ongemotiveerd daar henen geworpen is, en eindelijk, doordat bij de herhalingen, waarin de Schr. telkens vervalt, zijne bedoeling vaak duisterder en ongewisser wordt. Onze beoordeeling moet zich daarom tot eene algemeene waardering der gevoelens van den Schr. bepalen, zonder dat wij ons mogen wagen aan eene poging, om in plaats van het bestredene iets anders te geven; in één woord, de strekking onzer beoordeeling moet bijna uitsluitend destructief zijn, wanneer wij ons niet met de denkbeelden van den Schrijver kunnen vereenigen, wanneer wij zijne manier van philosopheren meenen te moeten afkeuren. Wij ontveinzen ons hierbij nogtans niet, dat men bij een onderwerp, waar men gedurig gedwongen wordt tot algemeene beginselen op te klimmen, en voor de verschijnselen de eerste oorzaken uit te vinden, waar men de bijzonderheden van het stoffelijke tot een geheel moet herleiden, dat daar een bepaald stelsel onvermijdelijk gevorderd wordt. Evenwel mag men zich niet laten verleiden tot eenzijdigheid: wij zullen trachten die klip te ontgaan, en beproeven den arbeid van den Heer SCHELTEMA met de meestmogelijke onpartijdigheid te toetsen.

Voordat wij tot eene nadere beoordeeling van het Werkje overgaan, zal het noodig zijn in korte trekken eene voorstelling te geven van den inhoud.

De Philosophie geeft ons het antwoord op de vragen betrekkelijk het eigen aanwezen van den menschelijken geest en al wat om hem heen is, derzelver oorzaken en gevolgen. Er doen zich hier drie wegen voor, welke men inslaan kan, om het antwoord op die vragen te zoeken; wij noemen die, volgens den Heer S., kortweg den mystischen weg, den redenerenden weg en de observatie; het is de laatste, welke door hem als de eenig doelmatige beschouwd wordt, en hij ijvert hier althans tegen de rigting der Wijsgeeren, welke de werkingen van den menschelijken geest buiten de kennis der werktuigen van het ligchaam trachten te analyseren.

Zich na deze inleiding tot het onderwerp van zijn Geschrift

begevende, vangt de Schr. de bepaling van instinct aan met de etymologische ontleding van het woord instinct, en van het daaraan beantwoordende Hollandsche woord natuurdrift. Instinct is dus, volgens hem, natuurlijk gevoel, tot drift of aandrift versterkt; wat nu de beteekenis betreft van natuurlijk gevoel, zoo wordt dit bepaald als een gevoel, voortkomende uit den aard, de zamenstelling en de gezonde werkzaamheid der deelen, die gevoel bezitten. Naast het instinct wordt de vormkracht geplaatst, waarvan gezegd wordt, dat zij de eerste, de algemeen verspreide kracht in het Rijk der organische ligchamen is, dat zij vóór het orgaan bestaat, en aan het organische Rijk dat geeft, wat wij leven noemen. Instinct en vormkracht, lezen wij nader, zijn niet verschillend in aard, wel in graad en wijziging.

Het wezen nu van het instinct is gevoel; dit gevoel ontstaat uit de functie van de organen, die tot de vegetatieve spheer behooren; zal dit gevoel tot handelingen aanleiding geven, dan moet het als gewaarwording in de hersenen tot bewustzijn komen, en van daar op het ligchaam terugwerken. Wordt die handeling niet gewijzigd door de denkkracht, dan ontstaat er eene zuiver instinctmatige handeling; wordt zij daarentegen door de denkkracht in hare uitwerking gewijzigd, dan is de handeling onzuiver instinctmatig. Het onderscheid namelijk tusschen verstands- en instincthandeling ligt daarin, dat men bij de eerste weet, hoe men tot het willen van het doel gekomen is, terwijl men bij instinctshandeling zulks niet weet. In beide gevallen wordt evenwel bewustzijn des doels voorondersteld; men kan niet willen zonder bewustzijn. Het komt hier dus hoofdzakelijk daarop aan, dat men de bron van dat willen opspoort; bij dit onderzoek merke men vooreerst op, dat, in tegenstelling van den wil uit spontaneïteit (willekeur), bij het instinct de wil opgedrongen wordt door het inwendige instinguërende gevoel. Aanvankelijk stelt de Schrijver de zaak aldus voor, dat het instinguërende gevoel ontstaat uit de functie van de organen, tot het vegetatieve leven behoorende; doch later breidt zich het gebied van het instinct meer uit, wanneer aangevoerd wordt, dat alle werktuigen, die op het uitwendige leven naauwe betrekking hebben, zitplaatsen zijn of bronnen van inwendige indrukken, die als zoovele inwendige prikkels, instinguërende omstandigheden, aan te merken zijn, en dus evenzeer tot instinctuële handelingen leiden. Behalve deze organen, zijn nog de hersenen de

bron van instinctsaandoeningen. ‘De hersenmassa,’ lezen wij, ‘ontvangt inwendige gewaarwordingen, welke geen gevolg van het kenvermogen zijn of zijn kunnen, en welke alzoo tot de inwendige, uit de organisatie voortvloeijende, tot de instinctieve aandoeningen behooren geteld te worden.’ De meening des Schrijvers, dat namelijk de hersenen de bron zijn van een geheel bijzonder instinct, hetgeen als hooger instinct bestempeld wordt, is in de bovenaangehaalde woorden wel is waar niet duidelijk uitgedrukt; intusschen lijdt het geen' twijfel, dat men hier niet te denken heeft aan aandoeningen, die uit andere organen naar de hersenen overgeplant worden, maar dat als ‘inwendige aandoeningen’ de zoodanige bedoeld zijn, welke uit de organisatie der hersenen haren oor sprong nemen. Even als dus gevoel van honger, dorst, enz. als instinctmatige aandoeningen uit de organen van het vegetatieve leven ontstaan, zoo neemt het hooger instinct zijnen oorsprong uit de hersenen; dit hooger instinct nu is het natuurlijke gevoel voor het goede, ware en schoone. Reeds daardoor, dat beide met denzelfden naam bestempeld zijn, en slechts met de onderscheiding van hooger en lager naast elkander geplaatst worden, blijkt, dat zij door den Schr. in het wezen onderling gelijk geacht worden, en hoezeer hij niet tot de gevolgtrekking opgeklommen is, zoo kan het wel niet anders, of, volgens de hier gegevene voorstelling, is het dezelfde kracht, die zich in de verschillende organen op eene andere wijze openbaart. Vat men dus het geheel der stellingen te zamen, dan komt men tot het resultaat, dat *vormkracht, lager instinct* en het *gevoel voor het goede, ware en schoone* slechts verschillende wijzigingen zijn der levenskracht; dat die wijzigingen bepaald worden door het maaksel en de verrigtingen der deelen, waarin zij zich openbaart; dat dus dezelfde kracht hier tot de voeding en ontwikkeling der organen werkzaam is, daar de behoeften van het ligchaam, als lagere instinctmatige aandoeningen, tot het bewustzijn overbrengt, en eindelijk als gevoel voor het goede, ware en schoone een deel uitmaakt van de werkzaamheden der ziel. - Zien wij nu, welke betrekking er tusschen het instinct en de geestvermogens bestaat. De geestvermogens worden teruggebragt tot kenvermogen, verstand en rede. ‘Het verstand en de rede is kenvermogen. De *intellectus* kan van het vermogen, om te kennen, te verstaan, te intelligeren, niet verschillen; de rede (*ratio*), welke niet anders zijn kan dan eene verzameling van door den *intellectus* verkregene be-

grippen, en alzoo eenen regel des verstands voor onze handelingen geeft, berust op *intellectus*, is slechts het meervoud daarvan, en dus in den grond hetzelfde. Daarom is rede en verstand kenvermogen.' De stof van het kenvermogen wordt door uitwendige indrukken geleverd. Door uitwendige indrukken heeft men hier te verstaan die aandoeningen, welke door indrukken van uitwendige voorwerpen op onze zintuigen ontstaan. Hoe die indrukken tot bewustzijn komen, daarover handelt de Schr. niet. - Terwijl het instinct het gevolg is van de functie van verschillende organen, moet men het denken(1) beschouwen als de functie van één orgaan in de hersenen, zoo het schijnt de voorste halfronden. Even als bij de digestie de spijzen in maag en ingewanden verarbeid worden, zoo worden ook de uitwendige indrukken in de hersenen gedigereerd, en komen als bewerkt in besluiten en daaruit gevolgde handelingen weder te voorschijn.

Zonder verder uit deze voorstelling van het denkvermogen tot grondige beginselen door te dringen, geeft zich de Schrijver veel moeite, om te betoogen, dat verstand en kenvermogen niet instinctmatig, ten minste in den grond onderscheiden zijn, ofschoon de zucht tot denken, tot opheldering van kenvermogen als instinguërende moet beschouwd worden, en als gevolg van het verband van het hooger instinct en onze geestvermogens aan te merken is.

Ziedaar wat wij aangaande de algemeene beginselen uit het Werkje van den Heer SCHELTEMA konden opmaken. Het is moeijelijk bij het onzekere en ongeregelde der redeneringen een juist en helder begrip te erlangen van datgene, waarop hier alles aankomt. Wij deelden het mede zonder aanmerkingen, welke zich daarbij evenwel meermalen aan ons opdrongen; het was vóór alles noodig in een kort overzigt het stelsel van den Schrijver voor den Lezer te ontvouwen; dit stelsel zullen wij later ter toetse brengen.

Men zal ongetwijfeld uit het aangevoerde zien, dat de strekking van dit Werkje geenszins is, om de leer van het instinct in betrekking tot de Physiologie te bearbeiden; dat het onderzoek van den Schrijver niet ten doel heeft het verschijnsel van

(1) Dat hier bepaald van *denkvermogen* en elders van *kenvermogen* gesproken wordt, is in zooverre bij het onderhavige punt onverschillig, daar de Schrijver uitdrukkelijk zegt: 'De grond van het kenvermogen is het denkvermogen.'

het instinct in toepassing te brengen voor de leer van het leven; maar dat men uitsluitend bepaald wordt tot de psychologische zijde van de zaak. Dit blijkt dan ook nog ten overvloede uit de volgende Hoofdstukken, waar de Schr. zeer in het breede uitweidt over het nut, dat de Wijsbegeerte uit de beschouwingen van het instinct in menschen en dieren te wachten heeft, en over de toepassing der hier ontwikkelde beginselen op de opvoeding. Het nut zoude daarin bestaan: 1°. Dat het kenvermogen niet eenzijdig als op zich zelf bestaande zal beschouwd worden, en het verband met lagere geestkrachten (!) meer in aanmerking zal komen. 2°. Dat men, bij eene betere bepaling van instinct en kenvermogen, de dwaling van het aangeborene weten of kennen (de Schr. gebruikt hier het Duitsche woord *Erkenntnisse*) zal laten varen. 3°. Dat de Wijsbegeerte, in toepassing op de zedelijke vorming der menschen, niet zoo eenzijdig de verstandelijke ontwikkeling zal voorstaan, maar de waarde van het instinct daarbij zal leeren schatten; dat zij den mensch, in zijn geheel beschouwende, eene meer veelzijdige ontwikkeling van zijne krachten zal bevorderen, en in plaats van het instinct te onderdrukken, het veeleer zal op prijs stellen en tot een nuttig doel aanwenden. Bij dit laatste punt tracht hij althans aan te toonen, dat het instinct tot bevordering van de ontwikkeling der geestvermogens en tot vorming van het hart zorgvuldig gekweekt moet worden. Ten slotte wordt dan nog de leer der zedelijke vrijheid behandeld, en beweerd, dat zij door vergelijkende beschouwing van instinct en kenvermogen nader opgehelderd en bepaald wordt, en eindelijk de betrekking van cultuur tot instinct en kenvermogen overwogen, waar vooral de nadeelige invloed van cultuur op instinct tegenover den gunstigen invloed op de verstandelijke vermogens gesteld wordt, om te betoogen, dat men bij de opvoeding het lager instinct evenmin als het hoogere behoort te onderdrukken; dat veelomvattende, diep doordringende natuurkennis het middel is, om hooger en lager instinct op te wekken, daar het ons het ware, goede en schoone in beelden doet zien, daar het ons het lager instinct in zijne zuiverheid doet kennen.

De uitgebreidheid, welke door den Schrijver aan de beteekenis van het woord instinct gegeven wordt, is ten eenemale in tegenstelling met den beperkten zin, welken men daaraan, zoowel in het gewone leven als in natuurkundige Werken, hecht. Het is te verwonderen, dat de Heer SCHELTEMA stilzwij-

gend het onderscheid van zijne opvatting en de gewone voorstelling is voorbijgegaan. Het is te verwonderen, zeggen wij, want het was van het hoogste belang dit onderscheid eerst duidelijk te doen kennen; immers, wanneer men de eerste begrippen niet scherp afbakent, moet noodwendig al het volgende, wat daaruit afgeleid wordt, onder dat gebrek in den aanleg lijden. Eene geheel nieuwe schakel wordt hier in de leer der Physiologie van het zenuwstelsel ingelascht, zonder aanduiding van de schakels, waardoor deze met het geheel verbonden wordt; evenzoo gaat het met de Psychologie: de leer van het instinct neemt hier, volgens den Heer SCHELTEMA, een uitgebreid veld in; het gevoel voor het goede, ware en schoone, dat is deugd, schoonheidszin, en het gevoel voor waarheid, worden tot het instinct teruggebragt, worden als bijzondere wijzigingen van de levenskracht voorgesteld; ‘de onwillekeurige verbinding van het fijnste en edelste,’ hetgeen, zich als geweten openbarende, met de hoogste zedelijke belangen van den mensch verbonden is, wordt hier tot de verschijnselen der organisatie herleid, en daarop de beginselen van opvoeding gevestigd. Wel mag men dan vragen, of in een Werk van zoodanige strekking de philosophische beginselen goed en zuiver geconstruëerd zijn; wel mag men daarbij eischen, dat de Schrijver, zoo hij zich met geen der philosophische stelsels kan vereenigen, met eene vaste hand en met eene strenge consequentie het stelsel ontwikkele, waarop, volgens hem, de Philosophie, en met haar de Zedeleer, behoorde gegrond te worden. Doch het is er verre af, dat de Schrijver zoodanigen oorspronkelijken weg in zijne redeneringen zoude volgen; in tegendeel, zijn Werk is doorzaaid met aangehaalde plaatsen van Natuurkundigen en bespiegelende Wijsgeeren; het is alsof men een kind zijne eerste pogingen ziet doen om te loopen; het houdt zich aan den wand of de stoelen gedurig vast, beproeft telkens te vergeefs zijne schreden van die voorwerpen te verwijderen en naar een doel te komen, waar hij door geenen steun geholpen wordt. Op de willekeurigste wijze worden somwijlen deze of gene woorden van eenen Schrijver gebezigd, ten einde daaruit de meening af te leiden, die de Heer SCHELTEMA er in verkiest te leggen, of worden als bevestiging aangevoerd voor stellingen, welke veeleer eene grondige analyse, dan den zwakken steun van gezag zouden vereischen, terwijl nog daarenboven de aangehaalde plaatsen meerendeels alles behalve strenge bewijzen voor des Schrijvers stellingen opleveren.

Van zelf zal het verdere verslag voor het aangevoerde de bewijzen opleveren. Beschouwen wij aanstonds het Geschrift uit het standpunt der Physiologie.

Wanneer de Lezer den geheelen aanleg van het Werkje toetst aan de stelling, dat alle Philosophie van ervaring moet uitgaan, dan kan het zijner aandacht niet ontgaan, dat de Heer SCHELTEMA hierdoor zijn eigen Werk veroordeeld heeft. Ware hij aan die stelling getrouw gebleven, hij had niet met de etymologische ontleding van het woord instinct en het daarmede gelijkgestelde woord natuurdrift aangevangen, en nog minder zoude hij er toe gekomen zijn, om der beteekenis, aldus aan het woord gegeven, het beginsel voor alle verdere redeneringen te ontleenen. Of kan men zich eene manier voorstellen, meer strijdig met Philosophie, uit zuivere waarneming geconstruëerd? Wat baat het eene zoodanige omschrijving van het woord te geven, zoo men de zaak zelve, het verschijnsel, niet heeft doen kennen? Waarlijk, de bepaling van hetgeen men tot instinct moet brengen, is, volgens de algemeen aangenomene begrippen, niet zoo gemakkelijk, en dit wordt nog moeijelijker bij de ruime beteekenis, aan dat woord door onzen Schrijver gehecht.

Wij behoeven hier niet te herhalen, hoe wij door de zenuwen indrukken ontvangen, welke, tot bewustzijn komende, ons voorstellingen verschaffen van den toestand onzer organen; dat bewustzijn is niet altijd even helder; de meest juiste voorstellingen verkrijgen wij door die organen, welke met de uitwendige wereld in betrekking staan, en door hunne inrigting eene bijzondere vathaarheid bezitten voor uitwendige prikkels; de gewaarwordingen, die wij door middel van de zintuigen ont vangen, hoezeer door uitwendige prikkels opgewekt en bepaald, zijn evenwel uit den aard der zaak slechts gewaarwordingen, van den toestand, waarin die organen gebragt zijn; wanneer wij b.v. het licht zien, dan worden wij den toestand gewaar, welke door den indruk van het licht op het orgaan van het gezigt ontstaan is, dat is de veranderde toestand van het orgaan wordt door ons waargenomen. Behalve de gewaarwordingen, die door uitwendige indrukken ontstaan, worden wij ons zelve ook bewust van den toestand der verschillende deelen en organen van ons ligchaam, alhoewel geene uitwendige invloeden daarin eenige verandering gebragt hebben; het is door die gewaarwordingen, dat wij het bewustzijn van ons ligchamelijk bestaan hebben; dit bewustzijn gaat wel niet altijd met even preciese voorstellingen gepaard, doch is daarom niet-

temin in dezelfde rij van verschijnselen te rangschikken als het bewustzijn van indrukken, tot de zintuigen behoorende. Belangrijk althans is de onderscheiding, die men onwillekeurig en met de meestmogelijke zekerheid maakt tusschen de gewaarwordingen, welke door uitwendige indrukken voortgebragt zijn, en die, welke louter uit den inwendigen toestand onzer organen en ligchaamsdeelen ontstaan; het licht, hetgeen wij zien, de klank, welken wij hooren, wij plaatsen die als voorstellingen geheel buiten ons zelve, en denken er naauwelijks aan, dat wij toch niets anders gewaar worden dan den toestand onzer organen, gewijzigd door die invloeden. De Heer SCHELTEMA heeft hierop niet gelet, en slechts kortweg gesproken van uitwendige en inwendige indrukken. Men zal evenwel reeds, zonder dat wij dit nader aantoonen, doorzien, hoe noodzakelijk het geweest ware, althans bij de ontwikkeling der beginselen van het kenvermogen, hierop de aandacht te vestigen. In den algemeensten zin kan men dan stellen, dat wij door het gevoel het bewustzijn van ons ligchamelijk aanzijn erlangen; dat bewustzijn wordt in twee belangrijke rigtingen onderscheiden, naar mate het eene subjectieve of objectieve voorstelling verschaft. In het stelsel van den Heer SCHELTEMA nu wordt als instinct het gevoel, voortspruitende uit de organen voor het vegetatieve leven, en het inwendige gevoel van zintuigen en hersenen tot instinct teruggebragt; doch het zijn niet slechts honger, dorst, lust, begeerten, enz., die, volgens hem, als instinctuële verschijnselen zich voordoen; ook pijn en ligchamelijk welbehagen behooren tot instinct, dat is, alle gevoel, wat niet door indrukken van buiten opgewekt is, wordt instinct. Waarlijk, daardoor wordt de bepaling van instinct bijna onbruikbaar.

Wij vertrouwen den Lezer reeds voldoende overtuigd te hebben, dat de weg, door den Schrijver ingeslagen, voorzeker niet de doelmatigste was; hij had vooraf het verschijnsel van instinct althans als handeling, dat is, de uitwendige zijde, voor waarneming vatbaar, moeten ontwikkelen, en uit de kennis, die hij aldus gekregen had, mogen opklimmen tot het gevoel, hetgeen als oorzaak dier handeling moet aangenomen worden; daarvoor ware het noodig geweest het instinct althans in de verschillende klassen van dieren te bestuderen; in plaats hiervan, bepaalt zich het onderzoek, of laat ons liever zeggen, de redenering, bijna uitsluitend tot het instinct bij menschen, en indien somwijlen van het instinct bij dieren gesproken wordt, is dit slechts

als bijzaak; het punt, van waar de redeneringen uitgaan, is altijd de mensch, niettegenstaande het instinct daar moeijelijker dan bij eenig ander wezen te erkennen, en het gevaar van dwaling oneindig grooter is. Het instinct *a priori* te leeren kennen, het wezen daarvan met zekerheid te bepalen, schijnt ons onmogelijk. Met regt zeide BONNET: ‘Pour parvenir à définir l'instinct, il faudrait passer quelque temps dans la tête d'un animal sans devenir animal.’ De Heer S. begreep dit niet aldus, en vatte de woorden van BONNET in dien geest op, alsof hij vooronderstelde, dat de mensch geen instinct heeft. Zoo BONNET al dergelijke meening had, zij ligt niet in die woorden, en men kan daarmede gemakkelijk instemmen, zoodra men in aanmerking neemt, dat de verstandelijke vermogens en de geestelijke ontwikkeling van den mensch niet dan een onzuiver beeld van het instinct toelaten.

Eene eerste fout dus was het, dat de Schrijver zich in de kwestie van het gevoel, waaruit instinctmatige handelingen ontstaan, verdiepte, eer hij de handelingen beschouwd had. Zien wij nu, wat hij leert omtrent de wijze, waarop de handelingen, ten gevolge van het instinctuële gevoel, ontstaan.

Stellen wij tot dat einde het een en ander te zamen, wat in het Werkje verstrooid voorkomt: ‘Men kan niet willen zonder bewustzijn’ (bladz. 15). ‘De uitwendige indrukken worden door de gevoelszenuwen tot bewustzijn in de hersenen gevoerd, worden daar gepercipiëerd, worden gewaarwordingen en kunnen slechts op deze wijze tot handeling leiden’ (bladz. 13). Bij datbewustzijn, hetwelk tot handeling zal leiden, wordt niet slechts bewustzijn van het gevoel geëischt: er moet bewustzijn van een doel, een bepaald willen, aanwezig zijn. Er staat ons dus te onderzoeken, wat het bewustzijn van het doel, dat der handeling tot grondslag ligt, volgens den Schrijver, zijn kan. ‘Een gevolg van de functie des orgaans,’ lezen wij, bladz. 26, ‘is instinct of de *Trieb*, om te voldoen aan de begeerte, die door de functie des orgaans ontstaat.’ Wij mogen dus de begeerte als datgene aanmerken, wat tot handeling leidt. Wijders ligt het voor de hand, dat de enkele begeerte niet voldoende is; de Schrijver zegt ook uitdrukkelijk, bladz. 13: ‘Hieruit volgt besluit en *daarop* handeling.’ Wij vinden dus de reeks tusschen den uitwendigen indruk en de handeling aldus: gevoel, bewustzijn, begeerte, opwekking van wil met bewustzijn van doel, besluit en handeling. De Heer SCHELTEMA vergelijkt, zoo als wij reeds aanvoerden, de verrigtingen der hersenen bij de digestie van spijzen in de maag: ‘De uitwendige

indrukken,' zegt hij, 'worden in de hersenen gedigereerd, en komen als bewerkt in besluiten in daaruit gevolgde handelingen weder te voorschijn.' Daarentegen zegt hij van de instinctieve handelingen: 'Zij zijn geen gevolg van eene bewerking der indrukken, die van verschillende organen des ligchaams uitgaan, zij gaan, zoo als zij ontvangen zijn, onbewerkt, ongedigereerd in handelingen over; dan is het zuiver instinct, en anders verdient het dien naam niet' (bl. 56). Deze vergelijking moge dienen, om het onderscheid tusschen handelingen uit instinct en uit verstandelijke voorstellingen te verzinnelijken, zij kan ons geen grondig en vast begrip verschaffen. Beproeven wij des Schrijvers gevoelen verder uit te vorschen. Het naast leidt deze vergelijking tot de stelling, dat in den prikkel van het instinct tevens de begeerte gegeven is. Het is alweder in duistere termen, dat de Schrijver zich hieromtrent verklaart; of is het niet duister en onbepaald, wanneer hij, bladz. 16, zegt: 'Worden de indrukken van het instinct door het bewustzijn en de denkkracht niet gemodificeerd, dan is de daaruit voortkomende handeling zuiver instinctmatig?' Het woord indrukken kan eigenlijk niets anders dan de allereerste wijziging in den toestand der organen beteekenen; wij voerden reeds zoo straks de woorden aan, waar de Schrijver uitdrukkelijk zegt, dat de uitwendige indrukken, door de gevoelszenuwen tot de hersenen voortgeleid, eerst daar tot bewustzijn komen. Hetzelfde zal men toch wel van de inwendige indrukken mogen vooronderstellen; het wijzigen der indrukken zelve is derhalve iets, hetgeen men niet kan aannemen. Doch wij willen dit op rekening van minder juiste uitdrukking brengen. Stellen wij dus, dat de gewaarwordingen, met de begeerte daaraan verbonden, door de inwendige indrukken opgewekt, zoodra zij tot bewustzijn komen, tevens de handeling daarstellen. Doch de handeling is het gevolg van wil! Hoe dit met elkander gerijmd? 'Eene instinctuële aandoening,' zegt de Heer SCHELTEMA, '*brengt* ons tot het willen, *dwingt* ons tot het willen, met bewustzijn van datgene, wat behoefte is. Dit is alzoo wil, maar geen vrije wil; het is een wil uit noodzakelijkheid.' Het bewust worden van die indrukken zoude, volgens den Schrijver, eene *passieve functie der hersenen* zijn (bladz. 16 en elders). In hoeverre het juist zij van eene passieve functie der hersenen te spreken, en in dit bijzondere geval het bewustzijn als iets passiefs voor te stellen, laten wij voor rekening van den Heer

SCHELTEMA. Genoeg, dat wij tot dusverre zijne meening hebben ontwikkeld.

Eene handeling, zij zij instinctmatig of niet, vooronderstelt een doel; ‘wij zijn, ingeval van instinctieve handelingen, ons doorgaans wel des doels bewust; bij verstandshandelingen weten wij, hoe wij tot het willen van dat doel gekomen zijn; wij weten bij instinctshandelingen niet, hoe wij tot dat willen gekomen zijn’ (bl. 14). Men lette wel op, dat wij hier bij het uitvorschen van de grenzen tusschen instinctmatige en verstandelijke handelingen eene schrede teruggaan; er is immers, volgens deze stelling, niet slechts begeerte, die tot handeling leidt, wil uit noodzakelijkheid, maar er is een wil met bewustzijn van doel; slechts daarin is dus het onderscheid te zoeken, dat in het eene geval het individu weet, hoe het tot het willen van dat doel gekomen zij, in het andere geval niet. Waarlijk eene zwakke onderscheiding, welke ons, althans wanneer zij tot rigtsnoer bij de waarneming der handelingen van menschen en dieren zal dienen, niet ver kan brengen! Wij behoeven, om den Lezer deze overtuiging te doen deelen, slechts de consequentie met de eigene woorden van den Schrijver aan te toonen: ‘Dikwijls zien wij’, zegt hij, bl. 66, ‘dat het dier bij de doelmatigheid zijner handeling, voor zooverre het inwendige gevoel betreft, ook de uitwendige omstandigheden in aanmerking neemt, en alzoo zijn werk doel treft. Tot dit laatste wordt kenvermogen geëischt.’ Daar nu het kenvermogen het beginsel van verstandelijke handelingen daarstelt, zoo moet toch noodwendig zoodanige handeling niet meer teruggebragt worden tot de instinctshandelingen. Wij gaan evenwel nog eene schrede verder in ons beweren, en stellen, dat, daar iedere handeling betrekking heeft tot uitwendige omstandigheden, het individu door waarneming zich zelf in betrekking moet stellen met de wereld buiten hem; dat hij dus daarbij de werking van het kenvermogen niet missen kan. ‘Wij moeten in het oog houden, dat instinct en denkvermogen onophoudelijk op elkander reageren, en dan eens meer, dan eens minder verbonden zijn.’ Ziedaar hetgeen de Heer SCHELTEMA zelf zegt. Bedriegen wij ons niet, dan is de gevolgtrekking onvermijdelijk, dat eene zuiver instinctmatige handeling eene zaak is, welke slechts in abstracto gedacht kan worden, doch die in werkelijkheid niet gevonden wordt. De strenge scheiding tusschen zuivere en onzuivere instinctshandeling valt daardoor weg, en het instinct wordt dan slechts een ele

ment in de handeling, doch kan niet als handeling zelfstandig optreden. Het is van het uiterste belang dit vooral op te merken, althans ook bij de toepassing der theorie van den Heer SCHELTEMA op de opvoeding. Wij komen daarop later terug. Te dezer plaatse zij nog slechts aangevoerd, hoeveel moeijelijker de scheiding wordt bij het hoogere instinct; de Schrijver stelt dat gevoel voor het goede, ware en schoone als gevolg der functie van de hersenen; onwillekeurig herinneren wij ons hier de geboorte van *Minerva* uit het hoofd van *Jupiter*! Maar wat is dat gevoel, zoo het zich niet verzinnelijkt? Het is niet genoeg te zeggen, dat het een gevoel is, 'onmiddellijk uit de bron des liehts, het eenige geestige wezen, voortkomende' (bl. 32). Het gevoel heeft voorwerpen noodig; die voorwerpen moeten door de werking des verstands erkend worden; afgezonderd van het kenvermogen, is dus hetgeen de Schrijver hooger instinct noemde, slechts eene philosophische abstractie.

Doch genoeg. Verlaten wij deze bespiegelingen en letten wij liever nog op een enkel punt, waar wij onmiddellijk met de ondervinding kunnen te rade gaan.

Het lag in de theorie van den Heer SCHELTEMA, dat het instinct in regtstreeksche verhouding staat met de ontwikkeling van de organen. Is dit voor iedere instinctuële gewaarwording, op zich zelve genomen, waar, dan moet het zich ook bevestigen, dat, bij de vergelijking der dieren onderling, het sterkste instinct aan die dieren toekomt, welke zich door hunne meer ontwikkelde organisatie boven de andere onderscheiden. De Schrijver roert deze zaak niet aan, want hetgeen, bl. 10, gezegd wordt: 'Men vindt het instinct duidelijker in meer zamengestelde organismen,' wordt niet verder verklaard. Niet ligt zal men beweren, dat het overbodig is daarop de aandacht te vestigen. Of is het niet opmerkelijk, dat het instinct zich bij de insekten, b.v. bij spinnen, en vooral bij bijen, in de verwonderlijkste kunstmatige handelingen openbaart; handelingen, die zelfs, zoo als BURDACH nog dezer dagen in zijn uitstekend Werk: *Blicke ins Leben*, met eene reeks van voorbeelden aantoonde, naar de uitwendige omstandigheden geregeld worden? - Volgens hetgeen de Schrijver, bl. 30, zegt, zoude men tot het besluit komen, dat het hoogere instinct bij de meer volmaakt georganiseerde dieren althans voorkomt, en dat de werken van de dieren uit lagere klassen tot de kunstdrift (het lagere instinct) gebragt moeten worden. Hij is hier ten eenemale in strijd met hetgeen elders geleerd wordt: 'Hoe zullen wij het wezen der

kunstdriften gelijk stellen met behoeften van lageren aard; hoe zullen wij werkingen, die meer vermogen voort te brengen dan de menschelijke kunst; die door schoonheid, orde en regelmaat, gepaard met doelmatigheid, de bewondering verwekken van wezens, welke toch met hoogere krachten des geestes begaafd zijn; hoe zullen wij, zeg ik, zulke met lager instinct gelijk stellen? Wij kunnen dit redelijkerwijze niet doen, het is hoogere, het is van verhevener aard, wij kunnen niet anders dan het gelijkstellen in aard (alweder niet in ontwikkeling) met het gevoel voor het goede, ware en schoone.' Is dit aldus, dan verklare men hoe het instinct bij gemis van een ontwikkeld zenuwstelsel ontstaan kan? De Schrijver heeft voor het hoogere instinct zelfs een bepaald orgaan in de hersenen voorondersteld, en bij vergelijking van de verschillende organen, die door GALL aangenomen waren, bepaaldelijk als orgaan voor hooger instinct datgene genoemd, wat door dezen aan de Godsdienstigheid aangewezen was. De enkele overweging van de instinctmatige handelingen bij dieren van lagere organisatie brengt deze stellingen terstond aan het wankelen. Hoezeer de Heer SCHELTEMA op meerdere plaatsen van zijn Werkje de instinctmatige handelingen van spinnen en andere insekten ter sprake brengt, zijn het altijd de hooger georganiseerde dieren, en meer bepaald de mensch, waarop hij bij zijne theorie het oog heeft, en spreekt daarbij nimmer over de bedenkingen, die uit de beschouwing van lagere dierklassen noodwendig oprijzen.

Reeds te lang stonden wij bij dit alles stil, en onthouden ons dus van verdere aanmerkingen op het physiologischnatuurkundige gedeelte van dit Boekje. Wij willen ons daarom niet verder verdiepen in hetgeen de Schrijver b.v. van den gewonen slaap, den magnetischen slaap, enz. aanvoert; ook daartegen zouden gegronde bedenkingen te maken zijn. Het kan er althans bij ons niet regt in, dat het instinctuële gevoel in den droom levendiger waargenomen wordt dan in wakenden toestand; honger en dorst mogen in den droom tot levendige fantasiën aanleiding geven, zoo als de Schrijver beweert; maar dit is geheel iets anders, dan het zuiver instinctuële gevoel, en bij eenig nadenken zal men gereedelijk de overtuiging erlangen, dat bij den wakende het gevoel van honger en dorst veel sterker en dringender is, dan bij den slapende. - Wat den magnetischen slaap betreft, dit punt is zoo duister, dat men daarin zijne fantasie tot verklaring aanwendende, allerlei gissingen kan maken. Dat 'de magnetische toestand concentratie zoude

zijn *in het ganglienstelsel*,' is louter hypothese; dat het 'een inferieure toestand is, meer naar het vegetatieve gerigt,' en dat deze 'veelligt reageert op het hoogere instinctieve gevoel in de hersenen, en dan daar een verhoogd gevoel van het ware, goede en schoone te weeg brengt;' dat 'de zieke de indrukken, uit de inwendige zenuwrijke deelen ontstaande, en tot bewustzijn gekomen, niet mededeelt door zijn verstand, maar door zijn gevoel, waarvan hij het begin en het einde, de grenspalen niet kent, dat hij nooit gehad heeft....,' dit alles is zoo onzeker, zoo willekeurig en onbewezen, dat het den oordeelkundigen Lezer ter verklaring van de zaak onmogelijk kan bevredigen. De leer van het instinct is reeds op zich zelve duister genoeg: waarom dan dergelijke ijdele bespiegelingen over het duistere vraagpunt van den magnetischen slaap daarin gemengd?

(*Het Vervolg en Slot in het volgende Nommer.*)

Memorie van het genootschap voor leeraren aan de Nederlandsche gymnasiën, betreffende het Examen ter toelating tot de Academische Lessen.

Ofschoon deze Memorie hoofdzakelijk de bevordering van den bloei der Stedelijke Gymnasiën ten doel heeft, is echter dit onderwerp van algemeen belang, omdat het met de levensvraag onzer dagen, met de inrigting en strekking van het Hooger Onderwijs, in onmiddellijk verband staat. Het Genootschap deed dus wel, door de openbaarmaking dezer aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken ingeleverde Memorie, ook de oordeelvellingen en misschien bedenkingen van anderen uit te lokken omtrent hetgeen hun wenschelijk en van belang scheen. Het deed wel, door de ruime verspreiding der Memorie de belangstelling van allen op deze gewigtige zaak te vestigen, en de algemeene bekendheid van het Stuk, de aanmerkingen, die het reeds heeft uitgelokt, bewijzen, dat zij in hun oogmerk zijn geslaagd. Schoon Stukken als het voor ons liggende over het geheel niet voor beoordeelingen in ons Tijdschrift vatbaar zijn, maken wij echter thans eene uitzondering. Het

vleijend aanzoek der Leeraren zelve, om door onze aankondiging hunne zaak nog meer algemeen ter sprake te brengen, de belangstelling, die de behandeling van een onderwerp, zoo rijk aan gevolgen, ons inboezemt, nopen ons daartoe.

Maar alvorens de middelen te beoordeelen, om den kranken toestand van zaken op te heffen, die den bloei der Gymnasiën, zoowel als de werkzaamheid van het Akademisch onderwijs, belemmert, is het noodzakelijk dien toestand zelven, en de oorzaken, waardoor hij te weeg werd gebragt, te leeren kennen. Een gevoel van behoefte aan verbetering openbaart zich alom, en toch staan de Gymnasiën oneindig hooger, dan vóór vijftig jaren het geval was. Sedert 1815 is men begonnen te verbeteren; maar die verbeteringen stellen de verwachting te leur, die verbeteringen brengen nieuwe leemten aan het licht. De instelling eener literarische Faculteit, het Koninklijk Besluit op het Hooger Onderwijs van 1815, waarbij maatschappelijke vooruitzigten aan de beoefening der oude Letteren werden verbonden, bragt allengs in het personeel der Leeraren aan de Gymnasiën aanmerkelijke verbetering te weeg. Maar hetzelfde Besluit bepaalde niet met streng overleg, welke de omvang van het Gymnasiaal Onderwijs behoorde te zijn. De wezenlijkste punten, b.v. de voor het aannemen der leerlingen vereischte kundigheden, Art. 5; de verdeeling in klassen en het getal der Onderwijzers, Art. 14 en 15;de tijd, welken de leerling in iedere klasse moet doorbrengen, Art. 29 en 30; de geheele leermethode, Art. 25, werd aan de willekeur der Stedelijke Regeringen en hare Representanten, de Kollegiën van Curatoren, overgelaten. Eene proeve van het gevaarlijke dier willekeur leverde de verdeeling der klassen op.

Het is namelijk een geheel verkeerd denkbeeld, dat de indeeling in klassen afhankelijk moet gemaakt worden van het gemiddelde getal leerlingen, welke de school bezoeken. Alleen door te bepalen, welken tijd een leerling van middelmatige vermogens noodig heeft, om zich het gegeven onderwijs in zijnen geheelen omvang eigen te maken, door dezen tijd te deelen door dien, welke tusschen de toelating van nieuwe leerlingen plaats moet hebben, geraakt men tot eene goede klasseverdeeling. Stelt men b.v. den geheelen schooltijd op zes jaren, en de toelating van nieuwe leerlingen om het jaar, dan worden er zes klassen vereischt. Aan iedere dezer klassen zij een evenredig deel der te leeren stoffe toegewezen; aan iedere dezer klassen zij afzonderlijk onderwijs gegeven. Zoo

vele klassen, zoo vele Docenten; want minder mogen er nooit zijn, omdat het altijd mogelijk is, dat alle klassen met leerlingen bezet zijn. Meer Docenten dan klassen worden er daarentegen dan vereischt, wanneer de bevolking eener stad zoo groot is, dat de leerlingen te talrijk worden voor de naauwgezette bemoeijingen van den Docent. Ja, het ware welligt wenschelijk, dat in zulke steden meer inrigtingen van onderwijs onder eene algemeene leiding wierden tot stand gebragt.

Het Koninklijk Besluit echter van 1815 maakte eene dergelijke strenge scheiding van klassen onmogelijk. Overeenkomstig hetzelve had de toelating om het halfjaar plaats, ofschoon het getal der klassen slechts op zes werd bepaald. De Stedelijke Regeringen stelden Docenten aan, niet zoo vele als voor behoorlijk onderwijs onmisbaar waren, maar zoo vele als er voor het meestal karig afgezonderde geld te verkrijgen waren. De Onderwijzers, te gering in aantal voor het te geven onderwijs, moesten zich behelpen, en dit geschiedde op tweederlei wijzen: of de tijd, voor het onderwijs van ééne klasse bestemd, werd onder meer verdeeld, of de klassen werden gecombineerd, d.i. verschillende klassen genoten gelijktijdig hetzelfde onderwijs. Het een en het ander sleept de nadeeligste gevolgen na zich. Bij de verdeeling van den tijd wordt de tijd van onderwijs voor iedere der klassen te kort; de Docent grijpt dus niet naar die methode, welke hem het vruchtbaarste voorkomt, maar naar die, welke hem veroorlooft in den gegeven' tijd een' pensum te expediëren; zijn onderwijs rigt zich tot de massa der leerlingen; de belangen van minder bevattelijken worden verwaarloosd; de Docent stapt van de onderwerpen af, zonder zich te hebben kunnen overtuigen, dat hij door al zijne leerlingen begrepen is, enz. In één woord, het onderwijs is ontoereikend. Vanhier, dat het voor meer gegoede ouders op vele plaatsen gewoonte is geworden hunne kinderen, behalve het schoolonderrigt, nog privaatlessen bij de Docenten te laten genieten, iets, dat, indien de behoefte aan goed onderwijs op de scholen vervuld werd, door de Docenten zelve, als geheel overtollig, moest afgeraden worden. Een ander gebrek van de verdeeling van den schooltijd onder meer klassen is, dat er, terwijl de Docent met de ééne klasse bezig is, voor bezigheid van de andere gezorgd moet worden. De korte tijd van het onderwijs laat niet toe, dat de taak evenredig zij aan den tijd, welken de jongelieden én te huis én op de school hebben, om zich voor de les voor te bereiden. Men kan zich dus, wat den

vorm der praeparatie en der bewerking van de schoolpensa betreft, niet door eenige rationele opvoedkundige gronden laten leiden; neen, de vorm, die den jongen het meest materiëel bezig houdt, de omslagtigste, moet uitgezocht worden, of aan de eigenlijke taak moeten andere werkzaamheden worden toegevoegd (schrijven van paradigmata b.v.), welke om den korten tijd van het onderwijs niet kunnen nagezien worden.

Het combineren der klassen sleept niet minder kwade gevolgen met zich. Het onderwijs is voor de eene klasse te hoog, of voor de andere te laag; de taak is voor de krachten van dezen te zwaar, en ontmoedigt; voor die van genen te ligt, en wordt verwaarloosd. De Docent tast naar eenen middelweg, die niet te vinden is; het gaat den Docent schemeren, wat ieder der leerlingen juist weet; de klassenverdeeling wordt facto opgeheven, en daarmede alle verband tusschen het onderwijs van eenen volgenden Docent met zijnen voorganger; er ontstaan gapingen in het onderwijs.

Dat over het algemeen niet goed ingezien wordt, wat eigenlijk schoolklassen zijn, of ten minste, dat de op vele scholen bestaande klassenverdeeling op niets wezenlijks berust, bewijst de gewoonte, om klassen te laten overspringen. Eene klasse, welke dien naam verdient, kan nooit overgesprongen worden; want aan iedere van dezelve is een gedeelte van de leerstof verbonden; voor het vlugste, zoo goed als voor het traagste verstand, brengt het overslaan eener klasse gaping in de kennis te weeg, want beide staan daarin gelijk, dat zij alleen weten, wat hun medegedeeld wordt.

Men zegge niet, dat Lat. scholen, waar zulke gebreken noodzakelijk uit de inrigting volgen, door verkrachting van het Besl. van 1815 ontstaan zijn, en derhalve bij strenge toepassing daarvan verdwijnen moeten; neen! de steller van het Besluit heeft op het bestaan van zulke inrigtingen gerekend; immers Art. 15 staat toe, dat in steden, wier bevolking niet zeer groot is, twee of meerdere klassen door eenen Onderwijzer onderwezen worden; alleen (Art. 21) zal het onderwijs bij alle klassen in het algemeen in dier voege ingerigt worden, dat alle leerlingen tevens op eene nuttige wijze worden bezig gehouden.

Maar, zal men zeggen, die gebreken kleven, de out Lat. scholen aan; de inrigtingen, in de laatste jaren daargesteld, onder den naam van Gymnasiën, zijn er vrij van. Waarin bestaat het onderscheid tusschen de Gymnasiën en de oude Lat. scholen? Alleen daarin, dat het onderwijs in de moderne talen

aan de vroegere studiën is toegevoegd. Over het gepaste van dien maatregel wordt zeer verschillend geoordeeld. Wij voor ons houden ons overtuigd, dat, bij een genoegzaam aantal Onderwijzers, bij eene goede methode, maar vooral bij eene goede directie van het geheel, waardoor verband in het onderwijs in de verschillende vakken ontstaat, de nieuwe talen tegelijk met de oude kunnen onderwezen worden, zonder dat tegen de grondigheid van het onderwijs gezondigd wordt. Wij willen alleen zien, welke vruchten er te verwachten zijn van die scholen, zoo als zij nu zijn zamengesteld.

Op geen dier Gymnasiën is het getal der onderwijzers voor de oude talen vermeerderd; ook is het getal der uren van onderwijs voor alle vakken te zamen hetzelfde gebleven als op de Lat. scholen, of althans niet aanmerkelijk vermeerderd. De uren voor het onderwijs in de nieuwe talen en andere toegevoegde vakken zijn dus genomen van die, welke vroeger voor de oude talen bestemd waren. Op de scholen derhalve, waar vroeger combinatie van klassen, en verdeeling onder meerdere van den tijd van onderwijs, voor eene klasse bestemd, onvermijdelijk was, is die noodwendigheid blijven bestaan met hare kwade gevolgen; maar de tijd, die tusschen de klassen te deelen valt, is kleiner geworden, dat is, de kwade gevolgen grooter. Zoo zien wij dan tegenwoordig inrigtingen, waar 10 uren 's weeks onderwijs in het Latijn, 6 in het Grieksch onder de drie hoogste klassen verdeeld moeten worden; of waar (hetgeen iemand, die met onderwijzen bekend is, nog bezwaarlijker in de uitvoering zal vinden), waar 6 uren Grieksch voor de drie laagste klassen tegelijk zijn toegewezen. Het onderwijs in de oude talen heeft dus zekerlijk op geene dier inrigtingen bij de verandering gewonnen. Maar welke vruchten zijn voor de nieuwe talen te verwachten? Eene algemeene zwarigheid ontmoet dat onderwijs op alle Gymnasiën: de ongelijke vorderingen namelijk in nieuwe talen bij de jonge lieden, welke op het Gymnasium toegelaten worden, waardoor alle klassikaal onderwijs natuurlijk belemmerd wordt. Maar buitendien, dezelfde bekrompenheid van middelen, die het aanstellen van Docenten voor oude talen regelde, heeft (twee steden uitgezonderd) haren invloed uitgeoefend op de regeling van het onderwijs in de nieuwe talen. Zoo zijn er Inrigtingen geboren geworden, waar het Hollandsch, Fransch, Duitsch, Engelsch in 6 uren 's weeks aan twee klassen onderwezen wordt, of waar in één uur twee klassen, ieder in eene andere taal, les krijgen.

In de laatste 20 jaren is de behoefte voor den Geleerde aan kennis van nieuwe talen meer algemeen ingezien, want het schrijven over geleerde onderwerpen in de landtaal is elders vrij gewoon geworden. Men ondervond, dat de zeer ontoereikende kennis dier talen, welke vóór het bezoeken der Lat. scholen door de kinderen was verkregen geworden, gedurende het verblijf op die inrigting niet alleen niet aangevuld kon worden, maar zelfs bij gebrek aan oefening verminderde. Voor huisselijke oefening, welke buitendien altijd gebrekkig is, en voor velen te kostbaar, schoot geen tijd over.

Vandaar, dat de ouders, bij gebrek aan eigene opleiding, met het belang van het grondig aanleeren der oude talen onbekend, de Docenten op de Lat. scholen met klagten en verzoeken lastig vielen, om den schooltijd te verkorten (waarvoor deze niet altijd doof waren, zie Memorie, p. 9), of de toevlugt namen tot onderwijs buiten de Lat. scholen. Dit laatste werd vrij algemeen, zoodat het getal der leerlingen op de Gymnasiën verminderde. Sommige stedelijke Regeringen, eerst door dit verschijnsel op de behoefte des tijds opmerkzaam geworden, werden te rade, om het onderwijs in de moderne talen aan den gewonen leercursus der Lat. scholen toe te voegen; op welke wijze dit plan op de meeste plaatsen ten uitvoer is gelegd, hebben wij boven gezien. - Maar buitendien, het was te laat; deze vervormde inrigtingen deden het privaatonderwijs niet ophouden.

Dit privaatonderwijs is van zeer verschillenden aard; de gelegenheden daartoe zijn ongeveer de volgende:

1°. Op Instituten, aan welker hoofd mannen staan van wetenschappelijke vorming, bij welke eigene keus de reden is, dat zij niet aan Openbare Inrigtingen geplaatst zijn.

2°. Op Instituten, welker Bestuurders, zelve geene geleerde opvoeding genoten hebbende, aan iemand, die de wettelijke vereischten om oude talen te onderwijzen bezit, dat onderwijs opdragen.

3°. Onder de leiding van personen, welke, buiten hun gewoon beroep, de opleiding van enkele jonge lieden als bijzaak, meest tot verbetering hunner geldzaken, op zich nemen.

4°. Andere kinderen blijven in het ouderlijke huis, en genieten van opzettelijk daartoe gevormde mannen eenige uren 's weeks het onderwijs, waardoor zij tot de Akademie worden voorbereid; maar het gebeurt, helaas! ook,

5°. Dat die lessen worden toebetrouwd aan lieden, die

door het mislukken hunner carrières het geven van onderwijs als een middel van onderhoud hebben aangegrepen.

De eerstgenoemde inrigtingen zijn weinig, en bestaan nog niet zeer lang. De kosten, er aan verbonden, maken, dat zij door een betrekkelijk klein getal leerlingen bezocht worden. De twijfel aan de grondigheid van het onderwijs in de oude talen kan dus moeijelijk op de ondervinding rusten (Memorie, p. 13); of men moest aan iemand het regt toekennen, om uit de weinige aldus gevormde individus, welke hij in zijnen kring onder de oogen gekregen heeft, een algemeen oordeel te vellen, hetzij gunstig, hetzij ongunstig. Die twijfel berust dus op eene vooronderstelling, waarvoor gewoonlijk twee gronden worden opgegeven: 1°. omdat op die Instituten de tijd niet uitsluitend aan de oude talen gewijd wordt; 2°. omdat bij den afkeer, welke veelal bij Literatoren heerscht, om op zulke Inrigtingen werkzaam te zijn, dikwijls, zoo de Directeur zelf de oude talen niet onderwijst, verandering in het personeel der Docenten plaats heeft, en de nieuw aankomende telkens zonder ondervinding in het onderwijzen is.

Het eerste argument is tegenwoordig niet meer uitsluitend van kracht tegen de Instituten. Ook houdt men niet in het oog, dat het onderwijs daar zonder schadelijke gevolgen over een grooter aantal van onderwerpen loopen kan, omdat het bij de eenheid der Directie zoo kan ingerigt worden, dat de verschillende vakken elkander behulpzaam zijn, en omdat er gezorgd kan worden, dat de tijd buiten de lessen door de leerlingen behoorlijk besteed worde. Het tweede argument is van meer gewigt. De kwade gevolgen echter, die uit de opeenvolging van onervarene Docenten voortkomen, worden zeer verminderd, omdat die Docenten niet onafhankelijk werken; de methode wordt hun door den Directeur gewezen, en spoedig worden zij gedwongen hunne plaats in het geheel in te nemen. Neemt men derhalve in aanmerking, dat ook op de Lat. scholen personen zonder ervaring worden aangesteld, die bij gebrek aan leiding dikwijls lang rondtasten, eer zij eene goede methode gevonden hebben; neemt men in aanmerking, dat ook op de Lat. scholen de leerling onder opzigt van verschillende onderwijzers komt, van welke de eenheid in methode, het verband in het onderwijs door niets gewaarborgd wordt, omdat op de Lat. scholen eene algemeene directie onbekend is, dan zien wij niet in, dat kweekelingen van zulke Instituten uit den aard der zaak onbekwamer zullen zijn dan die van Lat. scholen.

Tegen de tweede soort van inrigtingen worden dezelfde bezwaren, van welke wij zoo even spraken, gemaakt; maar hier werken zij in hunne volle kracht; het onderwijs loopt over vele vakken, en is zonder innerlijk verband; de onderwijzers hebben geene ervaring, en staan zonder leiding; nieuwe volgen elkander spoedig op, en met hen verschillende methodes, die nimmer tot eenparigheid gebragt worden. Wij gelooven dus, dat de vorming op zulke Inrigtingen meest gebrekking zal zijn.

Het vermoeden omtrent de vruchten van de derde wijze van privaatvoorbereiding ter Akademie kan mede niet gunstig zijn. Met weinige uitzonderingen, ontbreekt het den onderwijzers aan toereikende kennis; alle kunnen zij slechts een gering gedeelte van tijd en krachten aan de leerlingen wijden; immers zij hebben hunne beroepsbezigheden buitendien; het onderwijs is dus bekrompen, en bepaalt zich veelal bij een ingieten van die mate van vertaalhandigheid, welke men meent noodig te hebben, om de examina van toelating tot de Akademie te kunnen doorstaan.

Ook de vierde wijze van voorbereiding is meest gebrekkig, omdat de uren van onderwijs gewoonlijk te weinig zijn, de omvang van het onderwijs, aan den geringen tijd geëvenredigd, bekrompen is, en de tijd te huis door de leerlingen veelal verwaarloosd wordt.

Wij zien derhalve, dat over het algemeen het oordeel over de bekwaamheid van privatim docti ongunstig moet uitvallen.

Het examen, bij Art. 150, Besl. 1815, bepaald, moest dienen, om slecht voorbereide jonge lieden van de Akademie te weren; de naijver tusschen de verschillende Akademiën heeft die bepaling krachteloos gemaakt; enkele korte opwellingen van pligtsbetrachting bij de examinateuren uitgezonderd, wordt iedereen toegelaten. De ouders, over klassiek onderwijs denkende, zoo als hunne eigene vorming dit medebrengt, laten hunne kinderen naar de Akademie vertrekken, voordat de cursus der school, welke zij bezoeken, publiek of privaat, afgeloopen is. Sommige openbare onderwijzers meenen bij dit algemeene pligtverzuim ook den hunnen te mogen verzaken, en geven bewijzen van bekwaamheid aan hunne leerlingen, schoon zij van het tegendeel overtuigd zijn (Memorie, p. 9), en van hier de klagten over den toestand van onze Akademiën.

Wij zijn het met de Adressanten (p. 6) eens, dat de Akademische studiën aan haar doel kwalijk beantwoorden, maar zijn verre verwijderd dit vooral aan het toenemend gebruik van privaat-

onderwijs, als aan de eerste oorzaak toe te schrijven. Waarom geven de ouders ook de gestudeerde onder hen, de voorkeur aan eene slechte privaatvoorbereiding ter Akademie, mits dat zij korter dure, boven eene grondige, hetzij publiek, hetzij privaat? Omdat zij het gewigt van eene goede niet inzien. - Waar had dat gevoel van de noodzakelijkheid eener grondige vorming bij hen moeten geboren worden? Op de Lat. scholen, welke zij bezocht hebben. Wij beschouwen dus den toestand der Gymnasiën als de eerste oorzaak van het verval van het Hooger Onderwijs; uit dezen toestand is de geest geboren, welken wij zien heerschen, en van dezen geest heeft het privaatonderwijs partij getrokken.

Maatregelen, om den tegenwoordigen stand van zaken te doen ophouden, houden wij met de Adressanten voor allernoodzakelijkst. Wij willen zien, of hetgeen zij aan den Minister voorstellen, dat doel zal bereiken; of, om met de Adressanten in eene kranke zaak eene hospitaalsvergelijking te gebruiken, of zij de kogeltang aanbrengen, waar zulks behoort.

De Adressanten geven aan den Minister in consideratie, om aan Art. 150, Besl. 1815, eene uitbreiding toe te voegen, waarbij het examen ter toelating der privatim docti aan eene Staatscommissie, bestaande uit 4 Hoogleeraren in de Letteren en 2 in de Wiskunde, wordt opgedragen.

Pag. 5 brengen zij de aanmerkingen, door een tweetal hunner Ambtgenooten en een' hooggeplaatsten Staatsdienaar gemaakt, waarbij deze ook de leerlingen der Gymnasiën aan een derge lijk examen willen onderwerpen, ter kennisse van Z. Exc.

De bedenkingen van deze Heeren worden op de volgende bladzijden onderzocht, en naar de meening der Adressanten, p. 6, volledig wederlegd.

De Adressanten stellen zich dus niet de vraag voor: Hoe kan het klassieke onderwijs onder ons tot de achting gebragt worden, die het verdient? Maar die: Hoe kunnen de slagtoffers van slecht onderwijs van de Akademie geweerd worden? Zij meenen verder, dat die alleen onder de privatim docti zullen gevonden worden; immers op hen alleen kan de voorgestelde maatregel van eenigen invloed zijn.

De beschouwingen der Adressanten kunnen tot deze punten gebragt worden:

1°. Voor de bekwaamheid der privatim docti zijn geene waarborgen, want de examina, bij Art. 150 bepaald, worden niet met de vereischte naauwgezetheid afgenomen; daarom moet

gezorgd worden, dat dit Artikel beter nageleefd worde, waartoe strekken moet, dat het examen van alle privatim docti door eene en dezelfde Commissie worde afgenomen, pag. 6 en 7.

2°. Voor de bekwaamheid der publice docti bestaan genoegzame waarborgen; daarom is een examen van toelating voor hen overtollig, ja, in de gevolgen gevaarlijk voor de grondige beoefening der Wetenschappen.

De opzettelijke behandeling van het eerste punt kan, na hetgeen over privaatonderrigt en examina van toelating gezegd is, achterwege blijven. Allen willen wij doen opmerken, dat in deze Memorie dezelfde geest heerscht, welke den strijd, een paar jaren geleden, in Brochures, tusschen Gymnasiën en privaatonderwijs gevoerd, van wederzijds kenmerkte. Gelijk toen ieder het voorwerp zijner bescherming in een denkbeeldig licht van volmaaktheid, ontdaan van alle wezenlijk bestaande gebreken, vergeleek met een ander gewrocht zijner inbeelding, eene inrigting, welke met alle toevallige gebreken tegelijk behebt is, en zich aldus de overwinning gemakkelijk maakte, zoo hebben de Adressanten, wanneer publiek- en privaatonderwijs vergeleken wordt, altijd een goed Gymnasium op het oog, en vergelijken daarmede privaatonderrigt, onder leiding van iemand, welke om verstand en karakter daartoe niet berekend is (zie pag. 14, noot, en pag 15).

Deze vooringenomenheid verblindt de Adressanten zoo zeer, dat zij, bij het schilderen van het privaatonderwijs, daaraan de tegenstrijdigste eigenschappen toekennen, naar mate het voor-onderstellen van de eene of de andere voor hunne redenering dienstig is. Zoo wordt, pag. 14, ‘de jeugd (op Instituten) door onafgebroken toezigt tot pligtsbetrachting als *gedwongen*’; en, pag. 15, zijn de Instituteurs ‘zelfs van hunne kweekelingen te zeer afhankelijk, en worden zij door hun belang gedreven, om zich te schikken naar dwaalbegrippen en vooroordeelen van anderen’; - pag. 10 en 11 ‘kiezen de jonge lieden, die liefst zoo vroeg mogelijk van schoolgaan, en van schooltucht ontslagen worden’, privaatonderwijs, ‘hetwelk den leerlingen de grootstmogelijke vrijheid verleent’, en pag. 14 ‘komen’ die zelfde privatim docti ‘nimmer de zijde van ouders of leermeesters verlaten hebbende, gewoonlijk met ongeoefende krachten en onbeproefde deugd aan de Hoogeschool, en zien zich dáár op eens aan zich zelve overgelaten, in het bezit eener niet gekende vrijheid, onvoorbereid, door onbekende vijanden omringd, en aan den hagchelijksten kampstrijd blootgesteld.’

Het tweede punt willen wij aan een opzettelijk onderzoek onderwerpen. Wij zullen hierbij alle vergelijking tusschen privaatonderwijs en Gymnasiën als geheel onvruchtbaar ter zijde stellen. Immers er moet niet gevraagd worden, welke van deze wijzen van voorbereiding ter Akademie *betere* waarborgen oplevert voor de bekwaamheid der toekomstige Studenten, maar of bij het gymnasiaal onderwijs de nu bestaande waarborgen toereikend zijn.

Het bestaan eener maatschappelijke inrigting in eenen bepaalden vorm kan men eerst dan voor gewaarborgd houden, zoo er eene kracht bestaat, welke verhindert, dat zij eene andere gedaante aanneme. Die kracht is alleen te vinden in wettelijke bepalingen en derzelver strenge handhaving. Wij moeten dus, om de toereikendheid der waarborgen voor de vruchten der Gymnasiën, telkens vragen: Wat bepaalt het Besluit van 2 Aug., 1815? - Is het bepaalde goed? - Is het toereikend? - Is het afwijken van de bepaling onmogelijk? Het volgt hieruit van zelf, dat alle bewijzen voor de goede resultaten van het onderwijs op de Gymnasiën, gegrond op gezag en ondervinding, pag. 6, 8, 9, 13, zonder nader onderzoek over hunne waarde, als overtollig op zijde kunnen geschoven worden; laat die vruchten zoo glansrijk zijn, of geweest zijn, als beweerd wordt, in dat verledene en tegenwoordige ligt geene kracht, die verhindert, dat het in de toekomst niet anders worden kan.

(*Vervolg en slot in een volgend N^{o}.)*

Aurora. Jaarboekje voor 1843; uitgegeven door Mr. *J.I.D. Nepveu*. Te 's Gravenhage, bij K. Fuhri. 1843.

Ten vierdemale prijkt het veelbelovende motto: *Aurora Musis amica*, op den titel. Drie jaren lang meenden wij die voorspelling voor eenen vromen wensch, die liefde voor eene wanhopige, kwalijk beantwoorde, te kunnen verklaren. Thans schijnt het aanhouden eenige vrucht gedragen te hebben; - immers zoo de Muzen hare gunst aan den Almanak, die haren naam voert, onttrokken, eenen zweem van hare genade hebben zij der *Aurora* betoond. Waarom zouden wij den Redacteur niet van harte ge-

luk wenschen, die om zijne vlijt, zijn geduld, zijne volharding, op dien voorspoed aanspraak had?

Schoon ons het woord geluk wenschen onwillekeurig uit de pen vloeit, weten wij echter geen beter woord om den aard der goedkeuring uit te drukken, die wij dezen Jaargang schenken. Verre van ons evenwel de gedachte, dat alleen het diepe verval harer mededingsters aan *Aurora* den voorrang zou verzekeren; het ware onedelmoedig te vooronderstellen, dat daarin alleen haar heil gelegen is. Met meer wezenlijke voortreffelijkheid heeft het geluk haar ditmaal toegerust. Boven vroegere Jaargangen onderscheidt zich deze voordeelig. Sukkelde zij vroeger aan eene eentoonige middelmatigheid, thans hebben goede Dichters wezenlijk goede bijdragen geleverd; het slechtere heeft zich van het betere scherper geschift, en de verkeerde rigting meer in het oog vallend afgeteekend. Thans moge het den Redacteur niet aan behendigheid mangelen, de fortuin, die hem nadert, vast te grijpen, en aan zich te onderwerpen; thans moge hij grootmoedig genoeg zijn, om eigenliefde of letterkundige partijdigheid aan het belang der kunst op te offeren. Het vervolg onzer beoordeeling zal verklaren, wat wij bedoelen, en staven, wat wij beweren.

Het Proza maakt de minst voordeelige zijde van den Jaargang uit, maar wij rekenen het een geluk voor den Redacteur, dat zijne bijdrage in zeker opzigt de beste, en in allen gevalle het minst berispelijke verhaal is, dat wij van hem lazen. De fabel, die daaraan ten onderwerp strekt, is voor zijne krachten berekend en niet zoo rijk van omvang, dat de meermalen gegispte langdradigheid des Schrijvers hier veel stof zou vinden, om het geduld zijner Lezers te vermoeijen. Het onderwerp is de bekende en betwiste Geschiedenis, dat KAREL II, tijdens zijne omzwerving hier te Lande, door eenen man, als Armeniër vermond, verwittigd zou zijn van het plan, met goedkeuring der Staten of althans van DE WITT beraamd om hem op te ligten en aan CROMWELL in handen te leveren. Bij de inkleeding, door den Heer NEPVEU aan het verhaal gegeven, verliest de hoofdtrek den indruk, dien het eerste hooren pleegt te maken, het vermoeden namelijk, dat ridderlijke verkleefdheid aan het gevallen koningshuis, of dankbare herinnering van genotene weldaden, de schreden van den gebannen' Vorst met angstige behoedzaamheid hebben gevolgd, en op het beslissend oogenblik met onverwachte vaardigheid tusschenbeide zijn getreden, om hem te redden. Een zamenloop van omstandigheden brengt den gewaanden

Armeniër en KAREL II onderling in aanraking; maar zelfs die zamenloop van omstandigheden zou eene diepere beteekenis hebben kunnen erlangen. Latere dwaasheden en grove gebreken hebben in de figuur van KAREL STUART het koninklijke, waarmede zij eenmaal gestempeld was, niet kunnen uitwisschen, en een echt romantisch talent had daarvan gebruik gemaakt, om aller belangstelling op zijnen persoon te vestigen! Thans rigt de laatste zich op de figuur des Ridmeesters, en de verklaring, welke zijne jaloersche vermoedens zal oplossen. Het ongewone gaat in het dagelijksche onder; maar de Lezer, die zich eenmaal in dien kwaden ruil heeft weten te schikken, zal niet onbevredigd zijn over de gemakkelijke en tamelijk levendige wijze, waarop de meer dagelijksche fabel door den Heer NEPVEU is ontsponnen. Wij mogen echter niet onopgemerkt laten, dat dergelijke vertellingen, waaraan onze Literatuur hoe langer hoe rijker wordt, noch der romantische kunst groot voordeel beloven, noch der fantasie behulpzaam zijn tot eene levendiger dichterlijker opvatting van het eigenaardige in onze Geschiedenis. De stijl, wij zeiden het reeds boven, heeft minder gebreken, dan wij gewoonlijk bij den Heer NEPVEU opmerkten; maar de voorafspraak is weder eene noodelooze longueur, en in de jagt, die de Schrijver op aardigheden maakte, keerde hij platzak te huis, omdat vlugheid van pen en eigenaardige grepen van dictie hem ontbreken.

Hierdoor onderscheidde zich op nieuw de Heer KNEPPELHOUT. In zijn verhaal: *Naar Zomerzorg*, wordt eene studentengrap, die hoegenaamd geene *portée* heeft, eene grap, die eene enkele situatie, maar niet eens eene geschiedenis te weeg brengt, door de kunst van stijl onderhoudend en boeijend. Of ligt er eene ernstiger beteekenis in de woorden van VAN DER LAAN? - maar ik voltooi de aangelegde phrase niet, omdat, door de redenering van VAN DER LAAN henen, de Schrijver mij schijnt uit te lagchen over mijnen ernst, zóó ongezocht, zóó aardig slaat galanterie in de losse praat van den Student over. En daarom mogen anderen aan het futile van den inhoud zich ergeren, voor mij heeft de vorm dien verdedigd. Als stijlproeve is het Stukje inderdaad voortreffelijk. de warme zomersche dag op het land; het pijnlijke gevoel der aamechtigheid te midden van al de verfijningen der weelde; die bevallige meisjes, welke de Auteur te regt bloemen mogt heeten, dat alles is zoo keurig geteekend, zoo weelderig beschreven, dat wij thans dubbel de pen benijden, die den ontvangen' indruk zoo frisch weet weder

te geven. Een enkel vlekje: de tuinman, bl. 244 en 245, is een staatsietuinman uit iederen familieroman en iedere vaudeville. Voor zóó iets is de gave van opmerken bij den Schrijver te scherp, de gave van voorstellen te juist en te waar.

Het deert ons eene jeudige Schrijfster te moeten afschrikken; maar het verhaal: *De Schuld eener Moeder*, is verreweg de minst gelukkige der Prozabijdragen; noch om studie, noch om stijl, noch om geest, noch om vorm, verdient het eenige goedkeuring. Herinneringen, die wij veeleer de maatschappij des romans, dan der bestaande, ontleend achten, heeft de fantasie der Schrijfster bijeengebragt tot een tooneel van verwarring en ellende, dat de glans der groote wereld niet overschijnen kan. Hoe wenschten wij het iederen Auteur in te prenten, dat geene boudoirs of balcons, geen satijn of albast, niet het waslicht des bals, noch de adel der cavaliers, dat geen markiezen- of graventitel, eenige harmonische bevalligheid kan geven aan hetgeen op zich zelf onharmonisch is door onwaarheid of onzedelijkheid! Wat in het lagere leven verplaatst, wat door gemeene verschijnselen, als ware het vertolkt, afkeer zou verwekken en weêrzin, voldoet niet, al hangt er de groote wereld haar fluweel en hare diamanten om henen. Wij bedoelen hiermede niet, zulke verhalen af te keuren, waar de aanzienlijken zelve het voorwerp der poëtische beschouwing zijn; wij bedoelen die, als het voor ons liggende, waar geboorte en rijkdom slechts tot werktuigen dienen, om het verschrikkelijke mogelijk te maken, of daarover eenen zachten tooverschijn te werpen. Dergelijke verhalen zijn produkten eener ijle fantasie, geene vruchten des gemoeds, die voor hart en hoofd bevredigend zijn: - en vruchten des gemoeds, op den bodem van eigene ondervinding, van eigene levensbeschouwing gekweekt; getrouwe weêrspiegelingen van hetgeen het reinst en verhevenst is in het vrouwelijke gevoel, wat - zoolang ten minste geene vlijtige oefening of alles overwinnend talent haar tot meer objectieve scheppingen regt geeft - wat zouden wij liever van onze Schoonen verwachten? wat zouden zij meer kunnen bijdragen tot uitbreiding van het gebied en de voorwerpen der Kunst? In het voor ons liggende verhaal verried alleen het tooneel met de bouquet eenen meer gunstigen aanleg; de stijl mist kleur en oorspronkelijkheid.

Zoo wij dus ons oordeel naar het prozagedeelte van den Almanak rigteden, zou de schrale getuigenis, dat NEPVEU iets beters leverde, dan hij tot dusverre deed, dat KNEPPELHOUT den roem van zijnen stijl gehandhaafd heeft, en eindelijk, dat *de*

Schuld eener Moeder harer plaats onwaardig is, kwalijk onzen goeden dunk kunnen regtvaardigen. Hare waarde heeft *Aurora* vooral aan het poëtische gedeelte te danken. Twee Dichters, - want dien eertitel zal hun niemand betwisten, die zich hunne uitgegevene Dichtstukken herinnert, - TER HAAR en MEIJER, leverden hier verzen, die, op zich zelve uitmuntend, ook hetgeen zij vroeger schonken, zoo niet overtreffen, althans evenaren. *Huibert en Klaartje* van den eerste is aan eene Oostfriesche vertelling ontleend; maar de Dichter heeft den toestand met liefde opgevat, met studie omgewerkt, met gevoel geschilderd; hij is oorspronkelijk gebleven ondanks de navolging, en ais een oorspronkelijk kunstjuweel verdient zijn Dichtstuk onze hulde. Slechts den Ridder gelooven wij aan den Duitschen oorsprong van het Gedicht verschuldigd te zijn; ondanks al het talent des Dichters, wil zijne figuur niet lenig worden, waar het ouderlijk geluk in de hut der armoede zoo los en bevallig is geteekend. Of wedijvert in gevoelige voorstelling niet deze beschrijving met het beste, dat wij van dien aard in onze taal kennen, met VAN HAREN'S *Rosemondt*?

Daar zat zijn Klaartje, blij gemoed,
Een vrouw - zij droeg haar jaren goed, -
Als melk en bloed,
Met liefde en trouw in de oogen;
Voor 't jongste kind, dat kreet van dorst,
Schoof zij den halsdoek van haar borst,
Om 't aan haar hart te zogen.

Één kraaide er luid, nu de andre kreet,
En stak, al spartlend, door een reet
Van 't wiegekleed
Zijn blootgewoelde voetjes.
Één - 't kon maar weinig onder zijn -
Zong reeds van '*Suja kindekijn*!'
En wiegde broertje zoetjes.

Één hechtte 't raaflend weefsel aan
En liet het voetje tripplend gaan,
Het slofje slaan
En 't raadje wakker snorren.
Één stoeide er buitlend langs den grond,
En trok aan de ooren van den hond,
Die slapend lag te knorren.

Twee hielden zaam de wacht bij 't vuur,
Dat helder speelde langs den muur
('t Was etensuur!)

Of wolkend op ging rooken;
En wierpen twijg en spaanders bij,
En oogden hunkrend naar de brij,
Die borlend hing te koken.

Voor één viel vaders komst te lang.
Hij vleide 't hoofd en bollen wang
Bij zusjes zang
Op moeders schoot ter ruste,
Die 't loddrig vragen wel begreep,
Den jongen in de wangen kneep
En 't vlashblond kopje kuste.

Naast TER HAAR'S uitmuntend Gedicht plaatsen wij MEIJER'S *Vaarwel aan Java*. Hier heeft de ondervinding den geest tot Poëzij gestemd, en het vers doet het hart des Dichters eer aan. De Dichter verliest zich niet in descriptieven opschik of gezochte tegenstellingen, maar met enkele krachtige trekken schildert hij het Land, waaraan hij het vaarwel toeroept. De zucht naar het Vaderland vertoont zich hier niet als een sentimenteel of instinctmatig heimwee; het is de overtuiging van de meerderheid van den geest boven de natuur; het is de weêrzin, dien de omgekeerde verhouding van beide inboezemt, welke het vaderlandsche gevoel des Dichters wijzigt. Er spreekt in zijn Gedicht een even helder hoofd als edel hart, en wat in ons oog de meeste waarde aan het Gedicht schenkt, is de actualiteit, waardoor het zich onderscheidt. Het is het vaarwel van eenen zeeman, die op den Oceaan zijne baan voor zich ziet, en kunstig, zonder tot gekunsteldheid te vervallen, zijn de gewaarwordingen van het zeeleven zelf in de afscheidsbespiegeling ingevlochten. De taal is over het geheel juist en keurig, vrij van gezwollenheid; slechts regels zijn mat van uitdrukking.

Hoe weinig zulk een vers geschikt zij, om er proeven uit bij te brengen, eenen enkelen meesterlijken trek deelen wij mede:

En hooger zwelt het golvenheir,
En voor ons zoekend oog
Spreidt reeds het Indisch Wereldmeir
Zijn onafzienb'ren boog.

't Ontkleurd gestarnt verbleekt en zwicht
En dooft zijn vlammenblik,
En sluijert zich, bij 't ochtendlicht,
Het vonklend hoofd van schrik;
Slechts Venus blinkt aan d' oostertrans,
En schittert op den vloed,
En kampt in onverbleekten glans
Met d' eersten morgengloed.

Maar Venus, hoe ge ook lonkt een lacht
En noopt tot wederkeer,
Al schittert ge ook met minder pracht
Aan Noordsche hemelsfeer,
Al heerscht gij hier als Koningin,
Gevierd door jong en oud,
Almagtig als de Mingodin
In Paphos tempelwoud;

Al biedt gij hier, bij 't zacht gekoos
Der geurige avondlucht,
In vollen gloed uw purpre roos -
Geen magt weêrhoudt mijn vlugt.
Uw roos, hoe weeldrig ook van groei,
Tiert niet in slavernij;
In 't Noord ontluikt ze in rijker bloei -
Een Noordsche maagd voor mij!

Wij weten geen ander vers uit de *Aurora* te noemen, dat met deze meesterstukken kan wedijveren, en toch is het Poëtische gedeelte merkwaardig door de tegenstelling van het goede en slechte, dat het overige van den Bundel oplevert. Wij willen onze bedoeling nader verklaren. *Izebel*, van BEETS, is eene dier *Oosterlingen*, welke onlangs geestig, doch onbillijk, werden geparodiëerd. De Dichter bedoelde daarmede eene enkele gedachte, eenen enkelen toestand, een enkel feit, uit het levenen de taal van het Oosten ontleend, uitvoerig en dichterlijk te ontwikkelen. Zijn goede smaak leidde hem juist bij de keuze; zijn meesterschap van de taal gaf hem het vermogen, dit op zijn hoogst wat rhetorische doel te bereiken. Zijn *Izebel*, ofschoon boven vroegere niet uitmuntende, sluit zich waardiglijk aan hunne rij. Maar nu wil de Heer DORBECK hetzelfde doen verleid door den gelukkigen uitslag zijner poging in het vorige jaar. Hij heeft blijkbaar BEETS nagezongen, en de uitdrukkingen van den navolger herinneren tot zelfs de gebreken van het voorbeeld. Maar zeker zou de keuze van BEETS zich niet op het stuitende bedrijf van *Amnon* hebben gevestigd, en hij er geen' wellust in gevonden hebben, de verwarring, door die bloedschande in de familie van DAVID te weeg gebragt, met zoo naakte woorden, met zoo weinig diepte van zin te schilderen.

Eene andere tegenstelling bieden ons de verzen van NIERSTRASZ en CALISCH aan, want beide bezongen hetzelfde onderwerp: *De Vondeling*. NIERSTRASZ behoorde niet onder die Dichters, die men hooge vlugt van verbeelding of kracht van uitdrukking kan toekennen. Ook het nagelatene Dichtstukje, hier medege-

deeld, muntte daardoor niet uit. Het is in den bekenden trant van TOLLENS geschreven, wiens *Moeder* en *Gevallen Meisje* de beste voortbrengsels zijn van dat genre, hetwelk thans uit de mode is, - om voor een beter plaats te maken? Wij kunnen niet Ja zeggen op die vraag. Want het vers van NIERSTRASZ is de natuurlijke ontboezeming van een medelijdend, gevoelig, vroom hart, dat het ongeluk des verlatenen beklaagt. Er is geene jagt gemaakt op sieraden van poëzij of kracht van zeggen, maar de eenvoudige uitdrukking is doorgaans waar en onberispelijk. Bij den Heer CALISCH is het omgekeerde het geval. *De Vondeling* spreekt hier zelf, en weidt rhetorisch uit over het ongeluk zijner verhouding tot de maatschappij, in meer dan twintig breede coupletten, vol van fraaije woorden en schreeuwende tegenstelling. Voor een kind is de toon te stout, en het indringen in de schuld zijner ouders boezemt ons dubbelen weêrzin in, en toch als kind wekt het ongeluk des vondelings de meeste deel neming. Maar de vondeling van den Heer CALISCH is reeds kind geweest, en nog schijnt de man niet te gevoelen, dat hoogere roeping ook zijn aanzijn tot eene weldaad kan maken, en dat handelende in de maatschappij op te treden, zoowel de voorwaarde van zijn leven, als die zijner verzoening met haar is. Al zijne breedsprakigheid laat ons koud, omdat de vondeling *Sophismen* maakt over de ellende van zijnen toestand. Maar waarom, zegt de vondeling tot zijnen vader en zijne moeder:

Maar waarom mij de toevlugt afgesloten,
De laatste, die den booswicht overblijft?
Wanneer hem de angst van 't kwaad geweten drijft
Tot razernij en allen hem verstooten,
Dan zijn hem nog twee Engelen getrouw:
Dan redden hem: 't Gebed en 't Naberouw.

o Ware een deel slechts van uw schuld geladen
Op *mijn* hoofd, waar 'k in 't misdrijf opgevoed,
Woog op mijn ziel een last van euveldaden,
Ja, eischte zelfs het zwaard des beuls mijn bloed:
Mij had gewis de wraakstem van 't geweten,
Zoo lang ik aâm, 't bezoedeld hart ontrust,
In foltring had 'k mijn borst van een gereten,
Mijn kerkerbol en ketenen gekust,
En op een steen, van tranen schier doorweekt,
In ootmoed God ontferming afegesmeekt.

Maar nu... kan 'k ook dien toestand niet misgunnen,
o Mogt ik toch mij 't knagend zelfverwijt,
Het diep besef des zondaars geven kunnen,

Die in de pijn der straffe zich verblijdt (! !).
Voor mij berouw noch boete, en zoo te midden
Der worstling van mijn zwakheid tegen 't lot,
Ik uitgeput mijn knieën buig voor God,
Dan is 't niet om vergeving af te bidden,
Voor eigen schuld van 't geen ik nooit misdeed,
Maar slechts om kracht in 't onverdiende leed.

Zulke verzen zijn een droevig blijk, waartoe Poëzij leiden moet, die zich van de werkelijkheid en het leven afscheurt, en, in het net harer eigene phrases gewikkeld, eindigt met toestanden te ontwerpen, die wijsgeerige evenmin als dichterlijke beschouwing óf als aanwezig, óf, zoo zij aanwezig zijn, als harmonisch kan regtvaardigen. Het schitterende weefsel van woorden lat ons laat ons houd, en de studie, zoo zij studie heeten mag, des Redekunstenaars vindt een te regt ondankbaar gehoor. Even weinig gevoel straalt er in het Werk van TEN KATE door. Wij vallen de kleine versjes, die hij oude Liederen betitelde, niet hard. Zij zijn voor de geleerdheid van de Tweede Klasse van het Instituut, niet voor den smaak des publieks, of zelfs voor dien van bevoegde Kunstregters, geschreven. Wij hebben dikwijls voor het gebruik van enkele oude woorden geijverd, omdat, bij de voorstelling van oude tijden, zulke woorden steunpunten voor de fantasie des Dichters, karaktersymbollen van het tijdvak waren, welks schildering echter met een hooger doel behoorde te worden ontworpen, dan om altoos zwakke kopij van een onbehagelijk verleden te zijn. Hier is niets dan rijmkunst, en de oefening, om oude woorden te vinden en te schikken. Ernstiger treft onze afkeuring zijne *Johanna van Vlaanderen en Boudewijn* IX. Het vers is bij een plaatje gemaakt, niet *om*, zoo als gewoonlijk, maar naar alle waarschijnlijkheid met het plaatje. Beide, Dichter en Teekenaar, schijnen onderling om den prijs te hebben gedongen in het dooreenwerken van talent en romantieke manier, kunst en onwaarheid. De toepasselijkheid van TEN KATE'S aanhef werd ons niet duidelijk, omdat wij niet doorzien, hoe het raadsel, dat hij opgeeft (maar noch wijsgeerig, noch dichterlijk oplost), zich hier liet toepassen, waar het gruwelfeit onzeker is, maar de daders bekend zijn de Dichter zijne kracht te hebben willen besteden aan het tooneel tusschen vader en dochter. Tooneel? zoo het dat nog slechts ware; maar de Dichter heeft ons willen doen zien, wat hij zou kunnen, zoo hij eene voorstelling wilde geven; hij heeft te regt aangewezen,

hoe trotsche onbeschaamdheid en vleijende huichelarij bij de dochter (de regels; *Blinde Grijsaard - bij de Eng'len leeft*, zijn inderdaad fraai), vloekspraak en nederige smeeking bij den vader, elkander moesten afwisselen; maar hij heeft geene enkele poging gedaan, om die voorstelling geleidelijk, dien indruk levendig bij zijne Lezers te doen worden. Hij heeft alles aangewend, om zijne kunst zigtbaar, om zijne helden en de fabel onzigtbaar te maken. Wonderlijker Stuk dan dit lazen wij van TEN KATE niet, maar ook geen, dat ons zoo koud liet.

Wij zouden niet durven verzekeren, dat er aan het Dichtstuk van GREB, neen, aan den *Cyclus van Gedichten* (volgens de Aanteekening der Redactie), *de Dichter* getiteld, evenveel waarheid van gevoel ontbreekt. In tegendeel schijnt de Dichter door den stroom zijner eigene woorden en gedachten medegesleept tot allerlei onjuistheid en inconsequentie. Er ligt eene opgewondenheid in dit Stuk, die al de voorwerpen verkleuren en vervalschen moet. Wij hebben uit het vers niet kunnen begrijpen, of roem een begeerlijk goed voor den Dichter is, maar wel, dat met Poëzij in *Nederland* geen goud te winnen valt. Het Vaderland verdient daarom echter niet hard te worden gevallen, want, volgens GREB, behoort het genie voor het gemis van dergelijke voordeelen te troosten, zoo het die niet moet doen verachten. Zelfs naar roem mag de Dichter niet streven, als het waar is, wat de Heer GREB zingt:

> Wil hij roem voor zijn' naam en een kroon (?) voor zijn hoofd,
> Hij moet spelen met vormen, waar 't zielsvuur verdooft,
> En nieuwe onnatuurlijkheên malen.
> Het grootst is zijn roeping in 't ijdel verhaal;
> Het schoonst klinkt zijn zang in de schokkendste taal;
> Der hartstogten woên is zijn kracht en zijn praal
> En 't hoogst van zijn Kunstidealen.

Maar dezelfde eeuw, hetzelfde publiek, dat iets dergelijks van den Dichter vergt, schijnt met zich zelve in strijd, wanneer het die heiligheid van zin van hem eischt, welke eenen Dienaar der Godheid past. Jammer, dat op die inconsequentie de Heer GREB met eene inconsequentie moet antwoorden. Hij wil, dat de Dichter de taal van den Profeet, van den onmiddellijken Godstolk, herneme; hij wil, dat de wereld aan zijne zending geloove; maar hij vergt van de wereld tevens verschooning, zoo met de woorden van zulk eenen Dichter zijne daden niet overeenstemmen. Gevoelde hij dan niet het voorbeeld der Profeten met zijne redenering in tegenspraak,

der Profeten, die in hun leven en lijden, in hunne symbolische handelingen zelve, de eenheid dier ingeving moesten vertoonen, welke hunner verschijning als Dichter of Leeraar tot grondslag verstrekte? Gevoelde hij niet, dat zedelijke zwakte bij den Dichter zelven wantrouwen aan de kracht van zijn genie behoorde te doen ontstaan, en bij de wereld het doel zijner roeping onmogelijk moest maken, verlichter te zijn en hervormer der zeden?

Scribendi recte sapere est principium et fons.

Wij zijn niet overtuigd, dat de Heer GREB, eer hij de pen opvatte om te schrijver, of wil hij een fraaijer woord, zijne lier om te zingen, goed over zijn onderwerp nagedacht, het ware en valsche behoorlijk geschikt, en zijne denkbeelden in de natuurlijke orde, die van de poëtische niet onderscheiden mag zijn, heeft gerangschikt. Daaraan hebben wij dien Cyclus te danken, welke ons al het confuse der overleveringen omtrent den ouden *Cyclus* voor den geest brengt.

Eene dergelijke opgewondenheid, die de voorwerpen verkleurt, en de uitdrukking des gevoels onzuiver maakt, heeft in ons oog den Lierzang van WITHUYS: *Karel aan Betty*, bedorven. Al ware de dictie zuiverder en juister, dan nog zou de ijdelheid des Dichters, die zich zelven al de belangrijkheid van een genie wil geven, ons hinderlijk zijn. Wij wenschten hier de onwillekeurige gedachte te kunnen onderdrukken aan VAN DER HOOP, te meer, omdat hier eene vertaling van MOORE'S *Light of the Haram* van zijne hand werd geplaatst, welke in zijne nagelatene Poezij eene waardige plaats zou hebben beslagen, en thans werkelijk der *Aurora* tot sieraad verstrekt. Het is een bewijs voor het talent van den overledene, een talent, dat hem inderdaad eene kunst en geestverwantschap met MOORE moest geven. Intusschen bleef VAN DER HOOP nog verre beneden zijn origineel, en liet aan anderen de mogelijkheid over, hem in het navolgen van den sierlijken en zoetvloeijenden Dichter te overtreffen. Fraai is het bekende *Fly to the desert, fly with me* vertaald; maar de voorgaande Zang is flaauw, in vergelijking met het oorspronkelijke. Men oordeele:

MOORE:

Here sparkles the nectar, that, hallow'd by love,
Could draw down those Angels of old from their Sphere,
Who for wine of this earth left the fountains above
And forgot Heavn's stars for the eyes we have here.

And, bless'd with the odour our goblet gives forth,
What spirit the sweets of his Eden would miss?
For oh! if there be an Elysium on earth,
It is this, it is this.

VAN DER HOOP:

De nektar lokt hier, door de Schoonheid geplengd,
Zelfs de Englen uit zaliger sfeer;
Want hij, die er eenmaal de lippen aan brengt,
Hij denkt aan zijn hemel niet meer.
De gloed van onze oogen zet meer hem in vuur,
Dan 't vonklen der starren aan 't wolkloos azuur,
Ja vindt men een Eden op aarde,
't Is hier in de bloeiende gaarde.

S.J. VAN DEN BERGH schonk insgelijks een uitvoerig vers aan de *Aurora, de Blinde van Jericho* getiteld. Eenige goede coupletten worden echter veelmalen door onjuistheid van uitdrukking of voorstelling ontsierd. Zoo vinden wij leelijk het zeggen:

Bestraft hem met vermeetlen kop.

Zoo begrepen wij niet, waarom de schare, die den Heiland verzelt, *juist woeden en brullen* moet. - LUBLINK WEDDIK deelde zijne *Gedachten op den Drachenfels* mede, goed berijmd en minder gekunsteld, dan hij in Proza pleegt te denken, maar ook minder verrassend, minder nieuw van uitdrukking. Doch ons bestek verbiedt ons al de overige Dichtstukken afzonderlijk te vermelden. Zoo wij van deze zwijgen, het is, omdat geen enkel ons door inhoud of vorm heeft getroffen. Zij zijn meer vervelend door middelmatigheid, dan berispelijk om hunne gebreken, en het optellen van louter fouten is vruchtbaar tot niets.

Met lof moeten wij de uitvoering van het Jaarboekje vermelden. De Uitgever schijnt geene kosten te sparen, om zijne *Aurora* tot een waardig geschenk aan onze Schoonen toe te rusten. Maar ook hij heeft zeker te worstelen met al die moeijelijkheden, welke de wereld onzer Kunstenaars den welwillendsten Uitgever in den weg stelt. Van de zeven Staalgravures zijn er slechts drie oorspronkelijk werk; en zoo wij het fraaije *Wintergezigtje*, naar SCHELFHOUT, uitzonderen, is het oorspronkelijke werk het beste niet. Wij hadden ons gevleid, dat die wedijver met den vreemde de eerzucht onzer Teekenaars en Graveurs prikkelen zou; - dus voortgaande, dreigt de mededinging in onze beschaming te eindigen.

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

Het ééne en altoos noodige, een woord van opwekking aan mijne nadenkende en welgezinde landgenooten, door Dr. J.E. Feisser. *Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841 (64 bladz. in gr. 8°;).

De Eerw. Dr. FEISSER, acht gevende op den geest van ontevredenheid met het bestaande, die zich in deze dagen alom en ook in ons Vaderland meer en meer openbaart, meent op grond der ervaring daarin niets kwaads te mogen zien, maar veeleer iets goeds, namelijk den *noodzakelijken grondslag voor betere tijden*. Alles hangt er slechts van af, waardoor men die betere tijden zoekt te erlangen. Hij prijst daartoe *het ééne en altoos noodige* aan, te weten, de *godzaligheid*, waarvan hij het gemis *goddeloosheid* noemt, en beschouwt als het hoofdgebrek van onzen tijd, ook in ons Vaderland. De bron der ware godzaligheid vindt hij alleen in CHRISTUS, den eenigen en algenoegzamen Zaligmaker, en wekt daarom zijne landgenooten op tot eene meer *volhardende*, meer *zuivere* prediking van CHRISTUS in *woord en daad*, als het eenige middel, waardoor hij verwacht, dat *vroeg of laat in ons Vaderland, in de gansche wereld, een toestand van heil zal geboren worden, die de levendigste verbeelding te boven gaat*.

Ofschoon dus de hoofddenkbeelden niet zeer nieuw zijn, vindt men echter in de ontwikkeling daarvan vele blijken van oorspronkelijkheid en zelfstandig nadenken. En moge ook de redenering niet altijd even bondig zijn, wie prijs stelt op eene geniale voorstelling van gedachten, eenen eenvoudigen, lossen en inderdaad fraaijen stijl, eenen ernstigen, gemoedelijken toon, gepaard met liberale begrippen, hij leze dit Boekje, dat onder de Geschriften van dag verdient met onderscheiding

genoemd te worden. Och! mogten de *pia vota* van den Schrijver vroeg of laat vervuld worden! Wij voor ons zijn zoo geloovig niet.

Nadere Bijdrage ter regeling der Conflicten van Attributie, door Mr. H. van Sonsbeeck, *Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Overijssel. Zwolle*, W.E.J. Tjeenk Willink, 1842. 73 blz. *De Conflicten van Attributie uit een Geschied- en Staatkundig oogpunt beschouwd. Zwolle*, W.E.J. Tjeenk Willink. 1842. 82 blz. *Proeve ten betoog der dringende behoefte van Dijk- en Polderzaken in Gelderland, aan eene grondwettige herstelling, door* Mr. A.G. Brouwer. *Zalt Bommel*, Joh. Noman en Zoon. 1842. iv en 106 blz.

De Regering heeft jaren lang Dijk- en Polderzaken in een allernaauwst verband met de Conflicten gebragt. Men vergunne ons dit voorbeeld te volgen, en de bovengemelde Werkjes onder ééne rubriek vereenigd aan te kondigen.

I. Reeds in het eerste Nommer van *de Gids* voor het verledene jaar ontwikkelden wij eenige denkbeelden over de Conflicten, waartoe ons de toen in het licht verschenen Brochure van den Heer VAN SONSBEECK aanleiding gaf. De denkbeelden van den voortreffelijken Schrijver zijn bekend. Hetgeen toen door den voortrefftelijken Schrijver zijn bekend. Hetgeen toen door hem als ter loops werd aangestipt, vindt hier eene breedere uiteenzetting, die op nieuw bewijzen oplevert van zijnen helderen blik en zijn juist oordeel. Wij rekenen dergelijke Bijdragen van belang, omdat welligt geen onderwerp van Staatsregt, bij de gebrekkige inrigting onzer Grondwet, aan meer moeijelijkheden onderhevig is, en omdat over niets door geleerd of ongeleerd meer wordt gesproken, dan juist over Conflicten-stelsels, - somtijds door menschen, die, gelijk de dagbladen er de bewijzen van hebben opgeleverd, niet eens weten wat Conflicten zijn, of Conflicten met administratieve regtsspraak verwarren.

Een gedeelte van het Werkje is tevens gewijd aan eene beoordeeling der beruchte voordragt op de Conflicten. Schoon dit onderwerp zijn belang heeft verloren, blijven des Schrijvers aanmerkingen niettemin voortdurend hoogstgewigtig, daar de

Regering toch eenmaal tot dezen of genen maatregel, immers tot een bepaald stelsel, zal moeten overgaan.

De Heer v.S. eindigt met eenige belangrijke politieke beschouwingen. Wij maken zijne woorden, blz. 73, geheel tot de onze, wanneer hij vraagt: ‘Wat heeft aan de Kroon hare uitbreiding van magt, sedert 1815, gebaat? Dat zij door inwendige kracht herwinne, hetgeen zij soms in uitgebreidheid en veelzijdigheid zal verliezen; dat zij werke door eene vereeniging van mannen van kracht, van hooge zedelijkheid en van éénen zin, omtrent de hoofdbelangen van den Staat; dat zij zich sluite aan al wat de Staat uitstekend in vermogen, beschaving en aanzien in zich vereenigt. Veelligt zullen dan spoedig de rampen, die ons drukken, afnemen, de toekomst, die thans velen verschrikt, ophelderen, immers de malaise, die thans heerscht, in een blijmoedig vertrouwen verkeeren.’ Wij wenschen den Schrijver kracht en moed, om in de hooge betrekking, die hij thans bekleedt, met zijne uitstekende begaafdheden werkzaam te zijn tot nut en voorspoed van het Vaderland.

II. In eenen geheel anderen geest is de tweede Brochure geschreven. De Schrijver daarvan houdt het bekende Besluit van 8 October, 1822, niet voor ongrondwettig, ten minste *quoad materiam*. Intusschen brengen wij ook aan de kennis, waarmede dit Werkje geschreven is, alle hulde toe. Schoon de resultaten verschillende zijn van die des Heeren VAN SONSBEECK, is het geene onbeduidende en flaauwe redenering, gelijk men die in het *Journal de la Haye* en andere bladen van dien stempel veelal aantreft, - doch een doorgaand grondig en wetenschappelijk onderzoek. In het eerste Hoofdstuk geeft ons de Schrijver eene geschiedkundige beschouwing der Conflicten, terwijl hij in het tweede onderzoekt, of de wettelijke regeling daarvan noodzakelijk is. Na die noodzakelijkheid te hebben verdedigd, vraagt hij in het derde Hoofdstuk: Aan welke magt de beslissing daarover behoort te worden opgedragen? Deze magt kent hij aan den Koning toe. Schoon wij erkennen, dat in theorie de Koning de meest natuurlijke Regter is, blijft, naar ons inzien, echter de vraag in al hare kracht bestaan: Of de Koning tot zoodanige regtsmagt, overeenkomstig onze grondwettige instellingen, bevoegd is?

Doch hoe men ook over vele stellingen des Schrijvers denke, zeker is zijn Werkje eene allerbelangrijkste bijdrage over een allerbelangrijkst onderwerp.

III. De Heer BROUWER is door zijne zeer goede bewerking van het *Bijvoegsel op het Staatsblad* bekend; ook in deze *Proeve* leeren wij hem als een scherpzinnig Regtsgeleerde kennen. Jammer, dat het Boekje al te veel specialiteiten behelst, die op de waardering der quaestie zelve van geenen directen invloed zijn. Inmiddels bevat het vele belangrijke opmerkingen, die bij eene eventuële regeling der zaak van gewigt kunnen zijn. Uit dien hoofde bevelen wij het volgaarne ter lezing en behartiging aan.

***Nederlandsche Wetgeving op de Scheepvaart, of verzameling van Wetten, Besluiten, enz. de Scheepvaart betreffende, uitgegeven door Mr.* W.J.C. van Hasselt, *Regter in de Arrondissements-Regtbank te Amsterdam. Eerste Deel. Amsterdam*, Johannes Müller. 1842.**

Verzamelingen als die, waarvan wij zoo even den titel mededeelden, zijn naauwelijks voor eene wetenschappelijke beoordeeling vatbaar. De Verzamelaar toch stelt zich niet voor, om eenige vrucht van *zijnen* geest te leveren, en levert die ook niet. Hij geeft slechts het werk van anderen, in eene zekere, hetzij chronologische of andere orde, gerangschikt, terug, en wie zijn oordeel zou willen mededeelen over de aldaar bijeengebragte verordeningen, zou den arbeid des Wetgevers, niet dien des Verzamelaars, recenseren. Dit alles klemt nog meer, wanneer de Verzamelaar, gelijk de Heer VAN HASSELT deed, zich streng bepaald heeft tot het doen afdrukken van de gekozene Stukken, zonder zich zelfs in het voorbijgaan eenig oordeel over hunne waarde, voortdurende geldigheid, enz. te veroorloven. Zoo b.v. vermeldt de Heer v.H. op bl. 185 de vroegere bepalingen omtrent het Loodswezen, en bepaaldelijk het Fransche Decreet van 12 December, 1806, betreffende dit onderwerp; hij herinnert daarbij de bestaande quaestie, of dit Decreet, hetwelk hier te Lande kracht van Wet had, grondwettig konde afgeschaft en vervangen worden door een bloot Besluit van Koning WILLEM I, van den 5^{den} Julij, 1835, maar hij wacht zich dit vraagpunt, hetwelk hij van hoogstteederen aard noemt, te beslissen. Even voorzigtig handelt de Heer v.H. omtrent de vraag: Of de Publicatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, van 10 Januarij, 1805, houdende Algemeen Reglement ter wering van besmettelijke ziekten, enz., wat de daarin vervatte

strafbepalingen betreft, is afgeschaft? Ook deze vraag wordt, bl. 293, geheel onbeslist gelaten. De Heer v.H. vergunne ons echter hieromtrent eene aanmerking. Naar den titel en de aangekondigde strekking van zijn Werk, was hij niet gehouden alle quaestiën als de evengemelde te beslissen, maar hij was dit wel, wanneer die quaestiën invloed konden hebben op het al dan niet opnemen van zekere Stukken in zijne Verzameling. Zoo moest de Heer v.H., onzes inziens, de bovenvermelde vraag omtrent het Decreet van 12 December, 1806, en het Besluit van 5 Julij, 1835, wel beslissen, omdat, indien het laatste Besluit het eerstgenoemde Decreet *niet* kon afschaffen, dit Decreet dan ook nog geldig was en in de Verzameling had behooren opgenomen te worden.

Hoe dit zij, de Heer v.H. begreep dit anders, en onthield zich van alle beoordeeling, en alzoo blijven aan Recensent slechts twee punten van beschouwing over: de *volledigheid* en het *nut* van des Verzamelaars arbeid.

Over de *volledigheid* laat zich nog geen beslissend oordeel vellen, omdat nog slechts het eerste Deel van het Werk is uitgegeven. Intusschen meenen wij, maar het aanzien van dit eerste Deel, reeds te mogen voorspellen, dat onvolledigheid niet het gebrek van het Werk zal zijn, en dat eerder te veel dan te min daarin zal opgenomen worden. Wij zullen voorzeker niet beweren, dat de medegedeelde bepalingen uit het Wetboek van Koophandel geene betrekking hebben tot de Scheepvaart; maar het is eene andere vraag: Of het noodzakelijk was die bepalingen hier af te drukken, daar men toch wel vooronderstellen mag, dat Zeehandelaars, Scheepvaarders, enz., een exemplaar van het Wetb. van Koophandel bezitten, terwijl de Scheepskapitein, aan wien de Heer v.H. bij het uitgeven der Verzameling, blijkens het Voorberigt, vooral dacht, volgens Art. 357 van het Wetb. van Koophandel, zoodanig exemplaar steeds aan boord moet hebben. Hadde men dus de bepalingen van het Wetboek van Koophandel, die niet minder dan zeven vellen druks beslaan, niet gerustelijk kunnen weglaten, ten einde de kostbaarheid van het Werk te verminderen?

Van de afgedrukte Artikels van het Burgerlijk Wetb. hadden vele kunnen achterwege gelaten worden, omdat zij, onzes inziens, geene betrekking hebben tot de Scheepvaart. Daaronder rangschikken wij de bepalingen omtrent de minderjarigheid en voogdij (bl. 128), de Artt. 575 en volg. (bl. 119), de Artt. 644 en

volg. (bl. 120), de Artt. 676 en volg. (bl. 122), enz. In welk verband het, op bl. 138, afgedrukte Art. 218 der Grondwet tot de Scheepvaart staat, zien wij mede niet in.

Over het *nut* van het Werk denken wij allezins gunstig. Wij gelooven inderdaad, dat een Boek, waarin alle verordeningen, de Scheepvaart betreffende, te zamen zijn afgedrukt, aan Zeehandelaars, Reeders en Zeevarenden hoogstwelkom moet zijn, omdat zij die anders in de verschillende en veelal omslagtige en kostbare Verzamelingen moeijelijk kunnen opzoeken. Zelfs voor eigenlijke Regtsgeleerden levert het Werk veel gemak op, omdat zij, zonder veel zoeken, daar alles voor de hand vinden, wat tot het onderwerp betrekking heeft, waarover zij geraadpleegd worden of uitspraak moeten doen.

Wanneer wij dus ons oordeel over het nieuwe Werk van den Heer VAN HASSELT te zamenvatten, dan komt het daarop neder, dat deze arbeid wel weder een nieuw bewijs oplevert van's mans ijver, maar geene eigenlijke wetenschappelijke waarde bezit; dat niettemin de Heer v.H. een goed bruikbaar Boek heeft geleverd, en daarmede in eene behoefte van den Nederlandschen Groothandel en van de Zeevarenden heeft voorzien, en dat het Werk alzoo een ruim debiet verdient en belooft.

***Korte bedenkingen op het Werk van den Heer* G. Luttenberg: *Proeve van onderzoek omtrent het Armwezen in ons Vaderland, enz., door Mr.* P.W. Alstorphius Grevelink. *Te Assen, bij* T.J. van Tricht. 1842. 30 bl.**

De hier vermelde Brochure bevat eenige opmerkingen, in waarheid gewigtig genoeg, om de aandacht te vestigen derzulken, die zich het lot der behoeftigen kunnen en moeten aantrekken.

De Schr., hoewel in het algemeen met den Heer LUTTENBERG instemmende, is van oordeel, dat de lessen der Staatshuishoudkunde te weinig op den voorgrond gesteld zijn.

Hij erkent, dat de veredeling der zeden hoogstnuttig werkt op de vermindering der armoede, maar gelooft ook, dat de materiële welvaart op de zeden en armoede belangrijker werkt, dan in de *Proeve* is voorgesteld; daarom betreurt hij het, dat onder de middelen, aangeprezen tot verbetering en opbeuring van den stand der armen, niet wordt aangetroffen eene opzettelijke aanbeveling, om die Wetenschap meer te beoefenen, en hare lessen beter toe te passen.

Als eene der oorzaken van armoede hier te Lande werd aangegeven het verval van Handel en Scheepvaart, hoewel de Heer L. daaraan geen opzettelijk onderzoek gewijd had. De Schr. tracht deze leemte aan te vullen, en meent dit verval te moeten zoeken in de belemmeringen, door den Handel ondervonden.

Den toestand onzer nijverheid toetsende aan hetgeen de Staatshuishoudkunde leert, gelooft hij vooral eenen vrijen handel, eene vrijge nijverheid te moeten aanbevelen, als middel ter vermindering van armoede. Door eene onbelemmerde vrijheid toch wordt de natuurlijke, de gezonde loop der nijverheid bevorderd; een ieder grijpt aan, wat hem het voordeeligst is, en daardoor wordt de gemeenschappelijke welvaart vermeerderd.

De nijverheid wordt grootendeels belemmerd door belastingen, welke alle artikelen in prijs doen toenemen, *het leven duur* maken, of met andere woorden, de armoede vermeerderen. Verhooging van prijs van voortbrengselen toch doet het debiet afnemen, en daarvan is vermindering van arbeid en arbeidsloonen het natuurlijke gevolg. In ons Vaderland nu beloopt de begrooting over 1842 ƒ 71,350,000, hetgeen, over 2,860,000 inwoners geslagen, op ƒ 24,94 per hoofd nederkomt, buiten alle provinciale en gemeentelijke opcenten, polderlasten, hoofdelijke omslagen, enz., zoodat in ons Vaderland de hooge belastingen, naar des Schrijvers oordeel, als eene eerste, eene voorname oorzaak van armoede te beschowen zijn.

De Schr. meent verder, dat er hier te Lande nog vele belastingen geheven worden, met het oogmerk, om de nijverheid, zoo als het heet, te helpen; deze wilde hij vooral afgeschaft hebben, omdat de nijverheid daardoor belemmerd wordt, en deze belemmering armoede geeft.

Als oorzaken van armoede worden verder opgegeven en bestreden de daarstelling van een *onvrij territoir* en de smokkelhandel, beide een gevolg van in- en uitgaande en doorvoerregten, waardoor vooral de zedeloosheid bevorderd wordt, en de hooge octrooijen en belastingen, in vele steden wegens eene omslagtige en verwarde administratie geheven.

Nog bestrijdt de Schr. zoo vele maatregelen, genomen in ons Vaderland, om takken van injverheid te scheppen, waradoor veel kapitaal wordt aangewend in zaken, die op den duur geen voordeel kunnen geven, waardoor dan later dikwijls een kapitaal verloren gaat, en een groot aantal menschen tot armoede vervallen; hij keurt dan ook af de aanrpijzing van den Heer L.

van den maatregel, door het Gouvernement genomen ter begunstiging der inlandsche fabrijken.

De toeneming der bevolking wordt hier niet beschouwd als oorzaak van armoede, daar ons Vaderland de middelen van bestaan voor eene veel grootere bevolking zou kunnen verschaffen, maar in eene soort van *ziekelijken toestand* daarvan; dien weg te nemen, vermag de veredeling van zeden slechts gedeeltelijk, maar daarbij moet en kan de Staatshuishoudkunde behulpzaam zijn, '*which*,' volgens ADAM SMITH, '*proposes to enrich both the people and the sovereign*.' Eindelijk verwondert zich de Schr., dat de Heer L. als oorzaak van armoede niet heeft opgegeven de zoogenaamde Koninklijke Nederlandsche Loterij, bij welke de Staat drie ton van de ingezetenen wint.

Wij hebben dit Werkje met zeer veel genoegen gelezen; het bevat vele belangrijke wenken, die wel een naauwkeurig en opzettelijk onderzoek van bevoegden verdienen. Wij zullen er echter hier niet verder over uitweiden, omdat het in zoo vele opzigten overeenstemt met hetgeen bereids door ons is gezegd in *de Gids*, 1841, bl. 385 en volg., in onze beoordeeling derzelfde *Proeve* van den Heer L.

Eene enkele onnaauwkeurigheid mogen wij niet zonder vermelding voorbijgaan; de begrooting van ƒ 71,350,000 wordt niet geheel door belastingen goedgemaakt, maar ook voor een groot gedeelte door de baten onzer Oostindische Bezittingen, zoodat de berekening van ƒ 24,94 per hoofd, als belasting betaald, niet geheel juist is. Maar dit zij, zoo als het wil, wij stemmen volkomen met den Schr. in, dat de groote, de voorname oorzaak der armoede hier te Lande gelegen is in de drukkende en verkeerde belastingen, waaronder Handel en Nijverheid kwijnen en eindelijk zullen vernietigd worden.

Amst., Mei, 1842.

Dixi.

***Vrijmoedige Stemmen tot behoud van 's Rijks Athenaeum te Franeker, door Mr.* A. Telting. *Leeuwarden*, G.T.N. Suringar. 1842. 39 bl.**

O conservatisme! riepen wij onwillekeurig uit, toen de aangekondigde Brochure ons ter hand kwam. Dat de Schrijver in het belang zijner vaderstad de instandhouding van het Athenaeum te *Franeker* wenscht, is billijk; dat hij daartoe zijne pogingen aanwendt, duidt niemand hem ten kwade; maar, ei-

lieve! waartoe een geschrijf in het licht gegeven met redeneringen, die slechts strekken zullen, om de overtuiging hoe langer hoe meer te verstigen, dat het Athenaeum te *Franeker* overbodig, onnoodig, nutteloow is?

Over de zoogenaamde verkregen regten zullen wij hier niet spreken. Op die wijze is alle vooruitgang, alle verbetering voor altoos onmogelijk: zoo moet alles worden behouden, wat vóór eeuwen bestond.

Het Hooger Onderwijs eischt radicale verandering; de afschaffing van het *Franeker* Athenaeum is daartoe een eerste, nog weinig beteekenende stap, - maar die door den toestand der Schatkist wordt gevorderd. Zal een misplaatst begrip over verkregen regten, - zal toegevendheid voor plaatselijke belangen, die onze ellendige regterlijke organisatie in het aanwezen riep, - zal bekrompene gehechtheid aan het bestaande, die eene instelling als het Koninlijke Nederlandsch Instituut in wezen laat, ook thans goede bedoelingen verijdelen? Het is niet te hopen. Intusschen ook hier toont de regering weder zwakheid. Waarom niet openlijk gezegd, wat men bedoelt? Waarom door het niet vervullen van vacaturen, door het niet beantwoorden van adressen, weifeling en onberandeheid, ja onbeleefdheid aan den dag gelegd?

Liefde voor de plaats zijner inwoning moge Brochures als de onderhavige - moge zelfs het zondelinge en popeuse adres der Stedelijke Regering te *Franeker* vergêlijken, - het is te wenschen, dat althans bij de Hooge Regering het *algemeen* belang op den voorgrond zal staan.

***Verhandeling, bevattende een overzigt van den staat der voornaamste Gewassen in Nederland geteeld, en van de gesteldheid van het weder, met aanwijzing van de gevolgen, die hieruit zijn af te leiden, in de jaren* 1806-1812, *door* Jan Kops, *Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappne, van de Hollandsche en andere Nederlandsche Maatschppijen. Utrecth*, Van Paddernburg en Comp. 1841. 8°, 50 bl. en 3 Tafels.**

De geachte Schrijver doet in deze kleine Verhandeling de zeer lofwaardige poging, om uit berigten en waarnemingen, gedurende een niet onaanzienlijk getal jaren over den langbouw en het weder gedaan, algemeene resultaten te trekken.

In zijne betrekking van Commissaris tot de zaken van den Landbouw bij het voormalige Hollandsche Ministerie van Binnenlandsche Zaken, had hij gelegenheid deze berigten op eene officiële wijze te erlangen, en zijn dezelve reeds voor een groot gedeelte in het Magazijn van Vaderlandschen Landbouw publiek gemaakt.

Voorzeker kan dit rein wetenschappelijk streven niet genoeg aan beoefenaars van den Vaderlandschen Landbouw als voorbeeld aanbevolen worden.

De Heer KOPS geeft nu:

I. Een overzigt van den staat der voornaamste Gewassen, en van de gesteldheid van het weder in elk der zeven genoemde jaren.

II. Vergelijkt den staat en de uitkomst dezer Gewassen in de gezegde jaren, en onderzoekt, welke gevolgtrekkingen en raadgevingen hieruit zijn af te leiden.

III. Onderzoekt de gesteldheid van het weder in de onvruchtbare en vruchtbare jaren, en in de jaren van middelmatige opbrengst, zoo ten aanzien van de winter- als zomergewassen.

IV. Worden opgegeven de gevolgen en onderrigtingen, welke uit deze beschouwde weêrsgesteldheid ten aanzien der Gewassen kunnen afgeleid worden.

V. Wordt onderzocht, in hoeverre de doorgaande weêrsgesteldheid en staat der Gewassen in het eene jaar invloed heeft op die van het andere jaar.

De aard van dit Tijdschrift gedoogt niet, den Schrijver in de verdere bijzonderheden te volgen. Alleen echter meen ik nog te mogen opmerken, dat tot het verkrijgen van rein wetenschappelijke resultaten, de berigten over den staat der Gewassen veel uitgebreider, veel naauwkeuriger moesten gedaan worden door Landbouwkundigen, welke op de hoogte der Plantenphysiologie zijn, en de weêrkundige waarnemingen insgelijks met de meestmogelijke volmaaktheid moesten worden uitgevoerd.

Rotterdam, Mei, 1842.

MIQUEL.

***De Braha en zijn zwaard, geschiedkundige Roman uit den Hussiten-Oorlog, door* Bernhard Hesz. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* P.J.W. de Vos. 1841.**

Eene *horreur*, waarvoor wij zelfs onze Leesgezelschappen moe

ten waarschuwen, tooneelen uit de hel, die slechts geschikt zijn, om onrustige nachten te veroorzaken. Die *Braha* is eene echte duivel. Hoe een man van talent zoo iets schrijven, een man van smaak zoo iets vertalen kan, begrijpen wij evenmin als de vooronderstelde mogelijkheid, dat het Boekje *een enkel mensch op het pad hder deugd zou kunnen bewaren, en velen waarschuwen tegen een al te ligtvaardig oordeel over zijne natuurgenooten* (Voorrede des Vertalers). Men begint meer en meer de moraal met het rottenkruid gelijk te stellen, hetwelk, zoo als sommige Scheikundigen beweren, in alle levende en doode ligchamen voorhanden is.

Op enkele verkeerde constructiën en germanismen na, zoo als: *Een dorodringend verstand vertoond*E *voorhoof en neus* (pag. 9), *Gebeurtenisvol ging op dezen dag de zon over Praag op*, enz., vinden wij de veraling niet onverdienstelijk. De uit voering is fraai. In gemoede verklaren wij, dat van Schrijver, Vertaler en Drukker, den laatste de meeste lof toekomt.

De Repuliekein van Port Natal, een op waarheid gegrond Verhaal uit den tegenworodigen tijd. Niet vertaald. Te Amsterdam, bij P.J.W. de Vos. 1841.

De ongenoemde Schrijver van dit op waarheid gegrond (!) Verhaal wenscht, dat vele zijner Lezers zijn doel mogen vatten en waarderen. ‘Welk doel?’ vragen wij. Wilde hij bij zijne landgenooten sympathie voor de uitgeweken van *Por Natal* opwekken? Maar dan had hij duidelijk en uitvoerig de oorzaken dienen mede te deelen, die tot de landverhuizing aanleiding gaven; dan had hij met fiksche trekken de zedelijke en materiële ontwikkeling der nieuwe Kolonie en haren tegenwoordigen toestand behooren te schetsen. De Nederlander blijft koel voor ijdele declamtie. Eerst moeten daadzaken en cijfers hem overtuigd hebben, voordat hij zich laat opwinden.

Om de waarlijk edele gevoelens, die de Schrjiver op vele plaatsen, als mensch en Vaderlander, aan den dag legt, doet het ons leed, dat wij aan zijn Verhaal ook geene de minste letterkundige waarde mogen toekennen. Alles is er verward, overdreven en onwaarschijnlijk, elke karakterteekening ten eenemale mislukt. De gesprekken tusschen Lord DANEMORE en zijnen schelmshcen kamerdienaar, en den woekeraar ABRAHAM, ziijn beneden kritiek, en de stijl, vol onzin en bombast, verraadt even

weinig gezond verstand als taalkennis. De meeste situatiën leveren het bewijs op, dat zij niet in het minst doordacht zijn. Eene, *door eene brandende koorts gefolterde, stervende* vrouw doet den man, die haar te zijnent heeft opgenomen, een, tot in de onbeduidendste bijzonderheden, gerekt verhaal van haren levensloop, en beveelt hem haar zoontje aan. De man vraagt haar verlof, om, behalve een goed Christen, ook een echt Republiekein van hem te maken. De ongelukkige moeder, die zich verbeeldt, dat alle Republiekeinen ROBESPIERRES zijn, gruwt van dit voorstel, doch nadat de man, in eene rede, die wij nog te taai voor eene vergadering van *het Nut* zouden achten, der nog altijd *brandende en stervende* uitgelegd heeft, wat echte Republieken zijn, ontgloeit deze dermate in heilige geestdrift, dat zij hem niet alleen permitteert, maar zelfs bezweert haren lieveling zoo republikeinsch te maken, als hij zelf is. De Schrijver schijnt het onnatuurlijke van deze situatie eenigzins te hebben willen goedmaken, door der magtelooze kranke elk oogenblik iets te laten gebruiken. De moraal van dit verhaal, voor zooverre wij die vatten en waarderen kunnen, is, dat alle Republiekeinen engelen, en alle Aristokraten duivelen zijn.

Christophilus, Christelijk Jaarboekje voor 1843, *Proza en Poëzij, bijeengebragt door onderscheidene Godsdienstvrienden. Met* 3 *Staalplaten. Derde Jaar. Te Nijmegen, bij* J.F. Thieme. 1842.

Wij kondigen met genoegen dezen derden Jaargang van den *Christophilus* aan. Het verblijdt ons, dat wij nu hopen mogen, onder onze Jaarboekjes voortdurend één te zien verschijnen, dat aan de hoogste belangen van het leven is toegewijd. Wij weten het te schatten, dat de Redactie en de Uitgever, na eene eerste minder gelukte, en eene tweede halfgeslaagde poging, den moed niet hebben opgegeven, om eene derde proeve te leveren. En het is ons aangenaam van deze proeve te kunnen zeggen, dat zij, naar ons oordeel, zoo verre boven de tweede staat, als de tweede boven de eerste stond.

Wij zien dan ook in dezen vooruitgang den waarborg, dat de Redactie niet wanen zal, ‘het nu reeds gegrepen te hebben.’ Het wit, waarnaar zij te jagen heeft, ligt nog zoo hoog en zoo verre. Zij heeft eene hoogstmoeijelijke taak op zich genomen, en eene taak van dien aard, dat een *heilig* pligtbesef en eergevoel haar dringen haar dringen moet, meer en meer naar

hare waardige vervulling te streven. En heeft het publiek door een toenemend debiet reeds aan de eerste zwakkere pogingen zijne goedkeuring geschonken, het heeft dan nu ook regt bij voorduring het betere en betere te verwachten. Wij hopne, dat het, door eenen ruimen aftrek van dezen derden Jaargang, de Redactie daartoe krachtig zal aanmoedigen. Zij ga voort haar werk steeds opregt en gestreng aan al de eischen haren onderneming te toestsen, welke zijn, dat zij Smaak, Wetenschap en Kunst voor het beschaafd publiek, inzonderheid voor de hoogere standen, dienstbaar make aan h et ééne noodige, Christelijk geloof en leven. Te dezen opzigte moeten wij haar aanbevelen, nog eens in nadere overweging te nemen, wat zij in het *Voorberijgt* heeft gezegd: ‘Mogen de geëerde beoordeelaars steeds blijven bedenken, dat ons Werkje, schoon voor het beschaafde publiek bestemd, toch altijd eene lectuur moet opleveren, die voor de algemeene vatbaarheid geschijkt is, en daarom geene stukken van diepe redenering kunnen gevorderd worden!’ Wij vragen: Is het genoeg zich slechts neder te laten tot hen, voor wie men werkt, zonder hen op te heffen tot iets hoogers? Zal men hiertoe niet zelf merkbaar van een hooger standpunt moeten uitgaan? Is diepe redenering noodwendig altijd duistere afgetrokkene redenering? Is de echts populaire Wetenschap niet de heldere eenvoudige praktikale slotsom der diepste redenering? Wij kiezen een voorbeeld uit het Boekje zelf, om onze meening duidelijk te maken. De onderwerpen, die de Heer VAN SCHAÏCK nu en dan voor dan *Christophilus* kiest, zinn buiten allen twijfel uitnemend gekozen; vroeger zijn *Timotheus*, hier *Theagenes, of de grondversting der Chr. Kerk te Athene*. Die verdichting van enkele overleveringen of berigten uit de Chrijstelijke Oudheid is hier regt op hare plaats. Ook weet hij door stijl en inkleeding de aandacht aan zijne tafereelen te boeijen. Maar vereischte de behandeling niet in de eerste plaats bij hem zelven diepe studie van die Christelijke Oudheid; hier een diep doordringen in het karakter, de leer en leerwijze van den Apostel PAULUS, en in hetgeen ons van zijne prediking te *Athene* staat opgeteekend, zoodat wij in waarheid den Apostel PAULUS hooren, en het geheel bevorderlijk ware aan het regt verstand van zijne Geschiedenis en Schriften? Dit ontbreekt hier. Men hoor slechts ééne proeve: ‘Gevoelt gij niet in uw binnenste het verlangen, om grooter, wijzer, edeler te worden dan gij

nu zijt? Wordt dat verlangen niet vuriger, ondanks uwen vooruitgang op de ingeslagene baan? Wordt die zucht hier bevredigd? Vanwaar die wensch? Of is zij het gewrocht des toevals? Ach, THEAGENES! wat is toeval? wat is noodlot? *Druk*feilen (!) zijn zij in het Boek eener almagtige Voorzienigheid, wanklanken in de harmonie der wereldschepping.' Wie meent gij, dat hier spreekt? Dat moet PAULUS zijn. Ook in THEAGENES zien wij van de Atheensch-Grieksche Oudheid een vormeloos, nevelachtig, willekeurig schaduwbeeld. - Met dit voorbeeld gelooven wij aan de Redactie duidelijk te hebben aangewezen, waarom en op welke wijze wij in den *Christophilus* vruchten van wetenschap en studie verlangen. Evenwel, wij merkten het vooral bij herhaling op, om de aangevoerde woorden der Redactie in het Voorberigt, niet omdat het Boekje zelf ons in dit opzigt geheel onbevredigd liet.

In tegendeel. En ook een zuiver en warm gevoel, eene gezonde fantasie, schrander vernuft, en wat het eerste van alle vereischten is, een hartelijk, in het Prozatukjes toe. Wij onderscheiden: *Eerzucht*, door J.E.D.V., hier en daar wat te gezocht. *Francesco Spiera*, door V. VOLLENHOVEN, als historische mededeeling niet onbelangrijk. *Aan mijn Peetekind*, door J.E. DE VOOGT, met *Bij Zonne-ondergang*, van HASEBROEK, als gevoelvolle uitdrukking van een diep, heilig gevoel, voortreffelijk. *Oudejaarsdag*, door de Schrijfster van *Te Laat*. Ook in het: *Iets uit de Portefeuille van Pachter Gerhard*, door HELDRING, ligt *iets* geestigs, eene fijne opmerking; in *Louise's laatste woorden*, door V.D.H., alleen als laatste *woorden* niet natuurlijk, iets roerends; in *Het ondoorgrondelijke van het menschelijk hart en deszelfs gevaren*, door M., belangrijke opmerkingen; in *De ontmoeting van Jacob en Jozef*, door VAN SENDEN, sieraden van stijl. Onze Lezers stemmen met ons in, dat het veel zegt, wanneer wij van de 15 Prozastukjes zoo vele met eenige of meerdere onderscheiding kunnen vermelden.

Wij moeten, onzes ondanks, weder spaarzamer zijn met onzen lof ten opzigte der Poëzij. Hoe zouden wij bij dit ons oordeel de moeijelijkheid van het hier vereischte genre uit het oog verliezen? Wij toonden altijd daarop te letten, en het wordt ons hier zelfs door de Poëzij van TER HAAR weder herinnerd! Ongetwijfeld heeft de *Christophilus* ook in dichterlijke waarde gewonnen. Er is hier en daar veel schoons in de Dicht-

stukjes van den reeds genoemden Dichter, van VAN GRONINGEN, TEN KATE, DE KANTER, DWARS, en in *Nederland en Rome in* 1841, door D. Misschien zouden wij van de Poëzij der overige Jaarboekjes over het algemeen niet met meer lof kunnen gewagen. Maar in enkele van deze komt toch een enkel Stukje voor, dat als een ‘gouden kleinood’ uitmunt. Wij lazen er een van TER HAAR, op het arme huisgezin, waaruit een rijke vreemdeling vruchteloos een pleegkind verlangt, en vroegen bij ons zelve: Waarom dit niet voor het jongste, nog meest hulpbehoevende, Godsdienstige Jaarboekje bestemd; ook dat toch is Godsdienstige Poëzij? En bovendien, de Redactie van den *Christophilus* heeft zich gewis eenen anderen maatstaf gesteld, dan eene vergelijking met de overige Jaarboekjes. Omtrent één poëtisch Stukje nog een woord. Dit geldt het laatstgenoemde: *Nederland en Rome*. Wij gelooven, dat bijdragen van zulk eenen inhoud slechts hoogstzelden in den *Christophilus* moeten opgenomen worden. Laat hij ons, ten minste in zijne Poëzij, alleen die strijdbazuin doen hooren, welke tot den inwendigen geestelijken strijd oproept. Gaarne zullen wij in de Prozastukjes veel uit de heerlijkeHervormingsgeschiedenis vernemen. Maar zelfs daar geene opzettelijke bestrijding van het Dogma, of de Hierarchie van *Rome*. In den kring zijner Godsdienstvrienden schenke de *Christophilus* ons hiervan althans voor eenige oogenblikken verpoozing. Hij zal zich daardoor te meer harten winnen, gelijk hij het doet, door zich vreemd te houden aan alle kerkelijke geschillen der Protestanten, en zich boven allen partijgeest in dezen te verheffen.

De drie Staalplaten strekken inderdaad tot sieraad van dezen Jaargang; het minst *Siméon*, waar de tweede hoofdpersoon MARIA is misteekend; het meest *Jacob en Jozef*.

De Redactie ga met naauwgezette zorg en onvermoeiden ijver voort in de verbetering van haar werk. Zij blijve bij onze bekwaamste Godgeleerden en Dichters om hunne medewerking aanhouden. De aanhouder wint. En elke beter geslaagde proeve geeft haar te meer vrijmoedigheid en gegronder hope. De Uitgever blijft én om zijne volharding, én om zijne zorg voor de uitvoering, lof verdienen.

Het publiek beloone hem en de Redactie door ware belangstelling.

R.

T.

Boekbeoordeelingen.

Bijdragen tot bevordering van bijbelsche uitlegkunde. Verzameld door *B. van Willes*, Theol. Doctor en Predikant te Lekkerkerk. Eersten Deels, eerste Stuk. Te Schoonhoven, bij S.E. van Nooten. 1842. iv en 208 blz. 8°.

Door den dood van den waardigen Goudschen Leeraar KROM was de uitgave der *Verzameling van Bijdragen*, door hem in gemeenschap met den Heer B. VAN WILLES ondernomen, gestaakt geworden. Thans, na veertien jaren, vat Dr. VAN WILLES den arbeid weder op, en neemt de taak op zich, om *Bijdragen* te verzamelen *tot bevordering der Bijbelsche Uitlegkunde*. Hij oordeelt, dat de behoeften van den tijd vorderen, dat de Bijbel door gezette en zoo veel mogelijk naauwkeurig *grammatikale* behandeling meer gekend en gewaardeerd wordt, en men behoort te zorgen, dat men niet door *laxe, waterige* Uitlegkunde van het ééne veilige pad der waarheid worde afgebragt. Hij verzoekt echter, dat men het thans geleverde niet te streng toetse aan hetgeen door hem bij voorkeur in die Bijdragen verlangd wordt. Hij geeft daardoor te verstaan, dat een groot gedeelte van dit Stuk zich niet kenmerkt door oppositie tegen de misprezene uitleggingwijze. Wij willen dit niet berispen, maar hopen evenwel, dat in volgende Stukken vooral zulke gedeelten van den Bijbel gezettelijk en naauwkeurig zullen worden behandeld, die door vooroordeel veelal verkeerd zijn verklaard geworden. Door naauwkeurige behandeling bedoelen wij eene zoodanige, die, van de Grammatika uitgaande, ook de overige middelen te baat neemt, om den zin des Bijbelschrijvers uit te vorschen, en dien voor anderen zoo bloot te leggen, dat zij juist gewaar worden, wat hij meende, gevoelde en beoogde. Met de kennis der taal behoort de Uitlegger dus

de geschiktheid te bezitten, om, met terzijdezetting van eigene denkbeelden, in den geest en het gemoed van zijnen Auteur in te dringen. Mist hij dit vermogen, hij is een onbevoegd Uitlegger. Gaat hij van het denkbeeld uit, dat de Bijbel niet strijden kan tegen hetgeen hij als waarheid omhelst, hij hecht dan te veel aan zijne eigene, hetzij kerkelijke, hetzij bijzondere, begrippen, en vooronderstelt, wat hij als Uitlegger niet doen mag, dat de Schrijvers van den Bijbel boven menschelijke dwaling zouden zijn verheven geweest. Zijne bekrompene Dogmatiek, hetzij quasi-orthodox, of quasi-liberaal, verleidt hem tot eene ruime, laxe, onware Exegese. Zijn eerbied voor den Bijbel, die de regte niet is, doet hem denzelven oneerbiedig mishandelen. Wij hopen, dat de volgende Stukken van deze Bijdragen mede zullen strekken, om tegen deze valsche *Uitlegging*, die men met veel meer regt *Inlegging* zou kunnen noemen, eenen dam op te werpen, en het regt verstand des Bijbels onder ons daardoor bevorderd worde.

Verre het grootste gedeelte van het eerste Stuk, het eenige, wat tot nog toe in het licht verschenen is, is van den geleerden Verzamelaar zelven, en zoo ook de uitvoerigste *Bijdrage*, waarmede het geopend wordt, welke handelt over *het afwisselend gebruik van eigennamen in het Boek Genesis*. - Het afwisselend gebruik der namen JEHOVA en *Elohim* heeft tot de meening geleid, dat het Boek *Genesis* het werk was van meer dan éénen Auteur, terwijl de voorstanders derzelve in hunne denkbeelden aangaande de zamenstelling van het Boek voor het overige zeer verschillen. VAN WILLES verwerpt die, en ook dat gevoelen, hetwelk Ref. voor het waarschijnlijkste houdt, dat *Genesis* in zooverre het werk van twee Auteurs is, dat een groot gedeelte door den Opsteller daarvan, dien men den *Jehovist* kan noemen, ontleend is aan een ouder Geschrift, dat den naam JEHOVA vermijdt (den *Elohist*), hetwelk door hem met de inlasschingen en bijvoegselen, die hij noodig keurde, is overgenomen. V.W. geeft, bl. 14-17, drie redenen op, waarom hij zich met die onderscheiden gewijzigde gevoelens niet kan vereenigen.

De eerste is, dat het te gewaagd is, om enkel uit het afwisselende gebruik der eigennamen JEHOVA en *Elohim* tot twee verschillende oorkonden (of Schrijvers) te besluiten. Hij maakt eene uitzondering ten behoeve der vier eerste Hoofdstukken, maar verklaart, dat de verscheidenheid van stukken, die hier plaats vindt, geenen grond geeft, om op dit verschijnsel voort

te bouwen. Doch zij, die twee Schrijvers aannemen, hechten wel een groot gewigt aan het kennelijk onderscheid, hetwelk door beide in het gebruik dier eigennamen gemaakt wordt; maar zij wijzen insgelijks op hun verschillend spraakgebruik, op hunnen onderscheidenen stijl, op de verschillende wijze, waarop zij zich de Godsdienst der Aartsvaderen voorstellen, die bij den lateren Schrijver vooral met de Mozaïsche overeenstemt. Hiermede hangt het gebruik van den naam JEHOVA of *Elohim* zamen. De oudere Schrijver, van wien Exod. VI: 2 afkomstig is, kon den naam JEHOVA in *Genesis* nog niet bezigen. In de latere Boeken wisselt Elohim dikwijls met JEHOVA af, maar vóór Exod. VI vinden wij alleen één van beide opzettelijk vermeden. En waar in hetzelfde Verhaal beide voorkomen, zijn de bijvoegselen van den lateren Schrijver doorgaans met tamelijke zekerheid te onderscheiden. Zij kunnen uit het Verhaal geligt worden, terwijl het overige een geheel blijft uitmaken. Zoo behooren Gen. I-II: 3, V: 1-32 (vs. 29b is een bijvoegsel van den *Jehovist*), VI: 9-21, VII: 11-VIII: 19 (VII: 16b is weder een dergelijk bijvoegsel) en IX: 1-17 bij elkander. De hiertusschen gevoegde Stukken onderscheiden zich door den naam JEHOVA (voor den naam *Elohim*: op sommige plaatsen in de Bijvoegselen voorkomende, kan men meestal gemakkelijk de reden vinden; op eene enkele plaats echter niet op ongedwongene wijs. Maar terwijl de *Elohist* den naam JEHOVA in het geheel niet gebruiken kon, bestond dezelfde reden niet voor den *Jehovist* omtrent den naam *Elohim*). Het onderscheid der namen is echter niet het eenige. Hoofdst. III en IV bevatten veel, wat aan de voorstellingswijze des ouderen Schrijvers vreemd is, en in het Verhaal van den Zondvloed wordt kennelijk door den Aanvuller de draad des verhaals afgebroken door H. VII: 1-10. Hij herhaalt, wat reeds was voorgekomen, maar met dit bijvoegsel, dat van de reine dieren, die de oudere Schrijver van de onreine nog niet onderscheidt, zeven paren in de ark moesten bewaard worden. Was het een en het andere van éénen Schrijver, dan zou H. VI: 19, 20 en VII: 14, 15 van die zeven paren rein vee melding gemaakt hebben. Wij brengen dit weinige slechts als eene proeve bij. Het bewijs voor ons gevoelen zou een breed betoog vereischen. Het is door TUCH, ook door v.W. aangehaald, in zijnen *Kommentar*, uitvoerig en naauwkeurig, en naar Ref. oordeel overtuigend geleverd.

De tweede reden, waarom v.W. zich met de meening, dat

Genesis meer dan éénen Schrijver heeft, niet kan vereenigen, is, dat door de voorstanders daarvan geen behoorlijk onderscheid is gemaakt tusschen het Verhaal en de Sprekers in het Verhaal. Hierover vervolgens nader. Maar wat betreft hetgeen v.W. hier bijvoegt, - dat, wanneer men van het denkbeeld uitgaat, dat de Schrijvers den Sprekers de woorden hebben in den mond gelegd, en daarentegen van hen de woorden niet hebben overgenomen, het vreemd is, dat zij aan deze nog andere namen van God, als *Adonai, El Gneljon, El Schaddai*, hebben in den mond gelegd, zonder die *voor zich* over te nemen, - dit komt aan Ref. zoo vreemd niet voor. De eenige eigenlijke naam van den God van *Israël* is JEHOVA. *Elohim* is geen eigennaam, maar een appellativum, hoewel, daar Jehova de eenige *ware* God was, *Hij* doorgaans daarmede bedoeld wordt, en die naam met *Jehova* afwisselt, en alzoo voorkomst op plaatsen, waar ook *Jehova* had kunnen staan. Doch die andere opgenoemde namen zijn geene gewone benamingen voor God. De Schrijvers konden die wel aan de personen, door hen ingevoerd, in den mond leggen, maar die voor zich zelve niet zonder gemaaktheid bezigen.

Het derde, door v.W. aangevoerd, is, dat men van onbewezene vooronderstellingen uitgaat. Dit is slechts half waar, en voor zooverre het waar is, verdient het geene berisping. Aan te nemen, dat *Genesis* (om nu van de overige Boeken, die ook MOZES naam dragen, niet te spreken) éénen enkelen Schrijver heeft, is toch, vóór men het Boek onderzocht heeft, ook niets anders dan eene onbewezene vooronderstelling. Het komt er slechts op aan, of men kan aanwijzen, dat alle verschijnselen zich uit de aangenomene hypothese laten verklaren, terwijl de overtuiging van hare waarheid versterkt wordt, wanneer tevens blijkt, dat sommige dier verschijnselen tegen de overige vooronderstellingen strijden.

V.W. gaat nu van de vooronderstelling uit, dat de stukken met *Elohim* en die met *Jehova* zich door niets anders dan die namen van elkander onderscheiden; en om nu waarschijnlijk te maken, dat dit verschil niet in verscheidenheid van Schrijvers zijnen grond heeft, tracht hij aan te toonen, dat er voor den Schrijver telkens bijzondere redenen bestonden, waarom hij óf den naam *Elohim*, óf den naam *Jehova* gebruikte. Waarin die door hem gevonden worden, zullen wij in enkele proeven mededeelen.

V.W. berispt hen, die geen behoorlijk onderscheid maken

tusschen het Verhaal en de Sprekers, daarin voorkomende. Zij gingen van de meening uit, dat de Schrijvers aan de Sprekers de namen van God in den mond legden, die zij zelve bezigden (dit is onnaauwkeurig. De Elohis gebruikt voor zich zelven alleen den naam *Elohim*, maar legt den Sprekers ook andere namen in den mond, alleen met uitzondering van den naam *Jehova*). V.W. daarentegen neemt aan, dat de Sprekers zelve dien naam van God gebruikt hebben, welken wij lezen, en dat het Verhaal door *hun* gezag geleid wordt in de keus zijner namen. H. IV: 1, b.v., leest men, dat EVA zegt: 'Ik heb eenen man van den Heere (JEHOVA) gekregen.' Hieruit zal nu het verhaal, dat volgt, aanleiding nemen, om dien naam telkens te gebruiken. Omdat LAMECH bij de naamgeving aan zijnen zoon NOACH, V: 29, den naam *Jehova* bezigt, zal ook het Verhaal, VI: 1-8, dien naam hebben overgenomen. H. IX: 6, 16, noemt God zich zelven *Elohim*. Vandaar zal ook in het Verhaal *Elohim* voorkomen. H. XVI heeft den naam *Jehova* wegens vs. 11, waar de Engel, aan HAGAR verschijnende, God *Jehova* noemt. In H. XVII is de naam Gods *Elohim*, omdat God zich zelven aldaar *El Schaddai* noemt. V.W., eene zeer natuurlijke hypothese verwerpende, hecht zich aan eene andere vooronderstelling, namelijk, dat de Schrijver zich overtuigd hield, dat de ingevoerde personen juist zoo gesproken hebben, als hij hunne woorden mededeelt, en zich gedrongen voelde, om hen in de namen van God stipt te volgen. Maar de overleveringen, die ter kennisse van den Schrijver kwamen, behelsden niet enkel de woorden der Sprekers, maar moesten ook het Verhaal der gebeurtenissen bevatten, en daarin moest God genoemd worden. Schikten zich die overleveringen reeds naar de Sprekers, of is de gezochte overeenkomst aan den Schrijver toe te kennen? Waarom week hij dan van de Overlevering af? Of, zoo hij die slechts gevolgd is, waardoor kwam de Overlevering tot die overeenstemming tusschen Sprekers en Verhaal? Omdat de ingevoerde personen werkelijk de hun toegeschrevene woorden gesproken hebben? Omdat (om nu niet te spreken van de woorden van Engelen en van de paradijsslang) God die gesprekken werkelijk gehouden heeft, welke het Boek *Genesis* met kinderlijke eenvoudigheid beschrijft? De vooronderstelling van den Heer v.W. wint het althans in gemakkelijkheid niet.

'Waar NOACH,' lezen wij, bl. 33, 'op zich zelven wordt voorgesteld als genietende Gods gunst, leest men den naam

Jehova, H. VI: 3, 5, 6, 7, 8; H. VII: 1, 5. Zoodra evenwel van hetgeen met NOACH behouden werd wordt gesproken, ziet men den naam *Elohim* gebruikt.' - Het is waarlijk wel zeer onwaarschijnlijk, dat een Schrijver zulk onderscheid met voordacht gemaakt hebbe. Maar bovendien, H. VII: 1-3 en VIII: 15-19, rijmt daarmede niet.

H. XX en XXI hebben den naam *Elohim* met uitzondering van het laatste vers van H. XX en het eerste van H. XXI. Wij houden die beide verzen voor eene inlassching van den *Jehovist*. V.W. leidt het voorkomen van den naam *Jehova* in H. XX: 17 af van H. XII: 3, omdat daar JEHOVA zegt: *Ik zal zegenen, die u zegenen, en vloeken, die u vloekt*. Maar niet eerst in vs. 17 ligt eene vervulling van die belofte, maar reeds in vs. 3 en 6, waar evenwel de naam *Elohim* gevonden wordt. In H. XXI, vs. 1, zal de naam *Jehova* gelezen worden, omdat het terugslaat op H. XVIII: 10-14. Eenvoudiger vinden wij het, te zeggen, dat daarom op beide plaatsen *Jehova* gelezen wordt, omdat beide van den *Jehovist* zijn. In het volgende van H. XXI zal *Elohim* voorkomen, omdat God zich aan ABRAHAM als *El Schaddai* geopenbaard had in H. XVII. Eenvoudiger wederom wordt de overeenkomst tusschen H. XVII en H. XXI: 2 verv. daaraan toegeschreven, dat beide stukken van den *Elohist* zijn. Volgens de verklaringwijze in deze Bijdrage had in H. XXI: 1 ook *Elohim* kunnen staan, met terugslag op H. XVII: 21, en in XXI: 2 ook *Jehova*. Want dat vers kan, wanneer men slechts éénen Schrijver aanneemt, evenzeer in betrekking gesteld worden tot H. XVIII: 14, als tot H. XVII: 16, 19, 21.

Bij andere plaatsen worden andere gronden opgegeven, om het afwisselende gebruik dier eigennamen te verklaren. Zij zijn echter van gelijken aard, en kunnen, naar het oordeel van Ref., evenmin dienen om het bewijs omver te stooten, dat men uit het gebruik dier namen in *Genesis* voor het verschil van Schrijvers van dat Boek ontleend heeft.

Ter bevestiging van het aangemerkte over de eigennamen, *Jehova* en *Elohim*, vestigt v.W. in eene tweede Afd. (bl. 50 verv.) de aandacht op het afwisselende gebruik der namen JAKOB en ISRAËL. Dat die van JAKOB nevens dien van ISRAËL na de naamsverandering in gebruik blijft, wordt door v.W. verklaard uit H. XLVI: 2, waar hij door God met zijnen ouden naam wordt aangesproken. Dat de naam ISRAËL in het verhaal aan hem gegeven wordt, schoon de sprekers dien aldaar niet

bezigen, wordt afgeleid uit de belofte van God, H. XXXV: 11, 12. Ref. loochent niet, dat die naam soms kan gebezigd zijn met het oog op die belofte; maar ook daaruit verklaart zich het veelvuldig gebruik daarvan, dat hij, volgens het verhaal, ook eigennaam van JAKOB geworden was. Gelijk de beide namen in H. XLIX gelijkluidend gebezigd worden, en slechts tot afwisseling dienen, zoo schijnen zij meestal onverschillig gebezigd te worden, zonder dat de Schrijver bij dien naam steeds de belofte van God voor de aandacht heeft.

V.W. maakt, bl. 59 verv., drie opmerkingen: 1°. dat JAKOB'S zonen in het laatste gedeelte van *Genesis* steeds genoemd worden *zonen van Israël*; 2°. dat JAKOB, in betrekking tot zijne overige zonen, steeds genoemd wordt *Jakob*, en, in betrekking geplaatst tot JOSEPH, steeds *Israël*; 3°. dat JAKOB, bij gelegenheid van den zegen van EPHRAÏM en MANASSE, in betrekking tot JOSEPH, den naam van *Jakob* draagt, in betrekking tot diens beide zonen, dien van *Israël*. Maar wat het laatste betreft, kan in H. XLVIII, vs. 2, 11, 21, de naam *Israël* gezegd worden alleen in betrekking tot de zonen van JOSEPH, niet van hem zelven, gebezigd te zijn? Indien het in de tweede plaats aangemerkte doorging, zou men in H. XXXVII: 34 en XLVII: 7, 11 *Israël* moeten lezen; daarentegen in H. XLIII: 6, 8, 11 *Jakob*, V.W. verklaart het gebruik van den naam *Israël* in dit Hoofdstuk (bl. 66) uit het gevolg, hetwelk het gesprek met JUDA had, dat namelijk JAKOB'S zonen hunne reis naar *Egypte* ondernamen, terwijl die reis diende, om de vervulling der voorspellingen te weeg te brengen. Maar de geheele geschiedenis van JOSEPH staat met de overbrenging van het geslacht van JAKOB naar *Egypte* in betrekking. Bij H. XLVII: 27, 28, is wel geene reden te geven, waarom wij eerst *Israël* en daarna *Jakob* lezen. Bij H. XXXV: 21, 22, neemt v.W.H. XLVIII: 5 te baat, waar EPHRAÏM en MANASSE, zoo als hij zegt, in de plaats van RUBEN het eerstgeboorteregt verkrijgen. Maar dit zegt wel de Schrijver der *Chroniken*, V: 1, maar niet die van *Genesis*, of wel JAKOB bij denzelven, welke, behalve van RUBEN, ook van SIMEON gewag maakt, en eenvoudig te kennen geeft, dat hij beide als eigene zonen adopteerde.

Veel meer kan Ref. zich vereenigen met hetgeen in het Aanhangsel voorkomt. Zeer juist is daarin aangewezen, hoe het verhaal van JOSEPH'S lotgevallen in het al dan niet bezigen der benamingen van *vader* en *broeders* en het nader karakteriseren derzelve, met groote naauwkeurigheid te werk gaat, en hoe

dit strekt, om aan hetzelve bevalligheid, natuurlijkheid en roerende kracht mede te deelen. De eerste aanmerking echter, bl. 79 en 80, maakt zich weder aan gezochtheid schuldig. V.W. leidt de benaming *broeders*, H. XXXVII: 4, 5, 8, 9, 11 12 voorkomende, af uit de woorden van JAKOB, vs. 13, of wel uit H. XLII: 9, verg. met vs. 5. Zou dan de Schrijver, indien hij aan hetgeen in eene van die plaatsen gelezen wordt, niet gedacht had, eene andere benaming dan *broeders* (van JOSEPH) gekozen hebben? Die moest zich als de natuurlijkste van zelve voordoen.

Dat Ref. niet van oordeel is, dat het betoog van Dr v.W. de zaak, die hij verdedigen wil, bewijst, en hij dus de laatste bladzijde van zijn stuk ook niet onderschrijven kan, behoeft, na het te voren aangemerkte, naauwelijks gezegd te worden.

II. *Verklaring van Luk.* XVI, door B. VAN WILLES, bl. 93 verv. V.W. geeft van de gelijkenis van den *onregtvaardigen Rentmeester* (vs. 1-8) eene uitlegging, die voor Ref. althans nieuw was. Hij vindt den sleutel der verklaring in het 15de vers, waar JEZUS, gedrongen door de beschimping der Pharizeën (vs. 14), die gevoelden, dat *zij* bedoeld waren, hun zegt: *Gij zijt het, die u zelve regtvaardigt voor de menschen, maar God kent uwe harten*. Een zoodanige, die zich zelven regtvaardigt voor de menschen, zal de Rentmeester in de gelijkenis zijn. Deze heeft het goed (de inkomsten) zijns Heeren doorgebragt. Hij wordt tot verantwoording van zijn geheel beheer van den beginne af geroepen. Nu dekt hij zich door nieuwe verbindtenisschriften van de pachters, waarin hij de hoeveelheid vruchten, die zij jaarlijks te leveren hadden, veel lager doet stellen, dan die hij werkelijk van hen ontvangen had, en volgens de oorspronkelijke pachtbrieven ontvangen moest. De heer merkt het bedrog niet. Op grond dier valsche stukken, keurt hij zijne rekening goed. Zoo is hij verantwoord en blijft in zijnen post. V.W. vindt de goedkeuring dier rekening vermeld in de woorden (vs. 8): *En de heer prees den onregtvaardigen Rentmeester*. De volgende woorden: *omdat hij verstandig gehandeld had*, zijn niet ‘de reden, waarover,’ maar ‘*de oorzaak, waarom*’ hij geprezen werd. Zijn bedrog namelijk, dat de heer niet opmerkte, deed hem bij dezen voor een goed Rentmeester doorgaan. ‘Hetgeen JEZUS met het oog op den Rentmeester meer bijzonder gezegd had, *omdat hij verstandig gehandeld had*, drukt Hij nu (in het tweede lid van dit vers) meer algemeen uit, met toepassing op allen, die eveneens handelen.’

Het volgende, vs. 9-13, is tot de Discipelen gerigt. *Uit den Mammon*, vs. 9, 'drukt niet uit *het middel, waardoor* vrienden worden verkregen, *maar den toestand*, UIT *welken* die vrienden te voorschijn komen. JEZUS bedoelt hier zulke vrienden, die wel vroeger, maar nu niet meer zijn slaven van den Mammon der ongeregtigheid. - *Maakt u vrienden* uit *den onregtvaardigen Mammon*, staat duidelijk over tegen het *gedrag* des Rentmeesters, die zich door vervalsching en bedrog vrienden had gemaakt, maar - *in* den onregtvaardigen Mammon. - De vrienden, die volgens JEZUS in den hemel ontvangen zullen, kunnen geene andere zijn, dan welke uit den Mammon zijn uitgegaan, en later zich beter gedragen hebben.'

Hoewel deze verklaring geschikt is voorgedragen, is echter Ref. van hare waarheid geenszins overtuigd geworden. Het 4de vers is hoofdzaak in de gelijkenis. Dit moet v.W. erkennen, wanneer hij de vermaning, vs. 9, als eene tegenstelling daartegen beschouwt. Maar hij ontkent dit evenwel in zooverre, als hetgeen de Rentmeester verkrijgt, niet daarin bestaan zal, dat hij door de van hem bevoordeelden in hunne woningen ontvangen wordt, maar dat hij zijnen heer bedriegt en aanblijft in zijnen post. Doch de vermaning, vs. 9, slaat wel duidelijk op vs. 4 terug, maar is geene tegenstelling. Die ligt in het *κἀγὼ* niet, waarvoor men dan ook eerder *ἐγὼ δὲ* verwachten zou. Het *καὶ ἐν κἀγὼ* duidt veeler aan, dat JEZUS hetzelfde aanraadt, dat in de gelijkenis door den heer wordt geprezen, namelijk zich door den Mammon vrienden te verwerven. *Ἐκ τοῦ Μαμωνᾶ* is door v.W. geheel verkeerd opgevat. De Mammon, de rijkdom, wordt hier als persoon voorgesteld, als ware het de God des rijkdoms. Wanneer men *ἐκ τ. M.* niet verklaren wil *door middel van geld en goed*, maar op de eigenlijke beteekenis van *uit* drukken wil, verkrijgt men den zin: *Maakt u uit dengenen, die vroeger de God des rijkdoms was, vrienden*, of, gelijk er dan zou moeten staan, eenen vriend. Iets anders ware het, wanneer wij lazen: *Maakt u vrienden uit de kinderen van den Mammon*, of iets dergelijks. De plaatsen, in de noot bij bl. 112 aangehaald, Joh. XV: 19; XVII: 6, enz., bewijzen dan ook voor de gegevene verklaring niets.

Wat de woorden: *En de heer prees den onregtvaardigen Rentmeester*, betreft, indien de verklaring daarvan, door v.W. gegeven, mogelijk zijn mogt, natuurlijk is zij niet. Wanneer JEZUS had willen zeggen, dat de heer, doordien hij het bedrog niet inzag, de rekening van den Rentmeester had goedgekeurd, hij

zou dit anders hebben uitgedrukt, dan op eene wijze, dat men zijne woorden als eene lofspraak op den Rentmeester *wegens* zijne voorzigtigheid waarschijnlijkerwijze opvatten moest. Zoo zijn zij ook algemeen verstaan geworden. Indien J., wat v.W. voor den zin zijner woorden houdt, had willen te kennen geven, dan moest dit duidelijker geschied zijn, ook om reden, dat er niets in de gelijkenis is, wat op dien afloop heenwijst. Van de gelijkenis, 8 verzen groot, worden vs. 3-7 besteed, om te beschrijven, wat de Rentmeester doet, om, *wanneer hij van zijnen post zal afgezet zijn*, in de huizen van de schuldenaars zijns Heeren *ontvangen te worden*. En zal evenwel niet dit, maar geheel iets anders, waarvan de gelijkenis, vs. 1-7, zwijgt, door hem verkregen worden? Het is waar, er wordt ook niet uitdrukkelijk gezegd, dat hij zich vrienden verwierf; maar dit wordt duidelijk voorondersteld in het 9de vers, wanneer men *ἐκ τ. M.* daar in den gewonen en eenig waren zin opvat. De gelijkenis, zoo als die door LUKAS wordt medegedeeld, raadt dan den volgers van JEZUS aan, om zich door middel van tijdelijke goederen, door weldadigheid, vrienden te verwerven, om daardoor de eeuwige zaligheid te verkrijgen.

Die er zich aan ergert, dat JEZUS hier eenen onregtvaardige tot voorbeeld stelt, vergelijke Luk. XVIII: 2-8 en XI: 5-10, welke plaatsen hem dan nog meer aanstoot geven zullen. De afkeuring van den rijkdom in het algemeen is ook weder niet aanstootelijker, dan wat gelezen wordt, Luk. VI: 24 (dat *ὁ M. τῆς ἀδικίας* niet de onzekerheid des rijkdoms te kennen geeft, wordt, bl. 109, met juistheid aangewezen). En wien het hindert, dat aan het weldadig besteden van geld en goed zulk eene belooning wordt toegekend, leze Luk. XI: 41, XII: 33, XVIII: 22. Maar terwijl het overige, uit LUKAS aangehaald, aan hem bijzonder eigen is, de twee laatste plaatsen komen overeen met hetgeen ook bij MATTHAEUS en MARKUS wordt gevonden.

Ook de volgende verzen, 10-13, rekent v.W. in verband te staan met de gelijkenis. Ref. houdt het voor waarschijnlijker, dat hier twee afzonderlijke stukken (vs. 10-12 en vs. 13) zijn ingelascht, waartoe *ὁ Μαμωνᾶς*, in beide voorkomende, aanleiding gegeven heeft.

Omtrent de gelijkenis van den *rijken man en Lazarus* worden slechts enkele opmerkingen medegedeeld. V.W. merkt aan, dat JEZUS niet zegt, dat de arme dagelijks lag aan de poort des rijken, maar slechts een enkel voorval teekent. Ref. stemt

hiermede in, maar niet in de verklaring der woorden: *Doch ook de honden kwamen en lekten zijne zweren*, schoon hij moet bekennen, geene verklaring te kennen, die hem geheel voldoet.

III. *Verklaring van Matth.* XXVI: 41 a, bl. 140 verv.

De Schrijver dezer Bijdrage, de Hoogleeraar VAN HENGEL, toont aan uit het verband, door vergelijking der parallele plaatsen, en voornamelijk uit het spraakgebruik des N.T., dat de woorden, Matth. XXVI: 41 a, in de Statenoverzetting vertaald: *waakt en bidt*, opdat *gij niet in verzoeking komt*, moeten luiden: *waakt en bidt*, dat *gij niet in verzoeking komt*. Hij bewijst, dat *waken* hier in eigenlijken zin moet genomen worden, en dus *wakker blijven* aanduidt, en dat met de woorden: *dat gij niet in verzoeking komt*, niet het doel, maar de inhoud der bede opgegeven wordt. Helderheid en bondigheid stralen in deze Bijdrage door, gelijk men het van dien beroemden Schriftverklaarder mogt verwachten.

IV. *Over de beteekenis van εἰρήνη, Luk.* II: 14, door Dr. E.B. SWALUE, bl. 152.

Dr. Sw. neemt *εἰρήνη* in den zin van *vrede*, maar zoo, dat daardoor ook heil en geluk in het algemeen wordt te kennen gegeven. Niet onwaarschijnlijk is zijne gissing, dat LUKAS (XIX: 38) den jubel des volks door *δόξα* en *εἰρήνη*, waarvoor bij MATTH. en MARC. *ὡσαννὰ* voorkomt, hebbe uitgedrukt, omdat hem dit uit den engelenzang voor den geest zweefde. En met regt zegt hij, dat men uit die plaatsen, ook bij aanname, dat het volk werkelijk de woorden heeft gebezigd, die LUKAS het in den mond legt, niet kan bewijzen, dat *εἰρήνη* gewoonlijk of meermalen als een jubeltoon, in den zin van *lof* of *eere*, werd gebruikt. Hij beweert, dat ook daar *vrede* kan bedoeld zijn, en zoo dan ook Luk. II: 14. Daartoe zet hij *καὶ* over door *want*, en verbindt *ἐν ὑψίστοις* met *θεῷ*. Evenwel toont Sw. zich ook niet afkeerig van de zeer onwaarschijnlijke gissing, dat JEZUS zelf door *εἰρήνη* zou bedoeld zijn. De uitlegging dezer plaats is door deze Bijdrage niet gevorderd.

V. *Opheldering van Bijbelplaatsen*, door B. VAN WILLES, bl. 164 verv.

'Door ons,' zegt v.W., bl. 164, 'is ontdekt, dat in den Bijbel sommige spreekwijzen door het Verhaal zijn overgenomen op dezelfde wijs, als wij dit hebben opgemerkt ten opzigte der eigennamen *Jehova, Elohim, Jakob, Israël*, enz.' Enkele proeven zullen dit duidelijk maken. Daartoe worden gekozen Gen. XXIX:10, verg. met XXVIII: 1-3. - Exod.

II: 23-25, verg. met III: 9, VI: 4, III: 7 (Gen. XXI: 17 en 1 Sam. XVII: 23). - Josua X: 12, 13. - Joh. XI: 51, 52, verg. met H. XVIII: 14. V.W. zoekt de tegenstelling met *ἀφ' ἑαυτοῦ* niet in *προεφήτευσεν*, maar in *ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου*. 'Hij zeide dit (wat gelezen wordt vs. 49-50) niet op zich zelven, als gewoon Lid van den Raad; niet KAJAPHAS was het, die alzoo voor *zich* sprak, maar zijnde dat jaar Hoogepriester, profeteerde hij (hun), dat JEZUS zou sterven voor het volk. Hun was hij hierin ten Profeet, en in zeker opzigt verdiende hij dit te heeten. Hij profeteerde *niet alleen*, dat JEZUS sterven zoude *voor het volk, maar ook, dat hij de verstrooide kinderen Gods zoude tot een vergaderen*, vs. 52.' Dit laatste *zeide*, volgens v.W., KAJAPHAS niet, maar alzoo konden de raadsleden zijne woorden, zijne profetie aanvullen, zich herinnerende hetgeen zij van JEZUS vernomen hadden, H.X, vooral vs. 16-18. Kunstig is deze verklaring; maar is zij ook ongedwongen? Laat *ἀφ' ἑαυτοῦ* de verklaring toe, die v.W. daarvan geeft? De plaatsen, uit JOHANNES zelven door hem bijgebragt, pleiten veeleer voor de meer gewone opvatting. - Verder wordt nog Joh. XIII: 1, 3, vergeleken met onderscheidene gezegden van JEZUS, bij den Evangelist zelven voorkomende, en in Hand. II: 47 het woord *σωζόμενοι* afgeleid uit *σώθητε*, vs. 40, en *προσετίθει* eenigzins als weêrslag op *προσχαλέσηται*, vs. 39, aangemerkt.

VI. *Opheldering van eenige plaatsen uit het Evangelie van* LUKAS *en de Handelingen der Apostelen*, door B. VAN WILLES, bl. 184.

Luk. II: 17, *διαγνωρίζειν, om strijd bekend maken; διέλθωμενἕως* B., vs. 15: *laat ons tegen elkander om het hardste loopen tot aan Bethlehem toe*. (?) - Luk. XVIII: 7, v.W. toont aan, dat *μακροθυμεῖν* overal in het N.T. de beteekenis heeft van geduld, en dat bij *ἐπ' αὐτοῖς* de *ἐκλεκτοὶ* bedoeld zijn. Hij vertaalt: *ook lankmoedig over hen*, of *terwijl Hij ook* (bovendien) geduldig is jegens hen. 'Aan God,' zegt hij, 'wordt geduld toegekend jegens hen, die hem aanroepen in tegenstelling met hetgeen de onregtvaardige Regter in de gelijkenis zegt (vs. 6), die, met wrevel vervuld, de klagende weduwe naauwelijks aanhoorde, en, om van den last ontslagen te zijn, de bede inwilligde.' Dat de Regter het verzoek der weduwe met ongeduld aanhoorde, wordt in de gelijkenis niet gezegd, maar er enkel bij gedacht. Men heeft dan geene tegenstelling daartegen te zoeken, maar uit hetgeen *gezegd* wordt, namelijk,

dat de Regter de weduwe eenen tijdlang niet wilde hooren, de toepassing te maken. Men ziet duidelijk, JEZUS wil leeren, dat men den moed niet moet opgeven, al verkrijgt men niet aanstonds wat men bidt. De overbrenging moet dus niet de eenvoudige verzekering behelzen, dat God de gebeden verhooren zal, maar dat hij dit *eindelijk* doen zal. De opmerking daarvan heeft den Uitleggers belet, om de woorden zoo op te vatten, als v.W. verklaart. Nu is het waar, dat *καὶ* dan opgevat moet worden, als stond er *καίπερ*. Dit is echter niet volstrekt vreemd aan het N.T. Zie Hebr. III: 9, en BLEEK, op deze plaats. En zoo moet dan ook *μακροθυμεῖν* in eene aan het N.T. niet gewone, hoewel daarmede verwante, beteekenis van *dralen, toeven*, opgevat worden. Dat dit kan, blijkt uit Sirach XXXII: 18, waar het met *βραδύνειν* verwisseld wordt, en *μακροθυμεῖν ἐπ᾽ αἰτοῖς* (*ταπεινοῖς* uit het vorige vers, niet *ἀνελεημονοῦσι*) is *dralen, om te hunnen behoeve tusschen beide te treden*. - Luk. XVIII: 12, v.W. meent, dat *τὸ σάββατον* in het N.T. nergens *week* beteekent, en dus moet vertaald worden: *ik vast tweemaal* OP DEN SABBAT, dat wil zeggen, dat hij zich op dien dag van twee gewone maaltijden onthield. Tot staving dier meening wordt niets bijgebragt. - Hand. II: 42: *διδαχῇ*, niet *leer*, maar *onderwijs*. - Hand. XIII: 42, v.W. behoudt de gewone lezing, en vertaalt *τὸ μεταξὺ σάββατον* door *den tusschensabbat*, waardoor hij den tijd verstaat, die tusschen twee vergaderingen in de Synagoge op den Sabbat verliep. Doch dan moest *σάββατον* eene Synagogevergadering op den Sabbat kunnen beteekenen. Laat men aan *μεταξὺ* met v.W. zijne gewone beteekenis, dan zou *τ. μ. σ.*, even als dat woord *tusschensabbat*, eenen Sabbat aanduiden, die tusschen twee andere Sabbatten inlag. Doch die woorden *kunnen*, blijkens voorbeelden, door KYPKE en LOESNER aangevoerd, en *moeten*, blijkens den zamenhang, met de *Vulg.* vertaald worden: *sequenti sabbato*. - Hand. XIII; 48. LUKAS zal te kennen geven, dat er zoo velen, als er geschikt waren, of liever zich schikten tot het eeuwige leven, geloofden. - Hand. XIV: 1: *κατὰ τὸ αὐτὸ* moet niet verward worden met *ἐπὶ τὸ αὐτὸ*.

VII, bl. 203. Eph. VI: 15 wordt vertaald: *de voeten geschoeid hebbende* in (*ἐν*) *bereidvaardigheid van de* heugelijke *boodschap des vredes*. V.W. zegt: ‘het is niet *de bereidvaardigheid, welke ten schoeisel dient*, maar de *bereidvaardigheid* des krijgsmans wordt als 't ware *zigtbaar* vertoond, zoodat hij zich gemakkelijk en ligt schoeit, om te eerder en te spoe-

diger zelfs aan vijanden den vrede aan te kondigen.' De opvatting van *ἐν* strookt niet wel met het overige in dit verband. Wat echter PAULUS hier bedoeld hebbe, laat zich alleen gissen.

VIII, bl. 206. Mark. VII: 28: *ook de honden eten onder de tafel van de kruimkens der kinderen*. V.W. merkt aan, dat zoo slechts een Heiden kon spreken met eenen Jood, die de honden als onrein beschouwde, en onder de tafel niet toeliet. Verder vindt men hier eene aanmerking tot aanvulling van hetgeen over Luk. XVI in deze Bijdragen voorkomt.

Uit de gemaakte aanmerkingen is gebleken, dat Ref. in de opvatting der behandelde plaatsen niet zelden van den Heer v.W. verschilde. Doch hij zal zich daarover niet verwonderen. Het zijn toch veelal óf nieuwe uitleggingen, die hij geeft, óf het zijn opmerkingen, hem bijzonder eigen, die hij tot verdediging van een reeds vroeger aangenomen gevoelen aanwendt. En blijkens de ondervinding houdt slechts zelden het nieuwe, dat te voorschijn gebragt wordt, stand. Het mag door het vernuft er in zigtbaar bewondering wekken, en bij sommigen ingang vinden, slechts een betrekkelijk klein gedeelte daarvan kan doorgaans den toets van een bezadigd onderzoek doorstaan. Maar de overtuiging hiervan zal echter hem of anderen, die hem Bijdragen zouden willen toezenden, niet afschrikken, om de vruchten van hun onderzoek mede te deelen. Want laat het zijn, dat vele nieuwe uitleggingen het de oude niet verbeteren, genoeg, indien slechts enkele daaronder zijn, waardoor men der waarheid nader komt. Wij verlangen echter niet zoozeer naar nieuwe, dan wel naar grondige en naauwkeurige uitlegging, vooral van belangrijke bijbelplaatsen.

Wij hopen, dat de geachte Verzamelaar bij andere Geleerden ondersteuning moge vinden, en het voorbeeld van Prof. VAN HENGEL en Dr. SWALUE zal worden nagevolgd.

De uitvoering is zeer net.

Over het instinct bij menschen en dieren, door *S.P. Scheltema*, Stadsgeneesheer te Arnhem. Te Arnhem, bij G.v. Eldik Thieme. 1840. 120 bl. 8°.

(*Vervolg van blz.* 28.)

Wij hebben gezien, dat de Physiologie des Heeren SCHELTEMA ons tot geen resultaat voor de kennis van het instinct konde brengen. Zien wij nu, wat ons zijne Philosophie levert. Bij den aanvang dezer beoordeeling noemden wij reeds de drie wegen, langs welke men, men, volgens den Schrijver, het antwoord op de vragen betrekkelijk ons eigen aanwezen, en al wat om ons henen is, derzelver oorzaken en gevolgen, tracht te verkrijgen. Wij vermeldden daar, dat door hem de mystische, de redenerende, of liever de idealistische, en de empirische methoden werden onderscheiden. Ziethier hoe deze nader bepaald zijn:

‘1°. Het gevoel aan zich zelf overgelaten en door phantasie geholpen. (Er zijn er die gevoel en phantasie verwarren; phantasie dient zoowel verstand als gevoel, en is van beiden onderscheiden; phantasie resideert in de zenuwen der zintuigen, gelijk de illusiën bewijzen, welke omtrent verschillende zintuigen afzonderlijk voorkomen). Dit is de mystische weg, het verstand en de zinnen (observatie) spelen hier eene ondergeschikte, secundaire rol, vandaar, dat de observatie onjuist wordt, het verstand door vooroordeel belemmerd, want beider werking was door het heerschend gevoel of door onkunde (passif heerschend gevoel) onvrij en gepraeoccupeerd.

2°. Het verstand alleen werkend. Een beginsel vaststellende en naar dit beginsel van het een tot het ander voortredenerende, zich een logisch geheel zamenstellende, waaraan observatie of zinnen, gevoel en phantasie worden dienstbaar gemaakt.

3°. De zintuigen (d.i. observatie, zoowel passif als waarneming, als actif als proefneming [experiment]) als hoofdzaak en beginsel, daarna het door observatie en experiment gewonnene door gevoel en verstand bezield en geordend, daaruit besluiten opgemaakt en deze tot een geheel verbonden.’ (blz. 1 en 2).

De omschrijving van deze drie verschillende wegen, welke de Philosophie gevolgd heeft, is alles behalve geschikt, om eene juiste voorstelling der zaak te verschaffen; het is niet waarschijnlijk, dat men daaruit de verschillende philosophische scholen zal erkennen; door eene eenzijdige voorstelling heeft de waarheid hier maar al te veel geleden. Beginnen wij met het mysticisme, zoo laat het zich gereedelijk inzien, dat gevoel, aan zich zelf overgelaten en door fantasie geholpen, niet tot eenig philosophisch stelsel kan leiden. De hier gegevene bepaling kan evenzeer op de Kunsten, op Poëzij, Beeldhouwkunst en Schilderkunst, toepasselijk gemaakt worden; zij sluit geen begrip van Philosophie in zich. Doch de Schrijver is daarenboven onregtvaardig jegens het mysticisme; ten zij het ten eenemale bedorven en van zijnen rang als Philosophie vervallen is, zal het nimmer erkennen, dat het zijnen grondslag *alleen* zoekt in *het gevoel, aan zich zelf overgelaten en door fantasie geholpen*. Reeds dadelijk hindert ons de tegenstrijdigheid in de uitdrukking: dat het gevoel *aan zich zelf overgelaten* is, en toch *geholpen* wordt. Wat nu betreft het onderscheid tusschen fantasie en gevoel, wij zijn het met den Schrijver eens, dat men deze twee niet behoort te verwarren; doch wat besluit moet men uit den tusschenzin opmaken, waar illusiën en fantasie naast elkander geplaatst worden? Het schijnt, dat illusiën voor fantasie gehouden, of althans als een onderdeel daarvan beschouwd worden. Men moet bij philosophische bepalingen naauwkeurig op de woorden letten, en althans zorgen, dat men, door eene verkeerde opvatting der beteekenis, geene dwaalbegrippen doet ontstaan. De illusiën, hier door den Schrijver bedoeld, zijn de zoogenaamde hallucinatiën; behalve de hallucinatiën, bestaan er illusiën, en van deze zoude het niet zoo gemakkelijk vallen ze terstond tot het een of ander zintuig te herleiden. Zeker, de illusiën hebben eene bijzondere betrekking tot de zintuigen, doch daarom *resideert* de fantasie niet in de zenuwen der zintuigen, evenmin als de illusiën uitsluitend uit aandoeningen dier zenuwen voortkomen. Fantasie en illusie mogen al nader met elkander verwant zijn: geheel verschillend zijn fantasie en hallucinatie: de eerste is willekeurig, de laatste van den wil onafhankelijk. De rijkste fantasie treft men bij de verhevenste geniën, de sterkste hallucinatiën bij de ergste krankzinnigen aan.

Aangaande de ondergeschikte rol, welke het verstand en

de zinnen in de mystische Philosophie spelen, zal de voorstander dier school zich gemakkelijk verantwoorden, zonder dat hij de gevolgtrekking toegeeft; want uit de antinomiën van het verstand, uit de onzekerheid van de getuigenis onzer zinnen (‘gelijk de illusiën bewijzen’), volgt, dat de waarheid van de resultaten, daaruit ontleend, eenen hoogeren, van beide onafhankelijken, grond moet hebben, zal zij waarheid kunnen heeten. De *Mysticus* vindt den grond dier realiteit in God. God is voor hem de laatste en hoogste grond aller realiteit, ja alleen de realiteit van alles. Het element van alle weten is dus voor hem noch het gewone kenvermogen, noch de zinnelijke gewaarwording, maar eene intuitieve, intellectuële aanschouwing. De mogelijkheid van eenen dusdanigen toestand kan men betwisten; maar daarmede komt men nog niet tot het besluit, dat de observatie onjuist, dat het verstand door vooroordeel belemmerd is. De Mysticus toch beweert, dat zijne observatie de alleen juiste is, en dat hij zich van vooroordeel vrij maakt; want zijn eisch tot intuitieve, intellectuële aanschouwing is het gevolg daarvan, dat hij de regels en wetten van het verstand naauwkeurig meent beschouwd en ontleed te hebben, en het overeenkomstig die beschouwing ongeschikt heeft bevonden, om tot de kennis der waarheid te geraken.

De idealistische methode wordt door onzen Schrijver voorgesteld als het gewrocht van het verstand alleen werkende; deze beschrijving kan slechts toegepast worden op een idealisme, dat tot een uiterste gedreven is, waardoor het den naam van Philosophie niet meer verdient. Neen, iedere idealistische Philosophie grondt zich op een feit der innerlijke ervaring, en ontleent daaruit haar begrip van waarheid. Het is dus onjuist, wanneer de Heer SCHELTEMA beweert, dat de idealist observatie of zinnen aan zijn systeem dienstbaar maakt. In tegendeel, zoolang de observatie met het beginsel, hetgeen door den idealist gesteld is, strijdt, beschouwt hij, óf zijne observatie als niet volledig of niet zuiver, óf onderstelt hij in zijn eigen systeem eene verborgene fout der redenering. Het komt hier namelijk aan op de kennisvan oorzaak en gevolg; deze zijn daadzaken van het verstand, geene gegevens der ervaring, en daarom is het, dat hij uit de observatie deze beginselen afleidt, en aan de ervaring zijn beginsel toetst; het beginsel zelf wordt niet onmiddellijk door waarneming gewonnen.

En nu de empirische methode. Ook hier geeft ons des Schrijvers bepaling geene juiste voorstelling. Wat toch heeft

het te beduiden, dat observatie en experiment als hoofdzaak en beginsel bij de empirische methode gesteld worden? De enkele waarneming der zintuigen geeft geen beginsel voor de Philosophie, voor de kennis van het wezen der zaken. Er wordt reeds bij die waarneming zelve noodwendig eene werking van het verstand geëischt. De onderscheiding van waarneming en proefneming konde in deze algemeene bepaling gevoegelijk achterwege blijven. Verder dat de zintuigen bij waarneming passief, bij proefneming actief zouden zijn, zal wel niemand gelooven; het is het verstand, hetgeen de regels geeft, waarnaar wij de proeven zullen inrigten; het is door het verstand, dat wij de omstandigheden zoodanig regelen, als wij noodig oordeelen, om een verschijnsel nader te leeren kennen en te ontleden.

De beteekenis, die men aan het woord *gevoel* behoort te hechten bij de bepalingen, door den Heer SCHELTEMA gegeven, is ons niet duidelijk. Wij hebben evenmin uit de lezing van zijn Werkje kunnen ontdekken, wat men te denken heeft van dat ‘bezielen en ordenen’ door het gevoel; bij Kunsten kennen wij gaarne aan het gevoel zijnen invloed toe op de werken, welke tot dat gebied behooren; maar Philosophie is eene zaak van het verstand, en naast het verstand mag geen gevoel als leidraad onzer nasporingen toegelaten worden; wat in de Philosophie den toets van een streng wikkend oordeel niet kan doorstaan, is door geene declamatiën over gevoel te redden.

Wij zagen, hoe onwaar en onbillijk de hier gegevene voorstellingen der verschillende philosophische methoden waren; de reden daarvan is niet ver te zoeken: de Heer SCHELTEMA heeft zich geene moeite gegeven, om in den geest der Philosophie door te dringen; alle philosophische stelsels waren in zijn oog slechts onnutte ballast; de rigting van den menschelijken geest, om tot het wezen der dingen op te klimmen, om uit het bijzondere het algemeene te construëren, heeft hij miskend, en toch levert zijn Werkje de overtuigende bewijzen, hoe zeer dat streven naar begrippen van zaken, die buiten den kring der waarneming liggen, namelijk de kennis van oorzaken en gevolgen, zich onwillekeurig van den geest des Schrijvers meester maakte. Eene goede experimentele methode kan het nimmer gedoogen, dat een algemeen beginsel, eene abstracte voorstelling, zoo zeer, met uitsluiting van de resultaten der ervaring, als grondslag der redeneringen en beschouwingen gebruikt wordt. Het ware te wenschen geweest, dat de Schrijver zich meer vertrouwd gemaakt had met het doel en den aard der Philosophie; dat hij

niet, zoo als hier blijkbaar het geval is geweest, zich vergenoegd had met eene voorstelling der zaak, zoo als zij slechts bij hen kan bestaan, die bij toeval iets van de onderscheidene rigtingen in de Wijsbegeerte gehoord hebben. De bepalingen door den Schr. gegeven, zijn bijna niets anders dan eene omschrijving der *triviale* meening; *mysticisme* is zoo wat fantaseren op allerlei droombeelden; *idealisme* is een eenzijdig doordrijven van een speculatief beginsel, een zamenweefsel van sophisterijen, waarbij naauwelijks eenige waarde aan ervaring gehecht wordt; *empirisme* is de eenige methode, die zich aan de daadzaken, uit ervaring gewonnen, laat gelegen zijn.

In dit gebrek aan kennis der Philosophie mag dan ook de reden gezocht worden, waarom de Heer SCHELTEMA in zijne beschouwing omtrent den gang van het wijsgeerig onderzoek in verschillende tijden zoo zeer mistast. ‘Deze drie wegen,’ zegt hij, blz. 2, ‘zijn ten allen tijde door verschillende Wijsgeeren bewandeld, en dit was dan meestal gevolg van hunnen individuëlen aanleg en de omstandigheden, waaronder zij leefden, gelijk dan ook thans nog deze drie wegen door verschillende individuën bewandeld worden.

Maar het schijnt wel, dat in het algemeen, in de eerste philosophische voortbrengselen, alle volken, die uit den toestand der ruwheid ontwaakten, de mystische rigting hoofdzakelijk hebben gevolgd; dat (gelijk het der menschen kinderen zwak is, en ook wel het gevolg van eene zeer natuurlijke reactie, om van het eene uiterste in het andere te vallen) later, bij eenen hoogeren beschavingstrap, en eene aanzienlijk toegenomen kennis en verstands-kultuur, men vrij algemeen de enkel verstandelijke beschouwingen en zamenstelsels bij voorkeur heeft beoefend en hooggeacht, vallende daardoor in spitsvondigheden en sophisterijen, welke evenzeer op dwalingen uitliepen als de vroeger door het gevoel alleen aangewezene nevelen; dat men eindelijk thans in het algemeen de waarde van experiment en observatie heeft leeren schatten, als zijnde deze de grondvesten, waarop ieder gebouw der Philosophie behoort te worden opgetrokken, enz.’

Bepalen wij ons, ter toetsing van deze redenen, bij het mysticismus. Het is meermalen gezegd, dat de mystische Philosophiede oudste is. En inderdaad, bij de zinnelijke uitdrukkingen, van welke het latere mysticisme zich genoodzaakt vindt, gebruik te maken, kan een schijn van overeenkomst tusschen dit stelsel en de vroegste vormen van Wijsbegeerte ontstaan.

Doch men verlate zich hier niet op den schijn. Bij het gebrek van abstracte uitdrukkingen moest het abstracte denken zich óf van zelf gekozene beelden bedienen, óf de zinnebeeldige uitdrukkingen, in de taal voorhanden, nemen, om zich mede te deelen. In de geschiedenis der Wijsbegeerte laten zich zulke chronologische onderscheidingen, als hier door den Heer SCHELTEMA ontworpen worden, niet ongestraft volhouden. Want niet thans alleen heeft men de waarde van observatie en experiment leeren schatten. Voor de nieuwere Philosophie wees BACO, voor de oudere ARISTOTELES dien weg aan, en toch ontaardde geen stelsel meer dan dat van ARISTOTELES onder de handen eener latere school in idealistische bepalingen, met de ondervinding ten eenemale in strijd.

De Heer SCHELTEMA meent, dat de bedenkingen, die hij dus bij den aanvang van zijn Werkje heeft ontwikkeld, ‘geen' twijfel zullen overlaten voor den weg, welken wij bij ons wijsgeerig onderzoek naar natuurkrachten hebben in te slaan. Zij zal onze handelwijs regtvaardigen, indien wij beginnen met de beschouwing van het werktuig, wanneer wij die beschouwing van het werktuig laten gaan vóór de bespiegeling over deszelfs uitwerkingen.’

Wij zouden den Schrijver daarentegen in bedenking willen geven, of zich die handelwijze wel gemakkelijk laat regtvaardigen, of zij logisch is, of zij wel uit het aangevoerde volgt? Van het begrip van werking hangt het denkbeeld van werktuig af; zoolang wij niet bepaald weten, welke werking bedoeld wordt, zullen wij naar een werktuig op den tast grijpen. Het is er verre af, dat onze kennis van organisatie zoo volmaakt zoude zijn, dat deze reeds dadelijk tot een juist begrip der krachten konde voeren; de bespiegelingen over krachten leiden wij af uit de verschijnselen; die verschijnselen worden in verband met de kennis van het werktuig nader gewaardeerd, maar niet daaruit ontleend. Ware het niet, dat de Schrijver de verdenking van materialisme zoo verre van zich werpt, en dat de geheele aanleg van zijn Geschrift met de hier gestelde methode in tegenspraak was, wij zouden het onbruikbare van eene dergelijke materialistische handelwijze aantoonen. Intusschen heeft deze beschouwing van den Heer SCHELTEMA het gevolg, dat hij het instinct voorstelt als een in zich blijvend vermogen, en als zoodanig met ‘kenvermogen, verbeelding, geheugen, gevoel’ (zonderlinge schikking!) coördineert; terwijl daaraan, zoo als wij in het vorige gedeelte dezer beoordeeling

aantoonden, eene meer praktische zijde behoort toegekend te worden. Als handeling moeten wij het instinct ontleden, en het zoude dus met meer regt tegenover vrije handeling gesteld worden; zijne betrekking tot drift, neiging, karakter behoorde bovenal te worden onderzocht.

De Physiologie leert ons op iedere bladzijde, dat wij vruchteloos de werking van eenig orgaan, geheel afgezonderd van het geheel, zullen zoeken. Meer dan ergens anders laat ons de onbevangene empirie in het onzekere omtrent de bestemming van de verschillende deelen der hersenen; de pogingen der schedelleer, om de verschillende vermogens in de hersenen te lokaliseren, hebben nog op verre na geene resultaten opgeleverd, waardoor men eene methode, die van die beschrijving der organen uitgaat, met goed gevolg op de psychische verschijnselen zoude toepassen. Maar hoe inconsequent, wanneer de Schrijver, blz. 37, zich aldus laat hooren: ‘Het was bij mij eene *Ahnung*, dat de organen voor het hooger instinct boven in de hersenen liggen zouden.’ Eilieve! is dit misschien gevoel, aan zich zelf overgelaten en door fantasie geholpen?

‘Wij zien normale en anormale functiën beide, duurzaam of voorbijgaande, met den gezonden en zieken toestand der organen in verband; wij zien een der vermogens anormaal, terwijl’ ((al), het komt voor het bewijs op dit voornaamwoord aan). ‘de anderen normaal zijn in hetzelfde individu, op hetzelfde tijdstip; en wij zien, somtijds in het oogvallende, den ziekelijken toestand van dat orgaan, hetwelk voorondersteld wordt die functie voort te brengen.’

Zoo in het afgetrokkene is geen orgaan te denken, dat het op zich zelf anormaal fungerende, het anormale van eenige zielswerkzaamheid te weeg brengt. Ware dit het geval, men zoude de mogelijkheid kunnen denken van dieren met menschelijk verstand en menschen met dierlijk instinct. In tegendeel, al de vermogens staan onderling in zekere verhouding; de anormale werking van één verbreekt de harmonie des geheels, waarin zelfs, volgens sommige Philosophen, het wezen der ziel was gelegen. Wij willen den Heer SCHELTEMA toegeven, dat sommige organen zich als werktuigen van zekere zielswerkingen voordoen, hoezeer de onbevangene empirie hier slechts gissingen in plaats van zekerheid geeft; doch wij kunnen daarmede niet tot de door hem gemaakte gevolgtrekkingen komen: immers hij maakt een *salto mortale*, wanneer hij schijnt te onderstellen, dat:

werktuig: werking = oorzaak: gevolg.

In tegendeel, de oorzaak der werking ligt buiten het werktuig; het werktuig is niets anders dan het middel, waardoor de bepaalde werking in verhouding gebragt wordt tot het vermogen van de oorzaak. Ons begrip van die oorzaak erkennen wij deels als absoluut, dat is, niet tot *die* werking, door *dat* werktuig bepaald, maar ook tot *andere* werkingen, door *andere* werktuigen in staat, terwijl die andere organen en functiën evenzeer *die* werking door *dat* orgaan bepalen. Deels echter is dat beginsel in zooverre niet absoluut, dat het in staat zoude zijn door ieder ander orgaan die en elke andere werking te weeg te brengen. Ware dit zoo, dan zoude de Goddelijke Almagt alleen de grondslag onzer Physiologie en Psychologie zijn. Daar nu de zamenwerking der verschillende organen en functiën de individuële verhouding van elk orgaan en elke functie bepaalt, is het klaarblijkelijk, dat, volgens den door den Heer SCHELTEMA ingeslagen weg, niets voor de onstoffelijkheid en onsterfelijkheid der ziel te winnen is, hoe zeer hij zich ook bemoeit, om dit aan te toonen. Bij de beschouwing der organen als oorzaken der werking, gaat alle denkbeeld van vrijheid verloren, en zonder deze is geen betoog van onstoffelijkheid of onsterfelijkheid mogelijk. De Aristotelische *Entelechie*, waarmede hij zijn stelsel tracht te redden, is hier allerzonderlingst te pas gebragt, waar hij de mogelijkheid van een werktuig zonder bepaalde werking, van eene kracht, die alleen uit hare rigting gekend wordt, buiten die rigting ons als denkbaar wil opdringen.

Voor het overige is dit punt van het harmonische geheel op eene zonderlinge wijze door den Schrijver behandeld, wanneer hij zich de vraag voorstelt: Van waar dit *geheel* ontstond? ‘Zonder twijfel,’ antwoordt hij, ‘door één beginsel, een beginsel, dat *vóór* de stof bestond, en één geheel was, omdat het anders geen stoffelijk *geheel* zoude hebben kunnen voortbrengen.’ Er bestaat geene enkele reden, waarom wij dat beginsel als immanent aan het geheel, en niet buiten het zoogenaamde geheel, d.i. in God, zouden zoeken. Wat volgens den Heer SCHELTEMA het *geheel* is, dat *voor* de organen bestaan heeft, is niet te begrijpen; het is even onduidelijk en nevelachtig als de aetherische stof, die hij zoo uit de hoogte versmaadt. Hoever hij zich voor het overige van het gebied der zuivere waarneming verwijdert, ten einde in dat der fantasiën op te klimmen, blijkt, wanneer hij de vraag doet: ‘Zal dat beginsel, dat geheel, hetwelk zich een ligchaam met doelmatige orga-

nen vormde, niet andermaal zich een ligchaam met doelmatige organen kunnen vormen?' Wij antwoorden daarop met des Schrijvers eigene woorden: 'Wat *vóór* het ligchaam bestaan heeft, valt buiten den kring van onze kennis en ons onderzoek, evenzeer als hetgeen *na* het ligchaam bestaan zal.' Daarmede heeft hij dus de mogelijkheid van eenige kennis aan het onstoffelijke ontkend; en toch zegt hij, onmiddellijk na de aangehaalde woorden: 'en daarom staat onze kennis van het onstoffelijke en onzigtbare (*caeteris paribus*) in de regte rede tot onzen voortgang in kennis van het stoffelijke en zigtbare.'

De algemeene wijsgeerige beginselen van den Schrijver daarlatende, willen wij thans op de bepaling van het hooger instinct de aandacht onzer Lezers vestigen. Blz. 22 vinden wij de stelling:

'De instinctuële aandoening wordt

1°. In de hersenen niet gemodificeerd, en de handeling, die daaruit voortvloeit, is dan zuiver instinctuëel.

2°. In de hersenen wel gemodificeerd, en de handeling, die daaruit voortvloeit, is dan onzuiver instinctuëel.'

Wij nemen nu deze onderscheiding aan, en leiden daaruit de volgende eenvoudige gevolgtrekkingen af:

1°. Het reine instinct moet zoo veel mogelijk afgescheiden van de terugwerking van denkvermogen en wilskracht opgevat worden.

2°. Naar mate der terugwerking van denkvermogen en wilskracht, is de instinctuële aandoening zwakker of sterker, onzuiverder of zuiverder.

3°. Bij de meerdere ontwikkeling van denkvermogen en wilskracht, gaat de functie van het instinct in beide onder. De Heer SCHELTEMA zegt dan ook, blz. 30 en 31: 'Volkomener dieren vertoonen minder kunstdrift, dan op lageren trap van hersen-leven staanden.'

Vreemd moet het nu klinken, wanneer men spoedig daarop (blz. 27) van een *hooger instinct* hoort spreken, en daartoe de gevoelens van waar, goed en schoon ziet gebragt.

De bepaling van dat instinct, als *hooger* instinct, komt niet voort uit het begrip van het instinct zelf; dit toch laat zich slechts door extensieve of intensieve versterking qualificeren. Het *hoogste* instinct zoude zijn, hetgeen het meest onafhankelijk was van alle objectieve terugwerking van denk- of wilvermogen. Volgens den Heer SCHELTEMA zijn het de hoogere

oogmerken of hoogere voorwerpen, welke dit instinct als hooger doen qualificeren. Maar van waar die qualificatie, aan den aard van het instinct geheel vreemd, zoo het verstand, hetgeen door den Schrijver daarbij geheel buitengesloten is, hierbij zijn deel niet heeft? Men denke zich lager en hooger instinct in strijd; men stelle b.v. het geval, waar het de vraag is: Zal ik mijn maaltijd doen, of mijnen vriend redden? De neigingen, welke hier den strijd te weeg brengen, zijn beide uit instinct voortkomende. In het eene geval geeft men gehoor aan de stem des hongers, in het andere aan het gevoel voor het goede. Wat nu te kiezen? De Heer SCHELTEMA zal eischen, dat men het laatste boven de eerste gehoorzame, dat men het *hooger* instinct volge, dat daarom evenwel als prikkel niet de *krachtigste* prikkel is. De bepaling nu van dat *hooger* of *lager* is het gevolg van een oordeel, eene verstandshandeling.

Het terugbrengen van het natuurlijke gevoel voor het goede, ware en schoone tot empirische aandoeningen is niet zoo nieuw, als de Schrijver beweert. Het werd door de Engelsch-Schotsche school van SHAFTESBURY tot op ADAM SMITH gepredikt, doch ook van verschillende zijden met goed gevolg wederlegd. De Heer SCHELTEMA, over den laatste sprekende, doet het voorkomen, alsof zijne *sympathie* meer op physiologische, dan op psychologische wetten rustte. Dit is onjuist. De *sympathie* der Engelsche Wijsgeeren is in den grond niet anders dan de reflectie van het inwendige gevoel op de als uitwendig gedachte voorstelling. Het gevolg dier reflectie is een oordeel, dat den wil bepaalt. Dit proces gaat zoo snel, dat de Wijsgeeren dier school de tusschenkomende werkzaamheden van het oordeel over het hoofd zagen, en daardoor niet erkenden, dat het gevoel de zuiverheid van zijnen vorm reeds verloren had. Wij zeggen de zuiverheid van den vorm, want in de zaak had het denkvermogen, althans volgens hen, zoo weinig mogelijk tot de wijziging des gevoels bijgedragen, daar het gevoel zich zelf hier slechts in de voorstelling gereflecteeerd had.

Intusschen lag hier een onbewust begrip omtrent den idealen aard van het hooger gevoel tot grondslag. De handeling zelve, door die Wijsgeeren voorgeschreven, bewijst, dat in hun denkbeeld dat gevoel niet egoïstisch subjectief, maar uit zijnen aard algemeen objectief moest zijn. Het algemeen objectieve nu kan alleen door het begrip bevat, het begrip alleen langs den weg van het verstand verkregen worden.

Het gevoel van het ware, goede en schoone onderscheidt zich

van het instinct door zijne eigenschap als absoluut gevoel van het absolute, zoowel ten opzigte van tijd als van werking. Wat 1°. het absolute ten opzigte van den tijd betreft, zoo is het onloochenbaar, dat de lagere instinctmatige aandoeningen door den tijd beperkt zijn; de prikkel hangt van de stoffelijke wijziging in de deelen af; haar beginsel is dus eindig, zoo als ook hare werking, omdat de prikkel door eenen tegenprikkel verminderd en opgeheven wordt. Hetzelfde geldt niet van het gevoel van het goede, ware en schoone; wij kunnen dit gevoel niet anders vooronderstellen, dan als te allen tijde aanwezig; wij kunnen de mogelijkheid van eenen prikkel, om dat gevoel op te heffen, niet aannemen. 2°. Ten opzigte der werking, zeiden wij, staat het gevoel van het ware, goede en schoone tegenover het lager instinct, als absoluut gevoel van het absolute. Het lager instinct is in zijne werkingen volkomen, in zooverre het overeenstemt met de functie van eene volkomene organisatie. De werking daarvan is ieder oogenblik in zich zelve volmaakt. Er kan, om ons bij een voorbeeld, door den Heer SCHELTEMA aangevoerd, te bepalen, geen ander spinneweb gedacht worden, dan hetgeen elke wel georganiseerde spin weeft. Het schoone en goede daarentegen laat eene oneindige reeks van volmaakbaarheid toe. Want in geene enkele handeling kan het in al zijnen omvang worden daargesteld. Als volkomenheid, als absoluut is derhalve het schoone en goede alleen voor het begrip aanwezig. De Heer SCHELTEMA heeft onwillekeurig het beginsel van den idealen aard dier begrippen aangeduid, wanneer hij, blz. 28, vermoedt, dat het gevoel voor het goede, ware en schoone tot een grondgevoel konde teruggebragt worden. Dit denkbeeld verliest hij evenwel spoedig weder uit het oog.

Ofschoon nu door het hier gestelde het onderscheid tusschen hooger en lager instinct zoo kennelijk is, dat beide onmogelijk onder éénen naam begrepen, en evenmin op ééne lijn geplaatst kunnen worden, zoo willen wij nog een oogenblik bij de stelling van den Heer SCHELTEMA stilstaan, om aan te toonen, hoe zij in zich zelve onhoudbaar is.

Wij hebben reeds in het vorige gedeelte dezer beoordeeling aangevoerd, dat, volgens den Schrijver, ‘de hersenmassa inwendige gewaarwordingen ontvangt, welke geene gevolgen zijn, noch zijn kunnen van het kenvermogen, en tot de inwendige uit de organisatie voortvloeijende, tot de instinctive aandoeningen behooren gesteld te worden.’ Wij hebben daar reeds

over het duistere en onzekere dier stelling gesproken, en het woord ‘inwendige aandoening’ verklaard, als zijnde daardoor de zoodanige bedoeld, welke uit de organisatie der hersenen haren oorsprong nemen. De organische conformatie der hersenen zal dus waarschijnlijk, volgens den Schr., van dien aard zijn, dat door hare normale functie gewaarwordingen ontstaan van goed, waar en schoon. Wij moeten nu verder vragen: Bestaat het goede, ware en schoone objectief buiten de hersenen, of is hun gansche aanzijn in de aandoening besloten? Met andere woorden: Is de aandoening van het goede, ware en schoone de aandoening van iets, dat als realiteit gedacht wordt, of is de aandoening zelve goed, waar en schoon? In het laatste geval is het niet anders dan eene uit de lucht gegrepene uitdrukking voor een physiologisch proces, dat natuurkundig onderzoek eenmaal zal verklaren. Maar dit kan de bedoeling niet zijn des Schrijvers, die elders over eene geestige wereld, over de bron des lichts, enz., in verband met het hooger instinct, spreekt. Het goede, ware en schoone wordt dus niet door het natuurlijke gevoel tot stand gebragt, maar het natuurlijke gevoel is de tolk van deszelfs bestaan.

Is dan het gevoel van goedheid, waarheid en schoonheid niet onmiddellijk voortvloeijende uit de organisatie der hersenen, dan behoort men te vragen, hoe het tot de hersenmassa komt. Men zoude kunnen vooronderstellen, dat het eigenschappen waren der dingen op zich zelve, zoodat met de voorstelling der dingen de voorstelling van die eigenschappen noodwendig gepaard ging; dat de indrukken, uit die eigenschappen ontstaande, door de zenuwen tot de hersenmassa overgebragt, aldaar tot bewustzijn komen door middel van bijzondere organen, tot de bedoelde functie bestemd. Doch wij willen onzen Schrijver zulk eene onwijsgeerige, onphysiologische ketterij niet toedichten. Zij is in strijd met zijn grondbeginsel, ‘dat die gewaarwordingen geen gevolg zijn van het kenvermogen,’ want die voorstellingen zouden, in dergelijk geval even als alle andere uitwendige voorstellingen, onder het kenvermogen vallen, en, als alle eigenschappen onzer voorstellingen, tot de eenheid van begrip teruggebragt worden. De Heer SCHELTEMA moet dus, om consequent te blijven, de zaak aldus voordragen, dat de voorstelling van *die* daad, van *dien* vorm, door de zenuwen tot de hersenmassa overgebragt, eene andere te weeg brengt, van de oorspronkelijke geheel onderscheidene, als door eene *harmonia praestabilita*. Behalve echter, dat zulk eene *harmonia praestabilita*,

even als alle dergelijke, niets verklaart, en dus altoos dwingt tot eene oorzaak buiten haar zelve op te klimmen, helpt zij ons niet, om den aard der gewaarwordingen van schoon, goed en waar te verklaren. Immers bij die gewaarwordingen kennen wij de vergelijkingen van schoon en schooner, goed en beter. Waren deze vergelijkingen het gevolg van voorstellingen, die elkander wederkeerig met elke nieuwe voorstelling ophieven, iets, hetgeen noodwendig bij eene *harmonia praestabilita* plaats heeft, dan zouden wij nimmer tot het denkbeeld der realiteit van het ware, goede en schoone kunnen geraken, daar de vergelijking van goed en beter daarop berust, dat wij aan de aldus tot elkander in betrekking gebragte voorstelling een meer of minder aandeel aan een derde toekennen. Verder zoude bij die vooronderstelling eene *harmonia praestabilita* in zich zelve volmaakt en als absoluut noodwendig moeten voorkomen. Doch ieder mensch is zich in dit opzigt zijner vrijheid bewust, en op dat bewustzijn van vrijheid grondt zich het geweten. Ieder mensch zal eene zedelijke daad, redelijk te weeg gebragt, van hoogere waarde achten, dan die, welke het produkt eener zinnelijke aandoening is. De voorstelling nu van den Heer SCHELTEMA brengt de ideën hoe langer hoe nader aan de zinnelijkheid, waardoor het denkbeeld van zedelijke vrijheid en geweten verloren gaat. Eindelijk, indien een oorzakelijk verband oorspronkelijk bestaat tusschen de voorstellingen en de begeleidende aandoening, dan zoude zich naar den uitwendigen, om zoo te zeggen, materiëlen vorm der handelingen ook de nevensgaande aandoening wijzigen. Maar niemand zal gereeder, dan de Heer SCHELTEMA, erkennen, dat de moraal, in de voorstelling harer formules, vaak onzeker en tegenstrijdig is, dat de uiterlijke vorm der handeling hare zedelijke waarde niet met vastheid kan bepalen. Wij herinneren hier slechts de algemeen bekende woorden van JACOBI: ‘Ja, ich würde lügen, wie die sterbende DESDEMONA; ich würde betrügen, wie OREST als er sich für PYLADES opferte; ich würde mörden wie TIMOLEON; falsch schwören, wie EPAMINONDAS und JOHANN VON WITT; Selbstmörder seyn, wie CATO; und Tempelschänder, wie DAVID; denn ich habe in mir die Gewissheit, dass der Mensch, indem er sich diese Vergehen gegen den Buchstaben des Gesetzes erlaubt, ein Recht ausübt, welches in die Würde seines Wesens liegt, und das Siegel seiner göttlichen Natur auf jede solche Uebertretung des Gesetzes drückt.’

Wij kunnen ons dus evenmin met de stellingen van den Heer

SCHELTEMA omtrent het hooger instinct vereenigen, als met zijne beschouwingswijze van het lager instinct. Het zoude noodeloos zijn verder over de betrekking tusschen deze beide en het verband tusschen hooger instinct en kenvermogen, derzelver wederzijdsche verhouding, enz. uit te weiden, daar wij, in de beginselen niet overeenstemmende, telkens daarop zouden terugkomen.

De ontleding der stellingen van den Heer SCHELTEMA heeft den Lezer kunnen doen zien, hoe weinig zijne beschouwingen aan de eischen van een goed wijsgeerig onderzoek voldoen; hoe daarin een systematisch plan geheel ontbreekt; hoe zeer zich het gemis aan heldere begrippen en grondige inzage in de behandelde onderwerpen doet gevoelen. Wij zijn er verre af de dwalingen en gebreken der Philosophen te willen vergoêlijken, doch deze geven geen regt, om de geheele Philosophie te veroordeelen, alsof zij slechts in eene pedante zamenvoeging van schoolsche vormen bestond, zoo als de Heer SCHELTEMA zijnen Lezers wil doen gelooven. Voor zoodanige beschuldiging worden althans grondiger bewijzen gevorderd, dan dit Werkje over het instinct levert. Wie zich aan zoodanige betichting waagt, moet vooral waken, dat hij in zijnen eigen' arbeid geenen grond geeft tot het vermoeden, alsof hij den geest der Wijsbegeerte niet gevat heeft. Zal men zich omtrent de afgetrokkene begrippen, welke het onderwerp der Wijsbegeerte uitmaken, verstaan, dan is eene strenge methode van redeneren en eene juist bepaalde philosophische taal onmisbaar; ongeregelde redeneringen en slordig gekozene woorden zijn in een wijsgeerig betoog grootere fouten dan de schoolsche vormen, die door den Heer SCHELTEMA aan die Wetenschap verweten worden; die fouten doen haar in eene ijdele dwaalleer, in ledige fantasiën ontaarden. Wij willen niet beslissen in hoeverre het voor de kennis van het instinct (in den gewonen zin) dienstig zij de zaak zoo geheel op het gebied der bespiegelende Wijsbegeerte over te brengen, als in dit Werkje geschied is; doch eenmaal op dat gebied ons begevende, kunnen wij ons niet te angstig voor dwalingen hoeden, en dit kan niet anders geschieden dan door strenge methode in de redeneringen. - Wil men de beginselen voor zedelijke opvoeding op een wijsgeerig onderzoek vestigen, dan moet men daarin niet ligtvaardig te werk gaan, en geene toevallige opvattingen, *Ahnungen*, en wat dies meer zij, voor Philosophie opdisschen. Wij zullen later het Werkje van den Heer SCHELTEMA over de ligchamelijke opvoeding afzonderlijk beschouwen,

en hopen daar de gelegenheid te vinden, om aan te toonen hoeveel verkieslijker het geweest zoude zijn, dat onze Schrijver zich tot het geven van wenken, uit de ondervinding ontleend, bepaald had, liever dan dat hij zich er aan gewaagd had, de beginselen zoo hoog op te halen. Juist om het groote gewigt der zaak eischen wij hier, nog meer dan ergens anders, de meestmogelijke positiviteit in de redeneringen. De abstracte begrippen van de zielswerkzaamheden kunnen niet dan langs den weg van zuivere redenering ontleed worden; waar deze ontbreekt, schermt men slechts in het ijdel rond, wordt veelal onverstaanbaar en doet ongetwijfeld meer kwaad dan goed.

In de wijze, waarop de Heer SCHELTEMA de woorden van sommige Schrijvers tot bevestiging zijner meeningen aanwendt, is het vooral duidelijk, hoe weinig hij zich bemoeit, om in den geest der philosophische stellingen door te dringen, waarvan het noodwendige gevolg is, dat hij veelal bezijden de zaak om redeneert. Wij zullen ons kortheidshalve tot enkele voorbeelden bepalen. Blz. 17 vinden wij de volgende woorden van BÉRARD aangehaald: ‘C'est à tort qu'on a rapporté l'instinct à la réflexion (CONDILLAC), ou à l'organisation (CABANIS), ou à des habitudes sans origine (DARWIN); il constitue un ordre de faits primitifs qu il faut admettre comme tels, et qu'il est aussi inutile qu'absurde de vouloir expliquer. L'instinct dirige le moi et le corps vivant vers un but qu'il ignore et qu'il ne saurait atteindre; il suppose une sagesse et une intelligence qu'il faut rattacher à la raison suprême de l'auteur de l'univers, *ne pouvant pas en trouver la raison dans l'ouvrage même*.’ Hoe kan men in deze woorden eenige toenadering der beschouwingswijze van BÉRARD tot CABANIS stelling vinden? En toch meent de Heer SCHELTEMA haar gemakkelijk te ontdekken, en geeft daarvoor een eenvoudig expediment aan de hand: ‘Plaats,’ zegt hij, ‘voor *le moi* van BÉRARD het bewustzijn, dan zegt deze Professor hetzelfde, wat CABANIS en anderen leeren.’ Wij laten aan den Lezer gerust de beslissing in dezen over.

Blz. 38 worden de woorden van TREVIRANUS aangehaald, waardoor deze Schrijver het onderscheid tusschen het *mittelbare* en *unmittelbare Denken* tracht te bepalen. ‘Das durch *Symbole* vermittelte. Denken nenne ich das mittelbare, das welches ohne Symbole geschieht das unmittelbare.’ Hier gebruikt de Heer SCHELTEMA weder eene dergelijke kunstgreep, door aan het woord *Symbole* eene beteekenis te geven, welke daaraan op

geene wijze kan toekomen; zonder eenige aarzeling, zet hij achter het woord *Symbole*, alsof het de beteekenis in Hollandsche woorden teruggaf: *indrukken der uitwendige zintuigen*; zal het wel noodig zijn aan te toonen, dat de zin van het woord *Symbole* hier op de eigendunkelijkste wijze geïnterpreteerd is? Het is bijna onbegrijpelijk, hoe het bij iemand kan opkomen, zoodanige beteekenis daaraan te geven, om zoo doende eenen aan den Schrijver geheel vreemden zin uit zijne woorden af te leiden.

Een ander voorbeeld vinden wij, blz. 81, waar de volgende woorden van JACOBI aangehaald worden: ‘Alles Reale theilt sich nur durch eigene. Offenbarung dem Bewustsein mit, voraussetzend ein, ihm entsprechendes Organ in letztern, wie das Auge dem Licht. Gleichwie nun der äussere Sinn, auf übrigens unbegreifliche Weise die Aussenwelt wahrnehme, eben so bedürfe es auch eines eigenthümlichen Sinnes für das Göttliche, das Ewige.’ Alweder zien wij hier den Heer SCHELTEMA op dezelfde wijze te werk gaan. Het *Göttliche und Ewige* van JACOBI wordt, zonder veel omslag, gelijkgesteld met het *goede, ware* en *schoone*, in den geest, zoo als de Schr. dit heeft doen kennen, namelijk als hooger instinct. Verder voegt hij eigendunkelijk achter de woorden: ‘eines eigenthümlichen Sinnes,’ in parenthesi: ‘Organs.’ En nu is hij met zijne redenering gereed: ‘Het was eene *Ahnung* van JACOBI, welke wij veelligt meer bepaald hebben uitgedrukt.’ Maar zag de Heer SCHELTEMA dan niet, dat tusschen zijne hypothesen en de beschouwingswijze van den Duitschen Wijsgeer geene toenadering mogelijk is? Het klinkt bijna als eene ironie, dat eene dergelijke gevolgtrekking uit de aangehaalde woorden afgeleid wordt. Zegt niet JACOBI met duidelijke woorden, dat het *Reale* zich door eigene openbaring aan het bewustzijn mededeelt; dat tot het mededeelen van de buitenwereld aan het bewustzijn een orgaan noodig is, dat tot het ontvangen van indrukken geschikt is? Dit orgaan, waardoor die indrukken het eerst opgenomen worden, is hier niet de hersenen, maar het oog. Hoe de indrukken van het licht verder tot bewustzijn komen, onderzoekt hij niet. En nu het Goddelijke? Hoe zal men, in den geest van JACOBI, daarvoor een *orgaan* in de hersenen aannemen? Wat JACOBI door zijnen *eigenthümlichen Sinn* verstond, is uit zijne overige Schriften genoegzaam bekend. Het is de eigenlijk gezegde *Vernunft*, die hij scherper dan eenig ander Wijsgeer van het verstand afzonderde, en als een eigenaardig vermogen der menschelijke natuur, als het vermogen der

Ideën, voorstelde. Als de ergste vijand van materialismus of naturalismus, wilde hij het bestaan van het onstoffelijke geloofd hebben. Hoe zou hij, bij het aannemen eener onmiddellijke openbaring der Godheid, met het ontleedmes die openbaring in de hersenen hebben willen aanwijzen?

Doch genoeg. Wij scheiden van het Werkje van den Heer SCHELTEMA. Waren wij streng in onze beoordeeling, de Schrijver zal, wij houden ons daarvan overtuigd, de wrijving van meeningen in de behandeling van wetenschappelijke onderwerpen liever zien, dan onverschilligheid; meenden wij dwalingen bij hem op te merken, hij mag het van ons eischen, dat wij rondborstig onze meening doen kennen, even als hij zelf niet geaarzeld heeft zonder eenige terughouding zijne overtuiging kenbaar te maken.

Memorie van het genootschap voor leeraren aan de Nederlandsche gymnasiën, betreffende het Examen ter toelating tot de Academische Lessen.

(*Vervolg en Slot van Bladz.* 38).

Als waarborgen dan voor goed Gymnasiaal onderrigt wordt door de Adressanten opgegeven:

1°. Het gehalte der Docenten, die alle gegraduëerde personen moeten zijn (pag. 7 en 12).

Art. 16, Besluit 1815, waarbij dit bepaald was geworden, is bij een Besluit van 23 Maart, 1828, N°. 124, in dier voege gewijzigd, dat ook ongegraduëerden door het Departement van Binnenlandsche Zaken kunnen aangesteld worden tot provisionele Regenten en Praeceptoren bij Athenea, Kollegiën en Latijnsche Scholen; en ik vermoed, dat deze wijziging in sommige streken van ons Vaderland niet zelden wordt toegepast, behalve misschien, dat de provisionele aanstellingen zoo lang blijven werken, dat zij onbegrijpelijk veel van permanente beginnen te krijgen.

Verder bepaalt Art. 16, 17 en 18, Besluit 1815, den doctoralen graad als noodzakelijk voor Rectoren, en, vrij zonderling, voor Conrectoren, in steden, welker bevolking 20,000 zielen te boven gaat; Conrectoren in steden van geringere bevolking, en

Praeceptoren overal kunnen met den graad van Kandidaat volstaan.

Wij kunnen het den steller van het Besluit niet toegeven, dat de kennis en geoefendheid, welke voor den graad van Kandidaat vooronderstelt wordt, toereikende zijn, om de onderste klassen eener school te onderwijzen; alleen bij helder inzien van den geheelen omvang van het onderwijs is het mogelijk aan dat voor de onderste klasse de gewenschte rigting te geven.

Maar zit in den graad zelven van Litterarum Doctor de noodige waarborg voor het gehalte eens *Onderwijzers*? Is kennis in de leerobjecten alleen toereikende, om een goed Onderwijzer daar te stellen? Of is de gave van mededeeling, is ijver, is lust hiertoe niet even onmisbaar? en zijn die eigenschappen *noodwendig* aan den graad van Lit. Doct. verbonden?

Maar laat ons stellen, dat alle Onderwijzers alle vereischte eigenschappen bezitten, dit alleen waarborgt de goede vorming hunner kweekelingen nog niet. Goede Onderwijzers kunnen alleen dan goede leerlingen doen te gemoet zien, wanneer de scholen, waaraan zij werkzaam zijn, door goede inrigting hunne pogingen in de hand werken.

2°. De Adressanten beweren, dat dit op de Lat. Scholen plaats heeft. Immers pag. 14, noot 1, staat: Dat ieder Gymnasium goed kan en moet zijn, zoo er voor de getrouwe naleving der bepalingen, vervat in het Koninklijk Besluit van 1816, behoorlijk zorg wordt gedragen; op pag. 7 en 12 wordt die naleving voorgesteld als werkelijk plaats hebbende, daar zij opgenomen is geworden onder de waarborgen voor de deugdelijkheid van het onderwijs op de Gymnasiën. Wij willen zien, of het Besluit zelf, bij het inrigten van Latijnsche scholen, dwingt tot de uitvoering van de eigenlijke bedoeling van den Steller, en verder, of uit de getrouwe opvolging van het verlangen van den Steller eene goede inrigting zou geboren worden.

Het Besluit, met het daarbij behoorende Reglement, van 4 Maart, 1816, gaat uit van de vooronderstelling, dat de school in zes klassen verdeeld, en door zes of *meer* personen onderwezen zal worden; Besluit, Art. 5, bepaalt, op welke vroeger verkregene kennis het onderwijs op de Lat. school berusten zal; het Reglement schrijft gang en omvang van het onderwijs voor, en verdeelt de leerstof onder de zes klassen. - Maar in die zelfde Artikelen en in Art. 25 wordt het opvolgen van die bepalingen alleen voor zooverre verbindend gemaakt, als de

plaatselijke omstandigheden het zullen toelaten; staan die in den weg, dan zullen de Curatoren handelen, zoo als zij nuttig oordeelen; alleen wordt hun op het hart gedrukt het Besluit en Reglement *zooveel mogelijk* in het oog te houden en te achtervolgen.

De meeste uiteenloopende inrigtingen derhalve, zoo er slechts in de kundigheden, bij Art. 9 en 10 bepaald, hoe dan ook, onderwijs gegeven worde, zijn, bij inachtneming van de Artikelen, welker verbindende kracht niet is opgeheven (meest loopende over punten, voor het innerlijke eener school van geen wezenlijk belang), door het Besluit gewettigd.

Zijn nu *al die* inrigtingen goed? De Adressanten beweren, pag. 8, dat zij omtrent die Gymnasiën, waar het onderwijs aan *gegraduëerde* Litteratoren is toevertrouwd, die vraag in het algemeen toestemmend kunnen beantwoorden. Begrijp ik de kracht van de vermelding van de soort van Onderwijzers en van de woorden in het *algemeen*, dan komt het gevoelen van de Adressanten daarop neder, dat op al de Gymnasiën het onderwijs de gewenschte hoogte bereikt heeft, maar dat daarvan uitgezonderd moeten worden die inrigtingen, waar de Onderwijzers den vereischten graad niet bezitten, en ook enkele, waar gegraduëerde Onderwijzers werkzaam zijn. In het erkennen van het bestaan van deze uitzonderingen ligt, indien ik mij niet bedrieg, de vernietiging van hun beweren, dat in het naleven der bepalingen de waarborg voor de deugdelijkheid der inrigting onzer Lat. scholen ligt. En hoe zou dit anders te verwachten zijn van een Besluit als het onze, dat uitdrukkelijk de afwijking van zijne bepalingen toelaat?

Maar zullen die inrigtingen, waar de oorspronkelijke bedoeling van den Steller van het Besluit en Reglement geheel wordt nageleefd, het onderwijs op de *gewenschte hoogte* brengen? Ik wil er niet op drukken, dat overal plaatselijke omstandigheden het uitvoeren zijner bedoeling schijnen verhinderd te hebben, en dat inrigtingen, juist zoo als hij ze voor den geest had, *nergens* bestaan. Letten wij dus op de werkelijkheid, dan moeten wij de Adressanten afwijzen, welke bij de oplossing van de vraag: Of het onderwijs op al de Gymnasiën de gewenschte hoogte heeft bereikt? het Besluit van 1815 tot grondslag willen laten dienen. - Maar laat ons de werkelijkheid eens op zijde schuiven. Kan men in ernst beweren, dat eene schoolinrigting, die vóór 25 jaren ontworpen is geworden, tegenwoordig nog aan alle vereischten kan beantwoorden? Is er dan

geen vooruitgang geweest? Zoo ja - hoe durven dan de Adressanten, bij de beoordeeling van de toereikendheid der bestaande inrigtingen, dat Besluit als maatstaf laten gelden? Maar zij meenen het zelve niet. Zie slechts, wat zij, pag. 8, onmiddellijk op dit hun beweren laten volgen: ‘Aan vele Gymnasiën zelfs is het onderwijs met de wetenschap vooruitgegaan, zoodat ze met de beste inrigtingen onzer naburen kunnen wedijveren en den voorvaderlijken roem blijven handhaven.’ Zij erkennen derhalve de mogelijkheid, ja - het bestaan van betere scholen, dan die volgens het Besluit gevormd zijn. Zijn nu inrigtingen op de *gewenschte* hoogte, waar het onderwijs niet zoo goed is als het zijn kan?

3°. Vervolgens wordt als waarborg voor de bekwaamheid der publice docti opgegeven, dat de inrigtingen, op welke zij gevormd zijn, staan onder het dadelijke of zijdelingsche toezigt van Curatoren, stedelijke Regeringen, Professoren en van den Inspecteur der Lat. scholen, pag. 7 en 12, en dat zij zelve op openbaar gezag door belangelooze Autoriteiten tot de Akademie bevorderd worden, nadat zij eenen toereikenden tijd aan hunne studiën hebben gewijd.

Wij zijn genoodzaakt, om van de Autoriteiten, welke toezigt over de Lat. scholen uitoefenen, de Professoren uit te sluiten, zoo als zij dan ook, pag. 12, door de Adressanten, bij de herhaalde opnoeming dier Autoriteiten, worden verzwegen. Deze toch oefenen in hunne ambtsbetrekking, noch door eenige bepaling van het Besluit op het Hooger Onderwijs, noch ook in de werkelijkheid, het geringste toezigt op de scholen uit. - Ook mogen wij de Curatoren en de stedelijke Regeringen slechts als ééne Autoriteit laten gelden; immers Curatoren zijn de personen, door welke de stedelijke Regeringen haar regt van toezigt uitoefenen, Art. 26, Besluit 1815. De Lat. scholen staan derhalve alleen onder het opzigt van Curatoren en van den Inspecteur.

Art. 26, 28 en 29 van het Besluit bepalen, over welke punten het toezigt der Curatoren loopen zal, en de wijze, waarop zij het zullen uitoefenen. Zij zullen bepaaldelijk zorg dragen, dat het onderwijs ingerigt zij volgens het Reglement, en acht geven op het zedelijke gedrag en de vorderingen der schooljeugd; dit alles doende *zoo veel mogelijk*. Hiertoe zullen zij tweemaal in het jaar een examen houden, bij hetwelk door de Onderwijzers verslag zal worden gedaan van de naarstigheid, het gedrag en de vorderingen van elken leerling, en voorts

door de leerlingen zelve, daartoe ondervraagd zijnde, proeven zullen gegeven worden van hunne bekwaamheid. Na den afloop van dit examen zullen de Curatoren de leerlingen, welke zij daartoe geschikt oordeelen, bevorderen naar hoogere klassen of naar de Akademie.

Het toezigt der Curatoren oefent deszelfs invloed dus uit alleen in of op grond van deze examina. Wie nu een tafereel wil lezen van ‘het gebrekkige en onvoldoende van alle examina, ook al worden ze met de striktste onpartijdigheid en gemoedelijkheid afgenomen,’ die leze pag. 11 van het Adres. Wij houden die schilderij voor overdreven, en volstrekt niet van algemeene waarheid; maar op de examina der leerlingen van de Lat. scholen toegepast, willen wij gaarne de epitheta *gebrekkig* en *onvoldoend* laten gelden. De tijd, waarin geheele klassen gewoonlijk geëxamineerd worden, zou niet toereikend zijn tot een behoorlijk onderzoek naar de bekwaamheid van eenen enkelen persoon. Buitendien hebben deze examina nog dat bijzondere (dat, *a priori* geredeneerd, hunne waarborgende kracht in onze schatting zeker niet doet rijzen), dat zij afgenomen worden door personen, welke belang hebben bij de vorderingen der leerlingen, en voor personen, wier bevoegdheid, om over een examen, over onderwijs in het algemeen te oordeelen, door niets gewaarborgd wordt. Het zijn de Onderwijzers zelve, die bijna altijd examineren, aan welke de Curatoren, om redenen, hen daartoe moverende, die taak gereedelijk afstaan(1). Wanneer nu de Onderwijzer eene verkeerde methode van onderwijs aankleeft, wanneer hij, zich zelven onbewust, aan enkele gedeelten van het onderwijs niet de behoorlijke zorg schenkt, zullen dan bij een examen, door dien zelfden persoon afgenomen, de gebreken in de vorming, en de gaping in de kennis zijner leerlingen, zich kunnen openbaren? Of wanneer de Onderwijzer zich bewust is, dat, door verzuim van zijnen kant, zijne leerlingen achterlijk zijn, zal het hem dan moeijelijk zijn, om door opzettelijke voorbereiding een glansrijk examen af te nemen?

Ik beweer niet, dat zulke onedele streken gebeuren, maar ik zie te vergeefs uit naar den waarborg, dat zij niet gebeuren kunnen.

(1) Adres, pag. 12, spreekt van examina, *door* een onpartijdig Kollegie van Curatoren afgenomen. Wij durven niet te beslissen, of de *d* van *door* niet aan eene misstelling te wijten zij.

Ondertusschen hangt de bevordering naar hoogere klassen en naar de Akademie, dat is, de duur van den schooltijd, geheel af van het denkbeeld, dat de Curatoren én uit het rapport der Docenten, én uit het aanhooren der examina, van de bekwaamheid der leerlingen opvatten. Ik wil nu eens toegeven, dat een en ander voor iemand, met onderwijs bekend, toereikend is, om over iederen der leerlingen in die punten te beslissen; maar kunnen Curatoren overal zulke personen zijn, en welken waarborg vindt men dan op de plaatsen, waar zij het niet zijn, in het diploma, door hen en den Rector als resultaat, zelfs van een meermalen herhaald examen (Memorie, pag. 12), uitgereikt?

Het toezigt van den Inspecteur is van geheel anderen aard dan dat der Curatoren. De Inspecteur ziet toe, of de Curatoren zorgen, dat de scholen naar het voorschrift van het Reglement zijn ingerigt, hetgeen bij alle vrijheid, welke het Besluit voor het in acht nemen van dat Reglement toelaat, daarop nederkomt, dat hij constateert, in hoeverre plaatselijke omstandigheden gebieden, dat men er van afwijke. Hij oefent zijn toezigt uit, door om de drie of vier jaren gedurende éénen dag de verschillende klassen eener school te bezoeken. De kennis, welke hij aldus van eene school verkrijgt, moge toereikend zijn voor zijne bestemming: voor aanhoudende pligtsbetrachting der Docenten, voor hunne goede methode, levert zijne inspectie geenen waarborg op; zijne bezoeken zijn te zeldzaam, dan dat hij de vruchten van het onderwijs zou kunnen beoordeelen. Geheel buiten den kring zijner bemoeijingen ligt de beoordeeling, of Curatoren van hun regt van promotie ter Akademie niet dan het gewenschte gebruik maken.

De slotsom is dus, dat voor de goede vorming der kweekelingen van Lat. scholen en voor het goede gebruik, dat er van het regt van promotie gemaakt wordt, geene andere waarborgen zijn, dan 1°. het vertrouwen op de goede inzigten in zaken van onderwijs der Kollegiën van Curatoren; zij toch mogen het Besluit van 1815 in de wezenlijkste punten wijzigen. 2°. het vertrouwen op de onbekrompenheid van inzigten en middelen der stedelijke Regeringen; zij toch moeten aan Curatoren de gelden toewijzen, om het ontworpen plan te kunnen uitvoevoeren; en 3°. het vertrouwen op de geschiktheid, den ijver en de eerlijkheid van de Docenten.

Welke inrigtingen uit het vertrouwen op Curatoren en stedelijke Regeringen geboren zijn, zagen wij vroeger. In hoe-

verre het vertrouwen op de genoemde eigenschappen der Docenten gegrond is, kan ik niet beoordeelen. Onafhankelijkheid en kracht van geest, welke, ook bij tegenwerking der omstandigheden, iedere pligtverzaking doen schuwen, schijn ik niet aan *alle* Gymnasiaal-Docenten behoeven toe te kennen. Immers pag. 9 van het Adres lees ik: ‘Dat door veelvuldige tegenwerking en verderfelijke concurrentie, waarmede de Gymnasiën te kampen hebben, het den Docenten *onmogelijk* is geworden, om bij de promotie in de hoogere klassen met de vereischte gestrengheid te werk te gaan, en dat zij zich niet zelden, zoo zij hunne scholen niet keer op keer door hunne leerlingen ontijdig willen zien verlaten, huns ondanks, tot toegevendheid gedrongen zien.’ - Waarom is gestrengheid onmogelijk? Wie dwingt tot die toegevendheid? Als eenige reden zie ik opgegeven: ‘Omdat de school anders ontijdig verlaten wordt.’ Maar wat wint de zaak van het onderwijs er bij, dat zij na eene ontijdige promotie verlaten wordt? Worden de toekomstige Studenten door den actus van promotie bekwamer? Het schijnt, dat de Adressanten zelve het er niet voor houden, want op p. 10 bekennen zij onbewimpeld, dat zij *onwaardigen* promoveren. En dit geschiedt *niet zelden*, ja *keer op keer*! Waarlijk, indien de Adressanten het beeld eener volmaakte schoolinrigting voor den geest hadden, en daaraan de bestaande Lat. scholen onbekrompen toetsten; indien zij zich niet gewend hadden de vruchten dier inrigtingen te schatten naar die van het slechtste onderwijs, om zich dan over hunne meerderheid te verheugen, zij zouden niet onmiddellijk, na deze gulle bekentenis hunner zwakheid, hebben laten volgen: ‘Desniettemin (en kan het wel anders?) zijn de Gymnasiën, volgens de éénparige getuigenis van den Heer Inspecteur der Latijnsche scholen, van Hoogleeraren, en andere bevoegde en onpartijdige beoordeelaars, de *beste kweekscholen*, en leveren nog altijd over het algemeen *de bekwaamste Studenten*.’

De Adressanten beschouwen het onderwerpen der publici docti aan een examen niet alleen als overtollig, maar ook als onraadzaam, en in de gevolgen gevaarlijk voor het welzijn van den Staat en voor alle wetenschappelijke beschaving. Vooreerst toch is het te duchten, dat de verschillende corporatiën van Curatoren zich door het ontnemen van het regt van promotie gekrenkt en beleedigd, en de stedelijke Regeringen zich in hare regten en privilegiën aangerand en verkort zullen achten. Ook zal de herinnering van het goede, hetwelk de Gym-

nasiën hebben daargesteld, eenen luiden kreet van afkeuring doen opgaan bij allen, die tot breideling van de zucht van *slooping en omverwerping*, welke onze eeuw kenmerkt, naijverig hunne krachten inspannen tot instandhouding van alle nuttige voorvaderlijke instellingen.

Vervolgens zou de opheffing van het jus promotionis den grondslag leggen tot de vernietiging der Gymnasiën, waardoor de toegang tot de Akademie voor den middelstand gesloten zou zijn, de Staat allen waarborg zou verliezen voor de opleiding van goede Staatsburgers, en de studie der Letteren, als geene vooruitzigten op eene maatschappelijke betrekking openende, zoude verwaarloosd worden.

Ik ben met de Adressanten van gevoelen, dat het niet bestaan van openbare inrigtingen van Hooger Onderwijs eene ramp in den Staat is, vooreerst, omdat daarstelling en onderhoud van goede inrigtingen zoo kostbaar is, dat, wanneer zij bestaan moeten alleen van de bijdragen dergenen, die ze bezoeken, die bijdragen zoo hoog moeten zijn, dat slechts zeer gegoede ouders ze voor hunne kinderen kunnen dragen. Ten tweede, omdat alleen door het bestaan van openbare Onderwijzersposten de beoefening der Letteren de noodige aanmoediging vindt. Maar wij moeten ons ten stelligste verklaren tegen het gevoelen der Adressanten, dat eene verderfelijke strekking in het onderwijs alleen van openbare inrigtingen, door toezigt der Regering, kan geweerd worden. De Staat mag geene inrigting, hoegenaamd, dulden, openbare zoo min als bijzondere, waar hij eene verderfelijke strekking in het onderwijs niet kan keeren. Wij bekennen, dat in den tegenwoordigen toestand van ons onderwijs er geen genoegzaam toezigt der Regering over de bijzondere inrigtingen uitgeoefend wordt, maar ontkennen tegelijk ten sterkste, dat zulk een toezigt voor de Lat. scholen bestaat. Wie zijn, naar het gevoelen der Adressanten, de personen, die het uitoefenen? De Curatoren. - Laat eens een' verderfelijken geest bestaan in eene stad, in eene provincie, zullen dan de Curatoren, de uitvloeisels van de stedelijke Regering, die weder door het volk gekozen zijn, van dien geest bevrijd wezen? De Regering behoort haar opzigt onmiddellijk uit te oefenen, indien zij zich verzekerd wil houden, dat het onderwijs die strekking hebbe, welke zij begeert. Nog willen wij doen opmerken, dat de Adressanten, door de Gymnasiën voor te stellen als waarborgende de zedelijke vorming hunner kweekelingen, eene verantwoordelijkheid laden op hunne schouders,

en op die hunner ambtgenooten, waartegen de meeste van deze laatsten zullen protesteren. Het Gymnasium laat de eigenlijke opvoeding, de opzettelijke ontwikkeling van het zedelijk gevoel, aan de ouders over, en kan niet anders handelen; het draagt er alleen middellijk toe bij door de ontwikkeling des verstands, mogelijk door eenige wenken, in het voorbijgaan gegeven, indien het behandelde daartoe aanleiding geeft; maar ook dit hangt geheel van de persoonlijkheid van den Onderwijzer af. Zoo slechts het Gymnasium der zedelijke vorming niet hinderlijk zij, heeft het in dat opzigt gedaan, wat het kon. Hierin ligt geene beschuldiging tegen die inrigtingen, ja zelfs zijn er, die het haar ter gunste aanrekenen, dat de ouders, zonder eenigen storenden invloed van buiten, voor de zedelijke en godsdienstige begrippen van hunne kinderen den weg kunen godsdienstige begrippen van hunne kinderen den weg kunnen bewandelen, welken zij verkiezen; maar het is bekrompen zich als eenen vormenden invloed toe te schrijven, hetgeen alleen een lijdelijk toezien is.

Welke bewijskracht Adressanten in het pag. 12 aangehaalde 28ste Art. van het Besluit voor hun beweren meenen te vinden, begrijpen wij niet.

Niet veel meer overtuiging verwekken de declamatiën, pag. 14 en 15, over de vorming voor het maatschappelijke leven, op de Gymnasiën gegeven. Wet en Overheid zijn begrippen, waarvan de jongelieden op dien leeftijd geene bewustheid hebben. Het *publiek gezag*, waarmede de openbare Onderwijzer bekleed is, wordt door hen over het hoofd gezien. De Onderwijzer, hetzij openbaar, hetzij privaat, vindt ontzag en liefde, alleen om zijne persoonlijke hoedanigheden.

Maar zullen de Gymnasiën werkelijk, door het onderwerpen van hunne kweekelingen aan een examen van toelating, vernietigd worden? De Adressanten redeneren aldus: Men zal het privaatonderwijs verkiezen, als minder kostbaar en korter durende, en toch bij een examen aan gelijke risico van afwijzing blootstellende; door het afwijzen van publ. docti zullen de Lat. scholen in minachting komen; de leerlingen zullen achterwege blijven, en de Gymnasiën niet meer door een genoegzaam aantal leerlingen bezocht wordende, zullen door de stedelijke Regeringen worden opgeheven (pag. 10 en verv.).

Wij hebben hierop de volgende aanmerking. Het is onwaar, dat privaatonderwijs om de mindere kosten zal gekozen worden; ook strijdt het met de voorstelling, dat alleen door de Gymnasiën voor den middelstand de toegang tot de Akademie zou geopend zijn (pag. 13).

Dat korter duur van slecht - en langer duur van goed onderwijs (en dit is immers, volgens de Adressanten, de verhouding tusschen het privaat en publiek onderwijs), op examina, met strikte onpartijdigheid afgenomen, gelijke risico van afwijzing opleveren, is eene zeer gewaagde stelling. Wij erkennen de mogelijkheid, dat iemand, met toereikende bekwaamheid, door gebrek aan tegenwoordigheid van geest, buiten staat zij, om van zijne kennis op een examen te doen blijken, en derhalve bloot staat, om onverdiend te worden afgewezen; doch zulke gevallen zijn zeldzaam. Maar voor onmogelijk houden wij het, dat onbekwamen, zelfs gedurende een kort examen, afgenomen door personen, die slag van examineren hebben, hunne onbekwaamheid zullen kunnen verbergen. Bij de slechte vorming der meeste privatim docti en bij de goede van alle publice docti (volgens de voorstelling der Adressanten), moet derhalve de verhouding van afgewezene privatim docti tot afgewezene publici docti zoo zeer in het voordeel der Gymnasiën zijn, dat de ouders, door de ondervinding geleerd, die inrigtingen zullen zoeken. Wij vooronderstellen hierbij natuurlijk, dat zij, wier onbekwaamheid aan den dag komt, zullen worden afgewezen, waaraan de Adressanten (pag. 11) schijnen te twijfelen; want ware dit niet zoo, dan kan men het veilig bij den tegenwoordigen toestand laten berusten; dan is elk examen nutteloos, hetzij alleen privatim docti, of deze met publice docti gezamenlijk er aan zullen onderworpen zijn.

Maar ‘wanneer men in aanmerking neemt, dat men van publici docti (omdat zij de beste opleiding hebben genoten) ligtelijk meer zou kunnen vorderen, dan van anderen, en inzonderheid, wanneer bij de Commissie bijoogmerken of partijdigheid tegen de Gymnasiën mogten bestaan’ (Memorie, p. 13), zouden één of meerdere publici docti kunnen worden afgewezen. Indien zij onbekwaam zijn, zie ik daarvan het schadelijke niet in, en een privilegie of monopolie voor de Gymnasiën begeeren de Adressanten zelve niet (pag. 7). En dat bekwamen, om bijoogmerken of uit partijdigheid, voor onbekwaam zouden verklaard worden door Hoogleeraren (en deze worden immers door de Adressanten als Examinatoren voorgesteld), geloof ik niet. En hoe wil er partijdigheid *tegen* de Gymnasiën bij de Examinatoren bestaan? Partijdigheid is, meen ik, eene, op geene goede gronden rustende, goede of slechte opinie over eenige zaak. Hoe kan die slechte opinie omtrent de Gymnasiën bij Examinatoren opkomen, zoo als de Adres-

santen zelve ze voorstellen, als koesterende de overtuiging, dat publice docti de beste opleiding genoten hebben (pag. 12), en voor welke bij een examen de voortreffelijkheid van het openbaar onderwijs boven het bijzondere zal aan den dag komen? p. 11.

Wij zijn er dus verre af, om van een streng examen, ook voor publice docti, eenige kwade gevolgen voor de Gymnasiën, of liever (want daarop komt het meer aan) voor de zaak van het onderwijs te vreezen; in tegendeel, wij stellen er ons goede vruchten van voor. Van de privatim docti zullen afgewezen worden allen, welke geene geregelde opleiding genoten hebben, d.i. het grootste getal; maar ook niet weinige van de publice docti zullen te ligt bevonden worden. Hierdoor zal ontstaan grootere krachtsinspanning bij Leeraars en leerlingen, voorzigtigheid in het bevorderen naar hoogere klassen. Maar vooral zullen de Docenten ophouden de gebreken te verbloemen, welke hunner inrigtingen, om derzelver bekrompenheid, aankleven, want zij zullen niet meer voor de slechte gevolgen daarvan verantwoordelijk willen zijn. Luide zullen de klagten gehoord worden, welke nu, uit angst om het privaatonderwijs in de hand te werken, worden gesmoord, en hetzij de stedelijke, hetzij de Hooge Regering zelve, zal krachtdadige middelen aanwenden, om in het billijk verlangen naar goed onderwijs te voorzien.

Voor privaatonderwijs zullen alleen *goede* inrigtingen kunnen blijven bestaan. Op de meerdere of mindere bevolking der Gymnasiën zullen deze, om derzelver noodzakelijke kostbaarheid, niet veel invloed uitoefenen. En het zij verre, dat zij voor de zaak van het onderwijs nadeelig zouden zijn. Publieke inrigtingen moeten eenen afgemeten' tred houden, berekend naar de gemiddelde vatbaarheid eens kinds. Voor kinderen van zeer langzame bevatting of van bijzondere vlugheid van geest is eigenlijk een Gymnasiaal Cursus ongeschikt. Ook brengt de aard van velen mede, dat zij, tot behoorlijke ontwikkeling, onder aanhoudend opzigt moeten staan. Vele van deze, welke op Gymnasiën zouden mislukken, zullen onder eene leiding, geheel naar hunne behoeften berekend, tot de gewenschte ontwikkeling komen.

Wij hebben breedvoerig ons oordeel over de Memorie van het Genootschap medegedeeld, en getracht dat met gronden te staven. Er blijven echter nog punten ter beschouwing over, waarvan wij ons ongaarne, door plaatsgebrek gedwongen, onthouden. Ons oordeel is over het geheel ongunstig, en daarom

rekenen wij het van belang, het publiek te waarschuwen, de gevoelens en wenschen, in de Memorie medegedeeld, niet als de gevoelens en wenschen van alle Leeraars aan de Gymnasiën, zelfs niet als die van de meerderheid dier Leeraars, te beschouwen. De Memorie is het uitvloeisel van eene Vergadering van het Genootschap voor Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën; maar dat Genootschap telt onder zijne Leden niet de helft der Onderwijzers aan Latijnsche scholen. De meeste Leden, weinige uitgezonderd, bezoeken de Vergaderingen spaarzaam, en meestal bestaan deze uit een getal van twaalf tot vijftien personen. De weinige vaste bezoekers zijn door onderling verkeer en mededeeling vrij eenstemmig geworden, en vormen eene kern, die met den bijval van een of twee Leden eene meerderheid uitmaakt. Wel worden de afwezige Leden uitgenoodigd hun gevoelen schriftelijk in te zenden; maar ook hier verloochent zich de traagheid onzer Natie niet. Dergelijke schriftelijke mededeelingen worden meestal verwaarloosd, en men zou onregt hebben hier de spreuk te laten gelden: Die zwijgt, consenteert.

Vorstin en vrouw, of Jacoba, Gravin van Holland, historisch drama, in 5 Bedrijven, door *A.F. Henri de l'Espinasse*. Utrecht, Schultze en Voermans. 1840. 129 bladz.

Zoo het publiek niet reeds beslist had, zouden wij het van onzen pligt rekenen dit *historische drama* meer uitvoerig te beoordeelen, terwijl wij nu meenen met eene korte aankondiging te kunnen volstaan. Het doet ons ondertusschen leed, dat wij ons gedwongen achten te moeten verklaren, dat wij het gevoelen des publieks, op den avond van JACOBA'S opvoering in den Amsterdamschen Schouwburg gebleken, volkomen deelen.

Hoe gaarne ook, durven wij, na de twee eerste verzen van de opdragt:

> Bemüht euch nicht, im Buche der Geschichte,
> Der Quelle meines Liedes nachzuspüren -

het Stuk niet aan de Geschiedenis toetsen. Ware ons dit door den Schrijver vergund, dan zouden welligt van dezen kant onze gewigtigste en zwaarste aanmerkingen vallen. Het Stuk

mist namelijk, in den volstreksten zin, diepte en wijsgeerige strekking. Want, hoewel wij het met den zoo even aangehaalden MÜLLNER eens zijn, dat

> Die Wirklichkeit taugt selten zum Gedichte -

toch hebben wij ons altijd verbeeld, dat een geschiedkundig drama, gelijk dit is, geene andere bedoeling kan hebben, dan de Geschiedenis, dichterlijk omkleed, en opgehelderd door het vuur, de *seconde vue*, van des Dichters blik, geworpen in het veelomvattend, dikwijls raadselachtig gemoed der groote mannen en vorsten der aarde, - voor te stellen, en de dagen van weleer, in derzelver eigenaardigen geest, bijzonder karakter en kenschetsende zeden, naauwkeurig en naar waarheid terug te spiegelen. Dit is het, wat wij geenszins bij den Heer DE L'ESPINASSE vinden. Alles in zijn drama is oppervlakkig; nooit dringt men door tot de bronader der handelingen, tot het hart der personen; deze *ageren* wel, zij leven niet, en doen somtijds aan automaten denken, met uurwerk in de borst, of ook wel aan menschen van zaken, die slechts hunne belangen bespreken, doch voor wie nooit een oogenblik van rust, van overpeinzing, van verademing, aanbreekt. De Schrijver laat te weinig hooren, te veel zien (Narede, bl. 135, r. 5). Zijne figuren hebben te veel te doen. Vandaar, dat sommige bedrijven waarlijk - de Heer DE L'ESPINASSE vergeve ons de vergelijking - meer in een marionetten- dan in een tooneelspel te huis behooren. De weinige gedachten, die hier en daar voorkomen, zijn, voor het grootste gedeelte, alledaagschheden, *loci communes*, b.v. onder andere, bl. 24:

> Vermetlen,
> Er is een hooger rechtbank, dan die van
> 't Geweld, 't is de inspraak van het kalm geweten!

Zeer zelden iets nieuws, iets verrassends, iets indrukwekkends.

Wij zullen niet wagen het drama in deszelfs geheel te ontleden. Het zou eene wandeling zijn door een' doolhof, waaruit wij misschien niet zonder langdurige omwegen zouden geraken, en daar het Stuk is vertoond, zien wij er het nut ook minder van in. Het zij voldoende, in het voorbijgaan aan te stippen, dat het eerste bedrijf aanvangt met den zoen van JACOBA aan FILIPS, te weten hare erkenning van dezen

> Als Ruwaart en Regeerder der gewesten,
> Wier bloei en welvaart God *haar* toevertrouwde,

en het Stuk voortspeelt tot haar huwelijk met VAN BORSELLEN, tusschen welke beide gebeurtenissen een - gelukkig! - *zeld-*

zame, gelijk de Schrijver zulk eenen, ofschoon in eenen anderen zin (Narede, bl. 135, r. 11), noemt, doch onduidelijke en vrij verwarde knoop gelegd is, door middel van zeker romantisch en fabelachtig wangedrogt, DORZETTI genaamd, een dubbeltongig wezen, dat vuur in de eene en water in de andere hand draagt, en zoo doende het gansche Stuk dóór den boêl aan den gang houdt, en olie giet in het vuur, dat zonder hem telkens zou dreigen uit te dooven.

Noch deze, noch eenige andere der personaadjen boezemt de minste belangstelling in; daartoe zijn zij alle te oppervlakkig, te uitwendig, om het zoo eens uit te drukken, behandeld, en niet ferm genoeg aangegrepen, niet fijn genoeg ontleed, niet innig genoeg voorgesteld; daartoe eindelijk vallen zij ons te dikwijls in hun doen en laten tegen, en blijven zij zich zelven te weinig gelijk. JACOBA, de heldin, is de ergste pop van alle, en slechts de spil, om welke de verschillende raderen draaijen. Wanneer de Edelen FILIPS in handen hebben, dien het slechts aan hen staat onder hunne dolken te doen vallen, laten zij hem, op zijne woorden:

> Terug, verraders! ik ben ongewapend, -
> Maar ik vergat: de misdaad is lafhartig!

stomweg, zonder reden, ontvlugten. Op het einde van het tweede bedrijf roept FILIPS kinderachtig-naïf uit:

> Een moord, een moord op mijn geweten! God!
> Ik had nog nooit gemoord! Dorzetti, ach!
> Verleider is uw naam!

Belagchelijke en onwaardige taal voorwaar in den mond van den Hertog! VAN BORSELEN'S handelwijze met den gekwetsten soldaat (bl. 87) is zoo onridderlijk en eerloos laag, dat elk ander gevoel dan walging en afgrijzen er door wordt onderdrukt. Om een laatste bewijs aan te voeren. De sluwe, de geslepene DORZETTI laat de volmagt, om JACOBA van kant te brengen, zijnen meester zoo even ontwrongen, openlijk, bij vergissing zeker, op de tafel liggen, wanneer VAN BORSELEN, *toevallig* opkomende, deze terstond vindt en het verraad ontdekt. Bovendien is er niet een enkel fiksch, groot hoofdtooneel, dat van het drukke, het stormachtige der handeling verpoost, in het geheele Stuk te vinden. Geen voor- en achtergrond, geen licht en bruin; noch groepering, alles *de front*; noch harmonie, alles geraas, waardoor de toeschouwer dan ook tegelijk afgemat wordt en onverschillig, wegens het in het oogvallend onhan-

dige en onwaarschijnlijke van de middelen, waarvan de Schrijver zich bedient, om zijn drama bij elkander te houden.

De rijmelooze verzen laten wij voor rekening van den Auteur, doch op den stijl valt hier en daar nog al iets aan te merken. Deze lijdt aan onzuiverheid. *Gij hebt recht* (Bedr. II, tooneel 1), voor *gij hebt gelijk*, is geen Hollandsch. *Kies tusschen dood en mij* (Bedr. III, afd. 2, tooneel 6), voor *den dood en mij*, deugt evenmin. Aan slordigheid. *Woudt gij mijn bloed*? vraagt FILIPS (Bedr. II, tooneel 2):

VAN STRIJEN (*koel*).
Uw *bloed* vergieten in denzelfden kerker,
Waar gij, vermetel Vorst, ons vast geketend,
En als een dievenrot hebt neêrgeworpen.

FILIPS (*trotsch*).
Die met *gift* te moorden tracht...

Maar VAN STRIJEN sprak van bloed. '*T gevolg kome op mijn hoofd*! roept DORZETTI (Bedr. II, tooneel 6); '*t gevolg kome op uw kop*! roept FILIPS twee verzen later.

Er is geen moed
Maar slechts een eigenschap, die in de ziel
Geboren wordt, als 't *ik* in nood verkeert!
De moed is wanhoop, twijflen aan het leven,
Of erger nog, een spotten met den dood,
Bedr. II, tooneel 6.

Wij laten de gedachte en dat *twijflen aan het leven* daar; maar hoe duister en slecht geschreven! Aan platheid:

Wat weent gij? Zie, ik treur altijd zoo, doch
Ik denk ook: eenmaal nadert nog een tijd
Van blijdschap - als ik stierf. Dat oogenblik
Schijnt niet zeer verre meer. Zeg, Bertha, als
Ik dood ben, zult gij dikwerf *om* mij denken?...
Bedr. III, afd. 2, tooneel 5.

Aan wansmaak:

Wij gaan van *hier*,
Ons hart blijft *hier*, en als der dappren arm
U noodig zij, roep ons: wij zullen 't kleinood
Aflossen, dat wij thands als pand van eerbied
U achter laten.
Bedr. II, tooneel 5.

De ketens
Die 'k om zijn vuisten vast zal naglen, zullen
Door 't schorre knarsen, als hij stervend stuiptrekt,

> Het eigen feestlied zijn, dat hem in 't oor
> Weêrgalmt! Mijn lachen de gelukwensch, en
> *De vlijm mijns dolks zijn trouwring*!
> Bedr. IV, afd. 1, tooneel 1.

Al dragen de personen namen uit de Geschiedenis des Vaderlands, het Stuk is daarom nog niet nationaal; daartoe is het te weinig oorspronkelijk. De nieuwere Tooneelstukken van de Parijsche *Boulevards*, hoewel deze toch veelal krachtiger medeslepen dan de JACOBA van den Heer DE L'ESPINASSE, zweefden den Schrijver eenigermate voor den geest, en de opdissching van het geheele gewrocht, het betitelen namelijk van de bedrijven, het verdeelen van deze in onderverdeelingen, het versieren met motto's en de narede, alles zoo geheel *à la* VICTOR HUGO, verraden overtuigend de vreemde afkomst van zijnen tooneelarbeid; jammer slechts, dat in deze fraaijigheden evenmin het genie schuilt als in de lange haren bij de Schilders.

Wij zijn bijzonder streng geweest in de beoordeeling van dezen eersteling. Wij waren het met opzet, daar wij van gevoelen zijn, dat zulk een, in de eerste plaats voor den Schrijver, min of meer gevaarlijk kan wezen, en dergelijke voortbrengselen volstrekt geene behoefte van onze Tooneelpoëzij vervullen (Narede, bl. 134, r. 9). Zal de Schrijver ons deze gestrengheid ten kwade duiden? Wij zijn niet scherp, ten minste in den zin van hatelijk, geweest; van aardigheden hebben wij ons, zooveel wij weten, onthouden; insgelijks hopen wij, dat hij, wien de zaak het meest ter harte gaat, ons zal willen toestemmen, dat wij ons even weinig aan partijdigheid hebben schuldig gemaakt, en gelooven, zoo wij hem de verzekering geven, dat deze kritiek noch het uitvloeisel is van clubgeest, noch dat van het aangenomen systeem van eenigen, die zich uit onmagt verbinden, en meenen te klimmen door het weggraven van allen hen omringenden grond (Narede, bl. 133, r. 10-15). Wij hebben, waar zulks mogelijk was, bewijzen getracht bij te brengen; omtrent het onbewezene beroepen wij ons op de *vox populi*, die voor ons ditmaal de *vox dei* was. Uit een en ander, dat wij in het midden bragten, kan de Schrijver opmaken, hoe laag hij nog staat als man van de pen en als kunstenaar. De klippen van zijn talent, hetwelk wij in zijnen arbeid geenszins miskennen, zijn vooral woestheid en overdrijving; wij raden hem eenvoud, kalmte, studie aan, want hetgeen hij hier leverde, was slechts een DORZETTI in het groot, een ondichterlijk en onbekookt romantisch voortbrengsel. Hij gewe echter

den moed niet op en verrasse weldra het publiek met eene beter geslaagde poging, van eenen verstandiger ijver en eene bedaardere stemming getuigende.

De uitvoering van het Boekje is, wat letter en papier betreft, onberispelijk; den omslag nemen wij de vrijheid leelijk te vinden.

S.

K.

Nederlandsche volks-almanak voor 1843. Te Amsterdam, bij J.H. en G. van Heteren. 1842.

Er zijn er, op wier opgetrokkene lip het woord *Volk* zijne abstracte beteekenis heeft verloren, en afgedaald is tot de collectieve uitdrukking van al, wat onbeschaafd, gering, gemeen heet. Op welke hoogte van adel dit standpunt ook gekozen zij, Nederlandsch is het niet, waar al, wat groot en goed was, uit het volk voort- en door het volk tot stand kwam; waar bij het volk de kiem lag der beschaving en magt, waarop onze voorouders trotsch waren; waar die beschaving en magt tot het volk als tot zijnen oorsprong terugkeerde. Het is een bewijs van onzen teruggang en onze verbastering, indien die zin van en voor het volk zoo zeer verdween, dat een Volksboek het denkbeeld van platheid en bekrompenheid in zijn geleide medebragt. Of aan dat bekrompen begrip de Nederlandsche Volksalmanak in vroegere jaren prijs gegeven was, durven wij niet beslissen. De Heer POL, die zich thans voor het eerst als Redacteur aankondigt, schijnt het in zijne Voorrede te onderstellen. Althans hij wenschte aan dit Werkje eene meer bepaalde rigting te geven, en schoon hij zich in geene bespiegeling verdiept, wat vooral de behoeften van het volk, als zoodanig, mogen gerekend worden, is de door hem gedane greep praktisch goed. Den inhoud van den Almanak wenscht hij voornamelijk aan herinneringen uit de Vaderlandsche Geschiedenis, aan schetsen van Vaderlandsche zeden toegewijd. Wij aarzelen niet hem toe te geven, dat niets geschikter is tot ontwikkeling van Nederlandschen volkszin, dan zulk een indringen in onze Geschiedenis van de zijde onzer Schrijvers, zulk eene verbreiding van geschiedkundige kennis aan de zijde der Lezers. Wanneer hij echter tevens van de bijdragen eenen bepaald Vaderlandschen vorm eischt, dan zouden wij gaarne eene nadere verklaring verlangen. Echter vreezen wij, dat die verklaring moeijelijk zoo

zal gegeven kunnen worden, dat zij niet te ruim of te eng zij. De ontwikkeling der Vaderlandsche gedachte zal zich van zelve haren vorm scheppen of kiezen: naar mate gene rijker is, zal ook deze veelvoudiger zijn, en misschien zelfs zal eene vreemde Letterkunde uit haren rijkdom vormen opleveren, geschikt ter uitdrukking van de Vaderlandsche gedachte, en alzoo ook die vorm een nationale eigendom kunnen worden.

Het vraagstuk, dat wij aanroeren, zou intusschen eene gemakkelijker oplossing toelaten, indien een wezenlijk, dat wil zeggen, een zedelijk verband, de eeuw, welke wij beleven, aan die van onze nationale kracht en roem verbond; indien de geest, welke onze voorouders groot en goed deed zijn, met hun bloed tot ons was overgegaan; indien die geest allen vreemden invloed tot een eigen, tot een gedwee orgaan onzer nationaliteit had verwerkt. Immers thans kleeft ons die invloed al te vaak van als een contrasterend toevoegsel tot onze oorspronkelijke bestemming aan; thans mompelt de wanhoop over de onzekerheid van ons volksbestaan; thans maakt het gemis van volksgeluk ons onverschillig voor volksbelang. Van een bloeijender, krachtvoller tijdvak mogen wij dus dien echt nationalen vorm onzer Letterkunde verwachten; bloote teruggang tot vroegere voorbeelden ware met de behoeften onzer dagen in strijd, ware eene onteerende en weinig vruchtbare bekentenis van eigen onvermogen. Waar derhalve de Vaderlandsche stof den Vaderlandschen zin onzer Dichters en Schrijvers heeft aangeprikkeld, daar blijve voor het overige hun werken vrij, en buige onder geene andere Wet dan die der Kunst. Van die zijde heeft het geluk de onderneming des Heeren POL begunstigd. Het is een verblijdend teeken des tijds, dat talentvolle Schrijvers, die zich door oorspronkelijke studie onderscheiden, zich tot dien arbeid voor het volk hebben vereenigd. De namen van Mejufvrouw TOUSSAINT, van HELVETIUS VAN DEN BERGH, van POTGIETER, van HEIJE, strekken den Almanak ter aanbeveling.

Wij mogen echter niet onopgemerkt laten, dat, hoezeer wij de keuze van Nederlandsche onderwerpen voor den Volksalmanak toejuichen, echter niet elke stof, die in de Nederlandsche Geschiedenis te huis behoort, in den strikten zin nationaal mag heeten. Daartoe moet zij de vrucht van nationaal karakter zijn; daartoe moet zij door meer dan enkel herinnering met onzen nationalen toestand verbonden zijn. De Heer KOPPIUS heeft hier een verhaal medegedeeld, vol misdrijf en gruwel, bij eenen opstand van het scheepsvolk, op het zoogenaamde *Bata*-

via's Kerkhof gepleegd. Tot zulk eene daad worden booswichten, van welke natie ook, niet uitsluitend Hollanders vereischt. Het behoort in eene Verzameling van moord- en rooversgeschiedenissen, maar is niet eigenaardig aan een Volk, waar de Wet zulke gruwelfeiten wreekt, en het algemeene afgrijzen ze verloochent. Het zij zoo, dat de kloeke beradenheid van WEYBE HAYS den zin onzer zeelieden, die zoo krachtig tot *Nederlands* grootheid bijdroegen, kenschetse; het zij zoo, dat het denkbeeld van onafhankelijkheidsverklaring en zelfverheffing door den toestand der tijden in menig ruw gemoed zij opgerezen; het zij zoo, dat de regtgeloovigheid, te midden zelfs der schennis van alle menschelijke wetten, iets karakteristieks zij: - van al die omstandigheden heeft zelfs de Schrijver geene partij getrokken, om zijn verhaal eene hoogere tint mede te deelen. Neen, hij heeft zich als bij voorkeur verdiept in het nieuwsposten-jammer van roof en moord en vrouwenkracht. Wanneer wij uit zijne aanteekening vernemen, dat hij die geschiedenis uit drie andere koos, waarvan het eene het zoo aardige verhaal is van het voorgevallene te *Judia*, dan moeten wij inderdaad, zoo niet aan zijnen smaak, dan toch aan zijne geschiktheid twijfelen, om den Nederlandschen Volksalmanak aan zijne bestemming te doen beantwoorden.

Eene wedergade van zijn Prozastuk levert de Romance van DORBECK: *De monnik uit het Klooster Sion*. Het klooster *Sion* is namelijk ‘een voormalig klooster te *St. Aechtenkerke* (*Beverwijk*), waarvan de sporen nog niet geheel verdwenen zijn.’ Ziedaar alles, wat er Hollandsch is in deze verdichting. Voor het overige is het eene moord- en boetegeschiedenis, zoo als de bloeitijd der Romance er vele heeft opgeleverd. Wij moeten echter erkennen, dat het Gedicht van den Heer DORBECK meer zorg voor den vorm vertoont, dan het Proza van KOPPIUS.

Gedeeltelijk komt echter ook onze aanmerking ten laste van den Redacteur zelven, wiens verhaal: *Keizerin Theophania en Graaf Dirk*, den lof van een nationaal volksverhaal niet kan verdienen. Het tooneel is het dorp *Beek*, en het *Valkhof* te *Nijmegen*; de natuur is met dien bevalligen zwier beschreven, waarvoor de Schrijver reeds in zijne *Grieksche Tafereelen* zijn talent aan den dag legde. Het onderwerp is de schenkaadje van het leen, door den Graaf tusschen den mond der *Maas* en *Texel* bezeten. ‘Welhaast,’ eindigt de Schrijver, ‘openbaarde zich het zerschil van landaard, dat in de *Nederlanden* en *Duitschland* heerschte, meer en meer, en weldra ontwikkelde

zich uit de bewoners van het graafschap, door DIRK II beheerscht, de kern van een volk, dat eens de bewondering van *Europa* moest wekken.' Het is eene ingewikkelde erkentenis van den Schr., dat in zijn Stukje, hoezeer ons Vaderland het tooneel der historie zij, echter niets of weinig nationaals te vinden is; zoo tot de wording onzer nationaliteit het door hem beschrevene hebbe bijgedragen, die oorzaak is uitwendig toevallig, geene zelfstandige ontwikkeling van volksleven of eigenaardigen zin. Het standpunt, door den Schrijver gekozen, maakt het bijna onmogelijk, dat hij tot eene diepere opvatting van het Nederlandsche beginsel kan doordringen. Hij beschouwt alles van de hoogte der Romeinsch-Byzantijnsche beschaving, en de voordragt der feiten, zoowel als van de gevoelens zijner handelende personen, draagt de kleur, welke geleerde en aanzienlijke Schrijvers van die dagen, in navolging der klassieke voorbeelden, over de geschiedenis van hunnen tijd wierpen. Zulk eene begoocheling maakte hen onvatbaar, om het eigenaardige dier ruwe beginselen, welke in de Germaansche wereld begonnen te gisten, op te merken; bij het ontbreken van gedenkstukken uit die dagen, zijn misschien de legenden der Heiligen, in haren ruwsten, buitensporigsten vorm, de beste bronnen, om tot eene ware subjectieve voorstelling van dien onbeschaafden toestand te geraken. Thans zit de Heer POL blijkbaar in zijne klassieke boeijen geklemd. Zoo als hij de geschiedenis van Graaf DIRK beschreven heeft, kan zij bijna als aanhangsel zijner Grieksche Tafereelen strekken, en toch gevoelt ieder, welk een afstand die voorwerpen onderscheidt.

Wij stellen opregtelijk in den Almanak belang; wij huldigen het doel, door den Heer POL beoogd, en te vrijer deelen wij onze berisping mede, waar dat niet bereikt of bejaagd schijnt, omdat er in waarheid veel te prijzen overblijft. Wij hebben, waarom zouden wij het ontkennen, betere verhalen van de bevallige Schrijfster van *Lauernesse* gelezen, dan *Het Sterven van Burgemeester Hooft*, en toch rekenen wij dit een sieraad van den Volksalmanak. Het leven eener aanzienlijke Hollandsche familie in de dagen onzer grootheid is daar met geestige en levendige trekken geschetst; het ontwerpen der karakters van HOOFT en VALKENIER getuigt van dien stouten scheppingsgeest, welke het talent onzer eerste Schrijfster kenmerkt. Wie de uitspraak over VALCKENIER te hard rekent, vergete niet, dat TEMPLE de hoofdbron voor zijne teekening blijkt te zijn. Welke ook de bekwaamheden van dien Burgemeester mogen geweest

zijn, de menige schimpdichten, tegen hem in het licht gezonden, getuigen van eenen diep gewortelden haat, welke naauwelijks in die mate kan hebben bestaan, zonder dat zijn karakter eene ongunstige plooi vertoonde, die het oordeel van den Engelschen Staatsman regtvaardigt. Eene andere bedenking, welke wij hoorden maken, geldt het feit zelf. Het sterven van HOOFT, schoon historisch waar, volgens TEMPLE, werd als Goddeloos en Onhollandsch veroordeeld. Het best heeft de bekwame Schrijfster zelve die bedenking opgelost.

'HENDRIK!' zegt zijne vrouw, die eenen Geestelijke had doen ontbieden, bl. 119, 'ik meende toch, dat ik wèl deed met voor uwe ziel te zorgen; denk toch daarop!'

'- "Als ik dat nu eerst deed, beste vrouw! zou het dan niet te laat zijn?" vroeg hij met de kalme bewustheid van wat hij zeide. "Ik heb Christelijk geleefd; al was het niet Synodisch Gereformeerd, en ik hoop te sterven als Wijsgeer en Burgemeester van Amsterdam."'

Zoo is het. Een Epicurisme als dat van HOOFT, dat zich in de laatste oogenblikken niet verloochent, bewijst een vast karakter en eenen moedigen geest. Het moge verstandsdwaling zijn, het steunt op eene onafzienbare reeks van gedachten en besluiten, van daarmede overeenkomstige handelingen en gewaarwordingen, die, wanneer zij, zoo als hier, met getrouwe pligtsbetrachting gepaard gaan, voor den inwendigen mensch de waarheid eener innige overtuiging moeten verkregen hebben. Hoe vreemd zij ons ook schijnen, zij vergen onzen eerbied, ten minste het terughouden van ons oordeel, als voor eene heilige overtuiging. Maar zoo het de roeping der Romanpoëzij is, die diepste diepten des harten door beelden zigtbaar voor te stellen, dan ja - de bekwame Schrijfster vergeve het ons - hadden wij de getuigenis van HOOFT liever door handelingen, dan door een enkel woord bevestigd gezien. Een leven van enkel leugen en zelfbedrog is eene zielkundige onmogelijkheid; maar om door het onbehagelijke der verschijning henen hare innerlijke noodzakelijkheid en waarheid op te diepen, vereischt eene wijsgeerige analyse, waarvoor de Schrijfster schijnt teruggedeinsd, omdat hare sympathie met het beginsel niet instemde. Had zij het gedaan, wie, die *Het Huis Lauernesse* kent, zou er aan twijfelen, of haar talent zou het gevondene in schitterende beelden met verleidelijke overredingskracht hebben voorgesteld? Doch waartoe een beroep op een vroeger Werk, waar het verhaal zelf eene zoo sprekende

getuigenis aflegt? Het aanstellen van den aanspreker is even geestig gevonden als gelukkig voorgesteld. - Een oudheidkenner heeft Recensent verzocht te melden, dat Mr. JOAN SIX eerst een jaar later, en de Dichter BROEKHUIZEN nimmer Lid van den Raad geweest is. Ik zou er kunnen bijvoegen, dat ANTONIDES in dien tijd waarschijnlijk niet meer te *Amsterdam* woonde; maar de Schrijfster heeft het regt die aanmerkingen met on verschilligheid aan te hooren, omdat zij het hart van haar verhaal niet raken. Misschien zal haar meer de onjuistheid spijten, volgens welke VALCKENIER aan HOOFT ‘zijn oud en aanzienlijk geslacht benijdde.’ Dezelfde oudheidkenner bewees mij, dat het geslacht van VALCKENIER te *Amsterdam* vroeger aanzienlijker was, dan dat van HOOFT. - -

Van eenen gansch anderen aard is het verhaal *De Oom*, door den Schrijver der *Neven*. Wij lazen het met genoegen. Het is geestig en gemakkelijk verteld, en meestal zijn de gesprekken bewonderenswaardig door hunne losheid. Slechts de aanspraak van den Oom aan zijnen Neef, bl. 64, maakt eene ongunstige uitzondering. Over het geheel is de Schrijver er niet in geslaagd, de verhouding van deze beide in een waarschijnlijk licht te plaatsen. Van den menschkundigen Graaf hadden wij verwacht, dat hij beter de gedachten eens twintigjarigen jongelings zou hebben geraden. Maar zonder die onbegrijpelijkheid bestond het verhaal niet, en de Schrijver dekt de fout, waarvan hij zich zelven bewust schijnt, door de aardige opmerking van den Baron, op bl. 72, voortreffelijk. Die Baron vooral is met veel talent geteekend, de ware type van eenen Gelderschen Landheer.

Van de poëtische bijdragen spant die van POTGIETER: *Arme oude Luidjes*, verreweg de kroon. Het is even gemoedelijk als diep van opvatting, even gevoelig als eenvoudig. Men ziet, dat het tooneel, hetwelk hij schetste, den Dichter in zuivere omtrekken voor den geest stond, en dat zijne verbeelding de beelden zoo levendig had gerangschijkt, dat, onzes inziens, zijne pen als ware het van zelve een genreschilderijtje vormde. Als eene proeve halen wij de volgende schilderachtige stoffering aan:

> Een zucht verving 't gefluister
> In 't flaauw verlicht duister
> Op d' engen kronkeltrap,
> Toen d' arts bij 't uitgeleide
> Het grootje voorbereidde:
> ‘- Verwacht geen beterschap!’ -

En 't rustelooze slingren
Van 't lampjen in haar vingren
  Verkondde *maar te zeer*,
Dat zij den toestand raadde
Van d' afgeleefden gade:
  '- Ach!' - bad zij - 'kom dra weêr!' -

Het kamertje ingeslopen, -
Zij liet de deur maar open,
  Maar op een kiertje staan, -
Gleed langs de bedgordijnen
Het dwarrelende schijnen,
  Hij moest haar gadeslaan!
Vergeefs, dat zij zich repte
En 't flikkren onderschepte
  Door 't groote Bijbelboek
Op tafel uitgeslagen:
Daar riep een vriendlijk vragen
  Haar in den schemerhoek.

Veel minder waarde kennen wij aan het *Speelmans-deuntje* deszelfden Dichters toe. Het onderwerp is regt voor den Volksalmanak geschikt. De geestige schilderij van den Speelman, door ARY DE VOYS, warvan een fraaije Steendruk (een der beste, die wij immer zagen) tegenover den titel prijkt, leverde de stof; de behandeling dier stof is zoo nationaal mogelijk. En toch hindert ons de stroefheid der constructie, die wij aan de vele tusschenzinnen toeschrijven; toch schijnt het ons, dat de Speelman uit den toon valt, en het publiek, voor hetwelk hij neuriet (zoo dat ten minste in eenige verhouding tot zijnen smerigen persoon is), de vlugt zijner fantasie niet zal kunnen volgen, wanneer hij, van het vermelden zijner liedjes overspringende:

  En de voetjes,
Zij tripplen al zoetjes,

die voorstelling ineens besluit, met eene uitdrukking, voor hem tienmaal te deftig:

IJlings zwiert een bonte rei!

Beter nog voldeden ons de *drie Volksliedjes* van HEIJE, die het in natuurlijkheid, gemakkelijkheid en eenvoudigheid van het *Speelmans-deuntje* winnen. Het beste echter is dat op DE RUYTER, waar de uitdrukking inderdaad stout en krachtig, de allegorie wel volgehouden is; al hadden wij ook gewenscht, dat DE RUYTER hier niet de wereld '*wel om en wel rond*'

gereden had. Naast DE RUYTER stellen wij dat van *Een oud Vrijertje*, schoon het ontsierd wordt door de regels:

> Grijs en bruin, waar dat je 't vindt,
> Dat is zout en peper, vrind.

De Dichter bedoelt hier twee onvereenbare zaken uit te drukken. BILDERDIJK'S *Peper en Zout* had hem behooren te herinneren, hoe innig verwant beide in onze volksvoorstellingen zijn tot de kruiding der spijze. Het is jammer, dat de keukenmeid, die in den *Recensent der Recensenten* de *Recensenten* recenseert (zie N°. 1, bl. 45), haren meester niet op dien misslag opmerkzaam heeft gemaakt. Het *Wevers-Liedje* is, geloof ik, in verhouding tot zijn onderwerp, het meest onwaar. De Hollandsche wever is hier ten minste zoo sentimenteel, zoo niet erger dan HÖLTY'S *Spinster*.

Aan de overige verzen, door de Heeren S.J. VAN DEN BERGH, WINKLER PRINS, LESTURGEON, POL, VAN HETEREN, kunnen wij niet dezelfde onderscheiding toekennen. De keuze der stof van VAN DEN BERGH is gelukkig, maar had eene oorspronkelijker behandeling verdiend. Onwillekeurig doet zij ons roepen om eene bijdrage van TOLLENS voor den Volksalmanak. - De satyre van WINKLER PRINS is krachtig van versificatie, maar mist geestigheid en frischheid. De overige verzen zijn middelmatig, en hebben niets verrassend in gedachte of uitdrukking.

De Volksalmanak heeft voor het uitwendige veel gewonnen; druk en formaat bevelen dien meer dan vroeger bij het beschaafde publiek aan. Van het prentje, naar ARY DE VOYS, gewaagden wij reeds met onbekrompen' lof. *De Oom* is gelukkiger van druk dan van teekening. Daarentegen is de fraaije schets van CRAAYVANGER: *Ten Strijde gaan*, op den steen mishandeld. *Het dorp Beek* is den Almanak onwaardig.

Uitvoerig hebben wij ons over het innerlijke van het Jaarboekje uitgelaten. Het gezegde moge ter aanprijzing bij onze Lezers verstrekken. Wij juichen de onderneming des Heeren POL toe; wij wenschen hem met den aanvankelijken uitslag geluk; wij deelden hem onze aanmerkingen mede, omdat de eerste proeve eenige verwachtingen onvervuld liet, welker bevrediging wij van harte verlangen.

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

Christelijke Bladen tot bevordering van het Godsrijk. Uitgegeven door M.A. Amshoff, *Predikant te Groningen. Jaargang* 1842. *Te Groningen, bij* R.J. Schierbeek, Jr.

Een lief stichtelijk Boekje, dat in den geest der zachtmoedige wijsheid, met het oog op de behoeften van den tijd, door voorlichting, teregtwijzing en opwekking, Christelijk geloof en leven wil bevorderen. In dezen Jaargang wordt, *eerst, de geestelijke ellende der laagste volksklasse in ons Vaderland*, na een opzettelijk onderzoek, in hare treurige wezenlijkheid naar het leven geteekend, en Christelijk bezoek en vermaning aan de huizen aanbevolen als middel, om het kwaad allengs te verminderen. Wij kunnen uit een zelfde en herhaald onderzoek aan de teekening getuigenis der waarheid geven, en het aanbevolen middel, waarop thans van bele zijden de aandacht wordt gevestigd, uit eigene ondervinding en die van anderen als beproefd aanprijzen. Maar dit huisbezoek moet hiertoe met veel zorg en bedachtzaamheid aan de regte menschen opgedragen, aanhoudend gegeven worden, de geheele stad of gemeente omvatten, en tot dit alles onder een welgeregeld en krachtvol bestuur geschieden. De Schrijver ziet dit te *Groningen* in de Vrouwenvereeniging; wij in sommige Wijkcommissiën van het Departement tot Nut van 't Algemeen. Ook gelooven wij, dat *bij* zulk een bezoek nog twee dingen in iedere plaats onmisbaar noodig zijn: *vooreerst*, dat men des winters aan ledige handen, niet slechts van vrouwen, maar bovenal van mannen, bezigheid verschaffe, en de werkelooze bedeeling uitsluitend tot ouden, gebrekkigen en jonge kinderen bepale; *ten andere* vermeerderde gelegenheid tot Godsdienstig onderwijs, geheel voor de lagere volksklassen ingerigt.

In een *tweede* opstel wordt tot waarschuwing naar de woor-

den van JEZUS, '*Laat ze beiden zamen opwassen tot den oogst*,' tegen afscheiding in de Kerk; in een *derde* tot opwekking over *De voortdurend hervormende kracht des* Christendoms; in een *vierde* tot voorlichting en teregtwijzing over *Gods genade* gesproken. In elk van deze komt veel goeds voor, dat der behartiging waardig is, en een woord op zijnen tijd heeten mag. De beide volgende Stukjes: *De kranke Vrouw*, eene Bijdrage tot bevordering van regte zelfkennis, en *Laatst vaarwel, om elkander hierboven weêr te zien*, brief van eenen kranken vriend, hadden wij liever voor een paar Liederen van PAUL GERHARD, als in den eersten Jaargang, gemist. Zij beteekenen niet veel, en het laatste vooral is voor zulk een woord te weinig degelijk, eenvoudig en uit het leven gesproken. Het Boekje wordt besloten met: *Eenen Brief aan allen, die Christus en hunne broeders liefhebben*. Het is de bekende uitnoodiging, met welke Bestuurders van het Nederl. Zendeling-Genootschap in het jaar 1841 alomme in ons Vaderland tot deelneming aan de heilige zaak der Evangelieverbreiding onder de Heidenen trachtten op te wekken. Zij is in deze Christelijke Bladen tot bevordering van het Godsrijk wèl geplaatst, en moge ook hier overtuigen en met ijver bezielen.

De opstellen hebben de verdienste der beknoptheid. Zij vullen te zamen slechts 68 bladzijden in kl. 8°. De prijs is gering.

Het ga dezen tweeden Jaargang als den eersten. Hij vinde genoeg belangstelling en goedkeuring, om door eenen derden gevolgd te worden. Dan zal hij ook voor het oog van den Alwetende wel hier en daar eene vrucht op den akker des Heeren doen rijpen. Behoefte aan zulke Werkjes is er niet; maar overvloed kan vooral in dit opzigt nuttig zijn, en de geheel oorspronkelijke zijn toch niet zeer talrijk. De tweede Jaargang staat dan ook om deze reden in onze schatting boven den eersten, die grootendeels uit vertaalde Stukjes bestond. Zijn de oorspronkelijke goed, dan kunnen zij meer aan *onze* behoeften voldoen. En Werkjes, als het hier vermelde, zijn niet van dien aard, dat zij de huisselijke bijbellezing verdringen zullen, die anders door de stichtelijke lectuur maar al te veel schade lijdt. Maar zouden *de Christelijke Bladen* de goede en verstandige bijbellezing niet meer opzettelijk kunnen bevorderen? De vraag is voor den geachten Verzamelaar genoeg.

Rotterdam, Maart, 1842

T.

***China en de Chinezen. Door* J.F. Davis, *Oppercommissaris van wijlen Zijne Gr.-Britt. Majesteit in China. Naar de laatste uitgave, waarin de Geschiedenis van het handelsverkeer met de Engelschen tot op dit oogenblik toe behandeld wordt. Uit het Engelsch, door* Mr. C.J. Zweerts. *Met Houtsneeplaten*.**

I. Deel, XX en 378 blz. II. Deel, VIII en 385 blz. III. Deel, VIII en 327 blz. 8$^{O.}$ *Te Amsterdam, bij* G.J.A. Beijerinck. 1841.

Indien een Chinees door een langdurig verblijf in eene der hoofdsteden van ons werelddeel, of in eene handelplaats van *Engeland*, zich geregtigd waande een Werk uit te geven, onder den titel van *Europa en de Europeanen*, zouden wij misschien meesmuilen om de aanmatiging van den vreemdeling, die uit het kleine gedeelte, door hem gezien, geheel onze maatschappij van Christelijke Volkeren wilde beoordeelen. Merkt de man dus niet, welk een verbazend verschil er tusschen eenen Portugees en eenen Rus, eenen Griek en eenen Noorweger is? Deze zijn wel Europeanen en Christenen, en wat dies meer zij, maar wijken toch hemelsbreed van elkander af.

Wij lagchen om den Chinees, die zoo iets mogt beproeven; maar handelen onze Europesche reizigers in *China* wel anders? Het uitgestrekte Hemelsche Rijk, in grootte en bevolking verre boven ons *Europa* verheven, dat ten Noorden de koude ijsvelden van *Siberië* nadert, ten Zuiden *Indië's* vruchtbaarste streken raakt, en van de oevers der *Stille Zuidzee* tot digt aan de Steppen reikt, die de Kaspische watervlakte omzoomen: welk eene wereld op zich zelve! En al wil men zich bij het eigenlijke *China* bepalen, hoe verbazend groot blijft dan nog deszelfs gebied! En dan zou een verblijf van eenige jaren te *Peking* of te *Canton*, eenige kustvaarten en een zeldzame togt langs het groote Kanaal regt geven aan den Europeër, om zijn Boek, dat de slotsom zijner onderzoekingen behelst, dien veelomvattenden titel te geven? De tijd is misschien niet verre meer, die ons *China* in een geheel ander licht toont en de scherpe wijzigingen van het volkskarakter beter afteekent. Misschien blijkt het wel te eeniger tijd, dat de overeenkomst tusschen de Chinesche Provinciën kan vergeleken worden met de gelijkvormigheid, welke een Chinees in ons *Europa* zou opmerken. Maar de Chinezen zijn één Volk, zegt men. Dus zijn de fiere bewoner van *Fokiën*, de woeste *Miaou-tse*, de verwijfde Cantonner en de barbaarsche bewoner van *Setschuen* dezelfde? Is de ingezeten van *Korea* niet verschillend van den zwerver op de treurige vlakten van *Thian Schan Nanlu*? Wij ten minste gelooven het. Maar de Chinezen hebben dezelfde taal!

Hetzelfde schrift, wilt gij zeggen; met hunne taal is het anders gelegen. De Noordelijke Chinees verstaat zijnen Zuidelijken broeder volstrekt niet. Maar zij hebben toch dezelfde Godsdienst en zeden, hetzelfde bestuur? Schijnbar ja. Maar de Romeinsche Caesars gaven aan onze wereldstreek ook één Bestuur, ééne beschaving, en ééne Godsdienst, zou men zeggen. En toch, welk een verbazend onderschied! Zoude het onderscheid! Zonde het met de groote Chinesche wereld wel anders zijn?

Maar ter zake. Ref. is eigenlijk verlegen, hoe hij het aangekondigde Werk zal beschouwen. Het is noch eene reisbeschrijving, noch eene geschiedenis, noch eene bloote uitspanningslectuur, noch een zuiver wetenschappelijk Werk. Er is zeer veel merkwaardigs in opgeteekend, maar tevens veel onnoodigs bijgebragt. De stof is geenszins behoorlijk geschift en tot een goed geheel verwerkt. Eerst vindt men de oudste betrekkingen van de Europeanen met *China* geschetst, en vervolgens een zeer uitvoerig verslag van het Engelsche handelsverkeer met dat Land, en de aanleiding tot den pas geëindigden oorlog. Dan volgt de aardrijkskundige beschrijving van *China*, zijne geschiedenis, wetten en instellingen, daarop manieren en gewoonten;en gewooten; vervolgens eene beschrijving van de steden *Peking, Nanking* en *Canton*, een verslag over de Godsdienstleer, Taal en Letterkunde, Kunsten en uitvindingen, Wetenschappen, Natuurlijke Historie, Landbouw en Statistiek, terwijl Koophandel het geheele Werk besluit. Het is er daarenboven verre af, dat elk Hoofdstuk zich bepaalt bij het opschrift; dikwijls staat er iets in eene Afdeeling, wat men in eene andere zou gezocht hebben.

Dit gebrek in orde is de schuld van den Engelschen Schrijver. De Vertaler had ons eene voortreffelijke dienst kunnen bewijzen, door in dezen Chaos een weinig meer licht te brengen. Eerst Aardrijkskunde, Natuurlijke Historie en Landbeschrijving; vervolgens Geschiedenis; dan Letterkunde, daarop Beschaving, dan Koophandel en de betrekkingen met het Buitenland, en eindelijk, als resultaat van alles, het Chinesche Volk in deszelfs zeden en karakter, ware veel geleidelijker orde geweest. Ook zou de Vertaler eene niet geringe waarde aan dit Werk hebben bijgezet, door de Engelsche lotgevallen een weinig te bekorten, en ons daarvoor een verslag van onze Hollandsche betrekkingen met *China* te geven, iets, dat den Vertaler niet moeijelijk kon geweest zijn, blijkens de zeer uitvoerige lijst van bronnen over *China*, waarmede de Inleiding prijkt. Hierdoor kon het Werk eerst regt bruikbaar worden, en de

Vertaler had onze Letterkunde eene dienst bewezen. Is het niet schande, dat wij zelve onze volkplantingen en buitenlandsche verre betrekkingen zoo weinig kennen?

Wij herhalen het, in dit Werk is zeer veel wetenswaardigs, ofschoon Ref. er geen bepaald nieuws in heeft gevonden. Het luidt zelfs vreemd, dat de Heer DAVIS, die twintig jaren in *China* doorbragt, bijna nooit van eigen onderzoek spreekt, maar telkens zich op dat van anderen beroept.

De vergelijking met andere Reisbeschrijvingen brengt tot de overtuiging, dat dit Werk over het algemeen zeer juiste berigten bevat, en zelfs in zekere opzigten meer volledig, dan wel andere Boeken. Ref. vergeleek dit Werk met het jongst uitgekomene Boek van Mr. TRUEDECHANT LAY, eenen Engelschen Zendeling, en vond in de hoofdzaak tusschen beide overeenstemming. De Heer LAY kende echter de Chinesche taal, en spreekt daarover duidelijker, dan Ref. nog ergens las.

Het medegedeelde over Chinesche Letterkunde kan voortaan veel volledіger en meer ordelijk gezegd worden, nu eenige der voornaamste Chinesche Boeken voor ieder toegankelijk zijn in het Fransche Werk: *Les Livres Sacrés de l'Orient traduits ou revus et publiés*, par G. PAUTHIER. Paris (Firmin Didot), 1841. Ref. maakt de Vertalers van Werken over *China*, die weldra te wachten zijn, vooral op deze niet kostbare Verzameling opmerkzaam.

Het lust Ref. niet eene angstige jagt op feilen en misstellingen te maken, die hier of daar mogten voorkomen. Hij bejammert alleen, dat de Engelsche kleur en toon niet een weinig is gewijzigd ten gevalle van ons Nederlanders. De vergelijkingen tusschen Chinesche en Engelsche Wijsgeeren boezemt ten onzent niet veel belang in; het Engelsche oordeel over vele zaken en personen geldt ook geenszins onbepaald. Het is stuitend voor eenen Nederlander hier overal van *onze* vloot, *onze* Gezanten, *onze* dit en dat te lezen, wanneer er natuurlijk van *Engeland* gesproken wordt.

De Heer ZWEERTS is als Vertaler zeer gunstig bekend, en toont ook in dit Werk, dat hij zeer goed voor zijne taak is berekend. Het oorspronkelijke Werk zelf mist iets karakteristieks, en de Heer ZWEERTS was niet verpligt daarin te voorzien. De stijl is zeer gewoon en alledaagsch; de Heer DAVIS heeft nergens eenige warmte voor, en hij spreekt even koel over het eene als over het andere. Een zoo flaauwe toon is zeldzaam bij Engelschen, en Mr. LAY staat in eigenaardigheid van stijl verre boven Mr. DAVIS. Ref. gelooft, dat de Vertaler zich zoo goed van zijne taak heeft gekweten, als dit in een zoodanig Boek mogelijk

was, indien hij namelijk geen plan had het gebrekkige van het oorspronkelijke te verbeteren. De Heer ZWEERTS is in de overbrenging van Engelsche verzen hier en daar niet ongelukkig geslaagd. Wanneer er Grieken of Romeinen door den Heer DAVIS te pas gebragt worden, had de Vertaler den Engelschman weleens kunnen teregtwijzen, want er schuilt nog weleens eene fout.

De uitvoering van dit Boek is zeer goed; over het geheel acht Ref. het een zeer geschikt Werk voor leesgezelschappen, en in het algemeen voor ieder, die iets naders van *China* wenscht te weten. Maar wetenschappelijheid ontbreekt geheel; op kunstwaarde maakt het Werk geene de minste aanspraak. De Heer DAVIS zelf heeft zich vergenoegd met eene compilatie te geven, waarop geen stempel van eigen oordeel is gedrukt; hij moge zulks voor zijne rekening nemen.

Thans is de oorlog tusschen *Engeland* en *China* op eene verrassende wijze geëindigd, en welke gevolgen deze gewigtige gebeurtenis voor de uitbreiding onzer nog gebrekkige kennis van het Hemelsche Rijk en Volk zal hebben, is nog zeer onzeker. Men haaste zich slechts niet bij het overzetten van zoo menig Werk, dat, ten gevolge van dezen krijg, het licht zal zien.

***Wat Neef ons 's winteravonds voorlas. Te Amsterdam, bij* G. Goossens. 1841.**

Wat Neef ons 's winteravonds voorlas waren versjes, waarvan ons hier een elftal wordt medegedeeld. Uit deze versjes leeren wij Neef kennen als eenen luimigen Dichter, in die beteekenis des woords, waarin men dien naam aan VAN OOSTERWIJK BRUYN, STORM VAN 'S GRAVESANDE en anderen van dezelfde school geeft. Het is zoo, dat wij hier wel eene poging zien, om BILDERDIJK in zijne Verhalen en Romances te naderen en den toon van *Ridder Sox* en dergelijke te betrappen; maar wij moeten ronduit zeggen, dat die poging mislukt. Zelfs moeten wij Neef, zoo wat *luim*, als wat *dichting* (versificatie) betreft, nog merkeljik beneden VAN OOSTERWIJK BRUYN plaasten. De Lezer make daaruit op, of de Nichtjes van Neef, - of wie de onbescheidene snapsters of snappers zijn mogen, welke de huisselijke voorlezingen, *sub rosa* gedaan, aan de bescherming der roos hebben onttrokken, - wèl hebbengedaan met uit de school te klappen. Als onschadelijk onderhoud echter voor de winteravonden van familiën, die zulk eenen luimigen Neef niet hebben, - *transeat cum ceteris*!

Boekbeoordeelingen.

Geschiedenis van opvoeding en onderwijs, met betrekking tot het bijbellezen en godsdienstig onderrigt op de scholen in de Nederlanden, naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 2 Januarij 1842, door *D. Buddingh*. Eerste Stuk. Te 's Gravenhage, bij J.M. van 't Haaff. 1842. 203 bl. 8°. Wat staat het lager schoolwezen in Nederland van het gezag des pauselijken stoels te wachten? Eene tijdige vraag, onderzocht en beantwoord door *J. Teissèdre l'Ange*, Lid der Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Holland. Te Amsterdam, bij Johannes van der Heij en Zoon. 1842. 24 bl. 8°.

Eene vereerende uitnoodiging, door de Redactie van *de Gids* mij gedaan tot aankondiging van de beide bovenstaande Geschriften, kan ik niet van de hand wijzen. Het onderwerp is belangrijk en niet vreemd aan mijne overwegingen: godsdienstig onderwijs op onze lagere scholen! De beide Werkjes hebben echter bijna geene punten van aanraking. Het laatste gaat uit van het Koninklijk Besluit, met hetwelk het eerste eindigt. Het zij dan ook het tweede in de orde onzer beschouwing.

Het bewijst voor het juiste oordeel van den Schrijver der Geschiedenis, dat hij niet alleen op den titel onderscheid maakt tusschen bijbellezen en godsdienstig onderwijs op de scholen, maar ook, door het geheele Werkje henen, die beide zaken uit elkander houdt. ‘De Geschiedenis,’ zegt hij, bl. 5, ‘zal ons nopens het Bijbel-lezen en Godsdienstig Onderwijs op de scho-

len in *Nederland* nader onderrigten.' BONIFACIUS stelde veel prijs op het bijbellezen, bl. 9. 'Alzoo bleef de Bijbel thans (in de 11de en 12de eeuw) voor den leek een gesloten Boek' bl. 32, (niettegenstaande de strekking van het onderwijs als kerkelijk en godsdienstig op de voorgaande bladz. gekenschetst is geworden). Evenzoo: 'De Bijbel of de H. Schrift was zoowel op burgten als in kloosters als Leerboek onbekend gebleven' (bladz. 39). 'Op scholen treffen wij daarom ook nog geenen Bijbel aan' (bl. 63). 'Evenwel vinden wij den Bijbel als Gods woord nog nergens stellig verboden' (bl. 161). Welligt ware dit streven naar naauwkeurige onderscheiding nog vruchtbaarder voor des Schrijvers doel geworden, indien hij de verschillende wijzigingen, welke de geschiedkundige beschouwing van het bijbellezen op de scholen, naar de verschillende tijdperken, aannemen moet, had doen opmerken. Welk een onderscheid toch tusschen het onderzoek naar het gebruik van den Bijbel in de droevige tijden van schaarschheid aan Handschriften; in die, welke de hervorming volgden, en in de tegenwoordige! Het eerste levert slechts bewijzen op voor den diepgezonken' staat der beschaving; het tweede geeft bijdragen tot de regte kennis van het beginsel der hervorming; het derde verplaatst ons, helaas! op het gebied der Staatkunde.

Eenigermate geldt dezelfde aanmerking van het godsdienstig onderwijs, blijkens de Geschiedenis, van welke ons hier een beknopt, met vlijt zamengesteld, overzigt geleverd wordt. De zaak zien wij hoog opgehaald. De tijden vóór de invoering van het Christendom komen in de Inleiding voor; terwijl eene noot wetenswaardigs doet kennen aangaande de Druïdenscholen der Friezen, en aanwijzingen geeft omtrent de opvoeding der Germanen. Te regt vermoedt de Schrijver, dat hetgeen tijdens die invoering schoolonderwijs zal moeten genoemd worden. geene andere strekking dan eene godsdienstige zal gehad hebben. Doch gewis bewandelt men den veiligsten weg, als men aan de woorden: *school, leermethode, leermiddelen* (bl. 10) de denkbeelden niet hecht, welke zij gewoonlijk in ons wekken. KAREL *de Groote* verdient de plaats, welke hem hier ingeruimd is. Zijn tijd is een lichtend punt in de middeleeuwen. Evenwel moeten wij ons wachten voor eene te hooge schatting van hetgeen hij deed voor scholen en onderwijs, en mogen, op het voetspoor van GIBBON, ons wel herinneren, dat zijne verdiensten verhoogd worden door de woestheid zijner natie. Met genoegen zien wij reeds vroeg in ons Land de Utrechtsche school

bloeijen, en als gegrond mag de aanmerking van onzen Schrijver aangenomen worden, dat ook mindere scholen wel aan hetzelfde doel als zij dienstbaar zullen geweest zijn: uitbreiding van het Christendom. Van belang is ook die andere aanmerking (bl. 14 en 17), dat wel de geestelijkheid overal aan het hoofd stond der scholen; maar dat nogtans KAREL zelf, door zijnen vertrouweling ALCUINUS, den *Rector aller scholen*, de teugels in handen hield. Na KAREL'S dood, maakte de geestelijkheid zich meer onafhankelijk meester van de scholen. De kerkvergaderingen van *Meaux*, in 845, 855 en 859, bemoeiden zich genoegzaam bij uitsluiting met de regeling der scholen (bl. 21). Onder LODEWIJK den Duitscher berustte het schoolwezen volkomen in de handen der geestelijkheid. Door de toenemende rijkdommen van deze geraakte hetzelve in een jammerlijk verval (aldaar). In de 13de en 14de eeuw 'schijnt,' zegt onze Schrijver, 'het geestelijk en wereldsch gezag zich in onze gewesten verstaan te hebben, daardoor, dat elk op een bepaald gebied, de geestelijkheid op het gebied der kloosteren kapittel- of parochiaalscholen voor de kerk, de Vorst des Lands in het oprigten van afzonderlijke Stadsscholen voor den burgerstand, zijn gezag deed gelden' (bl. 42). Bij de vlijtig bijeengebragte berigten omtrent de regten, door onze Graven, aan de steden verleend tot het oprigten van scholen, komt *Leiden* tweemaal voor, in 1324 en 1357 (bl. 44)! De geest en toon dezer scholen is vroom, mystiek (bl. 46). §. 8 is geheel aan GEERT GROETE en de Fraterscholen gewijd, die zulks wel verdienen. Dat in de Literatuur over deze het Archief voor kerkelijke Geschiedenis van N.C. KIST en H.J. ROIJAARDS ontbreekt, mag, bij zoo vele bewijzen van ijverige nasporing eenigzins verwondering baren, zoowel als later het stilzwijgen omtrent de Biographie van NIEMEIJER door JACOBS en GRUBER. Wat ERASMUS deed voor Bijbel en Godsdienstig onderwijs, wordt met de betrekkelijke uitvoerigheid, die een zoo rijk onderwerp vereischt, behandeld, §. 9, en dezelfde getuigenis kan van de volgende §., over LUTHER handelende, gegeven worden. De pogingen van KAREL V en PHILIPS II, om de scholen tot steun van het Katholicismus te doen dienen; de bemoeijingen van WILLEM I en WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU, en opvolgende schoolverordeningen in tegenovergestelden zin, worden opgesomd met eene uitvoerigheid en naauwkeurigheid, waarlijk voor het kort bestek vrij groot te noemen. In de 14de §. doet de geachte Schrijver zijne denkbeelden kennen over de Besluiten der Synode, gehouden te

Dordrecht in 1618 en 1619, ten opzigte van onderwijs en opvoeding, welke hij met Mr. GEFKEN verzekert, dat tot heden toe nog nimmer zijn gewaardeerd geworden. Voorts ontmoeten wij als Schrijvers over opvoeding en onderwijs DE SWAEF, KOELMAN, VAN EFFEN, CASSA, AMOS COMENIUS (aan de twaalf Europesche talen, in welke diens Werken vertaald zijn, ontbreekt hier in de opgave het Latijn), LOCKE en ROUSSEAU. Behoudens betere inzigten, komt het mij voor, dat COMENIUS niet verdient op ééne lijn geplaatst te worden met de beide laatstgenoemde Schrijvers, die opvoeding als zoodanig, en wel uit een wijsgeerig oogpunt, beschouwden, terwijl COMENIUS, zoo ik mij wel herinner (want sedert ik mijne Dissertatie schreef, heb ik zijnen foliant niet in handen gehad), niet buiten het gebied der Didactica gegaan is, ja zelfs daarop geene zeer ruime baan beschreven heeft. Voortaan houdt onze Schrijver zich binnen de grenzen van ons Vaderland, spreekt van de werkzaamheden dier Genootschappen en Maatschappijen, welke onder ons het ijs gebroken, en van mannen, die door voorbeeld en Geschriften de verbetering van het onderwijs begonnen en bevorderd hebben, en eindelijk van de Wetgevingen van 1801, 1803 en 1806 op het onderwijs.

Over deze laatste schrift hij het volgende:

‘Door deze bepalingen’ (Art. *22* en *23* der Wet; Art. *6* der algemeene schoolorde; Art. 8 en 11 der verordeningen op het afnemen der examens) ‘waren alzoo de opvoedkundige grondstellingen van MONTAIGNE en COMENIUS, nopens eene *verstandelijke* opvoeding, gelijk die van LOCKE en ROUSSEAU, waarvan de eerste alle *leerstelsel* verwierp, de laatste de *Natuurlijke* godsdienst voor genoegzaam achtte, de openbaring bestreed, tot eene Nederlandsche Wetgeving geworden. - - De zaden, door LOCKE en ROUSSEAU uitgestrooid, werden, om zoo te zeggen, in de *Nederlanden* door het vruchtbaar makend sap van vrijheid, gelijkheid en broederschap overgoten, en door een enkel Art. der Wet over het geheele rijk verspreid’ (bl. 160).

Indien ik mij niet vergis, ten aanzien van den zin dezer woorden, kan ik mij niet wederhouden van den twijfel te opperen, of hier wel regt geschiedt aan de Wet van 1806. Deze kan toch niet de schuld dragen van de gebeurtenissen van 1795. Toen heeft ons Vaderland opgehouden eene heerschende godsdienst te hebben. Elf jaren later was het te dien aanzien onveranderd, gelijk het zulks nog is. Kon er dan eene Wet op

het onderwijs gemaakt worden, die het leerstellige toeliet op openbare scholen? Gelijke regten aan alle erkende gezindten verhinderden en verboden van zelve, dat er iets op de scholen onderwezen werd, hetwelk aan eene derzelve aanstootelijk mogt wezen. Hij, die zich hieraan ergert, moet niet de Wet van 1806, maar den in 1795 veranderden staat van zaken beschuldigen. Met deze, dat is, met gelijkheid van gezindten, staan slechts twee wegen open: óf de Wet op het onderwijs moet het leerstellige uitsluiten, óf zij moet het niet alleen toelaten, maar voor alle erkende gezindten gelijkelijk *voorschrijven*. Want men moet wel in het oog houden, dat de Wet slechts ten aanzien van bijzondere scholen kan *toelaten*, en geenszins bij openbare scholen. Hier zal toch wel alles bepaald, geregeld en dus geboden of verboden, maar dan ook met het gebieden tevens mogelijk gemaakt moeten worden. Indien nu de Wet het leerstellig onderwijs op de openbare scholen niet mag uitsluiten en verbieden; indien men verlangt, dat zij het toelate, dat is gebiede, welaan, dat men dan tevens de middelen aan de hand geve, welke de uitvoering mogelijk maken. Men bedenke daarbij, dat in eenen Staat zonder heerschende godsdienst de openbare scholen, uit den aard der zaak, gemengde scholen zijn; dat, hetgeen de Wet gebiedt, op alle punten des Lands, in alle steden, dorpen,. gehuchten, vlekken, moet in werking gebragt worden; eindelijk, dat, hetgeen de Wet voordeeligs aanbiedt, niet alleen door elke gezindte in het algemeen, maar door elken individu in het bijzonder, moet genoten worden, zoodanig, dat voor enkele huisgezinnen, in kleine gemeenten wonende, even goed gezorgd moet worden, als voor duizend, in dezelfd stad vereenigd levende.

Men heeft - de Schrijver zal mij wel veroorloven, dat ik mijne herinneringen aan een en ander van hetgeen ik las en hoorde, verlevendigende, zijn Werk voor een oogenblik uit het oog verlieze, - men heeft de Wet van 1806 veelvuldige malen over datgene, hetwelk men een gebrek noemt, aangegrepen; maar ik weet niet, dat iemand, ik zeg niet iets beters, maar zelfs bepalingen, welke ook, in de plaats van het verbod van leerstellig onderwijs heeft voorgeslagen. Geen der veelvuldige Schrijvers heeft eene wijze doen kennen, op welke, naar zijn inzien, eene Wet op het onderwijs het leerstellig onderwijs op gemengde scholen zou kunnen invoeren. Allen, die de Wet aanvallen, spreken van vrijheid tot het oprigten van afzonderlijke scholen. Van deze zijn er sommigen, welke

deze vrijheid verstaan in den meest uitgebreiden zin; hunne voorslagen zijn consequent met hun stelsel, en kunnen in weinige woorden uitgedrukt, en daardoor gemakkelijk bevat en begrepen worden: het is afbreken, vernielen, vernietigen, den herbouw aan het toeval overlaten: steekt den schoonen, rijken Bazaar in brand, wien het lust, herstelle dien naar eigen idee! Anderen willen vrijheid, behoudens restrictiën. De denkbeelden van deze zijn mij nimmer duidelijk en wel uiteengezet voor oogen gekomen.

De Wet, schijnen deze laatsten onder andere te willen, moet verlof geven, dat elke gezindte in elke gemeente hare eigene school oprigte en onderhoude, wanneer zij hiertoe lust en krachten heeft. Welaan, laat ons dit schijnbaar eenvoudige, billijke, doeltreffende voorstel eens ten uitvoer leggen op eene plaats, die ingezetenen van drie verschillende gezindten telt. Twee van deze bouwen eigene scholen, stellen, met inachtneming van de wettelijke verordeningen, onderwijzers aan, en onderhouden alles op eigene kosten.Welke is dan de stand van zaken in die gemeente? Er zijn drie scholen; de eene wordt onderhouden uit de gemeentekas, dat is, door alle ingezetenen; van deze zijn echter sommige, die er geen gebruik van maken, die haar niet noodig hebben, die haar zelfs vijandig zijn en ze als iets verderfelijks beschouwen. Zij, welke in dit geval verkeeren, maken twee derden uit van de gemeente. Zeg mij, gij, die den voorslag doet, is, hetgeen deze twee derden ondervinden, eene billijkheid? Ik weet het, gij lacht met mijne onnoozelheid: zij doen het immers zich zelven aan! Als ik u eens scherp in de oogen keek, en vroeg: Doen zij, die eenvoudige ingezetenen, het waarlijk zich zelven aan? zijn er niet onder, die medegesleept worden? Ik betwijfel, of gij ten tweedemale zeggen zoudt:zij zijn het immers zelve, welke zich die onbillijkheid aandoen! Maar al spraakt gij waarheid, ook dan nog spreek ik waarheid, wanneer ik staande houd, dat het eene onbillijkheid ware. Immers, wanneer ik, om zeker doel te bereiken, mij onderwerp aan uwe onbillijke voorwaarden, veranderen deze door mijn aannemen niet van natuur, en er is niet veel nadenken noodig, om in te zien, dat, wanneer na jaar en dag, gewoon geworden aan het bezit van datgene, hetwelk ik thans hooger stel dan de gelijke regten, die ik heden tegenover u verlies, ik die onbillijkheid te eeniger tijd knellend en niet te dulden zal vinden. De toestand van het bovengenoemde twee derde der gemeente wordt zoo gedrongen,

dat er, na niet veel tijd, eene uitbarsting zal komen tot herstelling van het verloren evenwigt. En nu de Onderwijzer, die twee derden zijner schoolgelden verliest? Zal hij beneden het peil zinken van die ingezetenen, welke hun dagelijksch brood hebben, en zal dus in hem de geest der Wet van 1806 gedood worden? Of zal hem, door de gemeente, de Provincie of het algemeen bewind zijn verlies vergoed, en hij alzoo een vermeerderd bezwaar worden voor hen, die reeds over verdrukking of onbillijkheid klagen kunnen?

Ik heb mij hier in eene enkele bijzonderheid verdiept. Ik wenschte, dat bestrijders der Wet toch eens met een zamenstel van voorslagen te voorschijn traden, naauwkeuriger en dieper grepen in het werkelijke leven doende, dan ik nog immer heb mogen ontmoeten. Want tot nu toe heb ik geen denkbeeld weten te vormen van eene Wet op het onderwijs, welke dien naam zoude verdienen, zonder gemengde scholen, noch van gemengde scholen met leerstellig onderwijs.

Doch de Wet van 1806 gedoogt ook particuliere inrigtingen, onder den naam van bijzondere scholen van de tweede klasse. Hoe is het ten aanzien van deze gesteld met het verbod van leerstellig onderwijs?

De Wet moest te veel bij het algemeene blijven staan, dan dat wij voldoende voorschriften bij haar zouden verwachten voor dit bijzondere geval. Maar de aard der zaak vult hier het ontbrekende vrij duidelijk aan. Uit de Wet volgt, dat de bijzondere onderwijzer, evenmin als de openbare, iets mag onderwijzen, hetwelk der godsdienstige, zedelijke en verstandelijke ontwikkeling zijner leerlingen of der maatschappelijke orde nadeelig zijn zoude. Verder gaat de Wet niet. Maar uit den aard der zaak volgt, dat als er meer dan ééne gezindte van zijne school gebruik maakt, hij geen leerstellig onderwijs geven kan, ten ware hij bijzondere schikkingen tot elks genoegen treffe. Hier behoeft noch Wet, noch Gouvernement te spreken: de zaak gebiedt of verbiedt zich zelve. Heeft hij slechts kinderen van ééne gezindte op zijne school, er is in de Wet van 1806 niets, dat hem verhinderen zoude leerstellige gevoelens dier gezindte in zijn onderwijs in te vlechten. Ik ten minste heb de Wet nooit anders begrepen, nimmer in eenen anderen zin opgevat, nergens uit een ander oogpunt verdedigd. En daar men zich over deze mijne meening heeft gelieven te verwonderen, en haar als onbestaanbaar voorgesteld heeft met die andere meening, welke ik voortdurend blijf koesteren, dat

de Staat een allernaauwkeurigst toezigt moet houden over bijzondere inrigtingen van onderwijs[1], vraag ik aan de Redactie en aan mijnen Schrijver verlof, mij te dezer gelegenheid daarover beknoptelijk te uiten, niet om mij zelven te verdedigen, hetgeen ik te dezer plaatse minder geoorloofd zoude achten, maar alleen om de zaak zelve in die gedaante te doen verschijnen, welke mij als de ware toeschijnt.

Ieder onbevangene, die de Wet van 1806 in verband brengt tot den vervallen' toestand van het toenmalige schoolwezen, en als poging, om hetzelve te verbeteren, vergelijkt met de pogingen van 1801 en 1803, is gedwongen te erkennen, dat zij juist, ten aanzien van Christelijken zin en Christelijke strekking, voordeelig afsteekt bij de twee vroegere Wetten, en op dezen weg zoo ver is gegaan, als mogelijk was bij gemengde scholen, op welke, blijkens het bovenstaande, zij wel gebouwd *moest* worden. Hij zal verder gereedelijk toestemmen, dat zij, zonder eenig bijoogmerk, geschreven en vastgesteld is, alleen om hetgeen gezonken was op te heffen, of liever een schoolwezen, dat naauwelijks gezegd kon worden te bestaan, in het leven te roepen en te doen bloeijen. Men wil een bijoogmerk zien in de begeerte, om het onderwijs aan zich, aan het Gouvernement, te trekken. Ik vraag: Welken weg zouden onze tegenwoordige wijzen ingeslagen hebben, om 1°. aan alle gemeenten scholen te verzekeren; 2°. te maken, dat die scholen niet in handen van onwaardigen, weetnieten, twijfelaars, zedelooze menschen vervielen, ja, ik mag zeggen aan zulke handen te onttrekken[2]; 3°. te zorgen, dat onderwijzers een meer dan bedelaarsbestaan vonden? Ik vraag het met overtuiging, of niet in de geheele Wet, met alles wat er toe behoort, de opregte zucht doorstraalt, om goede gronden voor het lager onderwijs te leggen? Het Gouvernement moest óf alles óf niets voor hetzelve doen; of restrictiën op de toelatingen, voorschriften op het schoolhouden, het onderwijs, de boeken, de leerwijze, enz., ja verbods- en strafartikelen maken; eindelijk -

(1) *Over Christelijke volks-opvoeding en vrijheid van onderwijs in Nederland*, door Mr. J.W. GEFKEN, Advokaat te 's Gravenhage. 's Gravenhage bij P.G DILL. 1841, bladz. 50.

(2) De Heer BUDDINGH zegt: ‘Ook poogden *Gelderland* en *Vriesland*, blijkens gemelde visitatie-vragen te voorkomen, dat de schoolmeesters hunne dienst vruchteloos maakten door *tapperijen, pagterijen* van accijnsen, imposten, diensten van *Notariëren*, procederen,’ enz. (bladz. 136, noot).

daar men, om doel te treffen, de eischen der Wet nog zeer laag moest stellen, - ampliatiën en nadere voorzieningen aan zich behouden; het moest dat alles doen, of het belangrijke werk der volksbeschaving geheel laten drijven, gelijk het sedert lang sukkelend gedreven had.

Dat karakter van opregtheid en eenvoudige belangstelling der geheele Wet moet bij de beoordeeling van hare eischen aan bijzondere scholen van de tweede klasse niet uit het oog verloren worden, evenmin als men moet vergeten, dat die scholen in 1806 geheel andere inrigtingen waren, dan zij thans zijn. Meestal van weinig beteekenis, armoedig, droevige middeltjes, om een bestaan op te leveren, verdienden zij, met weinige uitzonderingen, de aandacht des Wetgevers veelal slechts in geringe mate. Vandaar, dat de Wet te haren aanzien zoo onvolledig is. In het algemeen is de Wet, gelijk men weet, weinig uit gewerkt; hier is zij bij uitnemendheid gebrekkig. Er zijn wei nig artikels, in welke deze scholen opzettelijk genoemd worden. Doorgaans, wanneer zij mede bedoeld worden, heet het: alle scholen; geene scholen; niemand; onder soortgelijke algemeene uitdrukkingen vindt men haar niet zelden betrokken, hoewel er ook plaatsen zijn, in welke die uitdrukkingen gebezigd worden, zonder dat de bijzondere scholen er onder gemeend kunnen zijn. Het verwondert mij dan ook in het geheel niet, dat de Wet nergens aan den bijzonderen Onderwijzer het leerstellig onderwijs met nadruk toestaat. Immers doet zij dit ook niet ten aanzien van ‘de zoodanige, die bij uitsluiting behooren tot eenige Diakonie of eenig Godshuis, van welke gezindte ook,’ en niemand zal toch wel in ernst willen volhouden, dat eene Wet Diakoniescholen erkennen, en het bestaande Bestuur over dezelve (behoudens kennisneming door den Schoolopziener van derzelver staat en inrigting, Art. 13, Regl.) geheel vrijlaten, en tevens verbieden zoude, dat het leerstellig onderwijs in dezelve door den Onderwijzer gegeven wierde. Wie zoude zulk eene verklaring van de verderewoorden van het aangehaalde Art. in ernst kunnen onderschrijven: ‘Blijvende gemelde opzigt’ (het bijzonder Bestuur over die scholen) ‘zelve verantwoordelijk voor de opvolging der algemeene en bijzondere Wetten en Verordeningen,’ enz.? Wie het doe, ik gewis niet, die in de voortplanting van de leerstelsels der gezindte een der doeleinden dier bijzondere scholen der eerste klasse zie. Maar indien de Wet het levensbeginsel der bewuste scholen eerbiedigt, zonder zulks opzettelijk en duidelijk uit te drukken,

kan men zich dan over eene gelijke nalatigheid ten aanzien van bijzondere scholen der tweede klasse verwonderen?

Voorts zie ik in het 23ste Art. zelf twee gronden voor mijn gevoelen, dat de Wetgever met hetzelve alleen openbare en wel gemeente- en stadsscholen bedoeld hebbe; 1o. wordt er gesproken van ‘maatregelen, om de schoolkinderen van het onderwijs in het Leerstellige van het Kerkgenootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen blijven.’ Doch welke maatregelen zouden wel noodig kunnen geacht worden bij Diakoniescholen, of ook voor kinderen van welhebbende ouders, die zelve het onderwijs bekostigen? Immers geen. 2o. Vinden wij hier het woord *schoolmeester* gebezigd. Dit woord bewijst niet voor eene zeer zorgvuldige Redactie; want volgens Art. 4 van het Regl. worden allen, die onderwijs geven, begrepen onder ‘de algemeene benoemingen van *Schoolonderwijzers, Schoolhouderessen en Huisonderwijzers*,’ weshalve het woord *schoolmeester* niet eens wettelijk is. Nu is het juist die zekere losheid van Redactie, welke veroorlooft te gelooven, dat men, bij het stellen, overwegen en bespreken van dit Art., bij uitsluiting aan die personen gedacht heeft, welke toen algemeen den naam droegen van *meester*, zijnde geene andere dan Stads- en Dorpschoolonderwijzers, terwijl de particuliere Onderwijzers veelal *Monsieur* genoemd werden. De dagelijksche zamenleving, vooral ten platten lande, doet nog den *Meester* van den *Instituteur* onderscheiden. Voor dit gevoelen pleit almede de bijzonderheid, dat het woord *Schoolmeester* nog slechts op eene enkele plaats buiten deze (Art. 30, Regl.) voorkomt, alwaar het ongetwijfeld openbare Onderwijzers en geene bijzondere bedoelt.

Ziedaar eene opvatting van het veelbesprokene 23ste Art., welke zich gemakkelijk verbroedert met ‘het beginsel van de vrijheid van bijzondere scholen op te rigten, te beperken.’ En om dit te bewijzen, neem ik gaarne het voorbeeld, dat men opgeworpen heeft, hier over: ‘Gesteld,’ zegt men, ‘eene stad hebbe slechts eene bijzondere school, en deze wordt door het plaatselijk Bestuur als genoegzaam aan de behoefte voldoende geacht, zoodat geene tweede mag worden geopend. Maar deze School neemt een stellig Gereformeerd karakter aan. Zal op die wijze het Roomsche gedeelte der bevolking van schoolonderwijs verstoken moeten blijven? Of zal het plaatselijk Bestuur nu van gevoelen veranderen en eene Roomsche School daarnevens plaatsen? Of wel zal de Schoolopzie-

ner het aannemen van zoodanig karakter, als eene onwettige aanmatiging, verbieden?'[1].

De bedoeling der Wet, gebrekkig uitgedrukt in haar 2de Art., is, dat alle kinderen van alle rangen en gezindten toegang zullen hebben tot schoolonderwijs, de mindere standen in stads- en gemeente- lagere scholen; de hoogere in stedelijke inrigtingen van middelbaar of hooger onderwijs, of in bijzondere scholen der tweede klasse, heden ten dage veelal instituten geheeten; de laatste natuurlijkerwijze zoo veel mogelijk, dat is, voor zooverre de stedelijke kas zulks gedoogt, of particuliere bemoeijingen zich aanbieden. Volgt hieruit niet van zelf: 1o. dat de middelbare en lagere scholen, welke uit de stedelijke kas ondersteund worden, zich van leerstellig onderwijs onthouden moeten, om gemengde scholen te kunnen zijn; 2o. dat, wanneer er eene stedelijke, en dus gemengde school, voor hoogere standen bestaat, voor welke de bevolking niet te talrijk is, alle particuliere scholen gelijkelijk geweerd moeten worden, ten ware de aangestelde stedelijke Onderwijzer onvoldoende bevonden wierde; 3o. dat, wanneer er eene bijzondere school der tweede klasse toegelaten is, die een Gereformeerd karakter aanneemt en een andersgezind Onderwijzer zich aanbiedt, om eene school te openen, die een Roomsch karakter zal aannemen, deze niet geweerd zal kunnen worden, zoo hij aan alle vereischten der Wet voldoet?

De Wet wil geene heerschappij voeren over het leerstellig onderwijs, en allerminst aan het leerstellig onderwijs, van welke erkende gezindte ook, eenige hindernis in den weg leggen. Met haar in de hand, heeft men nimmer de vestiging van eene particuliere school kunnen weigeren, op grond van de kerkelijke gezindte van den adressant, noch van het Gereformeerde of ongereformeerde karakter, hetwelk hij aan zijne school voornemens was te geven. De eenige grond, tegen het toelaten van eene particuliere school, door de Wet van 1806 gebillijkt, is het onnoodige van zoodanig eene. Die Wet plaatst het denkbeeld op den voorgrond, dat een Schoolonderwijzer, om zijn werk wel te kunnen doen, met vrouw en kinderen een ordentelijk stuk broods moet eten, en dat op plaatsen, die slechts voor eenen Schoolonderwijzer een bestaan kunnen opleveren, geene tweede school moet toegelaten worden, omdat bij twee half honger lijdende Meesters de schooljeugd slechter zal staan dan bij eenen

(1) Aldaar, bladz. 50.

die een burgerlijk welvaren geniet. De Wet laat het leerstellig onderwijs volkomen vrij. Zij wil alleen waken voor het overige, en zulks in dezen zin, dat het leerstellige niet de bovenhand verkrijge, en het andere onderdrukke en verdringe; dat de verstandelijke vermogens niet, uit gebrek aan doeltreffende en beproefde oefeningen, blijven sluimeren; dat, terwijl het leerstellig onderwijs het hart voor die leerstellingen doet ontgloeijen, welke iedere gezindte als de hoogste waarheid en als de kern en het wezen des Christendoms beschouwt, dat zelfde hart tevens gevormd worde tot die algemeen Christelijke gevoelens, welke geene gezindte weigert als de hare aan te nemen, en tot welker voortplanting juist gemengde scholen zoo bijzonder geschikt zijn. De Wet wil mede helpen waken voor de Christelijke vorming van het hart en verwarming van het gemoed; maar zij wil tevens zorgen voor eene verstandelijke opleiding, door het onderwijs in lezen, schrijven, rekenen en zoodanige vakken, als tot den maatschappelijken stand der leerlingen geacht mogen worden te behooren. Hieromtrent legt zij eene groote bezorgdheid aan den dag, en om dit onderwijs te doen geven, en behoorlijk, naar den eisch der opvoed- en onderwijskundige wetenschap, oordeelkundig te doen geven, daarom geeft de Wet van 1806 aan het Gouvernement inzage in alle Schoolonderwijs en toegang tot ale scholen zonder onderscheid; opdat het zich vergewisse, dat nergens een kind verwaarloosd worde, ten aanzien van die elementaire ontwikkeling, op welke het als toekomstig lid der maatschappij regt heeft, en die het in *Nederland* van het Hoog Bewind mag eischen en verwachten.

De onderzoeklievende Schrijver der voor mij liggende Geschiedenis zal het mij, hoop ik, ten goede houden, dat ik door deze uitweiding getracht heb onder andere ook het belang, hetwelk de Wet stelt in eene *verstandelijke* opvoeding, uit een minder ongunstig oogpunt te doen beschouwen, dan dat is, hetwelk uit enkele zijner uitdrukkingen als het zijne zoude kunnen opgevat worden. Met genoegen zie ik, bladz. 155, de benoeming van eenen Agent van Nationale Opvoeding als een blijk van de hooge belangstelling der toenmalige Regering aangehaald. Ware deze of soortgelijke inrigting in stand gebleven; wierde geen Staatsman, die zich aan het hoofd van het schoolwezen bevindt, door ander en veelsoortig beheer vermoeid; mogten de belangen van Wetenschap en beschaving alleen en uitsluitend het voorwerp der overweging zijn desgenen, aan wiens zorgen zij zijn toevertrouwd, wie weet of wij wel de

verschijning van een Koninklijk Besluit hadden te betreuren, onder welks gevolgen eene eerste plaats bekleedt de aanleiding tot de vraag:

WAT STAAT HET LAGER SCHOOLWEZEN IN NEDERLAND VAN HET GEZAG DES PAUSELIJKEN STOELS TE WACHTEN?

De algemeen geachte Amsterdamsche Schoolopziener, bevoegd, indien iemand, zoo van wege de hartelijkheid, met welke hij het Vaderlandsche schoolwezen bemint, als van wege eene een en veertigjarige getrouwe dienst in - en veel dienstbetoon aan hetzelve, beantwoordt de voorgestelde vraag, niet zonder de opgewondenheid van een verontwaardigd gemoed, maar toch ook met den vasten gang van eenen wikkenden geest, den blik werpende in de naaste toekomst des Vaderlands, die gewis, wie zou het ontveinzen? van belangrijke gebeurtenissen zwanger gaat.

'Men wete,' zegt hij, 'dat in den aanvang van de maand September dezes jaars, algemeen en bijna op denzelfden tijd, aan de Onderwijzers, in de *Openbare* scholen, voornamelijk ten platten lande, door de Eerw. Heeren Pastoors gelijkluidende vragen zijn gedaan, en wel: "op hooger order,"' of '"ingevolge eener aanschrijving van hooger gezag, gegrond op het Koninklijk Besluit van 2 Januarij, j.l., N°. 61, Art. 10," om opgave van de Boeken, Gezangen en Schriften, in derzelver School bij het Onderwijs in gebruik.'

'Naar wij vernamen, is in al de Provinciën, hier en daar, opgave gevraagd van de Schoolboeken, enz., daar, waar geene leerlingen van de Roomsch-Katholieke Godsdienst zijn.'

Dit factum met deszelfs vermoedelijke gevolgen maakt het onderwerp uit van het beknopte, maar zeer belangrijke Geschrift.

Nadat de Schrijver verhaald heeft, hoe het vroeger weleens plaats had gehad, dat de Pastoor den Onderwijzer eener openbare school aanmerkingen mededeelde over het een of ander Schoolboek, en dat de Schoolopziener den Onderwijzer daarop andere Boekjes gaf, om aan den Heer Pastoor te laten zien; dat men op die wijze elkander verstond; dat er dan ook bijna van geene bezwaren werd gehoord, tot in het laatst van 1840, het tijdstip, waarop deze gewigtig genoeg geoordeeld werden, om eene Commissie te doen benoemen, en dat eindelijk in het begin van 1842 het welbekende Besluit werd uitgevaardigd, waarvan het 10de Artikel in zijn geheel wordt medegedeeld, komt hij op het factum terug; doet het gewigt opmerken van de woorden: *hooger order, hooger gezag*; toont aan, dat deze

noch *toevallig*, noch *doelloos* kunnen geacht worden, en dat er aan geen ander gezag valt te denken, dan aan dat van den *Vice-Superior der Hollandsche Zending* in *'s Gravenhage*, in onmiddellijke betrekking tot de Roomsche *Curia*, tot den Pauselijken stoel.

Onmiddellijk op deze deductie doet hij de woorden der Circulaire, ten geleide van het Besluit geschreven: ‘dat het Open-baar Onderwijs zal blijven buiten invloed van het leerstellige van eenig Kerkgenootschap, en waarbij alle eenzijdige rigting moet worden vermeden, zoodat de met hetzelve in verband staande betrekkingen door ieder Nederlander, zonder onderscheid van Godsdienst, kunnen worden bekleed,’ enz., volgen, en besluit met de zeer natuurlijke gevolgtrekking, ‘dat, wanneer dit *hooger gezag* wordt toegelaten, en, hoe dan ook, erkend, een gewigtig deel van het beheer over het Openbaar lager Onderwijs hier te Lande zal gebragt worden onder de magt van den Pauselijken stoel,’ eene gevolgtrekking, die geen onpartijdige overdreven of gezocht kan noemen.

De Schrijver verklaart niet te willen onderzoeken, in hoeverre de bepaling, dat de Schoolonderwijzers bij de openbare lagere scholen, en bij de bijzondere lagere scholen van de tweede klasse (particuliere inrigtingen) *gehouden* zijn aan de *Geestelijken der onderscheidene Godsdienstige gezindheden*, de bovengemelde opgave te doen, bestaanbaar zij met de aangehaalde woorden der Circulaire, omdat het hem, bij het behandelen van de voorgestelde vraag, nog niet volstrekt noodzakelijk voorkomt. Ik kan hem dit laatste niet betwisten; echter doet die handelwijze mij leed; wenschelijk ware het toch, dat veler deskundigen stem zich deed hooren over dit teedere, maar desniettemin uiterst gewigtige punt. Ik voor mij achtte mij gelukkig, indien eene duidelijke uiteenzetting van gronden den twijfel, dien ik voortdurend daaromtrent koester, mogt voorlichten.

Hij wil alleen de aandacht zijner Lezers vestigen op hetgeen opgesloten ligt in de woorden: *aanschrijving op hooger gezag*. Klemmend is daarbij zijne redenering: ‘dat hooger gezag kan geen *burgerlijk gezag* zijn, wijl het van het Koninklijk Besluit zelf wordt afgescheiden; maar al mogen velen zich achten aan dat bedoeld wordend kerkelijk gezag onderworpen te zijn, bij anderen kan dit nimmer als geldig worden voorondersteld; Protestanten kunnen niet verpligt worden, om eenig Kerkelijk gezag, welk dan ook, ten deze te laten gelden.’ Dit is zoo zuiver en waar geredeneerd, dat elk, die zich onze

hoogere belangen aantrekt, en aan wien alzoo de gewigtige zaak van ons lager schoolwezen een waarachtig belang inboezemt, er bij moet stilstaan, om den noodlottigen maatregel van de invoering van het kerkelijk beginsel in dat schoolwezen regt te leeren schatten. ‘Welke uitspraak nu ook van de zijde der Hooge Lands-Regering ten aanzien der Schoolboeken, enz., geschiede, de *oorsprong*,’ zegt de Schrijver, ‘van den nieuwen maatregel kan nu reeds niet meer worden verheeld, evenmin als de gevolgen daarvan kunnen worden betwijfeld; en alzoo staat boven aan, NIET, volgens het gewaarborgd beginsel, *het burgerlijk-maatschappelijk*, maar *het hooger Kerkelijk* gezag: en ziet daar een deel van het beheer over het Openbaar lager Onderwijs geraakt onder de magt van den Paus.’

Eene korte aanwijzing van de gevolgen van het behandelde factum loopt uit op ‘het onderzoek, of die gevolgen ook *voor te komen zijn*, en door welk *middel* dezelve zouden zijn af te weren.’ Dat middel nu zoude zijn het invoeren van eene nieuwe Boekenlijst. De geëerde Schrijver verbergt de bezwaren, hieraan verbonden, in geenen deele. Drie van deze worden geopperd, en op zoodanige wijze beantwoord, dat hij ten slotte toch weder op het genoemde middel terugkomt.

Een raad aan Schoolonderwijzers, een zeer gepaste en der behartiging overwaardige raad, besluit des Schrijvers geheel betoog:

‘Maar wat moet in dien tusschentijd de Schoolonderwijzer doen? Zich houden op de plaats, welke hem door de bestaande Schoolverordeningen wordt aangewezen; rustig zijnen gang gaan; zich niet aan praatjes storen, en, in geval hem aanmerkingen worden gemaakt omtrent eenig Boek, Voorschrift of Gezang, in zijne School gebruikt wordende, bescheiden verwijzen tot den Districts-Schoolopziener, of de Plaatselijke School-Commissie, waarvan hij wettelijk *integrerend* Lid is; en zich geene veranderingen veroorloven, buiten toestemming dier personen, aan welke de Wet van 3 April 1806, Art. 1, het opzigt over de lagere Scholen heeft opgedragen.’

Zoo doet de Hr. TEISSÈDRE L'ANGE een der gevolgen kennen, welke ons reeds nu in staat stellen het Koninklijk Besluit van 2 Januarij, 1842, in deszelfs toepassing, en dus met goede, met zigt- en tastbare gronden, te beoordeelen. Maar het onderwerp is daarmede niet uitgeput. De ondervinding, hoewel slechts van twaalf maanden, levert nog andere bouwstoffen, die welligt minder in het oog vallend, echter niet minder sprekend en kenschetsend zijn. Daaronder zou ik b.v. tellen: de be-

lemmering, die het onderwijs in het dagelijksche leven der school zelf begint te ondervinden van nieuwbenoemde plaatsclijke schoolcommissiën. Deze zijn thans niet ingerigt met een oogmerk ter verbetering van het onderwijs, gelijk zij naar de Wet van 1806 zijn moeten; neen, naar aanleiding van het Besluit, zijn zij zamengesteld volgens de gezindten en om het kerkelijk beginsel, en moeten zij derhalve den Onderwijzer begluren en beluisteren, of hij ook iets mogt doen of zeggen, of zelfs zijne ondermeesters en kweekelingen iets laten en niet verhinderen te zeggen, dat tot aanstoot aan deze of gene gezindte zou kunnen zijn. Zoo ontaardt het toevoorzigt, hetwelk anders welligt eenig goeds kon te weeg brengen, toen het, volgens de Wet, in alle opregtheid en eenvoudigheid des harten, met geen ander doel dan om der schooljeugd nuttig te zijn, werkzaam moest wezen, op vele plaatsen in eene wijze van doen, die zeer nabij komt aan datgene, hetwelk ik met geen' anderen naam, dan met dien van spionneren kan bestempelen, hoewel ik gaarne eene minder hatelijke uitdrukking zou wenschen te vinden. Tot de uitoefening van dit bedrijf, ontziet men zich niet de scholieren zelve te bezigen, en het gebeurt niet zelden, dat de getuigenis van een kind bij een Lid der Commissie van toevoorzigt niet alleen gewigt genoeg heeft, om er hem een punt van beschuldiging van te doen maken tegen den Onderwijzer, maar zelfs om hem aan de toelichtingen van dezen weinig of geen geloof te doen hechten. Wie eenig begrip heeft van onderwijzen, en menschelijk gevoel bezit, kan gemakkelijk nagaan, dat niets meer geschikt is, om den moed te ontnemen, en de zoo noodige vrije werking van den geest te belemmeren, dan een zoo drukkend toezigt, laat mij liever zeggen, dan zulk eene vervolging. Wat zal de Schoolonderwijzer b.v. zeggen of doen, als hem op bestraffenden toon gezegd wordt: uw ondermeester of kweekeling heeft deze of gene uitdrukking gebezigd; ik begrijp, dat die onpassend is, en verzoek u dus te zorgen, dat zoo iets in onze school niet ten tweedemale gehoord worde? En hoe ter nederslaand, beschamend, bedwelmend is het niet, wanneer, gelijk zulks ook reeds voorgekomen is, een jongetje, bij het aangaan van de school, uit naam van een of ander Lid der Commissie, den Onderwijzer de boodschap brengt, dat eenig Boekje, eenige bladzijde of eenig Hoofdstuk niet deugt en niet mag gebruikt worden. Zou het mogelijk zijn, onder zulke omstandigheden behoorlijk school te houden, orde te bewaren, het werk ge-

regeld te doen voortloopen, met geestdrift te onderwijzen en de schooljeugd tot zedigheid, tucht en ondergeschiktheid op te leiden? Helaas! het is voor hem, die oogen heeft en rondziet, geene voorspelling meer, dat de banden der school lossspringen, dat eene ziekte haar heeft aangegrepen, welke de sappen bederft en de gewrichten doet uiteenvallen. Er zijn plaatsen, waar de schoolleerlingen onhandelbaar worden, en men het hun op het aangezigt kan lezen, dat zij te huis niet meer tot ondergeschiktheid aan hunnen Onderwijzer opgewekt, maar in tegendeel afgerigt worden, om - in de school in stilte en slechts bij zich zelve of onderling, buiten dezelve luide en met ophef - als zijne pairs, beoordeelaars en beschuldigers op te treden. De Meester, dit wetende, is op zijne hoede; de kinderen, in dit spel behagen scheppende, zijn op hunne hoede; aan beide zijden heerscht wantrouwen! Hoe ware het onder zulke omstandigheden mogelijk de school dienstbaar te maken aan de voortplanting van Christelijke en maatschappelijke deugden?

Maar gelijk onze Schrijver doet opmerken, dat de aanvragen aan de Onderwijzers gedaan zijn op de aanschrijving van een hooger gezag, buiten - en afgescheiden van het Koninklijk Besluit, zoo ook weet ik niet, of wel alle personen, die zich met de school bemoeijen, zulks doen als Leden der Commissie van toezigt, hoewel zij daartoe benoemd zijn geworden. In het oog des Onderwijzers en der ouders zijn zij Leden der Commissie; maar uit hunne geheele manier van doen, vooral uit het individuële daarvan, blijkt, dat zij zich beschouwen als op eigen gezag handelende, zoodat zij in den grond der zaak partij trekken van het Koninklijk Besluit, zonder zich noch voor het tegenwoordige, noch - en dit is veelbeteekenend! - voor het vervolg, aan hetzelve gebonden te rekenen. Ja, welligt zijn er plaatsen, die reeds de bewijzen opleveren, dat een geestelijke geen Lid der Commissie van toezigt behoeft te zijn, om de geheele school te beheerschen.

Zoo ontstaat eene soort van onderdrukking; zoo eindigen de school en haar Onderwijzer met geen regt, geene bescherming meer te hebben, met overgelaten te worden aan willekeur en dwang. Hier durft de Meester den schooltijd niet meer openen met het gebed (voorgeschreven in het 6de Art. der Algemeene Schoolorde); ginds worden de Schooltijden verbrokkeld door kerkelijke Katechisatiën; elders wordt de school ontvolkt, omdat de Onderwijzer in ongenade gevallen is, dat is, omdat

hij zich niet slaafs gedragen en zijnen pligt getrouw heeft willen vervullen. Daar loopt een deel der schooljeugd ledig, of zij wordt in een geheimzinnig huis opgenomen door een' man, die hun boekjes voorlegt en een beetje leert spellen en lezen. In gemeenten, in welke de R.-K. bevolking de meerderheid heeft, is de partijdigheid in het oog loopende, met welke vacante scholen aan R.-K. Onderwijzers toegewezen en aan meer bekwame Protestantsche ontzegd, ja, met welke soms de minst geschikte der R.-K. zelve door Geestelijken aanbevolen en begeerd worden. Alles in ons schoolwezen verandert van gedaante, want het kerkelijk beginsel, dat in het Koninklijk Besluit eene geopende deur vindt, houdt niet op met al deszelfs deelen te doordringen. Dat Besluit heeft vrede willen stichten tusschen strijdende partijen, door aan elke van deze een deel van het schoolwezen af te staan; de vrienden hebben den vorm, het ligchaam behouden; ‘het blijft’ - dus luiden de woorden - ‘een belang van louter burgerlijk-maatschappelijken aard.’ En inderdaad men ziet, dat het geheele raderwerk blijft loopen als te voren: Inspecteur, Schoolopziener, Provinciale Commissiën, examens voor akten van algemeene toelating met verschillende rangen, aankondigingen van vacaturen, vergelijkende examens, plaatselijke admissiën; dat alles bezitten de vrienden nog; maar de ziel, het leven, het hoogere beginsel is den bestrijders en vijanden afgestaan. Wie van beide heeft het beste deel verkregen?

Wanneer ik nu al de geschetste trekken tot een geheel vereenig, zal ik wel mogen verzekeren, dat ons schoolwezen zich bevindt, om de zachtste uitdrukking te bezigen, in eenen toestand van vernedering en kwijning. Als ik zie, dat die achteruitgang een gevolg is van het Koninklijk Besluit van den 2^{den} Januarij, 1842, en met name van het kerkelijk beginsel, door hetzelve in het schoolwezen ingevoerd, en ik mij herinner, dat ‘het openbaar Onderwijs moet blijven buiten invloed van het leerstellige van eenig Kerkgenootschap, en waarbij alle uitsluitende of eenzijdige rigting moet worden vermeden,’ dan kan ik de ontwrichtingen, boven vermeld, alleen toeschrijven aan den waan, dien ik acht verkeerd en valsch te zijn, dat ons schoolwezen het Protestantismus huldigt boven het Katholicismus, en aan het streven, hetwelk ik eerbiedig, om beide eenen volmaakt gelijken stand, ten aanzien van hetzelve, te doen verkrijgen. Stond hier nu niet tegenover, hetgeen ik verder ga zeggen, ik zoude de hoop koesteren, dat men welhaast de ongegrondheid

der stelling, van welke het Besluit schijnt uitgegaan te zijn, zoude inzien, en van den verkeerden weg, dien men thans bewandelt, zoude terugkeeren, om den welbekenden beteren weder op te zoeken. Maar ik word het spoor bijster, als ik zie, wat in *Noord-Braband* gebeurt. Want daar heerscht in de gemeentescholen een veel sterker Katholicismus, dan hier in onze Provinciën de scherpste onderzoeker een Protestantismus kan aanwijzen. Hier weert het Besluit den Bijbel met vijandige zorgvuldigheid zelfs uit scholen, die een betrekkelijk zeer klein getal Roomsche kinderen tellen; ginds duldt het in eene gemeenteschool, in welke men ook Protestantsche kinderen ziet, Christusbeelden, ten toon gehangen. Hier zouden in eene gemeenteschool van b.v. 200 kinderen, onder welke slechts 2 R.-K., geene psalmgezangen mogen gehoord worden; ginds staat op zoogenoemde heilige dagen de gemeenteschool stil, om het lokaal te doen dienen tot eene R.-K. zondagsschool, blijvende de Protestantsche leerlingen alsdan verstoken van onderwijs. Hier vervolgt het 10de Artikel met belagchelijke kleingeestigheid in de Schoolboeken ieder woord, op hetwelk een Geestelijke, van welke gezindte ook, - welke solide Schoolboeken zal dat opleveren! - den vinger zet; ginds vindt men R.-K. kerkelijk goedgekeurde Schoolboeken op de tafels, die ook Protestantsche leerlingen bevatten. Boekjes, meest bij ARKESTEIN te *'s Hertogenbosch* uitgegeven, hebben er onze betere Werkjes bijna verdrongen; worden voortdurend herdrukt; beginnen ook in vele streken van *Utrecht* en *Gelderland* gebruikt te worden, en zoo moet langzamerhand de Schoolboekhandel van *Amsterdam, Groningen, Leiden, Deventer, Dordrecht, Rotterdam*, enz., naar *'s Hertogenbosch* verplaatst worden. Hier, op onze scholen, wordt alles als gif weggevaagd, wat slechts in de verte aan Protestantismus kan doen denken; ginds is de school vervuld met spreuken, zinspelende op Roomsch-Katholijke kerkgebruiken. Slechts in één opzigt is de toepassing van het Besluit hier en ginds gelijk. Helaas! het is eene bitter treurige overeenkomst! Hier, namelijk, wordt, gelijk ik boven heb aangetoond, het mondeling onderwijs belemmerd, het vragen over en verklaren van het gelezene bemoeijelijkt, in het algemeen ons oordeelkundig en verstandsbeschavend onderwijs tegengewerkt; ginds is eigenlijk gezegd, geen mondeling, geen verstandsontwikkelend onderwijs. Er zijn scholen, in welke het leesonderrigt volstrekt zwijgend gegeven wordt; bij elke fout, die een kind begaat, wordt alleen de klank eener houten klep gehoord. Er zijn ge-

meentescholen, ten aanzien van welke men het vermoeden niet kan onderdrukken, dat het vragen over het gelezene er verboden is. De Onderwijzer verbetert er de fouten, die in het lezen gemaakt worden; doch ziedaar dan ook de uiterste grens zijner bemoeijingen in dezen: den zin van het gelezene ophelderen, de kinderlijke aandacht vestigen op het zakelijk verband, onderzoek doen, of dat wel begrepen en ingezien wordt, in één woord het kind leeren denken en gebruik maken van een der heerlijkste vermogens, ons door God geschonken, dat geschiedt er nimmer. Wat zoudt ge zeggen, indien ge, zulk eene gemeenteschool ingetreden zijnde, u verstouttet een gesprek over het lesje, dat men bezig was te lezen, aan te vangen, maar geen der kinderen te bewegen ware den mond te openen? Wat, indien welligt uit de talrijke klasse slechts een enkele knaap? Wat, indien het toevalligerwijze bleek, dat deze zijne ouders had moeten volgen in hunnen overgang van de Hervormde tot de Roomsche kerk? Zoudt ge diens moed tot antwoorden, als een bewijs van eenigzins meerdere verstandsbeschaving, nog van verre terugbrengen tot zijn vorig Protestantismus? Ik voor mij treed hierin niet, en vermijd hetgeen mij van het betoog konde afleiden, dat het Koninklijk Besluit van 2 Januarij, 1842, hier in eenen, aan het Protestantismus vijandigen, zin toegepast en gestreng gehandhaafd, ginds in eenen aan het Katholicismus bevrienden zin verwaarloosd wordt.

Hoe, op die wijze, gemengde scholen in stand gehouden kunnen worden, begrijp ik niet, evenmin als ik zonder haar de mogelijkheid inzie, om eensgezindheid, verdraagzaamheid en maatschappelijke welwillendheid onder ingezetenen van verschillende Kerkgenootschappen te bewaren. Gemengde scholen berusten op het grondbeginsel, dat alle kerkelijke gezindten er gelijkelijk in geëerbiedigd worden. Het volkomenste evenwigt wordt er zoo gebiedend gevorderd, dat elke inbreuk op hetzelve niet minder is dan het wegnemen van eenen steen uit het fondament der school. Wil men dus gemengde scholen - en zonder deze geen Nederlandsch schoolwezen! - men houde vóór alle dingen dat evenwigt in het oog. Nu is het eene waarheid, door de ondervinding, ook door die, welke de bovenstaande regels doen kennen, bevestigd, dat het kerkelijk beginsel, toegelaten in de school, de handhaving van hetzelve onmogelijk maakt. Aan elke gezindte een gelijk gezag toestaan, is aan allen wapenen in de handen geven, en allen tot den kamp uitnoodigen, terwijl iedere kleine overwinning, door eene

der strijdende partijen behaald, eene verbreking is van het evenwigt. Waarlijk, er is geen ander middel, dan aan allen gelijkelijk alle regt op de school te ontzeggen: het beginsel der Wet van 1806. De innige overtuiging hiervan heeft mij genoopt mijne bezwaren tegen het Koninklijk Besluit, vier maanden na deszelfs verschijning, openbaar te maken, en doet het mij voortdurend als pligt beschouwen de toelating van het kerkelijk beginsel in de gemengde school, als voor deze doodelijk, te bestrijden. Toen bediende ik mij daartoe van redenering en logische gevolgtrekkingen. Heden doe ik zulks, door op daadzaken te verwijzen, en het resultaat mijner waarnemingen, op verschillende punten des Lands gedaan, bloot te leggen. Geene bijzonderheid heb ik vermeld, waarvan ik de echtheid niet kan waarborgen. Namen echter van personen of plaatsen mogen, bij de behandeling van een onderwerp als het onderhavige, niet voor de vierschaar van het Publiek gebragt worden.

Noorthey, 26 Januarij, 1843.

P. DE RAADT.

Gerardi Noodt, Jurisconsulti et Antecessoris Scholae in Digestorum Libros XXVIII-L, edidit *H.U. Huguenin*, J.U.D. Heereveenae, apud F. Hessel, Bibliopolam. 1842. x en 390 pagg.

Onder de beroemde mannen, die in de vorige eeuw ons Vaderland tot eere verstrekten, en onzen toen gevestigden roem in *Europa* handhaafden, bekleedde GERARD NOODT eene eerste plaats. Met BIJNCKERSHOEK en den lateren SCHULTING vormde hij het driemanschap, dat de studie des Regts in dat tijdperk eene elders niet gekende hoogte deed bereiken. Aan wien zijn zijne voortreffelijke Schriften? - aan wien is de beruchte strijd, door hem in den *Julius Paulus* en de *Amica Responsio*, met zijnen wetenschappelijken vijand, den niet minder grooten BIJNCKERSHOEK, gevoerd, onbekend? Onder alles, wat hij schreef, is echter niets van eene zoo blijvende waarde, - niets, waarin zijne grondige kennis van het Romeinsche Regt zoo uitblinkt, - niets, waarin de scherpte zijner kritiek zoo zeer bewondering verwekt dan de doorwrochte commentarius ad

Pandectas. Dit reuzenwerk, begonnen op eenen leeftijd, waarop anderen de kracht hunner vermogens reeds beginnen te verliezen, zette hij tot en met het 27ste Boek voort, toen een bijna tachtigjarige ouderdom de verdere bewerking staakte.

De onafgedane taak werd door niemand opgevat, en de geleerde wereld kwam slechts gedeeltelijk in het bezit van een Werk, dat al het bestaande overtrof, en - hoe ook latere nasporingen een nieuw licht op sommige punten mogen verspreid hebben - welligt ook na dien tijd niet werd evenaard.

Het was bekend, dat NOODT, gedurende zijn lang gerekt leven, vele jaren collegiën over de Pandecten had gehouden; aan de dictaten daarover werd een groot gewigt gehect, en de Heer HUGUENIN besloot daarom dien arbeid over de door NOODT in zijnen *Commentarius* niet behandelde Boeken uit te geven. Als het Werk van een zoo beroemd Schrijver, verdient die uitgave elks belangstelling; al is veel door den tegenwoordigen stand der Wetenschap gewijzigd - al is zelfs de *ratio docendi* door NOODT gevolgd, niet navolgenswaardig bij de tegenwoordige begrippen omtrent Hooger Onderwijs in 't algemeen, en de studie van het Romeinsche Regt, overeenkomstig onze behoeften, in 't bijzonder.

Wij spreken van onze *behoeften*, en wij hechten gewigt aan die uitdrukking, al ware het alleen om een openlijk protest te doen tegen eene onbegrijpelijke, steeds meer en meer veld winnende, dwaling, dat de beoefening van het Romeinsche Regt onnoodig en overbodig zou zijn voor den hedendaagschen Regtsgeleerde, - eene dwaling, welke niet slechts door vadzigheid en onverstand wordt gedeeld, maar door mannen van naam en gezag, zoo als door den Parijschen Hoogleeraar BRAVARD VEYRIÈRES, in zijn Werk: *De l' étude et de l' enseignement du droit Romain et des résultats qu'on peut en attendre*, openlijk wordt verkondigd. Het moge in ons Vaderland zoo verre niet gekomen zijn, - de onverschoonlijke, de schandelijke gemakkelijkheid, waarmede de regtsstudie ook hier veelal wordt behandeld, maakt eene waarschuwing niet overbodig. Of is de toestand van het regtsgeleerd onderwijs ten onzent overal zoodanig, als zij behoorde te zijn?

Wij willen billijk wezen. Het Hooger Onderwijs in de Regtswetenschap heeft zich in de laatste jaren niet zelden loffelijk gehandhaafd, en behoeft bij dat van andere Landen welligt niet achter te staan; maar er is eene ongelukkige neiging, om in dat opzigt toch niet te veel te vergen, eene neiging, die alle grondige

studie te gronde zal doen gaan. Nu men eindelijk er toe gekomen is, om lessen voor te schrijven en examina te vorderen over onderwerpen, welke vroeger op de onvergeeflijkste wijze waren verzuimd, meende men te veel van de jeugd te hebben gevergd, en schafte de Dissertatiën af, eene instelling, die, - ware zij niet door een schandelijk en verachtelijk misbruik ontaard, - meer dan iets anders in staat zou zijn om te doen zien, of de Schrijver werkelijk den doctoralen graad verdiende. Den doctoralen graad! eertijds een roem, slechts voor weinigen weggelegd, - een woord van diepe beteekenis, - thans de koopwaar, die men meester wordt, met eenige jaren aan eene Akademie te vertoeven, met eenige jaren collegiegelden te voldoen! Hoevele onwaardigen zijn er niet, die onze Hoogescholen en Athenaeën bezoeken: en zijn u voorbeelden bekend, dat men ze terugzond, gelijk zij verdienden? Neen! geen wezen zoo onbruikbaar, zoo onbeteekenend, zoo nietig, dat niet eindelijk het beoogde doel bereikt, en eenmaal den meestertitel voerende, zich spoedig in den Regterstoel nedervlijt, of ter Staatsvergadering zitting neemt, wanneer geboorte of invloed hem den weg daartoe banen! *O tempora, o mores*! Ook hierin is, zonder radicale verandering, geene verbetering te wachten. Staatsexamens, ernstig, maar gestreng, waar de Candidaat niet overhoord, maar beproefd wordt, zijn ook hier het eenige redmiddel. Het personeel der Hoogleeraren is, uit den aard der instelling, niet onafhankelijk genoeg; zij zijn te veel in dagelijksche betrekking met hunne leerlingen, om krachtig, - gelijk het betaamt, - zich tegen den indringenden vloed te verzetten, en niet een uitstel van eenige weken - om de les beter van buiten te leeren, - maar het onherroepelijke: *procul, ô procul este, profani*! tegen de ongeschikten uit te spreken. Of die verandering, zonder welke er aan geene wezenlijke verbetering te denken valt, haast aanstaande zij, - wij wenschen, maar betwijfelen het zeer; angstige vasthoudendheid aan bestaaande instellingen, - onkundig gezwets over zoogenaamde verkregene regten (wij herinneren u ten voorbeelde slechts het geschrijf over Franekers Athenaeum, den twist over het Geneeskundig Onderwijs en de bekende Memorie des Genootschaps van Leeraren aan de Gymnasiën, - om te doen zien, waartoe dergelijke begrippen niet al kunnen leiden) - gebrek aan moed eindelijk, zullen ook hier voor langen tijd het goede in den weg staan, doch de waarheid zal zegepralen in het einde.

De studie van het Romeinsche Regt (om daarop nog eenmaal terug te komen) is nog evenzeer noodig, als zij dit was ten tijde van NOODT. Of mag de Regtsgeleerde vreemd zijn aan een zoo belangrijk gedeelte zijner Wetenschap? Wij gaan verder. Is wetenschappelijke regtskennis mogelijk, wanneer men onbekend is met den oorsprong, de langzame ontwikkeling, den eindelijken bloei der Wetenschap zelve? en waar dit te vinden dan bij de Romeinen?

Reeds uit dat oogpunt is eene meer dan oppervlakkige kennis onvermijdelijk. De kleinste beginselen vertoonen zich hier in hunnen aanvang; langzamerhand worden zij meer en meer ontwikkeld, om eindelijk het schoonste geheel te vormen. Regtsstudie en Regtspraktijk, - dat is de Wetenschap, om uit enkele algemeene begrippen consequente gevolgen te trekken, om die op bepaalde gevallen toe te passen, - waar vindt men ze, als in het Romeinsche Regt? Maar laat ons dit punt voor een oogenblik ter zijde stellen; is het Romeinsche Regt niet nog de bron, waaruit het Regt van bijna alle beschaafde Volken van *Europa* is ontstaan? Ziet de Fransche, ziet onze Wetboeken! Er moge veel veranderd, veel gewijzigd, veel (bij ons ten minste) verslimmerd zijn, - zijn zij echter niet uit het Romeinsche Regt als ware het ontsproten? Wij gaan verder; zijn zij, zonder kennis van dat Regt, te verstaan?

Er is bijna geene enkele regtsvraag, welker beantwoording in het Romeinsche Regt niet gegeven, immers aangewezen en gemakkelijker gemaakt wordt. En wenden wij ons oog op den praktischen Regtsgeleerde, - kunt gij hem u voorstellen, zonder die kennis? Wij weten het, hoe zeer in lateren tijd de praktijk veelal tot eene nietswaardige zaakwaarnemerij is vervallen, die waant met het Wetboek in de hand alle vraagstukken te kunnen oplossen, alsof de gevallen zich niet dagelijks voordeden, die naar vreemde of andere Wetten, en vooral naar het Romeinsche en Oud-Hollandsche Regt, moeten worden behandeld; - alsof de geschrevene Wet elke vraag in de toepassing beantwoordt; - alsof de Wetboeken een Register van quaestiën bevatten, dat men slechts behoeft op te slaan, om er het antwoord voor te vinden. Maar genoeg omtrent eene dwaling, die gelukkig in ons Vaderland nog onder de zeldzame uitzonderingen mag worden gerekend.

Indien de Lezer eene beoordeeling van het aangekondigde Werk had verwacht, zal hij zich jammerlijk bedrogen vinden. Doch Schrijvers, door eenen honderdjarigen roem omkranst, te beoor-

deelen, kan dat noodig of nuttig zijn? Wij meenden niet beter in den geest des voortreffelijken mans te kunnen handelen, dan door eenige woorden te zeggen over de belangrijke onderwerpen, waaraan hij geheel zijn langdurig leven had toegewijd.

N.

Tijdschrift voor staatshuishoudkunde en statistiek, door Mr. *B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis*. I^ste^ Deel, 1ste-3de Stuk. Zwolle, bij W.E.J. Tjeenk Willink. 1841 en 1842. 131, 112 en 120 bl.

Toen wij in dit zelfde Tijdschrift (Jaargang 1837, bl. 217) de *Bijdragen tot de Staatshuishoudkunde en Statistiek* aankondigden, welke de Heer WTTEWAAL in 1836 begonnen was uit te geven, konden wij niet onopgemerkt laten, dat voor zulk een Werk, hoe nuttig ook, in ons Land luttel aanmoediging bestond; ons Land is zoo klein, en voor wetenschappelijk politieke onderwerpen is zoo weinig belangstelling, dat menig beoefenaar van die vakken genoopt wordt te zwijgen, terwijl hij, in een ander Land levende, met vrucht tot opbouw der Wetenschap en tot hare toepassing zoude bijdragen. Het Werk van den waardigen WTTEWAAL werd door zijnen dood (in Julij, 1838) afgebroken; één Deel en het eerste Stuk van een tweede waren verschenen, en gedurende eenigen tijd scheen het, dat niemand het waagde dit Werk te vervolgen. Na drie jaren zien wij toch het boven aangekondigde *Tijdschrift* te voorschijn treden, en wij mogen het begroeten als de voortzetting van de Bijdragen des Heeren WTTEWAAL en van de Werken van gelijken aard, welke reeds waren voorafgegaan. Eere zij den Heer SLOET TOT OLDHUIS, welke zich door de groote zwarigheden niet laat terughouden; tijd en krachten besteedt, om zijnen landgenooten nuttig te zijn, al is het ook met geldelijke opofferingen, juist het tegenovergestelde van dat, wat elders aan de Schrijvers ten deel valt. Mogt hem dan ook de edeler belooning althans niet ontbreken, en mogten de Nederlanders van de gelegenheid, om veel gewigtigs te leeren en te vernemen omtrent de gemeenschappelijke belangen der natie, vlijtig gebruik maken! Het is niet mogelijk, dat zich eene verstandige en

verlichte openbare meening bij ons vorme, indien niet wetenschappelijke kennis ten grondslag gelegd wordt. Daardoor alleen kan de Regering, waar zij het goed voorheeft, ondersteund en bevestigd, en waar zij van den regten weg afdwaalt, daarop teruggebragt worden.

Het is uit dit oogpunt vooral, dat wij dit Tijdschrift verlangen aan te bevelen; het is een vaderlandsch belang, en slaagt de edele Schrijver, vindt hij aanmoediging, valt het zaad, dat hij uitstrooit, in vruchtbare aarde, dan is het nut, dat daaruit kan ontspruiten, onberekenbaar.

Wij willen met weinige woorden den inhoud eenigzins doen kennen.

Aan het hoofd van elk der drie Stukken vindt men een doorgaand opstel, bevattende de *Grondtrekken der Staatshuishoudkunde*. Het munt uit door duidelijkheid en zuivere taal. Wanneer het voleindigd zijn zal, want er ontbreekt nog veel aan, zal de Lezer, die min bekend is met deze Wetenschap, wèl doen, het geheel te lezen en herlezen, als inleiding voor al het overige. Het is ons oogmerk niet in kritiek te treden omtrent enkele punten, waarin wij welligt van den Schrijver zouden verschillen. Wij doen dit te minder, omdat dit opstel nog onvoltooid is, en tevens, omdat de uitkomsten geen merkbaar verschil opleveren. En dit is een algemeen verschijnsel in deze Wetenschap, dat niet onbelangrijk is, namelijk dat verre de meeste van hare beoefenaars, hoewel zij in sommige opzigten niet overeenstemmen, welke uit een wetenschappelijk oogpunt nimmer onverschillig zijn, evenwel wat de uitkomsten betreft, en de toepassing op de werkelijkheid, bijna geene uiteenloopende gevoelens meer aankleven. Het zijn zeldzame uitzonderingen, waarvan men dit zeggen kan.

Tot de algemeene theorie behooren ook eenige overgenomene Stukken: *Inleiding tot de staatshuishoudkundige lessen van den Hoogleeraar* EMERY. Deze lessen zijn gegeven te *Lausanne*, en de Hoogleeraar is van *Maltha* geboortig. De Heer S. merkt zelf op, dat hij niet volkomen kan deelen in de geschiedkundige beschouwingen van den Heer E., en dat deze ‘weleens te veel aan het weelderige vernuft, zijnen landaard eigen, toegegeven heeft,’ bl. 34. Er zijn werkelijk eenige gewaagde en onjuiste stellingen in dit opstel, dat voor het overige van het vernuft en van de edele gezindheid van den Malthezer Hoogleeraar getuigt. Wanneer hij b.v. beweert, dat de Drukkunst aan de monniken de gelegenheid, om werkzaam te zijn, zoude ontnomen

hebben, en zegt: ‘De Drukkunst is het eerste nieuwe werktuig, hetwelk in eene maatschappij ingevoerd wordt, waarvan de inrigting met elk werktuig onbestaanbaar was.’ .... ‘De Afschrijvers, wier bestaan het vernietigt, waren de laatste werklieden der Kerk. Van dit oogenblik af waren de Kloosters tot de ledigheid veroordeeld’ (bl. 64), zoo is dit geheel onnaauwkeurig. Indien de monniken nog geletterde en vlijtige mannen geweest waren, zouden zij Drukkers geworden zijn, en daardoor meer werk, dan te voren door het afschrijven, gevonden hebben. Is het niet wat onvoorzigtig, om een fraai geschreven Stuk over te nemen met al de onjuistheden, en aan den Lezer over te laten, om zelf te onderscheiden, wat hij verwerpen moet?

Verder: *Over de belangrijkheid der Staatshuishoudkunde voor het geluk der Volkeren*, door Miss HARRIET MARTINEAU. Deze begaafde vrouw, welke de Heer S. de Muse der Staatshuishoudkunde noemt, is bij ons nog minder bekend dan hare landgenoot Mistriss MARCET, welker Geschriften toch ook veel te weinig gelezen worden.

Als bijdrage tot de historie der Wetenschap, geeft de Schrijver eene vertaling van XENOPHON'S *Geschrift over de inkomsten van Athene*. Dit is een der merkwaardigste Stukken over Staatshuishoudkunde, welke uit de Oudheid tot ons gekomen zijn, en met regt merkt de Heer S. op, dat men het bij de Schrijvers over de historie der Staatshuishoudkunde veelal niet vermeld vindt, terwijl zij veel minder belangrijke overblijfsels vermelden. BLANQUI voert er echter eene plaats uit aan in zijne *Histoire de l' Écon. pol*, I, 52. Men kan in dit Geschrift van XENOPHON de bevestiging vinden van eene opmerking, die niet uitsluitend in de oudheid te huis behoort, dat namelijk in de Staatswetenschappen zeer juiste verlichte denkbeelden, bij zeer verstandige mannen, tegelijk met de grootste dwalingen aanwezig waren.

Tot de Historie der Wetenschap behooren ook de *Denkbeelden van den Chineschen Wijsgeer* MENG-TSEU *over de verdeeling van den arbeid*. Dit punt van de Volkshuishoudkunde heeft in *China*, zoowel als in *Griekenland*, reeds vroeg de opmerkzaamheid der Wijsgeeren tot zich getrokken (MENG-TSEU was tijdgenoot van XENOPHON); het behoort ook tot de gewigtigste van het maatschappelijk leven. Evenwel was het ADAM SMITH, die het eerst dit onderwerp volkomen toelichtte, en de groote gevolgen, welke die verdeeling voor het welzijn van menschen

en volken heeft, naauwkeurig aanduidde. Het is bekend, dat PLATO de zonderlinge dwaling beging, om in de verdeeling van den arbeid het beginsel van regtvaardigheid te zoeken, terwijl zij ontwijfelbaar op het nut en belang steunt.

Voor de toepassing der Wetenschap komen vele Stukken voor, welke betrekking hebben tot de groote vraagpunten van onzen tijd en bijzonder ook van ons Land. Over de vrijheid van den handel, het armwezen, enz. Zeer belangrijk is hetgeen de Schrijver zegt omtrent de wijziging van ons Tarief van In-, Uiten Doorvoer, 2de St., bl. 23. Het voorstel van WILLEM IV tot opbeuring van den Koophandel, in 1751 gedaan, wordt afgedrukt en toegelicht gevonden in het 3de St., bl. 57. Met regt wordt herinnerd het goede, dat in dit voorstel te vinden is, terwijl men in ons Land gedurende eene eeuw meer schijnt teruggegaan dan gevorderd te zijn in goede inrigtingen omtrent dit gewigtig onderwerp. De aanmerkingen op de Wet van 25 Januarij, 1817, betrekkelijk de zoogenaamde octrooijen van uitvindingen, 3de St., bl. 50, zouden nog met vele andere kunnen vermeerderd worden, want het is alsof men er zich bij ons op toegelegd had, dergelijke Wetten zoo slecht mogelijk te maken.

Een onderwerp, waar de toepassing van de gezonde regelen der Staatshuishoudkunde met die van de beginselen van zedeleer en godsdienst zamentreffen, konde de edeldenkende Schrijver niet onbehandeld laten. Wij bedoelen *de afschaffing der slavernij*. Hij deelt ons de treffende redevoering van LAMARTINE daarover mede, met aanmerkingen in betrekking tot onze Volkplantingen. Wij hopen, dat hij dikwijls op dit onderwerp zal terugkomen, want het is pligt en belang voor onze Natie en Regering, om niet langer een zoo groot kwaad met onverschilligheid aan te zien.

Zeer merkwaardig is het Stukje, voorkomende in het 2de St.: *Het misbruik van sterken drank, geene oorzaak, maar gevolg*. De opmerking van den Schrijver is juist, dat de armoede dikwijls tot dat misbruik voert; zij wordt onder andere door de Geneesheeren bevestigd, die bijzonder in de gelegenheid zijn, dit op te merken. Doch wij twijfelen, of hij de stelling niet te algemeen maakt: het misbruik van sterken drank is waarschijnlijk nog menigvuldiger oorzaak dan gevolg.

De overige Stukken zijn meer betrekkelijk tot de Statistiek. Deze Wetenschap was vroeger in ons Land veel meer en beter beoefend dan later. De Schrijver herinnert in het 3de Stuk aan

EVERARDUS OTTO, welke te *Utrecht* aan de Hoogeschool, vóór ruim honderd jaren, de Statistiek grondig en kritisch voordroeg, zoo als uit zijn Handboek blijkt. Het is vreemd, dat dit onderwijs op dien welgekozen' weg niet is voortgegaan. Vóór weinige jaren nog werd het geheel verwaarloosd.

Eene schets van de *arbeidzaamheid en den welstand der arbeidende klasse in Noord-Amerika* is aan de Brieven van MICHEL CHEVALIER ontleend, 2de St., bl. 65. Dit is juist datgene, waardoor zich de toestand van dit nieuwe volk zoo gunstig onderscheidt.

Over de voortgangen en volmaking der *ijzeren wegen* in *Engeland*, 3de St., bl. 18.

Voor de Statistiek van ons Land: *Statistieke beschrijving van Zwol*, 1ste St., waarvan wij het vervolg te gemoet zien.

Proeve eener *Statistiek der Heidevelden op de Veluwe* op den 1sten Januarij, 1842, door den Heer L.A.J. SLOET TOT OLDHUIS, in het 3de St. Zij is genomen uit het jaarlijksch Verslag, dat door de Heeren District-Commissarissen aan het Provinciaal Gouvernement wordt ingeleverd. De belangrijkheid van deze mededeeling, die in hare soort nieuw is, doet het betreuren, dat de meeste Stukken van dien aard in ons Land geheel verborgen blijven. Mogt men door dit voorbeeld opgewekt worden, om ze ten nutte der Wetenschap, en in het belang van de Regering zelve, meer bekend te maken. Het Tijdschrift van den Heer S. biedt eene zeer geschikte bewaarplaats daartoe aan.

In hetzelfde Stuk vindt men eenen *Staat der ingezetenen voor de loting der nationale militie in* 1841 *en* 1842, *met aanduiding, hoevelen hunner lezen en schrijven of alleen lezen kunnen, in het District Veluwe, Provincie Gelderland*. Ook deze opgave is nieuw en uiterst belangrijk. Het ware te wenschen, dat jaarlijks, en voor het geheele Land, zulke Staten bekend gemaakt wierden. Zij behooren tot de beste middelen, om over den toestand van het volksonderwijs te oordeelen, en behoorden gevoegd te worden bij het verslag over het onderwijs, dat aan de Staten-Generaal jaarlijks wordt gegeven. Men kan daaruit den uitslag van het onderwijs beter zien, dan uit de opgave van het getal der kinderen, die ter school gaan. Op 751 lotelingen waren er in 1841 174, die noch lezen, noch schrijven konden, en 41, die lezen, maar niet schrijven konden; - in 1842 bedroeg op 806 lotelingen het eerste getal 190, het tweede 33. Hieruit alleen ziet men, dat, in dit District althans, het

volksonderwijs nog ver af is van de gewenschte algemeenheid bereikt te hebben. Hoe belangrijk zoude het zijn, hieromtrent over al de gedeelten van ons Land te kunnen oordeelen!

Zeven boekbeoordeelingen vindt men ook in deze drie Stukken, waaronder wij bijzonder aanbevelen die van de Werken van den Heer LUTTENBERG en anderen over het Armwezen, waarin de beoordeelaar vele eigene opmerkingen mededeelt, en dikwijls van de wijze van zien der Schrijvers verschilt.

Wij behoeven omtrent de schrijfwijze van den Heer SLOET niet uit te weiden; deze munt doorgaans door helderheid en goede taal uit, en wij mogen er bijvoegen door eene sierlijkheid, welke ons herinnert, dat de vlijtige beoefenaar van de Staatsen Regtswetenschappen tevens Dichter is.

Wij eindigen met den wensch te herhalen, dat het den Schrijver bij voortduring niet aan lust en moed moge ontbreken; aan stof zal hij steeds overvloed hebben, en dat zijne landgenooten het nut van zijnen arbeid mogen erkennen, en van de gelegenheid gebruik maken, om zoo veel belangrijks en voor de toepassing gewigtigs op eene zoo onderhoudende wijze te leeren.

Utrecht, Julij, 1842

J. ACKERSDIJCK.

De landverhuizers naar Texas. Historisch-Romantisch Verhaal uit den jongsten tijd. Door *H.E.R. Belani*. Te Groningen, bij R.J. Schierbeek, Junior. 1842. Twee Deelen in groot 8°.

H.E.R. BELANI behoort tot de tallooze navolgers van WALTER SCOTT, wier schriften meer de verdiensten des Meesters, dan de hunne doen uitkomen. Echter heeft ook hij de zijne, welke voornamelijk in weelderigheid van fantasie en talent van voorstelling bestaan. ‘Hij zou iets uitmuntends kunnen leveren,’ beweert een Duitsch Criticus, ‘als de eerste hem niet tot overdrijving van karakters en situatiën verleidde, als het laatste....’ - doch genoeg over den Schrijver, die ons toeschijnt ditmaal, wat zijne stof betreft, een' gelukkigen greep te hebben gedaan. En nu de uitwerking? Men heeft over de Historische Romans, en het nadeel, dat zij aan de Geschiedenis toebrengen, reeds zoo tamelijk alles gezegd, wat er van te zeggen valt; liever dan

daarover op nieuw uit te weiden, gaan wij onmiddellijk over tot de uitvoerige beschouwing van dit, in vele opzigten merkwaardige, Boek.

De Vrijheer VAN ADLER, een echt vertegenwoordiger der Aristocratie, in haren strengsten vorm, valt, bij het meer en meer veld winnen der vrijzinnige denkwijze, in ongenade bij den Duitschen Vorst, wiens eerste en oppermagtige Minister hij, gedurende eene reeks van jaren, is geweest. Hij neemt onmiddellijk het besluit zijn ondankbaar Vaderland en het gedurig meer en meer verbasterende en liberale *Europa* te verlaten; maar waarheen? De Huisdoctor WURM, een ijverig natuuronderzoeker, nu teleurgesteld in zijne verwachting van eens Lijfarts van den Vorst te worden, wordt geraadpleegd, en raadt dadelijk, gedreven door zucht voor de Wetenschap, *Amerika* aan; doch de berigten, welke hij zoowel van de Vereenigde Staten van *Noord-* als van de Wisselzieke van *Zuid-Amerika* gehoord had, schrikken niet alleen den Vrijheer, maar ook zijne zuster, eene reeds bejaarde, maar, houdt mij de volksuitdrukking ten goede, vrij manzieke weduwe, geheel van de reis derwaarts af. Nogmaals dus waarheen? Op de vraag des Vrijheers, waar ergens ‘een fraai, vruchtbaar Land “ligt,” waar een rijk man zich een gebied, zoo groot als een Vorstendom of Koningrijk, koopen kan, om daar, door middel van eene kolonisatie in het groot, eene nieuwe onbevlekte Monarchie te grondvesten, de stichter eener nieuwe Dynastie te worden, waartoe hij, als Edelman van ouden beroemden huize, als door Gods genade zou geroepen zijn,’ wordt *Texas* genoemd, en, na eenig overleg, besluit de Exminister, met de zijnen derwaarts te trekken, om er eene nieuwe Kolonie aan te leggen, en met der tijd, wie weet het? misschien Keizer te worden van een nieuw Rijk.

Zijn zoon ROBERT weigert echter, uit hoofde van de in *Texas* nog gedoogden slavenstand, mede te gaan; hij maakt zijn moederlijk erfdeel te gelde, en aanvaart dadelijk de reis, om zich naar *Mexico* in te schepen, waar de menschenrassen gelijk zijn.

De Vrijheer zet zijn plan door, koopt eene uitgebreide landstreek in *Texas* aan, en werft in de Rijnprovinciën een aantal landverhuizers, die naar *Havre* gezonden worden, om van daar, met eene Engelsche brik, de reis aan te nemen. Hij zelf begeeft zich met zijne zuster, zijne dochter ANGEROSE en Doctor WURM eerst naar *Parijs*, tot het aankoopen van onderscheidene benoodigdheden, waaronder niet weinig voor het toilet en huis-

raad van de Barones, en vervolgens mede naar *Havre*, van waar de reis wordt ondernomen.

Nog op Europeschen bodem ontmoet de Vrijheer de eerste van de reeks van teleurstellingen, welke later zijn lot zijn, daar hij, ten gevolge der onderhandelingen met de Fransche Staatsdienaren, genoopt wordt het denkbeeld, van voor zieh zelven een klein Koningrijk in *Texas* te grondvesten, geheel te laten varen. Intusschen daagt voor hem fluks eene andere hoop: - een nieuw Rijk te grondvesten, eenen, zoo mogelijk onmondigen, Europeschen Prins op den troon te roepen, om dan zelf, als eerste Minister, *de facto* onbeperkt Monarch, het bestuur in handen te nemen.

In deze streelende verwachting aanvaardt de Vrijheer den togt met zijne landverhuizers, wier aantal nog onverwacht vermeerderd wordt door eenen Franschen vlugteling, een hevig Republikein, van poging tot koningsmoord beschuldigd, die zich op het schip had verscholen, en, ondanks de *Gendarmes*, welke bereids aan boord zijn en den vlugteling ontdekt hebben, op het vaartuig blijft, en zelfs in het gezelschap des Vrijheers wordt opgenomen. Dit is de jeugdige MIRABEAU NAPOLEON BONAPARTE HAMAR, mede een hoofdpersoon des Romans, met wien wij het alzoo van belang rekenden onze Lezers bekend te maken.

De reis gaat eerst op *Havana*, om slaven voor de nieuwe volkplanting aan te koopen, alwaar de Vrijheer aan eene opene tafel den Generaal AUSTIN, den Overste WARTON en den President van *Texas*, ARCHER, ontmoet, uit de Mexicaansche gevangenis teruggekeerd, en van wien de Vrijheer eene schets der geschiedenis van *Texas* ontvangt, die niet weinig toebrengt, om de droombeelden, waarmede hij zich vleide, in rook te doen verdwijnen. - De togt wordt echter voortgezet met de *Eglantine*, benevens eene stoomboot voor de slaven. In eenen orkaan worden de beide vaartuigen van elkander gescheiden, en de brik des Vrijheers strandt op het rooverseiland *Galvestone*, alwaar zij in het grootste levensgevaar verkeeren, doch gelukkig, door eenen aanval van een Mexicaansch eskader, gered worden.

Op eene Amerikaansche stoomboot, waarmede verder de reis voortgezet wordt, de rivier *Jacynthos* opwaarts (in plaats van de *Brazos*, aan welker oever de aangekochte landen des Vrijheers gelegen zijn), ontmoet hij den Overste HOUSTON, die hem een uitgebreid, maar ontmoedigend verslag geeft van den tegenwoordigen toestand des Lands, en verhaalt, dat de stoomboot met de slaven, onder bevel van HAMAR, te *New-Orleans*

is binnengeloopen, alwaar deze de slaven heeft gewapend, tot bijstand van *Texas* tegen eenen gedreigden aanval der Mexicanen.

Men bereikt het doel des togts, 400 Engelsche mijlen de rivier opwaarts, volgens contract van den Amerikaanschen Kapitein met zijne Reeders, en de volkplanters worden aan land gezet. Maar wat nu? Deze bevinden zich op eenen grooten afstand van de *Brazos*, en de reis derwaarts, door de Prairie, levert bijna onoverkomelijke zwarigheden op. De landverhuizers weigeren, op aanstoken van eenen zendeling en eenen verloopen' advokaat, den togt te ondernemen, en verklaren, eens in het land der vrijheid aangekomen, het met den Vrijheer geslotene contract voor vervallen. - Met achterlating van het kostbare huisraad en andere goederen, tot innige grieve van de Barones, waagt de Vrijheer met de zijnen, vergezeld door den Overste HOUSTON en diens gewapende manschappen, de moeijelijke reis door de Prairie te voet, en bereikt, na vele wederwaardigheden en bezwaren, met bijstand van den Indiaanschen stam der *Camanchos*, onder welken HOUSTON langen tijd heeft verkeerd, de stad *San Felipe de Austin* aan de *Brazos*.

De verkoop der landen, door *Mexico* aan den Vrijheer, wordt door de Texaansche Overheden niet erkend, en deze begeeft zich naar *San Antonio de Berar*, dat nog in de magt der Mexica nen is, en door de Texanen belegerd wordt. Hier zit HAMAR, wiens slavenkorps, op de belofte van vrijheid door de Mexicanen, is overgeloopen, gevangen, om den volgenden dag te worden doodgeschoten. ANGEROSE bevrijdt hem van zijne ketens; het gelukt hem te ontvlugten, en eenige dagen later nemen de Texanen, onder zijne aanvoering, de stad en het fort *Alamo* is. De stad wordt zwak bezet gehouden, en weldra door den President SANTA ANNA, die met een Mexicaansch leger tegen *Texas* oprukt, weder vermeesterd. De zoon des Vrijheers is een der Adjudanten van den President, en wordt dus voor eenen korten tijd met de zijnen vereenigd. Evenmin als door de Texanen, wordt intusschen door SANTA ANNA de koop des Vrijheers erkend, die met de zijnen de vlugt neemt, om zich te ontslaan van des President's aanslagen op de eer van ANGEROSE. De oorlog wordt voortgezet; de Texanen verbranden hunne steden en wijken gedurig tot de *Jacynthos*, alwaar men eenen beslissenden slag levert, waarin het Mexicaansche leger geheel verslagen wordt, en hamar, die in de Vereenigde Staten een ruiterkorps heeft gevormd, zoowel als de zoon des Vrijheers, thans tot de Texanen overgegaan, uitmunten.

Inmiddels verdwijnt ANGEROSE. De Vrijheer gaat met zijne zuster de Prairie in, om haar op te sporen, en ten slotte vinden wij hem weder in eene boersche woning aan de *Brazos*, a' waar later alles zich weder vereenigt, en de zaken een goed einde nemen.

Na deze vlugtige schets, in welke wij, om niet te wijdloopig te worden, de lotgevallen van ROBERT en vele andere bijzonderheden opzettelijk onaangeroerd hebben gelaten, zullen wij in eenige bijzonderheden treden omtrent de uitvoering.

De geschiedenis van den opkomenden Staat *Texas*, eene der hoofdideeën, meenen wij, van den Schrijver, is zeer goed voorgesteld. Wel geven de beschrijvingen aanleiding tot eenigzins gerekte gesprekken; maar BELANI heeft zorg gedragen, die zoodanig af te wisselen, dat zij niet vervelend worden. Alleen bij de schildering van den veldtogt der Mexicanen in *Texas* valt het eenigzins moeijelijk de historische waarheid van de verdichting te onderscheiden.

Uitmuntend is de voorstelling van de wijze, hoe zoowel de Vrijheer, als zijn zoon en zijne zuster, langzamerhand de begoochelingen, waarmede zij zich opwonden en vleiden, zien verdwijnen; hoe de naakte wezenlijkheid tegen de bedriegelijke voorstellingen afsteekt, en het ten slotte blijkt, dat hetgene zich op verren afstand zoo schitterend vertoont, van nabij gezien, dien glans verliest. Onwillekeurig komt men tot de overtuiging, dat het, wat men ook van het verouderde *Europa* zeggen moge, elders niet beter is, en men vooral geene pas ontluikende Staten behoeft op te zoeken, om aldaar rust en geluk te vinden.

Texas tot dat einde, zelfs voor een oogenblik, te kiezen, verraadt den Duitscher; want wie weet ten onzent niet, dat in de Vereenigde Staten van allen, die, om welke reden dan ook, verdwenen zijn, gezegd wordt, dat zij een afscheidskaartje hebben gezonden, met de letters:

G. T. T. (*Gone to Texas*; vertrokken naar Texas.) Wij laten onze kennissen van dien aard eene onmogelijkheid doen, door eene reis met de Noorderzon!

Doch terug tot het Boek.

Alles behalve spaarzaam met incidenten, heeft de Schrijver zijn Werk daarmede veeleer overladen, zoodat de indruk van het eene naauwelijks verflaauwd is, alvorens weder de aandacht der Lezers op een ander gevestigd wordt. Dit is vermoeijend, en veroorzaakte, dat, ons althans, deze Roman bij eene eerste le-

zing veel minder beviel, dan bij eene tweede (welke wij gerust een' ieder durven aanraden). Intusschen treffen wij vele levendige en schoone beschrijvingen aan. Wij noemen onder andere den opstand der roovers van *Galvestone*, op het vernemen van den dood huns aanvoerders, alsmede diens terugkomst en de herstelling der orde, door een vreesselijk gerigt over de opstandelingen; de overrompeling van *San Antonio de Berar*, het gevecht in de stad en de vermeestering van het fort *Alamo*, zoowel als de herneming van die sterkte door de Mexicanen; het verbreken der overeenkomst met, en het doodschieten der bezetting van *Golias*; het in brand steken der Texaansche steden; den slag aan de *Jacynthos*, en zelfs het gevecht van de brik der landverhuizers tegen de roovers onder LAFITTE (over de zeezaken intusschen nader). Zeer karakteristiek zijn de beschrijvinvingen van de ledig blijvende gezelschapszaal des Vrijheers, op den avond van zijne afzetting (waarmede de Roman, vrij doelmatig, wordt aangevangen); van het gros der landverhuizers, met den zendeling, die, om vrijen overtogt te genieten, aan den togt deel neemt; van de visitatie der brik te *Havana*; van de open tafel aldaar, met hare gasten van verschillende natiën en betrekkingen; van het bedrog des Amerikaanschen stoomboot-kapiteins, wiens eenig doel is *to make money*, zonder op de middelen te zien (waarvoor hij echter later, in een tweegevecht met den zoon des Vrijheers, door den dood boet); van den angst en de verlegenheid der Barones, bij het achterlaten van hare kostbare goederen aan de *Jacynthos*; van de Godsdienstoefening te *San Felipe de Austin*, en over het algemeen van de handelingen der uit de Vereenigde Staten afkomstige Texanen, vooral van het belegeringscorps voor *San Antonio de Berar*, en veel meer nog, dat wij den Lezer zelven overlaten.

Vrij vervelend is intusschen het gedurig verlieven van schier alle handelende personen op ANGEROSE; alleen om der afwisseling wille zouden wij eene Mexicaansche hebben bemind; HAMAR, die ten slotte haar echtgenoot wordt, *passe pour lui*, maar, HOUSTON, COS, TRANIS, SANTA ANNA, ze zijn allen dol op haar, ofschoon alleen de eerste en laatste verliefdheid eenigen merkbaren invloed op den loop des verhaals uitoefent.

Ergerlijker is het echter, dat de Schrijver zich niet onthouden heeft van te spreken over zaken, waarvan hij klaarblijkelijk niets verstaat; de liefde *o'est l'affaire de tout le monde*, maar zeevaart eischt kennis. Gruwel volgt op gruwel; b.v. er

worden van de *Eglantine*, na door eene stoomboot uit de haven gesleept te zijn, twee *ligte* plechtankers *uitgeworpen*, terwijl de zeilen *gereefd* blijven, om het gezelschap des Vrijheers af te wachten, die *voor* in de sloep staat, welke aan *bakboord* aanlegt. De jagt der *Gendarmes* op HAMAR, die, schoon alles behalve zeeman, zich van den boegspriet laat afvallen, en door de kajuitramen weder aan boord komt, is weinig minder dan belagchelijk. Verder lezen wij van *staatskajuit, achterdek, schansvoordek, hoofdmast*; van het reven van enkele zeilen, terwijl de marszeilen en eenige *stargen* worden aangenomen; van de zonnetent der eerste kajuit; van een zeil te loever *onder* den wind; van eenen schoener, die *vijftig* riemen toelegt; van den kreet: *alle man boven*, welke op een schip slechts in oogenblikken van *groot gevaar* wordt gehoord; van den *kleinen* mast eens schoeners; van eenen *twaalf* ponder, later in een' mortier veranderd, aan boord eener koopvaardijbrik, die een *statige driedekker* is; van eenen *wenteltrap* aan boord, waardoor men te land komt - raad eens! - in het *wacht*huisje; van luitenants en van eene schiemansgeer op eenen koopvaarder; van den grond der wending, voor gierende touwen en kluiver, en het deels verkorten, deels vastmaken van stangen en ra's; van het over boord *wasschen* van eenen man, en wat dergelijke *non-sense* meer zij; maar vooral is onbegrijpelijk, hoe de *Eglantine*, die bij den orkaan *Oost* voorlag, van *Havana* komende, op *Galvestone* stranden kon - zonder mirakel lukt het niet!

Wij vergeven den Vertaler veel gereeder enkele Germanismen, en ietwat stroefheid van stijl, dan deze flaters, waaraan niemand in het vaderland van JANMAAT zich schuldig moest maken.

Het Boek is goed gedrukt, en doet den Uitgever eer aan; alleen het Titelvignet (op beide Deelen hetzelfde) is grof, en zondigt tegen het costuum, daar de kapitein van het schip in eene officiersuniform voorgesteld wordt, terwijl toch, ook in *Engeland*, de zeeofficieren, die ter koopvaardij varen, voor dien tijd geen verlof hebben, om de montering van hunnen rang te dragen. Trots al onze aanmerkingen bevelen wij dit Boek gaarne ter lezing aan, - boeijend en leerend kan het tot nadenken opwekken.

Provinciale volksalmanakken.

1. *Noord-Brabandsche Volks-Almanah*, 1843. *Eerste Jaargang. 's Hertogenbosch*, P.R.D. MULLER. *Behalve het Voorwerk*, 128 bl. 12°.
2. *Geldersche Volks-Almanak voor het jaar* 1843. *Negende Jaargang. Arnhem*, G. VAN ELDIK THIEME. 1843. *Behalve het Voorwerk*, 200 blz. in 12°.
3. *Zeeuwsche Volks-Almanak voor het jaar* 1843. *Te Zierikzee, bij* J. VAN DE VELDE OLIVIER. - XCVI en 128 blz. in 12°.
4. *Utrechtsche Volks-Almanak voor* 1843. - *Utrecht, bij* L.E. BOSCH EN ZOON. - 56 en 254, blz. in kl. 8°.
5. *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 1843. - *Achtste Jaargang. - Deventer*, J. DE LANGE. 1842. *Behalve het Voorwerk*, 309 blz. in 8°.
6. *Groninger Volks Almanak voor* 1843 (*Zevende Jaargang*), *Te Groningen, bij* J. OOMKENS. - 40 en 108 blz. in 12°.
7. *Drentsche Volks-Almanak*, 1843. *Zevende Jaar. - Te Koevorden, bij* D.H. VAN DER SCHEER. *Behalve het Voorwerk*, 282 blz. in 12°.

Uit zeven onzer Provinciën ontvingen wij alzoo Volks-Almanakken, *Vriesland* heeft ook den haren, dien wij niet verder mogen aankondigen, omdat hij ons niet gewerd. Die van *Noorden Zuid-Holland* zijn niet weder verrezen, en wij betuigen hierover geene spijt. Jaarlijks vragen wij: Hoe is het mogelijk, dat zoo velé Almanakken in stand blijven? Met betrekking tot de Volks-Almanakken - over de overige zijn wij niet geroepen onze meening te zeggen, - betreuren wij zulks.

In al de aangekondigde jaarboekjes komen eenige meer of minder belangrijke bijdragen tot de Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde voor, en wij bejammeren het, dat die bijdragen nu verspreid en versnipperd voor den dag komen, en blijven bij ons meermalen geuit gevoelen, dat het beter ware, indien zij in Tijdschriften *ad hoc*, bij voorbeeld in dat van I.A. NIJHOFF, in het *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheid, enz van Utrecjt*; in het *Geschiedkundig Mengelwerk voor de*

Provincie Noord-Braband, van Dr. C.R. HERMANS, of in den *Vrijen Fries* werden opgenomen. Het overige Mengelwerk, de Dichtstukjes en Rijmpjes, zouden dan elders fortuin kunnen zoeken en ook wel vinden. Maar wij moeten niet spreken *de constituendo*, maar *de constituto usu*: - ter zake dus. -

N°. 1 is een eersteling. - Mijnheer, uw Dienaar! - uit de zeer bescheidene Voorrede blijkt, dat het voornaamste doel van den Redacteur, den Heer P.R.D. MULLER, is, om door middel van dezen Almanak ‘minder algemeen bekende voorvallen uit *Noord-Brabands Historie* mede te deelen; Oudheid en Geschiedkundige bijzonderheden in het licht te stellen en de lotgevallen van eenige tot nog toe weinig bekende verdienstelijke mannen, die in die Provincie geleefd en gearbeid hebben, te vermelden.’ Wij nemen *nota* van dit doel. De Geschiedenis van *Noord-Braband*, het oudste Hertogdom van ons Rijk, en daarom in de Grondwet de eerstgenoemde Provincie, is, zoo vóór als ná zijne vereeniging met de overige gewesten van *Noord-Nederland*, voor die gewesten, bijzonder met betrekking tot *Gelderland* en *Holland*, van geen gering belang. Die Geschiedenis is nog niet genoeg bearbeid, en het gewest bevat veel wetenswaardigs voor de beoefenaren van onze taal en oudheden. De eerste Jaargang van dit Jaarboeksken levert echter niet veel bijzonders. Het eerste Stukje, eene beschrijving dier Provincie bevattende, is grootendeels, zoo als trouwens ook eerlijk wordt erkend, overgenomen uit de *Geschieden Aardrijkskundige beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden*, door A.J. VAN DER AA. Het: *Iets over de Peel*, bevat weinig belangrijks. Meer voldeed ons dat *over het Graafschap Boxhoren*. Omtrent volksgebruiken vinden wij hier: *Kindervreugd op Palmzondag*; de *Paascheijeren en iets over derzelver oorsprong* en *Rij-Kwansel en Boksenbieren*. Het laatstgemelde kan tot bijdrage strekken tot het Werk van wijlen Mr. J. SCHELTEMA, over de *gebruiken bij trouwen, begraven*, enz. Voeg hier nu bij eene korte levensschets van Dr. JAN. INGENHOUSZ, door Dr. WAP, en iets, niet veel bijzonders, over twee Noord-Brabandsche helden (HERMAN DE RUYTER en den Kap. ter zee Jh. VAN AMSTEL), en gij hebt al het Proza, wat in dezen Almanak voorkomt; neek ik vergis mij, achteraan staan nog eenige *Anecdoten*, die zick over eene plaatsing in den *Erven Stichters* Almanak niet zouden bevreemden.

De Noord-Brabandsche Muze heeft hier twee onderwerpen uit de Geschiedenis der Provincie bezongen: SOPHIA *van Engeland*

en de *Duivelsbrug*; het laatste niet zonder verdienste; los en gemakkelijk berijmd. De overige Dichtstukjes.... nu, er moeten toch Versjes in eenen Almanak staan. Als M. niet beter *schaatsen rijdt*, dan hij het *schaatsenrijden* bezingt, blijve hij met zijne *schaatsen* van het ijs. De man zegt vrij naïf:

''s Zomers rijden kan men niet.'

Wij verwijzen hem naar het Stukje: '*op schaatsen rijden in den zomer*,' geplaatst op bl. 163 van den *Groninger Volks Almanak*.

Maar wij willen dezen *eersteling* niet hard vallen. Welligt blijft hij een eenig kindje, en daarmede, zegt men, zijn de ouders gek. Doch wie weet, welk een fiksch kind er het volgende jaar voor den dag komt.

Het thans door ons aangekondigde is over het geheel te middelmatig, om er goed of kwaad van te zeggen.

N°. 2 is grootendeels een vreemdsoortig mengelmoes van veelal flaauwe, nietsbeduidende rijmen, en dorre uittreksels uit oude Archieven. De laatste, waartoe wij brengen de *vehede brief tusschen den Heer* HERBERN VAN PUTTEN *en de Stad Elburg, het Memorial van feytelijkheden*, door HERMAN DE VOS *gepleegd*, en *de uittrekkels uit de Stads keure- of Resolutieboek van Elburg*, behooren voorzeker niet in eenen Volks-Almanak. Zij kunnen belangrijk zijn voor den beoefenaar der Vaderlandsche Oudheden en oude Geschiedenis; maar het algemeen, het volk, laat ze ongelezen, vooral het Volk, dat behagen schept in rijmen van M., van J.C.P., van O., van L.H. en van eene menigte naam- en letterloozen. Eenige Stukjes verdienen echter onderscheiding. Hiertoe brengen wij *Heumen, Malden* en *Groesbeek*, door J. VAN SCHEVICHAVEN (een vervolg); *de Nederbetuwe in* 1538 en *een blik op de Geschiedenis der Dicht- en Tooneelkunst in Gelderland*, door L. PH. C.V.D.B. - Die blik is niet gunstig voor dat gewest, met betrekking tot de *Poëzij*. Niet één die zick over Zanger, den naam van Dichter ten volle waardig, wordt hier vermeld. - Niet één?... ja, STARING. - Geen wonder, dat de Redacteur van dezen Almanak dan ook heeft gepoogd aan dien zinrijken Dichter hulde toe te brengen. - Maar *rijken is geen berijken*, en zijne pogingen zijn in ons oog mislukt. - Het *iets over Mr*. A.C.W. STARING, hier *een Fragment* genoemd *uit eene Redevoering van Mr*. C.P.E. ROBIDÉ VAN DER AA, liet ons hart koud. Gelukkig, dat wij STARING uit zijne Gedichten kennen; die Gedichten zijn eene betere eerzuil voor den ontslapene, dan de hulde, hem hier toegebragt. *Kent* de

Lofredenaar die Gedichten wel? Wij vragen niet, of hij ze niet wel gelezen heeft; misschien heeft hij ze wel herhaalde malen aan anderen voorgelezen! - dat vult eene spreekbeurt en doet effect! Maar of hij ze zoodanig kent, dat hij in den geest, het doel en de strekking is doorgedrongen? - Of hij ze begrijpt? of hij ze voelt? - De Recensent van STARING'S Gedichten, in den eersten Jaargang (1837) van dit Tijdschrift, toonde ze te begrijpen en te voelen, en bragt aan den toen nog in leven zijnde Dichter grootere hulde, dan wij tot dusverre na zijnen dood hem hebben zien toebrengen. Wij vernemen op blz. 191 van dit Jaarboekje, in eene aanteekening onder eenige dichtregelen van den Hoogleeraar B.H. LULOFS op STARING, dat ons weldra te wachten staat een uitvoerig levensberigt en beschouwing der verdiensten van *Gelderlands* grootsten Dichter; de taak is in goede handen. - Wat toch heeft den Heer LULOFS, of den Redacteur bewogen, om in eene aanteekening op bl. 192 den Lezer te berigten, dat HUYGENS, bij wien STARING hier wordt vergeleken, is *de beroemde oudhollandsche Dichter* CONSTANTYN HUYGENS? Zou hij, die van hen deze aanteekening heeft geplaatst, in ernst vooronderstellen, dat de Lezer dit niet wist? - Zoo de aanteekening van den Redacteur komt, maakt hij geen kompliment aan zijn publiek, aan het *Geldersche Volk*. - Maar wij mogen van STARING nog niet afstappen. Men heeft in dit Boeksken, bl. 122, herdrukt *de Zang bij de Weende* van dien Dichter. In eene aanteekening aldaar wordt opgegeven, dat dit stukje in de Dichtoefening, bij A. VAN ELDIK te *Zutphen* in 1791 uitgegeven, te vinden en *sedert nimmer herdrukt is*. Eene vriendelijke hand heeft ons aangetoond, dat dit laatste onjuist is, en ons doen opmerken, dat die *Zang*, in het 2de Deel der *Gedichten* van STARING, in 1820 te *Zutphen* uitgekomen, op blz. 82 wordt gevonden, echter geheel omgewerkt en verbeterd. Dat in de laatste uitgave van STARING'S Gedichten, te *Arnhem* in 1837 uitgekomen, op bl. 150 van het 3de Deel duidelijk te lezen staat, dat de Dichter alleen den slotregel van den *Zang bij de Weende* wenschte te behouden. - Dezelfde hand voegde er bij: ‘Het is de vraag, of men STARING'S nagedachtenis eene dienst bewijst, door te herdrukken wat na lang beraad en vlijtig omwerken door hem zóó bepaald is verworpen, dat hij zelfs de exemplaren der *Dichtoefening* en der *Eerste proeven in Poëzij* heeft opgekocht en vernietigd, waardoor die beide bundeltjes dan ook zelden voorkomen, of het moest zijn in *eene zoo rijke en keurige Verzameling van Nederlandsche Dichters, als wij uit*

den Gelderschen Volksalmanak leeren, dat Mr. C.P.E. ROBIDÉ VAN DER AA *bezit.*

Welk verschil er is tusschen het Stukje, zoo als STARING het in 1791 liet drukken, of zoo als hij het in 1820 voor het laatst omgewerkt uitgaf, ziet men door beide (naast) elkander te stellen: het eerste is toch nu door den Gelderschen Volksalmanak opgenomen, anders hadden wij, met den Dichter, beide laten rusten:

Zang bij de weende.

Nein, nirgends scheint doch unsers Herrgotts
Sonne
So mild als da, wo sie zuerst mir schien.
Wiet. Oh.

Al straalt gij, blijde Daggezant,
Met uwe gouden krone,
Al straalt gij schoon op 't verre Land,
Waar ik als vreemdling wone,
Zo hel als boven 't Vrij Gebied,
Waarin ik wieg en erve liet,
Zo hel is hier uw purpur niet!

Gij beekjes, laat de morgengloor
Op uwe baren spelen;
Uw murmlen moge 's wandlaars oor
Aan 't bloeiend oever strelen,
Zo rein als in het Vrij Gebied,
Waarin ik wieg en erve liet,
Zo rein is hier uw zilver niet!

De weêrklank voege, o nachtegaal,
Nog zoetheid bij uw' zangen,
Een tortel moge uw schelle taal
Met zagt getreur vervangen,
Zo zoet als in het Vrij Gebied,
Waarin ik wieg en erve liet,
Zo zoet is hier uw juichtoon niet!

Wien dankbre Trouw in 't harte gloeit,
En Neêrlands Bloed in de ad'ren,
Dien voigt waar 't Lot hem elders boeit
De woning zijner vad'ren,
Zijn boezem heigt naar 't Vrij Gebied,
Waarin hij wieg en erve liet,
En Eden zelf bekoort hem niet.
- 88

Zang bij de Weende, in 't Hanoversche.

Gij Dal, waar vroeger lente bloeit,
Omheind van elzenrijzen,
Het oord, dat mij als vreemling boeit,
Moog vrij uw schoonheid prijzen;
Zoo frisch als in dat klein Gebied,
Waarin ik wieg en erve liet,
Zoo frisch groent hier het loover niet.

Vloeit, Beekjes, van den morgengloor
In 't kronklig bed doorschenen;
Bepeinzing wende 't zwervend spoor
Naar uw gemurmel henen;
Zoo blank als in dat klein Gebied,
Waarin ik wieg en erve liet,
Zoo blank is hier uw zilver niet!

De weêrgalm huwe, o Nachtegaal,
Zich lieflijk aan uw zangen;
En tortel kome uw schelle taal
Met zacht getreur vervangen;
Zoo zoet als in dat klein Gebied,
Waarin ik wieg en erve liet,
Zoo zoet zijn hier uw toonen niet!

Wien Neêrlands grond het leven gaf,
Gedenkt alom dien zegen;
Hij draagt niet lang den pelgrimsstaf,
Of zucht het weêrzien tegen.
Hij snelt terug naar 't klein Gebied,
Waarin hij wieg en erve liet;
En Eden zelf herwenscht hij niet.'
1788

N°. 3 munt weder boven alle uit door zijn Voorwerk; waar-

onder wij aantreffen Maandelijkschen Stand der voornaamste Planeten, gedurende het jaar 1843, en iets over de Zon, beide door H.M.C. VAN OOSTERZEE. Gezegde Heer heeft aan de Redactie van dit Tijdschrift, en deze wederom aan ons, verzocht te doen opmerken, dat op bl. LXXVI, reg. 10 en 11, door het uitvallen der gezette woorden na het corrigeren der revisie, in het laatstgemelde Stukje volkomen onzin is ontstaan; dat die beide regels moeten gelezen worden: ‘fout van 1 seconde in de waarneming (1/324000 van eenen regten hoek), eene vergissing nopens den zonafstand geeft van 1 millioen mijlen.’ - Het zij zoo. Voor de Geschiedenis en Oudheid van het gewest vindt men hier een uitvoerig en goed gesteld Stukje, *over het voormalig Nonnenklooster Jerusalem* te *Biesselinge*, door Dr. E.B. SWALUE; een kort *iets over het Klooster Zion*, door A. MOENS VAN BLOIS, en *iets over eenige zware branden* in *Zeeland*, door gemelden Heer VAN OOSTERZEE. - Verder bevat het Mengelwerk eene beschrijving van *het Badpaviljoen te Domburg*, eene Verhandeling, vertoog of zoo iets *over de verkeerde schaamte*, en eene voorlezing *over liberaliteit*, wijders eenige Dichtstukjes, van welke niet één ons bijzonder trof. Over het geheel kunnen wij niet zeggen, dat het *Mengelwerk* van den *Zeeuwschen Almanak* dit jaar veel bijzonders oplevert.

N°. 4 ziet er voor eenen Volksalmanak hoogstfatsoenlijk uit, - wij bedoelen hier niet het portret van den Staatsraad, hetwelk vooraan staat, want zoo iets ziet er altijd fatsoenlijk uit, vooral in *gala*; - maar wij bedoelen uitvoering en druk. Op twee of drie na, hebben al de Prozastukjes betrekking tot de Provincie, en zijn min of meer voor de kennis van hare geschiedenis, gebruiken en oudheden belangrijk. Tot de laatste brengen wij het *iets over de Patricische Geslachten van Utrecht; de proeve ter verklaring van eenige namen van straten en gebouwen in Utrecht*; de twee Stukjes *over's Rijks Militaire Hospitaal, voorheen het Duitsche Huis aldaar; de opdelving te Wijk bij Duurstede*, enz. Tot de min belangrijke, vooral *het iets over het Graafschap, in verband met het Utrechts Bisdom*, zoo schraal als nietsbeduidend. - Onder de Gedichten lazen wij er een paar niet zonder voldoening.

N°. 5. Wij herhalen het, N°. 5 is geen Volksalmanak, en wordt slechts onder dezelve steeds opgenomen, omdat *Overijssel* gelukkig tot dusverre geenen zoogenaamden *Volksalmanak* bezit. Maar de *Overijsselsche Almanak* is ons altijd welkom; wij vinden in hem steeds eenen geleerden vriend, van wien, hoe pe-

dant hij ook soms mogt zijn, wij altijd iets leeren en naar wiens omgang wij dus haken. - Van *pedanterie* is deze Jaargang zeker niet vrij te pleiten; men leze slechts de *Shákya Sinha*, doorspekt met woorden uit het *Sanskrit*, en eene harer tongvallen, het *Nuwari*, en aanhalingen van afleidingen uit het *Lithauwsch* en andere talen, en sla het oog op de *voces quaedam Newaricae, et cum aliis, et cum germanicis comparatae*. En toch zal het eerstgemelde Stukje aan hen, die met het *Budhisme*, eene *reformatie of ketterij* van het *Brahmanisme*, willen bekend worden, en het laatstgenoemde aan de liefhebbers der *linguistiek* welkom zijn. Maar voor eenen Almanak zijn beide toch in ernst te geleerd, en geleerdheid uitkramen op eene plaats, waar het niet te pas komt, is dat ook niet *pedanterie*? - Meest al de overige Stukken, in dezen Jaargang voorkomende, verdienen ruimschoots hunne plaatsing. Belangrijk voor de kennis der geschiedenis van de uitoefening van het regt in *Overijssel* en voor de geschiedenis der *Hanzen* is het Stukje van den Heer E. MOULIN, getiteld: *Kampen voor het Hanzegerigt* in de XV^{de} eeuw, uit echte Stukken opgemaakt. Plaatsgebrek verbiedt ons uitvoerig van dit Stuk gewag te maken. Zoo ook kunnen wij slechts met een woord aanstippen, dat men in dit Jaarboekje bijzonderheden omtrent *Vollenhove, Hasselt, Oldenzaal, Blokzijl*, enz., aantreft. Ook de *numismatiek* heeft hier hare bijdragen. - Er moet toch jaarlijks een Dichtstukje in dezen Almanak verschijnen; thans treft men er een in den. *Overijsselschen* tongval aan.

Indien de *Groninger Almanak* zoo voortgaat, zal hij, met weglating van het woord *Volks*, wel den naam van Almanak voor *Geschiedenis* en *Oudheid* mogen aannemen. Meest al de Prozastukjes hebben betrekking tot de *Geschiedenis* en *Oudheid* der Provincie. De Uitgever schijnt in het Voorberigt te vooronderstellen, dat dit aan zijne gewestgenooten aangenaam zal zijn. Is dit zoo, dan is het ons wel, en krijgen wij hierdoor bijdragen, die later tot opbouw eener Algemeene Geschiedenis kunnen strekken. Het getal dier bijdragen is zoo groot, en de aard derzelve zoo uiteenloopend, dat het niet wel mogelijk is van dezelve hier een verslag te geven, of dezelve te beoordeelen. Genoeg zij het te zeggen, dat hier bijna niet ééne is, welker plaatsing als ons zou zijn geweigerd. - In de Dichtstukjes steekt meer Poëzij, dan in die van al de overige aangekondigde Almanakken. En toch is dit nog niet veel gezegd.

N°. 7 heeft, naar ons inzien, voor eenen Volksalmanak al te

veel oude *authentieke Stukken*; wij kunnen ons niet voorstellen, dat dit algemeen bijval kan vinden; weinige menschen scheppen behagen in dergelijke lectuur; zelfs de oudheidkundigen en de strenge beoefenaar der geschiedenis lezen die Stukken veelal meer uit pligt en belangstelling, dan uit vermaak. - Wij vonden hier echter met genoegen het *vervolg* van *het jaar* 1672, en *Drenthe in* 1748 *en* 1749. *Iets over de weerwolven en het scheldwoord weerwolf; Bijdrage tot de Geschiedenis der Israëliten in Nederland*, en de Stukjes over *de Zeden en Gewoonten der Drenthenaren*. - De *Poëzij* is hier niet slechter, dan elders welligt hier en daar beter. Doch zij is niet uitsluitend *Drentsch*. Zoo treffen wij b.v. hier aan (bl. 239-264) een Gedicht, tot onderwerp hebbende den slag bij *Coevorden*, 1227, van Mr. J. VAN LENNEP. Wij vinden hier weder de gewone zoetvloeijendheid en gemakkelijke versificatie, welke dien Dichter zoo bijzonder eigen zijn. Wij zijn echter geene liefhebbers van soortgelijke beurtstrijdzangen, maar willen niet *subjectief* zijn. - Met veel kunst, en echter op eene wijze, die geene kunst verraadt, heeft de Dichter zijne heraldische kennis ten toon gespreid in de beschrijving der wapens van de verschillende Edelen, die ten strijd voeren. Het onderwerp is den Schrijver onzer voorouders waardig, en zou hem welligt voor een romantisch verhaal stof kunnen opleveren.

Voor de kennis der verschillende tongvallen onzer taal levert N°. 1 een paar bijdragen; N°. 5 en 6 ieder ééne.

Nu nog een enkel woord over het Prentwerk der hier aangekondigde Jaarboekjes. Behalve een paar in het Geldersche, is alles Steendruk. Het *Kasteel Vredenburg*, in het Utrechtsche, is al zeer goed uitgevoerd, en doet der Steendrukkerij van den Heer T.P. ROEST te *Middelburg* eer aan. - *Klein Duinvliet* in het Zeeuwsche en de *Legerplaats der Heidens* in het Drentsche zijn van minder allooi; *Woltersum* in het Groninger is al heel slecht. - De Gravures in het Geldersche zijn niet onverdienstelijk.

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

Anna Judson, de dienstmaagd des Heeren in Birma. Eene Levensschets, gevolgd naar het Hoogduitsch van F.A.C. Hennicke. *Uitgegeven ten voordeele van het Nederlandsche Zendeling Genootschap. Amsterdam*, P.N. van Kampen. 1842.

Het Rijk van *Birma* behoort met *Bengalen* tot die Landen van *Indië*, welke in de belangrijke Geschiedenis van de latere uitbreiding des Christendoms door de Protestantsche Zendingen bij voorkeur onze aandacht tot zich trekken. Bij doorgaans vrije prediking, vond het Evangelie daar veel ingang. De Zendelingen kwamen er in aanraking met menigen belangrijken volksstam, b.v. dien der Karenen, bij wie men duidelijke sporen van Israëlietische afkomst meent te ontdekken. De Bijbel werd door hen in het Birmansch vertaald. Hun arbeid schonk gewigtige bijdragen tot volken- en taalkennis. Wij zien daar eene reeks van hoogstbekwame Zendelingen optreden, onder welke een CAREY EN PRICE. En nadat het Britsche gezag zich in *Birma* vestigde, kreeg het Christendom daar allengs vasten voet. Reeds hierom verdient de wèl geschrevene en wêl vertaalde Levensschets van eenen der vroegere Zendelingen, welke daar arbeidden, onze aandacht. En deze is eene vrouw, even beminnelijk om haar echt vrouwelijk karakter, als eerbiedwaardig om hare moedige toewijding aan zulk eene taak; eene even getrouwe Echtgenoot en Moeder, als ijverige Dienaresse van het Koningrijk der Hemelen, die in hare woorden en werken een even eenvoudig en opregt, als warm en sterk geloof betoont, en daaraan eene innemende beschaafdheid en zachte liefde paart; eene vrouw, die eerst aan de zijde van eenen echtgenoot, harer waardig, onbezweken en met den besten uitslag in den Evangelie-arbeid werkzaam is, en daarna, gedu-

rende den oorlog der Engelschen tegen *Birma*, met en voor dien echtgenoot het vreeslijkst lijden doorstaat, onder welks gevolgen zij in de kracht van het leven bezwijkt. De geschiedenis van Mistress ANN H. JUDSON wordt hier grootendeels uit hare Gedenkschriften verhaald, en telkens hooren wij haar of JUDSON in hunne brieven zelve spreken. Die brieven zijn natuurlijk, ongekunsteld, en vol van gloed en geestdrift. Aan verscheidenheid en afwisseling ontbreekt het niet. Eerst hooren wij van hare jeugd en toewijding aan het zendelingswerk. Dan volgen wij haar als JUDSON'S gade op hare reize naar *Calcutta*; zien haar daar eerst, in hare werkzaamheid bemoeijelijkt, naar *Isle de France* wijken, maar zich weldra in 1813 te *Rangoen* in *Birma* vestigen. Nu wordt de Lezer met dat Land en Volk, deszelfs Godsdienst en zeden bekend gemaakt. Hierop zijn wij getuigen van den onvermoeiden en gezegenden Evangelie-arbeid van JUDSON en zijne vrouw, die eerst lange en moeijelijke voorbereiding vorderde, en voor ANNA grootendeels in schoolonderwijs, voor JUDSON in prediken en vertalen bestond, maar van welks vruchten hij reeds in 1823 berigten kon, ‘dat de taal geleerd; eene Spraakkunst en Woordenboek geschreven; het N.T. vertaald en grootendeels gedrukt; een Katechismus en een Overzigt der Chr. Godsdienst in een niet gering aantal exemplaren verbreid; aan menig gemoed eenige kennis der waarheid uit het Evangelie medgedeeld, en achttien Birmannen met gevaar van hun leven in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes waren gedoopt,’ bl. 54. Met belangstelling leest men ook JUDSON'S onderhoud met aanzienlijke Birmannen, en eindelijk in de hoofdstad *Ava* met den Keizer zelven. Maar wanneer hij in 1824, na de aankomst van nieuwe Zendelingen, zich met ANNA derwaarts begeven heeft, om er met PRICE eene tweede zending te vestigen, wordt hunne openbare werkzaamheid door den Engelschen oorlog afgebroken. Wij volgen van nu af de Zendelingen van kerker tot kerker, terwijl ANNA met voorbeeldige trouw en moed voor haren JUDSON zorgt, en door hare liefde zijn leven en dat der overigen behoudt, totdat de komst van het Engelsche leger voor *Ava* hen de vrijheid herkrijgen doet. Wij staan eindelijk aan haar sterfbed, waar zij in 37 jarigen leeftijd (1826), terwijl JUDSON verre afwezig is, aan hem en haar eenig nog zeer jong kindje en haren aardschen werkkring wordt ontrukt.

Verlangt men meer tot aanbeveling: het Werkje levert eene

onderhoudende, hier en daar diep roerende lectuur, en die de vernieuwende kracht van het Christelijke geloof, en het zegenend vermogen Chr. liefde te hooger doet waarderen. Het is in onze taal uitgegeven, ten voordeele van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, en kan niet nalaten deelneming te verwekken in het werk en lot dier edelen, welke, zoo als JUDSON en zijne vrouw, onder de Heidenen zijn uitgegaan, en daar als JUDSON en zijne vrouw arbeiden, om velen te behouden; deelneming in het zendelingswerk, dat zulke karakters ontwikkelt, zulke voorbeelden van zelfverloochening, hoogen moed en heilige liefde oplevert, zulk eenen arbeid tot zaliging van zondaars onder de Heidenen doet verrigten.

Wij wenschen het in veler handen, vooral in die van onze vrouwen en meisjes. Het is een lief geschenk van moeders aan hare dochters, van Leeraars aan hunne Katechisanten; ook den Zendeling, en vooral der Zendelingszuster kan het nuttig zijn, tot onderrigt en opwekking.

De Vertaler heeft zijn werk uitnemend volbragt. Alleen bevreemdt het ons, dat, terwijl hij aan het slot uit de *Maandberigten* van het Nederl. Zendelinggenootschap met een enkel woord iets van den verderen voortgang der Evangeliepredikiing in *Birma* vermeldt, die mededeeling niet belangrijker is, waartoe die zelfde *Maandberigten*, en vooral het *Baseler Magasin für die Gesch. der Evangel. Miss. und Bibel Ges.*, hem ruim in staat stelden. Wat daar verder is gesticht, behoort toch tot den bouw, die mede door ANNA JUDSON is opgetrokken, en kon te meer dienen, om hen, die het zendelingswerk nog gering achten, de belangrijkheid, en waar het nog noodig is, de uitvoerbaarheid daarvan te doen inzien.

De Uitgever verdient lof, behalve om zijne belangelooze onderneming, ook om de nette uitvoering van het Werkje. Hij moge zich met den Vertaler door de belangstelling van het publiek beloond zien.

R.

T.

Verhandeling over het wenschelijke eener meer ligchamelijke Opvoeding in Nederland, door D.J. Den Beer Poortugal. *Te Doesborgh, ter Stadsdrukkerij van* Kets *en* Lambrechts.

Er zijn zaken waarover men door veel redeneren en schrijven niet veel wint; zaken, welke eerst dán goed gekend en

doelmatig bevorderd kunnen worden, wanneer zij in werkdadige toepassing komen. Wie zoude het wenschelijke eener behoorlijke zorg voor de ligchamelijke opvoeding ontkennen? Wie zoude aan het nut van gymnastische oefeningen een oogenblik twijfelen? De bewijzen, die hier aangevoerd kunnen worden, de redenen, waardoor men de overtuiging van lezers of hoorders zal winnen, zijn ieder voor den geest.

Gij moogt er al in slagen, om voor een oogenblik eene meer levendige belangstelling op te wekken; zij, die heden door uwe redeneringen overtuigd zijn, gaan morgen toch weder op het oude voetspoor terug. Het baat weinig, of men al voor een oogenblik de overtuiging verlevendigd hebbe, wanneer de middelen ontbreken, om die overtuiging vruchtbaar te doen zijn in gevolgen. De ouders vertrouwen hunne kinderen aan den schoolmeester, en deze besteedt al zijnen ijver, om den geest zijner kweekelingen met de meestmogenlijke kennis en wetenschap te verrijken; de hulpmiddelen, die tot eene ligchamelijke opvoeding noodig zijn, ontbreken hem; hij heeft daarvan niet de praktische kennis, hij heeft nog nooit goede gymnastische oefeningen gezien; hij stelt het gevaar, aan die oefeningen verbonden, zóó groot voor, dat hij het niet zoude durven wagen, om de kinderen, welker opvoeding hij te verzorgen heeft, daaraan bloot te stellen. Het ware te wenschen, dat onze ijverige philantropen zich minder afgaven met bewijzen, en daarentegen zich meer in eene praktische rigting bewogen. Wij hebben behoefte aan goede onderwijzers in de Gymnastiek; men zal in de groote steden te vergeefs daarnaar zoeken. Wij hebben behoefte aan goede Gymnastische Inrigtingen; men vindt daarvan bij ons niets.

Het zal een' ieder, die b.v. het *Institut Orthopédique* van GUÉRIN te *Parijs* gezien, die de verscheidenheid en de groote schaal van toestellen beschouwd heeft, welke daar gevonden worden, duidelijk zijn, dat eene dergelijke Inrigting niet met geringe kosten kan daargesteld worden; doch wanneer hij de gunstige uitkomsten, welke daar gewonnen worden, nagaat, zal hij ook inzien, dat die opofferingen niet te groot zijn, in evenredigheid van het nut, hetgeen zij aanbrengen. Wij leven te midden van het water; maar de gelegenheid, die goede Zwemscholen aanbieden, om dat element ook tot ligchamelijke oefening, tot bevordering der gezondheid, langs dien weg ten nutte te maken, ontbreekt ten eenemale bij

ons. Ware het, dat buiten 'slands, slechts bij uitzondering, de zorg voor de ligchamelijke opvoeding door de Gymnastiek ter harte genomen werd, wij zouden dan kunnen begrijpen, waarom men daaraan bij ons zoo weinig hecht. Maar in *Frankrijk, Engeland* en *Duitschland* wordt dit middel met den meestmogelijken ijver in toepassing gebragt. In *Duitschland*, het is naauwelijks noodig het te zeggen, vindt men daarover talrijke Geschriften, welke meerendeels door menschen geschreven zijn, die wel niet verzuimden de zaak uit een bespiegelend standpunt te beschouwen, doch die, de kunst der Gymnastiek door ervaring kennende, het hunne bijbragten, om haar te volmaken, en eene grondige kennis daarvan te verspreiden. Meermalen vroegen wij ons af: Waaraan het toe te schrijven zij, dat het voorbeeld van de genoemde Volken op de denkbeelden van onze Natie niet zoodanigen invloed heeft, dat, bij de overtuiging van het goede, ook tevens de wil ontwaakte, om in het werkelijke leven de vruchten van dat onderzoek over te brengen?

In de pogingen van den Heer DEN BEER POORTUGAAL vinden wij alweder eene bevestiging der grieve, dat men te veel bij ons redeneert over zaken, die reeds lang in toepassing hadden behooren te komen. Het maakt immers dadelijkdadelijk eenen ongunstigen indruk, wanneer men den Schrijver in het voorwoord hoort zeggen: ‘Mogten deze weinige bladen de aandacht waardig gekeurd worden van kundige en invloedhebbende Staatslieden, zoo worde *te zijner tijd* (!) het in *overweging nemen* en ten uitvoer leggen *misschien* nuttig en noodig geoordeeld, en hiertoe aanleiding te hebben gegeven, gewis mijne hoogste belooning, wanneer daar wezenlijk nut uit voortvloeit, hetgeen *a priori* mag aangenomen worden.’ Zoo spreekt men niet over eene zaak, die, door het bewustzijn van ligchamelijke kracht, tevens ook eene meer zedelijke vastheid aan de taal moet geven. Die bescheidene en voorzigtige wijze van spreken, hoezeer zij elders moge aan te prijzen zijn, is hier niet op hare plaats; aan dit onderwerp voegt eene fiksche en stellige uitspraak; hier voegt het beroepen op de ondervinding, en niet op iets, hetgeen *a priori zoude mogen aangenomen worden*.

Doch genoeg ter algemeene beschouwing bij dit kleine Geschrift, waarvan wij nu in het kort den inhoud willen mededeelen. Na eene inleiding, waarin gesproken wordt over

de vaderlandsliefde en de wijzen, waarop deze zich openbaart, komt de Schrijver of Spreker (want het Stukje is in onderscheidene kringen voorgedragen) tot het punt der opvoeding; berispt den te grooten ijver voor de uitbreiding van den verstandelijken aanleg der kinderen in *Nederland*, waartegenover de verwaarloozing van de ligchamelijke opvoeding gesteld wordt; daarmede tot zijn onderwerp overgaande, verdeelt hij zijne voordragt aldus, dat hij: 1°. het voordeel aantoont, hetwelk voor den bijzonderen persoon in zoodanige opvoeding zoude gelegen zijn; 2°. het nut ontwikkelt voor den Staat, voornamelijk ook voor het Krijgswezen; 3°. eenige middelen tracht aan te geven, die tot het voorgestelde doel zouden kunnen geleiden.

In het eerste gedeelte merken wij op het betoog, dat de gewone kinderspelen bij ons niet tot eene goede ligchamelijke ontwikkeling dienstbaar zijn; met eenen grooten ombaal wordt bewezen, dat hoepels, ballen, hobbelpaarden, enz., welke aanvankelijk der zoo ligt ontvlambare verbeeldingskracht van het kind stof tot werking verschaften, voor den knaap derzelver aanprikkelende kracht verloren. De Schrijver betoogt verder het nut van het verband tusschen de ligchamelijke en verstandelijke opvoeding, en de heilzame gevolgen van de eerste voor de goede resultaten der laatste. Louter zaken, die algemeen bekend en honderde malen gezegd zijn. - In het 2de. gedeelte vindt men eenige aanhalingen uit BERNARDIN DE ST. PIERRE, Mad^me^ DE GENLIS, BARTHÉLÉMY en VAN EFFEN, om aan te toonen, welk een gewigt vroeger, zoowel als later, aan de physische opvoeding gehecht is. De autoriteiten zijn niet krachtig, maar nog minder de inhoud der aangehaalde plaatsen. Daarmede is het nut voor het individu afgehandeld. Wat de toepassing der ligchaamsoefeningen (de gymnastiek) bij den militairen stand betreft, wordt eerst betoogd, dat de weinige goede uitkomsten, welke men bij het leger er van gezien heeft, te wijten zijn aan twee omstandigheden, namelijk den te ver gevorderden leeftijd, en eene zekere minachting of afkeer bij de manschappen. Het is dus noodig, dat reeds in vroegeren leeftijd de noodige vaardigheid in deze oefeningen verkregen zij; men zoude op die wijze onder de lotelingen de geschiktheid vinden, om niet slechts in alles, wat tot den wapenhandel betrekking heeft, behoorlijk ontwikkeld te worden, maar ook de ligchaamsoefeningen zouden dan met goed gevolg voortgezet kun-

nen worden. Althans ware het te wenschen bij onze Schutterijen, dat zij, door eene goede zorg voor de ligchamelijke ontwikkeling, beter voorbereid wierden, tot het aanleeren van den wapenhandel.

'De *tuimelgeest*, die *Europa* in gisting bragt en langdurig deed blijven,' zoude, *per ultimam consequentiam*, door den gunstigen invloed der ligchaamsoefeningen bestreden kunnen worden. Het klinkt homoeöpathisch, om tegen dat tuimelen het aanleeren van springen en duikelen te raden! De ondervinding van andere Landen schijnt evenwel ook hier de homoeöpathische stelling niet te bevestigen!

Eindelijk de middelen. Zoo gij, geachte Lezer! hiervan te veel verwacht, is het zaak, dat wij u waarschuwen. 'Verre van ons,' zegt de Heer DEN BEER POORTUGAL, 'de middelen, die tot het door ons voorgestelde doel zouden kunnen leiden, als het (!) doelmatigst beschouwd te willen hebben; merkt dezelve slechts aan als eenige punten, wier tusschenruimten zouden moeten aangevuld worden - als plaatsen op eene landkaart, enz.' Het komt er dan op neder, dat men het vooroordeel tegen ligchaamsoefeningen hebbe te laten varen; dat in de stedelijke scholen gymnastische toestellen ingevoerd worden; dat er zwemplaatsen buiten de steden gemaakt worden (de Schrijver spreekt hier niet van de methodieke zwemkunst); dat men loopbanen voor steden of dorpen inrigte. Verder bestrijdt hij de bedenking omtrent de kosten, die daarmede verbonden zouden zijn. Hij stelt daarom voor, dat men in grootere steden, waar meerdere scholen gevonden worden, de inrigtingen tot het doel der gymnastische oefeningen op gezamenlijke kosten invoere. Wij hebben tegen deze voorstellen niets aan te merken; doch de Verhandeling is reeds vóór vele maanden uitgegeven, en men hoort niets van de gevolgen dier voorstellen. Wij twijfelen er aan, of zij wel ergens tot handelen hebben aangespoord, en het zal waarschijnlijk nog wel langen tijd bij ons blijven, zoo als het was, in spijt van Verhandelingen, Betoogen en Voorstellen, totdat eindelijk iemand de zaak van de goede zijde aanvat. Moeten wij dan wachten, totdat eens een vreemdeling zich over de ligchamelijke opvoeding van het jeugdige geslacht onder ons zal ontfermen, en door proefondervindelijke bewijzen den algemeenen geest daarvoor zal winnen?

***Wandelingen van mijnen Oud-Oom den Opzigter door een gedeelte van de Provincie Friesland; bevattende eene plaatselijke en geschiedkundige Beschrijving van de Merkwaardigheden der Grietenij Tietjerksteradeel. Uit de nagelaten papieren van eenen Dorpspredikant, bijeenverzameld door* H. van Rollema. *Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. 1841. iv, 171 bl. kl. 8°.**

Nadat de Schrijver, die een groot vriend van den Grietman van dat deel, Jhr. H.B. VAN SMINIA, schijnt te zijn, ons eerst den zoogenoemden HOTZE PIEBES (PYBES) WIEKSTRA heeft leeren kennen, brengt hij dezen op reis van *Leeuwarden* tot aan *den Hoogebrug*, in den ouden *Zwartenweg*, en laat hem daar met een oud soldaat, die staat te visschen, een gesprek houden. Deze nu verhaalt hem; op eenen waarlijk zeer naïven toon, de krijgsbedrijven en den ongelukkigen dood van Prins JAN WILLEM FRISO, voormalig Stadhouder van *Friesland*, bl. 6-15. Van daar laat hij hem naar *Tietjerk* reizen, de dienst aldaar in de Kerk bijwonen, en daarna een bezoek bij den Predikant MARTINUS VITRINGA afleggen, die aldaar gepredikt had, en te *Suawoude* woonde; deze geeft hem de merkwaardigheden dezer beide dorpen op, en voegt er ten slotte de levensbeschrijving van den Spaanschen Stadhouder, GEORG SCHENK VAN TOUTENBUBG, die te *Tietjerk* gewoond en zijn buitenverblijf had gehad, bij, bl. 15-30. Nu laat hij hem van daar over *Langemeer* en *Garijp* zijne reis voortzetten, en het klooster *Sigerswolde* bezoeken, en door zekeren JAN ROMKES eene korte geschiedenis van dit klooster mededeelen, alswanneer hij een uitstapje doet naar *Eernewoude*, alwaar hij niets bijzonders vindt, en weder naar *Garijp* terugkeert; aldaar is het de Schoolmeester, die hem de bijzonderheden van dat dorp opgeeft, bl. 30-44. Nu gaat hij naar *Suameer*, komt in de herberg, vindt daar gezelschap, en hoort aldaar het verhaal van AUKE JURJENS over vele der bijgeloovige volksverhalen, die in *Friesland* in zwang zijn geweest, bl. 44-55. Nadat hij zich ter rust heeft begeven, staat hij den volgenden morgen op, bezigtigt het voornaamste van dit dorp, zet vervolgens zijne reis naar *Oostermeer* voort, en ontmoet onderweg eenen marskramer, die hem op nieuws eenige bijgeloovige verhalen doet, bl. 55-59. Nadat hij daar alles had opgenomen, gaat hij bij den Heer Secretaris der Staten van *Friesland*, JETZE VAN SMINIA, een bezoek afleggen. Deze nu verhaalt hem, dat hij aan FER-

WERDA de bouwstoffen voor zijn groot Werk over de genealogiën van adellijke en aanzienlijke Friesche familiën heeft geleverd, - doch vergeet er bij te zeggen, dat hij deze niet kritisch onderzocht heeft, en dat er dien ten gevolge vele misstellingen in gebleven zijn. - Hij beschrijft hem verder het dorp, maakt hem met de betrekkingen van den Grietman en andere Ambtenaren van dat deel bekend, en geeft hem eene lijst van Grietslieden van 1392-1714, en van Secretarissen van 1567-1731. Hierna bezigtigen zij de Kerk, nemen daarna het middagmaal, en gaan alsdan eerst naar *Eestrum* en vervolgens naar *Bergum*. Te *Eestrum* legt hij een bezoek af bij den Bijzitter OOSTERHOF, en deze geeft hem nu eene beschrijving van zijne landelijke leefwijze, waarna hij zich naar *Bergum* op weg begeeft, bl. 59-80. Te *Bergum* komt hij bij den Grietman HECTOR WILLEM VAN GLINSTRA, aan wien hij het doel zijner reis bekend maakt, ten gevolge waarvan de Secretaris SMINIA uitgenoodigd wordt, om dien avond aldaar te komen. Ook hier worden de bijzonderheden van het dorp opgenomen, en wordt WIEKSTRA dien avond op een verhaal van het Bergklooster en deszelfs lotgevallen door den Secretaris vergast, bl. 80-98. Beschrijvingen over *Bergum* volgen dan, en de vermaarde mannen worden hierbij niet vergeten; zoo is er een zeer goed verhaal in over MENNO Baron VAN COEHOORN, bl. 98-115. En van deze bladz. tot 131 vindt men wederom een vervolg op de vorige beschrijving van *Bergum*. WIEKSTRA komt nu te *Hardegarijp* en *Gaastmaburen*, alwaar zij de oude Stins, *Grovestins*, gaan bezigtigen, waarvan hier eene belangrijke beschrijving gegeven wordt, en zet daarna zijne reis naar *Rijperkerk* voort; na afscheid van die Heeren te hebben genomen. Hier neemt hij het bezienswaardige op, bl. 131-147, en komt hij met eene hongerige maag te *Oenkerk* bij den Predikant, waar hij het middagmaal gereed vindt. Nadat zij dit gebruikt en het merkwaardige opgenomen hebben, vervordert hij zijne reis naar *Oudkerk*, alwaar hij wederom al het bezienswaardige opteekent, en daarna met den herbergier, DOUWE JANS, naar *Bartelehiem* gaat, en aldaar de plaats, waar vroeger het klooster *Bethlehem* gestaan heeft, bezigtigt, en hier leest W. aan dezen de geschiedenis van dat Klooster voor, door den Predikant NAUTA van *Oudkerk* beschreven. Naar *Oudkerk* teruggekomen, zet hij zijne reis naar *Wijns* voort, gaat daar in de trekschuit naar *Leeuwarden*, vindt daarin den Landmeter LO-

DEWIJK COULON, welke hem nog eenige bijzonderheden van deze Grietenij mededeelt, en komt eindelijk behouden en wel bij zijne zuster op *het Vliet* bij *Leeuwarden* terug.

Ziehier den korten inhoud van dit inderdaad belangrijk Werkje. Te wenschen ware het, dat zich meer Geleerden onledig hielden, om dusdanige beschrijvingen van de verschillende Grietenijen te geven, dewijl hierin eene rijke bijdrage gelegen is voor de Geschiedenis en Oudheidkunde van *Friesland*. Wij hebben dit Boeksken met de meeste belangstelling gelezen, en durven het gerustelijk aan ieder aanbevelen. De wijze van bewerking is zeer goed, en het verschaft eene aangename en afwisselende lectuur.

Wij zullen hier eenige aanmerkingen, welke wij onder het lezen maakten, opteekenen. Wij hadden wel gewenscht, dat de Schrijver gezegd had, dat - de personen uitgezonderd - deze Geschiedenis op den tegenwoordigen toestand van dit deel past, en zij tot den huidigen dag loopt.

Vreemd kwam ons het op bl. 110 omtrent de Predikanten aldaar geplaatste voor, wij hadden het liever aan het einde van bl. 115 gezien. Dit en andere tot dat onderwerp betrekkelijke Stukken schijnen later ingevoegd; onwillekeurig dachten wij hierbij aan het kort geleden mislukte plan omtrent eene kerkelijke Geschiedenis van *Friesland*.

Bl. 74. Ten aanzien der kerken vermeen ik, dat wanneer men de *Oudheden en Gestichten van Friesland* nagaat, en hierbij in aanmerking neemt, dat iedere kerk zijne kapellen had, WIEKSTRA hier gedwaald heeft. Had hij de kerken goed bezien, misschien zoude hij, in het oosten der Kerk, het halfronde gevonden hebben, waar vroeger het altaar stond, en mogelijk ook nog overblijfselen van kleine nissen, die ook weleens voor kleine venstertjes aangezien worden; doch de bouwtrant van de meeste Kerken doet ons reeds aan eenen ouderen tijd denken.

Bl. 89. *Barrahuis*. De Reguliere Kanunniken van *Bergum* bezaten in den omtrek van *Wirdum* eene zeer vruchtbare *hoeve* (niet stins), gemeenlijk *Barrahuis* genoemd, alwaar zij de grondslagen van een nieuw Klooster waren begonnen te leggen, hetwelk zij echter, uit hoofde van de ongunstigheid der tijden en de rampzaligheden des oorlogs, niet konden voltooijen. Deze hoeve stonden, zij ter bede van BUCHO (of BERNARDUS BUCHO) AYTTA, af aan zijnen broeder FOLKERT, den vader van den beroemden VIGLIUS, ter bewoning en bebouwing, tegen eene geringe jaar lijksche huur. Men vindt dit in *Vita Viglii*.

Bl. 104. SCHOUWENBURG, liever SCHOMBERGEN; het is toch waarschijnlijk, dat hij afkomstig was uit de familie van dien naam, welke in *Meissen* gevestigd was. Men zie P.J. SPENERI, *Theatrum Nobil. Europae*.

Bl. 107. Volgens alle ons bekende Genealogiën, woonde BOTTE MINNES JAERLA, of JARLA, te *Wetzens*, en zijn broeder AUCKE († 1529) te *Bergum*, alwaar hij ook begraven, doch later naar *Hantumhuizen* overgebragt is. Hun beider vader woonde ook te *Wetzens*, en men kan het er dus voor houden, dat zij aldaar geboren zijn. AUCKE bezat eene bijzondere ligchaamskracht. Hij droeg, heel van *Bergum* tot aan zijne Stins, die op eenen aanmerkelijken afstand van dat dorp gelegen was, eene ton biers, en daarbij onder iederen arm eene koeiekaas. Hij wordt ook weleens EMCKE, en bij s. BENINGA, in zijne *Kronijk*, HEMCKE genoemd. Dat BOTTE zijns broeders Stins te *Bergum* verdedigde, bewijst nog niet, dat hij daar te huis behoorde of geboren was.

Bl. 110. Het geslacht der VAN ADÉLEN VAN CRONENBURG stamt af van CLAES, den zoon van JACOB, die door zijnen oom, CLAES VAN ADÉLEN, tot zoon werd aangenomen, zijnde zijne moeder BAUCK eene zuster van CLAES VAN ADÉLEN. De vader van CLAES v.C., JACOB, was een zoon van GERRIT, den broeder van CLAES, ADRIAEN'S vader. De VAN ADÉLENS stammen dus af van den *neef* van ADRIAEN.

ADRIAEN had drie kinderen. Van den oudsten, CLAES genaamd, heeft de Heer en Mr. VAN HALMAEL, JR., een ijverig en bekwaam Genealogist en Auditeur-Militair in *Friesland*, ons eenige bijzonderheden medegedeeld, welke wij elders niet opgeteekend vonden, en welke wij gemeend hebben hier te moeten plaatsen. ‘Deze is in zijne jeugd, en gedurende den 80jarigen oorlog, eenen tijd lang soldaat in Spaanschen dienst geweest. Zijn paspoort genomen hebbende, begaf hij zich naar *Leeuwarden*, doch wierd (op bevel van den Overste Luitenant van den Stadhouder van *Friesland*, Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU) aangehouden en bij den Geweldigen-Provoost in hechtenis gebragt. Hij verzocht ontslag, onder handtasting en borgtogt, tevens aanbiedende, bij het Friesche Regiment in dienst te treden. Dit werd aangenomen, hij verbond zijn aandeel in eene hem aangekomene huizinge, staande te *Leeuwarden*, op den hoek van de *St. Jacobstraat*, en strekkende doorgaande tot in de *Hoogstraat*, en hetwelk GOSSE FOPPES, Notaris, die er toen in

woonde, en Mr. GERRIT TARQUINIUS (TJERKS), die er bevorens in gewoond had, verklaarden wel duizend goudguldens waardig te zijn. CLAES werd dan ontslagen op den 3^{den} October, 1586. Er waren toen maar twee kinderen van zijnen vader meer over. Of hij echter bij het Friesche Regiment in dadelijke dienst getreden is, weet ik niet. Hij teekende zich claes van CRONENBURGH. Dit alles blijkt uit het oudste Sententieboek, belangende den *Keiz. Malefitzsrechten*, in het Archief van de Autidie in *Friesland* voorhanden, fol. 29, 35.'

Bl. 119. Dat de hier beschrevene kleeding *niet* die der Friezen in den tijd der Schieringers en Vetkoopers was, blijkt genoegzaam uit de nog uit dien tijd voorhandene afbeeldingen.

Bl. 120. Wij gelooven niet, dat er immer tornooijen en steekspelen in *Friesland* gehouden zijn. In allen gevalle kunnen zij niet als uitspanningen van onze voorouders genoemd worden.

Bl. 137. BOTTE VAN GROVESTINS trouwde TRIJN VAN DEKEMA, dochter van SICKE en van HIL ONNESD. VAN TAMMINGA.

Bl. 139. Liever dan: uit *Hiddinge en Rijp; Ga* ligt reeds in *ge* opgesloten.

Bl. 150. TIED VAN JUCKEMA trouwde AEDE TJALLINGHS VAN EYSINGA, wiens vader eigenlijk BOLTA heette.

FEIJE VAN HEEMSTRA, † 1621, was aan eene eigenerfde getrouwd. HS. v. ADÉLEN VAN CRON. en HS. DOYS. Geslachtregisters. Zijn vader heette FEIJE, zijne moeder EBEL ALEFSD. VAN HEMMEMA, welker moeder eene AEBINGA was. Het vierde wapen zal dat van OBBEMA zijn; want FEIJE'S grootmoeder was AUCK HEEMSTRA, die getrouwd was aan TAEKE OBBEMA, welke den naam zijner vrouw aannam, dus:

HEEMSTRA		AEBINGA
|		|
FEIJE TAEKES OBBEMA gezegd HEEMSTRA	– FEIJE –	HEMMEMA.

Het vijfde wapen zal wel dat van FEIJE'S vrouw (een aangenomen) zijn. Men zie ook hier bl. 154.

Bl. 151: *niet* van den bovengemelden, *maar* volgenden.

Bl. 165. Meerdere namen zal men kunnen vinden in een door de Heeren VAN HALMAEL, JR. EN DE HAAN HETTEMA uit te geven Werk over de Friesche Adellijke geslachten, waarvan eerstdaags het Prospectus het licht zal zien.

Jan., 1842.

DE HAAN HETTEMA.

***Iets over de Gevangenissen in het Koningrijk der Nederlanden, door* Mr. J. Brand van Iangerack en Cabauw, *Heer van Willige Langerack, Sevender en Cabauw, Lid van de Arrondissements-Regtbank en Oud-Regent der Gevangenissen te Amsterdam. Tweede Druk. Vermeerderd met een Bijvoegsel. Amsterdam*, D. Groebe. 1841.**

Een antwoord op eene prijsvraag van de Haarlemsche Maatschappij van Wetenschappen, maar, zoo als wij van den Schr. vernemen, niet bekroond, omdat het zich niet geheel en al bepaalde tot de vraag zelve.

De Schr. behandelt twee punten: 1°. den tegenwoordigen staat der Gevangenissen, met vermelding tevens der gebreken in dezelve, en 2°. de middelen ter verbetering daarvan, en dus mede van het lot der gevangenen, met opzigt tot hunne gezondheid en zedelijkheid.

Uit het eerste gedeelte zien wij, dat de staat der Gevangenissen, vooral in de Noordelijke Provinciën, zeer veel te wenschen overlaat; de grootste en algemeene gebreken zijn: het gemis aan ruimte en lucht, dat het werken, zoo al niet onmogelijk maakt, dan toch zeer beperkt en tot onzindelijkheid, ongezondheid en onzedelijkheid aanleiding geeft; de Schr. houdt de Gevangenissen te *Gent, Vilvoorden* en *Antwerpen* het meest doelmatig; het Rasphuis te *Amsterdam*, het Tuchthuis te *Leeuwarden* en in *'s Hertogenbosch* nog dienstbaar tot eenige goede einden, mits er minder gevangenen in geplaatst worden, en men de zoo noodige voorschriften en bepalingen omtrent de gezondheid en zedelijkheid der gevangenen in acht neme.

In het tweede gedeelte verklaart de Schr. bijna geene afdoende middelen tot verbetering te kunnen aanwijzen, zoo de lokalen der Gevangenissen dezelfde blijven, en het aantal gevangenen niet vermindert. Dit wordt veroorzaakt, doordat bijna niet één gebouw opzettelijk tot eene Gevangenis is daargesteld; vanhier, dat er nergens eene gelegenheid bestaat, om een bad te gebruiken; dat er nergens regelmatig gearbeid wordt. De Schr. acht daarom nieuwe gebouwen noodzakelijk, daar te stellen hetzij uit 's Lands kas, hetzij door eene negotiatie, of door tusschenkomst van menschenvrienden, voor de Noordelijke Provinciën, ten getale van twee of drie voor groote Gevangenissen, op gezonde en digt bij loopend water gelegene plaatsen, op eenigen afstand van steden of dorpen, naar het model

der Gentsche Gevangenis. De Schr. wenscht deze gebouwen zoodanig ingerigt, dat de gevangenen afzonderlijke hokken hebben om te slapen, maar gedurende den dag met elkander in ruime vertrekken werken kunnen; dat alles vooral luchtig en er ruime gelegenheid zij voor beweging. Aldus, gelooft hij, zal men het best de zedelijkheid en gezondheid der gevangenen bevorderen, waarbij én deze groot belang hebben, om tot het pad der deugd te kunnen terugkeeren, én de maatschappij zelve, die, in stede van misdadigers, nuttige burgers weder ontvangt.

Dit is de hoofdinhoud van hetgeen de Schr. in 1821aan zijne vrienden ter lezing gaf, en waartoe hij eenige exemplaren voor zijne rekening had laten drukken. In het vorige jaar heeft hij gemeend zijne Verhandeling, met een bijvoegsel vermeerderd, door den druk algemeen bekend te moeten maken, en wel, omdat het vers van VIRGILIUS op hem toepasselijk was:

> ‘Hos ego versiculos feci, tulit alter honores.’

Veel toch was er sedert 1821 aan de Gevangenissen gedaan, waarvan aan anderen de eer werd gegeven, die den Schr. toekwam, omdat hij het goede, hetwelk bewerkstelligd was, reeds in zijne Verhandeling aangewezen had. Wij vinden voor het overige daarin nog eenige wenken omtrent het wenschelijke van een bepaald gevangenisstelsel in *Nederland*; het nuttige van het arbeiden door de gevangenen onder een volkomen stilzwijgen, als middel tot zedelijke verbetering en tegemoetkoming der kosten van hun onderhoud; der klassificatie, en afscheiding van jeugdige en der verschillende geslachten der gevangenen, waardoor orde en dus ook zedelijkheid bevorderd wordt; omtrent het bezoeken van bekenden, ontbering van genoegens, de inspectiën van Regenten en Beambten van het Ministerie, en eene aanbeveling, om in het Wetboek van Strafregt aan den Regter in sommige gevallen de keuze te laten tusschen de gewone gevangenisstraf en eene nieuwe voor korteren tijd, maar in eene volstrekt eenzame opsluiting, bij dag en bij nacht bestaande, als proeve.

De Schr. eindigt met de klagt, dat hem nimmer eenige aanmoediging van het Gouvernement is te beurt gevallen, waardoor hem de lust heeft ontbroken, om een meer volledig Werk te leveren. Een blijk, dat de Schr. zijn Werk naar ons gevoelen juist heeft beoordeeld. Zouden wij er iets van zeggen, dan zouden wij het iedereen aanbevelen, die in korten tijd eene

oppervlakkige kennis omtrent de Gevangenissen, en de wijze, waarop de gevangenen behandeld worden en behoorden te worden in *Nederland*, verkrijgen wil. Vooral komt ons het eerste gedeelte over den staat der Gevangenissen onvolledig voor; waarlijk het is onmogelijk dien uit het geleverde op te maken. Maar ook hoedanig eene gevangenis moet wezen, zal zij goed zijn en aan het doel beantwoorden, is slechts met weinige omtrekken aangewezen. De stijl is gemeenzaam; wij zouden haast zeggen, meer voor een gesprek, dan voor eene Verhandeling geschikt; uit het bijvoegsel straalt een geest van wrevel en teleurstelling, en over het algemeen die van middelmatigheid uit het gansche Werk, welke de lezing niet veraangenaamt, en ons spoediger de pen doet nederleggen, dan anders misschien het geval zijn zou.

Amst., Oct., 1842.

Dixi.

***Reis in de Vereenigde Staten en Canada in 1837. Door* L. De Wette, *Dr. Med. praktiserend Geneesheer te Bazel. Uit het Hoogduitsch*. I. Deel, XII en 281 bl. II. Deel, VIII en 296 bl. 8°. *Zalt-Bommel*, Joh. Noman en Zoon. 1839.**

Een Boek uit het tijdvak der reiswoede in *Duitschland*, het welk nog niet zijn einde nadert. Er zijn er honderd dergelijke geschreven: betere en slechtere. Wat zal men er van zeggen? Ieder reize, die er lust toe heeft, maar blijve met zijn verhaal toch onder zijnen vriendenkring, wanneer hij niet iets nieuws kan mededeelen, of niet in staat is door zijne eigenaardige wijze van zien lang bekende voorwerpen in een nieuw licht te plaatsen. De Heer DE WETTE ondernam eigenlijk deze reis, om eenen broeder te bezoeken, die als Professor aan de Universiteit te *Cambridge* geplaatst is. Hij neemt deze gelegenheid waar, om den geheelen toer door de Vereenigde Staten te maken, en langs de *Mississippi* terug te keeren, terwijl hij tevens *Canada* bezoekt. Vreemde avonturen heeft de man niet te vertellen, en al had hij ze ook doorgestaan, zoo mist hij den slag, om ze aardig op te disschen. Droog en vervelend is het geheele Werk; de Schr. zelf betuigt, dat hij voor natuurschoonheden geen gevoel heeft; *a bluntness, Sir*! waarvan wij de noodzakelijkheid niet inzien. Stadbeschrijvingen vallen meer in zijnen smaak, en hij scheldt er ons geene kwijt. Maar men geeuwt van het gezeur over *New-York* en *Philadelphia*,

Washington en *Nieuw Orleans*; want dank zij der beschrijvingen! wij kennen *the Broadway* en *the Schuylkill* en *the Greatriver* bijna zoo goed als onze eigene steden. De Indianen verliezen ook het rare al, en van de *Niagara* te moeten spreken, zou haast iemand doen besluiten dien waterval ongezien te laten. Zelfs DICKENS schoot bij het beschrijven van dit grootsch tooneel te kort.

De stijl van den Schrijver is door den ongenoemden Vertaler niet veel opgesmukt. Het is vreemd, dat alle Duitsche *Geist, Poësie, Grossartigkeit*, enz. enz. in dit Werk volstrekt niet voorkomt. De Schr. blijft even koel en bedaard bij alles, wat hij ziet, alsof hij de phlegmatiekste persoon van *Nederland* ware. Het beste, wat hij mededeelt, zijn nog de berigten over de Amerikaansche Universiteiten. Men ziet duidelijk, dat hij nog niet genoeg voor de Yankees is ingenomen, om hen van den wetenschappelijken kant bijzonder te prijzen.

Voor het overige is het een dood onschuldig Boek. De Heer NOMAN heeft aan de uitgave niet te veel kosten besteed; druk en papier zijn zeer middelmatig. Een tweetal gezigten op *NewYork* en op de *Niagara* versieren dit Deel, om toch vooral iets weinigs bekends te schenken!

Eene drooge reis is te lezen, wanneer zij door onbezochte oorden gaat en nieuwe ontdekkingen oplevert, zoo als b.v. de reizen van SCHOMBURGK, door de binnenlanden van *Guyana*, hoe alleronaangenaamst ook geschreven; maar een saai dagverhaal van een onbeduidend mensch door eene algemeen bekende wereldstreek behoort tot de minst smakelijke geregten, die men ooit moet slikken.

Wij zullen den Vertaler van eene germanismenjagt verschoonen; het wild is anders overvloedig genoeg, maar wij hebben er ons kruid te lief voor.

P.

***Frankrijk, deszelfs Koning, Hof en Regering, door Generaal* Cass, *Amerikaansch Gezant te Parijs. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, bij* H.H. Kemink en Zn. 1842.**

Een boek, niet onaardig om te lezen voor hen, die van een *potpourri* houden. Men vindt daarin geene aaneengeschakelde behandeling van de opgegevene onderwerpen; want van *Frankrijk* en de Regering komt er bijna niets, van den Koning hier

en daar iets veelal algemeen bekends in voor. Men hoort een' vernuftig man, in de staatkundige wereld geen' vreemdeling, over verschillende zaken zeer onderhoudend keuvelen: een' Amerikaan, en daarom gedurig lofzingende episoden op *Amerika*, en daar weder tusschen gevlochten vijandige uitvallen tegen *Engeland*, enz. enz. De draad van het verhaal wordt gedurig op eene zonderlinge wijze afgebroken, even als dat in een warm discours kan plaats vinden. Hier verliest de Lezer dien draad geheel, totdat de Schrijver denzelven weder te voorschijn brengt. Daarenboven is het Stuk doorspekt met anecdoten uit den ouden en nieuwen tijd, staatkundige opmerkingen, luimige invallen en wat een mensch zoo al in den zin kan komen. Kortom, men heeft hier een onderhoudend *potpourri*.

Episoden uit de Geschiedenis van het jaar MDLXXIII, *door* W.M.J. Valenz. *Te Rotterdam, bij* A. Wijnands. 1841.

> - Alles durch einander
> Wie Mansedreck und Koriander.
> GÖTHE.

De Schrijver verzoekt in zijn *Voorwoord, 'dat men zijn boekske eene kleine plaats gunne onder die legio vertaalde Romans, welke gekocht en gelezen worden.'* Waarom niet? Zijne Episoden zullen, onder al die provenierslectuur, geene al te treurige vertooning maken; maar wij vragen, of iemand, die, bij den geest van vooruitgang, welke onze hedendaagsche Letterkunde kenmerkt, geen kracht gevoelt, om met dien geest mede te gaan, welke zich tevreden moet stellen met de middelmatigen te mogen voortsukkelen, niet beter zou doen zijne pen aan de ketting te leggen? Zelden kregen wij een boek in handen met gepaster motto: *Alles durch einander*. Hutspotachtiger kon het niet. Wij willen gaarne gelooven, dat de Schrijver de geschiedenis met vrucht beoefent. De Episoden dragen er blijken van; maar zij bewijzen tevens, dat hij in het geheel niet berekend was, om historiële feiten tot eenen historiëlen Roman te kneden. Eene flaauwe liefdesgeschiedenis kronkelt er doorhenen, als om ze aan elkander te houden. De stijl is correct, maar kleurloos, zonder eenige losheid of verheffing. Kortom, wij houden ons volkomen overtuigd, dat het nederige verzoek des Schrijvers geene *fausse modestie* kon we-

zen, en raden hem welmeenend, om zijnen tijd voortaan nuttiger te besteden, dan aan het schrijven van Romans, waarmede, al worden zij gekocht en gelezen, geene wezenlijke eer te behalen is.

Groninger Studenten-Almanak voor het jaar 1843. *Te Groningen, bij* P. van Zweeden (*Vindicat atque Polit*). *Groninger Studenten-Almanak voor* 1843. *Te Groningen, bij* J.B. Wolters (*Post Chaos*).

In den bloeitijd der Akademische Prijsverhandelingen, toen de annales van elke Akademie ontzettend dik, en de studiën aan elke Akademie bijster schraal waren, bestond er op dat produkt van nationale industrie (de Prijsverhandelingen namelijk) eene billijke en strenge *contrôle en verificatie*. De bekroonde was gehouden het door hem gestelde te komen verdedigen, opdat zijne authentie zou blijken; en hoe beleedigend de vooronderstelling ook ware, wij hebben nimmer van eene ongunstige *conclusie* gehoord. Thans is die bloei in het belang der Wetenschap evenzeer als der individuële studiën besnoeid. Maar zoo er des ondanks eene mededinging der Akademiën onderling blijft bestaan; zoo die mededinging niet van hooger gezag, maar van de Leden der Akademie zelve uitgaat; zoo de Studentenalmanakken dien wedstrijd vertegenwoordigen, en zoo de genade of ongenade van elken derzelve van de uitspraak der kritiek afhangt - dan reiken wij den lauwer der overwinning aan den Groninger Almanak (van *Vindicat atque Polit*) toe; maar tevens zouden wij wenschen, volgens het oude voorschrift, de Redactie op den inhoud te mogen examineren.

Waarom? - Jaargang 1840 bevatte eene *Proeve van Romantische Poëzij*; Jaargang 1841 was flaauw, ten gevolge, zoo wij gelooven, van den burgeroorlog, die *Groningen's* Studenten verdeelde. Jaargang 1842 bevatte *Westerlingen* en *Dichters Minneklagt*, vervolgen op het thema der Romantische Poëzij. Jaargang 1843 heeft weder *Westerlingen, eene Vraag, Ode aan het Boterdiep*, enz., kortom eene doorgaande vervolging van eenen onzer Dichters, of eener dichtschool, waarvan wij de dwalingen openlijk afkeuren, maar waarbij wij een eigenaardig talent niet kunnen miskennen. Wie Studenten gekend heeft, zoo als wij, weet, dat zulk eene hardnekkige consequentie, *vier* jaren lang volgehouden, en (waarom het verzwegen?)

vier jaren lang verbeterd en versterkt, naauwelijks op den wisselenden stroom van Akademisch leven en Akademisch gezag kan stand houden. Derhalve van twee één: óf de Redactie des Studentenalmanaks is in handen van Student-Auteurs, die zich hier aangorden tot kampioenen met de pen op het slagveld onzer Letterkunde, óf de Groninger Almanak zucht onder den invloed van oud-Studenten, die hem zijns ondanks voor hunne oogmerken misbruiken, en die toch eindigen zullen (volgens het Groningsch spraakgebruik) als *runders*.

Ziedaar de reden, waarom wij zulk een examen noodig zouden achten, en zoo wij gronden voor onzen eisch aanvoerden, het zou de kwade verhouding zijn, waarin de *Korte Geschiedenis der Hoogeschool* (voorzeker het werk van Studenten) overstaat tegen het ten deele zoo krachtige *Mengelwerk*. Want zoo wij, tegen onze overtuiging, het laatste als het produkt der Studenten mogen beschouwen, kunnen wij naauwelijks te veel tot lof van den Bundel zeggen. De *Vaudeville, de Student, Eene Vraag, Ode aan het Boterdiep* (de *Westerlingen* zouden wij er bijvoegen, indien Parodiën niet nog veel spoediger vervelend werden, dan de originelen), zijn in hunne soort voortreffelijk. Bovenal moeten wij den Auteur huldigen, die door zijn tweeregelig Fragment de beruchte quaestie besliste, wat *Poëzij van anno één* was. - Wat het Proza betreft, is *Mooi Mietje* met een goed en stichtelijk oogmerk geschreven; maar schoon er in het verhaal over en door Studenten gesproken wordt, is de voorstelling alles behalve in studententoon en studentengeest. Het geheel gelijkt op een zedelijk verhaal van Mr. C.P.E. ROBIDÉ VAN DER AA. *Non ovum ovo similius*, behalve het zoogenaamde humoristische Slot van Hoofdst. III en IV, waarin de jagt op Fransche *oxymora* niet te miskennen is. *Te Huis*, N°. 2, of de *Geschiedenis van de drie Korven*, wint het verre in waarheid en natuurlijkheid. Maar dit, even als de andere Stukken, waarop zich onze lofspraak grondt, blijven ons het meest om hunne afkomst verdacht. Zoo zij het werk van oud-Studenten of Student-Auteurs waren!

In dat geval zouden wij de destructieve strekking streng moeten afkeuren, en van de Groninger Studenten vergen, voor hetgeen zij belagchen, iets beters in de plaats te geven. Wij zouden dan in de *Liederen der Minne*, in *Eros verdwaald*, in die half Engelsche, half Duitsche *Erotische* Poëzij, vergoeding zoeken voor hetgeen ligtzinnige spotternij ons ontnam.

Maar hoe dragelijk deze en de overige verzen van vorm en versificatie ook mogen zijn, zij missen de kracht der oorspronkelijkheid, die ook, waar zij op verkeerde wegen afdoolt, echter vruchten voor de toekomst belooft. Al wat naam heeft, of naam maakt, met hardnekkige felheid aan te randen, is een onedel gebruik maken van het vuur, waarmede de natuur den borst des jongelings verwarmt, het is een baldadig Sansculottisme, het is Litterarische brandstichting. Zoo aan *de Gids* meermalen verweten werd, dat hij den eerbied voor gevestigd gezag schond, het moet zijnen vijanden ten troost strekken, dat hij zelf aan dat nieuwe poëtisch Guerillavuur ter prooi is. Maar eene *Nemesis* kunnen wij in die aanvallen niet erkennen, omdat wij de overtuiging behouden, dat onze aanvallen het oude, het taaije, het verstorvene hebben aangetast, maar nimmer het gekrookte riet verbroken, of de rookende vlaswiek uitgedoofd.

II. Verre staat N°. 2, de Almanak van *Post Chaos*, in letterkundige waarde beneden zijnen broeder. Wilt gij eene proeve, leg *Beerenvoedsel* naast *de Student*. Het eerste is uit het Deensch vertaald. Geldt dit voor eene verontschuldiging, omdat nationaal talent vreemde geleerheid overtreft? De NEHEMIA, die *De in- en uittogt uit het Land mijner Vaderen* beschreef, en den bijbelschen stijl nabootste, doet zich misschien op zijnen moed, om te profaneren, te goed; om onder Studenten te schitteren, behoorde hij, even als de geheele Almanak, meer van zijnen tijd te wezen. De Schrijver van: *De Student als Kind beschouwd*, mist losheid van geest en puntigheid van stijl. Hij heeft geleerdheid bijeengeraapt, om aardig te kunnen zijn, en is daardoor tot pedanterie vervallen. Onder de Dichtstukjes verheft zich geen enkel boven het middelmatige, en toch hebben wij hier in de naamteekening van Mr. A. MODDERMAN de openlijke verklaring, dat het Mengelwerk niet enkel de arbeid van Studenten kan heeten.

Boekbeoordeelingen.

Pathologische studiën, door Dr. *C. Gobée*, Officier van Gezondheid 1ste Klasse, Lid van eenige binnen- en buitenlandsche geleerde Genootschappen. Eerste Deel. Utrecht, J.G. van Terveen en Zoon. 1843. 237 bladz.

Wij hebben reeds bij de beoordeeling van de Klinische Bijdragen tot de theorie en praktijk der Genees- en Heelkunde hulde gedaan aan de rigting, welke de Heer GOBÉE in de beoefening der Geneeskunde volgt. Het is ons eene aangename taak, op nieuws verslag te doen van een Werk, waarmede deze Schrijver onze Literatuur verrijkt heeft. Met ijver en naauwegezetheid heeft hij de vorderingen der Wetenschap in onze dagen gadegeslagen, en de resultaten, welke hij daaraan ontleende, in verband gebragt met zijne ondervinding, ten einde langs dien weg mede te werken tot verdere ontwikkeling van de Geneeskunde als theorie en praktijk. Bij eene vergelijking van de Pathologische Studiën met de Klinische Bijdragen, valt de meer methodieke bearbeiding der eerstgenoemden al spoedig in het oog. Terwijl de Schr. zich vroeger bepaalde tot den vorm van een Dagboek, waar de ziektegevallen medegedeeld werden, in die orde, waarin zij maand voor maand waargenomen waren, vindt men hier, onder algemeene klassen, die zoovele Hoofdstukken van het Werk uitmaken, de ziekteverhalen bij elkander geplaatst, en daarbij de Epicrisis gevoegd. Daardoor verkrijgt men een gemakkelijk en geregeld overzigt over de bijzondere deelen, en wint het Werk aanmerkelijk ten opzigte der wetenschappelijke bearbeiding.

De enkele opgave van den inhoud zal den Lezer gemakkelijk doen zien, dat de Schrijver volgens een goed doordacht plan zijn Werk heeft geordend. Hij vangt aan met eenen blik op het tegenwoordige standpunt der Geneeskunde (bl. 1-47). Daarna handelt hij (bl. 48-68) over de algemeene begrippen van koorts, waar vooral de vraag omtrent de essentialiteit der koortsen ter sprake komt. In de volgende Hoofdstukken worden de belangrijkste ziektegevallen, die in het Militaire Hospitaal te *Harderwijk* voorkwamen, ten getale van 17, medegedeeld. Zij zijn alle met veel zorg waargenomen en beschreven, en door grondige opmerkingen toegelicht, waarbij de Schrijver toont vertrouwd te zijn met de nieuwste voortbrengselen der Geneeskundige Literatuur. De rubrieken, waaronder deze ziektegevallen, meestal van chronischen aard, gerangschikt worden, zijn de volgende: Ziekten van het dierlijke en organische zenuwstelsel, N°. 1-5 (bl. 69-135); van het hart- en longenweefsel, N°. 6-7 (bl. 136-149); van de spijsverteringswerktuigen, N°. 8-12 (bl. 150-181); van de pisafscheidingswerktuigen, N°. 13-16 (bl. 182-219); van het bloedvatenstelsel (angiopathiae), N°. 17 (bl. 220-237).

De Schrijver doet zich dadelijk in de Voorrede kennen als onverdeeld aan de partij des vooruitgangs toegedaan: ‘Bij het tegenwoordige standpunt der geneeskundige wetenschappen, is het eene hoofdvereischte, de praktische geneeskunde zoo veel mogelijk aan de physiologie aan te sluitten, en onze verklaringen over ziekteprocessen slechts in derzelver grondstellingen te zoeken. De eeuw der droomerijen is voorbij, de brillante hersenschimmen over de natuur der ziekten zijn verdwenen, de theorie derzelve moet den toetsteen der physiologie kunnen doorstaan, niet der physiologie, welke zich de artsen schiepen, om hunne eenzijdige denkbeelden eene rationele kleur te geven, maar de physiologie der positieve physiologen, van een' JOHANNES MÜLLER, MAGENDIE, TIEDEMANN, VALENTIN, R. WAGNER en vele anderen. Dit is het doel, de strekking, welke ieder geneesheer voor oogen moet hebben, die het ernstig met de wetenschap meent.... Doch maken wij ons geene illusiën met te gelooven, dat het tijdperk reeds gekomen is, om de geheele ziektekunde op de natuurkunde te kunnen terugvoeren. Ik heb in de eerste verhandeling van dit werk getracht, de groote kloof aan te wijzen, welke de pathologie tot heden nog van de physiologie en de overige natuurwetenschappen afscheidt. Deze kloof allengs te doen ophouden, moet

het onderwerp der studiën van iederen geneeskundigen zijn; want slechts in de voleinding der wetenschap kan de kunst hare voleinding vinden, of ook met andere woorden: de hoogste trap der physiologische geneeskunde is de eenigste sleutel tot de volkomene geneeskunst. Deze weg is te moeijelijker, omdat de hinderpalen groot en de physiologen zelven het omtrent vele grondstellingen nog niet eens zijn.... Dit moge echter geen wapen zijn in de handen van onze zoogenoemde rationele routiniers. Veel, zeer veel hebben de nieuwere physiologen voor de ziektekunde gedaan, en, wanneer wij zulks niet bemerken, of geheel overzien, zoo ligt de schuld niet aan hen maar aan ons. Met vindt het in het algemeen nog steeds gemakkelijker zijnen praktischen tact of instinct te volgen, dan hetgeen men weet, te vergeten, en op nieuw te onderzoeken.' Eene krachtige verklaring voorwaar, ten voordeele van de nieuwere inzigten in de Geneeskunde, hoedanige men onder ons slechts zelden hoort. Te zeer is men gewend aan de algemeene veroordeeling der Franschen, wegens hunne empirische rigting, en der Duitschers wegens hunne neiging tot het speculatieve; te dikwijls hoort men de schimpredenen op die nieuwigheden in de Geneeskunde; te dikwijls de veroordeeling van het tegenwoordige, in tegenstelling van de achting voor het voorledene, dan dat de woorden van den Heer GOBÉE als eene verklaring tegen de algemeen gehuldigde conservatieve en bemiddelende beginselen niet bijzonder de aan dacht zouden verdienen.

De kloof aan te wijzen, welke tot heden nog de Pathologie van de Physiologie en de overige Natuurwetenschappen afscheidt, ziedaar het onderwerp van het opstel, aan het hoofd van het Werk gesteld. In het algemeen zouden wij den Schrijver in bedenking willen geven, of hij de zaak, waarvoor hij zoo ridderlijk optreedt, niet benadeelt, door de eischen aan de Geneeskunde als exacte Wetenschap te hoog te stellen. Het is er verre af, dat men aan de physiologische Wetten die zekerheid zoude toekennen, welke het kenmerk der physische Wetten zijn; nog zamengestelder dan de verschijnselen, die zich in den gezonden toestand ter waarneming opdoen, zijn de pathologische verschijnselen, en gaarne zal men dus toegeven, dat wij ten hoogste in de theorie der Geneeskunde tot eene relatieve zekerheid kunnen komen. Dat de kennis der verrigtingen van het gezonde ligchaam ons dienen moet, om de ziekelijke toestanden te doorgronden en te verklaren; dat de physische en chemische

Wetten bij de ontleding van de pathologische verschijnselen moeten aangewend worden, daarover behoeven wij niet uit te weiden. Doch er is eene andere zaak, welke de Schrijver niet genoeg heeft aangedrongen, en waarop het bij de beoordeeling van de nieuwere rigting in de Wetenschap voornamelijk aankomt: de waarde, welke men hecht aan het waarnemen der verschijnselen, aan de naauwkeurige ontleding en herleiding tot bekende physische, chemische of physiologische waarheden, daarin ligt voornamelijk het karakteristieke van de tegenwoordige Geneeskunde; de algemeene Pathologie ontdoet zich meer en meer van de schoolsche vormen, waarin zij voorheen gedrongen was, en vestigt zich hoofdzakelijk op de Physiologie.

In dien ruimeren zin de meer exacte bearbeiding der Geneeskunde opvattende, gevoelt men zich eenigzins teleurgesteld, wanneer de Schrijver eenige weinige, en daarbij nog onvoldoende, resultaten der Wetenschap in onzen tijd ontwikkelt, en daaruit afleidt, dat de Geneeskunde zich nimmer tot eene exacte Wetenschap zal kunnen verheffen.

‘Vragen wij,’ zegt hij, bl. 3, ‘waarin deze klassieke geest der tegenwoordige exacte geneeskunde bestaat, en waarin deze zich zoo voordeelig van de oudere onderscheidt, zoo vinden wij als antwoord op deze vraag de volgende punten:

1°. De ruimere toepassing der natuurkundige (zuiver physieke wetten) op de physiologie kan en mag niet zonder invloed op de pathologie blijven.

2°. De proefnemingen op levende dieren geven ons den sleutel tot eene nieuwe exacte ziektekunde; wij kunnen langs dien weg ziekten verwekken, welke de meeste overeenkomst hebben met die van den mensch (b.v. ontstekingen, typheusen toestand, putride, scorbutische aandoeningen, enz.). De ziekteoorzaken met hare gevolgen liggen hier klaar aan den dag, en de overeenkomst der verschijnselen met die van het zieke menschelijke organisme geeft eene bijna mathematische zekerheid aan onze conclusiën’ (bl. 15).

‘3°. Het microscoop, hetwelk in de physiologie reeds tot zoo vele gewigtige ontdekkingen geleid heeft, moet ook in de pathologie voortaan meer en meer gebezigd worden; de pathologische anatomie moet eene microscopische pathologische anatomie worden; niet alleen de organen en orgaanstelsels moeten microscopisch onderzocht, maar ook de vloeibare deelen dienen aan dusdanig onderzoek onderworpen te worden,

wil men eene meer volledige kennis van het zieke organisme verkrijgen' (bl. 27).

Deze dan zijn de drie hoofdpunten, waarbij zich de Schrijver bepaalt.

Wat nu het eerste betreft, zoo vinden wij daarbij twee zaken aangevoerd, ten eerste de juistere kennis, die wij van het ontstaan der hydropes verkrijgen door de leer van endosmose en exosmose, en het nut, hetgeen de therapie kan trekken uit de toepassing van de Wetten der imbibitie, bij de aanwending van geneesmiddelen op de huid of het onderste gedeelte van het darmkanaal; ten tweede de proef, om bij sommige abnormale toestanden van het bloed zoodanige geneesmiddelen te bezigen, van welke ons de Scheikunde geleerd heeft, dat zij in direct verband met dusdanige abnormiteiten staan. Na eene goede en oordeelkundige ontwikkeling van hetgeen wij door de kennis der Wetten van endosmose en exosmose gewonnen hebben, komt de Schrijver tot het resultaat: 'dat deze wetten niet zonder invloed op de ziektekunde geweest zijn; dat bij eene meer volledige kennis dezer verschijnselen en der wijze van hen te leiden, te modifiëren, naar gegevene omstandigheden schielijk te doen ontstaan, of eene andere rigting te geven, voor de pathologie en therapie nog groote resultaten zullen gewonnen worden, en dat derhalve de voorstanders der exacte geneeskunde ons teregt op dezelve opmerkzaam maken.' De regtstreeksche toepassing der Scheikunde, om de werking van geneesmiddelen te verklaren, en daaruit de indicatie af te leiden, wordt getoetst aan de avontuurlijke behandeling der Croup, zoo als die door DENIS is voorgeslagen. Volgens dien Geleerde, zoude in de Croup eene afscheiding van albumen, in plaats van mucus, op het slijmvlies plaats hebben, ten gevolge van eenen ziekelijken toestand des bloeds, hetgeen tot vorming van eene ligte ontstekingskoorts overhelt, terwijl irritatie van larynx en trachea als causa occasionalis aan te merken is. Afgezien van de grove onjuistheid, dat de schijnvliezen slechts uit albumen zouden bestaan, heeft deze grondstelling voor het onderwerp geenerlei waarde. Wat toch is er bijzonders in gelegen, om te zeggen, dat bij de Croup eene menging van het bloed voorkomt, zoo als wij die bij andere ontstekingen waarnemen? En zegt DENIS wel iets meer, dan hetgeen men algemeen erkent, namelijk: dat bij Croup uitzweeting van eene stof, verschillende van het slijm, plaats heeft, gepaard gaande met eenen ontstekingstoestand van het bloed? Zijne be-

handeling bestaat nu in plaatselijke ontlastingen door bloedzuigers aan den hals, toediening van *emetica*, ten einde de pseudomembranen los te maken, laxerende lavementen, voetbaden; met het oogmerk, om den ontstekingstoestand door prikkeling van het rectum en de onderste ledematen af te leiden; inwendige toediening van zoodanige zouten, die de scheikundige eigenschappen bezitten, om de vezelstof op te lossen, voornamelijk chloruretum sodii, waarbij nog sulph. potassae en phosph. sodae gevoegd kunnen worden. Tot hier toe is er niets buitengewoons, dan slechts de bijzondere indicatie tot de aanwending van het keukenzout, waaraan men niet ligt eene bijzondere waarde zal hechten. Het eenige, wat de behandelingswijze van DENIS onderscheidt, is de inblazing van een poeder, bestaande uit 8 deelen drooge onderkoolzure soda, 16 deelen keukenzout, 3 deelen zwavelzure potasch en 1 deel phosphorzure soda. De cauterisatie der larynx en fauces werd reeds vroeger door andere Geneeskundigen beproefd; in zooverre is dus de behandeling van DENIS niet nieuw, die, even als deze Geneeskundigen, door plaatselijke middelen de oppervlakte van het slijmvlies tracht te reinigen. Slechts eenmaal werd deze behandelingswijze in het werk gesteld. Hoe zal daaruit dus eenige gevolgtrekking kunnen afgeleid worden, ten opzigte der exacte rigting der Geneeskunde, door de toepassing der scheikundige Wetten? De Schr. besluit dan, dat ‘dit ongelukkig gekozen voorbeeld eener onmiddellijke bloed-therapeutiek ons derhalve niet kan aanmoedigen op dezen weg onze genezing te beproeven, en zoo lang de physiologie en de organische scheikunde ons geenen beteren aanwijst, wij ons nog steeds moeten vergenoegen den omweg langs de maag- en het darmkanaal te nemen, - den indirecten weg der endosmose, - om onze bloedziekten met vrucht te behandelen.’ De conclusie is niet stringent, en de beoordeeling uit een enkel voorbeeld van partijdigheid naauwelijks vrij te pleiten, een voorbeeld, hetgeen daarenboven met regt *ongelukkig gekozen* mag heeten! - Eindelijk wordt ook nog van de cellentheorie gesproken, in verband met de toepassing, welke SOBERNHEIM daarvan gemaakt heeft op de werking der geneesmiddelen. Doch wat SOBERNHEIM daarvan leerde, is alles behalve positief: het zijn fantasiën, die met overijling op de nieuw ontdekte mikroskopische daadzaak gebouwd zijn.

Kan men nu, op grond van het aangevoerde, met genoegzame kennis oordeelen over de waarde van de toepassing der physieke Wetten op de Pathologie? Zeker niet! Wij zouden te breed-

voerig worden, wanneer wij den heilzamen invloed, welken de toepassing van physische en chemische Wetten op de Pathologie reeds gehad heeft, door daadzaken wilden staven, en zullen daarbij dus niet verwijlen. Dat de leer der cellen op de verklaring van patholgische ontaardingen eenen grooten invloed zal uitoefenen, kan men veilig voorspellen; doch het zoude ongerijmd zijn, die toepassing reeds dadelijk na de ontdekking te eischen.

De slotsom van des Schrijvers beschouwingen bij het tweede punt, de proefneming op dieren, is niet veel gunstiger. Intusschen overdrijft hij hier weder de verwachting, welke de hedendaagsche Geneeskunde koestert van de uitkomsten, waartoe de proeven op dieren zouden leiden. ‘De hypothesen over de werking der geneesmiddelen op het bloed,’ zegt hij, ‘moeten voortaan plaats maken voor een direct proefondervindelijk onderzoek.’ De fout ligt daarin, dat de Schr. bijna uitsluitend met MAGENDIE te rade is gegaan, en hoezeer men de verdiensten van den Franschen Physioloog ook moge erkennen, is hij toch te eenzijdig en te haastig in zijne gevolgtrekkingen, dan dat de kundige en bezadigde Geleerden hem onverdeeld bijval zouden schenken. MAGENDIE, wij aarzelen niet om het te zeggen, kan niet als de vertegenwoordiger der exacte Geneeskunde aangemerkt worden. Hij vertegenwoordigt veeleer de partij, welke zich noodwendig vormt, wanneer de algemeene belangstelling voor eene bepaalde rigting in de bearbeiding der Wetenschap ontwaakt is: de partij van overdrijving en eenzijdigheid. Om de afwijkingen het beginsel te veroordeelen, zoude niet regtmatig zijn.

De proeven van MAGENDIE, welke hier aangehaald worden, zijn de volgende: De inspuitingen van verschillende zuren in de aderen; HÜNEFELD'S proeven met organische en anorganische stoffen, onmiddelijk in het bloed gebragt; MAGENDIE'S proeven met morphine en narcotine, welke laatste tot een belangrijk resultaat geleid hebben, en waaraan de Schrijver volkomen regt laat wedervaren, terwijl hij het onvoldoende van de overige experimenten met goede gronden aantoont. Belangrijk voor Pathologie en Therapie acht hij daarentegen het onderzoek van de organische veranderingen, voortkomende uit ruime bloedsontlastingen, te welken einde MAGENDIE eene reeks van proeven op honden in het werk stelde.

Na de vermelding van dit een en ander, volgt dan het besluit, ‘dat zonder de mogelijkheid van betere uitkomsten voor

de toekomst te willen betwijfelen, de tot nu toe verkregene resultaten voor de theorie en praktijk der geneeskunde, alhoewel niet zonder waarde, evenwel geringer zijn, dan de voorstanders van dezen nieuwen weg ter verbetering der pathologisch-therapeutische wetenschappen ons willen doen voorkomen.' Een dergelijk besluit komt ons voor door den inhoud van het onderzoek niet genoegzaam geregtvaardigd te zijn. Wel heeft hetzelve doen zien, dat de aangehaalde experimenten van MAGENDIE en HÜNEFELD niet voldoende zijn, om de verklaring van de werking der geneesmiddelen te geven; doch van zoo vele andere resultaten, welke de leer der ziekte uit de experimenten op dieren getrokken heeft, zwijgt de Schr. geheel. Hoezeer wij alle waarde aan dusdanige proeven, ter verklaring van de werking der geneesmiddelen, niet willen ontzeggen, zoo komt het ons toch voor, dat langs dezen korten en regtstreekschen weg slechts onvolledige en eenzijdige resultaten verkregen kunnen worden. Wie met de vorderingen der organische Scheikunde in onze dagen slechts eenigzins bekend is, zal van die zijde veeleer eene bevredigende oplossing te gemoet zien. Dat men deze tot hier toe nog niet verkregen heeft, dit bewijst niet tegen de stelling, dat daardoor de gelegenheid tot eene grondige kennis van de werking der geneesmiddelen voorbereid wordt.

Bij het derde punt vestigt de Schrijver de aandacht op de uitkomsten, welke het mikroskopisch onderzoek der ontstokene weefsels geleverd heeft; hij heeft hierbij vooral de *anatomisch microscopische Untersuchungen* van GLÜGE geraadpleegd.

'Zoo groot de uitkomsten zijn, door het mikroskoop ten opzigte der ontsteking verkregen, zoo gering zijn dezelve met betrekking tot andere gewigtige ziekteprocessen.' Het mikroskoop toont geen onderscheid hoegenaamd tusschen den etter van vaccine, varioloïde, varicella, worm en impetigo. 'Dus,' zegt de Heer GOBÉE, 'ligt het onderscheid dezer verschillende ziekten niet in de stof, maar in het onzigtbare iets, door ons specifieke contagia genoemd, duister naar oorsprong en wezen.' Nu vindt men de verschillende pogingen, om de contagia als parasiten-planten en -dieren door regtstreeksche waarneming te doen kennen, inzonderheid, hetgeen HENLE daarvoor gedaan heeft, breedvoerig ontwikkeld, en nader toegelicht, waaruit het besluit afgeleid wordt, dat deze parasitentheorie niet voldoende is, om ons de verklaring van den aard der con-

tagia te geven. Hiermede is dan de Schrijver aan het einde van de vermelding ‘der gewigtigste resultaten der zoogenoemde exacte geneeskunde, benevens de gevolgtrekkingen op pathologie en therapie.’ Op dien grond nu wenscht hij: ‘eene verge lijking te maken tusschen de oudere en tegenwoordige Geneeskunde, ten einde uit dit onderzoek blijke, of wij zulke reuzenschreden zijn vooruitgegaan, als door vele artsen geloofd wordt.’ Indien men den schamelen oogst beschouwt, welken de Schrijver op het gebied der nieuwere Geneeskunde verzameld heeft, dan voorwaar moet men het tegenwoordige geslacht wegens zijne verwatenheid veroordeelen, daar het op zoo weinig degelijke resultaten, op zulke enkele pogingen van eenige weinige Geleerden, zich beroemt, alsof daardoor een nieuw tijdvak voor de Geneeskunde geboren ware. Indien de Schrijver bij den gang zijner studiën niet meer vruchten gezien had van het streven der nieuwere Geneeskundigen, om eene meer exacte rigting aan de Wetenschap te geven, dan zoude zijn oordeel ongetwijfeld geheel anders uitgevallen zijn, en hij zoude in zijne voorrede niet zoo onbewimpeld den tegenwoordigen tijd gehuldigd hebben. Hij is te zeer bekend met de latere voortbrengselen in de Geneeskunde; hij verraadt eene te levendige deelneming in de beweging, welke zich in onze Wetenschap doet kennen, dan dat hij het van zich zoude kunnen verkrijgen, de gevolgtrekking te maken, die geheel voorbereid in zijn opstel lag, namelijk, dat de enkele resultaten, die men door regtstreeksch onderzoek gewonnen heeft, ten onregte zoo hoog aangeslagen zijn, alsof daardoor eene geheel nieuwe Wetenschap gewonnen ware. Verstaan wij elkander wel. Niet één dergenen, die men als vertegenwoordigers der rigting van onzen tijd erkennen zal, heeft zulke groote en schitterende beloften gedaan; het *quantum est quod nescimus* dringt zich nergens meer op, dan bij de beschouwing der Natuur, en onder alle gedeelten der Natuurkundige Wetenschappen is er geen, waarbij dit meer geldt, dan bij de Geneeskunde. De laatste tijden hebben groote omwentelingen in de Natuurkundige Wetenschappen zien geboren worden. Die vordering in de Natuurkundige Wetenschappen, de Schrijver erkent het gereedelijk, oefent eenen regtstreekschen invloed uit op de Geneeskunde, daar zij met die Wetenschappen ten naauwste verwant is. Wat de Physiologie ons leert omtrent de verrigtingen, die gedurende het leven bij den gezonden mensch plaats hebben; wat de Chemie ons doet doorgronden omtrent de Wetten van za-

menstelling en verandering in de stoffelijke wereld; wat de Physica ons verschaft omtrent de Wetten der Natuur, dit alles dient ons, om de ziekten naauwkeuriger te leeren kennen, om de werking der geneesmiddelen te ontleden. Het bewustzijn, dat Pathologie zich aan de Physiologie moet aansluiten; dat zij daarop gevestigd moet worden; dat waarneming het hoofdbeginsel moet zijn in de Geneeskunde, en dat eene eenzijdige beschouwing van den ziekelijken toestand, met uitsluiting van de kennis, die wij van elders ontleenen, tot nu toe aan den vooruitgang in den weg stonden, dit is de geest der nieuwere Geneeskundigen. Daarmede stemmen de inzigten van den Heer GOBÉE volkomen overeen. Het zijn niet de Klassieken van onze dagen, die een dergelijk voltooid gebouw eener exacte Wetenschap der Geneeskunde droomen: het zijn de Romantieken, gelukkig klein in getal, en die slechts eenen kleinen aanhang tellen.

Wij hebben dit onderwerp meerdere zorg vervolgd en ontwikkeld, daar het noodig scheen, de zaak in het juiste daglicht te plaatsen, en de beschuldiging eener ongerijmde overdrijving van de hedendaagsche Geneeskundigen af te weren, welke hun door de aanhangers van het oude ten onregte wordt te laste gelegd.

In de volgende Verhandeling over de koortsen zoude de Schrijver vooral gelegenheid hebben kunnen vinden, om regt te laten wedervaren aan de nieuwere Geneeskundigen, en de meer gelouterde inzigten van onzen tijd te stellen tegenover de onvruchtbare twisten van vroegere tijden. Het vraagpunt omtrent het bestaan van essentiële koortsen is, wel is waar, nog niet met afdoende zekerheid te beslissen, doch verkrijgt hoe langer hoe meer een positief karakter. De latere ontdekkingen in de zenuwleer hebben hier een duidelijker begrip verschaft; met goed gevolg beproefden EISENMANN, HENLE, KREMER en STILLING te bewijzen, dat van het ruggemerg, als centraal-orgaan, de wezenlijke verschijnselen der koorts uitgaan. Bij deze namen voegen wij nog die van WUNDERLICH (*Archiv für physiol. Heilkunde*) en STANNING (*Handwörterbuch der Physiologie, Art. Fieber*). De opstellen van de beide laatsten zagen slechts korten tijd vóór de uitgave van de Pathologische Studiën het licht. Doch de eerstgenoemden hadden reeds veel vroeger hunne navorschingen bekend gemaakt. Bij eene beoordeeling der pogingen van hen, die de studie der Geneeskunde in eene meer positieven geest trachten te ontwikkelen, mag men met regt

vorderen, dat, bij de beshouwingen over koorsten, dit punt voornamelijk behandeld worde. Op hoedanige wijze overigens de naauwkeuriger physiologische ontleding der koortsverschijnselen in verband staat met de kwestie der essentialiteit, zullen wij hier niet verder ontwikkelen; wij verwijzen daarvoor naar de aangehaalde Schrijvers.

Bij den Heer GOBÉE vindt men de volgende voorstelling van koorts. Een orgaan of orgaanstelsel wordt door eenige oorzaak in zijne physiologische werking gestoord; er ontstaat daarop eene poging, om den hinderenden prikkel te verwijderen, namelijk vermeerderde beweging of vermeerderde afscheiding; deze krachtsinspanning deelt zich mede aan het bloed- en zenuwstelsel; die medewerking van de groote factoren der organisatie is de koorts. De gevolgen van de medewerking zijn herstelling of vernieling van het eerst aangedane orgaan of het organisme. Versterkte toevoer van het bloed, vermeerderde afscheiding in het aangedane deel of orgaanstelsel, sympathische afscheiding in een orgaan of stelsel, hetwelk physiologisch voor het aangedane functioneert, ontlasting der ziekelijke afgescheidene stoffen, welke, door de venae en vasa lymphatica in het bloed gebragt, door de verschillende colatoria des ligchaams uit hetzelve verwijderd worden, zietdaar de middelen, waardoor, ten gevolge der koorts, herstelling plaats heeft. De vernieling daarentegen kan het gevolg dier medewerking zijn, wanneer, bij hevige prikkeling van het bloedvatenstelsel, apoplexie ontstaat, of de hevige prikkeling van het zenuwstelsel in gangreen, paralysis, dood door hevige pijnen, overgaat; of wanneer door de sympathische aandoening beide, bloed- en zenuwstelsel, te sterk aangedaan worden, en dus, hetzij bloedontaarding door hevige aanhoudende koorts, hetzij apoplexia nervosa, uitputting der zenuwkracht, ontstaan, of eindelijk, wanneer de ziekelijk opgenomene stoffen in de organen nedergezet worden, en deze vernielen. Wij willen over de onvolledigheid dezer voorstelling niet uitweiden, daar toch een ieder terstond zal inzien, dat hier over herstelling van het physiologische evenwigt tusschen verschillende functiën, over de eenvoudige resorptie, over de inwendige verandering in het qualitatieve der verschillende dierlijke zelfstandigheden, enz. niet gesproken wordt. Doch wij wenschen den Lezer slechts daarop te verwijzen, hoezeer de Schrijver zich hier eene *petitio principii* heeft ten laste laten komen. Hij wilde onderzoeken, of er essentiële koortsen bestaan, dat is de zoodanige, waar de koorts geen gevolg van

eenig plaatselijk lijden is. Nu begint hij met het begrip van koorts willekeurig vast te stellen, zonder zich in eenig onderzoek van dit punt in te laten. Het vooraf bestaan van eene stoornis in de verrigting van een orgaan, of in een geheel orgaanstelsel, wordt door hem kortweg aangenomen. Het zoude tot onvruchtbare subtiliteiten aanleiding geven, indien men hier tusschen organen en orgaanstelsels wilde onderscheiden. Genoeg, dat hij de koorts als consecutief aan eenige vooraf bestaande ziekelijke aandoening stelt, en dus reeds *a priori* de zaak, welke hij zal onderzoeken, beslist. Daarin bestaat juist het streven van de hedendaagsche Geneeskundigen naar meerdere positiviteit, dat zij de koortsverschijnselen ieder voor zich en in hun geheel naauwkeurig waarderen en zoo mogelijk uit bekende physiologische Wetten trachten te verklaren; zich voorheen weinig daarom bekommerende, stelde men onmiddellijk de vraag: Of de koorts de ziekte zelve was, dan wel de terugwerking op den ziekteprikkel? en daar men hier niet anders dan op hypothetische gronden konde redeneren, werd door den strijd de zaak meer verward dan opgehelderd. Men redeneerde over het wezen der koorts, uitgaande van hare gevolgen; de koorts was het middel, waarvan de Natuur zich bediende, om het vijandige beginsel te bestrijden. Anderen hadden, bij hunne verklaring der koorts, slechts een enkel verschijnsel op het oog, bijv. de hitte, de hevige klopping van hart en slagaderen, enz. De theorie, welke in de Geneeskunde heerschte, gaf aan dat bepaalde verschijnsel zoodanige beteekenis, als men er in wilde leggen. Van eene dergelijke willekeurige beschouwing heeft de Heer GOBÉE zich niet kunnen vrijmaken. Bij zijne verdere redeneringen, gaat hij van de vooronderstelling uit, dat de koortsen in twee klassen verdeeld zijn, namelijk in die, welke uit algemeene kosmisch-tellurische invloeden op het organisme ontstaan, en in die, welke uit ziekelijke verandering der organen of stelsels en derzelver verrigtingen, benevens uit het gestoorde evenwigt der physiologische functiën, geboren worden. Tot de eerste klasse worden de typhus, de pest, de gele koorts, de cholera, alle acut-contagieuse huiduitslagen, de tusschenpoozende koorts gebragt; terwijl tot de tweede klasse behooren de ephemera, de synocha, de febres catarrhales met hare verschillendeonderdeelen, de rheumatische koorts, de hectische, de zogkoorts en de febris nervosa consecutiva. Op grond van deze onderscheiding, betoogt de Schrijver nu, dat er, in beide gevallen in zooverre geene essentiële koorsten bestaan, daar de or-

ganisch-scheikundige verandering, welke in de koortsen van de eerste klasse vooröndersteld wordt, primair is, en de vaste deelen eerst secundair door het ziekelijke bloed aangedaan worden. Doch welk onderzoek heeft ons regtstreeks de scheikundige veranderingen van den dampkring doen kennen? Waar is het stellige bewijs, dat de bloedsdyscrasie hier primair is? Met welk regt wordt bij den typhus, de cholera, enz., eene ontmenging van het bloed als eerst beginsel der ziekte aangenomen, en in de synocha, de ephemera, de febres catarrhales, enz., eene ziekelijke verandering der organen als primair lijden vooröndersteld? Het is inderdaad bevreemdend, dat onze Schrijver, die meermalen in zijn Werk de bewijzen geeft van onbevooroordeelde opvatting, zelf niet ingezien heeft, dat zijne klassificatie den toets van een streng onderzoek niet kan doorstaan. Zoo zegt hij: ‘Een hoofdverschijnsel van de koortsen der eerste klasse is een exanthema op de uit- of inwendige huid, of etterverzameling onder de huid.’ Deze stelling wordt door de eenvoudige waarneming der tusschenpoozende koortsen dadelijk wedersproken. Want al wilde men vooronderstellen, dat hier op het slijmvlies een exanthema voorkomt, iets, waarvoor de bewijzen niet gemakkelijk te vinden zijn, dan nog zoude het niet wel mogelijk zijn, dit verschijnsel tot ‘een integrerend bestanddeel dier koortsen’ te verheffen.

Wij hebben onbeschroomd onze aanmerkingen op het eerste gedeelte van des Schrijvers arbeid medegedeeld. Bij de achting, welke wij voor zijne kundigheden hebben, zoude het kleingeestigheid verraden, zoo wij ons tot eene louter prijzende aankondiging bepaalden. De Heer GOBÉE houde zich overtuigd, dat wij het levendigste deel in zijne pogingen nemen, en dat wij althans om die reden ons verpligt achtten, in een naauwkeurig onderzoek zijner algemeene beschouwingen te treden. Omtrent de overige Hoofdstukken van dit Werk zullen wij zeer kort zijn, daar het te ver zoude voeren, indien wij den Schrijver hier in de bijzonderheden wilden volgen.

Het eerste Hoofdstuk, hetgeen het uitvoerigste van alle is, bevat verscheidene belangrijke gevallen van ziekten van het zenuwstelsel. In de eerste plaats vindt men hier het verhaal van eene Chorea St. Viti; met eene grondige kennis van de latere ontdekkingen in de zenuwphysiologie toegerust, heeft de Schrijver op eene verdienstelijke wijze dit geval toegelicht. Niet minder belangrijk zijn de aanmerkingen, welke bij het tweede ziektegeval gevonden worden; de lijder, wiens ziekte hier me-

degedeeld wordt, bekwam plotseling paraesthesis nervi trigemini dextri; vier maanden later, toen de herstelling bijna volkomen scheen, vertoonde zich hetzelfde verschijnsel aan de linkerzijde, doch niet alleen in de deelen, welke zenuwtakken van het vijfde jaar ontvangen, maar nog daarenboven in den duim, wijs- en middelvinger van de linkerhand. Deze verschijnselen verdwenen ook weder grootstendeels. De herstelling was evenwel onvolledig. Nadat de ziektegeschiedenis reeds ter perse verzonden was, werd de lijder op het onverwachtst door een' insultus apoplecticus overvallen, waarbij het bewustzijn ongestoord bleef; belemmering in de spraak, paralysis van den linkerarm en der spieren van de tong aan de linkerzijde, waren de eerste verschijnselen, welke spoedig door meer algemeene en hevige verschijnselen van apoplexie gevolgd werden; weinige uren daarna bezweek de lijder. De lijkopening, die zeer omstandig medegedeeld wordt, geeft den Schrijver aanleiding tot eenige opmerkingen, welke voor de Zenuwphysiologie van groot belang zijn.

Het derde ziektegeval (eene duizeling, welke door andere Geneeskundigen gedurende eenige jaren als amblyopia amaurotica gediagnosticeerd was) bevestigde het nut der Resina Guajaci met Crem. Tartari, door HUFELAND tegen duizelingen aangeraden.

In de vierde plaats wordt eene waarneming medegedeeld van paralysis der vingers aan de eene hand, ten gevolge van eene verouderde niet herstelde luxatio humeri, en contractuur der musculi flexores digitorum sublimes et profundi des anderen arms, ontstaan uit eene slecht herstelde fractuur der clavicula; aan beide armen was de functie van gevoel en beweging in de overige deelen niet aangedaan. Dat hier onder gelijksoortige omstandigheden aan de eene zijde paralysis, aan de andere zijde contractuur ontstaat, wordt met regt door den Schrijver als het belangrijkste op den voorgrond geplaatst. - Een geval van pneumatose, waarschijnlijk ten gevolge van eene hysterische overprikkeling der nervi uterini, maakt het onderwerp uit der vijfde waarneming.

In het volgende Hoofdstuk (ziekten van hart en longen) worden twee ziektegevallen medegedeeld: 1°. eene hypertrophie van het regter- en linkerhart, met verwijding van het regterhart en vernaauwing der halfmaanswijze klapvliezen van de aorta, gecompliceerd met catarrhus chronicus pulmonum, benevens verdikking en verwijding der bronchiën. 2°. Hypertrophie van

regter- en linkerhart, met dilatatie van het regter- en organische verandering der halfmaanswijze klapvliezen der aorta, waarbij zich voegde haemorrhagia pulmonum per rhexin. Beide gevallen zijn met veel zorg waargenomen en beschreven, de diagnose, op grond der physische teekenen, naauwkeurig vastgesteld.

Het derde Hoofdstuk handelt hoofdzakelijk over de naziekten der Indische diarrhoea dysenteroïdes, zoo als deze bij lijders, welke uit de *Oost*- of *Westindiën* herwaarts overkomen, waargenomen worden. De teekenen worden zeer zorgvuldig in een vijftal waarnemingen beschreven, en de aard dezer chronische diarrhoeën bepaald als eene chronische darmontsteking, met verdikking en ontaarding der darmrokken. In een der gevallen, hetwelk doodelijk afliep, werd deze toestand bij de autopsie gevonden. Het zoude belangrijk zijn, dit resultaat aan een grooter aantal waarnemingen te toetsen, daar wij, in tegenstelling van des Schrijvers bevinding, meermalen eene hooggaande verdunning der darmwanden gevonden hebben; het is hier evenwel de plaats niet, over dit onderwerp verder uit te weiden. In een geval (N°. 8) werd de lijder door het gebruik van Chlore geheel hersteld; in een ander (N°. 9) was de herstelling door dit middel slechts tijdelijk, en werd de Chlore later vruchteloos aangewend; evenzoo kon de Heer GOBÉE in twee andere gevallen de ziekte niet door dit middel overwinnen, en ging hij tot de endermatische aanwending van acetas morphii over, waardoor de lijders herstelden.

Het vierde Hoofdstuk bevat vooreerst een geval van morbus Brightii met doodelijken afloop; RAYER'S beschrijving van deze ziekte wordt tot grondslag der speciale diagnose gesteld. Een ander lijder, waar hydrops ascites en anasarca, benevens nephritis subacuta, aanwezig waren, vertoonde de verschijnselen van morbus Brightii, tevens met diabetes insipidus. Sulphas Cupri ammoniacale met Opium deed eene zeer gunstige werking. Wijders vinden wij hier twee gevallen van catarrhus chronicus vesicae. In beide werd, volgens het voorschrift van Dr. FISSCHER, de murias ammoniae in groote giften aangewend, en daardoor de herstelling bewerkt; in het tweede geval werden evenwel gelijktijdig inwrijvingen van unguentum Autenriethii in regione pubis aangewend.

Eene waarneming van eenen lijder, met hereditairen aanleg tot verbloeding (*Blutter* der Duitschers), besluit de rij der ziektegevallen. Bij herhaling ontstonden hier pijnlijke aanzwel-

lingen in den omtrek der gewrichten, met duidelijke vochtgolving, welke door de aanwending van Ung. hydrargyri op een compres, bedekt met watten, of warme pappen, verdeeld werden.

Aan het einde van ons Verslag gekomen zijnde, mag het overtollig geacht worden, iets tot lof van deze waarnemingen te zeggen. Het Werk van den Heer GOBÉE zij onzen Geneeskundigen ten dringendste aanbevolen, daar de degelijke wetenschappelijke strekking, welke er in doorstraalt, tevens met den echt praktischen geest, ongetwijfeld de belangstelling der deskundigen zal opwekken, en de moeite eener gezette studie ruimschoots zal beloonen. De Schrijver deele ons spoedig het vervolg van zijn Werk mede.

Filip van Marnix, Heer van St. Aldegonde, bijzonder aan de hand van Willem I. In twee Deelen. Door *Wilhelm Broes*, rustend Leeraar bij de Nederlandsche Hervormde Kerk. Amsterdam, bij J. van der Hey en Zoon. 1838-1840.

De titel van dit belangrijke Werk eens waardigen grijsaards, die, ofschoon hem rust vergund is van den arbeid, zijne dagen evenwel niet in ledigheid doorbrengt, is uitnemend geschikt, om de opmerkzaamheid en de belangstelling te wekken van iederen, ook slechts eenigzins wetenschappelijken, beoefenaar van de geschiedenissen des Vaderlands. Van WILHELM BROES toch kan men niet anders dan goeds verwachten, en *deze* zal ons VAN MARNIX schetsen, en wel: VAN MARNIX aan de hand van WILLEM I! Doch die titel wijst *niet* met behoorlijke juistheid aan, wat in deze drie Boekdeelen (want het tweede Deel bestaat uit twee Stukken) eigenlijk gevonden wordt. Op denzelven afgaande, moet men vermoeden, dat FILIP VAN MARNIX, - een van de weinigen, op wien men, bij de beschouwing van den worstelstrijd der Vaderen tegen *Spanje*, met welgevallen het oog kan vestigen, - hier op den voorgrond zal staan, en wel bepaaldelijk ter zijde van WILLEM I, den grondvester van

Neêrlands vrijheid. Dit is evenwel het geval niet. Niet meer dan de helft des Werks heeft betrekking op hem. De Heer VAN ST. ALDEGONDE treedt eerst laat op den voorgrond, en verdwijnt, nog ver van het einde, reeds wederom van het tooneel, om aan het slot zich nog eens voor eenige oogenblikken te vertoonen.

Het Werk begint met MARGARETA VAN PARMA en KATHARINA DE MEDICIS, en eindigt met WILLEM III en LODEWIJK XIV. Men ontvangt derhalve meer, dan men met mogelijkheid kon verwachten. Aan het slot van het Werk verklaart de waardige Schrijver evenwel, dat het van den beginne af zijn oogmerk niet was geweest, eene bloote monographie te geven van VAN MARNIX, maar wel om 'VAN MARNIX te schetsen nevens DU PLESSIS, beide *in den zamenhang der* Fransche en Nederlandsche *Geschiedenis*, de laatste verrijkt met de *Correspondance inédite de la maison de Nassau*.' - Wij hadden dit ook op den titel uitgedrukt willen hebben; want wie slechts eene monographie van BROES over VAN MARNIX verlangde, en daarom op den titel af het Werk kocht, is zeker teleurgesteld geweest, en heeft het uitvoerige Geschrift niet gelezen; wie daarentegen iets meer dan zoodanige monographie verlangde, heeft zich welligt het Werk niet aangeschaft. Het is dus de pligt van *de Gids* der laatsten aandacht op het Werk te vestigen, opdat de gewigtige inhoud voor hen niet verloren moge gaan.

Hoe BROES het boven aangehaalde: *in den zamenhang der Geschiedenis*, verstaat, wordt uit den aanhef der eerste voorlezing duidelijk. Hij wilde, zegt hij, geene geschiedenis schrijven, maar bijdragen leveren ter veraangenaming van de Geschiedenis des Vaderlands in een der gewigtigste tijdperken, en dit, zonder haar aan den anderen kant te doen verliezen aan waarheid en eenvoudigheid. Hij wilde tot dat einde, in stede van hare gebeurtenissen, eenige van hare helden op den voorgrond plaatsen, en in stede van zaken en handelingen, de personen der bedrijvers ter aanschouwing geven door *vergelijkende levensschetsen*, in navolging van PLUTARCHUS en anderen. Een viertal zulke schetsen doen ons nu VAN MARNIX en DU PLESSIS *in den zamenhang der Geschiedenis* kennen. De eerste schets (D. I, bl. 1-73) vertoont ons, gelijk wij reeds opmerkten, MARGARETA VAN PARMA nevens KATHARINA DE MEDICIS; in de tweede (ald., bl. 135-206) worden WILLEM I en HENDRIK IV vergeleken ten aanzien van hunne geloofsverwisselingen; de derde (D. II, St. 1, bl. 1-404) toont ons VAN MARNIX aan WILLEM'S, en MOR-NAY DU PLESSIS aan HENDRIK'S zijde; de zevende (ald., St. 2, bl. 285-381) eindelijk stelt WILLEM III tegenover LODEWIJK XIV, de eerste uitgegaan van WILLEM I, de tweede afgedaald van HENDRIK IV.

Wij hebben de bladzijden aangehaald, opdat de gapingen tusschen dezelve in het oog zouden vallen. Onze Lezers kunnen er trouwens uit opmaken, dat het Werk, ofschoon er slechts vergelijkende levensschetsen beloofd worden, evenwel nog al wat meer dan deze bevatten moet; en inderdaad, het is eene soort van magazijn, waarin de bouwstoffen voor een grootsch monument, ter dienste eens lateren Bouwmeesters, zijn bijeengebragt. Niet alleen toch zijn de aangewezene vergelijkende voorlezingen met vele *Aanteekeningen en Bijlagen* verrijkt, en doen de, op gelijke wijze met aanteekeningen voorziene, 4de, 5de en 6de voorlezingen van VAN MARNIX nader kennen; maar ook de *Voor-* en *Naredenen* staan met het geheel in verband, terwijl enkele *Aanhangsels*, welke desgelijks als voorlezingen beschouwd zouden kunnen worden, aan de nadere ontwikkeling van eenige bijzonderheden zijn toegewijd. Over dit een en ander moeten wij dus ook iets zeggen, opdat men weten moge, wat hier alzoo wordt aangeboden.

De *Voorredenen* hebben betrekking op Prins WILLEM I en zijne kinderen. Die voor het eerste Deel bevat eigenlijk eene voorlezing over eenen brief van dien Vorst, overgenomen uit de *Archives*, geschreven aan zijnen broeder JAN VAN NASSAU, den

7den Mei, 1574, en heeft ten doel, deels de gewigtige gelegenheid er van (het sneuvelen van HENDRIK en LODEWIJK VAN NASSAU) op te helderen, deels het edele karakter des Schrijvers te ontwikkelen. - Die voor 2de D., 1ste St., heeft desgelijks eenen brief van ORANJE aan denzelfden, van 6 Febr., 1577, uit welken aanleiding wordt genomen, om des Vorsten *huisselijken zin* in het licht te stellen, waartoe alverder aan een schrijven van zijne dochter MARIA, van 15 Oct., 1576, eene plaats wordt gegeven. - Die voor het 2de D., 2de St., eindelijk begint met eenen brief van 's Vorsten zoon. Graaf FILIPS WILLEM, gedagteekend 26 Julij, 1577, ten einde omtrent dezen het een en ander in het midden te brengen, wat te weten den Lezer kan dienstig zijn ter meer juiste beoordeeling van dezen ongelukkigen Vorst, wiens opneming in de *Nederlanden* door MAURITS en de Staten ten onregte gevaarlijk werd geacht, als ware hij met te grooten ijver toegedaan aan de R.-Kath. Kerk.

Van de zeven *aanhangsels* hebben slechts de vier laatste betrekking op VAN MARNIX. Het eerste, achter de eerste voorlezing (D. I, bl. 113-134), heeft ten opschrift: 'EGMOND met EGMOND vereffend ten opzigte zijner zending naar FILIPS.' - Het tweede, achter de tweede (ald., bl. 241-288): 'HENDRIK IV in weêrwil van zijne gebreken, naar HOOFT'S geschiedenis, HENDRIK *de Goede en Groote*.' Het derde (ald., bl. 288-365): 'STRADA'S voor ORANJE ongunstige geschiedenis, aangeprezen om het gunstige oordeel te bevestigen en het overgunstige teregt te wijzen.'

In het *Naschrift*, achter het eerste Stuk des tweeden Deels (bl. 203-216) (dat versierd is met het portret en de naamteekening van VAN MARNIX), geeft de Heer BROES de redenen op, waarom hij niet DE LA NOUE, maar wel DU PLESSIS met VAN MARNIX heeft vergeleken. Het staat dus in onmiddellijk verband met de derde voorlezing, welke dat eerste Stuk geheel inneemt, en gesplitst is in vier afdeelingen van zeer ongelijke grootte. In de *eerste* (bl. 1-50) toont BROES, na korte levensschetsen van beide eerbiedwaardige mannen, de groote gelijkheid aan van beider uitwendig levenslot, zonder nog een *vroeger* of *later* tijdvak van beider stand en bedrijf te onderscheiden. Dit geschiedt onmiddellijk hierop in de *tweede* (bl. 51-70), waar zij voorkomen, eerst ieder aan de zijde van zijnen hooggeschatten Vorst, en vervolgens zoo als zij, na dezer dood, doorgaans tot een minder bedrijvig leven waren weggedrongen. De *derde*, tot het algemeene terugkeerende, wijst verder godsvrucht aan, als de kroon van alle, vroeger in hen aangewezene loffelijke deugd (bl. 71-82); terwijl de *vierde* (bl. 82-104) de, tot dusverre nog voorbijgegane, verdienste hunner geleerdheid schetst, en daarbij bepaaldelijk gewaagt van het vernuft en den goeden smaak hunner Schriften, gekweekt door gemeenzame kennis der oude Grieksche en Romeinsche Litteratuur. - Als *toevoegsel* tot deze belangrijke *voorlezing* kan men de *Narede* van het geheele Werk beschouwen, D. II, St. 2, bl. 391-416, met het opschrift: 'De ongenade aan DU PLESSIS bejegend ter zijde van HENDRIK IV, den in ongenade gevallene tot eere; nog een parallel van ALDEGONDE met den edelen Franschman.' In naauw verband met den inhoud van deze voorlezing staan verder ook:

1°. De beide *aanhangsels* op dezelve:

a. de *Psalmberijming* van DATHEEN tegenover die van VAN MARNIX, bl. 147-180;
b. over het *Wilhelmuslied*, bl. 181-202.

2°. De 4de, 5de en 6de *voorlezingen*:

a. VAN MARNIX aan de zijde van WILLEM I in eene en andere Staatsdienst (D. II, St. 2, bl. 1-122);
b. VAN MARNIX niet van *Antwerpen* ann PARMA (ald., bl. 141-216);
c. zeker ledig jaar van VAN MARNIX in zijn anders overbedrijvig leven, getuige, en wel tot zijne eer, van verwijdering tusschen hem ter eener, en *Hollands* Staten, voornamelijk VAN OLDENBARNEVELD, ter anderer zijde (ald. bl. 259-273).

3°. De *aanhangsels* tot de 4de en 6de voorlezingen:

a. De vereeniging van Lutheranen en Hervormden, of wel de insmelting van de laatste in de eerste, in het dreigende jaar van 1566 veel beproefd, en op weinig na wèlgelukt, bij aandringen van ORANJE, en niet zonder medewerken van VAN MARNIX (ald., bl. 123-140);
b. het vertoog over het Geschrift van VAN MARNIX; trouwe vermaninge aan de Christelicke Gemeynten van *Brabant, Vlanderen, Henegou* en andere omliggende Landen, beyde die noch onder 't cruice sitten, ende die buyten 's lants geweken zijn (ald., bl. 273-284).

Men ziet uit deze opgaven, dat het Werk eenen schat van zaken in zich besluit, maar tevens, dat de vorm niet tot de aan genaamste behoort, terwijl de donkere en ingewikkelde stijl van den Heer BROES, in verband met al die uitweidingen, de lezing niet gemakkelijker maakt. Wie des Schrijvers meening vatten wil, mag hier en daar wel eens tweemaal lezen; doch wie dit gedaan heeft, zal zich ook over deze moeite niet beklage. Veel kennis, helder oordeel, rijk vernuft, groote scherpzinnigheid en Christelijke gematigdheid komen overal voor den dag, en maken op verstand en hart tevens diepen indruk. Wij wenschen daarom, dat het Werk door velen zal worden gelezen en herlezen, zonder zich door de uitvoerigheid te laten afschrikken, ofschoon wij het er voor houden, dat de waardige BROES zelf, moest het geheel nog gedrukt worden, hier en daar weleens zou zeggen, hetgeen wij, D. II, St. 1, bl. ‘Maar zal ik dit niet maar weglaten? Dergelijk weg laten zou menige predikatie alleraangenaamst bekorten.’ - Wij danken intusschen den geërden grijsaard voor het gegevene, zoo als het is, en wenschen hem van harte ook van deze, in den laten avond des levens opge-

vatte taak, waarmede hij eene aangename proeve heeft gegeven van het bijzondere gebruik, dat er te maken is van de *Archives*, enz., welke wij aan den Heer GROEN VAN PRINSTERER te danken hebben.

Dat Steller dezer regelen niet overal en in alles met den Schrijver instemde, zal hij wel niet behoeven te verzekeren. Hij zal zich evenwel van het maken van aanmerkingen onthouden, op eene uitzondering na, dewijl deze eene verkeerde opgave geldt, welke den anders zoo naauwkeurigen Schrijver omtrent zijnen hoofdpersoon ontglipt is (D. II, St. 2, bl. 246), in de woorden: 'Hij bouwde er (t.w. te *Westsouburg*) de kerk, waar hij ook - *een eenvoudig eereteeken wijst het aan* - begraven ligt' - Ja VAN MARNIX stof is in de kerk te *Westsouburg* weggeborgen, maar *een eereteeken* heeft nooit boven zijn graf gestaan. PRINS verhaalt in zijn *leven van* VAN MARNIX, bl. 45, alleen, dat zijn geschilderd *wapenbord* in 1780 nog zijne grafplaats kenbaar maakte. Later evenwel is ook dat bord verdwenen, en vóór meer dan tien jaren besloot Steller dezer aankondiging eene, den Heer BROES niet onbekende, Redevoering over: 'FILIPS VAN MARNIX *als Godgeleerde, en meer bepaaldelijk in zijne verrigtingen en verdiensten omtrent de Nederlandsche hervormde Kerk*' (*met. des Vad.*, D. VI, St. 1, bl. 1-45), met te zeggen: 'Deze man had wel een gedenkteeken verdiend van de dankbare nakomelingschap. Tot dus verre is het hem echter nog niet geworden, ofschoon een HURGRONJE het hem wilde oprigten, en een SCHELTEMA verklaarde, dat men het van *Nederland* met grond had kunnen verwachten, indien men niet wist, dat volksdankbaarheid in gemeenebesten schaars gevonden wordt.' - Thans is zelfs zijn graf onkenbaar geworden, dewijl ook de kerk te *Westsouburg* heeft opgenhouden te bestaan.

DRESSELHUIS.

Duridis samii quae supersunt. Edidit *J.G. Hulleman*, Ph. Th. M. Litt. H. Dr. Traject. ad Rh., typis L.E. Bosch et fil. 1841. VIII en 200 pag. 8°. Epistola critica de duridis samii reliquiis ad J.G. Hullemannum, scripsit *J.M. van Gent*. Accedit Emendationum par. Lugd. Bat., sumtibus H.W. Hazenberg et Soc. 1842. 36 pag. 8°.

De letterkundige wereld mag het als een verblijdend teeken van leven en werkzaamheid beschouwen, dat twee Geleerden te zelfder tijd, maar onafhankeljik van elkander en zelfstandig, dezelfde stof fer bewerking kiezen, ofschoon er voor de beide Schrijvers zelve iets onaangenaams in het denkbeeld ligt, dat men óf voor mededinging moet duchten, óf zich door vrees van voorgekomen te worden, als ware het gejaagd ziet tot afwerken der aanvaarde taak. De HH, HULLEMAN en VAN GENT bevinden zich in dien toestand; beide maakten het verzamelan en verklaren der fragmenten van DURIS, den Samischen Geschiedschrijver, tot onderwerp van hunne geleerde nasporingen. De eerstgenoemde biedt dr vruchten zijner studiën het vroegst der geleerde wereld aan, en de Heer v.G. meent zich nu bij het geven van eenige opmerkingen en bijvoegsels tot den arbeid des Heeren H. te moeten en mogen bepalen. Hij doet zulks in den bovengemelden brief, welke op eenen allezins humanen toon de kiesche wijze beantwoordt, waarop de Heer HULLEMAN hem zijne uitgave had toegezonden. Niet altijd wordt eene dergelijke lofwaardige heuschheid bij het ontmoeten van mede-arbeiders op hetzelfde veld der letteren in acht genomen, vooral niet, wanneer eigene moeite door het geleverde van de partij overtollig schijnt te worden.

Beide Geschriften behooren uit dien hoofde bij elkander. Eene eigenlijke recensie van dergelijke Werken te geven, zoude van den Ref. eischen, dat hij hetzelfde onderwerp opzettelijk behandelde, en zijne dus gewonnen resultaten met die der Heeren Verzamelaars vergeleek. Anders toch loopt men gevaar de waarlijk niet geringe moeite, het gevaar van vergissing, het gemis van zekerheid, de kans van iets te vergeten, niet behoorlijk op de weegschaal te leggen, en dikwerf hoogstonbillijk te miskennen, wat eerst door lauge en aanhoudende studie en na lang wikken en ziften als waarschijnlijk verkregen is. Er is

misschien geen lastiger en ondankbaarder werk, dan het bijeenbrengen der heren derwaarts verstrooide, half verminkte, soms in allerlei stoffen diep bedolvene brokstukken van oude Schrijvers, en hij, die zulk eenen arbeid niet schroomt, verdient altijd den regtmatigen lof van den grondslag voor verdere studiën gelegd, en den weg voor anderen gemakkelijker gemaakt te hebben.

Eigenlijk was de Heer V. G. de bevoegde beoordeelaar van den Heer H. geweest, doch hij verkoos liever eenige opmerkingen op eene min of meer sporadische wijze in eenen brief te geven. Ref. bejammert dit, dewijl meer mildheid van den Heer v.G. in het mededeelen van zijnen oogst niet anders dan welkome en belangrijke bijdragen had kunnen schenken.

Ref. moet zich bij het mededeelen van een kort verslag van den arbeid van beide Heeren bepalen, daar hij DURIS geenszins tot bepaald onderwerp van zijne studie gemaakt heeft.

De Heer H. verklaart in eene zeer bescheiden geschrevene Voorrede het plan en doel zijner uitgave van DURIS; geeft in twee Indices de namen der nageslagene classici op, benevens een volledig Register van zaken en personen, en verdeelt zijne stof in twee hoofddeelen. Het eerste behelst in drie Capita al, wat tot den persoon, tot het leven, de schriften, verdiensten of gebreken van DURIS betrekking heeft; het tweede en grootere deel bevat de fragmenten zelve, met historische en kritische verklaringen. Een inhoud ontbreekt.

De geachte Schr. heeft in het eerste Cap. met de meeste vlijt alles bijeengebragt, wat strekken kan om de moeijelijkheden te verklaren, welke vooral bij het bepalen van DURIS geboortejaar en bij het beoordeelen zijner zoogenaamde *tyrannis* oprijzen. Wat het eerste punt betreft, zoo zoude Ref. zich wel met de gevolgtrekkingen uit DIODORUS en den tijd der Samische *κληρουχία* kunnen vereenigen, zoo slechts de plaats van PAUSAN., VI, 13, 3, de eigenlijke grondslag van dit geheele onderzoek, minder door lacunen verminkt en door valsche lezingen bedorven was. Te regt maakt de Heer v.G. de bedenking op het onzekere dezer gansche berekening in zijne tweede aanm., bl. 3 en 4. Waarom is de Heer v.G. hier echter zoo schraal, en scheept ons af met een: *de toto hoc loco mihi quidem non constat*? Ref. meent te mogen zeggen, dat een ieder hier meer van zijne nasporingen verwachten zou, indien de brief ten minste *publici juris* moest worden. De bijvoegsels van eigennamen, aan wapens ontleend, bij den naam *Δοῦρις* gevoegd, vergoeden dit

gemis niet. Ook zoude Ref. twijfelen, of *Γρόσφος* en *Ἀσπὶς*, een Romein en een Cataoniër (*ut videtur*), regt hebben in dit Grieksche gezelschap te verschijnen.

Behalve de zwarigheid van den Heer v.G., kan Ref. zich nog geenszins overtuigen, dat de lect. *Χιόνιν* bij PAUS. in *Δοῦριν* te veranderen is, *quod scribendum esse nemo est, quin agnoscat*, zegt de Heer H. op bl. 5. Immers, wanneer dit zoo is, waar blijven wij dan met *ἐπ᾽ αὐτῷ*? Nog erger wordt Ref. verlegen met het: *τὸν δέ καιρὸν, καθ᾽ ὅν ἐπί τὰ οἰκεῖα τὸν δῆμον* ..... Ongelukkiger lacune kon er wel niet bedacht worden. En hoe deze nadere tijdsbepaling strookt met de vorige, *ἡνίκα τῶν Σαμίαν δῆμος ἔφευγεν ἐκ τῆς νῆσου*, is raadselachtig. In allen gevalle is noch uit dit, noch uit het volgende .... *τόν τύραννον κ. τ. λ.* iets voor DURIS te halen, wanneer deze geheele *Δοῦρις* alleen het gevolg van twee conjecturen is.

De Heer HULL. heeft echter gedaan, wat hij vermogt, en zijne redenering hangt zeer goed te zamen, als de conjectuur eenmaal aangenomen is. Minder uitvoerig heeft hij de tweede vraag over DURIS als *tyrannus* behandeld. Het los henengeworpen berigt van ATHENAEUS en het raadselachtige van PAUSANIAS doen hier meer af, dan de verzekering van SUIDAS. Maar wat kon een *τύραννος* in die dagen eigenlijk zijn? De historische anomalie van zulk eene verschijning, in de dagen van ANTIGONUS en DEMETRIUS POLIORCETES, zoude een opzettelijk onderzoek verdienen, en Ref. betuigt gaarne niet te weten, hoe hij zich DURIS als tyrannus, in welken zin dan ook, moet voorstellen. Nog vreemder wordt het, dat DURIS, in dit geval, zijne haren in vrede zag grijzen, ongemoeid schrijvende zijnen levensloop besloot, en rustig ten grave daalde. De Heer H. laat zich met dit onderzoek niet in, verwijst op PANOFKA, en zegt twijfelend: *Imperium, si quod gesserit*. De Heer v.G. spreekt met geen enkel woord over dit punt. Ref. zoude, in spijt van ATHENAEUS, den *Τύραννος Δοῦρις* voor eene historische onmogelijkheid houden.

Het tweede Caput, *Scripta Duridis*, is voortreffelijk bewerkt. De beschouwing van ieder der acht verschillende geschriften, aan DURIS toegekend, het onderzoek naar hunne juiste titels, de teregtwijzingen omtrent sommige gedeelten, die weleens als afzonderlijke Werken worden opgegeven, de uiteenzetting van den waarschijnlijken inhoud, en de nasporingen omtrent den tijd der vervaardiging, dat alles laat, naar Ref. oordeel, niets te wenschen over, en is met zoo veel zorg behandeld, als in dergelijke onzekere stoffen mogelijk is. Ref. hecht gaarne

het zegel aan het meeste, wat de Heer H. hier in het midden brengt. Ook de Heer v.G. maakt op dit gedeelte geene belangrijke aanmerkingen, en keurt het dus goed. Ten opzigte van de Hellenica van DURIS gelooft Ref., dat v.G. gelijk heeft met het einde van dit Boek te vooronderstellen bij den dood van SELEUCUS, terwijl de Heer H. een half jaar vroeger met LYSIMACHUS sluiten wil. Het verschil is van gering belang. Bij de lijst der Samische *ὡρογράφοι* van H. voegt de Heer v.G. nog andere in het algemeen, en plaatst onder hen ook THEOLYTUS, den epischen Dichter (cf. DÜNTZER, *Fragm. de Ep. P. der Gr.*, Deel 2, pag. 67): *qui Vossii et Westermanni diligentiam fugit*. Is dat niet een weinig onbillijk, bij de heerschende onzekerheid over de *Ὧροι* van THEOLYTUS en het gezegde van DÜNTZER?

Het derde Caput, *Oratio Duridis, fides, laudes*, behandelt een onderwerp, dat, bij gebrek aan genoegzame fragmenten, moeijelijk te beoordeelen is. Over den stijl is natuurlijk volstrekt niet te beslissen, want wie kan uit de soms achteloos aangehaalde woorden iets opmaken? Men is dus gedwongen zijne toevlugt tot den lof of de berisping te nemen, welke andere Schrijvers over DURIS bij gelegenheid uiten. De Heer HULLEMAN wendt alles aan, om DURIS van de smetten te zuiveren, die PLUTARCHUS hem inzonderheid aanwrijft. De Heer v.G. voegt nog eene nietsbeteekenende plaats van HIMERIUS bij deze. Wat zal Ref. van deze moeite zeggen? Zij draagt alle blijken van geleerdheid, doch, kan het mogelijk zijn, daardoor verder te komen, dan tot een *mij dunkt*? Was DURIS tijdgenoot van alle zaken geweest, die hij nu gezegd wordt te verhalen, dan zoude zijne getuigenis meer kracht hebben; maar thans blijft het steeds eene onaangename taak, om een oordeel uit te sprekken, daar een vaste grondslag ontbreekt. Het is ondoenlijk, uit twee of drie halve zuilen, een stuk fondament, eenige berigten bij de Ouden, een oordeel over een gebouw te vellen, dat in zeer spaarzame en onzamenhangende resten voor ons ligt. De Heer H. heeft gedaan, wat hij vermogt, en de Heer v.G. deelt er geene aanmerkingen verder over mede.

Het tweede gedeelte behelst de fragmenten, waarbij de Heer v.G. geene nieuwe heeft gevoegd, of overgeslagene aangeteekend. De Verzameling schijnt alzoo zeer volledig, ofschoon het zeker moeijelijk is, reeds bij eene eerste bewerking zoo naauwkeurig te zijn, dat u niets ontglipt. Misschien heeft de Heer HULLEMAN nu reeds eenige gevonden, die *ἐν ταῖς δευτέραις φροντίοιν* opgedolven zijn. Ref. kan er thans niet bijvoegen.

De aanteekeningen op deze fragmenten zijn van historischen aard; de Hr. H. heeft bijna niets van oudere of nieuwere Schrijvers onaangestipt gelaten, wat eenigzins tot opheldering van iets historisch of antiquarisch kan strekken, en eene zeer uitvoerige Litteratuur er bij opgegeven. Ref. zou liever meer spaarzaamheid hier gezien hebben, omdat het wel niet anders kan, of er moet veel gezegd en herhaald worden, wat voor hen, die DURIS gebruiken, geheel overbodig is. Naauwkeurigheid en vlijt onderscheiden voor het overige deze geheele Verzameling van fragmenten en verklaringen. Slechts voor het grammaticale is minder zorg gedragen, naar het Ref. toeschijnt, en het is vooral in dit opzigt, dat de Heer v.G. eenige goede teregtwijzingen en aanvulling op het Werk van den Heer H. geeft.

De aanmerking van den Heer v.G. op fragm. IX en XI komt Ref. juist voor, en de gissing omtrent het vers van LESCHES niet onaannemelijk. Zoo ook op fragm. XX, war hij *ἐνιότε* in *ἐν ἓϑειῆν* verandert. De vernuftige gissing van Prof. GEEL, in fragm. XXIII, die voor *ὥσπερ Ἀντίπατρον, ὡσπερανεὶ πατέρα* voorslaat, is door v.G. historisch toegelicht; doch Ref. gelooft, dat de verandering toch min juist is. Immers heeft alleen een *πάτηϱ* regt op *Χαῖϱε*? Zeer zeker niet, want deze groet is zeer algemeen en familiair. Hoe kan dan deze bijvoeging het *Χαῖϱε* verklaren, of meer gewigts op de eer, aan PHOCION bewezen, leggen? Ook doet Ref. opmerken, dat, zoolang ALEXANDER in *Azië* oorloogde, ANTIPATER de eenige van zijne Veldheeren en Grooten was, die hem het naaste stond, en bijna als *Βασιλεύς* in zijnen naam regeerde, en dus wel eenigzins meer regt op het gemeenzame *Χαίϱειν* had, dan de overige Veldheeren. Zelfs vorderde de Staatkunde eenigzins den afwezenden ANTIPATER niet als een' CLITUS of PARMENIO te bejegenen. Dan is het ook eerst eene eer voor PHOCION, als hij met ANTIPATER bijna gelijkgesteld wordt. Op fragment XXVIII verklaart v.G. *ἄνϑινα τὼν ἐδάφων* zeer juist; doch in de verzen van CASTORION zoude Ref. eer een dactylisch, dan een anapaestisch metrum zoeken, hoewel het zeker moeijelijk te beslissen is. STESICHORIS, ALCMAN, IBYCUS pleiten voor dactyli, en waarschijnlijk heeft ook CASTORION pedanterie genoeg bezeten, om hun voorbeeld te volgen. Zeker is een monom. anap., met een dimeter, zonder paroemiacus min of meer vreemd, al heeft AESCHYLUS in langere koren dit niet altijd in acht genomen.

Tot een bewijs van de uitvoerigheid, waarmede de Heer HULLEMAN zijne taak heeft bewerkt, strekke fragm. XXXII, waar zelfs de allerbekendste dingen en personen opgestapeld en de-

kleinste bijzonderheden van kleeding, enz. niet vergeten worden.

De teregtwijzing van v.G. op fragm. LVI is zeer juist.

En op deze wijze zoude Ref. kunnen voortgaan beide de geachte bewerkers van DURIS te volgen; maar hij gelooft, dat hij hier genoeg den aard van beider Werk heeft doen kennen, en dat hiermede het doel dezer aankondiging bereikt is. De algemeene indruk, die het Werk des Heeren HULLEMAN kenmerkt, is gunstig; zeer veel vlijt, naauwkeurigheid en volledigheid strekt zijn Boek tot lof, ofschoon Ref. wel eenige mindere uitvoerigheid en minder opeenstapelen van, zijns inziens, hier onnoodige Litteratuur gewenscht had. Ook de Heer v.G. is niet spaarzaam met aanhalingen, maar bevredigt in zooverre de verwachting niet, die men van iemand zou koesteren, wiens taak mede de behandeling van DURIS geweest was. Hij vermeerdert de som der resultaten van den Heer HULLEMAN volstrekt niet, en de aanmerkingen zijn meest van dien aard, dat zij in eenen gemeenzamen brief zeer juist ter snede zijn, maar niet verdienen afzonderlijk het licht te zien. Het letterkundige publiek had regt meer van den Heer v.G. te verwachten; vooral in het grammaticale, in het verbeteren van bedorvene lezingen, had hij het Werk van zijnen medearbeider zeer kunnen uitbreiden. Van de twee medegedeelde *emendationes* is de eerste waar, maar te nietig, om gedrukt te worden, terwijl de tweede reeds vroeger gemaakt is.

De Latijnsche stijl van beide Schrijvers biedt volstrekt geene redenen tot aanmerkingen ten goede of kwade op. Het onderwerp zelf is dan ook juist niet zeer geschikt, om veel opmerking tot stijloefening te geven.

Eene verzameling van fragmenten is als een welkome stapel van metseisteenen en marmerblokken, om te eeniger tijd een gebouw op te rigten. Mogten de Heeren H. en v.G. kunnen besluiten hunnen arbeid, aan DURIS besteed, uit te breiden over de overige Samische Schrijvers, en eindelijk eene voortreffelijke monographie over het eiland *Samos* in zijn geheel leveren, beter dan PANOFKA gedaan heeft, zij zouden een schoon geheel kunnen vormen en een monument oprigten, dat hunner vlijt, hunner geleerdheid, hunner humaniteit waardig was.

Brief aan een lid der staten-generaal, over de magt der Provinciale Staten uit Art. 220 der Grondwet, door Mr. *J.R. Thorbecke*. Leyden, P.H. van den Heuvel. 1843. 73 bll.

De Hoogleeraar THORBECKE bezit de, vooral bij ons, zeldzame gave van niet slechts een geleerd en met den geheelen omvang zijner wetenschap vertrouwd Staatkundige te zijn, maar tevens zijne veelzijdige kennis steeds ten nutte des Vaderlands aan te wenden, en niet bij dorre en afgetrokkene bespiegeling stil te staan, doch voornamelijk zulke punten te behandelen, die een dadelijk belang hebben, en met de quaestiën van den dag in verband staan. En (vreemd in een' Schrijver van geheel wetenschappelijke vorming!), niemand is in zijne beschouwingen meer praktikaal dan hij.

Hiervan levert de aangekondigde brochure een nieuw bewijs. De quaestie van het Geldersch Polderreglement is aan de orde van den dag. Veel is er uit verschillende oogpunten over geschreven, doch niets, waarin de zaak zoo duidelijk voorgesteld, waarin het beginsel zelf zoo voortreffelijk ontwikkeld wordt, als deze Brief. Men versta ons wel. De Heer T. behandelt niet de afzonderlijke bepalingen van het beruchte Reglement; hij toetst de afzonderlijke deelen niet aan de Grondwet en het algemeene Regt; hij bepaalt zich enkel bij het vraagstuk der grondwettigheid in het algemeen.

Een eerste gedeelte loopt over de grondwettigheid wat den vorm betreft. Te regt is in een ander Tijdschrift (*Tijdgenoot*. 1843. bl. 42) reeds opgemerkt, dat de quaestie zich thans bepaalt tot hetgeen ná 1831 is voorgevallen. Toen werd het in 1825 door de stem des Gouverneurs aangenomen Reglement herzien. Dat herziene Reglement werd in 1835 bij Besluit des Konings goedgekeurd, met uitzondering van 19 Artikelen. Doch de Koning heeft alleen de bevoegdheid het geheel goed of af te keuren. Eene gedeeltelijke goedkeuring van een Provinciaal Reglement is even onderkbaar als eene gedeeltelijke goedkeuring van eene door de Staten-Generaal aangenomene Wet. *Het goedkeurend Besluit* (zegt de Schrijver, bl. 19) *van* 6 *Julij*, 1835, *was derhalve regtens en werkelijk afkeuring*. *De aanwijzing der van de goedkeuring uit-*

gezonderde artikelen kon alleen dienen als opgave der redenen van afkeuring.

Inmiddels nemen de Staten (de eenige bevoegde Wetgevers), den 8sten Julij 1836, een nieuw Ontwerp aan, doch dit erlangt de goedkeuring des Konings niet. Eerst een jaar later - den 27sten Junij 1837, - neemt de kroon eene beslissing. Zij weigert, en keurt, nu ongeclausuleerd; het Reglement van 1831 goed. Hetgeen ná dien tijd is voorgevallen, levert, even als het gebeurde vóór 1831, eene droevige bladzijde in de politieke geschiedenis van ons Vaderland op, - een voorbeeld, dat in een constitutioneel Land bijna onmogelijk schijnt. Het was, eerst in 1825, de Kommissaris des Konings, die door zijne overwegende stem het Reglement tot stand hielp brengen. Het was in 1837 die zelfde Kommissaris, welke eigenmagtig alle beraadslaging verbood. *Wat toen gebeurde* (zegt de Heer T., bl. 12), *is zelfs in deze geschiedenis vol onbegrijpelijke feiten en onvoorziene wendingen, zoo verrassend, dat men de juistheid van het berigt gaarne in twijfel trok*.

Wat is derhalve thans de stand der zaak? Van den eenen kant het Reglement van 1831 niet goedgekeurd - en de voordragt daartoe vervallen: hier ontbreekt dus de medewerking van het eenige bevoegde gezag - de Provinciale Staten! Van den anderen kant een Reglement, in 1836 aangenomen, doch door den Koning niet bekrachtigd. Omtrent het laatste is geene quaestie. Maar de ongrondwettigheid van het eerste is, dunkt ons, door den geachten Schrijver buiten bedenking gesteld. Wij deelen, om het belangrijke der zaak, het door den Heer T. uit zijn onderzoek getrokken resultaat in zijn geheel mede:

‘Het Besluit van 1837 is zoo krachteloos, als dat van 1835. De Kroon kon niet, nadat de Staten haar een nieuw reglement, in de plaats eener vroegere, door hen verlatene voordragt, hadden aangeboden, omkeeren tot 't geen door hen was ter zijde gesteld. Ware het reglement van 1831 vóór het maken der verandering behoorlijk goedgekeurd, het bleef, schoon nog niet ingevoerd, provinciale wet, totdat de Koning zijn zegel aan de verandering had gehecht. Maar de goedkeuring van 1837 kwam te laat. Eene provinciale verordening wordt door overeenstemming van den wil der Staten met dien des Konings opgerigt. Hier ontbrak die overeenstemming. Zoo de Koning een reeds ingetrokken Besluit der Staten van 1831, huns ondanks in 't leven teruggeroe-

pen, tot een provinciereglement kon verheffen, waarom niet elk ander onderwerp, zonder hun toedoen vervaardigd?'

In een tweede gedeelte van dit Geschrift wordt de ware zin van Art. 220 der Grondwet nagespoord. Is de Schrijver het met de tegenstanders van het Polderreglement eens omtrent de ongrondwettigheid van den vorm, volgens zijn gevoelen gaat de inhoud de provinciale magt niet te buiten. Allerbelangrijkst is het onderzoek, welke Reglementen in Art. 220 worden bedoeld? - of het regt van verandering op *Reglementen*, dan alleen op *inrigtingen* slaat en welke beteekenis aan het laatste woord moet worden gehecht? - en vooral, of de bevoegdheid, om *daarin* veranderingen te brengen, ook de bevoegdheid bevat, om het *geheele* Reglement te veranderen? De Schrijver helt, naar ons oordeel, op overtuigende gronden, tot het laatste over.

Na deze explicatie van Art. 220 der Grondwet, volgt een historisch onderzoek, of de poldervereenigingen slechts *burgerregtelijke ligchamen* waren, op *overeenkomst* gegrond, - dan wel *politieke instellingen*? Breedvoerig wordt het laatste betoogd, en daarbij (bl. 46) drie hoofdtakken aangevoerd van het gezag, door de Provinciale Overheid van den aanvang af geoefend, namelijk: 1°. Verleening van het regt, om eenen dijk of watering aan te leggen; 2°. Wetgeving over de dijkpligtigheid; 3°. Regeling van het Bestuur. Indien wij in het overige gedeelte van den Brief des Schrijvers inzigten bewonderden, hier vertoont zich zijne zeldzame geleerdheid en bronnenkennis in het helderste licht.

In een derde punt wordt onderzocht, welke maatregelen zouden kunnen worden genomen, om het ongrondwettige Reglement te doen ophouden. Bedriegen wij ons niet, zoo gevoelt de Heer T., dat er (ongelukkig!) bijna geen radicaal middel voorhanden is. De Staten der Provincie hadden het middel (bl. 65) in hunne hand; zij hadden het Reglement niet behooren af te kondigen. Intusschen gebeurde niet slechts dit, maar werd het bestaan later *inplicite* erkend.

Eene beschuldiging tegen den Minister, ten gevolge van een adres aan de Tweede Kamer, zou waarschijnlijk tot geene resultaten leiden. Daarenboven (en het verwondert ons deze aanmerking niet gemaakt te zien) de Staten-Generaal hebben het regt van beschuldiging of vervolging niet. Dit moge ongerijmd zijn dáár, waar eene ministeriële verantwoordelijkheid en een (te regt) afhankelijk Openbaar Ministerie bestaat; de Tweede Kamer zou zich dat regt niet kunnen aanmatigen zonder mis-

bruik van gezag. En op welke andere wijze zullen de Staten-Generaal tusschenbeiden kunnen treden? De Heer T. gevoelt, bl. 70, zelf het moeijelijke van dien toestand.

Het is waar, de zedelijke uitwerking van eenen krachtigen maatregel van dien kant zou groot zijn; - doch het is hier de vraag: Welke regtsmiddelen zouden kunnen worden gebezigd? - het is geene quaestie van conveniëntie, maar van regt.

Er blijft dus nog de beslissing van den Hoogen Raad, hoewel dit ligchaam reeds eenmaal het grondwettig bestaan van het Reglement erkende. Dit neemt echter niet weg, dat verandering van personen ook verandering van gevoelen te weeg brengen kan, en dat een of twee arresten nog geen regt daarstellen. Daarenboven is de zaak ten civiele nog onaangeroerd. De thans te *Nijmegen* door den Heer Mr. VAN DER GHEYN aangevangene procedure zal daartoe welligt eene eerste aanleiding kunnen geven. In dit geval zal zich ook de vraag voordoen, in hoeverre de uiterlijk wettige vorm der afkondiging een verder onderzoek uitsluit, - en daarenboven in hoeverre die afkondiging door Gedeputeerde Staten als voldoende en wettig kan worden beschouwd.

Behalve dezen doorloopenden inhoud, komen onderscheidene punten van hoog belang nu en dan ter sprake, en steeds zal men de juistheid, de duidelijkheid en tevens de rondborstigheid des geachten Schrijvers zien doorblinken: zoo op bl. 8, over het medestemmen des Gouverneurs; op bl. 13, over het gebrek aan bepalingen omtrent de afkondiging der Provinciale of Plaatselijke Verordeningen; op bl. 16, 22 en 23, over de zonderlinge handelwijze des Gouverneurs. De laatste plaats is te merkwaardig, om die niet in haar geheel over te nemen.

Hoe genegen tot verschooning, hoe afkeerig om een zwaar woord ligtvaardig te gebruiken, moet men niet erkennen, dat hij, die het oefenen van een grondwettig regt verhindert, schennis der Grondwet pleegt? of acht gij welligt den commissaris des Konings, en, zoo hij op ministeriële bevel handelde, den minister, verdedigbaar op grond, dat het scheiden der vergadering een regt van den Voorzitter of der Kroon is? Het zal dan hoog noodig zijn, de oefening van dit regt aan regels te binden. Geoefend toch, zoo als door uwen gouverneur geschiedde, wordt, hetgeen enkel bestemd is, om een maatregel van orde te doen nemen, een wapen van willekeur, een onwederstaanbaar middel om de constitutionele bevoegdheid der vergadering werkeloos te maken.

‘Onze gouverneur, zegt gij, meent het zoo kwaad niet. Het is enkel misverstand. Wat niet meer is dan een regt van bestuur, houdt hij voor een souverein meesterschap over raadpleging en besluit. Ik ben verre, de goede trouw van een geacht man te betwisten. Maar de vergissing is sterk; en het uitwerksel hetzelfde als dat van opzet. Hoeveel, denkt gij, mag dergelijke verantwoording gelden, zoo een ambtenaar, uit valsch begrip, ons onze politische regten onthoudt, of een zeer wezenlijk lid van het Staatsligchaam verlamt?’

Verder, op bl. 69, over het nederleggen van Verzoekschriften ter Griffie bij de Tweede Kamer, of eindelijk, op bl. 14, waar het karakteristieke weleens voor deugd gehoudene gebrek onzer Natie met zoo veel juistheid aldus wordt voorgesteld: ‘In het gedrag uwer vergadering, die aan den Koning overlaat wat haar zelve behoort, is tevens een ander, een algemeen zwak zigtbaar. Wij brengen de gedweeheid, losheid of willekeur van het bijzonder leven gaarne over in zaken van regering. Hierin de naauwgezetheid, welke ieder aan zijne eigen zaak wijdt, te betrachten, ware zoo kwaad niet. Wij doen het omgekeerde. Wij nemen, met de publieke dienst vrijheden, alsof zij de eigen zaak ware van hem, aan wien zij is vertrouwd. Burgerregtelijk kan elk afzien van zijn regt. Maar een publiek regt, eene bevoegdheid van regering, is tevens pligt; welks verzaking niet heuschheid, maar voor welks volle handhaving de bevoegde verantwoordelijk is.’

Wij eindigen onze aankodiging, met aan elk de lezing dezer voortreffelijke Brochure aan te bevelen. Het bevreemdde ons op nieuw, hoe de Leden der Staten van *Zuid-Holland*, wien het bij 't *niet herkiezen* aan geenen publieken geest schijnt te mangelen, vaak onbekende namen ter Staatsvergadering afzenden, zoolang hunne Provincie mannen, als den Schrijver, onder hare ingezetenen telt.

's Gravenhage. Een berijmd Verhaal, met geschiedkundige aanteekeningen, door *A. Beeloo*. 's Gravenhage, ter Boekdrukkerij van A.D. Schinkel. 1842. Wordt uitgegeven te Rotterdam, bij W. Messchert. Voorrede 2, Verzen 72, Aant. 50 Bl.

Innemende bescheidenheid is het kenmerk der Voorrede van dit vijftal Verzen, - welke wij gaarne bij een snoer paarlen vergelijken, waaronder eenige van het helderste water. - Wat toch kan aansprakeloozer zijn, dan des Dichters aarzeling met de uitgave, een schroom, dien hij noode overwon, al had hij zijn Werk vier jaren lang getoetst, al bleven vrienden en kennissen hem bij herhaling aansporen *'s Gravenhage* te doen drukken? Onder de laatste behoorden ook wij, niet uit ingenomenheid met zijnen persoon, slechts uit belangstelling in zijnen arbeid, wij verklaren het goedrond. Vraagt men, wat den Hr. BEELO eindelijk overhaalde den wensch van velen gehoor te geven, hij zelf zal het u zeggen. Het ‘moedig aanbod van mijnen vriend den Drukker dezes, om het Stuk voor zijne rekening uit te geven, *quand même*....’ Wij wenschen voor de eer onzer natie, voor die van ons beschaafd publiek, voor die van *'s Gravenhage* vooral, dat de Heer W. MESSCHERT in staat gesteld zij den Dichter te betuigen, dat hij hier de zedigheid te verre dreef, dat hij te donker aanzette. Doch wij zouden achten ons slechts half van onzen pligt te kwijten, wanneer wij deze gelegenheid verzuimden op een verschijnsel des tijds opmerkzaam te maken, dat den schroom des Heeren BEELOO ZOO niet wettigt, ten minste verklaart.

De dagen, waarin elk saizoen, om niet te zeggen iedere maand, ons eenen bundel verzen bragt, - eerstelingen of zwanenzangen, bloesems of vruchten, maar reeds komen u dozijnentals vreemde titels voor den geest, - die dagen zijn voorbij. Veroorloof mij eene gissing, waaraan wij het te danken hebben. Eene ontluikende kritiek verbaasde zich over de eenzelvige productiviteit der begaafdste onzer Zangers, - al grommende werd de wenk gehoord en gevolgd. Ernstig, gemoedelijk zelfs, vroeg zij den leveraars van het alledaagsche, of er ter wereld niet iets beters te doen viel, dan middelmatige kunstenaars te blijven, en menigeen wijdde sedert der Wetenschap of der Maatschappij een' ijver toe, welke voor de Poëzij

alleen niet volstaat. En het volslagen slechte, de rijmelarij? - wij kennen er, die u zeggen zullen, dat de kritiek zich aan deze vergreep, - staar de nalatenschap der Achttiende Eeuw aan, eer gij haar hard valt. Genoeg, - gedichten werden zeldzamer, - rijmen schaars, - de beoordeelaars vleiden zich met algemeenen vooruitgang - ijdele waan! Het publiek had sympathie getoond voor hunne pogingen, - ik wil zeggen, het had bij deze en gene geeseling toegejuicht, maar daarbij bleef het ook! want de bron van zijn meêgevoel voor de bevrijders school niet in de overtuiging, dat de Kunst eene hooge, eene heilige roeping heeft, was geene liefde voor het schoone, - de vele gedichten hadden de goede lui verveeld, men geeuwde er bij, men was ze moede! Apathie! wat anders vondt gij, wat anders vindt ge bij hoog en laag, wat anders trof zelfs BILDERDIJK in den laatsten tijd zijns levens aan; wat anders is het, dat zijner ons door hem bedeelde erfenis wedervaart? Apathie, - eene bitterder boete, dan het der kritiek invallen zou hem op te leggen voor den weinigen eerbied, door hem voor hare roeping betoond! Apathie, - eene strengere straf, dan zijn ergste vijand hem toewenscht, wanneer vijandschap het woord is voor tot verontwaardiging gesteigerde verbazing over zoo weinig zin voor het roemrijkste tijdperk van ons Gemeenebest, over partijgeest, die zelfs voor de schim van DE RUIJTER zwicht, noch zwijgt! Apathie, in één woord, niet de vloek van den grooten meester alleen, maar dien van zijne tijd - en kunstgenooten, FEITH, STARING, LOOTS! Laat ons geene levenden noemen; laat ons liever verklaren, welke bewijzen van belangstelling in Poëzij wij onze natie moesten zien geven, wanneer wij haar verschoonen zouden van het geuite verwijt. Loftuitingen van geleerde of geletterde maatschappijen, bloemlezingen ter gebruike der scholen, een ridderlint, een gedenkteeken, verheuge er zich mede wie wil, wij hebben dat alles in overvloed, wij hebben er niet genoeg aan! Indruk, door de Poëzij gemaakt, veraanschouwelijkt in de voortbrengselen der zusterlijke Kunsten, - indruk, zigtbaar in de allengs toenemende Volksbeschaving, - indruk, onloochenbaar door gelouterde begrippen over het Schoone, waar merkt gij dien op? Sedert de Dichtkunst zich ten onzent in CATS tot zedepreekster verlaagd zag, werd zij eene uitspanning, een liefhebberijtje, waaraan JAN en ALLEMAN deel nam, en wat is zij thans? De traagheid verklaart driestweg, ‘dat zij geen verstand heeft van verzen.’ Een blik op onze naburen, als

gij van tegenstellingen houdt. *Engeland, Frankrijk*, noch *Duitschland* zouden u gelegenheid aanbieden eene tentoonstelling van schilderijen te genieten, ten zij ge vertrouwd waart met de Letterkunde des Lands en des Tijds; het behoeft er in geene honderd en eende verhandeling langer te worden betoogd, dat één band alle Kunsten omvlecht, de bewijzen verrassen er u. Zelfs het gesmade *België* is ons in dit opzigt vooruit; CONSCIENCE en WAPPERS wedijveren in de voorstelling van hetzelfde onderwerp; het boek van den eenen getuigt van de kennis des publieks, de schilderij van den anderen waarborgt den smaak der liefhebbers. - Anders. - De Fransche Letterkunde der jongste vijf en twintig jaren is slechts de uitdrukking van den maatschappelijken en huisselijken, van den verstandelijken en zedelijken toestand des volks, - schudt het hoofd over menig voortbrengsel, - ik walg van de gruwelen, als gij; - maar wie wanhoopt aan eene Natie, die al de verschijnselen haars levens zoo scherpzinnig ontleedt, wie doet het, die gelooft, dat in Gods wereldordening ook uit het booze het goede kiemt; wie, die weet, dat zoo tarwe en onkruid dáár zamen opwassen, er dorschers in overvloed zijn? - Ten onzent - ik wil niet alweder over onverschilligheid klagen. - Wederom anders. - Hebt gij ooit een wèlopgevoed Duitscher aangetroffen, die u zonder schaamte bekende, dat hij GÖTHE niet gelezen had; ooit een' Duitscher, die u geduldig liet voortpraten, wanneer gij SCHILLER voor een' dweeper scholdt? Immers neen, dan vloeide eene Ballade over zijne lippen, al hotste de reiskoets uit het spoor, - dan vonkelde jeugdig vuur van onder de grijze wimpers, bij het opzeggen der schoone plaats over de eerste liefde uit het *Lied van de Klok*, - dan werd gij, degelijke Hollander als gij waart! geneigd den blondlokkigen Student de hand te drukken, die u *de Drie Woorden* herinnerde, en licht deed opgaan over leven en lot! - Dat heet ik ingrijpen in het hart, in de toekomst eens volks! - En *Engeland*? Het zoude slechts voor de weêrgalooze talenten van MOORE, SCOTT en BYRON pleiten, zoo ik u herinnerde, hoe de wereld zich voor Albion boog, toen zij de luit, de harp en de lier tokkelden; maar de aanhalingen uit de Werken van deze - bloemen in den krans geweven, - de aanhalingen in allerlei boeken voor hoogen en lagen stand, van wetenschap en van uitspanning, - maar de lessen des grootsten Tooneeldichters en Menschenkenners, weêrgalmende in de zalen, waar het lot van den Staat wordt beslist, - maar de tafereelen des blinden Zieners, met huiverenden eerbeid aan-

gestaard, - hoe bewijzen zij, dat men er zich de almagt der Poëzij is bewust!

Ge moogt zelve de toepassing maken, wederspreken zult gij me niet, vleije ik mij, wanneer ik voortga te beweren, dat er bij geene onzer naburen zulk eene wijde klove gaapt als bij ons tusschen het standpunt, waarop menig Kunstenaar staat, en dat, waarop het Publiek zich bevindt. Het Boek, dat naast mij ligt, biedt mij gelegenheid aan dit door eene proeve op te helderen. Er komt een lied in voor, getiteld: *De Waterkoning*. Het wordt gezongen door BATO, een' Dichter aan het hof van WILLEM II, Roomsch-Koning en Graaf van *Holland*. ELIZABETH, de gemalin van dien Vorst, geeft de zangstof op, door in de weidsche feestzaal, welke alle gasten ziet aangezeten, den blik op haren echtgenoot te rigten. De jongeling begrijpt dien, en zingt:

De Waterkoning.

Hoe schittert Assche's heide
Zoo rijk in d' uchtendgloed,
Als ginds langs rots en weide,
De zilvren Maasstroom doet....

't Zijn honderdduizend lansen
Die, spiegel van het licht,
Zijn stroom doen kronklen, dansen
En scheem'ren voor 't gezigt!

Wat wil die krijgsvertooning,
Die vaan- en wapenpraal?
Het is de Waterkoning,
Gedaagd uit Leeuwendaal!

Dat had de blinde veete,
Die 't hoofd hun duiz'len doet,
Van zwarte Margarethe
Noch van Anjou vermoed!

De Waterkoning nadert,
Het voorwerp van hun spot! -

Volg deze regelen, in welke taal ter wereld gij wilt, na, en wanneer gij er in slaagt hun regt te doen, men zal alom erkennen, dat er poëzij in schuilt. Slechts verbeelde ik mij, dat de vreemdeling u vragen zal: Wie de Waterkoning was, - waar *Assche's* heide en waar *Leeuwendaal* lagen, - wie MARGARETHE

en ANJOU waren? Gij zult hem inlichten over tijd en toestand, en hij zal den greep huldigen, en het levendige der voorstelling bewonderen. Voor ons, landgenooten des Dichters, zoudt gij welligt alle verklaring overbodig achten; gij zoudt vertrouwen, dat de historie ieder, die poëzij leest, ten minste in hare groote omtrekken voor den geest staat; dat elk des noods een boek zal ter hand nemen, om zijn geheugen te verlevendigen, en de fijnere toespelingen des Dichters op te merken en te genieten: - mis, zeg ik u. De man, de beschaafde man, de man, die doorgaat voor een' man van smaak, scheept u af met een koel: 'Het is duister,' Ten bewijze. De Heer BEELOO droeg dit vers voor in de Afdeeling *Amsterdam* der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. Dikwijls hebben wij onze stem opgeheven tegen de onzalige liefhebberij onzes Tijds, onzes Lands, het vervullen van spreekbeurten, - het houden van redevoeringen, - het verhandelen. Professor GEEL heeft de zotheid gekastijd, en echter springt zij nog even behagelijk met onder- of bovenwerp om, zoo als van de zotheid te wachten viel. Vergeefs, ijdel zelfs zou het dus van ons zijn, andermaal de hand op te heffen tegen de zwartgerokte heeren, welke voortdurend den katheder bestijgen, en mits zij populair spreken, zeer populair, allerpopulairst, toegejuicht worden, wat ben je me. Luister eens even, wat er al vereischt wordt, om dit plezier te hebben. Stoffe en vorm mogen noch te groot, noch te nieuw, noch te diep, noch te stout, noch te wetenschappelijk, noch te oorspronkelijk zijn; ik zou nog eene bladzijde kunnen vullen met negatieve verdiensten, de positieve bepalen zich welligt daartoe, dat de redenaars den tijd korten, en fatsoenlijke jongeluî van beide kunnen gelegenheid geven elkander te zien! In te houden valt het dus moeijelijk, dat Wetenschap en Kunst onder die aardigheden lijden, en echter, daar het getal onbevoegde spreeklustigen *legio* is, en er onder onze eerste vernuften zijn, die *niets* zouden leveren, als eene gelegenheid van dezen aard hen niet dwong *iets* te schrijven, verheugen wij ons, wanneer iemand van het talent des Heeren BEELOO optreedt, juichen wij den moed toe, den moed, dat hij geene prul schreef om te behagen. Maar de uitslag van de voordragt van *de Waterkoning*, helaas! behoef ik u dien te zeggen? Het overige zijner voorlezing was fraai, en daarom bepaalde men zich tot het heusche: 'Wij gelooven, dat het mooi was, maar wij begrepen er niets van!' Of intusschen mijne aanklagte tegen onzen tijd hierbij blijven mogt! Het

Stukje verscheen sedert in een onzer Jaarboekjes, met eene uitvoerige aanteekening. Ieder kon nu lezen, dat de Waterkoning, WILLEM II, Roomsch-Koning en Graaf van *Holland*, was, - dat zijne vijanden hem schimpend dien naam gaven, uit hoofde van het waterige plekje gronds, waarop wij het licht zagen, - dat hij uitgedaagd was door KAREL VAN ANJOU (broeder van LODEWIJK IX), aan wien MARGARETHA van *Vlaanderen, Zwarte Margriet, Henegouwen* als achterleen had opgedragen; laat ons hier een punt zetten. Er was nog bij opgegeven, dat WILLEM II, die de uitdaging aannam, de heide van *Assche* bij *Maastricht* ter kampplaats bepaalde, - ik vrees, dat de Heer BEELOO vergat te zeggen, dat *Leeuwendaal* ons Vaderland beteekent, - hij geloofde, dat VONDEL'S spel nog niet vergeten was. Er werd dus toen gelegenheid aangeboden regt te doen aan de wijze, waarop de Dichter het feit schilderde, schilderde zeg ik, want het was zijner verbeelding aanschouwelijk geworden; hij zag den dubbelen stroom van golven en lansen, de Maas en het Heir. Welligt heeft het publiek, zoo als hij, het schouwspel genoten, welligt zich met hem verlustigd in het uitblijven van ANJOU, die er WILLEM (in Sept., 1254) drie dagen lang vergeefs beiden deed; welligt heeft het den Dichter toegejuicht in zijne schets van WILLEM'S rang en magt, in de teekening van het ongeduld des legers, in zijne korte, maar kernige toespraken aan MARGARETHA en ANJOU. Ik zeg welligt, want al onze Critici hebben den vinger op den mond gelegd, of zij stommetje speelden. Hoe, geene lofspraak voor een lyrisch meesterstukje, dat eene glorierijke herinnering uit den grafelijken tijd verlevendigde? Als er u eene heugt, deel mij die mede; BEELO had alleen eene hulde verdiend om de éénheid van beeld, den stroom, die in den aanvang over de heide kronkelt, die het gansche versje beheerscht! In het midden moge hem het uitblijven des vijands tot werkeloosheid veroordeelen, hoe hij verbreedt, hoe hij aanwast door de Duitschers en Bataven, onder WILLEM'S vanen geschaard; hoe hij zwiert en schuimt en meêsleept aan het einde:

‘Op, op nu, mijn getrouwen
Hier lang genoeg vertraagd;
Op, op, uit Henegouwen,
Den Franschen gier verjaagd!...’

Zoo klinkt, als 't stormenloeijen,
Des Waterkonings stem;

En, zoo als baren, vloeijen
De drommen zaam om hem.

Zij snellen aan, zij komen
En stormen over 't Land,
Als over de akkers stroomen,
Ontsprongen aan hun band!

Geen sterkte, hoe te duchten,
Weêrstaat aan zulk een vloed.
De Fransche roovers vlugten
Of wentlen in hun bloed.

Enghien en Valenciennes,
't Bukt alles voor hem neêr. -

Wie vereenigt zich niet van harte met het: ‘Leve de Waterkoning!’ des Dichters, die, door gedachte en uitdrukking, onze Vorsten too schoon karakteriseerde, dat - bij een ander volk - zijn liedje op aller tongen zweven zou!

Het zal der Lezer, vleijen wij ons, in den verderen gang van dit verslag blijken, wat ons verpligtte het opstel te beginnen zoo als wij deden; doch de Heer BEELOO zoude regt hebben over ons te klagen, wanneer wij langer den waan voedsel geven, als ware geheel zijn Dichtstuk van dien aard, dat het luttel kans heeft zonder inspanning te worden begrepen. Wij haasten ons fluks in groote omtrekken het tegendeel aan te wijzen. *'s Graveihage* is des Dichters geboorteplaats; liefde voor deze stemde zijne lier. Wat is natuurlijker, dan dat het bezingen van de stchting onzer hofstad hem aanlachte, wanneer men zich herinnert, dat de meermalen genoemde Roomsch-Koning WILLEM II den grondslag tot hare grootheid legde, door den bouw van zijn Paleis, ‘de Sale, de Cappelle,’ en eenige belendende huizer, welke den *Binnenhof* omringden? Stouter en vromer held, dan hem hier de Geschiedenis aanbood, zou hij vruchteloos van de Verdichting hebben geëischt; - liefelijker landschap, lan dat, hetwelk het jagthuis van den dappere omringde, zu hij elders vergeefs hebben gezocht. Eene hoofdfiguur als de vader van onzen FLORIS V, een tooneel als het Haagsche Bosch, men zou den Heer BEELOO de keuze benijden, indien hij laar niet aan zijn hart was verpligt. Benijdenswaardiger nogtans, bewonderenswaardig de wijze, op welke hij van beide partij trekt. Eene hulde aan *'s Gravenhage* opent het vers, *Koning Willem* getiteld. Het woud overtreft echter in de oogen des Dichters verre de stad. Het laat zijner ver-

beelding vrij spel. Er van de duinen op neêrstarende, herrijst voor hem het oude *Holland*, toen er tusschen *Delft* en *Leyden* nog geene stad was; maar liever dan de bloesems der Poëzij in ons Proza te doen wegdorren, schrijven wij de schoone regelen af:

Dáár is in 't woud een lieflijk oord,
Door geen penseel te malen!
Daar heerscht een stilte, slechts gestoord
Door 't lied der boschkoralen.
Hier rijzen beuken, slank en trotsch,
Als pijlers naar den hoogen,
En vormen lanen in het bosch,
Gewelfd als tempelbogen.
Ginds schemert door het kreupelhout
Een plek, waar 't heilig donker
Des wouds versmelt in vloeijend goud,
Door 't prachtig lichtgeflonker.
De grond, in 't bloemenkleed getooid,
Als om er feest te houden,
Is rijk met paarlen overstrooid,
En blinkende esmerauden.
Hier ruischt een beekjen, aan welks boord
Jasmijn en rozen bloeijen,
Waarin het koeltjen zuchtend smoort,
Bij 't heete middaggloeijen.
Hier blinkt als diamant de vloed,
En prijken schooner kleuren,
Hier kweelt de vogel meerder zoet,
Omwalmd van balsemgeuren.
Een togtje doet het siddrend blad
Van gindsche popels wijken:4
Wat donkere gevelspits is dat,
Die wij door 't loof zien prijken?
Dat is het jagtslot, waar, zoo vaak
In 't lommer neêrgezeten,
De Graaf een wijl bij 't jagtvermaak,
Zijn zorgen mag vergeten!
Portaal en gevel zijn versierd
Met hoornen, huiden, tanden
Van al 't gevelde woudgediert':
Sint Huiberts offeranden.
En, wie de gunst was toegedacht,
Van binnen 't slot te aanschouwer,
Kon wis, bij zoo veel praal en pracht,
Zijne oogen naauw betrouwen;
Hier was het al in harmonie
Met al het schoon daar buiten:
‘Benijdbaar,’ dacht hij zeker, ‘wie

Een kroon om 't hoofd mag sluiten!'
Benijdbaar! ... of de zorg voor 't Land,
Bij wie een schpter voeren,
Niet sluipt op 't vorstlijk ledekant, -
Niet schalt door 't jagtrumoeren! ...

Eene driedubbele verdienste verrukt ons in de aangehaalde plaats: het fraaije descriptief, - de gelukkige overgang, - de lyurische greep aan het slot, - welke het geheel de kroon opzet! Wij mogen niet voortvaren af te schrijven, - of men ons op ons woord geloofde, of men zelf het overige van *Koning Willem* las en herlas, om zich te overtuigen, waarin het eigenaardige talent van BEELOO schuilt, welk een oorspronkelijk Lierdichter wij in hem bezitten! De jagtstoet van den Vorst keert slotwaarts, - het wild wordt den drom op horden nagesleept. Doch dichter en lezer, wat, wien anders zien zij dan WILLEM? - WILLEM, in al den bloei van jeugd, schoon, kracht, - WILLEM, die mijmert, wanneer zijn gevolg op het plein van het jagthuis de wijnkruik zwieren laat, dubbel welkom na het verhittende weispel, - WILLEM, die somberder wordt, hoe langer hij op het hert staart, het hert, door hem dien dag geveld! AVENNES, 's Konings schoonbroeder, wekt hem uit dat gepeins; der woning ingetreden, stort de Vorst voor zijnen vertrouwden vriend het harte uit. Het is eene der treffendste plaatsen van het Gedicht. Ééne opmerking, eer ik u haar mededeel. Er zullen lezers zijn, die wenschen, dat de Dichter meer hadde gedaan, dan de historische herinneringen, ter genieting van dit gesprek vereischt, in een paar uitvoerige aanteekeningen mede te deelen: dat hij de betrekking van onzen WILLEM op de Hohenstauffen in het vers zelf hadde - betoogd misschien. Andermaal kome ons de zusterlijke Kunst ter hulp. Niemand vergt van den schilder, dat hij met eenen stok naast zijn der geschiedenis ontleend tafereel ga staan, en nu op deze, dan op gene figuur slaande, uitroepe: - 'Daar heb je den wijzen Koning SALOMO!' - en: - 'Daar heb je de Koninginne van *Scheba*!' - hij hangt zijn stuk op, hij geeft zijn onderwerp aan, en hij laat het aan u over te beslissen, of hij het feit in al zijne belangrijkheid heeft opgevat, of hij gevoeld heeft en gedacht! Trots al de lofspraken, onzer opvoeding en ons onderwijs toegezwaaid - ik stem in die voor het lagere mede; maar wat het middelbare, wat het hoogere betreft? - trots deze, zeggen wij, is de Poëzij ten onzent zoo zeer overtuigd van de stompheid harer toehoorders, dat zij er

zich niet langer mede vleit, dat het beeld, hetgeen de fantasie des Dichters uit het verledene weder voor onze oogen riep, weder bezielt, fluks zal worden herkend en begroet: zij getroost zich aanteekeningen. Het schijnt nog niet genoeg! Is het ooit iemand ingevallen van eenen Schilder te eischen, dat hij, in arabesken rondom zijne hoofdgroep geschikt, de geboorte, de opvoeding, de eerste liefde, ja, wat niet al, zijner voornaamste figuren aanschouwelijk make? - het bleef slechts eene kunstgreep van sommige Uitgevers op den omslag, ten einde het groote publiek in den strik der plaatjes te vangen, - en echter in de Poëzij volstaat het beeld, zoo als het op het oogenblik der gebeurtenis was, niet meer; vertellen moet gij, zoo als SHEREZADE voor haren duttenden Kalif. ‘Ik wil weten wie die man was,’ zegt de menigte, ‘of ik vat er geene zier van.’ Juist, maar de vraag blijft, of de Dichtkunst bestemd is tot *instruction élémentaire*? Gij glimlacht, en echter zijn er velen, welke haar in goeden ernst met ja beantwoorden, en de tegenovergestelde bedenking, om een treffend woord van de Schrijver van *Onderzoek en Phantasie* te bezigen, de bedenking, ‘dat de onduidelijkheid van het opgevangen beeld aan den spiegel hapert,’ onuitstaanbaar schelden, verwaand en lomp. Wij zouden ons dan ook wel hebben gewacht het punt aan te roeren, wanneer wij, in het belang der Kunst, niet fluks over eene dichtsoort hadden te spreken, waarmede u het publiek om de ooren slaat, als gij een weinigje, och! zoo weinig studie eischt, dat zij ter nood dien naam verdient. Eer wij echter daartoe overgaan, deelen wij eerst de schoone plaats mede, welke ons tot de uitweiding heeft verlokt. ‘Vraagt gij, waarom ik somber ben,’ zegt WILLEM tot AVENNES, ‘zoo luister:

> Hoe joeg mij 't hart, toen eensklaps voor mijne oogen,
> In gindsche dreef, de hoornen zich bewogen
> Van 't edel hert, 't sieraad van onzen buit!
> Maar sneller dan een bliksem was 't vooruit;
> En - of de woeste drift, in mij ontstoken,
> Ook 't bloed in 't hart van ros en hond deed koken, -
> 't Stoof alles voort, door ruigte, struik en mos,
> Gelijk een stormwind, op den vlugtling los!
> Maar nergens was een spoor van 't dier te vinden,
> Welks vlugge voet hem, met de vaart der winden,
> Door bosch en weide en greb en beken draagt.
> Reeds flaauwt de hoop, de vlugste zelfs vertraagt,
> Maar niet de ren der uitgestrekte honden,
> Schuimbekkend, of zij reeds hun prooi verslonden.

Wij volgen hen tot voor een breeden plas,
En - zien het hert, gedoken in 't moeras!
De pijlen snorren en de honden zwemmen,
Die, hijtend, hem om borst en lendnen klemmen.
Vergeefs, dat hij de breede hoornen schudt,
Of klagend kermt, - 't is alles hem onnut!...
En, eensklaps, of me een nevel had omtogen,
Stond in dat hert - mijn noodlot mij voor de oogen!
't Scheen, Fredriks schim stond voor mij opgedaagd!
'k Zag Koenraad weêr, bij Oppenheim gejaagd
Gelijk dit hert! ... en doffe stemmen klonken:
't Hert droeg een kroon, hem door Natuur geschonken,
Maar gij!...' Mijn hand klemde om den teugel zaam
En 'k voelde een schrik ... waarvoor ik mij nog schaam!...'

Zieder echte Poëzij! Hoe WILLEM in onze oogen rijst door die onwillekeurige hulde aan zijne edele tegenstanders, aan zijne mededingers naar de IJzeren Kroon en den Keizerlijken Schepter, aan de Hohenstauffen gebragt! De Dichtkunst wordt de Profetes der geschiedenis, - zij bereidt ons op het droevig uiteinde van den dappere voor; doch reeds heeft AVENNES het woord genomen. En meesterlijk stelt de Dichter door hem in het licht, wat WILLEM'S aanspraak op de heerschappij wettigde; wij worden er te meer door ingenomen voor een gemoed, dat zoo zijne vijanden wist te waarderen. De Henegouwer voltooit de schets van de schitterende toekomst, door hem onzen Graaf voorspeld, gewagende van KAREL *den Grooten*; maar een horen schalt, - de Koningin is op het plein van het jagthuis aangekomen; het vers *Elizabeth* ligt voor ons.

Wij zullen dit en het volgende, *de Zwaab*, zamen beschouwen; hoe ongelijk in grootte, hebben zij, met uitzondering van den reeds genoemden en geprezenen *Waterkoning*, één' trek gemeen: het zijn de twee eenige stukken uit den bundel, welke den titel *berijmd verhaal* wettigen. Helaas! dat onze Dichter in dit opzigt zijn talent geweld aandeed, en den wansmaak vierde! 'Hoe!' roept men welligt verbaasd uit, 'welk een vonnis over een' dichttrant, die ons VAN LENNEP'S Legenden schonk!' Wij zullen, wanneer wij moeten opbiechten, de eersten zijn, regt te doen aan menig aardig liedje in deze, aan menige fraaije beschrijving in die tafereelen, aan menigen verrassenden trek van vindingrijk vernuft; maar het geheel, maar het genre? De roem van den Dichter van *Jacoba's Weeklacht* zal er niet onder lijden, al stemt hij ons toe, dat de gemakkelijkheid van dictie, welke de bastaardsoort veroorlooft, dat

het eigenlijk gezegde verhaal louter om den lezer in te lichten, waartoe zij soms verpligt, trots *elk zijn wijs*, niet de hoogste wijs is, of liever niet de wijs, waaraan het nageslacht het langst en liefst luisterende ooren leenen zal. Werp mij de beide verhalen, in welke BEETS zijne stof der middeleeuwen ontleende, in welke hij Hollandsche Vrouwen bezong, niet tegen; *Aleide van Poelgeest* en *Ada van Holland*, schat gij die niet hooger, als bewijzen zijner intuitieve hartskennis, dan als proeven van verdichtsels? En zijn *Guy de Vlaming*, gelukkige greep als er ooit eene was, tot hoe weinig vertelling verpligtte hem het hoofdfeit; hoe bepaalt alle belang zich tot hetgeen in den boezem van MACHTELD en in dien van haren dweepzieken gemaal omgaat! Het is mogelijk, dat het woord verhaal op den titel tot de populariteit dier voortbrengselen van beide Dichters bijdroeg; maar hoe voorbijgaande, hoe vlugtig was de indruk, welken zij op lezers maakten, die slechts daarom deze Werken ter hand namen! Hoe heeft de Muze zich gewroken, voor zooverre zij in dit opzigt den smaak des dags vierden, en den algemeen geliefkoosden vorm kozen, in spijt hunner zuiverder begrippen van Kunst! Eer iemand hun het vergrijp echter te hoog aanrekene, bedenke hij, hoe zeer het zwak dat onzer dagen is, hoe zeer bij ons volk het talent, het genie, in verzoeking wordt gebragt! De vertelling, - het verhaal, - de roman, zij heerschen, - en wij zelve hebben dikwijls het regt, dat de laatste op hulde heeft in het licht gesteld. Veelzijdigsten aller vormen biedt hij gelegenheid aan, de tallooze eischen onzes tijds te bevredigen. Het verledene en het tegenwoordige - het openbare en het huisselijke leven, - geschiedenis, wijsbegeerte, alle wetenschap, iedere kunst, wat valt in zijn veêrkrachtig raam niet te lijsten? En toch - wie zou het gelooven? ondanks de algemeene liefhebberij voor een verhaal *tel quel* was men ten onzent bekrompen genoeg in zijn proza geene poëzij te willen bewonderen, liever er aan te twijfelen, dat er dichterlijke scheppingskracht vereischt wordt ter groepering zijner toestanden en tooneelen, ter schildering zijner karakters, ter keuze van zijnen stijl? Helaas! wij hebben Critici, die Poëzij onafscheidelijk achten van Metrum, en een' roman slechts verslinden, om het einde te weten! - die Rijmelaars Muzen bedeelen, en de ongelijksoortigste vertellers in éénen adem noemen en prijzen. Anders begrepen wij de taak, beoordeelaars opgelegd; een nieuw genre zijn onwedersprekelijk regt op huldiging toekennende, wenschten wij door eenen scher-

peren toets van verzen den rang der vroegere Zanggodinnen tegenover hare jongere zuster te handhaven; zoolang wawelen geen wederleggen is, achten wij ons onbeantwoord. Doordrongen van het besef, dat ééne Kunst niet alles kan, dat iedere soort hare eigenaardige verdiensten heeft, gaat het ons heden ter harte een vernuft van den eersten rang voor eene scheeve rigting te waarschuwen, der Lyrische Poëzij hare verdienste te doen gevoelen; zullen wij andermaal worden miskend? Het zij zoo - ons rest de troost, dat elke waarheid, mits men den moed hebbe haar uit te spreken, veld wint, onmerkbaar, doch ongetwijfeld veld wint; - maar ter zake. *Elizabeth* en *de Zwaab*, de twee vertellende verzen uit dezen bundel, zij bewijzen, dat de Dichter SCOTT en BYRON (de *Tales* van beide) gelezen heeft, wij voegen er bij, onwillekeurig nagevolgd, zonder hem daarom van plagiaat te betigten. Wij zouden het groote publiek de vreugde der verrassing doen derven, wanneer wij hier eenen korten inhoud dezer dichtstukken mededeelden; een tweetal aanmerkingen volsta. De greep in het eerste, een feest door den kreet eens ongezienen vijands te doen afbreken, den indruk van het Lied van BATO te vervangen door een' schrik, die het gansche hofgezin opjaagt, herinnert flaauwelijk aan den Schotschen Meesterzanger; RITTBERG, *de Zwaab*, in het volgende vers, is eene figuur uit de dagen van ALP, *cum suis*. Waaraan valt dit gebrek aan oorspronkelijkheid - wij herhalen nogmaals, dat hier geene sprake is van eigenlijk gezegde letterdieverij, - waaraan valt het toe te schrijven bij iemand, wiens eigenaardig talent wij in *Koning Willem* zoo hoog prezen, wien wij fluks andermaal welverdienden lof hebben toe te kennen? Het klinkt zonderling, maar het *genre* heeft veel schuld. Wij dienen kennis te maken met ELISABETH, de weinig bekende gemalin van WILLEM II; doch eene voorstelling in verzen, eene voorstelling, welke ons de afkomst, de jonkheid, het huwelijk eener vorstelijke vrouw, moet ophelderen, en dat alles in bijzonderheden, tot volkomen begrip van het vervolg vereischt, hoe zij den vurigsten Dichter verkoelt! Vergeefs in de afwisseling van maat eenen bondgenoot gezocht; een half hoofdstuk toelichtingen over eenen nieuwen persoon in een' roman, gij slikt het, maar vier zijden berijmd verhaal na een gesprek in verzen, - en welke verzen! - tusschen WILLEM en AVENNES. Neem zelf eens de proef, of het aan mij schort! Hetzelfde spook, de vreeze niet te zullen worden begrepen, ten zij hij beginne van a.b. af, staat den Dichter bij

den aanvang van *de Zwaab* voor den geest. De beschrijving van het roofslot aan den *Rijn*, - van de jeugd van RITTBERG, - van zijne liefde, - van zijne wraakzucht over de afwijzing, - het is alles in den stijl der berijmde legende, die u geen oogenblik inspanning vergt; maar dan hebt gij ook alles gezegd; immers, het zou onbeleefd zijn er bij te voegen: maar die ook geene poëzij is.

En echter, tot welke andere verwachtingen heeft de Heer BEELO ons geregtigd, wanneer hij in het vers uit dezen bundel, van hetwelk wij nog niet spraken, wanneer hij, zeggen wij, dus met eenen tooverstaf het verledene weder in het leven roept, de Groote Zaal op het Binnenhof te '*s Hage*, door WILLEM II gebouwd, door FLORIS V voltooid, zoo aanschouwelijk in de dagen van den laatste schildert:

> - Fluweel
> En purper, dat zijn breede plooijen slaat
> Om zwaard en schild en blinkend krijgsgewaad,
> Bijeengegroept rondom den hofzaalwand.
> In 't midden rijst een zetel, hoog van stand,
> Met beeldhouwwerk en zijde rijk gesierd;
> 't Fluweelen kleed dat van 't gehemelt' zwiert,
> Wordt zaamgevat en als omhoog getild
> Door gouden kroon en prachtig wapenschild,
> (De roode leeuw op 't blinkend gouden veld)
> Dat de eereplaats van Hollands Graaf vermeldt.
> Daarover rijst een altaar, niet door pracht
> Maar eenvoud schoon; het Crucifix alleen
> Van zilver, spreidt een glans als edelsteen
> Door 't waslicht, hier in menigte aangebragt,
> En daarvoor ligt, (waar pronkstuk van die dagen)
> Een prachtig Misboek opgeslagen.

o Waarom toch, als men zoo veel talent voor schildering bezit, zoo veel zin voor het middeleeuwsche aan den dag legt, als uit de volgende aanhaling blijken zal, waarom dan toch u zelven geweld aangedaan, voortreffelijke Dichter! en de, ik weet niet hoeveelste, kopij geleverd van den schier in type verkeerden en des ondanks zielkundig onwaren gevallen' engel in een' mensch als RITTBERG? ‘Er bestond noch aanleiding, noch behoefte, om uw dichterlijk verhaal met fantastische voorstellingen op te sieren,’ zegt gij (Aant., bl. 75). ‘HERMAN VAN RITTBERG is geen verdicht persoon, en de schaking der Koningin geene verdichting,’ vaart gij voort (Aant., bl. 106); maar als gij ‘andere beweegredenen voor zijne stoute onderneming hebt willen vinden,’ dan de historische, waar-

om niet eene schrede verder gegaan, en uwen held ten minste eene edele zijde gelaten in ongekreukte trouw aan de Hohenstauffen? Gij waart dan zelf warm voor hem geworden, en wij hadden een vijftal Gedichten van u ontvangen, *Koning Willem* en *de Ridderzaal* waardig. De hand op het hart, zou ik het u willen afvragen, of gij een oogenblik bij *den Zwaab* de voldoening gesmaakt hebt, welke uw deel mogt zijn, toen gij er in geslaagd waart de stichting der Orde van Sint JACOB, door den zoon van WILLEM, te bezingen, zoo als gij het in de volgende regelen deedt:

> Daar oopnen zich de deuren, links en regts;
> De Graaf verschijnt, van edelknapen, knechts
> Omgeven en van Hollands Leeuwbanier
> Voorafgegaan. - De ridderlijke zwier
> In gang en houding, 't heerschen van zijn blik,
> Maar eerbiedwekkend, niet een slaafschen schrik,
> De smaak, waarmeê zijn mantel hem omslaat,
> De vederbos hem afgolft op 't gewaad,
> Dit alles wijst op vijfden Floris. - Pligt
> En liefde tot zijn vader, die 't Gesticht
> Door hem voltooid, eens zelf gegrondvest heeft,
> Wiens dierbre schim hem zeegnend hier omzweeft,
> Bewegen hem dit trotsche praalgebouw
> Te wijden door een Bond van riddertrouw,
> In hoede van Sint Jacob. - Gindsche gang
> Ontsluit zich voor den Stichtschen Kerkvoogd; lang
> In stil gebed, voor 't outer neêrgeknield,
> Verheft hij eindlijk 't achtbaar hoofd, bezielt
> De ruimte door zijn zilverheldre stem,
> Die in een wolk van wierook klimt tot Hem,
> Wiens dienst zich 't eerst de vrome Ridder wijdt.
> Ik zie het twaalftal, tot den heilgen strijd
> Geroepen, strijd voor God, voor Eer en Regt;
> Ik hoor hun eed, op 't Misboek afgelegd;
> 'k Zie hen geknield rondom den Graaf geschaard,
> Die, Ridder zelf, hen wijdt door 't ridderzwaard,
> Door 't goud torkeel, dat hij hun hoofd omhangt,
> Hen in zijn Orde - en vriendenarm ontvangt. -

Wij hebben in den aanvang van dit verslag geklaagd over de apathie onzes publieks voor Poëzij; wij hadden er eenen anderen jammerroep over onze Kritiek, over onze Hooggeleerden, over ons Instituut mogen bijvoegen. De meeste broeders van den gilde vergenoegen zich met een vonnis uit te brengen, waaraan niets ontbreekt, dan de considerantiën; - de groote menigte zweert desniettemin bij zulke regters! Voor proeven

hebben hunne Tijdschriften geene ruimte, welligt zouden hunne Lezers er geen' tijd voor hebben. Waarlijk, niets is verwonderlijker na de gemakkelijkheid, waarmede door deze heeren de eene maand voor, de andere maand na, goede en kwade boeken in aller ijl worden afgescheept, dan de eerbied, waarmede Directeuren van Leesgezelschappen zich voor deze orakels buigen. - Wij hebben in ons kleine Land onderscheidene leerstoelen voor onze Geschiedenis, voor onze Letteren, voor onze Kunst; maar wanneer gij de schim van den ijverigen VAN KAMPEN, maar wanneer gij LULOFS uitzondert, dan vraag ik u, welken invloed de overige Hooggeleerden, ik zeg niet uitoefenen, maar begeeren uit te oefenen, ter verspreiding van zin voor *ons* verleden, *onzen* tijd, *onze* toekomst? - Er gaan velerlei stemmen tegen onze jongere Letterkunde op; maar bij wie vertoont zich de liefde voor HOOFT en voor VONDEL, voor de Historie en de Poëzij onzer gulden eeuw, het levendigst en het vruchtbaarst, bj de priesters of bij de leeken? De werkzaamste onder de laatsten worden tot vervelens toe beschuldigd; liever betigt van *admiration mutuelle*, van ik weet niet wat al, - en echter zoo veelsoortigheid van streven ergens gevonden wordt, onder hen treft gij die aan, er bestaat geene club! Al wat hen in verdenking van deze brengt, wat is het dan wederzijdsche eerbied voor elkanders doel, die sterker is dan onderling verschil van meening; wat anders dan ijver, die nog niet wanhoopt aan eigen' vooruitgang en dien hunner tijdgenooten, die nog niet ingedommeld is in den leuningstoel der vadzigheid? Hoe zou elk van hen hunne Voorgangers toejuichen, wanneer de belangstelling van deze uit iets beters bleek, dan uit eene ijdele pligtpleging, wanneer het algemeen gevoelen zich aan de zijde der jongeluî voegt, dan uit eene even ijdele schouderophaling, als een van deze in zijne pogingen faalt! o Onverschilligheid! o traagheid! Inderdaad zou dan geen dier Ouderen gevoelen, hoe achterlijk wij in menig opzigt bij onze naburen zijn, hoe wij in de Kunst ten speelbal strekken aan allerlei invloeden van buiten, hoe het weinige krachtige, oorspronkelijke, voortreffelijke, dat bij ons ontluikt, schaars wordt gewaardeerd, zich zelden geheel ontwikkelt? Herhaalde malen drong het Tijdschrift, voor hetwelk wij dit verslag stellen, herhaalde malen drong het die waarheden, drong het, in het belang van de Kunst en des Kunstenaars, aan, op een helder bewustzijn van het vermogen van deze, van den aard der hem bedeelde kracht; herhaalde malen juichte het, waar het deze of dit

zag doorschemeren, vriend en vijand toe. Indien pogingen van dien aard sympathie vonden, het heeft dit dank te wijten aan het groote publiek, niet aan hen, bij welke het deze het eerst en het levendigst mogt verwachten; niet aan hen, die geroepen zijn den smaak der jeugd te vormen, den smaak des Volks en des Vorsten te louteren en te veredelen. Getuige het de Heer BEELOO en zijn arbeid. Het zoude verwaand van ons zijn, zoo wij ons, ter tegenstelling van dit opstel, op het weinige belang, door hen in deze Verzen gesteld, op het prijzend, maar vlugtig berigt in ons bij uitnemendheid voor Wetenschappen en Kunsten bestemde Tijdschrift, de *Letterbode*, beriepen, of van het stilzwijgen van schier al de overigen gewaagden. Wij weten, dat ons werk ons geen ander genoegen zal verschaffen, dan onzen lof des Dichters in de *Letteroefeningen* verkort, maar verflaauwd weder te vinden, verrijkt, wij geven ieder het zijne, verrijkt met eenige aanmerkingen op dezen en genen regel of dit en dat rijm, waarbij publiek noch dichter winnen, - of kent gij een vers, dat tot zulke vitterijen geene gelegenheid geeft? Laat ons ernstig zijn, wij zullen er - mogen wij er ons mede vleijen? - de voldoening aan hebben dank te weten, den Dichter hier en daar een' wenk te hebben gegeven, van welken hij partij trekken kan, al bepaalt zich onze Kritiek der gebreken ditmaal tot eene waarschuwing voor te grooten rijkdom van beelden. Tot onze stelling, tot hem en zijn vers terug, als gij wilt. *De Ridderzaal*, welke de Heer BEELOO in al den glans harer vroegere grootheid voor zich zag, *de Ridderzaal*, in welke hij ons de *Groote Vergadering* (18 Januarij, 1651) schildert, - gij moet haar zien:

> Een heller dag
> Omschittert wand en boog. De reine zaal,
> Ontdaan van al haar vorstelijke praal,
> Is 't beeld van 't schoon en vrij Gemeenebest,
> Op burgerdeugd en burgertrouw gevest,
> En in 't ciment van burgerbloed volbouwd.
> Dat tuigen vaan en standerd, die ge aanschouwt
> Aan 't hoog gewelf, van tachtigjaargen strijd.
> De lauweroogst, aan 't Vaderland gewijd! -
> 't Is of een togt hen statig ruischen doet,
> Op 't naadren van den breeden, achtbren stoet
> Der Vaadren, die den Staat, van steun beroofd,
> Om 't missen van dat jeugdig Heldenhoofd,
> (Zoo vroeg, helaas, ter doodslaap neêrgezegen!)
> Door wijs beleid, ter Schild zijn en ter Degen.
> Neen, nooit ontleende, in Rome's vrijen Staat,

Het Kapitool een luister aan den Raad,
Die Cinéas een kring van Vorsten scheen,
Als toen, o Zaal! uw cederdak en wanden
Omschitterd heeft! - Zij zijn geen Vorsten, neen,
Die Vaadren! maar, hun reine harten branden
Voor de eer van Hem, die, Koning van 't Heelal,
't Verweesde Land ook nu beschermen zal! -
Zijn dienst het eerst, dan de Algemeene Zaak, -
Zie daar hun roem, hun duurbezworen taak!
Van daar die ernst in houding en gelaat;
Die achtbaarheid, die afstraalt op 't gewaad,
Die klem in woord en daden! - Zie, o zie!
Daar rijst de vrome Cats en buigt de knie;
Geheel de schaar, met neêrgebogen hoofd,
Stemt in den dank, die hem ontvloeit, en looft
Den bijstand van der heemlen Heer! - Ontbrandt
Kartouwen nu, en dreune 't door heel 't Land:
Voleind is 't werk! - Gezegend voorgeslacht,
Dat slechts van God zijn steun en glorie wacht! -

Welnu, die zaal, over welker heilige herinneringen, na deze woorden onzes Dichters, het zwijgen welsprekendst is, die zaal dient in onze dagen, niemand die van den gruwel onbewust is, zij dient tot de trekking der Loterij! Geen wonder, dat de zin onzer vaderen voor Poëzij, voor Poëzij als die van VONDEL, die Hollander was tot in het merg van zijn gebeente; geen wonder, dat de zin, die hen blaakte, is uitgedoofd, wanneer wij zulk eene plaats zoo misbruiken! De Heer BEELO gevoelde het, zoo als zijn meester het zou hebben gevoeld:

De Winzucht, in haar laagst, afschuwlijkst kleed,
Die, goud belovend, 't brood des Armen eet,
De moeder van het Misdrijf, sluipt hier rond,
Met valkenblik en zaamgetrokken mond,
De dorre hand krampachtig uitgestrekt,
Waar 't weiflend Lot de hoop op schatten wekt! -
O Tuimelgeest! o schriklijke ommekeer!
Voor Ridderslag, Gelofte aan pligt en eer
Voor 't vroom gebed van Cats, welks nagalm ruischt
In d' avondwind, die door de welven suist, -
Het wentlen van 't geluks- of onheilsrad! -
En 't joelen van het Kroost van Abram, dat
Als hommels gonst en dommelt door 't Gebouw,
Waar ook onze eeuw haar merk aan hechten zou!

En de zalen, in welke de Dichter zijn vers voordroeg, zij daverden van toejuiching bij deze plaats, bij de volgende, waarin de hoop werd uitgedrukt, dat een onzer Vorsten een einde

maken zoude aan de heiligschennis, en het doorluchtig overschot uit Graaf WILLEM'S tijd, uit de bloeijende dagen onzer Republiek, in zijnen vroegeren luister herstellen. Doch wat deden de Geleerden, die het Dichtstuk hadden aangehoord, om dien wensch vervuld te zien? Niets! En de geletterde Genootschappen, welker Bestuurderen den Heer BEELOO de hand drukten na de voorlezing, de Genootschappen, welke ten minste een teeken van leven, een bewijs van warmte des harten en verlichting des hoofds zouden hebben gegeven, als zij een verzoek aan den Prins (toen dien van Oranje, thans onzen Koning) hadden opgesteld, wat deden zij? Niets! En het Instituut, ons aanzienlijkst geleerd Ligehaam, dat zich in de oogen der Natie zou hebben geregtvaardigd, als het belangstelling had getoond in iets, dat den volksgeest moest opwekken, wat deed het? Vraag het den Leden; - voor zooverre wij weten, zocht eene Commissie uit de Tweede Klasse naar de beenderen der Graven uit het Hollandsche Huis in de puinhoopen der Abdij van *Egmond*, en vond slechts een dejeuner te *Velzen*, - voor de *Ridderzaal* deed het Instituut, voor zooverre wij weten, niets! Verwondert het u, als wij er bijvoegen, dat het Dichtstuk des Heeren BEELOO maanden lang reeds gedrukt en verspreid is geweest, en wij echter geene stemme hebben hooren opgaan, die zijnen wensch herhaalde, - dat de taak zijner beoordeeling ons onbeduidend medearbeider ten deel viel, - verwondert het u dan, dat wij aan het einde van ons verslag naauwelijks den moed hebben hem toe te roepen:

'Werk voort, Verdienstelijke als ge zijt! werk voort in den stijl, waarin gij meester blijkt; verrijk onze Poëzij met bijdragen, die van uw helder hoofd, van uw uitmuntend hart getuigen; handhaaf u als een onzer eerste Lyrici, er is plaats voor u naast ONNO ZWIER! En eene hooge plaats is het, eene plaats, welke bilderdijk u benijden mag, want zoo ten onzent vaderlandsliefde nog de harten der gemeente blaakt, ondanks de koelheid des Volksaards, de lasten des Lands, de flaauwheid des Tijds, de onverschilligheid der Hoogere Standen, de gebeurtenissen der Laatste Jaren, *de Geuzen* houden het heilig vuur brandende, dat door den eersten VONDEL ontstoken werd; de tweede was nooit grooter, dan toen hij zich kromde om de vlam aan te blazen, dan toen hij zich boog, om haar te doen opgloren!'

En echter, als wij het oog slaan op den omslag van dit Tijdschrift, en een oogenblik de vrienden, de kennissen, voor

onzen geest roepen, wier streven ten minste door een deel onzes volks wordt erkend, wier pogingen de besten in den lande toejuichen, dan grijpen wij moed, dan varen wij voort:

'Uw stand, uwe studie, BEELOO! stellen u in staat scherper blik op het scheepsleven en het zeewezen te slaan, dan een onzer; voor u heeft het leven aan boord weinig geheimen, voor u onze geschiedenis er geene, wat toeft gij? de roemrijkste feiten onzer voorvaderen zijn nog onbezongen, onbezongen in eenen stijl, welke geen proza veroorlooft, die zich door zijne kernachtige kracht in het geheugen prent, die in éénen regel eenen toestand schildert, een voorbeeld, dat harten in vuur zet en vlooten bezielt, wat toeft gij? u wacht meer dan de lauwer, u wacht de dankbaarheid der nakomelingschap, een degelijker volk, God geve het, dan wij zijn!'

Geloof en geestdrift schijnen in ons binnenste opgewekt, - eene bijzonderheid valt ons in, - of zij het koninklijke oor trof! Het gerucht vermeldt, dat de Hertog VAN ORLEANS in zijnen uitersten wil aan den Graaf MOLÉ eene gedachtenis vermaakte. Welke? vraagt gij. Een paar schilderijen, antwoorde ik, en wel twee voorstellingen van eene van GÖTHE'S gelukkigste scheppingen, zijne *Mignon*. Die kunstzin vereert den Vermaker als den Vermaakte; zij doet het den eerste nog meer, als wij er de woorden bijvoegen, waarmede de Doorluchtige Verscheidene van den Schilder gewaagde: '*peints par mon ami* ARY SCHEFFER!' Een Vorst dus sprekende van eenen Kunstenaar, van eenen Vreemdeling, van eenen Hollander. Het schildert eene dynastie en een tijdvak en een volk! Wij laten daar, of wij ten onzent zoo verre gevorderd zijn; doch beweren mogen wij, dat WILLEM II, die voor geen' zijner beide doorluchtige naamgenooten in dapperheid wijkt, beide in kunstzin overtreft; gij, die toegang hebt tot den troon, brengt de bede aan zijne voeten, zij geldt de Ridderzaal:

> Volvoer die taak, o Vorst, wisch uit de schand,
> Die haar verneêrt, het Voorgeslacht ten hoon.
> 't Is schoon en grootsch en waard een Vorstenzoon,
> Het voorbeeld van gevoel voor 't heilig oord,
> Door Vorstenroem en Burgerdeugd omgloord,
> Herrijz' de Zaal in al haar Ridderpronk,
> En dat zij 't hart in heilgen gloed ontvonk'
> Voor de Ondheid, en der Vaadren deugd en moed! -

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

De Christelijke Moeder bij het verlies van een harer kinderen. Te Amsterdam, bij C.J. Borleffs. 1842.

‘Dit korte Stukje werd voor bijzonder gebruik opgesteld. Het was bestemd voor eene moeder, die, bij het overlijden van een harer kinderen, een lief veelbelovend meisje, zwaar beproefd stond te worden. De vader zelf heeft het geschreven, in de dagen des lijdens van het beminde kind. Hij deed het met diep gevoel der zwaarte van zijnen druk, maar tevens met ootmoedige erkentenis en aanbidding der wijsheid en der goedheid Gods, en in geloovige onderwerping aan 's Heeren heilig en ondoorgrondelijk bestel. Hij deed het, om onder Gods zegen, nuttig te zijn voor de Moeder, wanneer het geliefde pand haar ontnomen, en het offer gebragt zou zijn. Hij wilde haar christelijk nadenken dan te hulp komen en hare overdenkingen, zoo veel mogelijk, leiden, tot waarachtige vertroosting en heilzame versterking harer ziele; ja ook tot bevestiging van het waar en duurzaam geluk van zijn geheele gezin. Het zijn zijne eigene gevoelens, wenschen, voornemens en gebeden, die hij hier heeft uitgedrukt. - Men oordeelde, dat dit Stukje algemeen nut kon stichten bij dergelijke verliezen. Daarom verschijnt het in het licht; alleen dáárom. Moge de ondervinding van vele bedroefden, in wier handen de Schrijver hetzelve wenscht, de juistheid van dat oordeel bevestigen.’

Deze woorden uit het Voorberigt van dit welgeschreven en net gedrukte Stukje doen het best deszelfs oorsprong, geest en strekking kennen. En terwijl eene herhaalde ervaring als die van

den bedroefden vader ons bij de lezing geheel in zijnen toestand verplaatste, sprak ons uit de woorden, hier der Christelijke Moeder in den mond gelegd, eene weldoende, heiligende vertroosting toe.

Zoo danken wij den vader, die het schreef, voor de uitgave, en bevelen het aan alle ouders, wie de dood van kinderen bedroeft, aan alle Leeraars ter uitreiking in zulke gezinnen aan. Ligt komt er eene tweede uitgave, - want, hoevele ouderharten worden door zulke slagen gewond, en onze Godsdienstige Literatuur is juist aan toespraken bij zulke verliezen niet rijk - dan voege de Schrijver uit hetgeen hij *sedert* dacht en gevoelde, en vooral uit hetgeen hij *sedert* in den Bijbel vond, nog het een en ander daaraan toe. Verschillend zijn de behoeften der treurenden; dezelfde troost voldoet niet te allen tijde bij ieder evenzeer, en het Evangelie geeft zoo vele wenken voor eene veelzijdige beschouwing ook van zulke verliezen. Wel komt men altijd terug tot dat eene, hetwelk ook in dit Stukje de hoofdzaak is: ‘de Hemelsche Vader nam zijn kind tot zich,’ maar ook op de verschillende wegen, langs welke men bij afwisseling hierop terugkomt, groeijen bloemen van vertroosting, en bieden zich uitzigten van bemoediging en hope aan, die het harte heiligen door den vrede Gods.

Omtrent ééne zaak kunnen wij nog de bedroefden, die op dit Stujke de aandacht vestigen, geruststellen. Zij worden hier niet getroost door die sombere, onware en ondankbare voorstelling, welke ons althans in de meeste *Versjes* op den dood van kinderen heeft gehinderd, als waren de kleinen gelukkig, omdat zij vroeg uit een tranendal zijn weggerukt.

R.
T.

***Denkbeelden nopens de bevordering van nijverheid door onderwijs, uit het Hoogduitsch van Dr.* C.F. Nebenius, *Staatsraad, enz. - Staatsbelang. Te 's Gravenhage, bij* J.M. van 'T Haaff. 1842. 46 bl.**

In het Voorberigt, zegt de Vertaler, de denkbeelden van eenen Staatsman als NEBENIUS mede te deelen, omtrent het nut, de noodzakelijkheid en het Staatsbelang, om door hooger technisch onderwijs de nijverheid te bevorderen, omdat *Nederlands* welvaart door vreemden wedijver wegkwijnt, en get technisch

onderwijs als een krachtig middel moet beschouwd worden, om het juk van *Engeland, Frankrijk* en *Duitschland* af te werpen. De Vert. verwacht, dat, uit hetgeen hier geleverd wordt, het Staatsbelang eener Akademie, als onlangs te *Delft* is opgerigt, overtuigend zal blijken.

De inhoud van dit Werkje komt hierop neder:

De Staatshuishoudkunde heeft het ondoelmatige, het verkeerde geleerd van de zoogenaamde *bevordering der nijverheid* door middel van premiën, prijsverdeelingen, verbodsmaatregelen, hooge toltarieven en belastingen; tevens zijn er groote vorderingen gemaakt in de Wiskunde, Natuurlijke Geschiedenis en Natuurkunde, welke in sommige Landen op eene voordeelige wijze op de nijverheid zijn toegepast; indien nu de binnenlandsche fabrikant met den buitenlandschen zal wedijveren, dan moeten ook de middelen aanwezig zijn, om de opgewekte behoefte aan eene hoogere wetenschappelijke opleiding en vorming te bevredigen. Om dit aan te dringen, gaat de Schrijver den gunstigen invloed na van elke verbetering in de wijze van voortbrenging, zoo voor die takken, waarin verbetering heeft plaats gehad, als in andere, welke nog in denzelfden toestand zijn, voor producenten en consumenten.

De Schr. onderzoekt verder den aard en de wijze, waarop de nijverheid door de toepassing der Wis- en Natuurkundige Wetenschappen bevoordeeld wordt. Dit nut is veelzijdig, wordt kortelijk aangetoond en uit de gebeurtenissen der laatste veertig jaren toegelicht; de gevolgen dier wetenschappelijke vorderingen, en de toepassing daarvan op de nijverheid, openbaren zich in eene buitengewoon snelle vermeerdering der jaarlijksche *vervaardiging* van kunstvoortbrengselen en toeneming der bevolking.

Uit deze beschouwing vloeit voort, dat eene toenemende volmaking van het algemeen volksonderwijs, en een uit dezen grondslag voortgesproten technisch onderwijs, den huishoudelijken toestand van alle Landen in *Europa*, de volstrekt noodzakelijke voorwaarde van verdere welvaart en verbetering van hunnen toestand, en dus de dringendste en gewigtigste taak der Regeringen is. Dit wordt nog in eenige bijzonderheden ontwikkeld, en ten slotte de inrigting eener Akademie voor nijverheid en handel te *Delft* als van groot belang voor *Nederland* geprezen.

Wij hebben in dit Werkje vele heldere opmerkingen en be-

langrijke wenken gevonden, en achten daarom het denkbeeld niet ongelukkig, om de inzigten van NEBENIUS meer algemeen bekend te maken. Wij gelooven met hem, dat een technisch onderwijs eene behoefte is voor eenen Staat, die in nijverheid bij andere Landen niet geheel achterlijk blijven wil; dat het *kan* medewerken, om vreemde mededinging en overmagt te be strijden, maar verwachten daarvan geenszins, dat onze nijverheid aldus uit de ijzersterke banden van vreemden wedijver (zoo als de Vert. zich uitdrukt) zal verlost worden. Een technisch onderwijs, hoe volledig, hoe heilzaam, is op zich zelf daartoe niet in staat; verschaft het, maar verlost de nijverheid tevens van een aantal formaliteiten, moeijelijkheden, verwarringen en belastingen, die niets uitwerken, dan dat zij tijd doen verliezen, groote kosten geven, het arbeidsloon verhoogen, de consumtie door kunstig opgedrevene prijzen verminderen, zonder voordeel van den producent, dikwijls nog zonder de schatkist in eenige evenredigheid tot het nadeel te stijven. Zoolang dit alles niet geschiedt, en er geen gegrond vooruitzigt geboren wordt, om zonder kunstmiddelen een billijk voordeel uit de nijverheid te trekken, zal zij niet worden opgebeurd, en het technisch onderwijs wel goede, maar geene afdoende vruchten opleveren, immers niet, zoo als de Vertaler die schijnt te verwachten.

De vertaling kon naar ons oordeel gelukkiger zijn; overal vindt men eene Duitsche *Constructie*, die door de grootte en het ingewikkelde der volzinnen de lezing noch aangenaam, noch gemakkelijk maakt; hier en daar zijn zelfs taalfouten ingeslopen, zoo als op bl. 34, waar welvaart als mannelijk voorkomt; op bl. 37, waar wij lezen: ‘de onberekenbare invloed, welke de ontdekking eener enkele waarheid uitoefenen kan,’ en op bl. 45: ‘en is er inderdaad geen*en* twijfel aan.’ Wij zouden nog een aantal andere kunnen aanwijzen; maar het opgegevene is genoeg, om ons gezegde te wettigen. Wij eindigen met den wensch, dat het Werkje vlijtig gelezen worde en veel nut moge stichten.

A., Julij, 1842.

P.

***Onderrigtingen wegens de Zwangerschap, de Verlossing en het Kraambed. In Brieven van een' Geneesheer aan eene aanzienlijke gehuwde vrouw. Naar het Hoogduitsch van* Joseph Meijer, *Med. Dr. en Vroedmeester te Berlijn. Te 's Gravenhage, bij* J.M. van 't Haaff. 1842. IV Brieven; 61 bl. kl. 8°.**

De Redactie van *de Gids* heeft mij voorwaar in eene moeijelijke positie geplaatst, toen zij het onderhavige Werkje mij ter aankondiging toezond! Vóór eenige maanden immers had zij in haar Tijdschrift eene door mij geschrevene beoordeeling van een verloskundig Werkje opgenomen; men vond geene zwarigheid in het plaatsen van dit Stuk. Doch anderen waren van oordeel, dat *de Gids* voor dergelijke onderwerpen min geschikt moest geacht worden, en dat het een of ander onzer geneeskundige Tijdschriften hiervoor meer gepast ware geweest. En inderdaad, de aanmerking was geenszins onjuist, en moest ik zelf de waarheid er van erkennen. Maar ziet! terwijl ik de voor het publiek minder gepaste onderwerpen in eene Latijnsche Toga half ingehuld had, verschijnt in de moedertaal de vertaling van een Werkje van verloskundigen aard, en bestemd voor de schoone kunne zelve. Zal nu een onbescheiden oog hier of daar misschien ook in dit Werkje - waarin de waarheid soms al zeer naakt voorgesteld wordt - deszelfs blikken niet werpen? Wie zou het kunnen verhoeden? En dáárom zal men ook in dit Tijdschrift toch wel met weinige woorden mogen spreken over het onderhavige Werkje, te meer, omdat het voor vrouwen zelve bestemd is, en dus ook minder op wetenschappelijke waarde aanspraak maakt.

Wij willen een beknopt verslag van deze ‘Brieven’ geven. I^ste^ *Brief*. De Schrijver antwoordt eene jonge vrouw, die de hoop had van moeder te zullen worden, openhartig op hare vragen naar inlichting aangaande haren toestand, de gevaren van denzelven, en wat van haar in deze omstandigheden gevorderd wordt. Hij begint met ‘zonder aarzelen den sluijer op te ligten, waarmede de natuur den wordenden mensch omhuld heeft.’ En ik moet bekennen, dat dit gedeelte van het Werkje mij het minst bevallen heeft, naardemaal het mij voorkomt, dat de Schrijver ‘den sluijer hooger opgeligt heeft,’ en meer te dezer plaatse verhaalt, dan wel noodig ware geweest.

Deze Brieven toch werden door hem geschreven, en door den Vertaler in het Nederduitsch overgebragt, om het zwakke en zoo hulpbehoevende geslacht *van nut* te zijn, - in geenen deele, om sommiger nieuwsgierigheid te bevredigen. En dan vraag ik, of het noodig is, dat men der jonge vrouw veel mededeelt aangaande zaken, die haar in geen opzigt *nuttig* of noodzakelijk zijn, en die wij niet verder willen aanroeren, om niet in hetzelfde gebrek te vallen, hetwelk wij in dezen I^{sten} Brief laken? De *Diaetetiek* echter is hier geheel op hare plaats, en als zoodanig mag het Werkje doelmatig geacht worden, terwijl alles, wat van de ontwikkelingsleer medegedeeld wordt, mijns inziens, dier doelmatigheid niet bevorderlijk is. Ik wil dus in geen onderzoek treden nopens des Schr. mededeelingen uit dit gebied, ofschoon de stoffe tot menigerlei aanmerking gelegenheid geeft.

II^{de} *Brief*. 'Over den invloed der Zwangerschap op het ligchaam en den geest der moeder.' - Deze hoogstbelangrijke invloed wordt naar waarheid en met fiksche trekken geschetst, en wij kunnen de behartiging van vele aldaar gegevene wenken niet genoeg aanbevelen. Men zou echter ook hier gegronde aanmerkingen kunnen maken. Doch daar de Wetenschap hier minder in aanmerking komt, zien wij er van af, en merken slechts aan, dat het zonderling is, wanneer men in dit voor vrouwen bestemde Werkje eerst (bl. 29 en 30) den invloed vermeld en verdedigd ziet, 'die door de verbeeldingskracht der zwangere op het ligchaam des kinds wordt uitgeoefend,' en dan (bl. 30) ter geruststelling der vrouwen den raad ziet geven, 'dat men haar ernstig moet aanraden, om aan dergelijke dingen niet te hechten.' De Schr. spreekt wel *niet stellig* over dien invloed der verbeeldingskracht; maar zal de vrouw, die beide zijne uitdrukkingen leest, niet te meer 'aan het bestaan van zulk eenen invloed geloof hechten?'

III^{de} *Brief*. '*Over de Verlossing*.' Dat 'door de verminderde opslorping van voedingsstof *dier deelen* (nl. der Placenta en der vliezen), - hetwelk wel zal moeten zijn: door die deelen,- de prikkelbaarheid van den uterus vermeerdert,' en *daardoor* aanleiding gegeven wordt tot de geboorte, en dergelijke meer, kan men in een Werkje als dit, voorbijzien. De Schr. is ook van meening, dat 'het oude woord (in Genesis III: 16) niet zoo zeer een vloek is, gelijk het wel verkeerdelijk daarvoor gehouden wordt, als wel een zegen, enz.' - Wat

de Schr., van bl. 34-36, over de Weeën zegt, is *woordelijk* te vinden in het Lehrbuch van BUSCH, edit. van 1829, §. 187-193, en daaruit afgeschreven, natuurlijk met de noodige uitlatingen.

IV^{de} *Brief. Het Kraambed; de eerste verzorging van het 'kind; de goede minne.'* Nopens het eerste punt geeft de Schr. (op bl. 57) der vrouwen den raad, om al vrij veel zonder aanraden van eenen Geneesheer te doen. Men zou zoo doende ligtelijk aanleiding kunnen geven tot het ontstaan van nadeelen, die immers door het te veel doen vooral hier zoo gemakkelijk kunnen veroorzaakt worden! Voor het overige beantwoordt ook deze Brief zeer goed aan het doel.

Wanneer wij dan ten slotte ons oordeel over het geheel zullen moeten vellen, dan noemen wij het Werkje, met den Uitgever, juist niet: 'Een onmisbaar Boek voor Jonggehuwden!!', maar stemmen wij hem volgaarne toe, 'dat de toon van dit Boekje bevattelijk is, dat het door eene gepaste kortheid zich aanprijst,' en dat de deskundige Vertaler, - die slechts enkele taalfouten, maar anders eene zeer goede vertaling geleverd heeft, - zich loffelijk van zijne taak heeft gekweten.

Het is dus te wenschen, dat menige jonggehuwde vrouw deze 'Onderrigtingen wegens (*aangaande*) de Zwangerschap,' enz., - die wij over het geheel moeten aanprijzen, om doel en inhoud, - in handen neme en al het nut er uit trekke, wat zij er inderdaad uit trekken kan. En wanneer men populaire Geneeskundige Geschriften noodig of nuttig oordeelt, bijaldien zij goed geschreven zijn, dan zal men ook dit Werkje zijne goedkeuring niet weigeren.

Het uiterlijke van het Boekje is zeer behagelijk, en de uitvoering net.

Gron., 24 Jan., 1843.

Dr. L.A. COHEN.

***Andreas Hofer, of Tyrol in* 1809, *een geschiedkundige Roman, door* H.E.R. Belani. II Deelen. *Groningen*, W. van Boekeren. 341 en 360 bl.**

Een geacht medearbeider beriep zich, in het vorige Nommer van dit Tijdschrift (Boekbeoordeelingen, bladz. 154), op het oordeel, door eenen Hoogduitschen Beoordeelaar over de talen-

ten van BELANI uitgebragt. Wij doen thans hetzelfde, doch niet te zijner gunste. '*Er zog durch seine Leistungen diese Aufgabe wieder zu den Räuber- und Ritterromanen hinab*,' getuigt de Criticus, als hij van zijne mislukte Verdichtsels spreekt, welker stof aan de Geschiedenis werd ontleend; dit Werk levert een droevig bewijs op, hoe juist de man gezien heeft.

Al wat bij eenen Roman als dezen van ons te eischen valt, is niet dien te beoordeelen, is louter eene aankondiging: het boek is beneden kritiek; slechts zouden wij gaarne van deze gelegenheid gebruik maken, onze uitgevers te waarschuwen het publiek toch niet met zulke prullen, en dan nog wel vertaalde prullen, lastig te vallen. Opdat men ons echter niet beschuldige, maar uit de hoogte te veroordeelen, treden wij in eenige details.

Lezer! wacht u een boek in handen te nemen, waarin de geschiedenis des roemrijken Tyroolschen vrijheidskrijgs zoo jammerlijk tot een lamzalig romantisch tafereel misbruikt wordt. Gij zoudt u ergeren aan den held des verhaals, eenen Schoolmeester, die zich zelven teekent als eenen *fainéant* in den krijg, en wiens echtgenoote in mannengewaad eene schaduw van eene Amazone is. De intrigue? De dochter van HOFER is hopeloos op deze Amazone verliefd, *die geen' moed heeft*, om haar uit de dwaling te helpen. Wij zullen u op eenige walgelijke tooneelen niet wijzen. Wij laten daar, dat HOFER niet als held, maar als zonderling opperhoofd kwalijk geteekend is. Genoeg, SPEKBACHER'S vlugt, II, 286, is het eenige, wat lezenswaardig is.

De smaak van den Heer VAN BOEKEREN had ons van zulk eene prul moeten vrijwaren; de talenten van den Vertaler konden aan een beter boek besteed zijn, even als de kosten voor het vignet, de plaat en de uitvoering.

Boekbeoordeelingen.

Het aandenken van Hendrik van Zutphen, onder zijne Landgenooten vernieuwd, door *C.H. van Herwerden, C. Hz.*, Theol, Doct. en Pred. te Groningen. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1840. 203 bladz.

Toen het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming was gevierd geworden, zag men bij de Protestanten niet enkel meerdere geestdrift voor hunne zaak, maar ook den lust tot onderzoek naar dit allerbelangrijkste tijdperk in de Geschiedenis der menschheid ontwaken. Het regende eenen tijd lang Schriften over de Hervorming, waardoor de beginselen, waarvan zij was uitgegaan, op nieuw getoetst en gewogen werden, en vele daadzaken in een helder licht werden gesteld. Maar ook *Rome*, dat met een onrustig oog die beweging had aangezien, was wakker geworden, gordde zich aan tot den strijd, en de Ultramontaansche partij ging meer dan ooit op veroveringen uit, om het vroeger verlorene grondgebied te herwinnen. Een dergelijk verschijnsel zien wij weder in onze dagen. De strijd over de gemengde huwelijken heeft bij onze Duitsche naburen, en de vrees voor een Concordaat met *Rome* in ons Vaderland, vele onverschilligen uit hunne sluimerziekte wakker gemaakt, maar ook vele gemoederen aan het gisten gebragt, en eene bedenkelijke spanning tusschen Protestanten en Roomschgezinden doen ontstaan. Ook nu vermenigvuldigen zich de *Polemische* Schriften van dag tot dag, waarbij de Wetenschap en de Waarheid zelve mogen winnen, maar waaronder de verbroedering der Christenen schade lijdt. De *Katholijk* en de *Evange*-

lische Kerkbode staan met een dreigend en grijnzend gelaat tegenover elkander, niet ongelijk aan twee worstelaars, die elkander met eenen scherpen blik meten, en naar eene onbe waakte plek zoeken, waar zij hunne partij bij het lijf kunnen vatten, of haar eenen duchtigen vuistslag kunnen toebrengen. En de nieuw aangebondene strijd wordt soms met eene verbittering gevoerd, welke gematigde vrienden des lichts en der waarheid weleens bedenkelijk het hoofd doet schudden, en doet vragen: 'Wat zal hiervan het einde zijn?' - Doch moet men dan dien strijd lafhartig opgeven? Mag men het stilzwijgen bewaren, terwijl de duisterlingen onzer eeuw al driester en luider hun geschreeuw tegen het licht doen opgaan? Mag men de woelingen van *Ultramontanen* en *Paters Redemtoristen* onverschillig en oogluikend aanzien? - Wij zouden dit geenszins durven beweren, maar blijven het toch verkieslijker achten, de Protestanten in hun allerheiligst geloof, in hunne overtuiging omtrent de deugdelijkheid der Hervorming, te versterken en te bevestigen, dan regtstreeks en openlijk tegen de Pausgezinden te strijden. Tusschen de aanvallen der *Polemiek* en een flaauwhartig stilzwijgen staat eene *wetenschappelijke* of *populaire* voorstelling der *Geschiedenis* in het juiste en gezonde midden. En het is eene schoone taak, welke ieder Schrijver op zich neemt, die het zich ten doel gesteld heeft, zijne landgenooten meer van nabij bekend te maken met een gedeelte der Geschiedenis, waarin geen beschaafd *Protestant*, allerminst in onze dagen, geheel onkundig zijn mag. Men heeft aanvankelijk deze behoefte des tijds begrepen. De Werken van MERLE D'AUBIGNÉ en HAGENBACH zijn in veler handen. In *Duitschland* leverde ULLMANN eene voortreffelijke *monographie* over WESSEL GANSFORT; HENRY over KALVIJN; KIRCHHOFER over FAREL. In ons Vaderland bearbeidde de Eerw. LUBLINK WEDDIK *het Leven en Bedrijf* van LUTHER, en schonk ons eene vertaling of omwerking van het Hoogduitsche Geschrift van F. GALLE, over het leven en karakter van MELANCHTHON. Terwijl al deze Werken eene meer wetenschappelijke kleur dragen, gaf de Eerw. GOUDSCHAAL in zijn Boeksken: *Gods leidingen met* Dr. MAARTE LUTHER, eene proeve, hoe de *Geschiedenis der Hervorming* ook aan volksonderrigt kan worden dienstbaar gemaakt. Zelfs is zij in het behagelijke gewaad van de *Historischen Roman* verschenen, en door de rijk begaafde Schrijfster van *Het Huis Lauernesse* op eene wijze behandeld, welke schoonheid en studie, dichterlijke en wijsgeerige beschouwing vereenigt.

Het was daarom eene gelukkige gedachte van den edelen en grijzen STARING, ook het *aandenken van* (aan?) HENDRIK VAN ZUTPHEN - den vriend en kweekeling van LUTHER - den Nederlandschen Hervormer - den volijverigen en gemoedelijken Evangelieprediker - den standvastigen held des geloofs, die zijne Christelijke overtuiging met zijn bloed heeft bezegeld - *bij zijne Landgenooten te vernieuwen*, eene gedachte, welke aanstonds bij den Heer VAN HERWERDEN weêrklank vond, die ook getoond heeft, voor de taak, welke hij met liefde heeft opgevat, volkomen berekend te zijn.

Het Werkje wordt geopend met eene opdragt aan den echt Vaderlandschen Schrijver en Dichter STARING, die vóór de uitgave reeds overleden was. De Auteur deed wèl haar niet terug te houden, daar zij niet enkel de aanleidende oorzaak vermeldt, waaraan wij dit belangrijke Geschrift te danken hebben, maar ook eene waardige hulde aan de verdiensten des ontslapenen bevat. De Schrijver geeft ons een naauwkeurig en oordeelkundig verslag van HENDRIK'S eerste levensjaren, en zijne godsdienstige en wetenschappelijke vorming - van zijne pogingen tot Hervorming te *Dordrecht* en te *Antwerpen* - van zijn verblif te *Wittenberg* en zijne verrigtingen aldaar - van zijnen terugkeer naar het Vaderland - zijne gevangenis en ontvlugting - zijne werkzaamheden te *Bremen*, en eindelijk van zijnen marteldood te *Meldorf*. Na dit historisch berigt volgen nog twee Hoofdstukken, die als bijlagen tot het voorgaande kunnen aangemerkt worden. Het eene behelst den merkwaardigen brief, door LUTHER aan de gemeente te *Bremen*, tot hare vertroosting bij HENDRIK'S marteldood, geschreven. Het andere beschrijft de plegtige inwijding van het eenvoudige gedenkteeken, dat ter eere van den geloofsheld in den jare 1830 te *Heide* is opgerigt. Het geheel wordt met eene reeks van letterkundige en historische aanteekeningen besloten.

Wij kunnen niet anders dan hulde doen aan de zorgvuldigheid, waarmede de Schrijver de verstrooide berigten over HENDRIK VAN ZUTPHEN bijeenverzameld, met elkander vergeleken, en al de bronnen, die hem ter dienste stonden, geraadpleegd heeft. Niet aan hem, maar aan het nijdig stilzwijgen der Geschiedenis, is het alzoo te wijten, dat de mededeeling van datgene, wat ons als Nederlanders de meeste belangstelling moest inboezemen: HENDRIK'S geboorte en afkomst, zijne vroegste opleiding en ontwikkeling, zijne eerste pogingen ter Hervorming hier te Lande, juist het schraalst is uitgevallen. De Heer

VAN HERWERDEN, als begaafd Kerkredenaar reeds gunstig bekend, die door de vertaling of bearbeiding van het Werk van GOEBEL, over het verschil tusschen de Luthersche en Hervormde Kerk, ons Nederlandsch Publiek aan zich heeft verpligt, heeft door dit Geschrift op nieuw bewezen niet minder *Theologant* dan *Evangeliepredikant* te zijn, en dat de rigting zijner studie zoowel *Exegetisch* en *Dogmatisch* als *Historisch* is. Dezelfde onbekrompenheid en vrijzinnigheid van denkbeelden, doch vereenigd met echt godsdienstig en christelijk gevoel, welke zijne Leerredenen kenmerken, vinden wij ook in dit Werkje weder.

Maar gelijk wij in onze lofspraak niet karig zijn, zoo willen wij ook enkele aanmerkingen op vorm en inhoud niet terughouden, die den Schrijver van de belangstelling mogen overtuigen, waarmede wij zijn Werkje gelezen hebben. Zoo vinden wij het min naauwkeurig gezegd, dat LUTHER VON STAUPITZ in het klooster vond (deze vond hem, als hij, de kloosters zijner orde *visiterende*, ook het klooster te *Erfurt* bezocht), of dat LUTHER, Hoogleeraar te *Wittenberg* geworden zijnde, dáár aan het hoofd van een klooster is geplaatst, hetwelk ligtelijk tot de verkeerde voorstelling zou kunnen leiden, als of LUTHER met VON STAUPITZ in één klooster te zamen gewoond hebbe, of zelf Abt of Prior zoude geweest zijn. Dit zijn echter kleinigheden, waarvan wij slechts vlugtig, als in het voorbijgaan, gewag maken. Meer gewigt hechten wij aan eene bedenking, welke bij ons is opgekomen, tegen hetgeen de Heer VAN HERWERDEN aangaande de *stellingen*, door VAN ZUTPHEN te *Wittenberg* verdedigd, en zijne daarin geopenbaarde gevoelens beweerd heeft.

Na de mededeeling dier *stellingen*, - die nog eens in de aanteekeningen in het oorpronkelijke *plat-Duitsch* voorkomen, - laat de Schrijver een *tractaat* of eene beoordeeling volgen, waarin hij VAN ZUTPHEN'S *Dogmatiek* van het tegenwoordige standpunt der Godgeleerdheid beschouwt, en met de gevoelens van andere Godgeleerden dier dagen in vergelijking brengt. Dit Stukje is met veel zorg bewerkt. Het mag eene doorwrochte Verhandeling heeten. Het draagt overvloedige blijken van des Schrijvers belezenheid, van zijn helder en scherpzinnig oordeel, en wettigt de lofspraak volkomen, die wij vroeger aan den Auteur en zijn Werk hebben gegeven. Slechts op één belangrijk punt meenen wij van hem te moeten verschillen.

De Schrijver erkent, dat VAN ZUTPHEN, wat zijne godsdienstige denkbeelden en gevoelens betreft, grootendeels op hetzelfde

standpunt als LUTHER heeft gestaan, hetwelk ook in zijne hooge vereering van AUGUSTINUS, in zijne donkere mensch- en levensbeschouwing, niet minder dan in zijne verbolgenheid op ARISTOTELES en de *scholastiek*, ten duidelijkste doorstraalt; maar hij doet opmerken, dat, terwijl LUTHER den dood van CHRISTUS als eene *voldoening aan Gods regtvaardigheid* beschouwde, VAN ZUTPHEN slechts als in het voorbijgaan van dit leerstuk spreekt, en zulke uitdrukkingen bezigt, die ook voor eene mildere uitlegging vatbaar zijn. Hij wil hieruit hebben opgemaakt, dat VAN ZUTPHEN, hoewel hij voornamelijk LUTHER heeft nagevolgd, toch den moed gehad heeft, hierin van hem af te wijken, ook van den vrijzinnigen ERASMUS datgene over te nemen, wat hem meer overeenkomstig met de Evangelische waarheid voorkwam, en alzoo eene eigenaardige rigting is blijven volgen.

Wij willen dit laatste geenszins ontkennen, daar wij ook bij andere Nederlandsche Godgeleerden, die de Hervormers zijn voorafgegaan, zulk eene eigenaardige rigting waarnemen; doch wanneer de Heer VAN HERWERDEN alles, wat hij dienaangaande beweert, uit VAN ZUTPHEN'S *stellingen* wil hebben afgeleid (en hij belijdt zelf, dat er voor het overige geene Geschriften bestaan, waaruit wij HENDRIK'S gevoelens nader kunnen leeren kennen en beoordeelen), dan moeten wij verklaren, dat hij ons geenszins overtuigd heeft. HENDRIK stelt (*Thes.* 5), *dat* CHRISTUS *de geheele zonde was duldende en wegnemende*, en (*Thes.* 16) *dat* CHRISTUS *geregtigheid de onze is*. De Schrijver zegt wel, dat *dit dulden der geheele zonde* geestelijk verklaard kan worden, van den last, die zich op den Zaligmaker wierp in de boosheid zijner vijanden; doch wij kunnen naauwelijks gelooven, dat het *Exegetisch* gevoel van den Heer VAN HERWERDEN zich niet tegen deze verklaring verzet. Hij beweert wel, dat het *onevangelisch* denkbeeld van het dragen der straf hiermede in het minst niet behoeft verbonden te worden; dat men bij het tweede denkbeeld, wel is waar, aan eene leerstellige toerekening van CHRISTUS verdiensten, maar ook aan eene zedelijke verbindtenis met CHRISTUS kan denken, en dat het levendige en gevoelvolle der uitdrukking ons borg staat, dat VAN ZUTPHEN het laatste bedoeld heeft; doch wij vragen: Wat verpligt ons aan deze nieuwe verklaring de voorkeur te geven boven de oude en meest gewone, die met de gestrenge *Theorie* der erfzonde, welke zoowel VAN ZUTPHEN als LUTHER aankleefde, op het naauwst en innigst is verwant? Of ERASMUS zelf op dit punt zóó veel vrijzinniger gedacht hebbe, willen wij onbeslist laten; doch

dit bewijst weinig, daar wij weten, dat hij ook op het punt van erfzonde en onmagt zich het verst van AUGUSTINUS en LUTHER verwijderde. En hoe gewaagd het zij, op het onbepaalde van enkele uitdrukkingen geheel het stelsel eens Schrijvers te bouwen, dit willen wij thans door een voorbeeld, dat voor ons gevoel zeer sterk en overtuigend spreekt, trachten op te helderen.

Wij hebben hier de *Artikelen* vóór ons liggen, die op het verlangen van den Landgraaf *van Hessen*, na het vermaarde gesprek tusschen LUTHER en ZWINGLI te *Marburg*, zijn opgesteld. Men weet, dat LUTHER de Steller dier *Artikelen* geweest is; dat hij de regtzinnigheid der *Zwingliaansche* partij in vele opzigten verdacht hield, en daarom zijne eigene gevoelens scherp en krachtig daarin heeft uitgedrukt. En wat vinden wij nu in deze Artikelen aangaande dendood van CHRISTUS, als eene voldoening aan Gods regtvaardigheid? In het Art. over de *erfzonde* wordt alleenlijk gezegd: ‘En wanneer J.C. ons niet te hulp was gekomen *met zijn' dood en zijn leven*, hadden wij daaraan eeuwig moeten sterven, en konden wij niet tot Gods Rijk en de Zaligheid komen.’ - En in het volgende Art. lezen wij: ‘dat wij van deze zonden - verlost worden, wanneer wij gelooven aan dien Zoon Gods J.C., *die voor ons gestorven is*.’ Ziedaar alles, wat aangaande 's Heilands *dood* in deze artikelen geleerd wordt.

Wat wij hier vinden, is nog onbepaalder en zegt ongelijk minder, dan wanneer VAN ZUTPHEN beweert, dat CHRISTUS *de geheele zonde was duldende*; en indien wij dan van elders niet beter wisten, dan zouden wij, op grond dier uitdrukkingen, met hetzelfde of nog meerder regt aan LUTHER dezelfde vrijzinnige gevoelens kunnen toekennen, die de Heer VAN HERWERDEN aan VAN ZUTPHEN heeft toegekend. Doch de reden, waarom beide zich zóó weinig bepaald over den dood van CHRISTUS hebben uitgelaten, is niet verre te zoeken. Het is, omdat de Hervormers het leerstuk der verzoening en voldoening, even als dat der *Triniteit*, zoo als zij het in de kerk vonden, hebben overgenomen, zonder hieromtrent onderling te verschillen. De eene moge al meer Gods liefde, de andere meer Gods regtvaardigheid hebben op den voorgrond gesteld; de eene meer uitsluitend de vergeving van zonden, de andere vergeving *en* heiliging als de vrucht van CHRISTUS verdiensten beschouwd hebben, maar wij achten het uit hunne Schriften volkomen bewijsbaar, dat eene *objectieve* verzoening door hen allen omhelsd werd.

Waartoe diende deze aanmerking? - Omdat wij der *Anselmiaansche Theorie* zijn toegedaan? - Omdat wij in den strijd, die over *voldoening* en *verzoening* in onze dagen met toenemende bitterheid gevoerd wordt, ter gunste van het oude kerkgevoelen partij willen kiezen? - Wij zijn ons zelve van het tegendeel bewust. Neen, wij behooren niet tot dezulken, die elke afwijking van het gevoelen der Hervormers als verraad en heiligschennis beschouwen, jegens hunne nagedachtenis, jegens de heilige waarheid zelve gepleegd; die, als de gezworene vijanden van elke voortgaande ontwikkeling des Christendoms, ons plotseling drie eeuwen willen terugdringen, en aan het vrije wetenschappelijke onderzoek des Bijbels den voet op de borst hebben gezet; die, roemende in eigene onfeilbaarheid, in hunne Medechristenen geen hartelijk en levend geloof in CHRISTUS willen erkennen, dat niet met de letter der Symbolische Schriften in overeenstemming is; maar, gelijk wij daarvan afkeerig zijn, gelijk wij ons daarover ergeren en bedroeven, zoo verzet ons waarheidsgevoel er zich tegen, dat men geliefkoosde begrippen en *Theoriën*, die de vrucht van latere Bijbelstudie en eene meer wijsgeerige beschouwing moeten heeten, aan beroemde en geijkte Godgeleerden van vroegere dagen, zoekt op te dringen, om daaraan meer gezag en invloed bij te zetten. Wij gelooven gaarne, dat de Heer VAN HERWERDEN zijne overtuiging gevolgd is, en te goeder trouw haar heeft uitgesproken; maar wij kunnen toch niet anders dan onze waarschuwende stem verheffen tegen de toenemende gevaarlijke zucht, om het *nieuwe oud* te willen maken, welke belemmerend is voor elk historisch onderzoek, welke de blaam van eenzijdigheid en partijdigheid moet werpen op een' iegelijk, die deze zucht verraadt, en de beschuldiging, welke reeds van oudsher tegen de Godgeleerden is ingebragt, dat zij in de H. Schrift en elders hunne eigene *dogmata* zoeken in te schuiven, volkomen zoude wettigen.

De stijl van den Heer VAN HERWERDEN is vrij gekuischt, maar blijft zich zelven niet gelijk, en laat hier en daar veel te wenschen overig. Wij willen den Schrijver hier slechts op den langen en stootenden volzin opmerkzaam maken, welke op bl. 19 voorkomt, en dus begint: ‘Wij kunnen dus hieruit nog weinig omtrent hetgeen HENDRIK misschien reeds buiten zijn klooster op de burgers zou hebben vermogt, afleiden of besluiten. Ten ware iemand geneigd mogt zijn, op te merken, dat, indien de Hervormende pogingen, enz.,’ een volzin, die, hoewel hij

viermalen door een sluitteeken wordt afgebroken, toch slechts ééne *periode* vormt, en tot op de volgende bladzijde wordt voortgezet. Het Verhaal van HENDRIK'S marteldood is levendig en onderhoudend en met veel warmte gesteld. Deszelfs lezing kan niet anders dan eene gunstige werking doen, om den Protestant in zijn geloof te bevestigen. Maar eene andere vraag is het, of geheel het Boek aan dit doel beantwoordt, en geschikt is, om, gelijk de titel aanduidt, het aandenken van HENDRIK VAN ZUTPHEN bij zijne *Landgenooten* te vernieuwen. Het heeft zijne waarde voor den Godgeleerde, maar is deels te wetenschappelijk, deels wat weinig onderhoudend, om een algemeen Leesboek of zelfs een Leesboek voor den beschaafden stand, te zijn. De Schrijfster van *het Huis Lauernesse* heeft den smaak van ons lezend Publiek eenigzins verwend, en hoewel het een hoogstonregtvaardige eisch zoude zijn, van eenen godgeleerden Schrijver den schitterenden stijl te verwachten, die voornamelijk waarde geeft aan den *Roman*: zoo hadden wij toch wel gewenscht, dat de Auteur, om zijn Boek in veler handen te brengen, ook hieraan meerdere moeite besteed, en zich toegelegd hadde, om aan het geheel een behagelijker en smaakvoller vorm te geven. Veel althans, wat wij nu in den tekst lezen - gelijk het raadplegen van het *Zutphensche* Stadsarchief en de Kerkbibliotheek aldaar - had beter zijne plaats in de Aanteekeningen gevonden. Letterdruk en papier zijn niet fraai. De *correctie* valt niet wegens groote naauwkeurigheid te roemen. Den hooggekleurden rug en omslag van het Boekje, met zijne groote, in het oog springende letters (de Heer OOMKENS moge het ons vergeven!), vinden wij *berbaarsch leelijk*.

De Eerw. Schrijver zoude onze bedoeling grootelijks misduiden, indien hij wegens deze aanmerkingen meende, dat wij niet met zijn Werk waren ingenomen, of den arbeid miskenden, zóó blijkbaar daaraan ten koste gelegd. Wij hebben de bedenkingen, die wij hadden, te ronder uitgesproken, deels, omdat het Boekje toch reeds den kring der Leesgezelschappen is rondgewandeld, en - wij hopen het - veel nut gesticht heeft, en in menige Boekverzameling is opgenomen; deels, omdat eene *Recensie*, naar ons oordeel, nog meer voor den Auteur dan voor het Publiek moet geschreven zijn. Wij wenschen voorts den Heer VAN HERWERDEN eene steeds toenemende gezondheid toe, waardoor hij in staat gesteld worde, voor de Vaderlandsche Kerk en de Godgeleerde Wetenschap dat alles te zijn, waartoe de rijke,

hem geschonkene gaven hem boven vele anderen bekwaam en geschikt maken - Moge hij ook de opgewektheid hebben, om ons nog andere niet minder belangrijke bijdragen tot *de Geschiedenis der Hervorming* te leveren!

Variarum lectionum ad Ciceronis orationes liber alter. Edidit *Sebald. Jan. Ever. Ravius*, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Jur. Rom. et Hod. Doctor. Ludg. Bat., apud S. et J. Luchtmans. MDCCCXLII. 237 pag.

Ieder, die bekend is met de Kritiek en verklaring van de Schriften van CICERO, weet, hoe weinig beide verschuldigd zijn aan het vernuft en den ijver van onze landgenooten. Wel is waar, dat hier te Lande die Schriften óf geheel, óf gedeeltelijk meermalen zijn uitgegeven; maar, met uitzondering van de belangrijke, doch onvoltooide uitgave van J.G. GRAEVIUS (Amst., bij ELZEVIER en BLAEU, 1684-1699), hebben de meeste geene oorspronkelijke waarde. Evenwel ontkennen wij niet, dat de Akademische Proefschriften van GRAS, LUZAC, V. WESELE SCHOLTEN, de D'ENGELBRONNERS, VAN ASSEN en meer anderen voor de studie van CICERO dienstig zijn, en dingen niets af van den hoogen lof, daaraan door bevoegde regters toegekend; maar wij betreuren, dat onze meeste Philologen CICERO te veel als bijwerk hebben beschouwd, en dat het den Schrijvers dier Verhande lingen aan tijd of lust heeft ontrbroken, om ons op de vruchten en resultaten van een rijper onderzoek te onthalen. Of zal men het ons ten kwade duiden, wanneer wij op die Verhandelingen toepassen, wat CICERO in zijne Oratie getuigt van eene plaats uit zijne eerste Redevoering, die veel opgang had gemaakt en zeer was toegejuicht: *Sunt enim omnia sicut adolescentis non tam re et maturitate quam spe et exspectatione laudati*?

Er bestaan echter op deze algemeene waarheid enkele uitzonderingen, en wij rekenen het ons tot eene aangename taak op eene zoodanige opmerkzaam te maken. De Heer RAU, die in 1825 aan de Leidsche Hoogeschool, ter verkrijging van den

doctoralen graad in de Regten, eene Verhandeling schreef over CICERO'S Redevoering voort P. QUINTIUS, gaf in 1834 een Werk uit, getiteld: *Variarum Lectionum liber ad Ciceronis orationes pertinens*, waarin hij voornamelijk trachtte de lezing van vele plaatsen uit bekende, maar te veel verwaarloosde kritische hulpmiddelen en uit de oude Scholiasten vast te stellen. Hij had reeds toen het plan dat Stuk door een tweede te doen volgen, waarin hij zich meer op het gebied der Conjecturaal-Kritiek zou wagen (bl. 4), en ofschoon hij in 1838 zijn *Otium literatum* vaarwel zeide, en als handhaver der geregtigheid optrad, gelukte het hem evenwel in het vorige jaar zijn voornemen uit te voeren door de uitgave van het Werk, aan het hoofd dezes vermeld.

Even als in het vorige Stuk, heeft de Schrijver zijne aanmerkingen in eene systematische orde geschikt. Wij vinden in het eerste Hoofdstuk, bl. 3-54, verscheidene plaatsen uit de Redevoeringen behandeld, waarin de tekst min of meer onvolledig is. In het tweede, bl. 55-116, worden gissingen voorgedragen, om de door de Afschrijvers bedorvene plaatsen te verbeteren. In het derde, bl. 117-172, vreemde invoegsels aangewezen. Het vierde Hoofdstuk, bl. 173-211, bepaalt zich tot plaatsen, welker duisterheid het gevolg is eener verkeerde interpunctie. Eindelijk lezen wij, van bl. 212-225, bijvoegsels en verbeteringen op beide Boeken, en twee *Indices* besluiten het Werk, bl. 226-237. Wij gunnen ieder de vrijheid, om zijn Werk zoo in te rigten, als hem meest gepast voorkomt, mar gelooven toch, dat de opgegevene verdeeling der bruikbaarheid van het Werk in den weg staat. Zulke Boeken komen ons niet geschikt voor, om achtervolgens gelezen te worden, maar men raadpleegt dezelve bij het lezen van CICERO. En dan is het zeker gemakkelijker de aanteekeningen op iedere Redevoering naar orde der Hoofdstukken bijeengeplaatst te vinden, dan genoodzaakt te zijn gedurig den *Index* op te slaan. Wij nemen daarom de vrijheid den Schrijver in zijne verdeeling niet te volgen, maar rekenen zijn Werk genoegzaam te kunnen kenschetsen, wanneer wij de aanmerkingen nagaan op sommige Redevoeringen. Wij zullen ons daartoe bepalen bij die *Pro Roscio Amerino, pro Sestio, pro Coelio* en *pro Milone*, en wat langer stilstaan bij die plaatsen, waar wij het gevoelen van den Schrijver niet deelen. Volkomene gelijkheid van oordeel is in de Kritiek niet wel mogelijk, en de Wetenschap is niet gediend met het roepen van: *Mooi! uitstekend! mees-*

terlijk! maar alleen uit de wrijving van denkbeelden wordt waarheid geboren. Is het nog noodig hierbij te voegen, dat ook wij onze aanmerkingen niet voor onfeilbaar houden, en dezelve gaarne aan het oordeel van anderen onderwerpen?

De Redevoering *pro S. Roscio Amerino* behoort tot diegene, waarin het gezag der Handschriften niet groot is, en dus een ruim veld geopend is voor gissingen. Verg. MADVIG, *Opusc. Acad*, p. 118. Het kan dus niet bevreemden, dat hier 15 plaatsen uit die rede ter toetse worden gebragt. - In §. 11 leveren de Handschriften: *Omnes hanc quaestionem, te praetore, manifestis maleficiis quotidianoque sanguine demissm sperant futuram*, welke zinlooze lezing tot verschillende interpolatiën aanleiding heeft gegeven. MADVIG heeft in de tweede uitgave van *M. Tullii Ciceronis orationes selectae duodecim*. Hauniae, 1841, alleen *demissm* veranderd in *dignissimam*, meer om in eene uitgave, voor schoolgebruik bestemd, eenigen zin aan die woorden te geven, dan omdat die verandering hem waarschijnlijk voorkomt. Zie de *Praef. Crit.*, p. XXVI. De Heer RAU meent, dat hier door de Afschrijvers eenige woorden zouden zijn weggelaten, en wenscht te lezen, bl. 14: *Omnes h.q.t.p. in manifestis m.q.s. dimissam, ut ..... sperant futuram*. Achter *ut* zouden dan de woorden *respublica aliquando recuperet*, of iets dergelijks weggevallen zijn. Ook dit vermoeden komt ons meer vernuftig, dan aannemelijk voor, en wij wagen het groot getal gissingen nog met de onze te vermeerderen, namelijk; *Omnes h.q.t.p.m.n.q. sanguini finem semel sperant facturam*, waar *semel*, zoo als meermalen, *eens voor altijd* beteekent.

Op bl. 120 volg. worden de laatste woorden van §. 33 zoo behandeld, dat zij eenen CICERO minder onwaardig zijn, dan volgens de gewone lezing het geval was. Maar wij ontveinzen niet, dat die geheele plaats: *Quo populus - interemptus est*, ons zeer verdacht voorkomt. Of is het niet hinderlijk, dat de volgende vraag: *Estne hoc illi dicto atque facto Fimbriano simillimum*? van dat gezegde van FIMBRIA wordt afgescheiden door eene ontijdige mededeeling van den dood van SCAEVOLA?

Op bl. 124 wordt scherpzinnig aangewezen, dat de woorden in §. 57: *ac tantummodo sine suspicione latrabitis*, eene tautologie bevatten, en daarom *sine suspicione* als eene verklaring van *tantummodo* uit den tekst verbannen. Hiermede kun-

nen wij ons niet vereenigen. CICERO vergunt den aanklagers, als er vermoeden van misdaad bestaat, *in suspicione* te blaffen; hij wil niet, dat zij het doen zonder eenigen grond, *sine suspicione*. Het komt ons daarom voor, dat de fout schuilt in *tantummodo*, en wij zouden daarvoor *tamen* willen lezen.

Daarentegen zijn in §. 76 de woorden *at quando*, waartegen MADVIG, *O.A.*, p. 139, gegronde bezwaren geopperd heeft, zeer juist veranderd in *aliquando*, en het vonnis, hetwelk die zelfde Geleerde over de woorden *auctore, intercessore*, in §. 110, en over den naam *Roscio*, in §. 115, velt, op goede gronden vernietigd, bl. 123. Omtrent de eerste plaats schijnt MADVIG zelf zijn vroeger gevoelen veranderd te hebben. Zij worden althans in de aangehaalde uitgave van 1841 niet als onecht aangewezen.

Op bl. 192 volg. wordt de ware zin van *judicio perfundere*, in §. 80, opgegeven. Tegen de verklaring van MANUTIUS en anderen kan nog worden aangvoerd, dat *per* in zamenstellingen de beteekenis niet vermindert en verzwakt, maar vermeerdert en versterkt. Vervolgens neemt de Schrijver *nesciret*, in §. 81, in bescherming tegen MADVIG, die *nesciit* noodig oordeelt. Hetzelfde deed ORELL, in zijne derde uitgave dezer Redevoering (Turici, 1837), waar hij bij *nesciret* aanmerkte: *i.e. scire nequaquam poterat, ut omnes concedere debent*. Wij twijfelen en verwijzen op de geleerde aanteekening van MADVIG, op *Cic. de Fin.*, II, 19, 61, waar die fijne taalkenner zijn gevoelen over dit punt ontwikkeld heeft.

In het herstellen van de moeijelijke plaats, in §. 120, slaat de Schrijver op bl. 16 volg.eenen geheel anderen weg in, dan MADVIG, *O.A.*, p. 125 volg. Wij aarzelen niet aan de gissing van den Deenschen Criticus de voorkeur te geven, omdat dezelve 1°. eenen zeer goeden zin oplevert, en 2°. zich digter bij de lezing der Handschriften houdt. Het is ons niet gelukt den zin te vatten van de woorden: *vos in dominos esse dicitis*, en wanneer men de gissing van den Heer RAU aannemt, dan blijft de oorsprong van *enim* tusschen *neque quum* volstrekt onverklaarbaar.

Zeer gelukkig noemen wij daarentegen de verbetering, voorgesteld op §. 130: *Nemo est qui nesciat, propter magnitudinem rerum multa multos, partim imprudente L. Sulla, commisisse*. MADVIG heeft bewezen, dat CICERO zoo niet kon spreken, zonder SULLA te beleedigen, en oordeelde, dat door de afschrijvers een lid, b.v. *partim invito*, of *partim improbante*, was

overgeslagen. RAU neemt de zwarigheid weg, door in de plaats van *partim* te lezen *per se*. Bij deze gelegenheid waag ik het een dergelijke verbetering voor te slaan in de brieven aan ATTICUS, I, 3, 3: *At in se expertus est illum esse minus exorabilem, meum studium nec tibi defuisse*, waar de aant. van GRAEVIUS en ERNESTI verdienen geraadpleegd te worden. Mijns inziens schreef CICERO: *At in se expertus illum esse m.e., meum studium negat tibi defuisse*. Ook hier is MADVIG van een ander gevoelen. Verg. zijne uitgave van *De Finibus*, p. 819.

In §. 136 heeft MADVIG in de woorden: *Quis enim erat, qui non videret, humilitatem cum dignitate de amplitudine contendere*, een inkruipsel aangewezen in *dignitate de*. De Heer RAU bestrijdt die meening op bl. 194 volg. Ons schijnt het beter toe met WEISKE, wien MATTHIAE en ORELL in de laatste uitgave dezer rede gevolgd zijn, te lezen: *humilitatem cum dignitate et ampl. cont.*

Dat in de volgende woorden van §. 142: *Quodsi quis est, qui et se et causam laedi putet, quum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum prope non novit*, het laatste in strijd is met de duidelijke bedoeling van den Redenaar, heeft MADVIG, t.a. pl., pag. 126 volg., zoo overtuigend aangetoond, dat het ons zeer bevreemdde hier, op bl. 195 volg., eene poging te vinden, om de gewone lezing te verdedigen. Het gevoelen zoowel van MADVIG, als van RAU, is hoofdzakelijk gegrond op de volgende woorden: *causa enim*, etc.; maar de bewijsvoering van den laatste is ons niet regt duidelijk. Neemt men met M. aan, dat CICERO schreef: - *se ipsum probe novit*, dan blijft er slechts eenige zwarigheid in *separatur*, hetgeen niet slaat op den begunstiger van CHRYSOGONUS, maar op CHRYSOGONUS zelven. De duidelijkheid vordert, dat de Redenaar dit aanduidt, hetzij door een pron. demonstr., of door eenige andere aanwijzing, b.v. *scelus* voor *separatur* te plaatsen.

ORELL meldt in zijne uitgave van CICERO'S Werken, dat HERVAGIUS en CAMERARIUS vermoeden, dat er aan het slot der Redevoering iets ontbreekt. Latere Uitgevers hebben dit vermoeden verworpen, zonder de zaak nader te onderzoeken. De Schrijver komt hierop terug, en betoogt, bl. 12 volg., dat er inderdaad een niet gering stuk van de *peroratio* schijnt verloren te zijn. Wij hebben dit stuk met veel belangstelling gelezen, en wenschen, dat de hier gegeven wenk voor de volgende Uitgevers dezer Redevoering niet zal verloren gaan.

Wij gaan over tot de *Sestiana*, welke in de laatste jaren

door de Kritiek van, MADVIG, ORELL, WESENBERG en BAKE van vele vlekken gezuiverd is. De Heer RAU heeft veertien plaatsen van die Redevoering, deels voor het eerst, deels op nieuw onderzocht.

§. 12. Prof. BAKE heeft deze moeijelijke plaats behandeld, *Schol. Hypomn.*, I, 56 sq., en indien de plaats eene verbetering behoeft, hetgeen wij niet wagen te beslissen, dan zouden wij niet aarzelen aan die van B. boven de beide van den Heer RAU, op bl. 74 en 222, de voorkeur te geven. Deze is het bewijs schuldig gebleven, dat CICERO *praeoccupare* voor *occupare* heeft gebezigd, en de twijfel aan het gebruik van *nancisci*, waar van eene tijdsbepaling gesproken wordt, niet opgeheven.

§. 14. De lofspraak op HORTENSIUS Pleitrede voor SESTIUS wordt behandeld op bl. 90. Ook hier gelooven wij niet, dat de Schr. het ware getroffen heeft, vooral omdat, volgens zijne lezing, *praescribere* zonder opgave van den persoon, aan wien iets wordt voorgeschreven, zou staan. MADVIG vorderde te regt eene nadere bepaling, *O.A.*, 446. Hij schreef daarom gedeeltelijk volgens Handschriften: *Ut ejus oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam juventuti rei publicae capessendae auctoritatem disciplinamque praescribere*. Nog liever zouden wij in het laatste lid lezen: - *sed etiam memoria digna esse et juventuti r.c.a.d. praescribere*, indien er Handschriften zijn, die achter *digna* het verbum *esset* aanbieden. Het beroep op den *Codex Erfurt.* is eene vergissing.

Opmerking verdient, hetgeen, bl. 165 volg., in het midden wordt gebragt over het begin van het zevende Hoofdstuk, en onder de best gelukte gissingen rekenen wij die op bl. 79, over de woorden, in §. 16: *solvit subito legum consul*, waar de bekende conjectuur van TURNEBUS wordt afgewezen, en voorgeslagen: *s.s. legum vi consul.* Ook ons komt het waarschijnlijk voor, dat in de woorden van §. 36: *consensu tam incredibili bonorum omnium tam parato, tota cet.*, iets is weggevallen; maar wij zouden suppleren: - *bonorum, omnium ordinum tam parato praesidio, tota cet.* Dat CICERO evenwel niet zou hebben kunnen schrijven: *consensus bonorum omnium* (bl. 35), spreken wij tegen, op grond van de *Epist ad Fam.*, I, 9, 13. - Met het vonnis, op bl. 170 geveld over de slotwoorden van §. 55, hebben wij vrede, en nemen dankbaar de verklaring aan van §. 57, zoo als die gegeven wordt op bl. 184 volg.

Bl. 224 tracht de Schr. deze woorden van §. 55: *legum multitudinem, cum earum, quae latae sunt, tum vero, quae pro-*

mulgatae fuerunt, te verdedigen tegen BAKE, die verscheidene gronden tegen derzelver echtheid had aangevoerd. Die verdediging is zwak uitgevallen, en ook zonder repliek geven wij den eischer zijne zaak gewonnen. Slechts het eerste argument verdient in aanmerking genomen te worden, namelijk, dat het wat hard is bij het volgende *latae sunt* aan *pestes* te denken. Wij houden het er voor, dat geschreven moet worden: *Nam latum quidem est, cet.*, hetgeen veranderd is door denzelfden glossator, die de voorgaande woorden tot opheldering er bij schreef.

§. 59. De woorden *Tulit gessit* worden hier, bl. 170, uit den tekst gebannen. Liever zouden wij daarvoor met WESENBERG (*Observ. Crit. in M.T.C. pro P. Sestio Orat.* Viburgi, 1837, p. 8) lezen: *Hic igitur*.

De Schr. gaat in zijne Kritiek wat ver, wanneer hij in §. 86 in de lofspraak op MILO: *qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quit oporteret a praestantibus viris in republica fieri et quid necesse esset*, de woorden *unus ex omnibus civibus* voor een vreemd inschuifsel houdt, bl. 137. Het is duidelijk, dat *res* hier tegenover *verba* staan, in betrekking op MILO alleen; niet de daad van MILO, tegenover de woorden van alle andere burgers, hetgeen wij gaarne toegeven, dat ongerijmd zou zijn.

In §. 91 worden twee veranderingen voorgeslagen, bl. 91. Aan de eerste zal de Schr. zelf wel geene groote waarde hechten, zoodat wij alleen verwijzen op MADVIG, *O.A.*, p. 480, terwijl wij verwachten, dat de Hoogl. BAKE in het derde Stuk zijner *Scholica Hypomnemata* insgelijks *res communem utilitatem continentes* als de eenige ware lezing zal aanprijzen. Waarschijnlijker is de tweede, en het behoeft geen bewijs, dat *ut* voor *moenibus* ligt kan zijn weggevallen.

Te regt worden in §. 93 de woorden *Gabinium et Pisonem* als onecht aangewezen, bl. 171, en er blijft ons nog alleen over, ons gevoelen mede te deelen over de moeijelijke plaats in §. 133. Aldaar wordt van VATINIUS onder andere gezegd: *Ille se sic cum inimico meo copularat, ut illum meae proscriptionis, quam adjuvabat, Sex. Clodius, homo iis dignissimus quibuscum vivit, tabulam esse, se scriptorem diceret*. Volgens deze lezing, zou SEX. CLODIUS VATINIUS genoemd hebben het bord, waarop het banvonnis van CICERO geschreven was, zich zelven den Schrijver. De Hoogl. BAKE, t.a. pl., pag. 129, oordeelt, dat, tegen de bedoeling van den Redenaar, het bedrijf van

SEX. CLODIUS erger wordt voorgesteld, dan van VATINIUS, en verbindt, om zulks te verhelpen, *quam adjuvabat Sex. Clodius*, wanneer *illum* op het voorgaande *inimico meo*, d.i. op P. CLODIUS, *se* op VATINIUS slaat. Mijn geachte Leermeester zal het mij niet ten kwade duiden, wanneer ik hier kortelijk de gronden opgeef, waarom ik van hem in gevoelen verschil. Het is zoo, de Schrijver is handelend, de stof, waarop hij schrijft, lijdelijk, en in zooverre is het aandeel van genen grooter, dan van deze; maar kon er wel iets meer vernederend zijn voor P. VATINIUS, een' gewezen' volkstribuun, dan dat hij het middel was, waarvan een der handlangers van P. CLODIUS (*p. Mil.*, 33, 90), een gering *scriba* (volgens ASCONIUS, in *Milon.*, p. 34 ORELL) zich bediende. Hierbij komt nog, dat, wanneer men de opvatting van den Heer BAKE aanneemt, de geheele vermelding van SEX. CLODIUS overtollig, ja zelfs storend is. Wij gelooven daarom, dat de Heer RAU met regt de woorden *quam adjuvabat* als onecht heeft aangewezen, bl. 171, maar gaan nog eene schrede verder, en zien in het vrij koele verwijt: *homo iis dignissimus quibuscum vivit*, eene van die interpolatiën, waarover BAKE zelf in zijne uitgave van CICERO, *De Legibus*, p. 488, zoo juist heeft gesproken. De plaats luidt dan: *Ille se sic cum inimico meo copularat, ut illum meae proscriptionis Sex. Clodius tabulam esse, se scriptorem diceret*.

Uit de *Caeliana* worden verscheidene plaatsen verbeterd met behulp van het Handschrift van P. FRANCIUS, welks lezing zeer naauwkeurig is opgegeven door den Heer VAN VOLLENHOVEN, in zijne *Disput de emend. orat pro M. Caelio Rufo*. L.B., 1839, die door ons in het IV^{de} Deel der *Symbolae Literariae*, p. 89-100, is beoordeeld. Zie alhier bl. 94, 97, 104, 108. Op meer andere worden conjecturen voorgesteld, die wij niet alle even gelukkig zouden durven noemen.

Gaarne trekken wij onze vroegere verdediging van *tamen existimetur* in §. 10 in, na gelezen te hebben, wat de Schr. over deze plaats zegt op bl. 94 volg., terwijl het ons genoegen deed in §. 42 dezelfde correctie te vinden, die wij in de *Symbolae*, p. 96, hebben voorgesteld, en die de goedkeuring van den Hoogl. GEEL, in *de Gids*, 1841, N°. 3, bl. 138, heeft weggedragen.

In §. 26 beweert de Redenaar, dat de *sodalitas Lupercorum* de sporen draagt van de min beschaafde tijden, waarin zij ontstaan was, en staaft die bewering aardig in deze woorden: *si quidem non modo nomina deferunt inter se sodales, sed etiam*

commemorant sodalitatem in accusando, ut, ne quis id forte nesciat, timere videantur. De zin dezer woorden is duidelijk; men verbinde slechts *in accusando* met *commemorant*, en geve aan *id* de eenig mogelijke uitlegging, namelijk *se sodales esse*. Wij althans maken zwarigheid, om deze lezing te verruilen met het duistere: - *ut ne, si quis id forte reticeat, timere videatur*. Zie bl. 98. - Op de volgende bladz. wordt voor het verdachte P. CLODIUS, in §. 27, voorgeslagen L. PLOTIUS. Wanneer het noodig was te bewijzen, hoe ligt die namen verwisseld konden worden, zouden wij verwijzen naar de Oratie *pro Archia*, 9, 20, alwaar de *Scholia Ambros.* L. CLODIUM, in plaats van L. PLOTIUM, geven. Maar dat de rhetor PLOTIUS juist in deze zaak de Pleitrede voor ATRATINUS geschreven heeft (SUETON. *de rhetor.*, 2), maakt het minder waarschijnlijk, dat hij ook zelf met eene Redevoering zou zijn opgetreden.

Dat op bl. 101, in de woorden van §. 52: *si non dixit, cur dedit? si dixit, eodem se conscientiae scelere devinxit*, bij *se* geschreven staat: *leg. te* is stellig eene vergissing. *Clodia* is immers het subject van *dedit* en *devinxit*. Eerst na dit dilemma te hebben voorgesteld, wendt de Redenaar zich tot CLODIA: *Tune aurum ex armario tuo depromere ausa es*? *tune Venerem illam tuam spoliare ornamentis, spoliatricem ceterorum*? in welke laatste woorden de Schr. *spoliatricem* te regt voor onecht houdt, en, in plaats van het onbeduidende *ceterorum*, gelezen wil hebben *adulterorum*. Na het gezegde in §. 49, houden wij *amatorum* voor beter.

Het volgende dilemma: *Si (Balbus) tam familiaris erat Clodiae - dixit profecto, quo vellet aurum. Si tam familiaris non erat, non dedit*, is scherpzinnig verbeterd, door in plaats van de laatste woorden te schrijven: *non dixit*.

Tegen de lezing van §. 70, zoo als zij wordt vastgesteld op bl. 105, tegen hetgeen vervolgens wordt aangevoerd tot handhaving der gewone lezing in §. 71; eindelijk tegen de correctie van het zinlooze *res* en *usus* in §. 77 hebben wij niets aan te merken. Van het ironisch gebruik van *enim* zijn vele voorbeelden verzameld door FREUND, *Wörterbuch d. latein. Sprache*, II, 329.

In de Redevoering voor MILO, §. 29, heeft de Schr., op bl. 92, door de verandering van ééne letter eene fout weggeruimd, die tot nog toe aan de Uitgevers ontsnapt was. Hij schrijft namelijk *decurrere* voor *recurrere*. Maar dat in dien zelfden volzin de woorden *servi Milonis* zouden zijn ingeschoven, kunnen wij

niet toegeven. MATTHIAE heeft ze goed verdedigd, en MADVIG, in zijne jougste recensie, derzelver echtheid niet betwijfeld. De laatste woorden der voorgaande §., om dit in het voorbijgaan te zeggen, komen ons voor nog verbetering te behoeven. In MADVIG'S uitgave luiden zij: *Magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu*. Die opeenstapeling van adjectiva is hard, en wij zouden ook twijfelen, of dat gevolg, hetwelk MILO belemmerde, wel *impeditus* kan genoemd worden. Wij slaan daarom voor te schrijven: *magis etiam impeditus muliebri ac delicato a.p. comitatu*.

Op bl. 39-43 vindt men eene bestrijding van het sedert PEYRON algemeen geworden gevoelen, dat er in §. 33, voor de woorden: *Et adspexit me*, een vrij aanmerkelijk stuk zou zijn weggevallen. De Schr. heeft voldoende aangetoond het verkeerde der supplementen van PEYRON en BEYER, maar aangaande den zamenhang in de oude lezing blijven, er nog vele bedenkingen over. Wij zullen echter bij dit punt niet langer stilstaan, omdat de zaak niet met een paar woorden kan worden afgedaan, en ons eigen oordeel hierover nog niet tot dien graad van zekerheid is gekomen, dat wij hetzelve tegenover dat van den Heer RAU zouden durven stellen.

§. 79. A. MATTHIAE heeft in zijne bekende uitgaaf van zes Redevoeringen van CICERO (Lipsiae, 1830) de gewone lezing reeds verdedigd, door het onderscheid tusschen *cernere* en *videre* aan te wijzen, en den Lezer opmerkzaam gemaakt op het afbreken van den zin na de woorden *si P. Clodius revixerit*. Dit schijnt den Schr. ontgaan te zijn, toen hij zijne aanteekeningen, bl. 203 en 205, nederschreef.

§. 90 noemt de Redenaar de curia: *Sedem ab universo populo concessam uni ordini*. Volgens den Heer RAU, schreef CICERO: *Summo ordini*; zie bl. 75. Het is mogelijk, maar wij verliezen daardoor de tegenstelling tusschen *universus populus* en *unus ordo*.

§. 100. - *Hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua deminutio capitis futura, deposco. Quid jam restat*? cet. Daar hier van eene *capitis deminutio* geene spraak kan zijn, is reeds lang uit handschriften *dimicatio capitis* opgenomen. Maar hierdoor is de plaats nog niet gezuiverd, en wij vinden alhier, bl. 45, de volgende tekstverandering voorgeslagen: - *Si qua dimicatio futura: quid jam restat*? Het echt Ciceroniaansche van deze wending wordt met voorbeelden aangetoond. Dat *capitis* een gevolg geweest kan zijn van de verkeerde lezing *deminutio*, laat zich hooren; maar hoe is men aan *deposco* ge-

komen? *Sciolus*, lezen wij hier, *apodosin deesse putans, addidit deposco*. Ik zou liever door een zachter middel aan den zin zijne ronding geven, namelijk - *si qua dimicatio futura, capiti meo deposco*, waarmede men deze woorden uit § 99 vergelijke: *Cur non id meo capite potius luitur, quam Milonis*?

Hiermede rekenen wij de taak, zoo als wij ons die hadden afgebakend, afgehandeld, en vertrouwen, dat ons verslag den Lezer zal overtuigen, welke belangrijke bijdragen voor de kritiek van CICERO'S Redevoeringen in dit Werk van den Heer RAU te vinden zijn. Ongeveer twee honderd plaatsen, meest alle uit die Redevoeringen, worden behandeld met eene scherpzinnigheid, waaraan men, ook bij verschil van gevoelen, geen' lof zal ontzeggen. Daarbij onthoudt de Schrijver zich van onnoodigen omhaal van woorden, en laat zich in zijne polemiek nooit een hard of onbescheiden woord ontvallen. In het belang der Wetenschap wenschen wij, dat Z. Ed. ons nog meermalen op de vruchten zijner letterkundige nasporingen vergasten zal, en dat het hem niet aan tijd en lust ontbreken moge, om het op bl. 225 beloofde Stuk uit te werken.

L.....

J.B.

Verhandeling over de oude wijze van strafvordering, in Gelderland, Holland en Zeeland, voornamelijk in de XIII^{de} eeuw, door M^{r}. *L. Ph. C. van den Bergh*. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans. 1842. 135 bl.

Het valt niet geheel te ontkennen, dat onze historische studiën in het algemeen vroeger, en thans nog eenigermate, meer naar het buitenland gerigt waren, dan op den geboortegrond, en men meer in de oude Wetten, instellingen en gewoonten van vreemden poogde in te dringen, dan het vaderlandsche van nabij gade te slaan. Wat de regtsstudie meer bijzonder aangaat, is het in het oog vallend, hoe het vaderlandsche, in vergelijking met het uitheemsche, verwaarloosd is en wordt. Slechts enkele mannen hebben bijdragen tot onze regtsgeschiedenis geleverd; maar eene eenigzins uitgewerkte regtsgeschiedenis wordt bij ons ten eenemale gemist. Dit is niet zoozeer toe te schrijven aan onze eerste Geleerden, wien het niet aan lust tot onderzoek zoude

ontbreken, indien zij slechts bij de Lezers genoegzame aanmoediging vonden, maar aan eene laauwheid, waarvan onze Regtsgeleerden niet geheel zijn vrij te pleiten, aan eene bekrompenheid, waardoor de studiën zich grootendeels bepalen bij datgene, wat onmiddellijk van praktisch nut is.

De Fransche Wetgeving, hier al te lang van kracht, heeft daartoe voorzeker het hare bijgedragen. Bij menigen Regtsgeleerde maakten de Fransche Commentaristen schier alleen de geheele regtsgeleerde Boekverzameling uit. Het oude Vaderlandsche Regt werd weinig beoefend, gekend en veelal veracht. Intusschen diende men de beoefening van het vaderlandsche in de eerste plaats ter harte te nemen, en hun, die daartoe lust en opgewektheid gevoelen, aanmoediging te schenken. Die aanmoediging echter ontbreekt tot dusverre, ook nog na de invoering van eene Vaderlandsche Wetgeving, maar al te zeer, en zonder dezelve zal men in dezen nimmer vooruitkomen; want wat baat het nuttige Werken te schrijven, wanneer men op geene Lezers kan hopen? Wij zeggen met MELIS STOKE:

> Want het dinckt mi wesen schande,
> Dat die liede van de lande
> Anders yeesten vele weten,
> Ende si des hebben vergheten,
> Wanen si selve syn gheboren,
> Ende wie si waren hier te voren,
> Die 't lant wonnen ende erve,
> Daar si of nutten die bederve.

Te meer worden wij hiertoe opgewekt, als wij zien, hoe vreemdelingen, als JACOB GRIMM, KARL *Freiherr* VON RICHTHOFEN, onze oude regten, tot aller beschaming, met eene verwonderlijke grondigheid en geleerdheid tot een punt van onderzoek maken.

Hierom noemen wij het een verblijdend verschijnsel, wanneer iemand met eene bekwame hands moed genoeg bezit, om de vruchten van zijn onderzoek door den druk mede te deelen, en uit dien hoofde heeft ook de onderhavige Verhandeling bij de lezing ons met een zeker genoegen vervuld.

Het moge waar zijn, dat de beschouwing van de oude wijze van Strafvordering veel van hare waarde verloren heeft, sedert onderscheidene opvolgende Wetgevingen het oude meer en meer verdrongen hebben, en sedert de wijsgeerige beschouwing van het Strafregt, gevoegd bij de meerdere beschaving onzer eeuw, de zaken zoo geheel van gedaante deed veranderen; maar het is toch ook waar, dat de beschouwing van de verhouding der

zeden tot het Strafregt steeds belangrijk blijft voor een volk, dat altijd veel van de eigenaardigheid van het voorgeslacht heeft aangeërfd. Het blijft altijd opmerkelijk, na te gaan, welken invloed onze oude regten op latere Wetgevingen, ook op die van andere volken, gehad hebben.

Na eene bescheidene Voorrede en korte Inleiding, waarin de Schrijver zegt kortelijk te willen schetsen: ‘hoe de regtsvordering in strafzaken in die tijden plaats greep, toen het Duitsche regt nog in volle kracht was,’ en zijne verdeeling opgeeft, gaat hij terstond over tot het onderwerp.

1°. *De Geregtsplaats*.

De Schrijver toont aan, dat heiligheid en openbaarheid twee hoofdvereischten van het Geregt waren, en dus de geregtsplaats veelal eene heilige plaats en oorspronkelijk in de opene lucht was. Men hield dus gewoonlijk vóór Kerk en Raadhuis de Regtbank, totdat men later daarbinnen trok.

Hij had hier echter niet uit het oog moeten verliezen, dat de geregtsplaats veelal tevens de vergaderplaats des volks was, en dat men zoowel bijeenkwam, om Staats- als Regtzaken te behandelen; voorts niet alleen, om regt te spreken, maar ook om Wetten te maken. Daar nu dit laatste onder onmiddellijke medewerking van het volk plaats had, moest men wel gebrek aan plaatsen tot het houden der bijeenkomsten hebben, en het ontbrak meestal aan gebouwen, die zulke talrijke scharen konden bevatten. De geregtsplaats in de opene lucht was dus eene noodwendige plaats, om bijeen te komen.

De Volksvergaderingen, vooral bij de Friezen, onder den naam van *Lioda warf* bekend, toonen dit duidelijk aan. ADAM BREMENSIS, in LINDENBR. *Rer. Sept. Schriptt.*, 60, zegt:

‘Praedicatores autem veritatis, si casti, prudentes et idonei sint, ingenti fovent amore, adeo ut *concilio populorum communi*, quod ab ipsis *warfh*, a nobis *Thinc* vocatur, Episcopos interesse non renuant.’

2°. *De Geregtstijd*.

Algemeen was er bepaald, dat de geregtstijd tusschen zonsop- en ondergang zoude zijn; op sommige plaatsen alleen bij klimmende zonne. GRIMM (*Rechtsalth.* 1819) heeft aangetoond, dat in *Duitschland* de verschillende dagen der week tot regtsdagen dienden. Wij hadden wel gewenscht, dat de Schrijver hierin ook onze oude regtspleging naauwkeurig had nagespoord. Zoo vinden wij in het *Landr. van Averissel*, II, 10, deze bepaling:

‘Ten sevenden sal zyn Richter yder man by gesatte unnde

ghewontlike tyde umme niet to recht sitten, by *wercheldagen und* by *klimmender Sunnen*.' Zoo is het opmerkelijk, dat in de oudste tijden op zondag regt gesproken werd, en ook nog later hier en daar.

Wat mag hiervan de reden zijn? Wij houden het er voor, dat dezelfde reden hier gold, die oudtijds gewijde plaatsen tot geregtsplaatsen deed verkiezen. Men beschouwde de regtspleging in de oudste tijden niet zoozeer als eene burgerlijke handeling; maar vooral in strafzaken was het een goddelijk werk. De regter vervulde de plaats van Gods straffende geregtigheid, en daarom liet men ook meermalen bij *ordalia* of Godsoordeelen door de Voorzienigheid beslissen over schuld of onschuld. In de oude Friesche Kesten 3. blijkt het duidelijk uit de volgende uitdrukking, dat men het regterlijk ambt als een geestelijk ambt beschouwde. 'So ne aegh hi neen doem to delane, omdat die aesga biteyckenet di Prester. Want hya sint agen der Christenheed, hya schillet helpa dam ende dyn wei wisa, deer him self naet helpane mey.'

3°. *De Teregtzittenden*.

De oud-Duitsche regtspleging had tot grondstelling, dat de vrije man, als lid des volks, slechts door het geheele volk, of althans door een gedeelte des volks, konde geoordeeld worden. De geregtspersonen waren de *oordeelaars* en *de regter*.

De Schrijver heeft hier vooral het oog op de onderscheiding, door J. GRIMM, *Rechtsalt.*, 768 en volg., gemaakt. Bij het oude vaderlandsche regt komt alleen de regter of regtbank in aanmerking, hetzij uit één' of meer personen bestaande. In het oude Friesche regt komt de aesga, d.i. wetgever, of de *redjeva, redgevan, redger*, d.i. raadgever, en later in sommige streken de *grietman* als alleen regtsprekend persoon voor. *In criminalibus* voegden in latere tijden, in *Hunsegoo* en *Fivelgoo*, de overregters zich bij hem. Doch ook zelfs *in criminalibus* vindt men later hier en daar nog voorbeelden, dat een regter alleen regt deed, zelfs over leven of dood.

Het volk nam eigenlijk aan de regtspraak geen deel, dan voor zooverre het daarbij als bloot aanschouwer tegenwoordig was. Het volk liet zich in hunne vergadering alleen de wetten voordragen en nam die aan, of verwierp ze. Het volk verkoos zijne regters. 'Di Aesga aegh nen doem: hit ne se dat him da lioed kerren habbe[1].' Waar het Grafelijk of Her-

(1) *Oude Friesche Kesten*.

toglijk gezag gold, werd wel toegezien op eene rigtige regtspleging, maar de regter was door het volk gekozen, of de regtspraak werd door de landbezitters bij beurten waargenomen, zoo als dit tot in de laatste tijden in de *Ommelanden* plaats vond.

Het is dus verkeerd, dat de Schrijver, bl. 34, de *redjevan* der Friezen voor gezworenen houdt, daar zij, even als bij ons de kantonregter in eersten aanleg, niet alleen in burgerlijke zaken, maar ook in de zwaarste lijfstraffelijke zaken regt deden. Eerst in latere tijden kwamen de *overregters* of *lankregters* hem hierin te hulp.

4°. *De Teregtstaanden*.

Tot de teregtstaanden behoorden de klager, de beschuldigde en de getuigen.

Wanneer de beklaagde verscheen en zich *ontschuldigen* wilde, moest hij, in hemd en broek gekleed, blootshoofds en barrevoets verschijnen.

De Schrijver verklaart dit ontschuldigen door ‘wanneer hij de daad erkende, maar die wenschte te verzoenen.’ Ten onregte. *Ontschuldigen* is zich van schuld vrijmaken, zich zuiveren, en wel door eedzweren. Wij leeren dit uit de oude landregten duidelijk. *Ems. Landr.*(1). ‘Ende hevet de erve dan ghene tughe, daer he den bonen (moord) mede maken mach, ofte den doetslach bewysen, den dat witlick unde kundich is; so mach de ghane, deme he des beteghen heft, sick untsekeren myt XII eden, he sal selven sweren, dat he des unschuldich sy, ende syne medetuge, datse em der misdaet yn der waerheyt nicht to beloven.

Ist(2) oeck dat he em de doren opene, unde segge, dat de bone daer nycht ynne beschut en is, so sal he sick *untsekeren* myt XII eden.’

In andere handschriften luidt het *unscheldigia*. Ook wel *bisecka*, d.i. bezoeken, loochenen (Boerenfriesch nog *besykjen*): *ontsuara*, d.i. ontzweren. *Westfr. Landr.*(3).

‘So aeg hi aldus gret aider jechta jefta *bisecka*; ief hy *ontsuara* wel, so sint et sex eden.’

In een ander handschrift leest men: ‘dan di eerfnama mitta *seckwird* (woord of eed van onkentenis) ty ongane.’

(1) Bij VON RICHTHOFEN, *Fries. Rechtsquelle*, I, 185.
(2) t.a. pl.
(3) t.a. pl., 418.

Zoodanige ontschuldiging konde den misdadiger niet baten, die *in flagranti* betrapt was. *Ems. Landr.*[1].

'De vifte sake is: wee enes anderen guet stelt yn der duester nacht, ende den deef daer mede begripe up der daet, ende vynt em dat up den rugge, ofte yn den boseme der blodigher deverie; so machmen ghene unschuldynge beden, men de moet wesen iecht, wente den bundene deef en mach gheen man untschuldighen.'

De stand van den persoon maakte hier in sommige streken ook verschil. Waar een edelman op zijnen eed geloofd werd, moest een schatbaar man volgers medebrengen. *Landrecht van Averiss.*, III, 11.

'Item, wolde yemant, die van doetslage ofte van unbekande wondinghe int heymael averroepen offte geeyschet, sick untschuldigen binnen unsen Lande, in den Ampte daer dat gescheet weere, die mach int heymael kommen, unde verschuldigen hem alst recht is, Thoweten, eyn Denstman met syner ener hant, unde eyn schotbar man dat an eyn lyff drecht met XII volgers, und van ener wondinge met tween volgers[2].'

De Schrijver stelt, dat er onderscheid was tusschen de getuigen, die de beklaagde medebragt, en de medezweerders; maar wij kunnen van dit onderscheid geen spoor vinden. De *sacramentales* of *consacramentales*, ook wel *conjuratores*, waren toch bloot personen, die de onschuld van den beklaagde beweerden en dit beweren met eene eed bevistigden. Zonder eed was eene getuigenis van onwaarde[3].

5°. *Regtspleging op de criminele gerigten*.

De geregten waren gebodene en ongebodene. Er waren stille waarheden en openbare vierscharen.

Wat de stille waarheden betreft, dient opgemerkt te worden, dat zij alleen voorkomen in streken, waar het grafelijk gezag geldig was; terwijl andere streken, zooverre mij bekend is, daarvan geene sporen dragen. Ik geloof daarom, dat zij meer in het belang der Vorsten, meer om staatsmisdaden te straffen, gehouden zijn, dan wel, om eene gewone lijfstraffelijke regtspleging te hebben, hoewel er zulke zaken, b.v. diefstal, menigmaal, blijkens de voorbeelden, verhandeld zijn.

Doch daar deze stille waarheden eene inbreuk maakten op de

(1) t.a. pl., 37.
(2) Verg. de hieronder, bl. 266, aangehaalde plaats van *het Hyemaol.*
(3) SICCAMA ad *L.L. Fris.*, 78.

regten des volks, om voor deszelfs eigen' Regter in het openbaar teregt te staan, volgt het van zelf, dat in die streken, waar het democratische beginsel gehuldigd werd, zulk ecne regtspleging geene plaats konde vinden. De veemgerigten behoorden in *Westphalen* te huis; maar ook voor deze geheime vierscharen werden meermalen personen getrokken, die in ons Vaderland te huis behooren. Men vindt hiervan in de 15de eeuw nog voorbeelden.

Wat het noodgeschrei betreft, waarover de Heer Mr. H.O. FEITH eene belangrijke bijdrage geleverd heeft(1), zoo dient men te onderscheiden het noodgeschrei, om de zaak voor den Regter te brengen, en het noodgeschrei, wanneer de dader *in flagranti* betrapt en vervolgd werd, en men door het geschrei alle weerbare mannen verpligtte den dader te vatten, zoo als, bij voorbeeld, ingeval van moord plaats had. *Landr. van Averissel*, III, 7.

'Wert sake dat van ungeluecke ein doetslach geschege inn denn Lande, die daer mede weren, und schult an hadden, den mag men *wopen* aver ropen, unde leggen sie fredeloes.'

In het eerste geval konde de verslagene begraven worden, en het was voldoende, zoo een der naastbestaanden van de zwaardzijde met een ontbloot zwaard tot driemaal toe op het graf des verslagenen sloeg, onder het geroep: *wraak! wraak! wraak!* Doch in het tweede geval riep men *wapen! wapen!* of oudtijds *wepin*! en ieder was verpligt den roepende te hulp te snellen, den dader te vatten en dien benevens het lijk voor den Regter te brengen, enz. enz.

De roep was dan: 'o wopen ur die mordirs hals!' of dergelijke uitdrukking(2).

Ingeval van verkrachting, had dit noodgeschrei insgelijks plaats. 'Thi other wend is, hwersa en frowe nede nimen is, end hiu sie *wepanda*, en *ropande*, end hire foliat thi Frana enta liuda. End hin en urpena warve end en heida thinge hire modvilla auc. thene frudelf ur tiucht end to tha riuchta foremunda gengh. Sa ach hiu hire wergeld, and ist alla jechta tha liudum en ta Frana, end ne thor umbe tha dede nene vithe biada(3).'

Wepa beteekende in het oud-Friesch om hulp roepen, schrei-

(1) *Gron. Volksalm.*, 1837, bl. 116.
(2) VON RICHTHOFEN, II, 1135. Verg. Mr. H.O. FEITH, t.a. pl, 127.
(3) *Verh. van het Gen. Pro excol. J. patrio*, II, 43. Verg. GRIMM, *Rechtsalt.*, 833.

jen, en dit woord staat ongetwijfeld in verband met *wepin*, wapen. Het was een *wapengeroep*, noodgeschrei.

Door het straks vermelde misverstand van het woord *ontschuldigen* vervalt de Schrijver hier in eene nieuwe dwaling, bl. 70. ‘Zoodanig was de regtspleging, ingeval de beschuldigde de misdaad ontkende, maar wanneer hij belijdenis wilde doen, verscheen hij voor het Geregt als boetedoener: Item soe wye in den heymaill beroepen ys ende hem ontschuldighen wyll (d.i. de schuld erkennen en zoenen), die sall koemen ant gerichte in eenen hemde, in een nederklet, bloitzhoiveds, bair voetz ende byens (beens), sunder yser ende sunder staill ende syne volgers sunder goirdell, sunder mess, bloitzhoives.’ Doch hetgeen in het aangehaalde Stuk *het heymaal* vervolgens te lezen staat, moet den Schrijver overtuigen, dat hier quaestie is van een' eed van zuivering, en dat *ontschuldigen* hier niets anders is dan zijne onschuld met eede bezweren. ‘Ist een schotbair maen mit twelff volgers, Ist een dienstmaen met synen eenre handt. Ende sall sueren, dat hie hem onschuldych kent des doetslags, van des doedess, raedes, daedes, weges, veldes ende alles thodens, sunder argelyst, Dat hem Godt soe helpe ende syne hylligen.

Soe en sall hie nyet affholden, die voirspraicke sal seggen, Heer Richter isset u lyeff dat hie affholde? soe sall die rechter seggen, Jae het ys genoech.’

Bovendien luidt het opschrift: *Depulsio criminis*.

Bl. 74: ‘In de meeste Nederlandsche Wetten uit de middeleeuwen vind ik bepaald, dat de vrouw met zeven getuigen moest optreden, die de beschuldiging staafden, onverschillig, hetzij mannen, hetzij vrouwen; b.v. in het Stadregt van Haarlem van 1245: *Si virum aliquem foemina aliqua de* oppressione violenta *vel violentia stupri* septem testibus, tam viris, quam mulieribus *idoneis et probatis in judicio convicerit, ille violator capitali poena plectendus erit*.’

Bl. 75: ‘Het schijnt hard voor eene vrouw, op die wijze regt te moeten zoeken in een geval, waartoe de misdadiger zelden getuigen kiest.’

Ik meen de aangehaalde wetsbepalingen niet zoo te moeten opvatten, dat de vrouw de misdaad niet anders zoude mogen bewijzen, dan met zes of zeven getuigen; zij kon dit bewijs op verschillende wijzen leveren; maar trad zij met zes of zeven getuigen in den gerigte, dan had de man zijn hals' verbeurd.

De uitdrukking in het *Landr. van Zuidholland*, 1303: ses

WITTACHTIGE *tuyghen*, verbiedt ons, dunkt mij, aan gewone *conjuratores* te denken.

De Schrijver treedt, van bl. 73-90, in het onderzoek der misdaden, die aanleiding gaven tot eene lijfstraffelijke regtsvordering, en behandelt kortelijk

De zware misdaden.

1°. Vrouwenkracht.
2°. Moordbrand.
3°. Zware wonden.
4°. Hoog verraad en gewapende opstand.
5°. Roof en diefstal.
6°. Valschheid in geschrift.

Het schijnt hier echter meer de bedoeling te zijn het een en ander over de wijze van Strafvordering in dezen mede te deelen, dan wel de daarop gestelde straffen te beschouwen, en wij mogen dus van den Schrijver geene volledige behandeling dier straffen eischen. Doch ook met opzigt tot de Regtspleging was het veld hier zoo ruim, dat de Schrijver er wel iets meer van had mogen zeggen, zonder nog op de volledigheid aanspraak te kunnen maken.

De ligtere misdrijven worden op ééne bladzijde afgehandeld.

De Schrijver deelt niets mede nopens de *voorspraak*, die zoowel de klager als de beklaagde hebben mogt. Hij zegt, op bl. 65, alleen ter loops, dat de klager de beschuldiging zelf, of door zijnen taalman (advokaat) voordroeg. Intusschen vinden wij dienaangaande in de oude Regten het een en ander, dat eene opzettelijke beschouwing verdiend had.

Emsiger Landregt[1].

‘Die foerspreka is di gena der enis monnis ief monnigher monna word sprect; om mannichfalda seka mucht een mon neen forspreka wesa, als een rydder, ief een frouwe, ief een urbond mon, ief een kynd, ief een thorp’ (dorpeling).

‘Det is untemelick als di sitter sprect toienes den riuchter, under tidum toienes den onspreker ief syn foerspreka, iefta toienist da tyd der hi uppa ladit is[2].’

Dit zijn voorschriften betreffende het Zeendregt. Doch men vindt in andere Regten hetzelfde beginsel.

Westerw. Landr.[3]. Van een voersprake.

‘Een clager sal *bidden* den richter *om ene voersprake*, ende

(1) VON RICHTHOFEN, I, 249.
(2) Dezelfde, 251.
(3) Dezelfde, I, 272.

die richter sal hem niet weygeren, ende *die voersprake* sal oerloff bidden van den richter des mans woert toe verwaren, ende die dar verclaget wort, die sal den richter eysschen drewarff over dat gerichte ende dan soe sal hi *antwoerden mit oer voersprake* als vorschreven is,' enz.

Hunsingoer Landr.[1].

'Ik spreke in to fon tha liudum end fon tha frana, end fon thisse selva monne, ther i hir ur sien, end urheret hebbat, on thisse liud wrpena warve. thet hi mi sine spreka befel, and wel and min word jech, thet jewele deden, end riuchte.'

Oud Friesch Landr.

'Die Santeende Kest is: Ende dis Koningh Kaerlis jeften ende aller Fresena rjucht, dat alle Fresen tingie by *twira tale* ende bi aesga dome.'

Het Hyemael[2].

Heer Richter Ick bidde U om een voirspraicke: Die Richter secht, Ick guns U eenen.
Ick bidde om my selven, Die Richter sal seggen, Ick guns U.
'Gunt gy my myn selves woirdt tho hoilden oif icht met rechte gewonnen hadde
Die Richter sal seggen, Ja.'

Bij de *depulsio criminis*, 388, lezen wij: 'Soe en sall hie nyet affholden, die voorspraicke sal seggen, Heer Richter isset u lieff,' enz.

'Soe legge ick hier een heymaill van wegen mijns genedigen heren van Utrecht, dat dair nymant en spreke, hie en spreeke met oirdell ende met rechte ende met synen voirtsprack[3].'

Uit dit een en ander volgt dus, mijns bedunkens, dat in de meeste regtszaken *voorspraken* gebruikt moesten worden, die de dingtalen voerden, zoowel klager als beklaagde *bij twira tale*. Dat het bloot van den Regter afhing, om partijen op haar verzoek te vergunnen, zelve het woord te voeren. De voorspraken moesten met *geachter taale* spreken, dewijl de Regter duidelijk moest voorgelicht worden. Achtte hij partijen hiertoe onbekwaam, dan vergunde hij haar niet, zelve het woord te doen. Dit was te meer noodzakelijk, daar, naar de oude Regtspleging, geen openbaar aanklager bestond, en dus de klager de plaats van het hedendaagsch openbaar Ministerie ver

(1) *Verh. van het Genoots. Pro Exc. J. patr.*, II, 51.
(2) t.a. pl., I, 380.
(3) Bl. 390. Verg. de Aant. van DE RHOER, 408.

vulde. Slechts in latere tijden kon de Regter bij *crimina graviora*, zoo de bloedverwanten zwegen, eenen klager stellen.

Vervolgens keert de Schrijver, bl. 91, tot de procedure terug, en stelt, dat, ingeval er geene *bekentenis, versche daad* of *blikkende schijn* bestond, de Regter den Schepenen vroeg, of en hoe de beschuldigde zich zoude mogen verontschuldigen.

Hier komt dan in de eerste plaats in aanmerking de eed van zuivering, door den beklaagde en zijne volgers af te leggen. In de tweede plaats beslist hier het godsoordeel.

De Schrijver merkt te regt aan, dat er over de godsoordeelen eene geheele Verhandeling te schrijven ware, en behandelt dezelve dus kortelijk, voor zooverre zij in *Gelderland, Holland* en *Zeeland* in de oude Oorkonden opgegeven worden.

Dit bepaalt zich echter bloot bij de kampgevechten, en wat de Schrijver dienaangaande mededeelt, is op alle kampstrijden toepasselijk.

Zonder zich in de ordalia te verdiepen, had toch kortelijk dienen behandeld te worden, hoe de ordalia in zwang zijn gekomen; hoe zij dienden, om de heiligheid der eeden te bevorderen en voor meineed bewaarden; hoe de geestelijkheid die zelve daarom lang staande hield, hoezeer Pausen en Vorsten ze wilden hebben afgeschaft, als God verzoekende, strijdende met de waarheid en met de natuur der dingen; hoe de gruwzaamste zelden zijn toegepast en bijna nimmer aan vrijen zijn opgelegd; hoe de pijnbanken later voor deze godsgerigten zijn in de plaats gekomen, enz. enz.

De veroordeeling was meestal drieledig:

1°. Ten aanzien van den beleedigde of den klager; 2°. ten aanzien van den Vorst; 3°. ten aanzien van het geregt.

De beleedigingen werden meestal gezoend met goed. Vanhier het *weergeld*. Niet alleen de beleedigde, maar zelfs zijne bloedverwanten, veelal tot in het zevende lid, moesten verzoend worden.

Wij merken hierbij op, dat de verzoening in *Friesland*, behalve met geld, ook tevens met een' kus geschiedde. Het oude *Friesche Landr.* behelst de volgende bepaling:

‘Nu agen him elkerlyck deer him dine freed eed swert, *mit sine mond kessa*, ende deer mede da fayte wttigia.’

De Schrijver vermeldt, bl. 113, kortelijk de straffen: *ophangen, onthoofden, verbranden* en *radbraken* en voor vrouwen *wurgen* en *verdrinken*; zeldzamer waren *levend begraven, vierendeelen, in een lek schip zonder roer in zee zenden*.

Hier had nog diene bijgevoegd te worden eene straf, die menigvuldig voorkwam, *het nederwerpen en verbranden der huizen* van de misdadigers, welke straf in verband stond met de *faidae inimicitiae. Wilck. van Langewolt*, van het jaar 1282. ‘We so dat inbreket, hundert punt tho broeken den lande en syn huus salmen barnen.’

Voorts behooren hierbij nog het uitsteken can oogen voor diegenen, die de zoenboete niet betalen konden, en het *geeselen*, dat nog niet tot de *Alterthümer* van ons Vaderland behoort.

6°. *Hofvaart en appellen*.

Wanneer de zaak den regter niet duidelijk was, mogt hij veilig dit erkennen, en elders een oordeel vragen. Hiertoe wendde men zich dan tot de *sapientiores* of tot het Hof van den Keizer, en later der Graven.

Ons zijn in de geschiedenis der strafvordering weinig blijken voorgekomen van het gebruik maken dezer Hofvaarten, en wij meenen het er voor te moeten houden, dat dit in *Holland* en *Zeeland* zelden heeft plaats gehad. In streken, waar het Grafelijke gezag niet geldig was, vinden wij er geene sporen van.

Wat de appellen aangaat, oderscheidt de Schrijver niet genoeg het burgerlijke en straffelijke. In den regel viel van lijfstraffelijke zaken geen hooger beroep. In de oude Germaansche en Friesche regtspleging vinden wij daarvan geene sporen. Evenmin in *Overijssel* en *Drenthe*. Het was den vrijen burger genoeg door de zijnen te mogen geoordeeld worden, en men oordeelde geen beroep aan den hoogeren regter te moeten toelaten. Dit was zooveel te sterker, daar in sommige streken een enkel persoon de zwaartste misdrijven bereggte. In de *Ommelanden* duurde dit tot het jaar 1749, toen bij de Instructie op de hooge Justitiekamer, art. 59 en 60, de criminele vonnissen voor hooger beroep vatbaar verklaard werden, ten zij het vonnis op eigene bekentenis in eene misdaad aan den lijve strafbaar was gewezen, of tegen personen, die reeds vroeger aan den lijve gestraft waren.

7°. *Vrijplaatsen*.

De misdadiger konde zich in veiligheid stellen, door in eene kerk of kapel, of op het kerkhof te vlugten.

8°. *Regt van gratie*.

De landsheeren hadden oudtijds geen regt van gratie, dan voor zooverre de beleedigde daarin toestemde, of bijaldien de misdaad den Vorst alleen betrof.

Ten slotte van deze aankondiging, willen wij ons oordeel over deze Verhandeling in het algemeen mededeelen.

De Schrijver heeft zich veel moeite gegeven, om de aloude wijze van strafvordering in ons Vaderland na te gaan, en over vele punten heeft hij licht verspreid. De Werken van JACOB GRIMM schijnen den Schrijver inzonderheid uitgelokt te hebben, om dit onderzoek onzer Vaderlandsche regtspleging te ondernemen, en hij heeft zich den arbeid van dien bewonderenswaardigen Geleerde regt goed ten nutte gemaakt.

Hij heeft nogtans meer eene schets, dan wel eene volledige Verhandeling geleverd, en is op sommige punten al te beknopt gebleven. Wie de oude wijze van strafvordering regt wil doen kennen, zal de noodige bouwstoffen uit alle Vaderlandsche regtsbronnen moeten putten en bijeenbrengen. Hij mag zich niet bij enkele gewesten bepalen, daar onze aloude regten evenzeer onderling zamenhangen, als zij in naauwer verband met het oud-Duitsch en Frankisch regt staan. Men behoort tijd, kunde en scherpzinnigheid te hebben, om al den rijkdom dier verspreide bouwstoffen op te delven. Daarbij echter moet men ook wel degelijk tijd en plaats onderscheiden, en de wijze van Regtspleging in verschillende streken met de staatsgesteldheid in verband brengen, en hier wordt dus een fijn oordeel en helder inzigt gevorderd. Hoezeer bij de onbeschaafdheid dier tijden al het leerstellige aan de Strafvordering ontbrak, is het toch belangrijk de beginselen, welke men dienaangaande volgde, te ontwikkelen, en zoo de oorzaken van het verschil, hetwelk hier en daar bespeurd wordt, op te sporen.

Wij achten den Schrijver voor zulk eene taak berekend, en wenschen, dat hij zich door de moeijelijkheden, daaraan verbonden, niet zal laten afschrikken. Wij leven, wat ons Vaderland betreft, in eene eeuw van brochures. Wij worden overstroomd met geschriften, die, zoo zij al geene *proeven* heeten, nogtans brokstukken zijn, welke ons eene vlugtige beschouwing van het een of ander punt van Wetenschap opleveren. Klassieke Werken zijn bij ons zeldzaamheden, en dus zullen die weinigen, welke er verschijnen, met te meer regt aanspraak maken op de algemeene belangstelling.

Gedichten van *A. van der Woordt*, en Levensberigt aangaande den Dichter, van *C.J. Wenckebach*. Te 's Gravenhage, bij J.M. van 't Haaff. 1843. 160 bladz. 8°.

WITSEN GEYSBEEK bezorgde in 1829 eene uitgave der *Gedichten van* V.D. WOORDT, met eene Voorrede in zijnen bekenden trant, en met een paar Verzen in diens manier. Is die nu reeds óf geheel uitverkocht, óf zoo geheel vruchteloos geweest, dat na verloop van weinige jaren de herinnering moet opgewekt worden? Het is zoo, de Heer WENCKEBACH voegt er thans eene zeer uitvoerige *Levensbeschrijving* van zijnen vriend bij, en tracht diens verdiensten in het licht te stellen. WITSEN GEYSBEEK had echter wel eenige erkentelijkheid meer mogen eischen, dan de schrale aanhaling op de laatste pag. van het Boek, en dan nog wel in eene noot. De Heer W. rept niets van hem, noch van zijne uitgave, maar spreekt slechts van eene zeer zeker vergetene bezorging van 1795.

Eene halve eeuw bijna, en welk eene! is er sedert den te vroegen dood van V.D.W. verloopen. Vorm en inhoud zijner Gedichten zijn dan ook geheel in overeenstemming met den toenmaals heerschenden geest; Fransche omwenteling broeide, brak los en woedde; Duitschlands Letterkunde leed aan sentimentele kwalen, terwijl KLOPSTOCK en RAMLER de Latijnsche voetmaten met alle kracht invoerden. De Hollanders konden niet geheel buiten dit alles blijven, en V.D.W. behoorde tot diegenen onzer Dichters, welke vooral den vorm en den geest der Duitschers met Fransche vrijheidsbegrippen, zoo als iedereen toen koesterde, en klassieke, namelijk Latijnsche, studiën trachtten te verbinden. Hij overleed echter te vroeg, om zijn nagelaten Werk meer dan als eene proef te kunnen beschouwen. Volgens de Aanteekening, zijn al deze Stukjes vervaardigd van 1787-1794.

Ref. aarzelt uit dien hoofde eenig oordeel over deze toonen te vellen, die ons uit het lang verledene toeklinken, en geheel andere gewaarwordingen uitdrukken, dan onze tijd gevoelt. Immers de gevoelvolle jongeling, die ze aan zijne snaren ontlokte, behoeft onzen lof noch raad, en zijn voorbeeld wekt zeker niemand thans meer tot navolging op. Waartoe dan kritiek?

Het *Levensberigt* dan? Vriendschap schreef het. Wie zal het wraken, zoo een vriend welgemeende pogingen aanwendt, om

dezelfde belangstelling bij de Lezers op te wekken, die hem zelven bij het schrijven over zijnen vriend bezielden? Hij weide zelfs uitvoeriger uit, dan noodig is, over bijzondere lotgevallen, en vergete, dat het meest allen jongelingen te beurt valt op school te gaan; hij prijze het jeugdige vernuft en stelle deszelfs verdienste in het licht, zoo dit alles maar met billijkheid, met oordeel, met inachtneming van tijdsomstandigheden en behoeften, geschiedt. V.D.W., in 1790 in verband met zijnen tijd beschouwd, verdient lof; doch het is een zeer verkeerd gekozen standpunt van den Heer W., om hem nu nog als model van ware, oorspronkelijke, in vorm voortreffelijke, poëzij te willen voorstellen, terwijl hij in zijne vergelijking zoo zonderling te werk gaat, dat V.D.W. met BYRON, SEUME, enz. vergeleken wordt, ofschoon er geene de minste overeenkomst tusschen deze bestaat, en ook niet bestaan kon. Tot een dergelijk scheef oordeei vervalt men, wanneer men de poëzij als iets absoluuts beschouwt, en den invloed der Geschiedenis op haar miskent. Er bestaat geen vorm, geen geest, die voor alle tijden, voor alle volken, voor ieder mensch voldoende is. *Καιρῷ πάντα πρόσεστι χαλὰ*.

Vooraf moet Ref. iets omtrent het metrum der Ouden, en deszelfs toepassing op onze hedendaagsche talen, zeggen. Hij betuigt zijne hooge ingenomenheid met de Grieksche voetmaten, en kan zich niet verzadigen met te luisteren naar de woordmuzijk eener taal, welke de stoutste vlugt van den Lierdichter, den hoogsten ernst van het treurspel evenzeer met eenen onuitputbaren rijkdom van woorden en vormen ter dienste staat, als de grilligt, en alle eischen van het proza, hoe verschillend ook, onbekrompen bevredigt. Was het wonder, dat de Romeinen, toen het denkbeeld en het woord *humanitas* tevens bij hen opkwam (den Griek viel zulks nooit in, en dat kon ook niet), gretig die buigzame vormen op hunne eigene mannelijke taal trachtten toe te passen? PLAUTUS begon; maar de kiesche smaak van VIRGILIUS, het fijne oordeel van HORATIUS, zag spoedig in, hoeverre zij in deze navolging gaan konden en moesten, wilden zij niet eigene zelfstandigheid ten offer brengen, en de taal onnatuurlijk verwringen. Wilt gij het bewijs? Lees het heerlijke gedicht: *Pindarum quisquis*, enz., en gij zult den Dichter hoogachten, die op eene zoo onnavolgbare wijze der waarheid hulde deed, en bekende: *operosa parvus carmina fingo*. Wien bewondert men bijna meer, den Romein, die wist wat hij zeggen kon, en wars van alle betweterij en valsche navolgingszucht,

deze betuiging aflegde, of PINDARUS, die met evenveel regt, in het volle bewustzijn zijner kracht, uitriep:

ἔστι μοι □εῶν ἔχατι μυρία παντᾶ χέλευθος.

Vermetel gezegde, zoo niet de godsdienstige zin des edelen Zangers alle zelfverheffing juist op deze plaats buitensloot. o Men geloove niet, dat een steeds dieper indringen in het Grieksch voor het genot van Latijn, of van welke andere taal ook, onvatbaar zou maken! In tegendeel, hij eerst zal regt doen wedervaren aan den grootschen, echt Romeinschen versbouw van VIRGILIUS, die HOMERUS in al zijnen rijkdom heeft leeren verstaan; niets zal HORATIUS en TIBULLUS hooger in uwe schatting doen rijzen, dan de innigste vertrouwdheid met hunne meesters, hoewel niet altijd voorbeelden, ofschoon men dikwerf, en ook nog in dit Boek, leest van PINDARUS en zijnen navolger HORATIUS, hoewel beide bijna niet vergeleken kunnen worden.

Het Latijn bereikte zijne volkomenheid en zonk; de beurt kwam aan de nieuwere talen: en nu de oude metra? Overbrengen? Het ging niet, en in het geheele Zuiden begreep men te regt, dat men het onmogelijke niet moest doordrijven, wat ook E.M. DE VILLEGAS in *Spanje* beproefde. Zelfs de hedendaagsche Grieken vergaten hunne onuitsprekelijk schoone voorbeelden, en dwaalden af, zonder een regt spoor weder te vinden. Brit noch Franschman dachten er zelfs om, Latijnsche versmaten in ernst te volgen, al vergreep zich SOUTHEY aan hexameters. De Duitschers alleen sloegen de handen aan het werk, en lieten zich niet ontmoedigan. Enkelen volgden ten onzent hun voorbeeld, doch lieten het te regt weder varen, en alleen de Zweed TEGNÈR is er in geslaagd, althans elegieën te schrijven, welke voor die der Duitschers niet onderdoen.

Maar, en dit is juist het grootste verschil tusschen de Duitschers en de Nederlanders, de eersten gingen voort, onderzochten het Grieksch, scheidden het van het Latijn af, drongen allengs in al de fijnheid van het Grieksch in, en deden een geheel ander licht over den aard van het metrum opgaan. De Dichters sloegen deze geleerde navorschingen gade, en beijverden zich het resultaat op hunne taal van toepassing te maken. Vandaar het groote onderscheid tusschen de dikwerf ruwe verzen van vroegeren, als KLOPSTOCK, en de wezenlijk schoone van eenen GÖTHE, en thans zelfs van niet eens wetenschappelijk gevormde Dichters. Waarlijk, het zoude aldaar niemand invallen, nu nog een' Zanger van 1790 uit zijn graf te halen.

De Heer W. behoefde daarvoor niet te schromen. Eene halve eeuw bragt ten onzent geene verandering te weeg. Het publiek kan zich nog van Grieksch geen denkbeeld vormen, dan onder een' Latijnschen sluijer; het idée van *Ouden* bevat nog beide onder elkander, en dat er onderscheid kan bestaan tusschen ZEUS en JUPITER, tusschen Grieksche metra en Latijnsche voetmaten, tusschen Atheensche en Romeinsche vormen, valt het groote, algemeen beschaafde publiek niet in. Zelfs Litteratoren kleven nog dikwerf die verwarde begrippen aan, en weten niet te scheiden, hoeveel ook de studie van het Grieksch in den laatsten tijd is behartigd. Doch buiten den eigenlijk Litterarischen kring is die uitbreiding nog niet gekomen: in Scholen, op Verhandelplaatsen, spreekt men nog weinig anders, dan in de dagen van V.D.W., en Latijn, inzonderheid HORATIUS, is het *non plus ultra* van klassiciteit; het Grieksch zoo een beetje als aanhangsel. Wilt gij bewijzen? Zie Duitsche Dagbladen en zelfs modetijdschriften; wij noemen ze pedant en geleerd; maar welk een ander publiek moeten zij hebben, die niet voor Grieksche kunsttermen behoeven bang te zijn, en onderwerpen behandelen, die hier verbazen zouden? Ten onzent geen *Athene* dan door *Rome*!

Doch lang genoeg over dit onderwerp, dat nog op verre na niet uitgeput is. Niet om V.D.W., wien Ref., in zijnen tijd, geheel anders zou beoordeelen, maar om de verzekeringen van den Heer W., en om den geest, die in Stukjes en Levensberigt heerscht, zal Ref. van elk metrum des vervaardigers proeven mededeelen, om te doen zien, of oorspronkelijkheid, waarheid en schoone vorm zoo onbepaald aan V.D.W. zijn toe te kennen.

Jamben, zoowel de gewone senarius, of liever trimeter, als tweemaal een trimeter met een' dim., komen voor; als Ref. deze op de gewone wijze schrijft, zal er geen sterveling verzen in zoeken, b.v.p. 27: ‘Een slaaf van 't oordeel van het dorper algemeen vindt hij geen rust, geen vergenoegen, dan in 't woest gejuich der menigte; en deze ijdle wierook, dien de dwaze hoop den opgepronkten afgod zwaait, maakt opgeblazen zijne borst. Van 't denkbeeld vol van zijn vermeende grootheid stapt hij daar een elk, die niet zoo schitterend als hij 't tooneel der wereld optreedt, met eenen smadingvollen blik, voorbij.’ Ref. zegt met HORATIUS: *sermoni propiora*; waar is het; maar is het poëzij ook? En oorspronkelijk? o HORATIUS!

Sapphische strophen; beter, ofschoon V.D.W., om den laat-

sten trochaeus af te wisselen, dikwerf twee eensylbige woorden tot een' spondeus zamenvoegt, b.v. pag. 10:

> Zie de maan, de luister des stillen nachts, schijnt
> vriendlijk door 't ontbladerde 't zwijgend bosch heen,
> aan het onbewolkte gewelf des hemels
> flonkren de starren.

Het stille graf, de treurige dagen, donkere tijden, de woning der ruste drukken den sentimenteel melancholischen toon van 1790, of nog vroeger, uit. De levensbeschouwing van V.D.W. gaat niet verder dan HORATIUS, doch is met moderne somberheid verzwart. Op pag. 22, 37, 44 zijn sapphici van hetzelfde allooi, zonder andere gedachten, en verzen als:

> Maar des mannes vasteren schedel siert geen
> jeugdige krans meer.

Alcaïsche strophen komen het meest voor, en zijn het best geconstruëerd, b.v. pag. 13:

> Neen, mijne vrienden! sombere treurigheid
> zal mijner schim nog eens ten genoegen zijn,
> o, op mijn graf zal droefheid woonen,
> liederen zullen mijn naam bewaren.

Of pag. 18:

> Ja zelfs den ploeg stuurt vaak eenes Vorsten hand;
> de armlijkste woning sluit geene grootheid uit;
> de zoon van een vergeten burger
> gaf zijnen naam aan geheele volken.

Of pag. 38:

> O, voor het heil des vaderlands afgesloofd,
> om menschenregt met bloederig stof bedekt,
> moet liefelijk der druiven nectar,
> godlijk de rust in een teedren arm zijn!

Oorspronkelijkheid noch keurigheid van uitdrukking siert de wel is waar *ware* gedachten, doch die niets bijzonders behelzen, en duizendwerf gevariëerd zijn.

Choriambische strophe met een pherecrat, pag. 19:

> Wen ik verre van u eens mijne dagen slijt,
> daar waar brandend de zon 's wandelaars hoofd verschroeit,
> of waar eeuwig de winter
> nooit de vriendlijke lente woont.

Geheel naar HORATIUS, behalve de sentimentele verweekelijking. Zoo ook op pag. 28, waar Ref. te veel eerbied heeft voor de klagt over het gemis eener teedere moeder, dan dat hij V.D.W. hard zou willen vallen, ofschoon het zeker wat veel gewaagd is, te durven zeggen:

Wee hem, die ze gekend heeft, en niet derbied was;
als een worm, onbemerkt wordt hij in 't stof vertreên,
vloek, verdubbelde vloek hem,
die haar kennen en haten kon.

Choriambische strophe, zonder pherecrat, op pag. 41:

Deugd, die kunsteloos, schoon, vast als haar grondslag is,
die niet walende (?) noch vuig als de huichlarij
eenes priesters den geest schandlijk in boeien klinkt
maar die machtig tot daden spoort.

Choriambische strophe; glyc. en asclep., p. 14:

In paleizen aanschouwen zij
't eerst het licht en in trots worden zij opgevoed.

Hexameter, op pag. 31, een vers aan den Heer WENCKEBACH, ellendig slecht van versbouw, zeer zwaarmoedig van inhoud, met OSSIANsche beelden, b.v.:

De eenzaamste streken
van het bekorelijk eiland mijner geboorte verleenden
vaak mij een stil verblijf, 't welk dan mijnen geest zijne kalmte
vriendelijk wedergaf. Dikwijls verborgen mij minzaam de duinen,
't weemoedvolle gelaat in den blanken schoot en de duinhelm
neigde, als vernam hij meelijdend mijn leed, dan treurig het hoofd neêr,
dikwijls klaagde ik, langs 't zwijgende strand mijn jammer den golven,
't was dan gelijk of hun ruischen den toon der treurigheid aannam,
vleijend omspoelden zij zagtjes mijn tred, als begaan met mijn klagen.

Anders dan BYRON: ‘Roll, thou dark blue Ocean roll; - I loved thee, Ocean; - I wantoned with thy breakers.’ Maar wie kent de plaats niet, en zou het niet schande achten, verder te vergelijken? HORATIUS roept den Heer W. toe:

Pergis pugnantia secum
Frontibus adversis componere?

Eens eene kleine strophe, Choriambisch, maar met weggela tene jamb. catalexis in de twee eerste regels:

Zoo gelijk in de lent'
Vaak in 't schoonste der lent'
Ons de jeugdige morgen
Met een vriendlijken lagch begroet.

De Ouden hebben eene dergelijke strophe niet dan in koren, maar wel KLOPSTOCK.

Eens, en wel zeer slecht, een jamb. trimeter catal. met een' elegiambus (HORATIUS verbindt dezen anders met eenen hexameter, maar voegt een' jambelegus bij een' jamb. trimet. cat.). De

Grieken hebben ze zelden, en Ref. weet zelfs op het oogenblik geen voorbeeld.

> Hoe zalig is de hut, waar liefde en vrede woont,
> waar 't vergenoegen voor goud
> noch schatten veil, zijn zegen schenkt.

De gedachten zijn Horatiaansch, d.i. niet oorspronkelijk. Andere soorten van metra komen niet voor; de proeven mogen bewijzen, hoe zeer V.D.W. eigenlijk geen Dichter, maar een moeitevol zamensteller van zedespreuken, *waar*, doch niet *oorspronkelijk*, in stroeve vormen mag heeten. Hoe iemand oor voor HORATIUS kan hebben (V.D.W. kende geen Grieksch, zoo als uit het Berigt blijkt), en dan deze Stukken kan lezen, is vreemd. Vergelijk eens met deze v.d. Woordtsche poëzij KLOPSTOCK'S *Oden*, uit denzelfden tijd. Welk een oneindig verschil! Zie eens de heerlijke Stukken aan GISEKE en aan EBERT, om iets over dezelfde onderwerpen te lezen, welke V.D.W. ook zoo dikwerf aanroert! KLOPSTOCK giet Christelijken gloed in zijne heerlijkste verzen; zijne beelden zijn stout, de taal krachtig, al kan onze tijd niet meer dat behagen in hem scheppen, wat zijne eeuw in hem vond. Maar hij is en blijft *klassiek* in de Duitsche Litteratuur, zoowel als HORATIUS in de Latijnsche, PINDARUS in de Grieksche Letterkunde blijven! Bij V.D.W. vindt men nergens iets Christelijks, hoe noode men zulks in eenen Hollander mist. Hij staat, of wil althans niet hooger staan, dan het verlichte Deïsmus der achttiende eeuw, en zoo men ze in het Latijn overzette, zoude HORATIUS zelf niets vinden, dat hem aan eenen Christelijken Dich ter zou doen denken, als hij daarvan idée gehad had.

Vrede zij der assche van V.D.W.! Ontbrak hem ook verbeelding, kracht en oorspronkelijkheid, om ooit een Dichter te wezen, zoo had hij toch niet verdiend, door den verkeerden ijver van zijne vrienden na zijnen dood berispt te worden. En toch, de kunst, de waarheid, de pligt van alle bastaardij in vorm en geest tegen te gaan, verpligtte Ref. tot deze uit voerige aankondiging.

Voor het overige is het Werkje netjes uitgevoerd, en kan in allen gevalle nooit veel kwaad. De Heer W. zal zich mogelijk troosten met hetgeen V.D.W. in zijn eigen Voorberigt schrijft: ‘peerlen voor de zwijnen geworpen.’ Ref. zal zijne toevlugt bij PINDARUS zoeken, die ook al voor een Boeotisch *zwijn* gescholden werd. Het verwijt is dus klassiek genoeg.

Schriften voor onderwijs.

Beknopt Geschied-, Aardrijks- en Fabelkundig Woordenboek der Classieke Oudheid voor Ongeletterden. Door J.H.A. Weytingh, *Ph. Th. M. Litt. Hum. Dr. Rector der Latijnsche Scholen te Harlingen. In Elf Afleveringen compl.* 8°. 724 *pag. Te Amsterdam, bij* Weytingh *en* Van der Haart, 1840, 1841.

Er bestaat ongetwijfeld behoefte ten onzent aan een dergelijk Woordenboek, als het aangekondigde; want niet alleen zoeken Ongeletterden dikwerf naar een geschikt hulpmiddel, dat hun bij het lezen van vertalingen of geschriften, de Oudheid betreffende, ter dienste kan staan tot het beter begrijpen van menigen naam of menige zaak, maar zelfs de leerling ziet nog te vergeefs naar een boek uit, dat hem bij zijne studiën de zoo noodige verklaringen van eigennamen en bijzondere zaken geeft. Ten minste Ref. kent ten onzent geen Woordenboek, dat vergeleken kan worden met hetgeen de Engelschen bezitten in *Lempreyre's Classical Dictionary*, op nieuw door E.H. BARKER uitgegeven. Van de voortreffelijke Duitsche Woordenboeken spreken wij niet, van welke de uitmuntende *Real Encyclopaedie der Classischen Altherthumswissenschaft in Alphabetischer Ordnung*, door vele Geleerden zamengebragt, en door A. PAULY te *Stuttgart* uitgegeven, een hooger en uitgestrekter doel heeft, en op eene veel grootere schaal is aangelegd.

Wij hebben niets voor Ongeletterden, en voor studerenden moet de *Bibliotheca Classica*, die thans verre beneden de wetenschappelijke hoogte en de behoefte staat, in de eischen voorzien. De Heer WEYTINGH nam alzoo eene taak op zich, die geenszins overtollig of nutteloos was. Als hij van den gemelden arbeid gebruik heeft gemaakt, dan mag die taak meer lastig en onaangenaam, dan wel moeijelijk gerekend worden, omdat de keus uit de genoemde en ander *Lexica* zeer ruim is. De Heer WEYTINGH kon iets goeds leveren.

Het Woordenboek is drieledig: *geschied-, aardrijks- en fabel-*

kundig; het is beknopt; het is voor de *Klassieke* Oudheid en ten gebruike van *Ongeletterden*. Zoowel de termen, *Klassieke Oudheid*, als *Ongeletterden*, zijn vrij onbepaald. Wat is Klassieke Oudheid, en hoeverre strekt zij zich uit? De Heer WEYTINGH laat ons in het onzekere omtrent de grenzen, door hem gesteld; wij vinden CONSTANTINUS *den Grooten*, maar niet CONSTANTINUS, JUSTINIANUS heeft zijne plaats, doch vele Keizers vóór hem ontbreken; vele namen van dien tijd worden genoemd, doch nog veel meer weggelaten. Waarom CYRILLUS gemeld, en niet CHRYSTOSTOMUS? CYPRIANUS, en niet CLEMENS? Het is geheel willekeurig, wanneer men op deze wijze te werk gaat, en het is alsof men te hooi en te gras den eenen of anderen naam aangrijpt, die het eerst voor de gedachten komt. Waarom van Ketters, als: Gnostiken, Jovinianisten, Manichaeërs, Monophysiten, gesproken, en niet van Nestorianen, Monotheleten en andere sekten? Maar de Heer WEYTINGH handelt overal zoo, en kan wel niet anders, als hij niet eerst een vast plan heeft ontworpen, naar hetwelk de keus der woorden geschieden moet. Vandaar is de bijeenvoeging al zeer vreemd; weinig bekende benamingen, die zeer zeker den Ongeletterden nooit zullen voorkomen, vindt men vele, terwijl andere hoogstbelangrijke artikels volstrekt gemist worden. Bijv. zoo treft men hier aan: ALLOPROSALLOS, ANAKALYPTERIEËN, ANAGOGIA, ANAIDEIA, AOZOS (!), EIRESIONE, HECATONCHIRES, UROCYSTIS, enz. De namen van personen, als bijv. de Grieksche Godennamen, worden gedeeltelijk genoemd, gedeeltelijk niet De opneming van kunstwoorden, ook uit den hedendaagschen tijd, en de opgave van bijna alle Kerkelijke Roomsche termen maakt in een boek voor Klassieke Oudheid eene vreemde vertooning, bijv. *Annuiteiten, competent, concaaf, dissonant, dividend, epigram, monstrans, missaliën, neutraliteit, oppositie, ordinatie, oriflamme, préliminairen, rédacteur, statuten* en dergelijke, waarbij soms geneeskundige termen, als *semiotiek, hernia, haemorrhoiden*, enz., in zonderlinge nabuurschap staan met de zeldzaamste uitdrukkingen van Grieksche Schrijvers. Voeg hierbij de namen van vele Roomsche feestdagen, als: *Judica, Laetare*, terwijl vele andere niet zijn opgenomen, en alle tijden door elkander zijn geworpen, en gij zult u een denkbeeld van de smakelooze bontheid vormen, welke in dit boek heerscht. Ref. heeft vergeefs getracht den draad te vinden, die hem door dezen Chaotischen doolhof van woorden moest leiden, en hij begrijpt volstrekt niet, hoe het boek gebruikt zal kunnen worden. Immers ontmoet men eene spreek-

wijze of den naam van eenigen persoon, zoo is het bij geluk, indien men dezen in dit Werk vindt; stellig ontmoet men tien dingen, die men niet zoekt, tegen een, dat te pas komt.

Dit gebrek aan alle eenheid in keus en bewerking der artikelen heeft de Heer WEYTINGH met zeer vele, ja bijna alle, bewerkers van dergelijke Lexica gemeen. En toch, is het onmogelijk uit den bijna grenzenloozen omvang der Oudheid eene verzameling van woorden uit geschiedenis, fabelkunde en geographie (waarom niet liever *Kunst* gekozen) bijeen te brengen, die met elkander een zeker geheel vormen.

Even onduidelijk als het begrip van Klassieke Oudheid, is de zin van het woord *Ongeletterden*. Waarlijk, indien het verstaan van uitdrukkingen, als: *Aozos* en *Alloprosallos*, enz., met regt van Ongeletterden niet gevergd wordt, zoo is daarentegen het opnemen van uitdrukkingen, als: redacteur, oppositie, enz., eene beleediging voor den Lezer, want hij zou niet eens Fransch of Duitsch moeten verstaan, of nooit een dagblad of Tijdschrift inzien, bijaldien hij zoo iets nog uit dit boek leeren moest. En waren de verklaringen dan nog goed!

Om eene zekere orde te bewaren, zal Ref. uit dit boek een artikel, bijv. letter C, meer bepaald nagaan, ten einde de beschuldiging van gebrek aan oordeel, onkunde, ongelijkheid aan zich zelven, verregaande achteloosheid en gemis van allen smaak te regtvaardigen, welke hij zijns ondanks op den Heer WEYTINGH moet werpen. Ref. kiest letter C, omdat deze het midden houdt tusschen de uitvoerigheid der letter A en de kortheid van letters als R, ofschoon hij anders kan verzekeren, dat elke pagina van dit boek tot dezelfde aanmerkingen stof en regt geeft. Wij zullen uit iedere der drie rubrieken eenige staaltjes bijbrengen.

Geschiedkundige artikels. Vooreerst is de Heer WEYTINGH zich zelven zeer ongelijk in het behandelen van historische personen. CAMILLUS staat zeer schraal naast den fabelachtigen CANDAULES; CICERO beslaat veel meer plaats, dan beide CATO'S zamen; CIMON steekt af bij CHABRIAS; APPIUS CLAUDIUS, de Tienman, behoort onder de gelukkigen, die zeer uitvoerig vermeld worden; COCLES en CLOELIA erlangen meer dan CONSTANTINUS *de Groote*; CORIOLANUS, CORNELIA en CROESUS zijn zeer *con amore* vermeld. CYRUS is NB. vergeten! Maar dit mogt gaan. Erger is de tweede beschuldiging, dat de Heer WEYTINGH bij deze historische personen weinig meer bronnen gebruikt heeft, dan NEPOS, hier en daar PLUTARCHUS, en voornamelijk zijn geheugen; zoodat men alles vindt, wat ieder-

een weet, bijv. SOLON en CROESUS, CANDAULES en GYGES, CORIOLANUS en zijne moeder, enz. enz. waarbij geene spraak is van eenige wetenschappelijk onderzoek of kennis; de personen zijn bij den Heer W. even historisch waar, en van karakterteekening heeft hij volstrekt geen begrip. B.v. op deze wijze is het artikel CONSTANTINUS bewerkt:

'CONSTANTINUS, bijgenaamd *de Groote*. Hij was de eerste Romeinsche Keizer, die de Christelijke Godsdienst aannam. Bij zijne komst tot de regering waren er buiten hem nog drie (!) mededingers, LUCINUS (sic!), MAXENTIUS en MAXIMINUS, die hem den troon betwistten; doch hij overwon hen allen. Voor het leveren van een gevecht tegen eenen hunner, MAXENTIUS, zegt men, dat hem een kruis aan den hemel verschenen was, met het opschrift: in dit teeken zult gij overwinnen; van welk verhaal echter de waarheid betwijfeld wordt. Hij bragt den zetel der Romeinsche heerschappij naar *Byzantium* over, en noemde die stad naar zijnen naam, welken zij nog heden draagt!'

Dat is alles over eenen persoon als CONSTANTINUS *den Grooten*! Wie zijn toch de Ongeletterden, voor welke de Heer WEYTINGH zijn boek schreef? En zoo verfoeijelijk slecht zijn *alle* artikels. Van CLEON lezen wij: 'Een beroemd Atheensch Veldheer (!) in den Peloponnesischen corlog. Schoon van geringe afkomst, had hij zich door zijne talenten (NB.) den weg tot de hoogste eerambten (!) gebaand. Hij sneuvelde in een gevecht tegen den Spartaanschen Veldheer BRASIDAS.'

Ref. staat verbaasd over de mate van onkunde en onbeschaamdheid, die er toe behoort, om zulk een leugenmengelmoes, of liever zoodanigen onzin, zamen te flansen en het pu bliek te durven opdisschen.

CHABRIAS heet een beroemd Atheensch Veldheer en *Wijsgeer*! 'CHARES. Er zijn vele mannen van dien naam geweest, van welke onder andere bekend is de Beeldhouwer, die te *Rhodus* het beruchte (!) standbeeld, den Colossus, vervaardigde. CHOERILUS ..... Er was ook een Geschiedschrijver (!!!) van dien naam, welke de overwinning der Grieken op de Perzen in *verzen* heeft beschreven.' Sliep de Heer W., toen hij dit schreef? 'CHRYSIPPUS, een beroemd Wijsgeer in *Griekenland*, van de sekte der Stoïcijnen. Hij was vooral *sterk* in het redetwisten, en schijnt ook veel geschreven te hebben, waarvan weinig of niets meer overig is.' Van CIMON zegt de Heer W. niets meer dan NEPOS, en is dus even dom en oppervlakkig als dit treurige vod-

werk, dat eenen beroemden naam ontwijdt. Van staatspartijen hebben beide geen idée. - ‘CIVILIS (CLAUDIUS,) de beroemde handhaver van de vrijheid der Batavieren tegen de Romeinen. Zijne daden zijn uit de Vaderlandsche Geschiedenis te veel bekend, dan dat het noodig is, hier breeder over hem uit te weiden.’ - Dat is gemakkelijk, Heer WEYTINGH! hadt gij bij alle onderwerpen maar zoo gedacht, dan hadt gij uwe moeite geheel en te regt kunnen sparen.

Van de geschiedenis zij dit genoeg. Nu de aardrijkskundige artikels. ‘*Campanië*, oude naam van een landschap in het Koningrijk *Napels*, waarvan *Capua*, dat thans nog dien naam draagt, de hoofdstad is.’ Zeer beknopt, het is waar, en tevens duidelijk ook. - ‘*Cappodocië*, eene landstreek in *Klein-Azië*, wier inwoners wegens hunnen stompen aard bekend waren.’ - Durft de Heer W. dit aardrijkskundige artikels noemen? Bij *Carthago* verhaalt de Schrijver ons de geschiedenis der stad, in plaats van *aardrijkskundige* beschrijving. ‘*Ceramicus*. Dezen naam dragen twee plaatsen te *Athene*; eene, alwaar de gesneuvelden in den oorlog begraven werden, terwijl men eene lijkrede op hen hield; in de andere hielden de ontuchtige vrouwen zich op.’ Welk eene beklagenswaardige oppervlakkigheid en slordigheid!

‘*Chaldea*. Eene landstreek in *Azië*, tusschen den *Tigris* en *Euphraat*, de hoofdstad was *Babylon*; de inwoners legden zich op de Sterrekunde toe, tot welker beoefening hun *vlak land* bij uitstek geschikt was.’ Als dit voldoende is, dan is *Nederland* ook zeer geschikt voor de Sterrekunde. Het artikel *Comana* is bespottelijk dom en laf. En zulke slordigheden dragen den naam van Aardrijkskunde!

Fabelkunde. CONSUS, een God door ROMULUS *uitgevonden*! Dat is sterk, zeggen wij. ‘*Consentes*, de twaalf oppergoden bij de Romeinen. COEUS, een reus, zoon des hemels en der aarde. COELUS, de outdste der Goden; CLYMENE, er waren vele vrouwen van dien naam in de Fabelkunde; de bekendste is de moeder van Phaethon; CERBERUS, hij liet alle schimmen, die zich *aanmeldden*, binnen, doch zorgde, dat er niemand weder uitkwam.’ CERES, CEREALIEËN, en dergelijke dwaasheden en halfheden meer, moeten voor fabelkundige artikels gelden!

Volgens den titel, kon de Heer WEYTINGH hiermede volstaan; doch er staan nog vele fraaijigheden, die men op den koop toe heeft. B.v. Civile Lijst (zeer klassiek, niet waar?), Contingent, Candelaber, Candidaat, Casuïstiek (dat gedeelte der voor-

malige Godgeleerdheid en Zedekunde, hetwelk zich bezig houdt met de grondstellingen, naar welke vele moeijelijke gewetensvragen beslist moeten worden. - Hoe juist en duidelijk!!!), Catalogus, Cathetus, Camera Obscura en Clara, Chalazophylaces, Constitutie, Chirographarisch, Chlorine, Cholera Morbus, Chroastaceën, Classiek, Citeren, Circumvallatielijn, Claviger, Coalitie, Coëfficiënt, Cohaesie, Collateralen, Collegie, Competent, Componist, Concaaf en honderd andere curiositeiten, die men overal, behalve in een boek voor de Klassieke Oudheid, zou zoeken. Het Werk wordt zeker zeer piquant door deze contrasten, b.v. Crimineel naast Creüsa, Cryptogamie (geheim huwelijk, zoo heeten de planten, die geene zigtbare bloesems hebben, zegt de Heer W.) - Ctesians, Cultuur, Cumae - Curius Dentatus - Cursief, enz. Merkwaardig is de wijze, waarop boven elk woord de uitspraak wordt uitgedrukt; de Heer WEYTINGH is daarin oorspronkelijk, b.v. Cyax*à*res, met eene kleine *a* en accent, moet beteekenen Cyaxàres. Waarlijk al eene vreemde manier, die men eerst gewoon moet zijn, omdat het anders vlak omgekeerd gebruikt wordt.

Beknopt is het Boek wel, en dat is de eenige waarheid, die er in staat, doch het is eene beknopte prul. Schande over den Litterator, die op deze wijze de Wetenschap hoont en zich zelven ten toon stelt! De ellendige uitvoering is zulk een Boek waardig; het eene is als het andere. Wij beklagen de inteekenaren, die vooraan geplaatst staan, en op deze wijze teleurgesteld worden.

***Korte Schets der Oude Aardrijkskunde. Eene Handleiding bij Gymnasiën en andere Scholen, door* D. Willemier, *Phil. Theor. Lit. Hum. Doct., Gymn. Rector te Gouda. Te Gouda, bij G.B. van Goor*. 1842.**

Een Leerboek, waarin de eerste beginselen eener Wetenschap worden voorgedragen, kan niet het onderzoek zelf opnemen, maar voldoet volkomen aan zijne eischen, zoo het slechts de resultaten van dat onderzoek bevat, zoo het deze beknopt, duidelijk, naauwkeurig opgeeft, zoo het in overeenstemming is met het standpunt, waarop zich de Wetenschap bevindt. Bij studie wordt een vast plan gevorderd; dit toch moet tot maatstaf strekken, om te beoordeelen, wat medegedeeld moet worden, en hoe? wat beter tot latere gelegen-

heid wordt bespaard? Het eenige, waardoor het zich van een Handboek onderscheiden mag, moet zijn, dat het korter is, en minder omvat.

De ‘Korte Schets,’ die voor ons ligt, wordt door eene Inleiding voorafgegaan, waarin een en ander over de belangrijkheid der O.A. wordt gevonden; maar die er in verwacht, wat deze Wetenschap leeren moet, hoe wij tot hare kennis zijn gekomen, welke de beste hulpmiddelen zijn tot eigen onderzoek, welke kaarten de meeste aanbeveling verdienen, vindt zich bedrogen, want van dit alles is geen spoor te vinden.

Dit Werkje vangt eenigzins ongewoon aan met *Europa*, en wel met *Griekenland*. Hiervan worden de inwoners, de grenzen, de verdeeling opgegeven, maar geene naauwkeurige bepaling der ligging en uitgebreidheid, geene beschrijving van den natuurlijken toestand, van de voortbrengsels, of, om kort te gaan, van datgene, wat tot de aardrijkskundige beschrijving van een Land wordt vereischt. Men mist er zelfs eene opgave der bergen, der meren, der rivieren en der zeeboezems!

Onder de oude namen van den *Peloponnesus*, is *Inachia* overgeslagen, en de naam, dien de landengte van *Corinthe* voormaals droeg. Van de beschrijving dezer streek, van pogingen tot doorgraving, geen enkel woord. Bij *Achaja* hadden, met hetzelfde regt als *Dyme* en *Patrae*, verscheidene andere steden kunnen worden opgenoemd. Van *Sicyon* wordt noch de vroegere, noch de latere, noch de hedendaagsche naam vermeld. Van de beroemde koopstad *Corinthe* wordt zoo goed als niets gezegd. Het cipressenbosch *Cranaeum* wordt opgegeven, maar niet *Kenchreae*, noch de plaats, waar de Isthmische spelen werden gevierd. - Bij *Elis* ontbreekt de verdeeling van dit landschap, en *Pylus Triphyliacus* wordt ten onregte als de verblijfplaats van NESTOR opgegeven. Waarom werd *Scyllus*, de woonplaats van XENOPHON, niet even goed als andere plaatsen vermeld? Bij *Arcadia*, ‘het herdersland’, ontbreekt de oude naam *Pelasgia*, en de opgave van *Tegea, Stymphalus* en het *Stymphalische* meer. Bij *Argolis* de onderverdeeling. Van *Argos* waren wetenswaardiger zaken te boek te stellen, dan dat aldaar K. PYRRHUS door eene vrouw is doodgegooid. *Nemea* was geene stad, maar slechts een Tempel ter eere van HERCULES; wederom mist men hier de Nemeïsche spelen. - In *Messenië* is *Pylus* over het hoofd gezien, en vreemd genoeg, wordt van *Mes-*

sene gezegd, dat EPAMINONDAS het gebouwd heeft, ‘om de verstrooide Messeniërs te verzamelen.’

Dit een en ander mist men bij de beschrijving van den *Peloponnesus*. Maar zóó voort te gaan, is onmogelijk; ik deed slechts twee bladz. af, en de *Korte Schets* bevat er ruim honderd. Bij het schiereiland worden, hoewel onvolledig, de bergen, rivieren en kapen opgegeven; bij het overige *Griekenland* ontbreekt daarvan de opzettelijke vermelding, en bij *Epirus* en *Macedonië* zelfs de grensbepaling. Zoo wekt de keus van datgene, wat van de meest aanzienlijke steden der Oudheid, *Rome, Sparta* en *Athene*, gezegd wordt, geene mindere verwondering; van dit laatste b.v. leest men: ‘*Athenae* (*Setines*) [lees: *Athina*, en in 't volksdialect *Setines*], beroemd door de wetten van SOLON, de geboorteplaats van THEMISTOCLES, SOCRATES en DEMOSTHENES, met de havens *Piraeus, Phalerus* en *Munichia*.’

Ook is de juistheid der uitdrukking niet altijd boven berisping. Zoo vindt men: ‘*Philippi*, bekend door den Brief van PAULUS.’ Van den *Mons Sacer*, ‘waar de Rom. burgers *Tribuni plebis* verkregen.’ Thermopylae wordt vertaald met ‘warmebaden deur,’ en op blz. 85 vindt men bij vergissing het volgende: ‘Aan de slib - heeft Aegypte al zijne vruchtbaarheid te danken, DIE dan ook te regt een geschenk van den *Nijl* wordt genoemd,’ tegen HERODOTUS gezag aan, die het land zelf een geschenk van den *Nijl* noemt.

Het is een groot gemak in een dergelijk Werk de Latijnsche en Grieksche namen bij elkander te hebben, ten einde daaruit de spelling naauwkeurig te kunnen nazien: men verlangt ook gaarne de opgave der quantiteit. Hier wordt echter *alleen* de Latijnsche naam opgegeven, zonder de quantiteit; maar daarvoor is in den ‘Bladwijzer’ een kunstje aangewezen, dat aan de behoeften der scholen, ‘waar noch Grieksch, noch Latijn geleerd wordt,’ misschien kan voldoen, maar zeker niet aan het onderwijs op de Gymnasiën. Trouwens waartoe moet ook reeds vroeger het onderrigt in de O.A. worden aangevangen dan hier? Dat slechts de Fransche Scholen zich bezig houden met het *grondig* onderwijzen der hedendaagsche Geographie, dit reeds zoude het Werk op de Latijnsche Scholen vrij wat aangenamer maken. Zeker zal het wel onmogelijk zijn, om de eischen van beide door één Werk behoorlijk te vervullen.

Als een bewijs, hoe in deze K.S. de beschrijving van een

volk is voorgedragen, schrijf ik het volgende af: ‘JULIUS CAESAR, die *Gallië* het eerst aan het Rom. Rijk heeft onderworpen, heeft in zijne *Commentariën* over den Gallischen oorlog ons met de zeden en gewoonten van *het* volk bekend gemaakt.’

De Galliërs hielden zich voor afstammelingen van PLUTO, d.i. voor zonen der aarde of voor een over het geheel inlandsch volk, voor *Aborigines*. Zij berekenden den burgerlijken dag van nacht tot nacht, zoo als de Joden van avond tot avond. Dus in plaats van te zeggen: na acht dagen, zeiden zij: na acht nachten. Van daar zegt men nog tegenwoordig in het Engelsch: *sennight* of *sevennight* en *fortnight* (7 en 14 dagen).

‘De leeraars van de Godsdienst werden bij hen Druïden genoemd, en waren ook Onderwijzers der jeugd. Zij gebruikten Grieksche letters, maar lieten, om het geheugen te versterken, den jongelingen niets opschrijven.’

Welk denkbeeld kan zich nu iemand van de Galliërs vormen? Welke gedachten moet hij van de berigten van CAESAR opvatten?

Maar wie zal ook, om iemand eene goede voorstelling van een' leeuw te geven, hem een uit elkander genomen geraamte voorleggen, en elk beentje kortelijk gaan beschrijven? Dit leidtimmers tot niets?

Wij houden het er voor, dat deze Schets mislukt is, en dat er zeer groote behoefte bestaat aan een Leerboek, dat op wetenschappelijke grondslagen, op eigene studie, berust, en niet zoo als dit, strekt om eenen afkeer van de Wetenschap te geven.

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

Waarin is het Roomsch-Catholicismus onderscheiden van het reine Christendom? - Eene allerbelangrijkste vraag, beantwoord in bijdragen door J. de Marle *en* J. von Balitski, *vroeger Roomsch Catholijke, thans Evangelische Christenen. Vertaald uit het Hoogduitsch. Amsterdam, bij* F.C.H. Büchli Fest. 1842.

Belangrijk achten wij met den ongenoemden Vertaler de drie Geschriften, hier door hem in eenen bundel, goed vertaald, aans ons publiek in handen gegeven. In het eerste deelt DE MARLE, een ongeletterd Duitscher, vroeger gewoon leek van de Roomsche Kerk, *de beweeggronden* mede *tot zijnen overgang van deze Kerk tot de Evangelische*, welke plaats heeft gehad te *Leipzig*, in 1839. Gezond verstand en waarheidsgevoel, door Evangelisch Onderwijs vrij gemaakt, verzetten zich bij hem tegen de leer der R -K.; zijne beschouwing van het Evangelie en het wezen der Evangelische Kerk is voldoende, om zijnen tegenzin tegen de Roomsche Kerkleer te verklaren, en zijnen overgang te billijken; maar anders op zich zelve oppervlakkig en hier en daar eenzijdig, door eene rationalistische rigting, waarvan hij echter zich zelven niet geheel bewust is, die hij dan ook slecht verdedigt (bl. 10), en die aan de warmte van zijn Godsdienstig gemoed niet schaadt. In het tweede geeft VON BALITSKI, een Pool, voormalig Katholijk Priester in *Gallicië*, sedert 1837 Predikant te *Rhein* in *Oost-Pruissen, aanteekeningen uit zijn leven*, benevens *eene korte ontwikkeling der gronden voor zijnen overgang tot de Prot. Kerk*. De geestdoodende dwang der Hierarchie, aan welke hij in zijne betrekking geheel onderworpen was, werd duldeloos voor zijnen vrijen geest, en dwong hem tot een onderzoek, dat hem eene kerk moest doen vervlaten, welke dezen dwang als haren hechtsten steun onwrikbaar vasthoudt. Van hem is ook het *derde Geschrift*. Daarin randt hij de drie hoofdsteunsels van het Ultramontanismus, den Paus, het Coelibaat en de Oorbiecht, met de wapenen van rede en geweten, van Geschiedenis en Evangelie, aan. v.B. is een man van kennis en helder oordeel, en zoo stelde zijne voormalige priesterlijke bediening hem in staat het wezen van het Roomsch Katholicisme en de R.-K. Kerk te doorgronden, en deed zijn veeljarig onderzoek hem den geest en de strekking van het Protestantismus en de Protestantsche Kerk over het ge-

geheel wel verstaan, ofschoon zich hier en daar in zijne Evangeliekennis nog aanmerkelijke leemten voorden, zoo als op bl. 46 van het derde Geschrift, waar hij uit Luc. XVIII: 19, en Rom. XVI: 27, alleen aan God onfeilbaarheid toekent, maar deze zelfs aan JEZUS ontzegt. In het algemeen zijn de beide Geschriften van v.B. rijker aan historische herinneringen, dan aan resultaten van diepe Evangeliestudie. En kan ons dit wegens zijne vroegere opleiding niet bevreemden, jammer is het, dat de mishandeling, die hij in persoon van de kerkelijke magt had doorgestaan, hem hier en daar in zijne historische beschouwingen tot eene eenzijdigheid vervoert, die niet altijd aan de strengste eischen der regtvaardigheid voldoet. Zelfs over GREGORIUS VII, ofschoon wij zijne heerschzucht afkeuren, zou, wanneer wij hem uit zijnen tijd beoordeelen, ons oordeel meer tot dat van NEANDER in zijne *Kerkgeschiedenis*, V, 1, bl. 152 volg., dan tot dat van v.B. naderen. Nog hindert in het eerste Geschrift van v.B. hier en daar een spotachtige toon, die wel zeer natuurlijk, maar toch minder waardig is, en aan den indruk zou kunnen schaden. Voor het overige schrijven D.M. en v.B. beide eenen goeden beschaafden stijl. Die van den laatste is nu en dan wat gezwollen; maar daartegenover staat ook op andere plaatsen eene levendigheid en warmte, die hem uit het hart tot het hart doet spreken, zoo b.v., waar hij de gevolgen van het gedwongen Coelibaat der priesters vermeldt.

Dit zij genoeg, om van het Werk, dat wij aankondigen, den aard en den geest te doen kennen. Deszelfs waarde is, naar ons oordeel, in het volgende gelegen. Het geeft ons uit de Roomsche Kerk zelve eene bijdrage te meer tot de kennis van het Roomsch Katholicismus, en van de tegenwoordige gesteldheid der R.-K. Kerk. Het vestigt de aandacht op het een en ander, dat den Protestant niet onbekend is, doch hem van zijn standpunt minder in het oog valt. Het voert menige uitspraak van de Pauselijke bullen, en vooral van de Kerkelijke Leerschriften en het Kanonieke Regt, aan, en deelt menige bijzonderheid uit de heerschappij der hoogere, en het leven en de bediening der lagere geestelijkheid mede, die als feiten en daadzaken kracht van bewijs hebben. Het geeft, door D. M. uit *Duitschland*, door v.B. uit *Polen* en *Gallicië*, weder het bewijs, dat *Rome* overal hetzelfde *Rome* is, maar ook overal bij velen onder het volk haar onbepaald gezag verloren heeft. Tegenover de idealistische Theoriën, waarmede tegenwoordig de R.-K. Geleerden der Duitsche philosophische scholen de Leer en de Hierarchie hunner Kerk trachten aan te bevelen, doet het haar

uit de geschiedenis, de praktijk en het werkelijke leven kennen. Het overtuigt ons eindelijk, dat de Protestantsche Wetenschap het R. Katholicismus, de R.-K. Kerk en het Ultramontanisme juist beschouwt en regt beoordeelt, daar zelfs de gewezen Priester in de hoofdzaken niets mededeelt, hetwelk die beschouwing of dat oordeel wijzigen moet.

De titel, onder welken de Vertaler de drie Geschriften gezamenlijk heeft uitgegeven, is minder wel gekozen. Hij belooft te veel. De *allerbelangrijkste vraag: waarin het R.-Catholicismus onderscheiden zij van het reine Christendom*? wordt in deze *Bijdragen* niet *beantwoord*. Veel blijft onaangeroerd, wat in die beantwoording eene eerste plaats zou moeten bekleeden, en wat de Vertaler onder *het reine Christendom* verstaan zal, de belijdenis van het Evangelie in de Protestantsche Kerk, wordt volstrekt niet wetenschappelijk ontwikkeld, noch volledig voorgesteld. Het Werk geeft bijdragen tot de kennis van het R. Katholicismus en de R.-K. Kerk.

R.
T.

***Essai sur la législation des peuples anciens et modernes, relative aux enfants nés hors mariage, suivie de quelques observations d'Economie sociale sur le même sujet, par* Mr. L.J. Königswarter, *Docteur en Droit, membre de la Société Royale des Antiquaires de France. Paris*. Joubert. 1842. 138 p.**

Schoon *de Gids* zich in den regel tot voortbrengselen der Nederlandsche drukpers bepaalt, rekenen wij ons echter verpligt de aandacht onzer Regtsgeleerden op het aangekondigde Werkje te vestigen, omdat het, schoon in *Frankrijk* verschenen en in het Fransch geschreven, echter de arbeid is van eenen Schrijver, die zijne wetenschappelijke opleiding in *Nederland* ontving, aan eene Nederlandsche Akademie den Doctorsgraad verwierf, en zelfs eenen korten tijd lid was der Amsterdamsche Balie. Wij doen dit te liever, omdat wij daarbij de gelegenheid hebben de aandacht onzer Regtsgeleerden te vestigen op een allezins voortreffelijk blijk van des Schrijvers grondige en veelomvattende geleerdheid.

Het geschrift behoort tot de historische en vergelijkende Regtsstudie, en behandelt uit dat oogpunt den toestand der buiten ccht geborene kinderen.

Na een woord tot Inleiding, bevat het eerste of historische gedeelte: 1°. het regt der Oud-Aziatische Volken, 2°. het Grieksche, 3°. het Romeinsche, 4°. het Kanonische, 5°. het Oud-Germaansche, 6°. het Romeinsch-Germaansche, 7°. het Scan-

dinavische regt, en eindelijk 8°. de oude regtsverordeningen der Slavische Volken. De zesde paragraaf is weder in verschillende onderdeelen gesplitst, waarin de onderscheidene middeleeuwsche en nieuwere Volken worden behandeld.

Het tweede gedeelte: de *Partie Comparative*, bevat eene vergelijkende beschouwing der nieuwere wetgevingen van de Europesche en van sommige Amerikaansche Volken. Achtervolgens worden daar behandeld: 1°. de verschillende klassen van onwettige kinderen, 2°. het onderzoek naar het vader- en moederschap en de vrijwillige erkenning van natuurlijke kinderen, 3°. het regt der natuurlijke kinderen op de goederen hunner ouders, 4°. de erfgenamen van zonder nakroost overledene natuurlijke kinderen, 5°. hunne wettiging.

In een derde gedeelte wordt de Economische quaestie behandeld. De ruimte liet hier weinig meer dan een kort overzigt toe. Hoeveel voortreffelijke aanmerkingen men hier ook aantreft, komt het ons echter voor, dat dit gedeelte had kunnen gemist worden, zonder aan de volledigheid van het eigenlijke onderwerp te kort te doen.

Indien wij tegen onze gewoonte ons bij eene enkele korte inhoudsopgave bepalen, is het voornamelijk, omdat een Werk van langdurige studie, als dit, bijna gelijke studie van hetzelfde onderwerp in den beoordeelaar vordert, doch voornamelijk omdat ons doel enkel was de aandacht te vestigen op den rijken inhoud van des Schrijvers voortreffelijken arbeid, welke hier te Lande nog niet algemeen bekend schijnt te zijn.

Zullen wij nog een woord aan onze mede-Regtsgeleerden zeggen? Het zij een woord van opwekking, om het voorbeeld van den Heer KÖNIGSWARTER te volgen, en onze Litteratuur, even als hij, met zoo belangrijke monographiën te verrijken. Daarbij wint de wetenschap meestal meer, dan door lange en flaauwe commentariën, verzamelingen van motieven en dergelijke, welke zeker hun onbetwistbaar nut bezitten, doch de wetenschappelijke studie geene schrede verder brengen.

In het afgeloopene jaar werd door de *Académie des sciences morales et politiques*, te *Parijs*, eene eervolle melding gemaakt van eene door den Heer K. ingezondene historische Verhandeling over het erfregt der vrouwen. De lof, door dat ligchaam aan des. Schrijvers geleerdheid toegebragt, zal hem voorzeker ten spoorslag strekken, om ook ook dien arbeid aan het regtsgeleerde publiek mede te deelen. Ook deze aankondiging spore hem daartoe aan, en terwijl wij het betreuren, dat ons Vaderland de vruchten van zijne bekwaamheid niet meer geniet, wenschen

wij hem van ganscher harte toe, dat in *Frankrijk* zich weldra een werkkring voor hem openen moge, zijner veelzijdige bekwaamheden waardig.

***De Veluwe, cene wandeling van* O.G. Heldring *en* R.H. Graadt Jonckers. - *Arnhem*, G. van Eldik Thieme, 1841. - IV *en* 255 *bl. in* 8°. *Proeve eener Staat, Aardrijks- en Geschiedkundige Beschrijving van het Groothertogdom Luxemburg, door* P.H. Witkamp (*Met afbeeldingen in hout*). *Amsterdam*, J.H. Laarman, 1841. IV *bl.* 95, *in* 8°. *Geschied- en Oudheidkundige wandelingen door het eiland Walcheren, door* Joh. ab Utrecht Dresselhuis, *met platen (de Zuidwatering). Middelburg, bij de Gebroeders* Abrahams, 1842. 196 *bl. in* 8°. *Utrecht et ses beaux environs, coup d' oeil sur les particularités de cette Ville et de la Province. Avec, cartes et figures. - Utrecht*, N. VAN DER MONDE. (*zonder jaartal*) XII *en* 411 *bl. in* 8°. *Beschrijving van Zaandam, door* B. van Geuns, *met platen. Description de la Ville de Zaandam, par* B. van Geuns, *avec planches. - Amsterdam*, J.C. van Kesteren, 431 *bl. in* 8°.**

Wij voegen deze vijf Werkjes bijeen, omdat zij alle behooren tot de plaatsbeschrijvingen van het Koningrijk der *Nederlanden* en het *Hertogdom Luxemburg*. Zij vermeerderen het aanzienlijk getal van gelijksoortige schriften, van welke gif drie lange lijsten kunt vinden in het IV^{de}, V^{de} en VIII^{ste} Deel van den nu ontslapenen *Vriend des Vaderlands*, aldaar bezorgd door den Heer BODEL NYENHUIS. De hier aangekondigde Geschriften zijn echter zeer verschillende van inhoud, waarde en gehalte.

In N°. 1 bewandelen wij de *Veluwe*, een niet onbelangrijke togt. - Maar het gezelschap? - Die hier een' tegenhanger van de *Reis van drie Podagristen door Drenthe*, een Werkje vol verdienste, meende te vinden, zou zichdeerlijk bedrogen zien. De titel moet niet te letterlijk worden opgevat; voor ééne wandeling is de *Veluwe* wat kras; men heeft er hier dan ook verschillende, en van tijd tot tijd komt u een rijtuig te stade. Meermalen trokken wij te velde tegen den overgemoedelijken verhaaltrant en weeken stijl van den Heer HELDRING. Wij vinden dien verháaltrant en stijl hier terug. Maar nog meer: hij, die met HELDRING wandelt, moet grafheuvels en graven bezoeken, en dit is op den duur toch vervelend. Hoe weinigen stellen belang in eene oude scherf, in eene handvol asch, of in een' halfversteenden wortel? En dan die eeuwige, afgesletene waarheden: waarlijk, zij maken de *waarheid* niet bemin-

lijker. Maar gij wandelt niet alleen met D^{é}. HELDING, zijn Collega JONCKERS vergezelt u. Het is zoo; maar hetzij dat de eerste alleen de pen heeft gevoerd, hetzij dat de laatste zijnen stijl naar dien van den eersten heeft gemodelleerd, hetzij dat de stijl der beide Collega's als twee droppels water op elkander gelijkt, het was ons onmogelijk, ergens eenig onderscheid te vinden. Wij moeten echter billijk zijn, en verklaren, dat wij op deze wandeling menige bijzonderheid leerden kennen, die men te vergeefs elders zou zoeken. D^{é}. HELDRING kent *Gelderland*, en heeft den slag, oude volksgebruiken en oude volksverhalen op te sporen; en meermalen doet hij ons, niet zonder welgevallen, stilstaan bij bijzonderheden, die de meer *grandiose* wandelaar (men vergeve ons dit woord) ongemerkt zou hebben voorbijgegaan. Maar voor die bijzonderheden moesten wij dan ook menige bladzijde slikken, die ons geene de minste belangstelling inboezemde.

N°. 2 is eene oude kennis. Het Stukje werd vroeger geplaatst in het IV^{de} Deel van *de Aardbol*, bij denzelfden Boekverkooper uitgegeven. De Schrijver heeft de schets van de lotgevallen der stad *Luxemburg* iets meer afgewerkt, maar het geheel is niets meer dan eene *proeve*, en maakt dan ook op niets hooger aanspraak. Als zoodanig kunnen wij het dengenen, die omtrent het zoo naauw aan ons verbondene Hertogdom *Luxemburg* ten minste iets willen weten, bij mangel aan andere betere schriften, aanbevelen. De afbeeldingen in hout zijn al heel min.

N°. 3. D^{s}. AB UTRECHT DRESSELHUIS gaf vroeger *Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland*. Thans ontvangen wij van zijne hand die door het eiland *Walcheren*. Wij willen hier niet weder opmerken, dat de bijvoegelijke namen *geschiedkundige* en *oudheidkundige* ons voor *wandelingen* zeer oneigenaardig voorkomen; te meermalen bestreden wij het gebruik dier adjectieven voor onbezielde voorwerpen; maar het mogt niet baten. Het gebruik schijnt dit misbruik hoe langer hoe meer te wettigen. Maar die *Wandelingen* zelve? Zij zijn, zoo als wij ze van eenen man als D^{s}. DRESSELHUIS verwachten. Overal hervinden wij den geleerden Historie- en Oudheidkenner, den naauwkeurigen opmerker en den juisten beoordeelaar. Welk een onderscheid tusschen den stijl van deze bladen en dien van N°. 1. Wij bezoeken hier *Sint Joosland, Vlissingen, Rammekens* en eenige kleinere plaatsen, op *Walcheren* gelegen. Overal doet de Schrijver ons bij derzelver Oudheden en Geschiedenis stilstaan; eigenlijke plaatsbeschrijving moet men hier niet zoeken. De benaming van *Wandelingen*, aan het Boeksken gegeven, is dus niet zeer eigenaar-

dig; beter droeg het dien van *Aanteekeningen betrekkelijk de Geschiedenis en Oudheden van het eiland Walcheren*, want eene doorloopende geschiedenis treft men hier niet aan: het zijn slechts *anecdota. - Anecdota*, die ons naar meerdere doen verlangen, zoodat wij den Schrijver aanmoedigen, die ook over andere gedeelten van *Zeeland* te geven.

N°. 4 moet voornamelijk strekken tot een' gids voor vreemdelingen, en als zoodanig heeft het Boeksken verdienste; de beschrijving van de stad *Utrecht* en hare gebouwen en Instellingen is tamelijk uitvoerig en naauwkeurig. Al de overige steden, dorpen en gehuchten der Provincie worden vermeld, hier en daar nog al oppervlakkig. Op blz. 240 wordt van het kasteel *Kroonenburg* gezegd: ‘ce château, - ayant souffert des dégradations par le feu de l'ennemi, en 1296, 1375 en 1672, fut enfin rasé en 1837.’ - Zou men hieruit niet moeten opmaken, dat de slooping van hetzelve in laatstgenoemd jaar een gevolg is geweest van zijn' vervallen' toestand door de belegering der jaren 1296, 1375 en 1672? En niets minder dan dat: het kasteel, in 1837 gesloopt, was verre van bouwvallig, en had nog eeuwen kunnen staan.

Op bl. 260 leest men, dat er te *Muiderberg* een kerkhof is ‘pour les juifs hollandais.’ Alsof een Fransche of Engelsche Jood, die in ons Land kwam te sterven, er geene rustplaats zou mogen vinden! Op bl. 300 wordt gesproken ‘du tombeau de la famille des seigneurs de *Nellesteyn*.’ - Eilieve! waar ligt dat *Nellesteyn*, waarvan Heeren bestaan? - De woorden des seigneurs zijn hier overtollig. Het Fransch is een Hollandsch Franschje! Nu dat kan er nog door, maar dat *de Nederlandsche leeuw*, met wiens orde de Burgemeester en twee der drie Wethouders van de stad *Ultrecht*, aan welke Heeren het Boeksken is opgedragen, zijn vereerd, door *lion Belgique* wordt vertaald, is noch juist, noch gelukkig.

N°. 5 is in beide talen geschreven, en bevat eene zeer uitvoerige Beschrijving en Geschiedenis der stad *Zaandam*. Het is dus zoowel voor den landgenoot als voor den vreemdeling opgesteld. Naar ons oordeel, had men beter gedaan er twee boekskens van te maken, want de vreemdeling heeft weinig aan den Hollandschen tekst, en de Nederlander kan den Franschen ontberen. Nu is de prijs voor beiden noodeloos te hoog. Dat een inwoner van *Zaandam* over CZAAR PETER zou spreken, lijdt geen' twijfel. Meer dan een vierde van dit Werkje is dan ook aan het *huisje en het verblijf* van dien Vorst daar ter plaatse gewijd. Het Werkje strekt, om ons *Zaandam*, hare bewoners

en gebruiken te leeren kennen, en voldoet aan dit oogmerk; door hetzelve is echter het Werk van ADR. LOOSJES, *beschrijving van de Zaanlandsche Dorpen*, niet verdrongen.

Het Fransch is hier zeer zuiver, en overtreft verre dat van *Utrecht et ses beaux environs*. - Druk, papier en uitvoering zijn loffelijk, en de plaatjes, alle steendrukjes, zeer verdienstelijk.

De Vijftig Dagen, of de Grondlegging der Christelijke Kerk. Een Feestgeschenk tusschen Paschen en Pinksteren. - Gedeeltelijk naar het Hoogduitsch bewerkt door een jeugdig Evangeliedienaar. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1843.

Wordt den *Gids* een *Feestgeschentk tusschen Paschen en Pinksteren* toegereikt, hij moet gereed zijn, om het tusschen Paschen en Pinksteren aan zijne Lezers mede te deelen. En hij doet het met genoegen, want het is een lief en goed geschenk. Eerst hoort gij u de berigten van 's Heeren Opstanding en zijne verschijning aan de zijnen verhalen; - in de vier eerste Hoofdstukken: *De blijde boodschap, Vrede zij u, De eerste Christen-Zondag, Hebt Gij mij lief*? blz. 1-71; daarna, hetgeen de Verrezene gesproken heeft ‘van de dingen, die het Koningrijk Gods aangaan’, uit de korte mededeeling der Evangelisten, ontwikkelen; - in het 5de Hoofdst., *Het Godsrijk, of de Kerk van Christus op aarde*, bl. 71-92. Voorts zijt gij getuige van *het Afscheid* des Meesters bij zijne Hemelvaart, bl. 92-106; eindelijk van *de Vervulling der belofte* op den Pinksterdag, blz. 106 tot 128, terwijl een slotwoord: *Amen*, blz. 128-136, u nog eens door eenen terugblik de belangrijkheid der vijftig dagen doet opmerken.

Het geheel is eene ophelderende uitbreiding der Evangelieverhalen, die, waar het de woorden van den Verrezene of de Apostelen geldt, zoo als H.V en VII, inderdaad belangrijk heeten mag. De gebeurtenissen doet zij meer aan licht, dan aan kracht, meer aan omvang, dan aan diepte winnen. Bij deze, schoon eenvoudig, zonder eenigen tooi, onopgesmukt voorgesteld, mist gij den indruk der korte Evangelieverhalen, die juist omdat zij de gebeurtenis zelve alleen laten spreken, hare roerende verhevenheid geheeldoen gevoelen. Maar Schrijver en Vertaler wilden u ook gewis door hun verhaal uw Evangelie niet doen uit de handen leggen.

Zij bedoelden, gelijk de titel het te kennen geeft, u in die vijftig dagen het tijdperk van *de grondlegging der Christelijke Kerk* te doen zien. Deze is de bepaalde en eigenaardige strekking van het Werkje. Het brengt ons hierdoor ongetwijfeld

de meest belangrijke zijde der zaak voor oogen, de voltooijing van der Apostelen opleiding en bevestiging in het werk hunner zending; maar dit ook zoo uitsluitend, dat dien ten gevolge onze aandacht alleen bij de Apostelen blijft bepaald, de verschijningen van den Verrezene slechts van deze ééne zijde in hare beteekenis en waarde worden voorgesteld, en van den schat van aanwijzingen en wenken voor het leven, dien zij bevatten, slechts weinig wordt gebruik gemaakt. Wij zouden zeggen, hierdoor is aan de veelzijdige belangrijkheid der zaak niet ten volle regt gedaan, en heeft het Boekje voor de stichtelijke Lektuur niet gewonnen. Maar wien zou het niet vrijstaan de vijftig dagen alleen uit dit oogpunt voor te stellen? Dit geschiedt meestal met een' juisten, helderen blik, die soms echter wel wat te veel meent te zien. Zoo zal de Heer, door aan THOMAS weder op den *eersten dag* der week verschenen te zijn, de Zondagsviering voor Zijne gemeente uitdrukkelijk hebben goedgekeurd; - 3de Hoofdstuk, en bij het morgenmaal aan het Meer zal de Heer *Zijn* brood met de jongeren gedeeld, en van *hunne* visch gegeten hebben, om hunne wederzijdsche betrekking aan te wijzen. ‘Tegenover den Heer stonden zij, als die ontvangen en genoodigd werden, opgenomen in het huis des Vaders, als de vertegenwoordigers der gansche gemeente, die aan de heilgoederen des Heeren deel zouden erlangen. Maar tevens erkende hij hen als zijne medearbeiders, die zijnen maaltijd bereidden, die als visschers der menschen hen tot den Heer zouden brengen, en de gemeente zouden leiden en opbouwen, onder het eenig hoofd, JEZUS CHRISTUS,’ blz. 60. Dit is ons te Duitsch, en kon bij de omwerking, die het Boekje in de Vertaling schijnt onergaan te hebben, weggevallen zijn. Nog had bij die omwerking het *Amen* meer een krachtig en waar Amen moeten worden; niet slechts een terugblik met een enkel opwekkend woord, maar eene korte en kernachtige, doch rijke aanwijzing van hetgeen er uit die grondlegging der Kerk, inzonderheid voor onzen tijd, te leeren is.

Doch voor een Feestgeschenk hebben wij misschien reeds te veel bedenkingen geuit. Het blijft altijd in onze schatting een lief en goed geschenk, dat wij in veler handen wenschen, daar het veel goeds in veler harten kan verlevendigen. De stijl is boeijend, en heeft den feesttoon. De vertaling - voor zoo verre wij bij de omwerking nog van vertaling kunnen spreken - is zeer goed. Alleen heeft ons de spreekwijs: *onder te gaan in den jammer des levens*, blz. 4, bevreemd.

Boekbeoordeelingen.

Nederlandsch archief voor Kerkelijke Geschiedenis. Door *N.C. Kist* en *H.J. Royards*, Hoogleeraren te Leiden en Utrecht. Eerste Deel. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans. 1841. Tweede Deel. 1842.

De geleerde Uitgevers leggen in de Voorrede, vóór het eerste Deel geplaatst, rekenschap af van den titel, waaronder het *Archief* thans verschijnt. Zij verzekeren verre verwijderd te zijn van den waan, als of juist hun *Archief* de kerkelijk-historische Wetenschap in *Nederland* zoude vertegenwoordigen, of hunne stem eene bij uitsluiting, of bij uitnemendheid Nederlandsche stem zou moeten geacht worden, maar dien titel te hebben gekozen, om te kennen te geven, dat het voornamelijk aan de Kerkgeschiedenis van *Nederland* is toegewijd, en ieder Nederlandsch Geleerde tot medewerking voortdurend wordt uitgenoodigd, terwijl zij verklaren, dat die titel hun zelven tot herinnering en aansporing wezen zal, om zoo veel in hen is, den wetenschappelijken roem van *Nederland* te handhaven.

Nevens den nieuwen titel is een andere gevoegd, die de twee laatst verschenen Boekdeelen als vervolg van het vorige Werk: *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland* (XI Deelen met het Register), doet kennen. Dat Werk bekleedde eene eerste plaats onder diegene, waarop de Theologische Wetenschap van ons Vaderland in de laatste jaren zich verheffen mogt. Wij mogen vooronderstellen, dat ieder Godgeleerde daarmede bekend is, gelijk het door ieder kundig beoefenaar der Kerkgeschiedenis op hoogen prijs geschat wordt. De Uitgevers vooral, die zelve het grootste en gewigtigste deel van den arbeid op zich namen, hebben zich daardoor om de

Wetenschap en den letterkundigen roem onzes Vaderlands zeer ve rdienstelijk gemaakt. Zij toonen door het nieuwe *Nederlandsche Archief*, dat hun ijver niet verflaauwd is. Veel gewigtigs is door hen daarin reeds geleverd; veel, wat belangrijk en voortreffelijk is, mogen wij, wordt hun leven, gelijk wij hopen, gespaard, verder verwachten.

Zonder verdere voorafspraak beginnen wij met onze taak, de aankondiging en beoordeeling der twee Deelen, die van het *Nederlandsch Archief* reeds in het licht zijn verschenen.

Het eerste Deel wordt geopend door twee Verhandelingen, de Kerkhervorming der zestiende eeuw betreffende. Beide stellen zij die in verband met hetgeen haar voorbereidde, en wijzen de beginselen aan, waaruit zij is ontsproten. Genoeg evenwel is er, dat haar van elkander onderscheidt, en de Kerkhervorming is eene gebeurtenis van zoo groot gewigt, dat niemand het vreemd zal vinden, dat het grootste gedeelte van dit eerste Deel aan de beschouwing daarvan gewijd is. De eerste Verhandeling, van den Hoogleeraar ROYAARDS, heeft tot opschrift: *Begrip en omvang van de Kerkhervorming der zestiende Eeuw, in vergelijking met de Hervorming in de Middeleeuwen volgens de Geschiedenis*. Nader wordt er bijgevoegd, dat zij is eene bijdrage, mede ter beantwoording der vragen: *Wie waren eigenlijk Kirkhervormers? Welk is het grondbeginsel der Kerkhervorming*? Eindelijk zegt de titel nog, dat wij hier een vervolg vinden op eene vroegere Verhandeling van den Schrijver: *Het Christendom in de Middeleeuwen* (*Archief*, D. II). In welk een verband beide staan, duidt de Schr. aan in het begin dezer latere Verhandeling. Een eigenlijk Vervolg vinden wij hier echter niet, en deze Verhandeling maakt een op zich zelf staand geheel uit.

Na gesproken te hebben over het verschil van meeningen omtrent de beantwoording der vraag: Wie waarlijk Hervormers mogen genoemd worden? zegt de Hoogl., dat hij eenige gedachten wil in het midden brengen, die zouden kunnen strekken, om het begrip van Hervorming en Hervormers nader te bepalen, en wel alleen door de Geschiedenis te raadplegen. - ‘Immers,’ laat daarop de Schrijver volgen, ‘wanneer zij ons aanwijst, *hoe* de *geest* van Hervorming allengs is ontstaan in de Christelijke Kerke, verder is ontwikkeld en uitgebreid, en eindelijk tot rijpheid is gekomen in de zestiende eeuw, en de eigenlijke Kerkhervorming heeft voortgebragt, zullen wij daaraan (verbeelde ik mij) gereeder gewaar worden, wat die Ge-

schiedenis ons leert omtrent het denkbeeld aan Kerkhervorming en Kerkhervormers te hechten; omtrent haren aard en omvang; wie dan waarlijk, naar dit historisch bewijs, dien eernaam verdienen, en welk het eigenlijk *grondbeginsel* der Kerkhervorming moet genoemd worden.' Met deze woorden is in het kort de inhoud en de gang der Verhandeling aangewezen. Deze wordt gesplitst in twee deelen, van welke het eerste behelst *de ontwikkeling en den gang der Hervorming*. In de Inleiding wordt gezegd, dat door Kerkhervorming niet verstaan wordt eene vorming naar nieuwe begrippen, maar vorming naar vroegeren toestand, wat de Hoogl. echter meteen in zooverre verbetert, dat hij laat volgen, dat zij evenwel niet was terugbrenging tot den *Apostolischen toestand*, maar 'terugbrenging van Christendom en Christelijke leer en Kerk naar het oorspronkelijk Apostolisch, Evangelisch *beginsel*.' Vervolgens wordt aangemerkt, dat die Hervorming niet alleen tot de zestiende eeuw behoort, maar de vrucht der vorige eeuwen was, waarin zij een' aanvang had genomen. Drieërlei rigting dier Hervorming in de middeleeuwen wordt nu aangewezen. De eerste derzelve noemt de Hoogl. *zedelijke* Hervorming. Als repraesentant van dien zedelijken Hervormingsgeest wordt Paus GREGORIUS VII voorgesteld. Hij zocht echter, merkt de Hoogl. aan, niet onmiddellijk het leven der Christenen te verbeteren, maar de Geestelijkheid te reinigen van de vlekken, die haar aankleefden. Als middelen daartoe beschouwde hij het tegengaan der Simonie en de afschaffing van de investituur der geestelijken door wereldlijken. Gelijk zij van den Staat onafhankelijk moesten zijn, zoo ook van de maatschappij. Deswege moest het Coelibaat, dat sinds lang als kenteeken van bijzondere heiligheid beschouwd was, voor alle geestelijken verbindend gemaakt worden. Hij trachtte de Volken en Staten aan de Kerk, dat is, aan de Geestelijkheid, met den Paus aan het hoofd, te onderwerpen. Hij was daarbij niet vrij van heerschzucht, maar werd tevens door edeler beginselen geleid; hij zocht wezenlijke verbetering te weeg te brengen.

De Hervorming der Kerk en der *Hierarchie* was de tweede rigting van den Hervormingsgeest (bl. 21-31). De Hoogl. spreekt echter niet van de Hervorming der Kerk *en* der Hierarchie, maar der Kerk, in zooverre men daaronder niet de Christenen in het gemeen, maar de Geestelijken, inzonderheid den Paus en het pauselijk Hof, verstaat. Er wordt onderscheid gemaakt tusschen hen, die slechts oppositie tegen de Hierarchie

vormden, gelijk vele Vorsten deden, die uit staatkundige beweegredenen zich tegen den Paus verzetteden, en hen, die uit een Christelijk beginsel het bovenmatig gezag der Pausen zochten in te korten, en de misbruiken, die ingeslopen waren, te verwijderen. De slotsom van het onderzoek is, dat er wel veel was, dat de verbetering der Kerk in het hoofd en de leden deed wenschen, en de groote Conciliën der 15de eeuw de noodzakelijkheid daarvan openlijk deed verklaren, maar dat dit alles zonder veel gevolg bleef.

De derde rigting van den Hervormingsgeest wordt gezien in de Hervorming der *leer* (bl. 31-44). De Hoogl. onderscheidt hier weder tusschen hen, die slechts eene dogmatische oppositie vormden, en de voorloopers der Hervorming. Tot de eersten rekent hij al diegenen, welke men gewoon is onder den algemeenen naam van *Manicheën* te begrijpen; PETRUS DE BRUIZ, zijnen leerling HENRICUS en de *Fanatieken*. Sommige van deze vormen den overgang tot de Hervormers. Eigenlijke voorloopers der Hervorming waren zij, die begrepen, dat de bestaande leer 'moest worden gezuiverd van al die onreine beginselen, en al die bijvoegselen van menschelijken oorsprong, welke de goddelijke leeringen sedert eeuwen aankleefden, en dat men moest terugkeeren tot die eenvoudig verhevene leer, welke door JEZUS en de Apostelen was voorgedragen. Daarom openden zij den Bijbel als de eenige bron der waarheid, en putteden uit denzelven de reine leer, in tegenoverstelling aan de duistere *dogmata* der Kerk, der Scholastieken en der Conciliën.' Dit deden de *Waldenzen*, welke in den Bijbel zochten, niet wat leer der Kerk was, maar wat als goddelijke waarheid in denzelven was geopenbaard. Allengs werden de oogen meer geopend. WIKLIFF trad op in *Engeland*, daarna HUSS in *Boheme*. Zijn invloed deed zich ook na zijnen dood gevoelen. 'Er smeulde onder de asch een vuur, dat allengs in volle vlam uitsloeg, en dreigde de geheele Kerk aan te steken, toen LUTHER en ZWINGLI optraden.' - Het eerste deel wordt besloten door eenen *terugblik op den gang der Hervorming in hare verschillende rigtingen*, waarin het te voren gezegde kort wordt zamengetrokken (bl. 44-50).

In het tweede deel telt de Hoogl. de gevolgen op, uit dit historisch onderzoek afgeleid. Het eerste gevolg 'heeft *betrekking tot het verschil der Hervorming vóór en in de zestiende eeuw*' (bl. 51-53). Dit verschil wordt aan het einde van bl. 53 opgegeven, namelijk, dat wij 'dáár voorbereiding, hier

in werking brenging' vinden. Het tweede betreft de vraag: *Wie waren eigenlijk Kerkhervormers? Ook* ERASMUS? (bl. 54-64). Het antwoord hierop is: Alleen LUTHER, ZWINGLI, enz., die de Kerk daadwerkelijk hervormden. De *Waldenzen* derhalve, WIKLIFF, HUSS, WESSEL, niet. Wat ERASMUS betreft, hij was Hervormer der zeden en der leer, maar niet der Hierarchie. Ten onregte houden sommigen hem voor een enkel verstandelijk (rationeel) Hervormer. Maar hoe groot zijne verdiensten omtrent de Kerkhervorming mogen zijn, hij was te bevreesd voor hevige schokken, dan dat hij aan de behoeften der eeuw in alle opzigten kon voldoen. Kerkhervormer in den vollen zin des woords was hij niet.

In de derde plaats wordt de vraag beantwoord: Welk het *grondbeginsel* der Kerkhervorming is in al hare rigtingen? bl. 65-86). De Hoogl. toont aan: 1°. dat men onderscheid moet maken tusschen het grondbeginsel der Hervorming en van het Protestantisme. Beide zijn niet synonym; de Hervorming is de moeder van het Protestantisme, dat wil zeggen, van het vrije onderzoek, onafhankelijk van menschelijk gezag. Hij wijst 2°. aan, dat men verkeerd te werk gaat, wanneer men het grondbeginsel der Hervorming van LUTHER aan al de overige Hervormers toekent; insgelijks 3°., wanneer men *beginsel* met hoofdleer verwart. Daarna wordt, 4°., herinnerd, dat men onderscheid moet maken tusschen het grondbeginsel en de ondergeschikte beginselen, en dat, 5°., het hoogste grondbeginsel wel bij al de Kerkhervormers moet worden aangetroffen, maar daaruit niet volgt, dat het zich dadelijk bij alle heeft vertoond. - Door deze aanmerkingen wordt duidelijk en overtuigend in het licht gesteld, dat noch de leer van de regtvaardigheid des geloofs, noch die van vrijheid van onderzoek, als het *grond*beginsel der geheele Hervorming kan aangemerkt worden. Het lag daarentegen, zegt de Hoogl., *in de behoefte aan wedergeboorte der Christelijke Kerk naar den Bijbel*. Wij zouden liever dit beginsel alzoo uitdrukken: De zucht, om het ware Christendom naar den Bijbel te herstellen. Dit beginsel is gewis niet moeijelijk op te sporen; het ligt voor de hand. Ieder Protestant zal toestemmen, dat al de Hervormers daardoor bezield werden, en ook gematigd denkende Roomsch-Katholijken zullen oordeelen, dat, ofschoon dan de Hervormers dwaalden, en aan het gezag der Kerk zich hadden behooren te onderwerpen, zij toch waarlijk van meening waren, dat de Kerk verbetering noodig had, en zij het gebrekkige zochten te her-

stellen, door de leer en de inrigtingen der Kerk naar den Bijbel, dat wil dan zeggen naar hunne opvatting daarvan, te veranderen. Maar het was echter niet overbodig, om dit beginsel in het licht te plaatsen. Al te veel toch heeft men ondergeschikte beginselen - in lateren tijd vooral de leer, die bij LUTHER hoofdzaak was en bleef, en waaraan hij alles toetste - als het opperste beginsel der gansche Hervorming voorgesteld, en is daardoor der geschiedenis ontrouw geworden. Deze en de eenvoudige waarheid vinden wij hier in hare regten hersteld.

Van dit grondbeginsel onderscheidt de Schr. het formele beginsel, dat aan al de Hervormers gemeen was, namelijk dat ‘van den Bijbel als eenige kenbron der waarheid en der openbaring.’ Zij, die het inwendige licht des H.G., dat hun in gezigten, droomen, enz. bestraalde, mede voor eene kenbron der waarheid hielden, zoo als fanatieke Wederdoopers, weken van dit beginsel af, en kunnen dus tot de Hervormers niet gerekend worden. Maar terwijl de Hervormers in het beginsel overeenkwamen, zag de eene in den Bijbel niet hetzelfde geleerd, ging van een ander oogpunt, of van andere behoeften des verstands of gemoeds uit, dan de andere, en daardoor weken zij in materiële beginselen van elkander af.

Eindelijk wordt (bl. 86-88), als vierde gevolg uit het historisch onderzoek, de hooge waarde en het voortdurend bestaan der Hervorming afgeleid, waarbij de Hoogl. op het doel der Kerkhervorming opmerkzaam maakt, hetwelk één is met dat des Christendoms, namelijk de zedelijke wedergeboorte des menschen. Met enkele wenken voor onzen tijd wordt deze Verhandeling besloten.

Wij hebben uit de lezing dezer Verhandeling genoegen en nut ingeoogst, en wij twijfelen niet, of zij zal den Lezers van het *Archief* algemeen welkom zijn geweest; terwijl wij vertrouwen, dat het ware grondbeginsel der Hervorming hier niet te vergeefs zal zijn in het licht gesteld, en het hier bewezene nuttigen invloed zal hebben op hen, die zich vervolgens met het onderzoek der zaak zullen inlaten.

Niet met alles evenwel konden wij ons evenzeer vereenigen. De Hoogl. zegt, bl. 6, te willen trachten het begrip van Hervorming en Hervormers te bepalen, alleen door de Geschiedenis te raadplegen. Hij wijst ook uit de Geschiedenis aan, dat in de middeleeuwen velen de verbetering der zeden, anderen ook die der Hierarchie, sommigen mede die der leer beoogden.

Maar wordt daarom nu door de Geschiedenis bewezen, dat de Hervorming een drieërlei beginsel in zich sloot? Was het niet mogelijk, dat de Kerk nog in andere opzigten verbetering noodig had, zonder dat dit vóór de Kerkhervorming der zestiende eeuw opgemerkt was? Vraagt men naar het begrip van Kerkhervorming in het algemeen, dan moet dat uit de bepaling van het begrip van *Kerk* en van *Hervorming* worden opgemaakt; en wanneer men nu door Hervorming terugbrenging tot het oorspronkelijke beginsel verstaat, zoo volgt daaruit, dat Kerkhervorming is het verwijderen van hetgeen met den geest des Stichters strijdt, hetzij het in de leer, het leven, of de Kerk als maatschappij zich vertoont, en in het bezielen van het een en ander met dien meer of min vervlogenen geest. Men moet dus eerst overeenkomen omtrent hetgeen de Kerk overeenkomstig den geest des Stichters behoort te zijn, alvorens men zich kan vereenigen in het oordeel over de aanspraak, welke de eene of andere verbetering op den naam van Hervorming maken kan. Vraagt men nu bepaaldelijk naar het begrip der Kerkhervorming *der zestiende eeuw*, dan kan het nuttig zijn vroegere pogingen van soortgelijken aard daarmede te vergelijken, en waar is het, wat de Hoogl. KIST (bl. 207) zegt, dat het opmerkzaam gadeslaan van de zoogenaamde Voorbereiding der Kerkhervorming ook voor ons de beste voorbereiding is, om deze Kerkhervorming zelve ons in het groot te doen overzien, en om hare grondbeginselen en hare bedoelingen ons uit het regte oogpunt te leeren kennen en beoordeelen. Maar het spreekt toch van zelf, dat men, tot bepaling van het begrip van eene in eenen bepaalden tijd (hier de zestiende eeuw) voorgevallene Hervorming, eigenlijk alleen kan komen door het onderzoek van hetgeen *zij, die deze te weeg bragten*, beoogden en uitgewerkt en voorbereid hebben. En naar de denkbeelden, die de eene in onderscheiding van anderen heeft, nopens hetgeen de Kerk naar den geest van CHRISTUS zijn moet, zal het oordeel over die Hervorming verschillend zijn. Sommigen zullen die voor eene volledige herstelling, anderen, met Prof. KIST en Prof. R. zelven, voor eene aanvankelijke verbetering, die verdere voltooijing behoeft, anderen voor eene grove verbastering houden.

Prof. R. onderscheidt hen, die in de middeleeuwen slechts eene staatkundige of dogmatische oppositie vormden, van de eigenlijke Hervormers of de voorloopers der Kerkhervorming van de zestiende eeuw. Als kenmerk der laatsten noemt hij de

zucht, om het oorspronkelijk Apostolische Christendom en de Evangelische en Apostolische leer te herstellen. De bron, waaruit zij putteden, was de geopende Bijbel. Maar het komt ons voor, dat hiermede dan niet wel overeenstemt, dat GREGORIUS VII als repraesentant van de eerste rigting der Hervorming, die der zeden, en de algemeene Conciliën der 15de eeuw als repraesentanten der tweede rigting, die der Hierarchie, voorgesteld worden. GREG. VII zocht, hetgeen der Kerk schaadde, te verwijderen. Hij trachtte den Staat van de Kerk (d.i. van den Paus), in plaats van de Kerk van den Staat, afhankelijk te doen zijn. Wij ook schrijven zijne werkzaamheid geenszins alleen aan heerschzucht toe: hij zocht verbetering. Maar was het ook zijn zoeken, om de Kerk tot het oorspronkelijk Apostolische beginsel terug te brengen? Hij zocht den geest, die de strengere partij in de Kerk toenmaals bezielde, te doen heerschen. Maakte hij en de met hem gelijkgezinden daarbij gebruik van bijbelplaatsen (die niet weinig verdraaijende), dit deden allen, ook die sekten, van welke R. zegt, dat zij alleen oppositie vormden. GREGORIUS zocht naar zijne denkbeelden de Kerk te verbeteren, maar niet haar tot het oorspronkelijke terug te brengen.

Dit bedoelden de Conciliën der 15de eeuw evenmin. Zij trachtten de schromelijke verkeerdheden, die in het bestuur der Kerk waren ingeslopen, en de verregaande aanmatigingen der Pausen te keer te gaan, en hen aan de magt der algemeene Kerkvergaderingen te onderwerpen, maar de Hierarchie terug te brengen tot hetgeen zij oorspronkelijk geweest was, beproefden zij niet. Het Concilie van Constantz achtte zich geroepen tot eene Hervorming in het geloof en de zeden, in het hoofd en in de leden (Sess. III, bij GIESELER, II, 4, S. 28), maar stelde intusschen, Sess. XIII (GIES., S. 330), dat hoewel CHRISTUS het H. Avondmaal na den maaltijd had ingesteld, en aan zijne Apostelen rondgedeeld, en de geloovigen in de eerste Kerk dit Sakrament onder beide teekenen hadden ontvangen, desniettemin de gewoonte der Kerk, die iets anders had bepaald, prijzenswaardig en redelijk was. Dit toont wel niet aan, dat men gezind was, om tot het oorspronkelijke terug te keeren. De Hervorming, welke men zocht, stelde zich dat niet ten doel.

Onjuist vinden wij, wat, bl. 54, gelezen wordt: ‘Indien de Hervorming der Kerk in zich een drieledig bestanddeel bevatte - dan kunnen zij alleen op dien naam (van Hervormers, in tegenstelling met de voorloopers der Hervorming)

aanspraak maken, die hetzelve niet alleen in deszelfs geheel omvatteden, maar die tevens de Kerk daardoor daadwerkelijk hervormden.' De laatste gevolgtrekking gaat niet door. Hoe vele of hoe weinige beginselen de Hervorming moge bevatten, het komt er slechts op aan, of men ook dengenen, die pogingen ter verbetering, ook al zijn ze vruchteloos, te werk stelt, Hervormer wil noemen, of alleen hem, die werkelijk hervormt. Indien het laatste, dan volgt, hetgeen gezocht wordt, uit het begrip der zaak zelf. Ten onregte wordt ook op de volgende bladz. een *historisch* resultaat genoemd, dat alleen uit dat begrip ontleend is.

Wij kunnen insgelijks niet instemmen in hetgeen de Hoogl. zegt, bl. 77, dat LUTHER door het beginsel van het *eenig* gezag der Schrift tot zijn materiëel beginsel gekomen is. Hij kwam daartoe door de Schrift. Maar toen hij den strijd over de aflaten begon, werd hij door dat materiële beginsel reeds bezield. Toen evenwel week hij van de aangenomene leer omtrent het gezag van Pausen en der Kerk in geloofszaken nog niet af; eerst langzamerhand, en niet dan na veel inwendigen strijd, kwam hij er toe, om zich daaraan te onttrekken, en tot zoo lang was het onmogelijk, dat hij '*den Bijbel als eenige kenbron der waarheid van het Christendom*' beschouwde in den zin, dien hij zelf naderhand aan dat formeel beginsel hechtte. De Schr. zegt zelf, bl. 82: 'Eigen gemoedsbezwaar en ontevredenheid met de Kerkleer deed LUTHER behoefte gevoelen aan eene andere hoofdleer, waarin zich alles scheen te vereenigen.' Zijn gemoed maakte hem tot Hervormer, niet het nog niet aangenomen *eenig* gezag des Bijbels. Oppositie, tegen leeringen in de Kerk veelal heerschende, was nog geene oppositie tegen het gezag der Kerk en van hare beslissingen. Want die leeringen waren door haar nog niet voor de alleen ware verklaard.

Prof. R. noemt, bl. 82 volg., het denkbeeld van eene *geestelijke Godsdienst* het materiële beginsel der Hervormden. Het had evenwel niet denzelfden rang, als bij de Lutherschen hun materiëel beginsel. Gewis zochten beide partijen naar eene geestelijke godsvereering. Dat de Hervormden verscheidene gebruiken en instellingen afschaften, die de Lutherschen behielden, is met Prof. KIST (bl. 200 volg. en 229) daaruit af te leiden, dat *zij* vooral gewigt hechtten aan het formele beginsel, en al, wat met den Bijbel niet uitdrukkelijk overeenstemde, verwierpen.

Door eene schrijffout is, bl. 57, het getal der beroemde stellingen van LUTHER met twee vermeerderd.

De volgende Verhandeling is eene vrije overbrenging der *Oratio, de inchoata, necdum perfecta sacrorum emendatione*, met welke de Hoogleeraar KIST in het jaar 1837 het Rectoraat der Leidsche Hoogeschool nederlegde. Zij heeft hier den titel ontvangen: *de beginselen en de nog onvoltooide toestand der Hervorming uit hare benamingen afgeleid*, hetgeen den inhound en den gang derzelve meer volledig doet kennen.

De Hoogl. KIST, die zelf den arbeid dier overbrenging op zich nam, meende zich niet slaafsch aan den Latijnschen tekst te moeten houden, maar in het belang van de duidelijkheid der voorstelling, of tot nadere ontwikkeling van het slechts even aangestipte, vrijheden te moeten nemen, die, gelijk hij zegt, in eene eigenlijke vertaling ongeoorloofd zouden zijn. Het gevolg der genomene vrijheid is dan ook geweest, dat de duidelijkheid en volledigheid bevorderd is, en de Verhandeling even vloeijend is als een oorspronkelijk opstel. Reeds voorlang is deze voortreffelijke *Oratio* in het openbaar beoordeeld en naar verdienste zeer geroemd. Velen, die haar toen hoorden of lazen, zullen met haar, thans in een Hollandsch gewaad gestoken, de kennis hernieuwd, en dit, gelijk wij, met uitstekend genoegen gedaan hebben. Stemmen zij in met hetgeen K., bl. 110 (verg. bl. 239), zegt, dat de namen der Kerkhervorming (de Reformatie, de Evangelische Kerk, het Protestantismus) ‘met de Kerkhervorming zelve geboren en door den aard der zaak te voorschijn geroepen, geenszins hetzij na rijp beraad of meer toevallig van elders aan die groote gebeurtenis werden toegevoegd; maar dat veeleer de Kerkhervorming zelve, als in de volle bewustheid van haren eigenlijken aard en van hare bedoelingen, zich deze namen den een' na den ander' gegeven heeft,’ dan zullen zij met ons van oordeel zijn, dat het een gelukkig denkbeeld was, om die benamingen, bij de ontwikkeling van de beginselen der Kerkhervorming, tot leidraad te nemen.

Eene nadere opgave van den inhoud, of eene recensie dezer Verhandeling, zal men hier niet verwachten. Eene vergelijking van de vrije vertolking met het oorspronkelijke zou weinig nut opleveren. In welke betrekking beide tot elkander staan, hebben wij met de woorden des Schr. reeds gezegd. - *Zedelijke vernieuwing der Kerk en hare leden*, bl. 114, zal eene drukfout zijn voor *in*. Zie *Orat.*, p. 9.

Bij de Redevoering zijn tien Aanteekeningen gevoegd (bl. 152-264). De eerste (bl. 153-157, de vertaling was bl. 99-107 voorgekomen) behelst een Stuk, dat oorspronkelijk tot de Oratie behoorde, maar bij het uitspreken ter bekorting was weggelaten. Het bevat voorafgaande aanmerkingen, om bedenkingen, die bij de opgave van het onderwerp konden oprijzen, weg te nemen. In de vijf volgende Aanteekeningen wordt het daarin gezegde breeder ontwikkeld en nader gestaafd. Met groote belangstelling hebben wij die gelezen, want hetgeen de Hoogl. hier voordraagt, zijn geene afgesletene stellingen: wij vonden hier onderscheidene nieuwe opmerkingen, die van zijn vernuft en zijne scherpzinnigheid en van zijne diepe kennis der Geschiedenis getuigenis afleggen.

Maar hoe hoog met zijnen arbeid ingenomen, kunnen wij niet ontveinzen, niet van alles, wat wij hier voorgedragen vonden, overtuigd te zijn, en enkele aanmerkingen zullen wij ons daarom, bij het opgeven van den hoofdinhoud dezer Aanteekeningen, veroorloven.

De tweede Aant. (bl. 157-159) heeft tot opschrift: *de Kerkhervorming in betrekking tot de Roomsche Kerk*. De Hoogl. beantwoordt de vraag: Of het de oorspronkelijke bedoeling, en alzoo eene hoofdstrekking van de Kerkhervorming der zestiende eeuw, geweest zij, om den val der Roomsche Kerk te weeg te brengen? - ontkennende, en brengt tot bevestiging van zijn oordeel verschillende bewijzen bij. Inderdaad wordt bewezen, dat de Hervorming niet is ontstaan uit een opgemaakt besluit, om de Roomsche Kerk te vernietigen, maar uit individuëel gevoelde behoefte naar beter licht en troost. Maar schoon LUTHER van alle geweld afkeerig was, en de magt van *Rome* door geene wereldsche magt wilde doen vallen, hij noemt den Paus den Antichrist, den Apostel des Duivels, erger dan de Turken, die althans toelaten, dat in CHRISTUS geloove wie wille, wat hij zoekt te verhinderen, terwijl het de eigenschap der pauselijke heerschappij is te liegen en te vermoorden, en de zielen en de ligchamen tot in eeuwigheid te verderven (Art. Smalc., P. II, A. 5). Hoe kon het anders, of hij en anderen, die daaromtrent met hem eenstemmig dachten - en hoevelen waren dat niet? - moesten de vernietiging dier Kerk wenschen, zoo zij ook niet hopen konden, dat het Evangelie, door hen weder aan het licht gebragt, alverder en verder zich uitbreidende, die omkeering *overal* zou bewerken? Wij stemmen toe, dat zij het geheele gebouw der Hierarchie niet omverwerpen, maar het voor

een deel behouden wilden, als de Bisschoppen Evangelische beginselen aannamen. Dit was een hervormen van de Kerk *in* de Kerk. Maar daarmede moest het kenmerkende der Roomsche Kerk zelf verloren gaan, en die als zoodanig verdwijnen. Daarbij, er moet onderscheid gemaakt worden tusschen de Lutherschen en Gereformeerden. De laatsten den Paus niet minder voor den Antichrist houdende, hadden het oogmerk niet, om de Kerk *in* de Kerk te hervormen, maar scheurden zich daarvan af, en rigtten Kerken op, waarin men God vrij van de afgoderij der Roomsche Kerk dienen zou. Zij waren niet zoo afkeerig van meer geweldige middelen als LUTHER, en hoewel zij over het algemeen zich tot verdediging bepaalden, ook zij moesten den val van *Rome's* Kerk wenschen, ofschoon ook zij inzagen, dat aan het Roomsche hof middelen genoeg overschoten, om dien te voorkomen.

Hierna (in de 3de Aant., bl. 160-164) spreekt de Hoogl. over *den Germaanschen oorsprong der Kerkhervorming*. Hij deed, bl. 102 volg., opmerken, dat de Kerkhervorming aan den hoogeren aanleg, althans aan het meer ontwikkelde godsdienstige en zedelijke gevoel der echt Germaansche volken, en eerst en meest hare geboorte is verschuldigd, en dezelve onder die volken dus ook meer voortgangen gemaakt heeft dan elders. Gewis, de Herv. is uit echten en levendigen, godsdienstigen en zedelijken zin ontsproten, en kon zich daar slechts in aanmerkelijke mate uitbreiden en stand houden, waar die zin aanwezig was. Vandaar kon zij in de Zuidelijke Landen, waar de godsdienstigheid over het algemeen veel oppervlakkiger was, niet heerschend worden. Maar nu doet zich, gelijk K., bl. 161, zegt, het opmerkelijke verschijnsel voor, dat de beginselen en bedoelingen, waarvan de Herv. is uitgegaan, zich veel vroeger in het Latijnsch dan in het Germaansch *Europa* vertoond hebben. Hij lost dat op door de aanmerking, dat onder de Latijnsche volken zich Germaansche volksstammen gevestigd hadden, die, door hun verkeer met meer beschaafde volken, vroeger dan andere Germanen in staat gesteld werden, om hunnen oorspronkelijken geest op het gebied van Kerk en Christendom te ontwikkelen en te vertoonen. Maar hiertoe behoeft men de toevlugt niet te nemen, om den Germaanschen oorsprong van de Kerkhervorming *der zestiende eeuw* te handhaven. En wat de vroegere tijden betreft, de tegenstand, dien de Roomsche Kerk in Latijnsch *Europa* ondervond, was meest niet uit godsdienstigen zin, maar uit de gevorderde beschaving, die het bijgeloof en den dwang verachtte, ontsproten. En voor zooverre dit an-

ders was, gelijk bij de Waldenzen, waaruit blijkt hunne betrekking tot Germanen? En deze laatsten mogen meer inniggodsdienstig zijn geweest, dan de zoogenoemde Latijnsche volken over het algemeen, dat wil toch niet zeggen, dat niet vele uitzonderingen konden plaats hebben, en deze uit zich zelve dat niet konden ontwikkelen, wat wij bij de Waldenzen opmerken!

De vierde Aant. (bl. 165-172) doet zien, hoe de Kerkherv., die schijnen kon het doodvonnis der Roomsche Kerk te zullen teekenen, meer dan iets anders heeft medegewerkt, om haar in stand te houden.

De Hoogl. verdiept zich niet in het onderzoek, wat gebeurd zou zijn, als de Herv. geene plaats had gegrepen. Maar hij toont aan, hoe zij is dienstbaar geweest, om aan de Roomsche Kerk, wat haar ontbrak, te verleenen. Hij haalt de merkwaardige plaats van BELLARMINUS (Opp., T. VI, col. 296, Colon., 1617) aan: '*Annis aliquot, antequam Lutherana et Calvinistica haeresis oriretur, nulla ferme erat, ut ii testantur, qui etiam tunc vivebant, nulla (inquam) prope erat in judiciis Ecclesiasticis severitas, nulla in moribus disciplina, nulla in Sacris literis eruditio, nulla in rebus divinis reverentia, nulla propemodum jam erat Religio*.' Hij wijst aan, hoe door de Hervorming het wankelende geloof der R. Kerk vastheid, het leerbegrip eenheid, volledigheid en onveranderlijkheid verkregen heeft; hoe, naar aanleiding derzelve, het godsdienstig onderwijs is verbeterd, de beoefening der godsdienstige Wetenschap is toegenomen, en de zedelijke toestand zoodanige verbetering heeft ondergaan, dat de Reformatie ook voor de R. Kerk eene Reformatie geweest is. Eindelijk wijst hij aan, hoe de afscheiding van het Germaansch *Europa* (althans van verre het grootste gedeelte) van de gemeenschap der R. Kerk haar binnen hare eigene natuurlijke grenzen terugbragt, waar zij haar gebied beter handhaven kon, terwijl zij, in tegenstelling met de Hervorming, de Sociëteit der Jezuïten in het aanzijn riep, van welke zij zich met zulk een gelukkig gevolg bediend heeft, en die tot hare bevestiging zoo veel heeft toegebragt. - Zeer belangrijke opmerkingen vinden wij hier, en de onbevooroordeelde zal van hare waarheid zich gereedelijk overtuigen.

De vijfde Aant. (bl. 173-177) heeft ten opschrift: *het voortdurend bestaan der Roomsche Kerk. Bijbel en Overlevering*. De Hoogl. rigt hier het oog op de waarde, die het bestaan der R. Kerk voor de Protestantsche heeft, reeds daardoor, dat zij wrij-

ving veroorzaakt en tot waakzaamheid aanspoort, maar ook doordien zij eene leerschool voor de Evangelische wezen kan. Wij stemmen dit gaarne toe, niet echter hetgeen vervolgens gezegd wordt: ‘Moeten wij erkennen, dat in haren schoot hoofdzakelijk althans dezelfde christelijke waarheid, ofschoon dan ook gebrekkig en bezoedeld, bewaard gebleven is, welke de Protestantsche Kerk uit de Heilige Schrift heeft afgeleid, dan ligt in deze overeenstemming, naar het mij voorkomt, een niet te verwerpen bewijs voor de kracht des Evangelies en der waarheid des Christendoms, en dan moeten wij aan het bestaan der Roomsche Kerk zelfs eene Apologetische waarde toekennen.’ Vooreerst toch, leerstukken kunnen op zeer natuurlijke wijs aan volgende geslachten ook mondeling worden overgebragt, hoezeer dan *gebrekkig en bezoedeld*. Dat zij zijn overgebragt, bewijst niet, dat zij oorspronkelijk zuivere waarheid behelsden. Vervolgens, de Hoogl. stelt, bl. 168, de Kerkherv. als de aanleidende oorzaak voor, dat het Roomsche leerbegrip, hetwelk bijna nog niet aanwezig, althans ongevormd was, op de Trentsche Vergadering werd verbeterd, aangevuld en vastgesteld. De vergelijking van het tegenwoordige leerbegrip der R. Kerk met hetgeen de vroegere of latere Protestanten als bijbelleer erkennen, kan dus zulk bewijs niet opleveren. De vergelijking zou moeten plaats hebben met die leeringen, welke vóór de Hervorming aangenomen werden, en voor een deel bij de Protestanten tegenspraak ondervonden. Evenwel de overeenkomst was, niettegenstaande het verschil, niet gering. Maar laat zich iets anders bijna als mogelijk denken? Die Kerkleer toch was het hoofdzakelijke van de leer der Scholastieken. Deze steunden weder op hunne voorgangers, vooral op de beroemde Kerkvaders der vierde eeuw. En welk gezag deze aan de Schrift toekenden, en welk gebruik zij daarvan maakten, is bekend. De leer, in de gemeenten mondeling verkondigd, naderhand ook gekend uit de Schriften des N.T., mondeling en schriftelijk ontwikkeld, vermeerderd en ook verbasterd door de Leeraars der Kerk, was de bron, waaruit de latere Kerkleer voortgevloeid is, geenszins eene alleen mondelinge *praedicatio Apostolica*, onafhankelijk van den Bijbel. Dit wordt ook zelfs, zooveel wij weten, door de Roomschgezinden niet beweerd, en ligt niet in de stelling, dat het eigenlijk niet de Schrift, maar de Kerk is, waardoor het Christendom wordt overgeplant, en de mensch deszelfs zegeningen deelachtig wordt. Want de Kerk is tot vervulling van hare taak in staat gesteld

mede door de Schrift, naar haar oordeel niet minder dan de latere bepalingen dienende, om de waarheid te bewaren. En zij het ook, dat in lateren tijd het gezag der Kerk boven dat des Bijbels is verheven, dat ging niet zoo ver, dat men aan denzelven iederen zin kon opdringen, dien men wilde. De aangehaalde plaats uit den Brief van den Kardinaal CUSA bewijst dit ook niet. Men was in de dogmatische uitlegging van de *Vaders* afhankelijk; slechts in het rituële mogt men van hen en van de letter des Bijbels afwijken. Men heeft zich ook van den geest verwijderd. Men heeft ook dogmatische afwujkingen van den Bijbel zich veroorloofd. Maar dat onbijbelsche was het juist, dat de Hervormers aantastten. De Bijbel, door de werking, die hij onmiddellijk, en door de gezaghebbende Leeraars, die uit denzelven geput hadden, middelijk uitoefende, belettede het heerschend worden van grovere afwijkingen dan die, welke door de Hervormers berispt werden.

In de zesde Aant. (bl. 178-188) wordt over *de toekomst der Roomsche Kerk* gesproken. De Hoogl. betoogt, dat het evenmin waarschijnlijk is, dat de R. Kerkk het verlorene herwinnen zal, als dat zij zich oplosse in de Evangelische Kerk. ‘De Roomsche Kerk heeft twee eerwaardige zusters, welker toestand aan den haren niet geheel ongelijkvormig is, en welke oorsprong en lotgevallen met de hare vergeleken, de stof tot een' zeer merkwaardigen historischen parallelismus opleveren.’ Het Islamismus is de eene, de Grieksche Kerk de andere. Door vergelijking der geschiedenis van beide met die der Roomsche Kerk, van hetgeen zij waren, wilden zijn, maar niet worden konden, thans zijn en waarschijnlijk worden zullen, tracht K. de waarschijnlijkheid te betoogen, dat zij ook verder zal blijven bestaan, om ‘eenmaal, in haren eigenen boezam, en overeenkomstig het haar eigen karakter, eene ontwikkeling van zich zelve tot rijpheid te brengen, in welke wij begeerig zijn in te zien, maar die nog achter den sluijer der eeuwen verscholen ligt.’ Uit den aar der wapenen, die de Roomsche Kerk tegen de Evangelische bezigt en slechts bezigen akn, besluit de Hoogl., dat er geene vrees behoeft te bestaan, dat zij het Protestantismus zal kunnen overwinnen. - Hetgeen hij hier voorspelt, zijn geene loutere gissingen, maar us het resultaat der geschiedenis, en verdient alle opmerking.

De twee volgende Aanteekeningen hebben op de *uitgesprokene* Oratie zelve betrekking. De eerst voorkomende, namelijk de zevende (bl. 189-215), behelst een *historisch overzigt der on-*

derzoekingen naar het grondbeginsel der Kerkhervorming. De Hoogl. doet zien, hoe, nadat na het midden der vorige eeuw nieuw leven in de Protestantsche Kerk ontwaakt was, eerst het beginsel van vrijheid van menschelijk gezag, daarna dat van het eenig gezag der Schrift, eindelijk dat van de regtvaardigheid des geloofs, als grondbeginselen der Kerkhervorming op den voorgrond gesteld zijn. Hij bewijst vervolgens tegen een Verhandeling in het Tijdschrift: *Waarheid in liefde*, 1840, St. 4, dat als men wil zeggen, dat de Kerkherv. uit het vrije Evangelie-onderzoek is uitgegaan, dit niet in tegenstelling met bijbelonderzoek moet gesteld worden, daat de Hervormers in den geheelen Bijbel het Evangelie zochten. De verschillende betrekking, waarin de Lutherschen en de Gereformeerden hunne Hervorming tot de Schrift stelden, wordt vervolgens aangewezeb. Daarna beoordeelt de Hoogl., wat door TWESTEN, BROES, WEYDMANN en in eene Akademische Verh. van 1839 tot vaststelling van het beginsel der Kerkherv. geschied is. Volgens onzen Schr., is de Kerkherv. ontsproten uit hoogschatting van den Bijbel, liefde tot het Evangelie, zucht naar vrijheid van menschelijk gezag, schoon bij den eenen het eene, bij den anderen het andere oevrwegend was. Maar die ontsproten te zamen uit het vroeger ontwikkelde *zedelijke* beginsel, waardoor de Kerk eene zedelijke herstelling van zich zelve in hare leden wilde te weeg brengen. Ook KIST neemt dus één hoofdbeginsel aan. Het is niet in strijd met het door ROYAARDS aangewezene, maar verschilt evenwel daarvan. R. voegt het middel, waardoor men het oorspronkelijke Christendom kennen en herstellen kon, in de voorstelling van het beginsel in: K. drukt op het *zedelijke*. Is dit echter wel te regt geschied? Voorzeker hadden de Hervormers een zedelijke bedoeling. Hunne geheel werkzaamheid is echter niet beschreven, als men zegt, dat zij eene zedelijke herstelling wilden. Zij wilden niet minder, en in der eerste plaats een geloofshervorming. En veel duidelijker is de zamenhang van de Kerkhervorming der zestiende eeuw, voornamelijk van die van LUTHER, met de pogingen van hen, die vooraal de *leer* der Kerk zochten te verbeteren, dan met de vroegere Reformetiën, die door enen HILDERBRAND en de Conciliën der vriftiende eeuw beproefd werden. Maar van ganscher harte beamen wij de woorden des Hoogleeraars, asl hij wenscht, dat ‘de vernieuwde waarschatting van dit zedelijke beginsel een eigen karakter aan den geest des tijds zal bijzetten en met vernieuwde kracht de waarheid doen ingang vinden en vruch-

ten dragen: *dat wie den naam van* CHRISTUS *noemt, ook moet afstaan van alle ongeregtigheid*.'

Prof. K. had in zijne *Oratio* de drie namen der Kerkhervorming, daar zij de onderscheidene, maar naauw zamenhangende beginselen der zaak zelve uitdrukten, ten grondslag gelegd van zijn betoog, dat de Kerkhervorming begonnen, maar nog niet voltooid was. In de achtste Aanteekeening (bl. 216-242) komt hij op die namen terug, en geeft eene geschiedenis derzelve. Hoewel hij den tijd miste, om daaraan die volledigheid te geven, welke hij wenschte, wij zijn hem dank verschuldigd voor hetgeen hij geleverd heeft. De negende en tiende Aant. bevatten belangrijke aktenstukken uit de zestiende eeuw, die de toenmaals ontwaakte zucht tot verbetering in de Roomsche Kerk aantoonen.

Hetgeen ons hier door Prof. KIST is geleverd, is rijk aan leering; het draagt getuigenis van zijnen diepen blik in de geschiedenis der Christelijke Kerk; van zijne onpartijdheid, bij hooge ingenomenheid met de Hervorming.

De twee volgende Verhandelingen hebben op d Kerkelijke Geschiedenis van *Nederland* betrekking. De eerste (bl. 269-362) van den Heer J. BORSIUS, Theol. Doct. en Predikant te *Middelburg*, is getiteld: *Mededeeling van eenige nog onbekende bijzonderheden aangaande Mr.* JACOB ROGGEVEEN, *inzonderheid met betrekking tot zijne godsdienstige denkwijze. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig Separatisme in Nederland*. Hetgeen Dr. BORSIUS hier mededeelt, betreft, zoo als hij zegt, eenen vaderlandschen zeereiziger, wiens gehoden dagregister eers sedert ruim drie (thans vijf) jaren als bij toeval ontdekt werd; eenen miskenden landgenoot, doch die door dat dagverhaal veel gunstiger is bekend geworden, dan tot hier toe het geval was. Gansch ongedacht trof hij het Werk aan, door ROGGEVEEN uitgegeven, *Val van 's Werelds Afgod*, waarvan eene vlugtige inzage hem overtuigde, dat het in eenen tijd, als het begin der voorgaande eeuw, der kerkelijke censuur niet zou ontgaan zijn. Dit spoorde hem aan, om de kerkelijke Aktenboeken, die daaromtrent opheldering konden geven, na te vorschen. Zijne moeite werd beloond door de ontdekking van het een en ander, waardoor het korte levensberigt van ROGGEVEEN, door den Heer S. DE WIND voor het uitgegeven dagverhaal geplaatst, 'deels bevestigd werd, deels, wat de tijdsbepalingen aangaat, hier en daar eene wijziging ontving, deels eindelijk met vele wetenswaardige zaken kon vermeerderd worden.' Wat wij hier aantreffen,

wordt door den Heer B. zelven, bl. 360., opgenoemd: ‘De beminnaren der vaderlandsche Kergeschiedenis vinden hier eenige daazaken opgegeven, waaruit men de godsdienstige denkwijze van velen in ons Vaderland, bij den aanvang der 18de eeuw, en de middelen, die men tot derzelber bestrijding aanwendde, duidelijk kan leeren kennen.’ Zij, die aangaande ROGGEVEEN nog meerdere bijzonderheden wenschten te weten dan tot hier toe waren bekend geworden, zullen hier ‘als *nieuwe bijdragen tot de Geschiedenis van Mr*. JACOB ROGGEVEEN'S *leven* aantreffen: - *van* waar hij tot *Middelburg*, de stad zijner geboorte, overkwam; - *wanneer* hij naar *Batavia vertrokken* en weder herwaats *teruggekeerd* is; - *waar* hij zich na dien tijd, *zoo in, als buiten de Provincie Zeeland*, heeft opgehouden; - *in welke streken* van ons Vaderland zich destijds *de meeste leden van zijn geslacht* bevonden; - *hoedanig* hij zich door zijn *godsdienstige denkwijze* kenmerkte; - *wat al onaangenaamheden* hij zich hierdoor berokkende; - *welk een karakter* hij daarbij openbaarde, - en *waaraan* men het wellight hebbe *toe te schrijven*, dat hij zulk een ijverig aanhanger en voorstander werd van het toenmalige Mysticisme.’ - De Schr. geeft hierdoor zelf te verstaan, dat een deel der vruchten van zijn onderzoek slechts voor hen van eenig gewigt is, die eenige nadere bijzonderheden aangaande ROGGEVEEN wenschten te vernamen; maar niet op algemeene belangstelling rekenen ken. Meer belangstelling zal bij de meeste Lezers van het *N. Archief* vinden, wat op de sekte, waartoe ROGGEVEEN behoorde, de *Hatremisten* namelijk, betrekking heeft. Vele wetenswaardige bijzonderheden komen daaromtrent voor, en dankbaar zijn wij voor de mededeeling van onderscheidene authentieke Stukken en extrakten uit Kerkelijke Aktenboeken, die tot opheldering en bevestiging dienen.

Dr. B. geeft, op bl. 315, eene korte schets der gevoelens van V. HATTEM en zijne volgelingen, zoo als hij zegt, voorgelicht door HASAEUS, VAN IRHOVEN en YPEY. Hij voert, op b. 313, een brok uit de Voorrede van ROGGEVEEN op het IIIde D. van den *Val van's Werelds Afgod* ann, waarin deze van de betrekking van V. HATTEM tot de Wijsbegeerte van SPINOSA spreekt. Maar het lag niet in zijn plan, om den invloed, dien SPINOSA op de deknwijze van VAN HATTEM gehad hebbe, aan te wijzen. Wij vinden hier historische mededeelingen, geene wijsgeerige of godgeleerde Verhandeling. Hij doet dus ook niets, om de meeningen van VAN HATTEM en zijne volgers op te helderen, en het begrijpelijk te

maken, hoe het mogelijk was, dat zij stellingen,die lijnregt tegen elkander schijnen in te loopen, in hunne voorstelling vereenigden. Mogt men dit niet van hem vorderen, inlichtingen hieromtrent zouden niet onbelangrijk geweest zijn.

De *Mededeelingen* van den Heer B. zijn een welgechreven Stuk. Het bewijst, dat hij geene moeite heeft ontzien, om naauwkeurig te zijn, en geeft getuigenis van zijnen echt verdraagzamen geest. Met zachtmoedigheid oordeelt hij over de *Hattemisten* en ROGGEVEEN, niettegenstaande hunne dwalingen. Hij laat regt wedervaren aan hun levensgedrag, dat door hunne leer niet van belang schijnt geleden te hebben. - Het minst achten wij hem geslaagd in de beantwoording der vraag: Welke de vermoedelijke redenen zijn, die ROGGEVEEN tot het *Hattemisme* vervoerd hebben? Het vermoeden, dat hij gelijktijdig met VAN HATTEM te *Saumur* zou gestudeerd hebben, blijkt ongegrond, door de Aanteekening van Prof. KIST uit het *Album civium Academicorum* der Leidsche Hoogeschool. Dr. B. erkent dit in een Naschrift (*N. Archief*, D. II, bl. 423). Hij blijft daar evenwel nog vermoeden, dat ROGGEVEEN te *Saumur* gestudeerd hebbe. Maar waarop steunt dit? - Het deel, dat velen destijds namen aan het disputeren over godsdienstige zaken, wijst niet aan, waarom ROGGEVEEN juist voor de *Hattemisten* partij koos. - De ingetogenheid van VAN HATTEM en zijne aanhangers kon alleen dienen, om hem niet af te schrikken van hunne stellingen, niet om hem die als waar te doen omhelzen. - Het gevoel van medelijden met hen wegens de vervolgingen, die zij ondergingen, kon hem versterken in zijnen ijver voor hunne gevoelens, niet daarvoor winnen.

Eene zinstorende fout wordt bl. 322, r. 20, gevonden, waar *lust* is te lezen voor *last*.

De Heer E.B. SWALUE, Theol. Doct. en Predikant te *Goes*, die vroeger het *Archief* (D. IX) verrijkte met eene Verhandeling over den Kardinaal N. VAN CUSA, levert hier een Stuk, getiteld: *de Abdijen van Egmond en Rhijnsburg, bijzonder eerstgenoemde, beschouwd als godsdienstige, wetenschappelijke, kerkelijke en wereldlijke gestichten* (bl. 363-470). Aanleiding vond Dr. S. tot het schrijven daarvan in een Handschrift, hem uit de Utrechtsche Bibliotheek ter hand gesteld, behelzende een plakkaat van Hertog PHILIPS van *Bourgondië*, van den 4^{den} Mei, 1451. - Paus MARTINUS V had aan den Abt van St. Maximijns-Klooster bij *Trier* den last opgedragen, om de Kloosters van *Egwond* en *Rhijnsburg* te visiteren en te reformeren in *capite et*

in membris. PHILIPS had den Abt verzocht daartoe te committeren den Abt van St. Bavo te *Gent* of andere Geestelijken, die hij noemt, welke onder zijn gebied woonden. Dit geweigerd zijnde, beveelt hij der overheden, om noch den Abt van St. Maximijn, noch iemand anders, buiten zijne Landen woonachtig, toe te laten, die visitatie te doen. Dit is de inhoud van het Plakkaat, dat (bl. 466-470) wordt medegedeeld, omdat het elders niet gedrukt is. Dr. S., door de Uitgevers van het *Archief* tot eenige aanteekeningen daarbij verzocht zijnde, heeft meer gedaan, gelijk uit den opgegeven' titel zijner Verhandeling blijkt. Daar het Plakkaat van PHILIPS ook op het Klooster te *Rhijnsburg* betrekking had, en beide door de Graven bijzonder beschermd en bevoorregt werden, heeft hij ook tot hetzelve zijn onderzoek uitgestrekt. De titel zegt, dat bijzonder de Abdij van *Egmond* daarbij in aanmerking zal komen. In het Stuk zelf wordt van *Rhijnsburg* weinig gewag gemaakt.

De Verh. wordt in twee deelen verdeeld. Het cerste kortere heeft tot opschrift: de *Abdijen* (nam. de beide genoemde, bijzonder *Egmond*) *als godsdienstige en wetenschappelijke gestichten* (bl. 368-385).

De Schr., na over de Kloosters, als godsdienstige gestichten, eerst in het algemeen te hebben uitgeweid, deelt omtrent de beide Abdijen in het bijzonder mede, dat het goede, in dezelve zigtbaar, bestond in het weldoen aan armen. Dit is het eenige, wat van dezelve als *godsdienstige* gestichten vermeld wordt. Als *wetenschappelijk* gesticht komt alleen *Egmond* in aanmerking, en daaromtrent wordt gezegd, dat in het Klooster monniken zich met het afschrijven van Boeken onledig hielden, en het eene voor dien tijd niet onaanzienlijke Boekerij bezat, welke niet uitsluitend uitgodgeleerde boeken bestond, maar ook uit zulke, die andere vakken van Wetenschap betroffen, waaronder ook de Landhuishoudkunde, hoewel het niet zeker is, of deze Abdij op grondontginning en landbouw weldadigen invloed hebbe uitgeoefend. Verder wordt gezegd, dat in de Abdij belangrijke charters bewaard werden, van welke de Egmonder monnik, Schrijver van het zoogenaamd *Chronicon Willelmi*, gebruik gemaakt heeft, alsmede van aanteekeningen, door de monniken gemaakt, hoewel een deel van zijn Werk niet anders is dan een naschrijven van andere Kronijken. Door het Klooster is dus dienst aan de geschiedenis bewezen. Maar dit is ook het eenige, wat uit de mededeelingen des Schr. omtrent de Abdijen als wetenschappelijke gestichten klaar blijkt; terwijl,

gelijk wij zagen, wat zij als godsdienstige gestichten waren, nog minder in het oog valt.

Ruimer stof leverde het tweede deel op, waarin de Abdijen als *kerkelijke* en *wereldlijke* gestichten beschouwd worden. Wij vinden hier wel niet eene gelijkmatig behandelde geschiedenis der Abdijen, maar toch de voornaamste bijzonderheden deels meer, deels min uitvoerig voorgesteld, naar tijdorde verhaald, en ook met elkander in verband gebragt. De Schr. begint dan ook met de stichting der Abdij, en eindigt niet met het tijdperk der regering van den Vorst, van wien de medegedeelde Oorkonde afkomstig is, maar met hare vernietiging in de eerste jaren van den vrijheidskamp tegen *Spanje*. Wij zien hier, hoe de Abdij, door begunstiging der Graven, tot aanzien en vermogen kwam, en de Abten ook wereldlijk gebied erlangden. Wij zien deze in twist met de *Advokaten* der Abdij, naderhand tot Heeren van *Egmond* verheven, over bezitting en regtsgebied, waarbij zij veelal bij de Graven en Pausen hulp zochten, terwijl de Heeren op de Bisschoppen van *Utrecht* steunden. Wij zien de verwarring, die uit het leenstelsel en het gemis van juist bepaalde perken van het geestelijk en wereldlijk gezag voortvloeiden. Wij zien in bijzonderheden, wat anders doorgaans slechts in het algemeen wordt voorgesteld. Dit is het leerzame dezer Verh. Maar leerzamer nog had die kunnen zijn, indien de Schr. zich nog meer bij het bijzondere gehouden had, en niet, in de plaats daarvan, dikwijls algemeene opgaven had gedaan. Men zou dan eene meer aanschouwelijke voorstelling van de zaken gehad hebben, het Stuk zou in belangrijkheid hebben gewonnen, en welligt zou het aangename er niet door hebben verloren. Bij sommige voorvallen echter heeft de Schr., wat wij wesnchten, meer in acht genomen, b.v. in het verhaal van de beslechting van den twist tusschen den Abt en den Heer, door de bemiddeling van den Abt van *Middelburg* (bl. 435-442). Ook in dit deel geschiedt van *Rhijnsburg*, behalve op bl. 400-403, nagenoeg geene melding, maar daar vinden wij eene waarschijnlijke oplossing van eene schijnstrijdigheid tusschen eene Kronijk en een Charter van LOTHARIUS, en wordt de eer der uit Saksen naar *Rhijnsburg* overgekomene nonnen op niet onaannemelijke gronden gehandhaafd.

In het tiende Deel van het *Archief* was een Brief geplaatst van iemand, te *Batavia* woonachtig, en gerigt aan Prof. KIST, waarin over de Nederlandsche Zendelingen een ongunstig oordeel geveld werd. De Heer HUGENHOLTZ, Theol. Doct. en Pred.

te *Rotterdam*, beantwoordde in eenen Brief aan genoemden Hoogl. de beschuldigingen, tegen hen ingebragt, en ofschoon erkennende, dat eenige waarheid daarin was, toont hij aan, dat het meeste onnaauwkeurig en onwaar is, en staaft met proeven het vele goede, dat hij van hen en van sommige hunner in het bijzonder weet te vermelden. Deze, goed en met kennis van zaken geschrevene, Brief, die van ijverige belangstelling in de zaak des Christendoms getuigenis aflegt, werd hier, bl. 473-492, opgenomen, en verdient de plaats, daaraan ingeruimd.

Het eerste Deel wordt besloten met vier korte mededeelingen.

(*Het Vervolg en Slot in het volgende Nommer*.)

Beschouwingen over eene vereenvoudigde huishouding van staat, en de daardoor mogelijke vermindering der uitgaven, in verband met de door de Regering ontworpene Staatsbegrooting over 1844 en 1845 voor het Koningrijk der Nederlanden, benevens voorstellen tot eene verbeterde verdeeling der lasten, tot verligting der bezwaren van de mindere klassen van ingezetenen in dit Rijk, door *J.H.* Graaf *van Rechteren*, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Te Zwolle, bij Tjeenk Willink. 1843. 65 bl. in 8°.

De eisch eener finantiële hervorming, te beginnen met eene vermindering van uitgave, niet van een paar tonnen of millioenen, aan een en ander hoekje afgeknepen, maar met eene doortastende vermindering van het gansche huishouden, is zóó vaak aangedrongen, en in theorie door het Gouvernement toegestemd, de feiten zelve spreken zóó luid, dat over de noodzaak geen twijfel meer schijnt te kunnen bestaan. Wij zijn van den weg, met weinig veel te doen. Men vermenigvuldigt de middelen, alsof het, om een groot uitwerksel te verkrijgen, op de menigte, en niet veeleer op de keus en schikking der middelen aankwam. Het verbruik van Staatswege neemt toe; 't geen niet schaadt waar, zoo als in *Frankrijk*, de inkomsten der burgers gestadig klimmen. Dan wie durft dit ten onzen aanzien beweren?

Wij hebben vóór 1830 een kostbaar huishouden opgezet, dat, bij rustige wèlbestuurde krachtontwikkeling van het toenmalige Rijk, misschien kon worden goedgemaakt. Die ontwikkeling is plotselijk gestoord; wij werden onvoorbereid in een nieuwen toestand verplaatst; wij bragten aan het behoud of de herwinning van verloren uitzigten ontzaggelijke offers; wij verteerden de opbrengst van toekomende jaren vooruit; en hielden evenwel de oude inrigting aan, die, nu van één huis twee waren geworden, in ieder nog meer, dan voorheen, moest kosten.

Onder zulke omstandigheden bewijst eene Regering, bewijst een volk, of zij nog leven genoeg hebben om zich te vernieuwen. Jaren lang was de voorloopige betrekking voorwendsel om niet te veranderen. Hield die maar op, men zou wonderen doen. Het tijdstip verscheen eindelijk. En nu kwamen, alsof de noodzaak eener geheele verandering nog nader aandrang behoefde, nieuwe te korten en nieuwe belastingen voor den dag.

Tegen noodzaak, de drijfveêr waarop de besluitelooze wacht om te handelen, en die bij ons zoo menigmaal de wijsheid of het regt verving, geldt slecht ééne reden. Het is *onmogelijk*, zegt het Gouvernement, op kleiner voet te leven. Betoog de mogelijkheid. Wij behoeven zeventig millioenen. Toon in de bijzonderheden, dat en hoe het kunne gaan met zestig.

Terwijl men dit beproeft, gelijk de Heer VAN RECHTEREN doet, en vóór hem velen, binnen en buiten de Staten-Generaal, hebben gedaan, lost de vraag, dat men het stelsel zelf van den grond af vervange, zich op in een strijd over enkele posten. Men twist, hoe veel ambtenaren bij een ministeriëel Departement, hoe veel Inspecteurs, Ontvangers en Commiesen zouden kunnen worden gemist. Dergelijke postengevechten, gewonnen of verloren, beslissen niet. De Heer VAN RECHTEREN heeft dit gevoeld, en daarom, buiten eene gespecialiseerde bezuiniging van vele uitgaven, in andere een slag geslagen. Hij verlaagt de som eener gansche klasse van uitgaven, zonder aanwijzing hoe dit op de verschillende bestanddeelen zal moeten werken. Men vindt dit stout, ja ligtzinnig. Doch zal men ooit op een anderen weg het doel bereiken?

Stel, Kroon en Vertegenwoordiging willen beide evenzeer de uitgaven tot het volstrekt noodige bepalen. Wat is volstrekt noodig? De begrippen zullen, ook bij gelijken, opregten wil, bij even veel doorzigt, in het oneindige uiteen loopen; niet slechts naar den aard van het stelsel van huishouding, dat men

aanneemt, maar in een en hetzelfde stelsel. Er zijn slechts weinige uitgaven, b.v., die voor de schuld, wier grootte, dewijl het onderwerp zelf een vaste rekenkunstige maat heeft, aan geen twijfel onderhevig is; de meeste, ten behoeve der wezenlijke takken van bestuur, zijn enkel wat het onderwerp, niet wat de som aangaat, onveranderlijk. Niemand ontkent de noodzakelijkheid eener uitgaaf voor de regterlijke Magt; maar hoeveel? dit is de vraag.

Eene persoonlijke moeijelijkheid komt er bij. Het stelsel, dat men uit betere tijden voortzette, heeft, daargelaten zelfs de taaiheid der gewoonte, die herkomstige uitgaven dra onmisbaar doet achten, zekere denkbeelden der publieke behoefte voortgebragt, waarvan vooral zij, die beheeren, zich zeldzaam kunnen losmaken.

Altoos is het volstrekt noodige geen wel begrensd begrip, waaruit men het plan eener begrooting zou kunnen teekenen. Doch al ware zoodanig bestek mogelijk, hoe er binnen blijven? Er zijn onderscheiden nuttige uigaven, in dat strenge plan niet opgenomen, van welke echter een beschaafde Staat, wat hij ook inkrimpe, zich niet mag onthouden. Hoever strekt deze kring, buiten hetgeen onmisbaar is om te bestaan, zich uit? Hier rijst nieuwe onzekerheid. En waar is de regel van beslissing?

Neem nu het standpunt van den Minister, die, na groote rampen, welke het Land deden dalen, den pligt erkent, om, met betrachting der uiterste zuinigheid, een anderen aanleg van huishouden te ontwerpen. Zal hij daarbij zijn oordeel, met hoeveel minder, dan tot dusverre, hij in den veranderden stand zou kunnen toekomen, tot eenigen of voornamen maatstaf durven stellen? Of zal hij, omgekeerd, het voorbeeld volgen van den partikulier, die zijne verteering naar het inkomen zet?

De keus schijnt niet twijfelachtig. Aan den eenen kant eene behoefte, die, in haar geheel, volstrekt geene vaste grootheid is; aan den anderen een bepaald volksinkomen, wel niet met juistheid bekend, maar dat men in allen gevalle, om den vruchtgevenden boom, en de mogelijkheid van toenemenden wasdom te sparen, in het belang van den Staat zelven eer te weinig dan te veel moet aantasten. Hetgeen voor den partikulier, omdat hij geen wetgevende magt tot uitschrijving van opbrengst bezit, dwang is, daartoe zal de Staatsman met vrijheid besluiten, zoo ras hij zich overtuigde, dat, ten gevolge

van verminderd volksvermogen en vermeerderde publieke schuld, de nationale lasten moeten worden verminderd. Hierop afgaande, zal hij handelen, alsof de ontvangst reeds afgenomen, en verhooging onmogelijk ware. Hij zal, na vaststelling der posten, voor een hoofd b.v., dat thans zeven millioen kost, zes vragen, en hiernaar de inrigting regelen.

Schijnt dergelijke bepaling der uitgave, eer het bleek, dat men er in alle onderdeelen mede kan volstaan, roekeloos?

Men bedenke vooreerst, dat hij, die alle kansen en uitkomsten met zekerheid vooraf wil berekenen, die, eer hij tot uitvoering besluit, de uitvoering zelve met oogen wil zien, noch iets groots, noch iets nieuws zal ondernemen. Geen Minister, hoe lang en rijp zijne ondervinding zij, kan nagaan, welke gevolgen eene algemeene verlaging van den finantiëlen voet van het bestuur in alle bijzonderheden zal hebben. Wanneer gij een ministeriëel Departement, dat tot hiertoe een half millioen kostte, op twee en een halve ton wilt stellen, met afschaffing van de helft zijner ambtenaren, mits men u den loop der zamengetrokkene werkzaamheden in een duidelijk tafereel afbeelde, zeg dan liever, dat gij niet wilt afschaffen.

Men bedenke ten andere, welk een voortreffelijke leermeester de nood is. Zoo lang men voor een post drie millioen heeft, schijnt onmogelijk wat, zoodra men slechts over twee millioen kan beschikken, zeer wel gaat.

De Minister is vooral geroepen, de behoefte te schatten en te verdedigen. Zoo hij die evenwel, in tijden na groote inspanning of van afnemend vermogen, al is zij wezenlijk nog hetgeen zij was, stout weg dwingt te wijken, de Vertegenwoordiging is vooral geroepen, den last altijd en in de eerste plaats meten naar hetgeen kan worden gedragen. Belasting is niet op haar zelve een kwaad; noch de vordering, dat aan den Staat *zoo min mogelijk* worde opgebragt, juist. Met hetgeen hij onder dien naam afstaat, helpt de burger het gemeene best opbouwen en onderhouden. Dat, waartoe de belasting uit haren aard wordt opgelegd, is ook voor den bijzonderen persoon van oneindig hooger waarde, dan hetgeen hij met hetzelfde deel van zijn vermogen, indien hij er tot eigen gebruik meester van bleef, zou kunnen uitrigten. Dan hieruit volgt niet, dat zoo veel, als de Staatsmagt behoeft, door de Vertegenwoordiging steeds mag worden toegestaan.

De Kroon stelt het benoodigde voor, en ontleedt het in de bijzonderheden. Het zijn de gronden van haren eisch. De

hedendaagsche Vertegenwoordiging, met name onze Tweede Kamer, pleegt zich in een onderzoek dier gronden te verliezen, terwijl zij over elk artikel en onderdeel, of het niet wat minder zou kunnen, met den Minister dingt. Hierdoor raakt de vraag, die zij eigenlijk heeft te beslissen, zoo niet uit het gezigt, althans van den voorgrond. Men begint van onder op, bij de eerste elementen van elk Hoofdstuk der begrooting; men moest, geloof ik, van boven, met vermindering der geheele som, beginnen, en dan trapswijze afdalen tot de artikelen, zooverre zij in de begrootingswet worden vastgesteld, om er de vermindering over om te slaan. Ook de artikelen zijn nog meer of min omvattende rubrieken, met wier verdeeling de Kamers het Gouvernement, meen ik, moeten laten geworden, onder voorbehoud van haar oordeel bij het nagaan der in te dienen rekening.

Of het Bestuur, wat het eischt, schijnt te behoeven, moet zonder twijfel door de Kamers bij de begrooting voorloopig worden onderzocht. Want eene niet wel geregtvaardigde begrooting, nuttelooze uitgave, zou, al ware zij voor het volksvermogen niet te hoog, niet mogen worden ingewilligd. Dan het hoofdonderzoek moet nederkomen op de reden tusschen dat vermogen en den last. De uitgave op zich zelve heeft geen volstrekte grens. Men kon, vonden zij die niet in het beschikbaar deel van het volksinkomen, de nuttige, ja noodige uitgaven in 't oneindige vermeerderen. Die grens te bewaken, daartoe is de Vertegenwoordiging bestemd. Hier is, ten aanzien en van den aard en van de hoegrootheid der uitgaven, een, in den gewonen gang van zaken, onverzettelijk beginsel van weigering. Hoe noodig of nuttig het voorgestelde zij, de Vertegenwoordiging zal, zoodra de bron, het belastbaar vermogen, afneemt, beperken wat niet uit krachte eener burgerlijke regtsverbindtenis of der Grondwet wordt gevorderd. Buiten deze twee gevallen komt tegen de overtuiging, dat eene uitgave te zwaar is, geen betoog van hare onmisbaarheid meer te pas.

De brochure van den Heer VAN RECHTEREN is vlugtig geschreven. Men kan er vele onnaauwkeurigheden in aanmerken. Men kan over een aantal punten van den auteur verschillen. Maar het thema is nationaal. Algemeene hervorming onzer instellingen, van de Grondwet tot op de laagste trappen der administratie, elk, dien het Land ter harte gaat, ziet er naar uit. Doch de *vormkracht* schijnt te ontbreken. Wij waren

nooit, hoe gaarne wij er den schijn van annamen, zeer sterk ons zelven de wet te geven; wij lieten ons haar door de omstandigheden of van buiten opdringen; of behielpen ons met overwegen en niets doen. Hetgeen men ons in het gebied der wetenschap verwijt, dat wij ophoopen, en niet voortbrengen, schijnt ook in het Staatswezen ons gebrek.

Ten tijde der Republiek kon men de werkeloosheid, de vrees om voor goed te regelen, het gebrek aan eenstemmigheid, wil en karakter in de Vergaderingen, welke de provincieën en het Bondgenootschap regeerden, toeschrijven aan de afhankelijkheid, waarin hare leden waren van hunne lastbrieven of de hen afvaardigende collegiën. Men kon gelooven, dat, waren de individus vrij om naar hun inzigt en gezamenlijk overleg te handelen ten gemeenen beste, al die gebreken, als klevende op de zamenstelling der Vergaderingen, en niet op de nederlandsche geaardheid, zouden verdwijnen. Het egoïsme, de gevoelloosheid, de bekrompenheid der corporatiën zouden dan plaats maken voor den echt publieken geest der natie. Mag men dat nog gelooven? Zijn niet, schoon die beletselen wegvielen, de ondeugden, die men er uit afleidde, grootendeels gebleven?(1)

(1) De ondergeteekende, schoon geen vriend van overschrijven, onthoudt zich niet, eenige trekken uit eene Memorie van v. SLINGELANDT, opgesteld in 1725, bij te voegen: *Staatk, Geschr.*, I, bl. 151 sqq.
‘In de eerste plaats sal men niet konnen nalaaten te remarqueeren, dat de laatsten oorlog, waarin de Staat gedaan heeft grooter efforten als haar kragten toelieten, soo seer gederangeert heeft de reeds seer beswaarde financiën van de Provincie van Holl. en West-Fr., dat de geheele Staat gevaar loopt van verlooren te gaan bij de eerste opkoomende ongeleegentheid sonder een toereikend redres der selve, en dat de geene, welke te vooren meenden nog te moeten twijffelen aan de grootheid van het verloop der financiën: gelijk men altijd luiden vind, die geneegen zijn om sig te vleijen, en het ergst niet te gelooven: daar van volkoomen zijn overtuigt geworden door het Rapport, den 24 Mey 1721 gedaan door Commissarissen, welke hadden nagesien de staat der financiën en vooral door de balance van inkoomen en lasten, nevens dat Rapport overgegeeven: Een balance, welke aanwijst, dat jaarlijx soo een groote somme te kort komt aan de ordinaris middelen, - dat men se liever hier niet sal uitdrukken.
In de vierde plaats, - dat in twaalf jaaren van Vreede, en in de vier jaaren, welke na het overleeveren der voorsz. balance verloopen zijn, niets weesentlijx geresolveert is tot redres der financiën.
In de vijfde plaats, - dat de ondervinding van die jaaren heeft doen sien, niet alleen, dat de Leeden van de Vergadering niet konnen den anderen verstaan over eenige wesentlijke middelen van redres; maar selfs, dat de middelen van redres meerder tegenstand ontmoeten na maate dat se wesentlijk zijn.
En in de sesde, dat het selfs soo ver gekoomen is, dat seer weesentlijk, om niet te seggen de wesetlijkste, middelen van redres gelaaten worden huiten deliberatie, uit vrees, of liever, omdat men voor 's hands vaststeld, dat se geen ingang sullen vinden bij voornaame Leeden.’

Een volk, een Staat, kan te snel, zij kunnen ook te langzaam leven. Het eerste is de fout der jeugd, het laatste die van den ouderdom. Genen verteeren niet behoorlijk, en brengen het niet tot rijpen wasdom; maar werpen de bloesems of naauwelijks geformeerde vrucht al weder af, om een nieuwe reeks vóór den tijd te beginnen. De traag levenden kunnen zich van 't geen reeds is verbruikt, niet losmaken; de stoffe eener afgeloopen ontwikkeling, waarin zij blijven steken, is nieuwe voortbrenging in den weg.

Men wil, zegt men, zonder schok hervormen; men beroemt zich, aldus aan de natuur getrouw te zijn. Alsof de natuur, zelfs bij volle gezondheid, haar werk steeds zonder schok of plotselijken overgang verrigtte; en een schok niet soms het eenig middel ware, om in een zwak, voos, lijdend ligchaam de nog overige kracht te wekken.

De gebeurtenissen van 1830 waren het teeken eener ziekte, die men, door het uitstel om aan de eigenlijke oorzaak regt te doen, slechts spande. Wij behoefden, zoowel als Belgie, geheele vernieuwing. Ongelukkig deed de opstand onzer zuidelijke broeders juist het tegendeel aannemen. In plaats van de gezonde natuur te helpen, voedde men de ziekte. Men gedroeg zich, vóór en na 1839, alsof wij enkel tegen den belgischen afval en zijne gevolgen te voorzien hadden. Men was aan een keerpunt onzer geschiedenis, en trachtte, *niet* te keeren.

Het is waar, men heeft sedert 1840 eenige, meestal afgedwongene, veranderingen op enkele punten te weeg gebragt of beproefd. Zij bevredigden niet, en omdat zij op zich zelve gebrekkig waren, en vooral omdat zij niet uit een algemeen stelsel van hervorming voortkwamen. Verbetering van sommige feilen, dekking van eenige leemten der vorige regering zou men haar zelve als verdienste hebben toegerekend. Hare opvolgster, hetzelfde doende, scheen haren titel te miskennen, en, wat door hare aankomst zelve was veroordeeld, te willen bevestigen. Gold het hoofdzakelijk slechts, beter te administreren? Maar wat baat het, een ongeregeld huishouden eerlijk te besturen?

Kent ook ons Gouvernement, bij 't geen het doet of gaarne zou doen, de waarde van den tijd wel? Een nieuw engelsch of fransch Ministerie is binnen eenige weken of maanden gereed met de maatregelen, welke zijne overneming van het roer moeten kenmerken en regtvaardigen. Hetzelfde werk, eene hervorming van het kiesstelsel, een tarief, eene herziening der instellingen van onderwijs, dat in 1841 met toejuiching zou zijn ontvangen, voldoet, na lang wachten, in 1842 of 1843 niet meer. Men stelt soms gewigtige vragen aan de orde van den dag; maar om ze te laten hangen. Terwijl de Kroon draalt en overlegt, is de toestand, een zamenstel niet enkel van materiële maar ook zedelijke feiten, veranderd, loopen haar aller wenschen of eischen vooruit, en vindt zij zich dra, in stede van aan 't hoofd, alléén. Ieder gewrocht van regering heeft zijn uur, waarin het ontstaat met volle kracht. Doch die te laat zaait, mag op geen oogst meer rekenen.

Wanneer het Gouvernement, aan den ingang van een nieuw tijdperk aarzelende, op geleide wacht, wanneer het noten aanslaat zonder een accoord te grijpen, weet men elders beter wat men wil? De publieke geest, hetzij in de Statengeneraal, hetzij daarbuiten, is tot hiertoe, verre van de eenheid eener partij, eene versnipperde, meer kritische en waarschuwende, dan regelende magt. Zij toont wisser den weg, dien men verlaten, dan dien men gaan moet. Wij hebben sedert 1840 eene algemeenere vrijheid van oordeel en uitdrukking over onzen politischen toestand gewonnen. Maar het vermogen, dat opbouwt, dat constitueert en organiseert, is zoo magteloos als voorheen.

Men denke aan eene herziening der Grondwet. Die van 1840 heeft uitgewerkt wat men toen kon voorspellen. Zij heeft 't geen men niet aandurfde, meer en meer doen wankelen. Is herziening andermaal thans raadzaam, dewijl men op beleid en eenparigheid, op een gaaf, goed werk zou mogen hopen? Zij ware het slechts in het uitzigt, dat zoodanige krisis voor het nationale besef in al zijne organen, in en buiten de regering, een heilzame prikkel wierd. Een prikkel om ons zelven te helpen. Of zijn wij een oud wrak, dat zijn herstel of zijne ontbinding van vreemde hand wacht? De Hemel vinde ons beter lot waardig.

Leyde 10 Mei 1843.

THORBECKE.

Van den levene ons Heren. Een Rijmwerk uit de middeleeuwen, naar een HS. der XV. eeuw, uitgegeven door *P.J. Vermeulen*, Phil. Theor. Litt. Hum. Cand. Archivarius der Provincie Utrecht. Utrecht, N. van der Monde. 1843.

Bij onze meeste Vaderlandsche Dichters der dertiende en veertiende eeuw leest men de hevigste klagten tegen het zedenbederf van het levende geslacht in het algemeen en van de Priesters in het bijzonder. Ieder leefde in weelde en overdaad, en om aan die zucht te kunnen voldoen, moest men zich overgeven aan de schandelijkste hebzucht en gouddorst. - Wanneer de Fransche *Juvenalis* onzer dagen de aarde noemt:

> Un tripot dégoûtant où l'or a tué Dieu,

MAERLANT, VELTHEM en anderen geven hem niets toe. Men hoore b.v. den eersten in zijn Gedicht: *Van den lande van Overzee*:

> Die kerke van Rome es dusdaen vraet,
> Si es dronken ende al sonder raet
> Die hoeft es van kerstynheden.
> Sine heeft gheen lit dat haer bestaet,
> Keiser, conine noch prelaet,
> Het en es mits der gierichedeu
> Onteert van goeden seden[1].

Daarom schreef hij ook in zijnen *Spieghel Historiael* (Dl. I, bl. 338):

> Die dode en hevet ghenen vrient;
> Want al datmen ter werelt dient
> Dats algader omme ghewin,
> Ende anden doden es meer no min.

En in den *Wapen Martijn*, C. 60 (N. Werk. der Maatsch. van Ned. Letterk., Dl. 3, St. 2, bl. 129):

> Eest monic, clerc, ione of out,
> Het dunct mi wesen gadergout,
> Al staet na den goede.

Men vergelijke ook zijne Inleiding op het Leven van St. FRANCISCUS, waarin hij de meening uit, dat het laatste der dagen

(1) Bij V. WIJN, *Huisz. Leven*, Dl. 2, St. 1, bl. 306.

nabij is[1]; of het VII^{de} Boek van VELTHEM'S *Spieg. Hist.*, en men zal overtuigd zijn van het boven gestelde, en met Prof. SIEGENBEEK[2] denken aan het Horatiaansche:

> O cives, cives! quaerenda pecunia primum est,
> Virtus post nummos.

Niet alleen in de *Nederlanden*, maar ook in *Duitschland* ging dezelfde klagt op, en de *Renner* van HUGO VON TRIMBERG[3] levert er de bewijzen voor. Misschien was de stand van zaken niet zoo erg, en de verdorvenheid zoo algemeen, als men uit de Schriften der genoemde Dichters zou opmaken, en moeten die klagten, voor een gedeelte althans, geschoven worden op rekening van den invloed, welken de leer van St. FRANCISCUS op de veertiende eeuw uitoefende. Hij predikte de strengste abnegatie van zich zelven, in ieder opzigt, maar vooral de verachting van wereldlijke have. En hoe hoog hij werd geschat blijkt uit MAERLANT'S berijming van zijn leven, en uit het Werk van BARTHOLOMAEUS ALBIZZI, die op het laatst der veertiende eeuw een Boek schreef over zijne overeenkomst met CHRISTUS[4]. Dat evenwel de zeden in dit tijdperk in hooge mate waren verbasterd, leert ons de historie, terwijl een blik in de Letterkundige Geschiedenis van dien tijd ons zulks bevestigt.

Van het begin der XIV^{de} eeuw immers dagteekent een tak der didactische Poëzij, die eene bepaald praktikaal zedelijke rigting had. MAERLANT had er doorgaans slechts naar gestreefd, om het volk, de leeken, te leeren; de Dichters der XIV^{de} eeuw streefden er naar hetzelve ook te verbeteren. Zij deden zulks, door hunne Lezers te wijzen op de gebreken van de Kerk en den Staat, op de heerschende ondeugden van leeken, edelen en geestelijken, en door hen te verwijzen op de lessen van levenswijsheid en zedelijkheid, in de schriften der Philosophen, in het Evangelie, vervat. Aan die rigting hadden bij ons *der Leecken Spieghel, de Doctrinale* en menig Werk van gelijken stempel[5] hun bestaan te danken. Maar niet alleen door lessen

(1) Zie uittreksels daarvan bij HOFFMAN, *Horae Belg.*, I p. 17-19, en SNELLAERT, *Verhand. over de Ned. Dichtkunst in België*, bl. 22.
(2) N. Werk. der Maatsch. van Letterk., Dl. 3, St. 2, bl. 209.
(3) Zie den inhoud bij GERVINUS, *Geschichte der poet. Nation. Litt.*, 2te Ausg., II, 118 ff.
(4) GERVINUS, t.a.p., bl. 137.
(5) Een fragment van een onbekend Werk, van gelijke strekking als de genoemde, tot de laatste helft der veertiende eeuw behoorende, vond de Heer J.W. HOLTROP, Bibliothecaris der Kon. Bibl. te '*s Hage*, en gaf daarvan ver-slag in den *Alg. K.- en Letterbode*, 1840, Dl. 2, bl. 180. De meening, aldaar geöpperd, alsof dat fragment zou behooren tot den *Leecken Spieg.*, is ongegrond, daar uit het stuk zelf blijkt, dat het Werk na den jare 1345 is geschreven, terwijl de *Leecken Spieg.* reeds in 1330 voltooid was.

en drangredenen trachtte men te werken, vooral ook door voorbeelden, en zoo ontstond vroeger reeds het *Leven van St. Fransiscus* door MAERLANT (in HS. op de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool), en later het *Leven van St. Amand* door GILLES DE WEVEL (het eerste Deel onlangs door PH. BLOMMAERT uitgegeven). Aan deze reeks van Werken sluit zich het berijmde leven van JEZUS aan, thans door den Heer V. uitgegeven, en waarvan wij hier een kort verslag zullen leveren(1).

Het Werk zelf wordt voorafgegaan van eene Inleiding (bl. I-XXX) van den Uitgever, waarin hij de oorzaak tracht op te sporen, waarom er zoo weinig voortbrengsels onzer oude Letterkunde in ons Vaderland, en bepaaldelijk in de provincie *Utrecht*, gevonden worden; daarop betoogt hij de waarde onzer oude Schrijvers en de behoefte, die er bestaat om die te beoefenen, vooral ook om daaruit eene juiste kennis der middeleeuwen te putten. Na ons dus op zijn standpunt van beschouwing geplaatst te hebben geeft hij eene beschrijving van het eenige hem bekende volledige HS., waarin het Rijmwerk voorkomt, berustende op het Provinciaal Archief te *Utrecht*, en dat, zoo als uit eene aanteekening blijkt, geschreven werd te *Oetingen (Zuid-Braband*) den 31sten December 1438. Den leeftijd van den oorspronkelijken Dichter zou de Heer V. *gaarne minstens eene eeuw vroeger dan die des Afschrijvers stellen*, vooral op grond van sommige woorden, *welke in de vijftiende eeuw reeds zeldzamer waren*. De Heer V. durfde echter niet beslissen, en *dit punt wordt aan bevoegder Regters overgelaten*. Zonder ons dien naam aan te matigen, moeten wij de meening des Uitgevers ten stelligste beamen. Eene vergelijking der taal van dit Gedicht met die van anderen uit de XIV^{de} eeuw, met name van *Die Dietsche Doctrinale*, doet reeds meer dan één vermoeden ontstaan, dat het *Leven ons heren* minstens tot de eerste helft dier eeuw moet gebragt worden; maar dit wordt tot zekerheid, wanneer men bedenkt, dat een fragment van dit stuk, onder den titel *van ons heren kynscheide*, - tot nog toe verkeerdelijk aan

(1) Het fragment, dat VAN SPAEN uitgaf in zijne *Proeven van Historie en Oudheidkunde*, St 1, bl. 129-132, behoort niet, zoo als men zou kunnen vermoeden, tot een onbekend Leven van JEZUS, maar is een gedeelte van MAERLANT'S Rijmbijbel.

MAERLANT toegeschreven, - voorkomt in een HS., *omstreeks de helft dier eeuw vervaardigd*, zoo als de Heer Mr. L. PH. C.V.D. BERGH[1] met VAN WIJN[2] op goede gronden aanneemt.

Zekerder is het, vervolgt de Hr. V., *uit vs.* 41-44, 115, 116, 4926 *volg. te besluiten, dat het Rijmwerk vervaardigd is naar een der menigvuldige toen bestaande Levens van* JEZUS, *in het Latijn geschreven*. Dit oordeel komt ons een weinig ligtvaardig voor. Het geheele begin des Werks van vs. 1-116 is blijkbaar een bijvoegsel van een' Afschrijver, en schijnt niet uit de pen des Dichters gevloeid te zijn, want vs. 117 is duidelijk een aanvang van het Gedicht, en al wat er voorgaat, verraadt eenen geheel anderen geest. Nergens toont de Dichter van het Verhaal eenige belezenheid, en het zal later blijken, dat hij die ook niet bezat; de Afschrijver daarentegen bluft met zijne geleerdheid, en de volgende verzen, die geheel in den trant van MAERLANT en JAN DE CLERK zijn, kunnen niet toegekend worden aan onzen Dichter, die deze Schrijvers niet heeft gekend. Vs. 5:

> Meneghe rime soe es ghemaect
> Die ter zielen luttel smaect,
> Van battalien ende van minnen,
> Van meneghen die wi niet kinnen,
> Van Roelande ende van Oliviere,
> Van Alexandre ende van Ogiere,
> Van Walewaine ende van siere macht,
> Hoe hi weder jeghen sine viande vacht;
> Van Digenen, hoe hi sijn lijf
> Tormente omme een scone wijf;
> Van Pyramuse, hoe hi sijn leven
> Omme minne verloes, dats al gescreven.

Men vergelijke daarmede de plaats uit het begin van MAERLANT'S *Ste Franciscus leven*, vs. 31 volgg.:

> Cume es hi van mi bekint
> Die nu leeft ende waerheit mint;
> Maer Tristram ende Lanceloot,
> Perchevael ende Galehoot,
> Ghevensde namen ende ongeboren,
> Hierof willen de lieden horen;
> Truffe van minnen ende van stride
> Leestmen dor de werelt wide.

(1) N. Werken der Maatsch. van Ned. Letterk., Dl. V, St. 2, bl. 6.
(2) *Huiszittend Leven*, Dl. II, St. 1, bl. 308.

Men denke daarbij ook aan MAERLANT'S woorden, door JAN DE CLERK in zijne *Brab. Yeesten* overgenomen, en voorkomende in het 1ste Dl., bl. 214-16.

Voorts is vs. 50-66 van ons Gedicht, bevattende eene beschrijving van *die bliscap van paradijs*, eene minder gelukkige navolging van 's Dichters beschrijving, voorkomende vs. 4876-4889.

Het eigenlijke verhaal eindigt met vs. 4903, en de 34 verzen, die daarop volgen, zijn zoo duidelijk een toevoegsel van den afschrijver, dat zulks geen betoog behoeft.

En wat zeggen nu de plaatsen, die de Heer V. als bewijzen van zijn sustenu bijbrengt? Vs. 41-44, waarbij wij, om het verband, vs. 39-40 voegen:

> Al lesen papen in latine
> Sine gheborte ende de passie sine,
> Nochtan leec volc ne can niet wale
> Verstaen wel die latijnsche tale.
> Bedie williese in diesche leeren
> Den volke dat wel sal eeren
> Onsen here van hemelrike.

Niets geeft ons *zekerheid*, dat vs. 39 en 40 op een afzonderlijk Latijnsch Werk, het leven van JEZUS behandelende, terugwijzen; veel eenvoudiger en natuurlijker komt het ons voor aan den Bijbel, de Vulgata, te denken, waaruit onze Dichter denkelijk alleen geput heeft, want de episode, die de beschrijving der hel bevat, vs. 3931-4503, steekt zoo af bij de behandeling van het overige, zoo als wij nader zullen aantoonen, dat het zeer aannemelijk wordt, dat de Dichter te dier plaatse de gedachten van een'ander' heeft nagevolgd. Misschien is die episode het werk van eene geheel andere hand, dat later in ons Gedicht geïnterpoleerd is - en dan zijn ook de vier vorige verzen spurii; - immers dat verhaal maakt een op zich zelf staand geheel uit, zoo als ook uit het laatste vs. 4503 blijkt, dat met *amen* sluit. - Vs. 115, 116:

> Die dit pensde tierst ende screef dit were,
> (God gheve hem raste) hi was clerc,

en vs. 4926:

> Ende die clerc die dese rime maecte,
> Dier om pensde ende waecte,
> Ende de ghene die screef dit were,
> Sonder inde moeten hare sielen
> Rusten in den hoghen trone,

laten zich zeer goed verklaren, wanneer men aanneemt, dat zij door eenen Afschrijver zijn ter nedergesteld, maar kunnen in geen geval op een *Latijnsch* origineel terugwijzen.

Dat Afschrijvers gewoonlijk iets voor of achter aan een Werk, 't welk zij vermenigvuldigden, toevoegden, behoeft hier wel geen betoog: de Heer V. erkent zulks zelf, bl. XVII. Verg. ook WILLEMS *Reinaert de Vos*, Inleiding bl. XXVII, en den aanvang van *Floris ende Blancefl.*, die, vs. 89, een tweede begin heeft, hetwelk doet vermoeden, dat het vroegere mede een bijvoegsel eens Afschrijvers is.

Over de versificatie zegt de Heer V. niets; alleen brengt hij eenige voorbeelden bij van onzuivere rijmen. Voorts wordt met een woord gewaagd van den tekst des Gedichts, en wij vernemen, dat de Heer V., op gronden, die hij aangeeft, besloten heeft *het HS. zoo getrouw mogelijk weder te geven*.

Hetgeen volgt, is van minder belang, misschien wel overbodig; de Heer V. zegt, dat hij alle in het HS. voorkomende verkortingen heeft opgelost, en neemt daaruit aanleiding over palaeographie te spreken en fac-similés van HSS., bepaaldelijk over dat van CICERO'S *Oratio pro Milone*, door Prof. FREUND uitgegeven.

Als bijlage volgt een Catalogus van min of meer merkwaardige historische en literarische HSS., in het Archief der provincie *Utrecht* aanwezig, met welker mededeeling de Schrijver het letterminnnend publick eene wezenlijke dienst heeft gedaan.

En thans een paar woorden over den Dichter en zijn Werk. Het blijkt nergens, tot welken stand de Dichter behoorde; maar uit de woorden, die hij, vs. 1220 volg., CHRISTUS in den mond legt, zou men besluiten, dat hij Geestelijke was:

> Vleict die papen, eert die clerke,
> Vroech ende spade sijt in de Kerke,
> Ghehoert uwen pape eer yemen el,
> Doet dat hi seit, soe doedi wel,
> Sine tale dat sijn mijn gebode,
> Dat hi seit dat comt van Gode.

Deze woorden kunnen niet van eenen leek zijn, maar passen zeer goed in den mond van eenen Priester, eenen vertegenwoordiger van den Paus, die toen heette

> Helich vader ende erdsch God[1].

Hoe het ook zij, hieruit blijkt tevens, hoe zeer de Dichter in li-

1 *Leven van St. Amand*, uitg. VAN BLOMMAERT, vs. 1470, 2220.

berale denkwijze achterlijk was bij de moralisten van zijnen tijd[1], terwijl hij ook in geleerdheid verreweg voor hen moest onderdoen. Nergens haalt hij eenige autoriteit aan, gelijk men toen zoo gaarne deed; MAERLANT'S *Rijmbijbel* en *Spieghel Historiael*, waarin mede het leven van JEZUS behandeld wordt, schijnen hem onbekend geweest te zijn; evenzoo *der Leecken Spieghel*, zoo die reeds geschreven was; immers die bevat in het II^{de} Boek eene navolging van het *Evangelium Infantiae*[2], en daarvan is in ons verhaal geene melding of gebruik gemaakt.

Hij houdt zich zoo na mogelijk aan zijn verhaal, en mengt er weinige of geene eigene opmerkingen in, waardoor het Werk vrij kleurloos wordt, en slechts eenen schralen oogst oplevert voor de kennis der theosophie in de middeleeuwen. Het is opmerkelijk, dat de H. Maagd, van welke MAERLANT nog getuigde:

> Dat ons al van hare rinnet[3],

die door VELTHEM nog wordt gevierd, en van wie de *Leecken Spieg.* getuigde, dat zij de vermogendste voorspraak in den hemel was[4], hier als op den achtegrond staat; de goddelijke eer, die andere Schrijvers haar zoo ruimschoots toedeelen[5], is haar hier slechts karig toegemeten; allen, vs. 3585 volgg., wordt, aan wie haar eert, het paradijs beloofd, waarvan zij de *poort* genoemd wordt. Is dit, omdat de Mariadienst minder algemeen werd, nu de vrouwendienst meer dan vroeger werd verwaarloosd[6], of is dit het gevolg der oppervlakkigheid van den Dichter?

Wanneer hij er al iets *de suo* bijvoegt, moet men voorzigtig zijn, en zijne woorden niet terstond als de uitdrukking van zijnen tijd aannemen, daar zij weleens in tegenspraak zijn met andere Schrijvers; zoo b.v. spreekt hij, vs. 584, van de ge-

1 *Die Dietsche Doctrinale*, Inleiding, bl. XIV-XIX

2 Verg. *Het Instituut*, 1841, N°. 2, bl. 140.

3 *Spieg. Illist.*, D1. 2, bl. 62, vs. 46.

4 HS. van het Instituut, fol. 115 c:

> Wye mach van uwer sake
> Bat wesen v voirsprake
> Kennelic dan dese coninghinne?
> Niement, als ic versinne.

5 Verg. GERVINUS, *Gesch. der poet. Nation. Litt.*, 2te Ausg., 1, s. 510 II. DE MONTALAMBERT, *Histoire de Ste. Elisabeth*, 1, Introd., p. 136 suiv. Mijne *Inleiding op de Sproke van Beatrijs*.

6 Zie GERVINIS, t.a. pl., II, S. 129.

schenken der drie Koningen, en geeft daarbij eene verklaring van de beteekenis dier geschenken, waarbij men vergelijke *Ste Amand's Leven*, vs. 414 volgg. Zoo ook, wanneer hij de Joden met de Heidenen gelijkstelt, en van hunne afgoden en Memet spreekt (vs. 1260 volg.), moet men dit niet als een algemeen denkbeeld zijner eeuw opvatten, want wederom, het *Leven van Ste Amand* wederspreekt hem ten duidelijkste, vs. 2859 volgg.:

> Want een God es boven al
> - - - - - -
> Ende desen kennen, in warer dinc,
> Die Jueden, ende ghelooven in hem.

Zoo ook vs. 2878 volg.

CHRISTUS staat bij onzen Dichter niet alleen op den voorgrond, zoo als natuurlijk is, maar hij stelt zich op eene onaangename wijze daarop; hij is meer een Geestelijke van den hoogsten rang, die in plegtegwaad en vol trotschheid daarhenen wandelt, en zich zelven predikt; dan de eenvoudige, ootmoedige, liefderijke Leeraar van het Evangelie.

Het verhaal zelf loop over JEZUS geboorte en kindsccheid, en over de gebeurtenissen, die elkander in de week vóór Paschen opvolgden; over het openbare leven en de leer van den Verlosser loopt de Dichter zeer vlugtig henen, en dit wordt ter naauwer nood door hem aangestipt. De geboorte, en vooral het lijden en sterven, waren bij hem hoofdzaak, en het laatste vult dan ook het grootste gedeelye des Gedichts. Het geheel wordt besloten met het verhaal van de hemelvaart en eene beschijving van den *doemsdag*, waarop

> - Jhesus ons allen sal doemen
> (Ende) sal comen als God ende here.

Dit verhaal, welks eenige verdienste bestaat in schaars met stoplappen en bastaardwoorden te zijn doorspekt, loopt van het begin tot aan het einde op denzelfden toot voort, zonder eenige verhevenheid, zonder eenige poëzij, zoodat het bevreemden moet, dat er van dit Wek nog verscheidene afschriften hebben bestaan. Zoo als wij vroeger hebben aangestipt, is de episode, die de hel beschrijft, en de nederdaling van den Verlosser in dezelve, het beste stuk van het Gedicht, en staat in dichterlijke waarde verre boven de overige rijmregels, zoo als ook den Uitgever niet ontsnapte (verg. de aanteekening op bl. 206). Ja, het onderscheid is zoo in het oog vallend, dat men veilig mag besluiten, dat de Rijmer hier slechts navolger

was van eenen anderen Dichter; misschien ook is deze episode die al het aanzien heeft van een gedicht op zich zelf uit te maken, aan een geheel andere hand toe te schijven, en door den Dichter *van den Levene ons Heren*, of door eenen zijner Afschrijvers, in dit Werk ingevlochten[1].

Het denkbeeld, dat alle vromen en godvreezenden sedert ADAM'S val ter helle waren gedoemd, en door CHRISTUS eigene hand daaruit werden geleid, was in de middeleeuwen algemeen. MAERLANT spreekt daarover in korte woorden in zijnen *Spieg. Hist.*, Dl. 2, bl. 158 (Cap. 34: *Hoe Jhesus die helle brac*); maar in onze episode wordt deze gedachte dichterlijk ingekleed en omschreven. Wij willen er een oogenblik bij stilstaan.

De hel is in twee groote afdeelingen gesplitst: de een boven, de andere onder. Beide zijn onaangename plaatsen, maar

> Die onderste stat es jammerlike.

Want, vervolgt de Dichter (vs. 3939 volg.):

> Daer es suchtinge, rouwe ende bitetr seer,
> Daer weent men ende crit emmermeer,
> Daer es carmingbe emmer ende hantgeslach,
> Daer eist vroech ende spade altoes nacht, enz.

Welke plaats zeer zeker mag vergeleken worden met DANTE'S beschrijving (*Inferno, Canto* III):

> Quivi sospiri, pianti, e alti guai
> Risonavan per lo aere senza stelle,
> Per che io al cominciar ne lagrimai.
> Diverse lingue, orribili favelle,
> Parole di dalore, accenti d' ira,
> Voci alte e fioche, e suon di man con elle,
> faceven un tumulto, il qual si aggira
> Sempre in quell' aria senza tempo tinta,
> Come la rena, quando a turbo spira.

En als de vuurpoel beschreven wordt,

> Daer sonder inde kaitivighe sielen
> In barren, wallen ende wielen,

dan zal elk, die eenigen zin voor het schoone heeft, den laatsten regel voor eene hoogstgelukkige en kernachtige uitdrukking erkennen.

1 Te gereeder komt men tot deze vooronderstelling, wanneer men ziet, dat de beschrijving der hel en der gebeurtenissen bij CHRISTUS nederdaling in het 36ste Hoofdstuk van het Hde Boek des *Leecken Spieghels* in denzelfden trant is gesteld. Verg. *Het Instituut*, 1841, No. 2, bl. 145.

Voert eyst so donker ende so swart
So stinkende, gruelije ende so hart,
Dat men donkerheit tasten mach.

Nadat hij de folteringen geschilderd heeft, die de duivels ondergaan moeten, vervolgt hij:

Hen waer beter dat sie wielen.
Beter? arme! daer en es nemmer raste,
No vroech no spade, no dach no nachte
Daer es torment ende bitter seer
Sonder inde ende emmermeer;
Daer berret die moeder metten kinde
Serichlike sonder inde,
Daer en claecht die moeder niet haer kiut
Elc te claghene genoech daer vint,
No de vader sinen sone,
Elc heeft daer genoech te doene;
Daer en swijcht men nemmer stille,
Daer sien die duvele haren wille,
Daer crit men, daer sleet men die hande,
Daer sucht men, daer criselen de tande,
Daer sijn de duvele alle stout,
Gierich, wreet, fel ende bout,
Daer en helpt have no gout,
Die daer sijn sijn emmer out;
Daer es emmes hongher ende dorst,
Den kinde en hulpt niet der moeder borst
Daer es die doet ewelike, sonder lijf,
Daer crit men: 'Aylase, caitijf!'
Die daer sijn sijn emmer cranc,
Hare beste werelt es vule stanc,
Wat magic seggen der hellen sede!
Daer es sonder inde caitivichede.

Als laatste trek voegen wij er nog bij:

Dat dien caitiven, die daer sijn,
Langher duncket .i. halve wile daer
Dan ons hier .v^{c}. jaer.

In deze '*onderste stat*' worden de verdoemdengepijnigd; de andere is een verblijf zonder geluk en afwisseling,waar zon noch maan schijnt. *In quell' aria senza tempo tinta* vertoefden de braven en godvruchtigen van den beginneder wereld af, wachtende totdat CHRISTUS hen zou komen verlossen. Toen de Zaligmaker aan het kruis den geest gegeven had:

Sijn gheest hi quam voer die hille.
Als hi roer die bille quam,

Een cruce in sine hant hi nam,
Hi stiet die porte dat si boech
Ende dat si in stucken vloech;
Die claerheit sloech tote inden gront,
Daer Jhesus voer die porte stont,
Daer nie licht en quam no meer en sal,
Nu quam daer claerheit over al;
Die duvele alle in onmacht lagen
Alse die grote claerheit sagen.

ADAM, NOACH, ABRAHAM, JACOB, MOZES, DAVID, de Profeten en anderen zongen hunnen Verlosser eenen blijden welkomstgroet toe, en zij worden door CHRISTUS uitgenoodigd hem *boven inden trone* te volgen. Zij verlaten de plaats der ellende onder het jubelen van het 'Sanctus, sanctus dominus!'

Toen de hederheid begon te verminderen, kwamen de duivelen weder tot zich zelve, en vreezende, dat hun gebied geheel zou ontvolkt worden, wilden zij de verlosten met geweld terugvoeren. *Die meester duvel* spreekt CHRISTUS aan, en vraagt hem met welk regt hij hem zijnen buit ontvreemdt. CHRISTUS antwoordt hem:

Het en besteet - niet te mi
Dat ix orlof name an di.

Want, vervolgt hij:

Ic ben dijn God, ic ben dijn here.

Daarop zet hij het dogma der verzoening uiteen, en doet den duivel begrijpen, dat hij uit loutere genade en liefde die zielen verlost had, hetgeen zich resumeert in de woorden:

In mi es emmer karitate.

De door hoogmoed gevallen engel[1] wordt zelf daardoor ge troffen, en smeekt:

Sint dat gi lijt
Dat gi sachte, here, oetmoedich sijt,
Quitet mi van desen betteren sere,
Al benic duvel, lieve here!

(1) W. VAN HILLEGAERSBERCH, *Ged.*, HS. fol. 25 d:

Dus is hi alder sonden vader,
Out van daghen ende quader
Dan doe hi vel om sijn hoveerde
Wten hemel doer die eerde
Inder hellen gront beneden.

Zie ook *Die Dietsche Doctrinale*, B. III, vs. 400 volg., bl. 241.

Maar JEZUS verwijst hem voor eeuwig naar zijne uiterste duisternis, en voert de zaligen hemelwaarts. - -

De door den Uitgever gebezigde interpunctie is doorgaans weifelend, en daarop valt hier en daar wel iets aan te merken.

Achter het Gedicht volgt als toegift nog een fragment uit MAERLANT'S *Boexken van den houte*, uit hetzelfde HS. geput. - Vervolgens zijn eenige bladzijden aan *Aanteekeningen* gewijd; deze zijn nog al mager, en er zijn er, die op den tegenwoordigen stand der Wetenschap gerustelijk achterwege hadden kunnen blijven. Wij zullen er ons niet lang bij ophouden: alleen een paar aanmerkingen.

Bl. 194 brengt de Heer V. tot opheldering van vs. 912 eene plaats bij uit STOKE, om te bewijzen, dat het Fransch hier te Lande zeer drok werd beoefend. HUYDECOPER[1] heeft die plaats van STOKE veroordeeld, doch ten onregte. Niet alleen onze Dichter stemt daarmede in, maar ADENÈS LE ROI, een Dichter, die aan het Hof van HENDRIK III, Hertog van *Braband*, bloeide, getuigt zeer duidelijk in zijnen *Romans de Berte aus grans piès*:

> Tout droit a celui temps que je ci vous devis
> Avoit une coustume ens el *Tyois païs*
> Que tout li grant seignor, li conte et li marchis
> Avoient, entour aus, gent françois tous-dis
> Pour aprendre françois leur filles et leur fils[2].

Waarom is, vs. 3904, voor *hebdi* te lezen *sidi*?

Vs. 4297 behoeft in de plaats van *achter* niet *ocht* of *ochte* gelezen te worden. *Achtervolgen* wordt, even als andere ww. met *achter* zamengesteld, dikwijls in de constructie vaneengescheiden.

Aan de volgende critische conjecturen hadden wij gaarne eene plaats onder de aanteekeningen ingeruimd gezien.

Vs. 245: *mare*, lees *sware*; 340, *ende*, l. *in*; 390, *elken man*, l. *elc nam*; 415, *werden*, l. *verden*; 522, *hijt*, l. *het*; 802, *volmaect*, l. *ontraect*; 862, *weghe*, l. *wieghe*; 865, *sweghet*, l. *wieghet*; 1409-10, hiertusschen is zeer zeker iets uitgevallen; 2333, *Inne*, l. *Ne*; 2504, *sijn*, l. *sijt*; 3032, *spot*, l. *scop*; 3153, *ledichede*, l. *lelichede*; 3224, *Dine*, l. *Die*; 3386, *hebben*, l. *hebbe*; 4049, *sonder lyf*, l. *sonder blijf*; 4269, *den*

(1) Aanteek. op STOKE, Dl. 2, bl. 188.
(2) Verg. Dr. FERD. WOLF, *Ueber die neuesten Leistungen der Franzosen für die Herausgabe ihrer National-Heldengedichte*, S. 45.

behoefde hier niet door den Uitgever te zijn tusschengevoegd; men zeide zeer goed: *Elc nam andren bider hant*.

Meer zorg is door den Heer V. aan de verklarende *Woordenlijst* besteed; al wat het Gedicht voor de taal belangrijks bevat, is daarin bijeengebragt, en die volledigheid maakt de lezing van het Boek ook voor mingeoefenden gemakkelijk. Een paar onnaauwkeurigheden mogen wij niet onvermeld laten.

Tachterwaerne is niet *ten verzorger*, maar *om te verzorgen. Bekint*, vs. 463, is overgeslagen. *Bout*, verg. het Gloss. van *Die Dietsche Doctrin. Deluen, deeluen*, zie *Doctrinale*, Gloss. op *Verdeluwen. Gront*, 4171, *diepte*; zie t.a. pl. *Hurti, stiet hy*. 'Misschien moet voor *hurti* iets anders gelezen worden, want in het vers schuilt eene fout.' Neen, er schuilt geene fout in:

Sijn hoet hurti dicke an de wech

beteekent: Hij stiet zijn hoofd dikwijls tegen de muren. De duisterheid schijnt voor den Heer V. in het woord *wech* gezeten te hebben, waarmede hij geen weg wist; het komt, vs. 349, nog eens voor, en de verklaring heeft CLIGNETT gegeven, *Bijdragen tot de O.N. Letterk.*, bl. 33 en 74.

Husten is *schreeuwden*, van het werkwoord *husschen*. Verg. WILLEMS, *Reinaert de Vos*. Gloss. en E. KAUSLER, *Denkmäler altniederl. Sprache und Litt.*, I, S. 625.

'*Lochtene*, plaats, *locus*.' Moet er ook gelezen worden *lochtenc*? KILIAAN kent *lochtinck* als een Vlaamsch woord, beteekenende *hof, hortus*. Het *Leven van Jezus*, door Prof. MEIJER uitgegeven, heeft ook 'ende in din *hof* stont een nieve graf.' Het woord hangt zamen met het MHD. *Loch*, d.i. *Busch, Gebüsch*. Zie A. ZIEMANN, *MHD. Wörterbuch* in voce.

Loven, vs. 3745, 3795, *toestaan*, is overgeslagen. *Morwe, zachte*; verg. *Doctrin*. Gloss. -

En hiermede eindigen wij dit misschien reeds al te lange verslag. Wij verheugen ons van harte, dat de veel verwaarloosde studie onzer oude Letterkunde wederom eenen beoefenaar heeft gevonden, die in de aangekondigde uitgave blijken van ijver en studie heeft gegeven, welke ons waarborgen, dat hij het vak *con amore* behartigt. Mogt hij het niet bij deze eerste schrede laten, maar indachtig blijven, dat er nog een ruim veld te ontginnen is, waartoe het Vaderland ook zijne medewerking eischt!

'*s Hage*, 15 Maart.

Dr. JONCKBLOET.

Een ezel en eenig speelgoed, door *P. van Limburg Brouwer*. Te Groningen, bij W. van. Boekeren. 1842. viii, 121 pag.

De titel van dit Boekje is zoo vreemdsoortig en zoo geheel anders, dan men van eenen Hoogleeraar zou verwachten, dat wij daarin eene kunstgreep des Professors vermoeden, om zijn publiek te lokken. Maar die kungstgreep had deerlijk kunnen mislukken. In eene zonderlinge voorrede, waarover straks nader, zegt de Heer VAN LIMBURG BROUWER, dat zijn Boekje eigenlijk voor ‘eenige ouderwetsche menschen in ons land’ geschreven is, die in de nieuwste voortbrengselen van onze Nederlandsche pers evenmin als hij smaak vinden, die hem lezen zullen niet alleen voor de *rariteit*. - ‘De meeste van *deze* Lezers zullen weten,’ zegt de Hoogleeraar verder, ‘dat LUCIANUS en APPULEIUS ieder een ezel geschreven hebben.’ - Wij willen weleens de karakteristiek van die ouderwetsche lieden wat nader afgeteekend zien, opdat wij mogen begrijpen, wat het eigenlijke doel dier gansche voorrede is. Bedoelt zij het proza onzer jeugdige Schrijvers daarom af te keuren, omdat er geen klassiek waas over ligt? Maar is dan een dergelijk klassiek waas overal en bij alle onderwerpen noodig? Lees eens, na de voorrede van Prof. LIMBURG BROUWER, die, waarmede Prof. GEEL zijnen herdruk van *het Proza* in het licht gaf, om de overtuiging te hebben, dat men van oude Literatuur doorvoed, en toch jegens de verschijnselen van den dag billijk en beschieden kan zijn. - Maar de beschuldiging schijnt ingewikkeld te kennen te geven, dat onze nieuwerwetsche menschen niets van oude Literatuur weten of willen weten. Wij hopen, dat de Groninger Hoogleeraar bij zijn onderwijs gelukkiger ondervinding moge hebben opgedaan. De gunstige ontvangst van zijn' *Charicles en Euphorion* had hem, dachten wij, tot het schrijven van zijn' *Diophanes* aangespoord; zoo ook hier zijne verwachting beloond is geworden, eilieve! welk regt heeft hij, om zoo op den smaak van onzen tijd te schimpen? Wat er te *Groningen* plaats heeft, kunnen wij niet beslissen; maar dat elders in ons Vaderland de oude Literatuur niet verwaarloosd en versmaad wordt, mogen wij hem verzekeren. Wij gaan verder, want nu is het onze beurt, om de ouderwetsche en nieuwerwetsche Lezers tegenover elkander te stellen; - de laatste weten over het geheel beter, dat LU-

CIANUS een' Ezel geschreven heeft, dan de ouderwetsche het wisten, die het in LUCIANUS, en over het geheel in het Grieksch, niet veel verder dan diens Doodengesprekken bragten; zelfs zouden er onder de nieuwerwetschen kunnen gevonden worden, welke niet eens meer gelooven wilden, dat LUCIANUS een' Ezel geschreven had, omdat zij het zamenflansel, dat op dien naam doorgaat, te onhandig en onvolledig vinden; welke zelfs vreemd opziende, dat de Hoogleeraar die stelling als zoo zeker nederschrijft, liever, dan zich in deze voorrede te zien plagen, van den Heer v.L.B., wiens grondige geleerdheid niemand hunner betwijfelt, een grondig betoog van die meening hadden ontvangen.

Maar den ezel van APPULEIUS, ja, dien kent ieder. - Wilt gij weten, welke soort van Lectuur door de aangeklaagde ‘nieuwerwetsche’ voor een goed deel verdrongen is? Het is die, welke nog weleens, met fraai gegraveerde platen voorzien, in de bibliotheken van ouderwetsche lieden van smaak, op eene onderscheidende plaats wordt aangetroffen; daartoe behooren b.v. *Les amours de Psyché et de Cupidon*, en vooral VOLTAIRE'S *Pucelle*. Hiervan weten nu de oude Heeren gewoonlijk, dat het eerste geheel, het laatste in zijn liederlijkst gedeelte, aan APPULEIUS ontleend is. Zoo nu die oude Heeren op het lezen van den titel gissen, dat er tusschen dezen Ezel en dien van APPULEIUS zekere familieverwantschap bestaat, zeg mij, waar zullen zij, zoo ge u hunne zeden zoo zuiver denkt, als wij het wenschen, het boekje anders gretig om opvatten, dan juist om ‘*de rariteit*?’ De Schrijver kijkt, dunkt ons, hier zijn publiek met eenen satersglimlach aan, en terwijl hij hun eene overdekte schilderij voorstelt, fluistert hij hun toe: ‘Hier is de beroemde ezel van APPULEIUS; dames en kinderen worden verzocht, zoodra ik het gordijn zal wegschuiven, de oogen digt te houden!’ en nu, nadat de ondeugende kitteling bij oude zondaars en snoepzieke jeugd is opgewekt, vindt zich het publiek bedrogen; want de ezel blijkt niet anders, dan eene allegorische moraliteit. - Die kunstgreep, wij aarzelen niet het te zeggen, heeft iets lafs, iets onzedelijks, iets hybridisch.

Hybridisch! daar dit de zwaarste blaam is, die eenig kunstwerk kan treffen, moeten wij die beschuldiging met bewijzen staven. Wij hebben een innig geloof aan de noodzakelijke eenheid van vorn em stof, van doel en behandeling; onze eerbied voor de Ouden doet ons te dien opzigte hen vooral als onze meesters beschouwen. Op het punt der ezelliteratuur echter zouden wij

er mede verlegen zijn juist te bepalen, wat hier het doel zij geweest. LUCIANUS, schrijft PHOTIUS, heeft ook hier het bijgeloof der Heidenen aan de kaak willen stellen. COURIER en JACOB (de eerste echter minder bepaald; - hij was Franschman, en zijne Fransche luchtigheid maakte, dat hij welligt ineens den goeden greep deed) zagen in den *Lucius* eene schildering, en daarmede berisping der bedorvene zeden in een' bedorven' tijd. Prof. BOSSCHA verzekert ons, dat APPULEIUS de mysteriën in hare zuiverheid als behoedmiddel tegen de zedeloosheid der eeuw heeft willen aanprijzen; ik mag het lijden, schoon ik het slot van APPULEIUS te onhandig aangebragt vind, om daarin den sleutel van het geheel te zoeken. Liever ken ik de hoogste beteekenis toe aan hetgeen APPULEIUS zelf zijnen ezel laat zeggen, L. IX, bl. 619 OUD.: 'Nec ullum uspiam cruciabilis vitae solatium aderat, nisi quod ingenita mihi curiositate recreabar, dum praesentiam meam parvi facientes, libere quae volunt, omnes et agunt et loquuntur. Nec immerito priscae poeticae divinus auctor apud Grajos, summae prudentiae virum monstrare cupiens, multarum civitatum obitu et variorum populorum cognitu, summas adeptum virtutes cecinit. Nam et ipse gratas gratias Asino meo memini, quod me suo celatum tegmine, variisque fortunis exercitatum *etsi minus prudentem, multiscium* reddidit.' Men moet bijna de oogen sluiten, om niet te zien, dat schering en inslag van de ezelhistorie, zoowel in het Grieksch als Latijn, deze is: dat de ezel de geheimste dingen weet, en de geheimste dingen aan den dag brengt. En welke dingen? den wellust, de gierigheid, het bijgeloof, de drie hoofondeugden der tijdgenooten. LUCIUS is, naar mijne beschouwing, een echt Satiricus, eene soort van Asmodeus, die met al de zelfdoening van iemand, die het fijne van alle zaken weet, schildert, en zich voor het oogenblik om geene zedepreek bekommert. Ik durf derhalve Prof. JACOB niet naschrijven[1]: 'LUCIAN hat hier Wahrheit ohne Cynismus gegeben, und jene wollustige Perspective vermieden, in der uns neuere Schriftsteller ein die Würde des Menschen entehrendes Stuck schauen lassen.' Want naar mijne overtuiging had de oorspronkelijke ontwerper van den *Lucius* het voornemen de waarheid in al hare omtrekken scherp te teekenen, ook daar, waar zedige bescheidenheid de hand teruggehouden, of eenen sluijer over het beeld geworpen zou hebben.

Prof. LIMBURG BROUWER'S Ezel heeft een gansch ander doel.

(1) *Characteristik Lucians von Samosata*. Hamb. 1842, p. 185.

Hij wil ons, om zoo te spreken, den ezel toonen, die in iederen mensch zit; zijn LUCIUS is een mensch, met het binnenste buiten. Het denkbeeld is aardig; maar ieder gevoelt, dat het doel van dezen Ezel zoo zeer van dat van de Ouderen verschilt, dat gij vraagt, of dezelfde vorm voor beide kan passen? En al dadelijk zult gij toestemmen, dat, dewijl des Hoogleeraars ezel geenen bepaalden tijd of toestand, maar het ezelachtige onzer menschelijke natuur zal voorstellen, de klassieke vorm er althans niets toe doet, maar letterlijk alleen voor ‘de rariteit’ aanwezig is. Waarlijk, zoo de Hoogleeraar in zijne voorrede voor de klassiek had willen ijveren, hij had het gelukkiger kunnen doen, dan bij deze gelegenheid, waar ieder hem zal toeroepen: ‘Maar ik zie niet in, hoe uwe stelling niet even goed in oorspronkelijke, nieuwe, aan den tegenwoordigen tijd ontleende, beelden had kunnen worden voorgesteld als in de vormen van APPULEIUS en LUCIANUS!’ Maar die geheele voorrede is ófeen gewrocht van kwade luim, óf eene verkeerde navolging van zekere mode, die sommige Schrijvers zich eigen maken. In plaats van op den man af te kritiseren, sollen zij met de literatuur van den dag: zulk een pessimisme geeft iets voornaams, en de aardigheden, die zich bij die gelegenheid laten zeggen, gaan te gereeder op, omdat niemand weet, of hij, of zijn buurman eigenlijk zuur moet zien. Maar zoo iets door den tijd dringend wordt vereischt, het is dat dergelijke aardigheden voor waarheid en ernst plaats maken. *Spiritus Asper et Lenis* hebben ons lang genoeg op dergelijke voorreden onthaald. De vokalen, voor welke die spiritussen op hunne plaats zijn, zijn tot nog toe niet bekend geworden.

Met veel kunst en oordeel (wie zou het anders van den Heer BROUWER verwachten?) heeft de geleerde Schrijver de verhalen van APPULEIUS en den *Lucius* tot een nieuw geheel zamengevlochten. Wanneer hij tusschen een' van beide kiest, getuigt die keuze van zijnen smaak. Bij hem, zoowel als in het Grieksch, is de ontvangst van LUCIUS in het huis van HIPPARCHUS gul en boven verwachting; bij APPULEIUS is de gastheer daarentegen smerig bekrompen. Op hare beurt zijn de rozen van EPONA, bl. 23, aan APPULEIUS ontleend, en het voorzigtig overleg van den ezel, die niet voor de oogen der roovers aan het rozenbed wil te gast gaan, bl. 28, heeft BROUWER ongetwijfeld aan dien zelfden Auteur te danken, wien zoo iets te beter paste, omdat hij niet, zoo als B., des ezels ezelachtigheid op den voorgrond stelde. De mislukte vlugt van den ezel met het gevangene meisje is door BROUWER, bl. 41, regt levendig verteld,

schoon hij de hoofdtrekken vooral aan APPULEIUS te danken heeft. Met regt heeft hij den gruwelijken moordaanslag, tegen het meisje door de roovers beraamd, eene klassieke *horreur*, die beide oude Schrijvers als om strijd vertelden, overgeslagen; maar de redding zelve van het arme kind (bij BROUWER, bl. 47) is dunkt ons bij APPULEIUS veel gelukkiger en veel waarschijnlijker voorgesteld. Ook het loven en bieden over den ezel met den priester der Syrische Godin is aan de Latijnschen Schrijver eigenaardig; maar waarom hapt BROUWER'S ezel niet even stout toe op de smerige hand, die hem de tanden voelt, als het graauwtje van APPELEIUS dat doet? Zijn ezel toch is althans niet snuggerder, en de ironie van het volgende gesprek wint er bij. De geleerde Schrijver heeft, bl. 48, gezegd, ‘dat de poëtische geregtigheid in zijn verhaal niet is vergeten:’ - het schijnt wederom eene schimpscheut op de litteratuur van den dag; - zoo er echter eenige beteekenis aan die woorden te hechten is, dan wenschen wij hem geluk met de ontknooping, die hij voor het avontuur met de bedelpriesters heeft gevonden, terwijl juist die poëtische geregtigheid bij het klassieke voorbeeld in het gebeurde met den warmoezenier ontbreekt. Dat geval zelf is in het oorspronkelijke zoo onbeduidend, zoo kwalijk uitgewerkt, dat wij niet begrijpen, waarom de Heer v.L.B. het in eenen anderen vorm, alles behalve tot zijn voordeel, nog eens heeft opgewarmd, bl. 79, 80.

‘De laatste helft van het verhaal, de ontknooping en de zedelijke zin, zijn mijn werk,’ zegt de geleerde Schrijver. Met dien zedelijken zin voor oogen, kon dat wel niet anders, en wij moeten zelfs vragen, waarom er niet meer is veranderd en gewijzigd? De bedelpriesters hebben ten gevalle onzer kieschheid verloren, hetgeen in het verhaal der Ouden het karakteristiekste is. Wij weten, dat zulk een verhaal ons zou doen huiveren, en den gewonen Lezer tot eenen kreet van verontwaardiging dwingen; maar juist hierin ligt het hybridische, dat de Schrijver ons de bedelpriesters heeft vertoond, zonder ze in al hunne afzigtelijke kleuren te durven schilderen. Voor *zijn* doel hadden wij ze in het geheel niet noodig. Het meisje, dat LUCIUS betoovert, heet bij APPULEIUS FOTIS, hier, even als in den Griekschen *Lucius*, PALAESTRA. Maar die naam beteekent niets zonder die galante gymnastiek, welke misschien het kunstigste hoofstuk van den Griekschen *Lucius* is, doch zoo aanstootelijk, dat WIELAND zich aan de overzetting niet waagde. COURIER ondernam de vertolking, en hij slaagde uitstekend. Want te regt

was hij overtuigd, dat men niets ten halve moet willen, en het liederlijke, dat op zich zelf elken naauwgezetten Letterkundige van de vertaling van den *Lucius* zou afgeschrikt hebben, bleef, al werd ook dit enkele hoofdstuk onvertaald gelaten. Zoowel voor den Vertaler als voor den *oordeelkundigen* Lezer ging zelfs de angel van het wellustige onder in de kunst, waarmede de taal aan de Sotadische en toch bevallige uitdrukking werd dienstbaar gemaakt. Om den zedelijken zin des geheels deelde de Heer v.L.B. natuurlijk het ergerlijke tooneel niet mede; maar met die terughouding verviel niet alleen de beteekenis van PALAESTRA'S naam, maar ook het aardige der ontmoeting tusschen haar en LUCIUS steekt bij het Grieksch zeer ten nadeele van de Hollandsche navolging af. Ja, wij gaan verder, en beweren, dat er in den zedelijken ezel des Hoogleeraars nog veel onzedelijks overblijft, omdat het onzedelijke van het oorspronkelijke gedurig als eene verjaagde schim terugkomt, en dengeest des Schrijvers omspookt, schoon zijne pen (uit vrees of uit zedelijkheid?) tusschen zijne vingers beklemd blijft. PALAESTRA is in den *Lucius* een dom meisje, dat zelfs niet tooveren kan; voor het overige een slavinnetje *à la Grecque*. FOTIS is bij APPULEIUS in staat, om ten minste te onttooveren. De geheele gedaanteverandering is een louter ongeluk. Bij LIMBURG BROUWER is PALAESTRA daarentegen eene heks en eene hoer. - ‘Neen,’ zegt de Schrijver, ‘ik heb LUCIUS duidelijk laten zeggen, dat PALAESTRA niet minder ontsteld was dan hij.’ - In dat geval wordt echter PALAESTRA weder óf onvolkomen, óf verdacht. Want bij de Ouden gebeurt het ongeluk, *omdat* zij niet tooveren kan, bij LIMBURG BROUWER, *alhoewel* zij tooveren kan. Vooral op het laatst wordt PALAESTRA afzigtelijk, als zij met haren *lucius* op speculatie rondreist. Wij erkennen, die voorstelling geeft den Schrijver tot eene aardige moraliteit, bl. 90, 91, aanleiding. Maar nu wij eenmaal PALAESTRA zoo bedorven voor ons zien, dringt zich onwillekeurig de gedachte aan de beruchte scène van APPULEIUS aan ons op; zelfs zou in den geest der Ouden (wien het onnatuurlijke in dit opzigt meer een voorwerp van spot dan van afgrijzen was) de zedelijkheid van betrokkene partijen er bij gewonnen hebben, zoo die avontuurlijke liefde in het spel gekomen ware; de gedweeë onderwerping van LUCIUS ware er beter mede verklaard, dan de Hoogleeraar het thans doen kan. Nog eens: de schim der gebannen onzedelijkheid spookt door het verhaal, want niet alleen PALAESTRA, maar zelfs het gevangene meisje lijdt er onder. ‘Wat er in het celletje met het

goede kind voorgevallen is, kan ik niet zeggen,' zegt LUCIUS met gniepige *malice* bij v.L.B. Bij APPULEIUS weet de ezel het alles te vertellen, en omdat hij overal bij geweest is en alles gehoord heeft, daarom schildert hij ons in de geroofde maagd een toonbeeld van alle vrouwelijke deugd. De Ouden hebben eenen anderen toets voor zedelijk en onzedelijk, dan wij. Het naakte, het wellustige hindert hun minder, dan het misvormde en gemeene; maar daarom hebben zij niet minder hun gevoel van zedelijkheid. Lees daartoe eens bij APPULEIUS de opmerkingen van den ezel zelven in een paar zeer kritieke oogenblikken. L. VII, 467; X, 749. Van het ondier, dat ons VAN LIMBURG BROUWER, ten gevalle van zijn zedelijk doel, in de laatste helft van zijn verhaal geschonken heeft, een ezel zonder haar, ooren en staart, ware het schoonheidsgevoel der Ouden met huivering teruggedeinsd.

Wij zijn zoo uitvoerig en zoo scherp in onze kritiek, deels, waartoe het ontkend? omdat de Voorrede zelve al te onbescheiden den tegenwoordigen smaak en daarmede de kritiek tart; deels omdat wij voor ons hooge regten aan de klassieke Litteratuur vooral toekennen, als toets en maatstaf van hetgeen de latere in verwante vakken, en bij de behandeling van verwante onderwerpen, oplevert. Het lag derhalve voor de hand, naast het Grieksche en Romeinsche voorbeeld het Werk des Heeren VAN LIMBURG BROUWER te leggen, en de veroordeeling, die wij er op een enkel punt over uitspraken, is misschien eene lofspraak in het oog van sommigen. Immers daarom scheen de Heer BROUWER niet geheel de Ouden terug te kunnen geven, omdat de wetten onzer kieschheid het niet gedoogen. *Niet geheel de Ouden*, zeggen wij met voordacht, om daardoor de bedenking buiten te sluiten, dat de gelaakte afwijkingen van onze begrippen van goed en schoon dezelfde afkeuring bij de Ouden ondervonden, dat het onkruid was, dat *toevallig* op den milden akker opwies. Want het is al te waar, dat vele dier buitensporigheden, dat die vergoding der zinnelijkheid, naauw met hun maatschappelijk en huisselijk leven, met hunne zeden en hunne geschiedenis, met hunne godsdienstbegrippen en overleveringen zamenhing, en van daar weder op hunne Kunst en Poëzij invloed oefende. Er schuilt hier de zwaarste bewijsgrond voor ieder, die beweren wil, dat de invloed der Ouden op onze Letterkunde bepaald en beperkt moet worden. Men zegge niet, dat daarvoor de regel gemakkelijk te geven zij, dat al wat Christendom, al wat wijsgeerige Zedeleer onrein noemt, van zelf moet uitgesloten worden. Wij

krijgen op deze wijze eene Kunst, eene Poëzij, uit tweeërlei bestanddeelen zamengelijmd, waarvan het eene het andere in zijne onbelemmerde rigting vernietigen en verstoren zou; en men zou dien pijnlijken zamenstel, dat gedwongen verbond van vijandige beginselen, kunst, vrije kunst durven noemen, en daarvan bevrediging verwachten voor de behoeften onzes tijds, onzer ontwikkeling, onzer natie! - De ware kunst is zedelijk, is deugd. Wij kennen de spreuk, maar weten tevens, dat deugd geene monniksonthouding, geene naïve domheid, geen bekrompen zelfmistrouwen mag wezen. Zoo sterk wij het verderfelijke voorbeeld eener school afkeuren, die de hoogste belangen aan de heerschappij van het vleesch onderschikt, zoo is toch het zinnelijke beginsel in ieder onzer levending, en genoegzaam wordt het van buiten ook door onderzoek en geschiedenis aangedrongen en geprikkeld, dat zoo de kunst den mensch, en den geheelen mensch moet vertegenwoordigen, zij ook deze zijde van zijn aanwezen als geheel ontwikkeld, maar in die ontwikkeling beheerscht, de zonde alzoo veroordeeld in het vleesch moet voorstellen. Ja, misschien is in de kunst zelve eene kracht tot die beheersching gelegen. - Het is waar, dat deze beschouwing een weinig buiten ons tegenwoordig onderwerp loopt; maar zij strekt voor Recensent tot eene verdediging, wanneer iemand zijne bewering mogt mis verstaan, dat door het uitmonsteren van het onzedelijke Prof. LIMBURG BROUWER'S ezel aan kunstwaarde verloren heeft. De vraag, die Recensent voorstelde, maar niet durfde oplossen, dringt de litteratuur van den dag aan ons op, sedert de plant der romantiek, op eenen anderen bodem, dan dien der Ouden, zoo het heet, gewassen, dezelfde verbodene vruchten schijnt te dragen; het is eene vraag, die zich zal opdringen, zoolang wij haar met onwijsgeerige schuwheid ontwijken, of als ongepast met magtspreuken tot zwijgen brengen; het is een spook, dat eerst kan verjaagd worden door het licht eens helderen begrips, door veelzijdig onderzoek en ernstige beschouwing ontstoken.

Prof. v.L.B. heeft dus eigenlijk gedaan, wat de buurman van den Molenaar omtrent den Griekschen LUCIUS aangeraden heeft, c. 33: ‘Sla den ezel niet dood,’ sprak hij, ‘die zoo goed malen en zakken dragen kan. Zoo hij verliefde kuren heeft, dat is met eene kleinigheid te verhelpen. Na die kunstbewerking zal hij mak en regt vet worden, en in staat om de zwaarste lasten te torschen.’ Die LUCIANUS gelezen heeft, weet, hoeveel LUCIUS tegen die kuur had. Nu echter moeten wij het slagtoffer des Hoogleeraars nemen, zoo als het gegeven is. En wij

zouden onbillijk zijn, zoo wij hem, ondanks dat alles, niet dankbaar waren. *De ezel* van Prof. L.B. is een boeijend, geestig verhaal, met opmerkingen, die evenzeer van fijn oordeel, als diepe menschenkennis getuigen. Onder hetgeen hij zelf tot het origineel heeft bijgedragen, onderscheiden wij het tooneel van LYSIAS en NANNIUM als eene allerliefste idylle. Algemeen is de geleerde Schr. om zijne diepe kennis van het leven der Ouden beroemd, en ook hier zou het scherpste onderzoek, zoo wij gelooven geen enkel vergrijp tegen het costuum van den tijd kunnen aanwijzen. Benijdenswaardig is zoo veel geleerdheid, met zoo veel populariteit gepaard, want de stijl is levendig, bevallig, vloeijend, eenvoudig, verdiensten, waarom, wat ook de Hoogl. in zijne Voorrede bewere, de nieuwere school zelve niet zou aarzelen hem onder de uitstekendste voorbeelden van Hollandsch Proza te rangschikken.

Dezelfde lof komt aan het tweede Stukje toe, een gesprek tusschen FAUST en MEPHISTOPHELES, dat de Schr., onder den titel van *Eenig Speelgoed*, als ‘een romantiek toegift’ achter zijnen Ezel voegde. De dialoog is levendig en geestig, de uitdrukking gemakkelijk, en enkele brokken, b.v. bl. 110, zijn in waarheid fraai geschreven. De inhoud is de stelling, die ieder zal toegeven, dat noch goed, noch liefde, noch roem, het hoogste goed in zich bevatten; maar daarmede is nog niet bewezen, dat zij op verschillende standpuntenvershillende stand punten van ontwikkeling niet werkelijk eene bron van genot zijn, zoo als het speelgoed dat werkelijk is voor de kindschheid. Wanneer men ons dus naar het doel van dit Stukje vraagt, zijn wij met het antwoord een weinig verlegen. Is ontevredenheid over teleurgestelde verwachting, gevoeligheid over een onbillijk oordeel, daarvan het eigenlijke motief? Ligt deszelfs ware beteekenis in het derde gedeelte opgesloten, en is het een vervolg en eene uitbreiding van de kwade luim, die de Voorrede verried? Wij willen het niet beslissen; de Schr. schijnt, blijkens de Voorrede, aan dit *Speelgoed* eene ondergeschikte waarde te hechten, en gaarne volgen wij daarom de ons gegevene les, om hem, het genot ‘van zijn knikkeren’ niet te bederven. Want, wat ook het resultaat van ons oordeel over het Werkje zij, te zien, hoe hier geleerdheid met duidelijkheid, diepte en oorspronkelijkheid van geest, met zuiveren smaak vereenigd, zich in een eenvoudig klaar vloeijend Proza den toegang tot het verstand der Lezers openen, verdient en beloont de daaraan bestede studie.

Album

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

Gedachten van Blaise Pascal over den mensch: vertaald uitzijne ‘Pensées sur la Religion,’ etc., en met aanmerkingen voorzien door R. Posthumus. *Benevens eene Levensschets van dien beroemden Geleerde. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1839.

The proper study of mankind is man. Dit woord van POPE verdient thans vooral ernstige behartiging. Gebrek aan stoffelijke en geestelijke ontwikkeling bestaat er onder ons, in onzen zoo bewogenen en zich in alle rigtingen bewegenden tijd, voorzeker niet. Doch te midden van zoo vele en sterke bewegingen in ons tegenwoordig menschelijk leven, kunnen wij zoo ligt ons zelve vergeten, en ons als slaven aan het stoffelijke, met verwaarloozing van het hoogere en Goddelijke in ons, overgeven. De Heer POSTHUMUS oordeelde het daarom niet ongepast, om, in dezen tijd van verstrooijing en bedwelming voor velen, zijnen landgenooten de gedachten van een waarlijk groot en edel man over den mensch, in Nederlandsch gewaad, aan te bieden. Uit het Werk van PASCAL, op den titel vermeld, koos hij deze gedachten, omdat hij die voor de thans algemeen bruikbaarste en nuttigste hield. Voorts achtte hij het noodig zijne, deels ophelderende, deels bepalende, aanmerkingen met eene kleinere letter onder iedere paragraaf te stellen.

PASCAL behoort sinds lang onder onze lievelingsschrijvers. Gretig namen wij daarom dit boek in handen. Het heeft echter aan onze verwachting slechts gedeeltelijk voldaan. De vertaling is over het geheel vrij wel geslaagd. Maar vele der

schoonste gedachten van PASCAL zochten wij hier te vergeefs. En wat de aanmerkingen van den Vertaler betreft, hij zelf schrijft in de Voorrede: ‘Over de waarde mijner aanmerkingen moet het oordeel bij den Lezer staan. “Er zijn goede, er zijn slechte, en er zijn middelmatige onder,” zeg ik met MARTIALIS.’ Met dit oordeel kunnen wij ons volkomen vereenigen.

Dat wij van dit Werkje, reeds voorlang in het licht verschenen, thans nog in *de Gids* gewag maken, geschiedt vooral met oogmerk, om den Heer POSTHUMUS, of een' ander', wie hij ook zij, die zich voor deze taak berekend acht, tot eene nadere bewerking der Schriften van PASCAL voor onze landgenooten op te wekken. In hoevele opzigten verdient hij niet gekend en geroemd te worden! Als *Apologeet* is hij nog onlangs waardiglijk gehuldigd door D. RUST, in zijne *Commentatio Historico-Theologica de* BLASIO PASCALE, *Veritatis et divinitatis Religionis Christianae Vindice*. Erlangae, 1833, en door THOLUCK, in zijne *Vermischte Schriften*. Hamb., 1839, Th. I, S. 224 folgg. HERDER noemde PASCAL den verhevensten Prozaschrijver van *Frankrijk*, en in de *Biographie Universelle* wordt van hem getuigd: ‘On a souvent admiré que dans le choix de ses expressions il ait tellement pressenti le génie de la langue, que presque aucun de s mots employés dans les Provinciales n'a vieilli depuis plus d'un siècle et demi.’

Eene bloemlezing uit zijne verschillende Werken zou gewis een welkom geschenk aan vele onzer landgenooten zijn. Wie deze taak ondernam, zou ook het onlangs uitgegeven Werk moeten raadplegen: *Pascal's Leben und der Geist seiner Schriften*, von Dr. H. REUCHLIN. Stuttg., 1840. Maar bovenal zou hij moeten wachten, totdat de nieuwe uitgave der *Gedachten van* PASCAL, *naar het oorspronkelijk handschrift*, zal zijn in het licht verschenen. Het is bijkans ongeloofelijk, wat victor cousin daaromtrent getuigt in zijn *Rapport à l'Académie Française sur la nécessité d une nouvelle éditionedition des Pensées de Pascal*, geplaatst in het *Journal des Savans* voor 1842: ‘Le manuscrit autographe est exposé à tous les regards, à la Bibliothèque royale de Paris, et nul regard n'a daigné s'y arrêter, personne ne l'a consulté, et le texte donné par Port-Royal a traversé toutes les éditions sans exciter aucun autre sentiment que celui d'une vénération superstitieuse. C'est ici la premiere reclamation pour Pascal contre Port-Royal, pour

l'original contre une copie infidèle' (*Journ. d. Savans*, Juillet, 1842, p. 407).

Mercedes van Castilië, een Verhaal uit de dagen van Columbus. Naar het Engelsch van J. Fenimore Cooper, *Ill Dn. Amst., bij* P.N. van Kampen. 1841.

Wij kondigen hierbij een Werk aan van den Amerikaanschen Romanschrijver COOPER, en niemand zal het wenschelijk achten, dat wij dezen Roman in al zijne deelen beschouwen. COOPER toch is niet alleen algemeen bekend, maar heeft geene aanspraak op eene zoo uitvoerige kritiek, als aan onze inlandsche Romanschrijvers van eenige beteekenis (*rari nantes in gurgite vasto*) met regt in dit Tijdschrift toekomt.

Ieder, die de verdiensten van COOPER in het schilderen van zeetooneelen weet op prijs te stellen, en in hem den warmen Amerikaan heeft leeren kennen, moet met zekere vooringenomenheid dit uitgebreide voortbrengsel van zijnen scheppenden geest in handen nemen. Hoe bekend toch de geschiedenis der ontdekking van *Amerika* zij, zij levert voor den Romanschrijver een ruim veld van schoonheden op, en de Schrijver heeft hiervan ook menigvuldige proeven gegeven. Het doet ons echter leed te moeten bekennen, dat hij, naar ons inzien, in zijn plan niet is geslaagd. Hij heeft eene ongelukkige greep gedaan, door den indruk, welken de heldin van het Werk, MERCEDES, op *Don* LUÏS maakte, op de onderneming van COLUMBUS te doen terugwerken, en het streven der liefde van twee jonge lieden aan de groote plannen van den Genuees te knoopen. Het vereischte alle inspanning der kunst, om dit plan door te zetten en zoo veel mogelijk vol te houden. Het Werk is den Schrijver gedurig onder de hand afgebroken, en vele mislukte grepen, als zoo vele ijdele pogingen, om den draad weder aan te knoopen, zijn daarvan de gevolgen. Het gebrekkige der intrigue veroorzaakt, dat men haar gedurig uit het oog verliest, en bij gebrek aan geschikte hulpmiddelen, valt de Schrijver aanhoudend in langwijlige herhalingen, die den Lezer het geduld doen opgeven. Dat de vurige aanbidder van MERCEDES zich geheel door de Indische OZEMA laat innemen, verraadt zwakheid; dat hij haar tot reisgenoote naar het Vaderland kiest, haar met de keten omhangt, hem door MERCEDES ten

onderpand gegeven (bij welke gelegenheid eene geforceerde omhelzing, ten gevolge van het slingeren der kiel, plaats heeft!!), verraadt domheid; maar dat hij dit geschenk laat behouden, en zich bij zijn terugkeer in het Vaderland zoo laauw en dubbelzinnig gedraagt, is onbegrijpelijk en onnatuurlijk. Het uiteinde van OZEMA doet ons aan *het lijden van den jougen Werther* denken, maar heeft weinig reorends, veel wanstaltigs. Het is eene mislukte poging des Schijvers om, aan het einde naderende, eenige verwikkeling te bewerken, waar eene ontknooping van vroegere verwikkelingen had behooren plaats te vinden. Doch deze verwikkelingen bestonden niet, en dus werd er een *tour de force* vereischt, om iets te vinden, hetwelk tot eene goede ontknopping moest gebragt worden. Hierdoor ontbreken belangrijke situatiën ten eenemale; uit dien hoofde vindt men geen' zweem van pathos, en er blijft niet over dan het historische.

Wat dit betreft, willen wij gaarne den Schrijver onze hulde toebrengen, en hij bevredigt ons verlangen in vele opzigten, inzonderheid door de fraaije karakterschilderingen van ISABELLA en COLUMBUS; vooral de eerste wordt overal meesterlijk voorgesteld. Haar portret vinden wij, D. I, bl. 27-29.

Overal doet de Schrijver hare schranderheid, haar fijn gevoel en hare vorstelijke waardigheid uitkomen. Zij laat zich gedurig als Koningin van *Castilië* gelden, doch doet dit op eene wijze, die voor FERDINAND niets kwetsens heeft; zij geeft meer wenken en raadgevingen, dan zij besluiten neemt. Hoeveel invloed zij ook op haren gemaal moge uitoefenen, waar beslist moet worden, laat zij het aan den Koning over. Tegenover de zucht van dezen, om zijne eerzuchtige plannen door te drijven, en louter zijn magt uit te breiden, blink hare zucht, om alle ondernemingen aan het Godsrijk dienstbaar te maken, heerlijk uit. Zij is het ideaal van eene groote Vorstin.

COLUMBUS wordt ons voorgesteld als de man, die door zijnen veelomvattenden blik zijne eeuw verre vooruit is. Hij bezit eene onwrikbare zelfstandigheid; zijne plannen, zijn eischen, zijn op wel gewikte berekeningen gebouwd, en hij laat zich daarvan niet afbrengen. Een godsdienstig streven staat op den voorgrond, en aan de belangen der Christelijke kerk is hij ondergeschikt. Doch tegenover de grooten der aarde gevoelt hij zijn zedelijke meerderheid, voert met edele vrijmoedigheid het woord, schrijft hun de wetten waardigheid voor, en geeft

niets toe. In de hagchelijkste omstandigheden handelt hij altijd met vastberadenheid, kalmte en beleid, grootheid van ziel en manhaftigheid. Hij boeit door zijne grootheid van ziel en manhaftighed, doch zoekt zich door geene vleijerij vrienden te verwerven. Hij is juist zoo geteekend, als de geschiedenis hem leert kenne, en deze teekening geeft ons de levendigste verklaring van de oorzaken, waarom hij, de grootste der wereldontdekkers, aan wien *Spanje* zoo oneindig veel verschuldigd was, bij de Spanjaarden zoo verguisd is.

Wat voor het overige het geschiedkundige aangaat, de Schrijver heeft zich naauwgezet aan de historie gehouden. Al wat tot de onydekkingsreis betrekkelijk is, vindt men uitvoerig, hier en daar zelfs al te uitvoerig, geschilderd. Deze reis zelve levert schoone tafereelen op.

Het bevreemdt ons echter, dat de Schrijver de historische daadzaak niet vermeld heeft, dat HENDRIK VII, Koning van *Engeland*, werwaarts COLUMBUS zijnen broeder BARTHOLOMEUS gezonden had, het voorstel der ontdekkingsreis heeft aangenomen, toen COLUMBUS zelf met *Spanje* sloot. De Schrijver had daarvan partij kunnen trekken.

De geschiedenis leert ons, dat COLUMBUS op het laatst, bij de muiterij der schepelingen, drie dagen uitstel vroeg. De Schrijver laat de muitelingen zeggen, III, 23:

‘Indien wij nog drie dagen gehoorzamen, Senor! wilt gij dan naar *Spanje* terugkeeren, wanneer er nog geen land te zien is?’

‘Nimmer!’ hernam COLUMBUS op vasten toon; ‘*Indië* heb ik mij ten doel gesteld, en naar *Indië* zal ik blijven koers zetten, al ware er nog eene maand noodig, om de reis ten einde te brengen.’

De slotsom van ons oordeel over dit Boek komt daarop neder, dat het als historisch voortbrengsel veel lof verdient, als romantisch voortbrengsel groote gebreken heeft.

Boekbeoordeelingen.

Nederlandsch archief voor kerkelijke geschiedenis. Door *N.C. Kist* en *H.J. Royaards*, Hoogleeraren te Leiden en Utrecht. Eerste Deel. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans. 1841. Tweede Deel. 1842.

(*Vervolg en Slot van Bladz*. 326).

Het tweede Deel van het *Nederlandsch Archief* wordt geopend met den arbeid van den Hoogl. KIST, over PETRUS BLOCCIUS, eenen man, die de Kerkhervorming hier te Lande door zijne Geschriften bevonderd heeft; maar, hoe zeer hij verdiende gekend te worden, thans zoo goed als vergeten was. K. vond een Geschrift, 367 bladzijden in klein 8°. groot, getiteld: '*Meer dan tweehondert ketteryen, blasphemien, en nieuw leeringen, vvleck vvt de Misse zijn ghecomen: Eerst van* PETRO BLOCCIO *School-meester te Leyden in Latyn ghemaeckt; daer nae in Duytsch voor slechte menschen ouerghesett, opdatse moghen vveten dat de Paussche-Kerck een fonteyn is van alle Ketteryen onder decksel van heylicheyt. - Daeron dvvaelt ghy, om dat ghy de Schrift niet vveet. Marci* 12. - M.D.LXVII.' Hij maakt ons daaruit met den man en zijne denkwijze bekend. Zijne Verhandeling draagt tot opschrift: PETRUS BLOCCIUS, *Eene bijdrage tot de inwendige geschiedenis der Nederlandsche Kerhervorming, en eene proeve van haren onafhankelijken oorsprong en hare zelfstandigheid*.

De Hoogl, die in het *Archief*, D. I, bl. 209, reeds iets uit dit Geschrift van BLOCCIUS mededeelde, vond, niettegenstaande zijn nasporingen, nergens een vermelding daarvan. Ook de Schrijver zelf is slechts door zeer weinigen genoemd geworden.

Uit enkele plaatsen van zijn Boek, vergeleken met een kort berigt uit VON STEINEN'S *Reformationshistorie des Herzogthums Cleve* (bij KIST, bl. 16), blijkt, dat hij was geboren te *Dieghem*, bij *Brussel*, en de zoon van JACOBUS BLOCCIUS, Schoolmeester of Rector te *Vilvoorden*, geweest is. Hij werd in de Roomsche Kerk opgevoed, en bezocht de Hoogescholen van *Leuven, Keulen* en *Bologna*; schijnt echter niet tot Geestelijke geordend te zijn. Omstreeks het jaar 1562 was hij Schoolmeester of Rector te *Leiden*. Bij den Onderinquisiteur LINDANUS van ketterij beschuldigd, schijnt hij van *Leiden* te hebben moeten wijken. Althans hij hield zich in 1564 te *Wesel* op. Tijdens het schrijven van dit Boek, in 1566, bevond hij zich te *Nedermurmpter*, in de nabijheid van *Rees*, in *Kleefsland* gelegen, bij DIEDERIK VAN BRONKHORST en BATENBURG, Heer der heerlijkheid *Nedermurmpter*, aan wiens zoon hij onderwijs gaf, terwijl hij er ook JACOBUS MICHAËLIS in het predikambt opvolgde. Waar hij zich vervolgens heeft opgehouden, is onzeker. Alleen zegt MARTINUS SCHOOCK, ‘dat toen de stad *Lier*, in *Braband*, ten jare 1582, aan de Spanjaarden overging, en vele inwoners wreedaardig vermoord werdeb, PETRUS BLOOCIUS, die onder de Nederlanders destijds het goddelijk woord verkondigde, gespaard gebleven is.’

Hoewel hij uit een overdreven godsdienstig beginsel de zoogenaamde profane geleerdheid niet op de scholen wilde beoefend hebben, maar slechts de H. Schrift, was hij echter, blijkens zijn Boek, met de Latijnsche Klassieken van nabij bekend; insgelijks met de Schriften der Kerkvaders; maar bovenal met die des Bijbels, waarvan hij, gelijk K. zegt, meestal een even gepast als gemoedelijk, en dikwijls ook een verrassend gebruik weet te maken. Als proeve wordt medegeddeld het 147ste Capittel, waarin BLOCCIUS aantoont, dat PETRUS geen Paus van *Rome* geweest is. Het is met verandering van spelling, en ook eenigzins van stijl, van hier opgenomen in *de Kerbode*, N°. 3, van dezen Jaargang. Hij heeft, behalve dit Boek, nog verscheidene andere geschreven, alle aan de verspreiding der gezuiverde kennis toegewijd. Hij moet, zoo als de Hoogl. opmerkt, onder de Nederlandsche Kerkhervormers gerekend worden, waarvan reeds het stellen van zijnen naam op *Indices libr. proh*. ten bewijze strekt. Hij was dan ook gemeenzaam bekend met de meesten, die nog vóór de vestiging der Herv. Kier hier de Hervoming bevonderd hebben. Dit blijkt uit zijn Geschrift. Het een en ander wordt, om dit te staven, daaruit medegedeeld, bl. 39

verv., terwijl K. de personen, die BLOCCIUS zijne *lieve vrienden* noemt, in bijgevoegde aanteekeningen, nader doet kennen. Eer hij van het leven van BLOCCIUS afstapt, geeft hij op, wat de te voren medegedeelde bijzonderheid, dat de dochter van BLOCCIUS met HADRIANUS MARIUS of ADRIAAN NICOLAÏ, Kanselier van *Gelderland*, getrouwd is geweest, weder onzeker maakt.

De Hoogl. gaat nu over, om te spreken over den geest, die in zijne *Meer dan twee hondered Ketterijen* doorstraalt, en bepaalt zich eerst tot zijne polemiek tegen de Roomsche Kerk. Hij zegt daarvan, bl. 55: 'Dezelve kenmerkt zich door veel gezond verstand, en rijke, veelal gezonde, Bijbelkennis, doch ook, en althans niet minder, door hevigheid.' Deze hevigheid echter, doet hij opmerken, vindt hare verontschuldiging in de omstandigheden, waarin de vervolgde man verkeerde, terwijl hij daarmede gemoedelijken ernst en Christelijke liefde paarde. 'In allen gevalle is deze hevigheid steeds van die bitterheid en vuile uitvallen vrij, welke ons in de gelijktijdige Roomsche strijdschriften zoo onaangenaam aandoen. En boven alles steekhoudende is de verontschuldiging van zijnen vertaler "JACOB PIETERSZ.: dat der valssche Propheten vier, galghen ende tyrannie, swaerder zyn om te verdraghen dan dese woorden."' Een paar Capittel (ieder Capittel bevat ééne *ketterij*) worden ter proeve medegedeeld, bl. 57-71. De 158ste is: 'Dat de Ketters (de Roomschgezinden) schryuen ende roepen dat de Christenen qualick doen, ia verdoemt zijn, als sy van de Paussche Kerck wycken (bl. 57).' Vier en twintig bewijsgronden (waarvan sommige echter ineenloopen) roert hij aan, waarom men de Pauselijke Kerk verlaten en ook van de Luthersche wijken moet, terwijl hij vervolgens met kracht zich verzet tegen het bedrijf van hen, die, de dwalingen des Pausdoms erkend hebbende, nogtans uiterlijk daartoe bleven behooren. Hij vermaant hen, die als op twee gedachten hinkten, zich geheel van de Roomsche Kerk te scheiden.

De CCI [en laatste] Ketterye is, 'dat de Ketters roepen ende schryuen, datmen teghen den Paus ende syn siel-moorderyen niet en behoort te schryuen (bl. 69),' waarin hij door bijbelsche voorbeelden betoogt, 'dat dit daarentegen pligt is.' 'Sy doen,' zegt hij, 'teghen de liefde niet, die teghen de Ketters straffelick schryuen, maar diese vermoorden. So heb ick dan,' zegt hij wat later, 'teghen de liefde niet ghedaen, al heb ick de Paussche grouwel ontdect met Gods woordt.'

'Doch meer dan zijne polemiek tegen de Roomsche Kerk,'

lezen wij, bl. 71, ‘wekt de geheel eigenaardige Protestantsche geest, welke in het Boek van BLOCCIUS heerscht, onze belangstelling op. Meer welligt dan eenig ander Geschrift doen deze *Twee honderd Ketterijen* een' blik ons werpen in de inwendige gesteldheid, in de oorspronkelijke strekking en in den geheel eigenaardigen gang der Nederlandsche Kerkhervorming.’ - Om dit te doen uitkomen, merkt de Hoogl. aan, dat BLOCCIUS zijnen medebelijders geenerlei sektennaam geeft, en hen eenvoudig Christenen noemt. Hij verklaart zich nergens voor eenen volgeling van eenigen der Hervormers. Het N. Testament noemt hij het onveranderlijk Reformatieboek, en hij spot met de Confessiën der Lutherschen, ‘die sy,’ zegt hij, ‘byna in elcke Stadt ghedicht hebben.’ Hij bestrijdt MENNO, maar verklaart zich ten sterkste tegen de schrikkelijke vervolging, waaraan vooral de Doopsgezinden ten doel stonden (Cap. 125, bl. 75-79). Hij noemt weleens LUTHER, en vooral MELANCHTHON, met achting, maar heeft niet weinige grieven tegen de Lutherschen. Zij hadden, volgens hem, uit de Roomsche Kerk vele meeningen en gebruiken behouden, die tegen de Schrift waren. Slechts een paar malen maakt hij van CALVIJN en BEZA gewag. Maar wat den laatsten betreft, het ergert hem, dat hij op de bijbelvertaling van CASTALIO laag valt. ‘Meer materie,’ zegt hij soude BEZA gheuonden hebben om te lasteren de ghetranslateerde sententien Caluini wt dat oudt ende nieuwe Testamet, welke met de translatie BEZE niet ouer een-comen. Vooral schijnt hij zich geërgerd te hebben aan CALVIJN'S denkwijze over het ketterdooden. ‘Dat men de Ketters dooden sal,’ schrijft hij, ‘heeft Christus nergens geboden, als oock Martinus Bellius een boecxken vergadert heeft wt verscheyden Schryners, welck boecxken in vele spraken is ouergheset, opdat veel menschen souden soeken om levendigh te maken; want het is so haest yemandt vermoort. - De Griecxche ende Latynsche Poeeten ende Oratoren hebben straffelick tegen de bloet-suypers, als Phalaris, Nero, Caligula, Caim, etc. gheschreuen: ende het willen nv Christenen syn die boecxkens wtspouwen om ketters te dooden: maar ghy hebt dat van Christo niet geleert, welck syn wraak-ghierighe Discipels heeft ghestraft, Matth. XIII: 26: Luc. IX.’ Hij doelt hier, zoo als Prof. K. herinnert, op het Geschrift van CALVIJN: *Fidelis expositio errorum M. Serveti et brevis eorum refutatio; ubi docetur jure gladii coercendos esse haereticos*; en op dat van BEZA: *De haereticis a civili magistratu puniendis, adversus Martini Bellii farraginem et*

novorum Academicorum sectam. - Dat hij noch Lutheraan, noch Calvinist is, straalt ook in zijn oordeel over AUGUSTINUS door, dien hij wel dikwijls met goedkeurig aanhaalt, maar van wien hij zegt, dat hij ‘meer ketteryen heeft in syn boecken, dan PLATO oft CICERO in heur schriften, hoe wel sy dat Euangelium Christi niet ghelesen hebben.’

Daarna vestigt de Hoogl. de aandacht op hetgeen BLOCCIUS als zijne eigene denkwijze doet kennen. ‘Hij is een discipel der school, welke, 't zij men ze Erasmiaansch of Gansfortiaansch noemt, oorspronkelijk in *Nederland* thuis behoort.’ Zijne Theologie heeft met die van ZWINGLI de meeste overeenkomst. Ook hij ziet den Bijbel aan niet alleen als regel des geloofs, maar ook van de inrigting der gemeenschappelijke godsdienstoefening. Dit blijkt mede uit het 139ste Cap., dat hier, bl. 92-97, gevonden wordt.

De Hoogl. staat, bl. 98 verv., nog bij eenige andere punten stil, waaruit de eigenaardige denkwijze van BLOCCIUS kenbaar is. Hij voert brokken uit zijn Boek aan, ten bewijze, dat hij afkeer had van *Confessies*, daarentegen in den Bijbel Gods Woord erkent (‘God is een Dichter van de Schrift, hoewel dat MOSES, de Propheten ende Apostels geschreuen hebben’), dien de Overheden aan behoeftigen overal uitdeelen moesten, welks inhoud zij moesten doen verkondigen. Verder blijkt, dat hij niet ophad met prachtige Kerken, en grootelijks afkeerig was van in den Bijbel niet voorgeschrevene plegtigheden; dat hij den beeldenstorm goedkeurde, orgels niet wilde geduld hebben; ook het gezang bij de Godsdienst niet voor noodzakelijk hield. Hij wilde dagelijks Gods Woord verklaard, maar ook op den Zondag den arbeid vrijgelaten hebben. Hij verklaart zich tegen ordedragt. In plaats van de kerkelijke pericopen, wilde hij geheele Bijbelboeken achter elkander verklaard hebben. Uit het opgenoemde kan men zien, hoe zeer hij met ZWINGLI overeenstemde.

Bij de Verhandeling is een Aanhangsel gevoegd: *Over den Naderlandschen oorsprong der Zwingliaansche Avondmaalsleer*, bl. 114-119.

De Hoogl. heeft door zijnen arbeid den onderzoekers der Nederlandsche Kerkgeschiedenis eene dienst bewezen. Het is geene weinig beteekenende antiquiteit, die hij ons doet kennen, maar een voor de kennis van den geest der oudere Nederlandsche Hervormden hoogsbelangrijk Geschrift.Te regt bepaalde hij er zich ook niet toe, om het in het algemeen te beschrijven,

maar deelde verscheidene tamelijk uitvoerige stukken daaruit mede, die ons in staat stellen, om over de denkbeelden, de schrijfwijze, de bijbelkennis van BLOCCIUS, en den geest, die hem bezielde, te oordeelen. Belangrijk zijn de opmerkingen des Hoogl. over dit Geschrift, als bijdrage tot de inwendige geschiedenis der Nederlandsche Kerkhervorming. Minder heeft ons voldaan, wat aangemerkt wordt, om het als proeve van haren onafhankelijken oorsprong en hare zelfstandigheid voor te stellen. Naar ons oordeel wordt die zelfstandigheid niet bewezen. Gelijk gezegd is, de denkbeelden van BLOCCIUS zijn Zwingliaansch. Daaruit volgt niet, dat hij die van ZWINGLI ontleend hebbe. In de *Naderlanden* toch, zoowel als in de *Rhijnlanden* en *Zwitserland*, waren er niet zoo geheel weinigen, welke even als hij over het eenige gezag der Schrift dachten, en die als het eenige Reformatieboek beschouwden, en daardoor moest hunne Reformatie doorgaans overeenstemmen. Maar het is niet bewezen, dat de Hervorming van ZWINGLI op BLOCCIUS, en anderen der oudere Nederlandsche Hervormden, geenen, ook geenen middellijken, invloed heeft uitgeoefend.

De Hoogl. geeft, bl. 113, te kennen, dat hij bij eene andere gelegenheid op de Theologie van BLOCCIUS en op de historische merkwaadigheden, in zij Boek voorhanden, wil terugkomen. Wij hopen dit, en daarbij, dat hij tevens over het punt, hetwelk wij zoo even aanroerden, meer licht zal verspreiden, waarmede wij echter volstrekt niet willen zeggen, dat wij hem niet dankbaar zouden zijn voor het vele belangrijke, dat wij in dit stukook weder van hem ontvingen.

Hierop volgt, bl. 123-129, eene *Beschouwing van den gang, dien de Christelijke Godgeleerdheid in het algemeen dusverre in Nederland heeft gehouden*, door den Hoogleeraar P. HOFSTEDE DE GROOT. Het zal vele Lezers van het *Nederlandsch Archief* met ons verheugd hebben, dat deze waardige Geleerde, een werkzaam medearbeider aan een ander Godgeleerd Tijdschrift, insgelijks wilde bijdragen tot dit Werk, aan een bepaald deel der Thelogische Wetenschap gewijd. Wij verheugden er ons over, omdat wij hooge achting voor hem koesteren, en zijne Geschriften, schoon wij niet altijd met hem instemden, toch steeds gaarne lazen; maar tevens omdat zijne inzigten, ook in de geschiedenis der Kerk, van die der Uitgevers van het *Archief*, niettegenstaande vele overeenkomst, toch nog al afwijken, en dit aanleiding geven moet tot wisseling van gedachten, waarbij de Wetenschap niet anders dan winnen kan. Prof.

H.D.G. gaf, bl. 126, te kennen, dat elke Lezer hem eene groote dienst betoonen zou, met hem aan te wijzen, waar hij faalde. Deze uitnoodiging, op zulk eene wijze geschied, dat aan hare opregtheid niet te twijfelen valt, bewoog al dadelijk Prof. ROYAARDS, om in dit zelfde Boekdeel (bl. 331-382) eenige opmerkingen mede te deelen, welke hem bij het lezen der *Beschouwing* van zijnen ambtgenoot voor den geest waren gekomen. Prof. R. zoekt daarin het een en ander van hetgeen H. DE GR. gesteld had, te wederleggen, en het blijkt, dat zij zich den invloed der Reformatie van LUTHER en CALVIJN op de godsdienstige begrippen en de Godgeleerdheid der Nederlanders verschillend voorstellen. Maar indien H.D.G. door de aanmerkingen van R. ook niet overtuigd mogt zijn, het tegenschrift (*Brieven aan Prof.* P. HOFSTEDE DE GROOT, *over den gang der Christelijke Godgeleerdheid in Nederland, door* H.J. ROYAARDS) bevat niets, wat hem kan krenken. Het getuigt van de hooge achting, die ROYAARDS voor zijnen ambtgenoot koestert, terwijl hij rondborstig meeningen bestrijdt, die hij met de waarheid niet overeenkomstig acht. Hoewel wij van de theologische polemiek, zoo als zij veelal gebezigd wordt, den innigsten afkeer hebben, hopen wij, dat de strijd, hier aangevangen, zal worden voortgezet. Als mannen, gelijk KIST en ROYAARDS en HOFSTEDE DE GROOT, strijden, heeft men niet alleen geene onbescheidene taal te vreezen, maar ook geene kleingeestige ingenomenheid met eigene opvattingen, geene angstige bezorgdheid tegen gevoelens, die iets verder dan gewoonlijk van de overlevering afwijken. Men mag van zulke strijders verwachten, dat zij de waarheid beter zullen doen kennen en de Wetenschap bevorderen.

Wij zullen, wat de Verh. van Prof. H.D.G. hoofdzakelijk bevat, opgeven, en daarmede de aanmerkingen van Prof. R. in het kort vergelijken.

Het doel van het onderzoek van den Hoogl. is, te doen zien, *van waar* de godsdienstige denkbeelden, die onder ons heerschende zijn, hunnen oorsprong hebben, *hoe* deze denkbeelden dooreen zijn gewerkt, en *waarom* juist op deze wijze. ‘Gelukt mij dit eenigzins,’ zegt hij, bl. 126, dan zal ik niet alleen eene bijdrage leveren, om het godgeleerd gebouw, waarin wij leven, te beter te beoordeelen, maar ook deze of die aanwijzing kunnen geven, hoe het hier onvaranderd moet blijven, ginds eenige verbetering noodig heeft.

H.D.G. begint zijne beschouwing met GEERT GROETE en de

broeders des gemeenen levens, bij welke men ‘de eerste oorspronkelijk Nederlandsche opvatting des Christendoms’ vindt. Het hun kenmerkende is *aanbeveling van den Bijbel, onderigt in de landstaal, praktikale zorg voor het volk*. Zij bevorderden vroomheid, wetenschap, volksonderwijs. De drie beroemdste hunner kweekelingen waren THOMAS VAN KEMPEN, WESSEL GANSVOORT, DESIDERIUS ERASMUS. In vroomheid muntte de eerste uit. Met innige vroomheid paarde WESSEL helder inzigt en wetenschap. In den geleerden en vromen ERASMUS nam het volksonderwijs der *broeders* zijne hoogste vlugt. Door vreemde elementen uit *Duitschland* en *Zwitserland* is de echt Nederlandsche ontwikkeling van den Christelijken geest, gelijk deze in die mannen vooral zigtbaar was, afgebroken, echter niet in de Katholijke Kerk, waar zij is voortgezet door JANSENIUS en zijne volgelingen. JANSENIUS werd gevormd te *Leuven*, ‘waar de in nige, gemoedelijke, Augustiniaansche wijze, om het Christendom op te vatten,’ heerschend was, en het zaad, door ERASMUS, den Bijbeluitlegger, gestrooid, vruchten droeg. Dit zag men in BAJUS. Van gelijke denkwijze was zijn vriend en ambt genoot JANSSONIUS, de leermeester van JANSENIUS. Gelijk THOMAS en WESSEL, gaat deze geheel uit van de genade Gods, maar vooral als eene heiligende kracht, terwijl LUTHER en CALVIJN die meer als eene de zonden vergevende gunst beschouwden. De Jansenisten waren ook daarin den genoemden Nederlanders gelijk, dat zij in de Katholijke Kerk bleven. Zonder de Kerkelijke Omwenteling in *Duitschland* en *Zwitserland*, zouden wij hier eene over het geheel Jansenistische Kerk erlangd hebben. Maar *vreemde* beginselen hebben tijdens de Hervorming, vooral op de Dordsche Synode, de nationale verdrongen. In plaats van het bijbelsch-praktische kwam de speculatief-juridische leer van LUTHER over de regtvaardigmaking uit het geloof, en die van CALVIJN over de voorverordinering, en eene zonderlinge vermenging van begrippen werd Kerkleer. De voorname reden van die uitkomst ligt in de late oprigting der Nederlandsche Hoogescholen. Van vreemden ontvingen de Nederlandsche Godgeleerden hunne vorming. Van vreemden oorsprong zijn de formulieren van eenigheid, onderling niet overeenstemmende, en afwijkende van de liturgische Schriften, waarin nog de meeste sporen van den oud-Nederlandschen geest gevonden worden.

De eerste en uitvoerigste der drie brieven van Prof. ROYAARDS (bl. 331-359) bevat aanmerkingen op dat gedeelte van den

arbeid van Prof. H.D.G., waarvan wij den korten inhoud opgaven. Prof. R. beweert, 1°., dat te allen tijde in ons Vaderland niet ééne, maar velerlei rigtingen of opvattingen van de Godsdienst tegelijk gevonden werden. Ééne dier rigtingen werd vertegenwoordigd door GEERT GROETE, *de broeders des gemeenen levens*, THOMAS, WESSEL en anderen. Maar de Kloosterschriften uit dien tijd en de Levensbeschrijvingen van Heiligen ademen eenen anderen geest. Wij moeten dit Prof. R. toestemmen. Doch die velerlei rigtingen af te leiden uit den verschillenden oorsprong der stammen, die zich hier te Lande hadden gevestigd, komt ons vreemd voor. Wij hadden wel gewenscht, dat in bijzonderheden ware aangewezen, waarin de Theologie der Hollanders, Gelderschen, Groningers, Overijsselschen en Friezen onderling moge verschild, en in welk verband die verschillen met hun provinciaal karakter mogen gestaan hebben. - Prof. R. acht het, 2°., gevaarlijk, om uit eenige voortreffelijke mannen, in wie de kiemen van het betere besloten waren, maar in wie zij evenwel nog niet tot vollen wasdom waren gekomen, een besluit te trekken, waarnaar de geheele toekomst beoordeeld wordt. Men mag hetgeen hun eigen was niet als toetssteen gebruiken, om daarnaar het Nederlandsche eener latere Theologie te beoordeelen. Ook hier staan wij aan de zijde van R. - Hij merkt, 3°., aan, dat hetgeen aan die groote Nederlanders eigen was, ook de betere Godgeleerden elders bezielde, hoezeer de eersten dat verder toepasten: en vervolgens, dat nog niet uitgemaakt is, hoeveel zij zelve, WESSEL en ERASMUS voornamelijk, die een aanmerkelijk deel huns levens buiten 'slands hebben doorgebragt, van vreemden ontleend hadden.

Vervolgens stemt hij toe, dat er in de eeuw der Hervorming velerlei invloed is toe te schrijven aan buitenlandsche Godgeleerden, *maar alleen dan, wanneer zij weêrklank vonden in het volk zelf en deszelfs aanleg*, zoodat de Nederlanders daarbij hunne zelfstandigheid hebben behouden. Voorzeker, hadden zij geen' weêrklank gevonden in de zielen van anderen, zij zouden niets uitgewerkt hebben. Maar geen Missionaris zal uit Heidenen bekeerlingen uit overtuiging maken, ten zij hij weêrklank in hen vinde. Doch kan men het nieuwe, dat zij nu in zich opnemen, aan de oorspronkelijke rigting van hunnen geest toeschrijven? Door geenen vreemden invloed is, hetgeen den Nederlanderen vooral eigen was, bijbelsche studie en praktikale zorg voor het volk, onderdrukt. Maar heeft die invloed niet gewerkt, om de vergevende boven de heiligende genade Gods

op den voorgrond te stellen? Heeft die niet de Calvinistische praedestinatieleer doen omhelzen? Doch ten volle stemmen wij toe, wat R. tegen H.D.G. omtrent de Jansenisten aanmerkt. Deze mogen trekken van overeenkomst hebben met THOMAS, WESSEL en ERASMUS; maar het Jansenismus te beschouwen als een' *voortgang* van hunnen geest, is onmogelijk. WESSEL, de echte voorlooper der Hervorming, was de waarheid reeds veel meer nabijgekomen. Zij stemmen overeen met vele Nederlanders vóór de Hervorming. Maar daarom kan men evenwel niet zeggen, dat zij bij uitnemendheid het echt Nederlandsche karakter uitdrukken. Op zulk eene wijze oordeelende, zouden alleen die volken kunnen gezegd worden aan hunnen geest getrouw te zijn gebleven, welke steeds op dezelfde hoogte zijn blijven staan. Dan kan men zeggen, dat al de volken, die de Hervorming aannamen, hunne oorspronkelijkheid verloren hebben, ook die, waaruit de Hervormers zelve gesproten waren. - Verder wordt door R. aangewezen, dat de genoemde Nederlandsche beginselen zich steeds hebben blijven ontwikkelen. Of nu juist ‘de Remonstrantsche en Contraremonstrantsche leeringen den eigenaardigen en verscheidenen gang der Nederlandsche Godgeleerdheid’ duidelijk aanwijzen, betwijfelen wij; maar ‘het Coccejanisme, zoowel als het Voetianisme, zijn eigenaardige Nederlandsche rigtingen.’ Verder wordt goed aangewezen, dat het niet tegen de zelfstandigheid der Nederlanders pleit, dat eerst de Luthersche, naderhand de Calvinistische leer, hier meer opgang maakte.

Prof. H.D.G. tracht nu, bl. 144 verv., het ‘on-Nederlandsche,’ dat in onze Hervormde Kerk heerschend is geworden, aan te toonen, door vergelijking van den Catechismus, voortgekomen uit de school van LUTHER en MELANCHTHON, de Nederlandsche Geloofsbelijdenis en de Dordsche Canones, ontsproten uit de leer en school van CALVIJN, met de liturgische Schriften, in welke de oud-Nederlandsche geest het best zal bewaard zijn. Met regt brengt R. in zijnen tweeden Brief, bl. 361, tegen deze bewijsvoering in, dat de liturgische Schriften zonder grond als maatstaf van de overige ter bepaling van den oud-Nederlandschen geest aangemerkt worden, daar zij uit Duitsche, Geneefsche, Heidelbergsche bestanddeelen zijn zamengesteld, en door geen' Nederlander vervaardigd, maar door DATHEEN slechts vertaald zijn. R. merkt vervolgens aan, dat ook daarom die vergelijking niet tot het doel kan leiden, omdat de Dordsche Canones eerst zoo veel later zijn opgesteld. Doch H.D.G. heeft

daarvan in zijne vergelijking ook weinig gebruik gemaakt. Hij bepaalt zich meest tot die Schriften, welke nagenoeg gelijktijdig zijn ontstaan. Ongegrond is, dunkt ons, wat R., bl. 364. zegt, dat alleen de Nederlandsche Geloofsbelijdenis de denkbeelden der Ned. Herv. Kerk uitdrukt, daar zij dezelve vertegenwoordigde. GUIDO DE BRES, haar opsteller, was toch én Zuid-Nederlander, én leerling van CALVIJN, aan *Noord-Nederland* dus niet minder vreemd dan RUYSBROEK, wiens invloed op GEERT GROETE hij, bl. 341, ten bewijze bijbrengt, dat deze ook van *vreemden* heeft overgenomen. En de Cateschismus werd even spoedig als de Belijdenis als formulier van eenigheid beschouwd, hoewel de laatste vroeger dan de eerste als zoodanig is onderschreven geworden (zie BORSIUS, *Archief*, Dl. IX, bl. 291).

H.D.G. vergelijkt den geest der genoemde Schriften, bl. 147 verv., door te letten 1°. op hun verschillend standpunt. R. doet, bl. 365 verv., zien, dat het verschil, hier op te merken, voortvloeit uit de verschillende bestemming, en dus daarin geen bewijs ligt voor eenen verschillenden geest. 2°. (bl. 148 verv.) op de verschillende kenbron der Christelijke waarheid, die in de *Lit*. en den *Cat.* het Evangelie is; in de *Belijd*. en *Can*. de Natuur en de Bijbel. R. voert daartegen slechts aan, dat de kenbron alleen uit een verschillend oogpunt wordt voorgesteld. Misschien bedoelt hij daarmede, dat (hetwelk H.D.G. voorbijziet) de *Cat*., vr. 19, het Evangelie noemt als hetgeen, waaruit wij onze *verlossing* leeren kennen, terwijl in de *Belijd*. de Natuur en de Bijbel de kenbronnen zijn der *waarheid*. Ook had hij tegenover de verzekering, dat de *Cat.* slechts verpligt tot het geloof aan het Evangelie of de Christelijke kern des Bijbels, kunnen wijzen op vr. 21, waar het geloof genoemd wordt eene kennis waardoor men het al voor waarachtig houdt, wat ons God in *zijn Woord* geopenbaard heeft. En nu moge men tegenwoordig veelal, en te regt, tusschen den Bijbel en Gods Woord een groot onderscheid maken, de *Cat.* neemt zeker beide als gelijkluidend.

Daarna vergelijkt de Hoogl. H.D.G. *de leer* dier Schriften, bl. 149-166. R. meent, bl. 370 verv., dat de verscheidenheden, daarin op te merken, haren grond hebben *grootendeels* in de verschillende bestemming dier Schriften. Meer dan dit niet zeer bepaalde oordeel geeft hij hier niet. De leerstukken, welker verschillende voorstelling H.D.G. beschouwt, zijn de leer over God, over 's menschen zonde, over JEZUS, over het geloof, de heiligmaking, den H. Doop en het H. Avondmaal. Het zij

ons vergund op een deel van het hier gestelde enkele aanmerkingen te maken. In de leer over 's menschen zonde, zegt H.D.G., schijnt de *Lit*. en de *Cat.* veel bekrompener dan de twee andere Geschriften. Men zie *Cat*., vr. 8 en 5, en vergelijke daarmede, wat de *Bel*., A. 14, leert, dat ons van de uitnemende gaven, die de mensch van God ontvangen heeft, kleine overblijfselen overig zijn. Dat overgeblevene licht echter dient niet, volgens de ware opmerking van den Schr., bl. 154, om aldus punten te vinden, waaraan het Christendom in den mensch kan worden aangeknoopt, maar om de menschen als schuldig voor Gods gerigt te doen voorkomen. Het moest overblijven, om de verdoemenis der *reprobati* te regtvaardigen. De Calvinistische praedestinatieleer komt daarentegen in de *Lit*. en den *Cat.* niet voor. Allen zijn daar in ADAM verdoemd, maar allen, die in de gemeente leven, zijn in CHRISTUS geheiligd. Tegen het harde staat dus, zoo als de Hoogl. zegt, hetgeen aangenaam en liefelijk klinkt.Maar niet zeer liefelijk klinkt het evenwel, dat die verdoemenis, welke voor de Christenen voorbijgegaan is, blijft voor degenen, die van het Christendom onkundig zijn. Deze zijn dan toch ‘in hunnen val en verderf gelaten,’ en dat verschilt inderdaad niet van *verwerping*. Ook de *Lit*. en de *Cat.* kennen dus eene verwerping, en eene zoodanige, als zij aannemen (niet de Calvinistische), kunnen wij met H.D.G. niet zeggen, dat aan PAULUS onbekend was. Hij leert die, dunkt ons, en op geene verzachtende wijze, duidelijk genoeg, *Rom*. IX: 15-21.

Wat de leer over JEZUS betreft, wij vinden niet, dat de denkbeelden van den *Cat.* en de *Bel*. omtrent de door JEZUS gestichte gemeenschap, de Kerk, zoo veel van die der *Lit*. verschillen, als op bl. 154-158 wordt opgegeven. De Hoogleeraar zegt, dat de leer der Kerk in den *Cat.* slechts voorkomt daar, waar de Opsteller er toe gedwongen wordt, b.v. in vr. 54, 55, 74 (ook vr. 32, 50, 76). Maar moest hij er dan gewag van maken, waar hij door de zaak er niet toe geleid werd? Wij stemmen toe, dat de verwaarloozing van de leer omtrent de Kerk eene zwakke zijde van het Protestantismus is (bl. 155). Maar daarvan was de leer der Praedestinatie niet alleen oorzaak, maar ook de leer der onzigtbare Kerk, vooral die over den Bijbel, aan welken men het gezag en de werkingen toekende, die men bijde Roomschen aan de Kerk toeschreef. - De strijdigheid tusschen de leer van de volharding der Heiligen in de *Canones* met de *Liturgie* zien wij niet in. De formulie-

ren van den ban en de wederopneming in de gemeente vooronderstellen, zegt H.D.G., de mogelijkheid eener niet-volharding van *Heiligen*. Maar dan wordt dat woord in eenen veel ruimeren zin genomen, dan het de *Canones* bezigen. Bl. 165 wordt gezegd, dat in de *beide* doopsformulieren de doop eene verborgenheid wordt genoemd, en veel onbegrijpelijks over denzelven gezegd wordt. Het eerste is zoo niet, en het laatste zal de Hoogl. niet bedoeld hebben. Hier moet dus eene fout schuilen. Bij de leer des Avondmaals wordt, bl. 166, opgemerkt, dat het *met den geest door het geloof* eten en drinken van het *eigen natuurlijk* ligchaam en bloed van CHRISTUS (*Belijd.*, A. 35) onzin is. Dit kan Prof. R. (bl. 375) volstrekt niet beamen. Maar hij laat na, om aan te wijzen, welk een' *zin* dan daarin mag steken. - H.D.G. eindigt zijne vergelijking met eenen blik te slaan op *den geheelen geest* en de bedoeling dezer vierderlei Geschriften.

'De Dorsche Synode,' laat H.D.G. hierop volgen, bl. 168, 'gevoelde weinig van al dezen strijd' (dien hij, naar onze meening, hier en daar overdreven heeft, maar die toch bestond). 'Zij wilde, dat de Lirtugie zou gebruikt, de Catechismus verklaard, de Geloofsbelijdenis gevolgd, har Canones geëerbiedigh zouden worden, alsof geest en strekking van deze allen dezelfden waren.' R. verzet zich hiertegen, bl. 374-377. Hij kan niet toestemmen, dat de Dordsche Vaders zoo onnoozel en dom zouden geweest zijn, om niets van die strijdigheid te gevoelen. Wij ook niet; maar kunnen ook niet met R. aannemen, dat die gelijktijdige vaststelling aan *liberaliteit* zou zijn toe te schrijven, en de Synode, zich over de betwiste punten duidelijk genoeg in de Canones uitgedrukt hebbende, in andere punten gaarne verscheidenheid toeliet. Dit laatste doet, dunkt ons, hier niets ter zake. Omtrent dezelfde punten, de praedestinatie en de algemeene of bijzondere genade, had de Synode zich anders verklaard, dan de *Lit.* en de *Cat.* Maar de Synode durfde voorzeker de *Lit.* en den *Cat.* niet zoo veranderen, dat het eene met het andere volkomen overeenstemde.

H.D.G. schetst daarna in eenige hoofdtrekken den gang, dien de Godgeleerdheid onder ons tot in het laatst der vorige eeuw gehouden heeft. Hij spreekt met een woord over de Katholijken en Lutherschen, iets uitvoeriger over de Doopsgezinden, de Remonstranten en de heerschende Kerk. Ook dit gedeelte is zeer lezenswaardig. Aan het slot wordt gezegd, dat de Dordsche leer zich niet heeft kunnen staande houden,

omdat zij anti-nationaal was. Zoude het niet veeleer zijn, omdat zij anti-populair is? Heeft zij zich buiten'slands beter staande kunnen houden? En het ontbreekt haar ook onder ons nog niet aan voorstanders.

Ten laatste wordt, bl. 185-190, gesproken over den gang en den toestand der Christelijke Godgeleerdheid in *Nederland* na 1795. H.D.G. beschouwt dien als ongunstig, wanneer men let op hetgeen zij is; als gunstig, wanneer men let op hetgeen zij worden kan. Ook hetgeen reeds *is*, beschouwt R., bl. 378-380, met een gunstiger oog. Geen van beide kon in die enge ruimte het gestelde bewijzen.

Wij hopen, dat Prof. HOFSTEDE DE GROOT het *N. Archief* spoedig weder met eenige vrucht van zijne historische studie verrijken zal.

Op bl. 193-201 vinden wij een stuk, getiteld: *Het Proselytisme (losse omtrekken eener Verhandeling*), door C.E. VAN KOETSVELD, Predikant te *Schoonhoven*. Het is eene verdediging van het Proselytisme, voor zooverre het in beginsel, zoowel als in middelen, rein, redelijk en zedelijk is. Het schetst, hoe het in de onderscheidene godsdiensten, bijzonder in het Christendom, gewerkt heeft. Dit geschiedt in het kort, maar kernachtig, met geest, doch ook hier en daar niet zonder eenig in mengsel van valsch vernuft. Als zoodanig merken wij aan (bl. 199): ‘De zeeziekte (van den te huis dweependen zendeling) geneest den sektengeest, als de ziekte nog geneeslijk is.’ Bl. 197 lezen wij: ‘Ook onder de inquisiteurs waren weldadige menschlievende mannen, maar al te consequent. En eene enkele ziel, die behouden werd, was immers wel honderd verbrande ligchamen waard?’ Niet de te groote consequentie, maar het dwalend, verkeerd beginsel, van waar zij uitgingen, was berispelijk. De tegenstelling tusschen *ziel* en *verbrande ligchamen* is niet juist. Het had ook alzoo kunnen uitgedrukt worden: ‘Kon eene enkele ziel behouden worden, dan mogten wel honderd Ketters wat spoediger dan langs den natuurlijken weg ter helle varen.’ Bl. 198 staat: ‘verzwakking van den Staat *ergo* der Hierarchie.’ Dit is niet *al te consequent*, zoo als ook de geschiedenis van het Pausdom leert.

Bl. 196 lezen wij: ‘Het Jodendom alleen op zelfbehoud bedacht, en weder geheel tot het nationale geconcentreerd, heeft het Proselytisme opgegeven.’ Is die concentratie sterker dan toen ‘de Phariseën land en zee doorreisden, om een Proselyt te maken?’ Is de overtuiging van de vruchteloosheid der po-

gingen althans niet evenzeer oorzaak van het ‘opgeven van het Proselytisme?’ Wat de volzin (bl. 196): ‘De mannen, die *Rome* deden sidderen, werden elders martelaars,’ in het verband, waarin het voorkomt, beteekent, verklaren wij niet te begrijpen. Maar het kan aan ons haperen.

Wij willen door onze aanmerkingen de verdiensten van dit Stukje, dat in kort bestek zaakrijk is, en veel waars en goeds bevat, volstrekt niet loochenen.

‘Al geldt het ook eene zaak, niet van het hoogste gewigt, de waarheid is altijd, zelfs in het kleine, belangrijk.’ Dit zegt de Hoogl. KIST tot inleiding van een stukje, getiteld: *De oorsprong van het Patronaat-Regt der Kerk van 't Woud*, bl. 205-218. Het is insgelijks toepasselijk op het volgende Stukje, mede van zijne hand, met het opschrift: PETRUS SANTVOORT, bl. 219-232. Het eerste bevat een onderzoek naar de waarheid der overlevering, in KOK'S *Vaderlandsch Woordenboek* opgeteekend, omtrent den oorsprong van het Patronaatregt in '*t Woud*, aan alle mansledematen daar toekomende; het andere naar die eener overlevering, merkwaardige bijzonderheden behelzende aangaande P. SANTVOORT, van 1682-1700, Predikant in '*t Woud*, en tot zijnen dood, in 1703, Predikant te *Middelburg*. Het eerste ‘stelt het verschil tusschen geschiedenis en overlevering, tusschen waarheid en verdichting, in eene niet onaardige proeve voor.’ Daarbij worden de oorspronkelijke giftbrieven, waarop dat Patronaatregt steunt, medegedeeld. Het tweede leert, dat ‘de voorname punten in het verhaal’ (de overlevering omtrent SANTVOORT) ‘door duidelijke getuigenissen worden bevestigd, maar het tragische einde’ (zijn plotselijke dood door het aanschouwen van het radbraken eens moordenaars, dien hij in zijne laatste ure op het schavot bijstond), ‘zoowel als het romaneske begin’ (hij zou, Proponent zijnde, naar *Rome* zijn gereisd, daar aan de Bibliotheek zijn aangesteld, en indien hij de Roomsche Godsdients had willen aannemen, den post van onder-Bibliothecaris hebben kunnen verkrijgen), ‘van zijnen merkwaardigen levensloop tot nog toe door de geschiedenis minder gewaarborgd is.’ - Op bl. 401-420 wordt de *Kerkelijke Procedure tegen* D^{s}. PETRUS SANTVOORT, waarin hij wegens het verbreken eener trouwbelofte gewikkeld is geweest, medegedeeld. Daarin komt eene verklaring van hem zelven voor de Classis van *Delft* voor, dat hij in *Frankrijk* wegens de Religie gevangen was geweest. In deze gevangenis schijnt hij evenwel niet hart behandeld te zijn, daar hij tevens zegt, bij

de Paapsche Regters aldaar meer barmhartigheid gevonden te hebben, dan bij de Classis, die hem toen nog niet veroordeeld had, en naderhand vrij liet met eene door hem geteekende verklaring, van zich ‘onvoorsigtig en ergerlijk te hebben gedragen in sake van vrijagie.’ Het laatste stuk bevat extracten uit de Akten der Vergadering van de Classis van *Delft* en *Delfsland* en van de Synode van *Zuid-Holland*, zijne zaak betreffende. ‘Het heeft zijne nuttigheid,’ zeggen wij met Prof. KIST, ‘den vroegeren tijd handelend te zien optreden, en in de gelegenheid gesteld te worden, om het voormalige kerkelijke beheer en bestuur met het tegenwoordige te vergelijken.’ En door deze aanmerking is de plaatsing der beide stukken over SANTVOORT genoegzaam geregtvaardigd.

DS. E. STOLLÉ, Predikant te *Urmond* en *Grevenbicht*, geeft, bl. 235-250, eene mededeeling omtrent *de Protestantsche Gemeente te Urmond en Grevenbicht in het Hertogdom Limburg*. Deze mededeeling is niet zonder eenig belang. Zij betreft eene gemeente, die, daar zij niet tot *Staats-Limburg*, maar tot *Gulik* behoorde, eerst laat vrije godsdienstoefening verkreeg, die echter in vergelijking der overige gemeenten daar te Lande, aanzienlijk mag genoemd worden, dewijl zij bestaat uit veertig huisgezinnen (202 zielen). Veel goeds wordt hier aangaande den godsdienstigen en zedelijken toestand der gemeente gezegd, en daarna gesproken over hare financiële omstandigheden. Het doel van dit berigt was, gelijk de Heer STOLLÉ aan het einde zegt, om de aandacht van de vrienden der Protestantsche Kerk op die gemeente te vestigen, en hen tot hulp aan te sporen, die, gelijk hij verzekert, binnen weinige jaren door de zegenrijkste gevolgen zou beloond worden. Wij hopen, dat hij zijn doel bereiken moge.

Wij vinden hier vervolgens twee Lithographiën. De eerste stelt voor: *De Abdij van Egmond in den aanvang der XVI. Eeuw*; de tweede: de overblijfselen derzelve, zoo als die zich bevonden in Dec. 1798. Het *N. Archief* is daarmede verrijkt door de zorg van Prof. KIST, welke eene aanteekening, bl. 253-262, daarbij gevoegd heeft.

Tot de geschiedenis der Christelijke leer behoort eenigermate het volgende stuk van Prof. ROYAARDS: *De leer der Quaterniteit in de Christelijke Kerk*, bl. 265-295. Wij zeggen eenigermate. Want eigenlijk heeft de leer der Quaterniteit nooit bestaan, maar men heeft aan sommigen ten onregte te last gelegd, dat zij, in plaats van de Triniteit, eene Quaterniteit in-

voerden. Wij vinden dan hier ook veeleer verhaald, van waar die beschuldiging ontstond, tegen wie die ingebragt is, en hoe men zich daartegen verdedigd heeft, dan de geschiedenis eener Quaternitarische Ketterij, die er, zooveel wij weten, nooit geweest is.

Aanleiding tot het schrijven van dit stuk gaf een brief van P. CHEVALLIER aan den beroemden H.A. SCHULTENS, die de *Quaterniteit* ten onderwerp had. De Hoogl. R., een afschrift daarvan ontvangen hebbende, wilde dien mededeelen, en eenige aanmerkingen omtrent dat gevoelen er bijvoegen.

Hongaarsche en Zevenbergsche anti-trinitarii waren gewoon den Orthodoxen te verwijten, dat zij *de Roomsche leer* eener Quaterniteit voorstonden. Deze keerden de beschuldiging van zich af, maar beschouwden de Quaterniteit toch ook als eene Roomsche leer. Zij meenden namelijk, dat Keizer ANASTASIUS I, op aanraden van den Paus, zou bevolen hebben, om de leer der Quaterniteit in plaats der heilige Drieëenheid te omhelzen. De oorzaak dier zonderlinge dwaling is deze: Het is bekend, dat ANASTASIUS beval bij den Hymnus *ἅγιος ὁ θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος*, de woorden te voegen, waarmede de Monophysiet PETRUS FULLO dien vermeerderd had: *ὁ σταυρωθεὶς δι᾽ ἡμᾶς*. JOHANNES van *Damaskus*, in de plaats, door CHEVALLIER aangevoerd, noemde dit eene invoering van eenen vierden persoon in de Godheid. De drie leden toch van het *Trisagion* werden toen betrekkelijk gemaakt op de drie goddelijke personen: *ὁ θεὸς* was de Vader, *ἰσχυρὸς* de Zoon, *ἀθάνατος* de H. Geest (*Joh. Dam*. bij R., bl. 273). '*Auctores*,' schrift CHEVALLIER, '*sententiae Synodalis in Hungaria, inde per insignem ἀβλεψίαν decretum exsculpsisse videntur, cujus nec jota nec vestigium in veterum monumentis reperitur*, ne deinceps in Sanctam Trinitatem, sed in Quaternitatem esset credendum. *Qua autem fide scribant, Anastasium, invisum Pontificibus Romanis nomen, impulsore Papa, id decretum condidisse, non intelligo* cet.' - De Verh. van R. bestaat uit twee deelen. Het eerste bevat de geschiedenis van het bijvoegsel *ὁ σταυρωθεὶς δι᾽ ἡμᾶς*. Aan het einde zegt de Hoogl.: 'Het dogmatisch belang van dit Kerklied voor den Monophysitischen strijd is genoegzaam bekend. - Er is echter daarenboven nog een andere dogmatische strijd, die zich aan dit bijvoegsel heeft aangeknoopt - en betreft die ontwikkeling en verklaring van deze (?) leer, waardoor men eene Quaterniteit in de Godheid scheen aan te nemen. - Reeds in de 8ste eeuw merkte men het gevolg van dit bijvoegsel op als

leidende tot de leer der Quaterniteit, waarom hetzelve in de Katholijke Kerk geenen verderen opgang gemaakt heeft.' Doch van dit laatste was de volkomene zegepraal van de leer der *twee naturen* oorzaak; en dat bijvoegsel leidde geenszins noodzakelijk tot de Quaterniteit, maar voorstanders der kerkelijke leer konden daarvan gebruik maken, om op de Theopaschiten de blaam te werpen, dat zij, in plaats der heilige Trias, een' vierpersoonlijken God leerden. Min naauwkeurig wordt dan ook hier dogmatische strijd genoemd, hetgeen niets anders was dan consequentiemakerij, en *ontwikkeling* heeft deze zoogenaamde leer ook niet kunnen hebben.

Het tweede deel beschrijft den strijd over de Quaterniteit in de Hongaarsche Kerk. Telkens komen anti-trinitariërs met de beschuldiging voor den dag, dat hunne tegenstanders eene Quaterniteit leeren (BLANDRATA spreckt zelfs van eene Quintitas); bijna jaarlijks geven de Synoden verklaringen, dat zij de Trinitas vasthouden. Zij leerde, gelijk de overige Orthodoxen, *tres hypostases vel personae* in *unica et simplicissima aeterna divina essentia*, waarvan hunne tegenpartij maakte *una essentia et tres personae*. '*Quam somniant Sophistae*,' zegt BLANDRATA (bij R., bl. 283), '*Quaternitatem detestor, quae est unica essentia indistinguibilis et tres distinctae personae, praesertim, quod essentiam docent aliud quiddam esse a persona distinctum*.' Op dezelfde bladz. zegt de Hoogl., dat de Orthodoxen de Quaterniteit ook wel als eene dwaling der Socinianen voorstelden. Dit kunnen wij echter moeijelijk gelooven. Wij zouden eerder denken, dat door de Quaternitarissen, van wie de Synode van Thorda zich verklaart af te scheiden, de Roomschen zullen bedoeld zijn.

CHEVALLIER schrijft ten slotte, tot bevestiging van zijne meening, de woorden van LAMPE af: '*Confundere hic videntur pastores errorem* Theopaschitarum - cum errore Scholasticorum.' Dit laatste wordt door den Hoogl. R. niet opgehelderd. Het lag in zijn plan niet, om te onderzoeken, in hoeverre door de vergelijkingen, waarmede de Scholastieken, in navolging der vroegere Godgeleerden, de Triniteit zochten te verklaren en te bewijzen, in plaats daarvan eerder eene Quaterniteit geleerd werd. Het verwondert ons evenwel, dat hij geene melding gemaakt heeft van de beschuldiging, door den Abt JOACHIM tegen PETRUS LOMBARDUS ingebragt. Deze had, in overeenstemming met de kerkelijke leer, de vragen, of de Vader het goddelijk wezen had voortgebragt, of dat wezen den Zoon, of het goddelijk

wezen het wezen zelf, ontkennend beantwoord, en verklaard, dat hij onder den naam *wezen (essentia*) de goddelijke natuur verstond, die den drie personen gemeen en *geheel* in iederen derzelve is. Daar JOACHIM zelf de eenheid in God voor geene wezenlijke hield, en gelijk het velen ijveraars voor de Orthodoxie gegaan is (verg. de *Confessie* der Hongaren, te *Wittenberg* studerende, bij R., bl. 292 verv.), inderdaad tot het Tritheïsmus verviel, zoo scheen hem PETRUS, die dit op de gewone wijze zocht te ontwijken, vier personen in God te stellen. Het algemeene Concilie van 1215 veroordeelde JOACHIM in zijnen tweeden *Canon*, waarin voorkomt: '*Damnamus et reprobamus libellum, sive tractatum, quem abbas Joachim edidit contra magistrum Petrum Lombardum de unitate seu essentia trinitatis, appellans ipsum haereticum et insanum, pro eo, quod in suis dixit sententiis, quoniam* quaedam summa res est pater et filius et spiritus sanctus, et ita non est generans, neque genita, neque procedens. *Unde asserit, quod ille non tam trinitatem quam* quaternitatem *adstruebat in Deo, videlicet tres personas et illam communem essentiam quasi quartam*, cet. *Verum unitatem hujusmodi non veram et propriam, sed quasi collectivam et similitudinariam esse fatetur* (JOACHIREKEM), *quemadmodum dicantur multi homines unus populus et multi fideles una Ecclesia juxta illud*: Multitudinis credentium erat Cor unum et anima una. *Et*: Qui adhaeret Deo, unus spiritus est cum illo, cet.' Men vindt het een en ander breeder bij BAUR, *Die christliche Lehre von der Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Th. 2, S. 552 ff.; verg. VENEMA, *H.E.*, T. VI, p. 299 sqq.

Dit stuk is minder correct gedrukt dan het overige. Wij merkten bij de lezing op, bl. 266, *προϑήχην* voor *προσϑήπν, πρόσφωπον* voor *πρόσωπον* (bij *Πετρου του υναφεως* zijn de accenten vergeten); bl. 267, r. 6, *ferentur* voor *fertur*; bl. 269, r. 2 v.o., *ἡ χῆ* voor *ἡ γῆ*; bl. 273 *n.*, *ὐιον* voor *νἱὸν*; bl. 274, *slecht* voor *slechts*, in *n.*, *χαὶ τὸν, υἷον* voor *χαὶ τὸν υἱὸν*, en *ὑποσφάσεων* voor *ὑποστάσεων*; bl. 275, *Schröck* voor *Schröckh*; bl. 278, r. 10, *tam* voor *tum*; bl. 280. r. 5 v.o., *hijpostasen* voor *hypostasen*; bl. 291 zullen wij, in plaats van: 'dat de leer der *Trinitas* niet van den Roomschen Paus afkomstig was, maar uit den Bijbel geput,' moeten lezen: dat de leer der Tr. van den Roomschen Paus afkomstig, maar niet uit den Bij bel geput was.

Onder den titel van: *Het derde eeuwfeest der Jesuïten-orde*,

of ‘*R.P.N. Joannis Roothaan, Praepositi Generalis, Litterae Encyclicae ad Patres et Fratres Societatis Jesu, in annum secularem*,’ deelt Prof. KIST, bl. 299-309, een uittreksel mede uit dien Encyclischen Brief, voor zooverre hij dit in de weinige uren, dat hem die ter lezing werd afgestaan, daaruit maken kon. Dat wordt voorafgegaan door eene korte inleiding en naschrift. Het is, zegt hij, de echte onvervalschte geest van de Societeit der Jezuïten, die er ons uit tegenwaait. Iets nieuws omtrent dezelve leeren wij echter daaruit niet.

Bl. 311-328: *Ahasverus, de eeuwig wandelende Jood. Eene bijdrage tot de Legende omtrent denzelven*, door H.J. ROYAARDS.

De Hoogl. vond in eene verzameling van historische Traktaatjes een stukje, getiteld: *Newe Zeitung von einem Juden von Jerusalem Ahazverus genant, welcher die Creutzigung unsers Hernn Jesu Christi gesehen, und noch am Leben ist. Aus Dantzig an einen guten Freunde geschrieben*, gedateerd uit *Revel*, 11 Maart, 1619, en onderteekend CHRYSOSTOMUS DUDULAEUS *Westphalus*. Hij deed dit geschriftje hier afdrukken, omdat ook in ons Vaderland in de laatste jaren de aandacht op de geschiedenis van den eeuwig wandelenden Jood was gevestigd geworden, en het genoemde stukje onder die Geschriften behoort, waarop vroegere onderzoekers van dit verschijnsel zich in de eerste plaats beroepen, en daarover licht zal kunnen verspreiden. Gaarne, zegt de Hoogl., het aan anderen over te laten, om het verhaal van den eeuwigen Jood in deszelfs historische waarde en oorsprong na te vorschen, en slechts daartoe eene kleine bijdrage te willen leveren. Die bijdrage bestaat in het stukje zelf. Maar wij vernemen niet, wie de CHR. DUDULAEUS was. Volgens bl. 318 zal zijn berigt door HADECK zijn medegedeeld, en van dien HADECK althans zien wij, dat hij was een *Pastor Palatinus*. Maar waarschijnlijk heeft hier eene vergissing plaats. R. geeft, bl. 315, uit eene Dissertatie van het jaar 1689 de titels op van Geschriften, waarin het verhaal als waar wordt voorgesteld. Daaronder komt voor: ‘CHRYSOSTOMUS DUDULAEUS *in relatione German. quam publici juris fecit Ao*. 1645. JOH. GEORG. HADECK, *Palatinus olim Pastor, Ao*. MDCLXXXI. *aliquot pagellas typis subjici curavit hac inscriptione*: NATHANAELI CHRISTIANO *relation eines Wallbruders mit namen Ahasverus* U.S.W.’ Ten onregte zal de Hoogl. den naam HADECK tot het vorige betrokken hebben, en hem, den Auteur van een ander stukje, tot Uitgever van dat van DUDULAEUS gemaakt hebben. - In die Dissert. wordt de waarheid des verhaals bestre-

den ook op dezen grond: '*Nec enim Paulus ab Eizen illa retulit Chrysostomo Dudulaeo, qui aliquot annos post illum vixit, sed forte rumori ac famae inconstanti fidem habuit*.' Dit wordt daarmede bekrachtigf, dat die P.V. EIZEN A°. MDLXXIV *ulterius juvenis non fuit*, terwijl hij, volgens het schrijven van DUDULAEUS, nog jongeling zijnde, dien Jood zal ontmoet hebben. Maar volgens dat stukje zelf was ontmoeting te *Hamburg* niet in 1574, maar in 1547 voorgevallen. Is het laatste getal geene drukfout, dan vervalt deze tegenwerping.

De Hoogl. weifelt tusschen de meening van hen, die het verhaal van den eeuwigen Jood voor eene allegorische voorstelling van het lot der Joodsche natie, sedert de verwoesting van *Jeruzalem* tot eeuwige omzwerving veroordeeld, houden, en die van hen, welke het in de 13de eeuw uit de toepassing van Joh. XXI: 22, 23, doen ontstaan. Is de Mythus of Sage werkelijk zoo oud, dan zou natuurlijk het medegedeelde Geschrift geen licht over den oorsprong van dit verhaal geven, maar óf een fabeltje behelzen, óf berigt geven van eenen bedrieger, die zijne rol meesterlijk moest gespeeld, en daarbij niet weinig stoutheid bezeten hebben, daar hij zich ten jare 1575 te *Madrid* onder het bereik der Spaansche inquisitie durfde wagen. Die stoutheid was echter zoo groot niet, daar van hem gezegd wordt: 'Diser Jud ist zu Wolffenbüttel eigenzogen worden, wie man den anderen Tag in der Gefengknusz hat wöllen besuchen, ist er nit mehr da gewesen.' Zoo kon hij ook aan de inquisitiekerkers zeker wel ontsnappen. - De Hoogl. heeft de beeldtenis van AHASVERUS, vóór het medegedeelde Geschrift geplaatst, hier in fac simile bijgevoegd.

Over de *Brieven* van Prof. ROYAARDS aan Prof. HOFSTEDE DE GROOT hebben wij reeds gesproken. Het daaropvolgende stukje, van Prof. KIST: *De oude Kerk van Zeyst*, heeft betrekking op de Kerkelijke Oudheidkunde. Wij vinden hier eene grondteekening van de in 1841 afgebrokene Kerk van *Zeyst*, daarbij het afbeeldsel van een muntje, dat, zoo als tegen BUCHELIUS en VAN MIERIS, waarschijnlijk gemaakt wordt, van BALDUINUS II, van 1178-1196 Bisschop van *Utrecht*, zal afkomstig zijn, en van eene uit losse tufsteenen zamengestelde doodkist zonder bodem of stulp, gelijk er te *Zeyst*, nevens het oudste deel der Kerk, verscheidene gevonden zijn. De Hoogl. maakt hierbij opmerkzaam op eene andere soort van tufsteenen doodkisten, uit één stuk en met platte deksels, waarvan er te *Wassenaar* twee werden gevonden; op andere plaatsen vond men er slechts

ééne. De Hoogl. gist, dat zij ter begrafenis van den Stichter of Patroon der Kerken zullen gediend hebben. Nevens het genoemde treft men andere niet onbelangrijke oudheidkundige opmerkingen hier aan.

Van het volgende stuk: 'PETRUS SANTVOORT,' bl. 401-421 is reeds vroeger melding gemaakt, insgelijks van het naschrift van Dr. BORSIUS, bl. 423 verv. Tusschenbeide staat een Brief van C. HAGA, Nederlandsch Gezent bij de *Porte*, aan F. HOMMIUS, over den Patriarch CYRILLUS LUCARIS, met een naschrift van Prof. KIST. Onder de koretere stukjes, die bij wijze van bladvulling worden gegeven, komt er een voor, bl. 310, dat tot de *Kerk*-geschiedenis niet behoort.

Onze recensie is lang genoeg uitgevallen. Wij meenen evenwel niet noodig te heben, om daarvoor verschooning te vragen. Ons Vaderland toch is niet rijk aan goede theologische voortbrengselen, en het *Archief* munt onder het beste, waarop wij wijzen kunnen, uit.

Wij verlangen reeds weder naar een volgend Deel van dit *N. Archief*, in hetwelk wij hoog belang stellen.

De ziekten van den ouderdom en derzelver genezing, door Dr. *C. Canstatt*. Uit het hoogduitsch. Algemeen Gedeelte. Eerste Deel. Te Amsterdam, bij Weytingh en van der Haart. 1842.

Het onderhavige Werk, sedert verscheidene jaren als een sieraad der Hoogduitsche geneeskundige Litteratuur bekend, wordt onder bovenstaanden titel in eene goede vloeijende vertaling aan het Nederlandsch geneeskundig publiek ter lezing medegedeeld. De Vertaler begint terstond met de Inleiding, en laat de Voorrede van de Schrijver geheel achterwege. Rec. vindt zulks niet gepast. Eene Voorrede in een geneeskundig Boek behelst het wetenschappelijke standpunt van den Schrijver, en de Lezer is voor de kennis van zoodanig standpunt niet onverschillig, daar hetzelve veelal den sleutel tot de geheele bewerking van het Geschrift geeft. Wij hebben over de oorzaak van het weglaten dezer Voorrede nagedacht, en kunnen het niet in een vergeten van den Vertaler zoeken, maar ver-

meenen de reden daarin te vinden, dat zich CANSTATT als een kweekeling van SCHÖNLEIN bekend maakt, welke belijdenis den Vertaler welligt voorkwam, aan de verspreiding van dit Werk in *Nederland* hinderlijk te zijn. Ons vermoeden wordt nog bevestigd door de omstandigheid, dat de Vertaler, behalve de Voorrede, ook den *Inhoud* van het eerste Deel weglaat, waarin veel over Anatomie en Physiologie, 'het vijandig grondgebied van vele Artsen,' gesproken wordt, hetgeen reeds genoegzaam zoude zijn, zulk een Boek op den 'Index' te plaatsen. Wij hopen intusschen, dat deze vooronderstelling onjuist is; zoude zij waar zijn, zoo ware het óf eene treurige beoordeeling, óf een treurig kenteeken der publieke meening. Doch gaan wij tot de ontleding van het Werk zelf over.

In de Inleiding, welke uit zes paragr. bestaat, begint de Schrijver met eene natuurkundig-wijsgeerige beschouwing van den ouderdom, of het involutietijdperk des levens, wijst den strijd van het Mikrokosme met het Makrokosme aan, en toont de juistheid van het gezegde: 'Senectus ipsa morbus.' De Schrijver weidt verder uit over de schaarschheid der Geschriften over de ziekten van den ouderdom, in vergelijking tot die over de ziekten van den kinderlijken leeftijd. De oorzaak der schaarschheid in dezen tak der Wetenschap vermeent Rec. te vinden in de schaarschheid zelve, of met andere woorden: daar er weinige nieuwere Werken over de ziekten van den ouderdom geschreven zijn, zoo is de Analekten-Litteratuur over dit onderwerp ook zeer arm. Deze Parasitenlitteratuur teert onbezorgd van de vlijt der oorspronkelijke Schrijvers, en is zeer behendig met nieuwe Boeken uit oudere zamen te stellen. Men krijgt zulke Analekten in handen, en vindt er gewoonlijk niets in, dan hetgeen men reeds lang weet. Zij behooren tot de industrie van den tegenwoordigen tijd. Des te loffelijker was derhalve de onderneming van CANSTATT, de ziekten van den ouderdom monographisch te behandelen, te meer, daar de aard dezer bewerking volkomen aan het hedendaagsche standpunt der Geneeskunde voldoet, door de Anatomie en Physiologie van den hoogen ouderdom als grondslag van de Pathologie en Therapie te laten voorafgaan. Paragr. 6 behelst de Litteratuur over de ziekten van des grijsaards leeftijd.

In het eerste Hoofdstuk, uit 7 paragr. bestaande, vindt men de verschillende opgaven der Schrijvers, van HIPPOCRATES af tot heden toe, over het eigenlijke begin van den ouderdom. C. komt tot het besluit, dat de hooge leeftijd daar begint, waar

de veranderingen der involutie- of der teruggaande vorming te voorschijn treden. Zoodanige algemeene bepaling is echter onmogelijk, daar de involutie slechts van orgaan tot orgaan voortgaat, sommige organen zeer vroegtijdig in het teruggaan begrepen zijn, terwijl andere nog jaren lang in eenen normalen krachtigen toestand verkeeren. De omstandigheid, dat er veelal grijze jongelingen en jonge grijsaards gevonden worden, maakt de bepaling van het begin des hoogeren leeftijds zeer moeijelijk. Desniettegenstaande zijn bij oude lieden zekere eigenaardigheden in de ziekelijke aandoening der weefsels en werktuigen te ontdekken, die geheel aan dezen leeftijd eigen zijn. Hiertoe behoort b.v. GRISOLLE'S waarneming, dat de Peripneumonie bij oude lieden meestal in de bovenste kwab der longen met delirium gepaard gaat, het voorkomen van het Emphysema pulmonum bij oude lieden veelal als oorzaak van het Asthma, de Fractuur van den hals van het dijbeen binnen den beursband, de Arcus Senilis als beginnende involutie van het hoornvlies, de Presbyopie, enz.

Het geheele tweede Hoofdstuk is, in 36 paragr., aan de algemeene Anatomie en Physiologie van den hoogen ouderdom toe gewijd, en handelt, na eenige algemeene beschouwingen, over de eigenaardigheden der weefsels en organen in dit levenstijdperk, en na de noodzakelijkheid aangetoond te hebben, met deze histologische veranderingen bekend te zijn, over de ouderdomsveranderingen der haren, opperhuid en nagels, van het cel- en vetweefsel, der tanden, van het vaatstelsel, van het peesachtige, spier-, band-, kraakbeenig en beenstelsel, der weien slijmvliezen, van het uitwendig huidstelsel, van het chijlbereidend, ademhalings-, pisafscheidend, geslachtsstelsel en van de zintuigen. Vervolgens worden in 14 paragr. (van §. 36 tot 50) de ten gevolge dezer ontleedkundige veranderingen plaats hebbende natuurkundige eigenaardigheden van het planten- en dierlijk leven in den hoogen ouderdom aangewezen, terwijl de Schrijver in nadere beschouwingen treedt over de voeding, de ademhaling, het bloed, de beweging des bloeds, de opslorping, de afscheiding, de uitlozing (Rec. begrijpt niet, waarom de Vertaler aan het hoofd van paragr. 47 van dit Hoofdstuk het woord ‘Excretion,’ in het oorspronkelijke Werk voorkomende, niet vertaald en liever geheel weggelaten heeft), den warmtegraad, de beweging en het gevoel, en over het zieleleven. Men ziet, dat CANSTATT het onderwerp uit het eenig ware gezigtspunt beschouwt, met namelijk de ziekten van den ouderdom als ware

het te materialiseren, en haren grond in de organische verandering van het bewerktuigd ligchaam te zoeken. *Hic salus, haec spes*! Geene verminderde of zieke vis vitalis meer, zonder de oorzaak in de bewerktuiging zelve aan te toonen! Slechts dien weg, den echt physiologischen, moeten alle hedendaagsche Schrijvers over praktische geneeskundige onderwerpen betreden, en die hem niet betreden, moesten ook niet schrijven. Wij zijn het Mysticisme moede. - Deze geheele zamenstelling van C., in 50 paragr. vervat, is, volgens het tegenwoordige standpunt der Anatomie en Physiologie, met veel vlijt en kennis der daartoe behoorende Litteratuur bewerkt.

In het derde Hoofdstuk spreekt de Schrijver over de klimakterische jaren, vermeldt, in 6 paragr., het gewigt der moordjaren, vooral voor het vrouwelijke geslacht, en geeft de bekende middelen aan de hand, die in staat zijn, het gevaarlijke van dit levenstijdperk zoo veel mogelijk te keeren. Vreemd is de statistieke opmerking van BENOISTON DE CHATEAUNEUF, volgens welke de sterfte onder de vrouwen in dit tijdperk niet aanmerkelijker, dan in de overige zoude zijn (pag. 108). Meer logisch kwam het ons voor, dit geheele Hoofdstuk in het volgende (het vierde) te voegen, hetwelk het aetiologisch en hygiaenisch gedeelte in 16 paragr. behandelt. Ook dit Hoofdstuk is zeer goed bewerkt, en is soms in eenen echt Hippocratischen stijl geschreven; men vergelijke onder andere het tweede gedeelte van par. 6 (pag. 119). De te houden leefregel des grijsaards is naaukeurig vermeld.

Het vijfde Hoofdstuk handelt over de ziekten van den hoogeren leeftijd en hare behandeling. Reeds in de eerste par. van dit Hoofdstuk ontmoeten wij den belijder der Schönleinsche Natuur-philosophische school, welke de ziekte als een zelfstandig wezen (organisme) beschouwt, hetwelk, wel is waar, de organen in derzelver natuurlijke verrigtingen stoort, doch niettemin een zelfstandig organisch leven heeft, een leven van geboorte, groei en sterven. Hooren wij den Schrijver zelven. ‘Uit de *naar* en *met* zelfstandigheid kampende poging des levens naar eenheid en met de evenzeer met eenen zekeren graad van zelfstandigheid tegen hetzelve aankampende inwerking der ziekte ontstaat voor eenen tijd lang, een naar wederzijdsche vernietiging strevend *dubbelleven*, hetwelk óf daarmede eindigt, dat het regelmatig leven volledig zegeviert, óf dat het geheel bezwijkt, *óf dat het gedeeltelijk veranderd wordt*. De ziekte dringt in het laatste geval aan een gedeelte

der verrigtingen en werktuigen van het regelmatig leven eenen anderen vorm op; het levensproces komt uit de ziekte als nieuw veranderd te voorschijn. Dikwerf worden regelmatig leven en ziekte over en weder aan elkander gelijk gemaakt; de ziekte wordt in het leven zelf opgenomen, wordt een met hetzelve, het leven wordt, zoo als STARK het noemt, verminkt; het leven vormt een deel der ziekte, de ziekte een deel des levens, de ziekte wordt behoefte voor het leven in zijn geheel.'

Zoowel CANSTATT als SCHÖNLEIN blijven ons het bewijs schuldig, dat de ziekte een zelfstandig leven heeft, en daar wij haar deze eigenschap niet toekennen, zoo kan ook van een *dubbelleven* geene spraak zijn. Nemen wij als voorbeeld de Pneumonie. Wij zien hier niets anders dan eene stoornis der natuurlijke longverrigting, door eene organische verandering van het weefsel der longen.

Niet het 'ens' Pneumonie is het, waarmede wij te kampen hebben, maar het organisch veranderde longweefsel, welks herstelling wij beoogen. Ware het anders, zoo moest de Pneumonie eene organisatie hebben, welker ontstaan, voortgang en einde *steeds* aan dezelfde wetten onderworpen zijn. De ondervinding, of beter gezegd, de ziektekundige Ontleedkunde, leert ons echter, dat het bij den eenen bij het engouement blijft; dat bij den anderen de hepatisatie, bij den derden de etterinfiltratie en bij den vierden de knobbelverweeking plaats heeft, en zulks naar toevallige omstandigheden, afhangende van de behandeling, van het gestel, voorafgaande ziekten, enz. Zulke wisselvallige organismen zijn echter in de Natuurkunde niet bekend, daar het hoofdkarakter der organisatie het blijvende, naar vaste wetten bestuurde, en niet het toevallige is. Derhalve wordt ook de ziekte niet in het leven opgenomen, de ziekte vormt geen deel des levens, en het leven vormt geen deel der ziekte, gelijk de Schrijver zich uitdrukt. Het zieke orgaan brengt eene meerdere of mindere stoornis van het leven te weeg, doch het is en blijft slechts eene stoornis, een ophouden der *natuurlijke* verrigting. De ziekte is het beleedigde orgaan of weefsel zelf, en geen ligchaam buiten hetzelve. In deze voorstelling der ziekte, als een op zich zelf staand organisme, ligt de sleutel tot SCHÖNLEIN;S stelselmatige rangschikking der ziekten in klasse, orde, genus, familia, species, subspecies, varieteit, tot deszelfs parasitentheorie, tot de zonderlinge verdeeling der chronische huidziekten in pericarpium en vruchtvorming, enz.

SCHÖNLEIN staat door zijn stelsel aan het hoofd van een modern geneeskundig Mysticisme, te meer schitterend dan zoo vele anderen, omdat het de uitkomsten der Pathologische Anatomie en der Physiologie te hulp neemt, ten einde zich eenen schijn van volmaaktheid te geven, welke echter voor het gezond verstand der hedendaagsche Physiologie niet stand houdt.

Het is hier de plaats niet, eene volkomene wederlegging van SCHÖNLEIN'S ziektekundig stelsel te beproeven, een stelsel, hetwelk als grond van indeeling nu het zieke weefsel, dan een onbekend X, het 'Zoogenium,' dan wederom de specifiteit aanneemt, of eigenlijk hoegenaamd geen vast grondbeginsel heeft. Zulk eene wederlegging is welligt ook niet eens noodig, daar de geheele Schönleinsche school in praxi deze botanische pedanterie spoedig verlaat, en zich aan de ondervinding, de Physiologie en aan de Pathologische Anatomie innig aansluit, den zieken parasit vergeet, om het zieke orgaan te behandelen.

Wij willen ook aan SCHÖNLEIN'S groote verdiensten omtrent de Diagnostiek hiermede niet te kort doen; wij bedoelden hier slechts de grondstellingen van zijn nosologisch stelsel, hetwelk reeds zeer vele aanbidders gevonden heeft, in een helder daglicht te stellen, ten einde elkeen zich kunne overtuigen, dat ook dit zoo veel geruchts makend systema het lot van alle andere zal moeten ondergaan. Wij verlangen geene stelsels meer, wij verlangen daadzaken, op physiologische gronden steunende, zonder systematischen zamenhang, en laten zulk eenen Babelschen bouw aan onze nakomelingen volgaarne over. Doch keeren wij wederom tot onzen Schrijver terug.

Met de tweede paragr. van dit Hoofdstuk verlaat de Schr. den natuur-philosophischen weg, en komt wederom tot den echt praktischen terug. Hij geeft ons in de 19 volgende par. eene op Physiologie en ondervinding steunende algemeene Pathologie en Therapie der ouderdomsziekten, welke, minder voor een uittreksel vatbaar, in het Werk zelf met aandacht verdient gelezen te worden.

Wij komen eindelijk tot het zesde en laatste Hoofdstuk van het algemeene gedeelte der ziekten van den ouderdom, behelzende eene vergelijking der grijsaards- en kinderziekten.

Ook dit geheele Hoofdstuk is wederom een uitvloeisel der Schönlein-, Jahn-, Eisenmannsche metaphorisch-geneeskundige taal, eene soort van natuur-philosophische geestigheid, welke

eenigzins nader beschouwd, even onwaar in hare grondbeginselen, als nutteloos voor theorie en praktijk is. Twee levenstijdperken, welke eene geheel uiteenloopende strekking hebben - de vorming en de oplossing - kunnen noch physiologisch, noch pathologisch, eene andere overeenkomst met elkander hebben, dan eene schijnbare, toevallige, en het ‘Senes bis pueri’ is ook slechts ten opzigte der verstandelijke vermogens waar, edoch uit eene tegenovergestelde organische oorzaak. Is de ziekte-aanleg in beide levenstijdperken zeer groot, zoo ontstaat die bij het kind door een plus, bij den grijsaard door een minus van vormingskracht. Bij de kinderlijke hersenen spat deze vormingskracht niet zelden uit, en verwekt hyperaemie, stasis, exosmose, terwijl bij den grijsaard veelal eene verbeening der hersenbloedvaten tot scheuring (haemorrhagia cerebri), opvolgende verweeking of belemmerde endosmose (hydrocephalus), aanleiding geeft. Welke overeenkomst hebben deze hersenziekten van beide leeftijden? Theoretisch, gelijk wij gezien hebben, geene, praktisch nog minder; want dezelfde actieve behandeling bij het kind is nadeelig, ja zelfs doodelijk bij den grijsaard. Wat hebben de ziekten der luchtwegen van kinderen met die des grijsaards gemeen? Bij de eerste is de croupeuse vorm de gewoonlijke, bij de laatste de catarrhale of de hypostatische. Ontstaan hartziekten bij kinderen uit eene onvolkomene ontwikkeling van het hart (het openblijven van het foramen ovale), of uit niet behoorlijke vorming der klapvliezen, zoo ontstaan dezelve bij grijsaards veelal uit verbeening van den klapvliestoestel, of ten gevolge van voorafgaande longziekten, b.v. bij Emphysema pulmonum, Catarrhus Chronicus, enz., en dus uit geheel andere, ja zelfs tegenovergestelde oorzaken. Beide vergezelt niet zelden Cyanosis. Moet er nu eene overeenkomst van het Symptoma cyanosis bij het kind en bij den grijsaard gezocht worden, en waartoe dient zulk een vergelijk? Hetzelfde heeft plaats ten opzigte der chijlbereidende werktuigen. De physiologische toestand dezer organen bij het kind en bij den grijsaard is zoo verschillend, dat aan eene overeenkomst in den pathologischen toestand dezer deelen niet te denken is. Aan de geelzucht der kinderen, zegt de Schrijver, beantwoordt de geelzucht des grijsaards; met hetzelfde regt zoude men kunnen zeggen: aan de furunkels der kinderen beantwoorden de furunkels der grijsaards, en wat zoude men van dien aard nog niet meer kunnen zeggen? Hetzelfde geldt ook ten opzigte

van het uropoëtisch stelsel. Als voorbeeld diene hier slechts, dat de ziekte van BRIGHT bijna nooit bij kinderen waargenomen is, terwijl zij zeer menigvuldig bij grijsaards voorkomt. Zonderling genoeg is het, dat de Schrijver in de laatste paragraaf (pag. 175 en 176) aan al deze schijnbare overeenkomsten tuschen de ziekten van beide leeftijden, door eene opsomming van het *verschil* der ziekten van het kind en van den grijsaard, als ware het den bodem inslaat. Zoo zien wij, paragr. 3 (pag. 169), eene overeenkomst tusschen de hersenaandoeningen van kinderen en grijsaards opgesomd, terwijl de Schrijver, paragraaf 7, er op laat volgen: 'Aan de uitterende hersenen der grijsaards ontbreekt dikwerf zelfs de natuurlijke noodwendige prikkel des bloeds, en zoo worden zij de zetel van ziekten, welke, ondanks alle schijnbare overeenkomst met de hersenaandoeningen der jongere jaren, aan dezelve in oorsprong en wezen volstrekt tegenovergesteld zijn.' Men ziet, dat CANSTATT te veel *bon sens* heeft, om in ernst aan zulke niets afdoende vergelijkingen, als het laatste Hoofdstuk behelst, te gelooven, en willen het derhalve ook slechts als eene niet gevaarlijke, kinderlijke herinnering aan de Symboliek van zijnen meester beschouwen. Aan zulke beeldentaal heeft onze Wetenschap echter geene behoefte meer, en wij hebben ons te lang met woorden laten betalen, om niet eindelijk niets anders dan daadzaken te mogen verlangen.

Rec. eindigt deze beschouwing met den wensch, dat de Vertaler spoedig het tweede Deel van dit belangrijk Werk late volgen, en beveelt het als eene nuttige studie aan alle Geneeskundigen dringend aan.

Etymologisch handwoordenboek der Nederduitsche taal, of proeve van een geregeld overzigt van de afstamming der Nederduitsche woorden, door *J.L. Terwen*. In één Deel kompleet. Eerste Aflevering Te Gouda, bij G.B. van Goor. 1842.

De Etymologie was altijd het stokpaardje der Taalkundigen, vooral der Miniatuurgeleerden. Eenige Woordenboeken van

vreemde talen om zich heen, en eene vruchtbare verbeeldingskracht was bijna alles, wat men noodig had, om zich spoedig en gemakkelijk het aanzien van een groot Geleerde te geven. Voor mindere verstanden was dit een onschuldig vermaak, waarbij zij alleen hunnen eigenen tijd verspilden; maar ongelukkig lieten ook anders verdienstelijke Geleerden zich door dat schitterend uiterlijk medeslepen, en bragten door hun gezag anderen op eenen dwaalweg. Het stelsel van HEMSTERHUIS en VALCKENAER heeft in dit opzigt veel kwaad gedaan, en doet het nog. Niet tevreden de woorden tot hunne eerste wortels terug te brengen, wilde men ook de oorspronkelijke beteekenis dezer laatste opgeven, ofschoon zij bijna in geene taal aangetroffen worden, en dit geschiedde geheel willekeurig; daarbij zag men de voortgaande en allengs zich ontwikkelende vorming dier wortels geheel voorbij, en schreef dus aan deze eerste elementen, deze *atomen* der taal, eene kracht toe, die eerst uit aanvoeging van andere sylben geboren was. Dit stelsel werd op eene groote schaal voortgezet, nadat men begrepen had, dat men ook de verwante talen te hulp moest roepen, en verwierf te meer gezag, toen men ontdekte, dat ook de Sanskritsche Grammatici reeds vóór eeuwen die wortelleer in toepassing gebragt hadden. Maar hetgeen dien Etymologen noodwendig de oogen had moeten openen, was, dat deze nasporingen tot geene bepaalde resultaten leidden, zoodat men aanhoudend over den oorsprong zelven der woorden en over de eigenlijke kracht en beteekenis der wortels bleef twisten, waarom er voor de Wetenschap zelve weinig winst uit dat onderzoek voortsproot. Men mag, wel is waar, niet ontveinzen, dat er zekere leven gevende kracht in de wortels zit, mits men tevens erkenne, dat die eerst opgewekt wordt door derzelver bearbeiding en vereeniging met andere elementen, en dit laatste ziet men gewoonlijk voorbij[(1)]. Etymologie is schei-

(1) Misschien wordt onze meening door een voorbeeld duidelijker; wij kiezen daartoe den wortel *ma, me*, die in de volgende strijdige beteekenissen voorkomt:

a. 1°. groot, veel, *mikils, mekel, mahat, meh, μεγας, magnus, megen*.

2°. klein, *minder, minst, μείων, minor, minimus*.

b. 1°. *mas, Mars, Mamers, Mavors, man*.

2°. vrouw, maagd, *magath, madeh, maagd, μητηρ, mater, moeder*.

c. 1°. zon, *mihr*.

2°. maan, *μηνή, mensis, mana, mah*.

Hoe zal men nu die geheel verschillende beteekenissen alleen uit den wortel kunnen trekken, zonder aan andere bijkomende elementen te denken? BILDERDIJK, die dit ook inzag, stelde daarom verschillende *m*, maar het bewijs is hij schuldig gebleven.

kunde der taal; even als nu een Chemicus verkeerd zou handelen, door aan een enkel der bestanddeelen van een object uitsluitend de kracht van dat object toe te schrijven, hetwelk eerst door zamenwerking der verschillende elementen geboren wordt, zoo behoort ook de Etymoloog zich niet aan den enkelen wortel te houden, en, met verzuim der overige bestanddeelen eens woords, daaraan eene grondkracht toe te kennen, die hij daarenboven meestal slechts bij gissing bepalen kan. Ook hieromtrent heeft zich JACOB GRIMM in zijne *deutsche Grammatik* uitstekende verdiensten verworven; bij hem vindt men de gedocumenteerde geschiedenis der woorden, de Etymologie trapswijze aangetoond, en telkens door bewijzen gestaafd, en wij kunnen de beoefening van dat Werk niet genoeg aanbevelen aan elk, die de taal wetenschappelijk wenscht te doorgronden.

Wij achten het niet ongepast deze algemeene opmerkingen te laten voorafgaan, bij de beoordeeling van het bovenvermelde Geschrift des Heeren TERWEN, dat als een Etymologisch Handwoordenboek der Nederduitsche taal aangekondigd wordt, omdat wij aldus het standpunt wilden aanduiden, waaruit, onzes inziens, zoodanige arbeid moet beschouwd worden. Tot ons leedwezen ontvingen wij daarvan slechts de eerste Aflevering, bevattende de letters A-D. De Inleiding, die daarvoor zal geplaatst worden, en waarin de Schrijver belooft de voornaamste gronden zijner afleidingen, het plan en doel van zijn Werk, nader te zullen ontwikkelen, kunnen wij, daar zij nog niet afgedrukt is, niet beoordeelen, en zullen dus alleenlijk uit het Woordenboek zelf moeten zien, op welke wijze de Schrijver getracht heeft zich van zijne taak te kwijten.

Een kort *Berigt* vervangt die Inleiding voorshands; daaruit leeren wij, dat de Schrijver gemeend heeft, ‘dat de woordafleiding steeds in zekerheid en juistheid toeneemt, naar mate zij meer talen en taaltakken omvat en vergelijkt, ten einde alzoo door de verwantschap der woorden in de onderscheidene dialecten tot den oorspronkelijken vorm en de eerste beteekenis der woorden te geraken,’ waarom hij de verwante

woorden uit vreemde talen, volgens de opgaven van MEIDINGER, SCHWENCK, ADELUNG en KALTSCHMIDT, er bijgevoegd heeft; en ten andere - dat de Schr., om de verwantschap veler woorden in onze taal meer in het oog te doen vallen, die als zoovele familiën onder hoofdwoorden vereenigd heeft.

De behandeling van dit Woordenboek is in dier voege ingerigt, dat de Schr. de grondwoorden in onze taal opgeeft, met bijvoeging van geslacht, verbuiging en dergelijke; de verwante woordvormen uit andere talen daarbij gevoegd, en van deze alle den gemeenschappelijken wortel zocht, wiens beteekenis hij er doorgaans bijvoegt, benevens den overgang der oorspronkelijke tot eene overdragtelijke duiding, en eindelijk de afgeleide woorden onder het grondwoord bijeengebragt. Ziehier een paar voorbeelden, die wij uit de kortste kiezen:

'*Aar*, znw. V. *aren*, korenaar; angels. *ear, eher, aehher, aichir*; eng. *ear*; oudd. *ahar*; hoogd. *ähre*; deen., zw., ijsl. *ax*; lat. *arista*. De stam van dit woord is *ac, aec* (z. *aakse*), die scherpte, spitsheid, aanduidt. De *c* of *ch* is in eene enkele *h* overgegaan, en geraakte in het hollandsch verloren.

Korenaar, V.'

'*Braauw*, znw. V. -*en*; oudd. *prawa, brawe, bra*; hoogd. *braue, braune*; oudn. *bra*; angels. *braes, bras*; deen. *bryn*; eng. *brow*; russ. *browa*; zwits. *bräm, braue, brauwe*; de rond omloopende haarrand aan het voorhoofd boven de oogen. Volgens KALTSCHMIDT van den wortel *ri, rinnen, rennen*, in de beteekenis van vloeijen, rondgaan.

Wenkbraauw, V. -*en*; fri. *wienbraauw*; hoogd. *augenbraune*; van *wenken* en *braauw*.'

Men kan uit deze stalen eenigermate den aard van bewerking leeren kennen; zij is overal dezelfde, behalve dat de Schr. nu en dan alleen het vreemde woord opgeeft, waaruit het Nederduitsche gevormd is, zonder den wortel verder na te sporen, gelijk bij *aalmoes, aarts, abrikoos, agaat, almanak, artikel* en dergelijke bastaardwoorden. Wij willen eerst eenige algemeene aanmerkingen over deze wijze van behandeling opperen, en daarna enkele afleidingen van naderbij beschouwen.

De Schrijver is niet spaarzaam in het vergelijken van vreemde talen; hij haalt er niet minder dan vier en veertig aan; maar verstaat hij die alle zelf, of heeft hij die opgaven alleen van anderen overgenomen? - Eene bescheidene twijfeling is geoorloofd, omdat op de achteraangevoegde lijst dezelfde taal of tongval somtijds onder twee verschillende benamingen voor-

komt, zonder dat van de eenzelvigheid gewaagd wordt. Zoo worden vermeld het *oud-Duitsch* en *Allemannisch*, het *oud-Noordsch* en *IJslandsch*, verschillende *Celtische* talen en dan nog het *Celtisch* afzonderlijk. Verstaat de Schr. die talen niet, dan heeft hij in MEIDINGER en ADELUNG, die hij bij den aanvang onder zijne bronnen opgeeft, juist niet de zuiverste bronnen gekozen. ADELUNG'S *Mithridates* o.a. wemelt van taalfouten, waar het min bekende spraken geldt, en ondanks de groote geleerdheid diens taalkenners, was dit in zijnen tijd moeijelijk te vermijden; maar thans zijn er betere hulpbronnen; behalve dat een aantal Schriften in de oude en nieuwe vreemde talen zijn uitgegeven, had de Schrijver voor het Duitsch in het algemeen GRIMM kunnen raadplegen, voor het oud-Hoogd. GRAFF, voor het middel-Hoogd. ZIEMANN, voor het IJslandsch BIÖRN HALDURSON, uitgegeven door RASK, voor het Angels. LYE, BOSWORTH en misschien KEMBLE, voor het oud-Fransch RAINOUARD en ROQUEFORT, voor het Sanskrit BOPP en LASSEN, voor het Perzisch WILLIAM JONES, WILKEN en MENINSKI, enz. Al deze Schrijvers mist men hier, en dit is een wezenlijk nadeel, omdat men de aanhalingen nu minder vertrouwen kan. Recensent vond dan ook nog al eens misslagen, waar hij het opzettelijk onderzocht; maar zonderling is het, dat, terwijl men hier Oost-Europesche en Aziatische talen overal aangehaald vindt, het oud-Hollandsch der 13de en 14de eeuw geheel ontbreekt. Achtte de Schrijver dit minder noodig, of was het welligt, omdat zijne gidsen hem hier begaven?

Wat de afleidingen zelve aangaat, de Heer TERWEN is ongelukkig in het gebrek vervallen, waarvan wij bij den aanvang gewaagden; hij geeft alleen den wortel op, nergens bijna de vormsylben, en meent genoeg te doen met een aantal verwante woorden uit andere talen bijeen te zamelen, zonder dat daarvoor altijd noodzakelijkheid bestaat, en dan die vage verklaring der wortels, welke niets verduidelijkt, niets tot beter verstand onzer hedendaagsche woorden bijdraagt, en waarlijk soms in het ongerijmde vervalt. Men vergunne ons dit met een enkel voorbeeld aan te toonen. De grondklank A beteekent, volgens den Schr., oorspronkelijk zich bewegen, vandaar vloeijen, en geeft dus water te kennen; die zelfde kracht ligt in *ee, ei, oe, au, ouu, aw, ea, ij* (bl. 1, 2), dus, in één woord, in alle vocalen, maar ook in *ba, be, bi, bo, bu, pa, pe, pi, po, pu, va* of *wa*, en zoo voorts; zoo doende kan men het zeker ver brengen!

De Schr. schijnt ook niet regt begrepen te hebben, waarom hij die menigte vreemde talen aanhaalde. Indien het ware, om hare onderlinge verwantschap aan te wijzen, had hij gelijk; maar daar hij slechts beoogde de afleiding onzer Nederd. woorden duidelijk te maken, had hij alleen die vreemde vormen behoeven te vermelden, waarin de bestanddeelen zich nog duidelijker vertoonden, dan in onze taal.

Laat ons nu eene en andere hier medegedeelde afleiding in het bijzonder beschouwen; ook daarbij zijn vele bedenkingen te maken.

'*A*, beteekent oorspronkelijk zich bewegen, vandaar vloeijen, en geeft dus water te kennen. Zoo in namen van plaatsen, als *Breda, Pekela, Atrecht*, enz.' De Schr. vergist zich: *Atrecht* is afgeleid van *Atrebates*, de stad der Atrebaten, niet van *a* en *trecht*.

'*Ach, ac*, water. Bij ons *ak, aken* geworden, waarvan de stad *Aken* haren naam heeft. *Ak* heeft men nog in *Gouderac, Langer-ac, Berger-ac*.' Neen, *Aken* is verbasterd van *aquae (Aquisgrauum)*, gelijk de stad in de oudste Latijnsche Schriften heet. Of *ac* in *Gouderak* en soortgelijke woorden water beteekene, zou Rec. niet zoo stellig durven beweren; men kent ook een woord *rak*, dat o.a. bij HOOFT voorkomt: vandaar den naam eener gracht te Amsterdam, *Damrak*.

'*Auwe*; van een vloeijend water is de beteekenis overgegaan op een stuk land, dat van alle zijden door het water wordt besproeid. Vandaar *Veluwe* (oudtijds *valaw, balaw*), van het oude *bal*, slecht, dus slechte grond.' Eene fraaije afleiding! VAN SPAEN heeft ze reeds voorlang bespottelijk gemaakt. In de oudste brieven der 8ste en 9de eeuw heet deze streek altijd *Felaouua, Felua*, nooit *balaw*, dat de Schrijver of zijn voorganger gedroomd heeft. Evenzoo wordt hier *Betuwe* van *bet au*, goed land, afgeleid. Neen, mijn vriend! het was het Land der Batten, die herwaarts afgekomen waren.

'*Aar*, znw. V. lat. *arista*. De stam van dit woord is *ac, aec*, die scherpte, spitsheid, aanduidt. De *c* of *ch* is in eene enkele *h* overgegaan, en geraakte in het hollandsch verloren.' Maar zoo *arista* verwant is, waarom komt daarin dan geen *c* of *ch* voor? En zonderling, dat, terwijl *aar* tot den wortel *ak* behoort, *akker* wederkeerig tot *aren* van *ur* gebragt wordt. Nu, het zou ook wat vreemd klinken, aan eenen akker scherpte of spitsheid toe te kennen, schoon een vlug Etymoloog nergens voor staan moet.

‘*Arbeid*. De stam van dit woord is *ar, aren*; hoogd. *ären*; oudd. *aran, erran*; goth. *arian*; fr. *errer*, enz., allen ploegen. *Eid* is een oude uitgang, en de *b* is er tot versterking voorgevoegd.’ Het zij ons geoorloofd tot nader bewijs hieraan te twijfelen. De Schr. zie GRIMM'S *Grammatik* eens in, I, 251, 3de uitg.

‘*Abt*.’ Na aanhaling van eenige vreemde talen, wordt het van het Syr. of Hebr. *ab, abba*, vader, afgeleid, maar van de *t* aan het einde wordt geene rekenschap gegeven; wij ontvingen het woord niet regelregt uit het Oosten, maar door de Kerk uit het Latijn, dat in *casu obliquo* de *t* heeft.

‘*Adder*, door wegwerping der *n* gevormd van het lat. *natrix*, waterslang, dat men van *nare, natare*, af kan leiden.’ Had men hier niet opmerkzaam kunnen maken op den Lat. vr. uitgang *trix*, terwijl *adder* en zelfs het Goth. *nadrs* mann. is?

‘*Alarm*. De stam van het woord is het oudd. *laren, lören, lären*, schreeuwen.’ De Heer T. vergist zich: het is eenvoudig *all' arme*, te wapen!

‘*Ander*; men rekent het af te stammen van het oude *and*, goth. *anda*, tegen, zoodat *ander* beteekent, de tegenoverstaande, de eene van beiden.’ Rec. geeft in bedenking, of het niet verwant zou kunnen zijn met het oude *el* (waarvan nog ons elders), Gr. *ἄλλος*, Lat. *alius*, in dier voege, dat het eene bij den wortel de vormletter *l*, het andere *n* gevoegd heeft, even als men dit heeft in *sol* en *zon, μέγας* (voor *μέγαλς*), *mikils* en *magnus, megen, asilus* en *asinus, hemel* en *himins*, welligt ook *aller* en *andare*. Ook de quantiteit pleit voor deze gissing. Verg. ook GRIMM, *Gramm.*, II, 120.

‘*Boter* - van den wortel *pâ*, dat (l. die) in het sanskr. voeden, *pus*, voedsel geven, aanduidt; gr. *pao, buo*, waarvan ons *boef; ter* is slechts een uitgang, zoo als in *etter, weder*, enz.’ Verstond de Schr. Grieksch, dan zou hij het waarschijnlijk van *βοῦς* en *τυρὸς* afleiden, waarvan het verbum *τυρόω*, coagulo en cogo in caseum.

‘*Dingsdag*. - De gissing, dat het woord van *ding, geding*, zoude komen, en het den dag zou beteekenen, waarop bij de oude Duitschers de regtsgedingen afgedaan werden, of regt gesproken werd, welke meening GRIMM aankleeft, is ongegrond of onbewijsbaar.’ Met verlof, GRIMM zegt juist het tegendeel, *Rechtsalterth.*, bl. 818, en *Mythol.*, i.v. *Ziu*, en stemt, wat de hoofdzaak aangaat, met IHRE overeen; maar dat *Dis* het-

zelfde zou zijn als *Tuisco*, is bedenkelijk; het laatste toont afleiding, *isco*, het eerste niet.

'*Drie*, telwoord. - perz. *tre*.' Rec. kent dit woord in het Perzisch niet, maar wel *seh*, waarvan misschien *zes* (Perz. *sjesj*), als *seh-seh*, gelijk het in het *Pehlvi* heet, d.i. driedrie, afstamt. *Drie* wordt door den Schrijver, met EICHHOFF en KALTSCHMIDT, van het Sanskr. *tar, tir*, doordringen, doorkruisen, afgeleid, 'omdat men bij het tellen op de vingers, bij drie aan den middelvinger komt, derhalve midden doorgaat, doorkruist.' De Hoogl. HAMAKER geeft in zijne *Akad. Voorl.*, bl. 40, eene geheel andere afleiding, *et adhuc sub judice lis est*.

Met de D. eindigt de eerste Aflevering van dit Woordenboek; de drie volgende, die wij eerst nu ontvingen, zijn geheel op dezelfde wijze bewerkt. Tot ons leedwezen kunnen wij er niet veel goeds van zeggen;wij hadden bij den tegenwoordigen toestand der Wetenschap iets anders verwacht, maar men wil vliegen, voordat ons de vleugels gewassen zijn. De Sanskritsche Taalen Letterkunde is naauwelijks ontgonnen, en reeds schermt men daarmede, alsof die ons zoo gemeenzaam ware als onze moedertaal, en verzuimt onze Duitsche talen in den grond te bestuderen, omdat men daarmede minder schitteren kan. Hoe dit zij, wij zien het nut van dit Werk niet in, doch daar het nu eenmaal gedeeltelijk gedrukt is, zouden wij den Schrijver aanraden de voortzetting uit te stellen, en eerst eens GRIMM'S *Grammatik* ijverig, en met de pen in de hand, te bestuderen. Hij zal er voldoend voedsel vinden voor langen tijd. Voorts raden wij hem de beoefening onzer oude Schrijvers der 13de en 14de eeuw aan, waar hem ook menig licht zal opgaan. Wil hij volstrekt voortgaan het Sanskrit te vergelijken, zoo legge hij zich op de taal toe, en brenge uit de Schrijvers de bewijzen bij voor zijne stellingen. Blind geloof is voor de Wetenschap doodelijk.

L. Ph. C.B.

De reis bij nacht, Volksverhaal. Van verre naar het Nieuw Grieksch. Door Dr. *W. Hecker*. Te Groningen, bij J. Oomkens, Akademiedrukker. 1842. 24 bl. 8°.

Dr. W. HECKER geeft in eene korte Voorrede te kennen, dat hij dit Stukje als eene kleine proeve van eenen meer omvattenden arbeid wenscht beschouwd te zien. Hij is namelijk voornemens, eene uitvoerige Verzameling en Nederduitsche vertolking van Nieuw-Grieksche Volksgezangen in het licht te geven, wanneer stof en hulpmiddelen in genoegzame hoeveelheid en bruikbaarheid in gereedheid gebragt zijn. Te regt acht Dr. H. dit voor een werk van eenen niet geringen arbeid en tijd; maar de taak is ongetwijfeld schoon, en eene reis, met dit oogmerk naar *Griekenland* ondernomen, zoude bij goede schifting en bij het in verband brengen met de Oudheid, de allergewigtigste uitkomsten voor de Wetenschap kunnen opleveren.

Gaarne had Ref. gezien, dat Dr. H. een weinig milder met zijne mededeelingen omtrent dit plan was geweest, nu hij eenmaal besloten had dit Stukje afzonderlijk en voorloopig uit te geven. Immers als men nu vraagt: Wat zijn de Gr. Volksliederen, en wat wil de Heer H. eigenlijk? dan ontvangt men geen antwoord. In allen gevalle mogt eenige rekenschap verwachten van de wijze, waarop hij voornemens is deze Liederen te vertalen. Zal dit proefje tot eene staal moeten dienen? Ref. kan dit naauwelijks gelooven. En wanneer men voor het publiek voor den dag komt met een onderwerp, dat uit den aard der zaak weinig bekend en vreemd is, mag men dan ook niet eischen, dat de Vertaler een weinig zijne stof toelichte, iets over het Gr. Volkslied mededeele, deszelfs belangrijkheid uiteenzette en eene algemeene karakterisering van deze soort van Poëzij geve? Het Stukje zweeft nu in de lucht, en hij, die, als onbekend met het Gr. Volkslied, zou meenen, uit deze vertaling van den Heer H. een juist-begrip van deszelfs eigenaardigheid in vorm, geest en ontwikkeling (om dit woord te gebruiken) te erlangen, zoude zich bedrogen zien. Dr. H. mogt natuurlijk naar willekeur de stof behandelen, mits hij ons eerst in staat stelde zijne wijze van bewerking te begrijpen.

Ref. gelooft Dr. H. op zijn woord, als hij verzekert in eene afzonderlijke Verhandeling alles onderzocht en bijeenverzameld te hebben, wat kritiek, historie en taal bij het ontginnen van een zoo distelig en doornig veld mogen vorderen en kunnen leveren. En uit dien hoofde wil Ref. dan ook over dit punt niet verder uitweiden, noch op moeijelijkheden opmerkzaam maken, die Dr. H. zeer waarschijnlijk zelf reeds heeft opgemerkt, en Ref. zal zich dus bij de vertaling zelve bepalen.

Vooraf verzoekt hij echter Dr. H. hem de volgende zinsnede in de Voorrede te verklaren: ‘Gelijk hun (der Grieken) hemel geene wolken kende, zoo werd hun eigen jeugdige maagdelijkheid van gemoed nooit overschaduwd of ging in nevelen van eenen mistroostigen wrevel onder. Bij den Griek, het leven volop genietende, glimlachte de droefheid zelfs en nestelde zich niet vast in het hart, zachtkens neêrstrijkende over de ziel, om weder te verdwijnen, even als een ligte adem over eenen helderen spiegel.’ Eene maagdelijkheid, die over-schaduwd wordt en in nevelen van wrevel ondergaat, verdient eene ophelderende noot, al ware het alleen als curiosum. Voorts treft het ongelukkig voor Dr. H., dat ANTIKLEIA, de moeder van den schranderen ODYSSEUS, en de wijdvermaarde held BELLEROPHONTES, niet eenstemmig met hem denken, althans volgens den oud-Griekschen HOMERUS in het elfde Boek der *Odyssea* (dat voorwaar niet vrolijk is), en in het zesde van de *Ilias*. Ook zucht AESCHYLUS:

πίπτων δ᾽ οὐκ οἶδ ἐν τόδ᾽ ὕπ᾽ ἀφρόνι λύμᾳ
τοῖον ἐπί κνέφας ἀνδρί μύσος πεπόταται
καὶ δνοφερὰν τιν᾽ ἀχλύν κατὰ δώματος αὐδᾶ -
ταί πολυστόνος φάτις.

Niet ligt zullen CASSANDRA, vooral niet OEDIPUS, veel minder de razende HERAKLES, het denkbeeld van eene *glimlagchende droefheid* bij iemand opwekken. Zelfs de hedendaagsche Grieksche vogels, die in het Volkslied zoo groote rol spelen, fluiten en kwelen niet altijd vrolijk, zoo als de klagt op LUCENA, de gade van LUCAS, getuigt:

Ν᾽ ἤμουν πουλὶ νὰ πέταγα νὰ πήγαινα τοῦ ψήλου
Ν᾽ ἀγνάντευα πρὸς τὴν φραγχιὰν, τὴν ἔρημην ἰθάχην
Νὰ ἄκουα τὴν Αούκαιναν, τοῦ Αουκᾶ τὴν γυναῖκα
Πῶς κλαίει, πῶς μυριολογᾷ, πῶς μαῦρα δάκρυα χύνει
Σὰν περδικοῦλαν θλίβεται, ὡςάν πάπι μαδιέται
Σὰν τῶν κοράκων τὰ φθερὰ ἔχει τὴν φορεσιάν τῆς.

Of vindt Dr. H. het zoo schoone

Τὶ εἶναι μαῦρα τὰ βουνὰ καὶ στεχουν βουρχομένα, enz.

niet somber? Het is zeer merkwaardig te zien, hoe dit Stukje in geest overeenstemt met HOM., *Odyss.*, XI.

Maar ter zake, en ons bij de Navolging van de Nachtelijke Reis bepaald. De Hr. H. geeft ons geeft ons bijna zoo vele coupletten van acht regels, als het geheele Stuk enkele regels telt, en heeft het zoo uitgebreid, en met Westersche sentimentaliteiten opgevuld, dat het bijna onkenbaar is. Ref. zal van het Gr. eenige regels stroef overzetten, en met de navolging des Heeren H. vergelijken. Zoo zingt Dr. H.:

Een moeder had een huis vol kroost,
Één dochter, negen zonen,
Een dochter slechts, haar zoete troost
Met de onschuld op de konen,
En negen zoons, hun moeders vreugd
In d' eelsten lentebloei der jeugd,
Die forsche moed en krachten
Door teer gevoel verzachten.

Dit alles voor dezen éénen regel. (De zoon spreekt:)

o Moeder met uw negental
van zoons en ééne dochter!

Het tweede couplet van Dr. H. luidt:

Die dochter wijdt ze nacht en dag
Heur liefste moederzorgen;
Uit vreeze dat haar iemand zag
Hield zij haar steeds verborgen.
Die maagd, zoo rein als 't rozenblad,
Bepareld met het hemelnat,
Had immer 't hoofd omtogen
Voor in- en uitheemsche oogen.

In het Grieksch slechts één regel:

Die gij des nachts een bad bereidt,
des daags de lokken strengelt.

In het derde couplet maakt Dr. H. de goede vrouw belagchelijk, die haar *schatje altijd, altijd* even teeder liefkoost, als ware het een poesje of schoothondje.

In het vierde en vervolgens komt een gansche troep, om *schoon* AREET te trouwen, die echter niet van Moelief is te schei-

den. De oudste zoon KONSTANTIJN kan dit niet dulden, en spreekt nu eerst: ‘o Moeder, liefste moeder mijn, Waarom toch schoone ARETE dijn, Gekoesterd in het donker? Geef ze aan ZADIG ....’ Hoe kan een Griek ZADIG heeten, of moet de lieve ARETE Turksch worden, als zij naar Bagdad gaat?

Hoe is het mogelijk, dat Dr. H., met Grieksch volkslied ingenomen, zulk een gefemel zamenlijmen, en het afgebroken, korte, maar gespierde Grieksch den smaad aandoen kan, om het in sentimenteel gewawel te vergieten? Uitdrukkingen als: ‘tot stervens toe verslegen; gansch van hoop beroofd; kom in der ijl; wat avontuurlijk reisjen! Een doode met een meisjen; geestenstemgefluister,’ enz., zouden zelfs de weekste onzer Dichters niet gebruiken.

Het onderwerp van dit lied is bijna gelijk aan dat van het alom bekende *Leonore* van BÜRGER, behalve dat hier de moeder hare dochter terugeischt van eenen harer zonen, die bij zijn leven haar tot het uithuwelijken gedwongen had. De zoon sterft, en al zijne broeders overlijden weldra ook, en nu roept de moeder, radeloos om het verlies van hare kinderen (een echt oud-Grieksche trek), haren zoon uit het graf op, om zijner gelofte gestand te doen. De jongeling gaat, rijdt als WILHELM door nacht en woestijn, haalt ARETE en brengt haar bij zijne moeder, die daarop tot straf voor haar ongeloof den adem uitblaast. Dr. H. heeft er eene Duitsche tint over gespreid, en zich niet ontzien er helsche geesten en dergelijke stoffaadje, aan BÜRGER ontleend, in te lasschen. Deze vreemde veêren staan den Griekschen vogel zeer slecht. Ref. zal het korte slot van het Grieksche Stukje mededeelen; de zoon komt met ARETE terug en klopt:

‘o Moeder, open, open mij,
ik ben 't, ik ben't, uw Konstans,
God nam ik tot getuigen eens
en heilge martelaren.
Ik ga en breng haar eens u weêr,
wat heil of smart haar treffe!
Geopend had zij pas de deur,
ontvloden wa haar adem!’

De Heer H.:

De moeder stoppelen van angst
De zilverwitte haren,
Maar felst geprikkeld van verlangst,
Herneemt zij moed in d' âren,

En opent deur en grendelslot,
Wat ziet, wat hoort ze, o groote God
Zij zijgt ontzield ter neder,
En nooit herrees ze weder!

Dat laatste is zeker vreemd! Dr. H. vraagt in de Voorrede om eene *ernstige* kritiek. Ref. betuigt, dat niets hem aangenamer geweest zoude zijn, dan die te geven, dewijl de taak, welke Dr. H. zich voorstelt te bewerken, hem zeer schoon en aller aandacht waardig voorkomt; maar kan Dr. H. ontkennen, dat hij, door zijne eigene behandeling van dit Stukje, bijna het tegenovergestelde van zijne woorden doet? In het wetenschappelijke van zijnen arbeid vergunt hij ons niet eenen blik te werpen, en het aesthetisch-poëtische gedeelte is ten eenemale mislukt. Eene vrij goede versificatie verschoont geene matte herhalingen en gebrek aan kiesche woordenkeus, terwijl de navolger zich aan den geest der Grieksche Volkspoëzij op eene onverschoonlijke en onverklaarbare wijze vergrijpt. Der. H. wil toch niet, dat de Muze der N.-Grieksche Volkspoëzij (*εἴ ποτ᾽ ἔην γε*!) het aardige liedje toepasse, wat Dr. ULRICHS in zijne *Reisen und Forschungen in Griechenland*, Theil 1, pag. 142, mededeelt?

H.P.

Schriften voor onderwijs.

Initia lectionis Ciceronianae. In usum scholarum edidit. W.H.D. Suringar, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, Gymm. Leid. Prorector. Lugd. Bat., apud* S. et. J. Luchtmans. 1842 xviii et 393 pag.

Ofschoon wij niet ontveinzen geene vrienden van Chrestomathiën uit oude Schrijvers te zijn, en volkomen instemmen met hetgeen daarover door den Hoogl. VAN ASSEN in zijne *Verh. over de beste leerwijze op de Lat. Scholen*, 2de druk, bl. 29, is gezegd, moeten wij evenwel erkennen, dat de *Eclogae*, laatst door OCHSNER bezorgd, *Zurich*, 1828, ons altijd zijn voorgekomen als zeer geschikt tot eene inleiding voor de lectuur van CICERO'S wijsgeerige Schriften. Of het raadzaam zij met knapen van 15 of 16 jaren dergelijke Stukken te lezen; of de lust daardoor bij hen zal worden opgewekt, om zich verder met de Werken, waaruit die Stukken genomen zijn, bekend te maken; of verreweg de meeste uit die zedekundige vertoogen voor verstand en hart wel dat nu zullen trekken, wat de Onderwijzer zoo gaarne zoude zien? zijn vragen, die wij daarom nog niet bevestigend durven beantwoorden. Het *philosophandum est paucis* vindt zijne toepassing bij de jeugd; Dichters, Geschiedschrijvers, vooral Levensbeschrijvingen van groote mannen der Oudheid, dat is het, wat hen boeit; ja de taal van CICERO, die zijne jeugdige stem verheft, om de aanklagt van S. ROSCIUS op deszelfs vijanden te werpen, die den tol der dankbaarheid aan ARCHIAS betaalt, die CATILINA in den Senaat ontmaskert, die het regtmatige van MILO'S daad met de kracht der welsprekendheid betoogt, en één woord, CICERO als Redenaar vindt meer weêrklank in hunne harten, dan de lessen vol levenswijsheid, in zijne wijsgeerige. Werken verspreid. Wij willen daarom het gepaste niet ontkennen, om reeds vroegtijdig de jeugdige maag aan wat stevigen kost te gewennen, maar liever uit het gezegde aanleiding nemen, om den gelukkigen inval van den Heer SURINGAR te prijzen, die aan den herdruk der *Eclogae* eenige

berigten aangande CICERO'S leven uit diens Schriften heeft toegevoegd, en volgens de Voorrede. bl. IX, de lectuur van CICERO daarmede wil laten beginnen. Maar laat ons ter dienste van hen, die het Werkje nog niet kennen, meer geregeld den inhoud opgeven, met bijvoeging van eenige aanmerkingen, ten einde van den eenen kant mede te werken tot de verspreiding van deze zeer bruikbare. *Initia*, en van den anderen kant eenige wenken te geven, die misschien voor eene nieuwe bewerking niet geheel verdienen verloren te gaan.

In plaats van Voorberigt, dient een zeer lezenswaardige Brief aan den Heer J.J. DE GELDER, waarin de Schrijver ontwikkelt, wat hem bewogen heeft, om de *Eclogae* zonder aanteekeningen te laten afdrukken; hoe langzamerhand eene levensschets van CICERO uit diens Werken daarbij is gekomen, waarin natuurlijk het wetenswaardigste alleen is opgenomen; hoe eindelijk ook het tijdrekenkundig overzigt van CICERO'S leven, volgens SCHUTZ en USTERI, daarbij is gevoegd, en nog het een en ander, hetwelk wij straks zullen vermelden. Wij hebben dien Brief met genoegen dat,gelezen, en vonden daar verscheidene, aanmerkingen en denkbeelden aangaande de inrigting van leesboeken voor schoolgebruik, enz., die volkomen door onze ondervinding gestaafd worden. Maar het heeft ons bevreemd, dat de Heer S. aan het hoofd van een Latijnsch Boek eenen Hollandschen. Brief heeft geplaatst, en het is ons niet gelukt eene geldige reden daarvoor te vinden. Indien de leerling, alvorens verder te gaan, dien Brief volstrekt moest lezen, dan zou zeker een Hollandsche brief beter aan dat oogmerk voldoen, dan een Latijnsche; maar dit niet zoo zijnde, kunnen wij deze nieuwigheid niet goedkeuren.

Op bl. 1-154 zijn de *Eclogae* afgedrukt, telkens met vermelding der Werken, waaruit de verschillende stukken ontleend' zijn. De uitgave van CICERO door ORELL is daarbij tot grondslag genomen. Naar het ons voorkomt, hecft de Verzamelaar niet genoeg gebruik gemaakt van latere recensiën, zoo als van *de Finibus* van MADVIG, *de Oratore* van ELLENDT, *de Legibus* van BAKE. De zuiverheid van den tekst had daarbij wel het een en ander kunnen winnen. Bl. 14, reg. 6, verdiende *labem aliquam dedecoris*, wat ook OR. in den tekst heeft, stellig de voorkeur boven *labem a. decoris*. Ald., reg 14, zouden wij *cogitari* in plaats van *excogitari* willen lezen. Bl. 15, r. 1, *praecipit*, 1, *praecepit*. Bl. 30, r. 21, verandere men de interpunctie - *improbi; tum autem*. - Bl. 31, r. 9, leze men met

de beste Handschr. *faciet, metietur.* Bl. 44, r. 2, *recurrant* voor *requirant*. Bl. 67, r. 16-20. Op deze plaats heeft ELLENDT uit de Handschriften de gewone lezing gelukkig verbeterd. Volgens hem schreef CICERO: *qui convertat animum - circumspiciatque, qui in his floruerunt quam multi sint, facillime -judicabit*. Bl. 70, r. 7, lezen wij, strijdig met de gewoonte van CICERO: *magnitudo et varietas multitudoque*. Het verbindingswoordje *et* moet wegvallen. Ald., r. 13, komt *proposita* ons voor eene onnoodige verandering van *exposita* te zijn. Bl. 130, r. 18, is *ferebatur quasi commodissunt respondisset*, zoo als de beste Handschriften hebben, als de meer uitgezochte constructie, boven de gewone lezing aan te bevelen. Wij stellen den Heer S. voor, om bij eene tweede uitgave, even als MADVIG in zijne *Orationes Selectae XII* gedaan heeft, eene keur van verschillende lezingen aan den voet der bladzijden te laten plaatsen. Dit kan den Onderwijzer aanleiding geven, om de scherpzinnigheid van meergevorderde leerlingen op de proef te stellen.

Op de *Eclogae* volgt eene verzameling van plaatsen uit CICERO'S Werken, waarin eenig licht verspreid wordt over zijn letter- en staatkundig leven. Hieraan wordt de naam van *Autobiographia* gegeven, voor welke onklassieke benaming de Heer S. vertrouwt de noodige verschooning te zullen vinden (bl. VII). Maar waarom ze dan gebruikt? Levensbeschrijvingen zijn bij de Grieken *βίοι*, bij de Romeinen *vitae; biographia* komt in de geheele Oudheid niet voor, veelmin *autobiographia*. Ook de nadere bepaling: *Sive loca quaedam praecipua, in quibus C. vitae suae studiorumque cursum enarrat*, zondigt tegen het Latijnsche taaleigen. Sedert QUINTILIANUS zijn wel plaatsen uit iemands Werken *loci* genoemd; maar *loca* geldt slechts van plaatsen in de ruimte. Geen beroep op latere Schrijvers wettigt dergelijke solecismen.

Het is ons voorgekomen, dat de Heer S. wel geslaagd is in het kiezen der belangrijkste passages uit CICERO'S Werken, en wij zijn geneigd, om het onvermijdelijk verschil van kleur - waarover de brief, bl. x volg., verdient nagelezen te worden - voor geen gewigtig bezwaar te houden. Maar er is iets anders, dat ons onwillekeurig aan de *undique collata membra* van HORATIUS deed denken. Wij bedoelen het gebrek aan zamenhang, en de daardoor ontstane duisterheid, vooral in het eerste gedeelte. De Uitgever had hierin kunnen voorzien, wanneer hij nu en dan eenige woorden er had bijgevoegd. Wij althans zouden daarin geene majesteitschennis hebben gevon-

den vooral niet als dergelijke bijvoegsels met eene andere letter gedrukt waren. De duidelijkheid zou er veel bij gewonnen hebben. Ten einde onze meening nader te ontwikkelen, zullen wij de drie eerste § §. nagaan, bl. 151-163.

Bl. 151, reg 2: *nati sumus - ex equestri loco. Nasci ex aliquo*, hebben de Ouden gezegd; maar alleen *nasci aliquo loco, genere*, cet. Q. CICERO schreef, t.a.p., zeer juist: *homo ex equestri loco.* - 152, 7: *Et addo etiam: ex eo municipio* cet. In de rede *pro* SULLA, 7, lezen wij: *Hoc dico, inquit, te esse ex municipio. - Fateor et addo etiam, ex eo municipio*, cet. Hier vinden wij het eerste gedeelte van die woorden eenigzins veranderd: *Dicor esse ex municipio. Fateor*. Daarop volgt eene plaats uit *de Legibus*, en dan eerst de opgegevene woorden. Het verband is daardoor gebroken, en de leerling zal met de woorden: *ex eo municipio*, geen' weg weten, of misschien ze laten afhangen van *ubi nati* in den voorgaanden regel. Nog veel grootere zwarigheden zal hij vinden in de woorden op dezelfde bladz., reg. 12: *deinde, ut quivis habeat*, eet. Er gaat niets voor, waarop *deinde* slaat, en evenmin is er iets, waarvan *ut* afhangt. Deze woorden, uit de *Orat. p. lege agraria*, die slechts dienen om te bewijzen, dat CICERO *equestri loco ortus* was, konden, na het gezegde op de voorgaande bladzijde, gerust zijn weggelaten. - 153, 10: *Patris nostri - studium in nobis erudiendis egregium.* Hier mogt het praedicaat *fuit* niet wegblijven. In het volgende berigt aangaande CICERO'S moeder is *sic* onverstaanbaar. Wij zouden de geheele plaats hebben weggelaten, daar zij HELVIA slechts zeer onvolledig kenschetst. De Verzamelaar, die er anders over dacht, had moeten schrijven: *Matrem nostram* (summa diligentia fuisse) *memini*, of iets dergelijks. - 154, 12. Hier is in de woorden: *C. Aculeo, propinquus noster: quocum erat nostra matertera*, zoo als CICERO schrijft, zeer willekeurig *cujus uxor* in de plaats van quocum gesteld, gelijk bl. 159, 12, waar dezelfde plaats op nieuw wordt medegedeeld, achter *quocum* nog *nupta* wordt ingeschoven. Dat CICERO *esse cum aliquo* ook van eene wettig gehuwde vrouw gebruikt, even als elders *vivere cum aliquo*, blijkt uit de *Orat. p. Quintio*, 24. - Verder lezen wij van aculeo: *Qui ita tenuit jus civile, ut ei, cum ab hoc discesseris, nemo - anteponatur*. In de woorden *ita tenuit, ut anteponatur*, wordt óf gezondigd tegen de *consecutio temporum*, óf aan ACULEO meer verdiensten toegekend, dan CICERO, t.a.p., doet. Wie onder de woorden *ab hoc* bedoeld wordt, is voor den leer-

ling een raadsel, hetgeen zelfs de Onderwijzer niet kan oplossen, zonder de plaats bij CICERO na te slaan. Waarom niet liever geschreven: *cum ab Antonio disc.*? - Zonderling is, bl. 155, 1-8, de zamenweving van twee plaatsen uit twee Redevoeringen. In de woorden uit de *Coeliana* zegt CICERO, dat hij bekend is geworden door de aanbeveling der zijnen. In de volgende woorden betuigt hij, dat zijne voorouders verstoken zijn geweest van volksgunst en schitterende ambten, waaruit men veilig het gevolg trekken mag, dat hunne aanbeveling niet bijzonder veel zal gebaat hebben.

In het algemeen is het ons voorgekomen, dat de Heer S. liever zijnen jeugdigen Lezers iets had moeten mededeelen omtrent Q. CICERO, den broeder van MARCUS, dan die losse berigten omtrent zijne andere nabestaanden te geven. Deze mededeelingen worden door de genealogische tabel, achter het Werkje geplaatst, grootendeels overtollig gemaakt.

Bl. 157, 1, wordt door SCAEVOLA een leelijk kompliment gemaakt aan den Marius van CICERO: *Canescet saeclis innumerabilibus*. TUNSTALL heeft in zijne *Epistola ad Middletonum*, p. 109, zeer juist aangemerkt, dat de woorden in *de Leg.*, I, 1: *ut ait Scaevola de fratris mei Mario*, niet anders kunnen beteekenen dan: *zoo als* SCAEVOLA *in mijns broeders Marius zegt*, en de Hoogl. BAKE heeft deze plaats evenzoo verklaard, van wiens aant. de Heer S. zelf melding maakt, bl. 328, n. (3). Hierdoor vervalt tevens de eenige grond, om den *Marius* tot de eerste jeugd van CICERO te brengen. - De bewering, dat CICERO den Oeconomicus van XENOPHON verscheidene jaren (*firmiore aetate*, 157, 5) na de Gedichten van ARATUS zou hebben vertaald, of, zoo als in de *Memorab. vitae Cicer.* geschiedt, dit laatste in het jaar 664, van CIC. 17, het eerste in 670, van CIC. 23, te stellen, is geheel willekeurig. Aangaande de Gedichten van ARATUS wordt, *de N.D.*, II, 41, vermeld, dat zij door CICERO, *admodum adolescentulus*, zijn overgebragt in het Latijn. Aangaande den Oeconomicus schrijft CICERO aan zijnen zoon, *de Off.*, II, 24: *Quem nos ista fere aetate quum essemus, qua es tu nunc, e Graeco in Latinum convertimus*. De jonge MARCUS, geboren in het begin van 690 (*ad Att.*, I, 2), was toen in zijn 21ste jaar, d.i.: *admodum adolescentulus*. Want daar de *adolescentia* bij de Romeinen zich tot veertig jaren uitstrekt, wordt het tijdperk tusschen de 17 en 24 jaren *prima adolescentia* genoemd. Zie over dit punt ECKSTEIN, in zijne *Proleg. ad Dial. de Oratt.* - Bl. 158, 17, hadden wij

bij de woorden: *Si quid asperius dixeram*, eenige nadere bepaling verlangd. Bij CICERO blijkt de zin van het *asperius dieere* uit den zamenhang.

Wij zullen hier nog een paar plaatsen opgeven, waarin wij de lezing, door den Heer S. gevolgd, afkeuren. In de woorden uit *Brut.*, 89, - *oratoriis tantum exercitationibus contentus non eram*, wordt de negatie als onecht aangeduid, waarschijnlijk op raad van ORELL, die in 1826 schreef: '*Mihi delendum videtur v.* non, *ita ut significet, se tunc oratoriae tantum arti, nondum vero philosophiae operam dedisse*.' Of ORELL later niet van dit gevoelen is teruggekomen, weet ik niet, maar wel, dat het volkomen wederlegd wordt door hetgeen wij lezen, *ad Fam.*, XIII, 1, 2 (hier 158), *Acad.*, II 36 (hier 159), *Brut.*, §. 315 (hier 168).

Eene tweede aanmerking betreft de woorden: *Pater nobis decessit a.d. IIII. Kal. Dec.*, uit de brieven aan ATTICUS, I, 6, 2, bl. 183, welke wij liever hier gemist hadden. Het algemeene gevoelen, dat CICERO hiermede aan ATTICUS het overlijden van zijnen vader zou gemeld hebben, is op goede gronden bestreden door MADVIG, *De Asconio Ped.*, p. 71, en wat ook ABEKEN in zijn uitmuntend Boek, *Cicero in seinen Briefen*, bl. 34, moge aanvoeren, om de oude meening te handhaven, zoo aarzelen wij niet, om den fijn gevoeligen CICERO van eene koelheid vrij te pleiten, die den Afschrijvers te laste valt. Waarschijnlijk meldt hij aan zijnen vriend het vertrek van zijnen vader, die bij hem gelogeerd had, en schreef: *Pater a nobis discessit*, cet. Verscheidene plaatsen uit de brieven, waar *decedere* en *discedere* verwisseld zijn, worden opgegeven door A.S. WESENBERG, *Emend. M.T.C. Epistt.*, p. 93.

Op dezelfde bladzijde had de verloving van TULLIA aan PISO vóór de geboorte van eenen zoon moeten vermeld zijn. Het eerste gebeurde in 688, het laatste in het begin van 690.

Achter de Levensschets, die 167 bladzijden vult, worden het berigt van LIVIUS over CICERO'S dood, een fragment van CORN SEVERUS over hetzelfde onderwerp, de uitval van VELLEJUS PATERCULUS tegen den bewerker van CICERO'S moord, en eene lofspraak van QUINTILIANUS op *Rome's* grooten Redenaar gevonden. De toegift vermeerdert nog de waarde van het geschenk, waaruit wij hopen, dat de jeugd al vroeg met CICERO zal worden bekend gemaakt.

Daarop volgen de *Memorabilia vitae Ciceronis per annos digesta* van SCHÜTZ, hier en daar verbeterd en met rijke citatiën

voorzien, naar de uitgave in het eerste Stuk van het *Onomasticon Tullianum*. De Lezers van CICERO'S Werken en van diens leven, door PLUTARCHUS beschreven, zullen den Heer S. dank wijten voor de zorg, aan dezen arbeid besteed. Ook de Naamlijst van CICERO'S Schriften, bl. 371-386, heeft hare nuttigheid. Alle Schriften, zoowel de overgeblevene, als de geheel of grootendeels verlorene en de onechte, zijn daarin opgenomen, met opgaaf van het jaar, waarin de redevoeringen gehouden zijn. Deze lijst is gestoffeerd met aanteekeningen, vooral bij de Werken, welker echtheid betwijfeld is, zoo als de *Rhetorica ad Herennium*, verscheidene Redevoeringen, het *Somnium Sciopionis*, enz. Bij de Strijdschriften over de Redevoeringen tegen CATILINA missen wij E.P. HENRICHS, *De Orationis a M.T.C. in Senatu Nonis Dec. habitae consilio et auctoritate*. Hamburgi, 1839, 4°, waarin een zeer naauwkeurig overzigt over den strijd gevonden wordt. - Onder N°. 92 worden vermeld de *Epistol. ad Familiares libri XVI*. Het verwonderde ons voor dezen niet zeer juisten naam de onLatijnsche benaming *ad Diversos* aangeprezen te vinden. Ziehier, wat MARTYNI-LAGUNA in zijne *Animadversiones et emendationes*, uitgegeven door ORELL, *Turici*, 1840, dienaangaande schrijft: 'Nec potest esse antiquum, quod est ineptum et syntagmati parum congruum' (namelijk de titel *Epistt. familiares*, en sedert LAMBINUS *ad familiares*). 'Itaque titulum excogitarunt alium, multo illum ineptiorem, atque etiam barbarum: *Epistolarum ad Diversos*; quidni etiam *ad Dispares*? Quasi hic ageretur de hominibus contrariis, invicem pugnantibus, aliud atque aliud spectantibus, alio atque alio tendentibus (cf. J.M. HEUSINGER, *Obss. antibarb.*, c. III, p. 401).' Wij hebben deze woorden medegedeeld in de hoop, daardoor sommige onzer Lezers te genezen van de diep ingekankerde gewoonte, om van *Epistolae ad Diversos* te spreken en te schrijven. Men noeme ze eenvoudig *Epistolae*, zoo als verscheidene Handschriften hebben, of met MARTYNI-LAGUNA *Ciceronis et clarorum virorum Epistolae*. - Zeer waar is, wat onder N°. 132 gezegd wordt, dat het Geschrift *De consolatione* meestal als een bedrog van SIGONIUS wordt aangemerkt. Deze schijnt echter onschuldig te zijn, en heeft onlangs eenen goeden verdediger gevonden in J.P. KREBS. *Carl Sigonius, einer der grössten Humanisten des sechszehnten Jahrhunderts*. Frankf. a.M., 1840, bl. 58-63.

Eindelijk vinden wij hier nog, bl. 387-393, eene zeer

naauwkeurige lijst der nieuwere Schrijvers, welke het leven van CICERO hebben behandeld. Dezelve dient tot aanvulling en verbetering van de Werken over dit onderwerp, aangehaald door ORELL in zijn *Onom. Tull.* Misschien had D. JENISCH, *Aesthetisch-kritische Parallele der beiden grössten Redner des Alterthums, Demosthenes und Cicero*. Berlin, 1801, 8°, hier ook eene plaats verdiend. Fouten hebben wij niet gevonden, uitgenomen in den voornaam van ABEKEN, bl. 293. Men schrijve B.R. in plaats van H. - Wij verzoeken den Verzamelaar, bij eenen herdruk deze lijst aan te vullen met de namen der oude Schrijvers, die het leven van CICERO afzonderlijk beschreven, of op andere wijze daartoe bouwstoffen geleverd hebben.

Eene genealogische tabel der *gens Tullia* is achter het Werk geplaatst. Onder degenen, die aan de vorming van CICERO deel genomen hebben, misten wij A. LICINIUS ARCHIAS, terwijl de volkstribuun, P. SULPICIUS, daarbij eene eenigzins vreemde figuur maakt. Bij de bestaande onzekerheid aangaande den moordenaar van CICERO - PLUT. *Cic.*, 45, noemt HERENNIUS - en de uiteenloopende berigten over POPILLIUS, - zie vooral M. SENECA, *Controv.*, III, 17, - ware het beter dit punt onaangeroerd te laten.

TULLIA'S kind, geboren in 705 (*Att.*, X, 18, 1), is waarschijnlijk kort na de geboorte gestorven. Maar in het jaar 709 bragt zij eenen zoon ter wereld, die haar overleefde (*ad Fam.*, VI, 18, 5). Van dezen kleinzoon spreekt CICERO (*Att.*, XII, 18, A., 2), en het is waarschijnlijk dit kind, hetwelk bedoeld wordt door *Lentulus puer* (ald., 28, 3. 30, 1. Verg. *Onom. Tull.*, P. I, p. 91, 3). Deze had nog kunnen vermeld worden, ofschoon latere berigten over hem ontbreken.

Het Werk is met eene fraaije letter op schrijfpapier gedrukt, en aan de correctie is de grootste zorg besteed. Wij wenschen den Uitgever een ruim debiet toe, maar vreezen, dat de vrij hooge prijs der invoering op scholen in den weg zal staan. Van dien kant althans beveelt zich meer aan een Werkje, onlangs bij VAN BOEKEREN te *Groningen* uitgekomen, onder den titel:

M. Tullii Ciceronis Narrationes breviores et faciliores in usum scholarum, ad integra Ciceronis scripta legenda adolescentulos praeparantium.

Uit dezen titel blijkt, dat de ongenoemde Verzamelaar ongeveer hetzelfde doel had, als de Heer SURINGAR: maar men

behoeft het Boek slechts oppervlakkig in te zien, om tot de verklaring te komen: *Duo quum faciunt idem, non est idem*. Deze *Narrationes* zijn verdeeld in twee hoofdafdeelingen, namelijk *Narrationes Graecae*, p. 1-151, en *Narrationes variae*, p. 151-187. Voor afwisseling is wel gezorgd. Zoo staat b.v. ALEXANDER MAGNUS regt broederlijk naast ANAXAGORAS, BIAS naast CALLIMACHUS, de Sophist HIPPIAS naast HOMERUS en zijne helden, PHIDIAS naast PHILIPPUS MACEDO. Hieruit blijkt, dat het Werkje behoort in de klasse dier Anecdotenverzamelingen uit CICERO, waarover de Heer SURINGAR een waar woord zegt, bl. IV, en dan nog wel tot de ergste soort, waarin noch eene stelselmatige, noch eene tijdrekenkundige, maar eene alphabetische orde heerscht. Men late zich dus door den matig gestelden prijs niet verleiden, om deze vertelseltjes uit CICERO als een voorproefje aan leerlingen op te disschen.

L.....
J.B.

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

Het Godsdienstig Onderwijs der Negerslaven en de bloei der Kolonie Suriname in groot gevaar. Een bedenkelijk voorval in de mogelijke gevolgen beschouwd, door J. van Ouwerkerk de Vries. *Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1841.

Toevallige omstandigheden hebben de mededeeling dezer Brochure vertraagd; wij vragen daarvoor verschooning.

Wij zien vooreerst uit dit Geschrift, dat het Godsdienstig Onderwijs der Negerslaven in *Suriname* in de laatste tien jaren groote vorderingen gemaakt heeft; dat er vóór eenigen tijd elf der meest beschaafde Christennegers naar *Demerary* en *Berbice* ontvlugt waren, om aldaar als vrije arbeiders te werken; dat de Eigenaars en Administrateurs der Plantaadjen, waarvan die Negers zich verwijderd hadden, daarom meenden het onderwijs te moeten stuiten. De Heer. O. DE V. acht alzoo het godsdienstig onderwijs en den bloei der Kolonie in gevaar, en vraagt: Hoe dit kan worden afgewend? Het antwoord daarop is: door eene vrijlating der Negers.

Om dit aan te dringen, beroept de Schr. zich op den goeden gang der zaken in de Britsche Koloniën en volgt daarbij de opgaven der Engelsche Philanthropisten, volgens welke de vrije Negers geschiktheid hebben voor het huisselijke leven, nu eerst het *Evangelie* des vredes goed verstaan, hunne vrijheid niet misbruiken, en vooral goede geneigdheid tot werken betoonen; de huishouding der Plantaadjen eenvoudiger en zuiniger geworden is, de waarde van den grond en de productie zoo aanzienlijk vermeerderd zijn, dat daarin alleen genoegzame vergoeding gevonden wordt voor het verlies aan waarde, door de vrijlating der Slaven veroorzaakt.

Vervolgens haalt de Schr. het Werk van den Heer DE NEUFVILLE aan: *De vrijlating der Slaven in hare gevolgen beschouwd en op de Nederlandsche volkplantingen toegepast*, en neemt de middelen in overweging, aldaar ter vrijlating voorgesteld, waarmede hij zich niet kan vereenigen, als onuitvoerbaar.

Uitgaande van het beginsel, dat de waarde der Slaven, na de vrijlating, terstond op den grond overgaat, zoodat deze alsdan meer bedraagt, dan gedurende de slavernij de grond en de Slaven te zamen, stelt de Schr. voor:

In *Nederland* uit de voornaamste W.I. huizen eene Commissie te benoemen, welke aan het Gouvernement autorisatie zal vragen tot de uitvoering van het navolgende:

1°. Elk Eigenaar van eene of meer Plantaadjen in de Koloniën of op de eilanden zal aan deze Commissie opgeven het getal en de klassificatie zijner slavenmagt.

2°. Rondgaande en beëedigde schatters zullen die opgaven confronteren, en de staten der waarden aan de Commissie in het Moederland opzenden. Zoodra de staten dezer schatting zullen zijn geconstateerd en gearresteerd, zullen de Negers, naar het voorbeeld in de Engelsche Koloniën, op eene plegtige wijze worden in vrijheid gesteld.

3°. Het geheele bedrag daarvan (begroot op 12 à 15 millioen) opgemaakt zijnde, zal het kapitaal door de Commissie worden genegotiëerd tot 5 pCt. rente en 2 à 3 pCt. aflossing in het jaar (wel meer, maar niet minder).

4°. Aan elken Grondeigenaar zal, zoodra deze gelden zijn gefourneerd, het montant der begroote waarde in klinkende munt worden uitbetaald op hypotheek, waarvan hij zich verbindt 's jaarlijks 5 pCt. rente en 2 à 3 pCt. aflossing te betalen, tot de eventuële geheele aflossing toe, alswanneer hij zijn ontvangen dedommagement zal hebben vrijgemaakt, en hetwelk, op den boven aangenomen' grondslag, uit de gespaarde onkosten en meerdere vruchtbaarheid van zijne gronden rijkelijk moet worden gevonden.

Het zij ons vergund hierop de volgende aanmerkingen mede te deelen.

De Schriften der Engelsche Philanthropisten zoo geheel als waarheid aan te nemen, komt zeer gevaarlijk voor; zij beschouwen de zaak te veel uit een eenzijdig oogpunt, en drijven door, om een bepaald doel te bereiken. Wanneer men hunne Schriften leest, hunne voordragten hoort, dan voorwaar

zijn er door de vrijlating der Negers wonderen geschied; in hunne slavernij waren zij lui, listig, onzedelijk en geheel onbeschaafd, en naauwelijks is de vrijlating daar, of zij zijn geschikt voor het huisselijke leven, werkzaam, misbruiken hunnen tijd en hunne vermogens niet, ja worden zoodanig voorgesteld, dat onze handwerkslieden verre, zeer verre in zedelijkheid, godsdienstigheid en beschaving achter hen staan. Wij gelooven niet aan die wonderen, want noch godsdienstige, noch politische, noch handelsvrijheid werkt die; zij maakt de baan slechts effen, bereidt het pad voor de ontwikkeling, maar verandert den aard van den mensch niet, door natuur, klimaat en gewoonten gevormd. Die Schriften en mondelinge voordragten bepalen zich ook meestal tot eigene ondervinding, die door niets gestaafd wordt, dan door verhalen van dezen en genen, en dat is zoo oppervlakkig; aangenomen, dat zij geloofwaardig zijn, moet nog daarenboven bewaarheid worden, dat hetgeen zij mededeelen, de regel en geene uitzondering is. Slaat de officiële berigten open, onderzoekt de uitkomsten, en daaruit blijkt, dat de Negers in de Engelsche Koloniën niet dan uiterst moeijelijk, en tegen zeer hoog loon, tot werken te krijgen zijn, zoo als nog in den aanvang van dit jaar in *Demerary* het geval was; dat de productie aldaar jaarlijks op eene schrikbarende wijze afneemt, juist, omdat het bijna onmogelijk is eenig werk gedaan te krijgen, zoo als nog onlangs in *de Tijdgenoot*, bl. 302, te lezen was, dat in 1837 54,300 vaten Suiker, in 1841 29,600 vaten Suiker waren uitgevoerd, zoodat alleen de Suikerplanters in 1841 ongeveer vier en een half millioen gulden minder ontvangen hadden, dan in 1837; dat de loonen zoo hoog zijn, dat zij, in plaats van eene bezuiniging in de administratie der Plantaadjen, zoodanige vermeerdering van uitgaven veroorzaken, dat de productie bijna niet kan volgehouden worden.

Maar toch zal men zeggen: de waarde der Plantaadjen is toegenomen; wij ontkennen niet, dat onmiddellijk na de uitbetaling der compensatiegelden, hoogere prijzen voor enkele Plantaadjen zijn besteed, dan vroeger; maar welke was daarvan de oorzaak? Zij bestond daarin, dat verschillende Planters groote sommen gelds in handen kregen; die wilden zij aanwenden, en kochten daarom Plantaadjen; maar sedert die gelden besteed zijn, heeft ook die zoogenaamde hoogere waarde opgehouden; immers in den laatsten tijd is die zoodanig afgenomen, dat

het zelfs dikwijls moeijelijk valt, om eene Plantaadje te verkoopen.

Hetgeen hier gezegd is, doet de geheele basis, waarop de Heer O. DE V. zijn ontwerp gegrond heeft, vervallen; wat het ontwerp zelf aangaat, vereenigen wij ons geheel met hetgeen in *de Tijdgenoot* gevonden wordt aangaande dit zelfde Geschrift, Dl. I, bl. 199 en 254, dat hetzelve geene schadeloosstelling bevat, maar slechts ter leen geeft tegen interest en aflossing.

Wat nu de vrijlating der Slaven in onze Koloniën aangaat, houden wij die voor eene hoogstwenschelijke zaak, uit een zedelijk en godsdienstig oogpunt beschouwd, die op den duur noodzakelijk zal worden, en in lateren tijd kan medewerken tot den bloei der Koloniën; daartoe het noodige te verrigten, achten wij prijsselijk, ja pligt; maar wij hebben er tegen, dat de zaak zoodanig wordt voorgesteld, alsof het belang der tegenwoordige eigenaars en regthebbenden op Plantaadjen de vrijlating medebragt; want men vergete niet, dat men, door der waarheid te kort te doen, de vrijlating te verlangen en die noodzakelijk te maken, zonder een gegrond uitzigt op eene behoorlijke schadeloosstelling der belanghebbenden, philanthropisch moge handelen ten opzigte der Negers, maar dat men daarbij een aantal achtingwaardige menschen in de Kolonie en in het Vaderland te gronde rigt, hun onregt aandoet, en vele eerlijke bedrijven en broodwinningen vernietigt. Waarlijk, ons Vaderland heeft daarvan niet veel meer te verliezen!

***Meritorum Joannis Henrici van der Palm Commemoratio brevis. Lecta in Classe Tertia Instituti Regii Neerlandici a* Wesselio Alberto van Hengel. *L.B., apud* S. et I. Luchtmans. 1840.**
***Prologus, quo Scholas Theologicas, praesertim Apologeticas, A.* 1840 *ad* 1841 *habendas, auspicaturus, Joannis Henrici van der Palm, nuper placide pieque defuncti, exemplum auditoribus, futuris Theologis, ad imitandum proposuit* Jo. Clarisse. *L.B., apud* S. et I. Luchtmans. 1841.**

Referent behoort onder het groote getal dergenen, die VAN DER PALM bij zijn leven hebben vereerd en liefgehad. Het is hem een weemoedig genoegen, nog telkens aan hem te denken, en, waar het pas geeft, van hem te spreken. De Lezers

van ons Tijdschrift hebben, in den vorigen Jaargang, van eenen anderen Medewerker een breedvoerig en oordeelkundig Verslag der Geschriften van de Heeren FOCKENS en BEETS over den grooten en onvergetelijken Man ontvangen. Van de beide bovenstaande Werkjes heeft *De Gids* tot hier toe niet opzettelijk gesproken. Zoo er soms onder de hoogschatters van VAN DER PALM enkelen mogten gevonden worden, wien deze Redevoeringen tot hier toe niet in handen kwamen, willen wij hen door ons verslag opwekken, om zich zelven niet langer het genoegen te onthouden, hetwelk wij hun van de lezing dier beide opstellen durven beloven.

In de eerste Redevoering, door den Hoogleeraar VAN HENGEL in de Derde Klasse van het Koninkl. Ned. Instituut gelezen, worden VAN DER PALM'S verdiensten als *Hoogleeraar, Schrijver, Redenaar en Mensch* kortelijk geschetst. In het tweede Deel wordt bepaaldelijk over den *Salomo*, den *Bijbel voor de Jeugd* en de *Bijbelvertaling* gehandeld. Nieuwe opmerkingen of min bekende bijzonderheden zullen VAN DER PALM'S vrienden hier niet aantreffen. Doch VAN HENGEL zond ook deze Rede voornamelijk in het licht (zie de Voorrede, vergeleken met het slot op bl. 29), om de Buitenlanders met den grooten Man nader bekend te maken. Daartoe nu achten wij dit opstel niet ongeschikt. Het behelst een beknopt en oordeelkundig overzigt van 's Mans leven en werkzaamheid, en schetst zijn beeld met weinige, maar fiksche trekken. Het is voor het overige in eenen duidelijken en vloeijenden stijl geschreven. Tot eene proeve strekke het volgende, waar VAN HENGEL zijne eigene herinnneringen uit zijnen studententijd mededeelt, en den indruk poogt weder te geven, dien VAN DER PALM'S onderwijs op hem maakte. Pag. 9 seq.: ‘In memoriam redire juvat triennii[1], quum ipse illo praeceptore et duce usus sum. Imaginem intueor Viri praeclari, Grammaticam Hebraeam, Chaldaeam, Syriacam, Arabicam discipulis ita explicantis, ut novis his in regionibus brevi tamquam indigenae habitarent. Ante oculos mihi obversatur Literas Sacras Veteris Testamenti perspicue, eleganter graviterque interpretans et suspensos tenens auditores, donec spe et opinione celerius hora evolaverit. Ut me beatum praedicavi, quoties omnia, quae auribus

(1) Ab anno 1796 ad annum 1799.

acceperam, mecum ferebam scripto mandata! Ut ea non solum domi velut opes pretiosissimas deposui, sed memoria etiam custodire conatus sum! Ut quotidie, priusquam in scholam redirem, pro viribus meis praeparavi, quidquid collaturum putabam, quum ad doctrinam ejus promtius intelligendam, tum quo commendatior ei discipulus essem! Sic mihi triennium cum eo versari contigit. Quartum exspectabam annum ad eum reversurus: sed ille, ut ampliori in provincia publicae juventutis institutioni praeesset, *Hagam Comitum* vocatus erat. Ego vero, quamquam Vir magni nominis ejus in locum succedebat, PALMIUM usque desiderabam. Ardorem Literas Orientales prae ceteris sectandi, quam ille mihi injecerat, paulatim ex animo sentiebam exstingui. Sed si harum Literarum studium non prorsus deserui, si quid postea ingenio exercendo in iis profeci, me principia et elementa huic uni debere praeceptori, quamdiu vivam, gratus profitebor.'

Wij komen tot het opstel van den thans rustenden Hoogleeraar CLARISSE, hetwelk wij betuigen met uitstekend genoegen gelezen en herlezen te hebben. Het brengt alles, wat tot VAN DER PALM'S lof gezegd kan worden, onder één gezigtspunt, dat reeds in het motto op de keerzijde van den titel wordt aangewezen, waar men de woorden VAN PAULUS vindt aangehaald (2 Cor. I: 12): *Ἡ καὐχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶν, - ὅτι ἐν ΑΠΛΟΤΗΤΙ - - ἀνεστρἀφημεν*. In het Voorberigt meldt de Schrijver, dat hij deze toespraak bij de opening zijner Akademische lessen, volgens zijne gewoonte alleen naar eene korte schets, die hij *ex tempore* ontwikkelde, tot zijne leerlingen gehouden had. Toen hij eenige weken later door ongesteldheid aan zijn huis en boekvertrek gebonden was, beving hem de lust, om het toen gesprokene ten papiere te brengen, en door den druk gemeen te maken. Het geleerde Publiek is er den waardigen Schrijver grooten dank voor schuldig. Wic deze Redevoering nog niet gelezen heeft, moge uit de beknopte opgave van haren hoofdinhoud opmaken, welk een schat van treffende en belangrijke opmerkingen hem hier wordt aangeboden. 'Cogitanti mihi saepius' (zegt CLARISSE, pag. 8) 'et circumspicienti, quid in tanta virtutum, quantam in PALMIO suspeximus, copia et varietate, duplicem dicenti opportunitatem offeret; alteram, ut sub uno adspectu insignia Viri merita praeberet spectanda, alteram, ut Theologorum inprimis usibus et studiis esset inserviturum; id igitur in *amabili*

ea, qua erat PALMIUS, *simplicitate* potissimum quaerendum mihi visum est. Haec enim, quam neminem, qui quidem palmium vel paululum noverit, in ipso non agnovisse putem, ut omnibus sanctiori disciplinae operam dantibus et daturis magnopere commendari meretur, sic in illo talis erat, quae omnibus ejus bonis caeteris veluti praeesset, vitamque et animam adderet. Ut in circulo radii ad singula peripheriae puncta, ex uno, quo omnes continentur, centro communi, quaquaversum se dispergunt, sic amabilis illa PALMII simplicitas ad cunctas, quibus eminebat, virtutis formas longe lateque se extendebat, plurimum singulis ornamenti, eximiam universis suavitatem et decus conciliatura.' Wat hij door die *beminnelijke eenvoudigheid* wil verstaan hebben, wordt daarop door den Schrijver vooraf bepaald, waarna hij aantoont, dat zij van VAN DER PALM onafscheidelijk was, en zoo in al zijnen handel en wandel, als bepaaldelijk in zijne geheele letterkundige werkzaamheid doorstraalde. In de daaropvolgende schildering van VAN DER PALM'S omgang, karakter, hoedanigheden, doet CLARISSE dien sprekenden, heerschenden trek op zulk eene wijze uitkomen, dat elk, die den beminnelijken Man van nabij gekend heeft, moet betuigen: Ja, zóó was hij! Wij zien hem naar het leven geteekend!

> 'Talis vita erat: omnes perferre ac pati;
> Quibus erat cunque una, his se dedier;
> Horum obsequi studiis: adversum nemini.

Talem et nos ipsum et alias cognovimus, et tum praecipue, cum longo operi eidemque difficillimo intentus, et aliis implicitus molestiis, et affecta jam identidem valetudine, viribus paene fractus, et injuriis insuper, calumniisque maligne petitus, neque de temporis, ad persequendum pensum sibi concessi angustia, nec de appropinquantis senectutis incommodis cum invisentibus se amicis et familiaribus conquerebatur, et admiranda prorsus exosculandaque simplicitate, sine ulla ostentatione, cum negotia prudenter curare pergebat, durosque interea labores exantlare, tum patienter ferre et alia incommoda et illatas sibi injurias, haud succensens laedenti sine causa et lacessenti, sed benigne ignoscens, atque recti conscientia fretus.

> 'amara laeto
> Temperans risu'

Wij hebben deze regelen te liever aangehaald, omdat zij eenen veelal vergeten karaktertrek des waarlijk grooten Mans in het licht stellen: zijne zachtmoedigheid bij verongelijkingen. Wanneer men de Geschriften van BEETS en anderen leest, zou men bijkans in den waan komen, dat VAN DER PALM algemeen als op de handen gedragen werd, en, althans in de laatste jaren zijns levens, onverdeelde achting en toejuiching genoot. Hoe verre was het er van af! Hij had zijn leven lang met bedillers, benijders, lasteraars te kampen. Wij hebben er gekend, die, wanneer hij eene Verhandeling had voorgedragen, bij het verlaten der vergaderzaal het vonnis velden: Het was het aanhooren niet waardig! Wij hebben gedrukte recensiën zijner preken onder de oogen gehad, waarin hem naauwelijks eenige verdienste, als Redenaar, werd toegekend. En wat schimpen smaadredenen BILDERDIJK en zijn aanhang met steeds toenemende bitterheid over hem hebben uitgegoten, kan nog uit vele bundels en pamphletten worden aangetoond. VAN DER PALM was er gansch niet ongevoelig voor. Soms moest hij zijner verontwaardiging lucht geven. Vele zijner opstellen dragen er de blijken van, of zijn er zelfs hunne geboorte aan verschuldigd. Maar ook dan verloochende hij die beminnelijke eenvoudigheid, die echte bescheidenheid en edele goedwilligheid niet, welke de helderheid des verstands en de zuiverheid des harten waarborgen.

Keeren wij tot den *Prologus* van CLARISSE weder. Na VAN DER PALM als *mensch* beschouwd te hebben, schetst hij hem als *Geleerde*, en toont hij aan, hoe die zelfde eenvoudigheid hem kenmerkte als *oordeelkundig Uitlegger der Heilige Schrift*, als *Kanselredenaar* en als *Leeraar van de Christelijke Godsdienst*. Wij mogen den Schrijver in zijne belangrijke beschouwing niet volgen. Ons verslag is reeds breeder uitgeloopen, dan wij ons hadden voorgesteld. Liever willen wij de lezing van dit veelzins belangrijke opstel nogmaals aanbevelen. Het bevat menigen heilzamen wenk, vooral voor jeugdige Godsdienstleeraars. Elk, die VAN DER PALM uit zijne Schriften kent, zal aan de opmerkingen van CLARISSE gewis zijn zegel hechten, en deze *brochure* - Ref. althans aarzelt niet dit voor zich te betuigen - ligt voor het beste houden, dat over den Ontslapene tot hier toe is in het licht gezonden.

Tot hier toe, zeggen wij. Is het, omdat wij nog iets anders, nog iets meer over VAN DER PALM verwachten? Wij vreezen,

dat dit niet het geval zal zijn. De *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen* heeft eene *Lofrede* op haar ontslapne Eerelid uitgeschreven. Het is ons volstrekt onbekend, of hare poging met eenig goed gevolg is bekroond geworden. Maar wij hebben, zoodra wij van die uitschrijving hoorden, daaraan terstond gewanhoopt. Gelijk de Maatschappij in haar Programma herinnert, vordert zij in een Lofrede '*geen' bepaalden vorm van kunstmatig opstel, maar behoorlijke inhetlichstelling van de verdiensten des persoons, van hetgeen hem belangrijk doet zijn en bijzonder kenmerkt; - hetzij dit door het verhaal van deszelfs levensgeschiedenis en lotgevallen, hetzij op eene andere wijze geschiede; doch altijd in een' duidelijken, zuiveren, krachtigen en sierlijken stijl, met inachtneming van de regelen der echte en edele eenvoudigheid*.' Wij juichen die bepaling toe. Zóó zouden wij het in elke Lofrede, bepaaldelijk op VAN DER PALM, verlangen. Om onze meening te verduidelijken, wij zouden een Gedenkschrift wenschen in den trant van het onschatbare Werk van HEEREN: CHRISTIAN GOTTLOB HEYNE, *biographisch dargestellt*. Maar wie zal zich ligt aan dien arbeid wagen, nadat reeds zoo vele Geschriften, elk op zich zelf verdienstelijk, het licht zien? - - Met den Beoordeelaar der Werken van FOCKENS en BEETS, in den vorigen Jaargang van dit Tijdschrijft, bejammeren wij het, dat, wat één ongeschonden geheel had moeten blijven, is verbrokkeld of doorgeknipt geworden. Ook wij hadden gaarne die rijke en schoone stoffe door ééne meesterhand bewerkt gezien. De *Hollandsche Maatschappij* is daartoe met de uitschrijving harer Prijsvraag, naar wij duchten, te laat gekomen. Zij had voorzeker aan VAN DER PALM'S talrijke vrienden en vereerders grootere dienst bewezen, door aan hem, gelijk vroeger aan BORGER en KEMPER, eene letterkundige uitvaart te bereiden, en aan *Neêrlands* grootsten Redenaar in *levende* taal eene betamende hulde te brengen.

De Hofkommissaris Eccarius en zijne Vrienden. Vrolijke Roman. Naar het Hoogduitsch van Ferdinand Stolle. *Met vier Vignetten. Twee Deelen in* 8°. *Te Deventer, bij* M. ballot. 1842.

Er is in het leven en in de kunst geen bestaan denkbaar zonder individualiteit. Wij zouden hiermede als oordeel over

den vrolijken (?) Roman van FERDINAND STOLLE kunnen volstaan, ware het niet, dat wij voor eene nieuwe Claurensche, Launsche en Langbeinsche periode vreesden, die het noodwendig gevolg moet zijn eener kwalijk begrepene *navolging* van CHARLES DICKENS. Immers datgene, wat men *Humor* noemt, ligt niet alleen in het *oppervlakkig* teruggeven en afspiegelen der contrasten, welke de wereld in gedachte en daad aanbiedt, maar veelmeer in het innig bewustzijn, dat, van een min bekrompen standpunt gezien, laag en verheven, onbeduidend en gewigtig, goed en kwaad zich in eene hoogere eenheid oplossen. Het is dus niet de voorstelling van het grappige, van het groteske als zoodanig, wat den Humorist maakt, het is in tegendeel de noodwendige strijd tusschen stof en geest, die hij, door eene verplaatsing hunner strijdkrachten op elkanders gebied, in eenen ‘eeuwigen vrede’ tracht op te lossen. Zijn doel is de voorstelling der menschelijke natuur - zoo als JEAN PAUL die met eenen enkelen trek teekent - die, terwijl zij in het studeervertrek met hare verbeelding door alle hemelen rondzweeft, met hare reukzenuwen te gast gaat op den geur der pannekoeken, die uit de keukenschouw opstijgt.

Wanneer wij dus de *grappige* Romans de poppenkasten eener Letterkunde zouden willen noemen, die (welk eene belangrijke rol de Schijver van JAN en JANNETJE aan JAN CLAASSEN ook toebedeele) thans alvast niets meer dan een vermaak voor kinderen en bonnes zijn, zoo zouden wij de *humoristische* aan drama's gelijk willen achten. Drama's, in de beste beteekenis van het woord, Drama's, zoo als SHAKESPEARE ons die heeft nagelaten.

Dat al de figuren in Hofkommissaris ECCARIUS een grappig weêrschijntje hebben, zou op zich zelf niets tegen den Roman bewijzen; maar dat geene dier figuren het betere, het diepere, het geestelijke, het intellectuële vertegenwoordigt, dat nergens het zuiver menschelijke in den mensch, het Tobyachtige, of zelfs het Pickwickaardige in onze natuur, begrepen en geteekend is, dat maakt het boek eene uitvoerige analyse, eene hoogere schatting onwaardig. Het is in den onbeduidendsten zin ‘lectuur voor het ontbijt en de theetafel,’ en er is weinig aan gelegen, of er hier en daar een vlekje aan komt.

Boekbeoordeelingen.

Het leven van Jezus, kritisch verdedigd tegen Dr. D.F. Strauss, door *F.C. de Greuve*. Eerste Aflevering. Voorrede. Inleiding. Eerste Afdeeling. Wederlegging van Strauss inleiding tot zijn kritisch bewerkt Leven van Jezus. xvi, 296 bladz. Groningen. P. van Zweeden. 1840.

Prof. DE GREUVE moest zich, bij het eertse verschijnen van STRAUSS *Leben Jesu*, op een hoogstonaangenaam terrein geplaatst vinden. Gansch en al met het denkbeeld vervuld, van den brandensten ijver aangeblazen, HEGEL'S Wijsgeerte eene plaats te veroveren in het hart - of zeggen wij liever in het hoofd - zijner landgenooten; - op het oogenblik misschien, dat de tot nu minder filozofische menigte er zich toe zette, uit den mond des Hooggeleerden de lessen op te vangen, welke haar die mysteriën moesten onstluiten - op dat oogenblik zelf, helaas! - verhief zich achter hem langzaam en dreigend het spooksel des ongeloofs, en de verschrikte bende der leergierigen, voor eenen dergelijken indruk onvoorbereid, trok plotseling, maar zeker, de handen terug, en verstoof van voor de oogen des verbaasden Meesters.

Zoo onaangenaam ten naastenbij moet de toestand des Heeren DE GREUVE geweest zijn op het tijdstip, waarvan wij spraken, en men moet bekennen, dat het een hard lot was, dat hem trof: HEGEL - *arsenicum*, juist, toen hij het opdisschen wilde aan de zijnen, en zich verblijdde in den krachtigen schotel, dien hij hun bereid had! - *arsenicum*, omdat een Tubinger docent, die een Boek tegen ‘de religie’ geschreven had (dat is immers de uitdrukking?) goedvond zich HEGEL'S Discipel te noemen! - het was hard. Zoo kon het echter niet blijven, en hij had zich

eerder te berispen, dan te beklagen moeten vinden, had hij de zaak, welker behartiging hij zich nu eenmaal had aangetrokken, bij den eersten hinderpaal zoo klakkeloos laten varen. - Tot zijne eere moeten wij bekennen, dat hij, verre van dien, zich manhaftig voor haar te weer stelde[(1).], en het Boek, dat ter recensie voor ons ligt, bevat den eersten strijd, dien hij voor haar bestond.

Eene *Voorrede* maakt ons bekend met - hetgeen wij boven deden kennen - het doel, dat Prof. DE GREUVE zich bij zijn schrijven voorstelde, en de wijze zijner behandeling. Wij halen er eenige onjuistheden, onverstaanbaarheden en onbillijkheden uit aan: ‘een Kristisch verdediging van het door den Heer STRAUSS kritisch bewerkte Leven van J.’ (bl. I), is vlak het tegendeel van hetgeen de Heer DE GREUVE wilde; - iemand, die zoo omslagtig en toch zoo noodeloos (zie later Inleiding,

(1). ‘De Christologie van STRAUSS wordt door velen in *Duitschland* en ook hier te Lande niet onduidelijk als eene vrucht der *Hegelsche* (sic?) Wijsbegeerte gekenmerkt. Bij de eerste lezing van het Werk van STRAUSS, had ik zoo iets niet opgemerkt, omdat ik in hetzelve nergens de zuivere speculati(e)ve opvatting eener *redelijke algemeenheid* aantrof. Ik nam nu het Boek en wel opzettelijk om eens te zien, of er misschien ook eenige overeenkomst tusschen STRAUSS en HEGEL bestond, op nieuw in handen, en herlas hetzelve met de uiterste naauwkeurigheid; dan, zoo als ik reeds in mijne aankondiging zeide, *tot mijne groote blijdschap* (niet om HEGEL, voor wiens gebreken ik geenszins de oogen sluit, maar om de waarheid, en omdat ik nu meer dan ooit in mijne overtuiging bevestigd werd, hoe onverdiend men dikwijls der speculati(e)ve Wijsbegeerte, die zeer goed met het Christendom bestaanbaar is ['t had aan een hairtjen gehangen, dat het anders geweest ware!] de buitensporige eenzijdigheid van het abstraherend verstand te laste legt) kon ik wel afwijkingen, maar geene zuivere toepassing van HEGEL'S systeem er in vinden..... *De zucht derhalve, om ook hier wederom de eer der Wijsbegeerte te handhaven, deed mij eindelijk besluiten tot het schrijven eener wederlegging* van de door STRAUSS tegen de geloofwaardigheid der Evangelische Geschiedenis aangehaalde bewijzen’ (bl. III, IV).
Prof. DE GREUVE schijnt tot de filozofen van de soort des Heeren OTTEMA te behooren, over wien men Prof. GEEL in zijne recensie der in zijne recensie der *Symb. Litt.* (*Gids*, 1841, bl. 138) moge naslaan. - De bezielde taal, waarmede een DA COSTA zijne voorlezingen opent, gloeijende van geloof en welsprekendheid, boezemt ons achting en vereering in, even als de Dichter der vijf en twintig jaren ons medesleept in zijne geestdrift en zijne verontwaardiging; NEANDER'S innige vroomheid maakt hem ons lief, en doet ons hem bijna zijne weifelende zwakheid vergeven; zelfs ULLMANN'S heusche toon doet ons aangenaam aan, en verzoent ons met zijne wijdloopigheid; - maar wie kan anders dan zich ergeren of glimlagchen over de kleingeestigheid van Prof. DE GREUVE?

bl. 5-8) over titels redeneert, had zich wel wat juister mogen uitdrukken: '*Hegelsche* Wijsbegeerte' (bl. III) is geen Hollandsch; eene '*redelijke algemeenheid*' (ibid.) - de woorden zijn door Prof. DE GREUVE zelven onderschrapt - is een *onredelijk* plagen van den Lezer, die regt heeft op bepaalde en verstaanbare taal; eene 'stroeve afgetrokkenheid des begrips zonder leven en werkelijkheid' moest voor iemand, die HEGEL'S *Logik* bestudeerd heeft, een onding zijn, wien 'de vormen van 't begrip de levende geest' zijn 'van al wat werkelijk is, en wien van hetgeen werkelijk is, slechts dat *waar*' blijkt, 'wat het krachtens deze vormen en door en in hun is;' die zeide, dat, 'waren de logische vormen van 't begrip slechts de doode, onwerkzame en onverschillige dragers van voorstellingen of gedachten, hunne kennis eene voor de waarheid hoogst noodelooze en ontbeerlijke historie zoude zijn' (zie V. HENNING'S uitgave der *Encyclopaedie*, tweede druk, *Werke* VI, bl. 319). Wij willen daarom de uitdrukking ook liefst maar aan onjuistheid toeschrijven. - Wat Prof. DE GREUVE met 'een *ideaal* overblijfsel der Christologie' bedoelt (bl.V), kan men zich voorstellen; het woord is althans billijker gekozen, dan wanneer (bl. XV) over 'een *denkbeeldig* voortduren des Christendoms' gesproken wordt; - maar wat is '*de gezondheid eener ideale overtuiging, waarvan* de waarde afhangt van kritische nasporingen' (bl. IV)? Waarschijnlijk hetzelfde als de '*ideale vormen*,' die STRAUSS (Inl., bl. 4) aan HEGEL ontleend heeft: gedeeltelijk Duitsch en in het geheel geen Hollandsch. Dat voor het overige een man, die (bl. VII) het Christendom als de eeuwige en onveranderlijke *idee* eener hoogstvolmaakte Godsdienst roemt, toch van een *ideaal* restant spreekt, dat slechts een *vermolmd geraamte* zijn zou, zal wel aan die zelfde verwarring van *denkbeeldig* en *ideaal* zijn toe te schrijven, waardoor dan echter die rhetorische plaats omtrent den kritischen bouwval (bl. IV) geheel vervalt. 'Mogen wij' (lezen wij verder, bl. VII) 'onze innigste overtuiging tot maatstaf nemen, dan gelooven wij, dat het *historische* Christendom' (ook al een vrij betwistbaar woord) 'zoo waarachtig eenzelvig is met de eeuwige en onveranderlijke *idee* eener hoogstvolmaakte den mensch onontbeerlijke Godsdienst, *dat wij het voor onmogelijk houden, dat het Christendom* NIET *grondig door kritische tegenbedenkingen wederlegd kan worden*.' De vraag zou zijn, in hoeverre STRAUSS tegenpartijders met zulk eene grondig wederlegbare Godsdienst gediend waren; maar het is minder de slordigheid der uitdrukking, dan wel die *innige overtuiging*

van den Heer DE GREUVE, waarover wij hem rekenschap vragen wilden. ‘Er is slechts eene *geloovige* en eene *ongeloovige* kritiek,’ zeide de *Evang. K.-Zeitung*, en STRAUSS antwoordde, dat er dan veeleer geene kritiek was, wanneer iedere reeds vooronderstelt, wat zij bewijzen moet, en eene *innige overtuiging* althans is eene vooronderstelling, die weinig onpartijdigheid moet doen verwachten. - Wij weten, hoe hard men der ‘*Voraussetzunglösigkeit*’ gevallen is, die STRAUSS meer dan ergens anders, bij het ondernemen van een Werk, als het zijne, gevorderd rekende; ULLMANN en NEANDER en THOLUCK, en wie al niet, tot nu Prof. DE GREUVE toe, hebben ze van zich gewezen. En toch, is er wel een ding noodzakelijker dan zij? In DAUB'S krachtig Geschrift, dat hij zoo eenvoudig hartelijk ‘aan den gestorven' HEGEL’ opdroeg, ‘in 't uitzigt hem spoedig te volgen;’ waarin hij der *egoïstische* Godgeleerdheid zijner eeuw - zoo bij uitsluitting bijna de onze - de banbliksems der Wetenschap naar het hoofd slingerde, met al de kracht zijner forsche vingeren en al de waardigheid eens theologischen dondergods; - reeds daar wordt het als eene eerste wet voorgeschreven aan ieder, die zich der studie wijdt van een onderwerp, als de Godsdienst is, ‘dasz die Religion in *ihrem* Begriff von sich, dem, der sie verstehen und erkennen will, damit er sie verstehe und erkenne, vornehmlich aber für die Wissenschaft von ihr, *gegenständlich werde, darauf* kommt 's an; *nicht* aber darauf, dasz er sie in *seinem* Begriff von ihr - *einem* schriftlich, mündlich und in mancherley Partikeln ihm communicirten, oder von ihm selbst fabricirten - erfasse und erforsche, denn *so* kann ihm die Erkenntniss der Wissenschaft von ihr *nimmer* werdern’ (*Die Dogmatische Theologie jetziger Zeit*, von Dr. CARL DAUB, S. XII). Dat zij echter moeijelijk schijnt, zulk eene onafhankelijkheid, wie zal het ontkennen? SCHLEIERMACHER klaagde er reeds over, toen hij zijne krit. proeve over LUCAS uitgaf, en hij *kende* de zwakheden zijner tijdgenooten; - de plaats is slechts eenige regels vóór die, welke Prof. DE GREUVE uit STRAUSS aanhaalt (bl. XI) en zoo gemoedelijk ter zijde schuift: ‘Es ist aber schwer sich aus angewöhnten Vorstellungen herauszusetzen und viele angesehene Männer, die sich ernsthaft mit diesen Dingen beschäftigen, pflegen nur angewöhnte Vorstellungen, eigene oder fremde, zu haben.’ Toch diende, wie zich voor Wijsgeer wil uitgeven, ze althans te bezitten. HEGEL noemde - 1818 - bij het openen zijner eerste filozofische lessen te *Berlijn*, den *moed der waarheid*, het geloof aan de

magt des geestes, als de hoofdvoorwaarde voor wijsgeerige studie, en wat kunnen wij thans zeggen, dan dat die bij zijn' Hollandschen jonger niet is aan te treffen? - Eene vooronderstelling is niet, hetgeen *objectief* uit de (behandelde) zaak, maar *subjectief* uit het hoofd van den Criticus voortspruit, zegt STRAUSS, waar hij der *Ev. K.-Z.* te weer staat - en Prof. DE GREUVE zal daaraan toch wel niet sofistisch willen tegenstelien, dat eene overtuiging uit het hart(1) en niet uit het hoofd voortkomt? *A corps perdu* had hij zich op de Wijsbegeerte moeten werpen, roepen wij hem met zijnen meester(2) toe; hij had er niets dan eenige eindigheden bij verliezen kunnen. Eerst dan ook had hij ‘aan het ware begrip van eene wederlegging’ kunnen voldoen, volgens het gekozen motto, ‘in de kracht zijner tegenpartij’ kunnen ‘doordringen, en zich binnen den omtrek van 's vijands sterkte plaatsen;’ nu zal er altijd iets van die overtuiging - een regt *argumentum femininum* - in het spel blijven, en ‘de goede zaak *niet* bevorderen’ (zie bl. IX, X).

‘De wederlegging zelve zal,’ het Werk van STRAUSS volgende, ‘in drie Afdeelingen vervallen,’ en eerst de Inleiding, ‘die alle mogelijke kritische gronden opspoort, om daardoor de juistheid van het mythische standpunt te staven,’ dan de ‘critische ontleding, die mythische grondstellingen op het Evangelische verhalen toepassende,’ en eindelijk ‘de *Schlussabhandlung*’ behandelen, die, na verlies van het werkelijke of ‘historische Christendom, hetzelve denkbeeldig tracht te doen voortduren’ (bl. XV). In hoeverre deze inhoudsopgave van den Heer DE GREUVE aan het Werk zelf voldoet, zal uit het vervolg onzer beschouwing van zelf blijken; over die *denkbeeldige* voortduring spraken wij vroeger reeds. - ‘De *eigenlijke* wederlegging zal door eene *algemeene beoordeeling* als inleiding worden voorafgegaan,’ - op zijn zachtst genomen eene PILATUS-geregtiheid, die maar eerst geeselt; zóó veel kwaad zit er ligt in. Haasten wij ons die voorloopige strafoefening bij te wonen.

Na eenige, meer onhollandsch (men hoore b.v. *denkdadigheid, denkvoorwerpen, levensverrigtingen, daarzijn*) dan helder

(1) In welk geval wij hem op Matth. XV, 19, verwijzen.

(2) ‘Das Wesen der Philosophie ist ganz bodenlos für Eigenthümlichkeiten, und um zu ihr zu gelangen ist es (wenn der Körper die Summe der Eigenthumlichkeiten ausdrückt) nothwendig sich *à corps perdu* hineinzustürzen..... Sie (die Vernunft) wagt daran nichts als Endlichkeiten des Bewusstseyns’..... HEGEL, Werke, I, S. 167.

geschrevene regelen (bl. 1-3), waarin ‘het bewijs’ schijnt te liggen ‘voor de regtmatige aanspraak, die de Wijsbegeerte op den eersten rang maakt onder de Wetenschappen,’ gaat de Schrijver vragende voort: ‘Maar hoe komt het dan toch, dat de Wijsbegeerte niet zelden in ongeloof, in ontkenning van menschelijke kennis ontaardt, en daardoor zich regtstreeks schijnt tegen te spreken?’ Wij zouden zeggen, dat dit, de suprematie der Wijsbegeerte eens aangenomen, slechts dan zou kunnen plaats grijpen, wanneer zoowel die menschelijke kennis slechts schijnbaar, als dat geloof onwaar was, waarbij dan natuurlijk van eene *ontaarding* geene sprake meer zou wezen; - maar Prof. DE GREUVE vindt beter te antwoorden, dat die tegenwerping voorbarig, ja ongegrond is, wat *vooreerst* daaruit blijkt, ‘dat niet alles Wijsbegeerte is, wat er zich voor uitgeeft;’ hij nam dus zoo aanstonds Wijsbegeerte in eenen anderen zin, dan straks, toen hij aan geene pseudo-Wijsbegeerte denken kon; - ten tweede, zegt hij, ‘streeft wel de echte Wijsbegeerte naar waarheid, maar beeldt zich nog niet in, dit doel bereikt te hebben;’ ook dit is slechts betrekkelijk waar; wij verwijzen slechts naar HEGEL'S *Einleitung* op zijne *Phaenomenologie*; ‘ten derde eindelijk werken ook de uiteenloopendste gevoelens mede, om dit doel (de waarheid) te bereiken;’ dit schijnt een antwoord op de ‘uiteenloopende regtstreeks tegenstrijdige gevoelens der Wijsgeeren,’ waarvan hij ‘niet spreken wilde,’ eene tegenwerping, die alleen weder bij de tweevoudige voorstelling der Wijsbegeerte van N°. 1 denkbaar is.

Daarop springt de Schrijver op STRAUSS over, wien hij den naam van Wijsgeer niet geheel ontzeggen mag. *Waarom*, - zegt hij ons niet, maar vertelt, dat zijn stelsel als een uitvloeisel der speculati(e)ve Wijsbegeerte van HEGEL beschouwd wordt; dat dit slechts gedeeltelijk waar is, daar hij er van is afgeweken, wat hij (DE GR.) hoopt te bewijzen; dat STRAUSS zich aan *redelijke tegenstrijdigheid* (sic!) schuldig maakt; dat dit *eigenlijk eerst later kan blijken*, maar dat daaruit toch volgt, dat STRAUSS Werk een verschijnsel in de wijsgeerige wereld is, en uit een wijsgeerig oogpunt wederlegd dient te worden. Hiermede is de 1ste §. gesloten, die ons zeggen moest, *in hoeverre het Werk van* STRAUSS *op Wijsbegeerte kan aanspraak maken*. - In de tweede §. wordt *over den titel en den aard van het Werk* gehandeld, en de eerste - zoo als vroeger door ULLMANN - ongepast gevonden, daar het geen eigenlijk Leven van JEZUS behelst; de geheele vraag is - vooral sedert de correspondentie tusschen ULLMANN

en STRAUSS - futiel, maar hare discussie bij Prof. DE GREUVE wordt belagchelijk, daar hij er naïf op volgen laat, dat wij ook op de woorden *kritisch bewerkt* hebben acht te slaan. - 'Wat beteekent nu zulk eene kritische bewerking?' De Heer DE GREUVE neemt twee soorten van kritiek aan: eene positieve en eene negatieve; die van het *Leben Jesu* is het laatste; 'kritisch bewerkt hij (STRAUSS) het Leven van J., dat is, hij *verwoest het*; hij *werpt deszelfs wezenlijkste bestanddeelen, na die uit hun verband gerukt te hebben, als nuttelooze ballast weg*.' Behalve de voorbarigheid, waarmede hier over het al dan niet *wezenlijke dier bestanddeelen* - waarschijnlijk volgens die *innige overtuiging* van vroeger - maar bij voorraad uitspraak gedaan wordt, is deze geheele bladz. met hare scherpe scheiding dier twee soorten van kritiek in volkomene tegenspraak met hetgeen, bl. IX der Voorrede, omtrent het Werk van Prof, DE GREUVE zelf gesproken wordt; onze 'wederlegging is uit haren aard negatief,' zegt hij, 'en als zoodanig doeltreffend,' daar 'toch in elke ontkenning iets bevestigends ligt opgesloten;' waarmede dan ook die luchtkasteelen op de puinen van het omvergerukte (bl. 8) blootelijk ter rekening van de oogen onzes Schrijvers komen.

§. 3, *Gedachtenleiding* (Hollandsch:gedachtenloop) bij STRAUSS. Eerst eene schermutseling met eenige denkbeeldige 'haters' der speculatieve Wijsbegeerte, over *onderwerpelijke* en *voorwerpelijke* waarheid, waarbij - zonder erg - verhaald wordt, hoe STRAUSS er waarschijnlijk *niet* toe gekomen is, zijn Werk te schrijven. Dan worden, volgens diens 'Vorrede der ersten Auflage' zijne werkelijke aanleiding en doel ontwikkeld, met de opmerking, dat, wanneer men den kritischen weg met STRAUSS heeft afgelegd - waarbij onderzocht zou worden, of er mythische bestanddeelen in de Evangeliën voorkwamen - er duidelijk, wat de *hoofdzaak* betreft (wat beteekent die uitdrukking?), weinig of niet van het historische is overgebleven. Zulk een gevolg kan *mogelijk* zijn, maar alleen op het argumentum femininum reeds *van te voren* gemisbillijkt worden; niet anders, dan met eene *petitio principii tegen* het mythische standpunt gelden. - 'Derhalve nu eerst voelt hij zich gedrongen *denkbeeldig* (alweder?) datgene te redden, wat hem voor altoos in de werkelijkheid ontvallen is. De toepassing van het Mythicismus op alle deelen der Evangelische Geschiedenis gaat dus geenszins, zoo als ULLMANN wil, van de *Hegelsche* bespiegeling uit [stoute ULLMANN! die daarvoor dan ook de hardheid slikken moet, dat hij waarschijnlijk nooit de *Hegelsche* Wijsbegeerte opzettelijk getoetst heeft], maar STRAUSS

is door die Wijsbegeerte *bedwelmd* (!), omdat hij eenzijdig de wijsgeerige bespiegeling op zijn Mythicismus toepast.' Over HEGEL'S betrekking tot de mythische opvatting des Christendoms handelen wij straks; maar wanneer Prof. DE GREUVE zijne twee uit ULLMANN aangehaalde bladzijden (14, 15) met de toepassing eindigt: 'zoo spreekt de wijsgeerige Godgeleerde, maar zoo ook de Godgeleerde Wijsgeer; want de bespiegelende Wijsbegeerte streeft onophoudelijk naar zulk een middelpunt, waarin zich het tijdelijke en eeuwige, het bijzondere en algemeene, het subjecti(e)ve en objecti(e)ve, bijgevolg ook het denkbeeldige en het historische, tot eene harmonische eenheid verbinden,' dan moeten wij bekennen, dat ons het zoeken naar zulk een punt, waarom al deze dingen rondzwaaijen, vrij vreemd voorkomt. Of ULLMANN tevreden zal zijn met het krypto-Hegelianisme, dat hem verweten[(1)] wordt, durven wij niet beslissen. Men vergelijke b.v., hetgeen hij op het einde van zijn *Sendschreiben an* STRAUSS over het denken zegt (*Hist. oder Myth.*, S. 180) met de woorden van Prof. DE GREUVE in de 1ste §. zijner Inleiding, bl. 2.

De veertig bladzijden der Inleiding zouden ons al te lang bezig houden, wilden wij al de slagen tellen, die Prof. DE GREUVE zijn slagtoffer en - nu *althans* nog - zoo onverdiend toebrengt. Stippen wij uit de beide volgende §. §. (*over de Eenzijdigheid van* STRAUSS *standpunt en over de wijze en orde zijner behandeling*) nog het een en ander aan.

Dat 'het Christendom (volgens bl. 19) een hemelsbreed onderscheid ziet tusschen de Canon. en Apocryfe Evangeliën,' is even natuurlijk, als dat STRAUSS 'een waarborg' moet toegegeven worden, waardoor hij meer gezag aan de eerste, dan aan de laatste kan inruimen; en dat Prof. DE GREUVE *dit* ontkennen kan, waar hij *dat* aanneemt, is zeer vreemd. - Reeds aan Dr. MÜLLER schreef gene (*Streitschriften*, III, S. 175), 'dat, wat de mythische bewerking door de gemeente betrof, tot de zede-

(1) 'Waarschijnlijk heeft ULLMANN de H.W. nooit opzettelijk getoetst, anders toch zou hij zelf meer overeenstemming tusschen hare beginselen en zijne eigene denkbeelden opgemerkt hebben, zoo als dit vooral daaruit blijkt, dat hij het stelsel van STRAUSS hoofdzakelijk daarom afkeurt, dat het, deelende in de eenzijdigheid van alle andere standpunten, ten hoogste een *moment* uitmaakt in de theologische opvatting des Christendoms.' De plaats van ULLMANN zelven (*Hist. oder Myth.*, bl. 179 volg) brengen wij later wel ter sprake.

lijke waarde van JEZUS persoon en leven bij latere jaren slechts weinig kon toegedaan worden; tot de bovennatuurlijke daarentegen zeer veel. Als van zelve moesten de eerste Christengemeenten iets edelers en waardigers voortbrengen, dan zij, die van den onmiddellijken indruk der persoon reeds meer verwijderd waren, en onder wie de Apocryfe Evangeliën ontstonden,' waardoor dan ook de volgende aanmerking van den Heer DE GREUVE vervalt, daar er tusschen beide soorten van Geschriften geen, zoo als hij schijnt te denken, onderscheid in de wijze, waarop zij voortgebragt werden, wordt aangenomen, maar de eene als de andere - om zijne woorden te gebruiken - 'voor zinnelijke inhulsels der idee' gehouden kunnen worden. Hoe moeijelijk het is daaruit de historische trekken op te sporen, in een tijdvak, dat der Mythologie ten deele valt, had NIEBUHR'S *Geschiedenis van Rome* hem reeds kunnen leeren, en STUHR (FEODOR EGGO, *Der Untergang der Naturstaaten*) sloeg daarom voor, de Mythen, omdat zij *gedichtselen* zijn, daarom nog niet als *verdichtselen* uit het gebied der Geschiedenis te verbannen, maar ze, even als deze, den Historicus toe te vertrouwen, opdat hij er de magt zijns poëtischen zins aan beproeven kon. 'Zonder dezen toch,' schrijft hij (ibid., S. 10), komt niemand 'tot iets waarachtig groots, en ook aan NIEBUHR'S nasporingen zien wij het, hoe weinig eene zoo bloot historische kritiek, de kritische zin alleen, voldoende zijn zou, wanneer zij niet de *idee des levens* ten gidse heeft.' Zoo veel tegen de aanmerkingen van bl. 20, waar *ongeloofbaarheid* evenmin Hollandsch is, als op de volgende *bewustelooze dichting*. - De aanmerkingen, op bl. 22, 23, over het gemis van eenheid bij STRAUSS, en het (schijnbaar) toegeven op den aandrang zijner bestrijders vervallen door de Voorrede der 4de uitgave van het *Leben J.* ('reeds in den vorigen druk had zich meer polemiek binnengedrongen, dan zoowel de eenheid als de kalmte van het Werk toeliet; maar er was ook te veel vreedzaams in. Het verwarde gedruisch der stemmen van bestrijders, beoordeelers en medewerkers, waarnaar ik het mij ten pligt gemaakt had te luisteren, hadden mij dof gemaakt voor het Werk zelf. Vandaar, dat ik er, toen ik het bij ernstiger stemming overzag, zoo veel in veranderd vond, waardoor ik duidelijk mij zeiven onregt had aangedaan. In dit alles is thans de vroegere lezing weder opgenomen.' L. 7, 4te Aufl., S. x).

Een der voornaamste vraagpunten, sinds het *Leben Jesu* weder opgewakkerd, is voorzeker de verhouding der Wijsbegeerte

tot het kerkelijk geloof, eene vraag, die men in den laatstvoorgaanden tijd meer had laten sluimeren, - de zaak bij onbepaalde, algemeene uitdrukkingen latende berusten. Men stelde zich met de goede verstandhouding tevreden, waarmede filozofie en Godgeleerdheid elkander zusterlijk verdroegen, de Wijsgeer zich gaarne des Zondags bij de onderlinge bijeenkomst der geloovigen vinden liet. De weinige, uit de hoogte daarhenen geworpene, woorden van Prof. DE GREUVE daaromtrent - behalve de scheeve voorstelling van het pleit, die hij voorlegt - bewijzen niets dan *zijne innige overtuiging*. ‘Wanneer men zich op HEGEL beroept, en verzekert,’ zeide STRAUSS (*Streitschriften*, III, 61), ‘dat hij in mijn boek niet de uitdrukking van zijn gevoel zou erkend hebben, dan zegt men niets, wat ook niet mijne overtuiging ware. Persoonlijk was hij geen vriend der historische kritiek. Het verdroot hem, even als GÖTHE, de heldere beelden der Oudheid, waaraan hij met liefde gehecht was, door kritische twijfelingen te zien besluipen. Zij wilden zich in de illusie niet gestoord zien, waardoor zij zich verheven gevoelden. Vandaar HEGEL'S ongunstige - en onbillijke - beoordeelingen van NIEBUHR, enz.’ Hierover zegt nu de Heer DE GREUVE het volgende: ‘*Wij nu* antwoorden in naam der speculati(e)ve Wijsbegeerte, dat zij zich in geenen deele met de opvatting van het *algemeene* (?), zoo als STRAUSS het opvat, kan vereenigen. En STRAUSS zelf schijnt dit in te zien, want hij geeft toe, dat HEGEL *slechts in sommige punten* met zijne wijze van zien schijnt overeen te stemmen, doch in het algemeen genomen zich nog aan den historischen CHRISTUS houdt, ja zelfs de *historisch negati(e)ve kritiek (dat verwoestende element) verwerpt*.’ En hij ziet niet, hoe weinig deze persoonlijke afkeer van HEGEL der filozofie te wijten is, evenmin als HILDEBRAND'S *vooruitgang* iets voor de historische waarheid der betreurde sprookjes bewijst. Juist de aangehaalde naam van NIEBUHR had hem moeten leeren, hoe weinig voordeels deze plaats hem geven kan; of kan *zijne Philosophie* weder tot feiten maken, wat de kritiek van *dezen* historisch vernietigde? ‘Men verwarre slechts,’ zegt hij, bl. 26, ‘met de grondbeginselen der Wijsgeerte de hier en daar bij HEGEL voorkomende *subjecti(e)ve* uitdrukkingen niet,’ en spreekt zich zelven tegen, want volgens de vroegere plaats kan juist eene te groote voorliefde voor, een al te lang vasthouden aan, als historisch geboekte zaken, slechts op rekening van HEGEL'S subjectiviteit gebragt worden, en moeten deze tot die zwakheden. ‘die ge-

breken,' behooren, voor welke Prof. DE GREUVE in zijne Voorrede (bl. IV) zeide geenszins blind te zijn. 'De uit hunnen zamenhang gerukte woorden,' waartegen hij te velde trekt (bl. 25), 'hier en daar in HEGEL'S *Logica*, Wijsbegeerte der Godsdienst, Geschiedenis der W. te lezen,' waarin 'men de verborgene bedoelingen des leermeesters' van STRAUSS 'meent te ontdekken,' kunnen alleen tegen *hem* spreken, voor zooverre zij billijk worden aangebragt, en bewijzen, hoe bij HEGEL de magt der waarheid boven die der natuur gold; hij moge zien, hoe zich met zijn 'eene bestanddeel der waarheid, hare historische verschijning' tegen deze plaats uit HEGEL'S *Phaenomenologie* b.v. te redden (S. 555 der 2de uitg. Berlin, 1841): 'Was dieser sich offenbarende Geist an und für sich ist, wird nicht dadurch herausgebracht, dass sein reiches Leben in der Gemeinde gleichsam aufgedreht und auf seinen ersten Faden zurückgeführt wird, etwa auf die *Vorstellungen* der ersten unvollkommenen Gemeinde, oder *gar* auf das, was der *wirkliche Mensch* gesprochen hat. Dieser Zurückführung liegt der Instinkt zu Grunde, auf den Begriff zu gehen; aber sie verwechselt den *Ursprung* als das *unmittelbare Daseyn* der ersten Erscheinung mit *der Einfachkeit des Begriffs*. Durch diese Verarmung des Lebens des Geistes, durch das Wegräumen der Vorstellung der Gemeinde und ihres Thuns gegen ihre Vorstellung, entsteht daher statt des Begriffes vielmehr die blosse Aeuszerlichkeit und Einzelnheit, die geschichtliche Weise der unmittelbaren Erscheinung und die geistlose Erinnerung einer einzelnen gemeinten Gestalt und ihrer Vergangenheit.' Rel. Ph. I, S. 142 (tweede uitg.) lezen wij: 'Es gibt geschichtliches das eine göttliche Geschichte ist und so dass es im eigentlichen Sinn Geschichte seyn soll, die Geschichte J. Chr.; diese gilt nicht *bloss* für ein Mythus nach Weise der Bilder sondern als etwas vollkommen Geschichtliches. Das ist denn für die Vorstellung, hat aber auch eine andere Seite, es hat göttliches zu seinem *Inhalte*, göttl. *zeitloses* geschehen, u. diese ist-das innere, *wahre, Substantielle* dieser Geschichte und eben das was *Gegenstand der Vernunft*. Dies gedoppelte ist überhaupt in *jeder* Geschichte, so gut ein *Mythus* eine Bedeutung in sich hat.' In zijne Geschiedenis der Wijsbegeerte zegt HEGEL ergens - wij halen de plaats uit STRAUSS' *Streitschriften* aan (III, S. 87) - dat er in den Christelijken geloofsinhoud twee - wel te onderscheiden - deelen zijn; tot het eerste behoort de leer der kerk als dogma, die van Gods natuur,

drieëenheid; zijne verschijning in de wereld, in het vleesch; dit gedeelte is, volgens zijnen *inhoud*, wezenlijk speculatief, en bevat *eeuwige waarheden*. Het tweede, waaraan ook geloof gevorderd wordt, heeft op uiterlijke voorstellingen betrekking; daartoe behoort *het historische in zijnen geheelen omvang*, de geschiedenissen in het Oude en Nieuwe Testament, die bij de kerk, enz. Beide die deelen worden op ééne lijn gesteld, en het werkt tot den ondergang der kerk beide en des geloofs, dat voor beide geloof gevorderd wordt. Wanneer zulke uiterlijke voorstellingen worden staande gehouden, dan kan het niet anders, of er moeten dingen in opgemerkt worden, die elkander wederspreken. - Zonder hier nog de geheele historische waarde der Evangeliën ontkend te vinden, zal er wel niemand de kiem tot grove ketterijen aan willen ontzeggen, en die verwaarloozing van het louter feitelijke mogt menigen geloovige gevaarlijk genoeg schijnen; - is de afstand van daar zoo heel ver tot hetgeen STRAUSS zegt: 'De bovennatuurlijke geboorte, wonderen, opstanding en hemelvaart van CHRISTUS blijven eeuwige waarheden, hoezeer ook aan derzelver werkelijkheid als historische facta getwijfeld moge worden' (DE GREUVE, bl. 31)? - 'Kritiek verachten wij niet,' zegt Prof. DE GREUVE (bl. 32), 'doch zij moet alle misverstand uit den weg ruimen, onze begrippen ophelderen, maar niet, na alles meêdoogenloos te hebben verwoest, ons daarvoor *hersenschimmen* in de plaats geven' (men ziet, hoe het *ideale* overblijfsel van *denkbeeldig* reeds *hersenschimmig* geworden is; op de volgende bladzijde komt dan ook het *dor geraamte* weder terug). - Maar had hij die verwoesting wel zoo meêdoogenloos kunnen vinden, wanneer hij, zoo als HEGEL, daar aanstonds, het historische in al zijn' omvang, maar eenvoudig had prijs gegeven[(1)]?

Op bl. 37 valt de Heer DE GREUVE tot op het standpunt der Naturalisten: 'Al waren ook wonderen onmogelijk,' zegt hij, 'dan volgt er niet uit, dat de ongerijmdheden, in die verhalen vervat, Mythen zijn. Zij konden ook louter volkssprookjes, zonder idee - (zulke b.v. zijn er in de Apocryphen) - of *opzettelijke bedriegerijen* behelzen.' - Hiermede echter stappen wij van zijne Inleiding af, waarbij wij ons misschien reeds

(1) Wij houden ons thans hierbij niet langer op. Eerst in de derde afdeeling kon eigenlijk de behandeling dezer geheele vraag plaats grijpen, waar Prof. DE GREUVE dan ook zijne rede uit naam der Wijsbegeerte staven wil. Dit behoorde maar, zoo het schijnt, tot de voorloopige geeseling.

al te lang schenen op te houden; maar, onbillijk als zij uit haren aard wezen moest, even geschikt moest zij zijn ons voor te bereiden op hetgeen wij te wachten hebben; zij is eene afschaduwing van de denkbeelden des Schrijvers, tot gemak des Lezers vooraan geplaatst, en hare beoordeeling moest er toe strekken, haren Auteur van alle zijden, in zijne geheele sterkte, - ? - te doen kennen.

Met haar dan ook laten wij den Heer DE GREUVE varen, en alleen de zaken, die hij behandelde, niet den persoon, niet de wijze, waarop hij het deed, kunnen ons thans nog belang inboezemen.

(*Het Vervolg in het volgende Nommer*)

De historia medicinae liber singularis auditorum in usum editus, edidit *C. Pruys van der Hoeven*. Lugd. Bat., apud S. et J. Luchtmans. 1842. viii et 318 pag. 8°.

Reeds lang was het bekend, dat de Hoogleeraar VAN DER HOEVEN zich ijverig bezig hield met het beoefenen van de Geschiedenis der Geneeskunde; ja zelfs had men van verschillende zijden dikwijls de verzekering gehoord, dat Zijn Hooggel. van voornemen was, nog éénmaal iets over dit vak in druk te geven. Deze verzekering werd dan ook in het afgeloopene jaar bewaarheid door de uitgave van eene leidraad tot gebruik bij zijne lessen, want dat het bovengenoemde Boek alleen met dit doel geschreven en alleen voor dit gebruik geschikt is, blijkt zoowel uit den titel en de voorrede, als uit de geheele inrigting van het Werk, daar er achter elk Hoofdstuk steeds eenige korte *animadversiones, consectaria* of *quaestiones* gevoegd zijn, om tot herdenking over het afgehandelde en deszelfs betrekking met het voorgaande op te wekken, en sommige dezer *quaestiones* zoodanig gesteld zijn, dat men hare oplossing onmogelijk in dit Boek, maar alleen in het door den Onderwijzer mondeling daarbijgevoegde kan vinden; zoo vraagt de Schr., pag. 222, aangaande HOFFMANN: *An ea, quam profilebatur, doctrina theologica, vim exercuit, in systema ipsius medicum*? en vervolgens: *quaenam ipsius sunt de medicina psychica merita*? terwijl men in het geheele Boek vergeefs iets zoude zoeken, wat tot beantwoording dezer vragen zoude kun-

nen dienen. Ook komen er hier en daar, zoo als pag. 75, woorden voor, als *helleborismus* en *theriaca*, welke het voor den onbedrevene in de Geschiedenis der Geneeskunde moeijelijk is zonder nadere opheldering te begrijpen.

Wij hebben het noodig geacht, deze opmerking bij onze recensie van deze *Historia medicinae* te doen voorafgaan, ten einde de moeijelijke taak der beoordeeling van dit Boek, ons door de Redactie van dit Tijdschrift opgedragen, eenigzins gemakkelijker te maken, daar wij bijna zouden wanhopen, den Lezers eenig duidelijk denkbeeld van de vele eigenaardige voortreffelijkheden van dit Werk te geven, indien zij zich niet vooraf een helder begrip gevormd hadden van het doel, dat de Schrijver zich bij de zamenstelling daarvan voorstelde. Wanneer men dit doel levendig voor den geest heeft, en dan Prof. V.D.H. met zijne voorgangers vergelijkt, die een kort begrip van de geheele Geschiedenis der Geneeskunde hebben willen geven, zal men spoedig bemerken, dat hij alle overtreft, zoowel in grondigheid als in gelijkmatigheid van behandeling; anderen toch leverden niets dan oppervlakkige compilatiën uit vroegere Geschiedschrijvers, of zij hadden een bijzonder tijdperk der Geschiedenis, dat zij ijveriger bestudeerd hadden, of waarvoor zij eene bijzondere geneigdheid gevoelden, en onder de breedvoerige behandeling van dit tijdperk leed dan die der andere, of wel zij wrongen zich in allerlei bogten, om deze geschiedenis in het enge keurslijf van een wijsgeerig stelsel te doen passen; zelfs de door zijnen levendigen en bevalligen stijl zoo boeijende FRIEDLÄNDER is van sommige dezer gebreken niet geheel vrij te spreken; de mystische rigting van zijnen geest deed hem met een zeker welbehagen al te lang verwijlen bij de fabelachtige beginselen der geschiedenis, en de vorm van voorlezingen, waarin zijn Werk vervat is, was welligt de aanleiding, dat hij veeleer tafereelen leverde, dan wel eene aaneengeschakelde geschiedenis. Al deze klippen heeft Prof. V.D.H. weten te vermijden; slechts éénmaal is hij niet geheel vrij te pleiten van ongelijkmatigheid in de behandeling; het is op pag. 140-149, welke hoofdzakelijk gewijd zijn aan de beschouwing der merkwaardigste gedeeltelijk geheel nieuwe ziekten, die in de 14de, 15de en 16de eeuw ontstonden of heerschten, terwijl er in het geheele overige Werk geen woord gerept wordt over heerschende ziekten; de Schrijver zal toch wel niet willen beweren, dat alleen in dit tijdperk, hetwelk zeker in dit opzigt het allermerkwaardigste der geheele geschiedenis

is, de heerschende ziekten eenigen invloed uitgeoefend hebben op de denk- en handelwijze der Geneesheeren.

Eene andere bijzonderheid, welke ons in het Boek van Prof. V.D.H. getroffen heeft, is zijne spaarzaamheid in het vermelden van minder belangrijke daadzaken; terwijl zij, die vroeger compendia van de Geschiedenis der Geneeskunde schreven, zich veelal ten doel schenen gesteld te hebben, zoo vele daadzaken, als maar immer mogelijk was, in een vooraf bepaald eng bestek zamen te persen, ziet men onzen Schrijver met welgevallen langer verwijlen bij die feiten, welke het geschiktste zijn, om den zamenhang der verschillende tijdperken der Geneeskunde onder elkander te doen inzien, terwijl hij de overige óf slechts ter loops vermeldt, óf geheel met stilzwijgen voorbijgaat; niemand zal echter bij eene meer dan oppervlakkige lezing van dit Leerboek hierin een verwijt voor den Hoogleeraar zien, maar men zal, dunkt ons, spoedig erkennen, dat juist deze wijze van behandeling het best geschikt was, om den *tironibus* het hooge nut der Wetenschap duidelijk te doen gevoelen, en hun liefde tot hare beoefening in te prenten. Om die reden zouden wij ook niet aarzelen, om, wat de geheele inrigting van het Boek betreft, aan dat van onzen Schrijver de voorkeur te geven boven het nieuwe *Lehrbuch der Geschichte der Medicin* van HAESER, in zooverre men dit ten minste beoordeelen kan naar de *erste Lieferung*, het eenige, wat er tot nog toe van uitgekomen is. Vraagt men nu nog verder, waaraan wij denken, dat Prof. V.D.H. deze zijne voortreffelijke wijze van behandeling te danken heeft, zoo zouden wij zonder aarzelen hierop antwoorden: Aan het juiste standpunt, waaruit hij de Geschiedenis der Geneeskunde overziet, en dat wij kortelijk in zijne Voorrede (pag. VII) met de volgende woorden aangeduid vinden: *Quod quidem historiae studium cum et ipsum plurimum sit emendatum, eo praecipue consilio hodie colitur, ut ipsius scientiae evolutionem explicet*. Dit beginsel, ook onzes inziens het eenige ware in elke geschiedenis, heeft de Hoogleeraar steeds duidelijk in het oog gehouden; hij tracht vooral aan te toonen, hoe de Geneeskunde van eenvoudige beginselen is uitgegaan; hoe er telkens in het verloop der tijden een nieuw element bijgekomen is, totdat zij eindelijk eene uitgebreidheid verkregen heeft, welke het thans voor éénen mensch zoo niet onmogelijk, ten minste zeer moeijelijk maakt, haar in al hare bijzonderheden te kennen en te omvatten. Het scheen ons zelfs somtijds toe, dat de Schrijver hier en daar door over-

haasten ijver voor dit beginsel zamenhang zocht tusschen feiten, die, zoo het ons voorkomt, in geene of slechts in eene zeer geringe betrekking tot elkander staan. Hiertoe meenen wij vooral te moeten brengen, wat men op verschillende plaatsen (pag. 163, II, pag. 184, II, pag. 227, enz.) leest over de romantische Geneeskunde, het pharmaceutische karakter der nieuwere[1] Geneeskunde, vooral in verband gebragt met de Arabieren. Want welke heldere begrippen zullen wij verkrijgen of anderen mededeelen, indien wij eene nog in geenen deele juist bepaalde uitdrukking uit het geheel vreemde gebied der aesthetica op de Geneeskunde overbrengen? Welk wezenlijk verband bestaat er tusschen de daadzaak, dat de Arabieren veel werk van chemie maakten, en de pharmacie reeds vroeg tot een afzonderlijk vak verhieven, en die, dat SYLVIUS de theorie der Geneeskunde op chemische beginselen wilde gronden? Dit laatste toch deden de Arabieren geenszins, maar zij hielden zich zeer getrouw aan de door GALENUS op de geheele Geneeskunde toegepaste leer der vier grondstoffen. Veel beter kunnen wij ons omtrent SYLVIUS vereenigen met SPIESS (J.B. VAN HELMONT'S *System der Medizin*. Frankfurt a.M., 1840, pag. 272), wanneer hij zegt: SYLVIUS *gehörte im Gegentheile seiner ganzen materialistischen und empirischen Richtung nach wesentlich der Schule der Galenisten an, obwohl er, wie übrigens viele andere Galenisten seiner Zeit, nicht mehr alles, was* GALEN *gelehrt hatte, für unfehlbare Wahrheit hielt, sondern die vielfachen Bereicherungen, die das empirische Wissen auch zu seiner Zeit schon gewonnen hatte, auf jeglische Weise zu benutzen suchte*. Is het verder wel een natuurlijk of ongekunsteld verband, dat Prof. V.D.H. zoekt tusschen het onzes inziens slechts half ware gezegde van STAHL, dat de theorie der Geneeskunde üit de prakrijk, en niet de praktijk uit de theorie moet afgeleid worden, en de pharmaceutische rigting der nieuwere Geneeskunde, zoo als die dan onder andere zoude blijken uit de zoo even aangeroerde feiten omtrent SYLVIUS en de Arabieren? Zoo als Prof. V.D.H. (pag. 223) kortelijk aantoont, bestond het meest eigenaardige der leer van STAHL in zijne juiste opvatting van het begrip van een *organismus*, dat men wel is waar reeds bij ARISTOTELES vindt, maar waarvan door de Geneeshee-

(1) Ik zal naauwelijks behoeven te doen opmerken, dat men in de Geschiedenis der Geneeskunde onder nieuwe Geneeskunde verstaat al, wat op de herleving der Wetenschappen in de 15de eeuw gevolgd is.

ren na hemn ahem weinig of geene partij getrokken was. Zijn hier dus niet drie geheel verschillende feiten in eene gedwongene betrekking tot elkander gebragt? en blijft er van die pharmaceutische rigting wel veel meer over, dan verwarring? Indien men toch daaronder verstaat de geneigdheid, om velerlei of met veel kunst toebereide geneesmiddelen te geven, dan helde zeker niemand ooit meer tot die rigting over dan HEROPHILUS[1], GALENUS en al hunne gestrenge volgelingen. Of wil men met die rigting aanduiden de diep gevoelde en op het leven overgebragte overtuiging, dat het hoofddoel van elken waren Geneesheer steeds moet zijn, ziekten te voorkomen of te genezen, dan gelooven wij, dat deze overtuiging bij de Ouden levendiger was dan bij de nieuwere, bij welke de verwonderlijk groote vorderingen der natuurkundige wetenschappen meer eene neiging hebben doen ontstaan, om zich in de beschouwing der gezonde en zieke levende natuur en van den invloed der buitenwereld op dezelve te verdiepen, dan om zich de kunst eigen te maken, dezen invloed op de geschiktste wijze tot een bepaald doel te leiden of te beheerschen. Bedoelt men eindelijk hiermede de neiging, om de waargenomene werkingen der buitenwereld, of meer in het bijzonder der geneesmiddelen, met eenzijdigen voorbijgang van het gadeslaan van den natuurlijken loop van het gezonde en zieke leven, tot de voornaamste grondzuil der Geneeskunde te maken, zoo meenen wij, dat noch SYLVIUS, noch STAHL deze rigting bij voorkeur vervolgden, en dat dus ten minste op deze beide mannen het gezegde omtrent de pharmaceutische rigting der nieuwere Geneeskunde niet toegepast kan worden.

Op eene andere plaats schijnt Prof. V.D.H. ons, ofschoon eenigzins weifelend, aan te duiden, dat hij de Grieksche Geneeskunde houdt voor eene voortzetting of uitbreiding van die der Oosterlingen; ten minste het is Rec. onmogelijk eene andere uitlegging te geven aan zijne woorden (pag. 13): *Alteram cultus periodum Graecia nobis spectàndam praebet, Orienti finitima regio. Graeci tamquam gens Europae Orientalis multis in rebus Orientalium fuere persimiles*, cet. Deze wijze van beschouwing gelooven wij intusschen voor verkeerd te moeten houden; sedert de beroemdste Philologen en kenners der classische Oudheid in onze dagen overtuigend aangetoond hebben,

(1) Men zie HECKER, *Geschichte der Heilkunde*, Bd I, pag. 301 en 302, en de aldaar aangehaalde Schrijvers.

dat de beschaving der Grieken geheel oorspronkelijk is, kan Rec. geene reden vinden, om de verouderde meening, die haar van Phoeniciërs of Egyptenaren deed afstammen, alleen in de Geschiedenis der Geneeskunde bij te houden. Het is intusschen wel waarschijnlijk, dat het Oosten eenige bouwstoffen tot de Grieksche Geneeskunde bijgedragen heeft; doch ISENSEE drukt de ware toedragt dezer zaak, onzes inziens, veel beter uit, dan Prof. V.D.H., wanneer de eerste zijne geschiedenis aanvangt met de woorden: *Der Entwicklungsgang der Europäischen Heilkunde wurzelt in Griechenland. Die Samenkörner, die von Asien und Africa, von Indien und Aegypten her, nach Europa gekommen waren, sollte der griechische Geist befruchten*. ISENSEE opent dan ook dadelijk zijne geschiedenis met die der Grieksche Geneeskunde, zonder vooraf over de Oostersche Volkeren te spreken, en deze wijze van behandeling is zeker een krachtig middel, om te voorkomen, dat de Lezer te veel waarde hechte aan den invloed der Oosterlingen[1] op de ontwikkeling der Europesche Geneeskunde, terwijl men naderhand toch altijd gelegenheid genoeg vindt, om daar, waar de laatstgenoemde iets aan de Egyptische, Indische, Chinesche of Japansche Geneeskunde, die zich elk geheel onafhankelijk van haar ontwikkeld hadden, ontleende, ook kortelijk iets over deze mede te deelen. Er valt intusschen ook veel te zeggen voor de meer chronologische behandeling van Prof. V.D.H., die de Grieken op de Babyloniërs, de Israëlieten en de Egyptenaren laat volgen, en Rec. zal het niet wagen deze af te keuren; doch wil men eenmaal eene afzonderlijke afdeeling zijner geschiedenis aan de Oostersche Volkeren toewijden, dan is men, onzes inziens, ook verpligt, meer van *Indië* te verhalen, dan Prof. V.D.H. ons[2] dienaangaande berigt. Rec., die geene Indische talen verstaat, meent alleen, op grond van hetgeen AINSLIE, DIETZ, ROYLE en anderen ons daaromtrent berigten, met grond te mogen beweren, dat de oude Indi-

(1) Niemand zal ons, hopen wij, tegenwerpen, dat de Arabieren ook Oosterlingen waren, en dat men van hen dus ook slechts ter loops melding zoude moeten maken, wat de Arabieren zijn in de Geschiedenis der Geneeskunde hoofdzakelijk slechts de bewaarders, enkele malen de uitbreiders, en niet zelden de verminkers der Grieksche Geneeskunde.

(2) Pag. 10: ‘Neque aliam ipsius (medicinae) fuisse apud alios Orientis populos conditionem testantur itineratorum de medicina Indorum et Sinensium relationes, quae pariter ex traditionis pendere auctoritate, arctis singularum partium limitibus definiri et omni adcurata corporis notitia carere videtur.’

sche Geneeskunde thans beter bekend is dan de oude Egyptische, en zeker veel merkwaardiger dan de Babylonische of de Israëlietische.

Scheen het ons dus twee malen toe, dat onze Schrijver den band, die de verschillende gebeurtenissen of daadzaken onzer geschiedenis vereenigt, al te straf aanhaalt, zoo meenen wij daarentegen onze Lezers er opmerkzaam op te moeten maken, dat Zijn Hooggel., onzes inziens, ook eenmaal dien band ten onregte gewelddadig vaneenrukt. Het is daar, waar hij over de Geneesheeren spreekt, die in tijd onmiddellijk op HIPPOCRATES volgden (pag. 36): *Veterum dogmatismus medicorum*, zegt hij aldaar, *perperam* HIPPOCRATEM *habuisse auctorem creditur. Hujus enim medicina ex sacra Asclepiadarum divinandi arte prodiit, veterum vero dogmatismus prodiit ex officiana philosophorum atque philosophorum more, rerum origines perquirentium, a generationis negotio explicando originem traxit. Atque hoc potissimum curarunt Hippocratici, cujus rei testimonio sunt scripta spuria, quae* HIPPOCRATIS *nomine dicuntur*. Liet de ruimte, ons in dit Tijdschrift toegestaan, zulks toe, dan zouden wij Prof. V.D.H. uit de Hippocratische Verzameling zelve trachten aan te toonen, dat er in de onechte Boeken nog verscheidene voorbeelden van echt Hippocratische natuurbeschouwing te vinden zijn, terwijl daarentegen de echte ons hier en daar nog wel enkele sporen aanbieden van den invloed der toenmalige Wijsbegeerte. Voor het tegenwoordige zij het echter genoeg, tot staving onzer meening ons te beroepen op de daakzaak, dat men nog altijd twijfelt aan de echtheid of onechtheid van sommige dezer Boeken; vond er tusschen de echte en onechte Boeken zulk eene groote tegenstelling plaats, dan waren deze twijfelingen zeker al lang uit den weg geruimd.

Eigenaardig is het ook, dat Prof. V.D.H. op vele plaatsen den geest der Geneeskundigen, over welke hij spreekt, uit hunne eigene woorden tracht op te helderen en voor zijne leerlingen duidelijk te maken; men zal ligt inzien, dat hierdoor het Werk veel aan levendigheid wint, want hierdoor toch doet men den Lezer zelven, zonder veel moeite, deel nemen aan het onderzoek en de studie, waarop het Werk gegrond is, en wanneer deze plaatsen wel gekozen zijn, zoo als bij onzen Schrijver meestal het geval is, maken zij zeker bij velen eenen meer levendigen indruk, dan de naauwkeurigst gewikte critische beschouwing. Echter heeft deze wijze van behandeling, onzes inziens, ook hare nadeelige zijde, daar de leerling zeker niet

overal met juistheid zal weten te onderscheiden, wat eenen Schrijver in het bijzonder toebehoort, wat daarentegen meer aan de algemeene denkwijze van zijnen tijd is toe te schrijven, en dus dikwijls eenen verkeerden maatstaf ter beoordeeling zal aanleggen. Tot staving van dit ons gevoelen willen wij ons een oogenblik ophouden bij hetgeen Prof. V.D.H. over NICOLAUS MYREPSUS zegt (pag. 101 en 102). Met het ongunstig oordeel, dat er over dezen Schrijver geveld wordt, zullen de meesten zeker gaarne instemmen; niettemin behandelt men NICOLAUS onbillijk, wanneer men hem als ware het den genadeslag geeft, en hem geheel aan de bespotting der Lezers overgeeft, met een geneesmiddel van hem aan te halen: *quod non tantum gravissimos plurimumque diversos morbos tollit, verum etiam utentes multos annos a morbis tutos praestat*, en er dan bijvoegt: *Ex ungue leonem*! Het geloof toch aan panaceën ontstond lang vóór NICOLAUS, en hield nog lang na hem stand, en vele verstandige en verdienstelijke Geneesheeren deelden, door den geest van hunnen tijd medegesleept, in dit bijgeloof. Indien men eens uit de Boeken van GALENUS, *De med. Comp. sec. loc. en sec. gen.* en *de antid.*, al de geneesmiddelen, *πρὸς πάντα*, bijeenbragt, zoude zulks zeker eene even gegronde aanleiding zijn tot een *Ex ungue leonem*, vooral wanneer men er nog mogt bijvoegen den lof van de theriak uit het onechte Boek: *De ther. ad* PAMPHIL.[(1)]; Prof. V.D.H. zoude, gelooven wij, dan zelf wel het ongepaste van zulk eene subreptieve oordeelvelling inzien. Op die wijze zoude men, om een voorbeeld uit lateren tijd te nemen, de eene of andere plaats uit het Boek van DE HAEN, *De magia*, kunnen uitzoeken, waar hij sterk voor het geloof aan tooverij ijvert, en dan dezen hoogstverdienstelijken Geneesheer met een *Ex ungue leonem* aan den spot ten prijs geven. Wij verheugen ons dus, dat Prof. V.D.H.

(1) T. XIV, KUHN, pag. 297: *ἐν μὲν γὰρ, ὥσπερ ἡ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐπικρατοῦσα φήμη, πρὸς μόνα τὰ δήγματα τῶν ἰοβόλων καὶ πρὸς τὰς τῶν δηλητηρίων φαρμάκων ἐποίει πόσεις, ἔδει καθάπερ τι κειμήλιον οἴκοι καταχείμενον περιορᾷν το φάρμακον, ὑπὸ τοῦ χρόνου δαπανώμενον, τῆς χρείας οὐ καλούσης· ἐπεὶ δὲ πρὸς τούτοις καὶ εὐγηρίαν ὑπισχνεῖται καὶ μακροβιότητα καὶ ἀκρίβειαν αἰσθήσεως, καὶ διαμονὴν ὑγείας, καὶ οὐ μόνον τῶν παρόντῶν νοσημάτων λύσιν ἀλλὰ καὶ τῶν ἔοεσθαι μελλόντων κώλυσιν, εὔλογον οἶομαι καὶ ἐν ὑγεία οὐκ ἀποστρὲ φεσθαι τὴν χρὴσιν αὐτὴς, τὴς ἀπαλλαγῆς τῶν ἐνοχλούντων παθῶν τὸ τὴν ἀρχὴν μὴ παθεῖν προτιμῶντα*

deze methode alleen op eenen zoo onbeduidenden Schrijver als NICOLAUS toegepast heeft.

Over het geheel kunnen wij niet ontveinzen, dat het gedeelte der *historia medicinae*, hetwelk over de Grieksche Geneeskunde na GALENUS handelt, ons een der zwakste toescheen, daar de Schrijver zich hier te veel op de Geschiedschrijvers van het begin en het midden der vorige eeuw verlaat. Zoo houdt Prof. V.D.H. zich omtrent THEOPHANES NONNUS geheel aan het onbepaald afkeurend oordeel van FREIND, zonder acht te slaan op hetgeen BERNARD (Praefat. ad ed. suam THEOPH. NONN., pag. XV seqq.) tot verdediging van zijnen Schrijver daartegen ingebragt heeft; de waarheid zal hier toch wel in het midden liggen; ten minste had Prof. V.D.H. uit BERNARD kunnen zien, dat het afschrijven van oudere Werken, zonder dengenen te noemen, wiens Werk men gebruikt, lang vóór THEOPHANES reeds algemeen in gebruik was, en hem, die slechts een kort begrip der Wetenschap wilde schrijven, dus zoo kwalijk niet konde genomen worden; FREIND paste hier klaarblijkelijk de begrippen van zijnen tijd op die van NONNUS toe. Doch Prof. V.D.H. is met het ongunstig oordeel van FREIND nog niet tevreden; hij vindt bovendien nog eene verzwarende omstandigheid in de *impudentia scriptoris qui non tantum aliorum verba, sed aliorum quoque experientiam pro suis venditat*. Ook hier zoude intusschen NONNUS zich door vrij beroemde voorbeelden kunnen verontschuldigen; het zij Rec. genoeg voor het oogenblik zich slechts op één bewijs dezer zaak te beroepen, waarop hij vroeger, ofschoon met een ander doel, reeds eenmaal de aandacht trachtte te vestigen[(1)].

Hetgeen de Schrijver (pag. 92 en 93) zegt over ALEXANDER VAN TRALLES, beviel Rec. echter grootendeels nog minder, daar het hem zeer verwonderde, hier eene korte uiteenzetting te vinden van de leer der koortsen van GALENUS en zijne bekende trichotomie in *febris epnemera, putrida* en *hectica*; men leest deze zaken zeker ook bij ALEXANDER, even als bij genoegzaam alle Schrijvers over koortsen tot in de 16de en 17de eeuw toe; maar Prof. V.D.. zoude, daar hij er in zijne §. over GALENUS geene melding van maakt, eenen onervarene in de Geschiedenis der Geneeskunde op zulk eene wijze ligt op het denkbeeld brengen, dat ALEXANDER deze theorie en deze verdeeling eerst in zwang gebragt had. Een weinig vroeger hecht Prof. V.D.

(1) Zie *De Gids* van September, 1842, bl. 464 (1).

H. het zegel zijner goedkeuring aan de vergelijking, die FREIND maakt tusschen GALENUS en ALEXANDER, en hunnen tijd met betrekking tot de PODAGRA HIST. MED. (*Opp.*, T. III, ed. Lugd. Bat. 1734), pag. 53: *In tractanda podagra, de qua nihil quicquam prodidit* GALENUS, *librum* ALEXANDER *integrum ponit, unde fortasse morbum hunc hujus tempore magis invaluisse jure quis* crediderit, waarbij onze Schrijver dan nog voegt: *quod nemini mirum esse poterit, qui invalentem quotidie magisque increscentem inter Romanos luxuriem cogitaverit.* Rec. kan evenwel niet nalaten te betuigen, dat hij dit alles bijna woord voor woord voor onwaar of ten minste onwaarschijnlijk moet verklaren. Vooreerst zoude men het derde Hoofdstuk van het tiende Boek, *de med. comp. sec. loc*. van GALENUS[(1)], wel voor eene afzonderlijke Verhandeling over de *podagra* kunnen houden; deze is dan zeker wel wat mager en minder belangrijk, dan hetgeen ALEXANDER over deze ziekte zegt, maar het lag niet in de inrigting der overige Werken van GALENUS, om over deze ziekte opzettelijk te spreken; hetgeen hij echter op andere plaatsen hieromtrent zegt, is genoeg, om ons een begrip te geven van de menigvuldigheid en de hevigheid van deze kwaal in zijnen tijd; immers zegt hij, *Comment. ad Aphor.* VI, 28 en 29[(2)], dat de uitspraak van HIPPOCRATES, volgens welke de *eunuchi* en de vrouwen (*ἦν μὴ τὰ καταμήνια αὐτέη ἐκλείπῃ*) nooit aan *podagra* leden, te zijner tijd door het toenemende zedenbederf onwaar was geworden; ook in het vijfde en zesde Boek, *de sanit. tuenda*, vindt men vele merkwaardige plaatsen over hetzelfde punt[(3)]. Verlangt men nog andere getuigenissen dan van GALENUS, zoo leze men de *tragoedopodagra* van LUCIANUS, vooral hetgeen de *podagra* zelve daar zegt:

Τίς τὴν ἀνίκητόν με δεσπότιν πόνων
Οὐκ σἰδε ποδάγραν τῶν ἐπὶ χθονὸς βροτῶν,

en dan de lange lijst van geneesmiddelen, die men tegen deze

(1) Tom. XIII, KUHN, pag. 354-361.
(2) Tom. XVIII a, pag. 41-44.
(3) B.v. Lib. V, cap. 1, T. VI, pag. 311: *πῶς οὖν οὐκ αἰσχρόν ἐοτιν, ἀρίοτης φύοεως τυχόντα βασκάζεσθαι μὲν ὑπ᾽ ἄλλων διά ποδάγραν; ..... πῶς δ᾽ οὐκ αἰσχρόν ἐοτι διά τὴν θαυμαοτὴν ἀρθρῖτιν ἀδυτατοῦντα χρῆοθαι ταῖς ἑαυτοῦ χερσὶν, ἑτέρου δεῖσθαι τοῦ προσφέροντος τὴν τροφὴν τῷ οτόματι, καὶ τοῦ τὴν ἔδραν ἀπονίζοντος ἐν τοῖς ἀποπάτοις*

ziekte aanwendde, en die dus wel algemeen bekend schenen te zijn. Wanneer men dit alles overweegt, zal men, dunkt ons, moeijelijk kunnen gelooven, dat de menigvuldigheid der *podagra* van de 2de tot de 6de eeuw onzer jaartelling nog toegenomen is, vooral daar hetgeen Prof. V.D.H. hier bijvoegt over het toenemende zedenbederf in dien tijd, niet zeer waarschijnlijk is. Rec. zoude veel meer overhellen tot de meening, dat de weldadige invloed van het Christendom, de herhaalde invallen der barbaren en de daarop noodzakelijk gevolgde verarming, de eenvoudiger zeden der gedurende nagenoeg anderhalve eeuw geregeerd hebbende Gothische Koningen, de afwezigheid van het slechte voorbeeld der vele diep bedorvene Keizers (*regis ad exemplar totus componitur orbis*), sedert de 5de eeuw wel eenige verbetering zullen te weeg gebragt hebben, en welligt zoude het ook niet zoo moeijelijk vallen, eenige bewijzen tot staving van dit gevoelen bij de Schrijvers van dien tijd te vinden.

Het verwonderde Rec. ook ten hoogste, dat Prof. V.D.H. (p. 86) zich omtrent ORIBASIUS beroept op het oppervlakkige en voorbarige oordeel van HALLER: *Signa etiam morborum et accuratam historiam neglexit* ORIBASIUS, *ita ut medicamentorum varietati se totum daret*. TOEN HALLER zijne *Biblioth. Med. Praet.* uitgaf, waren er van het Hoofdwerk van ORIBASIUS, dat uit 70 Boeken bestond, 21 bekend. Hoe wist HALLER nu, dat in de 49 Boeken, welke hij nooit gezien of gelezen had, die gedeelten der Wetenschap, welker verwaarloozing hij aan ORIBASIUS verweet, niet met de grootste zorgvuldigheid behandeld werden?

Wilden wij op deze wijze voortgaan, en alle plaatsen uit het Boek van Prof. V.D.H. hier opteekenen, welke ons ook in de overige gedeelten niet aan alle vereischten van eene grondige critische beschouwing schijnen te voldoen, zoo zoude het ons zeker nog niet spoedig aan stof ontbreken; doch wij vertrouwen, dat de Schrijver de meeste zijner geringere misslagen bij het voortdurend gebruik van zijn Boek zelf spoedig zal bemerken, en onze uitvoerigheid zoude dus welligt nergens anders toe dienen, dan om ons het verwijt van bedilzucht of betweterij op den hals te halen, en bij onze Lezers den gunstigen indruk te verzwakken, dien het Boek van Prof. V.D.H. op ons gemaakt heeft, en dien wij hun zoo gaarne in zijne volle kracht wilden mededeelen. Het draagt overal de blijken van op eigen onderzoek gegrond te zijn; de oorspronkelijke wijze van beschouwing, die bijn aop elke bladzijde

onze aandacht trekt, laat ons niet toe, één oogenblik hieraan te twijfelen; de zwakste gedeelten zijn altijd die, waar Prof. V.D.H. zich door vroegere Geschiedschrijvers laat medeslepen; wij houden ons dan ook stellig overtuigd, dat de Schrijver de Werken van bijna alle Geneeskundigen, waarover hij spreekt, niet alleen gelezen, maar grondig bestudeerd heeft. Iedereen, die zich ooit met dergelijke zaken bezig gehouden heeft, zal intusschen erkennen, dat er bij zulk eene behandeling ligter onnaauwkeurigheden konden binnensluipen, dan wanneer men alle vroegere *historiae medicinae* zorgvuldig had vergeleken, en wat in elke derzelve het beste scheen, tot een bont geheel zonder organisch verband had aaneengevoegd. Alle bronnen zijn echter niet voor alle toegankelijk, en daarom kan Rec. het ook nooit geheel goedkeuren, dat Prof. V.D.H. zoo weinig gebruik gemaakt heeft van hetgeen er in onze eeuw gedaan is tot uitbreiding onzer kennis van de Geschiedenis der Geneeskunde. Nergens is dit duidelijker, dan in hetgeen de Hoogleeraar schrijft over de Geneeskunde der Arabieren; had Zijn Hooggel. daar gebruik gemaakt van de onschatbare bijdragen, welke WÜSTENFELD[1] ons omtrent de Chronologie en de Biographie der Arabische Geneeskundigen uit de oorspronkelijke Oostersche bronnen mededeelt, wij hadden hier zulke zonderlinge vergissingen niet te betreuren gehad. Zoo wordt EBN GUEFITH hier onder de Schrijvers der 9de eeuw geteld, en tot leermeester van AVICENNA gemaakt (pag. 111 en 114); EBN GUEFITH werd intusschen in 997 geboren, en was dus 17 jaren jonger dan AVICENNA, dien hij ten minste 30 jaren overleefde[2]. Kort daarna (pag. 114) lezen wij: *En schema operis* (*Canonis* AVICENNAE) *ad medicinae Galenicae normam exarata, quod, quia Scholastico seculi genio respondet, ecquid mirum, per sexcentos fere annos unicum prope fuisse compendium medicum, quod in scholis sequerentur medici inque his scholis medicorum per totum hoc tempus regnasse* AVICENNAM *tamquam* GALENUM *redivivum*. Het lijdt wel geenen twijfel, of Prof. V.D.H. bedoelt hier de Westersche of Europesche geneeskundige scholen; dit schijnt ons genoegzaam aangeduid te worden door de woorden *scholasticus seculi genius*; voor het Oosten was trouwens 600 jaren ook te kort, daar AVICENNA ook thans nog

(1) *Geschichte der Arabischen Aerzte und Naturforscher, nach den Quellen bearbeitet.* Göttingen, 1840, 8°.

(2) WÜSTENFELD, N°. 128 en 141.

aldaar de onovertroffene *Koning der Geneesheeren* is. Voor het Westen is daarentegen 600 jaren veel te lang; HENSLER, die welligt met de Geschiedenis der Geneeskunde in de middeleeuwen beter bekend was, dan één enkele der thans levende Geneesheeren, bepaalt den tijd van den uitsluitenden invloed van AVICENNA op de Europesche Geneeskunde tot ongeveer 100 jaren van het midden der 13de tot dat der 14de eeuw(1). Doch wil men hierbij nog rekenen den tijd na het midden der 14de eeuw, toen AVICENNA zijn gezag reeds begon te deelen met Grieksche en Latijnsche Schrijvers(2), dan kan men het door Prof. V.D.H. bedoelde tijdperk toch wel niet langer uitstrekken dan tot het midden van de 16de eeuw, want de twist over de derivatieve en repulsieve aderlatingen was zeker wel de laatste flikkering van den invloed der Arabische Geneeskunde op de Europesche, en na dien tijd bleven er slechts nog enkele achterblijvers over, die een onbepaald vertrouwen op AVICENNA hadden. Het begin van dit tijdperk kan men daarentegen onmogelijk vroeger stellen, dan omstreeks 1100, want WÜSTENFELD(3) verhaalt ons, dat het eerste exemplaar van den *Canon* van AVICENNA, hetwelk *Spanje* bereikte, door eenen Koopman ten geschenke gegeven werd aan ABUL-ALA ZOHR BEN ABU MERWâN ABD-EL-MALIK IBN ZOHR, welke in 1131 overleed, den vader van den beroemden IBN ZOHR of AVENZOAR.

Wij hopen dus, dat, indien Prof. V.D.H. er eenmaal toe overgaat, om ingevolge zijne belofte (pag. 305) ook nog iets over *nosologia geographica* en het *systema morborum naturale* uit te geven, Zijn Hooggel. een weinig minder uitsluitend op eigene krachten moge bouwen, en een weinig meer kritiek moge gebruiken bij het kiezen der Authoriteiten, op wie hij zijn vertrouwen stelt; het eerste is intusschen, bij een onderwerp als het bedoelde, bijna niet te verwachten. Hoe dit echter

(1) *Vom abendländischen Aussatze im Mittelalter*, pag. 11-19.

(2) HENSLER, 1. 1., pag. 17, zegt omtrent dezen tijd: 'Man las ausser dem HIPPOKRATES besonders den DIOSKORIDES, ORIBASIUS, ALEXANDER, und vornemlich den PAULUS fleissig: unter den Römern aber den CASSIUS FELIX, den man damals noch hatte. Man darf nur des SIMON DE CORDO oder JANUENSIS, der Ende des XIII Jahrhunderts starb, Synonyma, ein medicinisches Lexicon, ansehen, der in der Vorrede seine griechischen und arabischen, aber auch seine römischen Quellen nennt, und unter denselben nebst dem CASSIUS anch den PLINIUS, CELSUS und THEODORUS PRISCIANUS. Die Aerzte hiengen also nun nicht mehr so ganz allein am EBN SINA.'

(3) 1. 1., No. 158.

ook zij, wij zullen het beloofde Werk steeds als eene belangrijke aanwinst onzer Litteratuur beschouwen, al mogten deszelfs gebreken ook even talrijk zijn als die zijner *historia medicinae*, wanneer deze gebreken dan ook slechts, zoo als hier, door even zoo vele en niet minder uitstekende deugden opgewogen worden.

De taal is, zoo als men die van Prof. V.D.H. gewoon is, keurig, zuiver en somtijds sierlijk, doch, gelijk men op het helderste kleed ook de kleinste vlek het spoedigst gewaar wordt, zoo hinderde het ons te bemerken, dat ICCUS *Tarentinus* en HERODICUS *Selymbriensis* (pag. 31) *Gymnasiarchae* genoemd worden; deze lieden waren intusschen *Gymnastae; Gymnasiarchae* waren overheidspersonen, die in de meeste Grieksche Staten voor één jaar grootendeels op hunne eigene kosten met de zorg en het toezigt over de Gymnasiën belast waren. Men zie KRAUSE, *Die Gymnastik und Agonistik der Hellenen*, Bd. I, pag. 181 sqq. en 218 sqq.

De druk is dezelfde als die van de *Ars medica*; men kan dien naauwelijks meer dan redelijk noemen; de tamelijk lange lijst van drukfouten achter aan het Werk is echter ver van volledig; zoo leest men b.v.: pag. 116, *tribuit* voor *habuit*; pag. 259, *hyosciamus* voor *hyoscyamus*; pag. 298, *dicipulus* voor *discipulus*, enz.

U. CATS BUSSEMAKER.

Brief aan den Hooggeleerden Heere M^{r}. J.R. Thorbecke, ter wederlegging van Z.H. Gel.'s Advies betrekkelijk Dijk- en Polderzaken, door Mr. *A.G. Brouwer*. Gorinchem, bij A. van der Mast. 1843. 153 bl. in gr. 8°.

De beoordeeling van dezen, tegen mij gerigten, brief laat ik aan anderen over. Maar terwijl ik dien gaarne aankondig, bedien ik mij van de gelegenheid, welke de uitnoodiging van de Redactie van *de Gids* mij geeft, om eenige regtsvragen over het gewigtig onderwerp aan te stippen.

1. Toen ik mijn brief schreef, kende ik de oude dijkregten van *Salland* en *Mastenbroek* slechts onvolledig en in handschrift. Ik vond ze daarna gedrukt in een, thans zeldzaam

geraadpleegd, werk van PUFFENDORF, *Observat. jur. univ.* T. IV, Append. N°. XVII, p. 403 sqq., N°. XVIII, p. 458 sqq. Een ongenoemd 'beoefenaar der oude geschiedenis en regten van ons Vaderland en meer bepaaldelijk van *Gelderland*' deed in een, onlangs ten behoeve der Staten van *Gelderland* gedrukt, stukje, mij de eer, het voornemen te kennen te geven, om mijne stellingen ten aanzien der vorige dijkregten uit te werken. Hij zal, hoop ik, met name ook uit die Overijsselsche wetgeving het boezemregt, onder andere, tot klaarheid brengen(1). Intusschen onderwerp ik aan zijn beter oordeel deze voorstelling. Het goed mogt niet worden verdeeld of vervreemd dan met den dijk er toe behoorende, 1°. opdat niet de natuur der pligtigheid, een zakelijke in een persoonlijken last, wierd veranderd; eene verandering, die het verhaal moeijelijk of zelfs onmogelijk moest maken, en een' onregtvaardigen vrijdom aan de aldus onthevene landerijen schenken; 2°. ten einde niet bijzondere willekeur op de publieke, of van wege het dijkgenootschap gebodene, verdeeling der lasten, ten nadeele van het geheel, inbreuk deed. Dit geschiedde, wanneer het pligtige land in perceelen wierd ontbonden, ieder onvermogend om den daarop drukkenden dijklast te dragen. Van daar, tot herstel der oorspronkelijke, van hooger hand bevolene, verdeeling, het boezemregt, hetzij ten gevolge der spasteking, in eenig opzigt met boedelafstand vergelijkbaar, hetzij ten gevolge van het verlaten van dijk en land zonder vorm regtens.

Ik knoop hieraan de praktische vraag: onder welke voorwaarden kan de eigenaar worden verpligt, een dijk of ander waterwerk op zijn grond aan te leggen?

Is art. 649 van het Burgerl. Wetb. voor extensieven uitleg vatbaar, zoodat tegen eigenaren, welke in gebreke bleven den dijk, die hunne eigendommen beschermt, mede te maken of te onderhouden, geen ander middel ware dan onteigening met schadeloosstelling? Onteigening met schadeloosstelling komt geheel niet te pas. Schadevergoeding is slechts, waar, ten behoeve van waterwerken tot gemeene verdediging, de een meer

(1) Zie *Dat geheele Dijckr. des Landes v. Sallandt* bij PUFFEND. l.c. art. 20-24; vergel. art. 69 sqq., inzonderheid art. 79, 88, 92, 94; Artikelen v. 29 Jul. 1573, ibid. p. 451 sqq.; *Rechten van Mastenbroek*, art. 15, 18.

dan de ander zou moeten afstaan, ten aanzien van dit meerdere toepasselijk.

2. Kunnen dijk- of poldergenootschappen[1] in allen opzigte naar de burgerlijke regels van een zedelijk ligchaam worden beoordeeld? Ik geloof neen.

Vooreerst handelen art. 1690 en volgg. B. Wetb. van zedelijke ligchamen in hunne privaatregtelijke betrekking; niet van die tot de overheid of het algemeen belang. Waar deze laatste bij dijk- of poldergenootschappen de hoofdbetrekking is, schieten dus de beginselen van het Burgerl. Wetb. natuurlijk te kort.

Ten andere: art. 1690 noemt een zedelijk ligchaam eene vereeniging van personen; maar eene poldergemeenschap is niet zoozeer eene vereeniging van personen, als eene verbindtenis van grondeigendommen tot een geheel, door dezelfde waterwerken beschermd.

Eindelijk: de grondstellingen, vervat in art. 1698 en 1699, zijn op eene dijk- of poldergemeenschap niet van toepassing. Het vermogen der bijzondere leden is allezins voor de verbindtenis der poldergemeenschap, om de waterwerken in stand te houden, zelfs naar buiten aansprakelijk; en hun dood of afstand van het lidmaatschap verandert in het verbonden zijn hunner goederen niets. Want de grond van de betrekking der leden tot de gemeenschap is niet persoonlijk, maar zakelijk. Van daar ook, dat men in een dijk- of watergenootschap niet, gelijk in eene plaatselijke gemeente of ander zedelijk ligchaam, naar willekeur treedt of er zich van onthoudt; maar dat de geërfde of bezitter van zelfs en noodzakelijk lid is.

3. In hoeverre is een dijk of zijn andere waterwerken eener poldergemeenschap bijzonder eigendom?

Ik herinner vooraf: in zooverre die werken eigendom zijn der poldergemeenschap, is het een eigendom van het ligchaam in zijn geheel, van de *universitas*, in tegenstelling van de leden, niet slechts van elk in 't bijzonder, maar ook van alle te zamen. Eene tegenstelling, reeds door de Romeinen in hare volle gestrengheid juist gevat[2]. Het eigendomsregt van

(1) Dijk- en polderinrigtingen zedelijke ligchamen genoemd in de Memorie van toelichting bij de voordragt van den titel van *zedelijke ligchamen* in 1833.

(2) Zie L. 7 § 1 D. *quod cujusque universitatis*; L. 6 § 1 D. *de divisrer*; L. 1 § 15 D. *ad Sct. Trebell.*

het ligchaam sluit dat der leden, bijzonderen eigendom in den eigenlijken zin, uit. Hiervan ontspringt tweederlei, zeer werkzaam gevolg:

In de eerste plaats: eigendom eener corporatie is geen *gemeen* eigendom. Ziedaar wat maatschap of vennootschap van zedelijk ligchaam in 't wezen onderscheidt; ja het hoofdkenmerk, de reden, waarvan het overig verschil tusschen de twee soorten afhangt.

Ten andere: eigendom eener corporatie heeft meer het karakter van publiek, dan van privaateigendom.

Waarin openbaart zich nu het eigendomsregt der poldergemeenschap?

In het vermogen om op de volstrekste wijze over de werken te *beschikken*? Integendeel, de gemeenschap kan er *niet* over beschikken. Zij kan de werken als zoodanig noch vervreemden, noch laten vervallen, noch hunne bestemming veranderen. Zij is zóó verre af, er mede te kunnen doen wat zij wil, dat zij de werken, volgens voorschriften van de Algemeene Directie van den Waterstaat of van de provinciale Staten, *moet* maken en onderhouden. Grondw. art. 218 en 219. Hare beschikking is, omdat zij niet enkel huishoudelijk, maar tevens naar buiten werkt, veel minder vrij, dan die eener plaatselijke gemeente.

Welk *genot*, in burgerregtelijken zin, heeft de poldergemeenschap, als ligchaam? In de regel, met uitzondering van toevallige of bijkomende baten, geen genot. Want de werken zijn enkel bestemd om de goederen van de bijzondere leden en anderen te dekken.

Eene poldergemeenschap kan eigen vermogen, eene kas en ander, roerend of onroerend, goed, buiten de waterwerken, hebben. Aan welke regels is te dien aanzien hare bevoegdheid om te vervreemden of te belasten, om geld op te nemen, gedingen te voeren en zich te verbinden in 't algemeen, onderhevig? Hier kan overeenkomst zijn met die, welke de privaatregtelijke bevoegdheid der plaatselijke gemeente regeren.

Wat gebeurt er, bij ontbinding der gemeenschap ten gevolge der invoering van een ander dijkstelsel, met hare waterwerken en overig goed? De waterwerken gaan te niet, en in hunne plaats komt de bescherming, welke de landen, binnen de vervallen poldergemeenschap begrepen, in het nieuwe stelsel vinden. Met 't geen van de bouwstof dezer werken kan worden geveild, met de kas of ander goed van het polderlig-

chaam gebeurt 't zelfde wat met de goederen geschiedt eener ontbondene plaatselijke gemeente, die in eene andere wordt opgenomen. Die eigendom belet de zamensmelting door hooger gezag niet, even min als hier van onteigening spraak kan zijn.

Men heeft beweerd, dat ik den eigendom der dijkgenootschappen aan hunne waterwerken heb ontkend. In geenen deele. Maar ik plaatste dat regt niet op den voorgrond. Waarom niet? Dewijl de bevoegdheid, er in vervat, zoo ondergeschikt is aan regelen van politie, dat eene redenering uit dat eigendomsregt schier onvruchtbaar schijnt.

Het zal voor 't overige wel onnoodig zijn te zeggen, dat zoodanige polder- of dijkgenootschappen worden bedoeld, wier aanwezen of inrigting voor belangen daar buiten niet onverschillig is. Deze belangen toch zijn vooral de grond, waarop een hooger gezag zich de instelling aantrekt. Een' geheel afgezonderden polder, waar de werking van menigen regel min streng kan zijn of ophoudt, stelt men niet tot voorbeeld eener theorie van gemeen dijkregt.

4. Hoe, wanneer een waterwerk behoort aan individus?

De Grondwet art. 215, 218, 219 onderscheidt waterwerken, bekostigd en beheerd door

1°. collegiën: dat zijn zoodanige ligchamen, nader beschreven in art. 220, die, aan het hoofd van een dijk- of watergenootschap, geen ander aanwezen, dan in die betrekking, hebben.

2°. gemeenten; dat is, plaatselijke gemeenten. Het beheer is gemeentezaak. De waterwerken kunnen gemeente-eigendom worden genoemd, mits men erkenne, dat de regten, in dien eigendom opgesloten, niet dezelfde, als die van anderen gemeente-eigendom, zijn.

3°. particulieren: individus, een of meer. Zelfs het eigendomsregt van het individu, dat een dijk uitsluitend op eigen grond heeft, zal ondergeschikt zijn aan het algemeene stelsel van dijkinrigting en dijkbestuur[(1)]; zoodat hij tegen 't geen uit dezen hoofde van hem wordt gevorderd, zijn eigendomsregt niet kan doen gelden. Bij voorbeeld, hem wordt gelast zijne waterwerken weg te nemen. Is hier onteigening? Neen. Men laat hem den grond en de bouwstoffen. Hij heeft geen

(1) Grondwet art. 215, 218, 219.

aanspraak op schadeloosstelling uit art. 162 der Grondwet en art. 625 van het Burg. Wetb. De bescherming, welke zijn dijk hem gaf, moet hem slechts van elders, tegen bijdrage van zijne zijde, door andere waterwerken worden gegeven.

5. Is het stemregt, dat de geërfde in eene poldergemeenschap heeft, eigendomsregt? Neen; zoo min als wanneer in een Staat het regt, om vertegenwoordigers te kiezen, aan bezit is vastgemaakt. Het stemregt spruit niet, in den zin van art. 163 der Grondwet, *burgerregtelijk* voort uit den eigendom. Deze is slechts *voorwaarde* van het stemregt. De *grond* is het reglement of de politische verordening, welke geen verkregen regt krenkt, wanneer zij de bevoegdheid, die zij schonk, aan andere voorwaarden bindt, beperkt of intrekt.

Leyden 13 Jul. 1843.

THORBECKE.

Eenige brieven uit Morea en Athene, door Mr. *J.H. Beucker Andreae*, Lid van het Archaeologisch Genootschap te Athene. Utrecht, Kemink en Zoon. 1843.

Onderhoudend mogen deze Brieven heeten. Meerendeels geschreven in de opgewekte stemming, waarin de onderzoeklievende reiziger gebragt was door zoo even ontvangene tijding uit het Vaderland, vertellen zij levendig en met vuur, wat hem onder het schrijven het meest op het hart lag, en brengen op den Lezer iets van de geestdrift over, welke hem zelven bezielde. Een met naauwkeurigheid bijgehouden Dagboek levert stoffe in overvloed op tot belangrijke mededeeling, en al onderscheiden zich zijne ontmoetingen niet door buitengewoon avontuurlijke voorvallen, zoo behoeft men echter geenszins voor eentoonigheid te vreezen. En doet de Heer EICHHORN, als schilderend reisgenoot optredende, u onwillekeurig beducht zijn voor een nieuw staal der, bij onze naburen vooral, sterk in zwang komende mode van het keuvelen *à la* DUMAS, weldra bemerkt gij, dat deze Duitscher evenzeer het tegenbeeld is van den luchtigen JADIN, als B.A. er van af is incidenten te willen scheppen, maar zich gaarne tevreden houdt met de vergoeding, die uw vertrouwen op zijne waarheidsliefde hem geeft. Ingevloch-

tene aanmerkingen, of ook nu en dan eene langere uitweiding, getuigen ongezocht van kunde, scherpzinnigheid, gevoel en geschiktheid, om het eigenaardig schoon in Natuur en Kunst op te merken en te genieten; terwijl eindelijk de ongedwongen toon van den gemeenzamen briefstijl zich gereedelijk eenige vrolijke scherts veroorlooft. Het baart dan ook geene verwondering te vernemen, dat deze Brieven door des Schrijvers vrienden telkens met verlangen werden te gemoet gezien en met vermaak gelezen; zij verleidden althans Rec., om zijne uitspanningsuren wat ruimer te nemen en langer te rekken, dan hij misschien wel had mogen doen. Doch, hoe weinig dan ook van zins den Briefschrijver ‘over zijn Boek lastig te vallen,’ hetwelk hij in tegendeel den lezeren van *de Gids* ter aangename en nuttige lectuur aanbeveelt, twijfelt hij echter, of hij den Schr. denzelfden raad zou gegeven hebben, als de bekwame Kampensche Conrector, blijkens zijnen vooraangedrukten Brief, heeft begrepen te moeten doen. In eenen trant, die van gezwollenheid en opgesmuktheid niet vrij is, vinden wij den wensch geuit, dat toch niet aan een grooter publiek mogt misgund worden, wat aan en in den uitgezochten vriendenkring zoo veel nut en genoegen gegeben had. De bedenking, door des Schr. bescheidenheid telkens opgeworpen, dat zijne berigten niet wetenschappelijk genoeg waren, werd immers genoegzaam opgelost door het voorbeeld van Prins PÜCKLER MUSKAU, wiens motto slechts op den titel behoefde gedrukt te worden, om te volstaan, wanneer ieder zien kon, dat het schrijven geschied was alleen ‘*pour s'amuser*.’ Men kan omtrent de overtuigende kracht van dit argument verschillen, en dit schijnt ook de Schr. zelf gevoeld te hebben, die het motto achterwege gelaten heeft. Inderdaad, schrijf zoo veel en lang gij wilt, en heb daarbij zoo veel ‘pret’ als maar mogelijk is! zend zelfs van tijd tot tijd aan vertrouwde vrienden iets over van die vruchten, aan oogenblikkelijke luim ontgroeid, gelijk meermalen eene kleinigheid, waaraan men zelf luttel waarde hechtte, dikwijls voor lieve betrekkingen een welkom geschenk en verrassing is. Maar u te willen vergasten op het gezigt van een publiek, dat zich door uw Boek moet henenwerken, omdat gij ter eigene verstrooijing een blad papier volschreeft, is eene gril, weinig strookende met onzen landaard, die aan de burgers onderling, en onder deze aan de consumerende, even zoowel als aan de producerende, tamelijk gelijke regten wil verzekerd hebben. Bovendien, onze naburen regts en links,

kunnen, wanneer zij iets meer wetenschappelijks over *Griekenland* willen weten, hunnen lust volop bevredigen; men denke slechts aan de door B.A. opgenoemde voortreffelijke Werken, waarbij ik nog de uitmuntende mineralogische reis van FIEDLER, en uit de Engelschen WORDSWORTH'S *Athens* en STRONG'S *Greece as a Kingdom* voegen wil. Wij daarentegen zijn, ook in dit vak, met wetenschappelijke Geschriften waarlijk zoo mild niet bedeeld, dat bij eenen Deskundige de gegronde aarzeling zou worden bestreden en weggenomen, door het te doen voorkomen, als ware aan dit gemis niet bijster veel gelegen. Juist iemand, die ter loops *zulke* Brieven kon schrijven, ware in staat geweest bij nadere en gezette overwerking zijner aanteekeningen iets te leveren (leesten, zeiden onze voorvaders), hetwelk voor den geletterde evenzeer als voor den gewoon beschaafde, voor den staatsman en den handelaar tot vraagbaak verstrekte, eene gaping in onze Letterkunde aanvulde, en het beste van dien aard, elders in het licht gekomen, ter zijde gesteld kon worden. En waarom dan niet tot iets dergelijks den in geleerdheid en ondervinding ervaren' vriend opgewekt, en daardoor vermeden, dat welligt menigeen, op het hooren, hoe er brieven uit en over *Athene* waren geschreven door eenen Nederlander, in de *wetenschappelijke* wereld voordeelig bekend, met belangstelling en gretigheid een Werk ontbood, hetwelk hem iets anders deed aantreffen, dan hetgeen hij verwacht en gehoopt had?

Het lijdt geenen twijfel, of de Heer V.S., wiens veelzijdige verdiensten, zoo in andere opzigten als juist in het wetenschappelijke, te regt hoog gewaardeerd worden, zal, in den geest van dit Tijdschrift, eene aanmerking gaarne overnemen, gerigt tegen het euvel, dat aan de geleerde studiën als een verterende kanker knaagt. - Doch nu, met stilzwijgend voorbijgaan van hetgeen wij noode misten, keeren wij ons met ingenomenheid tot het voorhandene, waar zich het belangrijke van den inhoud in eenen smaakvollen vorm voordoet. Inzonderheid zij dit gezegd ten opzigte van den vierden en volgende brieven, hoewel ook de eerste, die ons in een beknopt, maar naauwkeurig overzigt het verhaal geeft van het eerste gedeelte der reize, over *Frankrijk, Duitschland, Italië* en de *Middellandsche Zee* genomen, als eene gepaste inleiding te beschouwen is, om ons niet ‘zoo onverhoeds in *Athene* te doen vallen, dat men er van duizelen zou.’ - Wanneer wij den Schr. wel begrepen hebben, zag hij in het Amphitheater te *Syracuse* de

overblijfselen eener naumachia, of toestel om spiegelgevechten te water te vertoonen. De beide pilaren zullen dan gediend hebben tot steunpunten voor de belegselen, waarmede de langwerpige ruimte werd overdekt, zoo dikwijls de arena tot het houden der gewone kampgevechten, jagten, enz. moest worden ingerigt. De bewonderende beschouwing van *Paestums* bouwvallen brengt den Schr. natuurlijk tot de herdenking der moederstad *Sybaris*; de bedoeling is echter niet zeer duidelijk uitgedrukt, en welligt kan daardoor deze of gene in den waan geraken, alsof beide namen eene en dezelfde stad aanduiden.

De beide volgende Brieven, het plaatsbeschrijvende van *Athene* behelzende, zijn in evenredigheid tot de overige, en het belang, dat wij hier meer dan elders ook in de kleinste bijzonderheden stellen, eenigzins mager uitgevallen, en het verwijzen op 'S GRAVENWEERT'S veeltijds schrale berigten voorziet te karig in dit gemis. Er is ook wel hier of daar iets ingeslopen, dat der naauwkeurigheid des Schr. schijnt ontsnapt te zijn. Zoo noemt B.A. den heuvel N. waarts van de *Pnyx* nog altijd *Lycabettus*, in plaats van Nymphenheuvel, gelijk hij sedert eenige jaren heet naar een aldaar gevonden opschrift: *ἱερὸν Νυμφῶν*. Welken naam deze heuvel oudtijds droeg, is onzeker; maar dat de *Lycabettus* noordoostwaarts van *Athene* gezocht moet worden, wees FORCHHAMMER reeds in 1833 aan. Men vergelijke hierbij de bewijsplaatsen, door WORDSWORTH aangevoerd, van welke wij de overtuigendste, hem door LEAKE aan de hand gedaan, hier willen mededeelen. Zij is te vinden bij MARINUS, in het leven van PROCLUS, en berigt, dat deze met zijnen leermeester SYRIANUS begraven werd in eene dubbele grafstede, *ἐν τοῖςἀνατολικωτέροις τῆς πόλεως πρὸς τῷ Λυκαβηττῷ*. Evenzoo laat ARISTOPHANES de wolken zich in haren toorn verwijderen naar den *Parnes*, haren weg nemende over den *Lycabettus*, hetgeen niet anders geschieden kon, dan in eene N.O. rigting van de toeschouwers in het uit de Z.O. rots der *Acropolis* gehouwen theater. Volkomen stemt hiermede overeen de meening van PITTAKIS, die in de *Ἐφ. Ἀρχ.*, 1838, p. 76, op deze en andere gronden zich steunende, beweert, dat men niet den hoogen *Anchesmus* (*St. Georgio*) zelven, gelijk tot nog toe gedaan werd, maar eenen van daar naar den *Parnes* loopenden lageren bergrug, thans *Lycobouni* geheeten, voor den *Lycabettus* houden moet. - Het tempeltje, regts van de Propylaeën, was niet aan de *gevleugelde*, maar aan de *ongevleugelde* Overwinningsgodin toegewijd; echter zal deze fout wel den drukker te laste moe-

ten komen, daar het den Schr. niet onbekend zal zijn, wat de Atheners door deze voorstelling wilden uitdrukken. Ten overvloede diene het verwijzen op PAUS. LACON., 15, 5, aangehaald bij LEAKE, *Topogr.*, p. 254 der Duitsche vert., en op het jongste prachtwerk van ROSS. - Bij de uitweiding ter gedeeltelijke verontschuldiging van Lord ELGINS ‘overdreven' kunstzin,’ herinnerde ik mij in het *Archaeologisch Intelligenzblatt der Hall. Lit. Zeit.*, 1834, N°. 1, gelezen te hebben, dat men te *Athene* nog minder zich plagt te ergeren over de aesthetische hebzucht des Engelschmans, dan over de woeste baldadigheid van het scheepsvolk der drie Mogendheden, hetwelk, louter uit lust om te beschadigen, vele monumenten moedwillig had verminkt of vernield, die tot nog toe met goed gevolg aan der Turken barbaarsche onverschilligheid of der Europeanen begeerte waren onttogen geweest. - Wanneer de Schr. PHIDIAS den bouwmeester van het Parthenon noemt, gis ik, dat hem de plaats bij PLUTARCHUS, in *Per.*, c. 13: *πάντα δὲ διεῖπε καὶ πάντων ἐπίσκοπος ἦν αὐτῷ Φειδίας*, voor de gedachten zweeft; doch dit moet meer van het algemeene toezigt over alles, wat PERICLES ter versiering zijner stad ondernam, opgevat worden. Hetgeen PLUT. er dadelijk op volgen laat: *καίτοι μεγάλους ἀρχιτέκτονας ἐχόντων καὶ τεχνίτας τῶν ἔργων*, bewijst, dat, onder de opperste leiding des geheels door PHIDIAS, ieder afzonderlijk gebouw zijnen eigenen bouwmeester had. Als zoodanig worden dan ook door PLUTARCHUS, betrekkelijk het Parthenon, opgenoemd CALLICRATES en ICTINUS; door PAUSANIAS en de andere Schrijvers slechts de laatste, ter verklaring van welk verschil SINTENIS verschillende vermoedens opwerpt. Mij komt het waarschijnlijkst voor, dat ICTINUS het door CALLICRATES begonnen werk heeft voltooid, en er alzoo de eer van alleen heeft weggedragen, gelijk dan ook zijn Geschrift over dien tempelbouw kon bijdragen, om zijnen naam beter in het geheugen der menschen te bewaren. - Het onlangs gevonden bas-relief van eenen optogt behoort niet tot een der metopen buiten aan de gaanderij, maar tot het fries der cella. Men zie het straks gemelde Nommer van het *Intelligenzblatt*. Ook de omschrijving van het woord metope door ‘uitgewerkt bas-relief’ is verkeerd; men verstaat er de vakken onder, die zich in een Dorisch fries tusschen de triglyphen bevinden. Deze vakken moeten somtijds open geweest zijn (*Eurip. Iphig. Taur.*, 113), en zijn bij het Parthenon, den tempel van THESEUS en anderen, versierd met beeldwerk in *zeer hoog* relief. - Van de Caryatiden, bl. 51, was reeds vroeger

gesproken, en de beschrijving, te dezer plaatse van het Pandroseum gegeven, is geheel onjuist. Reeds de uitdrukking: ‘bij de zuilen van den tempel van ERECHTHEUS vindt men het zoogenaamde Pandrosicum (?),’ zou aan een op zich zelf staand gebouw doen denken. Maar al meent men ook met den Schr. de opene hal, tegen den zuidwesthoek des hoofdgebouws leunende, dan nog vergist men zich grootelijks. Het Pandroseum bevond zich niet tegen aan, maar binnen in het hoofdgebouw, waarvan het het achtervertrek tegen het W. uitmaakte. Zie O. MÜLLER, in zijn *Handb. d. Archaeol.*, p. 91. Tot aanvulling van het aangehaalde uit de *Reisen und Reiserouten* van ROSS, aangaande de naamsafleiding der Caryatiden, kan dienen, dat zich in het Museum te *Portici* een fraai bas-relief bevindt met drie vrouwenbeelden, waarvan het middelste in zittende houding. Op den rand van het platte uitspringende dak leest men: *TH* (sic) *ΕΛΛΑΔΙ ΤΟ ΤΡΟΠΑΙΟΝ ΕΣΤΑΘΗ*, en tegen de achterwaarts wijkende rugzijde, tusschen de schouders der twee staande vrouwenbeelden en boven het hoofd der zittende: *ΚΑΤΑΝΙΚΗΘΕΝΤΩΝ ΤΩΝ ΚΑΡΥΑΤΩΝ*. Eene afteekening vindt men in DONALDSON'S *Pompeii illustrated with picturesque views*, p. 1. Voor het overige dienden in den tempel van JUPITER te *Agrigentum* de beelden van reuzen, en in dien van APOLLO op *Delos*, die van stieren tot ondersteuning van het dak. - Hetgeen men, bl. 54, leest: ‘40 jaren *na* den dood van PERICLES onder CIMON,’ is blijkbaar eene schrijffout, terwijl *voor* bedoeld werd, ofschoon ook dan de tijdsbepaling nog niet volkomen juist is. - Het berigt eener *korteling* ontgravene poort van de Agora, uit vier Dorische zuilen bestaande, was Rec. geheel nieuw; maar alles doet hem vermoeden, dat het de beruchte poort is, welke, door STUART in de vorige eeuw reeds afgeteekend, aan LEAKE tot een vast punt zijner plaatsbeschrijving dienen moest, doch volgens FORCHHAMMER in zijne onlangs te *Kiel* in het licht verschenen *Topographie*, p. 227: ‘Der Irrleiter ist geworden, der die Topographie von Athen von Grund aus verdorben hat.’ Hij zelf houdt deze vier, op ééne rij staande, zuilen voor de voorzijde eens tempels van *Athene Archegetis*. - Dat de bouwvallen eener Stoa, p. 58, door B.A. vermeld, die van de Stoa, d.i. der beroemde Poecile zijn, meen ik te mogen betwijfelen; de Geleerden althans zijn het over de ligging van dit gebouw oneens, en zullen het wel blijven, totdat men met zekerheid zal hebben aangewezen, waar PAUSANIAS het eerst den voet binnen *Athene* heeft gezet.

Dat B.A. van zijnen in de Gr. Oudheidkunde bedrevenen vriend kon vooronderstellen, dat deze het monument van LYSICRATES voor de lantaarn van DEMOSTHENES zou houden, is bij uitstek bevreemdend. Reeds STUART heeft die dwaling bestreden, welke mij trouwens voorkomt zich meer onder de inboorlingen, dan in onze studeerkamers verbreid te hebben. - Op de *Pnyx* dacht B.A. aan de Wijsgeeren der Oudheid; bij mij zou zich van *deze* plaats DEMOSTHENES door niemand, wie ook genaamd, hebben doen verdringen.

Doch reeds moeten wij scheiden van *Athene*, waar nog zoo veel overig blijft, dat onze weetgierigheid prikkelt, en wij vergezellen onzen reiziger eerst op een uitstapje naar *Marathon*, dan op zijnen eigenlijken togt door *Morea*. Vooral nu hij ons meer begint te vertellen, wat hij gezien, dan wat hij gelezen heeft, wekt hij onze belangstelling in klimmende mate op. De nieuwe rijweg naar den *Piraeus* moet al zeer slecht zijn aangelegd geworden; want terwijl hij vóór weinige jaren door alle reizigers om zijne voortreffelijkheid werd geroemd, klaagt thans B.A. over zijnen vervallen' toestand. De Archaeoloog zou wel willen weten, wat des Schr. gevoelen ware omtrent den langen muur, dien hij langs reed. WORDSWORTH meent de sporen van *drie* zeewaarts loopende muren gevonden te hebben; maar FORCHHAMMER, die zeker op dit punt naauwkeurige navorschingen heeft gedaan, spreekt er in zijne *Topographie* niet van. Evenmin vond ik elders des Engelschmans beweren bevestigd, en in het algemeen wordt hem meer philologische belezenheid, dan topographische naauwkeurigheid toegeschreven. - Te *Piraeus* ging B.A. scheep, en kreeg daardoor gelegenheid de oude havenwerken op te nemen (uitvoerig schreef hierover onlangs E. CURTIUS, *De portubus Athenarum*). Of de kolossale marmeren leeuw, naar welken de *Piraeus* in lateren tijd den naam van *Porto Leone* ontving, doch die van daar door de Venetianen is weggeroofd, het ter herinnering van de overwinning bij *Marathon* opgerigte monument zou zijn, durft B.A. niet verzekeren, en ook is dit niet waarschijnlijk. Zulke leeuwen waren als overwinningsteekenen niet zeldzaam; nog heden ligt er een op 2½ uur afstands van *Athene*, aan den voet van den *Hymettus*, op den weg naar *Steiria*, en geeft aan het naburig dorpje *Leontari* zijnen naam (N. Gr. *λεοντάρι*). Bekend is ook de leeuw bij *Chaeronea*, ofschoon thans vergruisd. Van eenen anderen aard moet de schoone kolossus bij de bouwvallen van *Julis*, op het eiland *Keos*, geweest zijn; wanneer BRÖN-

STEDT'S gissing, door ROSS in het *Archaeol. Intell. Bl.*, 1838, N°.13, beaamd, niet te gewaagd is, wordt van dezen leeuw reeds bij HERACLIDES PONTICUS melding gemaakt.

Te *Epidaurus* geland, rigt de Schr. zijnen togt naar een oord, hetwelk hij 'de ruïnes van het oude *Hiero*' noemt, en daarvan spreekt, als waren het de overblijfselen eener aloude stad. Juister is het zeggen van FIEDLER: 'Des Asklepios heiliger Bezirk;' en te vreemder is de vergissing, daar de door B.A. vooraf gelezene plaats van PAUS., II, 27, hem aanwees, dat hij zich bevond, waar eenmaal het vermaarde aan AESCULAPIUS geheiligde woud, *τὸ ἱερὸν ἄλσος τοῦ Ἀσχληπίου*, met den tempel van dien God, en verschillende andere gebouwen, gevonden werd. In het theater zag FIEDLER de meeste zitbanken nog met schoon gepolijst marmer bekleed; waren die bij het bezoek van onzen reiziger daarvan ontdaan? - Te *Nauplia* doet B.A. eene misgreep, door de lantaarn van DEMOSTHENES ter hand te nemen, toen hij die van DIOGENES noodig had tot het zoeken naar schoone Grieksche vrouwen. - Verder reist hij langs *Tiryns* (niet *Tyrinth*) en *Mykenae* naar *Argos*, en van daar, met eenen kleinen uitstap ter zijde, om het oude *Hysiae* te bezoeken, naar *Tripolitza*. De meergemelde Duitsche Geoloog liet zich, gelijk men gewoonlijk doet, van *Nauplia* naar *Astros* overzetten, en alzoo naar *Tripolitza* eenen anderen weg nemende, schijnt hij de merkwaardige rotsformatie niet gezien te hebben, welke onzen reiziger zoo zeer bevreemdde. Deze, na het maken van een uitstapje naar *Mantinea*, drong nu langs *Tegea* en *Phylaké* in *Laconië*, volgde den loop van de *Eurotas*, evenwel op eenigen afstand, als ik op mijne vrij naauwkeurige kaarten mag afgaan, bezocht het slagveld van *Sellasia*, en trok nu achter het dorp *Vurlia* over eene schilderachtig gelegene brug de *Eurotas* over, om te *Sparta* aan te komen. Het verblijf aldaar wordt nu in den zesden Brief regt schoon beschreven, en blijkbaar is de Schr. door al het indrukwekkende, dat hem van rondom voor de oogen kwam, gevoelig getroffen. Zulks belet hem echter niet fijn menschkundige opmerkingen omtrent het karakter der Maïnoten te maken, en de middelen uit te denken, die dit ruwe roofzuchtige volk nog eenmaal tot zedelijke beschaving kunnen brengen. Wenschelijk is het, dat de inscriptiën, die aldaar door B.A. 'zoo naauwkeurig mogelijk werden nageschreven,' zoo zij werkelijk nog niet door ROSS in zijne *Inscriptiones ineditae* zijn publiek gemaakt, spoedig in druk zullen verschijnen, en hare kritische en exegetische ver-

klaring aan de epigraphische studie in ons Land tot eere moge verstrekken. - Gelijk den meesten reizigers, zoo is ook den onzen aan de aandacht ontsnapt het *Heroön* van MENELAÜS; het ligt van *Sparta* aan de overzijde des bergs, die zijnen naam van dit monument ontleende, en nog heden behouden heeft; veel merkwaardigs wordt er in het *Archaeol. Intelligenzblatt*, 1837, N°. 47, van verhaald door ROSS, die er o.a. eene ontelbare menigte kleine looden beeldjes, door hem voor 'Votivbildchen' gehouden, gevonden heeft.

De zevende Brief brengt ons weder op reis, en wel naar *Arcadië*, dat nog veel van de oude liefelijkheid zou behouden, indien niet de Gr. herders het opgaande hout moedwillig op den stam verbrandden, om zich des nachts eenige verwarming te bezorgen. Alle reizigers bejammeren evenzeer deze verderfelijke gewoonte, die al het boschgewas dreigt uit te roeijen, waardoor de eenmaal zoo vruchtbare grond, van alle schaduw beroofd, eindelijk tot eene woestenij uitdort. *Megalopolis* werd nu bezocht; FIEDLER vermoedde reeds, dat er belangrijke ontgravingen te doen waren, en ROSS ontdekkingen bevestigen de juistheid dier meening ten volle; zij worden daarom te regt door B.A. in eene noot herdacht, ofschoon met het bijgevoegde: 'R. verhaalt er veel meer van, dan ik zelf heb kunnenvinden.' Een deerlijk verminkt opschrift, aldaar gevonden, en door ROSS in zijne *Inscr. ined.* uitgegeven, is na de vernuftige herstelling en verklaring door KEIL, in zijne *Analecta Epigraphica*, gebleken te zijn opgerigt ter eere van PHILOPOEMEN, aan wien na zijnen dood *τιμαί ἰσόθεοι* waren toegekend. - Een heerlijke aanblik wachtte den reiziger bij den tempel, welke gewoonlijk die van *Phigaléa* heet, ofschoon hij op eenen afstand van twee uren van daar ligt, in een oord, *Bassae* genaamd, en op eenen steilen bergtop. De zuilen van dien tempel, eenmaal aan APOLLO EPICURIUS gewijd, moeten thans sterk naar het W. overhellen, en eene instorting doen vreezen; althans zoo verhaalt ROSS, wiens berigt onze reiziger hier volgt. Omtrent de omgestorte zuilen verschillen zij echter, want de eene spreekt van de zuilen des voorgevels, de andere van 'die vier Säulen in antis.' Tusschen ooggetuigen hier te beslissen, is moeijelijk, en het Werk van STACKELBERG heb ik niet ter hand; het zou mij echter niet verwonderen, indien de geleerde Duitscher zich hier onjuist had uitgedrukt, en door onzen landgenoot stilzwijgend ware verbeterd geworden. Naar *Olympia*, werwaarts onze reizigers nu hunnen togt over *Andritzena, Pha-*

nari en verschillende dorpjes rigtten, mogt het hun, door de bedriegelijke verzekeringen van hunnen gids misleid, niet gebeuren te komen, dan na een langdurig dwalen in het gebergte, zoo zeer, dat hun koers hier op de kaart niet wel is na te gaan. Het verrukkelijke uitzigt, dat men van den kronkelenden bergrug genoot, vergoedde echter het tijdverlies ruimschoots. Het ‘verloor zich langs de kusten en in de golf van *Arcadia*, waar de rots van *Missolonghi* statig hare kruin boven het overige gebergte verhief, even als haar naam in de nieuwere geschiedenis van *Griekenland* boven anderen prijkt.’ De vergelijking trof onze verbeelding; maar nu, bij het overschrijven, vraag ik: Kon de golf van *Arcadië* van des reizigers standpunt zoo worden overzien, dat in denzelfden oogopslag zich die rots ook vertoonde? Mij dunkt, zij moet te veel regts geweest zijn. Dat voor het overige zijne reis hem ‘hoe langer zoo belangrijker voorkwam,’ bemerkt men gereedelijk uit de fraaije beschrijving van *Olympia*, waarbij evenwel de ‘muntere’ stemming voor eene meer ernstig aandoenlijke plaats moest maken, toen men den *Alpheus* aanstaarde, zijne bedding kiezende midden door de bouwvallen van Jupiters tempel te *Olympia*! Deze ruïnes moeten door de Fransche Commissie in der tijd met te veel haast en onnaauwkeurigheid zijn opgenomen geweest; men kan in het *Bulletino* van het Archaeologisch Instituut te *Rome* volledíger hieromtrent onderrigt worden. De benaming zuilentrommels (tambours) is niet geheel synoniem met voetstukken; wel is waar, zij kan voor eene bepaalde soort daarvan gebezigd worden, waar namelijk de *effene* schacht eener Dorische zuil op een gegroefd voetstuk staat van kleineren diameter, zoo als b.v. bij den tempel van CERES te *Eleusis*, dien van NEMESIS te *Rhamnus*, enz.; doch op de gegroefde zuilen van den tempel te *Olympia* heeft dit geene toepassing. Bij WIEBEKING vindt men nog andere beteekenissen dezer benaming opgegeven; meermalen zag ik ze ook gebruikt ter aanduiding der verschillende lagen eener kolomschacht, voornamelijk indien de hoogte der laag kleiner was dan haar diameter.

Op de terugreis, die het onderwerp van den negenden Brief uitmaakt, ging men, het dal van den *Erymanthus* volgende, over *Psophis* eerst naar *Kalavrita*, en herstelde zich van de doorgestane ontberingen in de gastvrije woning des Gouverneurs. Van hoe groot gewigt deze stad voor *N.-Griekenland* is geweest, wordt algemeen erkend; echter laat men het zich gaarne nog eens herinneren door den Schr., die van de gesprekken der

beschaafdere inboorlingen goede partij weet te trekken, om ons van menige min bekende bijzonderheid in te lichten. FIEDLER was op zijnen togt met *Kalavrita* en de ontvangst aldaar minder ingenomen; des te beter met zijn verblijf in het naburige klooster *Megaspileon*, welks monniken algemeen om hunne gastvrijheid geprezen worden. Het wordt dan ook om het zeerst bezocht en beschreven, gelijk nog onlangs zeer uitvoerig in *das Ausland*. De onkunde dezer Geestelijken, gelijk trouwens die van de meeste Gr. Priesters, moet verregaande zijn. Hoewel telkens nieuwe vreemdelingen ontmoetende, stonden die te *Megaspileon* geheel verbaasd, toen onze reiziger eene kaart van *Oud-Griekenland* voor den dag haalde. Bij het lezen herdacht ik een tooneeltje, in 1830 in eene boerenhut te *Loop op Zand* vertoond. Een onzer kreeg een kaartje van *N.-Braband* uit den zak; de huismoeder, die reeds het laken van het soldatenpak tot een jakje had begeerd, riep nu jong en oud te zamen, om te bekijken ‘een *prentje*, zoo als zij nooit meer zouden zien.’

Bergopwaarts en dieper het land in, rigtte zich nu de togt langs moeijelijke paden en onder gedurigen regen, die in deze streken menigvuldig schijnt te vallen, naar de *Styx*, en vandaar over *Phonea*, het oude *Pheneos*, naar de vlakte van *Phlius* en de ruïnes van Jupiters tempel omstreeks *Nemea*. Het oude *Cleonae* op te zoeken, verhinderde de hevige regen; maar eindelijk kwam daarvoor ruime vergoeding door het heerlijke gezigt op en over den *Isthmus*. *Corinthe* is slechts een puinhoop, waaruit de *Acrocorinthus*, die hoorn van den Peloponnesischen stier, dreigend opsteekt. Het panorama, dat zich van dien top aan des reizigers blikken voordeed, was het schoonste en uitgestrektste, dat hij in *Griekenland* te zien kreeg. - In den twaalfden Brief onderhoudt hij ons over het veelbesproken doorgraven der landengte, hetwelk door velen aldaar gewenscht wordt; ook moeten de natuurlijke beletselen niet onoverkomelijk zijn. Doch er zouden zoo aanmerkelijke kosten vereischt worden tot de uitvoering van dit ‘reuzenplan,’ en het nut, er van te trekken, is in evenredigheid zoo gering, dat de Schr. de voltrekking voor alsnog afraadt. FIEDLER denkt er veel gunstiger over; maar het is niet onmogelijk, dat hij zich door ingenomenheid met zijn vak liet medeslepen, en onze landgenoot de zaak onpartijdiger en juister beoordeelt. Deze bevond zich nu op den weg, dien men gewoonlijk neemt, om over land naar *Attica* te komen. Zonder twijfel is de zeereis korter,

maar men had dan *Megara* en *Eleusis* moeten missen; de keuze was dus spoedig gedaan. Op eerstgemelde plaats ‘hielden wij, indachtig aan den bekenden vriendelijken lach der Megarensers, ons op list en bedrog voorbereid.’ Een weinig onbillijk, zoude men zeggen, want de *γέλως Μεγαρικὸς* was berucht, omdat die uit ontijdige en laffe grappen ontstond. ERASMUS reeds heeft aangetoond, dat dit de bedoeling van het spreekwoord was, door ARISTOPHANES in zijne Wespen gebezigd. Maar men kan niet te voorzigtig zijn; want ofschoon ook de *μηχανὴ Μεγαρικὴ* in de Acharnensen op iets anders ziet, blijkt uit de verklaring van SUIDAS en der Paroemiographi, dat de Megarensers in eerlijkheid toch zoo goed niet befaamd waren. - Te *Eleusis* op den heiligen weg gekomen, die van *Athene* naar *Delphi* loopt, naderde men nu de hoofdstad van hare bekoorlijkste zijde, bragt regtmatige hulde toe aan MÜLLER'S graf, en de belangrijke togt was geëindigd.

Wij hopen onzen Lezeren met dit beknopt overzigt geene ondienst gedaan te hebben, hoezeer zekere dorheid daarvan onafscheidelijk was. Wij verzekeren hun, dat, zoo deze korte aanwijzing hunne opmerkzaamheid op de Brieven gevestigd heeft, het uitvoeriger verslag, daarin vervat, hen geenszins onbevredigd zal laten. De Schr. heeft zijn Werk de kroon opgezet, door in de vijf laatste Brieven over den tegenwoordigen toestand der Grieken, hun inwendig Bestuur, hunne Godsdienst, zeden, landbouw en scheepvaart met kennis van zaken te spreken. Wij durven ons op deze ons min bekende punten geene aanmerkingen veroorloven, vooral daar onze aankondiging reeds tot overmatige lengte is uitgegroeid. Het Werk van STRONG, uit echte bescheiden geput, kan hier ter vergelijking dienen; maar wij onthouden ons van de aanwijzing, waar hij van onzen Schr. verschilt. Doch eene schrijf- of drukfout, die op bl. 275 den zin verstoort, zij ons vergund op te teekenen, waar iedere der 115 brigades gendarmerie op 110 man begroot wordt. Welk een leger zou dat uitmaken! STRONG geeft 15 brigades te paard en 108 te voet op, in het geheel 1435 man.

In Brieven, aan Nederlanders geschreven en voor Nederlanders (zie bl. 320) publiek gemaakt, zijn toespelingen op ons Vaderland, en de belangen, die het van nabij betreffen, eigenaardig en gepast. Waar de Schr. dit meer bedektelijk doet, dunkt mij, dat hij de kieschheid, en waar hij meer openlijk spreekt, eene vrijmoedige bescheidenheid heeft in het oog gehouden. Wij hadden wel gewenscht, dat hem bij de uitwei-

ding over onze Consuls voor den geest had gestaan, wat Prof. ROSS in de Voorrede zijner *Reisen und Reiserouten* eenen onzer Consuls aantijgt, van namelijk de eer onzer vlag verguisd te hebben, door haar tot eene dekmantel van gesmokkelde waar te misbruiken. Wanneer men door gansch *Europa* woorden lezen kan als de volgende: 'Wenn auf Thera ein Basrelief *aus der Flagge* des Holländischen Consuls herausgezogen wird, die sein Knecht, zur Verwunderung der Zollbeamten, zusammengewickelt unter den Arm keuchend ihm nachtrug,' dan moeten zij openlijk te *Athene* gelogenstraft worden, of de schuldige het welverdiende loon van zijn schandelijk gedrag niet ontgaan. - In den over het geheel zuiveren stijl hadden, nu men toch eenmaal aan het 'retoucheren' ging, wel hier en daar eenige wijzigingen mogen aangebragt worden. Vooral bevreemdt somtijds de nabuurschap van al te hoogdravende en deftige uitdrukkingen bij andere, die meer dan gemeenzaam zijn. Wij rekenen onder deze laatste b.v. het gebruik van 'almagtig' als synoniem van 'zeer'; zoo heeten de Gr. almagtig matig, bl. 164. Er mag iets subjectiefs onder loopen; maar reeds in een gesprek hindert ons die term altijd grootelijks. Het voorzetsel *in*, in plaats van *te*, bij de namen van steden, schijnt den Schr. eigenaardig te zijn, en ook wijkt hij in de geslachten der naamwoorden weleens van het gewone af.

De uitvoering is fraai; wij voor ons hadden wel liever de randen minder breed, en de letters iets kleiner gezien, indien men daarvoor een eenvoudig gelithographiëerd reiskaartje gekregen had. Het is nu niet altijd gemakkelijk den reiziger behoorlijk overal te volgen. Naar mijne kaarten b.v. is het onmogelijk, dat *Mycenae* den weg tusschen *Corinthe* en *Nemea* bestrijkt. Dat de namen der verschillende oorden nog zoo onderscheiden geschreven worden, is een noodwendig gevolg van den in vele opzigten ongeregelden toestand des Lands; echter geeft deze verscheidenheid wezenlijken last, wanneer men bij den eenen reiziger plaatsen ziet vermeld, die de andere niet schijnt te kennen, of zoo men eerst uit toevallige omstandigheden bemerkt, dat beide onder eenen anderen naam hetzelfde bedoelden. - De Corrector eindelijk heeft niet zeer vele drukfouten onopgemerkt gelaten (omstreeks bl. 241 vonden wij eenigei digter bijeen); in het Grieksch zijn zij menigvuldig. Maar smakeloos en Megarisch zijn zijne onder den tekst gevoegde aanmerkingen en vragen. Voorheen verbeeldde ik mij, dat zulke Zetters- en Correctorsnoten pseudonymen waren, wanneer

de Auteur eene geestigheid wilde wagen, welker opgang in de wereld hij betwijfelde, en ze liever onder vreemde vlag haar geluk liet beproeven. Uit de papieren evenwel eens overledenen vriends heb ik gezien, dat men somtijds van den kant der operae voor onbescheidene aanmerkingen blootstaat. Doch men is dan toch nog altijd in zijn regt, om ze als niet gedaan te beschouwen, en ten hoogste als eene curiositeit te bewaren. Een van beide: óf de Auteur stemt er mede in, en waarom dan niet liever zijne fout verbeterd? óf hij houdt ze voor ongegrond, en waarom er dan anderen mede lastig gevallen?

H.

W.C.L. CLARISSE.

Hollands muze. - Een woord tot ieder, wien het Vaderland en de Kunst ter harte gaan. - Een stem uit de Woestijn. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr.

Zoo drok en warrig als die drieërlei titel, zoo drok en warrig is vers en voorberigt. Levendige opgewondene taal, die niet altoos verstaanbaar is; goede gedachten, die zelden tot rijpheid komen; oordeelvellingen, die juister zouden wezen, waren zij behoorlijk gesplitst. Daarom zal dit poëtisch vlugschrift voorbijgaan als zoo vele andere, en de blijvende *sympathie*, waarop de Schrijver hoopt, zal zijn vers niet achterlaten, zelfs niet bij dengenen, wien hij het vriendelijkst toelacht.

Wij onder andere mogen over zulk eenen gullen knik ons verheugen: *wij* en de Schrijver van *Onderzoek en Fantazij*, en de *Braga* en KNEPPELHOUT en DA COSTA. Waarom? - omdat die allen hunne ontevredenheid met den hedendaagschen stand onzer Poëzij hebben aan den dag gelegd. Maar zulk eene gemeen schap van *antipathie* waarborgt nog geene onderlinge *sympathie* omdat de Schrijver zelf over alle hekken heenspringt, daarom, gelooven wij, krijgen wij eene veeg over onze *eenzijdigheid*. Wij willen zien, hoeverre wij den Dichter kunnen volgen, en waar wij ons van hem scheiden, rekenschap geven, opdat niet aan *eenzijdigheid* worde toegeschreven, wat noodzakelijke gevolgtrekkingen zijn van de eenmaal omhelsde meening.

Het Voorberigt begint met de klagt over gebrek aan belang-

stelling in de Dichtkunst ten onzent. De oorzaak daarvan is, volgens onzen Schrijver, gebrek aan waarheid en gezond gevoel in de Werken onzer Dichters. - Het ware wenschelijk geweest, dat de stijl des Schr. hier zelf iets gezonder ware geweest, ten minste meer kalmte, minder koortsigheid had verraden. - Immers dát riekt naar den modestijl, waartegen onze Auteur later ijvert: ‘Men is tegen het voetstuk van groote mannen opgeklommen; men heeft zich afgemarteld, om, aan de voeten der reusachtige standbeelden, hunne *pose* na te bootsen, hunne uitdrukking na te wringen. Men heeft, met veronachtzaming van eigen *subjectiviteit* (zoo er die al ware)[1], die van anderen de zijne gehuicheld, met al de oppervlakkigheid en al de onverstandige keuze der navolging.’ - Doch inconsequentiën zijn bij onzen Dichter niet zeldzaam. Vandaar, dat er uit al dien rook zoo weinig licht komt. -

De groote mannen, tegen wier standbeelden onze Dichtertjes aanzitten, als vliegen tegen den honigstok, zijn LAMARTINE, HUGO en byron. De eerste is den Schr. de ergste doorn in het oog. ‘Men heeft in zijn lood goud gezien, in zijn onbestemde sentimentaliteit, waarachtig gevoel, in zijne godsdienstigheid Christendom, in zijn mystieke duisternis diepte! Zelfs de *Jocelyn* en de *Chûte d'un ange*, latere en meer ontwikkelde manifestatiën van het gedrochtelijk stelsel van den Franschman hebben bij ons *fureur* gemaakt, vertalers en navolgers gewekt. Slechts enkele *stemmen* verhieven zich tegen de eeredienst van een' onchristelijken en oonationalen *Genius*. Onze poëetendrom middelerwijl juichte hem toe, en niemand hunner had een oog voor de Oostersche zinnelijkheid en het Mahomethaansch fatalisme, welke reeds lang dat dichterlijk bestaan hadden vernietigd, waarin nu niets meer woont dan godsvruchtlooze aanbidding, openbaringlooze godsdienst, doodsch Pantheïsme.’ De woorden zijn uit zekere bekende kraam met zoo veel onstuimigheid opgestooten, dat zij in hunne wieling den blik van den Lezer evenzeer moeten verduisteren, als zij het dien van den Schrijver deden. Bijna alles is even onwaar. LAMARTINE'S *Méditations* werden veel bij ons gelezen, maar slechts de beste onthouden. Verdienden zijne *Bonaparte*, zijn *Poëte mourant*, zijne *Lettre à Lord* BYRON anders? Zijne *Harmonies* vielen reeds minder in den smaak, en toch waren zijn *Milly ou la terre natale* en eenige andere meesterstukken. Maar vertalers en navolgers! eene enkele uitste-

(1) Het zou moeijelijk zijn te zeggen, wat er dan wel was.

kende vertolking van LAMARTINE'S meesterstuk door WITHUYS, een paar vertalingen van S.J. VAN DEN BERG; voor het overige, de Heeren SIFFLÉ en WESTENBERG!! - waarlijk deze hadden op het lot onzer Poëzij zooveel invloed niet. Van vertalingen van den *Jocelyn* en *la chûte d'un Ange* weet ik niets; maarwel, dat het laatste hier te Lande aan niemand heeft bevallen, en het eerste al te spoedig vergeten, al te onbillijk beoordeeld is, omdat werkelijk naar ‘de stem eens roependen in de Woestijn’ toen reeds ‘Jerusalem ende geheel Judea’ uitgingen. Het was, heette het daar, Catholicisme en geen Christendom, het kruis van den Malthezer, en niet dat van *Calvarië*, dat LAMARTINE aanbad, alsof niet in het eene het andere als zijn grondslag was besloten. Op zijn hoogst gaf men aan den aanval op het celibaat zijne goedkeuring, en men zag voorbij, hoeveel asketische studie er gelegen was in de leiding van den jeugdigen Priester, hoevele herinneringen van THOMAS à KEMPIS en FENELON, hoeveel gang, hoeveel juistheid in den opklimmenden strijd tegen de banden der maatschappij, tegen het verleidelijke des bespiegelenden levens, tegen den ontwaakten en onbewaakten hartstogt, totdat die hartstogt zich zelven tot liefde, tot de hoogste drijfveêr der menschelijke handelingen verheven had, wanneer de krachtige arm des Aarstbisschops die ban den verbrak en als tolk eener *onwederstandelijke genade* de oorspronkelijke roeping des Geestelijken deed zegevieren. Wij willen geene verdediging van LAMARTINE schrijven, maar gelooven, dat zijne eentoonigheid zijne wezenlijke verdiensten heeft in de schaduw gesteld; dat die verdiensten *althans bij ons* niet genoeg erkend zijn, en daarom te spoediger vergeten. Wat thàns in LAMARTINE'S gemoed huist, schijnt de Schrijver nog beter te hebben doorzien, dan de Parijsche Dagbladen, die daarover twisten. Ook ik wil zijne latere Geschriften niet verdedigen; maar wanneer eene zekere partij altijd van die ijszee van het Pantheïsme, van die doodsche Wijsbegeerte, enz. ons aan de ooren reutelt, dan wordt het tijd, dat Pantheïsme en de verhouding daarvan tot Kunst en Godsdienst eens nader te beschouwen, en aan te wijzen, dat GOETHE'S Kunst evenmin in dat stelsel, waarvan hij verdacht is, is ondergegaan, als destichtelijke gemoedelijkheid van NOVALIS in zijne wijsgeerige overtuiging.

Na LAMARTINE krijgt MOORE eene andere pennestreek. *Van het bastert-minnedicht à la* MOORE wil onze Schrijver niet gewagen. Het is jammer, - want dat kwam vooral te pas, omdat onze latere Poëzij welligt aan geen genre zoo rijk is als aan Erotische

Poëzij. Behalve dat, is MOORE nog meermalen overgezet en nagevolgd, dan LAMARTINE. Maar waarom heet zijne Erotische Poëzij een bastaard Minnedicht? Hij bezat meer dan iemand eene sterk geprikkelde, ja overprikkelde zinnelijkheid; niemand had vlijtiger dan hij de Ouden bestudeerd, in een vak, waarin zij de nieuweren vooruit zijn, het Minnedicht; in het smeden zijner taal tot zoete fluweelen woordjes en wellustig gefleem overtrof hij allen. Was het bij dergelijke eigenschappen van eenen geboren' Dichter als hij, niet te verwachten, dat hij iets anders zou leveren, dan een *bastaard-minnedicht*? En volgens onze meening moge ook hij zich zelven al te vaak hebben nagezongen; zijne Erotische Poëzij moge, gelijk onze Auteur het schijnt te verlangen, niets Christelijks hebben, zij is ver te verkiezen boven die soort, welke de schoonheid verguist, in plaats van haar te vleijen, en van den verleidelijken kus en den teederen vingerdruk afziet, om het hart der aangebedene tusschen de schroeven eener zonderling-morele catechisatie te prangen, een genre, waarvan BYRON het voorbeeldgaf, en dat met de zelfbehaagzucht onzer jeugdige Dichters meer strookte, dan de ligtzinnigheid van MOORE.

Na den uitval tegen LAMARTINE, zegt de Dichter in zijn *Voorbericht* een paar goede woorden over VICTOR HUGO en BYRON, en het verkeerde der mode, om hen overal te willen volgen. Maar weldra raakt zijn kitteloorig ros weder aan het doorslaan. ‘Alle handen droegen meê naar het altaar der Mode. Het vervelendste, het nietigste harer kinderen, *het berijmd Verhaal*, ontstond en kroop, onder daverend handgeklap, al onze zoogenaamd kunstlievende en letterkundige genootschappen rond.’ - Van onze zijde gaarne een steen bij de vele steenen, op die Genootschappen geworpen! maar is het billijk het berijmd verhaal een kind der *Mode*, haar nietigst, haar vervelendst kind te noemen? JACOB CATS, die zoo lang uit de mode is, schreef reeds berijmde verhalen tot vervelens toe, en hij ontleende die aan Fransche, Spaansche en Italiaansche voorbeelden, welke hij verminkte, ontzenuwde, verwaterde. Het was de Romantiek, welke die verhalen hernieuwde, omdat de eerste vonken van Germaansche, en over het geheel van nieuwere Dichtkunst, daar schuilen. Daar nu de Romantiek, in den voortijd onzer Letterkunde afdalende, een oorspronkelijk verband tusschen onze beschaving en onze Kunst zocht te herstellen, was het niet te verwonderen, zoo zij eenen vorm in het leven terugriep, die tot voertuig onzer oudste godsdientige, zoowel als profane overleveringen had gestrekt.

Dat de *Mode* onzer dagen slechts tot onderwerpen van een dergelijk verhaal Ridders of galeiboeven verkoos, was af te keuren, was slaafsche navolging, was dom misgrijpen in het ware doel der Kunst. Maar het genre zelf verdiende daarom evenmin afkeuring als het drama b.v., omdat het in het begin der XVII^{de} eeuw, zoowel als tegenwoordig, vaak dergelijke voorwerpen tot zijne helden uitzocht. Buitendien, welk een onderscheid van poëtische waarde bestaat er tusschen *Guy den Vlaming en den Roover*, tusschen *Adegild* en *Rosamunde*!

Te regt ijvert de Schrijver tegen die overdrevene zucht tot navolging, bij gemis aan eigene individualiteit, en zoekt daarin de oorzaak van het verval onzer Poëzij. Niemand heeft tegen die navolging sterker geijverd dan wij; maar wij vreezen, het geen gevolg is, met oorzaak te verwarren. Ook andere beschaafde natiën, zoo gij het steeds zich zelf afsluitende *Engeland* uitzondert, hebben voor den vreemden invloed eenen tijdlang gebogen. *Frankrijk* en *Duitschland* zagen met niet minder ijver dan wij SCOTT en BYRON vertalen en navolgen. Maar die vertaling en navolging stond der vrije ontwikkeling van beider nationale Kunst niet in den weg. Er was daar leven en kracht in aile rigtingen uitgebreid; streven naar een hooger standpunt van Kunst, dan het bereikte; geen angstig zich vastklemmen aan eene doorleefde periode, en daarom smolt zelfs het van den vreemde ontleende met het eigenaardige vaak tot een' nieuwen vorm te zamen. Maar wij, erkennen wij het, dat wij traag en mat geworden waren; dat de Jan-Saliegeest der vorige eeuw nog het bloed in onze aderen besmette; dat er zelden in de gemeenschappelijke werkzaamheid onzes volks eene kracht te herkennen was, magtig genoeg om tot systematische eenheid de verstrooide rigtingen onzer individus te vereenigen. Van waar wilt gij, dat de Poëzij komen zal, wanneer, hetgeen ons omgeeft, en hetgeen wij inademen, niet poëtisch is? Van waar wilt gij in de Kunst oorspronkelijkheid, wanneer de vrije ontwikkeling verstolt en stilstaat? Wat heeft meer regt het zwakke te overheerschen, dan het sterkere, en wat zou de overmagt van het vreemde kunnen weren, waar nationale werking faalt? - Alleen de magt van het op zich zelf staand genie, - zal iemand zeggen, en daarbij aan BILDERDIJK denken, de laatste ster aan onzen dichthemel, maar wiens gloed zoo weinig warmte mededeelde, om den bodem voor het nakroost te bevruchten. Doch is er sterker bewijs voor het magtelooze onzer ontwikkeling dan de krampachtige spanning, waarmede de school diens mans zich

aan de eenzijdigheid des meesters vastklemt, om daarbij eigen behoud te zoeken?

Een dergelijk Bilderdijksch Manifest ondertusschen is weder deze *Stem uit de Woestijne*. Zoo wij tot hier toe grootendeels in de klagten over den gezonken' toestand onzer Poëzij met den Schrijver instemmen, wij verschillen in de opvatting van den aard der kwaal en het aan te brengen geneesmiddel. ‘GOETHE,’ zegt de Schrijver, ‘gevoelde de kracht van het Christendom, als hij, zich-zelf ten spijt, bekennen moest, dat “de Christelijke religie een zelfstandige macht is, waaraan de gezonken en lijdende menschheid zich altijd weder van tijd tot tijd opgericht heeft,” en met hoeveel recht kunnen wij deze waarheid toepassen op een der schoonste gaven dier Menschheid van boven geschonken: de Poëzij! de, helaas! gezonken en lijdende Poëzij. - Dat Christendom (we spreken hier niet van de zedelijkheid, die het Heidendom ook bezit, noch van gemoedelijkheid, die op lang na geen Geloof is), dat echte Christendom, waarvan CHRISTUS Zoendood het eenige middenpunt uitmaakt, dat juist is het, wat der Dichtkunst onzer dagen ontbreekt.’ - Het is bedroevend te zien, hoe eerst te regt het besef eener bestaande behoefte gewekt is, om daarna dat besef aan de inzigten eener uitsluitende, eenzijdige partij dienstbaar te maken. Wij onderschrijven de woorden van GOETHE met innige overtuiging; maar hij sprak van ‘Menschheid,’ en begreep daaronder Katholijk, Protestant, en zoo velen er op verschillende hoogte van beschaving door het licht des Christendoms werden bestraald. Hij sprak van ‘Menschheid,’ en begreep daaronder het geheel des menschelijken wezens in al zijne vermogens, in geheel zijne roeping, in geheel zijn doel. Die Menschheid heeft zich aan het Christendom opgerigt, maar niet met uitsluiting van zedelijkheid of gemoedelijkheid; toen zij zich oprigtte, deed zij het, om naar alle zijden tot zedelijke grootheid en goedheid zich te ontwikkelen. Een volk, dat zich dus ontwikkeld heeft, heeft Poëzij; want het heeft kracht, het heeft wil, het heeft roem, het heeft eene geschiedenis eindelijk, en de mogelijkheid eener schoonere toekomst verheerlijkt het tegenwoordige met den stralenkrans der Poëzij. Maar van de Poëzij van zulk een volk zult ge niet kunnen zeggen: zie, het Christendom is hier of het is daar; zoo zij het Christendom tot haar onderwerp kiest, zal zij zich daar met dezelfde kracht bewegen, waarmede zij al de andere voorwerpen der schepping, die haar omgeeft, doordringt; maar haar eenig heil, hare eenige voorwaarde, zal niet

de heerschappij van een of ander kerkelijk leerstuk zijn. Het is mogelijk, dat bij zulk een volk, in zulk een' tijd, de godsdienstijver meer dan immer zij opgewekt; maar die ijver zelf is een gevolg der kracht, aan alle leden des ligchaams ingestort, en in alle handelingen zich openbarende. - Fraai zijn de verzen, waarmede de Dichter de oud-Vaderlandsche Poëzij toespreekt:

nog ziet mijn ziel u zweven
Zou als Ge voor tweehonderd jaar
De vingers op de harp, den blik tot God geheven,
Ons dektet met uw vleuglenpaar.
Daar wandelt Ge op de zee .... hoort d'ijzren vuurmond klateren!
Ziet, hoe de Luipaard neder stort!
De Zeeleeuw brult triumf, Monarch der wijde wateren,
Waar iedre golf Uw hymne wordt! -
Daar licht gij 't slagveld langs en balsemt met uw kussen
De heldenlijken, waar Ge waakt:
Daar kroont Gij ze; en Euroop strooit lauwerbladen tusschen
De wonden, die Ge onsterflijk maakt! -
Daar glimlacht Ge aan den haard, waar Ge alles glans komt geven,
En altijd bede en lofzang vindt,
En kern van hoofd en hart, en ziel van 't huislijk leven
Om wieg en sterfbed rozen windt.

Met de aanhaling dezer verzen komen wij tot ons resultaat. Noch HOOFT, noch VONDEL (in zijne beste stukken, en daaronder tellen wij zelfs zijne *Bijbelsche Tragediën*) hebben het kerkelijk *dogme* gehuldigd; de poëzij des eersten was ongodsdienstig, die des laatsten heterodox. In onze vroegere Tragediën, en vooral in onze Blij-en Kluchtspelen, die echt warme en frissche vruchten onzer nationaliteit, was zoo weinig kerkelijks, dat zij den kerkelijken tot aanstoot waren. Onze Lierpoëzij beroofde den Olympus van al zijne Goden, niet om den wille eens verborgenen Heidendoms, maar omdat de kunstsmaak der eeuw het medebragt. Nog eene gevolgtrekking ligt hier voor de hand. Onze oude Poëzij is rijk aan navolgingen, van de Ouden, van de Italianen, van de Franschen, en echter is de lofspraak van onzen dichter niet onwaar: want des ondanks ontwikkelde zich die Poëzij tot eenen krachtigen tolk, tot eenen krachtigen hefboom der nationale gevoelens Het vreemde deed haar minder schade, het vreemde verhief zich niet tot heerschappij over het oorspronkelijke. Want de Poëzij dier dagen stond in verband met de snelle opkomst en bloei der natie; in haar uitte zich dezelfde zelfstandige kracht, die Europa met de wetenschap onzer ge-

leerden bestraalde, en de zee van de veroveringen onzer Helden deed gewagen.

Wanneer wij ons dus de vraag voorleggen, waaraan de kwijning onzer Poëzy te danken zij, dan vinden wij daarin eene andere wijziging der algemeene morele en intellectuële kwijning, waardoor wij zoo verre beneden onze vaderen staan. Hoe die toestand door sommigen, hetzij als eene onmiddellijke straf, hetzij als een noodzakelijk gevolg eener nationale afwijking van de beginselen des Christendoms beschouwd wordt, is bekend. Wij willen over die stelling hier geene uitspraak doen, omdat onze ruimte ons thans daarvan de ontleding en tevens bestrijding niet veroorlooft; maar wij willen slechts aanwijzen, dat, al gaf men haar volkomen toe, desniettemin elk, wie het verval onzer kunst aan dat verval der Godsdienst of liever der kerkelijke regtzinnigheid toeschrijft, het verstafgelegene in plaats van het naaste verband heeft aangewezen; dat hij eene oorzaak heeft genoemd, welke, zoo zij bestaat, zich ten minste in de werkingen niet laat onderscheiden.

Hetgeen wij beweren, is, dunkt ons, zoo klaarblijkelijk, dat zelfs het voorbeeld, door onze Dichter aangehaald, onwillekeurig onze meening staaft. Slechts één Dichter, schijnt het volgens hem, is ons overgebleven, slechts één, van wien voor de toekomst veel te verwachten is: Mr. ISAAC DA COSTA. Maar kan men van hem zeggen, dat het ‘Christendom, waarvan CHRISTUS zoendood het middenpunt is’ datgene geweest is, wat zijne Poëzij maakte tot hetgeen zij was? Wij ten minste huldigen in de vruchten zijner eerste periode dezelfde kracht, die hem naderhand tot de openlijke verklaring eener veranderde overtuiging in het Godsdienstige drong; datzelfde vuur, dat hem vervolgens de openlijke meening deed trotseren, onbezorgd of hier of daar eene vonk de brandstof deed ontvlammen; dienzelfden, steeds naar hooger en hooger strevenden geest, die hem, als man der wetenschap, niet op het eens gekozen standpunt deed stilstaan, maar voorwaarts dreef tot nieuwe ontdekkingen. Er is bij hem kracht van zin, heiligheid van overtuiging, reinheid van doel, en nu de natuur hem eenmaal Dichter liet geboren worden, stortten zich die schoone gaven in zijne Poëzij uit, en verhieven hem tot de hoogte, die hij als Dichter besteeg. Zoo als het met den mensch is, zoo is het met de natie. Zoo de eigenschappen, die wij noemden, het volk bezielden tot krachtige, voorwaartsstrevende, zich zelf bewuste werkzaamheid, dan zou zij, waar de zin der natie zich op de Poëzij rigtte, bij iedere Godsdienstige over-

tuiging, welke ook, niet nalaten heerlijke vruchten voor het tegenwoordige en de toekmost te dragen.

Wij hebben zoo lang bij het Voorberigt stilgestaan, niet omdat het door kracht van redenering, of nieuwheid van inzigten uitmunt, maar omdat het weder eene herhaling is van eene magtspreuk, die, daardoor dat zij herhaald is, bij eene telkens grootere schaar geldigheid erlangt. De onbepaaldheid, waarmede zij wordt voorgedragen, is meestal een bewijs, dat de gedachte niet oorspronkelijk, niet zelfstandig, en alzoo half begrepen is. Konden wij, daar het Voorberigt toch eigenlijk de kern van het vers zelf bevat, zulk eene zelfstandigheid aan onzen Dichter toekennen! Doch helaas! ‘Zijne overdenkingen’ hadden hem langer *moeten* ‘doen aarzelen,’ eer hij ‘dit blad in de wereld zond.’ Zij waren nog niet tot rijpheid; anders ware hij de fout ontgaan, welke hij in anderen misprees. De verzen zijn schoon van bouw, hoog van klank, maar het is eene *Jambe à la* BARBIER, eene navolging zelfs van BARBIER'S beroemde: *o Muse d' Euripide*! met de gedachten en de manier van uitdrukking der Bilderdijksche School. - Kunnen wij, bij zoodanige tegenspraak met zich zelven, onzen Dichter de bevoegdheid toekennen, om in het vraagstuk onzer Poëzij uitspraak te doen?

De band der Kunsten onderling zou niet kunnen blijven bestaan, zoo niet in iedere Kunst afzonderlijk telkens de tijd en de maatschappij zich vertegenwoordigden. Hetgeen de Kunst eener Natie oplevert, staat en valt met al de handelingen, waarin zich uiterlijk haar openbaar karakter afteekent. De Kunstenaar is slechts, wat den grond van zijn talent betreft, zelfstandig: de toepassing er van wijzigt zich naar de onderscheidene invloeden, waaraan hij als het kind zijns tijds is onderworpen. Moet de Kunstenaar zedelijk, moet hij Godsdienstig zijn? - in hare gewone algemeenheid zijn dit ijdele vragen. Als mensch is hij er toe verpligt, als mensch wijst hem hier zijne eigene natuur den weg. Als Kunstenaar zullen deugd en godsdienst alleen hem kunnen schragen, hem verheffen boven dien tijdgeest, waar zijne verkeerde rigting in hare woeling hem medesleept. En daarom is het antwoord in dit opzigt axiomatisch bevestigend. Maar hij kan in dien strijd bezwijken, wanneer de overhand op de zijde is zijner krachtig werkzame tijdgenooten. Dan kan er eene Kunst ontstaan, verderfelijk voor het tegenwoordige, vergiftig voor het volgende geslacht; maar die daarom niet ophoudt Kunst te blijven, niet ophoudt schoon te blijven, omdat de rigting van de maatschappij, die zij vertegenwoordigt, werkelijk een krachtvol

drijven en streven was, zij het ook ten kwade, en omdat de Kunstenaar in de uitdrukking dier rigting die zelfde kracht deelde. Van de andere zijde kan de maatschappij tot een' toestand van orde, van zedelijke kracht, van edele beginselen verheven wezen, die den Kunstenaar op zich zelven vreemd zijn. Ook dan zal de geest van den tijd hem beheerschen, en hem dwingen, om of eigene subjectiviteit te onderwerpen aan hetgeen hij als heilig erkent, of met gelijke kracht zijnen invloed bestrijden. In dat geval is de vraag naar de deugd en de Godsdienst des Kunstenaars ijdel; het is die der maatschappij, welke positief of negatief in hem spreekt; maar zoo hij zelf den zin bezit, om hetgeen hem omgeeft te begrijpen, en als het ware vóór te gevoelen, dan zal, ondanks zijn karakter, zijne Kunst schoon zijn en blijven. Slechts met ééne eigenschap verdraagt zich de Kunst niet: het is met Zwakheid; slechts ééne eigenschap is de altoosdurende vijandin van het Schoone: de Middelmatigheid. Zoo wij zwakheid in onze Kunst, middelmatigheid in onze Poëzij laken, is het niet de eerste pligt, met de hand op het hart te vragen: Zijn wij ook misschien als volk zwak, zijn wij ook misschien als natie middelmatig?

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

Uitgewerkte oplossingen der rekenkunstige vraagstukken, voorkomende in de beginselen der Stelkunst van Jacob de Gelder, *Math. Mag. et Phil. Nat. Doctor; door* J.M.J. Pantekoek, *Leeraar voor de Wiskunst aan de Latijnsche School te Leeuwarden. Met eene Voorrede van* Jacob de Gelder, *Hoogleeraar te Leyden. Zutphen*, W.J. Thieme. 1839.

Bij een aandachtig onderzoek, is het den Hoogleeraar DE GELDER gebleken, dat het Werk van den Heer PANTEKOEK zoo veel omvatte en zoo doelmatig was ingerigt, dat Z.H. Gelgeen oogenblik mogt aarzelen, des Schrijvers verzoek, om het te mogen uitgeven, toe te staan. Wanneer nu de man, die de voorstellen opgaf, en een zoo volkomen bevoegd beoordeelaar is, de oplossingen goedkeurt, vale er wel niets meer te zeggen; en ook wij stemmen gereedelijk in dit oordeel toe. - Dit neemt intusschen niet weg, dat wij hier en daar omtrent de *wijze* van oplossing eene aanmerking hebben gemaakt. Bij voorbeeld, bij het dertigste vraagstuk verwonderde het ons, dat geen gebruik werd gemaakt van de eigenschappen der evenredigheden, voornamelijk om den leerling oplettend te maken op deze eigenschappen, die zij, in de bijzondere gevallen, waarin zij ze noodig hebben, veelal vergeten zijn, omdat zij ze niet genoeg in praktijk hebben gebragt. Als *tweede* oplossing van dit vraagstuk, zou zij ons beter hebben bevallen, dan die, welke de Heer P. geeft, waarop wij de aanmerking maken, dat een vraagstuk met *twee onbekenden* niet in een vraagstuk met *eene* onbekende overgaat, omdat men eene der vergelijkingen *uit het hoofd* oplost, en die dan in de andere substituëert; want loste men dan ook deze tweede uit het hoofd op, wat bleef er dan over? - Behoudens deze en dergelijke aanmerkingen op meerdere vraagstukken, hechten wij onze volkomene goedkeuring aan dit Werk, dat wij den Leeraren in de Wiskunde ten gebruike aanbevelen.

***De verpligting van de bewaarders der hypotheken, om - te onderzoeken, of de toestemming is gegeven door de bevoegde belanghebbende partijen, verdedigd. Pleitrede voor de Arrond.-Regtbank te Heerenveen*, 15 *Junij* 1842, *door Mr.* A.F. Jongstra, *Advoc. te Heerenveen*. F. Hessel. 1843. 85 bl. 8°.**

Des Schrijvers doel met het uitgeven dezer Pleitrede was, blijkens het Voorberigt, de hoop, dat dezelve iets zoude vermogen tegen de leer van ASSER, gehuldigd bij een arrest van den Hoogen Raad van 14 April, 1843, welke hij even verderfelijk, als met de Wet strijdig acht. Wij twijfelen echter, of hij, die vroeger het gevoelen van den Heer ASSER heeft aangekleefd, door des Schr. redenering overtuigd, of zelfs aan het wankelen is gebragt. Zoo weinig erkennen wij in deze Pleitrede (en van een *uitgegeven pleidooi* heeft men regt dit alles te eischen) echt wetenschappelijk onderzoek, diep en grondig doorzigt, consequente en logische argumentatie; - iets, dat hem te meer in het oog valt, die in de gelegenheid geweest is, het aangekondigde Geschrift te vergelijken met het allezins verdienstelijk opstel over hetzelfde onderwerp van Mr. G.M. VAN DER LINDEN, *Themis*, Jaarg. 4, N°. I, bl. 1-25, uit welke vergelijking men ontwaart, hoe deze, tot de beginselen der hypothecaire Wetgeving doordringende, en het door hem bestreden gevoelen daaraan toetsende, tot den bodem toe heeft doorgetast, en zich ontdaan van *alle* kluisters van gezag, behalve dat van de Wet zelve, terwijl gene, op de oppervlakte zwevende, aan zijn betoog eene eenzijdige en scheeve rigting geeft, die het geheel misvormt tot een lapwerk, zonder eenheid of zamenhang.

Ten einde dit ons oordeel te wettigen, zullen wij, zonder in de bijzonderheden te treden, slechts dit opmerken, dat des Schr. hoofdgebrek daarin gelegen is, dat hij zijner wederpartij te veel terrein heeft ingeruimd, door, zonder eenig verder en dieper onderzoek, gaafweg toe te geven, dat de doorhaling, door eene onbevoegde partij gedaan, de hypothekaire regten niet doet verloren gaan: eene stelling, waarvan al het gewigt door des Schr. tegenpleiter zoo zeer is ingezien, dat hij aan het betoog daarvan meer dan de helft zijner rede gewijd heeft (bl. 27), en welke met de aansprakelijkheid en bevoegdheid des hypotheekbewaarders zoo zeer in verband staat, dat van de beantwoording daarvan de beslissing van het door den Schr. behandelde vraagstuk geheel afhankelijk is. Zoo toch de onwettige doorhaling eener hypotheek niemand prejudiciëert, dan behoort ook volstrekt den hypotheekbewaarder geen onderzoek

vrij te staan naar de bevoegdheid van dengenen, die de doorhaling verzoekt, maar alleen naar het *materiëel* bestaan eener authentieke akte, d.i. naar het aanwezen en de echtheid. - Het verschil van gevoelen tusschen den Heer ASSER en DE PINTO bestaat alleen in des Schr. brein. - Of zoude iemand bewogen worden door de hersenschimmige vrees, dat deze of gene, ‘met het doel, om zijnen naasten moeite en schade te berokkenen, naar een' Notaris zoude zenden met ƒ 4 of ƒ 5’ (daar doen die Heeren wat voor!), ‘tot het passeren eener akte van toestemming, om daarop te bewerkstelligen de doorhaling eener inschrijving,’ welke door een eenvoudig vonnis wederom kan worden hersteld? Wij deelen in die vrees niet, althans niet in dier voege, om daarop eene stelling te gronden, als die van den Schr. Terwijl nu de Schr. zijne leer niet in verband heeft gebragt met ons geheele hypothekaire stelsel, tracht hij door vergezochte redeneringen en spitsvindige haarkloverijen (- b.v. de gedwongene uitlegging van de woorden *in beide gevallen*, het *gecreëerde* verschil tusschen *magtiging* en *toestemming* in Art. 1240, *Burg. Wetb.*, bl. 17-19 -) zijn gevoelen te staven, met behulp van enkele Artikelen, die soms meer tegen, dan voor zijn gevoelen pleiten. Bovenal echter mishaagde ons de onlogische redenering, dat, terwijl de doorhaling, geschied met toestemming van de niet bevoegde partijen, eene onregtmatige handeling is, er voor den Ambtenaar geene *wettige verpligting* (niet *regterlijke verbindtenis*) zoude kunnen bestaan, om dezelve te doen. Wie ziet hier niet de verwarring van denkbeelden, door welke de Schr. beheerscht wordt? Zoo hij eene onregtmatige handeling pleegt, die onbevoegd eene doorhaling heeft *doen* bewerkstelligen, volgt daaruit dan de onregtmatige daad van den onpartijdigen Ambtenaar, die slechts relateert en constateert? Of verrigt ook de Notaris, die, des gerequireerd, eene akte passeert tot doorhaling eener inschrijving ten behoeve van een onbevoegd persoon, eene onregtmatige daad? Neen, regt en verbindtenis zijn correlatief ten aanzien van tegenover elkander staande schuldeischer en schuldenaar. Is bij genen geen regt, zoo kan bij dezen geene verpligting bestaan, maar geenszins ten aanzien van hem, die slechts op eene wettige wijze verhaalt, wat er tusschen partijen is omgegaan.

Wij eindigen dit korte verslag eener Pleitrede, waardoor, naar ons inzien, de oplossing eener vraag, die zoo diep in het werkelijke leven ingrijpt, geen haarbreed gevorderd is. Ook taal en stijl laten veel te wenschen over.

Boekbeoordeelingen.

Het leven van Jezus, kritisch verdedigd tegen Dr. D.F. Strauss, door *F.C. de Greuve*. Eerste Aflevering. Voorrede. Inleiding. Eerste Afdeeling. Wederlegging van Strauss inleiding tot zijn kritisch bewerkt Leven van Jezus. xvi, 296 bladz. Groningen. P. van Zweeden. 1840.

(*Vervolg van blz.* 433.)

Het is geene onregtmatige klagte, die GEORGII ergens geuit heeft, dat het beeld van CHRISTUS, in plaats van, in zijne Evangelievoorstelling, de uitdrukking en de maatstaf desgenen te blijven, wat Christelijk is, ten vehiekel is geworden voor ieders mate van vorming en beschaving, die hij er Christelijk door te maken zoekt. - De teekening, ons in de Evangeliën van den Heiland der wereld gegeven, heeft zich allengs het penseel moeten laten welgevallen eens iegelijken, die er toetsen in brengen wilde, welke zij hem te ontberen scheen, of zelfs groepen er in uitwisschen, er lichten in verdonkeren, die met zijnen geest minder overeenstemden. Wat was natuurlijker? Men was immers ook allengs de kleeding uitgegroeid, die een' meer kinderlijken leeftijd van alle zijden sloot, en gehechtheid aan het gewaad der jeugd - een beminnelijke trek, al leidde zij tot verkeerdheden - deed de gebreken over het hoofd zien, die het noodzakelijk voor latere jaren verkrijgen moest. En naderhand - thans nog - toen men het, zonder het zelf te weten, van lieverlede met een ander verwisselde, zocht men zich diets te maken, dat men - eene zwakheid, die belagchelijk wordt - altijd nog in zijne lange kleêren, althans in zijn jongenspakje, stak. Wanneer gij een bewijs wilt hebben, gaat dan na, bid ik u, wat er vooral sedert SCHLEIERMACHER'S Werken - al wist

hij, wat hij deed - van jongeren, die hem niet begrepen, althans niet doorgrond, hebben, in dogmatische studiën al gewijzigd en verplooid werd; of ziet, vóór vroegere jaren nog, de Schriften der Rationalisten in, en wat zij aan CHRISTUS en Christelijke leer verteekend en verwrongen hebben; slaat de meeningen der filozofen op, van KANT'S *zedelijke verklaring* af tot HEGEL'S *Religionsphilosophie* en hare voorstellingen van Christelijke dogmen toe, en leert, wat er al te vinden is in hetgeen vroegere eeuwen nederschreven, en waarop haar - betrekkelijk - beperkte zin, ook zelfs van verre, niet doelen kon. Nergens echter zult gij er een sterker blijk van vinden, dan in de Werken dergenen, die na STRAUSS en tegen hem over het leven van JEZUS geschreven hebben. HASE[1] b.v., en de twee naturen zijns Heeren, die tot ééne enkele niet vereenigd of verbonden, niet zamengepast of geënt, zelfs niet versmolten of zamengevloeid, maar eigenlijk - oorspronkelijk ééne enkele *zijn*; of NEANDER, wiens *lyrische* voorstelling GEORGII met regt aan de *epische* der Kerk heeft tegenovergesteld; of WEISSE, de *Aestheticus*, die een' Roman gemaakt heeft van het Epos, en in den JOSEF der Evangeliën eene (allegorische) voorstelling vindt van het oude Jodendom; of Prof. DE GREUVE, die ook al te veel filozofie inheeft, om zich nog hongerig genoeg aan een' kerkelijken disch te zetten; of ULLMANN, onder wiens vanen de laatste zich vooral schijnt gerangschikt te hebben, die er zich expresselijk toe zette, om Historie en Mythe te onderscheiden, en deze, onder geleenden naam, wel eene plaats vergunde in de Schriften zijner Kerk, maar vooral niet er vrijelijk - wij zouden bijna zeggen - ongemuilband, rond te weiden, bij magte, wat er van hare gading leek te verslinden. - Houden wij ons met hem nog eene wijle bezig. Historie of

(1) Hij zelf merkte reeds iets dergelijks op, als waarvan wij thans melding maakten: ‘Die Menge der Schriften,’ zegt hij (*Leben Jesu*, 3te Aufl., S. 20), ‘bezeugt das fortwährende Bedürfniss, den verschiedenen Standpunkten der Volksbildung oder der Wissenschaft das Leben Jesu näher zu bringen, als es durch die Evangelien selbst geschieht.’ - Zijne woorden over de Godmenschheid (S. 14) halen wij aan, omdat zij als het ware het laatste draadje schijnen, waarvan de Kerk bij hem nog niet losliet; men vergelijke b.v.l.c., S.S. 3, 6, 7. - Zijne eerlijke rondheid, zijn open, heldere, echt historische blik, laten zich van het masker niet verschalken, waaronder zich anderen hunne 19de eeuwsvoorstellingen als kerkelijke hebben opgedrongen. Wij zullen later gelegenheid hebben te zien, hoe de *vooronderstellingen* der anderen door ééne zijner zeggingen in hare onwaarheid worden teruggewezen.

Mythe noemde hij zijn Geschrift, niet, zoo als hij zegt (*Hist. o Mythisch*, bl. VI, VII), omdat in deze tegenstelling de geheele levensvraag der Theologie bevat is, of omdat alles, wat op haar betrekking heeft, er is aangeroerd en behandeld - daar dit eerst bij eene beschouwing der bijzondere feiten van de Evangeliegeschiedenis het geval kon zijn - noch eindelijk, omdat die tegenstelling eene volstrekte is in alle opzigten. Over dit laatste, als over den uitslag van ULLMANN'S pogen, zal ons later van zelf blijken moeten, en daar ook wij ons met die tegenstelling moeten bezig houden, gaan wij nog het vervolg zijner Voorrede na, waar hij rekenschap geeft van zijne denkbeelden. ‘Wat op zulk een terrein als dit,’ zegt hij (bl. VIII), ‘historisch moet bewezen worden, moet als het levend deel van een groot organisme, uit den geest en zamenhang des geheels en dus ook in doorgaande verhouding beschouwd worden van hetgeen vóórging of er, als onloochenbare werking, aan ontsproot.’ Er is wel niemand, die dit ontkennen zal. ‘Historisch zou dan alles zijn, wat zich als onontbeerlijk deel des Christendoms, bij zijn ontstaan of oorspronkelijke vorming, kennen doet, of alles, wat voorondersteld moet worden, zal het Christendom grond en basis hebben, en *der hen niet gelijken, die het ei, waaruit zij sproot, zelve eerst later legt.*’ Wij koesteren te veel achting en vereering voor ULLMANN, om den schijn te willen hebben, hem op eenige wijze te bespotten; maar wij vragen het in gemoede, of die laatste vergelijking niet bij ieder' ander' tot het vermoeden aanleiding zou moeten geven, als zocht hij zich - het woord moet er uit - in een hoenderhok tegen de vervolgingen der kritiek te versteken? - Was het dan zoo onmogelijk - van de onredelijkheid van het vergeleken, dat voor ULLMANN'S rekening komt, afgezien - dat dat ei, om welke oorzaak dan ook, later voor die legster een geheel ander aanzien had gekregen dan het werkelijke, het in hare voorstelling een geheel ander geworden was, zij dus, in oneigenlijken zin, gezegd kon worden, het zelve te hebben voortgebragt? - Maar ook een edeler beeld, tegen het werken der kritiek gebezigd, houdt geen' stand; ‘wanneer wij,’ gaat hij voort, ‘de schoonste bloem voor ons hebben, en haar uiteenplukken, hebben wij stengel en bladeren nog, maar geene bloem meer; deze bestaat slechts als geheel, en de Criticus, die *bij het ontleden staan blijft*, is als de Botanicus, die voor de deelen het geheel vergeet. Verre zij het van ons, dat wij daarom tegen de kritiek zouden spreken,

maar het een moet gedaan worden en het ander niet nagelaten. Het Evangelie bestaat niet in de eerste plaats in het belang der kritiek, of zelfs in dat der wetenschap in het algemeen, maar als levenswerking, en zoo als alles, wat leven aâmt, slechts als geheel beschouwd kan worden, moet het onze taak zijn,ook dit als geheel ons eigen te maken en anderen eigen te doen worden.' Dit laatste, die eigenaardige aard van het Evangelie, levenswerking te zijn, is zóó waar, dat het juist daaraan zijne bepaalde - indien wij niet vreesden ons vooruit te loopen, zeiden wij zijne mythische - eigenschappen dankt; maar de opmerking ook dier eigenschappen, de *aanwijzing* van dat ontstaan des Evangelies uit, dat spreken tot het geloof - want dat is het toch, wat hij door levenswerking verstaat - is alleen der kritiek, der historische kritiek, dank te wijten, die *niet* zoo eenzijdig botaniseert, maar ontvankelijk is voor het leven der menschheid, en dat opspoort, waar zij het vinden moge. Waarheid geeft zij, zuivere, levende waarheid, en waar gij u gewend mogt hebben in half ware - en des *ziekelijke* - voorstellingen te leven of te dweepen, daar moet eene *gezonde* kritiek u slechts welkom en gevierd kunnen zijn. En uit de *waarheid*, die zij u openlegde, zult gij eene - wel verschillende, maar niet minder verhevene en des te waardiger - stichting putten, dan die, welke ULLMANN aan de kracht en verhevenheid van zijn Evangelie ontleent (bl. X); want dan eerst zult gij een waar geheel voor uwen geest hebben, en dat leeft en ademt, zoo als het werkelijk geleefd en geademd heeft. - Slechts dan, wanneer gij, welk tijdvak ook der geschiedenis - welken mensch ook, die er de ader of de spil van was - niet zóó beschouwt, als zij aan eene eeuw moesten voorkomen van bepaalde strekking en beperkt inzigt, maar u zóó zoekt voor te stellen, als zij werkelijk bestonden, zich ontrold en ontwikkeld hebben, slechts dan zult gij u vrijwaren kunnen voor alle valsche voorstellingen, en ook niet meer in de verzoeking zijn, denkbeelden, die gij aan de uwe ontleend hebt, in de vormen te wringen, waarmede een vroeger leeftijd de hare omkleedde.

HERDER heeft het groote woord uitgesproken - en de inspiratietheorie moest er mede vallen - dat voor de Boeken der Heilige Schrift geene andere leeswijze vorderde, dan die de Schriften der overige Oudheid ten deele was. Maar slechts op eenen halven maatregel was er in aangedrongen, zoolang gij niet ook den inhoud dier boeken, der geschiedenis, die zij u voorstel-

den, den denkbeelden, die zij u mededeelen, geene andere behandeling geworden deedt, dan die, waarmede gij thans reeds gewoon zijt, bij andere volken beide uit de bronnen te putten en te verklaren. Waar gij de zaken zelve, waarover de inhoud der gewijde bladen loopt, niet van den indruk weet af te scheiden, dien zij op hunne teboekstellers hebben moesten, of waaraan zij ontsproten waren, en die er noodzakelijk mede zamenhangt en mede geboekt is, hebt gij, ook na HERDER'S zeggen, niets gewonnen, en gij kunt gerust weder insluimeren in het rustige, trage genot van eene onbedorvene letter, het zalige, kalme bezit eener woordelijke openbaring. Of is het niet een kostelijke buit, dien de laatste tachtig jaren veroverd hebben - dat rijke veld, dat zij ontginden, en dat voor onzen blik een nieuw leven openstelde, waar wij vroeger niets ontwaarden, dan eene dorre streek, voor de verbeelding slechts van een weelderig volk van wezens bewoond, welker kennis men met den naam van mythologie of *fabel*kunde doopte? Hebben wij niet geleerd in de mythen der Oudheid iets geheel anders te vinden, dan ijdele klanken, die de lotgevallen van fabelachtige personen vermelden, en wier aanhooring een geschikt tijdverdrijf zijn mogt, of die een middel wezen konden, om de eruditiemagazijnen van den veelweter op te vullen, de naaktheid der Poëten te dekken, allerminst eene bijdrage geven tot de kennis van het leven der menschheid? Is ons het oog niet geopend voor dat eigenlijke, innerlijke leven der volken, waarvan zij zijn uitgegaan, en dat zij ons weêrkaatsen? Hebben wij niet ingezien, dat zij een zelfstandig voortbrengsel zijn van den menschelijken geest, een voortbrengsel, waarin ons alles vertegenwoordigd is, wat hij dacht en droomde, handelde en deed, liefde en - leefde? En zoudt gij dan de boeken, die gij bij voorkeur de *beste* noemt, willen uitsluiten van eene behandeling, eene studie, waardoor ons het werken en woelen van den leeftijd, dien zij ons voor oogen kunnen stellen, eerst regt duidelijk, eerst in al zijne waarheid kenbaar, zoude zijn? - Maar misschien rekent gij geldig voor de Oudheid, wat gij voor alles niet op het Christendom zoudt willen zien toepassen. ‘Het is eene zeer bedenkelijke vraag,’ zegt ULLMANN (l.c., bl. 58), ‘of er mythische bestanddeelen zijn in de vroegste geschiedenis van het Christendom, want de grenzen zijn dan zoo moeijelijk te bepalen, en men loopt het grootste gevaar der willekeur onbepaalden toegang te verleenen, en de geheele Evangeliegeschiedenis in eene *fabel* te verkeeren. Men moest liever de

geheele uitdrukking vermijden, waarmede men eens vooral de voorstellingen der Heidensche Godsdienst bestempeld heeft[1].' Maar vooreerst is het een, met regt verouderd, denkbeeld, dat mythus en logen verwart, mythen - fabelen noemt, lijnregt strijdig met hetgeen men sinds lang heeft leeren inzien - waarvan wij zoo aanstonds melding maakten - en wat vooral in MÜLLER'S *Prolegomena* meer volledig is uiteengezet. 'Het is zeer waarschijnlijk,' zegt deze, 'dat er een volledig zamenstel van wetenschap en gedachte in de Mythologie vervat is. Zoo als wij een' tijd moeten aannemen, waarin de mythische wijze van voorstellen eigenlijk bloeide, moeten wij ook aannemen, dat de eigendom des geestes van dien tijd in een zeker geheel is voorgesteld' (bl. 78), en elders: 'De Mythologie is eene historische wetenschap. Eene bloote opeenstapeling van feiten kan men nog geene geschiedenis noemen; en moet niet in iedere afdeeling van de wetenschap der historie langs de ladder der feiten tot de kennis van het innerlijk zijn en leven geklommen worden' (bl. 336)? STUHR - dien wij reeds vroeger noemden - schreef (*die Heidn. Religionen des Orients*, Einl., S. XLIX): dat de mythische voorstellingen in haren eigenlijken aard aan die zucht moeten worden toegeschreven, welke den menschelijken geest geheel eigen is, zich zelven en zijn leven, voor en buiten zich, te veraanschouwelijken. - Daarenboven is ook de tegenstelling van Christen- en Heidendom in dien zin onwaar; het is, zoo als STUHR zeide, een trek van den *menschelijken* geest, en dien gij bij elk volk, in zekere omstandigheden, zult terugvinden[2]. Prof. DE GREUVE beweert: 'dat de Grieken er wel aan gedaan hebben, het ongerijmde dier overleveringen aan het licht te brengen (*sic*?). Maar het is zeer voorbarig daarvan op alle godsdienstige overleveringen de gevolgtrekking te maken, en met regt hebben daarom ORIANDER, HOFFMAN en LANGE doen opmerken, dat er een wezenlijk onderscheid tusschen de Heidensche en Hebreeuwsch-Christelijke Godsdienst bestaat.' Dàt zeker niet; wij bejammeren het daarom, dat Zijn Hooggel. de plaatsuit STRAUSS' *Streitschriften*

(1) Men vergelijke de tweede sluitrede van HESS (van Prof. DE GREUVE, bl. 103, voorgestaan): Mythologie past voor het Heidendom; de Bijbel is een Christelijk Boek, derhalve bevat hij geene Mythologie.

(2) ULLMANN zelf noemt (bl. 57) de mythe: 'Darstellung religiöser Wahrheit in geschichtlicher Form,' en er bestaat geene enkele reden, waarom gij die aan het Oosten ontkennen zoudt, waar gij haar aan het Westen toekent.

(III, S. 48-51) niet ingezien, ten minste heeft laten liggen, waarin de geheele loop van LANGE'S redenering over het uitverkoren volk behandeld is. Wij gevoelen geen' lust haar af te schrijven. Hem zelven echter zouden wij gaarne ter lezing aanbevelen, wat SCHLEIERMACHER in zijne *Reden über die Rel.* (4te Aufl., S. 94 ff.) over geschiedenis 'als de rijkste bron voor Godsdienst' gezegd heeft, en waar hij waarlijk niet op die bij uitstek heilige het oog heeft. - De vraag 'over het onderzoek omtrent het historische' beantwoordt de Heer DE GREUVE met de woorden van ORIGENES: 'Dit alleen blijft er over, dat hij, die met verstand de geschiedenis beoefenen wil, overwegen moet, aan welke gedeelte hij *zonder beding geloof mag hechten*, welk gedeelte hij in tegendeel slechts *zinnebeeldig op moet vatten, naar de bedoeling der Schrijvers zelve*, en welk gedeelte eindelijk, als *alleen om te believen geschreven, geheel te wantrouwen is*' (bl. 52). Waarlijk een schamel standpuntje voor den tijd, waarin wij leven, en de aanhaling van den Trojaanschen oorlog, in den loop dier redenering, had er hem opmerkzaam op moeten maken, hoe weinig voldoende die drie punten zijn, om er alle historische nasporingen binnen te bepalen; maar waarschijnlijk brengt hij de verhalen omtrent dezen, met den kerkvader, tot 'de klaarblijkelijke verdichtselen,' zonder, wat in diens eeuw natuurlijk was, in de onze echter niet wel te dulden is, tot eenig hooger inzigt te geraken; en wanneer hij 'den verstandigsten, maar tevens gemoedelijksten bijbelverklaarder' geheel met de woorden van den grooten Alexandrijner laat instemmen, dan heeft hij daartoe het volkomenste regt; hij had er den mythicus kunnen bijvoegen, onder deze voorwaarde evenwel, dat hij daartoe niet al hun onderzoek zich beperken liet, en den gemoedelijken bijbelverklaarder, die niet verdre ging dan dat, *thans* niet meer voor verstandig wilde laten doorgaan(1). HESS' eerste sluitrede (My-

(1) Op eene andere plaats - bl. 72 - vindt de Heer DE GREUVE goed het mythische 'het *allegorische* kleed der eeuwig ideale waarheid' te noemen; dit stond hem vrij, mits hij dan slechts niet tot de gevolgtrekking kwam, dat de mythische beschouwing eigenlijk van vroeger dan de natuurlijke dagteekent, omdat 'eene *allegorische* uitlegging van het buitengewone reeds vroeger beproefd is geworden.' 'Mythe en Allergorie,' zegt MÜLLER (l.c. bl. 335) tot CREUZER, die beweerde, dat gene onder het algemeene denkbeeld van deze viel, 'zijn twee geheel verschillende denkbeelden, die, op verschillenden grond geboren, in verschillende tijdvakken van beschaving voorkomen. De Mythemeent, wat zij zegt; de allegorie echter *ἄλλο μὲν ἀγορεύει, ἄλλο δὲ νοεῖ* De laatste onderstelden ORIGENES en PHILO; van de eerste ware het bun niet mogelijk geweest, zich eene voorstelling te maken

then zijn figuurlijk te verstaan; nu willen echter de bijbelsche Geschiedschrijvers letterlijk verstaan zijn; bij gevolg verhalen zij geene mythen) is zeer gemoedelijk; maar het is minder verstandig van Prof. DE GREUVE, dat hij nog heden hare verdediging op zich neemt (bl. 102). Even onwaar is het zeggen van ULLMANN (l.c., S. 110), dat niet het mythische, maar het historische, slechts voor wereldgeschiedenis gehouden kan worden, en dat, hetgeen deze aangaat, in zijn' echten grond en wezen niet mythisch kan zijn. Waarlijk, wanneer geheele tijdvakken uit het leven der volken, uit iedere eeuw en van elke landstreek, hunne geschiedenis slechts in het poëtische mythenkleed voor ons bewaard, in het hieroglyfenschrift der mythen slechts hunne denkbeelden en gevoelens voor ons hebben opgeteekend, kan angstvalligheid alleen, of beperkt inzigt, der mythen den toegang nog sluiten willen tot het gebied der Geschiedenis. Zoo wordt dan ook de uitdrukking van Prof. DE GREUVE, dat er, ‘na aftrek van al dat mythische, weinig belangrijks overschiet,’ (bl. 185) van eene treffende naïveteit, en even kinderlijk zijn uitroep (bl. 74): ‘Waarlijk eene fraaije verdediging [die van Wegscheider], waardoor eindelijk geheel de *wezenlijke* inhoud in mythen wordt opgelost!’ Het is erger dan kinderlijk, en eene dergelijke kinder*achtig*heid - maar die thans nog des te beklagelijker is, - als welke STRAUSS (L. I, S. 56) aan HESS verweten heeft, en die tevens het beste antwoord op de vraag des Hoogleeraars (bl. 105) geeft: ‘Wat wel de reden mag zijn, dat eenige orthodoxen zelfs de schraalste natuurlijke verklaring boven de rijkste mythische uitlegging verkozen?’ geene andere dan die: ‘Dat zij, als de kinderen doen, den kleurigen, historischen dop, ook van alle goddelijk gehalte ontdaan, de voorkeur geven boven den rijksten inhoud - voegen wij er bij, en de reinste waarheid - waaraan men dien bonten rok heeft uitgetrokken.’ - Van de andere zijde is er echter niet minder gefaald, en wanneer STRAUSS van KANT zegt, dat het hem, in tegenstelling der Rationalisten, die ‘eene geschiedenis’ wilden, slechts om ‘ideeën’ te doen was ‘in historischen dos’ (l.c., S. 24), dan mag het juist schijnen, dat hij het handelen van gene *onhistorisch*, dat van dezen *onfilozofisch* noemt, maar het eene is niet filozofischer of histori-

scher dan het andere. Aan beide is eene zelfde eenzijdigheid toe te schrijven, die hen verraad heeft doen plegen aan de *geschiedenis*. Voor den waarachtigen historicus, als voor den waarachtigen wijsgeer, moeten evenzeer de feiten eener eeuw, als hare dichtselen en beelden, eene sprekende voorstelling haars levens zijn.

Maar het was de tijd niet meer voor het dichten van mythen; de geboorte-eeuw van het Christendom was eene geheel historische, sinds lang aan het schrift gewend, en vooral daardoor van dien ouden, dien voortijd verschillende, dat eerste tijdvak van de geschiedenis der menschheid, dat men het mythische pleegt te noemen. Niet weinigen - men ga de lijst bij STRAUSS (*Streitschriften*, III, S. 170 f.) en BAUER (in zijne recensie, *Berl. Jahrbb.*, 1837, S. 387 ff.) na - die er zich mede afgaven daarin de krachtigste drangreden te vinden tegen het opsporen van mythen in de Evangeliën[1]. Reeds GABLER echter merkte aan, dat het denkbeeld van oudheid in dien zin zeer betrekkelijk was, en hooren wij, wat MÜLLER (*Prolegg.*, S. 171 ff.) omtrent het karakter der tijden gezegd heeft, waarin men zich met mythen bezig hield: ‘Vooraf gaat de tijd,’ schrijft hij, ‘die, uit veelvuldige godsdienstige gedachten en gewaarwordingen, en hare toepassing op natuur en menschheid, de mythen voortbragt; dan volgt er eene, die ze geloovig als de feiten eens wonderbaren voortijds overleverde,’ en het kan, dunkt mij, niet moeijelijk zijn in beide eenige gelijkheid te erkennen aan den wordingstijd des Christendoms en zijne eerste eeuwen; GEORGII (in eene recensie van WEISSE'S *Evangelische Geschichte*) zegt: ‘Waar de mythe te voorschijn treedt in de geschiedenis, maakt zij als het ware den band uit van twee historische tijdvakken, bewerkt zij den overgang des geestes eener afgeleefde eeuw in dien eener nieuwe wereldperiode. Zij is de morgenschemering, die het aanbreken van den nieuwen dag voorafgaat, en welker schaduwen naar de mate wijken, waarin zich de nieuwe geest aan zijne veelkleurige omhulsels ontwindt, om tot de helderheid zijner eigene

(1) BAUER'S eigen krasse zegging tegen deze voorstelling is uit de *Streitschriften* (aangeh. pl.) bekend: ‘niet *omdat* het standpunt van den tijd *historisch*, maar *hoewel* het *verbijsterd* was, zijn de Evangeliën, *toch*, historisch;’ ook zal men moeten bekennen, dat zijne - waarlijk getrouwe - schets der eeuw niet tegen hem pleit; men vindt ze bij STRAUSS, l.c., S. 172.

bewustheid te geraken'[1]. En zeker had wel nooit eene eeuw van eene grootere menigte verschillender aandoeningen rekenschap te geven, dan die eerste onzer jaartelling; wel nergens doorwoelden er zoo vele en tevens zoo uiteenloopende beginselen den boezem der menschheid; wel nimmer waren er zoo velerlei vormen te doorworstelen, of was de morgenschemering van eenen nieuweren dag te wachten, dan die aanbrak in die stervensure geheel eener afgeleefde wereld. - 'De zamensmelting van gedachte en feit,' zegt MÜLLER ten tweede - de enge vereeniging van het ideeële en reële, die hij in ieder mythisch verhaal terugvond (bl. 68) - 'heeft zoo lang plaats, als men niet gewoon is het een van het ander af te scheiden en op zich zelf voor te stellen.' En indien zulk een tijd sinds lang voorbij was voor *Griekenlands* inwoners, in betrekking tot de Godsdienst hunner voorouders, die weldra eener nieuwe zoude moeten plaats maken, zoo moest hij toch op nieuw geboren worden voor een' leeftijd, voor wien, wat hem nieuws opkwam in zedelijken en godsdienstigen zin, *met* de feiten moest zamenvloeijen, waaruit hij het ontleende, of waarmede het zamenhing, en die hij nog niet moest weten af te scheiden van zijne voorstellingen, uit hunnen indruk geboren en hun aanzien wijzigende en verwerkende[2]. En de mondelinge

(1) *A mythis*, luidt de oude stelling van HEYNE, *omnium priscorum hominum cum historia, tum philosophia procedit*, en zij is, in elken zin, waar, mits men slechts geene al te straffe beteekenis aan het *prisci* geve, maar dit ook op allen toepasse, die in de wording deel hadden eener nieuwe wereld, die den overgang in een tijdvak der menschelijke geschiedenis, in zedelijken en historischen zin, beleefden. Dáárin ware zij de oudsten; zij waren, in hunne vorming en ontwikkeling, en hunner nakomelingschap moesten zij zoo voorkomen, als de *prisci homines* van den wereldstand, die met hen een' aanvang nam.

(2) Om de mythe uit de Christelijke oorkonden te weren, drukt ULLMANN (bl. 59) zeer op het onderscheid van het 'ethische' belang van den tijd, dat tegenover het 'fysicale' van den kindertijd staat. Maar, dit onderscheid toegegeven, juist daarin zou het bewijs liggen voor de waarschijnlijkheid van aanwezigheid der mythen in het Christendom. Die vroegere tijd was nu eenmaal doorleefd en voorbij voor de menschheid, en het waren de *eerste schreden*, die zij op dien zedelijken grond zette, en die weder van mythen, al hadden zij dan eene andere strekking, vergezeld moesten gaan. Zoo als zich vroeger het ontwaken der hewustheid van de zinnelijke menschheid in beelden van een bovenal zinnelijk voorkomen uitdrukte en afschetste, zoo moest nu de zedelijke in haar ontwaken, alvorens zij tot hare volle bewustheid kwan, en opdat zij er toe komen zou, in meer zedelijk gewijzigde voorstellingen, hare gewaarwordingen, hare gissingen, uiten. Nog eens, de mythe hangt niet van poly- of monotheïsme af, maar kan beide begeleiden, en is *menschelijke*, niet eener *bepaalde* godsdienst, taal.

overlevering dan, het nog niet algemeene gebruik van het schrift - het derde, wat MÜLLER als kenteeken der mytheneeuw aangeeft - daaromtrent zeide ook GABLER reeds, dat het er weinig toe deed, of er elders al over andere dingen vele schriftelijke oorkonden bestonden, zoolang er slechts over de zaken, die het onderwerp van behandeling voor de mythen zouden zijn, eerst alleen bij mondelinge mededeeling gehandeld werd; - daarenboven, het mag eene reden zijn, die de mythen stremt - zoo als ook MÜLLER zegt (verg. nog bl. 63 en 105) - en ze tegenhoudt in haren loop, maar geheel uitsluiten kan zij ze wel nooit. Evenmin doet men regt te zeggen, dat de echtheid der Evangeliën nog te weinig wedersproken is, hun gezag nog niet genoeg ondermijnd, de uitwendige gronden voor beide nog te zeker zijn, of althans niet genoegzaam nagegaan, niet voldoende besproken; - genomen, dat dit sterker nog sprake, dan het - gij hebt er slechts de Inleidingen op het N.T. of zijne bijzondere Schriften voor in te zien - wel het geval is, zoo heeft reeds HASE beweerd (L.J., bl. 9), dat het, voor de afzonderlijke feiten, waarvan de Evangeliën gewag maken, der kritiek moet overgelaten blijven, uit *inwendige* gronden te bewijzen, dat zij, *trots de Evangeliën*, niet geschied of niet zóó geschied kunnen zijn, en Prof. DE GREUVE heeft zich laten ontvallen, dat wij, ‘ingeval zulke [godsdienstige] oorkonden *uitwendig goed gewaarborgd en inwendig met onze godsdienstige denkbeelden oneenstemmend zijn*, dezelve als geloofwaardig beschouwen [moeten], of, omgekeerd (*zelfs wanneer men niet stellig bewijzen kan, dat het verdichtselen zijn*), bijaldien zij *tegen onze redelijke overtuiging aandruischen*, als ongeloofwaardig verwerpen’ (bl. 115). Hij deed daarom niet wel STRAUSS (bl. 111) te verwijten, dat hij ‘haastig en losjes over die uitwendige bewijzen heenliep,’ en had moeten inzien, dat ‘uitwendige gronden van ontkennenden aard,’ volgens die vorige stelling, meer dan voldoende moesten zijn, om nu op de inwendige in zijne oordeelen af te gaan. Maar slechts van bijzondere feiten spreekt HASE, en het is door velen reeds toegegeven - door ULLMAAN onder anderen en zoo ook door Prof. DE GREUVE - dat de *Sage* niet vreemd bleef van de Evangeliegeschiedenis, wat dan echter nog geene aanleiding gaf, om haar in iedere afdeeling, op elke plek, voor-

al niet om er *mythen* - en dan nog wel doorgaande - in te vooronderstellen; maar gene had doorzigt en eerlijkheid genoeg om te zeggen, dat, waar er een enkel bestanddeel der Evangeliën aan de *Sage* wordt afgestaan, hun geheele inhoud, zonder eenige vroom gewaande schroomvalligheid of onderstelling, er op moet worden nagegaan, en de gronden der overige - op het hooge gewigt vooral gesteund, dat die inhoud voor hen heeft - zijn wel niet voldoende, om hunne beperking aannemelijk te maken. Voor het overige is het bij ULLMANN (S. 61) verkeerd uitgedrukt, als had men door het minste *sagelijke* toe te geven, allen *feitelijken* grond verlaten, en ware men reddeloos der mythe ten deel gevallen; slechts dit - zoo als ook HASE zeide - kan de methode vorderen, die hij bestrijdt, dat, wie der *Sage* deel geeft aan eenig punt der geschiedenis, haar de *mogelijkheid* niet ontzeggen moet ook op andere, al is het niet overal even sterk, op vele punten zelfs, gewerkt te hebben en invloed gehad. En juist omdat ‘de kritiek,’ zoo als hij zelf zegt, ‘de kunst’ is, ‘wel te onderscheiden,’ zal zij niet tot een ‘Procrustesbed’ vervallen, dat alleen in de handen eener beschouwingswijs is, die alles - op een paar Sagen na - in den stroeven band eener *feitelijke* historie - of mechanisme? - leggen wil. Eene wonderbare vrees is het tevens, die hem en anderen - uit angste van heidensche inkruipselen - van de uitdrukking *mythe* terughoudt, als zou de *Sage* minder hagchelijke gevolgen na zich slepen. De onderscheiding van beide, die GEORGE voorstelde (*Mythus und Sage*; bij STRAUSS, L.J.I, S. 46 f.), waardoor gene: *het voortbrengen van een feit uit eene voorstelling*, deze: *het inzigt in eene voorstelling van het feit uit* zou beteekenen, is bekend, en zij scheen - bittere ironie! - gene nog wel de aannemelijkste der twee te maken; eene dergelijke bepaling echter komt ons vrij willekeurig voor, zoo als dan ook werkelijk de denkbeelden, die er aan te gronde liggen, in elkander loopen; men vergelijke nog de bij STRAUSS aangehaalde voorbeelden. - De gewone voorstelling schijnt der *Sage* meer de overlevering toe te wijzen, aan historische punten aangesloten, der *Mythe* meer historisch ingekleede filozofemen, zonder historischen grond[(1)] - en vandaar die voorkeur van velen voor gene; - in dezen zin zou men dan in het private leven des Heeren, het meer in afzondering doorgebragte, meer *mythen*, in het openbare

(1) Vergelijk VON BOHLEN, *Die Genesis*, S. XVII f.

meer *Sage* verwachten kunnen. Maar ook zij is de juiste niet. Zij stelt een onderscheid, dat in waarheid niet bestaat; want de volken, bij wie de *Sage* ontsproot, kennen geene andere uitdrukking dan haar, om dat te kenteekenen, wat men met Griekschen naam *mythe* noemen zou. ‘Het Duitsche denkbeeld,’ zegt JAKOB GRIMM (*frau aventiure klopft an Benecke's thür*, 1842, Berlin, S. 22), ‘gaat van eene *vertellende, zeggende Sage* uit, en daarna op het *vertelde, gezegde* over, en *Sage* beteekent het voorval, omdat het *gezegd* is geworden, *niet* omdat het *geschied* is.’ Waaraan men MÜLLER'S *Prolegomena*, S. 103, moge tegenstellen. Het eenige verschil, dat men er tusschen zou kunnen aannemen, zou dan uit die persoonlijke voorstelling der vertellende moeten afgeleid, en, met bijbehoud, voor het woord *Sage*, der beteekenis van mythe, haar tevens nog het meer algemeene gebied toegedeeld moeten worden, dat de enkele Sagen, de enkele Mythen, waaruit de overleveringen zijn zamengesteld, of die althans hier en daar in hare rij voorkomen, omvat (waardoor MÜLLER dan ook zeggen kan, dat de volkssage - dat, wat onder het volk verteld, gesproken, overgeleverd wordt - de bron der mythen is); en EWALD schijnt het doorgezet te hebben, om - in zijne *Geschiedenis van het volk Israël* - den Griekschen naam te laten varen en slechts de Germaansche uitdrukking te behouden. In de Evangeliën vindt zich dan de *Sage* van den Christus geboekt, of, wanneer gij over de afzonderlijke voorstellingen spreekt, de *Mythen* of *Sagen*; en gene, zoo als elke andere, rust op feiten en indrukken, gewaarwordingen en gevoelens, hier van godsdienstigen aard vooral, en als van iedere andere geldt van haar bovenal, wat EWALD zegt, dat in de *Sage* ‘het beste gedeelte leeft des gewisses van een volk, zij eene zijner heiligste en liefste bezittingen is, zijn trots en zijne tucht;’ het was de algemeene fout der vroegere mythenverklaarders en hunne drie soorten van mythe, dat zij het, vooral door MÜLLER aangedrongen, oogpunt misten, en hetwelk BAUR (bij STRAUSS, l.c., S. 89) reeds als de noodzakelijkste voorwaarde noemde, om de oude mythe wel te verstaan, het inzigt, dat der mythe geene individuële bewustheid, maar een hooger, een algemeener, dat van een volk of eener godsdienstige gemeente, te gronde ligt, een oogpunt, waarover door STRAUSS en MÜLLER, zoowel als door anderen, thans reeds zoo veel geschreven is, dat wij - al schijnt Prof. DE GREUVE het nog altijd maar niet te kunnen vatten (verg. het vroeger aangeh. over allegorie en mythe, bl. 89, 104

en 107) - er ons hier niet langer bij ophouden. Voor dezen, de afzonderlijke Sagen, zullen wij wel altijd op die algemeene bepalingen van SCHLEIERMACHER (*Reden über die Rel.; der Chr. Glaube*) teruggewezen worden: een bloot ideeëel onderwerp, in historischen vorm voorgesteld, en: de historische - zoo gij liever wilt - feitelijke voorstelling van iets bovenfeitelijks, waarmede men, op de Evangeliën overgebragt, de woorden van STRAUSS vereenige: Evangelie-mythe is zulk een op JEZUS middellijk of onmiddellijk betrekking hebbend verhaal, dat niet als de afdruk van een feit, maar als het afzetsel eener voorstelling zijner vroegste aanhangers moet beschouwd worden. ‘Het mythische is datgene, wat het eeuwige binnen tijd en ruimte plaatst,’ zeide de eerste elders nog, en vandaar, dat vooral godsdienstige onderwerpen zich in mythen behandeld zien, hare strekking bovenal, niet - althans niet in engeren zin - uitsluitend godsdienstig is. De bepaling van ULLMANN - beter bij THOLUCK (*Glaubw. der Ev. Gesch.*, S. 52. ff.), hoewel zich deze in historische en filozofische Mythe verwart - die het denkbeeld van mythe tot dat hoogere *beperkt* (verg. ook JUL. MÜLLER, *St. u. Krit.*, 1836, S. 840 f.), waardoor men ook tot een niet graduëel, maar specifiek, onderscheid der kanonieke en apocryfe Evangeliën komen zou, is in hare gevolgtrekkingen onwaar. Verg. MÜLLER'S *Prolegomena*, S. 172. In de Evangeliën ademt dezelfde mythische geest, die - slechts verlaagd - de kinderachtige, - slechts ontaard - de walgelijke voorstellingen der apocryfen deed geboren worden; in de allerliefste ‘kinder- en huissprookjes’ der GRIMMS spreekt een zelfde volksgeloof als in de Eddaleer van het Noorden of de Grieksche Mythologie, slechts gewijzigd naar den aard der menschen en volken, bij wie zij geboren werden Van welken aard nu, met welke schakeringen, en uit welke voorstellingen geboren, wij de Sagen der Evangeliën vinden zullen, kan eerst bij haar onderzoek en hare verklaring blijken; ‘bij de mythen,’ zegt MÜLLER, ‘bestaat de verklaring meestal in niets anders dan de aanwijzing van haren oorsprong; de wording der mythe moet worden opgespoord en opengelegd; men moet als ware het den arbeid overdoen, waardoor de mythe werd zamengeweven;’ daartoe nu moge ons later de *tweede Aflevering* van Prof. DE GREUVE'S verdediging de aanleiding geven; thans rest ons nog het vraagstuk der wonderen.

(*Het Vervolg en Slot in het volgende Nommer.*)

Letter- en oudheidkundige avondstonden, door *G.D.J. Schotel*, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct., Corresp. Lid. van het Kon. Ned. Instit. van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, Lid van het Provinciaal Utrechtsch en Zeeuwsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden, Predikant der Hervormde Gemeente te Chaam, Alphen en Baarle-Nassau. Te Dordrecht, bij Blussé en van Braam. 1841. 216 bl. 8°.

Reeds lang was dit ook door een bevallig uiterlijk aanlokkend Boekje door den ondergeteekende bestemd, om in *de Gids* breedvoerig te worden aangekondigd en naar verdienste geprezen. Het waren velerlei omstandigheden, die de uitvoering van dit voornemen vertraagden; wij hopen, dat de Lezers van dit Tijdschrift ook thans nog onze opmerkingen met eenige belangstelling zullen ontvangen.

SCHOTEL behoort tot die weinige mannen in ons Vaderland, welke zich ijverig met bibliographisch-historische nasporingen bezig houden; nasporingen, waaraan VAN WIJN, SCHELTEMA en JACOBUS KONING zoo veel tijd en moeite hebben te koste gelegd; nasporingen, waarmede ook de eerbiedwaardige DE CRANE tot in het laatste tijdperk zijns levens zich zoo gaarne onledig hield! Ook de Letter- en Geschiedkundige Verzameling van eenige Biographische Bijdragen en Berigten van dezen krachtvollen grijsaard, die ongeveer tegelijk met SCHOTEL'S *Avondstonden* het licht zagen, zijn ons door de Redactie van dit Tijdschrift ter hand gesteld. Gaarne hadden wij aan deze laatste lettervruchten van den man, die reeds tot de ouden van dagen behoorde, toen Referent, in het stadje zijner inwoning, dikwerf in zijne tegenwoordigheid, de lettergrepen leerde spellen, de hulde onzer belangstelling en opmerkzaamheid geboden; thaus echter is de werkzame Geleerde reeds niet meer onder de levenden, en het Werkje, waarmede hij zijne letterkundige loopbaan eindigde, is in veler handen.

De Heer SCHOTEL noemt het Geschrift, dat wij thans wen-

schen aan te kondigen, *Letter- en Oudheidkundige Avondstonden*. Maar wat bevat dit Boekje, dat tot het gebied der Oudheidkunde, in den engeren zin des woords, behoort? Alleen het laatste Stuk zoude eenigermate daartoe kunnen gebragt worden, terwijl het eerste Stuk bijna geheel van biographischen aard is, zoodat Oudheidkundigen hier weinig zullen vinden, dat tot hun vak behoort. De Schr. schijnt dit zelf gevoeld te hebben; immers in de Opdragt aan Prof. NIEUWENHUIS geeft hij zijn voornemen te kennen, om nog eenen derden bundel, edoch met meer *oudheidkundige* opstellen, in het licht te geven.

Des te rijker is de schat van *letterkundige* berigten, ons hier medegedeeld; een drietal onderwerpen heeft de Schr. als ware het tot de spil zijner nasporingen verkoren.

Het eerste Stuk, in dezen bundel voorkomende, draagt tot opschrift: *Joost de Menijn*. Wij zijn den Heer SCHOTEL dankbaar voor de mededeeling der wezenlijk belangrijke *Oratie ofte propositie, gedaen van Joost de Menyn, door last van mijnheeren de Regierders der stede van Dordrecht, voer allen den Magistraten en de Deeckens van Ghilden en gemeene neringe der stede van Dordrecht, te hunnen Vergaderinghen, in den Doulhuyse van heele haecx*, tot den opbeur van XV ofte XVI duyzent Carolusgulden, by maniere van verpondinge ofte hondersten peng, over den huysen der vermoghensten binnen deser stede, op ten 11 Martii anno 1586. Krachtig en levendig (wij zeggen het SCHOTEL volgaarne na) schetste MENYN in die Redevoering den oorsprong en den voortgang der Spaansche beroerten, en den treurigen toestand, waarin zich het Vaderland weldra zoude bevinden, indien *Dordrechts* ingezetenen zich geene nieuwe opofferingen wilden getroosten, en door hun voorbeeld de overige steden tot navolging wekken. Het stuk wordt voorafgegaan door eene levensschets van JOOST DE MENYN. Wij moeten bekennen, dat de inhoud van dit stuk (bl. 8-22) onze belangstelling meer gaande maakte dan bevredigde. Er is in die schets (de geleerde Schrijver houde ons deze aanmerking ten goede) te weinig gelet op den toestand des Vaderlands in de tijden van LEIGESTER; de bijzonderheden zijn in dezelve te veel op den voorgrond geplaatst, in één woord, zij bevat te veel biographische bijzonderheden, te weinig historie. Ook vinden wij nergens den blik des Schrijvers op MENYN'S karakter gevestigd, ofschoon het wel de moeite beloond hadde, te onderzoeken, hoe liefde voor de vrijheid

en onderworpenheid aan zijne meesters zich bij den talentvollen Staatsman aan eene hevige en opbruisende gemoedsgesteldheid paarde.

JOOST DE MENYN of JOOST VAN MEENEN (uit de stad *Meenen* in *West-Vlaanderen* geboortig) behoorde ongetwijfeld tot de krachtigste voorstanders en bevorderaars van godsdienstvrijheid in het laatst der zestiende eeuw. Na de belangrijke betrekkingen van Raad en Advokaat-Fiskaal bij het Hof van *Holland*, en tevens gedurende korten tijd het Hoogleeraarsambt in de Regten te *Leyden* te hebben bekleed (bl. 9, 10), werd hij in 1584 (bl. 11) Pensionaris van *Dordrecht*, in welke betrekking hij dier stad de gewigtigste diensten bewees. Groot was toen reeds de roem zijner welsprekendheid, zoodat hij toen ter tijde, bij voorkomende gelegenheden, in naam der stad, steeds het woord deed, gelijk hij later meermalen de tolk des gemeenen Lands was. Zoo hield hij (zegt SCHOTEL) bij de aan komst van den Grave van *Leicester* te *Dordrecht*, den 29sten van Wintermaand, 1586, eene deftige aanspraak in de Italiaansche taal. Deze dagteekening is ongetwijfeld verkeerd, want op dat tijdstip bevond zich LEICESTER reeds weder in *Engeland*. De Graaf was den 19^{den} December, 1585, te *Vlissingen* aangekomen, en deed den 31sten dier zelfde maand zijne intrede binnen *Dordrecht*, gelijk ook blijkt uit de *Tegensendinghe en verwellecominghe gedaen Syne Ex^{cc} van Leycester, comen varen naer dese stede van Dordrecht*, medegedeeld door SCHOTEL, bl. 37 volg.

Ook 's Lands Hooge Regering wist van de uitstekende gaven van den Dordschen Pensionaris partij te trekken. SCHOTEL haalt ten bewijze hiervan het gezantschap aan, dat in 1587 naar Koningin ELIZABETH werd afgevaardigd. Maar dit was niet de eerste maal, dat 's Lands Staten aan MENYN dusdanigen last opdroegen. Het verwondert ons, dat de Heer SCHOTEL in het geheel geene melding heeft gemaakt van de zending naar *Engeland*, waarmede de bekwame man in 1585 werd belast. Het was de beroemde eerste zending, die aan Koningin ELIZABETH de opperheerschappij dezer Landen aanbood; die den 18^{den} Junij, 1585, in zee stak, en den 6^{den} Julij daaraanvolgende te *Londen* aan wal stapte. Het Gezantschap bestond uit de Afgevaardigden JAKOB DE GRIJZE, uit *Braband*, RUTGER VAN HAERSOLTE, Burgemeester van *Harderwijk*, uit *Gelderland*, NOËL VAN CARON, Heer van *Schoonewal*, uit *Vlaanderen*; JOAN VAN DER DOES, Heer van *Noordwijk*, JOOST VAN MENYN, JOAN VAN OLDENBARNEVELD en

FRANÇOIS MAELZON, uit *Holland*; JACOB VALKE, Raadsman van State, uit *Zeeland*; PAULUS BUYS, uit *Utrecht*; JELGER FEITSMA, HESSEL AISMA en LAAS JONGEMA, uit *Friesland*. Zie BOR, B. XX, bl. 635. WAGENAAR, D. VIII, bl. 90 volg. En ook toen was MENYN boven allen werkzaam; hij was het, die, als de Gezanten den 9^{den} Julij ten gehoore bij de Koninginne werden toegelaten, het woord voerde.

Het tweede Gezantschap (waarvan SCHOTEL, bl. 12, spreekt) had ook MENYN tot haren Redenaar verkoren. Op den 5^{den} Februarij, 1587, hield hij de beroemde aanspraak tot ELIZABETH, waarin hij op ondersteuning met krijgsvolk aandrong. Zie HOOFT, *Hist.*, B. XXV, bl. 1126. WAGENAAR, D. VIII, bl. 193, 194. BOR, B. XXII, bl. 874.

De derde Zending, waarmede MENYN werd belast, was die naar *Denemarken*, in 1594, om de oude verbindtenissen met CHRISTIAAN IV te verlevendigen, of (gelijk VAN METEREN zich uitdrukt), *om de oude Tractaten nopende de Navigatie en Traffique te vernieuwen*. Van het verdrag, dat ten gevolge dezer Zending gesloten werd, vertrouwde MENYN een afschrift toe aan Jonkheer AREND VAN DORP, eenen ouden Staatsman, die te dier tijde te *'s Hage* ambteloos leefde. Deze zeker niet meer dan onvoorzigtige handelwijze wikkelde MENYN in een regtsgeding, wordende hij verdacht gehouden van, even als VAN DORP, met den vijand te heulen. Belangrijk zijn de opmerkingen, die ons SCHOTEL dienaangaande, bl. 15, 16, mededeelt, ofschoon de goede trouw van MENYN reeds genoegzaam was verdedigd door den uitstekenden VAN DE WALL, in zijne *Handvesten en Privilegiën van Dordrecht*, bl. 1480-1485.

Intusschen werd aan MENYN zijn ontslag gegeven als Pensionaris van *Dordrecht*, en de bekwame man, bij Besluit der Staten, tot Historieschrijver van *Holland* aangesteld, tegen eene bezoldiging van ƒ 1200, waarbij de stad *Dordrecht* nog ƒ 300 voegde. Welk eene zware taak den man zij opgedragen, blijkt uit de *Instructie*, hem gegeven, te vinden in *Res. v. Holl.*, 26 Julij, 1595, bl. 339 volg. In hoeverre echter MENYN zich van de hem opgelegde taak hebbe gekweten, is duister; schier alles wat wij dienaangaande weten, is door SCHOTEL zeer naauwkeurig medegedeeld, vooral naar BOR, uit wien ook reeds WAGENAAR (*Vaderl. Historie*, D. VIII, bl. 406) zijne opgaven had geput.

Echter hadden wij hier gaarne eenige ophelderingen erlangd nopens de betrekking, waarin de arbeid van MENYN tot dien van BOKKENBERG stond. Werkte elk hunner op zich zelven, of

moesten zij te zamen één gedenkstuk der Geschiedenissen des Vaderlands vervaardigen? Het antwoord is zeker moeijelijk. Immers terwijl de Staten van *Holland* en *West-Vriesland* den 7den Julij, 1595, besloten, ‘om Mr. Joost de Menyn te committeren, om pertinentelyck Historie te schryven, alle geschiedenissen in de Nederlanden, zedert dat Keyser Karel deselve opgedragen heeft ten behoeve van syn soon Koningh Philips,’ gelastten die zelfde Staten, den 15den en 23sten December, 1598, dat de Gecommitteerde Raden voor hen zouden ontbieden ‘Menyn en Bokkenberg, om hen te doen overleveren *hun gebesoigneerde* op het maken van de Historiën, ten einde ter naaster vergadering der Staten daarvan rapport te doen.’ Ofschoon toch uit de hier gebezigde uitdrukking de gevolgtrekking zoude kunnen worden gemaakt, dat JOOST VAN MENYN en PIETER VAN BOKKENBERG eenen gemeenschappelijken arbeid te verrigten hadden, zoo blijkt echter uit de Resolutiën der Staten van *Holland* (5 en 9 Febr., 1599, bl. 39 en 40), dat elk hunner zich in het bijzonder van zijne taak heeft gekweten.

Nog vermeldt de Heer SCHOTEL, dat MENYN, toen hij in 1599 het eerste stuk van zijne Kronijk, in het Latijn, Fransch en Duitsch overleverde, verklaarde, dat hem ‘syn besoigne seer hadde veragtert de resumtie van de memorie, gemaeckt by EMANUEL DE MAITRE, daartoe de Heeren Staten (Generael) hem last gegeven hadden.’ Zonder eenige opheldering zal wel den meesten Lezeren van SCHOTEL'S Werkje deze uitdrukking duister zijn gebleven. De toedragt der zaak is waarschijnlijk deze. In den aanvang van het jaar 1599 had EMANUEL VAN METEREN de eerste uitgave van zijn beroemd Geschiedwerk bij VENNEKOOL te *Delft* in het licht gegeven. 's Lands Regering, oordeelende, ‘dat in hetzelve gevonden wierden veele onwaarheden, alleen rustende op 't goeddunken en eigen gevoel van den Autheur, met verkorting der eer van eenige Prinsen en Heeren, die den Staaten daarover hadden geklaagd, terwijl de Autheur gehoord zijnde, geen redenen hadt weten te allegeeren, dan van hooren zeggen,’ gaven last, om alle exemplaren ten huize van den Delftschen Drukker op te halen. *Resol. der Stat. Generael*, 10 Febr., 1599, bl. 65, 66. Vgl. DE WIND, *Bibliotheek der Nederl. Geschiedschrijvers*, St. 2, bl. 259, 260. Ter zelfde Staatsvergadering, waar dit besluit genomen was, werd VAN METEREN binnengelaten, en gaf hij eenig berigt van de personen, die hem eenige zaken opgegeven hadden; maar de Sta-

ten, hiermede niet tevreden, ‘gelastten hem te verklaaren, wie hem gesubministreert hebbe, 'tgeen in Haar L. Vergaderinge is gepasseert.’ Mij is echter (zegt de geleerde VAN WIJN, *Bijvoegs. op* WAGENAAR, IX, 3 (e)) niet gebleken, dat hij dit sedert gedaan heeft. Kan VAN METEREN ook eene Memorie aan de Staten-Generaal hebben ingediend, en de beoordeeling der daarin vervatte opgaven aan MENYN zijn opgedragen, ofschoon ook VAN METEREN zijn geheele Werk meermalen met den naam van *Memoriën* bestempelt? Men zie intusschen VAN WIJN, t.a.p., bl. 24.

Eindelijk vermeldt SCHOTEL (bl. 22), dat de Gecommitteerde Raden van *Holland* den 8sten Julij, 1597, ‘resolveerden, op verzoek van JEAN FRANÇOIS LE PETIT, dat, wanneer Zeeland, Vriesland en Utrecht eenen zullen gecommitteerd hebben, om de Kronijk dezer landen, door hem in 't Fransch gemaakt, te onderzoeken, van wege Holland daarbij geroepen zal worden de Heer MENYN.’ Ook hieromtrent heeft de met de détails min bekende Lezer eenige opheldering noodig. LE PETIT, een niet onbekwaam man, doch zoo slecht van tijdelijke have voorzien, dat hij moest trachten door broodschrijven zijn bestaan te verbeteren, besloot eenige oude Kronijken, *omissis omittendis et additis addendis*, uit het Nederduitsch in het Fransch te vertolken, en in laatstgenoemde taal tot op zijnen tijd te vervolgen. Om de kosten van dit uitgebreide drukwerk goed te maken, wendde hij zich tot de Staten van *Holland, Zeeland, Gelderland* en *Vriesland*, met verzoek, ‘dat het hen believe hem te beloonen en te accordeeren in dezelve costen pro rato te concurreren.’ Het schijnt, dat al de genoemde Provinciën dit verzoek gunstig hebben ontvangen, en op voordragt van deskundigen, onder welke JOOST VAN MENYN *Holland* vertegenwoordigde, de onderneming van LE PETIT rijkelijk hebben ondersteund. Zie *Resol. Holl.*, 24 Julij, 12 en 24 Dec., 1598, bl. 262, 445, 484; 14 Jan., 1600, bl. 31, 49, 144; 8 April, 1602, bl. 130; 25 Junij, 1604, bl. 181; 1 Febr., 1606, bl. 11, alle aangehaald bij VAN WIJN, *Bijvoegs. op* WAGENAAR, D. IX, bl. 23 (c). VAN HASSELT, *Geldersch Maandwerk*, D. II, bl. 407-409.

Wanneer MENYN zij gestorven, is onzeker. Te regt worden BALEN en GOUDHOEVEN door den Heer SCHOTEL berispt, omdat zij het sterfjaar des onvermoeiden Staatsmans op 1596 bepaalden; immers uit de stukken, waarvan wij zoo even gewaagden, blijkt het, dat hij althans het laatste jaar der zestiende eeuw heeft bereikt.

Het tweede, en wel het uitvoerigste, Stuk, in SCHOTEL'S bundel opgenomen (bl. 45-182), draagt tot opschrift: MARGARETHA GODEWYCK, eene Verhandeling. Het had eigenlijk moeten heeten: MARGARETHA GODEWYCK *en hare vrouwelijke tijdgenooten*; immers geene Nederlandsche vrouw van eenige verdienste uit het tijdperk, waarin MARGARETHA leefde, is in deze belangrijke Verhandeling vergeten, en in de bijlagen is omtrent vele schier alles bijeengebragt, wat men bij tijdgenoot en nageslacht tot haren lof vindt opgeteekend. Wij willen eerst eene korte schets van dit doorwrochte stuk mededeelen, om daarna onze aanteekeningen en bedenkingen nopens bijzondere punten aan den Lezer van dit Tijdschrift in overweging te geven.

MARGARETHA GODEWYCK, de rijk begaafde dochter van den kundigen PIETER GODEWYCK, zag den 30sten van Oogstmaan(1), 1627, te *Dordrecht* het eerste levenslicht (bl. 45). Wel was zij geene ANNA MARIA SCHUURMAN, de voortreffelijkste der vrouwen, die aan *Neêrlands* lettertrans hebben geschitterd; maar moest zij voor ééne onderdoen, verre daarentegen overtrof zij honderd andere, die zich eveneens op de beoefening van Kunsten en Wetenschappen toelegden (bl. 46). Schoon het onzeker is, of, gelijk SCHELTEMA heeft geboekt, MARGARETHA vele harer bekwaamheden aan ANNA VISSCHER hebbe te danken gehad (bl. 47), weten wij daarentegen, dat de lessen haars kundigen vaders haren geest vroegtijdig hebben gevormd (bl. 48). Naast dezen vond zij in den geleerden RUMPIUS eenen uitstekenden onderwijzer in het Grieksch en het Latijn (bl. 49), terwijl zij ook al spoedig in het Hebreeuwsch eenige vorderingen maakte (bl. 50).

De Poëzij begon vroegtijdig haren geest te boeijen: Latijnsche, Fransche en Nederduitsche verzen waren de voortbrengselen van haar talent, en veelvuldige proeven van hetzelve zijn nog voorhanden (bl. 51-72). Vooral als bijschriftdichteres slaagde MARGARETHA veelal gelukkig, terwijl ook ettelijke meer dan alledaagsche denkbeelden den Lezer uit hare emblemata of zinnebeelden tegenblinken.

Wie zich de bijeenkomsten der uitstekendste vernuften bij den Drossaard op *Muidens* Slot herinnert; - wie het aanzien-

(1) WITSEN GEYSBEEK, die in zijn *Biographisch, Anthologisch en Critisch Woordenboek der Nederduitsche Dickters* slechts met een enkel woord van MARGARETHA gewaagt, geeft den 31sten Augustus, 1627, als haren geboortedag op, D. II, bl. 389.

lijke getal liedeboekjes nagaat, in den aanvang der zeventiende eeuw voor schier alle plaatsen vaneenig belang uitgegeven, - hem zal het niet bevreemden, dat ook de muzijk door MARGARETHA vlijtig werd beoefend (bl. 73-75). En terwijl zij in de teeken- en schilderkunst op voortreffelijke leermeesters mogt bogen (bl. 76-78); - terwijl zij ook in de schrijfkunst zoodanige vorderingen maakte, als de geest des tijds in eene voortreffelijke jonkvrouw eischte (bl. 79-81); - terwijl zelfs de sterrekunde hare aandacht boeide, - bleef zij echter geene vreemdeling in de meer eigenlijk zoogenaamde vrouwelijke handwerken, borduur- en soortgelijk kunstwerk (bl. 82-84).

Ook door huisselijke deugden muntte de edele GODEWYCK boven velen uit. Het was verre, dat zij het bestier der huishouding van haren geliefden vader zoude hebben veronachtzaamd (bl. 85, 86), of dat haar kunstzin haren ijver zoude hebben doen verflaauwen, om den Hemelschen Vader met geheel hare ziele te dienen (bl. 87). Nederigheid en godsvrucht kenmerken hare gedichten en brieven, terwijl zij ook hare vrienden steeds aanspoorde, om

> met alle kracht te streeven,
> Naa 't zalighe genot van 't eeuwigh hemelsch leven,
> Daer boven by den Heer.

Slechts gedurende eene halve eeuw mogt de verdienstelijke vrouw het aardsche tooneel der wisseling betreden. Den 2^{den} van Slagtmaand, 1677 (zegt de Heer SCHOTEL), ontviel die parel aan *Dordrechts* letterkroon, na omtrent hare schriften en kunststukken de noodige beschikkingen te hebben gemaakt (bl. 88).

Ziedaar het dorre geraamte eener Verhandeling, rijk in merkwaardige berigten. Is er wel meer noodig, om onze lezeressen tot het lezen van SCHOTEL'S Geschrift op te wekken? Wie harer ontvangt niet gaarne MARGARETHA'S les, al is het ook om in beperkter werkkring nuttig te zijn:

> Laet u geen dagh ontgaen, of schrijft yet met de hant,
> Syt naerstigh, oeffent u,en wilt gestadigh leeren,
> Soo sal in u de konst en wetenschap vermeeren,
> Dan sult ghy dienstigh syn ook voor het vaderlandt.

Honderd en veertien aanteekeningen en vier bijlagen zijn bij deze Verhandeling gevoegd (bl. 91-182); nopens enkele derzelve zij het mij vergund thans deze en gene aanmerking mede te deelen.

Aant. (4). S. geeft hier, ten vervolge op het door hem in *Kerkelijk Dordrecht*, D. I, bl. 441, 442, bijeengebragte, eenige bronnen op ter dienste van den toekomstigen levensbeschrijver van ANNA MARIA VAN SCHURMAN. Echter zoude deze lijst nog met honderd en meer Schrijvers kunnen worden vermeerderd, met wier dorre opsomming wij de Lezers van dit Tijdschrift niet willen lastig vallen. Inmiddels zij het genoeg te herinneren, dat de *beste* bronnen door hare Lofredenaars veelal het minst zijn geraadpleegd. Men zie LUD. JAC. AS. CAROLO, *Elogium eruditissimae virginis A.M. a Schurman*. Par., 1646, 8°. Eene vertaling van dit Werkje in het Fransch is in hetzelfde jaar ter zelfder stede uitgekomen. De onschatbaarste bron voor SCHURMAN'S levensbeschrijving zal wel steeds MÖLLERI *Cimbria Literata* blijven.

Aant. (5). Onder de Geschriften over ANNA ROEMERS had S. nog kunnen vermelden de *Geschiedenis van het Slot te Muiden van* JAC. KONING. Amst., 1827, bl. 72 volg.

Aant. (7). S. belooft hier eene bijzondere Verhandeling aan den vermaarden VAN BEVERWIJCK te zullen toewijden; wij houden hem aan zijne belofte. Intusschen verwijzen wij nopens den strijd tusschen V. BEVERWIJCK en JONCKTIJS naar SCHELTEMA, *Geschied- en Letterk. Mengelwerk*, D. III, bl. 483, en D'ESCURY, *Hollands Roem*, I, bl. 227, aant.

Aant. (9). Bij de beide Gedichtjes van COLVIUS op ANNA MARIA VAN SCHURMAN, hier medegedeeld, kan een derde in de Italiaansche taal gevoegd worden. Alle drie komen zij voor op de keerzijde der opdragt van het tweede Boek van BEVERWIJCK'S *Wtnementheyt der Vrouwen*.

Aant. (25) en (32). De naamlijsten, hier voorkomende, zijn schraal, en, mijns oordeels, zonder groot nut. Dat de Heer S. beknopt wilde zijn in het mededeelen van opgaven nopens de Geleerden, met welke MARGARETHA te *Dordrecht* verkeerde, nopens de Dichteressen, die nevens haar bloeiden, is lofwaardig; echter moet men bekennen, dat de ongeletterde niets aan die naamlijsten heeft, terwijl dezelve, als opsomming der bronnen ter dienste van Geleerden, op verre na niet alles bevatten, wat voorzeker ook de Heer S. in zijne rijke voorraadschuur heeft verzameld.

Aant. (30). Volgens SCHELTEMA (zegt de Heer SCHOTEL) verdiende deze vrouw (FRANSKE VAN DOYEM) meer bekend te worden. - Ref. heeft eene afzonderlijke levensschets van haar afgewerkt, die hij eerlang aan het publiek hoopt mede te deelen.

Aant. (39). Met de lijst der uitgaven van CATS Werken, hier bl. 107 voorkomende, kan men nu vergelijken de mededeelingen, door P(AN) gedaan in N°. 19 van den *Algemeenen Konst- en Letterbode* over 1842.

Aant. (81). Het Gedicht van F. SNELLINX op JOAN DU SART, hier medegedeeld, is ook te vinden in *Klioos Kraam, Tweede Opening*, 1657, bl. 47.

Aant. (107). In den tekst wordt hier ANNA KOERTEN genoemd; dit zal wel JOANNA KOERTEN moeten zijn. Intusschen is, behalve het Stamboek van JOANNA KOERTEN, in 1735 te *Amsterdam* in 8°. in het licht verschenen, nog in het volgende jaar te zelfder stede in 4°. uitgegeven: Gedichten op de overheerlijke Papieren Snijkunst van wijle Mejuffrouwe JOANNA KOERTEN, Huisvrouwe van wijlen den Heere ADRIAAN BLOK, gedrukt naar het origineel Stamboek. Benevens eene korte schets van haar leven. Letterkundigen uit alle oorden des Lands, ja zelfs uit *Noorwegen*, hebben tot dezen bundel hunne *Symbolae* bijeengebragt.

Bijlage A. PIETER VAN GODEWYCK. SCHOTEL geeft als den geboortedag van MARGARETHA'S vader den 3^{den} Februarij, 1593, op; wij merken hierbij aan, dat WITSEN GEYSBEEK dien op den 5^{den} Februarij deszelfden jaars stelde. *Woordenb.*, II, 389. Als 5de Latijnsche Meester aan *Dordrechts* school, moest GODEWYCK ook onderwijs geven in het *ageren* of *comoedie spelen*, en dit geeft S. aanleiding, om het een en ander mede te deelen over de tooneelvertooningen der Dordsche jeugd in de eerste helft der zestiende eeuw. Meerdere bijzonderheden nopens die gewoonte heeft Ref. vermeld in den *Letterbode* van 1841, N°. 49.

Bijlage B. Twee onuitgegevene brieven van ANNA MARIA VAN SCHURMAN. In de volgorde der bijlagen, vergeleken met bl. v der Opdragt aan Prof. NIEUWENHUIS, heerscht eenige verwarring. SCHOTEL heeft de hier medegedeelde stukken van den Baron COLLOT D'ESCURY VAN HEINENOORD erlangd. Bedriegt Ref. zich niet, zoo zijn deze zelfde brieven vroeger in het bezit geweest van Prof. MEINARDUS TYDEMAN, die echter in een eigenhandig schrijven de dagteekening van den uit *Lexmond* geschrevenen brief één jaar vroeger opgeeft. De brieven hebben, wat hunnen inhoud betreft, weinig waarde. Meerderen dank zijn wij den Heer SCHOTEL verschuldigd voor

Bijlage C. Vermaarde Vrouwen, die te *Dordrecht*, in de XVI^{de} en XVII^{de} eeuw, geboren werden of geleefd hebben. Wij schatten deze korte berigten op hoogen prijs, en hopen, dat Dr. SCHOTEL ook omtrent andere Nederlandsche vrouwen soort-

gelijke herinneringen zal mededeelen. De Schr. heeft onze aandacht gevestigd op:

1. ANNA SUYS. SCHELTEMA (*Geschied- en Letterk. Mengelwerk*, D. III, bl. 45) meende, dat zij de eerste Nederlandsche vrouw zoude geweest zijn, van welke Latijnsche verzen bewaard zijn, en de Heer SCHOTEL wederspreekt dit gevoelen niet. Echter gelooven wij, dat deze meening wederlegd wordt door de omstandigheid, dat, indien wij ons niet bedriegen, ook van ISABELLA NICOLAÏ, de zuster van den beroemden JANUS SECUNDUS, en Abdisse in het Klooster van St. AAGT te *Delft*, Latijnsche verzen zijn bewaard gebleven.

2. ANNA VAN BLOCKLANDT. Deze vrouw heeft, mijns bedunkens, hare vermaardheid grootendeels aan haar huwelijk te danken. Zij toch was de echtgenoote van Mr. CORNELIS BOY, en terwijl deze een werkzaam aandeel had aan de uitgave van *De Wtnementheyt des Vrouwelicken Geslachts*, zoo kon het niet wel anders, of BEVERWYCK'S hoffelijkheid moest ook haar een' eerepalm toereiken. SCHOTEL zegt ook alleen van haar, dat zij zeer ervaren was in de *muzijk*, een talent, dat zij zeker met velen gemeen had; BEVERWYCK beperkt hetzelve nog tot het *zingen*; immers hij geeft alleen te kennen, dat bij het vierstemming huisselijk lied, hetwelk in BRANDWYCK'S binnenkamer werd aangeheven, *Juffrouw Anna van Blocklandt het superius zong*. Leest men ook de Opdragt van BEVERWYCK'S eerste Boek, aan ANNA toegewijd; leest men de Liederen van CASPAR BARLAEUS, R. MOGGHE en DANIEL JONCKTYS, haar toegezongen, - men zal moeten erkennen, dat de dichterlijke lofspraken haar veelal kenschetsen als het afschijnsel der voortreffelijkheid van haren echtvriend, en dat hare ligchamelijke schoonheid de genoemde Zangers tot uitbundiger loftuitingen zal hebben verlokt. Het versje van RUYSCH schijnt in SCHOTEL'S Boekje niet juist te zijn afgedrukt: voor *vastgehecht* leze men *soet gehecht*, in den tweeden regel; immers, gelijk in vers 3 en 4 met het woordt *volmaeckt* wordt gespeeld, zoo slaat ook het *soet gedicht* in vers 4 op het *soet gehecht* in vs. 2.

3. CATHARINA VAN MUYLWYCK.

4. MARIA DE WITT. Wij danken den Schrijver voor de mededeeling van het krachtige lijkvers van JOHAN VAN SOMEREN op deze in jeugdigen leeftijd gestorvene Dichteres.

5. CLARA DE WITT.

6. CATHARINA en WILHELMINA OEM. De noot (2) is hier zeker bij vergissing geplaatst; althans bij VAN BEVERWYCK, t.a.p., vin-

den wij niets betrekkelijk deze taalkundige vrouwen. Of heeft S. *hier* den eersten druk gebruikt?

7. ANNA VAN DUVERDEN. Deze kan, onzes inziens, geene aanspraak maken op den eeretitel van *vermaarde vrouw*. Wat toch was natuurlijker, dan dat haar echtgenoot, de uitmuntende VAN BEVERWYCK, harer met warmte gedenkt! ‘Met haer deftige geboorte (zegt hij) quamen overeen de gaven van geest, lichaem, ende, die men noemt, van fortuin. Wat wasser in een Godtvruchtige Vrouw meerder te wenschen?’ Uit deze woorden, even gelijk uit de volgende: ‘Siende dat ick de letteren lief hadde, ende de geletterde eerde: sy volghden het beyde, ende gaf voor, dat haer Vader sal^{r} van jongs op die genegenheyt haer ingestort hadde,’ zoude men bijna opmaken, dat zij meer tot de *verstandige* dan tot de *geletterde* vrouwen behoorde. Moesten wij ons verslag niet bekorten, zoo zouden wij in staat zijn, de gevoelvolle woorden over te schrijven, waarmede haar echtgenoot, die slechts zes jaren met haar het huwelijksheil mogt smaken, hare nagedachtenis heeft vereeuwigd.

8. M.M. VAN AKERLAECKEN. Over deze Dichteres heeft SCHOTEL onlangs nieuwe berigten verzameld, en medegedeeld in den *Konst- en Letterbode* van April, 1843.

9. JOSINA TERWE.

10. ELIZABETH LE PETIT. Hare Gedichten ademen, onzes erachtens, meer godsvrucht dan talent. Dat zij thans nog genoemd wordt, is ook al het gevolg van de omstandigheid, dat zij met eenen Dichter (CORNELIS VAN OVERSTEGE) is gehuwd geweest, bij welke gelegenheid ettelijke zijner kunstbroeders haren lof uitbazuinden.

Heureuse la beauté que le poête adore!

11. MARGARETHA DE VRIES. Haar voornaam was te geschikt tot eene zeer gebruikelijke woordspeling, dan dat VAN OVERSTEGE haar niet herhaaldelijk bij eene parel zou hebben vergeleken.

12. CORNELIA VOSSIUS.

13. Jufvrouw DE VEER. Wie deze geweest zij, is moeijelijk te bepalen. Het jaarcijfer (1703) wijst genoegzaam aan, dat de vriendin van ANNA MARIA VAN SCHURMAN onderscheiden moet worden van de bruid des Heeren PETRUS NOORDIJK. Ook moet zij, volgens SCHOTEL, niet worden verward met CORNELIA VAN DER VEER, welker Lauwerstrijd met CATHARINA QUESTIERS in 1666 (bij S., bl. 103, staat verkeerdelijk 1665) het licht zag. Daarenboven vinden wij nog van eene derde naamgenoot een Werkje

vermeld, waarvan S. niet gewaagt, getiteld: *De geestelyke nachtegael, zingende alle nagelatene Gedichten van* ADRIANA VAN DER VEER. Dordr., 1765. Hooger dan deze alle schatten wij

14. ELIZABETH VERVOOREN, de tweede echtgenoot van den Dichter JOHAN VAN SOMEREN.

15. ALETTA VAN DER RAD. 16. ANNA VAN BEVERWYCK. 17. MARGARETHA MELS. 18. AGNETE COLVIA. 19. CORNELIA VAN DER HOOP. 20. MARIA VAN NISPEN.

Ten slotte noemt de Heer SCHOTEL (bl. 165) nog eenige andere voortreffelijke Dordsche vrouwen op, over welker leven en talenten wij hopen, dat de geleerde Schrijver later breedvoeriger berigten zal mededeelen. Nopens ELISABETH VAN DEN HEUVEL heeft hij reeds onlangs in den *Letterbode* naauwkeurig gehandeld. Nopens CLARA GHYBEN verwijst ons de Schrijver naar DE VRIES, die aan hare Gedichten, behalve eene gladde versificatie, weinig of geene waarde toekent, en naar WITSEN GEYSBEEK, *B.A.C. Woordenboek*, D. II, bl. 174. Laatstgenoemde Schrijver heeft echter, t.a.p., niets over deze Dichteres; op bl. 378 van hetzelfde Deel komt haar naam voor, doch wordt voor het overige verwezen naar het artikel over haren echtgenoot JOANNES BADON. Zij was in 1708 te *Dordrecht* geboren, en overleed te *Vlaardingen* in 1747; hare Gedichten zijn met die van haren genoemden echtgenoot in 1756 te *Dordrecht* uitgegeven.

Bijlage D. Bronnen voor het Leven van DANIEL HEINSIUS. Wij bewonderen de boekenkennis des Heeren SCHOTEL, die ons eerstelijk eene menigte Schrijvers over het leven en de verdiensten van D.H. mededeelt, en ten andere eene lijst van al de Werken diens vruchtbaren en uitstekenden Auteurs. Dergelijke opgaven zijn van onberekenbaar nut; de meeste echter kunnen ze niet gedrukt krijgen!

Het derde en laatste Stuk, in dezen bundel vervat, is het *Verhael van 't Heylig Hout*, opgesteld door Pater PIETER VAN SCHOONHOVEN, Lieve Vrouwe Broeder Terminarius, te *Dordrecht* van 1455 tot 1491, bl. 183-216. Eene belangrijke Inleiding verhoogt des Lezers aandacht bij dit verhaal, hetwelk daarenboven door S. met ettelijke taal- en geschiedkundige aanteekeningen is verrijkt.

Dan - het wordt tijd, dat wij voor ditmaal van den Heer SCHOTEL afscheid nemen; gaarne zullen wij den geleerden man weder op hetzelfde terrein ontmoeten. Wij schatten zijne mededeelingen zeer hoog, zoodra zij, al is het dan ook over min belangrijke personen of zaken, het onderwerp uitputten; voor

opgaven daarentegen, die noch het onderwerp volledig behandelen, noch den letteroefenaar op den weg tot nader onderzoek leiden, kunnen wij geenen dank betuigen. Uitmuntend zijn SCHOTEL'S aanwijzingen (bl. 108 volg.) nopens de Liedeboekskens onzer Voorouders, omdat bevoegde beoordeelaars daarin schier alles, wat over die stoffe bekend is, bijeengebragt vinden; verloren achten wij de door den Schr. bestede moeite, als hij, bl. 94, en Nalezingen, bl. VII, eenige Schrijvers opsomt, welke tot lof der vrouwen schreven, vermits die lijst voor verdriedubbeling vatbaar is. Niemand intusschen zal het betwijfelen, of het nageslacht zal SCHOTEL'S Werken eenmaal onder die Geschriften tellen, waaraan GODEWYCK den titel toekende van:

- hooggeleerde boecken,
Schatkamers vol van gouts.

Leiden, 3 Junij, 1843.
Mr. J. DE WAL.

Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden van Drenthe, door Mr. *J. de Wal*. Te Groningen, bij J.B. Wolters. 1842.

Onder dezen titel levert de Schrijver ons een vijftal Stukjes van korteren en langeren adem.

I. Het eerste Stukje voert het nederig opschrift:
Proeve eener Geschiedenis van het Jagtwezen in Drenthe, bl. 1-103.

Wij aarzelen niet te erkennen, dat de Schrijver met veel zorg alles bijeengebragt heeft, wat tot opheldering dier geschiedenis dienen kan, en vooral met oordeel en veel scherpzinnigheid de bronnen der klassieke Oudheid gebruikt heeft, om zijn onderwerp eenig licht bij te zetten. De oudste geschiedenis van *Drenthe* rust geheel en al op gissingen, en men kan alleen, uit hetgeen bij de oude Germanen bestaan heeft, vermoedens ontleenen voor den alouden toestand van *Drenthe*, en bepaaldelijk ook wat het Jagtwezen betreft.

De Schrijver oppert de vraag, of *Drenthe* ten tijde van TACITUS reeds is bewoond geweest, en houdt het voor onwaarschijnlijk, dat zich toen reeds in deze streken voortdurend menschen hebben opgehouden. Wij voor ons houden het voor

zeer waarschijnlijk, vooreerst, omdat de hooge ligging van een groot gedeelte van *Drenthe* meer geschikt was tot eene vaste woonplaats, dan de Kustlanden, die gedurig aan de woede der zee blootstonden, en ten andere, omdat de jagt buiten den krijg eene der hoofdbezigheden van de vroegere bewoners van onzen vaderlandschen bodem was. Gelijk de menschen, zoo werd ook het wild aanhoudend naar de hooge boschachtige streken gedreven, en dus kon de jagt nergens beter worden uitgeoefend. De menigvuldige gedenkteekenen der Oudheid, op Drentschen bodem aanwezig; de herhaalde opdelvingen van Romeinsche munten, pleiten er mede voor, dat deze streken zeer vroeg bewoond zijn geweest, en zijn meer afdoende getuigen, dan geschrevene oorkonden. Het komt er echter op aan, wat men onder *voortdurend ophouden* verstaan wil. De eerste bewoners van ons Vaderland staan als zeer onrustig en zwerfziek van aard bekend, en waren niet zoo zeer aan huis en erf gehecht, als het latere geslacht. De veiligheid vorderde bovendien, dat men zich niet over eene geheele landstreek verspreidde, maar veeleer, door onderlinge vereeniging, tegen zwervende horden en roofdieren beschutting zocht. De krijgszuchtige geaardheid bragt hiertoe het hare bij. Eerst toen men den akkerbouw en de veeteelt meer naar waarde begon te schatten, verspreidde men zich over de vruchtbare Kustlanden.

Over de negen eerste eeuwen onzer jaartelling vindt de Schrijver weinig te vermelden, en bepaalt zich dus bij hetgene omtrent de Germaansche Volken in het algemeen valt op te merken. Hoezeer de Schrijver hier dus niet voor de Drentsche Oudheid werkt, is toch de kritische behandeling der bekende bronnen altijd belangwekkend.

Uitvoerig handelt hij over den *Urus, Bison* en *Alces*, en zoekt aan te toonen, welke diersoorten hierdoor moeten verstaan worden. De gebrekkige kennis der Natuurlijke Historie bij de Ouden brengt nogtans te weeg, dat wij op hunne beschrijvingen niet altijd met zekerheid kunnen afgaan, daar zij de namen dikwerf verwisselen, en niet altijd de juiste kenteekenen duidelijk opgeven.

Bij de behandeling der giftbrieven van Duitsche Keizers, voor zooverre het Drentsche Jagtregt aangaat, verwijlt de Schr. eenigen tijd bij de drie volgende vragen, bl. 57-71:

1°. Wat behoort men te dezer plaatse door *pagus* te verstaan?

2°. In welke verhouding stond een *pagus* tot een' *eomitatus*?

3°. Wanneer en in hoeverre kon zoodanig een *pagus* met den bijnaam *forestensis* worden bestempeld?

Wat de eerste vraag betreft, merkt de Schrijver op, dat dit woord veelal vertolkt moet worden door staatsregtelijke vereeniging der weerbare stamverwante burgerij van hetzelfde landschap.

Onzes erachtens staat de oplossing dezer vraag in het naauwste verband met de tweede, en moet men het er voor houden, dat *pagus* eenvoudig het landschap beteekende, zonder het staatsregtelijke bestaan in aanmerking te nemen, terwijl de uitdrukking *comitatus, ducatus*, juist een staatsregtelijk bestaan aanduidde. De Graafschappen waren nu eens van grooteren, dan weder van minderen omvang, en zoo maakte althans in 1040, blijkens giftbrief van HENDRIK III, *Threnthe* een *comitatus* uit. Doch het heeft hoogstwaarschijnlijk te gelijker tijd dikwerf den naam gedragen van *comitatus Threnthe* (met opzigt tot het Staatsregt), *Comitatus Everhardi* (met opzigt tot den toen regerenden Graaf), en *pagus Threnthe* (met opzigt tot den Kreits), langen tijd onder dien naam begrepen.

Hieruit volgt echter nog niet, wat de Schrijver, op bl. 65, beweert, dat de *pagus Thrente* sinds lang was een *comitatus de Thrente*, dat de *pagus* nimmer tot een *comitatus Thrente* verheven of in eenen *comitatus Thrente* veranderd is, want het is bekend, dat de Duitsche Keizers meermalen Graven over landschappen aanstelden, en zoo kan de *pagus Thrente* vroeger zeer ligt onder eenen anderen vorm bestuurd zijn, of bij een ander Graafschap behoord hebben, en eerst later tot een Graafschap verheven zijn. Dat dit in de jaren 943, 944, 1006 en 1025 werkelijk heeft plaats gehad, komt mij uit de woorden: '*in pago Forestensi, qui est* IN *comitatu Everhardi*,' '*in pago Thrente nuncupato, qui est in comitatu Baldrici*,' en dergelijke niet onwaarschijnlijk voor. Men moet echter niet voorbijzien, dat in den giftbrief van van 1024 de *comitatus Thrente* aan de Kerk van St. Maarten werd geschonken, en toen althans een' *comitatus* op zich zelven uitmaakte, zoo als het ook weder in den giftbrief van 1040 genoemd wordt, en wij laten het dan ook gaarne in het midden, wanneer *Drenthe* tot een Graafschap verheven zij.

Wat de beteekenis van het woord *forestensis* aangaat, zoo gelooven wij, dat de Schrijver het naast bij de waarheid komt.

Het *jus forestense* is het regt van afgeslotene of privatieve jagt op zeker wild op die plaatsen, waar de Keizer zich hetzelve had voorbehouden. Doch te regt vraagt iemand: ‘Heeft niet de Keizer in onderscheidene deelen van zijn Rijk een bepaald jagtregt aan zich voorbehouden, en zoo ja, waarom komt dan in die menigte van oude Charters nimmer het woord *forestensis* voor, zoodat DU CANGE en andere Lexicographen dit woord niet eens vermelden?’ Die vraag verdient oplossing. Volgens den giftbrief van 943 bestond dit regt daarin: ‘Ut nullus comitum aliorumve hominum in pago Forestensi - cervos, ursos, capreos, apros, bestias insuper, quae Teutonica lingua Elo aut Schelo appellantur venari - presumat.’ Een zoodanig bepaald Jagtregt op de genoemde dieren met andere voorwaarden en verbodsbepalingen, welke daaraan waarschijnlijk verbonden waren, met de speciale inkomsten, welke dit regt bij verplaatsing opleverde, vond men elders niet, en daarom droeg het een' afzonderlijken naam, even als later het *jus thelachticum* (Teelregt) in *Oostfriesland*, het *Beklemregt* in *Groningerland*, het *Tiendregt* in *Gooiland*, plaatselijke regten waren, welke men elders te vergeefs zal zoeken. Het was echter eene uitbreiding van dit regt tot naburige streken, toen de Keizer in denzelfden giftbrief bepaalde: ‘Ut in eodem pago aut in sylva, quae nuncupatur Fulnato, ac universis finibus ejus ac praefati pagi adusque adjacentes caeteras regiones praedictae Traj. Ecclesiae *jus servetur forestense*.’

De Schrijver ontwikkelt verder de uitoefening van het Jagtregt door de ingezetenen, waarop oudtijds allen gelijkelijk aanspraak hadden, daar de Adel in *Drenthe* geen bevoorregte stand was, en eerst in lateren tijd een staatkundig ligchaam heeft uitgemaakt. Hierop zijn nogtans uitzonderingen te maken, zoo als uit de Heerlijkheid *Ruinen*, alsmede *Hoogesmilde*, blijkt, welke in leen waren uitgegeven. Voorts wordt ons medegedeeld, hoe het met het Jagtwezen onder KAREL VAN GELDER, Keizer KAREN en FILIPS van *Spanje* gesteld was.

Den inhoud van het Jagtreglement, door den Hertog VAN AREMBERG ingevoerd, doch in die onrustige tijden weldra niet meer in acht genomen, heeft de Schrijver ons niet kunnen mededeelen. Op dat Reglement schijnt nogtans het Jagtreglement van den 24sten Mei, 1608, gebouwd te zijn. Daarbij lag het grondbezit van een vierde waardeel in de gescheidene of ongescheidene markt tot grondslag. Nadere bepalingen van

1613, 1618, 1627, enz. moesten dienen, om de wildbaan verder te beschermen; doch dit gelukte nimmer volkomen, daar de overtredingen en kwade praktijken herhaaldelijk reden tot klagten gaven.

Opmerkelijk is het krachtdadig is het krachtdadig weren van vreemdelingen, d.i. die geene inwoners van *Drenthe* waren, bij het uitoefenen van de jagt. Zoo werd bij Resolutie van Ridderschap en Eigenerfden in 1661 de Heer SLOET, inwoner van *Overijssel*, van het Jagtregt uitgesloten, hoezeer hij het Collatieregt te *Emmen* en *Schoonebeek* bezat.

Hiermede stappen wij van deze Verhandeling af. Zoo al niet de behandelde stof is uitgeput, mogen wij toch aan den Schrijver den lof niet onthouden, dat het onderwerp met volledige naauwkeurigheid door hem is behandeld.

II. Het tweede Stukje handelt *over het Landregt van* FREDERIK VAN BLANKENHEIM.

Nadat men langen tijd geene andere uitgaven van dit Landregt had, dan eene zeer gebrekkige bij MATTHAEUS *ad Anon.*, en eene even gebrekkige in de *Oudheden en Gestichten*, hebben wij thans die van KARL Freiherrn VON RICHTHOFEN, 1840, en van den Heer MAGNIN, 1842. De laatste verdient daarom de voorkeur, omdat dezelve, uit de snippers van het origineel vergeleken met vijf Handschriften is zamengesteld.

Dat er na 1398 geene Etstoelzittingen te *Ballo* gehouden zouden zijn, strijdt met het Landregt al te zeer, om dit te kunnen aannemen. De Schrijver beweert wel, dat FREDERIK VAN BLANKENHEIM geen Wetgever van *Drenthe* was in den eigenlijken zin, maar alleen Verzamelaar van oude Gewoonteregten; doch dit gaat niet door. Gelijk alle Wetgevers hunne Wetten bouwen, zoo deed ook FREDERIK VAN BLANKENHEIM dit op de oudere Wetten. Gelijk andere Wetgevers outijds speciaal, bij de zamerstelling der oude Landregten in deze streken, meerendeels woordelijk de oude Wetten opnamen, zoo ook hier. Doch men hield altijd het oog op datgene, wat nog van kracht was, en wat men ook voor het vervolg wildehandhaven. Het komt mij dus voor, dat de Bisschop de zittingen te *Ballo* heeft willen handhaven, en dat dezelve eerst later in onbruik zijn geraakt. Voor het overige heeft het weinig bevreemdends, dat Ordelboeken van het begin der vijftiende eeuw zijn verloren gegaan. Dit heeft men ook in andere streken van ons Vaderland te betreuren.

III. CORNELIUS ZANTFLIET. Deze bijdrage is vooral daarom

merkwaardig, omdat de Kronijk van ZANTFLIET minder algemeen bekend was. Dat voor '*Theutones, qui sunt Frisones de jurisdictione Trajectensis episcopi*' gelezen moet worden: *Threntones*, enz., is zoo duidelijk, dat het geene gissing, maar aanwijzing van eene schrijffout mag heeten, zoo men dit verbetert, en zoo volgt het ook uit het verhaal van zelf, dat voor *Tronordia Covordia* en voor *Aven Anen* moet gelezen worden.

Wegens de woordelijke overeenkomst zegt de Schrijver, dat men inderdaad gelooven zoude, dat het verhaal van PICARDT uit ZANDFLIET geput zoude zijn, 'ware het niet, dat de Kronijk, waarop wij doelen, tot den jare 1729 ongedrukt is gebleven.' De Schrijver verkeert echter stellig in eene dwaling, wanneer hij meent, dat PICARDT louter uit gedrukte bescheiden geput heeft, en het is zeer ligt mogelijk, dat hij den toegang gehad heeft tot een Handschrift van de Kronijk van ZANDFLIET.

IV. *Iets over de heilige plaatsen in Drenthe*.

Waar al heilige plaatsen geweest zijn, welke bosschen in *Drenthe* daartoe gediend hebben, valt voorzeker moeijelijk te bepalen. Doch de vraag, op bl. 137 gedaan: 'Of ooit de vroegere bewoners van *Nederland*, en in het algemeen de oud-Germaansche volksstammen, hunne godsdienst in tempels hebben uitgeoefend?' moet onzes erachtens ongetwijfeld toestemmend beantwoord worden.

De Schrijver heeft dit reeds voldoende bewezen door de plaats van ANSGAR, waar hij *fana* te regt voor tempels, en niet voor afgodsbeelden houdt. Doch ook van elders kunnen er voorbeelden geleverd worden, dat in deze streken, bij de invoering van het Christendom, heidensche tempels aanwezig waren. Zoo was er b.v. te *Rottum* in *Groningerland* een heidensche tempel met honderd godenbeelden, waarvan KEMPIUS melding maakt, die verzekert, dat in zijn' tijd nog een overblijfsel van de heidensche kerk, in de Abdij ingelijfd, te zien was.

V. *Opmerkingen betrekkelijk een paar punten rekende het oude Srafregt in Drenthe*.

Die punten zijn 1°. vrouwen vercraft, 2°. noodweêr. Het laatste punt wordt in deze bijdrage vooral toegelicht ook door de vergelijking van andere Landregten met het Drentsche. Dit had echter nog volledíger kunnen zijn. Plaatsgebrek schijnt den Schrijver verhinderd te hebben, hier die volledigheid te betrachten, welke wij in de eerste Verhandeling mogten opmerken.

Wij hebben ons bij de lezing dezer bijdragen van den jeugdigen Schrijver te verblijden over het welgelukken van zijne pogingen, te meer, daar deze proeven ons de hoop doen koesteren, dat wij nog meer zulke belangrijke bijdragen van hem te wachten hebben.

Onopgemerkt mag het niet blijven, dat de overdrevene, dikwerf belagchelijke verheffing van dit gewest, waartoe sommige geboren Drenthenaren zich in deze dagen zoo ligt laten verleiden, bij den Schrijver, die, zoo wij ons niet bedriegen, een geboren Fries is, geene plaats vindt, hoezeer hij het belangwekkende en prijzenswaardige van *Drenthe* te regt waardeert.

De invloed des gevoels op den geest en de vertandelijke vermogens, Redevoeringen van Mr. *H.A. Spandaw*, met bijgevoegde aanteekeningen. Te Groningen, bij J. Oomkens, 1842, 120 bladz. en 91 bladz. Aanteekeningen.

Drie Redevoeringen van den Dichter SPANDAW, in een letterkundig gezelschap voorgedragen in populairen stijl, en voor het algemeen zeer verstaanbaar geschreven. Een geschrift, dat, een produckt van zijnen tijd, dienen moet, om op den tijdgeest te werken, en dien zoo te wijzigen, dat het gevoel meer gewaardeerd, meer gecultiveerd, de eenzijdige verstandsontwikkeling, die tot egoïsme en materialisme leidt, tegengegaan worde. Een loffelijk doel voorwaar, een woord op zijnen tijd, dat behartiging verdient, dat lezers vinden en sympathiën wekken zal.

Dat Recensent het in de hoofdzaak met den Schrijver eens is, en vroeger reeds zoo dacht, blijkt uit zijne woorden in zijne *Verhandeling over den invloed van het gevoel voor het schoone op de zedelijke volmaking des menschen*, waar men op bl. 9 leest: ‘Men ziet, naar mate de cultuur van het verstand toeneemt, dezen natuurlijken wegwijzer (het gevoel) in het algemeen zwakker worden; men ziet dat hare stem door het verstand wordt overschreeuwd, dat zij ook niet meer zoo luide spreekt. Men doet daarom verkeerd het verstand alléén te willen cultiveren, zonder zorg te dragen, dat dit edele gevoel niet verloren ga, zonder het te bewaren als een klei-

nood, dat men niet kon wedergeven, zonder te beletten, dat de ruwe hand van het praktische leven die teedere kiem in de eerste jeugd verwoestte. - Was niet veelligt de reden van den ondergang der beschaafde volken gelegen in het overwigt van het verstand op dat verhevene gevoel? Was dat niet de bedriegerij der Grieksche Sophisten? Werd deze niet later naar *Rome* overgeplant? En zien wij niet in het hedendaagsch *Europa* volken, die gevaar loopen van op denzelfden weg te geraken?'

Dit gevaar ziet de Heer SPANDAW en velen met hem, gelijk ook uit zijne Aanteekeningen blijkt, en het is dankenswaardig, dat hij het publiek opmerkzaam maakt op deze afwijking.

De eerste Verhandeling spreekt, na eene algemeene bepaling van het wezen des gevoels gegeven te hebben, over den invloed des gevoels op het verstand; de tweede over den invloed des gevoels op de Poëzij; de derde over den invloed des gevoels op de schilder - en beeldhouwkunst, de muzijk en de welsprekendheid, op de wetenschappen, den beoefenaar der natuurkunde, den historieschrijver en den godgeleerde.

De Schrijver noemt zijn geschrift niet wijsgeerig, en wij geven het hem toe; maar wij hadden toch meer juistheid van uitdrukking verlangd; het onderwerp behoort tot dezulke, waar men geene woorden zonder beteekenis mag geven, geene woorden met onbepaalde beteekenis, geene beelden zonder denkbeelden. In eene voorlezing laat zich het een en ander onbepaalds beter zeggen, dan het zich in een geschrift laat lezen, bijv. op pag. 5, waar de Schrijver, zijn onderwerp nader bepalende, zegt: 'Door gevoel verstaan wij het vermogen van den mensch, om zich van zijn' toestand bewust te worden, en gewaarwordingen of aandoeningen te ontvangen, welke zeer verschillend zijn: zacht of geweldig, teeder of woest, opbruisend of ter neerslaand, verheffend of vernederend, rein en edel of gemeen en laag, en, in het algemeen, aangenaam of onaangenaam. Het gevoel is een vermogen van de ziel en van het ligchaam beide. Als vermogen der ziel, hoedanig wij het thans beschouwen, moet het wel onderscheiden worden van het zinnelijk gevoelvermogen, hetwelk zijn' grond heeft in 's menschen ligchamelijke bewerktuiging, hoezeer dan ook beide vermogens dikwijls vermengd zijn.'

Hier had dan toch het verschil tusschen dat lager en gemeen gevoel en het zinnelijk gevoelvermogen des ligchaams moeten worden aangegeven.

Voorts is de uitdrukking: vermogen van de ziel en het ligchaam beide, en later de onderscheiding, eindelijk weder de vermenging, alles zoo onbepaald, dat men er niet wijzer door wordt.

Verder: ‘Volgens de door ons gegevene bepaling zou het gevoel geheel lijdelijk zijn.... doch wij beweren, dat het gevoel op zijne beurt eene werkende kracht wordt.’ (dus was de eerste bepaling niet goed).

Zeer waar, op bl. 7, dat het gevoel ons dikwijls teregthelpt, waar het verstand ons misleidt of in den steek laat. En verder, bl. 8, dat ons zedelijk instinct ons goed leidt; en het doet ons genoegen, dat de Heer SPANDAW dit ook in JEAN JAQUES ROUSSEAU erkent, terwijl zoo velen het in hem miskennen.

Dat het geheugen zijnen zetel in het hart heeft, moet nu blijken uit de waarheid, dat menschen zich weldaden etc. herinneren, die veel indruk op hen maakten, pag. 8. Den Dichter mag men zulke dingen vergeven, den Wijsgeer niet. Het geheugen, het vermogen, om zich willekeurig verledene indrukken terug te roepen, hangt af van hevigheid der indrukken, en van de kracht der zenuwen, om ze te behouden; vandaar, dat zenuwzwakte en geheugenzwakte doorgaans zamengaan. Geheugen is eene eigenschap van de zenuwen, die zoowel het hart als het verstand of de hersenen dienen. Men heeft Rec. weleens verweten, dat hij te veel den Medicus in den Psycholoog liet doorschijnen; maar waar komt men, als men dat niet doet? Men tast rond van de eene onbepaaldheid in de andere.

Op bl. 10 vindt men een bewijs, hoe het lager zinnelijk gevoel een belangrijke prikkel kan zijn voor de ontwikkeling der hoogere geestvermogens, een argument voor mijne stelling, dat het lager instinct geen lastig toevoegsel is, maar indirect zelfs tot prikkel voor hooger doel kan dienen, en dagelijks dient. Over den invloed van den geest der eeuw op het gevoel spreken wij elkander in de tweede voorlezing nader. ‘Hoedanig nu het gevoel op den geest en de verstandelijke vermogens werkt, en in welk eene mate en met welk eene kracht het daarop behoort te werken, dit zou stoffe kunnen opleveren voor bespiegelingen, welke geenerlei zekere (nog al vrij zekere, volgens Rec.) uitkomsten kunnen geven, en buitendien voor deze plaats niet (voor dit boek wèl) geschikt zijn. Genoeg zij het hier aan te merken, dat het gevoel eene gave is van de natuur, (nu ja, dat is het verstand ook), en dat overal, waar deze niet al te karig geweest is in hare bedeeling, opvoe-

ding en onderwijs die gave kunnen leiden,' etc. Zie, dat noem ik toch wat over de zaak heenspringen.

Pag. 12: 'Het gevoel heeft zijne zitplaats in het gemoed;' zie, dat expliceert, en waar zit nu het gemoed? 'Somtijds evenwel schijnt het, dat het gevoel en de hartstogten plaats in de hersenen hebben genomen,' even onbepaald als onmogelijk. 'Zoo meent men de zoogenaamde liefde van sommige buitengewone vrouwen voor beroemde, haar persoonlijk onbekende mannen voor eenen hartstogt van het hoofd te moeten houden.' Dit kan nooit anders dan bewondering zijn, waarbij dan de wezenlijke, niet in het hoofd zittende hartstogt zich de rest droomt, nietvreemd, niet onnatuurlijk en niet te veroordeelen bij levendige vrouwen van heldere geestvermogens. Maar dit is dan geen hartstogt van het hoofd, want - dit is bijna eene *contradictie in adjecto*. Verder: 'NAPOLEON wilde, dat zijne Ministers even als de staatkundige vrouwen, hun gevoel in de hersenen zouden hebben. Hij dwaalde.' NAPOLEON dwaalde niet. Hij wilde, dat zijne Ministers meer zouden denken dan gevoelen, dat is, dat de hersenen hun gevoel zouden beheerschen; en NAPOLEON, wel wetende, hoe vooral in ministeriële betrekking het gevoel niet moet besturen, ja zelfs weinig invloed moest hebben, wenschte zeer te regt, dat zijne Ministers hun gevoel in de hersenen zouden hebben, opdat zij namelijk geene dwaasheden, zouden doen, zich latende medeslepen door het gevoel. Immers in staatszaken, zoo ver is het al overlang gekomen, geldt slechts berekening en geen gevoel, dan om er mede te paraderen, en het gevoel, het edele gevoel, is zoo vreemd aan staatkunde, dat men onder het woord politicus in het dagelijksche leven nooit geen' romanticus of gevoeligen mensch verstaat. Het is intusschen een gebrek, dat alle Regeringen ondermijnt, dat zij, die meenen het volk te kunnen regeren, niet meenen gevoel, burgergevoel, en godsdienst, welke daarvan een uitvloeisel is, te behoeven.

'Als het hart koud en het hoofd warm is, kan het verstand niet vrij en onbelemmerd werken, etc. - Heethoofden zijn steeds lastige, dikwijls onbruikbare, niet zelden allergevaarlijkste wezens, die, zich zelve vooruitloopende, door opbruising en overijling alles bederven.' - Zeer wel! maar dat is nu geene hitte van het hoofd, dat is slechts, *par manière de dire*: het hoofd, de hersenen worden geprikkeld door het gevoel, en het is hier groote gevoeligheid, levendigheid, hevigheid, die het verstand zoo hevig doet werken, of wel tot overdrijving

en allerhande buitensporigheid aanzet; het is en blijft heerschappij van het gevoel over het verstand, en dus geene koude van het hart, bij warmte van het hoofd. Zulke gezegden geven allerhande verwarring en ongerijmdheid, en men moet ze weren met alle magt uit onderwerpen, die op zich zelve reeds duister zijn, opdat wij niet in de lucht schermen en vallen over onze eigene voeten. Het is niet genoeg, dat men zegt: ik behandel mijn onderwerp niet diep, niet wijsgeerig; duidelijkheid en waarheid, juistheid van denkbeelden en van uitdrukking, moeten onveranderlijk worden geëischt, als men zulke onderwerpen wil behandelen.

Verder geeft de Schrijver aan, hoe tot intellectuële en aesthetische produkten meer gevoel noodig is, dan tot mechanischen en berekenenden arbeid. Echter zal hem de observatie van SCHUBERT niet onbekend zijn, dat juist bij mathematici de zin voor aesthetisch genot zeer sterk is, en eene groote dispositie tot het beoefenen der vrije kunsten bestaat. Voorts wordt gesproken over het nadeel en voordeel tevens, over het onmisbare der hevige werking des gevoels, over den pligt der menschen, om die te wijzigen en te bestrijden.

Volgen de woorden van den Baron VON ECKSTEIN: ‘Het gevoel, lyrisch in zijn wezen, uitsluitend individuëel (?), menschelijk in de zuiverheid (zal het beteeken: hoogsten zin?) van het woord, heeft zijn' grondslag in de sympathiën der ziel; sympathiën, die hare eigene taal en hare uitstorting hebben. Met het gevoel alleen zou de mensch nooit iets begrepen, nooit iets zamengesteld, nooit iets hebben uitgedrukt. Het zijn de rede en de ideën, welke de bevattingen scheppen. Het gevoel is de adem, die aanblaast, die leven geeft; de ideën zijn de geest en het verstand, die voortbrengen. De harmonie van gevoel en ideën, de bevatting van hunne zamenstelling, door middel van de ontleding, deze zou voor den mensch de hoogste graad zijn van verstandelijke beschaving.’

Nu gaat de Schrijver over tot het beschouwen des verbands tusschen gevoel en verstand. Hij noemt het moeijelijk ‘door het naauwe, dikwijls onmerkbare (?) verband tusschen gevoel en verstand (hoe kan een verband tevens naauw en onmerkbaar zijn?).’

Het gevoel regeert dikwijls het verstand, en voert den mensch tot edele daden, zelfopoffering. Het gevoel houdt hem ook staande bij alle miskenning. De ontwikkeling des gevoels bij den jongeling en man; allen, die zich deden kennen als man-

nen van groote bedrijven, werden gedreven en aangevuurd door den prikkel des gevoels. Doch weekheid en overdrijving zijn af te keuren. Hier wordt, op bl. 27, gesproken over de tegenwoordige bewegingsmannen, waarop wij later terugkomen; doch ook de flaauwheid, bekrompenheid en besluiteloosheid afgekeurd, waaraan men zoo gaarne den naam wil geven van bedachtzaamheid en wijsheid. ‘Hetgeen wij verlangen’ (zegt de Schrijver), ‘is de gelijkmatige overeenstemmende ontwikkeling van gevoel en kenvermogen; het is eene ziel, vatbaar voor de indrukselen van buiten, met geestkracht en vastheid van karakter; het is een hart, warm en teeder, maar door het verstand geleid en bestuurd; een verstand, juist en helder, maar door het hart bezield en ontgloeid.’

Over den moed, welke wordt verdeeld in vasten en stillen, blijvenden, en in dien, welke, opwelling van een grootmoedig hart, door omstandigheden wordt opgewekt, waarvan de eerste meer beraden en verstandig is, hiervan worden voorbeelden bijgebragt. Eindelijk over vaderlandsliefde en eerzucht. Ja voorzeker, wij zeggen met den Heer SPANDAW: heil hem, die nog door dergelijke gevoelens kan worden weggesleept; die nog niet zoo wantrouwend aan menschen-opiniën en gevoelens is geworden, dat hij eerst met een sceptisch, en later onverschillig oog, den bonten rei der tragicomische voorstelling, die men de beschaafde maatschappij van Christenen noemt, langs zich laat henentrekken!

Wij gaan over tot de tweede Verhandeling, sprekende over den invloed des gevoels op de Poëzij. Zonder twijfel is de Poëzij het echte kind des gevoels, en zou men welligt de mate des gevoels en den aard des gevoels bij een volk in eenig tijdperk naar den staat van deszelfs poëzij kunnen afmeten. Poëzij en muzijk waren oorspronkelijk vereenigd, en men mag het veilig daarvoor houden, dat de eerste Dichters hunne eigene verzen hebben opgezongen (zie bl. 38 en verder).

Rec. heeft vroeger beweerd, dat het gevoel, het hoogere gevoel, zoowel als het lagere, geheel gevormd in den mensch ligt, in onderscheiding van het verstandswerk, wetenschap, geleerdheid. Verstand heeft meer het uitwendige noodig, om zich te ontwikkelen, dan het gevoel. Poëzij en muzijk zijn in zooverre geene kinderen der beschaving, als wij aan den Heer SPANDAW toestemmend moeten antwoorden, daar hij vraagt: ‘Of werd zij niet geboren in de kindschheid der tijden, en gewiegd en gekweekt in woestijnen en wildernissen?’ Wij gaan

verder, en vragen, of wij niet thans, of niet de meest verfijnde volken, de hooge kracht en den eenvoud der Poëzij van de ruwe Noordsche volken van vroegere dagen bewonderend leeren kennen, zonder die te evenaren? De Schrijver geeft ons hier voorbeelden van de verbreiding der Poëzij en muzijk, zang en snarenspel, waaruit de benaming van Grieksche Poëzij, waartoe de ode, het lied en de elegie behooren.

Doch waarschuwt de Heer SPANDAW ons te regt, om niet het gevoel voor de eenige eigenschap van den Dichter te houden, zeer juist en schoon zegt hij: ‘Wie dezen eernaam met regt zal verdienen, moet, althans in onzen tijd, uitmunten door echte wetenschappelijke beschaving, door verhevenheid en rijkdom van gedachten en door scheppend vermogen; door juistheid en helderheid van verstand, om het geheel te overzien en de deelen te schikken en te regelen door vlugheid van vernuft en bevatting: in één woord, hij moet bedeeld zijn met de edelste gaven, door vlijt en oefening tot meerdere volkomenheid gebragt. Natuur aan kunst huwende, zal hij verbeeldingskracht met waarheid, stoutheid en verheffing met zachtheid en eenvoudigheid, gloed met bevalligheid, oorspronkelijkheid en zelfstandigheid met fijnen en kieschen smaak, gelukkiglijk zamenparen, en bovendien heerschappij voeren over den stijl en de taal. Maar al deze eigenschappen zouden hem niet tot Dichter vormen, zoo hij geen rein en waar en diep gevoel bezat.’ Voorzeker, en als hij dit laatste bezit, dan is het, alsof door betoovering hem al die andere eigenschappen ten deel worden.

Wij stooten, op bl. 47, op eene contradictie, ‘Oorspronkelijk is het gevoel lijdelijk..... Over het geheel heerscht de beschaving niet voordeelig op het genie. De Natuur is spaarzaam in het voortbrengen van groote geesten, en waar zij in hare bedeeling karig is geweest, zullen opvoeding en onderwijs het gebrekkige niet herstellen.’ Als dan nu het gevoel oorspronkelijk lijdelijk was, dan moesten opvoeding en onderwijs, dan moest beschaving, voordeelig op het genie werken. Hoe! moet ik vragen, willen wij het edelste beginsel in den mensch lijdelijk maken, en aan de zaken, de planten, de dieren, de schepping om hen henen, het actieve beginsel toekennen? Neen, waarde Heer! wij gevoelen de dingen niet, zoo als zij zijn, maar naar den indruk, dien zij op ons te weeg brengen. Evenzoo zien wij de kleuren niet zoo als zij zijn, maar zoo als de werking van het licht op ons oog ze ons voortbragt:

buiten de zamenwerking van *dat* oog en *dat* licht, bestaan die kleuren niet. Waarom is voor andere schepselen duisternis, wat voor ons licht is? Omdat dezelfde toestand, de zelfde uitwendige indrukken, in het eene oog licht, in het andere duisternis geven. Is dan nu het oog oorspronkelijk passief? Neen, het is oorspronkelijk actief, want het gevoelt de dingen slechts, zoo als zij in zijne subjectiviteit gewijzigd worden.

Maar al ontkennen wij, dat het gevoel oorspronkelijk lijdelijk is, wij ontkennen niet, dat de uitwendige omstandigheden, de tijd, waarin men leeft, de gang der beschaving, eenen *wijzigenden* invloed hebben op de ontwikkeling des gevoels, op de praktische rigting, die het nemen, op de vormen, waaronder het zich uitdrukken zal, ofschoon aan den anderen kant niemand ligtelijk zal kunnen weten, of niet de gang der beschaving zeer wordt bepaald door de gesteldheid des gevoels, in verband tot het verstand in de verschillende tijdperken. Of waarom was men vroeger sentimenteel, later speculatief en thans materiëel? Komt dat uit ons zelve voort, of wie van buiten doet dit ons aan? Is het niet hoogstwaarschijnlijk de natuurlijke gang der ontwikkeling van het menschdom, gelijk zij in zijnen aanleg ligt opgesloten; of zouden wij van enkele individuën, of wel van kosmische invloeden te dezen afhankelijk zijn? Niet waarschijnlijk. Ieder individu, ieder volk, iedere menschheid op iedere planeet, heeft evenzeer zijne perioden, zijne ontwikkelingstijdperken, die het moet doorloopen, als de planeet zelve, waarop hij woont. Zoo zijn dan ook beweging, vooruitgang, ontwikkeling, niet ‘de tooverwoorden, die den mensch vervoeren tot ondernemingen, vroeger voor hersenschimmig gehouden’ (bl. 49), maar het is het inwendige beginsel van eeuwige onrust, dat in 's menschen geest bestaat.

‘Zoo streeft de menschelijke geest gestadig voorwaarts .... Maar zou die vordering in beschaving (vraagt de Schrijver) niet weleens wat al te eenzijdig zijn, en aan den stroom van wetenschap en kennis eene verkeerde rigting kunnen geven?’ En hier komen wij dan tot de beschouwing van de tegenwoordige, volgens den Schrijver al te materiële, rigting der beschaving. Hebben wij vroeger in het gevoel den prikkel, den bezielende adem gevonden, die het verstand tot groote daden en belangrijke geschriften aanzet; dien den Dichter en Kunstenaar tot grootsche schepping van verhevene voorstellingen brengt,

die aan godsdienst en zelfopoffering ten grondslag ligt; die het tegenwigt moet uitmaken tegen de egoïstische materiële rigting, welke ook nuttig is tot het behoud van het individu en van het geheel, mits in hare grenzen beperkt, wij vinden in het gemis, in de algemeene vermindering van het gevoel, vooral van het hooger gevoel, de oorzaak eener thans heerschende materiële strekking in geschriften, opiniën en daden, eener heerschende onverschilligheid voor het schoone en goede, eener aanbidding van den rijkdom, al gaat die ook met domheid en karakterloosheid gepaard.

De Schrijver schildert hier dezen toestand uitvoerig, zonder echter genoegzaam tot de oorzaken door te dringen; zij zijn, naar de meening van Rec., gelegen in de ligchaams- en zenuwzwakte, welke gevolgen van de beschaving zijn, en die vooral bij de hoogere standen bestaat, door het te vroegtijdig en te eenzijdig ontwikkelen van het verstand, gelijk men omstandiger kan aangewezen vinden in des Rec. geschrift *over den invloed van het gevoel voor het schoone op de zedelijke ontwikkeling*. THIEME, *Arnhem*, 1840. Of moet men niet van ouders, welke in weelde en weekheid geleefd hebben; welke aan geenen ernstigen geestes- of ligchaamsarbeid gewoon zijn; die wel vol, maar niet sterk, wel levendig, maar niet krachtig, die uitgeput en overprikkeld zijn, moet men van deze niet een kroost verwachten, even zwak als begeerlijk, en kan hier wel gevoel voor het goede, ware en schoone, kan hier wel helder verstand, eigenschappen van eene sterke ziel, plaats vinden, en zal, *moet* niet, bij een gevoel van eigene zwakte, een instinctmatig zoeken naar materiëlen steun plaats vinden? De man, die zich sterk van geest en ligchaam gevoelt, versmaadt de materiële middelen, en soms te veel op eigene kracht steunende, geraakt hij in nood, doch helpt er zich veeltijds weder door. Maar de zwakgeestige is even als de grijsaard; hij verzamelt zich den steun, zonder welken hij niets is; in het gevoel en onwillekeurige besef zijner wezenloosheid, ziet hij de magtigen naar de oogen, maakt zich relatiën, neemt de gebruikelijke vormen in acht, en zie, zoo doende schijnt hij iets, geniet achting, bezit rijkdommen, leeft in weelde, terwijl de man van genie worstelt met allerhande tegenwerking, welke is voortgekomen uit zijne verachting van materiële hulpmiddelen. Maar de zwakgeestige heeft aanzien en rijkdom; hij wordt in besturen geplaatst; men geeft hem te heerschen; het volk ziet in hem den aanzienlijke, den rijke; het ziet hoog bij hem

op, en de mindere man, de jongere, moet van opiniën en uitspraken min of meer afhangen; het volgt hem min of meer in zijne handel- en denkwijze; maar nu ziet het volk ook zijne onbeduidendheid, zijne domheid, zijne kleingeestigheid, zijne laagheid en zijne trotschheid tevens (want deze vindt men altijd bij kleine zielen vereenigd), en ziedaar, is er meer noodig om bij het algemeen de verachting van edele eigenschappen te doen ontstaan, om de stoffelijke hulpmiddelen te doen waarderen boven alles? Immers, als de Hooge Regeringen slechts aanbidders der rijkdommen zijn, den adel en het geld vleijen; als de Hooge Regeringen niet toonen, dat zij, gelijk NAPOLEON en alle groote talenten met hem, hunne personen weten te kiezen; als rijkdom en geboorte slechts bij hen geldt, of eene geusurpeerde reputatie, of aanbeveling, door welke te volgen, zij zelve toonen blind te zijn, of hun eigen gezigt niet te vertrouwen, kortom, als al dat lage en materiële door de Hoogsten des Lands openlijk en voortdurend gehuldigd wordt; als dan ook de zoogenaamde fatsoenlijke wereld, in navolging der Regeringen, dus te werk gaat, beurtelings het kwaad naäpende en opiniën voortbrengende, iedere kiem tot verbetering belettende, wat moet men dan verwachten van den middelstand en van het volk? Vooreerst ziet het volk? Vooreerst ziet het verkeerde denkbeelden; ten tweede wordt hetzelve gedwongen, om lage middelen bij de hand te nemen; kuiperij, intrigue, omkooperij, dat zijn de middelen, waardoor men slaagt, en dat begint het volk al te te weten, en dat zal ons niet vooruitbrengen op den weg der ware cultuur. Maar als nu het volk, beheerscht en vertrapt, en uitgezogen door zijne materialistische, maar listige beheerschers, eindelijk deze leert verachten; als de nood het tot gewelddadig verzet aandrijft, en de domme maatregelen van de zwakgeestige grooten hen zelve doen wankelen, dan zal het volk dien staat van zaken omkeeren, en het evenwigt zal weder plaats grijpen, want het goede, ware en schoone, het heldere verstand en het edele hart, kan door geene enkele kaste, door geen heerschend misbruik, van de aarde worden verdreven. De wormstekige vrucht valt ligtelijk af, en evenzoo als dit eene natuurwet is, zoo is het ook natuurwet, dat verkeerde instellingen en verkeerde opiniën, en verkeerde menschen rijp zijn ten val. Want onze natuur bestaat ook in de ideale, en niet slechts in de reële wereld, dat is niet, zoo als de Heer SPANDAW ergens later zegt. Daar is in de Natuur ook eene ideale strekking, waartegen men evenmin mag zondigen, als tegen de

reële, mechanische, materiële. Als een ligchaam zijn zwaartepunt niet ondersteund heeft, valt het mechanisch; maar als verstand en hart worden miskend door personen of instellingen, dan vallen zij, ideaal gesproken.

Zoo is het met Schrijvers, Dichters, Romans, met Schilders, Beeldhouwers, Geleerden, Godsdienstleeraars. Hun werk, vleijende den verkeerden smaak van hunnen tijd, op materialistisch voordeel berekend, hoe het ook verslonden mag worden door het publiek, het zal geenen duurzamen roem verwerven, en niet worden bemind, gelezen, bewonderd door het nageslacht; want het werk zal niet bevatten den goeden smaak en het heldere verstand, die slechts alleen door alle tijden henen kunnen worden geacht.

De Heer SPANDAW spreekt hier van de hedendaagsche Schriften van de Fransche Romantische schrijverij, die oppervlakkig slechts prikkelt en niet voedt; die daarenboven slechts de lage hartstogten prikkelt, omdat zij wel op een praktisch, maar toch op een te laag standpunt staat. Het is zonder twijfel zeer goed, dat men teruggekomen is van dien bespiegelenden geest in dagelijksche zaken, van dat fantastisch overdrevene, dat men niet terugvond in het leven, en dus ongeschikt werd voor de praktijk, en zich onvoldaan afkeerde van eene wereld, die niet beantwoordde aan excentrieke verwachtingen, welke men had gevoed door de romantische lectuur. Maar is men thans, en zijn vooral thans de Franschen, die buiten dat altijd meer praktische lieden zijn, niet in al te veel platheid van ideën, nog door eenen aangenamen vorm en stijl zoo wat gemaskerd, vervallen?

Onder de Duitsche Schrijvers vinden wij hier ook op GÖTHE, onder de Fransche op VOLTAIRE, een deel van het verwijt van het hedendaagsche materialisme gewenteld. Ik moet echter eerbied verzoeken voor groote mannen, en zag hen ongaarne gelijkgesteld met de nieuwere Fransche Auteurs. Mannen, die in verschillende tijdperken van hun leven schreven, en overeenkomstig hunne gevoelens, dat is waarheid, schreven, representeren dan ook de verschillende leeftijden van den mensch in hunne Schriften, en daar zij zich geheel aan het publiek vertoonen, zoo blijkt dan ook, welke veranderingen hun geest ondergaat. Dit heeft bij alle menschen plaats, maar wordt niet bekend, dan aan de naaste betrekkingen; bij alle menschen heerscht meerder of minder, in de jeugd het gevoel; op rijper leeftijd, de rede; bij den Philosoof scepticisme; bij den man

van ondervinding zeer dikwijls een zwart beeld van de maatschappij. Zoo heeft dan ook onder andere GÖTHE die verschillende perioden uitgedrukt in zijne schriften, en is deze verandering meer een gevolg van den natuurlijken ontwikkelingsgang van den menschelijken geest, dan wel een invloed, dien de tijd, waarin GÖTHE leefde, op hem zou uitgeoefend hebben, gelijk de Schrijver vooronderstelt.

Dit alles neemt niet weg de waarheid van des Schrijvers gezegde, dat de geest van GÖTHE en BYRON grooten invloed zal hebben uitgeoefend op den geest van onzen tijd, vooral ophen, die dezen kost niet hebben kunnen digereren, en dat zal wel het grootste deel der Lezers geweest zijn; maar dat is de schuld van de Auteurs niet. Echter Rec. ziet ongaarne de groote Auteurs beschuldigd, en wenscht meer den heerschenden wansmaak aan het zoo even verhandelde punt, aan het bederf der groote wereld en haar nadeelig voorbeeld, toegeschreven te zien. GÖTHE en BYRON zijn dood: achting voor hunne schim! Zij waren groot, en wij komen weder overeen met den Heer SPANDAW, waar hij zegt, op pag. 72: ‘Wanneer zoodanige vernuften van den eersten rang te veel met het penseel der verbeelding voor de zinnen schilderden, dan zal het wel geene bevreemding baren, dat zij navolgers hebben gevonden, die zich, hunne gebreken hebbende eigen gemaakt, zonder hun genie te bezitten, die gebreken nog meer doen uitkomen.’ Want dat is het bewijs, dat die navolgers hunne voorbeelden niet begrepen, en zoo werd bij hen gebrek, wat bij den oorspronkelijken Auteur geen gebrek was.

Deze Verhandeling wordt besloten met een bemoedigend woord, ontleend uit de waarheid, dat, waar de in den mensch gelegde beginselen goed zijn, de afwijkingen meer of minder, na korteren of langeren duur, toch zich herstellen, gelijk wij zoo even reeds met een woord hebben aangewezen.

Wij komen in de derde Verhandeling tot de beschouwing van den invloed des gevoels op de schilder-en beeldhouwkunst, de muzijk en de welsprekendheid, voorts op de Wetenschappen, Natuurkunde, Historie, Theologie.

Dat het gevoel de bron van alle Kunsten is, even als wij vroeger van de Poëzij zagen, is klaar, vooral voor ‘Nederlanders, wier boezems nog zwellen van edele fierheid, bij het herdenken aan onze HOOFDEN (HOOFTEN), VONDELS, VAN DIJKEN en REMBRANTS.’ Nu ja, de Nederlanders zijn al zoo lang gezwollen geweest van dien ouden roem, dat zij er opgeblazen van

geworden zijn, en wij hebben onze oude beroemdheid al zoo getravailleerd, dat zij er magtig versleten begint uit te zien, bijna als de costumes van Plattelands-tooneelisten, en het wordt hoog tijd, dat wij ze door nieuwen roem wat opfrisschen. Doch het zij zoo: wij strijken ons alweder over den deftigen Hollandschen buik, en kijken in den spiegel en zetten de pruik regt, en zijn dan toch, *nach wie vor*, die oude beroemde Nederlanders, dat degelijke volk, zoo eerlijk als alle handelaren, zoo poëtisch als iedere kikvorsch, zoo deugdzaam als iedere matrone, zoo geniaal als iedere IJslander.

Neen, dat is weêr te erg; nu dan den middelweg; onze boezem zwelt dan niet van edele fierheid, maar wij steken de handen uit de mouw, denken en werken, om te beproeven, of wij weder kunnen worden, gelijkende naar hetgeen wij vroeger waren; of wij de zoetsappigheid en flaauwheid nog weder kunnen afleeren. Maar onze renteniers dan en onze Ambtenaren? Ballast! ballast! men moet ze ook inhebben, om te varen, en goed voor proviand, de anderen voor staatsie. Maar onze bezadigdheid, onze rustigheid? - Ik weet niet, ik houd niet van die zoete kinderen, maar de kindermeid wel, en de policie ook wel. Ik denk daarbij aan het nut van stormen en onweder, aan het zuivere van stroomend water en aan het bederf in moerassen.

Doch wij zouden afdwalen. Moet den Kunstenaar het gevoel van den Dichter eigen zijn, - het talent, om zijne kunst, dat is den vorm, waaronder hij zijn dichterlijk idée wil vertoonen, te bewerken, moet hij nog bovendien hebben, en in zooverre staat hij hooger dan de Dichter. Doch wat het ideale van hunne strekking betreft, staan zij gelijk. ‘Het doel van den echten Schilder en Beeldhouwer is het schoone en het ware, de harmonie van het wezenlijke en het ideale. Om dat doel te bereiken, moet hij de Natuur gadeslaan en beoefenen, maar nimmer haar buiten zich zelven zoeken. Zijn eigen geest, vrij en zelfstandig werkende, zal het schoone in de Natuur opsporen en ontdekken, doch de kunst ontspruit niet uit de Natuur, maar uit den mensch, en de Kunstenaar, die oorspronkelijk denkt en zuiver en diep gevoelt, verheft zich boven de Natuur en onderwerpt haar aan zijn scheppend vernuft.’ Het is blijkbaar, dat het woord natuur door den Schr. is genomen in eenen engen zin, als den vorm, waaronder de dingen zich in den nieuwen toestand vertoonen. Wij kunnen ons met dit denkbeeld niet vereenigen; wij willen den vorm niet afgezon-

derd hebben van het wezen, het reële niet van het ideale. Het plastische is de vorm, waaronder het ideale zich vertoont, en al wie het plastische bestudeert, wie in deszelfs wezen doordringt, kan nergens het ideale miskennen. Dus is het ideale geene schepping van den Kunstenaar, die met *zijn* oog, met *zijn* gevoel, met *zijn* talent ziet, wat de dagelijksche platte, gemeene, wilde, die slechts vormen opmerkt, niet ziet. De Kunstenaar verheft zich zoo doende niet boven de Natuur, want dat kan niemand; maar hij doordringt de Natuur, vat hare hoogste en edelste taal, en drukt die in analoge beelden uit. De Natuur toch is het voorwerp *met* de kracht, waardoor zij bezield wordt, maar niet daarvan afgezonderd; dan is zij niets, dan is het geene Natuur. En als RAFAËL zijne maitres, in de schildering van het hoogste ideaal van vrouwelijke en moederlijke teederheid en zachtmoedigheid, tot model genomen heeft, dan is dat voor ons een bewijs, dat zij niet alleen het uiterlijke, maar ook het innerlijke daarvan bezat, en dat RAFAËL niet slechts door eene zinnelijke grovere, maar ook door eene ideale fijnere liefde aan haar gehecht was. Of waarom drukt de Heer SPANDAW hier op het woord zinnelijke liefde? Is dat een brandmerk voor RAFAËL? Wie zal beoordeelen, of hij dat verdient? En als RAFAËL getoond heeft het edele te gevoelen en te kennen, waarom moeten wij dan het onedele in hem vooronderstellen? En als het schilderstuk volkomen was, dan bewijst het, dat hij heeft welgedaan, hetzij hij het model toevallig voor zich had, of niet.

‘Wie heeft ooit een Christushoofd voortgebragt op eene wijze, bevredigend voor het dichterlijk genie?’ p. 84. Daar hebben wij dan nu juist het bewijs, dat de mensch zich niet boven de Natuur kan verheffen. De mensch weet in een menschelijk aangezigt niets anders dan eene menschelijke ziel te leggen, want de verhevenste menschelijke ziel is het ideaal van het verhevenste menschelijke aangezigt. Dat is tevens én wezenlijk, én natuurlijk. De mensch kan zich niet eens eene Godheid voorstellen, veel minder haar beeld teekenen.

Ook de muzijk is gevoel, zoo veel als, zoo niet meer dan de aanverwante kunsten, en wij zeggen met den Heer SPANDAW: ‘Voorwaar, de muzijk is gebed, is geloof, is liefde, is verbroedering bij uitnemendheid.’ Intusschen een Protestantsch voorzanger trekke zich dit niet aan! Die gezangen van het geheele publiek zijn zoo inspirerend niet; het moet gezegd en herzegd worden, dat het een disharmonisch geweld is. Hier wordt de

al te gekunstelde muzijk van onzen tijd door den Schr. met regt gelaakt; het publiek bewondert de kunstige muzijk, even als de kleuren van de schilderij, even als het kleed van den mensch, zonder naar den geest te vragen.

De welsprekendheid, het is zoo, het is niet de kunst van te overreden, niet eene overvloediglijk sprekende wijsheid, bestaat niet in stijl of manier, niet in stem of gebaren, niet in rijkdom van beelden- of leenspreuken. ‘Zij is een geheim van de Natuur,’ lezen wij op pag. 92, ‘eene heilige gave Gods, eene innerlijke kracht, een vermogen der ziel.’ Nu ja, maar waarom niet enthusiasme met verstand, stijl, manier, stem en gebaren, een en ander zuiver, helder en analoog? Voor de vier laatste zijn regels; maar de twee eerste geven zij van zelve aan de hand; echter zijn de regels hulpmiddelen, die niet behoeven veracht te worden. Volgt eene uitvoerige en juiste beschrijving van den Redenaar, doch altijd en met regt het gevoel als hoofdvoorwaarde geëischt.

En de wetenschappen, - maar al te vaak wordt hier het gevoel als bijzaak beschouwd of wel geheel buitengesloten, en toch, het is de steun en de prikkel voor den Geleerde, voor den Natuuronderzoeker. Het zijn de koude redeneerders niet, de bloote werklieden, die folianten te zamendragen, welke de wetenschappen niet vooruithelpen; die ijzeren blokkers, welke, bij de Professoren zoo bemind, worden voortgeschoven, op hoop, dat de veelheid hunner kennis hen tot lichtende sterren zal maken voor den roem van *Nederland*. Zij schrijven, hebben relatiën met het Buitenland, staan op hooge plaatsen, zijn Leden van alle mogelijke binnen- en buitenlandsche Genootschappen, worden Ridders, en - worden vergeten. Waar om? Omdat geene sprank van levendig vuur, geene originele denkbeelden in hunne ziel huisvestten. Het is waar, wat SPANDAW zegt: vele zijn de werklieden, maar weinige de geniën, die slechts schaars door de natuur worden voortgebragt, en in hun kort levesnbestek het werk van honderden utiliseren, en het werk van eeuwen tot stand brengen. De bepaling van genie wordt hier niet gegeven; wij hebben het elders gezegd, en blijven er bij: het is hooger gevoel en helder verstand, in eene aanzienlijke mate vereenigd: genie kan niets anders zijn.

Men vindt daarmede doorgaans sterke hartstogten vereenigd, die dan den man van genie tot dwaasheden, tot groote gebreken vervoeren, en dit heeft het genie in miscrediet gebragt. Maar dat neemt de waarheid en de juistheid der bepaling niet

weg; de coëxistentie van een en ander ligt in den aard der zaak, hoezeer het erkennen daarvan schijnen moge gebreken te wettigen, die men ongaarne tolereert.

Dat er nu weinig geniën zijn, is natuurlijk; al het uitstekende is zeldzaam, anders hield het op ongemeen en uitstekend te zijn; maar het is jammer, dat zij niet algemeener worden geutiliseerd.

Voor den Historieschrijver wordt inzonderheid genie gevorderd met uitgebreide kennis. Hij moet immers, bij veelheid van hulpmiddelen, bij ruime stof, kennis van zaken en personen, door zijne philosophie, door zijn helder verstand en sterk gevoel voor het goede, ware en schoone, staan boven de evenementen. Dan is hij ligtelijk onpartijdig, doch als hij kleingeestig, maar geleerd is, dan is hij zelden onpartijdig.

De Schrijver ontkent, en wij met hem, dat partijdigheid een gevolg is van hevige hartstogten, ofschoon wij liever van hooger gevoel zouden gesproken hebben, ten einde iedere misvatting te voorkomen; hartstogten toch kunnen lage en gemeene driften zijn, en zijn dan wel bestaanbaar met een klein verstand, en veroorzaken dan wel partijdigheid. Daarenboven, men versta ons wel, het zijn niet de hartstogten, het is niet enkel het hooger gevoel, dat den Historieschrijver onpartijdig maakt, het is zijn helder verstand, veredeld, aangevuurd, geprikkeld, en dus nog meer opgehelderd door zijn gevoel. Van een en ander vinden wij nog juiste voorbeelden vermeld. ‘De Historieschrijver wordt bezield, niet vervoerd door zijn gevoel.’

In de Godsdienst is het gevoel te meer hoofdzaak, daar het wezen van de Godsdienst in gevoel bestaat, en zoo al het verstand moet dienen, om de denkbeelden omtrent Godsvereering en Zedelijkheid te verhelderen, om ons de werken en wetten der Goddelijke Wijsheid in het moreel en physiek verband der dingen te leeren kennen, het gevoel is en blijft de bron, waaruit de Godsdienst voortkomt. Hoe verstandsgebrek, bij heersching van het gevoel, van de Godsdienst eene dwaasheid of eene razernij maakte, is bekend genoeg. Maar hoe de heersching van het verstand en het koude raisonnement nadeelig is, en een doodend element is voor de Godsdienst, blijkt genoeg uit ons Protestantisme, overal, waar het raisonneren en de geleerdheid bij de *uitoefening* derzelve al te veel de overhand neemt.

Naar de meening van Rec., wijst de Heer SPANDAW zeer te regt op dit gebrek aan gevoel als oorzaak, waarom de afschei-

ding in de Gereformeerde Kerk plaats heeft. Velen willen bewogen worden en de koude leerredenen voldoen niet aan de behoeften van hun hart; hunne verbinding met hunne Leeraren is te los; zij zijn elkander te vreemd, iets, dat de Roomsche Godsdienstoefening zoo zeer te regt als hoofdzaak bij de praktische Godsdienst heeft weten te behouden. Voor velen van de mindere standen zijn de leerredenen te geleerd; zij verstaan dat niet; zij verstaan beter heftige beelden en grove voorstellingen, met eene krachtige vuist en eene geduchte stem ingepeperd. - De lieden willen niet zoo gemakkelijk zalig worden. Daar moet wat omslag bij; dat imponeert. Met andere woorden, hunne verbeelding moet wat te doen hebben, omdat hun verstand hier ten eenemale werkeloos is. Hoe zal men ook andere, dan de grove beelden der orthodoxie kunnen verwachten bij menschen, wier geest zich slechts met de stoffelijke berekeningen des dagelijkschen levens, en nooit met eenige abstractie, noch ook met het verhevene schoone in de wezenlijke, veel minder in de ideale wereld bezig houdt? Zonder twijfel moet het publiek op de hoogte van den Leeraar, of de Leeraar op de hoogte van het publiek staan, en zonder twijfel loopt hij meer gevaar, om door raisonnement, dan om door beelden, onverstaanbaar te zijn; want beelden, hoezeer dikwijls geheel niet verstaan, geven toch de illusie aan den hoorder, alsof hij het begrepen heeft; een iets om het ledig in zijn geest aan te vullen; hij draagt iets mede, hij heeft *er wat aan gehad*. De meeste menschen hebben liever beelden dan denkbeelden: daarom zijn deze zoo gezocht in aanspraken, redevoeringen en dergelijke; daarom hebben de meeste volken ze wezenlijk gemaakt en stoffelijk gekleurd en aangekleed, en dan zijn zij er voor geknield, dat is: voor hun ideaal kniel den zij, maar zij konden zich dat ideaal niet voorstellen, zonder het beeld met al zijne versierselen en attributen voor hunne oogen geplaatst te hebben. De mensch is overal en altijd dezelfde.

Het gevoel is zonder twijfel het wezen van de Godsdienst, hoezeer dan de ontwikkeling des verstands en de verfijning van het gevoel zeer veel bijdraagt, om de wijze van godsdienstoefening, de behandeling der Godsdients, te vereenvoudigen en te veredelen.

Wij moeten ten slotte deze drie Redevoeringen als eene aangename en nuttige lectuur aanprijzen. Ware deze stoffe meer wijsgeerig behandeld geworden, zij zoude in vele opzig-

ten meer bepaaldheid en helderheid van inzigt hebben bevorderd, doch ook voor den gewonen lezer minder geschikt zijn geweest, en dus welligt minder nut doen.

De aanteekeningen zijn over het geheel interessant, en strekken niet weinig tot steun van des Schrijvers gevoelens. Te regt wordt daarin de te groote ophef, welken onze tijd, en vooral de Franschen, van de latere uitvindingen maken, de geest van oppervlakkigheid en schoonen schijn gelaakt; dat is geene beschaving, dat is eene polijsting. De stoom, waartegen de Schrijver zoo ijvert, is een hulpmiddel, dat vermogend is, en zoowel ten goede als ten kwade kan worden aangewend. Of het eerste, dan wel het laatste, het geval zal zijn, kunnen wij thans nog niet beoordeelen. En wat betreft de ultraliberale leerstellingen onzer dagen omtrent de maatschappelijke orde en de Godsdienst, welke in deze aanteekeningen worden aangeduid, daarvan mogen wij gerustelijk zeggen: als daarin iets goeds is, dan zal het over korteren of langeren tijd worden aangenomen; als daarin *waarheid* steekt, dan zal het op den duur de dwaling verdringen; maar als het tegenovergestelde het geval is, dan zal het te niet gaan, en dat wel des te spoediger, naar mate het meer strijdig is met de natuur van den mensch en met de wetten van de natuur in het algemeen. Zoowel de algemeene natuurwetten, als die, welke in het individu heerschen, zijn zoo vast, dat zij stand houden, of weldra zich herstellen.

Als de Heer SPANDAW niet zoo veel tegen den stoom had, zou ik het gevoel bij den stoom vergelijken, *le principe moteur*, dat slechts een leidend beginsel noodig. heeft, om doelmatig te werken; dat vernielt, even als de hartstogten, en wint, gelijk deze; dat tot veel kwaad en tot veel goed kan leiden, even als deze; dat groote revolutie geeft in de maatschappij, even als deze. En wanneer de machinerie armoede geeft, door het volk zonder werk te laten, dan zit de fout in de Regeringen. Sla de machines niet aan stuk, maar geef ander werk. Ligt niet de helft der aarde nog woest? Bevorder den landbouw, en maak publieke werken, dat is voor den mensch dan ook beter, dan om in fabrijken te zitten. De Regeringen, zoo schijnt het, worden niet door liefde, maaar door vrees gedreven, en zij blijven alles onverschillig aanzien, laten de ellende der arbeiders ten top stijgen; zij komen de ellende niet voor, maar wachten, totdat zij er is, totdat het bloed der wanhopigen hun in het aangezigt spat, totdat de kreet des jammers hen heeft

gewekt, en nu willen zij uit vrees misschien maatregelen nemen, waartoe zij uit liefde hadden moeten overgaan.

Wij hebben hier en daar op vele drukfouten gestooten, vooral in de aanteekeningen; voor het overige zijn druk en papier fraai en duidelijk.

Wij sluiten deze veelligt te lange aankondiging met de laatste aanteekening van den Hr. SPANDAW, genomen uit het Werk van Dr. FRIEDRICH FRANCKE, ausserordentl. Prof. der Philos. an der Universität zu Rostock: *Das selbständige u. reine Leben des Gefühls als des Geistes ursprüngl. Urth., im Gegensatze und Kampfen mit den Traumen des Absoluten bei den Scholastikern u. Neuplaton. unserer Tage.* Leipzig, 1838.

'So wird für die vollendete Ausbildung des Geistes, nach den Ideen des Wahren, Guten und Schönen, die Feinheit und Reinheit des Gefühles im Gemüthe die wichtigste Grundlage und Anforderung. Denn unser Umgang mit den Ideen des Wahren, Guten und Schönen, unser Leben in Freundschaft und Liebe, wird für das einzelne, wie für das Familien und das öffentliche, Leben zunächst und weiterhin unmittelbar immer vorherrschend dem Gemüthe gehören.' - -

'Soll es aber mit der offenkündig und allgemein anerkannten gestörten Gesundheit unsers europäischen Völkerlebens gründlich besser werden, so werden wir diese jetzt mehr wie je, für rechtliche Ordnung, Sittlichkeit, Religion und Schönheit, nur durch das Wort der eigentlichen Wahrheit, nur durch Selbstverständigung, durch Fort- und Durchbildung der vollendeten Reflexion, auf dem Grunde der reinen Lebensquellen des Gefühles blickend, wiedergewinnen können.'

Arnhem, 20 Sept., 1842.

Dr. SCHELTEMA.

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

B.J.H. Taats's *Bijdrage tot verdediging van de leer der Voldoening aan Gods geregtigheid, gewogen door* Azonius. *Te 's Gravenhage, bij* J.M. van 't Haaff. 1843.

De geheele titel van het Werkje van TAATS is: *Bijdrage tot verdediging van de leer der voldoening aan Gods geregtigheid, door het lijden en sterven van Christus, vooral tegen het Tijdschrift: 'Waarheid in Liefde.' Eene Voorlezing, uitgesproken in den Ring van Harderwijk, door* B.J.H. TAATS, *Predikant te Elspeet op de Veluwe*. Deze Voorlezing bestaat uit drie deelen. In het eerste, hetwelk aanwijzen zal, dat hetgeen de Groninger School (zoo noemt TAATS de Schrijvers van *Waarheid in Liefde*) omtrent dit leerstuk aanmerkt, onwetenschappelijk en valsch is, tracht hij te betoogen, dat zij aan de Hervormde Kerk eene meening nopens hetzelve opdringt, die zij nooit koesterde, en dat het niet eerst door ANSELMUS is ontwikkeld. Het tweede dient, om aan te wijzen, dat die School geheel ten onregte van die leer verklaart, dat zij tegen het Evangelie indruischt, maar dat deze beschuldiging veeleer op hare ontkenning terugvalt. T. zegt niet in bijzonderheden te kunnen treden omtrent de onderscheidene plaatsen der Heilige Schrift, waarop deze leer zijns erachtens rust, maar zich bij wenken en hoofdpunten te moeten bepalen. Zich dan vooreerst beroepende op de zoen- en slagtoffers des O.V. en de overbrenging van dezelve op CHRISTUS, vooral in den Brief aan de *Hebreën*, verzekert hij, dat die offers plaatsbekleedend waren, en schrijft daarop eenige plaatsen van den Br. aan de *Hebr.* uit. Daarna wordt (bl. 23) met een paar woorden melding gemaakt

van Matth. XX: 28 en XXVI: 28, alsmede, iets verder, van 2 Kor. V: 15, 21; Gal. III: 13; 1 Tim. (Petr.) II: 24, en (bl. 24) gevraagd, of in de Apostolische Schriften niet de *verzoening* in den zin van *voldoening* (*propitiatie*) geleerd wordt, wanneer zij spreken van een *ἱλασμὸς* en *ἱλαςήριον*? Uit dit weinige bestaat de positieve bewijsvoering. Het overige zal bedenkingen oplossen, die men, volgens bl. 22 en 25, moet vooronderstellen, door de Groningers tegen het leerstuk te zijn ingebragt, wat evenwel het geval niet is, terwijl men te vergeefs naar eene wederlegging zoekt van hetgeen door hen of door anderen aangevoerd is, om dit leerstuk als in strijd met de Evangelieleer te doen voorkomen. In het derde Deel wordt onderzocht, uit welke bronnen zich de afkeer der Gr. School van dit leerstuk het best laat verklaren. Dit is een *opus supererogationis*. Het leerstuk toch was tegen de Groningers genoegzaam verdedigd, wanneer aangetoond was, dat de bedenkingen, door hen daartegen ingebragt, ongegrond waren. Het onderzoek, of er, behalve hetgeen zij zelve opgeven, nog iets anders is, waarom zij dat onaannemelijk vinden, was onnoodig. Maar daardoor ontstond de gelegenheid, om hun nog andere afwijkingen van de orthodoxe leer tegen te werpen, en om aan te toonen, dat de ontkenning der satisfactieleer niet het eenige is, waarin zij onregtzinnig zijn. Daardoor zag hij zich den weg gebaand, om hun nog te last te leggen: 1°. geringschatting van het O.V. en van het Apostolisch gezag; 2°. eenzijdige opvatting van Gods wezen (miskenning van Gods straffende geregtigheid); 3°. ontkenning van, of twijfel aan de waarachtige Godheid van CHRISTUS, en 4°. gebrek aan eene diepere opvatting van de leer der zonde (zigtbaar in het zoeken van de bron der zonde in de zinnelijkheid, en het niet erkennen, dat de mensch van nature geheel en al zondig is). De voornaamste grieven tegen de Groningers zijn dus hier bijeenverzameld. Vandaar, dat deze, welke, bij het openen van eenen nieuwen Jaargang van hun Tijdschrift, zich op nieuw over hunne beginselen en bedoelingen wilden verklaren en hunne denkbeelden over eenige hoofdpunten nader mededeelen, het geschikt oordeelden, om daarbij tot leidraad te dienen (W. in L., 1843, bl. 217 verv.). Zij verklaren van die *Bigdrage*, dat zij in gematigde bewoordingen is opgesteld, maar geven te verstaan, daaraan geene wetenschappelijke waarde toe te kennen. Die wordt ook door den ons onbekenden Schrijver van het, aan

het hoofd dezer aankondiging genoemde, Stukje daaraan niet toegeschreven. En naar het ons voorkomt, zullen alle wetenschappelijke tegen- zoowel als voorstanders van de leer der voldoening met dit oordeel instemmen. Wij spreken niet van hen, die gereed zijn om alles te roemen, wat van hen, die zij als bondgenooten aanzien, afkomstig is. De belangrijkheid van TAATS'S Bijdrage kon dus den zich noemenden AZONIUS wel niet bewegen, om de moeite van de vervaardiging van een Tegen schrift op zich te nemen. Hij heeft blijkbaar hoofdzakelijk ten oogmerk, het Tijdschrift van de blaam, door T. op hetzelve geworpen, te zuiveren. Daar T., hetzij door misvatting, hetzij om de ketterij der Groningers ten sterkste te doen uitkomen, hunne meeningen vaak verkeerd voorgesteld had, tracht hij het misverstand, dat daardoor kan ontstaan, weg te nemen. Hij bepaalt er zich niet toe, om enkel te verzekeren, wat daarentegen door de Groningers geleerd wordt, maar telkens brengt hij uit *W. in L.* een aantal bewijsplaatsen daartoe bij. Hij legt daarin groote bekendheid met dat Tijdschrift aan den dag, die allerwegen doorstraalt. Door zijne menigvuldige aanhalingen wordt men genoegzaam ingelicht omtrent de meeningen der zoogenaamde Groninger School aangaande al de betwiste punten. Hij vergenoegt zich echter niet, met T. te regt te wijzen, waar hij de Groningers verkeerd verstaat, maar hij loopt zijne geheele *Bijdrage* door, en onderwerpt die aan eene strenge kritiek, om aan te toonen, hoe onbeduidend en berispelijk het Geschriftje is, waarin hij als berisper van anderen optreedt. Meestal zijn zijne aanmerkingen juist, somtijds weleens wat al te scherp, en hier en daar doet hij T., naar het ons voorkomt, onregt. Wij meenen eene proeve hiervan te vinden op bl. 7. Wij gelooven toch niet, dat T. zoo uitsluitend Gereformeerd wil zijn, dat hij van geene algemeene Christelijke leerstukken zou willen hooren, en daarom de voldoening als een bepaaldelijk Gereformeerd leerstuk zou hebben voorgesteld. - Dat niet *alle* accommodatie den naam van *knoeijerij*, door T. daaraan gegeven, verdient, wordt door de autoriteit van CALVIJN bevestigd. A. laat daarop volgen (bl. 48): ‘Welligt zal dit hem (T.) meer gelden, dan wanneer wij hem den - Heiland voorstelden.’ Op bl. 57 wordt gezegd, dat T. alleen voor het *woord voldoening* strijdt. Op bl. 36 is de inhoudsopgave van het tweede deel zoo getiteld, dat het den schijn heeft, alsof T. eene plaats uit het systeem van Pr. NITZSCH als bewijs

deed gelden. Ook schijnt het niet zeker, dat de onnaauwkeurigheid, waaraan zich T. in het voorstellen van de redenering van CALVIJN, bl. 7, 8, schuldig maakt, den naam van *ontrouw* verdient.

Men kon van A. niet vorderen, dat hij de meeningen der Groningers, door T. afgekeurd, opzettelijk zou verdedigen, of dat hij die van hunnen bestrijder, met welke hij niet instemde, grondig zou wederleggen. Dit zou men ook bij hem te vergeefs zoeken. Maar veelmin zal men van Ref. verwachten, dat hij verrigtte, wat A. achterwege liet, of aantoonen, om welke redenen hij hier en daar van dezen verschilt. Eene enkele opgave van die verschillen ware nutteloos. Ref. hoopt, dat, wanneer T. weder als verdediger der orthodoxe leer mogt willen optreden, hij dan op eene zuiver wetenschappelijke wijze te werk ga. Geeft hij dan tot tegenspraak en strijd aanleiding, misschien zal er de Godgeleerde Wetenschap bij kunnen winnen. Deze heeft nu niet alleen uit zijne Bijdrage geen voordeel getrokken, maar ook niet uit het tegenschrift, hoezeer de arbeid, daaraan besteed, verdienstelijk moge zijn, en het in den tegenwoordigen tijd nut kan stichten.

***Een winter in de West-Indiën, beschreven in gemeenzame Brieven aan* Henry Clay *van Kentucky, door* Joseph John Gurney. *Naar den vierden Druk. Uit het Engelsch vertaald door Mr.* C.J. Zweerts. *Amsterdam*, M.H. Binger. 1843.**

‘Door eigen krachten zal de waarheid zegepralen.’

Het oorspronkelijke Werk, waarvan hier de vertaling wordt aangeboden, is van iemand, die als Zendeling met lof bekend staat, eenen warmen voorstander der afschaffing van de slavernij, die zich in de gelegenheid bevond, om in persoon de gevolgen der vrijlating in verschillende eilanden der *Westindiën* op te sporen. Met het doel, om het Evangelie te verkondigen, reisde hij met een paar vrienden, den 22sten November, 1839, van *Nieuw-York* af en bezocht *Santa Cruz, Sint Thomas* en *Tortola, Sint Christoffel, Antigua, Dominika, Jamaïka* en *Cuba*; de Schr. geeft een verhaal van zijne ontmoetingen, opmerkingen en bevindingen op deze reis, en maakt eene verge-

lijking tusschen den toestand der Landen, waar de vrijlating is ingevoerd, en van die, waar de slavernij nog is blijven bestaan.

Wij zullen hem niet op al zijne wegen volgen, maar slechts de slotsom mededeelen, welke geheel ter gunste der vrijlating is, én uit een zedelijk, én uit een materiëel oogpunt. De zedelijke voordeelen meende de Schr. te vinden in: uitbreiding van het Christelijk Godsdienstig onderwijs, betere opvoeding der kinderen, grootere zedelijkheid, vermindering der misdaden, zoodat overal het aantal kerken, scholen en huwelijken toenam, en de gevangenissen ledig waren, terwijl in de Landen, waar de slavernij nog bestaat, zoo als in enkele Staten van *Noord-Amerika, Maryland, Virginië, Noord-* en *Zuid-Carolina*, enz., in *Cuba*, alle onderwijs, zoo al niet geheel onmogelijk gemaakt, dan toch ten hoogste belemmerd werd, de zedeloosheid toenam, door het onbestaanbare des huwelijks met de slavernij, waardoor maar al te dikwijls ouders, kinderen en echtgenooten van elkander gescheiden worden, en het leven buiten huwelijk, om zoo te zeggen, gewettigd is; de misdaden vermeerderden naar mate van den lageren trap van beschaving der slaven en de wijze, waarop zij behandeld werden.

Als materiële voordeelen geeft de Schr. op: mindere omslagtige manier van werken, mindere onkosten van beheer en bewerking, vermeerdering van den arbeid, daar vrije lieden meer afdoen, dan slaven, toeneming der bevolking. Deze voordeelen waren zigtbaar in het toenemen van den koophandel, den bloei der steden, het ontstaan van nieuwe dorpen, het rijzen der waarde van vaste goederen, het overgaan van de waarde der slaven op de vaste goederen, enz. Wij meenen alzoo den hoofdinhoud te hebben medegedeeld; maar nu ééne vraag: Waartoe deze vertaling? De Heer ZWEERTS zegt het ons: Omdat eene onbevooroordeelde beschouwing van den treurigen toestand der negerslaven niet anders dan welkom zijn kan, bij al hetgeen in de laatste tijden vóór of tegen de afschaffing des slavenhandels gesproken of geschreven is.

De Vert. heeft dus de vraag over de vrijlating der slayen in onze Koloniën op het oog; maar ter beslissing daarvan zal, onzes erachtens, de vertaling weinig afdoen, én omdat zij komt *post festum*, én omdat de beschouwing niet zoo onbevooroordeeld te noemen is. Voordat er zoo veel gesproken en geschre-

ven werd over de afschaffing der slavernij[1], was het Werk reeds bekend; het was de voornaamste bron voor den Heer DE NEUFVILLE en anderen, die het onderwerp behandelden, en debroeder des Schr. deelde den inhoud er van mede in de bijeenkomsten bij zijn bezoek met ELISABETH FRY, hier te Lande gehouden; ja het Werk was zoo bekend, dat het als eene der hoofdoorzaken te beschouwen is, waardoor dit onderwerp zoo zeer ter sprake is gekomen. Intusschen kan juist daarom de vertaling er van weinig ter beslissing van het vraagstuk bijdragen, want bedriegen wij ons niet geheel, dan heeft zich, ten gevolge der wrijving van gedachten, de openbare meening daaromtrent al tamelijk gevestigd; zij komt op het volgende neder. Uit een zedelijk en godsdientig oogpunt is de vrijlating der slaven in onze Koloniën hoogstwenschelijk; maar het is eene waarheid, dat het regt van eigendom op de slaven tot nu toe een erkend regt geweest is, en dat men het den bezitters niet kan ontnemen, zonder hen op eenige wijze schadeloos te stellen; dat de voorstelling, alsof de waarde van de slaven op den grond overgegaan, de productie vermeerderd en het voordeel voor de Planters zelve toegenomen ware, onjuist en zeer overdreven is.

Het pleit mag dus als beslist beschouwd worden; men wenscht de zaak, maar de middelen ontbreken, in ons Land tegenwoordig een niet ongewoon verschijnsel; wie die kan aanwijzen, zal zeker de afschaffing der slavernij oneindig bevorderen.

Deze meening bevat tevens eene beoordeeling van het aangekondigde Werk, en gaat uit van het beginsel, dat de beschouwingen van den Heer GURNEY niet onbevooroordeeld zijn. Wie het Boeksken leest, zal ook moeten erkennen, dat de Schr. een voorstander der *emancipatie* is, *quand même*; dat hij ze wenscht, ook dan, wanneer zij den ondergang van velen veroorzaakt, eigendoms- en andere regten verkort worden; dat de opgegevene voordeelen merkelijk overdreven, immers veel te hoog opgevijzeld zijn, om op grond daarvan eene emancipatie door te drijven. De geschiedenis der Britsche Koloniën sedert 1840 bevestigt het. Immers het zijn daadzaken, dat de *productie* in *Jamaïka*, in *Demerary* in hooge mate is afgeno-

(1) De Heer ZWEERTS spreekt ten onregte van de afschaffing des slavenhandels; deze is lang beslist, maar niet de afschaffing der slavernij.

men; dat een groot aantal Planters door de vermeerderde onkosten, en niettegenstaande de in die Koloniën vrij hooge prijzen der voortbrengselen, schulden op schulden hebben moeten laden; dat velen het bebouwen hunner gronden opgeven; dat er nimmer zoo vele verkoopen bij executie plaats hebben gehad, en de verkoopsprijzen slechts nominaal zijn, omdat er zich, zelfs bij den wensch, om voor lagen prijs plantaadjes te verkoopen, geene bieders opdoen.

Wij voor ons stemmen volmaakt in, dat eene Kolonie, door vrije werklieden bebouwd, op den duur vele voordeelen aanbiedt boven eene, waarin alle arbeid door slaven verrigt wordt; maar houden het er tevens voor, dat zij, die op het oogenblik der emancipatie plantaadjes bezitten, meerendeels tot groote opofferingen geroepen worden, zelfs dan nog, wanneer hun eene schadeloosstelling voor het verlies van hunnen eigendom wordt toegekend.

Eindelijk zouden wij ons geluk wenschen, indien de Hooge Regering middelen wist te beramen, om de afschaffing der slavernij op billijke gronden voor te bereiden en ten uitvoer te brengen, en een ieder, die meende daartoe te kunnen medewerken, zich onmiddellijk tot de Regering zelve vervoegde; geschiedt dit niet, dan vreezen wij, dat die vrijlating eenmaal niettegenstaande het openbaar gezag zal plaats hebben, en dan zullen de middelen ontbreken, om driften te beteugelen, ongeregeldheden en rampen te voorkomen. De toestand vooral van *Suriname* is werkelijk rampzalig genoeg, om eenige redmiddelen wenschelijk, ja noodzakelijk te maken, en men vergt er niet te veel, wanneer men verlangt voor eenen algeheelen ondergang behoed te worden.

Wij voor ons kunnen dus de vertaling niet zoo van ganscher harte toejuichen, maar erkennen gaarne, dat zij met zorg bewerkt is.

Amst., Julij, 1843.

***Krijgskundige Geschiedenis van den Oorlog in het Spaansche Schiereiland en in het zuiden van Frankrijk, van* 1807-1814. (*Ontleend aan het oorspronkelijke Engelsche Werk van* Napier) *Eerste Deel. Maastricht, ter drukkerij van de* Gebr. Floem.**

Het beoefenen der Krijgsgeschiedenis, die door voorbeelden

met oorzaken en gevolgen bekend maakt, is voor den Officier, waar hij ooit geroepen kan worden, om naar eigen inzigt te handelen, van zoo veel belang, dat het zou te bejammeren zijn, zoo de vrij algemeene verslagenheid en lusteloosheid, sedert eenigen tijd onder onze Officieren der Landmagt heerschende, hen van deze en andere nuttige studiën wederhield. Deze ongunstige stemming van het meerendeel der Officieren is een gevolg van het tegenwoordige stelsel van bevordering, omdat de *keuze* niet uitsluitend door kunde en dienstijver wordt bepaald, maar ook door willekeur en gunst, hoedanig ook verworven. Wel luidt het schoon, de bevordering afhankelijk te maken van verdienste; maar het is *onmogelijk*, die theorie in praktijk te brengen, omdat zij, wier voordragt of aanbeveling de keuze op de personen moet doen vallen, zoo al volkomen in staat, om de verdiensten hunner onderhoorigen behoorlijk te beoordeelen, niet altoos verheven zijn boven de zwakheid, van dengenen, die hem persoonlijk (of welligt anderen, die invloed op hem hebben) het best bevalt, boven anderen te schatten. Maar gesteld zelfs, dat geene andere dan werkelijk verdienstelijke Officieren door de keuze worden begunstigd, dan is het nog even zeker, dat andere, niet minder verdienstelijke, over het hoofd gezien worden. En dit is de oorzaak van eene verbittering, die niet anders dan eenen nadeeligen invloed uitoefenen kan, van de overtuiging, dat geen dienstijver en kunde alleen, maar ook gunst, aansprak geven op de verlangde bevordering, en de invloed daarvan, vooral op jonge Officieren, zal wel niet met vele woorden behoeven aangetoond te worden.

Er is veel geschreven, en nog oneindig meer gesproken over de verschillende stelsels van bevordering; maar nooit, voor zooverre ons bekend is, hebben de voorstanders van het stelsel bij keuze dat bij ancienniteit anders beschouwd dan op de *bedorvene* wijze, zoo als het hier te Lande bestond - volstrekte *ancienniteit*. Dat stelsel vereischt *niet*, dat de oudste, ook al is hij onbekwaam tot den hoogeren rang, *moet* bevorderd worden; maar den oudste van degenen, op wie niets aan te merken valt, komt de voorkeur toe, want juist die meerdere ancienniteit geeft hem een zedelijk overwigt boven den jongere. - Op deze wijze te werk gaande, brengt men ten minste de verdiensten van iederen Officier in overweging, en loopt geen gevaar van onregtvaardigheden te begaan. En voegt men daarbij voor *uitstekende* verdiensten eene bevordering naar keuze, dan

zal deze gewis geene ontevredenheid, met de daaraan verbondene nadeelen, ten gevolge hebben, neen, veeleer aansporen tot verhoogde werkzaamheid en ijver. Moge het Bestuur dan van den ingeslagen' verkeerden weg terugkeeren, voordat het te laat is; voordat het meerendeel der Officieren, overtuigd van het vruchtelooze hunner inspanningen, alle veêrkracht verliest, terwijl een ander gedeelte, *zeker* van de gunst der keuze, zich weldra zal voorstellen niets meer dan die te behoeven, om tot de hoogere rangen op te klimmen!

Vraagt gij, Lezer! wat heeft dit gemeens met de beoordeeling van het hierboven aangekondigde Boek? Wij antwoorden: Het is voornamelijk voor militairen bestemd - (schoon ook de niet-militaire Lezer, die iets aan Geschiedenis doet, het met genoegen en vrucht lezen kan) - voor Officieren, die meer verlangen dan automaten te zijn, en omdat het tegenwoordige bevorderingsstelsel, naar onze overtuiging, de strekking heeft, om het automatische te bevorderen.

Het Werk, waarvan door den ons onbekenden Schrijver het eerste Deel aangeboden wordt (zullende het tweede en laatste volgen, ingeval van een aanmoedigend debiet van dit), is evenmin vertaling als oorspronkelijk, daar het groote Werk van den Engelschen Schrijver tot grondslag is gelegd, zonder daarom slaafs gevolgd te zijn, dewijl de Schrijver dikwijls, in zijne beschouwingen, niet alleen afwijkt, maar soms lijnregt in strijd is met NAPIER. Het is eene *beknopte* navolging, en dit gevolgelijk meer in het strategische dan in het taktische, doch altoos zoodanig, dat het algemeene beloop, zoowel der veldslagen als der veldtogten, duidelijk uitkomt. Gaarne leggen wij de betuiging af, dat onze Schrijver hierin op eene loffelijke wijze te werk gegaan en goed geslaagd is. Onder de zaken, waarin onze Landgenoot van den Britschen Schrijver afwijkt, behoort ook de beschouwing van het Spaansche volk, en deze afwijking doet zoowel het doorzigt als het hart des Schrijvers eer aan. - Minder zijn wij het met hem eens bij de redenering omtrent de betrekkelijke wettigheid van den beheerscher van *Spanje* (bl. 17 en 18). FERDINAND VII, door eenen volksopstand op den troon geplaatst; JOSEPH, door den Raad van *Castilië* en de Stedelijke Regering van *Madrid* gekozen. Geen van beide kan zich alzoo veel op zijne wettigheid laten voorstaan, en de naam van FERDINAND VII is weinig meer dan als vereenigingskreet van den volksopstand tegen de Franschen aan te merken. De waar-

heid echter van de uitspraak op bl. 37: ‘Bij het begin van eene (een') volksopstand is elke terugtocht eene nederlaag,’ heeft *Nederland* vóór eenige jaren maar al te levendig ondervonden. Op bl. 11 stelt de Schrijver het Britsche leger ‘beneden de legermagten van eenige andere Europesche Mogendheden;’ maar ‘is even ver verwijderd van het ongunstig oordeel, door velen over hetzelve geveld.’ - Lieve Hemel! wat kunnen die *velen* dan toch nog ergers er op aan te merken hebben?

Blijkens de Voorrede, bl. III, was de Schrijver vroeger in de spelling een trouwe volgeling van SIEGENBEEK; maar zijn geloof is door het lezen en herlezen van (de Werken van) BILDERDIJK aan het wankelen gebragt. Wij moeten hem dus aanmerken als iemand, die opzettelijk zijn werk heeft gemaakt van taalstudie, maar zien niet in, hoe wij dit overeenbrengen moeten met de menigte fouten, die men op elke bladzijde, zoo niet in elken regel van dit boek, aantreft. Het eerste woord reeds: ‘*eene* oorlog,’ strookt niet met *den* oorlog; ‘*eene* strijd’ evenmin met *eenen* strijd, alles op bl. 1, hoe men ook over de spelling denken moge. En menigvuldig zijn de onregelmatigheden van denzelfden aard. Wie zich daaraan zoo bij herhaling schuldig maakt, staat gewis niet op de hoogte, om te beslissen tusschen BILDERDIJK en SIEGENBEEK, maar is des te vatbaarder, om zich door *reusachtige* magtspreuken te laten leiden, zoodat hij ongetwijfeld niet beter doen kan, dan de woorden maar te spellen, zoo als zijn onderwijzer het hem op de lagere School geleerd heeft. En had onze Schrijver zijn Werk door een' Ondermeester, voor taal en spelling, laten corrigeren, het had er gewis - bij den doorgaans goeden stijl - aanmerkelijk bij gewonnen.

Het Werk is beknopt, maar zeer goed uitgevoerd; wij hopen, dat een gunstig debiet Schrijver en Uitgever zullen aanmoedigen, om ook het tweede en laatste Deel het licht te doen zien.

Boekbeoordeelingen.

Bijdragen tot bevordering van Bijbelsche uitlegkunde. Verzameld door *B. van Willes*, Theol. Doctor en Predikant te Lekkerkerk. Eersten Deels tweede Stuk. Te Schoonhoven, bij S.E. van Nooten. 1842.

Het eerste Stuk der *Bijdragen tot bevordering van Bijbelsche Uitlegkunde* is door twee andere gevolgd geworden. Een aanmerkelijk deel van den inhoud is weder de vrucht van den arbeid des geleerden Verzamelaars zelven. Nogtans beslaat, hetgeen door anderen geleverd is, in deze Stukken eene grootere ruimte, dan in het eerste het geval was. Eenige zijner ambtsbroeders hebben aan zijne uitnoodiging voldaan, en ook de Hoogleeraar V. HENGEL heeft weder eene Bijdrage ingezonden. Wij verheugen ons, dat Dr. VAN WILLES daardoor in staat is gesteld, om binnen een niet lang tijdsverloop reeds weder twee Stukken het licht te doen zien, en dat een genoegzaam debiet de uitgave schijnt te begunstigen. Het eerste Stuk werd in dit Tijdschrift, bl. 65 verv., van dezen Jaargang beoordeeld; die van het tweede Stuk, waarmede het eerste Deel compleet is, laten wij hier volgen.

IX. *Uitlegkundige Verhandeling over* 1 *Kor.* XV: 23-28, door M.A. JENTINK, Predikant te *Harlingen*, bl. 209 verv.

Deze Verhandeling wordt verdeeld in drie deelen. Het eerste bevat *Afkeuring van sommige Opvattingen en Gevoelens*. Het is eene bijdrage tot de geschiedenis van de uitlegging dezer plaats. In het tweede (bl. 219-237) stelt JENTINK eene nieuwe verklaring voor. Hij neemt aan, dat PAULUS in dit Hoofdst. tot vs. 14 redeneert uit hetgeen ook zijne tegenstanders, die de opstanding der dooden loochenden, aannamen, namelijk CHRISTUS Opstanding, zijne toekomst en wat daarvan het gevolg zou zijn, een toestand van volkomene orde en vrede, waarin allen aan

God gehoorzamen. Tot bewijs van de Opstanding der dooden, beroept zich dan PAULUS tegen hen eerst op de opwekking van CHRISTUS, vs. 12-20; daarna op hetgeen van CHRISTUS als den tweeden ADAM moest verwacht worden, en nu leidt hij, volgens JENTINK, uit hetgeen zij zelve van JEZUS toekomst verklaarden te hopen, hetzelfde af. Vs. 23 moet dus van het vorige worden gescheiden, en *δὲ* achter *ἕκαζος* dit vs. met het vorige niet verbinden (bl. 233). *Ἀπαρχὴ* is niet de eerste in tijd - maar in rangorde; *ἔπειτα* niet *daarna*, maar *nevens*; *εἶτα* vs. 24 staat niet tot het vorige, maar tot het volgende in betrekking. *Τάγμα* is *gelid*. CHRISTUS en de geloovigen worden onder het beeld van een welgeordend heirleger voorgesteld, waarvan de eerste het Opperhoofd is, terwijl de laatsten in waardigheid en rang nevens Hem staan (bl. 220). 'Die toekomst van CHRISTUS werd door niemand, die den CHRISTUS beleed, betwijfeld; dat Hij dan Opperhoofd zou zijn, sprak ook van zelf, (insgelijks) dat Hij zou wederkomen om zijne geloovigen (namelijk, die bij zijne toekomst in leven zijn zouden) met en nevens Hem in rang te verhoogen' (bl. 233). J. gist, dat PAULUS ook zelfs de woorden, vs. 23 voorkomende, van zijne tegenstanders overgenomen hebbe.

Maar zou 'die dag des vredes' komen, dan moesten eerst de vijanden van CHRISTUS verwonnen zijn, en alle kracht en magt en heerschappij zijn te niet gedaan (vs. 24). Het strijden tegen die vijandelijke kracht heet hier *βασιλεύειν* (bl. 221), waarvan het gevolg is, dat alle vijanden onder zijne voeten worden gelegd, d.i. al het vijandige vernietigd worde. *Die βασιλεία* houdt natuurlijk op, als hetgeen haar tegenstaat heeft opgehouden, en dit is *het overgeven van het Koningrijk aan den Vader*. De laatste vijand is de dood (vs. 26); bij gevolg moet hij ook vóór de genoemde overgifte vernietigd worden; bij gevolg zal er *opstanding der dooden* zijn. Nu volgt, vs. 27, de beschrijving van den heerlijken toestand, die dan zou plaats grijpen. Alles is aan CHRISTUS voeten onderworpen, onder hem gerangschikt (*ὑπέτα03BE;εν*, vs. 27). Hierdoor wordt de *vrijwillige* ordening van alles onder CHRISTUS bedoeld, terwijl het *leggen* onder de voeten, vs. 25, eene *gedwongene* onderwerping aanduidde. Alles is nu, gelijk, vs. 23, gezegd wordt, *ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι*. Maar wanneer de Schrift zegt, dat allen onder hem gerangschikt worden, zoo is het blijkbaar, dat God zelf daarvan wordt uitgezonderd (vs. 27). De Zoon, die nooit opgehouden heeft den Vader als hoofd te erkennen (bl. 224), zal dan *met allen* Gode ondergeschikt zijn; ieder, ook CHRISTUS, zal in *zijn eigen gelid*

zijn; wel is Hij de eerste in rang, maar toch staan, *die Hem toebehooren, nevens Hem in zijne Toekomst* (bl. 236).

Wij achten den Schrijver in deze uitlegging geenszins gelukkig geslaagd. Hij gaat van de meening uit, dat PAULUS redeneert uit stellingen, die de tegenpartij aannam. Waaruit blijkt dit? PAULUS rigt zijnen brief aan de Korinthische Christenen in het gemeen. Indien de loochenaars van de opstanding der dooden met hetgeen, waarop zijne bewijzen gebouwd zijn, niet instemden, de overigen stemden er mede in, en hij kon er van gebruik maken, om hen te wapenen tegen den invloed, dien de weinigen (*τινὲς*, vs. 12), welke eene andere meening aankleefden, op hen uitoefenden. Ook is niet zeer waarschijnlijk, dat zij, die geene opstanding der dooden geloofden, de Toekomst van CHRISTUS niet zullen betwijfeld hebben (1 Thess. IV: 13 is niet gerigt tot hen, die de opstanding der dooden ontkenden); het is ook daarom reeds gewaagd, om in vs. 23 eene stelling der tegenpartij zelve te zien. Maar dat is grammatisch onmogelijk. De voorbeelden, door J. bijgebragt om te bewijzen, dat het voegwoord *δὲ* dit vs. niet met het vorige verbindt, zijn van eenen geheel anderen aard. Het *ἕκαζος* slaat op het vorige *πάντες* terug, en daarbij moet *ζωοποιηθήσεται* in gedachten ingevuld worden. PAULUS heeft hier geen beeld van een leger ontleend. *τάγμα* beteekent eene afdeeling. Maar het hoofd eener afdeeling vormt geene eigene afdeeling. En voor zoodanig hoofd zou ook de benaming *ἀπαρχὴ* zonderling zijn. Maar die slaat terug op vs. 20, waar CHRISTUS *ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων*, die namelijk opgewekt werden, genoemd wordt. Hij had vroeger uit de opstanding van CHRISTUS het besluit getrokken, dat de dooden opgewekt worden. Dus was hij, als de opgewekte, *ἡ ἀπαρχὴ*, wiens opwekking de hunne waarborgde. Hij (*πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν* Kol. I: 18) was het eerst opgestaan; de overigen zouden volgen. In *ἀπαρχὴ, ἔπειτα, εἶτα* ligt eene tijdorde, gelijk ook *ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ* eene tijdsbepaling geeft - In vs. 24 en 25 wordt bij *βασιλεία* en *βασιλεύειν* niet aan oppermagt over tegenstand gedacht. Dit blijkt niet (bl. 221) uit Ps. CX; evenmin uit vs. 25. Daar wordt *βασιλεύειν* niet *verklaard* door het leggen der vijanden onder de voeten; dit laatste is *terminus ad quem*. Het is onbewijsbaar, dat hier van eenige andere *βασιλεία* gesproken wordt, dan aan JEZUS aldus in het N.T. wordt toegeschreven. En PAULUS is, volgens deze opvatting, met zich zelven en met de verwachtingen der eerste Christenen niet in strijd. Men geloofde wel, dat CHRISTUS Rijk tot het einde zou duren

(Luk. I: 33); dat het stand zou houden tot de groote wereldverandering, die na zijne *Toekomst* zou plaats hebben, maar niet aan eene eeuwigheid deszelven, in metaphysischen zin. Doch indien *βασιλεύειν* strijdvoeren is, wat moet het dan beteekenen, dat aan God het Koningrijk *overgegeven* wordt? Dat zal dan moeten wezen, dat nu aan God die strijd wordt opgedragen. Maar dit is onmogelijk, omdat door CHRISTUS die strijd zoo zal gevoerd zijn, dat allen tot vrijwillige onderwerping gebragt zijn. - In vs. 27 wordt te verbinding door *γὰρ* voorbijgezien. Neemt men die in aanmerking, dan moet niet dat onderscheid, hetwelk JENTINK, gelijk wij zagen, aannam, tusschen *ὑπέταξεν* en *θῇ ὑ. τ. π.*, gemaakt worden, maar het eerste is de oorzaak van het laatste. God heeft aan CHRISTUS alles *onderworpen*, d.i. hem magt gegeven, om alles onder zijne voeten te *leggen* (want van *θῇ* is het subject niet *θεὸς*, maar *Χριστός*. Anders in Ps. CX). Het 28ste vs. kan onmogelijk in den door JENTINK bepaalden zin opgevat worden. Het slaat duidelijk terug op vs. 24, waar van de overgifte des Koningrijks gesproken wordt. Het futurum *ὑποταγήσεται* drukt eene verandering uit, die het subject, waarvan gesproken wordt, ondergaan zal, en dat zijn niet *de geloovigen met den Zoon*, maar deze laatste alleen.

De Schrijver verklaart het zich te willen getroosten, dat zijne uitlegging worde verworpen, mits hem iets beters worde geschonken. Maar dat betere ligt, dunkt ons, voor de hand. PAULUS woorden zijn zoo duister niet. Doch de Christelijke Bijbellezers geven, zegt JENTINK (bl. 216), op de vraag: Zal CHRISTUS, als hij het toppunt zijner verheerlijking beklommen heeft, daarvan afdalen? eenstemmig *Neen* tot antwoord. Zij besluiten daaruit, dat ook PAULUS dit niet heeft kunnen zeggen, en daarvan is het gevolg, dat men zijne woorden moet verdraaijen. Die latende gelden, wat zij gelden moeten, kan men er over twisten, of door dat *leggen van de vijanden onder de voeten* iets bedoeld wordt, wat toen reeds een' aanvang genomen had, dan of PAULUS hierbij iets onder het oog had, dat eerst na de *Toekomst* van CHRISTUS geschieden zou, zoodat hij eenigzins gelijke verwachtingen koesterde als JOHANNES in de *Apocalypse*; maar altijd leert hij, dat de heerschappij van CHRISTUS tijdelijk is en zijn Rijk door het Rijk van God zal vervangen worden.

Het derde deel zou de gegevene verklaring tegen de bedenkingen, die bij dezen of genen mogten opkomen, verdedigen. Wat wij hier verwachtten, de oplossing van exegetische zwarigheden, vonden wij echter niet. Gedeeltelijk is het eene verde-

diging van PAULUS. Daarbij wordt aangenomen, dat de bewijsvoering uit Ps. CX en Ps. VIII accommodatie zal zijn. Maar waaruit dit blijkt, wordt niet gezegd. JENTINK meent, dat hij 'minder juiste redenering kiest boven *Logica*,' maar daarbij 'aan het licht der wijsheid getrouw' is. Wij stemmen het laatste toe, kunnen ook wel toestemmen, dat hij soms onjuiste redeneringen bezigt; maar niet, dat hij die, wetende dat ze onjuist waren, zou gekozen hebben. Hij kon feilen, maar hij was geen Sophist.

X. *Over den eersten dag der week, vooral Hand. XX: 7 en 1 Kor.* XVI: 2, door B. VAN WILLES, bl. 248 verv.

Men heeft de uitdrukking (*ἡ*) *μία* (*πρώτη*) (*τῶν*) *σαββάτων* (*ου*) in het N.T. door *eerste dag der week* vertaald. V.W. keurt dit af, en vertaalt *de eerste* (dag) *der Sabbatten*. Hij herinnert, dat, Deut. XVI: 10, het Pinksterfeest het feest der weken genoemd wordt. Geschiedt daar, om den tijd van dat feest te berekenen, melding van zeven *weken*, in Levit. XXIII: 15, 16 daarentegen van zeven *Sabbatten*. Daarom kon. oordeelt v.W., dat feest ook dat der Sabbatten genoemd worden, en de tijd, die tusschen het Paasch- en Pinksterfeest in ligt, *de weken* of *de Sabbatten*. Den dag, waarop de oogst begon, en die door offers gevierd werd, kon men dus *den eersten der Sabbatten* noemen, en die ééne bepaalde dag des jaars zal dus steeds bedoeld zijn, als wij in het N.T. *μία* (*τ.*) *σ.* lezen.

Eigenlijk bewijs wordt niet aangevoerd. 'Men zou te veel vergen,' zegt v.W., 'indien men voor onze opvatting andere bewijzen vorderde, dan de spreekwijs zelve aanbiedt.' Dat het voorkomen dier spreekwijze in de verhalen van de opstanding van JEZUS niet tegen die opvatting strijdt, is duidelijk. Buitendien komt die voor Hand. XX: 7 en 1 Kor. XVI: 2. Ten einde de bedenkingen, die uit Hand. XX tegen zijne opvatting kunnen ontleend worden, weg te nemen, merkt hij aan, dat vs. 6, in *ἡμεῖς*, PAULUS niet mede begrepen is. 2°. Dat de gewone lezing, vs. 7, moet behouden worden. Inderdaad wordt bewezen, dat daarvoor veel te zeggen is. Doch een stellig bewijs voor hare echtheid wij met v.W. in het *αὐτοῖς* niet vinden, want alzoo heeft LUKAS kunnen schrijven, ook als *ἡμῶν* voorafging. PAULUS sprak toch eigenlijk niet met zijne reisgenooten, maar tot de inwoners van *Troas*. En het is bekend, dat *αἰτὸς* meermalen voorkomt (ook hier vs. 2), zonder dat het *substantivum* voorafgaat, waarop het slaan moet. Hij neemt dus 3°. aan, dat LUKAS van het verhaalde, vs. 7-12, geen oog-

getuige was. Ook dit is niet onmogelijk. In 1 Kor. XVI: 2 wordt *κατὰ μίαν σαββάτων* vertaald, *tegen* den eersten dag der Sabbatten. Dit is anders de beteekenis van *κατὰ* bij tijdsbepalingen niet. Maar ook de vertaling *op* den eersten dag stoot v.W.'s opvatting der spreekwijs zelve niet omver.

Vervolgens tracht v.W. te betoogen, dat in Hand. XX: 7 en 1 Kor. XVI: 2 juist dezelfde dag bedoeld is, en dat PAULUS den tweeden brief aan de Kor. zal afgezonden hebben gedurende zijn verblijf te *Troas*, dat Hand. XX: 7 verhaald wordt. Naar een meer gewoon gevoelen, heeft PAULUS dien brief geschreven tijdens zijn verblijf in *Macedonië*, Hand. XX: 1 gemeld (verg. 2 Kor. II: 12, 13. VII: 5, 6). Wij achten het waarschijnlijker dan dat van v.W. Hij moet daartoe aannemen, dat PAULUS, drie maanden in *Griekenland* (*Achaja*) zijnde (Hand. XX: 2, 3), *Korinthe* niet bezocht heeft, wat zeer onwaarschijnlijk is. Veeleer zal hij dien tijd, althans grootendeels, daar hebben vertoefd. Even onaannemelijk achten wij de vooronderstelling (bl. 281): ‘Het voornemen des Apostels, van hetwelk LUKAS gewag maakt, H. XIX: 21, moet op deze wijze worden opgevat, dat het doorreizen van *Macedonië* en *Achaja* zou plaats gehad hebben voordat de Apostel te *Efese* terugwas, en van daar naar *Judea*, ter viering van het Pinksterfeest, afscheepte. Dit reisplan, ook in den Brief, H. XVI, 5, vermeld, viel in duigen door het oproer van DEMETRIUS, door hetwelk PAULUS niet meer in de mogelijkheid is geweest om te *Efese* terug te zijn.’ Maar PAULUS had te voren reeds gevaren te *Efese* doorgestaan (v.W. maakt 1 Kor. XV: 32 op eene vroegere gebeurtenis betrekkelijk), en had daarom die stad niet verlaten. Waaruit blijkt, dat hij zou geschroomd hebben wegens een oproer, dat geene kwade gevolgen voor hem had, na eenig tijdsverloop derwaarts terug te keeren? Doch dat hij het plan had, om te *Efese* weder te komen, wordt door 1 Kor. XVI: 5, verg. met vs. 8, niet bevestigd, maar veeleer wedersproken.

Het betoog des geleerden Schrijvers omtrent den tijd der afzending van genoemden Brief steunt op zijne meening aangaande den zin der spreekwijs *μία* (*τ.*) *σ.* Dat die evenwel zoo opgevat worden moet, is onzeker. Hij meent wel, dat *σάββατον* (*ἰ*) onmogelijk *week* beteekenen kan. Intusschen bij de latere Joden, blijkens voorbeelden, door LIGHTF. aangevoerd, komt iets dergelijks voor. *Πρώτη* (= *μία*) *σαββάτου* bij MARKUS, H. XVI: 9, wordt door v.W. zelven opgevat in den zin van *den eersten dag* na *den Sabbat* (bl. 255). Indien dus al *σάββατον* niet *week*

mogt kunnen beteekenen, *μία σαββάτων* zal toch altijd den eersten dag na eenen Sabbat, onverschillig welken, kunnen aanduiden. Zoo wordt van Joden gezegd in de pl. der *Constit. Clem.*, door GROT. *ad Luc.* XVIII: 12 aangevoerd: *νηςεύουσι δευτέρᾳ σαββάτων καὶ πέμπτῃ*. Ook hier komt de *plur.* voor, die soms voor den *sing.* gebezigd wordt (WINER S. 164).

Regtstreeks schijnt *σάββ. week* te beteekenen, Luk. XVIII: 12. Tegen de verklaring toch, door v.W. in het vorige stuk gegeven: *ik vaste tweemaal op den Sabbat*, kunnen gegronde bedenkingen worden ingebragt. De Joodsche vasten duurden van den eenen avond tot den anderen, en het was geen vasten *twee gewone maaltijden* over te slaan. De strenge Joden vastten op den tweeden en vijfden dag, dus tweemaal *ter week* (zie de pll. bij LIGHTF., en verg. de zoo even aangeh. bij GROT.); daarentegen vastte men niet op den Sabbat: die werd veeleer aan vreugde gewijd. Men schijnt daarom van de gewone verklaring dezer pl. niet te mogen afgaan. Maar dan is ook de gewone vertaling van *μία* (*τ.*) *σ.* door *eerste dag der week* verdedigd.

Maar hoe men ook over het resultaat van het onderzoek van v.W. denke, men zal moeten toestemmen, dat het hier geleverde onderscheidene juiste opmerkingen bevat, en bewijzen geeft van zijn vernuft en van zijne bekwaamheid, om aan zijne gevoelens waarschijnlijkheid bij te zetten.

XI. *Een viertal opmerkingen van uitlegkundigen aard*, medegedeeld door J.J. PRINS, Th.D. en Pred. te *Alkmaar*, bl. 290 verv. Zij betreffen enkele bijzonderheden, in de Evangelische Verhalen van het Lijden en de Opstanding van JEZUS voorkomende, en behelzen niet onaardige gissingen.

XII. *Opheldering van eenige zeldzaam voorkomende woorden in het N.T.*, door B. VAN WILLES, bl. 300 verv. *Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίςοις*, 2 Kor. VI: 14, wordt vertaald: *zijt niet van onderscheiden jok voor* (ten gevalle van) *ongeloovigen*, d.i. offert uwe naauwe vereeniging met de geloovigen niet op ten behoeve van ongeloovigen. Naar de vertaling van V.D. PALM: *neemt geen ongelijk jok op u met de ongeloovigen*, moest er eigenlijk staan: *ὁμοζυγοῦντες ἑτεροζύγοις ἀπίςοις* (bl. 303, A. 1). Dat is zoo. Wij gelooven, dat PAULUS min naauwkeurig zich uitgedrukt, maar wat in de vertaling van V.D.P. ligt, bedoeld heeft. - 1 Tim. I: 3, VI: 3, *ἑτεροδιδασκαλεῖν* wordt vertaald *van verschillende leermeesters* leerlingen *zijn*. PAULUS zal ijveren tegen het naam dragen naar onderscheidene leermeesters. Dit laatste ligt in het woord niet. - Tit. II: 3, 4 *καλοδιδασκάλους*

van goede leermeesters leerlingen. Achter *σωφρονίζωσι* plaatst v.W. een sluitteeken. Het door hem aangevoerde pleit daarvoor. Daartegen is, dat *σωφρονίζωσι* aldus van zijn object beroofd wordt. Men zou kunnen gissen, dat PAULUS geschreven had: *ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας φιλάνδρους εἶναι κ. τ. ἑ.* - 1 Petr. IV: 15. V.W. verdedigt de vertaling der vulgata *alienorum appetitor*. Wij houden het daarvoor, dat het van *ἀλλοτριοπράγμων* niet veel verschilt.

XIII. *Opheldering van* Dan. VII: 18 (כְּבַר אֲנָשׁ), door G. STEENHOFF, Predikant te *Oudewater*, bl. 318 verv.: 'Al de Oostersche heerschappijen (in het gezigt Dan. VII beschreven) worden afgebeeld door of vergeleken met woeste en verscheurende dieren, en wel, die in toenemende mate wreed en vreesselijk zich voordeden..... Maar dan wordt ook de aard der Godsregering door den Heer voorgesteld door de afbeelding van of vergelijking van hem - door of met een' menschenzoon; waardoor dus wordt aangeduid, dat die regering eene menschelijke, dat is, in tegenoverstelling van het dierlijke der verigen, eene geestelijke, eeneredelijke en zedelijke zijn zou, dus eene hemelsche, Goddelijke in vollen nadruk (bl. 21).' Dit wordt vervolgens ontwikkeld. Of de Christelijke denkbeelden, die wij hier, bl. 328-332, vinden, wel zoo geheel in die voorstelling opgesloten liggen, moeten wij betwijfelen. Vooraf gaat eene korte verklaring van het geheele gezigt, waar wij, bl. 325, stieten op de aanmerking, dat het (fabelachtige) verhaal, 2 Makk. IX, de vervulling zal zijn van vs. 11, en bl. 326 op de meening, dat vs. 12 doelt op het afnemen en vernietigen der Macedonische heerschappij door de *Romeinen*. Aan deze wordt in het gezigt wel niet gedacht. De Messias en zijn Volk, de Joden zijn het, naar vs. 14, 28, 17, aan welke de heerschappij over alle Koningrijken gegeven wordt.

XIV. *Opheldering van Bijbelplaatsen*, door B. VAN WILLES, bl. 333 verv. Zij zijn achttien in getal. De korte inhoud van enkele dezer ophelderingen deelen wij mede. Matth. XXIV: 15. *Wie het leest, merke daarop*. 'Eene aanteekening ten behoeve van Judeërs, die in CHRISTUS geloofden, en de redenen des Heeren (omtrent *Jeruzalems* verwoesting) in geschrifte reeds bezaten, voordat MATTHEUS of MARKUS dezelve in hun Evangelie hebben opgenomen.' - Joh. III: 12. 'De aardsche dingen zijn de zoodanige, die op aarde zijn en waargenomen worden, de noodzakelijkheid der bekeering, ook van Joden..... Dit kon men zien en opmerken; en weigerde men geloof aan

eene prediking, welke hierop aandrong, dan bleef men onvatbaar dat aan te nemen, hetwelk *in den hemel* bekend, *op aarde* nog niet te zien was.' Joh. VIII: 46a. *Wie van u overtuigt mij van zonde*? De overtreding der Wet, waarvan men JEZUS beschuldigde, was, dat hij God zijnen Vader noemde (V: 18, verg. VIII: 28). JEZUS wil, dat men Hem bewijze, dat Hij dus niet spreken mag, en alzoo, de Wet overtredende, den dood verdient. - Opmerking verdient insgelijks de scherpzinnige verdediging der lezing van 1 Kor. IX: 10. - Ver gezocht en onwaarschijnlijk vonden wij de verklaring van 1 Kor. X: 14. Evenmin gelooven wij, dat het verhaal, 1 Sam. XVIII: 12, 14, 15, 16 van SAMUEL spreekt, en daardoor den schijn geeft, alsof zijn geest werkelijk verschenen ware, enkel omdat het dien naam overneemt van eenen spreker in dit verhaal, SAUL, vs. 11. - Luk. XVII: 10, zullen onbruikbare (*ἀχρεῖοι*) dienstknechten zijn, die de bevelen huns meesters letterlijk uitvoeren, zonder iets uit zich zelve te doen, en met hen de Discipelen worden vergeleken, die, door gebrek aan geloof (vs. 5, 6), niets anders dan het bevolene verrigt hadden. Maar het geloof, in 6 genoemd, is geheel iets anders, zoo als uit de vergelijking van vs. 5, 6 met Matth. XVII: 14-21 nader blijkt. Luk. XVII: 7-10 staat in geen zakelijk verband tot het vorige. - Hoezeer dikwijls nieuwe uitleggingen, ook bij het missen van goeden grond, in het eerst althans, bij sommigen bijval vinden, het zou ons verwonderen, indien dit aan de verklaring, door v.W. aan de woorden van PAULUS (1 Kor. VII: 9): *het is beter te trouwen dan te branden*, gegeven, te beurt viel. Hij vertaalt: *Trouwen is beter dan verbrand te worden*. PAULUS zal hierbij Gen. XXXVIII: 24 op het oog hebben. 'Met zinspeling op THAMAR en hetgeen haar aan die straf (der verbranding) blootstelde, is het gebruik van dit spreekwoord, in betrekking vooral van weduwen (vs. 8), zeer kiesch.' Maar PAULUS vermijdt elders het woord *πορνεύειν* niet, en zou het ook hier niet vermeden hebben, wanneer hij de beteekenis daarvan had willen uitdrukken. Voorondersteld, dat hij zoo raadselachtig had willen spreken, kon hij hopen, dat één zijner Lezers op den inval zou komen, om bij dat *πυροῦσθαι* aan Gen. XXXVIII: 24 te denken? Wij althans kennen er geenen, die vóór den Heer v.W. zoo gelukkig geweest is.

XV. De vraag: *in welken zin* JEZUS CHRISTUS *in het N.T.* de Heer *wordt genoemd*, beantwoord door E.B. SWALUE, Th. Doct. en Predikant te *Goes*, bl. 371 verv. - S. is van oordeel, dat de

Discipelen door de benaming *κύριος*, aan JEZUS gegeven, daarmede zijne Messias-waardigheid uitdrukken. Het is niet moeijelijk te bewijzen, dat in de Schriften des N.T. die benaming soms hetzelfde te kennen geeft als Messias, of liever, dat die gewoonlijk aan JEZUS wordt gegeven, omdat hij de *Christus* is. Hand. II: 36 en Filipp. II: 8-11, op bl. 375 aangevoerd, toonen dit reeds aan. Zij werd echter ook wel enkel beleefdheidshalve gebezigd, en in het N.T. wordt die ook door zulken omtrent JEZUS gebruikt, die in hem den *Messias* niet zagen. S. haalt, op bl. 372, hiervoor bewijzen aan. Maar zoo konden dan ook de Discipelen van JEZUS, vóór zij hem als den *Messias* erkenden, hem dien titel geven, en deze eene vaste benaming van hem in hunnen kring worden. Naderhand, toen het bij hen vaststond niet alleen, dat JEZUS de *Messias* was, maar ook dat aan hem in Ps. CX de benaming *Κύριος* (אֲדֹנָי) toegekend was, werd die door hen in hoogeren zin gebezigd. Zij duidde de grootheid en magt aan, waartoe hij volgens dien Ps. nu was verheven. Dit onderscheid heeft S. niet genoeg in het oog gehouden. - Hij meent, dat in die benaming, zonder den eerbied te krenken, tevens vertrouwelijkheid ligt opgesloten. Doch ook in de aanwijzing hiervan had, naar wij meenen, meer naauwkeurigheid moeten in acht genomen zijn. Het zij zoo, dat de benaming *Κύριος* vertrouwelijker is dan die van *δεσπότης*. Maar bezigden de Discepelen van JEZUS in hunnen omgang met hem wel een van deze twee Grieksche woorden, en niet een, dat door beide kon vertaald worden? Dat de Schrijvers des N.T. *κύριος* van CHRISTUS bezigen, niet *δεσπότης*, is waar, en S. wijst, naar ons oordeel, op goede gronden aan, dat in de weinige plaatsen, waar *δεσπότης* door vele Uitleggers op CHRISTUS wordt betrekkelijk gemaakt, ook God kan bedoeld zijn. Indien men evenwel de betrekking tusschen JEZUS en zijne Discipelen gelijk die tusschen een' heer en zijne dienstknechten (bl. 378) wilde voorstellen, zou de benaming *δεσπότης* vooral niet minder gepast wezen.

XVI. *Waakt*, Matth. XXV: 13, door denzelfden, bl. 390. - Het wordt als eene aanmaning tot *waakzaamheid van den geest* opgevat, waarmede allen wel zullen instemmen.

XVII. *Eenige opmerkingen over plaatsen in het Evangelie van* JOHANNES, door G. STEENHOFF, Predikant te *Oudewater*, bl. 393 verv. - Wij vinden hier korte aanteekeningen op H.I: 26, 33; III: 3, 10; IV: 17, en eene meer uitvoerige op V: 44. S. wil daar *μόνου* niet adverbialiter genomen hebben, omdat dit de

stelling van het woord verbiedt, en vertalen: *den eenigen God*. Hij meent, dat JEZUS hier terugziet op vs. 18, waar verhaald wordt, dat de Joden JEZUS zochten te dooden, omdat hij God zijnen eigenen Vader noemde, hoewel zij slechts zucht voor de eer des eenigen Gods *veinsden*. Juist daarom konden zij niet gelooven, omdat zij slechts op eigene eer gesteld waren, en de *δόξα* van den *eenigen*. God te verkrijgen, niet zochten. - Met de twee eerste *opmerkingen* stemden wij in, niet alzoo met de drie volgende, ook niet met hetgeen Dr. VAN WILLES, bl. 396 verv., tot verdediging van STEENHOFF'S gevoelen omtrent Joh. IV: 17 aanvoert.

XVIII. *Aanteekeningen*, bl. 404, 405, namelijk op Luk. II: 2 en VIII: 42, 49. Achteraan is een Register gevoegd der bijbelplaatsen, die in de beide Stukken van het eerste Deel meer of min zijn opgehelderd.

Van het eerste Stuk des tweeden Deels hopen wij binnen kort eenig verslag te geven.

Het leven van Jezus, kritisch verdedigd tegen Dr. D.F. Strauss, door *F.C. de Greuve*. Eerste Aflevering. Voorrede. Inleiding. Eerste Afdeeling. Wederlegging van Strauss inleiding tot zijn kritisch bewerkt Leven van Jezus. xvi, 296 bladz. Groningen. P. van Zweeden. 1840.

(*Vervolg van blz.* 490.)

Het is eene algemeene grieve tegen den Auteur van het *Leben Jesu*, en nog zeer onlangs is het hem van den kant eener anders vrijgevige Theologie (in ZELLER'S *Jahrbücher*, 1843, 3) als eene vooronderstelling aangewreven, dat zijne kritiek uitging van en steunde op de onmogelijkheid der wonderen. Vroeger had reeds GEORGII, in zijne keurige beoordeeling van NEANDER'S *Leben Jesu* (*Hall. Jahrbb.*, 1839), een dergelijk verwijt aan hem gerigt, en toch, gelooven wij, was die beschuldiging slechts ten halve billijk, raakt zij deels den vorm van den eisch meer dan zijn' inhoud, deels is het standpunt, van waar zij werd uitgersproken, niet een geregtigd. - ‘Wanneer STRAUSS,’ zegt de laatste, ‘zijne vrijheid van vooronder-

stellingen slechts als die van de vooronderstellingen der *Kerk*, het wonderbare op zich zelf slechts als het kriterium voor het mythische aangeeft, dan is het maar eene nieuwe *vooronderstelling*, waaraan hij de kritiek onderwerpt, dat namelijk [met *zijne* woorden, *L.J.*, S. 16] de algemeene, absolute noodzakelijkheid de keten der bepaalde oorzaken nimmer met bijzondere handelingen doorbreekt. Het is *zijn* standpunt, het *immanentie*-beginsel, waaraan hij de heilige geschiedenis onderwerpt, eene regtbank, waaraan zijne tegenstrevers, met hetzelfde regt, het beginsel der *transcendentie* - het kerkelijke theïsme - kunnen tegenstellen, dat de *mogelijkheid* der wonderen, evenzeer als STRAUSS hunne *onmogelijkheid*, *a priori* vaststelt. Zoo wordt de vraag op een ander dan het historische gebied overgebragt; terwijl de kritiek, wanneer zij werkelijk waar zal zijn, in geheel dezen strijd, het godsdienstige [waarom niet liever kerkelijke?] belang zoowel als het *filozofische* van het *historische* scheiden moet; slechts zulke kriteriën moeten gebruikt worden, die op historisch terrein voor *alle* standpunten waar zijn' [dat is, want dit laatste komt ons wat onnaauwkeurig uitgedrukt voor, bloot historische kriteriën, waarbij ieder standpunt onzijdig blijft, buiten werking wordt gehouden; waardoor niet een kerkelijke, noch filozoof, maar, wat hij dan voor het overige zijn moge, slechts een historicus, de historie beoefent]. *Emancipatie* der historische kritiek vorderde GEORGII, opdat het Christelijke tot zijne historische - zijne ware - opvatting teruggebragt worde. - Zeker, *wij* zullen hem allerminst tegen zijn, welker geheele beschouwing daarvan uitging; daartoe leidde, slechts de *geschiedenis* te laten spreken, geene andere, dan hare wetten te erkennen, waar ons eenig tijdvak der menschelijke historie ter beschouwing gegeven werd, ons eenig leven en werken, woelen en streven der menschheid, of van een harer leden ten onderzoek voorlag. Wat zij, de belangelooze, verkondt, kan evenmin met ware Wijsgeerte in strijd zijn, als het aandruischen kan tegen ware Godsdienst (ware *Kerk* zelfs, zouden wij zeggen, indien gij aan woorden hangen mogt, al houden wij den naam ook voor dien eener transitoire zaak). - Omtrent deze heeft HASE reeds gezegd (*L.J.*, S. 14), dat het *waarlijk godsdienstig* belang nimmer de strengste eischen der historische objectiviteit wederspreken kan[(1)]; wie zou het van gene wil-

(1) Het was deze stelling, die wij boven (bladz. 478, noot) in het oog hadden; men vergelijke, wat hij in zijne *Streitschriften* (II, S. 103 f), *Ueber Profanirung des Lebens Jesu*, en (S. 118 f.) over de bekrompene onderscheiding eener profane en heilige geschiedenis met zoo veel warmte schreef. - HASE'S zeggen geeft het eenig ware standpunt van den levensbeschrijver JESU, en wat anderen over *Christelijkheid* en *Christelijke* Gods-dienstigheid van den zoodanige geschreven hebben, heeft hij door het *wahrhaft religiöse Interesse*, waarvan hij gewaagt, tot zijne ware uitdrukking teruggebragt.

len loochenen? Juist naar mate gij haar hooger stelt, zult gij er te sterker mede moeten instemmen. En toch beweren wij, dat de veroordeeling van STRAUSS in dit opzigt slechts ten halve regtvaardig is. De vraag toch omtrent het feitelijk ware der heilige geschiedenis ging bij hem van geen historisch standpunt uit; van een *zuiver* historisch gebied *kon* er bij hem nog geene sprake wezen; het was niet de Historicus - de Theoloog was het - die haar opwierp, er door zijne wijsgeerige vorming toe gedreven haar te doen; het was een theologisch - wijsgeerig theologisch - terrein, waarop zij - niet gebragt werd, maar - oorspronkelijk te huis behoorde. Wanneer STRAUSS het in zijne inleiding uiteenzette, hoe de meerdere beschaving der belijders eener op schriftelijke oorkonden steunende Godsdienst allengs grooter verschil deed ontstaan tusschen hunne vorming en den inhoud der boeken huns geloofs, en hij het algemeener voorgestelde dan op het Christendom overbragt, en, in de ontwikkeling der bijbeluitlegging, ook dáár denzelfden gang terugvond, zag, hoe ook daar de beschaving de geloovigen allengs meer vervreemdde van de kinderlijke voorstellingen hunner eerste voorgangers, hen allengs de wonderen boven het hoofd deed groeijen, dan had hij regt op de onmogelijkheid der wonderen zich te gronden, deze als een kenmerk van het onhistorische der behandelde Schriften aan te geven; de Wetenschap der Uitlegkunde, die hij volgde in haren voortgang, billijkte zijn beweren; het was de uitkomst, het resultaat, zijner geheele uiteenzetting; de loop der tijden bragt er hem van zelven toe, en ten hoogste zou men hem dit kunnen verwijten, dat hij zijnen eisch te abstract, te wijsgeerig opstelde, al te zeer den filozoof liet doorschijnen in de wijze, waarop hij de termen der school gebruikte tot de uitdrukking van een ontwikkelingspunt der Christelijke Theologie. Maar *hier* behoorde de zaak nog te huis; de vraag moest eerst op theologischen grond behandeld, ook de laatste aan-

spraak, die - al ware het dan door eene mythische exegese - van hier nog op den eigendom der boeken in quaestie gemaakt kon worden, uitgesproken zijn, wilde de *geschiedenis* een gegrond regt hebben op hun bezit; in STRAUSS heeft die aanspraak zich doen hooren, en na hem heeft de historische kritiek alleen - regt van exegese.

STRAUSS, de laatste *Christelijke* Theoloog! - wij bekennen het, de beschuldiging moet vreemd schijnen; waarlijk, de

> - - twijf'laar die een wereld der verdichting
> Van uit het niet te voorschijn riep;
> De held des ongeloofs, de apostel der verlichting,

schijnt zulk een verwijt wel allerminst te verdienen, en toch is het onze volle ernst, en, *n'en déplaise* den Heer TER HAAR en zijne schoone verzen, houden wij ons beweren voor waarheid. ‘Het *mythische* standpunt, lezen wij, S. 12 der Inl. van het *L.J.*, gaat even als het *allegorische* daarvan uit, met opoffering der feitelijke werkelijkheid eens verschijnsels, zijne *volstrekte waarheid* vast te houden. Naar het oogpunt dezer beide uitleggingswijzen geeft (even als naar dat der *zedelijke*) de teboeksteller wel iets, dat historie schijnt, maar, hem bewust of onbewust, heeft een hoogene geest dit historische als het bloote omhulsel eener ideële, eener godsdienstige voorstelling geschikt; en daarin slechts bestaat het wezenlijk verschil tusschen beide, dat volgens de *allegorische* deze hoogere geest onmiddellijk de goddelijke zelf is, volgens de *mythische* die van een volk of eener gemeente (volgens de *zedelijke* geregeld die des Exegeten); dat volgens de eerste dus het verhaal uit *bovennatuurlijke* ingeving moet afgeleid worden, volgens de andere op den *natuurlijken* weg der Sage zich ontwikkelde; waarmede nog dit zamenhangt, dat de *allegorische* uitlegging (en de *zedelijke*) met de losbandigste willekeur ieder denkbeeld, dat zij voor Gode waardig (en zedelijk) houdt, den verhaler als inhoud kan toedeelen; terwijl de *mythische* daarentegen in het opsporen der denkbeelden harer verhalen gehouden is acht te geven op hetgeen overeenkomt met den geest en de wijze van voorstelling van volk en tijd.’ Uit dit alles, wanneer gij die *volstrekte, absolute waarheid* uitzondert, welke aan de school herinnert, en ons waarschuwt voorzigtig te zijn, blijkt althans zoo veel, dat, welke vorderingen dan ook door het mythische standpunt gemaakt mogten zijn, en deze zijn in de tegenstelling zeer juist aangegeven,

het echter, zoowel als het allegorische en het zedelijke, nog geheel op het gebied der Christelijke Theologie huisvest, van daar wordt ingenomen; en wanneer wij dan zien, hoe STRAUSS in zijne Voorrede het doet uitkomen, dat hij de *innerlijkern* van het Christendom geheel onafhankelijk weet van zijne kritische nasporingen; dat ‘Christi bovennatuurlijke geboorte, zijne wonderen, zijne opstanding en zijne hemelvaart *eeuwige waarheden* blijven, hoe men ook hunne werkelijkheid als historische feiten betwijfelen moge,’ dan wordt het maar al te duidelijk, dat wij niet onregt deden aanstonds voorzigtigheid aan te bevelen, dat HEGEL'S *Religionsphilosophie* en hare voorstellingen - al is het dan meer gewijzigd - den steller nog al te zeer bij zijn, om hem op bloot historischen grond ten oordeele te durven dagen, met één woord, dat zijne tente nog op *Christelijk* terrein is opgeslagen. De beschuldiging komt dan ook op hem, die wij tot anderen vroeger gerigt hebben; ook hem blijft het beeld van CHRISTUS vehiekel voor *zijne* beschouwingen, leent hem den stempel, die het merk der Christelijkheid op zijne Schriften drukken moet. Zijn standpunt is een *Christelijk*-Theologisch, voor zooverre althans er dat der Rationalisten of der Schleiermacher- en Hegelianen een is, en hij heeft regt van die anderen de bekentenis of de wederlegging te vorderen van de onmogelijkheid der wonderen; maar *zijn* standpunt is het *laatste*, want met het toepassen der mythische beschouwingswijze op hare oorkonden is ook de laatste steun gevallen, die de Evangeliegeschiedenis nog bezat tegen het onderzoek der Wetenschap. Thans kan hare beschouwing niet meer het opsporen of ontdekken ten doel hebben der resultaten eener latere wijsgeerte of beschaving; maar deze *blijven*, ook al vindt gij ze *niet* in de Evangeliën terug, en wat u aan *hen* bindt, is het belang, dat elke historiestudie geeft; alleen dat het tijdvak zoo hoogstbelangrijk is, en de persoon, om wien zich hun inhoud beweegt, zoo geducht van kracht en van werking was, en zoo eenig in zedelijke grootheid.

Gaan wij thans na, hoe de gevorderde bekentenis is ontvangen, welke wapenen er tegen aangewend zijn, en welke wijzigingen de nieuwere Theologie in het denkbeeld van wonderen gebragt heeft: ULLMANN vooral, door Prof. DE GREUVE bijna op den voet gevolgd, en TWESTEN EN MÜLLER (JUL.), mogen er ons bij ten leidraad strekken.

(*Het Vervolg en Slot in het volgende Nommer.*)

P.C. Hoofts Warenar. Met eene Inleiding en Aanteekeningen, door *M. de Vries*. Leiden, H.W. Hazenberg en C°. 1843. xliv en 244 bladz.

I.

Met schroom zetten wij ons aan de beoordeeling dezer nieuwe uitgave van een oud blijspel; met schroom, niet omdat de beoordeeling van zulk eenen arbeid voor ons nieuw is. Zoo wij in taalgeleerdheid en belezenheid onzer oude Schrijvers verre voor den Heer DE VRIES onderdoen; zoo wij tot onze zaak weinig anders medebrengen, dan eene tamelijke vertrouwdheid met BREDERO, wij gevoelen ons tegenover hem gesteund door liefde tot het onderwerp, en door zin voor den volkstoestand dier oude dagen, en de wijze, waarop die toestand zich uitdrukte. Er is hier dus strijd van subjectiviteit tegen subjectiviteit, en die des Heeren DE VRIES is zooveel te magtiger, omdat zijn oordeel de weêrklank is der letterkundige meening van een geheel tijdvak, dat nog niet is uitgestorven. Voor hem, met andere woorden, is de *Warenar* van HOOFT met de gansche klasse van blijspelen, waartoe hij behoort, dood; zoo hij er de herinnering van vernieuwt, het is, omdat dit Stuk nog het beste van de slechte is, en die voorkeur leidt ten slotte tot niets anders, dan tot eene taalen oudheidkundige ontleding van het niet al te misvormde lijk. Die taal- en oudheidkundige resultaten zijn het hoofddoel van DE VRIES; het overige van den *Warenar* wordt, als de brokken van het gekorven *cadaver*, in de mand gedaan en begraven.

Bij ons heerscht een tegenovergesteld gevoelen, of, laat mij liever zeggen: gevoel. Voor ons is HOOFT de Blijspeldichter, voor ons zijn BREDERO en zijne navolgers niet gestorven. Zij behooren tot onze letterkundige geschiedenis, en maken een lid uit van dat ligchaam, dat misschien in zijnen groei gestuit, misschien niet volwassen, echter nog steeds de verschijnselen van ziekte en herstel, en daarmede van leven, openbaart. Die Letterkunde was de uitwendige vorm van de gevoelens en gezindheden eens volks, dat eene verhevene toekomst te gemoet rijpte; eens volks, waarvan het bloed nog in onze aderen vloeit, en hetwelk wij onregt zouden doen, indien wij ons zijnen roem zouden aanmatigen, en ons over onze verwantschap met zijne gemeene afkomst schamen. Voor ons, nog eens, leeft dat blijspel, zoolang onze oude Stadhuizen met hunne dood eenvou-

dige regentenstukken prijken; zoolang van onze Doelentorentjes onzer Doelens het smalle vergulde vaantje wappert; zoolang *Amsterdams* oude zijde overeind staat, om ons door hare karakteristieke kleur te boeijen; zoolang in onze Kunstverzamelingen de JAN-STEENS en OSTADES, ondanks al onze *pruderie*, eene taal tot ons spreken, waarvoor onze ooren nog niet ten eenemale zijn verdoofd; zoolang in HOOFT'S onsterfelijke historiën de gedenkwaardige plaats te lezen staat, die bij ons Volk ten eeuwigen dage alle adelzucht, zoo zij ooit opkwam, in de geboorte moest smoren[(1)].

Men gevoelt, wat wij verlangen van den Uitgever onzer oude blijspelen, hetzij van HOOFT, van BREDERO of van COSTER. Niet de analytische methode, door den Heer DE VRIES gevolgd, die uit het blijspel de oude woorden opvischt, om die te verklaren, de oudheidkundige bijzonderheden najaagt, om ze ook tot opheldering van andere Schrijvers te laten dienen. Wij ontkennen het belangrijke van zulke geleerde nasporingen niet, maar wij ontkennen, dat zij tot het begrip des geheels genoegzaam zijn; wij ontkennen, dat iemand, daarmede toegerust, zich een duidelijk denkbeeld van den indruk kan maken, dien

(1) Zeste Boek, Dl. I, p. 247: "T zal mij niet onverwacht verkoomen indien zommighen, oordeelende den plicht der Historien geleeghen in 't ontrouwen van de hoofdpunten der zaaken, zonder des leezers aandacht met het verreekenen van geringe en tussenloopende beweeghenissen te misbruyken, naauwlijx in 't goede neemen, dat ik knoopende 't begin, midde en eyndt der poorterlijke ontsteltenissen aan een, zelfs niet laat verscheyde kleenachtbare persoonen, met naam en toenaam, in 't spel te brengen. Maar, die de dingen der doorluchtighe volken beschreeven hebben, 't bedrijf der welke voorneemelijk aan krijgsstandt hing, waanden noit te misdoen, met stukwijs vertellen van muyterijen en onlusten, gereezen onder 't volk van oorlooghe en bij wijlen onder de gemeente; nochte met melden van de besteekers en voortdrijvers, van hoe verwerpelijk een' oorspronk ook en slecht een' doen, dat zij waaren. En naadien men hier te lande de maghtighste veranderingen, bij aanstichting, oft immers dapper toedoen des gemeenen mans, heeft zien invoeren: ook heedensdaaghs niet de minste konst der steedsche regheeringe in 't handelen en gerusthouden der meenighte bestaat; zoo kan 't geenszins onleerlijk schijnen, den opgank, loop en afloop van diergelijke beroerten, en teffens de middelen, misslaaghen, verzuymenissen, waardoor zij gestuyt oft gestilt, gewakkert oft onverhindert gebleeven zijn, bescheydelijk voor ooghen te stellen. In zoo kleen een' getaale ook van riddermaatighe oft eedelboortighe mannen, als men bij ons vindt, staat des te min de faam der andere te verwaarloozen: zij leeve bij lof oft laster, waar 't dan de naakoomeling voor houden zal.'

zulk een stuk op het publiek moest maken; wij ontkennen, dat iemand de vraag kan beantwoorden: In welke betrekking stond zulk een blijspel tot de Letterkunde van de eeuw; wat was zijne betrekkelijke waarde of onwaarde? In plaats der analytische methode, of liever nevens die analytische methode (want beide zijn vereenigbaar), hadden wij eene synthetische zamenstelling en vergelijking van volksleven en volkspoëzij, volkstoestand en volkskunst verlangd; eene nasporing, wat het blijspel kon zijn, wat het moest zijn voor HOOFT en zijne tijdgenooten.

Er is er, die *de Gids* hier weder zijne gewone kwaal zal tegenwerpen, dat hij, met het gegevene ontvreden, over het niet gegevene oordeelt, en toch gelooven wij alle regt te hebben tot den gedanen eisch. Zoo wij zelfs toegeven, dat het vrijstaat, onze Schrijvers van de zestiende eeuw als oude klassieke Auteurs te commentariëren, zulk een commentarius zal zich echter aan de wetten behooren te onderwerpen, waaraan de vordering der Wetenschap den Criticus onzer dagen verpligt. Zoo voor de uitgave eener comedie van ARISTOPHANES de droog grammaticale opstapeling van woord- en zaakverklaringen, zoo als bij BECK, niet meer voldoende is, maar sedert den arbeid van REISIG, FRITZSCHE en BERGK, ook van den Uitgever gevorderd wordt de totaalindruk van het Stuk, in verband met den letterkundigen en maatschappelijken toestand des tijds te verklaren, sedert kan hij slechts volkomen geacht worden te slagen, die ook op de nationale Litteratuur die vrijere meeromvattende ook op de nationale Litteratuur die vrijere meeromvattende wijze van behandeling toepast. Bovendien heeft de Heer DE VRIES zich in zijne Inleiding eene uitspraak over de blijspelen der zeventiende eeuw veroorloofd, eene uitspraak, geheel en al gegrond op de begrippen, die onze eeuw van het blijspel heeft, op de eischen, die zij daaraan doet. Eilieve! geef mij het bewijs, dat zij alleen regt heeft, en eene volgende geene nieuwe, geene andere eischen zal toevoegen aan degene, die nu worden gedaan; en zoo al die eischen regtmatig zijn, wijs mij aan, dat zij niet het uitvloeisel waren eener beschaving, waarvoor eene vroegere eeuw niet rijp was, al had zich aan een enkel overvliegend vernuft, de Genius der Kunst, in al zijne verblindende heerlijkheid geopenbaard? Slechts dan durf ik onbepaald over een kunstprodukt den staf breken, wanneer dat produkt het werk is en de uiting eener eeuw, eener natie, in verval, in kwijning, in krachteloosheid wegzinkend; of wanneer het kunstprodukt bewezen kan worden zelf vreemd te

zijn aan de ontwikkeling en den toestand der natie, van buiten als een uiterlijk toevoegsel daaraan opgedrongen, zonder dat immer de individualiteit des Volks zich daarmede heeft kunnen vermengen, en daarmede vermengd, tot zijn eigenaardig orgaan het heeft kunnen herscheppen. Maar geen dier beide gevallen is op het blijspel van het begin der zeventiende eeuw toepasselijk, en daarom protesteren wij tegen het ongunstige vonnis des Heeren DE VRIES.

Wanneer wij derhalve in de Voorrede den Heer DE VRIES hooren klagen, ‘dat het onzen ouden Dichters aan het ware begrip van het hoogere blijspel ontbrak,’ dan schijnt ons die eisch even onregtmatig, alsof men van hen verlangd had, dat zij Profeten geworden waren, en met eeuwenlange reuzenschreden hunnen tijd waren vooruitgedraafd. ‘Zij’ (de blijspelen), zegt DE VRIES verder, ‘misten die fijne scherts, dien beschaafden toon, die er de vereischten van zijn, en hunne Stukken ontaardden in kluchtspelen, naar den smaak der lagere volksklasse ingerigt.’ Maar die fijne scherts, die beschaafde toon, zijn geene eigenschappen van het blijspel op zich zelf, maar van de eeuw, waarin het blijspel te voorschijn treedt. Wij gelooven aan geen specifiek onderscheid tusschen klucht- en blijspel; maar het zal het een of het ander zijn, naar gelang van de vordering en beschaving van toeschouwers en Auteur. Het begin der zeventiende eeuw was de eeuw van het kluchtspel; er kon dus van ‘ontaarding’ geene sprake zijn, maar wel van ontwikkeling, die, door andere oorzaken belemmerd, nimmer bij ons tot de door MOLIÈRE bereikte hoogte opsteeg. De Heer DE VRIES begaat de doorgaande fout, latere tijden met de eigenlijke eeuw van het oud-Hollandsche blijspel te vergelijken; wij zullen pogen aan te toonen, dat hij de produkten van HOOFT, COSTER en BREDERO naast vroegere toestanden had behooren te plaatsen. Vandaar de uitspraak, waarmede wij ons allerminst kunnen vereenigen: ‘Die menigvuldige platheden in taal en uitdrukking, die grove scherts en ruwe vormen, mogen bij den toehoorder misschien eenige oogenblikken den lachlust hebben opgewekt, den hedendaagschen lezer doen zij walgen. Voeg daarbij de teekening der zeden van het minst beschaafde gedeelte der burgerij, in hare volle naaktheid voorgesteld, tooneelen van liederlijkheid en ontucht onbewimpeld met de levendigste kleuren geschilderd, en men ziet ligtelijk, dat deze stukken tegenwoordig weinig aantrekkelijks meer hebben. Het is waar, niet al wat onze *overkiesche* ooren kwetst, is

op zich zelf voor het zedelijke gevoel beleedigend. De tijden zijn veranderd, en fijnere vormen hebben de natuurlijker uitdrukking van vroegere dagen vervangen. - Maar men moet aan die bedenking niet al te veel toegeven, en niet alles, wat ons in Geschriften van vroegere eeuwen aanstoot geeft, uit den geest des tijds willen verklaren, en zeggen, dat het toenmaals niemand hinderde, noch onwelvoegelijk voorkwam. Het zou eene al te lage schatting van de kieschheid onzer voorouders zijn.'

De kieschheid onzer voorouders! Voorzeker, wanneer wij de personaadjen onzer oude Comediën inzien: *Geertrui Gaepstok, Symen Rompslomp, Jan Rap, Otje Dickmuyl* en anderen, dan laat zich, waar die personen opgevoerd worden, even weinig kieschheid van taal verwachten, als zij zich hunne namen schamen. Maar leverde de maatschappij, welke de Comedie weêrspiegelde, veel anders op? Klonken de namen der oude burgers veel weidscher, toen, tijdens het begin der Spaansche beroerten, JOOST BUYK, Burgemeester, PIETER PIETERSZOON, gezegd DRAAKENBLOEDT, Schout, PIETER KAARS, Kapitein van de Nachtwacht, LEEPOOGH Bevelhebber der Stadssoldaten was? Ik ontken niet, dat onder zulke namen talent en bekwaamheid kan schuilen; maar ik geloof aan geene algemeene kieschheid, waar de namen van gezag zoo bijna komisch luiden. Ik weet, dat reeds toen het bezoeken van vreemde Landen, van *Italië* inzonderheid, bij enkelen de zaden eener rijpere beschaving had gestrooid, maar tot het hoofd en de ledematen der burgerij was zij niet doorgedrongen. Wilt gij een gesprek, dat in Burgemeesters-Kamer tusschen een' der aanzienlijkste burgers en den Burgemeester werd gevoerd? WAGENAAR deelt het mede. *Amsterdam*, Dl. I, bl. 301: 'Burgemeester Kops liet zich tegen Reaal in deze woorden uit: *Laurens Jakobs, u had ik niet toevertrouwd, dat gij u zo ver in dit werk zoudt verloopen hebben, hoewel ik, eer gij trouwde, wel wist dat gij luitherde. Doch 't verwondert mij, dat uw Schoonmoeder u zulks toelaat. En 't doet mij zeer van haarentwege; want wij zijn lange jaaren goede buuren geweest*. Waarop Reaal antwoordde: *Mijn Schoonmoeder handelt als eene wijze vrouw, dat zij mij, in 't zoeken mijner zaligheid, niet hinderlijk is. En zo uw Zoon Jan Kops zijn loopen naar den Overtoom om Delfts bier te drinken naliet, zig ter preeke voegde, en een eerlijk en tugtig leeven zogt tè leiden, gelijk zijnen staat wel betaamen zou, en zo ijverde om zijne eeuwige zaligheid, ik meen*

niet, dat mijn heer de Burgemeester het zou willen verhinderen. Doch de Burgemeester zeide: *Ik stond veel liever ten halze toe in 't water*: waarop Reaal hernam: *Al zagt, heer Burgemeester, de zaaaken zullen, hoop ik, zulk een' keer neemen, dat al de Burgemeesters nog bij ons ter preeke zullen komen*. Welk zeggen den Burgemeester in deeze woorden deedt uitbersten: *Ik zat liever in 't bordeel tusschen zeven hoeren*.' Wilt gij geene woorden, maar eene daad, eene brave daad zelfs, om daarnaar den graad van kieschheid onzer voorourders af te meten - laat HOOFT u het bedrijf van BREGHT ENGBERTS PROOFSTEN verhalen, de echtgenoote van Burgemeester KIES. 'Zij had,' schrijft HOOFT, DI. I, bl. 337, voor den afval der 'stadt, haaren man, die grootelijx in 't oogh en naagetracht was, niet alleen binnen's huis verhoolen gehouden, maar hem ook heimelijk een kindt geteelt. 'T welk, mits de Schout naast haarent woonde, met des te meer gevaars vermengt was. Ook gebeurd' het, terwijl zij droegh, dat de Schout KIES kwam zoeken, haar ooverstrijdende, tot blijk zijner jeeghenwoordigheit, dat zij zwanger ging. Waarop zij, zonder zich anders t' ontzetten, om 't hinken zijner bewijsreede aan te wijzen, koelmoedelijk antwoordde, dat de wegh voorbij de deur lang. Jaa zij ging in de zelve staan, des andren daaghs naa 't baaren; naabootsende in eere, 't geen uit vreeze voor schande, somtijds de geene doen, die haar' eer qualijk te raade gehouden hebben.' -

Wanneer wij uit dergelijke woorden en feiten de gevolgtekking afleiden, dat onze begrippen van kieschheid, hare juistheid eenmaal toegegeven, met die van den ouden tijd kwalijk rijmen, zal iemand ons ligt de aanmerking tegenwerpen, dat wij den toestand der maatschappij, welke HOOFT'S en BREDERO'S blijspelen ons vertegenwoordigen, zooveel vroeger dan hunne blijkspelen stellen. Die aanmerking is ons welkom, omdat zij ons in de gelegenheid stelt, op eene eigenaardigheid der oude Hollandsche comedie te wijzen, welke meestal onopgemerkt of vergeten schijnt, en toch voor derzelver regte waardering of vergeten schijnt, en toch voor derzelver regte waardering allerbelangrijkst is. Die eigenaardigheid is deze, dat de blijspelen van HOOFT en BREDERO niet hunnen eigenen tijd, maar eenen vroegeren, eenen ten minste twintig of meer jaren, yerledenen, voorstellen. Wij willen eenige voorbeelden opnoemen. BREDERO'S *Spaansche Brabander*, voltooid in 1617, gaat, volgens des Schrijvers eigene getuigenis, meer dan veertig jaren terug, tot eenen tijd, waarin de pest (welke het vroom Euphemismus

onzer Voorvaderen *de gave Gods* noemde) talrijke slagtoffers wegraapte; de lijkstatiën, gevolgd door Priesters, verschenen ten tooneele; de Schout met zijne rakkers zocht, op bevel van den Spaanschen Raad naar de Geuzen en Ketters, sedert er weder een nieuw 'Geus-Liedtboeck' was verspreid; de Hertog; op wiens gunst de Brabandsche Jonker de borst hoog draagt, is geen ander, dan de vreesselijke ALVA. - BREDERO'S *Moortje* behoort tot lateren tijd. Amsterdam is reeds Geus geworden, en MOYAEL spreekt met afschuw van den tijd:

als de Prins van Orangien
Hier uyt het land vertrock, met sijn eedlen en bloed
Uyt vreese van het strafbedwingen van 't gemoet
En soobren staet des landts, en dat d'Hollantsche Steden
Den grooten overlast en't schricklijck moorden leden;

maar de geschiedenis, waarop het spel der intrigue draait, behoort echter juist in dien tijd, of een weinig vroeger, te huis. Vandaar, dat de oude min GEERTRUYD zich geheel verdiept in herinnering der vorige tijden, en van de hoofdpersoon KATRIJNTJE, geheel in den geest van het oude Catholicisme, zegt:

Jou suster Katrijntje die is over 't vongkt gehouwen, en gedoopt
Van onse Heer Bestoor, hoe hiet hy oock?

De handeling van het Stuk zelf, schoon eerst in 1615 gespeeld, kan niet later dan 1591 worden geplaatst, want de Hertog, op wiens gunst zich Hopman ROEMER verheft, is de Hertog van *Parma*, en zonderling genoeg, deze Brabander, te midden van een speelhuis, onder vrolijke maats:

Avous duyts bloedt, seijdij, op 't welvaren van den Prins van Parmen.

Nog later zou men den *Schijnheyligh* moeten plaatsen, indien men in aanmerking neemt, dat RIEUWERT ROMPSLOMP, wiens dochter reeds meer dan zeven jaren gehuwd was, zelf als kind door 'een' van Ducqdalfs Soldaten' was weggeroofd. Doch des ondanks onderstelt het gansche Stuk eene maatschappij, waarin nog de Katholijke Godsdienst de heerschende was. SCHIJNHEYLIGH is zelf van het oude geloof. 'Ick prijs,' zegt hij:

ick prijs t' aller stond
Haer
(der rijcke lui)
vromigheyt, haer deugt, haer godsvrucht, haer *goe wercken*,
Haer *aelmoes*, haer *aflaet*, haer *lieve gifte tot de Kercken*.

en SNOEP, als zijn meester de hand van RIEUWERT'S dochter tracht te verwerven, zegt:

De Geestlijckheyt is daer bequaemst wel af dunckt mijn,

Want soeckt de werld deur, ghy selt doch nieuwers raken
Een volckje dat soo wel een houwelijck ken maken;
Voornamelijcken by de Catholijcke leer
Gaen wond're grollen om.

Een bijna onvermijdelijk gevolg van deze eigenaardigheid was, dat onze oude blijspelen dikwijls de zonderlingste anachronismen opleveren, zoo dikwijls eene toepassing op den tijd, waarin het Stuk werd opgevoerd, in botsing kwam met den tijd, waarin de handeling van het Stuk werd voorgesteld. BREDERO is vol van dergelijke inconsequentiën, die wij echter meer natuurlijk dan verschoonlijk achten. Men zie zijn' *Spaanschen Brabander*. De minnehandel van ROBBEKNOL'S Moeder met ‘Ducqdalfs palfreniersknecht’ laat zich noode historisch en chronologisch regtvaardigen. Maar voorzeker viel de vraag van de Spinster TRIJN SNAPS geheel buiten den tijd, waarin ARMINIUS nog geen volwassen knaap was.

Jutje Jans, met oorlof, wat sinje Benist, Papist, *Armeniaens* of Geus?

Er wordt dus groote behoedzaamheid vereischt, om niet uit een enkel ligt daarheen geworpen woord eene verkeerde gevolgtrekking af te leiden, met betrekking tot den tijd, waarin het stuk gespeeld, of waarin de handeling werd voorgesteld. Want de eigenaardigheid, waarvan wij spraken, had tot tweede gevolg dit, dat er op die wijze vaste tooneelvormen ontstonden, aan den tijd zoo niet van het stuk zelf, dan toch aan den tijd van Schrijver en Toeschouwer vreemd. Zoo zijn de grootste potentaten, wier namen op de tong der personaadjen liggen, de Paus van *Rome* en de Koning van *Spanje*, de groote Heeren, op wier gunst zich de snoevers verheffen, niet de Prins of de Advokaat, maar de ‘Hartog,’ hetzij ALVA of PARMA; de godsdienstige gebruiken meestal aan de Roomsche Kerk ontleend. Daardoor raakten staatkundige en kerkelijke aangelegenheden buiten den kring van het blijspel gesloten. De ernst, de vroomheid onzer voorouders, gedoogden de vermenging van het heilige met het kluchtige niet. Wat zich BREDERO veroorlooft, zijn aanvallen op de oude, verdrevene, onderdrukte Godsdienst. Bij straks aangehaalde woorden van den *Schijnheyligh* voegen wij nog een ppar voorbeelden. Als ROBBEKNOL langs de markt Evangelietjes loopt lezen (eene soort van *colportage* en bedelarij tevens uit die dagen), roept TRIJN JANS, verrukt over de Heilige Schrift, in het Hollandsch uit:

Ick ben me Rooms Katelijkck, en ick gae wel in de preecken,

Maer wat is 't? hier eseydt, ick mach 'er mijn hooft niet me breecken,
Of daer een Paep staet en praet in 't Latijn, en halet wel soo vart
Ick laet mijn noch staen; maer dat hy er selver in verwart.

Later in tijd is de wandeling van BREEROOS *Moortje*, maar als KACKERLACK (een spraakzame parasiet) zijne wandelingen van den ochtend verhaalt:

Doe verlienden ickse (zegt hij) daer een quak van ouwe kousjes jaergetijen
Van 't evangely van 't spinrocken, van waren en spoockerijen,
Die in hiel ouwe tijen hier dickwils plegen te geschien.
De Geusen moeten duyvel-jagers wesen (seyd ick) want hy laeten nou niet sien.

Het gevestigd geloof of de andere Protestantsche gezindheden behandelden het blijspel met eerbied, of zoo het ze aanroerde, deed het zulks met de uiterste schroomvalligheid en als terugnemende, hetgeen onvoorziens was ontvallen. De Geestelijkheid was der Akademie buitendien al te vijandig, dan dat hare Leden, door de menigte te ergeren, die op de zijde der Kerkelijken zouden hebben gebragt. De oude GEERTRUID, eenmaal over de dagen van *Olim* aan het kallen, herinnert zich:

de Beniste op-loop hier binnen Amsterdam
Die alderierst met branght uyt de Sout-steegh quam
Door die met siep-gesmeerde krytende naecktloopers;

maar voegt zij er verzoenend tusschenbeide:

Dan seker daer binnen nouw wel degelijcke lui ongder de Doopers.

Eene dergelijke proeve van schalksche terughoudenheid vinden wij bij HOOFT, opdat wij eene enkele reis op de beschouwing van den *Warenar* anticiperen. De deftige Moeder GEERTRUI leest haren Zoon de Courant van alle dochters op, die hij ten huwelijk zou kunnen erlangen. Geene van alle bevalt hem, allerminst de laatstgenoemde. ‘Die,’ zegt hij:

Die is zoo puriteins
Al waer ze om die gezintheit uit Engeland geweeken.

Gelukkig verstaat GEERTRUID het misschien wat vreemde woord niet:

Dat verstae ik niet, hoe zegtje daer? wat is ze?

RITSERT wist, dat het wel verstaan hem eene vermaning zou hebben op den hals gehaald, en met al zijne ligtzinnigheid keert hij het punt van beschuldiging om, en antwoordt:

Puersteken.
Ay lieve, ik bidd' dat je me van geen malle luy en praet.

De Heer DE VRIES heeft in zijne Voorrede de verdiensten van COSTER en BREDERO, als blijspel- en treurspeldichters, met elkan-

der vergeleken, en zijn resultaat medegedeeld: ‘Zij hebben als Comici niet die hoogte bereikt, waartee zij als Tragici zijn gestegen; daarom zijn *Teeuwis de Boer* en *Tiisken van der Schilden*, me de *Polyxena*, met de *Iphigenia* niet op ééne lijn te stellen; daarom staat het *Moortje* zoo ver beneden de *Griane*, de *Spaansche Brabander* zooveel lager dan *Lucelle* of *Roddrick ende Alphonsus*.’ Van al de opgenoemde is slechts *Teeuwis de Boer* ons onbekend; maar wat wij van de overige lazen, deed ons groote oogen opzetten over die uitspraak. *De gustibus non est disputandum*; maar indien ik mij overtuigen kon, dat de Heer DE VRIES waarheid had gesproken, dan mistrouwde ik al mijn' aesthetischen zin, en schreef aan deze beschouwing van het oude Blijspel geen' enkelen regel meer. Ik kan mijnen Lezers niet anders toeroepen dan: Leest en oordeelt zelve! met de heiligste overtuiging vertrouw ik, dat ieder zal bevinden, dat COSTER'S *Tiisken* naast de beide Blijspelen van BREDERO niet op ééne lijn kan worden geplaatst; dat *Griane, Lucelle, Rodderick* hem zullen vervelen en verdrieten, in vergelijking van het *Moortje* en den *Spaanschen Brabander*. Wat men over de Treurspelen van COSTER zal oordeelen, wagen wij niet te beslissen; mar zoo het iemand ergert in VONDEL'S PALAMEDES, dat de toespelingen op den tijd te drok, te overdreven, te gezocht zijn; zoo hij daarom, ondanks alle dichterlijke verdiensten, dit Stuk lager dan zijne andere Tragediën stelt, dien zal in nog meerdere mate COSTER'S *Iphigenia* die onaangename ondervinding opleveren. Dit Treurspel heeft geen ander doel, dan om de aanhangige kwestie over Kerk en Staat te beslechten, en het regt van den laatsten over de eerste te handhaven. Aan dit doel worden IPHIGENIA en ACHILLES en CALCHAS met meer dan priesterwreedheid opgeofferd. Sprong den Heer DE VRIES, bij het vergelijken dezer stukken, dit verschijnsel niet in het oog, dat in de Letterkundige Geschiedenis bijna eenig is? Niet het Blijspel waagde zich ten onzent aan het beoordeelen van de hoogere belangen van Staat of Kerk; het stond die rol aan het Treurspel, het heroïsche Treurspel zelfs, af. Ondanks de ongeschiktheid van het laatste, om actuële toestanden in zich op te nemen, werd het daartoe, zijns ondanks, gedwongen. Misschien bad EURIPIDES, die met zijnen navolger SENECA de voorbeelden onzer oude Dichters waren, hen daartoe verleid; maar nog zekerder lag in den erentfesten zin onzer Ouden, dáár hoogdravender taal, edeler voorstelling, verhevener gevoelens, dan het Blijspel kon geven, te verlangen, waar de hoogste belangen ter sprake kwamen.

Die toon der Tragedie ging in de ernstiger, maar niet minder hevige Hekeldichten van VONDEL over, terwijl de berisping van het private leven der Regenten en Kerkelijken, hunne dwaasheden en gebreken, in zijne vlugtiger rijmen instemde met de Volkstaal en de gemeene vormen van het oude Blijspel. Wij verwijzen naar hetgeen wij daaromtrent in het eerste Deel van *de Gids*, in het opstel: *Over Vondel met Roskam en Rommelpot*, hebben gezegd.

Wij zijn langs den weg dezer beschouwing gekomen tot het bepalen van den eigenlijken kring, waarin zich het oude Blijspel bewoog. Eenmaal ontbloot van alle politieke en godsdienstige bedoeling - en hoe groot die verandering was, gevoelt ieder, die weet welk eene magt van oppositie eenmaal de Rederijkers vormden - moest het zich tot zedenschildering en daarmede verbondene kastijding der zeden beperken. Voldeed het Blijspel aan dit doel? Het streefde er ten minste naar; want van de aardigheden der Retrosynen was dit overgebleven, dat vaak het Blijspel eene praktische ontwikkeling eener zedeles of van een' regel van levenswijsheid bevatte. In dit punt naderden Klucht-, Blijspel-, Treur- of Tooneelspel tot elkander. De *klucht van den Molenaar*, bij BREDERO, is de *scurrile* voorstelling van dezelfde leer, die meer komisch in den *Spaanschen Brabander*, meer tragisch in LUCELLE wordt voorgedragen: *Al sietmen de Luy, men kentse niet*. Op BREDERO'S spreuk: *'t Kan verkeeren*, draait zoowel de klucht *Sijmen sonder soetigheyt*, als het deftiger Tooneelspel *Griane*. COSTER'S *Tiisken van der Schilden* waarschuwt voor de gevaren van het kwaad gezelschap, en men zie den '*Inhoudt van 't Spel van de Moor*,' om te weten, hoe zeer BREDERO zich beijvert, aan iedere zijner personaadjen, aan elk feit, eene zedelijke beteekenis aan te passen. Zulk eene populaire levenswijsheid moge nu niet het hoogste doel des Blijspels kunnen heeten, toch beoogde het de maatschappelijke gebreken ten toon te stellen; toch was het meer dan, zoo als DE VRIES zich uitdrukt: 'het verhaal van een overspel of dat van een' behendig gepleegden diefstal.' Dit was middel, geen doel. En kon zich, vragen wij verder, de zedenschildering veel verder uitstrekken dan tot het belagchen van een' ontmaskerden schijnheilige, een' bedrogen' echtgenoot, een' beschaamden pronker? Kon het Blijspel de hoogere belangen van den mensch of den burger, de fijnere roersels van daden of handelingen, in werking, strijd en gisting brengen, wanneer het uit zijn' aard gedwongen was tot tijden van nog mindere beschaving terug te gaan, dan die

op het oogenblik werden beleefd? Oud is deftig, wanneer een tijd van roem en grootheid den tegenwoordigen is voorafgegaan; oud is deftig, wanneer het uitstekende, dat van een vroeger geslacht overbleef, inzonderheid als oud gehuldigd wordt; hier was een betere op den slechteren, een beschaafder op den onbeschaafden toestand gevolgd; hier zocht men de aanzienlijken niet op het Stadhuis en in de Raadzaal, maar betrapte hen in hunne binnenkamers, aan hunne gastmalen, bij hunne uitspattingen, waar zij met het gemeen overeenstemden in al het dwaze en verkeerde der menschelijke natuur. De beschaving vijlt het scherpe en hoekige weg; lezen en schrijven, algemeen verbreid, doen de individualiteit van spreken, over het geheel, verdwijnen, en het stedelijk Soloecisme gaat met al zijne aardigheid zoowel te loor, als de eigenaardige spreekwijzen der onderscheidene standen. BREDERO overdrijft zeker naar zijne gewoonte, maar er is toch een' grond van waarheid in de blufferij van LECKERBEETJE op zijne taalkennis (*Lucelle*, bl. 158):

> Poep, dat is niemendal, ick kander mier als ien dosijn,
> Ja wel ien half vijf en twintigh mien ick op mijn spraack bijkangs,
> Ick kan Amsterdams, Haarlems, Haachs, Dorts, Delfs, Layts,
> Hoorens, Enckhuys, Medenbliex, Noorders, Waterlangs,
> Updams, Munckedams, Broecx, Raareps spreek ick hiel wayts,
> Oock Purmereynts, Oosaans, nou maack ick niet veul wercks
> Van 't Houtewaels, van 't Jaaphannes, van Diemes, van 't Ouwerkercks,
> Van 't Amsterveens, van 't Overtooms, van 't Slotens, van Sloterdijex,
> Van 't Heynboos, van de Katuysers, en al die preutel.

En wie zelfs is er onder ons, die zich niet eene bestemoer of grootemoei herinnert, welker taal niet kiescher dan de onze, maar dikwijls kervender en spreukrijker was; welker dialect van eenen vorigen tijd onze kinderlijke schoolmeesterij reeds vroeg leerde belagchen? Er viel dus voor BREDERO wel iets meer en beters te leeren op de vischmarkt en in de herbergen, schoon de Heer DE VRIES hem het bezoeken van dergelijke plaatsen ten kwade duidt, omdat daarmede zijne Blijspelen in kluchten ontaardden. Taal en spreekwijze, oude taal en Amsterdamsch, was daar op te sporen. Men hoore BREDERO'S *Rede aan de Latijnsche Geleerde*, voor zijn *Moortje*:

‘Eerwaardige hoog-geachte Meesteren der wijt-beroemde Latijnsche Tale, hier sult ghy sien de groote stoutheyt van een slechte Amstelredammer (die maar een weinigh kints-school-frans in 't hooft rammeld) de vrijmoedigheyt gebruycken, dat hy die u allen gepreesen TERENTIUS derf in handen nemen, en

dwingen dien suyverlijcken Latinist niet alleen mal-Hollandsch, maer (dat elek der naegebuur-Steden begekt) Amsterdams te prevelen en revelkallen: Dan niet te min dese mijne sotte stoutigheyd en sal u mogelick niet alleen doen verwonderen, maer misschien een heugelick lachen bereijen, vermits de soete malligheyt van onse uytspraeck, insonderheyt deur 't verkorten, of bij u ongewoon of ongebruyck der woorden. - Heb ick hem gemartelt, het is my waerlick leet, ick hadt hem niet gemeent so hart te behandelen, dan 't schijnt dat hij leckerlick opgevoed zijnde, geen Amsterdamsche grove troetelingen kan verdragen, en dat hy so in mijn goede wille gestorven is.'

Het Blijspel, dat zich die Ouden voorstellen, was dus niet eens nationaal Hollandsch, maar Amsterdamsch. Ook HOOFT vergeleek in zijnen *Warenar*, hetgeen te *Athene* had plaats gehad, met wat men te *Amsterdam* zag gebeuren, en zeker herinnerde hij zich onder zijne moeijen of bestemoers deftige vrouwen, die over de bevalling harer dochter zoo vrij spraken, als GEERTRUID; onder zijne aanverwanten vrolijke jonge lieden, zoo als RITSERT, die 'kaetsbaen in kaetsbaen uit' te zoeken waren, al ware het ook die JAN CORNELISZOON HOOFT, wien, toen eene tweede komst van LEICESTER *Amsterdam* bedreigde, zijne huisvrouw, 'wetende waar zijn uithof was,' in de kaatsbaan liet zoeken.

Zoo wij door het beschouwen van den tijd en de voorwaarden van het oude Blijspel tot een billijker oordeel gedwongen worden, wij mogen tevens te beter onderscheiden, welke vorderingen het gemaakt heeft boven het Kluchtspel der Rederijkers. Langzamerhand waren de Latijnsche voorbeelden bekend geworden, en hoe Amsterdamsch de comedie van HOOFT en BREDERO ook geweest zij, het onderscheid: *Davusne loquatur an heros*, werd geenszins verwaarloosd. Niet alleen spraken Amsterdammers anders dan Embders of Antwerpenaars, maar zelfs het onderscheid der standen werd niet verwaarloosd. MOYAEL, in het *Moortje*, is niet meer, dan hetgeen de lijst der Personagiën 'een snol' noemt. Maar zij heeft door deftiger omgang haren geest beschaafd. Welken invloed dit op hare taal had, kan ieder in het 'tweede uytkomen, tweede deel' zien, waar zij, na de gewaande Negerin te hebben ontdekt, WRITSAERT ten minste met veel fatsoenlijker verwijtingen te lijf valt, dan hare Dienstmeid ANGENIET. Maar vooral kenmerkte zich de invloed der Ouden in het komisch verhaal, waarop zich inzonderheid onze Blijspeldichters toelegden, en waarvan zij proeven gaven, die in geestigheid van voorstelling, kunst van uitdrukking, kern-

achtige kortheid, den beste Ouden naar de kroon staken. Van dergelijke ingevlochtene verhalen zijn de oude kluchten en comediën vol. Ik zou het verhaal van de minnarij van JANNETJE STELLAERS uit de klucht van den *Meulenaar* willen ligten, ware het niet, dat ik gaarne eenen anderen indruk van de voortreffelijkheid onzer Ouden aan mijne Lezers gaaf zocht over te brengen. Ondanks al het door DE VRIES beweerde, ondanks al hetgeen wij toegaven, maar verontschuldigden, vertoont zich in die narratiën, als in de verzamelplaatsen van het voortreffelijkste der oude Blijspelkunst, een begin van kieschheid, welke, met wezenlijk aesthetisch talent, deed vermoeden, wat men niet wilde zeggen. Twee ligtekooijen vertellen elkander bij BREDERO, hoe zij, volgens hare uitdrukking, ‘in 't groote gild’ zijn geraakt. *La cosa è scabrosa*; maar niemand heeft uit schaamvalligheid het boek toe te slaan, als ik het verhaal van TRIJN mededeel.

Ick dienden in den Nes in een huys wel vijf jaer,
En samelde mijn gelt en goetje wel te gaer,
Ick won een groote huer, en ick kreegh veel geschencken
Van breng-loon en verval, meer alsmen sou dencken.
Ick schraepten soo te hoop, want siet, ick hiel't te raet,
Soo dat ick koft en kreegh, al wat dat vroegh op-staet.
Daer naer soo docht ick eens een kamertje te huuren
En gaene by de buurt uyt wassen en uyt schuuren.
Soo ick docht, soo dee ick, ick was de weelde moe,
Ick seyde mijn huur op: mijn vrouw' die sach bril toe.
Sy vraeghde mijn de schort, en of ick meer wou winnen?
En of ick was verlooft? oft wat ick sou beginnen?
Ten lesten 't quam er uyt, dat ick op mijn selven wouw.
En siet des Meys daer an soo toogh ick van mijn vrouw.
Ick gingh met me speul-noot buyten in de Kathuysers,
Daer quam een knecht by ons, een van de jonge vuysers,
Een seun van de Zeedijk, ouwe Dierik hiet sijn vaer,
Die praeten my soo schoon, wy maeckten 't hijlick klaer.
Wy trocken nae Haerlem, daer gingen wy logeeren
In een goe herrebergh, by andere luy met eeren.
's Nachts als ick lagh en sliep, so stal hy al mijn gelt,
Mijn sulver en mijn tas, die soo wel was gestelt,
En ging stilswijgend deur, en maeckten my niet wacker,
En ritste an de wyndt, over velt over acker:
Des morgens, Annetje, als ick uyt mijn droom ontsprong,
Ick taste nae mijn Lief, die 'k nergens niet en vong.
Ick riep hem by sijn naam, ick sagh nae tuyg en tas,
Ick sweem als ick vernam, dat hy er deur me was.
Den rouw die ick bedreef sou niemandt kennen schrijven,
Mijn huyck die most daer toe noch voor 't gelachje blijven.

Daer ging ick troostloos heen beschreijen mijn Fortuyn,
Dat door de Zijjel-straet, nae Over-veen in 't duyn
Al waer een Burger die ter jacht ging, my verselde,
Die ick mijn avontuur en ongeluck vertelde.
Hem jammerde mijn liet: ick docht hem passelijck schoon
En hy vereerde mijn een goude Fransche kroon.
An. In dat veur niemendal? *Trijn*. O dat kan jy wel dencken,
Wat de Haerlemers veur niet een vreemt mensch souden schencken!

Zoo ge zonder ergenis (en dit is niet meer dan billijk) dit verhaal gelezen hebt, lees dan ook de weêrga daarvan bij HOOFT, tot wiens *Warenar* wij ons langs dezen weg eenen geschikten overgang banen. - RITSERT vertelt aan Moeder GEERTRUID zijn *faux pas* met KLAARTJE WARNARSD.

Grietjen Goossens was de bruit, daer zou ik veur mom gaen,
'K had *een* Poolsche rok aen, een boogh, en een kooker vol schuts,
Een sabel op zij, een haeneveer op mijn muts:
'T langh hair boven t' samen gebonden, of ik het op zoud' wennen:
Al hadd' ik de grijns aen mijn riem, de droes moght me niet kennen.
Dus quam ik met mijn kammeraets uit de kroegh, die 't Moerjaens-hooft hiet,
En terwijl dat we ons daer t' samen hadden gekliet,
Was 'er een weldige dronk omgegaen, 't quam 'er op geen kroes aen.
- Somma: leek ik van buiten wilt, ik was van binnen noch wilder snoeshaen
Ons gestelt, met het zelschap, ick nae de bruiloft gingh.
Daer binnen was 't mit poyen te doen, of 'er Hollant aen hingh:
Zoo quam dat de tafels noch niet op waeren genomen.
Doen we nou zaegen, dat 'et noch te vroegh was om binnen te komen,
Zoo teegen we weêr met mekaêr op de bien
Om zoo langh de tijt te verdrijven, en neeringh te bespien.
Het zelschap ontgingh me, terwijl ik wat toef in een straetjen
Doen vijn ik Klaertjen aen de deur, ik gae en maek een praetjen:
Ik raek in huis, we waeren al moerlijk allien,
'T Meysjen was moy, ik had 'et altijt wel mogen zien.
De wijn was in 't hooft, die mijn wel half deet razen.
'T was er van passen donker, de maen scheen deur de glaezen.
Ik was noch onbekent, hoe nauw ze mijn bekeek,
Doch zagh ze wel, dat ik gien bootsgezel leek.
Doen schoot me in mijn zin, dat ik wel had voort hooren bringen,
Dat haer vaêr haer gedreight hadd' den hals af te wringen
In dien ze de deur opdeet, nae dat hy te bedd' waer gegaen:
Daerom zal ze eer sterven, eer geluit derven slaen.
En of de vaêr al quam, die acht ik zoo veel as een kabouterman.
Dit docht ik in me zelven, en daer op gingh ik te stouter an.
'T stuk is niet moy, dat beken ik, maer ik heb 't volbracht.

II.

Intusschen noch dit verhaal, noch het niet minder naïve van de Barbiersvrouw, hebben bijzonder de aandacht van HOOFT'S nieuwen Uitgever getrokken. Zijn antiquarische zin boeide hem bij uitskek bij het tweeden bedrijfs vijfde tooneel, waar RIJKERT de gebreken der rijke Vrouwen opsomt. Bij vergelijking met PLAUTUS, roemt hij hier de schoonheden van HOOFT, en schrijft die aan onzes Dichters oorspronkelijke vinding toe. Ook wij juichen die toe, maar moeten evenwel erkennen, dat dergelijke uitweidingen, buitendien voor den tegenwoordigen smaak, die levendigheid en snelheid in de handeling wenscht, wel wat gerekt, zeer met den geest van den tijd overeenkwamen. Bij BREDERO zijn ze talrijk, en bij mindere beschaving is hij niet zoo sober en kiesch als HOOFT, maar zeker rijker, kwistiger, doller. Doch wij willen onze hierboven gemaakte aanmerkingen over het oude Blijspel op den *Warenar* toepassen, en zoo op den voet den Uitgever volgende, tevens de aanmerkingen van den Heer DE VRIES in al hare juistheid laten gelden, en aanwijzen, waar hij, onzes inziens, te kort geschoten is, om den indruk van den tijd krachtig en levendig aan zijne Lezers mede te deelen.

Ten eerste dan, even als BREDERO'S *Moortje*, vertoonet het Blijspel van HOOFT een geheel Amsterdamsch karakter; DE VRIES heeft een uitvoerig verslag van het Amsterdamsche dialect medegedeeld, dat door juistheid en naauwkeurigheid uitmunt. Het ware hoogstbelangrijk geweest, zoo hij zich niet alleen beperkt had tot hetgeen in den *Warenar* voorkomt, maar zijn onderzoek tot COSTER, BREDERO, KRUL en anderen had uitgestrekt. Bij de verandering der letters komt de moeijelijke vraag te berde, wat door de oude Dichters aan het rijm zij opgeofferd, zoodat niet alle vreemde spelling of uitspraak voor Volksdialect gelden kan? Zoo is zeker *sles* voor *slechts*, waarover zie DE VRIES, Aanteek., p. 87, een toegeven aan het rijm, daar het in de eene plaats op *nes* moet rijmen en in den Proloog op *les* en *des*, zoodat daarom alleen de lezing *slechts*, die in andere uitgaven staat, af te keuren is. Van denzelfden aard achten wij BREDEROOS (*Meulenaer*, bl. 702):

> se had oogen die glommen as ien kool van *vars*
> Se had roose wangentjes en lippen soo root as ien kars.

Want ondanks de analogie van *wiert* en *wart* (*wierd* en *ward*) gelooven wij niet, dat *vars* voor *viers* immer in de dagelijksche Volkstaal zij gezegd. HOOFT echter was, naar onze meening,

keuriger, en terwijl BREDERO er naar streefde, om, door de Volkspraak in hare buitensporigheid na te bootsen, de zaak te meer in het gekke te werpen, had de Drossaard werkelijk voor hare naïviteit en kracht eerbied. Bekend is, uit zijne brieven, de plaats, waarin hij het gebruik van gemeene woorden in zijnen deftigen historiestijl verbetert. Eenen dergelijken eerbied voor zijn publiek achten wij verscholen in zijne uitdrukking aan het einde van den Proloog:

> Dit spel zal Potterij heeten, zoo gy't meught veelen,
> Spraekmakende gemeent'.

Want ofschoon deze titel kan geacht worden overeen te komen met het bij onze Blijspelen zoo vaak voorkomende verzoek om stilte, kan en moet, naar ons oordeel, hier werkelijk aan de gemeente, als die de spraak, de taal vormt, in verband met het voorgaande gedacht worden. Te regt heeft DE VRIES de amphibologie van het woord *Pottery* (bl. 88) opgegeven. *Pottery* is eigenlijk bedriegerij, en het laat zich vragen, welke bedriegerij in den *Warenar* eigenlijk voorkomt. Het is, gelooven wij, hier de *Miltheit*, die de *Gierigheit* bedriegt, en in het huis van WARENAR den voet ligt. Misschien steekt er nog eene andere *amphibologie* in den laatsten regel:

> 't Zijn maer *hoofdeloze* praetjens,

waarvan de ééne beteekenis juist door den Heer DE VRIES is opgegeven. Het is bekend, hoeveel zwak VONDEL en HOOFT, en alle Dichters van dien tijd, voor dergelijke aardigheden hadden.

De tijd, waaraan HOOFT'S *Warenar* vast is, zou zich, op grond van een paar plaatsen, gemakkelijk laten opgeven, ware hier niet dezelfde inconsequentie zigtbaar, die wij bij BREDERO opmerkten. De eene plaats is, waar HOOFT van uitgewekene Puriteinen spreekt; de andere is deze, waar RITSERT onder de eigenaardigheid der Vrouwenkransjes optelt:

> Men disputeert 'er uit de Schrift, ergo dit, ergo dat.
> De droeve questien die men zoo zeer beschreit,
> Zijn in dat collegie al langt al neêr geleit.

waarbij DE VRIES aanmerkt, dat dit ziet op de bekende geschillen der Remonstranten en Contra-Remonstranten. Het is mogelijk, dat dergelijke bijbedoeling bij HOOFT hebbe bestaan. Maar reeds veel vroeger was er tusschen Doopsgezinden en de overige Protestanten, tusschen Lutherschen en Gereformeerden, niet minder hevig getwist, evenzoo als de Puriteinen, en bepaaldelijk

de sekte der *Brownisten* (*Bruinisten*), reeds vroeg herwaarts was geweken. Beide plaatsen echter onderstellen eenen Protestantschen toestand, schoon elders de Katholijke zuurdeesem, die, zoo wij, als wij boven zagen. tot de vaste vormen van het blijspel behoorde, niet ontbreekt:

> War'nar-neef, denkt om je ziel, zeide doe zijn oude nift,
> Of men om een *heer-oom* liep, die jou een woortjen zeide uit de Schrift.

Schoon toch de titel *Dominé* aan Roomsche en Protestantsche Geestelijken gemeen was, gelooven wij, dat *Heeroom* even zoo uitsluitend tot de Roomsche Kerkelijken behoorde, als het bij BREDERO voorkomende *Pfar-heer* tot de Luthersche. Voor denzelfden tijd passen de spreekwijzen van WARENAR:

> Toch, onze lieven Heer moght men om jouwent wil wel Paus van Roomen maeken
> Of Koningh van Spanjen, watje best quam te pas.

Zie ook de alleenspraak van LEKKER, bl. 56.

De aanleiding, waardoor de Heer DE VRIES zich tot een gezet onderzoek van den *Warenar* begaf, was eene Akademische Prijsvraag, waarbij eene vergelijking van dit blijspel met de *Aulularia* van PLAUTUS en den *Avare* van MOLIÈRE werd verlangd. De omwerking van die Prijsvraag deeg uit tot deze nieuwe uitgave. De uitvoerige vergelijking der drie blijspelen werd achterwege gelaten; maar de beoordeeling van den *Warenar* zelven behield hare plaats, benevens de vlugtige vergelijking met de *Aulularia* van PLAUTUS. Op zich zelve genomen, hebben wij tegen die vergelijking en beoordeeling niets in te brengen. Wij moeten echter ten voordeele van HOOFT eenige verontschuldiging aanvoeren, waar de Heer DE VRIES hem op een paar punten tegenover MOLIÈRE onregt geeft. Het is waar, degene, die met slooven en schrapen zijn geld heeft verdiend, is soberder, dan wie van eenen gewonnen' schat teert, en daarom is het karakter van HARPAGON juister opgevat dan de EUCLIO van PLAUTUS. Het is waar, dat het eensklaps mild worden van den ouden vrek, zoo als dat in het aangevoegde slot van de Latijnsche comedie vertoond wordt, minder natuurlijk is dan de handelwijze van HARPAGON bij MOLIÈRE op het einde. Maar HOOFT hield zich te regt of ten onregte eenmaal nader bij het Latijnsche voorbeeld. Toch zou het moeijelijk te bewijzen zijn, dat zijne scherpzinnigheid die leemten niet had gevoeld, en hij niet al het mogelijke had gedaan die te herstellen. Dit deed hij, onzes inziens, in zijne Proloog zelve. Niet de *Lar* van PLAU-

TUS, die dengenen, welke hem behoorlijk vereert, zegent, maar de *Mildheid* is hier hoofdpersoon, die de *Gierigheid* uit een huis, dat in haar bezit is, zal verjagen. De *gierigheid* van WARENAR is derhalve eene familiekwaal, en zoo die des te moeijelijker te genezen is, het is door hem de gevolgen zijner gierigheid grievend te laten ondervinden, dat de *Mildheid* den lijder als met een wonderkuur zal redden. Die strijd tusschen beide allegorische Godheden geeft aan het Stuk van HOOFT ik zou bijna zeggen iets tragisch, en terwijl voor den nadenkenden toeschouwer de opgevoerde personen van het blijspel in de schaduw treden, draait de intrigue op den eenigzins idealen wedstrijd, die welligt in menig ander Amsterdamsch huis, dan dat van WARENAR, om den voorrang kampten. Aan die Voorrede is door HOOFT vergelijkenderwijze bijzonder veel werks besteed, en wij hadden wel gewenscht, dat de Uitgever ook dit, ten opzigte van de Rijmkunst, duidelijker dan door de verlorene aanteekening, op bl. 4, had in het licht gesteld.

Wij achten ons verpligt voor de verbetering van den tekst den Heer DE VRIES hoogen lof toe te zwaaijen. Met naauwkeurigheid heeft hij een aanzienlijk getal oude drukken vergeleken, en de spelling geregeld naar de meening, die HOOFT zelf in een' zijner brieven had uitgedrukt. Zoo ver het dus zonder het oorspronkelijke Handschrift mogelijk was tot eenen juisten tekst te geraken, gelooven wij, dat het oogmerk door DE VRIES bereikt is. Slechts op ééne plaats verschillen wij van hem in meening. Als GEERTRUID aan RIJKERT eenige rijke vrouwen ten huwelijk heeft voorgeslagen, en deze daarentegen op de arme dochter van WARENAR zijnen zin blijft gezet houden, verdedigt hij die voorkeuze aldus:

> Maer 't meisjen is goelik, en de vaer is oprecht:
> 'k Wil gien Schoonvaêr, die er den heelen tijt om zijn schulde ren,
> Noch een huis vol meisjens, om den ganschen dagh te bulderen,
> Ik bin die stoetery en dat gevaert al moê.

Zoo is de gewone lezing, die DE VRIES, op grond van latere en slechtere uitgaven, veranderd heeft:

> Ik bin die Stoeijery en dat gevaer al moe.

Hoe hier *stoeijerij* te pas komt, begrijp ik niet. RIJKERT wil geene vrouw, die te harent aan eene weidsche levenswijs gewend is. Bij zulk eene had hij kans, dat de schoonvader gestadig om geld ter leen zou komen, of dat zij zijn huis vol met dienstboden (meisjes) en de daarmede verwante huisselijke

krakeelen zou stoppen. Geen gepaster woord dus dan *stoeterij*, van den *stoet* der dienstboden. De uitlegging van *gevaer*, als ontleend aan eene drok *bevaren* rivier, is deels gezocht, deels te onzekerder, om de uitgebreide beteekenis van het woord *varen*, dat bijna iedere beweging en verplaatsing des ligchaams aanduidt. In hoeverre het woord *gewaer*, dat DE VRIES uit KOLM aanhaalt, met *gevaer* verwant zij, weet ik niet. Maar de lezing is stellig goed, want *waren* is zweven (vanwaar *waren* voor *spoken* en *werewolf* (*waarwolf*), *weermaakster*, d.i. tooverheks), heen en weder loopen, wandelen. Zoo heeft *waring* volkomen de beteekenis van *wandeling*, bij BREDERO, *Meulenaer*, bl. 693:

> Die hiet slimme Piet in de waring.

In allen gevalle geloof ik, dat het woord *gevaert* door KILIAN'S *apparatus* genoegzaam in dezen zin te verdedigen is.

Wij hebben hierboven reeds onze hulde gebragt aan de belezenheid en geleerdheid, waarvan de taal- en oudheidkundige aanteekeningen des Schrijvers de blijken dragen. Zelfs het Sanskritsch en Angelsaksisch is niet vergeten. Te regt maakt DE VRIES opmerkzaam op het belangrijke der eerstgenoemde taal tot verklaring der onze. Wij verlangen inderdaad naar zulk een onderzoek, wanneer het in staat is de toepassing aan eenige vaste regels te binden. Anders is er met behulp, deels van de *Guna* en *Wriddhi* der Indo-Germaansche talen, deels met den *Umlaut* der Duitsche, van alles te maken. Onder de belangrijkste aanteekeningen rekenen wij die over de woorden: *avager*, bl. 90; *Lanspesaet*, bl. 109; *nechtigh*, bl. 113; *hemelen* en *ophemelen*, bl. 122; *moyeren*, bl. 129; *lorsen*, bl. 156; *ondieft*, bl. 171; *bochten*, bl. 184; *kay*, bl. 190; *zwager*, bl. 195; *ongerriem*, bl. 224; *tuilen*, bl. 229, enz. Eenige aanmerkingen mogen bewijzen, dat wij den arbeid des Heeren DE VRIES aandachtig hebben nagegaan:

Bl. 8: *Hoe gaet ze voort, as ien luis op ien terige huik*. DE VRIES denkt aan huiken, met teer of pek besmeerd. Ons komt het voor, dat er te weinig verband tusschen teer en huiken bestaat, dan dat wij *terig* niet liever als *verteerd, gladgesleten, kaal*, zouden opvatten. Van eenen kalen rok plegen wij nog dezelfde aardigheid te zeggen.

Bl. 9: *Best dat ik me verhangh hier ergens in de Nes, Aen een pasteybakkers haek*. Hier heeft de groote geleerdheid den Uitgever aan het dwalen geholpen. Want met veel belezenheid wordt uit GALENUS ABRAHAMSZ., vergeleken met BREDERO, betoogd,

dat er maar één pasteibakker in de Nes woonde, en dat die PAUWELS heette. De woorden van REYM zeggen letterlijk het tegendeel; ten minste het onbepalende lidwoord *een* en het onbepalend bijwoord *ergens* doen aan meer dan één' pasteibakker in de buurt van WARENAR en de oude Kamer denken. De vrome GALENUS ABRAHAMSZ. had het dus óf mis, óf hij bedoelde door eenen pasteibakker, hetgeen wij een' banketbakker noemen. De man toch, van wien de Predikant sprak, bakte ook tevens brood; en de *bestaitjens* (later *besteedjes*) van LEKKER (bl. 63) zijn niet anders dan banket. - REYM'S pasteibakker daarentegen is, blijkens het volgende, eene soort van *poelier*, en welke verwantschap beider beroep had, kan ieder zien op de Oude Doelen en Regenstukken, waar vogelpastijen het geliefkoosde geregt zijn.

Bl. 16: *Allevongen me samen*. Volgens DE VRIES, bl. 113: ‘Gewone uitroep bij het vinden van eenige zaak van waarde *Alle vingen wij zamen*, of *al het gevondene meê te zamen*, riep dan de omstander den vinder toe, om aan het buitenkansje ook deel te hebben.’ Wij hebben niets tegen die verklaring, uitgezonderd de syntactische afleiding. Even als bij BREDERO staat: *Allevongen, niemet me 't samen*, zoo is ook hier *Allevongen, al*, d.i. *alreeds*, gevonden. De eerste uitlegging van DE VRIES deugt in het geheel niet. Evenzoo staat *alle sien* voor *al gezien*! bij BREDERO, waar NIEUWENHAAN GRIET SMEERS ontdekt:

> 'K hem sich hou, poep, 'k hem sich hou, wie staet daer soo van veers,
> Alle sien! Hoor hier wat, goên dagh Juffrouw Smeers.

Het is dus veeleer een uitroep van den vinder dan van de omstanders.

Bl. 21, 11: *Bylo*. De Heer DE VRIES geeft de onderscheidene uitleggingen van dien ouden vloek op, en voegt er als de zijne bij, dat *by lo* zou zijn: bij den Heiligen LODEWIJK. Anderen hebben gedacht aan *by loy*, zoo als de Ridders oudtijds zwoeren: *bi mire wet*. Wij meenen ergens gelezen te hebben, dat *lo licht* zou beteekenen, van den stam *lo*, die over is in ons *lont* en *loog*, zoo als in het Duitsche *lodern*. Daarmede zijn verwant *lu* in *lux, lumen, laauw* (*tepidus*), *laai* en *light*. Een vloek bij het licht, althans in den vorm *sakkerloot*, zou niets onwaarschijnlijks hebben. In HUYGENS beroemde *Scheepspraet* roepen de matrozen FREDRIK HENDRIK toe:

> Wilje 'r an, kedaer! jou dien ick,
> Jou allienich, by dat licht!

Bl. 27, 2. De Hofmeester en de loopjongen twisten om den voorrang. ‘Ik,’ zegt CASPER,

> Ik heb t' Antwerpen voor hofmeester gedient over dertigh jaren,
> En zoude nu eenen lakker my doen dees hoon.

van namelijk in het midden tegaanl. Het geldt dus een' twist van namelijk in het midden te gaan. Het geldt dus een' twist niet over zedelijke verdiensten, maar over den maatschappelijken rang. Wat dus DE VRIES over de woorden *lakker* en *lekker* als scheldwoord, in den zin van *popino, catillo*, enz., schrijft, komt hier minder te pas. *Lakker* en *lekker* komen af van *lakken, lekken*, d.i. loopen, draven, en beteekenen een' *lakkei. Lekker* is doorgaans in dien zin de bediende bij onze oude Blijspeldichters, ofschoon de geaardheid dier jongens, evenzeer als de verwantschap van hunnen naam met *lekker* en *lekken*, aanleiding gegeven hebben de ondeugd van snoeperij tot hunne karakteristieke eigenschap te maken. Vandaar variëert de naam *Lecker* met dien van *Leckerbeetje* in BREDERO'S *Lucelle*. BREDERO zou voorts CASPER in zijn' eisch regt hebben gegeven. Want tot loon voor eene te bewijzene dienst vraagt daar LECKER (bl. 167) het Hofmeesterschap, als bevordering:

> Soo sou jou meester mijn, die doch soo wel kan hoven,
> Het hovenierschap van zijn Koken moeten loven.

Bl. 24: *Eleman*! Wij gelooven met DE VRIES, dat dit woord hier ter plaatse niet anders is dan eene verbastering van den uitroep *Elementen*! Intusschen kan dit woord niet altoos zoo opgevat worden, en het *Uitl. Woordenb.* op HOOFT heeft in zooverre regt, dat *eleman* uit *edeleman* is zamengetrokken. Althans met *elebaas* staat het gelijk bij BREDERO, *Lucelle*, bl. 169:

> Eeleman hout jou woort. Och ik heb soo soeten lust.

Zie ook *Klucht van de Koe*, bl. 669. Wanneer DE VRIES voorts omtrent de woorden *elebaas* en *fynman* (bl. 147) beweert, dat zij in onze kluchten *steeds* in ongunstige bedoeling gebezigd worden, achten wij dit minder juist. In eenen goeden zin staat het eerste, *Klucht van de Koe*, bl. 673:

> Wat, ick geloof niet dat gy die *fijn-man* daer voor an siet.

en het tweede herinner ik mij bij BREDERO ergens in dergelijken zin te hebben gelezen:

> ick vraagh jou of je mijn niet voor een eelebaes houwt,

d.i. voor een knap man. Dergelijke woorden zijn de gewone spreekwijzen, waarmede men een' onbekende toespreekt. In

den *Spaenschen Brabander*, bl. 352, wil de huisheer van JEROLIMO een' Notaris geroepen hebben:

> Jongentjen hou! of houwje man! roep *Domine Johannem Notarum*.
> Ay elenbaes fluyt soo langh, soo langh tot dat hy staet stil.
> *Jan*. Miester Jan, daer is ien man die u wat spreken wil.
> *Notarum*. Wel ouwe patriot, wel Patroon, *bonjours*; wat is jou seggen?
> . . . . . .
> Fynman ick moet gaen schrijven een Testement, hout mijn niet vast.

Geen van al die *appellativa* heeft hier eene ongunstige beteekenis.

Bl. 24 verhaalt LEKKER als een staaltje van WARENAR'S gierigheid, dat hij des avonds de pijp van de blaasbalg stopt:

> Op avontuer of ze haer verzuimde, terwijl dat ze sliep.

'*Zich verzuimen*,' teekent DE VRIES aan, 'is *zich verwaarloozen*. De vrek namelijk was beducht, dat de blaasbalg des nachts de lucht zou laten ontsnappen.' Bij deze flaauwe iut legging gaat de aardigheid van LEKKER verloren, die van de blaasbalg spreekt als van een klein kind, of van een' zieke. De Franschen zeggen nog met een dergelijk euphemisme: *faire une inconséquence*.

Bl. 38: *Verbranst*. DE VRIES poogt dit woord niet van *verbrand*, maar van *verbrast* af te leiden. Zijne bewijzen zijn dichters dit woord wel degelijk met *branden* in verband bragten, b.v. BREDERO in *Rodderick*, bl. 49:

> *Griet*. By get Nieuwen Haen, hoe verbranext stelt gy den Dief,
> *Nieu H*. Grietje mijn hertje branckt, och komt en siet 't brangden.

Bl. 40: *Wat zeghje 'r toe, zelje duits wezen van daegh? Duits* beteekent, zoo als bekend is, beschonken. Maar DE VRIES tracht uit het verhaal van HOOFT, dat WILLEM I wel 'eenen Duytschen dronk deed,' af te leiden, dat *Duitsch* hier bepaaldelijk als *Nederduitsch* moet worden verstaan. Ik geloof echter, dat wij Nederduitschers voor die eer mogen bedanken, op grond van HOOFT zelven, in zijn' *Henrik de Groote*, bl. 165: 'De mis gehoort hebbende in 't klooster der Feuillanten, las hij aldaar in de cappel van 't geslaght van Bassompierre, de spreuk uit den Psalm, luidende: *Wat zal ik den Heere wedergeeven, voor alles dat hy my gegeeven heeft*? ende zeid' er op: *Bassompierre, als een Hoogduytsch, moest er by stellen als volght: Ik zal den beeker aanvaarden*. 't Gezelschap groeide in den geest van zoo aardigd een quinkslag.' Vandaar zegt ook JEROLIMO bij BREDERO, bl. 309:

De Hollanders *par Die* sy drincken als moffen en poepen.

Bl. 61: *Molijk*. Volgens DE VRIES is dit woord eene ‘verbastering van *Moloch*, den naam van het bekende afgodsbeeld.’ Hij staaft dat met de spelling *molock*, die bij VONDEL'S *Leeuwendalers* voorkomt; maar VONDEL ten minste is in deze spelling niet consequent. In het *Grafschrift* op MUSCH lezen wij op de gewone wijze:

Den molik kendese op een trip.

Eene andere spelling is *Moylyck*, die onder andere in ROEMER VISSCHER'S *Zinnepoppen*, bl. 115, voorkomt, waar echter de nevensgevoegde verklaring, ‘of Priapus,’ ten voordeele der afleiding van DE VRIES zou kunnen strekken. Ook daar is de eigenlijke beteekenis: *Vogelverschrikker*. Wij wagen het echter in bedenking te geven, of *molik* of *moylik* niet in het algemeen een beweegbaar beeld of pop zou kunnen beteekenen. De *Moloch* schijnt ons wat verre gehaald, en het ligt nader voor de hand den oorsprong in het stamwoord *mo* te zoeken, van waar het Latijnsche *movere*, het Engelsch *to move* en ons *moeijen* afkomstig zijn.

Bl. 69: *In nokken en gaeuwen*. Belangrijk is de aanteekening van DE VRIES over dit laatste woord. Dat het met *guwen, geeuwen, gapen* in verband staat, lijdt geen' twijfel. DE VRIES had er kunnen bijvoegen, dat het zelfs van *kaauwen* niet onderscheiden is. BREDERO heeft *kaauwen* in denzelfden zin gebezigd, *Griane*, bl. 75:

Schaemt jou! dat jy hier licht en tabackt, en quijlt, en roockt,
Denckt dat ien angder van de bange lucht schier kaent en koockt.

Wij willen hier onze aanmerkingen eindigen, schoon er sommige punten overblijven, welke wij wel niet dadelijk den Heer DE VRIES betwisten, maar waar echter zijne uitlegging ons niet ten volle overtuigd heeft. Van dien aard is hetgeen hij over *Blommerhelten*! heeft geschreven. Zijne uitlegging: *bloedend herte*, is alleen toe te geven waar het woord met den voorafgaanden uitroep *gans* (i.e. *Guts, Gods*) in verband gebragt is; maar vergelijkenderwijze komt die uitdrukking zelden voor, terwijl daarentegen het zelfde *gans* dikwijls voor onbeduidende uitroepen gesteld is, om die tot vloeken te versterken. Zie de voorbeelden bij DE VRIES zelven, bl. 100. *Puis waer 't oogh uit*, is ons, na de gegevene verklaring, bl. 178, nog niet veel helderder geworden. Een nader onderzoek omtrent de beteekenis dier uitdrukking komt ons wenschelijk voor.

Nog eene aanmerking betreft den stijl der aanteekeningen: die is breedsprakig, omslagtig, taai. Over het geheel geeft de Schrijver met alle ‘goedhartigheid’ aan ieder substantivum zijn adjectivum, waarop het regt heeft. Zonderling steekt tegen het onderwerp, dat hij behandelt, de kieschheid van den Schrijver af in de wijze, waarop hij het behandelt. Wij wenschen harmonie zelfs tusschen tekst en aanteekeningen, en de raauwheid van een' BILDERDIJK of HALBERTSMA is ons bij het behandelen onzer Ouden liever dan het jufferachtige van DE VRIES. Spreekt WARENAR van eene *luis*, DE VRIES durft het niet verder brengen, dan: het diertje, waarvan WARENAR ‘spreekt.’ Waagt RITSERT het woord *kakken* in den tekst, DE VRIES schrijft in de noten: *k*..... Zijn zijne reukzenuwen werkelijk door iedere vieze uitdrukking zoo ligt aangedaan, dan moet hij vreesselijk geleden hebben, toen hij zijnen neus met kritische gescherptheid zoo diep in onze oude Comediën heeft durven steken. Intusschen wreken zich die op de puriteinsche afkeuring, waarmede DE VRIES ze behandelt. Ieder ergert zich aan zijne uitvoerigheid, waar hij zelf spreekt, en vergeeft hem die, zoo dikwijls hij oude fragmenten aanhaalt. Zij zijn vol van kracht, van kleur, van karakter. Zij doen den Lezer naar de kennismaking met het geheele Stuk verlangen, en het zou ons niet verwonderen, zoo de zucht voor het oude Blijspel daarmede bij sommigen ware opgewakkerd, ook met de hoop van een ander genot, dan grammaticale of antiquarische bijzonderheden.

Nog eens: wij ontkennen de belangrijkheid der laatste niet, maar zij moeten middel zijn, om tot het regte verstand des geheels te geraken; hoofddoel mogen zij zelve niet worden. Wij hopen, dat het voorbeeld van DE VRIES, het uitgeven van oud-Vaderlandsche Blijspelen, navolging moge vinden; maar dat hij en anderen zich voor het vervolg van noodelooze uitvoerigheid in de woordverklaring wachten, en daarentegen de zaak zelve, het begrip des geheels, tot hunne Lezers regt levendig en versch weten over te brengen. Zoo zal de studie van het oude Blijspel ook voor de vorming van onzen smaak, van ons tooneel, welligt niet onvruchtbaar zijn; zoo zal het tot de kennis onzer voorouders eene belangrijke bijdrage wezen, om hen, wier groote daden wij in de Wereldgeschiedenis bewonderen, op wier roem in de Wetenschap wij ons verheffen, ook in de meest populaire hunner uitspanningen, in de triviaalste hunner kunsten te betrappen.

Meer dan twee honderd jaren zijn er verloopen sedert HOOFT en BREDERO de ooren onzer voorouders boeiden. De oude Akademie is na velerlei lotwisseling onze *Stadsdrukkerij* geworden, en zeker wordt er nu geen beter taal gedrukt dan er toen gesproken werd. Eene andere herinnering uit de tijden der Rederijkers is door de vlammen verteerd, zonder dat iemand deernis had met het karakteristieke gebouwtje. Maar dat alles ware niets, zoo het komisch talent onzer natie ware vooruitgegaan. Helaas! sedert HOOFT en BREDERO zulke genieën niet meer! Bekrompene zedelijkheid heeft de klove tusschen het gemeene en geoorloofde onoverschrijdbaar gemaakt. Aan gene zijde zijn de ontijdige navolgers van BREDERO in hunne platheid ondergegaan; aan deze verhief zich de Dordsche Dichtschool. Waarom moest zelfs een OUDAEN haar huldigen? Wat is LANGENDIJK, wat zijn onze latere Blijspeldichters in vergelijking met BREDERO? Nog vermaakt zich ons volk in de Nes met het tooneel; maar wat is het verminkte Hollandsch van Fransche Overzettingen naast die onbeteugelde kracht van luim, die weleer eene zoo schatrijke taal doortintelde? Ook op ons is ten deele toepasselijk, wat DELAVIGNE van het Fransche Blijspel schreef:

> Nos aïeux, au théâtre oubliant leurs travaux.
> Pour aimer plus à rire étaient-ils moins moraux?
> Je sais, et j'en suis fier, que le siecle oû nous sommes
> Peut citer quelques noms aprês mes deux grands hommes;
> Mais notre goût exquis, mortel aux grands talents,
> N'ouvre qu'un cercle étroit à leurs pas chancelants.
> La morale! eh, morbleu! la morale en alarmes
> Doit-elle, à tout propos, crier, prendre les armes?
> Les moeurs sur le théâtre ont pour nous mille appas;
> Mais courez nos salons, et vous n'en trouvez pas.
> Quand nous applaudissons la plus fade équivoque,
> D'un trait joyeux et franc notre bon ton se choque,
> Et ne pardonne pas un écart de gaîté
> Au feu d'un esprit vif, par sa verve emporté;
> L'auteur intimidé perd son indépendance,
> Le naturel s'enfuit, l'art tombe en décadence;
> L'ennui régne, et j'enrage, à ne rien déguiser,
> De voir que les Français ont peur de s'amuser.

Amsterdam, September.

B.V.D.B.

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

Stichting en Troost, een godsdienstig leesboek voor beschaafde Christenen. Naar het Hoogduitsch van K.M. Kirchner, *Evang, Luth. Predikante te Frankfort, a.M., door* J.P. Riedel, *Pred. te Eenrum. Te Groningen, bij* R.J. Schierbeek, Jr., 1841. (XII en 325 pag. 8°).

Het ontbreekt ons geenszins aan oorspronkelijke geschriften van ascetische strekking. Aan goede stichtelijke lectuur, die in ons Vaderland gewoonlijk gretig ontvangen wordt, is geen gebrek; maar wanneer eene goede plant van creemden bodem wordt overgebragt, verblijden wij ons over de vermeerdering van onzen rijkdom. Hoewel dan ook het aangekondigde Boek niet in eene bestaande behoefte voorziet, het heeft toch de som onzer Letterkunde, in dit vak, vermeerderd.

In een '*Aan den Lezer*!' wordt 'de eigenaardige gesteldheid, waarin zich het godsdienstig en zedelijk leven in ouzen tijd, vertoont,' voorgesteld. Naar de behoeften van dien, aldus geschetsten tijd, is het drieentwintigtal opstellen in dezen bundel geheel ingerigt. Met eenen helderen blik ziet de Schr. de menigvuldige gebreken; helder en juist wijst hij ze aan; ernstig vermaant hij er tegen; dringend wekt hij op tot verbetering; met kracht prijst hij het goede, het goddelijke der deugd aan, en op JEZUS wijzende, in wien alle deugd volkomen was, doet hij de bron kennen van bemoediging voor de zwakken, en van allen waren troost.

De stijl is gemakkelijk, duidelijk, krachtig; somtijds zich tot het dichterlijke verheffende, en verrassende door de nieuwheid en juistheid der beelden. De voorstelling is levendig; de teekening van onderscheidene toestanden is vol waarheid. De gang der gedachten is geregeld, logisch. - Onze aandacht wordt geboeid, én door het gewigt der zaken, én door hare hoogsternstige behandeling.

Jammer is het, dat wij hier soms woorden en uitdrukkingen gebezigd vinden, meer Kerkelijk dan Christelijk. Vele beschaafde Christenen ergeren zich daaraan, en andere vatten ze op in eene verkeerde beteekenis. Om dezelfde redenen laken wij het honderdmaal hier voorkomende ‘wedergeboorte, wedergeborenen,’ enz.

De vertaling is goed, immers voor zooverre wij kunnen oordeelen, zonder het oorspronkelijke te bezitten. Een paar malen is door de overbrenging eenige dubbelzinnigheid ontstaan. Enkele andere vlekjes, willen wij liever aan de onnaauwkeurigheid des Correctors, dan aan die des Vertalers wijten.

Geene voorrede, geene aanmerkingen des Vertalers, worden hier gevonden. Dat spijt ons, omdat wij dan opmerkzaam gemaakt zouden zijn op datgene, wat, op des Schrijvers Vaderland betrekking hebbende, voor het onze van geene toepassing is. In ons Vaderland toch, staat, bij voorbeeld, het strengste supranaturalisme, niet lijnregt en vijandig tegenover het verstgedrevene rationalisme (Voorrede VIII, seq.); van ons Vaderland kan men, Gode zij dank! niet zeggen, dat ‘het onbepaalsdste ongeloof de spraak der vroomheid voert, en de ergerlijkste onzedelijkheid het waagt, hare schaamtelooze, uit de diepste verdorvenheid gevormde voortbrengselen, als nieuwe openbaringen des geestes, openlijk aan te prijzen.’ (pag. 4) Zoo iets aan te wijzen, al ware het ook met eene enkele aanmerking, is niet overtollig, is noodig.

Het geheel kunnen wij aanprijzen, en wij zijn overtuigd, dat de beschaafde Christenen in Nederland, die dit Boek zullen lezen, er niet van zullen scheiden, zonder GESTICHT of GETROOST te zijn.

***De Grondbeginselen der Algebra of Stelkunst, van* Pieter van Campen, *geheel omgewerkt en met een groot aantal Voorstellen en Vraagstukken vermeerderd. Te Leiden, bij* A. *en* J. Honkoop. 1841. viii, 254 bl.**

Onder dezen titel verscheen op het einde van het jaar 1841 het thans voor ons liggende Werk: *De grondbeginselen der Algebra of Stelkunst, op de bevattelijkste wijze voorgesteld, en met voorbeelden opgehelderd*, door PIETER VAN CAMPEN. Het is bij al onze landgenooten, die dit gedeelte van de wiskundige Wetenschappen beoefenen en beoefend hebbem overloedig bekend. Het werd door sommigen geprezen, door anderen gelaakt; en had ook, wij moeten dit bekennen, vele gebreken, doch dit neemt niet weg, dat dit Werkje zeer veel nut heeft gedaan, zoowel op de lagere scholen, als voor diegenen, welke, na de scholen verlaten te hebben, zich door zelfoefening met deze nuttige bezigheden, vooral te plattenlande, als uitspanning onledig hielden. Menig onderwijzer der jeugd heeft uit dit Werk, hoe gebrekkig het dan ook moge geweest zijn, zijn algebraïsche kennis geput.

Wanneer wij de vorige uitgaven (hoevele uitgaven dit Werk heeft gehad, weet Referent niet; hij heeft die van 1808 voor zich liggen) met de tegenwoordige vergelijken, dan springt ons al spoedig het aanmerkelijke verschil in het oog, en bevindt men, dat de onderhavige, gelijk de uitgevers in hun voorberigt aankondigen, als een geheel nieuw Werk te beschouwen is, dat met de vorige niets gemeen heeft (want ook de titel verschilt met dien der vorigen) dan het formaat. Het formaat van het boek is hetzelfde gebleven, en dat is het eenige, want schier elke regel is veranderd; ook de orde van opvolging van het behandelde, en wanneer wij het grootere getal bladzijden en de kleinere letters met die der vorige drukken vergelijken, dan bevat deze laatste uitgave bijna tweemaal zooveel, als die van 1808. Zoodat, onzes bedunkens, de uitgevers het zeer wel als een nieuw Werk hadden kunnen aankondigen, behoudens de vermelding in het Voorberigt of de Voorrede, dat eenige van de meest bruikbare vraagstukken aan de Algebra of Stelkunst aan VAN CAMPEN waren ontleend.

In de laatste uitgave wordt, zoodra een afgetrokken regel is behandeld, dezelve telkens in toepassing gebragt, en door eene

menigte van voorbeelden en vraagstukken opgehelderd, waardoor alles eenen meer geleidelijken gang heeft, en hetwelk den eerstbeginnende, vooral wanneer hij een zelfoefenaar is, aangenamer moet zijn, dan zich eerst al de afgetrokkene regels eigen te maken, zonder met hun eigenlijk doel bekend te zijn; hij wordt hier overal dadelijk tot het eindoogmerk geleid. De geleidelijkheid, waarmede hier wordt voortgegaan, is zoo eenvoudig en gemakkelijk, dat een leerling, eenigermate met de gewone cijferkunst bekend, in staat is, zich zelven, zonder eenige vreemde hulp, te kunnen redden.

Ook de behandeling van de Wortelgrootheden en oplossing der tweede-magtsvergelijkingen verschilt aanmerkelijk met die der vorige uitgave, en staat hier, mag men zeggen, op de hoogte der Wetenschap. Doch vooral is de behandeling der derde magtsvergelijkingen zeer verschillende van die der vorige uitgaven. VAN CAMPEN zeide van de zamengestelde derde-magtsvergelijkingen; 'Tot nog toe heeft men veel moeite aangewend, om de Equatiën van dien aard gemakkelijk en naar de strenge leerwijze der Wiskunde op te lossen; doch, of men daarin wel geslaagd is, is mij onbekend.' Hij geeft eene manier opdie hem voorkomt, onder alle uitgevondene regels, de gemakkelijkste te zijn, doch voegt er tegelijk zeer zedig bij; 'dat, zoo de leerling eenen onderwijzer vindt, die hem eene betere manier aan de hand geeft, hij dan deze ligtelijk verlaten en de beste verkiezen kan.' Nu is de door hem opgegevene manier van luttel weinig beteekenis, en niet in staat den leerling eenigermate te bevredigen. Geheel anders is het met de in deze uitgave voorgestelde manier gelegen. Men vindt hier zeer eenvoudige en bevattelijke regels, om de derde-magtsvergelijkingen op te lossen voor de twee onderscheidene gevallen, welke plaats kunnen hebben, namelijk, wanneer de vergelijking éénen bestaanbaren en twee onbestaanbare wortels heeft, of wanneer alle drie de wortels der vergelijking onbestaanbaar zijn, wordende in het eerste geval de opgegevene regel op één, en, in het tweede geval, op drie onderscheidene voorbeelden toegepast, waarna eene verscheidenheid van vergelijkingen en vraagstukken ter beoefening volgt. Hetgene wij ten opzigte van de derde-magts-vergelijkingen gezegd hebben, is mede op de vierde-magtsvergelijkingen van toepassing. Zeer wijsselijk hebben de Uitgevers in dit Werk de regels van FERRARI, DESCARTES, SIMPSON, EULER, LA GRANGE, BUDAN, FOURIER, enzv., achterwege gelaten. De leer-

ling zal dezelve naderhand in meer uitgebreide Werken, als dat van den Hoogleeraar DE GELDER, kunnen vinden.

Even als in de vorige uitgven ontmoet men hier een artikel, aan onbepaalde vergelijkingen en vraagstukken toegewijd. Daar onder deze rubriek eene oneindige verscheidenheid van vraagstukken kan voorkomen, zou het zeer moeijelijk, zoo niet onmogelijk zijn, algemeene regels voor dezelve op te geven. Om nu den leerling hierin zoo veel mogelijk op den weg te helpen, wordt van de opgegevene vraagstukken, voor elk bijzonder geval, eene uitwerking bijgevoegd, hetwelk hem in staat stelt, de overige, min of meer gewijzigd, zelf te kunnen bearbeiden.

Het Werk wordt met 28 verschillende soorten van vraagstukken besloten. De antwoorden op de voorstellen en vraagstukken, in hetzelve voorkomende, vindt men in volgorde achter hetzelve geplaatst. In hoeverre dit verkieselijker is boven de vorige uitgaven, waar zij onmiddellijk achter de vraagstukken volgen, zullen wij niet beslissen.

Wanneer men dit Werkje met oplettendheid, van het begin tot het einde bearbeidt, zal men zich in staat bevinden, alle mogelijke Algebraïsche Voorstellen, van de eerste tot de vierde magt, met eene en meer onbekenden, op te lossen, en alzoo zijn voorbereid, om, indien men lust en tijd heeft, zich verder in de hoogere deelen dezer Wetenschap te volmaken. Hetgeen dit Werk vooral zeer eenvoudig en voor eerstbeginnenden geschikt maakt, is, dat er geene logarithmen, noch goniometrische of trigonometrische uitdrukkingen in voorkomen, welke iemand, die in de Meetkunst niet genoegzaam bedreven is, en geene Logarithmen-Tafelen bezit, welligt moeijelijkheden zouden kunnen veroorzaken.

Wij twijfelen er niet aan, of deze nieuwe en veel verbeterde uitgave zal den jeugdigen beoefenaren der Wiskunde welkom zijn; terwijl wij van ganscher harte met den wensch der Uitgevers instemmen, dat zij krachtdadig moge bijdragen tot de grondige kennis en het opwekken van den lust tot de studie eener Wetenschap, welke met zoo veel regt de Moeder der Wetenschappen genoemd wordt.

***Handleiding tot het Wetboek van Koophandel, door* Mr. A. de Pinto, *Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden, Eerste gedeelte. Inleiding, Schets*. X *en* 232 blz., *Tweede gedeelte, Aanteekeningen*, 144 blz. *'s Gravenhage*, J. Belinfante, 1841.**

Wij hebben vroeger (*Gids*, 1840, p. 420) des Schrijvers Handleiding tot het Burgerlijk Wetboek met welverdienden lof aangekondigd, en hem daarbij aangespoord, ook het Wetboek van Koophandel op gelijke wijze te bewerken. Daaraan heeft de Heer DE P. voldaan. Ook nu bevat het eerste gedeelte weinig meer of minder dan het Wetboek zelf; alleen is alles in eene meer stelselmatige en voor het onderwijs daardoor meer bruikbare orde geplaatst. Verreweg het belangrijkste is ook nu het tweede gedeelte, waarin, ofschoon wij meermalen van den Heer DE PINTO verschillen, echter veel belangrijks, veel wetenswaardig voorkomt; eene voorkomende verwijzing naar het oude regt zou welligt hier en daar wenschelijk zijn.

Wij rekenen het Handboek te belangrijker, omdat over het Handelsregt bij ons nog weinig, en vooral weinig goeds, geschreven is. Zeker, de Schr. geeft in zijne Inleiding vele Werken op, welke, ten gevolge der nieuwe Wetgeving, in het licht verschenen en door hem geraadpleegd zijn. Maar de waarde daarvan voor het eigenlijke Handelsregt is zeer gering. Voor de geschiedenis heeft men het volumineuse Werk van VOORDUIN. Het Boek is met ijver bewerkt; ik geloof zelfs, dat de Schr. gegeven heeft, wat in zijn plan lag; maar wint de Wetenschap bij zulk een plan? Verder komen de ordeningen van onzen kundigen en ook buiten'slands, onder andere door POHLS, naar waarde geschatten DONKER CURTIUS in aanmerking. Die van den Heer HOOFT zijn ten eenemale onbeduidend. De verzaling van den Heer PARKER DE RUYTER ROCHER VAN RENAYS keurt de Schr. verdienstelijk in het *vergelijkende gedeelte*. Zeker, dit is het eenige, wat men er van zeggen kan. Doch hoeverre staat het ook in dit opzigt beneden den arbeid van Mr. C. ASSER, over het Burgerlijk Wetboek? Het Werk van VAN HOUTEN, *de Koophandel*, wordt door den Schr. geprezen. Wij ontkennen niet, dat het veel goeds bevat; doch het behelst voornamelijk den Rotterdamschen handel, en dit maakt het algemeen minder gebruikelijk. OLIVIER'S *Zeeregt* heeft, onzes inziens, immers thans geene de minste waarde. De Aanteekeningen van den

Heer DE MARTINI zijn, vooral op het Wetboek van Koophandel, zoo onbeduidend mogelijk. En trekken wij dit een en ander bij elkander, dan blijft er niet veel over, dan de voortreffelijke inleidingen, in de uitgaven van het Wetboek, door de Heeren LIPMAN, TYDEMAN en de aanteekeningen van eenige Amsterdamsche Regtsgeleerden (Mr. C.D. ASSER, enz.), waarvan echter nog slechts een gedeelte het licht zag. Wij zijn dus den Schr. dank schuldig voor de volledige Aanteekeningen, welke hij aan het publiek heeft medegedeeld.

Ook thans eindigen wij met een' wensch. Het is die: dat de Heer DE P. zijnen arbeid thans ook tot de overige Wetboeken op dezelfde wijze voortzette.

C.

Aardrijkskundig Leesboek tot uitbreiding der kennis van verschillende Volken op den aardbol. Tweede verbeterde Druk, met 29 *Platen. Te Deventer, bij* A.J. van den Sigtenhorst. 1838. 412 bladz. 8°.

Dat de beoefening der Aardrijkskunde voor elken mensch, die op eenige beschaving aanspraak wil maken, van het hoogste belang is, zal wel niemand ontkennen, daar zij een noodzakelijk hulpmiddel voor bijna alle andere takken der menschelijke kennis is, en er geene schoonere, afwisselender en bij gevolg onderhoudender beschouwing zijn kan, dan die de aarde, in al hare bijzondere deelen, ons aanbiedt; hetzij men dan op de schoonheid harer inrigting, de eigenaardigheden van elk Land in het bijzonder, of op de verscheidenheid, de treffende tooneelen en voortbrengselen der goede Natuur let, hetzij men de verschillende Volken der aarde in hunnen inborst, neigingen, gewoonten en werkzaamheden beschouwt, overal zal men ruime stof tot nadenken, bewondering en nutte leering vinden.

En voorzeker, is het ons niet vergund, den bol, dien wij bewonen, zelve te doorloopen, deze wetenschap toch stelt ons in staat en schenkt ons het genoegen, haar in gedachten te doorwandelen, en in de verbeelding zoodanig te overzien, als niemand in staat is zulks wezenlijk te doen.

Het is reeds menigmalen, en te regt, aangemerkt, dat men in de meeste onzer anders vrij goede aardrijkskundige leer- en handboeken zich minder met de Volkenkunde (*Ethnographie*),

die toch voor den wijsgeerigen beschouwer der Aarde van zoo veel belang is, heeft ingelaten; wij willen thans de reden hiervan niet opsporen, maar wij verheugen ons, in het voor ons liggende Werkje, bij zeer vele andere leerzame punten, ook deze algemeen erkende behoefte bijzonder te zien in het oog gehouden.

Het Werkje is geen eigenlijk leerboek der Aardrijkskunde, maar de Schrijver wenscht het beschouwd te hebben als: ‘geschikt om in handen van jonge lieden gegeven te worden, die, reeds eene algemeene kennis der Aardrijkskunde en der namen van landen, gewesten, steden, rivieren, enz., bezittende, zich alsnu meer met *zaken* kunnen bezig houden, waarbij hun de gelegde gronden van wetenschap van dienst kunnen zijn.’ En hieraan gelooven wij, dat het in vele opzigten uitmuntend zal voldoen. Wij vinden hierna een algemeen overzigt van elk werelddeel, en van de voornaamste Landen in elk derzelve, en van deze een kort overzigt van hare geschiedenis, regeringsvorm, Godsdienst, taal, voortbrengselen, middelen van bestaan, letteren, wetenschappen en kunsten en volkskarakter; dit alles wordt in eenen zeer goeden vloeijenden stijl, over het algemeen met veel kennis van zaken en naar de beste bronnen behandeld, zoodat dit Werkje niet alleen voor jonge lieden, maar ook voor meerbejaarden, eene zeer aangename en nuttige lectuur zal opleveren, en wij het hartelijk in veler handen wenschen.

Geene Werken zijn meer voor aanmerkingen vatbaar dan Aardrijkskundige, daar soms, onder het afdrukken, in sommige deelen der aarde veranderingen voorvallen, die men niet had kunnen voozien; ook dit Werk moest hiervan blijken dragen, daar, niettegenstaande bij dezen herdruk sommige artikelen geheel omgewerkt, andere aanzienlijk uitgebreid en de beste berigten gevolg zijn, men alweder bij eenige artikelen veranderingen zoude kunnen opmerken; wij zouden het onbillijk achten ons hiermede op te houden; de kundige Schrijver toont vooral door de gemaakte veranderingen, dat hij met zijnen tijd voortleeft, en dus bij eenen volgenden druk die wel zal weten in te voegen; wij veroorloven ons slechts eenige weinige aanmerkingen, die wij onder het lezen opteekenden.

Op bladz. 88 hadden wij bij de gewoonten der Portugezen ook gaarne het snuiven vermeld gezien (hetwelk onder hen zoo algemeen is, dat men er, in plaats van een *drinkgeld*, een *snuif*-

geld geeft), gelijk bij de Spanjaarden het aanhoudend rooken niet moest vergeten zijn. Ook hadden wij vij de laatste, op bladz. 95. bij de Merinoswol, wel iets van de zoo veel invloed hebbende *Mesta*, die zoo vele groote en voor den landbouw verderfelijke voorregten bezit, medegedeeld gezien, gelijk bij de uitspanningen de stierengevechten, de tertuliën en refrescos dienden genoemd te wezen.

Bladz. 109 had, bij den Kerkelijken Staat, de Republiek *San Marino* ook wel eene korte aanhaling verdiend.

Op bladz. 116 kwam de geschiedenis van Duitschland ons, in vergelijking met andere Landen, al te beknopt voor, te meer daar dit bij de bijzondere deelen niet wordt vergoed.

Zijn, blad. 144, de Zigeuners niet wat al te streng beoordeeld? De gegevene schets moge op die van *Wallachije* passen, minder voegt die op die van *Turkije*; men zie onder andere WIMMER, *Neuestes Gemälde der Europäischen Turkey und Griechenland*, bladz. 25.

Bladz. 154. Omtrent het eiland *Amak* meenen wij niet' ongepast, hier het berigt van den Heer 'S GRAVENWEERT aan te halen, dat de afstammelingen der oude Hollanders zich allengs met de Deenen vermengd, en met hunne voorregten zelfs het gebruik hunner taal verloren hebben. ZEd. vond er slechts nog éénen grijsaard, die de oude taal sprak, en met gevoel aan het oude Vaderland dacht; doch in kleeding en bouw vond die reiziger nog eenige overeenkomst.

Australië is wel het beknopst behandeld; wij hadden gaarne hier wel iets meer omtrent de verdiensten der Nederlanders in de onderscheidene ontdekkingen aangetroffen, dat toch altijd het Vaderlandsch gevoel aangenaam is; doch hierbij zouden wij dan ook liever *Nederlanders* voor *Hollanders* lezen.

Bij *Groenland* schijnt de Schrijver met de reizen van SCORESBY, in 1822, onbekend te zijn, die een aanzienlijk deel der Oostkust heeft opgenomen.

Voor de *Columbiaansche Republieken, Paraguay* en de *Westindiën* schijnt geene plaats geweest te zijn. Wij hadden ten minste hier, zoowel als bij *Azië* en *Afrika*, een woord van *onze* bezittingen gelezen; de Nederlander toch heeft meer belang bij *Java, Sumatra*, enz., dan bij *Ceylon* en de *Philippijinsche* eilanden, en zoo ook met de nieuwere werelddeelen.

Of de Schrijver, bladz. 366, niet al te gunstig over den invloed

van MEHEMED-ALI op den landbouw in *Egypte* denkt, betwijfelen wij, daar hij, door het verplaatsen der landlieden, volgens andere berigten, dezen zoodanig heeft ontmoedigd, dat zij zelfs niet met den stok tot den arbied konden gedwongen worden. Zie WIMMER, *Gemälde von Afrika, in* SCHÜTZ *Erdkunde*, Band XII, S. 248 en vervolgens.

Omtrent de *Sierra-Leona*-kust schijnen den Schrijver de nieuwste berigten ontbroken te hebben; deze stak in onzedelijkheid verre bij *Liberia* af, is opgeheven en naar *Fernando-Po* verplaatst.

Dan wij willen niet verder gaan; de Schrijver houde ons deze aanmerkingen ten goede; wij wilden hem door deze wenken alleen doen zien, dat wij zijn Werk met naauwkeurigheid en belangstelling hebben gelezen, om mogelijk, bij eenen derden druk, dien wij hetzelve hartelijk toewenschen, nut te doen.

De uitvoering verdient allen lof, doch vele plaatjes, die grootendeels uit de *Geogrophie en Estampes* overgenomen zijn, bevielen ons minder; waarom moet de Hollander juist door de lange Goudsche pijp gekenmerkt worden, terwijl de vrouw naar den nieuwsten smaak (geen' Hollandschen) is gekleed?

Wie zou in het afbeeldsel van den Engelschman den Engelschman herkennen? Ook hebben de meeste Aziaten en vele Afrikanen weinig karakteristieks in de physionomiën, dat toch hier even noodzakelijk was als de aanwijzing, uit welken stand de afbeeldsels genomen waren. HOUTMANN, bladz. 244, is zeker eene grove schrijffout, even als *Superior*, bladz. 307.

Wij herhalen onze aanprijzing van dit Werk, en durven den Schrijver met ruimte tot eene meer uitgebreide bewerking van dezen aard aanmoedigen.

***La suppression des Eglises Wallonnes dans les Pays-Bas, en Août* 1843, *discutée par Mr.* Jaques Paul Amersfoordt, *Avocat à Amsterdam. Amsterdam, chez* P.N. van Kampen. 1843. 36 pag. 8°.**

De Heer JAQUES PAUL AMERSFOORDT, Advokaat te *Amsterdam*, woonachtig: *Canal des Princes près du Marchè Occidental* (sic), heeft, bij de geringe vooruitzigten, welke de Regtsgeleerdheid in onze dagen aan hare jeugdige beoefenaren aanbiedt, geen

beter middel geweten, om de aandacht van het publiek op zijnen persoon te vestigen, dan door de zoo veel geruchts makende suppressie der Waalsche Kerken opzettelijk te behandelen. Op zich zelf is dit allezins prijswaardig en loffelijk; het welbegrepen belang des Heeren AMERSFOORDT vorderde, dat hij woekerde met de gaven, hem door de milde natuur verleend, of door ijverige studiën verkregen, en geen waardiger kampstrijd kon hem aangeboden worden; de suppressie der Waalsche Kerken is een feit zonder wederga in onze geschiedenis, en geene pen kan te scherp zijn, om dien maatregel, hoe men denzelven ook beschouwe, hetzij uit het oogpunt van regt en billijkheid, hetzij uit dat van bezuiniging en politiek, voor de oogen van *Nederland*, ja van gansch *Europa*, ten toon te stellen. Deze schoone taak, welke de Heer AMERSFOORDT heeft willen aanvaarden, wordt echter ontsierd en ontluisterd door de wijze, waarop zulks geschied is, en wordt in zijne handen een middel, om zijne individualiteit, zijn eigen ik, aan den man te brengen, en daarvoor is de zaak te schoon, het doel te heilig.

Wij zullen in geene opzettelijke beschouwing treden van de redenen, welke juist den Heer AMERSFOORDT in het bijzonder de pen hebben doen opvatten. Gesproten uit eene familie, waarin hij ons berigt, dat de zaak van het Waalsche Kerkgenootschap erfelijk geworden is, bl. 9, 10; gevormd door buitenlandsche reizen; geroepen door zijne betrekking als Advokaat; sedert lang van nabij bekend met de handelingen van de financiële administratie van verschillende Landen, en ingewijd in de geheimenissen der bureaucratie, p. 26, had de Schrijver ons iets beters en grondigers kunnen leveren, dan deze eerste proeve; de *cardo quaestionis*, in hoeverre het Waalsche Kerkgenootschap, volgens Art. 194 der Grondwet van 1815, vergeleken met de Artikelen 136, 137 en 138 der Grondwet van 1814, kan gezegd worden alstoen eene van de Hervormde Kerk onderscheiden godsdienstige gezindheid te hebben uitgemaakt, wordt geheel onbeslist gelaten, en daarentegen aangevuld met argumenten over de roeping en de vervulling der beloften, door het Huis van Oranje in 1813 gedaan, over de ministeriële verantwoordelijkheid en dergelijke, welke de geheele wereld weet, dat nog tot in 1843 *verba et voces* zijn. Wij zullen den Heer A. niet volgen in de verschillende bijzonderheden, uit de geschiedenis van de vestiging der *réfugiés* en het Waal-

sche Kerkgenootschap ontleend, maar moeten nogtans een paar onjuistheden aanstippen, welke onder de lezing ons zijn voorgekomen; vooreerst, dat, hoe waarschijnlijk het ook zijn moge, dat de naam van JORDAAN verbasterd zij van JARDIN, daarvoor echter geene bepaalde historische zekerheid is; de naam *france pad*, welke mede wel aan de Goudbloemsgracht gegeven wordt, is van veel oudere dagteekening, en van vóór de vergrooting van 1612, toen een der menigvuldige paden aan die zijde der stad dien naam droeg, evenzoo als er een Walenpad geweest is buiten de aloude Regulierspoort vóór de laatste vergrooting; verder vinden wij, dat *le Pont du Passage* (denkelijk de brug bij de Passeerdergracht) diegene is, waarover de Franschen naar hunne wijk *passeerden*, eene naamsafleiding, uit des Schrijvers brein geboren, maar geheel onjuist, daar wij uit WAGENAAR weten, dat de Passeerdergracht, straat en brug vroeger Parfumeerdersgrach, straat en brug genoemd waren, en omstreeks 1650 eerstgenoemde namen bekomen hebben, en dat wel, zoo als M. FOKKENS in zijne *Beschrijvinge van de wijdt vermaarde Koopstadt Amstelredam* schrijft (1662), omdat daar weinig ander volk woonde, dan die het Spaansch en ander leder bereidden, hetwelk zij *passeeren* noemen, even als de Looijersgracht naar de Touwers, die de huiden bereiden; de Baangracht naar de Lijnbanen; de Elandsgracht naar de Kooplieden, die in clanshuiden en hartevellen handelden, enz., zoodat de Passeerderburg (ofschoon later aldaar vele *réfugiés* zich hebben nedergezet, zoo als zekere slop of steeg op de gracht, die den naam van Walenhoek draagt, genoegzaam aanduidt), wat de naamsafleiding betreft, niets met de *réfugiés* gemeens heeft, evenmin als de namen van al die straten en grachten, waar aan de Heer A. beweert, dat de *réfugiés*, meest bloemisten zijnde, de namen van hunne bloemen zouden hebben gegeven, daar het uit DOMSELAER, B. III, bl. 260, blijkt, dat al die grachten en straten reeds in 1658, dus volle 25 jaren vóór de overkomst der *réfugiés*, die namen droegen. Buitendien is het buiten kijf, dat de meerderheid der *réfugiés*, die zich hier nedergezet hebben, fabrikanten geweest zijn. - Eene andere onjuistheid in het Geschrift van den Heer A. is het verhaal omtrent het gebeurde met de kleine Wale Kerk op het Molenpad, welke hij aan den *tyran militaire, à l'avanturier* toeschrijft, ofschoon ieder weet, dat zulks plaats vond, toen *le bon roi Louis Napoleon, le Titus*, het Stadhuis in een Paleis

herschiep, en de minuten der Notarissen een goed heenkomen dien ten gevolge zoeken moesten. - Dit weinige alleen, om te doen zien, hoe de Heer A. met de Geschiedenis omspringt. Nog minder gelukkig is de Schrijver in de proeve zijner Dichtkunst, *le Dimanche à Paris*, welke hij, bij gelegenheid eener receptie bij den Heer COQUEREL, vroeger Waalsch Predikant alhier ter stede, heeft voorgedragen; wij kunnen daarbij niet opzettelijk stilstaan; dan het doet ons leed, dat de Heer A., zoo hij in dien *salon des hommes les plus remarquables de la France, des dames les plus élégantes de Paris*, al met welwillendheid is aangehoord, dan nog ons Hollanders zoo weinig kent, dat hij zich inbeeldt, dat wij in deze zoutelooze taal, in dit berijmd proza, eenig behagen zouden scheppen; wij halen de vier slotregels aan:

‘Puis au Louvre on voit l'art, qui dans ses fastes brille.
Oui, ce beau monument on l'admire à l'envi:
Quand j'y pense le soir, pres du feu qui pétille,
Je me dis, j'ai fait bien de venir à Paris.’

om hem den raad mede te deelen, welke zekere snaak daaronder schreef:

‘Et vous auriez mieux fait d'y rester, mon ami.’

En zeker niet ten onregte, want hij, die, bij gelegenheid eener zaak als deze, het argument durft opperen, dat de aanmoediging der Fransche taal daardoor wordt benadeeld, verdient niet onzen toorn, maar ons medelijden. - *Non tali auxilio*, meer den Heer Professeur DEKKER waardig, dan den Heer A., die door zijne Dissertatie: *De curâ magistratûs circa institutionem publicam*, getoond heeft niet ontbloot te zijn van aanleg. Dat een jong mensch, pas van de Akademie gekomen, door al wat hij buiten 'slands, en te *Parijs* vooral, ziet en hoort, versuft en verbijsterd wordt, is niets vreemds; wij kunnen hem die vooringenomenheid vergeven, mits hij die voor zich houde, en niet door zijne verwaandheid eene zaak trachte te bederven, die hij toont niet te kennen; mits hij geene taak op zich neme, waarvoor hij, niettegenstaande al zijne ondervinding, familieregten en reizen, overtuigend toont niet berekend te zijn. Wil men meerdere bewijzen, men zie, pag. 1, de plaats over de fijne beschaving der Waalsche Predikanten, den hoogen stand, welken zij bekleeden, enz., al het-

geen, welke achting wij ook voor die Heeren koesteren, ons voorkomt te overdreven te zijn, om niet den schijn van persiflage te hebben; pag. 7, den blaam, den Hollandschen handelsstand aangewreven, even onverdiend als onjuist, en welke wij den Heer A. tarten om vol te houden; pag. 8, den hoogen lof, aan de liberale hospitaliteit der Hollanders toegekend, bij het overkomen der *réfugiés*, welke, hoezeer zij zeker hare verdiensten had, echter niet geheel belangeloos, en althans op vele plaatsen slechts een gevolg van de oppositiegeest tegen WILLEM III was; den raad, pag. 32, gegeven, om de weelde, het goud en de edelgesteenten der Roomsche Kerk te belasten, welke wij in een Geschrift, waarbij men de handhaving van verkregene regten betoogt, ongepast en allervreemdst vinden; dan waar zouden wij eindigen, zoo wij den Schrijver voet voor voet volgen wilden? Waar wij deze Brochure opslaan, stuiten wij op oppervlakkigheid, onduidelijkheid, onjuistheden, en treffen wij, in plaatse van eenen waardigen, bedaarden zin, opgewondenheid, gebrek aan logische redenering, en miskenning der regten en bedoelingen van andersdenkenden aan, die het ons na de lezing ontevreden ter zijde doen leggen. Zoo als wij reeds aanvingen, het is de piedestal, waarvan zich de Heer A. heeft willen bedienen, om zich uit zijne onbekendheid te verheffen, - niets anders dan een adreskaartje. - De Fransche taal is de Schrijver te weinig magtig, dan dat wij hem kunnen aanraden er zich voor het vervolg van te bedienen.

Eugénie, *of, het voorregt eener goede opvoeding. Naar het Fransch van* Mlle ulliac-trémadeure. *Met platen. Amsterdam*, J.D. Sybrandi [1842] 210 blz.

Indien er, betrekkelijk Geschriften voor de jeugd, te klagen valt, het is niet over gebrek, maar over te grooten overvloed daarvan in onze dagen. Ook hierover, dat verre de meeste, in plaats van oorspronkelijk-Nederlandsche, in tegendeel uit *Engeland, Duitschland, Frankrijk* afkomstig zijn, en slechts, het zij door vertaling, het zij door omwerking, op Nederduitschen bodem worden overgeplant. Bedenkelijk vooral kan het zijn, uit den Franschen voorraad te putten. Hier valt naauw te letten niet slechts op den naam des Schrijvers. maar vooral op den inhoud der Werkjes. Hoe

geheel anders toch is de behoefte van de meeste *Nederduitsche* jeugdige Lezers of Lezeressen, en die van de *Fransche*, vooral *Parijsche* jeugd! Wij zijn er echter verre van verwijderd, om de uitgave van bovengemeld Werkje af te keuren. Wij juichen dezelve in tegendeel van ganscher harte toe. De Heer SYBRANDI deed onzes inziens hiermede eene goede dienst aan ouders en jonge lieden. Zoo ver wij weten, is dit het allereerste Werkje van Mlle ULLIAC-TRÉMADEURE, hetwelk in *Nederlandsch* gewaad onder ons verschijnt. En met regt bekleedt deze Dame eene aanzienlijke plaats onder de thans in *Frankrijk* meest geliefde Schrijfsters voor de jeugd. Werkjes of Werken voor de jeugd, zoo als die van Mme GUIZOT en Mlle ULLIAC-TRÉMADEURE, verdienen, ook onder ons, alle aanbeveling. En daaronder zijn niet weinige, zoo waardig om ook tot kennis van die Nederlandsche jeugd gebragt te worden, die met de Fransche óf nimmer bekend raakt, óf nog niet gemeenzaam genoeg geworden is, om in het oorspronkelijke te lezen. Wij wenschen dan den Heer SYBRANDI van dit regt bevallig en nuttig Boekje, hetwelk tevens zeer onderhoudend en leerzaam is, ofschoon er niet *Romanesks* in gevonden wordt, en het in tegendeel ten doel heeft de ware genoegens van het huisselijk leven en de weldaden eener goede opvoeding aanschouwelijk voor te stellen, een allezins aanmoedigend debiet. De vertaling laat zich zeer wel lezen. Druk en papier en plaatjes geven aan het Werkje een gansch niet onbevallig uiterlijk. Welligt dan, dat de Uitgever vervolgens onze Literatuur voor de jeugd nog zal willen verrijken met andere Werkjes van dezelfde Auteur, als *Les jeunes Naturalistes*; of *Contes aux jeunes Nataralistes*; of bovenal: *la pierre de Touche*, aan welk laatste Werk in 1835 het Eermetaal is toegekend door de *Société pour l'Instruction élémentaire*.

Boekbeoordeelingen.

Voorlezingen over het ontstaan en de vorming der aarde, voor de beschaafde klasse der inwoners te Bonn gehouden, door de Hoogleeraren *J. Nöggerath* en *G. Bischof*. Te Deventer, bij M. Ballot. 1843. vi en 86 pagg. gr. 8°.

Het schijnt, dat in *Duitschland*, niet zoo als in ons Vaderland, de gelegenheid op vele plaatsen bestaat, om voor een gemengd publiek, in tegenwoordigheid van Dames, Voorlezingen te hooren voordragen, die onderwerpen behandelen uit het gebied der Natuurkundige Wetenschappen. Terwijl in ons zoo weinig uitgebreid Vaderland dergelijke Voorlezingen sints lang in zeer vele steden, met een uitmuntend gevolg voor de bevordering van natuurzin, van natuurbeoefening, onder de geheele, beschaafde klasse van burgeren gehouden worden, en men hier en daar deze gelegenheden ook openstelt, en gedeeltelijk inrigt voor de schoonere helft des menschelijken geslachts, ten einde ook zij niet verstoken blijven van het genot, hetwelk den mensch uit de beoefening der Natuur zoo ruimschoots toevloeit; - terwijl dit bij ons, en ook in deze stad, lang reeds plaats vond, schijnen slechts enkele Akademiesteden in het zoo uitgestrekte en wetenschappelijke. *Duitschland* hierop bedacht geweest te zijn!

Ook uit de Voorrede van den Hoogl. BISCHOF schijnt dit te blijken. Want in navolging van *Berlijn* en *Breslau* vereenigden zich in 1842 te *Bonn* eenige Heeren [n.l. ARGELANDER, VON DECHEN, GOLDFUSS, NÖGGERATH, A.W. VON SCHLEGEL en BISCHOF], om openlijke Voorlezingen over natuurkundige onderwerpen te houden. Dat ook een groot aantal Dames deze Voorlezingen, even als b.v. soms de openlijke Vergaderingen der Duitsche *Naturforscher-Versammlungen*, enz., vlijtig bezocht, is niet

te verwonderen, maar moet door ons in het oog worden gehouden, wanneer wij over den inhoud der onderhavige Voorlezingen een juist oordeel willen vellen.

Wij ontvangen hier *drie* Voorlezingen; de eerste is van Prof. NÖGGERATH, de tweede en derde van Prof. BISCHOF. De andere Heeren schijnen hunne Voorlezingen nog niet uitgegeven te hebben.

Wij willen van de Voorlezingen een kort verslag geven, en hier en daar onze bescheidene aanmerkingen niet terughouden.

I. *Het ontstaan der aarde*, door NÖGGERATH. 'De Geologie, *de leer van het ontstaan* onzer aarde, is van hare minderjarigheid ontslagen,' - met deze woorden vangt de Heer NÖGGERATH zijne rede aan. Men zou terstond kunnen vragen, of *Geologie* hier wel juist omschreven of verklaard wordt. *Geologie* is immers Aardkennis; eene wetenschap, waartoe noodwendig ook behoort 'de leer van het ontstaan der aarde,' d.i. *Geogenie*, Aardwording. Vroeger, ja, kon men zeggen, dat de *Geologie* niets meer was dan eene leer, die zich bijna alleen met hypothesen over de aardwording bezig hield; maar dit is thans voorzeker niet meer het geval, nu zij, zoo als de Spreker zelf zegt, bl. 1, - 'in het gebied van het *positieve weten*, even als hare oudere zusters, eene vaste plaats inneemt.' Men moet derhalve tusschen de zoo uitgestrekte Geologie en haar *onderdeel* Geogenie een onderscheid maken!

'*In den beginne schiep God* [den] *hemel en* [de] *aarde*.' In deze woorden ligt de geschiedenis van eene zeer groote tijdruimte opgesloten. Deze tijdruimte ging de werkingen vooraf, die in de zes scheppingsdagen door de H.S. afgedeeld zijn. Maar ook deze *dagen* zijn 'onbepaald lange tijdperken,' zoo als de Geologie overtuigend leert. En deze opvatting strijdt voorzeker geenszins met de H.S.; want dat het woord *jom* niet alleen 'dag' beteekent, maar dikwijls voor een *onbepaald tijdperk* gebezigd wordt, is genoeg bekend.

LAPLACE'S theorie omtrent de verdikking van gazvormige stoffen tot wereldbollen wordt ook op onze aarde toegepast, en daaruit verklaart de Spreker de bewegingen der planeten en wachters, zoowel rondom derzelver centraalpunt - dit zal op bl. 3 wel gemeend zijn met de woorden: 'De bewegingen der planeten en wachters *volgens derzelver rigting*,' - als om hare eigene as.

Vervolgens worden de verschillende tijdperken van de vor-

ming onzer aarde in korte trekken geschetst. Wij kunnen ons over het geheel met de daar ontwikkelde denkbeelden volkomen vereenigen, maar zouden zwarigheid maken met de toelating van enkele meeningen. Bl. 6 b.v. meent de Spreker, dat ‘in de kern der aarde - toen de stoffen uit den heetvloeibaren in den vasten en wel bijzonder in den kristalvormigen staat overgingen - innerlijke bewegingen hebben plaats gehad, door chemische werkingen en *door de aantrekking van maan en zon*, zoo als dit nog thans bij de ebbe en vloed plaats vindt.’ Het verschijnsel is voorzeker waar, en wordt ook hier zeer goed en fraai beschreven; maar de in deze woorden uitgedrukte verklaring - wanneer men het eene *verklaring* noemen mag - zou te hypothetisch kunnen voorkomen.

De aarde was dus geschapen! - ‘*En duisternis was op den afgrond. En de geest Gods zweefde over de wateren, en God zeide: het* [er] *zij licht, en het werd* [er was] *licht*,’ enz. Thans begon de ontwikkeling dier aarde; de waterdampen waren tot water verdikt en nedergeploft; de lichtstralen konden thans door de lucht tot de aarde doordringen. De zee was daargesteld, maar bevatte nog een heet water, een water, van hoogere temperatuur dan ons tegenwoordig kookpunt. Neptunische en Plutonische vormingen boden elkander de behulpzame hand, om de aardkorst verder te vervormen, of liever te volvormen. Want door vervorming moest zij immers worden, waartoe de Schepper haar bestemd had!

Toen de verkoeling der aardoppervlakte genoegzaam had plaats gevonden, werd zij voor bewerktuigde wezens bewoonbaar. Zeedieren, kryptogamen van tropische vormen, alle vreemd aan *onze* schepping, kwamen te voorschijn. Allengs werden ook hooger en hooger staande diergeslachten voortgebragt, en ten laatste *schiep God den mensch naar zijn beeld*.

Daarna gaat de Spreker weder een stap terug, en handelt over de steenkolengebergten; hij houdt het voor niet onwaarschijnlijk, dat dit tijdvak met den 4^{den} scheppingsdag - d.i. schepping-*tijdvak* - overeenstemt. En volgens de berekening van BISCHOF - waarop wij nader terugkomen, - zou het ontstaan der steenkolen vóór 9,000,000 jaren hebben plaats gehad! Te regt denkt de Spreker, dat toen over de geheele aarde een gelijk klimaat geheerscht heeft, terwijl hij den invloed der opheffingen met korte trekken naar waarheid schetst.

Neptunismus en *Vulkanismus* zijn beide geheel onnaauwkeu-

rige uitdrukkingen, wanneer zij ieder voor zich een zelfstandig stelsel in de *Geologie* zullen vertegenwoordigen. Want beide krachten lipen steeds zamen, en doen dit ook nog, om de aardkorst verder te vervormen. De latere onderzoekingen hebben echter ongetwijfeld veel toegebragt, om aan het vuur de hoofdrol toe te staan.

Op bl. 19 begint de Spreker over het *Diluvium* te handelen, en zóó over een tijdvak, wat ons meer van nabij interesseert. Immers toen verdwenen die reusachtige dikhuiders, die zonderlinge bewoners eener even zonderlinge schepping, met andere thans mede verdwenen diergeslachten en diersoorten. Dat ook toen reeds enkele menschen zouden zijn omgekomen, durft de Spr., in navolging van CUVIER, niet geheel ontkennen, ofschoon ik de waarschijnlijkheid hiervan voor zeer gering zou durven achten. Immers tot zoolang men geene *positieve* daadzaken voor dit gevoelen kan bijbrengen, mag men te regt de zaak betwijfelen!

In dien tijd zullen die erratische blokken, welke het *Diluvium* alom aantoont - en die ook in ons Vaderland de Hunebedden in Drenthe, enz. vormen - verspreid zijn geworden. De Spr. leidt deze steenen van *Skandinavië* af, en acht ze door middel van ijsschotsen naar zoo verre streken vervoerd. Ik kan hier in geen onderzoek hieromtrent treden, en mag ook niet vergeten, dat wij met eene *populaire Voorlezing* te doen hebben, die op wetenschappelijke diepte of volledigheid geene aanspraak maakt. Anders zouden wij ook over des Sprekers mededeelingen nopens het *Alluvium* moeten spreken, en ook aanmerken, dat hij, naar het schijnt, met den *Zondvloed des Bijbels* eerst het einde des *Diluvium's*, of het begin des *Alluvium's* aanneemt, iets, hetwelk stof genoeg tot gegronde aanmerkingen zou opleveren.

De Spr. besluit zijne Voorlezing met aan te toonen, hoe door langzame, maar aanhoudende werkingen, de natuur, in den loop van eeuwen, groote en verbazende veranderingen op de aardoppervlakte kan daarstellen. - Dit onderwerp, waardoor het geloof aan die ‘omwentelingen in de natuur’ is verdrongen, is hier natuurlijk slechts ter loops behandeld kunnen worden. Gaarne had ik dit uitvoeriger voorgedragen gezien door de daadzaken, die ieder onzer dagelijks zelf kan waarnemen; daardoor zal men de wetenschap voor ieder overtuigend en positief maken. Men zal dan niet meer hooren, wat hier en daar nog heden het geval is, dat de *Geologie* slechts op

vooronderstellingen rust. Integendeel, zoo doende zal men met de sprekendste bewijzen aantoonen, dat wij niet, zoo als voorheen, theoriën vormen, om daarnaar de daadzaken te plooijen, maar dat wijvan het tegenwoordige opklimmen tot het verledene; dat wij uit daadzaken, die wij zelve waarnemen, besluiten tot de zaken, waarvan geen sterfelijk oog getuige is geweest, en dat wij dus, met voorzigtigheid gadeslaande en logisch besluitende, eene wetenschap beoefenen, die even positief is als al hare zusteren!

II. *Voorlezing over de vorming der Aarde*, door BISCHOF. De vorige Voorlezing behandelde de veranderingen, met en op onze aarde voorgevallen. De onderhavige treedt in een onderzoek naar de oorzaken van deze verschijnselen, en wil aantoonen, dat alles zóó gebeuren moest, als het werkelijk geschied is. En zou het mogelijk zijn, niet alleen de verschijnselen te leeren kennen, die vóór 's menschen aanzijn op aarde hebben plaats gevonden, maar zelfs ook tot derzelver oorzaken door te dringen? ‘Even gelijk de onderzoeker der Geschiedenis uit de handelingen der menschen, welke vóór duizenden van jaren geleefd hebben, tot de innerlijke motieven, die dezelve veroorzaakten, met zekerheid kan besluiten, zoo is het den onderzoeker der natuur vergund, uit verschijnselen tot de oorzaken te besluiten, zelfs wanneer zij vóór het bestaan van het menschelijk geslacht hebben plaats gehad,’ - is het juiste antwoord op dusdanige vraag.

In de eerste plaats spreekt de Hoogl. BISCHOF over de oorspronkelijke aardwarmte, die naar binnen meer en meer toeneemt. Hij betoogt, dat de aarde in den aanvang warmer *moet* geweest zijn, dan de wereldruimte, en wel de oppervlakte zoo warm, als thans nog de hitte in het binnenste der aarde bedraagt. De heete bronnen, de vulkanen, dienen ter bevestiging der onbetwistbare stelling, dat de aarde, bij hare vorming, eene gloeijend vloeibare bol geweest is. En er is voorzeker niets, wat hiermede strijdt.

Reeds boven heb ik gezegd, dat, naar de berekening des Heeren BISCHOF, de ouderdom der steenkolen 9,000,000 jaren bedraagt. Deze berekening nu steunt hierop, dat bazaltkogels, van 2 vt. doorsnede, 28 uren noodig hadden, om van 22° tot 8° te verkoelen. De aarde nu is 7500 trillioenmalen zoo groot, dus... had zij 9,000,000 jaren daartoe noodig. De planten verder, die de steenkolen vormden, konden slechts in een tropisch klimaat, dat is bij eene middelbare temperatuur van

22°. gegroeid zijn. De tegenwoordige middelbare temperatuur is 8°. Men ziet dus, dat de rekening juist zal zijn, wanneer al de stoffen, die onze aarde zamenstellen, even spoedig of even langzaam de warmte laten varen, als dit de bazalt doet. Daar dit nu niet zoo is, zoo volgt hieruit, dat het besluit uit de proefneming niet juist kan zijn. Voor het overigens zou het schijnbaar ontzettende getal van 9,000,000 jaren ook den geloovige kunnen doen twijfelen aan de waarheid der geologische stellingen, wanneer niet reeds de Apostel gezegd had: ‘één dag is voor den Heere als duizend jaren, en duizend jaren als één dag!’ En wat zijn die millioenen jaren, in betrekking tot de Eeuwigheid? Nietsbeteekenende oogenblikken!

De Spreker handelt ook uitvoeriger over de opheffingen, die zoo veel toebrengen tot de verklaring van menigvuldige geologische verschijnselen. Hij betoogt eerst de noodzakelijkheid van opheffingen, en toont vervolgens den invloed daarvan aan.

Ook de theorie der *Artesische bronnen* wordt hier opgehelderd, en over de warme bronnen het een en ander medegedeeld, zoowel wat derzelver ontstaan aangaat, als hare geneeskrachtige werkingen.

Het slot der Voorlezing is gewijd aan de beschouwing der verschijnselen, die door het opstijgen van gloeijend-vloeibare stoffen uit het binnenste der aarde voortgebragt worden. Hier worden dan ook de vulkanen beschouwd, die ‘veiligheidskleppen van onzen stoomketel,’ - zoo als men ze met een' Engelschen Schrijver te regt kan noemen!

III. *Tweede Voorlezing* over hetzelfde onderwerp, door denzelfden. - De Spreker toont aan, hoe de natuur door eenvoudige middelen groote bedoelingen bereikt. Hij schetst te dien einde de middelen, waarvan de natuur zich bedient, om de aarde met water te drenken. Hij beschouwt den staat der aarde, toen zij nog bijna geheel met water was bedekt. Hij gaat over tot den weligen plantengroei der vroegere tijdvakken onzer aarde, en geeft de oorzaken hiervan op. Meerdere vochtigheid, grootere warmte en grooter rijkdom aan koolstof waren deze oorzaken. Vervolgens behandelt hij de interessante vraag, waarom wel die millioenen en millioenen dieren moesten ontstaan en vergaan, voordat de mensch op aarde verscheen, of liever: verschijnen konde? Dit was middellijk noodzakelijk voor het bestaan van den mensch. - Het vraagstuk van de opklimmende ontwikkeling des dierenrijks uit lagere dieren,

en de zóó allengs plaats vindende schepping van het infusiediertje tot den mensch toe, wordt even aangeroerd.

Ik moet echter eenigzins uitvoeriger de volgende zinsneden behandelen, omdat zij geheel en al tegen de waarheid strijden, en onkunde verraden met den natuurkundigen toestand van ons Vaderland. Bl. 67 zegt namelijk de Heer BISCHOF, handelende over het afvoeren en verbreiden van vruchtbare stoffen door beken en rivieren: - ‘Kan men zich verwonderen, wanneer de, sedert vele duizende jaren voortdurende toevoer van zulken vruchtbaren grond, door den Rijn, *gansche* landen, als *Holland*, te voren *bodem der Zee*, in de vruchtbaarste weiden, in een gezegend akkerland heeft veranderd? Voorzeker, de Hollanders moesten den naam van Zwitserland niet uitspreken, zonder het hoofd te ontblooten. *Holland bestaat slechts door Zwitserland*.’ Zonderling! de *Rijn*, die, in een staatkundig en commerciëel opzigt, reeds zoo lang en zoo hevig de gemoederen onzer Duitsche naburen heeft bewogen, diezelfde ‘Grootvorst van *Europa's* stroomen’ wordt ook in een geologisch opzigt al te' zeer op den voorgrond geplaatst! *Gansch Holland* zou door het slijk van den Rijn, van een dor *Diluvium*, tot een weelderig *alluviaal* terrein omgevormd zijn?! Het land, vroeger *door de zee bedekt*, zou niet bovenal door die zelfde zee zoo opgehoogd en opgeslijkt ziju?! Ons Vaderland zou *slechts door Zwitserland* bestaan, - dat wil zeggen, *Nederland* zou niets zijn dan het afspoelsel der *Zwitsersche* Alpen?! Voorwaar, had de Hoogleeraar slechts een' vlugtigen blik op *Neêrlands* ligging geworpen; had hij de geschriften, die over onzen bodem handelen, slechts vlugtig ingezien, nooit zou hij deze geologische onwaarheden hebben te boek gesteld. Hij zou gezien hebben, dat Nederland vooral een geschenk is der zee; dat, ja, aanzienlijke streken aan de aanslijking der rivieren, en vooral aan den *Rijn*, hare voortreffelijkheid te danken hebben, maar dat de westelijke helft onzes Vaderlands, met *Groningens* en *Vriesland's* alluviaal terrein - van ons *Diluvium* kan hier natuurlijk niet de rede zijn - grootendeels door de *zee* is daargesteld. En ook op bl. 84 wordt nogmaals over ons Vaderland gesproken, en gezegd, dat ‘het gansche kustenland van *Holland* af tot diep in Rusland *steenen mist*. Geene rots steekt uit het inwendige op; *het is een land arm in* [aan] *steenen*.’ Wij zouden vooreerst kunnen aanmerken, dat, wanneer de hier bedoelde uitgestrekte *diluviale* vlakte - d.i. de bodem, die uit zand en gerolde steenen is zamengesteld - ‘steenen

mist,' zij meer dan 'arm' is aan steenen. Vervolgens, omdat wij weten, dat zoowel het *diluvium* onzes Vaderlands, als dat van *N.-Duitschland*, enz., enz. rijk is aan gerolde steenen, zoo moeten wij gelooven, dat de Heer BISCHOF hier onder 'steenen' bedoelt *rotsen* en gebergten, en geenszins van elders door de wateren aangevoerde steenen. Dat hij echter onder het woord 'kustenland' niet bedoelt het zee-alluvium, blijkt uit het verband der plaats, die op zijn minst vrij onduidelijk is!

Maar mijn verslag is reeds uitvoeriger geworden, dan ik mij had voorgesteld. Ik wil dus alleen nog aanstippen, dat de aanteekening, op bl. 81 volg., mij minder juist toeschijnt. Immers bij gelegenheid, dat de Spreker eenige verzen uit het boek IJOB aanhaalt, merkt hij aan, dat het bezigen der H.S. in natuurkundige onderwerpen *misschien gezocht zou kunnen schijnen*. 'Maar,' zegt hij te regt, 'bij de beschouwing van de werken der natuure, mogen wij vragen: wat wisten daarvan de verlichte menschen uit vroegere tijden?' En vooral, wanneer men die geschriften bezigt, 'welke tot opschrift voeren: Gods majesteit, Gods lof uit het boek der natuur,' mag men goede en verrassende resultaten van zoodanig onderzoek verwachten. De vrees voor gezochtheid zal dus zeer gering kunnen schijnen. Maar waarom de Hoogl, de volgende woordern bezigt, is mij nietduidelijk. Hij zegt: '*niet door streng onderzoek, niet op den weg der waarneming* en der proefneming, hebben de onsterfelijke auteurs dezer hoofdstukken geput. Door eene andere bron van kennis, door Goddelijke ingeving, werden zij tot waarheid gebragt.' - Waarom moeten wij dit denken? Zal het zijn, omdat er voor ons voldoende redenen bestaan, om zulks te gelooven, of zal het zijn, omdat wij den eerbied voor de goddelijke mannen zouden te kort doen - die, in de onderscheidene boeken der H.S., de verhevene gewrochten van hunnen geest ons hebben nagelaten - wanneer wij meenden, dat ook zij door 'onderzoek en waarneming' tot de kennis der natuur, - en dit is het, wat de Schr. hier onder 'waarheid' bedoelt - gekomen zijn? Ik beken, dat ik dit niet kan inzien. Immers, zoo als de Schr. te regt aanmerkt: 'Waarheid zal altijd een uitvloeisel uit de oorspronkelijke bron van alle waarheid, een uitvloeisel uit de Godheid zijn!' En wanneer men door 'streng onderzoek, door den weg der waarneming.' bij de beoefening der natuur tot waarheid komt, zoo als met onze uitmuntende voorgangers der grijste oudheid, de Schrijvers der H.S., plaats had, zal men dit dan ook niet

eene ‘Goddelijke ingeving’ kunnen heeten? Maar ik wil eindigen.

De vertaling laat zich over het geheel goed lezen. Enkele feilen zijn echter ingeslopen. Zoo b.v., bl. 2, *beweegde* voor bewoog; bl. 27, *vloeibaarheden* voor vloeistoffen; bl. 40, *oefende* voor oefende ... uit; bl. 58, *Groot-Brittanje vormde een groot eiland*. De oorspronkelijke tekst heeft hier *bildete*; dus: stelde daar, was, enz. Bl. 59 lees ik, dat ‘de landdieren een *levendig ademhalingsstelsel* hebben.’ De Duitsche tekst heeft *lebhafter Athmungsprocess*, d.i. (zoo als ook gemakkelijk te begrijpen is) het *uitwerksel* van het ontleedkundige stelsel, met andere woorden, de *functie* der ademhalingswerktuigen. Andere feilen zijn ook reeds door een ander onzer Tijdschriften aangewezen.

Drukfouten worden slechts weinige aangetroffen: bl. 59, *menigvuldigde* voor menigvuldige; bl. 78, *bevinden* voor vinden, enz. - De uitvoering is zeer goed.

Ons oordeel over het onderhavige Werkje komt dus hierop neder, dat, wanneer ook deze Voorlezingen meer over theoretische zaken handelen, dan wel over streng fastische geologische onderwerpen, dezelve echter allezins geschikt zijn, om den lust voor de beoefening der *Geologie*, ook in ons Vaderland, meer algemeen te maken. Ik beaam het gezegde des Vertalers, die heeft gemeend ‘ook het Nederlandsch publiek eene dienst te doen met de vertaling.’ Mogten de Schrijvers dezer Voorlezingen, die hiertoe zoo goed in staat zijn, ons nog meermalen ook op populaire geschriften uit het gebied der *Geologie* vergasten! En mogt in *Nederland* meer en meer de waarde eener wetenschap *algemeen* worden ingezien, die in het buitenland, vooral in *Groot-Brittannië*, door de geheele beschaafde klasse der inwoners zoo vurig wordt beoefend! Mogt men ook bij ons alom leeren, dat *Nederland*, ofschoon oppervlakkig voor den Geoloog minder belangrijk, nogtans een der belangrijkste verschijnselen daarstelt uit de *Geologie*! Geen Land, waar men beter de hedendaagsche veranderingen, vervormingen, der aardoppervlakte kan gadeslaan, wanneer men afziet van meer bijzondere, plaatselijke verschijnselen in het tegenwoordig tijdvak der aardvervorming!

Gron., Sept., 1843.

Dr. L. ALI COHEN.

Het leven van Jesus, kritisch verdedigd tegen Dr. D.F. Strauss, door *F.C. de Greuve*. Eerste Aflevering. Voorrede. Inleiding. Eerste Afdeeling. Wederlegging van Strauss inleiding tot zijn kritisch bewerkt Leven van Jesus. xvi, 296 blaz. Groningen. P. van Zweeden. 1840.

(*Vervolg en Slot van Bladz*. 553).

Wat is een wonder? vroeg SCHLEIERMACHER - *Reden über die Rel.*, S. 105 - en antwoordde: *teeken* is het en *aanduiding*, alles wat wij in godsdienstigen zin zoo noemen. Elk eindige echter is in dien zin een teeken des oneindige, en zoo duiden dan ook alle dergelijke uitdrukkingen niets aan dan de onmiddelijke betrekking eens verschijnsels tot het oneindige en het geheel. *Wonder* is slechts *de godsdienstige naam* voor *gebeurtenis*; iedere dezer, ook de natuurlijkste en meest gewone, is er een. Voor mij is alles een wonder, en een wonder in *uwen* zin - iets onverklaarbaars en vreemds namelijk - is voor mij slechts dat, wat er geen in den mijnen is. - En waarlijk, zoo is het, en de Schrijver van den Brief aan de Hebreën zeide eigenlijk reeds niets anders in zijne vrome woorden over het geloof, wanneer hij het een *bewijs* der zaken noemt, die men niet ziet, en zegt, dat wij door het geloove verstaan, dat de dingen, die men ziet, niet geworden zijn uit dingen, die gezien worden. Overal dringt zich het oneindige u up, zoo slechts uw zin er vatbaar voor is, overal tast gij het onzienlijke, zoo uw gevoel slechts niet stomp is als uw oog, en wie het, in zijn werken, hier of elders, in een *enkel* verschijnsel merkelijker tasten wilde of bepaalder aanschouwen, zou in het oordeel vallen van dien Scholasticus(1), dien het verdroot zich altijd kersen en appelen of peren te zien voorzetten, en die weleens ooft, als zoodanig, had willen eten. - ‘Wonder is de godsdienstige naam voor *gebeurtenis*,’ en naar mate eene

(1) STRAUSS heeft (*Die Chr. Glaubenslehre*, I, S. 246) den Hegeliaan met hem vergeleken, die beweerde, dat de goddelijke geest zich in de Natuur slechts onder den vorm van enkele, beperkte wetten, eindigerwijze, openbaarde, en het daarom hoogstnatuurlijk vond, wanneer hij zich, als volstrekte wet, in het wonder werkzaam toonde.

van deze godsdienstiger op u werkt, het oneindige er u sterker uit toespreekt, naar die mate zal zij meer een wonder voor u zijn. Slechts hangt het van ieders graad van menschelijke vorming af - den waarlijk gevormde moet alles evenzeer wonder wezen - wat hem den krachtigsten indruk geven zal, het overtuigendst tot hem spreken[(1)]. Het *credible quia surdum* van TERTULLIAAN bewijst slechts zijn' groveren geest, zijn harder oor, dan de taal b.v. aanduidde, waarmede een LESSING tegen het 'wonderzieke volk' te velde trok; de vijfduizend, met vijf brooden en twee visschen gespijsd, waarmede eene kinderlijke eeuw het kennelijk eenen steun hunner overtuiging vonden en eenen aandrang hunner Godsdienst, moesten HASE tot het gulle aanbod verleiden, de volle vijfduizend met vrouw en kinderen - natuurlijk, als hij er naïf bijvoegt, met behulp van bakker en visscher - zelf eens te onthalen, wanneer iemand hem met die geschiedenis uit het naauw hielp, zonder daarom de historische geloofwaardigheid der Evangeliën prijs te geven[(2)]; de Christus der Apocryfen, die zoo'n overwijs kind is, of de Christus der Mysteriën, die zoo veel Grieksch en Latijn kent, dat de duivel zelf niets tegen hem vermag, en die, welke van SCHLEIERMACHER'S jongeren gewild wordt, wiens ontwikkeling men zich ook niet menschelijk en natuurlijk genoeg kan voorstellen, waren ieder hunnen stellers evenzeer tot stichting. - Wonder! - 'de naam heeft alleen betrekking op den gemoedstoestand des gewaarwordende,' zegt SCHLEIERMACHER, en voegt er met regt bij, dat al dat redetwisten over enkele feiten of die naam hun toekwam, hem niet anders dan den smartelijksten indruk geven kon van de armoede en de beperktheid des godsdienstigen zins dergenen, die er zich mede afgeven. *Prodigium quia porrodigium*, leerde AUGUSTINUS, omdat het u verder en hooger wijst, en wee, wie daartoe slechts de beperkte zintuigen medebrengt, als der armoede van vroegere eeuwen eigen waren; wien alleen dat onder de oogen valt als iets grootsch en goddelijks, wat eer eigenlijk het verst van af is, wat *harer* beperktheid almagt teekende, *onze* vorming onder de voorstellingen eens kokelers verwijzen zou. - Het is er echter verre af, dat de wonderverdedigers dezes tijds in die vroegere stompheid

(1) Vergelijk wat NEANDER, *L. J.*, S. 270, over *σημεῖον* zegt.
(2) Zie *Anti-Roehr.*, S. 103.

ruste zouden vinden; slechts blinder wilden zij gaarne wezen dan zij zijn; maar de geheele strijd, dien zij gevoerd hebben - de wijze, waarop zij hunne verdediging hebben ingerigt, hunne versterkingen aangebragt, het standpunt zelf, waarop zij de zaak gebragt hebben, voor welker goed regt zij pleiten - wijzen ten duidelijkste aan, hoe scherpziende zij hunne oogen sloten, zich slechts willens tegen het licht schijnen te verzetten, dat zich van alle zijden voor hen opdoet.

Een wonder, zegt ULLMANN (*H.o.M.*, S. 135 ff.), is datgene, wat, daar het uit den natuurlijken en historischen zamenhang niet te verklaren is, op eene Goddelijke werking en schikking wordt teruggebragt. Daarom is reeds de persoonlijkheid Christi en hare oorspronkelijke vorming zelve een wonder. Alles, wat ons van de Heidensche en Joodsche wereld van toen bekend is, doet ons in den loop harer ontwikkeling niets gewaar worden, waaruit wij met eenigen grond den persoon, den geest of het geheele levensverscheijnsel van christus afleiden konden. Dien loop toch zien wij een altijd grooter verderf, eenen zedelijken dood tegengaan. Het burgerlijke verval der staten was niet grooter dan het zedelijke en godsdienstige. De menschheid gevoelde, dat zij het hoogste en beste, het waarlijk zaligende miste. Maar tegen allen regel zou het zijn, dat zulk een toestand van wanhoop uit zich zelven, en zonder hoogeren, scheppenden aandrang in het volstrekt tegenovergestelde, de bewustheid der eenheid met God, des innerlijken vredes en der hoogste zaligheid oversloeg, zoo als wij dat bij CHRISTUS en de Christelijke gemeente vinden. De afzonderlijke, in wien zich zulk een nieuw leven het eerst verwerkelijken moet, kan niet uit den ontwikkelingsloop der verdorvene menigte, maar slechts uit God zelven verklaard worden. Waar de zonde door eenen algemeenen toestand van verderf voor ieder in het bijzonder iets onvermijdelijks is geworden, moet der menschheid, ter opheffing van dien toestand, een nieuw, hooger levensbeginsel worden ingeplant; hij echter, door wien dit geschieden moet, kan zelf niet, als eene tak van dien ouden, verdorven' stam zijn, maar moet als eene versche, gave, vruchtbare loot op de menschheid geënt worden als door eene tweede schepping. Wel kon de menschheid van den beginne aan op de tusschenkomst van eene zoodanigen persoon voorbereid zijn, er den aan leg toe in zich hebben, en *moest* dat, zoude zij voor zijne werking vatbaar zijn; haar voortbrengen echter is slechts uit eene schepping te begrijpen,

die eensdeels - voor zooverre hetgeen in CHRISTUS te voorschijn trad, van eeuwigheid in de Goddelijke voorstelling des menschen lag - eene voleinding der oorspronkelijke was, anderdeels echter eene nieuwe, voor zooverre zij niet uit den zamenhang des natuurlijk en historisch gegevens voortsproot, maar uit de eeuwige hoofdbron zelve vloot [het moet verwondering baren, dat, waartoe de aanleg in de menschheid aanwezig was, hetgeen haar eigenlijk wezen uitmaakte - de 'Idee des menschen' - zij zich daartoe niet uit zich zelve ontwikkelen kon; dat haar voortgang van die eerste schepping af eerst door eene nieuwe moest gesteund worden en geholpen, wilde zij daarheen geraken, waarheen toch hare natuur leidde; - het maakt óf die eerste onvolledig, óf die laatste overtollig. Buitendien dat het geheele denkbeeld van schepping hier slechts als leenspreuk van toepassing is]. Is echter *deze persoonlijkheid*, die in den zamenhang van het onvolkomene en zondige, het volkomene en heilige verwerkelijkt, *zelve een wonder*, zoo is het geheel natuurlijk, dat haar leven en handelen ook met andere werkingen gepaard gaat, die het kenmerk des wonderbaren dragen en het tijdvak eener nieuwe schepping aanduiden(1). - Zeker wanneer gij eerst een bepaald wezen als wonder hebt aangenomen, moet het ligt vallen, aan dat eerste oorspronkelijke eene rij van latere vast te hechten en er uit af te leiden, die eigenlijk dan slechts de aanhoudende voorstelling zijn van het wonderbare des geheels(2); maar in dat eerste reeds zouden wij niet zoo geheel durven toestemmen. Het is zeer natuurlijk bij de beschouwing der tijden, die de wording des Christendoms vooraf gingen, zijne oogen vooral op het verval te rigten, waarin de wereld van vroeger geraakt was; maar het is verkeerd, het is onedelmoedig en onbillijk, het is onhistorisch, moesten wij liever zeggen, en onwijsgeerig, zijnen blik daarop te bepalen, er niet verder in door te dringen en te zien, hoe de stervensure van den ouden tevens de geboortestond was van den nieuwen tijd; hoe in de rottende vrucht het zaad tot rijp heid was gekomen, dat de kiem der nieuwe droeg. - Het

(1) Zoo ook TWESTEN, *Vorlesungen*, I, S. 341: 'Wir sehen in den Wundern also die begleitenden Erscheinungen einer Epoche in der ein neues religiöses Leben, die Wirkung einer eigenthümlichen und daher unmittelbar auf die göttliche Cansalität zu beziehenden Grundkraft auf eine ursprüngliche Weise der Welt mitgetheilt wird.' Vergelijk II, S. 177, 178.

(2) OLSHAUSEN, op *Matth*. VIII: 1. 'Er selbst war das *τέρας*, seine Wunderthaten die natürlichen *ἔργα* seines Wesens.'

is *waar*, wat ULLMANN ons schetst, dat de geest van toen zich onbevredigd afsloofde in de verschillendste vormen en pogingen; dat Epicureïsmus en sceptische berusting van geene hulpe konden zijn; dat de edelsten der eeuw zich in een koel Stoïcismus, eene koude zelfgenoegzaamheid afsloten, of in duistere bespielingen zich verloren, of alle bestaande stelsels doorzochten en te vereenigen trachtten; maar, die berusting en zelfgenoegzaamheid daargelaten - en ook deze zelfs nog, daar zij *bewust* waren - was het juist dat slooven en zwoegen, dat zoeken en dolen, dat verbinden en vereenigen van het ongenoegzaam afzonderlijke - wat alles gij u zoo pijnlijk moogt voorstellen als barensweeën maar immer zijn - dat in het uiten harer behoefte de nieuwe toekomst aankondigde, haar voorbereidde in het opgeven van het verleden en zijne beperkte afpalingen. - Het is *waar*, dat zonde en zedeloosheid het beheer voerden over de Volken; want met het burgerlijke verderf der Natiën ging het zedelijke zamen, en er was geen band meer uit het verledene, die nog zeker genoeg snoerde; zelfs onvermijdelijk misschien was de zonde geworden voor iederen enkele; maar dit zelf - want ook hier werd de behoefte gevoeld - moest het oordeel mogelijk maken over het onvoldoende van hetgeen bestond, het inzigt in zijne zwakte en zijn verval; moest den mensch doen geboren worden, die het eerst in zedelijke sterkte zich ontscheurde aan zijne banden, den nieuwen ader aangaf voor het leven der menschheid. Een offer voor de wereld, die hij te niete deed, sloegen de laatste harer kinderen hem aan een kruis; maar zijn dood moest zijn leven worden; aan dat kruis hechtte zich de Stichter zijner Godsdienst, en legde het haar ten fundament; van den *dood* des 'gezalfden' ging het tijdvak der wereld uit, dat zich noemde naar zijnen naam en het *Christendom* was geboren.

Nader bepaald is het wonder, volgens ULLMANN, eene daad zoowel als een lijden - die handeling of gebeurtenis, welke wij noch uit de wetten en krachten der natuur, *voor zooverre zij ons naar de gewoonlijke ondervinding bekend zijn*, noch uit den historischen zamenhang des menschelijken levens kunnen afleiden, maar om hunne godsdienstige beteekenis en ge heel hun verband op eene werking van goddelijke kracht in natuur en geschiedenis terugbrengen. Het is drieledig, *τέρας*, het terugtreden van de werking der natuur; *δύναμις* het aanschouwelijk worden eener werking van goddelijke kracht, *σημεῖον*, zinnelijke voorstelling van goddelijken wil en werken, het theologi-

sche in het wonder, het doel eener openbaring, eener voortbrenging van een goddelijk leven, dat het in zich sluiten moet; de uiteenzetting is misschien wel wat willekeurig, maar hooren wij verder: het terrein, waarop het wonder te huis behoort, is de geheele ruimte, die tusschen de gewonde menschelijke werkzaamheden en de volstrekte goddelijke der schepping in ligt. Het wonder moet zoowel een fysisch, als ethisch punt van aansluiting hebben; dit ligt in den godsdienstig-zedelijken toestand der menschen, door en aan wie het geschiedt; dát in de gegevene verhoudingen der natuur, in welker middelen de buitengewone werking tusschenbeiden treedt; het onderscheidt zich daardoor van een goddelijk scheppen, omdat, waar dit een' aanvang neemt, het menschelijk wonder geheel ophoudt; de voorstelling van het Christuskind in de Apocryfen, dat spreeuwen uit slijk kneedt en ze laat wegvliegen, is daarom ook slechts de karikatuur van een wonder, een onzinnig overbrengen van goddelijke werkzaamheid des Scheppers op het gebied der menschelijke. - Het is hard het te moeten zeggen, maar vreezen doen wij het toch, dat dit wreede oordeel over die voorstellingwel alleen aan hare opteekening in de versmade Apocryfen te danken zij; of zou er werkelijk een onderscheid bestaan tusschen deze ‘grondvesting van een geheel versch’ ‘en de herstelling’ of schepping liever van een, niet ‘in de inwendigste diepte weggedoken,’ maar van een leven, waarmede een lijk wordt begiftigd, dat ‘al riekct?’ Dáár toch met een ‘slechts ontvloden’ leven, dat ge maar terug te roepen hadt, zich te vreden te willen stellen, en de zaak te laten varen, is eene - wat al te kinderlijke voorstelling. Is het werkelijk moeijelijker zich met die handeling der Apocryfen te vereenigen, dan zich goedschiks in dien maaltijd der vijfduizend te vinden? - dáár, om met ULLMANN'S woorden (bl. 144) te spreken, ‘wordt minstens nog een natuurlijk substraat aangenomen,’ maar hier moet ‘ook het materiële substraat uit den scheppenden wil des Wonderdoeners voortkomen.’

Zou niet het wonder, vraagt ULLMANN verder, werkelijk in den kring der oudheid en hare, vooral der Oostersche, godsdienstige productiviteit te huis zijn? Zou het iets tegenstrijdigs zijn aan te nemen, dat het groote verschil tusschen de oude en moderne wereld, met opzigt tot het wonderbare, niet alleen op denkwijze en opvatting, maar op de werkelijkheid zelve

gegrond was[1]? Zieners en Profeten, Wetgevers en Godsdienststichters behooren tot gene. Iedere nieuwe, hoogere ontwikkeling op het gebied der Godsdienst vooronderstelt eene volkomener doordringing met den goddelijken geest, en is in zooverre zelve een wonder. Er bestaat geene historische Godsdienst, die niet het denkbeeld van wonder en openbaring in zich sluit. - Daarmede worden dan vooreerst echter ook alle Godsiensten van dien kant met de Christelijke gelijkgesteld, en al de kracht, die men voor deze of die van het oude Israël in de wonderen meent te vinden, valt geheel en al weg; behalve dat wij niet zien hoe de aanhoudende ontwikkeling en het daardoor slechts graduëel verschil der Godsdiensten óf met de leer des Ouden Verbonds, óf met die des Christendoms overeen te brengen is, waar het Heidendom in een geheel ander licht tegenover de anderen voorkomt? maar ook de nieuwe schepping, in het Christendom aanschouweljik, valt dan moeijelijk vol te houden, en de wonderen, die, volgens ULLMANN, 'slechts als de natuurlijke en noodzakelijke bestanddeelen zijn der Goddelijke zelfopenbaring van den Heiland der wereld[2]', kunnen voor hem niets meer bewerken dan zij het voor zijne voorgangers deden. - In CHRISTUS, lezen wij verder, is het toppunt van dat alles, wat wij als bepaaldelijk den' ouden tijd eigen vinden; met Hem neemt het dan ook zijn einde in de voleindigde openbaring Gods; Hij zelf is het hoogste wonder; want mateloos, onmetelijk is in Hem de kracht des geestes; met Hem is dan nu ook de kring gesloten der eigenlijke openbaringen des wonders. Van nu af begint, niet plotselijk maar allengs meer, de natuurlijke ontwikkeling. - In tegendeel, zouden wij zeggen, zoo als over het geheel de wonderen der Apocryfen forscher zijn dan die der Evangeliën, halen gene weder niet bij die, welke de Roomsche Kerk tot op den huidi-

(1) Men zou kunnen vragen, of dan b.v. ook *werkelijk* de zon vroeger om de aarde plagt te loopen?

(2) MÜLLER (JULIUS) brengt in zijne *Disputatio de miraculorum Jesu Christi natura et necessitate*. Marb. 1839. Pag. 13, de wondermagt van JEZUS tot zijn *munus Messianum* terug, en laat haar dus, volgens de plaats uit de Handelingen (X: 38), waar PETRUS den Christus aan CORNELIUS verkondt, bij den doop, in de nederdaling des geestes, aan hem mededeelen, waarmede hij dus van de gewone nieuwere voorstelling eener natuurlijk menschelijke en allengs voortgaande ontwikkeling, zonder eenige duidelijk werking van buiten, afwijkt, aan eene des N. Verbonds echter meer getrouw blijft (zie b.v. ook het eerste Hoofdstuk der Acta v. 22, Luc. IV, enz.).

gen dag zag bewerken. Wanneer ULLMANN'S Protestantisme hem geen geloof doet slaan aan alles, wat ons de geschiedenis dier Kerk daaromtrent geboekt heeft, maakt dat de onbillijkheid niet minder, die hij hier jegens haar begaat, zoo als hij straks zich omtrent de Apocryfen vergreep. - Maar het glibberigst wordt zijn weg, wanneer hij nu de verhouding van den geest tot de natuur in het wonder bepalen gaat (S. 150 ff.). Hier, zegt hij, doet zich de bedenkelijke vraag voor over de opheffing van de wetten der natuur. Het oudere *Supranaturalismus* geloofde het wonder geheel volstrekt te moeten opvatten, en hield die opvatting van zulk een gewigt, dat het zijn eigen bestaan er mede vereenzelvigde. Het wonder was hem een voorval, waarbij de loop der natuurwetten geheel afgebroken werd(1), iedere natuurkracht als werkende oorzaak buitengesloten, en slechts eene bovennatuurlijke, onmiddellijk tusschenbeide trendende, oorzakelijkheid Gods werkzaam gedacht werd. - Maar het oudere *Supranaturalismus* was hier in zijn volle regt; het deed zeer wijs het wonder als absoluut te nemen; dit hing niet alleen met zijne eigene, maar vooral ook met de Evangelische voorstelling der Godheid zamen. De tegenspraak met den gewonen loop der natuur is hun juist het *wezenlijke* in het wonder; en wanneer ULLMANN zegt, dat ‘de volstrekte opheffing der natuurwetten eigenlijk *niet tot de Godsdienstige beteekenis* van het wonder’ behoort, maar ‘eene fysicale bepaling is, die meer onder het bereik der beschouwing van de natuur dan des geloofs valt,’ dan blijkt daaruit wel voor hem eene toenadering tot de denkbeelden, die wij uit SCHLEIERMACHER aanhaalden, maar tevens, dat hij zich met eene bedriegelijke voorstelling tevreden zoekt te stellen, daar juist, naar het verschil der inzigten in de natuur, zich de verschillende wijze laat verklaren, waarop het geloof zich uit, en het verschil der feiten, die eenen Godsdienstigen indruk te weeg brengen. Hij denkt zich dan het wonder ‘als eene werking van Goddelijke kracht in en met de natuur, krachtens welke de natuur op bijzonder aanschouwelijke wijze, als het orgaan eens heiligen, alwijzen en algoeden Gods, zich als het middel en werktuig der hoogste zedelijke einden vertoont; als *het te voorschijn treden* dus *eener hoo-*

(1) *Suspenduntur*, zoo als het in de bepaling van THOMAS van *Aquinum* luidt, waarvan echter ook AUGUSTINUS gewoonlijk voor verschillend gehouden, niet afwijkt. Verg. MÜLLER, 1. c., pag. 24 sq.

gere wereldordening in den gewonen loop der dingen[1];' dan echter is het niet de gewone loop der dingen meer, of - zoo als hij later zegt, dat alle werken Gods op de wereld onmiddellijk is - moet uit alles evenzeer die wereldordening spreken, en dan is er geen wonder meer, en de hoogere wereldordening wordt de gewone loop der dingen[2]. 'De verdeeling (van Gods werken op de wereld in een middellijk en onmiddellijk) berust op eene mechanische opvatting van het verband tusschen God en de wereld; maar die opvatting - al deed ULLMANN onbillijk ze zoo grof voor te stellen, S. 152 - is die der Evangeliën, en die haar varen laat, moet ook hare wonderen laten varen. Niemand zal ontkennen, dat wij onderscheid maken zullen tusschen lagere en hoogere rangen des aanzijns, en eene rijkere volheid van goddelijken geest en leven in de hoogste zedelijke verschijnselen erkennen, dan in het levenlooze en onredelijke.' Maar de toepassing van haar op het werken Gods in de wonderen ligt nog ver; stellig behoeft daarom nog niet dat werken, al wildet gij er een 'objectief-goddelijk' in zien, een 'bovennatuurlijk' te wezen (zie S. 152); althans komt uw *bovennatuurlijke* in eenen geheel anderen zin dan het gewone

(1) Vergelijk hiermede TWESTEN, l.c., S. 336 f. en S. 348 f. en II, S. 171 f. - JUL. MÜLLER, l.c., pag. 23, zegt: 'Violari vel suspendi miraculo naturae legem nullus dicere poterit, nisi qui naturae legibus illud effici opinetur. *Violari vel alrogari* (*leges naturae*) *nequcunt*, nec per miraculum de iis quidquam derogatur; *ad ea enim, quae per vires naturae omnino non fiunt, illae non spectant*.' Daarvoor echter ware dan noodig, dat het wonder buiten de natuur plaats greep, en hetgeen MÜLLER hier schrijft, is in tegenspraak met hetgeen wij pag. 40 en 41 lezen: 'Si miracula edit Deus, aliquid *in natura efficit exclusis naturae viribus*. Non sese suamque voluntatem omnipotentem sed vires naturales illis naturae legibus subjecit Deus. Quae enim absoluta ejus majestas et libertas est, sese haud abdicavit a potestate, ubi nexus naturae cum superiori rerum ordine poscit, hoc vel illud *in natura nulla legum naturalium ratione habita* efficiendi.'

(2) Verg. daarover nog S. 156, v.o 157, waar wij die voorstelling terugvinden, welke SCHLEIERMACHER (*der Christ. Glaube*, §, 47, 2) als een' vooruitgang roemt in het belang der Godsdienst, dat God namelijk de wonderen op eene ons onverklaarbare wijze in de natuur zelve voorbereid gehad hebbe; waarbij dan echter ook alle denkbeeld van wonder verloren moet gaan, daar er, óf niets mede gewonnen is, wanneer het strekken moet tot eene verhevener voorstelling van Gods werken (zie ibid., S. 225), óf het in den gewonen loop der natuur zal moeten gerekend worden te behooren. Zie ook TWESTEN, II, S. 173 v.b.

voor, en met het gebruik van het *woord* hebt gij niets gewonnen. Vandaar dan ook die onzekerheid bij ULLMANN, die vrees zich over de mate der natuurlijke bemiddeling - die de Kerk maar zonder schroom geheel afwees - eenigzins uit te laten, daar toch het ‘innige, levendige verband’ - waarin *zij* geen inzigt hebben kon - ‘van het goddelijke en natuurlijke zich voor die bijzondere gevallen niet afwegen en meten laat.’

Voor het overige - want het wordt tijd, dat wij eindigen - wanneer ULLMANN ons op het *feit* van JEZUS opstanding[1] verwijst, als meer dan eenig ander voor zijne *bijzondere* persoonlijkheid pleitend, en dat, volgens zijnen aard, een volstrekt onontbeerlijk is, zoo stemmen wij hem gaarne toe, dat even als met het sterven van CHRISTUS, den verlossings- en verzoeningsdood, het middelpunt der geheele leere des heils zou wegvallen; zoo ook, ware hij niet opgestaan, hij die beteekenis verliezen zou, die hij in het Christelijk geloof heeft, ook in betrekking tot den lichamelijken dood, leven en onsterfelijkheid aan het licht te hebben gebragt, en de eerstgeboren te zijn onder de onstlapenen. Maar even als die voorstelling van den kruisdood, dat inzigt in het sterven van CHRISTUS, het eerst in den Apostel ontstaan is - dien wij boven daarom als den Stichter zijner Godsdienstaanduidden - in PAULUS, sinds hem - zoo als hij zegt - van Gode de openbaring Christi geworden was, (Gal. I: 12, 16), zoo ook de ontwikkeling zijner verrijzenis; dat echter daarom ook deze op een historisch feit zou moeten rusten, komt ons nog niet blijkbaar voor. ‘Den Messias,’ zegt ULLMANN, ‘dachten zich de Joden als Opwekker der dooden, Regter der wereld en Zaligmaker in het onmiddellijk volgende aardsche Godsrijk, *dus niet stervende en ook niet opstaande*;’ maar toen hij nu eenmaal *gestorven was*, was er bij den indruk, dien zijn omgang, zijn leven gelaten had, bij de voorstelling des Messias, dien hij geboren had doen worden in het gemoed der zijnen, wel niets anders mogelijk, dan hem weder te doen opstaan uit het graf, en zijne komst ten oordeele, zijn godsrijk en zijne zaligheid wel uit-, maar niet afgesteld te rekenen. Zouden ook dáár zijne tijdgenooten te prozaïsch, te kalm, te eenvoudig en te praktisch voor geweest zijn (S. 162)? Dan moest wel de geheele voorstelling bedriegelijk zijn, die ons in de

(1) Prof. DE GREUVE noemt het, volgens eene verkeerde Exegese, het teeken van Jonas, bl. 271.

Evangeliën of in hunne Schriften van hen gegeven wordt. - JEZUS' dood *was* een feit in de werkelijkheid der historie, en PAULUS maakte het ten grondslag des Christendoms; zijne opstanding *werd* er een in de vrome verwachting der zijnen, en PAULUS legde het ten grondslag zijner leer omtrent zonde en dood, opstanding en eeuwig leven (en indien CHRISTUS niet opgeweckt is, soo is uw geloove te vergeefs, soo sijt gij noch in uwe sonden; - maer nu, CHRISTUS is opgeweckt uyt den dooden, (ende) is de eersteling geworden der genen die ontslapen sijn. Want dewijl de dood door eenen mensche is, soo is oock de opstandinge der dooden door eenen mensche. Want gelijk se alle in ADAM sterven, alsoo sullense oock in CHRISTUS alle levendig gemaeckt worden. 1 Cor. XV: 17, 20-22).

Dr. J. VAN VLOTEN.

Verhaal van de verrigtingen der Jesuiten in Vriesland, door *P. Willebrordus van der Heyden*. Uit het Latijn vertaald en met Aanteekeningen voorzien door Dr. *H. Amersfoordt* en Mr. *U.A. Evertsz*. Leeuwarden, bij J.W. Brouwer. 1842.

Met uitzondering der tijden van reactie of van openbaren oorlog, houden de Protestanten zich in het algemeen te weinig bezig met de werkzaamheden der Katholijken, hetzij elders, hetzij in hun eigen Vaderland. Toch heeft hun de ondervinding bij herhaling geleerd, dat de Katholijken, al scheen hun aantal gering, of hun invloed beperkt, geene tegenpartij was, die zich ongestraft liet verachten. Waarlijk, het zou een belangrijk toevoegsel tot de Geschiedenis van *Engeland* en *Holland* zijn, indien iemand zich voorstelde de onvermoeide pogingen bijeen te brengen, die *Rome* in de drie laatste eeuwen heeft gedaan, om in die Landen het terrein, dat zij verloren had, te herwinnen. Ongelukkiglijk echter heeft nog niemand de hand geslagen aan de Geschiedenis van het Katholicisme, of, om juister onze meening uit te drukken, van de uitbreiding van het Katholicisme. Men bedriege zich niet. Zulk een arbeid zou niet slechts dienstig zijn, om eene ijdele nieuws-

gierigheid te bevredigen; hij zou daarenboven belangrijke lessen opleveren aan regeerders, zoowel als aan de geregeerden, aan de opzieners onzer gemeenten, zoowel als aan de leeken. Hij zou ons welligt nadenkend doen zijn omtrent de juiste waarde en de vruchten van die soort van verdraagzaamheid, welke men, naar ons oordeel, zeer ten onregte eene der deugden van het Protestantisme acht. Wij zouden er uit leeren, bij welke afdeeling van het uitgebreide hervormde genootschap de voorbeelden van afval het talrijkste zijn geweest, en om welke redenen; wij zouden er door onderscheiden, wat eene opvoeding vermag, die het ware Christendom tot grondslag heeft, en hoeveel vruchtbaarder een opregt geloof is, dan het Indifferentisme, onder welken schoonen naam het zich ook vermomme.

Ondertusschen is het blijkbaar, dat zulk eene taak niet kan worden toevertrouwd aan een' Protestant van die soort, welke, verdraagzaam jegens elke meening, elk stelsel, al wijkt het nog zoo verre van de beginselen des Christendoms af, zich onverdraagzaam betoont alleen jegens *Rome* en hare geloovigen; die, met andere woorden, haat tegen het Katholicisme tot het eerste artikel zijner Geloofsbelijdenis maakt. Daarmede zou men maar al te zeer tot venijnige declamatie, tot opeengestapelde beschuldigingen vervallen, in staat, om met het requisitoir van den vinnigsten Procureur-Generaal te wedijveren. De man onzer keuze zou een zulke moeten zijn, die met streng evangelische beginselen eene naauwkeurige kennis der geschiedenis van de verloopene drie eeuwen paarde; die alzoo de grondigheid der wetenschap met het doorzigt der liefde paarde; - want het oog der liefde ziet scherper dan men vermoedt. Maar, helaas!

L'heureux phénix est encore à trouver.

In afwachting echter van die meer volledige kennis, is het onze pligt met belangstelling de gedeeltelijke openbaringen te verzamelen omtrent dat al te lang geheimzinnig leven der Katholijke Missionarissen in onze gewesten; van die moedige zelfopofferingen, waarvan hunne gedenkschriften ons zoo vele voorbeelden opleveren. Al te schaars na ruime tusschenpoozen komen die openbaringen tot ons, nu eens als eene les, dan weder als eene waarschuwing, om op onze hoede te zijn, en onze oogen te openen voor die geheime kronkelgangen, voor die onafgebrokene schakel van strijd en intrigue, welke zich

een al te groote proselyten-ijver veroorlooft, die weinig kiesch in de keuze zijner middelen is. Zoo men er bijvoegt, dat die openbaringen de beroemde. *Societeit Jesu* betreffen, dat zij authentiek zijn, en, zoo als het Werk, dat wij thans onder het oog hebben, afkomstig zijn van eenen der Missionarissen zelven, hebben wij naauwelijks noodig te zeggen, dat onze belangstelling meer dan verdubbeld wordt. Maar alvorens tot ons verslag over te gaan, is het noodig eenige woorden omtrent de inrigting der Jezuïtsche Zendingen in het algemeen te doen voorafgaan, te meer, daar de Uitgevers bij het verslag, dat zij van de inrigting der Orde (aanteekening I, bl. 196 verv.) hebben gegeven, juist dit punt hebben vergeten, dat de belangrijkheid van hunne ontdekking en hunnen arbeid inzonderheid moest bewijzen.

Ieder weet, dat de vierde gelofte der *Professie* in de Orde hen verbond aan den Paus, als de uitvoerders van diens wil, door bemiddeling van hunnen Generaal[1]. Deze gelofte sloot slechts eene volstrekte gehoorzaamheid aan den Heiligen Stoel in zich, zoolang IGNATIUS ijverde om zijne Orde te doen aannemen. In de *institutio* zelve (vergelijk de Bulle van PAULUS III) was zij beperkt tot de *missiën*. Maar dit woord *missio* zelf was onbestemd, en kon op drieërlei wijze worden opgevat; de Jezuïten bevonden zich alzoo in eenen toestand, die juist, omdat zij zoo onbepaald was, tegelijk de stoutste pogingen en de nederigste onderwerping veroorloofde. Vandaar eene dubbele gelegenheid, om hen aan te vallen. Want zoo men van de eene zijde de Jezuïten van *ultramontanismus*, juist ter oorzake van hunne gelofte, beschuldigt, moet men opmer-

(1) ‘Ik beloof bovendien,’ voegden de ingewijden der vier geloften er bij, ‘eene geheele gehoorzaamheid aan den Paus, ten opzigte der missiën, overeenkomstig hetgeen is voorgeschreven in de Apostolische brieven en in de Constitutiën der Orde.’ Omdat er zijn, die meenen, dat de Orde der Jezuïten gevestigd is op een geheel exceptioneel regt, is het noodig te doen opmerken, dat dezeifde gelofte ook onder de geloften van verschillende andere geestelijke Orden' is te vinden. Met opzigt tot de Priesters-Missionarissen des H. Sakraments, vergelijke men *Mémoire concernant l' Institut des Jésuites*, p. 131; met opzigt tot de barrevoeter Carmelieten, het *Manuale*, S. 1, en, zoo ik mij niet bedrieg, met opzigt tot de Franciscaners, het *Vita St. Francisci*, C. 1. Hetgeen de Jezuïten zoo ten eenemale van de andere Orden onderscheidt, is de *centralisatie hunner magt*, welke geen ander staatkundig of geestelijk genootschap in die mate bereikte; maar deze centralisatie had onberekenbare gevolgen.

ken, dat van de andere zijde de bestrijders van het Genootschap zich des noods er van bediend hebben, om aan te toonen, hoe bedriegelijk zoodanig eene belofte van gehoorzaamheid is, die zich niet verder dan de *missiën* uitstrekt. Het opmerkelijkste is, dat beide beschuldigingen eenen wezenlijken grond hebben in de onderhandelingen der Orde met den H. Stoel. Inderdaad, daar het woord *missio* zich evenzeer van eene zending onder geloovigen en ketters als onder afgodendienaars laat bezigen, kon iedere soort van *dienstbetoon* daaronder worden begrepen. Het was derhalve in overeenkomst met dezelfde gelofte, dat XAVERIUS naar de *Indiën* vertrok; dat de Orde zich in Katholijke Landen vestigde; dat de Jezuït POSSEVIN naar de Vorsten van *Europa* werd gezonden, naar *Polen*, naar *Zevenbergen*, zelfs naar *Moscovië*, bij de Keizerin van *Oostenrijk*, bij gelegenheid van haren doortogt naar *Italië*; bij den Hertog van NEVERS, om hem te beletten, dat deze te *Rome* de opheffing van den ban tegen HENDRIK IV kwam verzoeken. - Ondertusschen behield de Generaal de vrijheid de Pauselijke missiën tot de zendingen onder de Heidenen te beperken, zoo als IGNATIUS dat zelf had begrepen ... wel te verstaan na de Sanctie van 1540. Bovendien, terwijl de Paus niet bepaalde hoelang de missie zou duren - en zelden duurde zij langer dan zes maanden - kon de Generaal zijne Geestelijken met het einde van drie maanden terugroepen[1]. De twee Hoofden kwamen onderling overeen omtrent de keuze der Missionarissen en hunne lastgeving; zelfs kon de Generaal hun geheel afzonderlijke voorschriften medegeven. Ik zou niet durven verzekeren, dat het onbepaalde van het woord *missio* het gevolg eener handige berekening was; maar toch beschermde het de individualiteit der Orde op eene verwonderlijke wijze.

Geene der overige geestelijke Orden hadden aan hare zendingen zoo veel uitbreiding gegeven als de Jezuïten; de hunne omvatteden den geheelen aardbodem. Aan die zendingen en aan de opvoeding der jeugd wijdde het Genootschap de meeste belangstelling; daarin stelde het zijnen roem; daartoe zocht het zijne werkzaamste en bekwaamste Leden uit. Overeenkomstig de instellingen der Orde, was dit de leerschool, waar de talenten harer Leden geoefend en beproefd werden.

In de eerste tijden was ieder Missionaris verbonden aan de stichting, waaruit hij voortgekomen was. Maar de snelle uit-

(1) *Constitutiones Soc. J.*, p. VII, c. 15 §. ult.

breiding der zendingen buiten *Europa* bragt weldra wijziging in dezen gang van zaken; van zelve vormden zich provinciën, die even als de provinciën in *Europa* werden bestuurd. In de kettersche Landen waren de missiën aanvankelijk onmiddellijk van den Generaal afhankelijk; vervolgens van de provinciale en zelfs van de plaatselijke Superiors uitde nabijheid. Dewijl echter dit stelsel hed nadeel had, dat de Kollegiën door de afwezigheid der *vaders* verzwakt of uitgeput werden, stelde CLAUDIUS AQUAVIVA, de bekwaamste hunner Generalen, aan wie de Orde hare voortreffelijkste verbeteringen verschuldigd is, eene nieuwe inrigting daar. Hij beval in iedere provincie twee of drie residentiën te vestigen, zamengesteld uit ten minste acht broeders (van welke er zes de orden hadden ontvangen), die van aalmoezen moesten leven, of van den onderstand, dien de Provinciaal hun beschikte. Die residentiën hadden haren eigen Superior; maar zij waren aan geene vaste plaats verbonden, en de Provinciaal kon ze verplaatsen, werwaarts hem goeddacht[1]. Van daar gingen de Missionarissen twee aan twee uit. De Provinciaal bepaalde hun reisplan, en hoelang hun verblijf op elke plaats moest duren; hij voorzag in hunne uitgaven, en zorgde, dat zij in de gestichten der Orde, die zij op hunne reis moesten aandoen, behoorlijk werden ontvangen. Bovendien stelde hij hun bijzondere schriftelijke lastgevingen ter hand[2].

Die lastgevingen waren uit haren aard zoo verscheiden, dat het onmogelijk geweest is, ze in de *Constitutiones* te bepalen. Men had zich aan algemeene regels gehouden, welke de Provincialen naar gelang van tijden en plaatsen moesten aanvullen[3]. Om eene *statio* op te rigten, nam men bij voorkeur de meest bevolkte plaatsen, hoofdsteden of akademiesteden, waar men den uitgebreidsten invloed kon verkrijgen[4]. Dadelijk na hunne aankomst op de door den Provinciaal aange wezene plaats werd er in de Hoofdkerk een gebed gedaan voor den goeden uitslag hunner werkzaamheden; daarna begaven

(1) In *Holland* b.v. was hunne residentie nu eens te *Amsterdam* en dan weder te *Utrecht*.
(2) *Epistola* IX. CLAUD. AQUAV., S. 4, en den brief van CARAFFA, in het *Institutum Soc. J.*, T II (uitgave van *Praag*).
(3) Wij zullen later de bepaalde lastgevingen voor de Hollandsche Missionarissen mededeelen.
(4) *Constitutiones*, p. VII, *declaratt.* in c. 2.

de Missionarissen bij de *Ordinarii*, om van hen bescherming en bijstand te erlangen, en tevens te doen blijken van de hun opgedragene magt[1]. Want zij droegen altoos de apostolieke brieven met zich, die rekenschap van hunne instelling en voorregten gaven, en dikwijls ook aanbevelingsbrieven van eene of ander aanzienlijk personaadje, hetzij geestelijk of wereldlijk. In de Landen, waar het Protestantisme heerschende Godsdienst was, werden de Jezuïten gezonden aan den eenen of anderen Katholijk, die zich door zijnen ijver had onderscheiden. Zijn huis werd het middelpunt hunner werkzaamheden. Elders vestigden zij zich in de hospitalen of in de kloosters van eene of andere Orde, tot welke zij in vriendschappelijke betrekking stonden.

Na den afloof dezer voorbereidselen, begon de eigenlijke werkzaamheid der Missionarissen. In de *stationes*, of die plaatsen, waar zij hunne woonplats vestigden, was hun dag aldus verdeeld: Des morgens hoorden zij de biecht, en preekten voor het Volk; de namiddag werd gewijd aan bezoeken van liefdadigheid; de avond wederom aan de predikatie. In het algemeen hadden de Jezuïten dezelfde magt als de gewone Geestelijken, en hunne komst was aan deze niet altoos welkom. Zij predikten, zij hoorden de biecht, zij bedienden de Sakramenten, zij bezochten de hospitalen en gevangenissen. - Volgens hunne eigene verklaring, voldeden zij alzoo aan het Voorschrift des Apostels, om *allen te zijn*. Aan niemand hechtten zij zich uitsluitend; uit vrees om opspraak te maken, wezen zij het bestuur van Vrouwenkloosters van zich, maar daarentegen deelden zij in iedere Godsdienstige Vereeniging, en stelden zich aan het hoofd der Broederschappen (*Sodalitates*), of rigtten er zelfs nieuwe op. De Katechisatie[2] en het Godsdienstig Onderwijs van armen en der jeugd waren in het bijzonder aan de zorg der missionarissen aanbevolen.

Naar mate zij nader met de plaats bekend geraakten, waar zij zich ophielden, naar die mate wijzigden zich hunne werkzaam-

(1) Ten zij echter der Vader-Provinciaal daarover anders hadde beschikt.

(2) Den Catechismus, waarvan zij zich in *Holland* bedienden, heb ik niet in handen kunnen krijgen; maar men kan er eenige uitreksels uit vinden in een klein Jansenistisch vlugschrift, getiteld: *Naauwkeurig en regtzinnig onderzoek, of het voor de Roomsche religie en voor den Staat der Vereenigde Nederlanden noodig en dienstig is vrijheid van Kerkelijke Bedieningen aan Religieusen, en bijzonderlijk aan Jesuiten, aldaar te vergunnen*, door M.v.C. Pr. Emmerik, 1703, in 4°.

heden. Zij tastten de ondeugd der bijzondere personen aan, en bezigden daartoe de geneesmiddelen der Kerk, of die, welke het Genootschap zelf had uitgevonden. Vooral waren de bekende *Geestelijke Oefeningen van den* H. IGNATIUS een krachtig wondermiddel, waaraan geen zondaar wederstand kon bieden. Op de stem der Jezuïten gaf de dief het gestolene terug, verkeerde de tweedragt in vrede, hielden de ergenissen op te bestaan, en verdwenen alle onheilige spelen en voorspellingen, en vulden zich de Kerken met belijders van de openbare eeredienst. Om den indruk hunner vermaningen dubbel krachtig te maken, deelden zij heilige beeldjes en geestelijke boekjes, voor de vatbaarheid der eenvoudigen ingerigt, rond; zij vervaardigden zelfs vrome liederen, die het Volk van buiten leerde en met geestdrift zong. Tot loon voor zoo veel arbeid, zeggen de Juzuïten, ontvingen zij slects *zelden* aalmoezen, en niet meed dan voor dagelijksch onderhoud noodzakelijk was. - Deze belangeloosheid vindt men op elke bladzijde der *constitutiones* aangeprezen; maar - bestond zij ook in de werkelijkheid? Erzijn zoo vele feiten voor het tegendeel aanwezig, dat ik met den besten wil der wereld geene kans zie de Vaders van de beschuldiging van hebzucht vrij tte pleiten, vooral wanneer ik zie, dat in *Holland* b.v. Paus URBANUS VIII hun stellig verbiedt aalmoezen aan te nemen, ten zij *het wel bewesen zij, dat zij die volstrekt behoeven*. Voorts merke men op, dat erfmakingen en vrijwillige stichtingen (fundationes spontaneae) niet onder den titel van aalmoezen zijn begrepen[1].

Dit tafereel van de vruchten eener missie zal welligt sommigen Protestanten overdreven voorkomen. Toch zouden wij velefeiten ten bewijze onzer voorstelling kunnen aanhalen; maar het is thans alleen onze taak verslag te geven van het verhaal zelf van Pater VAN DER HEYDEN, verrijkt met de geleerde aanteekeningen zijner Uitgevers.

De Katholijke bevolking voor het overige ontving gewoonlijk met

(1) Zie de bulle van URBANUS VIII (1623), in de *Concordata et Decreta a Sacra Congregatione de propay. fide, diversis edita temporibus pro bono miss. Foederat. Belg. regimine*. Romae, 1694, herdrukt in Holland, 1708. De Plakkaten van 1612, 1622, enz, de afgevaardigde Predikanten bij de Synode in hunne *Remonstrantie* aan de Algemeene Staten (1636), verwijten den Jezuïten, dat zij veel geld uit *Holland* brengen. Vele feiten vindt men aangehaald in eene Brochure van het begin der vorige eeuw: *De waere iever der Jezuiten in de Vereen. Nederl. ontmaskert en aen deszelfs Regenten ten toon gesteldt*, door JAC. ADELAER (?), bl. 20.

geestdrift die ijverige Priesters, welke met gevaar huns levens tot hen kwamen, om hun lijden te lenigen, door er in te deelen, om hunne onwetendheid op te klaren; om den last huns gewetens te verligten, door vermindering van het aantal hunner zonden. Want aan het einde van elke missie verkondigden de Jezuïten eenen algeheelen aflaat[1]. Is het te verwonderen, dat bij dergelijke omstandigheden de invloed der Jezuïten allerkrachtigst was, en dat binnen weinig tijds de tijdelijke residentiën in kollegiën of vaste stichtingen moesten worden herschapen?

Dit was de schoone zijde der missiën. In de Landen, waar het Katholicisme niet werd gedoogd, waren voor het overige de Jezuïten gedwongen hunne toevlugt te nemen tot eene menigte kunstenarijen en toegeeflijkheden, die kwalijk met de zuivere leer des Evangelies te rijmen waren. Zij doorliepen het Land, hunnen naam en hunne betrekking verbergende; dikwijls gaven zij zich voor kooplieden uit, en deden zich nu eens als Calvinisten, dan weder als Lutherschen, dan weder als tot elke andere gezindheid behoorende voor. Geroepen voor de wereldlijke Overheid, maakten zij zonder zwarigheid van hunne *reservatio mentalis* gebruik[2]. Hun onderwijs had vaak eene der Regering vijandige strekking, en hun verblijf ging meer dan eens vergezeld of gevolgd van onlusten, ik zou bijna zeggen van pogingen tot omwenteling. De geschiedenis van *Engeland* onder de regering van ELIZABETH en der STUARTS is rijk aan dergelijke proeven. Die van *Frankrijk*, onder de *Ligue*, bewijst ten stelligste, dat de Jezuïten zich geenszins uitsluitend aan hunne godsdienstige roeping hielden. Hunne predikatiën hadden eene politieke kleur; persoonlijk namen zij een schandelijk deel aan de gewelddadigheden der *Ligue*. In *Holland* komt al te vaak, om niet eenigen grond te hebben, de beschuldiging voor, dat zij met alle kracht de vijanden des Lands be-

(1) JOUVENCY, *Historia Soc. Jes*. pars V 1. XVII, p. 440.

(2) Zeer merkwaardig is op dit punt het verhaal van P. VAN DER HEYDEN. Men zie het verslag van de reis van Pater CARBONELLI uit *Denemarken* naar *Vriesland*, medegedeeld bl. 64; dat van VAN DEB HEYDEN zelven naar *Vlissingen*, bl. 67; het oordeel, dat hij uitbrengt over de te groote vrijpostigheid van P. SCHEFFER voor zijne Regters, bl. 154. Nog karakteristieker brokstuk staat te lezen in de *Refutatio* van P. GRETSER, c. IV, p. 79, 80. Vergelijk ook de geschiedenis der Paters SAMMIER en CL. MATTHIEU en der Engelsche Missionarissen bij SACCHINI, *Hist. Soc. Jes.*, p. V.

gunstigden, door listiglijk de Katholijke en de Spaanschgezinde partij ineen te smelten.

Voor het overige vereischte het verblijf der Jezuïten in een Protestantsch Land eene menigte voorzorgen en de *voorzigtigheid der slang*. Dikwijls hadden zij geen vast verblijf; zij werden vervangen, zoodra zij al te bekend raakten en hunne veiligheid in gevaar kwam. Vandaar, dat zij aan allerlei beperkingen onderhevig waren. Men moest de geloovigen in stilte vereenigen, en oppassen bij den eersten alarm of de minste bedreiging van huiszoeking, alle sporen van hun verblijf te doen verdwijnen. Meer dan eens werden zij te midden van hunnen arbeid gestuit door gevangenis of ballingschap.

Elke missie eindigde, zoo als wij gezegd hebben, met eenen algeheelen aflaat en met eene plegtige dankzegging, bij welke het ligchaam van CHRISTUS werd rondgedeeld[1].

De *Constitutiones* verpligtten de Missionarissen, om, hoe verre ook verwijderd, gestadige berigten omtrent hunne werkzaamheden en de verkregene uitkomsten mede te deelen. Als de omstandigheden het gedoogden, werden die berigten wekelijks opgezonden, en zeer dikwijls stelde een der Jezuïten een ordelijk verhaal van de geheele zending te boek. Naar dergelijke stukken is grootendeels het Werk van Pater VAN DER HEYDEN zamengesteld, waarmede wij ons thans in het bijzonder gaan bezig houden.

De gedrukte berigten omtrent den arbeid der Jezuïten in de Protestantsche Landen zijn zeer schaarsch, meestal afgebroken en met zoo veel omzigtigheid geschreven, dat zij zelden de nieuwsgierigheid der Lezers kunnen bevredigen. Ook maakt, het plaatselijk belang daargelaten, het verhaal van Pater VAN DER HEYDEN op dien algemeenen regel geene uitzondering. Bovendien heeft het slechts tot eene afdeeling der Hollandsche *missie* betrekking, en ten tijde van den Schrijver was in *Vriesland* het Katholicisme van weinig beteekenis en tot de lagere volksklasse beperkt. Wie een weinig bekend is met de wijze, waarop de Jezuïten hunne eigene geschiedenis beschrijven, kan, op de eigen namen na, bijna raden, wat hij hier zal vinden. Eerst en vooral mirakelen, het een nog meer buitengewoon dan het andere, en alle van dien aard, dat men vermoeden zou, dat

(1) Hetgeen wij omtrent de missiën hebben medegedeeld, is getrokken uit JOUVENCY, L. XVII, S. 5, uit het *Institutum Soc. J. Instructio pro iis, qui ad miss. proficisc.* (vooral S. 2). *Constitutiones*, P. VII, c. I, *et declarr*, in c. 2. *Regulae Provincialis* et *Congregatio* VII, dec. 39.

een Gereformeerde, onder eenen valschen naam, met die wonderen den spot had gedreven. - Voorts een kort Reisverhaal van de Paters; - enkele der gelukkigste bekeeringen, door hen te weeg gebragt, of der roemrijkste vervolgingen, door hen doorgestaan. Dit is zoo het gewone referein. Maar dat alles is nog op verre na geene 'geheime geschiedenis,' zoo als de Uitgevers zich uitdrukken (Voorr. bl. XV). Voor zulk eene geschiedenis zou men de wekelijksche berigten der Missionarissen en de onderlige briefwisseling der Jezuïten moeten kennen, want al de overige verhalen, bestemd om in de Kollegiën tot stichting te worden gelezen, of om de eer der uitgave te erlangen, waren zorgvuldig gezuiverd van al, wat geene betrekking had op *de hoogste glorie Gods*. Vóór alle dingen gaven de Jezuïten zoo veel op van hunne onwetendheid in de zaken der wereld, van hunnen verklaarden afkeer om er zich mede te moeijen, dat men daaruit tot een vooruitberekend stilzwijgen zou kunnen besluiten. Zou men willen, dat zij hunne teleurstellingen vertelden, zoo die aan andere oorzaken dan hunnen bekeeringsijver te danken waren, of hunne vaak meer dan vreemde toegeeflijkheid jegens den tijd of jegens bijzondere personen? Maar, zouden zij zeggen, *cui bono*? - Of zouden zij hunne twisten met de overige Geestelijken mededeelen, of met de Missionarissen eener andere Orde, die met de hunne wedijverden, of, erger nog, hunne eigene oneenigheden? - Dat zou geene eenvoudigheid, maar domheid zijn geweest; dat zou noodeloos ergeren en der goede zaak schade doen. - Of zouden zij in bijzonderheden treden over deze of gene intrigue, om zich bij eenen grooten in te dringen, of over deze of gene Spaansche of Liguistische zamenspanning? - Dat zou zijn onzen vijanden de wapens in handen te geven; hoe zouden wij ons later kunnen regtvaardigen? - Evenwel zou dat alles tot eene geheime geschiedenis behooren. Ik kan niet beter den geachten Uitgevers het verschil doen gevoelen, dat er bestaat tusschen hetgeen zij uitgegeven hebben en eene 'geheime geschiedenis der Jezuïten,' dan door hen uit te noodigen, om het Boek van VAN DER HEYDEN te vergelijken met ettelijke fragmenten van briefwisseling, uitgegeven onder den naam: *Der Jesuiten negotiatie ofte Coophandel*, waarvan zij in hunne aanteekening 58, p. 250 verv., hebben gewaagd[1].

(1) Voor het overige geeft deze aantreekening, evenmin als het berigt van JAC. SCHELTEMA (*Archief voor Kerkelijke Gesch.*, Dl. III), een juist begrip van het gemelde boek. Het ware beter geweest eenvoudiglijk eene lijst mede te deelen der stukken, waaruit het bestaat. Het verscheen in het licht ten jare 1616 (niet 1614), en de *veertig* (niet 39) *notable dinghen*, in de Schriften der Jezuïten gevonden, maken het *Register* of den *Index* uit. Voor het overige is dat Register het werk van den Uitgever, en ondanks den Heer SCHELTEMA, geloof ik, dat deze met de zaak verlegen zou geweest zijn, had men geëischt, dat hij elke zijner stellingen geregtvaardigd had. Het Werk zelf bestaat uit eene *Instructie* voor de Katholijken uit de Nederlanden, p. 1-5; uit den brief, dien Pater WARIGHEM aan den Burgemeester RETIUS deed toekomen door bemiddeling van J. HENDRIKS (zie V.D. HEYDEN, bl. 45), p. 5-10; uit eene instructie voor de Jezuïten-Missionarissen, bl. 10 - 13; uit eenen brief aan OLDENBARNEVELDT, bl. 13-34, en van daar tot aan het einde uit eene zeer merkwaardige briefwisseling tusschen de Jezuïten over hunne geschillen onderling en met de gewone Geestelijken.

Met dat al is, volgens onze meening, het verhaal van Pater VAN DER HEYDEN geenszins van belangrijkheid ontbloot. In tegendeel wij vonden er met levendige kleuren in uitgedrukt de verbazende werkzaamheden der Jezuïten; hunenn moed, hunne vermetelheid zelfs dwars door plakkaten en vogelvrijverklaringen hee; hunnen ijver om hun geloof voort te planten, hunnen langzamen maar zekeren gang voorwaarts. Wij zijn door dit Boek thans in staat gesteld hun aantal en dat hunner aanhangers op verschillende tijdpunten te bepalen; eene groote gaping is er door aangevuld in de geschiedenis van het Katholicisme in *Vriesland*. Daarom bejammeren wij het te meer, dat deze verzameling van berigten zich niet verder dan 1640 uitstrekt, en juist daar ophoudt, waar het Katholicisme, versterkt en herschapen door den ijver der Jezuïten in *Holland*, eene belangwekkende minderheid begon uit te maken.

Na eene korte beschrijving der plaatsen in *Vriesland*, waar de Jezuïten geroepen werden zich op te houden (bl. 1-4), opent het verhaal van Pater VAN DER HEYDEN met eene korte levensschets van Pater ANSEKE BOCKES (ANDREAS BOCCATIUS), den eersten Frieschen Missionaris van 1564 tot 1567 (p. 4-15). Het stilzwijgen zoowel van den Jezuït zelven, als van zijne Uitgevers, zou ons in den waan kunnen brengen, dat toen voor het eerst de Vaders in *Holland* zijn getreden. Intusschen dit is geenszins het geval. Hunne eerste poging om zich te vestigen had plaats te *Nijmegen*, in 1555. Deze stad was de geboorteplaats geweest van den beroemden PETRUS CANISIUS, eenen ijverigen en geleerden Jezuït, een der *eerste lichten* van de Orde, die, toen hij in het Genootschap was opgenomen, zijne goederen aan het Kollegie

van *Keulen* had afgestaan. CANISIUS had te *Nijmegen* eene oude moei achtergelaten, die hij met het opzigt over zijne bezittingen had belast, tot het tijdstip, dat de Jezuïten daarvan in het beheer zouden kunnen komen. Zij en eenige andere geloovigen noodigden de Jezuïten uit, zich te *Nijmegen* te vestigen. LEONARD KESSEL, van *Leuven*, Rector van het Kollegie van *Keulen*, kwam op hun verzoek over, zonder dat echter de Overheid hem toegestaan had daar te vertoeven. Alles ging naar wensch; men had zelfs door magt van goud eenen oom van CANISIUS gewonnen, die tot dusverre der zaak van de Jezuïten vijandig was geweest. Vader KESSEL had zich in het huis van zijn' Ordebroeder met der woon gevestigd, toen eensklaps de oude moei ziek werd en kwam te overlijden. Zonder een oogenblik te verliezen, begaven zich de ketters, de overige Geestelijken, die met leede oogen KESSEL'S voorspoed aanschouwden, en zelfs de nieuw geworven oom, naar de Overheid, om de uitdrijving der Jezuïten te verzoeken. Deze, voor wanorde bevreesd, gaf toe, en bande de nieuwe Ordebroeders uit de stad[1].

Wat Vader ANSEKE betreft, hij verkreeg (ten jare 1564) van den Generaal LAINEZ de vergunning, om zich in zijn Vaderland te vestigen, onder toezigt der *Superiors* van *Keulen*. Met een vrijgeleide van het Hof van *Brussel* voorzien, opende hij eene School te *Sneek*[2]. Van daar echter dwongen hem de ketters te vertrekken, eerst naar *Woudsend*, vervolgens naar *IJlst*. Versterkt door vijfandere Jezuïten en eenen tijdelijken *coadjutor*, opende hij daar ter plaatse een eigenlijk gezegd Kollegie, waar de geleerde opvoeding evenzeer als de Godsdienstige werd behartigd. ANSEKE echter liet de zorg voor de nieuwe stichting aan zijne ambtsbroeders over, en belastte zich zelven uitsluitend met de zendelingswerkzaamheden. Hij begaf zich naar *Leeuwarden*, maar stuitte daar op den onoverkomelijken haat, dien de gewone Geestelijken hem toedroegen. Hunne gramschap had gedeeltelijk haren oorsprong in den grooten toevloed van hoorders, die hem te beurt viel; gedeeltelijk in de onafhankelijkheid, die hij te hunnen opzigte handhaafde; maar volgens onzen Schrijver, daarin, dat hij met kracht hunne ongeregeldheden bestrafte. De Uitgevers hebben de beschuldiging van

(1) Verg ORLANDINO, *Hist. Soc. Jes.* P. I, L. XV, n. 28, en het banvonnis in de *Waere lever*, enz., bl. 23.

(2) Zie aanteekening 8, bl. 213, die belangrijke bijzonderheden bevat over de ontvangst, die den Jezuïten in deze stad te beurt viel.

den Jezuït hoogstwaarschijnlijk gemaakt, door de schilderij, die zij van de tucht der Vriesche Geestelijkheid hebben opgehangen in de 13de aanteekening (p. 275 en verv.)

Toen brak de hervorming in *Vriesland* door met al dat geweld en die uitsporigheid van geestdrijverij, die haar overal vergezelde, waar zij tot het gepeupel doordrong. ANSEKE waagde het, zich te midden der beeldstormers te vertoonen, en hun in het aangezigt hunne heiligschennende woede te verwijten. Zoo sterk, merkt VAN DER HEYDEN aan, was de kracht zijner welsprekendheid, dat de goddeloozen voor een oogenblik verbaasd terugtraden.

Maar met het Katholicisme, als heerschende Godsdienst, was het in *Vriesland* gedaan. Pater ANSEKE en zijne Ambtsbroeders rekenden voor het oogenblik hunnen arbeid noodeloos, en vertrokken in vrijwillige ballingschap. Het Katholicisme bleef in treurige verlatenheid in al die gedeelten der zeven provinciën, waar, ten gevolge der Hervorming, het Spaansche juk was afgeschud. In de overige echter, zoo als in *Gelderland* en in *Groningen*, dat eerst in 1594 tot de Unie toetrad, bleef de Katholijke Godsdienst stand houden. Zelfs bevonden zich daar Jezuïten, naardemaal er in 1591 spraak was van het vestigen van een Kollegie te *Groningen*, op verzoek van OTT. FRANGIPANI, den Pauselijken Nuncius, en van eenen Advokaat, met name J. VAN GOUDA(1). De verbanning der Jezuïten was eene der voorwaarden van de overgave van *Groningen*; maar toen drongen langs eene andere zijde de Jezuïten tot in het hart van Holland door. Over dit gansche tijdvak stapt onze Schrijver (bl. 15-26) vlugtig henen, om te eer op de tweede missie te komen.

Voor een oogenblik scheen *Rome* haar spel in de Vereenigde Provinciën te hebben opgegeven. Haar ondergang was bijna voltooid; hare diensten waren verbannen; de schatten harer Kerken en harer Geestelijkheid waren geplunderd of ontheiligd door de woeste en schennende handen der Hervormden. Hare vrome aanhangers verstrooid, en door geenerlei band vereenigd, schreiden om eene spoedige hulp. J. SMET, Hollandsch Priester, ging zelfs te *Rome* den geestelijken bijstand voor zijne landgenooten inroepen. Paus CLEMENS VII gelastte, op zijnen raad,

(1) Zie JOUVENCY, P.V,L. XV, p. 272 en 278. WESTENDORP, *Bijzonderheden uit de Gesch. der Herv. in Groningen*, bl. 72. V.D. HEYDEN bewaart omtrent deze stichting het diepste stilzwijgen.

de Belgische Jezuïten in de noordelijke gewesten door te dringen. Twee Vaders, WILLEM VAN LEEUW, van *Dordt*, en CORN. DUYST, van *Delft*, waren bestemd, de eerste voor *Utrecht* en de tweede voor *Zeeland*, ofschoon dit gewest op het oogenblik Engelsche bezetting inhad. De Jezuïten echter trotseerden alle gevaren door hunnen moed en .... door middel eener vermomming raakten zij *Holland* binnen (1592).

(*Het Vervolg en Slot in het volgende Nommer.*)

Handboek der ziektekundige ontleedkunde, door D^{r}. *L.H. Verwey*. I^{ste} Stuk, of Algemeene Ziektekundige Ontleedkunde. Te Schoonhoven, bij S.E. van Nooten, 1843. 84 Bladz. 8°.

De Ziektekundige Ontleedkunde heeft meer dan eenig ander gedeelte der Geneeskundige Wetenschappen voordeel getrokken uit de vorderingen der Natuurkundige Wetenschappen, en het is gemakkelijk te doorzien, dat zij op hare beurt tot bevordering der praktische Geneeskunde niet weinig moet bijdragen. Geen wonder, dat dus dagelijks de Litteratuur van deze Wetenschap met nieuwen arbeid verrijkt wordt. In *Duitschland* vooral vindt zij ijverige en talentvolle beoefenaars. Wanneer men slechts let op het aantal uitmuntende Handboeken, die aldaar in de laatste jaren uitgekomen zijn, zal men gereedelijk de belangstelling voor dit onderwerp erkennen.

De Heer VERWEY meende, dat ‘in ons Vaderland behoefte bestond aan een beknopt Handboek voor Ziektekundige Ontleedkunde.’ In de Voorrede geeft ZEd. reeds dadelijk te kennen, dat hier geene oorspronkelijken arbeid geleverd is; ‘aan genoegzame eigene bronnen ontbrak het mij,’ zegt hij, bl. 1; ‘ik heb daarom uit een groot aantal der beste en nieuwste Schrijvers de noodige bouwstoffen verzameld. Het Handboek van den Hoogleeraar FICK diende mij tot grondslag.’ Dr LUDWIG FICK, Prosector und Privat-Docent aan de Universiteit te *Marburg*, gaf in 1839 een Werk uit, getiteld: *Abriss der Pathologischen Anatomie*, om het tot leidraad bij zijne Voorlezingen te gebruiken. Men erkent deze oorspronkelijke bestemming gemakkelijk in den vorm het Bock. Eene korte aphoristische

zegswijze, strenge methodieke orde, gemis aan redeneringen, o breedere ontwikkeling bij de belangrijkste punten, eene beslissende uitspraak in zaken, waar nog gegronde reden tot twijfel overig is, of waar een verder voortgezet onderzoek nog meerder licht zal moeten verschaffen; ziedaar eenige trekken, welke men bij de lezing van het Werk gemakkelijk zal erkennen. Het zij verre, dat ik dit als eene fout aan het oorspronkelijke werk wil aanschrijven; immers de lessen van den Leeraar moeten hier aanvullen, wat men bij de lezing daarin mist. In hoeverre nu de Heer VERWEY goed gedaan heeft, een zoodanig Handboek ter vertaling te kiezen, moge de Lezer beslissen, wanneer hij met den inhoud van het voor ons liggende Werk bekend gemaakt is.

Na eene inleiding, waarin eene bepaling der Ziektekundige Ontleedkunde gegeven wordt (bladz. 1-2), handelt de Schrijver in het eerste Hoofdstuk (bladz. 2-11) over het ophouden des levens, de physische en chemische veranderingen in het lijk, en over de omstandigheden, welke op de ontbinding eenen bijzonderen invloed uitoefenen.

Hierop volgt dan in het tweede Hoofdstuk de ziekelijke verandering in de vloeibare elementen des ligchaams, namelijk in de hoedanigheid en zamenstelling der chyl (bladz. 12-15), der lympha (bladz. 14-15), en des bloeds (bladz. 15-28).

In het derde Hoofdstuk vindt men de beschrijving der veranderingen in de vaste deelen, welke onder de volgende afdeelingen gebragt worden: ontsteking (bladz. 29-35); overvoeding (bladz. 35-36); gebrekkige voeding (bladz. 36-37); herstelling van verlorene deelen (bladz. 38-39); de vormverandering der organische weefsels, hetzij dat deze alleen bestaat in eene wijziging van den normalen grondvorm, hetzij dat de karakteristieke eigenschappen des weefsels geheel verloren gaan (bl. 39-51).

In het vierde Hoofdstuk worden de verranderingen in de eenvoudige afscheidingen behandeld; achtervolgens is hier sprake van de bovenmatige gasontwikkeling (bl. 52-53); van de wijziging in de weiafscheiding (bl. 54-55); van de veranderde slijmafscheiding (bl. 56-57); van de vermeerderde vetafscheiding (bl. 58-59); van de ziekelijke afzetting van kleurstof (bl. 59-61); van de ziekelijk toegenomene afscheiding van aardachtige bestanddeelen (bl. 61-63); terwijl eindelijk slechts vlugtig (bl. 63) melding wordt gemaakt van de verminderde afscheiding (acrinia).

In het vijfde Hoofdstuk handelt de Schrijver over de vorming

van pathologische stoffen, welke als op zich zelve staande voortbrengselen moeten beschouwd worden. Na eerst eenige algemeene beginselen uiteengezet te hebben, gaat hij over tot de eenvoudige ziekelijke gewrochten (bl. 66-74), en beschrijft daarna de bewerktuigde voortbrengselen, welke wederom verdeeld worden: *a* de zoodanige die uit cellen, zonder vaatvorming, bestaan: chondroïden, colloïden, entozoen, cystoïden, encephaloïden, pathologische voortbrengselen in de organa generationis en tuberculosis; (of evenwel de laatste tot deze afdeeling behoort, wordt twijfelachtig gesteld); (bl. 74-79), *b* de zoodanige die in hun weefsel eene vaatvorming vertoonen: schijnvliezen, polypen fungeuse en sarcomateuse gezwellen (bl. 79-81). Eindelijk wordt met de beschrijving der vernietiging van pathologische produkten, gangreen en carcinoma, dit Stuk besloten.

Na dit overzigt van den inhoud, mogen thans eenige aanmerkingen hier volgen, welke, bij eene naauwgezette lezing van dit eerste Stuk, gerezen zijn. De Schrijver mogt zich te regt in de Voorrede beroepen op de uitgebreidheid van het onderwerp, de moeijelijkheden, waarmede hij te kampen had, en zijne zucht, om der Wetenschap van dienst te zijn. Het is ook geenszins om de waarde van zijnen arbeid te verkleinen, dat ik hier die aanmerkingen mededeel; in tegendeel, ik erken daarin te veel verdienste, dan dat ik met zoodanig doel eene beoordeeling zoude ter nederstellen; veeleer moge de Heer VERWEY er eene poging in zien, om hem de behulpzame hand te bieden; misschien kunnen die aanmerkingen, zoo de Schr. daaraan eenige waarde hecht, hem van dienst zijn bij de verdere bearbeiding van dit Handboek.

Reeds met een enkel woord werd gewag gemaakt van den aanleg van dit Werk, welke duidelijk verried, dat het ten gebruike bij Voorlezingen geschreven was. Men zal tegen de bedenking, daaruit afgeleid, gereedelijk aanvoeren, dat deze arbeid desniettemin ook dienstig kan zijn voor hen, die, reeds met het onderwerp in meerdere of mindere mate vertrouwd, behoefte gevoelen aan eenen grondslag voor verdere studie, dat het dus eenen geschikten leidraad aanbiedt voor eigen onderzoek buiten de akademische Voorlezingen. Zoude het evenwel aan dat doeleinde voldoen, dan mogt men eene zoo veel mogelijk volledige opgave van de bronnen verlangen; daarvan vindt men echter niets, en slechts enkele malen worden de Werken van eenige weinige Schrijvers aangehaald.

Daarenboven zijn sommige gedeelten zoo vlugtig en kort be-

handeld, dat zij in geene verhouding tot het overige staan. Als voorbeeld moge hier volgen, hetgeen men omtrent de verminderde afscheiding aangeteekend vindt:

‘Acrinia komt schaars voor, zij valt zamen met scheikundige ontmenging, met anaemie en atrophie. Zij bestaat in eene wezenlijke vermindering eener secretie, en komt als zoodanig welligt nimmer voor.

Acrinia mucosa in het eerste tijdperk van ontsteking van slijmvliezen.

Acrinia serosa, eveneens, zij zoude bij hydrocephalus in het eerste tijdperk aanwezig zijn.

Acrinia adiposa bij algemeene vermagering en uitteringziekten.

Acrinia calculosa, bij scrophulosis, scorbut, osteomalacie en rachitis.

Acrinia melanotica, bij albinos, chlorosis, dronkenschap.’

Inderdaad, bij eene dergelijke vlugtige vermelding blijft aan het onderwerp niets belangrijks over, en konde de Schrijver zich even goed bepaald hebben bij de eenvoudige uitspraak, dat over acrinia niets te zeggen viel.

Op andere plaatsen wordt het hoogstmoeijelijk, om door die oppervlakkigheid te begrijpen, wat de Schrijver onder sommige termen begrepen heeft. Zoo zal bijv. de erkenning, van hetgeen hij Colloïden noemt, naauwelijks mogelijk zijn uit hetgeen daarvan, bl. 74, gezegd wordt: ‘*Colloïden*, met geleiachtigen inhoud. Van eene gele of ligt roosachtige kleur.’

De Heer VERWEY schijnt dit gebrek in het Werk van Dr. FICK gevoeld, en daarom aan sommige onderwerpen eene meerdere uitgebreidheid gegeven te hebben, waarvoor hij zich den arbeid van latere Schrijvers vooral ten nutte gemaakt heeft. Zoo heeft hij uit het *Handwörterbuch der Physiologie* van R. WAGNER verscheidene stukken ontleend, om daardoor bestaande leemten aan te vullen, bijv. het Artikel: *Entzündung und ihre Ausgänge*, van JULIUS VOGEL; ‘*Atrophie*’, van CANSTATT; ‘*Blut*’, van H. NASSE; ‘*Absonderung*’, van CANSTATT; ‘*Gewebe des menschlichen und thierischen Körpers*’, van VALENTIN. Uit ROKITANSKY'S *Handbuch der Pathologischen Anatomie* heeft hij, hetgeen daar, omtrent de genezing der beenbreuken *per primam intentionem*, gevonden wordt, letterlijk overgenomen. Zoo zijn ook uit SCHOENLEIN'S *Allgemeine und specielle Pathologie* sommige plaatsen overgenomen. Ik maak daarvan geene melding, om den Schrijver zulks te verwijten, want behalve dat hij door verwijzing naar die Schrijvers, het gebruik erkent, hetgeen hij van hunnen

arbeid gemaakt heeft, zal men met mij gaarne erkennen, dat hij hier uit de beste bronnen geput heeft. Hij verklaart zich daaromtrent ook terstond in de Voorrede, waar men leest: ‘Aan genoegzame eigene bronnen ontbrak het mij; ik heb daarom uit een groot aantal der beste en nieuwste Schrijvers de noodige bouwstoffen verzameld.’ Het ware evenwel te wenschen geweest, dat, hetgeen door hem tot den arbeid van FICK toegevoegd is, daarmede meer verbonden ware. Nu daarentegen laat zich eene zekere ongelijkmatigheid meermalen gevoelen, en wordt somwijlen aan onderwerpen, die slechts als bijkomende aan te merken zijn, meerdere uitgebreidheid gegeven, dan aan de zaak zelve. De Physiologie en Physiologische Chemie moeten in een Werk over de Ziektekundige Ontleedkunde als bekend voorondersteld worden; ten hoogste mogen daarvan enkele nieuwere ontdekkingen, die men als nog niet algemeen bekend kan aannemen, vermeld worden; doch met die uitvoerigheid daarover te spreken, welke bij eene opzettelijke physiologische of chemische beschouwing noodig is, moet men als ongepast vermijden. Dit nu is meermalen het geval. Men zoude het des noods nog kunnen toelaten in een Handboek, hetgeen de Schrijver zelf bij zijne lessen over Pathologische Anatomie gebruikt; dewijl hij, dus doende, de kennis van voorbereidende Wetenschappen aan zijne hoorders mededeelt, en zich dus ontslagen rekent, om daarover verder uit te weiden. Het is niet te betwijfelen, of de Lezer van het onderhavige Werk zal zich meermalen teleurgesteld gevonden hebben, wanneer hij, na eene uitvoerige uiteenzetting van het physiologische gedeelte, eindelijk over het pathologische weinig belangrijks verneemt. Zoo vindt men van de ziekelijke veranderingen der Chyl niets anders aangeteekend, dan dat, bij verminderde voeding of rust der digestie, meer vezelstof en zuurstof daarin aanwezig zijn; dat, bij verhinderde galafscheiding, de hoeveelheid vet verminderd is; en dat de chyl dikwijls met toevallige zelfstandîgheden vermengd is. - Even onvoldoende is hetgeen omtrent de hypercriniën gezegd wordt. Met deze aanmerking wil ik evenwel niet geacht worden, de waarde van sommige gedeelten te verminderen. In tegendeel, gaarne doe ik hulde aan de vlijtige bewerking en het belangrijke van hetgeen, bijv., omtrent de verandering van het bloed en zijnen ziekelijken toestand gezegd wordt.

Uitvoerig vindt men verder de resultaten der Physiologische en Pathologische Scheikunde vermeld. L'HERITIER'S *Chimie pathologique* heeft hier voor een goed deel de bouwstoffen

geleverd. Doch ook de analysen en ontdekkingen van MULDER zijn hierbij evenmin als die van LIEBIG voorbijgezien. Wie zoude het willen ontkennen, dat bij de algemeene Pathologische Anatomie, de resultaten der Chemie behooren aangewend te worden? Hoevele algemeene en heldere inzigten hebben wij daaraan niet te danken, voor de verklaring van menig ziektekundig verschijnsel, voor menige organische verandering, die wij in de lijken van lijders aan verschillende ziekten vinden. Doch de zaak is bij de tegenwoordige ontwikkeling van deze Wetenschap hoogstmoeijelijk; er wordt daartoe eene grondige kennis vereischt, daar men zonder dezelve al ligt gevaar loopt in de menigte van chemische analysen te verwarren, en in gebreke blijft de resultaten, welke daarin voorbereid liggen, ter dienste der Wetenschap aan te wenden. Het is hier niet genoeg de elementen naar hunne procent-verhouding of de anatomische zamenstelling op te geven.

Of de Schrijver voor deze taak berekend was, mag men met regt betwijfelen. Zoo is het bekend, dat de grondstof, waaruit het celweefsel, de huid, de weivliezen, enz., zamengesteld is (het *Binde-Gewebe* der Duitschers), bij het koken in lijm overgaat. De ontleding van de lijm is in het chemisch Laboratorium te *Utrecht*, gedurende het laatstverloopen jaar, met zorg in het werk gesteld; korten tijd vroeger had SCHERER te *Giesen* zich met dit onderwerp bezig gehouden. Uit de kennis nu van deze stof laat zich reeds menige belangrijke gevolgtrekking afleiden (*Scheikundige Onderzoekingen, gedaan in het Laboratorium der Utrechtsche Hoogeschool*, uitgegeven door G.J. MULDER). In plaats van hierop acht te geven, zegt de Heer VERWEIJ, bl. 40: ‘Het celweefsel is zamengesteld uit gelatina, fibrine, albumine, phosphas en chloras sodae; aanhoudend met water gekookt, geeft het lijm. De opperhuid en het epithelium van het slijmvlies behooren tot de epithelia, en beide tot het hoornweefsel. Dit weefsel is zamengesteld, n.l. 1 At. uit: C^{48} H^{78} N^{14} O^{17} (SCHERER).’ Terwijl nu verder van de zamenstelling der vezelachtige weivliesweefsels en het grondweefsel der slijmvliezen gezegd wordt: dat zij zich op geene andere wijze van het celweefsel onderscheiden, dan door de veelvuldige doorvlechting van cylindrische vezelen; dat de vezelen der lymphatische vaten celweefselvezelen zijn; dat uit dezelfde grondstof het neurilema bestaat; dat de spierdraden en spiervezelen allen met omhullend celweefsel omgeven zijn; zoekt men te vergeefs naar de opgave der chemische bestanddeelen

van dit zoo belangrijk element, en vindt daarentegen aan het einde opgeteekend: dat de chemische zamenstelling der spiervezelen is: C^{48} H^{39} N^{6} O^{15}; dat de zamenstelling van ossenvleesch en ossenbloed overeenstemmend is volgens PLAYFAIR en BOECKMAN. Een weinig later wordt de atomistische formule van kraakbeenderenlijm, volgens LIEBIG, naast de analyse van MULDER geplaatst, niettegenstaande het verschil, hetgeen tusschen deze beide Scheikundigen bestaat, omtrent de zamenstelling van lijm. Hoezeer de scheikundige ontleding van den lijm voor de kennis van het bindweefsel zoo hoogst belangrijk is, wordt daarvan niet eens gewaagd. De formule nu voor deze grondstof is volgens MULDER C^{13} H^{20} N^{4} O^{5}, en men kon met regt van den schrijver verwachten, dat hij bij de opgave van de formule voor de zamenstelling der *Glutine*[1] op dit punt opmerkzaam gemaakt had. Zoo als zulks thans gesteld is, dient deze opgave tot niets.

Deze algemeene beschouwingen, waardoor de scheikundige analysen en atomistische formules hare waarde bekomen voor de Algemeene Pathologie, mist men hier ten eenemale. Een enkel voorbeeld moge zulks bevestigen. De analysen van PLAYFAIR en BOECKMAN, waarvan wij straks melding maakten, bragt hen tot het besluit, dat ossenbloed en ossenvleesch bestaan uit peroteïne, verbonden met 1 atome water en 4 atomes hydrogenium; wanneer zij de formule, die zij voor het bloed en het vleesch van runderen bekomen hadden (C^{48} N^{12} H^{78} O^{15}), geleken met die van proteïne, volgens LIEBIG. Neemt men die van MULDER tot grondslag, dan zal men bevinden, dat 6 AT. proteïne moeten opnemen 3 $H^{2}O$. + 12 H, om in 5 At. runderenbloed omgezet te worden. Men weet het, hoe zeer de kennis van proteïne een juister en beter inzigt heeft gegeven omtrent de verhouding van verschillende elementaire bestanddeelen der organische ligchamen onderling, omtrent de wijze van hunne wording en den overgang van het een in het ander. Van de zamenstelling der proteïne wordt in dit Handboek niets gewaagd; doch wel enkele malen gewag gemaakt van het aandeel, hetgeen deze stof zoude hebben in de zamenstelling van sommige nadere bestanddeelen des dierlijken ligchaams. Zoo leest men, bl. 24: '*Albumen* Pr^{10} S^{2}, volgens MULDER.... Er zijn twee wijzigingen der eiwitstof, de in water oplosbare en vloeibare en de in water onoplosbare of gestolde eiwit.' Waarom hier niet bijge-

(1) Het is ongetwijfekd eene drukfout, dat hier in plaats van H^{20} en N^{4} gelezen wordt: H^{10} en N^{2}.

voegd, dat de gecoaguleerde albumine slechts daarin van ongecoaguleerde verschilt, dat de eerste één atome zwavel minder bevat dan de laatste? Doch ook de formule zelve is onjuist; want het albumine van bloedserum is, volgens den genoemden Scheikundige, uit 10 At. proteïne + S^2 P; en dat van eijeren, uit 10 At. proteïne + S P zamengesteld; men voege hierbij, dat de *Fribrine*, zoo als door den Schrijver, bl. 27, ook aangeteekend is, volgens MULDER bestaat uit: 10 Pr + P S, en men zal de groote overeenkomst tusschen deze grondstoffen gemakkelijk erkennen, tevens met de noodwendigheid, om, bij de beschrijving van die stoffen, op hare naauwe verwantschap uit een chemisch oogpunt te letten. - Welligt zal men hier aanvoeren, dat de Schrijver ten minste enkele malen op dit punt verwezen heeft, en juist op die plaats, waar hij over het kraakbeenderenweefsel spreekt. Men leest daar: 'Chemische zamenstelling: kraakbeenderenlijm: C^{48} N^6 H^{40} O^{20} (LIEBIG), of uit 50,607 koolstof, 6,578 waterstof, 14,437 stikstof en 28,378 zuurstof (MULDER). Zij wordt uit de proteïne, door bijvoeging der grondstoffen van water en zuurstof, gevormd.' Hiervan blijkt evenwel niets uit de medegedeelde getallen. De atomistische zamenstelling der proteïne is, volgens LEIBIG: C^{48} H^{72} N^{12} O^{14}. Stelt men nu hiertegenover de formule van *Chondrin-gebenden Gewebe*, volgens den Duitschen Scheikundige, namelijk: C^{48} H^{80} N^{12} O^{20}, dan eerst zal men de verklaring vinden van het gezegde: dat door bijvoeging der grondstoffen van water en zuurstof, uit de proteïne kraakbeenderen-lijm gevormd wordt. Immers de 8 atomes hydrogenium en de 6 atomes oxygenium moet men zich voorstellen als 4 (H^2 O) + O^2, dat is vier atomes water en twee atomes zuurstof.

De kwestie omtrent de juistheid van LIEBIG'S formules voor proteine laten wij hier in het midden. Wat de formule van Chondrine betreft, zoo mag hier niet onopgemerkt blijven, dat deze door MULDER geheel anders aangenomen is. In het *Bulletin des sciences physiques et naturelles en Neêrlande*, 1838, p. 78, vindt men deze aldus opgegeven: 10 (C^{32} H^{52} N^8 O^{14}) + S. Latere onderzoekingen hebben de juistheid van deze formule genoegzaam aangetoond en ten volle bevestigd (zie *Scheik. Onderzoekingen*, Deel I, p. 67 en 269).

Doch reeds genoeg, om te doen zien, dat het chemische gedeelte zeer gebrekkig en onvolledig is. Het zoude onnoodig geweest zijn dit zoo uitvoerig te behandelen, indien niet de fouten, die hieren doorstralen, te zeer afsteken bij het vele deug-

delijke, wat men voor het overige in dit Werkje aantreft. Het ware te wenschen, dat de Schrijver meer zorg en ijver daaraan besteed had, opdat niet door deze smetten zijn Werk minder onbepaald bruikbaar wierde. Want dant de bijzondere rigting, welke zich in dit Handboek openbaart, tot wezenlijke aanbeveling daarvan strekt, mag hier niet verzwegen worden. Bij den wensch, om door toepassing van de resultaten, welke de fijnere Anatomie, de Physiologie en de Scheikunde opleveren, zijnen arbeid op degelijke grondslagen te vestigen, heeft de Schrijver niet uit het oog verloren, om de Pathologische Anatomie in verband te brengen met de Algemeene Pathologie. Misschien zal zelfs, in het oog van sommigen, de bearbeiding te veel aan de methode herinneren, welke in Handboeken der Algemeene Pathologie gevolgd wordt; doch wanneer de Ziektekundige Ontleedkunde aan de praktische Geneeskunde dienstbaar gemaakt zal worden, is dit naauwelijks te vermijden.

Met belangstelling mag men het vervolg van dit Werk te gemoet zien. De Schrijver duide hier de aanmaning niet euvel, dat hij in het vervolg nog met meer naauwgezetheid de moeijelijke taak, welke hij op zich genomen heeft, volbrenge, en behalve op de hoofdzaken, ook op de bijzonderheden en den vorm lette, waaromtrent dit eerste Stuk wel wat te wenschen overlaat. Zoo stuit men al dadelijk, bladz. 3, op eene stelling, welke blijkbaar valsch is; over het ophouden van het leven sprekende, zegt de S. in de Noot: ‘De dood is de akte des stervens,’ terwijl in den tekst zelven gezegd wordt, dat hij het einde is van een zelfstandig leven. - Bladz. 7: ‘Zoo steekt eene rottende vrucht spoedig de naastbijgelegene aan, hetgeen volgens BERZELIUS eene katalytische kracht of contactwerking zou zijn, maar volgens LIEBIG, niets anders dan eene omlegging der atomen.’ Hetgeen door MITSCHERLICH en anderen onder *Contactwirkung* verstaan wordt, is hier niet onderscheiden van de stelling van BERZELIUS omtrent de katalytische kracht; doch, in ieder geval, zoude de uitdrukking meer logisch geweest zijn, indien hier het woord *katalyse* gebezigd ware. Het is waar, dat LIEBIG voornamelijk op de mededeeling der beweging van het eene molecule aan het andere heeft aangedrongen; maar dit is nog iets anders, dan hetgeen de Schrijver daarvan gezegd heeft; BERZELIUS heeft datgene, wat hier omlegging der atomen genoemd wordt, niet uitgesloten, terwijl hij zijne theorie van de katalytische werking ontwierp. Omzetting toch der atomen is het verschijnsel, waarvoor de oorzaak meet gezocht

worden; die oorzaak nu is deels in de bekende en algemeen chemische krachten gelegen, in de affiniteit, enz.; doch er zijn gevallen, waar die affiniteit niet als oorzaak aangenomen kan worden. ‘Es ist also erwiesen,’ zegt hij in zijn *Handbuch der Chemie*, bladz. 23, ‘dass viele, sowohl einfache als zusammengesetzte Körper, sowohl in fester als aufgelöster Form, die Eigenschaft besitzen, auf zusammengesetzte Körper einen, von der gewöhnlichen chemischen Verwandschaft ganz verschiedenen Einfluss auszuüben, indem sie dabei in dem Körper eine Umsetzung der Bestandtheile in anderen Verhältnissen bewirken, ohne dass sie dabei mit ihren Bestandtheilen nothwendig selbst Theil nehmen, wenn das auch mitunter der Fall sein kann.’ LIEBIG heeft daarentegen, uitgaande van de stelling, die hij aan LA PLACE en BERTHOLLET ontleend heeft: dat een molecule, in beweging gebragt, aan een ander molecule, waarmede het in aanraking komt, die beweging kan mededeelen; de verschijnselen, welke BERZELIUS aan *katalyse* toeschreef, daaruit verklaard, dat de stof, welke die verandering te weeg bragt, scheikundige krachten in werking bezit, welke de scheikundige werking in andere molecules opwekten. (Zie MULDER, *proeve eener Phijsiolog. Scheik*.)

Bladz. 9 leest men: ‘Bij lijkopeningen wordt het bloed, door de buitenlucht, spoedig ligtrood gekleurd, vooral duidelijk bij vliesachtige weefsels, b.v. darmen en maag, hersenvliezen, wanneer dezelve in het water gedompeld worden; hier worden de bloedbolletjes opgelost; dit moet niet vervoeren tot aanneming van slagaderlijke opspuiting.’ Er is hier eene onjuistheid in de uitdrukking, eene verwarring in den zinbouw, waardoor men naar de bedoeling van de Schrijver moet gissen.

Bladz. 12: ‘Men merkt bij lijken, onder het water verrottende, de verandering derzelve op, in eene vetachtige massa.’ Het is bekend, dat FOURCROY, die het eerst de *adipocire* beschreef, aan de lijken, welke uit een kerkhof te *Parijs* opgegraven waren, die stof ontleende.

De aangevoerde voorbeelden zullen voldoende zijn, om de gemaakte aanmerking te regtvaardigen. De Schrijver, die rondborstig verklaard heeft, ‘dat hem iedere wenk, welke zoude kunnen dienen, om dit Werk beter en bruikbaarder te maken, hoogstaangenaam zoude zijn,’ zal de bedoeling van deze beoordeeling, zoo ik vertrouw, gaarne erkennen, en daarin de poging, om aan de belangen van de Wetenschap dienstig te zijn, niet voorbijzien.

J. VAN GEUNS.

Geschiedkundig overzigt van de Besturen, die vóór de herstelling der Nederlanden in 1814 elkander in Drenthe zijn opgevolgd, door *J.S. Magnin*, Archivist bij het Gouvernement van Drenthe, enz. - Tweede Stuk, tweede gedeelte, loopende van het jaar 1395 tot het jaar 1522. Te Groningen, bij J. Oomkens, 1842. 315 Bladz., in 8°.

Op. bladz. 219-229 van den Jaargang van 1841 gaven wij verslag van het eerste Stuk en van het eerste gedeelte van het tweede van dit belangrijk Werk. Wij zullen op denzelfden voet voortgaan.

Zagen wij in de laatste §. van het eerste gedeelte van dit tweede Stuk, hoe het den Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM gelukte, den magtigen Heer VAN COEVERDEN ten onder te brengen, en alzoo het Kasteel, de Stad en Heerlijkheid *Coeverden*, die slechts door verpanding in de XIV^{de} Eeuw in het bezit der Heeren van dien naam waren gebleven, terug te bekomen, in §. 1 van het thans aangekondigde gedeelte leeren wij de pogingen kennen, die ten behoeve van REYNOLD VAN COEVERDEN, gedurende zijne gevangenschap, door zijne vrienden, in verbindtenis der Vriesche Vetkoopers, werden in het werk gesteld. De zaak werd echter bij arbitrale uitspraak van den 14^{den} Mei, 1397, beslist. REYNOLD moest van zijne aanspraken op *Coeverden* en op zijn vroeger regtsgebied van *Drenthe* afstand doen, tegen genot van 15000 oude Schilden, door den Bisschop te betalen. - Het verwondert ons, dat de Heer MAGNIN, bladz. 5, opgeeft, dat deze uitspraak door WILLEM VAN GELDER, gezamenlijk met den Hertog van *Gulick* en den Graaf van *Zutphen*, werd gegeven. Het waren geene drie personen, welke deze uitspraak gaven, maar slechts één: WILLEM, die zich schreef *Hertog van Gelre, ende van Gulick, ende Grave van Zutphen*; eene oppervlakkige inzage van die uitspraak, bij J.H. VAN IDSINGA, *Het Staatsregt der Ver. Nederl.*, St. II, bl. 18 (niet 20), toont dit duidelijk. Daarenboven is het overbekend, dat reeds in de XII^{de} Eeuw de Graafschappen van *Gelre* en *Zutphen* vereenigd waren. Graaf HENDRICK toch erfde het eerste van zijnen vader GERHARD II, en hetlaatste van zijne moeder ERMGARD, Erfvrouw van *Zutphen*. Wij zien dit o.a. bij VAN SPAEN, in het II^{de} Deel *der oordeelkundige inleiding tot de Historie van Gelderland*, blz. 154, en de Heer J.A. NIJHOFF zegt op blz. LXXXI van het III^{de} Deel zijner voortreffelijke *Gedenkwaardigheden uit de Geschiede-*

nis van Gelderland: ‘WILLEM noemde zich van dezen tijd (1393) *Hertog van Gelre en Gulick*.’ Hoe dit zij, de magt der Heeren van *Coeverden* was uit, en de goederen, door hen bezeten, werden onherroepelijk weder met *Drenthe* vereenigd. De naam van *Coeverden* bleef echter in aanzien, want de Bisschoppelijke Commissarissen of Stedehouders, die sedert tot aan het einde der Bisschoppelijke regering (1522) over *Drenthe* werden aangesteld, voerden den naam van *Ambtenaren, Drosten* of *Drossaarden van Coeverden en Drenthe*. Lezenswaardig is hetgeen ons de Schrijver van deze Ambtenaren, hunne magt en hunne verrigtingen in §. 2 (blz. 24-60) mededeelt.

Na het ten onderbrengen van de Heeren van *Coeverden*, die, zoo als wij vroeger (blz. 227 van den Jaargang van 1841) zagen, zich ook als Heeren van *Drenthe* gedroegen, verkreeg het Bestuur van de Bisschoppen van *Utrecht* in dat gewest meer klem en aanzien. Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM, een zeer belangwekkend en belangrijk figuur in de geschiedenis van zijnen tijd, deed het *Drentsche Landregt* in schrift stellen, welk stuk, dat vroeger niet dan gebrekkig in het licht verscheen, door den kundigen Schrijver, naar de nog onder de archieven dier Provincie voorhandene snippers, vergeleken *tegen* en aangevuld *uit* vijf elders voorhanden zijnde afschriften, als Bijlage (blz. 229-253) wordt medegedeeld, voor welke mededeeling hem niet slechts de beoefenaren der Geschiedenis, maar ook, en wel voornamelijk, die van het oude regt in ons Vaderland, dank verschuldigd zijn.

Veel ging er sedert de vestiging van het Bisschoppelijk gezag in *Drenthe*, van de vroegere instellingen en gebruiken verloren. De Drosten, Stedevoogden van den Bisschop, waren, op eene enkele uitzondering na, vreemdelingen, en wel Sallandsche Edelen. Die vreemde invloed deed zich gevoelen; de oude *Etten* mogten blijven bestaan, maar de aanstelling van eenen *Schult* in ieder Kerspel was reeds eene toenadering tot de wijze van bestuur zoo als in het aangrenzend *Overijssel* in gebruik was. - Lezenswaardig is hetgeen in de 3de §. over de *Lands-dagen*, de *Hagelspraken*, de *Volks-*, *Buur- en markvergaderingen*, het *Ding*, het *Goorspraak*, het *Rogt* en de *Lotting*, het *Zeemregt*, de *Landsweer*, enz. wordt gevonden. Zaken, van welke menige Lezer nimmer bevorens iets zal geweten hebben, en welke tot den politieken toestand, de bedeeling van het regt en de uitoefening van het gezag, gedurende de XV^{de} en XVI^{de} Eeuwen, in *Drenthe* behoorden,

en welker kennis hoogstnuttig is, om den gang der zaken in de volgende eeuwen te beoordeelen, en tot opheldering van vele anders onverklaarbare punten kan strekken.

Wij onthouden ons van eene uitvoerige beschrijving van het hier opgenoemde, maar bevelen de lezing van dit gedeelte vooral hun aan, die zich meer opzettelijk met de beoefening der geschiedenis van het voormalig regt, in de onderscheidene gewesten van ons Vaderland, onledig houden. Eene beoefening, nuttig ook voor dezen tijd, en welke den arbeid, aan haar besteed, hoe moeijelijk die arbeid ook is, veelal ruimschoots beloont. Wij betreuren het vaak, dat er ten onzent zoo weinig aan de studie van het oude regt der verschillende Provinciën wordt gedaan. Het ware wenschelijk, dat bij onze Hoogescholen meer gelegenheid en aanmoediging voor ijverige, weetgierige jonge lieden werden gevonden, om zich ook op die studie toe te leggen.

Ook de Landweer was in *Drenthe* van oudsher bekend; in tijden van oorlog en gevaar waren alle weerbare mannen verpligt, om gewapend op te komen. - Maar die Landweer behoefde de grenzen niet over te trekken, en was ook niet verpligt, om langer dan drie dagen en drie nachten van huis te blijven, en de grenzen bezet te houden.

De Bisschoppen trokken inkomsten uit *Drenthe*; de vaste waren niet onaanzienlijk; zij bedroegen 750 mudden rogge en 400 mudden gerst en haver 's jaars. - Onder de belastingen kende men destijds de *Rookpenningen*, die van de Stookplaatsen werden geheven, en de *Schultmudden*, zijnde eene korenpacht, welke ten behoeve van den Bisschop of het Bisdom werd ingevorderd. Gaarne hadden wij gezien, dat de Schrijver ons, omtrent de heffing dier *Schultmudden*, nadere berigten had gegeven of kunnen geven, ten einde dezelve te kunnen vergelijken met de *Schultmolt*, over welke de Heeren A. YPEY en Mr. H.O. FEITH, in hun bekend Werk: *Oudheden van het Gooregt en Groningen* handelen, en welke zoo veel overeenkomst heeft met de *Koptienden* in *Gooiland*.

Reeds dadelijk na de vestiging van het Bisschoppelijk gezag in *Drenthe*, werden er pogingen aangewend, om dat gewest met *Overijssel* te vereenigen; doch zij mislukten. ‘Onder het Bestuur der bisschoppen FREDERIK VAN BLANKENHEIM en RUDOLPH VAN DIEPHOLT, meer nog onder DAVID VAN BOURGONDIË en zijne opvolgers (zegt de Schrijver, blz. 167), zien wij, zoo nu en dan, in de bewoordingen van voorhandene Charters doorblinken, dat het

ontwerp gevormd was, om, zoo mogelijk, *Drenthe* in alle opzichten met *Overijssel* gelijk te stellen. Men mag veilig aannemen, dat de Drenthenaren reeds in het jaar 1395 daarvoor beducht waren, en daarom dan ook destijds den eerstgenoemden Bisschop niet als hunnen Landsheer hebben gehuldigd, dan nadat deze hunne oude regten en privilegiën had bezworen, zoo als zij dan ook alle mogelijke zorg droegen, om van elken nieuwen Landsheer, alvorens hem als zoodanig te erkennen, en voorts bij elke andere geschikte gelegenheid, de nadere bevestiging hunner voorregten te vragen. Even zoozeer als de *Overijsselsche lijfeigene boer* te zijnen nadeele afstak bij den vrijen *Drentschen eigenërfde*, even zoo zeer verhieven de *Overijsselsche Edelen*, de rijke Leenheeren en eigenaren hunner *hoorige* boeren, en der boerderijen en verdere grondeigendommen, waaraan deze waren verbonden, het hoofd boven de *Drentsche Riddermatigen*, die, in geen enkel opzigt boven de Eigenërfden bevoorregt, onder deze verspreid, en, door hun klein aantal, als verloren waren; en werd het door den Bisschop, de Ridderschap en de drie Hoofdsteden van *Overijssel* van belang geacht, om *Drenthe* aan dat gewest te verbinden, het lag in den aard der zaak, dat de Drentsche Edelen medewerkten ter verwezenlijking van een plan, hetwelk, gelukt zijnde, voor hen ten gevolge zoude hebben, dat zij zouden deelen in dezelfde voorregten en onderscheiding, welke hunne Overijsselsche naburen sedert eeuwen boven hen hadden genoten. De Drentsche Eigenërfden droegen dan ook de meestmogelijke zorg, om zelfs den schijn te vermijden, dat zij in eenig opzigt aan *Overijssel* verpligt waren, of dat hun Landschap met dat gewest verbonden zoude zijn, en tot hetzelve middellijk of onmiddellijk hehooren.' - In 1518 werd door Bisschop FILIPS VAN BOURGONDIË eene meer bepaalde poging aangewend, om de vereeniging der beide gewesten te bewerkstelligen. Hij riep hiertoe de Staten van *Overijssel* en de Edelen van *Drenthe* te zamen. 'Maar de Drentsche Eigenërfden, die hiervan de lucht hadden gekregen, die zich in hunne regten en vrijheden niet wilden laten verkorten, die aan hunne aloude landsgewoonten bijzonder verknocht waren, en met onvermoeide zorg tegen alle vereeniging met *Overijssel* en voor het behoud van *Drenthe's* zelfstandigheid waakten, stroomden in groot aantal naar *Vollenhoven*, alwaar zij in het Bisschoppelijk Kasteel en binnen de Vergaderzaal drongen, zich met geweld aankantten tegen alle handelingen,

welke de Drentsche Edelen zich mogten willen verorlooven, zonder daartoe door de Eigengeërfde ingezetenen of de gemeene Mcente des Lands van *Drenthe* gemagtigd te zijn, en eenen opstand verwekten, bij welke gelegenheid verscheidene personen werden gekwetst, en een der Eigengeërfde Drenthenaren in een der vertrekken van het Bisschoppelijk Hof werd doorstoken.' - De opgemaakte akte werd dus nimmer namens *Drenthe* onderteekend, en dit Landschap werd alzoo geen gedeelte van *Overijssel*, zoo als het plan was. - Men ziet ook hier eenen strijd der *Aristocratie*, of liever *Oligarchie*, tegen het belang van het volk.

In de 4de §. (blz. 174-187) handelt de Schrijver in het bijzonder over de Heerlijkheid en de Stad van *Coeverden*, na de inlijving bij het Sticht van *Utrecht*, en in de 5de §. (blz. 188-218) over de Heerlijkheid *Ruinen*. In de Heerlijkheid *Coeverden* werd het Overijsselsche Landregt gevolgd, hoezeer dezelve in het Kerkelijke onder het Dekenschap van *Drenhe* behoorde. *Ruinen* had, even als *Ruinerwold*, een afzonderlijk Landregt, en behoorde mede tot voormeld Dekenschap. In de Heerlijkheid *Ruinen* bleef het Leenregt, elders in *Drenthe* onbekend, in volle kracht.

In de 6de §. (blz. 219-228) wordt gehandeld over de twisten over *Groningen*, welke Stad, eerst kwam onder het gezag der Bisschoppen van *Utrecht*, en later onder de bescherming van Hertog KALEL VAN GELRE. Op het slot van deze §., zijnde tevens het slot van het aangekondigde Stuk, wordt de overgang der regering over *Drenthe* aan den zelfden *karel* vermeld, met de volgende woorden:

'*Groningen's* nieuwe Beschermheer, de Geldersche Hertog KAREL VAN EGMOND, liet weldra een oog op *Drenthe* vallen, dat hij in het jaar 1522 met zijne krijgslieden bezette. In dat zelfde jaar nog sloeg hij het beleg voor de Stad en het Kasteel van Coeverden, die weldra beide voor zijne wapenen moesten bukken, bij welke gelegenheid hij den toenmaligen Bisschoppelijken Kastelein van *Coeverden* en Drost van *Drenthe*, FREDERIK VAN TWICKELO, krijgsgevangen kreeg. Met dit voorval nam de Bisschoppelijke regering over *Drenthe*, en neemt tevens dit gedeelte onzes Werks een einde.'

Korter kon voorwaar het einde der Bisschoppelijke regering over *Drenthe* wel niet gemeld worden. Geen woord over de aanleiding tot den door Hertog KAREL gedanen stap; geen woord over de middelen, door den Bisschop aangewend, om de verove-

ringen van zijnen vijand te keer te gaan; geen woord over de wijze, waarop de *Drenthenaren* zich bij die gelegenheid gedroegen, of zij den Bisschop, zoo lang doenlijk, getrouw bleven, of wel den overweldiger behulpzaam waren. Dit slot beantwoordt niet aan de verwachting en aan de anders zeer naauwkeurige wijze, waarop de Heer MAGNIN zijn Werk heeft geschreven. Misschien zullen wij in het begin van het *volgende Stuk* vinden, hetgeen wij aan het slot van dit hadden verwacht.

De Schrijver heeft al hetgeen door hem is medegedeeld, met oorspronkelijke Stukken gestaafd; die Stukken zijn in den tekst zelven ingevoegd. Wij hebben reeds bij de aankondiging der twee vroegere Stukken te kennen gegeven, dat ons deze wijze van mededeeling minder verkieslijk toescheen, en dat wij wel hadden gewenscht, dat de Schrijver al die Charters en oorspronkelijke Stukken bij elkander, bij wijze van eenen *Codex Diplomaticus*, achteraangevoegd had. De Schrijver zegt omtrent die Oorkonden, in het Voorberigt voor dit Stuk, dat hij zich ten doel heeft gesteld, om dezelve te doen strekken tot eene Verzameling van oude Drenthsche Charters. Dit doel zou hij volgens ons plan gemakkelijker bereikt hebben. Nu zal een goed,uitvoerig Register aan het einde van het Werk het zoeken naar het een of ander dier thans door het Werk verspreide Archieven gemakkelijk moeten maken. Achter dit Stuk zijn echter vijf Oorkonden als *Bylagen* gevoegd.

Van den stijl des Schrijvers hebben wij een en ander proefje medegedeeld; die stijl is duidelijk, geleidelijk en eenvoudig. De taal is doorgaans zeer zuiver; eene enkele maal hinderde ons het gebruik van het woord *daadwerkelijk* voor *feitelijk*. Op bl. 227 zal de zin: ‘Dat *Drenthe* - - door de krijgsbenden - zal zijn bezet geweest, en veel van dezelve heeft te lijden gehad,’ enz., wel moeten gelezen worden: ‘Dat *Drenthe* - - door de krijgsbenden is bezet geweest, en veel van dezelve heeft te lijden gehad,’ enz.

Wij verlangen naar het vervolg van dit hoogstbelangrijke Werk. Belangrijk voor de geschiedenis van *Drenthe*, maar belangrijk ook voor die der overige, vooral naburige, Gewesten.

De Schrijver zegt in het Voorberigt, dat hij aan dezen arbeid alleen weinige uren in den vroegen morgenstond kan wijden. Wij zijn hem voor dit woekeren met zijnen tijd den grootsten dank verschuldigd. Mogt hij anderen tot voorbeeld strekken!

Sedert onze aankondiging der beide vorige Stukken, verschenen nog: *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden van Dren-*

the, door Mr. J. DE WAL, en *Drenthe, in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie Podagristen* (reeds drie afleveringen), waarmede de lijst der geschriften over *Drenthe*, door ons op blz. 223 en 224 van den jaargang voor 1841 opgegeven, alzoo vermeerderd moet worden, op welke lijst vergeten is melding te maken van de in 1840 uit gegevene *Statistiek van de Provincie Drenthe*, door Mr. P.W. ALSTORPHIUS GREVELINK.

Amst., October, 1843.

W.J.C. VAN HASSELT.

Stonehenge, of de Romeinen in Brittanje. Een geschiedkundige Roman uit de dagen van Keizer Nero. Naar het Engelsch van *M. Mouldy*, door Mr. *C.J. Zweerts*. Amsterdam, C.F. Stemler. 1843. I^{ste} Deel iv en 216 blz. II^{de} Dl. 252 blz. III^{de} Dl., 256 blz. 8°.

Een jeugdig Engelsch Regtsgeleerde besteedt allen tijd, hem van zijne eigenlijke studiën overgeschoten, aan het onderzoek van de aloude Geschiedenis der Britten; verzamelt gedurende eenige jaren eenen schat van bouwstoffen; houdt zich onledig met deze te schiften, tot een behoorlijk geheel in niet onbehagelijken vorm te ordenen, en sterft. Zijn vader vindt de nalatenschap zijns zoons in een kistje, en ofschoon eenigzins teleurgesteld, dat deze in een handschrift, in plaats van in eene kostbaarheid bestaat, kan hij echter niet van zich verkrijgen, dezen letterarbeid, de *hobby horse* van zijnen zoon, aan het publiek te onthouden, vooral op uitdrukkelijk verzoek van den overledene, om dezen schat zijner onderzoekingen het licht te doen zien. Wie kan zulks wraken? Deze omstandigheid wekt zelfs belangstelling op voor den vroeg weggerukten Geleerde, die zoo veel lust toonde te bezitten, en zijne krachten aan de behandeling van een onderwerp wijdde, hetwelk ontegenzeggelijk hoogstbelangrijk blijft, de Vaderlandsche Oudheid!

De betrekking tusschen het tegenwoordige Engelsche Volk en de aloude Britten, wier overschot nog de schoonste valleijen van *Old England* bewoont, heeft eenige overeenkomst, in den graad van bloedverwantschap, tusschen de hedendaagsche Nederlanders en wijlen de Batavieren, echter met dit onder-

scheid, dat de laatstgenoemden slechts in de herinnering leven en ons zeer weinig belang behoeven in te boezemen, terwijl de landgenooten van '*Becca*' nog altijd een merkwaardig, in taal, zeden en denkwijze verschillend, bestanddeel der Britsche Natie uitmaken. Zij hebben nog hunne overleveringen, hunne Barden, hunnen roem overgehouden, terwijl hunne broeders in *Bretagne*, met al hunne eigenaardigheid, thans in vergetelheid zijn weggezonken. Waarlijk, het is hun toe te geven, zoo zij voor hunne TALIESSINS en LLEWELLYNS eerbied koesteren, en niet onverschillig de daden van ARTHUR en de Prinsen in het Dichtstuk *Brut y Tywysogion* naslaan! En eere hebbe het gezond verstand der *Welshmen*, dat zij de schimmen hunner langgestorvene helden niet door *Cheers* en *Groans* in hunne graven storen, gelijk hunne ligtzinnige overburen op het groene *Erin go Bragh*! Maar Ref. zoude op deze wijze afdwalen, en punten aanroeren, die het aangekondigde Werk niet raken.

De Schrijver stelde zich ten doel, den toestand van zijn Vaderland onder de heerschappij der Romeinen te schetsen, en koos daartoe het tijdvak der regeringen van CLAUDIUS en NERO, toen Brittanje nog op verre na niet geheel in de magt der wereldbeheerschende stad was geraakt. Een zestal Boeken, van verschillende Hoofdstukken, elk met een behoorlijk motto gewapend, op de Engelsche wijze, die echter thans begint te verouderen, omvat de vrij rijke stof; aanteekeningen en ophelderende bijlagen lichten het vermelde in den tekst nader toe, en eene Verhandeling met den titel: *Verslag der Druïdische Fabelleer*, besluit als aanhangsel het geheele Werk. Ref. zal eerst de bouwstoffen beschouwen, en dan over den vorm spreken.

De Schrijver is zeer bekend met de Engelsche Litteratuur van vroegere en latere dagen, en haalt gedurig groote brokstukken aan, met welker vertaling de Heer Mr. ZWEERTS zich zeer verdienstelijk gemaakt heeft, daar zij over het algemeen vrij vloeijend is geslaagd. De Schrijver gaat in dit gebruik maken van SHAKESPEARE, WORDSWORTH, enz. zoo verre, dat hij dikwerf aan hen de taak overlaat, om te vertellen, wat hij eigenlijk had moeten zeggen. Zoo is, b.v., de geheele geschiedenis van den ouden Britschen Koning ARVIRAGUS met brokstukken uit SHAKESPEARE'S *Cymbeline* verhaald, en dit doet bijna de uitwerking, alsof men een gebouw van gewonen steen zag, in welks muren hier en daar kapiteelen en marmerklompen van eenen geheel anderen vorm waren ingemetseld. Waarom verraadt

der Heer MOULDY op die wijze zijne zwakheid? Hij weet niets zelf te scheppen, zoekt terstond naar eenen steun bij anderen, en scheept zijne Lezers dan af met een: heeft niet die of die dit op de volgende wijze schoon gezegd? en dan volgt de aanhaling. Niet alleen de Engelsche Dichters, maar ook de Latijnsche Poëten, staan den Schr. ter dienste, en LUCANUS schijnt inzonderheid zijn geliefkoosde Dichter te wezen, zoo als SENECA onder de Wijsgeeren het meest zijne aandacht boeit. Vele vertalingen van deze liggen dan ook in deze drie Deelen verstrooid, waarbij VIRGILIUS en HORATIUS bijdragen geven. Spaarzaam is de mededeeling van Grieksche Dichters, en behalve HOMERUS, blijven de meeste onaangeroerd; de wijze, waarop de Schr. over PLATO spreekt, zoude bijna vermoeden wekken, dat deze hem minder toegankelijk was.

Er is zeker veel geleerdheid in dit Werk. Over het gebruik, van de Engelsche Dichters gemaakt, wil Ref. niet oordeelen; maar de manier, hoe de oude Schrijvers dienstbaar moeten wezen, om het een of ander gezegde te staven, of iets op te helderen, boezemt hem eenig wantrouwen in. Bladz. 13 en 14, Dl. II, lezen wij het volgende: '. ... het eiland, waarop wij gesmeten waren, wordt alleen door vrouwen bewoond, die zoo woest en wreed waren, als de zee zelve. Terwijl onze schepen, die op het strand zaten, het hoog water afwachtten, om naar Gallië over te steken, braken die vrouwen, welke alle in het wit gekleed waren, het dak van haren tempel af, en herstelden het voor zonsondergang, en toen eene van haar hare vracht vallen liet, stormden de overige op haar los, en verscheurden haar in stukken.' En dit is de noot: 'Deze beschrijving is geen verzinsel, maar woordelijk overgenomen uit STRABO, uitgaaf van CASAUBONUS, Boek IV, 197 (Lib. IV, cap. 4).

Dit is waar, doch nu is juist het voornaamste weggelaten, wat den sleutel tot dit geheele vertelsel geeft. STRABO zegt: dat de vrouwen der *Namniten* dit eiland bewonen, *als zij door Bacchus vervoerd* zijn; dat zij dezen God door plegtigheden en zoenoffers bevredigen; dat dit slechts eens in het jaar gebeurt, en dat daarenboven de geheele vertelling naar een leugentje van ARTEMIORUS of eenen dergelijken opsnijder riekt.' Waar is nu een spoor in die *vrouwen, woest en wreed als de zee zelve*? Wat is nu die onverstaanbare uitdrukking *haren* tempel? Met geene mindere *akrisie* is de plaats van HECATAEUS bij DIOD., II. 47, aangehaald, Dl. I, 260, waarbij de Schr.

volstrekt niet let op de versmelting van de fabel der *Hyperboreërs* met hetgene van *Brittanje* van elders bekend is, en begrijpt niet, dat men dit alles met evenveel regt op *Scandinavië* zou kunnen overbrengen, wanneer men eenmaal lust gevoelde, om in de fabelachtige en godsdienstig bijgeloovige wereldbeschrijving der Grieken vóór 300 v.J.C. om te wroeten.

De bevolking van Rome, Dl. II, blz. 9, wordt, zonderling genoeg, met het aantal van Romeinsche burgers verward, ofschoon er toch genoeg burgers bestonden, die geenszins in de Eeuwige Stad woonden. Dl. III, bl. 114, 115 en 116, vinden wij eene uitweiding over PLATO, waar ons gezegd wordt, dat de bedrevenheid in de Platonische Wijsbegeerte den jongen LINUS zeer geschikt maakte voor derzelver toepassing op de leer des Christendoms; dat PLATO de openbaring nabijgekomen is; dat hij de kust der Eeuwigheid van verre heeft gezien; dat hij geleerd heeft, dat *het Woord was in den beginne, dat het Woord met God was*, en dat het *Woord God was*, en dat de *wereld door hetzelve gemaakt is*. De fraaije stijl blijve voor rekening van den Heer MOULDY; maar Ref. zoude zich zeer gelukkig achten, zoo hij eene dergelijke plaats in PLATO'S schriften ooit had gevonden, en zoo hem gezegd was, waar deze zoo blijkbare anticipatie van Joh. I: 1 toch te lezen stond! Is het geene leugen, wanneer men op deze wijze te werk gaat, en zich veroorlooft uit verschillende uitdrukkingen iets dergelijks te construëren? Het is waar, de Heer MOULDY uit slechts, wat velen vóór hem gezegd hebben, en wat nog niet zelden, vooral in Engeland, geloofd wordt; doch moeten wij dan nog met zulken onzin lastig gevallen worden? Waarlijk, de verdiensten van den edelen PLATO zijn groot genoeg, al vergoddelijkt men hem niet; zijne geschriften bevatten eenen schat van goeds, en vooral van *schoons*, al heeft hij, evenmin als eenig Griek, ooit gedacht aan datgene, wat den grondslag des Christendoms uitmaakt: *vergeving van zonden* door den Verlosser, den Eenigen Zoon des Vaders. Ref. betuigt bij geenen Griek uit het Heidensche tijdvak de begrippen van *ἀγάπη*, van *ἁμαρτία*, van *λόγος* in Christelijken N. Testamentischen zin ooit te hebben aangetroffen; zelfs bij Dichters niet, wier gezegden somtijds veel juister het gevoel des harten uitdrukken, dan al de fijngesponnen redeneringen van PLATO, hoe juist en voortreffelijk deze ook in vele opzigten wezen mogen. Ref. gelooft gaarne aan eene voorbereiding van het Christendom in het algemeen; van een *προπαρασχευή* bij alle volken,

totdat de volheid der tijden zou komen; maar hij ontkent ten sterkste, dat één Schrijver alleen bij de Ouden daarvan eenig denkbeeld had. De geheele Grieksche wereld, van AESCHYLUS en PINDARUS af tot op ARISTOTELES EN ALEXANDER, moge in het algemeen zoo genoemd worden, terwijl de oorlogen van den Macedoniër en van de Romeinen deze denkbeelden meer algemeen, en daardoor ook minder zuiveren verspreidden, op éénen Wijsgeer, éénen Dichter, éénen Geschiedschrijver is nog niet toe te passen, die *Christeljkheid*, om het zoo te noemen, welke MOULDY hier in PLATO wil vinden!

Doch Ref. moet ongaarne nu dit schoone, veelomvattende onderwerp laten varen, en meent genoeg gezegd te hebben, om te toonen, hoedanig de wijze is, waarop de Heer MOULDY de oude Schrijvers gebruikt, en wat hij er van verstaat. De toepassing zal ons nog nader blijken. Het strekt wel is waar te zijner verontschuldiging, dat Engeland sedert eene halve eeuw achterlijk is gebleven op het gebied der Grieksch-Romeinsche geleerdheid, welker zetel thans Duitschland is, en het blijkt ook uit alle aanhalingen, dat de Schr. geene de minste kennis draagt van de vorderingen in de Wetenschap, die op het vasteland zijn gemaakt. Vandaar de menige onjuistheid in zijne noten, de bekrompenheid zijner inzigten, de gebrekkige kunde omtrent alles, wat niet alleen in Duitschland, maar zelfs in Frankrijk is geschreven. Ja zelfs de inhoud der Engelsche Philologie is hem niet in alles bekend, en alles wat hij zegt, is meest uit secundaire bronnen geput.

Het eerste Deel beantwoordt aan zijnen titel. De Romeinsche jongeling PUDENS, de Britsche Prinses ROSCRANA, zijn de hoofdpersonnen; de eerstgenoemde blijkt de zoon van eene Druïden-Priester te zijn; de laatste is, natuurlijk, op hem verliefd, wordt gevangen genomen, en naar Rome weggevoerd. Het is blijkbaar, dat deze personen nergens toe dienen, dan tot poppen, om het oudheidkundige kleed te dragen, hetwelk de Schrijver wil ten toon spreiden, en gedurig in verschillende plooijen verschikt, naar mate hij iets anders wil zeggen. Aan schildering van lotgevallen, aan ontwikkeling van karakters, aan eenen romantischen knoop zelfs, heeft Mr. MOULDY volstrekt niet gedacht. Eene zeer minutieuse beschrijving van een offerfeest der Druïden met al hun ceremoniëel; een verslag van de geheime plegtigheden en een begin van ontwikkelen hunner leer wekken op zich zelve belang genoeg; maar de kunst, om de personen daarmede in gepast verband te brengen, is den Schr. onbekend;

zelfs de kleur der oudheid lijdt bij het gebruik van den titel: *Zijne Heiligheid* voor den Opperpriester der Druïden, ofschoon dit zekerlijk wel geoorloofd is, als men de titels *Lord, Milady, Misstris* bezigt. Niet minder naauwgezet is de beschrijving van het Hof van Koning ARVIRAGUS, die met den titel *Sire* begroet wordt; maar Ref. heeft een sterk vermoeden, dat de Schr. hier het Angelsaksische Hof met het aloude Britsche verwart, bij vergelijking met hetgeen de Heer AREND in zijne belangrijke *Proeve eener letterk. Gesch. der Angelsaxen* heeft opgemerkt. Dat de Schr. het zoo naauw niet neemt, blijkt uit de overlevering van Koning LEAR, welke der Prinses ROSCRANA welbekend is, alhoewel Koning LEAR eerst tot het Angelsaksische tijdvak behoort. Zelfs vergeet hij zoo zeer zijn gekozen tijdpunt, dat hij OSSIAN, die in allen gevalle eerst eene eeuw later kan geschilderd hebben, wie hij dan ook zijn moge, en die dan nog een echte Schot of Ier wil wezen, aan het Hof van Koning ARVIRAGUS bekend laat zijn, namelijk door zijne gezangen. Wij vinden hier RYNO en FROTHAL, en zelfs anticipeert Vorst ARVIRAGUS de welbekende beesten, *swift Luath* en *mighty Sulin Sifadda*. Dat is toch wat al te erg, al wil men dan ook juist de geschiedkundige trouw niet zoo naauw nemen bij een zoo *vaag* onderwerp, als OSSIAN met zijnen tijd en met zijne poëzij is. In allen gevalle had de overneming kiescher kunnen zijn. De Vertaler neemt dit zoo weinig euvel op, dat hij ons nog daarenboven ARVIRᾶGUS en VESSENTO geeft in plaats van ARVÏRᾶGUS en VEJENTO, terwijl hij zelf, evenmin als de Schr., de aangehaalde plaats uit JUVENALIS begrepen heeft. Dl. I. pag. 126. Bij de pracht en den rijkdom in het Britsche Koningshof, is het vrij vreemd, dat PUDENS, ook toen hij als Brit bekend is, geen kleed kon krijgen, om zijn Romeinsch gewaad te verwisselen, maar in zijnen wapenrok, die wel onverslijtelijk schijnt, moet omdolen. Dit is zeer onhandig en gevaarlijk tevens! PUDENS komt er echter nog al goed af.

Men zoude verwachten eene juiste voorstelling van Brittanje in dit Deel te vinden; de verschillende Volken en Koningrijken even geschetst, de verhouding der Staten onderling geteekend te zien; maar dat gebeurt niet. Eene stadsbeschrijving van *Oud Sarum*, eenige losse aanmerkingen over *Londen*, is alles, en de onkundige Lezer zoude bijna in het vermoeden gebragt worden, dat Brittanje toen één groot Koningrijk vormde onder het bestuur van ARVIRAGUS! De schets is dus zeer onvolledig, wat het Land en de Volken aangaat; en niet veel beter is het

gesteld met de schildering der zeden en gewoonten, regtspleging, regeringsvorm en wat dies meer zij. Niemand zoude van den Schr. verlangen, dat hij zoo diep in de zeden der Britten doordrong, om ons ook het walgelijk cynismus te schilderen, dat hunne regtspleging vervuilt, erger dan Ref. het bij eenig Volk ter wereld aantrof; maar er had meer moeten vermeld worden, om de beschuldiging van barbaardschheid te wederleggen, welke de Opperpriester der Druïden van zich afwijst. De reizen naar *Egypte, Mussilia* en *Rome*, door dezen gedaan om hen te *beschaven*, getuigen juist het tegendeel van hetgeen de Schr. wilde. Want dat de Britten *geschikt voor beschaving* waren, heeft immers niemand ontkend?

Maar de *Romeinen in Brittanje*, zegt de titel, en als deze goed geschilderd zijn, is de Schr. geregtvaardigd, als behandelt hij de Britten ter loops, of wel ten halve (want hetgeen er in gezegd wordt, behoudens de gemaakte aanmerkingen, is zeer uitvoerig). Het zij zoo; maar eene bloote vertaling van TACITUS schetst nog geene Romeinen, en het is waarlijk een bewijs, hoe weinig de Schr. den *geest* van een begrijpt, als hij PUDENS en LINUS, Dl. I, pag. 189, zoo onjuist laat redeneren, en zelfs de dwaasheid begaat, om de bekende redevoering van CALGACUS, TAC. *Agr.* 30-32, als een stuk van Britsche welsprekendheid door LINUS te laten opnemen in zijn geheugen, p. 194. De Schr. raaskalt hier. Niet veel beter schetst hij het onderhoud tusschen den welbekenden ruwen SUETONIUS PAULLINUS en den edelen AGRICOLA, welke uit de beroemde plaats bij VIRGIL. *Aen*. I. 159 (die de Vertaler mishandelt), eene legerplaats vrij pedant aanwijst, waarop de oude krijgsman *Euge, Euge*, roept. Ref. verwijlt, zijns ondanks, bij deze en dergelijke zotternijen, welker berisping hem toch niets dan ondank zal opleveren! Gaarne zoude hij meer goeds van dit eerste Deel willen zeggen; gaarne laat hij den Schr. lof wedervaren over zijne niet geringe kennis, en dankt hem voor het mededeelen van bijzonderheden uit Engelsche Schrijvers, die Ref. onbekend waren; maar dit alles kan geene *disjecta membra* tot een goed geheel vormen. En het is ook van den Heer ZWEERTS niet te vergen, dat hij de gebreken van het origineel verbetert; zijne taak is door hem veel beter verrigt dan de Schr. zijn werk volbragt.

Maar nu de twee volgende deelen! Wij hooren of zien van Brittanje niets meer! en de titel moest zijn: *Romeinen te Rome*! zelfs PUDENS en ROSCRANA, thans CLAUDIA RUFINA (!) in plaats van *Roosje*!!! Dl. II, pag. 6, geheeten, verliezen al het Brit-

sche in het deftige huis van den Wijsgeer SENEGA, in gezelschap met den Dichter LUCANUS. Eigenlijk zoude Ref. dus de beoordeeling kunnen staken; want al wat in het eerste Deel staat, heeft geene de minste betrekking tot deze twee volgende, en zelfs de lotgevallen van PUDENS en ROSCRANA in Brittanje hebben niets gemeens met de ontmoetingen, die hen te Rome treffen. Zij hadden, wat dit betreft, evenzeer uit *Mesopotamië* of *Scythie* kunnen komen. De overbrenging van het Christendom naar Brittanje, volgens de overlevering, wordt nu eensklaps het doel des Schr., en de geheele Roman eindig tmet de bekeering van PUDENS en ROSCRANA, natuurlijk gehuwd, tot het Christendom, en hun vertrek naar hun vaderland.

De Vertaler zegt, dat het Werk van MOULDY eenen tegenhanger vormt tot de *Laatste dagen van Pompeji*, van BULWER. Ref. zou verder gaan, en beschuldigen M. bijna van eene letterdieverij; want wat is die beschrijving van Rome, van NERO'S feesten; van de zeden der Romeinen, anders dan eene algeheele overneming van BULWER'S schets der gastmalen van ARRIUS, DIOMEDES en SALLUSTIUS, en van ACTE van DUMAS! Natuurlijk zijn SENECA en LUCANUS door den Schr. hier bijgevoegd; maar indien men waant eene juiste, fiksche teekening van beider karakters, even als het zich in hunne werken openbaart, hier te viden, een kunstig verband tusschen de verschillende stoffen, welke Rome in dien tijd aanbiedt, te ontmoeten, welke voor eenen Roman in dien tijd zoo verleidelijk eene stof, maar zoo hoogstmoeijelijk eene bewerking levert, dan ziet men zich jammerlijk bedrogen. Kennis van fragmenten is nog geene kennis van het geheel; Ref. deelt geenszins de bewondering van LUCANUS en SENECA, welke MOULDY bezielt; doch zoude dit subjectieve oordeel in het geheel niet toepassen, zoo men slechts eene getronwe, scherpe en afgeronde teekening van beide Schrijvers hier aantrof. Onze landgenoot HIRSCHIG zal hem, die SENECA mogt willen leeren kennen, veel beter voorlichten. En wat LUCANUS betreft: *de gustibus non est disputandum*!

Het is onwederstaanbaar voor ons, in het oude Rome van NERO'S-tijd de Christenen te vergeten, en dat behoeft ook niet. Met smaak voert BULWER in zijne *Laatste Dagen van Pompeji* Christenen op; zelfs de ligtzinnige spotter DUMAS heeft eerbied voor de Martelaren; de stuitende verwaandheid van GRANIER CASSAGNAC, in zijne *Danae*, vergrijpt zich aan de Godsdienst niet; maar dat alles is toch niet genoeg, om zulk een onderwerp naar waarde te behandelen. Mr. MOULDY is een opregt bewon-

deraar van het Christendom, en legt overal hoogen ernst aan den dag; maar is dit toereikend, om zijne handelwijze omtrent de Apostelen te verontschuldigen? PETRUS en PAULUS! welke mannen, welke schriften, welke lotgevallen? Waarlijk, wanneer men zich waagt aan zulke personen; wanneer men hen kan laten handelen; wanneer men hen durft laten spreken, dan is er eene hoogte van Christelijke ontwikkeling, eene deipte van kennis, eene fijnheid van smaak, eene mate van talent noodig, die aan zeer weinigen is gegeven. Het is merkwaardig, dat juist de grootste geniën in Europa zich daaraan niet hebben gewaagd, terwijl KLOPSTOCK zeer goed inzag, dat het zuivere Idealevan CHRISTUS stof kon geven, maar het menschelijke en goddelijke groote der Apostelen, in verband met hunnen tijd, hunne roeping, hunne werking, is wel in staat, om ons te doen duizelen. De Heer MOULDY heeft het gewaagd, en is gevallen. De Vertaler zoude den Nederlandschen Lezer voorzeker geene ondienst gedaan hebben, zoo hij hier VONDEL'S *Peter en Pauwels* hadde aangehaald, hetwelk met al zijne gebreken toch nog beter is dan het verhaal van Mr. MOULDY.

De laatste verhandeling over de Druïdische fabelleer zoude beter zijn, zoo zij op betere gronden van verklaring rustte! Maar HERMES *Trismegistus*! maar JAMBLICHUS! maar de Bijbel, wonderbaarlijk toegepast! maar gemis van alle mogelijke kritiek! onkunde met al wat er in Duitschland is over geschreven; Ref. wordt er wanhopig onder. Zal Groot-Brittanje, dat magtige, hoogstbeschaafde, in alle andere Wetenschappen zoo verre gevorderde Rijk, dan nooit zijnen roem in de oude Letteren weder erlangen? Wij hopen het; want vereeniging van Engelsch gezond verstand, Duitsche geleerdheid en Fransche ligtheid van vorm zullen ons weder hergeven, wat eens, maar ook slechts ééns, het gelukkig *Athene* bezat!

Amsterd., Oct., 1843.

H. POL.

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

***Het heil van den Staal de hoogste wet. Bijdrage tot eene verbeterde Staatschuishouding in Nederland, door Mr.* B. Albarda, *Lid van de Staten van Vriesland en Advocaat te Leeuwarden. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. October, 1843. *Het Crediet alleen kan den Staat behouden, of onderzoek naar de middelen ter verbetering der Financiën. Amsterdam*, J.H. en G. van Heteren. 1843.**

Het doel van het eerste Geschrift is aanwijzing en verdediging der middelen, om 's Rijks financiën zonder nieuwe belastingen te herstellen.

Een eerste middel is herziening der Grondwet met weglating of besnoeijing der al te weelderige instellingen, zoo als eene vermindering van de inkomsten van de kroon van ƒ 1,500,000 tot ƒ 1,200,000; intrekking van den Raad van State en opdragt van deszelfs werkzaamheden aan den Raad van Ministers, waardoor jaarlijks ongeveer ƒ 70,000 zouden kunnen bezuinigd worden; vermindering van het getal Ministeriën, eene bezuiniging opleverende jaarlijks van p.m. ƒ 30,000; intrekking der Eerste Kamer, vermindering van de reis- en verblijfkosten der Leden van de Tweede Kamer, jaarlijks meer dan ƒ 100,000 besparende; wegvalling der Provinciale Hoven, opdragt der regtsspraak in appèl van civile zaken aan den Hoogen Raad en der criminele regtsspraak aan de Regtbanken in de hoofdplaatsen der Provinciën, gevende eene vermindering van uitgaaf jaarlijks van ƒ 300,000; wegvalling van het Hooge Militaire Geregtshof, met opdragt van deszelfs gewijzigde werkzaamheden aan den Hoogen Raad, gevende eene vermindering van uitgaaf van jaarlijks ƒ 100,000, zoodat eene veranderde Grondwet eene bezuiniging van ongeveer ƒ 1,000,000 zou kunnen opleveren. De herziening der Grondwet kan een der middelen worden tot herstel onzerfinanciën, 1°. door bezuiniging van ongeveer ƒ 1,000,000, 2°. het mogelijk maken van eene bezuiniging van ƒ 5,000,000

bij de verschillende Departementen, en moet tevens ten sterkste medewerken, om de bestaande spanning weg te nemen, het verloren vertrouwen te herkrijgen, door de Wetgeving van de Koloniën op eene andere wijze te regelen, de Tweede Kamer ontbindbaar te maken, directe verkiezingen in te stellen, of de Kieskollegiën mede ontbindbaar te maken; aan de Tweede Kamer het regt van *amendement* toe te kennen; door te verklaren, dat geen ambt regt geeft tot belooning, pensione of wachtgeld, zoodra het ambt is ingetrokken, of de Ambtenaar wettig is ontslagen; dat niemand voor meer dan ééne staatsbetrekking belooning mag erlangen, maar alsdan de hoogste jaarwedde zal krijgen; door herziening en verandering der in de Grondwet bestaande bepalingen omtrent de militie en schutterij, welke aanzienlijke bezuinigingen bij het departement van Oorlog zouden kunnen ten gevolge hebben.

Een tweede middel is eene reductie van ⅕ op de renten en wachtgelden, de eerste thans ƒ 40,000,000, de tweede ƒ 2,500,000 jaarlijks bedragende, waardoor de uitgaven met ƒ 8,500,000 werden verminderd; aldus zouden ƒ 14,000,000 jaarlijks bespaard en de O.I. baten ter aflossing kunnen besteed worden.

Zoodanige reductie is zeker een gedeeltelijk bankeroet; maar de oorzaak ligt voornamelijk buiten de schuld van *Nederland*, en moet aan de staatkunde der Mogendheden worden toegeschreven, die haar eigen werk vernietigd en de verpligtingen voor *Nederland* te bezwarend maakten. Dit laatste middel mag echter dan eerst worden aangewend, wanneer het blijkt, na eene herziening der Grondwet en het daarstellen der meestmogelijke bezuiniging, dat de Staat toch niet bij magte is, om in de behoeften te voorzien, daar nieuwe belastingen onstaatkundig zijn en deze reeds de uiterste grens bereikt hebben.

Wij kunnen niet nalaten de aandacht onzer Lezers op deze niet onbelangrijke Brochure te vestigen; zij bevat inderdaad bewijzen, dat de Schr. den toestand van *Nederland* met een geoefend oog heeft beschouwd. Wij zeggen met een geoefend oog, omdat zijne beschouwingen omtrent het niet raadzame, om nieuwe belastingen op te leggen, gegrond zijn op beginselen, door de Staathuishoudkunde aangegeven, eene wetenschap, die in ons Vaderland nog te weinig gewaardeerd wordt. Zonderling en betreurenswaardig is het, dat men haar steeds te veel als eene bespiegelende wetenschap blijft beschouwen, terwijl de resultaten, welke zijn ons levert, niets anders zijn dan

de gevolgen eener oordeelkundige beschouwing van daadzaken, waardoor wij bekend worden met die wetten, welke de middelen van bestaan, en daardoor de bevolking regelen. Gevoelt men thans den achteruitgang van handel en nijverheid, het gedurig en belangrijk afnemen der middelen van bestaan, dan is het in waarheid niet moeijelijk de oorzaken daarvan te doorgronden, wanneer wij acht geven op de lessen der Staathuishoudkunde; zij zijn te vinden in de belemmeringen, de kostbare belemmeringen, aan den handel en de nijverheid in den weg gelegd, voornamelijk veroorzaakt door inkomende en uitgaande regten, met al derzelver kostbare administratie, die den sluikhandel in de hand, en den eerlijken man in den grond werken; door het verkeerde denkbeeld, om aan den handel en de nijverheid eene bepaalde rigting te willen geven, die wel somtijds actie, maar altijd reactie ten gevolge heeft; door de hooge belastingen, waardoor zoo vele bedrijven improductief worden, die, zonder haar, genoegzame middelen van bestaan zouden opleveren, enz. En niettegenstaande dat de Staathuishoudkunde dit leert, en hare lessen, door hetgeen thans in *Nederland* plaats vindt, bevestigd worden, wil men ze op nieuw verhoogen! Het gevolg daarvan, uit een staathuishoudkundig oogpunt, kan niet anders dan op eene tweeledige wijze verderfelijk zijn, ten eerste door de middelen van bestaan nog verder te verminderen; ten andere, door eene voorstelling op het papier, alsof de middelen de uitgaven zouden dekken, terwijl, bij verhooging der eene belasting, de opbrengst van andere noodwendig moet afnemen, waardoor nieuwe deficits te verwachten zijn. Het is hier de plaats niet, dit onderwerp volledig te behandelen; maar wij konden niet nalaten, dit weinige in het midden te brengen, omdat wij volkomen met den Schr. instemmen, dat de belastingen niet meer kunnen, niet meer mogen verhoogd worden.

Ook van het wenschelijke eener voldoende herziening der Grondwet houden wij ons overtuigd; zoo als zij thans daar ligt, vereenigt zij de elementen van eenen absoluten en van eenen constitutionelen regeringsvorm, en wel de nadeelen van beide; absolute regering der Koloniën, een koningschap zonder ministerraad, maar wel verantwoordelijke ministers, met twee Wetgevende Vergaderingen, maar beide onontbindbaar. Hoe is het mogelijk eenheid van beginselen bij eene regering te hebben, wanneer elk departement van algemeen bestuur op zich zelf staat, en het toeval slechts beslist, of een hoofdbegin-

sel in één dan wel in meer departementen zal werkzaam zijn? En nu aangenomen, dat die eenheid eens bestond, welke middelen heeft dan de Regering, om hare beginselen ingang te doen vinden, wanneer de Kamers zich daartegen verzetten? Is het niet een noodzakelijk gevolg, wanneer het geschil van ge voelen tusschen de Regering en de Kamers voortduurt, dat de Kamers eindelijk, bij grootere eenstemmigheid, die niet alleen mogelijk, maar langzamerhand waarschijnlijker is, eindelijk aan de Regering zullen voorschrijven, wat deze te doen of te laten hebbe, en zou dit voor de praerogatieven der kroon wel wenschelijk zijn?

Eene herziening der Grondwet kan vooral, ook wat de bezuinigingen aangaat, veel medewerken, om de financiën te herstellen, vooral dan, wanneer na dezelve het beginsel van centralisatie wel begrepen en juist toegepast wordt; niet ontaardt in kleingeestige bemoeizucht, die slechts tijd, geld en moeite veroorzaakt, zonder eenig nut aan te brengen, en belangrijke zaken, zoo als nu meermalen gebeurt, van de meening van dezen of genen Klerk op een bureau doet afhangen.

Wat de reductie op de renten en pensioenen aangaat, daarin kunnen wij niet zoo volkomen met den Schr. instemmen. Het is waar, hij wil die dan slechts bewerkstelligen, wanneer, na de bezuinigingen, de gewone middelen de uitgaven nog niet kunnen bestrijden; maar eensdeels wordt er, naar ons oordeel te veel schuld van onzen toestand aan de groote Mogendheden toegeschreven, terwijl wij zelve, door het systema van volharding en het daaruit gevolgde roekeloos schulden maken, maar al te zeer daarvan oorzaak zijn; anderdeels wordt het onvermogen, om aan al onze verpligtingen te voldoen, te veel voorgesteld, alsof dit het regt gaf, om ze eigenmagtig te veranderen of te wijzigen. De noodzakelijkheid moge van invloed zijn op het volbrengen onzer verpligtingen, zij kan het regt van anderen niet omkeeren. Wij geven het den Schr. gaarne toe, dat eene vermindering van ƒ 8,500,000 in onze uitgaven eene gansch niet onwelkome bezuiniging oplevert, en wij gaan zelfs verder; konden wij de gansche schuld ter zijde schuiven, wij gelooven, dat het voor den Lande nog beter zijn zou, zelfs tegen de leer in, dat schuld het Nationaal Vermogen vermeerdert; maar toch blijft het waar, dat elke leening een contract daarstelt, waarbij de Regering, daartoe door de Wetgevende Vergaderingen gemagtigd, met de geldschieters verbindtenissen

aangaat, onder zekere en bepaalde voorwaarden; zoodanige verbindtenis is dus Wet voor beide partijen, en de eene is niet bij magte, zelfs bij eene nadere Wet, met al de noodige vormen doorgegaan, de regten en verpligtingen der andere, zonder toestemming van deze, in eenig opzigt te veranderen.

Hoezeer wij niet gelooven, dat de Schr. zijne wenschen zal vervuld zien, nog minder, dat de bezuinigingen zoo belangrijk zijn zullen, als hij meent te kunnen verwachten, zoo bevelen wij echter de aandachtige lezing van het Geschrift aan het Publiek ten zeerste aan, maar vooral aan hen, die op het lot van ons Vaderland, in een of ander opzigt, van invloed kunnen zijn.

(*Het Vervolg en Slot in een volgend Nommer*.)

***Geschiedkundige Beschouwing van de Walvisch-Visscherij, door* C. Brandligt. *Amsterdam, bij*, T. Nusteeg, Jr. 1843. 38 bl. met Bijlagen.**

‘We believe that the southern, as well as the northern whale fishery has passed its zenith, and from the same cause, the decreasing supply of fish. The whales are gradually becoming scarcer, and more difficult to catch: they have been entirely, or almost entirely, driven from some of their old haunts; and the fishery is now very frequently prosecuted in very high latitudes: various are the circumstances that conspire to give the Americans advantages for the prosecution of the southern whale fishery, that are not enjoyed by any European nation.’

Met deze merkwaardige woorden besluit M'c CULLOCH zijn laatste Supplement, in v. *Whale fishery* (Sept., 1842), op zijnen *Commercial-Dictionary*, nadat hij reeds vroeger in de nieuwe editie van zijnen *Dictionary* zelven (1839) daaraan een uitvoerig artikel gewijd had. - Wij hechten veel aan deze uitspraak van den kundigen man, daar zij ook door de uitkomst bevestigd wordt; immers blijft de Zuidzee-Visscherij, zoozij al niet achteruitgaat, dan toch zeker stationair, terwijl de Noordsche Visscherij ook in *Engeland* zeer aan het afnemen is, ondanks de groote voordeelen, die zij gezegd wordt den ondernemers aan te brengen, ondanks de premiën, die zij genieten of vroeger genoten hebben; daarom dan ook begreep het Engelsch Gouvernement zeer wijsselijk de premiën te moeten

intrekken, omdat het absurd was de Walvischvisscherij te beschouwen als eeingzins bij te dragen tto het nationale welzijn; men zag namelijk in, dat men van 1750 tot 1824, bij calculatie, twee en een half millioen ponden sterling aan *bounties* had betaald; dat de renten van dit kapitaal bedroegen 125,000 1. per jaar; dat de bruto opbrengst der Visscherij gedurende de laatste jaren was geweest 375,000 1. dooreen per jaar, en dat derhalve, de renten van het uitgeschoten kapitaal aftrekkende van de bruto opbrengst, men niet meer overhield dan 250,000 1. om het kapitaal af te lossen, en het verlies der verongelukte schepen goed te maken; voorwaar geen *clear national profit*, eene te dure matrozenkweekschool, *nursery of seamen*. Met dergelijke antecedenten voor zich, wagen de Heeren J. en TH. VAN MARSELIS en C. BRANDLIGT het nogtans het publiek tot de walvischvaart uit te noodigen; met Dr. FRANKLIN, wordt ook van hunne zijde beweerd, dat ieder visch, uit de zee opgehaald, zoo goed is als een stuk zilver daaruit opgevischt; maar wat ook hij vergat, schijnt ook van hunne zijde niet te worden ingezien, dat men, om een stuk zilver op te visschen, men verplight is, eerst een stuk zilver van gelijke waarde in zee te werpen; wij zeggen dit, omdat, zoo het schijnt, het Gouvernement, ondaks deszelfs netelige positie, door het toezeggen van geldelijke premiën en onderscheidene prerogatieven, en het bestuur der Nederlandsche Handelmaatschappij, door beloften van ondersteuning, de ge projecteerde Maatschappij eenigzints zullen bevorderen; van het Gouvernement verwondert het ons niet, zoo het getrouw blijft aan deszelfs *principes*, met zoo veel succes sedert 1815 in praktijk gebragt; meer echter van het Bestuur der N.H.M., die, zoo het ons voorkomt, te weinig vreugde hebben beleefd van hunne vermogende bescherming, aan de Westindische Maatschappij, en aan die voor de vaart op de Kust van *Guinea* verleend. Zoo luisterrijk gepratrocineerd, kan het niet missen, of de nieuwe geprojecteerde Maatschappij moet ook cene luisterrijke intrede bij hare geboorte in Neêrlands handelswereld doen; wij zullen moeten zien, of deszelfs lijsten van inteekening met geestdrift door dezelve worden volgeteekend, dan of men *le bon esprit* zal hebben, zich de lessen der ondervinding en der ervaring van anderen ten nutte te maken, gedachtig aan de woorden van LUZAC, *Holl. Rijkdom*, D. IV, bl. 88: ‘Het is bekend, dat diegenen, welke deel nemen in die visscherijen, op dezelve doorgaande geene winst doen, dan

voor zoo veel zij medeleveranciers tot de uitrusting zijn; en dat zij hunne winst niet hebben in het voordeel van de vangst, maar uit de winst van hetgeen zij geleverd hebben; zoodat, wanneer de visscherijen zelfs met verlies gedreven worden, deze Reders, niettegenstaande het verlies, nog bij de rederij kunnen winnen, indien het verlies bij het visschen de winst op de leverantiën niet overtreft.' Houdt men dit in het oog, dan zal men ligtelijk het den Heer BRANDLIGT toegeven, wanneer hij verzekert, dat de zaak, om walvisschen te vangen, ook thans geene tooverij is, en dat de dagelijksche ondervinding ons doet zien, dat ook ons tegenwoordig geslacht dat nog wel zoude kunnen leeren, maar iets anders is het te visschen met hoop op eenig voordeel: in de *Nederlandsche Hermes*, voor de jaren 1826, 1827 en 1828, is bij herhaling over de visscherijen, bepaald ook over de Zuidzeevisscherijen gehandeld, en men heeft toen trachten aan te toonen, dat het verschil van prijzen en van debiet, alle vergelijking met andere Natiën, alle gegronde hoop en uitzigt op voordeel belette; die omstandigheid alleen weegt genoegzaam op tegen al de gelegenheden, welke de vreemden niet bezitten, tegen de kansrekening ten onzen voordeele, tegen onze baaijen in de groote *Oost*, tegen onze Indische *Archipel* en *Nieuw Guinea* met hare forten, tegen de Japanezen, onze vrienden, die de Hollandsche taal verstaan, ja zelfs tegen de genegenheid van Zijne Excellentie de Minister van Koloniën (bl. 21). *Wij* zijn niet geheel in dezelfde positie als onze voorouders in 1612, Mijnheer BRANDLIGT, (p. 22) God gave zulks; was dit het geval, dan behoefde het de gewone praktijk niet te zijn van de Zuidzeevisschers, om aan hunne schepen de dubbele geschiktheid van visschers en *contrabande vaarders* te geven, ten einde het verlies, bij onverhoopt ongelukkige vangst, door de voordeelen op den *smokkelhandel* zoude kunnen worden gedekt.

En nu nog iets over het Boekje; het is van een' man, die aan boord beter te huis is dan hij met de pen kan omgaan; veel is er dus van hem niet te vergen: hij heeft onze wanbegrippen niet weggenomen, en ons integendeel geconfirmeerd in onze meening, dat ons Land er geene behoefte aan heeft en het on der de tegenwoordige omstandigheden eene zotternij zoude zijn. Daar het slechts een uittreksel is, zullen wij niet laag vallen op de onvolledigheid en gebrekkigheid van hetzelve; volledi ger vindt men dit alles buiten onze alombekende Hollandsche Schrijvers, over dat onderwerp, bij NOËL, *Mémoire sur l'antiquité de*

la Pêche de la Baleine, Paris, 1793; DE RESTE, *Histoire des Péches*; Mr. SCORESBY'S *Tables*; PITKIN, *Commerce of the U.S.*, enz.

Rijmen van J.C. Pruimers. *Tweede Druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841.

- - - - - -Citharoedus
Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem.
HORATIUS.

Het Dichtbundeltje, welks titel wij aan het hoofd dezer regelen afschreven, werd voor de tweede maal gedrukt, twintig jaren na den dood des Auteurs; eene vlugtige aankondiging, ziedaar alles, wat van ons geëischt wordt.

Waarlijk?

Verdenk ons niet - al aarzelen wij een oogenblik met ons antwoord - verdenk ons niet van naijver op den verscheidene; in tegendeel, wij hebben op dit boekske, op PRUIMERS eene inniger betrekking, dan gij vermoedt, dan hij zelf wist. Onder de liefelijkste herinneringen uit onze vroege jeugd behoort het beeld des begaafden jongelings, wiens eerstelingen ons als knaap door eene dierbare hand werden vereerd; wiens dood dieper indruk op ons maakte, dan zijne verzen; lach mij niet uit, wanneer ik u zeg, waarom. Dweepziek als wij toen waren - het was de tijd, waarin de herdruk van FEITH'S *Brieven* der jonkheid andermaal HÖLTY en KLOPSTOCK had aanbevolen; waarin ik, twaalfjarige, mij zelven aan de *Oden* van den laatste had gewaagd - dweepziek, zeide ik, als ik was, had mij in ontluikenden leeftijd de gedachte gestreeld, hoe schoon het zijn moest, geacht en geprezen, bewonderd en bemind, vroeg, zeer vroeg te sterven, met eenen lauwerkrans om den blonden schedel, om de lippen eenen tevredenen lach! Welnu, zoo iemand, de jeugdige Zwollenaar, wiens *Rijmen* opgang, grooten opgang maakten, verwezenlijkte dat ideaal eens dichterlijken doods; - naauwelijks voor de maatschappij gevormd, werd hij weggenomen van de aarde; - maar hoe dat opzweven al het benijdenswaardige verloor, er door mijne overspanning aan geleend, bij de jammerklagten zijner verwanten, bij de stomme smart zijner ouders vooral! En, opdat wij eindelijk langs dezen omweg het doel bereiken, hetwelk, hoop ik, dit blaadje autobiographie vergeeflijk maakt, op deze logenstraffing eener ongeteugelde fantasie door het hart volgde eene andere door het hoofd.

Dikwijls, na lange tusschenpoozen, van lustrum tot lustrum zou PRUIMERS gezegd hebben, namen wij zijn dichtbundeltje weder ter hand, en gij raadt den uitslag. Uit de boeijen van het sentimentele losgemaakt, hingen wij aan BILDERDIJK'S lippen, leeden ook wij op onze beurt der Engelsche Dichtschool het oor, streven wij thans..... maar ik heb geene bekentenis te doen; al wat ik u zeggen wilde, was, hoe het ons allengs duidelijk werd, dat het afvallen des pas ontloken' knops niet schoon mogt heeten; dat de vroeg gelauwerde, menschelijkerwijze gesproken, ten opzigte der kunst zijne bestemming heeft gemist.

Over eene verklaring van dien aard hebben wij met den Heer OOMKENS te spreken; hij heeft eene kritische waardering van het talent van PRUIMERS willen geven; hij heeft getracht de behoefte onzes tijds aan deze verzen te verklaren; voor de poging komt hem lof toe, al voldoet ons de wijze minder.

Immers het getal der Uitgevers, welke zich, bij eene on derneming van dezen aard, enkel tot den overdruk der bescheiden Voorrede des Dichters zouden hebben bepaald, wed ik, dat ten onzent negen en negentig van de honderd ware geweest. Indien het u ingevallen ware hun voor te stellen op deze eene beoordeeling van des Dichters arbeid te doen volgen, zij zouden u geantwoord hebben: ‘Kritiek? ik gooi met mijne eigene drieguldens mijne glazen niet in!’ De Heer OOMKENS zocht en vond in WITSEN GEYSBEEK'S Biogr. Anth. en Crit. W o o r d e n b o c k eene vermelding van onzen jeugdigen Zanger: of heet dit eene vermelding van onzen jeugdigen Zanger: of heet dit eene recensie? ‘In zijne kleine poëtische nalatenschap liggen de zigtbare kiemen van voortbrengselen, die, behoorlijk gerijpt, geen onsmakelijk dichtooft zouden geweest zijn, inzonderheid in het critische en epigrammatische vak, waarin trouwens jonge dichters doorgaans het gelukkigst arbeiden, schoon PRUIMERS ook aanleg tot het satyrische had.’ Maar de epigram en satyre lievende Criticus heeft grootere Vernuften onbillijker behandeld, dan dit ontluikende; en wij hebben van nog eene verklaring van den Heer OOMKENS te gewagen. ZEd. voldoet ‘door het leveren van dezen herdruk aan den wensch van velen, vooral in des te vroeg gestorven' Dichters geboortestad; slechts in de spelling is hier en daar iets veranderd.’ Wij betreuren het, dat dit alles is, wat de tweede uitgave van de eerste onderscheidt; wij betreuren het, dat een uitvoerig levensberigt ontbreekt; dat er geene poging werd aangewend, om door eene oordeelkundige beschouwing van PRUIMERS, in betrekking tot zijnen tijd, aan het boekje waarde, blijvende

waarde te geven. De ontwikkeling van een poëtisch talent had eene aardige studie kunnen leveren. PRUIMERS, onder de oogen van FEITH, - PRUIMERS, onder de leiding van ADAM SIMONS, - welke tegenstelling biedt hij niet aan met vele zijner tijdgenooten uit de school van BILDERDIJK? - PRUIMERS, worstelende, en dat ondanks den lof, hem door WITSEN GEYSBEEK bedeeld, worstelende met zijn bovenwerp: eene satyre; - PRUIMERS, eenen lierzang schrijvende, die naar een betoog zweemt, de strengheid der redenering uitgezonderd; - PRUIMERS, die BELLAMY nadoet in minnedeuntjes, het waren zoo vele waarschuwende klippen geworden voor ieder jeugdig, zich zelf nog niet bewust talent! Onze Letterkunde zoude er bij winnen, geloof ik, als zij rijker was aan critische opstellen van dien aard.

Het zijn schaduwzijden, van welke wij het eerst gewaagden, opdat het licht van een meestertukje te helderder uitkome. Het leeft in den mond van PRUIMERS stadgenooten, want het vloeit over van eigenaardigheden, die den Overijsselschen tongval onderscheiden, eene kleine verdienste. Het schildert eenen trek uit het volksleven, eenen leelijken trek zelfs, de verzotheid op jenever; maar het schildert, neen het betrapt in dezen de natuur op de daad, eene grootere verdienste. Het is een *Ostade* of een *Teniers* in Poëzij, eene zeldzame verdienste; ja, het is meer dan dit, het is iets oorspronkelijks; PRUIMERS had het van FEITH, noch van SIMONS geleerd; hij had het zelfs van BILDERDIJK niet kunnen leeren; wij deelen het mede, de toepassing van ons schrijven aan ieder voor zich zelven overlatende:

De Belofte.

Heur, zei Kees tot Maarten Maartens,
k Heb ou as en kind ekend,
Kwaud z'y niet, maer an jenever,
He'y ou vulste vulle ewend.

Weet y niet, daet yan de prackstoel,
Domene zoo vacke zeg,
Daet de duvel deur jenever,
Mennig mense laugen leg.

Kom! y mosten ze verzeggen,
'k Heb et ook al lange edaun!
Ken wel ies nau Zwolle runnen,
Zonder herberge in te gaun?

Hm! zei Maarten, 't zol wat wêzen.
Denk y, dae 'k en zoepert bin?
;k Gau van al mien lêvensdagen
Nooit weêr in en herberge in.

Nouw, zei Kees, wy zult ies kicken,
En zij stapten lustig aan,
Tot zij eindlijk zich bevonden
Voor de kroeg: de Gulden Zwaan.

Op het venster stond geschreven:
‘In het Zwaantje. Goed logijs.
Hier verkoopt men sterke dranken,
Alles voor sevielen prijs.’

Maarten kon het toch niet laten,
Schuins naar 't Zwaantjen om te zien,
Watertandend van begeerte,
Kon hij naauwlijks weêrstand biên.

Eensklaps zet hij 't op een loopen
En sluit beî zijne oogen digt,
Tot hij 't zoo aantreklijk Zwaantjen
Had verloren uit 't gezigt.

Einlijk stond hij stil en zeide:
Zeg ies, Kees! ha'y 't wel edacht?
Ha 'k niêt op en draf gaun loopen,
'k Had er 't niêt veurby ebragt.

Kom! nouw mu'y nau 't Golden Zwaentien
Voort met my weerumme gaun!
Op zoo'n duvelse templautie,
Kan, perdous! en borrel staun!

De uitvoering is eenvoudig, maar net.
E.J.P.

Boekbeoordeelingen.

Commentatio de regibus et antiquitatibus Pergamenis. Scripsit *A.G. van Cappelle*. Ex commentationum Latinarum tertiae classis Instituti Regii Belgici Vol. vii. Amstelodami, apud Johannen Müller. MDCCCXLII.

Het tijdvak, hetwelk in de Geschiedenis wordt ingenomen door ALEXANDER *den Grooten* en zijne opvolgers, verdient ieders belangstelling. De band, tusschen het Westen en Oosten naauwer toegehaald; eene nieuwe beschaving, uit twee schijnbaar tegenstrijdige bestanddeelen ontstaan; eene geheel gewijzigde beoefening van Kunsten en Wetenschappen; de ondergang der republieken van *Griekenland*; het ontstaan van verschillende nieuwe Koningrijken in *Azië*; de sluwe staatkunde der Romeinen, die met langzame, maar wisse schreden voorwaarts gingen, zijn even zoovele merkwaardige gezigtspunten, die den blik des geschiedkundigen tot zich trekken.

Geen gering aandeel in die belangstelling heeft het Koningrijk van *Pergamum*. ‘Het beveelt zich nog meer aan daardoor, dat het binnen 150 jaar ontstond, bloeide, onderging. In dien korten tijd muntte het uit door magt en beschaving en krijgsroem. De Koningen waren uitstekend door voortreffelijke hoedanigheden. Zij waren voorstanders der wetenschappen, bij welke zij zich verdienstelijk maakten door het oprigten eener boekerij en het uitvinden van het pergament.’

Deze zijn, volgens de Voorrede van den Heer v.C., de voornaamste redenen, waarom hij de geschiedenis en de oudheden van *Pergamum* eener opzettelijke behandeling waardig keurde. Gaarne stem ik toe het hooge belang, dat eene grondige kennis van het Macedonische tijdvak en van de uitbreiding des Romeinschen gebieds in *Azië* heeft; maar of de hooge lof, die gewoonlijk aan de Pergameensche Vorsten wordt toege-

zwaaid, verdiend zij, en of de geschiedenis van dit Rijk boven andere de voorkeur verdiene, zou ik min gereed durven toegeven. De oorlogen, slechts tot het verkrijgen van grooter gebied gevoerd; het vreesachtig zich schikken naar het welbehagen der Romeinen - zwakheid tegenover kracht - geven dit gedeelte der wereldgeschiedenis geene aanspraak op buitengewone onderscheiding, en leveren voor den onpartijdigen toeschouwer geen zoo waardig schouwspel op, als het edele grootmoedige Volk, dat voor zijne vrijheid strijdende ondergaat, of het krachtige ondernemende, dat zich de wereld onderwerpt. In den aard der zaak ligt het echter, dat de Schrijver met zijn onderwerp ingenomen zij, en natuurlijk is hij beter dan iemand anders in staat het in zijn' geheelen omvang te beoordeelen. Maar ongetwijfeld ligt er in den korten tijd van het bestaan dezes Rijks eene zeer zwakke, en in het oprigten eener bibliotheek en de uitvinding van het pergament, geene de minste reden, waarom zich de behandeling dier geschiedenis zou aanbevelen. Niemand toch zou men, als drangreden om de geschiedenis van *Holland* (of *Duitschland*) te beoefenen, kunnen opgeven, dat zich dit Land verdienstelijk heeft gemaakt in de geschiedenis van Wetenschappen en Letteren - ook door de uitvinding der Boekdrukkunst.

Het eerste gedeelte dezer Verhandeling behelst de lotgevallen en bedrijven der Koningen van *Pergamum*. - Voor zooverre wij konden nagaan, is deze geschiedenis naauwkeurig en volledig behandeld; natuurlijk, want dit tijdvak is niet dat, wat aan de meeste twijfelingen is blootgesteld, waar het gemis van goede bronnen noodzaakt zijne toevlugt tot gissingen te nemen. De weg is gebaand; men vindt er twee geleiders, die uitmuntend met de streek bekend zijn, LIVIUS en POLYBIUS, en hier en daar treft men nog vraagbaken aan, die, geraadpleegd, steeds dienen om het vertrouwen te vermeerderen, dat men in deze zijne gidsen stelt.

Dit gedeelte is weinig geschikt, om er een kort verslag van te geven, en nog veel minder om aan eene uitvoerige kritiek te worden onderworpen. De Heer v.C. bepaalt zich bij de opgave van wat er gebeurd is; hij werpt niet, zoo als gewoonlijk nieuwere Duitsche geschiedvorschers, een' diepen wijsgeerigen blik in de Geschiedenis; ook spoort hij oorzaken en gevolgen niet na; ook waagt hij zich zelden aan de beoordeeling van personen en zaken. Wij vinden dienaangaande eene plaats op bl. 26, waar staat: ‘Men moet echter in het oog houden,

dat vele menschen van verzuim zijn beschuldigd, wegens hetgeen zij niet hebben gedaan, die wij voorzeker voor onschuldig en zelfs voor verstandig houden zouden, indien wij al de oorzaken kenden, die hen verhinderden, om naar ons oordeel te handelen.' Deze woorden beteekenen te veel of te weinig. Te veel, zoo zij strekken moeten, om slechts in het algemeen voorzigtigheid aan te prijzen; - te weinig, indien zij eenen lof behelzen van het scepticisme, - van een scepticisme, dat wanneer het te ver getrokken wordt, aan de kritiek den doodsteek geeft, en alle geest en leven uit elk wetenschappelijk onderzoek verbannen moet. Immers van de minste dagelijksche gebeurtenis weten wij waarschijnlijk verscheidene omstandigheden niet; hoeveel te onzekerder wordt dan elke vroegere geschiedenis, waarvan niemand onzer getuige was?

Zou niet voor de behandeling van eene dergelijke geschiedenis die methode de voorkeur verdienen, welke O. MÜLLER in zijne *Aeginetica* heeft gebruikt, en die later door verscheidene anderen gevolgd is? Men wordt daardoor vrijer, kan beter over onbelangrijke punten heenstappen, en erlangt menigvuldige gelegenheid, om, onder het verhalen der geschiedenis bijdragen te vinden tot opheldering en verbetering van meerdere plaatsen, die gewoonlijk de uitgever eens Auteurs, met een ander doel werkende, niet ontdekt, noch geeft, noch geven kan. In deze Verhandeling hebben wij bijna geene emendatie of verklaring aangetroffen, want de verbetering bij LIV. *L.* 32, 33, op bl. 31, stond reeds in sommige uitgaven, volgens eene gissing van SIGONIUS, die ook op eene lezing van POLYBIUS berustte, waar *Χῖον* gevonden wordt.

Men mist hier een opzettelijk onderzoek aangaande de bronnen; ook omtrent Schrijvers, die in lateren tijd zich met deze geschiedenis hebben bezig gehouden. Want hoewel de meeste der oude Schrijvers reeds meermalen zijn beoordeeld in hunne trouw en geloofwaardigheid, kan toch dikwerf het oordeel van iemand, die in dit gedeelte der geschiedenis te huis is en de gelegenheid had alle opzettelijk na te gaan en te toetsen, voor de geschiedenis der Letterkunde van waarde zijn. Immers is het ligt mogelijk, dat het gezag van denzelfden Schrijver in verschillende gedeelten zijner geschiedenis zeer verschillend zijn kan? En laat het zich niet vermoeden, dat LIVIUS en POLYBIUS, beide Romeinschgezind, ook zeer gunstig zullen gestemd geweest zijn voor de Koningen van *Pergamum*? En volgt hieruit niet, dat de handelingen van PHI-

LIPPUS en PERSEUS, van ANTIOCHUS, dikwerf door de Romeinen ongunstig zullen beoordeeld en door de genoemden in een scheef daglicht zullen geplaatst zijn?

Voordat wij tot de tweede afdeeling overgaan, moeten wij het volgende aanmerken: de Heer HISELY verdiende waarschijnlijk den scherpen zet niet, hem op bl. 46 gegeven. Hij verstond APPIAN. *Syr.* 42 vermoedelijk dus: de Romeinen scholden hem de helft van 600 Tal. kwijt; hij zond hun 200, zoodat hem nog 100 ter betaling overbleven; waarmede ik evenwel niet te kennen wil geven, dat deze uitlegging de ware is. - Bl. 56. Men verspreidt het gerucht, dat EUMENES gestorven was; zijn broeder ATTALUS spoedt zich bezit van den troon te nemen, en huwt terstond de troostelooze weduwe. Maar ATTALUS had zich vergist: EUMENES leefde nog. - Men verhaalt, dat deze gebeurtenis de eendragt tusschen de beide broeders niet stoorde; dit wordt evenwel niet sterk bevestigd door hetgeen bl. 62 gelezen wordt, waar ATTALUS zich slechts door den edelen, verstandigen raad van STRATTIUS weerhouden laat, van aan de inblazingen der Romeinen gehoor te geven. - Bl. 60. De Heer v.C. zegt, dat er een gerucht liep, dat EUMENES zich met PERSEUS wilde verbinden. Ref. houdt het er voor, dat dit gerucht veel grond had, en op waarheid berustte, en dat EUMENES, wel begrijpende, dat de Romeinen, eenmaal in het bezit van *Griekenland* en *Macedonië* geraakt, zeer gevaarlijke buren zijn zouden, pogingen in het werk stelde, om PERSEUS staande te houden. Ook spreken DIOD. *Exc. Leg. T.* II, p. 625, WESS. en POLYB. *Exc. Vat. Lib.* 29, p. 74, ed. GEEL, een weinig te sterk, dan dat men het voor niets dan een los gerucht zou mogen houden. In het verhaal van LIV., *L.* 44, 13, schijnt geene '*invidia quoedam*' tegen EUMENES blijkbaar te zijn.

P. 83. Het ware niet onbelangrijk geweest, des Heeren v.C. meening te vernemen over het testament van ATTALUS: of het door hem uit vrije beweging[1] gemaakt, of door de Romeinen ondergeschoven, of onder Romeinschen invloed geschreven zij. De Geleerden verschillen aangaande dit punt. Over HORAT. *Carm.* II, 18, 5, zal nu wel niet meer gestreden worden.

De oudheden van *Pergamum* maken den inhoud der tweede afdeeling uit. Hoofdst. I handelt over de stad en de uitgestrektheid van het gebied. Dus wordt hier de ligging der hoofdstad

(1) Voorbeelden van andere Vorsten van *Azië* worden door de *Interp.* ad JUST., L. 36, 4, aangehaald.

met hare verschillende gebouwen aangewezen, en verscheidene steden, die binnen de grenzen van het gebied der Koningen van *Pergamum* lagen, kortelijk opgegeven. Wij hebben, bij de behandeling van dit, in een antiquarisch oogpunt, gewigtige hoofdstuk, te vergeefs gezocht naar sporen, waaruit kon blijken, dat de reizigers, die na CHOISEUL-GOUFFIER (1776) - aan wien de Heer v.C. zich naauw aansluit - *Klein-Azië* bezocht hebben, ook voor den Schr. hebben gereisd. Ware dit het geval geweest, deze afdeeling zou belangrijker resultaten hebben aangeboden. Op bl. 99 worden drie opschriften behandeld, door CHOISEUL-GOUFFIER en anderen uitgegeven. Zij bevatten *στίχους ἰσοψήφους*, d.z. zulke regels, dat de som der letters telkens hetzelfde getal geeft (te wiens behoeve heeft de Heer v.C. hier een voorbeeld dezer optelling bijgevoegd?). Het is eene onbeduidende kunst, die, zoo laf en kleingeestig zij schijnen moge, meermalen is aangewend, en zich ook nu nog, onder andere, meermalen is aangewend, en zich ook nu nog, onder andere vormen, voordoet. Te regt keurt de Schr. deze tijddoodende beuzelarij af, maar voegt er bij, dat de reden daarvan geweest schijnt te zijn: ‘om ze des te beter te onthouden, omtrent op dezelfde wijze, als nu de mnemotechnici gewoonlijk doen.’ Voor dit gevoelen evenwel bestaat geen grond. Vooreerst werden deze opschriften zeker niet vervaardigd, om van buiten geleerd en onthouden te worden; ten andere zoude de noodzakelijke optelling van 25 of 26 cijfers het geheugenwerk niet verligten, maar moeijelijk en onmogelijk maken - of waren de Pergameners zoo vlug in het cijferen? - en eindelijk volgt de hedendaagsche mnemotechniek eene geheel andere methode. Zoo men in het eerste den zesden regel optelt, blijkt het, dat men *φιλοτεμίῃ* lezen moet; anders bereikt de som het getal 2186 niet, zoo als ook gelezen wordt door BOECKH. *Corp. Inscr. Gr.* II, p. 858, welk laatste gedeelte den Schr. nog niet ter dienste stond. BOECKH heeft uit den naam AELIUS, dien ISODOTUS, in het 2de vermeld, voert, vermoed, dat deze opschriften waarschijnlijk niet ouder zijn dan HADRIANUS, waardoor de gissing van den Heer v.C., dat NICON, die hier vermeld wordt, de vader zou zijn van GALENUS, veel waarschijnlijkheid verkrijgt. Het schijnt de Schr. niet bekend geweest te zijn, dat IDELER het derde reeds in 1811 had uitgegeven in *Monatliche Correspondenz zur Beförd. d. Erd- u. Himmelskunde*, T. 23, p. 257. die aangewezen heeft, op welke wijs de Ouden waarschijnlijk tot deze berekening, welke aan lateren langen tijd onbekend gebleven is, gekomen zijn; waarover zich DELAMBRE met grond

verwonderde. - Bl. 102. Hier vinden wij eenige zeer korte opgaven omtrent de geschiedenis der stad, onder de Romeinsche heerschappij en later. Deze berigten zijn echter te onvolledig, dan dat zij kunnen voldoen. Van de inrigting en het bestuur der stad waren belangrijker zaken mede te deelen, of zoo de geschiedenis niet anders opleverde, hadden ook deze aanwijzingen kunnen achterblijven. Bij de behandeling der verschillende steden van *Klein-Azië*, door de Pergameensche Vorsten òf gesticht òf veroverd, had, bij het gezegde omtrent *Attalia*, nog kunnen worden gevoegd, dat er nog eene andere gelijknamige stad werd gevonden in *Lycië*, waarbij wij met genoegen vernomen zouden hebben de beslissing des verschils, welke der beide steden het geweest zij, die, volgens getuigenis van CIC. *de Leg. Agr.* I, 2, 5, II, 29, 50, door P. SERVILIUS ISAURICUS verwoest is geworden, waarover, zoo ik mij niet vergis, zelfs de latere interpretes van CICERO nog aarzelen. Ware het niet blijkbaar het doel des Schr. geweest, niet verder te gaan dan eene eenvoudige optelling der steden, dan zouden wij meenen regt te hebben tot de vraag: waarom munten en opschriften zoo volstrekt ongebruikt zijn gelaten? welke beide, terwijl hun getal nog dagelijks vermeerderd wordt, eenen schat behelzen, die zeker nog niet in zijne geheele waarde bekend is? Zoo herinneren wij slechts de legende van sommige munten der stad *Eumenia, Εὐμενέων Ἀχαιῶν*, die welligt in meer dan één opzigt een belangrijk onderzoek had kunnen uitlokken.

Hoofdst. III handelt over de verdiensten der Vorsten van *Pergamum*, ten opzigte van Wetenschap en Kunst. Vooral dit gedeelte zullen wij naauwkeurig nagaan, en de aanmerkingen, die wij maakten, met de meeste bescheidenheid trachten mede te deelen, doch die ditmaal niet enkel verschil van meening zullen bevatten. Vooraf moeten wij verklaren, dat het ons onbegrijpelijk is, hoe de Schr. onbewust heeft kunnen blijven van het bestaan van twee Werken, die beide met hem het onderwerp gemeen hadden, en overal, buiten deze Verhandeling, telkens worden aangehaald: MANSO, *Ueber die Attalen*. Breslau, 1815, 4 (ook achter diens *Leb. Const. d. Gr.*, p. 379), en WAGENER, *De Aula Attalica*. Hafniae, 1836. Evenzoo moeijelijk is het, eene reden uit te vinden, waarom de Schr. geen gebruik heeft gemaakt van BOECKH.'S *Corpus Inscr. Graec.*, waarvan toch het eerste en de eerste helft des tweeden Deels reeds vóór eenen geruimen tijd in het licht verschenen zijn.

In het begin merkt de Schr. op, dat, zoo het perkament

niet uitgevonden ware, *bijna geene* Schriften der Ouden tot ons zouden zijn gekomen. Ook wanneer men bewijzen kan, dat de meeste Werken, die wij bezitten, aan het perkament hunne bewaring verschuldigd zijn, laat zich dit niet ligt voor waar aannemen. Wanneer het niet uitgevonden was, zou de behoefte hoogstwaarschijnlijk een ander hulpmiddel gezocht en gevonden hebben. Welke behoefte toch blijft geheel onbevredigd? Altijd blijft het een slecht bewijs, om de letterkundige verdiensten der Koningen van *Pergamum* te verheffen, ook al neemt men aan, dat het perkament nergens anders dan te *Pergamum* is uitgevonden.

Van den stichter des Rijks, *philetaerus*, wordt opgegeven, dat door de mathematici te zijner eer de *ποῦς βασλιχός philetaerius* genoemd is, en dat insgelijks een zeker kruid naar hem zijnen naam ontvangen heeft. - Van EUMENES is slechts weinig bekend; men zegt evenwel, dat ook hij de Wetenschappen begunstigde. De Heer v.C. geeft op, dat de Wijsgeer ARCESILAS sommige zijner Werken aan hem opdroeg, en beroept zich op DIOG. LAËRT. *in Vit. Arc.*, p. 250. Cf. SEVIN, p.211. Wat SEVIN kan bewijzen uit iets, dat green schijn noch schaduw van bewijs oplevert, is mij onbekend. Maar in het geheele leven van ARCESILAS staat bij DIOG. LAËRT. EUMENES niet anders vermeld, dan IV, 6, 14: *Ἀλλὰ χαὶ ἐχορήγει αὐτῷ πολλὰ Εὐμένης τοῦ φιλεταίρου διὸ χαὶ τούτῳ μόνῳ τῶν ἀλλῶν βασιλέων προσεφώνει*. En zoo SEVIN het hieruit heeft afgeleid, dan verdiende hij eene scherpe streek. Want DIOG. L. zegt een weinig vroeger, dat door sommigen beweerd werd, dat hij niets had geschreven, maar dat anderen verhaalden, dat men hem op het nazien zijner werken betrapt had. De gevoelens dezer laatsten waren nog niet eenstemmig; de eene gaf op, dat hij ze verbrand, de andere, dat hij ze uitgegeven had; welke dezer meeningen waar zij, altijd is het onbewijsbaar, dat hij ze aan EUMENES heeft opgedragen. En daarenboven verzekert ook PLUTARCHUS, *de fort. Alex.*, p. 328 a., dat hij, even als SOCRATES, niets geschreven heeft.

Weinig meer is er van ATTALUS I bekend. Ook onder zijne regering bleven ARCESILAS en LACYDES te *Pergamum*, en van den laatste vermeldt DIOG. LAËRT IV, 8, dat hij meermalen's Konings weldaden ondervond. Ook bevond zich daar CTESIPHON, een bijna onbekend Dichter van zekere wulpsche verzen, waarvan insgelijks weinig bekend is (*ποιηιὴς τῶν χαλουμένων χολάβρων*, ATHEN., XV, 697. Cf. CASAUB., *Animadv.* XV, c. 6). Rec. merkt op, dat de Schr. hier ATHENAEUS aanhaalt; het verdient toch

wel de voorkeur, de Schrijvers met name te citeren, waarop zich ATHENAUES beroept.

Vervolgens leest men, bl. 112: ‘Vivebant etiam in aula ATTALI, quibus mandatum erat regis historiam conscribere, quod tamen turpi adulationi ansam dedit, ut *videre est* e fragmento LYSIMACHI, de scientia et eruditione ATTALI, quod nobis servavit ATHEN., p. 253.’ Wij zullen de plaats van ATHEN. hier uitschrijven, opdat het blijken zou, wat hiervan aan dezen, wat aan den Heer v.C. moet worden toegeschreven: *Ἀττάλου δὲ τοῦ βασιλέως ἐγέντο καὶ δίδάσκαλος Αυσίμαχος - οὗτος δὲ ὁ ἀνηρ καὶ περὶ τῆς Ἀττάλου παιδείας συγγέραφε βίβλους πᾶσαν κολακείαν ἐμφαινύσας*. Het verschil is merkbaar en niet onaanzienlijk.

ATTALUS schijnt niet alleen tevreden geweest te zijn met de beschermer en begunstiger der Wetenschappen te wezen, maar ook zelf Werken geschreven te hebben. Dit blijkt uit STRABO. De Schr. voegt er bij: ‘Ook PLINIUS schrijft, dat ATTALUS verzekert (*affirmat*), dat, indien men bij het zien van een' schorpioen *twee* zegt, deze niet toesteekt.’ Het is onzeker, aan wien deze flaauwheid moet worden toegeschreven, aan ATTALUS I of aan PHILOMETOR. Maar de Heer v.C. volgt het voorbeeld van HARDUINUS en SEVIN, wien hij zelden verlaat; - bij eene naauwkeurige vergelijking echter der plaatsen, waar PLINIUS van de ATTALEN spreekt, blijkt, dat hij overal, b.v. 8, 74. 7, 39. 18, 5. 13, 19 f. 33, 53. 35, 8 er het *Epitheton rex* bijvoegde, terwijl dit onnoodig schijnt in 35, 49. en 34, 19, 24. - Daarom zouden wij deze plaats, 28, 5. en 32, 27. van een' anderen ATTALUS, die geneesheer was, wenschen te verstaan, waardoor wij den geëerden Koning van zulk eene kinderachtigheid kunnen vrijspreken.

Nu worden nog eenige woorbeelden opgegeven van Kunstwerken, waarvan ATTALUS het bezit op prijs stelde: eene schilderij van ARISTIDES *den Thebaan*, die door hem gekocht, en eene *Necromanteia* van HOMERUS, die door hem verlangd werd, maar die de kunstenaar liever aan zijn Vaderland wilde schenken. Zoo gij soms verwacht eenig berigt over de schilders of hun werk te vinden, gij zult u, zoo als ik, teleurgesteld vinden; in plaats daarvan treft gij eene aanteekening aan, waarin te lezen staat, wat eene *νεκρομαντεῖα* (*νεκυῖα*) is. Zoo gij den Schr. op zijn woord niet gelooft, sla dan op, wien hij als autoriteit aanvoert, ERN. *Clav. Cic. in voc.*! - of liever doe het niet, want ERNESTI zegt niets dan het allergewoonste van eene allerbekendste zaak. - Na met een enkel woord het prach-

tige gebouw, door ATTALUS te *Tralles* gesticht, te hebben vermeld, handelt de Schr. over de *vestes Attalicoe*, dus genoemd, omdat ‘his vestibus aurum intexere primus invenit ATTALUS rex.’ Op welke wijze wordt deze gezegd de uitvinder hiervan geweest te zijn? De Heer v.C. volgt SERV. ad VIRG. *Georg.* III, 25, in de afleiding van het woord *aulaeum*, die zeide, dat de naam afkwam: ‘quod primum in aula Attali inventae sunt.’ Maar dit is niet zoo, want *aulaeum* of *aulaea* komt van *αὐλία*, en dit woord was er vóór de *aula* ATTALI, zoo als blijken kan uit eene plaats van HYPERIDES redevoering tegen PATROCLES, die aangehaald door SUIDAS, I, p. 858. *Bernh.*, en bewaard is door POLLUX, IV, 122: *οἱ δὲ ἐννέα ἄρχοντες εἰςιῶντο ἐν τῇ ςοᾷ, περιφραξάμε νοι τὸ μέρος αὐτῆς αὐλαίαις*. Ook bij THEOPHR., *Char.* 5, staat: *αὐλαία ἔχουσα Πέρσας ἐνυφσμέους*. - De handel in dit fabrikaat verschafte aan *Pergamum* natuurlijk voordeel; maar wanneer de Schr. meent, dat *Smyrna* zich vooral daarom - want in die stad werd toen, zoowel als later, deze industrie gedreven - aan ATTALUS aansloot, en zich daartoe op POLYB. V, 77, 6 beroept, dan neemt Rec. de vrijheid hierin te verschillen. Een handel immers, aan twee steden gemeen, strekt zelden, om tusschen die beide vriendschap te doen bestaan, en in de plaats van POLYB. vindt men geen voldoend bewijs. - Wat meer van dit onderwerp wordt gezegd, gaat weinig verder dan het meest bekende. Geen onderzoek aangaande de stof of bereiding, of iets, wat gij verder verlangen zoudt te weten, wordt hier gevonden. Zijn er dan geene berigten dienaangaande op te sporen?

Ook EUMENES begunstigde de Kunsten. Als bewijsstuk daartoe worden aangevoerd twee *tituli*, ter eere van CRATON, die toenmaals in *Klein-Azië* een *αὐλητὴς χύχλιος* was, en zich de gunst van den Koning en het publiek schijnt waardig gemaakt te hebben. De Heer v.C. volgt de uitgave van OSAN. *Syll. Inscr.*, p. 352 en 233. Later zijn deze zeer gewigtige monumenten uitgegeven en behandeld door BOECKH. *C.I. Gr.*, I, p. 656, n. 3067, 3068, A.B.C. 3069, 3070. Ware dit, voor elken philoloog belangrijke, maar voor den oudheidkundige *onmisbare* werk den Schr. niet onbekend gebleven, hij zou waarschijnlijk in de behandeling dier opschriften eenigermate anders te werk zijn gegaan. Hij had stellig de argumenten, om te bewijzen, dat *τὸχοινὸν τῶν Ἀτταλιςῶν* en *τῶν περὶ τὸν Διόνυσαν τεχνιτῶν* dezelfde vereeniging was, - eigenlijk zijn het geene bewijzen, en de hedendaagsche *koninklijke tooneelspelers* treden

hier buiten henne rol op - weggelaten, en andere moeten opsporen, om zijne meening staande te houden tegen den aanval van BOECKH., die p. 558 tracht aan te toonen, dat de Attalisten slechts een gedeelte uitmaakten; hij zou in de aanteekeningen van den Uitgever verscheidene punten gevonden hebben, die aanleiding gaven óf tot mededeeling, óf tot wederlegging; hij ware waarschijnlijk een weinig dieper doorgedrongen in de strekking, den geest dier inrigtingen en hare geschiedenis; het zou voor deze *commentatio* een wezenlijk gewin geweest zijn. - Van deze merkwaardige opschriften heeft de Schr. geene partij getrokken, zoo als wenschelijk was. Zoo hier, als meermalen elders, heeft hij van het gevondene geen gebruik gemaakt. Hij heeft met zorg en oplettendheid de oppervlakte doorzocht, maar *onder* deze lag eerst iets, wat de moeite loonde. Daartoe behoorde inspanning, maar de uitkomst zou voldoende geweest zijn; op die wijs ware het mogelijk geweest iets nieuws en onbekends op te sporen, dat den philologen een welkom geschenk zou geweest zijn, aangenamer dan de uitvoerige vermelding van eene menigte bekende zaken. - Bl. 119: ‘Tradit ATHEN. p. 346. ATTALUM et POLEMONEM philosophum epistolas mutuas sibi invicem scripsisse.’ Het is mogelijk, maar onbewijsbaar uit de plaats van ATHEN., die slechts spreekt van *den* brief van POLEMO aan ATTALUS. - Een weinig verder zegt de Schr., dat APOLLODORUS aan ATTALUS zijn ‘*Chronicon*’ opdroeg, en dat ook deze de Schr. schijnt geweest te zijn der *Περγάμηνοι πίναχες*, en voegt er bij: ‘Certe DIOG. LAËRT. semper APOLLODORUM citat, ubi de tali re sermo est.’ Wat FRÉRET hierin te zeggen heeft, weet ik niet; maar stellig haalt DIOG. LAËRT, IV, 4, VI, 4, en elders, niet de *Περ. πιν.*, maar het *Chronicon* aan; terwijl deze *πίναχες*, waarvan wij gaarne iets meer zouden willen vernomen hebben, met veel meer regt aan CRATES toeschreven worden. Zie WOLFF, *Prolegg. ad* HOM., p. CCLXXVI. BECKER, *Phil. Red.*, II, 507 f.

Waaruit bewijst de Heer v.C., dat BITO onder ATTALUS II, en niet onder ATTALUS I, heeft geleefd? Het woord *ibi*, op bl. 120, 1, ziet op ATHEN., waar echter deze woorden niet gevonden worden. Schraal vallen de berigten omtrent al deze Geleerden uit; maar zeker heeft niemand meer reden, om zich over den S. te beklagen, dan de Pergameensche Grammatici, van wie alleen dit gezegd wordt: ‘Quin et Societas Gramm. Perg. memoratur, qui scripta sua publici juris fecerunt. Dion. *Hal.*, p. 179 [p. 111 Sylb.].’ Wanneer men deze woorden

leest, en de aangehaalde plaats opslaat, komt men tot het vermoeden, dat het menschen waren, van wie bijna niets bekend is; die in de geschiedenis der Letteren geene plaats beslaan; geene de minste verdiensten bezitten; die men niet over het hoofd kan zien, maar van wie men toch ook zoo weinig mogelijk zeggen wil. En toch zijn wij nog heden aan hunne onvermoeide pogingen veel verschuldigd; reeds dankbaarheid moest tot een naauwgezetter onderzoek hebben aangespoord. En was dan niet het nagaan van de rigting hunner studie - zoo veel van de Alexandrijnsche School verschillend - van de vakken, waarin zij werkzaam waren, - van den invloed, dien zij hebben gehad op hunne en latere tijden, - van de Werken, die aan hen hunnen oorsprong te danken hebben, - van nog zoo vele andere bijzonderheden, niet aangenamer en belangrijker dan het uitvoerige verslag van oorlogen en krijgstogten, waarmede de negentig eerste bladzijden dezer Verhandeling zijn aangevuld? Wat wordt er van de Geschiedenis, zoo men elk punt, dat schoon is, of merkwaardig, of belangrijk, ongezien voorbijgaat? Hoe beoordeelt men den reiziger, die zich nimmer van den heerweg af begeeft, geene enkele stad beschouwt, de natuur niet beziet, maar doorvliegt?

Wat er verder volgt over de kunstliefde van ATTALUS, over Dichters en Dichteressen, die onder dezen Vorst leefden, over de liefhebberij, die deze Koning had in al wat tot het vak van een' Apotheker behoort, is alles van even weinig gehalte. Onder de laatste rubriek komt een en ander voor, dat ons insgelijks aan den Geneesheer ATTALUS schijnt toe te behooren. Had de Schr. in dit gedeelte het Werk van PARTHEY, *Das Alexandr. Museum*, 1839, zich voor oogen gesteld; zoo als dat van RITSCHL over de Alexandrijnsche Bibliotheken, bij hetgeen er aangaande de Boekerij te *Pergamum* wordt medegedeeld, het zou de lezing aangenamer gemaakt, en meerdere resultaten aan de Wetenschap geschonken hebben. Van de Bibliotheek hooren wij weinig meer, dan dat zij, door EUMENES begonnen, zoo aanzienlijk door ATTALUS I vermeerderd is, dat deze de stichter zou kunnen genoemd worden; dat zij 200,000 rollen bevatte, en door ANTONIUS aan CLEOPATRA is gegeven. Maar of zij daar de Alexandrijnsche aanvulde, is eene vraag, waarop de Schr. niet antwoordt. - Van het perkament worden de verschillende gevoelens en uitvinders opgegeven. De Heer v.C. meent, dat de Pergameners het gebruik vermeerderd hebben door betere bereiding; maar dat men reeds

vroeger op perkament heeft geschreven. Wij hebben tegen dit gevoelen niets; maar waar blijft dan de lof der Pergameners, hun juist hierom meermalen in deze Verhandeling toegezwaaid? Nog wordt van de beroemde mannen, te *Pergamum* geboren, op gezag der Fransche Encyclopaedie (!), opgegeven: TELEPHUS Grammaticus. Anderen, die met dezen gelijk regt hadden, zijn over het hoofd gezien, - welligt omdat zij niet in de Encycl., voc. *Pergame*, voorkwamen.

Dit hoofdstuk, dat over de Letterkunde en Wetenschappen handelt, wordt besloten met de herinnering, dat men te *Pergamum* eene soort van schrappers, *strigiles*, vervaardigde en verzond. - Het volgende handelt over de Godheden en Godsdienstplegtigheden; het vierde over de munten der P. Koningen. Zoo de Wetenschap der Philologie in bijeenbrengen en verzamelen bestaat, dan hebben de hoofdstukken waarschijnlijk eene zeer hooge waarde.

Rec. had gehoopt, toen hem door de Redactie van dit Tijdschrift deze *Commentatio* ter beoordeeling of aankondiging werd toegezonden, geene Recensie, maar eene opgave van de resultaten te schrijven, die de eigendom der Wetenschap waren geworden. Hij zag zich echter in zijne verwachting teleurgesteld. Hij heeft getracht bescheiden en onpartijdig aan te wijzen, waarom deze Verhandeling niet voldoet aan de eischen, welke men geregtigd, ja verpligt is aan elk te doen, die het zijne wil bijdragen tot haren voortgang. Hij beroept zich op het oordeel van die mannen, die zich niet door eenen schijn van geleerdheid laten verblinden, wanneer hij verklaart, dat dit Werk niet staat op de hoogte der Wetenschap, geene bewijzen met zich brengt eener strenge beoefening der Wetenschappen en scherpe, voorzigtige kritiek, maar des te overvloediger van die middelmatigheid, die overal, maar bij uitstek in Wetenschap en Kunst, onverdragelijk is, en die de kanker schijnt te zijn, welke aan onze Vaderlandsche studie knaagt.

Rec. beschouwt zijne taak geëindigd, die hij liever had onvervuld gelaten, want zij is ondankbaar en verdrietig. - Maar heeft de Wetenschap niet haar regt, de Kritiek haren pligt?

Zierikzee

MOLL.

Verhaal van de verrigtingen der Jesuiten in Vriesland, door *P. Willebrordus van der Heyden*. Uit het Latijn vertaald en met Aanteekeningen voorzien door Dr. *H. Amersfoordt* en Mr. *U.A. Evertsz*. Leeuwarden, bij J.W. Brouwer. 1842.

(*Vervolg en slot van blz.* 627.)

's Jaars daaraan kwam J. BARGIUS deel nemen aan den arbeid der beide eerste broeders; zelfs stak hij naar Vriesland over. Weldra werd hij opgevolgd door de Paters ADRIANUS ARBOREUS en NIC. ROMAEUS, van *Brugge*. Pater BARGIUS vertoefde slechts korten tijd in Vriesland, en VAN LEEUW, die eenige verstandhouding te *Dokkum* had, volgde hem op (1596). Zijne zending was ongelukkig. Verraden door de onvoorzigtigheid van zijn' hospes, werd hij gevangen naar *Leeuwarden* gevoerd, en, volgens het zeggen van JOUVENCY, alleen in vrijheid gesteld, omdat men zijne Regters had omgekocht[1]. De mishandelingen, die de Jezuït ondervond, deden hem zijne vrolijkheid niet verliezen; getuige de trek, welken de goede VAN DER HEYDEN ons als '*fijne scherts*' mededeelt (bl. 28). VAN LEEUW werd gebannen, en zij, die hem hadden geherbergd, werden tot zware geldboeten veroordeeld[2].

Men was echter in *Holland* voor die eerste pogingen niet blind geweest. Daarenboven vermenigvuldigden de plakkaten tegen de Katholijken, hetzij van de zijde der Algemeene Staten, hetzij van de zijde der Provinciale Staten, of zelfs van de Stedelijke Regeringen. In sommige dier plakkaten, eigenlijk tegen de Jezuïten gerigt, stelde men hen voor als de gevaarlijkste vijanden der Hervormden (zie vooral het plakkaat van 1596). Behalve deze plakkaten, die men somtijds volgens de letter ten uitvoer legde, hadden de Jezuïten nog de partij te vreezen, die het voortzetten van den oorlog verlangde, en die hen, bij

(1) '*Judices, aureis per Catholicos vinculis irretiti, ferrea leonis vincula ruperunt*.' Ik maak van deze omstandigheid melding, omdat V.D. HEYDEN met zoo vele woorden zegt: 'dat hij zonder losgeld ontslagen is.'

(2) Zie het verhaal van V.D. HEYDEN *ad annos*, en sommige aanteekeningen daartoe betrekkelijk, maar vooral JOUVENCY, L. XVII, p. 414, 415.

gebrek aan beter, met vlugschriften, paskwillen, liedjes overstelpte, altemaal bijtende en onbepaalde uitdrukking van wederzijdschen partijhaat[1]. Desniettemin waagden de Jezuïten moedig hunne veiligheid of hun leven, hetzij in de groote steden, zoo als te *Amsterdam, Haarlem, Leiden, 's Hage, Rotterdam, Utrecht*, hetzij op het platteland, en zelfs in de meest verwijderde boerenhutten, wanneer zij meenden, dat daar hunne dienst vereischt werd[2].

Om tot onzen Schrijver terug te keeren, die slechts zelden *Vriesland* verlaat, zullen wij met hem opmerken, dat deze provincie eerst in 1609 eenen bijzonderen Missionaris verkreeg. Het was Pater ANT. CATHUIS, die zich te *Leeuwarden* vestigde. Zijne aankomst was voor Holland het allereerste sein van de twisten tusschen de Orde en de gewone Geestelijken, twisten, die naderhand eenen ontrustenden en ergerlijken keer namen. Op dit punt levert het verhaal van VAN DER HEYDEN vele nieuwe bijzonderheden als toevoegsel tot de klagten die van alle zijden opgingen tegen den hoogmoed der Jezuïten, het misbruik, dat zij van hunne voorregten maakten, en de verwarring, die zij in de kerkelijke tucht te weeg bragten.

Wij hadden verwacht in de aanteekeningen der geleerde Uitgevers, die overigens zoo naauwkeurig tot in de kleinste bijzonderheden afdalen, eene eenigzins volledige behandeling te zullen aantreffen van een vraagstuk, dat zoo teeder, maar tevens voor de geschiedenis van het Katholicisme zoo gewigtig is. Uitgezonderd eenige aanteekeningen (zoo als de 42ste, bl. 241), die eenige belangrijke feiten bevatten, is echter de grond der zaak nergens aangevoerd; nergens is het regtspunt naar behooren behandeld. Ik weet wel, dat de vreesselijke chaos, door de beslissingen der Pausen in het Kanonieke Regt te weeg gebragt, het onderzoek naar de voorregten der Monnikenorden bijna ontoegankelijk hebben gemaakt. Het eenige middel, om daarin eenig doorzigt te krijgen, is door geheel op het historische terrein te blijven.

(1) Tot voorbeeld haal ik alleen een liedje aan, in 1608 op hen gemaakt. Dus luidt het eerste couplet:

Wacht u mijn broeders allegaer,
Ick waerschou u in dezer uren,
Want hier comt over een vreemde schaer
Om ons al te bringhen in truren, enz.

(2) JOUVENCY, ibid.

Het is genoeg bekend, hoe de Pausen, reeds vroeg doorziende, welke diensten het Monnikwezen hun konde bewijzen, door dit middel den geest der onafhankelijkheid, die bij de hooge Geestelijkheid bestond, trachtten te onderdrukken. De kloosterlingen werden hunne onmiddellijke dienaars, hunne werktuigen, bijna zou ik zeggen de onderpanden, voor de gehoorzaamheid der Koningrijken. Vroeg reeds had de H. Stoel hen aan zich verbonden door het verleenen van groote voorregten; hij had gepoogd hen aan het gezag der gewone Geestelijken te onttrekken, nu eens door hen dadelijk onder hun eigen regtsgebied te stellen, dan weder door hun bijna gelijke magt met de geordende Geestelijken, altoos echter *bij uitzondering*, toe te kennen. De tegenstand der Bisschoppen echter was hevig en standvastig. Elke Kerkvergadering besliste te hunnen voordeele; maar ook na iedere Kerkvergadering deed de Paus al het mogelijke, om de door haar genomene besluiten te wijzigen of krachteloos te maken. Sedert ST. AMOUR en THOMAS AQUINAS was het geschil in de handen der Godgeleerden vervallen, het ware middel om het duisterder en venijniger te maken. Dien ten gevolge was het tot op het Concilie van *Trente* voor beide partijen even moeijelijk, om te weten, waaraan zich te houden. Maar in zijne Twintigste Zitting besliste dat Concilie stellig ten voordeele der geordende Geestelijkheid. Toch hielden zich de Monniken niet voor overwonnen. Niet openlijk durfden zij zich tegen de besluiten der Kerkvergadering verzetten, en daarom bragten zij den strijd op een ander terrein over.

De aanmatigingen van den H. Stoel hadden in de XVI^{de} eeuw hevige schokken ondervonden; maar zij waren ook verdedigd met eenen ijver en eene volharding, welke die der aanvallers voor het minst evenaarde. De kloosterlingen maakten er gebruik van, om daaruit gevolgtrekkingen af te leiden, voor hunne voorregten gunstig. Niemand betwistte, dat de uitvoerende magt geheel en al den Paus toebehoorde. Welnu! het was uit kracht van deze magt, dat hij de voorregten uitdeelde; want volgens de Monniken, waren het niet meer nieuwe wetten of uitzonderingen op het gevestigde regt, maar eene *wettige betaling*, door de Kerk verschuldigd aan degenen, welke zich aan hare dienst hadden toegewijd, en in sommige gevallen zelfs het *gevolg eener overeenkomst*, tusschen de Stichters der Orden en den H. Stoel aangegaan[(1)].

(1) Zie Pater CELLOT, *De Hierarchia et Hierarchis*, L. V, c. 10, 19, 22, 24. Intusschen werd dit Werk eenen tijdlang door de Heilige Congregatie verboden.

Aldus vernietigde men de uitspraak der Trentsche Bisschoppen, zonder dat men den schijn aannam die aan te randen, en de oude misbruiken keerden, het eene voor, het andere na, weder. Om ons b.v. tot de Jezuïten te bepalen; zij werden aanvankelijk ontheven van de wereldlijke en kerkelijke tienden, van alle deelneming in de algemeene beden, van alle bijzondere dienst jegens Bisschoppen en van bisschoppelijke visitatiën. Weldra ging men zoo verre, van de oude bullen te vernieuwen, en geraakten zij in het bezit van de bediening der priesterlijke Sakramenten, het huwelijk, het laatste oliesel en den doop. Hunne biechtvaders konden in alle gewetenszaken absolutie geven, behalve in de gevallen, welke in de Bulle *in coena Domini* waren uitgezonderd(1). Door middel van het privilegie des *vervoerbaren altaars*, was er voor hen geene verbodene of ongewijde aarde. De dienst in hunne Kerken was even verdienstelijk als de dienst in de parochiale, en werd drukker bezocht, ten gevolge der overvloedige aflaten. Eindelijk hadden zij zelfs het regt, om zich in ieder Land *Conservatores* te verkiezen, om hen te verdedigen in alle zaken, waarin zij als *eischers* (*actores*) optraden, en regt te spreken in die gevallen, waarin zij aangeklaagden (*rei*) waren(2).

Intusschen kwamen de Bisschoppen en de Universiteiten altoos op het Concilie van *Trente* terug; maar de geestelijke Orden gaven ook hare uitlegging. In de XXIV^{ste} *Sessie* was gezegd: *Moneat Episcopus populum diligenter, teneri unumquemque Parochiae suae interesse, ubi commode fieri potest ad audiendum verbum Dei*. Men vroeg ten eerste, of het woord *teneri* het begrip van *strikt regt* in zich besloot, en *sub poena peccati*, en men beriep zich op THOMAS AQUINAS en zijne School, om de

(1) Men kan de *casus reservati* vinden in het *Jus Canonicum* c. *etsi* 3 *Extravag. comm. de poenitentiis et remissionibus*, waarbij men moet voegen die uit de Bulle van 1568. Onder sommige Pausen, zoo als PAULUS III en CLEMENS VIII, konden de Jezuïten zelfs in *voorbehoudene* gevallen vrijspraak geven bij ongeloovigen en Ketters. Zie *Compendium privileg. S.J.*, voce *absolutio*.

(2) Zie *Compend. Privileg.*, v. Conservatores. De geschiedenis van de geschillen der Orde met den Aartsbisschop van *Sta Fé* van Bogota (1633), met den Aartsbisschop van *Manilla*, met den beroemden PALAFOX, bewijst, met hoeveel naauwgezetheid de *Conservatores* hunne taak waarnamen (zie *Morale Pratique*, T. I, p. 236 verv.).

besluiten van de Kerkvergadering van *Trente* uit te leggen! Men beweerde, dat dit zelfde woord *teneri* alleen op *audire verbum Dei*, en niet op *audire in parochia* betrekking had. Men haalde de beroemde bijbelplaats aan: *Waar er twee of drie vergaderd zijn, enz*. De Paus gaf aan dergelijke haarkloverijen den steun van zijn gezag, en men kraaide victorie[1].

Uit hetgeen wij gezegd hebben, laat zich gemakkelijk opmaken, welken eerbied de Jezuïten in *Vriesland* hadden voor den Priester LAMBERT ENGELBERTS[2], en hoe zij met zijne regten omsprongen, even als met die der Apostolische Vicarissen SASBOUT, VOSMAER en VAN ROOVIER. Steunden deze hun verzet op de besluiten van het Concilie, de Jezuïten beriepen zich op den Paus. URBANUS VIII poogde het geschil te bemiddelen, door wederzijdsche toegevendheid te bevelen. Volgens zijne Bul van 1 Mei, 1623, *Salvatoris et Domini*, moesten de reguliere Geestelijken en de Jezuïten, even als de geördende, in het genot zijn *der bedieninge der Pastoreele Sakramenten*, maar met toestemming van den Apostolischen Vicaris, tot wien voor het overige ieder Missionaris zich had te vervoegen, hetzij regtstreeks, hetzij door tusschenkomst van zijn' *Superior*. De Vicaris zou het getal der Missionarissen op onderscheidene plaatsen van zijne onderhoorigheid bepalen. Hij zou naar goeddunken hen kunnen terugzenden, na kennisgeving aan hunnen *Superior*; hij zou jaarlijks een in bijzonderheden gaand verslag ontvangen van hetgeen zij hadden gearbeid. Daarentegen moest hij den Ordebroeders gerustelijk hunne voorregten laten behouden, en iedere oneenigheid met hen zou in het laatste beroep door den Paus worden beslist. Het Concordaat te dier gelegenheid, ten overstaan van den Nuncius en de Aartsbisschoppen van *Mechelen*, tusschen FLORENT DE MONTMORENCY, *Pater Provinciaal*, en den Vicaris VAN ROOVIER getroffen, bragt slechts geringe verandering in de uitspraak van den Paus. Hoe door de Jezuïten de overeenkomst werd betracht, bewijst het volgende feit. In 1660 waren er *vijf en twintig* van hunne *stationes* in *Holland*, die

(1) Eene dergelijke redenering is te vinden in de *Analecta Privileg. et jur. religiosor. ordinum*, c. IV. *Kuelen*, 1683. *Exhibitio Canonica ci ca jus regul*. Leuven, 1674, en andere Ultramontaansche Geschriften uit dit tijdvak.

(2) Vrij bar werd deze Priester door de Jezuïten in hunne briefwisseling behandeld. Zie *der Jesuiten Negotiatie*, enz., p. 60 verv.

niet gewettigd waren, en waaromtrent men den Vicaris geenerlei officiële mededeeling had gedaan[1].

Tot in 1617 hadden, volgens de getuigenis der Jezuïten zelve, hunne Zendelingen weinig voortgang in *Holland* gemaakt; *de oogst was schraal en moeijelijk binnen te halen*. Zeker was dit geen gevolg der tegen het uitgevaardigde plakkaten, want, wij zieden het zoo straks, daarom bekommerden zich de Jezuïten weinig. Het beroemde plakkaat der Algemeene Staten van 1612 had, ware het letterlijk opgevolgd geworden, de uitroeijing van het Katholicisme in *Holland* ten gevolge moeten hebben. En echter dat plakkaat, zoo streng, zoo zeer in bijzonderheden tredende, wordt in hunne verhalen niet eens aangehaald. Het hoofdgebrek was gelegen in de inrigting hunner missiën zelve. De Jezuïten waren te gering in aantal voor de werkzaamheden, die hen wachtten, te meer, daar de voorzorgen, die zij gedwongen waren te nemen, hunnen ijver aanmerkelijk belemmerden. De wijze van onderlinge mededeeling was verre van geregeld; de vervanging der Missionarissen leverde gedurige gapingen op. De haat, dien men alles toedroeg, wat van Spanje afkomstig was, boezemde eene soort van wantrouwen tegen hen in, dat zij niet dan met moeite, zelfs bij vele Katholijken, konden te boven komen. Zulk een toestand kon niet duurzaam zijn. De zevende Congregatie (1615) en de nieuw generaal MUTIUS VITELLESCHI legden er zich ijverig op toe, dit te verhelpen, en de omstandigheden begunstigden bij uitstek hunne pogingen. Sedert de teekening van het *Bestand*, waren de beide partijen, die toen *Holland* verdeelden, aan zich zelve overgelaten, en, thans tegen elkander in het harnas, konden zij moeijelijk letten op hetgeen er rondom hen broeide. Bij gevolg vormde Pater MUTIUS 19 verschillende *Stationes*, waar twee of, ingeval van nood, meer Jezuïten zich moesten ophouden[2]. Hij gelastte, dat de *Superior* van de *missie* voortaan altoos te *Utretcht* zijn verblijf zou houden; hij verleende hem dezelfde regten, als aan de *Rectoren* der *Kollegiën*, en bovendien het beheer der fondsen, tot het onderhoud der *missie* bestemd. Hij wilde, dat ieder Missionaris zich ten minste één-

(1) Zie de bovenaangehaalde *Concordata et Decreta*.

(2) Het waren: *Amsterdam, Utretcht, Haarlem, Leyden, 's Hage, Rotterdam, Delft, Gouda, Hoorn, Alkmaar, Harlingen, Leeuwarden, Bolsward, Groningen, Zwolle, Zutphen, Nijmegen,Vianen, Middelburg*. CORDARA, *Hist. Soc. J.*, P. VI, L. II, p. 98.

maal 's jaars bij den Superior begaf, om zich over de te nemen maatregelen te verstaan. De missiën zelve moesten onderling op zekere tijdstippen bijeenkomsten hebben, om elkander over en weder inlichtingen te geven[1]. MUTIUS liet daarenboven door den Provinciaal van *België* eene soort van oproeping opstellen aan alle Katholijken, die zijne Zendelingen moesten verspreiden in alle steden, waar zij ontvangen werden. Men beval daarin den Katholijken aan, om de Jezuïten te helpen in het opstellen van eenen catalogus hunner geloofsgenooten, met opgave der geschiktste huizen voor zamenkomsten. Naar deze lijst verdeelde men de geloovigen in kleine Kerspelen. Iedere dezer zamenkomsten moest ééns in de week worden gehouden. Men wijdde er zich aan het gebed, aan het lezen van een of ander leven der Heiligen, vooral, indien de Missionaris tegenwoordig was, aan het godsdienstig onderwijs der kinderen. De grootste voorzorgen werden er aanbevolen, opdat de plaats der zamenkomst niet ter kennisse der Ketters zou komen. Elke vergadering moest een fonds zamenstellen tot aankoop van gewijd huisraad, vooral van boeken voor de jeugd. De boeten, het losgeld der gevangenen, moesten ook uit dit fonds wordengetrokken, waarvan het beheer opgedragen werd aan drie of getrokken, waarvan het beheer opgedragen werd aan drie of vier verantwoordelijke Katholijken. Wanneer het fonds niet voldoende was, verdeelde men de uitgaven over al de Leden, naar gelang van hun vermogen. Het einddoel der Missionarissen was ook in die oproeping uitgedrukt. ‘‘t Ware oock goet te bedencken, wat middelen men konde gebruycken elck om syn vriendt, ende namelijck sommighe driftighe personen tot de religie met Gods hulpe te brenghen, als door welcker bekeeringhe het gheheele Landt tot eenicheyt des geloofs kon gebracht worden’[2]. Voor meerdere veiligheid veroorloofde men den geloovigen het masker van het Calvinismus, of van elke andere sekte aan te nemen[3].

Als men deze maatregelen nagaat, en tevens bedenkt, dat zij alle ten uitvoer werden gelegd, dan is men gedwongen te erkennen, dat het de Jezuïten zijn, die het Katholijke geloof in *Holland* van den ondergang hebben gered. Even gemakkelijk

(1) De bijzondere lastgeving der Hollandsche Missionarissen is letterlijk te vinden in *der Jesuiten Negotiatie*, enz., p. 10-13.
(2) *Der Jesuiten Negotiatie*, enz., p. 1-4, waar men deze oproeping aan de Katholijken in haar geheel vindt.
(3) Ibid, bl. 35.

verklaart men zich voor een goed deel den uitslag hunner werkzaamheid. Deze was inderdaad snelwerkend en voorspoedig. Te *Amsterdam* b.v. vereenigden de Jezuïten meer dan 2000 personen om zich; te Rotterdam onderwierpen zich 400 huisgezinnen aan hun geestelijk opzigt. In *Noord-Holland* werden bijna 200 Doopsgezinden tot het Roomsche Geloof bekeerd. *Gelderland* en *Utrecht*, van Priesters ontbloot, waren langzamerhand hoe langer hoe meer Calvinistisch geworden; maar Pater RISERUS doorliep die gewesten met eenige zijne medearbeiders en bragt vele nieuwbekeerden tot het oude geloof terug(1).

In dien voorspoed der Jezuïten is eene gewigtige les verborgen. De verbittering en de hevigheid der Godsdienstoorlogen der XVI^{de} eeuw boezemden aan sommige zwakke of eigenbatige gemoederen eene hevige begeerte naar vrede in. Er had zich eene derde partij gevormd, die, om hare inschikkelijkheid op het punt van Godsdienst, den naam van *liberaal* verdiende, en die zich zelve de *polityke* noemde, omdat zij de aardsche belangen op den voorgrond stelde, of, om ons van de uitdrukking eens Jezuïten te bedienen, ‘omdat zij den vrede der wereld vòòr den vrede Gods zocht’(2). Deze partij wilde eene algemeene *tolerantie*, zelfs ten koste der buitensporigste concessiën(3). Overal waar zij heerschte, in *Frankrijk* zoowel als in *Holland, dwong* zij de overigepartijen om *tolerant* te zijn, gelijk zij zelve. Het was nogmaals dezelfde partij, welke, alle menschelijk gezag ontkennende, door eene niet zeldzame tegenspraak met zich zelve, de meeste afvalligen leverde voor het geloof, dat het willekeurigste gezag ten grondslag heeft. Er was bovendien een punt van toenadering tusschen *Jezuïten* en *Arminianen*, voor zooverre beide *Molinisten* waren. Het was, dat beide de verkiezing der geloovigen van den wil des men-

(1) CORDARA, L. II, p. 98, 99.

(2) ‘Ick weet,’ zeide onze Jezuït, ‘ick weet genoech wel datter huyden een religie is, die de politycke heet, die de Catholycke ende alle andere religien geerne by een breghen soude, conde sy het doen, om een tijdtlycke peys onder den menschen te brenghen, wildet so lueken.’ *Der Jes. Negot.*, bl. 8.

(3) Zie den brief aan OLDENBARNEVELDT, in *der Jesuit. Negot.*, bl. 22. Ik moet er bijvoegen, dat deze brief nog niet bewijst, dat de Advokaat in briefwisseling met de Jezuïten was. Het was van de zijde der laatsten eene poging, om hem tot het Katholicisme te brengen, terwijl men hem te zelfder tijd wilde overreden, dat de concessien, welke hij van het Katholicisme eischte, met deszelfs bestaan in strijd waren.

schen afhankelijk stelden; eene leer, die, volgens de verklaring der Hervormde Predikanten van *Frankrijk*, ‘het Papisme onder een masker verborg, om het Pelagianisme in te voeren.’ De groote geschiedenis der Orde, zoowel als het verhaal van Pater VAN DER HEYDEN, leveren in dit opzigt merkwaardige mededeelingen. Te *Gouda* telden de Jezuïten alleen in het jaar 1618 *vijftig* nieuwe bekeerlingen onder de Arminianen, en meer dan *veertig* te *Rotterdam* in 1623. In *Vriesland* waren het de zachtzinnige en vrome *Mennisten*, welke de zendingen het gereedst vonden, om in de schikking te treden[(1)].

Toen ondertusschen de meeningen der meerderheid als zoodanig door de Synode van *Dordrecht* erkend waren, was er een oogenblik van terugwerking, en de rampspoeden hernieuwden zich voor de Jezuïten[(2)]. Van alle zijden verklaarde zich de openbare meening tegen hen. De Leeraars, die van tijd tot tijd, even als in de dagen der eerste Hervormers, Godgeleerde geschillen met hen aanvingen[(3)], gaven aan de Staten hunne verontwaardiging te kennen over de steeds toenemende stoutheid hunner tegenpartij en den verderfelijken invloed van deze op het gemeen. Overal hadden de Hollanders Jezuïten ontmoet, in de landmagt der Spanjaarden, zoowel als op hunne vloten (*missiones navales et castrenses*), tot in Brazilië, tot in de afgelegenste bezittingen der *Indiën* toe. De vreesselijke beschuldigingen van Koningsmoord, die in tallooze geschriften

(1) CORDARA, P. VI, L. II, p. 99, L. VIII, p. 430, en de belangrijke aanteekening op het verhaal van V.D. HEYDEN (aant. 155, bl. 289 verv.). Bepalen wij ons tot het verhaal, betreffende *Ameland*. ‘De predikatiën, in het openbaar door CARBONELLI gehouden, hebben, naardat elk gezind was, den eenen meer, den anderen minder behaagd; voor het overige was hij, sprekende over de onzijdigheid, door H.H. Isabella, Infante van Spanje, aan het eiland te vergunnen, en dien ten gevolge over de vrije visscherij, bij allen welgevallig, en heeft men hem verzocht, dat hij zelf zijne moeite daartoe zoude aanwenden. Hij heeft dit ook beloofd, onder voorwaarde, dat de vrije uitoefening der Katholijke Godsdienst zou toegestaan worden’ (bl. 70). Een weinig later hadden de Katholijken daar eene Kapel (bl. 108). Zie ook BILDERDIJK, Dl. VIII, bl. 90.

(2) Dit is ook de meening van Pater CORDARA, L. VII, p. 370.

(3) Zie de tweede Verzameling, getiteld: *Politique Tractaten*, op de jaren 1610, 1611, 1612, omtrent het geschil van Pater GOUDA met FRANCISCUS LANSBERG, en later met MICHIEL HAGIUS. Deze Verzameling voor het overige, en vooral de *Biblioth. Duncaniana*, beide in de Koninklijke Bibliotheek te *'s Ilage*, leveren rijke bouwstoffen voor de Geschiedenis der Jezuïten.

door Europa werden verspreid, waren ook in *Holland* bekend, want ieder dier geschriften was vertaald en verrijkt met beide aanslagen van BALTHAZAR GERARDS en PIETER PANNE. Men gaf ook oorspronkelijke boekjes uit, waarvan enkele, zoo als dat van JACOBUS OUTHOVIUS, een' woedenden haat ademden[1]. Het bekende edict der Staten van *Holland*, van 1622, droeg de kleur van al die algemeene en bijzondere geraaktheid. Strenger dan een der vorige plakkaten, scheidde het de zaak der Jezuïten van die der Katholijken, die in *Holland* werden geduld. Het stelde een' ordebroeder ‘buiten de wet,’ door hem te verklaren ‘goede prise ende rantsonable’ naar gelieve, maar nimmer beneden 100 ℔ Vlaamsch. Aan degenen, die de aangifte deden, werden belooningen uitgeloofd; diegenen, die den Jezuït verborgen of de minste briefwisseling met de Orde onderhielden, werden met de zwaarste straffen (boeten, gevangenis of ballingschap) bedreigd.

Deze vreesselijke vervolging had echter meer weêrklank door Europa, dan kracht in *Holland* zelf. Al hare vrucht was het gevangen nemen van eenige Jezuïten, zoo als van de Paters MAILLARD en ZACHARIAS, te *'s Hage*, en de Paters BORGELET en RIJSWIJCK, te *Goch*[2]; ook werden deze onmiddellijk door anderen vervangen. Spoedig hield ook de vervolging van zelve op. De opvolger van Prins MAURITS beschouwde de Remonstranten uit een gansch ander oogpunt dan hij. Hun invloed trad weder ten tooneele, en daarmede de begrippen van vrijgevigheid en verdraagzaamheid. Toch had deze verslapping nog gansch andere oorzaken. Het waren deels de handelsbelangen, deels de tusschenkomst van *Frankrijk*, welks staatkunde FREDERIK HENDRIK in alle opzigten deelde, en eindelijk, het woord moet er uit, de omkooping. Want de beambten, met de uitvoering der plakkaten belast, sloten ‘door eene vervloeckte geld-gierickheyd ende eerloze compositie’ (zoo drukken zich de Zuid-Hollandsche Predikanten uit) de oogen voor alle overtreding, ‘als of deze plakkaten niet voor het algemeene welzijn, maar alleen voor de beurze der voorn. officieren’ waren ge-

(1) *Historisch Verhael der Beginsel., Voortganck, Moordadichheyt, Leere ende Grouwelyckheden der Jesuyten, gemaeckt door den seer gel. ende hooch. verlichten Heer. D.* JACOBUM OUTHOVIUM. 's Hage, 1622.

(2) CORDARA, L. VIII, p. 430, L. X, p. 580. Pater RIJSWIJCK stierf in de gevangenis.

maakt[1]. Zelfs veroorloofde men op sommige plaatsen eene soort van openbare eeredienst, en overal groote inzamelingen, om de missiën te ondersteunen en bekeeringen te koopen[2]. Als een feit, dat ons van verdere ontwikkeling zal ontslaan, kunnen wij hierbij het volgende voegen. In 1631 onderhield het Genootschap der Jezuïten op zich zelf 30 *stationes* en in 1660 *zeven en veertig*[3].

Om terug te komen op Pater VAN DER HEYDEN, - *Vriesland* volgde geheel en al de beweging der overige Provinciën. Hoewel minder talrijk dan elders, hielden de Jezuïten er zich toch te allen tijde staande en maakten er ijverige en hun verkleefde proselyten. Onze Schrijver haalt een aantal voorbeelden aan; maar niemand overtrof in ijver, in moed en belangeloosheid, den door onzen Schrijver zoo zeer geroemden JOHANNES HENDRIKS, vroeger Doopsgezinde te *Harlingen*. Zoo zijne bekeering den Jezuïten eenige moeite had gekost, geene was hun nuttiger in de gevolgen, want te zijnen huize kwamen de geloovigen bijeen; te zijnen huize verborg men de heilige sieraden en de draagbare kapel; bij hem vond de Missionaris eene schuilplaats, wanneer de Overheden, hetzij ten gevolge van eigene waakzaamheid, hetzij van verraad, door eene onverwachte huiszoeking de uitoefening van de dienst kwamen storen. Zijn ijver deed vermoedens op hem vallen. Het gerucht verspreidde zich, dat onder de Protestantsche Kerk eene mijn was aangelegd[4]

(1) Pater V.D. HEYDEN zinspeelt dikwijls op die omkooping der Overheden. Zie voor het overige *Tweede Remonstrantie tegens de gheweldigen ende moedtwilligen inbreuk der Paepschen*, enz. *aen de Vergaderinghe van de Ed. Gr. Mog. H. de H. Staten van Hollandt*. 's Hage, 1636. Zie ook het medegedeelde door de Uitgevers, aant. 155 (p. 289 verv.). 'Men moet ter eeren Godts,' zeide een ander Jezuït, 'wat wagen, al waert ooc den hals, want daer staet geschreven: en wilt die niet vresen, die het lichaem doden: *hoe veel te min dan, die maer gelt en soecken*' (*Der Jes. Negot.*, p. 6).

(2) Ibid., bl. 22.

(3) Behalve de bovenaangehaalde, waren het: *Enkhuizen, Dokkum, Joure, Woudsend, Ameland, Arnhem, Gorinchem, Naarden, Bodegraven, Haastretcht, Amersfoort, Oudewater, Leidschendam, Oude Tonge, Rhoon, Culemborg, Ommelanden, Doesburg, Nijkerk, Hardewijk, de Veluwe, Wamelen, Langbroek, Wijk, Hasselt, Ommen, Wijhe* en 't *Delfland* (*Concordata et Decreta* p. 45-48). De Hollandsche Missie zond éénen Vader naar de generale Congregatiën te *Rome* (*Congregat.* VIII. *Decret.* 51).

(4) De aanteekening (56) der Uitgevers is juist, dat de beschuldiging van mijnen te leggen zeer aan de orde van den dag was, even als koningsmoord.

en dat hij met de zeeroovers van *Duinkerken* verstandhouding hield. Meer dan eens werd hij overvallen, voor de Overheid gebragt, en in de gevangenis geworpen, totdat de geheele boete, door de plakkaten voorgeschreven, was betaald. Eenige jaren van het verblijf der Jezuïten te *Harlingen* kostten hem alleen bijna tien duizend gulden (bl. 40-59)! Hij werd waardiglijk beloond, eerst door de voldoening van zijn geweten; vervolgens door de lofspraken, die de Jezuïten te *Harlingen* in hunne verslagen op hem hielden. Bijna vergat ik te zeggen, dat de Jezuïten zijn kind, dat van den Duivel bezeten was, genazen, en zijne vrouw bekeerden, die langen tijd Doopsgezind was gebleven.

Na eenigen tegenspoed te *Vlissingen*, kwam Pater VAN DER HEYDEN zelf in 1627 in *Vriesland*. Sedert dien tijd is zijn verhaal uitvoeriger, en rust niet langer op de mededeeling van anderen. Voortaan op de hoogte van alles, wat er in de provincie omgaat, is hij in staat ons het juiste getal zijner medemissionarissen, dat der *stationes*, en de uitkomst van der Jezuïten arbeid, doopsbedieningen, huwelijken, mirakelen, bekeeringen, enz., in cijfers op te geven. Wij wenschten eenige der bekeeringen mede te deelen, zoo wij niet vreesden reeds te veel ruimte te hebben ingenomen; alleenlijk verwijzen wij onze Lezers naar bl. 100, waar men zien kan, hoe de proselytenmakerij in vervolging ontaardde.

Sedert de aankomst van onzen Schrijver vinden wij, dat de vorderingen der Jezuïten eenen snelleren gang nemen, en voorzeker droeg hij er meer toe bij, dan iemand anders, ofschoon zijne zedigheid hem verhindert zijnen eigen' persoon op den voorgrond te plaatsen. In 1627 zag *Ameland* de Katholijke Godsdienst in het openbaar belijden. Sedert 1630 hadden *Dokkum* en *Franeker* Jezuïten binnen hare muren; *Bolsward*, in 1621 verlaten, werd hernomen in 1633. Eindelijk in 1639, het jaar, waarop ons verhaal eindigt, waren de Jezuïten gevestigd te *Leeuwarden*, te *Harlingen*, te *Franeker*, te *Bolsward*, te *Hemelum*, op *Ameland*, te *Dokkum*, in *Dongeradeel*, in *Dantumadeel* en in *Kollummerland* (bl. 150).

Het verhaal van VAN DER HEYDEN zelven strekt zich tot ongeveer in het jaar 1639 uit. Een zijner medehelpers en Pater ROBERT DURIEU hebben er het jaar 1639 bijgevoegd, met eene korte lofrede op onzen Schrijver. De uitmuntende voorrede, welke de Uitgevers voor het Werk geplaatst hebben, ontslaat ons van de taak, om over de echtheid van het verhaal, de

Levensgeschiedenis des Schrijvers, en de bronnen, waaruit hij geput heeft, uit te weiden. Die voorrede verdient in haar geheel te worden gelezen. Wij bepalen ons hier tot eenige aanmerkingen betreffende den geheelen toon des Werks.

Vooreerst treft men er niet die overdrevene geestdrift, die opgeblazenheid op hunnen voorspoed aan, die zoo vele andere geschiedschrijvers der Orde heeft bezield, zoo als DAMIANUS in zijne *Synopsis I^mi Sacc. Soc. J.*, of de Schrijvers der *Imago primi Saeculi*, sommige der *Literae Annuae*, en JOUVENCY zelven. De toon is doorgaans ernstig en kalm. VAN DER HEYDEN heeft, zonder hoogere aanspraken, eene eenvoudige Kronijk van de werkzaamheden der Missionarissen alleen in *Vriesland* willen leveren. In deze Kronijk zijn de feiten volgens de jaren gerangschikt, zonder ander verband dan de Chronologische Orde, en naar gelang zij voor zijne herinnering zich opdeden. Er heerscht zelfs eene soort van eentoonigheid in de bijzonderheden, die vermoeijend wordt. Welligt hadden de Uitgevers welgedaan, ten minste het verhaal van het gebeurde met Pater VAN DER HEYDEN te *Vlissingen* weg te laten, dat tot driemaal toe voorkomt. Zelden raakt onze Jezuït in vuur, of het moest zijn om de Ketters te bestrijden, of hunne *onregtvaardige* vervolgingen op te halen. Eens of twee malen barst hij in scheldwoorden los, maar doorgaans stelt hij zich liever als slagtoffer voor. Hier en daar laat hij een heimelijk genoegen doorblinken over de rampen, die zijne vijanden treffen. Want hij wil niet, dat men vergete, dat de Jezuïten aan te vallen is het geheele Katholicisme aanvallen, is *Stryden tegen God*; en God weet, wanneer hij wil, eene schitterende wraak te nemen van de vijanden der Orde, hetzij Duivels, hetzij Calvinisten. Getuige die arme geregtsdienaar GERARD JOPIUS, op wiens gezin alle misdaden, alle schande zich opeenhoopten. ‘Het scheen, dat God, die den Pater (WARIGHEM) zelf in het huis des verraders beschermd had, den bewerkers dezer onderneming gestrenge straffen toedeelde’ (bl. 51)[1]. Getuige ook die arme *Onderschout*, om zijne geweldenarijen *Priesterduivel* bijgenaamd, die het voorwerp der algemeene spotternij en verachting werd. VAN DER HEYDEN vergeet hier, dat hij ter *algemeene stichting* schrijft, want zijn verhaal is niets dan eene *Chronique Scandaleuse* (bl. 72 en 109).

(1) Zie voor het overige bl. 51, waar hij de rampen verhaalt, die de deelgenooten aan het verraad van JOPIUS troffen.

Vreemder nog is de kalme en onwrikbare overtuiging, waarmede hij de aanstootelijkste en wonderbaarlijkste gevallen mededeelt. Onze Jezuït toont daarin vaak eene kinderachtige, ik zou bijna zeggen belagchelijke, naïviteit. Tot voorbeeld strekke de lange geschiedenis der bezwerking van ANNA. De arme deerne was van een heirleger duivels bezeten, en alleen hunne namen kunnen ons een denkbeeld geven, wat zij uit te staan had! Het waren PETER STOBBELER, BRAND - KIECK - BLAES IN DE HEL, KIECK DEUR DE GLAZEN, VOORDANSER, enz. De allerkwaadaardigste plaaggeest was HANSKE COMT BOVEN, en deze toonde eene bijzondere genegenheid voor Calvinisten en Predikanten. ‘Komt hier,’ riep hij hun toe, ‘gij zijt van ons volck,’ en wanneer zij naderden, wierp de slimme duivel hun al hunne booze neigingen voor de voeten. Hij had alleen ontzag voor de ware geloovigen. Van deze getuigde hij, zeggende: ‘“*Deser is van Gosses volck*,” want hij konde den naam Godt in het Nederduitsch niet goed uitspreken.’ Toen de Missionarissen zich van HANSKE hadden meester gemaakt, werd hij wat menschelijker; zelfs toonde hij groote begeerte om zich te bekeeren. Men kon hem, en dat nog wel in goede verzen, den lof van God hooren zingen, en het Leven van onzes Heeren in eene soort van *Messiade* verhalen. - In zijne beste oogenblikken maakte hij kleine vierregelige versjes in den trant van CHRISTINE DE PISAN[1]. Hij vermaande tot berouw, tot het ontwijken der Ketters, tot het opzoeken der Jezuïten, en dat zoo goed, ‘dat een Christen-Redenaar dit naauwelijks beter aan zijne toehoorders kon voorstellen’[2]. - Verontwaardiging is hier onmogelijk, het is al te bespottelijk.

Vóór wij eindigen, moeten wij nog van de werkzaamheden der Uitgevers, de H.H. (wijlen) Dr. AMERSFOORDT en Mr. EVERTSZ, gewagen. Zij hebben bij hunne vertaling - want VAN DER HEYDEN schreef Latijn - eene menigte aanteekeningen gevoegd, die het halve boekdeel beslaan. Vele dier aanteekeningen be-

(1) Ziedaar een, dat hem veel moest kosten, toen hij in zijn Koningrijk terugkwam.

Nu, vrese Godt, houdt zijn ghebodt;
Versaeckt de Duvel en zijn affgodt;
Nu dienet Godt in 's Hemels troon;
Hy sal u geven 't eeuwich loon!

(2) De onttoovering, die wij aanhalen, is niet de eenige. Die, welke op bl. 42 wordt medegedeeld, is niet veel minder buitensporig.

wijzen voor hunne, bijna wat al te beuzelachtige, naauwkeurigheid, voor hunne ongeloofelijke kennis van alles, wat de oudheden en de genealogische geschiedenis van *Vriesland* betreft. Geen persoon, zelfs de onbekendste in de zeventiende eeuw, geen burger, waarvan zij niet de voorouders, of ten minste de nabestaanden weten op te geven, en dat met eenen rijkdom van aanhalingen, nasporingen, die dikwijls verblindend is en de lezing te moeijelijker maakt(1). Vele dier aanteekeningen (en wij hebben er onderscheidene aangehaald) bewijzen de opregte begeerte, om hunnen Auteur belangrijk te maken; en zij zijn in die poging geslaagd. - Misschien halen zij wat al te veel Katholijke Schrijvers aan .... 'ten einde daardoor allen schijn van partijdige voorstelling te vermijden' (zie Voorr., p. XXIII.) Men zou welligt kunnen vragen, of het niet beter ware geweest aan den voet der bladzijden de aanteekeningen te plaatsen, tot beter verstand van den tekst, en aan het einde als Bijvoegsels de resultaten hunner belangrijke onderzoekingen op te geven.

Wat ons betreft, de eenige wezenlijke bedenking, welke wij tegen hen wagen, is, of in hunnen geleerden arbeid de wetenschap niet een weinig bezijden het doel is nedergekomen. In een Werk, dat zoo bepaaldelijk de werkzaamheden der Jezuïten betreft, hadden wij gaarne de Jezuïten overal op de eerste lijn geplaatst gezien, en toch vinden wij naauwelijks eenige regels over de beroemdste namen der Orde, en nog verwijzen ons die regels meestal naar *bibliographische* woordenboeken(2). Vergelijk b.v. aanteekening 9 (bl. 214) over de POPMA'S, aant. 62 (bl. 253), over JARICH VAN LIAUCKAMA met die over IGNATIUS, over MUTIUS VITELLESCHI, over LEONARDUS LESSIUS, over SCRIBANI, enz. Bij gelegenheid van VITELLESCHI, moeten wij aanmerken, dat JOUVENCY nergens zegt, dat hij minder stemmen had dan zijn mededinger. - Gaarne hadden wij meer uitvoerigheid ten opzigte der *missiën* en de geschillen met de geordende Geestelijkheid gewenscht. Eene inleiding had eenige bijzonderheden moeten mededeelen over het geheel der Hol-

(1) De aanteekening 73 (bl. 257) schijnt ons de aanhalingen opeen te stapelen, alleen om het genot van aan te halen.

(2) Daar de H.H. AMERSFOORDT en EVERTSZ ons niets van BELLARMINUS wilden verhalen (aant. 94), ware het beter geweest ons te verwijzen naar zijn Leven, in het Italiaansch beschreven door FALIGATTI, en vertaald in het Latijn door S. PETRA SANGTA (Leodii, 1626, 4°).

landsche missie, waarvan de Friesche toch niet meer dan een zwak gedeelte was. De Jezuïtsche bronnen ontbraken hun, zeggen zij. Maar die waren in overvloed voorhanden in de rijke Haagsche Bibliotheek; het behoorde hun niet onbekend te zijn, en de welbekende beleefdheid der H.H. Bibliothekarissen had hen moeten aanmoedigen daar nasporingen te doen.

De eerste aanteekening schijnt ons slechts karig in dit gebrek te voorzien; zij behelst slechts eenige losse feiten, die geen overzigt daarstellen. Vervolgens vinden wij in de schets, die zij ons van de instellingen der Orde geven, niet die naauwkeurigheid terug, welke voor het overige hunne onderzoekingen kenmerkt. B.v. zij maken slechts eene klasse van de *Scholastici* en de *Novitii*; ondertusschen hadden zij de eerste geloften afgelegd en onderwezen zelve in de Kollegiën. Men vindt hier de voor het minst al te gewaagde gissing van MONCLAR terug, die de *Professi* der drie geloften voor geheime Jezuïten aanzag. Het onderscheid, hier gemaakt tusschen de geloften der *Coadjutors* en der *Professi, dat de eersten de geloften aan God en de Professi aan den Generaal deden*, is onjuist. De geloften waren dezelfde, uitgenomen de vierde gelofte van bepaalde gehoorzaamheid aan den *H. Stoel*, bij de *Professi*, uitgenomen de formule, bij de gelofte der *Coadjutors* gevoegd, '*juxta modum in Litteris Apostolicis et Constitutionibus expressum*,' d.i. van verder in de Orde te treden.

Daarentegen had aanteekening 48, over de *Imago primi Saeculi S.J.*, korter kunnen zijn. Het ware genoegzaam geweest Pater SOTUEL te raadplegen, en de hoovaardij, die de Schrijvers van dit beroemde Boek bezield heeft, te doen uitkomen, b.v. door eenvoudig de titels van elk gedeelte aan te halen. - Als bijdrage tot de 75ste aant., over de Jezuïten-Seminariën, voor de Engelsche missiën bestemd, had vermeld behooren te worden het Kollegie van *Eu*, door den Kardinaal van *Lotharingen* gesticht; de drie Seminariën van *Valladolid, Salamanca* en *Lissabon*, door PHILIPS II in 1592 en 1593 gesticht; dat van *Sevilla*, door den Kardinaal RODRIGUEZ DE CASTRO in 1591; dat van *St. Omer*, insgelijks door PHILIPS II in 1593, en dat van *Watenes* in 1624 (JOUVENCY, 1. XIII, p. 214, 215). - Wij zijn nog niet overtuigd, dat door de Broederschap *van den Zoeten Naam Jesu*, waarover VAN DER HEYDEN, bl. 75, spreekt, bedoeld wordt die, waarover aant. 80. Zou het niet veeleer eene dier talrijke *Sodalitates* of congregatiën zijn, die de Jezuïten overal vestigden, waar zij zich bevonden? Pater GONFALONERI (AUGUSTI-

NUS)[1], aangehaald door VAN DER HEYDEN, bl. 86, verkreeg in *Italië* groote vermaardheid gedurende zijn verblijf in *Sardinië, Genua* en in het *Valteline*. Een blik op JOUVENCY, 1. XV, p. 281, 305, en op CORDARA (1. IX, n. 9), zou de Uitgevers van hunne gissingen hebben ontslagen (aant. 102). - Met *Watenes* in *Vlaanderen* heeft Pater VAN DER HEYDEN geenszins het Kollegie van *St. Waart* te *Douai*, nog veel minder *Warneton* gemeend (aant. 163), maar de kleine stad *Watenes*, tusschen *Grevelingen* en *Calais*, waar de Jezuïten in 1624 een Engelsch *Seminarium* vestigden. CORDARA, 1. IX, p. 500, verhaalt breedvoerig deszelfs stichting. - JOUVENCY (*Append.* ad 1. XVII, p. 448) schrijft aan de Jezuïten al de eer toe der bekeering van JAN VAN NASSAU (zie de laatste aanteekening).

Eindelijk hebben wij de volgende verbeteringen bij aant. 203 te voegen. *Pyrnau*, in plaats van *Tyrnau* (prov. *Oostenrijk*), waar de Jezuïten vijf stichtingen hadden. - *Truxillo*: het betreft hier *Truxillo* in *Peru*. *Oczura* staat voor *Oruro*, insgelijks in *Peru*. *Piscara* is eene Jezuïtsche Stichting op de kust van *Malabar*. Er was geen Kollegie te *Peschiera* (gebied van *Venetië*). De twee namen *Creps* en *Cremphir* beteekenen het Kollegie van *Crembs* (prov. *Oostenrijk*); *Astilia* staat in plaats van *Ezixa* (Lat. *Astigita*), waar inderdaad een Kollegie gesticht werd door FRANCISCA DE CORDUBA en BEATRIX DE MONTESALVO (en niet MONTCALVE). *Almagia* is de Latijnsche naam van *Almagro* (prov. *Toledo*). *Catau*. De naam van den stichter, ook door JOUVENCY medegedeeld, heeft ons gebragt op het Kollegie van *Catanzaro* (Kon. *Napels*). *Malbode* of *Malbodium* is de Latijnsche naam van *Maubeuge*. *Krecquipa* zal eene fout zijn voor *Arequipa* (zie over al deze namen den *Catalogus* van JOUVENCY).

Dr. E. PIAGET.

(1) Men moet hem niet verwarren met CONRADUS CONFALONERI, eenen anderen Jezuït, van *Milaan* geboortig, die in 1636 zich in de Orde begaf, noch met JOANNES ALOYSIUS CONFALONERI, die in 1615 Jezuït werd (SOTUEL, *Biblioth.*, p. 156, 400).

De spierzamentrekking en derzelver genezing, in het bijzonder toegepast op de verkrommingen der Voeten, door *H.M. Duparc*, Med. et Art. Obst. Doctor, enz. te Leeuwarden. Te Groningen, bij *J. Oomkens*. 1843. 143 bladz. 8°., met twee Platen.

Sedert men geleerd heeft, door de *onderhuidsche Pees- en Spierdoorsnijding*, eene onpijnlijke, in de overgroote meerderheid der gevallen gevaarlooze, kunstbewerking, een groot aantal verkrommingen te genezen, of althans te verminderen, hebben de Heelkundigen van alle Landen zich beijverd, de oorzaken der wanstaltigheid meer naauwkeurig op te sporen, deze kunstbewerking aan te wenden, de verschijnselen, die haar vergezellen en opvolgen, gade te slaan, en voor de bijzondere gevallen de meest geschikte wijze van behandeling aan te toonen. Als gevolg hiervan, zag men in verschillende talen eene menigte Geschriften over dit onderwerp verschijnen. Vaderlandsche Heelkundigen maakten wel op zich zelve staande waarnemingen in Tijdschriften bekend, doch, zoo als de Heer DUPARC in zijne Voorrede aanmerkt, er bestond bij ons geene oorspronkelijke monographie over de contracturen en derzelver genezing, waaruit hij aanleiding nam, om het onderhavige Werkje in het licht te geven. Geen wonder dus, dat wij het met belangstelling ter hand namen en lazen. Wij willen trachten de aandacht te vestigen op de poging, door den Heer D. aangewend, om deze gaping in onze heelkundige Litteratuur aan te vullen, en tevens de aanmerkingen, die ons bij het lezen voor den geest kwamen, in het kort mededeelen.

In de Inleiding (p. 1-15) vinden wij eenige punten opgegeven, waarvan deels de verklaring, deels eene grondige behandeling, nog schijnen te ontbreken. Onder deze wordt door den S. opgegeven: ‘een grondig onderzoek naar het verschil tusschen de verkrommingen van den romp en die der extremiteiten.’ Wij lezen hieromtrent (p. 4): ‘bij de verkrommingen van den romp ..... zijn de spierkrachten aan de eene zijde verminderd of vernietigd, zoodat nu de spieren van de andere zijde van den romp, alhoewel derzelver toestand regelmatig is, eene betrekkelijk sterkere kracht bezitten. Het evenwigt tusschen de antagonistische spieren alzoo verbroken zijnde, wordt de romp natuurlijk scheef getrokken. Bij de verkrom-

mingen der ledematen is de werking der spieren daarentegen eene *active*, door onregelmatige vermeerdering van derzelver zamentrekkingsvermogen.' Deze explicatie als altijd geldende aannemende, zoude reeds, voor een gedeelte althans, het vraagstuk zijn opgelost. Doch wij vinden, pag. 58, melding gemaakt van het geval, waar een zekere graad van verlamming bestaat, die echter in eenige spieren sterker is dan in andere, zoodat deze boven gene een overwigt verkrijgen, en alzoo door *passive* contractie kromming veroorzaken, zoodat de *active* werking, door onregelmatige *vermeerdering* van het zamentrekkingsvermogen der spieren bij de verkrommingen van den voet, bezwaarlijk een geldend onderscheidingsteeken tusschen deze en de contracturen van den romp kan opleveren.

Onder de heelkundige gebreken, waarop de *onderhuidsche Pees- en Spierdoorsnijding* met gunstig gevolg wordt aangewend, wordt in de eerste plaats genoemd het Scheelzien. De *myotomia ocularis* is echter primitief geene *onderhuidsche* operatie. DIEFFENBACH toch legt, zoo als ieder weet, door eene insnede in het bindvlies de te doorklieven spier bloot. Of bedoelt de S. hier welligt de subconjunctivale methode van GUÉRIN? Van deze wordt echter nergens eenig gewag gemaakt.

De onderscheidene doorsnijding van den *Musc. bulbo-cavernosus*, tot genezing van in de *pars bulbosa urethrae* geplaatste stricturen, en de onderhuidsche breuksnijding, worden door den Schr. verworpen. Wij gelooven met hem, dat, wat de eerste kunstbewerking betreft, het welligt nader blijken zal, dat deze wijze van behandeling minder gevaarlijk en onzeker is, dan men tot nog toe uit gedane proeven moet opmaken; tegen de tweede verzetten zich èn ondervinding èn redenering *a priori*. Zeer juist zegt hierover DIEFFENBACH (*Ueber das Schielen*, enz., pag. 53,): 'Warum will man sich hier blindlings in grosse neue Gefahren begeben, da man mit sehenden Augen bei der Operation eines eingeklemmten Bruches schon genug zu bestehen hat?' En verder: 'Ein einziges unter der Haut durchschnittenes Auge oder Darmstück würde selbst viele glückliche Fälle in den Hintergrund drängen.' Voorwaar eene uit den mond van den, alles behalven vreesachtigen, Berlijnschen Operateur, zeer te behartigen waarschuwing.

Zijn wij het hieromtrent met den Schr. volkomen eens, de verwerping van het onderhuidsche openen van vocht bevattende gezwellen komt ons te algemeen voor. De eenige grond, dien de Schr. voor zijn afkeurend oordeel opgeeft, is, dat door de

aanraking der dampskringslucht, eene ontsteking opgewekt wordt, welke de radicale genezing bevordert. Wij voeren hiertegen aan, dat in vele gevallen, b.v. waar, ten gevolge van caries, zich ichoreuse etter in en om eene geleding bevindt, de werking der dampkringslucht op de ziekelijk aangedane deelen gewoonlijk hoogstnadeelig is; men vermijdt deze door de onderhuidsche opening en door het ontledigen met behulp eener spuit (GUÉRIN). Doch ook in de gevallen, waarin een zekere graad van ontsteking vereischt wordt, gelooven wij de onderhuidsche boven de gewone wijze van openen te moeten verkiezen. Immers heeft men de lucht eenmaal vrijen toegang gegeven, dan is het moeijelijk en dikwerf ondoenlijk, deze wederom volkomen af te sluiten, en hetzij door haren prikkel een te hevige of te geringe graad van ontsteking worde opgewekt, hare werking blijft voortduren. In de meeste gevallen komt het ons daarom geschikter voor, de ontlasting door eene onderhuidsche operatie te bewerkstelligen, en daarna, door inspuitingen, welke men naar gelang der omstandigheden kan wijzigen, den tot de genezing noodigen graad van ontsteking op te wekken en te onderhouden. Na deze inleiding gaat de Schr. over tot de beschouwing van de oorzaken en het wezen der contracturen. Hij onderzoekt en beoordeelt eerst het gevoelen van SCARPA, die, de eerste oorzaak der klompvoeten in eene verdraaijing of verplaatsing der beenderen van den tarsus stellende, aanraadt de behandeling te beginnen met deze in hunnen normalen stand terug te brengen. DUVERNAY, DELPECH en de meeste over dit onderwerp handelende Schrijvers beschouwen deze verplaatsing der beenderen niet als eerste oorzaak, maar als een gevolg van de zamentrekking der spieren, hetwelk den S., zoowel uit waarneming als theorie, ook het waarschijnlijkst voorkomt.

Omtrent de *Vari en Valgi congeniti* lezen wij, p. 30: ‘Het is voor het overige zeker, dat de verkrommingen der voeten, even als die van andere ligchaamsdeelen, dikwijls aangeboren zijn, en dat de primaire oorzaak van alle, zoowel aangeboren als acquisite distorsiën, altijd en alleen van de centra nervosa uitgaat.’ Brengen wij het eerste gedeelte van dezen volzin (op het tweede komen wij nader terug) in verband met hetgeen, p. 24, gezegd wordt: ‘Zeer onwaarschijnlijk zijn de gevoelens van hen, die den klompvoet en soortgelijke verkrommingen beschouwen voor (als) een ongeluk, waardoor het kind reeds in *utero materno* zoude getrof-

fen worden,' dan stuiten wij op eene zonderlinge contradictie. Doch het blijkt weldra, dat de Schr. het voorkomen van aangeborene verdraaijingen van den voet niet ontkent, en hij treedt zelfs in eene beoordeeling der oorzaken, waardoor zij, volgens verschillende Schrijvers, worden te weeg gebragt.

Op het laatste gedeelte van de boven door ons aangehaalde plaats moeten wij nog aanmerken, dat, aangezien men onder *centra nervosa* gewoonlijk het *cerebrum*, de *medulla* en de *plexus N. sympath.* verstaat, volgens hetgeen wij daar lezen, aandoeningen der zenuwen nooit oorzaak van verkrommingen der voeten kunnen zijn, iets, hetwelk zoowel met theorie en ervaring, als met des Schr. eigene woorden (p. 65) in strijd is.

Rachitis wordt, volgens den Schr., door MALFIATTI onjuist voor eene oorzaak van kromme voeten, bij kinderen, opgegeven. Het is hier de plaats niet, na te gaan, in hoeverre *rachitis*, op verschillenden leeftijd, bij voorkeur bepaalde deelen van het beenstelsel aandoet; wij willen alleen aanmerken, dat de door Dr. ELSÄSSER medegedeelde waarnemingen van *craniotabes infantum* (FRORIEP'S Notizen, Nov. 1842, p. 188 sqq.) der meening van MALFIATTI eenige waarschijnlijkheid zouden kunnen geven.

De oorzaken van alle verkrommingen worden door den Schr. verdeeld in naaste en verwijderde. 'De naaste oorzaak is steeds het verloren evenwigt tusschen antagonistische spieren, ontstaan òf uit *spasmus* òf uit *paralysis*. De verwijderde (p. 34) is altijd eene prikkeling van de peripherie, of het centrum des zenuwstelsels.' Gaarne zouden wij gezien hebben, dat de Schr. bij dit punt langer hadde stilgestaan, het meer ontwikkeld, nader toegelicht had. Nergens toch wordt melding gemaakt van slecht geconsolideerde beenbreuken, waardoor sommige pijpbeenderen, in plaats van regt te zijn, eenen hoek vormen; evenmin van beenuitwassen (*Exostoses, Osteophytes*, LOBSTEIN), welke somwijlen eenen zeer aanmerkelijken omvang hebben, en die, in dit geval, ook al zijn zij van een niet groot volumen, toch aan de beenderen der hand of van den voet geplaatst, de rigting, waarin de spieren werken, door deze of hare pezen op te ligten of te verplaatsen, moeten veranderen, en hierdoor contracturen te weeg brengen. Bedoelt nu de Schr., dat door de abnormale plaatsing der beenderen, in het eerste geval, of door den tumor, in het tweede, het centrum nervosum geprikkeld wordt (verwijderde oorzaak), waarop zamentrekking van de spieren (naaste oorzaak), die dan de

contractuur daarstelt, volgt? Indien deze inderdaad zijne bedoeling is, dan had zijn Werk er zeker door gewonnen, indien hij in eenig betoog der geldigheid van deze verklaring getreden ware. Immers, indien b.v. aan het ondereinde van een der voorarmsbeenderen, of van beide, eene dikte ontstaat, zal zij trachten de *M.M. flexores quatuor digitorum sublimis et profundus* op te ligten, hetwelk evenwel door de handpalmbanden voor een groot gedeelte verhinderd wordt; zij zal echter noodzakelijk te weeg brengen, dat de vingers gebogen worden, even als zulks in het lijk zoude geschieden, zelfs indien men in de plaats der spieren koorden spande, en tusschen deze en het ondereinde der ossa cubiti een eenigzins dik ligchaam bragt. Men zoude dit eene mechanische contractuur kunnen noemen; doch zoo die uitzetting, die *tumor* vermindert, verdwijnt, dan is daardoor de contractuur niet altijd *per se* opgeheven; zij kan blijven voortduren. Is dit altijd en alleen ten gevolge van prikkeling der *centra nervosa*? Of kan het cen gevolg wezen van organische, pathologische veranderingen in omliggende weefsels, inzonderheid echter van de spieren zelve, daar toch, door den prikkel van eenen tumor osseus, de spieren niet alleen uitgerekt, maar ook verhard zijn gevonden[1].

Zeer aannemelijk komt ons de door den Schr., pag, 69, gegevene verklaring der atrophie van gecontraheerde deelen voor; wij houden het met hem voor niet onwaarschijnlijk, dat de pijn, die somwijlen aanwezig is, middellijk iets tot de vermagering kan bijdragen; ook stemmen wij gaarne toe, dat verhoogde sensibiliteit in het algemeen verzwakkend, althans nadeelig op de voeding werkt. Op zijne vraag (p. 73): ‘Hoe kan het anders verklaard worden, dat na langdurige geestinspanning, vermagering en atrophie van alle organen volgt?’ zoude men evenwel kunnen antwoorden, dat door langdurige inspanning van den geest niet alle organen atrophisch worden; het cerebrum, door dezelve meer bloed ontvangende, is eerder tot hypertrophie dan tot atrophie geneigd; verder, door dezelve de werking van het *systema nervosum vitae animalis* ten koste van het *syst. nerv. vitae vegetativae* verhoogd zijnde, wordt de sensibiliteit van het laatste niet vermeerderd, maar verminderd; immers bij groote inspanning van den geest wordt de

(1) Cf. *Traité d'anatomie pathologique*, par J.F. LOBSTEIN. Paris, 1833, t. II, p. 130 sqq.

eetlust vaak niet gevoeld, de *alvi et urinae excretio* niet volbragt, omdat de prikkel, door behoefte aan voedsel, de aanwezigheid der te excerneren stoffen, te weeg gebragt, niet wordt gepercipiëerd. De spijsvertering wordt traag; de afscheidingen, de opslorping en de voeding worden niet geregeld volbragt, omdat, door de antagonistische verhouding tusschen de genoemde *systemata*, de zenuwen, waarvan deze functiën afhangen, te ongevoelig zijn geworden, dat dat zij door gebruikte spijs, enz. genoegzaam zouden worden aangedaan, om de werkzaamheid dezer functiën op te wekken en te onderhouden. Verhoogde sensibiliteit heeft in dit geval primitief alleen in het *syst. nerv. animale* plaats. Zij is een gevolg van te langdurige geestinspanning, even als de verminderde gevoeligheid van het *syst. nerv. vegetat.*; doch deze, en niet gene, is oorzaak der vermagering.

Tot de behandeling zelve overgaande, dringt de Schr. zeer te regt met klem er op aan, dat men de tenomatie slechts als eene *voorbereidende kuur* voor de radicale genezing der verkrommingen beschouwen, van haar alleen, bij eenigzins lang bestaan hebbende wanstaltigheid, deze niet verwachten moet. Zij verkort de mechanische behandeling, en maakt genezing mogelijk, waar deze alleen hiertoe ongenoegzaam zoude zijn; doch zulks alleen in vereeniging met, en onder medewerking van, mechanische middelen. De na-behandeling is dus van het hoogste belang, wil men in de genezing slagen; zij is eene *conditio sine qua non*. Daarom vinden wij ook den toestel van SCARPA, met de daaraan door STROMEIJER en LITTLE gebragte wijzigingen, naauwkeurig beschreven, en even als de aan denzelven door den Schr., Dr. TAAPKEN en den Heer JONXIS uitgedachte veranderingen afgebeeld, en den tijd, die er tusschen de operatie en het aanleggen van denzelven moet verloopen, opgegeven. Steunende op waarneming en ondervinding bepaalt de Schr. dien voor de gewone gevallen op 6 tot 8 uren.

De wijze van opereren is kort en duidelijk beschreven, terwijl het Werkje met de mededeeling van 19 door den Schr. behandelde gevallen (waarvan het 19de, zonder gemis, had kunnen achterwege blijven) wordt besloten.

Wij moeten hier nog bijvoegen, dat het Werkje in bruikbaarheid gewonnen zoude hebben, indien het, in plaats van alleen in doorloopende paragraphen, ook in hoofdstukken verdeeld ware, en Schr. het gebruik van noten eenigzins beperkt had (op noot 53 zijn wederom 5 andere).

Het Werkje, zoo als het hier ligt, kan echter met regt aanspraak maken op de belangstelling der Heelkundigen; veelen zullen het met voordeel en genoegen lezen, en zoo moge het bijdragen, om eene der schoonste aanwinsten der hedendaagsche Heelkunde in ons Land algemeen te doen behartigen! Het is onze opregte wensch, dat de Heer DUPARC in de gelegenheid moge wezen, zijnen arbeid voort te zetten, en dat hij de hier medegedeelde opmerkingen beschouwen zal als een bewijs van deelneming in zijn streven naar vooruitgang; dit toch was het eenige doel, dat ons tot derzelver ternederstelling dreef.

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door *Is. An. Nijhoff*, Korrespondent der Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Kunsten en Wetenschappen, Opzigter van het Provinciaal Archief van Gelderland. III^{de} Deel, 4de Stuk, en IV^{de} Deel, 1ste en 2de Stuk. Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff. 1842 en 1843[1].

Deze Bijdragen blijven steeds de belangstelling en medewerking der beoefenaren onzer Geschiedenis en Oudheidkunde overwaardig. Het ware te wenschen, dat deze, in plaats van hunne kleine Stukjes aan soms zeer *heterogene* Dag- of Tijdschriften te geven, in welke zij verloren gaan, of met veel moeite terug te vinden zijn, van deze Bijdragen meer gebruik maakten.

In de aangekondigde Stukken treffen wij in de eerste plaats (III^{de} Deel, bl. 235-266) eene beschrijving aan van de Romeinsche steenen doodkisten, bij *Nijmegen* in den zomer van 1840 opgedolven, en thans met de daarin gevondene voorwerpen bewaard in het Museum van Oudheden te *Leiden*, door C. LEEMANS. Van deze voorwerpen heeft de Schrijver reeds in *de Gids* gewag gemaakt in zijn *berigt omtrent eenige Romeinsche oudhe-*

(1) De vroegere Stukken zijn in dit Tijdschrift aangekondigd, Jaargang 1839, blz. 235 en volgg., 277 en volgg., en Jaargang 1842, blz. 322 en volgg.

den, in 1840 bij *Nijmegen* gevonden, geplaatst in den Jaargang van 1841, onder de *Wetenschappelijke Bijdragen*, blz. 11 - 21, en hij neemt thans de gelegenheid te baat eenige, alstoen door hem gedane, gissingen nader te toetsen. Dit bevestigt het door mij hierboven gezegde; waren toch de beide Stukjes slechts in één Tijdschrift geplaatst, dan zou men thans niet genoodzaakt wezen tot twee Werken zijne toevlugt te nemen. Maar wij mogen niet ondankbaar zijn. - Van denzelfden Heer LEEMANS vindt men nog in de aangekondigde Stukken: *Bijdragen tot de Geschiedenis der Bouw- en Beeldhouwkunst in Nederland* (IV^{de} Deel, blz. 1-28); *Over de oudste Vaderlandsche Schansen, bepaaldelijk de Huneschans aan het Udeler-Meer* (blz. 71-122), en eene mededeeling der *Oudheidkundige* (sic) *ontdekking aangaande den tempel der Dea* Sandraudiga *te Zundert, in Noord Braband, door* P. CUYPERS, *te Ginneken*. Men ziet, dat de Heer JANSSEN een groot deel der drie thans aangekondigde Stukken heeft gevuld. De *Bijdragen tot de Geschiedenis der Bouw- en Beeldhouwkunst* zullen worden vervolgd; ook in deze wordt verwezen naar een Stukje van den Heer V.v.W., *over eenige oude gebakkene steenen*, geplaatst in *de Gids*, Jaargang 1837, blz. 45 en volgg. der *Wetenschappelijke Bijdragen*. Het Stukje over de *Vaderlandsche Schansen* is zeer belangrijk, en, zoo ver mij bekend is, het uitvoerigste, hetwelk tot dusverre over dat onderwerp is in het licht gekomen; het is tevens eene bijdrage tot de kennis der *Hunebedden* en der Germaansche begraafplaatsen hier te Lande.

Voor de beoefenaren der Oudheidkunde leveren deze Bijdragen alzoo ruime stof; door hen zal ook met welgevallen ontvangen worden het kleine Stukje van den Heer L.J.F. JANSSEN, over een *nieuw ontdekt Romeinsch opschrift in de Linge, onder Hemmen*, hetgeen, indien de lezing van dien Heer de regte is, het getal der Godinnen, voor welke hier te Lande gedenkteekenen werden opgerigt, met eene, *Vagdavera* genaamd, wordt vermeerderen. Zijne gissing vereischt, mijns inziens, nog een nader onderzoek. Daar de Heer JANSSEN berigt, dat de letters van het opschrift behooren tot eene soort, welke men tot dusverre nog nimmer op Romeinsche opschriften hier te Lande heeft gevonden, zoodat dit opschrift ook van den kant der *palaeographie* opmerkelijk te achten is, had hij welgedaan van hetzelve een *fac-similé* te geven. Hij zal weldoen, dit in eenig volgend Stukje nog te doen.

Maar niet slechts de *antiquarii*, in den striktsten zin van

het woord, maar ook de beoefenaren der *Geschiedenis* en der *oude Letterkunde*, zullen in de aangekondigde Stukken bijdragen voor hun vak vinden.

De Heer NIJHOFF zelf geeft ons (IV^{de} Deel, blz. 29-57) een vervolg der *onuitgegevene Stukken, betrekkelijk de geschiedenis der Spaansche heerschappij en die van den opstand tegen Spanje, bijzonder in Gelderland*. De hier medegedeelde brieven hebben alle betrekking tot *Nijmegen* in den jare 1566, en zijn meestal óf van, óf aan den Stadhouder KAREL VAN BRIMEU, Graaf van *Megen*.

Allerbelangrijkst, zoo voor de Geschiedenis als voor de kennis van de oude regtspraktijk, is de *Maan- en Klaagbrief van Graaf* BERNARD VAN MEURS *tegen* KAREL VAN EGMOND, *Hertog van Gelre*, medegedeeld door Mr. R.W. TADAMA (IV^{de} Deel, bl. 57-68), met een *fac-similé* van denzelven, zeker een der zeldzaamste Stukken van dien aard, welke immer werd uitgegeven. Ook als bijdrage tot de *Teekenkunst* der XV^{de} eeuw verdient deze brief opmerking.

Van de hand van den werkzamen Predikant G.D.J. SCHOTEL vindt men hier twee Stukjes, als 1°. iets over Jonkheer W. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT. De Schrijver deelt ons hier eene *Instructie en Ordonnantie voor* WILLEM VAN ZUYLEN VAN NYEVELT mede, waarnaar hij zich als Hofmeester van den Graaf VAN CULENBORG had te gedragen, en beweert, dat hieruit blijkt, dat de bekende WILLEM van dien naam, welke in 1566 onder het getal der verbonden Edelen wordt genoemd, en op wien in 1587 LEICESTER vooral gebeten was, vroeger Hofmeester zou zijn geweest van den beroemden FLORIS VAN PALLANDT, eersten Graaf van *Culenborg*. Daar de medegedeelde Instructie geene dagteekening heeft, en verscheidene leden der familie VAN ZUYLEN VAN NYEVELT den naam van WILLEM droegen, is het niet wel mogelijk de beweerde *identiteit* na te gaan. De Heer SCHOTEL had zulks wel wat nader mogen toelichten.

Het tweede Stuk van dien Schr. is getiteld: *Ammerzode* (IV^{de} Deel, bl. 123-157), en bevat eene geschiedenis van het Kasteel van dien naam (in den *Bommelerwaard*), en van deszelfs Heeren en Vrouwen. In de XV^{de} eeuw behoorde dit Slot aan het Geldersche geslacht VAN BROECKHUIZEN. Hier en daar is de Schrijver omtrent dit geslacht in eenige onzekerheid. Het volgende kan hem welligt tot opheldering strekken. Er bestonden in *Gelderland* vroeger verschillende geslachtengeslachten van dien naam, met verschillende wapens. Dat, waartoe de Heeren van *Amerzode* behoorden, wordt

gewoonlijk genoemd met de *herminen (hermelijnen)*, als voerende een wapen, waarin negen hermelijnen zich bevinden, en schreef zich veelal van *Broeckhuizen* van *Weerdenburg*, welke laatste Heerlijkheid in die familie kwam, door het huwelijk van WILLEM, Heer van *Broeckhuizen*, met AGNES, dochter van JOHAN (of GERRIT) DE COCK VAN WEERDENBURG en VAN HENRICA VAN CUILENBURG; welke WILLEM (die ook weleens JOHAN wordt genoemd) in 1390 het erfdrost- en erfhofmeestersambt van *Gelderland* kocht van JACOB VAN MIRLAIR. De oudste zoon van dezen WILLEM, JOHAN genaamd, kocht in 1424 het dorp en Slot *Amelroy (Amerzode)*, met hooge en lage geregten, van WILLEM VAN WACHTENDONCK. Hij had tot vrouw ADRIANA, erfdochter VAN BRAECKEL, met wie hij de Heerlijkheden van *Braeckel* en *Willigen-Langerak* bekwam. De Heer SCHOTEL zegt, dat deze JOHAN slechts éénen zoon had, GERRIT genaamd, die hem opvolgde. Ik vind in mijne aanteekeningen, behalve drie dochters, nog eenen tweeden zoon, STAETS of STEESKEN VAN BROECKHUIZEN, die in 1458, bij transport van zijne moeder, met de Heerlijkheid *Braeckel* werd beleend, welke Heerlijkheid aan zijne afstammelingen overging, tot aan zijne achterkleindochter JOSINA, welke vrouw van die Heerlijkheid was, en huwde aan HEINIER ASWEIJN, Heer van *Duringen*, enz.

GERRIT VAN BROECKHUIZEN voornoemd had bij zijne vrouw, WALRAVINA VAN BREDERODE, met wie hij in 1434 was getrouwd, vijf zoons en ééne dochter. De oudste zoon, JOHAN[(1)], werd Heer van *Broeckhuizen, Weerdenburg* en *Amelroy.* De eerste Heerlijkheid droeg hij bij transport van den jare 1465 over aan zijnen broeder REINOLT; de laatste in 1457 aan zijnen broeder WALRAVEN. Deze JOHAN had bij ELISABETH VAN HAEFTEN[(2)] drie kinderen, GERRIT, GERHARDA en WALRAVIA, van welke straks nader. WALRAVEN, die, zoo wij zagen, van zijnen broeder JOHAN *Amelroyde* bekwam, had bij zijne vrouw ELSKEN SLOYSEN geene kinderen, en *Amelroyde* verviel na zijn overlijden weder aan

(1) De Heer SCHOTEL verwart dezen JOHAN VAN BROECKHUIZEN met eenen anderen van dien naam, van welken VAN SLICHTENHORST gewaagt, op blz. 237 en 247 zijner *Geldersche Geschiedenissen*. Deze laatste was Ridder, Heer van *Loë, Geisteren, Wissen* en *Walaeken*, Drost van *Kessel*, Erfhofmeester van *Gelre*; hij stierf in het Heilige Land, 1457. - Daar bij geene zoons naliet, viel het *Erfholfmeesterschap*, als een *mansleen*, aan zijne Neef GERRIT, Zoon van zijnen ouderen Broeder, mede JOHAN genaamd.

(2) Niet JOHANNA VAN CULENBORGH.

zijnen neef GERRIT, zoon van zijnen voormelden broeder JOHAN[1]. Deze GERRIT[2] was nog zeer jong, toen zijn vader stierf, want, volgens eene onder mij berustende M.S. genealogie der familie, werd hij, oud zijnde eenen dag minder dan een half jaar, in 1470 met *Weerdenburg* beleend, onder hulderschap van zijnen oom WALRAVEN. Ook bekwam hij het erfhofmeesterschap van *Gelre*, en, zoo als wij zagen, na het overlijden van gezegden oom, *Amelroye*. Hij stierf kinderloos, en daar zijne oudste zuster GERARDA waarschijnlijk jong en ongehuwd overleed, kwamen zijne Heerlijkheden *Weerdenburg* en *Amelroy* aan zijne jongste zuster WALRAVIA, die er in 1495 mede werd beleend. Zij bragt door haar huwelijk die goederen in het geslacht van VAN ARKEL, zoo als de Heer SCHOTEL verder met juistheid aantoont.

In de aanteekening §, zegt de Heer SCHOTEL, op bl. 134, dat het hem onbekend is, of de vermaarde Latijnsche Dichter JANUS BROEKHUSIUS tot dit geslachtbehoorde. Vrij zeker was dit het geval niet. JAN VAN BROEKHUIZEN, niet slechts Latijnsch, maar ook bevallig Nederduitsch Dichter, stamde, volgens zijnen levensbeschrijver D. VAN HOOGSTRATEN[3], waarschijnlijk af van het adellijke geslacht van dien naam, hetwelk in de provincie *Utrecht* bloeide, en zijnen naam ontleende aan de Riddermatige hofstad *Broekhuizen*, tusschen *Doorn* en *Leersum*, doch metde Geldersche geslachten van dien naam niets dan dien naam gemeens had.

(1) Het is eene dwaling van den Heer ROBIDÉ VAN DER AA in de 12de aflev. van zijn *Oud-Nederland in de overgebleven Burgen en Kasteelen geschetst*, dat de opvolger van WALRAVEN, in de Heerlijkheid van *Amerzoy*, JOHAN zou zijn genaamd geweest. - De Heer SCHOTEL zegt, bl. 137: 'Dat er echter ook een JOHAN VAN BROEKHUYZEN geweest is, bewijst de Geschiedenis van *Gelderland*, waarin hij meermalen als strijdgenoot van zijnen Oom REINOUD, onder de banieren van EGMOND, voorkomt,' en haalt tot bewijs aan V. SLICHTENHORST, blz. 271. Het is waar, dat die Schrijver aldaar spreekt van REYNER VAN BROEKHUYZEN en diens Neef JAN. Maar is Neef hier *oomzegger*? - *Nepos*, zegt PONTANUS, p. 554, wien van SLICHTENHORST slechts vertaald heeft. Hoe dit zij, deze JAN kan nimmer de opvolger van WALRAVEN, in de Heerlijkheid *Amerzoy*, zijn geweest, want eerstgenoemde sneuvelde, volgens V. SLICHTENHORST, t.a.p., in 1475, en de laatste stierf eerst in 1480.

(2) De Heer SCHOTEL noemt hem GERARD van *Broekhuisen* en *Weerdenburg*, eenigzins onjuist: hij was geen Heer van *Broekhuizen*, maar wel van *Weerdenburg*, en noemde zich alzoo GERARD of GERRIT, VAN BROEKHUIZEN VAN WEERDENBURG.

(3) In bet Voorberigt voor de eerste uitgave der *Nederd. Gedichten. Amst.*, 1712, in 8°.

Onder de Bijlagen vindt men o.a. eene verklaring van THOMAS WALRAVEN VAN ARKEL, van den jare 1683, inhoudende, dat hij was de laatste en eenige mansoir in wettig huwelijk, uit het Huis ARKEL gesproten, als ook eenen brief van den Baron van *Gendt* aan gezegden VAN ARKEL, van den 2^{den} Maart, 1683, waarin voorkomen de volgende woorden: 'Vous devès savoir qu'on va imprimer de nouveau le livre de Gouthoven, *et comme il est permis d'y ajouter ce qu'on veut*, j'ay fait un écrit ou sont desus ces Enfans de Monsieur votre Père, etc.' Men zou hieruit kunnen opmaken, dat de nieuwe Uitgever van de Kronijk van GOUTHOVEN maar alles opnam, wat hem werd opgegeven; doch in eenen volgenden brief verzoekt de Heer VAN GENDT aan VAN ARKEL de opgave te willen onderteekenen: 'parceque sans cela on ne voudra pas le mettre dans le nouveau GOUTHOVEN.' - Dit stelt ons weder eenigzins gerust. - Met deze nieuwe uitgave van GOUTHOVEN wordt bedoeld de *Batavia Illustrata* van s. VAN LEEUWEN, welke in 1685 in het licht verscheen.

In het 4de Stuk van het III^{de} Deel zijn nog eenige kleine Stukjes geplaatst, en wel iets over PIETER CORN. BREDERODE, door Mr. G.W. VREEDE (III^{de} Deel, bl. 266 - 272); een *berigt aangaande eene belangrijke oikonde van het jaar* 1190, gevonden in het Archief der Stad *Zutphen*, aan welker bestaan BONDAM en VAN SPAEN twijfelden, door Mr. L.A.J.W. Baron SLOET (bl. 279 en 280), en eene *uitnoodiging van den Hoofdling* EDZART CIRKSENA, van den jare 1440, aan de Gelderschen, om de markten te *Emden, Norden, Ezens* en *Aurich* te bezoeken (bl. 281 en 282), zijnde eene bijdrage tot de geschiedenis van den Koophandel en het handelsverkeer dier dagen.

Even als in de vroegere Stukjes, vindt men in de thans vermelde *aankondigingen en berigten*, enz., onder welke vooral opmerking verdient de aankondiging van het *Urkundenbuch für die Geschichte des Nieder-Rheins*, herausgegeben von THEOD. JOS. LABOMBLET, door den Verzamelaar. Dit Werk en de daarin voorkomende *Charters* zijn ook voor de geschiedenis van ons Land hoogstbelangrijk.

Mogt deze mijne aankondiging strekken, om deze nuttige Bijdragen meer en meer bekend en de deelneming aan en in dezelve grooter te maken!

Amst., Nov., 1843.

W.J.C.v.H.

Geschiedkundig mengelwerk over de provincie Noord-Braband, bijeengebragt door *C.R. Hermans*, Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doct. Rector der Latijnsche Scholen en Archivarius van het Stedelijk Archief te 's Hertogenbosch, Bibliothecaris van het Noord-Brabandsch en Lid van het Utrechtsch en Zeeuwsch Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

> Et pius est patriae facta referre labor.
> Ovid. Trist. II. 1. 322.

Eerste Deel in 4 Stukken, te 's Hertogenbosch, ter Boek- en Steendrukkerij van J.F. Demelinne, 1839 en 1840, te zamen 380 bladz. in 8°. en Tweede Deel, mede in 4 Stukken, de laatste 2 Stukken te 's Hertogenbosch bij P.R.D. Muller, 1841 en 1842, te zamen 392 bladz. in 8°.

Utrecht heeft sedert 1835 zijn *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheid en Statistiek; Friesland* zijnen *Vrijen Fries*, van welken in 1837 het eerste Stuk in het licht verscheen; NIKOLAAS WESTENDORP gaf in 1829 en volgende jaren een *Jaarboek van en voor de Provincie Groningen*, en reeds vroeger waren de *Monumenta Groningana veteris aevi inedita*, door de zorg van Mr. R. KEUCHENIUS DRIESSEN, in het licht gekomen. Voor *Overijssel* zorgden in de vorige eeuw RACER en DUMBAR, de laatste o.a. in zijne *Analecta*, en de eerste in onderscheidene Schriften, en sedert 1855 waakt de geleerde *Overijsselsche Almanak*, bijgestaan door het *Jaarboekje*, op eene verdienstelijke wijze voor de beoefening der Geschiedenis, Oudheid en Letterkunde van dat Gewest. *Zeeland* had vroeger zijnen ERMERINS en heeft thans zijnen AB UTRECHT DRESSELHUIS. *Gelderland*, om van wijlen den doorkundigen VAN SPAEN en den ijverigen G. VAN HASSELT niet te gewagen, bezit in eenen NYHOFF eenen warmen beoefenaar zijner geschiedenis, die in de door hem bezorgde *Bijdragen* ook andere Provinciën niet uitsluit. Wat in de laatste jaren voor *Drenthe* is gedaan, heeft Referent vroeger in *de Gids*, jaargang van 1841, blz. *223* en *224*, en van dit jaar, blz. 643, opgegeven. Wij zwijgen hier van de *Provinciale Volks-Almanakken*, die alle meer of min aan de geschiedenis en oudheid van hun gewest dienstbaar zijn.

En *Holland*? Van *Holland*, van het thans *in tweeën verbrok-*

kelde HOLLAND, zullen wij thans niet gewagen; dit zou ons te verre brengen, en welligt stof tot eene ernstige beschouwing en tot eene geheele Verhandeling opleveren; wij meenden hier ook meer bijzonder te moeten spreken van geschriften, geschikt tot opname van bijdragen en kleinere stukjes voor *Geschiedenis, Oudheid* en *Letterkunde* van eene Provincie, en deze mist men in *Holland*, en men schijnt er ook geene behoefte aan te gevoelen. Ja, de *Provinciale Volks-Almanakken* van *Zuid-* en *Noord-Holland* zijn de eenige, die zich niet hebben kunnen staande houden, en in hunne geboorte zijn gesmoord. Waarom? - Wij raken op weg, om ons aan onze ernstige beschouwing over te geven, en eene Verhandeling te schrijven - en dit willen wij thans niet.

Noord-Braband had behoefte aan een Tijdschrift als het aangekondigde; eene *goede* geschiedenis van dat Gewest ontbreekt ons, en zal welligt zoo spoedig niet verschijnen; eerst moeten verschillende punten worden opgehelderd, en van hier en daar steenen worden aangebragt, om het gebouw later te kunnen optrekken. - De Heer HERMANS heeft alzoo een nuttig werk begonnen, en in hetzelve zeer veel geleverd, wat later voor eene Algemeene Geschiedenis dienstig kan zijn.

Men zal wel niet van ons vergen, dat wij een doorloopend verslag en eene uitvoerige beoordeeling van het aangekondigde Werk zullen geven. Wij meenen te kunnen volstaan, met de aandacht onzer Landgenooten op hetzelve te vestigen, het met hen te doorloopen en de strekking van hetzelve te doen kennen. Maar dit laatste, wijst dit dan de titel niet aan? - Niet geheel, geachte Lezer! De titel zou aan sommigen kunnen doen vermoeden, dat het Werk alleen aan de *Geschiedenis* was gewijd. Doch behalve voor de *Historie*, vinden ook hier de *Archeologie*, de *Numismatiek*, de *Linguistiek*, de *Biographie*, de *Bibliographie*, enz., hare plaats. Hier en daar bepaalt de Verzamelaar zich niet tot zijne Provincie. Wij brengen hiertoe een *Verslag wegens de merkwaardige Berigten en oude Gedenkschriften in het Arrondissement Nijmegen* (II, 193-213), hetwelk men hier niet zou zoeken, voor welks plaatsing wij echter dankbaar zijn. - Voor de *Archeologie* treft men b.v. aan iets over *Romeinsche en middeleeuwsche penningen, in Noord-Braband* gevonden (I, blz. 17 en volgg., en 129 en volgg.); *Berigt wegens Romeinsche geloftesteenen, te St. Michiels-Gestel opgedolven* (I, blz. 305 en volg.), *De Potjesberg, te Son* (II, blz. 256 en volgg.), en vooral eene *Verhandeling over de in Noord-Braband ontdekte Germaansche Be-*

graafplaatsen, (II, blz. 262-353). Dit laatste Stuk is vooral opmerkelijk, omdat het de gissing van den Heer O.G. HELDRING, door denzelven, zoo in de *Bijdragen* van den Heer J.A. NIJHOFF (II D., blz. 70 en volgg. en bl. 208 en volgg.) en in den *Gelderschen Volksalmanak* van 1838 en 1839, als meer bijzonder in de *Wandelingen ter opsporing van Bataafsche en Romeinsche oudheden* (1838 en 1839) medegedeeld, dat de plaatsen, *Woerd* genaamd, tot begraafplaatsen zouden hebben gediend, nader bevestigt. - De *Numismaticus* vindt in het hier aangekondigde Werk, behalve het bovengemelde iets *over de Rom. en Middeleeuwsche penningen*, een *Onderzoek naar de Noord-Brabandsche Muntplaatsen*. - Voor de taalkennis heeft men er eenen *Sleutel (sic) ter verklaring der meeste oud-Germaansche eigennamen van steden, dorpen en gemeenten, toegepast op ongeveer honderd namen van plaatsen, in N.-Br.*, (II, blz. 79-107) en *Fragment van eene Kronijk door eenen Bosschenaar en van eenige levensregelen door eenen Bredaënaar, beide in het Nederduitsch in de dertiende eeuw opgesteld* (II, blz. 112-122). Onder de Bijdragen voor de Geschiedenis der Letterkunde brengen wij o.a. *Onderzoek naar de geboorteplaats en het sterfjaar van* JOANNES DE BEKA (I, blz. 28 en volg.); het welbewerkte Stuk over JACOB VAN OUDENHOVEN *en zijne Schriften* (I, 132-149); een *Berigt wegens een viertal min bekende Noord-Brabandsche Dichters* (I, blz. 177-193), enz. - Ook de *volksbegrippen, volksgebruiken* en *volksoverleveringen*, zijn niet vergeten; dezelve zijn uitvoerig in het I^{ste} Deel, blz. 76-97, vermeld, terwijl aldaar, blz. 264-273, nog een afzonderlijk Stukje over het gebruik *der Paascheijeren* wordt gevonden. De Schrijver had hier, behalve van den *Gelderschen Volksalmanak*, voor 1838, gewag kunnen maken van het Stukje over hetzelfde onderwerp, geplaatst in den *Overijsselschen Almanak* voor 1840. Aan de *Bibliophilen* zal de beredeneerde Lijst der *Boekwerken betrekkelijk de Geschiedenis van de Stad en Lande van Bergen-op-Zoom* welkom zijn. Voor de eigenlijke Historie is hier ook voorraad; voor de algemeene van het Gewest weinig, voor die der stad '*s Hertogenbosch* meer. Tot beiden heeft betrekking het *vijfentwintigjarig kronijkje der stad en Meijerij van 's Hertogenbosch*, van 1476 tot 1501 (I, blz. 177-193). Maar waartoe alles op te noemen? Het medegedeelde zal voldoende zijn, om den aard en de strekking van het Werk te doen kennen.

Ik moet nog met een woord gewagen van het in het I^{ste} Deel, blz. 149-176, voorkomende *Betoog, dat er uit de Com-*

mentarii de Bello Gallico van JULIUS CAESAR *volstrekt geen bewijs kan worden getrokken, als of die Veldheer of zijne Krijgsoversten, in Noord-Nederland, en bepaaldelijk in Noord-Braband, oorlog zouden hebben gevoerd*, hetwelk later afzonderlijk is in het licht verschenen, en welk Stuk, blijkens N°. 3 van het Tijdschrift, uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Instituut over den jare 1841 (bl. 192), een tegenbetoog van den Hoogleeraar J. BOSSCHA heeft uitgelokt, hetwelk wij met den Heer HERMANS wenschen, dat niet alleen voor de mannen van het Instituut geschreven zij, maar ook aan hen, die daarbuiten staan, moge worden medegedeeld, opdat ook deze laatsten zouden kunnen oordeelen, want de zaak is een nader onderzoek wel waardig.

Dit Mengelwerk zal niet worden vervolgd, en is alzoo compleet; de verzamelaar heeft echter besloten hetzelve te vervangen door een ander Tijdschrift, getiteld: *Bijdragen tot de Geschiedenis, Oudheden, Letteren, enz.der Provincie Noord-Braband*, van hetwelk reeds één Stuk in het licht is verschenen. Deze nieuwe titel beantwoordt. zoo als wij zagen, ook beter aan den inhoud. Wij hoopen, dat de verzamelaar in dit nieuwe Tidjschrift zal geven het vervolg der *Analytische opgave der gedrukte Charters, Diploma's, Handvesten, enz. betrekkelijk de Provincie Noord-Braband*, reeds in 1840 beloofd.

Op de lijst der *Bijvoegsels en Verbeteringen* had nog moeten worden vermeld, dat in het Iste Deel, bl. 165, reg. 15 v.b., staat: *krijgsbeschrijven*, in plaats van *krijgsbedrijven*, en op blz. 186, reg. 20 v.b.: J. MEIJER, in plaats van Mr. J.D. MEIJER.

Amst.

W.J.C.v.H.

Aurora. Jaarboekje voor 1844, uitgegeven door Mr. *J.I.D. Nepveu*. Te's Gravenhage, bij K. Fuhri. 1844 (3?). Vergeet mij niet. Jaarboekje voor 1844. Zalt-Bommel, Johannes Noman en Zoon. 1843.

Twee Prachtboekjes, die kennelijk hetzelfde doel beoogen - door behagelijkheid van vormen en schoonheid van uitvoering de gunst van het publiek te veroveren - en niet ongelijk van kleur en inhoud zijn, vragen gelijktijdig om eene beoordeeling. *Aurora* en *Vergeet mij niet* verschijnen voor het eerst nevens elkander als twee zusters, beide zoo bevallig mogelijk uitgedost, en met eenen bloemruiker voor onze Vaderlandsche Schoonen in de hand. Of zij nogtans, bij deze eerste ontmoe-

ting, teedere blikken van zusterlijke genegenheid wisselen; of zij, er op uit zijnde om dezelfde *conquête* te maken, niet veelmeer, bij het ten toon spreiden harer aanvalligheden, elkander spijtig over den schouder aanzien? dit, lieve Lezers! moogt gij, naar de kennis en ervaring, welke gij hebt opgedaan van het menschelijke hart, zelve beslissen.

De *Aurora*, welke thans ten vijfdemale verschijnt, behoeft geene introductie bij het Publierijkbegaafde Schirijsterk. Over de *Vergeet mij niet*, welke zich voor het eerst laat voorstellen, moge hier een woord (een *voorwoord* zouden onze *Germaniserende* Schrijvers zeggen) ter introductie voorafgaan. Het moge wat hard en onbeleefd schijnen, maar wij zouden ons zelven geweld moeten aandoen, indien wij haar, bij hare eerste verschijning, met een blij en ongefronst gelaat het welkom toeriepen. Zij moet het zich getroosten, dat wij haar met zekeré koelheid ontvangen, en rekenschap van hare verschijning afvragen, zonder dat zij behoeft te vreezen, dat wij ook datgene zullen misprijzen, wat goedkeuring of aanmoediging verdient, of - om bij het symbool te blijven, dat zij zelve gekozen heeft - dat wij het teedere bloempjen aanstonds met eene al te ruwe hand zullen aantasten en op den bodem nederdrukken.

Wij komen er onbewimpeld voor uit, dat wij tot diegenen behooren, bij wie de aankondiging van een nieuw Prachtboekje, dat zoo mogelijk al de bestaande zou *eclipseren*, weinig sympathie gevonden heeft: dat wij de vermenigvuldiging van Jaarboekjes als een euvel van onzen tijd beschouwen, en daarvan geenerlei heil, maar wel meerdere degradatie voor onze Vaderlandsche Letterkunde verwachten. Indien de Uitgevers en Redactie der *Vergeet mij niet* hunne berekening op de vooronderstelling gebouwd hebben, dat de *Muzen-Almanak*, na zich zelven overleefd te hebben, weldra geheel zou ter ziele gaan - dan nog blijven wij het weinig edelmoedig noemen, niet eens het einde der *crisis* en den naderenden stervens-snik af te wachten. *De Gids* heeft wel, in den vorigen Jaargang, in het belang onzer Vaderlandsche Poëzij, de gestrenge uitspraak gedaan: ‘*Liever den dood dan de schande*!’ maarhieruit volgt nog geenszins, dat hij dien dood, en niet veelmeer herstelling en opluiking, zou wenschen. Zoo hij getoond heeft daaraan te wanhopen, het was, omdat hij aan de mogelijkheid niet gelooven kon, dat een Jaarboekje, geheel met poëzij gevuld, in onzen tijd enkel voortreffelijke verzen zou *kunnen* opleveren, en met de noodige gestrengheid het slechte en middel-

matige zou *durven* afweren en uitwerpen; maar nog veel minder gelooft hij aan de mogelijkheid, dat, bij de menigte der *Provinciale* Almanakken, nog drie à vier Prachtboekjes telken jare zóó kunnen blijven verschijnen, dat zij de eer onzer Letterkunde niet verlagen, maar helpen verhoogen. De Redactie heeft in hare Voorrede wel de uitgave gemotiveerd, of liever verschoond, met de los heengeworpene stelling: ‘aan de Jaarboekjes zelve kan de verhoogde wedijver geen kwaad.’ Maar zij is het bewijs dezer stelling schuldig gebleven. Wij herinnerden ons hierbij onwillekeurig het gezegde van eenen man, die, eenen tijd lang, als de Napoleon der Diligence-Ondernemers, op het gebied onzer straatwegen ageerde: ‘waar twee wagens loopen, kunnen er ook drie rijden!’ Maar hij heeft zich zelven, of liever zijne eigene onderneming, doodgereden. Wij zien zelfs niet in, waarin - wanneer men den kartonnen of fluweelen band, het verguldsel en plaatwerk uitzondert - die verhoogde wedijver bestaan zal. - Dit ware dan alleen mogelijk, indien onze Jaarboekjes eene bepaalde kleur en rigting hadden, en onze beste Dichters het goedvonden het een of het ander tot het terrein te kiezen, waar zij hun kunsttalent ten toon spreidden en ontwikkelden. Wij zouden dan ook met de verschijning der *Vergeet mij niet* volkomen' vrede hebben, indien de Redactie, welke zich eenen sluijer over het gelaat geworpen heeft, zich niet achter de algemeene belofte van het schoone en goede te zullen bevorderen, verscholen had, maar de heldere bewustheid had uitgesproken, wat door de behoefte des tijds gevorderd wordt; indien dit Boekje, even als de *Tesselschade* - ach! konden wij deze vroege doode, beschermd door denzelfden naam, in het leven terugroepen! - al aanstonds door eene krachtig-sprekende *individualiteit* bleek beheerscht en bezield te zijn. Maar thans, nu de meeste Dichters, om niet onheusch en onvriendelijk te schijnen, voor allen alles trachten te zijn; nu wij dezelfde meer beroemde of weinig beteekenende namen overal kunnen wedervinden; nu alles in een bont gejoel en gedrang onder elkander wemelt, thans zien wij geenen verhoogden wedijver tusschen onze Vaderlandsche Dichters vooruit - of men moest de ellendige zucht, om liever veel dan goed te dichten, met dien naam willen bestempelen; - maar wel eenen toenemenden wedijver tusschen de verschillende Redacteurs, om elkander te verkloeken en te vergaauwen; om onze Schrijvers en Dichters met het verzoek om bijdragen aan boord te klampen, eer nog een ander de enterhaken heeft uitgeslagen. Thans zien wij vooruit, hoe ieder zich haasten zal, om de vrucht - voldra-

gen of niet - telkens eene halve maand vroeger in de wereld te zenden, zoodat wij ons weldra midden in den zomer zullen moeten verbeelden aan het einde des jaars te staan. Thans zien wij vooruit, hoe aan de middelmatigheid eene nog wijdere deure zal worden geopend, daar hij, die hier wat onzacht zijn' neus heeft gestooten, hopen kan, ginds, indien slechts het gebrek aan bijdragen prangt, zelfs met eene vriendelijke buiging te worden binnengelaten. Thans zien wij vooruit, hoe onze rijkstbegaafde Dichters, om van dit lastig en dringend aanzoek ontslagen te zijn, zich bijdragen uit de hand zullen laten wringen, die zij anders goed genoeg zouden gerekend hebben, om er eene sigaar mede aan te steken, en - gelijk reeds werkelijk geschied is - koper zullen leveren, waar zij goud hadden kunnen schenken.

Maar het Jaarboekje ziet eenmaal het licht, en zoo onnatuurlijk als het van den armen huisvader zoude zijn, die meer dan overloedig met kinderen gezegend, met schrik alweder zijn gezin vermeerderd ziet, dit aan het onnoozele laatstgekomene wicht te laten misgelden, zoo onbarmhartig ware het van ons, indien wij den weêrzin, waarmede wij alweder een Prachtboekje ontvingen, in eene partijdige beoordeeling lieten doorstralen. Wij wenschen dan, dat *Aurora* en *Vergeet mij niet*, als zusters, haren weg vreedzaam nevens elkander mogen bewandelen, en zonder zelfs het regt, dat de oudere zuster boven de jongere op eene eerste vermelding had, te laten gelden, voegen wij beide in onze beoordeeling te zamen; ons voor ditmaal tot eene beoordeeling van het Proza bepalende, om later de Poëzij, welligt in verband met die van den *N. Muzen-Alm.*, te beschouwen.

De Redacteur der *Aurora* heeft een vrij uitvoerig verhaal geleverd, waaraan hij den titel gaf: *Van God verlaten*. Het schildert ons den mislukten aanslag op het leven van JAN DE WIT, welke als het gruwzame voorspel beschouwd kan worden van den afgrijsselijken moord, weinige weken later op dezelfde plek, door het *Haagsche* gepeupel met kannibaalsche woede, aan hem en zijnen broeder gepleegd. Als geschiedkundige Bijdrage is dit verhaal niet van belangrijkheid ontbloot; op *aesthetische* verdiensten kan het, naar ons oordeel, veel minder aanspraak maken. Het regtschapen en deugdzaam karakter van JAKOB VAN DER GRAEF, die het slagtoffer, niet van eigen misdadig opzet, maar van de schuld van anderen is geworden; de noodlottige zamenloop van omstandigheden, waardoor hij, geheel tegen zijnen wil en zijn voornemen, er toe gebragt werd, om de hand eens sluipmoordenaars op te heffen tegen den man, die de vader zijner geliefde was - dit

alles is op zich zelf belangwekkend genoeg, en geeft aan deze geschiedenis een echt *tragischen* tint; - maar niet zonder weêrzin zien wij het denkbeeld, dat de veroordeelde in zijne laatste levensuren zich ontvallen liet: ‘maar toen had God mij verlaten,’ tot de hoofdgedachte van het geheele stuk verheven. Dat de mensch, die te kwader ure zich zelven vergeet, en eene misdaad begaat, waarvoor hij zich zelven geheel onbekwaam had gerekend, aan zulk eene gedachte voedsel geeft, ja, zelfs aan eene ingeving des duivels gelooft, dit is, menschen zielkundig beschouwd, gemakkelijk te verklaren; maar daarom behoefde de Schrijver nog geenszins dat troostelooze denkbeeld zich toe te eigenen. De voorstelling van eenen jongeling, die ‘juist ter plaatse, waar het gruwelijk ontwerp gesmeed was, op zijne knieën nederzinkt, den Almagtigen God vurig biddende, de voorgenomene zaak toch genadig te willen verhinderen; die meer dan een half uur zóó biddend blijft neêrgeknield, en dan, versterkt door het gebed, oprijst,’ om - van God verlaten te worden, en zelf het misdrijf te gaan plegen, waarvan hij met smeekingen en tranen anderen zocht terug te houden! - dit is eene voorstelling, welke ons geloof aan Gods Voorzienigheid in het aangezigt hoont, en geheel ons zedelijk gevoel tegen God in oproer brengt. Het noodlot der Ouden, zoo als het als geheimzinnige magt in de Grieksche Treurspelen te voorschijn treedt, is doorgaans regtvaardiger, is minder hard en terugstootend dan zulk eene Voorzienigheid! - Nog eene aanmerking! Wij begrijpen niet, waarom de Schrijver de zonderlinge ontmoeting van JAKOB VAN DER GRAEF met de dochter van den *Raadpensionaris* eerst in de bekentenis des veroordeelden heeft ingevlochten. Dáár maakt zij eenen zeer flaauwen en onbeduidenden indruk, terwijl zij in den aanvang des verhaals gediend zoude hebben, om aanstonds voor den ongelukkigen jongeling eene verhoogde belangstelling in te boezemen; en ons al het hagchelijke van zijnen toestand in dien vreeselijken nacht te doen beseffen.

Men weet, welke gebreken *de Gids* reeds vroeger in den stijl des Heeren NEPVEU te berispen vond. Wij willen die niet nogmaals opsommen; maar het spijt ons te moeten verklaren, dat zij hier weder in een scherper licht uitkomen, dan in hetgeen hij in den vorigen jaargang had geschreven. Eéne grofheid en platheid echter kunnen wij hem veel moeijelijker vergeven, dan dat zijn stijl niet los of lenig worden wil. In *het Biddersoproer te Amsterdam*, bij de beschrijving van een borrelpraat in eene kroeg, zouden wij het woord *lorredraaijerij* hebben kunnen dulden, maar te midden van het hoog-ernstige gesprek, dat

tusschen den gevonnisde en den Predikant AMYA gevoerd wordt, maakt deze aardigheid eene allermisselijkste figuur. Verhoede het zijn goede *Genius*, dat het oog der Vorstin, aan welke de *Aurora* is opgedragen, niet het eerst op deze bladzijde valle, opdat zij aangaande den kieschen smaak des Schrijvers dat gunstig gevoelen moge behouden, dat haar de keurige uitvoering van dit Jaarboekje zal hebben ingeboezemd!

Beide Jaarboekjes prijken met den naam van Mejufvrouw A.L.G. TOUSSAINT. Twee verhalen heeft zij ons geschonken: *De Tweelingen van Malta* in de *Aurora*, en *Het Model van Pierre Mignard* in de *Vergeet mij niet*. De beschouwingen over *Malta* kenschetsen geheel de stoute meesterhand, welke dikwerf met eenen enkelen trek een voltooid beeld schildert, welke meermalen met elke nieuwe zinsnede eene nieuwe gedachtenwereld weet te openen. Alleen de vergelijking der schoone *Maltezerinnen* met de vurige strijdrossen der Arabieren mishaagde ons, en zij moet, dunkt ons, aan het zacht vrouwelijk gevoel, dat aan de schoone sekse van onzen landaard eigen is, nog sterker mishagen. Welligt is het aan het krachtige en forsch gespierde der Inleiding toe te to schrijven, dat de *Novelle* zelve ons minder voldeed. Het is, als of er op eenen stoutbruisenden lierzang een kwijnend minneliedje volgt. Jammer is het ook, dat de schitterende stijl der rijkbegaafde Schrijster in dit verhaal door eene slordige correctie ontsierd wordt. - Zoo wij over de *Tweelingen van Malta* niet ten volle tevreden zijn, het is, omdat de roem van Mejufvrouw TOUSSAINT ons het regt gaf, aan haar de hoogste eischen te doen; het is, omdat zij iets nog voortreffelijkers geleverd heeft in *het Model van Pierre Mignard*. Maar is de reden dier meerdere voortreffelijkheid wel verre te zoeken? - Men ziet het aan dit verhaal, dat de Schrijfster hier geheel oorspronkelijk is gebleven, en al wat zij nederschreef uit haar eigen brein geput heeft; men ziet het aan het andere, dat de Schrijfster het Engelsche plaatje voor zich gelegd, en zoo lang bestudeerd heeft, totdat zij met haar vindingrijk vernuft eene gedachte had aangegrepen, welke zich smaakvol en bevallig liet inkleeden; en niemand - schoon hij met ons aan het *Model van Pierre Mignard* verre de voorkeur geve - zal kunnen ontkennen, dat de greep aardig is.

Beide Jaarboekjes onthalen ons weder op de beschouwing van eene nieuwe soort van krankzinnigheid. De *Aurora*, in *de Krankzinnige*, door Mr. W. VAN REHBURG, de *Vergeet mij niet*, in *Waanzinnig Truken*, van den Heer KNEPPELHOUT. Het eerste is niet hetminste, wat wij van dien Schrijver lazen, maar een meisje,

die, omdat zij weet, dat zij leelijk is, eenen veelgeliefden minnaar afwijst, en daarna krankzinnig wordt; een jongeling, die op het zieleschoon van een schatrijk, maar spook-leelijk meisje zoo smoorlijk verliefd is, dat hij, als zij zijne hand afwijst, uit wanhoop zich door het hoofd schiet - deze Roman is zoo overdreven, en riekt zoo naar de oude sentimentaliteit van WERTHER, dat bij het lezen van dit verhaal alle *illusie* verdwijnt, en de spottende glimlach des ongeloofs onophoudelijk om de lippen zweeft. De zielstoestand van *Waanzinnig Truken* blijft voor den Lezer even donker en nevelachtig, als het in de hersenkas van dat arme wichtje gesteld was; maar door meesterlijke beschrijving *en détail* munt weder dit Stukje uit, en als proeve van stijl handhaaft het den roem, dien de Heer KNEPPELHOUT zich als een der beste *Prozaïsten* onder onze jonge Letterkundigen verwoven heeft.

Nadat BEETS in zijn' *Guy de Vlaming* den waanzin zoo aanschouwelijk had voorgesteld, als of hij krankzinnigen bestudeerd had, heeft hij nog meer op het gebied der *Proza* dan der *Poëzij* talrijke navolgers gevonden. Geen jaar ging er voorbij, dat niet onze aandacht bij vernieuwing op zulke ongelukkigen werd gevestigd. Dit lag ook geheel in den geest van onzen tijd, waarin gevoel en verbeelding beide niet gevleid en gestreeld, maar geschokt en overprikkeld willen worden. Toch wenschen wij van ganscher harte, dat men thans deze ongelukkigen eene ruime poos met vrede late! De Hemel beware ons, dat onze Jaarboekjes een *Bedlam* van krankzinnigen worden, waarin alle soorten van waanzin, sierlijk beschreven, op eene rij nevens elkander staan geschaard! Wij roepen daarom onzen Redacteurs, Schrijvers en Dichters toe: '*Claudite jam rivos* -'

Men verge ons niet van de overige Prozastukjes eene uitvoerige *Kritiek* te leveren; *de Jas van den Jood*, door BOUDEWYN; *De Roos van het Strand*, door H.M.L. (*Aurora*), en *Eene Pastorij in den Achterhoek*, door O.G. HELDRING (*Vergeet mij niet*), zijn geene schitterende Bijdragen, maar kunnen evenmin gezegd worden het eene of het andere boeksken te ontsieren. Aangenamer dan te eindigen met deze schrale vermelding, zoude het ons geweest zijn, in de beide eersten veelbelovende talenten te mogen aankondigen; aangenamer nog, dit verslag te kunnen besluiten met de verzekering, dat zoowel de *Aurora* als de *Vergeet mij niet* nieuwe blijken leveren, dat ons Proza *vooruitgaat*! Doch in het eerste als in het laatste Jaarboekje is der Poëzij eene aanzienlijke ruimte afgestaan; mogt deze ons de teleurstelling van den ongebonden stijl vergoeden!

Album.

Korte berigten over boekwerken, vlugschriften, enz., aankondigingen van vertalingen, letterkundig nieuws, enz.

***Het heil van den Staat de hoogste wet. Bijdrage tot eene verbeterde Staatshuishouding in Nederland, door Mr*. B. Albarda, *Lid van de Staten van Vriesland en Advocaat te Leeuwarden. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. October, 1843. *Het Crediet alleen kan den Staat behouden, of onderzoek naar de middelen ter verbetering der Financiën. Amsterdam*, J.H. en G. van Heteren. 1843.**

(*Vervolg en Slot van Bladz*. 656).

De Schrijver der tweede Brochure is de Heer A. HEEMSKERK, een ambteloosburger te *Amsterdam*, alleen genoopt, om zijne denkbeelden aan het publiek mede te deelen, omdat hij belang stelt in het behoud van het Vaderland.

De Schr. gaat uit van het denkbeeld, dat het verschil tusschen uitgaven en middelen door geene nieuwe belastingen kan weggenomen worden; dat eene reductie van renten der 5 pCts. effecten tot 4½ pCts. eene partiële belasting op de inkomsten der rentheffers, en daarenboven onvoldoende is, omdat daardoor slechts elf tonnen gouds zouden worden uitgewonnen, zonder de hoegrootheid der schuld te veranderen, zonder voorziening in de achterstallen of verzekering voor het vervolg; hij geeft daarom een ander plan aan de hand, namelijk om een nieuw Grootboek te maken van 4 pCts., en alle 2½ pCts. Inschrijvingen daarop over te brengen. Om dit plan ten uitvoer te leggen, wordt de waarde der 2½ pCts. W.S. gerekend a 55 pCts.; de houder van de 2½ pCts. W.S. zou dan 33 pCts. moeten bijbetalen, om het 4 pCts. effect te bekomen. Daar nu zoodanige leening bij wijze van conversie slechts aan het doel kan beantwoorden, wanneer de geheele som der Inschrijving a 2½ pCt. daarin deelt, zoo zou zij verpligtend moeten

zijn, even als de conversie van 14 Mei, 1814, zoodat de Wet de termijnen bepaalt, wanneer de rentebetaling der niet overgeschrevene kapitalen ophoudt; zij is echter niet bezwarend, omdat de aflossing *a pari* geschiedt. De uitkomst dezer leening, in vereeniging met het te gelde maken der Belgische Inschrijving, is, dat er genoegzame sommen verkregen worden tot aflossing van alle 5 pCts. schulden, tot afbetaling der schuld aan de Handel-Maatschappij en tot dekking der tekorten van 1843, 1844 en 1845. Volgens de bijgevoegde berekening van den Schr., zou de schuld verminderd worden met 301/*mm*, en die aan de Handel-Maatschappij tevens zijn afgedaan, terwijl de uitwinst, in betrekking tot de begrooting der uitgaven, ƒ 3,355,000 zou bedragen. In vele moeijelijkheden en bezwaren, tegen dit plan in te brengen, zou de Wet kunnen voorzien, en daarvoor heeft men een voorbeeld in de Wet en de Reglementen van 1814. Deze uitwinst, in verband met vereenvoudiging in het Staatsbestuur, en vermindering der be hoeften, is dus een krachtig middel, om het crediet te schragen, en kan de weg zijn, om in het vervolg evenzeer de 4½ pCts. in 4 pCts. effecten te converteren.

Een aardig denkbeeld van den Schrijver, om door verhooging van renten besparing van uitgaven te erlangen, en dat wel der ernstigste overweging waardig is! Intusschen moeten wij er voor uitkomen, hoewel de gansche Brochure blijken draagt, dat de Schrijver rijpelijk over het onderwerp heeft nagedacht, dat de voordeelen van zulk eene conversie meer te zoeken zijn in eene groote vermindering van het nominale kapitaal der schuld, dan in groote jaarlijksche uitwinst. Is dit zoo, en daarvan houden wij ons verzekerd, dan werkt het plan voornamelijk voor de toekomst, immers dan, wanneer de schuld, door vermeerderd crediet en veranderde omstandigheden, bij hoogere prijzen geheel of gedeeltelijk vernietigd wordt, als zijude het te amortiseren kapitaal met zoo vele millioenen verminderd; minder echter voor dezen tegenwoordigen tijd, want houdt, bij aflossing der 5 pCts. effecten, de rente daarvan op, aan den anderen kant wordt de interest van 2½ op 4 pCt. gebragt, en wij gelooven niet, dat daarin zoo veel voordeel te vinden is, om zoodanigen omkeer van zaken te bewerkstelligen. De berekening des Schrijvers zelven toont het aan; hij geeft het bedrag der uitwinst op te zijn ƒ 3,355,000, maar neemt onder de voordeelen op eene som van ƒ 3,750,000 voor betaling aan de Handel-Maatschappij,

overeenkomstig het Kapitalisatie-Contract. Nu geven wij gaarne toe, dat die betaling bij aflossing van het voorschot volgens het plan moet wegvallen, maar dan kan men even goed thans eene leening aangaan, als het zoo wenschelijk is, om de schuld aan dat ligchaam af te doen, en wanneer die leening dan à 5 pCt. geschiedt, dan bestaat het nadeel in ongeveer 1½ ton gouds aan renten, want men bedenke wel, dat de betaling aan de Handel-Maatschappij tevens is aflossing, vernietiging van schuld, en welke dus na eenigen tijd ophoudt, terwijl, bij het plan van den Heer HEEMSKERK, deze schuld slechts zou geconverteerd worden in een 4 pCts. uit te geven effect à 88 pCt., aldus, in stede van afgelost, geperpetuëerd wordt, terwijl men nu, zonder al dien omslag, natuurlijk evenzeer tot een voordeeliger resultaat zou komen, wanneer slechts de rente, geene aflossing aan de Handel-Maatschappij werd afbetaald. Een paar onjuistheden in de sommen, maar van minder belang in betrekking tot het gansche plan, gaan wij met stilzwijgen voorbij.

Wij moeten de aanmerking omtrent de aflossing wel maken, omdat de Heer HEEMSKERK ten onregte zegt, op bl. 17, dat aldus de schuld aan de Handel-Maatschappij wordt afgedaan, zonder de nakomelingschap te bezwaren, of het maken van nieuwe schuld. Het nominale kapitaal der schuld wordt wel niet vermeerderd door die aflossing, maar men lost zooveel minder millioenen af, of geeft zoo vele effecten à 4 pCt. uit, als noodig zijn, om die afbetaling te bewerkstelligen, en zoo dan al het kapitaal der schuld niet vermeerdere, dan zal de nakomelingschap toch de renten van het beloop der schuld aan de Handel-Maatschappij betalen.

De redeneringen van den Schr., alsof men het regt bezat, om eene gedwongene conversie daar te stellen, kunnen wij niet deelen. Tegen eene afbetaling der 5 pCts. *al pari* kan zeker niemand iets hebben in te brengen; maar wij merken dan ook daaromtrent aan, dat dit geene leening of conversie, doch enkel eene afbetaling is; de gedwongene conversie zou bestaan in het opdringen van een 4 pCts. effect tegen eenen bepaalden prijs, in ruiling van een 2½ pCts., mede tegen eenen bepaalden prijs, en wij achten geen' contractant geregtigd de regten of verpligtingen van zijnen medecontractant in eenig opzigt eigenmagtig te veranderen. De Regering en de Kamers hebben het echter anders begrepen, en vindt voor het overige het plan ingang, dan gelooven wij niet, dat het in duigen zal vallen,

omdat men zich niet geregtigd acht, eene gedwongene conversie te bewerkstelligen.

Amsterdam, October, 1843.

P.

Antwoord op het oordeel van den Nederlandschen Spectator, N°. 2, *en van de Tijdgenoot*, 2 *November*, 1843.

Een antwoord van den Heer HEEMSKERK, ter verdediging der wettigheid en regtvaardigheid der door ZEd. voorgestelde maatregelen in de Brochure: *Het Crediet alleen kan den Staat behouden*. Ten betooge beroept de Schr. zich op de Wet van 14 Mei, 1814, en 2°. op die tot verwisseling der Uitgestelde Schuld, en op de omstandigheid, dat de Staat zich met zijne onbeheerde schuldeischers niet kan verstaan, maar bij een bankroet eigenmagtig het lot der crediteuren bepaalt.

Wij hebben hierboven onze denkwijze omtrent de Brochure van den Heer H. medegedeeld, zonder eenige voor- of tegeningenomenheid, maar naar onze overtuiging, met de hand op het hart; wij hebben mede te kennen gegeven, dat wij het gevoelen deelen van hen, die eene gedwongene Conversie met de regtsbeginselen onvereenigbaar achten, zonder evenwel daartoe onze onze gronden in het breede uiteen te zetten; na hetgeen deswege toch door verschillende Schrijvers is betoogd, bij gelegenheid der Wet tot verwisseling der uitgestelde schuld, achtten wij dit niet noodig. Na de lezing van dit Antwoord, doet zich bij ons de vraag op: Of de Heer H. ons nu van het tegendeel overtuigd heeft? En dan moeten wij ze in opregtheid ontkennend beantwoorden. Wij ontkennen niet, dat er voorbeelden bestaan van gedwongene Conversiën; maar wat bewijzen zoodanige antecedenten? Alleen, dat de meerderheid der Wetgevende Magt de beginselen, voor dezelve aangebragt, heeft aangenomen en toegepast, maar niets omtrent de waarde dier beginselen. Men zou zich even goed op de voorbeelden der staatsbankroeten kunnen beroepen te betoogen, dat ook wij wel kunnen ophouden, om aan onze verpligtingen te voldoen!

Naar onze overtuiging, ligt er eene verwarring van beginselen, aan het denkbeeld eener gedwongene Conversie ten grondslag; men zegt; de Wetgevende Magt heeft de bevoegdheid, om eene vroegere Wet door eene nieuwere te doen vervangen, en men past dit algemeene beginsel toe op het stuk van leeningen, conversiën, enz. De onjuistheid dier toepassing springt in het oog bij de eevoudige voorstelling der zaak.

Eene leening, eene conversie, is een contract tusschen twee partijen, den Staat als geldopnemer aan de eene, de geldschieters aan de andere zijde. De Uitvoerende Magt is onbevoegd op zich zelve, om den Staat jegens derden, de geldschieters, te verpligten, maar behoeft de hulp der Wetgevende Magt; daarom is er eene Wet noodig, om te bepalen, welke verpligtingen de Staat op zich zal nemen, en de voorwaarden daarvan te regelen; maar dan zal toch wel niemand ontkennen, dat de bevoegdheid aan de kapitalisten overblijft, om zich niet met die voorwaarden tevreden te stellen; keuren zij ze niet goed, zij schrijven niet in, en de overeenkomst wordt niet gesloten. In het tegenovergestelde geval schrijven zij wel in, maar dan is de overeenkomst Wet voor beide partijen; de Staat en de kapitalisten moeten voldoen aan de verpligtingen, die daarin voorkomen, en iedere partij heeft het regt te vorderen, dat de andere de zijne nakome. Moeten die regten en verpligtingen veranderd worden, dan kan dit wel geschieden met toestemming van beide partijen; maar het strijdt tegen alle denkbeelden van overeenkomst, de bevoegdheid, om ze te wijzigen, aan eene der partijen toe te kennen. De tusschenkomst der Wetgevende Magt, het is waar, is noodig, om van den kant van den Staat zoodanige overeenkomst te veranderen, maar dat zijn in deze zoo vele vormen, welke de eene partij, de Staat, behoeft, alvorens eene nieuwe overeenkomst aan te gaan; doch dit sluit niet in zich de bevoegdheid, om de regten der andere partij, der geldschieters, in eenig opzigt te verkorten. Ook het argument van den Heer. H., dat de Staat zich met zijne schuldeischers niet kan verstaan, omdat zij onbekend zijn, is niet afdoende. Immers eene vrijwillige conversie is niets anders dan eene dading, eene nieuwe overeenkomst, waarbij de regten en verpligtingen van den Staat en de schuldeischers, met toestemming, van partijen worden geregeld of gewijzigd. Wij willen echter niet langer hierbij stilstaan; het is ons gevoelen, dat wij met een enkel woord meenden te moeten verdedigen, en van welks onjuistheid het antwoord van den Heer H. ons niet overtuigd heeft.

Amsterdam, November, 1843.

P.

***Tijdschrift voor Neêrlands Indië. Vierde jaargang. Batavia, ter lands-drukkerij*. 1842. 12 nommers, in 2 deelen. 580 en 664 bladzz. gr. 8°.**

Het tijdschrift, dat eerst met dezen vierden jaargang aan de Redactie van *de Gids* is toegezonden, en waarvan ook de vorige jaargangen slechts aan zeer weinigen hier te lande bekend zijn geworden, is voorzeker een hoogstverblijdend en belangrijk verschijnsel; verblijdend, omdat het een bewijs is van nieuwe en verlevendigde belangstelling in beschaving, kennis en wetenschap onder onze in Neêrlandsch Indiën levende volksgenooten; belangrijk vooral om de vele bijdragen, die het bevat, tot uitbreiding van onze tot hier toe nog zoo gebrekkige kennis van Neêrlands Indië. Een korte opgaaf van het voornaamste, dat deze jaargang bevat, zal genoeg zijn, om hetgeen ik gezegd heb, te bevestigen.

De inhoud is verdeeld en gerangschikt onder de volgende rubrieken: *Geschiedenis, Land- en Volkenkunde, Natuurkunde, Landbouw en Nijverheid, Handel en Scheepvaart, en Mengelingen*. - Onder het rubriek *Geschiedenis* vindt men hier vooreerst het vervolg van een in de vorige jaargangen begonnene, hoogstbelangrijke *Kronijk van Nederlandsch Indië, loopende van af het jaar* 1816. Deze jaargang bevat echter slechts in de beide eerste nommers de jaren 1821-1823, en met leedwezen mist men de voortzetting in de volgende nommers. Het is toch niet te hopen, dat de zoo bekwame en verdienstelijke Schrijver, die, ofschoon hier niet genoemd, wel niemand anders zal zijn, dan de Heer Dr. W.R. Baron VAN HOËVELL, Predikant te *Batavia*, van die voortzetting heeft afgezien; of het moest zijn omdat de Heer VAN HOËVELL ons binnen kort verrassen wil met zijne *Geschiedenis van Nederlandsch Indië*, die met zoo veel verlangen verwacht wordt. - Van denzelfden Schrijver, die zijne ijverige studiën onder anderen ook aan de kennis van het Soendasch, de taal van *West-Java*, gewijd heeft, en ons ook hiervan hoogstbelangrijke vruchten verwachten laat, ontvangen wij hier het eerste gedeelte van eene Verhandeling, onder den titel: *Onderzoek naar de oorzaken van het onderscheid in voorkomen, kleeding, zeden en gewoonten, taal en karakter tusschen de* SOENDANEZEN *en eigenlijke* JAVANEN. Het tweede volgende gedeelte wordt *hierna* ons toegezegd. De drie voorname oorzaken, die volgens den Schrijver dat onderscheid veroorzaakt hebben, worden hier aangeduid in de volgende woorden: ‘In de eerste plaats leert zij’ (de geschiedenis)

‘ons onwedersprekeliljk, dat werkelijk de volkeren van het vasteland van *Indië* hunne beschaving en zeden naar *Java* hebben overgebragt, en zich met de Javanen vereenigd hebben; niet bij eene enkele gelegenheid, niet door een of meer volksverhuizingen, maar veertien eeuwen lang, en met het voordeel, dat overwinnaars, in dit opzigt, altoos op overwonnenen, of liever bestuurders en regenten op het volk uitoefenen. In die veertien eeuwen gelooven wij, dat dit verschil tusschen de Soendanezen en Javanen is geboren. In die veertien eeuwen hebben de Oost-Javanen hun oorspronkelijk karakter als *aborigines* verloren, terwijl de Soendanezen dat behielden, omdat ze zich met de Indische vreemdelingen niet vermengden. De vestiging van twee groote Rijken op *Java*, dat van *Padjadjaran* en *Madjapahit*, die elkander langen tijd vijandig tegenover stonden’ (lees: die langen tijd vijandig (tegen elkander over stonden), ‘heeft dat onderscheid nog aanzienlijk vergroot, en de lotgevallen van dit eiland, na den ondergang dier Rijken, hebben het eer vermeerderd, dan verminderd.’ Niemand, die met het weinige, dat wij van de oude geschiedenis van *Java* weten, eenigzins bekend is, zal twijfelen, dat de Schrijver hier de ware oorzaken getroffen heeft, voor zooverre die ten minste door ons thans nagespoord kunnen worden; maar ligt mogelijk is het toch ook, dat er onder den sluijer, waarmede die oude geschiedenis van *Java* bedekt is, nog andere oorzaken voor ons verborgen liggen. En als de Schrijver zegt, dat de eerste en voornaamste der door hem opgegevene oorzaken ook eenigzins te kennen gegeven wordt door de benamingen, waardoor de Ooster- en Wester-Javanen van elkander onderscheiden worden, daar de Soendanezen zich ook d j a l m a b o e m i , dat is *inboorlingen, landslieden*, noemen, in tegenstelling van *wong Jawa*, dat is *vreemdelingen, buitenlanders*; en als hij daarbij dan het Werk van W. VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawisprache*, 1ster Band, S. 56, aanhaalt, dan meene men niet, dat de beteekenis, die hier aan den naam Jawa gegeven wordt, genoegzaam zeker en door het gezag van den beroemden VON HUMBOLDT bevestigd is. VON HUMBOLDT zegt daar slechts, dat, volgens eene schriftelijke mededeeling van den Heer ROORDA VAN EYSINGA, *jawi*, Kr., en *jawa*, Ng., *buiten*, en bij gevolg *tirjang jawi*, Kr., en *wong jawa*, Ng., *vreemde menschen, buitenlanders*, beteekenen zou; maar in het vervolg, op bl. 60, geeft hij zelf te kennen, dat hij voor die, door den Heer ROORDA VAN EYSINGA opgegevene, betee-

kenis van het woord *jawa* geen' genoegzamen waarborg vindt. En inderdaad, die mededeeling van den Heer ROORDA VAN EYSINGA aan VON HUMBOLDT was zeer onjuist. Wel beteekent *jawi*, of, zoo als men beter schrijft, *djawi*, in Kråmå *buiten*; maar in Ngoko, dat is in de volkstaal, waarin men den eigenlijken vorm van het woord moet zoeken, zegt men niet *jawa*, beter *dåjwå* geschreven, maar *djåbå*, met een *b*. Die beteekenis, die de Heer ROORDA VAN EYSINGA aan den naam *Jawa (Djåwå)* geeft, berust dus enkel en alleen op de gissing, dat in het Ngoko-woord de *w* in de *b* veranderd zou zijn. En als men daarbij nog bedenkt, dat in de taal der Soendanezen, die dan toch dien naam aan de Ooster-Javanen zouden moeten gegeven hebben, noch *djawa*, noch *djaba*, in de beteekenis van *buiten* bekend is, dan wordt die verklaring van den naam *Jawa* al zeer onwaarschijinlijk. - Doch ik zal mij onthouden van verdere aanmerkingen, en mij bepalen bij de eenvoudige opgaaf van den overigen inhoud van dezen vierden jaargang van het tijdschrift. - Dezelfde Heer VAN HOËVELL geeft onder het opschrift: *Over de vorderingen en den tegenwoordigen toestand der kennis van* Indië *in* Europa, het voornaamste gedeelte van een Verhandeling van A.W. VON SCHLEGEL over dat onderwerp, te vinden in het *Berliner Taschenbuch* voor 1829 en in den *Berliner Kalender* voor 1831, doch met tusscheningevoegde aanmerkingen, teregtwijzingen en bijvoegsels, waardoor deze Verhandeling niet weinig in belangrijkheid gewonnen heeft. - Zeer belangrijk is verder ook het *Iets* van den Heer Mr. VAN ALPHEN, *over den oorsprong en de eerste uitbreiding der Chinesche Volkplanting te Batavia*, met belofte van een vervolg over de verdere geschiedenis van deze volkplanting. - Eindelijk vinden wij hier, behalve eene kleine bijdrage tot de geschiedenis van Sumatra: *De uitroeijing der* Orang Aboeng *in de Lampongs op Sumatra*, van een' ongenoemde, eene Verhandeling over MEHEMED ALI, insgelijks van een' ongenoemde, opzettelijk met het doel, om dezen Vorst van zijne beste zijde te doen kennen, maar daarom dan ook eenzijdig.

Niet minder belangrijk is hetgeen in dezen jaargang voor de *Land- en Volkenkunde* geleverd is. Tot de kennis van *Sumatra* ontvangen wij hier drie bijdragen: *Benkoelen in* 1833, door den Heer E.A. FRANCIS; *Verslag van eenen togt van Padang naar de Boengas- en Satans- of hout-baaijen*, door de Heeren VAN OORT en KORTHALS; en *Eenige berigten omtrent Indragiri op de oostkust van Sumatra*, door een' ongenoemde. Dezelfde Heer

FRANCIS geeft eene beschrijving van de *Westkust van Borneo in* 1832. - Het *Iets over de Molukko's*, door den Heer DE STUERS, geeft een kort overzigt over hetgeen men van de geschiedenis der Molukkos weet, tot op 1605. - Het *Uittreksel van eene Beschrijving van Java* (1834) in 20 blzz., van een' ongenoemde, is wel kort, maar toch te onbelangrijk, om die kleine plaats te beslaan. - De Heer J.K. HASSKARL gaf in dezen jaargang vier bijdragen tot de kennis van *Java* uit een natuurkundig oogpunt: *Uitbarsting van den berg Gedeh* (lees *Gĕdé*) *gedurende de maanden November en December in* 1840, *met eene schets; Opgave van verschillende hoogten op Java, voorafgegaan door eenige opmerkingen over den Barometer en Barometermetingen*; SOEMADANG, *op de grenzen van het district Lebak, in de Residentie Bantam*; en *Bijdragen tot de kennis van Zuid-Bantam, met opgave van de op onderscheiden wegen gemetene hoogten en van eenige barometer- en thermometer-waarnemingen*. Op de tweede van deze bijdragen van den Heer HASSKARL vindt men echter in dezen zelfden jaargang vrij scherpe *kritische aanmerkingen*, door een' Natuurkundige, die zich R. genoemd heeft. - Verder vindt men hier eene Verhandeling van den Heer F. JUNGHUHN, onder den titel: *De gematigde en koude streken van Java, met de aldaar voorkomende warme bronnen, uit een natuuraardrijks- en geneeskundig oogpunt beschouwd, als stellende een middel daar ter voorkoming en genezing van die ziekten, waaraan Europeanen, ten gevolge van hun lang verblijf in heete luchtstreken, gewoonlijk lijden*. En onmiddellijk daarop volgt een berigt, dat het Gouvernement besloten heeft tot het oprigten van eene badinrigting voor reconvalescerende militairen te *Selokarton* in de residentie *Samarang*, doch op lange na niet op die hoogte, als door den Heer JUNGHUHN gewenscht en voorgesteld wordt. - Als een vervolg op vroegere bijdragen tot de kennis van *de spelen en volksvermaken der Javanen*, geeft de heer Dr. S.A. BUDDINGH een Stukje over de *Javaansche Komedie*. - Van een' ongenoemde ontvangen wij eene belangrijke Verhandeling over *de verschillende menschenrassen in den Indischen Archipel*, en eindelijk van den Heer J. VAN DER VINNE eene in de Algemeene Vergadering van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen voorgelerene, maar ook lezenswaardige Verhandeling, onder den titel: *Bijdragen tot de kennis van het Rijk van China*.

In het vak der *Natuurkunde* gaf de Heer Dr. P.L. ONNEN *Iets over Meteorologie*, waarin, na eene korte beschouwing over

Meteorologie in het algemeen, de werktuigen beschreven worden, die tot het doen van meteorologische waarnemingen noodig of dienstig zijn, en aangewezen wordt, hoe men daarmede geregeld voortgezette waarnemingen kan doen, die voor de wetenschap nuttig kunnen zijn.

Voor Landbouw en Nijverheid leverde de Heer Dr. S.A. BUDDINGH in dezen jaargang drie bijdragen: *Kultuur en fabrikatie der suiker op Java; Nopal-kultuur en Cochenille-teelt op Java*; en *Rijst kultuur in de Ommelanden van Batavia*. Voorts vindt men hier nog *Iets over de suiker op Java*, door den Heer W. DE VOGEL, en *Losse aanteekeningen over de Nagel-kultuur in de Molukko's*, door den Heer A. DE STUERS.

Voor Handel en Scheepvaart gaf de Heer VAN DER VINNE een *Beknopt overzigt van den handel en de scheepvaart te Padang, gedurende het jaar* 1841.

Hetgeen eindelijk onder het opschrift *Mengelingen* gegeven wordt, is zeer verschillend van aard. Men vindt daaronder ook eenige bijdragen tot de *taal- en letterkunde* van Neêrlandsch Indië, namelijk eenige Maleische dichtstukjes in het oorspronkelijke, met Nederduitsche vertaling of navolging; eene vertaling van een *Wajang* (Javaansch tooneelstuk), door den Heer J. LIPJES, en een *Salibaboo's Woordenboek* (beter *woordenlijstje*), door den Heer A. DE STUERS. - Met genoegen zal men lezen: *Eenige woorden over de opvoeding van kinderen van Europeanen bij Inlandsche vrouwen in 't algemeen, en van kinderen in de Weeshuizen in 't bijzonder*, door den Heer F. SCHULTZE. - Eene inhoudsopgaaf van het overige, dat meestal tot onderhoudende lectuur moet strekken, zal onnoodig zijn. Het meeste laat zich met genoegen lezen en beantwoordt dus aan het doel. Het zijn deels vertalingen, deels oorsprongekelijke bijdragen, in proza en in poëzij. Onder de oorspronkelijke bijdragen,zullen vooral die, welke *Jeronimus* onderteekend zijn, met veel genoegen gelezen worden.

Het bovenstaande zal voldoende zijn, om den lezer van *de Gids* nader met het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië* bekend te maken, en te doen zien, dat het geen gewoon maandschrift is, en wel waardig hier te lande meer bekend te zijn, en gelezen te worden. Jammer, dat de prijs zoo hoog gesteld is, namelijk op ƒ 24 den jaargang. Bij zulk een' prijs kan het hier te lande geene koopers en lezers vinden. Wenschelijk zou het zijn, en voordeelig tevens, indien de Redactie besluiten kon, om in *Nederland* eene inteekening op het tijdschrift te opener

tegen de helft van dien prijs, denzelfden prijs, waartegen tijdschriften van gelijken omvang hier gewoonlijk verkocht worden.

T.R.

De Reis naar Amerika, of de Jagt op Zee. Door J.F. Cooper. *Zutphen*, W.J. Thieme. 1840. I. Deel, 411 bladz. II. Deel, 394 bladz. 8°. *Eva Effingham, of Schetsen van Amerikaansche Zeden. Door* J.F. Cooper, *Zutphen*, W.J. Thieme. 1841. I. Deel, 397 bl. II. Deel, 386 bladz. 8°.

Deze beide verhalen behooren in zooverre bij elkander, dat dezelfde familie, welke in het eerstgenoemde Werk op reis geschilderd wordt, in het tweede verhaal in *Amerika* verkeerende voorkomt. Anders bestaat er zeer weinig inwendig verband tusschen beide, en zoo men zich met de lezing van een van beide voldaan acht, behoeft men de tweede lectuur niet te beginnen, om nadere inlichting, of wat dies meer zij, te erlangen.

De eigenaardigheden, zoowel ten goede als ten kwade, welke den Amerikaanschen Schrijver kenschetsen, zijn overvloedig bekend, en het kan tot niemands nut strekken, zijne steeds talrijker gewrochten aan de regels der Kunst te toetsen. Welke Kunst? vraagt gij mogelijk; doch verg mij geen bepaald antwoord, want waar is de ARISTOTELES, die in den letterkundigen Chaos van den Roman orde en licht heeft gebragt? COOPER zelf zal er zich al zeer weinig aan laten gelegen zijn, hoe men in ons Vaderland over zijne feilen of deugden oordeelt, en waartoe ons dus vruchteloos vermoeid? Eene letterkundige geschiedenis van *Noord-Amerika* schrijven wij niet; anders mogt het noodig zijn, den inhoud, door COOPER geleverd, nader te ontleden, en hem, zoo wij mogten, eenen juisten rang onder het kleine getal zijner landgenooten toe te wijzen, welken hij in de letterkundige wereld verdiend heeft. Zeker behoort hij tot de ijverigste, ja schier niet rustende Romanschrijvers!

Eigenlijk behoeven dergelijke Werken geene bepaalde recensie, en het is voldoende, zoo men de Lezers opmerkzaam maakt op hetgeen te lezen en niet te lezen is, maar .... wie kan recenseren tegen de leeswoede van het publiek? Gewoonlijk is een Roman half vergeten, eer een Tijdschrift de aandacht er op vestigt, en men is te laat!

Ref. acht zich gelukkig te kunnen zeggen, dat hij niet gelooft

de lezing van een dezer Boeken te moeten afraden, alhoewel ook niemand schade zal lijden, door ze niet in te zien. De eerste Roman komt Ref. eigenlijk *mislukt* voor; COOPER wil hem oorspronkelijkheid, kracht, belangstelling, waarheid geven, en hij schetst slechts zonderlingheid, overdrijving, onwaarschijnlijkheid, verveling. Hoe komt het? Waarschijnlijk is het onderwerp den Schr. te magtig geworden; eene zeereis schrijft niet een ieder; eene ontmoeting op de Barbarijsche kust is sedert 1830 verouderd; vreemdsoortige voorvallen zijn niet altijd de meest geschikte tot belangwekking. Daarenboven mist het verhaal eenen eigenlijken knoop, en de verschillende personen kruisen elkander meer in de verschillendetoe standen, dan dat zij behoorlijk gegroepeerd zijn, zoo als voor een kunstwerk te eischen is. Fraaije beschrijvingen ontbreken geheel, en bij eene poging tot het schilderen van zeetafereelen schiet COOPER oneindig verre bij zijnen landgenoot DANA te kort.

Veel beter voldeed Ref. het tweede Werk. Het is in eenen Amerikaan te prijzen, dat hij niet schroomt de feilen bij zijne eigene natie te ontdekken en te gispen, hetwelk dikwerf op eene aardige wijze geschiedt. COOPER mag het aan zijne verkeering in EUROPA dank weten, dat hij iets goeds in dit Boek heeft geschreven! Thans, nu Amerikaansche trouw tot spreekwoord schijnt te worden, loopt het Boek gevaar achter de bank te raken. o *Amerika*! hoe jong zijt gij nog, en toch hoe weinig heeft de menschheid van u te wachten! Doch wij schijven geene historische bespiegelingen!

Ref. wil den inhoud der boeken niet opgeven, om geenen nutteloozen arbeid te doen voor hen, die het gelezen hebben, noch het genot te bederven voor de aanstaande Lezers. Beide Boeken zijn tamelijk wel uitgevoerd; de vertaling is dragelijk, hoewel er zeer weinig stijl in gevonden wordt. Waarschijnlijk lijdt het origineel aan dezelfde fout. De roem van COOPER zou er niet bij verloren hebben, bijaldien hij beide deze Boeken in de pen had laten blijven. Voor het overige: *transeant cum ceteris*; er laat zich van deze Boeken niets verder melden.

De Padvinder, of het Meer Ontorio. Een Verhaal, naar het Engelsch van J. Fenimore Cooper. *Groningen*, W. Zuidema. 1842. I. Deel, 328 blz. II. Deel, 327 blz. 8°.

Eigenlijk maakt deze Roman een gedeelte uit van eenen geheelen cyclus verhalen, vijf in getal, welke, ofschoon elk op zich zelf alleen staande, toch eenen hoofdpersoon met elkander

gemeen hebben. Het is de welbekende *Valkenoog* uit de *Laatste der Mohikanen*, die hier als *Padvinder* weder optreedt. Deze vertaling van *The Pathfinder* bevalt Ref. geenszins; waarom niet liever een Hollandsch woord, als *wegbaner, wegontdekker, geleider*, of zoo iets, gebezigd?

Ref. loopt zeer hoog met dén *Laatste der Mohikanen*, naar zijn inzien, verre het beste Werk van den vruchtbaren Amerikaanschen Schrijver, en kan niet ontkennen, dat hij aan dezen de voorkeur zou geven boven *de Padvinder*. Het is waar, poëzij ontbreekt hier ook niet; de watervlakte van het meer *Ontario*; de eigenaardigheden zijner oevers; de schrikwekkende schoonhedenschoonheded van eene Amerikaansche Natuur; de krachtige teekening van den Amerikaanschen inboorling, verdienen ook hier grooten lof; maar er is geen vrouwelijk karakter in, dat zoo boeit als CORA in de Mohikanen; geen jongeling, die zoo veel belangstelling wekt, als de jeugdige Mohikaan, die met haar omkomt.

Ref. is niet in de gelege heid steld, om deze soort van *pentalogie*, om dit woord te gelbruiken, geheel te vergelijken, en daaruit na te gaan, in hoeverre COOPER hetzelfde karakter onder verschillende omstandigheden heeft volgehounden. Ware de Roman een meer bepaalde kunstvorm, dan kon het niet onaardig en zelfs nuttig zijn, dergelijke ontleding te beproeven, en op die wijze het denkbeeld des Schrijvers in alles te ontwikkelen en aan de eischen der Kunst te toetsen. Thans is dit nog het geval niet, en Ref. ziet geene noodzakelijkheid, noch voor zijne landgenooten, noch voor COOPER zelven, om eene zoo moeijelijke taak op zich te nemen en te volvoeren, zoo het mogelijk ware. Den Lezer zou het verdrieten, eene anatomische proef te moeten bijwonen, en de Schr. lachte misschien om den Nederlandschen eigenwaan, zoo hij het ooit vernam. En dat gebeurt waarschijinlijk toch nimmer!

Ref. beveelt dit Werk den beminnaars van COOPER zeer aan; het onderscheidt zich zeer gunstig van zijne *Jagt op Zee en Eva Effingham*; COOPER heeft zich te regt op zijn terrein gehouden. De uitvoering is veel bevalliger dan die van bovengemelde; de vertaling levendiger, de stijl meer gespannen. In het kort, Ref. kan dit Boek zeer aanprijzen.

Mengelingen.

Trudeman en zijn Wijf.

I. De ezel.

Onlangs heeft een Hoogleeraar ons het verhaal van een' ezel geschonken. Er bestaat geen twijfel, of de mannen van het vak zijn het best in de gelegenheid den aard en de hoedanigheden van ezels waar te nemen; maar hier gold het een' Griekschen ezel met eene menschelijke inborst. Ons verhaal heeft een' ezel tot onderwerp, in *Holland* geboren en opgevoed; een' ezel, die zich en zijne meesters in *Holland* door zijne daden beroemd maakte; maar toch een' ezel van binnen en van buiten; al was hetgeen hij bedreef magtig, om eene groote stad in onrust en angst te brengen. Hoe had hij ook anders voor mirakel kunnen gelden, wanneer zijne beperkte vermogens niet in strijd waren met de belangrijkheid van zijn bedrijf?

Zijn gewoon verblijf was een ruim erf, meer door de natuur dan door kunst in een grasperk herschapen. Een enkele heester of vruchtboom mogt de fantasie des eigenaars beschuldigen, dit perk tot een' lusthof of moestuin te hebben willen verheffen, hun armelijk uiterlijk toonde, hoe zeer die ijdelheid beschaamd was. In de verraderlijke omhelzingen der koude zeelucht, stonden die schrale stammen gereed te verdorren, zoo als hunne voorgangers, wier geknotte geraamten zich ginds en her vertoonden, dat lot vroeger hadden ondergaan. De éénige reden waarom dit erf met eene soort van heining was omgeven, scheen dus te zijn, opdat ons graauwtje heer en meester van zijn terrein zou wezen; want te laag, om tot een grensmuur voor de eerlijkheid der voorbijgangers te strekken, was zij bovendien overbodig, omdat er ten jare 1429 geen dief was te vinden in de goede stad *Hoorn*.

Graauwtje had dus ruime gelegenheid uit zijn Slot te zien, wat er rondom hem gebuerde, en scherpzinniger dan iemand zijner natuurgenooten uit *Kennemerland* en *West-Friesland*, beantwoordde hij aan dit voorregt door eene gepaste nieuwsgierigheid. *Hoorn* was eene vrolijke en bloeijende stad. Weinig jaren te voren had de nood, waarin haar afval van Vrouwe JACOBA de stad bragt, wallen en blokhuizen rondom het vroegere opene vlek te voorschijn geroepen; maar meer dan door muren en vestingwerken was *Hoorn* sterk door de dapperheid harer in woners, die zich in den slag bij *Keeren* bloedig op het geweld der Hoekschen hadden gewroken. Voeg daarbij de welvaart, die de bloei des handels der stad aanbragt, en de weelde in haar gevolg. Maar die weelde openbaarde zich niet in pracht van huisraad, of sieraad van kleeding. Aan den Gever van allen voorspoed bragt de vrome zin onzer voorvaders de eerstelingen van deze ten offer. Kerken van steen verrezen, waar zich vroeger de gemeente in weinig meer dan houten hutten had vereenigd. Reeds had Onze Lieve Vrouw een geheel nieuw heiligdom ontvangen. Sedert lang was de bouw begonnen van het thans verwoeste gedankstuk van den voorvaderlijken Godsdienstijver. Langzaam en toch met kracht ging de bouw voort; want de kerk, die men ontworpen had, moest op den eernaam van Groote aanspraak mogen maken. Twee achterkerken, van den grond opgetrokken waren eerst in het voorjaar plegtiglijk gewijd, en ter eere van onzen ezel moet het gezegd zijn, dat hij meer betrekking tot al dit werk had, dan zijne ijdelheid zelfs zich zou laten voorstaan.

Gebeurde het dus, dat de wigtige nieuwsgierigheid, waarmede hij over de schutting gluurde, de baldadigheid van een kleinen guit uitlokte, of stok en steen hem dwong met verachtende gelatenheid het bruine gelaat achter de borstwering te verbergen, dan zou zeker een andere kleine makker den geweldenaar bestraft, en met een: ‘niet doen, het is TRUDEMAN'S ezel!’ de zaak der aangevallen onschuld hebben bepleit. TRUDEMAN'S toch was de rijkste en weldadigste en, bij gevolg, naast den Heere Proost van *West-Friesland*, de magtigste man in geheel *Hoorn*. Op een' anderen tijd zou het geheeten hebben: ‘het is Onzer Lieve Vrouwe ezel.’ Want het beeld der Maagd, dat gindsche kerk versierde, was een der gewigtigste waarteekenen van de zorg des Hemels voor de ontluikende stad. Het had zich aan den verbaasden blik van CLAAS den Molenaar in den Hemel vertoond, en toen deze er de aardsche wedergade van in een door storm beloopen Friesch schip had ontdekt, waren er kosten noch

moeiten gespaard, om het beeld op de eereplaats, die er aan toekwam, te vestigen. Er waren echter, die in het visioen van den Molenaar en het verzeilen van den Fries niet zoo veel bovenaardsch vermoedden, en toen daarom het groote zware afbeeldsel met eerbiedige voorsigtigheid, rijk begeurd met kostbaren wierook, door de zingende en biddende geestelijkheid omgeven, uit zijn tegenwoordig verblijf naar de heilige stede werd vervoerd, kreeg TRUDEMAN'S ezel de fraai bebloemde trijpen sprei, echt Hoornsch kunstwerk, om zijne magere schonken, en genoot de eer stapvoets in al haren luister de Heilige te torschen, die zijn voorzaat eenmaal in armelijken toestand, en snellen draf, aan de vervolgende woede van Koning HERODES had ontvoerd. - Maar de welsprekendste pleitrede voor TRUDEMAN'S ezel was het zeker, wanneer men voor hem verschooning eischte, als voor ‘der arme Cranken ezel.’ Drie jaren achtereen had eene hardnekkige ziekte te *Hoorn* talrijke slagtoffers weggerukt, en de geneesheeren verdedigden hun onvermogen met de verzekering, dat die ziekte de pest was. En gedurende dien tijd had TRUDEMAN'S ezel ieder' ochtend de wijken der armen door-kruist. Linnen en kleedingstukken, zalfpotten en kannen met genezenden drank, brood en tusschen beiden een enkel koper of zilverstuk, werden door TRUDEMAN en zijne vrouw, met het aanbreken van den dag, in kleine tienen korven te zamen gepakt en die korven op den rug van het lastdier geladen. Dan werd hem eene groote schel om den hals gebonden, die de behoeftigen van de aankomst des geliefden bode verwittigde. Zoo begon het getrouwe beest zijn' togt door de stad, die een ware triomftogt was. Want de kinderen schoolden om hem heen en streelden vriendelijk zijnen rug; de huisgenooten der zieken heetten hem welkom, en hadden vaak eene bete van het hun bedeelde voor den eerlijken brenger over. Zoo de ezel zich eenen naam van heiligheid verworven had, de bewoners van *Hoorn* verdienden dien niet minder. Schoon de gezondste spijs, schoon de verkwikkendeste drank in die korven was bijeengestapeld, schoon geld en kleedingstukken in zulke armoedige wijken ten onzen tijde kwalijk zouden vertrouwd zijn: niemand greep naar hetgeen niet voor hem bestemd was, niemand nam er meer dan hem gebragt werd. Waren TRUDEMAN EN ZIJN WIJF (want op deze wijze verbonden de beweldadigden beiden in hunne zegeningen en gebeden) overvloedig in het geven, zij waren tevens verstandig. De minder behoeftige legde voor hetgeen hij ontving eenen geringen penning, volgens eigen geweten te be

palen, in de plaats van hetgeen hij tot zich nam; de herstelde kranke betuigde zijne dankbaarheid door zilver, of de vrucht van zijn weder hervatten arbeid aan de trouw van TRUDEMAN'S graauwtje op te dragen. Zoo strekte de erkentelijkheid van den eene tot steun van den andere. Zoo werd TRUDEMAN'S liefdewerk geene bron van hoogmoed voor hemzelven, maar ook de eigendom dergenen, dien hij wel deed. Maar hoe beladen met eigen giften, hoe rijk ook aan penningen der erkentelijkheid TRUDEMAN'S ezel de stad doortrok, zijn schat was veilig en ongerept, en zoo de begeerlijkheid al in de ziel van iemand mogt zijn opgerezen, die begeerlijkheid was, eer zij tot daad werd, onderdrukt, door den eerbied, dien het werk der vroomheid zelfs den ongodsdienstigste inboezemde.

Thans was het een gure Novemberavond; want avond werd in die dagen gerekend, wat wij middag zouden noemen, het uur dat den ondergang van de zon voorafging. Hevig en heviger lieten zich de vlagen van den opstekenden westewind hooren; de gewone strijdmakkers, waarmede hij ons arme Vaderland bekrijgt, stofregen en mist, vergezelden hem. Er bestond dus alle reden voor een' zoo goed verzorgden en algemeen geachten ezel, als de onze, de opene plek, waar hij koude en vocht moest doorstaan, te verlaten. En toch draalde hij den warmen stal en het versche stroo op te zoeken. Zijn meester was van huis en over zee getogen, en met verlangend ongeduld spitste hij de lange ooren, of hij ook den slag van zijn' riem of het strijken van zijn zeil zon kunnen hooren. Maar vergeefs! de mist werd dikker, de regen digter; de arme ezel begreep niet, dat hij vergeefs zijn gehoor scherpte, omdat de wind van hem af was. Het opgestoken licht in TRUDEMAN'S woning noodigde hem vriendelijk stalwaarts, en de lange teleurstellingen moede, droop hij eindelijk met hangende ooren naar binnen.

II. Meester Keno en zijne beeldjes.

Het huis van TRUDEMAN, dat in *het Oost* stond, was de vermaardheid van zijn' eigenaar waardig. Onzes ondanks bragt ons verhaal het eerst de vermelding van het grasperk en de ezelsstal mede, en geen van beide hadden veel belangrijks; maar de woning waaraan zij paalden, kon monsteren met de aanzienlijkste te *Hoorn*, met de huizingen zelfs die de adel, de HEEMSKERKEN en de BANJAARDS,

aldaar van tijd tot tijd hadden betrokken. Wel was het laag en slechts met riet gedekt; maar de benedenmuur was van steen opgetrokken, en de vertrekken waren ruim en gemakkelijk verdeeld door houten wanden, waaraan ruw gesneden beeldwerk tot sieraad was aangebragt, Daarenboven, de bewoners waren gastvrij, altoos hing er warme spijs over het vuur, en stond de krachtigste gerstendrank tot verkwikking van den vreemdeling gereed; een in gloed gestookte haard, die evenzeer de leden als het gesprek der daaromzittenden verwarmde, dat alles waren redenen genoeg, waarom *Hoorn's* grootste kunstenaar, Meester KENO, liever hier, dan in zijne eigen armelijke stulp, de winteravonden doorbragt.

Meester KENO had de wereld doorreisd; want hij wist de fraaiste zaken van het groote *Venetië* en andere steden van het Zuiden te verhalen, en van de zeden der Oosterlingen, zoo heetten de handeldrijvende bewoners van *Pruissen* en *Pommeren*, was hem niets onbekend. Zijn geheugen was met de wonderlijkste geschiedenissen gestoffeerd, en zijne stem welluidend genoeg, ommet den beten meesterzanger in het voordragen van oude liederen te wedijveren. Zijn omzwerven had aan zijn' rijzigen ligchaamsbouw kracht en ronding bijgezet; zijne kleur was door de zon van het zuiden gestoofd, en toch verried het hooge voorhoofd en de schrale, bijna onzigtbare wenkbraauwen hem als een' blonden zoon van het Noorden. Heldere, groote, fraai geerkelde, balaauwe oogen spraken van liefde, van teederheid, van malancholie, en schitterden nu en dan van hetgeen men, ware deze eeuw die der poëzij geweest, dichtervuur zou hebben genoemd.

Zóó vertoonden eij zich op het oogenblik; met zekere behagelijke vadzigheid had hij zijne fraai gevormde leden op den grond vóór den helder vlammenden haard uitgestrekt; het hoofd op den arm, en die arm weder door een' lage voetbank ondersteund. Zijn mond was geopend, spreken; maar zijne reden scheen afgebroken door een droom, die als eene zomerwolk over zijn voorhoofd henenzweefde. Met scherpe blikken volgde hij de bewegingen van TRUDEMAN'S haisvrouw, die de spinjzen te voorschijn bragt, welke zij tot de uitdeeling van den volgenden dag had bestemd. Vergeeflijk was in allen opzigte de indruk, dien zij op hem maakte. Had zij straks naast hem, nijver aan haar spinnewiel gezeten hare gedachten geboeid aan de verhalen, waardoor hij haar wist weg te slepen, thans nu zij oprees, nu zij in drokke bezigheid hem en zich, om den wil der armen, scheen te vergeten, moest zij hem als eene verschijning uit eene hoogere wereld voorkomen. Uit eene hoogere wereld? neen, zijn geest

scheen herinneringen van het verledene zaam te paren. Eene zoo rijzige slanke gestalte, die de kracht der mannelijke vormen, met het weelderig zachte der vrouw vereenigde, zulke sierlijk getrokkene zwarte wenkbraauwen, zulke donkere kastanjebruinen vlechten behoorden niet tot de Hollandsche leest. *Braband* en *Vlaanderen* mogten slechts op zulke dochters roem dragen. Al waren hare nijverheid, hare huisselijke bedrijvigheid zoo groot, als zij in eene Hollandsche vrouw van den echten stempel te wachten waren, de pronkzucht, die de Vlaamsche dochters van hunnen rijken adel, of van de naburige Franschen hadden afgezien, verloochende zich in TRUDEMAN'S echtgenoote niet, al droeg zij ook de linnen hulle, den witten schorteldoek harer West-Friesche stadgenooten. En dan het geheim, dat er op TRUDEMAN'S afkomst en die zijner vrouw rustte; het geheim, van waar hare onmetelijke schatten waren bijeengebragt, een geheim, dat gansch *Hoorn* in gespannen verwachting hield op eene onzekere oplossing, alles droeg bij, om hem in die mijmering weg te slepen, al ware er geen ander gevoel in den boezem des jongen mans ontwaakt.

Ik geloof inderdaad, dat hij zich op eene teedere opwelling betrapte; want een blos verhelderde een oogenblik zijn verbruind gelaat, en het woord, dat hij sprak, scheen geschikt, om zijne gepeinzen terug te brengen van het spoor, waarop zij waren afgedwaald.

‘Het is tijd, dat de *Vesper* geluid wordt, HILDA! Ik wil zien, waar meester TRUDEMAN blijft. Moet hijvan Noord of van Zuiden af komen?’

‘Van welken kant de wind hem het beste is, Meester KENO! Bylo! dyne curiositeit doet uwe wijsheid schoot gaan. Ik vraag niet, waar mijn Heer en Vader heen gaat. en dy wilt het zien bij mist en duisteren nacht.’ Een luide lach, die meer gulheid dan verstand uitdrukte, gaf hare tevredenheid te kennen, dat zij den nieuwsgierigen vrager verschalkt waande. Toen ging hare vrolijkheid in hare vroomheid ter ruste en: ‘de Heer Almagtig en Onze Lieve Vrouw bewaren hem, zoo als zij ons bewaren!’ voegde zij er bij.

Meester KENO zweeg en zuchtte en glimlachte.

‘Maar zoo u het wachten pijnt,’ vervolgde zij, ‘het komt daarvan, dat dy geen vroom werk ter hand neemt. En of dy al geen' vromen arbeid ter hand neemt, en dagen achtereen uwe beelderijë verlaat, en geene gebeden leest, toch wenschte ik wel, dat mij de tijd nooit langer viel, dan onder uwe zoete sproken. Maar ge zwijgt en wilt heen gaan, ofschoon ik nog niet weet, wat al beeldwerk dy op mijne spinde hebt gesneden.

Want de sproke van den Frygischen prins, dien dy begonnen waart, is nog niet ten einde.'

Hoe bits de uitdrukkingen van Vrouwe HILDA ook schenen, de toon, waarop zij gesproken bad, behield dezelfde vrolijke goedheid, welke haar gansche verkeer kenmerkte. Slechts Meester KENO scheen weinig lust te hebben het verhaal te voltooijen. Korter en radder dan hij gewoon was vervolgde hij:

'De man dan, de koning heette MENELAUS, den welken gij ziet, kijkende uit zijn venster, met veel gebaars, opdat zijne trawanten de vlugtenden zouden grijpen. Aan de regterzijde van het kasteel, dat de stad *Sparta* verbeeldt, ziet gij de schoone HELENA met den prins PARIS. Hij draagt een' helm met hooge pluimen, en zij heeft den schepter in de handen, dien zij van haren man heeft medegenomen, en de wijle om het hoofd, zoodat niemand haar kennen kan. Zij zijn vaardig om in het schip te stappen, waar eene groote vlag uitwaait, en de schipper, die een Frygische ridder is, gereed staat hen te ontvangen, terwijl al de zeilen in top zijn geheschen. Maar boven hen vliegt de Duivel in de gedaante van eene Furie of wraakgodinne.'

'Het was ook eene goddelooze daad, zoo als zij alles in den Heidenschen tijd deden, waarvan het mij deert om uwentwille. dat gij beter de historiën verstaat en weet af te beelden, dan de geschiedenissen der Heiligen, Meester KENO! want de andere zijn vol snoode exempelen van slechte mannen en ontuchtige vrouwen!' merkte HILDA aan.

'Omdat dy een juweel van heiligheid zijt, schoone HILDA!' hervatte KENO; 'maar een vrouwenhart hangt ligtelijk in het ijdel, en draait als op eene spille; zoo lang geene min het vastmaakt. Daar zweven de begeerlijkheden en ijdelheden om heen, als daar zijn pronkzucht, en zucht naar hoogen en rang, de liefde voor schoone oogen of voor zoete spelen, en die alle zoeken het bewegelijk harte tot zich te trekken. Want wat de schoonheid niet vermag, dat doet de list; en wat de list niet kan, volvoert het geweld.'

HILDA sloot de spinde, legde hare schoone regterhand over haren linker arm te rusten, en het hoofd een weinig ter zijde gebogen, vestigde zij haren donkeren blik op den beeldsnijder. 'Hoor, Meester!' zeide zij, 'dat is eene slechte rede. Wie God en zijne Heiligen aanbidt, houdt het harte in rust. Iedere vrouw, ook al is zij koningin of gravin, is haren man trouw verschuldigd. Zelfs wanneer zij...'

Zij zweeg en Meester KENO meende den volzin te voltooijen door de vraag: 'Zelfs wanneer zij hem niet lief heeft?'

'Ik versta niet anders,' hervatte HILDA, 'dan dat de vrouw,

den man, die haar gegeven is, lief moet hebben tot den dood, omdat het Gods gebod is, en de Heilige Kerk het ons voorschrijft.'

Wat Meester KENO op dit oogenblik aanging, weet ik niet maar zijn levendige blik verdonkerde, en hij rees op om afscheid van zijne geburin te nemen. Gevoelde hij misschien, dat een gesprek als hetgeen hij aangevangen had, hem dubbel beschaamd zou doen staan, wanneer de verwachte echtgenoot eindelijk te huis kwam? Hij trad naar TRUDEMAN'S huisvrouw toe, drukte haar teder de hand, omhelsde haar met een drift, die ons ergdenkend gemoed meer dan argwaan zou hebben ingeboezemd, maar haar niet in het minste verbaasde. Want zij beantwoordde zijne omhelzing met eenen hartelijken kus en beval Meester KENO der hoede Gods en zijnen Heiligen.

En meester KENO? Hij sloop naar zijn woonvertrek terug. Van rondom omgaven hem de voortbrengselen van zijne kunst en zijne studiën; ruwe beelden van hout gesneden, met wier stijfheid onze weelde zou gespot, van wier ruwe vormeloosheid onze smaak zich met afkeer zou hebben afgewend. En toch ontglommen hier de eerste vonken der herlevende kunst. Er was schepping in het ontwerpen dier beeldjes, kunstidee in de uitdrukking, aan elk derzelve gegeven. Wie Meester KENO aan den arbeid gezien had, zou niet met zijn werk gespot, maar zijne geestdrift geëerbiedigd hebben.Vóór hem, en weinigen zijner tijdgenooten waren hem in kennis en kunst gelijk, spraken die beeldjes en getuigden van eene hoogere wereld, die slechts voor zijne verbeelding leefde. Er waren maar een paar halfafgewerkte Madonna's; want de beschuldiging van TRUDEMAN'S vrouw omtrent 's meesters ongodsdienstigheid was slechts al te waar; doch de voorstellingen uit de ongewijde geschiedenis waren niet zoo schaarsch. Ge zaagt er VENUS en FLORA, en LATONA en de stad *Rome*, sierlijk als maagd voorgesteld. Onderscheidene afbeeldsels der Gravinne JACOBA stonden tusschen de fabelwereld in. In al die beelden zou zich voor ons oog eene koude eenvormigheid van trekken hebben vertoond. Maar de kunstenaar zelf zag in die gelijkenis de alleenheerschappij van zijn ideaal.

'Wie toch hare tronij in mijne ziel mag geconterfeit hebben, dat al mijne heldinnen op haar gelijken!' sprak hij, terwijl hij zijne galerij rondzag. De mijmering, waarin hij verviel, scheen hem den lust tot den arbeid te ontnemen, want hij steunde zijn voorhoofd op zijne beide palmen en schreide.

(*Het Vervolg in het volgend Nommer.*)

Uitspanningen van Christopher North[1].

Christopher in zijn jagtbuis.

I.

Er is een schoon verband tusschen alle tijdverdrijf op den vloed, in het veen of langs het veld nagejaagd, op de heuvelkling of in den woudschemer genoten. De roersels, welke er den mensch toe aansporen, zijn bij al die uitspanningen dezelfde; maar deze beginselen blijken vatbaar voor oneindige wijzigingen en verscheidenheden; naar het verschillend individuëel en nationaal karakter. Al zulk tijdverdrijf, - 't zij het louter dat, 't zij het eene soort van beroep, 't zij het middel ter voorziening in de eerste behoeften des levens is - al zulk tijdverdrijf eischt oordeel, schranderheid en kennis van de natuur en hare wetten; ja, niet minder geduld, volharding, moed zelfs, en ligchamelijke sterkte of vlugheid, daar de geest, welke den lief hebber dier geneugten aanvuurt en schraagt, een geest is van onrust, vrees, hoop, blijdschap, verrukking en zegepraal. In het hart der jonkheid is deze lust een wilde togt - in dat van ouderen van dagen is hij nog iets hartstogtelijks, schoon gestild en getemd, al is hij verflaauwd noch verdoofd, door velerlei ervaring van de mysteriën des beroeps, en door het allengs bedaren van iedere heftige aandrift bij alle meer dan zestigjarigen, - wanneer het zwartste hoofd pleegt te grijzen, de sterkst gespierde knie te strammen, de vree, die van staal scheen, hare veerkracht te verliezen, wanneer het den oogen, die een' verrekijker beschaamden, gaat schemeren, en bovenal het vurigst hart slechts een

(1) C R I S T O P H E R N O R T H is de *nom de guerre* van den verdienstelijken WILSON, ten onzent door zijne *Margaretha Lindsay, Licht en Bruin, uit het Leven der Schotten*, en *Caledonia* (waarvan, bij den Heer W. VAN BOEKEREN, vertalingen het licht zagen) genoeg bekend.

uitgebrande krater gelijkt. Helaas! De gansche mensch schijnt dan aan eene verduistering of aan een verval onderhevig te zijn, en bij gevolg gaat het al zijne verdiensten, als den boeken bij eene nieuwe uitgave; vele plaatsen, waarin de hoogste roem der *editio princeps* bestond, worden weggelaten en het geheele karakter des stijls gecorrigeerd, zonder daarom te zijn verbeterd! Immers, zoo ging het bij de jongste uitgave der *Geneugten der Verbeelding*, welke AKENSIDE bezong, toen hij omstreeks een en twintig was, en die hij verbeterde, toen hij er veertig achter den rug had - bij middle van weglating of omwerking van vele zeer *splendida vitia*, - door eindeloos gelik, - werd het dichtstuk, naar ons gevoelen, van zijne schitterendste stralen beroofd, en viel er eene zoo droevige verduistering in voor - dat het de critici om de derde bladzijde nu schemert.

Aangezien het getal zulker tijdkortingen schier ontelbaar is, en de verscheidenheden van menschelijken aard oneindig zijn, ei lieve! wat verbazends steekt er in, dat gij verzot zijt op uwe buks - en uw broeder TOM even heet op zijn hengelroê - en uw neef JACK volslagen dol op de vossenjagt - terwijl de oude heer uw' vader, in spijt van wind en weder, van altoos durende jicht, en jaarlijksche vermaning van beroerte, de witheupige hazen nazit, op de vale weiden van *Yorkshire* - en men uw oom BEN, als ware hij pas aan *Bedlam* of *St. Luke* ontsnapt, met D^{r}. HASLAM op de hielen, of D^{r}. WARBURTON eenige honderd roeden vooruit, allervreemdst toegetakeld, achter een' hoop Lilliputsche brakken ziet galopperen, terwijl de laatsten blaffen, als waren zij allen even gek als hun meester, die een onzigtbaar dier schijnt na te jagen, dat van het veld in het woud, en uit het woud in het veld de wijk neemt, - altijd verwacht en nimmer gezien?

De schedelleer legt aale vragen van dien aard het zwijgen op. Alle menschen hebben drie en dertig faculteiten. Bedenk nu eens, dat er maar vier en twintig letters in het alphabeth zijn, en echter hoe vele talen - ongeveer zes duizend zoo wij ons wèl herinneren, ieder van welke weder vele dialecten heeft. Geen wonder dus, dat het u niet ligter zou vallen, al de zandkorrels op het strand te tellen, als alle soorten van visschers en jagers.

Er is daarom niets, dat iemand van sterke en gezonde ontwikkeling belet tevens uit te munten, in ratten vangen en herten jagen - in één woord, een universeel genie te zijn, in alle soorten van tijdkortingen en uitspanningen. De Hemelheeft ons zulk een' man gemaakt.

En echter, het schijnt als moest er ook in die uitspanningen een natuurlijke voortgang, eene allengsche opklimming zijn. Wij spreken nu niet van knikkeren - noch van toldrijven - noch van hoepelslaan - noch van balwerpen - noch van eenig ander spel op den binnenhof der school. Wij bepalen ons tot hetgeen, minder juist misschien, veldvermaken worden geheeten. Welke uitspanning is ten onzent naar de orde der natuur de eerste van allen, zoo niet Hengelen? Daar staat de pas in de broek gestoken dreumes; daar staat hij o den smallen vonder van den vliet - en met krommen haak, waaraan geen ander aas hangt, dan de onbewegelijke ring van een' dodden worm, met krommen haak vast gemaakt aan krommen haak, waaraan geen ander aas hangt, dan de onbewegelijke ring van een' dooeden worm, met krommen haak vast gemaakt aan een' draad garen - want tot hair is hij nog niet opgegroeid, en er zullen stellig jaren verloopen, eer hij aan een' darm denkt - met eene roede van de eerste de beste wilgenof hazeltwijg, zal hij daar al zijn' speeltijd lang blijven staan, even weinig aan zijn a b c boek denkende, als ware de lastige drukkunst nooit uitgevonden, den eenen dag voor, den anderen dag na, week uit week in, ja, maand bij maand, in stomme, diepe, vurige, driftige, hart-, geest- en zielbeheerschende hoop van te avond of morgen een stekelbaarsje of een blijtje te zullen vangen! Eene nop - eene nop! - Met een gelaat, dat tweemalen beurtelings rood en bleek is geworden, eer gij tien tellen zoudt, heeft hij eindelijk, in zijne beroerte van vrees en hoop, kracht genoeg gehad, om het monster op te halen - en daar ligt het in al zijne schoonheid, tusschen het riet en het gras, want hij heeft hem regt over zijn hoofd en verre weg geslingerd, een' visch, die ten minste een vierde van een ons weegt, en zeker twee duimen groot is. Weg vliegt hij, op wie ken van den wind, naar zijn' vader, moeder, en zusters, en broeders, en neven, en de gansche buurt, den visch met beide handen in de hoogte houdende, nog altijd bevreesd, dat hij hem onstsnappen zal; en, echt kind des verderfs als hij is, schitteren reeds zijne oogen bij den eersten blos van koud bloed op zijne kleine, berookte vingers. Hij draagt, trap op trap af, zijne prooi op een bord met hem; hij wil zijne handen vóór den eten niet wasschen, want hij verlustigt zich in de zilveren schubbetjes, die aan den nagel van het duimpje kleven, waarmede hij den haak uit de kieuwen van het beestje haalde - en des nachts, als hij te huis in zijne enge krebbe ligt, dan hoort men hem in zijnen slaap mompelen - een dief, een roover en een moordenaar, in zijne nog kinderlijke droomen!

Van die ure af is Hengelen geen streelende daagsche droom

meer, opgeluisterd door de schemerende hoop van denkbeeldige voorntjes, maar eene werkelijkheid - eene kunst - eene weten schap - in welke de vlaslokkige schooljongen meester is - eene mysterie, waarin hij werd ingewijd; en voort slentert hij nu in zijn eentje, in het bewustzijn van slagende drift, naar de afgelegen beek - eene beek slechts eene mijl verre - met velden, en hagen, en enkele boomen, en kleine woudpartijën, en een groot reusachtig bosch van zes roeden omtreks, tusschen die plek en de woning, waarin hij school ligt of geboren werd. Daar suizelt de zoete muzijk der lommerrijke ondiepten om hem heen, - daar ruischt de doffe toon des watervals hem van onder de berkenboomen te gemoet. De verschrikte roerdomp tukst en wipt van steen tot steen, en verdwijnt, al duikelende, in het luchtige schuim, voor hem een nieuw schouwspel van vreugde en verbazing. En o! hoe zoet is de geur van het heidekruid, gelende of bruinende langs de heuvelklingen, op wier zonnige toppen de lammeran dartelen, minder gelukkig dan hij. Zijn grootvader heeft hem eene hengelroede van een halve kroon gegeven, een hengelroede in twee stukken - ja, zijn snoer is van gevlochten hair - gevlochten door zijne eigen spoedig onderwezen vingertjes. Bijlo! Hij vischt met de vlieg! En de Schikgodinnen, die, grimmig en gruwzaam als zij afgeschilderd worden, door volwassene, ondankbare, logenzieke dichters, den visschers in de beek toelagchen als engelen, de lucht door hunne wieken in westerkoeltjes verkeerende, - hoe doen zij bijden eersten slag den besten de gele forel hare vesting in den schoot der wateren ontduiken, en, traag opgeschoten, eensklaps toehappen, en met het aas tusschen de kieuwen plotseling neêrploffen, en voortschieten met eene vaart, die des weêrlichts gelij, - de gele forel, zeg ik, die het kind in een' knapp verandert en in zijn kloppend en trillend hart de verrukking eens nieuwen levens stort, in die heerlijke uitspanning ontdekt, even als een regenboog plotseling het zwerk opluistert. *Fortuna favet fortibus* - en met een' langen haal, een' forschen haal, een' haal, die hem krommen doet van het hoofd tot de voeten, landt JOHNNY, een visch, die twaalf duimen lang is, op het zachte, zuivere, zilverige zand, van de éénige inham der gansche beek, waar zulk een feit mogelijk was, en op hem neêrschietende als een roofvogel, vliegt hij met het offer in zijne klaauwen, zijn snoer brekende onder het spoeden naar eene veilige plek, twintig ellen van den poel af; en hem dáár neêrwerpende op het groene kruid, door de schapen afgegraasd, laat hij hem op- en neêr-

springen, tot hij moede is, en gapende nederligt, zich slechts bij tusschenpoozen en al flaauwer bewegende, schitterende en schoon, glanzende van gouden licht en purperen luister, gevlekt, gespikkeld, gestarnd in zijne schubbige pracht, in eene zon, die nooit vroeger zoo verblindend scheen! Maar zie, de stralen van den gevangene worden doffer en duister, want het oog des dags schijnt geloken door die langzaam opstuivende drift wolken, welke in gelijke deelen uit regen, hagel en zonneschijn bestaan.

Lestes, zomers, herfsten, winters - ieder op zich zelve langer, veel langer dan het gansche jaar des volwassenen levens, dat iemand eindelijk door de vingers glijdt, als een knooplooze draad - tal van saizoenen varen den lieven krullebol over het hooft; en zie hem nu eens aan, een slanke, maar stevige borst, die, in wilden lust, van rotsrand op rotsrand springt en er zich geen zier aan bekreunt, al plast hij tot de knieën, al waadt hij, de golven heups hoogte om hem heen, de rivieren voedende woudstroomen door, onder het snorren en gonzen van snoer en klos, een' aan de haak geboeiden zalm achter na, die doldriftig maar vergeefs met het ebbend getij naar de blanke golven der zee tracht terug te keeren. Geen hazeltak, geene wilgentwijg, geene esschenroede van een halve kroon, door een' dorpswerkman vervaardigd, zwaait en buigt en trilt nu in zijne geoefende handen, van welke zelfs de linksche rap is; maar eene roede van PHIN, twee en twintig voeten lang, klinkende van tallooze ringen, glinsterende van het behoedende vernis, buigzaam als het wegkrimpend snoer zelf, en handelbaar tot het dunne uiteinde toe, als de snuit van een' olifant - van knop tot top, in één woord, regt als eene waskaars en zonder eenige noest of spleet, allengs verdunnende tot verijlens toe, Amerikaansch okkernootenhout, het *beau-idéal* eener roede, door het vernuft van meesters in de kunst den zinnen verwezenlijkt! Een visch - een vette - een veertigponder! ‘Een zalmpjen is 't, wel waard gevrijd - een zalmpjen is 't, wel waard gewonnen;’ maar schuw, bloode, grillig, hoofdig zelfs, nu louter toorn en dan louter vrees, als ieder andere schoone, die de wreede kunstenaar aan zijn' haak heeft gesnoerd in de lip of in het hart, en welke hij, ondanks al hare worsteling, toch eindelijk in zijne magt zal krijgen; om haar dan met kalmen blik in de schaduw ga te slaan, stervende als zij er ligt, of erger nog dan dood, vast verwelkende, om niet weder in den glans harer vorige schoonheid te schitteren, gevoelloos voor zonneschijn en regenvlaag - het vergankelijkste

aller vergankelijke dingen in deze wereld der vergankelijkheid! - Maar de zalm is kribbig geworden, - ginder, waar die steenen den stroom stuiten, waar het water donderend langs en over hen nederstort; doe haar daar opspringen, het is eene poging, die al uw talent op de proef zal stellen! Eensklaps, als door nieuwe drift geblaakt, lucht zij uit het schuim als eene bare zilvers, en zich weêr in den vloed stortende, is zij in het volgende oogenblik op den rand des watervals! Vier hem tot den knop toe den hengel, - of zij ontsnapt u voor altijd met den donder in die tien vademen diepe kolk! - En nu zal het blijken, wat soort van takel gij op uwe klos hebt; maar waar zijn PHIN'S snoeren ooit te kort geschoten op den rand van steilte of waterval? Haar snuit is zuidwaarts gerigt - in het midden van den hoofdstroom der op de heuvelen geborene rivier, als wilde zij haren loop ontdekken, als wilde zij de plek opzoeken, waar zij geschoten werd! Nog altijd zwemt zij vlug, en sterk en diep - en het snoer houdt stevig, jongens! stevig - straf en stevig, als een Tory in het gedruisch der Oppositie. Er schuilt nog kracht genoeg voor een uur spels in hare rugvin - nog gevaar in den slag van haren staart - haar zilveren schouder kan den darm tegen eene rots verbrijzelen! - De rivier spuide gister en zij komt versch uit zee. Al de kleine watervallen zijn nu even met den stroom en zij ontmoet geenerlei hindernis, of beletsel - de vloed is laag - ge ziet geene wortels van boomen - geene drijvende takken zelfs - want gedurende den nacht werden deze voortgezweept naar de zilte kolk. *In medio tutissimas ibis* - ja, nu voelt gij, dat de krachten haar begeven - telkenmale zegt u de roede, dat gij heer wordt, zijt, blijken zult! Hoe! nogmaals een dolle sprong! weder eene plotselinge neêrdompeling! Het is als had zij de eeuwigdurende beweging ontdekt, als was zij de verpersoonlijking van deze. Uit den weg, zeg ik u, lange slungel! in de gelapte blaauwe broek, waar de slip van het hemd uitkomt, of het je staart was. Uit den weg, zeg ik; wie duivel heeft u, landloopers als je bent! wie heeft u hier gestuurd? - Ha, WATTY RITCHIE! man! ben jij het? God zegene jou eerlijk lagchend bakkes! Ai, WATTY! wat zeg je van zulk een' visch, man! TAM GRIEVE heeft nooit zoo'n mooijen beet gehad sinds hij baas van den gilde werd. - De drommel hale dat keffertje! Bravo, WATTY! bravo! steenig hem, tot hij het dorp invliegt! Die vervloekte vaarzen - als die witte met de wroetende hoornen, de schoppende hielen en den wuivenden staart, als hij loeijende tusschen ons

en den stroom vliegt, dan: '*Madame! tout est perdu, fors honneur*!' Als wij dien visch te zes ure verliezen, dan schieten wij ons zelve om zeven ure dood! Onze uiterste wil ligt reeds gereed - wij vermaken Tien Duizend Pond aan het V o n d e l i n g s g e s t i c h t - dito dito aan den *Thames Tunnel*, - ha, - ha - mijne schoone! We zijn te moede als zouden wij gaarne en teêr uw zilveren lijf kussen, dat kwijnende op het, schuim drift, als ware alle verdere tegenstand nu vruchteloos, als gaaft gij u zelve bevallig aan uw lot over! Maar er is geene trouw bij vrouwen - zij verlaat zich ter laatste poging op haren staart - en zachtkens draait gij, klos der klossen! al windende om uwe spil, zoo als onze dierbare planeet, in de beschrijving van MILTON! - O gij, Vorsten onder de Hengelaars! SCROPE - BAINBRIDGE, - MAULE, - o dat gij hier waart! Daar komt de haak aan het licht, de haak! Daar glijdt de zalm den draaikolk toe, daar, daar naakt zij het strand, traag, treurig, schier bezwijmd - verbleekende, hoe digter zij het oeverzand nadert - daar zien wij waar ze gewond werd - de haak heeft in den schouder gevat - een' schouder, schooner dan die van JUNO, DIANA, MINERVA of VENUS; daar ligt zij in al hare heerlijke lengte en breedte van stralende schoonheid, eene waardige prooi voor een' reus of een' halven god, die hengelde vóór den Zondvloed!

> 'Voorwaar, in 't kind komt reeds de man aan 't licht,
> en 't waar mij lief als ieder mijner dagen
> het zelfde merk van vromen zin mogt dragen.'

Zóó veel over den Hengelaar. En nu de Schutter - hij begint met zijn houten geweer, vervaardigd uit een' verleden jaar gegroeiden tak van den eschdoorn - de schoone ahornboom met zijne donker groene bladen, en heerlijk riekende bloemen - die, regt van stam en rond van kruin, van verre in het oog valt en van verre het oor boeit, door zijne van bijgegons weêrdommelende lommer, - die zoowel op de stormige reede, als in het stille dal, gaarne het dak van visscher en huisman overschaaûwt.

En dan is de beurt welligt aan die uitvinding der stad, het prop-roer, dat in gedaante naar het musket onzer soldaten zweemt - een kersgeschenk van een' bloedverwant, die weleer kolonel der vrijwilligers was - en sterk genoeg is, om er met erwtenkogels of gerstenschroot meê te schieten, tot groot gevaar van aangezigt en oogen; - t welk op zes schreden afstands slechts te zeer gevoeld wordt door den speelmakker, die ons

smadelijk iets ergers dan den rug toekeert! Maar de Schutter walgt spoedig van zulk eene onnoozele losbarsting, - en zijne ziel, zoowel als zijn hair wordt geblaakt door dat wonderbaarlijk zamenstel - Buskruid. Hij begint met zijne wenkbraauwen af te zengen op 's Konings verjaardag; klappers en voetzoekers volgen, en weldra haakt hij er naar eene buks af te schieten, en mede in het veld te gaan, in de hoop, dat het hem vergund zal worden een' der dubbele loopen los te branden, nadat *Ponto* voor de laaststе maal wild heeft gespeurd en men de halfverborgen schoorsteenen der huizinge op nieuw door het geboomte rooken ziet. Deze is zijne eerste oefening in vuurwapenen en van dat uur af is hij - een Schutter.

Er is schier geene boersche buurt - en alleen van zulke parochies verwaardigen wij ons te spreken - in welke geene pistool is te vinden, eene ruiterspistool met een stukje zilvers op den knop - dat misschien dienst heeft gedaan in de Schotsche Graauwen. Het wordt gekocht of geleend door den jongen schutter, die begint te vuren, eerst op de deuren eener schuur, dan op boomen, en eindelijk op levende voorwerpen - een leelijk mormeldier van een' hond, dat men, om zijne uit den bek hangende tong, verdenkt de watervrees te hebben - eene kat, die zich in slaap heeft gebromd tegen den zonnigen kerkhofmuur, of muizen beloert uit de holen van een graf - eene waterrot, die langs het dak van den molen loopt - of eene wezel, welke, eer zij haar schuilhoek in den muur weêr binnensluipt, zich altijd omdraait, om u aan te zien - eene gans, die van haar erf is gedwaald in teleur gestelde liefde - of een vreemd eend, door den niet overangstvallige voor een' wilden vogel aangezien, in den vijver van eene afgelegene streek, of op eene weide aan den rand des strooms, waar men het geklep des molens niet hooren kan. Ook de kraai, door een' schreeuw uit haar nest opgeschrikt, waar zij dit in een' buitengemeen lagen boom heeft gebouwd, is een goed vliegend wit voor de meer gevorderden; of wel de ekster, bij het krieken des dags voor de deur der boerenwoning, onder de kiekens aan het snateren geraakt; of eene vlugt duiven hals over hoofd omzwaaijende boven het stoppelveld, of zoo digt bij elkaêr geschoold, dat iedere twijg blaauw is van verzoekende vederpracht.

Maar de pistool wordt ter zijde gelegd voor het jagtgeweer - bruin en roestig, dat zeker hier of daar eene spleet of eene scheur heeft en waarvan het slot buiten alle evenredigheid is met den loop. Dan waagt de jonge schutter zich aan eene proeve met

opgegooide koperen munt, en raakt doorgaans een der geldstukjes, want wanneer ontbreekt een afgetande onder een' greep van dit metaal? Al hooger waagt hij zich aan de glanzige, scherende zwaluw, een' huisvogel, en dus onschendbaar te achten, maar belaagd met de verontschuldiging, dat men haar bijna onmogelijk raken kan - een gevoelen, dat in geloof verkeert door de vergeefsche pogingen van verscheidene zomers.

Maar de Dag der Dagen breekt eindelijk aan, wanneer de schooljongen, of liever de college-knaap, die zijn' viertijd buiten gaat doorbrengen (want in *Schotland* treedt de winter der colleges de academies digt, te digt op de hielen) - een geweer heeft - een geweer in een' lederen zak - een geweer met dubbelen loop - dat hem toebehoort - en hij voorzien is van eene acte, welke hem waarschijnlijk geene andere bevoegdheid bedeelt, dan die van te raken of te missen. Op zekeren onheilspellenden morgen treedt hij te voorschijn met de zon, - maar in fluweelen jagtbuis en broek van dezelfde stof - met veelknoopige slopkousen en blooten hals. Het is de veertiende September, en zie! een speurhond is hem op de hielen - *Ponto*, dat spreekt - eene weitasch, zoo groot als een bedelaars knapzak, op zij, en even als deze bestemd, om des avonds vol te zijn van blijken van liefdadigheid - in al de pracht van een' volkomen' jager. Hoe de moeder, die hem baarde, trotsch zou wezen, als zij hem zag; hoe het hart van dien ouden mikkersbaas, zijn paatje, opspringen zou van vreugd! De geketende bulhond op den binnenhof huilt hem zijne bewondering toe; de dienstmeisjes stooten het zoldervenstertje open, en gieren met plotseling teruggetrokken blozend gezigt, hare blijdschap in haar zindelijk nachtgewaad uit. RAB ROGER, die de schuur heeft aangeveegd, komt te voorschijn, om een' slok op het goed gelukken der jagt te drinken, en voort gaan de voetstappen van den ouden strooper en zijn' pupil door den herfstrijm, naar het bergland, waar - want deze is een der eerste oogsten - waar naauwelijks een morgen te veld staand koorn meer te vinden is. De rapenvelden zijn groen van blijde verwachting - en waar eenig geboomte het aardappelenland omlommert, dáár ligt ook eene kluft vogels,- gedoken op hunne zachte koets. Iedere hooge haag, ter wederzijde van eene sloot voorzien, beschaduwt haar eigen broedsel; - de verbeelding hoort den ommezwaaai, die de dauwdruppels van het heigewas op de helling schudt - en het is den ooren des nieuwelings in het edele weispel, of eerst één vogel, en dan weêr één, en eindelijk het restend overschot, op zich zelve geene versmadelijke kluft, alléén of in eene wolk

uit het kreupelhout oprijst, dat aan een paar stammen den naam van boschje te danken heeft.

De arme *Ponto* is zeer te beklagen. Of dewijl zijn neus een' togt heeft gevat, of dewijl hij ter sluik vooruit ontbeten heeft met een' bokking, genoeg, hij kan op zijn best een' das ruiken, en het eene veld vóór, het andere veld na, deinst hij terug van afgrijzen, schaamte en verbazing, als hij, zonder gestaan te hebben, zich telkenmale verrast ziet door eene opstuivende kluft hoenders. Hij wordt teregt keer op keer tusschen de onverbiddelijke knieën genomen; de spikspelder nieuwe hondenzweep, die zwaar genoeg zou zijn voor een paard, komt te voorschijn; en het gejank van den delinquent weêrkrijscht door de gansche parochie. De moeders drukken hare ongekastijde kinderen aan hare borst, en de schoolmeester, die een' veelbeteekenenden blik slaat op stommerik of deugniet, tilt, ter stilzwijgende waarschuwing, plak of gard van zijnen lessenaar op. Gedurig ranselen zou den geest uitdooven in den flinksten knaap en den rapsten hond van geheel *GrootBrittannië*. *Ponto* waagt zich nu, met vreeze en beving, der voeten zijns dwingelands slechts weinige schreden vooruit, tot hij, zich eensklaps oprigtende, bij de plotselinge lucht van iets, dat scherp riekt, langzaam en heerlijk voortschrijdt, staan blijft, en

> Schier vastgenageld, naar een halven cirkel zweemt.

Vooruit stuift de Tyro, met gespannen' haan, struikelende over de stoppels, wen, hoor en zie, het gekwaak van grijze ganzenjongen opgaat, en dit gevolgd wordt door het gesnater der vooruitgestoken bekken van gans en ganzinne! Pang! - bedreigt de regtsche loop *Ponto*, die het thans hoog tijd acht de vlugt te nemen, op de wijze van ‘Over de heuvelen, zoo veer, zoo veer!’ terwijl de jonge heer, half beschaamd en half vergramd, half blij en half droevig, den linkschen loop met een' allerongepasten vloek losbrandt op den vader van het gevederd gezin vóór hem, die het schot in zijne borst krijgt, een allervreemdst kapriool maakt, voor een' vogel van zijne stemmige manieren, en, na met zijn' bek in het zand te hebben gebeten, en na met zijn achterste er in te zijn neêrgebonsd, dit ondermaansch tooneel een eeuwig vaarwel toezucht - maar zijn lijk op het slagveld laat, om aan zijn' teregt verwoeden eigenaar, op wiens hoeve hij een lang en niet alleen onschadelijk, maar eervol en nuttig leven leidde, vergoed te worden tot den prijs van achttien stuivers het pond.

Er zijn weinige dingen ter wereld zoo onmogelijk, als een' hond ter leen te krijgen, omstreeks den tijd, dat de zon hare

middaghoogte heeft bereikt, op den Eersten Dag der Patrijzenjagt. *Ponto* is op die ure, door geen menschelijk oog gezien, zijn hok ingeslopen en heeft zich in de armen geworpen van den zoeten hersteller aller uitgeputte krachten, ‘den balsemigen slaap!’ Een pachter biedt een' der honden van zijn erf aan, die, dewijl hij onder zijne vaderlijke voorouders een' Spaanschen Speurhond heeft, schier in zijne manier een Don is onder de plompe meerkoeten, en welken men in een rapenveld in eene houding heeft betrapt, als herleefde in hem de luister van zijn geslacht. *Luath* heeft niets ter wereld tegen een' sprong in het veld, en speelt de rol van *Ponto* meesterlijk. Ten laatste krijgt hij eene kluft patrijzen in het gezigt, welke zich in de zon bakert, en er met open' bek op toeloopende, jaagt hij die regts en links op; zoo als de beroemde hond BILLY in *Westminster* de ratten doodt. De vogels worden, na eene welmeenende bestraffing, in de tasch geduwd en *Luath's* heldenfeit met eene snede kaas beloond. Opgetogen door de zachte drukking op zijn' schouder, lacht de jonge heer in zijn vuistje, om de vermeende onontbeerlijkheid van een'een' speurhond; en vuurt links en regts, en heinde en verre, waar hij hoenders ziet of hoort; doet een wonder, door er drie in één schot te vellen, die toevallig en zonder dat hij het merkte, elkanders weg in de lucht kruisten; en vermoeid van zulk slagten, leent hij zijn geweer aan den hem vergezellenden pachter, die schieten kan op een hair, en stapt naar het verloren korhoen, als kon hij het met zijn' voet opschoppen. Zoo heeft hij de weitasch binnen weinige uren vol veêren; terwijl, om de jagt van dien dag met glans te eindigen, de leepe oudste hem naar een braambosch leidt, in den hoek eens ouden muurs, aan den zoom van een woud, en hem het roer weêr ter hand stellende, een' armen langoor wijst, die met open oogen zit te slapen! Eer sinjeur ontwaakt heeft hij de hagelkorrels in het brein, en zich omkeerende kronkelt hij uit in volle lengte, als een stuk uitgetrokken gum elasticum, en is dood. De achterste zak der weitasch, nog door geen bloed geverwd, gaapt om hem te ontvangen, en, plomp! wordt hij er in geduwd van kop tot staart, of, als gij een kniesoor op termen zijt, *het haas met bol en pluim* - terwijl *Luath* den ganschen weg naar huis over blijft snuffelen aan de neêrzijgende roode druppels; want wel kent hij, bij zomerhitte en bij winterkoû, den reuk van langoor, hetzij die onder eene handvol verwelkt gras duikt, of onder een sneeuwbed begraven schijnt. Wij zeggen het, ondanks den smaad van eene trotscher jagersbent: een zittende haas is een allervoldoendst schot.

Doch laat ons niet voortgaan, dus stap voor stap met den Pelgrim zijne oefenschool door te loopen. Sla hem nu eens gade - een volleerd jager - in de moerassen - de zwarte glinsterende grenzenlooze *Dalwhinnie*-moerassen, welke zich, langs *Loch Erricht* heen, uitstrekken, tot in de graauwe. grijnzende schemering, die met al hare wolken over het verre *Loch Rannoch* hangt. Is dat dezelfde groenrok, die in het wilde naar patrijzen schoot en den armen *Ponto* schier om hals had gebragt? Lord KENNEDY zelf zou nu eene les kunnen nemen aan den flinken, forschen stijl, waarmeê hij op den rand des bergs, en tot de knie toe in het hooge heigewas, zijn *Manton* op het doodelijk mikpunt brengt! Wisser blik heeft nooit langs een bruinen loop gestaard! Rapper wijsvinger heeft nooit een' trekker aangeraakt! Volg hem een' ganschen dag, gij ziet geen aangeschoten vogel. Allen worden door plotselingen dood in hunne vlugt heerlijk gestuit! Neêr vielen zij, regts en links neêr, als lood op de heide - oude korhaan en korhen onder het verweesde broedsel zoo bedaard uitgekipt, als een kok dit in de spijskamer uit een' hoop gevogelte doen zou. Geen schot in het wilde binnen - geen noodeloos schot buiten zijn bereik - iedere pluim gedekt eer hij den vinger kromde - en lijf, rug, brein, doorbooard, gebroken, verbrijzeld! En welke volmaakte speurhonden! Daar staan zij stil, of zij dood waren - en toch blakende van leven - het gansche half dozijn! *Mungo*, de zwartkrullige - *Don*, de roodgevlakte - *Clara*, de sneeuwwitte - *Primrose*, de bleekgele - *Basto*, de helderbruine, en *Nimrod*, in zijn' veelkleurigen rok, dikwijls van verre en dwars door den mist als een luchtverschijnsel begroet.

Dit volsta over het Hengelen en over het Schieten - nu nog één woord over den Jager. Het lijdt geene tegenspraak, dat men ten onzent het jagen leert op - katten. Er zijn weinig boerenwoningen zonder eene kat. Zoo gij haar niet op de muizenwacht aantreft, op den hoek des daks, zoek dan de zonnezij op, en staar bij haren glans naar haag of hek op de grenzen van het erf. Zoo gij ook dáár niet slaagt, gluur den koestal in, of sla een' blik naar de stoffige sparren van zijne zoldering, en drie tegen één, dat u hare kijkers uit de schemering toeflikkeren; maar als zij ook dáár niet is, noch in de schuur, noch in den hooiberg, dan ligt zij zeker op het stroo. Ook niet? Wel nu dan, waag dan eens een kijkje langs de kleine woudpartij, achter de woning - ha, daar is ze! - maar zij heeft u gezien en uwe beide dashonden - den eenen ruig, den anderen glad - en wegslinkende, door eene gaping in de oude

hagedoornheg, in het hazelnoten boschje, ligt zij *perdu*, of is een' sparreboom opgeklauterd ter hoogte van een ekster- of kraaijennest.

Ik bid u - verlies niet uit het oog - er is een hemelsbreed onderscheid tusschen eene kat te schieten en eene kat te jagen - schoon het schieten en het jagen zamen kan gaan, zijworden hier afzonderlijk behandeld; en daarom ontsnap *Poes* in het onderhavige geval aan het gevaar. Maar betraphaar als zij vogels bespiedt, jonge leeuwrikken misschien, die langs de weide huppelen - of pas uit den dop gekipte sijsjes, wiegelende op het heige was - ginder bij het moeraseiland, waar geene boomen zijn, dien enkelen heerlijken boom, den Groenen, neen, zeg Gouden Eik uitgezonderd, en dezen door *Glowrer* bewaakt, - welk eene heerlijke jagt verbeidt u dáár! Zich oprigtende met gekromden rug - als geeuwde zij - springt zij weg, met vreeselijk geblaas, en loodregten staart, die stijf staat van wreeden toorn. Yaf - yaf - yaf - rennen de dashonden - in hunne woede misschien hals over hoofd - de vlugtelinge na - en doen haar weldra omkeeren - en brengen haar bij den hoek der haag *aux abois*, de hairen opstaande of het pennen waren, de oogen rood als vuur. Eene vleeschelijke duivelin! Luister - eensklaps wordt een *trio* aangeheven - *Catalani* krolt een tremblantje - *Glowrer* gromt de baspartij - en *Tearer* krijscht de noten des tenors - het is een oorverscheurend concert, maar dat plotselijk afgebroken wordt door een' raauwen gil. Rept u, - rept u, het moeras uit - en dien heuvel over - en dat bosch in - want zie! daar komt het boerenwijf, zonder muts op het hoofd, maar met een' bezem in de hand, daar komt zij gierende en gillende aan, het wapen in hare vuist zwaaijende, daar komt zij om den moord van haar *Ruigertje* te wreken! En haar zoon - een pootige jongen van een jaar of veertien - schrijdt het aardappelenveld door, of hij schaatsen reed, en is op het punt ons den weg af te snijden - en - vreeselijkste aller vijanden! de huisman, de baas zelf, in zijn' hemdrok en den vlegel in zijn eeltige knokkels, springt uit de schuur, heeft de weî al achter den rug, is de beek over, en den heuvel po - hij zal ons inhalen eer wij de heerenhuizinge in het gezigt hebben. Dat heet rennen - geene torenjagt, die er bij haalt! Verdeelt u - verdeelt u! - Loop den heuval af JACK! - spring den heuval op, GILL! - duik in die sloot, KIT! - berg u in het woud, PAT! - honderd roeden vóór is een heel eind - eene fiksche jagt is altoos eene lange jagt- schooljongens zijn nooit kortademig, - de oude man begint te

hijgen en te blazen en te steenen als een walvisch, en zijne handen aan zijn' buik te houden, of hij bang was dat de ton hem ontrollen zou - en zijn zoon heeft geen' lust meer in onze oorvijgen en muilperen - en de jammerende RACHEL neemt het verscheurd en van een gereten overschot van haar *Ruigertje* op, terwijl zij de wraak des Hemels inroept over zijne meêdoogenlooze moordenaars. Een troost blijft haar berstend en brekend hart over, - al is de Dominé schier stokdoof, toch zal hij het weten - want zie, al moest zij hem Zaturdagavond, als hij zijne taaije preek van buiten leert, in zijn eigen kamertje storen, weten zal hij, hoe wij ons bezondigden aan *Ruigertje*.

Verlies niet uit het oof, lieve! dat, ofschoon wij hier, *con amore*, eene allerwreedste manier van kattendooden hebben beschreven, waaraan wij voor ongeveer zestig jaren medepligtig waren, we verre zijn van het opkomend geslacht tot zulke gruwzame barbaarschheid aan te moedigen. Wij hebben geen plan eene homilie te schrijven over het prijzenswaardige van humaniteit jegens dieren - wij deelen slechts eenige feiten mede betrekkelijk het ontstaan en de ontwikkeling van den lust voor dergelijke uitspanningen, en laten het distilleren van het zedelijk nut aan de liefhebbers. Maar men vergunne ons in het midden te brengen, dat de ondeugendste schooljongens dikwijls de vroomste mannen worden, en dat het volstrekt niet waar is, wat de oude uitspraken en nieuwe voorbeelden van profetische besten van beide kunnen ons gaarne zouden diets maken, dat hij, die in zijne jeugd eene kat met dashonden heeft nagezeten, volwassen het bloed van zijn' evenmensch zal vergieten, of dat kleine vergrijpen de overvruchtbare moeders zijn van groote zonden. De Natuur vergunt opschietende knapen eene zekere soort van booze treken uit te spelen, *sans peur et sans reproche*. Het is inderdaad of zij hun influisterde, dat zij het regt hebben met oude wijven den draak te steken; - kwakers in het gezigt uit te lagchen - bekken te trekken, als een eerzaam man met zijne vrouw naar de kerk rijdende, op het paard een' dubbelen arend maakt - jonge meisjes des zondags onder d predikatie aan te kijken, tot de deernen de oogjes neêrslaan - en die des zaturdags, op den grooten weg of op een zijpaadje, en hetzij ze willen of niet, alleronbeschaamdst te kussen - ja, andere hier niet vermelde gruwelen uit te voeren, waarvan iemands hairen te berge staan! (Het is kras gezegd, of zaagt gij het ooit?)

Et lijdt geen' twijfel, dat zulke dingen op het oogenblik,

dat zij voorvallen, er min of meer verdacht uitzien - en de jongen, die op de daad wordt betrapt, moet gestraft. door hem een pak slaag te geven, door hem op water en brood te zetten, door hem t'huis te houden, als zijne makkers spelen. Maar als die regtsbedeeling heeft plaats gehad, dan moet het hem, 't spreekt van zelf, weêr vrij staan, zijn' boozen lust bot te vieren, - ook heb ik nooit gehoord, dat hij er een zier minder gerust om sliep, of den Hemel in zijne droomen om genade vroeg. Het geweten is geen bloodaard - en het is ook geen muggezifter. Gezucht en gesteen zijn de gezellinnen van schuld. Maar boert en jok, al houden zij geene maat, zijn geene zonde, en schoon men zegt, dat eene kat negen levens heeft, toch heeft zij maar één' geest - en die spookt niet in een huis, waarin dashonden zijn. Hoe, als gij het geluk mogt hebben, vader te wezen, dan zoudt gij toch zeker niet willen, dat uw éénige jongen - uw zoon en erfgenaam - het zaamgemengd afbeeldsel van de liefelijkheid zijner moeder en der rustigheid zijns vaders - dat hij een smuigerige, effene, stijve wijsneus zou zijn, een proper mannetje, met hairen tot in de oogen gestreken, met handen, waaraan stof noch smeer kleeft, met kousen, zoo zindelijk, of zij pas uit moeders kabinet kwamen? Gij zoudt immers niet wenschen, dat hij altijd in een' hoek des vertreks zat te muffen en te dutten, met een goed boek onder den neus - of dat hij de kruidkunde leerde van zijn printelijvige moeijen - of dat hij aan de theetafel den saletrekel speelde, met het rondbieden van een gebakje, het aannemen van kopjes en het reiken van den ketel, - dat hij u allerlei achterklap opdischte over ondeugende jongens en meisjes, - dat hij zijn zakgeld, van een' stuiver in de week, opspaarde in een varken, - dat hij al zijne kleêren netjes wegborg in eene brandschoone la - dat hij aan den kapstok zijn' eigen' knop had voor een' hoed, die vlek noch deuk kent - dat hij 's avonds krek om negen ure zijn gebed prevelde, terwijl zijne makkers nog blindemannetje spelen - dat hij elken Sabbath door Dominé hoog geprezen werd om zijn ongemeen geheugen voor eene preek - terwijl al den anderen jongens het jak wordt uitgeveegd, daar zij in slaap vielen, eer het Tiende Gebod aan de beurt was? Ge wenscht immers niet, dat hij in zijne teêre jeugd zelf al predicatiën schrijve, ja, dat hij in staat zij u kapittel en vers van iedere uwer aanhalingen uit den Bijbel op te geven? Neen. Het ware beter, dat hij begon uw hart te breken, door niet eens zorg te dragen voor zijne zondagskleederen - door in zijn schrijfboekje

om het andere blaadje eene malligheid te schetsen - door goddeloos-ondeugend een stukje papier te spelden aan het staartje van de pruik van den schoolmeester, die een tweede vader voor hem was, - door uit visschen te gaan, niet alleen zonder verlof, maar ondanks uw verbod - door zich in de verdoemde kolk te baden, al kwam er voor een jaar of wat een krombeenige snijder in om - door buskruid te droogen vóór den haard in het schoolvertrek en zich zelven en twee rammeltuiten van oude meiden tot den zolder te doen opspringen, van louter schrik, - door den honden blakers en ketels aan den staart te binden - door de kakelende hen van een oud wijf dood te schieten - door ongezadelde hitten van steile, steenige hoogten te laten neêrgalopperen, - door niet slechts in boomen te klimmen, maar op te klauteren tot de dunste twijg, waarin geen vogel zijn nest vertrouwen zou, - en geen' muur van een oud kasteel bouwvallig te achten, al staan de tanden des tijds er overal diep in, mits er op den rand van kanteel of trans eene muurbloem wasse, of een spreeuw broeije, - door met eene kar, waarvoor hij een veulen heeft gespannen, tegen een tolhek te hollen - door slechte liedjes te koopen van heidennetjes, die, wie haar ook een' schelling geeft, om te wisselen, slechts met kussen terug betalen, - door op een' geleende merrie, die een' staart heeft scherp of het eene roede was - en galoppeert of zij bezeten is, - niet slechts alle wedrennen, om een' zadel en een hoofdstel, in de buurt bij te wonen, maar zelf naar den prijs mede te dingen en dien te behalen, - door te dansen alsof hij dol was, waar de vedel in den oogst aanlokt op het veld of in de schuur - door het lieve meisje, waarmeê hij rond heeft gesprongen, over de bloeijende hei naar huis te brengen, gevaarlijkst avontuur van allen, ik zeg niet voor hem, maar voor de maagdelijke kuischheid, van kieschheid geeft hij den drommel! - door met een' medeminnaar in hertslederen broek, wiens hoofd door een tinnen kroes ietwat ruw geschoren is, te vechten, toot zijne oogen de blaauwe en blonde zwelling zijner bolle wangen doorschemeren, - en, ten einde deze ‘vreemde en vervaarlijke historie’ te besluiten, door eens te huis te worden gebragt, de hemel weet van waar of door wien, om één ure in den nacht, ja, door den ontstelden knecht, uitgezonden om hem in den maneschijn op te sporen, gij raadt hoe dronken; gevonden te worden in het met keigruis bestrooide pad, vlak bij het hek!

Neen, ouderlijke lezer! Schrik niet - noch zend, bij het huiveren voor zulk een verschiet, uw' zoon zonder een' dag

tijdverlies, naar eene verre, vreemde, hoogeschool, - waar hij waarschijnlijk hetzelfde leven leiden zal. Vertrouw op de opgeruimde, goedhartige, allerwelwillendste *vis medicatrix naturae*. Wat beduidt het, of eenige wolkjes

Den smetteloozen glans des nieuwgeboornen dags,

verduisteren en ontsieren? Zie, hoe prachtig is de middag-ether! Wat maakt het uit, al schijnt de nachtvorst der schoonheid van de knoppende, ontluikende roos te deren? Zie, hoe zij weêr opluikt door dauw, regen en zonneschijn, tot uwe oogen haren luister naauwelijks kunnen verduren! Wat, of de wateren van den stilstaanden poel het sneeuwdons der zwaan schijnen te bevlekken? Het druipt van hare uitgeslagen vlerken, en, rein als een geest, vliegt zij weg, en strijkt in het zilveren meir neder, smetteloos als de waterlelies, die om hare borst drijven en spelen. En zou de onsterfelijke ziel duurzame bezoedeling hebben te duchten van de voorbijgaande kansen van haren ontwikkelingsstaat - in dit opzigt minder bevoorregt dan stoffelijke en onstoffelijke dingen, die vergaan? Neen - zij ondergaat eindelooze overgangen - ieder uur een verschillend en toch hetzelfde wezen - van donkere vlekken rein gewasschen - sombere inschriften uitgewischt - menigen indruk, welken men eerst duurzaam achtte, allengs gewijzigd, weldra geheel vergeten - en te midden van het aardsche verderf, waarin zij gedompeld is, haren eigen' hemelschen oorsprong, aard en doel handhavende, nu eens flikkerende, of schijnbaar uitgebluscht, als eene toorts in den wind, maar eens klaps van zelf weder ontstoken en luchtende van onuitbluschbaren, uit zich zelve geboeden luister - asl eene ster des hemels.

Verbeid daarom, verbeid - hoe ondeugend jongens ook te dikwijls zijn - eene ergernis voor de moeder, die hen baarde - de wieg, waarin zij werden geschommeld - de voedster, door welke zij werden gezoogd - de schoolmeester, wiens roede hen ranselde - en den beul, door wien zij volgens de vriendelijke voorspelling zouden worden opgeknoopt - verbeid geduldig eenige weinige jaren, en gij zult hen allen herschapen zien - den een' in een' prediker, wiens overredende welsprekendheid schier alle menschen beweegt Christenen te worden; - den ander' in een' redenaar des Parlements, die de toejuiching van luisterende raadsvergaderingen inoogst:

‘En zijn geschiednis leest in de oogen van een volk;’

dezen in een' schilder, bij wiens donderzwangere hemelen de glans

der zon taant, - genen in een' dichter, die zijne eigene harp bespeelt, aangezeten met BYRON, SCOTT en WORDSWORTH, - den een' in een' groot krijgsman, die, als WELLINGTON niet meer zal zijn, voor de vrijheid der wereld op een tweede veld van *Waterloo* strijden en overwinnen zal, - den ander' in een' admiraal, welke eene onbekende klip of een nameloos voorgebergte met onsterfelijken luister zal bekleeden, - zoo als nu om *Trafalgar* straalt.

Welnu, op het doodslaan van de kat volgt de Loop om den haas. Er is een zweem van gelijkenis tusschen beiden, - katten en hazen zijn neven en nichten, - de jongen van ruigertje en van langoor schijnen elkander verwant. De dashonden blijken ook bij de hazenjagt gewillige geesten, als zij het heir als schermutselaars vooruitspringen, en met hunne weêrgaloos fijne neuzen langoor uit braambosch of rietkluis opjagen, als zij hem hals over hoofd zijn dakvlieringje in de oude steengroeve of zijn studeervertrek in het bruine heigewas doen verlaten. Wat rept gij van uwe Lange Jagt op de *Marlborough* duinen, waar men de reuzige hazen van de streek in het verschiet gewaar wordt, neêrgehurkt in het zand; en gladde honden, van alle pracht van hairen beroofd, door een' weiknaap op een gegeven teeken worden losgelaten, - waar zij om drinkschalen en halsbanden wedrennen voor Lords en Ladies, en Squires van hoogen en lagen rang? In zijne soort, dat valt niet te loochenen, is het een aardig tijdverdrijf, en ik mag die bonte schaar van ruiters en ruiteressen wel. Maar valt het schouwspel een oogenblik te vergelijken bij het plotseling en allerverrassendst opspringen der oude heks uit het bontkleurig kreupelhout, als de keel van iederen voetganger naar lust: ‘hallo, hallo, hallo!’ schreeuwen mag, - als de windhond met zijnen zweep gelijkenden staart en de hairige bastaardbroeder van dezen, als beide zonder eenige hatelijke onderscheiding van geboorte of manieren, als beide, op hetzelfde oogenblik aan hetzelfde instinct gehoor gevende, met hunne breede borst het gras aanraken en langs de heuvelhelling de verdwijnende Ooren nabliksemen, die, bij het eerste gezigt harer vervolgers, vlak nederlagen, terwijl de heks nu, met achteromziende oogen, haar gezigt naar het gebergte keert en haar steenen leger op den rotstop zoekt, waar het weinig lager ligt, dan het nest van den valk.

Inderdaad, welk genoegen steekt er in eene uitspanning in de open lucht, tenzij het gelaat van hemel en aarde met deze in overeenstemming zij? Voor u, bedaarde *Cockney*! voor u het leuterig hengelen in de *New-River*; - maar, koene Brit!

kom gij met ons en smaak eene zalmvangst in den ouden *Tay*. Voor u, bedaarde *Cockney*! voor u het naslenteren van eenen haas uit de voorstad tot op den woudigen zoom van *Blackheath*, - maar, koene Brit! kom gij met ons, en ren een dier na, dat nooit eene stadsklok hoorde, dat 's daags een haas, dat 's nachts een oud wijf is, dat de honden, welke het vreest, van harte mag, en dat, jaag haar zoo hard gij wilt, met anderhalf koppel vlugge viervoeten, toch met de schemering naar hetzelfde hol in de zodenheining van den hof der berghoeve terugkeert. De kinderen, die haar lief hebben als den appel hunner oogen - want zij is eene gunstelinge des gezins geweest, zoo in den zomer, als in den winter, sedert die dreumes met zijne bolle wangen, welke nu omstreeks vijf jaren oud is, sinds hij voor het eerst heen en weêr rolde, in zijne van zelve schommelende wieg - zij bekreunen er zich naauwelijks om, of zij wordt opgejaagd; - integendeel, de ondeugendste uit den hoop doen al mede in het hallo-geschreeuw, want hoe dikwerf heeft zij de boehamakers reeds niet om den tuin geleid, en in haar vuistje de lange honden uitgelagchen, die om haar heenstoven, en haar kwijt waren op de heuvelhelling - ook is de dag nog niet gekomen, waarop ze gedood zal worden door ruigen *Robin*, of gladden *Spring*, of rooden *Bick*, of hairigen *Lurcher* - schoon alle vier op ééns worden losgelaten, en gij haar meent beet te pakken, zoodra zij opvliegt uit haar nest. Wat zijn uwe groote, dikke, grijze, vette, luije Engelsche hazen, tien of twaalf of meer ponden zwaar, en die al buiten adem zijn, als zij vijf minuten onder elkaâr hebben rondgesprongen, wien het voedsel binnen hunne omheining als het ware in den mond wordt gestoken, - wat zijn ze in vergelijking met de middelbaar groote, forschgeheupte, metaalruggige, staalbeenige, langademige Schotsche roodbruintjes, die zich aan geen enkel koolblad in den kleinen hof, welke hun schuilplaats verleent, vergrijpen, maar in verre velden hunne prooi zoeken, en iedere schemering een luchtje scheppen op het gebergte, onvermoeid als adelaarsjongen, die tot uitspanning het zwerk doorgieren, en, door de honden nagezet, minder het gevaar schijnen te vlieden, dan den lust des wedrens te smaken, zoo vrij, zoo ongedwongen, zoo onafhankelijk snellen zij het mos over en steken zij hunne pluim op, ten spijt hunner vervolgers. Sterk van ruggegraat, forsch van beenders, zijn zij gezond van kop tot staart. Zie, zie eens, hoe *Tickler* haar nastuivende, - vergun mij het woord haas vrouwelijk te bezigen, al zoudt gij denken, dat ik nooit een' rammelaar vong, -

zie, hoe hij dien twintig voet breeden poel met een' sprong overvliegt, of hij een vogel ware - die heining, welke den flinksten ruiter, die ooit in *Melton Mowbray* te paard steeg, zou doen omwenden, gewaar wordt, meet, en achter den rug heeft, en nu - in vollen ren noordwaarts, draait, of hij op eene spil stond, en, vast op de heupen, zonder een' duim breed gronds te verliezen, op ééne streek na, vlak zuidwaarts ijlt. Wat weet hij van hok of kot? Zijn gansche vrije, lieve leven lang is hij nooit in zulk een vunzig ding geweest, zal hij er nooit zijn' neus aan wagen. Hij heeft rondgeloopen en rondgerend - en omgesprongen en omgezwommen - naar het hem lustte, van dat hij negen dagen oud was af - en zou het eer hebben gedaan, als hij eer had kunnen zien. Hoe hij den neus zou ophalen voor uwe stinkende binnenplaatsen, en den afval, er zijn' geboeiden broeders in groote bakken vóórgezet - hij at met het gezin, zittende ter regterhand van den oudsten zoon zijns meesters. Hij slaapt in welk bed des huizes hij verkiest, en schoon hij geen Methodist is gaat hij iederen derden Zondag ter kerke. Ziedaar de opvoeding van een' Schotschen hazewindhond - en het is u bij gevolg te vergeven, dat gij hem voor een' hertenjager houdt van *Badenoch* of *Lochaber*, en geen twijfel ter wereld, dat hij zich verheugen zou in een' glimp der hoornen, ontdekt bij weêrlicht-flikkering:

> ‘Waar en jager en krijger de heuvlen beschreed, Die hun kronkeling slaan om de zee.’

Laak zulk eene lange-jagt als ongemanierd - slordig - gemeen - ruw - kunsteloos - onwetenschappelijk. Neen, zeggen wij, het is de éénige hazenren, die naam mag hebben. Hemel! met welk eene verrukking des harten begroet de schooljongen het graauwen van den koelen - helderen - krakenden, ja, krakenden October-morgen (want het heeft ietwat gevroren en de schier bladerlooze hagen en heiningen glinsteren van rijm;) hoe duwt hij, zonder eenigen tijd aan kleeding of ontbijt te verliezen, zijne boterham in zijn' zak, en rept zich naar de ter ontmoeting bepaalde Pachthoeve, waaruit hij vreest, dat de jager en zijne weîknapen reeds zullen zijn vertrokken, eer hij den langen zwaren weg van twee Schotsche mijlen moeras, die hem nog van zijne vreugde scheidt, zal hebben afgelegd! Met veerkrachtigen stap rept hij zich over het gras, of hij vleugelen had; als eene ree klieft hij de beken en scheidt hij de struiken, hijgende niet van gebrek aan adem, maar van onrust, die hem verteert; wipt hij zonder polsstok de hofhaag over, en zie, hij wordt den groenen

rok van den eenen jager en het roode buis van den anderen gewaar, die onder het afdak of aan de deur staan, en twee of drie forschgebouwde stroopers om hen heen; - ha! wat al ondernemingslust, wat al waaghalzerij, wat al avonturen schildert louter die benaming; - er heerscht geschal, gedruisch, gelach, terwijl het zwarte, het gevlekte en het gele ras met koene en toch rustige oogen, die hunner toekomstige prooi een' wissen dood voorspellen, slank en sierlijk stilstaat, schier zweemende naar steenen standbeelden van honden, aan de voeten van MELEAGER, maar die bij het vurig verbeid ‘hallo!’ voort zullen schieten, als weêrleichtstralen!

Daar komt het kloeke huiswijf buiten, met de flesch van de achterste plank in de spinde, eene flesch, die even breeden buik en even grooten omvang op den bodem heeft als zij zelve, en dat is geene kleinigheid - want de goede vrouw heeft zich eenige jaren ter deeg te goed gedaan en is nu bovendien weêr in de blijde verwachting, en zeker krijgt zij ditmaal ten minste tweelingen - en schenkt een' duchtigen slok voor iedere goede oude kennis, beginnende met ‘jonghartje! treur niet,’ en eindigende met ‘slecht en regt’ - onder de eerste benaming verstaat zij ons, onder de tweede haar zelve - en betere *whiskey* is nooit op het gebergte gebrouwen! Daarop biedt zij ons uit een ander vaatje nog eene teug; maar al is dat afzettertje lekkere brandewijn met honig, *Athole-brose*; het wordt tot den avond uitgesteld, want de ren eischt e en helder hoofd, en dezelfde matigheid, welke thans onzen ouderdom waardig maakt, versierde toen onze jeugd. De baas, ofschoon een ouderling van de kerk en met een zoo stemmig voorkomen, als bij eene zoo statelijke bediening past, de baas behoeft schier geene uitnoodiging, om voor een' enkelen dag den dorschvlegel te laten rusten, hoezeer hij er op gesteld moge zijn, de eerste haver ter markt te brengen; en de breede blaauwe muts op zijn hoofd flappend, en den kortstpandigen ouden rok, dien hij vinden kan, aanschietende, zie, daar wijst hij, met den polsstok in de hand, WULLY kort en klaar aan, wat er dien dag op de hoeve te doen valt, en weg is hij met de jongens naar het feest. Geen man ter wereld, die geen liedje, ik wil zeggen, die geen lust op zijne eigen hand heeft, hoe ernstig ook zijn gezigt sta; en het ware wèl voor deze booze wereld, als geen ouderling aan erger lievelingszonde hinkte, dan die, welke GIBBY WAFSON'S wijf pleegt te bestraffen, onder de benaming van zijne dolle liefhebberij in de jagt.

En wie, die er zich in verlustigt over Gods groene aarde rond te wandelen, tenzij hij niets anders dan een sonnetten-flikker of

een balladen-lapper zij, wie, die zoo hij tijd en geld over had en in eene niet overbosschige streek woonde, wie, die ten minste geene drie windhonden houden zou? Geen lekkerder eten dan een haas, schoon die oude kniesoor BURTON - en een kniesoor was hij, als er ooit ter wereld een kniesoor leefde - schoon hij het in zijne Anatomie voor eene zwaarmoedige spijs heeft uitgescholden. Heeft hij immer, om een' maaltijd keurig te beginnen, eene terrine van hazensoep op tafel gehad, met een' schotel milege aardappelen? Zoo hij dit geregt proefde, smaakte, verslond, zeg ik - en dan een' haas nog voor zwaarmoedig vleesch uitkreet, dan is er geene reden hem nu verder eenige straf toe te wenschen. Zoo hij het nooit deed - dan was hij de beklagelijkste mensch ter wereld. *Engeland*! - als gij ons en u zelf liefhebt, leer hazensoep eten, zonder er voor een oogenblik aan te denken een' gebraden', opgevulden haas den zak te geven, - ik heb eerbied voor de geleisaus, welke gij er op een groot tafelbord bij laat rond gaan. Maar er is geen zwaarmoedige spijze ter wereld - geen droefgeestigmakend vleesch, wild of visch - mits er maar genoeg van zij. Is er dat niet, ja, dan maakt de keurigste schotel u wanhopig! Maar onafhankelijk van pot en spit en pan, - welk een lust steekt er niet zelfs in het sluipen rondom onze eigene hoeve, ten einde een' haas te speuren! Het is eene kunst, het eischt de studie eener wetenschap. Gij moet niet allen den wind en het weder van heden raadplegen, maar ook die van den vorigen nacht - maar die van iederen dag en nacht tot laatstleden' Zondag ingesloten, toen de regen u waarschijnlijk belette ter kerk te gaan. De hazen wisselen elk saizoen van buitenplaats. In deze maand verkiezen zij het braakland - en in de volgende het stoppelveld; gisteren zaagt gij hen, zelfs zonder dat gij hen zocht, vlug en vaal op de naakte, steenige, oplandweiden - morgen moet gij valkenoogen in het hoofd hebben, om hen te onderscheiden, gewaar te worden, te betrappen, als vogels in hun nest, hoog en droog, onder het rotsmos of op de steenklip; de eene week hebben zij lust in een bosch te wijlen, waar noch vocht noch wind hen bereiken kan, - en de andere daarentegen in een moeras, dat te drassig is voor de pluvier; soms moogt gij er op rekenen, mevrouw te huis te zullen vinden in den donkersten schuilhoek van een braam- of doornboschje, al schudt mijnheer u zijn' staart toe van den top eens heuvels, die voor alle winden des hemels open ligt; - in één woord, hij, die te allen tijde een' haas weet te speuren, al wist

hij niets anders ter wereld dan den weg naar zijn' mond - blijkt waarschijnlijk op den duur een man van meer kennis, dan de vriend aan zijn regte, die praat over de zaken van het Oosten, over *China* en *Affghanistan*, over de Barceloontjes en al die soort van donkere dingen, ja, eene wijsheid uitkraamt, welke het dagblad van morgen, - ook overigens niet wijzer dan hij! - zal logenstraffen. Wij hebben nog geen' echt liefhebber van de lange jagt gekend, die niet te gelijk een bekwaam en een braaf man was. Waar waren wij? in de pachthoeve, gekscherenderwijze: ‘Laat hen uithongeren!’ geheeten.

We hebben ons in ordening geschaard en met afgemeten schreden stappen wij naar de heuvelen toe - want wij zelve zijn de schooljongen, koen, vrolijk en bloeijende, als de roos - vlug ter been schier als de antelope. - Ach! nu, helaas! vergaan en verwelkt, als de struik door den winter van alle bloesems beroofd - ons trager bewegende dan de slak het op de groene bladen doet - met spille beentjes, zoo als SHAKESPEARE den ouden dag schilderde; maar daarom, Goddank! pruik noch paai; neen, nog altijd met open' zin voor vreugde en vrolijkheid begaafd, en daarom eer geneigd de schilderij van het verledene te voltooijen, dan ons in gepeinzen over het heden te verdiepen.

Een oude herder ontmoet ons op den langen, hellenden, met riet begroeiden opgang naar de heuvelen - en zijn' bruinen verweerden vinger aan zijn' karbonkelneus brengende, geeft hij ons te verstaan, dat langoor in zijne oude schuilplaats achter den dijk zit en de edele, stomme dieren toonen met opgestoken ooren en kwispelenden staart, dat zij er van bewust zijn, dat zijne ure gekomen is. Plas, plas, gaat het door het veen en dan wordt gij in het drooge heigewas aan de overzijde zijne groote donkerbruine oogen gewaar. Hallo! hallo! hallo! - voor een oogenblik is het, of het schijnbaar gehoornde dier lust gevoelt, met het gevaar te spelen en te wijlen eer hij zijne oorlappen op zijne schouders legt, en weg, - zoo als gedachten gedachten vervolgen, - weg vliegen haas en honden naar het gebergte.

Staat allen een oogenblik stil - want er is geen kreupelbosch eene knie hoog, dat ons uitzigt belemmert - en zegt mij, is niet dat weêrlichtend voorschieten naar den bergtop uitnemend schoon, is het niet voldoende, om oog en hart van den ruwsten toeschouwer te boeijen? Ja, van alle schoone schouwspelen is er geen schooner, - geen zoo schoon als de wonderbaarlijke beweging van een viervoetig wild dier, eensklaps verkeerd van een' schijnbaar loggen hoop of steen in zoo rappe vaart, als die der vleugelen

van den valk. - Instinkt wedijverende met instinkt, vrees en verwoedheid in dezelfde vlugt. Vervolgde en vervolgers zaamgeschakeld, in iederen draai, iederen keer, iederen zwaai, door de inspraak van twee ontembare driften! Thans zijn alle drie hem op de hielen - en hij sterft! Neen - op zij schietende, als een kogel van een' muur, zwenkt hij schier regthoekig van zijn tot nog toe loodlijnig pad - en schijnt voor een oogenblik het gevaar ontsnapt. Hals over hoofd, de een over den ander, bemerken zij alle drie, met opgestoken' staart, eensklaps zijne looze verschalking; en - als wedrennende booten - wier roer diep in het water ploft, en die de eene vóór, de andere na, boegspriet en dwarsboom schier in elkander verward, de boeijen omhalen en op de stuurboordstakels den wind weêr vangen - en digt aaneengesloten - zoo hoofd als hielen, even of gij allen met één laken overdekken kondt - schijnen zij, met open' bek, weêr op hunne heupen te drijven - en gaan met hem over de steile rotshelling.

We zijn allen te voet - en, eilieve! welk paard zou kunnen galopperen tusschen al deze moerassige wateren, over al de gaten in deze veenderijën, over al deze glibberige en slibberige dijken, begroeid met waterkers, welke de tweebeenige springers beurtelings ter regter-en ter linkerzijde tot den enkel, ja tot de knie in het slijk doet zinken - dat loodregte heuvelpad op, bestrooid als het is met schilfers van vuursteenen - die overhangende klip af, wier wuivende struiken van verre den afgrond begroeten - door dat neêrgehouwen berkenbosch, welks omgewroete wortels en stompen van stammen zoo hard als ijzer zijn - in dien plas, ten minste eene mijl groot, de lievelingsbroedplaats van de pluvier - en, ten leste - al hooger, tot waar het dwergig heigewas wegkrimpt, tusschen de steenen van den bergtop, en ge des winters eene kudde schapen voor een' hoop sneeuw zoudt aanzien?

Het is onmogelijk, - en daarom zijn wij allen te voet - en de vlugste hardlooper, op wien zich *Schotland* ooit beroemen mogt, zou ons, op eenen togt van drie mijlen geen vijftig el vooruitspringen. ‘Ha, PETER! wilde jongen, hoe gaat het je voor den wind?’ - roepen wij hem zegevierende toe, terwijl wij het roode buis voorbijstuiven. Maar zie - zie - zij jagen hem het gebergte weêr af - ter zijde flikkerende laat hij alle drie achter zich - ja, alle drie, en die zijn weinig genoeg, schoon billijk de eer van het spel uitmaakt - en eer zij bekomen van de spijt, is hij hun honderd ellen op gindschen heuvel vooruit. Welk een wedijver, welk eene inspanning van alle gaven en

krachten. Nu is de eene hond en dan weêr de andere de overigen onmerkbaar vooruit; maar hij sluipt ter zijde, een duim breed, weêr een duim breed en nog een - hoe zij hem zoeken - hij is plotseling verdwenen - de Hemel weet waar! - Zij zijn hem kwijt! Met uit den bek hangende tong, met ter aarde gebogen' kop - met hijgende zijden en tusschen de pooten getrokken' staart, komen zij één voor één de hoogte af, ietwat schapig van voorkomen, en leggen zich bij elkaêr op de regter- of slinker zij, alsof zij hunne neêrlaag zouden besterven. Hij heeft zijn krulligen staart, zijne pluim! voor de derde maal ongedeerd uit de klaauwen van drie der beste windhonden van heel *Schotland* weten te redden - en er blijft ter wereld geen twijfel over, zelfs bij den grootsten scepticus, dat hij inderdaad is, waarvoor elk in de buurt hem al lang heeft gehouden - geen haas namelijk, maar - eene tooverkol.

Wij hebben gezien, dat de overgang in de orde der dingen, van het doodschieten eener kat tot de geneugten der Lange Jagt, natuurlijk en gemakkelijk is - het valt niet zwaarder van den wedren met de hazen tot de Vossenjagt op te klimmen, door middel van eene kleine tusschensport - de aanslaande Doggen, (*Harriers*). Een strik van deze is muzikaal als het luiden eener dorpsklok. Hoe melodisch seinen zij den wisselkeer in het woud, in de holten van het gebergte! Een vlak land hebben wij reeds der verachting prijs gegeven, (ofschoon er geen regel zonder uitzondering is; en, zoo als wij fluks zullen zien, ook hier is er eene) en wij bevelen ons, zelfs met doggen, der geneugten van hoogten en laagten, der weide en des velds aan. Mogt gij oud of traag zijn, zoo kies uwe rustplaats op een' heuveltop, door de wolken gekust, en laat de echo's uw hart verjongen. Of zoo gij rijden wilt, bestijg dan een' rappen hit, eene hand of twaalf hoog, die op den open' weg vlug galopperen kan, en vast ter voet is op paden, waar gij den teugel straf moet aanhouden, óf op de ongebaande hei - en gij zult, mits gij een handig ruiter zijt, den jagtstoet, met luid gedruisch te voorschijn stuivende, uit gebergte of woud, gij zult dien dikwerf ontmoeten, en gelukkig in tijds aanrennen, om getuige te zijn van den dood. Maar de schooljongen - en de herder - en de geleider - als ieder van deze prijs stelt op de gunsten zijner *Diana* - zij moeten te voet zijn, en de streek hebben bestudeerd en elke verscheidenheid, welke de winterveldtogt kan opleveren. Men hoort dikwijls van een' loozen, ouden vos spreken - maar de leepste van deze is een hals, in verge-

lijking met den onnoozelsten jongen Haas! Welk eene list in iedere wending! Wat al berekening in elke neêrhurking! De Gretenser labyrinth moge honderde wegen hebben geteld, wie telt de tallooze treken van dit dier, thans voor de eerste maal gejaagd, in het midden van den drom gezeten, luisterende naar het oorverdoovend gebas! Nu eens stort hij zich in den poel, of hij zich vrijden mogt van den noodlottigen reuk, die de dood aantrekt. Dan weêr ijlt hij naar den oever des woudstrooms, en wascht er al springende zijne arme pooten in af; zijne pooten die met pels bekleed zijn, om ze vrij te waren, voor de scherpe vuursteenen, door welke de vijanden, die hem geen oogenblik rust gunnen, kreupelen, waardoor menig van deze voorthinkt in zijn eigen bloed. Daar kruipt en klautert hij dien steenen muur langs, of hij door spleet of scheur ontsnappen mogt - en hier waagt hij zich uit het woud op den open' weg, als braveerde hij het gevaar, dat hem van voren bedreigt, om slechts het vreeselijk gejank en gebas achter hem te ontgaan. Soms zoekt hij eene wijk in het aardige tuintje, aan den uithoek des dorps, en bij wijle kruipt hij de boerenwoning in, om den onnoozelen kinderen, of der moeder, die haar jongste de borst geeft, bescherming af te smeeken. Ja, hij spoort zelfs eene schuilplaats op in het heiligdom der wieg. De jagthonden jagen hem op van onder eene grafzerk, en hij sterft op het kerkhof. De jagers komen hijgende en rookende aanstuiven, wij zelve, met de overigen - en de hoornen worden gestoken, tot de muren van het Huis des Gebeds weêrgalmen van het geschal - en ter prooi aan een oogenblikkelijk berouw, rolt een traan langs onze schalke pen, en wij mijmeren - helaas! vergeefs; want

‘Naturam expellas furca, tamen usque recurrent, -’

Wij mijmeren over deze ernstige regelen van den dichter des vredes en der menschelijkheid:

‘Och! dat uw hart als 't mijn die inspraak mogt beamen,
Gewekt door 't geen Natuur ons. blootlegt en verheelt,
En voortaan elk vermaak, en iedren trots zich schamen,
Gekocht voor 't leed van iet, dat zij gevoel bedeelt!’

Het is schier onmogelijk fraaije poëzij in praktijk te brengen - laat ons daarom besluiten met eene lofspraak op de Vossenjagt. De zucht voor deze uitspanning, wat zucht?... de drift voor deze is de sterkste togt, welke het hart overmeestert - en van

alle helden der oudheid is niemand in onze schatting dichterlijker dan NIMROD. Zijn gansche karakter, zijne gansche geschiedenis kent gij uit twee woorden - Geweldige Jager. Dat hij vossen joeg is niet waarschijnlijk; want het gansche wit en doel zijns bestaans was niet het uitdelgen - dan zou hij zijne eigen keel hebben toegebonden, - maar het vertienen, vervijven misschien, in alle gevalle verminderen der menschen verslindende wilde beesten - de Parden - met Leo aan hun hoofd. Doch in een Land als dit - dat in eeuwen geen' wolf meer heeft gezien, neen, zelfs geen' wilden beer, - ten onzent doet dezelfde geest, welke de Britsche jeugd zou hebben aangespoord, de tanden en de klaauwen van Leeuwen en Tijgers te braveren, doet hij hen in scharlaken dos rossen bestijgen, zoo als er nooit vóór den Zondvloed hebben gehinnikt, zoo als er nooit hebben gegraasd op de hellende weiden van den onverdronken' *Ararat* - en roept hen zaam in dappere slagordening op den zoom des wouds:

> ‘Als de hoorn van den jager de stilte verrast,
> Op de heuvels, die drijven in goud.’

Welk eene bende ruiters! Wat vurige oogen en vlammende neusgaten, - voorspellende met welk eene gloeijende drift de edele dieren zich in de jagt zullen verlustigen! Gespikkeld en geappeld, licht bruin, donker bruin, kastanjebruin, grijs en graauw, vos en bles, raafzwart of spierwit - van alle kleuren en tinten - en ieder draver, onderscheiden door zijne eigene bijzondere geaardhéid en gestalte - maar toch allen harmonisch zaamsmeltende, waar zij den bergtop kroonen; zoodat een schilder hen slechts zou hebben te groepeeren en te kleuren, zoo als zij daar staan, zoodat hij naauwelijks iets anders heeft te doen, dan op te passen, zoo hij ze betrappen mogt, geen dier flikkerende lichten of verzwarende schaduwen te missen, welke uit dien zonnigen en echter niet stormeloozen hemel op hen afstroomen.

Wie ge zijn moogt, lezer! ge hebt zeker meermalen eene reisbeschrijving doorgeworsteld of een' roman verslonden, waarin hoog werd opgegeven van Barbarijsche of Arabische paarden, galopperende in de woestijn - en *Sir* WALTER heeft SALADIN aan het hoofd zijner Sarraceensche ridderschap meesterlijk geschilderd; maar, geloof ons op ons woord, het grootste gedeelte van al die beschrijvingen is louter poerim, ijdele boeha, kaal gebluf. Wat duivel! zeggen wij op onze beurt, wat duivel zou die be-

woners der woestenij nopen, altijd in vliegenden ren te jagen? En kan die vliegende ren wel iets anders zijn, dan op zijn best een trage, zware handgalop, daar de dieren, bij iederen stap, tot den buik toe in het zand zijgen? Men zegt, dat zij er altijd allerwèlvarendst uitzien - maar wij, die toch ook iets van paardenvleesch weten, wij ontkennen het ronduit. Zij lijden meest altoos gebrek aan eten en drinken; ze zijn mager als kerkratten, en het klamme zweet druipt hen van de lenden, eer zij eene mijl verre van de tent zijn afgedwaald. En dan zulk een bespottelijk slag ruiters, wier knieën aan hunnen neus raken, en die kleêrmakers gelijken, welke naar *Brentford* hotsen, *via* de woestijnen van *Arabië*! Welke bitten! welke toomen! welke zadels! Maar het gansche spul, ros, ruiter en toetakeling, wie drommel kan er een ernstig gezigt bij blijven zetten;foei, de wilde ezel zou mij uit de hand vallen, als hij, hen ongezadeld en al balkende voorbij stuivende, het niet uitgierde van lach. Doch zie hier eens! Arabisch bloed en Britsche leden! Niet voortgefokt ter uitdelging vanallen edelen dierlijken geest - maar bloed, zaamgemengeld en zaamgevloten door tien, twintigmalen herhaald kruisen van het ras, ieder opvolgend voortbrengsel eene nieuwe weelde der Natuur, tot haar vermogen niet verder gaat, neen, in gindschen heerlijken schimmel

‘De wereld borg blijft voor een paard!’

Schaar die drie honderd jagers, schaar hen als ééne of meer benden ruiterij, geef iederen ruiter slechts een sabel in de hand, - laat rusten de lansen in het stof der walgelijke tournooijen, - gun hunne borst geen ander schild dan het blaauw met zilveren nestels, de prachtige uniform der Engelsche Huzaren - ik hou noch van kurassen noch van kurassiers! - doe de trompet ten aanval steken, en stel tienduizenden der verwatenste Arabische ridderschap met speer en scimetar tegen hen over - en de Drie Honderd zullen door hunne blinkende gelederen schieten, als bliksemstralen, hen doen verstuiven als kaf, onder een gedruisch als dat des rollenden donders!

Of de pudding lekker smaakte, dat ziet men aan den ledigen schotel; en waar, vragen wij, waar werd de Britsche ruiterij ooit overhoop geworpen? Maar hoe zouden onze paardenkoopers in staat zijn hunne contracten te vervullen, als de zege, in de harddraverijen behaald, niet aller borst in vuur zette? Bloed - vol bloed wordt er vereischt, zoowel voor sterkte

als voor spoed en voor duur. De zwaarste kavallerie - de Lijfgarde en de Schotsche Graauwen, en alle andere dragonders, eischen ook zij geen vol bloed? Maar zonder wedrennen en vossenjagten, waar ware het te vinden? Zulke uitspanningen ontwikkelen spieren en zenuwen van een der armen des volks tegen den dag des strijds; bij gebreke van deze, zou hij neêrhangen, of hij beroerd, of hij verlamd ware. Of is er betere school, niet slechts voor het ros, maar ook voor den ruiter, eer zij in hunnen eersten veldtogt bloediger spel spelen? In deze verkeeren beide in de Centauren der oudheid; welk eene gemakkelijke, gelijkmatige beweging is later voor beide een aanval op ruime, effene vlakte, met geene andere hindernis vóór hen, dan eenige regementen - vlugtende Franschen! De heuvelen en dalen van het vrolijke, oude *Engeland*, zijn de beste rijschool onzer aanzienlijke jeugd geweest, - onzer aanzienlijke jeugd, die te huis niet op haar gemak had geleefd - maar, met PAGET en STEWART, en SEYMOUR, en COTTON, en SOMERSET, en VIVIAN, de statelijke hallen harer vaderen en al de uitspanningen in de zoele lommer van deze vaarwel zeî, om eene proef te nemen van hunne wakkere rossen, om hunne zwaarden te kruissen met den bloem der Gallische ridderschap, en die den schok zegevierende hebben doorgestaan; getuige de schermutseling, welke NAPOLEON te *Saldanha* verbaasde, - de overhoopwerping, die hem zijne keizerskroon kostte, op *Waterloo*!

En nu terug tot de Jagt, zoo dikwijls voor wreedaardig en gevaarlijk uitgekreten!

Wreedheid! steekt er wreedheid in, de leidsels om hunnen hals te slaan - en hun te vergunnen, zich over te geven aan de verrukking van jeugd, kracht, moed, lust, van al wat er weelderings in hen steekt - want iedere kloppende ader is zigtbaar - bij het eerst en daverend uitbarsten van dien bedwelmenden kreet, - bij het vieren dier levende dondersteenen? Gevaar! Welk gevaar, dan dat van hunne eigen pooten, halzen of ruggen te breken en die hunner rijders op den koop toe? En wat regt hebt gij daarover te klagen, gij, groote, logge kerel! die al snorkende, zoo lang ge zijt, op eene sofa ligt, een schouwspel, waarvan de gansche buurt misselijk wordt? Wat regt, als zij slechts een klein, roodbruin, scherpzinnig dier vervolgen, dat hartstogtelijk op kiekens verzot is, en met opgestoken ooren vlugt? Na het eerste *Tally-ho*! (Vast! vast!) wordt *Reintje* zelden gezien, tot men hem beet heeft - ééns misschien gedurende den ganschen ren, als hij langs den zoom eens wouds sluipt, of dwars over eene

eide vliegt. Het is niets anders dan de vervolging eener gedachte, op een' dwarrelwind van rossen, onder een' storm van hondenmuzijk - beide den grootsten leeuw waard, die ooit in de Africaansche woestijn eene bende Mooren verraste, bij een uitgeblaakt wachtvuur in slaap gevallen. Er is, wij zouden er ons woord wel voor willen geven, niets vossigs in de verbeelding dier dappere Drie Honderd Jagers, welke hem nazetten. Eens te paard en voort! - terwijl woud en lucht weêrgalmen - en men voelt niets - men is zich in die orkaanvlugt naauwelijks iets bewust, dan verachting aller hinderpalen, zoo dijken als dammen, vlieten als vaarten, hekken, heiningen, slooten en stroomen, aller dwarsboomen en belemmeringen voor die ontzinden, door Natuur, Kunst en Wetenschap in een afgebakend, bebouwd, beschaafd en christelijk Land opgerigt! Daar gaan - daar ijlen - daar vliegen zij, - Prinsen en Pairs, Baronnen en Edelknapen - de Adel, de Trots van *Engeland*, de bloem aller mannen ter wereld, ieder op zulk een ros gezeten, als noch POLLUX, noch de oorlogszuchtige zoon van PHILIPPUS, ooit in teugel hield - want zoo wij ons hier *Bucephalus* konden verbeelden, door zijn' eigen' temmer bereden, ALEXANDER zou bij den eersten schok worden afgeworpen, ALEXANDER zou blijde zijn op zijne eigen voeten eene dorpsherberg te bereiken, om er een' schotel meel en water te zwelgen. Hagen, boomen, priëelen, hoven, boomgaarden, wouden, pachthoeven, hutten, hallen, buitenverblijven, paleizen, weêrhanen, torenspitsen, kerklokgevaarten, tempelen, alles gaat draaijende voorbij, ieder halve god ziet ze of ziet ze niet, naar zijn bevleugeld ros zweeft of zwoegt op de rijzende of dalende muzijk, nu luide, of een heir hen op de hielen was, dan van verre vernomen als een flaauwe wedergalm. Heinde en verre over het land, is de scharlaken bende verspreid - en een honderdtal dorpjes zendt zijne bewonderende zwermen uit, als de hoofdstroom der jagt voorbij dondert, of afgedoolde beekjes, vermoeid en verzwakt, zich vergeefs verder een spoor trachten te banen, zich eindelijk in de verbijsterende bosschen verliezen. Krak, zegt de hoogste balk van het vijfbalken hooge tolhek - over de ooren van zijn ros vliegt de straks zoo rustige ruiter in een' allerdolsten luchtsprong, - na eenige snel op elkander gevolgde, struikelingen ligt de wakkere *Grey* op de knieën, en met den neus in het stof op het braakland. Vriendschap is een mooi ding, en de historie van DAMON en PYTHIAS waarachtig allerroerendst - maar PYLADES werpt een oog op ORESTES, die kermende op zijnen

rug in het slijk ligt, en, teederlijk over hem heen wippende waar hij neêrsmakte, drukt de eerste de handen aan zijne ooren, en laat hem, met een: ‘opgepast, voorwaarts!’ tot zijn eigen ros, liggen waar hij ligt; om lam en naar lust weêr op te staan - en eer ORESTES is opgekropen, en zich heeft afgeschud, is PYLADES den hoek der witte dorpskerk al om - is hij het dal al in - den stroom al over - de jagtstoet op de hielen, die gierende en blaffende den heuvel opvliegt, door *the Squire's Folly* gekroond. ‘Ieder voor zich zelven en God voor ons allen!’ is de heerschende spreuk onzer dagen. Zoo iemand het besterft - wat wonder? daar ruiter en ros sterfelijk zijn; maar de dood houdt meer van een zacht ruim bed, met zware gordijnen en half geopende vensterluiken in eene stille kamer, de geestelijke met zijne gebeden in den eenen hoek, en de geneesheer met zijne pillen in den anderen, om het zekere dubbel zeker te maken, en den stervenden Christen alle kans ter ontsnapping af te snijden. Laat een eiken tak den te langzaam gebogen' schedel treffen, of des ruiters ruggegraat breken, als deze zich niet in tijds met zijn ros buigt; laat een trouwelooze oever wegslibberen en beide in den vloed begraven; laat eene verborgen sloot de vóórpooten van het paard doen breken, en den jager uit de stijgbeugels stuiven van den schok; laat eene oude kolenmijn haren verraderlijken muil opsperren; laat een bruischende stroom man en dier meêslepen naar klippen en vallen, waarop nooit eene geit zich waagde; laat Graven- en laat Hertogszoon in eene steengroeve storten, waar zij twintig voet breedte en diepte trotseerden - voort rent de jagtstoet - want de muzijk wordt luider en woester! - Zie, allen, die van den hoop zamenbleven, ter prooi aan doller vervoering dan of hen watervrees teisterde, springen uit hun vel, worden schier zinneloos, nu de reuk sterker en sterker wordt, want *Vulpes* kan naauwelijks meer voort; en eer hij, de jagers de honde, de geleider, of iemand van de drie duivels onder deze, eer zij tijd hebben elkander in het bespatte aangezigt te zien, is hij aan duizend stukken gescheurd, is hij opgeslokt in het algemeene tandgewater; en sluik, en zacht, en droog, en warm, en wèltemoê, zoo als hij, juist een uur en vijf en twintig minuten geleden, in zijn leger, in het woud lag - zoo is hij nu stuksgewijze in ongeveer dertig onderscheiden magen; en ik vraag u, is *Reintje* niet wèl af voor zijne begrafenis?

Hanna.

(*Een Studiebeeld uit het Volksleven.*)

Het was Zaturdagavond vóór Kerstijd des jaars, dat het verledene zal zijn, als deze bijdrage het licht ziet, en in eene kleine woning op *Katten-, Oosten-* of *Wittenburg*, te *Amsterdam*, lag, in een spaarzaam verlicht slaapvertrek, het Woord Gods opengeslagen op de tafel. Eene jonge vrouw, die er in hare eenzaamheid opbeuring, troost, licht in zocht, staakte onwillekeurig de lezing, toen haar blik op de woorden rustte:

‘Als sy nu de sterre sagen, verheugden sy haar met seer groote vreugde.’

Waarom schemerde het der peinzende?

Zie, het was niet, dewijl eene door smaak noch studie bestierde verbeelding wieken aanschoot, en zich de Oostersche Monarchen voorstelde, in al de pracht, waarmede de Italiaansche schilderschool hen heeft uitgedost, verbaasd, dat het schitterend luchtverschijnsel stille bleef staan boven eene nederige woning! En echter, verre, zeer verre van haar, èn den zin voor het gemoedelijke, waarmede BENDEMANN ons met de Wijzen uit het Oosten in vast vertrouwen voort doet trekken, èn den zin voor het verhevene, waarmede VONDEL deze, in zijn bekend meesterstuk, het goddelijk Kind laat aanbidden. We zijn noodeloos hoog gesteigerd. Het was iets eenvoudigers, iets vrouwelijks, iets kinderlijks schier, dat haar schreijen deed; iets, dat u en mij, - laat ons het bekennen - ook is weêrvaren, wanneer wij, in verslagenheid des harten, der Heilige Schrift het oor leenden, en een zweem van gelijkenis, eene flaauwe analogie tusschen beide toestanden, de voorstelling vergeten deed, dewijl indruk of schok ons onwillekeurig in het tegenwoordige overbragt. We zagen op, of wij zuchtten,

- een oogenblikkelijk gevoel, dat vele woorden zou hebben vereischt, indien wij het aan een' derde hadden willen verklaren, - een wensch, dien God verhoorde of vergaf! Om tot onze lezeres terug te keeren, de verrassing der vreugde, in de aangehaalde woorden, zoo aandoenlijk uitgedrukt, trof haar diep: eensklaps werd zij te moede, als zag zij, tegen de graauwe winterlucht van den oostelijken hemel des IJstrooms, een wit zeil opdoemen, en eene diepe ademhaling vertolkte de bede:

'O, hoe blijde zou ik zijn!'

Moge mijn aanhef u niet allen lust tot verdere kennismaking hebben benomen! Immers, ik voorzie, dat ik zoo voorhoofdfronsing als schouderophaling te tarten heb, wanneer ik u die jonge vrouw, wanneer ik u HANNA vóór twaalf of vijftien jaren voorstelle, Aalmoezeniers weeze als zij was, - vondelinge, die in haar kleed het bewijs omdroeg, dat hare moeder haar van zich had gestooten, zoodra zij het licht zag; dat haar vader er zich welligt nooit over had bekreund, of zij bestond! Waarom zou ik het uwer kieschheid euvel duiden, dat zij zich aan de figuur ergert, schoon mij de proefneming aanlacht, u te overtuigen, hoe weinig wat gij het gemeenste leven heet, het goede, het schoone zelfs buiten sluit? Slechts nog één trek, welke der afzigtelijke wereld toebehoort, die mij niet minder walgt dan u; slechts nog één trek, en ik zal uwer verfijnde zenuwen geen geweld meer aandoen: HANNA was in het Huis gelukkig, schier bij uitzondering gelukkig te prijzen, daar de onnoozele ten minste in geen ziekelijk ligchaam de onverdiende straffe droeg der uitspattingen, der losbandigheid van hen, wier lust, niet wier liefde, haar in het leven riep! Schoonheid was haar deel! Stellig hebt gij in dichterlijke droomen dikwijls van de onwederstaanbare heerschappij gelezen, welke deze uiteoefent, maar er in de werkelijke wereld schaars treffender blijk van gezien, dan dat, waardoor hare lieve heldere kijkers, haar goêlijk- mooi gezigtje soms voorbijgangers of toeschouwers verraste. Dáár stoven zij aan, op gracht of plein, de knapen uit het Diaconie-Huis, de knapen, onwillekeurig nog vermetel op hunne betrekking tot de weleer heerschende Kerk, - dáár ontmoetten zij haar, de Burgerweezen, de jongens, die zich thans op hunne broederschap met VAN SPEYK te goed doen, en wèl mogen zij het! - dáár omringden beiden haar, de eersten in hunne geestelijke, de laatsten in hunne stedelijke liverei, en deze als gene, verwaten

op dien dos, zoo als alle onderscheidende kleederdragt het maakt - dáár zagen de wilden de gesmade Aalmoezeniersweeze vóór zich. Een gejoel ging op, het schimpwoord kwam op de lippen - maar wat was hen? - *hoerenkind! hoerenkind*! - waarom bestierf het, eer het werd geuit? Geene bedenking, hoe leelijk het hun zou staan, vader- en moederloozen als zij waren, eene nog ongelukkiger, verlatener weeze dan zij, te smalen, geene bedenking van dien aard, welke hen weêrhield; - wat zich ook in onze Weeshuizen ontwikkelt, de kweekelinge uit dezen blijven meestal vreemd aan die teederheid des harten, den kinderen in de Nieuwjaarsversjes onzer poëten toegedicht - ook valt zij naauwelijks te vergen, waar het lot in de prilste jeugd zelfstandigheid tot voorwaarde van bestaan maakt! Het was dat echt-Hollandsch-mooije, die blanke wangen, waaraan de roos hare schoonste tinten schijnt te hebben geleend, die liefeijke oogjes, wier blaauwe helderheid vrede en vreugde verkondigt, het was de schoonheid, die overwon!

‘Eene knappe meid!’ zeî de oudste.

‘Het arme kind!’ zeî de jongste.

En zij gingen verder, - want ge treft naauwelijks één' schalk aan onder tien schreeuwers.

En echter, niet minder dan of zij haar wreed hadden uitgescholden en ruw hadden bejegend, niet minder betrok bij zulke tooneelen dat gezigtje, 't welk slechts behoefde te zijn gezien om te worden gespaard: die kinders hadden hunne ouders gekend, - zij wisten ten mintse wie zij geweest waren, - zij konden hunner in liefde gedenken! Zij, daarentegen!... En waarom ook zij niet? - Voortreffelijke HANNA! - eer de jaren der huwbaarheid aanbraken, waren de geheimen der kunnen haar ontsluijerd; maar niet door overprikkelde nieuwsgierigheid, niet door dartelen lust, niet door wulpschen zin! smartende distels en weedoende doorns, hadden haar die kennis ingescherpt! Onder de schepselen welke onze beschaving, onze zedelijkheid, ons Christendom op de hoeken onzer straten en stegen duldt, onder die schepselen kon hare moeder schuilen, - en wie weet, welk voorbijganger haar vader was? - Voortreffelijke HANNA! herhaal ik. Vraag mij niet, hoe zij tot die waarlijk menschelijke, tot die echt kinderlijke, tot die vrome beschouwing van haren toestand en dien harer moeder gekomen was; maar in het Huis werd de Bijbel gelezen, en het woord van Hem, wiens uitspraken Licht en Liefde zijn, het woord: ‘Wie van u zonder zonde is, werpe den eersten steen op haar!’ was

balsem geweest voor haar gekrenkt gemoed; het bragt verzoening te weeg! En, zonderlinge zegen in strafheid, in miskenning, in onregtvaardigheid bedeeld! - de verwijten, welke haar de onschuld harer gedachten hadden geroofd, maar haar tevens in de kennis met wapenen toegerust - zij behielden haar in de ure der verzoeking, toen zij dienstbare geworden was in eene aanzienlijke woning, en de verleiding haar aanlokte, niet slechts in den glans van goud, maar ook in den bloei der jeugd! Hare moeder stond haar voor den geest; hare moeder, die eens onbevlekt was geweest als zij; - hare moeder, die misschien viel, dewijl ze niet gewaarschuwd was; - hare moeder, die mogelijk op dat oogenblik een leven van zonde op een leger van smarte boette! Herinnerde deze zich harer, wenschte zij haar bij zich? O! de tranen, welke er langs HANNA'S wangen vloten, dewijl ze haar in dien jammer niet bij konde staan, dewijl zij het kussen van de stervende niet zacht mogt schudden, dewijl ze haar niet zeggen mogt, hoe van harte zij vergaf, dat wieg en kreb, en bete en dronk, haar zoo hard, haar zoo noode gegund, haar zoo bitter waren geweest, dewijl ze haar niet goeden nacht mogt kussen en vergeving afsmeeken van Hem, wiens vergeving wij allen behoeven - die tranen, dat haar vader ze hadde gezien! Handwerksman - winkelier - ambtenaar - beursganger - weledelgeborene - of wat hij zij of was - God slechts kent hem - God slechts weet het! - hij had zich voor zijne onechte dochter geschaamd, en hare knieën aangegrepen, zoo als de schuldige het die des monarchs doet, wiens woord genade verleent! - Of ik zou wenschen, dat er voor den onmensch geen leven ná dit leven ware!

Ziedaar, wat er soms onder een kornetje schuilt.

Willen wij HANNA voort laten mijmeren, voort laten lezen? Harer is eene smarte, welke het toch niet in onze magt staat te verzachten. Ook heb ikhaar u als jonge vrouw voorgesteld; ook ben ik u nog de vertelling harer vrijërij schuldig.

Welaan dan!

Dikwijls ben ik er getuige van geweest, dat menschen van hoogeren stand er zich over verbaasden, hoe geringe lieden zoo spoedig kennis maken, en in eenige oogenblikken onder elkander niet slechts gemeenzaam, maar zelfs vertrouwelijk worden; eilieve! wat vreemds steekt er in? Verre van mij ditmaal uit te varen tegen het weinig toeschietelijke der zeden van onzen fatsoenlijken kring, het is de schaduwzijde onzer huise-

lijkheid, wier zachte glans minder zou uitkomen zonder deze, al gaat het ons soms bij haar als bij REMBRANDT'S schilderijën: jammer, dat die groep niet even mooi zou zijn, zonder dat donker.Stil, geene heiligschennis! En ten einde wij niet afdwalen, wat wagen dienstbaren met hunne openhartigheid? armoede is aller lot! Verblijdt er u over, zoo dikwijls u een trek uit het volksleven verrast, met een blijk, dat wederzijdsche, belangelooze welwillendheid, onder onze mindere standen, ondanks hunne behoeften, groot, zeer groot is, - zoo dikwijls hunne onderlinge hulpvaardigheid mij en u beschaamt - ik heb er de Hollandsche, de Amsterdamsche gemeente te liever om!

Geen half jaar had HANNA nog op een der grachten van de Hoofdstad gediend, of niet alleen haar groet werd beantwoord, maar hare toespraak uitgelokt; maar hare geschiedenis, droevig en kort als die was, meêlijdend aangehoord door eene oudere dienstmaagd, wier portret gij zelve teekenen moogt.

'Kind!' zeî MACHTELD, 'als je wilt, ik zal de hand aan je houden, of ik je moeder was.'

Dat was een hartelijk woord in haren toestand; HANNA sprongen de tranen in de oogen. Zoo was er dan iemand, die haar lief had, haar, de verlatene! Want al was zij de sombere vlagen te boven, in welke zij al hare godsdienst behoefde, om het lot, haar door den Hemelschen Vader beschikt, niet hard te vinden, er kwamen oogenblikken, waarin zij slechts al te zeer gevoelde, wat zij er in miste, 'niet van eerlijk volk' te zijn. Geene jeugd, geen vrouwelijk gemoed, geene edele ziel, of zij voorgevoelt het geluk bemind te worden, de weelde lief te hebben!

'Als er geene smet op die meid rustte,' zeî JAN, de koetsier, 'dan zou zij al lang een' flinken vrijër hebben gehad.'

'Ik zal krijgen wat mij opgelegd is,' antwoordde HANNA, die de opmerking hoorde; - maar de predestinatie was kranke troost.

Het is waar, oude MACHTELD beweerde: 'HANNA! ik ben nooit gehijlikt geweest, en ik heb er nooit over gekniesd; met Mei zal ik op het Hofje een kippetjes leven leiden, kind! wie wèl doet, wèl ontmoet;' maar onze kennis, zij weêrlegde, noch zij beaamde die woorden; zij beloofde slechts hare moederlijke vriendin trouw te zullen bezoeken, als deze op hare muiltjes zoude gaan.

En woord hield zij, toen de tijd gekomen was, woord, iederen uitgaansdag. Het was lief te zien, hoe langzaam zij

met de vrouw, die krukte, toen zij uit de drukte was, de binnenplaats van het Gesticht om, en nog eens omwandelde, en stoel en stoof buiten in het zonnetje zette, den rug naar het licht, en het kussen haalde, en de steken in het breiwerk opnam, en de luimen vierde, welke de best zoo goed had, als wij allen die met hare jaren en kwalen hebben zouden! - Hoe wist HANNA zich, uren lang, in de stille wereld te voegen, die wereld ten onzent voor den ouden dag geschapen: eene lieve, zindelijke woning, een bleekveld en een tuintje, - geenerlei onbevredigde behoeften, en het genot dier weldaden verhoogd door storelooze rust - of zoo deze wordt afgewisseld, dan slechts door die soort van gezelligheid, welke den grijze het liefste is, een praatje over het verledene, een praatje met eene dankbare betuiging besloten!

Het was avond in den vóórwinter, acht of negen jaren geleden; de kat bakerde zich bij den kleinen haard, en het bestje mogt zoo zeggen, HANNA was bij haar:

'Kom, kind! lees mij eens wat goeds voor - of het aan de letters, of aan mijn' bril, of aan mijne oogen schort, ik weet het niet, maar als ik het zelve doe, het gaat niet meer.'

En HANNA knipte de zilveren krappen open, en las.....

Maar wie trok daar zoo hevig de klink van de voordeur des Gestichts op? - maar wie stapte daar zoo driftig over de gele klinkers van den binnenhof? - maar wie.... ja, hij moest aan het huisje van oude MACHTELD zijn, zij zelve hoorde het duidelijk, 't was als kende zij die stem!

'Moeije! Moeije!' riep de borst, die al binnen was, eer MACHTELD haar vermoeden aan HANNA had medegedeeld, en de armen van zijn kabaaitje om de smalle schouders der oude sloeg; *Poes*, die verschrikt onder de bedstede vlugtte, *Poes*, die hij zwaaijende langs was gestoven, *Poes* werd vergeten: er schoten waterlanders van onder MACHTELD'S grijze wimpers, bij de tehuiskomst van den zoon eener veel jongere, vroeg verscheidene zuster. Het bestje - ik zeide het reeds vroeger - het bestje was nooit getrouwd geweest; zij had, zoo als zij HANNA diets wou maken, zelfs nooit gevrijd; maar des ondanks had MACHTELD, zoo als BEETS fraai heeft gezegd, 'de melk toch in het bloed,' en haar gevoel had hare groene jeugd overleefd!

'Dag, mooije meid!' voer de pikbroek voort, want dat was hij, en hield HANNA om haar middel gevat, en gaf haar een' kus,

die klonk als eene klok, eer zij het hoofdje kon afwenden; de Hollandsche jongen had zoo lang zwarte nikkertjes gezien, dat hij gaarne ieder blank meisje zou hebben gekust!

'BART! BART!' riep MACHTELD, het werd eene predicatie, als had zij geen' zeerob maar een' wever tot neef gehad; *Janmaat* zou er zich geene zier om hebben bekreund, was HANNA niet zoo spoedig opgestapt, had hanna maar van tehuisbrengen willen hooren!

'Toch niet,' zeî ze, vrij streng; en toen hij alevel opsprong, oef! toen had dat mooije gezigtje eene waardigheid - die BART overtuigde, dat de gelegenheid voor dolle grappen met de zwarte nikkers vervlogen was.

En echter, lief meisje! dat zulke manieren onbeschaamd vindt, al ergert gij er u aan tot kleurens toe, echter ging BART, - geen ligt matroos, maar iemand, die na nog eene reize uitkijk had derde stuurman te worden, - echter ging BART niet weder naar het Zeeregt ter monstering, of, zonder dat HANNA er een woord van gerept had tegen oude MACHTELD, werd zij op een' Zondag avond te huis gebragt door iemand, wiens gang verkondigde, dat het dek zijn vloer was geweest, wiens hoed op één haartje stond, wiens halsdoek fladderde.

'Schel nog niet aan!' bad hij; maar het handje was aan den knop, en de schreeuwleelijkert ging over.

'God zij met je!' snikte HANNA.

Daar deed de kameraad haar open.

'Wel, meid! wat is je muts verfomfaaid en wat zien je oogen rood - waait het zoo?' vroeg de schalke deern, als had zij niemand gehoord, niemand gezien, als wendde HANNA niet nog eens het hoofd naar die donkere gestalte aan de waterzij, als knikte zij niet.

En toch, lief meisje! dat mij leest, toch zoudt gij HANNA, ik zeg niet de zwakheid jegens BART, maar de onopregtheid tegenover MACHTELD hebben vergeven, als ge veertien dagen later haar door de oude de les had hooren lezen over hare geheimhouding. 'Waar het hart vol van is, loopt de mond van over, kind!' zeî MACHTELD; 'het was BART niet mogelijk te zwijgen, dat je beloofd hebt je vóór zijne terugkomst niet te zullen verzeggen!' En misschien hadt gij MACHTELD lief gekregen, toen zij HANNA dochter noemde, bij de verontschuldiging van deze:

'Wist ik dan of gij er niets tegen zoudt hebben! MACHTELD, - moederlief! BART, zeidet gijaltoos, bart had geen matroos behoeven te worden, als een mensch zijn zin niet een mensch zijn leven was; en ik ben maar -'

Inderdaad, ik had mijn opstel wel *het lezende vrouwtje* mogen betitelen, zoo weinig gang is er in - nog altijd brandt de lamp, nog altijd staart zij voort - maar wees gerust, wij naderen het sombere heden toch, een woord slechts over den jongsten Sint Nicolaas, en we zijn er.

O mijne broeders van den gilde! die, op den avond van dat feest, welligt naar iets piquants, iets nieuws, iets schoons hoop ik gezocht heb, hetzij in het gewoel van de *Kalverstraat*, waar het weder, veroorlooft mij de uitdrukking, *à pure perte* een grijnend gezigt zette, - hetzij in de woning eens vriends, wiens aanvallige kinderen door TER HAAR verdienden te worden geschetst, - gij die luisterdet en toezaagt, maar geen treffend onderwerp vondt, neen alle toestanden behandeld, versleten, afgezaagd scholdt, - het is mij dikwijls als u gegaan! - dat gij HANNA hadt ontmoet, dat gij in hare ziel hadt kunnen lezen. Welligt zijt gij haar roer langs het lijf gesneld, welligt gij haar niet eens op, - bovendien, wien onzer is de gave bedeeld, onder zoo armelijke plunje den schat van waarachtig gevoel te zien, welken zij dikwijls verheelt! Het vrouwtje - gij vermoedt reeds dat zij met BART trouwde, *cela va sans dire*, - het vrouwtje zocht haren weg door den mist, terwijl hare verbeelding de weergalooze helderheid van eenen keerkringnacht om zich zag.

De tegenstelling luidt sterk; maar, wat mooijer is, zij is waar ook!

Hoe had BART haar den luister dier gezegende luchtstreek beschreven, toen hij, van een' derden togt naar Indië teruggekeerd, haar verraste, een kind, een knaap aan de borst!

Zie, ik mag haar in dien toestand niet voorbij zien, al ben ik u de verklaring schuldig, wat hem bewoog van een' nacht onder dien schitterenden hemel op te halen; waarom zij juist toen dat tooneel gedacht. - Hoe beminnelijk zag zij er uit, HANNA met lot en leven verzoend, HANNA de vrouw, HANNA de moeder, HANNA, die nu niet langer geloofde, dat de hare heur wichtje, haar zelve van zich had gestooten; - het te vondeling leggen was een gruwel der baker geweest, die de moeder zeker had diets gemaakt, dat haar kind dood geboren was! En nu BART, die schreide, zoo als een man schreijen mag, van weelde, van verrukking, van zaligheid, bij het zien van zijn evenbeeld, van zijn kind, dat niet bang scheen voor zijne ruwe handen, dat niet wegkroop voor zijn harigen kus, dat hem de armpjes toestak!

HANNA'S gemoed, zeide ik, was vol van den keerkringsnacht; of had BART haar dien, in zijne kunstelooze, maar waarachtige

poëzij des harten, niet beschreven, zoo als lucht en zee er uitzagen, toen hij met een' braven ouden matroos aan den steven stond te praten? Deze had afgezien naar de stille zee, en opgezien naar den stillen hemel, ‘die zoo wèl bij elkander pasten,’ zeî BART, in zijnen eenvoud, ‘licht beneden, licht boven, licht rondom ons.’

‘Stuurman!’ had JAAP, de oude matroos, gezegd, ‘is het geene afschaduwing des hemels? Ik zou niet vreemd opzien, als mijn GUURTJE mij in de eeuwigheid in zulk een licht te gemoet kwam!’-

GUURTJE wa 's mans mooije dochter, aan de tering gestorven.

En BART - woeste, wilde natuur als hij was, had den oude willen afschepen met een: ‘Wat schorte je, paai?’ maar zijne stem was in zijne keel blijven steken; dien ganschen dag, had hij HANNA verzekerd, was hij reeds angstig te moede geweest, al wist hij niet waarom; immers het schip liep als een pijl uit een' boog, en aan zijn werk haperde geene zier - maar bij die woorden van den oude was hem het hart week in het lijf geworden; hij had HANNA voor zich meenen te zien stervende....

En het eene woord van den ouden matroos had het andere uitgelokt; maar laat ons BART zelven laten spreken.

‘En ik vertelde hem hoe goed wij het hadden - hoe lief ik jou heb; dat hoefde ik hem niet te zeggen, hij had het wel gehoord, toen ik zoo angstig uitriep: “JAPP! als haar uurtje eens geslagen is!” - want ik maakte er voor hem geen geheim van, dat je mij, vóó ik heenging, zeî, dat je geloofde.... Weet je nog, HANNA! dat de tranen jou in de oogen kwamen, toen ik bij jou haperen een' voet van den grond sprong, en hoe je mij zeî, dat ik altijd zou mogen denken, dat ik je gelukkig had gemaakt, als ik je eens niet weêr zag? Toen wou ik er niet van hooren, dat je sterven zoudt; toen beloofde ik jou, dat ik je hoornen en schelpen meê zou brengen voor den kleinen BART, - den kleinen BART! daar is hij waarachtig! - o wat een jongen! - hij grijnt niet, als zijn vader hem zoent! Hier HANNA! ik moet jou ook eens kussen: het was “man!” toen ik weg ging, nu is het: “vaêrtje!” - Maar in den nacht, waar-van ik sprak, toen was die man een kind; zie, de datum heught mij nog, het was de vierentwintigste September-’

‘Toen ben ik bevallen, BART!’

‘Dacht ik het niet al, al zeî oude JAAP, ‘dat het bijgeloof was!’ “Stuurman!” zeî hij, “ik ben geen fijmelaar; maar was ik jou, ik ging naar mijne kooi, en ik deed een gebed, dat zal je lucht

geven.” En, HANNA! - gelooven moet jij het, want je weet, ik geef me niet beter dan ik ben - al kon ik in de kerk den Dominé meestal in het bidden niet volgen, ook al jookten mij geene wilde haren onder den neus, wijl die mannen zulk een' schat van mooije woorden hebben, in dat gebed liepen mijne gedachten mijnen woorden vooruit. “Onze Lieve Heer zal er wel wijs uit worden,” zeî ik, toen ik snikkende “Amen!” sprak, “en er voor haar wel bij zorgen,” want ik had MACHTEL-moei in mijn gebed vergeten, de sloof, die mij bidden heeft geleerd - ik vergat haar om jou.’

Stel u eens voor, HANNA BART hoe bij die woorden aanzag!

‘En de Heer heeft gebed verhoord; dat doet Hij altijd, als wij maar vurig bidden,’ voegde de gelukkige echtgenoot en vader er bij; doch hier ook braken HANNA'S herinneringen op dien Sint-Nicolaas-avond af. De woorden van ouden JAAP, welke BART er, in den overmoed zijns geluks, zoo achteloos op had laten volgen: ‘Tenzij het beter voor ons is, dat Hij ons de bede weigere, - zoo als Hij mij het sterfbed van mijn GUURTJE deed, die ik niet weê zal zien, vóór in de eeuwig-heid! -’ die woorden gingen te loor in een' zucht.

En waarom?

Helaas! door den mist heen zag zij in het dok hier en daar licht op de schepen, - maar zijn schip, waar was het? Had zij dan niet vurig gebeden?

Foei, dier verbijsterende gedachten mogt zij niet toegevenhare kindertjes, - hun a was sedert ook een dochtertje geboren, - hare kindertjes verbeidden haar te huis; de bloeden moesten toch eense kleinigheid hebben, al was haar hart meer voor rouw dan voor pret gestemd. Voort dan, voort! daar was zij aan het winkeltje, waarin die weeûw Sint Nicolaasgoed verkocht; bij wie anders zou zij het halen dan bij die vrouw, welke zoo sober rond kwam, die weeûw!....

Het schip was al twee maaden over den tijd uitgebleven!

En van Sint Nicolaas-avond tot de avond vóór Kerstijd zijn negentien dagen, negentien nachten, lengte slechts *zij* kent, die wacht!

Lees voort, HANNA! lees voort; wat zoudt gij beter doen?

Een Oost-Indievaarder op de kust is een belangrijk nieuws; want aan honderd derzulken hangt het lot van duizenden en tienduizenden, hangt schier het lot van ons Volk, - als hij *Texel* is binnengeloodsd, dan stort hij zijn' hoorn des overvloeds in den schoot van het dankbare Vaderland leêg! Welligt

brengt hij de laatste vurig verbeide tijdingen uit het gewest, waarin schier elk tegenwoordig betrekkingen of bloedverwanten heeft, en zijne lading onderhoudt onze gemeenschap met alle deelen der wereld. Wees geprezen, eiland der eilanden, dat rijken beschaamt! Of verdringt niet de Java-koffij alle andere? - de tallooze soorten der West-Indiën in Europa, - de Mocka bij Tartaar en Turk? - Of kruiden, van het eene schiereiland tot het andere, kruiden, beide *Spanje* en *Sweden*, hunne geregten niet met onzen nageloogst? Of is er *negus* voor den Yankee zonder den geur onzer Molukken? - Laat *Duitschland* stoffen op zijne bietekroten, èn *Oost-Zee* èn *Zwarte Zee* begroeten om strijd koffen en brikken met de gelouterde suiker van *Java* belaân. Willen wij voortvaren op dien toon? Het tin onzer bezittingen ziedt in al de smeltkroezen van het Vaste Land, en de Java-Indigo leent zoowel het gewaad der blanke dochteren van het Noorden als dat der bruine schoonen van het Zuiden zijne frissche kleur! Doch voltooi zelf de aangelegde schets: voorzeker, een Oost-Indiëvaarder, die te huis komt, is een verheugend, een verheffend schouwspel, door den voorspoed des Lands, de welvaart des Volks er aan verknocht!

Helaas! dat ik u de keerzijde van den penning moet laten zien; een schip van Java verbeid, doch dat uitblijft, - langer dan andere, te gelijk afgezelde, - weken, maanden langer dan eenige later vertrokkene en toch reeds aangekomene bodems, - welke geheel verschillende gewaarwordingen wekt het op, - welk leed berokkent het! - Het onthoudt, - zie eens, hoe aller belangen zaamgeschakeld zijn in ons burgerlijk Landje! - het onthoudt zoo vele handen der smalle gemeente dagen lang werk, aan zoo vele monden dagen lang brood! Het schijnt eene streep te zullen maken door de rekening van de werf, waarop het zou zijn gekalefaterd, - het dreigt eene winstderving te worden voor makelaars en kooplieden, die de carga reeds opsomden, ieder voor zich een zóóveelste! Het jaagt de vreeze voor een aanzienlijk verlies in het hart der verzekeraars, onder welke er zijn wier evenaar wankel genoeg staat zonder dit gewigt in de kwade schaal, - en het is een doorn in het vleesch der Directeuren van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, wier raming er door gestoord, wier schikking er door belemmerd wordt. We zijn er nog niet! Het ontrust tot de Ministers van Koloniën en van Financiën, tot de hoogste Ambtenaren der kroon toe; want wie hunner mag onverschilig zijn voor iets dat op de kaai, in het

dok, aan de beurs, schrik en angst verspreidt? den Koning der Nederlanden, zou ik schier durven zeggen, gaat het lot van zulk een' bodem ter harte! Want de wortels der eeuwenheugende eiken, waaruit hij is opgebouwd, schaduwden, door hun omgrijpen en uitschieten, in de wouden en op het gebergte, slechts flaauwelijk de duizende slagaderen des maatschappelijken levens af, waarmeê het in aanraking kwam, waarin het greep, toen het op het *Y* vlagge en wimpels zwierde, - luister onzer handelsvloot, als het was! - die het zal kwetsen en stremmen, wanneer het nooit uit den schoot der wateren weêr opdaagt, - beladen als het werd met de weelde van het Oost!

En sla nu dat blad vol onheilspellende cijfers eens digt, en waag een' blik op het lot van hen, die, droomende van vaderland, vrienden, vrouw welligt, op dien bodem, onder stormenzwangeren hemel, in stik donkeren nacht, misschien eensklaps den dood voor oogen zien; - of uren, dagen lang, beurtelings door hoop en vrees gefolterd, op eenen oceaan ronddrijven, slechts verlicht, ten einde ze zijne onmetelijkheid zouden erkennen, en het wanhopig makende ijdele gevoelen der hersenschim van redding, waarmede een enkele hunner zich nog vleit. O! de rust in den schoot der wateren is verkieslijk boven de verlenging van zulken angst! - en ‘de Barmhartigheden des Heeren gaan over alle Zijne Werken!’ op het vuur en in den vloed, voor tijd en eeuwigheid, - dat staat tot onze vertroostinge geschreven. Vertroosting? Ach, hunne betrekkingen, - ach, mijne HANNA!

Hooger lof heb ik voor onzen volksaard, voor de ontwikkeling der weeze, voor hare vroomheid niet, dan de betrekkelijke kalmte, waarin ik u haar schilderen mogt; hoe verheven schijnt ze mij! Een beeld uit den vreemde zou de diepte des gevoels aanduiden, door den waanzin, waarin het onderging, - en echter, hoe hoog HANNA boven die hartstogtelijkheid sta, het ware der waarheid geweld aandoen, zoo ik het menschelijke verzweeg! Opgerezen uit haren stoel, heeft zij den Bijbel digtgeslagen, en ging zij naar het wiegje in gindschen hoek, en ligtte het kleed behoedzaam ter zijde, - haar dochtertje sliep gerust! ‘God zal deernis hebben met hare onschuld!’ zeide zij.

En nu, daar leunt zij tegen de kribbe van haren eerstgeborene, van haren BART, - wat aarzelt zij? - eer zij het hoofd op haar slapeloos kussen neêr kan vlijën, moet zij hem toch even

zien, hem, zijns vaders evenbeeld! Verduisterd door tranen, als ze zijn, laat zij hare oogen lang op hem rusten: wraak het, zoo gij durft, dat de wensch haar op de lippen komt:

‘Och, dat hij klopte!’

Hoe zij luistert!

Vergeefs!

‘Ik zal morgen opgaan, - of God mijn geduld, mijn geloof versterken wil!’

Doe het, HANNA! martelaresse als gij waart in uwe geboorte, martelaresse als gij dreigt te worden in den echt! doe het - en welke hoofden er zich buigen mogen, - aanzienlijken en armen, gevierden en geringen - allen, die u kennen, zullen bidden, dat op het uwe het eerst het Licht dale, dat van boven is; want wien onzer zal het zoo zwaar vallen, zich zelven te verloochenen, als gij het u zult doen in het berustende:

‘Uw wille geschiede!’

W.D - s.

AMSTERDAM, Dec. 1842.

De Chineesche Mandarijn.

'*Ah! - per caritâ, Signore*!' -[1]
'*Oh, pour la marmotte en vie*;'[2]
Deernis voel ik als ik 't hoore
En de kleine zwervers zie;
'k Trof er straks een' aan, die schreide,
't Arme jongske mogt het wèl -
Wat er omging in ons beide
Gunt ge, dat ik 't u vertell'?

't Was mij, of 't gezigt me heugde
Van dien Italiaanschen knaap,
Maar als beeld van louter vreugde
Maar verzeld van vluggen aap....
Zie, ik had mij niet bedrogen,
Een, twee, drie, sloeg hij me gâ,
En zeî toen met vochtige oogen.
'*Morta, cara bestia*!'[3]

(1) 'Geef mij eene aalmoes, Mijnheer!'
(2) 'Geef mij wat voor mijn marmotje!'
(3) 'Mijn arme beest is dood!'

Hadt ge als ik in 't vest gegrepen,
Wis zult ge ook nieuwsgierig zijn,
Wat hij nu langs straat mogt slepen?
Een' Chineeschen Mandarijn!
't Is een pop in lange rokken,
Maar er loopt een draad door heen,
En als dááraan wordt getrokken,
Knikt hij ‘ja!’ of schudt hij, ‘neen!’

‘Jongen!’ dacht ik fluks, ‘ik gun je
Beter middel van bestaan!’
En ik gluurde stil zijn plunje,
Schofel als ze was, eens aan;
Voorspoed scheen met d'aap geweken,
En de vreugde vloog dien na;
't Knaapje wou, maar kon niet spreken:
‘*Morta, cara bestia*!’

‘Vindt hij,’ peinsde ik, ‘'t beeldjen aardig?
't Pleit voor zijne onnouzelheid!
Wie is niet tot knikken vaardig,
Als 't geheime draadje 't zeit?
Malle kuren, dolle sprongen,
Heel de wereld wil ze zien!
Maar gebrek bedreigt den jongen,
Blijft hij haar den spiegel biên!’

En ik haastte me aan te wijzen,
Waarom hem de schare ontweek,
En, van lummels en van lijzen,
Ook geen enkle naar hem. keek;
't Scheen ik grooter droefheid wekte,
Toen ik aller ongena
Voor zijn pop den borst ontdekte:
‘*Morta, cara bestia*!’

'k Zocht een voorbeeld - zie daar rolde
Rap eens doctors koets voorbij; -
Maar de dikkert, die haar volde,
Gaf het min voor hem dan mij:
Want al maakte ik ook een praatje,
Dat de man zijn kunst verried,
Om den wil van 't gulden draadje,
Populair, dat werd het niet!

‘Jongen!’ zef ik, ‘kom eens kijken
In de loods, die noodbeurs heet,
Schoon 't geen Mandarijntjes lijken,
Mandarijnen bij de vleet!’
Doch al leende hij mij de ooren,
Doch al zeî hij 't half mij na,
Droever klonk het dan te voren:
‘*Morta, cara bestia*!’

't Was of de Alpen om hem blaauwden! -
Malle illusie! fluks gestoord,
Toen twee appelwijven snaauwden; -
'k Gaf een' raad ter afscheidswoord:
Wacht je, word je herberg voller
Van de jaarlijkse orgelplaag
Wacht je met je knikkeboller,
Wacht je om Gods wil met Den Haag!

Maar ik zou geen' lach verwerven
Van dat jeugdig aangezigt,
Op des vriends, des makkers sterven
Bleef zijn droeve blik gerigt:
Moest zijn rouw hen niet beschamen,
Die, als hij zijn' aap, een gâ
Louter om den broode namen?
'*Morta, cara bestia*!'

R - G - E.

Mengelingen.

Trudeman en zijn Wijf.

(*Vervolg van blz.* 9.)

III. De reis naar Marken.

Geen beurtschip of geene stoomboot verlaat er het *IJ*, of alles schaart zich op het dek te zamen, om de hoofdstad achter hare masten en nevelen te zien verdwijnen. Die blik van vaarwel is eene regtmatige hulde aan de koninginne onzes Vaderlands, aan haren roem, aan haren rijkdom. Nog een half uur en allengs begeven de passagiers hunne standplaats, om te zien, of en welke gerijfelijkheden hen ruim of kajuit kunnen verschaffen. Want diep is bij allen de overtuiging, dat de Waterlandsche kust aan het oog geene rust, der phantasie geen steunpunt kan aanbieden. Eerst, waar zich de tweede vuurtoren verheft, verheft ook langzamerhand een enkel reiziger het hoofd boven het dek: *Marken* is in het gezigt; *Marken*, het uitgedrukte beeld van armoede, van behoefte, van onbeschaafdheid. Slechts in dit opzigt heeft het eiland de eer, aller aandacht en nieuwsgierigheid tot zich te trekken. De *Goudzee* vloeit er om heen, alsof zij, door haren naam, haar eigen pleegkind bespotte; een lage kale grond, gedurig de prooi van het wassend getij, verspreide hutten, op drassige hoogten opgeslagen, ziedaar het voorwerp van aller medelijden. Neen, zelfs het medelijden wordt verdrongen door den glimlach van spotternij, die ieders lippen krult, om de halve heidens, welke hier wonen, maar wien overigens de lof nagaat: dat zij brave lieden zijn.

In 1429 was *Marken* wel driemaal grooter en vele malen aanzienlijker. De inwoners waren even sterk van bouw, even onbeschaafd misschien en even arm; maar die onbeschaafdheid en armoede stak bij die hunne tijdgenooten minder af. Thans zou

niemand het der moeite waard achten, hier brand te stichten; toen lokte de welvaart de roofzucht uit; van de overzijde der zee toogen de roovers derwaarts, en nog pas negen jaren geleden, had de omgelegen kust hier een tooneel van wanhoop en verwarring aanschouwd. Met talrijke schepen hadden zich de Kampers op de *Zuiderzee* vertoond. *West-Friesland* en het *Sticht* hadden met angst verbeid, werwaarts de geduchte vrijbuiters den aanval zouden rigten. Het sein, dat hen van den angst verloste, was het noodgeschrei der bewoners van *Marken*. De moerassige plek gronds scheen in een' vulkaan verkeerd, die niets dan vlammen braakte, en toen de trage morgen de ellende van den nacht verlichtte, waren de Kamper roovers weggezeild, en hadden dorp en kerk en klooster als een' rookenden puinhoop achtergelaten.

Marken had zich echter van dien jammer hersteld. Blootgesteld om de prooi en de speelbal van ondernemende vrijbuiters te worden, trok het toch wederkeerig van zijn noodlot partij. Want het was de verzamelplaats, waar West-Friezen en Stichtschen, Overijsselschen en Gelderschen zich vereenigden, om over stoute ondernemingen te beraadslagen; werwaarts zij terugkeerden, om den buit te verdeelen. De door den Utrechtschen Bisschop uit hunne have verdreven Bunschoters hadden zich bij talrijke scharen derwaarts begeven, en hun toevloed had bijgedragen, om den herbouw der vernielde wooningen te bespoedigen. De kerk was reeds bijna uit haren asch herrezen, vele huizen stonden reeds dáár bevalliger dan te voren door het sieraad der nieuwheid. Wie echter het meeste tot dien gunstigen keer van zaken had bijgedragen, zullen wij straks zien.

Ook nu leverde het eiland *Marken* ten minste gedeeltelijk een tafereel van drokte en gewoel. Aan de zuidwestzijde naar het *Pampus* lagen talrijke vaartuigen op het strand gesleept. Meest behoorden zij aan de visschers van het eiland, maar sommige bewezen door hunnen ranken bouw, door de koketten aan de masten, dat ook andere diensten van hen gevergd, en zij aan de strooptogten, die de *Zuiderzee* onveilig maakten, niet geheel onschuldig waren. Dezelfde mengeling vertoonden de schepelingen, die zich aan strand met drinken en dobbelen vermaakten. Naast den rossen, stoeren visscher, op het eiland gewonnen en geboren, onderscheidde men zwaargebaarde krijgers, aan het breede zwaard, dat van hunne heupen afhing, aan eenen platten ronden zwartgeverwden helm kenbaar, en schoon de ruwe menigte eenstemmig scheen in vrolijk gejoel, was echter in de

verhouding der laatsten tot de eersten het overwigt zigtbaar, dat ondervinding en slimheid hen boven de kracht der meer onbeschaafde natuurkinderen schonk.

Met alle inspanning van kracht scheen een klein vaartuig, dat, zijns ondanks, door wind en stroom zuidwaarts naar het *Pampus* werd gedreven, zich te beijveren, het oog dier woeste gezellen te ontgaan. Er bestond intusschen weinig gevaar van ontdekt te worden. Allen waren verdiept in het dobbelspel, waarvan een der gasten zich beroemde, alleen de kansen in zijne magt te hebben. Het was een sterk gebouwd man, met een bruin gerimpeld vel. Zijn hoog voorhoofd werd verborgen door eene fluweelen muts of baret, met een' gouden haak; de breede zwarte knevel, die de plooi zijner lippen bedekte, was door een' grooten haviksneus overschaduwd; een bruine mantel, aan de randen met gouddraad doorweven; maar afgedragen, maar vuil en verkleurd maakte, zoo als hij dáár zat, zijne gestalte onkenbaar. Toch gluurde er het gevest van een groot zwaard dreigend door heen, zoo dikwijls hij naar zijnen gordel tastte, om de gewonnen penningen in de lederen beurs te storten. Want het geluk van zijn spel scheen het zegel op zijne woorden te drukken. De aanzienlijkste onder den onaanzienlijken visscherstroep zat met domme deftigheid tegen hem over, en had weinig anders te doen, dan eerst penningen, vervolgens stukken van achten, eindelijk zelfs kroonen aan zijn' gelukkigen tegenspeler toe te schuiven. Vergeefs tot nog toe, dat zoowel krijgslieden als visschersknapen met gespannen aandacht elke beweging zijner handen en oogen gadesloegen. De laatste twee kroonen dreigden uit den buidel van den rijken Marker te verdwijnen; nog één worp! ook thans was het geluk op de zijde van den vreemdeling.

‘Hij speelt valsch!’ schreeuwde een der visschersknapen, en met dit woord sprong hij op, en had zijn gewoon, maar geducht wapen, het mes, uit de scheede.

De vreemdeling scheen zich over dien uitroep niet te verzetten, maar eischte van zijne partij de gewonnen kroonen.

‘Hij speelt valsch!’ krijschte de visschersknaap, nog luider dan te voren, en eerst toen begreep de Marker, met zijne gewone traagheid, dat die onderstelling hem regt gaf, de winst te weigeren. Hij drukte zijne dikke lippen op één, als zouden zij eene lange rede baren, en toch kwam er niet dan een langzaam lijmig uitgesproken: ‘Neen!’ over. Zijne tweede beweging was het grijpen naar zijn mes.

‘Bij St. Amandus!’ sprak de vreemdeling, met verheffing van stem. ‘Iemand, die met den Keizer van *Trebisonde* zelven gespeeld, en de kunst van Kardinalen en Bisschoppen geleerd heeft, behoeft niet valsch te tuischen, als hij zulke ellendige dorpers van hun geld ligten zal!’

Deze woorden op een' snijdenden toon voortgebragt, terwijl de spreker den krommen neus verachtelijk in de hoogte trok, en zijne loensche, maar doordringende blikken naar alle zijden wierp, bragten het gezelschap uit zijne rustige stemming. Kroezen en drinkkannen vlogen omverre; de messen waren getrokken: als een onweder was eensklaps de krijg uitgebroken. ‘Weg met den Toovenaar!’ riepen sommigen. ‘De knaap had voor onze Heilige Vaders, de Kardinalen en Bisschoppen eerbied moeten hebben. Wie over de dobbelsteenen een kruis slaat, doet het nooit met een goed oogmerk!’ schreeuwde de eerste beschuldiger. Maar de vreemdeling verhief, ondanks het rumoer, bedaard zijne lange gestalte van den grond. Toen sloeg hij met zekeren zwier den mantel over zijn' linkerarm heen, en zonder het zwaard te trekken, rigtte hij het woord tot de krijgshaftige Bunschoters, die hij onder de menigte onderscheidde.

‘Ik vraag u, mijne meesters!’ sprak hij, ‘of een man, die met den Sultan van *Damaskus* het rapier heeft gekruist, gehouden is met onvrijë visscherlui voor het mes te vechten?’

Zijne rede bleek voor zijne hoorders te hoog. Die te eenvoudig waren, om te gelooven, dat Kardinalen en Bisschoppen dobbelden, hadden nog minder denkbeeld van den Sultan van *Damaskus* en diens waardigheid. Zelfs de krijgslieden schenen het beroep, op hen gedaan te versmaden; door den snoevenden toon waren zij ontstemd. En reeds wendde de vreemdeling het hoofd naar alle zijden, om waar te nemen, of er eene andere keuze overschoot, dan tusschen de getrokken messen zijner beschuldigers en de zee. Haastig trok hij de beurs uit zijnen gordel en wierp de penningen over den grond, met de woorden: ‘Bijlo! als de man van rang zich tot slecht volk verlaagt, mag hij zien, hoe het hem vergaat! raapt de penningen op, nobele spelers! die uwe schamelheid niet verliezen kan!’

Een oogenblik aarzelden de visschers: en de ruwe zee- en krijgslieden hadden misschien hunne prooi aan hunne geldzucht opgeofferd, zoo niet een oud krijgsman, met grijze lokken, de tot grijpen uitgestrekte armen der omstanders had teruggehouden. ‘Jonkman!’ sprak hij tot den vreemdeling, ‘wie zijne penningen eerlijk heeft gewonnen, kent er de waarde te wèl van, om ze

te versmijten. Daarom van twee één. Behoud ze of tel ze terug aan den visscherman!' - Maar deze woorden, al hadden zij gezag genoeg, om het oprapen der muntstukken tegen te houden, deelden de bedaardheid, waarmede zij werden uitgesproken, aan de stemming der menigte niet mede. De scheldwoorden werden van stompen gevolgd, en toen eindelijk de aangevallene een' der visschersknapen met kracht van zich had afgeslingerd, deed eene diepe snede over zijne hand hem gevoelen, dat de aanval niet zonder bloedstorting zou eindigen. Met eere mogt hij den degen gedragen hebben, een gevecht voor het mes met die ruwe gasten was hagchelijk. Intusschen in den uitersten nood rukte hij zijn zwaard, toen eensklaps eene krachtige hand zijnen arm greep. Een groote, breede, zwaargebouwde man stond ann zijne zijde: de schippersmuts deed hem als een varensgezel, zijne overige kleeding als een' dienstbare kennen. Ruw behouwen wezenstrekken gaven aan zijn sproetig en verweerd gelaat de uitdrukking van goedhartigheid en onbeschaafdheid tevens. En toch werd die man de beslisser van den strijd: 'Mannen!' sprak hij, 'zoo waarachtig als gij mij allen kent, zoo waarachtig sta ik u met mijn leven voor dezen braven heer borg. Wie de hand aan hem legt heeft het mij opgenomen!'

'Dan zijn wij tevreden, meester WILBRAND! maar' - WILBRAND hoorde niet verder, zijn ruw gelaat dreef in tranen en met de woorden - 'Onze lieve Vrouwe zij gebenedijd voor deze ontmoeting, Heer OLIVIER!' zonk hij aan de voeten en omhelsde de knieën van den vreemdeling.

Wij leidden zoo straks de aandacht onzer lezers van dit tooneel af, om hun een' blik te doen slaan op het kleine vaartuig, dat met alle moeite de opmerking der ruwe gezellen trachtte te ontgaan en elders op het eiland aan te landen. Het gelukte door inspanning van riemen en roer over den stroom te zegevieren. Met gulle gedienstigheid haastte zich een huisman, uit eene der nieuwgebouwde hutten, de aangekomenen welkom te heeten; maar de man, wien die eerbewijzingen vooral golden, wees die af, minder uit stuurschheid, dan omdat zijne gedachten met andere voorwerpen waren vervuld. Hij was van eene kleine, tengere gestalte; maar zijn fijn besneden gelaat, zijn helder en schitterend oog onderscheidde hem voordeelig van het bedienlenpaar, dat hem vergezelde. Hij was van middelbaren leeftijd, en zijne zwarte lokken begonnen die grijze kleur aan te nemen, welke wij meer juist dan bevallig peper- en zoutkleur plegen te

noemen. Elke zijner bewegingen droeg het kenmerk van levendigheid en vlugheid: jammer, dat een in het oogvallend gebrek die verwachting beschaamde. De armen zijner dienaars moesten hem bij het aan wal stappen ondersteunen, en zelfs toen scheen zijn voet naauw den vasten bodem te kunnen gevoelen; want de huisman haastte zich hem op te rigten, toen zijne knieën den dienst schenen te weigeren. Eene ontwrichting van het regter been maakte zijnen gang moeijelijk en pijnlijk. Doch het was als of hij met zekere vóórliefde zijn lijden in al deszelfs smart wilde proeven. Vermoeid van de reis, wees hij echter den beker af, dien de Marker huisvrouw, wier kleeding reeds de beginselen dier dragt vertoonde, die nog ten onzen dage het voorwerp van algemeen opzien is, hem aanbood. Water verlangde hij, water slechts, terwijlzijne bedienden zich aan eene frissche teug zedewaars mogten vergasten. De ter zijner opwachting met smakelijke olie gebakken visch liet hij onaangeroerd; een stuk grof brood scheen hem kracht te moeten geven, om het lijden, dat hij op zich nam, verder te dragen. En nog werd geene enkele bete genuttigd, zonder dat hij met stillen eerbied zijnen rozenkrans had afgeteld. Doch gastheer noch gastvrouw schenen die vrome aandacht te durven, of te willen storen. Eerst toen hij de scherp-gepunte schoenen, die, hooger dan gewoonlijk, verre over den enkel reikten, als om daaraan vastheid te geven, had uitgetrokken, toen hij de handen over de borst kruiste en eenen staf opnam, om barrevoets zijnen togt te beginnen, liet de gedienstigheid van den gastvrijën Marker zich niet langer bedwingen. ‘Meester TRUDEMAN!’ sprak hij, ‘gij bouwt hier kerk en huizen; gij geeft hier handen vol penningen te Gode, alsof zij uit den hemel vielen: als gij uwen ezel sparen wilt, dan zijn deze schouders sterk genoeg, om u te dragen, waarheen gij wilt!’

‘Dank hebt!’ sprak TRUDEMAN, ‘er was een tijd, dat mijne voeten mij zelve droegen, zoo en waar ik wilde; maar, dank hebbe St. Trudo, mijn patroon, dat deze enkels mij niet meer kunnen dragen op het pad, waar ik vroeger ging!’ en een zwaarmoedige zucht volgde zijne woorden op.

‘Maar bij Onze Lieve Vrouw! de weg is voor mij en mijne knapen naauwelijks goed genoeg, het eiland staat vol water en de klei is doorweekt. Leun ten minste op mijn' arm!’

‘Dank hebt!’ was het hardnekkige antwoord; ‘deze staf en geen ander mag op den dag van St. Trudo, mijn' patroon, mijn reis gezelschap zijn!’ en pijnlijk rigtte zich TRUDEMAN van zijnen zetel op, om zijne pelgrimaadje te aanvaarden. Zijne gedachten

schenen te ernstig, dan dat hij het hoofdschudden zijner dienstlieden en zijns gastheers zou opmerken; maar diezelfde inspanning van den geest scheen het lijden zijner leden te overheerschen. Wel was zijn gang langzaam en onzeker, wel scheurde zich vaak zijn voet moeijelijk uit de beklemming der vochtige klei los; maar toch vertoonde zijn gelaat geene sporen van leed, dan het ernstig sombere van ingespannen vroomheid. Eene verlaten half ingestorte muur vertoonde zich op weinig afstand. Mogt onze pelgrim dáár eenigen schuil en steun vinden? Neen. Ernstig sloeg hij den bouwval gade; kruiste de handen op de borst en eenige woorden in het Latijn prevelend zonk hij ter aarde met het hoofd op den grond. Eene pijnlijke worsteling scheen er in zijn gemoed om te gaan; want toen hij weder oprees, dreed zijn gelaat in een' dauw van' tranen, en met gebogen hoofd zette hij zijne wendeling voort.

De bouwval, waarvan wij gewaagden, was niet de éénige, die het eiland vertoonde. Weinige schreden verder verhieven zich andermaal dikke muren, die aan de verwoesting der vlammen, aan de golven, die de *werve*, waarop zij opgetrokken waren, omspoelden, hadden wederstand geboden. Zelfs duidden nog de overblijfsels van eene soort van zuilengang het oorspronkelijk oogemerk van het vebouw aan. Die puinhoop beschuldigde de wraakzucht eener ijdele en door ijdelheid bijna krankzinnige vrouw. Hier had, meer dan zestig jaren geleden, de weduwe van Graaf WILLEM den IV^{den} tegen een klooster van arme Friesche monniken gewoed; het gesticht was in brand gestoken, de onschuldige bewoners in zee gestort, om hen, zoo het heette, te straffen over de nederlaag, door hunne landgenooten aan den Graaf, bij *Stavoren*, toegebragt. Een gedeelte der kapel was gespaard gebleven, en medelijden met het ongeluk, herinnering van de deugden der vroegere, bewoners, hadden den eilanders eerbied voor de overblijfsels ingeboezemd. De aan het gevaar van golven of roovers ontkomen visscher betaalde hier de gelofte, in het bange uur aan de Koningin des Hemels gedaan. Een kluizenaar bewoonde sinds onheugelijke jaren het gewelf, en de oudere lieden wisten veel van de wonderen zijner welsprekendheid te verhalen, ofschoon zijn mond den jongeren naauwelijks meer bespraakt scheen.

Derwaarts rigtte TRUDEMAN den kranken gang. Driemaal ging hij, gebeden mompelende, de werve rond en telken reize boog hij eene knie ter aarde, op de hoogte, waar eenmaal het altaar had gestaan. Eindelijk trad hij het gewelf binnen nogmaals bij iedere schrede de knie buigende. Daar stond hij met de

handen op de borst gekruist, tegenover den grijzen kluizenaar. ‘Mijn vader!’ sprak hij, ‘die tweemaal mijn vader zijt!’

De gestalte verroerde zich niet. De houding, waarin men hem vele jaren gezien had, scheen hij nu noch immer te zullen verlaten. Met een ivoren crusifix vast tegen het hart gedrukt, scheen dat hart het laatste orgaan te wezen, dat in den grijsaard wekte. Zelfs den tijd der rimpels scheen hij te hebben overleefd. Het bruine vel sloot strak en dor om het beenig gelaat, dat, zoo als het gezigt eens pas gestorvenen, de edele trekken had hernomen, waarmede de Natuur het stempelde. Van zijn' kalen schedel hingen slechts schaarsche lange grijze lokken bij de slapen neder. Onder de ruige wenkbraauwen was de kleur der gebrokene oogen niet meer te herkennen.

Verder scheen alle leven verdwenen. Neen: onder de zonder linge gaven, waarmede, volgens het bijgeloof dier dagen, de Geest zijne uitverkorenen voorzag, was de gave der tranen, die wij zoo vaak in de Legenden der Heiligen vermeld vinden, misschien de allerzonderlingste. Die bezat de kluizenaar in rijke mate. Het laatste vocht, dat zijn dor gebeente besloot, scheen hij in tranen te zullen vergieten.

Noch de tred, noch de stem, noch de gedaante ven TRUDEMAN was door den grijsaard opgemerkt. TRUDEMAN aarzelde een oogenblik; toen knielde hij neder en herhaalde met luider stem: ‘Vader! die tweemalen mijn vader zijt! de vrede der Heiligen zij met u!’

Langzaam scheen de bezinning bij den schier verstorvene terug te keeren. Moeijelijk trok hij de betraande oogleden op, legde de hand op TRUDEMAN'S hoofd, en sprak met gebroken stem: ‘Amen, mijn zoon! gij hebt wèl gedaan!’ toen volgden eenige woorden, laat ik liever zeggen, eenige beweging der lippen, waaruit het scherpste gehoor geene woorden had kunnen onderscheiden.

‘Mijne ure is gekomen, de groote bruidegom roept!’ her-haalde de grijsaard een weinig luider; want hij scheen te gevoelen, dat zijne woorden niet waren verstaan. Toen verloor zijne stem hare kracht op nieuw. Maar met meer dan gewone drift onderschepte TRUDEMAN die rede. ‘Leef,’ sprak hij, ‘bij alle Heiligen, bij St. Trudo, mijn' patroon; leef, mijn vader! Negen jaren ben ik op den dag van St. Trudo, den dag van mijne geboorte en mijne zonde, barrevoets herwaarts gekomen. Negen jaren heb ik op dien dag tranen en gebeden geofferd in de kapel van Onze Lieve Vrouw; negen jaren lang heb ik den scherpen doorn in het vleesch gevoeld, dien mijne ongeregtig-

heid mij sloeg; negen jaren lang heb ik bij u de vergiffenis des hemels gezocht.' -

'Houd op, mijn zoon!' riep de grijsaard, terwijl een nieuw vuur zijne oogen verlevendigde; 'zijn dan negen jaren boete genoeg voor een enkle oogenblik van zonde? U heb ik verge-ven, toen ik u het laatste schonk, wat de Hemel mij liet. Bijna veertig jaren heb ik geen ander brood dan met tranen....'

'Ik weet het, mijn vader! hoe heilig gij gewandeld hebt!' viel TRUDEMAN in, toen eene nieuwe onmagt het uitgepijnigd lig-chaam scheen te bevangen. 'Ook heb ik uwe geboden gevolgd, alsof een Engel die tot mij had gebragt. Ik heb de armen gespijsd en de naakten gekleed. Ik heb de voorbidding der Heiligen gevraagd, opdat mij mijne groote zonden vergeven zouden worden, en ik had gehoopt, dat hunne stem tot u zou gesproken hebben, om mijn geweten gerust te stellen. Al mijn geld heb ik te Gode gegeven, en, zoo het noodig ware, zou ik, als de eerste Christenen, mijne have verkoopen, en het der Kerke geven, zoo slechts mijne boete genade had gevonden.'

Met diepen ernst liet de kluizenaar den blik of TRUDEMAN rusten. 'Geef mij eene teug wijns!' hij, 'ik heb nog veel te zeggen.' TRUDEMAN wist, waar hij het verlangde kon vinden. Negen jaren geleden had hij tot verkwikking van den grijsaard, die gave in zijne cel nedergezet; maar slechts de waterkruik was aangeroerd. Schoon hij de kroes vulde. was slechts eene enkele teug ter opwekking der levensgeesten genoegzaam. De eerste wijn, sedert vele jaren genuttigd, zou welligt de laatste zijn, dien hij immer zou nuttigen. Met meerdere vastheid van stem vervolgde de kluizenaar:

'Is het dan geene groote gendade, mijn zoon! dat de Hemel u, toen gij de schatten der Heiligen wildet ontreinigen, greep en terughield; ja, wat nog heerlijker genade is, u tot rentmeester aanstelde, om zijne gaven aan de arme leden onzer Heilige moeder de Kerk uit te deelen? Voor de dients des vleesches hebt gij honger en koude en armoede verdragen, en voor de dienst der Kerke, die zelve tot lijden geroepen is, zal u de moed ontzinken!' en een stroom van tranen bedekte op nieuw zijn gelaat bij het gedaan verwijt. - 'Bidden,' vervolgde hij. 'bidden, mijn' zoon! zal ik voor u; zoo het hier niet is, dan hier boven. Genade schenken kan mijne zondigheid niet. Maar het schijnt alsof de oogen des stervenden verlicht worden. Misschien wijst de Hemel aan, wat mijn mond niet mag open-baren. Voor u zijn de schatten der Heiligen, zoo gij met uwe

schatten de Heiligen dient. Keer morgen terug, en breng den nacht biddende door voor u, voor mij...'

'En voor uwe dochter?' viel TRUDEMAN in.

'En voor HILDA!' herhaalde de grijsaard. 'Als de toekomst zich opent, treedt al wat verleden is in de schaduw.'

Wij zullen TRUDEMAN dien nacht niet verder bij zijnegodsdienstige oefening vergezellen. De sombere godsdienst der middeleeuwen, hare boete en kastijdingen, hare met pijn afgedwongen liefde, waren der openbaring van licht en leven onwaardig. En toch heeft hare zwaarmoedigheid iets plegtigs, iets gelijks aan de huivering, die hare kerkgewelven, hare martelaarsbeelden, hare gekleurde vensterbogen, door ons gemoed verspreiden. Die huivering is te zinnelijk, om godsdienstig te heeten; maar zij is tevens onzinnelijk genoeg, om alle dartele scherts te verbannen, om elke booze gedachte bij het opkomen met haren schrik te treffen.

Het gelaat van TRUDEMAN, bleek en ontdaan, getuigde des anderen daags van de nachtwake, die hij had doorgeleden. Maar toen hij den kluizenaar wilde bezoeken, vond hij dien dien in dezelfde houding als den vorigen dag. Het crusifiks was vaster dan ooit tegen zijne borst geklemd, zijn hoofd hing zoo mogelijk nog dieper op zijne borst. Vergeefs herhaalde TRUDEMAN tot driemaal zijne aanspraak. Eindelijk waagde hij het, zijne hand te grijpen; de hand was koud; zijn hoofd op te ligten; de oogen waren gebroken. De lijder had den laatsten strijd voleindigd.

VI. Meester Keno en zijn Mephistopheles.

Op denzelfden tijd, dat TRUDEMAN van zijn gebed oprees, verliet zijn vaartuig het eiland. Zijn ontrouwe dienaar WILBRAND stiet het van den wal, en nam met den vreemdeling, dien wij als Jonker OLIVIER leerden kennen, den terugtogt naar *Hoorn* aan. De reis ging langzaam, ofschoon geen ongunstig getij de vlugtelingen terughield. Maar de zorg, om zoo ver mogelijk van de kust te blijven, maakte den koers onzeker; het bleek, dat niemand zich haastte voor den avond de stad te bereiken.

Of Meester KENO geslapen had, weten wij niet, maar wel, dat de volgende dag met den vorigen in eene mengeling van droomen voor hem scheen zamen te smelten. De kunstgewrochten, die hij op zijne reizen had gezien, stonden hem voor den

geest, en schenen zich in zijne galerij op ééne rij te scharen. Hetzelfde weemoedig zoete gevoel, dat de eerste verrukking over die meesterstukken hem had ingeboezemd, vervulde op nieuw zijn gemoed; ja, dat gevoel nam eene ongekende vlugt, omdat het scheen, dat aan zijne zijde HILDA zijne verrukking deelde; maar wanneer zijne oogen zich van het schouwspel, dat zijne verbeelding hem vóórtooverde, niet konden verzadigen, dan verscheen hem op ééns zijn eigen Mariabeeld als een ongevormde klomp, waaraan ziel en leven ontbrak. Hij zag treurig om zich heen, en het scheen of HILDA, met den glans van hooger licht omgeven, geen aardsch wezen meer was, Bij haar vertoonden zich die gelaatstrekken, waarmede zijne zuchten, zoo zij daartoe waren in staat geweest, de onvoltooide afbeelding zouden hebben bezield Treurig ontwaakte hij uit zijne mijmering, en met de handen in den schoot gevouwen, riep hij uit:

‘Lacy, lacy! Wat is de kunstenaar zonder vroomheid? De meesters, die de kerken gebouwd en de altaren versierd hebben? zij hebben gebeden en gevast; en de hemel heeft zich voor hen geopend. Niet als eene ééntoonige schilderij; - het heilige, het bovenzinnelijke schoon is zelf in hunnen geest afgedaald, en het geloof heeft den beitel in hunne handen bestierd. Maar, och arm! geen Heilige heeft tot mij gesproken, en de ban van den Meester houdt den leerling geboeid!’

Vergeven wij aan de neerslagtigheid van Meester KENO zijne werkeloosheid van dien dag. Treurig genocg werd zijne mijmering gestoord. Want toen een zacht getik zich aan den deur zijner werkplaats liet vernemen, popelde zijn hart. Hij had geen stap buiten zijne deur gewaagd, omdat iedere stap hem zijns ondanks naar TRUDEMAN'S woning zou voeren. Voor het onvoorzigtig ontdekken van zijne neiging legde hij zichzelven die verwijdering op; de vrees, dat de vrome, de goede zijne bedoelingen zou geraden hebben, had misschien nog meer aandeel aan zijn besluit, dan hij zelf zich durfde bekennen. Zijn hart popelde, toen er getikt werd; want hij meende, dat de heilige haren ernst zou verzacht hebben, en zoo niet uit genegenheid, dan toch uit goedheid hem kwam troosten. Maar het bloed steeg hem naar het aangezigt; zijne oogen vonkelden; zijne hairen stoppelden, toen hij de welbekende gestalte van Jonker OLIVIER ontdekte. ‘Messire!’ sprak hij, en hoog verhief hij zijne hooge gestalte: ‘Sedert de trony van Messire LILE-ADAM genoeg was, u uit *Hoorn* te verdrijven, meende ik vierdag te mogen houden van uwe storende bezoeken.’

Jonker OLIVIER sloeg den valen mantel, dien wij hem op *Marken* zagen dragen, ter zijde. Een fraai met goud doorwerkte rok, die tot aan de kniën hing, met bont omzoomd, en door een' zwarten gordel, met gouden knoopen, om het lijf was vastgehecht, vertoonde zich. Zijne kleedij regtvaardigde de koele trotschheid, waarmede hij het verwijt van Meester KENO aantoonde. ‘Wie met opene brieven reist van mijnen Heere HENDRIK, den Koning van *Engeland* en *Frankrijk*, is in de Staten van den Hertog van *Bourgondië* overal veilig!’ - sprak hij en legde eene rol perkament, met zware zegels voorzien, voor KENO op de tafel neder; tevens reikte hij Meester KENO de regterhand, die deze niet weigerde, schoon hij beefde, als de duif in de klaauwen van den gier.

‘En zoo Jonker OLIVIER,’ vervolgde hij op zachten toon, maar met klem op ieder woord, ‘niet kwam als de afgezondene eens Konings, maar als een verveemde balling, op wiens hoofd honderd ponden gouds stonden, zou hij het regt niet hebben, dat een broeder zijner orde hem veiligheid en gastvriendschap schonk, wanneer hij dien zijnen eed herinnert?’

Meester KENO zag angstig om zich heen, als wilde hij waarnemen, of de muren ooren hadden. Want zoozeer had hem de verschijning van Jonker OLIVIER verrast, dat hij de gestalte van den rossen WILBRAND, die hem vergezelde, niet had opgemerkt. Hij verschrikte zigtbaar bij de ontdekking; maar OLIVIER vervolgde: ‘De oude dienstman heeft voor de zweepslagen van den dollen Jonker trouw in de plaats gegeven; de leerling mag de kastijding van den meester niet schraler betalen.’ Wat Meester KENO antwoordde, weten wij niet, omdat onze held zelf niet in staat was, er zich rekenschap van te geven, maar met het gemompel van verlegenheid, als tegenover een' magtiger invloed, moest volstaan. Zelfs de vraag: hoe het met de beeldenarijë ging? werd met een schouderophalen en een' pijnlijken blik op zijn' onvoltooiden arbeid beantwoord.

‘Ha!’ sprak OLIVIER, terwijl hij zich gemakkelijk op den éénigen drievoet, dien het opstaan van Meester KENO had ledig gelaten, nederzette, en met de hand op den vergulden degenknop steunende over den steenen vloer met zeker welbehagen zijne sporen deed klinken. ‘Ha!’ sprak hij, ‘als de jeugd loszinnig is en van vreugde en jolijt droomt, dan heeft het kunstenaarsleven eene zoete bekoring. Met de ridders op het veld, en met de edelvrouwen aan den disch, spotternij met de klerken en tirannij over de leeken, gisteren het zwaard en heden den beitel, 's nachts met de Heidenen te veld, en te noen met de harp aan

het het Hof, omzwervingen, als die van een' vogel in de lucht, - dat alles doet het ijle hoofd goed, vooral wanneer de natuur het met gaven heeft gestoffeerd, en het geestige gedachten en spelen lief heeft! Maar het genot is het einde der wetenschap en niet haar begin, Meester KENO! Wie slechts hare genietingen najaagt krijgt een gemakkelijk meesterschap, maar dat hem ontgaat, wanneer zijne handen stram en zijne hairen grijs worden, of wanneer hij dwaas genoeg is eene vrouw te nemen, of zich door een' Koning in den kerker of een klooster te laten opsluiten. Dyne beeldenarij is niet ver gevorderd, Meester KENO!'

'Lacy!' hernam Meester KENO; 'het ware beter het hanteeren van den beitel niet te kennen, zoo de arm niet ondersteund wordt, door een andere kracht, die uwe voorschriften voor mij niet hadden, Messire!'

'Bylo, Meester KENO! Gij spreekt als een broeder van St. Bernardus, of een Capucijner; maar mijne heugenis moet u wel verre ontgaan zijn, als ge denkt, dat die beuzelpraat mij bekoort. Die een werk begint, moet weten wat hij wil, al wil hij het kwade. Hetgeen hij doet, moet in zijne magt zijn, en hij moet zich niet door het genoegelijke laten bekoren, om bij het pijnlijke de handen in den schoot te leggen. Wie dat doet, heeft niet doorzien, waartoe de Natuur hem beschikte. Zij heeft ons tot meesters gemaakt ook over ons zelve; want ook wij kunnen mirakels doen, trots de Heiligen, zoo wij hare geheimen doorgronden. Om eene enkele zaak te maken tot hetgeen zij is, heeft zij al de propriëteiten der dingen, die wij zien, geschapen, en om eene zaak zóó na te bootsen, als de natuur haar vormde, moet de kunstenaar al de propriëteiten der dingen verstaan, en niet wegloopen met hetgeen hem gevallig is, om stil te houden bij hetgeen hij verafschuwt.'

Wij gelooven, dat Meester KENO beter dan wij met de dogmatische taal dier dagen bekend was; maar toch wreef hij met de hand over het voorhoofd, om dit proefje van middeleeuwsche theorie behoorlijk in zijne hersenen te plaatsen. 'En of ge schoon u Meester laat noemen! zoo ik u vroeg: KENO! kunt ge een' ridder afbeelden? en gij zeidet, ja; en ik vroeg u: kunt gij eene schoone vrouw afbeelden? en gij zidet, ja: en een' Koning, en een' Heilige, en Onze Lieve Vrouw der wonden, en gij zeidet op dat alles, ja; en gij toondet mij de beelden, die hier om u staan; dan zou ik antwoorden: dat gij de propriëteiten der dingen, waardoor alles is wat het is, niet kendet, ofschoon gij meester heet te zijn. Want al wat ge gebeeldhouwd hebt,

vertoont éénen vorm en éénen trek. Dat moet niet, Meester KENO! want al wat in de Natuur is heeft zijne bijzondere eigenschap, waardoor het is, wat het is; en het is den wijzen kunstenaar gegeven, die te vinden.'

'Dat is het juist, Messire!' hernam KENO. 'Er zijn zaken in de Natuur, zoo fijn en vlugtig, dat de snede van deze beitel ze niet vatten kan. Dagen achtereen heb ik gearbeid, opdat deze Lieve Vrouw de teekens der heiligheid zou verkrijgen, die zij hebben moet, om voor het altaar der groote kerk te dienen; maar er zijn eigenschappen, Meester! die niet gezien worden door het oog of bewerkt met de hand; maar die de geest van den werkmeester uitgiet op hetgeen hij gemaakt heeft, en de geest heeft die indrukken,...' - een woord bleef op zijne lippen haperen.

'Van God, misschien!' riep OLIVER, terwijl zijne knevels den meest valschen kronkel aannamen, waartoe zijn gelaat zich liet plooijen. 'Van God misschien, zoo als de kloosterbroeders zeggen, bij wie gij eer gelijkt ter schole te gaan, dan bij de Meesters der kunst. Verstaat uwe hooge geleerdheid dan alles, wat er in de Natuur is, en wat de Natuur vermag? Als gij de verwen mengt, kent gij dan al de sappen der planten, waaruit ze zijn zamengesteld; of is het u genoeg, dat gij eene kleur maakt, omdat anderen u zeggen, dat dit rood is, of wit of zwart? Als ge een werk begint, hebt ge in de starren gelezen, or dat het juiste uur is, waarop die arbeid moest aangevangen worden, opdat hij, door de zamenstemming aller krachten, wèl slage? Neen, Meester! wie de wetenschap heeft, zal zich niet beklagen, dat zij hem ontrouw is; maar wie haar heeft, heeft niet dit of dat, dat zijne zinnen streelt, maar hij heeft haar geheel, als in eene kleine wereld in zich zelve opgenomen, en hij heeft magt alles te scheppen, zoo als de Natuur het in de groote deed.'

'Zoo dat waar is,' viel Meester KENO driftig in, 'beziel dan dat beeld en geef het eene glorie om het hoofd!'

De Jonker glimlachte; en terwijl hij een' verachtenden blik sloeg op de behoeftige werkplaats van Meester KENO, trok hij uit eene beurs, die aan den prachtigen gordel hing, eene hand vol Rozenobels te voorschijn, en gaf die zijnen leerling prijs, met de woorden; 'Kunt ge mij ook zeggen, waar dat goud gegroeid is?'

KENO staarde verbaasd den schat aan, een' schat, zoo als er welligt in tijden niet in zijn huis was geweest, en tot schande van zijn kunstenaarsgenie moet ik zeggen, dat hij voor het oogenblik meer aan die waarde, dan aan de kunst dacht. Had hem TRUDEMAN'S goedheid niet vaak in zijne ellende geholpen, en had

zijn kunstenaarstrots niet dikwijls pijn geleden om het gebrek aan eene dergelijke stoffelijke meerderheid? Hadden de laatste beden niet aan *Hoorn* eenen last opgelegd, te zwaar voor de ontluikende stad, en eischte de voldoening daarvan niet ook voor onzen kunstenaar, de gedachte aan overgaren jaren lang uit te stellen? Dat loon had de goede stad van hare trouw en van haren ijver voor den Bourgondischen Heer!

'Ge hebt zoo veel gezworven, Messire! dat het mij niet verwonderen zou, indien ge koopmanschap hadt gedreven en verre landen bezocht, om met de Joden te woekeren en met de Sarracenen ruilhandel te drijven,' antwoordde KENO, na de stukken op zijne hand te hebben gewogen.

'Ik zou het erkennen, indien het zoo ware,' hernam OLIVIER, 'want ik heb eerbiedenis voor Joden en voor Turken en voor Kooplieden, schoon ik als Ridder ben begonnen, ben begonnen - om kwaad te doen. Maar de wereld is niet gemaakt en zal niet óndergaan door het zwaard. Nu het staal niet meer geldt, heb ik het goud verkozen, omdat de eeuw van het goud ingaat, en als de eeuw der wijsheid aanvangt, zou ik niet weten, waarom ik geen monnik zou worden en boeken schrijven. Maar verg mij welken eed gij wilt, dat dit goud nooit in de handen van een' Lombard is geweest, en nooit de Munt te *Deventer* heeft gezien, en ik zal den eed doen.'

Men moet al de gretigheid, waarmede de eeuw, waarin wij ons verplaatsen, naar den steen der wijzen zocht, al de verrukking deelen, waarin haar het goudmaken bragt, om de verbazing van Meester KENO te kunnen begrijpen. De vroomste Schrijvers en de Heiligste Kloosterlingen hadden aan de mogelijkheid even hardnekkig geloofd, over de mogelijkheid even duister geschreven, als zich de vijanden der Christenheid, Joden en Arabieren, het geheim niet alleen aanmatigden, maar ook, waar zij het ontkenden, verdacht werden dat geheim te bezitten. Ruim eene eeuw vroeger, had Paus JOHANNES XXII de goudmakers met zijn' banvloek getroffen, maar later scheen hij zelf zijne stelling te hebben opgegeven; hij geloofde aan de kunst, hij oefende haar zelf, en de bulle: *Spondent, quas non exhibent* bleef buiten werking. Op dat vraagpunt was als het ware de strijd tusschen geloof en ongeloof, tusschen Wijsbegeerte en Kerk nedergekomen; van hare beslissing hing de triomf van het een of andere af. Koning HENDRIK VI had in navolging van zijn voorgangen EDUARD III, die Kunst in zijne bijzondere bescherming genomen. Bij herhaalde Bevelschriften had hij alle Edellieden,

Hoogleeraren, Doctoren en Geestelijken uitgenoodigd, om hem den steen der wijzen te helpen vinden. Vooral de Priesters noodigde hij uit; ‘want,’ schrijft hij, ‘daar zij zoo gelukkig zijn van brood en wijn in het ware ligchaam CHRISTI te kunnen veranderen, moet het hun ligt vallen ieder metaal, welk ook, in een edeler te herscheppen.’ - Het kan dus te minder bevreemden, dat, hoe onaangenaam ook het eerste optreden zijns ouden Meesters aan onzen beeldwerker geweest zij, eene zoo sprekende proef van diens kunde en vermogen hem met huiverigen eerbied moest vervullen en hem onderworpener maakte, om de vreemdsoortige en dikwijls onbegrijpelijke aanmerkingen; op zijnen arbeid gemaakt aan te hooren. Vergeefs echter, dat OLIVIER ook WILBRAND, die steeds in een hoek van het vertrek op eene oude kist gezeten, het zonderling gesprek had aangehoord, uitnoodigde, om zijn deel van de geschonken penningen te nemen. Het was de tweede reis, dat hij in twee dagen die verregaande mildheid of verkwisting zijns ouden Meesters had gezien. Er waren tijden geweest, waarop hij voor geringer som de luimen, de ondeugden zelfs des Jonkers had gediend, maar voor het aangeboden geld sloeg hij een kruis en weigerde volstandig de gift. In de slaafsche werkeloosheid, waarin hij het gansche tooneel had bijgewoond, zou hij weder verzonken zijn, zoo niet OLIVIER de vraag van KENO naar het geheim der kunst met eene wedervraag had beantwoord.

‘Gij zijt niet vrij, Meester KENO!’ sprak de Ridder: ‘uwe kunst is de slaaf van uw hart geworden!’

KENO raadde de bedoeling. Schoon een hooge blos zijne wangen verwde, zou hij een geheim hebben kunnen verbergen voor den man, die de geheimen der Natuur had doorgrond? ‘En waar die schoone juweel, wier trekken ieder van uwe beelden nabootst? want, bylo, KENO! uw hoofd is te zwak, om het zelf te scheppen!’ vroeg de Ridder, met meer nadruk dan zijne wijsgeerige koelheid liet verwachten.

‘Ik weet niet,’ antwoordde de jongeling aarzelend, ‘welk belang uwe kloekzinnigheid stellen kan in de dwalingen van een hoofd en hart, dat gij zelf met strenge berisping kastijdt. Zoo gij ooit lief hadt, Messire! dan weet gij, dat de liefde schaamachtig is, en haar geheim te minder zal openbaren, wanneer het geheim eene zonde of eene dwaasheid is. De vrouw, die ik lief heb, is gehuwd.’

‘En met wien?’ vroeg OLIVIER, opstaande en den jongeling met drift bij den arm grijpende. ‘Voor dat geheim is het

mijne voor u over!' - Maar tot groot jammer voor alle toekomstige goudmakers, werd dat geheim ditmaal niet verraden. WILBRAND sloeg met de beide beenen tegen de kist aan, dat de kamer daverde, en deed een gesnork, bijna te luid voor dat eens slapenden, hooren. Meester KENO zag om. Hij bemerkte WILBRAND, die eerst de handen zamenvouwde, alsof hij in stilte iets ernstigs van hem wilde afbidden. Toen kneep hij met beide vuisten zijne grove lippen digt. Dat alles ging sneller voorbij, dan wij het kunnen verhalen; maar een oogenblik was genoegzaam geweest, om Meester KENO het gegeven teeken te doen begrijpen. Toen de oogen van OLIVIER zich ook naar hem rigtten, wist hij zijne houding niet anders te redden, dan door op den grond te zinken, als had hem de slaap bevangen. Door dezen wenk van den dienaar bleef ook Meester KENO'S geheim bewaard.

V. Ruim dertig jaar geleden.

Ruim dertig jaar geleden keerde een Ridder, krank en mat van zijnen veldtogt, weder. Zijne hooge gestalte was gebogen, zijn haar vergrijsd, zijne wapenrusting - doch waartoe eene beschrijving beproefd van den toestand, door zoo velen ondervonden, door zoo velen beschreven, zoo verre de Christenheid in *Europa* aan den heilloozen slag van *Nicopolis* zijne slagtoffers had geleverd? Wel mogt Sultan BAJAZITH den naam van *den bliksem* voeren. Als door eene hoogere magt, dan die der wapenen, getroffen, keerde de bloem der Kruisvaarders naar zijne haardsteden terug.

Wij kunnen zelfs in de beschrijving des teruggekeerden Ridders niet die naauwkeurigheid in acht nemen, welke het romantisch verhaal van zijne Schrijvers eischt. Sedert zijne terugkomst had de Ridder zijnen naam veranderd, zijnen oorsprong verborgen, zijn wapenschild verbroken, zijne roeping vaarwel gezegd; maar de Romanpoëzij dier dagen heeft de herinnering zijner lotgevallen bewaard. Zijne geschiedenis is de prooi van Zangers en Sprekers geworden; kloosterlingen en meistreels hebben een' denkbeeldigen persoon voor den zijnen in de plaats gesteld; het lot van zijnen zoon is met het zijne verward geworden.

Onze Ridder dan keerde verlaten en verslagen terug van de ramp, die geheel *Europa* met rouw en jammer vervulde. Zijne nederlaag en het bloedbad, door de Mohammedanen aangerigt; zijne wonden, pijnlijk en ter naauwernood in een klooster ver-

pleegd; zijnen langen togt door *Duitschlands* wouden; zijne ontmoetingen met heidens en roovers: alles had hij vergeten voor de gedachte aan het aangenaam te huis. Helaas! wel betrad hij den bekenden weg, wel scheen iedere heester in zijn statig bosch hem welhom te heeten; de torens van zijn kasteel herkende hij niet. Zij lagen omgestort; de muren van zijn Slot, dat eenmaal magtig en prachtig de landsdouw beheerschte, droegen de sporen der verwoesting, door de vlammen aangerigt; de vloek had zijn huis en zijn geslacht getroffen. Zijn erfgrond behoorde hem niet meer, nu alle kenmerken zijner vroegere heerschappij omverre lagen. Maar omdat hij een goede Heer geweest was, deelden herders en landlieden in zijnen rouw; zij boden hem huisvesting en verkwikking aan. Beiden wees hij af, schoon door hen met liefdebetuigingen en hulde omgeven, sloeg hij van den steen, waarop hij zich neder had gezet, roerloos met starre oogen de verwoeste puinhoopen van zijn vaderlijk erf gade. Kon hij hen, zijnen armen vasallen, mededeelen, wat hem het diepste trof? Ja misschien! zoo zij niet vermoed hadden, waaraan zijn lijden zich vasthechtte; zoo zij niet omtrent hem zelven geruchten hadden gemompeld, waarvan hij alleen de waarheid wist; zoo de schande zijns zoons niet de oplossing ware geweest van al zijne ongelukken.

Door geheel *Vlaanderen* namelijk liep een gerucht omtrent een' der aanzienlijkste edelen, dat slechts een verborgen vijand had kunnen verspreiden, omdat niemand zich zelven als het onderwerp der geschiedenis zou hebben willen betigten. Die edelman, heette het, vroeger rijk in brave daden, en niet minder rijk in aalmoezen, had, door de vleijerijën en loftuitingen der wereld verleid, zijn hart aan de overdaad prijs gegeven, en de overdaad had hare noodzakelijke gezellin, het gebrek, in haar gevolg gehad. Daar zijn kasteel niet verre van de kust gelegen was, had zijn dagelijksch verkeer met vreemden hem denkbeelden ingeboezemd, vreemd aan de fierheid van eenen Ridder, maar welligt overeenkomstig met den gang der gedachten van zijne eeuw. Wat hij gedaan had, om zijn' staat te handhaven, is onzeker; men sprak van een verbond met den Vorst der duisternis, dat door de tusschenkomst der H. Maagd op het oogenblik, dat hij zijne hand en bloed zou prijs geven, was belet geworden; men haalde voor bewijs aan eene kapel, vroeger vervallen, en sedert rijk begiftigt, waar hij de dochter eens magtigen Edelmans het eerst zou hebben ontmoet. Die kapel, zeide men, was die der Heilige Moeder: die Jonkvrouw had eenen wenk der Hemelkoningin gevolgd, toen zij hem hare hand en

hare schatten schonk. Sedert had de weldadigheid de plaats der overdaad in zijn kasteel vervangen, en geen heiliger Ridder leefde er in den omtrek, zoo als er geen rijker leefde.

Wij verhalen hier eene-geschiedenis, die de stof van volkszangen en volksverhalen dier eeuw was geworden, wier eerste grondtrekken in den *Militarius* werden afgeteekend, wier laatste sporen zich in den Don *Juan* verloren. Maar wij schrijven een verhaal, geen oudheidkundig onderzoek. Wij zouden anders willen weten, wat er van het aanzienlijk geslacht, dat die Edelman verwekte, is geworden, en waarom geen Dichter of Legendenschrijver het gewaagd heeft, den naam van den *Militarius* zelfs met overdragtige kenteekens op te geven. - Hoe het zij, toen onze Ridder op den omgeworpen' steen zat, toen de omstanders, die zijn lot hadden beklaagd, waren weggegaan, gevoelde hij meer dan ooit, hoeveel het gold heilig en vroom te zijn, nu hij zich het niet vervullen van eene enkele gelofte had te verwijten. Geen talrijk nakroost had hem, gelijk de Dichters beweerden, zijne gade geschonken, maar slechts eenen zoon, in wien zich al de wenschen schenen te verwezenlijken, die de vaderlijke ijdelheid van zeven zonen zou verwachten. Slechts weinige oogenblikken had de moeder zijne geboorte overleefd; toen was zij gestorven, met het bevel op de lippen, om het kind, welks geboorte van de Moeder des Heeren vurig was afgebeden, als Ridder aan de dienst haars Zoons te wijden.

Die gelofte had de oude Ridder gedaan, met het voornemen haar heilig te bewaren. Maar waarvan maakt vaderlijke liefde zich geen droombeeld? Vromer kind was er niet geweest, schooner jongeling was er nimmer opgegroeid. De stugheid der kloostervaders, die zijnen geest voor kundigheden moesten vormen, had voor zijne schranderheid pal gestaan; zijne weetgierigheid had hunne bekrompenheid verre achter zich gelaten. Hij maakte Gedichten toen hij pas schrijven kon; maar de Gedichten, aan de patronesse zijner moeder, aan de patronesse zijner geboorte gewijd, kregen allengs eene aardsche kleur, die de vader door de uitgezochtste bewoordingen heen, niet in staat was te onderscheiden. Maar niet alleen dat hij ze schreef, de vóórletters zijner Hymnen teekende hij met de uitgezochtste kleuren en vlocht daar eene heilige Geschiedenis tusschen, zoo als de begaafdste klerken het slechts overlieten aan den meester-schilder, die éénmaal's jaars hun klooster bezocht. Maar dichten noch schilderen evenaarden zijn zingen. Zoo vaak hij zich in het koor mengde, dan rees bij den vader de gedachte op, hoe hoog het aanzien zijns

zoons zou kunnen stijgen, indien hij den geestelijken stand omhels de, en de gedachte werd even spoedig onderdrukt door de trotsche herinnering, dat deze de houder van zijn' naam, de bewaarder van zijnen stam, de opvolger van zijnen rijkdom zou worden.

De arme veel gekoesterde zoon! met de jaren had zich, wij willen het hopen, het geweten ontwikkeld; hij had zijnen vader bedrogen, terwijl hij zijne talenten deed schitteren. Nimmer gevoelde hij het sterker, dan toen eindelijk de roeping kwam, waarvan zijne moeder op haar sterfbed had gesproken. Het uiterste bolwerk v an *Europa* viel tegen de Sarracenen te verdedigen. De Koning van *Bohemen* riep al wat strijdbaar was voor de eer des kruises op. Beproefd met het zwaard en met den boog, bad de jonge ridder zijn' vader om verlof; eene zedelijke reden scheen hem te drijven, om de genoegens van een gevierd te huis voor een woelig leven te verwisselen; maar een enkele nacht bragt in de plannen des vaders verandering. Des ochtends voor zijn vertrek bragt de oude biechtvader aan den jongeling een' door zijn' vader geschreven' brief over. Hij liet hem heer en meester over zijne goederen; maar hij kon de gedachte niet verduren, dat zijn zoon in een' onedelen oorlog zou worden gedood. Op dien zoon had hij al zijne hoop gevestigd; op dien zoon rustte de roem van zijn stamhuis. Zoo hij zijne gelofte verbrak, de Heilige Maagd, en zijne gade, die thans bij haar leefde, zouden hem die ontrouw vergeven. Sedert jaren had zijn zwaard in de scheede gerust. Thans verlangde hij het voor de goede zaak te ontblooten, en zijn hoofd, dat, nu zijn zoon tot rijpheid was gekomen, geene waarde meer had, aan de dienst zijns Heeren op te offeren.

Wat van dien stap des vaders het gevolg was, heeft ons verhaal ons geleerd. Een onberaden huwelijk, zoo huwelijk heeten kan, hetgeen eene verleiding was, door spoedig scheiden gekroond, was het eerste feest op het slot, waarvan na het scheiden des vaders de omtrek gewaagde. Weelde, woeker, verlegenheid, geweld, wraak, volgden elkander onafgebroken op. Doch wij willen ons verhaal niet vooruitloopen. Jonker OLIVIER, want hij was de zoon, is ons zijne eigene bekentenis schuldig.

De oude ridder zelf was te zeer in de herinneringen en de verwijtingen van het verledene gedompeld, om zich eene andere vraag, dan aan zijn geweten te veroorloven. De zwakte en vermoeidheid schenen weldra voor het gezigt van zijnen ondergang zijne oogen te sluiten. Toen hij ontwaakte, was het midden in den nacht. Zijne nieuwsgierige vasallen hadden hem verlaten; slechts één had met zijnen rug zijn hoofd ondersteund. Het was

de blonde Friesche knaap, die altoos zijnen zoon verzeld had, onze oude kennis, maar toen nog niet door jaren en verdriet gebogen, WILBRAND. De oude wilde eene vraag tot hem rigten; dáár stond op ééns de geheimzinnige figuur voor zijne oogen, welke op zijn vroeger lot zoo veel invloed had geoefend. Het was diezelfde Jood, die in al de overleveringen van den *Militarius* zoo berucht en beroemd is. ‘Hebt ge weder eene nieuwe bekoring, om mijn huis te bederven?’ sprak de oude man, huiverend.

‘Het is bedorven!’ sprak de Jood; ‘maar zoo zeker ge eenmaal mijne voorstellen hebt geweigerd, om de wille der Heilige Maagd, zoo zeker meende ik, dat gij haar uwe gelofte zoudt hebben betaald.’

‘Bij de wonden onzes Heeren!’ riep de ridder, ‘zoo ik u eenmaal opriep, om de ijdelheden dezer wereld ter beschikking van mijne overdaad te stellen; zoo ge mij eenmaal uitnoodigdet het geloof af te zweren, waarvoor ik thans mijn leven waagde, verwijder u, Satanas!’

‘Ik ben geen Satanas!’ sprak de Jood ernstig, ‘volg mij!’

En de ridder scheen de kracht dier woorden niet vergeten. Hij rees op, maar ditmaal was het geene zwarte gestalte, die, zoo als vroeger met de woorden: ‘Wat wilt gij?’ vóór hem verrees. Even als zijn slot was ook de kapel der Heilige. Maagd gedeeltelijk in een' puinhoop verkeerd; maar terwijl hij het ledige voetstuk, waarop eenmaal hare beeldtenis gestaan had, aanstaarde, had de Jood zijne knieën voor het altaar gebogen. De oude biechtvader trad te voorschijn; hij had voor dezen den togt afgeraden; hij had op het handhaven der eenmaal afgelegde gelofte aangedrongen; vergeefs! Thans trad de oude edelman als boeteling voor zijne oogen. Hij omhelsde hem met tranen in de oogen; maar terwijl hij het deed, leidde hij een tweejarig wicht aan zijne hand te voorschijn: ‘Wat gij aan de moeder niet vergoeden kunt,’ sprak hij, ‘doe dat wèl aan de kleindochter.’

Toen 's anderendaags de zon oprees, verliet de oude ridder, aan de hand van het kind, de verwoeste kapel, om eenen pelgrimstogt te aanvaarden, op welks laatste rustpunt wij hem aantroffen. De kluizenaar van *Marken* was niemand anders, dan de oude *Militarius*; het kind, dat hij aan zijne hand voerde, niemand dan HILDA, de trouwe gade van TRUDEMAN. Maar de geschiedenis van dien pelgrimstogt, en het wangedrag van OLIVIER, levert meer dan één enkel hoofdstuk voor ons volgend verhaal op.

(*Het Vervolg in het volgend Nommer.*)

Uitspanningen van Christopher North.

Christopher in zijn jagtbuis.

(*Vervolg van blz.* 39.)

II.

Wij hebben er altijd een' weêrzin in gehad van ons zelve te spreken, dewijl het iemand den schijn geeft egoïstisch te zijn - en zoo wij van iets een' afkeer hebben, het is van egoïsmus. Echter schijnt de jagersbent nieuwsgierig te wezen naar de historie onzer vroegste jeugd - en daarom zal haar verlangen thans worden bevredigd. Te ontkennen valt het niet, dat wij als knaap, ten opzigte van veldvermaken, boven honderden werden begunstigd, en van dat groote tijdstip in het leven van elken Laaglander, den Dag, waarop wij in de broek werden gestoken, af, opwiessen niet slechts tot Visscher, maar ook tot Vogelaar; we gaan er fluks het bewijs van mededeelen.

Sedert onheugelijken tijd was de pastorij, waarin wij onze opvoeding ontvingen, twee geweren rijk geweest: een eendenroer van onmanierlijke lengte en een musket, dat naar eene oude overlevering, zoowel in 1715 als in 1745, de zaak der STUART'S had gediend. We waren met ons tienen kostjongens en hielden beurt in het gebruik van musket en roer, ieder jongen maar één' dag; doch de jagttijd duurde het gansche jaar. De werklieden, door welke beide waren gemaakt, hadden er eer van in hun graf; want noch het een noch het ander is gedurende den Zevenjarigen Oorlog ooit geborsten. Het musket, dat, zoo als wij sedert dikwijls hebben gedacht, inderdaad eene vermomde donderbus moet zijn geweest, het musket stiet bij de losbran-

ding, of het een volslagen duivel was; zóó erg, dat het den kleinsten onzer tot eer werd aangerekend, zoo ze niet op den grond smakten bij de aarzelinge beweging. Het had eene zeer wijde tromp - en werd door ons ‘een weêrgasche verspreider’ geacht, dat wij voor eene allervendienstelijkste eigenschap aanzagen. Het duldde al wat ons lustte er in te stoppen - elke lading kwam er met luiden slag en goed gevolg uit - hetzij kogels, knoopen, keisteentjes, schroot of hagel. Het had maar twee gebreken - het was, waarschijnlijk in vroege jeugd, aan een paar kwade gewoonten verslaafd geraakt: aan het ketsen en aan het sammelen in het afgaan; gewoonten, van welke het, ons ten minste, onmogelijk was het te genezen, door het allerijverigst voortslijpen aan eene gansche reeks vuursteenen; en echter zoo hooge plaats had het in de genegenheid en bewondering van ons allen ingenomen, dat zelfs gebreken als deze zijn' gevestigden roem geene zier benadeelden. Onze verrukking wanneer het eens stellig en onloochenbaar en *bonâ fide* afging, stond in evenredigheid tot het vergelijkenderwijze gesproken zeldzame des voorvals; en wat het sammelen betreft - zie, we plagten het den tijd. dien het er toe nemen wou, te gunnen, zoo lang onze krachten het toelieten, wanhopige pogingen aanwendende, het doel te blijven meten, - soms met gelokene oogen, op elkander gesloten tanden, grijnzend gezigt en ietwat naar den schouder gewend hoofd, het is waar, - tot *Grootbekkige* MEG (zoo hadden wij het gedoopt) die, als meest alle overige Schotsche vrouwen, hare dingetjes op haar gemak deed, eindelijk losborst met een gedaver, als het springen van eene rots.

Het ‘Lange Roer’ daarentegen was van veel zachter gemoedsaard, en in plaats van te stooten, neigde het, als het afgeschoten werd, naar het tegenovergestelde gebrek, vooruit hellende, als wilde het de lading volgen. We gelooven echter, dat deze in het oog vallende bijzonderheid aan de buitengewone lengte van den loop viel toe te schrijven, waardoor het ons zwaar viel het horizontaal te houden - als de tromp, dien ten gevolge, grondwaarts neigde, scheen het gansche roer van den schouder des schutters af te glijden. Dat deze de ware theorie des verschijnsels is, blijkt zonneklaar uit eene bijzonderheid, welke wij niet willen verhelen, namelijk, dat als het Lange Roer bij het vuren over de schouders van twee jongens werd gelegd, de eene eene el vóór den anderen geplaatst, het even drommelsch achteruitstiet, als de donderbus. Het slot van *Lange* LIJS (ook al een aliasje) was allerbijzonderst zamengesteld. Zij had b.v. de

eigenaardigheid, dat, bij overgehaalden haan, ‘de hondskop,’ als wij plagten te zeggen, ten minste zeven duimen achteruit stond, en, tenzij ‘de flint,’ als wij ons uitdrukten, krek regt zat, al het halen aan den trekker niet volstond, om de pan open te doen gaan, neen, alle dingen in *statu quo* bleven - en er eeue volslagene stilte heerschte. Hare lade was wurmstekig, en de loop sloot er zelden regt goed in; zelfs met behulp van werk en touw bleef het altoos nog knoeijerig. Daardoor helde het vizier, of wilt gij ‘de mik,’ al golvende meestal naar de eene of andere zijde over, en was oorzaak, dat allen onzer schier dagelijks voorwerpen raakten en deerden, van wier bestaan wij niet eens bewust waren, tot het loeijen of rennen van vee op de heuvelen ons ontrustte; ja, wij hooren nog heden den schreeuw van een oud wijf met een' swarten hoed en rooden mantel, die haren stok tegen ons swaaide als eene tooverheks, terwijl het bloed langs de rimpels van haar gezigt liep, en zij al vloekende volhield, dat wij haar hadden vermoord! *Lange* LIJS had zeker een' wijd gapenden drakenmuil, en met schroot of swanenschot geladen, was zij op twee honderd ellen afstands gevaarlijk voor ieder levend voorwerp. BOB HOWIE stuitte er, op nog grooter verte, den ren eens dollen honds mede, - een enkel stukje schroot was door het oog in de hersenen van het dier gedrongen. Wij zouden wel eens willen weten, of een van die heide makkers onze kindschheid nog in leven is, - dan of zij, als meer groote donderbussen, die sinds in de wereld nog luider gedruisch hebben gemaakt, reeds de prooi zijn geworden van den roest der vergetelheid.

Geen jongen in de gansche school, die eene jagt-acte had - of, zoo als men in de parochie zeî, ‘een licentie.’ Ook ware zulk eene vergunning voor de eerste twee jaren overbodig geweest, daar wij ons schier bij uitsluiting bepaalden tot musschen. Niet da twij eenige persoonlijke veete tegen de musch ‘asl zoodanig’ koesterden, - integendeel, wij hadden het beestje lief, en hielden eene tamme na - speelziek schepsel als er ooit een was - met kam en lellen van scharlaken, als een vecht-haan. Maar heur aantal, ontelbaar en talloos, scheen den gemoedelijksten der jongens het regt te geven, zoo veel muschen dood te schieten als hun lustte. Soms streken zij op de geschorene, half doornen, half beukenhaag der huizinge neder, myriaden alsof het muggen waren; en dan plagten een paar onzer, wier beurt het was, met *Grootbekkige* MEG en *Lange* LIJS buiten te komen, elk met twee handen en een' vinger om het zeerst in de weêr - en

haar met een luid geschreeuw van takken en twijgen opjagende, schoten wij op het gewirrewar los, - eene vlaag van veêren gierde eensklaps door de lucht om, en bloemenperk en uijenbed waren bezaaid met tien -, met twintigtallen doodelijk gewonde oude hanen met zwarte koppen, oude hennen met bruine dito, en de pronk van de dakgoten was gevallen eer zij de eerste doperwtjes hadden gesmaakt! Geene parochie, die bij de onze in musschen halen mogt. Ge hadt slechts een' steen te werpen in den eersten hoop takkebossen, den eersten hooiberg, de eerste schoof de beste, en op stoof eene musschenvlugt. Het stroo, het mos, het riet van iedere boerenhut werd doorbeten en doorboord, tot de daken zweemden naar honigraten. Vergeefs vleidet gij u bij regenachtig weder een beetje regenwater te zullen vangen; geene goot, die niet gestopt was met een musschennest. Vóór de deur van iedere schuur, waarin de boeren aan het werk waren, zoudet gij u verbeeld hebben de gansche musschenbevolking der parochie te zien; maar, ja wel! het was bij ANDREWS als bij JONES, het was musch wat ge zaagt; schier geen' Zondag, gedurende het paar-, bouw-, broei-, kip-, voed- en kweeksaizoen, vergunden zij u eene enkele lettergreep van de preek te verstaan, door haar gepiep en getjilp in den ouden kerktoren en tusschen de gebroken leijen. Geen weg, waar langs koetspaarden hadden gereden, geen pad, waarop de zwaarbeladen kar een spoor had achtergelaten, geene plek, waarop een rijros had stil gestaan, of gij zaagt er hen, in het stercoraceïsch-depositum, graan of groente pikken; en in spijt van hond en kat, vernielden legioenen hunner iederen moestuin, iederen koolhof. Eene landverhuizing zelve zou in zoo vele milioenen gezinnen geene merkbare leêgte hebben te weeg gebragt, en de onuitroeibare menigte zou den spot hebben gedreven met de pest.

Het was of het overig klein gevogelte der parochie gerust be gon te worden, dat het van ons schot niets te vreezen had: immers, het kweelde naar lust en ongedeerd in boschje en haag en boom. Welligt ook spaarden wij, om den wil hunner zoete zangen, de lyrici van *Schotland*, den vlasvink en den leeuwrik, den laatste onder het rooskleurig wolkje, den eerste op de gele hei; - terwijl er altijd een zevendubbel schild voor het roodborstje scheen te hangen, hetzij 't als een vallend blad door de lucht gleed, hetzij 't zijn' herfstzang op' eene dakspar der schuur, of eene moszode des koestals kweelde. Bij wijle - ik beken het - bij wijle lokte de voor ons nog niet dubbelzinnige koekoek, in het oogvallende op dezen of genen hoogsten tak, verwaten op

zijn' boerschen dreun, zijn eigen vonnis uit, - of de leepe *tapuit*, strijkende langs eene stille vaart, gewoonlijk vruchteloos belaagd - of de *wille-waal*, die onder den vloek van het volksbijgeloof ligt, dewijl er een druppel duivelsbloed onder zijne aardige kuif heet te schuilen, aardig ondanks dat wreed vermoeden, - of de grijsgroene geelvink te weidsch van pluimaadje, voor zijn' schralen zang, - of de *shilfa*, de mooije nestbouwer, wiens witgevederde wieken sidderen in schaduw en zonneschijn, in blijdschap de uitgelatenste, in droefheid de wanhopigste van alle schepselen der lucht - of de kwikstaart, wiegelende op het dons van de distel, of de bloesemrijke heesterheining van de kalverijke wei - of, naauewelijks door den gelukkigste tweemalen gedurende een gansch zomertij gezien, - de ware goudvink zelf, een glinsterende, glansrijke geest, door het koeltje van verre tot ons gevoerd, en waardig, als hij slechts even aangeschoten is, te worden opgepast in een zilveren kooitije uit het Land der Fairies.

Maar wij werden eerzuchtiger toen wij opschoten, en wee! weldra wee der bonte, zich slechts met granen vetmestende kraaijen in het olmen-boshje! Dozijnentals vielen de deftige duisterlingen neêr, weêr opstuivende met gepof en gekrijsch van het fluweelen mos, dat onder die lommer een tapijt weefde, TITANIA'S voeten waard; - terwijl anderen, stervende of gestorvene, bij de klaauwen aan de takken bleven hangen, de pastei teleurstellende, wier lekkere korst ons reeds deed watertanden, en de blaauwe hemelen onzen blik onttogen werden, door gedruischmakende wolken van verslagen ouders, die zich nu eens wanhopig binnen schot waagden, als tartten zij ons uit, en dan weder, als walgden zij van het ondermaansche, ten hoogen hemel stegen, om niet weder te keeren - vóór de stilte dalen zou met de zonneschijf, en de nachtlucht den afgrijselijken zwavelstank meêvoeren uit de verlaten loofzalen! Inderdaad, dan spoorde hun krachtig instinkt allen van heinde en veêr ter weêrkomst aan, en terug kwamen zij, terug als bruinzeilige booten voor den wind, eenigen uit de diepte der afgelegen dennewouden, waar zij hadden liggen huiveren onder den weêrgalm van het rusteloos geweervuur, anderen uit de vorens der niew omgeploegde velden van den heuvelgrond, deze uit het midden der moerassige wildernis.

Vrolijkste, vriendelijkste aller menschelijke verblijven, fraai *Craaig-Hall*! - want zóó vertoont gij u op dit oogenblik nog voor onzen geest - gebouw en geboomte door het milde licht der verbeelding bestraald - staat gij nog, onverwaarloosd en onvervallen,

in uwe oude, heerlijke statelijkheid, ik had schier majesteit geschreven, schoon ook gij sedert lang slechts bewoond wordt door het eenvoudig gezin eens pachters - menschen van lage afkomst? Het feest, den avond vóór den Eersten Dag der Kraaijenjagt ingesteld - neen, meesmuil niet over zulk een' hoogtijd - het plagt nog altijd in uwe ruime keuken te worden gevierd - van ouds de feestzaal van dappere lords en schoone ladies - terwijl de meistreel, als hij zijn lied van liefde of oorlog kweelde, zijne oogen gevestigd hield op haar, die onder het fluweelen verhemelte zat! De dagen der ridderschap waren voorbij - de tijd des zuivels, de tijd van room en kaas was gekomen, - wie klagen er over dan dichters, wien het talent ontbreekt, liever die den zin missen, ook in onze toestanden het menschelijke op te merken en te huldigen! - Dan boodt gij het deftig schouwspel aan van oude mannen en oude vrouwen, weduwnaars en weduwen; maar, wat spreek ik van deftig? waren zij, hoe hoog hunne jaren mogten geklommen zijn, niet opgeruimd en gezellig? werd het in hen niet bewaarheid, dat de levenden het levenslustigst, het levendigst zijn, hoe meer de ure der ruste nadert? Hoe willig sloten zich aan deze de getrouwde luî van middelbaren leeftijd, die mannen en die vrouwen, deze ernstig, met hairen tot het voorhoofd neêrgekamd, met door de zon verbruinde aangezigten en met hoornige handen, rustende op de knïen - gene bedaard, met aangezigten, van welke vele nog beminnelijk mogten heeten - die alle aardig waren - met de armen onder hare moederlijke boezems over elkaêr gelegd - in het feestgewaad uitgedost, te moede als ware de vaag harer jeugd naauwelijks voorbij, of bij zulk eene vrolijke zamenkomst voor een' oogwenk gekeerd. O! dat ik in staat ware te schilderen zoo als REMBRANDT, nu gij een kieskeurig gezigt zet, dat ik u slechts ten goede zou houden, als gij jonkers en jonkvrouwen wist te penseelen als VAN DYCK; wanneer ge beweest, dat uw weêrzin in grovere vormen uit u zelve ontstaat en geene nawaauwelarij is van het gerel des dags! En nu de groepen waaraan elk meester gaarne zijne gaven zou hebben gewijd, knapen en maagden - deze koen tot in hunne bloôheid toe - gene blozende, zoo dikwijls oogen oogen ontmoetten, - die heiden in de algemeene stilte noch wilden noch konden spreken, al hadden er hunne en hare zielen aan gehangen; en die echter!...- Zie, eer de avondstar de lucht doortintelde, had menig mooi meisje, vóór zich ziende en spelende met den zoom haars roks, vlug en vrolijk als de vlasvink, haar eigen oud Schotsch lievelingsdeuntje gezongen! want menig zoet liedeken

verkwikte toen reeds SCOTIA'S harte, schoon ROBIN BURNS nog maar een jonge borst was, - die zwijgende tusschen het wild gebloemte van het veenland omdoolde - nog niet bewust van de onsterfelijke melodijën, waarmede zijn vurig harte ons, de wereld weldra verrukken zou!

Van al de feestdagen des jaars, zelfs den Eersten Mei niet uitgezonderd, was deze de prettigste. De Eerste Mei, zoo verlangend te gemoet gezien van het eerst ontluiken der sleutelbloemen af, hij kwam somtijds, ontdaan van wolken en mist, óf neêrslagtig door het raauw gefluit van den voorjaarswind, óf verkleumd door eene plotselinge sneeuwjagt. En dan was al onze hoop verijdeld - de ruime hooiwagen bleef in de loots - de toebereidselen in de afgelegen hoeve in het veen, ter onzer ontvangst gemaakt, waren vergeefsch - men zag de hengelroeden ongebruikt en neêrslagtig aan den spijker hangen - en mismoedige schooljongens als wij waren, zaten wij hier en dáár in een' hoek te mokken, bedroefd en schaamrood over, vergramd op de lentes van ons Vaderland. Maar schoon de bladerrijke maand Junij ten onzent dikwijls last heeft van regenvlagen, meest altijd heeft zij ook overvloed van zonneschijn. Om het half uur schittert zij van zulk een' glansrijken luister, dat het jeugdig harte opspringt van vreugd, - van zomerregen groeit het hair, - en hoeden zijn van weinig of geen nut omstreeks den langsten dag des jaars,- er is iets opwekkends zelfs in den donder, mits hij niet te digt bij zij, - de leeuwrik heeft nog niet geheel op te houden te zingen, want hij strijgt op boven zijn tweede nest, onverschrikt door de zwartste wolk, - de groene aarde keert de donkere schaduwen van haren moederlijken boezem af, - zij duldt niet, dat hare tevredenheid, volkomen en glansrijk als die is, lang wordegestoord, - door den zwartsten vloed heen, komt het blaauwe zwerk telkens met een' ongeduldigen glimlach weder te voorschijn, - en alle stroomen en beken en de duizenderlei stemmen van deze zingen den Hemel lof.

En daarom gingen we, onze voeten in schoonheid badende, daarom sprongen wij over bloemrijke velden en heuvelige heiden u vrolijk te gemoet, *Craigh-Hall*! omgordeld met boschjes als ge waart. Gedurende den langen, drokken dag, dachten we niet aan den naderenden avond, prettig als we wisten dat die wezen zou; en gedurende den langen en schier even drokken avond vergaten wij al de uitspanningen des dags. Weken te voren had ieder van ons zijne lieve gevraagd voor den eersten boerschen flikker - de lieve, die naast hem aan tafel plaats zou nemen,

aan wier groene zijde hij zitten zou al digt en digter, met eerst steelsgewijze omvangen leest, met er eindelijk koen en, schier om de aandacht te trekken, hoogmoedig rond geslagen arm. Vóór of na den Sabbathskerkgang was een woord, het bloeijend en blozend maagdelijn, bij in- of uitgang, op het kerkhof of in het portaal in het oor gefluisterd, ter afspraak genoeg; of werd die gelegenheid door een' lastigen derde belemmerd of bespied, dan had de visscher maar de hoeve haars vaders op de heuvelhelling in te stappen, en met den inhoud van zijn mandje eene teedere bede achter te laten, en van uit het dakvenstertje een woord, een' glimlach, een' handkus en een toegewuifd vaarwel mede te nemen.

Menig hoog gewelfde zaal hebben wij sinds die dagen aanschouwd, opgesierd als zij was met festoenen en guirlandes, geslingerd en gehangen naar den wenk van een' man van smaak, van genie zelfs, ten einde er een schitterend feest zou worden gevierd, in de huizinge des adels, die een' nog aanzienlijker gast verbeidde. Maar o! welk eene zuivere, welk eene innige geneugte werd toen den boezem des knaaps, des jongelings toegesuizeld, door dien heerlijken tak hagedoorn in den schoorsteen gezet, - een' tak, schier een boom, zoo digt, zoo diep, zoo rijk was zijne vracht van bloesem - zóó zeer zweemde zijn geur naar iets, ons uit den hemel toegewademd -en zoo voorbijgaande was zijne zoetheid, dat, als zij naderde en zich boog om hem te rieken, menig sneeuwvlokje op den maagdelijken boezem neêrviel - en de lentewa in één uur geheel gesmolten scheen! - Geene plant, die thans op de heide groeit, welke halen mag bij het gele, neen het roode, neen het gouden kruid - het kruid, dat de heuvelen zonnig hield, lang nadat de zon zelve was ondergegaan - het kruid, waarin wij het eerste een nestje vlasvinken vonden - en van welks bloembladeren, kostbaarder dan paarlen, wij een' krans zagen weven voor de raafzwarte lokken van dat zwartoogige meisje, eene weeze, zwaarmoedig tot in hare blijdschap toe - donkerhairig en donkeroogig zonder voorbeeld, maar wier voorhoofd en wier boezem toch blanker waren dan verschgevallen sneeuw. Trekkassen - broeihuizen - oranjeriën - o we ontkennen niet, dat de lucht in deze gebalsemd schijnt - dat men, tusschen die vreemde planten staande, zich in den waan toegeeft, dat men onder eene vreemde, milder bedeelde luchtstreek is overgebragt. Maar voor ons, wij, die thans den last der jaren met ons dragen, - voor ons wordt de pracht dier bloesems door dat bewustzijn verduisterd; we zijn bij dien balsem te

moede, als waren het de geuren van het gebloemte van een fraai kerkhof, als roken die bloemen naar het graf. Maar o! die *Craig-Hall* Hagedoorn, en dat *Craig-Hall* Heidekruid, zij verspreiden hunnen welriekenden wasem in de stille lucht des geheugens, tot al de lastige, vermoeijende zwakheden des ouderdoms ons van de schouders glijden als een kleed, en zelfs nu - de vlugt dier zwaluw was nooit luchter - nooit haar van klei zamengevoegd nest vrolijker van leven - het oude hemelsblaauw van weleer stroomt weêr langs het zwerk - in vele, vele lange jaren hebben wij zoo ijl - zoo dun - zoo doorzigtigen engelensluijer gelijkend wolkje niet gezien! De welbekende vedel gaat weêr - dansgehuppel weêrgalmt in *Craig-Hall* - het is, het is het feest van den Eersten Dag der Bonte Kraaijenjagt. - MARY MATHER, de trots der parochie - des graafschaps - der aarde - is onze uitverkorene - en lang moogt gij, o Maan! achter uwe wolken blijven, als de afscheidskus gegeven, en de minnebrief, in dat teederst oogenblik, in haren boezem gestoken wordt!

Maar wij hebben den draad onzer rede verloren, en moeten ophouden om dien weêr aan te hechten, even als van ouds een besje dit plagt te doen, wanneer het rafelend weefsel zich gehecht had aan de spil van een der aardige, kleine spinnewielen, welke thans in geen dorp, in geen vlek meer aan den huiselijken haard worden gehoord, dank zij het hik - hok - hak - der stoommachines! Weder verliep een jaar en dikwijls bevonden wij ons - alleen - of met een' geliefden makker - want reeds toen begonnen wij onze sympathiën en antipathiën te hebben, niet alleen ten opzigte van leliën en rozen, en katten en kaas, maar voor en tegen oogen, en blikken, en voorhoofden, en neuzen, en hair, en stemmen, en gebaren, en stilzwijgen, en rust van menschelijke wezens, hen liefhebbende met volkomen liefde - wij mogen niet zeggen, hen hatende met volslagen' haat - alleen of met een' vriend bevonden wij ons, zeg ik, in de misten en dampen van moeras en van veen - stil en steelsgewijze den eenzamen druiloor opzoekende, die magtig veel van sommigen onzer poëten heeft, ik meen den Roerdomp! Bij het eerste gezigt van zijn' langen snavel boven het riet uitstekende, konden wij ons hart in de wildernis hooren kloppen; als hij zijn' hals omdraaide, het voortdurend roerloos lijf nog altoos verheeld, dan stond dat hart volslagen stil - wij duizelden van hoop, als wij hem digt genoeg kwamen, om de wilde schoonheid zijner oogen te kunnen zien. Ontvouwd, snel als eene gedachte, ontvouwd werd de bruine stilte der breede wieken van den schuwert - en met

waarschuwenden kreet dreef hij weg voor den wind, ongedeerd door onzen magteloozen hagel, dien wij verre nog van het bedriegelijk verschiet zagen neêrvallen, terwijl zijn gaaike, dat lag - misschien in haar nest met eijertjes of met jongen, blootgesteld en toch verborgen - binnen het bereik van ons schot, half loopende, half vliegende, zich opklepte ter vlugt, lammen poot en aangeschoten wiek veinzende; en het paar, achter de heuvelen verdwijnende, ijdele rede door instinkt beschaamd, ons staan liet, om, met vernieuwden moed, onze in dagelijksche teleurstelling eindigende omdoling door de moerassen weêr van nieuws te beginnen. Echter, men houde het ons ten goede, dat wij het niet verzwijgen, echter smaakte onze volharding nu en dan de belooning, dat de snavel des roerdomps bloed spoog - en wanneer wij zijne vederen in onze hand voelden, en zijne uitgeslagen wieken van schouderpluim tot vlerkseinde toe gasloegen, dan waren wij te moede, als had de fortuin geene rijker gave te bedeelen, als ware er ter wereld geene grooter zegepraal.

Stil - buig - kniel - kruip - want bij al wat ons lief is - een reiger! - een reiger! Een aal spartelt om zijn' snavel! En nu is de waterslang verdwenen! Van den dageraad af heeft sinjeur hier staan visschen - misschien op denzelfden steen - want het is een der dagen, waarop de aal de ondiepten opzoekt, en de reiger weet, dat het even waarschijnlijk is, dat zij dien steen langs zullen schieten als eenigen als eenigen anderen - van den dageraad af - en het is lang middag geweest - het is half drie ure! Wees ons gunstig, Parcen! - nooit - nooit - nooit zal hij weêr zijne wieken uitslaan op den rand van zijn gapend nest in de boomen, welke den éénigen toren, die van het oude kasteel overbleef, omlommeren. Weêr een aal! maar ook wij kunnen kruipen als een kronkelende slang, stil als zij. Sis! Pang! en vóórover slaat hij dood - neen, niet dood - maar hoe ongelijk dit luttel batend wiekgeklep, waardoor hij hals over kop die kolk overduizelt, aan het bedaard opheffen van zode of steen, waarmeê hij, verzadigd, en den krop vol visch voor zijn verre van dáár tjilpend broedsel, zijne blaauwe logte door de lucht deed dragen, en met lange afhangende pooten eerst wegdreef als een vermoeid beest, maar weldra, zoodra zijne pluimen het togtje voelden, dat huiswaarts woei, de ligte vaart rap en rapper spoorde - toen sammelaar noch sukkel meêr - mijlen achter zich latende, eer gij u hadt omgekeerd, om zijne wolkige drift te bespieden, - weldra onzigtbaar boven de wouden van het verschiet.

De uitgespogen aal keert - eenige van deze nog levende - terug tot het element, waarin hij geboren werd - den modder. En de doode reiger drijft weg voor wind en stroom in het midden van dien veenplas. Waar is hij - de weêrgalooze Newfoundlander - *nomine gaudens* FRO[1], dewijl hij wit is als het schuim der zee? Waar is hij? Weggeloopen met eene boeren werfwachtster. Welaan dan - en zoo gezegd, zoo gedaan, het jagtbuis is al afgestroopt en wij ploffen van een' rotsbrok.

> En schoon de hemel helder ziet,
> De kolk wordt zwart zoodra we zwemmen.

Of wij een woerd waren, het water tot aan de borst, klieven wij de golven, en keeren, met den reiger vóór ons, naar het met heigewas omzoomde strand terug en slaken drie zegekreten, welke de echo's wekken, die in *Grey-Linn Cairn* jaar uit jaar in sluimeren.

Hoe spoedig zal hij, die een' reiger in al zijne eenzame schuilhoeken weet op te sporen, zich zelven verrassen in de stille schemering van menige woud- en waterpartij, rotsen om hem heen, de rivier aan zijnen voet, hij, de éénige, die geruisch maakt in een oord, zoo schoon, zoo schilderachtig, als ware het de schepping der verbeelding, als ware het een droom. Want zoo vaak de storm over de moerassen giert, en de snavel des vogels in de opgeruide golven van veenplas en meirarm vergeefs naar visch duiken zou, zeilt de reiger af van zijn' slingerenden boom, en neêrduikende door eene opening in het bosch, vat hij post bij dien stillen vloed, - zoodra de indringer zijne wieken in de rotsklove heeft zaamgevouwen, slaapt de lucht er weêr in. Van den zeekant opdoemende, worden de wolken in rappe vaart langs den hemel gezweept - maar die doorzigtige kolk weêrkaatst hen allen - zoo volkomen eene rust heerscht er tusschen klip bij klip. Beter dag - beter uur - beter oogenblik om te visschen, viel er voor Meester Reiger niet uit te kiezen, die reeds een paar beestjes heeft opgeslikt. Weêr een paar - en nog een - maar er valt iets van de rots in het water; en wantrouwend, schoon onverschrikt, vliegt hij op zijn gemak een eind wegs verder - om dien torengelijkenden rotstop heen, welke dáár zoo somber in zijn eentje staat, maar die prijkt met eene banier van wilde bloeijende heesters; en zie! weêr een vista, zoo mogelijk nog een zweem stiller, - afgelegener -

(1) *Froth.*

eenzamer - in den middagnacht des wouds! U dáár te schieten - het zou even goddeloos zijn als eene gewijde Ibis te dooden, waar deze in schaaûw eens Egyptischen tempels voortschrijdt! En echter is het gelukkig voor u, - met zaamgeplooide wieken als ge daar zit, even bewegingloos, als de steen, dien gij tot rustplaats koost - toch is het wèl voor u, dat wij geene vuurwapenen bij ons hebben - want wij hebben hooren zeggen, dat er heerlijke voornen in dien poel zwemmen, en dit ding in onze regte, - Meester Reiger! - is geen roer, maar eene roede. Gij waant u zelven in volslagen afzondering - gij gelooft niet, dat er eenig ander visscher in de rotsklove is dan gij zelf - want de otter, gij weet het wel, snuggert! de otter houdt niet van rotsige rivieren; en zelden ligt hier visch met gebeten' schouder op den oever - de vóórgeproefde prooi van dien epicurist! En echter, geene tien ellen van u af is uw vijand in het riet gedoken; een vijand, die eens een' aanslag op u beraamde, die het al deed eer gij nog uit het ei waart gekipt. Onze alleenspraak stoort uwen waakzamen zin niet - want de lucht blijft roerloos, al denkt, of voelt, of droomt de ziel in mensch, in vogel of beest. Wij gevoelen het, o Reiger! dat er niet slechts menschelijkheid, - dat er ook poëzij in ons wezen schuilt. In onze uitspanningen zelve beheerscht de verbeelding ons, en sleept ons mede, - ze luistert die op in een ernstig - plegtig - en heilig licht; - en zeker er is iets priesterlijks, iets antieks in uw voorkomen - in uw lichtblaauw pluimgewaad, dat de elementen zelve bewonderen en eerbiedigen - immers, de wateren maken het niet vocht - de winden kreukelen het niet - en bovendien, wij hebben u lief, - Reiger! - om den wil van dat oude kasteel, boven welks heemsche duisternis gij uwen eersten zwakken kreet slaaktet! Het is een namelooze Bouwval, zonder eene enkele overlevering - het valt geheel en onbetwist der Vergetelheid ter prooi!

Hurra! - Reiger, - hurra! hoe links tuimeldet gij daar - we hadden u schier bij uwen staart gegrepen! Zaagt gij ons voor een waternixe aan? Zulk een schrik volstaat, om u al uw leven een' bloodaard te maken. Het is wonder, dat ge geen toeval kreegt - maar uwe zenuwen zijn er zeker gruwelijk van geschokt - welk een verslag van dit avontuur zult gij uwer gemalin toeschreeuwen, onder het welluidend accompagnement van krakende takken! Neen, al behoordet gij tot de vogelen, die honderd lentes beleven, nooit, nooit, zeg ik, zoudt gij deze vreeselijke plek weder bezoeken. Want de vrees heeft een won-

derbaarlijk geheugen in alle stomme schepselen - en liever zoudt gij uwe jongen van honger zien omkomen in het nest, dan dat ge weêr visch zoudt zoeken in dezen menschenmonstersbrakenden poel! Vaarwel - vaarwel!

Vele honderde heuvel - en bergmeiren met hunne riet- of rotszoomen zijn ons zoo gemeenzaam bekend, als gindsche vijver in den hof van *Buchanan Lodge*. Die vijver! Wat zwemt er in dan een gans en zijne ganzinne, en negen ganzenjongen - een half dozijn forellen, als deze niet ziek zijn geworden, als deze niet gestorven zijn van *Nostalgia*, in zijne stilte het ruischend waterverval des *Tweed's*, waarin zij geboren werden, missende - en een koppel baarzen, thans tot stekeltjes ontaard. - Maar de meiren - de heuvel-, de bergmeiren, welke de oogen onzer ziel nu zien, welke de ooren onzer ziel nu hooren, - hemel en aarde! hunne veenen zijn zwart van eenden, talingen en pijlstaarten - en, luister! daar komt op den adem der winden eene vlugt wilde ganzen aan, de marmeren luchtgewelven met gekrijsch klievende - en zie! midden in dat middellandsche meir, - verlustigt zich het Koninklijk Gezin der Zwanen! Op springt de zilveren zeeforel in den zonneschijn - zie, Sir HUMPHREY! - een zalm - een zalm, door liefde en glorie gespoord; versch, versch uit zee!

Voor hoe vele bewonderenswaardige artikelen schuilt er stof in den bovenstaanden korten zin! Eend, taling en pijlstaart, - wilde ganzen, zwanen! Neem eerst eens eend, taling en pijlstaart. Daar zitten zij allen bijeen, torys en whigs, niet in afzonderlijke groepen, maar *pêle mêle*; daar zitten zij in hun mooiste pakje, zoo digt op elkander, als de burgers van *Edinburgh*, met hunne vrouwen, liefstes en kinderen, op *Calton Hill*, den eersten dag, dat koning of koningin *Schotland* bezoekt. Zoo digt wèl, maar zoo stijf en zoo stil niet - want daar zwemmen zij een kringetje rond - hoe duiken en dompelen zij! - en welk een zacht, zwaar, gorgelend, noch onaangenaam, noch onmuzikaal gekwaak gaat er al dien tijd op, de uitdrukking hunner innige vreugde over voedsel, vrijheid en vermaak! O, *Grootbekkige* MEG! zoo min gij als *Lange* LIJS, komt ons hier te stade - want die oude woerd, welke, met zijne schaduw, waarop hij schijnt te zitten, schier eene vertooning maakt, als dreef er een bootje op het water, die oude woerd, de verst landwaarts uitgezette schildwacht, is, hoe nabij hij ons door de bedriegelijke, heldere, vriezende lucht ook schijnt, is nog verder dan drie honderd ellen van het strand, en werpt, op veiligen afstand, den vogelaar een knipoogje toe. Er is geene boot op het meir, en

dat wetende, hoe aanlokkend ziet er, in zijne ongenaakbare rieten en biezen, en met zijnen door eene hut gekroonden heuveltop, dat eiland midden op den waterspiegel uit, die hut, in den ouden tijd misschien door een' pluimgraaf gebouwd! Maar wees stil als eene schaduw - want zie! daar drijft een baksel Whigsche gatbergers, die in hun eentje naar gindsche kreek plassen - en, zoo wos als wij CHRISTOPHER heeten, eer een vierde uurs voorbij is, zullen zij uit aders bestaan, dan uit dooden, gewonden en vermisten. Op den buik - blootshoofds even over de hoogte glurende - en *Grootbekkige* MEG langzaam en zoetjes naar de vlakte gekeerd, zoodat geen strootje ritselt, liggen wij roerloos als een haas, tot de côterie zich bijeengroept, ter gezamenlijke dompeling naar waterplanten en insekten der vast in ondiepte verkeerende baai; en juist nu haar staart den draai zou nemen, verspreidt eene enkele losbranding, luid als een kanonschot, het genadelooze schroot onder de duikelaars, en het stille heldere water, plotseling beroerd, wordt levend van verspreide vederen en rood van bloed.

Thans is het tijd voor den sneeuwwitten, hier en daar zwaartgevlekten *Fro* - di, met brandende oogen, gedrukt heeft gelegen als een patrijshond, zijn' vurigen ademtogt bij wijle verhoogd tot een bevend, hartsogtelijk gekrijt - thans is het tijd voor hem op te bonzen, als vloog hij uit een' slinger, en eerst met onnavolgbare, onnazienbare sprongen, zoo hoog als verre, en dan, in rappe vaart als die eens hazewinds, de ruige borst onder het stuiven van de heuvelhelling door gras en kruid geschuurd, te viervoet, als een eekhoorntje, dat onbevreesd uit een' hoogen boom wipt, eelen diep in de baai neêr te springen, een plassend, een oogenblikkelijk verdwijnend geklater - en dan, hoofd n shouders en breede rugvlakte en roer gelijkenden staart, alles een zweem boven, of gelijk met de golvende oppevlakte, eerst die wreedaardig vermoorde wilde Eend beet te pakken, welde zoo stil light, als was zij jaren lang dood geweest, den ronden, gevulden bruinen boezem naar den hemel gekeerd - dan dien ouden Woerd, in ongeveer dezelfde houding, maar in prachtiger dos, met vaal grijzen buik, doch den rug keurig gepenseeld en gekruist door tallooze golvende schemerige kringen - een kostelijke prijs voor iemand, die, als wij, volleerd is in de hengelkunst - dan - fiksch gedaan, wakkere *Fro*! - dan dien roomkleurigen, gekroonden Pijlstaart, met glanzige, kastanjebruine borst, van den hals gescheiden door alleraardigst kronkelende eschbruine en witte kringetjes, en van wiens vleuge-

len ik spreken zou, als iemand, die stippen en strepen op zijne wieken beschrijven kon, groen met een' weêrschijn van wat ge wilt - en nu, als wij ons niet bedriegen, een Gouden Oog, wiens naam hem u schildert, ten leste bedoel ik dat keurig lekkere eendje, het Talingje; 't geen, stof opleverende voor tien dichterlijke beschrijvingen, als het doet in kleurige veder - neen vlekkenpracht, zweemende naar eene Indiaansche schelp, dat, zeg ik, op het uur, op de minuut af gebraden, bedropen met zijn eigen wild, maar rijk vocht, en eenige andere kleinigheden bovendien - fijn gesneden - rag fijn - door een' scheermes beschamenden voorsnijder, in eene hand, die de kunst der ontleding verstaat - geproefd door eene tong en een gehemelte, beide zoo gezond als de dauwrijke kelk eener uchtendroos - ingezwolgen door een' gorgel, dien men voelt verwijden van louter lust - en ontvangen in eene maag, die gaapt van gretigheid en genot! - zeker de driemaal gezegende aller vliesvoetige vogelen is, het toppunt der Apiciaansche tafelweelde, het éénige, dat, zoo iets op onze arme aarde daartoe in staat ware - het éénige, dat, op het keerpunt des lots, eene ziel een vlugtig vierde uurs weêrhouden zou in hare vaart naar een lager Elysium.

Hoe fier, als ware hij eene zeeslang, hoe fier steekt *Fro* zijn' breeden kop boven het schuim der golven uit - zijne zaamgeraapte prooi - alle vier - bij hunne buigzame halzen houdende, en ons toeschitterende als een ruiker bloemen, nu zij strandwaarts glinsteren. Met eene koene ligchaamsschudding, die tot in het uiterste punt van elk hair wordt gevoeld, doet hij het water als mist van zijn' ruigen rok stuiven, onwillekeurig herinnerende aan SHAKESPEARE'S heerlijken regel:

> Als drupplen dauws van leeuwenmanen.

Ons naderende met gespierde pooten, die verlengd schijnen door den verweekenden vloed, en met druipenden staart, uitgestrekt in al zijne breede lengte, wiens hair schier naar hangende witte pluimen zweemt - een staart zoo prachtig als dien van den zoon der Woestenij aan het hoofd van zijn serail in de Zanden van *Arabië* - ontmoet zijn meester den lieveling halfweg de heuvelhelling. Zie eens, hoe *Fro* eerst hooghartig en vermetel stilstaat, om onzen blik op te vangen, en nu, nederig, zoo als het iemand past, dien de Natuur, ook in zijne stoutste en schitterendste feiten, slechts bestemd heeft om slaaf te zijn, de offers aan onzen voet nederlegt, en nadat hij op zijn breed voorhoofd de goedkeurende drukking onzer hand heeft gevoeld:

Terwijl, als 'tfluistren van een' droom,
Hij ons zijn' naam hoort uiten.

Hoe hij plotseling ronddraait in een' ommezwaai van verrukking, en in menig verruimenden kring zijne onbedwingbare vervoering met de vaart eens dwarrelwinds voortzet; tot hij, als ware hij letterlijk uitgeput van vreugde, zijne sneeuwwitte vracht in waardige rust op die hoogte uitstrekt, op het eigen oogenblik door eene vlaag van zonneschijn verlicht.

Niet thans - nu de avondschemering onze pen bedreigt - niet thans durven wij ons aan de beslissing der vraag wagen, of de Natuur u al dan niet, o weêrgaloos Schepsel uwer soort! de gave eener onsterfelijke ziel gunde, of zij u die bedeelde of onthield? En echter, de moed ontbreekt ons niet te zeggen: beter dat geloof, ingebeeld en ingenomen, als het schijnt - maar des ondanks niet onbijbelsch, want in ieder woord der Heilige Schrift schuilt menige zin, zelfs als valt elke gewijde lettergreep zwaar te begrijpen - beter dat geloof, dan het, wat weet ik het? van den atheïst of den scepticus, beide uit hunne schijnbaar sombere gevoelloosheid opgeschrikt, door den vloek over het stof uitgesproken. Voor ons, het zou ons liever zijn, dat *Fro* leven mogt ook na dit leven, dan dat NEWTON voor eeuwig zou zijn gestorven. Zie, wij buigen ons voor de welwillendheid van HOWARD, die er zijne dagen aan toewijdde, de vunzige kerkers te bezoeken en daarna in de zalen der Vorsten zijne stemme ophief, ten einde den gevangenen, van onder het lage, van salpetervocht druipende, steenen gewelf des diep gedolven hols in de rotsige grondvesten der citadel, het gezigt der dauwdruppelende bogen des hemels mogt worden vergund, dier bogen, door eenen voor hen slechts te schitterenden glans, door eene voor hen alleen ondragelijke zon verlicht! Het was de zegepraal der rede - het was het werk der verheerlijkte menschheid. Maar ook u - een schepsel van louter instinkt - volgens DESCARTES, een werktuig, een automaat - ook u schitterde het licht van gedachte en genegenheid bij voortduring de oogen uit - ook gij hadt eenige schemerende, geheimzinnige begrippen - en wat hebben wij zelve meer? - van leven en dood! Waarom zouden wij schromen te beweren, dat gij van hooger hand bestuurd en bezield werdt - in die ontzettende ure, toen de kleine HARRY SEYMOUR, het blond Engelsch jongsken, dat allen, die hem aanzagen, lief hadden, verstrikt in de wreede ketenen der fraaije waterleliën, zoo onschuldig en toch zoo moorddadig om hem drijvende, door alle toe-

schouwers, die wanhopig de vuisten balden, of geloovig op den grond nederknielden, opgegeven werd als de prooi des doods? Wij waren verre van daar, en dus niet in staat den dierbaren knaap te redden, die aan onze hoede, als die eens ouderen broeders, was toevertrouwd door de edelgeboren vrouwe, welke, in haar weduwlijke wijlen, het aanvallige hoofd van haren ééngeborene kuste, en verdween. Wij waren afwezig - of bij alles wat heilig is in hemel en op aarde! - onze armen waren spoedig om uwen hals geweest, HARRY! toen gij op het punt scheent te vergaan!

Maar er was een arm, stom, veracht beest - met leenskracht bedeeld stof, zoo als sommigen zeggen - en zonder schreeuw of sein - want al de christenen waren even hulpeloos in hunne wanhoop - stoof het, vlug als een zonnestraal, over de diepte, en bragt bij die gouden tressen, beurtelings duikende en luchtende in en uit de golven, het lieve kind aan land, en stond er naast, half verheugd half bedroefd, - liggende op het zand zweemde het jongske naar een lijk! Maartoen de kleine HARRY zijne verglaasde oogjes opdeed, en al de omstaanders verwilderd aanzag - en toen bezweem en weêr bijkwam, en andermaal flaauw viel - tot eindelijk eene flaauwe heugenis dezer wereld hem weder voor den geest kwam, in de armen van den arts uit zijne alfgelegene woning met onbergrijpelijke spoed derwaarts gebragt - toen liktet gij, *Fro*! zijne bleeke handjes en blaauw gezigt, met een gehuil, dat aller harten huiverende vrees inboezemde, en gij vogdet hem - eene hoofdfiguur in de groep - toen hij huiswaarts gedragen werd - en den ganschen dag niet meer blaffende of springende, vlijdet gij u zachtkens aan het voeteneide van zijn ledekantje neêr en bleeft er den langen nacht liggen, zonder dat ge een oog lookt! Want het jongske wist, dat god een zijner minste schepselen had gebruikt, om hem te redden - en verzocht, dat het dier dáár zou blijven liggen, ten einde hij er op zien mogt bij den bleeken schijn der waskaars, tot hij zelf, toen de pijn bedaarde, in slaap viel! En wij, die waakten bij zijne legerstede, we hoorden hem den naam des honds uitbrengen in zijn gebed.

En echter bij wijle - *Fro*! - waart gij een allerongezeggelijkst beest - dat te binden noch te bedwingen viel - want uw bloed entylamde in aller ijl, en ge waart - als JULIUS CAESAR - en DEMENTRIUS POLIORCETES - en ALEXANDER *de Groote* - en vele andere oude en nieuwere koningen en helden - de slaaf uwer driften. Gij hadt niets van SCIPIO bij eene Spaansche bruid.

Vaak - in spijt van dreigenden blik en opgeheven' riem - het éénige, dat tegen u opgeheven werd, want gij gingt ongeranseld ten grave - vaak verdweent gij voor een' dag, voor dagen soms - als waart ge verloren of vermoord. Herders van de afgelegenste heuvelen der parochie vertelden dan onder het opgaan ter kerke, wat het gerucht van u zeî, - allerverwardste, allertegenstrijdigste verhalen - maar die, bijeenverzameld en vergeleken, allen dáárin overeenkwamen - dat gij leefdet, dat gij levenslustig scheent, dat gij leven bedeeldet, dat gij, zoodra het saizoen zou zijn voorbijgegaan, van uwe reizen en togten wèl weêr t'huis zoudt komen - en terugkeeren, dat deedt gij altijd - dikwijls vermoeid en vervallen, - uwe sneeuwwitte krullen bevlekt met bloed - uwe breede borst opgereten, niet ontsierd, door eervolle wonden. Want nimmer zagen wij een' kampvechter, die bij u halen mogt. Fluks op uwe achterste pooten, als een grimmig poolmonster, de voorpooten om den hals van uwen vijand, bullebijter, werfwachter of hazewindhond, om het even wat, en neêr wierpt gij hem, even gemakkelijk als CASS, in het worstelperk te *Carlisle*, het een' zakkendrager zou doen, en dan, wee de keel des gevallenen! want uwe kaken waren die des haais gelijk, als gij die opdeedt en die sloot met hunne scherpgewette slagtanden, vlijmende door vel, zenuw en spier, tot op, tot in het been.

Eens - slechts ééns - schreeuwende getergd door een' half dronken voerman - vergunden wij u slag te leveren aan den bullebijter, die bij zijne kar hoorde, aan *Tijger*, die overwinnaar was geweest in vijftig gevechten - *Tijger* - een' staartenkorter van het eerste slag, - *Tijger* - een' wurger zonder weêrga. Het was inderdaad een bloedige strijd - eerst grommende langs den zoom des wegs - een hairige orkaan - straks snuivende in de verstikkende sloot - eene wolk van schuim - nu in de open lucht en ten aanschouwen der vier hemelstreken op een' heuveltop - dan hals over hoofd een toevallig openstaand wit geschilderd houten hekje van een' boerenhof binnenrollende - een oogwenk gestaakt, daar wij beide kampioenen een touw om den hals sloegen, dat hen dreigde te wurgen - fluks weêr losgelaten, elkaêr met vurige, wilde oogen op nieuw te lijf op de groene rustplaats in het midden des dorps, onder den boom, waaraan het herbergsuithangbord heen en weêr giert. ‘Het is schande!’ roepen de oude wijven, met mutsen op het grijze hoofd, waar blijft de Dominé? - en jonge vrouwen, met kammen in het hair, gluren bleek en schier schreijende ter lage deur harer woning uit -

op den drempel staan de kinderen van verre en veilig het tweegevecht aan te zien - terwijl van tijd tot tijd - bij iedere ebbe en vloed des gevechts - luide kreten opgaan. ‘Bravo, *Fro*! bravo! - weergaas hoe hij zich weert! - die was raak. *Fro*!’ - want *Fro* was de lust en de roem van de gansche parochie, en men voelde, dat de eer van al zijne inwoners, zoo mannelijke als vrouwelijke, op het spel stond! - Schor en raauw klonken bij tusschenpoozen de stemmen des voermans en zijner ver wanten, zwerende en vloekende bij iederen schijn van zegepraal, in de eigenaardige, verwenschingenrijke taal van het ras, dat de wagenen met breede wielen en hooge huiven ment. Hoe het de lucht daveren doet, nu *Tijger* overwint en de ontemhare *Fro* voor het laatst op zijne pooten staat, nu de klaauwen zijns tegen standers hem de keel digt nijpen, en hij lijdelijk en roerloos ligt uitgerstrekt - verslagen en verscheiden! - Hoezee! het was slechts eene krijgslist om adem te scheppen. - Opspringende uit zijnen geveinsden slaap, als de ongeschoren SIMSON, en de ver geefsche banden der Philistijnen verbrekende, als waren zij van gezengd vlas geweest, graauwde *Fro Tijger* af, en zijn' kop omdraaijende, ondanks zijn' genepen keel, - welks vel in eene afzigtelijke, maar ongevoelde wonde openreet, - viel hij eens-klaps met al zijne tanden in het oog zijns tegenstanders en beet het uit de holte. Een gekrijt ondragelijke smarte - bloed spuwing - weeheid - flaauwte - omvalling - en dood. Tijger's laatste strijd is uit! Het andere oog verglaasd - de uitgestoken tong van angst door zijne eigen knersende tanden doorbeten-zijne grove achterpooten met een' aarzelingen schop, als een paard, uitgestrekt - zijn korten staart verstijfd - zóó ligt hij daar, een walgelijk lijk, - zóó wordt hij op eene kar geworpen, die achter den wagen gespannen is - zóó gaat hij naar de looijerij.

Geene zegekreten gaan op - integendeed, er heerscht een straf, somber, schaamrood stilzwijgen, zoo als men het na het bedrijven van een' gruwel over de misdaad bewaart. De oogen nog altijd van woede bliksemende, daar de razernij des gevechts in zijn harte niet is bedaard, en heen-en weêrgaande naar de bloedige plek, als was hij nog onzeker, of zijn vijand misschien zou wederkeeren, legt *Fro* zich eindelijk op eenigen afstand neder, en begint zijne bloedige te lekken, en reinigt met lange uit den bek hangende tong zijnen hals, zijne borst, zijne lenden en zijn' rug van slijk - een bloedig schouwspel, het penseel der Fransche *horreur*-liefhebbers waard. Hij schijnt schier onge-

voelig voor onze liefkozingen, er is zelfs iets verwijtends in zijnen zegevierenden blik. Nu zijne aderen allengs bekoelen, smarten hem zijne wonden - hij hecft er vele, en sommige, die, een hair-breed verder of digter, ongeneeslijk zouden zijn. Pijnlijkste van alle - in alle vier zijne scheenen de tanden zijns vijands, en in minder tijds dan tien minuten, kreupelt hij naar zijn kot, lam als ware hij doorzeefd van schroot.

> ‘Heu quantum mutatus ab illo
> Hectore!’

Met bloed besmeerd en met slik beklad - hij, die er een uur vroeger zoo glansrijk helder uitzag, als de lelie in Junij, of de Maartsche sneeuw. De reusachtige wagen hotst het gehucht uit zonder zijnen menner, die, woedende over den dood van zijns gelijke, het beest, dat hij lief had, de gansche school uitdaagt ten gevecht. Een dozijn buizen vliegen schouders en armen af, en een twaalftal hokkelingen, neen, jonge duivels, tusschen de dertien en de zestien jaren - digt aaneengesloten als de Macedonische phalanx - gillen hunnen strijdlust uit. Er gaat onder de vrouwenschare een gejammer op, als bij de inname van *Troje*. Maar

> De Prins *van ons dorp* brak de lijn va 't gelid,
> En daagde u, *o Voerman*! ten tweegevecht uit!

BOB HOWIE, die nooit zijn leven voor een' bullebak vervaard was, en te grootmoedig van aard viel, om aan te kunnen zien, dat jongens, dat kinderen den sterksten, ruwsten kerel van het gansche graafschap zouden bevechten, kleedde zich fluks uit; zie, daar staat hij met

> Een' blik als dien van Mars in dreigen en bevelen.

met schouders als die van ATLAS - eene borst als die van HERCULES - armen als VULCAAN. Het hart van BENJAMIN, den voerman, krimpt van vreeze - hij neemt de uitdaging aan, maar niet voor heden, maar voor een' anderen tijd - en achteruit deinzende naar zijne kleederen, krigt hij een regtehandsche, als van een' smidshamer, op den slaap, die hem velt als een os. De overige karlieden stuiven eensklaps aan, maar worden in alle rigtingen op zijde gesmeten, als door de wieken van een' windmolen. En zoo vaak een der logge stukken vleesch in het zand beet, renden wij, wilde schooljongens als wij waren, er op los met ons beiden, ons drieën, ons vieren, hen ranselende

en rossende, waar zij lagen te kermen; toen, in dat oogenblik van crisis - het lot wilde het zoo - uit het zuiden en van den heuveltop, - wijven en liefstes, en ezels in de achterhoede, - met raafzwart hair en vonkelende oogen, - bruine gespierde beenen en gebalde ijzeren vuisten aan het einde van lange armen, die altijd als dorschvlegels heen en weêrzwaaiden, maar nu letterlijk naar den kamp jookten - eene bende Heidens opdaagde! - Heerlijk zamentreffen! met verdubbelde vaart stoof te gelijk, van de noordzijde der helling, de vervaarlijkste hoop grimmige Ieren aan, die ooit den Geuzen eene piek door de ribben stiet. Vraag noch wederwoord werden gewiseld - eer gij om kondt zien was de *mêlée* algemeen. Boerenslungels, bezig met het hooi, wie een hondengevecht niet van hunnen arbeid lokken kon werpen zeis en hark neêr, en springen over de haag op den weg, eene welkome versterking. Wevers wippen op van hunne getouwen - strikken hunne blaauwe hoezels los en ijlen naar buiten. De roodhairige snijder steekt zijn kooltje vuurs uit het dakvenster, en is één twee drie op straat. De slager trekt zijn' langen lichtblaauwen kiel uit, om het met een' der Paddy's op te nemen, en de smid, gereed ten strijde - want JAN BLAASBALG heeft zijne knokige armen altijd bloot, - doet met een beentje over het hoofd van den koning der Heidens weêrklinken, of het een aanbeeld was. Er is aan geene slagordening gedacht - en echter, zie! als had van beide zijden een adjudant heen en weêr gebeend, of de duivel achter hem zat, na de eerste bloedkoeling staan de twee heiren in ordelijke gelederen geschaard; de karrelieden, de heidens en de Ieren, tegenover BOB HOWIE, den slager, den smid, den kleedermaker, de wevers, de hooijers, en de jongens uit de pastorij - de laatste behoedzaam, maar niet lafhartig, in de achterhoede geplaatsts. Welk eene flikkering van vuisten en shillelas! wat geplette en bloedige neuzen, wat monsterachtig-dikke lippen - wat juk-beenderen buiten alle evenredigheid met het overige des gezigts, en, wat al menschenoogen, door plotseling opgerezen blonde en blaauwe hoogten, in varkenskijkertjes verkeerd! En daar vliegen hoeden en mutsen en hairen in de lucht ‘femineo ululatu,’ want eensklaps vallen de Egyptische Amazonen als furies der schommel van eene weeûw aan, die de herberg houdt, en de half onnoozele wederhelft des kosters, en DAVIE DONALD'S bruine dochter, in de wandeling: ‘Het Nikkertje’ geheeten! Welk een geschreeuw, - welk een gezwaai van armen in het gansche dorp! Waar is SIMON ANDREW, de wakkere schout? Waar

is oude ROBERT MAXWELL, de dienstdoende ouderling? Wat mag er van *Laird* WARNOCK geworden zijn, wiens woord wet is? En waar schuilt, wie weet het mij te zeggen? waar schuilt de Dominé toch, dat hij niet uit de pastorij komt stuiven, om het leven zijner schapen te redden uit de klaauwen van Kannibalen, Heiden en Ieren, die moorden, als beijverden zij zich om een plaatsje aan de galg?

Hoe - waarom - of wanneer - die bloedige slag ophield, is toen noch later iemand ooit klaar geworden als een klontje; maar zoo als alles ter wereld, hij had een einde - en op dit oogenblik staat ons het schouwspel, dat het oord toen opleverde, schemerig voor den geest. We zien, als groepen in een' verwarden droom, naakte mannen op hunnen rug in het slijk liggen, drijvende in bloed - en vrouwen, eenige oud en leelijk, met gerimpelde boezems, of het tooverkollen waren geweest, en andere jong en donkerkleurig, roetig, zwart-mooi, met ontluikende of ontloken borst, in de verwarring ontbloot - gevaarlijk om aan te zien - over hen leunende; en dat waren de Egyptiërs. We zien mannen in bruine hemden, hier en daar bevlekt met bloed - met groene doeken om hunne bezeerde hoofden gebonden, - lagchende, en schertsende, en gekscherende, en zingende en schreeuwende, ofschoon verschrikkelijk gewond en gekneusd - terwijl Schotsche vrouwen en weduwen en meisjes zich niet konden weêrhouden hare deernis lucht te geven, al roepende: ‘Och! het zijn goede kerels - hoe jammer is het, dat zij zoo verzot zijn op vechten - en allerlei kattekwaad!’ - en dat waren de Ieren! Het gewoel ontweken, laat de wever, ziek als een hond, ginds het hoofd over den muur hangen, geen lid aan zijn lijf, dat niet trilt; - eenige hooijers wasschen hun opengekrabt aangezigt in de bron af; - de slager, bloedig van voorkomen als zijn ossenvleesch, treedt zwijgende zijne slagtplaats in; - de smid, wiens zwart gelaat verheelt hoe het getoffeld werd, vertrekt, en grinnikt een' afzigtelijken glimlach, nu zijne uitvarende en toch liefhebbende vrouw hem beet pakt; - de snijder, vrolijk als eene vloo, en snaterende als eene gans, daagt, ten bewijze dat hij veel meer heeft gegeven dan ontvangen, den eerste den beste uit, het nog met hem op te nemen, om eene pint biers - terwijl BOB HOWIE het slagveld rondwandelt, zonder eene zigtbare wonde, uitgezonderd het merk van bloedige knokkels op zijne gespierde borst. de armen gekruist als een matroos - want BOB had ter zee gevaren. - En zoodra de brandewijn, dien hij bestelde, gebragt is, zie, daar schenkt hij dien rond, borrel vóór, borrel na, aan de

overwonnenen - want BOB was even edelmoedig als dapper; hij voedde geen' wrok tegen de Heidens, en wat de ieren betrof, al wat hij er van zeî, wat was het? dan dat het onbesuisde, ontembare duivels-drieste jongens waren als hij zelf; na het gevecht zou hij er niet tegen hebben gehad, met hen naar het vagevuur te gaan, ja, zelfs eenige weinige schreden verder. Gedurende den ganschen slag hadden wij, jongens uit de pastorij, in de schaduw van onzen held gevochten; en hij had, door dus den eersten strom van onze hoofden af te keeren, niet weinige duchtige, op zijn lijf gemunte vuistslagen van Koning CAREW ontvangen, een afstammeling van BAMFYLDE MOORE, en eenige op den schedel, gerigte bedreigingen der shillelas van de luidjes uit *Connaught*.

Daar komt eensklaps een' donderbui op, die den weg in eenen stroom verkeert - en bij den eersten bliksemstraal is alles, wat de gedaante van man, van vrouw of van kind heeft, zijn allen onder dak. Weldra echter klaart de achtermiddag weêr op, en de hooijers verlaten de kleppende ledige kan of uitgepooide halfpintsstoop voor het veld, om te zien, wat de regen heeft aangerigt - de smidse begint op nieuw te blazen en te brullen - het geluid der overgaande schietspoelen verkondigt, dat de wevers weêr aan hunne weefgetouwen zijn; - de snijder haakt zijn venstrertje aan het dak vast, om in het kamertje, dat gij overspringen kunt, eindelijk een koel luchtje te scheppen - de ketelboeters gaan hun kamp opslaan de gemeene weide - de dampkring schijnt gebalsemd - insekten, van dak en boom vallende, laten der zon hunne glinsterende pracht zien - schoon het zaizoen van het vogelgekweel over en voorbij is, er doet zich hier, er doet zich ginds, er doet zich alom een liefelijk getjilp en gefluit hooren; - de oude blindeman, voortgeleid door zijnen hond, strompelt van drempel tot drempel en van deur tot deur, onbewust dat er ooit zulk een slag plaats greep - en huppe-lende om onzen kampvechter, gaan wij schooljongens allemaal met hem zwemmen in het *Broeder Meir*, onze hengelroeden medenemende, want een enkele donderslag verschrikt de forellen niet; en omstreeks het midden, ja, zelfs tegen het laatst van Julij hebben wij heele jannen, twintig duimen lang, tusschen onze voeten, in het warme, ondiepe water, geene el van den rand des oevers af naar geellijvige, klaterguldig-gestaarte, half zwarte insekten, met bruine wiekjes zien happen, niet grooter dan eene mug, maar die, eenmaal tusschen hunne kieuwen geraakt, van deze zoo min genade mogten hopen, als van den bloedigen beet des leeuws.

Maar na dit eene voorval in het leven van *Fro*, waren al zijne overige jaren, over het algemeen, dagen des vredes. Elk saizoen scheen zijne scherpzinnigheid te wetten, en zijn verbazend instinkt volkomener te ontvouwen. Voorzeker verstond hij een alledaagsch gesprek - al de huishoudelijke woorden der Schotsche taal. Hij was, in al onze uitspanningen, zoo goed een der onzen, als ware hij, in plaats van een' Heiden op vier pooten, een tweebeenig Christen geweest. Wat zijn humeur betrof, wij schrijven de zachtheid van het onze aan zijn voorbeeld toe; in een omzien vergat hij een grimmig woord van iemand, dien hij lief had, fluks zijn' leeuwgelijkenden poot aanbiedende; echter waren er eenige lieden, welke hij niet kon uitstaan, neen, uit wier handen hij den lekkersten, gebraden' aardappel zou hebben geweigerd, en in dat opzigt geleek hij zijn' meester. Hij wist zoo goed als de koster, wanneer de Sabbath inviel - en niemand hoorde hem ooit blaffen van Zaturdagnacht om twaalf ure tot de ochtendschemering van Maandagmorgen; eerst als dan de haan kraaide, slaakte hij een lang muzikaal gehuil, als had zijne borst zich verheugd, van den last des stilzwijgens te zijn ontslagen. Zoo er ooit in deze koele, wisselzieke, onbestendige wereld eene vriendschap was, welke verdiende opregt te worden genoemd, het was voor omstreeks eene halve eeuw en nog vroeger, de band om CHRISTOPHER NORTH en *John Fro* geslagen. Wij hadden ons leven lang geen verschil - en er zijn nog geene twee maanden verloopen, dat wij eene bedevaart deden naar zijn graf. Hij werd begraven - niet door onze handen, maar door die eens vriends, wiens teeder en mannelijk harte het oude, blinde, doove, strompelende schepsel, tot het laatste toe, lief had - want dat was hij, helaas! in zijn veertiende jaar - een droevig, een ter nood aan te staren schouwspel, door hem, wien de heerlijkheid zijner statelijke en majestueuse levensvaag heugde. Op zekeren dag kroop hij met een klagelijk krijten aan de voeten onzes broeders en stierf. Lezer! vlug, jong, schoon als ge zijn moogt - bedenk: alle vleesch is stof!

Dit is eene Episode - eene vertelling, op zich zelve volkomen, en echter ontstaan uit en behoorende tot het hoofdplan van ons heldendicht - neen, artikel. Welligt herinnert gij u nog, dat wij van eenden, talingen en pijlstaarten spraken - en wij komen thans tot de laatste coupletten van het vers - wilde ganzen en zwanen.

Er zijn lieden, die van hunne ganzen allemaal zwanen maken; verre er van, dat dit bij ons het geval zoude wezen, - het deert ons,

het pijnt ons, dat wij het moeten zeggen, - zijn thans al onze zwanen maar ganzen. Maar in onze bloeijende jeugd waren al de schepselen Gods in onze oogen, even als God die gemaakt had; en er was altijd over alle, maar vooral over vogelen, eene tint van schoonheid uitgegoten, die ons aantrok. Welk een onbegrijpelijk onderscheid - welk een afstand voor de verbeelding tusschen den aard van eene tamme en dien van eene wilde gans. Hoog in de lucht, dikwijls door de wolken voor het oog verborgen, is, bij invallende schemering, het gesnater van eene drift wilde ganzen verheven. Van waar komen zij - werwaarts trekken zij - tot wat einde, en door welke magt voortgezweept? Het is der rede niet gegeven de duisternis van het instinkt te kunnen doorzien - en daarom klopt het met ontzag vervulde hart des knaaps, wien avond of nacht verraste, het mijlen verre vernomen gesnater te gemoet, dat waarschijnlijk over heel den luchtklievenden weg heeft geklapwiekt, uit de meiren en moerassen van *Siberië, Lapland* of *IJsland*, of de onbezochte en onbekende noordelijke gewesten van *America* - gewesten door hen bestemd, zegt BEWICK, zoo wij ons juist herinneren, tot zomerverblijven en nestelplaatsen, in welke hun eene overvloedige verscheidenheid van voedsel beidt, dat grootstendeels moet bestaan uit de larvae van muggen en myriaden insecten, dáár door de geen' ondergang kennende zonne gekweekt! Nu snateren zij goed Gaelisch, drijvende als ze zijn, boven een Hooglandsch moeras. Misschien zal de dalende wolk, eer een uur verstreken is, de wijde wateren aan den ingang van het woeste meir *Maree* overdekken - of het gansche heir, stil en sluimerende, voor anker liggen, bij de eilanden van *Lomand*!

Maar het is thans middag - en zie! in dat middellandsche zoet - eene drift wilde zwanen! Streken zij op dit rimpelloos blaauwe vlak uit den naauwelijks zuiverder ether neêr, zonder eens de wieken te hebben digt geslagen, sinds zij ten hemel stegen, om de ondragelijke noordsche sneeuwbuijen te ontgaan, honderde van mijlen achter onze door stormen geteisterde *Orcades*? De rustige schepselen aanziende, zoudt ge wanen, dat zij nooit den engen kring van dit meir hadden overschreden. Daar hangen zij op hunne schaduwen, als waren zij in den zonneschijn in slaap gevallen - en nu hunne wieken verbreedende - hoe passen deze voor eene vlugt van hemelstreek tot hemelstreek! - slaan zij de luchtende vloeistof, tot er een mist opgaat van het vrolijk geklep, en het schuim heinde en verre stuift, en er een regenboog in schittert. Veilig zijn ze

voor allen aanval van roofvogelen. De beenbreker schiet neder op taling en zeeforel, vliegende of zwemmende in en onder zijne schaduw. De groote *Erne* of zee-arend slaat zijnen klaauw in de wilde eend, als deze oprijst uit de biezen, buigende voor de zwanenvloot, welke met volle zeilen voorbijstuift - maar vischdief noch adelaar durven hunne stalen nagels op die statelijke vogels beproeven - want de wilde zwaan is even stout als schoon; de vleugelen, die haar ten hemel heffen, kunnen ook ten afgrond slaan; en schoon de lust des eenen oorlog, die des anderen vrede zij, echter mag van beide worden gezegd:

> Omhoog is 't rijk der adelaren,
> Omlaag der zwanen rijk!

Het schieten van zulk een dier - een' zoo grooten - zoo witten, een' zoo hoog steigerenden vogel - op de winden des middernachts, uit de onnaspeurlijke verte aangesneld - een dier, dat niet alleen vreemdeling was, aan het voor ons liggende meir, maar dat welligt te huis behoorde in een onbekend land van een ander werelddeel, welks kust werd aangedaan door schepen, wier tuigaadje stijf stond van rijm en vorst, en die tot onder de naakte pool werden voortgezweept door eenen weken lang aanhoudenden sneeuwstorm - het schieten van zulk een dier opende een tijdvak in onze verbeelding, waaruit wij, als de Natuur ons genegen ware geweest, als dichter zouden zijn opgetreden. Eens, en maar ééns, omstraalde ons de luister van zulk eene gebeurtenis! De heerlijke vogel was verdiept geraakt in eene mijmering over dezen of genen stroom of meir van *Kamschatka*, of het dier had zich verbeeld, dat het,

> Te midden van 't gedruisch der opgeruide golven,
> Langs Oonalashka's kust 't gehuil vernam der wolven.

Immers, door onzen goeden genius, door ons gelukkig gesternte geleid, troffen wij het, in eene door den maneschijn verlichte baai, sluimerende in al zijne statelijkheid, binnen het bereik van ons schot, eensklaps aan! Het scheelde weinig, of we waren flaauw gevallen - wij liepen gevaar op de plek zelve den geest te geven - wat verbazends zou er in gescholen hebben als wij de blijdschap bestorven waren? vreugde werd door menig hartstogtelijk karakter met den dood geboet! We deden zijn' zwarten snavel in stukken splijten - geene veêr op zijn' kop, die niet was geraakt; - en, als een pleizierbootje met witte zeilen, door een' dwarrelwind prijs gemaakt, draaide de wilde zwaan in het

ronde, en lag toen bewegingloos op het water, als waren zeil en masten over boord gegaan. We waren dien avond, dien nacht geheel alleen - zelfs *Fro* was niet bij ons, wij hadden er onze redenen voor onverzeld te zijn uitgegaan; wij wilden niet, dat iemands voetstap dan de onze bij die berghut zou worden vernomen. En konden wij zwemmen? Ja, als de wilde zwaan zelve, door hoogen golfslag en branding. Maar op dat oogenblik was het meir stil als de heuvelen, en twintig armslagen bragten ons digt bij het heerlijke schepsel, dat we, - vastgegrepen als wij het hielden met onze handen, en ons schragende als het deed, toen het onder onze borst schoot, terwijl we dus eer naar den oever dreven dan zwommen. - dat we toeb eerst in waarheid durfden beschouwen als onze - Prooi. We rilden van eene soort van vreeze, toen wij haar werkelijk dood op het gras zagen liggen. De maan - de vele starren, hier en dáár eene zeldzaam groote of glansrijke - het gestilde en glinsterende meir - de heuvelen, ietwat schemerig, den ganschen winter door groen, enkele met besneeuwde kruinen tegen de blaauwe lucht uitkomende, langs welke eene drift wolken wijlde, zweemende naar eene kudde schapen - de slanke vreemde vogel, wiens pluimaadje wij nooit durfden hopen aan te zullen raken, dan in onzen droom, vóór ons liggende, neen, vóór ons oprijzende, als de geest des verslagenen - het gansche tooneel was van dien aard, dat het ons harte huiveren deed, dat het ons schier berouw deed gevoelen, een zoo onvergelijkelijk schoon schepsel te hebben vermoord. Maar dat was een voorbijgaande indruk - en voort stoven wij, voort over de moerassen, als een roode Indiaan, beladen met wild, die door de *Savannah's* en *Prairiën* naar zijne hut voort-spoedt. En toen wij bij het licht der opgaande zon uit ons dorpje van verre werden gezien, toen sloegen de vroegst op den akker gekomene landlieden de handen zaâm van verbazing, wat en wie we zijn mogten; en *Fro*, die zijn' meester gemist had, en hem wakende op den heuvel verbeidde, *Fro* kwam springende naar ons toe, en kon een gebas van opgewonden verrukking niet inhouden, toen zijn neus snuffelen mogt in het zachte dons van de borst des diers, dat hij zich herinnerde soms, op het meir, ons eene halve mijl vooruit te hebben zien drijven, of, verre buiten ons bereik, te hebben nagestaard, het uitspansel klievende!

Het tooneel.

I.

o Telg van SOFOKLES! o Muze! o Hooggevierde!
Waar bleef het blank gewaad, dat om uw leden zwierde?
Gewijde Priesteres! wat werd er van den gloor,
Uw schreên omvonkelende in 't heilig tempelkoor?
Wat van de gulden pracht der opgebonden hairen?
Van brozenpaar en lier, uw tooisels als zij waren!
Wat van uw vlekkeloos, uw wapprend sluijerkleed,
Den voorhof reinigend, als naar 't altaar gij schreedt?
Wat van de vrome smart, waarvan uw boezem snikte?
Een klagt vol harmony, die 't oor der Goôn verkwikte!
Volschoone Antieke! bij wier tranen elk zich boog,
Wat vielt gij peilloos laag, al stondt ge maatloos hoog!
Uw hagelwit gewaad verruildet gij voor lompen, -
Uw lijf is ten geraamt in 't straatslijk weggekrompen, -
Uw mond, vervreemd van 't zoet der malsche honigtaal,
U drupplende, als ze plag, uit 's hemels lofkoraal,
Uw mond, die van 't gemeen het krijschen na wou baauwen,
Stoot al de vloeken uit der liederlijkste vrouwen.

II.

Wie acht thans Kunst en Schoon nog één? De Onzeedlijkheid,
Die afblikt van den troon, waarop haar de eeuwgeest vleit,
Braveert de wetten in de schaamtelooze spelen
Des Volks. De Schouwburg is een broeder der bordeelen,
Een ontuchts-outer, waar de Misdaad onbeschaamd

Haar lessen veilt in 'tgeen de laagste onreinheid aêmt.
't Is hier te doen, om wie des avonds op de planken
De naaktste schandlijkheid en grofheid zal doen janken;
Om wie het best in een ellendigen roman
De slechtste zeden op het slechtste malen kan,
En, eerbiedloos voor vrouw en prille lentedagen,
Den hoogsten schaamteblos op 't aangezigt zal jagen.
Gij, die nog rein zijt, ga, als een nieuwsgierge, heen
En stoot des avonds aan die holen u de scheen;
Daal af, wanneer een heir van tintelende vonken
Den mist der stad doorgloeit, daal af in die spelonken,
Gij zult, te midden van een stroom van stinkend zweet,
Vergeeld door 'tgeen de zon van zulke poelen heet,
De bloem des volks er zien, op zwarte bank gedrongen,
Dat, pols- en ademloos, de lippen toegewrongen,
Er hunkert naar de taal, die schuim en henker spreekt,
En 't oog gewent aan 't bloed, dat van schavotten leekt;
Gij zult getuige er zijn, hoe, onder 't oog der grijzen,
Een weeldrig schilderij de maagd moet onderwijzen,
Hoe ieder harer, vrees noch wroegingen ten buit,
Aan elk, die tot naar komt, heur schoot en hart ontsluit:
Hoe de verleider strookt met dartle vingerdrukking,
Een vrouw zich prijsgeeft aan de onteerende verrukking,
Ja, hoe de moeders, als 't oneerbaar drama sloot,
Nog hijgend, 't oog in vlam, den wulpschen boezem bloot,
Met loomen tred, en noô, de leêge zaal ontkomen,
Heur haard hervinden - om van overspel te droomen!
Ziedaar nogthans de lucht, die niets dan stank verbreidt,
De pestlucht, die de Kunst door heel de stad verspreidt,
Den stikwalm, die Parijs, als goddelijke wademen,
Ter iedere avondstond geduldig in moet ademen.
Onheilge boom! 't is of uw leêggeplukte kruin
Slechts blaêren opsteekt, krank, en dorgeroost en bruin,
't Is of de vruchten van uw ruischend hout gezonken,
Als die in 't lommer van Gomorrhes boomen blonken,
In d'open mond des Volks, bedrogen door den schijn,
Slechts asch, die wegstuift, en bedorven spruiten zijn!

III.

Ach! onze vloekbre tijd aanschouwt niet al de onreinen,
In 't havelooze volk, dat omdoolt langs de pleinen;
't Is niet het slechtste graauw, dat door 't gebrek vermand,
Schier zonder hemd aan 't lijf, de wapens grijpt ter hand;
Schoon de arme handwerksliên, die huilen als de honden,
En door de maag alleen ten roof zijn uitgezonden,
Schoon zij de ruige vuist aan 't hooge en heilge slaan,
Toch blaast hun aêm den wind van 't zielsverderf niet aan!
Wat anders deert hun arm dan doode stof? Zij schokken
Alleen de steenen en de harde marmerblokken,
Zij beuken slechts den muur, en dondert die ter zij,
Dan gaat hun stortvloed als een zomerbui voorbij:
Maar, ô! de schuldigen, de snooden en de lagen,
Wier voet den grond een diep, een duurzaam spoor doet dragen,
Dat zijn die schrijvers, die, 't ontleedmes in de hand,
In 't diepst van 't menschlijk hart, het oog van drift ontbrand,
De fijnste zenuw en den stinkendst' ader zoeken,
Om fluks een stroom van goud te lokken uit die hoeken;
De een rekent uit, daar hem alléén de winzucht wenkt,
Wat zuivere opbrengst een afgrijslijk drama schenkt;
Die geeft èn wierookvat, èn priesterkap, èn stolen,
Den glimlach prijs van 't volk, den schimp ter prooi der scholen;
Een ander, daar hij 't kleed ontrukt aan de eerbaarheid,
Juicht zich te luider toe, hoe droever de onschuld schreit!
Dan volgt het metslaarsbent der letterkunde, sloopend
De lijkgesteenten met hun moker - rustloos loopend
Eeuw in, eeuw uit, dat het de misdaad, stuk voor stuk,
Aan 't eeuwig zwijgend graf, waarin ze sliep, ontrukk'!
Die heiligschenners, naar den buit reikhalzend, toeven
Zelfs niet, te midden van de blootgewoelde groeven,
Tot de aard de dooden heeft verkild; hun vuille hand
Graaft, scheurt de lijken uit het pas geëffend zand,
En, zonder vreeze Gods, geeft zoo'n laaghartig roover
Ze warm nog, 't schreeuwend volk des ijdlen schouwburgs over.

IV.

Zoo weten zij 't dan niet, die lage rijmerstoet,
Wat magt de Kunst heeft, om het zedelijk gemoed
Te ontreinigen, en hoe de grove pen dier slaven
Van de eeuw de voren dempt door 't hemelsch licht gegraven!
Hoe gruwzaam 't is het goed te maken tot venijn,
Onwaardig burger in der braven oog te zijn!
Zij kennen haar dan niet, die martling, nooit beschreven,
In 't hart te zeggen: ‘'k Heb een eerloos werk bedreven!’
Te aanschouwen hoe zijn kroost, een schandblos op 't gelaat,
Zijns vaders naam zich schaamt en de oogen nederslaat!
Neen, winzucht drijft hen, doet hen koorts in de adren glippen;
Het goud sluit hun het oog, bezoedelt hen de lippen;
Het goud, het helsche goud, laagste Afgod van het slijk,
Grijpt hen bij 't hair, en schudt ze en stoot hen in het rijk
Van 't Kwade, en zou ze, om strijd, voor 't loongeld eens verraders,
Den voet doen zetten op de bloote borst huns vaders.
Veracht, verafschuwt hen! niet in 't bereik der wet,
Worde aller braven vloek, de last die 't rot verplett'!
Wee over hen! hun schimp, die met het heilge lachte,
Misvormde t' allen tijd de onsterflijke Gedachte.
Zy maakten van de Kunst, een telg van hooger oord,
Door God geschapen tot heraute van Zijn woord,
Op aard een kreup'le, die wij noô met deernis groeten:
Mislukte menschentronk, die kruipt op hand en voeten,
En wie voorbijgaat zijn bebbloede stompen toont,
En ook de vuile zweer, die in zijn lendnen woont!

Naar AUGUSTE BARBIER.
1842.
S.J. VAN DEN BERGH.

Mengelingen.

Trudeman en zijn Wijf.

(*Vervolg van blz.* 77.)

VI. de pelgrimaadje.

En fablians doit fables avoir,
Si a il, ce sachiez de voir,
Por ce est fabliaus apelez
Que de faubles est aünez.

DOUINS, *Roman de Trubert*.

Ondanks al onze Romanciers, ik bemin de middeleeuwen niet; wanneer ik aan haar denk, neig ik nog al te veel tot de ouderwetsche voorstelling, volgens welke de menschheid dier dagen in twee gedeelten zich splitste, volgens welke twee kansen het lot der menschheid beheerschten, en aan het eene gedeelte het geweld, aan het andere de slavernij te beurt viel. Maar ik wil niet onbillijk zijn. Aan de zijde van het geweld was de grootheid, de weelde, de beschaving des levens; te midden der slavernij ontkiemde de nijverheid, de behoefte aan vrijheid, de geest, die eene eeuw later de gedaante der wereld herschiep. Aan beide partijen vreemd, en echter uit beide partijen gesproten, wandelde eene onaanzienlijke menigte in een ruig gewaad, blootsvoets, met den doornstaf in de hand, *Europa* in alle rigtingen door. Het waren de pelgrims, treurige teekenen der zonde, die aanzienlijken en gemeenen, hoofschen en dorpers, die het gansche menschdom in hare ijzeren boeijen knelde, graauwe voorspoken van den dag des toorns,

die de wereld en al hare begeerlijkheid tot asch zou verteren. Zoek onder die menigte, welke slechts éénen stempel droeg, dien der boete, maar verder alle aardsche onderscheiding had weggevaagd, zoo gij kunt, onzen *Militarius* terug.

Zoo iets de gebaarde distel kon doen onderkennen, het had de roos moeten zijn, die naast haar begon te outluiken. Het moge eene treurige kindschheid schijnen, aan de zijde van eenen boetenden grijsaard doorgebragt, de afstand zelf, die de jeugdige HILDA van haren grootvader scheidde, liet der fantasie ruime speling over, vooral wanneer de geest zoo levendig was als bij haar, de ondervinding zoo rijk als bij hem. Zou zij meer wijsheid hebben opgedaan in de scholen der geestelijke zusters, dan de herinneringen van den veelbeproefden grijsaard haar opleverden? Zou zij door kamerjonkvrouwen op haar adellijk slot teederder zijn verpleegd, dan de *Militarius* het deed, voor wien al de wellust der wereld, al de teederste aandoeningen van bloedverwantschap in haren persoon zamensmolten? Armoede en gebrek waren soms het deel van de gezellin des Pelgrims; maar de natuur, die de vrolijke oogen der ontluikende maagd niet met den stroeven blik des grijsaards konden aanschouwen, had voor haar vrolijkheid en voedingskracht. Hare meistreels waren de vogels in het bosch; hare bateleurs het hind op de klippen, of de eekhoren op de takken; harer waren de bloemen, niet naar de eischen gerangschikt der wetenschap, waarmede onze eeuw de vrouwelijke opvoeding plaagt; maar levende met den mensch, die haar broeder was; wien zij niet door geuren slechts verkwikten, of door kleuren verrukten, maar die verstond, hetgeen in de taal der middeleeuwen ‘haar Latijn’ heette, die hare waarzeggerij raadpleegde, en zijne gehieimen aan haar vertrouwde, om ze den geliefde in te fluisteren.

Ik zou schilder moeten zijn, om de groep voor te stellen van den gebogen' grijsaard, aan de hand van het vrolijke en dartele kind; want niets van de stroefheid des ouden had zij overgeërfd; alles daarentegen van de levendigheid en vrolijkheid, die eens in betere dagen de jeugd haars vaders had gekenmerkt. Ja, zoo HILDA thans aan de dagen harer omzwerving dacht, dan zou het vaak gevoelde gebrek, de vaak doorgestane vermoeijenissen, in de schaduw zijn geworpen door het licht, hetwelk dat leven van onschuld en dartelheid tevens bestraalde. Ter eere van den grijsaard zij het gezegd, dat hij.door geene nieuwe gelofte over zijne pleegdochter eene boei zocht tebrengen, die hem en haren vader zoo zwaar was gevallen.

Schoon zij vroeg voor de patronese van haar lot en leven had leeren knielen; schoon zij de rustplaatsen der Heiligen met bijgeloovige aandacht had bezocht; schoon de sieraden van het grove linnen kleed, dat hare rijzende bekoorlijkheden kwalijk verborg, geene andere waren dan relieken der Santen, nu en dan sierlijk in goud gekast, wanneer het eener abdisse had behaagd, daarmede de lieftallige vroomheid van het kind te beloonen; - geene herinnering aan dier gezworene verpligtingen, bezwaarde haar gemoed. Zoo echter eene herinnering tot in latere jaren voor haar onvergetelijk bleef, het was moeijelijk te onderscheiden, of niet een koortsige droom, of welke andere zinsbegoocheling ook, de plaats der werkelijkheid had vervangen. Zacht had WILBRAND'S trouwe zorg haar een leger van bladen en mos gespreid; met zijn' eigen' mantel had hij haar bedekt, en terwijl de pelgrim in eene naburige kapel zijnen vromen dag besloot, had hij zich op weg begeven, om spijs te zamelen voor den togt van morgen. Toen HILDA ontwaakte, lag zij niet meer op de plaats, waar zij was ingesluimerd. Fakkels rondom haar schenen het gewelf van een oud kasteel te verlichten; op eenen afstand onderscheidde zij aangezigten, zoo als zij ze nimmer zag; krijgsvolk, kooplieden, meesterzangers waren dooreengemengd, sommige drinkende, sommige zingende, sommige in slaap gedompeld; maar zij zelve lag van het gewoel daarbinnen verwijderd, op de knie van eenen krijgsman gewiegd, wiens starre blikken haar echter met eenen glimp van teederheid gadesloegen; ja, het scheen, dat er tranen uit zijne donkere oogen op haar gelaat waren gedroppeld. Hoe ook door het tooneel, dat haar omgaf, verrast, hare gedachten waren nog besloten binnen den toestand van hare laatste bewustheid. Als had de kus van haren grootvader haar gewekt, het schaterlachje, waarmede zij gewoon was hem in den morgen te begroeten, ontvlood onwillekeurig harer lippen, en de krijgsman knelde haar te vaster in de armen, en drukte, met van vervoering sidderende lippen, hare wangen tegen de zijne. Maar toen het kind de tweede beweging van haren dag maakte, en het gewone kruis sloeg, om zich aan de beschermende magten des Hemels toe te wijden, huiverde de krijgsman, en diep zuchtende, liet hij den arm, waarin hij haar droeg, op de knie zakken, terwijl zijn blik haar onafgebroken aanstaarden. ‘Geef hier het kind, edele Jonker! wie een groot man in dezen tijd wil worden, moet de zorg voor kinderen aan den armen overlaten!’ Deze woorden werden gezegd op

eenen toon, die liet twijfelen, of zij een ernstig bevel, dan wel eene koele spotternij inhielden. De spreker was eene lange gestalte, in eene sierlijk ruim zijden kleed gewikkeld, zoo helderrood, dat men bijna gedwongen was de oogen te sluiten, waar de fakkelglans de vouwen verlichtte. Het kleed werd om zijne middel bijeengehouden door eene veelkleurige sjerp, met allerlei vierkante hoekige figuren doorstikt. Op zijn hoofd prijkte een helder witte tulband, met een witten veêr, daaraan door fonkelende roode edele gesteenten bevestigd. Zijne wezenstrekken waren edel en krachtvol, zoo zelfs, dat de sneeuwwitte baard, die over het zijden kleed nederviel, naauwelijks voor een tecken van ouderdom konde gelden.

‘Een oogenblik, om Godswil!’ hernam de Jonker, ‘opdat ik mij den tijd herinnere, voordat ik u kende!’

‘Ik heb nooit een oogenblik vóór den tijd geëischt, en nooit een oogenblik na den tijd uitstel gegeven!’ hervatte de vreemde gestalte.

‘Erbarming!’ hervatte de Jonker; ‘zoo iemand met lijf en ziel u en uwen meester gediend heeft, dan ben ik het geweest, gelijk ik moet erkennen, dat gij de eerlijkste koopman zijt, dien ik ontmoet heb; maar erbarming vooi het kind, dat den ouderdom van mijne HILDA moet hebben. Zoo op uwen vervloekten Joodschen Sabbat- .....’

‘Meent ge,’ hernam de Jood, ‘dat de gebeden van uwen heiligen vader zelfs voor mij niet sterker zijn dan uw ban?’ en tegelijk stak hij de hand toe aan de kleine HILDA, die met de haar eigene aanvalligheid uit de armen van den krijgsman in die van den sierlijk gekleeden vreemdeling overwipte. Wat er verder met haar in dien gedenkwaardigen nacht gebeurde, was even duister als deverschijning zelve. De vreemdeling had den sluijer, die van zijne wrongel afhing, om het hoofd van HILDA henengeslagen. Hij had haar voor zich op zijn lastdier gezet, en nog half slapende, scheen het meisje teruggevoerd naar de plek, vanwaar zij geroofd was. Eerst de jammerklagten van WILBRAND riepen haar tot bewustheid terug, en haar luide lach verkondige den dienaar, dat zijn alarm ijdel, en het verlorene schaap was hervonden.

Een zwakker geloof, dan dat van den rossen WILBRAND, zou hier inderdaad mirakel hebben geroepen. Maar bij al de ondervindingen van zijn vroeger leven, na den nacht angstig doorwaakt, in de vrees, dat HILDA de prooi van roovers of Heidenen mogt geworden zijn, wat kon hem verrassender zijn, dan haar

op de vorige stede ongedeerd en vrolijk te hervinden? Een ezel stond naast haar en wendde geduldig en vriendelijk den kop naar WILBRAND, als verheugde hij zich, de wacht over zijne beschermelinge aan hem te kunnen overdoen. De linkerarm der kleine was door eenen zijden teugel heengewikkeld, waaraan zij het lastdier vasthield; om hare bloote schouders was zorgvuldig een blaauwe doek heengeslagen van de fijnste Oostersche zijde, en een gouden armband schitterde om haren regterarm. Had WILBRAND de teekens kunnen lezen, die daarop met keurige krullen waren gegraveerd, hij zou zich misschien van het zonderlinge voorval rekenschap hebben gegeven. Thans versterkte alles in hem de meening van tooverij, en niet het minst de altoos verdachte karbonkel, die in het midden van den armband zijne donkere stralen naar alle kanten uitschoot. WILBRAND zonk op de knieën: ‘Gebenedijd mogen alle Heililigen zijn voor deze verlossing!’ riep hij uit; ‘maar welke toovenaar, zoo het een toovenaar heeten mag, die zoo veel goed doet, heeft u gered?’

‘Koning SALOMO!’ hernam HILDA. ‘O hoe hij hoofsch was om aan te zien, met al de edelste ringen aan zijne vingers, en met de kleederen, die de Koningin van het Moorenland hem bragt!’

‘Dat alle Heiligen ons bewaren’ riep WILBRAND, ‘zoo hier niet weder de Jood zijn spel heeft gedreven!’

Maar of de Jood zijn spel hier gedreven had, dan of het de teekens van den geheimzinnigen armband waren, wier zin de kluizenaar beter begreep dan WILBRAND, eene snelle vlugt uit het onveilig oord was het gevolg van het zonderlinge voorval. ‘Bij onze Lieve Vrouwe, Messire!’ zeide WILBRAND, ‘indien gij regt raadt, en Jonker OLIVIER dezen armband aan HILDA heeft geschonken, dan rouwen hem zijne zonden, en het zal u beiden best zijn, zoo hij u vergiffenis afsmeekt.’

‘Zou ik hem niet om vergiffenis moeten bidden, die door mijne zonden den vloek over mijn huis heb gebragt?’ sprak de oude man somber. ‘Deze voet zal niet rusten, voordat ik het ontheiligde goud mijns zoons, als eene boete voor hem en voor mij, op het altaar onzer Lieve Vrouwe heb geofferd, en haar den armband heb teruggegeven, dien ik in het uur mijner bekeering haar schonk.’

VII. Trudemans val en opstanding.

De kronkelgang eens Pelgrims, schoon, volgens diens eigen oordeel, door hoogere magt dan zijn wensch of zijne wijsheid bestuurd, is echter in het oog der wereld zoo onregelmatig en willekeurig, dat niemand ons verantwoordelijk kan stellen, zoo wij reeds weinig tijds later den *Militarius* op *Marken* hebben verplaatst. Het behaagde echter onzen Pelgrim, van tijd tot tijd in de redenen, die hij tot de vergaderde eilanders hield, omtrent de oorzaken van zijn verblijf opheldering te geven. Wij zeiden het reeds vroeger, dat hij de ingestorte muren, waarbinnen hij zijn' intrek had genomen, nu en dan verliet. Hij vertoonde zich dan op den drempel van het oude klooster, of koos op eene der hoogste werven zijne standplaats. Wanneer hij daar stond, met het kruis in de linkerhand, terwijl zijn ruig en ruim gewaad in den wind fladderde, en beurtelings zijne sterkgebeende ruige borst, beurtelings zijne naakte scheenen vertoonde, wanneer zijne grove stem met de vlagen van den Zuidwester wedijverde, en zijne gebaren, door het vuur zijner rede geprikkeld, van die eens predikers van het geloof, in die eens strijders voor het geloof oversloegen, dan kostte het moeite, in hem den echten boetprofeet van eenen grond, zoo nevelig en guur, van eene menigte, zoo onbeschaafd en alleen voor zinnelijke indrukken vatbaar, te miskennen. Jong en oud schaarden zich dan aan zijne voeten, en geen woord, dat hunnen huiverigen eerbied ontging, al kwetste zijne strafpreek de gevoeligste zijde van hun gemoed, de droefheid over eene teleurgestelde vischvangst.

‘Lieve Broeders!’ sprak hij dan, ‘daar zit gij alle neder en vloekt de Heiligen, en knort uwe kinderen, en smijt uwe vrouwen, omdat geene winst uwe buidels vult; in stede dat gij den Hemel zoudt danken, die u, ofschoon gij al niet wilt, van overdaad en onheilige blijdschap weêrhoudt. En als ge dan nadenkt over de ware oorzaak van uwen tegenspoed, dan zegt ge, dat het de westewinden zijn, die uwe visch van de kusten jagen, of de Wieringers, die vroeger hunne netten uitwerpen, of de Kampers, die met hunne koggen rooven. Dat is al niet, lieve broeders! want als de visch uwe netten ontzwemt, dan zoudt gij veeleer denken aan de schoone

gelijkenis, dat er is een groot net, geworpen in de zee, dat door de Engelen ten jongsten dage zal worden opgetrokken. Zoo ge dan niet verwerpelijk wilt zijn, ziet toe, dat ge u gevangen geeft in het groote net, waarvan de Schrift spreekt, en hetwelk verbeeldt het Koningrijk der Hemelen. En opdat u dit allen gebeuren moge, zoo zegt niet, het is óf de wind, óf de stroom, óf de Wieringers, óf de Kampers; maar vraagt u zelven: wiens is de zee en hare volheid, en wiens zijn de stormen, en in wiens gewoud zijn de Kampers of de Wieringers? Is het niet alles onzes Lieven Heeren en zijner gebenedijde Moeder, die de Koninginne is van de zee? En ofschoon ik u dikwijls heb vertoogd, dat gij Haar zoudt offeren, en aan Haar opgeven uwe ziel en lijf, zoo is het tot eene straf mijner zonden, dat gij naar mijn vermaan niet hoort. Maar gelijk de Schriftuur zegt: het jokdragende stomme dier is der dwaasheid des menschen tot beschaming geworden. Alzoo hoort het schoone exempel van onze Lieve Vrouwe magt. Ik was een hoofsch man in mijne jeugd en een edel Ridder, die zoo vele vassalen had, als hier op het eiland niet naast elkander kunnen wonen; ik had voor mijne opvoeding schoolmeesters en wijze klerken. Zoo verhaalden die mij dan van den ezel der Jonkvrouwe, die aan het Hof van Koning ARTHUR kwam, en had den teugel verloren, en riep de Ridders op, om dien uit het betooverde kasteel terug te halen; en hoe de eene Ridder aarzelde, en hoe een ander het onderstond en kwam aan eenen zwarten stroom, dien hij niet over durfde, en terugkeerde zonder den teugel; en hoe GOLFYN op weg ging met den ezel, die alleen den weg wist, en hoe, toen hij in woud kwam, de wilde dieren voor den ezel nederknielden, en hoe hij over den zwarten stroom reed, over eene ijzeren staaf, zoo dun, dat zij boog, en zoo smal, dat telkens de twee pooten van het dier daarbuiten waren, en hoe hij den Reus overwon en den teugel medebragt. Dat is alles wereldsche ijdelheid, ofschoon ik zie, dat gij allen uwe ooren spitst, om meer van die historie te hooren. Toch zal ik het u niet zeggen; want veel schooner wonder heeft onze Lieve Vrouw met mij gewrocht. Want het beeld in het oude klooster, waaraan ik u zeg, dat gij allen uwe gaven zoudt offeren, opdat gij uwe zielen behoudt en goede zaken op zee maakt, stond vele dagreizen verre van hier, en droeg een' gouden armband, zoo als geen kunstenaar dien maken kan, behalve in het land van het Oosten. Want die armband

was voor vele honderd kroonen gekocht, en ik had hem geofferd op den dag van mijn huwelijk. Maar om mijner zonden wille werd die armband geroofd, en zelfs het beeld der Lieve Vrouwe verdween, zoodat uwe schippers het kochten van de schippers der Oosterlingen, waaraan zij zeer vroom en vroedelijk hebben gehandeld. Nu hoort allen, hoe de Lieve Vrouw mij onwaardiglijk geëerd heeft, dat zij mijne gave niet wilde missen, maar heeft haar zelve teruggevonden. Een booze man, wiens naam ik zoude moeten uitspreken, opdat mijne penitentie te grooter zou wezen; - maar ziet, broeders! wij hebben allen onze zonden, en zonder zonde is er geen; - zoo bid voor mij, dat ik, ter eere der Heiligen, diens mans naam moge uitspreken, ofschoon het mijn vleesch pijnigt' - een stroom van tranen brak hier zijne rede af. - 'Nu dan, die booze man schonk den armband aan dit onnoozel kind' (hier wees hij op HILDA), 'zonder dat zij er hem om vroeg, en zij reed terug op eenen ezel, veel wijzer dan die des Ridders GOLFYN, aan het Hof van Koning ARTHUR. Want deze heeft het spoor teruggevonden, waarlangs gegaan moest worden, opdat mijne gelofte zou worden vervuld. Want ik had met dure eeden beloofd, dat ik den armband zou wedergeven aan Onze Lieve Vrouw, en dat ik daarna zou rusten van mijne omzwervingen. Nu dan, ik had nimmer gehoord, dat gijlieden bestondt, of dat er eiland was, zoo erbarmelijk als het uwe. Maar dat heeft mij de ezel getoond, en door hem ben ik niet minder aan de gevaren van wilde dieren en serpenten en felle roovers ontkomen. Zoo heb ik aan Haar hare gave wedergebragt, en zij heeft mij zoo veel rust geschonken, dat ik daarvoor al de kasteelen van mijne jeugd en al den overdaad van mijn leven niet zou terugwenschen. En zoo gijlieden mij niet wilt gelooven: hebt gij niet gehoord, hoe Onze Lieve Vrouw zelve gered is op een' ezel, naar het land van *Egypte*, en hoe de roovers GISEMAST en DIMAST haar niet hebben gedeerd; maar hebben zelfs haar lastdier voedsel gegeven, en zijn er voor nedergeknield? Wat dan, broeders? Zijn dat geene bewijzen van de magt Onzer Lieve Vrouw, dat zij de dieren des velds in hare magt heeft, en overeenkomstig hare wijsheid gebruikt, terwijl wij nogtans zooveel voortreffelijker instrumenten zijn, tot Gods en Harer eere? Zoo dan, broeders! als gij op zee gaat, zoo zegt: Heb ik wel al mijne zonden gebiecht, en al mijnen vijanden vergeven, en al mijne schulden betaald, en alle onregtmatig gewin aan

de armen gegeven? En zoo gij dat gedaan hebt, brengt dan gaven op het altaar Onzer Lieve Vrouw, en bidt Haar, dat zij u behouden reis geve; en zoo ge terugkeert, koopt dan niet eene hooge huif voor uwe vrouwen en ringen voor uwe dochters, tot voedsel der booze ijdelheid, maar brengt een gedeelte van uwen rijkdom aan Haar, opdat zij dien tot uw eigen heil beware, en bij haren Zoon uwer gedachtig zij.'

De uitslag van zijne rede was schitterend. Zoo dikwijls hij van een mirakel vertelde, stonden de achterst geplaatsten op, om geen woord verloren te laten gaan; zoo dikwijls hij eene verrassende uitkomst meldde, ontglipte een kreet van verbazing aan de lippen der hoorders. Wij willen hier niet bijvoegen, dat de indruk geen snel voorbijgaande was, want wij gaven reeds vroeger te kennen, dat het Mariabeeld van *Marken* rijk van offers, zoo door uitzeilenden, als behouden teruggekeerden, werd voorzien. Maar het was zigtbaar, dat de schok, dien de ijverige prediker aan zijn gehoor mededeelde, in zijn' eigen' boezem weêrkaatste. Want de houding des boetelings, waarin hij aanving, week allengs voor de verheerlijkte kracht des Profeten, en toen hij op zich zelven als eene proeve der hooge gunst van de Heilige Maagd wees, scheen iets van den vorigen adeltrots in zijne gebogene gestalte teruggekeerd. En welligt ware hij voortgegaan in de meening, als een andere ELIGIUS, de ruwe eilanders tot vurige strijders voor de eer der kerke te kunnen omscheppen, zoo niet eensklaps WILBRAND, die achter zijnen meester stond, eenen angstigen kreet had doen hooren. De weeklagt deed den meester om zich zien, en daar stond in den buitensten kring zijner hoorders, met de armen over de borst gevouwen, maar de scherp flikkerende oogen strak op hem gevestigd, de geduchte Jood. Wie hij ook zijn mogt, die man had eenmaal de snoode gelofte ontvangen, waaraan hij de rust zijner ziel opofferde; die man was van zijn berouw getuige geweest; die man had als een beschermgeest over zijnen pelgrimstogt gewaakt; die man scheen thans daar geplaatst, nu hij zich zelven bijna vergat, en alleen der wereldsche ijdelheid ontvloden scheen, om op de klip van geestelijken hoogmoed te stranden.

Schoon hij sedert zweeg, en in zijne eenzame cel vertoevende, slechts raad gaf aan die raad verlangde, troost gaf die aan troost behoefte had; schoon zijne dochter de aalmoezen in den naam der Allerheiligste, die zij vereerde, uitdeelde, en den dank der behoeftigen daarvoor ontving, toch was de kluizenaar en zijn

bouwval een voorwerp van den heiligen eerbied der Markers. Was zijn roem zelfs tot vreemden doorgedrongen? Men zou het vermoeden. Want in den verschrikkelijken nacht, waarin de inval der zeeroovers gansch het eiland in eenen puinhoop verkeerde, had, te midden van het gewoel der overwinnaars en der slagtoffers, eene stem van eene der beide zijden den wonderdoenden kluizenaar opgeëischt, onzeker als prooi of als bondgenoot. Inderdaad, indien niet alle sporen van zijn vroeger karakter in de geestdrijvende somberheid van zijnen tegenwoordigen toestand waren ondergegaan, zou het hem moeijelijk gevallen zijn, de gebeden van HILDA te wederstaan; en nu nog wekte het krijgsgeschreeuw eene trilling in zijne borst op, zoo als hij sinds den slag van *Nicopolis* niet had gekend. Maar het was thans in zijne oogen eene schoonere martelkroon, weerloos door de hand der boozen te vallen, dan het zwaard op te vatten, om door het zwaard te vergaan.

Het oogenblik der beproeving liet zich niet lang wachten. De alarm der overweldigers naderde ook de puinhoopen van het klooster, en het arme uiterlijk der ingestorte muren waarde de inwoners niet vrij voor den overmoed der woestaards. Met eene fakkel in de eene, een uitgetogen zwaard in de andere hand, stoof een krijgsman den zuilengang binnen. De sierlijkheid zijns opschiks, de bevalligheid zijner bewegingen, zou hem te midden der vrijbuiters gemakkelijk als hun opperhoofd hebben doen voorkomen, en de vriendelijkheid zijner trekken zou zelfs den overwonnenen vertrouwen hebben ingeboezemb, ware slechts zijn zwaard niet met bloed bevlekt geweest. De oude pelgrim - hoeveel moet het den Ridder gekost hebben, die eenmaal zelf aan het hoofd zijner vassalen de banier zwaaide! rees van zijne zitplaats op, en boog zich voor den dreigenden bezoeker. Zijne eerwaardige houding bleek op dezen niet zonder indruk. Althans hij wierp de fakkel ter zijde, liet zijn wapentuig zakken, en de hand aan zijne kaproen slaande, sprak hij:

‘Vrome Vader! ik ben hier niet om weerlooze grijsaards te vermoorden, maar om schatting te heffen, waar ik die vinden kan, en rijk naar huis te keeren.’

‘De zucht naar rijkdom was voor velen de strik des verderfs, edele Heer!’ sprak de pelgrim kalm.

‘Bij St. TRUDO, mijn' patroon!’ viel de jongeling uit, ‘houd mijne rede niet tegen met dergelijke fraaije moraliteiten. Als het bloed kookt na een' nacht zoo schoon als die van heden, valt het moeijelijk de bedaardheid te herwinnen, om zulke ser-

moenen aan te hooren. Ik zeg, oude! dat ik rijk naar huis wilde keeren, en dat hier' - en hij deed zijn breed zwaard op den grond klinken, dat de vonken uit den marmersteen vlogen - 'dat hier eene schat verborgen is.'

'De schatten des Heeren zijn voor de zachtmoedigen, en niet voor de mannen des gewelds,' ging de grijsaard voort, zonder dat zijne stem eenige vrees deed blijken.

'Bij de ziel mijns vaders!' hernam TRUDEMAN, want hij was het. - 'Bloeddorstig, oude! ben ik niet; maar uwe verslagene eilanders, en zoo vele als er van mijn scheepsvolk hunnen Admiraal kennen, weten, dat ik uitvoer wat ik wil, al stonden tien duizend duivels er tegen. Daarom, zoo ik u het leven spare, het is mijne goedheid, want mijn zwaard heeft bloed genoeg gedronken, dat het mijner ziel niet meer bezwaren zal, zoo ik uwen ouden kop kloof. Maar hoor mij ten einde, en beslis dan. Geen koopman en geen zeeroover gaat op reis om Godswil, maar hij stuurt daarhenen, waar hem eene goede vangst niet falen kan. Hier is goud, oude! want men moet, zoo als ik, kloosters in brand hebben gestoken, om te weten, dat de vlam altoos verborgene schatten aan het licht brengt. Dat hier een klooster stond, weet ik; dat het klooster rijk was, weet ik; dat de schatten niet gevonden werden, weet ik; want jaar en dag geleden, dolf hier een monnik, door mirakel aan den moord zijner broeders ontkomen, den grond om, en mijn vader versloeg hem op de plek, omdat hij zijn geheim niet wilde verraden, en de helft van den schat met hem deelen; - van den aard des vaders heeft de zoon genoeg overgeërfd, om zijn voorbeeld stiptelijk te volgen. Morgen, zoodra de dag schemert, stevenen onze schepen huiswaarts, om nimmer uw eiland weder te zien, en eer het avond is, moet gansch *Kampen* zich verheugen, dat de vlag van zijn' Admiraal hoog van de steng waait. Want aan ieder van de burgerdochters heb ik een goudstuk uit den buit toegezegd, en zelf wil ik zoo rijk zijn, dat ik ten minste in geene tien jaren aan een' nieuwen zeetogt denke. Daarom uwe keus, oude! en kort.'

'Jonkman!' hernam de pelgrim, 'er leeft geen mensch op de wereld, die mijne ziel met de groote zonde van eene leugen zou kunnen belasten. Wat hier is, zal ik niet ontkennen; maar zoo ik u van hier op de vlammen der verwoeste woningen wijs, en op de lijken dergenen, die uwe makkers versloegen, dan weet ik, dat het eiland morgen vol zal zijn

van rouw en jammer; dan weet ik, dat hier morgen kinderen zonder vader, vrouwen zonder man, huislieden zonder haard, den troost der H. Kerke zullen zoeken. Jonkman! het leed, den armen aangedaan, weegt zwaarder op de ziel dan eenige andere zonde. Zoo ik dan tot de schreijende vrouwen en kinderen en visscherlieden zeide, dat de Heilige Moeder Gods geene gave meer voor hen had, maar dat ik al haren schat uit vreeze des doods had weggegeven aan een' man des bloeds, wie van ons beide denkt ge, dat in den dag des Oordeels zwaarder verantwoording zou dragen?'

De vaste houding van den Pelgrim scheen TRUDEMAN een oogenblik tot nadenken te brengen, want het was zigtbaar, dat hij zich zelven geweld aandeed, om een opkomend gevoel - van berouw of menschelijkheid? - te verdringen, en met des te krampachtiger drift den moord zou hebben gepleegd. Daar wierp zich met loshangend haar, den schoonen boezem ontbloot, HILDA om den hals van haren grootvader. Zij scheen het voor hem getogen zwaard te willen opvangen, of door denzelfden slag te willen sneven. Maar TRUDEMAN had zijn gemoed verhard, en die verharding maakte hem dubbel gruwzaam. 'Bylo!' sprak hij, 'een ander, die den tijd had, zou in dat klooster kunnen leven, als in het hemelrijk, bij goud en schoone vrouwen. Maar het is schade, dat mijne manschap mij wacht, en het eenige, waartoe ik der Jonkvrouwe verlof zal kunnen geven, is, dat zij hare schatten mag volgen. De keus is niet zwaar tusschen eenen ouden kluizenaar en den Admiraal van *Kampen*!'

En terwijl hij dat zeide, rukte hij den grijsaard uit de armen zijner kleindochter. Deze wankelde, en als eene weerlooze prooi, moest hij zich door den krachtiger arm des jongelings laten voortslepen, tot voor het altaar. Hier scheen het, dat de heiligheid der plaats hem krachten mededeelde, of de sterkte zijner jeugd vernieuwde. Althans hij rigtte zich op, en klemde zich aan een' afgebrokkelden pilaar zoo stevig vast, dat het scheen, alsof beide slechts tegelijk konden worden verwrikt. Nog eene poging; - maar TRUDEMAN scheurde slechts zijn haren kleed bij de borst open. De vergeefsche inspanning deed hem op zijne beurt ter aarde storten. Toen opende zich de grond onder zijne voeten, en hoe diep hij gestort was, kon hij eerst beseffen, toen hij des anderendaags uit zijne bezwijming met eenen kreet van smart ontwaakte.

'Stil!' fluisterde eene stem op vriendelijken toon, 'welke

pijn uwe wonden u ook doen, klem de tanden op elkander, dat niemand uwe klagt kan hooren; want bij Onze Lieve Vrouw! uw leven is slechts zoo lang veilig, als er niemand weet, dat gij hier zijt!' en bij het flaauwe lamplicht, dat door het keldergewelf straalde, zag hij de schoone HILDA bezig, om eene wollige sprei om zijnen voet heen te wikkelen; maar zelfs de zachte druk harer hand dwong hem op nieuws eenen kreet te slaken.

'Stil!' herhaalde de zachte stem nog dringender, 'stil! ter liefde van u zelven en van Onze Lieve Vrouw, die u wonderdadig heeft gered! Uwe makkers zijn zonder u weggezeild, en hun geschreeuw heeft de visschers doen vermoeden, dat een hunner aanvoerders gesneuveld, of ergens op het eiland verborgen is. Omdat ge hunne kerk hebt in brand gestoken, liggen zij thans hier boven uw hoofd geknield, om de ontferming der Heiligen af te smeeken.'

'En bij hunne smeekingen mengt zich de bede van wraak over zoovelen, als er de stichters van hun onheil waren?' vroeg de kranke angstig.

'Zoo zij de vermaningen mijns vaders hoorden, zouden zij weten hunne vijanden lief te hebben, en te zegenen, die hen vloeken; maar zij hebben eerst gisteren hunne vaders en broeders en zonen door uw zwaard zien sterven, en dat voorbeeld spreekt strenger, dan de vermaningen der H. Kerk!' hernam HILDA, terwijl zij hare fraaije hand op den mond des lijders legde, wiens onrustige beweging de hernieuwde aanvallen der pijn aankondigde. Toen sloeg zij de was van eene digt verzegelde flesch; de drank, die de drooge lippen des kranken bevochtigde, hield niet alleen voor het oogenblik zijn gekerm terug, hij deed meer, want een zachte slaap daalde op zijn gefolterd ligchaam neder.

Heilige kracht van de Godsdienst, die de sterkste hartstogten bedwingt, om de zachtste aandoeningen der menschelijke natuur krachtig en onoverwinnelijk te maken! die de stille roeping der vrouw met het harnas van den heldenmoed bekleedt! Want het zegt minder, met de kans van overwinning of van eenen korten dood, vuur en staal te braveren, dan den verdelger onzes geslachts daar, waar hij zijne zekerste slagen sloeg, op het ziekbed, onder de oogen te zien, met naauwlettende zorg de besmetting gade te slaan, zoo als zij zich door het veege ligchaam verspreidt, en den adem niet in te houden voor den pestwalm, die den dood vermenigvuldigt;

lange nachten te doorwaken; met geene andere gedachten bezig, dan die van ziekte en dood; de menschelijke natuur in hare ontaarding te zien, waar de ongesteldheid der ziel het lijden des ligchaams vergezelt, en ondankbaarheid en morren het loon is eener teedere verzorging. Maar zoo de Godsdienst aan de instinctmatige neiging eener onbedorvene natuur, het medelijden, de kracht van zelfopofferende deugd heeft weten te geven, hoe vaak zullen even menschelijke aandoeningen bedwongen zijn door hetgeen men de stem des pligts waande; hoe vaak zal het hart van smart zijn verbrijzeld, bij de gelukwensching aan den herstelden lijder! Want zoo het tot de bedorvenheid onzer natuur behoort, te haten, wien men onregt doet, het is hare goede zijde lief te hebben, wien men weldoet. En daarom nog eens, hoe vaak zal de blik van dankbaarheid, waarmede een jeugdige kranke zijne weldoenster beloonde, neen, de blik van bewondering, waarmede hij de vrouw als een' engel van boven aanbad, een' indruk hebben achtergelaten, dien zelfs de dood niet heeft kunnen uitwisschen uit het sedert wegkwijnend hart van het voorwerp dier hulde!

Wie TRUDEMAN was, bleef den eilanders verborgen. Want in den armen schipbreukeling, zoo het heette, die door de zorg van den kluizenaar werd verpleegd, herkende niemand den overwinnenden aanvoerder der Kampers; in den boetenden huis- en lotgenoot van het vrome gezin den geduchten roover der *Zuiderzee*; in den man, die den armen aalmoezen gaf, en schatten besteedde tot opbouw der vernielde woningen, den woesten moordenaar en brandstichter. Vaak zag men hem, aan de hand van HILDA, de woningen der weduwen bezoeken, en bij de gaven, die hij den weezen bragt, beden en vermaningen paren; en toen eindelijk eene kogge, door hem zelven uitgerust, het anker ligtte; toen HILDA zich uit de omhelzingen haars grootvaders losscheurde, en TRUDEMAN als echtgenoot volgde, toen weêrgalmde de lucht van de gelukwenschingen, waarmede de eilanders hunnen vertrekkenden gast vergezelden, en eerst de stomme droefheid des kluizenaars, die van het strand zijne kleindochter naoogde, verlevendigde bij hen het bewustzijn, dat ook zij een verlies hadden geleden, en hun weldoener en beschermer weggetogen was.

(*Het Vervolg en Slot in het volgend Nommer.*)

Uitspanningen van Christopher North.

Christopher in zijn jagtbuis.

(*Vervolg en Slot van blz.* 104.)

III.

o *Grootbekkige* MEG! kan het zijn, dat gij onder de vergetene dingen behoort - onder de niet meer bestaande?

> Dag aan dag met onze aarde gedraaid om haar spil,
> Met rotsen, en steenen en boomen!

Wat zouden wij niet willen geven, als wij thans uwe lippen konden zien, konden kussen! Lippen, wie het ons heugt wel eens aan de onze te hebben gebragt, zelfs als uw beminde loop dubbel geladen was! Wat ons toen deed huiveren, ontlokt ons thans eenen zucht. O! dat uwe kolf voor het minst op onzen schouder rustte! Helaas! ge zijt voor de lestemaal afgeschoten! Ligt ge thans geborsten en gespleten in een turfveen begraven? Heeft deze of gene lamme lummel van een' dorpsvulcaan u, grijs, goed en groot als ge waart, versmeed tot spijkers? Of gebruikte een donkeroogige bastaard eener kiekenstelende Heidinne u om een' ketel te solderen? O! dat onze verontwaardiging u kon opdelven tot uit de ingewanden der aarde - en u met luid jammerende elegiën, en nog luider hymnen van dankzegging, weêr aan het licht brengen, - kolfloos, haanloos, panloos, - verwaarloosd, verminkt, vergaan als ge zijn moogt, - dat wij weder in staat waren, u het wereldverheugende zonnelicht te doen genieten! Dan zouden wij u omvlechten met onverwelkbare

kransen van klimop en laurier, en u ophangen ter gedachtenis en ten gedenkteeken van al de heldere, bewolkte, stormachtige dagen onzer jonkheid - toen zelfs verdriet vermaak was - en toen.... Maar

> 't Gemor zij gestild, want de wijsheid bestraft
> Alle weeklijk gezucht en gesteen.

CASSANDRA - CORRINA - SAPPHO - LUCRETIA - CLEOPATRA - TIGHE - DE STAËL - de bevalligen en de begaafden - ze zijn even als millioenen anderen, uitblinkende door schoonheid of genie, ze zijn louter stof en assche, en wat zij zijn, dat zullen BAILLIE en GRANT, en HEMANS worden - en waartoe ijdele wenschen en eindelooze verzuchtingen, om van den vergankelijken aard aller geschapene schepselen slechts één enkel uit te zonderen - en dat wel *Grootbekkige* MEG!

Op storm pleegt stilte te volgen, en wij haasten ons der jagersbent het laatste verslag, het besluit der geschiedenis onzer opvoeding, mede te deelen. Er was in de parochie in het veen - God zegene haar! - in welke wij het onwaardeerbare geluk hadden onze jongelingsjaren door te brengen - er was in deze overvloed van valken - de wouw, dat spreekt van zelf - maar ook de havik - de sperwer - de schuivoet, - dat kleine duiveltje, de maillet, - en schoone en schaarsche vogel! ook daar bouwde op eene klip, welke geen man op krukken, helaas! en driewerf helaas! meer beklimmen kan, de vreemdelinge haar nest. Verwonder er u niet over, want de parochie was eene uitgestrekte zelfs voor *Schotland* - half Hoogland, half Laagland - en had niet alleen, ‘o zoo vele meiren en moerassen,’ maar tal van heuvelen en niet weinige bergen, eenige allerongemeenste rotsen en klippen, overvloed van bosschen, en onder die een enkel, dat, inderdaad te regt: Het Woud werd geheeten.

Verhef uwe met eenen diadeem van rotsen gekroonde kruin; verhef haar uit uwe stormenzwangere wolkendrift, Oud *Schotland*! en terwijl ge, straf en statig, den blik verre over de gestilde of opgeruide zeeën weiden laat, herinner u, - totdat alle meiren en moerassen uws harten huiveren, als zwolgen zij een inavellend leger in - een lot, dat weleer menig heir uwer vijanden wedervoer! - herinner u, in van mist omhuifden droom, en uit nevelen geboren visioen, herinner u de lange reeks van koningen, en helden, en wijzen, en barden, wier gewijd gebeente, in van pijnboomen overschaduwde gra-

ven, onder het bergmos sluimert, aan den oever van stroomen, en inhammen en oeververbreedingen des oceaans, - wier geesten een verheven volksbijgeloof nog op de vleugelen des storms ziet omvaren, nog bij windstilte tegen het donker azuur onderscheidt en begroet. Verhef uwe met eenen diadeem van rotsen gekroonde kruin, Oud *Schotland*! en roep het luide, met eene uit uwe kloven en klippen donderende stem, allen volken der aarde toe:

‘Wie heeft het hart met mij zich te bemoeijen?’

Luister! eenige armzalige Londenaars doen den mond tegen u op, flaauwe, armzalige, kinderachtige windpijpen als ze zijn - piepende kiekens, gapende van de pip. Hoe zouden de verweekelijkte en vervaarde schepselen kruipen op handen en voeten, draaijende en duizelig, ja, de heesterstruiken der heide om hulp aanroepende, als zij eene uwer rotsklippen moesten opstijgen, en hunne zool uitgleed op haren met vuursteenen bewassen' rug! Hoe zoude het in de diepte hunner lange ooren, te vergeefs met katoenen watjes digtgestopt, hoe zou het in deze suizen en gonzen, bij den blinkenden donder van uwen kleinsten waterval! Hoe kwalijk zou het hunner magen te moede worden, als zij in eene zesriemigen kotter werden voort gezweept, in de kaken van *Staffa*! Louter de aanblik van zulk een waagstuk volstaat, om den zwaarmoedigste geestdriftig te maken; - BARRY CORNWALL zelf zou ons toejuichen, zag hig ons eene klove, honderd roeden diep, overwippen,

Op 't hachlijk van een spar,

op eenen boom, geveld waar hij stond, eeuwen geleden, door bliksemstraal of orkaanruk, en verkeerd in leuninglooze brug, dikwijls krakende en schuddende van den voetstap des jagers, een hert op het spoor! De Cockneys mogen ons, Schotten, niet lijden, dewijl we zulke uitstekende jukbeenderen hebben. Het valt niet te ontkennen, dat ze soms zeer in het oogvallende, zeer grof, lees, als ge wilt, gemeen, zeer leelijk zijn, en den Schot een schraal en steil voorkomen geven, waarmeê zeker geen gekscheren is, ten minste geen straffeloos, op eenen donkeren dag en op eene eenzame plek, zelfs niet door den heldhaftigsten zoon van den heldhaftigsten clan uit het gansche vlakke land van *Londen*, die met ros en rijtuig, op zijne eigene hand, ja, met eenen zwarten jongen, die eene kokarde aan den hoed heeft, door de Schotsche Hooglanden reist, en natuur-

lijk op zijn minst voor een' Kapitein der Huzaren wordt aangezien! En dan hebben de Schotten nog een allerleelijkst gebrek, dat, van nooit hunnen rug regt te kunnen houden, naar het schijnt, en altijd en alom te buigen en te strijken voor aanzienlijke luî. Kunnen zij het waarlijk niet? Doen zij het inderdaad? Stijg met dien Schotschen herder gindsch bergpad eens op - zwem met hem dat bergmeir eens over - eene flesch whiskey voor hem, die het eerst in het ondiepe water van gindsch Eiken-Eiland zal staan - eilieve! wiens ruggegraat zal het minst van krommen weten, die des Caledoniërs, of die van den Cockney? Het Londenaartje zal kwalijk worden tusschen de heesterstruiken, omstreeks vijf honderd voeten boven de oppervlakte der zee - voor de eerste maal zijns levens hooger gestegen dan op den toren van *St. Paul*, en digter dan hij het ooit naar den vleesche, of naar den geest meer doen zal, den hemel genaderd. Het Londenaartje zal spuwen in het tot hier toe onverontreinigde meir, na zeven of acht flaauwe armslagen, met de eene of andere Schotsche waterplant, als eene aal om zijn dij gekronkeld, en de hulp van het eerste het beste levenopwekkende werktuig inroepende, in een land, dat, helaas! geene Redding-Maatschappij voor Drenkelingen nahoudt. De ruggegraat des herders zal, - zelfs in tegenwoordigheid van den grooten mijnheer - zoo steil, zoo stijf staan, als - schrik niet, Cockney! - als deze kruk. Van verre in het oog vallende, als een steenhoop op den bergtop, uit de herbergdeur van *Arrochar* door de stoepstaanders onderscheiden, zal hij, eer een uur verstreken is, zijne vingers laten klappen - boven het hoofd van het stadsheertje, eene mijl beneden hem aamechtig neêrgezegen; of binnen twintig minuten, voortglijdende als eene zwaan, of voortschietende als een zalm, met nog altijd ongekromden rug het Londenaartje achter zich latende, de dauwdruppelen van zijn gespierd lijf schudden, op het zilverzand van *Inch Morren*.

En gelukkig waren wij, CHRISTOPHER NORTH! gelukkig waren wij in de parochie, die ons aan de hoede der natuur zag toevertrouwen, opdat, onder hare leiding, onze lotsbestemming mogt worden vervuld. Eene parochie! Neen, het was op zich zelf een koningrijk - eene wereld. Dertig mijlen lang en twintig op haar breedst, en vijf op haar smalst; en is dat geen koningrijk,- is dat niet eene wereld, den grootsten monarch waardig, die ooit eene kroon droeg? Was zij vlak? Ja, mijlen lange vlakten leverde zij op; weiden, wier gras in hard-

heid wedijveren mogt met het zand van den oever der zee, en dat, des ondanks, buigzaam en zelfs veêrkrachtig was; het beste graasperk ter wereld voor *Childers*, of *Eclipse*, of *Hambletonian*, of *Smolensko*; den geschiktsten grond voor eenen aanval van ruiterij in eenen grooten veldslag: artillerij tegen artillerij had intusschen hare donders kunnen braken van de tallooze omliggende heuvelen. Was zij moerassig? O! gij troft er zwarte moerassen in aan, welke eene lofspraak ontlokten aan den rondzwervenden Ier, vurig als iedere hulde, door de kinderen van groen Erin gebragt - moerassen, in welke van ouds bosschen bedolven waren - in welke heiren met wuivende banieren waren weggezonken als in een meir. Was zij heuvelenrijk? Heere! dat gij de blanke lammeren het gras hadt zien scheren, dat gij het zwarte vee in den overvloed hadt zien grazen; daar blaatten en daar loeiden zij, op hoogten zonder tal - eene reeks van heuveltoppen, alle groen als smaragd. Was zij met bergen bedeeld? Roept ons van verre het antwoord toe, gij van mist omhuifde kruinen, en gij, wolken, door de vleugelen des adelaars gekliefd! Maar of gij inderdaad bergen zijt, dan of wij in u wolken aanschouwen, wie durft het beslissen, schemerig als onze oogen worden, door de lang aan de kimmen verwijlende pracht der ondergaande zon, welke hemel en aarde in eenen zelfden luister drijven doet, het westen blakende, als ware de ure der vertering van ons zonnestelsel gekomen, louter vlammen, louter vuur! Mogt zij lommerrijk heeten? Stil, stil, en gij zult eenen pijnkegel hooren vallen in het harte des wounds - eene afgelegene, eene eenzame wildernis - in welke gij eenen ganschen dag kunt omdolen, zonder eenigen anderen makker dan den uil, den valk, de ree, die alle schuw zijn van mesnchelijken voetstap, en, als gedachten, in één oogenblik voorbijglijden. En daarom, als gij naar een niet zoo ijlings voorbijstuivend gezelschap, als gij naar minder vlugtige kennismaking met de oorspronkelijke bewoners der bosschen verlangt, zie! de blinkend bruine vlinderkoningin zweeft, als zij zwiert en zwaait, vrolijk en prachtig door de eenzaamheid om, en de drakenvlieg dwarrelt in vogelvlerken evenarende vaart, en driftig, tot duizelens worders toe, over de poelen in de schaduw rond. Of mogt uw oor muzijk verlangen, welligt zullen het roodborstje en het winterkoninkje te goeder ure eenige zoete wijzen neuriën uit de wuivende heesters der rotsen; of de koene meerle zal haren gelen snavel in den hulst wijd opdoen, en de eekhorentjes uit den omtrek,

door haar weêrgalmend rondeeltje, ijlings op de vlugt jagen. Had zij rivieren? Eene ten minste - aan welke een duizendtal woudstroomen schatpligtig zijn - even als zij zelve schatpligtig is aan de zee. En meiren? Hoevele weten wij niet - want hoe dikwijls wij die telden, nooit kregen wij hetzelfde getal - welligt den een' of anderen vergeten' veenplas voorbijziende - of tweemaal onze meest geliefde wateren in aanslag brengende, - wateren, de eere waardig, hunne golven tegen den bodems van schepen te slaan - het eenige, wat der pracht van deze binnenlandsche zeeën ontbrak! Ja - ze was zóó vlak, - zóó moerassig, - zóó heuvelrijk, - zóó bergachtig, - zóó bosschig, - zóó van meiren en stroomen overvloeijende eene parochie, als ooit den draak stak met Kolonel MUDGE, en zijn driehoekmetend - landopnemend - kadaster!

Was dat geene heerlijke parochie voor, de leerjaren eens grooten meesters in de vogelarij en in het visschen? Wij behoefden er geen' meester. Op de wieken der vreugde dartelden wij om, aan den boezem der natuur, en leerden alle dingen, die waardig waren dit te doen, welker kennis vereischt werd, eerst door instinct en later door rede. Een wild schepsel aan te zien - bevleugeld door vederen of maar voeten - en niet te verlangen het te dooden of te vangen - is iets onmogelijks voor hartstogt - voor verbeelding - voor lust. Door deze haakten wij er naar, de glanzige pluimen van genebde vogelen te hanteren - de wijdwiekige roofdieren - eer onze vinger ooit eenen trekker had aangeraakt. Wij hadden hunne onderscheidene vlugt, in verschillend weder, gadegeslagen en opgemerkt, met iets van den blik eens natuuronderzoekers, iets van de bewondering eens dichters; want onder eene schare van knapen bloeijen honderde en duizende poëten, die nooit tot vrucht rijpen - de wind der werkelijke wereld schudt die bloesems af - de jongen wast op tot simpel proza; - en echter, wij beroepen ons op sommige plaatsen in deze drie zangen, wat, zoudt gij ze opstellen noemen? Wij beroepen er ons op, ten bewijze, dat eenige weinige vonken van het gewijde vuur ons nog blaken; het zoude onzen ouden ooren zeer doen, als men ons toeriep: ‘Rakel in dat vuur, rakel het onder de asch!’ Wat wonder dus, dat we werden voortgedreven, zelfs toen wij nog maar een kind waren; voortgezweept, zeg ik, door innerlijke, onweêrstaanbare aandrift, mijlen verre van de pastorij, in moerassen en wouden?

Eens vreesde men zelfs, dat de arme kleine KIT - mijn zoe-

tertjes naampje - verdwaald en verloren was; want het jongsken, bij zonsopgang alleen uitgegaan, om een snoer uit te zetten in het afgelegene Zwarte Meir, en naar eenen strik te zien, voor eenen wouw gespannen, werd, op zijnen terugtogt naar huis, midden in het moeras door een' mist overvallen, die hem, en den aal, schier zoo lang als hij zelf, welke over zijnen schoulder hing, uren lang gekluisterd hield, binnen zijne wisselzike muren, inderdaad ijler dan rag, werkelijk geen' weêrstand biedende, maar des ondanks onverzettelijk voor de voeten der vrees, als de wanden en zuilen van een' steenen kerker. Wanneer de mist had voortgeschemerd, het gevaar zou onbeduidend zijn geweest, de zaak ware afgeloopen met een stil, koud, nat zitje op eenen steen; maar even als een drafje spoedig in eenen galop verkeert, in spijt van toom en teugels, zoo verandert in *Schotland* een mist in eene regenvlaag - en eene regenvlaag in cen' vloed, - en een vloed in een' storm, - en een storm in een' orkaan, - en een orkaan in donder en bliksem - en donder en bliksem in hemelschudding en aardbeving - tot het hart van den armen, kleinen KIT sidderde, en hem in de woestenij schier begaf. Waarom zouden wij in deze eeuw van Bekentenissen aarzelen er voor uit te komen, dat wij ons nederzetten en schreiden? De kleine, bruine meerkoet wipte, zoo droog als een geroosterd stuk brood, uit zijne heidekluis te voorschijn, en tjilpte om ons van geneugte. De kuif, door den regen een weinig neêrgeslagen, schreed de *peaseweep* met groenen rug en witte borst, in den mist digt langs ons henen, en, wonderbaarlijk gezigt, dat zelfs in dien angst en dat moeras ons hart van vreugde deed kloppen!- zie! wat wij nooit eerder hadden aanschouwd, en later zelden hebben wedergezien, drie kleine *peaseweeps*, geene drie dagen oud, weinig grooter dan spitsmuizen, geheel in wit en zwart dons gehuifd, uit hetwelk hier en daar lange witte nestvederen staken, zij liepen hunne moeder na! Maar het groote hazeloog van het gaaiken van den *peaseweep*, dat zelfs in de afgelegenste eenzaamheid niet gerust is, werd ons, die haar en hare jongen door onze tranen bespiedden, weldra gewaar, en er geen oogenblik aan twijfelende - de Hemel vergeve haar het loos, maar wreed vermoeden! - dat wij de Jager, van *Lord* EGLINTON waren - en plotseling eenen schrillen schreeuw slakende, die trilde tot in het merg van onze koude ruggegraat, - fladderde zij in den mist weg, terwijl de kleine nikkertjes met zwart dons in het bosch verdwenen. Het gekwaak der kikvorschen werd vreesselijk. En erger nog, ergst

van al, digt bij ons, deed zich het geloei van den vervaarlijken, rooden stier hooren, die in den mist zijne koeijen zocht. Wij begonnen vast ons laatste gebed te prevelen; maar juist toen zegevierde de zon over de duisternis, waarmede zij zoo lang had geworsteld, en, even als bij het plotseling openen der luiken eens vertreks, vloeide de gansche wereld over van licht. De kikvorschen doken weder weg onder het kroos - en wat den rooden stier betreft, die zoo luid de bel deed klinken, hij huppelde voort, den staart opwaarts gekruld, naar eene drift koeijen, op eenen heuvel in het verschiet; - en luister, een lang, een luid, een dikwerf herhaald geroep ging op! Het waren RAB ROGER, een brave vent, en LEEZY MUIR, eene goêlijke deerne, het waren twee dienstboden uit de pastorij, die uitgezonden werden, om ons, verloren schaap, te zoeken! ROB trok ons zachtkens bij de ooren, en LEEZY kuste ons eerst op de eene wang en toen op de andere - en wrong damp en mist en vocht uit ons lang gulden hair - (eene aardige tegenstelling van het onbeduidende grijze kuifje, dat nu onzen schedel kroont, en het dunne zilveren staartje in den nek) - en weldra even *de Gekroonde Hazelstruik* ingewipt, om een hartsterkingje, waren we ‘droog als eene neut en warm als eene stoof’ eer wij de pastorij intraden; - kregen wij eene ernstige les en een hartelijk welkom van Dominé; - en werden, tot, onze boete en beterschap, na eenen slok warme whisky - toddy, en een stuk peperkoek, naar bed gebragt, op helderlichten dag!

Dus wiessen wij op ten Vogelaar, eer onze hand eene geladene buks had gedragen - dus wezen wij menigen jager uit de stad den weg naar de schuilplaatsen van den roerdomp, de pluvier, de meerkoet en den valk. Den valk! ja - in de hoogere luchtstreek van wolken en rotsen. Want thans waren wij ten jongeling opgeschoten - hoe snel wij wiessen in rankheid, gij kunt het u voorstellen, als gij u den knaap herinnert, in het vorige opstel geschilderd, met zijne makkers den baas van *Tijger* bevechtende, en hem nu, geene twee jaren later, eensklaps herkent in den knappen, slanken vaandrig, een' der luchthartigste jongens van het gansche regement, die onder het geschetter van trompetten en fluiten, en turksche trom en cimbalen, aan het hoofd van een duizendtal de stad binnentrekt, en waar hij een mooi meisje gewaar wordt, het vaandel wuiven laat, dat het een' aard heeft!

Als knaap wisten wij, misleid door het luttel verschil in bei-

der grootte, een' wouw naauwelijks van een' havik te onderscheiden, dat dom, aartsdom van ons was - eene vergissing, een' botterik als POIETES in *Salmonia* waardig. De vlugt van den havik, wien het lust, die kan het in SELBY nazien, heeft iets langzaams - en, uitgezonderd in den broeitijd, wanneer hij dikwijls tot eene aanzienlijke hoogte stijgt, drift hij zelden verre, vliegt hij noô lang. Het is inderdaad een logge, trage vogel, zoowel van aard als van voorkomen, dien men gewoonlijk op eenen ouden, verwelkenden boom ziet hangen; rust schijnt zijn lust. Weldra hadden wij weinig meer met hem op - den laatsten, dien wij schoten, het heugt ons nog, verraste onze hagel, juist toen hij uit het verlaten nest van eene kraai kwam, door hem uit louter luiheid in bezit genomen; we gaven hem zijne bekomst, dewijl het hem te veel moeite was geweest een eigen huis te bouwen in eene streek, die aan twijgen noch blaêren gebrek had. Maar de wouw of de kiekendief, zoo als dezelfde beroemde ornithologist te regt opmerkt, is ten spreekwoord geworden, door het ligte en bevallige zijner vlugt, die uit breede, de lucht wegvagende kringen pleegt te bestaan, met schier beweginglooze wiek beschreven, of ten minste bij groote tusschenpoozen met ligte en haast onmerkbare vleugelslagen volbragt. Op die wijze, en zijnen koers rigtende door zijnen staart, die hem ten roer strekt, en wiens kleinste beweging het gewenschte gevolg heeft, stijgt hij dikwijls tot eene hoogte, waarop geen menschelijk oog hem volgen kan. Hem te schieten, was een lust; - wie was als hij het vuur van onzen loop waardig? Hem en haar hebben wij dagen lang als een lynx gadegeslagen, totdat wij schier door instinct naar hun nest in het hart des wouds werden geleid - een nest, gevoerd met wol, hair en andere zachte stoffen, in den afgeknakten tak of den bemosten tronk van eenen ouden boom. Vuur zoo hard op hen, als ge wilt, wanneer zij jongen hebben, geven zij hun nest niet prijs, schoon zij behoedzaam geworden zijn, tot angstvalligheid toe; als hoorden zij bij uw naderen een blad vallen, stijgen zij plotseling op, en steigeren ten hemel. Het heugt ons, uit de hinderlaag eener welriekende doornklove in het bosch een mannetje te hebben geschoten, dat hals over kop naar zijn nest daalde; en toen wij onze prooi naderden - hij lag op zijn' rug, met gebalde klaauwen en van woede bliksemenden blik, schreeuwende en krijschende van spijt en vrees en smart, - toen werden wij bewogen, en zouden besloten hebben, hem te sparen, hem

slechts gevangen te houden, wanneer wij niet naast hem op het gras een kieken hadden gezien, een kieken van het broeisel der hen met de kuif, dat der klokkende moeder op het erf der pastorij natrippelde, met uitzondering, helaas! van dat eene! Met van toorn ontstoken aangezigt sloegen wij met den kolf op zijn dubbel vernielingsorgaan, ons toen slechts bekend onder de volksbenaming van het achterhoofd, en wij riepen uit:

‘Pallas te hoe vulnere, Pallas Immolat’ -

Iedere veder, van neb tot staart en klaauwen, iedere veder trilde in zijne laatste stuiptrekking

‘Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.’

Wat zijn wij in het nieuwe saizoen dikwijls getuige geweest - goêman - bij de gebechten tusschen roofvogelen! Daar zat her Valkenwijfje in het verschiet; daar zat zij, eener sultane gelijk, in hare gladde, glinsterende, glanzige pluimaadje, den regenboog in hare oogen, schitterende van wilder, doordringender, vieriger, boeijender, wreeder, en betooverender luister, dan ooit het gelaat der hooghartigste menschelijke koningin bestraalde, op haren troon van diamanten, door vorsten aangebeên. En nu, daar siddert hare vederpracht - en schijnt gekreukt - want haar welbeminde - de Edele Vreemdeling - verschijnt, en zij beide zullen hunner dartelheid botvieren op den rand dier klipklove - en de bruid zal vrouwe worden in dien stormenzwangeren zonneschijn, op het steilste steil van al deze onze Alpen. Maar een plotseling wiekgeklep stuift den hoogen hemel uit, en een medeminnaar, zijner verweduwlijkte koets ontstegen, daalt duizelende van drift - hij wil de uitverkorene ter tweede gemalinne verwerven - hij wil om haar den kamp wagen - hij wil verscheuren, of worden ver scheurd. Beide - terwijl ik u hen schetse, - beide, van den rotswand neêrgebliksemd, vallen honderd vademen diep, op het heidekruid, in elkanders klaauwen gesloten, in den onderlingen greep des doods. Alles ga eerlijk toe, jonge luî! eerbiedenis, zeg ik, eerbiedenis voor den goêman! - Foei! een gevallen' vijand stompt en slaat men niet! - Neen laat mij u beide uit elkanders ribben mogen loswikkelen - ik zal noch den een' noch den ander' voorgeven - ruimte voor beide is al

wat het spel eischt. Geen uwer heeft ooit een menschelijk aangezigt zoo van digtbij gezien - geen van tweeën is ooit gevangen geweest in eene menschelijke hand. Beide vestigen hunne voor een oogenblik verschrikte kolen vuurs op ons, - en de koppen achterover slaande, slaken zij een' krijschenden kreet. Maar thans worden zij elkander op nieuw gewaar, en in een omzien verkeeren zij in een' bos verscheurde, bloedige pluimen. Welligt zijn hunne wieken gebroken, en kunnen zij niet meer opstijgen - daarom werpen wij alle twee hoog in de lucht - en beide binnen eenen engen kring omdraaijende, vliegen zij elkander weêr in de veêren, en scheuren de een den aêr met hunne klaauwen de keel op, tot zij sterven. Laat hen sterven, want ieder hunner is voor altoos buiten staat, de geneugten der minne te smaken. En zij, het Valkenwijfje, de Sultane, de Bruid? Helaas! - even als eene weêrgalooze schoone in den riddertijd, bij een noodlottig steekspel, als zij de medeminnaars de liefde, welke zij haar toedroegen, met den dood zag boeten; als het beslist was, dat deze noch haren handschoen, noch haren sluijer ooit weder op hun schild en in den slag zouden voeren; even als die schoone dan haren zetel verliet, de oogen verduisterd door tranen van smarte en trors - even als zulk eene ANGELICA, slaat de verweduwde verloofde hare wieken uit, en vliegt langzaam weg van hare stuiptrekkende schakers, om haren maagdom op het gebergte te beweenen.

o Wisselzin! uw naam is vrouw!

Een derde minnaar drijft reeds uit de verte aan, gelukkiger dan de evenknieën die hem vóór waren - en ANGELICA wordt gevrijd, gekoosd, gewonnen, en zal weldra een ei leggen in het oude roofnest, dat in aller ijl voor de wittebroodsweken is ingerigt en opgetooid; een dozijn vogeltjes op den rand der huwelijkskoets, waarmede, van liefde verzadigd, en door honger geteisterd, ANGELICA haren krop kan vullen tot deze dreigt te bersten!

Als waren alle menschelijke verblijven der vergetelheid ter prooi gevallen; als waren wij vreemd geworden aan alle ge dachten en geneugten, verknocht aan hof en hoeve, aan huis en haard, lagen wij soms - en o! hoe streelend was het! - zoo lagen wij soms, gedurende den ganschen vierdag van St. JAN, in ons eentje, op den groenen top van dezen of genen van moeras omringden heuvel, niet verre van den voet eener reeks rotsklippen, met het gelaat naar den hemel gekeerd, onver-

moeid, onvermoeibaar te wachten, tot een stipje het blaauwe, wolkenlooze azuur schond, en na een oogenblik heen en weêr dwarrelens, plaats greep in beweginglooze rust, alsof het er hangen bleef, door de elkander opwegende aantrekkingskracht van hemel en aarde; een stipje, waarin wij eenen valk groetten! Verre boven zijne prooi drijvende, was hij, we wisten het, vaardig neêr te schieten, en met den schat in zijne klaauwen weg te vliegen naar zijn schreeuwend roofnest! En wanneer, trots uren lang starens, niets, dat naar zulk eene stip zweemde, zigtbaar werd, dan gingen ongetwijfeld droom bij droom, ongeroepen verschenen, en alle, uit hunnen wilden aard, in overeenstemming met de wildernis om ons henen, als eene phantasmagorie, heen en weêr zwevende, en wooruit en aarzeling, langs de verdonkerde gordijn onzer verbeelding: - alle licht der rede scheen uitgedoofd of verdwenen! In die verrukking van zinnen, hoorde ik bijwijlen, schoon ik er, naauwelijks acht op sloeg, het geschreeuw van den roerdomp, het gemurmel der kleine bergbeek, of he gedruisch, liever het melodisch maatslaan van het verafgelegen meir. Aldus werden de zinnen, zelfs in hunnen kwijnendsten staat, dienstbare geesten der verbeelding, en verrijkten haar voor eenen toekomstigen dag, wanneer al de beeldenschat, thans zoo onvolmaakt, thans schier fragmenstwijze, harer hoede toevertrouwd, in ordelijke schikking aan het licht komen, en bijdragen zou ter schepping eener wereld, liefelijker en romantischer dan de werkelijkheid zelve, die toen sluimerende of fluisterende, glinsterende of glansloos om ons lag. Want de zinnen hooren en zien alle dingen in hunne schijnbare sluimering, bij elke aandrift, die in de eenzaamheid tot hen komt, meer winnende, veel meer, dan zij hebben verloren! Wanneer wij waken, of dommelen, of schier in slaap zijn gevallen, voort varen zij, rustletoos voor met bouwstoffen te vergaderen voor de denkende en voelende ziel - het is de taak van deze, om die, in de zoete weelde uit eene mengeling van herinnering en verbeelding geboren. om die zamen te voegen door een goddelijk plastisck vermogen, eene soort van scheppingsgave, als ge mij het woord gunt, tot zij zich verlustigt in de aanschouwing van iets zoo schoons, of zoo grootsch, als noch de aarde, die ons draagt, noch het azuur, dat zich over ons welft, ooit heeft gezien; - voortbrengselen van hare eigene onsterfelijke en onstoffelijke geestkracht, die, eens in het aanzijn geroepen, nog BESTAAN zullen, als het Heelal, met al zijne zonnen en stelsels, niet meer zal zijn!

Maar meermalen gleden wij en onze schaduwen de duisternis aan den voet dier klippen in, afgaande, bij het gehoor, op het onophoudelijke geschreeuw der jonge valken in hun nest, wier honger niet zwijgt dan in den slaap. Aan hen zelve overgelaten, als de oude vogelen op jagt zijn, verkeert eene ure gebreks aan voedsel voor hen in hongersnood, en gij hoort het geschreeuw der kale schepselen, grimmig tegen elkaêr, ja, misschien vechtende met nog zachte neb, en nog nagellooze klaauwen, tot een levende klomp dons over den rotswand valt, om spoedig tot het been toe te worden afgeknaagd door insekten; die, even als zij, alle van roof leven; de Aasmieren, b.v.. Schuil weg in die prieelgelijkende klove, van de met wilde rozen bewassene rots, de wildernis heinde en verre met ijlen geur doorwasemende; of verberg u in de cel, schier naar het spreekvertrek eens kloosters zweemende, met gothischen vensterboog, opgebouwd uit groote steenen, die elkander onderschragen, aldus in hunne vaart gestuit, toen de vorst hen van den top der steilte splijten en vallen deed. Verbeid daar, al zou het uren aanhouden - maar het zal naauwelijks oogenblikken duren. want het oude valkenpaar beschrijft kring bij kring in het luchtruim, hij boven het moeras, zij boven het woud. Zij komt - zij komt - het gaaiken van den sperwer, tweemaal zoo groot als haar echtgenoot; - en terwijl zijne kleeding iets stemmigs heeft, als die van een' lozen en wreeden Kwaker, is zij opgesierd en opgestrikt als eene Dame, die op de heerenjagt gaat in den bak van de Opera - met breeden, hooggewelfden boezem, en met iets wellderigs in de oogen, welke vonkelen als die der slang. Maar thans is zij moeder, en kwijt zich van haren moederpligt - gulziger dan voor haar zelve, voor hare gulzige jongen. Het weêrlicht vlamt uit den ingang des hols, en tuimelende, en slaande, en ratelende, door dwerg- en heesterboschje, aan den zoom der klip, valt zij loodregt neêr, geene drie roeden van haren moordenaar af. Haar gemaal zal dien dag zijn nest niet bezoeken - neen, den ganschen nacht zelfs niet, want de liefde eens vaders haalt niet bij die eener moeder. De eenige kans, die gij hebt ook hem te schieten, is, met de oogen van eenen lynx al de moerassen, een half uur in den omtrek, rond te dolen, en misschien ziet gij hem op een' rotsbrok, of steenhoop, of boomtronk zitten - bevreesd, herwaarts of derwaarts te vliegen, verbijsterd door den plotselingen dood, die hem uit den onverklaarbaren rook toegrijnsde, dien nog zoo sterk in zijne fraaije neusgaten riekende,

dat hij zelfs uw naderen niet bemerkt. Waag een ver schot - want ge zijt vlak achter hem - en een stuk schroot kan zijnen kop treffen, en de veêren volgende, zijne hersenpan verbrijzelen. - Het is gedaan - en het roofnest verweesd. Laat de kleine, bruine meerkoeten *Io Pean* tjilpen, waar zij op de biezen van het moeras wiegelen - laat de tapuit minder bevreesd uit haren schuilhoek in den ouden steenhoop blikken - laat de duive hare dankbaarheid door het bosch kirren - en de leeuwerik ten hemel stijgen, niet langer bevreesd voor een daemon, verholen achter de wolk. Wat de nikkertjes en het roofnest betreft, laat hen sterven van woede en van honger - leed moet er in deze wereld zijn; en ach! of er geen ander ware dan ellende van dezen aard: een jammerkreet van het roofgebroed, die den lofzang van het vreedzaam gevogelte wekt - een bloedgekrijsch van onverzadelijke wreedheid, naauwelijks gehoord onder het geneurie, getjilp, gefluit, gekweel, gezang, der vrolijkste kinderen des wouds! Of zich allen, die vrede liefhebben, dus verheugen mogten in den ondergang en de uitdelging aller rustverstoorders en bloedvergieters!

Niet één Vogelaar van vijftig duizend heeft in al zijne dagen een' Adelaar geschoten. Dat Koninklijke geslacht schijnt in *Schotland* uitgestorven. Staar, als gij lust hebt, staar den wijden ommekring eens Hooglandschen hemels rond, beurtelings bedaard, als de liefdedroom der bruid, of beroerd als het visioen van eenen storm des schipbreukelings; gedurende eene gansche lente, gedurende eenen ganschen zomer, hebt gij luttel kans de schaduw eens adelaars op u te zien vallen. De oude koningen der lucht worden nog bijwijlen door de herders op rotsklippen, of onder zomerwolkjes gespeurd; maar hunne jongen brengen het naauwelijks zoo ver, dat zij hunne wieken kunnen uitslaan, of het roer, dat in de hut altoos geladen ligt, maakt hen af. Doch in de dagen onzer jeugd waren er veel heerlijke dingen op de aarde en in de lucht, die thans niet meer schijnen te bestaan, en onder deze behoorden de Adelaren. Sinds onheugelijke dagen had een paar van deze op de Echo-klip genesteld en met een' telescoop kondt gij de roofkoets zien; of verdiende het minder weidschen naam, het nest, dat met den rand, die het omzoomde, zes voeten diameters had, en bezaaid was met patrijzen, meerkoeten en jonge hazen - en de veêren en de geraamten van deze? Maar de Echo-klip was ongenaakbaar.

Op rots zoo steil, op klip zoo hoog
Daar wijlt de wolk, daar mart de mist:
't Is of de zon haar' glans er kwist
Aan eindeloozen regenboog!

Vergeefs bestormt de orkaan haar kruin,
Getooid met diadeem van sneeuw;
Hij spilt zijn kracht er eeuw bij eeuw, -
Geen enkle harer stort in puin!

Geen menschelijk oog werd de vogelen ooit op duizend voeten afstands van den vlakken grond gewaar; en echter, hoe dikwijl's moeten ze gedaald zijn, om lam en haas te overvallen, en de woudduive van haren taxisboom in het hart des wouds meê te voeren! Misschien togen zij omstreeks middernacht op roof uit, bij het licht der afnemende maan - of op den middag, in den nacht van de zon omhullende stormen - of welligt onstcheurden zij in ver verwijderde, nog afgelegener wildernissen, derwaarts gevoerd op den dwarrelwind hunner eigene wieken, hunne prooi aan onbewoonde eilanden,

Verborgen in der zeeën wolkend schuim,

of aan de dalen onzer Noordkust, in welker eeuwige sneeuw zelfs geene zomerhut wordt opgeslagen. Maar adelaren zijn onderhevig aan krankheid en kwalen in vleesch, in bloed, in been, zijn er in dit opzigt geene zier beter aan toe, dan het tamme gevogelte, dat aan krop en pip wegkwijnt op den mesthoop van den koestal. Door ziekte worden die oogen met blindheid geslagen, welke God formeerde, om de zee door te blikken, worden de vleugelen verlamd, welke den spot dreven met den storm. Dan gevoelt de adelaar, hoe ijdel de leer van het goddelijk regt de koningen is! Hij, de onverwinnelijke, hij wordt gejaagd door den muizen belagenden uil, wien zijn instinct vergewist, dat die klaauwen hunne nijpenskracht, dat die wieken haren doodslag hebben verloren. De adelaar ligt weken lang in zijn roofnest te hongeren, en door het felle gebrek over den rand gespoord, daalt hij af, om niet weêr op te stijgen. Hij is onttroond, hij is uitgeteerd tot een geraamte, tot eene handvol veders - zijne vlugt is nu trager dan die des haviks - hij drijft slechts met moeite van heuveltop naar heuveltop, vervolgd door de schreeuwende eksters, geslagen door de kraai; hij ligt als een lafhartige op zijnen rug, voor den bek der raaf,

die, eene maand geleden, naauwelijks het hart had, om het afgekloven aas te wippen, tot de Koning der Lucht verzadigd was, en hij het krassende Roetje vergunde, in de ingewanden te wroeten, welke hij zelf versmaadde. Echter is hij nog altijd een heerlijk wit voor den vogelaar; gij schiet vleugel en poot aan; maar gij huivert er voor, hem met uwe hand op te grijpen. *Fro* voelt de ijzere neep zijner klaauwen in doodsangst zamengesloten; en hem eindelijk in uwe regter optillende, verbaast gij er u over, dat zulk een anatomiebeeld - want hij weegt naauwelijks drie pond meer - zijne nagels door die hairige huid drijven kon, tot het bloed er uitspatte - nagels, er niet uit te rukken, zonder dat de hond huilt van smarte; nagels, die wonden achterlaten, welke slechts moeijelijk te genezen zijn - want wat haalt in kwaadaardigheid bij het gif der woede van een' stervenden roofvogel?

Verhevene eenzaamheid onzer jongelingsjaren! toen ieder steen in de wildernis, al waren er geene droomen des geheugens aan verknocht, verheven heeten mogt, door de allen bedeelde gave indruk te maken op het menschelijk hart! Elke plotselinge adem des winds ruischte ons voorbij, als de stem van eenen geest. Op honderde wijzen spraken de wolken ons toe - dikwijls zweemende naar menschelijkegestalten en gezigten, die ons waarschuwden, die ons bemoedigden, die ons dreigden, die ons wekten, wier lange, zwarte armen slechts traag in de eindeloos achteruitdeinzende wildernis des hemels verdwenen. O! hoe wenschten we dan, met huiverende borst, dat wij niet alleen in de woestijn waren geweest - dat de kloppingen van een ander hart maat hadden gehouden met die van het onze; dat wij in de stille, statelijke schemering moed hadden mogen scheppen uit het licht in de oogen eens broeders - uit den glimlach, spelende om zijne lippen! En dikwijls hadden wij zulk eenen Vriend in deze onze verre omdolingen over moerassen en gebergten, aan den voet van meiren, en in de lommer van pijnbosschen. Een' Vriend, ‘van wien wij zijn harte hadden ontvangen, en dien wij ons eigen hadden weêrgegeven’ - zulk eene vriendschap, zoo als den mildstbedeelden en meestgelukkigen - en op dat oogenblik waren wij beide - soms door de Voorzienigheid wordt vergund, ten einde de jonge, nog niet gekortwiekte verbeelding een voorgevoel des hemels smake - zich eene glansrijke wereld droome, van welke die vriendschap zelve de Poolstar is. EMILIUS GODFREY! - de naam blijve ons altijd heilig! - hij was een knaap, toen wij nog maar een kind waren -

toen wij naauwelijks jongeling mogten heeten, was hij een man. Wij gevoelden ons sterker in de schaduw van zijnen arm; - wij waren gelukkiger, koener, beter in het licht zijns aanschijns. Hij was de beschermer - de wachtengel van ons zedelijk bestaan. In onze uitspanningen waren wij uitgelatener - in onze studiën ingetogener aan zijne zijde. Hij was het, die ons het schoone van iederen heerlijken zonsondergang leerde gevoelen, en ons jeugdig gemoed vervulde met liefde en eerbied voor de natuur. Hij was het die het ons op het hart drukte, dat ons avondgebed geene ijdele plegtigheid was, waarvan wij ons hoe radder hoe beter hadden te kwijten - ten einde wij ons hoofd op de peluw mogten neêrleggen en insluimeren als het ons lustte, zoet voorregt van dien leeftijd! - maar een bevel van God, hetwelk de dankbaarheid der nederigen van harte niet alleen gaarne volbragt, maar haar zelfs behoefte was. Schalkheid voor het uur der vreugde - wijsheid voor het uur der smart - wie had, als hij, beide altoos in overvloed? Jok en scherts, zij vloeiden als muzijk van zijne lippen - zij straalden uit den vrolijken glans van zijnen blik - maar zie, wanneer de eerste eensklaps wisselde van maat, en de andere als ware het overtogen werd van mist of wolk, dan was het, of eene onwillekeurige overeenstemming onze tong boeide, ons gelaat verduisterde, eene onderlinge gemeenschap van geest, waarvan wij al het goddelijke gevoelden! Wij waren te moede als kenden wij slechts de woorden der taal, als doorgrondde hij, als geleerde, hun innigst wezen. Alle boeken, welke wij zamen lazen, iedere bladzijde, elke zin van deze, schenen ons bestraald van hooger licht. Wat zijn blik onder het lezen voorbijzag, bleef ons duister en donker, bleef ons onverstaanbaar, of begrepen wij slechts ten halve. Hetzij we met hem een boek inzagen, geschreven door eenen onzer natuurgenooten, of het boek des hemels en der aarde, of het boek der openbaringen Godes, den volgenden dag was het ons altijd, als ware er iets tot ons wezen toegevoegd, was onze kennis altoos verrijkt. Dus wiessen wij onmerkbaar in verstandelijke gestaltenisse, een zuiverder zedelijke en godsdienstige lucht inademende, liefderijker gestemd voor alle menschelijke wezens, al onze vrienden, al onze verwanten, met open zin voor alle geneugten van den huisselijken haard, en tevens bezield door eene algemeene welwillendheid, in welke onze vurige verbeelding zelfs de bewoners der uiterste deelen des aardrijks begreep. Geen geheim van lief of leed - van wel of wee - van vrees of hoop -

verlangde ons hart voor EMILIUS GODFREY te verbergen. Hij las het - vergun mij de uitdrukking - hij zag het in onzen boezem, met al zijne onvolmaaktheden - durven wij er bijvoegen? met al zijne deugden. Hoeveel gelukkiger waren wij te moede, wanneer we, berouw gevoelende over eene dwaasheid, of eenen misslag bekennende, als boeteling, na eene gepleegde zonde, of als verwinnaar over eene ondeugd, welke wij uit walging en schaamte van ons stieten, eenen ernstigen en plegtigen glimlach om zijnen mond zagen zweven, dan wanneer wij in vreugde en vrolijkheid, in een gezellig uur, naast hem op den heuveltop zaten, en hij de gansche school opgetogen hield door zijne verhalen en vertellingen, door de blijken van zijn genie; en die jonkheid naar eene vogelvlugt zweemde, zingende van blijdschap, dewijl ze neêrstreek in een bloeijend land, in het rijk der lente en des lichts! Ondanks dat verschil van jaren - of zeg liever, dewijl dat onderscheid het eene hart met teederheid en het andere met eerbied vervulde - hoe dikwijls doolden wij zamen, als ouder en jonger broeder, in de eenzaamheid van zonneschijn en maanlicht om! Wouden - in welker donkerste schuilhoeken wij ons alleen naauwelijks of niet zouden hebben gewaagd, - waren in zijne tegenwoordigheid vrolijk als lusthoven, in spijt van hunne nachtverspreidende lommer; welk eene schoonheid leerde hij ons in de schaduwen van overeeuwde eiken zien! Watervallen - bij wier oorverdoovenden donder, rommelend, als hij in den afgrond neêrschoot, wij in ons eentje den moed zouden hebben gemist, het wolkend schuim gade te slaan - ruischten aan zijnen arm der wildernis eene hymne van weelde toe; hoe bewonderde hij den dunnen mist, dien zij vonkelend in de lucht deden opgaan! Al te statelijk, al te ernstig ware voor onzen onverzelden geest, toen door het grootsche alligt van ontzag bevangen, de eenzaamheid der afgelegene binnenlandsche meiren geweest. Maar als we met hem voortwandelden langs de kronkelende oeverzoomen, hoe volkomen pasten dan de kalmte van hemelruim en waterspiegel bij elkander - hoe prachtig schenen ons de witgekuifde golven, voortrollende onder de zwarte donderwolk! Schooner, dewijl onze oogen er tegelijk met de zijne op staarden, schooner bij den aanvang, of bij het einde van eenen plotseling opgestoken' storm, schooner werd zelfs de Verschijning van den Regenboog! Grootscher in zijne woeste vaart, die alle buigende en bukkende bosschen scheen te zweepen; grootscher klonk in onze ooren, dewijl ook de zijne er naar luisterden,

het concert, door winden en wateren om middernacht gegeven, als geene star aan den hemel tintelde. Hij leerde ons den Valk in zijne vlugt volgen - hij wees ons op de Echo-klip, het roofnest des Adelaars. Hij leidde ons naar het boschje, waarin de liefelijk gevlekte Hinde gedoken lag, of wees ons het wild-oogig schepsel, grazende op den zoom der boschopening, hare jongen aan hare zijde. Slechts hem hebben wij het dank te weten, dat wij toen reeds de breedgetakte hoornen des Herts zagen, want het Bosch was inderdaad eene volslagene wildernis, en het was in dat duister - zoo verkondde het bijgeloof, dat hen, die er den spot meê dreven, huns ondanks huiveren deed - het was in dat donker niet pluis, want de geest eens jagers zwierf er in om, spookte er; een eerzuchtig mededinger had dezen vermoord, toen hij zich, na de jagt, naar eene kleine bergbron bukte, die sedert niets anders opwelde, dan bloed. Welke gesprekken hielden wij zamen in al deze stille, schemerige, schaduwrijke eenzaamheden! In welke diepten der menschelijke natuur leerde hij onze verbaasde oogen neêrzien! O! wat zoude er van ons worden, dachten wij somtijds, en de droefenis stortte ons neder uit den hemel der vreugd - even als een leeuwerik plotseling ter aarde valt, bevangen van vrees voor eene ongewone schaduw, welke zich boven hem verzwaart - wat zoude er van ons worden, als hij bevel zou ontvangen, de pastorij voor altoos te verlaten, en af te zeilen in eenen Oost-indiëvaarder, om nooit terug te keeren! Hoe nader die gevreesde dag kwam, hoe vaker het onzer oogen schemerde; en in onze blindheid wisten wij niet, dat die tranen nog veel bitterder hadden moeten zijn, dewijl hij tot eene langere, droevere reize zou worden opgeroepen - eene reize door eene naauwe straat, - eene reize naar de Eeuwigheid! Eensklaps - eensklaps verviel hij; op zekeren noodlottigen morgen begon de hopelooze kwijning - zonder eenige voorafgaande waarschuwing, bezweken de veêren, waarop hij zich zoo ligt, zoo fier, zoo grootsch bewogen had. Tusschen den eenen en den anderen Sabbath verduisterden zijne heldere oogen - en terwijl de gansche gemeente was opgegaan ter avondmaalsviering, steeg de geest van EMILIUS GODFREY ten hemel! Het was inderdaad een vreesselijke dood, hoe gelaten, hoe godvruchtig hij ook stierf, en geene hal, geene hoeve, geen huis, geene hut, in den omtrek van het gebergte, waarin gedurende dien nacht niet geweeklaagd werd, als had elk van deze eenen zoon verloren. Alle in-, alle opgezetenen der parochie gingen achter zijne baar, - Laag-

landers en Hooglanders, beide in hunnen eigenaardigen rouw gedost, woonden zijne begrafenis bij. En hebben wind en weder alreeds het witte marmer van zijn gedenkteeken verdonkerd - en heeft de tijd het thans moeijelijk gemaakt, het daarin gehouwen opschrift te lezen - dreigt de naam van EMILIUS GODFREY door eenen krans van klimop te worden uitgewischt, - leeft er naauwelijks iemand meer, die het licht des aanschijns aanschouwde van hem, die daar begraven werd, vergeten, als had hij nooit bestaan - want weinige waren de verwanten van den edelaardigen wees - bovendien in een vreemd land gevestigd! Vergeten, helaas! hij is het; uitgezonderd in één hart, hem trouw, ondanks al den ommekeer en wisselzin dezer rustelooze wereld! En daarin zal de beeldtenis van EMILIUS GODFREY bewaard blijven, onder de heiligste heugenissen, totdat het, even als het zijne, niets anders wezen zal, dan stof en assche!

Valt er jongens niet hard over, dat zij elkander zoo spoedig vergeten - in afwezigheid of in den dood. Eigenlijk is vergeten het ware woord niet; zegt liever, dat zij zich met lot en leven verzoenen - door aldus eener goedertierene wet der natuur te gehoorzamen, die spoedig zonneschijn uitgiet over de schaduwen des grafs. Hoe zouden anders alle dingen dezer wereld hunnen geregelden gang blijven gaan? De ontluikende geest ontgroeit aan velerlei dingen, waarin hij eens zijne hoogste weelde vond; maar streelende herinneringen, herinneringen van de trekken en stemmen der verscheidenen, zij sterven niet, schoon zij soms in sluimer zijn gesust - soms slapen. Het strookt niet met het gezegende saizoen der jeugd, het strijdt met haren aard, aan nutteloos verdriet weg te kwijnen, of een hartzeer te voeden, dat haar niet baten zou. De beeldtenissen onzer welbeminden, de afschaduwingen van hen, die onder de kille zerk of onder de groene zode rusten, wij zien hen, geene zeldzame, neen, welkome bezoekers, wij zien hen verschijnen en verdwijnen in de stille gepeinzen der eenzaamheid. Maar onze hoofdzaak - onze levendigste vreugde en onze levendigste smarte - dat moet het dagelijksch verkeer zijn - die behooren hun, met welke wij huisselijk en maatschappelijk omgaan. Onze pligt eischt, gebiedt het; en Liefde, die wegkwijnen zou, tot verscheidens toe, op groeven en graven, hecht zich weldra aan andere voorwerpen, met oogen en stemmen bedeeld, ten einde harer beden een antwoord toe te lagchen of toe te fluisteren. Immers, zoo ging het ons. Eer de zon van *St. Jan* de bloemen had gezengd, waarmede de

lente het gras van onzen GODFREY bestrooide, had de jeugd haar onwedersprekelijk regt op geluk gehandhaafd, en wij voelden, dat wij er verkeerd aan deden, te dikwijls dien hoek des kerkhofs te bezoeken. Verre was van ons alle vrees, dat wij te vergeetziek waren; wij aanschouwden hem in onze droomen- meest altijd zoo levend als ooit - soms eene schim, dier terp ontstegen! Zoo het uchtendlicht ons dikwijls ondragelijk was, ons eensklaps verrassende met het pijnlijke gevoel, dat hij verscheidde, meermalen beurde het ons op, en stemde het ons tot berusting, en maakte ons tot eenen opgeruimden speelmakker op het grasperk, waarvan ons reeds allerlei vrolijke kreten te gemoet klonken. Op nieuws verrasten wij ons zelve, hengelende aan den stroom of langs het meir - andermaal de vlugt des Valks in de bosschen en de hemelen gadeslaande - den blik weder naar de Adelaren op de Echo-klip gevest. Er gingen dagen voorbij, zonder dat eene enkele gedachte aan EMILIUS GODFREY bij ons opkwam - wij verlustigden ons zoo hartstogtelijk in onze uitspanningen; wij verdiepten ons met zoo veel inspanning in onze studiën - als hadde hij nooit bestaan! Maar menig - menigmaal was het ons ook, als kwam zijne gestalte ons regt toe regt aan van den heuvel te moet - het was zijn gang - wij kenden dien te wel, om er ons in te vergissen - maar, helaas! de door onze liefde bezworene geestverschijning verdween eensklaps - de uit smarte geborene schim smolt zamen met den mist. De sterkte van karakter, welke wij weleer uit zijnen raad hadden geput, begon zich thans in ons voortaan aan zich zelf overgelaten gemoed zelfstandig te ontwikkelen. De wereld der natuur werd meer onze eigendom, meer door ons gevoel en onze verbeelding gewijzigd en gevormd, en met koener en oorspronkelijker blik, zagen wij den rook uit de verspreide hutten oprijzen, en verlustigden wij ons in de studie van de aangezigten der bergbewoners, hier en ginds aan het werk, of opgaande naar of teruggekeerd uit het Huis Gods.

Dit was dan het laatste jaar, dat wij in de parachie zouden doorbrengen - in de parochie, ons toen dierbaar geworden als onze geboorteplaats, neen, inderdaad onze geboorteplaats zelve, - want in haar had onze ziel uit de duisternis der kindschheid het licht gezien. Eens vertrokken, uit het rijk van wolken en bergen, eens verre van daar, dan gevoelden wij, dat het allerwaarschijnlijkst was, dat wij nooit zouden terugkeeren. Want anderen, die meenden, dat zij ons beter kenden, dan wij zelve het deden - hadden een tockomstig levensplan voor den jon-

gen CHRISTOPHER NORTH afgebakend - een plan, dat ongetwijfeld tot eer, rijkdom en eenen beroemden naam leiden zou. Daarom besloten wij in eene heftige, onwrikbare, onverzadelijke vlaag van hartstogt, om alle mogelijke, om in ieder opzigt de beste partij te trekken van de weinige maanden, welke ons overschoten, van dat wilde, vrije, romantische leven, nog niet geklonken in de boei dier onverbiddelijke wetten, aan welke, eens het wereldtooneel opgetreden, allen evenzeer - jongen zoo wel als ouden - moeten gehoorzamen. Wij wierpen onze boeken ter zijde - zelfs onze oude leermeester en leeraar zag er niet grimmig om - hij misgunde den jongeling, dien hij liefhad, het overschot des drooms niet, die zou voorbijgaan als de rozige wolkjes van den dageraad. Wij verzochten met onzen blik - niet met onze stem - eenen langen feestdag te mogen vieren, gedurende dien, onzen laatsten, herfst, tot de bleeke bloesems der Kersroos ons vaarwel zouden toewuiven. Vroeger dan ooit, gingen wij met onze hengelroede naar meir of stroom; maar wij hadden ons eigen gemoed niet volkomen doorgrond - want thans hengelden wij minder hartstogtelijk - minder volhardend dan wij weleer plagten - in eenen peinzenden - zwaarmoedigen, - ellendigen droom neêrgezeten, bij den bruisenden waterval of de murmelende beek. - Vroeger gingen wij, de buks op den schouder, het bosch in, en later, keerden wij des avonds terug - maar - minder ijverig - minder vierig hieven wij het hoofd omhoog, om de klagt der woudduive van den taxisboom op te vangen - om de schaduw des valks op het gras der opening te zien, als hij hoog in de lucht hing. Duizende, zoo wij waanden, in ons binnenste reeds land gestorvene gedachten herleefden in de lommer der boschen - en soms wrongen wij onze handen, radeloos van smarte, terwijl we wisten, dat onze oogen er in geene volgende lente de berkentwijgen zouden zien groenen.

En bovendien, ieder bezoek dat wij in hoeve of hut aflegden, had voor ons iets van een afscheid, een vaarwel; er was iets droefgeestigs in de glimlachjes van de lieve aangezigten der bloeijende deernen, met hare zijden hoofdhuiven, welke wij een onschuldigen liefdekout plagten toe te fluisteren, waarin arg noch list school; wij staarden menig ernstig, door leed en tijd gerimpeld, gelaat der ouderen van dagen met inniger ontroering gerimpeld, galaat der ouderen van dagen met inniger ontroering aan, dan ooit in ons harte was opgekomen, in de uren onzer minder getemperde, minder peinszieke vreugde; en het gansche leven dier bewoners van de bosschen, en de moerassen

en de bergen, scheen ons nu treffender, thans, nu wij er dieper blik inwierpen, door den ernst, geboren uit het bewustzijn, dat de tijd ophanden was, waarin wij er verre van zouden zijn. De gedachten, welke het binnenste onzes harten beheerschten, werden zelfs door den minst opmerkende in onze opene oogen gelezen. Diegenen, welke ons te voren wel mogten lijden, hadden ons thans lief; onze gebreken, onze dwaasheden, de onbescheidenheden, waarvoor wij ons, wilde knaap als we waren, te zelden hadden gewacht, waren alle vergeten; aan welke zonden wij ons ook mogten hebben schuldig gemaakt, trotschheid jegens de armen had nooit onder haar getal behoord; wij hadden nimmer geaarzeld, den voet over den nederigsten drempel te zetten, noch geweifeld, de laagste deur binnen te gaan; ons penningsken was van ganscher harte der weduwe gegeven, die haren kostwinner verloren had; twistzick met de jongen, ja, dat waren wij somtijds geweest, want knapenbloed wordt in aller ijl warm, en ziedt bij eenen uitdagenden blik; maar in één opzigt waren wij ten minste Spartanen: wij eerbiedigden de graauwe haren des ouderdoms!

En tal van vriendelijke afscheidgroeten - onder deze bijwijlen een droef vaarwel - werden ons, wanneer de schemering zich over de dalen verzwaarde, welluidend toegefluisterd. Vreest niet, zoete stemmen! vreest niet, dat wij uw geheim zullen verraden; we gunnen u het stilzwijgen in de zoete muzijk des geheugens, die niet gehoord, maar gevoeld wordt - een eerder toegeademde dan uitgesproken zegen, een niet in woorden gebragt gebed! Doch u - o Bleekste Schim - in wit gewaad gehuld, niet als een geest opgerezen in zijn lijkwa' om te verschrikken, neen, als een scraf uit den hemel nedergedaald, om te zegenen! - doch u wil len wij het wagen aan te spreken, wanneer, door den mist der jaren henen, uwe nog onverwelkte schoonheid ons geboeid houdt, ons bekoort, schoon zij ons tot schreijens toe treft, hetzelfde visioen dat weleer in de wildernis dikwijls voor ons uitgleed, en bij den klank onzer stem eene poos plagt te wijlen, en dan voorbijschoot, als een witte zeevogel, ongedeerd langs het hoofd des herders drijvende, of neêrstrijkende, om hare pluimen te netten, op eenen heuveltop in het verschiet! De dood schijnt dat gezigt niet te hebben aangeraakt, hoe bleek het zijn moge - het wenken dier kleine handen heeft al het ongedwongene der bewegingen des levens - en de zachte, zoete muzijk, welke wij thans hooren, suizelt zeker niet van lippen, aan welke de terp het stilzwijgen heeft opgelegd!

Weêr in het leven geroepen door de almagt der liefde, staat zij voor ons, even als zij het weleer plagt. Geen enkel van al de hairen haars goudenen hoofds werden gezengd door den bliksem, die den boom spleet, onder welken het kind eene schuilplaats zocht voor den vlammenden hemel. Maar in een oogenblik was het blaauwe licht in hare dauwige oogen verduisterd - en nimmer aanschouwde zij star of bloem meer. Echter bleef haar geheugen al de beeldtenissen der dingen, welke zij liefhad, bewaren, stonden zij haar helder en bepaald voor den geest, zoo als de voorwerpen het onverdonkerden oogen doen - en eer drie zomers haar over het hoofd waren gevlogen, dat als de bloesem eener fraaije jaarlijksche bloem, in 's hemels milden dauw en zonneschijn, met ieder saizoen hare schoonheid hooger en hooger in het licht hief - wist zij, springende en zingende, in haar vrolijk eentje, door de wijde wildernis haren weg te vinden, voortgeleid, zoo als allen geloofden, - en dat geloof was geen waan! - aan de hand eens engels! Als de sleutelbloemen door het herlevende gras van de heuvelhelling kwamen gluren, hoe schenen zij zich van zelve haren vingers aan te bieden; - het was of zij, om hare gouden lokken geslingerd, of zwierende langs haren blanken hals, langer onverwelkt bleven, dan wanneer men hen, op het smaragd, waarin ze ontloken, den dauw des hemels drinken liet. De vlasvinken staakten hun gekweel niet, schoon haar kleed de heistruik aanroerde, waarop zij zongen. De woudduive voer voort op haren donkerkleurigen lievelingsboom te kirren en te kozen, als zij haren weg door de lommer ging - en de leeuwerik, schoon juist uit de wolken gezegen, werd door hare tegenwoordigheid in nieuwe zangdrift ontstoken, en steeg boven haar hoofd op, als was het zijne eerste ochtendhymne. Alle schepselen der aarde en der lucht hadden blijkbaar de Zwerfster door de Wildenis lief - en wat menschelijke wezens betreft, deze noemden haar, in hunne verbazing, in hun medelijden, in hunne verrukking, de Blinde Schoonheid van het Moeras!

Eenig kind als zij was - hare moeder had hare geboorte met haren dood betaald - werd haar vader, aangetast door eene der vele kwalen, welke het leven der herders op de heuvelen verkorten, bedlegerig - en hij was arm. Van alle woorden, ooit door menschelijke lippen uitgesproken, is het gezegendste - Liefdadigheid! Er regent thans in de wildernis geen manna meer uit den hemel - wany de monden der hongerigen behoeven het niet in ons christelijk land. Eenige geiten, welke tusschen de

rotsen graasden, gaven hun melk, en er was brood voor beide in het huis van iederen buurman - gebuur, al woonden zij mijlen van hen af - als de beurt der heilige pligtsbetrachting aan hen kwam, en de blijmoedige armen in den nood van beide voorzagen, en het dankbare kind wegzonden met hunne gebeên.

Eens, des avonds, naar gewoonte onder het terugkeeren naar hunne kluis een lievelingsliedje neuriënde, huppelde zij, het gelaat haars vaders, op zijn leger van stroo, te moet - in de stilte voelde zij de koû des doods! Zoo zij gilde - zoo zij bezweek - er was maar één Oor, dat haren kreet hoorde, maar één Oog, dat hare flaauwte zag. Thans niet luchtig drijvende, als een bewegelijk wolkje, dat noode van de groene aarde scheidt, schoon het rijzende in het hemelrond zal wegsmelten, maar voortgezweept als eene wa van mist, den opgestoken' storm ter prooi, verraste zij ons midden in dat huiveringwekkend moeras, en viel, bij den klank onzer stem, met zaamgevouwene handen aan onze voeten neêr: ‘Mijn vader is dood!’ Had hunne kluis alreeds het vreemde, schemerige, verlatene voorkomen der sterfte aangedaan? Want van deze en gene zijde kwamen kennissen de heuvels af; in eene korte wijle stond eene gansche groep om ons, en wij droegen haar in onze armen naar hare woning terug. Wat ons betreft, wij waren op weg geweest, om van het schoone schepsel en van haren vader afscheid te nemen. Hoe zoude het haar mogelijk geweest zijn, - volslagene weeze als zij voortaan was - voort te leven in eene wereld als de onze! De heilige kracht, die in Onschuld schuilt, zou altijd haar deel zijn geweest; maar der Onschuld valt het blijven bang, als hare zuster, de Vreugde, is heengegaan, en het doet pijnlijk aan de eene op Aarde te ontmoeten, als de andere is opgevaren ten Hemel. Dat jammer had geen onzer lang aan te zien; want ofschoon eene bloem, aan den wortel gezeerd, en bestemd voor den avond te verdorren, den achteloozen voorbijganger dezelfde schijne, als toen zij schitterde in haren bloei - echter zijn hare bladeren, nog altoos groen, niet wat zij plagten te zijn - is hare kleur, schoon fraai, reeds verflaauwd - en bij zonsondergand zullen de dauwdruppelen haar verwelkt vinden, en ongevoeld op hare bloembladen vallen. Eer de dag des Heeren kwam, was de weeze dood! Het is mij, als aanschouw ik hare stille begrafenis. Hare af komst behoorde tot de geringsten der geringen; en schoon allen haar gedurende haar leven liefhadden, werd het best geacht, dat niemand dan twee of drie vrienden

verzocht zouden worden, haar lijk en dat haars vaders te volgen; de oude geestelijke ging achter de kist des herders - wij achter die zijner dochter - want dit werd onzer innige liefde vergund, - en zoo verdween voor altoos de Blinde Schoonheid van het Moeras!

Echter gaven wij ons bijwijlen aan hartstogtelijker vervoering prijs, dan ons ooit te voren de wildernis had ingedreven, en joegen wij de woeste woudgevechten na, als waren wij voorbestemd, onder eene tooverbezwering, eene weêrga op te leveren van - den Wilden Jager. Laat ons, eer wij uit die bosschen scheiden, en in hunne lommer niet meer worden gezien - laat ons, verreweg - over hoogte en heuvel - naar de Groote Vallei spoeden, die achter de Echo-klip ligt; - laat ons met onze buks - het was eens de buks van EMILIUS GODFREY - er voorschrijden ter Hertenjagt. Op die baan, of in dat bosch, lagen de hoorns niet gezaaid - zoo als zij het thans op de heuvelhellingen van *Athole* schijnen te doen; - schier mogten zij er eene zeldzaamheid heeten - en dikwijls waren GODFREY en wij zamen de vallei op en neêr gegaan, zonder dat er eene glimp van reebok of hinde uit het heesterheigewas oprees. Maar even als de ware hengelaar het op iedere stroomwending zal beproeven, mijlen hooger en mijlen lager, aan deze en aan gene zij, als hij slechts reden heeft te vermoeden, dat één enkele visch uit zee is opgezwommen - zoo ook, ware jagers, werden wij het nimmer moede, verveelde het ons, noch verdroot het ons ooit, uren lang te blijven staan, stil, als de reiger bij den stroom, naauwelijks de hoop voedende, maar voldaan met de mogelijkheid, dat een hert ons in de woestijn langs kon gaan. Geen hartstogt, die in sterkte haalt bij den zich zelven voedenden lust, in spijt der omstandigheden geboren. Als de warme, regenzieke zuidwestewind blaast, dan laten de forellen hare gele schubben blinken, bij iedere neêrdaling der vlieg, op het krullende water - en de hengelaar is spoedig verzadigd van het eindelooze nop en beet. Eens - twee - driemaal daarentegen - gedurende eenen langen, stormachtigen dag, het vrolijk opspringen, het somber neêrploffen van eenen zalm te zien en te hooren - dat is vreugde te over, voor de tien, twaalf, vijftien uren des dags, voor den nacht op den koop toe. En daarom stonden wij stil, zoo stil als een steenhoop, die voor altoos op den bergtop ligt, of liever, als de schaduw op eenen zonnewijzer, welken men, schoon zij zich beweegt, zich toch nooit ziet bewegen, dagen achtereen in onze schuilplaats, in

de Groote Vallei. Een luide, wilde, toornige kreet van het een of ander reuzig dier deed ons het hart in de keel kloppen, en baadde ons voorhoofd in zweet. Wij zagen op - en een hert - zeven, acht, negen, tien jaren oud - de Koning des Wouds - stond met al zijne hoorns, den wind snuivende, maar nog blind voor onze gestalte, overschaduwd als die werd, door eene rots. De bukskogel doorboorde hem het hart - en hooger opspringende dan ons hoofd reikte, tuimelde hij in doodschrik neêr, en lag steenstil voor onze starende oogen, te midden van het ruischen der sterk neêrgebogene heesterstruiken. Daar stonden wij hem, een heel zegevierend uur lang, aan te zien. Vreesselijk waren zijne verglaasde oogen - en vreesselijker zijne lange bloedige tong, in den doodsangst aan den wortel zelven doorgebeten. De takken zijner hoorns doorsneden het gras als klingen. Zijne grootte, zijn omvang, zijne zwaarte, alle schenen in den dood nog aanzienlijker, dan toen zijn lijf gekroond werd door het koninklijke hoofd, den noordenwind snuivende. Eer andermaal één uur en nog één verloopen was, waren wij in de pastorij geweest, en weêr op weg, door eenen driftigen drom gevolgd, naar de Groote Vallei, - heen en weêr een afstand van een dozijn lange mijlen. Een hooiwagen baande zich eenen weg door moerassen en over heuvels - en bij onze terugkomst in de bewoonde streek werden wij begroet door eene schaar van landlieden, mannen, vrouwen, en kinderen, hoezeeënde over de prooi, want in vele jaren - sedert de begrafenis van den ouden Lord - hadden zij geene hertehoorns langs het heigewas zien slepen.

Vijftig jaren en meer - en o, mijne vermoeide ziel! eene halve eeuw eischte eenen langen, langen tijd om weg te sterven, in rouwe en in roem, in verdriet en in vreugde, in stormen, door welke zelfs de met meer dan adelaarswieken bedeelde verrukkingen des geestes huiverden te vliegen, in stiltes, welke al hare aandoeningen als azuurgepluimde alcyons in slaap wiegden - en echter, er nu op terugblikkende, wat schijnt zij anders dan een voorbijgaande droom van moeiten en kwellingen, van welke de glimlachjes, de verzuctingen, de tranen, alle even ijdel waren, als de vergeten zonnestralen en wolken! Vijftig en meer jaren zijn verdwenen - en dit is de - wat maakt het uit? - stel den Jagttijd - alle Hooglandsche bergen zijn sinds den dageraad wakker geweest, en hebben de geneugten van den onstuimigen jager het Laagland toegedonderd! Ons hart brandt in ons binnenste, maar onze le-

den zijn verlamd, onze voet mag het heigewas niet meer kreuken. Zie, hoe heerlijk doen deze vlugrennende speurhonden hun werk op den rug van dat zwarte gebergte! - dien in evenwijdige lijnen en vierkanten en kringen afdeelende, en nu alle plotseling neêrgedrukt, als waren zij van doodskoû verstijfd! Hooger op, tusschen de rotsen en de klippen, in de steenen, zien wij een' opgeschoten' borst, wiens eerzucht den hemel met zijn voorhoofd wil aanraken, die zijne hairen in de mistige wolk baden wil, de *ptarmigan* in hunnen veelverwigen zomerdos vervolgende, - hij onderscheidt hen in de ongesmoltene sneeuw! Het tooneel verandert - en hoog op de heide, boven den waterval van *Lee*, in het Bosch van *Braemar*, is de *Thane* - God zegene hem! - het hert in zijn leger nageschreden, en zet zijne nimmer falende buks in rust, op de stomp van den Eik der Tooverkol. Nooit zal de Ouderdom onze sympathie voor de uitspanningen onzer natuurgenooten uitdooven; wij zullen altijd meêgevoel overhebben, zoowel voor hunne hoogste verrukking, als voor hunne innigste smart. Gezegend, driewerf gezegend zij ieder ware Jager in het veld, op den vloed, of in het veen, en nimmer zullen wij het euvel opnemen, als een van deze, ten bewijze van het genoegen, dat hij gesmaakt heeft, in deze onze drie opstellen, doorgebladerd in eene rookige hut, gedurende eenen regenachtigen dag, bij een glas heerlijken *whiskey*, ons met de diligence van *Inverness*, met de stoomboot van *Aberdeen*, of met eenig ander snel vervoermiddel een mandje wild, hetzij rood, zwart of bruin, of misschien eenen hertenbout zenden mogt.

Lezer of Lezeres! wat ge zijn moogt, een jongeling, koen als het edel Taleke - of eene maagd, schoon als de langst gestaarte Valk - een man, statelijk als een vorstelijk Hert - of eene vrouw, liefelijk als eene jonge Hinde - we bidden u, ons en ons artikel welwillend te beoordeelen - en in liefde of in vriendschap neêr te zien op CHRISTOPHER in zijn Jagtbuis, thans aan het einde zijner Drie Opstellen gekomen, in welke hij zich verdiepte - van het eene in het andere - en waaruit hij nu is opgewekt door een warm glas *toddy*. Houdt het er niet voor, - hoe zwervende onze gedachten ook waren, min of meer in den trant, waarop men in den slaap pleegt te denken - dat er geene methode in onze mijmering school, geen *lucidus ordo* in onzen droom. Al de bladzijden zijn bezield door éénen geest; onze gedachten en gewaarwordingen zijn

elkander alle opgevolgd, naar de algemeen goedgekeurde beginselen der verwantschap van geest en gevoel - en onwillekeurig hebben wij eene fraaije evenredigheid bewaard. Het artikel valt te vergelijken bij eenen heerlijken boom, die - ofschoon hier en daar een tak of eene twijg zijnen broeder of harer zuster, onder of boven, is voorbijgegroeid, een knokige arm of eene wuivende hand, aan deze zijde verder uitgestrekt dan aan gene, waardoor allerlei onregelmatigheden in de lommer ontstaan - niet mismaakt wordt door deze spelingen en grillen der natuur, welke van eene bekrompene schaal walgt - maar, in grootsche pracht, zweemende naar een oud kasteel, op de rotsklip boven den waterval de winden tart. Wee, driewerf wee der heiligschennende vuist, welke er eene knopdende loot van wil afsnoeijen! Laat het tamme en het wilde gedierte des wouds, laat het in storm en in zonneschijn, laat het ongestoord schuilplaats of schaduw vinden in den stillen omtrek van zijnen groenen ouden dag!

Leven.

Vrije Navolging van den Amerikaanschen Dichter W.C. Bryant.

I.

o Gave, die mijn oog aanschouwt
In 't roerelooze mos van 't woud,
Als in zijn wiegelende blaêren!
Genucht,
Me omgeurende in de lucht,
En 't bloed bevleuglende in mijne aêren!
Gij, wien het zwerk weêrgalmend prijst,
Als met den dag 't gevogelt' rijst,
o Onverklaarbre geest, o Leven!
Hoe blinkt, hoe straalt, hoe gloeit uw vreugd
De blikken uit der blijde jeugd,
Hare overstelping prijs gegeven!
Vlug, vrolijk, vrij, in dartle vaart
Den vlinder na van verre ontwaard,

Verrukt zij me in den lieven jongen,
Die springend, zingend mij verzelt,
Waar beek bij beek, met schuchtrer sprongen
Dan die des wilds, door 't loover snelt.

II.

Ach! moet uw weêrgalooze kracht,
Die hier uit bosch en beemden lacht,
Die al hun blaên en bloemen teelde,
't Insekt
In 't sluimrend stofje wekt,
En ieder ruim vervult met weelde:
Den watren 't visschenheir beschikt,
De wolken met gezang verkwikt,
De weide brieschen doet en loeijen;
Ach! moet uw adem, die mij blaakt,
En dag aan dag uw wondren smaakt,
Eens aan mijn' veegen mond ontvloeijen?
Eens, vonk voor vonk, of drop voor drop,
Bij telkens flaauwer harteklop,
Mijn kreunend, krimpend lijf ontwijken,
- Een schaâuw van 't geen het was weleer -
En doodsnacht op mijne oogen strijken,
Als heerschten licht noch liefde meer?

III.

Geen schepsel, dat ge 't aanzijn geeft,
Of 't schiet van de aard', het stijgt, het streeft,
Uit ingeschapen' lust in luister,
Omhoog
Ten heldren hemelboog,
Maar zinkt, als 't sterft, weêr weg in duister:
Al wat ge neigen zaagt ten val,
Al wat uw adem wekken zal,
Verleên en Toekomst, ligt verborgen,
Schuilt achter 't wapprend sluijerkleed,
Door u uit geur en glans gereed,
Door u verplooid met iedren morgen.
Hoe lieflijk 't in mijne ooren ruisch',
't Omgolft alreê mijn donkre kluis;
't Verheelt de ziertjes, thans vertreden,
Maar die slechts beiden op mijn' dood,
Om fluks de ruimte te bekleeden,
Waarin ik aarde en lucht genoot.

IV.

Het zij zoo! Echter rijst mijn dank:
Ik werd, een zoete wijle lank,
Der duisternis van 't stof onttogen,

En zag,
Al was 't een' enklen dag,
Uw, neen, des Heeren alvermogen,
Den lichtglans zijner majesteit
Omboog, - omlaag, - alom verspreid;
En wist, dat de inspraak, die mij stierde,
- Die, soms veracht, die, soms gesmoord,
Allengs met straffer stem gehoord,
Op 't heir der driften zegevierde, -
Dat alle kennis, alle kracht,
Dat de adeldom van ons geslacht,
Uitblinkende ook als 't heeft gezondigd
In 't rouwedragende gemoed,
Al wat de onsterflijkheid verkondigt,
Van Hem slechts kwam, Hem, 't Hoogste Goed!

V.

Lief jongsken! wis zal traan bij traan
Uw lichtblaauwe oogjes dof doen staan,
Als ik, te vroeg, u worde ontnomen,
Mijn zerk,
Ter zij der kleine kerk,
U vaak met versch gebloemt' zien komen;
Maar wacht! een week - een maand - een jaar,
't Gemis wordt ligt, al viel het zwaar,

En 't aanzijn zal genot u wezen,
   Tot gij gekromd, verzwakt, geduld,
   Volgaarne uw plaatse ruimen zult
Voor kroost, waarin ge scheent verrezen!
   Dan legt gij, op uw beurt, in 't graf
   't Vergankelijke bulsel af:
Och! wierde ons, bij die schijnbre ruste,
   De schemerige toekomst klaar
Van al het goddlijke ons bewuste,
   Van onze liefde voor elkaêr!

P.

Mengelingen.

Trudeman en zijn Wijf.

(*Vervolg en Slot van blz.* 122.)

VIII. Het krankenbezoek.

Met dien ernst van zwaarmoedigheid, waaraan meester KENO in zijne eenzaamheid zltijd ter prooi was, rees hij van zijne zitplaats op. Toch verhelderde eene gedachte, misschien een goed voornemen, een oogenblik zijn gelaat. Hij zamelde de goudstukken in zijne beurs te zamen, en hoe arm hij ook zelf was, de gelegenheid, zich van den rijkdom, zoo toevallig verkregen, te ontdoen, scheen hem welkom. Toen wierp hij zijn' mantel om, sloot de deur van zijne werkplaats digt, en verliet, meer sluipend dan met vasten gang, zijne woning. Hij had een gepleegd onregt te herstellen, hij wilde het doen; maar hij gevoelde, dat het middel, door hem aan te wenden, het leed niet zou kunnen uitwisschen. Duister en guur viel de avond neder, en echter hield hij den regten weg naar de plaats zijner bestemming niet. Bij elken hoek der straat aarzelde hij, werwaarts in te slaan, en telkens deed zijn tred hem meer en meer afwijken van het middelpunt der eens gekozene rigting. Door de vensters der Groote. Kerk wierpen de aangestokene waskaarsen een flaauw licht over het duister dáár buiten; maar meester KENO gevoelde zich door dat licht aangetrokken. Voor hem was de kerk op dat oogenblik, hetgeen zij voor velen geweest is, het toevlugtsoord voor betere voornemens, het toovergewelf, waarvan men de bevestiging vergt van flaauw gevoelde indrukken van beterschap.

Schoorvoetend overschreed hij den dorpel, dien de ongodsdienstige kunstenaar reeds meermalen betreden had, omdat aan hem de versieringen van het pas gestichte gebouw waren toevertrouwd. Nu echter bleef hij onder den indruk van andere gedachten huiverend in het voorportaal staan. Met de armen over de borst gekruist, aarzelde hij verder te gaan. Het nieuwe van het gebouw, waarop de ontstokene waslichten hunnen zuiveren glans wierpen, trof hem en scheen hem een beeld van die vernieuwing, welke zijn geest zich zelven wenschte. Zijn blik bleef aan het altaar met zijne geheimzinnige sieraden langen tijd geboeid, en eerst allengs onderscheidde hij de kerkgangers, hier en daar voor hunne bidstoelen geknield. Ter zijde van het altaar, op weinigen afstand, ontdekte hij HILDA, eerbiedig neêrgebogen; - hoe had de kerksluijer voor hem hare ranke gestalte kunnen verbergen? Zachtkens naderde hij, en zonder hare aandacht te storen, bleef hij achter haar staan met ingehouden' adem, als wilde hij de woorden beluisteren, die zij prevelde. Eindelijk rigtte zij zich op, en door eenen ligten blos teekende zich op haar gelaat de verrassing, van meester KENO naast zich te zien.

‘Zoo ik hier sta, schoone HILDA! het was omdat ik vreesde uw gebed te storen, in de hoop dat het voor mij zou zijn!’ sprak KENO in verlegenheid, en onzeker of hij met die woorden zijne luim van vroomheid, of zijne houding zelve, die naast de knielende oneerbiedig moest schijnen, zou verontschuldigen.

‘Mijn gebed was een Christelijk gebed,’ fluisterde HILDA, ‘dat ik hoop, dat den Heiligen welgevallig wezen zal, en het sloot daarom allen, die ik liefheb, en ook u, in zich!’ - terwijl zij hem de hand drukte, - ‘TRUDEMAN en u, en u te meer, naar mate gij verder van uwe bekeering zijt!’

‘Zoo waarlijk mogen de Heiligen u met het Paradijs loonen,’ hervatte KENO, terwijl hij haren handdruk met vervoering beantwoordde, ‘omdat gij mij niet vergeet, schoon ik al wensch mij zelven te vergeten.’

‘Vergeten!’ hervatte HILDA, met dien ligten overgang van vroomheid in vrolijkheid, welke haar eigen was. ‘Meester KENO denkt, dat het mijne wijze is, kwaad met kwaad te vergelden. Drie dagen lang heb ik de schouw voor hem warm gehouden, en eene kanne oude klareit gereed gehad, of het hem behagen mogt, mijne eenzaamheid te komen troosten. Want hoe zeker TRUDEMAN, mijn heer en vader, ook onder de hoede der Heili-

gen veilig wezen mag, zijn afzijn pijnt mij, en een goed lied en eene zoete kout is alleen in staat, die lange wijle te verdrijven.'

'Ik durfde niet,' sprak KENO, 'gij hadt mij -'

'Altoos ontvangen, alsof mijn Eerwaarde Heer de Proost van *Westfriesland* zelf, het huis van TRUDEMAN en zijn wijf was komen bezoeken. Maar, gij, kunstenaars! hebt altoos geheimenissen en afzwervingen van gedachten, waar onze slechtheid, zoo als gij meent, niet bij halen mag. Zoo dikwijls ik u, met de oogen naar den hemel en de tranen daarin, zag zitten, zonder dat er één woord over uwe lippen kwam, die anders zulke verstandige redenen kunnen voeren, dan vroeg ik u, wat u deed weenen, en - gij omhelsdet mij en vloodt henen, niet anders dan een booze toovenaar voor het kruis onzes Heeren. En als ik in uwe werkplaats kwam, om te zien wat ge gebeeld en geschilderd hadt, dan stondt gij daar en hoordet, hoe ik uw werk prees. Want schoon ik geene beelden kan maken, ik weet te zien wat schoon is en wat gelijkt. Als ik dan u vroeg naar het beeld van Onze Lieve Vrouwe, dat ik dezer kerke' - hier wendde zij, bij het verlaten van het gebouw, nogmaals het hoofd naar het altaar, - 'wilde schenken, opdat zij mijner zonden niet gedachtig zij, dan wierpt gij er uwen mantel over- heen, en als ik dien wilde opligten, dan vielt gij vol van toorn op uwen drievoet neder, totdat het mij leed deed om uwentwille, en ik om u lachte als om een stout kind. Hoor, mees ter KENO! ik versta niets van de kunst der poëten of van het Latijn der klerken; maar zoo geen boos Alpenbedrog de zinnen buiten het spoor brengt, en dingen doet ramen, zoo als God ze aan geen' mensch gegeven heeft, dan mag een ander verstaan, waarom zijn naaste blijde is of droevig. Meester KENO!' eindigde zij, 'van dezen avond af zijt gij in mijn geweld!'

'Alsof ik het niet altoos ware, schoone HILDA!' hervatte onze kunstenaar, 'ofschoon ik wel wenschte, dat ik dezen avond mijn gang alleen had mogen gaan, en u niet ontmoeten. Want uwe heiligheid herinnert mij telken reize, hoe onvroom ik ben, en hoe het mij vroomen zou te zijn, zoo als gij. Gij wilt. dat zich mijn hart zou openen, en ik wenschte, dat, zoo ik dat konde, het alleen vol zoude zijn van die schoone Wetenschappen en fraaije Kunsten, waarom gij mij liefhebt. Maar al die vaardigheid van mijne hand en al die hoogheden van mijnen geest geven mij niet, wat mij noodig is. Alleen zoo ik u...'

‘Wat wilt gij van mij, meester KENO!’ vroeg HILDA met teedere deelneming.

‘Wat ik van u wilde?’ antwoordde KENO, terwijl hij door de langzaamheid, waarmede hij sprak, zijne hartstogtelijkheid trachtte te bemantelen, en in het afbreken zijner rede de gelegenheid zocht, hare bedoeling digter in te wikkelen. - ‘Rust wilde ik. Wanneer ik bij u zit en uwe oogen aanschouwe en uwe woorden in mijne ooren vange, dan ontschieten mij mijne gedachten en stijgen verre boven de plaats, waar wij zamen zijn. Maar als daarna de eenzaamheid van mijne werkplaats mij omgeeft, dan verg ik van mijne geheugenis, dat zij mij uwe gelaatstrekken wedergeve, opdat ik ze trek ze trek voor trek in de beelden, die ik teeken, overbrenge, of mij uwe klanken herhale, opdat ik er zoete toonen en streelende poëterij van make. Maar van dat oogenblik af verliest zich alles voor mij, als ware er eene wolk overheen gespreid, en ik gevoel het, dat ik..... meer moest zijn dan gij, of dat ik niet aan uwe tegenwoordigheid behoefte had bij mijnen arbeid. - HILDA! vergeef mij, dat ik dus dullijk gesproken heb. Want mijn hart is onrein en onheilig, zoodat ik dikwijls gewenscht heb, dat de natuur niet anders dan vleesch en bloed had geschapen, opdat ik alles zou kunnen navormen in hout of, zoo mijne goede gelukstar mij weder naar *Rome* bragt, in marmer. Maar aan uwe zijde, op uwen arm rustend, gevoel ik, dat, zoo gij slechts vleesch en bloed waart, en niet mijne godinne, en zoo de eene of andere duivel mij de zekerheid inblies, dat gij niet anders dan dat waart;’ - hij verborg de hoornen lantaren, bij welker licht hij HILDA door *Hoorn's* duistere straten geleidde, achter zijnen mantel, opdat zij niet zou zien, hoe het bloed hem bij deze rede naar het hoofd steeg, - ‘mijne kunst er niet bij zoue winnen, om mij te verklaren, wat er in hare geheimenissen schuilen mag. Eens meende ik, dat zulk een goede geest uit het Paradijs was afgedaald, en toch, HILDA! bij al wat heilig is, bij Onze Lieve Vrouwe, uwe patronesse, bij de eerbiedenis, die ik TRUDEMAN, uwen heer en vader, toedrage, verg mij geene biecht, waarvan het niet in uwe magt staat, mij de absolutie te geven.’

‘Hoor,’ hernam HILDA, ‘uwe rede is niet veel lichter, dan de nacht om ons henen; en ik twijfel zeer, of eenig klerk zoo wijs mag zijn, om daarvan den zin te vatten, zoodat zulk eene belijdenis uwe arme ziel bijster weinig van hare zonden zal ontheffen. Maar zoo mijne nieuwsgierigheid u leed doet, zal ik mijne tong bedwingen van meer te vragen, op voorwaarde

echter, dat gij in stede van eene goede biecht te doen, een vroom werk helpt vorderen, en heden avond met mij mijne kranken bezoekt!'

En met deze woorden reikte HILDA - meester KENO had in de drift zijner rede haren arm losgelaten - hem hare hand toe. Hij kuste die vurig, en mijmerend en zwijgend volgde hij den weg, dien zij hem leidde. Daar tikte zij aan de deur eener kleine stulp, maar zoo die zachte klop de bewoners daarbinnen van de komst eener gewenschte bode verzekerde, zij rukte tevens KENO uit zijne gepeinzen. Hij greep driftig hare hand, als wilde hij het reeds gegeven teeken nog achterhalen. Toen klemde hij die met de woorden: 'In den naam aller Heiligen, HILDA! wat wilt gij?' vast tegen zijne borst, en de flaauwe schemer der lantaren verried den vorschenden blik, waarmede hij haar gadesloeg.

'Geneesmiddelen brengen, waar zij van nut kunnen zijn,' antwoordde HILDA; 'eene hulpelooze moeder ligt hier krank aan de pest!'

'De pest!' herhaalde KENO met schrik, terwijl hij zich met zijne vuist voor het voorhoofd sloeg, 'en zij zal zeker gestorven zijn, eer....'

'Eer iemand der Christenen haar te hulp komt,' hervatte HILDA, eenigzins verstoord, 'wanneer ieder zoo bang ware voor den dood, en zoo weinig vertrouwende op de hoede der Heilige Maagd als gij, meester KENO!' en zij herhaalde luider het getik, dat aanvankelijk niet opgemerkt scheen.

'Bij Onze lieve Vrouw!' antwoordde KENO, 'verdenk mij niet van zoo snoode lafhartigheid; want waar gji waar gij uw leven waagt, zou ik met u willen sterven, zoo het mij uw deel hemelrijks met u deed beërven. En daarom laat mij hier alleen binnengaan; slechts met ons beide kunnen wij hier niet te zamen zijn!'

Maar de deur ging open, en eer men nog onderscheiden kon, wie haar geopend had, rukte KENO de lederen beurs uit zijnen gordel, drukte die HILDA in de hand, en met de woorden: 'Zeg der kranke, dat zij God voor mijne ziel bidde!' verloor hij zich in den donker.

Ondanks de duisterheid van den toegang, trad HILDA met zachte schreden naar de ziekenkamer, en stiet de deur van het armoedig vertrek open. Een flaauw lamplicht verlichtte het gelaat eener jonge vrouw, welker lijdende trekken de verwoesting aankondigden, door de ziekte in haar anders schoon gelaat aange-

rigt. Twee kinderen lagen aan het voeteneinde nedergeknield, en baden met ernst hunnen rozenkrans. De aankomst hunner weldoenster deed hen oprijzen; maar nog ijveriger zoo mogelijk verhief zich de arts, die naast het ziekbed tot zelfs de ademhaling van de kranke scheen te bespieden, van zijne plaats, en terwijl hij zijne hand boven het hoofd van HILDA uitbreidde, sprak hij:

'De God ABRAHAMS loone uwe barmhartigheid, mijne dochter! en stelle u als RACHEL en als LEA, omdat gij de armen niet verlaten hebt.' De arts was een rijzig man, wiens magere gestalte geheel in een ruim bruin kleed gewikkeld was; eene kap van dezelfde stoffe bedekte zijn hoofd, en verleende aan eenen gladgekamden baard, eenen grooten gebogen' neus en een paar helder schitterende oogen eenen engen doorgang. Wat hij zeide werd met dezelfde luidruchtigheid van gebaren gesproken, die, zoo zijn uiterlijk het niet reeds had verraden, zijne afkomst zou hebben gekenmerkt. Schoon HILDA, met het oog op de sluimerende kranke gerigt, hem stilzwijgendheid scheen toe te wenken, de aanvankelijke uitslag der genezing scheen den man in opgetogenheid over zijne kunst te brengen. 'De God ABRAHAMS!' sprak hij, 'zij geloofd voor het heerlijke geneesmiddel, dat lang der wereld verborgen, alleen in staat is alle besmetting uit het ligchaam te verdrijven en de gezondheid tot het laatste uur van den door God gestelden levenstijd te bewaren. De hoeveelheid van eene graankorrel is genoeg geweest, om de kranke het hart te sterken, en al dat zweet uit het ligchaam te drijven, op eene wijze, die haar niet vermoeit, maar die de ledematen verligt;' en toen zich naar het leger van de kranke wendende en de lamp zoo plaatsende, dat hare stralen het gelaat van HILDA verlichtten, wekte hij de sluimerende met het berigt, dat de weldoende engel gekomen was.

'Dank hebt, meester JOHAN ISAAK!' fluisterde de zieke met gebrokene stem. 'Zoo er iets ware, waarom ik zou wenschen op deze droevigewereld langer te leven, het zou zijn, om u, vrouw HILDA! te kunnen danken voor uwe zorg!' en zij bedekte de haar toegereikte hand met hare kussen en tranen.

'Geef God en den Heiligen de eer, vrouw!' sprak HILDA, 'wien gij meer dan ons danken zult!' - en de beide kinderen bij de hand nemende, tot voor het bed van de kranke: 'Dat,' zeide zij, 'zijn de offers, die gij Gode zult brengen!'

Maar het vuur van drift verlichtte de ingezonken oogen den vrouwe. 'Bij Onze lieve Vrouw!' riep zij, 'zoo deze kinderen

het niet waren, die mij bij den Hemel verklaagden, - want het sterven ware mij beter geweest, al had ik in de helsche pijnen mijne groote zonden geboet, dan dat ik ze hier zou zien, zonder eere, zonder vader en zonder brood.'

'Stil!' hernam HILDA. 'Want zoo mogt voor u het toekomende zijn, wanneer de wereld ware zonder God of goede menschen, die aan de armen weldoen, opdat zij hunner in hunne gebeden mogen gedenken;' - en de beurs van meester KENO te voorschijn brengende, drukte zij die in de hand der zieke, en terwijl een traan van aandoening hare oogen bevochtigde, voegde zij er bij: 'Bid voor meester KENO, den beeldhouwer, opdat zijne ziel behouden worde!'

De lijderes vestigde eenen langen doordringenden blik op HILDA; toen verzamelde zij hare krachten, om zich op te rigten, en de beurs met versmading op den grond werpende, sprak zij: 'Gij zijt schooner dan ik, vrouw HILDA! maar bylo, ik zou als gij zijn, cn gij zult vermageren als ik, wanneer het meester KENO in zijn boos hart zal behagen, u evenzoo smart te doen lijden!'

'Meester KENO moge de Heiligen niet zoo volijverig dienen, als ik wel wenschte,' sprak HILDA, 'maar zijn hart is goed, en ik zou bijna verlangen, hem altoos om mij en bij mij te hebben, zoo hij mij slechts zoete avonturen uit de geschiedenis vertelde, en ik hem mogt lezen, wat er in de schriften der klerken staat van schoone moraliteiten en goede werken.'

'Goede werken!' borst de vrouw uit, terwijl al hare ledematen trilden van gramschap; 'het was meester KENO, die u hier zond, om door geneesmiddelen het ellendige leven te verlengen, dat zijne eigene boosheid verkort had! Maar zoo hij te lafhartig was, zelf mij te zien sterven, met eenen vloek over zijn hoofd op de lippen, hij was wreed genoeg, om mij, bij het eerste verrijzen van mijne ziekte, de wezenstrekken te doen zien der vrouwe, aan wie hij misschien mijnen dood had beloofd!' - en op de gramschap volgde uitputting; en het schokken van den boezem der lijderes bewees, dat afmatting alleen den stroom van redenen tegenhield, waaraan de hartstogt nog geen perk dacht te stellen.

Arme HILDA! hetgeen een tooneel van dankbaarheid had moeten worden, was in een tooneel van woede en waanzin verkeerd, en de blik der herstellende, die met vrome voornemens het nieuw geschonken leven had moeten te gemoet zien, wendde zich wanhopig naar het graf terug, waaraan zij met weêrzin was onttrokken. Maar wie HILDA gezien had, met de oogen ten hemel

geslagen, even verbaasd als treurig over het raadsel, dat haar thans was opgelost; wie gezien had, hoe de kinderen zich schreijend om hare knieën en hare middel klemden, als om haar over de bejegening hunner moeder te troosten, of schuilplaats bij haar te zoeken tegen de woede van gene, had de grootspraak van meester JOHAN ISAAK beaamd, toen hij haar een' engel Gods noemde, waarvoor op deze booze wereld geene plaats was.

IX. Mirakel!

'*Dâme Dieu*, WILBRAND! wat trantelt meester KENO! Het zal noen zijn eer wij afreizen, schoon zijn buidel ligt genoeg te pakken is!' riep jonker OLIVIER, die, in eenen mantel gewikkeld, van ongeduld zijne sporen deed kletteren over den steenen vloer van het voorvertrek. Meester KENO was reeds gereed geweest hem te volgen, toen hij op zijne schreden was teruggekeerd, om nogmaals van zijne werkplaats afscheid te nemen.

'Bylo!' hernam WILBRAND, 'het kost veel eene stad te verlaten, waar men eere genoot voor eenen onzekeren togt naar overzee. En zelf wenschte ik de reis eenen dag te kunnen uitstellen, om mij in de biecht te verzekeren, dat het geene doodzonde is, zoo ik om uwentwille, Messire! mijnen goeden Heer en Vrouw verlaat.' En de schouders ophalende, sloop hij de werkplaats binnen, om den beeldhouwer te zeggen, dat diens ongeduldige gast geen langer uitstel verleende.

Met eenen woesten blik en eene blanke bijl in de hand, stond meester KENO dáár, te midden der vernielde vruchten van zijnen arbeid. Andermaal hief hij de bijl in de hoogte, om het Mariabeeld, dat *Hoorns* kerk zou moeten versieren, te treffen; maar eensklaps liet hij het werktuig der vernieling zinken; zijne oogen schenen minder verrukt over zijne eigene kunst, dan te ramen, wat er aan het beeld ontbrak, en hoe het voltooid moest worden, om aan zijn ideaal te beantwoorden.

'Zeg Meester OLIVIER, dat ik *Hoorn* niet verlaten wil, al troffen mij al de daggen der ingewijden, omdat ik mijne gelofte schond!' en WILBRAND, welmeenende maar zwakke dienaar, als hij was, bragt aan zijnen meester, wiens oogen vonkelden

van spijt over de vertraging, de boodschap over, dat meester KENO binnen weinig tijd gereed zou zijn hem te volgen.

Maar de doordringende blik des Jonkers verzekerde aan WILBRAND, dat deze het antwoord des kunstenaars juister geraden had, dan hij het hem mededeelde: ‘Zeg aan meester KENO,’ zeide hij, ‘dat zoo hij *Hoorn* niet verlaten wil, een enkel woord van mij hem op het rad kan brengen, ondanks al de eer, waarin hij zich verheugt!’ Eensklaps wendde hij zich naar de openstaande deur. Het rumoer, waarvan *Hoorns* straten daverden, trok zijne aandacht, en de kreet: ‘Mirakel! Mirakel!’ deed onwillekeurig zijne ijzeren gestalte sidderen. De zonderlingste menigte, die de achterbuurten der stad konden opleveren, hief dat geschreeuw aan. Tusschenbeide klonk een luid gebel, als werd het allerheiligste in processie rondgedragen; maar geen geestelijk gezang volgde op dat gebengel. Een wanklankig ezelsgebalk deed zich in de verte hooren, en gaf als ware het den toon aan voor het eensklaps volgende: ‘mirakel! mirakel!’

‘Sluit in aller Heiligen naam de deur!’ schreeuwde WILBRAND, die TRUDEMAN'S ezel had herkend, en zich op de knieën werpende, riep hij Onze Lieve Vrouw en St. ELOI om bijstand aan.

WILBRAND had zich evenwel kunnen geruststellen. Had hij vroeger het graauwtje met jaloersche blikken gadegeslagen, toen hij met het dier in trouw jegens zijnen meester wedijverde, thans, nu die kamp te zijnen nadeele was beslist, was echter zijn mededinger er verre van den ontrouwen vlugteling te verraden. Een ander, een grooter wonder was er geschied. Met eenen dubbelen voorraad spijs en verkwikking beladen, had de ezel dezen morgen zijnen togt begonnen. Want TRUDEMAN was teruggekeerd, en hoewel zijne terugkomst van eene doodstijding vergezeld ging, reeds toen waren in *Holland* de dagen van rouw tevens die eener onbekrompene weldadigheid. De knapen, in den ochtend voor TRUDEMAN'S deur geschaard, hadden met van verrukking gevouwene handen elkander hunne bewondering toegefluisterd over zoo veel vrijgevigheid; en toen de ezel, fier op de taak van een zoo milde bode te zijn, luider zijne bel deed rammelen dan ooit, volgde het kleine gezelschap, minder jaloersch, dan wel nieuwsgierig, om te weten, hoe groot de blijdschap der bedeelden zou zijn. In menige achterstraat opende zich een venster, waaruit de behoeftige bewoner verlangend den trein te gemoet zag. Helaas! menigeen moest dien dag worden teleurgesteld. Want daar hield de ezel stil voor hetzelfde huis, waar wij HILDA verlieten. De deur werd ditmaal niet geopend, schoon

het graauwtje den kop schudde en met de pooten streek, om zijn gebengel te versterken. Hij kende de kinderen der arme, en wist, dat hem voor het volbrengen zijner boodschap uit hunne hand eenige versnapering wachtte; maar wij willen zijne gevoelens van geen baatzucht verdenken; hij had eene groote taak af te doen, en wij vergeven het hem, zoo hij zijnen kop met minder geduld, dan men van een' ezel zou wachten, in alle rigtingen naar de omstanders wendde.

‘De arme vrouw is gestorven; God hebbe hare ziel! ik heb de kinderen den ganschen nacht hooren schreijen!’ zeide eene buurvrouw, die zich in de groep der nieuwsgierigen had gemengd, ‘en Onze Lieve Vrouw weet, wat er van de kleinen worden mag, indien de pest in huis is.’ Hoeveel schuwheid dit berigt aan den hoop moest inboezemen, om het besmette huis te naderen, niet te min, ten einde zich te verzekeren, of er nog iemand daar binnen leefde, herhaalden eenige krachtige vuisten het stompen op de deur. Daar werd naast de deur een klein raampje in den muur geopend: een betraand kinderkopje keek vreesachtig naar buiten.

‘Neem aan, kleine! en laat TRUDEMAN'S ezel niet wachten!’ drongen eenige stemmen uit de menigte.

‘Ik mag niet,’ hernam de kleine, ‘moeder heeft mij gevloekt, zoo ik iets van vrouw TRUDEMAN ontving. Zij wil liever sterven - maar ik heb honger!’ voegde het jongsken er bij, op eenen toon, die aller deelneming wekte.

‘Sluit het venster, FLORIS!’ riep eene heesche stem van binnen, ‘en zeg den geburen, dat ik geene gave van vrouw HILDA wensch; maar dat zij haar vervloekte goud kan behouden!’ en straks daarop vertoonde zich een ander klein handje, dat moeite had de hoogte van het vensterken te bereiken; maar dat zelfde handje wierp eene lederen beurs in de mand van TRUDEMAN'S ezel.

Al had eene reuzenvuist met de kracht der wanhoop den zwaarsten hoeksteen van *Hoorns* nieuwe kerk in de mand geworpen, de schok kon naauwelijks grooter geweest zijn. De eene mand waggelde, zoowel als hare wedergade, op de schouders van het lastdier. De pooten van TRUDEMAN'S ezel kromden zich; hij zonk voorover ter aarde, en stak hulpbehoevend zijnen goedigen kop den omstanders toe. En niet te vergeefs, want ieder haastte zich om het zeerst, den lieveling der burgerij overeind te helpen; maar toen hij weder stond, waggelde hij op nieuw. Een gebalk, dat bijna allen dwong de ooren af te wenden, was

de krachtige uitdrukking zijner eigene verbaasdheid over het gebeurde, en in stede van verder zijnen weg te vervolgen, strekte hij te vergeefs zijne pooten uit. De last bleek te zwaar.

‘Er moet in Latijnsche boeken te lezen staan, dat wanneer een ezel met wijwater besprengd is, hij in staat is valsche munt van echte te onderscheiden, en dat hij dan, al is hij nog zoo sterk, eerder duizend ponden, dan eenen enkelen nobel zou kunnen dragen!’ riep een wijf uit de menigte, welker onbevallig gelaat in staat was, het vermoeden op te wekken, of zij ook zelve eene onttoovering noodig had.

‘Neem dan de beurs op, GRIETE-buur! en bekijk wat er in is,’ sprak eene andere stem iut den hoop.

‘Dat de Heiligen mij bewaren!’ antwoordde de eerste spreekster, ‘ik zou mij wel wachten een stuk aan te raken, waar de duivel bij het munten is geweest; maar het is geen wonder, dat de stad met pestilentie bezocht wordt, als er zulke ranken omgaan. Laat een' paap het opnemen, tegen wien alle kunst van den Booze niets vermag.’ En misschien op haren raad trad een kloosterbroeder, met al de wigtigheid, die de te nemen proef hem inboezemde, uit de menigte voor den dag; hij sloeg een kruis, kneep met de linkerhand zijnen rozenkrans stijf in zijne vingeren, bragt bedaard de regter- uit de wijde mouwen te voorschijn, dompelde haar in de mand, en o wonder! de ezel scheen verligt, zoodra hij de beurs gegrepen had, en nog eens een luid gebalk aanheffende, keerde hij zich met snelheid om, en den verderen rondgang aan wie lust had overlatende, wendde hij zijne schreden huiswaarts.

‘Dat brengt een oordeel over de stad,’ sprak de kloosterbroeder, en de kreten: ‘Mirakel! valsche munt! dat de Heiligen ons behoeden!’ weergalmden uit duizende monden. Eensklaps lag de deur van het huis der zieke onder de indringenden verbrijzeld; pest of geene pest, eer men zich beraden had, stond het voorhuis van nieuwsgierigen vol. Luid schreijende vloden de beide kinderen naar binnen. Wie niet in huis kon dringen, volgde óf TRUDEMAN'S ezel, toen hij met gebukten kop, hangende ooren, daarhenen schreed, óf staarde met inspanning over de schouders der anderen heen, om zooveel van de verwarde geruchten op te vatten, als hem helpen kon, bij het opzetten van het weefsel zijner eigene verbeelding, Toch was er algemeene verslagenheid, toen een deftig overman der trijpmakers, die onder de eersten in het huis gedrongen was,

met de beide schreijende kinderen naar buiten trad, en op eenen vasten toon den uitslag van zijn onderzoek mededeelde:

‘De vrouw ligt op het uiterste; maar het goud is van TRUDEMAN en zijn wijf!’

‘ANANIAS en SAPPHIRA!’ sprak de kloosterbroeder bedenkelijk, terwijl hij beide oogen en handen ten hemel hief.

‘Ik heb u altijd gezegd,’ sprak de oude heks, het hoofd schuddende, ‘dat wie eerlijk aan zijn geld komt, niet zoo hoofsch mild in het geven kan wezen. De duivel is ook mild, maar hij weet wel waarom.’

Maar welke stoornis de wonderbaarlijke gebeurtenis in de plannen van den dag voor *Hoorns* burgerij aanbragt, nog erger verhindering bragt zij in het voornemen van Jonker OLIVIER. WILBRAND had waarlijk niet noodig op het sluiten van de deur aan te dringen, uit vrees dat de ezel of de menigte hem mogt opmerken. OLIVIER wierp zelf de deur digt, en plaatste zich, zoodra de kreten der menigte duidelijker werden gehoord, met den rug er tegen. Toen de stoet voorbijkwam, balkte de ezel nogmaals zoo hard als hem mogelijk was, en OLIVIER kneep zijne vuisten zamen en legde den vinger op den mond, ter waarschuwing voor WILBRAND, die gereed scheen het uit te schreeuwen. Eerst toen zich de laatste kreten in de verte verloren, sprak hij tot den dienstknecht: ‘Zeg aan meester KENO, dat wij heden geen' voet op den weg zullen zetten, maar eerst laat in den nacht moeten afreizen!’

X. Hoe alles weder op den ouden gang kwam.

Geene schielijker wisseling dan die der volksgunst. Evenwel de bewezene misdaad pleegt medelijden, de onbewezene en vermoedde misdaad, haat tegen den beschuldigde op te wekken. Een feit als het gepleegde werd elders met de folterendste doodstraf geboet, en *Deventer* bewaart, naar men zegt, in zijne oude gedenkstukken het bewijs, dat het wreede der straf de verspreiding van het kwaad niet belette. *Hoorn*, als handelstad, jeugdig in bloei, maar dien bloei waardig, door de echt Hollandsche trouw zijner handelaren, *Hoorn* verschrikte, toen

het onder zulke vreesselijke verschijnselen het eerst het merkteeken van den kanker zag, die magtiger koopsteden had doen vallen, de oneerlijkheid. Het stelde zich het kwaad, als reeds overal doorgedrongen, en dien ten gevolge de ontbinding als aanstaande voor. Want het oude rijmpje, hetwelk de geschiedenis, die wij verhaalden, in korte omtrekken mededeelt, voegt er met kinderlijke eenvoudigheid bij: ‘dat ieder was met vreese bevaen, op den dag dat Hoorn zoude vergaen.’

Zoo iets evenwel de burgerij had kunnen geruststellen, het was dit, dat de Schout der stad, LAMBERT KRUYF, niet zou nalaten, het kwaad in den wortel aan te tasten. Diens gestrengheid was gescherpt door de bitterheid van zijn eigen lot, toen hij, met eene valsche hoop gevleid, voor zijne oogen eenmaal het hoofd zijns zoons onder het zwaard van den beul had zien vallen. Wie bewogen mogt geweest zijn door het treurige tooneel, dat het anders zoo hooggevierde huis van TRUDEMAN nu opleverde, hij was het niet. Met bijna bloedgierige scherpzinnigheid, rigtte hij zijne vragen in, om zijne slagtoffers te verstrikken. Maar op een bepaald punt haperde altoos de bekentenis. Want schoon HILDA schreijende verklaarde, de beurs aan de kranke te hebben gebragt, telkens herhaalde zij de verzekering, dat het geld niet van haar, maar door een' ander' geschonken was.

‘Hier is,’ hervatte LAMBERT KRUYF, ‘meester JOHANNES ISAACI, die meer dan iemand ervaren is in al de natuurlijke, zoowel als bovennatuurlijke wetenschap, en hij kan getuigen, hoe dergelijke zwarte kunsten niet anders dan onder afgrijsselijke zelfvervloeking en belofte van geheimhouding worden medegedeeld. Maar het is Gods en aller Heiligen wil, dat door de ontdekking van zulke Heidensche gruwelen de eerste leeraar daarvan, die zijne kunst verkreeg, door aan den Booze op te geven lijf en ziele, ontdekt en het rijk des Satans worde verstoord. Daarom geef God en der heilige Geregtigheid eere, vrouwe HILDA! opdat gij uwe eigene ziele behoudt, en eene geheimhouding moogt verbreken, die alleen onder Heidenen en snoode toovenaars heilig wordt gehouden!’

‘De Gods JACOBS zij mij genadig!’ viel meester JOHANNES ISAACI in, die met alle deftigheid en thans in een sierlijk Oostersch gewaad naast den Schout geplaatst was; ‘zoo het den Heer Schout behaagde mij te ondervragen, ik zou bewijzen, dat vrouw HILDA het goud niet kan hebben gemaakt, gelijk ik ook weet, hoe zij het heeft ontvangen, zoo het mij ware vergund te spreken.’

‘Beken dan, opdat gij uw leven, en niet het uwe alleen, maar dat van TRUDEMAN, uwen lieven Heer en Meester, moogt redden,’ drong de Schout aan.

‘Bij Onze Heilige Maagd, mijne lieve Patronesse!’ antwoordde HILDA, ‘zoo Uwe Edelheid zelve zegt, dat Heidenen en booze toovenaars elkander liever trouwe houden dan een geheim verraden, dan reken ik, dat eene Christinne hare ziel niet mag liefhebben, wanneer zij het leven en de ziele eens anderen in perijkel brengt.’

De Schout rigtte zijnen scherpen blik op TRUDEMAN. ‘Meester!’ sprak hij, ‘zoo lang gij hier gewoond hebt, hebben al de Poorters u gekend als rijk en groot van goede, en toch weet niemand, waar ge koopmanschap drijft, of van waar, bij regte erfenis, uwe goederen u toekomen. Zoo is het dan duidelijk, dat zoo deze vrouwe weigert te zeggen van waar haar de munt gekomen is, een ieder zal gelooven, dat gij haar die gegeven hebt. En daarom, zoo zij u lief is en dierbaar, belijd uwe schuld, opdat gij haar en u zelve niet een eeuwig verderf bereidt!’

‘Meester Schout!’ antwoordde TRUDEMAN, ‘ik heb met deze vrouwe vele jaren geleefd in eere en liefde, en ik wensche, dat mijner ziele het Paradijs verloren ga, indien ik immer logentaal of onwaarheid van hare lippen gehoord heb. Zoo dan, hoor mijne bekentenis: als ik haar vroeg, wie haar de penningen gaf, zoo heeft zij mij gezegd, dat de man, die het deed, een groot zondaar was, maar dat hij haar liefhad, zoo als ik haar slechts mag liefhebben. Maar het deerde haar om zijne arme ziel, en alzoo heeft zij harer Patronesse, der Heilige Maagd, beloofd, dat zoo hij zich bekeerde, zij zijnen naam nimmer zoude noemen aan wie het ook ware, al moest het haar eigen lijf kosten. Omdat ik wist, dat zij rein is als een heilige Engel, heb ik haar geloofd; en ik zou eerder mijn hoofd laten afslaan, dan zeggen, wat zij verbood, of willen weten, wat zij harer Patronesse beloofde aan niemand te zullen openbaren. En daarop moge Uwe Edelheid met ons handelen, zoo als haar gevalt, en zoo als regt is bij God en bij menschen. Want ik weet, dat alle kwaad, wat mij overkomt, mij geschiedt om mijner zonden wille, opdat mijne ziel niet geheel verderve.’

Grimmig rees LAMBERT KRUYF van zijnen zetel op; naar de deur tredende, scheen hij tot strengere dwangmiddelen te willen overgaan, toen de menigte, die voor het huis den afloop

van het onderzoek met ongeduld wachtte, zich verspreidde, om doortogt te geven aan eene hoogere personaadje, wiens bezoeken bij TRUDEMAN niet vreemd en tot toe nog van vriendschappelijke bedoeling waren geweest. ANDRIES VAN SCHOORL, Proost van *Westfriesland*, trad in pleeggewaad voorwaarts; hij voerde meester KENO bij de hand, die met zijne kaproen diep over de oogen getrokken, en in zijnen mantel gewikkeld, de oogen der menigte scheen te willen ontgaan. Zoodra de Schout het ernstige gelaat van den grijzen Proost aanschouwde, boog hij zich met eerbied, maar deze bemerkte hem naauwelijks. Hij trad naar HILDA toe, omhelsde haar teeder, en toen hij zijne oogen ten hemel hief, om den zegen des Hemels voor haar af te bidden, hadden tranen zijn eerwaardig gelaat bevochtigd.

'Voorwaar!' sprak hij. 'niet te vergeefs staat er geschreven: dat zoo wie barmhartigheid uitoefent, hem barmhartigheid zal geschieden. Want zoo door een mirakel een stom gedierte des velds deze goede stad bewaard heeft voor de listen der boozen, die haar wilden verderven, door een grooter mirakel is het steenen hart eens zondaars verbroken, opdat hij zelf der waarheid getuigenis gaf, en de onschuld zou redden. Daarom looft allen Onze Lieve Vrouw voor hetgeen zij op dezen dag deed. Want TRUDEMAN en zijn wijf hebben niets gedaan, waarom hun aan lijf of eere kwaad zou geschieden. Deze is de schuldige.'

En met gebukten hoofde trad de beeldhouwer vooruit, en zich voor HILDA op de knieën werpende, kuste hij hare hand in sprakelooze droefheid.

'Ha!' sprak LAMBERT KRUYF, met eene nijdige plooi om den mond, 'de Heer Proost is den Schout te voorzienig geweest in de zaak, die dezen toekomt. Maar zoo vrouw HILDA onnooze! blijkt aan het feit, haar te laste gelegd, wij danken den Eerwaarden Heere, dat hij den waren schuldige aan het Geregt heeft overgeleverd!' en KENO bij den arm grijpende, wilde hij hem doen opstaan.

'Zoo der Kerke de eere toekomt, de boosheid aan het licht te hebben gebragt,' antwoordde de Proost, 'het is om zielen te behouden, dat haar die magt is verleend geworden; en zoo het Onzer Lieve Vrouwe behaagt, een wonder ter hare eere te werken, en een' afgedwaalden zondaar te bekeeren, zij is magtig genoeg om hem te redden, dat zijn bloed niet zal stroomen. Door zijne vrijwillige biecht heeft meester KENO zijne schuld geboet, en het staat der kerke vrij hem peniten-

tie op te leggen naar zijne zonden. In den naam der Heilige Drievuldigheid, van nu aan is hij onder de bescherming van mij, ANDRIES VAN SCHOORL, Proost van *Westfriesland*!'

Wij moeten een oogenblik met ons verhaal tot meester KENO'S werkplaats terugkeeren. Zoo verheugend in de gemoedsstemming, waarin wij hem zagen, elk uitstel van vertrek zou geweest zijn, evenzeer deed de reden, die aanleiding tot het tegenbevel van Jonker OLIVIER had gegeven, hem huiveren. 'Bij alle Heiligen, WILBRAND!' sprak hij, 'zoo waarachtig wil meester OLIVIER mijn verderf, dat ik wenschte, dat de duivel, dien hij dient, hem wegvoerde naar de plaats, waar zijne ziel te huis behoort. Maar het zal niet gezegd worden, dat ik, uit vrees voor mijn leven, vrouw HILDA, die ik liefheb, in lijden heb gebragt. Mij kome er af van mijne bekentenis wat er wil!' en voor het eerst van zijn leven boog hij in een stil gebed eene knie voor het onvoltooide beeld der Heilige Moeder. Toen rukte hij de deur open, die uit zijne werkplaats naar eene schaars beplante achterwerf geleidde. Zijn besluit scheen genomen, om van het gebeurde, zonder zich zelven te sparen, aan het Geregt verklaring af te leggen. WILBRAND ijlde hem achterna. 'Om den wille van vrouw HILDA en den uwen,' sprak hij, den meester bij den mantel grijpende, 'noem Messire OLIVIER niet. Het is mijn oude meester, en zoo gij wist....'

'Wat?' vroeg meester OLIVIER, zich ongeduldig losscheurende.

'Mijne ziel mag des duivels erve zijn,' hervatte WILBRAND, 'zoo ik de waarheid niet zegge! Messire OLIVIER is HILDA'S vader!'

KENO bedacht zich. 'Zoo zal hem geen haar gekrenkt worden!' sprak hij met vastheid, en ditmaal rigtten zich zijne schreden niet naar HILDA, niet naar de Heeren van den Geregte, maar naar den Proost van *Westfriesland*. Daar breidde de kerk hare armen voor alle hulpbehoevenden, voor alle misdadigen uit, en zoo reeds toen haar regt van bescherming, wat al te ver uitgestrekt, vaak in haren boezem zelven de kern evenzeer als het toevlugtsoord voor staatkundige partijen vormde, door eigene deugden, door het voorbeeld van matigheid, vroomheid en zelfkastijding, dat ANDRIES VAN SCHOORL gaf, had hij zich bij de menigte een gezag verworven, waarvoor zelfs de Stedehouder van Hertog PHILIPS vaak gedwongen was te buigen. Maar was hij een Heer onder de Edelen des Lands, hij was een zachte herder voor zijne kudde. Welke zonden ook KENO'S gemoed bezwaarden, hij kon er op rekenen, hier niet slechts stilzwijgendheid en vergiffenis, maar troost en hoede te vinden.

KENO was verdwenen, en toen Jonker OLIVIER WILBRAND de reden van zijn vlugt vroeg, durfde deze slechts sidderend en stamelend zijn vermoeden te kennen geven, dat, ondanks zijne eigene voorspraak, des Jonkers verblijf niet lang meer kon geheim blijven. ‘De lafaard!’ sprak OLIVIER, ‘zoo er niets anders aan hing, dan zijn eigen ellendig leven, hij had op klaren dag met mij door *Hoorns* straten kunnen rijden, zonder dat iemand het hart zou hebben gehad, met den vinger naar hem te wijzen.’ En als wilde hij zijne verzekeringen met de daad bewijzen, gebood hij WILBRAND hem te volgen, en verliet het huis. Wat er verder van hem geworden zij, is hoogstonzeker gebleven; want WILBRAND scheen door den langen tijd, in de dienst van den *Militarius* en HILDA doorgebragt, te zeer aan de uitsporigheden des Jonkers ontwend, dan dat hij voor dezen een geschikte, een welbetrouwde dienaar zou zijn geweest. In tegendeel, de groep, die wij zoo straks in TRUDEMAN'S huis verlieten, werd weldra door de tegenwoordigheid van den rossen knecht vermeerderd. Half sluipende, om het oog zijns verlaten' meesters te ontgaan, reikte hij echter met zeker gevoel van eigene belangrijkheid een zwaar gezegeld parkement aan den Schout over. Van de handen van den Schout ging het in die des Proosten, misschien, omdat de eerste, zoo als het meerendeel zijner tijdgenooten, de vlugste Lezer en Schrijver niet was. Maar toen eindelijk, door wederzijdsche overweging, de waarschijnlijke zin van het geschrift scheen bewezen, sloeg meester LAMBERT KRUYF zijne handen van verbazing te zamen.

‘Sedert den gruwelijken moord mijns zoons, ben ik den Hertoge PHILIPS met lijf en ziel verbonden, maar ik wenschte, dat noch hij, noch Messire LILE-ADAM, zich met zaken bemoeiden, die te huis behooren bij het Geregt der goede stad *Hoorn*. Een Raadsheer van zijne Hoogheid van *Engeland*, Koning HENDRIK VI’ - hij boog bij het noemen van den naam - ‘opene brieven van mijnen genadigen Heer, den Hertoge PHILIPS van *Bourgondië*’ - hij boog andermaal - ‘Soudeniers werven, om het Heilige Graf uit de handen der ongeloovigen te bevrijden’ - hij maakte een kruis - ‘valsche nobels, terwijl mij op straffe van uitbanning verboden wordt, de zaak te onderzoeken!’ - hij sloeg weder een kruis - ‘Vrede en goede vriendschap tusschen mijne Heeren den Koning van *Engeland* en *Frankrijk* en den Hertog PHILIPS’ - hij boog zich ten derdemale - ‘bij de zaligheid mijns zoons, wiens ziele God hebbe, zoo dat niet het grootste mirakel is van dezen dag - ten zij de Duivel hier aan het tuischen is!’

En WILBRAND hoorde met aandacht en inspanning, wat aan het vernuft des deftigen Magistraatspersoons zou behagen te gissen omtrent de ware toedragt der zaak. Toen waagde hij het zijne eigene meening kenbaar te maken. ‘Alle goede Geesten!’ sprak hij, terwijl hij met eenen bevenden vinger op meester JOHAN ISAAK wees; ‘zoo het Uwer Edelheid behaagde te weten, wie dat gansche booze spel maakt, dan zoude Uwe Edelheid dien ongeloovigen Jood de vraag moeten doen.’

De deftige arts vestigde een' trotschen blik op zijnen beschuldiger, maar hij wist, hoe weinig er in die eeuw noodig was, om de onweêrswolken van verdenking, waaronder zijne natie gedrukt ging, over hunne hoofden te doen losbarsten, en sprak: ‘Bij den God ABRAHAMS, zoo ik hier geene goede getuigenis had van edelen en poorters, die weten, dat ik de zieken heb genezen, zonder loon te vragen, waar mijne kunst te kort schoot. - Ja, zoo mijne wetenschap niet had getoond, wat de booze aanhangers van den valschen Profeet MOHAMMED, wiens ziele in de *Gehenna* eeuwige pijn lijdt, mengen in de munt van onze Heeren, de Koningen en Hertogen - ik zou van dien dorperen knaap willen weten, wat hij mij kon te laste leggen.’

Onder het spreken hield WILBRAND een paar schuwe blikken op den Jood gevestigd, en toen hij geëindigd had, straalde de bevreemding uit zijne oogen, omdat deze halsstarrig hunne vroegere kennis scheen te ontkennen. ‘De nacht in *Vlaanderen* - en de oude Rîdder in de Mariakapel, -!’ sprak hij, terwijl hij den Jood scherp in de oogen zag. Deze scheen zich te bezinnen. ‘Dat was mijn vader, meester ISAAK JOHANS, waarvan alle brave poorters weten, hoe vroom hij gestorven is,’ antwoordde meester JOHANNES, en het gesprek bleef door die verklaring gesmoord, omdat WILBRAND zelf voor eene nadere verklaring scheen te sidderen. En zeker, welke betrekking ook meester JOHAN of zijn vader tot den Jood in het verhaal van den *Militarius* moge gehad hebben, hij is met eene eervolle nagedachtenis ten grave gedaald, en de namen van ISAACUS en JOHANNES ISAACUS HOLLANDUS zijn in de geschiedenis der Chemie en der Alchemie tot op onze dagen met eerbied herdacht geworden.

Geen half jaar verleed er, of *Hoorn's* nieuwe kerk prijkte met een Mariabeeld, zoo schoon als *Kennemerland*, noch *West-Vriesland* er een wisten aan te wijzen. Het was het meesterstuk van den beeldhouwer KENO. Schoon de gelaatstrekken jaren

later nog aangewezen werden, als gelijkende op die van TRUDEMAN'S vrouw, toch was er in de uitdrukking iets, dat geen' aardschen hartstogt, maar de levendige opvatting eener hemelsche schoonheid bij den werkmeester verried. Het was, als zegepraalde de Koningin des Hemels over de overwinning, op het ongeloof van zondaren behaald; en wie naar den kunstenaar vroeg, die het uitstekende beeld had voltooid, hem bleef tevens het verhaal niet gespaard, dat deze hiermede zijne boete had betaald over eene onvoorzigtige gelofte, in zijne jeugd afgelegd aan een dier geheime kunstenaars-genootschappen, welke in die dagen de verdenking van ongeloof niet ten onregte laadden op kunsten, door den Hemel bestemd, om hem op aarde te vertegenwoordigen. Men verhaalde u, hoe de werkmeester dagelijks, met twee kinderen aan de hand, vergeving voor zijne zonden, rust voor de ziel dergenen, die om zijne zonden hadden geleden, kwam afsmeeken. Maar die kinderen zijn nimmer in de wereld opgetreden; door hunnen vader vroeg aan de dienst der kerke toegewijd, hebben zij in een klooster den roem des ouderlijken naams aan het heil hunner zielen ten offer gebragt.

Boven het altaar der thans verwoeste kerk stond een glas met helder gloeijende kleuren geschilderd. Het was het laatste werk van Meester KENO, en stelde TRUDEMAN *en zijn wijf* voor. Tot op hunnen ouden dag hadden zij dien eerbied verdiend, door hunne weldadigheid, aan de armen bewezen. Nooit is het bekend geworden, van waar de groote schatten hun toevloeiden; want of de dood van den *Militarius* tevens TRUDEMAN in het bezit gesteld hebbe van het oude kloostertresoor, dat hij in de dagen zijner onbekeerlijkheid vergeefs had gezocht, is te laat om te onderzoeken. VELIUS zegt in zijne oude en geleerde kronijk, dat ‘niemand als noch weet, van waer hy quam, of uyt wat oorsaek hy tot Hoorn zijn wooning verkoos.’ Maar als ware onder alle Christelijke deugden de Liefde alleen onsterfelijk, is nog heden ten dage de plaats bewaard, waar zijn huis stond, en een kreupel rijm in den gevel vermeldt, in duistere bewoordingen, de hoofdzaken van het verhaal, dat wij aan de vergetelheid hebben onttrokken.

Eene avondschemering op Ischia.
1501.

I.

Eenige oorden van *Italië* zijn zoo dikwijls in de zangerigste taal van ons werelddeel geprezen; zoo vaak door vreemdelingen uit het verre Noorden beschreven en geschilderd; zoo zeer gemeenplaats onzer middelmatigste dichters geworden, dat de fantasie van den koelste er zich eene voorstelling van vormde, er een' zweem van zag. Eischt ge voorbeelden? *Venetië* met zijne paleizen en zijne gondels, - de boorden van den *Arno*, waaraan *Fiorenza la bella* ligt, - *Rome* eindelijk, het *Rome* der Keizers en het *Rome* der Pausen, wie droomde er niet van? Voor mij, ik zou prentenboek noch reisbeschrijving te hulp roepen, als ik u in eene van die steden of streken verplaatsen moest. Gerust liet ik de stoffaadje uwer eigene verbeelding over, waarschijnlijk, dat zij die der mijne overtrof. Hoe zou het mij dan invallen een uur tijds te verkwisten, om hier een palet, en daar eenige penseelen, en elders de verwen te zoeken, ten einde eene flaauwe schets te leveren van de Golf van *Napels*, die, door het azuur, dat er zich over welft, door het azuur, dat er zich in weêrkaatst, wereldvermaard is?

Weinige woorden zullen dus voldoende zijn, om u mijn tooneel voor den geest te brengen: - een scheepje, dat den zeearm klieft, tusschen *Napels* en *Ischia*, dat de hoofdstad heeft verlaten, dat den steven naar het eiland houdt gewend; - schilder zelf de spiegelende oppervlakte der wateren er om

heen, en gij aanschouwt alles, wat ik wensch, dat ge zien zult. Maar het tijdstip, wanneer het geviel eischt uitvoeriger bepaling. Als ik geene andere inlichting gaf dan een' ten avond hellenden Augustusdag van het jaar 1501, zou het historische belang der ure menigen Lezer duister blijven. Houd mij daarom de uitweiding ten goede.

De Arragonesche Vorstenstam, welke ongeveer tachtig jaren over *Napels* had geregeerd, was zijn paleis in de *Poggia Reale*, bij het naderen des vijands, ontvloden - de kleinzoon van ALFONSUS *den Wijze*(1) had op *Ischia* eene schuilplaats gezocht voor de wapenen van hetzelfde *Frankrijk*, 't geen zijn grootvader zwichten deed. Helaas! de val van *Capua*, door de bloem der Napolitaansche jeugd verdedigd, was slechts het voorspel geweest van den opstand van *Nola* en *Aversa*; luttel dagen later had de Hoofdstad zich den vreemdeling overgegeven; door den losprijs van zestig duizend dukaten bleef zij voor eene plundering bewaard! En de golven, welke in de stralen eener zuidelijke zon even dartel door de zeeëngte voortstuwden, als zij het sinds eeuwen langs beide bloemrijke oevers pleegden te doen, die golven scheidden dus op dat oogenblik den overwinnenden Veldheer van den gevlugten Monarch, al toonde de natuur geenerlei meêgevoel voor de droevige gebeurtenissen des tijds, al leende de zee, in hare vrolijke vaart, het oor aan zegekreet noch weegeklag. Daverend toch ging het triomfgeschal binnen de muren van *Parthenope* op; de dappere D'AUBIGNY had de lelievaan geplant aan den voet van den *Vesuvius*; de overige steden des Rijks zouden zich bukken, zoo als *Napels*. Hoe de oude burg van *Ischia* daarentegen weêrgalmde van gejammer: FREDERIK I was op zijnen drempel door eene schaar van vrouwelijke verwanten ontvangen, zij vertegenwoordigden al de rampen van zijn geslacht! Echter mogt hij de ongelukkigste

(1) ALFONSUS *van Arragon* (bijgenaamd *de Wijze*), zoon van FERDINAND *den Regtvaardige*, die in het jaar 1420 door JOHANNA, Koningin van *Napels*, werd ingeroepen, om haar tegen hare vijanden, ANJOU en SFORZA, te beschermen, was sedert door die beruchte vrouw, voor de haar verleende hulp, tot zoon en erfgenaam aangenomen. Na velerlei lotwisseling, liet hij in 1458 de zuur verworvene kroon van *Napels* zijnen gewettigden bastaard, FERDINAND I, na. ALFONSUS de II^{de} volgde dezen in 1494 op, om weldra het gezag aan zijnen zoon, FERDINAND II, af te staan, die, in den bloei der jeugd, in 1496 overleed, en ten gevolge van wiens vroeg verscheiden, de schepter aan FREDERIK, den kleinzoon van ALFONSUS *den Wijze*, den zoon van FERDINAND I, den broeder en den oom der beide laatste Koningen, kwam.

dier ongelukkigen heeten. Immers, hij was niet enkel aangevallen en overwonnen door den erfelijken vijand van zijn Huis, door *Frankrijk*, door Zijne Allerchristelijkste Majesteit, LODEWIJK XII, hij had zich door zijnen natuurlijken beschermer, door zijnen bloedverwant, door Zijne Allerkatholijkste Majesteit, FERDINAND VII, zien verlaten en verraden; en of het niet genoeg ware geweest, dat *Arragon* dus tegen *Arragon* zamenzwoer, CESAR BORGIA bevond zich in het heir van D'AUBIGNY; Zijne Heiligheid, ALEXANDER VI, had FREDERIK I van den troon van *Napels* vervallen verklaard!

Laat ons terugkeeren naar het scheepje, dat nog altijd over den waterspiegel voortdrijft; ik zou u gaarne eenig belang inboezemen voor eenen man van middelbaren leeftijd, die vóór op het vaartuig heeft plaats genomen. Hij schijnt in gepeinzen verdiept - hij zucht zwaar. Gewaad en houding verraden beide den edelman - hij is het. Iets fiers in zijnen blik, iets vrijs in zijne bewegingen - weinige als die zijn - doen gissen, dat de loopbaan der wapenen de zijne is - wie er geweest had bijgevoegd, zou zich juister hebben uitgedrukt. Eenige dunne, vroeg vergrijsde haren, zonderling afstekende bij den voor het overige kloeken bouw zijner leden, wekken de gedachte aan velerlei verborgen verdriet op, - en dat teeken bedriegt niet. Hij, die het weten wil, kan dat alles, kan meer vernemen van den grijskop, wiens eeltige hand het roer van het scheepje stuurt, een' grijskop, dien men voor een beeld des Tijds zou hebben gegroet, ware hij voor den man, dien hij de zeeëngte overvoert, niet in eenen dienstbaren geest der Faam verkeerd.

‘Nooit weêrvoer zijner boot,’ - hij beweert het met al de geestdrift, den telgen van het land der zon eigen - grooter ‘eere dan op dien dag.’

En de knaap, die aan zijne knieën staat, een Amor, neen, een jeugdige Faun, strijkt het zwarte haar uit het gezigt, om naar den passagier op te zien. Het geslacht van dien edelman, zoo heeft fluks zijn grootvader gezegd, moge vóór eeuwen in *Spanje* hebben gebloeid, deze heeft het in *Italië* eenen nieuwen, eenen onvergankelijken luister gewaarborgd. Welken? Geene krijgstrofeeën. Er zijn meer dan twintig jaren verloopen, sedert de arm, welke thans moedeloos langs het zijden wambuis nederhangt, bij *Siëna* tegen de Florentijners, bij *Otranto* tegen de Turken, de kling zwaaide.

‘Dáár was ik ook!’ zegt de oude, terwijl al de haat, welken

hij tegen de Ongeloovigen koesterde, zijne gespierde borst doortrilt.

Maar het jongsken vraagt voort; het vraagt: of de mijmeraar rijk, of hij Genuees of Venetiaan is? Het denkt misschien - want de jeugd is in het Zuiden scherpzinnig, en armoede luistert alom gaarne naar de middelen, door welke men vermogen verwerft - het denkt misschien aan eene erfenis uit *Genua* - toen aan het ondergaan, - aan een Handelhuis in *Venetië* - toen ten top van bloei gestegen. -

'De glans van zijn' naam schuilt niet in zijn goud,' herneemt de grijskop, 'en hij is Napolitaan tot in zijne nieren.'

En de jeugdige Faun - half naakt schijnt hij het waarlijk - springt op de knie van zijnen grootvader, en vraagt ten derdemale:

'Wie is hij dan toch?'

'*È il* SINCERO!'[1].

Het jongsken wil naar den steven springen; het wil, bij het hooren van dien naam, zich door den passagier laten zegenen, als ware hij een Kerkvoogd of een Heilige. Doch de grijskop weêrhoudt hem; hij duldt niet, dat 's mans overpeinzing zal worden gestoord. Toevallig echter verschuift deze zijne baret, dewijl hare wuivende pluim hem het uitzigt belemmerde, en ziet om.

Welke oogen!

Of men heeft weinig in de spiegels der ziel gestaard, óf uit deze licht iets hoogers dan wat den edelman onderscheidt, dan hetgeen den dappere aankondigt, dan wat den mijmeraar over vervlogen geluk verraadt. Bij tusschenpoozen zoo ontvankelijk voor het licht - zoo de uitwendige wereld in zich opnemende - bij tusschenpoozen zoo geloken voor alles, wat hen omringt - zoo verlustigd door de schepping hunner eigene verbeelding - dat zijn, dat doen slechts de oogen des kunstenaars - eens beeldhouwers - eens schilders - eens zangers! Het jongsken blijft eerbiedig bij het roer - de flinke maat, die het zeil ietwat ophijscht, doet zijn werk stiller - de grijskop schijnt verrukt. Het is een verrassend bewijs der *Italië* ingeschapene liefde voor de kunst; - waar hare glorie er schittert, daar buigen alle hoofden zich; de raafzwarte pracht van de jeugd en de zilveren schedel van den grijze, als de wuivende lokken der schoonheid, als de kroon der koningen, als de tiara van den paus!

(1) 'Het is SINCERUS.'

En echter, met welke gave, de zielen te beheerschen, die man van middelbaren leeftijd moge bedeeld zijn, op dit oogenblik wordt zijn zin voor het schoone der natuur door andere gedachten onderdrukt. Vergeefs, - wij ontleenen gaarne die uitdrukking aan eenen dichterlijken reiziger, - vergeefs dat de golven om hem heen verliefde paren gelijken, in de omarming zamengeschakeld, weêrstand biedende om te zwichten, hij heeft geene oogen voor het weelderige spel. Vergeefs - om evenzeer DE LA VIGNE als DE LA MARTINE regt te doen, - vergeefs dat de westwaarts neigende zonne zich in stroomen gouds baadt, het weêrgalooze schouwspel overstelpt zijn hart zoomin met weemoed, als het zijne ziel in verrukking brengt. Somber, straf zelfs, blijft hij op den bodem van het vaartuig zien, terwijl zijne linkerhand zich krampachtig om den degenknop sluit. *Napels*, 'zijn Vaderland, zijn Vorst,' vervullen zijnen geest. Hij heeft den val van het eerste beleefd, hij zal den laatste in zijne vernedering aanschouwen. Hoe hij zich zelven verwijt, het zwaard niet uit de scheede te hebben getrokken, niet voor beide te zijn gesneuveld! Eene herinnering aan de dagen zijner jeugd, aan die van den roem zijns Lands, foltert hem.

'- Waarom heeft hij de kling van zich geworpen; waarom der Muzen het oor geleend? -'

Alsof een enkele arm in staat zou zijn geweest, *Napels* te behouden. Alsof de ontrouw der belijders van het Kruis jegens de volgelingen der Halve Maan, alsof de moord der achtergeblevene Janitsaren, toen de Turken het verraste *Otranto* bij verdrag aan ALFONSUS *van Arragon* hadden overgegeven, een gemoed als het zijne geen' weêrzin heeft moeten inboezemen van den onmenschelijken krijg zijner dagen. Alsof hij zijne geboortestad sedert niet grootscher heeft verheerlijkt, dan ooit een held het de zijne deed. Doch de laatste gedachte komt bij den bescheiden' man niet op.

- 'Helaas! *Italië* schijnt bestemd tot twistappel, tot prooi van allerlei barbaren!' -

En wel mag hij zuchten over de onderlinge verdeeldheden der Vorsten en Volken van het schiereiland, waarvan zijn tijd getuige is geweest, over de tallooze gruwelen, door de VISCONTI, de SFORZA, de MEDICI, de D o g e s en de P a u s e n gepleegd over het lot van zijnen, Monarch!

- '*Il buon* FEDERIGO!'[1]. -

(1) - 'De goede FREDERIK.' -

Alles is voor dezen verloren! Of heeft onze mijmeraar zich niet verpligt gezien, de straten der hoofdstad door te sluipen, als ware hij een misdadiger geweest, ten einde der uitgezette wachten des vijands te ontgaan - op de markten, aan de poorten, in de haven, overal Franschen! En welk eene verslagenheid heerschte er in de gesprekken des volks! De Spanjaarden, zoo lang als beschermers verwacht, zijn in aanvallers verkeerd, de Spanjaarden onder GONSALVO van *Cordova*.

- '*El gran Capitan*!'[1]. -

o Hoe hij den Hemel dankt geen krijgsman te zijn gebleven, als iemand van die vermaardheid zijne lauweren bevlekken moet, op last zijns meesters; als hij heden niet weigeren mag den troon te doen waggelen, omver te storten, dien hij gisteren heeft geschoord, - een werktuig, - een slaaf! Hoe onafhankelijk is, in vergelij-king, die grijskop dáár aan het roer. Deze heeft ten minste niet geaarzeld zijner bede gehoor te verleenen, toen hij, schuchter het scheepje ingesprongen, den man fluisterende toeriep: 'Om aller Heiligen wille, breng mij naar *Ischia*!' De oude waagt er zijn vaartuig, zijne vrijheid aan, als de trawanten van D'AUBIGNY het hem morgen euvel zullen duiden, dat hij een' gunsteling des verdreven' Konings aan de magt van dezen heeft ontvoerd! 'Voor *il* SINCERO,' was het woord des mans, 'voor *il* SINCERO heb ik mijn' grijzen kop veil!' dat is meer dan ijdele vermaardheid, dat is waarachtige roem!

Het mag eene droeve, eene lange mijmering heeten, doch die als alle een einde heeft. Het bloed, door den dampkring van den *Vesuvius* geblaakt, herneemt ook in den man van middel-baren leeftijd zijne regten. Opgesprongen, rigt hij zijnen blik naar *Ischia*; op de steilste rots van het eiland verheft zich het getorend kasteel, zwaar van muren en hoog van vensters; aan een der laatste hij eene gestalte te onderscheiden - vergeefs, de afstand is nog te groot.

'Voort, voort!' roept hij ongeduldig der manschap van het scheepje toe; 'voort!' voegt hij er bij, met den telkens sterkeren nadruk, het Zuiden zoowel als het Oosten, bij herhalingen van dien aard, eigen; goud zou slechts de helft hebben uitgewerkt van den ijver, dien zijn verzoek opwekt; - doch ten zij ge bijhet jongsken wilt blijven, dat thans om zijnen zegen vraagt

(1) - 'De groote Veldheer!' - GONZALVO van *Cordova*, in de dagen van FERDINAND en ISABELLA van *Castilië* en *Arragon*, aldus door vriend en vijand genoemd.

en dien ontvangt, zullen wij *Il* SINCERO vooruitsnellen, het oude gebouw binnen - de trappen op - de zaal in.

II.

Maar de kleene wacht aan de poort van den burg van *Ischia* slaat aan - twee vrouwen treden den hoogen gang uit - twee koninginnen van de vier, welke er FREDERIK I van *Napels* ontvingen.

En waarlijk, als ik het mostapeet aanzie, dat zich in de tuinen van het slot voor hare voeten uitbreidt; als ik de kronkelende loten van den wijngaard, of de breede blaêren van den wilden vijg gadesla, die haar in hunne lommer nooden; als ik het koeltje riek, dat de geuren der oranjebloesems rondwuift, dan verbeelde ik mij, dat ge haar, even als ik, gaarne eene wijle vergezelt, al breek ik er mijn woord door, u fluks het kasteel binnen te leiden.

Immers, die vrouwen leveren eene aardige studie op. Het eerste gezigt volstaat, om hare onderlinge scherpe tegenstelling in het oog te doen vallen. Inderdaad, de afgezant eens jeugdigen troonopvolgers, die vóór twintig, vóór vijf en twintig jaren misschien, de onderscheidene hoven van *Italië* bezocht, om voor zijnen meester eene vorstelijke bruid te kiezen, schetste juist, toen hij de eene De Lelie des Dals, toen hij de andere de Roos der Abruzzi noemde. Maar de man ging verder, hij oordeelde uit enkele trekken over het geheel; hij voorspelde uit hare jeugd haren middelbaren leeftijd; laat ons zien, of de uitkomst hem regtvaardigde.

Hoe aanvallig was de blondine, welke wij thans aan de hoogere hand harer schoonzuster zien voortwandelen, - in die betrekking staan beide vrouwen tot elkaêr - hoe aanvallig was zij, toen hij haar op het kasteel van *Chamberry* gadesloeg, haar, de schoonste parel aan de Hertogskroon van *Savoije*! ANNE, zoo heette zij, ANNE, de oudste dochter des huizes, overtrof hare beide zusteren in die gedweeheid van aard, zoo dikwijls aan hemelsblaauwe oogen en bleekgouden lokken verknocht. YOLANDE van *Frankrijk*, hare fiere moeder, die de teugels des gezags voor haren zwakken echtgenoot, AMEDEUS IX, voerde, YOLANDE verbaasde zich soms over het stille, het buigzame, het onderwor-

pene, harer eigene inborst zoo vreemd, en des ondanks haar kind in zoo groote mate bedeeld. Hoe weinig begreep zij ANNE, wanneer het meisje, bij het eene uitstapje, zich uren lang kon verlustigen in het aanstaren der vlakte van *Turin*, om eindelijk hare drijvende oogen van het landschap ten hemel op te slaan; wanneer ze, op eenen anderen togt, zich niet verzadigen kon van het blikken op het meir van *Genève*, de handen in haren schoot vouwde en bad! Er waren dringender zorgen, welke den tijd van YOLANDE eishcten, dan de studie van het gemoed haars kinds. Slechts had zij opgemerkt, dat ANNE nooit zin aan den dag legde voor de spelen, waarmede hare broeders en zusters zich vermaakten; slechts wist zij, dat er een wenk van haar werd vereischt, zoo ANNE zich tooijen zoude voor een der feesten van het hof. Was het wonder, dat onze afgezant een' diepen blik in het hart der Prinses meende te slaan, toen hij bij den lof, waarop hare schoonheid regt had, de aanteekening voegde: ‘Koel als de sneeuw harer bergen,’ en verder toog?

Ik weet niet welken indruk de toenmalige Vorstendochteren van *Milaan* en *Florence* op hem maakten; ik verplaats den bruidszoeker eensklaps uit den noordelijksten uithoek van *Italië* in den zuidelijksten; aan den voet van den troon van *Napels* trof hij onze brunette aan.

BEATRIX VAN ARRAGON, welke ik u in haar voorstel, als de dochter van FERDINAND I; BEATRIX, wier wangen gloeiden van het vurigst inkarnaat, wier oogen vonken schoten van onder hare raafzwarte wimpers, wier dans de ligt ontvlambare hoofden der Napolitaansche jeugd duizelen deed, BEATRIX speelde met den hartstogt, dien zij inboezemde, BEATRIX was te fier om zich dien prijs te geven. Als zij verscheen aan het venster, waaronder de verliefde paadje zijne minneklagt kweelde, wat wierp zij hem toe dan de bloem, die hij met gevaar zijns levens voor haar op de rotshelling had geplukt? Vergeefs dat de gevierdste hoveling zich vleide, heden, morgen, overmorgen stellig, de weelderige lippen te zullen kussen, welke hem zoo zoet: ‘*Buona notte*!’ hadden toegefluisterd, - een klank, die hem deed opspringen in zijn' droom - bij het eerste ligtzinnige woord, bij de eerste gemeenzaamheid, rees dat donker gelokte hoofd op, of het den afstand vergrooten wilde, die worm en majesteit scheidde. o Als ge haar gezien hadt, de zeldzame weelde van eene stormvlaag op de golf van *Napels* genietende, of haar hadt bespied, wanneer zij vermetel van den muilezel wipte, waar de rapheid der geit werd vereischt, om de gapende afgrondsklove

langs te ijlen; ge hadt haren vader zijn' trots op zulk eene dochter ten goede gehouden, - een' trots, te natuurlijker, dewijl FERDINAND al de waarde had leeren schatten van den moed, die hem zelven ontbrak. Hij haatte dien in den waarschijnlijken troonopvolger, in zijnen zoon ALFONSUS; maar in BEATRIX had deze niets onrustwekkends, - wat hij vermetelheid schold in den jongeling, lachte hem in het meisje aan! En onze afgezant? De schitterendste bloem uit Europa's lusthof, meende hij, was waardig door den grootsten Monarch te worden gekozen; ‘streven naar den zonneschijn, dat zou zij, zich den minzieken wind prijs geven? nooit!’

Luttel tijds verliep, en er werd over het lot der beide Vorstinnen beschikt. ANNE van *Savoije* schonk hare blanke hand aan FREDERICK van *Arragon*, den broeder van ALFONSUS en BEATRIX, toen slechts Prins van den bloede van het. Napolitaansche Vorstenhuis; wij ontmoeten haar als de moeder van vijf of zes kinderen, die, met de jongste van deze, haren gemaal, thans Koning FREDERIK I, op het kasteel van *Ischia* heeft ontvangen, er in veiligheid gebragt, eer ook hij tot de vlugt besloot. BEATRIX van *Arragon* is uitgehuwelijkt geworden aan MATTHIAS CORVINUS, Koning van *Hongarije*, en heeft veertien jaren lang, - zoo de meermalen vermelde afgezant niet voor een' jeugdigen troonopvolger, maar voor een' koninklijken weduwenaar[(1)] eene bruid zocht, - de voorspelling van dezen geregtvaardigd; aan de zijde des dapperen Monarchs blonk zij uit door hare fierheid en trouw. Helaas! dat zij - zoo als we zien zullen - eindigde, met zijne profeetcy te beschamen, en wel op onwaardiger wijze dan ANNE van *Savoije* zijne uitspraak over hare koelheid in onze oogen heeft gelogenstraft!

Waar ginder de lommer van dien ouden eik de stralen der ondergaande zonne afkeert; waar dat boschje van jasmijn de lucht balsemt, daar zetten beide vrouwen zich op eene zodenbank neder; daar neemt BEATRIX het woord - luisteren wij:

‘ANNE!’ vraagt zij, driftig, ‘ANNE! weet gij eindelijk, welk besluit uw gemaal genomen heeft?’

‘Neen, zuster!’ is het bedaarde antwoord; behoef ik er bij te voegen, dat zij, ongelijk aan hare moeder, zich nooit in staatszaken mengde?

‘“Neen, zuster!” ge zijt niet van ons bloed, *cara mia*! als gij het waart, ongeduld zou u verteren, ANNE! Den ganschen

(1) MATTHIAS was weduwenaar van CATHARINA van *Bohemen*.

dag heeft FREDERIK niemand, heeft hij zelfs ISABELLA niet bij zich toegelaten! - en ge toont geenerlei belangstelling! Gelooft gij wel, dat ik, in ieder' der zeven nachten, welke wij op het eiland vertoefden, naauwelijks de oogen look, of ik zag mijnen broeder ALFONSUS voor mij? niet in den glans zijner overwinningen, zoo als hij me heugt uit de dagen mijner jonkheid, neen! ter prooi aan de zielskrankte, die hem folterde, eer hij afstand deed van de kroon, eer hij bij *Mazzara* in het klooster ging! Telken nacht is het mij, of ik hem worstelen zie met onzigtbare vijanden, afgemat van zijne vergeefsche pogingen, om der wrekende furiën te ontgaan; hoor ik hem kermende uitroepen: “Wee, ARRAGON! wee!”’

‘*Libera nos a malo*!’ bidt ANNE.

‘En als ik ontwake, zuster! ontwake van den schrik, en bij het flaauwe schijnsel der lamp van mijn eenzaam leger rondstare, het leger der verstootene bruid -’

Snikken breken hare laatste woorden af; tranen stroomen langs hare wangen; opzettelijk verzweeg ik u tot nog toe, dat zij weduwe is van MATTHIAS CORVINUS, dat de liefde wrake nam op de veertigjarige vrouw, over de harteloosheid der schoone van zestien of achttien lentes! o De onzalige blik, welken zij uit het paleis te *Buda* op den weidschen optogt des nieuwverkozenen Konings van *Hongarije* sloeg, toen de Rijksdag VLADISLAUS JAGELLONICUS, Koning van *Bohemen*, tot opvolger van haren MATTHIAS had benoemd! Al wogen de weduwlijke wijlen haar nog zwaar op de schouders, toch onderscheidde zij onder al de grooten des rijks den bloeijenden jongeling, wiens hooge moed van geene dubbele kroon terugdeinsde, die de gepluimde muts van het lokkige hoofd hief, toen hij haar aan den vensterboog gewaar werd. Een blos van schaamte verwde hare wangen rood, en echter, al de beloften, door haar aan den stervenden MATTHIAS gedaan, - de hulp, welke zij, - 's mans kinderlooze gemalin, - aan zijnen onwettigen zoon JOHANNES in die veege ure toezeide, - de glimlach des stervenden, die haar de hand gedrukt had voor dat laatste bewijs harer leifde, alles was vergeten; BEATRIX beminde, beminde voor de eerste maal haars levens! Hoe de noodlottige hartstogt haar had verblind, toen VLADISLAUS, om door haren invloed dien zijner tegenstanders op te wegen, zich aan hare voeten wierp, en zij in de gehuichelde vleijerij de taal des waarachtigen gevoels meende te hooren! Eene liefde, het aanhooren van wier verklaring zij in iedere andere vrouw van haren leeftijd bespottelijk zou hebben geacht, -

die haar uit elken anderen mond, dan uit dien van den in dit opzigt verachtelijken Pool, verdacht geweest zou zijn! Haar hart dreef den spot met haar hoofd, het verledene was vergeten, vergat zij zelfs hare jaren niet? En echter, spoedig haalde de straf de schuldige in, tuchtigde de beschimping haar, zoo gij het liever wilt, voor de dwaasheid! VLADISLAUS verschoof de voltrekking van den echt; VLADISLAUS loochende hunne verloving; VLADISLAUS stiet haar van zich; - BEATRIX, de vroeger zoo fiere BEATRIX, vervolgde hem met hare liefde, vervolgde hem bij de grooten zijns rijks, vervolgde hem tot voor den regterstoel van den Paus - het was alles vergeefs. Bewonder de scherpzinnigheid des afgezants, die voorspeld had, dat zij slechts naar den zonneschijin streven, dat zij zich nooit den minzieken wind prijs geven zou. Tien jaren, tien lange, tien smartelijke jaren had zij na de korte vlaag vanweelde gehoopt en gevreesd, zich zelve in sluimer gewiegd, zich zelve op vertwijfeling betrapt - eindelijk, het scheen eene weldaad! eindelijk had de onzekerheid opgehouden! Eene andere, eene jeugdiger schoone deelde de huwelijkskoets van VLADISLUS! Helaas! hoe minnenijd en wraakzucht de vurige Italiaansche teisterden, als haar blik in de dreven van *Ischia*, als hij hier op de mirtes en oranjes rustte, als zij zich de kroon voorstelde, voor andere slapen dan de hare, voor die der Navarresche medeminnares gestrengeld! Verguisd, beschimpt, verlaagd! - ergst van al in eigene oogen! - was zij naar *Napels* terruggekeerd, om er getuige te zijn van den val haars Huizes; wie vergeeft haar de hartstogtelijke tranen niet, in welke zij uitbarst!

ANNE doet dit het eerste van alle; doch of haar troost balsem in die wonden giet, beoordeel het zelf, zij spreekt slechts van vasten, van boete, van den weg der kastijdingen, die leidt tot rust.

‘Rust!’ herneemt BEATRIX, ‘waant ge, dat ik u die benijde, versteend als ge zijt in uwe vroomheid!’

Hard, gruwzaam verwijt, - een trek van weemoed, die om ANNE'S lippen speelt, bewijst hoe het haar grieft. En echter zwijgt zij; misschien zijt ge geneigd den afgezant, ten minste in zijn oordeel over hare koelheid, gelijk te geven?

‘Onze Lieve Vrouwe en alle Heiligen heb ik op mijne bloote knieën gebeden, FREDERIK'S besluit te zegenen; haar en hun heb ik mij en de mijnen opgedragen; wat moet, wat mag, wat kan ik meer, BEATRIX?’

Een blik in haar gemoed, en ge zult met haar verzoend zijn,

eene herinnering aan haren tijd, en ge zult haar begrijpen, straf als ze schijnt. Er was een smartelijk gevoel van onbevredigden godsdienstzin in den toon, waarop zij de laatste woorden uitsprak: het was het geheim van haar leven. Vroege mijmerzucht, welke hare kindschheid door lust in afzondering, welke hare jeugd door den schijn van koelheid onderscheidde; vroege mijmerzucht, die zich verlustigde in de beschouwing van de wonderen der natuur, en met het aardsche des ondanks onbevredigd, vergun mij de uitdrukking, op de wieken van het verlangen ten hemel rees, had haar, zoo zij waande, op den rand des verderfs gebragt. Hare ontwikkeling viel in het tijdvak, dat tusschen HUSS en LUTHER ligt; was het vreemd, dat de innige godsdients, waaraan zij weldra verried behoefte te hebben, haren eenvoudigen biechtvader verdacht voorkwam? dat hij haar waarschuwde voor de twijfelzucht, welke de kerk, die haar omringde, de geestelijkheid, aan wier hoofd een SIXTUS IV stond, in een' geest als den haren wekken moest? Hoe de gemoedelijke maagd huiverde voor den gruwel, aan welken zij gedreigd had zich te bezondigen! Hoe den eischen van haar verstand het stilzwijgen werd opgelegd, hoe de aanspraak op bevrediging van deze onbeschaamd werd geloochend! Het was slechts de helft harer droevige herschepping! Al het innige, al het teedere van hare godsdienst, ging onder in den vloed van ziellooze plegtigheden, aan welke zij weldra de zaligheid verknocht waande. Een menschelijk God, de uitdrukking is niet te sterk voor den toenmaligen toestand der Kerk in *Italië*, een menschelijk God met gebeden te paaijen, met offeranden overtehalen, verving de Eeuwige Liefde, naar welke zij in de schoonste oogenblikken haars levens had gesmacht, den Vader in CHRISTUS, door haar in deze welligt vóórgevoeld! Eene vreugdelooze, vormelijke vroomheid spiegelde naar buiten slechts flaauwelijk den jammer af, waaronder zij, onbegrepen en onbeklaagd, gebukt ging. Want hoe vaak zij de knie voor het altaar boog; want hoe lang zij bad, er kwamen oogenblikken, waarin de twijfeling terugkeerde, het was soms, of zij er krankzinnig onder worden zou! Er werd strenger gevast en harder geboet - de duivel week; maar wie schetst haar martelaarschap, als zij zich zelve verweet, te zeer aan hare kinderen gehecht te zijn; als zij zelfs die natuurlijkste aller aandoeningen,die zaligste aller vrouwelijke gewaarwordingen, te keer ging, meende te moeten te keer gaan, dewijl het hemelsche hooger gelden moest dan het aardsche? Eer mijn katholijke landgenoot deze historische voorstelling van partijdigheid verdenke - waar-

dere hij den invloed, door de Hervorming op zijne geestelijkheid, op zijne Kerk uitgeoefend. Het was de zwartste tijd van het Christelijk *Rome*, en echter zij het verre van mij, te ontkennen, dat ook in dien smeltkroes, met zoo vele onreinheden bezwangerd, niet soms het echte goud schitterend uitblonk. Ik ga er een bewijs van bijbrengen; ANNE heeft van hare schoonzuster geen antwoord op hare jongste vraag ontvangen; deze lokt slechts eene wedervraag uit:

'Maar, ANNE!' herneemt BEATRIX huiverende, 'maar, ANNE! als mijn droomgezigt inderdaad vervuld wordt; als mijn lot slechts het voorspel is van den ondergang van ons Huis....?'

'*Dominus dedit*!' antwoordt de moeder met de Vulgata, '*Dominus*....' maar zij gaat niet voort; hare blanke hand strijkt langs hare oogleden.

En BEATRIX?

'Eene boot! eene boot!' roept zij, met hare zuster opgestaan, om een uitzigt over de zee te genieten, en allerlei gissingen, wat dit vaartuig brengen zal, rijzen in den geest van BEATRIX op - het is het u reeds vroeger geschetste scheepje - willen wij, terwijl de lijderessen voortstaren, eindelijk het kasteel binnengaan?

III.

Allengs verzwaart zich de schemering in de oostelijke vertrekken van den burgt, schoon de zonneschijf, in de *Middellandsche Zee*, de lijn nog niet heeft aangewezen, die watervlak en hemelruim scheidt; gelukkige luchtstreek, in welke de duisternis van den avond doorzigtig blijft, in welke zelfs de nacht niets sombers heeft, daar de vensterboog nog altijd licht binnenlaat! Aan een van deze, welker byzantijnsche vormen ik u uitvoerig beschrijven zoude, als ik er naar streefde, meer dan eene karakterschets te leveren, aan een van deze zit een kranke - alleen - een opgeruimde kranke, naar het schijnt. Verloren in die ruime zaal, heeft hij alles bij zich, wat hij verlangt - een boek. Het ligt uitgeslagen op den linkerarm des leuningstoels, waaraan hij geboeid is - onder zijnen regtervoet aanschouwt gij het kussen, dat den martelaar der jicht verraadt. Als de pijn nooit heviger was, als hij altijd zulk gezelschap had,

hoe gelukkig zou hij wezen! Helder staren zijne oogen op van de lievelingsplaats, welke hij overlas; het is CICERO'S bekende lofspraak op de studiën. Wie slechts voor deze leven mogt!

Een zucht!

Het is niet de oude plaaggeest in zijnen voet, welke hem dezen ontlokt, de jicht slaapt; maar op - om - rond ziende, deinst Rome's redenaar voor hem op den achtergrond, verdwijnen de Wetenschappen en de Kunsten in de schemering, volgen allerlei gedachten elkander op in het brein des vijftigjarigen, die schier een' grijsaard gelijkt. En de fronsing zijner wenkbraauwen, en den koortsigen blos op zijne wangen, en de bevende vingeren, aan welke het boek ontglipt, gij zult dat alles natuurlijk vinden, als ik u zeg, dat de kranke de Monarch is, over wiens besluit wij straks BEATRIX ANNE zoo hartstogtelijk hoorden ondervragen. Het is FREDERIK, die gelukkig was als Prins van *Tarente*, die, - maar laat mij u eerst zeggen, hoe men gelukkig wezen kan, als jonger zoon van Koninklijken Huize.

De toestand is dikwijls met sombere kleuren geschilderd; de toestand, vorstentelg te zijn, en echter geene hoop te mogen voeden, eens, hoe laat dan ook, te zullen regeren, dewijl eene onregtvaardige wet den eerstgeborene begunstigt. De toestand, slechts de derde te wezen in de belangstelling, in de liefde des volks, zoolang de vaderlijke hand den schepter zwaait, of, laat deze den staf glippen, minder dan derde te worden, in onderdaan eens broeders verkeerd, op wiens kroost de gemeente vast hare hoop vestigt, om welks wille het den uitgeslotene vergeet. De toestand, dit te zijn met eenen geest, voor wien geene vermoeijenissen te zwaar, voor wien geene beraadslagingen te diep, voor wien geene ontwerpen te koen zouden wezen, zie, ik beken, er is iets in de foltering, hetwelk menige donkere bladzijde van vorstelijke broedertwisten en vorstelijke voogdijschappen begrijpelijk maakt. En echter, als wij niet zoo diep drinken uit den zwijmelbeker, door wiens bedwelming LUCIFER steigerde en viel; als wij niet enkel der aanblazingen des hoogmoeds het oor leenen, hoe vertoont zich alles in een ander, in een streelend licht! Vorst van den bloede te zijn, dat heet ontheven te wezen aan alle banden van behoefte en beroep; - doch er zijn duizende grooten, van welke hetzelfde geldt! - dat is, zich vrij gevoelen van de lastige kluisters, waarin lot en leven ook die aanzienlijken slaan, - de hoogte, welke deze gaarne zouden opklauteren, opkrui-

pen, des noods, werd hem door zijne geboorte aangewezen, - wat heeft hij te doen, dan neêr te zien om gelukkig te zijn? Wie schetst de duizende paden, openliggende voor zijnen blik, die hij slechts heeft in te slaan, om gevierd te worden als de edelste zijner eeuw; de wetenschappen en de kunsten aanmoe-digende en beschermende, meester, als hij heeten mag, van zijnen tijd! - om zich gezegend te zien, waar hij verschijnt, mensch, in den hoogsten zin des woords! lijden lenigende, waar hij het opmerkt, het zoetste voorregt, aan het bezit van schatten verknocht! Er zijn weinig diademen, wier luister halen mag bij deze dubbele glorie - doch waartoe zou ik voortvaren de aangelegde schilderij te voltooijen? staat FREDERIK ons niet voor den geest, FREDERIK, als Prins van *Tarente*, niet de waarschijnlijke erfgenaam des schepters van zijnen vader FERDINAND I, maar meer dan de troonopvolger ALFONSUS met den geest van beider grootvader bedeeld, den grootvader, die den naam van *den Wijze* verwierf?

Hoe FREDERIK reeds als kind blijken gaf, dat hij den voortreffelijken man begreep, die tot zinnebeeld een opengeslagen boek voerde, en dus de letteren boven den degen verhief! Hoe weinig verbazends stak er voor hem als opschietende knaap in, dat de koortse der vermoeijenis, welke ALFONSUS in het leger overvallen had, geweken was voor de verrassing, zich het leven van ALEXANDER te hooren voorlezen, eene stem uit het verledene, eeuwen lang tot zwijgen gedoemd, een handschrift, eerst toen weder aan het licht gekomen! Hoe juichte hij als jongeling de nagedachtenis diens grootvaders toe, in de weigering van dezen, het beleg van *Gaëta* voort te zetten, door middel van steenen, uit de puinhoopen der hoeve van CICERO aangebragt; eene hulde aan de letteren, te grooter, dewijl's mans heldenaard anders noode de verijdeling zijner ontwerpen leed! Hoe had FREDERIK, in zijnen stilleren kring, er naar gestreefd, dit doorluchtig voorbeeld van verre te volgen, nu eens de Zanggodinnen der Oudheid vierende, dan weder de hand reikende aan de ontluikende Dichtkunst zijns Lands! Hoe - maar hoort gij hem dan in zijne eenzaamheid niet uitroepen, terwijl zijne oogen in de ruimte om hem henen vergeefs eene bekende, eene geliefde gestalte zoeken; hoort gij hem niet weeklagen:

'SANNAZARO! SANNAZARO!'

Het boek, waarop hij straks den blik gevestigd hield, gleed hem - we zagen het - uit de vingers; allerlei gedachten, zeiden we, gingen hem door het hoofd. En echter, gij hoordet het, echter betroffen

deze iets anders, dan 's mans komst tot den troon, dan zijne vlugt uit de hoofdstad, twee onzalige gebeutenissen, ieder van deze het gevolg van eenen inval der Franschen in *Italië*. Vóór zeven jaren greep de eerste plaats; KAREL VIII kwam LODEWIJK SFORZA, den *Moor*, Regent van *Milaan*, ter hulpe, en FERDINAND, - de vader van FREDERIK, - bestierf de mare zijner aanvankelijke zegepralen; en ALFONSUS - de broeder van FREDERIK - deed, na eene regering van luttel maanden, afstand van troon en rijk, ten behoeve zijns zoons, of hij daardoor den opgestoken' storm van verwinnende vijanden en misnoegde onderdanen bezweren mogt; en FERDINAND - de neef van FREDERIK - was er naauwelijks in geslaagd, met de hulp zijner Castiliaansche en Venetiaansche Bondgenooten, en na voorbeeldelooze lotwisselingen van allerlei aard, den erfgrond te herwinnen, of hij stierf in den bloei der jeugd! Het was eene herhaalde les, het waren telkens verzwaarde slagen, waarin de oude Tragici voorzeker de hand des Noodlots hadden gezien, - van ons wordt niets anders geëischt, dan de beschouwing des ommekeers, dien zij in FREDERIK'S toestand maakten. Eene kroon, in twee jaren tijds door drie zijner verwanten gedragen; eene kroon, welke, als zij niet te zwaar zou vallen, op een jeugdig hoofd prijken moest; want van den zilveren schedel zijns vaders was zij ter aarde gestort; want de graauwende lokken zijns broeders hadden haar afgeschud; die kroon, wat kon zij begeerlijks hebben voor iemand, als FREDERIK? Slechts onwillig had hij zich haar getroost; - vier, vijf jaren dragens hadden hem bewezen, dat niet enkel het hoofdsieraad der Lombardische Koningen, dat de Napelsche, als schier iedere Italiaansche diadeem, *è di ferro*![1] LODEWIJK en FERDINAND, ORLEANS en ARRRAGON hadden zich verbonden tot zijnen ondergang; er restte hem uitweg noch hoop, en daarom riep hij, in zijne mijmering, zich de hoofdgebeurtenissen van zijn leven herinnerende, niet uit:

‘Mijn rijk! - mijn rijk!’

Neen, de dagen zijner jeugd waren voor zijnen geest teruggekeerd; de dagen zijns mannelijken leeftijds, waarin hij onder de menigte aan zijne voeten allen opzocht, die hem geleken in zin voor wetenschap en kunst, waarin hij eenen dichter aantrof, onderscheidde, begunstigde, zoo als *Napels* er geen' tweeden heeft opgeleverd, den Zanger van *Arcadia! Sannazarius*!

Arcadia! ik zie een glimlach om de lippen mijner Lezers spe-

(1) Van ijzer is.

len, erger nog, het geeuwen der verveling is in aantogt; wat ik u bidden mag, wreek op den meester de zonden zijner navolgers niet! Of hebt gij ooit onbevangen het dichtstuk gelezen, hetwelk beroemde kunstregters onzer dagen den lof waardig keuren, eene eerste proeve te heeten op het gebied des romans; waarin zij de verdienste eener subjectiviteit huldigen, welke zich sterker gelden deed dan BOCCACCIO het in zijnen *Ninfale d' Ameto* wagen dorst? Of hebt gij het, laat mij liever vragen, ooit genoten, als tooneelen, aan het leven des velds ontleend, als schetsen der minne in het woud, als droomen, naar wier verwezenliking uw hart haakte? Indien gij het gedaan hadt, ge zoudt iets van FREDERIK'S geestdrift voor dat vernuft gevoelen, ofschoon het moeijelijk blijft, zich voor te stellen, welk een' indruk het werk maken moest, toen zich bij al de verdiensten de bekoring der nieuwheid voegde. Sla het nog eens op, eer gij het hoofd schudt - na drie eeuwen lange ontwikkeling van allerlei genres, weêrhouden wij ons noode, het penseel te benijden, dat een beergachtig landschap zoo aanschouwelijk wist voor te stellen, niet alleen met al zijnen rijkdom van geboomte en gewassen, maar ook met al de afwisselende tinten en toonen van zonneschijn en lommerluwte. Of haalt iets in bevalligheid van gedachten bij de verlieving eens herders, - des dichters, zoo men wil, - er kunstig ingevlochten, als hij een schoon meisje de voeten in eenen stroom ziet zetten? Ik had moeten zeggen in frischheid, in oorspronkelijkheid van uitdrukking; want mij op nieuws in de beschrijving verlustigende, merk ik op, dat hij haar een licht in het midden der baren noemt, en vooronderstellende, dat gij de schittering aanschouwt als hij, u afschetst hoe de beide blonde tressen hem aantrokken, en zich een gelaat in zijne ziel prentte, welks kleur - vul het in naar ge wilt, mits ge verliefd zijt - liefde is immers van alle tijden? o Wie ooit jonge meisjes bloemen zag lezen, en onder deze haar, welke hij lang in stilte beminde; - wie verrassenderwijze dan den lieven naam uitsprak, op eenen toon, welke haar het geheim zijns harten verried, - en de bloemen uit hare handen, uit haren schoot vallen zag, ‘het aardrijk met honderde kleuren bezaaijende,’ - o wie haar dan blozen en bukken zag, in schijn om een' nieuwen krans te lezen, inderdaad om hare schaamte te verbergen, wat zag hij anders, dan hetgeen in de *Arcadia* schooner geschilderd wordt, dan mijne navolging vermogt: eenvoud der natuur, waarheid van liefde? Wie, - doch waar zou ik eindigen, ook als ik slechts aan de schoon-

ste plaatsen regt wilde doen; slechts van de uitvoerig beschrevene vogeljagt, slechts van de wedspelen, ter viering van de nagedachtenis zijner moeder; slechts van het bezoek in het woud van *Pan*, en den blik dáár in de geheimenissen der natuur geslagen, wilde spreken?

PAN, - de wasem des Heidendoms over het Gedicht verspreid - het gebrek aan harmonie tusschen de op vele plaatsen beproefde Navolging der Ouden, en de op andere gewaagde voorstellingen van Toestanden zijns Tijds, - zietdaar zoo vele vlekken, doch waarover wij weinig regt hebben SANNAZARIUS hard te vallen, zoolang het Christendom onder ons niet zoo zeer heerschend beginsel, niet dus leven van ons leven is geworden, dat onze wereld, dat onze beschouwing der natuur, dat onze kunst het onwillekeurig afspiegelt! Wij zijn slechts eene schrede op het gebied van den smaak gevorderd, door alle Heidensche Goden en Godinnen den toegang tot onzen Parnassus te ontzeggen, - foei! welk een woord ontglipt mij daar, - door der Muzen onzer Poëten - alweder die Grieksche zuurdeesem - door onzer Dichtkunst het uitheemsche kleed te doen afleggen, al slaagden wij er nog niet in haar een schooner te weven, dan waarin *Hellas* de hare hulde. Ik wil mij niet beroepen op SCHILLER'S bekende klagt over den ondergang der dichterlijkste aller werelden, - ik geloof aan de langzame, maar zekere ontwikkeling eener Poëzij, een menschengeslacht waardig, dat in den Hemel zijn Vaderland te gemoet gaat, - ik eisch slechts billijkheid voor den man en zijnen tijd. FREDERIK, de Italiaansche FREDERIK, die tusschen de bouwvallen der Romeinsch-Grieksche maatschappij leefde; FREDERIK, de Katholijke FREDERIK, wiens toekomstige wereld bevolkt is met eenen drom van Heiligen, opgevaren beschermgeesten, maar nog altijd aan deze aarde verknocht; FREDERIK ergert er zich niet aan. -

Luister, - welluidend, liefelijk, zangerig, doet klokgeklep zich van den burgtoren van *Ischia* hooren, verbreidt zich door de schemerige stilte der avondlucht, kaaist weder van de effen wateren - eene plegtige melodij -een heilige groet!

Trots zijne jicht, rijst de Monarch op, en in de vensternis buigt zich zijn naakte schedel, - de pijnlijke voet vergunt hem niet dit der knieën te doen. Hij kruist zich - de bede rolt over zijne lippen:

'*Ave* MARIA! *ora pro nobis*!'

o! Dat *Ischia, Napels, Italië* de wereld, welke, eer zij insluimeren, zich in dit gebed aan de hoede der Koninginne des He-

mels aanbevelen, inderdaad in eene stemming verkeerden, der aandoenlijke plegtigheid waardig!

FREDERIK doet het - gemalin en kroost, en die sleep van koninginnen, welke met hem op den burg verwijlt, BEATRIX, en beider grijze moeder, de weduwe van FERDINAND I, en zijne nichten JOHANNA en ISABELLA, hij draagt allen op!

Doch hoe zonderling het u klinke, nu hij zijn volk in de bede besloten heeft, en aan zijne vrienden denkt, nu komen er hem weinige voor den geest, maar het eerst van alle SANNAZARO - en echter hij aarzelt - hij bidt niet voort - wat mag de reden zijn? Zie, zoo als hij daar zit, weder in zijnen leuningstoel neêrgezonken, is zijn geest nog van dezen vervuld, hij herinnert zich de plaatsen uit de *Arcadia*, in welke de Dichter bewees, hoe zeer liefde voor zijne Vaderstad hem blaakte. Het is eene der verdiensten van het werk, welke wij, vreemdelingen, gewoon zijn voorbij te zien, ééne zeg ik, want er zijn er meer, welke wij schaars opmerken; wie onzer, zonen des Noordens, als wij zijn, wie onzer, bij voorbeeld, heeft zin voor de smart over den dood eener moeder, welke zich in herderszangen lucht geeft? En echter, hoe FREDERIK zich de verzen herinnert, die thans in zijne eenzaamheid opzeggende, en grooten nadruk gevende aan elken regel, welke het voortreffelijk gemoed verraadt, dat die dacht en zong! Vruchteloos zou ik beproeven u die weder te geven; ofschoon ook wij het betreuren, dat de Italiaansche Muze, welke aan de hand van DANTE zoo verheven optrad, zoo oorspronkelijk de gebeurtenissen haars tijds beschouwde, allengs het zoetvloeijende boven het diep gedachte, allengs het sierlijke boven het degelijke begon te waarderen, ik heb te veel oor voor melodij, om mij aan deze verzen te vergrijpen.

Maar hoe zal ik u, zonder deze, de zege der poëzij aanschouwelijk maken, welke zich op FREDERIK'S gelaatstrekken vertoont, waarvan zijne houding getuigt, die zijn glimlach verkondt? Liefelijke verschijningen, beelden van vreugde en vrede, het is of zij hem omzweven; hij heeft den tooverstaf des meesters ter hand genomen, en hij is gelukkig, hij droomt van *Arcadia*! Vrijheid, natuur, minne, hoe lagchen zij den man aan, die het hofleven, die de werkelijke wereld moede is! Welk eene aanlokkelijke tegenstelling levert zij op van de zeden der Vijftiende Eeuw in *Italië*, die ieder kent, al ware het slechts uit de romans, wier Schrijvers naar knal-effect jagen, door het schroot der horreurs! Wat verbaast gij u over eene mijmering van dien aard? deze gezegende luchtstreek weet niets

van de klove, welke ten onzent het werkelijke herdersleven van het denkbeeldige gapend scheiden blijft. Wilt ge bewijzen? Verplaats die maaijers en die visschers[1], idealen van schoonheid en levenslust als ze zijn, verplaats hen een oogenblik op onze barre stranden, en de fluit valt hun uit de vingeren, en de bloemenkransen verdorren om hunne slapen, en als zij in staat zullen zijn onzen herfst te trotseren, onzen winter te overleven, roep hun dan toe: ‘werkt! zwoegt! slaaft!’ met andere woorden: ‘doe afstand van den zin voor levensgenoot en kunstweelde, welke in uw land zelfs den herdersknaap de eenzaamheid op het gebergte vergeten doet, starende op de natuur, spelende op zijne luit!’ - Als het eerste u niet voldoet, hier hebt gij een tweede. - De liefde is in alle luchtstreken als in alle tijdperken te huis; maar er zijn dampkringen, waarin zij dartelt, en dampkringen, waarin zij mijmert; streken der aarde, waarin een lach hare zaligheid verkondigt; streken der aarde, waarin een zucht van hare hoogste verrukking getuigt, - elders is zij schoonst, als zij feest viert, hier welligt, als zij schreit! - Gij ziet, ik ben er verre van den invloed van het locale te loochenen; maar als ik op dien toon voortvoer, ik zou vreezen het algemeen menschelijke te kort te doen - wij allen hebben in ons levcn oogenblikken gekend, waarin wij ter prooi waren aan de tooverkracht der natuur! Onze lucht is drievierde des jaars bewolkt; onze zon dikwijls kwijnende; ons landschap vlak; maar zoo phlegmatisch zijn wij niet, of ieder onzer heeft naar de verwezenlijking dier dichterlijke drromen gehaakt, in de *Arcadia* veraanschouwelijkt; ieder onzer heeft bijwijlen verlangd in die wereld te worden verplaatst, voor welke elk hart zich geschapen voelt, eene wereld van onschuld, van liefde, van vreê! Wat is het anders dan eene heugenis van het paradijs? De eerzuchtige, van welken aard ook; de staatsman, die de gunst des vorsten of des volks verloor - ik weet niet, wat in onze dagen gevaarlijkst is - de geleerde, die zijn leven den roem wijdde, en wien deze onbevredigd laat, - ik meed den geleerde, die tevens wijze is; - de handelaar, - ik zeg net den schipbrukeling, wien de fortuin den rug keerde, ik gun hem u, een' vorst gelijk in schatten, wat wenschen zij, welke is hunne hoop vóór den avond huns levens? eene huizing, eene hoeve, eene heerlijkheid op het land, *Arcadia*! De dichter, de kunstenaar, schilder of muzikus, beeldhouwer ofg bouwmeester, waarvan droomen zij, wat is hun

(1) Van LEOPOLD ROBERT, zie den 2^{den} Jaarg., van dit Tijds., 1838, Meng., bl. 409-420.

uitzigt vóór hun sterven? het land, *Arcadia*! De liefde, de gelukkige, als de bedrogene, de mildstbedeelde en de wreedst teleurgestelde liefde, waar leeft zij zaligst, waar lijdt zij minst, waar is haar te huis? op het land, in *Arcadia*! Wij hebben goed steden bouwen en paleizen optrekken, onze eerbied, onze bewoondering, onze liefde voor Gods schepping wordt niet uitgebluscht, *Arcadia! Arcadia*!

FREDERIK'S gemijmer eindigt niet als onze bespiegeling, - terwijl wij den Vorst in het algemeene van dien wensch uit het gezigt verloren, heeft het meesterstuk hem tot den meester afgeleid. Hoe grooter bewondering hem vervult voor den schilder eens tafereels, dat hoofd en hart van dezen evenzeer tot eer verstrekt; - het geheim misschien van den opgang, door SANNAZARIUS gemaakt - hoe bitterder twijfel in zijne ziel oprijst, andermaal klaagt hij:

'SINCERO! SINCERO!'

Het is de naam des herders, in wien de dichter zich zelven schilderde; de naam, onder welken wij hem het eerst opvoerden; de naam, dien hij aannam, toen hij lid der Napolitaansche Akademie werd *Actius Sincerus*, AZZIO SINCERO. 'Waar blijft gij?' is de zin van dien uitroep des Monarchs. Hoe, SANNAZARIUS, dien hij onderscheiden had van het oogenblik af, dat het gerucht hem den mildbegaafden jongeling aanwees, dien hij toegang tot zijne vorstelijke woning verleende, die hem het geheim zijner eerste, zijner eenige liefde voor de schoone CARMOSINA ZOO openhartig toevertrouwde, had hij hem verlaten, verlaten in zijnen jammer? Zeldzame teederheid des gemoeds in eenen Vorst, die zich het verlies eener kroon getroosten kon, maar over de ontrouw eens vriends weeklaagde! Alles was hem in de jongste dagen ijdel gebleken; de verwachting, welke hij van zijn volk had opgevat - de hulpe, die hij van zijnen bloedverwant te gemoet zag, - de verknochtheid, waarop zijne gunstelingen hadden gestoft; - maar de eenige, dien hij liefhad, was ook deze niet, wat hij scheen? Eer de goedhartige Koning het zich zelven bekende, herinnerde hij zich, dat hij SANNAZARIUS bij zijne komst tot den troon had gekrenkt; om de eischen van drie of vier gunstelingen te bevredigen, had hij steden weggeschonken, *d'Oria, Cydonia, Monte Scaglioso*; onze SINCERO had niets gevraagd en luttel gekregen: eene landhoever een jaargeld. Als hij het den hovelingen vergaf, dat zij der ondergaande zonne van *Arragon* bereids den rug hadden gekeerd, dat zij het rijzende gestarnte van GONSALVO van *Cordova* aanbaden. welk regt had hij trouwe, voorbeeldelooze trouwe te eischen

van SANNAZARIUS? - Welk regt? - Aandoenlijk blijk zijner vriendschap, die naar een voorwendsel zocht, om een onverklaarbaar, onvergeeflijk gedrag eenen glimp van vergoêlijking te geven. Echter konde FREDERIK er zich zelven niet lang mede misleiden. SINCERO was teleurgesteld geweest, maar SINCERO had zich gewroken, - en hoe?

Door een epigram!

Het mogt een' speldeprik en geen' dolksteek heeten, en zoo den dichter het weinig scherpe verwijt door FREDERIK van ganscher harte werd kwijtgescholden, hoe dankbaar had SANNAZARIUS zich sedert voor de hoeve van *Mergoglino* getoond. o De uren, in die bekoorlijke plaats met zijnen vriend, met de edelste vernuften zijns tijds, PONTANUS, FRANCICELLO, PUDERICUS, gesleten, hoe komen zij FREDERIK weêr voor den geest! Allen prezen om strijd dat oord op de helling van den *Posilippo*, der Muzen geheiligd, terwijl de oogen van SINCERO getuigden, op welk een' prijs hij het geschenk had leeren stellen. Hoe dikwijls verraste de Monarch er hem, bij het aanbreken des dags of in de stilte des nachts, als de opkomende zon de hooge kruinen der pijnboomen verguldde, of het maanlicht op het heestergewas der hoeve sliep; hoe dikwijls verraste hij er hem, zijne onsterfelijke Visscherzangen dichtende! Dan drong de in kunstregter verkeerde Koning er vriendelijk op aan, dat hij de Italiaansche Zangster niet om den wil der Latijnsche Muze vergeten zou; dan verhief hij zijne *Arcadia* boven zijne *de partu Virginis*; dan, - ener schieten bij die heugenis tranen in de oogen van FREDERIK, - dan wenschte hij, het stoute landschap gadeslaande, dat de schepter nooit zijn deel ware geworden, dat zijn lot voortdurend geleken had op den waterspiegel aan den voet des lommerrijken bergs, eenen inham der zee, welke wederschijn blijft van de rust der hemelen, schoon de storm de golf van *Napels* zweept!

Het werd hem niet vergund - de orkaan is boven zijn hoofd losgebarsten, een afgrond gaapt aan zijnen voet. Ongeduldig als BEATRIX, verbaast gij er u over, even als zij zoude doen, wanneer zij wist, dat haar broeder zich met alles bezig houdt, uitgezonderd met de middelen ter wederoprigting van zijnen wankelenden, van zijnen schier omgestorten troon! Hij, van wien zij eischen zoude, dat hij den dooldof der staatkunde zijns tijds insloeg, om eenen bondgenoot te winnen, of eenen aanvaller te bevredigen, of zijne beide vijanden door list tegen elkander in het harnas te jagen; hij mijmert er over, of hij nog éénen enkelen

vriend behouden heeft, of dat hij met den Psalmist hebbe uit te roepen: ‘Er is bij menschen trouwe noch waarheid meer!’ En echter, ge hadt reeds kunnen vermoeden, daar hij den ganschen dag in afzondering sleet, dat hij zijn besluit nam lang vóór het oogenblik, waarin wij hem zagen! En hebt ge dan nooit ondervonden, dat, ondanks alle vermoeijenis des hoofds door uren lange gepeinzen, het hart in de schemering zijne regten herneemt? Doch te veel reeds; zijne hand grijpt naar het fluitje, dat op eene kleine tafel aan zijne regter ligt; waarom aarzelt hij? Als hij zijn besluit slechts zijner gemalinne had mede te deelen, zou hij het doen? Welk dit zijn moge, een middel ter wederopheffing van zijn geslacht, of een uitweg, die hem ruste waarborgt, zij zal het goedkeuren, - heeft zij, in het voorgevoel der hemelsche zaligheden, de aarde niet reeds lang uit het gezigt verloren? - En BEATRIX? Neen, gij gelooft niet, dat haar oordeel over zijne keuze hem een oogenblik angstvallig maakt. Dat ARRAGON in *Napels* opbloeije of verwelke, harer blijft eene smarte, die slechts in schaamte kan ondergaan! Welk een' weg hij zich en den zijnen versperre, voor haar staan altijd de deuren eens kloosters open, - weet gij betere toevlugb voor zulk een gemoed? - Wat mart hij dan? Huivert hij de door jaren en rampen gebogene weduwe zijns vaders te ontmoeten, - de grijsheid heeft immers eenen voet in het graf? - Of is het zijne jeugdige nicht, de gemalin van wijlen den tweeden FERDINAND, JOHANNA, de schoone, de rampzalige JOHANNA, wier toekomst hem met deernis vervult?

Geene van allen - maar er is nog eene vlugtelinge in den burg, wier oordeel hij op hoogeren prijs stelt dan dat van de beide weduwen, dan dat van BEATRIX of ANNE: het is ISABELLA van *Arragon*, de dochter van zijnen broeder ALFONSUS, de weduwe van IAN GALEAZ SFORZA, wijlen Hertog van *Milaan*; het is eene vrouw, wier lot, volgens de uitdrukking harer historieschrijvers, zelfs de steenen tot deernis bewoog. Schoon zonder wederga, vlekkeloos, ondanks haren bedorven tijd, - fier van aard en hoog van moed, trots al hare aanvalligheden, trots hare teederheid van hart, - deert het hem, dat hij haar bedroeven zal, haar, die hem in de weinige jaren zijner regering waardig ter zijde stond, als zijne kwaal hem teisterde; haar, die in de laatste gevaarvolle dagen eene heldenziel aan den dag legde.

Hij fluit.

En een der weinige dienaren, hem in zijnen val trouw gebleven, en op dat geluid verschenen, heeft naauwelijks op zijne

bede een paar armblakers waarop de wapenen van zijn geslacht prijken, met ontstoken lichten binnengebragt, of het tweede bevel volgt: ‘Verzoek de Hertoginne-Weduwe, dat ze bij ons kome!’ En de dienaar is heengegaan, en FREDERIK weder alleen achtergebleven, vergeet de *Arcadia*, vergeet SANNAZARIUS zelfs, om zich nog eenmaal al de kansen van het genomen besluit voor den geest te roepen, om naar de breede deuren te zien, door welke ISABELLA zal binnentreden, - hij legt den *Cicero* terzijde - hij wendt zijnen stoel van het venster af - hij rigt zich op - ‘dat zij kwame!’

IV.

De hooge deuren kraken - een aardig meisje huppelt binnen, door hare moeder gevolgd: het is ISABELLA, die nog eene bloeijende schoonheid heeten mag, al heeft zij volle dertig zomers beleefd.

Streelend schouwspel! de vrolijke kleine kort hare sprongen in, op weinig schreden afstands het onheilspellend kussen genaderd, slechts op de teenen en maar zoetjes, sluipt ze tot bij den leuningstoel; de grijsaard kust haar. Maar ach! welke droeve gedachten gaan er in den geest van dien kranke om, nu hij de weelderige lokken van het kind glad strijkt, en in zich zelven mompelt: ‘Lieve BONA! hoe vrij beweegt uw hoofdje zich nog, slechts met een' krans van bloemen getooid!’

‘Schoone nicht!’ bidt de Vorst, het woord tot de moeder rigtende, ‘schoone nicht! zet u, - de weêrspoed heeft ons geen anderen kamerdienaar gelaten dan onzen geneesheer - en FERRARI is een oogenblik afwezig.’

ISABELLA heeft reeds eenen stoel bij zijnen zetel geschoven.

‘*Pazienza, Zio mio*!’[1] - zegt zij, - ‘ons lot kan slechts verkeeren ten goede!’

‘God en Zijne Heiligen mogen u dien beteren tijd doen beleven, schoone nicht!’ herneemt FREDERIK, en er is waardigheid in den toon zijner stem, al laat hij voortaan het Koninklijke WIJ weg; ‘voor mij, ik heb mijn besluit genomen, ik

(1) Heb geduld, Oom!

verlang rust! Weinige dagen hier in eenzaamheid doorgebragt - in de laatste van welke ik mij zelfs uw gezelschap ontzegde - zij volstonden om eene onzekerheid te doen ophouden, welke mij meer folterde dan al mijne kwalen.' - De Hertogin slaat, ondanks hare verbazing, een' blik op zijnen regtervoet; was het van aandoening over zijn besluit, dat deze zich zoo onrustig bewoog? - 'Welk een stoet verzelde mij, toen ik uit *Napels* herwaarts de wijk nam - en waar is die nu? Iedere avond zag het aantal zeilen krimpen aan den voet dezer rots - vergeefs dat FERRARI mij verhelen wilde, hoe zij geminderd waren, als ik hem die des morgens tellen liet. "Waar is BONIFACIO?" vroeg ik Dingsdag; "waar is GRISONE?" vroeg ik Woensdag; "waar is PAPPACADO?"[(1)] vroeg ik gisteren; waar zijn zij alle, mijne gunstelingen, mijne vrienden?' - ISABELLA haalde smadelijk de schouders op; FREDERIK wenkt haar hem te laten voortgaan. - 'Als ik hun gedurende mijne regering nog een' zweem van het wigt des schepters had doen gevoelen, maar ik overlaadde hen met weldaden, die ondankbaren! En echter, wat klage ik over wormen, die slechts tieren in het licht des voorspoeds; andere, alle magten zijn tegen mij zaamgezworen, - een Koning - een Keizer - een Paus - zelfs onze bloedverwant!'

'De verrader!' mompelt ISABELLA, en FERDINAND van *Arragon* en *Castilië* zou gehuiverd hebben, als hij haar dus voor zich had gezien, eene wraakgodin, wier oogen vonkelden. - 'Ik zou er de straf des Hemels in eerbiedigen,' hervat FREDERIK, 'als ik mij bewust was mijn volk te hebben verdrukt. Doch thans! Gij stondt mij ter zijde - gij weet hoe vurig ik verlangde *Napels* gelukkig te maken - welnu, het mogt niet zijn, - om mijnentwille worde er geen bloed meer gestort!'

En het gelaat des zwakken Konings heeft in dit oogenblik van zelfverloochening iets verhevens, al schudt de Hertoginne driftig het hoofd, al herneemt zij:

'Welk eene vlaag van zwaarmoedigheid beheerscht u, *Zio mio*? waarlijk, FERRARI zal er mij rekenschap van geven.' Doch de ernst op het gelaat des grijzen overtuigt haar, dat die toon de ware niet is. 'Gelooft gij dan inderdaad,' voegt zij er bij, 'dat *Napels* gelukkig zal zijn, als gij het ten twistappel aan *Frankrijk* en *Castilië* overlaat? Vereenigd tot uwen

(1) De drie hovelingen, aan iederen van welke FREDERIK eene stad schonk.

val, zullen zij verdeeld wezen, zoodra ge gevallen zijt, - den storm getrotseerd, en ge komt dien te boven! o Dat de ure gekomen is, waarin ik, zwakke vrouw! u herinneren moet, hoe anders mijn broeder zich in deze zelfde muren droeg, in omstandigheden, aan de uwe gelijk! Vlugteling als gij, op dit eiland, ging voor hem de poort van dezen burg niet open als voor u, vond hij verraad in de laatste wijk, welke hem in zijn gebied restte. Ik zelve was aan boord, toen de Slotvoogd weigerde zijnen knechten op te doen; ik zelve bezwoer FERDINAND zich niet in het vossenhol te wagen, “uw hoofd is op prijs gesteld!” riep ik, “de kastelein levert het den vijanden,” de ellendige verklaarde, hem niet te willen ontvangen dan van slechts éénen dienaar verzeld. “Gij gaat uwen dood te moet,” sprak ik FERDINAND toe, en blikte naar de zee, waarin ik mij met mijne kinderen zou hebben gestort, liever dan hen in boeijen te zien zuchten. Dat was wanhoop, *Zio mio*! de wanhoop eener vrouw te vergeven, en die ik echter mij schaam! - Immers FERDINAND, die zich noch aan mijne tranen, noch aan mijne voorspelling bekreunde, FERDINAND, door maar één' getrouwe vergezeld, FERDINAND stapte aan land, ging het rotspad op, de valbrug over, den burg in..... het was mij of mijne oogen zich sloten, of mijn hart ophield te slaan, toen de zware deuren achter hem digtvielen. IJdele vrees! gij weet het, een oogenblik later, dáár kwam de bezetting ons te moet, dáár werden wij den burg ingehaald, dáár waren wij veilig; de Slotvoogd zieltoogde op het plein, getroffen door het staal mijns broeders - zijne trawanten hadden vergiffenis afgesmeekt! Dat was mannenmoed, *Zio mio*! moed, waaraan de zege verknocht is! - al keerde de kans sedert nog menigmaal, FERDINAND herwon zijne kroon, FERDINAND werd de afgod zijns volks....’

De Hertogin houdt op - den linkerarm van den leuningstoel des Konings ontsprongen, grijpt BONA de hand harer moeder, - waarom weent zij zoo bitter?

‘Gave God, dat uw broeder langer geleefd hadde, ISABELLA!’ zegt FREDERIK, ‘voor mij, ik ben oud, ik ben zwak, een afstand - -’

‘Een afstand!’ valt zijne nicht in, eensklaps van de liefelijkste voorstelling der smart, welke ooit voor de verbeelding eens dichters zweefde, in de stoutste verpersoonlijking van lust in heerschappij verkeerd; ‘een afstand!’ valt zij smadelijk in, ‘een afstand, zoo als mijn vader deed, om het verloren gezag fluks terug te wenschen!’

‘Schoone nicht! hebt ge zoo lang met mij het gezag gedeeld, en kent ge mij nog zoo weinig? ALFONSUS en FREDERIK, heeft de wereld ooit broeders van onderscheidener aard gezien? Voor uwen vader als kind de wilde spelen en de wapenen, voor hem als jongeling de lauweren des krijgs, voor hem als man de glans van den troon, - terwijl ik hem in geene enkele levensvaag zijne verdiensten of zijne vreugde benijdde! Als de koene knaap er in slaagde een ros te temmen, dat ruiter bij ruiter had afgeworpen, steigerende, trots sporen en stang - als *Napels* den troonopvolger te gemoet stroomde, het door hem geëerbiedigde, het door hem zegevierende *Napels* mijner jeugd, - dan had ik hem te liever, ISABELLA! viel ooit heerschzucht in zulk een gemoed? Eene andere liefde dan die voor gezag, blaakte mij; ik was gelukkig met de vernuften mijns tijds, met -’ Hij aarzelt, hij houdt den naam in, hij vaart voort. ‘En ge meent, dat mijne hand weêr naar den schepter grijpen zou, even als die uws vaders deed, toen afzondering en rozenkrans en kruisifiks hem verdroten, toen de kloostercel hem te eng viel, toen hij uitriep: “Mijne kroon! mijne kroon!” Schoone nicht! gij bedriegt u, een ander verschiet lacht mij aan!.....’

ISABELLA vraagt niet welk; ter nood heeft zij de laatste woorden des Konings verstaan; haar staatkundige, ondernemingzieke geest verdiept zich in gepeinzen, welke kansen den gevlugten Monarch overschieten. Helaas! luttele, helaas! geene - heeft zij het straks niet onwillekeurig bekend, toen zij hare toevlugt zocht in - herinneringen - doet zij het thans niet andermaal, zich op het gemoed des vaders beroepende?

‘Maar gij hebt kinderen!’ zegt zij, ‘maar uw oudste, uw FERDINAND -.’

‘Mijn zoon! mijn zoon!’ jammert de vader, - hij heeft aan dezen de verdediging van *Tarente* toevertrouwd, en GONSALVO van *Cordova* belegert die vesting; - ‘zal ik u ooit wederzien?’ En hij poost een oogenblik in onbeschrijfelijke smart. ‘Maar begrijpt gij dan niet, ISABELLA!’ herneemt hij, ‘dat ik grootere kans heb hem te redden, door een' vrijwilligen dan door een' gedwongen' afstand? Ik wende mij aan D'AUBIGNY en niet aan GONSALVO! -’

‘Afhankelijk van *Castilië* of van *Frankrijk*; wat blijft het anders dan afhankelijk?’ vraagt ISABELLA, en haar kleine voet stampt op den vloer.

‘Ik heb de hulp eens bloedverwants ingeroepen, en hij heeft

mij verraden, mij en mijn kroost! Het zij zoo! - eer verdorre deze hand, eer zij zich weder met hem verzoent, eer zij zich verlaagt hem eene gunst af te smeeken! - Den erfvijand van ons Huis geve ik mij over; ORLEANS zal mij borg blijven voor ARRAGON! Wat *Napels* betreft, God zegene het arme volk! - zoo het mij in de ure des gevaars ontviel, ik billijk de verontschuldiging, welke het zal inbrengen: ons Huis heeft het luttel heils aangebragt!'

Hij fluistert de laatste woorden, of hij een vreesselijk geheim uitspreekt, of hij eene misdaad bekent.

ISABELLA, de bleek gewordene ISABELLA, herneemt:

'Herroep dat woord, *Zio mio*! herroep dien laster uws vaders en grootvaders! Slechts ik ben de schuldige; slechts ik heb den ondergang van ARRAGON berokkend!'

Schuilt er waarheid in de aanklagte? ISABELLA, wij zeiden het vroeger, ISABELLA was gehuwd geweest aan JAN GALEAZ SFORZA van *Milaan* - er zouden welligt nooit gelukkiger echtelingen hebben geleefd, indien de Hertogskroone niet tot hare morgengave had behoord. LODEWIJK SFORZA, de *Moor*, was voogd geweest haars jeugdigen echtgenoots, en draalde dezen de teugels van het bewind over te geven, toen de bekoorlijke Bruid hare intrede in *Milaan* deed, toen ISABELLA, de geliefde gemalin van haren GALËAZZÖ, moeder was geworden, moeder van eenen zoon! o De tranen, welke uit hare oogen rolden op het wiegekleed, met de zinnebeelden der heerschappij geborduurd; de tranen, welke langs hare wangen gleden, als de dag ten avond was geneigd, en de afzigtelijke, de gewetenlooze oom andermaal de pogingen haars echtgenoots inderdaad, en niet enkel in naam, Hertog van *Milaan* te zijn, heden als gisteren had verijdeld; hoe gloeiden die tranen op het satijn, hoe deden zij der koontjes des zuigelings, dien zij optilde, wee! Maar het wichtje stak haar des ondanks de armpjes toe; het stoeide, het lachte, het kuste haar, en de wolk week van het voorhoofd der moeder, voor de stralen uit zijne zonnige oogjes: '*Pazienza*,' zeide ISABELLA, '*pazienza*! er is vuurs genoeg in dien blik, om den *Moor* te verschrikken! als knaap zult ge man, als jongeling hertog zijn!' Helaas! alleen de geboorte van dat wicht had volstaan, om den onwettigen heerscher naar nieuwe middelen, ter bevestiging van zijn gezag, te doen omzien; ISABELLA moest aan haar hof, onder hare oogen, de verachtelijke vrouw dulden, met welke haar oom lang in ontucht had geleefd, die hij thans om ook vader te zijn, om ook erfgenamen na te laten, schaam-

teloos had gehuwd! Vergeefs, dat de dochter van ARRAGON de feestzalen ontweek; het werd haar in het oor gefluisterd, hoe de Ferrarische zich door het ligtzinnige hofgezin zag gevierd, hoe zij voor hare bastaardtelgen naar vorstelijke echtverbindtenissen reikhalsde - wraak het, zoo gij durft, dat ISABELLA hare stemme ophief, dat zij den toen regerenden Koning van *Napels*, haren grijzen grootvader, te voet viel om bescherming en om wrake, wrake voor den hoon haar aangedaan, bescherming voor haar kind! Gezantschap op gezantschap werd door den Monarch naar LODEWIJK SFORZA afgevaardigd; hoe hoffelijker deze zich zagen bejegenen, hoe duldeloozer het lot der jeugdige echtelingen wierd; ISABELLA en de haren stonden aan beschimping ten doel; ISABELLA en de haren leden gebrek, terwijl de boden beloften overbragten, dat GALEAZZO heerschen zoude. Dat leed ALFONSUS niet langer! Als vader het dralen moede, dreigde hij met oorlog, en vervulde aanvankelijk den duur gezworen' eed. LODEWIJK SFORZA riep KAREL VIII ter hulpe, en de Franschen waren niet van de Alpen gedaald, of FERDINAND stierf van schrik, of ALFONSUS - maar waartoe hier nog eenmaal de rampzaligheden van den Huize van *Arragon* verhaald!

Dat gij FREDERIK'S stemme hoordet, dat gij al de deernis gevoeldet, die in den toon ligt, waarop hij: 'ISABELLA! ISABELLA!' roept, en zijnen zetel digter tot haren stoel schuift, spijt zijner jicht! -

'o Mijn oom!' barst zij uit, 'het leed was ondragelijk geworden; vrouwe, aangebedene vrouwe te zijn, en mij te zien verguizen in het rijk mijns goeden gemaals, - moeder te wezen, en mijn kroost verstoken te aanschouwen van, alles waarop zijne geboorte het regt gaf! - Honderdmaal heb ik sedert mij zelve afgevraagd, of ik anders had moeten handelen; doch hoe zwaar God ons bezocht hebbe, mijn antwoord was: neen! neen, als het zijn zal ten uitersten dage. Engel in geduld als hij was, heeft zelfs mijn GALEAZZO het mij niet verweten, toen hij stierf!'

'ISABELLA! deed ik het?' vraagt FREDERIK.

Maar de weduwe, harer smartelijke herinneringen ter prooi, antwoordt hem niet; - de hand op het hoofd harer dochtertje leggende, aan hare voeten geknield, vaart zij voort:

'Lief wicht! van welken jammer uwer moeder zijt ge al getuige geweest! Ge wist niet waarom ik schreide, toen uw vader te *Pavia* zieltoogde; ge hadt nog nooit een' doode gezien, hij zou de eerste zijn! Hoe hij zich oprigtte van zijn leger, toen

KAREL hem bezocht, pijnlijk oprigtte, om tot den verwinnaar te zeggen: “Ik ben vergeven, CARLO! heb deernis met mijn kroost!” - De Koning beloofde mij zijne bescherming, mij, die nog altijd hoop had gevoed op de beterschap mijns echtgenoots, die toen eerst het schrikkelijke geheim vernam. En echter, BONA! echter vonden wij slechts eene schuilplaats in *Napels* - echter.....’

Verg niet van ISABELLA, dat zij zegge, welke vreeze haar martelt, hoe luttel hope haar overblijft ooit haren zoon, ooit haren eersteling weder in hare armen te drukken. Snikkende stort BONA zich aan haar hart:

‘Doch,’ vaart de moeder voort, de kleine hartstogtelijk kussende, ‘doch van dezen dag zult gij heugenis hebben, BONA! hij voltooit ons ongeluk. Er bleef mij één uitzigt over, het uitzigt u gelukkig, groot te zien; van heden af is ook dát vernietigd; de ondergang van ons Huis zal de jeugdige hoofden het zwaarste treffen, schuldelooze, als ge zijt!’

Het is eene vlaag van verteedering, welke hare verklaring vindt in het onverwachte van FREDERIK'S besluit, in het vruchteloos overpeinzen van middelen te zijner redding, en daaruit gevolgde wanhoop. Echter duurt zij reeds te lang voor ISABELLA'S karakter.

‘*Zio mio*!’ herneemt zij eensklaps; ‘heb ik u ooit, toen ge rustig regeerdet, met beden voor mij of de mijnen gekweld?’

‘ISABELLA! wie verweet het u? Als ANNE mijne schatkist plunderde voor hare Heiligen, - als BEATRIX mijne jicht verzwaarde door hare klagten - als JOHANNA, als mijne moeder door beider somberheid een' nevel wierpen over het zonnigst uur - dan stondt gij me ter zijde, opbeurende en schragende - in de laatste dagen gedroegt gij u heldhaftig zonder voorbeeld.....’

‘Als de dochter van ALFONSUS, hoop ik,’ valt zij in, ‘welnu sta mij, om den wille onzer vriendschap, eene bede toe -’

‘Welke, schoone nicht?’

‘Geene overijling, *Zio mio*!’

‘Overijling?’ herneemt FREDERIK, ‘al waarvan ik mij zelven beschuldige is van uitstel, uitstel eene kroon neder te leggen, welke mijn hoofd niet past. o Dat ik minder lang gemard hadde het te doen, ik zou het geloof behouden hebben aan eenen enkelen vriend. -’

‘Een' vriend?’ vraagt ISABELLA, verrast.

‘Aan de trouw van SANNAZARO,’ antwoordt de Koning.

‘Draal langer een besluit te nemen,’ hervat de Hertogin, ‘en de tijd zal dezen terugbrengen met den voorspoed!’ voegt zij er schier schamper bij, ‘en de tijd zal middelen aanbieden,’ laat zij er ernstiger op volgen, ‘ter uwer redding! Zoo waarlijk als LODEWIJK, de *Moor*, reeds in de boeijen der Franschen voor zijne gruwelen boet, zoo waarlijk als God regtvaardig is, zal uwe geregte zaak -.’

‘Stil, ISABELLA! stil,’ zegt de Koning, ‘de Heere slechts weet waarom al de rampen onzen Huize overkomen; ons past het dragen, - Hem het oordeel! - En wat SANNAZARO betreft - -.’

‘Bewaar uwen schepter,’ zegt zij, ‘herwin uw rijk, en ge zult verzenmakers te over hebben!’

‘Verzenmakers, schoone nicht! verzenmakers, die iedere magt afgoderen, heden FREDERIK, morgen D'AUBIGNY, overmorgen GONSALVO; zij zijn talrijk als de bloesems onzer jasmijn, maar zij verstuiven ook als deze. Een vernuft als dat van SANNAZARO volstaat voor eene eeuw! Zie mij zoo vreemd niet aan; ik zeg u, de dag komt, waarin de wereld naauw heugenis hebben zal van onze heerschappij over *Napels*, de eeuw, in welke van heinde en verre bedevaartgangers den *Posilippo* zullen opgaan, om de hoeve van *Mergoglino* te bezoeken; waarin FREDERIK slechts zal worden gedacht als de vriend van SINCERO! Was ik het inderdaad?’

ISABELLA zwijgt, de Koning strijkt met de hand langs de grijze wimpers, en gedurende de pooze blikt BONA beurtelings hare moeder en haren oudoom verbaasd aan.

V.

Er wordt twee, er wordt driemaal aan de deur getikt; eindelijk heft FREDERIK het gebogen hoofd op, eindelijk roept hij: ‘binnen!’ en nu, mag hij zijne oogen vertrouwen? Uit de schemering treedt eene bekende, eene geliefde gestalte allengs nader, - het schijnt de reiziger, die in het bootje zat, - hetwelk wij zoo lang uit het gezigt verloren, - de man van middelbaren leeftijd buigt de knie voor de voeten des Monarchs, - het is SANNAZARO, die zijne hand grijpt, snikkende:

‘o Mijn Koning!’

‘SINCERO!’ roept FREDERIK in hartstogtelijke vervoering uit; maar welk schrikbeeld rijst eensklaps voor zijnen geest op? Met sombere, schier straffe stem, vaart hij voort: ‘Wat komt ge mij vragen? Weet ge dan niet, dat ik niets meer te geven heb? Of eischt ge, dat ik u van uwen eed van trouwe aan mijnen persoon ontsla? SANNAZARO! het is eene ijdele pligtpleging!’

‘o, Mijn Koning!’ valt deze in, ‘vanwaar dit wantrouwen?’

‘Wantrouwen?’ hervat de Monarch, ‘alsof het niet vreemd zoude zijn, zoo ik nog aan menschelijke deugd geloofde; alsof ik, toen ook gij verdwenen waart, niet het regt had te vreezen: - morgen verlaat mij ook FERRARI, morgen verlaten zij mij allen - o God! blijf mij bij!’

‘Den Meester!’ zegt SANNAZARO, ‘mijnen rampzaligen Meester houde ik die twijfeling ten goede; maar den vriend -.’

‘Rijs op, *mio* SINCERO!’

‘Niet eerder, mijn Koning!’ en zijne regterhand haalt eene beurs te voorschijn, met dukaten gevuld, en de Hertogin, die achteloos heeft toegeluisterd, ziet verwonderd op, ‘niet eerder voordat ge dit weinige hebt aangenomen, de reden, de verontschuldiging van mijn vertrek. Toen ik u uit *Napels* overhaast volgde, vergunde de verwarring mij niet iets mede te nemen; een enkele dag verwijls hier was genoeg, om mij te overtuigen, dat uwe middelen spoedig zouden zijn uitgeput, dat ik u tot last wezen zou. Gelukkig ben ik er in geslaagd, den tol van *Gaudiello* en een paar oude kasteelen te verkoopen, - versmaad het weinige niet! Zoo spoedig ik kon, keerde ik terug, niet spoedig genoeg om van verdenking vrij te blijven - voortaan verlaat ik u niet meer!’

Er straalt goedkeuring, er straalt bewondering uit de oogen der Hertogin.

‘Vergeef mij, *mio* SINCERO! vergeef mij,’ roept FREDERIK, met dezelfde openheid van aard, waardoor hij hem straks verwijtende ontving; ‘maar gij doet het, gij gevoelt, wat ik in die twijfeling aan uwe trouw heb geleden!’

En de goede Monarch ontsluit hem zijne armen; SANNAZARO ligt aan zijne borst.

‘God zij gedankt!’ snikt de Koning, ‘God zij gedankt voor deze genade; voortaan verlaat ge mij niet meer! Noch LODEDEWIJK, noch FERDINAND bezitten een' vriend als ik; voor al hunne magt, voor al hunne schatten, ruilde ik u niet! Voortaan

verlaat ge mij niet meer; voortaan vergezelt ge mij in den vreemde, *mio* SINCERO! want ik doe afstand van mijnen troon, want ik wil rust!'

Hoe ISABELLA'S oogen de uitdrukkingen bespieden, welke het gelaat van SANNAZARO bij deze woorden aanneemt! - Zij heeft eenen bondgenoot gevonden in de afkeuring van het ontwerp; - andermaal bestormt zij den Vorst met hare bede om uitstel; de dichter voegt er de zijne bij.

'Vergeefs, schoone nicht! vergeefs, SINCERO!' herneemt de Koning, en zijne oogen hebben op dit oogenblik iets van den glans, die den dweeper[(1)] verraadt; 'vergeefs wilt ge mij doen wankelen. Toen het lot mij den last des bestuurs oplegde, heb ik gepoogd dien te torschen, voor zooverre mijne kracht het toeliet. Gij weet het - ik streefde er naar regtvaardig te zijn, en ik werd miskend - ik was goed, en men schold mij zwak! - Wat schudt gij het hoofd? Het ware luttel geweest, dat de adel mij nooit den dood van ANTONELLO vergaf, indien slechts het volk in mijn vonnis het bewijs had gewaardeerd, dat ik, als Regter, hoog noch laag kende, dat ik de schuld strafte, tot in den laatsten telg van ouden Huize toe, al had deze slechts de dochter eens landmans onteerd. ISABELLA! denk niet, dat ik u verwijt, dat gij het mij aanriedt, - de schare zou mij als hervormer der zeden hebben gegroet, ware COSTANZA niet met haren verleider op het schavot gestegen, had zij den geest niet gegeven, toen de beul zijn hoofd ophief. Deernis verving afgrijzen - het offer beklagende, zag men de misdaad voorbij! - Hervormer der zeden, en ik regeerde over *Napels*, over *Napels*, dat vergat, hoe COSTANZA'S vader ons smeekte, de schande zijner dochter te wreken; over *Napels*, dat zich slechts de uitspattingen van ons eigen geslacht herinnerde! Hoe deze gewroken worden tot in het derde, tot het vierde lid! Waar vertoonde zich geestdrift voor ons Huis, toen de Franschen aanvielen en verwonnen, waar, dan ter plaatste, waar gij de jeugd des lands aanvuurdet en voorgingt,

(1) 'Eens zelfmoordenaars,' zegt een Italiaansch Schrijver E.C. DI BELMONTE, hetzelfde onderwerp behandelende; doch wat is er gemeens tusschen iemand, die beluit tot *il suicidio*, en FREDERIK'S afstand van zijnen troon? Voor NAPOLEON te *Fontainebleau, passe*; maar voor den ziekelijken, doch edelaardigen FREDERIK? Ann denzelfden Auteur is de bijzonderheid der onthoofding van den jeugdigen ANTONELLO CARACCIOLO ontleend, waarop de Koning vervolgens zinspeelt.

ISABELLA! jong en schoon als ge zijt! Hetzelfde vuur zal overal ontgloeijen, waar gij u vertoont; doch voor mij, afgeleefden kranke! voor *Arragon* is de dag der vergelding gekomen! Wat klage ik, - SINCERO! gij gaat mede!'

'Tot in den dood!' antwoordt SANNAZARO, op den vragenden blik van zijnen Vorst, 'schoon ik u bezweer -.'

'Vrees niet, dat ik veel verliezen zal; wat ducht ge, dat de heerschzucht mijns geslachts mij blaakt? Als ooit het bloed driftig door mijne aderen stroomde, ik leerde het vroeg beheerschen, *Caro mio*! - zoo ik weleer ongelukkig was aan de zijde mijner koele ANNE, ik bleef voor de hartstogtelijkheid van BEATRIX bewaard, ik gruw er van! Welligt erfde ik van mijne voorzaten slechts een deel van den geest mijns grootvaders, - SINCERO! voortaan zullen alle uren *de onze* wezen! Verdenk mij daarom niet van alleen mij zelven te zoeken; slechts door den afstand valt FERDINAND te redden, ik wil geen schuldeloos bloed meer op mijne ziel! Zie, mijne vrienden! de tijd, die het geslacht der BORGIA in het gestoelte der eere plaatste, die CESAR vorstelijken rang bedeelt, die ALEXANDER Paus maakt, is de mijne niet. SINCERO! wij zullen vergeten gelukkig zijn!'

SANNAZARO zucht, maar herneemt:

'o Mijn Koning! ik wil niet herhalen, wat gij uw goedaardig, maar ontmoedigd volk, wat gij uw geslacht schuldig zijt; doch weet gij, wat het is in den vreemde om te dolen, weet gij wat ballingschap zegt? Herinner u de woorden des grooten meesters, hoe zwaar het valt vreemde trappen op te klimmen, - hoe bitter het brood smaakt, ons elders voorgezet - hoe wrang de beker - doch gij kent DANTE als ik, - ik bid u, ziehier!'

En de dichter troont zijnen Vorst naar het venster, met kussen en stoel, en ISABELLA en BONA, die zich ter wederzijde van den kranke groepten, allen staren beurtelings op naar den wolkenloozen hemel, allen zien beurtelings af op het rimpelooze water.

'Liefelijke luchtstreek!' spreekt SANNAZARO, terwijl al de pracht eens zuidelijken starrenhemels de zee aan hunne voeten verzilvert; 'liefelijke luchstreek! of wie uit u scheidt, ook de heugenis dierf van uwen luister, of hij de heugenis dierf uwer zon! Morgen, mijn Koning! morgen zal zij voor u als voor den minste uwer onderdanen weder aanlichten, - eerst een verheelde gloed den *Versuvius* in vlam zettende, of zijne gramschap blaakt - dan eene zee van licht,

die den sluijer scheurt, welke om de helling van den *Posilippo* zwiert, - weldra de God des Dags, die, door het weefsel van lommer en kastanjes henen, een' welgevalligen blik op het graf zijns lievelings werpt, die de aasche van VIRGILIUS zegent! - En gij zult het weêrgalooze schouwspel bewonderen en genieten, en de minste uwer onderdanen, zeide ik, zal zich verlustigen als gij, wanneer de pijnboomen huiveren en de aloë's geuren; wanneer het geitenlam in den milden schijn van rotsklove op rotsklove wipt; wanneer de oranjeen mirteboschjes van mijn *Mergoglino* hun balsemen wademen....' SANNAZARO, onwillekeurig aangedaan, houdt een oogenblik op. 'Doch wee uwer, mijn Koning! wee uwer; in vergelijking met den minste uwer onderdanen, zult ge beklagenswaardig zijn, als gij u slechts in de duisternis van den vreemde den glans herinneren zult, die, den hemel afgezegen, de spitsen van *Napels* heiligdommen kust, en voortstuwt over het weêrgaloos blaauw van deze golf! Wee uwer, als alleen de verbeelding u in het graauwe verschiet dier onherbergzame streken den purperen gloor schilderen zal, waarin de eilanden onzer zee, waarin *Ischia* en *Procita*, drijven. Wee uwer, als gij naar den luister van dit landschap smachten zult, te midden eener natuur, tot trage ontwikkeling gedoemd, die wegkwijnt in mist, die krimpt van koude! Hoe heugt mij dat leed!'

FREDERIK staart voor zich, - ISABELLA hoopt, - alleen BONA blikt naarde staaren - SANAZARO neemt nog eenmal het woord:

'Heimwee, mijn Koning! gij hebt het nimmer gekend, heimwee verkeert den dag in zuchten en den nacht in tranen; helaas! dat de foltering ophield, als de voet weder den vaderlandschen bodem drukt, dat dan geen der beminde voorwerpen, welker beeld wij in den vreemde met ons droegen, vergeefs werd gezocht! Ook dát leed bedreigt u, ook de wroeging, die aan mijn leven knaagt, de wroeging, dat ik den laatsten zucht van de lippen mijner CARMOSINA niet opving, gij weet, zij verscheidde, toen ik in *Frankrijk* was - mijn Koning! gij hebt gemalinne en kinderen, lacht de ballingschap u nog aan?'

'Ik red er mijn zoon door,' herneemt FREDERIK, diep getroffen, maar onwrikbaar; 'gij gaat mede, SANNAZARO! in uwe *Arcadia* zal ik de nimfen van den *Sebethus* aanschouwen, beluisteren, om mij zien! - en als ik sterf, zult gij mijne as-

sche naar *Napels* overbrengen - God sterke mij en zij met mij in den vreemde!’

Mijne avondschemering op *Ischia* is voorbij - de nacht was alreeds ingevallen; waartoe zoude ik u langer vermoeijen met eene mededeeling der honderde ontwerpen, welke ISABELLA op haar leger beraamde en ontwierp; waartoe zelfs met het eenige, dat zij FREDERIK den volgenden morgen voordroeg? Hij hoorde het aan, hij volvoerde des ondanks zijn besluit. Een bootje verliet de haven van *Ischia* - de vertrouweling, dien het naar *Napels* overbragt, droeg eenen brief voor D'AUBIGNY bij zich, - de Veldheer kwam tot den Vorst. En den weêrzin opvolgende, dien de trouweloosheid zijns bloedverwants, FERDINAND, hem inboezemde, gaf FREDERIK zich aan *Frankrijk* over - de poging, zijnen zoon te redden, slaagde kwalijk; de jongeling sleet jaren in Spaansche gevangenis; KAREL V droeg zorg, dat hij geen wettig oir naliet! -

En FREDERIK?

Ware ik schilder, zijn scheepgaan van *Ischia* zoude stoffe opleveren voor een treffend tafereel; het Hertogdom van *Anjou* was hem door LODEWIJK XII tot apanage geschonken; hem was eene eerewacht toegezegd; een inkomen, wie weet wat meer? Slechts twee vrienden vergezelden hem: SANNAZARO en FERRARI, beide overbewust, dat hunner trouw geene dienst van lange jaren zou worden gevergd. ANNE van *Savoije* scheidde van hem, zoo als zij van alles had leeren scheiden, om den wille des onverbiddelijken Hemels, - er vloten tranen van onder de grijze wimpers zijner moeder; haar harte brak! - Schuif BEATRIX in de schaduw, ik weet geene betere plaatse voor haar; maar licht, veel licht op de belangwekkende schoonheid van JOHANNA de verweduwlijkte gemalin van zijnen voorganger op den Napolitaanschen koningstroon; - licht, veel licht, het hoogste licht op ISABELLA, die's mans toekomst voorziet! - Luttel jaren in den vreemde doorgebragt, en verre van zijn geboorteplaats - hem door SANNAZARO vergeefs in zijne krankte voorgespiegeld, - overleed hij in den jare 1504, te *Tours*, zonder vermetele, vruchtelooze pogingen te hebben aangewend, het verloren gezag te herwinnen; in dit opzigt zoo verre boven de meeste afgetredene Koningen verheven, als hij het in geestbeschaving boven het gros zijner tijdgenooten heeten mogt!

Indien mijne proeve, een letterkundig verschijnsel, in verband met zijnen tijd te beschouwen, u eenig belang in de *Arcadia* doet stellen, dan deert het mij, dat ik u zeggen moet, dat het werk van SANNAZARO in het oorspronkelijke ten onzent zeldzaam is - de heuschheid eens geëerden vriends verpligtte mij, door de leening van eene Venetiaansche uitgave, des jaars 1531, uit de Koninklijke Bibliotheek, te 's Hage, geloof ik. Wij hebben echter eene getrouwe, verdienstelijke vertaling van PIETER VLAMING, voor zooverre het proza betreft; wat de verzen aangaat, het is halsbrekenswerk de Italianen na te volgen, ook waar de zoetvloeijendheid minder in klankenspel ontaardt dan bij SANNAZARO. Doch ik schrijve voort, of ik u niet had verveeld - deed ik het, wees gul genoeg het te bekennen; gij zult er door voorkomen misschien later geplaagd te worden met eene andere, met de eenige *Arcadia*, waarvoor ik buiten de u aanbevolene sympathie hebbe, met die van *Sir* PHILIP SIDNEY!

De schipbreuk van den Hesperus.

Amerikaansche ballade.

Naar Henry W. Longfellow.

De Hesperus stoof voor den wind
In 't bar saizoen door zee;
Hoe willig voer des schippers kind
Tot zijn gezelschap meê!

Haar lieflijke oogjes weken niet
Voor vlasgebloemte in kleur,
En meidoorn, in den knop bespied,
Scheen d'ijlen halsdoek deur.

De vader staarde, 't roer ter hand,
Van geen kort eindje vies,
Wat dwarling toch naar allen kant
Den luchten rookdamp blies?

Daar schoot hem de oudste rob ter zij,
Vergrijsd op d'oceaan:
‘- Stuur gindsche haven in,’ - sprak hij,
‘- Wis krijgen we een' orkaan!’

‘- De maan had gistren nacht een' kring
- En te avond bleef zij uit!’ -
Alleen een schampre lach verving
Het snorkend pijpgeluid.

Maar grimmig stak 't noordoosten op
Langs 't overwolkte ruim;
De sneeuwjagt ziedde in 't pekelsop;
De baren rookten schuim.

De storm kwam neêr, en 't schip stond stil
Gelijk een schrikkend ros, -
Doch zwichtte voor des schippers wil,
En stoof op 't noodweêr los!

‘- Lief dochtertje! kom hier, kom hier,
- Wat beeft gij als een blad?
- Zoolang ik zelf de roerpen stier,
- Acht ik de vlaag zie dat! -’

Hij knoopte een wambuis, ruim en ruig,
Om 't lokkig hoofdje vast,
En sneed een touw van 't vallend tuig,
En bond haar aan den mast.

‘- o Vader! zijn we digt bij land?
- 'k Hoor duidlijk klokgebom! -’
Hij vreesde een klip op 't rotsig strand,
Hij wendde zeevaart om.

‘- o Vader! zijn we digt bij land?
- 'k Hoor 't buldren van 't kanon! -’
‘- Welligt een schip, te slecht bemand,
- Dat zich niet bergen kon. -’

‘- o Vader! zijn we digt bij land?
   - Wat flikkert dáár zoo rood? -’
Geen antwoord - dan een flits in 't want,
   Geen antwoord - hij was dood!

De scheepslantaarne, aan 't roer geplaatst,
   Scheen, door den sneeuwstorm heen,
Op oogen, starende verglaasd,
   Op reeds verstijfde leên.

Toen bad het dochtertje uit haar' nood,
   Toen bad zij tot den Heer,
Die wateren en wind gebood
   Op 't Galilesche meer.

Doch 't vaartuig stoof door vlokkenjagt,
   Het stoof door holle zee,
Een spook gelijk in duistren nacht,
   Naar 't rif van Noormans Wee.

En werd bijwijlen 't kind verrast
   Door klank of kreet van land, -
Ach! 't razen van de branding was 't
   Op 't ijzerharde zand!

De brekers schuimden voor den boeg,
   Het schip stoof blindlings voort,
En de eerste golf de beste sloeg
   De manschap over boord!

Het stiet, waar 't wit en wollig vocht
   Een lamrenvacht geleek,
Op klippen, in wier enge krocht
   De veege kiel bezweek.

Gelijk een' stier zijn vijand sleurt,
   En, dol van razernij,
Hem op de scherpe horens beurt,
   Zoo teisterden ook zij!

Daar viel 't van ijzel stijfstaand want
   Met beî de masten neêr; -
Daar stoof het wrak naar allen kant; -
   Daar zwalpte 't zeeschuim weêr!

De nacht ging om - de dag brak aan -
   Een visscher uit het oord
Bleef huivrende op den oever staan:
   Wat dreef daar zachtkens voort?

Het scheen een lijk - het scheen een kind,
   Gebonden aan een' mast, -
Schoon 't water wedliep met den wind,
   Toch hield de koorde vast.

In 't zoute vocht, gestold tot ijs,
   Verstierf der oogen vier, -
Maar 't gulden haar, der golven prijs,
   Het rees en zonk als wier.

't Was al, dat aanspoelde uit den schoot
   Der barre winterzee; -
Beware ons God voor zulk een' dood
   Op 't rif van Noormans Wee!

W.D-s.

Mengelingen.

De Prinses Orsini.

I. In Frankrijk.

Terwijl de *Loire* zich voortdringt door de liefelijke landouwen van *Touraine*, vormt een harer teêrste en bogtigste takken, de *Indre*, door het kozend omvatten van eenige morgen gronds, even beneden *Tours*, een klein schiereiland, dat..... dan, wij herroepen dezen aanvang, en vervolgen de gedachte beschrijving niet verder; sedert den tijd, waarvan wij spreken wilden, kan gansch *Touraine* en geheel *Frankrijk* zijn veranderd van uiterlijk voorkomen, gelijk het van zeden, van staatsvorm intusschen oneindige malen is verwisseld. Kanalen kunnen gegraven zijn geworden, en meren gedempt, en rivieren tot andere bedding gebragt; want wij meenden u te verhalen van *Touraine* in 1714, toen nog LODEWIJK XIV over *Frankrijk* eenen schepter zwaaide, bezwaard met den pantoffel van DE MAINTENON en den rozenkrans van *Père* LE TELLIER. Bij gevolg kon mijn schiereiland er wel niet meer zijn, en staken misschien de bewoners van de *Indre*-oevers, als ze dit lezen konden, de hoofden op, zoo als die van het gedroogde *Haarlemmermeer* het over honderd jaren zouden doen, wanneer iemand hun den grooten waterplas tusschen *Zwanenburg* en *de Kaag* afschilderde - en er geene Haarlemmermeerboeken bestonden, om voor hunne beschrijving te getuigen. Een zoodanig nuttig Werk over de *Indre* bestaat er niet, zoover ik wete, en ik vinde het dus raadzaam, om er niet veel meer van

te zeggen, dan dat ik de liefelijke plek heb gezien met den blik der verbeelding, en dat ze zoo lag, omgeven van zoet rivierwater, in het midden van dat weelderige landschap van *Midden-Frankrijk*, 't welk nu reeds den naam van *Touraine* heeft moeten afleggen, om, als de andere provincie's, den naam te dragen van de wateren, die het doorstroomen; departement de *l'Indre et Loire* heet het, sedert de dagen der Republiek.

Als uit een' cirkel van groen, en een' zilveren ring van water, rees er een alleraardigst lusthuis op, in welks bouworde de Italiaansche stijl de heerschende was, schoon het niet te ontkennen viel, dat de toenmalige Fransche smaak er zijnen invloed op had uitgeoefend. Het was duidelijk, dat de bouwmeester uit beide stijlen had genomen alles, wat het meest dienstig kon zijn en doeltreffend, om zijne stichting tot een smaakvol en gemakkelijk zomerverblijf in te rigten. Het platte dak, bezet met oranjeboomen in geschilderdhouten bakken, en de sierlijke balcons voor de bovenvensters, herinnerden *Italië*, terwijl de hooge schuiframen met de smalle vensterkozijnen, alle even regelmatig als ruiten op een dambord, van LE NÔTRE'S geest getuigden. Schoon de mengeling van twee manieren welligt een of anders oog mogt ergeren, ergernis was toch zeker de gewaarwording niet van den man, die zoo strak en starend naar het huis opkeek, of hij er eene afteekening van had willen maken. Geleund als hij dáár stond tegen een' der notenboomen, die met hun frisch en altijd gaaf gebladerte het sieraad van den rivieroever uitmaakten, scheen hij in eene ernstig weemoedige overpeinzing vervallen te zijn, doch die meer had van zorge dan van bitterheid. De beleefde maan, die de voorwerpen alle met een schel wit licht overgoot, geeft ons gelegenheid hem van het hoofd tot de voeten op te nemen, om daarna te gissen wie hij zijn mag. Zijn gelaat draagt eenen zuidelijken karaktertrek, niet slechts door de donkerbruine tint, noch zelfs door de glinsterend zwarte oogen, maar vooral om iets bewegelijks en sterk sprekends, dat de kinderen van het Zuiden onderscheidt; de kleine hoed, aan drie kanten opgenomen en gegalonneerd, liet een hoog en open voorhoofd geheel onbedekt, dat u weêr had kunnen bevredigen met den fijnen listigen trek rondom den mond. Zijne gestalte was rijzig en slank, tot magerheid toe; maar de korte overrok, naar de mode van dien tijd meer gelijkende naar een' jas dan een' zoogenaamden rok van onze dagen, vermomde door wijde en ruime mouwen, zeer tot zijn voordeel, de al te groote teêrheid zijner vormen. De opslagen dier mouwen, de knoops-

gaten en alle naden waren afgezet met goudborduursel en zwaar galon, dat op het donker violetkleurig laken eene goede uitwerking deed. Een zeer lang vest van witte damastzijde, met kleurig gebloemte geborduurd, dat tot ver beneden de heupen reikte, gaf mede iets helders aan de al te sombere kleuren van zijn overig gewaad; de breede kanten das om zijnen hals, de fijne batisten ondermouwen, mede met kanten gesierd, de witte zijden kousen, de marokijnleêren schoenen met diamanten gespen in het midden van een' blaauwen strik, deden hem kennen, zoo niet als een' jongman van rang, dan ten minste als een' van fortuin; maar de deftige allongepruik, welker sierlijk bruine lokken lang nedervielen over hals en schouders, en eene soort van pronkdegen, dien hij met eenen kostbaren draagband aan de zijde bevestigd had, en bovenal de roode hielen aan de schoenen, beslisten zijnen rang als edelman, daar geen burger zich met de eene en de andere had durven vertoonen. De eene hand, in een' gemslederen handschoen gestoken, bragt hij als onwillekeurig naar zijn voorhoofd, toen juist een geroep, van de rivierzijde voortgebragt door eene heldere mannenstem, hem stoorde op eene onbehagelijke wijze.

‘Holla! hé, vriend! Wie is de edelman, die dat aardige landhuis bewoont?’

De aangesprokene wendde schichtig en opgeschrikt het hoofd henen naar de zijde, van waar het geluid kwam. Blijkbaar had hij de vraag niet verstaan. Hij zag digt nevens zich eene sloep, die zachtkens de *Indre* afgleed, met een gezelschap van verscheidene mannen en vrouwen, alle lustig, jong, welgekleed, van welke sommige zelfs speeltuigen bij zich hadden, ten bewijze, dat ze bij dit watertogtje zoo veel zinvermaak mogelijk vereenigen wilden. De maan, het water, muzijk en een zoele Augustusavond, - kon er meer noodig zijn, om jonge harten, voor zingenot open, tot de zoetste opgewondenheid op te voeren? Een jongman, die op de voorplecht stond, en een' roeiriem in de hand hield, dezelfde, die de vraag had gedaan, herhaalde haar nu ietwat scherper - en kreeg toen tot antwoord een eenigzins bits:

‘De Sieur FRANÇOIS!’

‘Dat is waarachtig de stem van DE SAINBERTÔT,’ riep de man uit de sloep. ‘Dames! wie van u heeft toch haren beschermheilige aangeroepen om deze ontmoeting?’ en tegelijk het vaartuigje een' zet of wat gevende, in overeenstemming met de overige roeijers, stiet hij het tot aan den oever en stapte aan

wal. Met een paar schreden was hij bij onzen *Cavalier*, klopte hem gemeenzaam op den schouder, en sprak hem lagchende toe:

'*Parbleu*! dat is treffend en merkwaardig! SAINBERTÔT te betrappen op heeter daad, op de groote zonde van dweeperij en sentimenteel gepeins! Zeg, man! wat voert gij uit? Maakt gij verzen, of beraamt gij eene zamenzwering? Bij wien moet ik u aanklagen, bij BOILEAU of bij D'ARGENSON?'

'Ha! D'ERLANGES!' antwoordde de verraste, omziende; 'wat komt gij hier doen?.... ik.... ik peinsde niet....'

'Ik heb u immers nog niet uitgelagchen, mijn waardste! Alles om u heen regtvaardigt u; dit weder, de maan, tot het fantastische van dit gebouw zelf toe; al gaaft gij hier eene serenade, wie zou het u kwalijk nemen, of het moest zijn iemand daar achter die hooge ramen!'

'Mijne zaak is eenvoudig deze: ik beraad mij, of ik daarbinnen gaan zal, of niet.'

'Hoe toch de fraaije geesten elkaâr ontmoeten! Dat is hetzelfde, wat wij in overweging namen, toen ik u toeriep.'

'En niemand van u wist toch wie er woonde?'

'Neen, maar dat is hetzelfde; er zal toch nog wel gastvrijheid in *Frankrijk* zijn onder lieden van onzen stand? Hoe is ook die naam?'

'De Sieur FRANÇOIS,' herhaalde SAINBERTÔT, nu eenigzins aarzelende.

'Bah! Sieur bij den voornaam, zonder meer! Dat riekt niet naar goeden adel; maar op het land neemt men wat men krijgen kan, als men lust heeft zich te verpoozen, zoo als wij nu, en het huis er uitziet als dit huis hier; breng er ons maar binnen; als gij er bekend zijt, hebben wij toegang....'

'Reken daarop niet. De Heer des huizes is niet gastvrij. Ik heb er nog nooit een' ander' zien ontvangen dan mij zelven, en ik wil mij de deur niet zien sluiten om een' inval van u.'

'Allerliefst! Eerst verlaat Mijnheer, tegen alle regelen van welvoegelijkheid, zijn slot, op een' tijd, dat zijne goede vrienden uit *Tours* de moeite nemen hem te komen bezoeken, en als zij hem dan tot eenvoudige vergoeding vragen, hen in te leiden in eene herbergzame woning, en het voor lief nemen willen, al is het ook maar bij een' burger-financier, dan gooit hij hun droogweg een "dat doe ik niet," voor het hoofd. Is dat de hoffelijkheid, die men aan het Savooische Hof leert?' en zonder te luisteren naar hetgeen SAINBERTÔT

wilde antwoorden, riep hij zijn gezelschap toe: ‘Dames! onze vriend is zoo lomp geworden als een Savooische bergroover, of zoo bedeesd als eene marmot! hij durft met zoo veel lieden niet bij zijn' *goeden vriend*, den Sieur FRANÇOIS, binnenkomen. Wat dunkt u, zoo *wij hem* schaakten, en met hem voortroeiden tot aan dat nieuwe kasteel, 't welk zich daar zoo trotsch en zoo statig verheft, en waarin ruimte genoeg te vinden zal zijn voor zeven of acht edellieden?’

‘Wat gij een kasteel gelieft te noemen,’ sprak nu SAINBERTÔT, die hem gevolgd was, ‘heet *Chante-Loup*, is nog niet bewoond, en wordt een winterverblijf voor den Sieur FRANÇOIS!’

‘Zeg liever een winterpaleis!’ hernam D'ERLANGES, ‘maar het is waarlijk de geschiedenis van den Markies DE CARABAS, want zeker zal de jagt daarginds ook wel de zijne zijn!’

‘Neen, hij heeft geene grondbezittingen, dan eene plek, waarop hij bouwt, en hij bouwt met eene pracht, met eene verkwisting! LE NÔTRE zou blozen, als hij het zag - en dan de aanleg van zijne park, zijne tuinen, zijne waterpartijen....’

‘Maar, mijn Hemel! is hij dan een peetekind van eene toovergodin, dat hij zoo wonen moet, en geen' beteren naam heeft dan den zijnen? Is hij Hertog, of gewettigde Prins? Wie is hij dan toch, die Sieur FRANÇOIS?’

‘Ik gaf er de helft mijner kwartieren voor, om het te weten!’

‘Foei! men speelt zoo niet met zijne voorouders! En eigenlijk, wat kan het u schelen, als gij er een' goeden buurman aan hebt? op het land neemt men het zoo naauw niet!’

‘Gij hebt gelijk, wat kan het mij schelen?’ herhaalde SAINBERTÔT werktuigelijk, en zette daarbij een gezigt, alsof hij volmaakt meende wat hij zeide; daarop sprak hij: ‘Hebt gij een plaatsje voor mij, dan roeijen wij naar mijn landgoed; ik twijfel niet, of BAUDIN, mijn getrouwe, zal vlug een fijn avondmaal weten bijeen te brengen, en als het voor terugkeeren te laat wordt, is mijn huis....’

‘Neen! neen!’ riepen eenige Dames, ‘wij willen verder; wij keeren niet terug, dit togtje verveelt ons nog niet; wij gaan nu den ouden Markies DE CHIVRAI opzoeken, en zien hoe hij zijn hof maakt aan zijne jonge vrouw. Die afspraak hebben *wij* gemaakt, terwijl D'ERLANGES met u onderhandelde, en nu zal *ons* plan doorgaan.’

‘Bravo!’ riepen hare Heeren, ‘zietdaar de schoonheid, die gebiedt, en de sterkte, die uitvoert; SAINBERTÔT! gaat gij meê? D'ERLANGES! blijft gij bij ons, anders nemen wij de riemen op?’

‘Zeker niet!’ riep D'ERLANGES, ‘ik wil kennis maken met den Markies DE CARABAS; één' vriend zult gij toch kunnen inleiden?’

‘Ik wil het beproeven, en te meer, omdat ik zien wil, welk een' indruk een gast op hem maakt uit de hooge kringen van *Versailles*.’

Toen wenschten het gezelschap van de sloep en de beide Heeren, die aan land bleven, elkander wederzijds eene goede fortuin, en nevens het geluid der roeiriemen in het water hoorde men plotseling een koor van allerliefste vrouwenstemmen, met accompagnement van guitaren en fluiten. De beide jonge lieden sloegen nu het pad onder de notenboomen in; zij hadden nog eenige minuten te loopen eer zij bij den brug waren, die met den oever, of liever met het vasteland, gemeenschap gaf. ‘Maar zeg mij dan toch,’ sprak D'ERLANGES, ‘hoe zijt gij tot dien ongastvrijen Kaffer doorgedrongen?’

‘Op de eenvoudigste wijze. Daar wordt hier in den omtrek van niets zoo veel gesproken, dan van zijne bouwlust, zijne groote ondernemingen, zijne nieuwe denkbeelden en vrije uitvoering in die kunst; vooral roemde men zijne waterpartijen, en ik had, bij mijne terugkomst van *Savoije*, juist besloten tot de verbetering en verfraaijing mijner goederen; ik wilde iets derge gelijks op *St. Salle* hebben. Onder voorwendsel van buurschap, liet ik hem een bezoek aankondigen. En wat denkt gij, dat er gebeurde? In plaats van mijne beleefdheid aan te nemen, kwam hij zelf bij mij, en gaf mij alle mogelijke modellen en plannen, welke ik kon verlangen, en zelfs, toen ik zeide, dat deze alle mij op te groot eene schaal waren aangelegd, bood hij vriendelijk zijne diensten aan tot meer eenvoudige ondernemingen, en ge zoudt het naauwelijks gelooven, niet slechts tot het ontwerpen, ook bij het uitvoeren was hij behulpzaam. Waar BAUDIN verzuimde, de traagheid der werklieden voort te drijven, joeg hij ze door eigen voorbeeld; hij werkte mede, of het een klein *Trianon* ware geweest, en hij koninklijke gunst had kunnen verdienen, door mij te helpen. Eerst toen wij maanden lang op zulke wijze in betrekking hadden gestaan, noodde hij mij bij zich, om zijne bloemen en oranjeriën te zien, en van dien tijd af heb ik vrijen toegang.’

‘Dan weet ik wat hij is,’ riep de Ridder, ‘een rustend bouwmeester, die onder LE NÔTRE of MANSARD rijk is geworden, en nu den ouden knecht nog niet vergeten kan.’

‘Neen, zoo iets is het niet; zijne gesprekken, als hij spreken wil, getuigen van eene veelzijdige kennis, van eene beschaving, die men niet bij een' zulken zoeken zou; meer dan eens zelfs ontvallen hem woorden of opmerkingen, die bewijzen, dat hij in kringen heeft verkeerd, waar men geen' man van die soort zoude toelaten, en toch weêr is er in geheel zijn gedrag, en soms in zijne manieren, iets eenvoudigs en burgerlijks, tot plompheid toe, dat hem volmaakt gelijkstelt met zijn' onbeduidenden naam.’

‘Dat is allervreemdst! En heeft hij ook vrouwelijke wezens om zich, die Sieur FRANÇOIS?’

‘Zijne dochter!’ antwoordde SAINBERTÔT, eenigzins haastig, ‘als zij ten minste zijne dochter is,’ voegde hij er langzamer bij.

‘Oho! betrapt, waarde Graaf! die dochter is een engel, een schat, eene betooverende schoonheid, die u betooverd heeft, en mij betooveren zal, enz., enz.’

‘In waarheid een engel, als er zoodanige op aarde rondgaan; D'ERLANGES! ik heb haar lief, zoo als ik nooit heb bemind!’

‘Ja, dat is natuurlijk, dat zegt men altijd van zijne tegenwoordige liefde.’

‘Mijn vriend! geene scherts op dit punt; gij weet.... slechts ééne vrouw.... en die stond te hoog....’

‘Gij hebt gelijk, uwe eenige liefde tot hier toe was eene aanbidding *à deux genoux*.’

‘Welnu dan, zoo hoog de eene boven mij stond in rang, zoo verheven is de andere door zachte deugd, door eenvoudige beminnenswaardigheid. De eerste mogt ik niet eens liefhebben, deze wil ik huwen. Ik moet mijn leven voor altoos aan het hare verbinden, of ik moet dwaasheden doen!’

‘Ik geloof, dat gij daarmede reeds bezig zijt; maar, *corbleu*! dat moet eene verwonderlijke schoonheid zijn, die den Graaf DE SAINBERTÔT zoo aan zich weet te boeijen! hij, die ongevoelig was voor iedere andere dan eene vorstelijke....’

‘Zwijg toch.... En schoon, mijn vriend! zij is het niet; misschien bevallig, ten minsten in mijn oog; maar hare trekken hebben geleden door kinderziekte, en zij gaat kreupel.’

D'ERLANGES gilde het uit.

‘Gij zult haar zien,’ sprak SAINBERTÔT bedaard, ‘en gij zult niet lagchen. Maar gij begrijpt daarom de belangstelling, die ik hebben moet in den man, die zich haren vader noemt. Er

mag geen duistere nevel rusten op de afkomst eener Gravin DE SAINBERTÔT. Maar zie, wij zijn bij hare woning!'

Na deze bekentenissen van SAINBERTÔT, verklaart zich zijn ernstig gepeins, en zelfs zijne aarzeling, om op nieuw een huis binnen te gaan, waar zijn hart een gevaar duchtte, dat zijn verstand hem ried te ontwijke. Maar hij was de eenige niet, die met brandende nieuwsgierigheid het oog gerigt hield op den Sieur FRANÇOIS. In den geheelen omtrek, in iedere pachthoeve, in het kasteel van den Heer van het naburige dorp af, tot in de hut van den daglooner toe, maakte men gissingen over de ongewone handelwijs van den vreemdeling. Want hij was niet uit *Touraine*, schoon hij een' Franschen naam droeg; hij was van de overzijde der *Pyreneën*, of wel van achter de *Alpen* tot hen gekomen. Niemand kende hem, en hij maakte zich bekend bij niemand. Ruim acht jaren geleden was hij gekomen; niemand wist van waar of waarom, zonder een' enkelen bediende met zich, en had aankoopen van grondgebied gedaan, die alleen met vorstelijke schatten konden worden betaald. Daarop waren er vreemde bouwlieden en vreemd werkvolk aangerukt, en tevens, zoo velen er uit den omtrek werk begeerden, konden bij hem worden geplaats, mits zij bekwaam werden bevonden. Zij kregen hoogere dagloonen, dan ergens elders, en de Sieur was altijd rondom hen, vaak genoeg met eigene handen hen helpende en onderrigtende, waar zij het noodig hadden. Zoo trok hij het kasteel op, waarvan vroeger gesproken werd, toen in de gemeente het plekje gronds werd te koop geveild, dat de *Loire* tot een eiland had gevormd. Ook dit kocht hij aan, en liet er het lusthuis oprigten, met eene haast, die bewees, dat hij er een bepaald doel mede hebben moest. Dat doel werd ten deele duidelijk, toen hij, na eene vrij lange afwezigheid, terugkeerde met een jong meisje, dat niemand gezien had, en hetwelk toch door ieder, die van haar aanwezen hoorde, nu eens als een wonder van schoonheid, dan weder als eene drake van leelijkheid werd beschreven. De jonge Dame wandelde nooit buiten het eiland. Zij had slechts twee vrouwelijke bedienden met zich gebragt, doch sinds hare aankomst had de Sieur verscheidene bedienden in zijne dienst genomen; door deze was de pracht, die er heerschte, de leefwijze des meesters, de zonderlinge omstandigheid, dat hij voor zich het eenvoudigste vertrek had uitgekozen, aan de weetgrage menigte bekend geworden, en dit vooral gaf nog meerdere stof tot gissingen over dien zonderlingen persoon,

dan iets van het overige. Sommigen hielden hem voor een' verbannen' Italiaanschen Prins, anderen voor een groot misdadiger, die zich boete oplegde; zwakke hoofden zagen in hem een' toovenaar, een' alchimist; de groote landeigenaars uit de nabuurschap hielden hem voor een' Intendant, die belast was met de voltooijing van het kasteel, ten behoeve cens meesters, op wiens komst zij nog altijd zaten te wachten; doch dat meisje, dat gekomen was, en dat zulke voorkomende zorgen en een' halven hofstaat scheen noodig te hebben, bragt deze onderstelling dan weder in de war; want dat zij niet was, wat er van gezegd werd - zijne dochter - dat was voor verlen eene zekerheid. Voor het overige, hoe men hem ook heeten mogt, hoe men hem argwaande, hoe men hem verdacht, onwillekeurig werd hij geacht, even als gevreesd, door ieder, die met hem in aanraking kwam; men vond hem gedienstig, welwillend, zachtmoedig, behulpzaam met goeden raad; geen arme werd door hem onbedeeld teruggezonden, geen werkman ooit in loon bedongen, of onverdiend door een hard woord mishandeld; hij was hulpvaardig, meer dan iemand, en deed menigen boer en landbezitter blozen door zijne inschikkelijke minzaamheid bij menig klein verschil. Zoo verre, wat zich alleen van buiten gissen liet, of opmaken uit de verhalen van ontrouwe huisgenooten; misschien begrijpen wij hem beter, als wij met de jonge edellieden zijne woning binnengaan. Een bediende, zonder liverei, liet hen binnen, en schoon deze met eenige verwondering op den vreemdeling zag, de overtuiging, dat SAINBERTÔT een welkome gast was, deed hem terstond het vertrek openen, waar de Heer des huizes zich bevond; de jonge Graaf stelde zijnen vriend voor op deze wijze:

‘De Ridder D'ERLANGES, mijn vriend, Mijnheer! Ik weet, dat gij mij het regt niet gegeven hebt, iemand bij u in te leiden; dan, mijn vriend had gerekend op de gastvrijheid van mijn dak; hij vond mij niet, hij is mij gevolgd, wij ontmoetten elkander in den omtrek van uw huis. Ik beloofde hem hier schadeloosstelling voor wat hij bijmij had gezocht. Was ik te vermetel?’

‘Gij doet mij eere aan, Mijnheer de Graaf!’ antwoordde de Sieur, ‘en de Ridder is wel goed, mijn dak voor lief te willen nemen. Ofschoon ik de gansche fraaije wereld van *Tours* niet hier heenroep, bewijst dat nog niet, dat de vrienden van *mijne vrienden* mij niet welkom zouden zijn.’ Dit zeggende, was hij opgestaan, had SAINBERTÔT de hand gereikt, zich

tegen den Ridder hoffelijk gebogen, en schoof nu zelf voor beide een' stoel nevens de fraaije tafel, waaraan hij zat, met de kalme rust van iemand, die een bezoek ontvangt, dat hem eenigzins verrast, doch dat hem niet ongelegen komt. De tegenwoordigheid van een' vreemdeling maakte dus geenen onaangenamen indruk op hem; doch welken maakte hij zelf op D'ERLANGES? Den meest natuurlijken, dien zijn persoon moest te weeg brengen, en dien een uiterlijk als het zijne nooit nalaat te geven, dien van een plotselijk welgevallen, van een onverklaarbare belangstelling, van hoogachting, en zelfs van vertrouwen. Want al was het een forsch en krachtig man, die naauwelijks meer dan een veertigjarige kon zijn; al hadden zijne vormen en trekken iets liefelijks, dat het welgevallen en de benijding uitlokte bij het aanschouwen, zijne schoonheid was niet in weekheid overgegaan; zij had veeleer iets hards en strengs, vooral bij den fieren oogopslag. Hij droeg het glinsterend kastanjebruine haar bloot en gebonden, schoon voor lieden van fortuin of rang de groote lokkige paruiken reeds het eigen haar hadden vervangen. Maar die eenvoud van zijn kapsel, behalve dat zij iets stils en eenvoudigs gaf aan zijn gelaat, liet geheel zijn hoog en schrander voorhoofd ongedekt, en verhoogde het levendige van de groote zielvolle, blaauwe oogen, zoo open en zoo klaar, dat er u de waarheid en de trouwe uit toespraken. Zijn overrok was van zwart laken, zonder eenig galon, met eenvoudig gewerkte zijden knoopen; zijn vest en zijne korte broek van zwart satijn; de ondermouwen van fijn batist, doch zonder kant, even als de das, en waren het niet de gouden hemdsknoopjes en kniegespen geweest, ge hadt zijne kleeding voor een diep rouwgewaad gehouden, in eene tijd, toen de mode ook voor mannen heldere en sprekende kleuren eischte. Hij droeg geen' degen. Toch flonkerde er een breede gladde ring aan den middelvinger van de regterhand; - SAINBERTÔT had opgemerkt, dat hij dien onder het spreken veelmalen heen en weder schoof, vooral dan wanneer hij in eenige gemoedsbeweging was; want schoon zijn gelaat iets rustigs had, iets koels zelfs bij een oppervlakkig beschouwen, bij langere opmerking werd het duidelijk, dat daarover hartstogten hadden heengebruischt, die, mogten ze al voor het oogenblik onderdrukt zijn, door berusting of redeneerkracht, niet al te veel prikkeling noodig hadden, om plotseling hunne heerschappij te hernemen, en die er tot zoo lang hunnen stempel op gedrukt hielden in menigen pijnlijken trek, in menige smartelijke groeve; zijne stem zelfs had bijwijlen iets lij-

dends en dofs, dat uw oor trof als de weêrklank eener ziel, verzonken in diepe zwaarmoedigheid; maar zijne gebaren, zijn gang, de wijze zelfs, waarop hij het hoofd droeg, getuigden, dat hij zich hield opgerigt door iets beters dan bekwaamheid, door een besef van pligt, en ze toonden eene vastheid en zekerheid, die bewezen, dat zijne handelingen voortkwamen uit iets anders dan ingevingen van het oogenblik, dat hij den weg ging, dien hij zich zelven had voorgeschreven, rustig en moedig, en dat hij dien betreden zou, ondanks alles, wat hem moest slingeren of weêrhouden, dat hij noch zou teruggaan, noch afwijken. Zijne manieren en zijne wijze van zeggen, hoewel beschaafd, hadden niets, dat hem onderscheidde, niets wat hem hoogeren rang in de maatschappij kon doen toekennen, dan dien, waarop hij zich gesteld had. Was dat eene hooge kunst van vermomming, of was het werkelijk natuur en opvoeding? Dat vroeg zich D'ERLANGES; dat was eene vraag, die SAINBERTÔT zich telkens herhaalde, van het oogenblik af, dat hij deze kennis had gemaakt, dat wil zeggen van het oogenblik af, dat hij zich door eene geheime toeneiging tot hem voelde aangetrokken, maar vooral sinds hij bij zich eenen hartstogt had ontdekt voor de jonge Dame, die hem Vader noemde.

Toen men had plaats genomen, ving er een gesprek aan, zoo als dat bij iedere eerste ontmoeting doorgaans zijn zal, over onderwerpen, die ieder onverschillig waren, afgebroken en niet altijd ongedwongen, en de Sieur FRANÇOIS scheen juist niet de man, om een onderhoud voort te helpen, dat hem geen belang inboezemde. In eene der pauzen, zoo als er natuurlijk vele waren geweest, vroeg SAINBERTÔT zijn vriend, waarom hij eigenlijk *Parijs* had verlaten voor *Tours*.

‘In waarheid, dat heb ik u nog niet gezegd; ik ben hier op mijne doorreis naar *Spanje*. Ik ben onzen Ambassadeur toegevoegd als tijdelijk Secretaris, en ik heb van ons Hof brieven over te brengen naar *Madrid*.’ De Sieur FRANÇOIS hief bij dit woord het hoofd op, en zag D'ERLANGES met meerdere belangstelling aan. Deze, die den blik begreep, vroeg hem, of hij hem te *Madrid* van eenige dienst kon zijn.

‘Ik dank u, Mijnheer! in *Madrid* is niemand, die berigten van mij kan wachten.’

‘Aan het Hof welligt,’ hernam D'ERLANGES, meer dringend, want hij meende in den toon van zijnen gastheer iets anders te hooren dan een koel antwoord.

‘Aan het Hof is niemand, wien ik iets kan laten zeggen,’ her-

nam deze zacht, maar op eene wijze, die verder dringen terugwees; ook hervatte D'ERLANGES, om dit als het ware te vergoêlijken: ‘er zijn anders vele Fransche familiën, die betrekkingen hebben in *Spanje*, sinds Koning FILIPS V er regeert.’

‘Regeert!!’ herhaalde de Sieur met eenen glimlach, die minder had van ironie dan van weemoed.

‘Nu ja! dat wil zeggen: uit *Frankrijk* voorschriften krijgt, *hoe* hij regeren moet,’ verbeterde D'ERLANGES vrolijk.

‘Neen, als gij toch verandert, zeg dan moet *laten* regeren,’ viel SAINBERTÔT in.

‘Het is wel te zien, dat *gij* een goed diplomaat zijt,’ sprak de Ridder, zijn' vriend toelagchende; ‘want gij riekt reeds mijne bestemming; ik geloof, dat ik weêr alleraardigste ordonnantiën ga toevoeren, want ik breng brieven over van de oude MAINTENON aan de Ministers en aan de Prinses ORSINI.’

‘Neen, nu we toch aan het haarkloven zijn, zou ik meenen, dat geen onzer zich juist uitdrukte; want de Prinses ORSINI regeert meer onafhankelijk, dan men het zich in *Frankrijk* verbeeldt; in *Savoije* hoort men daarvan.’

‘Dan handelt zij toch altijd niet voorzigtig,’ hernam D'ERLANGES; ‘maar gij kunt gelijk hebben, want te *Versailles* spreken al hare vijanden goed van haar, en hare vrienden schudden het hoofd. Ik weet nog niet, of ik vóór of tegen haar gebruikt zal worden; want de *oude* zendt mij heen, en het zijn toch vriendinnen *du temps jadis*!’

De Sieur, die onder dit spreken een kalm stilzwijgen had bewaard, zeide nu met eenige warmte, terwijl hij met zijnen ring speelde:

‘Zij doet toch ook niet te veel voor het groote vertrouwen, dat men haar schenkt, als zij het schoone land van *Spanje* er voor bewaart, een Fransch wingewest te worden.’

‘Dat bewaren kan een duur spelletje voor haar worden, als men het bij ons begint te begrijpen,’ sprak SAINBERTÔT ernstig.

‘Een spel, dat ze kan verliezen, meent gij?’ vroeg de Sieur met schitterende oogen.

‘Dan zal moeten blijken, wie van de twee Dames de sterkste of de slimste zal zijn,’ sprak D'ERLANGES losweg.

‘Ik zou durven wedden voor DE MAINTENON,’ sprak SAINBERTÔT; ‘wij weten het allen, zij is *plus reine que le roi*, en als onze Koning zijne handen terugtrekt van *Spanje*, dan ligt de geheele Spaansche Monarchie in duigen.’

‘Gij vergist u,’ hernam de Ridder, ‘slechts het Fransche Ko-

ningschap in *Spanje*, slechts de Hertog van *Anjou! Oostenrijk* of *Engeland* zouden welhaast een' nieuwen troonopvolger hebben uitgevonden, en geheel *Spanje* zou een groot *Catalonië* worden, en zoo de Prinses ORSINI, als eene behendige vrouw, die zij zijn moet, zich dan vasthechtte aan de triomferende partij, en die wilde schragen door haren invloed, gelijk zij zich steunen liet door de nieuwe magt, dan wilde ik weleens weten, wat de weduwe SCARRON nog verder zou te zeggen hebben - ondersteld zelfs, dat men haar in *Frankrijk* laat praten zoolang zij kan, dat nog niet zeker is; het opkomend geslacht begint ook eene stem te krijgen, en wij houden niet van antiquiteiten.... en....'

'GEOFFROI! mag ik u herinneren, dat gij niet in het Palais-Royal zijt?' viel SAINBERTÔT in; 'woorden als deze, te *Versailles* of aan gene zijde der *Pyreneën* teruggekaatst, zijn zoo goed als een *placet* voor de *Bastille*; en om van *courier d'honneur* staatsgevangene te worden, is er op deze wijze maar ééne schrede te doen; daarbij wij weten niet, hoe Mijnheer over deze zaken denkt?'

De Sieur glimlachte. 'Wees gerust, Mijnheer de Ridder!' sprak hij, 'uw vriend kent mij te lang, om mij, in ernst, voor een' spion te houden; en wat het kwetsen van mijne denkwijze betreft, ik ben uit beginsel tegen het regeren van vrouwen, die niet op den troon geboren zijn.'

'Zie!' hernam D'ERLANGES, 'om ons gerust te stellen, wil onze gastheer terstond deel nemen in ons vergrijp tegen *le règne du côtillon*! Nu, daardoor zijt gij meer, dan gij weet, bondgenoot van SAINBERTÔT, Mijnheer FRANÇOIS! Hij haat de groote Regentes van het Zuiden, en hij heeft er zijne goede redenen voor.'

'Mijnheer de Graaf zal toch niet wèl doen, zich daarover openlijk uit te laten. Wie zegt hem, dat hij niet betrekkingen kan krijgen aan het Hof van *Spanje*?' hernam de gastheer ernstig.

'*Diantre*! weet hij van uwen roman met de vermoedelijke Koningin,' fluisterde de Ridder zijnen vriend toe.

'Dan weet hij het door tooverij,' antwoordde deze, en vestigde verbleekend het oog op den Sieur.

'Was er nieuws te *Versailles*?' vervolgde hij luider, om zich eene houding te geven.

'Daar is nooit geen nieuws meer,' antwoordde deze. 'Het is de regering der oudheden. De Koning wordt zoo.... is zoo

lang jong geweest, dat hem zelven thans de jeugd verveelt. De weduwe SCARRON is nooit jong geweest; haar hart was al zestig jaar, toen zij op haar zestiende den *cul de jatte* huwde; alles dus, wat den schijn van jeugd of vrolijkheid heeft, is verbannen en verboden; de vertooningen van ATHALIA en ESTHER zelfs zijn opgehouden; het gezelschap voor *Marly* wordt hoe langer hoe meer beperkt, en men danst er nooit meer. DE MAINTENON maakt *Versailles* tot een tweede *St. Cyr*.'

'Maar, mijn Hemel! wat doet men er dan?' vroeg SAINBERTÔT.

'Wel! men verveelt zich! dat is de hoftoon! Wij vervelen ons allen, behalve Mevrouw DE MAINTENON, die haar tapijtwerk maakt, en den Père LE TELLIER, die bidt. De oude menschen teren nog op de herinnering van vroegere dagen; wij jonge lieden hebben niets, niets dan de toekomst en het Palais-Royal! Alles is dood! alles is weg! de feesten van *Versailles*, wie onzer heeft ze gezien? De Hertoginnen DE LA VALLIÈRE en MONTESPAN; onze moeders hebben de eerste den sluijer zien nemen, - onze vaders hebben der laatste hun hof gemaakt; maar wij, wij zien slechts den kreupelen Hertog DE MAINE, den kweekeling van de kwezel. De Hertogin van *Bourgondië*, - waar is zij, die laatste glimp van vrolijkheid over ons droevig Hof? - wij rouwen over haar; onze vromen vertellen u van BOSSUET!.... hij is dood; de vrienden der kunst spreken u over MOLIÈRE, - hij is dood! Onze dapperen spreken van CONDÉ, van TURENNE, - zij zijn dood, en wij hebben VILLEROI en VILLARS! tot zelfs *Père* LA CHAISE toe is dood! En de Koning, die dat alles heeft gezien, die dat alles heeft genoten, heeft ons alleen maar noodig, om het met hem te betreuren, om met hem te bidden, om ons met hem te vervelen. Zelfs in de *salle des Bassans* wordt geen *bon mot* meer gezegd, niemand heeft meer geest; ik geloof, dat men zich terughoudt, om Madame DE MAINTENON te ergeren, die zich verpijnt, om geestigheden uit te vinden of op te zoeken, om een' Vorst te vermaken, die niet meer *amusabel* is; maar niemand vertrouwt haar de zijne, want ze worden degelijk als zij ze overbrengt.'

'Maar, D'ERLANGES! als gij er zoo over denkt, wat doet gij er dan, en vooral, *hoe* komt gij er?'

'Gij ziet, dat ik er geweest ben. Eene zending naar *Spanje* is zoo wat eene verbanning, die als een gunstbewijs, als eene uitspanning wordt opgedrongen, die men aan sommige jonge lieden gunt, die hun verdriet over het hofleven wat heel luid uitroepen, en die men wat ter zijde wil zetten, zonder juist

een' harden maatregel te gebruiken. Men heeft opgemerkt, dat ik door den Hertog van ORLEANS werd onderscheiden, en dat zou genoeg geweest zijn voor eene volstrekte ongenade, zoo niet BEAUVILLIERS zich te regter tijd had herinnerd, dat ik tot zijne familie behoorde, en zoo niet Mevrouw de Hertogin van *Berry* zich de zaak had aangetrokken....'

'Ik wist, dat gij aan het Huis van den Hertog van BERRY verbonden waart; maar ik dacht niet, dat die invloed iets kon uitwerken.'

'Toch wel! die is gerezen sedert den dood van den Hertog van *Bourgondië* en *Berry*, hij is de eerste Prins van den bloede, dat mag toch wel iets beteekenen! Schoon het schande is, zoo weinig als zij vooruit hebben op de gewettigde Prinsen; die flaauwe DE MAINE, opgevoed in al de kwezelarij en huichelarij van DE MAINTENON, staat naast de zonen van *Frankrijk*, naast de eerste Prinsen van den bloede, of hij er bij hoorde. Het is in waarheid ergerlijk, en het ergerlijkste is nog, dat Mevrouw DE MONTESPAN te zijner liefde niet meer genoemd mag worden; zijne moeder! eene vrouw, die ten minste meer geest en meer vrolijkheid om zich heen wist te verspreiden, dan de oude schoolmatres, eene deugeniete, die met hare vroomheid en 's Konings gedrukten geest handel drijft, en berekeningen maakt, als de anderen met hare schoonheid; de Hertog van *Orleans*.....'

D'ERLANGES zoude hebben voortgesproken, ondanks het verdrietig gezigt van SAINBERTÔT, dat hij niet zag, of niet wilde zien; maar een bediende trad binnen en waarschuwde den Sieur, dat er voor het avondeten gedekt was; deze sprak toen met eenigen nadruk: 'Nu dunkt mij, Mijneheeren! moesten wij een gesprek afbreken, waarbij wij hoe langer hoe meer verdolen op een gevaarlijk grondgebied; wat er ook te *Versailles* moge veranderd zijn, Mijneheeren! de Maandag-middag, in de *salle des valets bleus*, keert nog iedere week terug, en dáár worden *de lettres de cachets* zoowel uitgegeven, als de *brevets* voor *Marly*!'

Dit blijk van zijne kennis met de geheime inrigtingen van de huishouding des Konings verraste den jongen Edelman, die, voortgesleept door de genoegens van vernuft en kwaadsprekendheid, of wel van ernstige verontwaardiging, onachtzaam genoeg had voortgesnapt, alsof hij op zeven duizend mijlen ver buiten het bereik was van de magtigste personen, die hij beleedigde; eenigzins beschaamd en ontevreden over zijne eigene onbezonnenheid, zag hij met eenen zekeren schrik op zijnen vriend

en dan weder op den Sieur FRANÇOIS, die er glimlagchend een einde aan maakte, door te zeggen: ‘Ik zeg het te meer, omdat wij mijne dochter bij het avondeten zullen vinden, en ik mijn kind liefst geen' blik wil laten slaan op de familiegeheimen van het Fransche Hof. Zij heeft nooit den naam van DE MONTESPAN gehoord, en zoo ik leve en het verhoeden kan, zal die van DE MAINTENON haar niet anders in de ooren klinken, dan als de geheime gemalin des Konings.’

‘Vergeef mij, Mijnheer!’ sprak D'ERLANGES, ‘dat is iets, wat juist niemand zegt, schoon ieder het als gegeven aanneemt; ik sprak laatst nog met BONTEMPS....’

De Sieur antwoordde alleen met eene uitnoodiging, om hem te volgen. Het vertrek, waarin zij den avond hadden doorgebragt, was eene kamer, ingerigt op de wijze der antichambres, en dus hoogsteenvoudig; maar de zaal, waarin hij hen nu voorging, nadat hij zelf de middeldeur had geopend, was gesierd, gemeubeld en verlicht met eene weelde, die D'ERLANGES met een' vragenden blik naar den gastheer deed opzien, als wilde hij hem de bekentenis ontlokken, dat hij toch zeker de hofmeester moest zijn, en niet de eigenaar. En zoo hij de eigenaar van dit lusthuis was, dat hij dan niets minder kon zijn dan een Hertog en Pair van *Frankrijk*, of een Grande van *Spanje*, of een Italiaansche Kerkvorst.

De zaal was achtkant, zoo als veelal de eetzalen te dier dage werden ingerigt, zoo als er zelfs eene in het Palais-Royal was, en meer dan eene te *Versailles*. Het behangsel was van zijdendamast, de kleur een zacht appelbloesem, de afscheidingen der vakken aangewezen door trofeën, ontleend uit jagt, visscherij, uit bouw- of herdersleven, uitvoerig gewerkt, keurig gebeeldhouwd en zwaar verguld. Het plafond was in half verheven beeldhouwwerk, en gaf voorstellingen uit den mythenkreits van CERES en DIANA. Behalve eene groote kristallen kroon, die afhing van de zoldering, waren er in het midden van ieder der acht vakken nog weêr driearmige vergulde luchters vastgehecht, wier waskaarsen een mild licht verspreidden over die wanden van goud en zijde, over het fijne tapijt, dat den vloer vermomde, en over al die meubelen van de rijkste en blinkendste stoffen; want de achttiende eeuw was zeker niet die der eenvoudigheid in smaak, en alles wat er te zien was, de buffets met spiegelglas, de schoorsteenlijsten en mantel verguld en fijn marmer, de pendules (meer dan eene), de vasen van porcelein en Chineesch lakwerk, de stoelen met

en hooge gevulde ruggen; de vele kleine tafeltjes en gueridons, sommige van marmer met vergulde bronzen randen, andere van het fijnste gepolijste hout; de talrijke spiegels, die de eentoonigheid der afgedeelde vierkante vakken braken, en die de lichten vertienvoudigden, dat alles was schitterend en flikkerend en kleurig, tot overdadigheid, tot oogverblindens toe, tot walging misschien van het zuivere kunstgevoel. Daar waren geene schilderijen, hoewel men hier en daar bustes zag van historische personen; maar de groote glazendeuren op den achtergrond van het vertrek zagen uit op eene verlichte galerij, en het scherp en verwonderd oog van D'ERLANGES ontdekte er eene menigte schilderstukken, die, naar het overige te oordeelen, meesterstukken moesten zijn. Alles wat tot de bediening der tafel behoorde, die gedekt stond in het midden der zaal, beantwoordde volkomen aan hare pracht; alleen niet de spijzen, die er werden opgedischt: zij waren keurig toebereid, doch eenvoudig, en de Sieur zelf dronk niets dan water, schoon hij zijnen gasten wijnen liet voorzetten, die aan den beproefden smaak van hunne verfijnde tongen meer dan voldeden. Toch maakte de Sieur aan D'ERLANGES eene ligte verontschuldiging daarover, dat hij hem zijn gewoon avondeten voorzette; hij had niet meer op een' vreemden gast gerekend, en wilde van zijne lieden zoo laat geene meerdere moeite vergen. Hier vonden zij voor het eerst bedienden, doch zonder liverei; tot een' van hen sprak de Sieur: ‘JERÔME! wilt gij mijne dochter roepen?’ Toen verliepen er eenige oogenblikken, in welke niemand sprak: SAINBERTÔT niet, van verlangen, D'ERLANGES niet, van brandende nieuwsgierigheid, en de gastheer niet, omdat hij, over een' armstoel geleund, in gedachten verdiept, met zijnen ring speelde.

Toen de verwachte binnentrad, zag D'ERLANGES zijn' vriend verbleeken, en dit bewijs van een' sterken hartstogt trof hem te meer, daar hij bij den eersten oogopslag niets in het meisje zag, dat zulk eene gemoedsbeweging regtvaardigde. Want leelijk was zij, en hare leelijkheid was niet eens belangwekkend. Zij was noch groot, noch klein te noemen; het haar was noch blond, noch zwart, maar van een miskleurig bruin, schoon het in lange en sierlijke lokken rondom haren hals hing, van voren opgenomen en gansch gladgestreken, en door een net van zwarte gitten in bedwang gehouden; de oogen waren noch bruin noch blaauw, maar van een groenachtig grijs, en zij stonden mat en dof. Zij was bleek, doch niet van dat teeder

bleek, hetwelk bij iedere gemoedsaandoening van zachte roze-blosjes tot donkere tinten afwisselt, maar van het bleek der kinderziekte, die tegelijk de blosjes wegvaagt van de wangen, terwijl zij de trekken misvormt. Die misvorming was hier echter het. grootste bezwaar niet tegen hare schoonheid: hare gezigtslijnen hadden bijna niets geleden, en het kleine lidteeken hier en daar had men, bij fijne of geregelde trekken, ligt Tergeten; dan de hare waren noch het een, noch het ander; haar mond slechts was klein en bevallig, doch de lippen waren kleurloos, ten minste op dit oogenblik. Zij was gekleed als eene vrouw, die weet, dat het toilet veel verhelpen moet, en die genoeg smaak heeft, om van die hulp geene tegenpartij te maken door overdrijving; het glinsterend net der zwarte gitten maskerde de kleur van het haar, terwijl het de blankheid van het voorhoofd verhief; haar kleed was van zware ligtgrijze zijde, met bouquetten van zwart en groen dooreengewerkt, eenigzins slepend en zeer ruim. van voren openhangend en ter wederzijde opgenomen met strikken van zwart fluweel, ieder telkens gesierd door eenen kleinen gouden gesp, waaronder een rooskleurig onderkleed van satijn, met een garneersel van drie, *falbalas* van *Point d' Alençan*, in het oog viel. De mouwen waren ruim tot over den elleboog, waar zij bij den voorarm opgenomen werden door zwarte strikken, waardoor geheel het fraaiste gedeelte van den arm zigtbaar bleef, terwijl haar elleboog verborgen was.

‘Bij den Hemel!’ sprak D'ERLANGES in zich zelven, ‘niet eens de belangwekkende leelijkheid van Mevrouw DE GLAPION! zij is wel kreupel als JOHANNA van *Orleans*, maar waar is haar edele oogopslag, hare vorstelijke houding? Waar toch had SAINBERTÔT zijne vijf zinnen, toen hij verliefde op dit ongeluk kige schepsel?’

De jonge Dame was binnengekomen, geleund op den arm van eene caméristе, die een' stoel voor haar aanschoof, en zich daarachter plaatste, zoodra zij gezeten was. Zij boog zich beleefd, maar zonder eenige bedeesdheid, tegen D'ERLANGES, dien de Sieur haar voorstelde, alleen met dit woord: ‘Een vriend van Mijnheer den Graaf, DIANA!’ zonder bijvoeging van den naam of titel; SAINBERTÔT zelven groette zij met een' kalmen glimlach en een' vriendelijken hoofdknik.

‘En nu, Mijneheeren! gaat zitten,’ sprak de gastheer, die toch met een' ligten zucht uit zijne gebogene houding oprees ‘Wij zijn hier niet aan een Hof! kieze ieder zijne plaats naar

welgevallen;’ zelf gaf hij het voorbeeld en - zette zich naast zijne dochter!

D'ERLANGES was niet wreed genoeg, om zijnen vriend de vrije-bleven. linkerzijde te betwisten; hij zette zich regt tegenover het drietal, de beste plaats zeker om opmerkingen te maken. Eene gevaarlijke plaats toch ook: de Ridder had naauwelijks een half uur aan tafel gezeten, of hij moest het zich zelven bekennen.

DIANA won er oneindig bij, zittende gezien te worden; dan viel de geheele opmerkzaamheid noodwendig op hare onberispelijk fijne buste; hare ranke middel, door de puntige keurs met baleinen naauw ingesloten, scheen waarlijk door den armband van menige andere vrouw omspannen te kunnen worden, en lokte ook als ware het de proefneming uit. Zoo viel natuurlijk het licht het gunstigste op een' hals, die te benijden moest zijn door alle Dames, welke in *Frankrijk* op dergelijke schoonheid prijs stelden: gevuld, en toch rank en buigzaam, was alleen de schoone vorm te vergelijken bij het zuivere wit, dat met zorg werd verhoogd door een zwart fluweel en lint, naar het gebruik van het tijdperk, met kleine dofjes strak om de keel sluitende, en van voren met een' diamanten gesp bevestigd: dan vooral moest de meest bevooroordeelde blik verleid worden door armen en handen, waarvan de mollige ronding der eerste bijna de teêre fijnheid der laatste had doen ontkennen: maar het was bovenal de onbeschrijfelijke bevalligheid, die er lag in de bewegingen van die armen en handen, van dien edelen hals, en van geheel dat, bovenlijf, die betooverden en aantrokken, zonder dat *men* zich eigenlijk rekenschap kon geven waardoor; daarbij moest men haar hooren, neen, *zien* spreken, om SAINBERTÔT te verontschuldigen, om niet eens die stem te noemen, welke van den zuiversten klank was, liefelijk zonder weekheid, muzikaal zonder fluitend te zijn, zielvol zonder gemaaktheid van gevoel, eene stem, die het onbeduidendste woord tot iets veelbeteekends maakte, de stem van haren vader met één woord vervrouwelijkt, maar zonder hare zwaarmoedige dofheid; maar vooral moest men haar *zien* spreken, dan glansden plotseling die oogen, of vulden zich met een kristallen vocht, dat ze verjongden en verfrischten, of drukten weemoed uit of fije schalkheid, en hun twijfelachtig blaauw werd een schitterend ligt bruin, dat eene zwartoogige Italiane zou benijd hebben; al hare trekken spraken mede; de strakke, blecke wang kleurde zich wel niet, maar er plooiden zich kuiltjes in, die

alle kleurmengeling konden vergoeden; de lippen werden zacht purperfluweel, en bij den zoeten glimlach, waarmede zij denmond opende, zag men twee rijen fijne kleine tanden, wit, vast en glinsterend als de hagel, die versch nedervalt uit de lucht. De wenkbraauwen zelfs waren eenigermate bewegelijk, en de neusgaten trokken zich in of verwijdden zich, naar mate eene zachte of bittere gewaarwording door hare woorden werd uitgedrukt. Zoodra zij sprak, onderging geheel haar wezen als eene herschepping; zoodra zij sprak, was zij bevallig, was zij meer betooverend, dan menige werkelijk schoone, die, sprekende, vaak voor hare toehoorders, zonder dat hij of zij het waarom begrijpen, hare begoocheling verliest. Als zij sprak.

Maar wij hebben nog geen geluid van haar gehoord; gelukkiger toch was D'ERLANGES, tot wien zij terstond het woord had gerigt, nadat zij gezeten was.

'Nu wenschte ik u genoeg te kunnen zeggen, Mijnheer! hoe gelukkig ik ben, een' vriend van Mr. SAINBERTÔT als onzen gast te zien.'

'Waarlijk!' dacht D'ERLANGES, 'zij heeft zoo iets edels, zoo iets onderscheidends, nu zij spreekt; het is of zij zich tot mij nederbuigt;' maar hij schrikte, toen zij er bijvoegde: 'en waart gij ook niet een weinigje nieuwsgierig naar ons?'

'Natuurlijk moest ik naar de kennismaking verlangen met eene Dame., van wier beminnelijkheid SAINBERTÔT....'

'Van wier aanwezen gij toch eerst dezen avond kunt gehoord hebben,' viel de Sieur FRANÇOIS met gestrengheid in; 'Mijn heer! wat ik u bidden mag, geene vleijerijen aan mijne dochter! zij bederven nog eerder het hart, dan het verstand. Eene vrouw, die eene vleijerij aanhoort, is eene bedrogene, en die er eene gelooft, is eene verlorene.'

De Ridder zag met de hoogste verwondering op zijnen vriend; deze echter scheen aan dien toon gewoon te zijn, en zag alleen vriendelijk naar DIANA op.

'Vader!' sprak deze, 'Mijnheer kan immers nog niet weten, hoe zeer wij de waarheid verdragen kunnen, hoe zeer wij haar eischen op ieder punt, en gij zegt zoo vaak, haar *niet* te spreken, is zoo eene gewoonte in de wereld: hoe kan men iemand eene gewoonte ten kwade duiden? En ik moet evenlagehen, dat gij onzen nieuwen gast zoo spoedig bewijst, hoe zeer gij vreest, dat ik mij zelve voor iets anders zal houden, dan voor een meisje, dat juist datgene mist, waaraan allen zoo veel hechten: de schoonheid.'

‘DIANA! gij weet niet welk eene groote gift die misdeeling voor u was,’ sprak de Sieur.

‘Lieve vader! gij hebt er mij immers reeds zoo lang voor leeren danken!’ hernam zij. ‘Weet, dat ik er in berust zoude hebben, zelfs al ware het mij niet als eene weldaad voorge Steld; maar ik weet ook, dat de schoonheid hare waarde moet hebben; in alles wat men rondom zich ziet, zoekt men schoonheid, eischt men bevalligheid, harmonie der kleuren, regelmaat der vormen: uwe honden en paarden zelfs kiest gij op deze voorwaarde, en zou zij voor den mensch dan alleen te verwerpen zijn?’

‘Voor den mensch is zij toch de minste behoefte; bij dezen vergoedt de geest alles,’ viel SAINBERTÔT in.

‘Ja, maar het kan zamengaan,’ sprak zij, en zag vriendelijk lagchend naar hem op. ‘Mijnheer DE LA FONTAINE heeft eene fabel gemaakt van den Vos en de Druiven.... en de bespottelijke figuur, die de Gasconjer daarin maakt, heeft mij zoo getroffen, dat zelfs mijn vader mij niet kan bewegen te minachten, wat nooit in mijn bereik zal zijn! Dat mijn vader Spotte, *hij* was de schoonste jongeling van zijnen tijd, gelijk hij mij meermalen vertelde.’

‘Daarvoor is hij de ongelukkigste man geworden,’ viel de Sieur hevig in; ‘daarvoor leeft hij als een gebannene, daarvoor is hij nu niets, daarvoor.... Maar in waarheid,’ sprak hij, opziende, weêr met zijnen kalmen toon: ‘DIANA! wij zijn even dwaas als onwellevend, dat wij deze Heeren, die onze vrienden moeten zijn, op niets beters vergasten, dan op klagten over ons ongeluk!’

‘Een vriend behoort in alles te deelen,’ sprak SAINBERTÔT, ‘en D'ERLANGES wil even gaarne als ik....’

‘Eens eene levensgeschiedenis hooren, vol wonderen en avonturen?’ riep DIANA schalk. ‘Neen, Heer Graaf! ik ben ook nieuwsgierig naar die van mijnen vader; maar ik zou haar niet willen hooren bij wijze van tafelgesprek. Vertel gij mij liever van de arme Savoijaards, in wier hutten gij binnentraadt, zeker niet om er de armoede te laten, die gij er vondt. Ik weet niet welk een heimwee mij altijd naar gene zijde van de bergen trekt, maar eene zoete rilling overvalt mij, als ik mij het leven van de bergbewoners hoor voorstellen.’

SAINBERTÔT scheen aan haar verlangen te voldoen, maar hij deed het zoo zacht, zoo fluisterend, zoo geheel voor haar, en D'ERLANGES gunde hem zoo eerlijk dit voorregt, en de Sieur

FRANÇOIS verdiepte zich daarbij zoo geheel in zijne eigene. gedachten, dat hij het te wreed vond dit gesprek te storen, hoezeer het slechts eene alleenspraak scheen, want DIANA luisterde - luisterde - als eene vrouw, die bewondert en aanbidt. Eindelijk meende de Ridder zijn' gastheer te moeten onderhouden, en hij bragt het gesprek op het nieuwe kasteel - en hij voegde er bij, dat het bouwen wel eene zijner neigingen moest zijn, om van dergelijke ondernemingen niet afgeschrikt te worden door de lasten met het werkvolk, de verdrietelijke twisten met grondeigenaars, de aanmerkingen van bedillers, het opzien, dat het gaf in de landstreek zelve.

‘Mijnheer! ik heb van dat alles lasten, meer dan, ik u klagen wil,’ antwoordde deze; ‘ook bouw ik niet volstrekt uit liefhebberij, maar uit noodzakelijkheid, omdat ik moet.’

‘Aha! ik begrijp u: gij zult verstrooijing noodig hebben, afleiding!’

‘Ja, afleiding!’ herhaalde de ander werktuigelijk.

‘Maar dan zult gij u welhaast eene andere bezigheid moeten zoeken,’ Vervolgde de Ridder, ‘als *Chante-Loup* voltooid is.’

‘Andere bezigheid!’ herhaalde de Sieur op nieuw en vragenderwijze, alsof hij niet regt begrepen had; ‘welnu. als ik andere bezigheden krijg, dan verkoop ik het kasteel aan den eerstbiedende.’

‘Gij zoudt moeijelijk een' kooper vinden; de oude families hebben hare kasteelen; nieuwe Hertoginnen -worden er niet gemaakt.’

‘Daarvoor ook bescherme ons de Hemel!’

‘En voor een Lid van het Koningshuis ligt het te ver van *Parijs*.’

‘Misschien Mevrouw DE MAINTENON,’ hernam de Sieur met een' bitteren glimlach.

‘En dan *St. Cyr*?’

‘Ja, het is eene vrouw vol voorzienige wijsheid! Eene voege lijke wijkplaats voor eene Koninklijke weduwe - *St. Cyr*!’

Plotseling riep DIANA: ‘Maar, Graaf! gij zijt niet eerlijk; de Prinses ELISABETH FARNESE woont toch ook aan het Hof van *Savoije*, en haar hebt gij nog nimmer beschreven, niet eens genoemd.’

‘Zij wordt.... Koningin van *Spanje*,’ sprak SAINBERTÔT, met een' donkeren gloed op het voorhoofd.

‘Zie,’ sprak D'ERLANGES, ‘terwijl wij in uw *Chante-Loup* omdwaalden, is SAINBERTÔT van de bergen naar het Hof gedaald!’

‘Dan is hij nu toch zoo laag als men komen kan,’ riep de Sieur FRANÇOIS met onbedwongen' afkeer.

‘Anderen zouden vinden, dat hij gestegen is,’ sprak de Graaf.

‘Dan weten zij niet, wat zij zeggen,’ hernam de Sieur; ‘daar is geene plaats, waar men kleiner zijn moet, wil men er leven, dan juist aan het Hof. Geene ook, waar list en trouweloosheid en behendige eigenbaat, en alles wat een redelijk mensch verlaagt en ontadelt, zoo zeker de beste trappen zijn om hoog te klimmen;, waar het ligtzinnig verzaken van heilige pligten, het verstompen van fijn zedelijk gevoel, zoo zeer de noodzakelijke voorwaarden zijn, om niet belagchelijk te wezen, en nog een weinig rust te hebben; geene, waar men elkanders levensgeluk moordt met meer koel zelfbelang, en met meer beraden overleg; waar de ondeugd zoo vermetel het hoofd opsteekt, en de deugd zoo volstrekt ontbloot is van middelen, om zich staande te houden, zoo zij niet het. masker der ondeugd weet te kiezen, of zich in hare rangen weet aan te sluiten; geene, waar zoo veel menschenhaat wordt verborgen onder zoo veel menschenvrees; geene, waar de zedelijkheid zoo weinig geldt en zoo openlijk bespot wordt; geene, waar de godsdienst zoo weinig beduidt in wezen, en zoo roekeloos wordt gebruikt voor den schijn; geene, waar zoo veel ellende wordt verborgen onder fluweel, zoo veel pijn onder glimlachjes, zoo veel kwaadaardige aanvallen onder handdrukken, zoo veel laagheid onder eene hooge borst, zoo veel onbeduidendheid onder eene wigtige houding, zoo veel onberoemdheid onder het ordelint der verdienste, zoo veel boos opzet onder een' schalken en schertsenden blik; geene plaats met één woord, waar de menschen meer zamen zijn, om elkander te verlagen, en om elkander te bedriegen en bedrogen te worden, dan die, waar de Vorsten wonen met degenen, die hen omringen en dienen!’

De Sieur FRANÇOIS had dit alles uitgesproken in éénen adem, en als in één enkelen galm van verontwaardiging, niet als sprekende tegen anderen, maar als voor zich zelven, en onwillekeurig als weggesleept door eene magt van herinnering en overtuiging, die magtiger waren, dan hij zelf of zijne voorzigtigheid; hij was rood en bleek geworden onder het spreken, en zijne lippen beefden zigtbaar; of zijne oogen schitterden, kon niemand der omstanders gadeslaan, want hij hield ze gestadig neergebogen, en staarde onbewegelijk op zijnen ring.

DIANA speelde met haar mes, en zag van ter zijde op naar

SAINBERTÔT. De beide jonge mannen staarden elkander vragend aan.

‘Wij hebben dus niet te vreezen, dat gij ons uwe dochter zult afnemen, om haar aan het Hof te brengen?’ sprak de Graaf glimlagehend, om zijnen gastheer zijne tegenwoordigheid te herinneren.

‘Daarvoor behoede God haar genadiglijk!’ borst fraçois uit, met gevouwene handen, die hij bijna omhooghief.

‘Noch u een' schoonzoon Mezen, die het regt heeft *des grades entrèes*,’ voegde D'ERLANGES er lagchend bij.

‘Daarvoor zal *ik* zorgen!’ hernam de Sieur, nog altijd buiten zich zelven; ‘zoo ik kan,’ voegde hij er langzaam bij en op doffen toon.

‘Gij spreekt over de hovelingen met de kleinachting van een. voorst!’ hervatte D'ERLANGES, die zijnen gastheer gaarne bij dit onderwerp hield, ten deele omdat hij hem met genoegen aanhoorde, ten deele omdat hij zoo op ontdekkingen hoopte, die zijne nieuwsgierigheid naar het geheim van dezen mogten bevredigen. Maar FRANÇOIS was iets kalmer geworden, en antwoordde na eenig nadenken:

‘En is het den Vorsten niet te vergeven, dat zij de menschen niets achten, dat zij ze tot dieren vernederen? want zij zien ze nooit (als zij zien kunnen), dan op handen en voeten voortkruipen; zij zien ze altijd onverschillig, of zij getrapt worden ofgestooten, als zij maar verder komen! En zij mogten het doen, zoo zij zelve dan slechts bezaten, wat de hoflieden vrijwillig opgeven of ontveinzen. Maar wat zijn zij zelve? IJdele, bleeke, zwakke schimmen, waarvan de weinige, die het hoofd nog regt weten te houden, of weêr hebben opgerigt, zich meester maken, om er vertooningen mede te houden, welke allen, die in de verte staan, ontzag inboezemen en begoochelen; want ziet gij, de menigte blijft altijd gelooven aan spoken, vooral als zij somtijds de verschijningen ziet, en als die blinken van den schijnglans van magt, die zij niet bezitten, en niet weten te gebruiken. en van eene Majesteit, die nergeus bestaat, dan in den purperen mantel. Gij, Mijneheeren! die heide Vorsten van nabij hebt gezien, zegt mij, zijn zij meer?’

D'ERLANGES wreef goedkeurend lagchende de handen; zijne verhouding tot. den kring van jonge lieden, die eene partij vormden tegenover de hofpartij, maakte hem gemeenzaam met, en deelgenoot van zulke gevoelens: SAINBERTÔT was meer ernstig op het punt, en antwoordde:

‘Het is zoo, sommige Vorsten van onze eeuw zijn niet veel meer; het is een droevig tijdperk; de Keurvorst van *Saksen*, de Duitsche Bondsvorsten, FILIPS de V^{de} van *Spanje* mogen zoo zijn; maar wij hebben uitzonderingen - onze groote LODEWIJK!’

‘LODEWIJK XIV!’ riep de Sieur, en hij borst uit, niet in een' satirieken lach, maar in een gul, burgerlijk geschater! ‘LODEWIJK XIV! die zich verbeeldt, dat hij BONTEMPS regeert! Weet gij, wat dat is, LODEWIJK XIV? Maar gij weet het niet, en gij behoort-dat ook niet te weten, en ik mag het u ook niet zeggen, -want -wij zijn immers zijne onderdanen? en daarbij.... DIANA lacht mij uit over mijnen ernst.’

‘Neen, waarlijk niet, beste vader! want als gij zóó gesproken hebt, grijpt uw lagchen mij aan, totdat ik schreijen moet.’

‘Dan zullen wij van iets anders spreken, mijn kind! De Ridder D'ERLANGES komt van *Parijs*; hij moet BOILEAU kennen, hij ziet den jongen VOLTAIRE - hij ontmoet RACINE, hij zal u kunnen vertellen van alles vrat er in de Letteren omgaat. Zonder ARMANDE te zijn, heeft mijne dochter nu eenmaal eene zucht voor verzen, en voor hen, die ze maken; geef voor ditmaal dat kleine zwak toe, Mijnheer D'ERLANGES!’

‘Maar mijn Hemel! wie heeft daarvoor in onze dagen geen wak? Ik ben de grootste proza-mensch, die er zijn kan, en op een paar Madrigaux na, die ik aan PRADON heb besteld, heb ik nooit iets aan poëzij gedaan; maar toch, ik zie die Heeren alle; men moet toch meêdoen: ik zou des noods van de Akademie kunnen zijn, indien het toon wordt; maar er gebeurt tegenwoordig ook zelfs in het Kijk der fraaije geesten niets der vermelding waardig. RACINE leest dezer dagen zijne stukken voor bij Mevrouw DE MAINTENON; reden genoeg, om hem niet meer te zien; POISSON speelt nu de rollen en de stukken van MOLIÈRE; reden genoeg, om niet meer naar de komedie te gaan.. Mevrouw DE GUYON is vergeten, en Monseigneur FÉNÉLON zal niet weêr in de mode komen. Mevrouw DE SÉVIGNÉ schrijft nog altijd brieven aan hare dochter, die half *Parijs* leest; zij vertelde laatst eene *bêtise* van RACINE, *le bon homme*. LA FONTAINE waardig. Verbeeld u, Mejuffer! dat Mevrouw DE MAINTENON met SCARRON gehuwd was, voordat zij des Konings echtgenoot was,’ ging de Ridder voort, den Sieur aanziende; ‘maar dat eerste huwelijk herinnert zij zich niet gaarne, en de naam van dien roemrijken gemaal wordt door eene stilzwijgende

overeenkomst nooit meer aan het Hof uitgesproken, vroeger nog wel door Mijnheer D'AUBIGNÉ, een' origineel, die de broeder was van Mevrouw, en om zijne zotte uitvallen naar *St. Sulpidore* werd weggeborgen. Maar ondanks dat alles, gelooft Mevrouw DE MAINTENON nog vast aan het vernuft en het talent van haren overleden' man, die zoo wat dichter was, nen tooneelspelen maakte, dit moest gezegd worden tot regt begrip van de aardigheid. Daar is nu de goede RACINE gezeten bij het hooge paar (want *hij zit*, ofschoon er Graven en Markiezen staan), en leest hun een treurspel voor, welk, weet ik niet regt, maar misschien was het BERENICE, - wel, dat het vervelend moet zijn, als PRADON mij heeft gezegd, ten minste het verveelde den Koning; Mevrouw DE MAINTENON zag het dezen aan, en bij gevolg verzocht zij den dichter zijn boek toe te doen, en lokte hem uit tot spreken over letteren, over poëzïj, over tooneel - dat haar maar al te wel gelukte, zoo als gij hooren zult; want toen de dichter ééns op zijn stokpaardje voortreed, vergat hij Koningen en magten, LODEWIJK XIV en de vrouw, die dezen beheerscht, en al het andere; rennend in vollen galop, zegt hij opeens: “Wij zijn gelukkig de tijden voorbij, dat die flaauwe SCARRON met zijne stukken, zonder vernuft of talent, den smaak van het publiek bedierf.” Gij kunt u de uitwerking denken: de Koning zweeg en durfde de weduwe SCARRON niet aanzien, die purperrood, met loensche blikken, naar den grond zag. Toen had RACINE alles begrepen! niemand sprak een enkel woord; ieder van die drie personen was evenzeer met zijne houding verlegen, en de dichter wist ten laatste niets beters te doen, dan afscheid te nemen, dat hem allerkoelst werd gegeven. Men zegt, dat hij er niet weêr teruggeweest is. Dat zou eene aanwinst zijn voor *Chantilly*!’

‘Ik vind Mevrouw DE MAINTENON klein en onverstandig, niet waardig RACINE'S bijzijn, zoo zij hem zulk eene verstrooijing niet kan vergeven. Mij dunkt, al maakte Mr. DESPREAUX een hekeldicht op mijn' kreupelen voet, ik zou lagchen, als het zoo geestig was, als sommige zijner aardigheden tegen COTIN.’

Op dit gezegde van DIANA, een bewijs hoe volstrekt onbekend zij was met de gewone kleine kunsten der vrouwen, om te bevallen, daar zij zoo geheel ongevergd twee jonge lieden een gebrek herinnerde, waarvan het meest natuurlijk was dat zij het ontveinsd zoude hebben, of getracht hebben te verbloemen en te doen vergeten, - kleurde SAINBERTÔT sterk; hij verbeeldde zich, dat D'ERLANGES hem glimlagchend moest aanzien,

doch deze, die der jonge Dame zeker eene aardigheid zou gezegd hebben, zoo de Sieur met zijnen onverbiddelijken haat tegen vleijerij niet dáár ware geweest, sprak nu ernstig: ‘Ik verzeker u, Mejuffer! dat gij wel zeker de eenige vrouw zoudt zijn, die zoo iets zou kunnen vergeven.’

‘Daarvoor zijn de overige dan ook dwaas, en hebben eene kans te meer om ongelukkig te worden,’ viel de Sieur schielijk in.

‘Ik weet niet hoe andere vrouwen zijn, Mijnheer!’ hernam DIANA; ‘want ik zag nooit dan de eerwaarde zusters van het klooster, waar ik tot mijn dertiende jaar bleef, en de vrouwen, die mij dienen, en met welke ik niets dan het noodige espreken mag.’

‘Die afzondering heeft zeker groote voordcelen,’ antwoordde D'ERLANGES; ‘maar zij kan ook hare nadeelen hebben, in gebrek aan menschenkennis, aan ondervinding; maar dat alles is zeker hij u voorgekomen, door eene zorgvuldige opvoeding, door lectuur....’

‘Lezen, Mijnheer! Ik heb geen boek, dan miju gebedenboek!’.

‘En gij bemint de poëzij, Mejuffer! en gij kent RACINE, en gij houdt van LA FONTAINE?’

‘o, En nog veel meer! Maar dat maakt onderscheid; mijn vader leest mij dat alles voor; hij vindt niet goed, dat ik zelve lees, niet eens de geschiedenis, die hij mij meestal vertelt; maar ziet gij, daarbij verlies ik niets; want zoo sprekende, heldert hij mij op, wat ik zelve niet had begrepen, en zijne stem! o! Het is de muzijk bij de poëzij!’

‘DIANA!’ sprak de Sieur, eenigzins verlegen, ‘men roemt. niet zoo degenen, die men liefheeft.’

‘Men mag toch opregt zijn over hen, die men liefheeft, hoop ik? Daarom wilde ik juist zeggen van SAINBERTÔT....’

‘Vast niet veel verstandigs, mijn kind!’ sprak de Sieur, die haar schielijk in de rede viel, terwijl hij sterk kleurde. Plotseling stonden al de gevaren en al de gebreken van zijn zonderling opvoedingsstelsel als zoo vele dreigende klippen voor zij nen geest; hij begreep, hoe hagchelijk, hoe onmogelijk zijn raad van vrije gedachtenuiting zijn moest, zoodra zijne dochter niet meer alleen was met hem, zoodra zij in aanraking kwam met anderen, met vreemden, waren het dan ook vrienden, en wat zou het dan niet zijn, als het oor van vijanden haar beluisterde, om te beschuldigen, of dat der verleiding zich spitste, om te misbruiken? - en de snelle gedachte, waarmede hij

dit alles doorzag en besefte, bij den glimlach, waarmede D'ERLANGES zijn' vriend aanzag, en den blik vol verwondering en dankbare liefde, dien deze op haar wierp bij die halve bekentenis van hare gevoelens, maakte het den armen vader op eenmaal bang; hij vergat dat hij gastheer was, en dat zijne gasten naast hem zaten; hij liet het hoofd in de beide handpalmen zinken met een' diepen zucht.

'Zeide ik dan zoo iets vreesselijks?' vroeg het meisje, en-zag verwonderd naar de drie mannen op. 'Vader!' vervolgde zij, en schudde den Sieur zachtkens den arm, 'ik zou niets gezegd hebben, dat u of Mijnheer den Graaf kon beleedigen.'

FRANÇOIS had zich Intusschen hersteld.

'Ik geloof het, lieve! maar ik ben schuldig, omdat ik vergat u te herinneren, hoe de zedigheid eene deugd is, die jonge menschen, en vooral de vrouwen, gebiedt, niet zoo veel te spreken, als gij doet in het bijzijn van vreemden.'

'Zie!' hernam toen DIANA, en sloeg met engelenzachtheid de oogen neder, waarin een traan tintelde, 'daar heb ik nu mijn' armen vader bedroefd, en onze beide gasten geërgerd door mijn gesnap; zij mogen het mij ditmaal vergeven; aan vreemden dacht ik niet: een vriend van SAINBERTÔT was de mijne ook, dacht mij. Maar nu zal men er mij niet weder op betrappen; ik zal luisteren en zwijgen, zoo goed of ik verstand; had van de wereld en hare gebruiken,' en het lieve kind hield woord; de beide Edellieden maakten beleefd eene afwending; door op nieuw terug te komen op bekende personen van het tijdperk, of op feiten, die de belangstelling wekten. Zij spraken met de omzigtigheid, welke DIANAS exceptionele toestand vereischte,. en deze luisterde zonder eene vraag, of, zoo hare levendigheid haar eene aanmerking op de tong legde, dan weêrhield zij die meestal met eene allerliefste zelfverloochening. Een' geruimen tijd nog duurden zulke gesprekken voort, en de Sieur FRANÇOIS, schoon hij er zelf weinig meer toe bijbragt, had ook toegeluisterd met de aandacht van iemand, die zich vermaakt, toen SAINBERTÔT en D'ERLANGES zich met schrik herinnerden, dat het over middernacht was geworden, en dat zij te voet terugmoesten.

'Dat zoudt gij zeker moeten, als gij terugwilt, want ik houd geene koets,' hernam de gastheer, 'en ik heb geene paar den tot mijne dienst, dan een enkel rijpaard.'

'Ik wist het,' sprak SAINBERTÔT; 'maar als de stallen van *Chante-Loup* voltooid zijn....'

'Misschien.... maar nu.... DIANA gaat niet verder dan naar

de kapel in hare draagkoets, en ik gebruik nooit rijtuig voor mij zelven - ik wil toch niet, dat gij dezen nacht te voet zult gaan; het is een goed half uur naar *St. Salle*, en ondanks Mijnheer D'ARGENSON en zijne goede policie, zijn de wegen hier in *Touraine* niet zoo veilig als zij het gelooven, die nooit verder reizen dan van *Versailles* naar *Marly*. - Zoo gij zamen eene kamer wilt deelen, is die geheel tot uwe beschikking; ik reken zoo weinig op gasten, dat ik één vertrek in dit zomerverblijf te hunner beschikking heb.'

Natuurlijk werd dit voorstel met eene dankbaarheid aangenomen, die gelijkstond aan de dienst, welke hun bewezen werd; alleen sprak de Ridder van de noodzakelijkheid, om in den vroegen ochtend zijne reis voort te zetten naar het Zuiden. De gastheer gaf daarop zijne bevelen aan JERÔME, den eenige der bedienden, tot wien *hij* het woord rigtte, en DIANA stond op en verwijderde zich met hare caméristе, na een afscheid aan D'ERLANGES, zoo ongemaakt en zoo hartelijk, alsof zij hem jaren lang had gekend en vriendschap toegedragen.

JERÔME geleidde de vrienden naar hunne slaapkamer, een vertrek, dat beter overeenstemde met de weelde van de eetzaal, dan met de eenvoudigheid van den gastheer. Toen JERÔME de waslichten had aangestoken op de twee zilveren armblakers nevens den grooten kapspiegel, bood hij den Edellieden zijne diensten als kamerdienaar; maar zij hadden haast alleen te zijn, en zij ontsloegen hem, nadat D'ERLANGES hem verzocht had, den volgenden morgen een huurrijtuig voor hem te ontbieden, dat hem naar *Tours* kon brengen. Naauwelijks had de bediende zich verwijderd, of SAINBERTÔT wierp zich in een' der groote armstoelen, en zag zijn vriend uitvorschend aan, als wilde hij hem vragen: 'Welnu, wat zegt gij?'

'Zonderling! allervreemdst!' riep deze uit. 'Alles is mij nog meer raadselachtig, dan toen ik hier binnentrad.'

'En toch kan men niet zeggen, dat die man zich verbergt. In tegendeel, hij heeft oogenblikken van zelfvergeten, die hem gevaarlijk konden zijn, zoo zij minder toegenegene getuigen hadden gehad.'

'Ja! want ook mij heeft hij geheel veroverd. Ik zou mij in de *Bastille* laten zetten, eer ik één woord sprak, dat hem schaden kon.'

'En DIANA!' viel SAINBERTÔT in, weêr met zijn' vragenden blik.

'Die DIANA is eene tooverheks, en waarachtig, als zij u eenen minnedrank heeft ingegeven, dat ik eerst dacht, heb ik er

ook eene goede teug van genomen. Geheel natuur, ongekunsteld tot in haren luiden lach toe, en toch niet de nuchterheid van eene dorpelinge, noch de stijfheid eener nieuwelinge, door kloosterzusters opgevoed, en Tan de wereld afgesloten. Bij al hare ongemaaktheid, bij al hare overtredingen van den gewonen vorm, heeft zij op mijn woord een' goeden toon, en hare *bêtises* zelfs zijn aanbiddelijk.'

'Juist, want zij zijn de onoverlegde uitdrukking eerier onschuldige ziel, en van een' levendigen geest, die zonder argwaan of nadenken uitspreekt, wat zij voelt, wat zij denkt. Daarin ligt het gevaar en de tooverkracht van haren omgang.'

'Bij eene onzer schoonen van den dag zou zoo iets fijne coquetterie zijn; - maar men zou er op gewapend wezen en hier -.'

'En hier legt men juist de wapens af, om te beschermen LAUZUN zelf zou het niet over zich verkrijgen kunnen, om hare uitvallen tegen haar te misbruiken. Zij is leelijk, dat blijf ik zien, maar ik - die nog nooit den moed heb gehad, met Madame te dansen, ofschoon zij Vorstin is, ik zou op lichtklaren dag met DIANA door *le bois de Satori* durven wandelen, op het meest bezochte uur. En niemand zou lagchen, ik ben er zeker van. Zij heeft niet gelezen, zij heeft nooit eene vrouw van het Hof gesproken, heeft geen denkbeeld van étiquette, en ik zou haar durven voorstellen aan Mevrouw MAINE, de geestige kleindochter van den grooten CONDÉ.'

'Wat mij het meest in haar aantrekt, is, dat zij zoo geheel de tegenstelling is van alle andere vrouwen, die ik immer kende of zag. Na alles, vrat mij door het hart is gegaan, kan wik geene vrouw liefhebben, dan juist eene zulke, die van haar alle verschilt,' sprak SAINBERTÔT, terwijl hij voor de kaptafel zijne kanten das losmaakte; - 'maar, D'ERLANGES!' vervolgde hij, en zag zijnen vriend angstig in de oogen, 'wat dunkt u, zou zij *mij* kunnen liefhebben?'

De jonge *habituè* van het *Palais-Royal* borst in een' luiden lach uit. 'Die vraag, SAINBERTÔT! terwijl gij voor den spiegel staat, en na hare bekentenis van dezen avond.'

'Helaas! zij heeft mij reeds driemaal gezegd, dat zij mij niet mooi vindt. En wat het laatste aangaat, mij dunkt, als zij het diep gevoelde, zou zij het zoo luid niet uitspreken.'

'Zij niet, die men geleerd heeft te zijn wie zij is; kom, als gij nu met zulke aarzelingen begint, geef ik u op, niet als ongeneeslijk, maar als een, die niet genezen wil worden.

Als ik u alleen van dezen avond kende, zou ik uwe twijfelingen verschoonen; maar wij weten wie wij zijn, *cher ami*! wij gelooven te veel aan ons zelve, om nu ook niet te gelooven aan eenen indruk; dien wij hebben willen maken.'

'Maar mijne figuur van dezen avond? Ja! dat was jammerlijk.'

'Niet waar? maar dat komt van den vader! Hij overbluft, hij verrast mij; hij maakt mij tot een' onnoozelen provinciaal; ik weet niet te spreken, en niet te zwijgen, en als ik spreken moet, zeg ik dwaasheden, dat nog weêr erger is dan wijgen! Ik durf geen kompliment wagen, of ik haal DIANA eene hardheid over het lieve hoofd, en eene beschaming voor mij zelven. Wie kan met eenige goede houding het hof maken bij de dochtervan zulk een' vader? GEOFFROI! zeg mij dan toch, wat denkt gij van den vader?'

'Maar, mijn Hemel! heb ik dan zelf niet vaak naar hem geluisterd, als een *novice*, die voor het eerst het *credo* hoort opzeggen?'

'En als hij toch eens niet haar vader ware, wat gelooft gij er van?'

'Hij is wel zeer jong, om het te wezen; maar in den toon, waarop hij tegen haar spreekt, is het niet te miskennen, dat hij gezag op haar hebben moet, en niet van plan is het op te geven.'

'En zij onderwerpt zich daaraan met eene zachtheid.... Zie, toen ik voor het eerst hier kwam, hield ik hem, met de meeste lieden van den omtrek, voor den Intendant van het Huis, die, ter wille van de étiquette, zoo wat de vaderrol speelde over eene Hertogin *incognito*; dan ik was zoo vaak de getuige van tooneelen, gelijk die van dezen avond, waarbij hij over haar waakte met eene omzigtige tederheid, en haar tegelijk behandelde met eene strengheid, die mij weleens deed vreezen, dat hij iets anders ware dan een vader, - een meester. En als hij dan met dat al eens niets dan een burger ware?'

'Bah! hoe komt het in u op? Aan zijne bitterheid over Vorsten en hovelingen, houd ik hem voor een' gevallen' Minister uit den eenen of anderen Staat. Tot in *Polen* toe gebruiken ze immers Franschen om te regeren. Misschien hangt hem een zwaard over het hoofd, dat zou nedervallen, als hij ontdekt wordt, en vermomt hij zich daarom zoo zorgvuldig door een fijner masker, dan dat van het gelaat, door manieren en wijze van zijn, die in hem den persoon verloochenen, welke hij zijn moet, indien men kan afgaan naar de pracht, waar-

mede hij zich binnen'shuis omringt, en van de kennis en beschaving, die hij onwillekeurig blootgeeft.'

'Ja, zoo zal het zijn!' riep SAINBERTÔT, 'zoo, en niet anders; duizendmaal heb ik aan iets dergelijks gedacht, en dui; zendmaal het weêr verworpen; maar nu gij het inziet als ik, beslist gij voor mij de vraag, en wat er ook van zij, morgen zal ik het weten, want ik vertrek niet met u, GEOFFROY! ik blijf om eene verklaring te hebben met den Sieur FRANÇOIS!'

Toen JERÔME den Ridder D'ERLANGES den volgenden morgen kwam wekken, berigtte hij hem, dat zijn ontbijt gereed stond in de kamer van den Sieur zelven, die hem wilde spreken. SAINBERTÔT vond zich dus van dat zamenzijn uitgesloten; maar toen. hij afscheid nam van zijn' vriend, vroeg hij hem begeerig:

'Welnu, wat weet gij?'

'Niets - en veel, ARMAND! maar ik mag niets zeggen,' hernam deze ernstig, drukte hem de hand en steeg in het rijtuig.

'Aan mij niet?' riep de jonge Graaf.

'Zelfs aan u niet!' herhaalde D'ERLANGES, en gaf bevel om voort te rijden.

Die opwekking had de jonge man niet noodig, om zijn besluit van den vorigen avond te volvoeren. Nadat zijn vriend hem zoo was ontsnapt, ging hij regtstreeks naar de kamer van zijnen gastheer, dien hij zamen vond met den kamerdienaar, te midden van zijne boeken en bouwkundige plannen, en die hem, op zijn verzoek om een afzonderlijk onderhoud, met ernstigen eenvoud antwoordde.' 'Dan zal ik DIANA laten zeggen, dat zij ons niet mag storen.' Nadat hij JERÔME met dit bevel had weggezonden, wendde FRANÇOIS zich tot SAINBERTÔT, met eenen blik, die tot spreken uitnoodigde.

'Mijnheer!' begon deze, 'ik ben de eenige vertegenwoordiger van het Grafelijk Huis der SAINBERTÔT'S; mijn vader was Kapitein bij de Garde van Z.M., en sneuvelde eervol in *Vlaanderen*; mijne moeder was eene MENIL-MONTANT, eene vrouw, die hare betrekking als Staatdame bij Mademoiselle neêrlegde, toen Mevrouw DE MONTESPAN begon te heerschen, en die in deze vrijwillige verbanning de achting der Koningin met zich nam, en de liefde en den eerbied van allen, die haar omringden. Zij stierf twee jaren vóór mijn vertrek naar *Savoije*. Het kasteel

mijner ouderen is mijn eigendom, en de landerijen en inkomsten, er aan verbonden, maken mijne bezitting uit; naar mijnen stand ben ik niet rijk, maar ik heb genoeg, en meer dan het noodige. Alle leden van mijne familie, zoowel de overledene als de nog levende, zijn bekend en verwant aan de beste geslachten van *Frankrijk*; dat alles is, naar ik meene, helder, klaar en open, en dat alles is te bewijzen, zoodra gij het mogt wenschen.'

'Gij hebt gelijk, Mijnheer de Graaf! dat alles *is* duidelijk; maar ik zie niet in, dat wij zoo veel van elkander behoeven te weten, om goede buren te zijn!'

'Neen, Mijnheer! dat is zoo! om goede buren te zijn, heeft men niet zoo veel noodig; maar ik wenschte meer voor u te worden, en daarom bidde ik, verwacht ik, eisch ik eene wederkeerige openhartigheid, die gij mij tot hier toe niet hebt geschonken; want, Mijnheer! gij zijt niet, wat gij schijnt.'

'Zoo, mijn waarde; Graaf! en wat schijne ik dan?' sprak de Sieur eenigzins spotachtig.

De jonge man bloosde en zag verlegen naar den grond; daarop hernam hij met eenige aarzeling:

'Ik had mij juister moeten uitdrukken; de fortuin, waarover gij beschikt, uwe bezittingen, uwe ondernemingen, zijn volstrekt in geene overeenstemming, noch met uwe wijze van zijn, noch vooral met den eenvoudigen naam, dien gij voert; met één woord, Mijnheer! gij beschikt over een Vorstelijk vermogen, en gij noemt en gedraagt u als een burger; dat geeft iets geheimzinnigs, dat wekt den argwaan; men gist, men praat, men fluistert, en dat alles kan mij niet onverschillig zijn; dat alles *moet ik* opgehelderd zien; want.... ik heb besloten, het geluk van mijn leven ....'

'*Chut*, Mijnheer! lever dát niet; zoo voorbarig in de eerste hand de beste. Gij wilt weten, wie ik ben? Ik onderzoek nog niet wat u tot deze vraag het regt geeft. Ik wil haar eerst beantwoorden.' Toen zag hij hem scherp aan, en vervolgde. Mijnheer de Graaf SAINBERTÔT! ik ben niets, dan dat, waarvoor ik wil gelden, niets anders, dan zoo als ik mij vertoon: een man van burgerlijke afkomst - die geen regt heeft op eenigen anderen titel, dan dien hij voert, een' zulken dien de maatschappelijke overeenkomst voegt bij den doopnaam van hem, die geen anderen heeft, of een' die beter klinkt. Ik heet FRANÇOIS, en men noemt mij: 'den Sieur FRANÇOIS!' een beleefdheidswoord, 'waarmede men den geringsten burger noemt, een titel, dien

men des noods geven zou, aan -’ hij aarzelde even, en verbleekte ligt, toen hij voortging, ‘aan een' lakkei, dien men toespreken wilde.’

‘o Mijn God!’ riep de jonge Edelman. ‘Gij hebt dan niet eens een' naam?’

‘Of ik er nu VATIN of BETEL bij heet, wat helpt ons dat?’ hervatte de Sieur met kalmte, - ‘de naam, dien ik voere, heeft geene beduidenis, en ik heb mijne goede en geldige redenen, dien voor u en voor ieder verborgen te houden, ten minste voor alsnog.’

‘In 's Hemels naam, Mijnheer! weet dan, dat ik - maar neen! dat is eene logen, die eenige hooge beweegreden u ingeeft,’ viel hij zich zelven in; ‘de staat, dien gij uwe dochter laat voeren, de opvoeding, die gij haar gegeven hebt, is.... getuigt er tegen, of....’

‘Heeft dan een burger, ook de eenvoudigste zelfs, niet het regt zijne kinderen op te voeden en te omringen, zoo als hij goedvindt, als zijne fortuin het hem toelaat?’

‘Een Pair van *Frankrijk* zou hierop *neen* antwoorden, en mïj dunkt, dat een zoodanig burger den wil niet kan hebben, zijne dochter aan eene weelde te gewennen, die alleen Hertoginnen past! Neen, Mijnheer! het is duidelijk, gij misleiddet mij, en....’

‘Ik wil een' eed doen bij het heiligste, dat gij noemen zult, dat ik de waarheid sprak.’

‘o Dan, Mijnheer! dan bid ik u, verklaar mij, aan wie DIANA toebehoort, wie hare ouders zijn, tot wie ik mij wenden moet; want dan kan *zij* uwe dochter niet zijn. o Zeg, dat zij het niet is!’ en de hartstogtelijke jonge man hief als smeekend de handen op naar den Sieur; maar deze antwoordde vast, en zelfs met eenige fiere gevoeligheid: ‘DIANA is mijn eigen, mijn eenig, mijn geliefd kind, zoo waarachtig als de zou dezen ochtend is opgegaan! Het is hard, dat een vader zoo dure betuigingen moet doen, om geloofd te worden, als hij zich vader noemt van zijn kind!’

De jonge Graaf was als verpletterd na dit woord; hij moest zich aan eenen armstoel vasthouden, om. staande te blijven met de angstparels op het voorhoofd, en in blijkbaren zelfstrijd. Dat duurde eenige minuten; daarna sprak hij:

‘Het zij dan zoo, Mijnheer! ik bemin uwe dochter, ik bemin haar met eene ware en opregte liefde; ik heb mij ernstig met mij zelven beraden, en hoe onaangenaam zij mij aandoet, ik

had mij het mogelijke voorgesteld van eene uitkomst als deze, en ik heb mijne liefde sterker bevonden dan het vooroordeel der geboorte - en zoo vrage ik hare hand - mits gij mij kunt geruststellen op dit ééne: rust er eene vlek op hare afkomst?'

'Zij is het kind van wettig gehuwde ouders, dit is even waarachtig als het andere,' sprak de Sieur blijkbaar met moeite.

'Zal het geheimzinnige, dat u en haar omsluijert, eenmaal worden opgehelderd?'

'Ik hoop het.... ik weet het niet,' hervatte de Sieur pijnlijk en ongeduldig, terwijl hij zijnen ring heen en weêr schoof.

'Leeft hare moeder nog; was die even als gij....'

'Ik beantwoord niet ééne vraag meer, jonge man! Om te beslissen, of gij DIANA kunt huwen of niet, weet gij nu genoeg, en al waart gij haar echtgenoot, ik zoude u het overige niet zeggen. Al de fortuin, die gij bij mij vooronderstelt, al het vermogen, waarover gij mij ziet beschikken, wordt eenmaal het hare, en ik was straatroover, noch valsche munter, - er zal geen vloek rusten op haren bruidschat! Daarvoor zal *ik* zorgen; wees daarmede tevreden, en nu, wenscht gij nog hare hand?' Maar toen SAINBERTÔT schielijk antwoorden wilde, viel FRANÇOIS in: 'Neen, niet nu uwe beslissing! beraad u daarop, dagen, weken - maanden als het zijn moet, het is iets vreesselijks, een onberaden huwelijk!' En hij zuchtte diep. 'De hartstogt alleen moet hier niet beslissen; ik acht u daarom, dat gij uw koel verstand hebt willen raadplegen, dat gij niet in den blinde een' inval hebt willen gehoor geven; daarom overpeins het ernstig en overweeg alle kansen, alle mogelijkheden, waarin deze ongelijke verbindtenis u zou kunnen brengen, en als gij overwogen hebt, zeg mij dan uw besluït; maar tot zoo lang geen woord aan DIANA, niets dat haar verraden kan....'

'Helaas, Mijnheer! dat is te laat!'

'Te laat! hoe meent gij dat?'

'Dezen morgen vast besloten u te spreken, ontmoette haar in den tuin, toen D'ERLANGES bij u was; de omstandigheden, eene ongezochte aanleiding, mijn groote hartstogt, ik was mij zelven niet meester, ik heb gesproken!'

'Dat was eene fout, Mijnheer de Graaf! eene groote fout, eene zulke, als ik van uw oordeel, van uwe jaren niet had verwacht,' riep FRANÇOIS verschrikt; - 'maar,' - vervolgde hij kalmer, 'dat kon immers niet gaan! Zulk eene verklaring in het bijzijn harer kamenier!'

‘Deze had zich verwijderd - bij toeval geloof ik....’

Toen stond de Sieur op en schelde met drift. Tot JERÔME, die binnentrad, sprak hij haastig, terwijl hij hem eene beurs gaf: ‘Breng dit aan ROSA! het is haar loon voor het geheele jaar; zeg haar, dat zij mij niet meer dienen kan. Ik geef haar een uur tijd om van hier te gaan! Ik ben geen Edelman! ik wil gehoorzaamd zijn door mijne bedienden!’

‘Dat zal DIANA verdriet doen,’ sprak SAINBERTÔT, verwonderd over deze zonderlinge stoornis van een zoo belangrijk gesprek, en verschrikt over de hevigheid van dien man, die doorgaans zóó stil en zóó kalm scheen.

‘Dat moge zoo zijn, Mijnheer de Graaf! Ik schroom nooit te doen, hetgeen noodig is! Maar van u had ik gemeend, dat gij mijn vertrouwen zoudt hebben geloond met meer wijze zelfbeheersching, met meer omzigtige bedachtheid. Gij zijt minder geworden in mijn oog,’ eindigde hij met hardheid.

‘Mijnheer FRANÇOIS! wat moet ik daaruit verstaan? Gij gunt mij toch uw kind?’ vroeg de jongeling met angst.

‘Ik heb te veel gesproken, om nu het tegendeel te zeggen; wat meer is, ik had u niet tot DIANA toegelaten, zoo ik geen vrede kon hebben met dit gevolg van uwe kennismaking. Ik voorzag daarvan de mogelijkheid, eer ik u toeliet. En ik had u doorgrond, uw hart getoetst, uwe beginselen gevonden, zoo als ik ze wenschte, menige goede eigenschap in u op prijs gesteld, eer ik u vrijheid gaf mij in mijn huis te bezoeken. Zoo ik u als schoonzoon had gevreesd, waart gij nooit verder gekomen dan mijn park; het is zoo, ik moest DIANA veeleer een' echtgenoot geven van mijnen stand; maar ik begrijp ook, dat zij niet is opgevoed, om in eene burgerhuishouding een' burgerman gelukkig te maken; ik had dus overdacht vóór ik u toeliet; maar ik had niet berekend, dat gij een' stap zoudt gedaan hebben; die het hart van mijn kind in onrust kon brengen, vóór gij de zekerheid hadt, dat het in uwe magt zou staan, haar die rust terug te geven. Als nu uwe vragen door mij beantwoord waren geworden op die wijze, welke u te hard moest gevallen zijn, zoudt gij dan tot haar hebben gezegd: “Ik ben Edelman, ik moet u opofferen?”’

DE SAINBERTÔT hield de hand voor de oogen, en zweeg.

‘Of gesteld, dat gij besloten waart, ter wille van uwen harts togt, ook het ergste te, overzien, konden er zich dan van mijne zijde geene zwarigheden voordoen, en was er dan niet

in hare ziel eene gewaarwording gewekt, die voortaan hare pijniging zou moeten worden?'

'Neen, Mijnheer! vergun mij dit te zeggen, tot mijne verontschuldiging: DIANA had reeds begrepen, wat ik haar nu heb gezegd; zij bemint mij, uwe dochter. God zij gedankt! zij bemint mij, en hare rust was immers toch verloren, en meer nog, zoo ik gezwegen had.'

'Toch was het onvoorzigtig, jonge man! en de uitkomst bewijst het, want.... er is eene hindernis.' En toen SAINBERTÔT hem verbleekend en met onrust aanzag; ging hij voort. 'Ik wensch uw geluk - met hare .... meer nog - ik geef u mijne toestemming; maar ik heb gezworen; noch over DIANA'S hand, noch over hare toekomst te beschikken, zonder voorkennis van .... van iemand anders.'

'Mijnheer FRANÇOIS! *een vader* heeft van zijn kind niemand rekenschap te geven dan God!' hernam SAINBERTÔT met eenen scherp onderzoekenden blik.

'Mijnheer de Graaf! kunt gij alle mogelijke toestanden berekenen van het leven, die eenen vader kunnen belemmeren in de uitoefening van zijne regten?'

'Mij dunkt, Mijnheer! ik heb dan regt van dien toestand opheldering te vragen!'

'Mijnheer de Graaf! als wij weder op het gebied der ondervragingen afdwalen, zou ik ook kunnen vragen: waarom het Hof van *Savoije* in de laatste dagen van uw verblijf aldaar niet meer aanlokkelijks voor u had, en zoo overijld werd verlaten?'

'o Hemel! was het dat!' riep de jonge Edelman verbleekende; 'ik meende in uw woord van gisterenavond reeds eene toespeling te hooren op die ongelukkige verhouding; doch gij vraagt, hoewel gij weet, en toch zal ik u alles ophelderen: ELISABETH FARNESE was aan het Hof van haren oom en stiefvader in eenen toestand.....'

'Behoud dit vertrouwen nog voor u - het *is* mogelijk, dat wij niets voor elkander worden, dan wat wij nu zijn, en dan zou het u kunnen berouwen, gesproken te hebben; later zoudt *gij mij haten*, om uwe eigene voorbarigheid. - Maar, jonge man! nu het kwaad eenmaal gedaan is, moeten wij het verhelpen, zoo spoedig wij kunnen, en zoo de Hemel wil, in goed veranderen. DIANA bemint u, zegt gij; ik vermoedde het reeds, schoon ik haar vertrouwen daarover niet uitlokte; gij vraagt hare hand, dat bewijst uwe ernstige liefde, en ik heb achting

voor de kracht, waarmede gij u verheft boven de vooroordeelen van uwen stand. Een burger in het oog van uwe Edellieden beduidt zoo weinig; zijn zij wel alle overtnigd, dat wij eene ziel hebben gelijk aan de hunne; dat wij dezelfde zaligheid met hen deelen kunnen; dat wij iets anders zijn dan lastdieren, die zij vertreden mogen; zou één van hen kunnen gelooven, dat onze regten in de maatschappij behooren gelijk te staan aan de hunne, dat zij het eenmaal zullen worden? Het is groot in u, anders te durven denken, dan zij, in wier midden gij leeft; grooter nog het te bewijzen in uwe handelwijze - ik eerbiedig u daarom, ik zal u liefhebben - als mijn zoon - zelfs al wordt gij dia nooit! - het is mijn pligt alles voor u te doen, wat ik kan, en gij zult zien, dat ik noch een flaauw vriend, noch een week vader ben; maar dat ik doen zal wat gedaan moet worden, al is het ook. dat ik daaraan wagen moet te verliezen, wat ik mij verkregen heb met eenen zwaren kamp, mijne rust en mijne onafhankelijkheid!' En terwijl hij dit sprak, was het hem aan te zien, dat het een hard en smartelijk offer was, hetwelk hij brengen ging; maar slechts korte oogenblikken bleef hij in een pijnlijk nadenken verdiept; daarna hief hij het hoofd op, en zijn gelaat was weêr rustig geworden, toen hij SAINBERTÔT aanzag bij de vraag: 'Zijt gij volkomen vrij in al uwe handelingen? Zoo zelfs, dat gij uw slot kunt verlaten, zonder iemand deelgenoot te maken van de wijze van uw vertrek en van de plaats, waar gij heengaat?'

'Ja, Mijnheer! ik heb alleen maar den ouden BAUDIN te zeggen, dat hij mijne reiskoets laat voorkomen, en ik rijd af.'

'Dat treft gelukkig! Neem dan uwe maatregelen voor eene groote reis. Als gij eenen kamerdienaar medenaamt, zou diens signalement noodwendig in de pas vermeld moeten worden?'

'o Zoo wat voor den vorm; Mr. DE ST. ANGE, het hoofd der Policie te *Tours*, is eene goede kennis van mij. Als ik hem zeg, dat ik nog niet bepaald ben, wien ik zal medenemen baudin of JULES, zal die dat wel maken.'

'Welnu, dan reize ik met u als uw kamerdienaar!

Mijnheer!'

'Beloof mij, dat gij u zoo min mogelijk verwonderen zult, want ik kan niet handelen, zoo als anderen; daarop moet gij rekenen. Gij hebt een' dag of acht tijd voor u, en op het eerste verzoek, dat ik u doen zal, reist gij af naar *Poitiers*; gij

vertoeft daar een' korten tijd in het hotel *des deux Marèchaux*, waar ik mij bij u zal voegen, en dan kunnen wij uwe reiskoets gebruiken - ten minste tot *Perpignan*!'

'*Perpignan*! Wij gaan dus naar *Spanje*?'

'Naar *Spanje*!' hernam de Sieur op zijnen meest doffen en zwaarmoedigen toon. 'En nu, jonge man! ga gij afscheid nemen van DIANA, want gij zult haar niet wederzien, dan na het welgelukken van onze poging; geef haar hoop, maar flaauwe hoop, want de teleurstelling mogt eenmaal te bitter zijn, en zeg haar niets van mij; ik zal niet met haar spreken over dit onderwerp, dan na onze terugkomst.'

'Ik zal in dit alles handelen geheel naar uwen wil, Mijnheer!' antwoordde SAINBERTÔT; 'maar erken, dat mijn vertrouwen....'

'Groot is, edele Graaf! en beproefd moet worden, meer dan ik wenschte,' hernam de Sieur, hem de hand reikende: 'maar ook welke de uitkomst moge zijn van deze reis, kan zij niet voor u al het dubbelzinnige ophelderen van mijnen toestand, toch, Graaf! - toch - zult gij mij dankbaar zijn, en eenmaal hoogachten!'

'Ik doe het reeds nu, want eene inwendige overtuiging spreekt voor u in mijn hart!' hernam de jonge Edelman, terwijl hij zich verwijderde.

Werktuigelijk ging hij daarna DIANA opzoeken; maar zijne gedachten waren slechts ten deele met haar; zij dwaalden telkens af op gissingen en op vragen, die niemand hem kon beantwoorden, en het meisje het allerminst, zoo hij ze aan haar had durven rigten. Eerst toen hij terugwandelde naar zijn kasteel, begon hij zich zelven geduld en berusting te prediken; maar hij voelde onbestemd en met verwondering, dat die man hem leiden zou en gebruiken, zoo als hij wilde, en dat hij met helder bewustzijn van hetgeen hij deed, en uit vrijen wil toegaf aan een overwigt, waaraan hij geene kracht had weerstand te bieden. - Wat mag hij D'ERLANGES hebben vertrouwd, en waarom juist aan hem? vroeg hij zich telkens op nieuw.

En den Leze, die het misschien ook vraagt, kunnen wij voldoen. Hij was begonnen met hem te vragen, of hij tevreden was over zijne gastvrijheid.

En toen de Ridder daarop geantwoord had, zoo als men onderstellen kan, had hij hem gezegd: 'Welnu, dan kunt gij die beloonen; mijn verzoek zal u vreemd schijnen, welligt belagchelijk; want.... in Madrid kent niemand den Sieur FRANÇOIS,

en hij moet u smeeken, als het toeval u spreken deed van *Chante-Loup* - van den avond, dien gij bij den bezitter van dit huis hebt doorgebragt, - zijne dochter niet te noemen - of zoo gij haar noemt.... van haar te spreken, zoo als zij werkelijk is, als een leelijk, kreupel, onnoozel meisje, zonder manieren en zonder wereld. - “Zij is dat niet!” had de Ridder geantwoord; “maar ik wil u beloven, zóó van haar te spreken: - of - te zwijgen.”’ En hij had hem daarop de hand gegeven; toen zag de Sieur hem eene wijle ernstig aan, en hervatte: Mijnheer de Ridder! gij gaat de belangen van *Frankrijk* voorstaan in *Spanje*. - Welligt zal dat niet zijn, zonder eene botsing met de Prinses ORSINI; dat kon aanleiding geven tot meer, tot eenige vijandelijke onderneming van uw Hof tegen deze vrouw. Als dat zijn mogt, schrijf mij maar te *Rome*, onder, het adres van Monsignore OLIVIO ODESCHALSI, neef van INNOCENTIUS XI.

‘Wien meent gij in mij te zien, Mijnheer! dat ik de gangen van mijn Hof dus zoude verraden?’

‘Gij zoudt ze verwaarloozen, zoo gij het niet deedt; en van die onachtzaamheid zou men u rekenschap kunnen vragen; ik zal u een trouwe bondgenoot zijn, eene grootere staatkundige tegenpartij heeft die vrouw niet!’.

En DIANA! Had SAINBERTÔT zich bedrogen, toen hij zich geliefd noemde? De Sieur berustte in die verzekering, totdat hij die liefde zou kunnen bekroonen; wij hebben niet noodig, den Graaf op zijn woord te gelooven. Men heeft het reeds opgemerkt, DIANA was eene zonderlinge. Hare opvoeding, eerst aangevangen in een Italiaansch klooster, en later voltooid onder de leiding van Sieur FRANÇOIS, had geheel gestrekt, om haar te stellen boven en beneden al hare medezusters; want de man wiens oordeel over menschen en zaken eene geheel tegenstrijdige rigting had met de aangenomene begrippen zijner eeuw van strenge beginselen, van stipte zedelijkheid, doch die onwetendheid als de eerste voorwaarde hield van onschuld en onbekendheid met het kwade, als den zekersten weg tot het oefenen

van deugd: die opregtheid predikte met verzaking zelfs van de terughouding, welke de maatschappelijke zamenleving nu eenmaal heeft noodig gemaakt, en die toch een geheim met zich omdroegt dat doorschemerde door iedere zijner handelingen, en door zijne geheele persoonlijkheid: die zelve in de slingering der hartstogten zoo veel moest hebben verloren, en in de woelingen des levens zoo bittere ondervindingen hebben opgedaan, dat hij zielskalmte en afzondering als eerste en grootste voorregten voor zich zelven had leeren waarderen, en ze wilde opdringen, al moest het ook zijn door afsluiting van de wereld, kon niet anders dan een ongewoon wezen vormen van eene jonkvrouw, op wie hij zijn stelsel in zijne volle uitgebreidheid toepaste liever, voor welke hij het had uitgedacht. Maar toch was zij niet geheel geworden, wat zij als natuurlijk gevolg van die opvoeding, en misschien volgens het eerste plan van den opvoeder had moeten worden. Zij was niet het kalme, stille, onnoozele, onbeduidende meisje, dat zij had moeten zijn; hare oorspronkelijke natuur, hare aangeborene eigenschappen van ligchaam en ziel, hadden er haar voor bewaard, en hadden haar, zoo geene betere, dan toch even goede diensten gedaan, als hare opvoeding, daar zij eenigzins de nadeelen der laatste veronzijdigden. Zuidelijk levendig van gestel, en hoogstontvankelijk voor indrukken, kon de ligtste aandoening haar eene wereld van gewaarwordingen worden, en was de naauwe cirkel, waartoe men haar had beperkt, voor haar zoo rijk in toevallen en feiten, als voor eene andere vrouw de salons met al hunne intriguen en avonturen. En wat deze prikkelbaarheid, deze scheppende verbeelding, misschien schadelijks hadden kunnen hebhen, dat vergoedde eene aangeborene opgeruimdheid en eene zekere ligtzinnigheid van geest - die haar het dragen en het vergeten gemakkelijk maakte. Toen de Sieur zijne dochter had doorgrond, en daarbij had ingezien, hoe zij en door den buitengewonen toestand, waarin hij haar had geplaatst - endoor de treurige misdeeling van uiterlijke voorregten, veel in zich zelven zou moeten terugvinden voor de ontberingen, die haar zouden worden opgelegd, en daarom, schoon het in zeker opzigt zijn plan in wanorde bragt, hield hij die levendigheid opgewekt en frisch, vormde en sierde dien geest met alles, wat hij wist aan te brengen, en verschoonde die vrolijkheid niet, door haar elke wolke te sparen, maar door haar te verharden tegen de prikkels der smart. Onderwerping aan pligt, onderwerping aan het noodwendige, ziedaar, wat hij haar had gepredikt door

leer en voorbeeld; daarbij, die misdeeldheid van uiterlijke schoonheid, waaronder eene andere zich had laten nederdrukken had hij haar leeren beschouwen als eene groote gave; zonder haar te verblinden voor de waarheid, had hij haar die kalm leeren aannemen; hij had haar geleerd zich te stellen boven de begeerte van het onbereikbare, en waar de wijsbegeerte te zwak zoude zijn geweest, had hij haar de godsdienst tot steun gegeven. Zoo was daar dan eene misdeelde, die niet klaagde, schoon zij het volle bewustzijn had van haar gemis; die noch miskend werd, noch smartelijk nadacht, maar aangebeden en met de teederste zorg gehoed; een vergood kind, dat toch werd gevormd, om des noods te kunnen worden aangetast door de harde, kille hand van vreemden; eene vertroetelde, die nog zielskracht zou kunnen hebben onder de slagen van een bitter lot; en toch, toch was het den Sieur nu gebleken, zoo hij het niet reeds eerder had beseft, dat hij, ondanks dit alles, toch nog niet genoeg voor haar had gedaan, en dat hij bij alles, waarmede hij haar had verrijkt, nog vergeten had te geven - neen, opzettelijk onthouden datgene, wat ieder gewoon vader niet zoude hebben verzuimd; hij had haar onbruikbaar gemaakt voor de zamenleving, door onwetendheid van hare gebruiken, door haar de kleine vermommingen, die zij soms eischt, als zonde voor te dichten, en hij zoude eenmaal van twee kwaden moeten kiezen: haar bloot te geven aan al de gevolgen van die onbekendheid, of het ongerijmde van zijn stelsel in de toepassing moeten erkennen, en alles omverstooten, wat hij had opgebouwd; want hij had haar niet opgevoed tot eene eeuwige afzondering van de wereld: een tijd zou komen, waarin hij haar zou moeten afstaan aan die maatschappij, tegen welke hij haar had ingenomen, zonder er haar tegen te wapenen. Maar de arme, wie zulk een lot boven bet hoofd hing, was tot hier toe van dat alles onbewust, vrolijk en vrij, eenzaam en toch zonder onbevredigde behoeften van het hart, door het leven gevoerd, toen zij opeens SAINBERTÔT aan hare zijde zag. Een jeugdig, niet onbevallig man, uit het midden dier wereld, waarvan zij zoo weinig wist, en waarnaar zij toch wel een weinigje nieuwsgierig was, was eene verschijning in haar leven, die daarin eene omkeering had moeten te weeg brengen. Dan zoo was het niet; de indruk, dien hij op haar maakte, was niet zoo groot, als men zich zou hebben verbeeld; er viel eene illusie weg - een' jongen Edelman had zij zich anders voorgesteld, levendiger, geestiger, meer bevallig, zoo als eene sterke verbeelding

alles fraaijer en hooger kleurt, en de jonge Graaf, door hartstogt en bewondering getroffen, was te verliefd, om schrander te kunnen zijn, of geestig; om op te merken, wat zij in hem eischte; om te berekenen, hoe hij moest bevallen. Hij sprak weinig, hij luisterde het liefst naar haar, en zij wilde van hem hooren, nieuws van die onbekende wereld, waarvan zij te veel wist, om er gansch buiten te zijn, en te weinig, om er alles van te begrijpen; en zoo zijn zwijgen langer had geduurd, zij had zich aan hem geërgerd; maar weldra toch begon hij haar uit te vinden, en van toen aan werd hij zich genoeg meester, om te kunnen bevallen; ook begon zij meer behagen te vinden in zijnen omgang, begon ze meer en meer op prijs te stellen al de voordeelen van geest en verstand en beschaving, die hij werkelijk bezat, en was misschien ten laatste vergeten, wat zij had gewenscht en niet had gevonden. Het is zeker, dat zij zich zoo zeer gewende aan zijn bijzijn, dat hij zoo geheel de aanvulling werd van haren tijd, de behoefte van haar leven, dat hij nooit van haar ging, of zij vroeg hem met de eenvoudigste vrijmoedigheid, of hij niet haast zou terugkeeren?

Het was in den tuin geweest, dat de jonge Graaf zich aan haar verklaard had; het lieve kind deed hare morgenwandeling aan den arm van ROSA, en riep met een vrolijk gejuich SAINBERTÔT tot zich, toen zij hem in eene der lanen peinzend en gebogen zag op en neder gaan. Toen kwam hij haar zijnen arm bieden, en de camériste volgde, zoo als gewoonlijk, kort achter hen. Maar de Graaf voelde zich dien ochtend zoo week, zoo geheel overwonnen, zoo gejaagd, en zoo onrustig, door zijn genomen besluit, dat hij verward en onzeker antwoordde op hare aanmerkingen, op hare vragen zelfs, - en toen zij het hem morrend verweet sprak hij zonder bedoeling, en alleen om *iets* te zeggen:

‘Dat komt van ROSA! Altijd die vrouw rondom ons!’

En het naive kind deed, wat geene vrouw van de wereld had durven doen, zelfs niet eene, die eene bekentenis vermoedde, met hartstogt gewenscht; zij wendde zich schielijk om tot hare kamenier: ‘ROSA! als mijn vriend SAINBERTÔT bij mij is, heb ik u niet noodig, en hij wil niet praten, omdat gij er zijt.’

Voorwaar! zij was niet onschuldig, die dienende vrouw, die, beter dan de onschuldige meesteresse, het gewigt van het oogenblik begreep, en die toch ging; en de Sieur had niet zoo gansch ongelijk, toen hij haar om die enkele ongehoorzaamheid wegzond.

Doch niemand was meer het offer van zijne eigene verwarring, dan SAINBERTÔT; hij had geen plan haar iets te zeggen; er moest nog veel opgehelderd worden, eer hij de stem van zijn hart dunfde gehoor geven! maar daar wankelde nu aan zijne zijde het zwakke, aanvallige schepsel, dat scherts en onderhoud van hem wachtte, en dat hij ging teleurstellen, en daarbij het zou zoo zoet zijn, *zeker* te wezen van haar hart; een oogenblik als dit kwam welligt nooit weder; wie zeide hem, dat de harde man, die haar vader heette, hen niet scheiden zonde, als hij zijne bedoeling kende? zij moest toch weten.... hoe het zij, de jonge man verried zich zelven - en de omstandigheden verleidden hem - totdat hij haar eene bekentenis deed, die heider lot moest beslissen. En toen hij antwoord eischte, zeide zij, met meer kalmte, dan hem lief had moeten zijn:

‘Zie, ik was vrolijk en ik had in het eerst willen lagchen; nu maakt gij mij bijkans treurig en ten minste ernstig, want ik heb ernstig geluisterd, en ik zal ook ernstig antwoorden. Gij vraagt mij, of ik u liefheb? Het is wel mogelijk, want ik weet niet *hoe* liefde is. Maar ik zal u zeggen, hoe ik gevoel, oordeel dan zelf. U zou ik evenmin verdriet kunnen aandoen, als mijn' vader. En mij dunkt, ik zou u verdriet doen, als ik neen zeide. Want zoo bewogen heb ik nog nooit eenig mensch gezien, als gij het thans zijt. Ik heb dikwijls gedacht: ik wilde een' broeder hebben, en dat moet SAINBERTÔT zijn, en ook weleens, als hij mijn biechtvader ware, zou ik hem alles zeggen, en ik zou zoo dikwijls bij hem kunnen gaan, als ik wenschte; nu moet ik wachten tot hij komt, - en als gij niet komt, die dag is altijd een treurige, dan ben ik verdrietig, ontevreden, luimig, - zeggen ROSA en mijn vader - maar zeker ik kon niet treuriger zijn, al waren al mijne bloemen verflenst, en al mijne vogels weggevlogen; ik had mij altijd verbeeld, dat jonge Edellieden schooner en meer beminnelijk moesten zijn dan gij, de eerste, dien ik leerde kennen; maar toen ik gisteren D'ERLANGES zag, hebt gij veel gewonnen bij de vergelijking, en nu begrijp ik, dat ik mij dwaze voorstellingen heb gemaakt, en dat men niet beter is, dan gij zijt; dat gij zeker de meest behagelijke moet zijn. Als dat alles nu liefde is, dan geloof ik, dat ik u liefheb; wat dunkt u, zou het waar zijn?’

‘Zeker is het waar!’ sprak de hartstogtelijke jongeling, haar in de armen sluitende - en ook zijne overtuiging sprak het na. Hoe schoon, dat het hem gegeven zou zijn, die onbekende

wereld des gevoels voor haar te ontsluiten; hij zou leven en gloed brengen in dat kalme hart, dat toch geheel het zijne was; hij zou het bezielen en herscheppen. Zij had het immers gezegd, bij de eerste vergelijking had zij *hem* gekozen. Welk een voorregt voor een' Edelman van de achttiende eeuw, zich eene echtgenoote te verwerven, als deze! Eene echtgenoote! en daar rees de geheimzinnige figuur van den vader voor zijne verbeelding op, en zelfs het bijzijn van de geliefde kon hem niet meer boeijen: hij moest zekerheid hebben, of hij haar vrijuit zóó zou durven noemen.

Toen hij daarna treurig terugkeerde tot het afscheid, schreide zij ook; zij kon zelve niet onderscheiden, waarom het meest: omdat ROSA vertrokken was, of omdat zij den Graaf in lange niet zou wederzien, maar zij wischte ze toch moedig af, hare tranen, terwijl zij sprak: ‘Mijn vader mogt ontevreden zijn, zoo hij wist, dat ik zoo veel schreidde om iets, dat niet anders zijn kan, en’ voegde zij er bij, hem glimlagchend aanziende, ‘als liefde smart en vreugde beide geeft - dat weet ik *nu* zeker, dat ik u liefheb; want ik zal nu zeker niet vrolijk kunnen zijn, vóór gij terugkeert.’

Het duurde acht volle dagen, eer hij het afgesproken teeken kreeg om op reis te gaan. Intusschen was er een vreemd en bejaard geestelijke op het landhuis aangekomen, wien de Sieur het bestier over zijne zaken opdroeg, benevens eene vrouw, die ROSA'S plaats bij DIANA vervangen moest. Daarop zeide-hij haar, zonder eenige opheldering, dat hij op reis moest - en dat zij intusschen met haar gevolg *Chante-Loup* zou bewonen, en hoe teeder ook het afscheid was tusschen dezen zonderlingen vader en zijne naive dochter, tot eene verklaring over hetgeen beider ziel vervulde kwam het niet.

(*Het Vervolg in het volgend Nommer.*)

Leuchtstein.

Madem^{lle} MATTHEY behaalde eenen nieuwen triomf in de rol van *Anna Bolena*, - maar zoo dit begin u den Amsterdamsch-Italiaanschen Schouwburg van vóór weinige jaren, roemvoller gedachtenisse! voor den geest herroept, ik ga u deerlijk teleurstellen, als gij een opstel over muzijk en tooneel verwacht; - eene kleine groep toeschouwers, eene enkele figuur uit deze, trekt mij aan.

Plaats de eerste, gedurende de pauze, naar gij wilt, in de weinige balcons van dat gebouw, of in de loges,-die geene loges zijn, ik zal er vrede meê hebben, mits ik op de voorste bank van één van deze, aan de hoogere hand eener deftige vrouwe, dezelfde bloeijende schoonheid aantreffe, welke een vreemdeling dien avond beweren deed, dat alle inmengsel Tan Spaansch bloed zich ten onzent nog niet verloochent. Gij hebt gelijk, als gij die aardigheid aan eenen Franschman toeschrijft; vergeefs beriep ik mij te harer wederlegging op het karakteristiek-Hollandsche eener huid, blinkende van blankte; hij wees mij op de donkere lokken, - op de glinsterende oogen, - op de zeldzame levendigheid harer gebaren: '*distinguèes, j'en conviens*,' voegde bij er bij.

Stellig had ik langer voor de eer onzer bet-overgrootmoeders gestreden, ware mijne opmerkzaamheid van mijnen buurman niet afgeleid geworden door iemand, die Intusschen achter de schoone had plaats genomen, door de enkele figuur, die met haar koutte, die haar beviel. Immers, het lachje, waarmede zij hem ontving, de opmerkzaamheid, welke zij hem betoonde, deze hadden niets van dat onverschillig oorleenen,

hetwelk mij, trots de teedere beschrijvingen, door dichters aan de liefde van vlinders en rozen ontleend, steeds aan het gefladder herinnert, waarom de bloem niets geeft, - de lieve was louter aandacht; bloosde zij? Waarschijnlijk geloofde haar bezoeker het als ik; eene leêgte op de eerste bank lokte hem aan; hij zette zich naast haar; - doch wat zag hij in het *parterre*, werwaarts zijn blik bij het overstappen afdaalde? wien zag hij, die hem de lippen kramp-achtig op elkander drukken, die hem de wenkbraauwen fronsen deed? Ik moet u het antwoord schuldig blijven; zelfs twijfelde ik weldra aan het feit; weder schertste hij, weder aanschouwde hij slechts de schoone! Hoe de groep mij nog heugt! Er was al de ernst in zijnen blik, dien de liefde eens verstandigen veertigjarigers - hij telde die, helaas! - tegenover den dartelen levenslust van achttien lentes heeft; en echter nam zij zijne hulde welgevallig aan; echter streelde deze het lieve kind meer, dan de bewijzen van onderscheiding, haar dien avond door jeugdiger aanbidders in ruime mate geschonken; - het wordt tijd dat ik u zegge, wie hij was.

Onze patriciërs vergeven het der natuur noode, dat zij soms lieden uit den lageren stand niet alleen met de uitmuntendste gaven van hoofd en hart bedeelt, maar dezen ook al de onder-scheidingsteekenen toestaat, welke zij zoo gaarne tot hunne caste bepaald zouden zien: de houding van eenen heer, een fier gedragen hoofd, blanke, kleine handen, en, wat ik wenschte al onzen weledelgeborenen te mogen toekennen, de manieren van een fatsoenlijk man! Des ondanks duldden de hooghartigsten onder de weinige onzer kooplieden, wier voorvaderlijke namen in den Raad der stad *Amsterdam* vermaard werden, toen de Leden dier Vergadering mannen waren, het achtste wonder der wereld waardig; echter duldden zij LEUCHTSTEIN niet slechts als huns gelijke - hoe ongelijk hij hun in geboorte en opvoeding ook was - maar de oudste stam zou zich vereerd hebben geacht, als de krachtvolle loot zich had willen enten op zijnen tak. Het is zonderling, dat onze Aristocratie uitzonderingen van dien aard het liefst voor eenen vreemdeling, voor eenen rijken vreemdeling, maakt! Immers, zoo sprak men, immers, het afgunstig gerucht moest lasteren, als het verbreidde, dat die man, wiens innemend uiterlijk voor zijne aanzienlijke afkomst pleitte; wiens heusche zeden zulk eene voordeelige getuigenis aflegden van de school, waarin hij was gekweekt; wiens geest de koenste ondernemingen niet

slechts ontwierp, maar, deze, schijnbaar vermetel, beproefde, er toch altijd slagende ten einde bragt; dat die man, zeg ik, hier op eene stroowisch was komen aandrijven; dat hij in geene stad, in geen dorp zelfs van zijn Vaderland, eenige hooggeplaatste neen, burgerlijk bemiddelde verwanten kon opnoemen! Hij was jongste vennoot' in een der aanzienlijkste handelshuizen geworden; hij had door zijne kennis van, door zijnen ijver voor, door -zijnen lust in zaken, een nieuw leven gewekt in het oude. ligchaam; hij werd begroot op - maar dergelijke ramingen zijn altijd hoogstonzeker - het zij u genoeg, dat de mama's gelijk hadden., als zij beweerden, dat hij eene uitmuntende partij-zoude zijn.

De gordijn was inmiddels weêr opgegaan; het laatste bedrijf schier afgespeeld; ANNA BOLENA, - niet langer *Mad*^{lle} MATTHEY, maar eene verstootene vrouw, welke zich de zegepraal harer mededingster bewust is, schreed in heftige onrust, in afwisselende hoop en vrees, in ijlende koorts, over het tooneel heen-en weêr. Wangen, van blanketsel ontdaan; lokken, die achteloos van de schouders afzwieren; blikken, waaruit verwildering u tegenstraalt, dat alles, staat, in de magt van het middelmatige talent;- maar de huivering, welke zij den toeschouwers. aanjoeg; maar de kilte, welke deze. in de stiklucht der zaal beving; maar hun ademloos zwijgen, hoe getuigden deze van de heerschappij der kunst ook, over onze dikwijls-koel en traag gescholden gemoederen! Ik weet niet, of gij het, als ik, den toondichter naauwelijks ten goede houdt, dat hij de ANNA BULLEN der Historie in eene operatype verkeerde; dat hij haar verliefd schildert op de daemonische verschijning van HENDRIK VIII; dat hij noch in ijdelheid, noch in heerschzucht; de roersels zocht, waarom zij de omhelzingen des monsters duldde! Volslagener door de toovermagt der muzijk beheerscht, dan mijn gebrek aan zin voor die gevierde Vorstin onzes tijds het mij veroorloofde te worden, hebt gij er u waarschijnlijk minder dan ik aan geërgerd, dat de moeder de minnaresse niet tempert dat geen astraal van licht uit het wiegje van ELISABETH de duisternis schemerig worden doet; wie weet oof gij er weleens aan hebt gedacht? Verhelen wil ik het niet dat geen wensch van dien aard zelfs bij mij opkwam zoo lang het luiden der klokken ter krooning van JANE SEYMOUR iedere zenuw van ANNE pande zoolang het kontrast van troonsbestijging en schavotsbeklimming ANNE martelde, martelde,

tot krankzinnig wordens toe! Een oogenblik, ik weet zelf niet waarom, dwaalde mijn blik af naar LEUCHTSTEIN, - maar wat ik vergete, dat aangezigt niet!

Hij mogt hoog gestegen zijn, hooger misschien, dan hij het zich in de koenste droomen zijner jeugd voorspiegelde; onwillekeurig prooi geworden der lotwisseling, welke hij aan-schouwde, scheen hij er al het afgrijsselijke van te gevoelen; -daar daalde zijn blik, waarom toch? andermaal ten *parterre*; daar zag hij rond, flikkerende rond; vergeefs, hij vond niet wien hij zocht! Wild rigtte hij zijne oogen op het schoone meisje vóór hem, - hij lachte! neen, geene moeder, die hem dus had zien lagchen, zoude de hand harer dochter in de zijne kunnen leggen, en gerust zijn voor de toekomst van het vleesch van haar vleesch! Gevoelde hij het zelf? De zakdoek, aan het voorhoofd gebragt, wischte langzaam eenige groote droppelen af, en LEUCHTSTEIN zat somber, zat in mijmering verdiept, tot dat de daverende toejuichingen hem wakker schrikten.

'*Vous voilà amoureux de ma belle Espagnole*?' zeide mijn buurman, die zich slechts in het voorwerp mijner opmerkzaamheid had vergist.

Luttel tijds later wenschte ik, vuriger nog dan dien avond, dat DONIZETTI had goedgevonden, ANNE niet alleen waar voor te stellen in hare vlaag van zinsverbijstering, ANNE te schilderen als moeder, iets menschelijkers, iets edelers gevoelende, dan de zucht naar hoogheid, welke haar blaakte, - als gij verder leest zult ge weten; waarom ik van de kunst dien tegelijk bevredigenden en verheffenden indruk eischte.

Vergeefs vroeg ik mij zelven gedurende eenige dagen af, welk gezigt uit het *parterre* toch die onloochenbare heerschappij op LEUCHTSTEIN kon hebben uitgeoefend, liever, hem dien doodschrik aangejaagd; er was geene sprake van eenig engagement der schoone MATHILDE - zoo heette het kind -met een ander'; er was alle waarschijnlijkheid, dat zijn aan-zoek slagen zou. Prikkelbaar als LEUCHTSTEIN was, als alle eerzucht is; school zijn M o r d e c h a i welligt onder den hoop van zes acht, tien jaren jongere makelaars of kooplieden, van welke e een met hem achter den lessenaar had gezeten, die hem benijdde, die hem een' avonturier schold. Het was geen wonder, LEUCHTSTEIN had zijne gemeenzaamheid koel teruggewezen; LEUCHTSTEIN had hem verpligt 'Mijnheer!' te spelen! 'Avonturier!' het was genoeg, om den veertigjariger eenen blos op het aangezigt te jagen, - school er dan geene zielskracht in

de ontberingen, welke hij zich, indien het gerucht niet loog, getroost had, om uit zijn ellendig dorpje *Hamburg* te bereiken; was de eerzucht geene deugd, de eerzucht, die hem van de straat onder dak. uit den winkel op het kantoor, van kopijist tot correspondent had bevorderd? ‘Avonturier!’ had hij geene nachten doorgewaakt, om vijf, zes talen te leeren, dewijl iedere les hem niet op de verloochening eener uitspanning, neen, op die eener behoe0fte stond? Wie der suffers zou den moed hebben gehad, als hij, de gelegenheid bij de wieken te grijpen, om *Londen* te leeren kennen, al verpligtte het hem tot de studie van een nieuw vak, al wist hij, toen hij er voet aan wal zette, zoo weinig van I n v o e r , als hij bij zijne komst te *Hamburg* van V e r v o e r in het voormalige Heilige Roomsche Rijk had geweten? ‘Avonturier!’ er waren bladzijden in het dagboek zijns levens, beweerde de nijd, gedurende zijn verblijf in de Wereldstad, waarin hij tot geenen prijs aan anderen eenen blik vergunde; maar was de aanbevelingsbrief, dien hij te *Amsterdam* medebragt, niet zeldzaam gunstig geweest? - En het vertrouwen, dat hij er zich zoo spoedig had verworven! - een vertrouwen, geregtvaardigd door zijne uitgebreide kennis, door de voorzigtigheid, welke hem misschien de teleurstelling zijner eerste pogingen, om. onafhankelijk te worden, had ingescherpt, en die hij toen voor zijnen meester toepaste - en de vriendschap van den zoon des Chefs, door hem in het eerste jaar verkregen en verdiend, - dewijl hij het leven te veelzijdig had gezien, om niet wijzer te zijn dan zijn leeftijd vermoeden deed, dewijl hij te zwaar met het lot had geworsteld, om niet heer te zijn geworden over de driften in welker juk de zoon der -weelde zich kromt: - wat hadden zijne benijders, zijne beschimpers tegenover dat vertrouwen, tegen die vriendschap te stellen? ‘Avonturier!’ het is waar, het podagra van den Chef was Hemste hulp gekomen; maar het talent, waarmede hij twee of drie netelige zaken tot zijn genoegen beslechtte; maar de betrekkingen, welke hij den moed had voor te slaan, het geluk aan te knoopen, en van welke de vruchten de verwachting verre overtroffen, hadden zij hem geen regt gegeven op het aandeel, hem ten leste eerder aangeboden dan toegestaan? ‘Avonturier!’ het voorhoofd des ouden Heers, zeide men, had zich gerimpeld, en de hoeken zijns monds hadden eenen verdrietigen halven cirkel beschreven, toen LEUCHTSTEIN eenige inlichtingen over zijne afkomst niet langer weigeren kon; - doch hoeveel luider sprak de tevredenheid des Vaders, dat zijnen zoon een vennoot had

gevonden, die alles bezat, vrat aan. dezen ontbrak; die in de zes of zeven jaren hunner verbindtenis thans zelf een man van vermogen was geworden?

De oplossing voldeed mij niet; spoedig zoude mijne belang stelling in het raadsel nog klimmen. Het rijpaard van LEUCHTSTEIN stond op eenen zomernamiddag voor zijne deur; een toeval bragt mij die in de tilbury eens vriends langs. Weinige huizen van dat van onzen avonturier, wipte mijn togtge-noot er een oogenblik af; hij had naauwelijks weder plaats genomen, of - wat dunkt u, als gij, even als wij, LEUCHTSTEIN volgden?

Hoe *Seïd* of zijns gelijke trappelde van ongeduld; hoe het edele dier de manen schudde, knabbelende op het gebit, onder zijne vergeefsche pogingen zich aan de hand des knechts, die het bij den teugel hield, te ontwringen; hoe het vonken uit de keijen deed vliegen, als het beproefde zich al steigerende van dien dwang te ontslaan; het is honderdmaal en beter beschreven: waartoe bet herhaald? LEUCHTSTEIN was reeds in den zadel gestegen, en fluks scheen het stappen *Seïd* evenzeer te verdrieten, als hem straks het stilstaan deed. Bedwongen getroostte hij het zich echter, neen, zwichtte hij slechts noode, om ijlings weêr op te staan. Wat schortte er aan LEUCHTSTEIN, dat hij van gracht tot gracht, en telkens weder dezelfde weêrbarstigheid van zijn ros duldde? wat schortte er aan, dat hij die naauwelijks bemerkte, dat hij die flaauw te keer ging? *Seïd* viert er zijne dartelheid te meer, te driester door bot; verzwakt schijnt de hand, en verlamd schijnt de knie, welke hem vroeger bij iederen sprong in den zonneschijn hare overmagt deden gevoelen. LEUCHTSTEIN was de brug overgedraafd; vierde hij de toornen, of nam *Seïd* het initiatief? Beslisse het, wie het kan! Een eind weegs ijlden zij als de wind.... hoe wreed was dat eensklaps inhouden van LEUCHTSTEIN; hoe onmeêdoogend dreef hij *Seïd* de sporen in de lenden - dewijl hij niet oogenblikkelijk stil, roerloos stilstond! De grillige ruiter! Wat ving hij, wat hoorde hij in de klanken, die zich op de lucht verhieven? Voort! tikte hij met de karwats, en voort stuiven *Seïd* en LEUCHTSTEIN, niet gehuld in eene wolk van stof, daartoe rennen zij te rap, - het zand dwarlt eerst manshoogte achter hen op, als zij twee, drie vademen verder zijn! o Weelde voor het ros! een wedloop met den wind, eene vaart, aan die der lucht gelijk, - of stuift hij het geboomte niet langs als eene pijl, of begrijpt gij niet eerst nu, wat het zegt?

hij verslond het verschiet. - Wreedaard! - waartoe dien zweepslag? - De drift gudst en rookt uit alle poriën des kleppers; links en regts stuift het schuim langs zijne lenden af; de manen rijzen van vuur - houd op, LEUCHTSTEIN! houd op, de moedige duldt geen' overmoed! - *Seïd* steigert .... laat rusten die hand - onregt tart uit tot wrake - reeds begint de worsteling! Hoc nu, beurtelings woede en zwakte, in stede van beleid - overmaat van drift, in plaats van overwigt van rede! - Nog eens zulk een schok, na een te kwader ure gegeven tikje van goedkeuring, en gij vliegt uit den zadel; LEUCHTSTEIN! wat is u? Zoo hanteerde! gij vroeger de zweep nooit, zoo -

Hij stond reeds naast *Seïd*, de teugels nog wel in de hand, maar toch naast hem - beschaamd door het instinct van het dier, liever nog door de tucht der *manàge*.

Al hernam hij fluks zijn gezag: al boette SEÏD voor den triomf van een oogenblik, zoo als, om groote dingen bij kleine te vergelijken, zoo als volken het voor mislukte omwentelingen doen, het voorval liet bij LEUCHTSTEIN dieperen indruk achter, dan gij welligt verwacht, dat het te weeg kon brengen. Voor de deur der herberg gezeten, in welker stal hij het ros een oogenblik ruste gunde, staarde hij op den gruond, terwijl hem eene rilling door de leden voer, voor welker gelijke God u beware!

‘Zou het waar zijn?’ vroeg hij, en bragt den wijsvinger aan het breed e voorhoofd, en tikte er tegen, of het antwoorden moest; - welk eene vreeze!

Als ik een' roman schreef, dan liet ik bij die stemming van zijnen geest eenen haveloozen knaap over de houten leuning onder de linde wippen; hij zou hem aanzien, onnoozel - glimlagehend aanzien, en LEUCHTSTEIN sidderen als een espenblad! Deze zoude de hand in zijnen vestzak steken, en. het eerste stuk geld het beste den jongen toewerpen, om zich van die profetische verschijning te ontslaan. Waan niet, dat de onnoozel glimlachende het zou aannemen! Een oogenblik mogt hij het geldstuk met de vlakke hand in de lucht werpen en weêr opvangen - weldra zou hij het tusschen de handen zetten, en daar het niet meêgaf, LEUCHTSTEIN voor de voeten smijten, eene ironie op onze goudzucht, eenen gek waardig!

Niets van dat alles gebeurde; - maar toen LEUCHTSTEIN opstond, om naar stad terug te rijden, en een jongsken van een jaar vijf, zes, het mootje paard en den grooten lieer aangaapte, en naar een der dubbeltjes grabbelde, welke hij, den

stalknecht het fooitje toereikende, vallen Het, toen school er in den slag met de karwats, waardoor LEUCHTSTEIN den dreumes bestrafte, meer dan afkeuring van de hand, uitgestoken haar eens anders eigendom. Waande hij zich zelven, in zijne eerste jeugd, in dien knaap weêr te zien? Striemen van dien aard hadden hem welligt kunnen bewaren voor - het woord wilde niet over zijne lippen - hij verbleekte, als hij er aan dacht!

LEUCHTSTEIN behoorde tot die sterke karakters, welke geene behoefte hebben aan uitstorting des gemoeds, wier ziel hun een rijk is. Was het weleer in het eene gewest van dit sombere nacht, in het andere gloorde te helderder licht, en het afschijnsel der hoop temperde de duisternis der vreeze, en de schemering van het mislukken werkte weldadig op den gloed van het slagen. Regenvlaag en zonneschijn, veroorloof mij de uitdrukking, hij regelde beide, want zijn aard had kracht genoeg, zoo deze als gene te weeg te brengen en te beheerschen! Of had hij niet allerlei driften in zijn binnenste bestreden, en er over gezegevierd? Eenen enkelen, zijne trots uitgezonderd, trots, hef beginsel zijns levens! Helaas! hoe weinig vermogt deze tegen den vijand, dien hij nu allengs zag naderen! hoe scheen hij terug te deinzen, in te krimpen, te niet te gaan bij de dagelijks dreigender verschijning! LEUCHTSTEIN had alles overwonnen; hij was alles te boven gekomen: eene verzuimde opvoeding en de vooroordeel en der wereld, - gebrek, in alle eeuwen een geesel, armoede, eene ondeugd in onzen tijd, zoo niet iets nog ergers! Wat zou hij doen? De hulp van vrienden inroepen? Had hij er? Hij, de zeldzaam vooruitgekomene, wiens val het teeken zoude zijn ten triomf kreet van de afgunst! - Of moest hij zich tot artsen wenden? Wat vermogten zij? Voorondersteld, dat hij de schaamte overwon, dat hij bekende- - -lag de oorzaak der kwa niet buiten hun bereik? Hulp, steun, waar die te vinden, als inderdaad gebeurde, wat hij voorzag, wat hij dagelijks zekerder achtte? -

Welligt zou het zoo schrikkelijk niet zijn, onwetend aan de hand van het spook ten grave te gaan!

De troost der wanhoop!

Weinige weken later werd er door drie zijner kennissen eene buitenlandsche reize beraamd - om zijnentwil; - hij gaf gereedelijk zijne toestemming tot het voorstel de vierde te zijn. Grillen en luimen, waarvan het toooneel met *Seïd* slechts het voorspel was geweest; luimen en grillen, welke hij zelfs in zijne heldere oogenblikken te ernstig achtte, om er de rust van

MATHILDE aan te wagen; grillen en luimen, zij zouden wijken voor minder arbeid en meer beweging, voor andere voorwerpene en milder lucht. Zes, zeven dagen reizens gaven geen regt reeds veel van de wijziging des klimaats te verwachten;' maar afwisseling van voorwerpen, wat baatte zij? Hij was suf in de *calèche* gestegen, hij was er de vorige avonden suf uitgekomen, hij was aan dien van den zevenden weder suf. Schoon het dorp, waarin zij zouden overnachten, naauw den naam van een gehucht verdiende, was het Logement - lof zij der Pruissische Post-Inrigting - een stadje waardig. LEUCHTSTEIN staarde de platen in lijsten en glazen, door den waard opgehangen; hij staarde die opmerkzaam aan. Het waren afschaduwingen van gebeurtenissen uit den Vrijheids Oorlog, zoo als Duitschland den krijg van 1813 noemt. Wat school er onder deze, dat LEUCHTSTEIN eensklaps belang inboezemde? Hij had straks naar den naam van het dorpje gevraagd; hij kon zich nu aan het bezigtigen dier prenten niet verzadigen.

'Oude dingen,' zeide de spraakzame waard, 'oude dingen, maar waarvan ik veel pleizier had, zoolang de vorige schoolmeester leefde. Hij kwam alle week met de jongens, om hun BLÜCHER te wijzen. -'

'En NAPOLEON,' viel LEUCHTSTEIN in.

De waard zag een oogenblik vreemd op - maar er stak immers niets vreemds in de aanvulling? en bovendien, de Heer zocht naar een' *fidibus*, om zijne sigaar aan te steken. Was hij vroeger in zijn huis geweest? Neen, in het kleine, dat hij bewoonde, eer VON NAGLER de posterijen verbeterde; het kleine, waarin toch ook die platen al hadden gehangen, waarin ook dat buffet al had gestaan? Want zie, toen LEUCHTSTEIN bij de haardsteê geen' plaatsvervanger van een' zwavelstok vond, toen trad hij op het stuk huisraad in den hoek toe, en haalde hij juist de lade uit, waarin de papiertjes sedert meer dan dertig jaren plagten te liggen. De oude man had geene rust, voordat hij de vraag te pas bragt:

'Of Mijnheer meer in die streken had gereisd?'

'Nooit;' antwoordde LEUCHTSTEIN, 'maar het geluk loopt mij in alles mede. Er zijn zulke menschen, oude!'

En hij lachte woest en wild.

Echter wantrouwde de waard het: 'nooit!' echter wantrouwde hij het tot den volgenden morgen, toen de drie overige reisgenooten vergeefs naar hunnen vriend omzagen. LEUCHTSTEIN was nergens in het Logement te vinden. Toen het zoeken

eene lange wijle ijdel bleek, en de paarden Intusschen waren voorgespannen, ontsnapte deze en gene wenk over LEUCHTSTEIN'S toestand en levensloop, aan de trits, welke hem vergezelde. De oude man luisterde opmerkzaam; kleine bijzonderheden bevestigden hem allengs in zijn vermoeden; hij moest die streek meer hebben bezocht; hij moest er geboren zijn. Ja, in den knaap was reeds de man aan het licht gekomen; in den knaap, dien eerzucht op de school had onderscheiden, dien trots in zoo menig geschil met zijne makkers had gewikkeld, - de knaap, die het dorp in stilte had verlaten, die verdwenen was, zonder dat zijne moeder ooit weêr van hem had gehoord! ‘Neen, nu wrijf ik hem eene kladde aan,’ bestrafte de oude zich zelven, want de sloof geloofde tot haren dood, dat slechts van hem de kleine sommen gelds kwamen, die zij in de eerste jaren na zijn vertrek ontving! Allengs wiessen deze aan; maar van de grootste hebben de armen nut gehad, en niet zij; ‘buurman!’ sprak zij op haar sterfbed, ‘leg mijn hoofd zoo, dat ik het venster uit kan zien, hij mogt eens weêrkomen!’

De vrienden drongen aan op het voortzetten der nasporingen.

‘Laat ons naar het kerkhof gaan,’ zeide de oude, ‘het ligt over de hut, waarin zijne moeder woonde.’

Vergeefs er heengewandeld - tusschen de graven was hij zoo min, als in de kleine huizinge, welke hare stulp had vervangen. Waard en reizigers waren op het punt, naar het logement terug te keeren, toen een boschwachter van het kasteel hen ontmoette. ‘Als gij dien vreemden Heer zoekt,’ ant-woordde de man op hunne vraag, ‘sla dan de laan aan de regterhand in; hij was straks op het terras.’

Inderdaad verrasten, beter nog, overvielen zij LEUCHTSTEIN; hij zat met den rug naar hen gekeerd. Een der reisgenooten wenkte de overigen zoo veel ter zijde te gaan, dat zij uit de lommer zijn gezigt konden waarnemen, zonder dat hij hen zag. Zijne oogen zwierven van het kasteel naar het dorp, en van het dorp naar het kasteel:

‘Alles mijn eigendom,’ mompelde hij in zich zelven, terwijl hij de vorstelijke warande met zijne blikken inzwolg.

‘Wie voorzag dat, toen ik speelde als zij?’ voegde hij er bij, naar eenige jongens ziende, die plukhaarden op de markt van het gehucht.

‘Maar ik heb er voor gewerkt,’ zuchtte hij, en bragt de hand aan zijn voorhoofd, of hij moede was; - ‘vlijtig en eer-

lijk - uitgezonderd.....' hij fluisterde en gluurde om zich henen, maar werd niemand gewaar.

'IJdele schrik! alles mijn eigendom!' begon hij op nieuws, bosch en veld gadeslaande, en was welligt dien zelfden kring van gedachten nog eens rondgedwaald, maar de hond van den waard, zijn' meester nagesprongen, blafte in de verte. LEUCHTSTEIN sprong op; zijne kennissen kwamen uit den groene te voorschijn.

'Welkom, Mijneheeren! welkom!' zeide hij, en gaf elk hunner de hand, maar noemde hen niet bij hunnen naam, neen, gaf hun die van drie of vier bekende bankiers, zijne mededingers, zijne benijders, de spoken zijner verbeelding! 'Hier waait frisscher lucht, dan te *Amsterdam*,' voer hij voort, en wreef zich de handen van genoegen; 'het ontbijt wacht ons; het zal heerlijk smaken, Mijneheeren!' En hij ging hen voor, als wilde hij de trappen des kasteels opstijgen: 'Maar komt dan toch mede, en ziet mijne heerlijkheid:' en toen zij verschrikt bleven aarzelen, voegde hij er bij: 'o Gij zult u binnen nog meer verbazen, als gij mijne jeugdige gemalin, als gij MATHILDE ziet! Zie, als ik haar moest missen, ik had al het overige te duur betaald; want ik dacht honderdmaal, dat ik gek zou worden, zoo veel onrust heb ik uitgestaan over onze laatste leening, die staat nu honderd en vijf!'

Hij *was* krankzinnig.

Wat vreest gij een verblijf in te treden, dat den hoogmoed onzer ijdele rede beschaamt? Zoo het schrikkelijke!' en strenger dan eenig ander lijden onze afhankelijkheid van God predikt - eene afhankelijkheid, welke wij in de hoofdbeschikkingen onzes levens welligt eerbiedigen, waarin wij misschien in gevaarvolle omstandigheden het anker onzer berusting vinden, maar die u noch mij voor den geest staat, zoo als zij waarachtig is: eene afhankelijkheid voor het morgen als voor het gisteren, en voor het heden als voor beide, eene afhankelijkheid voor het oogenblik, waarin ik dit schrijve, als voor het oogenblik, waarin gij het leest,-zoo het die predikt, onloochenbaar en ontzettend, het verkondigt ook dikwijls de genade des Hoogsten! Verre van ons deze alleen te zien in het voorregt, dat wij bewaard bleven voor eenen toestand, boven welken de dood ons verkieslijk schijnt: wie heeft moed tot zulk eene dankzegging, ten zij ze wegsmelte in eene bede voor de toekomst van ons en de onzen, in eene bede voor de kranken, die onze broeders zijn? Eere, wien eere toekomt, onze eeuw

is gewend op vooruitgang te stoffen, of zij het nooit met minder regt deed, dan in hare belangstelling in gekrenkten van hoofd of van harte; doch ik sprak van Gods genade, en die is aan geene tijden gebonden; die marde niet totdat menschelijke begrippen, helder genoeg werden, totdat menschelijk gevoel luide genoeg sprak, om het ergste van alle menschelijke lijden te verzachten! Het is eene vertroosting, het is eene hoop, den natuurstaat als der beschaving gegund, en onder het Oude als onder het Nieuwe Verbond verleend: de verheldering des verstands bij vele, schoon dan ook niet bij alle, krankzinnigen, luttel tijds voordat het gesloopte lijf bezwijkt, eene verkondiging der onsterfelijkheid van den menschelijken geest; wilt gij er getuige van zijn bij LEUCHTSTEIN?

Een Leeraar had zich aan de sponde des lijders nedergezet, en tranen verzwaarden de graauwe wimpers des mans!

Het waren tranen van smarte over den hoogmoed, die. zoo lang eene voortreffelijke ziel had beheerscht; het waren tranen van blijdschap over het algenoegzame des geloofs in CHRISTUS! Immers, LEUCHTSTEIN, na maanden lijdens tot zijne vermogens teruggekeerd, had eenen vreesselijken strijd gestreden, den strijd met zijnen trots; hij was zich zelven zijn leven lang genoeg geweest; zijne eerste zwakte meende hij, zijne vreeze voor de krankte, - zijne wroeging misschien - hadden deze over hem gebragt! Doch toen de grijsaard geduldig, schoon bestraffend, het oor had geleend aan die ontboezemingen van wereldschen zin; toen deze geenerlei nieuwsgierigheid had betoond voor het geheim, dat LEUCHTSTEIN drukte; toen hij hem slechts als vriend had vermaand, als vader had bevolen, zich met God in CHRISTUS te verzoenen: ‘CHRISTUS! die ook voor u gestorven is, mits gij in Hem gelooft!’ toen hij onwillekeurig eene andere wereld, eene wereld van liefde, ontsloten had voor het zoo lang verstokte gemoed, toen was het ijs voorweldadige warmte gesmolten!

‘Vader! ik heb zwaai gezondigd!’ stamelde LEUCHTSTEIN.

‘God zij gedankt, dat er vergeving is!’ antwoordde de grijsaard.

En de kranke bloosde bij zijne bekentenis, en haperde dikwerf, eer hij het uitbragt, dat hij in *Londen*, in het geheim, deel had genomen aan eene bank, aan eene speelbank, die groote winst beloofde.

‘Wie rijk willen worden, vallen in den strik,’ zuchtte de gemoedelijke Leeraar.

‘Een' avond,’ voer LEUCHTSTEIN voort, ‘een' avond, ik zie de vrouwe nog voor mij,-zij was schoon geweest; maar het, spel doodt alle schoon! - zij zette veel in, en verloor,-zij zette meer in, en verloor andermaal, - zij zette ten derdemale in, en het was ten derdemale veilies - toen ging zij heen, het jongsken waarmeê zij binnengekomen was, aan hare hand, maar eerst wees zij het kind op mij - en - en - -’

De kranke hijgde naar adem.

‘Het kind kwam, geen vierde uurs later, weder binnen; het drong zich aan mij; het schreide: “Moeder is dood!” fluisterde het, “zij heeft zich verdronken!” - laat gij mijne hand niet los, vrome man?’

Een druk van deernis was al het antwoord.

‘Ik heb terstond hersteld, wat ik herstellen kon,’ verzekerde LEUCHTSTEIN; ‘ik. zou mij zelven hebben veracht, had ik langer deel behouden in eene onderneming, die op zulke offers stond; men weigerde mijnen inleg terug te geven; die oneerlijkheid deed een licht opgaan over - doch ik wil niet beschuldigen; ik, die zelf schuldig ben! - Voor het weinige, dat ik overhield, besteedde ik het jongsken bij eerlijke lieden; het was eene schrale voldoening voor eene moeder, al scheen die moeder aan het spel verslaafd! - *Londen* was mij ondragelijk geworden; - ik wilde, ik moest weg - o! de angsten, die ik leed, dat mijn patroon vermoeden, vragen zou, waar het kleine vermogen, dat ik verwierf, gebleven, was, toen hij mij ten afscheidsgeschenk de keuze liet tusschen geld of gedachtenis, en ik het eerste koos!’

‘En in die zonde en bij die boete vergat gij God?’ vroeg de grijsaard.

‘Ik was Hem vreemd- geworden,’ hernam LEUCHTSTEIN, huiverende: ‘ik zocht mijn herstel in mij zelven, en ik slaagde bovenmate. Tien, twaalf jaren verstreken te *Amsterdam*, en zoo ik bijwijlen des nachts nog wakker schrikte, en het jongsken voor mij zag, aan de hand zijner bleeke moeder, ik ontwaakte slechts, om mij te verheugen, dat die dagen voorbij waren, dat de gruwel vergeten was! - Vergeten? - Het geviel in den schouwburg, dat ik, de geprezene, de benijde, de vermogende man, mijnen blik dalen liet op eenen hoop. jonge lui - daar stond hij voor mij, die van mij zijne moeder had te eischen, die wist, dat ik een speler was, die mij mogelijk voor een' valschen hield, als de overigen waren. Ik zag hem

aan, of ik in zijne ziel lezen wilde; hij merkte mij niet op, hij zag slechts het meisje, met hetwelk ik koutte,-dat mij liefhad. - o MATHILDE! - In het stuk, dat gegeven werd, trad eene krankzinnige op, eene vrouw, die krankzinnig werd, door eene ongehoorde lotwisseling; - van den troon gestort, zou zij door beulshanden worden onthoofd; zij scheen radeloos als ik, - maar wat weet ik, hoe het afliep? “Als hij mij herkend heeft, als hij mij aan het licht brengt,” schoot mij als een bliksemstraal door het hoofd, “dan worde ik ook gek!”- ik ben het geweest, vader! ik heb er MATHILDE door verloren; zou er vergeving zijn voor mijne zondige ziel?’

‘Geprezen zij de Heer!’ hernam de grijsaard, ‘dat, ook in de laatste ure, berouw en bekeering volstaan!’

‘o Mijne Moeder!’ zuchtte LEUCHTSTEIN, en was niet meer!

De omstandigheden.
Een blik in de geestenwereld.

Het Zweedsch van E.G. Geijer[1] *nagevolgd*.

''t Is waarlijk al heel veel, wanneer onze geburen ons niet ganschelijk achter zich gelaten hebben; wanneer wij, al is het dan ook *passibus non acquis*, al is 't met ongelijken tred, vrij wel medegeslenterd zijn, en nog vrij wel mede slenteren.'
Mr. HUGO BEIJERMAN, *Heeft onze Republiek enz., Vadl. Letteroef.*, 1843, N°. V, bl. 218.

'- want de omstandigheden zijn sterker dan de menschen, en hij gevolg nok sterker clan de Natiën.'
Dezelfde Hoogleeraar, t.a.p., bl. 230.

Wie geeft ons na, dat wc onzen naam verhelen?
O m s t a n d i g h e ê n , och ja! zoo heeten wij;
Ook L e g i o , - want wij zijn talloos velen,
Van alle slag eene onafzienbre rij,
Groool - klein - lang - kort; - en, kan u de afkomst schelen,.
Uit d'ouden Adam sproten wij als gij, -
Slechts heeft voor ons zich iedere eeuw gebogen,
En wast van jaar tot jaar nog ons vermogen!

(1) Men weet, dat GEIJER ook Historie doceert.

Als hier of daar een boel in 't honderd raakt,
Wij merken 't fluks, we drijven af op 't luchtje;
We zijn er pas, ons nest is al gemaakt,
't Eischt luttel tijds: drie vloeken en een zuchtje;
Als ongediert' beligchaamd, niet bespraakt,
Vertoonen we er den bloeden 't oude kluchtje;
Vergeefs het huis met bezemen gekeerd:
Roest, schimmel, mol, een kerel, die ous weert!

Vraagt ge echter waar we 't liefst en langst in schuilen?
Gun ons een plaatsje in 't groote rad van Staal; -
Daar domlen we in, als in een bouwval de uilen,
Te rustiger, hoe minder rap bet gaat;
Schoon spaak en spil verlammen en vervuilen,
Schoon 't slaaprïg stokt, of slapend stille slaat,
Ofschoon 't vermolmd, ten vure wordt verwezen,
Wat weten wij van vlugten of van vreezen?

Er zijn alom veel pruikerige liên,
Die voor den brand van wat het zijn mag, schromen;
Wier meening is, dat alles, ‘wèl bezien,’
‘Heb maar geduld,’ van zelf te regt zal komen;
Die smeerseltjes voor 't al te stroeve biên,
En op wier beê slechts 't rot wordt weggenomen;
Stort onverwacht soms 't vooze ding ineen,
't Is onze schuld: ‘vervloekte O m s t a n d i g h e ê n !’

Zoo heerschen wij in wèl bestierde rijken,
Doch komen vaak ook anders uit den hoek,
En geven dan van vroed- en vroomheid blijken,
In populair geschreven boekske of boek;
Slechts onze bent gaat met medailles strijken;
Slechts onze bent houdt maat in 't onderzoek;
Wel dwaas wie 't volk van uit het slijk wil heffen,
Wij dalen af, om aller toon te treffen!

Dood goed, dat zijn we; één ding slechts maakt ons kwaad:
't Wil levenslang niet wagglen in de beugels; -
De heuschheid zelve ontvlamt het ons in haat,
't Vertrouwt alleen aan eigen hand de teugels. -
Oef, erger nog, het brengt ons buiten raad;
Het drijft der zon in 't aanzigt op zijn vleugels; -
Hoe wreed wij 't ook vervolgen tot den dood,
't GENIE blijkt toch de O m s t a n d i g h e ê n te groot!

Dies doen we ons best, 't zoo mooglijk, te verstikken;
Om 's menschen wieg is onze wacht gezet; -
Als spinnen, die eene arme vlieg verstrikken;
Zoo wikklen wij de jonkheid in ons net!
Wil ze ook in 't eerst zich in de boei niet schikken,
Weldra ontvangt zij lijdzaam onze wet:
De maatschappij leert haar transacties sluiten,
En wijslijk trouwt zij louter om de duiten.

't Is de eerste stap, - al de andre volgen ras,
Verloochning wordt het voorbeding van vrede,
En al wie vier-, vijf-, zesmaal kraamheer was,
Spint om den wil van 't kroost een handje mede!
Fluks komen jicht en jaren ons te pas;
De sukkel schijnt geklonken aan de stede;
Lamzalig zet hij d'eenen voet in 't graf,
En daalt er, naar O m s t a n d i g h e ê n , in af!

En toch, wanneer we ons om zijn groeve scharen,
Zoo als bij nacht we in vleêrmuisvormen doen,
En peinzend in de duisternisse staren,
Verrast ons vaak een vreeslijk visioen:
't Schijnt om ons heen allengskens op te klaren
Van dropplen lichts, die naar de terpen spoên,
Die pijnlijk ons de vale vlerken zengen,
Doch rozen worden, waar ze op 't gras zich plengen.

Och, bleef het maar in dien verdachten beemd,
Bij mengeling van glansen en van geuren!
Verschrikt zien wij, eer 't spel een einde neemt,
Uit knop bij knop zich serafkopjes beuren;
En de eene schalk als de andre vindt ons vreemd,
En vraagt, waarom we als oude wijven treuren?
‘Weg, spooksels! weg,’ roept eindelijk een guit,
En schaatrend lacht de blijde schare ons uit.

Wij zouden gaarne een' mooijen stuiver geven,
   Wierd' dat gezigt in onzen geest verklaard!
o Ergernis! dat dweepers het beschreven,
   Als teekens van der jonkheid waren aard:
Vreugd, moed, kracht, lust, de poëzij van 't leven,
   Die iedre lent' der schepping openbaart!
Wij lieten 't lang, te lang bij de onzin blijven,
Als kon geen onzer een verhandling schrijven!

   Op, geesten! op! Het onderaardsche vuur
Geschetst als bron dier hekserij der groeven!
   Vorscht zonder vrucht naar 't raadsel der natuur,
En staaft vooral zijn duisterheid door proeven,
   Verstrijkt dan ook in 't goochlen 't sprekensuur,
   Besluit gerust met zegevierend snoeven:
   ‘Al wie 't met ons niet eens is, ziet verkeerd:
   Het vuur gaat uit, terwijl men demonstreert!’

E.J. POTGIETER.

Mengelingen.

De Prinses Orsini.

(*Vervolg van blz.* 261.)

II. In Spanje.

FILIPS V, Koning van *Spanje*, bewoonde, sinds zijne terugkomst uit *Italië*, in het einde van den successie-oorlog, het Paleis van *Medina*, in plaats van het Koninklijk Paleis, dat hij, bij zijne komst tot de regering, in een' armelijken en ver waarloosden toestand had gevonden, en dat nu, bij deze eerste verademing van zorgen, tot betere orde werd gebragt- en met nieuwen, meer Koninklijken luister gesierd.

Intusschen was dit kleine Paleis tot eene regt vorstelijke woning geworden, gemeubeld met al de weelde, die eenen Franschen Prins, kleinzoon van LODEWIJK XIV, tot behoefte was, en waar hij nu rust en schadeloosstelling vond voor de tallooze ontberingen, die hij had moeten dragen bij den aanvang van zijn droevig Koningschap. Eene der bovenzalen van dit verblijf, tot eene raadzaal ingerigt, werd ontsloten door eenen deurwachter, in het deftig gewaad van zijn ambt, voor eenige Heeren, die met veel ceremonieel binnentraden. Het waren de Graaf ORRY, Minister van Oorlog, van Financiën, van Koophandel, de Kardinaal DEL GIUDICE, de Biscaysche Edelman GRIMALDO en de Markies D'AQUILAR, personen, nog meer onbeduidend, zoo het mogelijk was, dan de beteekenis, waartoe men hunne verschillende ambten had gebragt, en eindelijk Monseigneur AMELOT, Fransch Ambassadeur aan het Spaansche Hof. Met uitzon-

dering van den Kardinaal, die de roode soutane, den korten mantel en den purperen hoed niet mogt verzaken, droegen allen eene staatsiekleeding, die meer Fransch dan Spaansch was, waren gedekt met groote allongeparuiken, en hadden prachtde' gens op zijde, hangende in kostbare sjerpen; toch hadden de Spaansche Heeren den sombrero behouden, en den mantel, waarop het kruis van Calatrava geborduurd was. ORRY droeg de Fransche ridderorde van den Heiligen Geest.

Rondom eene langwerpig vierkante tafel, overdekt met een groen fluweel en kleed, dat laag nederhing, en welks slippen de vereenigde wapens van *Spanje* en *Bourbon* droegen in zwaar goudborduursel, stonden tabouretten gereed, en een armstoel naast den koninklijken zetel, waarvan geen hunner evenwel gebruik maakte, daar zij, na hun deftig binnentreden, met meerdere losheid bij elkander bleven staan praten, als in gemeenzaam gesprek. Naauwelijks waren zij eenige minuten bijeen, of eene kleine zijdeur op den achtergrond opende zich even, en men zag twee zwarte oogen door die reet gluren, en eene wijle daarna zag men eene jonge vrouw, schichtig en vlug, op de punt der voeten het vertrek binnenkomen, regt op den eersten Minister toegaan, en tot hem zeggen, na eene bevallige, maar eenigzins schalke nijging:

'Mijnheer de Graaf! laat u nog niet aandienen, en verzoek deze Heeren heel veel geduld te nemen; de Koning zal nog niet werken.'

'Is Zijne Majesteit dan ongesteld?' vroegen ORRY en AMELOT tegelijk.

'Neen, dat geloof ik niet; het moet iets anders zijn. De Camerera-Major is zelve bij den Koning. Hare Excellentie zal den Graaf DE CUALAIS zenden, als Zijne Majesteit is voorbereid.'

'Dan moeten wij geduld oefenen, Mijneheeren!' sprak ORRY, zijne ambtgenooten aanziende.

'En heel veel geduld,' hervatte het meisje, met eenen blik op den Ambassadeur. 'Het ziet er daarbinnen uit, zoo duister, of het van daag geen dag zal worden.'

AMELOT schudde bijna onmerkbaar het hoofd, en zich op de lippen, bijtende, ging hij naar een der vensters van het tegenovergestelde einde der zaal, waar hij peinzend met de vïngers tegen de vensterruiten speelde.

'En nu, engellief!' sprak ORRY, terwijl hij het meisje met eene soort van gemeenzame hoffelijkheid de beide handen vatte,

‘vertel mij eens wat nieuws; een kusje voor iedere goede tijding, en dit hier bij wijze van voorschot.’

‘Mijnheer de Graaf! laat mij los! zóó zeg ik u niets!’ sprak zij, half pruilende, half lagchende, ‘anders....’

‘Is er dan wat?’ vroeg hij.

‘o Allergrappigst, gisteren avond....’ en zij begon hem iets in te fluisteren, zoodat hij zich naar haar toe moest buigen om te kunnen verstaan, terwijl hij met den vinger den Markies D'AQUILAR wenkte, die zich bij hen voegde. Beide borsten toen in een luid geschater uit.

Ondertusschen was er door den deurwachter nog een persoon binnengelaten, in eenvoudig geestelijk gewaad, die bij iedere schrede eene buiging maakte, schoon niemand der aanwezigen acht op hem sloeg, dan de Kardinaal DEL GIUDICE, die hem groette met een' hoofdknik; daarna begon hij rond te loopen met stille en haastige treden, terwijl zijn klein scherp valkenoog zich van het eene groepje naar het andere wendde - want ook de Kardinaal DEL GIUDICE en GRIMALDO waren het venster genaderd en spraken met den Ambassadeur.

‘Waarom zou de Koning niet willen werken?’ vroeg de eerste; ‘Mevrouw de Prinses ORSINI had het u toch beloofd!’

‘Dat is juist, waarin gij u bedriegt,’ hernam AMELOT; ‘*ik* heb Mevrouw de Prinses moeten verzoeken, dezen dag te bepalen voor het afdoen der bewuste zaak - en .... zeker heeft Hare Excellentie dat toegestemd met eene verpligtende hoffelijkheid, die .... die mij hopen doet, dat ik ditmaal niet te vergeefs wachten zal - want ik *zal* wachten,’ voegde hij er met vastheid bij. ‘Maar er is meer, Mijnheer de Kardinal! Gisterenavond is er iemand geweest, die in den Koning den lust heeft opgewekt, om hem weêr te zien,’ en AMELOT wees, met de oogen op den geestelijke, die toen in de nabijheid van ORRY stond te leunen tegen de fluweelen gordijn van den achtergrond, met de onverschillige houding van iemand, die zich verveelt.

‘Welnu, dan kan Zijne Majesteit voldaan zijn met hierheen te komen.’

‘Volmaakt - maar de Camerera-Major zal dat niet willen.’

‘Waarom niet? hij is immers reeds gebruikt bij de huwelijks-derhandeling?’

‘Ja, maar sinds dien tijd schijnt men geen goed oog op hem te hebben; denk slechts. Het is de derde maal, dat ik hem hier

terugbreng, en men heeft hem nog niet eenmaal opgemerkt. Hij zal het niet kunnen houden. En ik heb order van *Versailles* om hem voort te helpen! Het is allerverdrietigst!'

'Als wij den Koning konden doen weten, dat hij hier was,' sprak GRIMALDO, na eene wijle nadenken. 'Dat zou tegelijk het middel zijn, om Zijne Majesteit tot deze bijeenkomst uit te lokken.'

AMELOT haalde de schouders op.

'Daar is geen middel op,' hernam DEL GIUDICE. 'Wie zal de boodschap overbrengen; niemand van ons kan de kamer verlaten, zonder argwaan te geven, en daarbij, al gebruikten wij den onnoozelsten page of het behendigste kamermeisje, zij zouden altijd op de Camerera stuiten, in plaats van tot FILIPS V te komen.'

'Ja, waarachtig! de Koning is volstrekt ontoegankelijk, en ingesloten als bij een schaakmat!' riep AMELOT, met ongeduld zijnen degen teregtschikkende.

Terwijl dit bij het venster voorviel, was de groep rondom de zwartoogige Jonkvrouw steeds levendiger geworden, en men hoorde ORRY zeggen: 'En wat zegt de Prinses daarvan?'

'o Zij is het oproer reeds weder meester; gave de Hemel, dat zij even goed het onweêr konde afleiden, dat van beneden opkomt!' hernam het meisje.

'Wat meent gij?' vroeg deze.

'Dat er iemand is teruggekomen.'

'Wie dan?'

'Is dat eene vraag van een' Diplomaat?' merkte zij aan, met een opgetrokken neusje.

'Nu, nu, CYNTHIA! geen man heeft uwe slimheid, zoomin als eenige vrouw uwe schoonheid.'

'Behalve de Prinses,' hernam zij, met een ondeugend lachje.

'Natuurlijk, uitgenomen de Prinses,' herhaalde hij spottende; 'maar zeg nu, wie toch gekomen is.'

'Wel! de man, voor wien gij allen op de knieën moet, wien wij de *regterhand* geven; de vijfde, in naam, van wie hier regeren, maar gij weet, hoe zeer de eerste inderdaad!'

'Verwenscht!' riep ORRY verbleekende, en zich niet meester wordende, 'dat is ergerlijk, D'AUBIGNY!'

'Juist, de Sieur FRANÇOIS D'AUBIGNY in eigen' persoon.'

'Maar waar komt die man dan van daan?'

'Dat zal ik u zeggen, als gij mij zegt, waar hij vroeger is heengegaan.'

‘Maar is hij dan in *Spanje*, in *Madrid*?’

‘Erger nog - hier - hierbinnen.’

‘Bij de Prinses? *Mon Dieu*!’

‘Neen, zoo ver is het nog niet; in de anti-chambre - beneden. En nu moeten wij zorgen, dat hij niet verder komel; wat dunkt u, lieve Graaft!’ sprak CYNTHIA, hem schalk aanziende, en beider stem daalde weder tot een onzeker gefluister.

‘Ja, schoone engel! als daar een middel op was!’

‘Dat zou u iets waard zijn?’ sprak zij vragenderwijs.

Veel, veel - deze ring tot zekerheid eener goede belooning, en hij schoof haar eenen zijner diamanten aan den vinger.

‘Dat geloof ik, gij hebt er ook het meest van te vreezen.’

‘Maar is er dan niets tegen te doen?’ sprak ORRY ontmoedigd.

‘Niet veel; - maar ik wil beproeven - luister, hij is hier reeds voor de tweede maal; den eersten keer was men te *St. Ildefonso*.’

‘Dat heet ik ongelukkig zijn,’ sprak ORRY, zich de handen wrijvende.

‘En nu is hij tegen LANTY aangeloopen, wien hij naïfweg verzocht, hem aan te dienen, niet anders dan of hij een gewoon bezoeker was, en of dat maar zoo zelf gaan zou. En LANTY blift den ganschen dag op het Paleis; met heel veel voorzigtigheid, en een weinig behendigheid, kunnen wij hem dus van daag het geduld doen verliezen - en dan is het wel te denken, dat hij den verkeerde zal beschuldigen, en dan - en dan - o! maar Mijnheer de Graaf! als hij weêr eens uit het Paleis *Medina* is - dan redt zich het overige van zelf!’ -

‘Ja! al moest het dan gaan zoo als met RENAUD! niet waar, D'AQUILAR?’

Deze knikte toestemmend. - ‘Voor mijne rekening! Hierin zal ten minste de Hertog van *Orleans* zich niet moeijen.’

‘Nu dan, allerliefste! ga uwe maatregelen nemen,’ herman ORRY, en drukte haar de hand; ‘als gij mij hier uitredt, zult gij geen ondankbare verpligt hebben.’

De geestelijke, van wiens houding en blik wij reeds hebben gesproken, had onder dat voorkomen van verveling, en ten halve verborgen, zoo als hij het was voor ORRY, door de breede plooijen der zware gordijn zijne oogen en ooren zóó wel gebruikt gedurende dit toonnel dat hij nu in zich zelven zeide:

‘D'AUBIGNY! als dat de man is, dien ik meene, dan ben ik geholpen,’ - en toen ORRY zich van CYNTHIA had afgekeerd, ging hij zachtkens met katteschreden op haar toe, en fluisterde haar in, terwijl hij eene bijna knielende buiging maakte: ‘Lief kind! verkoop mij ook wat nieuws, tot den prijs, dien gij zelve bepalen zult!’

‘Hm!’ sprak zij, en zag hem spotachtig aan. Toch scheen zijn voorkomen haar te bevallen, en inderdaad, zoo iets sprekends, iets geestigs, iets levendigs in de uitdrukking van het gelaat, ooit een' man eenige aanspraak kunnen geven op de belangstellende aandacht eener vrouw, dan had deze kleine, scherpe, fijne persoon darop volle regt.

‘Allereerst koopt gij een' ootmoedigen dienaar,’ ging hij voort, met vleijende stem.

‘Ook een' dienaar voor Mevrouw de Prinses ORSINI?’

‘Een' zulken, die als een slaaf zal liggen aan hare voeten, en als een minnaar aan de uwe.’

‘Nu, wij zullen zien; gij zijt snel, Mijnheer de Abt! Wat wilt gij dan weten?’

‘Of die D'AUBIGNY daarbeneden niet dezelfde is, die - om welken de Abt D'ESTRÉES zijn afscheid...’

‘*Chut, chut*! geluisterd, Heer Abt! dat is onaardig,’ hernam zij verlegen.

‘Is het dezelfde?’ vroeg hij dringend.

‘En wat zou dat dan?’

‘Ik zou kunnen helpen hem uit den weg te schuiven.’

‘Waarom zoudt gij dat doen?’

‘*Ma foi*! - Ziet gij mijn kleed dan niet? uit *esprit de corps*....’

‘Overmorgen zult gij het weten, Mijnheer de Abt!’ riep het schalke meisje, en sprong van hem weg, de kleine zijdeur in.

‘Ziedaar onzen Abt, die CYNTHIA het hof maakt!’ sprak de Kardinaal DEL GIUDICE, die nu zeer vertrouwelijk stond te spreken met ORRY.

‘ALBERONI! waarom voegt gij u niet bij uwe vrienden?’ sprak de Ambassadeur streng, terwijl hij zijnen beschermeling tot zich wenkte.

‘*Per Dio*! Monsignore! zijne vrienden kan men aan hen zelve overlaten - maar zijnen vijanden is het, dat men nabij moet zijn, om wel te varen,’ voegde hij er fluisterend achter, met eenen halven blik op ORRY.

Die korte poos, die wij vertoefd hebben in deze zaal van het

Paleis *Medina*, heeft ons eene schets gegeven van de Spaansche hofzeden ten tijde van FILIPS V en onder de regering van de Prinses ORSINI. Naauwelijks had men zes menschen bijeen, of men kon zeker zijn, dat er zich drieërlei kabalen vormden, die zich onderling kruisten, verdrongen en ter zijde duwden, terwijl zij, die ze vormden, met lagchende aangezigten elkander de hand reikten, als bevriende ambtgenooten elkander toespraken, en eigenlijk daar geroepen waren, om eenstemmig en met vereende krachten werkzaam te zijn voor de belangen van den Staat, terwijl geen hunner aan iets anders dacht, dan aan zijn eigen belang, en aan het verschalken van de an deren. Diplomatie was toenmaals niets anders, en kon wel niets anders zijn, dáár, waar een zwak en kinderachtig kleingeestig monarch den schepter had afgelegd in de handen eener Hofdame! Den schepter afgelegd, dat is toch waarlijk te veel gezegd van FILIPS V, want de onbeduidende Vorst had dien nooit gevoerd. Van het oogenblik af, dat LODEWIJK XIV zijn' kleinzoon, den Hertog van *Anjou*, bij de hand nam, en hem als Koning van *Spanje* heenleidde door de zalen van *Versailles*, had zijn Gouverneur LOUVILLE reeds de andere gevat, en wees hem, hoe hij de hulde moest beantwoorden der Spaansche Afgezanten en der Fransche Grooten. Van het oogenblik af, dat men hem eene kroon had opgezet, die tot niets diende, dan om de ijdelheid te vleijen van een' trotschen grootvader, en om zijn hoofd te doen duizelen, had hij het voelen neêrdrukken onder laffe, loodzware hofvormen, en was het hem niet meer vrij geweest eene enkele gedachte te hebben, die hem niet door anderen was ingefluisterd. Het is zoo, hij was de laatste Vorstenzoon der wereld, die het vermogen had, zelf te denken, en de behoefte, zelfstandig te handelen; maar ook indien hij het gewild had, men zoude er hem die vrijheid niet toe gelaten hebben, of men had hem niet gekozen; want een Vorst, van wien men vermoeden kon, dat hij onafhankelijk zoude regeren, ware onbruikbaar geweest voor het doel, waarmede LODEWIJK XIV en zijne raadslieden de Spaansche Monarchie door de banden des bloeds vasthechtten aan de hunne. Nooit zeker heeft eene enkele daad van een schrander Vorst zoo veel opzien gemaakt in de Geschiedenis, en zulk een' belangrijken invloed gehad op de gebeurtenissen in *Europa*, dan eene enkele daad van den onbeduidenden KAREL II: het veranderen van zijn testament, zoo men al *zijne* daad mag noemen die uitkomst van dat slingeren en sleuren, volgens de rigting, die de sterkste arm

hem wist te geven, of de behendigste geest hem wist aan te wijzen, totdat hij eindelijk, als bij verrassing, teekende, wat de list hem voorlegde, terwijl het geweld hem de pen in de hand dwong. Maar het is ons plan niet, dien droeven en langwijligen oorlog voor te stellen, die gansch *Europa* in vlam zette en in oproer bragt; de verwarring, die dertien jaren lang, bij den aanvang der achttiende eeuw, de rust der volkeren zoo bloedig stoorde, de gedaante der rijken veranderde, en groote monarchieën schokken toebragt - waaraan zij de grootste helft dier eeuw hebben gestuiptrekt, of in uitterende zwakte zijn weggekwijnd. Om nog op nieuw door ons te worden geschets, heeft de successie-oorlog te veel bezig gehouden de hoofden der diplomaten en de pennen der geschiedschrijvers. Wij wilden alleen zeggen, hoe de arme FILIPS V, door dat testament tot een' troon geroepen, waarvoor hij niet was geboren, welken de stem van het volk hem weigerde, en waarvan die der mogendheden hem uitsloot, van af dat hij, tegen zoo vele belangen en zoo vele wenschen aan, binnentrad in het berooide Paleis van *Madrid* - tot op het oogenblik, waarin wij hem zien zullen, versuft en willoos in het Paleis van *Medina*, geen enkel oogenblik had gehad van vrijen wil of van eigen doorzigt; zijne Fransche min en zijn Spaansche biechtvader betwistten elkander den invloed op zijn' persoon; zijn begeleider, de Fransche Markies DE LOUVILLE, sleurde hem ter eene - de Kardinaal PORTO-CARRERO en de Spaansche partij ter andere zijde. LODEWIJK XIV zond hem bevelen als zijn Vorst - Mevrouw DE MAINTENON bekeef hem als zijne grootmoeder - de Fransche Ministers bedilden hem als gezaghebbende raadgevers. Terwijl de Fransche natie in hem den jongeling verwenschte, om wien zoo veel bloed werd gespild en zoo veel geld opgebragt door haar zweet, verachtten en haatten de Spanjaarden in hem den opgedrongen' Koning. Gedrukt door een zwak ligchaam en door een melancholisch gestel; gedrukt door dompige en pijnlijke godsdienstbegrippen; gedrukt door wie hem dienden en liefhadden, zoowel als door wie hem haatten en tegenstonden; gedrukt door kleingeestige étiquette ter eene zijde, en door Koninklijke zorgen ter andere; gedrukt ten laatste door geldelijk onvermogen en vijandelijke overmagt - vond hij noch in de omstandigheden, noch in zijne zwakke ziel, noch in een onbeneveld verstand, eenen enkelen steun om zich op te rigten of staande te houden. Was het wonder, dat hij neêrzonk, het arme slagtoffer van eene kroon? was het wonder, dat

hij neêrzonk, de zachte jongeling, gewend aan alle zoetheden des levens, zonder iets van deszelfs lasten te kennen, en die vermoeid werd met de zwaarte van eenen schepter, en gebukt ging onder diens lasten, op een oogenblik, dat hij nog knapen van zijne jaren zag spelen? Was hij niet de bloemknop, dien men gewelddadig opscheurde, in plaats van hem zachtkens te laten uitbotten; en was het wonder, dat die bloem verwelkte en den kelk slap hangen liet, en voortaan den steel buigen zou naar den wil van iederen vinger, die zich vermat er mede te spelen? Toen men dit begrepen had, gaf men hem eene vrouw, een veertienjarig kind, eene dochter uit het listige huis van *Savoije*, en het veertienjarige kind heerschte spelende over den koninklijken gemaal; maar het luimige, heerschzuchtige meisje had eene opzigtster noodig, de Koningin eene eerste staatdame, en van toen af hadden beide eene meesteres, en het Koningrijk van *Spanje* eene Regentesse.

Het was de Prinses ORSINI, door *Frankrijk* zelf tot de gewigtige en moeitevolle taak gekozen; en eenmaal aangenomen, dat er in *Spanje* een ander heerschen moest dan de Monarch of zijne Ministers; dat eene vrouw er zich neêrzetten moest naast den troon - dan kon men wel geene betere keuze hebben gedaan, dan juist deze. De Prinses ORSINI was geene gewone vrouw. Menige eigenschap van een goed staatsman was de hare; zij had vastheid van geest en van wil; een juist oordeel, dat zich liet verblinden, noch benevelen; eenen vrijen en helderen blik in de toekomst; eene juiste waardering van het tegenwoordige; den moed om een *zeker* voordeel te durven opgeven voor eene groote kans; een fiksch oog op de menschen en een ruim en schrander uitzigt in groote zaken; eenen sterken en vasten arm om ze te wegen, en eene vlugge hand om ze uit te voeren; de kracht, om te allen tijde en onder alles meesteresse te zijn van zich zelve; de gave, om geen ander gelaat te toonen, dan wat zij wilde laten zien, en die andere groote gave, om niets te spreken, dan hetgeen zij wilde zeggen; slim en behendig te zijn, zonder het te vertoonen, en hare uitgestrekte ontwerpen en verbindingen te verbergen onder eene losheid, die misleidde. Daarbij bezat zij die hoedanigheden van haar geslacht, welke menig Diplomaat haar benijden kon: de stille en fijne opmerking; eene lichtsnelle bevatting; eene verbeelding, die vooruitliep, in plaats van traag te volgen; eene veêrkracht en eene buigzaamheid van geest, die haar toeliet, zonder moeite zich te plooijen naar iederen eisch van het oogenblik; zich trotsch

op te rigten of in ootmoed neder te knielen, te verpletteren of te vleijen, naar zij het noodig vond; en bij dit alles miste zij niet één der voordeelen, waarmede hare sekse strijdt en overwint: levendigheid, natuurlijke bevalligheid tot in hare minste bewegingen, aanvalligheid, voorkomendheid, en toch, waar het zijn moest, afgemetenheid en waardigheid; de wereldkennis en wellevendheid eener hofdame met de uitlokkende behaagzucht eener tooneelspeelster, onwederstaanbaar waar zij wilde winnen en wegslepen, hoog en minachtend, zoodra zij wilde terugzetten, vereenigende de fijne beleefdheid, en de vrije gemakkelijkheid eener groote dame, met het gemeenzaam gebiedende eener vorstin; daarbij waren hare gesprekken onderhoudend, nimmer uitgeput, altijd vermakelijk en aantrekkelijk; hare stem had eene eigenaardige liefelijkheid, en daarbij was zij welsprekend, gelukkig in het kiezen harer woorden, en juist in het uitdrukken harer gedachten.

Daar zij van al die bekwaamheden en eigenschappen geene andere had laten doorblinken, dan die haar helpen konden zich te verheffen op de hoogte, waar wij haar nu vinden; daar men haar kende als eene vrouw van veel levensondervinding, die vele landen gezien en vele menschen had leeren kennen, en die hare ondervindingen en hare kennis met wijsheid wist te gebruiken, dewijl zij met schrandere voorzienigheid juist die betrekkingen had aangeknoopt en vastgehouden, welke haar het best en het snelst konden dienene, was het niet vreemd, dat men op haar zag, om ten steun te zijn van een zwak en onhandig Vorst, en ter leidsvrouw eener onvoorzigtige, willekeurige Koningin; - daar men wist, hoe ze haar eigen huis had gemaakt tot de plaats, waar geest, vernuft, talenten en wellevendheid zich weêrzijds kwamen toonen en oefenen en beschaven, en hoe zij in dien fijnen kring zich met gratie bewoog en den toon gaf, was het niet vreemd, dat men op haar zag, om de eer van een hof op te houden, dat een jeugdig vorstenpaar, door dwaasheden en luimen, tot een tooneel van verwarring en bespotting zou vernederd hebben. Daarenboven waren hare familiebetrekkingen, hare maatschappelijke verbindtenissen, haar toestand in de wereld, en hare verhouding tot de beide hoven, juist zoo als men die mogt wenschen. Eene Fransche Dame, die niets was dan dat, kon niet geplaatst worden op dien gewigtigen post, zonder het wantrouwen en den tegenzin der Spanjaarden op te wekken; eene Spaansche was niet zeker, moest door *Frankrijk* worden mistrouwd, en zoude door

stijfheid van vormen en door bekrompene nationaliteit ligt der jonge Koningin hebben tegengestaan en mishaagd; Mevrouw ORSINI, of liever, ANNA MARIA DE LA TREMOUILLE, uit het bekende en hoogedele geslacht der NOIRMOUTIER'S, was Fransche van geboorte, en door haar eerste huwelijk met BLAISE DE TAILLEYRAND, die genaamd werd Prins DE CHALAIS, en behoorde tegelijk tot den hoogen Spaanschen adel, door haar tweede huwelijk met den Hertog DE BRACCANIO, Grande van *Spanje*, hoofd van het Doorluchtig Huis ORSINI. Bij de keuze eener Camerera-Major, had men niet slechts te letten op de wenschen van *Frankrijk* en *Spanje*; maar bij de menigvuldige staatkundige en huishoudelijke verwikkelingen van die heide hoven met *Rome* - ook op de verhouding van deze tot *Italië* en hare hooge kerkvorsten, en ziet, Mevrouw ORSINI, die in *Frankrijk* was opgevoed, aan het Fransche Hof bekend was, en in *Spanje* had gereisd, had toch den grootsten en werkzaamsten tijd van hare jeugd gesleten in *Italië* en te *Rome*, met haren tweeden echtgenoot, die eerste leek was van den Kerkelijken Staat, en Prins van het Soglio des Pausen; zij had den Kardinaal D'ESTRÉES tot vriend - en de Kardinaal DE BOUILLON zelf was bemiddelaar geweest van haar tweede hooge en rijke huwelijk; daarbij was de toenmalige eerste Minister in *Spanje*, de Kardinaal PORTO-CARRERO, de man, die het meest had toegebragt tot de verheffing van FILIPS V, door naauwe vriendschap verbonden met Mevrouw ORSINI, en kon deze goede gemeenschap dus als een waarborg zijn eener goede verstandhouding, gemeenschappelijk overleg, en eenheid van doel en wil tusschen dien man, en de vrouw, die nevens hem zoude staan; maar wat alles afdeed in den geest van LODEWIJK XIV, al ware het dan niet bij zijne staatsdienaren - Mevrouw ORSINI bezat niet slechts het vertrouwen en de gunsten van de beide Hertoginnen van *Savoije* en van de Koningin van *Portugal* - naauwe verwanten van het Koninklijke paar - maar ook zij bezat de genegenheid, het vertrouwen, de vriendschap, de hoogachting, en misschien zelfs wel geheel het hart van - van niemand minder, dan Mevrouw DE MAINTENON zelve. Toen zij de eerste hoop kreeg op hare bevordering, had zij zich naar deze willen vormen; zij noemde haar hare leermeesteres; zij had haar als eerste en vertrouwdste raadgeefster aangenomen; had voor haar getoond den eerbied, gemengd met hartelijkheid en vertrouwen, en de ootmoedige afhankelijkheid eener behendige stiefdochter voor eene schrandere en goedaardige tweede moeder, en Mevrouw DE MAINTENON, die

geene rol liever op zich nam, dan die van raadgevende meesteres, en het liefst onbepaald heerschte onder den zachten naam van moederlijke vriendin, had haar aangenomen, zoo als zij zich had aangeboden; als leerlinge duldde zij haar aan hare voeten; als vriendin reikte zij haar den arm; als aangenomen kind nam zij haar aan hare borst. Zij hielden van toen af eene levendige en innige briefwisseling, waaruit men beider hart misschien beter kan leeren kennen, dan uit hare daden, en waarin deze beide Dames somwijlen haar vernuft lieten schitteren, ten koste van die zelfde vormen, in welke beide met zoo veel krachtige waardigheid anderen wisten te beperken. Niets was dus zoo natuurlijk, dan dat Mevrouw DE MAINTENON, toen LODEWIJK XIV opmerkzaam was gemaakt op hare gunstelinge, als het ware de borge werd harer trouw en van hare bekwaamheden.

Maar de Prinses ORSINI was niet de volgzame kweekelinge, die de Koning en zijne geheime gemalin zich hadden voorgesteld te vinden, en waarvan zij in het eerst den schijn had aangenomen. LODEWIJK XIV, die van het Koningschap zijns kleinzoons eene nieuwe heerschappij had gewacht voor zich zelven, had er tot hier toe nog geene andere uitkomsten van gezien, dan ontzaggelijke kosten, de vijandschap van half *Europa*, de verminking van zijn rijk, de verkleining van zijn aanzien onder de Mogendheden, en bijna geheel den ondergang van zijn land, in den schadelijksten vrede, die ooit de rampen van eenen oorlog had vervangen, zoo niet de twisten der Europesche kabinetten onderling, de luim der Engelsche Koningin en de kabalen van HARLAY hem daaruit gered hadden, en tot latere meer eervolle voorslagen den tijd had teruggegeven en de krachten. Zijne Afgezanten en de Ministers, die hij uit *Frankrijk* had heengezonden naar *Spanje*, waren onhandig geweest, of hadden zoo weinig verrigt, dat zij *Frankrijk* gehaat maakten, en den bangen toestand van *Spanje* verergerden; - eene vrouw als Mevrouw ORSINI, die als middelaarster tusschen de Fransche Ministers en de Spaansche Grooten optrad; die geenen anderen schepter zoude voeren, dan dien van vernuft en étiquette, en die toch schranderheid genoeg bezat, om de fouten der Ministers te zien, en er hunnen Franschen meester kennis van te geven, moest hem helpen, om de heerschappij te vestigen op eene zachte, onmerkbare wijze, op zulk eene, die meer zeker was, en minder onbehagelijk voor hen, wie men het juk wilde opleggen. Maar Mevrouw de Prinses ORSINI was niet het

volgzame werktuig, dat LODEWIJK XIV zich in haar had voorgesteld. Wel maakte zij zich meester van den geest en de vriendschap der jonge Koningin van *Spanje*, zoo als men het haar had aanbevolen; wel won zij door deze den Koning, totdat beide geenen stap verrigtten, dien zij niet had geregeld; wel zag zij den Kardinaal PORTO-CARRERO op de vingeren, en begon zich zachtkens aan in de staatszaken te mengen - maar dat alles was voor eigene rekening, en veeleer tegen, dan in den geest van den Franschen monarch. Dat ondervonden de Fransche Gezanten, die elkander in korten tijd telkens vervingen, omdat ze van onbekwaamheid werden verdacht of beschuldigd; van onhandelbaren aard, of ontmoedigd, omdat zij van dag tot dag eenen invloed verloren, dien het hun last was te handhaven. Dat ondervonden diegenen der Spaansche Grooten, die, aan *Frankrijk* gehecht, reeds bij het leven van KAREL II voor de opvolging van FILIPS V eene partij hadden gevormd, en zonder welke deze nooit zijne intrede zoude gedaan hebben te *Madrid*; die de goede diensten nu betaald wilden zien door gezag in de zaken van hun land, en door vertrouwen van de beide Koningen, en die zich teruggezet zagen en stug bejegend aan het Spaansche Hof, zonder er eene bepaalde reden voor te kennen. Sommige eindigden met zich te onderwerpen aan de rol van onbeduidenden hoveling; andere met zich te verwijderen. Dit ondervond bovenal de Kardinaal PORTO-CARRERO, die het werkzaamste aandeel had gehad in het veranderde testament van KAREL II; die *Spanje* regeerde tot aan de komst van de Princes *orsini*; die haar met vreugde had verwelkomd, en als het ware den arm had gereikt, om haar binnen te leiden in het Paleis van *Madrid*, en die zich nu zijn Aartsbisdom *Toledo* als eene eervolle ballingsplaats zag aangewezen. Dat alles had de Camerera-Major gedaan; men ziet, dat de dankbaarheid niet tot de deugden behoorde, die zij beoefende en haren Koninklijken kweekeling predikte. Toch was zij er voor bekend, eene even warme en standvastige vriendin te zijn, als onverzoenlijke vijandin; maar zij had den Kardinaal PORTO-CARRERO nooit bemind; zij had alleen zijne vriendschap gezocht, als die van een magtig, eerlijk en onbeduidend mensch, van wien zij zich zou kunnen bedienen, wanneer en hoe zij wilde, want die eerzuchtige vrouw had tot grondbeginsel eene spreuk, die maar al te veel in beoefening werd gebragt door de staatslieden van hare eeuw - en wie weet van welke eeuwen niet al? - niet op de middelen te zien, als zij haar doel

kon bereiken - en haar doel was groot en het omvatte veel, en het lag ver af - en zij moest vele omwegen maken, om het te bereiken; hare heerschzucht toch was niet eene vrouwelijke van den gewonen stempel, die zich tevreden houdt met eenen middellijken invloed op het haar omringende, met te heerschen door de tweede, moest het zijn, door de derde hand; zij wilde een openlijk, onverdeeld, erkend, en als het ware gewettigd meesterschap in *Spanje*; zij wilde voogdesse zijn van het Koninklijke paar, zonder iemand rekenschap te geven van de voogdij, en alleenheerschende Regentes van *Spanje*, bij het leven en de meerderjarigheid van den Vorst, ten aanzien, en des noods ter spijt, van LODEWIJK XIV. Daartoe drong zij de Fransche partij terug, en verstond zich zachtkens met die Spaansche Granden, welke zoo lang mogelijk de belangen van den Oostenrijkschen Kroonpretendent hadden bevorderd, doch die nu eindigden met vrede te nemen in de bestaande orde; - deze, voor wie alles, wat hun ten deel viel, gunst was, kon zij gebruiken zoo als zij wilde, zonder hunnen invloed te duchten, terwijl men in *Versailles* de behendigheid prees, waarmede zij eenen zoo diep gewortelden staatkundigen haat wist te verzoenen. Daartoe wist zij iederen Franschen Ambassadeur te belemmeren in zijne schreden, zoo hij weigerde haren weg te gaan; daartoe verminkte en verkortte zij de hooge staatsambten des Spaanschen Koningrijks, en bragt ze tot eene doode onbeduidendheid, of wel schafte ze geheellijk af, totdat slechts een enkel man de belangrijkste takken van het staatsbestuur in zijne handen had vereenigd, een man, wiens onbekwaamheid zij kende, wiens slaafsche ziel zij had doorgrond, wiens mager verstand zij had gepeild, en die dus voor haar een volmaakt werktuig kon zijn; het was de Franschman ORRY, in der tijd door LODEWIJK naar *Spanje* gezonden, om de geldmiddelen te besturen, en dien Mevrouw ORSINI gesteld had aan het hoofd van het krijgswezen en van den koophandel, en die nu ook niets was, dan haar willooze dienaar, wien zij alles liet regelen, alles afdoen, alles regeren, in het midden van een' oorlog, die *Frankrijk* krachteloos maakte en *Spanje* uitputte, tot zieltogens toe. Dit alles bragt over haar en over de nieuwe regering eene ongeloofelijke ergernis en haat. Maar in *Frankrijk* sluimerde men nog altijd, gerust op de trouw van de Prinses ORSINI, en Mevrouw DE MAINTENON, wie zij nooit had opgehouden haar hof te maken, en die zich altijd verbeeldde, dat zij zelve het was, die de stappen harer leerlinge leidde, wiegde hen

voort in dien zoeten sluimer, totdat de komst van PUYSEGUR en van den Hertog van *Berwick*, door de Camerera-Major zelve geroepen, omdat zij door onhandige legerhoofden de krachten van het leger zag verbeuzelen zonder nut, het Hof van *Frankrijk* wakker schudde en dat van *Spanje* deed daveren door den vreesselijken val van het magtigste hoofd. Voor PUYSEGUR'S scherp oog kwamen ORRY'S misslagen bloot, misschien meer nog dan zijne kwade trouw; nog had de dienaar van de Prinses ORSINI kunnen vallen, zonder zijne gebiedster met zich neder te rukken; maar deze had zich een' anderen vijand verwekt, of liever een' vriend mishandeld, totdat hij een wreker was geworden van de vriendschap en van de trouweloosheid: den Abt D'ESTRÉES.... maar de wijze, waarop hij haar vijand werd, hangt te veel zamen met de intrigue van onzen roman, dan dat wij haar voor dit oogenblik in de geschiedenis kunnen zamenvlechten.

Het gevolg echter moeten wij vermelden. Ondanks de Koningin van *Spanje*, gedeeltelijk tegen den wil des Konings, en zeker in het eerst zonder beider voorkennis, terwijl men, onder voorwendsel van den oorlog, FILIPS V van zijne beide vrouwelijke meesteressen verwijderd had, kreeg de Prinses ORSINI van grootvader en kleinzoon het ontslag van haren post - en het bevel om *Spanje* te verlaten voor altoos. Wat men niet gewacht, of ten minste niet zóó had gewacht - zij gehoorzaamde - zonder eene poging te doen, om zich te verzetten. Alleen was haar terugtogt uit *Spanje* een meesterstuk van slimheid en voorzienigheid - dat alleen te vergelijken is bij de meest beroemde terugtogten van de eerste generaals. Zelfs had zij hare maatregelen zoo wel genomen, dat, toen zij eene korte wijle in *Frankrijk* was geweest, men hare onmisbaarheid begon te gevoelen op de plaats, van waar zij verdreven was; dat zij spoedig reeds weder de hoop vatte, van zich te kunnen vrijpleiten van schuld, en, ten laatste te *Versailles* ter verantwoording geroepen, reeds zoo zeker was van hare zaak, dat zij als beschuldigster durfde optreden, en hare zaak zoo zolkomen had gewonnen, dat men eindigde met haar te dringen, te bidden, te bevelen bijna, de taak te hernemen, waarvoor men haar had opgeroepen, en waarvoor zij niet veinsde den lust verloren te hebben. In een gesprek van twee uren lang, dat zij te *Marly* had met LODEWIJK XIV, nam zij dezen zoo geheel voor zich in, dat zij in *Frankrijk* de rol had kunnen spelen, die haar in *Spanje* was bedeeld, ware Mevrouw DE MAINTENON niet daar geweest. Haar verblijf in *Frankrijk* - aan het Hof - te

Marly, was als een gedurige hoogtijd, waarbij men haar vierde en eerde, alsof zij eene koninklijke verwante ware geweest, of eene geëerde bondgenoote, die een bezoek kwam brengen uit enkel vermaak. Alle Fransche grooten, leden van het Koninklijk Huis zelfs, kwamen haar zien, of bewezen haar vriendschap en eere. De beminnelijke Hertogin van *Bourgondië* kreeg haar lief als eene zuster; Mijnheer de Prins lag aan hare voeten; de eerste Minister TORCY was verpligt haar te bezoeken op Koninklijk bevel; Mevrouw DE MAINTENON zegepraalde met en voor haar. Toen zij dus eindelijk genoodzaakt was, haar verlaten werk weder op te nemen, en den Spaanschen grond op nieuw betrad, zette zij er een' vasteren voet dan ooit, was hare terugkomst een volkomen triomf, en had zij wel zeker het besluit genomen, en de magt in bezit, om meer willekeurig en meer onbepaald te heerschen dan vroeger, zonder noodig te hebben de vorige omzigtigheid te gebruiken. Zelfs ORRY had zij weder overeind gebeurd; - ondanks alles, wat men van hem wist - hadden de beide Hoven moeten toestemmen, dat hij zijnen post herkreeg; de Fransche Ambassadeur GRAMMONT werd teruggeroepen, te haren gevalle, en zijnen plaatsvervanger AMELOT het bevel opgelegd, zich met haar te verstaan, of zich naar haar te plooijen, en zoo stond zij dan voortaan, waar zij gewenscht had - alleen naast, - boven den troon.

De successie-oorlog was nu geëindigd. FILIPS V, hoe vaak hij op den troon gewankeld had, hoe dikwijls zelfs bijna verlaten door zijn' eigen' grootvader, was daarop nu bevestigd, en door de stem der Mogendheden erkend; de laatste tegenstand in *Spanje* zelf, de moedige Kataloniërs, waren overwonnen, liever uitgemoord, de eenige wijze, om hen ten onder te brengen; de jonge Koningin was gestorven, en schoon dit het aanwezen eener Camerera-Major onnoodig maakte, was de Prinses toch in die betrekking in het paleis gebleven, op denzelfden voet als voorheen. Zij had den post behouden, enkel als voorwendsel, om zich eene houding te geven, omdat zij in het einde toch geen Minister kon heeten. Uit zich zelve echter moest een zoo onbeperkt gezag, dat op geene andere gronden steunde, dan van het invloed oefenen op een' zwakken Vorst, en van fijne en welgelukte kabaal, gedreven door eene vrouw, in het oog van mededingers niet zoo hecht zijn gevestigd, of eenige tegenpartij had zich durven vormen en den lust opvatten het te ondermijnen. Daartegen moest men gewapend zijn, door nieuwe verbindtenissen, door nieuwe verbindtenissen, door nieuwe kabalen, bespieding

overstellen tegen bespiedeing, omkooping drijven tegen omkooping; daarbij maakte ieder zijne eigene rekening, hetzij hij ontwerpen smeedde voor zich zelven, of die van anderen steunde; hetzij hij zich ter taak stelde, de bestaande magt te dienen en te helpen handhaven, of wel op zich genomen had eenigen aanslag daartegen voor te bereiden of te doen slagen; hetzij men (en dezulken waren er niet weinige) beide partijen aan elkander verried, om zóó winst te doen met beider vertrouwen en beider dankbaarheid. Hovelingen en priesters, legerhoofden en Prinsen der Kerk, grooten van *Spanje* en vreemde gezanten, schaamden zich niet dit laag en kleingeestig spel te drijven. Zich schamen? Helaas! eenmaal door pligt of door belang in den toovercirkel opgenomen, die het Paleis van *Medina* omsloot, moesten zij er zich wel bewegen, zoo als die om hen werd heengedraaid. De kabaal was de eenige diplomatie geworden, die nog mogelijk was, en daar er eene vrouw stond aan het hoofd van alle kabalen, hetzij om ze naar haren zin te leiden, hetzij om ze in duigen te trappen, waren het ook meestal de handen van vrouwen en kinderen, die men gebruikte, om de fijnste draden te weven, of ten minste de stof er toe te leveren. De *duenna's* en de *cameristas* van de Prinses, en de pages van den Koning, door Mevrouw ORSINI tot bespieding en intrigue afgerigt, lieten zich vaak genoeg omkoopen, om die tegen haar zelve te gebruiken. Wij hebben gezien, hoe CYNTHIA, eene harer meest vertrouwde kamerjuffers, hare eigene zaken deed, tegelijk of vóór die harer meesteres, en hoe niemand der grooten, in de raadzaal aanwezig, versmaadde zich van haar te bedienen, of zich ergerde aan hare tusschenkomst, behalve alleen de Fransche gezant. Hoe de Minister ORRY zelf haar vleide, en zich veroorloofde te haren wille te spotten met de vrouw, die geheel zijn lot in handen had, en die altijd zijne weldoenster was gebleken; want - en dit is de laatste trek, dien wij voegen moeten bij deze uitvoerige karakterschets van die vrouw (en welke wij volbragt hebben, ondanks het pruilend neusjestrekken van menige lezeres en het hoofdschudden van menigen lezer); - want, bezat ze bijna alle schitterende hoedanigheden, die eenen staatsman doen uitblinken, bezat zij vele der bekoorlijke eigenschappen harer zusters, haar ontbraken evenmin, zoo als VOLTAIRE HENRI IV laat zeggen: '*les défauts de son sexe*,' en onder die voornamelijk niet de ijdelheid. De hare was de grootste en meest eischende, die er zijn kon; de hare heeft haar nooit verlaten, zelfs niet in hoogen

ouderdom, en ondanks de hardste lessen van het lot, en ondanks al haar vernuft en al hare schranderheid; de hare heeft haar somtijds bespottelijk gemaakt, waar zij achting verdiende, en vijanden geschonken, waar zij vrienden had gezocht, en fouten doen begaan, die al hare behendigheid niet weder heeft kunnen herstellen. Zij wilde behagen, om te behagen, ieder, altijd, en te allen tijde. Zij was bevallig, maar zij verbeeldde zich betooverend te zijn; zij was schoon, maar zij geloofde niet, dat men schooner zijn kon; zij meende, dat haar oogopslag onweêrstaanbaar was voor iederen man, en haar glimlach voor iederen jongeling. Zij wilde bijwijlen aanbidding zien voor de vrouw tot in de beleefdheden toe, die de staatkunde der heerschende Vorstin toebragt. Zij eischte hulde, bewondering, misschien zelfs liefde, en nam die aan als een' tol, die haar toekwam, voorzigtiglijk toch zich zelve beheerschende, om niet terug te geven, wat men haar bragt. Maar zij betaalde toch; zij betaalde met vele goede gaven en gunsten, en toen men dit eenmaal wist - begrijpt gij, hoevele aanbidders zij gevonden heeft; en als gij dat hebt berekend, kunt gij tegelijk weten, hoe vaak zij bespot is geworden, nadat zij gegeven had; nu gaan wij haar zelve zien, zoo als zij zamen is met den Koning van *Spanje*.

Het vertrek, waar FILIPS V zich ophield, was niet de groote koninklijke slaapkamer, waar hij de ceremoniële ochtendbezoeken ontving bij zijn opstaan; maar een kleiner kabinet, waar hij sliep, wanneer hij zich ongesteld gevoelde, en bij het ontwaken niemand konde toelaten, dan de personen, die hem moesten dienen. Toch was het schitterend van nieuwheid en frischheid, en van die verfijning der Fransche weelde, die eene stuitende tegenstelling was van de armoede zijner Spaansche onderdanen niet slechts, maar die ook streed met hunne gewoonte en denkwijze, en met die, welke hij langzamerhand van hen begon aan te nemen. Eene kleine galerij alleen scheidde dit vertrek van de groote zaal, waarin wij reeds binnentraden. De Koning zat, of liever hing, lusteloos met het bovenlijf heengebogen over de leuning, in eenen hooggerugden armstoel; hij was gekleed in eenen wijden kamerjas van purperdamast, zonder gordel, en die los openhing; hij had den grooten Spaanschen hoed op het hoofd, boven het weinige eigen haar, dat hij, bij de gewoonte der paruiken, nog had kunnen behouden; dit gaf hem iets kaals, iets nuchtes, dat, gevoegd bij de geheele ordeloosheid in zijn voorkomen, bij het volstrekt afzijn van alles, wat naar konink-

lijke pracht zweemde, en bij zijn gelaat, dat altijd iets flaauws, iets stomps, iets zwaarmoedigs had, bij den matten blik van zijn oog, en bij den dof slependen toon zijner stem, en de wijze, waarop hij zich uitte, nu eens het onzeker aarzelende, dan weder het kinderlijk meesterachtige, hem geheel het aanzien gaf van hetgeen hij werkelijk was: de zwakke, onnoozele speelpop van haar, die hem in de hand had; de lijdelijke volgeling, de gedweëe leerling van de Prinses ORSINI. Deze stond bij de tafel, op eenige schreden afstands van den jongen monarch; de hand ligt gerust op het paarsfluweelen tafelkleed. Hoe vroeg het was in den morgen, met die strenge inachtneming der vormen, die zij noodig achtte, was zij reeds in volle hofgewaad gekleed, en zelfs met die overdrijving van pracht, het gevolg van hare zucht tot schitteren en behagen, die wel eenigermate te kort deed aan haren goeden smaak. Zij volgde in hare kleeding geheel de Fransche mode, die gelukkig, door hoepelrok en sleep, lang genoeg was, en deftig genoeg, om op die punten geene Spaansche te ergeren; doch de zeer vrije ontblooting van hals en schouders, vooral op haren leeftijd, moest dubbel aanstootelijk zijn voor de preutschheid der Spaansche donna's. Ook hare armen, rond en fijn en welgevormd, waren niet verder gedekt, dan door de afhangende zwarte kanten der elleboogsmouw, en gesierd door een' armband van paarlen, een' anderen van goud met ingezette steenen, en door de lange, afhangende slippen der lichtblaauwsatijnen strikken, waarmede de mouw was bezet. Haar slepend bovenkleed was van blinkendgeel satijn, geheel met zilveren bouquetten doorweven; het onderkleed, van blaauwdamast, was tot boven de knieën met prachtig goudborduursel gegarneerd, en nog daarenboven met drie falbalas van *point d'Alençon* bezet. Zij droeg, behalve een naauwsluitend halssnoer van zware paarlen, het breede ordelint der Camerera-Major schuins over de borst, dat eindigde in een strik, met een' diamanten gesp bevestigd. Hare donkerbruine lokken waren gekapt met spelden van saffieren en paarlen, en boven het voorhoofd bogen zich golvend drie witte *marabouts*; doch over dit uitvoerige kapsel droeg zij eenen zwarten kanten sluijer, die, onder de kin toegeknoopt, al die pracht met een' duisteren nevel omhulde. Het was eene groote, forsche vrouw, met die soort van frischheid en volheid van voorkomen, welke eene sterke gezondheid en ‘de zekere leeftijd’ eener vrouw kunnen geven; frischheid, geest en leven in de trekken, waren ook hare grootste bevalligheden; zij kon volstrekt niet

op regelmatig schoon aanspraak maken; maar het werd vergoed door iets vrijs en edels in den opslag der groote blaauwe oogen, eene zeldzame schoonheid bij hare donkere tint en het kastanjebruine harer lokken, waarvan gezegd is, dat ze alles zeiden, wat ze wilden. Er lag eene majesteit in het gebiedende van hare houding, welke zoo zeer gewoonte was, dat zij die niet scheen te kunnen afleggen, zelfs nu ze stond tegenover haren Vorst en Heer, en juist dat contrast tusschen die stoute, schitterende, krachtvolle vrouw en den zwakken, gebogen', alledaagschen man, was zoo groot en zoo sprekend, dat men juist wel bekend moest zijn met de geheimen van die kamerregering, om in die heide eene onderdane te zien en een' meester, en zelfs voor wie het wist, moest het lachverwekkend zijn, dat contrast tusschen de vormen, waarvan beide sprekenden zich bedienden, en den zin, dien ze omkleedden. Want wie gehoorzamen zou, sprak van bevelen, en wie eischte, drukte zich uit met ootmoed en met omzigtigen eerbied. Na drie statige buigingen, was het met eene soort van verwondering, dat de Prinses aanving:

‘Mijn Koning! zoo gansch ongekleed! zoo gansch ongeschikt voor de plegtige bezigheden, waaraan deze morgen gewijd moet zijn! Wie heeft hier schuld? de garderobe-meester, of de geneesheer?’

‘Niemand heeft schuld, ik heb beide weggezonden. Ik walgde van medicijnen, en ik denk mij niet te kleeden, want ik zal dit kabinet niet verlaten, en ik *wil* niet werken met die Heeren.’

‘Ik zal er hun kennis van laten geven, als zij gekomen zijn,’ antwoordde Mevrouw ORSINI, en deed eenige treden achterwaarts, alsof zij zich verwijderen ging. FILIPS V hief zich op met al de drift, waarvoor hij nog vatbaar was.

‘Mevrouw! Mevrouw! mijn Hemel! wat zijt gij snel!’

‘Kan men ooit te schielijk zijn, om de bevelen van Uwe Majesteit te volbrengen?’

‘Maar..... indien het eene onvoorzigtigheid ware, hoe meent gij, dat men het zal opvatten?....’

‘In *Spanje*, Sire?’ vroeg zij met een' ernstigen blik.

‘Neen, in *Frankrijk*!’ hernam hij met een' ligten blos en zonder haar aan te zien.

‘Het is de tweede maal, dat de Fransche gezant vergeefs hier zou zijn.’

‘En al de verantwoording zou op mij komen.’

ORSINI schudde treurig het hoofd.

‘Uwe Majesteit weet, *wie* het Fransche kabinet verdenken zal; maar zij weet ook, hoe gewillig ik mij opoffer, en tevens, hoe ernstig ik tot het tegendeel heb geraden.’

‘Ja - Prinses! gij hebt daartoe zelfs een middel gebruikt, dat mij tegen de gansche zamenkomst inneemt. Ik houd niet van teleurstellingen - en gij hadt mij voor dezen ochtend een *lever* beloofd - en daar kondigt men mij aan, in plaats daarvan, dat ik den Franschen Gezant en de Ministers moet wachten om te werken. En dan zich gedrukt te voelen als ik....’

‘Sire! ik ben hoogelijk te beschuldigen. Ik wist gisteren avond, dat de Ministers komen moesten; dat het eindigen der zaken met den Franschen gezant geen uitstel lijden kon - en toch en toch - toen Uwe Majesteit gisteren avond in eene zoo gansch zwaarmoedige luim was weggezonken, had ik den moed niet haar daarmede te verschrikken - en gaf toe aan dien dringenden wensch van een *lever*, schoon ik wist, dat het geene plaats kon hebben. Mijn Koning verschoone mijne zwakheid, mijn' schroom....’

‘Ach, vriendin! gij hadt mij minder leed gedaan, zoo ge mij minder hadt verschoond.’

‘Herinnert Uwe Majesteit zich nog goed het tooneel van gisteren?’ vroeg zij, met eenen blik zoo scherp, dat die als het ware eene bespotting was van haren geuiten schroom.

‘Mevrouw! ik was.....’

‘Niet FILIPS V van *Spanje*, maar de Hertog van *Anjou*, op zijn dertiende jaar!’

‘Dat ik nog die Hertog van *Anjou* ware; het is niet vrolijk Koning van *Spanje* te zijn.’

‘Meent Uwe Majesteit dan, dat alles, wat Koning LODEWIJK XIV doet voor de eere van zijn geslacht en van *Frankrijk*, hem vrolijkheid geeft?’

‘Zoo iemand dat zeide.... ben ik niet hier, om het tegendeel te bewijzen? - Maar dat is voor *Frankrijk*, en ik moet al de vreugde van mijne jeugd opgeven voor *Spanje* en voor de Spanjaarden.’

‘Sire! de Spanjaarden zijn een edel volk, en er zijn onder hunne Koningen geweest, die meesters waren in *Europa*’.

‘Een van dezulken zal ik welligt niet zijn?’ sprak FILIPS met eenen weifelenden, vragenden blik de Camerera aanziende, als had zij het in hare magt hem daartoe op te heffen.

‘Wie weet,’ antwoordde zij met eenen glimlach over zijne onnoozelheid, en toch met dat veelbeduidend bewegen der

trekken, alsof zij niet de welzekere onmogelijkheid daarvan doorzag. ‘Intusschen is mijn gebieder reeds een van hunne opvolgers: dat is veel; intusschen is hij een zoon van *Frankrijk*, een kleinzoon van den grooten LODEWIJK: dat is meer, en dat legt hem den pligt op, om op *Spanje's* luister toe te zien, ter eere van *Frankrijk* en van de heerschappij der Bourbons in het Zuiden.’

‘*Frankrijk* had zijn' zoon niet moeten uitstooten naar dit vreemde land!’ riep de jonge Vorst mismoedig. ‘Die gematigde lucht was mij goed voor mijn zwak gestel; deze hitte verdroogt mijne beste levenssappen. Hier heb ik niet de tuinen van *Versailles*, en niet de watervallen van *Trianon*. Daar werd ik altijd vrolijk door den glimlach, waarmede de Hertogin van *Bourgondië* binnentrad bij den Koning, en ARMAND DE FRONSAC wist mij altijd te doen lagchen; hij is Hertog *van Richelieu* geworden, en mij hebben ze Koning gemaakt. En toch, het begon zoo vermakelijk, dat koningschap. Het werd met prachtige feesten verwelkomd in het paleis van mijnen grootvader. Ik werd de zalen doorgeleid als in triomf. Monseigneur, mijn vader zelf, bleef staan, terwijl men mij den fauteuil gaf! Ik begreep naauwelijks, wat mij overkwam, maar ik was nooit zoo tevreden geweest, en ik dacht, dat het altijd zoo zoude blijven; doch in *Buen-Retiro* leerde ik het anders. Van toen af is mij alles tegengeloopen, alles ontnomen; van dien tijd af heb ik het verdriet leeren kennen. Het begon met LOUVILLE, dien men mij afnam - ik weet zelfs niet meer om welk belang....’

Om den mond der Prinses plooide zich een onmerkbaar glimlachje....

‘Tot zelfs mijne goede min toe heeft men van mij verwijderd,’ klaagde FILIPS voort. ‘Alles, alles hebben ze mij ontnomen, voor het welzijn van *dit Spanje*, als ze zeggen.’

Mevrouw ORSINI trad eene schrede nader.

‘Alles ontnomen, en niets teruggegeven!’ hernam zij, met eenzacht verwijt in de stem en in het oog.

‘Neen, schoone vriendin! u hebben ze mij gegeven, dat is waar,’ hernam hij, haar de hand reikende, en ik moest niet ‘klagen, want dat vergoedt mij zoo veel! Maar ziet gij, in *Frankrijk* maakte men den Hertog van *Anjou* alles effen, alles gemakkelijk, alles vermakelijk; in *Frankrijk* hielp men mij als het ware leven; hier moet ik niet alleen leven, maar ik moet ook nog regeren.’

‘Uwe Majesteit zal moeten toestemmen, dat er veel gedaan wordt, om haar dien last te helpen dragen.’

‘Ja, St. JACOB zij daarvoor gedankt, uwe trouwe diensten alleen maken het mij doorgaans zoo ligt als het mag, en slechts enkele malen drukt het koningschap mij, als heden.’

‘Zoo is het, Sire! geheel ontnemen kunnen wij u die lasten niet - en daarom - die Heeren moeten heden gehoord worden,’ antwoordde de Camerera met vastheid.

‘In 's Hemels naam dan, laat hen binnenkomen. Als dat afgedaan is, zal ik rusten.’

‘Ze zijn nog niet hier, mijn Koning! maar Uwe Majesteit zal zich moeten verplaatsen naar de raadzaal.’

‘Ook dat nog,’ hernam FILIPS met eene zachte stem, en liet beide armen langs de heupen nedervallen.

‘Eene enkele galerij door te gaan, mijn Vorst!....’

‘En gij denkt er niet aan, dat er bij iedere deur een Grande zal staan, om te ontsluiten; dat al die gezigten, al die eeremoniën, mij hinderen, zoo vroeg in den ochtend, en vooral als ik ziek ben; dat - maar gij weet het immers - o hoe lijde ik! zij weet het, en zij wil mij niet helpen.’

‘Een weinig moed, Sire!’ hernam ORSINI, met een gelaat zoo somber, dat zij de vrolijkheid zelve had kunnen ter nederslaan. ‘Wij hebben nog een' geruimen tijd voor ons; zal ik den grootschildknaap en den garderobemeester doen binnenkomen?’

‘Moet ik mij kleeden?’ vroeg FILIPS, zijne flaauwe oogen wijd openspalkende van schrik.

‘In groot kostuum, Sire! het kan niet anders. De Fransche gezant, de Ministers, het is zoo goed als een *despacho universal*; Uwe Majesteit mag niet anders verschijnen.’

‘En als ik ziek ben?’

‘Uw koninklijke grootvader kleedt zich zelfs voor zijn' geneesheer,’ sprak de Camerera-Major met onverzettelijkheid.

‘Maar ik ben LODEWIJK XIV niet; ik wenschte, dat men het toch eenmaal begreep!’ hernam FILIPS in eene soort van wanhoop; ‘ik zal den ganschen dag hoofdpijn houden, en ik zal alles verkeerd doen, en dan die lange brieven uit *Frankrijk*, met teregtwijzingen, die ik daarover weêr zal moeten lezen! o!’ en hij wierp zich achterover in den leuningstoel, met de beide handen voor de oogen.

De Camerera-Major bleef onbewegelijk staan, en zag met veel welgevallen, hoe de blankheid harer fijne hand afstak bij

het donker fluweel van het tafelkleed. De loop, dien het gesprek genomen had, scheen haar te voldoen.

‘Indien ik iets konde doen tot verligting van mijn' Koning!’ begon zij na eenig zwijgen.

‘o Gij kunt veel! gij kunt alles! - ik heb het gevonden, -’ riep FILIPS, ‘als gij slechts wilt,’ voegde de onnoozele monarch er treurig bij.

‘Ik zal willen, zelfs het ongehoorde.’

‘Neem gij dan in mijne plaats de leiding van die beraadslaging op u; - ik zal u schriftelijke volmagt geven - ik zal mijn' naam zetten onder alles, wat gij wilt. Gij hebt den geheelen gang van die zaak toch reeds gevolgd en aangegeven; waarom zoudt gij haar niet in persoon voltooijen?....’

‘Omdat de persoon des Konings voor den vorm noodzakelijk is,’ hernam ORSINI.

‘Men weet immers, dat gij veel voor mij doet. Uit *Frankrijk* beveelt men mij zelfs, niets te ondernemen zonder u; waarom zoudt gij niet éénmaal mij vertegenwoordigen in eenen raad, die toch niet handelt, dan zoo als gij het goedvindt? De Ministers zijn het gewoon, de zaken met u te behandelen, en de Gezant evenzeer.’

‘Maar nooit nog bij plegtige gelegenheid; - evenwel ik zal Uwer Majesteit gehoorzamen, als slechts Mijnheer AMELOT er vrede mede heeft. Uwe Majesteit herinnert zich, dat er gehandeld zal worden over de nadere bepaling van het grondgebied, dat de Keurvorst van *Beijeren* zal afstaan, en de goedkeuring van *Frankrijk* daarvan, en ik wenschte haar duidelijk te maken...’

‘o.... Dát later, dat is nu niet noodig; gij weet nu best hoe het zijn moet; het is mij reeds verdriet genoeg, dat ik zoo veel aan *Oostenrijk* heb moeten toegeven; alles, wat mij daaraan herinnert, maakt mij zieker, dan ik reeds ben,’ sprak FILIPS, die intusschen papier en pen had genomen, en iets geschreven.

‘Ziedaar, Mevrouw! dat zal genoeg zijn, om ons beide te regtvaardigen tegenover den Koning, en de bezwaren van AMELOT op te heffen; wees nu zoo goed al dien spoed te maken, die er noodig is, en zeg mij, zou mijn *lever* morgen mogelijk zijn?’

‘Waarom niet, Sire? Er is niets tegen.’

‘En zal ik dan ALBERONI zien?’

‘Dat is zeer onzeker, mijn Koning! die kleine Abt heeft de luimen van een genie. Nu eens ziet men hem veel, tot overlading toe; dan weder is hij niet te krijgen.’

‘Men had mij toch beloofd, dat heden - - - iemand had mij gezegd, dat op mijn *lever*....’

‘Het is mogelijk, maar die *polichinello* kan intusschen zijn tooneel elders gekozen hebben; toch wil ik naar hem vernemen.’

‘Het is enkel uit nieuwsgierigheid naar de Prinses FARNESE,’ sprak FILIPS aarzelend, eenigzins ontmoedigd door den scherpen toon harer stem bij de laatste woorden.

‘Die natuurlijk is,’ hernam zij; ‘doch ik hoor den zachten kuch van CYNTHIA, die het regt niet heeft hier binnen te komen, en die mij op deze wijze waarschuwt, dat de Afgezant aangekomen is. *Frankrijk* mag geene *antichambre* houden bij *Spanje*, niet waar, mijn Vorst? Mag ik mij dus nu voor ontslagen houden?..... Uwe Majesteit zal wegens hare ongesteldheid zeker de late Mis bijwonen. Vóór dien tijd hoop ik haar weder te zien.’

En na drie statige buigingen verliet zij het vertrek, waarin terstond twee der lieden binnentraden, wien zij de zorg voor den Koning volkomen kon toevertrouwen. Mevrouw ORSINI had wel een' langen omweg gebruikt, om tot een doel te komen, dat zij korter had kunnen bereiken, met de eenvoudige opmerking aan FILIPS, dat zij die zaak voor hem zoude afdoen, en deze zoude haar dankbaar zijn geweest voor de ongestoorde rust, waarin zij hem had gelaten. Maar zij wist, dat FILIPS de kleingeestige gewoonte had, om alles, wat hij verrigtte en wat er in zijn Hof omging, met stipte naauwkeurigheid, en zelfs zonder terughouding van iets, waarover hij zich had moeten schamen, aan LODEWIJK XIV op te biechten, en het was werkelijk eene zoo groote onvoegzaamheid, dat eene Camerera-Major de plaats van den Koning vervullen moest bij eene vormelijke onderhandeling met eenen Gezant en met de Ministers, dat al het dringende van het oogenblik en al de onwil en de onmagt van den Koning moesten bewezen zijn, om die handelwijze der Prinses te verschoonen en te regtvaardigen. En zij wilde het zelve verrigten; zij wist, hoe weinig zij op FILIPS rekenen kon, zelfs al had zij hem iedere zijner bewegingen aangegeven, ieder woord, dat hij uitspreken moest, op de tong gelegd, en er moest veel behendigheid worden te baat genomen, want het was niet alleen het belang van *Spanje*, waarover gehandeld zoude worden, maar een persoonlijk belang der Prinses zelve; eene vurige begeerte hoopte zij met eenen onbemerkten, maar vasten greep te kunnen bevredigen; AMELOT en diegene der

Ministers, die niet geheel alleen hare slaven waren, moesten geblinddoekt worden, en men moest *Frankrijk* bedriegen, terwijl men het scheen te vleijen. Dat kon alleen Mevrouw ORSINI zelve - dat kon, dat wilde zij niet aan haren Vorstelijken kweekeling overlaten. Meer nog - door de vervelende en vernederende langzaamheid, door een opzettelijk verlengd wachten, hoopte zij den gezant te ontmoedigen, totdat hij zich verwijderde, opdat men met *Frankrijk*, even als met *Beijeren*, schriftelijk kon onderhandelen, de scherpziende man geen getuige zoude zijn van de wijze, waarop zij haar plan volbragt; als zij haar doel bereikt had, mogt hij zich ergeren, en zoo de ergernis hem een onbedacht woord in den mond legde, had zij het voorwendsel gevonden, dat zij sinds lang zocht - om ook hem weder door een' ander' te doen vervangen. De schijnbare omweg was dus niets, dan het regte en zekere pad, om op haar doel af te gaan. Zij had het besluit van FILIPS V, om zijn' persoon door haar te laten vertegenwoordigen, niet vooraf laten aankondigen in de raadzaal; zij wist, hoe zeer de uiterste verrassing de gevatheid van geest benevelt, en de houding onzeker maakt, en het was volstrekt noodig, dat de personen, die daar bijeenwaren, niet met elkander konden raadplegen, noch afspreken, hoe zij zich tegenover haar zouden gedragen in dit bijzondere geval. Zij wist, hoe veel zij op den verlegen' en verrasten AMELOT moest vooruithebben; hoe deze reeds met haar in onderhandeling zou getreden zijn, eer hij het zelf wist. Zij trad dus binnen, geleid door twee Edellieden, hare *cavaliers*, van welke LANTY er een was, en door vier pages gevolgd; zij liet de groote slagdeuren, waarvoor de fluweelen gordijn hing, voor zich openen, als zou de Koning zelf verschijnen, en nog voordat de verwonderde Gezant en de overigen hare hoofsche en statige buiging anders dan met eenen onthutsten en eerbiedigen groet hadden kunnen beantwoorden, stapte zij regt toe naar de plaats, waar, boven eene soort van troonzetel, het Koninklijke verhemelte was opgeslagen, en zette zich neder ter linkerzijde van dien zetel, nog onder het verhemelte, op den eenigen armstoel, die er gereed stond. Op haren wenk schoof een harer pages vlug een' anderen armstoel aan, vlak tegenover den troon, en met een' blik op AMELOT noodigde zij dezen plaats te nemen. De Gezant, die terstond begreep, dat hij niet kon blijven staan, volgde als onwillekeurig die eerste ingeving, en geen der Ministers durfde den wenk der gebiedende vrouw ongehoorzaam zijn.

Mevrouw ORSINI begon terstond met eenen aanminnigen glimlach en met eene goêlijke, maar vaste stem, te verklaren, waarom zij hier was. ‘Mijnheer de Gezant en Mijneheeren!’ sprak zij, ‘de Koning is op nieuw aangetast door eene dier vlagen van lustelooze zwaarmoedigheid, die wij allen zoo zeer betreuren, en waaruit het mij ditmaal niet mogelijk is geweest, Zijne Majesteit op te wekken tot de noodige werkzaamheid van heden. Opdat echter niets zoude vertragen, heeft de Koning mij gelast, in zijnen naam met u te onderhandelen; en ik ben te zeer overtuigd van de noodzakelijkheid, dat deze zaken eindelijk worden geregeld, dat ik gehoorzame in het belang van *Spanje*, hoezeer met aarzeling; en ik twijfel niet, of Mijnheer de Gezant zal evenzeer, in het belang van *Frankrijk*,’ zij legde ontzaggelijk veel klem op dien laatsten volzin, ‘het ongebruikelijke eener vertegenwoordiging willen overzien, waarvan Uwe Excellentie wordt uitgenoodigd, melding te maken aan zijn Hof.’

Na dit laatste had AMELOT niets meer te zeggen, en mogt het woord *protesteren* niet meer uitspreken, zelfs al had hij den moed of de tegenwoordigheid van geest gehad, om het te willen. - Toch wilde hij met geene syllabe goedkeuren, en evenmin de toestemmende buiging maken, waarmede de Ministers eenparig hunne berusting te kennen gaven. Hij bleef loodregt zitten en antwoordde alleen:

‘Excellentie! ik *zal* melding maken.’

ORSINI toonde nu hare volmagt en den eigenhandigen last des Konings, en de gewigtige beraadslaging nam eenen aanvang. Deze echter ligt niet in den weg, dien wij willen gaan, en wij hebben niet noodig er meer van te zeggen, dan dat de Prinses ORSINI volkomen slaagde; dat zij vleide, waar ze niet kon eischen, en dat zij dwong, waar zij te eischen had; maar wat eene uitkomst was, die de behendige vrouw zelve niet had gewacht, de Graaf AMELOT was meer buigzaam geworden, en scheen gansch verzoend te zijn met die overtreding der gewoonte, welke hem eerst zoo zeer had gestuit. Toen alles was afgedaan en allen waren opgerezen en de raadzaal niets meer was, dan een gewoon hofsalon, had hij der Prinses den arm geboden en haar schertsende naar eene sofa geleid, en daar eene lange wijle met haar gesproken; men had hem zelfs hooren zeggen:

‘Zoo schoon en toch zoo bekwaam! het lot is wel onregtvaardig, dat u op geen' troon deed geboren worden; gij zoudt als Koningin alle harten verrukken.’

‘Ik win er liever enkele als vrouw,’ had zij geantwoord met hare zachtste stem.

‘Zoo zullen wij dan heden den Koning niet zien,’ sprak hij, na eene pauze als in verstrooijing, terwijl hij met eene soort van bewonderende aandacht heenzag naar de fijne puntige vingers der Prinses, en tegelijk zijn' handschoen liet vallen, waarop de Kardinaal DEL GIUDICE zich verwijderde.

‘o Mijnheer de Graaf!’ hernam zij, ‘gij weet niet hoe verdrietig ze zijn voor mij, die dagen van afzondering; het zijn duistere schaduwen op mijn leven; alleen een man van uwe heldere verbeelding kan zich voorstellen, hoeveel moeite er toe behoort, om een' Vorst als dezen niet gansch te laten wegzinken in zijne doffe zwaarmoedigheid.’

‘Omdat ik daarvan iets begrijp, spijt het mij zelfs voor u, Zijne Majesteit heden niet te kunnen zien; ik had een aardig tegengif willen aanbieden. ALBERONI is uit *Savoije* terug, een onschuldige grappenmaker, die VENDÔME leerde koken.....’

‘Hé, Mijnheer AMELOT! Wij kennen immers dien kleinen Abt reeds een weinig uit zijne diensten bij de huwelijksonderhandelingen; doch ik kan u verzekeren, dat Zijne Majesteit tot hier toe weinig trek getoond heeft in zijne schotels.’

Die onwaarheid sprak de Prinses uit, vrij en glimlagchend als eene, voor wie logen en waarheid volmaakt hetzelfde zijn, om te zeggen; zij werd aangehoord, alsof men volkomen overtuigd was van hetgeen zij beweerde.

‘Dan betreur ik het minder, dat Zijne Majesteit niet hier is, want ik had gemeend hem na de beraadslaging voor te stellen, daar het *lever*, waarop hij gerekend had, om zich te vertoonen, niet gehouden werd. - Nu zou ik bijna de stoutheid hebben, van u, schoone Prinses! de dienst te vragen, den kleinen Abt even aan te hooren. Want zie, daar is hij - gekomen in de hoop, om zijn' Koning te huldigen, maar zeker vrij meer gelukkig, zoo hij de gunst mogt winnen van eene vorstelijke Dame, die zelfs een weinig zijne Landgenoote is. In waarheid, Mevrouw! ik houd veel van hem, en ik durf hem aanbevelen. Ik weet niet, of hij slim is - maar ik weet, dat wie hem gewonnen heeft, op zijne trouw kan rekenen.’

‘Ik wil het gelooven, maar hij zal reeds verkocht zijn,’ hernam zij met eenen scherp onderzoekenden blik.

‘Neen, in ernst, hij is *à prendre*!’

‘Welnu! ik sta hem u af,’ hernam zij, terwijl zij lagchende opstond, en eene gansch andere rigting insloeg, dan die, waarin

ALBERONI haar naderde, met zoo zonderling kruipende buigingen, dat zij toch onwillekeurig even naar hem omkeek.

Als in een' oogwenk was hij toen bij haar, en nevens haar nederknielende, sprak hij zacht, maar haastig. ‘Als ik werd aangenomen, zou mijn eerste werk zijn den *Signore* FRANÇOIS D'AUBIGNY aan te dienen!’

De Prinses kleurde; toch zag men het niet, want zij gebruikte haastig haren waaijer, en tegelijk wenkte zij hare *cavaliers*, ORRY en de overigen, die eenigzins genaderd waren, achterwaarts te wijken, terwijl zij zelve met ALBERONI, dien zij wenkte op te staan, meer vooruitging. ‘Wat beduidt dit woord, Mijnheer de Abt?’ vroeg zij ernstig.

‘Het beduidt, Excellenza! dat die man voor de tweede maal hier is in deze week; dat al uwe lieden, van den eersten af tot den geringsten toe, eene afspraak gemaakt hebben, om hem te weren; dat deze dringend verlangt u te zien, in uw en in zijn belang, en dat zonder mij, die kabaal volkomen gelukt was.’

‘Ik dank u,’ hernam de Prinses met kalme waardigheid. ‘Breng dien man, zoo schielijk gij kunt, in mijn geheim kabinet; ik neem uwe diensten aan.’ Toen zich omwendende tot den Gezant, zeide zij: ‘Mijnheer AMELOT! gij ziet, hoe gij toch altijd overwint; ik heb uwen beschermeling aangeworven.’

‘Gij hebt een' dienaar gewonnen, die als een slaaf aan uwe voeten zal liggen,’ hernam de Abt, en voegde aanvankelijk de daad bij het woord.

‘Ik houd niet van liggen, Mijnheer de Abt! ik houd van *handelen*,’ hernam zij met beduiding.

ALBERONI sprong op, zoo vlug als een eekhoorntje van een' tak.

‘Ik zal handelen, Doorluchtigste! ik zal handelen!’ riep hij, met iets op het gelaat, dat naar ironie geleek, en met zegepraal in den toon, en hij wipte heen, terwijl LANTY, aan wien de Prinses zacht een bevel had gegeven, hem langzaam volgde.

Wie zich nog eenigzins kan herinneren den afkeer en den haat zelfs, die den Sieur FRANÇOIS bezielden tegen een Hof en de bewoners daarvan, begrijpt, dat het een zwaar offer was, aan

een groot belang, dat hem voor de tweede maal heendreef naar de *antichambre* van een vorstelijk paleis.

In de voorzaal van het paleis *Medina*, waar wij hem wederzien, was hij geheel dezelfde, als in de eetzaal van zijn eigen lusthuisje. Slechts was hij iets bleeker; zijn oog stond iets meer zwaarmoedig, en bij de weinige woorden, die hij spreken moest, klonk zijne stem nog meer dof, dan voorheen. Ook zijne kleeding was volmaakt gelijk gebleven; slechts droeg hij nu eenen degen. Hij was vroeg gekomen, en hij had zich geplaatst bij den ingang van het vertrek, digt tegen de lambrisering, en bleef met den eenen arm leunen op een meubel; hij was niet van houding veranderd den ganschen tijd, dien hij moest wachten, en wij weten, dat hij lang heeft gewacht. Toen hij voor de eerste maal kwam, had men hem gezegd, dat het Hof naar *San Ildefonso* was, en hij had moeten gelooven en heengaan. Nu wist hij, dat de persoon, dien hij zocht, ten minste daar was; en hetzij onbewustheid van de belangzuchtige vrees, die zijne figuur nog kon inboezemen, hetzij een kalm vertrouwen op zijn eigen voornemen, om niemand te schaden, hetzij de onderstelling, dat de mindere hofbeambten niets tegen hem zouden durven ondernemen, hij had zijn' naam opgegeven, zonder eenig vermoeden, dat de kwaadwilligheid nalatig zoude wezen, die aan te kondigen, waar het behoorde. Die lange beproeving van zijn geduld moest hij dus toeschrijven aan den onwil of de luim van haar, die hem ontvangen moest; en hoe dit zijnen toestand nog pijnlijker maakte, is ligt te beseffen. Maar hij had zich zelven beloofd te volharden, en hij was de man niet, om na zulk een besluit terug te gaan.

Hij had niemand toegesproken, en niemand sprak tot hem. De *antichambre* was vrij ledig. Wie slechts in eenige betrekking stond met het Hof, had het vooruit vernomen, dat de Koning dien ochtend niet te spreken zou zijn, en de weinige bezoekers waren vreemden, burgers van *Madrid*, of leden van den kleineren adel, die den Sieur niet kenden, en zoo zij al met eenige nieuwsgierigheid heenzagen naar den schoonen, belangwekkenden man, die daar met zulk een pijnlijk geduld stond te wachten, zij zorgden wel het woord niet tot hem te rigten; in eene *antichambre* is men voorzigtig. Diegenen der bedienden en der hovelingen, die voorbijgingen en hem herkenden, groetten hem beleefd, maar - gingen verder; zij moesten eerst weten, hoe hij ontvangen zou worden, eer zij zich met hem inlieten; hij van zijnen kant had ook niet ééne po-

ging gedaan, om met hen in aanraking te komen, en het is veeleer zeker, dat hij zou hebben teruggestooten, wie hem had willen naderen.

Toen LANTY ten laatste al de vreemden wegdreef, met de stellige verzekering, luide uitgesproken, dat er voor heden niemand tot den Koning zou worden toegelaten, en de Sieur FRANÇOIS alleen nog overbleef, herhaalde deze als persoonlijk tegen hem, en alsof hij hem niet kende:

‘Mijnheer! de Koning zal geen gehoor geven, den ganschen dag niet.’

‘Ik heb mij laten dienen bij Mevrouw de Prinses ORSINI,’ had FRANÇOIS geantwoord, koel doch met nadruk, ‘en ik zal *blijven*, totdat ik word opgeroepen.’

Terwijl hij dat uitte, was ALBERONI binnengekomen, had met zijne lynxoogen twee scherpe blikken geworpen op de beide sprekenden, en daarna den Sieur naderende, legde hij hem de hand op den schouder, en zeide fluisterende:

Dat zal lang duren, *Signore Amico*! als gij er geenen beteren zet op weet, dan dezen hier.

De Sieur zag hem aan met oogen, die toorn en verwondering uitdrukten.

‘Het is zoo als ik zeg,’ hernam de slimme Abt nog zachter; ‘meent gij, dat LANTY u daarbinnen genoemd heeft? *Per Dio*! al blijft gij hier, totdat Koning PHILIPS II uit het Escuriaal terugkomt, gij zult niet worden opgeroepen.’

Terwijl hij dit zeide, kwam een page den *Vicomte* LANTY, die wantrouwig de sprekenden begluurde, oproepen tot de dienst bij de Camerera-Major, en of hij al den knaap een' wenk gaf, om zijn bespiedingswerk voort te zetten, de Abt vervolgde daarom niettemin: ‘Eene camerista, en ik weet niet wie al meer, hebben een komplot tegen u gesmeed, en zij zijn met elkander overeengekomen, om u te beletten Mevrouw ORSINI te zien.’

De Sieur haalde diep adem. ‘Zoo komt dan *deze* marteling ten minste niet van haar,’ antwoordde FRANÇOIS met een' diepen zucht.

‘Als gij met dit *haar* de *Signora* Camerera-Major bedoelt, dan weet ik u te zeggen, dat deze naar u verlangt. Geloof mij, anders zouden ORRY en LANTY niet tegen u zamenspannen met eene kamerjuffer en pages.’

‘Dat is waar; maar hoe weet gij.... hoe kent gij *mij*?’

‘Ik heb u uitgevonden, ik heb hen geraden! Ziet gij, ik

wil Diplomaat worden, en een zulke moet kunnen ontdekken zonder compas, en ontcijferen, zonder de letters in handen te hebben; zoo weet ik, dat gij de *Signore* FRANÇOIS D'AUBIGNY zijt.'

'Wie zijt gij zelf?'

'De Abt ALBERONI, een naam, die nog niet veel bekend is, en al is dat weinig eers, het is somtijds een groot voordeel. De bekendheid van den uwen, bij voorbeeld, is juist het struikelblok geweest bij het verlangde onderhoud; ik wil den mijnen gebruiken als een' mantel, om u in te wikkelen, *Facciamo così*!'

'Ik begrijp u niet geheel; maar ik onderstel, dat gij mij helpen wilt, om deze laffe kabaal te verijdelen. En daartoe neem ik uwe dienst aan; alleen zeg mij eerst, wat gij daarvoor eischt. Ik weet, hier in deze kamer verkoopt men alles.'

'Gij zijt een wijs man, *Signore* D'AUBIGNY! maar ik ben goedkoop, en help ditmaal *pro Deo*, uit aardigheid, *con amore*, en ik ben *betaald*, als wij slagen.'

'Dus hebt gij er belang bij, om mijne vijanden tegen te werken; dat is mij goed; maar hoe zult gij het aanvangen? Want ik, die hier alle wegen ken, zou nu in dit gansche paleis geene schrede kunnen doen, zonder bespied te zijn; zoude iedere deur gesloten vinden, en iederen ingang bewaakt, als de poorten eener vesting, en ik zou eerder een' dolk of een' keten ontmoeten, dan eenen sleutel vinden of eene opening. Als de lagere bedienden en kamerjuffers in verbond zijn met de Grooten van het Hof, dan eerst, maar dan ook zeker, hebben deze hunne zaak gewonnen.'

'Ja, gij zult dat zoo eenigzins kennen, *Signore*! maar nu zullen zij toch verliezen. Ik zoek gelegenheid, om mij aangenaam te maken aan de *Signora Principessa*; ik heb hoop, haar nog dezen ochtend te naderen, en om haar welkom te zijn, zal ik uwen naam noemen; zoo zijt gij aangediend, en wij zijn beide geholpen. Ziet gij, ik ben rond en duidelijk.'

'Dat zijn gewoonlijk geene eigenschappen, waardoor men hier verder komt,' antwoordde D'AUBIGNY bitter; 'maar ditmaal toch geloof ik ook, dat een open spel het fijnste zal zijn, en ik wil op uwe kans wedden.'

. . . . . .

. . . . . .

Hoewel zij eenen omweg hadden moeten maken door een gedeelte van het paleis henen, bereikte de Sieur met zijne geleiders bijna even spoedig het geheime kabinet der Camerera-

Major als deze zelve. Zoo zeer had de vurige ALBERONI zich gehaast; zoo dreef de verwachting den Sieur voort, en zoo weinig had LANTY zijnen kwaden wil durven toonen, met hun moeijelijkheden te verwekken, want toen de meesteres wist, begreep hij, dat de geheele tegenstand moest worden opgegeven.

Met wijze bescheidenheid bleef ALBERONI voor den dorpel staan; de zwijgende buiging, waarmede hij afscheid nam, was het welsprekendste, dat hij had kunnen zeggen, en de wijze, waarop de Prinses hem groette, bewees hem, dat hij begrepen werd. De *Vicomte* LANTY, die mede binnentrad en staan bleef, alsof hij verdere bevelen wachtte, verkreeg niets, dan eene stijf hoofsche buiging, en de verzekering, dat hij voor heden ontslagen was van verdere dienst op het paleis.

Hij werd doodsbleek, boog zich diep, en ging, met sprekende verslagenheid op het gelaat.

‘Ik heb lang *antichambre* moeten houden, Mevrouw!’ sprak de Sieur ernstig, doch met zijne gewone kalmte.

‘Gij moet overtuigd zijn, dat het buiten mijne schuld was,’ hernam de Prinses, terwijl zij zich verzekerde, dat LANTY de deur van het kabinet goed had gesloten. ‘Dat zou niet gebeurd zijn, zoo gij de goedheid hadt gehad, mij met een enkel woord kennis te geven van uw verlangen, om hier terug te komen.’

‘Mevrouw de Prinses ORSINI begrijpt toch wel, dat ik niet gekomen ben, om te blijven,’ antwoordde FRANÇOIS, met eenen zonderlingen nadruk.

‘Het had kunnen zijn,’ antwoordde zij achteloos. ‘De tijd is een groot hervormer - en verandering van inzigten is ons menschen eigen, veelal zelfs *noodzakelijk*,’ voegde zij er bij, met eenigen nadruk, hem met zachten ernst aanziende.

‘De inzigten, waarop gij doelt, zullen nooit de mijne zijn,’ hernam hij, terwijl zijn blik den haren vermeed.

‘Dat is niet goed, D'AUBIGNY! dat is waarlijk niet goed. Door die onbuigzaamheid, welke ik met geen harder woord wil noemen, bederft gij veel voor u zelven en voor anderen; bij een weinig minder overspanning in het beschouwen van uwen toestand, met wat minder overdrevenheid van eischen, zoudt gij niet blootstaan aan ergernissen, als die van dezen morgen; zoudt gij hier naast mij staan en eene plaats bekleeden, die mannen uit de eerste huizen zouden benijden.’

‘En waar de vrije en gelukkige blik van ieder' burger echtgenoot mij tot zelfverachting zou dwingen.’

‘Ach! in *Frankrijk* is men niet gewoon met burgers te rekenen, en zulke gelukkige burgers hebben wij hier in *Spanje* niet.’

‘Dat is geen kompliment aan uwe regering, Camerera-Major!’

‘Meer dan gij denkt. De Spanjaarden hebben alles behouden, wat zij noodig hebben. Hunne Maria-dienst, hunne monniken, hunne *sombrero's*, hunne *duenna's*, hunne *cigaretto's* en hunne bedelaars, hunne chocolade en hunne zon! Sommige dier artikels zijn zelfs vermeerderd, andere slechts iets schaarscher geworden, en het laatste is zeker in volle kracht gebleven.’

‘En zonder dat daarop belasting is gelegd?’ vroeg FRANÇOIS scherp.

‘Gij moest Minister van Financiën worden! Die vond had ORRY zelf niet uitgedacht,’ hernam Mevrouw ORSINI schertsende, alsof zij de hatelijkheid niet voelde.

‘Is die jammerlijke ORRY nog altijd het hoofd van de staatszaken hier?’

‘Neen, hij is er niets van dan de arm.’

‘Mevrouw! Mevrouw! hoe kunt gij dus spotten met de ellende van het arme volk, dat in uwe hand is gegeven? Beide, uw verstand en uw geweten, zullen het u zeggen, dat het stervende *Spanje* niet kan gered worden door een' man als dezen.’

‘En waarom niet? MANDEVILLE leert ons in zijne fabel van de bijen, dat het goede ontstaat uit het kwade; dat wij den wijn danken aan eenen dorren, onaanzienlijken stok. Evenwel het is zeker niet, om mij *die* vragen te doen, dat gij uit *Frankrijk* hierheen zijt gereisd, ten zij gij aanspraak mogt maken op ORRY'S plaats? En evenmin kan het zijn, om op nieuw een' woordenstrijd over beschouwingen te hervatten, waarin wij bijna weder vervallen zijn, die geen' van ons beide eene overwinning belooft, en met niets kan eindigen, dan met wederzijdsche uitputting.... Zeg mij dus, wat u hierheen voert. Is er eenig bezwaar met *Chante-Loup*?’

‘Is er buiten dat niets, wat uwe belangstelling kan wekken?’ vroeg hij, voor het eerst met smart en bitterheid haar aanziende, want het was zonderling, met hoeveel zorg hij tot dusverre haren blik ontweken had, onder dit geheele gesprek.

‘Gij wilt van DIANA spreken, en dat bewijst mij, hoe zeer

onze gedachten elkander *nog* ontmoeten,' antwoordde zij met gevatheid, terwijl het blanketsel haren vlugtigen blos vermomde. 'Ik heb juist sinds eenigen tijd over hare belangen nagedacht; maar wij konden, dunkt mij, gaan zitten, terwijl wij dit afhandelen,' en zij plaatste zich op eene sofa, waarvan het houtwerk verguld was, en de satijnen kussens kunstig geborduurd.

Hij bleef staan, maar hij werd zeer bleek. 'Wat hebt gij met haar voor?' sprak hij met eene drift en eene onrust, die hem vergeten deed, dat hij haar het voordeel gaf, van zich het eerst te uiten. - Zij vertrok den mond tot eenen glimlach, maar zij maakte geen gebruik van zijne onhandigheid, want zij zeide alleen:

'Neen, zeg mij liever *uw* plan; misschien treffen wij ons zamen.'

'Dat is niet waarschijnlijk, Mevrouw! uwe ontwerpen zijn altijd uitgebreid, veelomvattend, vèrziend; zij doelen op alles, wat schittert voor de wereld, wat hoog staat en wat invloed geeft bij de menschen; de mijnen kunnen niets zijn dan eng, beperkt, eenvoudig, en zich tot niets verder uitstrekken, dan tot een zedig geluk, een stil vergenoegen, een leven van afzondering en onbekendheid, een zoodanig eindelijk, als past aan een wezen, gelijk mijn kind, dat, onbekend met de wereld, vreemd aan hare vormen, ongeschikt voor hare eischen, niets van haar kan wenschen, dan de rust der vergetelheid.'

'Aha! ik begrijp u, zij wil in een klooster,' viel Mevrouw ORSINI in, met de levendigheid, die van eene blijde verrassing getuigde. 'Ik erken, dat zij moeijelijk eene betere keus konde doen, en vooral geene, die alle zwarigheden zoo gemakkelijk oplost.'

'Vergeef mij,' viel FRANÇOIS schielijk in, 'dat wil zij niet; geen klooster voor DIANA! hare levendigheid en haar geest zijn in volstrekte tegenspraak met dompigen kloosterdwang.'

'Levendigheid! geest!' hernam Mevrouw ORSINI, met eenen scherp onderzoekenden blik, 'dat zijn eigenschappen in dit kind, waarvan mij de ontdekking heden voor het eerst wordt gegund.'

'o! Maar eene levendigheid en een geest, die voor u weinig aantrekkelijks zouden hebben,' hernam de Sieur snel, doch niet zonder sterk te kleuren.

'Gij beoordeelt haar te hard, of mij niet juist,' hernam zij, met een schrander en ongeloovig glimlachje. 'Dus wil zij hu-

wen?' vervolgde zij na eenige bedenking; 'welaan, ook daarin is te voorzien. Ik heb, in dat geval, sinds lang een' echtgenoot voor haar gekozen.'

'Mevrouw! ik kwam er u een' voorstellen van *mijne* keuze,' hernam FRANÇOIS, met de overhaasting van den schrik.

'Ik ben toch zeker, dat gij zult instemmen met de mijne.'

'Ik onderstel veeleer, dat ditmaal de uwe zich voegen zal naar de mijne.'

'*Ciel*! laat ons zóó niet voortgaan; wij maken waarlijk eene *scène* uit een Blijspel van MOLIÈRE!' riep nu Mevrouw ORSINI, met een' lach zoo luid, als hare fijne beschaving het slechts gedoogde; haar vlug vernuft had snel het belagchelijke doorzien, te midden van al het gewigt van dien strijd.

'Gij hebt gelijk, Mevrouw!' antwoordde FRANÇOIS met ernst, waarbij hij al zijne heerschappij over zich zelven noodig had, om terwijl niet bitter te worden; 'bij een twisten over ja en neen zoude niemand iets winnen, en allerminst mijn ongelukkig kind; daarom laat *mij* het zijn, die in dezen haar lot beslis. Mijne kennis van haar karakter, hare opvoeding, die door mij geleid werd, de omstandigheid, dat ik *alleen* als haar bloedverwant erkend kan worden en genoemd, maken het voegelijk, en, naar mijn inzien, noodzakelijk, dat zij eenen echtgenoot neemt van mijne hand.'

'Ik verzoek meer te weten van uw' aanstaanden schoonzoon, eer ik van uw gevoelen kan zijn,' hernam Mevrouw ORSINI, met die rustige gelatenheid, welke in haar karakter als een voorteeken was van de bewustheid, dat *zij* zou zegevieren.

Maar toch sprak de Sieur, die haar kende, met eene soort van fieren triomf:

'Het is de Graaf EMMANUEL DE SAINBERTÔT.'

'DE SAINBERTÔT!' herhaalde de Prinses, alsof zij zich iets herinnerde, 'DE SAINBERTÔT!' en een donkerrood vloog haar over het voorhoofd; - 'een jong mensch, die in *Savoije* is geweest? -'

'Juist, Mevrouw! zet hem dat vooruit in uw gevoelen, of benadeelt het hem?'

'Noch het een, noch het ander. Eene goede familie, die SAINBERTÔT'S,' ging zij voort; maar zij scheen in een diep nadenken te vervallen, zoodat zij niet meer dan verstrooid luisterde, toen FRANÇOIS vervolgde:

'Eene goede familie, en een jongeling, die zijn geslacht waardig is, dat niet van iederen Edelman is te zeggen. Ik heb hem

lang gadegeslagen, en ik weet, dat hij de man is, die DIANA zal waarderen; die haar beschermen zal en leiden en gelukkig maken; die de gebreken van hare opvoeding zal helpen verbeteren en het ongeluk van hare geboorte verbergen. - Hij is niet meer in de eerste jeugd; hij heeft het leven genoten, en hij wenscht niets zoo zeer, dan een stil huisselijk geluk, in afzondering van de wereld en op zijn landgoed; zijne fortuin is niet schitterend, en hij is in ongenade aan het Hof. Hij zal dus zijne vrouw niet brengen in kringen, waar zij zou misplaatst zijn; waar zij hem belagchelijk zou maken en zich zelve ongelukkig. Hij is dus de geschiktste, de eenige gemaal, dien ik voor mijne dochter kan wenschen. -'

De Prinses, die ten laatste weder had toegeluisterd, viel nu in: 'Gij hebt volmaakt gelijk, Mijnheer D'AUGBIGNY! zoo zi *slechts uwe dochter* ware. Die SAINBERTÔT zoude zelfs in dat geval met zijne ongenade aan het Fransche Hof, zijne ongelukkige *incartade* aan het Savooische, en zijne voornemens van landhuishoudkunde, eene zeer goede partij zijn; - maar nu zij ook mij toebehoort, zijn er hoogere plannen aan haar verbonden, zijn er meer schitterende uitzigten voor haar bestemd.'

'Ik herhaal het u voor de honderdste maal, Mevrouw! voor *uwe* ontwerpen is mijn kind volstrekt ongeschikt. Noch haar voorkomen, noch hare zielsontwikkeling, noch hare opvoeding, maken het haar mogelijk, zich met eenig goed gevolg te bewegen in de spheren, waarin gij haar zoudt willen opheffen.'

'Hare opvoeding, Mijnheer! is enkel van *u*, en daarin zijt gij ontrouw geweest aan een gegeven woord; maar,' vervolgde zij, met schijnbare onverschilligheid, 'hoe hebt gij den jongen Graaf bevredigd op het geheim van DIANA'S geboorte? - ik acht u te eerlijk en te voorzigtig, om hem in te wijden.....'

'De liefde heeft den jongeling bewogen tot het offer van den regtmatigsten trots. Hij kent DIANA niet anders dan als de dochter van den burger FRANÇOIS, en....'

'En toch denkt hij haar tot zijne gemalin te maken! Welnu dan, Mijnheer! dan is DIANA niet het misdeelde, gedrogtelijke kind, dat gij mij altijd hebt voorgesteld. Lang was mij dit een vermoeden; nu is het mij eene zekerheid. Een' zoodanigen ongehoorden stap doet een Edelman als SAINBERTÔT niet -

zonder te zijn onder den invloed van een' grooten, vurigen hartstogt - en de vrouw, die een' zulken verwekt, moet eigenschappen hebben van ligchaam of ziel; als zij misdeeld is van uiterlijke voordeelen, moet zij verstandsgaven hebben of talenten, die buitengewoon zijn. En alzoo hebt gij mij misleid, Mijnheer! en alzoo wil ik mij overtuigen van de waarheid mijner gissing, of van uw voorgeven, en alzoo zal ik haar tot mij laten komen; en daar gij het eerst ons verbond gebroken hebt, ontneem ik u de leiding van het kind.'

Alleen de overmaat van schrik en onrust scheen FRANÇOIS nog te steunen bij de schijnbare kalmte, waarmede hij vroeg:

'En onder welken naam zal Mevrouw de Prinses ORSINI *hare dochter* voorstellen aan het Hof, en inleiden in de wereld?'

'Zij zal hare *nicht* uithuwen aan den Graaf DE CHÀLAIS,' viel Mevrouw ORSINI in, schielijk en met fierheid.

'Gij zult het niet, Mevrouw!' riep FRANÇOIS, in heftige gemoedsbeweging. 'Gij zult het niet! Ik weet, gij zijt eene magtige en groote vrouw, die vele krachten en vermogens kunt zamenroepen, om uit te voeren, wat gij wilt. Ik weet het, u staan Koninklijke middelen ter dienst, in dit rijk en in *Frankrijk* zelf. Ik weet, dat gij besluiten hebt, die zich verzetten laten door niets, en ook dat gij niet een vierde van uwe magt, noch van uwe behendigheid zoudt noodig hebben, om dat uit te voeren, wat gij besluiten zoudt over mijn ongelukkig kind. En toch zult gij niet volbrengen, wat gij hebt voorgenomen; want gij zult twee wezens, die zoo naauw aan u verbonden zijn, niet ligtzinnig en zonder mededoogen het weinige levensgeluk ontnemen, dat hun nog is overgebleven; ik heb geen ander, dan het geluk en de blijmoedigheid van DIANA; - zij zal beide verliezen, als zij verbonden wordt met een' man, dien zij niet kent en dien zij niet kan liefhebben. - Neen, Mevrouw! als wij beide, gij en ik, elkanders ongeluk hebben veroorzaakt, laat dat dan genoeg zijn, en laat het daarbij blijven, al zijn wij veroordeeld, om den harden dwang te dra gen, dien de overijling van den hartstogt ons heeft opgelegd; laat ons de kwelling en de boete alleen voor ons behouden, zonder haar op te leggen aan eene onschuldige; laat ons wijs zijn en barmhartig, sinds wij nooit meer gelukkig kunnen worden; laat ons ten minste zoo veel kwaad verhelpen, als er te voorkomen is. Wij zullen de jaren, waarin men lijdt door het hart, weldra te boven zijn; tijd en afstand hebben immers reeds zoo veel gedaan, ten minste voor u! Wij zijn im-

mers onverschillig voor elkander geworden, tot vervreemding toe. Zwakheid en eerzucht hebben ons reeds zeer schuldig gemaakt jegens elkander; laat ons het niet zijn jegens DIANA. Laat ons goede ouders zijn. Wees moeder, Mevrouw! wees eene goede moeder, ANNA!' voegde hij er bij, met zijne zachtste stem, 'en gij zult den wil verliezen, om uw kind op te offeren.'

Mevrouw ORSINI was geheel onbewogen gebleven bij zijn spreken; zelfs was het opmerkelijk, dat hare houding en gelaatstrekken koeler werden, naar mate zijne hartstogtelijkheid klom, naar mate hij zijne woorden meer scheen te kiezen, om haar te treffen; het scheen van hare zijde als een overlegd plan, om niet bewogen te worden, en Mevrouw ORSINI was onder vele vrouwen de enkele, die zoo iets kon voornemen en volbrengen, zelfs toen de stem van den man, tot wien zij in eenige teedere betrekking scheen te staan, zoo zacht klonk, en zoo zoet weemoedig, en zoo aandoenlijk smeekend, dat het was, toen hij haren naam noemde, niet slechts of hij haar opriep tot haren heiligsten pligt, of hij aanspraak maakte op haar innigst hartgevoel, maar ook, of hij daarmede herinneringen wilde opwekken van vroegere dagen, die spreken moesten, zoowel tot hare zinnen, als tot haar hart; maar ware het ook, dat die toon uit het verledene, dat het noemen van haren naam, die gemeenzaamheid der liefde, een vlugtig rood bragt op hare wangen, en eene ligte siddering over hare leden, zij herstelde zich snel, was zich terstond meesteresse, en kon zelfs met eene soort van kalme waardigheid tot hem zeggen: 'Wel zegt gij het goed, DIANA zal in het lot, dat ik voor haar bestem, de hand eener moeder herkennen.'

'*Harer* moeder!' hervatte FRANÇOIS, met bittere beduiding op het woord. 'Maar de Hemel zal mij daarin steunen, dat zij ook de hand van een' vader zal zien uitgestrekt tegenover haar, als die van eenen beschermer. Ik ben zelf een slechte zoon geweest, en ik kon geen' vader liefhebben; ik ben echtgenoot, - en ik heb mijn hoofd gebogen onder de laagheid, mijne regten als gade niet te laten gelden voor de wereld; maar ik wil ten minste een' mijner pligten gansch vervullen, ik wil een goed vader zijn voor mijn kind. DIANA zal weten, dat *ik* over haar waak, en, Mevrouw! het zal niet aan u staan over haar lot te beschikken. Wat ik van u heb willen smeeken, kan ik eischen, zal ik vorderen, en nu zeg ik u, Mevrouw de Prinses ORSINI! wat gij voorneemt, zult gij niet doen, omdat *ik* het niet

wil, *ik*, de Sieur FRANÇOIS! en gij zult u herinneren, dat ik ook een' wil weet door te zetten, al zou ik u daartoe nog een' FRANCESCO moeten toonen van vroeger....'

'Om den wille van welvoegelijkheid en van goeden toon, niet zoo veel hartstogt, Mijnheer! niet hier ten minste, in dit kabinet, onder dit dak!' riep de Prinses, eenigzins onrustig om zich heenziende; 'ik weet zeer goed, wie gij zijn kunt, en wat gij ondernemen durft ten behoeve van eene opvatting, en hoe gij eene hersenschim tot wezenlijkheid maakt; - zonder eene eigenzinnigheid als de uwe, zouden al deze verdrietelijkheden zijn voorgekomen, zouden wij niet, als nu, wederkeerig elkanders kwelling wezen, zouden wij niet....' Zij aarzelde plotseling, en hield het woord op de lippen terug, dat zij, als onwillens, en in het vuur van het spreken, bijna had geuit.

'Niet gehuwd zijn!' vulde hij aan.

'o Stil! stil!' hernam zij, 'dat woord niet, dat woord nooit; dat zal ik ontkennen, zoolang ik adem heb, om een' klank te uiten.'

'En zoolang uwe hand eene pen kan opheffen, niet waar, Mevrouw?' sprak hij met bitterheid; 'maar ik zal het mij herinneren, zoolang deze hersens eene gedachte kunnen vasthouden - en uw ontkennen zal het niet onwaar maken, in den hemel, noch op aarde,' en toen hij dit gezegd had, liet hij zich in eenen armstoel nedervallen, bleef haar strak aanzien, en liet de armen langs de heupen nederzinken, alsof hij vermoeid was, hetzij dan door de uitputting der overspanning, hetzij van diepe neêrslagtigheid.

En wat D'AUBIGNY zeide, was waarheid; zij waren gehuwd, in zooverre een gewetenshuwelijk, met al de plegtigheden der Roomsche Kerk voltrokken door een wettig geestelijke van die Kerk, voor twee leden derzelve geldend konde zijn; zij waren gehuwd, ondanks den vurigen wensch van beide ongelijksoortige echtgenooten, om die overijling hunner liefde ongedaan te maken; maar hoe zij het werden, en ondanks dat huwelijk scheidden, moet nu gezegd worden, omdat de Lezer niet altijd tusschen gissingen en vermoedens mag blijven omdolen.

(*Het Vervolg in het volgend Nommer.*)

Op den Athos.

Nog omsluijerde de morgennevel de kruinen van het gebergte, vervulde rotskloven en dalen, onttrok bosch en akkers aan het oog, en gaf aan alle voorwerpen in de natuur dat voorkomen van vormeloosheid, hetwelk zoo geheel in strijd is met de duizendvoudige verscheidenheid harer schepping. Als die mist eens bleef hangen; als de verschijning der zon hare gewone uitwerking derfde, en de oostersche hemel het vertrouwen schond, zoo dikwerf en te regt in zijne zuiverheid gesteld? Want waarom zoude ik het ontveinzen? Eene noordelijke luchtstreek, een Zwitsersche ochtend, eene niet zeldzame teleurstelling, hadden mij wantrouwen jegens iederen berg ingeboezemd, al sprak mijn geleider van onwaarschijnlijkheid, al strafte hij mijn ongeloof met eenen meêwarigen glimlach. Gisteren, bij het vermoeijend bestijgen van eenen rotswand, bij het omzwerven door bosch en telkens verlagend houtgewas, bij het hijgend rusten op den stok, tot klimmen onmisbaar, verzekerde hij mij zoo stellig, dat er geene redenen voor ongunstige weêrsgesteldheid bestonden; gisteren kwam er geen twijfel aan zijne woorden bij mij op, en verleende het verwachte genot van eenen morgenstond op den *Athos* mij de meeste opgewektheid tot het tarten van alle bezwaren. - Maar nu? Reeds naderde het oogenblik, waarop de dageraad met schitterenden, maar kortstondigen gloed de komst der zon moest aankondigen, en nog even zwaar, even somber, omhulde het wolkenfloers de plek, waar wij stonden. Onrustig zag ik naar mijnen geleider; eene huivering beving mij, die niet alleen het gevolg van de frissche morgenkoelte kon zijn, ofschoon mijn gewoon Europeesch reisgewaad haar niet allen invloed afsloot. De vraag zweefde reeds op mijne lippen: ‘Wanneer toch, vrome Vader! en hoe zal....’ doch de kalme houding, de bemoedigende uitdrukking op het bleeke gelaat van den monnik, spaarden mij deze onbescheidenheid, en ik gevoelde mij eenigzins door de tegenstelling beschaamd, welke de vergelijking mijner gejaagdheid met zijne berusting onwillekeurig vormde. Waarlijk, dat was geen dank voor den eerwaardigen GERASIMOS, die den verren steilen weg van zijn klooster naar de kruin van den heiligen *Athos* niet had geschroomd, om de nieuwsgierige, nooit voldane begeerte van eenen Europeschen reiziger te vervullen! En hij was wellevend genoeg, den vreemdeling zijnen onheuschen twijfel, ofschoon deze zijn

zijn scherpziend oog niet ontging, geenszins door eenig woord of gebaar te verwijten!

Dit was niet het eenige kenmerk van welopgevoedheid, hetwelk de gissing tot zekerheid maakte, dat een zoo grof gewaad, als dit monnikskleed, door eenen lederen gordel zamengehecht, de wel vermagerde, doch fijn gevormde gestalte van GERASIMOS niet altijd had missierd; die tengere handen, hoezeer thans ook door den arbeid vereeld, hadden andere werktuigen gebruikt dan landbouwersgereedschap of visschersnetten; die gelaatstrekken, hoe effen ook en als voor elke aandoening schijnbaar te strak, vonden in het vuur der zwarte oogen, dat bij wijlen van onder de zware wenkbraauwen doorschitterde, eenen logenstraffer. Toch had de veertigjarige het ver genoeg in zelfbeheersching gebragt, om zelfs een grooter getal van jaren, eene gewigtiger betrekking, en nog hoogeren eerbied onder de kloosterlingen, zoo mogelijk, niet onwaardig te wezen.

Plotseling scheurde het afgunstige wolkenkleed, en versmolt als door eenen tooverslag in het reine azuur, dat zich boven ons welfde, of rolde als eene vlokkige wolvacht van de afhellingen des bergs op de glinsterende watervlakte der zee, om eensklaps te verdwijnen. Met veelbeteekkenenden blik zag GERASIMOS mij aan; ik verstond hem; maar het natuurtafereel zonder wedergade, aan onze voeten in eenen oogwenk als geschapen, overstelpte voor het oogenblik alle andere gewaarwordingen, dan die van ontzagwekkende, maar weldadige verbazing!

Onveranderlijk als voor eeuwen, begroette de zon op nieuw het land harer keuze; zij, de eenige vriendin, die getrouw bleef, toen alles *Griekenland* afviel! Uitspansel en zee wedijverden als het ware, om hare stralen waardig te ontvangen; zoo blaauwde de hemel steeds dieper; zoo tintelde elke golf al meer in den lichtgloed! Scherper teekenden zich de omtrekken af in de als oneindige verte; zigtbaar werden zij, die toppen der bergen op het vaste land, die kruinen, weleer zoo beroemd, namen, in vroegere dagen verheerlijkt! Eiland bij schiereiland rees als uit den schoot der baren op; maar in het nevelige verschiet verbergen zij de liefelijkheden van hunne groene heuvels en dalen, alsof zij de gesluijerde dochters des lands wilden navolgen! Om hunne rotsige kust bruist de branding der zee, die zich ginds tot eene onafzienbare vlakte verbreedt, elders tot baaijen vernaauwt, door de bevalligste, meest afwisselende oevers omgeven. Ziet gij het gindsche meer? Gij bedriegt u; zoo verre drong de golf in het bergland, dat men waant, slechts eene spiege-

lende waterkom te aanschouwen. Welke herinneringen van alle kanten, uit alle tijden! Welke toonen uit het verledene klinken u hier uit ieder voorwerp tegen! Welke.... maar spreek daarvan op den *Athos* niet; de vaders zouden meesmuilen.

Maar dit zijn slechts de omtrekken van het geheel, het lijstwerk der schilderij! Vestig uwen blik op het schiereiland, waarop gij u bevindt; uren verre strekt het zich uit, en toch, hoe klein ligt het voor u! Die tallooze scheuren en kloven in bergrug en kliprand, die slingerende, half verscholene dalen, die steeds veranderende bodem, welke ginds zich tot eenen heuvel rondt, elders de bruisende zee op hare vlakte toelaat, daar zich met rotsen versterkt, of in ontzaggelijke gevaarten omhoogstijgt; niets blijft voor uwe starende blikken verborgen! Welige akkers glooijen van alle zijden; wijngaarden slingeren zich om olm en lat; geurige citroenboschjes noodigen u ter rust; het hoog geboomte van die wouden tempert de warmte, die op den *Athos* bijna nooit de vereischte mate eener eeuwige lente te boven gaat of weigert te geven. Welk eene kleurenpracht bij zoo vele tinten van licht en schaduw op zee, in dal en hoogte! Het schiereiland *Athos* is als een edelgesteente in zilver gekast!

De bewoners van dit paradijs, wie zijn zij? Zoek hier geene rustelooze steden, geene plaatsen, weêrgalmende van menschengewoel; geene dorpen zelfs, de gewaande verblijven van stilte. Gindsch scheepje, dat over de diepte voorbijsnelt en naar de eenige haven van den *Athos* koers zet, brenge u niet in het denkbeeld van eigenlijken handel of nering; die kudde, die ploeg, dat werktuig, doe u met tot bedrijvigheid, meer dan volstrekt noodig is, besluiten. Kluizenaarswoningen, eenzame hutten, kloosters! zietdaar de eenige verblijfplaatsen, welke de Heilige Berg, zal hij dien naam met regt dragen, aan zijne bewoners vergunt. Hoe schilderachtig liggen zij her- en derwaarts verstrooid! Aan rotsen als gehangen, op duizelingwekkende hoogten, waartegen van onder de baren klotsen; in liefelijke valleijen, door welke de beek murmelt; aan de oevers der zee, onder het loofdak verscholen; hier eenvoudig en klein, daar grooter en zelfs niet van wereldsche pracht en steedsche gemakken verstoken. Elk vindt hier gelegenheid, om de wereld te ontvlieden, naar hij verkiest; wil hij de bedrevene zonden strengelijk boeten, zoo beklimme hij dat steile pad, naar dat somber gesticht, waar de strengste tucht den ijzeren schepter zwaait; behaagt hem eene meer gemakkelijke rust, hij kloppe aan die poort, en de uitgestrekte gaanderijen van het trotsche kloostergebouw zullen hem gaarne onder de broeders opnemen.

Verzadiging van zulk een tafereel is onmogelijk; beschrijving in allen deele van geene pen te vergen; de verbeelding voege de trekken tot een geheel te zamen; maar hoe zij ook stijge en klimme, hier blijft zij altijd beneden de wezenlijkheid. Reizigers, die *Italië* hebt afgemaald, die *Zwitserland* als tot eene oude kennis voor ieder maaktet! waarom hebt gij steeds dit plekje onbezocht gelaten, of althans zelden gezien en nog minder beschreven? Beschreven zoo als het verdiende te zijn, niet ontleed, niet tot eene drooge lijst van namen verdord, niet tot eene lei van eene reeks geschiedkundige getallen vernederd?

Vader GERASIMOS stoorde mij door geene aanwijzingen, door geene aanmerkingen in het volle genot van dit eenige vergezigt, gezigten alleen in *Griekenland* mogelijk, en zelfs veelvuldig te bewonderen, waar land en zee, berg en dal, bosch en beemd, als het ware een verbond hebben aangegaan, om het schoonste geheel in de rijkste verscheidenheid den mensch ten gebruike aan te bieden! Helaas! waarom verwaarloosde hij de kostbare gave, en liet de grootste voorregten ongekend, ongenoten liggen? Is het te verwonderen, dat de natuur, als over dezen smaad vertoornd, hier en daar hare milde hand toesloot, de verachte schatten terugnam en haren glimlach in ernst verkeerde?

‘Mijn waarde geleider!’ riep ik eindelijk uit, ‘gij hebt mij geheel overtuigd! Uw afkeurend hoofdschudden op hetgeen ik gisteren van ons *Europa* verhaalde, begint mij duidelijk te worden; doch...’

‘Eer gij verder gaat, vreemdeling!’ sprak GERASIMOS, ‘waarom bepaalt gij uwen lof slechts bij deze uitwendige schoonheden, het werk der natuur, die ook elders zich zelve wel niet zal verloochenen; of ontglipt u juist de voornaamste bekoorlijkheid, welke den Heiligen Berg in waarheid dien naam doet dragen?’

Verwonderd weidde ik mijne oogen nog eens aan alles; mij dacht, de geheele kleine wereld daarbeneden kon niets meer voor mij bedekken.

‘Wat bedoelt gij, vader? Geen voorwerp, van deze hoogte zigtbaar, ontging mij; verklaar u.’

‘Merkt gij, o Europeër! dan nergens het gemis van alle vestingwerken, van al wat aan krijg en bloed doet denken? Geen torentrans, noch muurwerk, met vuurmonden wel voorzien, beschut onze veiligheid; geen oorlogstuig, geen krijgsman, behoeft onze akkers te beveiligen. De *Athos* is de Berg des Vredes!’

‘Des vredes? En dat in het Oosten onder den barbaarschen schepter, door willekeur en dwingelandij gevoerd?’

‘Slechts ééns verontrustte de vijand deze gelukkige vergetene

streek der aarde, sinds de negen eeuwen, die er tot op den dag van heden verloopen zijn, nadat de heilige stichter van deze kloosterinrigting ten grave daalde.'

'Negen eeuwen! En waarschijnlijk vergoten de Ongeloovigen die u nog onderdrukken, hier het eerste Christenbloed?'

'o Neen! de Westerlingen, de ridders, welke ten heiligen strijde voorgaven op te trekken, schonden het eerst deze gewijde plaatsen, hoewel voor zeer korten tijd.'

'En de Turken dan, toen zij den troon uwer keizers vernietigden, de halve maan op de *Aja Sophia* stelden, en alle Christendom den ondergang zwoeren?'

'In tegendeel. De Goddelijke barmhartigheid bewoog zelfs die wreedaards, om ons deze wijkplaats te laten behouden, opdat het ware geloof een vast en onvernietigbaar steunpunt op dezen Heiligen Berg, in deze talrijke kloosters, bij deze vrome vaderen mogt vinden. Eene jaarlijksche schatting slechts, en de Sultan vergunde ons eene geheel vrije woonplaats, eigene regten, eigene wetten. Geen Turksche voetstap bezoedelde ooit dezen gewijden grond; geen ongeloovige mag op ons schiereiland zich nederzetten; geen Pacha zuigt ons uit, geen Albanees vierde hier ooit zijner woede bot! Welke schandvlekken van Vorsten ook den zetel van *Konstantinopel* verontreinigden, geen hunner stak ooit eene gierige hand naar ons vermogen uit, of dorstte naar het bloed der vrome monniken. Hier alleen vond en vindt nog een ieder een toevlugtsoord, eene veilige haven voor de stormen der wereld, waar niemand, die boete doet en zich der bekeering waardig gedraagt, wordt afgewezen.'

'En wordt ieder zonder eenige voorwaarde hoegenaamd, toegelaten?'

'Dat is zeer verschillend. Gij hebt ons klooster gezien, maar er zijn een twintigtal andere; niet dezelfde regelen heerschen in elk; hij, die de rust zijner ziel op den Heiligen Berg zoekt, moge kiezen, maar de eens gedane keuze beslist, en onbeperkte gehoorzaamheid aan den *Igoumenos* (Abt) is eerste wet; waarneming van alle heilige Godsdienstpligten luidt de tweede.'

'Dat spreekt immers van zelf, waarde GERASIMOS! Waar ter wereld vindt men een klooster zonder dezen eersten aller regels? Dit was voorzeker het eenige niet, hetwelk dien nieuweling gisteren bij het afleggen zijner gelofte werd voorgeschreven.'

'Voorbarige Europeër! mogt gij ooit in den schoot der heilige Grieksche kerk, hetwelk God en de Panagia (Maria) geve, terugkeeren, vervoeg u dan nimmer op den Heiligen Berg, voordat

gij uw haastig oordeel hebt afgelegd, en de nieuwsgierigheid kunt bedwingen. Wat hier in het Oosten een ieder Christen weet, de inrigting van de kloosters, de algemeen bekende bijzonderheden zal ik u mededeelen; doch vraag niet naar hetgeen ik verzwijg en aan geenen Frank, had ik haast gezegd, mag openbaren. Hoe dikwerf heb ik mij te *Konstantinopel* met de menigte vooroordeelen, verkeerde beschouwingen, gemis aan alle bescheidenheid en onophoudelijke misslagen vermaakt, welke schier bij elken reiziger, zelfs bij hoog geplaatste personen, op te merken vallen, als men eenigzins in het *Fanar* (wijk te *Konstantinopel*) bekend is, en meermalen tot de hôtels uwer gezanten toegang had! De meeste hunner zitten zoo geklemd in hunne Europesche vormen, dat het hun onmogelijk is, zich voorstellingen van andere toestanden te maken, zonder ze terstond door vergelijking te bederven, door voorbarigheid slechts half te begrijpen, en dikwijls juist door te groote geleerdheid de meest natuurlijke en eenvoudigste zaken verkeerd uit te leggen! Te veel licht heeft vele hunner verblind; en bij alle werken, die, naar ik hoor, jaarlijks in het Westen in telkens grooter aantal verschijnen, heerschen er toch bij u de meest vreemdsoortige begrippen in alles wat het Oosten betreft.'

'Dacht ik het niet, Vader? De wereld is u niet altijd zoo vreemd en vijandig geweest, als deze afgezonderde plek doet vermoeden. Wees echter ten opzigte van die menigte boeken gerust; zij worden even spoedig vergeten als geschreven, en anders pleegt men ze in *Europa* door eene soort van kunstbewerking onschadelijk te maken, met welker verklaring ik u niet wil vermoeijen; gij, Oosterlingen! zoudt het evenmin vatten als wij vele uwer gebruiken. - Heb ik onregt in mijne eerste vooronderstelling?

Onregt? Waarlijk, dan zoude onze Heer en Heiland zelf niet gezegd hebben: "Komt allen herwaarts, gij, die vermoeid zijt! en Ik zal u ruste geven. Hij bedoelde daarmede reeds plaatsen als dezen Heiligen Berg, welke Hij toen misschien reeds als de steunpunten zijner Kerk in de toekomst aanschouwde. En zijn mond heeft waarheid gesproken. Zaagt gij ons allen gisteren niet vergaderd in de kerk? Wie zijn en wie waren wij? Alle zondaars, uit alle streken der aarde hierhenen gevloeid; ongelukkigen, die op de wereldzee schipbreuk leden, vermoeiden van geest, naar verademing smachtende; o!" en hier vouwde GERASIMOS zijne handen te zamen, hief ze ten hemel op, en een traan biggelde in zijne sprekende oogen, ik heb ook in de

wereld verkeerd, hare begeerlijkheid gezien, hare weelde geproefd, haren jammer ondervonden. Vraag mij niet naar mijne geschiedenis! Zij is die van elken zondaar, van iederen mensch, die begeerde, streed, viel en verloren was, zoo niet de Barmhartige zijne genade had geopenbaard. Wars van de wereld, wars van mij zelven, vond ik deze gezegende toevlugtsplaats, en ik heb ruste gevonden, dagelijks biddende, vastende, en mijne zondige lusten bekampende.'

Het vuur, dat den monnik bezielde, de diepe overtuiging, die in al zijne woorden en gebaren sprak, boezemde mij eerbied in; om alles ter wereld zoude ik het niet gewaagd hebben, onbesuisd mijne Westersche denkbeelden te berde te brengen.

'Maar uwe bezigheden dan, waarde GERASIMOS? Niet altijd kan men zich in godsdienstige bespiegelingen en vrome oefeningen verliezen.'

'Ongetwijfeld niet; maar hoe wijsselijk heeft deze inrigting hierin voorzien! Geen onzer, die zijne bete broods in vadzigheid nuttigt; ik proef geene vrucht, welke ik zelf niet heb geplant, of helpen kweeken; geen wijn komt over mijne lippen, die niet uit eigen' bewerkten wijngaard vloeit. Is de tuin achter het klooster uwer opmerkzaamheid ontgaan, en lettet gij op de akkers niet, welke onze gestichten omgeven? Alle tijd, aan de godsdienstoefening ontwoekerd, is voor het voorzien in onze eigene behoeften bestemd. Moeskruiden slechts, nooit vleesch, maken onzen eenvoudigen maaltijd uit; zelden ziet gij er visch op staan, en tallooze dagen, nachten zelfs, bren gen wij met vasten en waken door. Gindsche boschen en diepe dalen zijn dikwerf de stille getuigen van de tranen, in nachtelijke uren vergoten, en van zuchten, alleen voor God en zijne Heiligen uitgeboezemd! Gij ziet, wij zijn allen in ons klooster gelijk; wel bekleedt de *Igoumenos* den eersten rang, en vertegenwoordigt ons allen, maar in het dagelijksche leven onderscheidt hij zich in kleeding, noch bezigheden van een' onzer; even als ik, bereidt hij zijn' eigen' maaltijd, en de schijnbaar geringe diensten in kelder en keuken verstrekken hem evenzeer tot genoegen en pligt als mij. Wij hebben geene afzonderlijke woning, geen' eigendom, maar alles is gezamenlijk ten gebruike van ieder; wij kennen geenen rang onderling; allen zijn wij zondaars, allen rustzoekenden, allen begenadigden. Meldt zich een boeteling aan, hij kome binnen; wij vragen naar zijn vorig levensgedrag niet, en ontscheuren niemand de geheimen, die hij slechts voor den Alwetende en voor den biechtvader wil

openleggen. De wetenschap, die u zoo behaagt, wordt hier dwaasheid geacht; de kennis, die gij meent te bezitten, gaat niet met u de enge cel binnen; aardsche onderscheiding valt weg; berouw, boete en volharding zijn de eenige zaken, die hier belang wekken.'

'Streng, Vader! te streng zijn deze eischen; wie kan ze alle voldoen? Hoe weinigen blijven getrouw!'

'Erken de wijsheid der Heilige Vaders in CHRISTUS, die ook voor minder sterken van geest den weg der genade niet afsloten. Schuwt iemand de strengheid onzer kloosterregelen, en mistrouwt hij zijne eigene krachten in het bestrijden des vleesches, welnu, andere plaatsen zijn den rustzoekenden opengesteld.'

'Wend uw oog naar het zeestrand ten noorden, en sla het groote gesticht gade, welks koepels en klokken de vrijheid staven, die het Christendom alleen op deze plaats in het Turksche rijk geniet. Daar is meer ruimte voor den boetvaardige, die wel het geraas en gewoel der maatschappij wil ontwijken, maar toch niet van alle voorregten des levens afstand kan doen. Elke broeder heeft aldaar zijn eigen vertrek, behoudt zijn eigen vermogen, in handel of nering verworven, en beschikt ongehinderd over zijne inkomsten. Geen regel verbiedt daar het gebruik van vleesch en andere genietingen, dan slechts op de feestdagen en bepaalde tijden; misbruik alleen zoude verstooting uit den broederkring ten gevolge hebben. Ga uit, als het u bevalt; zeil met uw scheepje naar naburige havens; neem naar genoegen deel in het leven, mits gij de belangen van het klooster niet verraadt, of u zelven het verblijf binnen diens muren onwaardig betoont.'

'Op deze wijze, o GERASIMOS! mogt het verblijf in dit overheerlijk oord, in deze veilige wijkplaats, zelfs voor anderen bekoring verkrijgen. Die kloosters zijn voorzeker overvloedig bevolkt?'

'Laat u den schijn van gemak niet bedriegen. De Kerk heeft andere helpers noodig, dan vrome kluizenaars, die eenzelvig en vergeten bij de overigen meenen te moeten leven. Is niet deze Heilige Berg het middelpunt van onze Christelijke kerk? Al de millioenen, welke de zaligende leer in Oost en Noord, in Zuid en West (helaas! waarom is het getal aldaar zoo gering) belijden, zien naar den *Athos* op; geene aanzienlijke stad, waar wij geene betrekkingen hebben; geen Kerkvoogd, welke niet met onze Abten in briefwisseling staat, of op andere wijze verkeert. Onze belangen behoeven personen, die ze voor den Ongeloovigen Heer kunnen bepleiten; menschen zijn on-

misbaar, welke met waardigheid kunnen verschijnen voor den troon van den Grootmagtigen Keizer, onzen Geloofsgenoot, en, God geve het! handhaver onzer Kerk, die in het hooge Noorden ons niet vergeet, maar dikwerf bewijzen zijner gunst en bescherming toezendt. Hoe vele en hoe groot zijn niet de bezittingen, welke de Heilige Berg in vele streken van het Oosten van vromen ontving en moet laten besturen! Vraagt gij nog, of het nuttig zij, kloosters te tellen, waaruit mannen kunnen gevormd worden, geschikt voor het waarnemen dezer aardsche belangen? -'

'Gaarne toegestemd, eerwaardige vriend!' zeide ik, eenîgzins werktuigelijk, want zijn spreken over Rusland wekte gedachten bij mij op, van anderen aard, dan ik tot heden koesterde. Ik onderdrukte ze echter voor dit oogenblik, en voer voort:

'En bepaalt zich de vrijheid van toegang in deze heilige wijkplaats alleen bij deze boetelingen en verdere door u gemelde personen?'

'Nog verder strekt de liefde der Kerk zich uit, Europesche vriend! Ziet gij die tallooze landelijke woningen, hooger en lager, in licht en schaduw, nabij en van verre gelegen, en merkt gij het koepeltje, zoo diep beneden, ten zuiden? Niet alles wordt hier door eigenlijke kloosterbroeders bewoond. Vele landbouwers, door godsdienstige behoeften gedreven, vervoegden zich met hunne huisgezinnen ten onzent en bearbeiden de akkers, wier opbrengst gedeeltelijk hen zelve voedt, anderdeels de kas der kloosters stijft, waaruit de gelden voor de jaarlijksche schatting van den Sultan, de vereischte geschenken, en verdere onkosten, bestreden worden. En dat koepeltje is van het kleine stadje, van waar wij onzen overvloed uitvoeren, en de betrekking met de overige wereld onderhouden. Het is waar, zonder de vroomheid der Christelijke gemeenten, zouden al deze opbrengsten de voldoende gelden niet opleveren. Maar moest zulks ook? Dient niet deze Heilige Berg tot een middel, om de Christelijke belangstelling in aller harten levendig te houden? Onze eerwaardige Vader in CHRISTUS, de Patriarch te *Konstantinopel*, verblijdt zich nergens meer over, dan juist over dit schijnbare gebrek, als hij het verslag van den toestand des geliefden *Athos* ontvangt, en zijne heilige goedkeuring over al wat wij doen en laten, uitdrukt.'

GERASIMOS zweeg; ook mij ontglipte geen woord, hoezeer mijne houding en mijn gelaat genoeg den waardigen monnik den dank voor zijne mededeeling betuigden.

Onderwijl waren er uren verstreken; hooger rees de zon aan het luchtruim; de moregenwind verflaauwde, en hoewel

eenige wolken aan den gezigteinder opkwamen en zich over het uitspansel verdeelden, werd de warmte, zelfs op de hoogte, waarop wij ons bevonden, merkbaar. Verrukkelijker schouwspel zag ik nooit, dan nu de zee opleverde; tallooze tinten speelden op hare ligt bewogene oppervlakte, in duizendvoudig golfgerimpel; de gloed des hemels, de veelkleurige wolken, de steeds verbreedende schaduw van honderd bergen, van vele kusten, dit alles weêrkaatste in den groenachtigen waterspiegel zoo doorzigtig en kalm, en vormde een mengsel van kleuren, zoo als alleen eene Middellandsche Zee en een Zuiderhemel kunnen scheppen. Langzaam daalden wij langs een slingerend pad naar beneden, om in de eene of andere nabijzijnde kluis verversching te vragen, voor wij den verren terugtogt naar het klooster voortzetten. De weligste plantengroei, en een weinig lager sombere bosschen, hier allen, en op *Euboea* in het bijna boomlooze *Griekenland* gespaard, verkwikten ons door luwte en hartigen teug uit ruischende bronnen. Mij beving bijna de wensch, om nooit van hier te scheiden, en na een eeuwig vaarwel aan het hoogmoedige, heerschzuchtige, waanwijze *Europa* te hebben toegeroepen, in deze vergetene dalen van den *Athos* te leven. Ergert u niet, gij Aardrijkskundigen! wel hebt gij dezen berg en geheel *Griekenland* tot ons werelddeel gerekend; maar de bevolking van deze oorden spreekt van ons *Europa*, alsof het een vreemd gewest ware!

Eenige dagen later vergezelde GERASIMOS mij naar het groote prachtige klooster aan het strand, van hetwelk ik voornemens was in zee te steken en verdere oorden te bezoeken. De eendragt tusschen de broeders onderling; het gemis van allen verkeerden naijver tusschen de verschillende gestichten; de vaste overtuiging, waarin ieder omtrent de geloofspunten eenstemmig dacht; de werkzaamheid, de goede orde in alles, hadden op mij eenen gunstigen indruk gemaakt, en de stille hoop, bij allen levendig, dat eens hunne, de aloude Christelijke kerk, wederom op aarde zou heerschen, wekten bij mij geene bevreemding. De bezoeker zou zich aan schandelijken ondank schuldig maken, die over hunne wijze van gastvrijheid oefenen, mits zijn persoon eenig vertrouwen inboezemde, wilde klagen.

Zwijgend gingen wij voort langs het strand der ruischende zee; scherp teekende zich elk voorgebergte, elke rotspunt af tegen de heldere lucht, en overal noodigde het donkere loof in de dalen den voetganger uit tot verpoozing. Eindelijk kon ik mij niet weêrhouden, mijnen vriendelijken geleider tot het

nemen van eenige rust te verleiden; hij voldeed schoorvoetend aan het verzoek van eenen vreemdeling, en na eenige enverschillige vragen, vermande ik mij hem nog eens lastig te vallen.

‘Waarde GERASIMOS! veel loffelijks, waarom zoude ik het u verzwijgen? zag ik in uwe inrigtingen; veel prijzenswaardigs beveelt den Heiligen Berg aan, ofschoon ik mij wel zal wachten, dit in mijn verlicht vaderland openlijk te verkondigen, om niet voor het minst als een dwaas te worden uitgekreten; maar één punt vermeet ik mij nog te onderzoeken: Boezemen studiën u volstrekt geen belang in? Is het gebouw uwer godgeleerde wetenschap zoo geheel opgetrokken en gemeubeld, dat er geen steen zelfs valt in te metselen, geen sieraad, hoe eenvoudig ook, op te hangen? Laat gij u zelfs aan de geschiedenis van uwen Heiligen Berg niets gelegen zijn? Ik vroeg uwen *Igoumenos* naar eenige bijzonderheden daaromtrent; een half ontwijkend, half spottend antwoord was de eenige vrucht mijner vraag.’

Mijn begeleider schudde het hoofd, en glimlachte: ‘Is het niet zoo met alle Europeërs? Van alle booze geesten, die hen drijven, kwelt hen geen meer dan de duivel der kennis, der geleerdheid, of liever van den hoogmoed. Te vergeefs roept hun de groote Apostel toe: kennis maakt opgeblazen; alle kennis zal vergaan, en de talen zullen eenmaal niet meer zijn; gelooft en hebt lief. - Waartoe die hoofdverwarrende, hartverkoelende geleerdheid? Ofschoon ook geen uwer Europesche mannen van eenige vermaardheid op den *Athos* bekend is, geene boeken ooit den verren togt naar onze kloosters afleggen, en niemand onzer thans eenig belang in geestvermoeijend letterziften stelt, zijn wij echter niet zulke vreemdelingen in de menschelijke zaken geworden, dat de herinnering van vroeger ons tot niets meer zou dienen. Ook ik heb eenmaal wetenschappen beoefend; ook mij streelden ijdelheid en eerzucht; van eene reis door het verre Western teruggekeerd, meende ik reeds eene aanzienlijke mate van kunde en wijsheid te bezitten! IJdele waan, te ras en te vreesselijk gelogenstraft!.... Doch waartoe u mijnen nietigen persoon als voorbeeld opgedrongen? Vergeef deze onwillekeurige opwelling van iets, dat ik gehoopt had uitgeroeid te hebben, het denkbeeld van eigen persoonlijk gewigt en invloed!’

‘Vergeving van alles, wat gij wilt, Vader!’ zeide ik schielijk, ofschoon ik noch het vergrijp, noch het doel van zulk eene zelfvernietiging, om het dezen naam te geven, regt vatte, en

wel degelijk het voornemen behield, om, bij mijne wederkomst in de eerste groote stad, de beste alle geleerde boeken over den *Athos* bijeen te verzamelen, en daaruit de geschiedenis en verdere bijzonderheden op te sporen, welke men mij hier geweigerd had mede te deelen. Zoo veel had ik toch vernomen, dat de gewigtigste oorkonden en door eeuwen heugend stof bedekte perkamenten van eenig belang in meer dan één werk uitgegeven en toegankelijk waren, terwijl de kloosterboekerijen weinige andere schriften, dan van kerkelijken inhoud, hetzij Godgeleerd, hetzij stichtelijk, bevatten.

‘Geschiedenis zij u kwijtgescholden; maar hoe dan ten opzigte der Godgeleerde studiën?’

Een zweem van misnoegen vloog over het gelaat van GERASIMOS, en op eene eenigzins warmeren toon riep hij uit:

‘Negen eeuwen hebben op onzen Heiligen Berg, geloofd zij de Panagia! geene verandering te weeg gebragt; geloofsleeren kloosterregels bleven; zij, door den Heiligen Geest zelven aan de vrome vaderen ingeprent, zijn boven menschelijke inrigtingen en dwalingen verheven. Wee dan hem, die eene heiligschennende hand aan Gods eigen boek, aan zijne Kerk, zou durven slaan! “Geloof het Woord; - niet: oordeel het,” is de onveranderlijke uitspraak voor ons allen. Of wildet gij onze eendragt, onze tevredenheid, onze rust, in tweespalt, eigenwaan, vervolging verkeeren, gelijk in Europa, naar ik hoor, gebeurt, waar duizend partijen zich Christenen noemen; waar, nog erger, elk persoon voor zich zelven vrijheid van geloof, onderzoek en regt van aanneming of verwerping bedingt, en desniettegenstaande toch eene Kerk, eèn zamenhangend stelsel, eene welgeordende inrigting meent te hebben?’

Nu eerst bemerkte ik mijne onvoorzigtigheid, en besloot, zoo mogelijk, in te palmen. En ofschoon mij nog flaauw een twist voorschemerde, die in vroeger dagen ook dezen Heiligen Berg had vaneengereten, wilde ik hiervan liever niet reppen, uit vrees dat GERASIMOS meer van het hedendaagsche *Europa* mogt weten dan mij lief zou wezen. Immers hoe zou ik den spot met de geleerdheid en verlichting kunnen hooren, dien GERASIMOS voorzeker tegen *Europa* zou botvieren, zoo hij vernam, hoe de eene bij ons den mensch als zelfstandig wezen op ééne rij met de Godheid plaatst, de andere geschillen over punten weder opwarmt, reeds sedert eeuwen door de eerste Kerkvaders en vroegste Kerkvergaderingen tot walgens toe behaudeld, en toch heden als iets nieuws voorgedragen; hier een

derde zich in zijn gedrag in niets van de aloude Heidenen onderscheidt; hoe dezelfde hartstogten nog in dezelfde hevigheid woeden, dezelfde gevolgen te weeg brengen; hoe eindelijk het eenzelvig tafereel van dezelfde dwaasheden, dezelfde gebeurtenissen, dezelfde gedachten, slechts onder andere namen, sedert eene eeuw reeds voortduurt, bij al het gedruisch van stoom in water, land en lucht, bij al het geroep van: 'Ik ben wijs,' waarmede de negentiende eeuw trotschelijk op hare zusters nederziet, die jegens elkander hetzelfde zeiden, terwijl de twintigste misschien hare voorgangster met eenen blik van medelijden zal aanschouwen; hoe...? Maar al te veel aangestipt. De onkunde van GERASIMOS kon mij voor deze kwellingen vrijwaren, mits ik zelf mij niet aan zijne aanmerkingen blootstelde.

Wij stonden op; een gesprek over andere meer dadelijk nuttige wetenschappen en kundigheden hield ons bezig, en ik had op nieuw gelegenheid de niet geringe kennis van mijnen medgezel te bewonderen in plantenkunde, geneesmiddelen, landbouw en wat verder in het dagelijksche leven van dadelijke toepassing is. Te vroeg voor mij, maar te laat voor het daglicht, overschreden wij den drempel van het herbergzame klooster. - Weinige dagen later nam ik afscheid.

Snel verwijderde zich het zeeklievende vaartuig; breeder, maar ook onbepaalder, breidde zich de gezigteinder uit; de gebouwen op den oever verdwenen; de bosschen op de lagere heuvels verzwartten zich tot ééne plek; weldra bleven slechts de hoogere kruinen zigtbaar. Wij zeilden het voorgebergte om, en met eene soort van huivering zag ik, hoe de hooge, statige *Athos*, bij het dalen der zon, telkens zijne reusachtige schaduw op de baren verlengde, en als eenen geheimzinnigen sluijer over de watervlakte uitspreidde, die tusschen zijnen rotsigen voet en het eiland, daarginds in het avondlicht, in de zomerluwte, trillend afschitterde.

Athos, Rome, Protestantismus! gij, die het Christendom in de drie hoofdvormen hebt gescheiden! zult gij nog eens om den staf des gebieds in het strijdperk treden? Zal de nu schijnbaar slapende Kerk der Oosterlingen in al hare verscheidenheid, door het zwaard van den magtigsten der Vorsten verdedigd, zich aankanten tegen de zeven heuvels, tegen de leerscholen der Protestanten? Of zal de mensch dan eenmaal leeren inzien, dat vormen, hoe onmisbaar ook, slechts tijdelijk zijn, en voor de tallooze verscheidenheid der menschen op aarde verschillend moeten blijven?

Het lied van den valk.

J. M'Lellan, Jr. *nagevolgd*.

Waar de beek, het bosch ontkomen,
Leven schept in 't eenzaam dal, -
Waar de donkre dennenboomen
Huivren bij den waterval, -
Waar de zomerzon de rotsen
Heel een etmaal lang bestraalt, -
Waar heur kruinen wolkjes trotsen,
In een onweêr afgedwaald, -
Daar ontplooijen zich mijn wieken
Tot de vrije, verre vlugt:
Ieder gaaiken dekt haar kieken,
Rijst mijn roofkreet op de lucht!

Eer 't gebergt' zijn laatst weêrgalmen
Sterven hoort in 't verste meer,
Daalt mijn schaâuw op gouden halmen
Van een vruchtbrer landschap neêr;
Daalt er op, en is al verre,
Immers evenare in spoed
Ik het vallen van een sterre,
Ik des bliksems rossen gloed!
Schip bij schip doemt aan de kimmen,
Zie, daar zeilen ze onder mij,
En het flikkerende glimmen
Van de zee zelve is voorbij!

Waar ter wereld heerscht een koning
Over erf, mijn erf gelijk?
't Gansche luchtruim is mijn woning,
Alle heemlen zijn mijn rijk!
Slechts wanneer ik blind mij staarde,
Waar het licht zijn' oorsprong neemt,
Dale ik deinzende af naar de aarde,
Pooze ik boven bosch en beemd;
Trots het woest gedruisch der steden,
Beeft noch trilt mijn vleuglenpaar:
Naauwlijks wordt mijn blik beneden
't Kruipend menschenras gewaar.

Dwarrelt ginds een wolk van duiven
Over 't vale bruin der hei?
't Is of rossen 't zand doen stuiven:
Ha! daar hoor ik valkgeschrei;
Wees gegroet, gij telg van 't noorden,
Die uw prooi voert in den klaauw!
Op met mij naar stouter oorden,
Op van uit dit nevelgraauw!
Waar de winden minziek zweven
Om den bergtop, warm van lust,
Dáár me uw schoonheid prijs gegeven,
Dáár den wilden togt gebluscht!

Maar gij leedt de slavernije;
Maar gij aarzelt bij 't gefluit!
Weg, ik achtte u vranke en vrije!
Weg, ik wil u niet tot bruid!
Wat dan bloodaards zou ik telen,
't Paar, waaruit ik sproot, tot schand',
Bij een ga, die zich liet streelen
Door de voederbiênde hand?
Neen, de moeder van mijn jongen
Hebbe in 's jagers lijk gewroet,
Op de rots ons nagesprongen,
En verpletterd aan haar' voet!

Welk een weelde, dus zijn wieken
   Uit te spreiden zonder dwang,
Van des uchtends schemerkrieken,
   Tot des avonds ondergang!
Weelde, 't weêrlichtsnelle drijven
   Langs den glinsterenden trans!
Weelde, 't sierlijk kringbeschrijven,
   Dat de schepping noodt ten dans!
Weelde, zonder schrik te rooven,
   Wijl ik allen overmag,
En 't bereik des kruids te boven,
   In het zwerk den rook belach!

Toont uw sterkte, forsche vleugels!
   Toont die thans in stouter vlugt;
Ginder viert de storm de teugels
   In de wolkenzwangre lucht.
Luider klinkt alreê de donder
   Van den verren oceaan,
't Middagzonnelichjt duikt onder;
   Mogt dat oorlogsschip vergaan!
Ha! de wilde baren schuimen!
   Ha! zij steigren torenhoog,
Even of haar blanke pluimen
   't Looden wigt geen aasje woog!

Op de rasteng strijke ik neder,
   Om den wimpel zwier ik rond, -
Want de vrees kreukt mij geen veder,
   Schoon 't geschut zijn' nood verkondt. -
Hoe de hooge masten trillen,
   Hoe de wolk van zeilen slinkt, -
Gretig vangt mijn oor het gillen
   Van de schare, die verdrinkt. -
Waar is thans de god der aarde?
   Wat vermogt zijn heerschappij? -
't Lieflijk blaauw des hemels klaarde,
   Toen ik hooger steeg, voor mij!

Mengelingen.

De Prinses Orsini.

(*Vervolg van blz.* 320.)

In Spanje.

De afkomst van den Sieur FRANÇOIS, hoewel niets meer dan burgerlijk, was evenwel noch gemeen, noch van dien aard, dat zij hem tot den stand van een' dienende veroordeelde. Zijn vader was procureur van het *Châtelet* te *Parijs*, die goede zaken deed; hij zelf was eenige zoon, en, bij de gewoonte der ouders, om hunne kinderen hooger te plaatsen, dan zij het zelve zijn, had hij welligt tot eene of andere magistraatswaardigheid kunnen opklimmen; zijn vader ten minste had plan, hem in de regten te laten studeren, en daarna de keuze van zijnen stand te bepalen naar de mogelijkheid van het oogenblik; doch daar de lieden van den toga door den *lageren* adel zelfs niet met gelijkstelling werden vereerd, zoude dit nog de weg niet geweest zijn, om tot eene Prinses ORSINI te komen, zoo de jonge D'AUBIGNY niet met ééne greep zelf het roer van zijn lot in handen had genomen, en dat gansch omgewend. De tienjarige knaap haatte studie en wetenschap, en brandde voor kunst en mechanieken arbeid. De lessen van zijnen teekenmeester deden hem de vingeren jeuken naar het penseel van den schilder; het weinige, dat men hem instampte van wis- en meetkunde, deed hem snakken naar de toepassing van hare regelen. Wee den timmersman, die in zijns vaders huis werkende, eene zaag of eenen beitel vergeten had! de vlugge FRANÇOIS had, met

veel behendigheid voor een' oningewijde, maar niettemin tot groot nadeel van de fijne werktuigen, zich daarvan bediend, tot eenige kleine nabootsing van het ambacht. Wee den huisschilder, die voor een oogenblik verfpotten en penseelen uit het oog verloor, of liever wee den ouden Heer D'AUBIGNY, die niet slechts een meubel of een sieraad zag gesierd met meer kleuren, dan volstrekt noodig was, maar ten laatste nog in onderhandeling treden moest over verkwiste verfstoffen! Dat gaf aanleiding tot menige hardheid, tot menige bestraffing; doch het bragt den vader niet op het denkbeeld, dat zijn zoon *zeker* een middelmatig regtsgeleerde zoude worden, welligt een groot man in eenige werktuigelijke kunst. Het werd den armen FRANÇOIS wel toegesnaauwd, dat hij als krullejongen of als opperman zoude sterven; maar het kwam niet in den berisper op, er voor te zorgen, dat hij als een bekwaam timmerman zou kunnen leven, en dat daarbij niemands eere zoude geleden hebben, en de belanghebbende een gelukkig en werkzaam lid der maatchappij zou geworden zijn. Zoo verliepen eenige jaren, in welke de eenige zoon niets had geleerd, hard was behan deld; zijne eigene kracht van wil had geoefend tegenover die van zijnen vader, en met dat alles onder de verdrukking was opgewassen tot een krachtvol en bloeijend jongeling, die op zijn zestiende jaar van eenen knaap niets had, dan de fijne en zuivere trekken, en die ten laatste ronduit verklaarde, dat hij *Instituten* en *Pandecten* verwenschte; dat hij nooit bekwaam zoude worden, om het paleis of de balie binnen te treden; dat hij een kunstenaar wilde worden, of sterven; waarop zijn vader begon met hem te vloeken, en eindigde met hem te verklaren, dat hij een priester zoude worden, zoo hij geen advokaat wilde zijn, en dat hij altijd genoeg studie zoude verkrijgen, om een *petit abbé* te kunnen zijn. Dat joeg den geplaagde den schrik in het hart, en op een' goeden dag had hij een pakje gemaakt van zijne oude kleederen, een paar stevige schoenen met spijkers aangekocht, al zijne boeken in zijns vaders kamer teruggebragt, en diens goudbeurs daarvoor in de plaats genomen, en wandelde toen bij maanlicht de poort uit van *Parijs*, met heel veel moed en heel veel hoop in de ziel - maar zonder te weten, of hij ter regter of ter linkerzijde zoude gaan. *Italië* was wel het *Kanaän* zijner hope; maar tusschen *Parijs* en *Rome* lagen nog vele wegen, en de beurs van den ouden Heer D'AUBIGNY was niet heel zwaar. Intusschen lip hij slechts voort, altijd, om vooreerst tegen achterhaling

veilig te zijn, en toen hij, bij het aanbreken van den dag, van vermoeidheid dreigde neêr te zijgen, rolde hem tergend eene deftige reiskoets voorbij, met vier paarden bespannen, gevolgd door eene tweede, minder sierlijk, maar met hetzelfde wapen geteekend, die echter stilhielden, om de paarden te laten rusten en voederen, want hij bevond zich in een dorp, en eene herberg lag op vijftig schreden afstands. Toen kwam de jonge FRANÇOIS op een' inval - hij ging daar ook rusten, drinken, en een praatje maken met den eenigen bediende, die afgestapt was, en verkreeg van hem, ten deele door zijne behendige innemendheid, ten deele door zijn goed voorkomen, hetgeen hij wenschte: de vergunning, om naast hem achter op het rijtuig mede te rijden, dat slechts met goederen was bepakt.

‘In de stad zou dat niet gaan - maar op het land en op reis heeft men het zoo naauw niet te nemen, en onze Mevrouw is goedaardig,’ zeide JASMIN, terwijl hij zijn' beschermeling op de hooge plaats hielp.

‘Is daar eene Dame in?’ vroeg de jongeling, nieuwsgierig naar de mooije koets heenwijzende.

‘Eene beeldschoone, rijke Dame, eene Hertogin, die Prinses is,’ hernam de lakkei, trots op zijne gebiedster.

‘De Hertogin van *Orleans*?’ vroeg FRANÇOIS, met die verbeeldingsvlugt der jeugd, wie niets te hoog is of te onwaarschijnlijk.

‘Wel neen,’ hernam de andere; ‘is dit dan eene hofkoets? - Het is de Hertogin DE BRACCANIO, prinses ORSINI, die uit *Frankrijk* naar Mijnheer den Hertog terugkeert,’ - en na eenig stilzwijgen vroeg hij zijn' beschermeling:

‘Hoever wilt gij meêrijden?’

‘Zoo ver als het zijn mag.’

‘Maar wij gaan heel ver,’ hernam de andere met een' glimlach, ‘en uwe uitrusting schijnt niet te zijn voor eene groote reis.’

‘Ik wenschte *Italië* te bereiken, als ik konde!’ hernam FRANÇOIS met een' zucht.

‘Gij zijt niet ongelukkig, want wij gaan naar *Rome*.’

‘Als ik daar komen kon, was ik gered!’ sprak FRANÇOIS met vuur.

‘Het zal mijne schuld niet zijn, wanneer dat niet gebeurt. Maar als wij weêr pleisteren, moet gij vriendschap maken met den koetsier, dan kunt gij's nachts, als wij doorrijden, plaats krijgen bij de pakkaadje.’

De jonge avonturier liet zich dit niet te vergeefs raden, kreeg van den beheerscher des boks de gewenschte vergunning, maar tevens den last, om zich telkens zoo veel mogelijk uit het gezigt van de groote Dame te houden, en vooral van hare kameniers, en kwam op deze wijze, met weinige onkosten, en niet al te veel vermoeijenis, werkelijk voor de poorten van *Rome*, waar JASMIN hem afzette. Was hij nieuwsgierig geweest naar de schoone dame, welker rijtuig hem dus naar zijn doel bragt, die nieuwsgierigheid verzette hij ligt, schoon zij niet was bevredigd geworden. Bij het uitstappen van hare koets had hij hare gestalte niet kunnen opmerken, daar zij digt gewikkeld was in hare pelisse, en haar gelaat niet, omdat zij het kleine halve masker van zwart fluweel droeg, dat toen reeds in de mode was. Zij zelve merkte hem niet op, en scheen doorgaans op de rustplaatsen in diepe gedachten verzonken te zijn.

Zoo stond FRANÇOIS D'AUBIGNY dan voor de poort van *Rome*; maar schoon zijn zelfvertrouwen niet weinig was, en zijne hoop op het geluk van het toeval niet zwak, durfde hij haar naauwelijks binnentreden, de poort der eeuwige stad, waarvan hij voor zich zelven nog grootere wonderen hoopte, dan menige Heilige had veriggt, die daarbinnen vereerd werd. Intusschen is iedere knaap, die zijns vaders huis ontloopt, om schilder te worden, nog geen SALVATOR ROSA, en ieder jongeling, die met een dweepend oog op het *Coliseum* staart, nog geen MICHAËL ANGELO; en zeker is het, dat wie *Rome* binnenstapt, zonder een' enkelen brief van geleide, of van aanbeveling, en met geene betere geldelijke middelen, dan FRANÇOIS D'AUBIGNY, al heel weinig kans heeft, om in eenigen kunstenaarskring te worden opgenomen, of tot hunne scholen door te dringen, zelfs al ware hij een SALVATOR ROSA, of MICHAËL ANGELO in knop.

Maar zonder dit in te denken, doorwandelde de jongeling *Rome*, gelukkig in zijne vrijheid, gelukkig zijn doel bereikt te hebben, opgetogen van alles wat hij zag, blijmoedig in het tegenwoordige, en zonder eenigen twijfel aan de toekomst, of liever, hij dacht er niet aan; hij dacht niet aan zich zelven; hij kon zich niet verzadigen aan de heerlijkheden, die hij zag; hij leefde als op straat; de zon, die hem warm hield, had hij voor niet; de lucht, die hem verkwikte, liet niemand hem betalen, en op de trappen van de paleizen rustte hij uit, zonder dat iemand hem stoorde, en mijmerde hij over de kunstenaars, die ze hadden opgetrokken. Maar of hij al uren lang stond tegenover het koepeldak van *St. Pieter*; of hij neêrknielde aan de trap-

pen van het Vaticaan, en de bogen van het coliseum doorkruiste, stilstaande bij iederen pilaar; of hij al schetsen nam van hetgeen het meest zijne verbeelding trof, of zijnen smaak voldeed, geen enkel voorbijganger had hem opgemerkt met iets, dat naar belangstelling zweemde; geen beschermer had hem de hand op den schouder gelegd, en gesproken: ‘Volg mij!’ Geen kunstenaar was daar geweest, die aan zijne geestdrift den toekomenden broeder had herkend; geene vrouw zelfs, die de *mezzara* had opgeslagen, om den schoonen dweeper meer naauwkeurig gade te slaan. Toen begon FRANÇOIS tot zich zelven te komen; hij begreep, dat hij, op deze wijze de fortuin afwachtende, eerder kans liep, om het getal bedelaars der Euwige Stad te vergrooten, dan dat harer beroemde mannen, en dat de hongerdood in geen geval een poëtische is, zelfs niet tegenover de ruïne van NERO'S gulden huis; dat hij het geluk nu lang genoeg tijd had gegeven, om hem te naderen, en dat, daar het niet tot hem gekomen was, het nu zijne beurt werd om het op te zoeken, en dat nog te meer, omdat hij zielsen wilskracht genoeg in zich voelde, om des noods met het lot te worstelen op leven en dood. Toen die gewaarwordingen een besluit bij hem hadden gevormd, liep hij de eerste werkplaats de beste binnen, en vroeg naar de woning van een' bouwmeester. Een heer, in eenen kaneelkleurigen rok, die met den meester-metselaar stond te praten, wendde zich om, en vroeg met een' glimlach: ‘Wat hij van een' bouwmeester wilde?’

‘Van hem leeren, voor hem werken,’ hernam hij met vuur en met vastheid.

‘Zal het eerste mogelijk zijn, dan moet gij teekenen kunnen.’

De jongeling toonde hem zwijgend de schetsen, die hij reeds te *Rome* had afgewerkt.

De man knikte welgevallig, en ging voort: ‘Tot het laatste moet gij kracht hebben.’

Tot eenig antwoord nam FRANÇOIS een blok marmer op, waaraan twee werklieden met meer onhandige gemakkelijkheid dan overleg te zamen torschten.

Alle omstanders zagen toe; met de levendige gebaren der Italianen drukten zij hunne goedkeuring uit, en men hoorde het gemurmel hunner bravo's; slechts de ondervrager vervolgde ernstig:

‘Hebt gij geduld, ondernemingszucht, en welke waarborgen voor uw goed gedrag?’

‘Voor het laatste niets dan mijn woord en mijn voornemen.’

‘Gij vergeet er een', uw oog,’ viel de man in.

‘Voor het andere dit,’ hernam de jongeling. ‘Ik ondernam de reis van *Parijs* hierheen, te voet, met weinig geld, en zonder ééne voorspraak; ik verliet het huis van mijn' vader, waar mij eene laffe rust was opgelegd, om hierheen te komen, om te werken, en kunstenaar te worden.’

‘Top dan!’ riep de man, en reikte hem de hand toe. - ‘Gij zult een leerling zijn van ANDREA BOJACCI!’

. . . . . .

Van toen af begon de jongeling te leven dat leven der ziele, waarbij wij bewustheid zelve de vleugels ontleenen tot eene hoogere vlugt. Zijn leven was niet meer dat bespiegelend en magteloos poëtisch wegsmachten tusschen een' krachtigen wil en de overmagt der omstandigheden, tusschen onvervulde wenschen en de vermetelste hoop op de toekomst, maar eene werkdadige oefening van krachten en pligten beide - eene werkelijkheid, die hem liever was dan de schoonste droomen. *Il Maestro* BOJACCI was voor hem geen vader in de zachtste beteekenis van het woord; maar hij was een naauwlettend en gestreng meester, wiens welwillendheid zich te minder toonde in zoetsappige weekheid, naar mate hij in zijnen kweekeling eenen grooteren aanlef bewonderde, maar tegelijk eene zelfstandigheid opmerkte, die wel noodig had geleid te worden, zou zij niet eene rotse blijken, waartegen allen en alles zich zoude afstuiten, en een stalen hulsel, waaronder al zijne beminnelijke hoedanigheden zouden verscholen blijven, en welligt ondergaan, bij gebrek aan licht en aan warmte, een euwige hinderpaal tegen iedere zijner bewegingen in het maatschappelijke leven. Hij leerde hem niet plooijen, niet buigen, - maar hij leerde hem gehoorzamen, en hij meende, dat hij zijn doel bereikt had, dat hij dit karakter had verzacht, sinds hij den jongeling, altijd blijmoedig en altijd met haast, zijne bevelen zag volbrengen; maar hij vergiste zich in dien diepen gemoedsaard; ieder offer, dat FRANÇOIS bragt van zijnen wil aan dien van ANDREA BOJACCI, was bij hem niets dan een offer der dankbaarheid, waarvan het volbrengen hem in zijne eigene achting deed rijzen; deze eene, die hem de eenige weldaad bewezen had, waaraan hij behoefte gevoelde, zou ook zijn eenige meester zijn, en die pligt der buigzaamheid voor eenen enkelen zoude dus gansch niet van algemeene toepassing zijn. De meester liet hem kennis maken met iederen graad van zijne

kunst, van hare geringste schakel af, waar zij werktuigelijk handwerk is, tot op die, waar zij van kunst bijna tot wetenschap stijgt. Hij spaarde hem geene proeve, zelfs niet die van den dienstbaren handlanger des werkmans; maar als hij hem des morgens had gebragt aan den trog van den metselaar, aan de schaafbank van den timmerman, of hem den moker van den steenhouwer in handen had gegeven, leidde hij hem 's avonds binnen in den kring van zijne vrienden en beroemde kunstbroeders, waar de hoogere volmaking der kunst in schrandere gesprekken werd getoest en gepeild, hare wetten betwist, hare vorderingen aangewezen, en haar vooruitgang voorspeld of haar achteruitgang betreurd. Daar wisselde zich ernst af met geestige scherts; daar reikten zich de kunsten zoo zusterlijk de hand, dat zelfs de poëzij hare vlugt en hare vormen leende, en de muzijk haren zang en hare klanken schonk, om uit te drukken en toe te juichen, wat beeldende kunsten aanschouwelijk hadden voorgesteld. Geen gelukkiger achttienjarige was er in de wereld, dan FRANÇOIS D'AUBIGNY; geen meer krachtvol en meer gezond; geen meer bloeijend van schoonheid en meer forsch van gestalte; geen, die door vlijtigen arbeid meer open' zin had voor de genietingen van natuur en kunst; geen, wiens gloeijende ziel door meer zelfstandigheid werd getemperd; geen, wiens geestdrift voor zijn gekozen werk geleid werd door zoo veel gezond verstand, en zulk een scherp oordeel; geen eindelijk, wiens verbeeldingskracht vuriger was, en toch zoo onbesmet.

En toch een enkele hartstogt, heengeworpen in die ziel, verstoorde dat alles, verbrijzelde het, en wierp het dooreen tot een' treurigen bouwval, waarvan de edele bouwstoffen, verbrokkeld of vermengd met ruwe aarde, en ontsierd door onkruid, dat zich vasthecht aan de ruïne, tot niets meer dienden, dan om de tegenstelling te doen uitkomen; want zoo zoude het zijn: alle deugden en krachten, die hij nog zoude redden uit dien orkaan der togten, zouden niet meer magtig zijn, om te steunen en te herstellen, maar slechts om aan te wijzen, wat er verloren ging. Een hartstogt, die FRANÇOIS D'AUBIGNY, den jongeling, in wien zich de vorm der antieken met hunnen geest nog eenmaal scheen te willen hernieuwen, misvormde tot den Sieur FRANÇOIS, tot den gedrukten, zwaarmoedigen man, die vader was, en geen echtgenoot durfde zijn; wiens dubbelzinnige toestand, wiens valsche verhouding tot de maatschappij, wiens leven van dienstbaarheid en van gezag, van schittering en weelde

tusschen vernedering en ontevredenheid met zich zelven, als eene verpersoonlijking was van de 18de eeuw, en hare verhouding tot het verledene en de toekomst. Beide hadden zich ontworsteld aan een hard gezag, dat hen buigen wilde tot dat, wat ze niet zijn konden: het gezag des vaders en dat van de kerk, dat hen wilde verdrukken in dompige rust. Beide hadden zich bevrijd door volharding en een' krachtigen wil, en beide hadden vrijheid en leven gevonden in werkzaamheid; maar beide ook zouden verwoest worden door hartstogten en vertreden door de ondeugd, die zich zegevierend zouden meester maken van hunne beste eigenschappen, totdat beide welligt zouden opgeschrikt worden door eenen grooten schok, die hen ontsloeg van de boeijen der ondeugd, waaruit ze niet meer magtig waren zich op te heffen.

De Meester BOJACCI zeide eens op verdrietigen toon tot zijnen kweekeling:

'Ik ben bij den Hertog DE BRACCANIO ontboden, om eene nieuwe villa op te bouwen aan de overzijde van de rivier; maar die Heer is een slechte betaler, als ze vele zijn; doch wat ze niet alle zijn, hier te *Rome* ten minste niet, hij is een stumper, die van de kunst niets begrijpt, en die haar niet weet te eeren.'

'Dan zult gij u zeker niet vernederen met voor hem te werken?' vroeg FRANÇOIS. 'Een man als gij!'

'Dat zou zeer onvoorzigtig zijn, voor een' man als ik,' hernam de Meester glimlagchende. 'De groote Heeren mogen somtijds onbeduidende vrienden zijn, ze zijn zeker gevaarlijke vijanden, en deze BRACCANIO hier is de eerste leek van onzen Heer den Heiligen Vader, en vele Kardinalen en hooge Prinsen maken het hof aan zijne vrouw. Hun huis is het bezochtste van *Rome*; ik zou hem niet gaarne tegen mij hebben; daarom luister, ik heb er iets op bedacht. Gij zult er heengaan in mijne plaats; gij zult uw proefstuk doen; gij zult het plan maken, en de bouwing regelen; een' ander' zou ik geen' leerling durven zenden, al ware het, dat hij meer wist dan ik zelf; met dezen Prins hebben wij de handen ruim, en gij moet toch eens beginnen; als gij u hiervan met eere kwijt, zult gij zien, welk een roep er van u zal opgaan in *Rome*, en al ware ik niet meer daar, uw naam zou gevestigd zijn zoo zeker als uwe fortuin. Vereenig dus van daag alles, wat gij weet en zijt - want gij gaat een' grooten stap doen.'

En toen de jongeling dankbaar de hand drukte van den goeden meester en zich verwijderde, om te gehoorzamen, sprak

hij bij zich zelven: ‘DE BRACCANIO! Heb ik dien naam niet meer gehoord?’ En hij herinnerde zich, dat het de naam was van de groote Dame, welker reiskoets hem tot voertuig was geweest naar *Rome*! ‘Dat moet mij geluk aanbrengen,’ dacht hij vrolijk. De eerste maal, dat hij over het plan kwam spreken met den Hertog DE BRACCANIO, zag hij dezen alleen, en had zich geergerd aan de stompheid van den grooten Heer, en aan zijne laatdunkende minachting voor wat hij niet begreep, en niet wilde op prijs stellen; dan hij had zich herinnerd, dat de Maestro BOJACCI hem ook die schaduwzijde van zijn beroep wilde laten afzien; dat hij zijn geduld ook hierin wilde toetsen, en hij zette kalme langmoedigheid over tegen de laffe aanmerkingen van den onwetende, en stille waardigheid tegen zijne trotsche hoofschheid. De Maestro BOJACCI glimlachte, toen hij hem verslag deed van zijne eerste zamenkomst, en hij prees hem, dat hij zijne meening zoo wél had doorgrond, en zoo goedwillig opgevolgd.

De tweede maal, toen hij de teekening vertoonen kwam, waren de Hertog en zijne gemalin beide daar geweest, en de laatste had beter den toon gevat, waarmede kunstenaarsfierheid moest verschoond worden door adeltrots, en zij had den jongen bouwmeester zijne taak verligt door hare vlugge bevatting, fijne opmerkzaamheid, en eene enkele aanmerking, die juist was, en getuigde van een' goeden smaak. En de jongeling vertelde zijnen meester, dat hij zich ditmaal niet had geërgerd, en dat hij een goed oog begon te krijgen op het werk.

En ANDREA BOJACCI wreef zich de handen met een vergenoegd gezigt. Bij de derde zamenkomst vond hij de Hertogin alleen, en zij duidde twee veranderingen aan, die zij gemaakt wilde hebben; maar de toon, waarop zij dat zeide, was zoo zeer die eener achtingvolle hoffelijkheid, zoo zeer die eener leeke, welke verschooning vraagt voor hetgeen zij in onkunde welligt te veel zal eischen van het talent, dat de jongeling op nieuw tevreden was.

Toen hij van de twee veranderingen rekenschap kwam geven, vond hij weder niemand, dan de Hertogin - en zoo bleef dat telkens, zoo vaak hij noodig vond, het oordeel van de aanstaande eigenares in te roepen, of door deze met eenigen nieuwen vond werd overvallen.

De Maestro BOJACCI was niet tevreden, dat iets, waaraan *hij* reeds zijne goedkeuring had gegeven, nog zoo vaak vervormd moest worden naar de luimen eener vrouw; maar hij was de

man niet, om zijnen leerling op te zetten tegen deze willekeur; hij bewonderde in stilte diens vordering in lijdzaamheid, die gelijken tred scheen te houden met die zijner bekwaamheden. Slechts vroeg hij hem eens met schijnbare onverschilligheid:

‘Vindt gij haar schoon, die Hertogin DE BRACCANIO?’

‘Niet zoo schoon als de Madonna van RAFAËL; ik verbeeld mij, dat eene vrouw, om schoon te zijn, meer liefelijke zachtheid moet hebben, dan deze Signora.’

‘Eene vrouw ja!’ had ANDREA geantwoord, terwijl hij hem aanzag met trots en met welgevallen; ‘maar de Hertogin DE BRACCANIO, die Prinses *Orsini* is, en Grandezza van *Spanje*, is voor u geene vrouw; begrijpt gij mij, FRANCESCO?’

Maar FRANÇOIS begreep hem toen niet, en dat was jammer, want daardoor was hij dat woord vergeten, toen hij het had kunnen gebruiken.

Alsof zij het geraden had, dat hare vorstelijke hoogheid weinig indruk had gemaakt op den jeugdigen kunstenaar, had de Hertogin, bij eenen volgenden keer, dat zij dezen ontving, fluweel en goudstof afgelegd, en droeg een ochtendgewaad van eenvoudig neteldoek, met eenen enkelen rozestrik tot sieraad, en niets in het donkerbruine haar, dan een' tak natuurlijke mosrozen, en schoon zij reeds dien leeftijd had bereikt, waarop men de jaren niet meer zegt, zag zij en uit, bloeijend, frischen aanvallig, teeder, als had zij de ‘gulden twintig’ nog niet bereikt.

Van dien dag af vertelde FRANÇOIS zijnen Meester niets meer van de Hertogin DE BRACCANIO; zelfs noemde hij nooit meer haren naam, maar hij werd stil en meer dan ooit ingetrokken; zijn oog verflauuwde, en zijne wang werd bleeker; hij was zonder lust, zelfs voor zijnen geliefkoosden arbeid, zelfs bij de bevelen van zijnen weldoener, en er was slechts één uur op den ganschen dag, waarin hij bezield scheen te zijn: het was dat, waarop hij zelf het toezigt ging houden op den bouw van de villa des Hertogs DE BRACCANIO.

Op zekeren dag stormde BOJACCI het kleine vertrek binnen, waar zijn leerling, in somber gepeins verzonken, nederzat, in plaats van potlood of passer ter hand te nemen, en riep hem verdrietig toe:

‘*Povero* FRANCESCO! gij hebt wel tegenspoed; de man, die uw beschermer had moeten worden, Prins ORSINI, is gestorven!’

FRANÇOIS werd doodsbleek. ‘De echtgenoot van de Hertogin DE BRACCANIO?’ vroeg hij met doffe stem.

‘Ja! 't is hard, niet waar? gisterenavond overleden aan eene zenuwberoerte; de Hertogin was op een feest - zij had niet moeten uitgaan; de gezondheid van haren Heer was reeds lang wankelend.’

Toen kleurde een donkere blos het gelaat van den jongeling, en hij stond schielijk op, en greep zijnen hoed.

‘Waar gaat dat heen, mijn meester?’ vroeg ANDREA verwonderd.

‘Naar haar - naar de Hertogin!’ voegde hij er langzaam en beschroomd achter.

‘En meent gij waarlijk, dat gij nu zoudt worden toegelaten, en waartoe dat - die dwaasheid - dat alleen zou genoeg zijn, om u alles te doen verliezen.’

De jongeling wilde iets antwoorden; maar de Maestro BOJACCI wilde niets hooren, legde hem het stilzwijgen op, ondervroeg hem naar zijne werkzaamheden, vond, dat hij niets had gedaan, gaf hem bevelen voor het verdere van den dag, en ging knorrig heen, met de klagt, dat zijn liefste leerling door den Patroon der Lazzaroni, de luiheid, betooverd was.

Hij hield dezen nog eenige dagen met dwang in huis, totdat, op den vijfden dag, een bediende, in de liverei van het huis ORSINI, maar in rouw - een briefje bragt, ‘aan Maestro FRANCESCO’, dat BOJACCI opende en las, terwijl deze, sidderend van nieuwsgierigheid, voor hem stond.

Het was eenvoudig een verzoek van de Prinses aan den jongen bouwmeester, om bij haar te komen. Wel zeker niets, dan den koelen, afgemeten', hoffelijken toon van de vorstin aan een' burgerlijk persoon, dien zij gebruikt.

‘Misschien geeft het nog iets goeds,’ zeide ANDREA; ‘wie weet, of zij de villa niet wil laten voltooijen, om er als weduwe te leven; men zegt, dat schuldeischers hare vaste goederen in beslag zullen nemen.’

Maar ditmaal had de jongeling hem niet aangehoord. Hij was weggeijld.

De Hertogin was in een diep rouwgewaad, zonder eenig sieraad, dat haren rang herinnerde; het mollige wit harer armen en handen stak verblindend af bij al het zwart, dat haar omringde, want zelfs de kamer, waarin zij zat, was met zwart laken behangen, en de sofa van zwart fluweel. Alle daglicht was afgesloten, en eene enkele zilveren lamp wierp slechts bleeke tinten, als die van het maanlicht, op de gestalte der belangwekkend schoone vrouw. De jonge bouwmeester naderde met schuchterheid en eerbied, geheel anders dan toen hij met

vrijen en fieren kunstenaarsblik tot haar kwam, en bleef op zeer verren afstand staan. Zij wenkte hem te naderen. Hij gehoorzaamde zwijgend. Zij groette hem met eene ligte hoofdbuiging; maar de blik van haar oog ontroerde hem zonderling, en toen zij hem toesprak met eene weeke en matte stem, in iederen van welker klanken eene gewaarwording trilde, hoe onbeduidend de woorden schenen - sidderde hij en luisterde, maar bijna zonder te verstaan.

‘Meester FRANCESCO! ik heb een besluit moeten nemen, waarvan ik meene u snel te moeten kennis geven. Mijn verlies dwingt mij het bouwen der villa te staken.’

Hij bragt de hand aan zijn voorhoofd, maar hij antwoordde niets.

‘Ik begrijp uwe teleurstelling’, hernam zij zacht en bemoedigend. ‘Gij zoudt u hiermede eere hebben gewonnen, en van uwen smaak en uwe kunde een schitterend blijk hebben opgerigt. Maar ik wil voor u hopen, dat een meer gelukkige dezen arbeid zal voortzetten....’

Hier *wachtte* zij antwoord; dan het volgde niet.

‘Gij zult de goedheid hebben u met den Intendant van den overleden' Hertog te verstaan omtrent eene schadeloosstelling ten behoeve van uwen meester,’ vervolgde zij op eenen toon, dien hij meende te moeten uitleggen als een afscheid, ten minste hij wierp een' langen en droevigen blik op haar, boog zich en wilde gaan.

‘Een oogenblik, Meester FRANCESCO!’ riep zij levendig, en bijna smeekend voegde zij er bij: ‘Indien gij mij nog eene minuut tijd hadt te geven, zou ik u eene vraag willen doen.’

‘Eene minuut, Mevrouw!’ en hij naderde tot digt nevens haar, en kruiste zijne armen over de borst, ten bewijze van onuitputtelijk geduld.

‘Een' van de laatste keeren, dat ik met u te spreken had, hebt gij mij iets van u zelven gezegd,’ hervatte zij, zonder hem aan te zien, en als in verstrooijing spelende met een' der strikken van haar rouwkleed.

‘Mevrouw de Hertogin had de goedheid mij *te ondervragen*,’ verbeterde hij met een' diepen zucht.

‘Gij herinnert u dat!’ hernam zij opziende; ‘welnu, toen meen ik verstaan te hebben, dat gij iets aan mij meendet verpligt te zijn. Is dat niet zoo?’

‘De vervulling van wat *toen* mijn vurigste wensch was.’

‘Mijne grootste spijt is, dat ik toen wel weinig aandeel had

aan de dienst, die men u bewees, en toch,' vervolgde zij aarzelend, en op nieuw zijnen blik zoekende, 'en toch zou ik nu eene dienst willen vragen van u, in ruiling der vorige.'

'Eene dienst, Mevrouw! van mij aan *u*!' sprak hij met eene onbeschrijfelijke verrukking.

'o! Het is voor u welligt geen al te zware last, en voor mij is van het hoogste belang. Ik vooronderstel, gij schrijft eene goede hand?'

Hij zocht iets uit eene portefeuille, dat hij haar toonde.

'De vaste trekken van een diep en zelfstandig karakter,' hernam zij met een' glimlach, na het te hebben ingezien.

'En uw stijl? - Gij hebt eene goede opvoeding genoten?'

'Ik heb nog beter mijn voordeel gedaan met de avonden van den Maestro BOJACCI,' hernam hij, eenigzins verdrietig over deze soort van verhoor.

'Dat kon niet anders; een talent vormt zich het best door zich zelf, en niet door een bepaald onderwijs. En ziehier nu mijne verlegenheid. Het afsterven van mijn' gemaal maakt mij arm, ten minste naar mijnen stand. Ik weet nog niet, hoe of waar ik verder zal leven; maar het dringendste is, dat ik mijn huis terugbreng op een' geheel anderen voet. Als de Intendant van mijnheer den Hertog de zaken heeft afgedaan, die hem zijn opgedragen, verwijdert hij zich; dat zal reeds heden zijn. Mijn secretaris is zoo geheel in het belang van Monsignor ODESCHALSI, mijnen neef, dat ik hem heb moeten wegzenden; - het voegt mij niet een' ander' in zijne plaats te stellen. En toch is er nog menige schikking te maken, nog menige briefwisseling af te doen, waarbij mij de tusschenkomst en de raad van een vertrouwd man noodig zal zijn. Vooral op zijne pen zoude ik moeten aanspraak maken. Er zijn zekere correspondenties,' en zij zuchtte diep, 'die de Hertogin DE BRACCANIO niet iegenhandig voeren kan. Schuldeischers, regtsgeleerden en wie niet al,- mijn Heer gemaal was een hoog edelman; maar hij had weinig inzigt in zijne zaken, en men heeft hem geplunderd, misled - ik ben daarvan het slagtoffer.'

'o Die schandelijken!' borst FRANÇOIS uit.

'Niet waar!' hernam zij met zachtheid; 'maar men zal mij niet gansch kunnen verdrukken, ten minste niet, als gij mij helpen wilt, zoo als ik noodig heb gesteund te worden; de diensten van een' secretaris, en het vertrouwen van een' vriend - voor eenige dagen slechts,' voegde zij er schielijk achter.

'Is het niets dan dat, Mevrouw?' vroeg hij ernstig.

Zij glimlachte. ‘Zoo als ik zeide, het is veel voor mij. Gij zult weten, ik heb vele kennissen in de groote kringen van *Rome*, vele zelfs, die zich vrienden noemen. De Kardinalen BOUILLON en D'ESTRÉES hebben mij trouw en vriendschap bewezen, en ik wacht zelfs nog veel van hen; maar het zijn niet zulke vrienden, die ik hier kan gebruiken, en ook.... wie weet, hoe weinige mij nu nog zijn gebleven? En hoe het ook zijn mag, ik heb geloof in u.’

Daarbij reikte zij hem de hand, en met een: ‘morgen wacht ik u!’ liet zij hem van zich gaan.

‘Niets dan dat!’ had de jongeling gezegd in zijne argeloosheid. ‘Niets dan dat!’ En het gaf hem zonder wapen, zonder beschutting, bloot aan den hartstogt, dien hij nog had kunnen overwinnen, als men slechts de barmhartigheid had gehad, den angel niet dieper in te drukken in het hart, waar die was ingeworpen; als eene vaste en weldadige hand dien had uitgerukt. Het zoude gebloed hebben, lang, zeker en veel, maar het had kunnen genezen. De geestdrift voor zijne kunst, het matig gezond verstand van den Maestro BOJACCI, de werkzaamheid - de verstrooijing - zijne achttien jaren - en bovenal het onmogelijke eener toenadering - de ongehoorde afstand, die hen scheidde, en dien geen stap van hem zoude verkort hebben; het ongerijmde zelfs van aandoeningen, die niet eens wenschen mogten worden; uit nooddwang diep, diep weggedrongen in den boezem, zouden dien hartstogt in hem gedood hebben, door niets verlevendigd, door niets gevoed, en zoo dit al eene zwaarmoedige tint mogt hebben geworpen over zijne jeugd, het zoude welligt geholpen hebben, om zijn karakter te verzachten. Maar blootgesteld te zijn, vele uren achtereen - iederen dag weder aan de vuurblikken van die vrouw, aan de betoovering van haar bijzijn, aan de verleiding eener vertrouwelijke raadpleging, die iedere toenadering gedoogde, uitlokte; hare voorgewende zwakheid te steunen, hare voorgewende onbeholpenheid te gemoet te komen, als haar beschermer te zijn en verdediger; na te schrijven wat zij hem zoude voorzeggen met die stem, die muzijk kon zijn, waarmede zij zijne zenuwen kon doen trillen en spannen, naar willekeur, - maar alle schokken door te staan van opgewekte hoop en volstrekte ontmoediging, van uitlokkend medegevoel, dat zich zelf als vergat - tot op den gekwetsten trots, die verschrikt en beleedigd terugtrad - beurtelings gevleid te worden en beschaamd, opgeheven en vernederd, bezield door een' blik of verpletterd door den opslag

van een oog, om niets meer te zeggen; - blootgesteld te zijn aan al de kunstenarijen, waarmede eene vrouw weet te spelen, die de coquetterie en de kunst om te treffen tot de studie van haar leven heeft gemaakt, vooral als die vrouw de Prinses ORSINI is, dat was zeker de zwaarste dienst en de gevaarlijkste, die zij van hem had kunnen eischen. o! Zij had medelijden moeten hebben met hem en met zich zelve. Maar verschooning was haar oogmerk niet, toen zij de vonk in zijn hart zag ontglimmen, meer nog, die daar met opzet had ingeworpen; want toen hij het eerst voor haar stond, en hij werkelijk in haar niets zag, dan de Vorstin, zoo als BOJACCI gehoopt had, als zij reeds in zijn uitzigt den verwonderlijk schoonen jongeling, die beloofde een buitengewoon man te zijn; had zij reeds opgemerkt, hoe hij geestdrift had zonder gemaakte opwinding, eenvoudigheid zonder onnoozelheid, opregtheid bij schranderheid, diep gevoel onder eene harde schors; - en het was dus niet geweest, om uit te dooven, dat zij dien blik op hem had gerigt. Hoe zeker het verlies van haren echtgenoot en de omstandigheden, waarin hij haar achterliet, haar vrienden ontnam, honderd andere raadsmannen dan FRANÇOIS hadden haar ter zijde gestaan op éénen wenk, en zij was niet zoo beroofd, dat zij haar huis had behoeven te hervormen op staanden voet, en indien al, Mevrouw de Prinses ORSINI, die later *Spanje* regeerde, was wel bekwaam geweest en niet schuchter genoeg, om hare kleinere huisselijke belangen zelve af te doen; maar zij had het dus gewild. Tot BOJACCI zeide FRANÇOIS, dat de Hertogin hem een werk had opgedragen, dat hem eenige uren daags bezigheid zoude geven, en de goede bouwmeester, door een vroeger onderzoek gerustgesteld, had geen' argwaan, maar beklaagde slechts den tijd, die dus verloren ging. Eens zeide Mevrouw DE BRACCANIO tot haren vrijwilligen secretaris, nadat toevallig hare vingertoppen zijne hand beroerden bij het overgeven van een papier:

‘Mijn jonge vriend! wat zijn uwe handen ruw! het is toch een jammerlijk bestaan, waartoe gij veroordeeld zijt.’

FRANÇOIS, die met dat woord eene kunst hoorde vernederen, en waarvoor hij zoo veel gedaan had, waaraan hij zijn leven had willen wijden, kreeg tranen in de oogen, en zijne lippen werden bleek; maar hij zeide alleen:

‘Is mijn werk u zoo tegen, Hertogin?’

‘Dat juist niet. Alleen wilde ik, dat *gij* eene kunst had geoefend, die minder schade deed aan deze hand,’ en zij nam die in de hare. ‘Zie toch, zoo wel gevormd, zoo fijn bij al de

kracht, die zij vertegenwoordigt, en dan zoo hoog gekleurd door lucht en arbeid, zoo vereeld, 't is een gruwel.' En zij ontsloeg hem wêr; maar een gloed brandde hem op het voorhoofd.

'Ik denk toch, dat gij vrij zoudt zijn, om een ander te kiezen?'

'Ik ben vrij, Mevrouw! maar....'

Zij liet hem niet uitspreken, maar legde hem een' belangrijken brief voor, die moest worden beantwoord. Drie dagen daarna zeide zij droevig, toen zij weder terugkwam op dit gesprek: 'Maar vergeef mij, ik heb u toen welligt beleedigd; dat kwam zoo, omdat ik er aan dacht, hoe ik u loonen zou voor zoo vele goede diensten; te meer, daar ik weldra de laatste van u te vergen zal hebben, wenschte ik iets voor u te kunnen doen, eer ik naar *Frankrijk* ging.'

'Naar *Frankrijk*! heengaan! Gij? o Mijn God! mijn God!' borst de jongeling uit.

'Dat treft u, mijn arme FRANCESCO!' hernam de Hertogin met een' zucht, 'en ik zelve, ik zie, ik weet niet, met welke aandoening van spijt, die scheiding te gemoet. Ik wenschte een middel te kennen, om - om haar te voorkomen - maar -gij verbleekt zoo zeer; zal ik schellen om hulp, of...' maar hij hield hare hand terug, en toch bleef hij als versuft staan. Daarop was hij niet verdacht geweest. Als in bedwelming voortlevende, had hij zich nooit rekenschap gegeven van zijne gewaarwordingen - maar nu eerst herkende hij aan de hartverscheurende smart, die hij voelde bij het woord scheiding, dat hij het bijzijn dier vrouw noodig had, om te kunnen leven. Een licht ging in hem op, maar een licht, dat hem daarna in een treurig duister zou achterlaten.

Na een lang, lang zwijgen, stond de Hertogin op, en ging naar hem toe. 'Ik zou iets weten, opdat gij altijd met mij zoudt zijn - maar gij zijt zoo zeer gehecht aan uwe kunst, en...'

'Altijd bij haar zijn!' weêrklonk in zijne ziel, en hij sprak haastig:

'Mijne kunst! ik haat haar sinds eenigen tijd - sinds drie dagen werk ik niet meer.'

'Welnu, dat komt goed; gij zoudt dan toch eene andere bestemming zoeken. Die ik u aanbied, is geene slechte. Wilt gij in mijne dienst treden?'

'Dienst?' en zijne oogen vlamde. 'Neen, Mevrouw!'

'o Gij verstaat mij niet goed. Ik vraag u, of gij aan mijn'

persoon wilt verbonden zijn? - Stalmeester, Secretaris, onder welken titel gij wilt - *écuyer* met één woord. Ik zal toch altijd zulk een' geleider noodig hebben, vooral op mijne reize naar *Frankrijk*. Ik zou een' jongeren zoon van adel zulk eene *dienst* durven aanbieden. En zoo gij niet besluiten kunt, moet ik een' ander'...'

'Een' ander'! dat zal niet zijn!' riep hij schielijk - 'ik neem aan, Mevrouw!'

'Ik dank u;' en zij reikte hem de hand, die zij schielijk terugtrok om te schellen.

Tot den ouden huishofmeester, die binnenkwam, sprak zij:

'Laat er een vertrek in orde worden gebragt voor den Signore FRANCESCO, die van nu aan tot mijn huis behoort.'

'En BOJACCI?' sprak FRANÇOIS, die zich uit een diep gepeins ophief.

'Keer niet tot hem terug, en laat hem niets weten, voordat wij vertrekken,' zeide de Hertogin, en er waren vele redenen, die voor beide dien raad tot een' wijzen maakten.

Toen eindelijk die bekentenis aan den Maestro niet langer kon worden uitgesteld, zeide hem deze:

'Ik weet niet, wat die vrouw met u bedoelt; maar ik weet, dat gij verloren zijt, zoo gij u aan haar verbindt.'

'Het moge zoo zijn, ik kan niet anders!' hernam hij met een' doffen zucht.

'God moge u dat eens vergeven, ik kan dat nooit! - Ik zal u niet optellen, wat gij verwerpt; gij moet het overwogen hebben in de laatste dagen, dat gij mijmerend daarhenen gingt - en gij hebt toch gekozen. Ik had gedacht, dat gij sterk waart,' ging hij voort, na eene pauze; 'gij zijt zwak, gij zijt laf - daarom ga - ik veracht u. Ik weet niet, of uw vader zijn' vloek heeft herroepen, maar zoo die van een' weldoener geldt, wees dan gevloekt!'

Schoon de strenge man dat uitsprak met vastheid, was hij daarbij toch doodsbleek geworden, en toen hij zich verwijderde met vasten stap, had men aan zijne houding kunnen zien, dat hij het zoo snel deed, om zijne hevige aandoening te verbergen. FRANÇOIS was als verbrijzeld aan zijne voeten nedergevallen; maar toen hij opstond, en de Maestro had uitgesproken, en niet meer daar was, had ook het laatste waarschuwende woord hem toegeklonken, en van toen af zou hij geene andere stem hooren, dan die van een' radeloozen hartstogt, in welken hij hoe langer hoe dieper zoude wegzinken.

Werkelijk ondernam de Hertogin den kleinen togt naar het zuiden van *Frankrijk*, om zich te onttrekken aan het treurige schouwspel, dat het voor haar moest zijn, te zien, hoe de schuldeischers hunne aanspraken lieten gelden op haar paleis, hare landgoederen, tot op hare hertogelijke heerlijkheden toe. En toen zij wederkeerden naar *Rome*, had FRANÇOIS D'AUBIGNY op de hooggeborene vrouwe al het overwigt van een gelukkig minnaar. Want daarin had zich de Hertogin vergist: die burgerzoon was niet geboren, om de lijdelijke slaaf te zijn van hare luimen. Zij zou hem niet meer verstooten kunnen of terugroepen, naar willekeur, en zoo het waar is, dat zij zijne verleidster was geworden, zoo is het ook waar, dat zij meer dan de helft dragen moest van de keten, die zij zelve om zijnen hals had geslagen, want zij beminde hem, zij beminde hem met al de vermogens harer ziel, met al de warmte van haar hart; zij had hem bemind van den eersten oogenblik af, dat zij hem zag; daarom had zij zoo veel geduld gebruikt, en zoo veel list, om hem *zeker* voor zich te winnen; en was het een zeldzaam vergeten van vrouwenzedigheid en vorstinnentrots; was het zelfs moeijelijk te verklaren uit haar berekenend en egoïstisch karakter, wonder was het niet, dat de vrouw, die tweemaal was gehuwd geweest zouder liefde, in de vaag harer jeugd; tweemaal aan onbeduidende mannen, een' onbeduidenden woestelling en een' onbeduidenden grijsaard; die zich had moeten tevreden houden, eerst met de dolle wildheid van een' duellist, en later met de koude hoffelijkheid van een' ouden Prins, zich onwederstaanbaar voelde aangetrokken door het levendige, zielvolle karakter van den burgerlijken kunstenaar, door zijne jeugd, door zijne schoonheid, door het treffende, het sprekende, het ruwe zelfs in zijne manieren, dat ten minste getuigde van gloed, van kracht, van leven, van oorspronkelijkheid. Vrouwen - neen, menschen - vereenigen soms de zonderlingste inconsequenties: de Hertogin DE BRACCANIO had FRANÇOIS in hare dienst genomen, om zijne meesteres te blijven, terwijl zij zijne minnares zoude zijn, en zij werd zijne slavin, ondanks al het voordeel van hare stelling; dat kwam ook, omdat het geluk, of liever het ongeluk, al de scherpe kanten van zijn karakter deed uitkomen en verstaalde. Het ongeluk! want een toomelooze hartstogt, een zulke, die ons de rust der ziele ontneemt; die het goede uitrukt, dat in ons ontkiemd was; die de geestdrift voor eene edele kunst verstolt in onze aders; die onze werkzaamheid verlamt, en eer en roem en pligt en dankbaarheid voor niets doet achten, een zulke

maakt ons rampzalig, al wordt hij bekroond, al waarborgt alles zijnen duur, al staat niets dien tegen, al wordt hij gevoed en gesterkt, en zijne toomelooze eischen telkens bevredigd. De zijne scheen den jeugdigen FRANÇOIS tot een gansch ander wezen te maken. Luimig als ieder, wiens ziel door onrust geteisterd wordt, was hij ijverzuchtig tot in het kleingeestige toe, en dan weder van eene koude hardhheid, die de geliefde tot wanhoop moest brengen. Zijn vurig, werkzaam karakter, aan werkeloosheid en zelfverveling prijs gegeven, wreekte zich door heerschzucht en aanmatiging; hevig, trotsch, prikkelbaar, tot onzinnigheid toe, joeg soms zijne woestheid schrik aan; soms weder liet hij zich peinzend heendrijven op de zonderlingste mijmerijen eener ziekelijke verbeeldin; de vrouw, die zich ter prooi had gegeven aan dit grillige spel, moest beurtelings huiveren van angst, en wegsterven van teederheid; soms geloofde hij niet aan hare zoetste bekentenis, aan het sprekendste bewijs harer liefde; dan weder sloot hij zich gansche dagen in eenzaamheid op, en eischte van haar zijne onafhankelijkheid weder en de vrijheid zijner ziel, of beschuldigde haar, dat zij hem aan zelfverachting had prijs gegeven. Soms deed hij haar opstaan in het midden van een feest, om hem te volgen op eenen eenzamen wandelrid; dan weder weigerde hij, zich met haar te vertoonen in haar eigen huis, onder voorwendsel, dat zij diensten van hem vergde.

Op het punt harer kleeding vooral was hij veeleischend, grillig en onmogelijk te voldoen. Nu eens moest zij er uitzien als eene achttienjarige landfreule, en als de cameriste zich overtroffen had, om in gewaad en kapsel dat waas van eenvoud en onschuld te leggen, hetwelk van haar gevraagd werd, riep hij plotseling, dat hij eene Hertogin liefhad, dat hij de vorstin niet herkende, en hij rukte zelf de linten los, die de vlechten zamenbonden, om er de diadeem in te plaatsen of eene kostbare veder, en de Hertogin haastte zich, haar fluweel en purper terug te vragen, en daar de cameriste onder dat alles niet de minst gekwelde was, daar zij het was, op welke eene dubbele kwade luim terugkaatste, had CYNTHIA, van haar standpunt gezien, niet zoo gansch ongelijk, dat zij den man weerde, van wien zij de vernieuwing van dergelijke tooneelen vreesde, die ook zij welligt bij ondervinding kende. Er waren oogenblikken, waarin de Hertogin het hoofd verhief tegen de tirannij, en dan volgde er een strijd, waarin de vrouw altijd weder nederboog onder het geweld van haren eigen' hartstogt, en waarin

‘*le petit compagnon*’ (zoo als de groote Mijnbeer DE ST. SIMON den Sieur D'AUBIGNY verkoos te noemen) telkens meerdere zekerheid kreeg van zijn meesterschap, telkens zwaardere proeven durfde opleggen, en waaruit hij zich toch altijd terugtrok met de stugge onvoldaanheid van een' verongelijkte. Na eene diergelijke worsteling, kort na hunne terugkomst te *Rome*, zeide hij eens: - ‘Dat alles zoude beter zijn, als ik zekerheid had van uw bezit voor altoos; als niets mij scheiden kon van uwe liefde, als ik regten op u had, die geëerbiedigd moesten worden door allen; als ik meester was van uw lot; als ik uw echtgenoot kon zijn, zou ik u gelukkig maken.’

En hetzij de Hertogin, door het hoog avontuurlijke van den eisch zelve, als verblind werd voor de ongerijmdheid, hetzij ze werkelijk in de overtuiging deelde, dat alles beter zou worden met een huwelijk, hetzij ze reeds te zwak was, om hem iets te durven weigeren - zij schrikte, zij verbleekte, zij bood flaauwen tegenstand, doch zij eindigde met toe te geven. Intusschen was er, gedurende hun verbliijf in *Frankrijk*, eene onderhandeling aangeknoopt, waarvan de uitkomst den wil van FRANCESCO en het besluit der Hertogin in de hand werkte, en, zoo zij al het vreemde daarvan niet wegnam, het ongerijmde ten minste temperde.

Monsignor OLIVIO ODESCHALSI, neef van INNOCENTIUS XI, een verre bloedverwant van den Hertog DE BRACCANIO, vond het eene grive zijn geslacht aangedaan, dat de Heerlijkheden van dat huis bij openlijke veiling door de magt van schuldeischers zouden verkocht worden, 't welk toch de vermoedelijke uitkomst zoude zijn, ondanks de voorspraak van den Kardinaal DE BOUILLON, die de verzegeling had belet. Hij onderhandelde met Mevrouw de Hertogin over het Hertogdom *BRACCANIO*, dat zij hem zoude afstaan tot den prijs van twee millioen, waarmede zij de eischen harer schuldenaren zou kunnen voldoen; maar Monsignor OLIVIO, die met beide oogen de Fransche vrouw den naam en de titels had zien voeren, van het hooge Romeinsche geslacht, eischte, dat zij dien van Hertogin BRACCANIO zoude afleggen voor altoos, als eerste voorwaarde van den koop; eene voorwaarde, wier toestemming haar de grootste moeite kostte, en waartoe zij welligt niet had besloten zonder den invloed van FRANÇOIS, die niet veel medegevoel had voor haren geboortetrots, maar wiens burgerlijk gezond verstand des te beter begreep, dat haar geen ander middel overbleef, om aan de verwarring harer zaken een einde te maken. De fiere Romein-

sche Heer had echter wel een' anderen borg gewenscht voor het nakomen van eene belofte, met zoo veel moeite afgeperst, dan die van het gegeven woord eener vrouw, te meer, daar hij niet kon verhinderen, dat zij den naam en titel aannam van Prinses ORSINI, dien zij mede had aangehuwelijkt, denzelfden, waaronder zij het meest is bekend geworden; hij had daarom een paar malen de noodzakelijkheid eener nieuwe verbindtenis aangeroerd, en hoewel de Hertogin daarop geene acht had geslagen, FRANÇOIS, door wiens pen de geheele onderhandeling was gedreven, begreep, dat hij in dien man de hulp zou vinden, welke hij noodig had tot het voltrekken van zijn geheim huwelijk.

Want een geheim zoude het blijven, dat was de wil der Prinses; dit eischten haar rang en de maatschappelijke overeenkomsten, en FRANÇOIS zelf had het niet anders gewild; zoo zijne fierheid eischte, dat zijne regten op die vrouw gewettigd werden, en geheiligd door priesterlijke inzegening, hij had niet de kleingeestige ijdelheid, om met zulk eene zegepraal te willen schitteren in de wereld; - zoo zijn hartstogt niet rustte, voordat hij zich voor eeuwig onafscheidelijk had verbonden aan eene vorstin, zijn trots zelf verzette er zich tegen, dat die daad invloed zoude hebben op zijn' toestand in de maatschappij, en veel liever had hij haar nedergerukt tot zijnen stand, dan dat hij opgeklommen ware tot den haren, zoo daartoe mongelijkheid were geweest.

ODESCHALSI dan, die belang had bij de handeling, was tegelijk de eenige getuige van het huwelijk van FRANÇOIS D'AUBIGNY met de weduwe van den Prins ORSINI; hij verpandde zijne eer als edelman voor zijn eeuwig stilzwijgen; de eenvoudige monnik, die het voltrok, kreeg door zijn' invloed eene pastorij over de *Alpen*; FRANÇOIS legde den eed af, dat hij nooit deze verbindtenis zou doen gelden in het openbaar, dan met den wil zijner echtgenoot, en ontving in ruiling de plegtige belofte, dat deze tegenover hem zoude betrachten alle deugden en pligten, die van eene trouwe gade kunnen geëischt worden door haren wettigen man. En daarmede meenden die heide menschen verzekerd te hebben wat zij, ieder voor zich, bedoelden, en zij hadden niets gedaan, dan de bouwstof verzameld, die hun volgend leven zoude vervullen met onrust, twist, wroeging en berouw.

Monsignor ODESCHALSI, tevreden in het zekere bezit van zijn Hertogdom, en in de zwakheid van zijne bloedverwante eenen waarborg te meer ziende voor het onbetwistbare bezit van zijn' titel, hield verder geene gemeenschap met haar, in zijn

hart afkeurende, wat hij in zijn belang door zijne tegenwoordigheid had goedgekeurd. De zaken der Prinses waren nuvolkomen geregeld; hare bezittingen wrij de hare geworden; haar huis was op meer zedigen voet gebragt' de rijkdommen, die haar gemaal haar bij staatement had vermaakt, in zilverwerk, in paarlen, in juweelen, en waarin het grootste deel van zijn vermogen bestond, waren onverminderd de hare gebleven, en de groote wereld van *Rome*, hare vernuften, hare talenten, hare intriguanten, hare schoone vrouwen, en hare geparfumeerde geestelijken keerden weder voor goed in haar salon terug. De teedere verhouding van Mevrouw de Prinses ORSINI tot haren jeugdigen *Écuyer* was sinds lang in de wereld geen geheim meer; maar zoo ooit zonde en schande werden aangemoedigd door de medepligtigheid der verschooning, de achttiende eeuw was ten uiterste toegevend voor dergelijke betrekkingen; zij had te veel groote zondaren en zondaressen met hare verachting te straffen gehad, zoo zij den steen der veroordeeling had geworpen op de Prinses ORSINI; doch zoo men had kunnen gissen, dat deze den eenigen stap had gedaan, die hare liefde konde wettigen en regtvaardigen voor God, dan zeker hadden die zelfde menschen, welke nu slechts glimlachten en fluisterden, maar die haar niet minder zochten, haar uitgestooten uit hun midden, en als eene verworpene met schimp en bespotting den rug toegekeerd. De regtvaardigheid der maatschappij! En de echtgenoote van FRANÇOIS kende die zoo wél, dat zij haar gedrogtelijk huwelijk verborg met de angstige zorg van eene doodzonde. Zij smaakte daarvan intusschen de vruchten, die zij gewenscht had, want was het zelfkennis, of een vast besluit? - de Signore FRANCESCO was werkelijk voor haar geworden alles, wat zij wenschte. Was het de natuurlijke edelmoedigheid van zijn karakter, die hem deze nieuwe wijze van zijn, tot pligt maakte, of was het een diep gevoel van het ongelijk, dat hij haar had aangedaan?

Zeker is het, dat hij zich tegenover haar gedroeg, als moest hij telkens hare vergiffenis koopen door zachtmoedigheid, door de opofferingen van onuitputtelijk geduld en vurige liefde. En de Prinses was juist de vrouw, om regt goed partij te trekken van deze stemming, en om niets te doen, dat hem moed kon geven, zich daaruit op te heffen. Alles bleef dus voor het uiterlijke hetzelfde, en zoo de *écuyer* nog heerschte, was dat door het zachte geweld der liefde, maar niet meer door dat van aanmatiging. In den aanvang van 1694 deed Mevrouw ORSINI eene reis naar een vrouwenklooster, in het noorden van

Italië. De kloosterzusters, die zich wijdden aan de opvoeding van meisjes, hadden daarna eene kweekelinge meer; het was DIANA. Niemand had op die reize de Prinses verzeld, dan haar *Écuyer* FRANCESCO, die van toen af eenmaal 's jaars derwaarts ging, om op de verzorging van het kind toe te zien.

De toestand der echtgenooten bleef dezelfde voor het uitwendige, schoon zeker in dien tijd, de hartstogt tot kalmte was gekomen, ten minste van de zijde der Prinses, toen er opeens brieven uit *Frankrijk* kwamen, en de eerste opening der onderhandelingen met Mevrouw DE MAINTENON en de Kardinaal PORTE-CARRERO hen opschrikte uit hunne rust, en hun beiden voor het eerst regt goed onder de aandacht bragt, hoe groot eene onvoorzigtigheid zij hadden begaan. Het was tegelijk de aanleiding tot den eersten ernstigen twist, die verkoeling tusschen hen deed ontstaan. Er werd Mevrouw ORSINI het vooruitzigt geopend Camerera-Major te worden van de Koningin van *Spanje*; met ijver en in het geheim deed zij alle stappen, welke deze bevordering zeker konden maken; ten laatste werd haar die belangrijke post voor goud aangeboden.

'Zij was weduwe van een' Spaanschen Grande, en weduwe zonder kinderen!' luidde het geschrift, een volstrekt vereischte voor het ambt, dat in haar zamentrof.

Men begrijpt hoe zij, met dit geschrift in de hand, stond tegenover FRANÇOIS D'AUBIGNY, die haar echtgenoot was, en vader van hare dochter DIANA! Hij bad, smeekte, eischte, dat zij niet zoude aannemen! Maar zij had die onderhandeling, zonder er hem kennis van te geven, te ver laten komen, om te kunnen teruggaan, zonder den toorn van twee Koningen en van al hare voorname beschermers, op zich te laden, ondersteld zelfs, dat zij hem dit offer had willen brengen. Dan de eeren heerschzucht waren plotseling in haar ontvonkt; alle begeerten, die in haar gesluimerd hadden, waakten plotseling op; zij zag, dat zij eene groote rol zou kunnen spelen op het staatkundig tooneel van *Europa*; de sterke, onvrouwelijke hartstogen borsten fel uit, en stieten, zonder omzien of aarzeling, de flaauwere vrouwelijke aandoeningen terug. De Prinses ORSINI begreep opeens zich zelve, al de vatbaarheden van haar verstand, alle vermogens harer ziel; en wat beteekende bij die ontdekking de *Signore* FRANCESCO, haar *Écuyer*, met zijne regten en zijne eischen, zelfs al was hij haar echtgenoot? Zij, die zoo weinig hechtte aan dat woord, dat zij er tot driemaal toe een' had aangenomen, uit verschillende beweegredenen, maar nooit met dat

ernstige besef van hare pligten tegenover dezen, dat haar zeker zou belet hebben met een' jongeling als FRANCESCO zulk een verbond te sluiten. Was het niet de Hertog DE BRACCANIO geweest, die haar opgeheven had uit weduwlijke bekrompenheid tot eenen hoogen en luisterrijken stand, en had zij hem ooit andere onderscheiding bewezen dan die, welke goede toon en wellevendheid vorderen, en was hij ooit in haar huis of in haar hart voor iets meerder gerekend geworden, dan voor een' nietigen grijsaard, van wien zij den naam had aangenomen, doch wien ze niet behoefde lief te hebben en nog minder te gehoorzamen? En dan FRANCESCO, de jongeling zonder afkomst en zonder titel, die niets voor haar was, dan de man, dien zij *bemind had*; die niets voor haar worden kon, dan op zijn hoogst een geheimschrijver, zou die haar beletten den grooten stap te doen, die haar een' werkkring binnenleidde, juist geschikt voor hare talenten, berekend voor hare krachten; zou die hare schreden belemmeren, waar zij zich plaatsen zoude naast een' troon? Was het niet reeds genoeg, dat hij voor meer dan de helft hare vlugt had verlamd; dat zij in de verbindtenis met hem, altijd door, eene oorzaak zoude hebben tot bange zorgen, en altijd eene onverzettelijke hindernis tegen menige berekening harer eerzucht? o Hoe verachtte zij zich zelve, dat zij op zoo hooge vooruitzigten niet was bedacht geweest! en het was een gevoel, als van haat, dat zich in hare ziel ontwikkelde tegen hem, omdat hij het eerst, met zoo veel drift, het offer harer vrijheid had geëischt - en hij zou dan nu gebruik willen maken van dat offer, om haar te dwingen af te zien van de grootsche en schoone loopbaan, die zich voor haar ontsloot.... hij! en zij had wel zeker besloten, ditmaal niet te zwichten. Het was een heftig tooneel van verwijtingen en bitterheden, dat toen tusschen hen plaats vond, en waarbij de Prinses ORSINI eene dorre koelheid en eene rustige vastheid wist aan te nemen, die meer bewees voor hare diplomatieke bekwaamheden, dan voor haar hart; waarbij FRANCESCO een' terugkeer had van vroegere heftigheid, die hem toch niet overwinnen deed; een tooneel van schande en smart, vol ellende en tranen, vol verwenschingen en bedreigingen, een zulk eindelijk, als alleen plaats hebben kan tusschen zulke echtgenooten, maar ook zeker volgen moest, als het noodlottige, onvermijdelijke gevolg van hunne zwakheden, hunne fouten, hunne overijling en hunne dwaling; een tooneel, waarvoor zij den grond gelegd hadden bij het wakker roepen en bij het toegeven aan een' ongerijmden hartstogt.

FRANÇOIS D'AUBIGNY behield geene andere keus, dan zijne echtgenoot te laten handelen zoo als zij wilde, of zich gansch haren haat te winnen, door haar van hare hoogte neder te storten, met eene ontrouw aan zijnen eed. Tot het laatste dacht hij te edel en had haar nog te lief; - hij besloot tot het eerste, en zij reisde af naar *Spanje*, waar hij haar niet volgen zoude. FRANÇOIS verlangde het niet, en Mevrouw ORSINI had het hem voorgesteld, opdat hij het zoude afslaan; zij wist nog weinig van het karakter en het humeur der Vorstin, aan welker zijde zij leven zoude; zij had slechts voorgevoel, nog geene zekerheid van de magt, die zij hebben zoude aan dat Hof; zij kon dus geenen man met zich nemen, die tot haar stond in de betrekking van FRANCESCO, en van wien zij zoo weinig voorzigtigheid kon hopen in de verloochening daarvan; maar toen zij eenmaal gevestigd was in vollen glans en hofgunst; toen zij de mate van hare magt had gemeten, en de diepte van haren invloed gepeild; toen zij wist, dat zij alles kon durven, en men haar alles zou vergeven, of liever, dat niemand haar het zou verwijten, dat zij in het vorstelijke paar twee blinden leidde aan hetzelfde snoer, twee kinderen aan denzelfden leiband; dat de sombere blikken der geërgerde Spanjaarden en de spottende glimlachjes der ligtzinnige Franschen niets zouden vermogen tegen haar, zelfs al duidden zij den verleidend schoonen *Écuyer* als haren minnaar aan, toen ontwaakte in die zonderlinge vrouw eene glimp van de oude liefde, al ware het misschien uit zucht tot het gewaagde - uit lust aan bezwaren, of wel het verlangen naar een hart, waartegen zij met vertrouwen het hoofd konde uitrusten; te midden aller vleijerijen, die men aan haar kwistte, aller aanbidding, die men haar opdrong, had zij behoefte aan eene liefde, die beproefd was en waarachtig; zij stond zoo alleen, en hare houding tegenover het Hof was van dien aard, dat zij tegen niemand eene gedachte durfde uiten, zonder vreeze van onbescheidenheid of van verraad; dat zij de hand niet durfde leggen in iemands arm, zonder te vreezen, dat er voor de dienst een loon zoude geëischt worden, hooger dan de staatkunde noodig vond te geven. Toen schreef zij aan haren FRANCESCO; zij schetste hem haren toestand, te midden van al haren glans; haar verlangen naar zijn bijzijn; hare behoefte aan zijnen raad, aan zijnen steun zelfs, en dat alles, het mogt waarlijk gevoeld zijn of slechts voorgewend, wist zij uit te drukken met die zegevierende behendigheid, waarvan zij het geheim bezat, en waarmede zij tot Mevrouw DE MAINTENON toe wist te winnen. Toch moest zij hare oproeping, hare bede,

hare overreding herhalen, eer D'AUBIGNY besluiten kon zich weder in den treurigen toestand te plaatsen, waarin hij meester zoude zijn en dienaar tegelijk; waar hij zou kunnen bevelen en toch moest gehoorzamen; waar hij gedwongen zoude zijn met gebogen hoofd te staan achter den stoel van de vrouw, die eenmaalhare hand in de zijne had gelegd. Maar nog beminde hij, en zij had hem veel gezegd, veel beloofd, dat hem bevredigen kon met zijn lot; daarbij hij had het reeds eenmaal aangenomen, hij had het vooruit kunnen berekenen, toen hij de eerste overeenkomst aanging; nu moest het worden gedragen, zoo hij geene eeuwige scheiding wilde, en daartoe voelde hij zich nog niet sterk genoeg. Hij besloot dan te *Madrid* te komen. Zij bood hem eenigen rang aan, die hem gelijkstelde met de hovelingen van edele geboorte, en die hem boven den schijn van dienstbaarheid verhief; maar met eene eigenzinnige, misschien romaneske overdrijving van kieschheid, verwierp hij dit voorstel, zonder te denken aan de vernederingen, welke het hem had kunnen sparen; toch hernam hij nu zijn' familienaam, dien hij reeds te *Rome* bij den *Maestro* BAJOCCI had afgelegd, totdat hij dien eens in zijn vaderland zoude mogen voeren, verheerlijkt met den stralenkrans van het talent. Nu wist hij, dat dit nooit wezen zoude; dat zijn vader overleden was; dat er niemand meer leefde, wien het ergeren konde, dat hij dien voortsleepte in het gevolg van eene vrouw, en nu wilde hij ten minste een' wettigen naam hebben, waarbij men hem noemen kon, en dien niemand hem zou betwisten.

Toen dan de Sieur FRANÇOIS D'AUBIGNY, *Écuyer* van de Prinses ORSINI, die te *Rome* de zaken zijner meesteres had geregeld, nu tot haar kwam te *Madrid* (zoo luidde het voor de wereld), was hij in de volle kracht van zijn leven en een bloeijend schoon man. Het vuur van zijne oogen mogt een weinig zijn getemperd, het maakte ze zachter en dieper; de overfrissche blos van de vaag der jeugd mogt zijn weggepeinsd van zijne wangen, die bleekte bij zijn donker glanzig haar maakte hem te meer belangwekkend; de hartstogt mogt zijn merk gedrukt hebben op dat voorhoofd in eene smartelijke groeve, het deed geen onregt aan de schoonheid van den vorm, noch aan de uitdrukking van die schrandere trekken, welke buitendien reeds tot nadenken wekten. Zijne slankheid van vroeger was tot krachtigen bouw volgroeid, en al zijne bewegingen, hetzij hij eener dame den waaijer aanbood, hetzij hij de teugels hield van een steigerend rijpaard, hadden eene natuurlijke en eigenaardige

bevalligheid, iets zekers, iets vasts, iets sprekends, dat geen benijder hem konde afzien, omdat zij onopzettelijk was en aangeboren, en dat de fijne toon en de zachte hoffelijkheid van Mevrouw ORSINI die alleen een weinig had beschaafd onder den invloed der eerste liefde; die manieren zouden voor een' Edelman van de eerste opvoeding zeker wel een weinig te veel kracht hebben gehad en te veel levendigheid; doch voor een' *Écuyer*, het middelwezen tusschen een groot heer en eenen burgerman, gaf men dit toe, te meer daar eene zoete welluidende stem hare scherpheid verzachtte, zoodra hij sprak. Zulk een man, plotseling opgetreden te midden van een Hof, dat van kabalen en intrigues zamenhing, en waar zich eene onverzadelijke behoefte deed gevoelen aan de prikkeling van vermaak en de schokken der hartstogten, was eene verschijning, die hare groote waarde had. Alle vrouwen vonden, dat de Prinses ORSINI wel zeer gelukkig was geweest in de keuze van haren *Écuyer*; maar tusschen het gemurmel harer bewondering door hoorde men ook het schuifelen van den laster. Alle mannen vonden, dat deze *Écuyer* er te schrander uitzag bij zijne schoonheid, om voor niets daar te zijn, dan om het gebedenboek te dragen van Mevrouw de Prinses, en zij begonnen in te denken, dat hij hun gevaarlijk kon worden, voor zooverre zij op invloed aasden, op magt, of op vrouwengunst. Maar de fiere blikken van FRANÇOIS en de eenigzins barre terughouding van zijn gedrag verstomden bewondering en laster beide, en zij, wier voorzienige schranderheid benijd had en gevreesd, kregen spoedig niet geruststelling, maar de zekerheid, dat het voortaan uit de hand van dien man was, dat hun het genadebrood der gunsten en de wrange beeten der ongenade zouden worden toegereikt. Ook vatten zij die hand niet - maar zij likten haar, lage zielen als ze waren, die een' lakkei de voeten zouden hebben gekust, om later misschien zijnen meester te kunnen trappen op het hart; en werkelijk, ware D'AUBIGNY een lakkei geweest van afkomst of van beginsels, hij had voldaan kunnen zijn met zijn deel van geluk, met zijn deel van magt in de Spaansche monarchie, dat hem werd toegeworpen. In hare vreugde over zijne terugkomst, had Mevrouw ORSINI niet geweten, door welke bewijzen van liefde, van hoogachting en van vertrouwen zij hem toonen zoude, dat hij welkom was, en hoe zij hem het offer vergoeden wilde, dat hij haar bragt. Zij moest toch enkelen deel geven in haar gezag; de Fransche Heeren: - dat was niet voorzigtig; de Spaansche Edelen: - dat was hoog verraad

tegen *Frankrijk* - een onbekende naam, zoo als de zijne, nevens D'ORRY, dien zij toch moest dulden, dat kon niemands arg waan wekken, en hare magt niet meer verkorten, dan zij zelve wilde, en FRANÇOIS, die anders vrij was van de gewone heerschzucht, of liever te trostch, om haar op zulk eene wijze te bevredigen, nam aan, wat zij hem gaf, en eischte veelal meer nog, dan hem in het eerst was toegedacht, alleen maar, om zich zelven te verblinden voor zijn' waren toestand, om zich zelven bij wijlen den droom te geven van onafhankelijkheid. En hij gewende zich zelven en anderen op die wijze zoo zeer aan het oefenen van invloed, dat het hem eene gewoonte was geworden en eene behoefte, eer hij er aan dacht. En *Spanje* was er misschien niet ongelukkiger door. Hij verzette zich tegen menige wreede berooving, tegen menige willekeur, tegen menigen gewaagden stap, tegen menig roekeloos plan, dat niemand voordeel konde aanbrengen, dan den twee of drie fortuinzoekers, die het hadden uitgedacht; hij bragt menig eerlijk man op zijne regte plaats; hij stelde menigen schelm met beschaming ten toon; hij wist bekwaamheden te erkennen en te gebruiken; hij wist de onwetende snoeverij met beschaming te straffen. Voor al dat goede had Mevrouw ORSINI een' scherpen blik, en zij meende het eerlijk genoeg met het land, dat zij regeerde (mits zij regeerde), om hem dankbaar te zijn voor de misbruiken, die hij aanwees, voor de verbeteringen, die hij voorstelde, ten minste zoo die niet ingrepen in het raderwerk der kabalen, waardoor zij heerschte. Het was toen, dat FRANÇOIS die sombere en droevige menschenkennis opdeed, hofkennis willen wij het noemen, tot verschooning der overige menschheid, waarvan zijne woorden in sommige oogenblikken op zulk eene bittere wijze getuigden; het was toen, dat hij zich fier voelde, slechts een burger te zijn, dat die medelijdende verachting voor vorsten en die haat voor hunne omgeving in zijn hart opschoten. Ondanks al zijne fouten, die wij niet verbloemd hebben, hopen wij toch, dat niemand hem verdacht heeft van onbepaald welgevallen in zijnen toestand, vooral niet van geluk onder die zegepralen eener gevleide ijdelheid. Hij zelf zag nooit op dien tijd terug, zonder een' donkeren schaamteblos en een' diepen zucht, en de weinige oogenblikken van genoegen, die hem ten deele vielen, waren zeker niet die, waarin hij ORRY of den abt D'ESTRÉES in eenig duister plan had weten te kruisen; maar die aanvallen op de ontwerpen van den laatste kostten hem veel, of liever, zij besloten zijne loopbaan voor het

oog der wereld, en hunne gevolgen ten minste dreven hem tot zijne vorige minduidendheid terug. Het was in het woeligste van den successieoorlog; de toestand van *Spanje* de wanhopigste, waarin het nog had verkeerd; *Frankrijk*, zoo uitgeput, dat het aan onderhandeling dacht met de zeemogendheden, moest ook de voorwaarde van vrede de val zijn van den kleinzoon van FILIPS V. BERWICK was ingeroepen om het Spaansche leger bijeen te verzamelen en aan te voeren; PUYSEGUR was aangekomen, om hem te steunen; ORRY had onherstelbare fouten begaan; door zijne onvergeeflijke achteloosheid ging *Gibraltar* verloren, de belangrijkste haven in gansch *Spanje*, alllerbelangrijkst vooral in de handen van een' vijand. De Kardinaal D'ESTRÉES, van wien men, om zijne naauwe vriendschap met de Prinses ORSINI, had gemeend, dat hij aangenaam zoude zijn, was omstreeks dien tijd Fransch ambassadeur te *Madrid*; doch daar hij de belangen van *Frankrijk* met te veel opregtheid en te weinig meêgevendheid behartigde, was hij in gedurige botsingen met de Camerera-Major, waarbij hij altijd nederlagen leed, welke zij hem niet spaarde, zonder eenige achting voor zijne achtingwaardige persoonlijkheid, noch voor de groote diensten, die hij haar zelve had bewezen, als de weduwe van BLAISE DE TALLEYRAND, en later. Dit vermoeijende en vernederende spel moede, verzocht de prelaat een ontslag, dat hem schielijk gegeven werd. Zijn broeder, de abt D'ESTRÉES, volgde hem voorloopig op; om zich te vestigen, liet deze zich de lage voorwaarde welgevallen, van nooit naar zijn hof te schrijven, dan met voorkennis en overleg van Mevrouw ORSINI en den minister; dan in het geheim wreekte hij zich over dien dwang, door kleine kabalen te smeden, in zijn persoonlijk belang tegen de Camerera, door D'AUBIGNY veelmalen ontdekt en gedwarsboomd. Dit en de harde voorwaarde, waaraan hij zich onderwoopen had, niet gematigd, zoo als hij wachtte, door meerdere inschikkelijkheid voor de belangen, die hij voorstond, begon hem ondragelijk te worden, juist ten tijde, dat PUYSEGUR, door ORRY op schaamtelooze wijze misleid omtrent de maatregelen tot onderhoud van het leger, en tot verdediging der grenzen, zich verpligt rekende zijne verontwaardiging te uiten in scherpe klagten, die hij naar LODEWIJK XIV opzond. ORRY was te veel en te openlijk door Mevrouw ORSINI ondersteund en vooruitgezet geworden, dan dat men haar onschuldig kon achten aan zijne fouten, schoon het waarschijnlijk is, dat hij haar, de vrouw, die toch in 't eind niet zelve de legermagten kon gaan tellen, of de magazijnen in oogenschouw nemen, bedrogen had, zoo-

wel als den Franschen staatsman, wien hij valsche bescheiden voorlegde van manschappen, die alleen op het papier bestonden, en van voorzorgen, die nooit waren getroffen. Die beschul digingen van PUYSEGUR, de verontwaardiging van de beide natiën over het verlies van *Gibraltar*, troffen zamen met de uitbarsting, die ORSINI, door hare handelwijze tegenover de beide D'ESTRÉES, over zich haalde. De Abt-gezant dan, had zich even goed geërgerd aan ORRY als PUYSEGUR, en wist beter dan deze, wat er omging in het paleis, waar de Prinses heerschte; maar hij had zijne persoonlijke redenen, om liever de Camerera en haren gunsteling D'AUBIGNY van alles te beschuldigen, dan den minister; den eersten zelfs schreef hij meer magt toe, en vooral meer kwaden wil, dan er werkelijk bestond. Minder opregt en minder eerlijk dan zijn broeder de Kardinaal, trad hij niet terug uit onmagt of uit verdriet, maar hij wilde door sluipmiddelen de anderen wegdrijven van hunne plaats. Ondanks de overeenkomst, die hij had aangegaan, en welke, tot schande van het Fransche Hof, daar bekend was en goedgekeurd, waagde hij het, langzamerhand sommige berigten van weinig belang af te zenden, buiten voorkennis der Camerera; toen dit gelukt scheen, maakte hij eene ernstige en vormelijke depêche op, waarin hij de gansche bitterheid zijner ziel uitstortte, waarin hij alle grieven uitmat, alle misbruiken blootlegde, alle geheime fouten aantoonde, alle kabalen uiteenploos, en Mevrouw ORSINI en hare partij voorstelde op eene wijze, die den Koning van *Frankrijk* zoowel als dien van *Spanje* tegen haar moest innemen; maar wat het ergste was, niet slechts de staatsdame tastte hij aan, maar ook de *vrouw*; niet slechts in hare staatkundige geheimen was hij ingedrongen, maar ook in die van haar huisselijke leven; niet slechts de fouten van haar bestuur, maar ook de zwakheden van haar hart, stelde hij ten toon. Was het eene vermetele gissing, of hadden omkooping en ontrouw hem de waarheid verraden? maar zeker is het, dat hij hare betrekking op D'AUBIGNY stelde als een feit. Na eerst gesproken te hebben met eene trouwelooze overdrijving van diens invloed op de gewigtigste staatszaken; na als bewijs te hebben aangevoerd, wat niet te loochenen was, dat hij meermalen den kabinetstraad bijwoonde, waarin de belangrijkste zaken van het Koningrijk werden beraamd en overlegd, en dat ORRY en hij zelf zich dit misbruik hadden moeten laten welgevallen, gaf hij op, als waarschijnlijke oorzaak van een zoo groot overwigt van dien jongen man op de schrandere vrouw, eene teedere betrekking, een

geheim huwelijk, waaraan niemand aan het Spaansche Hof meer twijfelde volgens hem. Dat was de laatste dolksteek, waarmede hij zijnen sluipmoord aan haren goeden naam voltooide.

Mevrouw ORSINI evenwel, zoo goed gediend, zoo gevreesd, en zoo wel gehoorzaamd, was met de geheime overtredingen van den Abt bekend geworden; daar zij begreep, dat ze eenig vijandelijk doel moesten hebben, begon zij er hare maatregelen tegen te nemen; toen het gewigtige stuk aan den post was toevertrouwd, werd het in hare handen overgeleverd. Men denke zich haren schrik, haren toorn, hare verontwaardiging; doch neen, niemands verbeelding behoeft zich te vermoeijen; als wij eenvoudig de handelingen opgeven, waartoe zij zich liet vervoeren in hare opgeruide hartstogtelijkheid, dan hebben wij haren zielstoestand geschetst. In den opengebroken' brief aan den Koning, daar, waar de Abt zijn vermoeden uitdrukte, dat zij D'AUBIGNY had getrouwd, schreef zij eigenhandig, als kanttekening: ‘POUR MARIÉE, NON!’ en na dit geschrift dus getoond te hebben aan verscheidene hooggeplaatste personen van het Hof, tot zelfs aan den Koning en aan de Koningin van *Spanje*, onder de bitterste verwijtingen en beschuldigingen tegen den Abt, zond zij het met die vreemde en vermetele aanmerking naar LODEWIJK XIV af, in geleide van de hevigste klagten over het gedrag van D'ESTRÉES; over zijne vermetelheid, geschreven te hebben zonder hare voorkennis, en over de gruwzame beleediging, die hij haar aandeed met de lastering van dit gewaande huwelijk. Dit zonderling onvoegzame, en, om het met den regten naam te noemen, schaamtelooze gedrag van de Prinses ORSINI; dit radeloos en onbezonnen vertienvoudigen van de ergernis, zoo zeer in tegenstelling met hare gewone matiging, met hare waardige kalmte, met hare berekenende voorzigtigheid, met haren huiverenden schroom tegen iedere, zelfs de kleinste, overtreding van vormen en welvoegelijkheid, schenen te kunnen voortkomen uit eene edele verontwaardiging, die, tot het uiterste gestegen, in onbedachte drift ieder middel aangreep, om zich lucht te geven, en uit eene onschuld, die, sterk in hare reinheid, de vermetelste stappen waagt, om zich te regtvaardigen; maar wij houden het daarvoor niet; haar diep en gevat karakter, dat onder de grootste lotwisselingen beradenheid en tegenwoordigheid van geest wist te behouden, had door fijne en meer waardige middelen hare eere kunnen herstellen, waar die dus werd aangerand: zoo zij zich onschuldig had gekend, zij had zich kalmer en meer zeker gewroken op den Abt, dan door dus openlijk de wegen

bloot te leggen, langs welke zij tot staatsgeheimen doordrong; ware hare verontwaardiging zoo waarachtig gevoeld geweest, als zij luide werd uitgeroepen! Wij houden in tegendeel haar gansche gedrag, onzinnig als het scheen, voor een welberekend overleg, voor een nieuw bewijs van hare gevatheid van geest, en snelle waardering der eischen van het oogenblik. Hoe meer het waarheid was, wat daar geschreven stond, des te meer moest zij er luide en tegenover de gansche wereld, door schelle kreten, de onwaarheid van uitroepen; daar er niets meer te loochenen was, niets meer te verbloemen, niets meer te verbergen, te vrijer moest zij klagen, te sterker wraak roepen over onregt, zich te meer bitter beleedigd en belasterd wanen, naar mate er meerder grond was voor de lastering. Dit alleen kon sommigen nog misleiden omtrent de waarheid; de gesmoorde ergernis, of zelfs de herroeping daarvan, waartoe de Abt welligt nog had kunnen gedwongen worden, zou niets geholpen hebben, zou niemand belet hebben te denken, wat hij wilde, en zoo de geschiedenis mij geen ander regt gaf, om hare verbindtenis met D'AUBIGNY als een feit in den roman op te nemen, dan zou dit zeldzame en zoo weinig op haar zelve gelijkende *éclat* mij er vrijheid toe geven. Het spreekt van zelf, dat FRANÇOIS al zeer spoedig kennis kreeg van het voorval en van de wijze, waarop zijne gade er zich in gedroeg, maar te laat toch, om de schijnbare onvoorzigtigheden van hare drift te voorkomen, of zich daartegen te stellen; maar welk eene grieve moest ze hem niet zijn, deze handelwijze! hij had nooit van haar verlangd, dat zij openlijk belijdenis zoude doen van de zwakheid, die haar met hem vereenigde - maar hem dus ganschelijk te loochenen voor de wereld, onder woorden en daden, zoo diep beleedigend voor hem - want iedere bitterheid tegen den Abt op dit punt was eene beschimping tegen hem - was als eene getuigenis uit haren mond, hoe hij een zoo onwaardige was, dat de onderstelling van eene verbindtenis met hem als de gruwzaamste aller lasteringen moest worden opgenomen. En zij, die hem zelve had gekozen, die hem zelve het eerst de hand had toegereikt! Ook was zijne verontwaardiging zoo waarachtig en diep, dat hij die vrouw niet wilde wederzien. Nog denzelfden dag van het schandaal reisde hij af naar *Rome*, in een kort, maar scherp woord haar kennis gevende van zijn besluit, om niet weder aan hare zijde te leven, dan als haar erkende gemaal. Zoo goed als eene eeuwige scheiding!

Welke de eerste indruk ook moge geweest zijn van D'AU-

BIGNY'S vertrek op de Prinses ORSINI, de tweede was zeker die van blijdschap, van verligting; het stond aan haar, om partij te trekken van die verwijdering, op elke wijze, die zij goedvond. Ook deed zij die voorkomen als door haar beschikt, als de ongenade van den gunsteling, als een nieuw bewijs, dat die man niets meer voor haar was, dan hetgeen zij wel van hem wilde maken, en daarmede ook meende zij, dat alles geschikt was, de roekelooze! Meende zij dan waarlijk, dat LODEWIJK XIV, de trotschste en naauwlettendste aller vorsten op den eerbied aan zijn' persoon, de schending van zijne Majesteig in het karakter van zijn' Ambassadeur ongewroken zoude laten? De onschendbaarste aller instellingen, den brievenpost, dus te misbruiken, om de officiële depêche van een' Gezant aan zijnen Heer magtig te worden, die te openen, zonder eerbied voor een diplomatiek zegel, met eigene hand eene aanmerking daarin te lasschen, en van die daad geen geheim te maken, maar haar te verbreiden met opzet en zonder schroom, als ware het eene wettige en geoorloofde handeling, en daarna zonder vreeze te zijn voor het gevolg! Wij herkennen naauwelijks meer de Camerera-Major, of het moest zijn in de fiere zekerheid van hare ingewortelde magt, van hare onmisbaarheid, die haar hier verblindde. Zelfs al ware niet iedere regel van dat geschrift eene vreesselijke aanklagt geweest tegen haar, door feiten bewezen, zij ware toch verloren geweest, en niet meer te redden door de bescherming van Mevrouw DE MAINTENON, door de zwakheid en vriendschap der beide Spaansche Monarchen tegen den toorn des Franschen Konings. Toch scheen de storm, die haar hoofd zoude nederbuigen, in het eerst niets dan een togtje; zij kreeg eene strenge vermaning van wege het Fransche Kabinet - maar niets dan dat, en de Abt D'ESTRÉES daarentegen kreeg, nevens eene strenge bestraffing, zijn ontslag als Gezant; zij behaalde dus als eene zegepraal op den vermetelen vijand, maar het was slechts eene krijgslist, om haar eerst te verjagen uit hare sterkte, uit de nabijheid van den Koning. De oorlog was juist geopend. LODEWIJK XIV deed zijn' kleinzoon opmerken, hoe het voegzaam ware, dat hij zich plaatste tegenover den Aartshertog, zijn mededinger, en in persoon zijn leger ging aanvoeren. Iedere poging, die de Camerera-Major aanwendde, om FILIPS dien raad te doen veronachtzamen, den eigen' wensch zijner traagheid, om dien pligt te ontduiken, alles was vruchteloos: de oude Koning bleef onverzettelijk bij zijne meening, legde haar ten laatste op als een bevel van den grootvader, en de zwakke kleinzoon

durfde niet wederstaan, al had hij zijne vorstenwaardigheid ook durven wagen aan den blaam van gebrek aan moed, die dit wegblijven op hem zoude laden. De Koningin, door de Camerera-Major opgezet, wilde zich niet van haren gemaal scheiden, en er werden tallooze kleine kabalen gesmeed en verschalkt, om dit ontwerp te doen aannemen, of te doen mislukken; doch in het eind moesten de beide vrouwen rede verstaan, en voor den eisch van het oogenblik wijken. De ontzaggelijke nasleep, de onberekenbare kosten, die veroorzaakt zouden worden door de tegenwoordigheid van vrouwen in het leger, van eene Vorstin, van eene Koningin van *Spanje* bovenal, konden noch worden goedgemaakt door de uitgeputte geldmiddelen, noch worden geregtvaardigd door eenig aan te wijzen voordeel.

De Abt D'ESTRÉES, die niet meer Gezant was, zoude echter, tot de komst van zijn' opvolger, den Koning ter zijde blijven. FILIPS V dan reisde af, en snel daarop werd Mevrouw de Prinses ORSINI, geborene Fransche onderdane, gelast door haren Vorst, LODEWIJK XIV, om *Spanje* te verlaten, en *Italië* haar als ver banningsoord aangewezen. Haar ontslag als Camerera-Major, den Spaanschen Koning ontwrongen, volgde daarop. Van dien val, en hoe zij zich daaruit weder oprigtte, krachtiger en fierder dan ooit, hebben wij nu niet te spreken; veelmeer eischt ons onderwerp, dat wij omzien naar D'AUBIGNY, om te weten, hoe hij intusschen had geleefd, en wat hij besloot bij die ongedachte wending in het lot zijner gade.

Hij was naar *Rome* gereisd; hij had in het eerst getracht, zich op nieuw aan de kunst toe te wijden, en in die toewijding vergoeding willen zoeken voor al het verlorene; maar de tijd was voorbijd; de kunst is eene ijverzuchtige minnares; zij is het liefst gediend om zich zelve; zij is niet altijd gewillig zich te laten gebruiken als het allerergste en het allerlaatste van iedere gekrenkte ziel. Voor FRANÇOIS D'AUBIGNY was de tijd harer gunsten voorbij. Zijne jeugd had afgebloeid; de vlam zijner geestkracht had opgehouden te flikkeren; zijn moed was weg; zijne vrolijkheid, zijn vertrouwen op zich zelven, zijn geloof aan de magt der kunst, waren uitgebluscht; hij was verlamd geworden naar ziel en ligchaam, verlamd voor de krachtige inspanningen, die zij eischt, en daarbij, Maestro FRANCESCO, als een onbekende uit haar gild getreden, kon er door FRANÇOIS D'AUBIGNY niet weder worden binnengeleid; D'AUGBIGNY, een naam, die nu eene treurige vermaardheid had gekregen door *Europa*, verpersoonlijking van zijne schande, van zijn ongeluk, die hem be-

kend maakte te *Rome* als elders, en waarvan hij daar ten minste niet meer konde scheiden. En meester BAJOCCI, al had zijn harde vloek hem niet van dezen teruggedrongen, was niet meer onder de levenden, om hem te beklagen en hem de hand te reiken, of om zich gewroken te zien! Toen de kunst hem faalde, dacht FRANÇOIS aan zijn kind; dat was wel de band, die hem aan deze ORSINI hechtte; maar zij was der moeder zeker meer vreemd gebleven dan hem; de moeder had de zuigeling aan eene vreemde borst vertrouwd; zij had der moeder niets te danken dan het leven; de moeder kende niet eenmaal hare trekken, die nooit door eene liefkozing de aandacht van de kleine tot zich getrokken had. Hij daarentegen had ieder jaar haren groei nagegaan, hare ontwikkeling bespied, haar liefkozingen afgetroond. Zij zoude hem kennen! Hij zou haar wederzien; in de nabijheid van het klooster wilde hij eene schuilplaats zoeken voor zijne schande en zijne smart; toen hij wegreisde uit *Rome* met dat doel.... trof de weêrklank van den val der Prinses ORSINI zijn oor; zij was van haar voetstuk afgestort; de trotsche vrouw lag verbrijzeld dáár onder het hoongelach van vijanden, van benijders, van lage gunstelingen, verbeeldde hij zich; alles, waarvan en waarvoor zij leefde, was haar gewelddadig uit de handen gerukt; zij moest geschokt zijn tot in het binnenste harer ziel; zij moest kracht noch bezinning hebben overgehouden, om zich op te rigten, of om voor zich zelve te handelen, meende hij;zij trok als eene verlatene naar *Frankrijk* henen, zeide men, veroordeeld alreede door de openbare meening, als eene misdadige, die haar vonnis gaat aanhooren. En waarom was zij gevallen, waarom verlaten? Waarom werd er als eene schuldige op haar gewezen?Zijn naam naast den haren, was dat niet hare grootste misdaad? Zijn naam naast den haren, was dat niet hare grootste misdaad? Het was in het einde toch hare liefde voor hem, die dit lijden over haar bragt; het was voor het minst zijn' pligt naast haar te staan in het ongeluk, hare hulp, haar beschermer te zijn, waar alle bescherming haar faalde. Zijne natuurlijke edelmoedigheid; het diepe besef van het ongelijk, dat hij haar had aangedaan, en dat telkens weder bovenkwam; de geheime stem van zijn hart, die altijd weder voor haar sprak, en - wie kent de duizende roersels eener ziel, die tot de schijnbaarste ongelijkmatigheden voeren, en die toch niets zijn dan haren karaktertrek - wie weet nog, welke onbestemde hoop daarnevens; maar hoe het ware - de eerzuchtige Vorstin, de hooghartige Camerera-Major had hij verlaten, en wilde hij niet wederzien. Maar

Mevrouw ORSINI, die zich ging stellen in de magt van een' beleedigend meester, zou hij vinden, en..... op het oogenblik, dat deze zich het meest vergeten waande, en verzaakt door de gansche wereld, stond de man voor haar, dien zij meer dan eenig mensch had verwaarloosd en beleedigd. Hij stond naast haar - liefderijk en krachtig, als een moedig vriend, als een kalm geleider, met een diep, maar ernstig medegevoel, en met al de omzigtige verschooning van eenen beleedigde, die vergeven heeft, omdat hij zich zelven niet rein kent van schuld. - Hij vond haar te *Toulouse*, maar niet als de gebogene, of de wanhopige, die nederligt onder de zwaarte van haren jammer, en die moed en goed beraad beide heeft verloren. Slechts toen zij snel begreep, hoe hij haar meende, welligt wenschte te vinden, veinsde zij te zijn, zoo als hij haar had gewacht, dichtte hem voor, dat hij haren toestand geraden had. Het was dien man niet gegeven die vrouw te doorgronden, of haar te leeren kennen, anders dan door eene harde ondervinding. Het viel haar in, van zijne tegenwoordigheid partij te trekken, zoo als zij het vroeger van zijn afzijn had gedaan. Daartoe liet zij hem niets zien van hare sterkte, niets van hare hoop, niets van de wijze omzigtigheid, waarmede zij in *Spanje* alles had weten te regelen op eene wijze, die haren terugkeer mogelijk, noodzakelijk zoude maken; niets, hoe zij bij iedere schrede in *Frankrijk* aan moed won, en met meer vastheid het plan durfde vormen te harer verdediging; maar zij liet hem slechts zwakheid zien en volslagene moedeloosheid; zij sprak veel van de zeldzame hardheid, waarmede zij als verjaagd was uit *Spanje*, en van de sombere uitzigten, die dat haar geven moest voor het lot, dat haar in *Frankrijk* wachtte. Zij speelde als met de verschrikkelijkheden van haren toestand, met de vreesselijke aanklagt van D'ESTRÉES, die haar van eene verwaarloozing beschuldigde, welke naauw aan hoog verraad grensde; zij telde als met huivering al de groote vijanden op, die zij zich aan het Fransche Hof moest hebben verwekt; maar zij verzweeg, hoe vele en hoe magtige vrienden haar daar waren gebleven; zij scheen te sidderen voor den toorn van LODEWIJK XIV, zoo vaak door haar getrotseerd in zijne Afgezanten, zoo vaak gedwarsboomd in zijne plannen; maar zij vergat te zeggen, dat zij nog zeker was van DE MAINTENON. Zij zinspeelde op het einde van menigen diplomatieken val, de *Bastille*, en D'AUBIGNY, die niet anders kon oordeelen dan naar den schijn en naar hare berigten, vond dit alles waarschijnlijk genoeg, om voor de waar-

heid te vreezen. Hij was niet zoo voorzigtig in het uitspreken van zijn deelnemen en medegevoel, of zij bespiedde daarin dat vroegere gevoel van ongelijk, hetwelk hij zich toeschreef en waarmede zij hem zoo vaak overheerd had in zijne onhandelbare luimen. Toen waagde zij het, hem stout te misleiden over de uitkomst van zijne overijlde afreis van *Madrid*, die hare zaak had benadeeld als zij voorgaf; ‘en nu uwe terugkomst,’ vervolgde zij met een' weemoedigen glimlach, ‘hoe zij mij verrast en noodig is voor mijn hart, zij doet mij schade in mijne belangen.’

‘Dat was mijn doel niet,’ antwoordde hij ontstemd en bitter.

‘Weet ik dat niet?’ hervatte zij met zachtheid; ‘maar dat zal niemand verhinderen onze hereeniging uit te leggen, zoo als men wil, en gij begrijpt hoe zeer ik verloren zoude zijn, als na zulk een ontkennen de waarheid vermoed kon worden, als gij zelf tegen mij komt getuigen.’

‘Ik? - hebt gij mijnen eed niet, Mevrouw?’

‘Ik meen door uwe handelwijze, door gebrek aan inschikkelijkheid....’

‘Mij dunkt, dat toch hebt gij mij niet te verwijten!’

Zij glimlachte. ‘Wat gij mistet, heb ik zoo gaarne verschoond; maar nu kan één blik van uw oog mij de vrijheid kosten, als gij mij volgt.’

‘Ik zal een' zoodanigen niet op u werpen.’

‘En toch zoudt gij mij willen volgen naar *Parijs*?’

‘Tot naar den troon van LODEWIJK, als het zijn moet. *Gij* moet immers gered worden, ANNA! Maar *als* gij gered zijt, wil ik ook een offer, Mevrouw! Als gij uit dezen nood de vrijheid redt en de eer, zal toch evenwel uwe rol in de hofwereld zijn afgespeeld?’

‘Het zou vermetel zijn aan het tegendeel te denken,’ ant woordde zij.

‘Blijf dan leven voor mij, voor uwe pligten, voor uw kind, voor uw geluk; want het zal uw geluk zijn, als gij eens met moed hebt afstand gedaan van den ijdelen glans, waarvan gij nu al de onzekerheid hebt leeren kennen. Verbergen wij dan te zamen ons leven en onze liefe in een oord van uwe keuze, waar Mevrouw D'AUBIGNY zich echtgenoote zal durven erkennen, zonder der Prinses ORSINI te schaden; waar wij zoo gelukkig zullen zijn, als *wij* het nog kunnen wezen. Op die voorwaarde red ik den historischen naam der Camerera-Major; op die voorwaarde zal ik nog weder lakkei zijn, als het wezen moet.’

En hetzij Mevrouw ORSINI reeds zoo zeker was van hare her-

stelling, hetzij ze werkelijk aan die uitkomst dacht bij eenen mogelijken ondergang, als eene laatste toevlugt, zij vleide D'AUBIGNY met die hoop; zij sprak er van op eene wijze, die hem in den waan moest brengen, dat zij zelve, zonder tegenzin, het oog verstigde op een rustig en vergeten lot; zij noemde zelfs de vallei in *Zwitserland*, waar eene eenvoudige *villa* hun vergetelheid zoude schenken van de wereld, en FRANÇOIS, die reeds te veel lotswendingen had beleefd, om ook niet aan eene zulke te kunnen gelooven, volgde haar op nieuw, zoo niet met het volle vertrouwen, zoo niet met vrolijken moed, dan toch met iets, dat veel naar hoop geleek, en met eene goede verwachting van de toekomst.

Mevrouw ORSINI was uit *Spanje* getrokken met zeer weinig gevolg. Zij had geene andere vrouwen bij zich dan de jonge Barones DE SESONS, eene arme Fransche Edeldame, die haar tot gezelschapsjuffer was, twee deftige Spaansche duenna's en eene Cameriste. De Barones reed met haar in dezelfde reiskoets, de duenna's en de kamenier in eene andere, die tegelijk voor eenige reiskoffers werd gebruikt. Mannelijk geleide had zij niet dan de volstrekt noodige bedienden. Zij nam te *Tarbes* huurrijtuig voor de dienende vrouwen, en liet FRANÇOIS, dien zij van nu aan *Monsieur* D'AUBIGNY noemde, de ontruimde reiskoets ten gebruike over, met opzet tegen hem aannemende eenen toon van achtingvolle beleefdheid, die verre was van de losse gemeenzaamheid, waarmede zij de gewoonte had met hem om te gaan, zelfs in het bijzijn van anderen.

Zoo was het bijna op dezelfde wijze en onder hetzelfde geleide, dat de man D'AUBIGNY naar zijne moederstad wederkeerde, als de knaap FRANÇOIS er was uitgetrokken, en zonderling genoeg, dezelfde vrouw leende hem hare reiskoets, alleen met dit onderscheid, dat hij toen aan het medelijden van den bediende een plaatsje te danken had tusschen de pakkaadje, en dat nu de bedienden voor hem moesten plaats maken, omdat *hij de meesteres volgde uit medelijden*. Nu zeker zou FRANÇOIS niet met nieuwe schoenen, een' grooten wandelstok en zijns vaders beurs *Parijs* binnentreden; maar D'AUBIGNY zou er ook niet het vrolijke hart binnenbrengen, de moedige ziel, den onbenevelden geest, de onschuld, den eenvoud, de opregtheid, die huiverde van bedrog, de sterkte, die de leugen haat als eene lafheid, noch dat fiere zelfvertrouwen, noch dat geloof in de toekomst, noch die heilige geestdrift; en wat was er van dat alles geworden? Hij had het verspeeld aan een' enkelen hartstogt, en hij

kwam nu *Parijs* binnen als aan den leiband van eene vrouw, die hij wantrouwde, die hem gebruikte, zoo als zij wilde, en die hij bijkans niet meer beminde, schoon hij telkens weder zich binnen haren toovercirkel waagde. o Hoe geheel anders had hij gemeend eenmaal weder tot die poort in te keeren! zijnen naam met fierheid uit te spreken, een' naam, waarvoor de voorbijgangers zich zouden hebben omgewend, uit belangstelling en bewondering. *Parijs* had hij willen binnenstappen als een groot overwinnaar! En hij zou het geweest zijn, want hij zou de zegepraal behaald hebben van het talent op de overmagt der omstandigheden.

Maar nu, wat was hij arm geworden, de man, dien men over de staatskas van *Spanje* had zien beschikken, ten behoeve van anderen; die eene vorstin had gehuwd, welke millioenen als jaarlijksche uitgaven te gebruiken had! Voorwaar, hij was armer dan de jongeling, die zijne boeken verwisselde voor een' schralen spaarpenning.

En nu, wat was hij gering geworden, die kunstenaar, die in zijn hart, vorsten te fier, niets hoogers kende dan de kunst, en niets boven zich achtte dan de groote meesters, naar wier gelijkheid hij streefde! want hij was nu Monsieur D'AUBIGNY, dien de Spaansche Granden boven zich hadden gesteld door hunnen haat, en de Franschen door hunnen vleijerij, en die nu voor gansch *Europa* ten toon stond als de echtgenoot of de minnaar van eene vrouw, die hem verloochende en verdreef, zoodra zij het goedvond. Voorwaar, hij was de mindere geworden van den onbekenden jongeling FRANÇOIS, die wegliep van zijnen vader, omdat hij vrij wilde zijn.

Wat was hij zwak geworden en afhankelijk, nu hij tot man was gerijpt, sinds hij de eerste overwinning had behaald op de magtigste vrouw van het Zuiden; over die, welke den sterksten geest had; zoo zwak, dat hij telkens het hoofd boog onder het juk, en zich veil gaf aan bedrog, omdat hij zich slingeren en beheerschen liet door hoop, door vrees, door medelijden, door de dwaasste liefde, hij, die nooit iets had gevreesd, dan zijnen God; die nooit iemand had gehoorzaamd dan éénen weldoener, en die nu de oogen nedersloeg voor den blik van een handwerksman, en die zijne echtgenoote moest volgen, waar heen zij wilde, en op de wijze, die zij noodig vond! Voorwaar, tienmaal zwakker was hij dan de knaap FRANÇOIS, die ouderlijken dwang en stompe onbillijkheid durfde wederstaan, zonder andere hulp, dan zijn' wil en zijn moed. Ook deed die terug-

togt naar *Parijs*, in de eenzaamheid van de reiskoets, bij de werkeloosheid van de lange reize, hem met ernst tot zich zelven inkeeren, en voerde hem tot al de sombere overwegingen en bittere gewaarwordingen, waartoe zulk een inkeeren hem moest henenleiden. Maar uit dat ongestoorde, lange en smartelijke gepeins, waarin zich zoo veel zelfverwijt mengde, en zoo veel zelfspijniging, als een menschelijk geweten, eens ontwaakt, en eene ziel als de zijne, eens aan het ontleden harer gewaarwordingen, aangeven moesten, ontkiemde en rijpte een vast en ernstig besluit, waartoe hij nog zielskracht genoeg voelde, om het op te vatten en zonder omzien uit te voeren. Als hij *Parijs* zoude verlaten, zoude het zijn met zijne echtgenoote, om haar over de *Alpen* te voeren, of het zou zijn als niets dan als de vader van DIANA, die zich ganschelijk en alleen ging toewijden aan zijn kind, en die de moeder overliet aan het lot, dat zij zich zelve zoude scheppen.

Die overwegingen en dat besluit maakten hem stroef en somber, in zich zelven teruggetrokken, maar kalm en ernstig, en gaven hem die soort van waardigheid terug, welke uit een hernemen van hoogachting voor zich zelven ontstaat. Zonder te weten, waaruit zij ontsproot, was die stemming aan Mevrouw ORSINI hoogstwelkom bij hare plannen, waarvan zij hem nog niets had medegedeeld; eerst te *Compiègne* had zij een ernstig onderhoud met hem over de houding, waarop zij te *Parijs* met elkander zijn zouden, en over den voet, waarop zij wenschte, dat D'AUBIGNY zich vertoonde.

‘Mijn *Écuyer* heeft zich zelven zijn afscheid gegeven,’ begon zij met nedergeslagene oogen; ‘mijn' echtgenoot kan ik nog niet naast mij zien, maar een schrander en vertrouwd vriend mag ik met mij voeren, dáár, waar zoo vele vijanden het oog op mij gerigt houden.’

‘Gij wenscht dus, dat ik onder een' vreemden naam....’

‘Zeker niet! De Gravin van EGMOND, mijne nicht, bij welke ik mijn' intrek neem te *Parijs*, heeft mij gisteren geschreven, dat haar hôtel ruim genoeg is, om ook Mijnheer D'AUBIGNY, mijn' vriend en raadgever, een verblijf te kunnen aanbieden; gij zult mij verpligten dit aanbod niet af te slaan, en u eenig zins te schikken in kleeding, zoowel als in wijze van u voor te doen, en in de lieden, welke gij kiezen zult ter uwer bediening, naar den voet, waarop Mevrouw van EGMOND u ontvangt. Het is van de eerste noodzakelijkheid, dat men u ziende vergete, of liever, voor onwaar houde, dat gij ooit in eene

betrekking zijt geweest, die iemand als de Graaf CHÂTILLON, of een ander, niet evenzeer had kunnen vervullen....'

'Ik begrijp u, Mevrouw! gij zoudt willen, dat de jammerlijke smet van dienstbaarheid, die gij op mij geworpen hebt, en waaronder wij onze ware betrekking verborgen, uitgewischt konde worden, of vergeten voor het minst.'

'Ja, Mijnheer! zoo is het, en ik bid u, FRANCESCO! regel u daarnaar voor ditmaal; ik weet, gij kunt zijn, wat ik wensch, wat ik noodig heb; het is mijne vrijheid, mijn leven, dat ik van u vraag. Bedenk toch, het is bewezen, dat gij de geheime despacho hebt bijgewoond, dat gij er uwe stem hebt gegeven, dat gij de gevoelens hebt geleid en beslist; gij zelf hebt dat toenmaals gewild en van mij afgedwongen, waarmede zal ik mij verantwoorden, indien....'

'Het zij zoo, ANNA! ik ben reeds zoo diep gezonken, dat het mij niet verlagen kan, zoo ik tooneelspeler word. Daarbij heb ik mij verbonden u te redden, en ik wil niets verzuimen, wat gij daartoe noodig acht; gij kunt nog eene wijle met mij spelen, Mevrouw! nog eene korte poos zal ik uw' slaaf zijn, of uw' vriend, of wat gij wilt, en *gij zult mijne* handelingen regelen; daarna zal ik *u mijne* eischen voorleggen, en wij zullen ieder onze beurt hebben.'

'Zoo zij het!' riep Mevrouw ORSINI, verheugd, dat zij voor het oogenblik overwonnen had, en zonder vrees voor die toekomst, welke hij aankondigde. FRANÇOIS hield haar woord. Zijne kleeding, waarin hij doorgaans het schilderachtig fantastische had gebragt van zijnen kunstenaarssmaak, en die zucht naar weelde, welke hem eigen was geworden bij het verliezen van zijne eenvoudigheid van hart, werd nu de kostbare soberheid van een groot heer, die zich liever onderscheiden wil dan schitteren. Het afgetrokkene en lijdelijke van zijne tegenwoordige stemming temperde de levendigheid van zijne manieren, die nooit anders waren geweest dan bevallig, en de bekendheid met het hof en de gebruiken der eerste kringen maakte het hem ligt, niet slechts een' edelman na te bootsen, maar er een te zijn, wien RICHELIEU of BEAUVILLIERS de hand zouden reiken zonder aarzelen. Het was te dier tijde, dat hij dien JERÔME bij zich in dienst nam, welken wij op *Chante-Loup* nog bij hem vonden, terwijl Mevrouw ORSINI hem RAMON afstond, een' jongen Spanjaard, die hem reeds in *Madrid* had gediend, en die zeer aan hem gehecht was. De Gravin van EGMOND, die eene slimme vrouw was, en in D'AUBIGNY den man zag, die eene bloedverwante, op welke zij trotsch

was, kon doen vallen, oefende tegenover hem de pligten eener gastvrouw, met de ernstige onderscheiding, die men verschuldigd is aan eenen vreemdeling van rang. Maar zij deed het met de koude hoogheid, die hartelijkheid uitsluit, en iedere toenadering vermijdt. En D'AUBIGNY was juist de man, om zoo iets met de stugge hoffelijkheid te beantwoorden, die geene schrede voorwaarts doet. Tegen de vrouw zelve nam hij den toon aan van eenen hoogen staatsbeambte tegenover eene vorstin, en Mevrouw ORSINI beantwoordde dit met al den tact, die haar eigen was. Hij bragt haar 's morgens een vlugtig bezoek in haar vertrek; de jonge Barones was altijd tegenwoordig en verliet haar nooit. Zij spraken vlugtig en over onverschillige onderwerpen; de enkele malen, dat de Prinses hem iets te vertrouwen had, gebruikte zij de Portugesche taal, die de Barones niet verstond, waarin zich FRANÇOIS had geoefend, omdat de Prinses hem eens gebruikt had tot eene vertrouwelijke zending naar *Lissabon*. Daarop kwam de Gravin van EGMOND hare nicht begroeten; D'AUBIGNY was verpligt eenige hoffelijkheden te wisselen met deze, en vervolgens verwijderde hij zich; aan het middagmaal vond men elkander terug, met nog twee of drie gewone bezoekers van het huis. D'AUBIGNY, die vroeger nooit met de Prinses had gegeten, dan wanneer zij volstrekt alleen waren, werd geplaatst ter linkerzijde van de vrouw des huizes, zijne echtgenoote tegenover hem, en dit in een' tijd en in een land, waar de wetten der etiquette zoo streng werden gehandhaafd, was zoo goed als eene verklaring aan de vreemde gasten van den rang, waartoe D'AUBIGNY geacht werd te behooren. Dan dit kalme leven duurde slechts kort. Reeds bij hare aankomst hadden zich lieden van rang bij de Prinses ten bezoeke aangemeld. Uit voorzigtigheid had zij ze niet ontvangen, onder voorwendsel van rust noodig te hebben na de reize. Die moeijelijkheid wekte de belangstelling van meerderen, en de Prins zelf kwam haar zien; hij werd ontvangen; dit werd van toen aan een voorbeeld, dat allen, die daartoe het regt hadden, wilden volgen, en toegelaten te worden eene onderscheiding, die men elkander benijdde. Van toen af trokken nieuwsgierigheid, belang stelling, en boven alles de mode, de helft van *Parijs* en de hofwereld tot haar, schoon op zijn best slechts een derde daarvan werd toegelaten. De Ministers, die het meest tegen haar waren, schrikten over dezen voortgang, en de Koning beval TORCY haar een bezoek te brengen. Toen wist Mevrouw ORSINI, die onder dit alles niet stilgezeten had, al scheen zij in diepe ruste,

dat zij gered was, en dat zij hare redding nu zoowel uit *Parijs* kon wachten als uit *Spanje*. Dan wij spraken vroeger van die behendigheid, waarmede zij zich gedroeg, en hoe zij bij de grootsche uitzigten, die zij weder mogt opvatten, even koel en voorzigtig bleef, als vroeger bij den slag, die haar trof, en hoe volmaakt zij slaagde, en hoe zij gevierd werd dáár, waar zij gekomen was met vrees en als beschuldigde. Na het eerste bezoek van TORCY, verzocht zij D'AUBIGNY tegenwoordig te zijn, als er vreemden kwamen. Zij stelde hem voor aan allen, zelfs aan de Hertogin van *Bourgondië*.

Misschien hebben sommige mijner Lezers reeds het doel bemerkt van al deze bewegingen der Prinses ORSINI, Zoo D'AUBIGNY voor haar de slaaf was, die achter hare triomfkar ging, om hare sterfelijkheid te herinneren, zij wilde zich van die herinnering ontslaan, door hem er op te tillen en nevens zich te zetten. Dat was zeker de gemakkelijkste wijze, om gezamenlijk het juk te dragen. En daarbij was het de fijnste wijze, om de aanklagt van D'ESTRÉES onschadelijk te maken en af te leiden. Toen LODEWIJK en zijne Ministers door de eerste person en van het hof over D'AUBIGNY hoorden spreken, als over een hoogstbeschaafd, schrander, diepdenkend man, die in hunnen kring te huis behoorde, en wiens oordeel en doorzigt door de Prinses met vrijmoedige erkentelijkheid werden geprezen, en voor wiens inzigten zij eene onderscheidende hoogachting betuigden, begonnen zij zich allengskens te gewennen hem genoemd te zien nevens deze vrouw, en zelfs daar, waar van gewigtige staatszaken de rede was, begon het minder vreemd te schijnen, dat hij zich daarin gemengd had, dat hij geraadpleegd was geworden, en zijne stem meermalen eene beslissende was geweest, en naar mate men hem meer berekend begon te achten voor die roeping, naarmate men een hooger gevoelen kreeg van zijne persoonlijkheid, die zijne bekwaamheden scheen te waarborgen, verzwakte de indruk van de grove beschuldiging, viel het denkbeeld weg, dat de Abt als grond van zijne aanklagt had vooruitgezet, dat aan eenen man zonder beduidenis, een' kamerdienaar, of iets daaraan zeer nabijkomnede, het regt was gegeven zich te mengen in zaken van aanbelang, alleen ter wille van den dwazen hartstogt eener vrouw; werd het naauwelijks meer dan eene lastering, uitgevonden door een' wraakzuchtig vijand; en toen het eindelijk kwam tot dat merkwaardige gesprek, waarbij Mevrouw ORSINI LODEWIJK XIV zoo geheel voor zich innam, dat zich als beschuldigster durfde optre-

den, en voorwaarden durfde stellen voor den nieuwen vrede, was het haar mogelijk over D'AUBIGNY te spreken met zoo veel gemak als over iemand, wiens kracht en degelijkheid zij noodzakelijk had moeten stellen tegen de slapheid en oppervlakkigheid van D'ORRY, dat ook de laatste argwaan moest wegvallen bij zulk eene stoute openhartigheid. En toen later D'AUBIGNY zelf werd voorgesteld, en zich aan het hof moest vertoonen, was er niets in de stroeve statigheid, waaronder hij zijne ergernis verborg, dat de gesmoorde vermoedens opwekte; in tegendeel was er in zijnen kouden en vreemden toon tegen Mevrouw ORSINI iets, dat veeleer denken deed aan een' verborgen' haat, dan aan eene verborgene liefde. Het was ook zijn masker, dat hem ondragelijk begon te worden, en de vermomming, die hem drukte, als een looden pantser. Zoodra hij zag, dat van dat somber afgeschetste gevaar geen zweem was gebleven; dat de vernedering een' schitterenden triomf tot uitkomst had gehad; dat er niets meer behoefde gedaan te worden ter redding van die vrouw, die welligt nooit in ernst aan haar ongeluk had geloofd, maar die het gebruikt had, om hem langzaam en ongevoelig mede te verwikkelen in een plan, waarvan zij weten kon, dat hij het niet zou goedkeuren, werd het hem naauwelijks meer mogelijk zijne spijt en zijne verontwaardiging van eene uitbarsting te wederhouden, en onder een goed gelaat te verbergen. Het is zeker, dat de Prinses in haar ontwerp reeds zoo verre was gevorderd, en zoo nabij de bereiking van haar doel was gekomen, dat zij, na den Koning met fijne omzigtigheid getoetst te hebben, de overtuiging had, dat zijn terugkeer naar *Spanje*, tegelijk met den haren, zou kunnen mogelijk gemaakt worden door eenigen voegelijken titel, en als gewettigd door eenige eervolle waardigheid, en wie weet tot hoever zij dezen haren wensch zou hebben opgevoerd, zoo niet FRANÇOIS, dien zij toch in het einde raadplegen moest, met die korte stugheid, die zich niet liet ompraten, of misleiden, haar ‘tot hier toe en niet verder,’ had toegeroepen, en ronduit had verklaard, hoe het besluit, dat hij haar had medegedeeld op hunnen togt naar *Parijs*, onveranderlijk was.

‘Het zij misleiding van uwe zijde,’ sprak hij, ‘het zij eene on gedachte wending in de kans, maar het onwaarschijnlijke is gebeurd; gij gaat uwe plaats in de staatkundige wereld en in *Spanje* hernemen; ik heb mijne rol voor u afgespeeld, ik kan aftreden. Ik zal u nu den nutteloozen en belagchelijken eisch niet doen, om die heerlijkheid, door u met zoo veel zorg na-

gejaagd, op te offeren voor uwe pligten aan mij, maar daarom behoude ik mij de vrijheid voor, de mijne te betrachten, zoo als ik het versta. Monsieur D'AUBIGNY, dien gij misschien tot *vicomte* of *chevalier*, of wat ook, gemaakt zoudt hebben, dekt u nog met zijne vermomming tot buiten de muren van *Parijs*; maar daar ook scheidt zich zijn weg van den uwen - en voor eeuwig; wij kunnen niet meer zamengaan. Bij eene geheime of openlijke poging, om mij te dwingen eene andere te kiezen, werp ik de tooneelkleeding van een groot Heer af, en de *écuyer* FRANÇOIS zal de Camerera-Major den regentenstaf ontrukken, nog vóór zij dien weder heeft opgevat.'

Meer was er niet noodig. Mevrouw ORSINI was verpligt, den volgenden dag tot den Koning te zeggen: 'dat D'AUBIGNY zich alleen had vertoond te harer regtvaardiging, doch een te zonderling en te fier karakter had, om na het gebeurde iets anders te wenschen dan afzondering en rust. Zij verloor veel,' voegde zij er bij, 'maar zij hoopte in den nieuwen Franschen Gezant AMELOT terug te vinden, wat zij moest opgeven.'

Kort daarop volgde hare afreize naar *Madrid*, in een schitterend geleide en een luisterrijk gevolg; D'AUBIGNY verliet *Parijs* een' dag te voren; hij had afscheid genomen van zijne echtgenoote, in tegenwoordigheid van de Gravin van EGMOND en de Barones DE BESONS!

Het is wel zeker, dat nooit echtgenooten met meer koelheid en met meer overlegde onverschilligheid van elkander zijn gegaan, nadat zij met meerdere wederzijdsche verblinding en hartstogt tot elkander waren gekomen; het was hier geen misverstand, dat verbitterd had tot onbillijke verwijten, tot onregtmatigen toorn, tot ruwe mishandeling, niet eens zelfs wederzijdsche gebreken, die de afgerukte blinddoek der liefde op eenmaal in al hunne zwartheid had aanschouwelijk gemaakt, en die wederzijdsch ongeduld nu onverdragelijk maakte; neen, zij erkenden en waardeerden nog altijd in elkander dezelfde eigenschappen, die hen ieder van zijnen kant hadden aangetrokken; Mevrouw ORSINI was nog altijd voor FRANÇOIS de vrouw, die zijne eerste liefde had weten op te wekken, die zijne eenige liefde was gebleven, en die nooit eene andere mededingster in zijn hart had gehad dan zich zelve; FRANÇOIS was voor Mevrouw ORSINI nog altijd de schoone belangwekkende man, voor wien zij eens eenen hartstogt had opgevat, magtiger dan hare rede en hare voorzigtigheid, en in wien ze nog niet opgehouden had dat welgevallen te vinden, 't welk haar wenschen deed,

hem naast zich te zien, te allen tijde, slechts op voorwaarden door haar gesteld. Het was ook niet de storm der jaloezij, of eenigen anderen grooten hartstogt, die hen van elkander dreef; het was van hare zijde niets dan koude eigenbatige eerzucht, die haar den raad gaf en de kracht, om alles op te offeren aan hare berekeningen en aan hare behoefte om te heerschen; van zijne zijde dat fiere terugtreden, uit gewonde eigenliefde en eergovoel, en die stille verbittering, welke nog toeneemt met alles, wat er van liefde in het hart is overgebleven na eene krenking. Zoo verlieten zij elkander, en wij hebben gezien, dat zij elkander zoo wedervonden. Zoo de kortstondige hereeniging met haren gemaal voor de belangen der Prinses ORSINI goede vruchten had gedragen, voor dezen zelven was zij ook niet vergeefs geweest. Hij had verkregen, dat de opvoeding van hunne dochter, zoodra deze niet meer vrouwelijke hulp behoefde, geheel aan zijne leiding zou worden overgelaten; alleen had Mevrouw ORSINI bedongen, dat het eene zulke zoude wezen, die met haren rang in de maatschappij overeenkomstig was, een' eisch, dien FRANÇOIS te eerder toestond, naar mate hij vast besloten had DIANA te versieren en toe te rusten met alle voordeelen van mannelijke kennis en vrouwelijke talenten, die het in menschenmagt zoude staan haar te geven. Daarentegen ontving hij de zekerheid, dat de Prinses het kind nooit van hem scheiden zoude, dan met zijnen wil, en moest daarentegen de bepaling aannemen, dat het meisje geen huwelijk zoude aangaan, dan met medewerking en goedkeuring der moeder. Met de gerustheid in het hart, die hem deze schikkingen moesten geven, en losgemaakt, zoo veel een menschelijke geest het vermag, van de boeijen zijner vroegere liefde, trok D'AUBIGNY naar de kleine Italiaansche vallei nabij het Urselinenklooster, waar zijne dochter verzorgd werd, en verborg daar zijnen naam, zijn lijden en zijn aanwezen voor de gansche wereld, al kon hij zich dan niet verbergen voor zich zelven. Het zedigste landhuis in de nabuurschapbewoonde hij alleen met JERÔME en eene verarmde pachtersweduwe tot dienstmaagd.

Mevrouw ORSINI, die geene bekrompenheid kende bij dergelijke handelingen, had reeds vroeger de geheele fortuin, die haar restte van de erfenis des Hertogs BRACCANIO, aan D'AUBIGNY ter beschikking gesteld voor de verzorging van hun kind, en daarbij genoot hij zelf een schitterend jaargeld, dat de Camerera-Major hem door den Koning had laten toekennen als belooning zijner diensten in *Portugal*! en dat hij bleef aannemen,

uit nooddwang, en - omdat hij vader was; want voor zich zelven levende, in de afzondering van eenen kluizenaar, met de soberheid van eenen Italiaanschen boer, bespaarde hij groote sommen tot een heilig doel. De ongelukkige man, door zoo bittere levenservaringen en zoo vreemde lotwisselingen, van een werkzaam kunstenaarsleven tot een bespiegelend monnikenleven heengebragt, vormde van toen aan zich zelven tot den aanstaanden opvoeder van zijne dochter; want schoon hij zich had losgewrongen van de moeder, te naauwer en inniger hechtte hij zich aan het kind, dat zijn eenige onbetwiste eigendom was gebleven, totdat hij het openlijk het zijne zou noemen; dat zich geene moeder zou herinneren, maar dat eenen vader te inniger zoude liefhebben. Hij nam haar echter vooreerst niet tot zich; zijne vaderliefde was niet die weeke tederheid, die op iedere voorwaarde de tegenwoordigheid van het geliefde wezen tot behoefte heeft, maar die verstandelijke trouwe, welke zich ieder offer durft opleggen en wil volbrengen. Na met angstige omzigtigheid de handelwijze der kloosterzusters met DIANA te hebben getoetst en bespied, besloot hij dus met haar vooreerst te laten in het gewijd en en kalm verblijf, en zich te vergenoegen, met haar dikwijls te komen zien. Hare teêre jeugd, die nog zoo zeer behoefte had aan beschaafde vrouwelijke leiding, was er niet de eenige oorzaak van; maar de Sieur FRANÇOIS, de eenige naam, waarbij hij zich voortaan noemde, was een van die weinige wijzen, die zich zelve kennen, en die helder zien op hunne eigene gebreken. Hij wist niet slechts, hoe oneindig veel hem ontbrak, om een verstandig opvoeder, om een kundig onderwijzer te zijn voor een kind, voor een meisje, eene vreugde, waarin hij toch voortaan zijn eenig geluk wilde vinden, als zijne eenige taak; maar ook, dat hij beginnen moest, om zich zelven meester te wezen, zou hij het worden van zijn kind. Eerst moest de smartelijke opruijing zijner hartstogten, zijner teleurstelling, zijner gekrenkte eigenliefde, zijner geknakte trotschheid, zijner verdemoedigde ijdelheid, tot kalme berusting worden heengebragt; eerst de verbittering zijner ziel tegen de menschen en tegen de maatschappij worden verzacht tot een vergevend medelijden en eene wijsgeerige beschouwing, die alles durft zien met koelheid en zonder haat; eerst moest hij in zich zelven verstompt en verkoeld hebben die prikkelbaarheid van gevoel, welke hem kon opwinden tot de overspanning, die in zwakheid onderging, of kon doen opsteigeren tot vlagen van drift en eigenzin, waarbij zijne kracht zich in baldadige ruwheid uitte; eerst moest hij zijne vastheid van wil, die tot

blinde hardnekkigheid kon versteenen, lenigen tot die zachte gelijkmoedigheid en onverzettelijkheid van beginsels, die, gewapend tegen indrukken, als tegen wederstand, zich door de eerste niet laat wegslepen, of ophitsen door de andere, maar beide onderwerpt aan een beraden oordeel; hij moest de stroeve heerschzucht van den lakkei, die geen midden kon kiezen tusschen bevelen ontvangen of geven, matigen tot het vriendelijke meesterschap van den vader, die gehoorzaamheid kan eischen als een' pligt, maar die haar weet te vragen als eene gave der dankbaarheid; hij moest zijne grillige prachtliefde, ook al eene ondeugd, aangeworven in de dagen zijner vernedering, hervormen tot zijne oorspronkelijke eenvoudigheid van wenschen, tot zijnen zuiveren kunstzin, uit de dagen zijner reinheid van hart; hij moest met één woord de FRANCESCO worden, zoo als die kwam uit de handen van *Maestro* BAJOCCI, maar verzacht, maar verfijnd, maar verdemoedigd, maar gerijpt en beschaafd, onder den scherpen, harden beitel des ongeluks, en de overpeinzingen der zelfkennis. Dat eene zoodanige hervorming, ondernomen op den middag des levens, voortaan eene niet afgedane taak zou blijven tot den dood toe, wist de Sieur FRANÇOIS zoo goed, als wij gezien hebben, toen wij hem het eerst ontmoetten, dat hij slechts ten deele was geslaagd; maar hij moest het in die volmaking ten minste zoo ver gebragt hebben, dat hij voor zijne dochter en in zijne betrekking tot haar voordeelig konde zijn. En twee jaren lang was dat de eenige aanwending van zijnen tijd, de eenige bezigheid van zijn leven. Als onderdeel van zijn ontwerp behoorde ook eene veelzijdige, vooral eene meer grondige kennis, dan die hij bezat tot hier toe, daar hij alleen van anderen, en als bij verrassing en zonder doel, had opgevangen, wat hij wist. Wat vaderdwang nooit had kunnen verkrijgen, volbragt vaderliefde; daarbij, als een wild paard tegen den teugel, had zich de woelige levendigheid van zijne eerste jeugd verzet tegen de muren eener studeercel en hare oefeningen, die slechts den geest werkzaamheid geven; nu de hartstogten en het leven hem vermoeid hadden, tot uitputtens toe, en de kracht en het vuur daarhenen waren, die tot handdadige werkzaamheid voortjoegen, moesten die zelfde oefeningen de leêgte aanvullen; nu werden zij behoefte. Zijne uitmuntende geestvermogens leenden zich tot iedere oefening; hetgeen hij had afgeluisterd in de kringen van BAJOCCI, hetgeen hij had weggedragen uit de salons der Hertogin BRACCANIO; hetgeen hem als werd ingeënt door den omgang met de Prinses ORSINI, vergoedde de bloesems, die zijne

jeugd niet had gegeven, en waren als de zonnestraal en den dauw, die de vruchten, welke hij nu van den zomer eischte, zouden mogelijk maken. Zijn vlug vernuft en zijn stalen wil vulden het andere aan; letteren, talen, geschiedenis, wijsgeerte, tot aan de stelsels van de godsdienst toe, werden beurtelings de voorwerpen van zijn onderzoek. Volkenkunde had hij verkregen bij ondervinding; zijne praktische kennis van landen en steden verbeterde hij door de overwegingen hunner beschrijving, en daartusschen in was het hem een wellust, als eene verpoozing, om op den weligen grond van *Italië*, die zoo weinig menschenhulp noodig heeft, met de nieuwe uitvindingen in de landhuishoudkunde zijne proeven te nemen. Zijne inkomsten en de geringheid, waartoe hij voor het overige zijne behoeften had teruggebragt, veroorloofden hem, zich dit alles uit den vreemde aan te schaffen, boeken, werktuigen, een' rijkdom van menschelijke gedachten en van menschelijke vorderingen.

Toen hij genoegzaam van zich zelven meende zeker te zijn; toen hij tevreden was met hetgeen hij aanwon in kennis, en zich genoegzaam toegerust oordeelde voor zijne teedere en grootsche taak, sprak hij DIANA voor het eerst van zijn plan, om haar bij zich te nemen. Het arme kind was er onthutst over, meer dan verblijd; zij had den man wel lief, die daar op eens bij haar was gekomen, en zich haren vader had genoemd, en die haar vaderliefde en vaderzorg scheen te willen toonen; maar een geheim gevoel van vrees, een opzien, dat haar niet op haar gemak bragt, een eerbiedige schroom, die bijna huivering was, mengden zich in het gevoel van teedere dankbaarheid, dat hij in haar had willen opwekken. Het was niet enkel, omdat hij de eerste, de eenige man was, wiens krachtige gestalte en zwaardere stem zich in de kloosterlijke afgeslotenheid voor haar vertoonde, die aan de zachte vormen en aan de eentoonige weekheid der kloosterzusters was verwend geworden. Het was ook, omdat die gestalte somber en statig was; omdat die oogen, welke haar weleer met een woest vuur hadden tegengeflikkerd, nu eene kalme zwaarmoedigheid uitdrukten, die haar ontrustte, en dat de strengheid dier trekken, hoe bevallig ook, door geene glimp van vrolijkheid werden verhelderd; omdat die stem zoo dof klonk, waarmede hij haar zachte woorden toesprak; omdat in 't eind een kind de belangstelling, die hij opwekte, niet wist te scheiden van schuw ontzag; omdat er nooit eene overwinning wordt behaald, waarbij niet iets wordt gebroken, en omdat in de

zegepralen op zich zelven, FRANCESCO zijne levendigheid, zijne blijmoedigheid en zijne aantrekkelijke gave der bevalligheid had ten ondergebragt, totdat hij de Sieur FRANÇOIS was geworden, dien wij hebben gezien. Dat komt, omdat de opgeruimdheid van ons wordt genomen met de jeugd en de onschuld, en dat het geene menschelijke magt gegeven is, terug te nemen, wat alzoo is verloren gegaan; omdat de blijmoedigheid eene liefelijke gave Gods is, die de mensch niet meer kan herkrijgen, al vermag hij op zich zelven het hoogste en het meeste. Beschroomd en aan kloostertucht gewoon, gaf DIANA echter van haren geheimen tegenzin geen ander bewijs, dan door een zacht en droevig woord der onderwerping, en vele maanden duurde het, eer hare schuwheid zich de rilling der vreeze kon ontwennen bij zijne stem, als hij haar onvoorziens toesprak, en hare blooheid het oog durfde opslaan naar zijnen blik. En deze opvatting van DIANA, hoe diep zij FRANÇOIS bij de eerste opmerking griefde, was hem tot groot voordeel bij zijn werk; want ondanks zijn vast besluit, ondanks zijne ernstige voorbereiding, was het genot, zijn kind bij zich te hebben, de zoete betoovering harer aanvalligheid, hare zachte aandoenlijkheid, de opmerking van haren heerlijken aanleg, het bespieden harer afhankelijke zwakheid, de overweging, dat hij haar alles moest vergoeden, gelijk zij hem, haar een overwigt op zijn' geest, of wel deed de liefelijke toon harer stem, geheel die van de Prinses ORSINI, een onwillekeurig gebaar, of de opslag van haar oog, hem terugzinken tot dat verstrooide gepeins, dat beide de oorzaken konden worden van groote fouten bij eenen opvoeder. Het toeval, of liever de natuurlijke uitkomst der oorzaken, voorkwam ze hier. En toen DIANA haren schroom had afgelegd, was voor hem ook de nieuwheid harer tegenwoordigheid afgesleten, en hij zich weder geheel meester. Maar ook toen zij hem leerde begrijpen in die diepte van liefde, in dat onuitputtelijke geduld, in dien rijkdom van teederheid, dien zij nog beter waardeerde uit hetgeen hij verborg, dan uit hetgeen hij er van toonde; toen zij begreep, dat die man, die niet kalm, niet geduldig, niet zacht en niet gelijkmoedig was, zich tot dat alles dwong, om harentwil alleen; dat hij dagelijks eenen strijd streed met zich zelven, te haren nutte, en dat hij tot de vrolijkheid toe bijwijlen voor haar bemagtigde, toen kreeg zij hem lief met al de volheid der liefde en der hoogachting beide; toen betaalde zij met al de zachte teederheid van haar hart, met al den overvloed van haar gevoel, met al de

gulle openheid van haar karakter; en toen de Sieur onder zijne hand dat heerlijk verstand zich zag ontwikkelen, dien edelen geest rijpen, die kennis zich vormen, die schoone ziel zich openen, en toch dien eenvoud bewaren, toen genoot hij eene zaligheid, eene weelde, die hij niet had durven wachten, en dacht hij met een bitter medelijden aan de moeder, die vergat, dat zij het was, die intusschen Koningen bestierde, en die de schoonste en edelste taak aan hem alleen overliet, juist die taak, welke der goddelijkheid het meest nabijkomt, en die hare zoetste voldoening vindt in zich zelve. Hij was ter wille van DIANA eenigzins afgeweken van de eerste eenvoudigheid zijner leefwijze; hij wilde, dat zij zich gewennen zoude aan de genietingen van rijkdom en weelde, waartoe zij zeker eenmaal zoude genoodigd worden, opdat die niet te eeniger tijd met de verblinding der nieuwheid hare weinige ervaring verrassen mogten, en haar glans haar niets meerder mogte toeschijnen, dan wat hij was, eene flikkering, die niets degelijks aanbrengt. Hij wilde ook zoo veel mogelijk de poëzij des levens voor haar bewaren, die het allersnelst wegschrikt voor de kleine zorgen der bekrompenheid, en onder de angstige berekeningen der spaarzaamheid. Behalve zijne goede huishoudster, nam hij eene jonge Italiaansche te harer bediening, en tegelijk ROSA, eene oudere Juffer van betere afkomst, om haar bij de kleine vrouwelijke talenten voort te helpen, die niet tot zijne taak behoorden. De oude muzijkmeester der naburige kleine stad vulde ook een talent aan, dat de Sieur zelf niet in zijne magt had.

Lang duurde voor vader en dochter dit kalm vergenoegen, dat den laatsten het geluk bijna hergaf, toen de Prinses ORSINI, met welke hij geene briefwisseling hield, dan alleen over zaken en de belangen van DIANA, hem een verzoek deed. De zaak was deze: Mevrouw ORSINI wilde een zeker grondgebied aangekocht hebben in *Frankrijk*, en bepaald in *Touraine*. Zij wilde daar een kasteel laten opbouwen, en zij wenschte van FRANÇOIS, dat hij die onderneming aanving, bestierde en voltooide, als ware het voor zich zelven; hij zoude alles slechts inrigten naar zijnen smaak, en met den meesten spoed; eene aanwijzing op eenen Franschen bankier voor aanzienlijke sommen moest hem de uitvoering van dit ontwerp gemakkelijk maken. Deze bezitting zoude een deel van DIANA'S erfgoed uitmaken, schreef zij; ze had daarmede evenwel nog andere plannen, die ze hem later ontwikkelen zoude, en die het noodig maakten, dat het als een vorstelijk verblijf mogt worden ingerigt, dat haren naam

bij dit alles niet genoemd werd, en zelfs de zijne strikt ver borgen bleef. - Hoezeer FRANÇOIS zich verwonderde en zelfs ontrustte over dit nieuwe plan, waarbij zij weder zijne hulp inriep; hoe weinig het hem aantrok, zijne stille wijkplaats te verlaten voor een vreemd tooneel van werkzaamheid en zor gen, waar hij zelf in het eerst DIANA niet met zich kon verplaatsen, wilde hij toch, om de belangen van zijn kind, niet met eene weigering, met tegenstreving, tot tegenwerking en vergelding tergen, waar de zonderlinge vrouw niets meer onredelijks vroeg dan eene dienst als deze, een verzoek, dat tegelijk getuigenis gaf van haar vertrouwen in hem en van haren goeden wil voor DIANA. Deze was nu reeds zoo ver gevorderd, dat hij haar veilig eene wijle aan zich zelve konde overlaten; hij wilde zelfs weleens zien, welken indruk de scheiding van hem op haar maken zoude; maar om haar te zekerder te beveiligen tegen de indrukken van de benedenwereld, welke hij niet zou kunnen tegengaan of leiden, liet hij haar weder naar het klooster terugkeeren, welks Abdis er gaarne in toestemde, om haar als kostgangster op te nemen.

De werkzaamheid, die hem riep, was intusschen zoo zeer geschikt zijne krachten en zijnen lust op te wekken, dat, zoo hij haar aanving met eenigen tegenzin, de smaak en de geestdrift er voor steeg, naar mate hij vorderde. Zijne eigene vinding niet meer betrouwende, had hij bouwmeesters uit *Italië* laten komen, met welke hij zijne plannen regelde of verbeterde, en daar zijne verbeelding, noch hun ondernemingsijver door geenerlei geldelijke overwegingen behoefde te worden beperkt, werd er van *Chante-Loup*, wat wij reeds voorheen gezegd hebben - een vorstelijk kasteel, dat met de fraaiste paleizen, in den tijd van LODEWIJK XIV in *Frankrijk* opgebouwd, konde wedijveren zonder blozen, en daarbij het landhuisje, dat de Sieur voor zich zelven ter woning bestemde, wat wij reeds gezien hebben. De Prinses ORSINI wantrouwende, sinds hunnen gezamenlijken togt in *Parijs*, had FRANÇOIS zich voorgenomen het kasteel niet te bewonen, dan wanneer hij haar plan geheel zou hebben doorgrond en goedgekeurd. Hij vermoedde, dat zij hem in *Frankrijk* wilde doen doorgaan voor eenig groot Heer, en onder dien schijn hem op nieuw gebruiken bij eenige intrigue; daarom vermeed hij, wat in zulk een denkbeeld de openbare meening kon versterken, hetgeen maakte dat men hem voor den rentmeester van een voornaam persoon begon aan te zien, en aanleiding gaf tot die gissingen, welke wij reeds hebben genoemd.

Dat was hem meer welkom dan verdrietelijk; het werkte zeker de ontwerpen der Prinses tegen! Daarom voor zich geen rijtuig - daarom voor zich de slechtstgemeubelde kamer van het huis - daarom die kleeding niet veranderd, welke hij in zijne Italiaansche vallei had aangenomen - daarom die burgerlijke eenvoudigheid in de manieren, welke het hem geene moeite zou hebben gekost, door meerdere hoofschheid te laten vervangen. Toen *Chante-Loup* zoo verre gevorderd was, dat hij DIANA met zich hereenigenkonde; toen dekleine villa haar wachtte, gesierd en gemeubeld als meest haren smaak kon voldoen, begreep de Sieur, dat, gelegen zoo als dit landhuis was, en bij de voorzorgen, die hij had genomen en zoude blijven nemen, hij zijn stelsel van afzondering in *Touraine* even goed zou kunnen doorzetten als in *Italië*. Hij reisde dus af, om zich weder in bezit te stellen van zijnen dierbaarsten schat; dan, toen hij aankwam, zag hij zich bedreigd met het verlies daarvan. De schrikkelijke vervolger der schoonheid en van het leven, de kinderziekte, welker sloopende aanvallen toenmaals nog niet gebroken werden door uitvinding van lateren tijd; - *Lady* MONTAGUE moest nog naar *Turkije* reizen, JENNER had nog niet geleefd; - had met zijnen pestadem ook de stille wijkplaats der *Urselinen* aangestoken; vele zusters waren reeds bezweken, de Abdis zelve was herstellende, en DIANA was op het punt het slagtoffer te worden; de berigten, door JERÔME aan zijnen meester afgezonden, hadden zich gekruist met diens afreize, en hij kwam slechts, om zijnen jammer onvoorbereid te aanschouwen, om al zijn wigt opeens op zijn hoofd te voelen nederdrukken. Eene reden tot hoop vond hij in de opmerking, dat de vrouwelijke geordenden meer met het geloof hadden gestreden dan met de middelen; dat zij van het gebod: ‘werkt en bidt,’ het laatste het meest hadden betracht, dat wil zeggen: zij hadden de vasten verstrengd, omgangen in hare kerk gedaan, hoogmissen laten lezen, de ondersteuning van haren beschermheilige ingeroepen, en de behandeling der zieken zelve aan de goedwillige, maar niet oordeelkundige verpleging van barmhartige - zusters overgelaten. Hierin kon FRANÇOIS niet berusten voor zijn kind, en in dezen wanhopigen toestand verloor hij zijne beradenheid niet; hij begreep, dat er nog iets gedaan konde worden - hij voelde het innig; de vaderangst zelf drong hem de overtuiging op, dat Goddelijke hulp hier redden moest; maar hij begreep ook, dat zij het niet versmaadt zich van middelen te bedienen, en dat de besten gekozen moesten worden, zou men op eene goede uitkomst rekenen. Hij reisde naar - en bewoog den

kundigsten arts van het stadje, om hem te volgen. Deze behandelde de ziekte juist in tegenoverstelling van de goede *soeurs de Charité*, en hij overwon haar; hij ontwrong haar ten minste het leven van haar gekozen offer; maar haar schoonheid was verloren; de frissche blos was voor altijd weg van de wangen; de donsachtige blankheid der fijne huid was met duizend voren doorgroefd, en de stuiptrekkingen der pijnen hadden tegelijk de vlugge rapheid der kinderlijke jonkvrouw voor altijd tot den loomen sleeptred der waggelende zwakheid veroordeeld. Maar toch zij was verrezen, zijn troost, zijne hoop, zijn alles; en had hij vroeger niet juist schoonheid opgemerkt; hadden hare kinderlijke trekken hem reeds laten gissen, dat zij niet tot die fijne regelmaat zouden uitgroeijen, welke de schoonheid geeft, hij had zich daarin getroost door de overtuiging, dat zij nooit zou bemind worden om een vergankelijk voorregt, nooit door een' onbeduidendenligtzinnige, die hoogere voorregten niet wist te schatten; niet, zoo als hij zelf, ter prooije eener verleiding, om den wille van eene liefde, die zuiverder bron had dan hartstogt. Nu, daar zij meer was dan ‘niet schoon;’ nu hij zelf haar leelijk moest noemen, en hij vreezen moest, dat wel nooit een mannenoog zoo helder zoude zien, om door die mismaaktheid henen hare ziel te onderscheiden, nu leed hij vooruit met haar, om het leed, dat dit over haar zou kunnen brengen, dat hij nog hoopte te weren, door de striktste volharding bij zijn stelsel van afzondering, van onwetendheid, en hij verborg zijne smarte voor DIANA, die hij reeds zoo veel gesterkt en geoefend had in de berusting der vroomheid en der wijsheid, in het kleinere, dat hij niet wanhoopte, haar de grootste grieve eener aankomende jonkvrouw verdragelijk te maken; weldra deed hij meer; uit zijne herinneringen, uit zijne vrees, uit zijn wantrouwen in Mevrouw ORSINI, putte hij stof tot danken voor die ramp, en hij leerde haar deze inzien van zijn standpunt. Toen hare krachten het haar vergunden de reiste ondernemen, voerde hij haar naar *Frankrijk*; JERÔME, ROSA en vrouwe NINA volgden hen, en daar vond hij eenen brief van de Prinses, waarop hij met volle waarheid en met een innig en diep gevoel van dankbaarheid ontkennend konde antwoorden. Zij wilde weten, of DIANA, die nu reeds den jonkvrouwelijken leeftijd had bereikt, een zoodanig deel van schoonheid en aanvalligheid bezat, als haar aanspraken kon geven op bewondering en opmerking in de wereld, en in hoeverre zij geschikt zoude zijn, in eenigen hoogen kring zich te bewegen. Welke plannen de

Camerera-Major met deze vragen mag gehad hebben, in eenen tijd, toen juist verscheidene Fransche Prinsen het Hof van *Spanje* bezochten, is nooit opgehelderd geworden, daar het antwoord van den Sieur FRANÇOIS ze zeker alle in de opvatting heeft verstikt.

Verandering is de behoefte der jeugd, zoo als het stationaire de behoefte is van den ouderdom. De reis, de ongekende landstreken, het zoete gevoel eener herstelling, hergaven DIANA de lagchende levendigheid, die zij onder het lijden harer ziekte en der scheiding van haren vader eenigermate had verloren. En het bevallige verblijf, waarin zij werd binnengeleid, eindigde met haar gansch te verzoenen met de verplaatsing. De weelde, die wij hebben zien heerschen in de huisselijke inrigting van den Sieur, was van hare aankomst gedagteekend. Niet dat het lieve kind het eischte of noodig had; maar wij kennen de bedoeling van FRANÇOIS, die zijner dochter alles toevoegen wilde, wat haar met hare opsluiting kon verzoenen, en die afwisselen; daarbij, en dit is eene der onverklaarbare schakeringen in zijn, liever in het menschelijk, karakter, sedert zijn hartstogt hem eenmaal in hertogelijke hofzalen had binnengeleid, kon zijn oog zich niet meer gewennen aan burgerlijke bekrompenheid, schoon hij zich de matigheid in tafelgenot tot eenen pligt had gemaakt, eene zeldzame deugd in zijne eeuw, waarin hij volhardde tot strengheid toe. Alleen hij moest licht zien; hij moest verguldsel zien; hij moest weelde hebben; hij moest zich bewegen tusschen spiegels, en welriekende geuren inademen, al ware het slechts voor oogenblikken, en de strenge onthouding van dit alles, die hij zich vroeger had opgelegd, was hem meer zwaar gevallen, dan hij het zelf had verwacht; het was misschien eene laatste herinnering, die hij onwetend vasthield, die hij niet vermogt op te geven, en die natuurlijk sterker was opgewekt geworden bij het opbouwen van *Chante-Loup*. Ingerigt, zoo als hij het nu was, geheel naar' eigen wil en wensch, zijnen tijd verdeelende tusschen lievelingsarbeid' en oefening van den geest, gezegend met DIANA'S bijzijn en teederste liefde, had hij gelukkig moeten zijn, zoo er nog geluk voor hem bestaanbaar was. Welnu! hij was het niet. Dat somber en naargeestig wantrouwen, dat zoo vaak achterblijft in eene menschelijke ziel na langdurig lijden en groote teleurstellingen, vergalde hem alles. Hij verkeerde in eene gedurige vreeze en argwaan voor de Prinses ORSINI; hij gevoelde onbestemd, dat hij altijd door, moest gewapend zijn tegen eenigen aanslag van hare zijde; dat hij

nog niet had afgedaan met den strijd en met het lijden; dat hij nog kon getroffen worden in DIANA; daar waren oogenblikken, waarin hij alles voor haar vreesde, tot zelfs zijn' eigen' dood toe, die haar zonder steun zoude achterlaten tegen hare moeder en tegen de wereld. Zorgen als deze verduisterden plotseling zijn voorhoofd, te midden van zijne helderste oogenblikken, en deden hem te midden van een gesprek wegzinken in dat somber en smartelijk gepeins, 'twelk wij reeds meer dan eenmaal hebben doen opmerken. De kennismaking met SAINBERTÔT, de overtuiging, dat deze DIANA waarderen kon en waardig zou zijn, verhelderde hem plotseling het verschiet, dat hij met zoo duistere beelden had geschakeerd; haar over te laten aan de bescherming van een achtingwaardig en onafhankelijk echtgenoot, die haar zoude liefhebben om al wat het edelste en liefelijkste was in hare ziel, om den eenvoud van haar hart, om de zuivere beschaving van haren geest, was eene kans, die hij niet de vermetelheid had gehad onder zijne berekeningen op te nemen. Hoe vast hij dus besloten was die kans niet op te geven, en hoe zeker hij alle krachten zoude inspannen, om die vast te houden, is af te leiden uit alles, wat die man voor zijn kind was geweest; dat de overhaasting van den Graaf, die DIANA'S rust in de waagschaal stelde, hem verschrikte en onaangenaam moest zijn, was natuurlijk, daar hij niet zeker kon zijn van ORSINI'S toestemming, en daar hij sinds lang over de wijze nadacht, hoe die te verkrijgen, en door uiterste voorzigtigheid nog niet tot een bepaald plan was gekomen. Het dringen van SAINBERTÔT, de vreeze eener onbescheidenheid van D'ERLANGES in *Madrid*, dwongen hem nu zelven tot zulk eenen spoed, dien hij liever had vermeden. Hij voelde in het gegeven geval het onvermijdelijke van een mondgesprek met Mevrouw ORSINI, te eerder, naar mate zij eene pijnlijke omzigtigheid in geschrevene uitdrukkingen eischte, en hij haar talent kende, om daar, waar zij niet wilde beslissen, in eindelooze uitwijkingen en listige kunstgrepen eene zaak te verwarren, ter zijde te schuiven, onbeslist te laten, en het noodzakelijkste antwoord te vermijden. Intusschen had zij iederen maatregel kunnen nemen, dien zij wilde, en dus in *Frankrijk* zelf, hem dwingen door den arm van DE MAINTENON of eenigen magtigen vriend; maar voor haar te staan, plotseling, zonder dat zij op zijne tegenwoordigheid gewapend was, zonder dat zij zich had kunnen voorbereiden, haar vrijuit de groote vraag voor te leggen en een bepaald antwoord te eischen, dat gaf zeker de meeste

kans op eene goede uitkomst. En hoe zeer dit hem blootstelde aan alle soort van gevaar; hoe zeer hij ORSINI'S list vreesde en hare behendigheid, meer nog dan hare magt; hoe zeer hij huiverde bij de noodzakelijkheid, om op nieuw zich te wagen onder den invloed, dien hij bijna eenen magnetischen waande, dien hij ten minste ondergaan had, zoo vaak als hij dien trotseerde - het was toch voor DIANA! Hij moest het beproeven. De aanvang van die proefneming scheen niet gelukkig. De Prinses ORSINI had nog geene gewaarwording verraden, die van zwakheid getuigde, noch een woord gesproken, dat op inschikkelijkheid van hare zijde hoop gaf, en de Sieur FRANÇOIS had reeds verrassing, bitterheden, smeekingen en bedreiging verspild, slechts ter eigene overspanning, die hem te zwakker maakte tegen het wapen der kalmte, dat zij had gevat, totdat hij zelf schrikte bij het besef van zijne zwakheid en van zijne fout.

Wij echter meenen nu onze lezers genoegzaam ingelicht te hebben over de verhouding der sprekenden tot elkander en hen geplaatst te hebben op een standpunt, van waar hunne woorden en handelingen moeten beschouwd worden; wij kunnen dus zonder verdere stoornis voortgaan met een gesprek, dat welligt te lang is afgebroken voor het geduld en geheugen van menigeen, en zeker te lang voor alle regelen der kunst.

Beiden mogen ons de fout vergeven, in den naam der duidelijkheid.

(*Het Vervolg in het volgende nommer.*)

Judas Iscarioth als Kind.

Fragment uit een onuitgegeven Dichtstuk.

Wèl hem, wien 't zwijgend graf aan 's moeders borst verbeidt;
Wiens levenszon in 't oost eene enkle flikkring spreidt,
Om nooit aan 't luchtgewelf in vollen glans te pralen,
Maar lang vóór 't middaguur ter kimme weêr te dalen!
Wiens ziel, nog door den last der zonde niet bezwaard,
In Englenreinheid zich verheffen mag van de aard',
Om op te stijgen tot baar' oorsprong! - Teedre loten,
Terneêrgescheurd, eer nog uw knopjes zich ontsloten,
Eer nog uw bloesem, onmeêdoogend aangerand,
't Venijn der wespen moest verzwelgen! - zij de hand
Gezegend, die u aan den moederstam ontrukte!
Ja, zalig roem ik u, die vroeg voor 't sterflot bukte!
‘Laat, laat de kindren tot mij nadren ongestoord:
Want hunner is het rijk der Heemlen!’ heuglijk woord,
Door Jezus lippen de aard' verkondigd! Ach! zij allen,
Die, voor altoos aan God en zijn genade ontvallen,

Aan 't eindeloos verderf ter prooi zijn, ja, ook zij,
Zij waren kindren eens, van schuld en zonde vrij,
En 't beeld dier kindren, die door 's Heilands godlijke oogen
Bestraald, en biddend aan zijn knieën neêrgebogen,
Hem 't offer bragten van hun vlekloos reine ziel. -
Ook *hij* was eenmaal kind, die eindloos dieper viel
Dan mensch of helsche geest. Rein als de nachtdauwdroppen,
Die 't rijzend zonlicht aan de ontloken bloesemknoppen
Verzilvert, was zijn ziel. Ik zie hem, speelgenoot
Der Englen, dartlen aan den moederlijken schoot,
De vreugd zijns vaders, en schier de afgod van die moeder,
Die duizendmalen reeds haar beê tot d'Albehoeder
In tranen opzond om het leven van dien zoon,
Die 't leven heeten mogt háárs levens. Ach! wat loon
Is, teedre moeder! voor dat folterend versmachten
Aan 's wichtjes krankbed, voor die bang doorwaakte nachten,
Voor wat een moeder slechts kan dulden, u bereid?
Wat loon? Die foltring zelfs is u een zaligheid.
Maar neen, gij kent uw loon: Verbeeldings tooververwen
Omkleeden 't schoon verschiet, en duizend, duizendwerven
Zal eens de liefde van dien aangebeden' telg
Uw trouwe moederzorg vergelden. God! verdelg,
Verniel dier oudren waan uit godlijk mededoogen -
Verplette uw bliksem hem voor zijner oudren oogen!
Verga die vader vrij; laat vrij dat moederhart
Tot killen marmersteen verstijven van de smart -
Toch waar' geene eeuwigheid toereikend, om te danken
Voor zulk een weldaad. Maar o neen! de teedre klanken,

De beden, 't ouderhart ontvloten, zijn door 't lot
Verhoord, on Gij vervulde uw raadsbesluit, o God!
Hun lievling leeft, hoe vaak de dood hem dreigend nader',
Wordt knaap, wordt jongling, en - beklagenswaardig vader! -
Wordt man. Al dringt ook soms door uw ontroerd gemoed
Een donker voorgevoel, dat jamren spelt; al bloedt
Uw teeder vaderhart ook somtijds bij 't ontwaren
Dier hartstogtbarning, vrucht van rijper levensjaren -
Toch leeft uw hoop, gij volgt getroost uw gade in 't graf,
En stervend dankt ge God voor 't geen zijn gunst u gaf.

Mr. A.W. ENGELEN.

Mengelingen.

De Jezuïten en Ellendorf.

Op het oogenblik, dat, zoowel in ons Vaderland als elders, de strijd van Protestantismus en Katholicismus, bij duizenderlei verschillende inzigten uit de asch gerakeld, met nieuwe kracht ontvlamt, vertoont echter die strijd zelf nieuwe, wij durven er bijvoegen, heilspellende voorteekenen. Het is, alsof in de strijdende legers zelve het gevoel van het onbevredigende van elks tegenovergesteld beginsel de mogelijkheid eener nog niet bepaalde, maar eerst door de toekomst te ontsluijeren voorwaarde van vrede doet gevoelen; van de oorlogsverklaring tegen elkander zijn beide partijen op de ontwikkeling harer eigene leuzen teruggeworpen, en die ontwikkeling geschiedt niet, zonder dat over en weder verdeeldheid ontstaat bij degenen zelfs, die zich met eenen gemeenschappelijken naam, hetzij Katholijken of Protestanten, noemen; zonder dat er van wederzijds stemmen opgaan, die op de monstering van het eigen leger aandringen, eer men tot het aanvallen van den vijand overga. Die verdeeldheid nuanceert de tegenover elkander staande legerkampen in verschillende kleuren, die zich door meerdere of mindere hevigheid tegen - meerdere of mindere verdraagzaamheid voor den gemeenen vijand afteekenen; die de scherpe kanten der wederzijdsche meeningen afschaven, opdat die toenadering te gemakkelijker zij; eene poging, die al te ligt door de hevigen van wederzijds als overloopen beschuldigd wordt, zoo vaak de Katholijk zijn Katholicismus van het Jezuïtismus afscheidt, of de Protestant de oude formulierregtzinnigheid, of zelfs de al te strenge bijbelvereering, uit zijn geloof uitwant.

Wij zouden aan de beginselen van ons Tijdschrift ontrouw worden, zoo wij aan eene beslissende meening in dien strijd elders eene plaats inruimden, dan waar de boekbeschouwing onze

beoordeelaars tot het doen van uitspraak verpligt; maar niet minder zouden wij in tegenspraak zijn met het stelsel, elders door ons gehuldigd, indien wij ter beslissing van den strijd, hetzij die tot werkelijken oorlog oversla, of in een Protocollenvergelijk onderga, eenen anderen weg aan prezen, dan dien van wetenschappelijk onderzoek der eigene en der vreemde overtuiging. Al wie, ten gevalle van zijne meening, der waarheid te kort doet, stelt de oplossing der belangrijke vragen uit, benadeelt door zulk een' ijver zonder kracht zijne eigene zaak, voedt het wantrouwen van verraad, waarover de heethoofden van elke partij luide hunne aanklagt laten hooren.

Wordt den Jezuïten de stelregel, dat het doel de middelen heiligt, verweten; wordt hun te laste gelegd, dat de zaak des opregten Christendoms voor de belangen der hierarchie verraden wordt, ook zij hebben het regt te worden gehoord, zoo dikwijls zij zich over de onredelijkheid der beschuldigingen, tegen hen ingebragt, beklagen. Ook die beschuldigingen verdienen den toets van grondig onderzoek, naar mate de omstandigheden der tijden hare gestadige herhaling medebrengen, en door die herhaling zelve ligt aan het onbewezene of onverdiende de zekerheid eener gevestigde overlevering geven. Vooral is dat het geval, wanneer die beschuldigingen, in den boezem der Roomsche kerk zelve aangeheven, daardoor te eerder het vermoeden van onpartijdigheid verwekken. ELLENDORF'S Boek over hunne zede- en staatkunde vond des te gretiger lezing, des te gereeder vertrouwen, omdat het Werk van eenen Katholijk was, die zich op het grondig onderzoek van schriften beriep, aan den Protestant doorgaans minder bekend of toegankelijk. Wij huldigen dus den ijver, waarmede de beoordeelaar van dit Werk, op de goede trouw des oorspronkelijken Schrijvers steunende, dit werk aanprees[1]. Maar juist tegen ELLENDORF'S goede trouw heeft de partij, die hij bestreed, bedenkingen in gebragt. Aan de belangen van het Pruissische Gouvernement, heette het, was zijne pen verkocht, en het doet ons leed te moeten erkennen, dat wie zijne beschouwing van de staatkunde der Jezuïten leest, den invloed erkent, dien streng monarchale begrippen op de voorstelling des Schrijvers hebben geoefend. Hier toch heeft hij, als het ware, van tegenpartij gewisseld; veel minder zijn het de Jezuïten, die hij bestrijdt, dan wel allen, die eenigen perk willen stellen aan het goddelijk regt der Koningen. Tegen de republi-

(1) Jaargang 1843, Boekbeoordeelingen, bl. 1 verv.

keinsche beginselen en hunne voorstanders in het algemeen heeft hij zijne fraaiste zinsneden, zijne krachtigste bewijzen gespaard. Volgens hem, is de leer der volkssouvereiniteit ‘de dood van al wat schoon en goed is, de dood van alle maatschappelijke deugden en van alle ware beschaving. Het Land, waar dergelijke beginselen worden toegelaten, kan op geenen enkelen dag van welvaart staat maken. Reeds het denkbeeld zelf is een nationaal ongeluk.’

Waar dergelijke bedoelingen inderdaad doorstralen, heeft zeker de aangevallene partij regt, voorzigtigheid te eischen in het aannemen der tegen haar gerigte beschuldigingen. Maar wie zal hier regter zijn tegenover de honderd en vijftig Schrijvers, op welke zich ELLENDORF beroept? Het verheugt ons, hier gezag tegenover gezag te kunnen stellen. De geschiedenis der Orde is sinds jaren de stof van onderzoek voor een' hier te Lande gevestigden Geschiedkundige. Spoedig, hopen wij, zal de historische Literatuur met de vruchten van dat onderzoek worden verrijkt. Het Werk van ELLENDORF heeft hem aangespoord, reeds eenige dier vruchten aan ons Tijdschrift mede te deelen, en wij zeggen hem dank voor het gebruik, dat hij ons vergunde van die mededeelingen te maken. Als eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis, als de aanwijzing van een nieuw standpunt, waaruit het zoo driftig geprezene, zoo driftig gelaakte Genootschap moet beoordeeld worden, ruimen wij aan zijn vertoog eene plaats in. De Lezer moge beslissen tusschen de beschouwingen van ELLENDORF, den Katholijk, en de zijne, die van den Protestant.

Gelijk ider ligchaam, dat zijn tijdperk van heerschappij en roem heeft beleefd, zoo heeft het Genootschap der Jezuïten, bijna van zijnen eersten aanvang af, aan allerlei soort van aanvallen blootgestaan, aanvallen, zoowel van de zijde der Katholijken als van die der Protestanten. Godsdienstige en wereldlijke magten, geestelijken en leeken, hebben beurtelings, dikwijls ook vereenigd, hunnen haat, hunne jaloezij uitgestort in eene menigte beoordeelingen, beschuldigingen, vlugschriften. Geschiedenis en staatkunde, godgeleerdheid en zedekunde, zijn onderzocht met eenen ijver, die niet altoos de zuivere zucht naar waarheid tot drijfveêr had. Dikwijls zijn de grenzen eener strenge regtvaardigheid overschreden, overschreden door de

verbittering, waarmede men alles, de menschen zoowel alas hunne schriften, heeft gezocht te ontmaskeren, te verguizen, te veroordeelen. Doch het is hier de plaats niet, verder over die onregtvaardigheid uit te weiden: men vergunne ons slechts de opmerking, dat de plaats, die de Jezuïten in de wereldgeeschiedenis hebben ingenomen, eene plaats van uitzondering was, en dat deze verhouding hun bijna evenveel vijanden als vrienden moest aanbrengen.

Omstreeks het midden der zestiende eeuw zag Rome's wankelende kerkheerschappij bijna de helft van *Europa* aan haar gezag onttrokken, hare onfeilbaarheid ontkend of betwijfeld, en de laatste stralen der glorie, waarmede de middeleeuwen haar hadden omgeven, op het punt om in nevelen onder te gaan. Want deze magt, die slechts geestelijk had behooren te zijn, was tot de aarde afgedaald, en had zich met de broosheid van deze bezoedeld. Al de hulpmiddelen, voordezen met zoo goeden uitslag gebezigd, waren uitgeput; hare geestelijke wapenen, voor andere tijden gesmeed, bleken krachteloos tegen de nieuwe hervormers. De getrouwe lijfwacht des Pausdoms, de monnikenen geestelijke orden, was tot den kamp met gene kwalijk ingerigt. Zelfs uit de hervormingen, laatstelijk in die ligchamen beproefd, bleek hunne ongenoegzaamheid; immers tragelijk werden die hervormingen ingevoerd; meestal strekten zij zich niet verder dan den omtrek van eenige weinige kloosters uit; alles kwam neder op onbeduidende wijzigingen in de uiterlijke vormen, terwijl het beginsel van het Katholicisme zelf eene herschepping vorderde. Eerst van het Genootschap der Jezuïten daagde krachtige hulp op. Zijn stichter, IGNATIUS, verbond het door zijne geloften zelve aan de verdediging van den Heiligen Stoel en het beginsel des Pausdoms; bij de drie gewone monnikengeloften voegde hij eene vierde, die van gehoorzaamheidaan den Paus. Oorlog op leven en dood met de ketterij, met al wat niet Roomsch-Katholijk was, dit was de leus, waarmede de *decemprimi* zich, ondanks duizende hinderpalen, den weg hadden weten te banen tot de voeten van Paus PAULUS III.

Alles, wat er in de overige monnikenorden democratisch over gebleven was, verwerpende, stichtte IGNATIUS een Genootschap, dat als BRIAREUS honderd armen en slechts één hoofd zou hebben. Eenheid en volstrekt gezag ter eene zijde, zelfverloochening en blinde gehoorzaãmheid ter andere zijde, waren de grondslagen zijner Orde. Het was het Pausdom in het klein. Ondanks al zijne hersenschimmige dweeperij, was het genie van IGNATIUS

schrander genoeg om te begrijpen, dat hij zich op deze wijze de gunst der Pausen moest verzekeren, en vroeg of laat al de overgeblevene verdedigers des Pauselijken Stoels om zich groeperen of in zijn gevolg medeslepen zou. Al de overige Orden waren tot een bepaald doel beperkt; voor de eene was het beschouwende leven hoogste roeping, voor andere zendelingsreizen; het loskoopen der gevangenen, de zorg voor kranken of stervenden, voor gevangenissen of hospitalen, het onderwijs van arme kinderen, het onderzoek van geloofszaken, de inquisitie, enz., verdeelden de werkzaamheden der overige. En zelfs, zoo het Hof van *Rome*, ten einde den aristocratischen geest van sommige kerkvoogden te bedwingen, aan deze Orden enkele voorregten had toegekend[1], dan nog stonden die weinige voorregten met het eigenlijke werk harer roeping in verband. Het Genootschap der Jezuïten daarentegen eigende zich, van zijnen oorsprong af, alles toe, wat de overige Orden onderscheidde. Van al hare voorregten trok het partij, en matigde zich het nog belangrijker voorregt aan, zich naar willekeur (*more suo*) van die alle te bedienen[2]. Vervolgens ontdeed IGNATIUS zijne aanhangers van de pij der monniken, en liet hun geenen anderen titel dan dien van *priesters* of *reguliere geestelijken*; daardoor werden zij ten eenemale van al die vervelende kloosterpligten ontslagen, die hunnen tijd zouden hebben ingeslokt. Door eene lange en strenge opvoeding prentte hij hun de uitgebreidheid in der taak, waartoe zij geroepen waren; leerde hij hun de slavernij hunner tucht beminnen, en geene andere begeerte voeden, dan de uitbreiding en den voorspoed hunner Orde. Toen stiet hij ze in de wereld, onder aanroeping van den heiligen naam van JEZUS, als onder eene zekere hoede[3].

Intusschen, te midden van al die verpligtingen, welke de

(1) In de eerste eeuwen hadden de monniken en geestelijke broeders bijna geene voorregten. GRATIANUS wilde, dat de monnik in overeenstemming was met zijn' naam: *unus et tristis: Quaest.* I, *Causa* XVI. Vergelijk ook HIERONYMUS, in zijnen brief aan HELIODORUS.

(2) Verg. de bulle van GREGORIUS XIII, *Decct. Romanum* en *Compendium privil. et gratiar. Soc. Jesu* passim.

(3) De Jezuïten noemden zich zelve, ten minsten in den aanvang, nimmer aldus. Zij gaven zich den naam van *Priesters* of *Vaders van het Genootschap Jesu*. Het eerst ontvingen de Jezuïten dien naam van PAULUS den Derden. Zijne benaming verdrong andere, die plaatselijk waren, en door ORLANDINA in zijne *Histoire de la société*, Boek II, worden opgehelderd.

Jezuïten op zich namen, was het noodig diegene vooral op den voorgrond te stellen, welke het zekerst tot het voorgestelde doel konden geleiden. Het onderwijs der jeugd verzekerde hen van het toekomstige geslacht; de biecht verschafte hun invloed op het tegenwoordige geslacht, en maakte hen met zijne behoeften bekend; de zendingen naar vreemde Landen boden een onuitputtelijk voedsel voor dezulken, die van de begeerte om te handelen werden verslonden, of eenen uitweg voor woelige hoofden. Zendingen in het algemeen, zoowel als wetenschappelijke vorming, moesten het Genootschap ontzag toebrengen, en deszelfs crediet vestigen. Van de akademische leerstoelen konden de meeningen der geloovigen worden geleid en beheerscht. En juist deze waren vooral de voorwerpen, die IGNATIUS in het oog hield, toen hij de instellingen zijner Orde ontwierp.

Men vergeve mij deze bijzonderheden. Ik ga besluiten. Trotsch op de gunst der Pausen, die zich dagelijks door nieuwe vergunningen openbaarde; trotsch op het doeltreffende, het alles omvattende hunner instelling; aangemoedigd en verhoovaardigd door den snellen voortgang hunner Orde, die hun eenen langdurigen voorspoed beloofde[1]; overtuigd door hunne opvoeding, dat het ideaal van den Jezuït *de man naar Gods harte* was, en voortaan hunne Orde voor het heil der zielen onmisbaar was, trad weldra[2] voor hunne eerste leus: *de eere Gods door de verdediging van den Paus*, eene andere in de plaats: *de eere Gods door de uitbreiding hunner Orde*. Sedert was voor hen de *voortgang van het Godsrijk* niet anders dan de bloei hunner Orde, of, zoo als de Pastoors van *Rouen* in den brief aan hunnen Aartsbisschop zich uitdrukten: ‘zij maakten zich een' Afgod van het gezag en den roem des Genootschaps.’ De Orde was voor den Jezuït alles; doorgaans sloeg hij elke waardigheid af, die hem van de Orde zou kunnen scheiden; hun stichter was van God aangeblazen geweest; zijne instellingen waren hemelsche mededeelingen, bestemd om evenveel Engelen als Jezuïten te vormen[3]. ‘De Jezuïten’, zeide de *Imago primi Saeculi, S.J.*, p. 402, ‘zijn Engelen, gelijk aan MICHAËL in het strijden met de Ketters, gelijk aan GABRIËL, in het bekeeren der ongeloovigen, gelijk aan RAPHAËL, in het vertroosten der zielen en het verbeteren der

(1) Verg. J. KELLER, *de Cavea turturis*, C. 14.
(2) Vader F. BORGIA had voorspeld, dat de voorspoed hen weldra tot trotschheid zou verleiden, in het *Institutum Soc. J.* T. II. *Praag*, 1757.
(3) Verg. den brief van den Generaal F. PICCOLOMINI, *Institutum*, T. IV, p. 491, uitgave van 1635.

zondaars,' en elders (p. 621): 'het eerste en het grootste wonder des Genootschaps is het Genootschap zelf[1].' De ware Jezuït was derhalve baatzuchtig, maar niet voor zijn' eigen' persoon; hoovaardig, maar niet op hetgeen hij zelf was als mensch; vrijwillige slaaf van zijne Opperhoofden en vol van trotsche verachting voor andere staatkundige en godsdiendstige genootschappen, die hij als beneden zich beschouwde[2]. De aanmatigingen der Jezuïten beleedigden een' iegelijk; met verontwaardiging zag men, hoe deze nieuwelingen zich de eerste plaats aan de voeten van den Paus, aan de zijde der Koningen, in den boezem der Hoogescholen, aanmatigden. Vandaar ontstond die driftige en bijna algemeene strijd, waarvan wij in den beginne gewaagden.

In 1540 werd het Genootschap goedgekeurd, maar reeds in 1554 veroordeelde de Sorbonne de Orde; vaak herhaalde zij hare censuur, en het Parlement ondersteunde die censuur door zijne vonnissen. MELCHIOR CAUS, Bisschop der Kanarische eilanden, verklaarde zich openlijk hunnen vijand. M. KEMNITIUS tastte hen aan als Godgeleerde in 1560, in zijn *Liber de Theologia Jesuitarum*[3]. In 1576 bestreed een Hoogleeraar te *Heidelberg*, P. BOGUINUS BITURIGUS, hunne leerstellingen, waaraan hij den naam van *Nieuw Christendom* gaf[4]. ELIAS HASENMULLER, die een' tijdlang leerling der Jezuïten was geweest, en LUDOVICUS LUCIUS schreven hunne geschiedenis, waarin de leer der Jezuïten hevig werd aangerand. Een Priester, HIER. ZAOROWSKI, of, volgens anderen, FR. DIONATELLIUS, gaf de *Monita privata Soc. J.* (Notobirgae, 1612) in het licht. In het vervolg verschenen de *Monita privata, publica, specialia, generalia* (HAGIOPOLI, *Thorn*?)[5].

(1) Het Werk zelf is zoodanig ingedeeld, dat de geschiedenis van JEZUS CHRISTUS zelven als het symbool van de geschiedenis der Orde wordt beschouwd. I. JEZUS vernederd, om als mensch te worden geboren. II. JEZUS toenemende in kracht en wijsheid. III. JEZUS leerend. IV. JEZUS lijdend. V. JEZUS door zijn lijden ingegaan in zijne heerlijkheid. Wie er meer van verlangt te weten, vergelijke de *Tuba Magna, Clangor* IV.

(2) Niets stelt het contrast van den Jezuït en zijne Orde duidelijker in het licht, dan wanneer men de straks aangehaalde plaatsen vergelijkt met de *Regulae Modestiae* (*Institutum*, T. II).

(3) Hij werd beschouwd door Vader DIDACUS (DIEGO) PAYVA. *Liber unus orthodox, explicationum contra Kemnitium*.

(4) *Assertio veteris et novi Chr*^{mi} *adversus novum et fictum Jesuitismum. Apud* J. MARSHALL, *Lugd.* 1576. 8°.

(5) Op bevel van den Generaal MUTIUS VITELLESCHI, beantwoordde GRETZER deze beide vlugschriften. Een ander Jezuït schreef nameloos: *de Monita Sulutaria data Anonymo*. Wij zouden deze opgave nog aanmerkelijk kunnen vermeerderen. Het is opmerkelijk, dat de Jezuïten zelden een vlugschrift onbeantwoord lieten. Vader HUYLENBROUCQ telt meer dan 40 verdedigingsschriften, in het verloop van 50 jaren in het licht verschenen, op. Verg. *Vindicationes adv. fam. libellos* (Gandavi 1711, p. 25).

Tot omstreeks de XVII^{de} eeuw hadden de Jezuïten nog meer gehandeld dan geschreven. Sedert vermenigvuldigden zich hunne Geschriften met verbazende snelheid. De casuïstiek was eenigermate hun eigendom geworden, en hierbij gingen zij met overdrijving te werk. De Jezuït MOLINA had omstreeks dien tijd de meening hernieuwd, die later naar hem haren naam ontving. Naar mate zich thans de strekking der Jezuïten duidelijker liet onderscheiden; naar mate hunne Godgeleerden de voornaamste Icerstoelen aan de Hoogescholen hadden beklommen, en op het kerkgeloof den meesten invloed trachtten uit te oefenen, naar die mate nam ook de strijd tegen hen een ander karakter aan. Niet langer vergenoegde men zich, met in hen de vertegenwoordigers van het Ultramontaansche Stelsel aan te vallen. Onder verschillende namen tastten L. INSCHOFFER, of wie zich ook onder den naam van L. CORN EUROPAEUS verborg, voorts J. SCOTTUS en de Schrijver der *Morales Decisiones*, onderscheidene punten der Zedeleer, door de Jezuïten gesteld of verdedigd, aan[(1)]. Reeds een gansch tuighuis van beschuldigingen was er aanwezig, toen de bekende twist met de Jansenisten uitbrak. Die beschuldigingen waren, wel is waar, nog verstrooid; maar de tegenstanders der Jezuïten namen die te baat en schikten ze bijeen. In minder dan twintig jaren verschenen de verzameling, onder den valschen naam van GREGORIUS ESCLAPES, wederlegd door den Jezuït MOYA, de *Lettres provinciales*, de *Morale des Jésuites*, de *Morale pratique*, enz. Het waren geene gewone vlugschriften meer, maar verzamelingen van uittreksels, letterlijk bijeengebragt uit de Schriften der Jezuïten zelve, en bestemd om in systematische orde aan te wijzen, hoe zeer onder hunne leiding en door hunne spitsvondige en verderfelijke beslissingen, de Zedeleer was bedorven. De Jezuïten LAYMAN[(2)], RHO[(3)], CAUSSIN, LE MOINE, FABRI, GOMEZ[(4)] leverden, onder allerlei vormen, schrif-

(1) Die alle werden beschouwd door SFORTIA PALLAVICINI, in zijne *Vindicationes Soc. J., quibus multorum accusationes in ejus Institutum etc. refelluntur*. Romae 1649, in 4°.

(2) *Defensio Papae, Caesaris, Cardin. Episc. et Soc. J. Dilingae*, 1631.

(3) *Interrogationes Apologeticae. Ejusdem Apologia contra Castaldum - contra Pseudo-Constantinum.*

(4) *Elogia Soc. J* (*Antwerpen* bij J. MEURS, 1677, in 4°.), zijn even zonderling als vermakelijk. De Schrijver heeft daar bijeengebragt 266 getuigenissen van Geestelijken, 252 van leeken, 18 van Christus, 16 van de H. Maagd, 8 van onderscheidene Engelen, 11 van de Apostelen en 8... van den Duivel, die insgelijks gedwongen was de uitstekende verdiensten der Orde te erkennen. Men moet daarbij aannemen, dat de laatste ditmaal niet loog, ofschoon hij anders onder zware verdenking ligt van te liegen.

ten te hunner verdediging. Maar het vervolgde Jansenismus had in alle Landen weêrklank gevonden; de beginsels der Jezuïten waren aan den dag gebragt, aan de kaak gesteld en verbannen[1]. In het begin der XVIII^{de} eeuw werden de oude beschuldigingen onder eenen snijdender vorm herhaald in de vermaarde vlugschriften, bekend onder den naam van *Artes Jesuiticae, Tuba Magna* en *Tuba altera*. De Jezuït HUYLENBROUCQ wederlegde die alle afzonderlijk. In 1740 tastte EMANUEL RICARD DE ST. AUGUSTIN nogmaals de Godgeleerden der Orde aan[2]. Eindelijk tijdens het beruchte regtsgeding van 1762 deed men eene nog naauwkeuriger nasporing. LA CHALOTAIS, CHAUVIN, MONCLAR, stoffeerden daarmede hunne *Comptes rendus*, en het Parlement van Parijs liet vier boekdeelen in 8°. drukken, behelzende uittreksels uit de gevoelens en leerstellingen der Jezuïten in het Latijn, met eene Fransche vertaling (*Parijs*, 1762)[3]. Nameloos zonden de Jezuïten de *Réponse au livre intitulé les Extraits* (1763), *Mémoire concernant la doctrine etc.* (*Rennes*, 1762), *Apologie des Jésuites* (*Soleure*, 1763), *Lettres sur la doctrine*, etc., *Lettres d'un ecclésiastique sur la Doctrine*, etc. en 20 andere vlugschriften van dezelfde soort in het licht.

Onze uitweiding bedoelt geenszins eene grondige en uitvoerige geschiedenis van de polemiek der Jezuïtenorde te geven; zij wil alleen het standpunt aanwijzen, ter beoordeeling, wat latere tijden, wat met name ELLENDORF, tot die geschiedenis heeft bijgedragen. Wanneer wij dien nieuwen aanvaller hooren gewagen van honderd vijftig Schrijvers, door hem gelezen of ten minste nageslagen, dan moet inderdaad zulk eene werkzaamheid onze hoogste verwondering opwekken, zoowel om den omvang dier taak - sommige van die Schrijvers hebben tot twintig dee-

(1) Onder de Hollandsche vlugschriften van dien tijd halen wij het volgende aan, waarvan de titel eenige overeenkomst heeft met het Boek van ELLENDORF: *Gesleepe Staetkunde en gronden van de ware Godsdienst der hedendaeysche Jesuiten*, door R.A.B.G. CEULEN, 1660.

(2) Hem benatwoordde J. BAPT. VELLE, in zijne *Depulsio Calumniarum quas... Ricardus Societati Jesu ac Theologis iterato impigit*. Lovan., 1740.

(3) In minder dan een jaar verschenen er vier zulke verzamelingen. De *Extraits*, die vier drukken beleefden, de *Assertions soutenues enseignées, publiées persévérement; Textes des Jésuites condamnés au feu; Maximes de la Morale des Jésuites prouvées par les Extraits*.

len folio gevuld - als om haren aard, want niets is vervelender, drooger, dikwijls stuintender, dan die beslissigen en spitsvondigheden des casuïsten. Bij eene nadere beschouwing echter ontdekken wij, dat dit getal der Jezuïtsche Schrijvers, door ELLENDORF geraadpleegd, tot verre beneden de honderd moet worden beperkt. Immers dertig namen treffen wij aan, die niet tot de Jezuïten behooren(1). Veertig andere zijn slechts met name genoemd, of hunne aanhaling is van elders ontleend. ELLENDORF'S gansche boek draagt de blijken, dat het zich aan de *Extraits* van 1762 aansluit: het is dezelfde verdeeling: het zijn vaak dezelfde aanhalingen even onnaauwkeurig en op gelijke wijze verminkt(2). Ja, die verdeeling zelve strekt om jegens de aanvallende partij onregt op onregt te stapelen. De Zedekunde der Jezuïten, ziedaar de vooronderstelling, van waar men uitgaat, was niet anders dan een werktuig ter bereiking van hun doel, en dat doel geen ander dan heerschappij over den Staat en de Kerk. Is het ten bewijze dier stelling genoeg, aanhalingen buiten het verband der redenering te rukken, en in zelf ontworpene rubrieken te lijsten? Is het veilig nu ESCOBAR, dan TAMBURINI, elders BUSENBAUM tot hoofdbron te kiezen? Is het eene juiste gevolgtrekking, de meening van een gansch Genootschap te bepalen, met te zeggen: ‘Zoo oordeelde de slimme Jezuït - een ander ging nog verder,’ wanneer eene tijdsruimte van bijna honderd jaren beide Schrijvers scheidt? De Orde heeft *drie honderd* casuïstische Schrijvers geteld; zoo ten minste wordt het getal opgegeven door LA CHALOTAIS en MONCLAR, en op hun gezag door VON RAUMER en RANKE. Dat die opgave juist is, zou ik in twijfel trekken, maar al ware zij het, volgt dan, dat, wanneer men, gelijk ELLENDORF, *zestig* Schrijvers heeft vergeleken, de overige *twee honderd en veertig* even schuldig zijn? Ja, zegt men, want

(1) Ziehier eenige: ANGELUS (bl. 4), ARMILLUS (bl. 256), CAJETANUS (bl. 27), CLARUS (bl. 55), DIANA, de Dominikaan, verward met den Jezuït DURAND (bl. 152), GABIENA (bl. 256), LEANDER (bl. 254), MAJOR, MALDER (bl. 183) MARCK (bl. 175), MERCATIUS (bl. 217), MEDINA (bl. 147), NAVARRA (bl.4), NEUSS (bl. 24), PHILIARCHUS (bl. 166), PONTIUS, aangehaald bl. 5, is niet de Jezuït LOUIS DE PONCE of PONTIUS, ROSELLA, SARAEUS (bl. 21), SAYRO (bl. 16), SOTUS (bl. 16), SYLVESTER (bl. 4), SYLVIUS (bl. 152), VICTORIA (bl. 253), VALENTINUS (bl. 270), WIGGERS (bl. 183). Een Jezuït ZARGOLI is er nimmer geweest, en wie de meermalen aangehaalde TRESSA is, weet ik niet. DELRIO was nog geen Jezuït, toen hij zijne Aanteekeningen schreef (bl. 369 aangehaald), en TOLET was het niet meer, toen hij zijne *Instructio* in het licht zond.

(2) Men vergelijke eene plaats van ESCOBAR bij ELLENDORF, bl. 59, en in de *Extraits*, T. 2, p. 54.

in hunne Opperhoofden had de Orde het plan gevormd de Christelijke zedeleer te bederven. Het is onmogelijk niet te zien, hoe deze redenering in eenen cirkel rondloopt, zoolang de persoonlijke aansprakelijkheid der Jezuïten voor hunne Orde niet bewezen is.

Wij weten, wat tegen dergelijke bedenkingen van de zijde der bestrijders van de Jezuïten wordt aangevoerd[1]. Wanneer in eene stad van 20,000 bewoners eenige honderden slechthoofden beschermd en plegtiglijk door de overheden worden gehandhaafd, dan kan men zulk eene stad geheel bedorven noemen, want zij deelt in de misdaden der in verhouding weinige slechte burgers. Deze vergelijking zou dan eerst juist kunnen heeten, wanneer die overheden bij vrije keus door de burgers waren benoemd, want zij zouden dan den geest van de meerderheid der stad kunnen vertegenwoordigen. Bij de Jezuïten is zulks echter het geval niet. Behalve den Generaal, zijne vijf *Assistentes*, zijnen Secretaris, zijnen *Admonitor*, is de gansche menigte der overige Opperhoofden der Orde van de benoeming des Generaals afhankelijk. Wij gaan verder. Gedurende twee honderd jaar heeft de Orde drie honderd casuïstische Schrijvers geteld; maar het aantal der leden ging sedert den tijd der stichting dat van twintig duizend verre te boven. Twintig duizend was het aantal leden, dat het Genootschap tijdens zijnen hoogsten bloei gelijktijdig bezat. Is het billijk die en al de overigen met de misdaad van enkelen op onderscheidene tijden te bezwaren?

Slechts dan zou zulk eene gevolgtrekking geldig zijn, wanneer er eene algemeene volstrekte eenheid onder de Jezuïten had bestaan; maar ondanks hunne achterhoudendheid, zijn de Geschiedschrijvers der Orde zelve het hier met hunne bestrijders niet eens. Onder het bestuur van AQUAVIVA, b.v., was de twist tusschen de leden zoo hevig, dat die Generaal op het punt was, van al zijn gezag te verliezen. De Jezuïten van *Spanje* namelijk beklaagden zich over nieuwelings ingevoerde misbruiken, welke men niet te keer ging. Bescherming zeide men, veeleer dan verdienste, gaf bij het Opperhoofd aanspraak op bevordering[2]. Van zijne zijde beklaagde zich AQUAVIVA

(1) Zie ELLENDORF, *inleiding*, bl. XXI.

(2) P. MARIANA, *Discorso de las enfermedudas de la compania de Jesus*, 4to., herdrukt in 1630, onder den titel: *Oratuado del govierno de la comp. de Jesus*.

over ondeugden en *krankheden*, die den geest der Orde ondermijnden[1]. Tijdens de *Ligue*, verklaarden de Fransche Jezuïten, bij monde hunner provincialen, dat zij niet langer de gematigde voorschriften van hunnen Generaal konden volgen; dat de openbare geest en de gang der gebeurtenissen hen medesleepten[2]. Later werd, ten gevolge van den strijd over het *Probabilismus*, de Generaal THYRSUS GONZALÈS bijna afgezet[3]. Meer dan eens beklaagden zich, blijkens de klaagschriften, in de *Morale pratique* medegedeeld, de Jezuïten bij den Paus over hun bestuur[4]. Maar de *Constitutiones* hadden met verbazende schranderheid dergelijke gevallen voorzien, en tot hun geluk waren de Jezuïten verstandig genoeg, om ze ongeschonden te bewaren. Zelfs maakten zij eene verzameling van ettelijke punten, die zij wezenlijke (*substantiales*) noemden, en waarover alle twist op de algemeene congregatiën verboden was[5]. Zoo trad de Orde sterker, en met nieuwe levenskrachten toegerust, uit de onlusten, die haar bestaan bedreigden, telken reize te voorschijn.

Eerst toen de meergemelde *Extraits des Assertions* in het licht verschenen, kwam de Schrijver op de gedachte zijne verzameling te doen voorafgaan van een hoofdstuk, getiteld: *Eenheid der Leer*. Zonder dat de Schrijver er eenige redenering bijvoegde, moesten de lezers uit de medegedeelde uittreksels van het *Institutum Soc. J*, of andere schriften opmaken, dat de Jezuïten ééne enkele, hun eigenaardige, leer hadden, en alzoo eenen bepaalden regel, volgens welken zij de Schriften hunner Orde beoordeelden, goedkeurden, of de uitgave verboden. Het was eene schrandere uitvinding van dien verzamelaar, want eenmaal zijne stelling aangenomen, werden eenvoudige uittreksels een overtuigend pleidooi tegen de Jezuïten. ELLENDORF vergenoegt zich met de verzekering, dat, volgens den regel der Orde, alle geschriften, en voornamelijk zulke, die de Godgeleerdheid betroffen, niet in het licht mogten verschijnen, dan na bepaalde goedkeuring der *provinciale* en *generale revisores* en van den *Generaal* zelven. ‘Derhalve stelde ieder geschrift, dat aldus in naam der Orde het

(1) Verg. de brieven van AQUAVIVA en zijne *Ordinationes*, in het Tweede Deel van het *Institutum*.
(2) SACCINI, *Historia Soc.* I, P. V, D. IX.
(3) Zie de uitmuntende brieven van SEGNERY over dien Generaal.
(4) Zie *Tuba magna mirum clungens sonum*. Strash., 1712. *Varii libelli*, etc.
(5) *Congreg, gener*. V, *decret.* 58.

licht zag, de Orde zelve voor den inhoud aansprakelijk; derhalve hadden de Jezuïten eene leer, eenen regel, een vast plan, door hunne Hoofden ontworpen, waaraan alles onderworpen was, en waarvan ieder Schrijver als Jezuït het werktuig was.' - Maar zulk een plan is in hunne *Constitutiones* niet te vinden? - 'Welnu, juist dit is het kenmerk van het Jezuïtisme; want ware alles in hunne constitutiones te vinden, dan zouden de Jezuïten ophouden Jezuïten te zijn!' - Onderzoeken wij, wat er van de zaak is.

In de eerste tijden hadden de Jezuïten nog geene welgeregelde censuur. De *Constitutiones* hadden op dit, punt slechts eenige aanwijzingen aan de Godgeleerden medegedeeld(1). Buitendien zou, daar de Orde toenmaals vooral in het werkelijke leven, optrad, de post van *censor* tamelijk overtollig zijn geweest. Eerst sedert de regering van AQUAVIVA nam het getal der Schriften aanmerkelijk toe. GRETZER beroemde zich op dien vooruitgang; maar de meeste dier Schriften waren ongelukkiglijk van dien aard, dat zij de Orde in opspraak bragten. Het waren stellingen, pamfletten, vlugschriften tegen het geslacht der VALOIS, en voor de meeste Vorsten even onrustbarende, als voor derzelver onderdanen, zoo velen hun getrouw wenschten te blijven. Op de vijfde *congregatie*, ten jare 1593, werd besloten aan een zoo gevaarlijk misbruik perk te stellen. Met ernst hielden zich de achtste, negende en veertiende *congregatie* daarmede bezig. Men stelde derhalve in elke provincie Censoren aan, die de handschriften, alvorens zij ter perse werden gelegd, moesten doorloopen en beoordeelen. De goedgekeurde beoordeelingen werden door den *Pater Provinciaal* naar *Rome* opgezonden, met eene kopij, of met het handschrift zelf. De *Censoren* te *Rome* herzagen het Werk der eersten. Er waren er vier voor de bespiegelende Godgeleerdheid, voor de Uitlegkunde, de Kerkgeschiedenis, de Leerredenen en de Wijsbegeerte, drie voor de Letteren en de Algemeene Geschiedenis, en twee voor de overige Werken, die tot geene dier klassen behoorden(2). Om hunne uitspraak te bepalen, moesten de

(1) B.v. om THOMAS AQUINAS en andere Kerkleeraars van erkend gezag te volgen; om zich onderling te houden aan de Schrijvers, die men volgen moest, om niet als nieuweling eenige nieuwe meening te opperen, enz. Verg. *Constitutiones*, P. III, C. I, P. IV, C. 6, P. VIII, C. I, en *Declar. R. summar. constit.*, n. 42, ect.

(2) *Congregatio gener.* V, *decret.* 23 en de *regulae revisorum*.

Censors zich afvragen, of de Orde geschiktelijk de uitgave van zoodanig Werk kon toelaten, en of het boek niet alvorens eenige verbeteringen noodig had. Er mogt geene stelling in worden gevonden, die strijdig was met de gewone bewijzen der kerkelijke leerstellingen; niets, dat de Inquisitie, of de regten der Vorsten, de belangen der Natiën, of van sommige aanzienlijke Heeren kon beleedigen; geene nieuwe meening, geene meening, in strijd met hetgeen in de Kerk algemeen was aangenomen, werd er gedoogd. In zaken, die het Geloof niet dadelijk raakten(1), moest de Schrijver zich schikken naar de meening, algemeen bij het Genootschap aangenomen. Zelfs was de Censor verpligt, alles te schrappen, wat te bitter tegen de ketters geschreven was(2). Het onderzoek strekte zich over de kantteekeningen, de verklaringen, de voorreden, evenzeer als over het Werk zelf uit. Men wilde grondigheid in het onderzoek en enheid in de beginselen(3).

Ongelukkiglijk werden deze regels niet altoos naauwgezetopgevolgd. Dit was bijna onmogelijk. Een onderzoek, zoo bedachtzaam, dat tot de kleinste bijzonderheden afdaalde, kostte eene menigte van tijd; en hoewel de provinciale *revisores* voor hunne ambtsbroeders te *Rome* het werk in gereedheid bragten, toch werden deze laatste met drokte overhoopt. Hoe konden zij zich geregeld bezig houden met zulk eene massa Schriften, als men hun van alle kanten toezond? Om hun den arbeid te verligten, gaven de *Generalen* aan sommige *Provincialen*, en zelfs aan enkele *Superiores*, het regt, om de boeken goed te keuren, zonder de goedkeuring van *Rome* af te wachten. Bovendien ook de Censoren konden voor dezen of genen Schrijver eene persoonlijke voorliefde koesteren, die hun oordeel van den regten weg leidde. De Jezuïten zelve overtraden dikwijls hunne eigene wetten, en gaven Schriften zonder naam, of met eenen verdichten, waaraan natuurlijkerwijze alle goedkeuring ontbrak, in het licht.

Uit dit alles kan men opmaken, dat deze beruchte censuur niet van den aanvang af bestond, en in waarheid niet die strengheid bezat, welke men gewoon is daaraan toe te schrij-

(1) *'In quibus nullum fidei periculum subest.' Regulae theolog.* en *regulae super. facult.*, N°. 6.

(2) *Regulae quae a Pl. revisoribus*, etc., N°. 3-8.

(3) Zie in het algemeen *Congreg. gener.* V, *decr.* 41, XV, *decr.* 9, XVI, *decr.* 15. *Regulae provinc.*, N°. 60.

ven. Hoe strikt ook de bepalingen waren, toch was het onmogelijk, dat met die goedkeuring de Orde voor al het bij haar geschrevene instond, evenmin als de goedkeuringen der Koningen van *Frankrijk* een veilige maatstaf waren voor de heerschende meening in dat Rijk. Die goedkeuring was een formulier, en niet meer dan een formulier, waarbij de *Censors* erkennen, dat er niets in een boek stond, hetwelk der heerschende meening der Katholijke Christenheid aanstoot kon geven. Zoo wij bovendien, hetgeen zelfs ELLENDORF niet ontkend heeft, vooronderstellen, dat er enkele goede Jezuïten gevonden werden, waar blijft de aansprakelijkheid der Orde, zoo ook Werken van deze werden goedgekeurd[(1)]?

Wanneer men de meeste verzamelaars dezer uittreksels en

(1) Wanneer men uit deze goedkeuring de gemeenschappelijke aansprakelijkheid der Jezuïtenorde voor de leerstellingen van hare leden afleidt, dan vereischt de billijkheid, dat men de Orde niet verder aansprakelijk stelle, dan voor hetgeen uitdrukkelijk goedgekeurd is. Dat deze regel echter niet altoos betracht is, bewijst het Werk van ELLENDORF zelf. Het geschrift van TOLET (aangehaald blz. 203) verscheen in den jare 1600 in het licht; maar reeds op den 17den Dec., 1593, was TOLET Kardinaal geworden, en sedert werd hij niet meer tot de Jezuïten gerekend, noch waren zijne Werken aan de censuur der Orde onderworpen. BELLARMIN is ten opzigte van zijn laatste geschrift: *de Potestate Summi Pontificis*, CONTRA BARCLAYUM in hetzelfde geval. Het *Amphitheatrum honoris* van SCRIBANI (aang. bl. 365); de *Concertatio ecclesiac* van BRIDGEWATER (blz. 368); de *Responsio* van den pseudonymen PHILOPATER (blz. 352); de *Opera moralia* van GOBAT (blz. 57); de *Verhandeling* van CARPANI, aangehaald naar de *Histoire littéraire de l'Italie* (blz. 26); de *Summa* van HENRIQUEZ (blz. 15); de Werken van MUSKA (blz. 61), van ROSSAEUS of REINOLD, zijn van geene goedkeuring voorzien. Het *Antwoord* van MOYA (blz. 119) is goedgekeurd door P. HIERONYMUS LACHIANA, maar als Censor van de boeken van het Koningrijk *Napels*. Het *Lavacrum Conscientiae*, toegeschreven aan den Jezuït GEORGE TRACHALCA, is juist niet van hem (blz. 26). Het verscheen ten jare 1759, en de Pater was reeds in 1708 gestorven. De titel zelf wijst aan, dat men hier de leeroefeningen der Kandidaten, die onder zijn toezigt plaats hadden, heeft bijeengezameld. Het Werk is van geene goedkeuring voorzien (zie *Réponse aux extraits*). De aanteekeningen van DELRIO op den *Hercules furens* van SENECA (blz. 369) werden opgesteld in 1569, en uitgegeven in 1574. Eerst in 1580 echter werd DELRIO Jezuït (verg. SOTUEL. ad v.). De eerste uitgave der *Aphorismen* van SA (1590) draagt geene goedkeuring, en de uitgave van 1607 die van den *Magister S. Palatii*. De plaats van SALAS (blz. 15 aangehaald) staat in alle exemplaren niet; SALAS streek haar weg gedurende den druk. Verg. *Morale pratique* (blz. 165). De Werken van FABRI, VALENTINUS, DE RHODES, dragen alleen de goedkeuring der Theologische Faculteiten.

stukken tegen de Jezuïten hoort, dan schijnt het, alsof zij onder de *eenheid van de leer* der Orde eene volstrekte eenvormigheid van zedelijke voorschriften hebben verstaan, voorschriften, door hunne Opperhoofden overgeleverd of ingeboezemd, niet met oogmerk om de wereld te verbeteren, maar om van de zedelijke traagheid misbruik te maken voor hun doel: de opperheerschappij. Volgens hen schijnt het, als hadden de Jezuïten of hunne Opperhoofden zich te eeniger tijd in eene congregatie vereenigd, en gezegd: De wereld is van zonden vol; de menschen struikelen al te dikwerf, omdat de Christelijke zedeleer al te streng is. Welnu, wij zullen de zonde uit de wereld wegnemen, en die voor ons, door het verkondigen eener nieuwe leer, winnen. Wij zullen aan onze bekwaamste Godgeleerden de taak opdragen, die leer te ontwikkelen, en wij zullen welonderrigte keurmeesters aanstellen, om te beslissen, of de Schrijvers zich overeenkomstig den last, door ons gegeven, hebben gekweten. - Waarlijk, indien dit het geval ware, men had de beschouwing der Jezuïtische zedekunde met die der Geschiedenis moeten paren; men had - even als RANKE dat in zijne Geschiedenis des Pausdoms heeft gedaan - moeten aanwijzen, hoe deze of gene gebeurtenis die of deze wijziging in het zedekundig stelsel der Orde noodzakelijk had gemaakt. Men had moeten aanwijzen, dat de ontwikkeling der Orde aan een ontwerp, in het hoofd harer Oversten gevormd, had beantwoord. Maar hunne Letterkunde biedt van zoodanig eene planmatige ontwikkeling, volgens tijdorde, spoor noch teeken. Reeds in 1650 was er eene menigte van volledige, zedekundige en Godsdienstige systemen (*Theologiae morales*) in de wereld. Men zou die Werken derhalve als voorbarig moeten aanmerken. Evenzeer zou ieder opvolgend stelsel volkomener dan het vroegere hebben moeten zijn. Maar wie de Werken van BUSENBAUM en LACROIX met die van ESCOBAR vergelijkt, zal ontdekken, dat het tegendeel waarheid is. Evenmin leveren de *ordinationes*, de *monita*, de *rondgaande brieven* van de Hoofden der Orde, voor zulk een plan de bewijzen. Die van AQUAVIVA onder andere hebben geene andere strekking, dan om de Jezuïten terug te brengen tot die Godsdienstige roeping, welke, volgens hem, het doel was van den Stichter der Orde. Men had eindelijk, om de door ons beschrevene vooronderstelling te verdedigen, moeten aanwijzen, in welk opzigt de gepredikte zedeleer nieuw mogt heeten, en welke wijzigingen zij had ondergaan; men had moeten aantoonen, dat er dwang gebruikt is, om de wederspannigen - en die weder-

spannigen zouden geene andere kunnen zijn, dan de werkelijk brave Jezuïten - te keer te gaan. Men had bovenal de reden moeten aanwijzen, waarom hunne Godgeleerden zoo dikwijls onderling in meening hebben verschild; waarom de Jezuïten onderling over de leer hebben getwist, en nog vele andere zaken.

Inderdaad ook wij gelooven aan eene gemeenschappelijke leer der Jezuïten, maar hechten daaraan eene gansch andere beteekenis. Herhaaldelijk toch spreken de *Constitutiones* van eene *doctrina communis*(1), maar daaronder verstonden zij de leer, welke de Katholijke Kerk als de gezonde, als de meest algemeen aangenomene, had erkend. ‘Men voere,’ heette het daar, ‘geene nieuwe meening in de Kerk in; men houde zich aan het gevoelen, dat algemeen aangenomen is; of aan de uitspraak van Kerkleeraars van geldig gezag, aan St. THOMAS van *Aquino*, of ieder ander beter op de hoogte der wetenschap. Zoo de gevoelens op eenig punt verschillen; zoo de uitspraken van gezag tegen elkander opwegen, dan behoort de Orde, *voor zooverre zulks mogelijk is*(2), eene eenige wijze van zien aan te nemen, ten einde twisten tusschen de Orde te ontwijken, welke een schadelijk voorbeeld konden opleveren. Daarom zal ieder nieuweling afstand doen van zijne persoonlijke meening, zoo die niet met de algemeene overeenstemt.’ Men lette op deze uitdrukking: ‘voor zooverre zulks mogelijk is.’ De *Constitutiones* veroorloofden aan de leden der Orde geen verschil van gevoelens in al wat de leerstukken en de grondslagen zelve van het *Catholicismus* betrof; maar waar het punten aanging, waaromtrent de Kerk de verdediging van het voor en tegen toestond, waren zij rekkelijker; geen volstrekt bevel, maar alleen vermaning, verbond de Jezuïten eensgezind te blijven, ‘voor zooverre zulks mogelijk was.’ De *Superiors*, de *Congregatiën* zelve, gevoelden de onmogelijkheid, om de meeningen van vele duizende Godgeleerden tot zulk eene bijna bovennatuurlijke eenheid terug te brengen(3); zulk eene taak

(1) Het woord *communis* werd alleen gebezigd bij de scholastieke onderzoekingen, die geene leerstukken betroffen; deze werden *alyemeen* geloofd (*fides universalis*).
(2) *Quoad fieri poterit. Constit.*, P. III, L. 1, § 18, et *Decl.* D. *Cong. gen.* v. *Dec.* 50, § 2.
(3) Het *Institutum* spreekt altoos van het verkrijgen eener ‘grootere’ (*majer*) eenstemmigheid. Zie T. II, p. 237.

was boven hun vermogen. Ware het anders geweest, de Orde zon die eenstemmigheid tot een harer *wezenlijkste* punten hebben gemaakt, even als alle andere, waarmede zij begreep, dat het Genootschap moest staan of vallen[1].

Nog op eene andere wijze plagten de Jezuïten hun '*quoad fieri poterit*' te regtvaardigen. Het was hun voorgeven en hun roem, om met geene sekte gemeene zaak te maken; om in alle Landen zich in te dringen, om aan geene werkzaamheid zich te onttrekken. Het ware derhalve de grootste tegenstrijdigheid geweest, zoo zij zich aan deze of gene meening, aan dezen of genen Kerkleeraar, onafscheidelijk hadden aangesloten, zoo als met de overige Orden het geval was[2]. Zij moesten zich derhalve schikken naar de onderscheidene gewesten, en de gevoelens, die daar heerschende waren, wilden hunne pogingen tot eenen gewenschten uitslag leiden. 'Men houde in sommige Provinciën,' zeide AQUAVIVA, 'geene meeningen vol, welke, hoezeer elders gedoogd, daar eenigen den minsten aanstoot zouden geven'[3]. - 'De voorzigtigheid en de liefde eischen, dat men zich naar de heerschende meening schikke daar, waar men zich bevindt,' was de uitspraak der algemeene Congregatie. (*Congr. gen.*, v. Dec. 41). Vandaar liet zich een dikwijls sterk in het oogvallend verschil van meening bij de Jezuïten verklaren[4]. Zoo verzette zich de Jezuït REBELLUS, wiens *Opus de obligationibus justitiae, religionis et charitatis*, met goedkeuring zijner *Superiors* te *Lyon* (1608) in het licht verscheen, in vele opzigten tegen de casuïtiek. Pater BONIFACIUS (*de Sapiente fructuoso*, p. 205) veroordeelde alle broeders van zijne Orde,

(1) Zoo de woorden, die men AQUAVIVA toeschrijft, met betrekking tot het onderscheid tusschen den Paus en het Pausschap (zie SERRY, *Historia Congreg. de auxiliis*, L.v., S. 5, C. 2), echt zijn, zou men daaruit mogen besluiten, dat men te Rome den Generaal niet aansprakelijk beschouwde voor al het geen er op naam der Jezuïten werd gedrukt.

(2) Het is bekend, dat de Dominikanen THOMAS AQUINAS, de Franciskanen JOHANNES SCOTUS en BONAVENTURA, de Augustijners AEGIDIUS, de Carmeliten BACO volgden.

(3) Verg. zijne *Ratio studiorum*, en SACCHINI, *Hist. Soc. Jesu*, P.v., L. IV, § 13.

(4) ELLENDORF heeft er zelf eenige voorbeelden van aangehaald, b.v. blz. 341. Een ander staaltje is getrokken uit de *Lettres d'un Ecclésiastique* (1762), p. 24. Vader HENRIQUES beweerde, dat een moord geoorloofd was, wanneer iemand in zijne eer was aagetast. De Vaders VASQUEZ en MOLINA ontkenden die stelling. Zelfs voegt VASQUEZ er bij, dat de tegenovergestelde meening naar Heidendom riekte.

die van THOMAS AQUINAS afweken. HENRIQUEZ eensureerde ten jare 1594, op bevel der Inquisitie, en ten jare 1597, op dat van Paus CLEMENS VIII, de gevoelens van MOLINA[1]. PAULUS COMITOLUS (*Responsa moralia*, L.v., quaest. 1) en ANDREAS BLANCUS (in zijn door de Superiors goedgekeurd boek; onder den naam van CANDIDUS PHILALETHES, *de Praxi Opinionum*) tastten al diegenen aan, welke toelieten de meest waarschijnlijke meening te volgen. THYRSUS GONZALES, in overeenstemming met ELISALDUS, ESPARSA en ERENTHREIT[2], trachtte daarentegen het *probabilismus* te doen zegevieren, en bijna had die poging hem den rang van Generaal gekost. Vaak sloegen de onderlinge twisten tot hevigheid over. Vader CAMARGO werd als *Jansenist* uitgekreten, en ELISALDUS verhaalt ons zelf de lasteringen, waaraan hij ten doel strekte.

Deze op zich zelve onbeduidende afwijkingen konden echter op den langen duur gevaarlijk worden. Men trachtte ze te doen verdwijnen. De *Generaals* werden gemagtigd een kort begrip (*Elenchus*) op te stellen van de meeningen, welke het ongeoorloofd was te onderwijzen. Deze maatregel bleek echter onvoldoende, omdat met elken nieuwen Generaal die *Elenchus* wijzigingen onderging. De verwarring, hierdoor te weeg gebragt, noopte in 1687 de XIV^{de} Congregatie tot het verzoek, dat de *Elenchus*, door onderscheidene Godgeleerden opgemaakt, ondey toezigt van den Generaal TAMBURINI gedrukt zou worden, in iedere Provincie rondgedeeld, en jaarlijks, even als de *Monita generalia*, in ieder Kollegie gelezen. Hetzelfde verzoek werd in 1733 aan den Generaal RETZ vernieuwd, en in 1755 besloot de XVIII^{de} *Congr.*, dat de *Elenchus* van den Generaal PICCOLOMINI gedrukt zou worden in het *Institutum*, met welks laatste uitgave men zich toen bezig hield. Men bedenke echter, dat die *Elenchus* de gevoelens bevatte, welke het *niet* geoorloofd was te onderwijzen, en dat hij bovendien niet dan eene soort van *bloemlezing* inhield. Men had namelijk het gerucht verspreid, dat de Orde de meening omhelsde en verdedigde dergenen, die veroorloofden het minst waarschijnlijke gevoelen te volgen. Die

(1) Verg. SERRY, *Hist. cong. de auxiliis*, I, 15, 1ste uitg., en *Artes Jesuiticae*, p. 10, 2de uitg. MOLINA zelf noemde zijne leer nieuw, en bij de verschijning van zijn Werk verklaarde AQUAVIVA plegtiglijk, dat de leer daar gepredikt, niet was die der Orde (*Playdoyer de Montholon*, 2e édit., Par. 1762, p. 67).

(2) Het zijn deze Jezuïten, die GONZALES bedoelt in zijne *Momorie* aan CLEMENS XI, waar hij zegt, dat vele Jezuïten zijn gevoelen ijverig goedkeurden. Zie *Lettres de* SEGNERY.

geruchten kwamen der Congregatie ter ooren, en deze verklaarde plegtiglijk, dat dit gerucht verdicht was, en dat zij nimmer verhinderd had, noch immer zou verhinderen, het meest waarschijnlijke gevoelen te volgen.

Uit de eenheid van leer bij de Jezuïten heeft ELLENDORF al te voorbarig besloten, dat die leer een werk was van hunne uitvinding. En waarlijk, bij het lezen zijner verzameling zou men zich ligtelijk tot zulk eene dwaling laten verleiden. Intusschen, indien men de aangehaalde plaatsen bij de Schrijvers naslaat, zal men ontdekken, dat er slechts weinige zijn, die niet, en dat het de vreemdste, de aanstootelijkste zijn, die wel door het gezag van andere niet Jezuïtsche Schrijvers worden bevestigd. TOLET b. voorb. haalt in zijne *Institutio Sacerdotum* getrouwelijk MEDINA, FUMUS, SYLVESTER, alle Dominikanen, en CONRAD den Kanunnik aan. HENRIQUEZ ontleent, behalve van deze, zijne stellingen van GERSON, CAJETANUS, M. CANO, de beide SOTO'S (PETER en DOMINICUS), NAVARRA, enz. SALAS beroept zich op SAYRO, den Benedictijner, en op de *Doctoren* VICTORIA, PALUDANUS, CAPELLANUS, enz. GUIMENEUS (MOYA), *prop*. VIII, noemt JEAN DE LA CRUZ, PAULUS van *Lucca* en AMBROSIUS CATHARINUS, alle Dominikanen[1]. - Zoo het waar is, dat in de XVII^{de} en XVIII^{de} eeuw de benaming van *Casuïsten* en *Jezuïten* bijna gelijkluidend is geworden, toch is het niet waar, dat de Jezuïten de *Casuïstiek* hebben uitgevonden; zij dagteekende van THOMAS AQUINAS en zijne vroegste uitleggers. Evenmin waren zij de eenigen, die haar verkondigden; getuigen de namen, waarop wij ons beriepen; getuigen de goedkeuringen van Hoogleeraren, Godgeleerden, Kerkvoogden, waarmede het meerendeel dier Werken naast die der *Superiores* prijkt. Een opmerkelijk voorbeeld daarvan levert het boek van EMANUEL SA. Zijne *Aphorismen* werden in 1601 te *Rome* verbeterd, en de uitgave van 1607 voert de goedkeuring van den *Magister S. Palatii* (zie ook de *breve* van CLEMENS VIII, van 10 October, 1601).

Men heeft onder hetzelfde vonnis van veroordeeling Jezuïten en Casuïsten begrepen. Waarom? omdat, toen het getal der eersten aanmerkelijk was toegenomen, zij zich van de voornaamste leerstoelen der Godgeleerdheid in *Europa* hadden meester gemaakt. Zij waren alzoo de voornaamste, of wilt gif liever, de

(1) SANCHEZ haalt eene reeks Schrijvers aan, die geene Jezuïten zijn, bij het aanstootelijke vertoog over de onbevlekte ontvangenis, een vertoog, waar over BRANTÔME en VOLTAIRE zich zoo vrolijk hebben gemaakt.

talrijkste tolken der gevoelens, in de Kerk aangenomen en goedgekeurd. De Casuïstiek behoorde natuurlijkerwijze daartoe. Bij ieder godgeleerd onderzoek was de sterkste bewijsgrond der Kerk; de bewijsgrond, welken zij te allen tijde aanbeval, de bewijsgrond, waarop zij zelve berustte, het gezag der Kerkleeraars. De Casuïstiek had geene andere strekking, en de Jezuïten, die van den beginne af voor de zaak des Pausdoms partij kozen, moesten van zelve in het gezag hunnen voornaamsten steun zoeken. Zij *behielden* het oude, maar *schiepen* niets nieuws ten opzigte der Casuïstiek. Slechts in de bijzonderheden breidden zij haar tot de spitsvondigste en gevaarlijkste gevolgtrekkingen uit.

Wij zijn er verre van af, dit vertoog tot eene verdediging der Jezuïten te willen maken. Ziehier ons resultaat. Wie zijne beschuldigingen tot de Godgeleerden der Orde bepaalt, handelt onbillijk. Niet hen alleen moet men met den vloek treffen, maar de Casuïstiek in haar geheel met al hare verdedigers[(1)]; niet de Jezuïten, maar die gansche afschuwelijke leer, welke hare nuttelоosheid door hare spitsvondigheid bemantelt, welker slapheid en bedorvenheid het moeijelijker maakt eene nieuwe misdaad op de wereld te vinden dan die te verdedigen. Het kanonieke regt had die aanvallen verdiend, dat, bastaard van oorsprong, door de Pausen gevoed en gewijzigd werd, om hunne eerzucht te dienen; het waren de ultramontaansche beslissingen, geheiligd door bullen zonder einde, welke, even als de overige Godgeleerden der kerk, de Jezuïten geroepen waren te verdedigen. Eerst dan, wanneer men de driedubbele kroon der opvolgers van ST. PIETER durft aantasten, is de polemiek tegen het Genootschap op zijn waar terrein verplaatst.

(*Het Vervolg en Slot in een volgend Nommer.*)

(1) ‘Men moet niet,’ zeide *Pater* CAUSSIN, in zijne Apologie, ‘den Jezuïten eene leer tot misdaad maken, die algemeen in de Kerk is aangenomen.’ In 1656 beklaagden zich de Pastoors van *Parijs* over de *Casuïsten*, zonder er juist bij te voegen, dat dit gevoelen eigenaardig was aan de Jezuïten.

De Prinses Orsini.

(*Vervolg van blz.* 393.)

In Spanje.

‘Moge daarvan zijn, wat gij wilt,’ hernam Mevrouw ORSINI verdrietelijk; ‘maar te eerder welligt zult gij, als ik, het raadzaam oordeelen, herinneringen weg te dringen, die niet kunnen zijn dan pijnlijk voor beide.’

‘En *weet* ik dat dan niet?’ viel hij in; maar de toon; waarop hij dat zeide, had, bij zoo veel berusting, zoo veel smartelijken nadruk, dat de Prinses onwillekeurig het hoofd ophief, om hem aan te zien.

Hij zat bewegingloos, schijnbaar rustig; maar het was de rust der zamengedrukte lippen en der gevouwene handen, de rust der uitputting en der wanhoop met één woord, en de pijnlijke kalmte, sinds lang reeds de kenmerkende karaktertrek van zijn gelaat, was nu nog verzwaard met iets mats en straks, dat tot ieder menschelijk medelijden moest spreken; en zeker, toen Mevrouw ORSINI den blik op hem wierp, en nu eerst met meer naauwgezette aandacht de verwoesting gadesloeg van dat gelaat, dat zij zoo goed gekend had in den vollen bloei van schoonheid en jonkheid; eene verwoesting, waarvan het geweten haar zeggen kon, dat zij er meer schuld aan had, dan de jaren, moest zij geene vrouw zijn geweest, geen mensch zelf, om nu ten minste niet hare treurige verwondering, haar medegevoel te toonen.

‘D'AUBIGNY! gij *zijt* zeer veranderd,’ zeide zij, met hare zachtste stem; ‘gij hebt u zelven zwaarder lijden opgelegd, dan het noodwendige gevolg behoefde te zijn van het gebeurde.’

De Sieur FRANÇOIS zag op, zag zijne echtgenoote scherp in de oogen; die deelneming, welke hij bij haar vond, scheen hem als op te wekken, en hij hernam met eenige levendigheid: ‘Neen, Mevrouw! ik heb slechts gestreden, om *boven* het lijden te zijn, en ofschoon ik heb overwonnen, vertoont mijn gelaat u een slagveld - maar zoo dit u beweegt, hoe zoudt gij getroffen zijn, zoo gij de innerlijke veranderingen kondt gewaar worden, waarvan dit slechts de afspiegeling is; en toch, mij dunkt, gij moest er reeds iets van begrepen hebben uit de overmagt, die ik had op mij zelven tot hier toe.’

‘In waarheid,’ hernam zij ernstig, ‘ik heb u om minder gewigtige redenen met meer hartstogt zien opstuiven, en toen mij uw naam zoo straks in de ooren werd gefluisterd, had ik mij op heftiger ontmoeting voorbereid.’

‘En u daarom met driedubbel ijs omschorst!’ sprak hij, opstaande en een weinig naderende; ‘wees gerust, gij hebt niet noodig zoo veel voorzigtigheid te gebruiken; gij hebt niets te vreezen, noch van mijnen toorn, noch van mijnen trots, noch van wat gij noemt mijnen eigenzin en mijne aanmatiging, noch van mijne billijke aanspraken, als ik ze heet, niets van mijne liefde, niets ook van mijnen haat; wij zullen nooit met meer voldaanheid gescheiden zijn van elkander, zoo gij weet toe te geven op één punt; en dat gij *hier* toegeven moet, zult gij begrijpen, als ik u gezegd heb, dat, zoo ik geworden ben gelijk gij mij nu ziet, ik dat alleen geworden ben ter liefde van DIANA; zoo ik goede eigenschappen heb aangeworven, was het voor haar; zoo ik gebreken heb afgelegd, het was voor haar; en daar dit ééne punt haar geldt, zal ik al wat in mij is, deugden en ondeugden beide, krachten en zwakheden, tegelijk weten op te roepen en aan te wenden, waar haar belang dat kan noodig maken.’

‘Ik wensch even ernstig als gij dat te behartigen,’ hernam de Prinses ongemaakt; ‘en daar gij nu terugkomt op dit onderwerp, moet ik u zeggen, dat gij meer haastig dan regtvaardig waart in het veroordeelen van mijne keus. Ik heb *u* de gelegenheid gelaten, zoo veel gij goedvondt, op te geven van de beweegredenen, die u den Graaf SAINBERTÔT wenschelijk maken; gij verwerpt mijne keuze, zonder eens mijne gronde daarvoor te willen hooren, en gij verzet u daartegen vooruit met eene hevigheid, die bijna wederlegt, wat gij van uwe zelfbeheersching hebt geroemd, en die inderdaad niet veel belooft voor kalme overweging en onpartijdig oordeel; wil voor het minst nu even luisteren. Er is een tijd geweest..... vóór den dood der jonge Koningin, dat ik der jonge DIANA eene zeer schitterende lotsbestemming had voorbereid; doch de vreemde opvoeding, die het u behaagd heeft haar te geven; de ziekte, die, volgens uw zeggen, hare schoonheid heeft verwoest, en..... vergeef mij het woord, uwe misleiding omtrent den indruk van haar voorkomen, dwongen mij om mijn eerst geliefd ontwerp op te geven, en mij rest niets dan het andere. - De reden, waarom ik den Graaf DE CHÂLAIS DIANA'S hand toedenk, is ligt te ver-

klaren. Hij is de oudste neef van mijn eersten echtgenoot, den Prins DE CHÂLAIS, en mijn natuurlijke erfgenaam, met LANTY, mijn zusterskind, daar toch DIANA nooit als het mijne kan erkend worden. LANTY, die eens Hertog DE BELMONTE zal zijn, zou ik misschien het eerst gekozen hebben; maar deze jongeling voedt een' anderen ongelukkigen hartstogt, die deze verbindtenis gansch onpassend maakt.' De Camerera-Major zeide dit laatste met nedergeslagene oogen en dat halve veelbeduidende glimlachje, 't welk voor D'AUBIGNY geene vertolking behoefde.

'Daarbij is CHÂLAIS Fransch Edelman, en dit zal mij menige moeijelijkheid wegruimen omtrent zijn intreden in mijne bezittingen in *Frankrijk*.....'

'Uwe bezittingen in *Frankrijk*! het kasteel *Chante-Loup*, anders.....'

'Het Prinsdom *Touraine*, waarvan *Amboise* de hoofdplaats zal worden, en *Chante-Loup* het vorstelijk woonslot!'

'Die hersenschim hebt gij dus nog niet opgegeven! Zelfs niet sedert den vrede van *Utrecht* en het in rook verdwijnen van het toegezegde vorstendom *La Roche*?'

'Ondanks den vrede van *Utrecht*! Meent gij, dat ik een plan zou opgeven, met zoo veel vuur opgevat, met zoo veel zorg doorgezet, met zoo veel hartstogt gevoed, omdat ik het eene wijle heb moeten ter zijde stellen! Ondanks alle traktaten der achttiende eeuw, die, belagchelijk genoeg, evenveel papier verbruikt aan diplomatische stukken, als geld verkwist in zotte oorlogen en in dwaze vorstenverspillingen, en ondanks alle mogendheden van *Europa* - zal het vorstendom *La Roche* het mijne worden, en in ruiling worden aangenomen door *Frankrijk* voor een Prinsdom in *Touraine* - en zoo gij dit eene hersenschim noemt, weet dan, dat ik altijd door getracht heb, die hersenschim vorm en leven te geven door onderhandelingen, en dat eene bijeenkomst van dezen ochtend mij regt geeft te zeggen, dat het geene hersenschim meer is, maar eene wezenlijkheid, even waar, en niet slechter gevestigd, als de regten van den Keurvorst zelven op de *Spaansche Nederlanden*...'

'Die noch FILIPS V, noch gij zelve in uw hart ooit hebben erkend.'

'En toch moesten toegeven; desgelijks ook LODEWIJK XIV. Ik heb hem verschalkt.'

'Zoo beef! hij zal zich wreken over de list door openbaar geweld!'

‘Tegen mij?’ zij glimlachte onbekommerd.

‘Zelfs tegen u! Moge ik geene profetie spreken! Maar heb ik niet zelf de eerste onderhandelingen gedreven over uwe aanspraken op het Luxemburgsche vorstendom; ben ik niet geweest in het geheim van al den onwil, welken zij opwekten, van al den toorn, dien zij ontstaken, toen men die aanspraken leerde kennen als de wezenlijke oorzaak van den tegenzin van uwen monarch, om een' vrede te onderteekenen, die hem, die allen, zoo zeer behoefte was? En ik heb van dat alles genoeg gezien en genoeg onthouden, om te weten, dat gij een roekeloos en gewaagd spel speelt, met die luim door te drijven.’

‘Ik speel gaarne om hoogen inzet, en het lot van het spel is *met* den stouten.’

‘Het zij zoo, Mevrouw! speel en verspeel alles, waarop gij uw geluk bouwt: uwe grootheid, uw rijk in *Spanje* - uwen schepter, die reikt tot in *Frankrijk*. Zet dat alles op één' enkelen worp, en verlies, het is mij om het even; uit uw verlies zelf zou voor mij nog slechts winst kunnen geboren worden. Maar neem niet tot inzet - of liever, bouw niet op zoo onzekere kans - het geluk van mijn kind; offer dat niet bij voorraad op aan de luim van een vorstendom in de toekomst; - en als dit de eenige aanspraak is van den Graaf DE CHÂLAIS.....’

‘Rekent gij het dan waarlijk voor niets, dat ik mijn kind zonder opzien of aanstoot kan laten treden in hare regten, en in de erfenis harer moeder? Een beter plan, om het onheil eener geheimzinnige geboorte te verzachten, is er welligt nooit uitgedacht, en het middel is zeker niet afschrikwekkend. CHÂLAIS is een beminnelijk Edelman, bevallig, goedhartig, man van eer en van karakter; zijne beginselen - zijn die.... van onzen tijd.... hij is te beleefd jegens alle vrouwen, om niet hoffelijk te zullen zijn voor de zijne; daarbij is hij van mij afhankelijk, en de kleine wenken, die ik hem reeds gegeven heb op dit punt, zijn door hem begrepen op eene wijze, die mij van zijne gehoorzaamheid verzekert.’

‘DIANA aannemen uit gehoorzaamheid en om eene erfenis!’ riep D'AUBIGNY met een' donkeren blos. ‘Neen, Mevrouw! gij hebt niets gezegd, dat mij gunstig zou kunnen stemmen voor DE CHÂLAIS, zelfs al ware ik niet hier, om te spreken ter gunste van SAINBERTÔT. En deze, Mevrouw! waarom zoudt gij op dezen niet kunnen overbrengen de bezittingen, die gij een' an-

der' toedenkt ter wille van uw kind? Geene wet dwingt u een' neef in dezen graad tot erfgenaam te kiezen.'

'Daarin hebt gij gelijk: de TREMOUILLES, die mijne bloedverwanten zijn, zouden nadere aanspraken hebben; maar ik heb genegenheid voor den Graaf, en.....'

'Welnu, wat hindert u hem die te bewijzen, door hem zoo rijk en zoo magtig te maken, als uw erfgenaam het worden kan? voor DIANA is reeds meer fortuin weggelegd, dan zij behoeft, zelfs al ontneemt gij haar *Chante-Loup*; - SAINBERTÔT zal daarop niet zien; een jong man, die alle andere eerzucht heeft vaarwel gezegd, behalve die, haar gade te zijn; die geene andere plannen heeft voor zijne toekomst, dan dit ééne: haar gelukkig te maken; die geene andere bezigheid wil voor zijn leven, dan haar te beminnen; die mij gevolgd is tot in *Spanje*, zonder in mij iets anders te zien, dan den Sieur FRANÇOIS, een geheimzinnig wezen, dat voor hem' bijna een verdacht wezen schijnen moet; die, als Edelman, het regt had gehad zich te vertoonen aan dit Hof van *Madrid*; zich voor het minst aan te sluiten aan zijns gelijken, en die zich vergenoegt mijne eenzelvige verborgenheid te deelen - zonder dat hij eigenlijk regt weet, waarom en waartoe - alleen in dit alles geleid door eene onzekere hoop, de zwakke hoop, die ik heb kunnen geven.'

'Een merkwaardig voorbeeld van romaneske liefde; een herlevende paladijn uit den riddertijd,' hernam de Prinses, eenigzins spotachtig lagchende; maar tegelijk stond zij op, zij had een' blik op eene pendule geworpen, en riep met eenigen schrik:

'Waarlijk meer dan tijd voor de late mis, Mijnheer D'AUBIGNY! het spreekt van zelf, dat wij niet hebben afgedaan, maar wij moeten hier afbreken. Ik kan den Koning niet alleen naar zijne huiskapel laten gaan, zonder te vreezen, dat eenig vreemde zich indringt tusschen hem en mij.'

'En voor zulk een zorgvol slavenleven offert gij al de vreugde op, die de zoetste banden eener vrouw kunnen schenken?'

'Gij vergeet den wellust, die er in ligt, zich benijd te weten door duizenden, gevreesd door millioenen, gevleid te zijn door Vorsten en gehoorzaamd door een' Monarch!'

'Terwijl toch somwijlen eene stem in uw binnenste u zeggen moet, dat uw lot de benijding niet waardig is, en dat de vrees, de vleijerij, en het triomferen over den vorstelijken wil niets aanbrengt dan eene ledige voldoening der ijdelheid..... Zeg ymij, hebt gij nog altijd het onbeduidende voorregt

behouden, dien kinderachtigen Vorst zijnen slaaprok over te geven?'

'Noem dat geen *onbeduidend* voorregt; het geeft de gelegenheid een' Vorst te doen inslapen met uw laatste woord, met de gedachte, die gij in hem hebt willen opwekken. Maar zoo iemand anders dan de kleine aalmoezenier heden de mis las, zou ik eene fout hebben begaan met hem te doen wachten - over een uur hoop ik dit onderhoud te vervolgen; intusschen wees meester in geheel mijn appartement; neem dezen sleutel en sluit dit kabinet van binnen, als ik mij verwijderd heb, zoo gij ongestoord wilt zijn. Van hier uit hebt gij toegang tot dezen geheelen vleugel; bewonder intusschen de vertrekken, die ik heb laten meubelen, om te dienen tot *petits appartemens* voor de nieuwe Koningin.....' En zonder antwoord af te wachten, verwijderde zij zich, na eenen ligten groet met de hand.

Het spreekt van zelf, dat de Sieur FRANÇOIS niet in de stemming was, om de kamers te bewonderen, die eene koninklijke bruid wachtten, maar toch was hem die korte opschorsing van dit gesprek niet onwelkom. Hij zag wel, dat het niet werd afgebroken op een oogenblik, waarin het voor hem eene gunstige wending zou genomen hebben. De Camerera-Major had geglimlacht bij iets ernstigs, dat hij ten voordeele van SAINBERTÔT had willen zeggen, en hij voelde, dat deze zamenspraak aldus uren lang had kunnen gerekt worden, zonder tot eenige beslissing te komen, hoezeer het anders ORSINI'S gewoonte was, de zaken, waarbij zij belang had, met snelheid, kortheid en duidelijkheid af te doen. Willekeurig vertragen, afleiden en ontduiken van een bepaald antwoord zou zeker het gevolg zijn van dit begin, en het verheugde hem, nu de gelegenheid te hebben na te denken, hoe het verschil op eene andere wijze op te vatten, of een middel uit te vinden, dat de Prinses tot eene rasse inschikkelijkheid konde brengen. Niet lang echter was hij daarop peinzende geweest - of wel schijnt één uur, in ernstig nadenken doorgebragt, zeer kort - en zeker was hij nog niet tot een gelukkig besluit gekomen, toen er met eenige haast aan de deur werd getikt, en de stem der Prinses met een zacht: 'Ik ben het,' tot openen drong. FRANÇOIS haastte zich haar binnen te laten; maar toen zij intrad, scheen zij hem naauwelijks op te merken; ten minste zij liet zich, zonder een woord te spreken, neêrvallen op de sofa, en begon een brief te lezen, dien zij opengevouwen in de hand hield. Zij scheen

daarbij in eene merkbare gemoedsbeweging; er lag verdrietelijke ontstemming op geheel haar gelaat; zij scheen het niet noodig te vinden, zich ditmaal voor FRANÇOIS te verbergen. Nadat zij geëindigd had, liet zij de handen in den schoot zinken, en zeide toen, hem aanziende: ‘Vergeef mij! een brief van de Maarschalkin DE NOAILLES, mijne schrandere en opregte vriendin! Een brief, die voor mij iets zeer onaangenaams inhoudt. Ik kan het u mededeelen. Men heeft zich vergist - of wel het kan opzettelijke misleiding zijn - zeker is het ten minste, dat de berigten valsch waren, die mij getuigenis bragten van het karakter en het humeur van die ELISABETH FARNESE, welke ik Koningin van *Spanje* heb willen maken, een mishandeld stiefkind van den dubbelhartigen Hertog van *Savoije*, dat ik een' troon tot bruidsgift toedacht. Zij moet noch den zachten, noch den buigzamen, noch den vromen gemoedsaard bezitten, die mijne keus op haar vestigde; men zegt, dat zij in de verdrukking is verhard geworden en verstaald, in plaats van neêrgebogen; dat ik zal te worstelen hebben met een trotsch en weêrbarstig vorstinnenkarakter, in plaats van een gedwee en volgzaam kind bij de hand te leiden. Wat kan dat zijn? Heeft de zestienjarige zoo weten te veinzen, toen mijne gezanten, mijne getrouwen, haar gadesloegen - of was er omkooping mogelijk tot onder hen, die ik voedde als uit de hand? Voedde met goud en met eere tot oververzadiging toe? Of is dit geschrift een onwillekeurig bedrog, of het bezwaar eener al te zorgvuldige vriendschap? Ik wil het weten, ik *moet* het weten, ik wil helder zien in deze zaak! Zoo ik nu slechts iemand had, die niet mistrouwd kon worden en die zeker was.....’ Eene wijle bleef zij zitten, de hand aan het voorhoofd, als bezon zij zich op iets; toen stond zij op, en ging naar den Sieur toe; het meeste, wat zij gesproken had, was meer geweest voor zich zelve, een luchtgeven van eene al te vervulde ziel, dan bepaald als inlichting gerigt tegen hem; nu sprak zij hem aan; na die korte ontboezeming scheen zij zich reeds weder genoeg gevat te hebben, om zich zelve te zijn. Nu wendle zij zich regtstreeks tot hem, met een vast besluit in den blik.

‘Die man, van wien gij straks spraakt, die SAINBERTÔT.... Ik heb gemeend te begrijpen, dat hij iets zou kunnen ondernemen ter wille van zijnen hartstogt?’

‘Alles, Mevrouw! wat niet strijdt met een strikt eergevoel en een teeder geweten, zoo ik hem wel heb doorgrond.’

‘Zie nu, gij beschuldigt mij welligt van onbestendigheid, van

wisselzin, maar ik begin te zijner gunst te neigen; ik zeg niet, dat ik CHÂLAIS opgeef.... maar ik wil uwen Graaf zien, ik wil onderzoeken, of hij de man is, dien ik mij voorstel - ik wil weten, waartoe een aanstaande schoonzoon mij nuttig zou kunnen zijn. Ziet gij, ik ben rond; ik ontveins niet, dat ik eene dienst van hem wacht, en dat die dienst beloond zou kunnen worden met het toegeven aan uw en zijn verlangen.'

'Wat dus mijn wensch voor DIANA'S geluk niet vermogt, werkt uw persoonlijk belang?'

'Dat zal mij kunnen overhalen, om een voornemen op te geven; maar gij moet niet vergeten, dat *ik* DIANA'S toekomst *ten minste* even goed zoude toevertrouwen aan mijnen neef, als aan uwen beschermeling - weet gij eens met zekerheid, of het meisje hem bemint?'

FRANÇOIS kleurde sterk. 'Ik kan geene logen spreken; ik weet dat *niet* met zekerheid; ik was niet onvoorzigtig genoeg haar te ondervragen, maar ik heb reden het te gelooven.'

'De Graaf zelf zal mij dat kunnen zeggen - en nu, ik heb haast hem te zien. Waar hebt gij met hem uwen intrek genomen?

Casa Nova bij de *Puorto del Sol*.'

'Goed. In den namiddag zal ik ALBERONI zenden, die hem tot mij zal brengen langs den geheimen achtertrap van de vertrekken der Koningin. Hoe minder hij in het eerst opgemerkt wordt, hoe beter. Ik beveel u nog altijd dezelfde geheimhouding aan tegenover hem. Het zou misschien het beste zijn, zoo gij niet tot hem wederkeerdet; hij kon u met nieuwsgierige vragen lastig vallen..... Wilt gij een appartement op het paleis?.... of beter nog, vertrek naar *Aranjuez*....'

'Ik verkies noch het een, noch het ander, Mevrouw! SAINBERTÔT zal mij *niet* lastig zijn met nieuwsgierige vragen, en ik zal *niet* de trouw breken, die ik u verschuldigd ben, ten minste niet, zoolang ik deze vereenigen kan met gewenschte uitzigten voor mijn kind. Maar ik wil den Graaf opzoeken; ik wil hem voorbereiden op zijne zamenkomst met u; hij weet niet, dat ik hem naar *Spanje* heb geleid, met geen ander oogmerk, dan om de Prinses ORSINI te spreken; ik moet iets doen, om zijne verrassing te matigen, als hij plotseling opgeroepen wordt voor de vrouw, die het lot zijner liefde in handen heeft, en vooral daar die vrouw de Camerera-Major is, en Prinses ORSINI heet. Zoo gij mij hierin verhinderen wilt, zal ik u moeten wantrouwen.'

‘Noch van dit, noch van eenig ander voornemen zal ik u terughouden; dit zij u het teeken mijner opregtheid.’

‘Het is mijne schuld niet, zoo ik zulk een bewijs van u eischen moet, Mevrouw!’

‘Het is waar, Mijnheer D'AUBIGNY! ik misleidde u soms in ondernemingen, die eene gansch andere uitkomst hadden, dan wij ons voorstelden. Dat kwam, omdat mijne goede ster altijd zegevierde boven de vijandelijke constellatiën mijner tegenpartij.’

‘Stel, bij uw gelukkig gesternte, iets op rekening van uwe groote behendigheid, ANNA! Het is geene gelukkige herinnering voor mij; bij iedere zegepraal heb ik moeten terugtreden....’

‘*Moeten*? neen, FRANCESCO! neen!’ hervatte zij met vuur; dat ‘was uwe luim, uw eigenzin; gij weet, dat ik u telkens een meer schitterend lot had aan te bieden, en dat gij niet hebt gewild. Zelfs nu nog zou ik aanbiedingen als de vroegere kunnen herhalen, met meer zekerheid dan ooit, zoo ik wist....’

‘Ik zal nooit aannemen, maar iets toch.....’

Een bescheiden tikken aan de deur, en de stem van CYNTHIA, die te kennen gaf, dat de Koning vroeg naar de Camerera-Major, brak nu voor goed dit onderhoud af, daar de Prinses met zekere bevreemding die oproeping scheen te hooren als op een' ongewonen tijd, en met veel haast den man zijn afscheid gaf, wien zij voor hare hofbelangen misschien reeds te veel tijd had toegestaan, schoon hij meende aanspraak te hebben op geheel haar leven.

Niemand had tot hier toe nog eenig voordeel kunnen doen met de komst van den Sieur FRANÇOIS aan het Spaansche Hof, dan de kleine slimme Abt ALBERONI, die daarvan zoo goed had weten partij te trekken. Na de dienst, die hij haar bewezen had, moest de Camerera-Major tusschen twee maatregelen kiezen: dien behendigen man meer vertrouwen te schenken en door goedheid aan zich te verbinden, of in nog grootere verwijdering houden, en hem op zulk eenen afstand brengen, dat hij onschadelijk werd; dit laatste was niet doenlijk bij de belangstelling van den Koning in hem, bij het gegeven woord aan den Franschen Gezant, en bij de sterke aanbevelingen van het Hof van *Versailles*, die hij medebragt van zijnen laatsten togt naar *Parijs*. Zij koos dus het eerste, en zij bragt hem met den Koning zamen na de mis. De dankbaarheid van den Abt

en de kinderachtige blijdschap van FILIPS V voor deze verrassing maakten van deze welwillendheid eene zoo groote gunst, dat de Prinses met eenigen argwaan dat eerste onderhoud gadesloeg; doch het was van de zijde des Konings niets dan eene reeks van flaauwe en onbeduidende vragen eener kleingeestige nieuwsgierigheid naar zijne bruid, en van de zijde des Abts vlugge en duidelijke antwoorden, die geenerlei dubbelzinnige beduidenis mogelijk maakten, noch eenigen argwaan konden wekken, gekruid met die clownachtige scherts, en die kleine Italiaansche vleijerijen, die dezen man tot eenen uitnemenden gezelschapshouder konden maken voor een' Monarch, welken zij met iederen dag meer in eenzame afzondering beperkte, en wien zij zelve toch niet altijd onmiddellijk nabij kon zijn, noch veroordeelen kon volstrekt alleen te blijven met zwijgende Grooten, die hem verveelden. Niets dan eene dergelijke taak scheen de eerzucht van den Abt nu te beoogen, en de Camerera-Major scheen hem die voor het oogenblik toe te vertrouwen, of wel zijne trouw te willen beproeven; of wel vergat zij eene wijle hare gewone waakzaamheid, om eene zaak, die haar afleidde en hare geheele belangstelling vorderde: den brief der Maarschalkin van *Noailles*, dien men haar bragt in het vertrek des Konings; ten minste, zij liet ALBERONI met FILIPS V zamen, toen zij zich verwijderde, om onbespied over die gewigtige mededeeling na te denken. Het is niemand gegeven te aller ure wijs te zijn; het is den slimmen, den schranderen, den listigen, niet toegezegd, dat zij geheel hun leven door geene fout zullen begaan, waarvan een nog slimmer, nog meer schrandere, nog meer listige, gebruik zal weten te maken. De Fransche Italiaan ALBERONI verschalkte de Italiaansh-Fransche ORSINI, als bij toeval, door hare eigene onoplettendheid. Het leven van eenen man, die later de MAZARIN van *Spanje* werd, is bekend; wij willen hier alleen even herinneren zijne geringe afkomst, die hem tot eene onbekendheid scheen te veroordeelen, waaruit hij zich het eerst verhief door natuurlijken aanleg en grondige studie, en door zijne bekendheid met de klassieke Letterkunde, die hem de achting en genegenheid won van RONCOVERI, een' gunsteling van den Hertog van *Parma*. Hoe die eerste beschermer hem tot geleider maakte van een' geliefden neef, welken men reizen deed, en hem later de ladder zette tot het beklimmen van de diplomatische koord; toen hij hem in zijne plaats wist te schuiven bij zekere onderhandelingen van zijnen meester met den zonderlingen Hertog VEN-

DÔME, wiens ruwe manieren en dwaze aanmatiging zijne bischoppelijke waardigheid kwetsten. Hoe hij den Sybaritischen Franschen Hertog won door zijne Italiaansche *Macaroni* en zijne Italiaansche *lazzi*, en hoe hij zich onontbeerlijk maakte, terwijl hij nieuwe sausen uitvond voor de gulzigheid van zijnen meester, nieuwe grappen voor zijnen schertslust, en onderwijl zijne traagheid van geest het nadenken over staatszaken verligtte, en hoe VENDÔME zich niet weder van hem wilde scheiden, en hem met zich voerde naar het Spaansche Hof, waar de slimme fortuinzoeker een waardig tooneel meende gevonden te hebben voor - ja, wij hebben het beeld toch reeds gebruikt - voor zijn' diplomatischen koordedans. Hoe hij meende zich te mengen in de Spaansche staatszaken, met den Spanjaard MACANAZ een plan ontwierp voor het financiewezen, dat zeker een van de meest lijdende takken des bestuurs was in het Koningrijk; maar het plan was óf zoo goed, dat het onuitvoerlijk zou zijn, omdat het drukken zou op hen, die het moesten uitvoeren, óf zoo slecht, dat het *kon* uitgevoerd worden, en dus alleen den druk vermeerderen van wat reeds bezweek - het volk; - zeker is het, dat de Prinses ORSINI en hare Ministers den indringer op de vingers tikten, en voor eene wijle weerden, terwijl kort daarop de dood van VENDÔME hem gelegenheid gaf, zich, als de vertrouwde van al diens geheimen, met geluk aan het Fransche Hof voor te stellen, waar men besloot partij te trekken van zijne slimheid en bruikbaarheid. Van daar af zien wij hem in onzen roman, want hij werd toen naar *Spanje* teruggezonden met sterke aanbeveling aan de Camerera-Major, die daarop geen acht sloeg, of wel zoo veel acht sloeg, dat zij juist om die dringende aanbeveling den beschermeling ter zijde schoof; toch gebruikte zij hem bij de onderhandelingen, die zij had aangevangen met het Savooische Hof, om den Koning van *Spanje* uit te huwen aan ELISABETH FARNESE; doch, hetzij zij hem bij die gelegenheid verdacht van partijdigheid voor den Hertog van *Parma*, hetzij hij hare bedoeling niet goed had begrepen, of willens met al te veel snelheid doorgezet, het is zeker, dat het al te spoedig slagen van die onderhandeling hem zoo veel kwaad deed in haar gevoelen, dat zij hem ter zijde schoof op eene wijze, die de klagten van AMELOT regtvaardigde, totdat zijne hulpvaardigheid te goeder ure, of liever het behendig afloeren van eene goede kans, hem weder op de hoogte bragt, die hem ter taak gesteld was te bereiken. Want het was niet anders; het Fransche Hof had eindelijk geleerd ORSINI te wan-

trouwen; sedert hare wederoprigting in 1705, had het menige en menige grieve van haar met geduld verkropt; maar in den laatsten tijd, vooral sedert den dood der jonge Koningin, waren de kleine steenen des aanstoots tot scherpe rotsen der ergernis vergroot geworden. De hardnekkige onwil, dien zij FILIPS V inblies tegen verschillende vredeverbonden, en vooral de wijze, waarop zij hem volharden deed in de weigering van het onderteekenen van den Utrechtschen vrede, had reeds sterk tegen haar verbitterd, en te sterker nog, daar de grond van dit alles haar eigenbelang was, haar onvoorzigtig doordrijven van eene gril, hare aanspraken op een vorstendom; daarna, in het weduwnaarschap van zijnen kleinzoon, martelde zij LODEWIJK XIV door het openlijk vertoon van hare onberperkte heerschappij op dien Vorst, en liet hem in duizend angstige gissingen, hoever *zij* hare eischen zoude drijven, en *hij* zijne zwakke volgzaamheid; maar - schoon hem rust gewerd van een zijner bangste vermoedens, de vrees voor de bespottelijkste *mésalliance*, die de Koninklijke geslachtlijsten zouden hebben aan te wijzen, - het andere huwelijk, dat zij uitdacht, en onderhandelde voor FILIPS V, zonder medeweten of toestemming van diens grootvader, was de hardste grieve, die deze nog van de heerschzucht der Hofdame had moeten verduren. Hij, zoo kleingeestig gezet op dit punt van zijn gezag, dat hij zelfs de hand wilde hebben in de huwelijken zijner Pairs, hij moest een' zijner kleinzonen, een' zulken, dien hij op eenen troon had geplaatst, in den echt zien verbinden, zonder dat men hem eens in dit voornemen had gekend. Van toen af was hem de vrouw, die hem dat had durven doen, een voorwerp van argwaan, van vreeze, van haat. Sinds dien tijd moest hij zich van een middel verzekeren, om des noodig met zijn' kleinzoon te kunnen onderhandelen buiten haar - dit middel moest ALBERONI zijn. Een minder rad, een minder slim, een minder behendig persoon, een, die minder vlug eene fout konde goedmaken door eene grap, en een' val vergêlijken door een' sprong, ware een halve maatregel geweest in zulk eene teêre zaak; juist hij was er een die doel trof. De Abt dan was zamen met den Koning van *Spanje*, maar toch niet alleen; zoo ver was de zorgeloosheid der Camerera-Major niet gegaan. Twee Granden van *Spanje* deelden deze eere met hem; edellieden, die het regt hadden aan de speeltafel des Konings plaats te nemen, en genoeg middelmatige schaakspelers waren, om aan FILIPS een spel te verliezen - nog meer middelmatige verstanden zeker, daar alle Spanjaarden van bui-

tengewone talenten in verwijdering werden gehouden. Die twee *granden, âmes vendues* van ORSINI, stonden, in zwijgende deftigheid, den wenk des Koninklijken welbehagens af te wachten, die hen uitnoodde tot een spel - terwijl de kleine Abt, zoo nabij den leunstoel des Konings gedrongen, als de etiquette het slechts gedoogde, met de rapste tong, die zich ooit tot Fransche klanken leende, en den zoetsten toonval, dien een Italiaan weet magtig te worden, hunnen meester bleef onderhouden met zoo veel gemak en zoo veel onverflaauwde levendigheid, alsof zijne stof onuitputtelijk was. Zij was zoo onschuldig tevens, dat ORSINI achter hem had mogen staan, zonder dat zij gehoord zoude hebben, wat haar ergernis gaf, of hem schaamte.

De jonge Koning had hem ondervraagd naar het voorkomen zijner aanstaande gemalin, die ALBERONI gezien had, en wiens bevallig portret hij wantrouwde, en de Abt had hem reeds voor de derde maal dezelfde, maar telkens eenigzins anders gekleurde, beschrijving gedaan van het uiterlijke zijner vorstin. Nu het laatst had hij gesproken van haren zwanenhals, hare raafzwarte lokken, haren valkenblik, haren arendsneus, en was er dus in geslaagd de jonge Prinses te versieren met zoo vele schoonheden uit het gevederd dierenrijk, als welke haar, in één denkbeeld zamengevoegd, tot een monster zoude gemaakt hebben, waarvan men in de herscheppingen der fabelleer nog geen voorbeeld kende. Het is toch zóó, dat wij onze schoonen prijzen, zelfs in romans, vooral in dezen tijd! Hoe het zij, de jonge Koning was met de beschrijving tevreden, en scheen volkomen overtuigd van hare waarheid, en de Abt was nu genaderd tot eene herhaalde optelling harer deugden, harer gewoonten, harer lievelingsbezigheden; maar daar deze geheele apologie voor hem slechts middel was en geenszins doel, en daar hij begreep, dat Mevrouw ORSINI hem- niet vele zulke weinig bespiede oogenblikken met den monarch zoude gunnen, zeide hij opeens in zulk sissend en rad Fransch, dat alleen een Franschman, als FILIPS was, hem verstaan konde: ‘Sire! ik zoude Uwer Majesteit nog heel veel meer hebben mede te deelen; op een' anderen tijd; nu wenschte ik haar eene kleine proeve van necromancie te geven, een middel tegen verveling in ledige en eenzame oogenblikken, als *il mio Re* er vele hebben zal.’

‘O! hoe *te* velen!’ zuchtte FILIPS.

‘Een kunstje om verlangen en ongeduld te stillen, en de vervulling van zoete wenschen naderbij te brengen,’ vervolgde

ALBERONI, terwijl hij de houding aannam van een' goochelaar, die de aandacht van zijn publiek zoekt op te wekken; ‘maar daartoe zou ik noodig hebben, dat die twee Spaansche statuëtten mij niet altijd op de handen blijven zien, alsof ik Uwe Majesteit de Vliesorde van de borst zoude rukken.’

‘Ik kan hen niet verwijderen; zij zijn hier in hun ambt!’

‘Zoo Uwe Majesteit zich dan de moeite wilde geven van haren armstoel op te staan, en even hier bij dat venster te komen.’

‘Dan hebben zij het regt mij den arm te bieden; dat is hen herwaarts lokken.’

‘*Ahi Dolore*!’ riep de Abt, terwijl hij zijne oogen zoo kluchtig verdraaide, dat de Spaansche Heeren bijna glimlachten.

‘Sire!’ riep hij toen met een plotselijk besluit, ‘is het dezen Signori vergund, Uwer Majesteit den rug toe te keeren voor drie seconden?’

De Spanjaarden zetten groote oogen op; FILIPS glimlachte vrolijk.

‘Indien ik het hun verzoek, en zoo het was om ons te vermaken, waarom niet?’ antwoordde hij.

‘Welnu, *il mio Re*! verzoek, beveel het hun dan, en gij, Signori! ik bidde u, verhoor *il povero Abbate*! het is te doen om eene grap, om onzen Koning te vervrolijken.’

De Granden zagen elkander aan, en daarop zeide een hunner langzaam en ernstig: ‘Men zou de Camerera-Major moeten raadplegen.’ ALBERONI verbleekte een weinig.

En FILIPS riep verdrietelijk: ‘Ik wenschte, dat Hare Excellentie hier ware, om deze *groote* zwarigheid op te lossen.’

En naauwelijks had hij deze woorden geuit, of een der Senors verwijderde zich met eene diepe buiging; hij hield dit voor een bevel, om de Prinses te laten roepen.

De Abt verloor toch niet zijne tegenwoordigheid van geest; hij wierp snel eenige voorwerpen van de tafel neder, als bij toeval met de mouw zijner soutane, en toen de Grande zich moeite gaf, hem te helpen die op te rapen, hief hij zich snel op, onder schijn van FILIPS een papier aan te geven, en drukte hem, in plaats van dat, een' brief in de hand. De Koning verschrikte en scheen willens te weigeren, dien aan te nemen; maar ALBERONI'S blik en gebaar bad hem zoo zeker, dat hij dien nam, en opdat hij tijd zoude hebben te lezen, wipte de vlugge Abt den nedergebogen' Grande op zijde, drukte hem met de beide handen neder, en sprong, met den uitroep *Benissimo*! over hem henen,

terwijl hij hem het opzien belette. De Spanjaard hief zich verward en geërgerd op; maar de Koning lachte, en de Abt wierp zich zoo kluchtig en met zulke satyrisch demoedige gebaren aan zijne voeten, beschuldigende zijne Italiaansche levendigheid, dat de Edelman eindigen moest met te glimlagchen.

FILIPS was bij het inzien van den brief zeer bleek geworden; zijne flaauwe oogen begonnen grooter en meer donker te worden van gemoedsbeweging, en nu bragt hij schielijk de hand naar zijnen vestzak, als zocht hij zijnen tandenstoker, om het geschrift te verbergen; en het was tijd - de Edelman kwam terug en schielijk daarop trad de Camerera-Major binnen. Maar de Abt had nog kunnen zeggen: ‘Zoo er antwoord op volgt, aan niemand dan aan mij, Sire!’

Maar er scheen geen antwoord noodig, en zijne vraag bewees, dat zelfs ALBERONI onkundig werd gehouden van de intrigue, waartoe hij gebruikt werd.

Toen men der Prinses het onbeduidende verschil had voorgelegd, tot welks beslissing men haar had ingeroepen, verhelderde zich haar blik; een onbestemd voorgevoel had haar iets gewigtigs, iets onaangenaams voorspeld, en zij was te zeer gewoon, om ter wille van de kleingeestigste vraagpunten der etiquette in de ernstigste bezigheid te worden gestoord, om zich veel te verwonderen, of zeer te ergeren bij dit afbreken van haar onderhoud met een' man, tegen wiens invloed zij toch gevoelde, dat zij altijd op hare hoede moest zijn.

De Camerera-Major besliste het belangrijke vraagstuk ten gevalle zoo zij meende van FILIPS, op grond, dat de voorschriften der Spaansche hofetiquette op dit punt zwegen, en het voorbeeld van LODEWIJK XIV, die bij onderscheidene spelen dergelijke vrijheden toestond, tot hetzelfde geregtigde Maar tegelijk rigtte zij een' scherpen blik op ALBERONI, terwijl zij vroeg, met welke aardigheid de Abt den Koning had willen vermaken, die voor Spaansche Granden zulk eene overschrijding van het gebruik noodig maakte.

‘Excellenza zal mij de eer doen van mijn klein tooverspel mede aanschouwster te zijn?’ vroeg ALBERONI met eene soort van verrukking, die misschien de overspanning der onrust was, want hij wist zeker nog niet regt, wat hij zoude aanvangen.

‘Wij wenschen daarvan nu verschoond te blijven,’ sprak de Koning; wij zijn niet meer in de stemming om te lagchen. ‘Men zal mij het meeste verpligten met mij rust te geven.’ Hetzij dit voorgeven waarheid was, hetzij FILIPS wer-

kelijk de gevatheid had zijnen geheimen berigtbrenger te willen redden, deze wijze van het te doen was niet de gelukkigste, want zij had van ORSINI'S zijde natuurlijk de vraag ten gevolge:

'Wat Zijne Majesteit dus ontstemd had in zoo korte oogen blikken?'

FILIPS scheen in het eerst verlegen met het antwoord; maar na eenige aarzeling sprak hij met de karakterlooze zwakheid, die een' vriend opofferde, om zich uit eene kleine zwarigheid te redden: 'Mijnheer ALBERONI heeft mij berigten medegedeeld uit *Parijs*, die.... dat....'

De Prinses luisterde met gespannen aandacht; de Abt, die begreep, dat eene verklaring nog het minst gevaarlijk zoude zijn in zijn bijzijn, dan in zijn afwezen, of die zich sterk gevoelde tot iedere uitredding, zeide stoutmoedig:

'Ik bid u, Sire! deel Harer Excellentie alles mede zonder terughouding, wat ik u heb toevertrouwd tot dit einde; maar verwijder onnoodige getuigen,' sprak hij zacht tot de Priness, die daarop de Spaansche Heeren herinnerde, dat bij hare tegenwoordigheid hunne dienst onnoodig werd.

De Koning vervolgde toen, niet zonder eenen blik van verwondering op den Abt: 'Mijne trouwe vriendin! men gelooft te *Versailles*, dat men de onderhandeling van het huwelijk met opzet rekt!'

'Praatjes van het volk, dat niets begrijpt van diplomatische langzaamheid,' zeide ORSINI.

'Neen, Signora Principessa!' sprak de Abt ernstig, 'een gerucht van de Fransche ambassade.'

'Tegenwoordig komen van daar altijd de berigten, die mij onaangenaam moeten zijn.'

'En mij dan!' sprak de Koning verdrietig, 'want juist het geen Mijnheer de Abt mij heeft medegedeeld van mijne bruid, doet mij sterker dan ooit naar deze verlangen. *De grâce, douce amie*! doe het uwe, om aan die verdrietelijkheden een einde te maken; bespoedig het huwelijk, en.... zoudt gij nog niet eens aan de Prinses ELISABETH schrijven?'

'Waarom, Sire?' sprak de Prinses, bevreemd opziende, dat *hij* aan haar raad gaf. 'Mijn laatste is door Hare Hoogheid, nog niet eenmaal beantwoord geworden.'

'Dat spijt mij, dat spijt mij zeer,' herhaalde de Koning, ik had 'zoo vast gehoopt, dat gij groote vriendinnen zoudt worden.'

'Daar is niet ééne reden, om het tegendeel te gelooven.' sprak

ORSINI, ligt den mond zamentrekkende. ‘De Prinses van *Parma* heeft er ten minste duizend, om de mijne te zijn.’

‘*Ahi*! het huis *Parma* is niet sterk op het punt der dankbaarheid,’ merkte ALBERONI aan.

Dit woord van hem scheen der Camerera te bevallen. FILIPS, die van dit alles niets meer begon te begrijpen, wien men geschreven had - LODEWIJK XIV zelf - dat de Abt het vertrouwen genoot van het Fransche hof, terwijl hij hem handelen zag, alsof hij het zonder geweten zou verraden, en die te zwak van hersens was, om zoo vele denkbeelden tegelijk te verbinden, als er noodig waren, om den fijnen Italiaan te begrijpen, deed het beste, wat hij doen kon; hij sloot de oogen halverwege, als wilde hij sluimeren, liet zich in zijne kussens terugzinken, en zeide: ‘Ik geloof, Mevrouw! dat Mijnheer de Abt u te allen tijde beteren raad zal kunnen verleenen, dan ik, die reeds eenmaal heb te kennen gegeven, dat ik rust verlang.’

‘Wij zullen Uwe Majesteit alleen laten,’ zeide ORSINI snel; ‘het is daarbij welhaast het uur van haar middagmaal; tot zoo lang zal ik strenge bevelen geven, dat niemand Uwe Koninklijke *rust* store.’

En van ALBERONI gevolgd, verliet zij het vertrek, met de gebruikelijke pligtplegingen.

‘Het is vreemd, dat Monsignor AMELOT u dat dezen ochtend niet mededeelde,’ sprak, zoodra hij zich met ORSINI alleen bevond, ALBERONI, die begon te herleven, nu hij begreep, dat FILIPS nog eenige voorzigtigheid wist te gebruiken.

‘Nog vreemder, dat men er den Koning mede komt verontrusten,’ hernam de Camerera-Major streng.

‘Mag ik *la Signora Principessa* onder de aandacht brengen, dat zij mij nog geene seconde onbespied gehoor heeft kunnen geven, sinds ik de eer heb in hare dienst te zijn,’ zeide ALBERONI met beduiding, ‘en dat ik zeker kon zijn, dat de Koning u mededeeling zoude doen van al mijne woorden; mijne *Signora Principessa* vertrouwt mij toch wel zoo veel overleg toe, om onzen *gezegenden monarch* niet tot het werktuig te kiezen van eenig verraad tegen zijne vriendin! zoo ik dat bedoelde....’ Die overweging stelde ORSINI in waarheid gerust.

‘Ik heb nog den Koning moeten zeggen, dat die aarzeling van het Spaansche hof de ministers en het Fransche kabinet ontrust; maar hetgeen ik Zijner Majesteit niet moest zeggen - en dat u te weten noodig is.... een vroegere argwaan is bij Koning LODEWIJK weder opgeschoten....’

‘Maar, Hemel! welke dan?’ vroeg ORSINI ongeduldig.

‘Uwe Excellenza vergeve mij, het klinkt vermetel, maar zij is *zelve* het voorwerp van dien argwaan. Men vreest, dat vernuft en schoonheid, zeldzame gaven en zeldzame deugden, u brengen zullen op een' troon, dien gij reeds zoo na staat...’

‘Foei, foei, *l'Abbé*!’ zeide zij met het welgevallige glimlachje, waarmede zij zwak genoeg was iedere vleijerij te beloonen - ‘op mijne jaren.... de Koning....’

‘Alle Dames klagen over haren ouderdom, juist als zij nog niet oud zijn,’ zeide ALBERONI; - ‘maar in ernst, Principessa! de zaak is waarschijnlijk genoeg, om tegenspraak noodig te hebben. Wat de Koning u ried, kwam van mij: schrijf der Prinses van *Parma*, dat zal velen geruststellen.’

‘Men zal het vooreerst buiten die geruststelling moeten doen,’ hernam ORSINI, ‘al wantrouwde men mijne eerzucht, men moest mijn verstand niet verdenken!’

‘Mijne gebiedster heeft gelijk, zoo als altoos, maar, hetzij zij mijnen raad volgt of verwerpt, - de Fransche Gezant heeft niet noodig te weten, dat ik dien gaf; - gij moet weten, *serenissima padrona*! ik ben hier aan dit Hof gekomen, om eene dubbele rol te spelen. Ik ben gesteld onder de orders van den Franschen Gezant, maar ik ben reeds genoeg Franschman, om een klein weinigje zaken te doen op mijne eigene hand, en ik zie niet, wie ik daartoe beter zou kunnen dienen, dan Uwe Excellentie, die hier alles in de hand houdt....’

‘Gij schijnt mij de man toe, om eene driedubbele rol op n te durven nemen,’ sprak ORSINI na eenig beraad.

‘*Eh giusto! signora principessa*! en welke dan?’

‘Die van twee meesters te verraden aan een' derden!’

Toen sprak de Abt, zich opheffende, met al de eerlijke opregtheid, die een volmaakt reine van bedrog had kunnen aannemen:

‘Neen, Signora! Ik verraad niet wien ik aangenomen heb opregt te dienen.’

‘Om mij te overtuigen, dat *ik* die bevoorregte ben, eisch ik, dat gij alle betrekkingen met het Fransche Gezantschap afbreekt.’

‘o! Hoe volgaarne! slechts was het een goed middel, om te weten, *wat* men daar spreekt.’

‘Daarvoor heb ik andere hulp dan de uwe, zoodra ik er belang in stel. Daarbij wil ik u op het paleis *Medina* houden; ik heb reden te gelooven, dat er zich onder de Spaansche Ho-

velingen eene partij vormt voor de aanstaande Koningin; ik wil weten, wat zij drijft.'

ALBERONI sloot de kleine ligte oogen nog meer toe, dan gewoonlijk, maar zijne ooren waren wijd geopend.

'*Si prevalga di me*! dat kan mia Signora mij overlaten; die kabaal zal vervolgd worden tot in hare fijnste kronkelingen. Ik wensch onzen Koning eene schoone Koningin; maar de *oude regering* moet hare kracht houden. *Si Deo voluntas*!'

'ALBERONI! zijt gij opregt?'

'Opregt, Mevrouw! ik heb hiervoor maar één woord!'

'Het is mijn ongeluk, dat ik niet meer weet te geloven.'

'Geloof dan niet, maar berpoef.'

'Welnu, ik zal dat doen. Ik moet toch iemand vertrouwen. Luister, ik heb eene bezigheid voor u:

De man, die zich noemt de Sieur FRANÇOIS, woont bij de *Puorto del sol, Casa Nova*; - gij zult naar hem toegaan, en hij zal u aan een' jongen Edelman voorstellen, wien gij uit mijnen naam, hoort gij, uit *mijnen* naam, zult uitnoodigen, u te volgen. Gij zult hem den geheimen trap langs voeren, door de vertrekken van de Koningin henen naar het kabinet van dezen ochtend; - gij zult dien jongeling geene vragen doen, noch de zijne beantwoorden, en opdat niemand in *Madrid* u beide zamen zal opmerken, zult gij hem afhalen in een gewoon huurrijtuig, waarvan gij de gordijnen zult laten vallen.'

'Op welken tijd zal ik gaan?'

'Tegen het uur van de Siësta.'

'De bevelen van Uwe Excellentie zijn zoo duidelijk, dat het mijne schuld zal zijn, zoo zij niet tot haar meeste welgevallen worden uitgevoerd.'

En zeker, de Abt had geen ander plan, dan de Camerera-Major hierin goed te dienen; hij had geen' anderen last dan des Konings huwelijk met ELISABETH van *Parma* te bespoedigen, door alle middelen, die in zijne magt waren, en den jongen Koning eenen weg te verschaffen, om met zijnen grootvader van *Frankrijk* geheime briefwisseling te hebben, zonder weten der Prinses ORSINI. Schoon het volvoeren dezer laatste zending zeker eene ontrouw was tegen dezen, was de Abt evenwel noch belast, noch werkzaam met eenigen aanslag tegen haren invloed of haar gezag, en meende hij inderdaad zich voort te helpen, door haar te dienen, tegelijk met zijne meesters in *Frankrijk*.

En het is reeds eene Bijbelsche uitspraak, dat men geene twee Heeren kan dienen, zonder een' van beide te vertoornen en te verraden.

De Graaf EMMANUEL SAINBERTÔT volgde den Abt ALBERONI in den somberen wagen met het neêrgeslagen zeildoek, een van die rijtuigen, welke nog sinds den tijd van KAREL II op dezelfde hoogte gebleven waren, schoon de ambassadeurs, de voorname vreemdelingen, en vooral het hof en de aanzienlijke Franschen, reeds de weelde der koetsen in *Madrid* hadden ingevoerd; hij liet zich voeren langs de straten der hoofdstad, sneller dan ooit op het heetste uur van den dag, het uur der siësta; betrad het binnenplein van het paleis *Medina*, en liet zich den achtertrap opvoeren, zonder bij dat alles eene vraag te doen, of een ander dan een onverschillig woord te spreken. Maar in welke stemming hij dit alles deed, is ligt te begrijpen, als men zich herinnert, met hoe vurig eene liefde, met hoe vurig een verlangen, en met hoe zoet eene hoop hij met den Sieur FRANÇOIS de reis naar Spanje ondernomen had; als men bedenkt, dat in dat lange tijdsverloop die liefde gerijpt was, dat verlangen gerekt en gespannen, die hoop alle trappen van menschelijke verwachtingen had doorgeleefd, en door het uitstel en door de menigvuldige aarzelingen van zijnen reisgenoot bijna wanhoop was geworden, toen deze, na een' ganschen morgen van afwezigheid, eindelijk tot hem kwam en zeide, dat hij de vrouw zoude spreken, die op de beslissing van zijn lot den meesten invloed konde hebben, hem, als die vrouw, de Prinses ORSINI werd genoemd, en toen hij uit haren naam werd genoodigd een' onbekenden geestelijke te volgen. Had niet het geheele gedrag van den Sieur FRANÇOIS, hoe geheimzinnig ook, meer zijne belangstelling gewekt en zijne hoogachting, dan zijn wantrouwen, hij zoude op dat oogenblik, in plaats van blijde hoop, door vertwijfeling en argwaan zijn aangegrepen geworden. Hij zou de gansche reis voor eenen arglistigen valstrik, en dit geheimzinnig vervoeren voor de uitkomst van eenigen somberen aanslag hebben gehouden; - want die vrouw, Prinses ORSINI, aan wie men hem nu zoo met ziel en ligchaam had overgegeven, was - en hij had reden te vreezen, dat de Sieur FRANÇOIS het wist - was zijne vijandin geworden, zonder dat hij ooit regtstreeks met haar of het hare in aanraking was geweest; hij had zich ten aanhooren van zijnen geheimzinnigen reisgenoot eenmaal uitgelaten over die vrouw op eene wijze, die genoeg was, om eene achterdochtige en onvrijzinnige heerscheres tot eene willekeurige daad van wraakneming of van politieke voorzorg uit te lokken - en die man had hem nu heengebragt naar het Land, waar zulk eene daad het best uitvoerlijk was, in de stad, waar die

vrouw onbepaald heerschte, en hij had hem nu als overgeleverd in hare handen. Daar was niet veel verbeelding noodig, om geheel dat somber verraad voor zich te zien, en niet veel verstand, om te weten, dat hij er zich volstrekt niet tegen konde verweren. Want hoe die hand te ontkomen, die hem met zoo veel list had gezocht, nu, daar zij geweld, des noods openbaar geweld, paren kon aan de list? Het beste en zekerste middel, om ten minste aan de onzekerheid te ontkomen, was, zich moedig aan het gevaar bloot te stellen, zich niet te verzetten, dan na volkomene zekerheid van het gevaar, en met moed af te wachten, wat er gebeuren ging - doch zoo de verbeelding van SAINBERTÔT een oogenblik dat sombere denkbeeld kon doen opvatten, vasthouden kon hij het niet; zijn hart verbood het hem; de hartelijke handdruk, waarmede FRANÇOIS van hem scheidde, wischte het weg, en de ernstige waarschuwingen, de verstandige raad, dien hij hem gegeven had, hoe zich te gedragen in het mondgesprek met die vrouw; de voorzigtigheid, die hij hem predikte, om zich niet door haar te laten verschalken; de wenken, die hij hem gaf, om haar te vatten of te ontsnappen, naar den eisch van het oogenblik; zijne ernstige bede, hem geheel het gesprek over te brengen, en in niets, wat DIANA betrof, een bepaald besluit te nemen, zonder hem te raadplegen; zich tot geene handeling te leenen, die niet open en duidelijk werd voorgesteld, waren als zoo vele getuigen van belangstelling in zijne welvaart, van een, als het ware, gemeene zaak maken met de zijne, dat hij zich beschuldigde, wanneer eene gedachte van wantrouw hem inviel. Zoo trad hij dus niet zonder heftige gemoedsbeweging, niet zonder vele gemengde gewaarwordingen, maar toch onbeschroomd en met vastheid, de vertrekken en zalen door, waar ALBERONI hem voorging, en die CYNTHIA hem ontsloot, totdat zij eindelijk het kabinet bereikten, waar zijne beide geleiders hem verlieten, en waar hij zich bevond in de tegenwoordigheid der Prinses ORSINI.

Zij ook had de algemeene rust waargenomen tot eene korte sluimering, kort zeker in vergelijking van al de werkzaamheid, waarvan deze de verpoozing moest zijn, kort zelfs in aanmerking van de weinige oogenblikken, die de Vorstin er nog slechts aan had kunnen geven, toen reeds de komst van den geroepene haar stoorde. Zij zat half liggende op hare sofa, met den ronden blanken arm het hoofd steunende; door eenen korten slaap waren hare wangen meer natuurlijk rood gekleurd; maar hare oogen hadden door die zelfde oorzaak iets dofs, dat hunne gewone

felheid temperde; toch sloeg zij ze wijd en eenigzins streng optoen zij zich met eenige haast ophief, om den eerbiedigen groet van SAINBERTÔT te beantwoorden. Daarna ontving zij hem met die goedwillige hoogheid, welke zoo geheel de hare was, als zij wilde, en die den Graaf ernstig ontzag afdwong, terwijl hij eigenlijk wel geneigd was, en zich had voorgenomen, om haar door strakke koelheid te toonen, hoe er meer afkeer dan hoogachting in zijne ziel heerschte voor haar, schoon hij FRANÇOIS had beloofd iedere uitbarsting daarvan te bedwingen.

'De Graaf EMMANUEL SAINBERTÔT,' zeide zij, door eene waardige beweging met de regterhand een einde makende aan de buigingen, die hij, volgens de toenmalige Fransche school, meer dan eens moest herhalen, en waartoe hij, zoowel als een ander, lessen genomen had bij VESTRIS.

'Op het bevel van Mevrouw de Prinses!'

'De Sieur FRANÇOIS heeft u zeker eenigzins ingelicht omtrent deze zamenkomst, Mijnheer!'

'De Sieur FRANÇOIS heeft mij gezegd, dat ik zou worden toegelaten bij eene Dame, die een' grooten invloed kon hebben op de vervulling van mijn' vurigsten wensch - en dat die Dame de Prinses ORSINI was. De Sieur FRANÇOIS heeft mij gewend aan het ongewone, het geheimzinnige; anders zou mijne bevreemding zeker groot zijn, dat ik, ondanks mijnen rang, door zulk een' bemiddelaar en langs dezen weg bij de Camerera-Major van het paleis *Medina* word ten gehoore geroepen.'

'Gij zijt fier, Mijnheer de Graaf! maar ik mag dat in een' jongen Edelman! De fierheid behoedt voor menige ondeugd; dan zeker heeft mijn vertrouwde, die u hierheen geleidde, u verdere ophelderingen gegeven?'

'Die geestelijke zou *uw vertrouwde* niet zijn, Mevrouw de Prinses! zoo hij zich aan zulk een pligtverzuim kon schuldig maken, zelfs al had ik de zwakheid gehad hem te ondervragen.'

'Gij hebt hem dus zijne trouw niet moeijelijk gemaakt,' hernam ORSINI met een' glimlach en met een verhelderd gelaat. 'Maar gij vergeeft mij mijne vragen op dit punt; ik wenschte boven alles te weten, of ik in u een schrander en voorzigtig jongman te zien heb. Neem een' stoel: ons onderhoud kan niet kort zijn; wij hebben veel af te spreken, en wij moeten elkander leeren kennen; dat doet zich niet in oogenblikken.'

Toen de Graaf gehoorzaamd had, begon zij met eene soort van gulle gemeenzaamheid:

‘Het is zonderling, dat ik, die u eene vreemde ben, tweemaal word geroepen ter beslissing in de zaken van uw hart.... dat ik voor de tweede maal invloed zal oefenen op uwe liefde; den eersten keer zeker niet te uwen voordeele, ditmaal, zoo ik hope, met meerder goede uitkomst. Den eersten keer ook....’ Doch SAINBERTÔT viel ras met eene mengeling van verlegenheid en bitterheid in:

‘o! Ik smeek u, Mevrouw! u dit nu niet te herinneren, en ik.... Ik heb noodig te vergeten....’

‘Toch is die herinnering noodig, schoon misschien niet voor u, als gij in de vrouw, die over de hand van een jong meisje beschikken zal, de strenge beoordeelaarster eener avontuurlijke liefde vreest - misschien niet voor u, als uw hart noodig heeft te vergeten, om der nieuwe liefde geen onregt te doen....’

‘Neen, Mevrouw! neen,’ riep SAINBERTÔT levendig; ‘wat zou mijne liefde voor DIANA zijn, zoo die bezwijken kon op zoo ligte proef?’

‘Die is dan wel ernstig, wel diep!’

‘Zoo ernstig, zoo waar als mijn geloof aan God!’ hernam de jongeling plegtig, en toen zij hem met twee verwonderde oogen aanzag, vervolgde hij: ‘Ja, Mevrouw! dit is een woord, dat niet meer in den mond der jonge lieden van mijnen tijd wordt gehoord, vooral niet luid uitgesproken, en toch, ik durf het zeggen bij u, en ik zou het luid herhalen, overal, waar het kon noodig zijn.....’

‘Met zulke gevoelens is het vreemd, dat gij geene fortuin hebt gemaakt aan het tegenwoordige Fransche Hof. Maar wij spraken van uwen minnehandel met de Prinses FARNESE,’ vervolgde zij met eenen ligten sarcastischen glimlach, ‘en hoezeer het u pijnlijk schijnt, ik moet daarop terugkomen, omdat het eene van de redenen is, waarom ik u spreken moest.’

‘Als het zijn moet, Mevrouw de Prinses!’ hernam de Graaf, met eene poging op zich zelven, om bedaard te blijven; ‘maar ik had in dit onderhoud aan niets willen denken dan aan de groote en belangwekkende vrouw, die *Spanje* bestuurt, en die mijne beschermster moest worden; niet aan de verschrikkelijke Camerera-Major, die een' schoonen droom verstoorde.’

‘Een' romanesken, Mijnheer! zoo als er sedert de dagen van TASSO nog niet weder was gedroomd.’

‘En die, gestoord, de teedere jeugd vergalde van eene arme jonkvrouw, die geen minder medelijden verdiende, omdat zij Vorstin was.’

‘En wie men daarvoor nu de werkelijkheid aanbiedt van een' troon.’

‘Mevrouw de Prinses! men vergoedt *niet* het geluk der liefde met een' troon.’

‘Jonge man! er is een leeftijd, waarop men het geluk der liefde koopt tot elken prijs; er is een andere, waarin men begrijpt, dat het te duur was. Geloof mijne levenservaring: als de oogen eens regt goed geopend zijn, is men dankbaar voor het opwekken uit zulke droomerijen.’

‘Ik kan zelfs reeds die les trekken uit de *mijne*,’ hernam SAINBERTÔT; ‘ik ben nooit een dweeper geweest, en ik ben nu zes en twintig jaar. Maar de Prinses ELISABETH had de verzachting der liefde noodig, om haar hard lot dragelijk te maken; ik wist dat, en daarom had ik voor haar verschooning gewenscht, want waarlijk, hetgeen mij het eerst tot haar trok, was medelijden!’

‘Dat zeide LAUZUN in den tijd van Mademoiselle; dat zeggen meer *cavaliers*..... Doch neen,’ hernam ORSINI ernstig, ‘ik geloof, dat gij geen fat zijt, Graaf! ik geloof, en juist daarom is het, dat ik u niet verschoonen kan van op een onderwerp terug te komen, dat u smartelijk schijnt aan te doen. Het spreekt van zelf, dat ik niet indringen wil in de geheimen eener liefde, die u heilig moet zijn, zelfs al hebt gij die overwonnen of niet gedeeld met geheel uw hart - en waarvan mij buitendien de bijzonderheden bekend zijn....’

‘U bekend, Mevrouw?’

‘Ja zeker, gij vergeet dan, dat de overledene Koningin van *Spanje* eene Hertogin van *Savoije* was, en dat deze nooit een' brief heeft ontvangen, dien *ik* niet heb gelezen, noch er een' geschreven, dien ik niet in de pen gaf!’

‘En de arme ELISABETH was dus verraden, terwijl zij zich mededeelde aan eene vriendin, aan eene verwante?’

‘Verraden! ja, als ik de vrouw ware, om de geschiedenis van het hart eener jeugdige Prinses te gebruiken als een wapen tegen de jonge vrouw; ik had haar niet tot Koningin van *Spanje* gekozen, zoo ik op dit voornemen dacht; maar mijn belang is het, de Koningin van *Spanje* wèl te kennen, in al de schakeringen van hare luim, in al de bijzonderheden van haar karakter, in al de zwakheid of de sterkte van haren geest. Afgaande op hare brieven, op de omstandigheden, waarin zij geplaatst was, en op de mededeelingen van berigtgevers, wel vertrouwd, zoo ik meende, zag ik in haar eene

jonge Vorstin, geschikt voor den troon van *Spanje*, geschikt tot de gemalin van onzen goeden, zachtaardigen Koning - het verbond, dat haar tot beide maakt, is op het punt van te worden gesloten - daar verwittigt mij eene persone, die mij niet zoude willen misleiden, dat men zich vergist heeft in ELISABETH FARNESE; dat zij al de ondeugden en al de hartstogten van het Huis PARMA in zich besluit, en zal ontwikkelen, zoodra zij in vrijheid is - dat..... met één woord, dat zij het tegendeel is van hetgeen wij hier wachten en wenschen. Van u wil ik hierin de waarheid weten; gij zijt het, die haar kent; bij de liefde dus, die gij der jonge DIANA toedraagt, bij de vervulling van uwen wensch, om haar echtgenoot te worden, zeg mij hierin de geheele, de volmaakte waarheid; gij begrijpt, dat ik u die afvraag om geen klein belang.'

'Al had ik er minder belang bij, om u te verpligten, ik zou u die waarheid kunnen zeggen zonder schroom of terughouding. Ik heb Prinses ELISABETH gekend als een vijftienjarig kind, dat, verdrukt en gekweld, zich met onstuimigen hartstogt vastklemde aan den arm, die haar een' steun beloofde, hoe zwak een' steun dan ook; als de verstootene, die, hijgende naar liefde, en omringd van kouden argwaan en lastigen dwang, met innige dankbaarheid het oog ontmoette, dat met liefde op haar zag, waarop zij het hare met vertrouwen kon vestigen. Ik heb haar gezien, nedergebogen onder de hand van eenen oom, die haar stiefvader was geworden, en voor wien zij zoo sidderde, dat hij haar met één' blik het gebruik harer spraak kon ontnemen. Altijd in doodsangst voor bespieding harer daden, verkeerde uitlegging harer woorden, sloot zij hare gewaarwordingen in zich zelve op, en ik twijfel zeer, of iemand buiten mij genoeg in haar vertrouwen heeft gedeeld, om met zekerheid haar karakter te kunnen bepalen. Zij was beschroomd, tot zelfs met mij, die uit pligt en uit liefde zijne plaats nam aan hare voeten, en hare beschroomdheid vooral is de oorzaak, dat zij altijd is miskend geworden. Hare groote bedeesdheid en de strengheid, waarmede men haar bejegende, maakten haar stroef, en men noemde haar stuursch en norsch; hare vrees om te mishagen gaf haar eene bitsheid, die men toeschreef aan gebrek van toon; zij bewoog zich nooit in het openbaar zonder eenige onrust, die haar eene stijfheid gaf, die voor gebrek aan manieren moest gehouden worden. Een aangeboren wantrouwen in zich zelve, door onophoudelijke achteruitzetting, tot zelfmiskenning verergerd, maakte

haar belagchelijk, uit groote vrees van bespot te worden, zoo vaak zij zich slechts in den gewonen hofcirkel vertoonen moest. Hare deugden waren niet verder ontwikkeld, dan zij het onder den druk van dezen toestand konden worden; maar zij bezat, of scheen althans te bezitten, alle goede hoedanigheden eener lijdende. Geduld, demoed, eene zekere vastheid in het lijden, voorzigtigheid, de kracht om hare klagten te smoren, stilzwijgendheid, en de vroomheid, dien grootsten steun der zwakken. Of zij de deugd der opregtheid onder de hare telde, heb ik reden te betwijfelen, daar noch hare opvoeding, noch het voorbeeld van haar geslacht, haar die heeft kunnen prediken. Ziedaar, Mevrouw de Prinses! ELISABETH FARNESE, zoo als zij zich aan mij vertoonde, voorgesteld naar mijn beste geweten en met de meeste openhartigheid. Wat de tijd in eene opgroeijende jonkvrouw mag vervormd hebben, en hoe die ziel onder de krenkingen zich heeft ontwikkeld; - of het karakter zich ontaard heeft, en het hart zich verbitterd onder de verdrukking, dan of de hoop op de nabijheid eener betere toekomst weldadig heeft gewerkt, en het ijs als ontdooid moge hebben, of wel, verkropte wrok en stille trots slechts het oogenblik hebben afgewacht, om zich te wreken en schadeloos te stellen, dat alles weet ik niet, kan niemand weten, en zullen alleen de tijd en de gebeurtenissen van den tijd moeten leeren.'

De Camerera-Major had met ingespannen aandacht toegeluisterd, en men kon het haar gelaat aanzien, dat zij tegelijk al de kansen berekende, die zulk een wezen haar overliet, om te beheerschen, of zich bedacht op de wijze, hoe zij daartegenover zou te handelen hebben. Op het laatste echter trok zij de wenkbraauwen zamen, en scheen door eene plotselijke somberheid overvallen te worden, die zij echter afweerde, door tot SAINBERTÔT te zeggen:

'Gij geeft mij daar eene karakterschets, op de wijze, alsof ik Mijnheer DE ST. SIMON hoorde, Graaf! en ik ben u zeer dankbaar voor die uitvoerigheid;' toen bedacht zij zich eene wijle, en vervolgde daarop: 'Denkt gij, dat Prinses ELISABETH zal kunnen weten, dat ik het was, die uwe terugroeping bewerkte?'

SAINBERTÔT zag haar aan; een donkere blos vloog hem over het gelaat; hij was als verbijsterd door de vermetelheid zelve van die herinnering dezer vrouw; maar de kalme losheid, waarmede zij de vraag deed, als betrof het noch eene daad van haar, noch eene diepe krenking voor hem, dwong

hem ook, de bitterheid, die in hem oprees, te vermommen; zoo antwoordde hij met een' zweem van trotsche verdrietelijkheid:

‘Men heeft zich immers zoo veel moeite gegeven, om dit te verbergen; men heeft haar immers tot de overtuiging gebragt, dat mijne afreize willekeurig was, dat..... Mevrouw! Mevrouw! gij zijt groot en scharander, ik wacht eene weldaad van uwe hand.... maar of gij wijs doet, dezen verstompten angel op nieuw aan te scherpen, kan mijn opgeruide geest nu niet vatten.’

‘Ik ben eene stoute heelmeesteres, mijn beste Graaf! ik wil den angel uitrukken, opdat hij niet wegschuile in het vleesch, en zich niet ter eenige tijd zou laten terugvinden. Dit alles moet tusschen ons erkend en vergeven zijn, eer wij verder gaan. Met opregter harte vergeven, Graaf!’ zeide zij met die vleijende stem en oogen, die zelden waren wederstaan geworden door hen, voor wie de betoovering nieuw was, en zij stak hem hare hand toe; hij stond op, om haar de zijne te reiken, want het zou hem niet mogelijk zijn geweest het tegendeel te doen. Aldus hand in hand, zag zij hem lang en met kennelijk welgevallen in de oogen; hij wist niet regt, waarom hij de zijne nedersloeg; het was geen eerbied voor de hooge Vorstin, want zij scheen dat niet op dit oogenblik; het was niet geheel hoogachting voor de groote vrouw, want deze had hij kunnen haten, en er was veeleer iets ootmoedigs in haren blik, dat hem deze vergeten deed; het was..... eene onverklaarbare betoovering, waarin zij hem minuten lang als geboeid hield, en het was nog iets; - zonder te begrijpen, waarin het liggen kon, zonder een' trek, of eene tint, of de kleur van oogen of haar te kunnen vergelijken, was er iets in dat gelaat, dat hem DIANA herinnerde; DIANA, die in zijne ziel zoo eenvoudig, zoo ongekunsteld dáár stond, en die hij terugvond met de hoogste verrassing, in de meest kunstmatige vrouw, op het oogenblik, dat zij zeker tooneelspeelster was. Toen de Prinses ten laatste de hand van den jongen Graaf losliet, bleef zij hem bij haren leunstoel terughouden, en hield hem als het ware onder de bekoring van haren blik, terwijl zij hervatte: ‘Doch laat ons toch eindelijk over *uwe* zaken spreken. Gij bemint de schoone dochter van Mijnheer FRANÇOIS dan wel met hartstogt - dat zij u eene jonge Prinses (en die men bekoorlijk noemt) doet vergeten?’

‘Mejuffer DIANA is niet schoon, Mevrouw! maar zij bezit die

onbeschrijfbare bevalligheid, die de schoonheid vergoedt, waar zij niet is, en die de schoonheid versiert, waar zij *is*, en die de vrouw op geenen leeftijd verliest. - Mevrouw de Prinses! zoo ik zulk eene vergelijking mag wagen, ontneem u zelve die schitterende oogen; denk u dat prachtige haar weg; ontsier uwe tint door de voren eener hatelijke ziekte, en glimlach dan, als gij het deedt op dezen oogenblik, en spreek, zoo als gij het somwijlen *wilt*, met uwe ziel, dan hebt gij de bekoorlijkheden, die mij in DIANA hebben getroffen - maar hoe zal ik u een denkbeeld geven van de geheel eigenaardige aantrekkelijkheid harer wijze van zijn, de oorspronkelijke wendingen van haren geest? De.... maar ik ga u vervelen...' sprak hij, ziende dat de glimlach en de gemakkelijke losheid, die bij zijne eerste woorden het gelaat zijner hoorster verhelderden, nu hadden plaats gemaakt voor iets straks en koels, dat hij voor onverschilligheid hield, doch dat inderdaad verlegenheid was bij zijne al te fijne opmerking. Toch was zij de vrouw niet, om zich door zulk eene gewaarwording langer dan een' oogwenk te laten beheerschen, of wel, er leefde een zachter vrouwelijker gevoel voor eene wijle in haar op, en zij sprak met zachten ernst:

'Neen, ga voort! ik stel genoeg belang in Mijnheer FRANÇOIS, om van zijne dochter te hooren spreken, met genoegen ten minste door den Graaf SAINBERTÔT!'

'Mag ik u dan nog zeggen, hoe zij eene volmaakte zuiverheid van hart bezit, bij eene fijne beschaving van verstand, en een zeldzaam juist oordeel, dat zich vrij heeft ontwikkeld; hoe men in haar de onschuld van een kind vereenigd ziet met deszelfs vrijmoedigheid; hoe men haar opregtheid tot een' pligt heeft gemaakt, dien zij oefent als eene gewoonte, zoo als andere menschen de veinzerij. Hoe zij het demoedig overgeven van den wil der zachte vrouw weet overeen te brengen met de wijsgeerige berusting in het onvermijdelijke van den verstandigen man. Ziedaar, Mevrouw de Prinses! een weinig van hare goede hoedanigheden in de haast opgeteld; ziedaar wat maakt, dat men om haar bekoorlijke vorstinnen vergeten zou, zelfs al had men die met hartstogt bemind; ziedaar ook, waarom DIANA mij geen' *hartstogt* heeft ingeboezemd, in de gewone beteekenis van dit woord, maar eene oneindige liefde, die zich grondt op meer dan achting, en die meer onvergankelijk is dan deze.'

De Prinses ORSINI was in eene sterke gemoedsbeweging. - 'Dat

meisje moet een onwaardeerbare schat zijn voor een' echtgenoot - voor een'..... vader,' zeide zij. - 'Zulk een wezen, met zulke oorspronkelijke deugden en zeldzame gaven tot behagen, moet een' treffenden indruk te weeg brengen in eenen hofcirkel; zou ongehoorde overwinningen maken aan een Hof, bij voorbeeld te *Versailles*.....'

'Neen, Mevrouw! neen! voor haar is niets zoo zeer noodzakelijk, niets zoo raadzaam, dan volstrekte afzondering van alles, wat de hooge zamenleving uitmaakt!' riep SAINBERTÔT met eenigen schrik. 'Zeker, zij zoude er worden opgemerkt, maar te veel, maar tot hare schande, maar tot haar ongeluk, maar tot de beschaming van wie er haar plaatste. Mijnheer FRANÇOIS is een man van zonderlinge denkbeelden; hij heeft zijner dochter volmaakt de opvoeding gegeven, om in een' kleinen kring en een eigen huis, enkel onder vrienden en welwillenden, gelukkig te zijn en gelukkigen te maken; - doch hij heeft vergeten haar te vormen voor de maatschappij, voor de eischen der zamenleving; hij heeft alle deugden in haar weten aan te kweeken, maar vergeten, haar de kleine ondeugden te leeren oefenen, die het menschen in de hoogere kringen mogelijk maakt, met elkander zamen te zijn. Zij zou de prooi zijn van vijanden en den speelbal van vrienden.'

'Ja..., ja!' hernam de Prinses; 'Mijnheer FRANÇOIS is een man van hersenschimmen; het is gelukkig, dat ik in zijne plaats aan de werkelijkheid denk.'

'Deze ook viel toch genoeg onder de berekening van Mijnheer FRANÇOIS, om hem gunstig te neigen tot mijn aanzoek om de hand zijner dochter, juist op den grond, dien ik Uwer Excellentie voordroeg. Ik heb mij teruggetrokken op mijn landgoed, en wensch dáár mijne toekomstige gade te omringen met al, wat haar het leven lief en gelukkig kan maken, en tegelijk van haar te weren alles, wat haar zou kunnen schadelijk zijn, hare zachte ziel krenken en misvormen, of haar blootgeven aan onrust en smarte. En het is daarom, Mevrouw de Prinses! dat ik mij met eenige vrijmoedigheid, en welligt met eenig regt, durf aanbieden als haren gemaal, ook aan u, aan wie Mijnheer FRANÇOIS een deel van zijn vaderlijk regt schijnt te hebben afgestaan.'

'En dat verwondert u zoozeer?'

'Ik heb het regt niet, om te oordeelen over uwe aanspraken daarop; slechts is het niet vreemd, dat de vrouw, die zoo vele

hoogere belangen beslecht in *Europa* en in *Spanje*, ook geraadpleegd en gehoorzaamd wordt in het kleinere door de bijzondere personen, die de eere hebben met haar in verbindtenis te zijn.'

'Uwe gissing is niet ver van de waarheid. Mijnheer FRANÇOIS is mijn intendant op *Chante-Loup* en over al mijne bezittingen in *Frankrijk*; een geheim, dat ik u mededeelde, waarover ik van uwe eer het stilzwijgen vorder. Maar hij is ook mijn vertrouwde vriend, en ik ben naauw genoeg met zijne echtgenoote verwant, om het regt te vorderen over de hand harer dochter te beschikken, gelijk ik het ben, die voor hare toekomst zal zorgen. Voor het oogenblik zal ik u verzoeken geene nadere ophelderingen te vragen omtrent zekere betreurenswaardige omstandigheden in hare familie, die Mijnheer FRANÇOIS noodzaken, over zich en de zijnen dat geheimzinnige te laten rusten, dat ligt een' edelman.....'

'o Mevrouw! ik heb over dit punt heengezien,' viel SAINBERTÔT in met haast.

'Gij hebt wel gedaan, Mijnheer! om u te bewijzen, dat gij het doen kunt met rust, wil ik u zeggen, *wien* gij tot medeminnaar hebt.'

SAINBERTÔT verbleekte, terwijl hij zich boog, om tot voortgaan uit te noodigen.

'Mijnheer den Graaf CHÂLAIS, mijn' neef, die haar niet kent, maar dien ik had gekozen, voordat ik van uwe wenschen was ingelicht. Gij zoudt DIANA huwen uit liefde - maar toch zal het u niet onverschillig zijn te weten, dat Mijnheer FRANÇOIS zeer rijk is, en dat ik bij mijn afsterven haar een deel zal geven van mijne bezittingen in *Frankrijk*, en zoo veel van mijn vermogen, als ik kan afstaan, zonder mijnen neven onregt te doen. Wat mijn invloed zoude kunnen uitwerken voor haren echtgenoot, zoo die, hetzij hier, of in *Frankrijk*, of elders aanspraak maakte op rang of werkzaamheid, zal ik u niet opnoemen, daar ik in u weinig eerzucht onderstellen moet; of zou ik mij bedrogen hebben?'

'Mevrouw de Prinses heeft gelijk! doch mag ik hopen, dat die optelling van de voordeelen dezer verbindtenis leiden zal tot eene toestemming....?'

'Zij diene-om u, zoo het zijn kan, nog meerder lust te geven, die te verkrijgen; zij dient, om u zoo veel mogelijk te doen inzien, dat gij niets zoudt opofferen, opdat gij des te meer bereid zoudt zijn eenig offer te brengen.....

Welk offer is er noodig, Mevrouw?'

'Dat van uwe onafhankelijkheid voor eenen korten tijd; gij moet u in mijne dienst begeven.'

'Mevrouw.....'

'Ja, Graaf! om opregt te zijn, ik had mijn' neef CHÂLAIS de hand van het meisje geschonken om niet - u wil ik die laten verdienen; gij staat mij niet zoo na als hij; gij verdringt in mijn gevoelen een' bloedverwant, wien ik eene goede partij had toegedacht; gij begrijpt.....'

'Dat ik uwe genegenheid winnen moet, dat is niet meer dan billijk, en wie ware ik, zoo ik niet daartoe bereid was, schoon ik erkennen moet, dat ik niet zonder zwakheid ben op het punt mijner vrijheid, en niet zonder vooroordeelen ben op dat van vorstendienst, *vooral sinds mijne zending aan het Savooische Hof*,' sprak hij met eene beteekenis, die ORSINI had moeten doen kleuren, zoo zij niet de vrouw ware, die haar gelaat meester kon zijn, als zij het noodig vond.

'Ik hoop toch niet, dat uwe vooroordeelen sterker zullen zijn, dan uwe liefde,' zeide zij met die stem, welke hij vroeger geprezen had.

'Ik zal voor de laatste alles ter zijde zetten, wat ik mag,' antwoordde hij met meer zachtheid, dan hij zelf had gewenscht.

'Dan zijn wij het eens,' hernam zij, 'te meer, daar het geene vorstendienst is, waartoe ik u oproep, maar slechts eene dienst, die ik u verzoeken wilde *mij* te bewijzen.'

En haar vleijende blik scheen hem te willen doen vergeten, dat juist zij het was, welker onmeêdoogende kuiperij hem van vorstendienst had afkeerig gemaakt.

En het was, of hij het zelf vergat, toen hij antwoordde:

'Spreek slechts, Mevrouw! heb ik niet toegestemd?'

'Gij ziet mij aarzelen,' hernam zij, terwijl zij de oogen nedersloeg, en door de donkere pinkers henen de uitwerking bespiedde van hare woorden op hem; 'want de dienst, die ik van u vragen moet, brengt u juist terug aan het Hof van *Turin*, en onder de oogen zelve, die gij het meest wenschen moet te vermijden.'

'Vergiffenis, Mevrouw! schoon het Hof van Hertog VICTOR AMADEUS de laatste plaats der wereld is, werwaarts ik mij begeven zou uit vrijen wil, ben ik er mij geene daad bewust, die mij verpligten zou iemands blik te ontwijken, en allerminst die van de Prinses ELISABETH.'

Dit antwoord moest der Camerera-Major voldoen, die had op-

gemerkt, dat de Graaf zich eerder liet prikkelen door tegenspraak, dan wegslepen door vleijerij; ook hernam zij:

‘Maar de jonge Vorstin kan wrok bewaard hebben in hare ziel over wat zij houden moest voor wispelturigheid van uwe zijde.’

‘Meent dan Mevrouw de Prinses, dat een enkel woord van opheldering niet genoeg zoude zijn, om mijne vergiffenis te koopen?’

‘Maar *ik* zoude worden opgeofferd bij die ophelderingen,’ hernam ORSINI lagchende.

‘Mevrouw! en ik zou dáár zijn in uwe dienst?’

‘Neen, ik weet, dat ik gerust kan wezen; maar zou DIANA winnen bij dezen vrede?’

‘Zeker niets verliezen! Prinses! ik zal weten mijn' pligt te doen, zonder zwakheid. Omdat ik de jonge ELISABETH van *Parma* heb aangebeden, terwijl ik haar troostte, zal ik eenen last kunnen op mij nemen aan de toekomstige Koningin van *Spanje*.’

‘De Hertog zal zich verwonderen en ergeren, dat ik juist u heb gekozen; maar hij zal noch den moed hebben, noch de opregtheid, om het u te toonen. Daarbij bestaat uwe geheele zending voor het oogenblik slechts in het overhandigen van eenen brief aan ELISABETH. Mijn laatste aan de Prinses werd niet beantwoord; ik verdenk hierbij minder hare stemming tegen mij, dan kabalen van de haar omringende personen, of wel de ontrouw van mijne lasthebbers. Uwe eer en het belang, dat gij hebben zult bij de uitkomst, waarborgen mij de uwe; uwe schranderheid en hare goede gezindheid zullen u magt geven over de eerste, en wat ik van geen' ander' zou kunnen vragen, gij zult mij den indruk mededeelen, dien mijn schrijven heeft gemaakt; de gevoelens toetsen, die zij hebben kan voor mij, en haar antwoord overzenden, hetzij ze dat schriftelijk geeft, hetzij gij het uit haren mond moet ontvangen. Is deze dienst te zwaar en te groot voor de belooning, die u wacht, en die van de juiste uitvoering mijner bevelen afhankelijk is?’

‘o Er zijn meer zwarigheden in de uitvoering van deze zaak, dan uwe verbeelding zich op dit oogenblik voorstelt, Mevrouw! maar ik zou grootere trotseren, ter liefde van het loon, dat gij er op zet. Alleen twee vragen. Zal de Graaf DE CHÂLAIS de gelukkige zijn, zoo ik niet slaag?’

De Camerera-Major bedacht zich eene wijle.

‘Ik heb u gesproken van eene belooning, die verdiend moest worden, Mijnheer de Graaf!’

‘Ik versta u, Mevrouw de Prinses! en nu weet ik, dat ik slagen moet of sterven,’ hernam hij met vastheid. ‘Er is nog eene vraag, op welker beantwoording ik aandringen moet. Wat zal er gebeuren, zoo uwe voorkomendheid niet naar uwen wensch beantwoord werd?’

‘Wat er gebeuren zal, Mijnheer de Graaf! geef mij de magt, de toekomstige gebeurtenissen één' dag vooruit te zien, en ik beheersch de wereld. Of bedoelt gij, wat ik zal doen? weet ik het zelve? mijn voornemen kan natuurlijk geen ander zijn, dan het kwade te voorkomen; maar hoe.... daartoe wacht ik eene ingeving van het oogenblik.’

‘Gij, Mevrouw?’ sprak hij ongeloovig, ‘o Ik smeek u, wees nog weder zoo goed en zoo opregt, als gij het geweest zijn in geheel dit onderhoud, en zeg mij, wordt ELISABETH Koningin van *Spanje*, zelfs als het blijken mogt, dat zij u niet genegen is?’

‘Kan ik het nog verhinderen, zelfs al wilde ik den haat van drie mogendheden daarvoor trotseren? En meent gij dan waarlijk, dat ik den haat van een jong onervaren kind zoude vreezen voor mijnen invloed, als het de vraag wordt van eene worsteling? - maar juist die wilde ik niet. Juist daarom zend ik u, om die te voorkomen. Win de jonge Vorstin voor mij, zoo zij mij nog niet toebehoort; wie kan dat beter, dan gij, die de wegen kent tot haar hart? Ik leefde met de vorige Koningin in de eenstemmigheid der vriendschap, die ik wil terugvinden in de jeugdige, die mij door dankbaarheid kon verknocht zijn. Begrijpt gij, Mijnheer de Graaf! en begrijpt gij nu ook, dat ik met u meer opregt ben, dan ik het tegen anderen de gewoonte heb, omdat ik ook in u den moed der opregtheid heb gevonden en der tegenspraak, en omdat gij volbrengen zult, wat gij hebt aangenomen? Uwe goede diensten bij de Savooische bruid kunt gij mij dus toezeggen?’

‘Met geheel mijn hart, Mevrouw de Prinses! en wie zegt ons zelfs, dat zij noodig zullen zijn?’

‘Opdat wij het spoedig weten, bid ik u, uw vertrek te verhaasten, zoo veel het mogelijk is; - wanneer zoudt gij kunnen gaan?’

‘De Sieur FRANÇOIS zal mij zeker nu ontslaan. Ik ben reeds reizende; ik kan vertrekken, al ware het op dit oogenblik.’

‘Dus nog dezen nacht.’

‘Tot uwe bevelen, Mevrouw!’

‘De Abt ALBERONI, dien gij reeds kent, zal u een' brief brengen

met alles, wat u de reis kan bespoedigen en de verschijning aan het hof gemakkelijk zal maken. Alle posterijen tot aan de grenzen zullen u ter dienste staan. Nog iets; het kon noodig zijn, dat ik u met eene depêche voor den Hertog zelven belast, die gij echter niet zult overhandigen, dan na een nader bevel.'

'Het is wel, Mevrouw! Heb ik intusschen het regt aan DIANA te schrijven?'

'Het is aan Mijnheer FRANÇOIS, en niet aan mij te beslissen, wat hij hierin raadzaam acht voor zijn kind.'

'Ik hoop dat van hem te verkrijgen.'

'Ik wil trachten zijne strengheid te verbidden; - herinner hem in mijnen naam, dat wij nog zaken hebben af te doen, en dat ik dezen avond een uur van vrijheid hoop te hebben, na het ter ruste gaan des Konings. En nu, Mijnheer de Graaf! wij scheiden, hoop ik, voldaan over elkander?'

'Ik erken, Mevrouw! dat ik dezen ochtend niet had gewacht met de merkwaardigste vrouw van *Europa* een mondgesprek te hebben; ik erken tegelijk, dat ik zulk eene eere naauwelijks had gewenscht, en er vooruit tegen gehuiverd heb; maar ik erken ook, dat zelfs, zoo ik vurig naar die gunst had verlangd, hare uitkomst naauwelijks meer bevredigend kon geweest zijn voor mij, dan zij nu is, en dat het mij gelukkig zou maken te weten, dat zij mij niet alle achting ontzegt, zelfs dan niet, als ik nu moet bekennen, dat ik eenen tegenzin heb moeten afleggen in dit uur!'

'Goede SAINBERTÔT!' zeide zij met eene houding, eene stem en een' blik, die volmaakt berekend waren, om eenen diepen en zachten indruk te geven. 'Dat zal u leeren, beter uwe eigene ondervinding te vertrouwen, dan *hofcancans* en volkspraatjes!'

En toen zij hem vertrekken liet, nadat hij haar de hand had gekust, was hij in eene soort van bedwelming, die het hem niet mogelijk maakte, zich juist, zich met kalm oordeel te herinneren alles, wat er tot hem gezegd was, en wat hij had geantwoord; - slechts wist hij, dat hij verrukt was van de Prinses ORSINI, en dat deze hem vertrouwde en met hem was ingenomen.

(*Het Vervolg in het volgende Nommer.*)

Ik heb u lief!

(*Jeg elsker Dig*.)

Gij, kleine plek, van golfgeklots omgeven,
Met schoone bloemen op uw groene strand,
En 't voglenkoor in uwe groene dreven,
Ik heb u lief: gij zijt mijn Vaderland!

Gij, vóórtijds Reuzenterp[1], met diepe voren
Omploegd, lang vóór nog Skjold of Dan bestond,
Door GEFION'S M ä larstier met gulden horen,
Ik heb u lief, o mijn geboortegrond!

Gij, leliebloem der zee! uw zoete geuren,
Hoe lieflijk trekken ze ons naar 't zoute strand!
't Is GEFION'S kelk, die bloem met onschuldskleuren;
Ik heb u lief: gij zijt mijn Vaderland!

o Land, bestraald door 't morgenzonnegloeijen,
Van verre kust tot aan uw groene strand!
Schoon om dat strand soms wilde stormen loeijen,
'k Heb toch u lief: gij zijt mijn Vaderland!

Gij, bruid des Oceaans, wier eeuwig dralen,
Hem, hooploos minnend, drijft van 't koude strand!
'k Wil zingen, tot mijn laatste zon zal dalen:
Ik heb u lief: gij zijt mijn Vaderland!

Naar het Deensch.
VD.

(1) Het eiland *Seeland*. De traditie maakt er een stuk lands in *Zweden* van, door Koning GYLFE geschonken aan GEFION, de Skandinavische Godin der kuischheid, die met den tweeden ODIN op *Fiinen* was aangeland. De runderen, waarmede GEFION of (GEFION) den haar geschonken' grond beploegde, waren zoo sterk, dat zij bij den eersten gang het geheele stuk lands in zee trokken, waar het tegenover *Fiinen* bleef liggen. Hierdoor ontstond de *Mälarzee* of zeeboezem.

Mengelingen.

De Jezuïten en Ellendorf.

(*Vervolg en Slot van blz.* 417.)

Wij hebben het standpunt, waaruit, volgens ons inzigt, het Jezuïtisme *moet* beschouwd *worden*, trachten over te stellen tegen het standpunt, waaruit het Jezuïtisme *werkelijk* beschouwd *is*. De scheeve rigting, eenmaal moedwilligerwijze door de *Extraits* aan het oordeel over de Orde gegeven, is nogmaals in het Werk van EELENDORF vertegenwoordigd. Naauwelijks vier aanhalingen zijn er te vinden, die niet reeds door de *Extraits* waren medegedeeld(1), en het vermoeden bevestigen, dat eigen onderzoek den nieuwen bestrijder der Jezuïten heeft geleid(2).

(1) Onder andere bij de leer der Sacramenten vinden wij (blz. 276) eenen Schrijver aangehaald, die in de *Extraits* niet voorkomt. ELLENDORF beantwoordt daar de vraag: Wat hebben de Jezuïten geleerd in stede van de ware Godsdienst? op deze wijze: 'In plaats van de Zedeleer van CHRISTUS, een doodelijk vergif, verzoet door den honig der verleiding, en de zoete vleijerijen der zinnelijkheid; in de plaats van een' Geestelijken Godsdienst, eene reeks van uitwendige, kostbare, verblindende plegtigheden; in plaats van het ware berouw, eene werktuigelijke boete.' Voor deze beslissing, meer dan stelling, haalt hij ter bevestiging den JEZUÏT DE BARRY (*Le Paradis Ouvert*) aan. Wij hebben dit Werk, benevens de Levensberigten des Schrijvers en de lijst zijner overige Geschriften, doorloopen. Daaruit is ons gebleken, dat deze Jezuït zich uitsluitend aan de dienst der Moeder Gods had toegewijd, en in de overtuiging van hare verdiensten, had hij het Werk geschreven, waaruit ELLENDORF zijne gevolgtrekkingen op het gansche Genootschap heeft toegepast.

(2) Nu en dan ware het wenschelijk geweest, indien ELLENDORF de *Extraits* nog nader op den voet ware gevolgd. Waar hij de leer der Jezuïten omtrent het *Geloof*, DI. III §. 3, behandelt, had vooral het gedrag der Jezuïten in *China* en elders, werwaarts zij hunne Zendelingen zonden, vermelding verdiend. De zaak is der moeite waardig; want het geldt hier geene Geleerden, in afgetrokkene spitsvindigheden verdiept, maar Apostelen, midden onder de menschen werkzaam. Immers worden zij beschuldigd van bijna den waren God te hebben verloochend, ten gevolge eener buitengewone en snoode toegeeflijkheid aan het bijgeloof hunner bekeerlingen. Hier waren het geene onzamenhangende plaatsen, tot walgens toe opeengehoopt, die tegen hen konden bewijzen. Het waren Geestelijke Ordes, Bisschoppen, Kardinalen, Pausen zelfs, die als hunne beschuldigers optraden. De bouwstof was hier in rijken voorraad voorhanden, en de Archiven der *Propoganda* lieten genoeg geheimen verluiden. Juist hier hadden de *Extraits*, in het Hoofdstuk: *Idolâtrie Chinoise et Malabare*, den Schrijver aan vele echte oorkonden kunnen helpen.

Wij willen in eenige bijzonderheden aantoonen, tot welke dwalingen en onvolledigheden deze wijze, om zijne taak te bewerken, den Schrijver heeft verleid.

Bij de behandeling van de algemeene beginselen der Jezuïtische Zedeleer, treffen wij al dadelijk eene ontwikkeling van het Probabilisme aan. Reeds de beteekenis, aan het woord gehecht, doet eene verkeerde opvatting vermoeden. In den geest der Jezuïten had men het woord *probabilis* liever *aannemelijk*, dan *waarschijnlijk* moeten vertalen. Wat er van het Probabilisme te denken zij, had eerst aan het einde eener historische ontwikkeling van dat leerstuk, hetwelk even warm verdedigd, als heftig aangevallen werd, totdat het, ten gevolge van den strijd, onderscheidene wijzigingen aannam, met zekerheid kun nen worden bepaald. Doch niets van dit alles treffen wij aan; slechts de verzekering, dat het doel van de Jezuïten geweest is, de wereld van den ondragelijken last der geboden Gods te ontslaan. Wij zullen niet terugkomen op hetgeen wij over zoodanig planmatig zedebederf, door de Jezuïten uitgedacht, hebben aangemerkt.

In plaats van de bepaling, door ELLENDORF, volgens ESCOBAR, gegeven, had die van SANCHEZ (*de Dicalogo*, I, c. 9, n. 11) als juister en volledi ger behooren te gelden. ‘Opdat eene meening,’ zegt hij, ‘aannemelijk zij, moet zij algemeen als zeker gelden, en niet in onbruik zijn geraakt.’ Het is derhalve niet noodig, dat zij op eigene overtuiging beruste; zij kan zich steunen op uitwendige grondslagen, op het gezag van eenen *doctor probus et gravis*, als zoodanig door de Kerk erkend. - Een enkel Kerkleeraar is genoeg - en wanneer twee Leeraars zich, de eene voor den anderen tegen eene meening verklaren, ontstaan er twee aannemelijke meeningen. In het begin der zeventieude eeuw veroorloofde men zelfs de minst aannemelijke meening te

volgen. Toch bragt de *Port-Royal* door scherts, niet minder dan door redenering, eenige hoofden van die verderfelijke dwaling terug. De strijd tusschen het Probabilisme en het Probabiliorisme duurde voort tot op het Bewind van den Generaal THYRSUS GONZALÈS. Deze trachtte de laatstgemelde leer te doen zegevieren; toch bleven eenige Schrijvers de meening handhaven, dat het vrijstond met alle zekerheid van geweten de minst aannemelijke meening te volgen.

Men ziet, het Probabilisme was een onmiddellijk gevolg van het beginsel des geldenden gezags; maar een gevolg, dat treffend de onwaarde bewees van dat beginsel, nog steeds met zoo veel hardnekkigheid staande gehouden.

Bij deze dwaling was het het allertreurigste, dat men de theorie op de praktijk toepaste. ESCOBAR verlangde, dat beide elkander zouden volgen als het gevolg der oorzaak, en om meer buigzaamheid aan de woorden *algemeene meening (opinio communis)* te geven, verstond BAUNY daaronder alles, wat de Kerk niet bepaaldelijk had afgekeurd. - Nog erger werden de heillooze gevolgen van het Probabilismus, toen andere Godgeleer den, als toelage tot die leer, twee belangrijke leerstukken daarbij hadden gevoegd: dat omtrent het goede oogmerk (*directio intentionis*) - het kwaad werd daarbij niet als kwaad beschouwd, wanneer de bedoeling niet moedwillig kwaad was - en de *restrictio mentalis*, of de kunst om dengenen, met wien wij spreken, omtrent onze bedoeling van het spoor te brengen, door middel van verzwijging of dubbelzinnigheid van uitdrukking. Waarlijk, indien men de Jezuïten wilde bestrijden, veel sterker dan aanhalingen uit hunne Geschriften zou de Geschiedenis zelve hebben gesproken. Hunne handelingen, vooral in *England*, tijdens ELISABETH en JACOBUS I, leverden genoeg bewijzen te hunnen nadeele op.

Zoo de Jezuïten voor het overige den toenmaals algemeenen regel der Godgeleerden volgden, en tot grondslag hunner zedeleer de Wet der tien geboden namen, ook hierbij heeft men getracht hunne verdorvenheid tegenover de reinheid van het Protestantisme te stellen. Zoo wordt b.v. met eene aanhaling uit BUSENBAUM bewezen, dat de gansche Orde de liefde Gods van de opvolging zijner geboden uitsloot. En toch beweerde de Jezuït alleenlijk, dat de liefde in de Wet niet uitdrukkelijk was geboden. Men moet hierbij opmerken, dat de Casuïsten in het algemeen iedere zonde onderzochten en veroordeelden, zonder voor het oogenblik te veroordeelen, hetgeen tot die

zonde de innerlijke aanleiding was. In het gebod, om naar de Mis te gaan, maakte BUSENBAUM b.v. deze onderscheiding: Men kan het gebod: ga naar de Mis, gehoorzamen, al gaat men er niet met de betamelijke gezindheden heen; maar wanneer geschreven ware: ga naar de Mis met de betamelijke gezindheden, dan had men een dubbel (tweeledig) gebod op te volgen. Dat was alles, wat de Jezuït wilde zeggen. Het was eene ellendige spitsvondigheid, die aanleiding gaf, om gemakkelijk een misverstand te begaan. CASNEDI en STOSS(1) zeggen niets anders. Ziehier de woorden van den laatste: Ieder vloek is eene doodzonde; slechts dan wordt een vloek vergeeflijk (*venialis*), wanneer men dien uitspreekt, zonder er om te denken, b.v. in het geval van verouderde gewoonte, of opwellende drift. Vloeken is dus echter altoos zondig(2).

Bij het derde gebod, ter zake van den meineed, komt vooral aan den dag, zoowel wat wij omtrent de ligtvaardigheid van ELLENDORF, als omtrent de *consequentie*, waarmede de Jezuïten zich aan de leer van het geldend gezag vasthielden, hebben gezegd. Eene plaats van EMMANUEL SA wordt te hunnen laste aangehaald, maar niet hetgeen dezelfde SA er bijvoegt, en hetgeen zijne stelling aanmerkelijk wijzigt: *quod mihi non admodum tutum videtur nec probarim faciendum* (hetgeen mij niet zeer veilig toeschijnt en ik niet zou durven goedkeuren). Intusschen is zijn eerbied voor het gezag der Leeraars, die hij ter hand heeft, zoo groot, dat hij hunne meening niet ten eenemale zou durven afkeuren: '*nec tamen factum improbarim*.' Bij de aanhaling van SUAREZ blijkt het, dat ELLENDORF niet zelf de *Summa* heeft gelezen, maar een gedeelte der *Extraits* vertaald, en dat nog onvolkomen. SUAREZ spreekt over de dubbelzinnigheid (*amphibologie*). 'Bij de volgende stelling,' zegt ELLENDORF, blz. 49, 'zal onze meening door voorbeelden worden opgehelderd: *wij zullen alleen het slot ten bewijze aanvoeren*.' Wanneer men de *Extraits* naslaat, zou men die woorden voor woorden van den Verzamelaar aanzien. Het Latijn echter behelst eenvoudig: *nunc declaratur ratione*; wij zullen onze stelling door redenen staven. - 'Voor alle dingen,' dus luidt ELLENDORFS vertaling, 'verzeker ik, dat het in het geheel (in het Latijn staat: *intrinsecus*) geen kwaad is zich van dubbelzinnigheid zelfs bij den

(1) Aangehaald door ELLENDORF, blz. 45 en 46.
(2) Voor het overige hadden de plaatsen van CASNEDI, DE FAGELLI, STOSS, VAN BRUIJN, veeleer behoord hij de rubriek van het *peccatum philosophicum*.

eed te bedienen. Op deze wijze kan men allen meineed ontgaan.' - Het Latijn heeft: *unde nec semper perjurium*. Uit het oogpunt van SUAREZ is het duidelijk, dat dubbelzinnigheid op zich zelve geen kwaad, en bij het zweren *niet altoos* meineed is. Twee bladzijden verder (blz. 476) zeide SUAREZ: 'De amphibologie is niet geoorloofd dan alleen om gewigtige redenen. Zich daarvan buiten noodzakelijkheid te bedienen, zou eene fout, en, ingeval van eed, eene doodzonde zijn.' Wanneer einde lijk ELLENDORF van SUAREZ de woorden overneemt: 'daarmede wordt geen meineed gepleegd,' laat hij het gewigtig toevoegsel weg: *Quod late probatur de* S. AUGUSTINO *lib. contra mendacium praes.*, in c. 10.

Bij het vijfde gebod haalt ELLENDORF BUSENBAUM als gezag voor de leer der Jezuïten aan, en toch is het hier geene stelling van BUSENBAUM, maar eenvoudig eene Wet van de Inquisitie; de stelling van DICASTILLO (te zelfder plaatse, blz. 55) was weleer in vele Landen eene Staatswet. Maar vooral vindt onze nieuwe bestrijder hier ter plaatse ruime stof, om zijner staatkundige meeningen den teugel te vieren. Volgens hem hebben de Jezuïten voor den opstand tegen Wetten en Overheden de deur opengezet, omdat ESCOBAR de burgers vrijstelt van het gehoorzamen aan eene Wet, die hen onbillijk en in tegenspraak met het algemeen belang dunkt, en omdat hij elders hen aanmoedigt, de belastingen niet te betalen. Ziehier ondertusschen de redenering van ESCOBAR. Volgens ééne aannemelijke meening, legt het Hoofd van den Staat eene nieuwe belasting op; maar volgens eene andere even aannemelijke meening, is die belasting onregtvaardig. Zijn de onderdanen nu gehouden daaraan te voldoen? Na zijne Kerkleeraars te hebben geraadpleegd, komt de Jezuït tot deze beslissing: Zoo de onderdanen de eerste aannemelijke meening volgen, kunnen zij zich in gemoede niet van de betaling ontslagen rekenen, zelfs uit kracht der tegenover gestelde meening; die belasting is billijk. Zoo de onderdanen de andere meening, dat de Vorst onregtvaardig handelde met het heffen der belasting, omhelzen, zijn zij er van ontslagen.

Met betrekking tot de vrijdommen voor de Geestelijkheid, heeft ELLENDORF te regt opgemerkt, hoe gevaarlijk de Roomsche leer voor de rust van den Staat en de handhaving van het regt moest worden. Maar hieraan waren niet alleen de Jezuïten schuld. ESCOBAR (blz. 60) herinnert slechts al die vrijdommen in al hunne uitgestrekheid als een echt ultramontaan. De Jezuït GORDON deed hetzelfde; maar evenmin de *Extraits* als

ELLENDORF voegen er bij, dat zij zich steunden op het Kanonijke Regt en de beslissingen van het Concilie van *Trente*. Zelfs voegt GORDON er bij: ‘Deze beslissing geldt eeniglijk voor die Landen, waar de Vorsten noch het regt, noch het privilegie hebben om de geestelijken te straffen, wanneer zij de burgerlijke wetten overtreden.’[1]

Voor niets betoonde zich de Casuistiek toegeeflijker, dan voor doodslag en tweegevecht. Nu eens, heette het, had men zich verdedigd tegen eenen onregtvaardigen aanval, dan eenen doodslag begaan, zonder de meening van het te doen: men had zijne eer verdedigd, of zijn goed, of zijn leven: men was onregtvaardig bedreigd geworden, alhoewel op eene zijdelingsche wijze. De biechtvader wist duizend hulpmiddelen, om den schuldige der Goddelijke wetten, de straffen, bij het Kanonijk Regt bedreigd, uit de handen te spelen. Volgens ELLENDORF, was die gemakkelijkheid oorzaak van het vreesselijk toenemen der tweegevechten onder HENDRIK IV. Hoe het zij, ook in de behandeling van dit gebod heeft hij blijken van onnaauwkeurigheid gegeven. De aanhaling van AZOR is onjuist. Die Schrijver beweert, dat het niet geoorloofd is eenen Regter te dooden, wanneer hij *servato ordine juris* handelt, zelfs al veroordeelt hij op valsche getuigenissen. Hij heeft dan als Regter gehandeld. Maar zoo de Regter *contra justitiam*, tegen de gewone vormen van het regt aan, uitspraak doet, mag men hem dooden, omdat hij dan als bijzonder persoon heeft gehan deld. Wij willen voor den Jezuït geene partij trekken. Doodslag blijft doodslag; maar volgens onze meening, heeft AZOR geenszins ‘een' stap verder’ gedaan. Zijne beslissing valt met de overige te zamen. - Voorts verzekert ons ELLENDORF, dat de Jezuït L'AMI de uitvinder van de leer omtrent den doodslag was. Bij het naslaan eehter der aangehaalde plaats (blz. 537, uitgave van DOUAI) vïndt men VASQUES en LESSIUS aangehaald, met betrekking tot de zelfverdediging; SOTO den Dominikaan, met betrekking

(1) Wij gelooven niet, dat de Ultramontranen, ondanks het door ELLENDORF in zijn derde Deel beweerde, ooit die hatelijke voorregten in het leven zullen durven terugroepen, sedert de uitgave van het nieuwe Strafwetboek. Daarin heeft de Paus zelf het beginsel bekrachtigd, dat de Geestelijken, buiten hetgeen dadelijk met hunnen post in betrekking staat, ten opzigte der overige wetten, op gelijken voet met de leeken staan. Dit nieuwe Wetboek is men verschuldigd aan eene vereeniging van de beste Italiaansche Regtsgeleerden, onder toezigt van den Kardinaal BERNETTI.

tot de verdediging, aan eenen Geestelijke veroorloofd, en eindelijk drie verschillende meeningen omtrent de vraag: of men een dief mag dooden, ten einde zijn goed te behouden? Eindelijk kunnen wij aan ELLENDORF niet toegeven, dat volgens de Jezuïten een sluipmoordenaar een *nonens* was. ESCOBAR, door hem aangehaald, gaat van de onderstelling uit, dat tusschen twee vijanden het mistrouwen nimmer kan ophouden. Dienovereen komstig beslist hij, dat iemand, die zijnen vijand van achteren doorstoot, niet behoort tot de klasse der moordenaars, bij de bulle van GREGORIUS XIV veroordeeld.

Rijke stof ter beschuldiging der Jezuïten heeft het zevende gebod hunnen beschuldigers opgeleverd. Ook hier zou het moeijelijk zijn te bewijzen, dat de geheele Orde aansprakelijk moet gesteld worden voor de walgelijke beslissing van SANCHEZ of ESCOBAR. Van belang is te dezen opzigte het decreet van AQUAVIVA aan het hoofd van het tweede deel van het *Institutum*. Bij de behandeling van dit onderwerp vergete men niet, dat het met de Casuisten in de moraal gelegen is, als met de Casuisten in het Regt. Ambtshalve, om zoo te spreken, waren zij verpligt de beslissingen te verklaren en te verdedigen, die hun onder de oogen kwamen. Voor het overige beginnen ESCOBAR, SANCHEZ en anderen steeds met te herinneren, dat zij slechts voor biechtvaders schrijven. De gevallen, waarover zij handelen, konden zich bij den biechstoel voordoen, en de Geschiedenis leert ons, helaas! dat zij zich werkelijk voordeden. Ware er hier iets of iemand te beschuldigen, het zoude wederom het Kanonijke Regt moeten zijn, dat in zoo vele opzigten treurig gedenkteeken van het zedenbederf van Geestelijken en Leeken, en van de ellendige hulpmiddelen, waarmede men dat bederf trachtte te keer te gaan. Ware het eindelijk het doel der Jezuïten geweest, de wereld met hunne leer te besmetten, hun gedrag had in zekere mate met die leer moeten overeenstemmen. Geschriften als het proces van LA CADIÊRE, de *Geschiedenis* van Pater MURELL, schendschriften als die van Pater JARRÈGE, of de *brieven* der Jezuïten PETERS en LACHAISE, kunnen niet voor volstandig bewijs gelden, wanneer men de zeden eener gansche orde, zoo talrijk als die der Jezuïten, wil beschuldigen.

Wij eindigen ons overzigt van de onjuistheden, door ELLENDORF in zijne aanklagt der Jezuïten op het punt der Tien Geboden begaan, met de aanhaling eener onnaauwkeurigheid ten aanzien der beslissingen op het achtste gebod. ESCOBAR vraagt (n. 8), of

de dienstbode, die langs den weg van Regten het verschuldigde van zijnen meester kan verkrijgen, in den kerkelijken ban vervalt, wanneer hij heimelijk neemt, hetgeen hem toekomt, indien zijn meester het hem weigert. Men ziet terstond, dat de Jezuït zich hier niet met de burgerlijke wetten inlaat, en dat de vraag ten eenemale tot het Kanonijke Regt behoort. ESCOBAR geeft twee verschillende oplossingen van die vraag, met aanhaling der Schrijvers van geldend gezag; vervolgens doet hij dus uitspraak: de dienstbode zondigt tegen de liefde, omdat hij het hem verschuldigde gemakkelijk kan bekomen; maar hij zondigt niet tegen de regtvaardigheid: derhalve is hij niet onderworpen aan den ban, die de *furatores* (dieven) treft.

Worden de Jezuïten beschuldigd de geboden Gods te hebben ontzenuwd, hun stelsel van bederf strekte zich, volgens hunne aanklagers, ook tot de geboden der kerk uit. Men beweerde dat zij de vertegenwoordigers van het Ultramontanisme, ook de vijanden der Pausen waren. Deze stelling bevatte eene zoo zeer in het oogloopende tegenstrijdigheid, dat men haar tot elken prijs moest verwijderen. Andere bestrijders van de Orde zijn hier met meer handigheid te werk gegaan; zij beschuldigden de Jezuïten, dat zij onderscheid maken tusschen den Paus als persoon, en het beginsel van het Pausschap. De Generaal AQUAVIVA, verzekerde men, had eenmaal gezegd: ‘Wij ontkennen het gezag van den Paus niet; maar zijt gij de regte Paus?’ - Hier had zich vooral ELLENDORF, de Katholiek ELLENDORF, moeten doen gelden. Zoo de Jezuïten tot zelfs het Catholicisme in gevaar bragten, zijne zaak ware van alle zijden gewonnen. Hier had hij zich driedubbel moeten wapenen met bewijzen, met aanhalingen, met resultaten van onderzoek. Wat vinden wij? Met betrekking tot de aanvallen op den Heiligen Stoel gedaan, komt alles neder op de volgende bewijzen. 1° eene plaats van FILIUCCIUS, die een feit veeleer, dan eene stelling inhoudt. 2°. eene aanhaling uit DIANA, die geen Jezuït was. 3°. eene andere uit BAUNY. Deze Pater schreef, omdat men te *Rome* zijne *Somme des péchés* had veroordeeld: ‘La France qu'a-t-elle à faire avec la censure de Rome?’ Een oogenblik van spijt kan hem die woorden hebben ingegeven; maar de gansche Orde is er te minder voor aansprakelijk, omdat de brief, waarin zij staan, niet met de goedkeuring der Orde is voorzien. 4°. drie plaatsen van ESCOBAR, eene over de sluikmoordenaars, en twee, over voortvlugtige Monniken en Geestelijken van liederlijk gedrag,

welke de Jezuït aan den ban der Pausen wilde hebben ont trokken. Ik mag vragen, of dit bewijzen is[1]?

Een meer gesloten geheel vormt, hetgeen ELLENDORF mededeelt betrekkelijk de leer der Jezuïten omtrent de zonde. BUSENBAUM leert ons, dat er drie voorwaarden noodig zijn, opdat eene handeling zonde worde: dat de handeling vrijwillig zij, met opzet slecht, en dat men daarvan het bewustzijn hebbe; met andere woorden: bewustheid en vrije wil. Vervolgens onderzochten de Casuïsten een zeer buitengewoon geval, zonder zich af te vragen, of het in het leven van eenen Christen kon voorkomen. Dit geval was eene onveranderlijke, onoverkomelijke onwetendheid van daad en pligt. Alsdan was de zonde eigenlijk geene: men noemde haar *peccatum philosophicum*. Na deze onderstelling, gaat ELLENDORF over tot de toepassing, welke de Jezuïten van deze leer maakten.

De aanhaling van MARIN, waarmede ELLENDORF aanvangt, is uit de *Extraits* overgenomen, en even onvolledig als daar. De Jezuït ontslaat slechts den biechtvader van de verpligting, zijn' biechteling te waarschuwen, wanneer hij voorziet, dat de waarschuwing noodeloos zal wezen. Vervolgens verwijst MARIN naar N°. 119, waar vier bewijzen te vinden zijn: 1°. het gezag van AUGUSTINUS, 2°. het dwaze, om zich noodeloos gehaat te maken; 3°. dat er volstrekt geene verpligting bestaat, om noodelooze dingen te doen; 4°. de overtuiging, dat de toestand van den biechtende er niet door verbeteren zal. Al wat ik uit de plaatsen van de RHODES, CASNEDI, BONUCCI kan besluiten, is dat deze drie Schrijvers het *peccatum philosophicum* als minder zwaar beschouwden, dan eene zonde, willens en wetens bedreven;beschouwden, dan eene zonde,willens en wetens bedreven; maar zonde bleef het volgens hen altoos. - Doch ook ditmaal geeft ELLENDORF zich geene moeite, historisch de leer der Jezuïten, betreffende het *peccatum philosophicum*, te ontwikkelen. Het is hem genoeg, drie Schrijvers, onverschillig van welken tijd, aan te halen, SALUS van 1607, MARIN van 1720, DICASTILLO van 1641. - De Jezuïten van *Dijon* verdedigden het allereerst die ellendige leer. ALEXANDER VIII veroordeelde haar, en verbood zelfs daarvan melding te maken, ten ware het om haar te bestrijden. Daarom ware het van belang geweest, te onderzoeken, of de Jezuïten, aan de bevelen van

(1) Ook hetgeen ELLENDORF Hoofdst. II §. 2 over de voorregten zegt grondt zich op ESCOBAR. Maar diens gansche leer over dit onderwerp is geheel geput uit de *Bulla Cruciata*.

den Paus gehoorzaam, hunne stellingen opgegeven, of tenministe gewijzigd hadden. In 1762, tijdens het beruchte proces, veroordeelden zij die zelve als dwaalbegrippen[1]. De Jezuït LACROIX had in het midden der vorige eeuw nog gezegd (T. II. p. 8): 'Si peccatum pure philosophicum, quantumcunque grave, committeretur, probabile est, quod non mereretur poenat aeternam, sed tantum aliquam temporalem.' Op dezewijze verbeeldde hij zich de censuur te kunnen ontgaan.

Wat mag, volgens eene historische beschouwing, de oorzaak zijn dier omwentelingszucht, die, in het laatste der vorige eeuw nog niet uitgewoed, hier en daar met nieuwe kracht zich verheft, en voortdurend, van elke eenhoofdige magt het schrikbeeld blijft? Geschiedschrijvers van erkend gezag, THIERRY, CHATEAUBRIAND, SAVIGNY, GUIZOT, LABITTE en anderen, hebben geloofd, dat de republikeinsche herinneringen der Oudheid niet ten eenemale waren gestorven; zij hebben gemeend, dat dit heginsel was blijven voortbestaan bij de gemeenten van het Noorden, en in de onafhankelijke steden van het Zuiden van *Frankrijk, Catalonië, Lombardije* en de Middellandsche zeekust[2], en zoo die duistere herinneringen eene geduchte toepassing op den maatschappelijken toestand, met het einde der XVIde eeuw, verkregen, hebben dezelfde Schrijvers dat niet aan het Catholicismus, niet aan de Hervorming toegeschreven. De laatste verbond zich met elken vorm van Staatsbestuur; want haar oogmerk was veeleer zedelijke vrijheid, dan burgerlijke wettigheid. De ware oorzaak der politieke beweging, die zich toen openbaarde, hebben zij aan duizend andere nieuwe drijfveren toegeschreven; aan de herleving der letteren, aan de grondige studie der oude wetgevingen, aan de geestdrift, die de gemeenebesten van *Rome* en *Athene* derbeschaafde klasse inboezemden. Toen eens die maatschappelijke leerstellingen verlevendigd, ontwikkeld en in duizende

(1) Zie de *Réponse aux Extraits*, p. 90.

(2) *Nos que valemos tanto come vos*, zeiden de Cortes van *Arragon* tot hunnen Koning: *'y podemos mas que vos, vos elegimos rey.' - Si le souverain veut enfreindre les privilèges, les Etats sont déliés du serment de fidélité et prendront la part qu'ils croiront convenable. Coutumes de Brabant*, aangehaald in het *Essai sur les moeurs*, Ch. 164.

vlugschriften waren verdedigd, toen maakte daarvan, zoowel ieders bijzondere eerzucht, als de beide groote partijen, de Katholijke en de Protestantsche, in haar eigen belang gebruik. De Protestestanten waren democraat, zoolang zij gewapenderhand de gewetensvrijheid moesten verdedigen; de Katholijken, zoo vaak zij te vreezen hadden, dat een ketter den troon zou bestijgen.

Wij hebben verhaald, welke vermoedens van geheime be doelingen op den aanval rusten, door ELLENDORF op de Jezuïten gedaan. Dat de leer der Volkssouvereiniteit, het schrikbeeld, inzonderheid voor de Pruissische Monarchy, hier ter sprake zou komen, was te verwachten. Maar de ontdekking van ELLENDORF, omtrent den oorsprong dier leer gedaan, is inderdaad zoo nieuw, dat daarmede zijne bevreemding gewettigd is, dat niemand vóór hem er iets van doorzag (zie bl. 300). Volgens hem, is de Heilige Stoel de uitvinder van die leer van verwarring, die leer, welke regelregt terugvoert tot eenen toestand van onbeschaafdheid en ellende. Waarlijk, dit mag eene ontdekking heeten! Tot dusverre toch had niemand er aan gedacht, de eerste oorzaak deromwentelingen in de verschillen der Leenmannen met hunnen Leenheer te zoeken. Altoos had men aangenomen, dat in de middeleeuwen het koningschap, zelfs in *Frankrijk*, veeleer bij verkiezing, dan bij erfenis verleend werd, en dat dit stelsel met de inrigtingen der oude Germaansche volken overeenstemde. Men had altoos gemeend, dat HUGO CAPET en zijne opvolgers hun overwigt op de overige Leenheeren alleen hadden doen gelden, doordat zij hun belang innig met dat van den Heiligen Stoel verbonden. Wanneer het Opperhoofd, de Koning van *Engeland*, of welke minder magtige Vorst ook, den Paus mishaagde, ontsloeg hij de Heeren, wier stem bij de verkiezing werd geraadpleegd - niet de onderdanen (want tusschen vasal en onderdaan bestaat een groot verschil), - van hunnen eed van getrouwheid, tijdens de krooning afgelegd, en noodigde hen uit, eenen nieuwen Vorst te kiezen, of stelde zelf hun eenen nieuwen voor. Anders ELLENDORF! en wanneer eenmaal de naam van den Paus in de beschuldiging van revolutiegeest gemengd is, wordt de overgang tot deJezuïten gemakkelijk. ‘De Jezuïten, de bekwaamste evenzeer als de vurigste verdedigers van Pausschap, voor zooverre zij hunne leer op het goddelijk regt der Vorsten toepasten, waren in theorie zoowel als in praktijk gevaarlijke democraten. Hunne predikatiën kunnen alleen geëvenaard worden door

de opgewondene redevoeringen der Jacobijnenclub en door de kolommen van den *Ami du Peuple*.' Hunne kunstenarijen ontstaken en voedden den burgeroorlog onder de Regering van HENDRIK III in *Frankrijk*. Om eene dergelijke stelling te kunnen volhouden, moet men weten aan te wijzen, dat de werkzaamheid der Jezuïten zich door krachtiger werking onderscheidde van en boven die der vorige Geestelijken, van de besluiten der *Sorbonne*, aan de geestdrijverij der gemeenten en haren vertegenwoordigers uitsluitend eigen, van de bijzondere heerschzucht van sommige Grooten van het Huis van *Lotharingen*, van *Spanje* en van *Savoye*, die alle de verdeeling van *Frankrijk* tot het voorwerp hunner wenschen hadden gesteld. Immers de *Ligue* was de uitbarsting, niet meer de ontijdige, zoo als de Bartholomeusnacht - maar de geregeld voorbereide uitbarsting van de terugwerking der Katholijke partij, waarvan zich het Huis van *Oostenrijk* tot vereenigings punt had gesteld. Van die lange, die bloedige terugwerking waren de Jezuïten slechts een der talrijke werktuigen. Maar wanneer men hen eenmaal tot de eigenlijke *Stichters* der *Ligue* gemaakt heeft, dan kan de beschuldiging gemakkelijk voorthollen; dan zijn zij verantwoordelijk voor al de gruwelen, in dat vreesselijke tijdvak gepleegd, voor den moord van WILLEM van *Oranje*, van HENDRIK III, voor den driewerf herhaalden aanslag op HENDRIK IV. Om regelregt zulk een schandstuk op de lijst hunner zonden te plaatsen, is de toespeling van Pamflettenschrijvers voldoende. En die booze zin der Jezuïten deed zich, volgens ELLENDORF, niet slechts in de tijden der *Ligue* gevoelen. Neen, zoo als hun begin was, zoo was hun besluit. 'Zoowel hun gansche gedrag, als hunne zedeleer had de algemeene omkeering van 1789 ten gevolge. Want hunne zedeleer bragt de verdorvenheid van het volk en den Adel voort, en de verdorvenheid, in de achttiende eeuw ontvangen hebbende, baarde verachting van alle Goddelijke en menschelijke wetten, het ongeloof, en het ongeloof, voleindigd zijnde, baarde de Fransche omwenteling,' (bl. 294). JACOBUS heeft veel eenvoudiger gezegd: de zonde voleindigd zijnde, baart den dood; maar het boek van ELLENDORF is aan ontdekkngen en nieuwigheden rijk!

Het is waar, als zuivere Ultramontanen hadden de Jezuiten met hand en tand de leer verdedigd van de voorrang der geestelijke magt, die regelregt van God Afdaalde, boven de tijdelijke, die door de bemiddeling des Volks van God verleend was.

Maar had THOMAS VAN AQUINAS zich anders uitgelaten? en van zijne talrijke uitleggers was er toch niemand voor die uitspraak teruggedeinsd(1). Predikte niet GUILLAUME PEPIN in het begin der XVI^{de} eeuw: ‘Is het koningschap dan een heiligdom? Wie heeft het gemaakt? De duivel, het volk en God. - De duivel, omdat hij de heerschzucht en den hoogmoed aan sommige menschen heeft ingeblazen.’ Overal waar het koninklijk prerogatief der kerk vijandig was, en de Jezuïten zich als geroepen beschouwden, om het te bestrijden, gebruikten zij, overeenkomstig de raadgeving van den Advokaat van *Orleans*, wapenen, door de Ketters gesmeed. Onbeschroomd herhaalden zij de stoutheden van den verbannen' POYNET, van HOTOMAN, van STEPHANUS, van LA BOËTÉE en van den half hervormden BODIN. *Het koningschap is een verdrag tusschen het Volk en den Koning, dat evenzeer beide partijen verbindt, en dat de Koningen het regt niet hebben ongestraft te schenden; en zij schenden het maatschappelijk verdrag, zoo vaak zij de voorgestelde wetten overtreden, en vooral wanneer zij van de Kerk zich afscheiden, of zelfs wanneer zij diegenen begunstigen, welke zich van de Kerk afscheiden. Dan worden Koningen Tirannen, en de hun toevertrouwde magt kan hun worden ontnomen*. Hier echter verschillen de Godgeleerden. Sommigen willen, dat het het volk zij, dat wil zeggen, de drie Staten, van welke alles moet uitgaan; anderen ijveren voor den Paus en zijne gemagtigden. Nog maken vele Jezuïten eene onderscheiding tusschen eenen Tiran, die regtens Koning is, hetzij bij erfopvolging of bij verkiezing, en den Tiran door overweldiging. De eerste blijft onschendbaar; maar alle middelen zijn goed, alle aanvallen gewettigd tegen den tweeden.

Het is er echter verre van, dat wij het opgegevene, even als ELLENDORF, een staatkundig stelsel der Orde zouden noemen. De werken, waaruit hij de leer omtrent het zoogenaamde Staatsregt der Jezuïten heeft geput, zijn meestal omstreeks denzelfden tijd in het licht verschenen, want die alle stonden met de tijdsomstandigheden, met de toenmalige behoeften van het Catholicisme in verband. Men moet al den goeden wil van den Schrijver hebben, om daarin, zelfs in de aanhalingen van *de rege et reges institutione* van MARIANA, de stellige gedachte aan eene maat-

(1) Zie *Sermones de destructione Ninivae*. Wie heeft niet gehoord van den buitensporigen MENOT, van OLIVIER MAILLARD, die openlijk de bevelen trotseerde van LODEWIJK XI, welke hem verbood met zoo veel vrijmoedigheid te prediken?

schappelijke hervorming te kunnen zien. Bij de eerste lezing ontdekt men ligtelijk, dat de Tirannen, welke de volkswoede aanbast, HENDRIK III en IV, ELISABETH en JACOBUS I en de overige, Protestantsche Vorsten zijn, want de Katholijke Souvereinen zijn met zoo veel slimheid buiten het spel gelaten, door eene menigte van spitsvoudige bepalingen, dat de Vorsten van het Huis van *Oostenrijk* niet hebben geaarzeld, ondanks al hun Absolutisme, die werken met hunne koninklijke goedkeuring in het licht te laten verschijnen, en dat PHILIPS III van *Spanje* zelfs de opdragt van het boek van MARIANA aannam.

Wij spreken van MARIANA, en wij vinden hier eene nieuwe proeve, hoe onvoorzigtig ELLENDORF zijne getuigen heeft gekozen in beschuldigingen, waarvoor hij de gansche Orde aansprakelijk stelt. MARIANA leefde met zijne Ordebroeders in volslagen misverstand, en zijn Werk is veeleer het resultaat van de Spaansche staatkunde, van zijne studiën over de oudheden en de geschiedenis van *Spanje*, dan van zijne roeping als Jezuït. Wij zien meestal in zijn boek zijne persoonlijke meening voorgedragen, en zijn levensbeschrijver verklaart die meening op eene bevredigende wijze. Mag men voorts de Jezuïten in het algemeen veroordeelen, op grond van drie vlugschriften, op eenen valschen naam in het licht gegeven, en van de goedkeuring der Orde niet voorzien? Wij bedoelen de schriften van SERIBANI, BRIDGEWATER en PERSON. Geldt niet hetzelfde van de aanhaling van Pater ALAGON, die niet dan een zuiver uittreksel uit de *Summa* van THOMAS AQUINAS heeft mededeeld? Mag men tot een politiek stelsel besluiten uit eenige zinsneden, verloren en begraven in de vergetene folianten hunner Godgeleerden van de XVI^{de} eeuw? - Twee hoofdstukken worden er aan het onderzoek van het boek van G. ROSSAEUS (*de justa reipublicae Christianae in reges impios auctoritate*) toegewijd. Maar wie zich aan de geschiedenis der Jezuïten waagt, behoort te weten, dat de Schrijver van dit boek niet met zekerheid bekend is. DUCHAT schreef het Werk, op gezag van DRAUDIUS, aan GUIL. ROSE toe. DARTIGNY dacht aan eenen *Ligueur* van Engelschen oorsprong, met name GUIL. REGINALDUS, op grond van de voorletters op den titel: G.G.R.A. Anderen weder dachten aan BOUCHER, aan GILBERT GEREBRAND, aan GUILL. GIFFORT, enz., (verg. CLEMENT, *Bibliothèque*). WEISS heeft het Boek op nieuw aan GUIL. ROSE toegeschreven; maar LABITTE meent in den Schrijver eenen *Bourgondiër* te ontdekken, wiens naam hij niet kent. ELLENDORF schijnt de meening van D'AR-

TIGNY te omhelzen, doch dan behoorde hij te welen, dat G. REGINALDUS geen Jezuït was.

Intusschen, ROSSAEUS en BOUCHER, die evenmin Jezuït was, treft eene gelijke beschuldiging. ‘Wanneer men hunne Werken doorbladert,’ zegt hij, ‘begrijpt men, hoe *deze* Schriften CLÉMENT op het denkbeeld van den moord van HENDRIK III moesten brengen.’ Voor *deze* had hij ten minste *zulke* moeten zeggen. Het Boek van BOUCHER verscheen eenige maanden na dien moord (1589); het Boek van ROSSAEUS eerst in 1590. ‘*Kort daarna* vermoordde CHASTEL HENDRIK IV.’ Dit ‘*kort daarna*’ heeft betrekking op het *amphitheatium honoris* van SCRIBANI; de titel van dit Werk draagt het jaarteeken 1605. ‘CHASTEL,’ lezen wij, ‘was gehuurd door de Jezuïten.’ - De procedure van dien aanslag, al neemt men hare echtheid in alle bijzonderheden aan, bewijst, ondanks de pogingen van de vijanden der Orde, alleen dit, dat CHASTEL drie jaren vroeger een kwee keling der Jezuïten was geweest. - ‘Vele Jezuïten werden alstoen in staat van beschuldiging gesteld.’ - Hun geheel bedraagt nog geene *tien* op eenige honderden, die zich toen in *Frankrijk* bevonden. - ‘De gansche Orde werd uit *Frankrijk* verjaagd.’ - Slechts uit de aanhoorigheid van *Parijs*, van *Dijon*, van *Rouen* en van *Rennes* werden zij verdreven, en dat nog met veel moeite; maar zij bleven in de aanhoorigheden der parlementen van *Bordeaux* en *Toulouse*, en hunne zende lingen doorkruisten het geheele middengedeelte van *Frankrijk*[1].

Tegenover deze onnaauwkeurigheden staat eene slechte keuze van bronnen[2] en onnaauwkeurigheid van aanhaling[3], en

(1) Zie den Jezuït JOUVENCY, *Hist. Soc. J.* en *Literae annuae ad ann.* 1595.

(2) Onbeduidend zijn b.v. de aanhalingen van ANT. FERNANDIUS (p. 370), terwijl de *Theses* van den Jezuït GUIGNARD zijn vergeten, die ten minste bewijzen, dat de *koningsmoord* een punt van onderzoek bij het Kollegie van *Parijs* was. Ziehier eenige uittreksels: I. ‘Si en l'an 1572 on eust saigné la veine *basilique*, nous ne fussions tombés de fièvre en chaud mal.....’ III. *Appellerons nous un Néron, Sardanapale de France, un renard de Béarn, une louve d'Angleterre, un griffon de Suéde, un pourceau de Saxe*? IX. *Si on ne peut le dèposer* (HENRI IV) *sans guerre, qu'on guerroye; si on ne peut faire la guerre..... qu'on le fasse mourir*.

(3) Bl. 368 is KELLER aangehaald. Volgens ELLENDORF helt die Jezuït tot geweldige middelen over, wanneer de zachte zijn uitgeput. Ziehier echter den tekst zelven van KELLER: *Si neque ulla spes supersit fortunae melioris, superest, superest unicum quidem, sed adamantinum contra quamcunque tyrannidem scutum, patientia*. Hoewel BAUNEZ ijvert voor strenge maatregelen, zegt hij evenwel: La raison veut qu'on préfère le sentiment de St. THOMAS. S'il ne reste aucun moyen de se metre á l'abri d'une tyrannie légitime il faut recourir à Dieu..... qui a le coeur du Roi en sa main et qui le fera pencher de quel côté il voudra.

toch is onze eeuw, te midden van de woeling der tijden, van den dreigenden strijd, van de opgewekte vermoedens, met het Werk van ELLENDORF als een geldig aktenstuk tegen de Jezuïten verrijkt. Kan men zeggen, dat de strijd tegen de Orde, sedert de *Extraits* van 1762, eene enkele schrede voorwaarts is gegaan; dat een enkel nieuw voordeel op de Jezuïten is bevochten? Wij gelooven het niet, en als oorzaak van dien onvolkomen' uitslag beschouwen wij geene andere reden dan deze: dat de strijd uit verkeerde beginselen en te kwader trouw is gevoerd geworden. Op deze wijze zijn de Jezuïten in het ongelijk geplaatst, ook waar zij bepaaldelijk geen ongelijk verdienden. Op deze wijze is de geschiedenis verminkt en gewijzigd naar den wensch en het belang der aanvallende partij. Doch het echte Protestantisme kan geen' triomf verlangen ten koste der waarheid. Het moet alle voordeelen wegwerpen, door verkeerde middelen verkregen; het moet niet de historie willen dwingen, maar zich als leerling aan hare voeten plaatsen; het moet terugkeeren van de rigting der partijzucht, om den weg van onderzoek te betreden, en gelijk het zelf uit onderzoek geboren, door onderzoek bestaat, geene veiligheid tegen, geene zegepraal over zijne geduchtste vijanden verlangen, dan ten gevolge van onderzoek.

Brief aan den WelEdelen Heere Willem de Clercq, lid van het Koninkl. Nederl. Instituut.

Voor onze Landgenooten te etymologiseren, is eene gevaarlijke taak, mijn vriend! Zij deriveren en hooren deriveren, gelijk men zulks deed vóór eene halve eeuw, toen die wetenschap ten hoogste onzeker was. De nieuwe ontdekkingen en grondbeginselen, volgens welke de Germaansche etymologie in het gebied der vaste wetenschappen overging, zijn naauwelijks tot hen doorgedrongen, en een etymologist stelt zich in ons Vaderland nog altijd bloot, om voor een' BECANUS of SCHRICKIUS, dat is, voor een' woordenbeuzelaar, uitgelagchen te worden. Maar gij weet, mijn waarde vriend! dat ik voor geen kleintje vervaard ben, en dat mij lof en berisping vrij onverschillig zijn, wanneer ik slechts de bewustheid heb, dat ik, geleid door wetenschap naar vaste beginselen, op het pad naar den tempel der waarheid ben.

Gij vraagt mij, waarde vriend! naar de etymologie van *boete*. Degene, welke gij aanwijst, is de eenige ware. Zij is als zoodanig door alle verstandige etymologisten erkend geworden, onder andere door uwen en mijnen vriend BILDERDIJK, die in zijne *geslachtlijst* op *bet, beter, best*, terugwijst. *Boeten* is betering doen. Het Gothische *bôtjan* is prodesse, en *gabôtjan* resaracire, emendare; ook hadden de oud-Hoogduitschers hun *ga-bôton* in de eigenlijke beteekenis van verbeteren. Alle *boete* sluit in zich eene vergoeding jegens het beleedigde voorwerp, hetzij die door geld, hetzij door straf aan den lijve, hetzij door berouw, verbrijzeling, smeeking om vergiffenis of gedragsverbetering, toegebragt worde. Wat de Hollanders *geld - boete* noemen, heet bij de Friezen *beta*, van *bet*, goed, alsof men zeide: goedmaking. Bij onze voorvaderen was deze voorstelling van boete als eene goedmaking, even als het besef der

eigenlijke beteekenis van het woord *boete*, die thans beide in het volksgevoel zijn uitgewischt, gedurende de middeleeuwen nog zeer levendig, en hetgeen zij Germaansch dachten, woordelijk vertalende, zeiden zij in hun Latijn bestendig *emenda* of *emendatio*, verbetering, voor *mulcta*, waarvan de Franschen vervolgens hun *amende* ontleenden. Gij ziet hier een voorbeeld, mijn vriend! hetwelk ik met honderden zou kunnen vermenigvuldigen, dat het barbaarsche Latijn der middeleeuwen de contrôle onzer etymologiën in het Germaansch is.

De Hoogduitschers zeiden oudtijds voor *buazzan* ook *puazzan*, emendare, resarcire, polire, waarvoor thans *putzen*, voor schuijeren, vegen, scheren, reinigen en opluisteren. Van hier *der Putz*, de opschik; *Putzkammer*, toiletkamer, en dergelijke. De Hoogduitschers, die hunne intrede in ons Land deden als knechten en oppassers, om naderhand kapitalisten en echte Nederlanders te worden, hebben dit woord voor de verrigtingen hunner oorspronkelijke betrekking hier in zwang gebragt. Het is een plat woord, merk dragende van zijne afkomst; maar in het dagelijksche leven zegt de fatsoenlijkste man toch: *Slenner Hinke! poets mij den rok eens*! en de opflikkers van ons schoeisel genieten inzonderheid de eer van *schoenpoetsers* te heeten.

BILDERDIJK brengt tot *boeten* ook *ketel-boeten* en *vuur-boeten. Ketel-boeten* is ketel verbeteren, ketel lappen, daaraan heeft B. gelijk; maar in *vuur-boeten* laat hij zich door den klank misleiden. Er zijn eenige overoude woorden, die in onze taal geheel verloren zijn gegaan, behalve in een enkel compositum, maar welke de overblijfsels van het Celtisch ons nog als simplicia uit eene algemeene schipbreuk bewaard hebben. Daar onder behoort dit *vuur-boeten*, hetwelk geen vuur verbeteren, het verbrande aanvullen, is, maar vuur aansteken, vuur stoken. In het Gaelisch (Brittannisch) geldt *poeth* of *boeth* voor brandend, gloeijend, vuurrood (Groenlandsch *poe, licht*?) hetwelk voortleeft in het Fransche *boute-feu*, vuurstoker, stokebrand, en ons *vuur-boeten*. In de beteekenis van vuurrood hebben de Bas-Bretons *boet-rabesen*, roode raap, de Franschen *betterave*, en wij *beetwortel*.

Maar wat is dan *bet* eigenlijk, waarvan *boete* het derivatum is? Nu komen wij buiten den kring der Germaansche talen, en het Sanskrit is daar, om ons te helpen. Zich verheugen, is in het Sanskrit *bhad*. Die *bh*, eene soort van ƒ of *w*, staat in den regel over tegen eene Germaansche *b*, en de *d* tegen

de Germaansche '*t*. Op deze wijze wordt *bhad* tot *bat*, hetwelk oorspronkelijk iets verblijdends beteekende, en naderhand iets goeds en nuttigs. De oorspronkelijke vokaal *a* hooren wij nog bij de Gothen der vierde en vijfde eeuw, in hun *(bats) batiza, batista*, bij ons vermagerd tot eene karakterlooze *e* in *beter, best*. In de derivata *bate*, utilitas, en *baten*, prodesse, is echter de oude vokaal nog behouden gebleven. Misschien hoort het *bat*, in *bataven*, hiertoe ook, zoodat zij eigenlijk de goeden genoemd werden, dat wil zeggen, zoo als men het woord goeden nog noemde in de middeleeuwen, toen de dapperste de beste man was, en een dapper en onvervaard ridder *een ridder goet* genoemd werd, of zoo als HOMERUS zijne helden aanspreekt als *ἀγαθόι ἀνδρές*, goede mannen, dat is: degelijke, fiksche kerels, die hair op de tanden hadden.

Vraagt gij nu verder, mijn vriend! of dit de eenige vorm zij, waarin de talen het woord vertoonen, zoo moet ik u betuigen, dat ik het niet geloof. Ik beweer, dat *bad* hetzelfde is als *gad*, en ik zal het u pogen te bewijzen, al ware het alleen om u te toonen, hoe het Sanskrit zweeft boven Germaansch en Grieksch, en de verschillen dier twee talen tot ééne en dezelfde voor de volkenscheiding algemeene taal vereffent. Wie is de taalkenner, ook die het naast aan onze tijden leefde, die ooit eenig verband vermoedde tusschen het Latijnsche *bos* en het Hollandsche *koe*? Maar sedert het Sanskrit en Zendisch ons hun *gaus* voor koe gegeven hebben, weten wij, dat hier eene wisseling tusschen de media gutturalis *g* en labialis *b* heeft plaats gehad, en dat dus *gaus* moest worden *baus*, het Grieksche *βόυς* Daar wijders de Germaansche tenuis *k* dikwerf de Sanskr. media *g* vervangt, zoo is *gaus* in *kaus* overgegaan. Deze sluitende *s*, die de Gothen nog aanhielden, is in den loop der eeuwen bij de anderen afgesleten, zoodat de Friezen zeggen *kou* en de Engelschen *cow*. Bij onze geslachtsgenooten, de oude Hoogduitschers, Saksen, Angel-Saksen, is de *ou*, verzwakt tot *u* (niet *ü*, zoo als wij *u* naar Fransche wijze uitbrengen), door de Hollanders geschreven met *oe* in *koe*. Bij de Latijnen heeft de *ou* zich voor de terminatie-letter *s* zamengedrongen in *o*; maar zoodra *o* bij de casus met eene volgende vokaal (eertijds *ei*, later *i*) in aanraking komt, begint de *u*, hoewel verhard tot hare cousonante *v* (*w*), zich weder te vertoonen, gelijk gij hoort in *bos, bov-is, bov-i, bov-em, bov-es, bov-ium*, enz.

Volgens die zelfde wet nu, maar in eene omgekeerde rede, moest uit *bhad*, of liever *bad*, zich verheugen, geboren worden, *gad* het thema van *γαδέσθαι*[1], zich verheugen, bij HESYCHIUS, *gaudere* bij de Latijnen, en van *γηθέω*, perf. *γέγηθα*, ik verheuge mij, bij HOMERUS. Gelijk nu *bat*, oorspronkelijk iets, dat verblijdt, de andere beteekenis van het nuttige en goede heeft voortgebragt, zoo ook het paralelle *gad* in *γαθος, ἀ-γαθός*; het Gothische *gods*, ons *goed*, zoodat de comparativus *batiza, batista*, beter, best, tot denzelfden wortel als de positivus *gods*, goed, moet worden teruggebragt.

De *a* voor *γαθος* in *ἀγαθὸς* doet hier niets ter zake. Gij weet, mijn vriend! de Grammatici geven elk ding in de taal, ook dat zij niet begrijpen, eenen naam, en zoo noemen zij die *a*, meen ik, een alpha intensivum, die men ook hoort voor *μείνων*, hetzelfde als (menior) *melior*, in *ἀμείνων*; voor *νήϱ*, het Sansk. *nar*, man, in *ἀ-νήϱ*; voor *nas, natis* (nato), zwemvogel, in *a-nas*, eend, en in eene menigte andere, welke gij kent.

Ik zoude u nu ook nog eene schare voorbeelden kunnen bijbrengen, waarin de openende *b* en *g* met elkander wisselen; maar dit, mijn vriend! zou van mijn' brief eene dissertatie maken, tot welker lezing een Directeur der Handelmaatschappij moeijelijk den tijd zoude vinden. Maar ik kan u toch niet verzwijgen, dat het Germaansch zich in die gevallen gewoonlijk aansluit aan het Sanskrit, zoo als gij in *gaus* tegenover *koe* gezien hebt. Gelijk in dat geval de Grieksche en Latijnsche *b* tegenover de Germaansche *g* of *k* staat, zoo in *βάω*, vado, *bilis*, tegenover *ik ga*, en *gal*. Maar dit is er verre af een vaste regel te zijn, want in *γλαυχός* en *glaucus* vindt gij de media gutturalis bij Grieken en Latijnen, en de labialis bij ons in *blaauw*.

Thans is het uwe beurt, mijn vriend! Ik heb uwe vragen beantwoord; beantwoord gij nu de mijne. *Batiza, batista*, is de comparativus en superlativus van het Gothische *gods*, gelijk *beter, best*, van ons *goed*. Ook de comparativus van *kwaad* is uit eene geheel andere bron gevloeid dan de positivus: *kwaad, erger, ergst*. Het is waar, dat de Friezen ook *kwader* en *goeder* bezigen, maar om daarmede de bijzondere beteekenis van goedaardiger en vergramder uit te drukken. In het Latijn

(1) Eigenlijk betrouw ik de *γ* in deze twee woorden niet. Immers het thema kan *ἄδεσθαι* zijn, met de *γ* voorop, in plaats van digamma Eolicum, gelijk de Franschen *gand* voor *want*.

hebt gij *malus, pejor, pessimus*, almede de comparativus en superlativus van hetzelfde thema, maar verschillende van den positivus, even als in *kwaad* en *goed*; maar in *ἀγαϑός, ἀμείνων, βεγτιςος*, en in *bonus, melior, optimus*, heeft iedere graad een afzonderlijk thema. In het Gothische *filus, maiza, maists*, ons *veel, meer, meest*, en in *multum, plus, plurimum; multi, plures, plurimi*, keert de gelijkheid van het thema van comparativus en superlativus, en hun beider verschil met den positivus terug. Los mij de reden van dit verschijnsel in woorden van dezelfde beteekenis, maar van zoo verschillende talen als de Grieksche en Germaansche schijnen te wezen, eens op, *et eris mihi magnus Apollo*.

Vreemd heb ik opgehoord, dat iemand verband heeft gezien tusschen het Engelsche *bad*, kwaad, en ons *beter*; gaarne be ken ik, dat ik tusschen deze twee woorden evenveel verwantschap opmerk als tusschen de Hottentotten en Amsterdammers. Het is verwonderlijk, hoe de Anglen, Friezen en Saksen, die Brittannië veroverden, niet alleen de oude Britten zelve, maar ook de Britsche woorden uit hun midden banden. Eerst in latere eeuwen, toen er meerdere toenadering tusschen overwonnenen en overwinnaars kwam, slopen eenige Britsche woorden in het ver-Normandste Engelsch. Daaronder behoort *bad*, kwaad. Uit het Gaelische *buath*, woede, is dit *bad* ontstaan. Bij de Engelschen heeft het de algemeene beteekenis van kwaad, slecht; maar de beteekenis van woede keert terug in *mad*, een' anderen vorm van dit woord, gelijk *βυρσίνης* en *μυρσίνης* wisselen. Het Celtisch kent even als wij het Sanskrit *bhad*, verheugen, in den zin van goed, en wel met onveranderde slotdentalis *d*; want *bad* is in het Gaelisch en Ierlandsch *goed*, waarvoor de bas-Bretons zeggen *mad*, goed. Het vorige *buath* kennen de Germaansche talen, door eene gewone verwisseling van *b* en *w*, alleen in den vorm van *woede*, Angel-Saksisch *wôd*, Gothisch *wôds*, rabidus, oud-Hoogduitsch *wuoti*, insania. Dat echter dit *wod* ook met de oorspronkelijke vokaal *a* bij ons bestaan heeft, is mij zeker uit het woord *kwaad*, dat in dezen vorm alleen bij Hollanders en Friezen aanwezig is. Voor het Angel-S. *woel*, coedes, wordt ook gezegt *k-woel, k-wale, kwaal*; voor het Sanskrit *vad*, spreken, zegt de Goth *quithan*, dicere, waarvan de Engelschen nog hebben een perfectum: *he quoth*; op dezelfde wijze is uit *wâd* ons *kwaad* geboren.

En opdat ik met eene gewigtige aanmerking, die bij etymologische navorschingen niet genoeg herhaald wordt, sluite: Het

Gothische *quithan* heeft in perf. *quath*, dixit (Eng. *quoth*). Het perfectum heeft dus de *a* van het Sanskr. *vad* bewaard, zoo als het praesens *quitha*, dico, en den infinitivus, *quithan*, verloren. Dit voorbeeld, dat door eene menigte anderen gestaafd wordt, leidt op tot eene gewigtige ontdekking. Men zag vóór meer dan eene eeuw reeds, dat de ongelijkvloeijende verba de patriarchale bedrijven der voorvaderen uitdrukten; en hieruit maakte men op, dat zij ouder waren dan de gelijkvloeijende; ondertusschen veranderde het praesens zijne vokaal in het perfectum, en daar men onderstelde, dat het praesens en de infinitivus altijd de wortelvokaal hadden, meende men, dat de oorspronkelijke vokaal in het perfectum veranderde. Het tegendeel wordt door de vergelijking met het Sanskrit bewezen. De grondvokaal, die eenmaal door alle tempora henen heerschte, verdween (door welke oorzaken onderzoek ik thans niet) in de praesentia en infinitiva, en bleef vastgenecht in de perfectazitten. Te voren moest men alle oude woorden uit de perfecta afleiden, omdat zij er de vokaal van droegen; maar bij het licht dezer opmerking gaat gij terug in een' tijd, waarin te praesentia nog de grondvokaal bewaarded, en gij leidt met hetzelfde regt af van de praesentia als de perfecta. *Gave*, zeide men, komt van *gaf*, niet van *geef*, Goth. *gaf*, dabam; *giba, do: vraat* van *vrat*, niet van *vreet*; Goth. *frat*, vorabam, *frita*, voro: *braak*, van *brak*, niet van *breek*; Goth. *brak*, frangebam, *brika*, frango; *dief-stal* van *stal*, niet van *steel*; Goth. *stal*, furabar, *stila*, furor. Maar nu wij weten, dat in het Indo-Germaansch, dat is, in het Germaansch, vóór de volkerenscheiding, de wortelvokaal den infinitivus als het perfectum bezielde, belet ons niets langer al de bovengenoemde woorden en huns gelijken van den infinitivus af te leiden. Het Friesche *kâtja*, dat gezegd wordt voor *kwâtja*, keuvelen, gelijk *kâm*, veniebam, voor *kwam*, behoef ik niet van het praet. *quath*, dicebam, af te leiden, sinds het Sanskrit *vad*, loqui, mij leert, dat in een tijdvak, hetwelk boven de geschiedenis der Germaansche talen klimt, de infinitivus *quithan* ook *quáthan* geluid heeft. Het Nederlandsch had in KILIAAN'S tijden van dit verbum nog een frequentativum *quetteren*, garrire.

Ondertusschen zijn er ook verba, die, hoewel slechts schijnbaar, de wortelvokaal in het praesens onveranderd laten, en in het perfectum veranderen. BOPP haalt daartoe tot voorbeeld aan het Goth. *fara*, preficissor; praet. *fór*, Holl. *ik vaar*, imperf. *ik voer*, hetwelk hij vergelijkt met het Sanskr. *carami*,

es; *cacâra*, ibam, meenende hij niet ten onregte, dat de lange *â* tot eene lange *ô* bij de Germanen vergroeid is. De verandering der wortelvokaal in zoodanige 0praeterita betreft dus niet de hoedanigheid, maar de quantiteit der vokaal ei genlijk.

Dit, geloof ik, zal genoeg zijn, om uwe opmerkzaamheid op dit groote leerstuk, hetwelk zulke diepe wortelen bij de vroegste ontwikkeling der verba, en naderhand in de natuur der afleiding geschoten heeft, gaande te maken. Maar daar ik ongelukkig in dit diepe onderwerp vervallen ben, moet ik maar al te zeer vreezen, dat ik er te veel of te weinig van gezegd heb. Verschoon mij in beide gevallen, en geloof mij altijd bereid, om u mede te deelen van het kleine pond, dat gegeven is aan uwen vriend

Deventer, 6 Junij, 1843.

De Prinses Orsini.

(*Vervolg van blz.* 451.)

In Spanje.

Toen SAINBERTÔT buiten het paleis Medina was gevoerd, en men hem zonder geleide verder liet gaan, verkoos hij eene wandeling door *Madrid* boven de opsluiting in een bedompt huurrijtuig, vooral in de stemming, waarin hij zich bevond, en die hem ook bij dit teruggaan de naauwere straten deed vermijden, om liever onder het frisch geboomte van het *Prado* zich te herstellen, en te overwegen, hoe hij zijne opregtheid tegenover den Sieur FRANÇOIS vereenigen zou met het vertrouwen der Camerera-Major, eer hij tot den eerste terugkwam. Maar die tijd tot nadenken zou hem nu niet gegund zijn; een jong mensch in Fransche kleeding schuift digt langs hem voorbij, zonder dat hij het opmerkt, ziet hem met eenige verwondering aan, herhaalt dien blik, wendt zich om, en streekt hem op eenmaal de hand toe met een: '*Par Dieu*, SAINBERTÔT! wat doet *gij* te *Madrid*?'

'D'ERLANGES!' hernam deze met zoo veel verwondering, alsof hij niet te voren had geweten, dat deze, eerder dan hij zelf, de reis naar *Spanje* had aangenomen, en de Ridder zeide ook lagchende: 'Welnu, ja! dat *ik* hier ben, is nog het vreemdste niet de zaak; maar gij, Mijnheer de Landedelman! die zulke groote plannen hadt van afzondering en huisselijke rust - gij, op onmetelijken afstand van uw kasteel; op eene buitenlandsche reis; in de Spaansche residentie! Gij, Mijnheer de verliefde! op zoo ontelbare mijlen afstand van de godes van uw hart, dat zelfs de vleugelen Amor's u er in geene twee dagreizen zouden brengen! Hoe komt dat? Wat

zit daar achter! En nog wel incognito, naar allen schijn, anders zoude men in onze Fransche *côterie* van uwe tegenwoordigheid weten; gij hebt hier immers nog kennissen?'

'o Meer dan noodig is!' hernam SAINBERTÔT met eenigen schrik; 'maar kom met mij, ik zal u dit alles ophelderen, ten minste zoo ver ik mag!'

'Nu, daaraan zult gij wel doen, want uwe geschiedenissen zijn altijd zoo avontuurlijk en zoo ongewoon, dat zij mij meer vermaken, dan de roman van Monseigneur FÉNÉLON; maar nu heb ik den tijd niet tot luisteren; ik begeef mij naar onzen Gezant; ik moet Zijne Excellentie volgen naar het Hof! Begrijp eens, voor het eerst!'

'Hoe is dat mogelijk? Gij moet toch reeds eenigen tijd hier zijn!'

'Volle veertien dagen! Ergerlijk, niet waar? Maar het zijn treken van LA ORSINA, zoo als de Italianen haar noemen.'

'Kom! zou dat niet minder zijn, dan gij u verbeeldt?' sprak SAINBERTÔT, geheel onder den invloed van zijne betoovering.

'Neen, in ernst; zij had gehoord, dat ik op het Palais-Royal verkeerde, en gij kent haren ouden haat tegen Mijnheer den Hertog van ORLEANS? Zij heeft AMELOT in het aangezigt gezegd, dat hij spionnen van den Hertog in *Spanje* riep; die zoetigheid zag op mij - en zij eischte, dat ik zou worden teruggezonden. Men heeft lang geparlementeerd - CHÂLAIS heeft er zich mede bemoeid en niets verkregen, en daar krijgt Mijnheer de Gezant nu zoo even opeens, zonder dat iemand de aanleiding weet, eene allerbeleefdste uitnoodiging, om de Camerera-Major te komen spreken, met de vergunning, mij met zich te nemen; zij behield zich voor, mij voor te stellen aan de Koning! Ziet gij, zij is zoo grillig als de wind, en daar wij van den gunstigen wind moeten gebruik maken, moet ik voort; maar ik zal vrij zijn tegen tien ure - waar kan ik u opzoeken?'

'Ik zal bij *u* komen,' sprak SAINBERTÔT snel, 'en ik zal u een half uur geven, nog dezen avond, want morgen.....'

'Welnu?'

'Morgen ben ik niet meer in *Madrid*.'

'Goed, dan tot tien ure!' hernam de Ridder D'ERLANGES, en zij gingen elk hunnen weg.

Het was voor den jongen Graaf EMMANUEL geene gemakkelijke taak, de belofte na te komen, die hem verpligtte, den Sieur FRANÇOIS deelgenoot te maken van geheel zijn onderhoud met

de Prinses ORSINI. Behalve de moeijelijkheid, die er in lag, om te herhalen, hetgeen hij naauwelijks zich zelven herinnerde, door den nevel der gewaarwordingen henen, waarmede het hem vervuld had; behalve het bezwaar, dat hij er in vond, om het vertrouwen, dat in hem gesteld was, reeds zoo terstond te schenden, mogt het dan ook zijn voor den man, dien zij zelve haren vertrouwden vriend had genoemd, lag er nog een groot struikelblok op dezen weg der openhartigheid; hij moest den vader zijner geliefde, den strengen man, deelgenoot maken van eenen geheimen hartstogt, die, hoezeer hij een hopelooze mogt geweest zijn, toch meer de plaats had gehouden in zijn hart, dan hij het zich zelven nu wilde bekennen. Voor de helft echter werd hem dit laatste verligt door de overweging, dat de Sieur waarschijnlijk op één punt moest zijn ingelicht door Mevrouw ORSINI; dat sommige zijner woorden daarop konden gedoeld hebben, en dat dit welligt een der grootste bezwaren was, die hij vreesde van de zijde der Prinses; daarbij, geplaatst als hij nu was tusschen die vrouw en dien man, waren terughouding en halve waarheid wel het gevaarlijkste, dat er te vinden was; zoo oefende hij dus wijze opregtheid, en had er de voldoening van, te zien, dat de Sieur losjes heenliep over hetgeen hij het meest vreesde, terwijl deze daarentegen ernstig en met een zacht hoofdschudden toeluisterde bij hetgeen hem de lichtpunten schenen in zijn verhaal, zijne overeenkomsten met de Camerera-Major; toen ten laatste de zonderlinge man in zijn gewoon zwaarmoedig gepeins verviel, zonder iets te antwoorden, begon ook SAINBERTÔT tot nadenken te komen, en moest bekennen, dat hij, onder het kalme navertellen van hetgeen hem wedervaren was, zich zelven verwonderen moest, hoe gemakkelijk en door welke eenvoudige woorden hij in korten tijd gebragt was geworden, datgene te doen, waartoe hij, vooruit bedacht, zou gezworen hebben, niet te zullen overgaan. Was die vrouw zoo behendig geweest, en hij zoo onnoozel? Of was het alleen zijne liefde geweest, en hare bereidwilligheid, om die te dienen, welke hem hadden overgehaald? Hij wist het zelf niet meer: maar hij wist wel, dat die vrouw een middel had geweten, om hem niets te doen weigeren, dat hij beloofd had, en dat er hem alles aan gelegen was te volbrengen. Desgelijks ook scheen de uitkomst te zijn van hetgeen de Sieur FRANÇOIS had overpeinsd, want hij zeide, toen hij zich daaruit ophief:

‘Hoe het zij, Graaf! gij kunt thans niet meer terug; gij moet

dit zelfs niet! De opregtheid der Prinses ORSINI zal hier, als altijd, het best te beoordeelen zijn aan het einde. Twee waarborgen er voor onderscheide ik echter. Zij heeft u de waarheid gezegd: de dienst, die zij van u vergt, heeft zij werkelijk noodig, en zij heeft u een harer geheimen medegedeeld, een geheim, dat haar, om meer dan ééne reden, dierbaar en gewigtig is; dat zoude zij niet hebben gedaan, zoo zij voorgenomen had u teleur te stellen. Als zij uwe vriendin wil zijn, zal zij het niet ten halve wezen; hare welwillendheid is overloopend mild in bewijzen; gij en DIANA kunt hare weldaden aannemen zonder schroom; daarom dien haar met ijver en met trouw, schoon met omzigtigheid, en, zoo veel het zijn kan, met opene oogen.'

Met raadgevingen en opmerkingen, aan deze gelijk; met inlichtingen, die SAINBERTÔT meende te kunnen vragen, en waarop hij zoo veel antwoord kreeg, als FRANÇOIS meende te mogen geven, zonder het geheim zijner echtgenoot te verraden, sleten zij den tijd, die hun nog overbleef; maar eindelijk herinnerde zich de Graaf de kleine beschikkingen, die hij nog te maken had, en zijne afspraak met D'ERLANGES, en FRANÇOIS dacht aan de uitnoodiging der Prinses. En daar hij niet weten kon, hoe laat hij zoude terugkeeren, noch hoe vroeg de Graaf zou moeten vertrekken, namen zij een afscheid van elkander, dat meer hartelijk, meer innig, en meer beklemd was, dan men het zou verwachten van twee mannen, die zoo zeer verscheiden waren, en alleen vereenigd door hunne teedere genegenheid voor de zachte DIANA. De Sieur FRANÇOIS, die het niet noodig scheen te vinden, zijne tegenwoordigheid te verbloemen in het paleis Medina, klom den breeden marmertrap op, die naar de zalen van de tweede verdieping geleidde, toen de Fransche Gezant, van zijnen Secretaris gevolgd, dien afdaalde. De laatste zag op hem neder, en was op het punt hem toe te spreken; dan, zich herinnerende, hoe zeer die man zich moeite had gegeven, om in eene geheimzinnige onbekendheid voort te leven, onderstelde hij, dat het onbescheidenheid konde zijn, hem aan te spreken als iemand, dien men herkent, en hij weêrhield zich; doch hij vermogt niet zich te onthouden van de nieuwsgierige vraag aan eenen der hovelingen in de benedenzaal: Wie toch de man was in zoo eenvoudige kleeding, die naar boven ging met zulk een' gewissen tred, alsof hij in zijn eigen huis was?

'Dat scheelt voor hem ook niet heel veel,' antwoordde de

ondervraagde, die de dagen van 1704 had bijgewoond aan het Hof - en hij helderde hem op, wie FRANÇOIS D'AUBIGNY moest geweest zijn voor de Camerera-Major - en toen de Ridder D'ERLANGES zijn' vriend SAINBERTÔT op zijne kamer vond, was het eerste woord, dat hij hem toeriep:

'Ik moest te *Madrid* komen, om Fransche kennissen te zien! Weet gij, wien ik ontmoet heb, en nog wel in het paleis van den Koning? - Onzen geheimzinnigen gastheer, den Sieur FRANÇOIS!! - Of ik hem geraden had, toen ik vroeg, of hij kennis had te *Madrid*!'

SAINBERTÔT, die besloten was geweest, D'ERLANGES zijne geheimen niet mede te deelen, zette zulk een verwonderd gezigt, als het hem mogelijk was, en als hij gepast achtte; maar de Ridder vervolgde haastig: 'En weet gij nu, wie hij is, onze burgerman, die kasteelen bouwt, en die leeft als een Vorst?'

'Neen! neen!' riep de Graaf, met eene drift, die de Ridder natuurlijk vond.

'Welnu! het is die Monsieur D'AUBIGNY, om wien de Abt D'ESTRÉES zijn afscheid gekregen heeft, vroeger stalmeester bij de Prinses ORSINI, en wat dies meer zij; gij weet wel, dezelfde, van wien wij zoo veel hebben hooren praten, zonder regt te begrijpen, toen wij als pages onze opvoeding kregen aan het Hof! - Ach! ik vergeet altijd, dat gij in het leger gevormd zijt. Nu, dat is hetzelfde; het is toch D'AUBIGNY, *de Signore di amore della Signora* ORSINI, die den Gezant en mij dezen avond niets heeft laten zien, dan eene zeer waardige, zeer ernstige, zeer diplomatisch hoffelijke Prinses DES URSINS! Als ik mij den Sieur FRANÇOIS jong voorstel, erken ik, dat zij eene Dame van smaak is. Maar nu is mij alles duidelijk geworden! U ook niet?'

'Ja! ja! alles! alles!' herhaalde SAINBERTÔT, in onbedwongene gemoedsbeweging; 'maar als de Sieur FRANÇOIS nu geen logenaar is, dan is hij een zeer ongelukkig man, en dan is het groote levensgeheim van de Prinses ORSINI in mijne hand!'

De Sieur FRANÇOIS, zich heenbegevende naar de Camerera-Major, deed het met het oogmerk, om van haar gelaat te bespieden de mate van hare welwillendheid en opregtheid voor SAINBERTÔT; maar of hij genoeg gevormd was in zelfkennis; om

neêr te zien tot op die diepte van zijn hart, waaruit die onverklaarbare belangstelling opwelde, die hem heentrok naar de gevreesde, bijna de gehate vrouw, op haren eersten wenk, en die hem vindingrijk maakte in goede redenen, weten wij niet; slechts herinneren wij ons, dat hij, het besluit nemende om naar *Spanje* te gaan, met eenen zucht tot SAINBERTÔT, de vreeze had geuit voor zijne onafhankelijkheid. - Het geweld der Prinses had hij niet te vreezen; - zou hij het gezocht hebben in zijne zwakheid?

Wat daarvan zij, de hovelingen hadden waarschijnlijk op die der Camerera-Major reeds hunne berekeningen gemaakt; ten minste, zij verdrongen zich rondom den komende, en, in plaats der hindernissen van den ochtend, vond hij geleiders; werwaarts hij trad, open deuren, glimlachjes, welwillende buigingen, tot hartelijke handdrukken toe, zoo hij zijne hand er toe had geleend.

CYNTHIA, die, ondanks den ring van ORRY, tot de hoffelijkste dienstvaardigheid was bekeerd, geleidde hem naar eene kleine eetzaal in de vertrekken der Prinses, een welbekend oord voor hem, dat nu, als voorheen, bedwelmde door geuren, verblindde door licht, en duizelig maakte door eene frissche en fijne weelde; waar hij toebereidsels vond tot een keurig *souper*, voor twee personen slechts, en waar hij zijnen vroegeren lieveling, RAYMON, vond ter bediening. De Prinses zelve was er niet. Eene ongewone omstandigheid was oorzaak van haar langgerekt oponthoud in de koninklijke slaapkamer. Om de tegenwoordigheid van den Franschen Ambassadeur, had ORSINI goedgevonden, den Prins van *Asturië* vroeger dan gewoonlijk zijnen vader de avondgroete te laten brengen; maar de zwakke en kleingeestige Koning was, te bed liggende, over dit verbreken der gewoonte gaan nadenken en tobben, en zich kwellen, totdat hij er op het laatst in geslaagd was, daarvoor eene oorzaak uit te vinden, die hem beangstte en pijnigde, en den slaap ganschelijk van hem hield, - totdat hij eindigde met zijne gewone toevlugt - de Prinses ORSINI moest worden geroepen - en ondanks al hare voorstellingen, wist zij deze onrust niet anders weg te ruimen en geen schielijker einde voor deze lastige bezwaren te vinden, dan den jongen Prins op nieuw aan zijnen vader te vertoonen, opdat deze zich overtuigen mogt, dat hij gezond was en wel verzorgd. Als eerste gouvernante der koninklijke kinderen, had zij gelukkig tot de stoornis der rust van den sluimerenden Prins geene andere bewilliging in te

roepen - en geene betoogen aan te hooren, dan die van de voedster, aan welker toezigt de zesjarige Prins nog het meeste bleef toevertrouwd; maar toch kon zij haar verdriet en ongeduld naauwelijks verbijten bij dit nutteloos en ongewacht oponthoud - zoodat zij den kinderachtigen Koning dezen wensch vervulde, met meer hardheid en ongewilligheid, dan zij er hem ooit een' had geweigerd. De onnoozele FILIPS las in de gespannen strakheid harer trekken en in den scherp toornigen blik van haar groot blaauw oog, toen zij hem den Prins van *Asturië* voorstelde, haar onverholen misnoegen over zijnen dwazen eisch; hij las er meer nog: gewoon als hij was uit die trekken en blikken zijne vrolijke of treurige uren vooruit te zien, las hij er bedreiging in, en eene huivering als van vrees greep hem aan. Zonder dat zijn verstand zoo ver berekende, voelde hij onbestemd, hoe zeer zij hem moest minachten - daar zij, die zich zoo goed beheerschen kon als zij het wilde, het niet eens noodig vond hare luim te verbergen voor hem, zelfs in het bijzijn van de ondergeschikten, die hen omringden! De Camerera-Major was te zeker van hare magt - was te vast overtuigd, dat zij niets behoefde te ontzien, om niet somtijds onvoorzigtig te zijn.

Zij was het dien dag twee malen geweest!

Toen zij eindelijk binnentrad in het vertrek, waar FRAÇOIS haar wachtte, verwijderde zij CYNTHIA en RAYMON met een' zwijgenden wenk, en riep toen met eene soort van lusteloozen onwil: ‘Eerst nu ontslagen! Is dit leven te dulden! Ik bid u, D'AUBIGNY! geef mij een glas sorbet; ik sterf van dorst en vermoeijenis,’ en zij wierp zich met het hoofd achterover in eenen leuningstoel ver van de tafel, en liet de beide armen slap nedervallen van ontstemming.

De Sieur FRANÇOIS reikte haar het gevraagde, en zag haar op zijne beurt met medelijden aan.

Daar lag ook op hare trekken eene namelooze afmatting, en eene wereld van onaangename gewaarwordingen. En het was niet vreemd, dat die er gevonden werden; want, had zij niet dezen ganschen dag door, van den vroegen ochtend af, tot op dit laatste oogenblik toe, te worstelen gehad met den wil en de listen van anderen, af te leiden, te bespieden, zich zelve te beheerschen, hoogen en lagen te vleijen gehad, te bedreigen, terug te zetten, op te heffen, te misleiden, en zich gekronkeld in duizende bogten, en dat alles ter wille van eene eerzucht, die bij de voldoening zelve toch bleek, nog

meer ledig te zijn aan geluk, dan eenige andere menschelijke hartstogt? Wat al had zij niet moeten doen, wat al zorgen en bekommeringen had zij niet gehad, sinds dat hare oogen zich openden voor dat liefelijk ochtendrood, voor die zon, waarvan zij het licht naauwelijks opmerkte, maar waarvan de warmte haar drukte? Zij had eerst een' hoofdigen en kleingeestigen Vorst door omwegen moeten brengen tot haren wil; ministers door kunst en list moeten verschalken, om hare plannen te begunstigen; zich op hare hoede houden tegen den invloed van een' man, die een der weinigen was, welke zij behoefde te vreezen, en aan wien zij toch niet wilde toegeven; met een' listigen intrigant moeten wedijveren in behendigheid en scherpzinnigheid, zich tegen hem gewapend houden, en hem eindelijk toch meer moeten toevertrouwen, dan zij had voorgenomen; een' jongman van eer met de kunsten eener tooneelspeelster en de gebiedende waardigheid eener Koningin moeten verleiden, datgene te beloven, wat hij nooit voor haar had willen doen uit vrijen wil en zonder verblind oordeel; een' afgezant, dien zij vaak door barschheid had afgestuit, door plotselijke minzaamheid en inschikkelijkheid tot zich moeten roepen, om hem door behendigheid de geheimen van zijn Hof te ontlokken - en daarin niet kunnen slagen, niet zóó kunnen slagen voor het minst, of de onrust en onzekerheid bleven haar voor de helft - en dan ten laatste nog, op het oogenblik, als zij meende afgedaan te hebben met de staatszaken van het Koningrijk, zoowel als met de buisselijke bezigheden voor den Koning; als zij op het punt was, om eene korte wijle in een meer vertrouwd onderhoud haar avondmaal rustig te genieten, nog weder te worden opgeroepen tot eene lastige en onnutte dienst, om niets meerder, dan der gril van een' kinderachtigen Koning!

Was het wonder, dat haar die uitroep ontviel aan het einde van zulk een' dag, schoon hij, voor wien zij dien uitte, welligt de laatste was, die dezen had moeten hooren!

Maar de Sieur FRANÇOIS was te kiesch, om haar op dit oogenblik te zeggen: ‘Waarom draagt gij dit alles?’ Meende zij die terughouding te beloonen door meerder vertrouwen, of rekende zij er op, om zich verder uit te storten? Zij ververvolgde althans op denzelfden toon: ‘Is er een leven denkbaar, met meer lasten en minder genietingen dan het mijne? Iederen dag uren vroeger op te staan, dan mijner gezondheid nuttig is en mijne krachten het mogelijk maken; tot dagelijksch werk te hebben de voortdurende regeling van het

moeijelijkst en meest verward staatsbestuur van *Europa*; de komplotten der listigen en de aanslagen der boozen te ontraadselen en te verijdelen, en daartusschen in telkens te worden afgeleid door de onbeduidendste pligten der bekrompenste étiquette, die ik toch niet kan opgeven, omdat zij, helaas! de wortel is van mijn gezag; in de overpeinzingen der hooge politiek gestoord te worden, om te gehoorzamen aan de oproeping van een' Koning, die het aan mij dankt, zoo hij nog niet onder de onwijzen wordt gerekend; om voor te zitten bij iedere zijner onnoozele verrigtingen; al mijne eigene plannen en handelingen te moeten laten achterstaan; tot van de korte, uitgewoekerde oogenblikken van mijn etensuur nog te moeten afstaan voor zijne zotte invallen, en tot dank van dat alles, niets dan de haat van de Spanjaarden, en het onedele wantrouwen van die Bourbons! Wat was mijn leven te *Rome*? Wat kon het nog zijn, bij dit hier?'

'Is het wel zeker, wat ik hoore?' viel FRANÇOIS in, met glinsterende oogen; 'gij betreurt *Rome*! gij herdenkt *Rome*, met den wensch.....'

'Van het terug te zien!' hervatte zij snel, en geheel toegevende aan hare luim van zelfverlegenheid, van behoefte aan mededeeling. 'Meent gij, dat het voor de eerste maal is; meent gij, dat niet meer dan eens die walging van het bestaan hier mij overvalt? Meent gij, dat ik het nu voor het eerst moede ben, de gejaagde slavin te zijn van zoo velerlei eerzucht, van de mijne het eerst?' en zij zuchtte diep, en zij stampte met den voet van ongeduld over zich zelve. 'Meent gij, dat ik de bange dagen van 1709 ben doorgeworsteld zonder zulken strijd? - de dagen, toen de groote beschermer van *Frankrijk* zijnen zwakken beschermeling opofferde aan zijn eigenbelang; toen de grootvader den kleinzoon prijs liet aan den toorn derzelfde vijanden, die hij hem had verwekt; toen de Koning den Vorst van zijn bloed overliet aan de wraak van zijn volk, en de gansche heerschappij der Bourbons in *Spanje* berustte in mijne hand alleen?' Zij sprak dit uit met smartelijke ironie in toon en trekken, maar verloor een weinig die uitdrukking, toen zij voortging: 'Meent gij, dat ik toen niet genoeg gebukt ging onder al die lasten, al die bezwaren en ellenden, al die laagheid en al die zwakheid van anderen, om niet te hijgen naar de genietingen der rust, die mij elders wachtten; meent gij, dat ik niet aarzelingen heb gehad, die LODEWIJK XIV hadden doen huiveren op zijnen troon en FILIPS V wankelen

op den zijnen, zoo zij die hadden kunnen opmerken? Maar,' vervolgde zij, met adel in den blik, en met verminderd ongeduld op de trekken, 'dat ware eene lafheid geweest; men had mij kunnen voorwerpen, dat ik mij te klein had gevoeld voor mijne taak; dat ik ondernomen had, wat ik niet had kunnen voleinden - ik zoude als eene onhandige beschaamd hebben gestaan voor de oogen van gansch *Europa*! En de moeijelijkheid zelve van die taak heeft mij toen den moed gegeven en de krachten haar te volbrengen!'

'Dat is regt, Mevrouw! en ik zelf zoude u toen gesterkt hebben in uw besluit, om niet op te geven, wat gij eenmaal in de hand hadt gevat,' hernam D'AUBIGNY; 'maar alles is nu anders. In plaats van eene wankelende monarchij, door vijanden niet erkend, door bondgenooten verlaten, door de ingezetenen zelve, door binnenlandsche twisten verscheurd en verdeeld, is *Spanje* geworden tot een gevestigd Koningrijk, is de Koning verzekerd op zijnen troon, door de mogendheden erkend, door zijne bondgenooten beschermd, door heilige traktaten gewettigd, door de onderdanen ontzien, zoo niet geliefd; *Spanje* is rustig, zoo niet gelukkig; *Spanje* is herlevende, zoo niet bloeijende; *Spanje* is verarmd, maar niet meer reddeloos verwoest; *Spanje* is zwak, maar het herwint reeds in krachten. Zijn aanstaand huwelijk geeft den Koning eene vriendin en geleidster ter zijde; - nu is dit het oogenblik voor u, om met rust en met waardigheid af te treden. Nu is het de tijd, en het punt, waarop gij het doen kunt, zonder van zwakheid of onbehendigheid de blaam over u te brengen; gij hebt uwen naam gered in de geschiedenis van *Europa*, uwen rang ingenomen in hare staatkunde; gij hebt van nu voortaan de vrijheid, om te leven voor u zelve, voor de zoete geneugten der weelde, der poëzij, der kunsten, der zamenlevin en der..... vriendschap,' voegde hij er na eenige aarzeling langzaam achter.

'o Zij waren zoet, de dagen, die ik daar achterliet voor deze slavernij!' riep Mevrouw ORSINI, terwijl hare oogen schitterden en om haren mond de glimlach zweefde eener vrolijke herinnering, 'en die ik zou kunnen terugvinden, nu, beter dan ooit, nu de dood mij van de ODESCALCHI verlost heeft! - En in waarheid, mijn leven was werkzaam genoeg en vervuld genoeg, om ten laatste de zoetheden van deze rust te kunnen eischen, en daarbij het leven is kort;.... wat dunkt u, Mijnheer D'AUBIGNY?'

‘Dat men zich wel nooit genoeg haasten kan, om het genot te nemen, dat voor ons ligt! - Uwe jaren... ken ik niet, en bevoorregte als gij zijt door de natuur, schijnt gij nog altijd jong, *zijt* gij het nog voor mij! Maar ik zelf ben reeds oud geworden. - DIANA is niet meer een kind, en gij doet wel er aan te denken, dat de jaren van alle menschen geteld zijn, en dat slechts uw *naam* onsterfelijk is....’

‘Foei, foei, Mijnheer!’ viel de Prinses in, terwijl zij een weinig verbleekte onder haren glimlach; ‘die berekeningen zijn hatelijk - maar ik begrijp hare bedoeling; gij denkt er aan, dat gij regt gehad hadt op meerdere jaren van mijnen leeftijd voor u,’ en zij sprak dit laatste met eenen ernst, die scheen te getuigen voor de goede bedoeling; maar FRANÇOIS was reeds te veel misleid geworden door die vrouw, en te gruwzaam teleurgesteld, om haar te durven gelooven, waar zij woorden uitsprak, die zoo zeer met zijne innige overtuiging instemdem; ook wilde hij zijne geheime voldoening over hare tegenwoordige zielsstemming niet blootgeven, en die omzigtigheid schreef hem een antwoord voor, dat nog meer koud klonk, dan hij het bedoelde, want hij zeide alleen: ‘Ik was zonder eigenbelang, Mevrouw! ik dacht slechts aan u!’

De Camerera-Major zag even naar hem op, en als met verwondering; toen bleef zij eene wijle verzonken in een diep nadenken. Koelheid van den man, van wiens hartstogtelijkheid zij somtijds had geleden en voor welke zij had gevreesd; koelheid, niet op een oogenblik, dat zij hem verbitterde door eene weigering, maar op een oogenblik, waarin zij willens scheen toe te geven aan een verlangen, door hem zoo vaak geuit als een eisch; koelheid van den man, met wiens hartstogt zij had gedarteld als een speelziek kind met vuurwerk; koelheid van FRANÇOIS D'AUBIGNY voor de Prinses ORSINI! Was het vreemd, dat zij, ondanks alles, wat hij haar reeds van zich zelven had gezegd, daaraan niet kon gelooven, en liever vooronderstelde, dat hij zich opzettelijk verbergen wilde voor haar, dan de waarheid te willen zien, die hij haar toonde; was het vreemd, dat zij hierin zekerheid wenschte, en dat het misschien eene mengeling was van opregtheid en misleiding, waarmede zij sprak met hare zachtste stem en met geheel dien blik en die uitdrukking, die, wanneer zij omkoopen wilde, hare woorden zoo gevaarlijk maakte en zoo onwederstaanbaar: ‘Ja, het geluk moet ergens zijn, en hier zeker, hier is het niet; zou het daar wezen, waarheen gij mij wijst, waarvan mijn hart het mij soms toefluistert in oogenblikken als deze? Zeg mij,

FRANCESCO! zoo ik besloot, alles op te geven, wat mij hier aantrekt, zou ik vergoeding vinden....?' en zij zag hem aan met een' onderzoekenden blik, zoo vol onrustige verwachting, alsof werkelijk de toekomst van haar verder leven van zijn antwoord afhing.

En D'AUBIGNY ook begreep het zoo; het scheen hem toe, dat de beslissing van haar lot en het zijne nu als in zijne hand was gegeven, en juist was het dat, wat hem voorzigtigheid tot pligt maakte. Het was niet voor het eerst geweest, dat die vrouw zich als met een onvoorwaardelijk vertrouwen aan zijne leiding had overgegeven, maar dat had ook nimmer eene andere uitkomst gehad, dan ongeduld van hare zijde en ontevredenheid van de zijne; zij waren dan altijd weder gescheiden in verbittering en ergernis, en tusschen schaarsche oogenblikken van zamenstemming en genot, hadden zij vele andere gevonden van smart en teleurstelling. Hieraan dacht hij nu met ernst, en tegelijk was er als eene geheime stem binnen in hem, die hem zeide, dat de Prinses ORSINI niet *waar konde* zijn bij wat zij daar had gezegd, zelfs al bedoelde zij geene onopregtheid tegenover hem; dat het zelfmisleiding was, die daarin sprak, en de dwaling van een oogenblik van moedeloozen onlust, en dat welhaast hare waarachtige natuur spreken zoude; en zou hij dan die opwelling der mismoedigheid aangrijpen, om weder op nieuw haar leven vast te hechten aan het zijne - om weder op nieuw, voor hoe kort mogt het zijn, door te staan, wat hij reeds kende; - zoude hij daarvoor die rust opgeven, met zoo veel moeite herwonnen; - zoude hij zoo veel gestreden hebben, om nog weder tot die uitkomst te komen; zoude hij zoo veel zielssterkte hebben aangewonnen met zoo veel inspanning, om nog weder te eindigen met zulk eene zwakheid? Neen! sprak hij bijna halfluid, terwijl hij zich met eenen diepen zucht ophief uit zijnen zelfsstrijd. Toen was hij zich zelven genoeg meester, om te antwoorden: 'Gij stelt dit alles zeer hoog, Mevrouw! en gij weet, dat ook *ik* mijne eischen heb.'

De Prinses ORSINI begreep hem volkomen; zij begreep, dat, zoo hij nog genoeg liefde voor haar gevoelde, om te kunnen vergeven, hij niet meer genoeg had, om toegeeflijk te zijn, en allerminst genoeg, om afstand te doen van vroegere voorwaarden van hereeniging; zij begreep, dat hij waarheid had gesproken, toen hij tot haar had gezegd, dat de hartstogt gestorven was in hem, en zoo het haar innerlijk krenkte, schokte welligt, zij had de kracht, om geenerlei zigtbare aandoening te verraden - schoon

zij zich liet wegslepen tot eenen plotselijken overgang, die althans van geene kalmte getuigde.

‘Gij hebt gelijk, ik stel magt en eere zeer hoog, boven alles zelfs, en ik weet, dat ik er wel aan doe; het is groote offers waardig; ziet gij, oogenblikken van walging en vermoeidheid als deze zijn mij zeer zeldzaam, en ik weet, dat zij niet zullen terugkomen; waar was ik met dien dwazen inval van ruste? o Zeker, ik voel nog in mij de kracht, om jaren lang te leven voor de pligten, die mij wel weinig vreugde brengen, maar toch zoo veel eere! wat sprak ik, van te klein geacht te worden voor mijne taak? Zou ik het niet *zijn*, zoo ik mij door deze onbeduidende moeijelijkheden liet nederslaan? - ik, die zoo vele grootere heb getrotseerd! Te klein? - ik, die voel, dat ik er te groot voor ben; dat mijn geest zich beperkt gevoelt in dien engen kring der hof kabaal; dat het mij hard valt, als CESAR, slechts de tweede te zijn, de tweede na eenen Vorst als FILIPS V! Zij weten dit, en ziedaar, waarom zij mij wantrouwen en haten.’

‘Ik had deze gedachtenwending van u verwacht,’ sprak de Sieur; ‘maar rekent gij er op, Mevrouw! hoe schielijk, onder zulke omstandigheden en omringd als gij zijt, eene enkele fout u bloot geeft, en hoe ligt eene fout is begaan? En ik blijf nog volharden bij mijnen raad: treed liever af, dan een' behendige de kans te laten u af te werpen.’ Maar zij schudde glimlagchend het hoofd. - ‘Van zoo iets is toch waarlijk wel de rede niet!’ Toen vervolgde hij ernstig:

‘Mevrouw! Mevrouw! ik vreeze, het ongeluk heeft ons beiden geleerd, maar slechts *mij* alleen veranderd; *ik* heb mij gewapend tot moed in het ongeluk; gij zijt alleen bedacht op middelen, om het te voorkomen; maar zoo het toch over u kwam, ondanks zulke voorzorgen, waar is dan uw steun? Zoudt gij dan op eenmaal vinden, wat ik eerst met langen kamp heb verkregen?’

‘Ja,’ zeide toen de Prinses, met eene innige zelfbewustheid; ‘ik geloof, dat ik dan in mijne eigene zielskracht dien zelfden moed zou vinden, dien gij eerst na langzamen en moeijelijken strijd hebt veroverd. Maar genoeg hiervan; ik had mij zelve beloofd, een paar uren te geven aan uitspanning en tafelgenot; wilt gij die met mij deelen?’

FRANÇOIS had nog te veel belangrijke vragen op de tong, om de gelegenheid van een vrijer onderhoud te willen verzaken; hij nam plaats tegenover de Camerera-Major, en deze nieuwe herhaling eener oude gewoonte deed hen beide eene wijle ieder

in zijne eigene gedachten terugzinken. De Prinses, die gaarne sprak, brak het eerst het stilzwijgen af, en begon hem allerlei vrolijke en ernstige bijzonderheden mede te deelen van het Spaansche hof, voorgevallen in den laatsten tijd; vertelde hem, wat den personen overkomen was, die hij had gekend, en in welke hij belang stelde. Bij het heen en weêr springen van dit gesprek noemde FRANÇOIS eens den naam van CHÂLAIS, om, zoo het zijn kon, uit te vorschen, in hoeverre deze vergeten werd voor SAINBERTÔT. Maar de Camerera-Major hervatte streng: DE CHÂLAIS heeft mijne gunst en genegenheid gansch verbeurd. Zijne onvoorzigtigtige voorbarigheid is de schuld, dat men te *Versailles* met het huwelijksontwerp van den Koning bekend was, voordat ik LODEWIJK XIV, als hoofd van het huis van *Bourbon*, noch vertrouwelijk, noch ceremoniëel had kunnen verwittigen van die keuze. Hij heeft zich beleedigd gevoeld; hij zal mij dit niet vergeven; een woord van AMELOT dezen avond heeft mij alles opgehelderd. CHÂLAIS heeft hierin dwaas gehandeld of trouweloos, en in ieder geval zal hij van nu af aan minder voor mij zijn, dan SAINBERTÔT, als deze mijnen last trouw en met behendigheid volbrengt.

Hoewel de Sieur geene reden had, om deze uitspraak der Prinses te willen afwenden, sprak hij toch in het voordeel van den Graaf DE CHÂLAIS, in zooverre het de belangen gold zijner fortuin; maar de Prinses scheen onverbiddelijk.

‘Gij meent het dus ernstig met mijn' jongen beschermeling?’ vroeg hij eindelijk.

‘Laat hem mij slechts de gelegenheid geven, om hem te beloonen, en gij zult zien! - En als gij wist, op welk ontwerp ik nog verder peins, zoude ik zelfs *uwe* donkere trekken verhelderd zien. Maar er moet nog veel gebeuren; wij moeten eerst eene nieuwe Koningin hebben in dit paleis, en ik moet mij nog die laatste aanspraak hebben verworven op de dankbaarheid van de beide Koningen, opdat ook het laatste bezwaar met mijn prinsdom in *Touraine* moge worden weggeruimd door hunne vriendschap - dan - maar ook dan eerst, en welligt duurt het nog jaren - zal ik als erkende en vrijmagtige Vorstin in het midden van *Frankrijk* bezit komen nemen van *Chante-Loup*. DIANA zal dan Gravin SAINBERTÔT zijn, en zij zal eene bloedverwante leeren kennen, die haar lange reeds liefhad van uit de verte, en gij zelf, mijn vriend! gij zult mij dan geene te hooge eischen kunnen doen.’

De Sieur FRANÇOIS glimlachte droevig over deze verre en hooge

vlugt harer verbeelding, die noch door de jaren, noch door haren kamp met de werkelijkheid, scheen te kunnen worden verlamd. Hij geloofde niet aan de mogelijkheid eener verwezenlijking dier hersenschimmen, maar zij scheen er eenige zoetheid in te vinden, en hij wilde niets doen, om ze te verstoren.

Zij bleven nog eene lange poos verdiept in dergelijke vertrouwelijke gesprekken, en toen zij scheidden, was het, gelijk FRANÇOIS voorspeld had, met meer voldoening van beide zijden, dan ooit te voren. Hij zelf had de beste hoop verkregen van het eenige, waarin hij nog belang stelde, de toekomst van DIANA, verzekerd te zijn naar zijne inzigten, en de zekerheid van den verstorven' hartstogt in de ziel van haren echtgenoot mogt der ijdelheid der Prinses ORSINI eeneonde hebben toegebragt, dieper ging het niet, en zij voelde plotseling de verligting, die deze kalmere stemming geven moest in hunne verhouding tot elkander. Zij wist, dat zij nu voortaan in D'AUBIGNY zoude vinden een' schranderen en beproefden vriend - hoedanigen zij niet nevens zich had gehad in vele jaren; een' man, dien zij raadplegen kon met vertrouwen op zijn oordeel en op zijne geheimhouding; van wien zij zeker wist, dat hij geene eerzuchtige bedoelingen had, noch in het staatkundige eenige partij voorstond dan de hare; wien zij van hare geheimen kon mededeelen, wat zij wilde, zonder vreeze, dat hij naar meerder zoude vorschen, vooral nu de keuze van een' echtgenoot voor DIANA geen twistpunt meer was gebleven tusschen hen.

Na dezen avond scheen het als eene stilzwijgende overeenkomst, dat de Sieur FRANÇOIS zich dagelijks vertoonde in het paleis Medina, zonder zich evenwel te vermengen onder de hovelingen, noch in eenige aanraking te komen met iemand hunner, zonder dat zelfs zijne stugheid noodig had hunne voorkomendheden terug te wijzen, daar hij telkens met haast de voorzalen doorschreed, nooit de eigenlijk koninklijke vertrekken binnentrad, en slechts in het bijzondere apartement der Camerera-Major zijne bezoeken bragt. En de scherpe blikken der omringenden hadden opgemerkt, dat de Prinses ORSINI van dien tijd af onrustig scheen geworden en luimig, als zij nimmer was geweest, en zij maakten hieruit hunne gevolgtrekkingen; maar zij bedrogen zich, zoo zij den Sieur voor de oorzaak hielden van die wisseling van regen en zonneschijn. Slechts was hij de vertrouwde van die oorzaken, en daarom welligt verhelderde zich haar voorhoofd, en was haar de borst verruimd, zoo vaak zij zich aan hem had kunnen mededeelen. En zij had reden voor haar

verdriet. Nadat hij berigt gezonden had van zijne aankomst te *Turin*, van zijne ceremoniële ontvangst aan het Hof, van zijn eerste vormelijk gehoor bij den Hertog. kwamen er van SAINBERTÔT niets dan onvoldoende tijdingen. Het is zoo, hij *was* toegelaten tot de Prinses ELISABETH van *Savoije*, maar met al de stijve en omslagtige vormen, die de hofétiquette voorschreef, en onder deze omstandigheden had hij niet kunnen besluiten, om den tweeden brief der Camerera-Major af te geven; eene betere gelegenheid daartoe had hij nog niet kunnen opvangen. Op den eersten was daarbij nog geen antwoord gevolgd, en evenmin had de Graaf eenigen dieperen blik kunnen slaan in het gemoed en de gezindheden der jonge Vorstin. Intusschen hield men zich te *Turin* ijverig bezig met de toebereidselen tot het doorluchtig en veelgewenscht huwelijk, en de tijd, vroeger tot de voltrekking bestemd, naderde alvast zoo snel, zonder dat SAINBERTÔT het eigenlijke doel zijner zending eene schrede genaderd was, dat de Camerera-Major hem begon te verdenken, zoo niet van ontrouw, dan ten minste van volstrekte onhandigheid. Haar schoot nog slechts een kort tijdbestek over, om zich te vergewissen van de eene, of de andere te herstellen; maar daartoe moest dan een werktuig gekozen worden van onfeilbare trouw. De Prinses ORSINI zag om zich henen - en zij durfde den blik laten rusten op niemand. FRANÇOIS, die zich voorgenomen had in *Madrid* te blijven, totdat het lot van DIANA en SAINBERTÔT was beslist, omdat welligt daarin zijne tusschenkomst noodig kon zijn, bood zich aan, om den jongen Graaf de laatste bevelen der Camerera-Major over te brengen, en hem ten steun te wezen bij zijne taak; doch Mevrouw ORSINI wist, dat zij voor hare zaak meer kon wachten van de list, dan van de eerlijkheid van haren zaakgelastigde, en alzoo kon zij D'AUBIGNY'S voorstel niet aannemen.

De Sieur was in het binnenste zijner ziel niet minder ontevreden op SAINBERTÔT, dan de Prinses zelve. Wantrouwend geworden door het ongeluk, rezen er duizenderlei treurige gissingen in hem op over de vreemde nalatigheid van den Graaf. Kon het terugzien der vroegere geliefde verkoeling hebben gebragt in zijnen ijver, om te handelen in de belangen van zijne tegenwoordige genegenheid? Had hij aan het Hof, in het midden van eenen vorstelijken kring, weder de vooroordeelen opgevat, die hem de verbindtenis met de dochter van den burger niet meer wenschelijk maakten als voorheen? In welken strijd en welke slingering verkeerde hij welligt niet, die hem in het uitvoeren

zijner pligten belemmerde - aarzelen deed op het punt der uitvoering, en schromen, welligt juist daar, waar een snel en stout gebruik maken der gelegenheid alleen hem had kunnen doen slagen? Bijna kwam hij tot het besluit, dat de man, die, om DIANA te verkrijgen, geene grootere vastheid van geest kon ontwikkelen, harer niet waardig was; - en toch, de arme jonge Graaf had niets minder verdiend, dan deze ontevredenheid, dan deze beschuldigingen; hij was noch onhandig geweest, noch traag, noch trouweloos; hij had geene gelegenheden verzuimd, maar geene enkele was hem voorgekomen; meer nog, hij had ze verwekt en bijgebragt met onvermoeibaren ijver en fijne vindingrijkheid, en geen achttienjarig minnaar had ooit met meer inspanning een *tête-à-tête* gezocht met de godes zijner ziele, dan DIANA'S verloofde een enkel mondgesprek met de Prinses ELISABETH, die hij niet meer beminde. En toch, alles wat hij zag en ondervond, bragt hem hoe langer hoe meer tot de wanhopige overtuiging, dat hij dit nooit verkrijgen zoude - noch dit, noch iets anders, wat hem had kunnen inlichten van de stemming der Prinses FARNESE jegens hem, en vooral jegens de Prinses ORSINI. De waarheid is, dat hij zelf, bij zijn eerste binnentreden in de hofzalen van *Turin*, eerst al het gewigt en al de zwarigheden had gevoeld van zijnen last, en boven alles die van zijne houding tegenover de jonge Vorstin. Dit drukte hem neder aan den eenen kant, en dwong hem aan den anderen tot eene omzigtigheid en terughouding, die hem noch de tegenwoordigheid van geest liet, noch de vermetelheid, om reeds bij zijne optrede met eenigen stouten sprong de gladde, maar onverbreekbare keten te overschrijden, die de hofétiquette om hem had heengeslagen. Hij wilde liever wachten, totdat hij ELISABETH zelve had gadegeslagen, om uit hare blikken de vrijheid te scheppen tot het doen van zulk eenen stap, of wel dien door haar begunstigd te zien, en als aangewezen, zoo als hij het zich van vroegere dagen herinnerde. Dan, het voorkomen der Prinses ELISABETH gaf hem niets meer te lezen. Hare ziel was voor hem geworden, wat die voor alle omringenden was: een gesloten boek. Hare strakke en kalme trekken drukten niet ééne gewaarwording uit, noch bij zijn komen, noch bij zijn gaan. Hare stem zelfs beefde, noch aarzelde bij de hoffelijke woorden, waarmede zij verpligt was zijne vormelijke toespraak te beantwoorden. Wel zeker moest er onder de bedeesde jonkvrouw eene sterke vrouw zijn verscholen geweest, dat zij zoo den grooten vorstinnenpligt der zelfbeheersching wist te oefenen, en toch scheen zij nog altijd dezelfde

verdrukte en schroomvallige Prinses, die zich met moeite en met verdriet bewoog in deze wereld, voor wie spreken eene overwinning was op hare schuchterheid, en die zich verpletteren liet door eenen blik of een woord van hare Grootmeesteres. Die opmerking had SAINBERTÔT der Camerera-Major medegedeeld; dan daar het eene herhaling was van zijne vroegere inlichting, was dit van weinig beduidenis. Hem zelven behandelde ELISABETH als een' afgezant, die kwam in den naam van een' aanstaanden gemaal, en wien zij daarom hoofsche beleefdheid en vorstelijke welwillendheid betoonen moest. Noch haat, noch liefde, noch toorn, noch ingenomenheid drong henen door dit digte masker, dat zij zich voor het gelaat had gedrukt; maar SAINBERTÔT, die iedere zijner pogingen, om haar met meerdere vrijheid te naderen, op eene onverklaarbare wijze zag teleurgesteld; die iedere zijner bestberekende vindingen daartoe zag mislukken; die zich telkens belemmerd voelde door plotselijke hinderpalen, welke als uit den grond om hem heen oprezen, en die toch wist, hoe ligt het hem vroeger gevallen was te verkrijgen, wat nu onbereikbaar scheen geworden, begreep ten laatste, dat *haar* wil die verhinderingen in den weg had gesteld, en hieruit zelfs vatte hij nieuwe hoop, want hij vermoedde toorn, tegenzin of vrees voor hem in die handelwijze, en beide moesten hem meer welkom zijn dan onverschilligheid. Hij begreep dus zijne zaak gewonnen te hebben, als hij slechts de gelegenheid vond die te bepleiten, en daar hij zich zeker hield van de zijde der Prinses die gelegenheid niet te verkrijgen, wendde hij zich tot den Hertog zelven, wien hij verzocht om een geheim en niet ceremoniëel gehoor bij de Prinses, niet uit naam van den Koning van *Spanje*, maar uit dien der Prinses ORSINI, van welke hij eenen vertrouwelijken brief te overhandigen had aan de bruid des Konings.

VICTOR AMADEUS glimlachte zoo vriendelijk en zoo valsch, als hij gewoon was, wanneer hij iemand ging bedriegen. Hij betuigde eene zoo groote achting en genegenheid te gevoelen voor de doorluchte vrouw, die zoo groote diensten deed aan het Koningrijk van *Spanje* en aan hem zelven, dat iedere van hare begeerten voor hem een bevel was, zoowel als voor zijne dochter, en dat hij zich dus belastte, met nog dien eigen' dag den Graaf de gelegenheid te verschaffen, om zijnen brief te overhandigen. SAINBERTÔT moest wel gelooven aan eene zoo stellige belofte - hij volgde dus gretig de oproeping tot een gehoor bij de Prinses, dien eigen' dag - hij werd werkelijk heengeleid naar eene galerij bij haar bijzonder en geheim kabinet, eene

plaats, die hij zoo goed kende; maar hij vond er, nevens de Grootmeesteres, den gewonen Ambassadeur van *Spanje* en dien van *Frankrijk*, die zich onderhielden met den Hertog. Deze verklaarde die ontrouw aan een gegeven woord met slechts ééne verontschuldiging. - Als toekomende Koningin van *Spanje*, kon de Prinses niet te veel voorzorgen nemen, om haren gemaal te bevallen, en zij meende hem te moeten eeren door geene enkele geheimzinnige handeling; - zij meende hem te moeten eeren door het vertrouwen in zijnen Ambassadeur. De Gezant van *Frankrijk* had zich kunnen beleedigd voelen, van deze bijeenkomst uitgesloten te zijn, en in het eind, 'wij zijn hier immers toch zoo goed als onder familie?' had VICTOR lagchende geëindigd. SAINBERTÔT was zoo verslagen en zoo teleurgesteld, en zoo gloeijend van verontwaardiging, dat hij niets konde antwoorden; maar toch was hij gedwongen, zijnen gewigtigen brief uit de handen te geven. De Prinses gaf dien, na dien te hebben ingezien, over aan hare Grootmeesteres, welke er den Hertog de mededeeling van deed, hetgeen maakte, dat de Graaf noch den indruk kon bespieden van het geschrevene, noch er een enkel woord bijvoegen tot opheldering, noch van haar eenig antwoord verkrijgen. Hij moest zijn afscheid nemen met verbetene spijt, en verslag doen van deze geheele mislukking aan de Camerera-Major. De smartelijke teleurstelling, die in dit berigt heenklonk door al zijne woorden; de wanhoop, die er hier en daar doorschemerde, verzekerde Mevrouw ORSINI van zijne trouw, en den Sieur FRANÇOIS van zijne getrouwheid - maar dat belette niet, dat de eerste nu snel en zeker hare maatregelen moest nemen, zoude hare angstige voorzorg niet tot eene onherstelbare onvoorzigtigheid worden. Toen zag zij op ALBERONI, wiens fijne list en vinding rijke slimheid en snelheid van uitvoeren zij had leeren kennen; dien zij misschien niet volkomen vertrouwde, maar dien zij voor vast aan zich dacht gehecht te hebben door ruime weldaden voor het tegenwoordige, en door de vleijendste vooruitzigten in de toekomst; dien zij tot deze zending te liever gebruikte, naar mate hij minderen lust scheen te betoonen die op zich te nemen, en vooral, omdat zij eenen man noodig had zonder schroom, en zonder geweten op het punt van opregtheid, tegenover de personen, waarmede zij handelen moest. Zij overwon dus zijnen tegenzin, om *Madrid* te verlaten, een' tegenzin, die voornamelijk zijne oorzaak had in de bekende onderhandsche intrigue, waarin de kleine Abt zich verwikkeld had;

zijn aardig gooechelspel met het bevorderen eener veelbeduidende correspondentie, dat hij nu met het meeste gemak had kunnen drijven, sinds het vertrouwen der alleenheerschende Hofdame hem dagelijks daartoe de middelen in handen gaf; en het afbreken hiervan was hem zelven eene zoo groote grieve, als het den Koningen van *Frankrijk* en *Spanje* hinderlijk scheen te moeten zijn. Zelfs hoopte hij van den laatste tegenstand te zijnen voordeele; dan tot zijn verdriet bepaalde zich deze tot eene korte betuiging van spijt, waarna FILIPS met zijne stompzinnige volgzaamheid zich troosten liet door de Camerera-Major over het vertrek van zijnen gunsteling. ALBERONI dan nam de reis aan naar *Turin*, met de plegtigste verzekeringen van behendigen ijver en van onwankelbare trouw aan de Prinses ORSINI, beloften, waarop deze vertrouwde, omdat zij hem had laten zien, hoe weinig de wil van FILIPS beduidde tegen den haren, en hoeveel beter het hem zijn moest, haar vriend te zijn, dan de vriend van den zwakken Koning!

De Abt ALBERONI kwam te *Turin* aan, juist op het oogenblik, dat SAINBERTÔT, in zijne vertwijfeling aan eene goede uitkomst, en in zijne angst DIANA'S hand verbeurd te hebben, een' vond had uitgedacht en meende uit te voeren; een' vond, roekeloos en stoutals de vertwijfeling zelve, maar waarmede hij hoopte zijne belangen te redden, met die, welke aan zijne zorg waren toevertrouwd, schoon de kans er nevens stond, dat die alle te zamen bij mislukking reddeloos verloren konden zijn.

(*Het Vervolg in het volgende Nommer*)

Profeteren en gezigten zien.

De Dichter toch is zoon van God,
De heemlen zijn zijne opperzalen.
't Verleden moet hem cijns betalen,
Hem, Ziener in 't verborgen lot.
- - - - - - - - - -
Heil ons! het schoon verleden keert,
De heuchlijke eeuw van Gods Profeten;
GEZALFDE zal ons hart u heeten,
Die ons de T o e k o m s t kennen leert.

.....

Laat u, om Godswil, de kroon niet ontrooven,
Die, als profeet, u omhoog is bewaard!

F.H. GREB.

‘Gezant - profeet.... *εύρηκα*, 'k ben er!’
Riep wis, die 't nieuw emplooi bedacht;
‘Als een Columbus, de aardverkenner,
Breng ik mijn' roem aan 't nageslacht! -’
En ik, schoon laas! slechts de eibekijker,
Roep hem: Goddank! wat nieuws weêr! na;
Alweêr een tak in 't ambacht rijker,
Nu 't oude aan kant. - Victoria!
In Neêrlands Dichtrenkoor vergeten,
Treedt JAN in 't gild van de Profeten.

't Verleên is kaal - een Drentsche heie;
   Door weêren, ooijen zonder tal
Beweid, is wat er geuren breidde,
   Er groende, er bloeide, er tierde, - ach! 't al
Is door de schepsels afgeschoren,
   Herkaauwd, ver.... *fave lingua*, baas!
Ligt kwetste 't woord kieskeurige ooren.
   Bref, heel 't verleden werd een kaas,
Geschaft, tot al de gasten kreten:
De drommel moog' dien kost meer eten!

Het Heden? - ja, een nijver dammer
   Van Amstel, Rotte of Schie van daan,
Die daadlijk onderrigt is, kwam er
   Een Grootvorstje of Vorstinnetje aan,
Hij kan nog iets van 't Heden halen;
   Maar wij, kroost van 't blondlokkig noord',
Die item zóó veel 't uur betalen,
   Dat men zulk nieuws hier later hoort -
Ach! al de prijzen zijn gewonnen,
Eer -wij den wedloop nog begonnen!

De Toekomst? - Prijs dan, lof en eere
   Hem, die den gilde weten deed
‘Wat andrer blikken stuite ofkeere -
   Des Dichters niets; hij is Profeet,
Is Ziener; - open voor zij ne oogen,

Ligt wat der eeuwen zwangren schoot
Bevrucht; - zijn' blik blijft niets onttogen,
De verste Toekomst ligt hem bloot,
En wat hij zag daar en doorgrondde,
Zijn Roeping is, dat hij 't verkonde.'

De Toekomst - op dan, Dichterscharen,
Die met me in 't Heden en Verleên
Vergeefs een plekje zoekt te ontwaren,
Waar 't gras niet al is afgesneên!
Op! - uitgeput zijn alle bronnen
Van 't oud gebied der poëzij;
Een nieuwe wereld dient ontgonnen:
Dat het de rijke Toekomst zij!
Op, regtsom keert! Frissche eereloovren
Zijn slechts daar vóór ons te verovren.

Spreek, broedertje in Apol! wat ziet ge -
'Vooruit? - 'k Sta achteruit gerigt.'-
En gij dan, kunstgenoot! bespiedt ge
Niets maagdlijk nog en onbedicht? -
''k Voorzie, ik, dat de Czaar der Russen
Hier ligt deez' zomer komen zal;
Dat geeft een doos, en 'k ga me intusschen
Maar prepareren op 't geval.'-
o Midasteelt! o Waanpoëten!
Wie ook, niet *gij* moogt Zieners heeten.

Maar ik dan zelf - toch waarlijk Dichter,
   Schoon al nog niet in plaat gebragt;
Ik zelf.... is 't *mij* daar voor mij lichter?
   Doorboort mijn oog der eeuwen nacht?
Vreemd! Hoe ik staroog, ture en glure,
   Ik zie mijn' neus geen span vooruit.
Wat Demon, die te kwader ure
   Mij d'uitkijk in de Toekomst sluit?
Des Dichters blik blijft niets onttogen -
De Nikker haal' me, is 't niet gelogen!

Gelogen? - o Word niet gramstorig,
   Geöliede! om 't ontzwaavlerswoord,
Door u, zoo oogig en zoo oorig,
   Hoe zacht ik 't lispte, wis gehoord! -
Gelogen? - Neen, 't is zeker waarheid,
   Wat ge in orakeltaal verkondt,
En eerlang wordt mij zonneklaarheid,
   Wat ik, onnoozle! eers donker vond.
Profeet - Gezalfde - Tolk der Godheid!....
Vat JAN 't nog niet, wijt dat JAN'S botheid.

Profeet! Leer mij ook profeteren,
   Leer mij ook in de Toekomst zien;
Zeg, naar wat kant ik mij moet keeren
   En van wat toestel 'k mij bedien.
   Is 't koffijdik? Zijn 't kaartebladen?

Is 't ingewand? Is 't vogelvlugt,
Die ons het komende verraden?
Vindt men 't geschreven in de lucht?
Heeft men te maken met den Booze?
Of is de kunst geen zoo godlooze?

Of zou het, als in oude dagen,
Ook thans misschien nog dienstig zijn,
Dat m', om in 't Zienerswerk te slagen,
Uit kijken ging in een woestijn? -
Dáár, op een hoogte neêrgezeten,
Vóór zich een onbegrensd verschiet,
Ligt, dat men er.... wie kan het weten?
Ook wel een' brok der Toekomst ziet. -
Welaan, 't beproefd! - Den staf in handen!
Op, JAN! naar Drenthe's heidelanden!

(*Wordt vervolgd.*)

JAN DE RIJMER.

Mengelingen.

De Prinses Orsini.

(*Vervolg van blz.* 495.)

ALBERONI had nog niet lang vertoefd aan het Hof van *Turin*, of er veranderde veel in het paleis van *Medina*. Het gelaat der Camerera-Mayor, dat eene wijle strak had gestaan van gespannen verwachting, verhelderde eensklaps, en met dien lichtstraal werd het alles leven en beweging om haar henen. De Koning, die in bangen twijfel naar haar had opgezien, glimlachte nu weder vertrouwelijk, als zij hem naderde; de lieden van hare partij - en wie in het paleis waren zulks niet? - die in weifeling en onrust op hunne Meesteres hadden gestaard, hernamen plotseling hunne zekerheid en hunne blijmoedigheid, en hare vijanden, die, door iets onzekers in hare blinkken en houding, het regt meenden gekregen te hebben tot meerdere stoutheid en tot een onverholen wantrouwen, naderden haar weder vleijend, en met die mate van openheid, welke politieke partijen tegenover elkander plegen te toonen. Het is ook waar, dat de toebereidselen tot 's Konings huwelijk, die te *Madrid* voor eene poos als gestaakt schenen, daarna op eenmaal waren hervat met eenen ijver en eenen spoed, die van ernstige opregtheid schenen te getuigen, en dat was te vreemder, daar het meer bekend was geworden, dan het der Camerera-Mayor lief moest zijn, dat de berigten, die ALBERONI had overgezonden, omtrent de persoonlijkheid en de gezindheden der anastaande Koningin, niet zoodanig waren, als men kon gissen, dat de Prinses ORSINI zich had voorgesteld. Doch daar deze, ondanks die uitkomst, besloten scheen, FILIPS deze gemalin te

geven, begreep men, dat zij zich sterk voelde voor den toekomstigen strijd, hetzij door de overmagt, die zij bezat op den Koning, hetzij door de jeugd en de onmagt der vreemdelinge, die daar aankomen zoude zonder vriende en zonder volgelingen, en zonder invloed, gescheiden van hare bloedverwanten, aan een vreemd. Hof, waarvan zij de gebruiken, noch de zeden kende, schoon het van haar geëischt zoude worden, zich er gansch naar te voegen; die blindelings en onzeker zoude voortwandelen tusschen de strikken en kabalen om haar henen; die er zich in verwikkelen zoude en daarin rondspartelen, eer zij het zelve wist, en die wel genoodzaakt zoude zijn, zich op genade of ongenade over te geven aan de alles beheerschende Camerera-Mayor, hetzij ze haar beminde of niet, te meer, daar deze door den aard zelven van haar ambt geroepen was hare bespiedster, hare opzigtster, hare kerkermeesteres te zijn - en dan eene Camerera-Mayor als ORSINI! Niemand ook, vriend of vijand van deze, durfde twijfelen aan hare overwinning, zoo het tot eenen kamp moest komen, te meer nog, daar zij al de personen, die het huis der Koningin zouden uitmaken, zelve had gekozen en benoemd, en de gekroonde gevangene zich dus zoomin als haar echtgenoot zouden bewegen, of hooren toespreken, dan zoo als de magtige Hofdame het door hare creaturen zoude laten aangeven. Toch werd de lijst van dit personeel naar *Turin* opgezonden en dáár goedgekeurd. De Edelman, die ELISABETH FARNESE bij volmagt zoude huwen, in naam van FILIPS V, was reeds gekozen, en de dag der voltrekking van dit verbond vast bepaald, en reeds zoo nabij, dat een koerier, van *Madrid* afgezonden, *Turin* zou kunnen bereiken, maar niet meer van daar terugkeeren vóór de plegtigheid; werkelijk werd er zulk een ijlbode afgezonden; het gerucht ging, om het ongeduld van den Koning te bevredigen omtrent den tijd der afreize zijner nieuwe gemalin; maar het was RAYMON, de geliefkoosde page van den Sieur FRANÇOIS, welke bij deze gelegenheid den titel van Ridder verkreeg, en die werd afgezonden van wege de Prinses ORSINI aan den Graaf SAINTBERTÔT. Op den dag der voltrekking vonden er geene openlijke feestelijkheden plaats te *Madrid* - die alle werden uitgesteld tot op de komst van de jonge Koningin - eene spaarzaamheid, die uit de schraalheid en den armelijken staat van 's Konings kas kon worden verklaard, zoo slechts niet nog meer onnoodige verkwistingen die wedersproken hadden.

Het Spaansche volk morde een weinig; maar ORSINI had nooit

vrees voor den toorn van de Spanjaarden, of ooit inschikkelijkheid voor hunne wenschen. Het Hof zweeg gebogen - en de Koning zweeg gegriefd - maar de Camerera-Major zelve bragt dien dag door in eene soort van angstige gespannenheid, die zij niet wilde laten opmerken, en die zij toch zoo weinig meesteresse scheen, dat zij zich, onder voorgeven van ongesteldheid, opsloot in hare bijzondere vertrekken, waar de Sieur FRANÇOIS haar een uur kwam bezoeken. Hij herhaalde dat bezoek laat in den avond, nadat ORSINI den Koning had opgewacht bij zijn naar bed gaan, een pligt, waarvan zij zich niet had willen ontslaan, en welken FILIPS haar moeijelijk maakte, door, met de onbuigzame halsstarrigheid van een kind, den gewonen tijd te overschrijden en te verlengen door ieder mogelijk voorwendsel, in de hoop, van zich ter ruste te begeven, met de zekerheid, ELISABETH FARNESE tot gemalin te hebben. Eene tijding, die in waarheid van minuut tot minuut werd gewacht - de reden, waarom ook alle hovelingen, die er het regt toe hadden, zich, zoo lang zij konden, bleven ophouden in de slaapkamer des Konings en in de aangrenzende vertrekken - dan zij werden alle teleurgesteld. Het laatste voorwendsel voor hen om te blijven was weggevallen; FILIPS rustte of rustte niet, maar was ten minste weggeschoven achter zijne fluweelen ledekantsgordijnen, en de Camerera-Major verliet met eenen triomferenden glimlach het slaapvertrek, en ontsloeg alle overigen met een' blik van haar oog, zonder dat de overbrenger van het telegraphisch berigt was verschenen.

Naauwelijks echter was zij in haar eigen vertrek, was zij er met den Sieur FRANÇOIS alleen, of die bode werd bij haar aangediend.

‘Laat den *Senor* VELASQUEZ hier binnenkomen, en verwijder u, CYNTHIA!’ riep de Prinses, in eene soort van hartstogtelijke hevigheid, die haar ongewoon was.

De Spaansche Ambtenaar trad vlak voor de Camerera-Major, boog zich diep en ernstig, en vroeg eenigzins verwonderd, of zijn berigt niet eerst behoorde bij den Koning?

‘Natuurlijk niet, daar ik het ben, die er den Koning op moet voorbereiden,’ antwoordde zij met een volgen van hare eigene gedachten, dat eene sterke verstrooijing bewees, en waarover de Sieur onmerkbaar het hoofd schudde.

Senor VELASQUEZ zag met nog meer verwondering op de Prinses ORSINI, en bleef zwijgend en aarzelend zijne depêche in de hand houden.

‘*Senor* VELASQUEZ! aan uwe handelwijze is het merkbaar, dat gij weinig bekend zijt aan het Hof, en zij dient evenmin, om er u gunstig bekend te maken,’ sprak ORSINI scherp.

‘Zoo ik eene fout heb begaan, vergeve het mij de *Senora Principessa*! zekerlijk, ik wist niet beter,’ sprak de Spanjaard overbluft en gaf zijn geschrift over.

De *Senora Principessa* draaide den verschrikten oproerige den rug toe; was dat toorn of voorzigtigheid? - want de Sieur FRANÇOIS, die bij haar gegaan was, terwijl zij las, zag haar vaalbleek worden - een verbleeken van onvermeesterden schrik, als nooit een sterveling op die trekken had bespied. Zij sprak geen woord, maar zij wenkte VELASQUEZ met de hand, dat hij gaan zoude - een wenk, dien de Sieur verduidelijkte, terwijl hij hem verzocht de bevelen der Camerera-Major te wachten in de voorzaal. Die man, die zich meende schuldig gemaakt te hebben aan een groot vergrijp, en die zich zelven verweet zijne eigene fortuin te hebben weggestooten, terwijl zij als onder het bereik zijner hand lag, verwijderde zich haastig en verward, eene gelukkige omstandigheid, waardoor hij de verwarring der Prinses niet opmerkte.

Die verwarring intusschen was groot, zoo groot, dat toen de Sieur haar weder naderde, hare hand vatte en belangstellend vroeg, wat er was, zij hem eerst met groote verwilderde oogen aanzag, en daarop in eene soort van woede opvloog van haren stoel, onder den uitroep: ‘Zij hebben het huwelijk voltrokken! ELISABETH FARNESE is Koningin van *Spanje*!’

‘Het is niet mogelijk, gij moet u vergissen!’ riep D'AUBIGNY, terwijl hij de depêche inzag, en even daarna met ontzetting ter zijde legde. Hij had zich overtuigd. Het was niet slechts mogelijk, maar het was waar!

‘Een afschuwelijk verraad van SAINBERTÔT!’ riep ORSINI, met tranen van spijt in het oog.

De Sieur haalde de schouders op. - ‘Het kan eene vergissing, een misverstand zijn, eene onhandigheid,’ hernam hij, vergoêlijkend.

‘Misverstand!’ herhaalde ORSINI met bitterheid en ergernis; mij dunkt, het bevel was duidelijk en bepaald! Onhandigheid! een page van zestien jaar had die dienst kunnen bewijzen, het overhandigen van een' brief!

‘Is het niet mogelijk, dat VICTOR AMADEUS, ondanks alles, de zaak hebbe doorgezet?’

‘Al ware VICTOR AMADEUS de bedriegelijkste schelm, die ooit

een' Vorstenzetel van *Europa* onteerde, hij zoude zoo schaamteloos niet hebben durven handelen.'

'Hoe het ook zijn mag, ik smeek u, Mevrouw! ook om uws zelfswil, veroordeel niemand, vóór gij het nadere weet, vóór gij meer helder ziet in deze ongelukkige uitkomst.'

Maar de Prinses luisterde niet; zij ging voort, heen en weder te loopen door het vertrek, met groote ongeregelde schreden; met lippen, sidderende van toorn, en wangen, gloeijende van ontvlamde drift den armen Graaf te beschuldigen, de jonge Koningin te verwenschen en VICTOR AMADEUS te beschimpen; zij vergat geheel alle matiging en zelfbeheersching, zoo als het natuurlijk zijn moest van eene, die gewoon was zich zelve te betoomen, en die op eenmaal, om eenige geweldige oorzaak, alle banden van zich werpt; zoo vaak toch wij de Prinses ORSINI koel hebben gezien en onbewogen bij gebeurtenissen en onder omstandigheden, die haar hadden moeten schokken, was dat niet, om een koud laconisme te doen opmerken, maar om bewondering te vragen voor een zeldzaam verschijnsel van menschelijke zielskracht; want zij was eene hartstogtelijke vrouw, hartstogtelijk in de liefde - wij hebben het gezien in hare verbindtenis met FRANÇOIS - hartstogtelijk in de eerzucht, hartstogtelijk tot in de ijdelheid toe, tot in alles, wat zij opvatte, begeerde of gevoelde; en daarom was die uitbarsting zoo vreesselijk en zoo geweldig, omdat zij niet, als anderen, aan die hartstoglelijkheid nu en dan had toegegeven, en er als het ware afleiding aan had vergund; maar dat dit alles bijeenbewaard was gebleven en gesmeuld had tot een enkel oogenblik van uitbarsting. Een vierde van een uur lang gaf die zonderlinge vrouw toe aan hare hartstogtelijkheid, aan hare woede, aan hare spijt, aan haar berouw, aan haren toorn, aan alle driften en gewaarwordingen, die haar bestormden; maar toen ook was zij zelve de eerste, die er aan dacht, kalmte en beradenheid te hernemen, zonder dat een woord van den zwijgend belangstellenden getuige dezes orkaans harer ziele noodig had het haar te herinneren. FRANÇOIS had te wel het noodzakelijke van dit lucht geven begrepen, om haar te storen door vertoogen, die hij berekenen konde, dat volstrekt nutteloos moesten zijn.

De Prinses ORSINI stelde zich in het einde nevens D'AUBIGNY, die was blijven zitten, legde hem beide handen op de schouders, en hem aanziende met die schrandere oogen, waaruit de flikkering der togten reeds weder terugweek voor de kalmere helderheid des verstands, zeide zij hem:

‘D'AUBIGNY! mijn trouwe vriend! gij waart de eenige getuige van mijne zwakheid, van mijn zelfvergeten, van mijne vernedering, mag ik zeggen; gij zult het ook zijn, die zal weten te getuigen, hoe ik kracht kan toonen, en hoe ik mij weet op te rigten.’ - En daarop aan zijnen arm uit hare kamer tredende, ging zij met vasten tred de voorzaal binnen, waar VELASQUEZ haar wachtte.

‘*Senor*!’ zeide zij met eenen glimlach, die den armen man het leven teruggaf, ‘ik heb mij lang beraden, of ik het regt had Zijne Majesteit te wekken om deze tijding, of niet - ik ben tot het besluit gekomen, dat zij den Vorst behoort te verkwikken bij zijn opstaan; wees dus morgen tijdig op het paleis, om uit de handen van uwen Koning eene betere belooning te ontvangen voor uwe goede berigten, dan dit voorloopjg blijk mijner vreugde bij deze gelegenheid,’ en zij schonk hem een zwaar diamanten kruis, dat zij losmaakte van haren halsketting. ‘Tot morgen evenwel zij uwe aankomst een geheim,’ voegde zij er bij, toen de verrukte haar de hand kuste.

Den volgenden morgen werden FILIPS en geheel zijn hof werkelijk verblijd, naar de verordening der Camerera-Major, door de mededeeling van de gewigtige tijding, en zij zelve ging voor bij dat vreugdebetoon, met eene bevallige goedwilligheid, als ware het gebeurde haar geene schokkende teleurstelling geweest. En de Koning, in zijne kinderachtige blijdschap, drukte haar de hand, noemde haar zijne schoone vriendin, ‘de zuster zijner ziele,’ en dankte haar als voor eene weldaad, die *zij* hem bewees.

Dien dag ook deelde zich de stemming van het Hof mede aan het volk van *Madrid*, dat bij Kabinetsorder de vrijheid kreeg, zijne vreugde aan den dag te leggen over de blijde gebeurtenis, op de gewone en gebruikelijke wijze. En er werden *te Deum's* verordend in alle kerken van de Hofstad, en de Koning met geheel het Hof woonde de hoogmis bij in de Kathedrale; er hadden plegtige omgangen plaats door de straten - en er werd wijn en brood uitgedeeld aan de armen, en het volk toonde zijne deelneming door al die luidruchtige bedrijven, die niets bewijzen, en waaraan de Vorsten toch gelooven. Al die juichtoonen werden met ophef en met overdrijving weêrgalmd door geheel *Spanje* henen naar het buitenland, en vooral naar *Turin*; daarvoor wist de Prinses ORSINI te zorgen!

Toen eindelijk meer uitvoerige tijdingen waren aangekomen van *Savoije*; toen de Spaansche Ambassadeur, de Hertog

VICTOR AMADEUS, en de jonge Koningin, allen geschreven hadden aan den Koning, en SAINBERTÔT en ALBERONI beide aan de Prinses ORSINI, wist deze laatste, waaraan zich te houden; ook sprak zij tot den Sieur FRANÇOIS, die in geene kleine onrust tot haar gekomen was: - 'Welaan, nu oordeel ik met volle kennis en zekerheid van alles. SAINBERTÔT bekent het zelf; hij heeft te laat gehandeld.'

'De ongelukkige!' riep D'AUBIGNY moedeloos; 'hij heeft de belangen van ELISABETH FARNESE beter behartigd dan de zijne.'

'Zoo! begrijpt gij het ook, dat hij mijne gunst heeft verbeurd?'

'Ik ken u, Mevrouw! en ik weet, dat DIANA voor hem verloren is. En als nu mijn kind hem bemint, is ook zij ongelukkig. Dat heb ik dan gewonnen bij mijne reis naar *Spanje*! Maar ik wil haar ten minste zelf daarop voorbereiden, dat zij dien jongen man niet zal wederzien.'

'Gij zult dus dit huwelijk niet meer bevorderen willen, ondanks mij?' vroeg de Prinses ORSINI verrast.

'Ik heb u immers mijn woord gegeven, dit niet te doen, zoo de jonge Graaf uwe verwachting teleurstelde. Hoe onverklaarbaar het zijn moge, dat *is* gebeurd, en het eenige, wat ik nog vermag, is van u te vragen, dat gij uwe wraak tegen den ongelukkigen jongman bepaalt bij de wonde van zijn hart!' -

'Mijnheer SAINBERTÔT is onderdaan van *Frankrijk*; hij heeft geene andere gunst van mij gewenscht, dan die, welke ik hem nu moet weigeren - hij heeft niets gedaan, dat hem schuldig maakt voor eenige wet van dit Land, waarin hij waarschijnlijk niet zal wederkeeren, en zoo hij het waagt, welnu, D'AUBIGNY! wie is hij dan, dat ik mij om hem zoude aflaten tot persoonlijke wraakneming? Ik had den jongen man willen beloonen - ik kan het niet meer, ziedaar alles!'

'Ik vertrouw dit woord; de jonge Graaf is veilig, en nu Mevrouw! mij rest van nu aan niets meer te doen in *Spanje*; ik ben er nutteloos, en ik kan er niets meer verhelpen voor mijne dochter; gun mij, dat ik naar haar terugkeere, en laat dit een afscheid zijn.'

Maar de Prinses ORSINI wilde dit niet toestaan; zij wenschte hem bij zich te houden; zij gebruikte alle middelen ter overreding; maar, zonderling, ondanks hare bekentenis, dat zij hem noodig had te dezer dage, zoo niet als steun en als raadsman, dan toch als vriend en als vertrouwde; bekentenissen, die hem

bijna overreedden om te blijven, was er in de wijze, waarop zij die uitsprak, iets vreemds, iets gedwongens - er mengde zich eenige verlegenheid in, die verborgen werd onder gulheid, dat hem juist bewoog, om niet toe te geven, omdat zij er zoo veel, zoo kennelijk te veel prijs op stelde, hem langer terug te houden. Hij vermoedde daarachter eenig oogmerk, en hij volhardde bij zijn besluit, om te gaan. Zij had zijne terugreis kunnen belemmeren, en hem duizende moeijelijkheden in den weg leggen, om niet eenmaal te spreken van hare magt, om hem van zijne vrijheid te berooven, zonder dat hij het iemand konde klagen; maar voor dit laatste waarborgde hem hare edelmoedigheid, en wat zij nu voor vriendschap in de plaats had gesteld van hare vroegere liefde, en tegen het eerste was hij evenzeer beveiligd, omdat Mevrouw ORSINI hem kende, en wist wat hij zoude ondernemen, zoo zij door list of door geweld zulk een plan van hem trachtte te dwarsboomen. Zij verschafte hem dus zelve de middelen, om veilig en snel te reizen. Bij het afscheid meer bewogen, dan hij het zich zelven wilde bekennen, of had gewacht, sprak hij met zijne dofste, zwaarmoedigste stem:

‘Nu toch zal het een afscheid zijn voor dit leven, ANNA!’

‘Wie weet?’ antwoordde zij, met eenen opgeruimden glimlach!

Wij hebben regt te weten, waarom het voor ORSINI zoo groot eene teleurstelling was, ELISABETH FARNESE Koningin van *Spanje* te zien, nadat zij toch zoo veel had gedaan, om er haar toe te verheffen, en nadat zij er zoo zeer op scheen voorbereid, haar als zoodanig te ontvangen, en vooral ook om te weten, waarom SAINBERTÔT hierin zoo schuldig werd gehouden en zoo zwaar gestraft. Met een enkel woord kan het gezegd zijn. De Camerera-Major had hem in staat gesteld, om dat huwelijk te voorkomen, en hij had het laten voltrekken! Waarom toch had de jonge Graaf zich zoo vergrepen tegen zijn gegeven woord en tegen zijne eigene vooruitzigten? Hij had het *niet* gedaan, hij was *niet* nalatig geweest; hij was onschuldig; slechts had er eene schrikkelijke misleiding plaats gegrepen. Men herinnert zich, dat de Abt ALBERONI te *Turin* aankwam, juist op het oogenblik, dat SAINBERTÔT zich meende te helpen door eene wan-

hoopsgreep, welke geene andere was dan deze: zich, even als vroeger, onaangemeld en ongewacht te vertoonen voor de Prinses ELISABETH, op hetzelfde uur en op dezelfde plaats, waar zij hem eenmaal regt had gegeven haar te komen zien; dit te doen met de vorige vrijmoedigheid en gemeenzaamheid, alsof er niets lag tusschen hun laatste zamenzijn en deze bijeenkomst; niet zijn beleedigend vertrek, niet zoo veel tijdsverloop, niet hare verloving met een' Koning, niet hare opzettelijke vreemdheid tegen hem, die wel den grootsten afstand maakte. En zij mogt dan verschrikt zijn, verontwaardigd, toornig, zij zou de voorzigtigheid moeten hebben, zijne stoutheid te zwijgen, omdat..... het niet de eerste was. Zij zou hem moeten aanhooren - en als hij eenmaal tot haar spreken konde, vrij en zonder getuigen, dan, meende hij, moest zijne zaak gewonnen zijn, en die der Prinses ORSINI te bepleiten scheen hem daarna geene moeite. Maar zoo hij zijne zaak verloor - en de mogelijkheid bestond - dan zou dit roekelooze onderwinden, vermetel, zoo als het slechts in het hoofd van eenen Franschen Edelman der achttiende eeuw kon opkomen, zijnen val onvermijdbaar maken en dien der Camerera-Major tevens, wie men beschuldigen zou in haren zendeling. Zoo ten minste oordeelde het ALBERONI, die tot hem kwam als de vertrouwde der Prinses, hem toegezonden als een raadsman, wien hij dus zijn vermetel ontwerp moest mededeelen, en die het nadrukkelijk ontried, als te gewaagd en te onherstelbaar, zoo het mislukte. Het had anders de uitvoerbaarheid voor zich; want de Graaf had de ontdekking gedaan, dat VACHINI, de Napolitaansche zangmeester der Prinses, dezelfde, die de gedienstige en getrouwe middelaar was geweest hunner zamenkomsten, niet van haren persoon was verwijderd, en hij had dien man, een veil wezen, nog in dezelfde goedwillige gezindheid voor hem teruggevonden, zijne diensten als altijd te koop, en zijn vermogen om die te bewijzen, hetzelfde; maar de Abt dwong hem het ontwerp op te geven, en beloofde daarentegen, zonder zulk een gewelddadig hulpmiddel, hem te brengen in de nabijheid der Prinses. De Graaf geloofde dit naauwelijks; maar aan den man, die de laatste instructiën had van de meesteres, moest hij zijn inzigt onderwerpen, en zonderling, hij ondervond spoedig, dat hij welgedaan had. ALBERONI had, als reeds gezegd is, een werkzaam aandeel genomen in de eerste opening der Spaansche huwelijksonderhandeling - dit had toenmaals reeds den zelfzuchtigen Hertog van *Savoije* te zijner gunste gestemd; maar hij

had nu nadere aanspraak verkregen op het vertrouwen en de gunsten van dezen, door de geheime diensten, welke hij het Fransche Hof bewees, en waarin ook de belangen van VICTOR AMADEUS verwikkeld waren; daarbij door zijnen vroegeren meester, den Bisschop van *Parma*, en het onbepaalde vertrouwen van VENDÔME, ingewijd in al de kronkelgangen der Italiaansche en Savooische staatkunde, en door eigene slimheid en list de slimheid en de list van anderen het eerst ontcijferende, had hij den dubbelhartigen Hertog, even als ORSINI, doen begrijpen - dat het meer schadelijk moest zijn, hem tot tegenpartij te hebben dan tot bondgenoot - en zoo was hij er in geslaagd, zoo veel van zijn vertrouwen te winnen, als het mogelijk was van iemand, bij wien bedrog hebbelijkheid is geworden, en een deel van zijn wezen. Nu gebruikte de Abt dien invloed, zoo het scheen, geheel alleen ten voordeele van SAINBERTÔT, want de gemakkelijkheid, waarmede men hem tot de Prinses van *Parma* toeliet, scheen weldra op dezen terug te werken; ten minste ELISABETH zocht den Graaf - de hinderpalen vielen weg, alsof zij nooit hadden bestaan; de jonge Prinses scheen, zoo niet haar vroeger welgevallen, dan toch hare voormalige welwillendheid te hernemen voor hem, en ten laatste kostte het hem niets meer, dan den wensch, om daat gehoor te verkrijgen, dat hem reeds zoo vele zorge gegeven had en zoo veel hoofdbreken. Zich te regtvaardigen tegenover de Prinses FARNESE over eene verwijdering, die haar smartelijk viel, doch die door zijn Hof werd geëischt, moest hem niet moeijelijk vallen, daar die Prinses nu op het punt stond, Koningin van *Spanje* te worden, een' rang, die haar gered was door zijne edelmoedigheid, daar de ongelukkige jonge Vorstin toenmaals aan haren ondragelijken toestand een einde had willen maken door een geheim huwelijk en eene vlugt met den Franschen Graaf, een kinderplan, dat zijn rijper oordeel, ondanks zijnen hartstogt, toenmaals had bestreden en verijdeld, en waarvoor ELISABETH hem nu nog dankbaar moest zijn. Maar het vooroordeel te bestrijden, dat zij tegen de Prinses ORSINI kon hebben opgevat, was te meer moeijelijk, daar zij, zelfs in de oogenblikken van het gulste vertrouwen, zich daarover niet uitliet, nooit den naam der Camerera-Major uitsprak, en als SAINBERTÔT dien noemde, daarop willens geene acht sloeg, of wel hem verzocht haar niet het Spaansche Hof te herinneren. Dit alles was nu zeker het bewijs, dat zij Mevrouw ORSINI niet beminde; ten minste de Graaf meende het daarvoor te houden, en het op die wijze aan de Camerera-

Major mede te deelen; maar dien tegenzin, zoo die bestond, te veronzijdigen, was op deze wijze niet mogelijk. Middelerwijl had ALBERONI'S scherp oog in haar karakter blikken geslagen, en in haar hart schuilhoeken ontdekt, welke op te sporen de taak van den Graaf was geweest, doch waarvoor zijn oog niet genoeg helderziende was - of zij had hare vermomming tegenover hem te wel bewaard, en nadat beide hunne wederzijdsche opmerkingen aan elkander hadden medegedeeld, kwamen hunne gezamenlijke berigten tot ORSINI over, voor welke dit reeds genoeg was om te besluiten, dat ELISABETH FARNESE niet Koningin van *Spanje* zoude zijn. SAINBERTÔT had op ALBERONI gezien met bewondering, en op zich zelven met ergernis, toen hij door dezen zoo gemakkelijk en zonder eenige kunstgreep zag bewerkstelligd, wat hem ondoenlijk was geweest met al de vindingen van zijn vernuft, en met al zijne vroegere aanspraken; maar de behendigheid van den Abt had zich hierin juist niet bijzonder behoeven in te spannen, daar eene onvoorzigtigheid van VICTOR AMADEUS hem zelven het middel daartoe had aangewezen. De Hertog had hem ondervraagd naar sommige betrekkingen en verhoudingen der Camerera-Major, waarop hij geantwoord had, zoo als hij meende dat te kunnen doen in het belang der eerste, en zonder te veel terughouding, om zijne eigene belangen te redden bij den Hertog; - maar toen deze hem ondervraagd had naar den Sieur FRANÇOIS, of liever naar Monsieur D'AUBIGNY, zoo als de Vorst hem noemde, had hij zich gered met de verklaring, dat hij eerst na 1705 aan het Hof van *Madrid* was gekomen, en dien *Écuyer-Cicisbeo* dus niet had gekend. ‘Dat spijt mij te meer,’ hernam VICTOR AMADEUS, ‘omdat de Prinses van *Parma* eene ernstige reden heeft naar dien man te onderzoeken.’

‘Als de Prinses dat wenscht, zou ik een' persoon kunnen aanwijzen, die met D'AUBIGNY bekend is.’

‘Gij moet haar dien persoon noemen, en gij kunt mijner dochter geene betere dienst bewijzen,’ had de Hertog gezegd.

Dit verklaart de toenadering van ALBERONI tot ELISABETH, dit het zoeken der laatste van SAINBERTÔT, want ALBERONI, die begreep, dat de Graaf behendig genoeg zoude zijn, om de Camerera-Major niet te verraden, noemde hem aan de Prinses. Hij had daarmede tegelijk Mevrouw ORSINI gediend, die het hem ten pligt had gemaakt, SAINBERTÔT en ELISABETH tot elkander te brengen. De jonge Vorstin, welker geheele leven tot hier toe was geweest een verbergen van zich zelve en van hare vroe-

gere begeerten, had intusschen niet regtstreeks hare belangstellende vragen tot SAINBERTÔT gerigt; - maar toen zij die eindelijk waagde, schoorvoetend en voorzigtig, had hij die zoo duister, zoo verschrikt en zoo kortaf beantwoord, dat hare omzigtigheid den lust verloor ze hem verder te doen. De jonge Graaf had bij die ondervraging nog sterker gevreesd voor de ontdekking van zijne liefde tot DIANA, dan voor die van het geheim der Camerera-Major; maar wat hem dan ook bedachtzaamheid voorschreef, het is zeker, dat hij haar oefende, en juist die terughouding overtuigde de Vorstin van *Parma*, dat hij veel moest hebben mede te deelen, en niet wanhopende zulks eenmaal van hem te hooren, al ware het bij toeval, bleef zij voortgaan hem eene vertrouwelijkheid te bewijzen, die evenmin waar was als onbaatzuchtig. Door te weigeren zich over Mevrouw ORSINI uit te laten, hoopte zij hem uit te tergen alles te zeggen, wat hij wist, om op deze terug te komen; dan de jonge Graaf was te bescheiden, om in dien strik te vallen; hij liet zich afschrikken een onderwerp aan te roeren, dat haar zoo ongevallig scheen.

Terwijl deze listen en tegenlisten te *Turin* werden afgesponnen, kwam de ijlbode in die hoofdstad, welke SAINBERTÔT moest verpligten tot het overhandigen van de depêche, die de Prinses ORSINI aan zijne zorg had toevertrouwd. ALBERONI, die zoo goed onderrigt was van alles, wat er omging te *Madrid*, als LODEWIJK XIV - want hij had spionnen, die betaald werden met het goud van den Franschen Koning, - was bekend met den inhoud van dat staatsstuk, door het Ministerie der Camerera-Major daargesteld, en dat eene vraag opwierp, welke het huwelijk onmogelijk maakte; hij wist twaalf uren vooruit de aankomst van dien bode en het doel van diens komst; - hij had zich vergewist van den weg, dien deze noodwendig moest nemen, en hij was zoo gelukkig den argeloozen RAYMON op te vangen, vóór hij de poorten van *Turin* binnenreed, met al de drift, die hij had noodig gerekend, om den last zijner meesteres te volvoeren. Wat de listige Abt hem zeide, of het door dreigingen was, of door beloften; of hij hem verschrikte door een magtwoord, of verschalkte door eene list, of dwong, of verleidde, dat is niet met zekerheid te bepalen; misschien heeft hij al die middelen achtervolgens aangewend; maar welken vond hij daarop ook had bedacht, zeker is het, dat die gelukte, en dat hij den misleide of den verleide overhaalde zich

vier en twintig uren lang verborgen te houden. Gewigtige vier en twintig uren! wat konden zij niet zijn in de hand van zulk een' behendigen en werkzamen intrigant als ALBERONI, wanneer men indenkt, hoe vaak een enkel uur, een vierde van een uur, gewonnen of verloren, beslissen kan over een menschenlot? En hier werkelijk hadden zij alles beslist, want de Abt had niet stilgezeten, en de Hertog had zijne leiding gevolgd, en toen SAINBERTÔT ten laatste het bevel had ontvangen, en dat met de meeste haast wilde gaan uitvoeren, kwam men hem berigten, dat het huwelijk bij volmagt voltrokken was, en daar hem ernstig was aanbevolen, zijne *depêche* in geen geval te toonen na die verbindtenis, had hij niets beters te doen, dan zijne opwachting te gaan maken, in naam der Camerera-Major, bij - de Koningin van *Spanje*.

Hij wist niet, welk eene grieve hij zijner zendster had aangedaan, en wat hij zich zelven had berokkend. Onwetende daarvan, berigte hij het gebeurde eenvoudig en zonder eene verontschuldiging naar *Madrid*, en wachtte rustig de nadere bevelen der Prinses ORSINI. De laatste kon niet anders dan hem veroordeelen, dan hem verdenken van een boos verraad; eerst een brief van den Sieur FRANÇOIS wekte hem uit zijne rust, met den schrik en de teleurstelling, die men zich denken kan. Hij begreep, dat zijn levensgeluk verwoest was voor altoos, want ook de belangstelling van den Sieur FRANÇOIS scheen voor hem verminderd te zijn; het verbod, DIANA weder te zien, was er ten minste zonder eenige verzachting van hope bijgevoegd, en de arme Graaf, die nu wist, wie DIANA was, begreep te wel, dat zelfs D'AUBIGNY haar niet zoude uithuwen tegen den wil der Prinses ORSINI, bij het groote regt, dat deze in waarheid op haar bezat. Die hardheid trof hem te dieper, naar mate hij haar eene onverdiende geloofde, en zijn ongeluk was te zwaarder, daar hij nooit zijne onschuld zou kunnen bewijzen, want RAYMON was verdwenen op eene onverklaarbare wijze. Hij wilde toch nog eene poging doen, om zich bij Mevrouw ORSINI te verontschuldigen, haren toorn te verzachten, en haar te verbidden, om van besluit te veranderen.

Hij reisde weg van *Turin*, en hij was reeds tot de Fransche grenzen gekomen, toen hij eenige verwarde regels schrifts ontving van den Sieur FRANÇOIS, die niets anders behelsden dan dit: ‘Mevrouw ORSINI heeft haar werk voltooid; zij heeft mij mijn kind laten ontschaken; waarheen zij het ook gevoerd heeft, nu het in hare hand is, is het verloren; zij kan niet anders dan DIANA

het verderf indrijven,' en ter zijde stond, als een uitroep der bitterste smarte daarhenen geworpen: 'Zoo de wrake mij geoorloofd ware! hoeveel magt zoude ik niet hebben tegen haar, en toch trotseert zij mij!'

De radelooze vader van DIANA, die zich uitstortte tegen haren geliefde, wekte eene gedachte op in zijne ziel, die al zijne smart en teleurstelling daarin nog niet hadden doen oprijzen. Toen de Camerera-Major daar zoo afschuwelijk voor hem stond, niet als de vrouw, die hem DIANA had geweigerd, maar als de vrouw, die DIANA deed verloren gaan voor hem, voor allen en voor zich zelve, - toen herinnerde hij zich al het leed, dat die vrouw hem reeds had gedaan, al het kwaad, dat zij had gepleegd, al de schuld, die zij reeds had op zich geladen; - zij stond voor hem als de wreede, zelfzuchtige, alle regten vertredende intrigante, die hij reeds vroeger had gehaat, en die hij nu moest verachten. Het geheele leven dier vrouw lag plotseling voor hem met al zijne zwarte vlekken, met al zijne blinkende zonden, met al zijne bloedige tranen, aan anderen afgeperst, met iederen zedelijken moord, dien zij had gepleegd, en hij herinnerde zich, dat hij eens eene opheldering had erlangd, die hem had doen zeggen: 'Het lot dier vrouw is in mijne hand!' en hij herinnerde zich de antipathie der Koningin van *Spanje*, en hare nieuwsgierige vragen, en hij wist die twee gedachten zoo goed te verbinden, dat hij meende, het uur der vergelding moest voor haar geslagen hebben, en de wrake, die D'AUBIGNY niet mogt oefenen, was nedergelegd in zijne hand - en de opvatting vastklemmende, tot zij een besluit was geworden, reisde hij terug naar *Turin*.

. . . . . .

. . . . . .

Wij ook moeten even teruggaan, om te zien, wat den Sieur FRANÇOIS regt gaf tot zulk eene ontzettende aanklagt tegen de vrouw, welker gebreken hij altijd verheeld had en verzacht voor het minst door zijn stilzwijgen. Hij had nog niet de Spaansche grenzen overschreden; hij was *Pampeluna* nog niet genaderd, toen hij, op veranderd gespan van muilezels wachtende, zich in eene armelijke dorpherberg zat te vervelen, en die onbestemd verdrietige toestand plotseling veranderde voor de meest regtmatige smart en onrust, door de ontmoeting van zijnen getrouwen JERÔME, die hem met al de omzigtigheid, welke zijne angstige nieuwsgierigheid toeliet, het volgende mededeelde:

Spoedig, nadat men op *Chante-Loup* de eerste berigten ontvangen had van des Sieurs komst te *Madrid*, hadden zich te *Amboise* van tijd tot tijd lieden vertoond, die, naar hun uiterlijk voorkomen, de liverei en het getal hunner bedienden, en de pracht hunner equipaadjes, kennelijk behoorden tot de eerste kringen van *Parijs* en *Versailles*. Nu eens waren het Dames geweest, begeleid door elegante cavaliers, dan weder bejaarde Heeren, door een' ganschen stoet van gevolg omringd, dan weder jonge edellieden, in eenvoudig jagtkostuum, en die te paard kwamen, en bijna onverzeld, maar aan wier uiterlijk en manieren het te zien was, dat zij tot het hof behoorden. Zeker had JERÔME onder hen Heeren herkend, die tot het Huis van den Hertog van *Orleans* behoorden; maar hoe ook verschillend van voorkomen, van rang en van geleide, alle schenen slechts één zelfde doel te hebben, het doel namelijk, om het Kasteel *Chante-Loup* te bezien, te naderen en zoo mogelijk binnen te dringen. Maar JERÔME en zijne medgezellen hadden zich te wel het strenge verbod van hunnen meester herinnerd, en waren te zeer aan hem gehecht, om eenen enkelen dier wenschen gehoor te geven, hetzij zij met beleefdheid werden geuit, met aanmatiging voorgedragen, of ondersteund door vleijerijen of door rijke aanbiedingen; die nieuwsgierigheid werd zoo in het oogloopend, dat het zelfs DIANA lastig werd; en zonder het bevel van den Sieur FRANÇOIS, die te wel met de inrigting der Spaansche posterijen bekend was, om ze te vertrouwen, om nooit anders dan over huisselijke en onbeduidende zaken te schrijven, en behalve den staat van DIANA'S gezondheid, niets verder daarbij te voegen, had de schrandere Huishofmeester reeds dat begin hunner onrust aan zijnen Heer medegedeeld. Het was afgesproken, dat DIANA zelve niet schrijven zou; D'AUBIGNY had zich liever den troost harer brieven ontzegd, dan de gelegenheid te verwekken, dat de Prinses ORSINI zijne dochter zoude leeren kennen uit hare brieven! Hij wist, dat zij schreef met hare ziel, met haar hart, met haar hoofd. Alles, wat het beste en fijnste in haar was, zou dan voor het scherpe oog der Prinses zijn blootgesteld geweest, en volgens de angstvallige zorge van FRANÇOIS moest dat niet zijn. DIANA'S verdriet over dien kleinen overlast kwam dus niet tot hem, maar spoedig werd het door iets ergers gevolgd. Op eenen voormiddag hield eene prachtige reiskoets, met vier paarden bespannen, stil, vlak voor den ingang van het Kasteel JERÔME zelf ging zich in staat stellen, om op nieuw de gewone

weigering uit te spreken, toen er een Heer uit het rijtuig afsteeg in militair gewaad, die verzocht te mogen spreken met de bewoneres van het Kasteel. Toen dit geweigerd was, toonde hij een bevel van den Maarschalk VILLEROI, dat hem magtigde tot een mondgesprek met de jonge Dame, die zich op *Chante-Loup* bevond. Maar de Huishofmeester hield onverschrokken stand, en verklaarde geene bevelen te erkennen en te ontvangen, dan van zijnen meester, die juist bevolen had niemand binnen te laten. De krijgsman scheen zich hiermede te vergenoegen, ten minste het rijtuig vertrok; dan in den avond kwam het terug, voorzien van eene gewapende magt, en dezelfde persoon toonde nu dezelfde order, die hij nu bereid scheen met het geweld, dat in zijne magt was, te steunen. JERÔME durfde geenen strijd aanvangen met's Konings krijgslieden, ten minste niet voordat zijne jonge meesteres zelve had beslist, wat zij hierin wilde gedaan hebben. DIANA meende te moeten toegeven, en nu trad de krijgsman binnen, eene Dame geleidende, die gemaskerd was; beide hadden een lang gesprek met DIANA, waarna de Jonkvrouw het vertrek verlaten had, leunende op den arm der Dame, JERÔME met geen enkel woord had toegesproken, maar hem slechts de hand had gereikt, als tot een afscheid; want naauwelijks durfde de trouwe man zijne oogen gelooven; zij volgde de Dame in het rijtuig, en toen hij haar in het overgaan van het plein den wil haars vaders wilde herinneren, zeide zij alleen: ‘Ik gehoorzaam aan de naaste mijner betrekkingen’ - en het rijtuig reed weg! Den volgenden dag kwam een bediende hare Kamenier afhalen en eenige goederen vragen, die der jonge Dame onontbeerlijk waren. Men had sinds dat oogenblik niet meer van haar gehoord. Maar JERÔME, die begreep, dat nasporingen, zelfs als zij gelukten, nutteloos zouden zijn, dacht zich als eerste hulp de voorkennis en tegenwoordigheid van den Sieur zelven, en was met al de ijl der trouwe en der onrust henengereisd, de *Pyreneën* over. Men denke zich de toestand van eenen man als FRANÇOIS, van eenen vader, van eenen vader als hij! Hij had JERÔME misschien verwijten kunnen doen, zeker ten minste vele ‘waaroms’ kunnen voorleggen; dan hij was overtuigd, dat die man niet anders had kunnen handelen; dat hij zich zelven en al zijne makkers aan eene vruchtelooze gevangenschap had kunnen blootstellen, met geweld te gebruiken, en dat daarbij de wil van DIANA alles had beslist! Daarom zweeg hij; maar onder dat zwijgen moet

zijn gelaat en zijne houding zoo iets schrikwekkend lijdends hebben aangenomen, dat de goede bediende, met de handen voor de oogen, aan de voeten van zijnen Heer was nedergeknield, en het luide had uitgesnikt: zoo hij zich aan eenig pligtverzuim had schuldig gemaakt, was dit zwijgen de vreesselijkste straf, die hem had kunnen worden aangedaan; ten minste hij voelde haar snerpend, nu hij onschuldig was. De Sieur FRANÇOIS begreep bij het eerste nadenken, dat het de Prinses ORSINI was, die hier had gewerkt. De Maarschalk DE VILLEROI was haar getrouwste boezemvriend aan het Fransche Hof. Alleen door haar kon deze weten van het aanzijn van DIANA. Geen sterveling ook kon er belang in stellen, zich de regten aan te matigen eener nabestaande, dan iemand, door haar gezonden; de Maarschalk was een man, die alles durfde en wien alles vrijstond; want hij had het voorregt ongestraft en veelvermogend te zijn door de vriendschap en den steun van Mevrouw DE MAINTENON. Het was hem duidelijk: ORSINI had zich bemagtigd van zijn kind, zoo als zij eens had gedreigd, en dat na alles, wat er tusschen beide echtgenooten was voorgevallen, wat hij zelfs nu weêr voor zijne gemalin was geweest! Hij vond dit verraad zóó snood, dat hij er iederen gruwel van vreesde. Toen schreef hij aan SAINBERTÔT, en hij reisde terug naar *Madrid*, overtuigd, dat zelfs, al stond hij voor het huis, waar men DIANA ophield, hij zich niet zou kunnen verzekeren van zijn kind, en niet tot haar zou worden toegelaten, zonder den wil der Prinses. Want wie was de Sieur FRANÇOIS te *Parijs*, en voor wien zouden de vrienden van ORSINI hem erkennen, zelfs al erkende hem DIANA als vader? Overtuigd, dat hij zijn ongeluk bij de bron moest opzoeken tot herstelling, wilde hij de Prinses zelve, door welk middel dan ook, noodzaken tot het teruggeven van zijn kind, al moest hij daartoe dan ook het vreesselijkste gebruiken, dat hij kende: het verbreken van zijnen eed. Maar hij vond de Camerera-Major reeds niet meer te *Madrid*.

De koningin van Spanje.

Op den weg van *Madrid* naar *Burgos* zag men Koninklijke rijtuigen en hofkoetsen voortrijden met zoo veel snelheid, als een dubbel gespan van sterke reispaarden het konden mogelijk maken, in een bar saizoen, over eenen bevrozen' grond en bij slechte wgen; want het was in het laatste der wintermaand, en zelfs *Spanje* heeft zijne dagen van guurheid en van koude. Maar op wie daarbinnen gezeten waren in de koetsen, gewikkeld in gemakkelijke en warme reiskleederen, door digt en wollig bont beschut tegen iederen last van wind en vorst - konden beiden hunne plage niet oefenen, of het moest zijn, dat de vertraging hunner reis hun reeds tot de allergrootste kwelling was. Voor een' hunner moest dat zeker zijn, want het was FILIPS V, die, met zijn gevolg en de Camerera-Major, zijne nieuwe gemalin te gemoet reisde tot aan *Guadalaxara* - of liever, het was de Camerera-Major, die den Koning heenleidde, hoewel het den schijn had, of zij volgde, want van het oogenblik af, dat haar Vorst gehuwd was, scheen het, of de Prinses ORSINI zich, meer dan ooit, meesteres gemaakt had van zijnen persoon en zijne handelingen. Had hij vroeger naauwelijks gesproken of gehandeld dan door haar, nu sprak hij niemand dan haar, nu handelde hij niet meer; het scheen of de heerschappij zoude moeten deelen met eene andere, nog de keten verengd had, die zij om haren koninklijken slaaf had heengeslagen. Het was ook niet om te deelen, dat zij eene Koningin van *Spanje* had geroepen tot den troon van *Spanje*; en nu die Koningin ELISABETH VAN PARMA heette; nu die ELISABETH VAN PARMA niet vooraf had willen dingen naar hare vriendschap, was zij tot die deeling minder gezind dan ooit; en terwijl zij een goed gelaat toonde bij het onveranderlijke - had zij in den tijd, die nog verloopen moest, eer de echtgenooten zamen zouden zijn, alle maatregelen genomen, die haar voortdurend meesterschap moesten vestigen, Op geheel de driedaagsche reize volgde haar rijtuig onmiddellijk de koets des Konings, die tot gezelschap

had hare meest toegenegene afhangelingen, de eenigen ook, die hij sprak buiten haar zelve - want bij iedere verpoozing der reize zonderde de Koning zich af met haar alleen, en zag niemand meer tot aan zijn ter rust gaan. FILIPS scheen onder dit alles meer lijdelijk en meer afhankelijk dan ooit; hij sprak niet, dan om goed te keuren, wat de Prinses ORSINI had beschikt, of om zijn verlangen uit te drukken naar zijne jonge bruid. Het is zoo, deze reize was zijn wensch geweest; maar het regelen daarvan was geheel de Prinses overgelaten, en het was dus beschikt, dat de Koning slechts anderhalven dag vóór de Koningin te *Guadalaxara* zoude aankomen. Want van hare zijde naderde de Koningin met allen, die haar aan de grenzen waren komen ontvangen; hare ekwipaadjes, de personen, die haar huis zouden uitmaken, en een deel der lijkfwachten van den Koning van *Spanje*. ALBERONII was in haar gevolg gebleven, van *Parma* af; de Hertog de SAINT-AIGNAN was tot haar gekomen aan de Spaansche grenzen, en die van INFANTADO was haar in ontvang komen nemen van wege zijn meester aan de Savooische - en de étiquette wilde, dat zij tot den Koning zoulde komen, en dat deze haar afwachtte.

Wij hebben de koetsen uit het oog verloren, die intusschen haren weg zoo goed vervolgd hebben, dat zij te *Guadalaxara* stilhielden voor het ruime en prachtige paleis der Hertogen van *Infantado*, dat den Koning tot verblijf zoude zijn gedurende zijn oponthoud in het stadje, waarvan dat Hertoglijk geslacht de Erfheeren waren. Maar schoon het paleis gesierd was en gemeubeld naar de behoeften van zoo hoog eenen gast - de inwoners der stad zelve verdrongen zich niet daar rondom henen, om hunnen Koning te zien en te begroeten, want het was avond, en de Camerera-Major had verordend, dat men in het geheim, en bij wijze van incognito, de stad zoude binnentrekken. Weldra dan ook zat de Prinses ORSINI alleen met FILIPS V! Voor het laatst alleen, want hoe groot eenen invloed de eerste ook dacht te oefenen, en haar mogt worden ingewilligd, het zou haar niet geoorloofd zijn, zich zoo te stellen tusschen den Koning en zijne gemalin, dat de laatste niet altijd, als zij wilde, de derde zou mogen wezen bij dit zamenzijn.

Maar schoon het voor het laatst was, en hoewel beide daaraan welligt dachten, schenen zij elkander toch niets te zeggen te hebben; ten minste, de Koning, in zijnen hoogen armstoel gezente, leunde zwijgend het hoofd in de hand, terwijl hij den

elleboog rusten liet op de tafel, en de Camerera-Major, die nederzat op eenen kleineren ruggestoel, geplaatst op eenigen afstand van de tafel, bekeek zwijgend het fijne miniatuurschilderwerk van den waaijer, waarmede zij speelde, hetzij om hare verveling te vermommen, helzij om zich te hoeden tegen de verzoeking, om de achtelooze houding van haren Vorst te volgen, want de vermoeijenis en de schokkende beweging van eenen ganschen dag rijdens moesten ook hare levendigheid hebben afgemat.

Eindelijk sprak zij, kermelijk hare loomheid overwinnende tot de poging om een gesprek aan te knoopen:

‘Heeft Uwe Majesteit mij iets op te dragen voor de Koningin? Ik reize morgen vroeg naar *Jadraque*.’

‘Niets, schoone vriendin! of liever, zeg alles wat u goeddunkt; gij kent al mijne bedoelingen - en ik zal mijne vrouw immers welhaast zien!’ - En daarop zweeg hij, met het gelaat en de houding van iemand, die meer wilde zeggen - bleef haar eene wijle strak aanzien, met meer beteekenis dan gewoonlijk, en sprak toen aarzelend, en als had hij naauwelijks den moed om het te zeggen: ‘Maar, mijne vriendin! zoudt gij wel naar *Jadraque* gaan? Gij zelve? Zou niet de Hertogin van *Bejars*, of eene andere Dame, Hare Majesteit daar kunnen begroeten en hierheen geleiden?’

‘Mijn Koning vergeet, dat het behoort tot de pligten der Camerera-Major,’ hernam ORSINI eenigzins verwonderd, ‘en dat Hare Majesteit reden zoude hebben tot ontevredenheid zoo deze reeds terstond met eene nalatigheid aanving.’

‘In waarheid!....’ hervatte FILIPS, nog weêr aarzelende en verlegen; ‘doch .... ik scheide mij zoo ongaarne van u..... en .... der Koningin, die u niet kent, moet het onverschillig zijn, wie haar ontvangt, zoo het slechts eene Dame van rang zij.’

‘Ik wil hopen, dat dit Harer Majesteit niet onverschillig zij; ik wil hopen, dat onze Koningin reeds genoeg Spaansche zal zijn, om begrip te hebben van den rang eener Camerera-Major en van het gewigt dier betrekking, om *niet* onverschillig te zijn, wie haar vervult en hoe; ik wil niet hopen, dat....’ De Prinses ORSINI zeide dat alles op dien harden, meesterachtigen toon, waarmede zij gewoon was FILIPS te overbluffen, als zij het niet noodig vond hem te vleijen; ook viel de Koning haar nu snel in de rede met een: ‘Nu dan, in 's Hemels naam, ga!’ - dat hij voleindigde met een' diepen

zucht, en waarbij de Prinses met eene soort van minachtend medelijden nederzag op den zwakken Vorst, wien het zoo moeijelijk scheen te vallen, zich voor eenen enkelen dag te scheiden van haren steun.

Den volgenden ochtend, op den 23sten December, vertrok de Prinses ORSINI met een klein gevolg naar *Jadraque*, een stedeken, waar de Koningin dien avond zoude aankomen en den nacht doorbrengen; het was een kleine togt van eenige uren - en waarbij Mevrouw ORSINI, alleen in haar rijtuig, zich ongestoord konde overgeven aan iedere soort van overdenking, en zich volkomen voorbereiden tot die eerste gewigtige ontmoeting. Gewigtige ontmoeting van die twee vrouwen, die elkander nooit hadden gezien, en die reeds zoo veel op elkanders lot hadden gewerkt of nog vermogen zouden; die elkander nog niet hadden gezien, en die elkander toch niet meer onverschillig waren; die elkander vreesden en benijdden, of welligt reeds heaatten, en toch misschien bestemd waren elkander eenmaal te beminnen, te steunen, te handhaven, te troosten - of elkander het leven te verbitten, het geluk te betwisten, de wenschen te verijdelen, de hoop teleur te stellen; maar zeker om altijd zamen te zijn, te zamen, hetzij in de naauwste en innigste vertrouwelijkheid, hetzij om tegenover elkander te staan, met den haat en het wantrouwen in de oogen!

Gewigtige ontmoeting voorzeker, want zij kon ligt beslissend zijn voor altoos; want het kon afhangen van den eersten indruk, wat zij voor elkander zijn zouden. Dat ook had de Prinses ORSINI volkomen begrepen, en daarom was zij besloten, al hare kunst in dit oogenblik te vereenigen, om vastheid, die van kracht getuigde, te voegen bij die aanvallige tegemoetkoming, welke bewijzen zou, dat zij dan eerst vijandin zoude wezen, als het zeker was, dat zij geene vriendin konde worden. Zij zou al de behendigheid van haren geest, al de buigzaamheid van haren aard, al de wegslepende verleiding van hare persoonlijkheid, tegelijk of beurtelings in het werk stellen bij die eerste zamenkomst. Eere genoeg, dacht ORSINI zeker, voor eene zeventienjarige - te veel kunst welligt, dacht zij er nevensdan een jong meisje, met hardheid opgevoed, waardig kon zijn, maar zeker genoeg, om haar te brengen dáár, waar zij haar begeerde te plaatsen; meer dan genoeg, om zich van haar te verzekeren. Mevrouw ORSINI had zic h het ambt van Camerera-Major laten geven - ook bij deze nieuwe Koningin, overtuigd, dat geen ander haar beter in staat stelde, om al hare plannen

en bedoelingen in de hand te werken; dat geen ander het haar zoo ligt maakte, de Koningin te leiden waarheen zij wilde, en zij glimlachte heimelijk over de onnoozelheid van FILIPS, die zoo weinig helder zag in hare ontwerpen, dat hij een oogenblik meenen kon, dat zij om zijnentwil het voordeel van die eerste zamenkomst zoude overlaten aan eene andere, om geene betere reden, dan om hem ter zijde te blijven!! Eene waarheid is het, dat zij zelfs, met de geheime bewustheid in zich, dat ELISABETH tegen haar bevooroordeeld was, nog op hare dankbaarheid rekende - en vooral niet had opgegeven, haar voor zich te winnen. Het is zeker, de Koningin kon niet weten, dat ORSINI haar den nieuwen troon had willen ontnemen; maar zij moest weten, dat niemand dan zij haar daarop had geplaatst. Het is zeker, dat de Koningin haren gemaal niet kende; maar het was haar bekend, dat ORSINI zijn gansche vertrouwen bezat, en zoo veel val zijn hart, als hij geven kon; de Koningin wist niet, welk deel van magt haar zoude te beurt vallen in het Koningrijk van *Spanje*, maar zij wist wel, dat ORSINI het alreeds regeerde, en de Prinses overwoog, dat, zoo dit geene titels waren, om van haar bemind te zijn, het er zeker moesten wezen, om door haar te worden ontzien en geacht. Bij die overwegingen had zij geene onrust meer, naauwelijks meer de vorige spijt. En het was met eene soort van welgevallen, dat zij voortdacht over hare verdere verrigtingen. Bij hare aankomst te *Jadraque* hoorde zij, dat de Koningin reeds dáár was; dat maakte zoo veel te meer gemakkelijk, wat zij had voorgenomen. Zij stelde zich voor, den avond door te brengen - zij alleen, met de jonge Koningin; deze de voorstelling te geven van al den glas en al de hoogheid, waartoe zij haar had opgeheven, en dus de dankbaarheid voor zoo ongehoopt een geluk in te enten in hare ziel, als deze zulk eene gewaarwording niet reeds had gevat; en den volgenden dag zou zij het zijn, die haar vergezellen zoude in hare koets, en die haar als bij de hand voortleiden zoude tot den Koning, als een geschenk, dat zij hem gaf; zoo zoude zij staan tusschen de echtgenooten, de derde bij hun eerste zamenzijn, ook dien eersten indruk leiden, en terstond aan hunnen toon tegen elkander, aan hunne houding wederzijds, de rigting geven, die zij wilde! Wat had de Prinses ORSINI meer noodig, om heerscheresse te blijven?

Vlak naast de woning, die men voor de Koningin had ingerigt, had zich de Prinses ook een verblijf gekozen, en alles was daar

voorbereid tot hare ontvangst. Reeds in groot hofgewaad gekleed, had zij slechts eene ligte reispelisse af te werpen, een weinig aan haar kapsel te verschikken, nog een paar sieraden aan te leggen - en toen dat schielijk verrigt was, trad zij binnen bij de Koningin. - Zij vond deze te midden van haren nieuwen hofstoet, omringd dus van lieden, die alle door dankbaarheid, pligt en persoonlijk belang aan de Prinses ORSINI verbonden waren; die in deze de meesteres kenden en eerbiedigden, en wier eerbiedig ter zijde gaan, wier achtingvolle en demoedige blikken, van hunne volkomene onderwerping getuigden. Maar ook tot ieders hooge bevreemding was de ontvangst der Koningin van die der omringenden de scherpste tegenstelling. Het was, of zij de Prinses ORSINI niet opmerkte - die zij toch als opwachtte, en die haar naderde, en die zich voor haar boog met eene onuitsprekelijke mengeling van bevalligheid, waardigheid en eerbied. Zij hield het hoofd gebogen en de oogen strak nedergeslagen, en zat stijf en onbewegelijk dáár, zelfs toen de Camerera-Major, naar het gebruik, aan hare voeten nederknielde, om hare hand te kussen. Zij gaf die hand niet; zij liet die nemen, en toen de Prinses er de lippen op drukte, was die hand koud, strak en onbewegelijk, als ware het eene van ivoor geweest. Toen ORSINI oprees, meende zij die jonge vrouw geraden te hebben. En geheel dit gedrag verwonderde haar niet meer. Zij herinnerde zich, wat SAINBERTÔT haar gezegd had van de beschroomdheid dezer Vorstin, van hare verlegenheid tegenover onbekenden, van haar gebrek aan toon, aan houding; van de moeite, waarmede zij zich bewoog, vooral onder vreemden, en hoe zij dit alles verborg of verheelde door eene stugheid, die altijd verkeerd werd uitgelegd. Zij begreep, hoe die verlegenheid van ELISABETH verdubbeld moest zijn tegenover de gevreesde Camerera-Major, die de toongeefster was van geheel haar Hof, en als een kort begrip van al de verfijningen der étiquette, en hoe deze koude en deze droogheid als het ware de maatstaf waren van het onwillekeurig ontzag, dat de naam der Prinses ORSINI haar inboezemde. Zij meende dit begrepen te hebben, en indenkende, wat dit haar vooruitgaf op de Koningin, begon zij met eene soort van goedhartig medelijden die verlegenheid te hulp te komen, door eenen toon aan te nemen van losse natuurlijkheid, die de jonge Vorstin op haar gemak moest brengen, en die haar tegelijk moest overtuigen van hare goede gezindheid. Alleen de tact eener ORSINI was in staat, hier het juiste midden te houden van voegzamen

eerbied tegenover een gekroond hoofd, en van dat welwillend afdalen eener hoogere des verstands, die een schroomvallig kind aanmoedigt tot spreken; maar de Koningin scheen te onnoozel om te begrijpen, of te verward om te verstaan; ten minste de weinige woorden, die zij uitte, en uitte met blijkbare zelfoverwinning, waren stug, hard en onbeduidend.

Intusschen hadden de hovelingen begrepen, dat zij te veel waren bij dit tooneel, en dat de kieschheid vorderde, beide te ontslaan van den dwang, door zoo veel aanschouwers opgelegd. Zonder bevel, en als bij afspraak, hadden zij zich verwijderd - en ten laatste waren die heide vrouwen alleen. Nu was er niets meer, wat eene van haar verhinderde, zich te toonen, wat zij zijn wilde voor de andere. De Koningin was ontslagen van iederen dwang; de Prinses ORSINI zou zich kunnen toonen, wat zij begreep te moeten zijn tegenover de Koningin.

Om het tooneel, dat volgen gaat, een weinig meer aanschouwelijk te maken, moeten wij herinneren, dat de Prinses ORSINI, hoewel zij reeds alle jaren doorleefd had, die aanspraak geven op vrouwelijke bevalligheid, en hoewel zij nu gekomen was tot het allerlaatste tijdperk harer schoonheid, door eene zeldzame begunstiging der natuur - zekerlijk gesteund door fijne kunst - toch nog een waas van frischheid, van jeugdige kracht en van levendigheid had behouden, die, gevoegd bij den onverdoofbaren glans van een schrander oog, en bij de onverwelkbare aanminnigheid, die nooit van haar zou wijken, haar nog wel de vrouw deed zijn, die zich ter mededinging stellen kon in schoonheid met een zeventienjarig meisje - van stroeve, harde, oudsche trekken - wier eenige schoonheid jeugd was; - dat de Prinses ORSINI de voordeelen van haar uiterlijk had verhoogd door een glanzig, satijnen hofgewaad, dat Franschen zwier vereenigde met Spaansche pracht; dat schitterde van flonkerend gesteente; dat schilderachtig was afgezet met rijke kant; dat harer edele houding regt deed, en waarvan de ongemeene ruimte en de lange sleep eene soort van majestueuse waardigheid gaven aan iedere harer bewegingen, en dat de Koningin, in een los en achteloos reisgewaad, hetzij met opzettelijke achteloosheid, hetzij door gebrek aan smaak, niets had gedaan voor haar uiterlijk, en dat de enge, hoekige pelisse van bont alleen strekte om het gedwongene harer manieren en het schrale harer nietige gestalte nog meer te doen uitkomen. Die tegenstelling scheen ook het eerste te zijn, wat de Koningin zelve begreep.

Reeds bij haar binnentreden had ORSINI met eenen schielijkenen scherpen blik ELISABETH opgenomen; nu eerst, nu zij alleen waren, hief deze den blik op naar de Camerera-Mayor, een' blik, die beantwoord werd, zoo als die werd gegeven, want met dien éénen blik begreep ORSINI, nu voor het eerst, maar nu ook volkomen, dat ELISABETH haar haatte - en nog boven den onwil verachtte, die dit in haar opwekte, zij, de onhandige, die den haat niet beter had kunnen verbergen, en die toch onvoorzigtig genoeg was, om zich met haar te durven meten! Alles, wat ooit de haar voor benijding, voor wantrouwen, voor onwil, voor minachting had kunnen leggen in een vrouwelijk oog, werd door deze beide vrouwen met dien blik aan elkander gegeven en teruggezonden; die der Koningin was boosaardig, tergend, uitdagend, en werd door ORSINI uitgestaanmet het onversaagde geduld van den moed en de vastheid, maar toch beantwoord met een langzaam en vreeswekkend dreigen, dat zoo wèl door de zinspreuk van haar wapen werd uitgedrukt: ‘Neem u in acht voor mijne omarming!’ Verder was er gelijkheid in de wijze, waarop zij elkander opnamen, en als ware het met de oogen peilden; gelijkheid in de wijze, waarop zij elkanders kracht schenen te berekenen, elkanders wapenen schenen te meten, elkanders voornemen trachtten te doorzien; meerdere gelijkheid nog in de weêrgalooze volharding, waarmede beide dien blik aanhielden, alsof het lot en het leven beslist zouden zijn van haar, die het eerst de oogen nedersloeg; gelijkheid allermeest in de snelheid, waarmede beide elkander verstonden, en van dit weten partij trokken. Slechts beging ELISABETH de fout, van den gloed des toorns op hare wangen te laten vlammen, en hare lippen niet te wederhouden van het beven der drift, terwijl ORSINI staan bleef in eene rustige en voegelijke houding, en op hare trekken niets te lezen was, wat zij zou moeten terugdrukken na een hoffelijk woord, want bij hare kennis van hofmanieren verbeeldde zij zich, dat dit nu juist zou moeten volgen. Maar zij vergiste zich; de Koningin vergat niet slechts de verfijnde hofvormen, maar zij ontsloeg zich zelfs van die der beschaafde vrouw. Zij was het, die het eerst aan de spanning een einde maakte, want met eene lage minachting het hooft ter zijde keerende, begon zij der Prinses eene grofheid te zeggen over de ontblooting van armen en hals op haren leeftijd, en over het onpassende van hare kleederpracht.

Mevrouw ORSINI was eene van die vrouwen, welke iedere

fijne woordenstrijd gereed vindt en gevat, maar die op het grondgebied der grofheden niets te winnen hebben, en zich niet kunnen staande houden; zij was aan grofheden niet gewoon, van de zijde eener Koningin ten minste er niet op voorbereid. - En zij had niet meer verschrikt kunnen zijn, noch geschokt, al had deze haar eenen keisteen naar het hoofd geworpen; - toch antwoordde zij voegzaam en met zelfbeheersching, de eerste aanmerking voorbijgaande, als niet gehoord, op de tweede zich verantwoordende met eene kalme beschrijving van haar plegtgewaad, en met de opmerking, dat het volmaakt in den regel was; dat eene Camerera-Major den eerbied zoude vergeten hebben tegenover de Koningin, zoo zij zich anders vertoond had. Maar ELISABETH ging voort onder driftige gebaren, uit te roepen, dat zij juist *nu* den eerbied voor haar vergat, bij zoo veel tegenspraak, en toen Mevrouw ORSINI, nog meer verwonderd dan geërgerd over de onhandige lompheid, zich nederboog, om haren glimlach te verbergen, terwijl zij de mof opraapte, die de Koningin had laten vallen in hare heftige bewegingen, reikte zij haar die toe met al de hooge wellevendheid, die zij op ELISABETH vooruithad, en sprak:

'Ik ben getroffen door de ongelukkige opvatting van Uwe Majesteit! Ik wil vooruit toegeven, ongelijk te hebben, zoo mijne Koningin mij beschuldigt; alleen ik heb de hoop, dat zij mij later niet meer dus zal miskennen.'

En toch schoof de Koningin ruwelijk de hand ter zijde, die haar het bont aanbood, en opstaande, riep zij heftig:

'Neen, ik miskenne u niet! dat ik u kenne, zij uwe straf en mijn triomf;' en schielijk op haar toegaande, schudde zij haar bij den arm, en begon haar vele hardheden te zeggen over haar leven en over hare handelingen. Het grove en ongehoorde zelf van de onbescheidene handelwijs dezer jeugdige Vorstin tegenover eene zoo hoog geplaatste vrouw verklaart alleen het geduldig, het verpletterd stilzwijgen van die vrouw, die zich zoo magtig voelde, en die, naast den troon staande, hooger meende te zijn dan de Vorsten, die er op gezeten waren. De Koningin, eenmaal op het punt der schimpredenen, der verwijtingen en der bitterheden, scheen niet te zullen eindigen, schoon het zwijgen van haar slagtoffer zelf haar dat had moeten opleggen; want, hoe ook beleedigd en gegriefd, hoe zij ook menige bitterheid had kunnen vergelden door scherpe klagt, en menige beschuldiging door het somber

woord ondankbaarheid, door geen enkel weêrwoord nam ORSINI haar aandeel aan de schande van dit tooneel, dat ELISABETH van *Parma* ten laatste eindigde, door met schelle kreten hare hofbeambten en lijfwachten om zich henen te roepen, en onder schimptaal te bevelen, dat men Mevrouw ORSINI uit hare tegenwoordigheid zoude verwijderen.

Toen eerst wilde deze spreken en zich verweren tegenover die anderen, tegen de onregtmatige aantijgingen, die de Koningin uitsprak; maar de toorn der laatste steeg tot woede, en onder scherpe dreigingen riep zij: ‘dat men die zottin van voor hare oogen zoude wegzenden.’ Hetzij de uiterste ontzetting ORSINI aan de plek boeide, hetzij ze niet besluiten kon, zoo heen te gaan uit een vertrek, waar zij als zegepralend was binnengekomen; zij aarzelde een oogenblik te gaan, en gaf dus een' hunner, die de laagheid had het bevel der Koningin uit te voeren, de gelegenheid, om haar als met geweld voort te drijven van de plaats.

Zij was naauwelijks van daar, of de Koningin deed Don AMENAGA roepen, den Officier, die het bevel voerde over de afdeeling der lijfwacht, welke haar begeleidde, en den stalmeester van hare ekwipaadjes, en toen ook toonde zij, dat zij niet enkel was, wat zij Mevrouw ORSINI moet geschenen hebben: een dolzinnig en verstandeloos wezen, dat, toegevende aan eene opvatting, in blinden overmoed voortholde, zonder omzien of nadenken over de gevolgen van haar radeloos beginnen: de verguizing en beschimping eener vrouw, die bijna zoo hoog in aanzien stond, als zij zelve, en die zeker boven haar was in magt; maar zij toonde zich eene zelfstandige en welberadene Vorstin, die handelde met volkomene kennis van wat zij deed, en die vooruit zeker was van den uitslag harer handelingen.

Nadat zij den stalmeester had bevolen, eene koets met zes paarden gereed te houden, om op het eerste bevel af te rijden naar *Burgos* en *Bayonne*, wendde zij zich tot AMENAGA: ‘Senor! gij zult de Prinses ORSINI in hechtenis nemen, haar bewaken, en niet verlaten, voordat zij in die koets is gestegen, vergezeld van twee Officieren der lijfwacht, die te vertrouwen zijn; die koets moet bewaakt worden door vijftien soldaten van de lijfwacht, en twee of drie voetknechten tot verzekering medevoeren. En gij zult te zorgen hebben, dat de Prinses, zonder verwijl, vertrekke.’ AMENAGA, die, zoo hij zijnen rang al niet dankte aan de Camerera-Major, voor het minst te zeer gewoon was bevelen te ontvangen van deze, om zulk een bevel, op

het eerste woord af, te durven uitvoeren tegen haar, vertoonde de Koningin, dat zij te ver ging, en dat alleen de Koning van *Spanje* de magt had, die zij zich wilde aanmatigen.

Maar ELISABETH zag hem met vaste fierheid aan, en sprak met ernstige strengheid: ‘Hebt gij dan geen bevel van den Koning van *Spanjo*, Senor AMENAGA! dat u gelast, mij te gehoorzamen *in alles zonder uitsluiting en zonder aanmerkingen*?’

Don AMENAGA ontstelde hevig; het was zoo: dat bevel had hij werkelijk ontvangen; zonder dat iemand, dan hij, het wist, was het hem gegeven door den Koning zelven, eigenhandig, en nu eerst begreep hij, waarvoor het had moeten dienen, en nu ook wist hij, dat hij gehoorzamen moest.

Nog onwetende van de bevelen, die AMENAGA had ontvangen, maar reeds bedwelmd en geschokt door de ongehoorde verguizing, haar aangedaan, wankelde Mevrouw ORSINI als in duizeling voort door het aangrenzende vertrek, dat tijdelijk gebruikt werd als eene antichambre voor het gevolg der Koningin; niemand van degenen, die zij daar vond, wist nog, wat er gebeurd was, maar allen zagen het der Prinses aan, dat het iets ongewoons moest zijn, en meer dan één cavalier trad vooruit, om haar den arm te bieden, want het scheen hun toe, dat zij moeite had om alleen te gaan; zij schreed voort als in eenen droom, en scheen geen' hunner op te merken; een' enkelen, die haar te digt naderde, wenkte zij zwijgend terug te gaan, en eerst bij de deur vond zij den steun van de eenige vrouw, die haar gevolgd was.

Zij had haar eigen verblijf nog niet bereikt, toen reeds AMENAGA met zijnen scherpen last voor haar stond, en tegenlijk eischte, dat zij hem op hetzelfde oogenblik volgen zoude naar de wachtende reiskoets.

Dit scheen haar te wreed, te vreesselijk, te onmogelijk; zij verzocht eenen der omringenden, naar de Koningin terug te gaan, en nadere opheldering te vragen van deze bevelen. Het eenige gevolg van dezen stap was: het verhaasten van hare afreis; de Koningin had zich vertoornd, dat zij nog niet was gehoorzaamd.

Om zeven ure des avonds dan, onder eene scherpe koude, terwijl eene ijskorst den slechten weg verhardde, en eene geweldige sneeuwjagt de guurheid van het weder nog anaschouwelijker maakte, zagen de verwonderde inwoners van de kleine stad *Jadraque* eene koets hunne poorten uitrijden, met al de snelheid, waarmede zes voortgezweepte paarden die in beweging konden brengen; zij zagen die koets, begeleid door gewapende

lijfwachten te paard, en zij begrepen niet, wie van het Hof daar nog zoo laat in den avond wegrende en onder zulk bar weder.

En binnen in die koets zat de gevallene van eenen troon, de vrouw, die den vorigen dag nog *Spanje* regeerde, en die met LODEWIJK XIV onderhandelde als van magt tot magt; zij zat daar, met twee Officieren van de lijfwacht tegenover haar. als gevangenbewakers, lieden, die zij gisteren nog alleen staande in hare tegenwoordigheid zoude hebben geduld, en met geen ander gezelschap of hulpe, dan de eenige kamerjuffer, die met haar was bij hare gevangenneming. Men had haar niet den tijd gelaten, eene andere te doen waarschuwen. Zij zat er in volle hofgewaad, in die zelfde kleeding, zoo volstrekt ongeschikt tot eene reize, waarvan ELISABETH zelve, in eene kamer, de ontbooting had opgemerkt en veroordeeld, en dat bij den snerpenden Spaanschen winter, die altijd in felheid terugneemt, wat hij in kortheid moet toegeven aan noordelijker streken. Zij zat daar met dat prachtig en ongemakkelijk kapsel, 't welk de verligting, om het vermoeide hoofd te leunen tegen de kussens, onmogelijk maakte en dat men haar niet eenmaal had vergund te veranderen; want had de Koningin met overleg en met beraad haren aanslag verordend en doen uitvoeren,zij had daarbij meer op snelheid gelet, dan op menschelijkheid en zij had tot eene haast gedwongen, die eene gruwzame wreedheid was, en die nutteloos het lijden der gevangene verzwaarde en haar aan allersmartelijkste ontberingen ter prooije gaf; men had der kamerjuffer niet toegelaten, voor hare meesteres eenige kleederen met zich te nemen, zelfs niet de allernoodigste tot verwisseling, en de reis, die men haar ondernemen deed, hoe ook met snelheid en zonder oponthoud voortgezet, moest weken lang duren. En wat eene reize in *Spanje* zijn kan te dezer dage; weten wij niet; maar in 1714 was eene zulke te ondernemen in den winter, reeds eene foltering op zich zelve, waaraan men zich niet blootstelde, dan na de meest uitgestrektste voorzorgen. De enkele zeldzame herbergen waren volstrekt onherbergzaam; men vond er noch een geschikt rustbed, om te slapen, noch levensmiddelen voor den hongerenden mensch, wien men alleen het huis aanwijst, waar zij te krijgen zijn; het vleesch moet er altijd nog geslagt worden; het brood is er oneetbaar van ongaarheid; de wijn drabbig en hoofdig; het water dikwijls bedorven, zoodat men zich van al die noodwendigheden, van al dien voorraad voorzag, terwijl de ruime reiskoetsen van dien tijd er de bergplaatsen voor aangaven. Maar

Mevrouw ORSINI, noch iemand van de haren, had ook de minste voorzorg kunnen nemen, en de Koningin had daardoor in geen enkel bevel voorzien. Zij kon noch slapen, noch zich kleeden, noch zich verwarmen op eenige voegzame wijze, en gedurende geheel de reis bestond haar voedsel alleen uit eijeren,nu eens versche, dan bedorvene, zoo als men ze ook krijgen kon, en die zij uit den dop moest eten. En dat eene vrouw, gewoon zich te verplegen met al de verfijningen der weelde, die nooit dergelijke ontberingen had gekend, zelfs niet in de jeugd, wie vorstelijke weelde tot behoefte was geworden, en die gansch. niet onverschillig was, zelfs voor de zinnelijke genietingen der tafel, en dat op eenen leeftijd, waarin men aan de gewoonten des levens vooral is verslaafdgeworden, waarin zij reeds beginnen meer voor ons te worden, dan de ontastbare geneugten des gevoels.

En dat werd haar gedaan door dezelfde hand, die zij eens had uitgekozen als het werktuig, waardoor zij voor goed hare heerschappij zoude vestigen; door dezelfde hand, wie zij zelve die magt had gegeven over haar, door die te leggen in de hand van eenen Koning. Wij noemden alleen maar de ligchamelijke kwellingen, die haar wachtten op dien togt; maar wij hebben nog niet gesproken van de meest folterende, van de zedelijke, van de bittere zielskwellingen, die zoo aangrijpende moesten zijn, dat alle andere er om vergeten zouden worden. De eerste gewaarwording der Prinses ORSINI, en die aanhield, zelfs nog vele uren op hare reis, was eene verwondering, die zich tot verstomping toe uitputte, om de redenen en de mogelijkheid van het gebeurde na te peinzen, verwondering, dat men dit gedaan had aan haar, haar zelve, en niet in een oogenblik van afnemenden invloed, niet om het begaan eener fout, die haar schuldig maakte voor geheel *Europa*, zoo als dat eens was gebeurd, maar te midden van hare volle magt, van hare zegepraal, terwijl haar geene enkele misdaad werd te laste gelegd, op een oogenblik, dat zij drie Vorstenrijken aan zich verpligtte door het huwelijk van den Koning; verwondering, dat haar dit gedaan werd door een jeugdig, vreesachtig kind, in verdrukking opgegroeid, en door haar zelve nu pas uit die verdrukking opgeheven; dat zulk een kind dat zóó had durven doen, op zulk eene ruwe, op zulk eene openlijke en grove wijze; haar, die, zelfs te midden van hare magt, nooit hare magtige vijanden anders dan met onzigtigheid en als met onzigtbare hand had verpletterd; dat men dit gedaan had zonder eenige inachtne-

ming der vormen, met eene ruwheid en eene wreedheid, die aan mishandeling grensde - haar, die zich. niet had te beschuldigen, omtrent eenigen vijand, zelfs den allergeringste, bij het oefenen harer wraak, bij zijnen val, onnoodige hardheid gebruikt te hebben, of zekere uiterlijke welvoegelijkheld te hebben verzaakt; verwondering, dat die Vorstin dit had durven doen ten aanschouwe van eenen hofstoetdie enkel bestond uit hare vrienden en afhangelingen, op zeven uren afstands van den Koning, die geen dag buiten haar konde leven; om met zulk eene daad te verschijnen voor den gemaal, dien zij nooit had gezien, wiens karakter zij niet kende, en van wiens toorn zij na zulk een vergrijp het ergste kon te vreezen hebben; verwondering eindelijk, dat zulk een bevel was gehoorzaamd geworden, en dat zij zelve het gehoorzaamd had. Toen zij in het einde bekwam van die verwondering, staken de hartstogten en de wanhoop op in hare ziel. en kwam er plaats voor iedere bittere nagedachte, voor iedere razende spijt, voor iedere smartelijke overweging, voor al wat de gekrenkte trots, de verwoeste toekomst, het beschamend tegenwoordige en het glansrijk verledene smartelijks en aangrijpends moesten hebben voor een hart als het hare, voor eene eerzucht als de hare, voor een leven als het hare; toen had zij zich de lippen willen verbijten van spijt en naberouw, bij de gedachte, dat zij, zij zelve het eerst deze ELISABETH in de rij der vorstelijke bruiden had geplaatst, en tot de gekozene had verheven, ondanks menig voordeel en. menige aanwinst, die anderer bruidschat had kunnen aanbrengen; toen bedacht zij met het tandeknarsen der woede, hoe zij in het paleis *Medina* zalen had opgesierd, en schatten bij schatten gekwist, om een behagelijk. verblijf te bereiden, verblindend van glans en vervuld met al de zoetheden van eene vorstelijke weelde, voor die zelfde vrouw, die haar van alles beroofde, zelfs van hare eigendommen, en die haar in snerpende koude aan gebrek en ongemak ter prooije gaf; toen, zag zij in verbeelding den schimplach harer vijanden en den spottenden triomf van wie haar haatte; maar ook die gewaarwordingen, snijdend als zij waren, stompten zich ten laatste af door oneindig heen en weder wentelen in haar hoofd, en mildere overwegingen begonnen zich plaats te maken en haar kracht te geven tot hoop. Allen, die den Koning en de Koningin omringden, waren haar toegedaan, en hadden het ernstigste belang bij haren terugkeer; de overweging van denindruk, dien ditvoorval maken ging op den Koning van *Spanje*; zijne verrassing, zijn toorn, versterkt en aangehitst door allen, die

hem naderen zouden..... is het zoo vreemd, dat zij moed vatte; zij, die zoo weinig den moed verloor; is het vreemd, dat zij vast rekende op de hulp van haren vorstelijken afhangeling; dat zij in hare verbeelding reeds de Koningin zag, met beschaming en met vreeze vervuld, door den Koning gedwongen tot eenige schitterende daad van vergoeding, en zij zelve zegepralende en weder heerscheresse als voorheen? Maar welke ook die droomen zijn mogten, de wezenlijkheid van het tegenwoordig was gruwzaam; daar, in dien langen stikdonkeren winternacht, vol guurheid en ijzel, voortgejaagd op eenen ongelijken en vermoeijenden weg, zonder slaap bij zoo veel afmatting, in eene glanzende feestkleeding, die als eene bespotting was van haren toestand, met twee zwijgende mannen als bewakers, en eene dienstjuffer, die versuft was onder den slag, die hare meesteres had getroffen. En toch diende haar die sombere nacht, die slapeloosheid, die eenzaamheid te midden van drie menschen; zij hielpen haar tot het eenige, wat zij nog voor zich zelve kon doen, hare houding te bestuderen, en de trekken van haar gelaat te dwingen tot de verloochening van wat er in haar binnenste woelde. Want dat scheen der Prinses ORSINI de eerste en de noodigste taak, schoon het de moeijelijkste was, zich zelve gelijk te blijven, en niemand hare gewaarwordingen te laten raden, en zij slaagde daarin volkomen, volkomen als altijd; zij volbragt, wat menig groot man, die als zij in de staatkundige wereld had geheerscht, niet heeft kunnen volbrengen bij eenen val; zij had de kracht, die menigen held na eene droeve nederlaag heeft gefaald; door eigene wilskraccht bereikte zij het toppunt van menscheljke grootheid en zielssterkte, te midden van den diepsten val, te midden van de ongewachtste vernedering, te midden van onbeschrijfbare ligchaamskwellingen en zielesmart - geene enkele zwakheid te laten doorschemeren op haar gelaat, geene enkele klagt te laten ontvallen aan haren mond, geen' traan te laten tintelen in haar oog, en zoo ELISABETH van *Parma* tegenover haar gestaan had, zou de Prinses ORSINI de voldoening gehad hebben, dat zij vergeefs op hare trekken de uitwerking van den jammer had bespied, waarin zij haar had nedergeworpen, en dat zij te vergeêfs de ooren zou gespitst hebben, om eenen enkelen kreet op te vangen, die getuigde van smart, van lijden, van angst, van onrust, van zwakheid, of zelfs een onvoorzigtig woord van bitterheid, van verwijt, of dat te kennen gaf, wat zij terugwenschte of betreurde. En zoo is het gebleven op geheel dien bangen togt, onder al de worstelin-

gen, en de ontberingen, die zij doorstond, dat allen, die om haar waren, en zelfs de Officieren, haar ter bewaking gegeven, van eerbiedige bewondering vervuld werden, en nimmer zoo veel achting voor haar gehad hadden in de dagen van hare verheffing, dan nu in die van haren rampspoed. En voorwaar, zij behoefden zich niet te schamen, haar te bewonderen en te vereeren; voorwaar zij was groot in dit oogenblik; jammer, dat zij hare grootheid en hare geestkracht vroeger aan niets beters had weten te besteden, dan aan de voldoening van eigene heerschzucht, van eigene eerliefde, van verfijnde ijdelheid! Toen de flaauwe winterzon hare eerste bleeke stralen door de glazen der koetspaneelen goot, was ook de plaats van het eerste oponthoud bereikt, en totdat zich de paarden ververscht hadden, was hun rust en verpoozing gegund. Tot hier toe hadden de reizenden geen enkel woord met elkander gewisseld; de Officieren, gewoon haar meer te ontzien en te eerbiedigen dan den Koning, en haar vereerende in haar ongeluk, hadden niet onbescheiden durven zijn met ongepaste toespraak, en zij hadden afgewacht, tot zij-zelve het woord tot hen rigtte, en nu eerst brak de Prinses haar stilzwijgen af; zij had daartoe eene treurige aanleiding: een der voetknechten kwam berigten, dat den koetsier, door de scherpe koude, de handen waren bevroren, en dat een ander zijne plaats zou vervangen; de Prinses betuigde hare deelneming, en toen die hofbediende zich verwijderd had, sprak zij tot haar gezelschap voort over dit ongeluk, en betreurde het, dat hare onwillekeurige reize er de oorzaak van was.

Don VICENZO, een der Officieren, merkte met eenige verlegenheid aan, dat die reis zelve het allermeest te betreuren was.

Mevrouw ORSINI, die in zijne oogen de opregtheid las van zijn woord, glimlachte even; zij was nu met zich zelve overeengekomen, wat zij zoude zeggen - en zij begon met eenvoudigheid en met kalmte hare verwondering af te schetsen over hetgene er gebeurd was en over het zonderlinge gedrag der Koningin, dat zij volstrekt niet wist te verklaren, en waartoe zij van hare zijde geene aanleiding gegeven had; zij voegde er bij, dat er niets tusschen de Koningin en haar bij het gesprek was voorgevallen, dat eenigzins zulk eenen maatregel regtvaardigde, en hoe zij zich overtuigd hield, dat spoedig alles zou worden opgehelderd en geschikt.

Zij wilde, dat die mensche haar ongeval van deze zijde zouden bezien, of ten minste gelooven, dat zij zelve het zoo zag;

en die Spaansche Heeren zeiden nu alles, wat zij konden, van hunne verbazing, waarvan zij nog niet bekomen waren, en van de waarschijnlijkheid, dat er spoedig van wege den Koning verandering zoude komen in haar lot, en zij boden van hunnen kant met ernst en met warmte aan, alles te doen, wat de Prinses mogt begeeren en bevelen, in zooverre het niet streed met hunne pligten; maar het eenige, wat de Prinses had te wenschen of had willen bevelen, was terug te gaan of te vertoeven, en zij wachtte zich wel die begeerte uit te spreken, want reeds was de korte rusttijd voorbij, en de moeitevolle togt ving weder aan.

De tweede nacht, dat zij reisden, werd de Prinses ORSINI, bij het doortrekken van een gehucht, uit eene diepe sluimering gewekt door het geklep eener klok; zij schrikte op; zij dacht aan een' alarm in *Spanje*! wat niet al vloog haar plotseling door de verbeelding! maar zij zag hare kamerjuffer den rozenkrans in de hand nemen; zij zag de Spaansche Heeren eerbiedig het teeken maken des kruises. Het was het klokgeklep, dat de geloovigen opriep tot de nachtelijke vroegmis van kerstijd! Naar het vrome gebruik der Roomsche Christenen, was het oogenblik daar, om te knielen bij de wieg van het Kind JEZUS! Voor alle Christenen ving de dag aan, waarop men had afgesproken, te gedenken aan de geboorte van den CHRISTUS. Voor eene lijdende, als Mevrouw ORSINI; voor eene, wie de gansche wereld ontvallen was; voor eene, die het nietige diep voelen moest van alle aardsche grootheid; voor eene, die zoo zeer de zwakheid en de ontrouw van aardsche vrienden ondervond, moet het denkbeeld aan eenen hemel, die vergoeding gaf voor aardsch leed; aan eenen vriend, die niet falen kon; aan eenen redder, die den wil had en de krachten tot hulp en verlossing, een versterkend, een verligtend, een opheffend denkbeeld zijn geweest. En dat klokgeklep had ook haar wel eene blijde boodschap moeten zijn! Maar dat klokgeklep zeide haar niets; zij had nooit iets gezocht op de aarde, dan de aarde alleen; zij had nooit de oogen hooger opgeslagen dan tot het verhemelte van eenen Koningstroon; zij had nooit, ook niet eene enkele maal, het zielenoog gerigt naar den troon van den Koning der Koningen; alles, wat zij gedaan had, had zij gedaan voor de menschen en voor zich zelve, niet voor God, en daarom had zij geene behoefte aan God, geene behoefte aan Zijnen Zoon; geene behoefte aan diens geboorte; geene behoefte aan diens dood, en daarom zeide haar het klokgeklep niets, of zoo het haar iets zeide, was het, dat het

tot den eisch van den dag behoorde, haren paternoster te nemen, en ook mede te bidden; want dat is zoo, zij had nooit de vormen van de eeredienst verzuimd voor zich zelve, en die streng gevorderd van anderen; maar zij had het gedaan, zoo als zij alle eischen der étiquette strikt in acht nam; maar zij had het gedaan zonder eerbied voor die vormen, zonder geloof aan den zin, dat ook de handwassching van den Muzelman heiligt: zij had het gedaan met verachting, met bespotting van zin en vormen beide, en daarom zeide haar dat klokgeklep niets anders, of het moest zijn de herinnering, dat zij op dezen dag gewoon was geweest met eenen Koning naar de Kathedrale op te gaan, en van den *Major-Domo* het wijwater te ontvangen na den Koning, of eindelijk, dat het de derde dag was van haar vertrek, en dat FILIPS wel toefde met haar hulp te zenden, en dat die hulp nu wel niet meer te wachten was, en daarom bragt dat klokgeklep haar geen' troost in het harte, maar bitterheid veeleer en wanhoop.

Naauwelijks was Mevrouw ORSINI uit *Jadraque* weggevoerd, of ELISABETH schreef aan den Koning van *Spanje*; een Officier van de lijfwacht werd gebruikt, om dien brief over te brengen. De Koning was op het punt van naar bed te gaan, toen die bode tot hem kwam; hij scheen niet verwonderd; min of meer bewogen, gaf hij een paar regels tot antwoord aan de Koningin, maar geen enkel bevel in het belang der Prinses! Zietdaar de vriendschap der koningen, de vriendschap der zwakken, de vriendschap der menschen veeleer! Die vrouw, die hem alles geweest was, meer dan tien jaren lang; die al de lasten van den schepter voor hem had getorscht, om hem de eer te laten van de kroon; die hem opgerigt had gehouden tegen zijne vijanden, en beschermd tegen zijne eigene zwakheid; aan wie hij het dankte, zoo hij nog Koning heette, zoo hij niet reeds door de Spanjaarden met schimp was weggedreven, of door de Franschen met spot was verlaten; die vrouw, wier arm hij noodig had, als hij handelen wilde, wier hoofd hij noodig had, als hij denken moest; die vrouw, zonder welke hij voorheen geen' dag had kunnen doorleven, offerde hij op aan een veranderd inzigt, aan den eersten wenk van eenen nieuwen band; ziet haar prijsgegeven aan de willekeur en aan de wreedheid van eene vijandin, die hij zelve niet kent en niet

kan liefhebben; het heeft hem slechts den wenk van zijnen vinger te kosten, om haar te redden, en hij legt de handen zamen en gaat slapen! Erger nog, met eigene hand heeft hij vooraf het bevel gegeven, dat tot die handeling geregtigde; met eigene hand heeft hij den ruwen aanslag goedgekeurd en bevestigd. Erger nog, die aanslag was lang vooruit door den Koning toegestemd, overlegd en vast bepaald: de onnoozele FILIPS had de Prinses ORSINI bedrogen en verschalkt!

Reeds sedert lang had, LODEWIJK XIV hare verwijdering gewenscht, om vele grieven, die wij reeds vroeger opsomden; maar hij had het nooit ronduit van zijnen kleinzoon willen eischen, na de diensten, die zij sedert 1705 had bewezen; doch FILIPS zelf begon het juk te voelen, dat zij hem oplegde; er was een tijd, waarop hij wanhoopte aan de voltrekking van zijn huwelijk; waarop de angst hem in het harte steeg, dat zij hem in eenzame opsluiting zoude houden, zijn leven lang; en juist toen hij in zulke stemming verkeerde, had zij hem verschrikt door eene hardheid, wij herinneren het ons, op eenen avond, dat hij den Prins van *Asturië* bij zich wenschte; van toen af had hij zijne vreeze geklaagd aan zijnen Koninklijken Grootvader; van toen af had men hem durven voorslaan, zich voor goed tegen die onrust te waarborgen, en spoedig was men het eens geworden over het middel harer verwijdering voor altoos. Maar hoe? Dit bleef een moeijelijk vraagstuk, bij de zwakheid van den Spaanschen Koning, bij het alvermogen van ORSINI in zijn Rijk, bij den slechten indruk, dien het geven moest, zoo de Koning van *Frankrijk* zich er openlijk mede moeide. Men bleef dus in onzekerheid, wat te ondernemen, toen juist te dier dage ELISABETH van *Parma*, die Koningin van *Spanje* moest worden, zich ongunstig uitliet over de Camerera-Major - het gezag benijdde, dat zij bij deze onderstelde, en zich later beleedigd noemde door hare vermetelheid in het zenden van eenen Zaakgelastigde in haren eigen' naam, zonder te zeggen, hoeveel de omstandigheid, dat SAINBERTÔT die zendeling was, hare ontevredenheid op ORSINI vermeerderde - en liet van dit alles in hare brieven naar *Frankrijk* en *Madrid* zoo veel doorstralen, als zij meende, dat dienen kon, om den invloed der Camerera-Major bij haren aanstaanden gemaal te verminderen. Dit vestigde te *Versailles* de aandacht op haar, als op een geschikt werktuig, om uit te voeren, wat de beide Koningen wenschten; maar eene zaak van dat gewigt toe te vertrouwen aan eene zeventienjarige Vorstin, die men als schroom-

vallig en onbeduidend meende te kennen, en dat tegenover eene zoo behendige en stoutmoedige vrouw, als de Prinses ORSINI, met geenen beteren steun, dan eenen man als FILIPS, die heden terugschrikte van wat hij gisteren had besloten, en die des morgens berouw kon hebben van hetgeen hij des avonds had gedaan: dat was te gevaarlijk, zoo men haar niet krachtdadige redenen had gegeven tot volharding, en dien aanslag niet zóó had geleid, dat FILIPS niet meer konde terugtreden, en dat ORSINI verloren was, eer zij aan eenen maatregel tot tegenweer konde denken. Om de jonge verloofde meer zeker tegen alles te wapenen, deelde men haar mede de geschiedenis van dien vroegeren val der Prinses ORSINI, en de wijze, waarop die was aangelegd, en hoe zij zich toen weder had opgerigt door snelle voorzorgen. Het was natuurlijk, dat de aanleiding tot dien val daarbij werd aangehaald; dat de Abt D'ESTRÉES en zijne brieven, D'AUBIGNY en zijne vermeende regten, als van zelve onder hare aandacht werden gebragt. Behalve dat het haar leerde, zich met vastheid aan te gorden tegen de verleiding van eene zoo gevaarlijke vrouw, die, na zulke buitensporigheden, nog den Koning van *Frankrijk* had weten te winnen, werd de jonge Vorstin door vrouwelijke nieuwsgierigheid geprikkeld, om van die raadselachtige geschiedenis meer te weten, en dieper te zien in het hart van die zeldzame vrouw; en toen ALBERONI SAINBERTÔT noemde als dengenen, die haar daarin konde inwijden, was hij bijna zeker van hare vernieuwde gunst; alleen de Graaf had haar toen niet begrepen - had hare vragen vermeden, hare wenschen teleurgesteld - en zij gaf die alreede op, toen hij tot haar terugkeerde, wij weten door welken boozen geest der wrake gedreven - om haar alles te zeggen, wat zij wilde weten, en wij weten, hoe zij meer vernam, dan zij gewacht had. De Sieur FRANÇOIS had den jongen Graaf zijn geheim niet toevertrouwd; maar door eene zamenknooping van denkbeelden, bij de opheldering van D'ERLANGES, had hij het geraden. Van nu aan liet de Koningin zich leiden door LODEWIJK XIV; zij schreef ronduit aan FILIPS, dat zij de verwijdering van Mevrouw ORSINI eischte, en die werd haar toegestaan, zoo zij zich met de uitvoering durfde belasten; daartoe verkreeg zij van FILIPS een bevelschrift, dat haar tot alles wettigde; alles werd afgesproken en geregeld, zoo als het gebeurd was; de heftigheid der Koningin was eene aangenomene; haar toorn een voorwendsel, omdat zij zich niet in fijnheid met deze durfde meten. En zoo deed men de hooge Camerera-

Major vallen voor altijd. ALBERONI had het grootste gedeelte van die briefwisseling doorgesloken, doch zoo zeker onwetend van haren inhoud, als zijne getuigenis aan den Maarschalk DE BRANCAS te gelooven is. Hij vertelde dezen het volgende:

'Hij was allen met de Koningin op hare reize nanr *Spanje*, toen hij haar, op zekeren avond, met heftige schreden door de kamer zag gaan, binnen'smonds en in zich zelve hoorde spreken, den naam van Mevrouw ORSINI hoorde noemen, en eindelijk uitroepen: "Ik zal haar terstond wegjagen!" Dat hem dit ontzet had, en gansch buiten zich zelve gebragt, en dat hij der Koningin terstond had voorgesteld het gevaar, de dwaasheid en de nutteloosheid van zulk eene onderneming; maar toen had ELISABETH hem het zwijgen opgelegd, en hem streng bevolen, zich niet te laten ontvallen, wat hij gehoord had. "Spreek mij daaran niet meer!" had zij er bijgevoegd; "*Ik weet, wat ik weet*!"'

Tot tien ure in den morgen van den volgenden dag bleef het geheim van die vreesselijke nederstorting bewaard. Men denke zich toen den schok, dien het geven moest aan een Hof, dat zich plotseling als de polsader van het bestaan zag afgesneden; welk eene ontzetting, welke angsten, welk eene onrust allen overviel, en hoeveel meer verwondering, dan medelijden; hoeveel meer vreeze voor eigene belangen, zoo naauw aan die der gevallene verbonden, dan onvermengd leedgevoel over haar ongeluk. Maar door welke hoop of angst ook gejaagd, niemand durfde ze den Koning te kennen geven niemand ook had den moed, om de deugden en eigenschappen der verstootene op te frisschen in het zwakke vorstengeheugen; niemand ook, om voor het doffe vorstenoor het woord dankbaarheid uit te spreken, en de Koning zelf zweeg met te meer volharding, daar zwijgen zijne grootste behendigheid was. En toen nu de gansche morgen verliep, en er niets gedaan werd door FILIPS tot oprigting van Mevrouw ORSINI - toen bleven hare vrienden met gebukte hoofden staan in verslagenheid, en hare vijanden hieven het hoofd op met den glimlach der zegepraal; men had begrepen, dat het Rijk der Prinses ORSINI voorbijwas in *Spanje*.

De jonge Koningin kwam te *Guadalaxara* op den namiddag vóór Kerstijd, zoo als reeds vroeger bepaald was, en alsof er niets gebeurd was. De Koning ontving haar aan den grooten trap van het paleis *Infantado*, bood haar de hand, geleidde haar naar de kapel, en voltrok nu in persoon de huwelijks-

verbindtenis, die reeds bij volgamt was gesloten; vóór zes ure des avonds traden de jonge echtgenooten in de Koninklijke slaapkamer, en het is waarschijnlijk, dat er daar tusschen hen eene nadere verklaring plaats heeft gehad over het gewigtige feit van den dag; maar wat er tusschen hen daaromtrent is voorgevallen, is volstrekt onbekend gebleven. Er is daarna nooit meer gesproken geworden over Mevrouw ORSINI aan het Hof van *Spanje* - en geen hoveling heeft het daarna meer gewaagd, eenen naam op de lippen te nemen, waarop zulk eene ongenade drukte.

Op Kersdag verklaarde de Koning, dat er geenerlei veran dering zoude gemaakt worden in het huis der Koningin, schoon het geheel door de Camerera-Major was zamengesteld; dat bragt rust in alle gemoederen; alle belangen waren gered; alle eigenbaat was getroost, en men vond weldra, dat er niets was verloren.

En toen het Hof zich weder gevestigd had te *Madrid*, was er zoomin sprake van Mevrouw ORSINI, alsof zij nooit voor den Koning van *Spanje* had geheerscht. Zij was uitgewischt uit aller geheugen, als een indruksel van den voet op het mulle zand; zij was voorbijgegaan voor hunne oogen als een luchtverschijnsel achter eene duistere wolk; zij was eene schaduw geworden, waarnaar niemand meer greep, en een verleden, dat niemand zich meer herinnerde. o Als de Prinses ORSINI dat heeft kunnen weten, dan is het zeker de strengste bestraffing geworden van hare roekelooze eerzucht en van hare onverzaadbare ijdelheid. -

(*Het Vervolg en Slot in het volgende Nommer.*)

Uit Byrons Lara.

Eerste zang.

X.

't Was nacht. De starren schenen neêr te dalen
In LABAAS stroom, met weêrgekaatste stralen.
Die stroom was kalm, als nooit zijn water scheen,
En echter glijdt hy als 't geluk daarheen,
Van ver weêrspieglend, in zijn luchtig zweven,
't Onsterflijk licht, dat 's hemels trans doet leven.
Zijn zoomen zijn beplant met wieglend groen,
En bloemen, schooner dan ooit bietjens voên.
Zoo vlocht DIAAN ze als kind reeds in heur kroon,
Door de onschuld aan haar tederheid geboôn.
Zy dekken 't strand, terwijl de golfjens vonkelen,
Gelijk de schubben van een slang in 't kronkelen.
't Was al zóó stil, zóó zacht in aarde en lucht,
Gy hoorde er niets, zelfs niet eens geestes zucht,
Verzekerd dat niets euvels u verwacht,

In zulk een schoon tooneel, in zulk een nacht.
Het was een nacht, ach! voor den goede alleen.
Dacht LARA, en hy snelde zwijgend heen
Naar 't binnenst van zijn adeloud kasteel;
Dit schoon tooneel, het kostte hem te veel!
Dit schoon tooneel, het riep hem vroeger dagen,
Wolkloozer hemel, zoeter starrelicht,
Veel schooner nachten weder voor 't gezicht,
En harten, die nu - neen de storm moog' jagen,
En buldren over hem met wilde vlagen,
Hy deert hem niet, maar zulk een nacht, zóó schoon,
Zóó rein, is voor een hart als 't zijn, een hoon.

XI.

Hy keerde weder naar zijn stille hal;
Zijn reuzenschaduw speelde op 't muurtapijt,
Waar groote mannen, uit vervlogen tijd,
Op waren afgemaald. Dit was het al,
Met flaauw een overleevring nagebleven,
Van wat zy goeds en euvels hier bedreven,
En holle kelders, wier stikdonkre schoot
Hun stof, hun zwakheên en hun kwaad besloot;
En een kolom van schittrend perkament,
Beschreven door de veder der Historie,
Waardoor der afgestorvnen schande of glorie,

Van jaar tot jaar, aan de aarde wordt bekend,
En welke veder als de Waarheid liegt,
En met meer schijn van waarheid nog bedriegt.
Hy wandelde in gepeinzen - en de straal
Der maan brak op den marmren vloer der zaal,
De welfsels en de Heilgenbeelden, die,
Op ieder Gothisch vensterraam geplaatst,
Daar praalden, neêrgebogen op hun knie,
En vreemd van vorm, er werden weêrgekaatst,
Zoodat het scheen, of hun op nieuw het leven,
Maar niet het sterflijk leven, was gegeven.
Zijn gitzwart hair en donkre wenkbraauwboog,
De pluim, die langs zijn voorhoofd zich bewoog,
Zy maakten hem een spook gelijk, en gaven
Aan zijn gelaat 't afzichtlijk graauw der graven.

XII.

't Was middernacht - de slaap heerschte overal.
Een enkle lamp scheen slechts heur mat geflonker
Met wederzin te schenken aan het donker.
Hoor! dof geluid weêrklinkt in LARAAS hal.
Een klank - een stem - een kreet - een raauwe gil -
Een langer, luider kreet - en 't is weêr stil.
Zou 't slapend oor dien doffen galm wel hooren?
Zy hooren, en zy snellen, schoon in vrees

Toch moedig derwaart, waar de noodkreet rees,
In de eene hand een fakkel half aan 't gloren,
In de andre een zwaard, werktuiglijk opgevat
En waar de haast den gordel van vergat.

XIII.

Koud als de steen, waarop hy was gezegen,
Bleek als de straal, die langs zijn voorhoofd zweeft,
Lag LARA daar - zijn halfgetrokken degen
Getuigt van hooger schrik dan de aarde geeft.
Toch was hy koen - of was het tot die stond;
De uitdaging zweeft nog op zijn wenkbraauw rond,
En, schoon van pletterenden schrik bewogen,
Bewusteloos ter aarde neêrgebogen,
Toch aâmt nog op zijn mond vernielingszucht.
Een dreigend woord, daar pas ter helft ontvlucht,
Een vloek vol trots en wanhoop, onder 't glippen
Versmoord, was daar bestorven op zijn lippen;
Zijn oog, schoon half geloken van den schrik,
Behield toch nog des Gladiators blik,
Die vroeger vaak dat helder oog deed gloren,
Maar nu verstarde, in schrikbre rust bevroren.
Men vat, men draagt hem - stil! weêr ademt hy;
Hy spreekt. De blos is zijn gelaat hergeven;
Zijn lip herkleurt; zijn oog, hoe dof het zij,

Rolt wild in 't rond. Zijn leden, schoon ze beven,
Herkrijgen hun beweging en hun kracht;
Maar enkle woorden, door hem uitgebracht,
Zy duiden geen inheemsche klanken aan,
Wel duidelijk - maar vreemd - genoeg verstaan,
Om hun een taal eens vreemdlings te vervaân.
Dat doen zy ook en zijn bestemd voor ooren,
Die hem niet hooren - ach, niet kunnen hooren

Tweede zang.

X.

Waartoe den vaak verhaalden strijd beschreven,
Het feest der gieren en 't verlies van 't leven,
Het wisslen der fortuin ter ieder uur,
De sterken, die met buit en lauwren prijken,
De zwakken, die ontvlieden of bezwijken,
Het rookend puin of d'omgewroeten muur?
Dees krijg mocht aan alle anderen gelijken,
Zoo niet de drift, die wies tot bitterheid,
Zich zelfs de minste deernis had ontzeid.
Geen smeekte om lijfsgenâ. Die bange kreet
Wist ieder, dat hy vruchtloos hooren deed.

De krijsgevangne vond op 't veld den dood;
Één woede blaakte in 's overwinnaars borst,
Van beide zijden één vernielingsdorst,
En wie het zwaard voor vrijheid had ontbloot,
Zoo wel als wie 't voor dwinglandye zwaaide,
Dacht, dat hy slechts een luttel bloeds vergoot,
Zoo hy niet heel den vijand nedermaaide.
Het was te laat tot teugling van den brand;
Verwoesting oogstte in 't uitgehongerd land,
De krijgstoorts licht - de vlam loeit allerwegen,
En iedre dag lacht zwarter bloedbad tegen.

XI.

Sterk door de geestdrift, waar hun vurig hart
Sints 't uur der vrijheid door begeesterd werd,
Viel de eerste zege aan LARAAS heir ten del,
Maar die verwinning knotte hen geheel.
Zy spotten met de roepstem van hun Hoofd;
Verwilderd ziet men ze op den vijand dringen,
Terwijl hun blinde razerny gelooft,
Dat zy hem dus de blijde zege ontwringen.
De dorst naar wraak, de honger naar den buit,
Brengt heel de rooverschaar hun val naby;
Vergeefs dat LARA ze in hun woede stuit,
Gelijk een Hoofdman past. Vergeefs dat hy

Hun onbesuisden ijver tracht te sussen:
De hand, die 't vuur ontstak, kan 't vuur niet blusschen!
De kloeke vijand mag ze alleen doen staan,
En toonen hun verdwaasde ontzindheid aan.
De valsche vlucht, de hinderlaag by nacht,
De nutlooze aanval en verschoven kamp,
De bystand, al te lang vergeefs gewacht,
Het leegren onder heemlen, rijk aan damp,
De onneembre wal, die met de krijgskunst lacht
Van wie hem aanvalt, en 't geduld verbant
Van 't harte, dat naar zijn vermeestring brandt,
Ziedaar, waaraan geen hunner had gedacht.

Ten dage van den strijd stoof LARAAS schaar
Als oude krijgers op den vijand, maar
Zy kozen liever dood en kamp dan 't leven,
Dat dag aan dag slechts marteling zou geven;
En hongersnood en koorts dunt evenzeer
Hun smeltende geleedren meer en meer.
't Uitbundig vreugdgetier, door zege ontstaan,
Sloeg over tot misnoegdheid, en alleen
Was 't LARAAS ziel, die onverschrokken scheen.
De duizendtallen waren nu inéén
Gekrompen tot een kleenen, zwakken drom
Maar hém verbleef de kern der dappren, om
Te treuren, dat de krijgstucht werd versmaad.
In vroeger uur. Dan nog één hoop bestaat,
De grenzen zijn niet ver. Naar andre streken

Den burgerkrijg en 't Vaderland ontweken,
En meêgevoerd naar bygelegen staat
De smart eens ballings en eens zwervers haat!
Hard is hun lot te scheiden van hun land,
Maar harder nog is dood en slavenband.

XII.

Besloten is 't. Zy gaan. De maan geleidt,
Goedgunstig voor die moedige oorlogsknapen,
Hun vlucht, waarvoor geen toorts heur licht verspreidt;
Reeds ziet hun oog heur zachte stralen slapen
Op 't vlak des strooms, die heide landen scheidt;
Reeds zien ze.... Is dit de stroom, die ginder blinkt?
Voort! Hy is dicht met vijanden omringd.
Terug of vlucht! Wat spreidt daar ginds dien glans?
't Is OTTOOS standaard, des vervolgers lans.
Straalt op de hoogten 't herdersvuur hen tegen?
Helaas, het licht te ver door d'omtrek, dat
Zy kunnen keeren langs het eigen pad.
Van hoop beroofd, door 't worstlen afgemat,
Heeft minder bloed vaak meerder buit verkregen.

XIII.

Men toeft een wijl om aâm te halen. Zal
Men verder gaan, of d'aanval in het dal
Verbeiden? Zoo zy op den vijand rukken,
Die langs den stroom in slagorde is gereid,
Opdat hun alle ontvluchting zij ontzeid,
Zal 't mooglijk aan een enkele gelukken
Zijn rangen door te breken, die nogthands
Zoo hecht zijn, dat ze spotten met zoo'n kans.
‘Ons de aanval 't eerst! Te wachten tot zy komen
Is bloodaards waard!’ Het zwaard vliegt uit de scheê;
Elk heeft zijn ros gegrepen by de toomen,
En eer het sein ten aanval is vernomen,
Is ieder reeds tot heldendaden reê!
Hoe menig, die uit LARAAS laatste woord
Misschien alleen de doffe doodstem hoort!

1843.
S.J. VAN DEN BERGH

Mengelingen.

De Prinses Orsini.

(*Vervolg en Slot van blz.* 539.)

St. Jean-de-Luz.

In de eenige afzonderlijke kamer, die de beste herberg van *St. Jean-de-Luz* wist aan te bieden, zat, gansch alleen, de gevallene Camerera-Major, de doorluchte ballinge, Prinses ORSINI. Dat was, omdat zij sinds den vorigen dag daar was aangekomen; omdat haar gewapend geleide en hare krijgshaftige bewakers haar verlaten hadden sedert gisteren; omdat zij eindelijk weder vrij was, liever ophield, gevangen te zijn, want zij had niet de vrijheid, om te gaan zoo zij wilde; niet die, om terug te keeren, slechts die, om voort te gaan! Maar al ware haar gevolg nog even talrijk geweest, als het voorheen was te *Madrid*, zij had op dit oogenblik behoefte gehad aan de eenzaamheid, en behoefte aan ongestoord nadenken; want zij zat te schrijven, en wat zij schreef, had ernstige en rustige overweging noodig. Zij schreef aan den Koning van *Frankrijk* en aan Mevrouw DE MAINTENON! Zij deed beiden het droevige verslag van haren snellen en jammerlijken val; van hare houding onder dit ongelijk; van de weinige aanleiding, die zij zelve daartoe meende gegeven te hebben, en eindigde met het verzoek, om aan hun Hof te mogen komen, waar zij hun meerdere bijzonderheden zou kunnen mededeelen. Zeker is het, dat zij zelve toen in den Koning nog niet den ontwerper en den bewerker van

haar leed heeft gezien, en het is zelfs niet zeker, dat zij dien er ooit in heeft erkend; maar het is wel zeker, dat zij die brieven zal hebben geschreven met hare gewone kunst van zeggen, en met al de fijnheid van wending, en met al de schrandere omzigtigheid en die behendige scherpzinnigheid, die al het leedgevoel van eene onschuldig mishandelde wist uit te drukken, zonder tot dien klaagtoon der verontwaardiging te stijgen, die, bij hare onbewustheid van de stemming van het Fransche Hof, ligt eene fout kon zijn geweest.

Terwijl zij schrijft, kunnen wij haar voorkomen opnemen, en wij zien het, al heeft zij ook geene enkele klagte geslaakt over de kwellingen van die jammervolle reize, al heeft zij al hare folteringen ontveinsd onder een rustig gelaat, zij heeft toch niet kunnen beletten, dat zij het ligchaam hebben aangegre pen en geschokt, al konden zij dan de ziel niet nederbuigen; dat zij dat gelaat hebben geteisterd en gemerkt, ondanks die wilskracht, die hare indrukselen tracht te verbergen. Scheen zij naauwelijks veertig jaren, toen zij zegepralende binnentrad bij de Koningin van *Spanje*, zij was nu zestig geworden in de drie weken, die zij had doorgeleefd. En welke zestig jaren nog! Niet die van eene rustige en statige grijsheid, die met langzame en kalme schreden is genaderd, en die eerwaardigheid en rust gepredikt heeft, met iederen stap; maar een' ouderdom, die als plotseling is nedergevallen; die zich gisteren nog verborg onder schijn van jeugd, en die nu door het ligte masker is heengeboord, en die van de jeugd niets heeft overgelaten dan de zware trekken harer hartstogten, de diepe voren harer begeerten, de scherpe groeven van haar lijden en hare woeling; - den ouderdom van de tooneelspeelster, die zich het blanketsel ten halve heeft weggewischt van de wangen, en die nog niet kan besluiten de valsche haarlokken ter zijde te leggen. En in waarheid, het verflenst en afgesleten hofgewaad, dat haar tot reiskleed had moeten strekken, zoowel als tot ochtendgewaad, en dat zij nog niet had kunnen verwisselen; de vrije ontblooting van hals en armen in het barre saizoen, gaven haar bijna het aanzien van eene verarmde en verwelkte tooneelheldin, die het vorstinnenkostuum tot dagelijksch kleed moet gebruiken. Maar Mevrouw ORSINI had nu wel iets beters te doen, dan aan haar uiterlijk te denken, vooral daar zij gansch alleen dacht te blijven, en voor niemand noodig had zich te omhullen met bevalligheid. Het lange haar, dat zij gemakshalve uit de boeijen van het strakke kapsel had verlost,

hing ordeloos over hare schouders henen; nog blinkend zwart op den dag van hare afreis, had de grijsheid er ook nu nog niet hare zilveren tint over heengeworpen, maar dat graauwe waas, dat reeds mishaagt en dat toch nog geen' eerbied wekt.

Arme, ijdele vrouw! Als zij aan die verwoestingen had kunnen denken, in dezen oogenblik! Als zij ze had kunnen zien! dat nog niet zeker is, zelfs van de schranderste onder haar geslacht!

Zoodra Mevrouw ORSINI hare brieven had geëindigd, en met aandacht overgezien, als wilde zij zich overtuigen, dat daar wel alles stond, wat zij oordeelde, haar te kunnen dienen; dat er geen volzin stond, die niet helpen kon tot het doel, en geen woord, dat daarvan konde afleiden, vouwde zij ze toe met een zeker zelfbehagen en voldoening, die wel het best voor het geschrevene getuigden. Toen zij ze verzegeld had, stampte zij met den voet, en tot FATHMÉ, hare kamerjuffer, die binnenkwam, sprak zij snel:

'De koerier?'

'Wacht reeds, Mevrouw de Prinses!'

'Dan geef hem deze brieven..... - naar *Versailles*; en opdat hij voortga met spoed, ziehier,' en zij nam eenen kostbaren ring van haren vinger, 'dat hij zich vooreerst hiermede vergenoege; ik heb geen andere munt dan mijne klei nooden!'

De kamerjuffer antwoordde alleen met eenen weemoedigen blik, en de Prinses vroeg weder:

'En heeft de meester van dit huis den Ridder DE MORCÉ kunnen uitvinden?'

'De Ridder zal nog dezen ochtend zijne opwachting komen maken bij Mevrouw de Prinses.'

'Ik dacht het wel; men is hier te ver van *Madrid*, om alle gewoonten der hovelingen over te nemen; in het Palcis *Medina* zoude ik niemand nu eene dienst vragen. FATHMÉ! als deze brieven overgereikt zijn, komt gij terug, om mij te kappen.'

FATHMÉ sloeg eenen verheugden blik op hare Meesteres. Dat terugkeeren tot eene oude gewoonte scheen haar als een terugkeer tot het leven van de zijde dezer vrouw; zij durfde niet zeggen, hoe zeer zij het betreurde, niets beters te kunnen doen voor het toilet der Prinses, dan het haar ordenen; doch deze, als ried zij hare gedachten, voegde er bij: 'In den loop van den dag hoop ik deze kleederen te verwisselen met een

meer voegzaam gewaad. Ik zal om eenige behoeften voor mijn toilet schrijven aan Mevrouw DE RICCALDA, welker echtgenoot hier *Alcade* is, en die veel verpligting aan mij heeft; dankbaarheid is na het genot der weldaad wel eene zeldzame deugd, doch het offer van een paar kleedingstukken is eene proef, die men nog wel wagen kan.'

'Die Dame kan niet anders dan zich vereerd gevoelen....' begon FATHMÉ; dan de Prinses trok de wenkbraauwen zamen, en wierp haar eenen blik toe, die het zwijgen gebood, en die haar vertrekken deed.

De Ridder DE MORCÉ, een jong Franschman, die zeer veel te danken had aan Mevrouw ORSINI, nam volgaarne den last op zich, dien zij hem gaf, om nog dien eigen' dag naar *Bayonne* af te reizen, en van harentwege eene mondelinge groete te brengen aan de Koningin-Weduwe van KAREL II, MARIA VAN NEUBURG, die daar woonde - en die bijna zonder invloed was; - maar de Prinses ORSINI verzuimde niet éénen pligt der welvoegelijkheid, en zij greep angstvallig naar iedere hand, die haar bijstaan konde in hare wederoprigting: zoo zeer geloofde zij daaraan nog; zoo weinig kon zij nog den moed verloren geven.

Toen zij alleen bleef na het korte bezoek van den Ridder DE MORCÉ, voelde zij zich zoo alleen, als zij het nog niet was geweest. Zij had de belangvolle bezigheden afgedaan, die geheel hare aandacht hadden afgeleid van haren toestand, zelfs terwijl zij dien toestand schetste en uiteenzette. Nu zat zij neder in gedwongene ledigheid, in gedwongene rust, zonder eenige verstrooijing, en de bitterheid harer gedachten drukte zich uit door woorden, halfluid tot zich zelve gesproken.

'De Koning heeft mij vergeten! ik had het van zijne onnoozelheid kunnen wachten en van zijne kinderachtige eigenbaat, die ruste zoekt tot elken prijs. En toch had ik er niet op gerekend, want ik dacht aan zijn hart, en ik heb dit voor het minst niet van hem verdiend. Dat al de anderen mij verlaten hebben, is zeer natuurlijk; zij zijn allen hovelingen, en ik kan niets meer voor hen zijn; op zoo iets was ik voorbereid, en toch is de ondervinding er van onuitsprekelijk hard!'

Zij zuchtte pijnlijk; maar zij zou het ondervinden, dat zij niet gansch was verlaten, en juist niet door hen, die zij in den laatsten tijd meer dan anderen had veronachtzaamd, want FATHMÉ trad bij haar binnen met een blijmoedig gelaat, en kondigde haar hare neven CHÂLAIS en LANTY aan.

De blijdschap en de verrassing, die haar plotseling doortrilden, en die versterkt werden door de bewustheid, dat die bezoekers van *Madrid* kwamen, en dat zij niet zouden gekomen zijn zonder de bewilliging van den Koning, verborg zij echter meer uit gewoonte, dan uit noodzaak, onder eenige verlegenheid over haar gewaad, en onder de vraag aan FATHMÉ, of er reeds antwoord was van Mevrouw DE RICCALDA?

'Zij heeft het gevraagde gezonden; ik kwam het Mevrouw de Prinses mededeelen,' zeide het meisje.

'Zoo help mij dan van kleeding veranderen.'

'En Mijneheeren DE CHÂLAIS en LANTY?'

'Hebben meer gewacht!' hernam de Prinses met hoogheid, terwijl zij zich naar het kabinetje begaf, dat haar tot kleedkamer dienen zou, zoowel als tot slaapvertrek.

De Edellieden kregen nu vrijheid, om de kamer binnen te gaan, die Mevrouw ORSINI verliet. Beide hadden hunne redenen van ontevredenheid tegen de Prinses. CHÂLAIS, omdat zij zijne onwillekeurige voorbarigheid met harde terugzetting had gestraft, en LANTY, omdat hij haar ernstig genegen was, en de vernieuwde betrekking met FRANÇOIS hem eene onwederstaanbare grieve moest zijn. Maar ook beide hadden gevoeld, hoe zeer het eene schande zoude zijn voor die van haar geslacht waren, om haar te verlaten op zulk een oogenblik, en om niet de ondankbaarheid van het Vorstelijk Huis te beschamen door de trouwe der bloedverwantschap. Beide hadden dit den eersten pligt geacht, en alle andere overwegingen en belangen daarvoor ter zijde gesteld. Belangwekkende edelmoedigheid, vooral bij hoogen van rang en voor hovelingen, die zoo veel te verliezen hebben, en die gewoon zijn zoo sterk te hechten aan hetgeen zij verliezen kunnen; belangwekkende edelmoedigheid inderdaad, doch die wij niet te veel prijzen zullen, omdat men haar anders te zeldzaam zou achten.

'Moeten wij *hier* de Prinses ORSINI vinden?' sprak CHÂLAIS, den blik om zich henenslaande.

'En *hoe* zullen wij haar vinden?' hernam de *Vicomte* LANTY.

'Als de Camerera-Major van vroeger,' sprak CHÂLAIS; 'ik twijfel er niet aan, zij laat ons ten minste *anti-chambre* houden, als waren wij nog in het Paleis *Medina*!'

'Het heeft ons toen nooit verveeld,' zeide LANTY, met eenig verwijt.

'Dat wil zeggen, wij hebben de verveling toenmaals niet luid geklaagd.'

‘Reden genoeg, om het ook nu niet te doen,’ zeide LANTY.

‘Te meer nog, daar men eene deur opent,’ fluisterde CHÂLAIS, en in waarheid, de Prinses ORSINI trad binnen.

De beide Heeren bogen zich toen zoo diep, als kwamen zij werkelijk in eene hofzaal bij haar ten gehoore - en de Prinses reikte hun beide de handen, met de mengeling van waardigheid en gemeenzaamheid van voorheen. Maar toen zij zich ophieven, na die gekust te hebben, wist geen hunner iets te zeggen, zoo trof hen het veranderde voorkomen van Mevrouw ORSINI, schoon deze toch eenen zacht weemoedigen glimlach op de lippen had genomen.

De Prinses zelve moest beginnen.

‘Dat was een zeer onverwachte slag, niet waar, Mijneheeren! en van eene hand, waardoor die mij nooit moest zijn toegebraft?’

‘Eene barbaarschheid, waarvan de geschiedenis der Hoven nog geen voorbeeld heeft!’ riep LANTY hartstogtelijk.

‘En al ware dit zoo,’ hervatte ORSINI zacht, - ‘de zekerheid, doorluchtige lotgenooten te hebben, is een schrale troost!’

‘Gij moet veel geleden hebben door de vermoeijenissen van de reis, Mevrouw de Prinses!’ zeide CHâLAIS ernstig.

‘En nu ziet gij mij toch reeds een weinig uitgerust; ik heb dezen nacht voor het eerst op een bed geslapen, en ik kan hier eten zonder walging - dat is reeds veel - waarlijk, hier vond ik de eerste verademing van ligehamelijk lijden; maar ik had niet kunnen raden, dat mij hier ook nog de groote vreugde wachtte, mijne zeer lieve neven weder te zien.’

‘Gij hebt toch niet anders van ons gewacht,’ zeide LANTY.

‘Reeds de kieschheid gebood het ons, uwe eenige bloedverwanten!’ sprak CHÂLAIS ernstig.

‘En ons hart drong sterker dan onze pligt,’ voegde LANTY er bij; ‘reeds den ochtend nadat de verschrikkelijke gebeurtenis te *Guadalaxara* bekend werd, vroegen wij den Koning verlof tot u te gaan?....’

‘Welnu, en de Koning! zegt mij, wat doet hij? Heeft hij niet den wil getoond tot mijne hulp - hebt gij zelfs nu niet eenen last.....’

LANTY haalde de schouders op met een smartelijk swijgen; hij begreep de drift en de belangstelling dezer vragen; maar DE CHÂLAIS sprak:

‘Het antwoord moet u teleurstellen, Mevrouw de Prinses! zoo

gij u niet hebt voorbereid op het minst voldoende antwoord,' en hij deed haar toen geheel het verhaal van alles, wat men had kunnen waarnemen omtrent de stemming van den Koning bij het gebeurde - en hoe hij niets had gedaan om het te herstellen, en van de aankomst der Koningin, die niets had veranderd, en van de volkomen goede verstandhouding met deze - met één woord, hij bragt de Prinses ORSINI tot de overtuiging, dat FILIPS voorkennis had gehad van den aanslag tegen haar, en zij had nu kunnen weten, dat zij onherstelbaar verloren was!

LANTY gaf haar toen een' brief, dien FILIPS hem voor haar had medegegeven; maar na het gehoorde wachtte ORSINI er niets meer van, dan hetgeen het was: een eenvoudig woord van beleefdheid, en de verzekering, dat alle jaargelden, die zij vroeger genoten had, haar verzekerd bleven; dus als de bekrachtiging en de vaststelling van hare verdrijving.

'Ik blijf nog hopen op *Parijs*!' sprak zij moedig. 'Ik heb dezen ochtend daarheen eenen koerier afgezonden - men kan er eenige grieven tegen mij hebben; maar niet zulke zware, of deze handelwijs moet er afkeuring wekken; Mevrouw DE MAINTENON kan mij zoo niet opgeven, en de Koning..... Mijnheer DE LANTY! daar valt mij iets in; de nieuwe inzigten, die ik nu heb gekregen in de handelwijze van het Spaansche Hof, maken, dat ik wenschte anders geschreven te hebben..... Wilt gij naar *Versailles* gaan, om een ander schrijven van mij over te brengen, en den indruk daarvan te versterken, en welke diensten gij mij daar meer zoudt kunnen bewijzen?'

'Mevrouw de Prinses voorkomt mijne aanbieding.'

Zij bepaalden gezamenlijk nog vele zaken, onder anderen, dat LANTY niet afreizen zoude, dan nadat men een antwoord had van de Koningin-Weduwe, en dat de Prinses de uitkomst van hare bemoeijingen aan het Fransche Hof zoude afwachten te *St. Jean-de-Luz*, dat een vrij aangenaam oord was; dat men de herberg zoude verwisselen met eenige kamers in een particulier huis, en dat CHÂLAIS met haar zoude blijven, totdat zij bepalen kon, waarheen zij zich begeven zoude. Toen dat afgesproken was, en hun onderhoud meer den vorm van een gewoon gesprek aannam, zeide de Prinses:

'En nu zegen pralen zeker al mijne vijanden, niet waar? En geen van mijne vrienden noemt mij meer; en al mijne daden worden op het hatelijkst uitgelegd; en allen hebben grieven tegen mij, en trotsen er op, dat zij mij tegenwerkten?

En mijn naam zal niet meer worden genoemd, dan met schimp en met spot? is het niet zoo? Zij mishandelen mij veel!'

De beide Edellieden bogen, bij wijze van zwijgende toestemming; zij durfden de waarheid niet zeggen; de vreesselijke waarheid, dat zij vergeten was zelfs, door den haat!

De Ridder DE MORCÉ kwam van *Bayonne* terug, maar naauwelijks durfde hij verslag doen van de uitkomst zijner poging. De Koningin-Weduwe had geweigerd de groete te ontvangen van de Prinses ORSINI. En toch had zij zelve geleerd, wat het zijn moest van een' troon af te stijgen. En schoon zij het niet heeft geklaagd, wat moet de trotsche vrouw geleden hebben, sinds iedere tijding, die tot haar kwam, eene nieuwe vernedering was?

LANTY was naar *Versailles* vertrokken, niet enkel met brieven voor den Koning, ook voor de Maarschalkin DE NOAILLES, voor de Gravin VAN EGMOND, en voor den Maarschalk DE VILLEROI had hij berigten mede te nemen.

In het laatst van Januarij hield een reisgezelschap stil voor het eenvoudige huis, dat Mevrouw ORSINI nu betrokken had, en het scheen blijkbaar een verwacht te zijn, want de Prinses had den ganschen ochtend voor het venster van haar vertrek gestaan, en zij had den Graaf DE CHÂLAIS laten zeggen, dat zij voor heden zijn gezelschap niet behoefde.

De personen, die uit de koets afstegen, om ons niet bij het kleine gevolg van bedienden te bepalen, bestonden uit twee vrouwen en een jong mensch in koninklijke uniform; in de oudste dier beide Dames had ieder hoveling van LODEWIJK XIV terstond de Gravin VAN EGMOND herkend; in de andere, de jongere, en die toch op haren arm leunde, herkennen wij DIANA!

Was het verlangen naar haar verongelijkt kind in Mevrouw ORSINI opgekomen, nadat alles, waar voor zij het verongelijkt had, haar ontvallen was, of had reeds vroeger, bij hare eerste inbreuk op de overeenkomst met D'AUBIGNY, deze ontmoeting in haar plan gelegen?... Wij kunnen het niet beslissen; maar het is zeker, dat haar naderen aan de grenzen van *Frankrijk* die zamenkomst minder moeijelijk heeft gemaakt; dat hare gedwongene rust haar meerdere vrijheid gaf, om dat verlangen te voldoen, en dat het gemis van passend vrouwelijk gezelschap het zeker in haar heeft versterkt. FRANÇOIS en zijne betrekking tot haar was altijd eene gedachte, die zij liever wegweerde dan voedsel gaf, in de dagen van hare hoogheid; FRANÇOIS en zijn kind waren nooit de hoofdgedachte geweest van hare ziel, op zijn hoogst een bijdenkbeeld, een speeltuig van het gevoel,

of eene ligte prikkeling van het geweten, in ledige oogenblikken; en derzulke had zij nu zoo vele gehad in den laatsten tijd, dat DIANA wel in het ongeluk harer moeder die ontwaakte genegenheid harer moeder had mogen zoeken. Maar DIANA zoude in de Prinses ORSINI hare moeder niet kennen. Zij trad nu binnen aan den arm van de Gravin VAN EGMOND, die haar naar Mevrouw ORSINI heenleidde. Na eene diepe en herhaalde buiging, bleef zij stijf en eenigzins schuchter staan, zonder het oog naar deze op te heffen; doch deze daarentegen zag haar lang aan met eene soort van verwondering, zonder eene beweging tot eene zachte liefkozing; zij was veel te lang eene behendige Hofdame geweest, en eene fijne leidster van staatszaken, om niet in het eerst eene onhandige moeder te zijn; maar toen DIANA zich plotseling omkeerde tot Mevrouw VAN EGMOND, en opeens zeide: ‘Ik wist wel, dat ik dom zoude zijn, als ik voor de Prinses ORSINI stond;’ - toen zij dit zeide met die stem, welker betoovering wij reeds beschreven hebben, en die er nog eene te meer had voor de Prinses, omdat zij hare eigene herkende in de eerste frischheid harer jeugd, toen was het te gelijk, of er een toon werd aangeslagen in haren boezem, die nog nooit had gesproken; zij had sedert lang *geweten*, dat zij moeder was; zij *gevoelde* het in dit oogenblik voor het eerst. - Zij glimlachte niet eens om het woord van DIANA; maar zij sloot haar met hartstogt in de armen, en zij kuste haar op het voorhoofd - en zij opende de lippen om te zeggen: ‘Mijn kind!’ Maar zij hervatte zich tijdig, en zij zeide alleen met iets smartelijks in den toon: ‘Mijne DIANA! Liefste nicht!’

‘o Zie! nu kom ik tot mij zelve,’ riep het meisje, de schoone hand kussende, die de Prinses haar gaarne overliet; toen, de oogen naar haar opslaande, vervolgde zij: ‘Weet ge, Mevrouw! wat mij schuw maakte? Men had mij gezegd, dat ik u beminnen moest uit pligt, en dat scheen mij te meer moeijelijk, daar ik u reeds zóó vreesde, en daar ik zoo huiverde tegen de ontvangst van eene Dame van het Hof!’

‘Hadt gij vreeze voor mij?’ vroeg Mevrouw ORSINI, terwijl zij haar naast zich deed plaats nemen, en de Gravin VAN EGMOND met een' blik smeekte, om zich te verwijderen.

‘o Zeker! toen men mij zeide, dat ik naar de Prinses ORSINI werd heengevoerd, beving mij een angst, dien ik u niet kan beschrijven; want schoon ik u nooit heb gezien, ik weet toch iets van u, Mevrouw!’

‘Hoe!’ riep de Prinses, en verbleekte, terwijl zij haar aanzag.

‘Ach ja! mijn vader vreest u zoo zeer - ik geloof bijna,’ zeide zij, de oogen nederslaande, ‘dat hij u haat..... dat is zeker, omdat hij u niet goed kent.... mijn vader is zeer ongelukkig geweest; dat heeft hem wantrouwend gemaakt en wel een weinig hard voor vreemden; hij is anders zulk een heerlijk mensch.... gij moet het hem vergeven.’

‘Maar wat zeide hij u dan van de Prinses ORSINI?’

‘Vooreerst noemde hij haar nooit tegen mij; maar eens, dat ik met hem reisde naar *Frankrijk* (wij kwamen uit *Italië*), viel hij van afmatting in slaap - in eenen angstigen droom noemde hij u - en hij noemde ook mij, en uit zijne onzamenhangende woorden begreep ik, dat hij eenig kwaad van u duchtte - tegen mij; ik deed hem ontwaken, want het werd mij te bang, en ik vroeg hem naar dat alles - en hij zeide mij alleen, dat gij eene hooge Hofdame waart, die mijner moeder groot onregt had gedaan, en verbood mij iedere verdere vraag voor altoos; maar daar hij dien ganschen dag somber was, begreep ik, zoo vaak hij tegen iemand bitterheden zeide over de boosheden van het Hof, dat hij aan u dacht, en u daarmede bedoelde.’

‘En zeide hij nooit iets van uwe moeder?’

‘Nooit, dan dat ik in het gebed aan haar denken moest, en haar liefhebben als eene doode.’

DIANA voelde de hand der Prinses koud worden in de hare.

‘Laat ons bij Mevrouw VAN EGMOND gaan,’ zeide de Prinses, opstaande.

‘o Dat is goed, die zal zeker de voorspraak wezen van mijn verzoek.’

‘Welk verzoek, DIANA?’

‘Dat gij mij veel vertellen wilt van mijne moeder; de Gravin heeft het mij gezegd, dat gij hare bloedverwante waart... en dit ook heeft mij bewogen met haar mede te reizen, hoewel,’ hier zag zij naar eenen ring aan haren vinger, volmaakt den gelijke van dien, welken wij den Sieur FRANÇOIS hebben zien dragen - ‘het bevel mijns vaders natuurlijk alles heeft beslist.....’

‘Ik zal u van uwe moeder spreken, als gij beloven wilt mij lief te hebben alsof *ik* het ware,’ sprak Mevrouw ORSINI, terwijl zij haar naar het vertrek voerde, waar de Gravin en haar reisgenoot intusschen hadden vertoefd.

De Prinses verwelkomde nu de Gravin, hare nicht, en be-

gon zich met deze te onderhouden over hare ongewachte lotswisseling, en ontving van deze al die deelneming, welke zij van hare vriendschap konde verwachten. Daarop spraken zij zacht over DIANA, en de Prinses ORSINI vroeg, of zij hare begeerte omtrent deze had willen volbrengen.

‘Ik ben van den voorsgeschreven' regel geen oogenblik afgeweken, ofschoon het moeite kostte, een jong meisje op zulk eene strenge wijze af te zonderen, in het midden van *Parijs*, in mijn huis, zonder haar tot eene gevangene te maken!’ antwoordde Mevrouw VAN EGMOND. ‘Gelukkig was zij aan eenzaamheid gewoon, en voegde zich daarin volgaarne. Zij heeft niemand gezien, dan Mijnheer den Maarschalk DE VILLEROI, dien ik niet weren kon, daar hij in het vertrouwen was, en bovendien, gij weet, hoe hij zich door niets laat terugzetten. Maar zeker, Mevrouw! al hadt gij die afzondering niet van mij geëischt, en al ware zij mij nog meer moeijelijk gevallen in de uitvoering, ik had dit kind niet in de wereld kunnen brengen; ik wil niet zeggen, dat zij geen' toon heeft en geene manieren; maar zij is van eene opregtheid, van eene eenvoudigheid, die.... dan gij hebt er eene proeve van gezien, en verbeeld u, zij had dezen uitval tegen den Maarschalk,’ - en zij fluisterde haar iets in het oor, dat de Prinses zeer scheen te vermaken, want zij lachte ongedwongen vrolijk.

‘En wie is de man, met wien zij zoo al dezen tijd vertrouwelijk heeft voortgepraat, alsof hij haar broeder ware?’

‘Dat is RAVISSEUR, dien Mijnheer de Maarschalk ons nu weêr tot geleide heeft medegegeven op deze reis; een zijner Adjudanten, van goeden huize, maar voor het overige zonder beteekenis; ik zal hem aan u voorstellen.’

Toen dat geschied was, zeide de Prinses tot hare nicht: ‘Ik moet mij nog een weinig met mijne DIANA bezig houden; ik weet niet, hoe korte oogenblikken nog de mijne zijn,’ en zij nam hare dochter met zich, en zij scheen niet uitgeput, van haar vragen te doen, hare antwoorden uit te lokken, en nooit verzadigd haar aan te hooren. De naïviteit van dit meisje, die toch geene onnoozelheid was, moest wel iets aantrekkelijks hebben en iets opwekkends voor de vrouw, die geheel kunst was; maar bij het einde van dit gesprek, dat zeer lang duurde, was zij genoodzaakt, der Gravin VAN EGMOND gelijk te geven, en des Sieur's woord voor eene ware uitspraak te houden: dat DIANA ongeschikt was voor de wereld; ongeschikt allermeest voor die wereld, die de Prinses ORSINI kende en begreep. In

den loop van dat onderhoud, had DIANA zich ook een woord laten ontvallen van haren ‘vriend SAINBERTÔT!’

‘Dat is de man, die uw echtgenoot moet worden?’ had de Prinses gevraagd.

‘Neen, dat geloof ik niet! dat zou mijn vader mij hebben gezegd,’ zeide zij, met groote verschrikte oogen op Mevrouw ORSINI ziende.

‘Die kon zijne redenen hebben, om dat te zwijgen,’ hernam de Prinses; ‘maar de Graaf zelf moet u die gunst hebben afgevraagd.’

‘Neen, waarlijk niet!’ zeide zij haastig.

‘Dan heeft hij u in eenen brief dat verlangen uitgedrukt.’

‘Een' brief! En mijn vader was immers niet dáár, om dien te lezen, ik, die niet eenmaal boeken lees!’ riep DIANA met verwondering. En Mevrouw ORSINI zag haar met welgevallen aan, en kuste haar vriendelijk de zachte lokken; toen vlijde zich DIANA vertrouwelijk nevens haren schoot, en sprak: ‘Als ik lezen mogt zonder mijnen vader, zou ik weten willen, wat hier stond; ik ben daar heel nieuwsgierig naar,’ en zij haalde een klein welriekend briefje uit den zak van haar *tablier*, en toonde het Mevrouw ORSINI; ‘ik bewaar het, tot ik mijn' vader zal wederzien; het is zeker van Mijnheer JACQUES.....’

‘Wie is JACQUES?’ vroeg Mevrouw ORSINI, glimlagchende over die gulle vertrouwelijkheid, en over dien hoogen blos, die bij de vraag hare wangen kleurde.

‘Dat weet ik niet, dat staat zeker in het briefje - maar...’

‘Ik ben uwe naaste verwante; ik vervul bij u de plaats uwer moeder; wat dunkt u, zoo *ik* las?’ vroeg de Prinses, na eenig nadenken.

‘Ik heb nog nooit iets gedaan, dat mijn vader verboden had, sinds ik niet meer een kind ben,’ zeide DIANA aarzelend.

‘Hij zou u vertrouwen gebieden jegens mij,’ zeide ORSINI met waardigheid, ‘dat bewijst u immers deze ring?’ voegde zij er zachter bij, en wees op dien, welke DIANA'S vinger sierde.

En het meisje gaf snel en gewillig het geparfumeerde briefje in de handen der Prinses ORSINI.

Reeds twee dagen was DIANA zamengeweest met hare moeder, die zoo veel genoegen vond in haar bijzijn, en zoo veel belangstelling voelde voor dit oorspronkelijke wezen, dat zij er afleiding door vond van hare zielskwellingen, en met meer geduld, dan zij het anders zoude gedaan hebben, de terugkomst van LANTY afwachtte, die nu voor haar alles beslissen zou. Twee dagen, waarin ook DIANA zich met liefde en innigheid, en met dat gulle vertrouwen, dat zij niet ten halve kon schenken, zich vastgehecht had aan die vrouw, die in hare oogen de plaatsvervangster was harer moeder, en die haar ten minste van de teederheid eener moeder het eerste denkbeeld gaf; zij, die niets had gekend dan den droevigen ernst van eenen vader. Twee dagen, waarna Mevrouw ORSINI vrouwelijke zaligheden had leeren begrijpen, die zij nooit had gekend, maar waaraan zij ook niet meer dan twee dagen zou te geven hebben; want op den morgen van den derden dag kondigde de bediende, die zij te *St.Jean-de-Luz* had aangenomen,twee vreemdelingen aan, die haar wilden zien, en toen zij de namen liet vragen, werd haar geantwoord: ‘Mijnheer D'AUBIGNY en de Graaf SAINBERTÔT!’ Zij liet ze tot zich komen, schoon de laatste naam hare drift inwendig deed ontvlammen; de gedachte, dat zij den eersten, voor het eerst van haar leven, eene aangename verrassing had voorbereid, en met dankbaarheid aan hare voeten zou zien, gaf haar echter lust beide te ontvangen.

De Sieur FRANÇOIS, of liever D'AUBIGNY, want hij scheen zijnen familienaam weêr te hebben aangenomen, trad binnen, maar niet met zijn' vasten en kalmen gang, niet met zijn oog vol berusting en weemoed, maar met de haastige, onvaste schreden van wie in ijlenden hartstogt op een doel toegaat, en met de wildvlammende blikken van eenen toornige, tot razernij toe. - SAINBERTÔT volgde hem bedeesd en verslagen, met een gebukt hoofd, en hij zag behoedzaam op hem, alsof hij verantwoordelijk was voor de daden van den andere.

Mevrouw ORSINI stond op, om FRANÇOIS de hand te reiken: zij droeg nu, door de zorg van Mevrouw RICCALDA, het Spaansch gewaad, een deftig zwart, dat met stemmigheid hals en armen dekte; zij droeg het zonder eenig versiersel; zij droeg niet meer blanketsel, maar vertoonde die natuurlijke bleekheid, nu rust, verkwikking en kalmte de vorige wanorde uit hare trekken hadden weggevaagd, en haar dien toon van bevalligheid hadden teruggegeven, die niet onherstelbaar was verloren gegaan on-

der het lijden; hare lange blinkende vlechten waren op Spaansche wijze boven op haar hoofd vastgehecht, en als voorheen gedekt met zwarte kant, doch door tint noch bloemen versierd - dit alles gaf haar voor het eerst iets stemmigs, iets eerwaardigs, iets matronenachtigs; het voorkomen van haren leeftijd, om het al te zeggen, dat zij nog nooit had gehad, en waarvan zij begreep, dat het FRANÇOIS aangenaam zoude zijn; zij rekende er ten minste op, dat hij het zoude opmerken. Maar hij merkte het niet op; hij scheen haar naauwelijks te zien, en alleen te weten, dat hij zich in hare nabijheid bevond, want hij zeide scherp en hard:

‘Mevrouw D'AUBIGNY! een beleedigd echtgenoot en een belleedigd vader komt u rekenschap vragen van....’

Maar zij viel hem snel en met ontzetting in de rede:

‘Mijnheer! zegt gij mij dat zoo in het bijzijn van dezen Edelman? wat moet ik gelooven, dat gij uitzinnig zijt, of dat gij uwen eed?.....’

‘Terwijl ik gansch mijn verstand heb, Mevrouw! en terwijl ik mijn' eed heb gehouden, kan ik het zeggen, ten aanhooren van den Graaf SAINBERTÔT, dat de gevallene Camerera-Major Mevrouw D'AUBIGNY heeten moest!’ riep hij luid.

De Prinses zonk op hare sofa neder, en scheen zoo geschokt, als zij het wezen kon, nadat zij zoo veel ongeschokt had doorgestaan.

‘Een smaad van u aan de gevallene! gij wint u de eer, hierin de eerste te zijn! Eene laagheid van u, *Senor* FRANCESCO! moest ik uit uwen eigenen mond hooren, om haar te kunnen gelooven!’

Hij sloeg beschaamd de hand naar de oogen. ‘Gij hebt gelijk, ik sprak daar eene laagheid!’ riep hij; ‘maar van alles, wat gij mij hebt aangedaan, is iedere soort van wraak mij behoefte - mij een helsche triomf!’

‘Mijnheer de Graaf SAINBERTÔT! gij moest geen getuige willen zijn van dit tooneel,’ sprak de Prinses onderwijl met waardigheid tot dezen.

‘Helaas, Mevrouw! zoo ik blijve, is het, omdat ik ongelukkiglijk alles weet, en omdat.... ik nog eene vergiffenis heb af te smeeken.’

‘Maar wat kan er dan gebeurd zijn, dat u dus ontstemt, Mijnheer D'AUBIGNY?’ vroeg de Prinses, terwijl zij met onwil het hoofd ter zijde wendde van SAINBERTÔT.

‘Gij vraagt dit nog, na de schaking van DIANA, nadat gij mij

mijn kind hebt ontnomen, om het in te leiden, God weet in welke wereld! in welk.....'

'Maar, Mijnheer D'AUBIGNY! deze uitval is zonderling; na de opheldering, die ik u gegeven heb, moet gij mijne handelwijze hebben goedgekeurd, en moet gij gerustgesteld zijn...'

'Opheldering! die heb ik niet ontvangen; geruststelling! wie heeft ze mij gegeven, die van *Velöa* naar *Madrid*, van *Madrid* naar *Jadraque*, van *Jadraque* naar hier ben voortgejaagd geworden, met dezelfde onrust in de borst, met dezelfde smart in de ziel! Gij hebt mij immers geen enkel woord gezegd bij ons afscheid.....'

'Ik beken het, dat was eene zwakheid van mij, u toen te verbergen.... doch vergeef, ik heb een' onoverwinnelijken afkeer van geweldige tooneelen, en ik zie nu, hoe zeer ik reden had, uwe heftigheid te vreezen. Daarom wilde ik u eerst terughouden, totdat alles voorbij zoude zijn; en toen gij niet af te brengen waart van die terugreis naar *Frankrijk*, schreef ik u, en op eene wijze, die u op alle punten had moeten tevreden stellen..... die brief moet u zijn toegekomen te *Burgos* - de beambte der posterijen had de duidelijkste bevelen; gij waart hem aangewezen onder uwe beide adressen; er kan geen misverstand hebben plaats gehad.'

'*Burgos! Burgos*! ik heb *Burgos* niet bereikt; te *Velöa* ontmoette ik reeds JERÔME, die mij ontzetten kwam met de mare van DIANA'S roof - waarbij de naam van den Maarschalk DE VILLEROI was gebruikt geworden; de Maarschalk DE VILLEROI, uw vriend, alles was mij helder - ik beschuldigde u - ik begin te hopen ten onregte - maar ik reisde terug, om eene verklaring met u te hebben, en ik schreef mijne angsten aan SAINBERTÔT.... den eenige, die met mij treuren kon om DIANA.'

'Helaas, Mijnheer! die overijling was vreesselijk in hare gevolgen, want zij zette mij aan tot eene daad, die..... die, vreeze ik, tot eene treurige ontknooping het hare heeft bijgedragen - eene daad, waarvoor ik hier aan de voeten van Mevrouw de Prinses vergiffenis smeek.'

'Het terughouden van de depêche; maar dat was toen reeds gebeurd, Mijnheer SAINBERTÔT!' zeide Mevrouw ORSINI snel.

'In het overbrengen van dien last ben ik getrouw geweest, en durf mij vrijspreken van alle schuld!' hernam de Graaf met fierheid; 'uw koerier schijnt te zijn opgehouden door eene onbekende hand: hij kwam te laat tot mij!'

‘Wie kan mij dit hebben toegebragt?....’ sprak ORSINI nadenkende; maar de Graaf stoorde haar, door te vervolgen:

‘Mijne misdaad, mijne schande is het, het verraden van een geheim, dat mij heilig had moeten zijn, hoewel het mij niet was aanvertrouwd. Die getuigenis van Mijnheer D'AUBIGNY over DIANA'S wettige geboorte, eene opheldering van een' vriend over den Sieur FRANÇOIS - deed mij uwe betrekking raden - deed mij helder zien in uw leven - en ik gebruikte die kennis tot mijne wraak - want ik haatte u, Mevrouw! ik haatte u, niet omdat gij mij DIANA hadt ontzegd, om eene schuld, die niet de mijne was, maar omdat ik gelooven moest, dat gij die engel van onschuld en liefelijkheid uit haar paradijs had heengedreven naar de hel der Parijsche zamenleving, waarin zij moest verloren gaan - ik meende dit te wreken; maar het was eene wraak, vrij van zelfzucht..... en toch, toen zij volbragt was, heb ik begrepen, dat zij niet onschuldig kon zijn....’

‘Ik gebruikte mijne ontdekking tegen u bij de Koningin van *Spanje*!’ bragt de jonge Edelman met moeite uit - en met de handen voor de oogen, bleef hij geknield liggen, eene houding, waarin hij geheel deze biecht had volbragt.

Toorn en verontwaardiging schenen niet eens de sterkste gewaarwordingen te zijn der Prinses, bij deze bekentenis van zulk een vergrijp, tegen haar gepleegd; als eene schrandere vrouw, dat zij was, trof haar het meest de opheldering, die deze haar gaf.

‘o Nu eerst begrijp ik ELISABETH FARNESE!’ riep zij uit - en daarna met hoogheid op SAINBERTÔT ziende, zeide zij hem: ‘En het is om mij zulk eene ontdekking te doen, dat gij tot mij durft komen, in deze dagen - voorwaar, Mijnheer! zoo gij u niet zwak getoond hadt en zeer klein, zou ik u voor zeer vermetel kunnen houden.’

‘Ik ben niet gekomen, om u te trotseren; ik ben gekomen om schuld te bekennen, om u vergiffenis te vragen,’ sprak de Graaf demoedig, want hij voelde, dat zij regt had hem hardheden te zeggen; ‘want ik zal geene rust hebben, vóór gij mij vergeven hebt; misschien beweegt u daartoe mijn berouw, dat mij aangreep, zoodra de eerste drift zich had gekoeld; zoodra mijne fout onherstelbaar was; mijn afgrijzen van mij zelven; mijne wanhopige ontzetting bij uwen vreesselijken val, bij mijn werk....’

‘o Stil, Mijnheer de Graaf SAINBERTÔT!’ viel de geestvolle

vrouw hem in de rede, met eene hoogheid, die aan adel verloor, wat zij aan fijnen spot won. ‘De fabel van Mijnheer DE LA FONTAINE, van de vlieg en de postkoets, is nog altijd daar, om met bittere satyre te straffen, wie zich in hoogen eigendunk te gewigtig achten. Vergeef mij de beeldspraak; maar een goed gewortelde eik valt niet, omdat één enkele worm aan zijnen stam knaagt; één enkele mineur ondermijnt geene vesting!’

Deze wijze van hare vergiffenis te erlangen was zeker niet de meest wenschelijke voor de fierheid van den Graaf; maar hij begeerde dezen tegen elken prijs van de zwaar beleedigde, en daarom vroeg hij:

‘Als Mevrouw de Prinses mijne schuld niet zoo zwaar rekent, is er dan niet eene boete, waarmede ik hare vergiffenis kan verdienen?’

‘Er is ééne voorwaarde, jonge man! vergeet uw verraad voor u zelven - zwijg er van tegen anderen - en zweer mij, het geheim te bewaren van mijne vooronderstelde betrekking tot Mijnheer D'AUBIGNY!’

D'AUBIGNY zag met bittere verwondering op haar, over dit volhardend verloochenen van den heiligsten band, terwijl zij toch hare regten, op DIANA niet verbloemde; maar hij had er aan moeten denken, dat de Dames van de achttiende eeuw liever eene *fout* erkenden, dan eene *mésalliance*! SAINBERTÔT sprak snel de gevergde gelofte, den gevraagden eed - en de Prinses hief hem op.

‘Ik durf naauwelijks hopen, dat deze vergiffenis zoo volkomen zij, om nog weder mijne wenschen omtrent Mejuffer DIANA uit te spreken....’

‘Wat dunkt u, Mijnheer D'AUBIGNY! zoo wij dat DIANA lieten beslissen?’ sprak de Prinses. En de beide mannen zagen elkander aan met eene sprakelooze verwondering. - ‘Want ziet gij, gij zult haar zien, zij is bij mij! Ik was u die zoete verrassing verschuldigd, FRANCESCO! maar vooraf, hoor mij aan.’

Doch hij hoorde niet. ‘Mijn kind! mijn kind hier? ik wil haar zien, en spoedig!’ gilde hij meer dan hij sprak - en de Prinses had moeite, om zijne aandacht te dwingen tot luisteren, tot zij het volgende zeide:

‘Eerst moet ik u volkomen overtuigd hebben van mijne goede bedoeling met hare verplaatsing. - Door wiens onbescheidenheid weet ik niet, maar het geheim van *Chante-Loup*, het geheim van uwen naam, en van mijne bedoelingen met dat paleis, was bekend geworden, en het was gekomen in *Parijs*

tot de gevaarlijkste ooren. Mijnheer de Hertog van *Orleans*, mijn openlijke, mijn bittere vijand, maakte er zich vrolijk over met de loszinnige bezoekers van zijn *Palais-Royal*. Men werd nieuwsgierig naar *Chante-Loup*. Men werd nieuwsgierig vooral naar de bewoners; het werd een spel voor al de lieden van zijne partij, en voor al de deelgenooten van zijne vermaken, om togtjes te doen naar *Amboise*, om pogingen te doen het kasteel binnen te dringen, om de handelingen der bedienden te bespieden - ik weet niet in hoeverre de uwe omkoopbaar waren....'

'Geen hunner was het, Mevrouw! maar, helaas! JERÔME heeft mij hetzelfde gezegd - en ik, die mij verbeeldde, dat het van u kwam!'

'Onbillijke! ik vreesde, dat bij deze aanslagen het aanwezen van DIANA mogt worden ontdekt, en uitgelegd op iedere hatelijke wijze. Geplaatst als ik toen was, en nog in de vaste verwachting mijne ontwerpen in *Touraine* verwezenlijkt te zien, moesten zulke uitleggingen van die partij mij zeer onwelkom wezen, en daarbij, het arme kind zoude blootstaan aan de onbescheidenste bezoeken, aan schaking, aan alles, wat Mijneheeren van het *Palais-Royal* tegen vrouwen durven ondernemen. En ik weet niet, Mijnheer! wat *gij* hierin zoudt gedaan hebben; maar *ik* vertrouwde uwe dochter beter aan de Gravin VAN EGMOND, dan in de handen van de gunstelingen van den Hertog VAN ORLEANS en de vriendinnen van Mevrouw de Hertogin VAN BERRY! Het is zoo, ik had uw inzigt kunnen raadplegen; maar ik zou te kampen gehad hebben met uwe vooroordeelen en met uwen argwaan, en daarbij, gij zoudt *Spanje* verlaten hebben met overijling, op een oogenblik, dat gij mij nuttig waart - ik handelde liever zelve, door de Gravin VAN EGMOND en door de magt van den Maarschalk, mijnen vriend, een' man, die beleefd genoeg, ik zou haast zeggen, dom genoeg is, om zijnen naam te leenen bij handelingen als deze, die hem eene ongenade op den hals zouden halen, zoo zij mislukten.'

'Maar dat DIANA zonder dwang is medegegaan, zij, die mijn streng bevel kende....'

'FRANCESCO! het lieve kind is wel gansch onschuldig; ik heb eene list gebruikt, door welke zij zich nog weder verbeeldde *u* te gehoorzamen; ik had de wedergade van uwen ring.....'

'Hatelijke ring! eene eerste schakel van eene zware keten, en die.....'

‘Het middel is geweest, dat eene moeder hare dochter eene korte poos heeft genoten, en dat de vader haar wederziet, vóór hij het konde wachten!’ viel ORSINI in, met eenige gevoeligheid - ‘en gij begrijpt toch wel, dat ik een jong meisje, opgevoed als DIANA was, buiten kennis van alle maatschappelijke verhoudingen, niet plotseling in die wereld zoude stuwen, waarin Mevrouw VAN EGMOND leeft. Ik heb veel vergeten voor hooge ontwerpen; ik heb veel vrouwelijk gevoel ter zijde moeten stellen voor mannelijke ondernemingen; maar ik zou altijd te veel achting gehad hebben voor mij zelve, om de onschuld bloot te stellen op de wijze, waarvan gij mij verdacht. - DIANA leefde in volkomene afzondering aan het huis mijner nicht, en ik heb mij nu zelve overtuigd, dat zij nooit anders behoort te worden geplaatst, dan in eenen vriendelijken, maar engen familiekring, waar allen haar liefhebben, en waar allen haar genoeg achten zullen, om hare liefelijke onwetendheid te eerbiedigen. En nu, Mijnheer D'AUBIGNY! open gindsche deur, gij vindt uw kind in het gebed of aan haar borduurwerk.’

De Sieur FRANÇOIS hoorde niet langer.

Hij was die aanwijzing gevolgd met eene drift, die SAINBERTÔT hem benijdde.

Wat dat wederzien voor beide moet geweest zijn, denkt men zich, zonder te groote poging der verbeelding.

Een weêrglans van de eerste verrukking flonkerde uit de schitterende oogen van FRANÇOIS en uit de liefelijke blikken van DIANA, toen zij binnenkwam, door zijnen arm gesteund. SAINBERTÔT durfde niet naar haar toetreden, om niet onbescheiden zich te stellen tusschen die familiegroep - en zij zag hem niet; maar snel de hand nemende der Prinses, en toen D'AUBIGNY op deze wijzende, zeide zij: ‘Ziet gij wel, vader! dat uwe vrees voor deze Dame ijdel was; zij is mijne liefste vriendin geworden, en zij brengt ons zamen! - en nu voortaan mag ik u toch wel spreken van de Prinses ORSINI!’

‘Bid uwe vriendin, dat zij mij eene miskenning wil vergeven!’ sprak FRANÇOIS, die in zijne verrukking geheel het verledene voorbijzag.

DIANA, staande tusschen hare ouders, zonder hen te vereenigen, was als het ware de voorstelling van den zonderlingen band, die deze vreemdsoortige echtgenooten zamenhechtte, ook zonder ze te vereenigen; maar de Prinses ORSINI scheen

dit niemand te willen herinneren, toen zij FRANÇOIS de hand reikte, en zeide:

'Uw vader, mijne allerliefste! heeft mij meer te vergeven dan ik hem; maar hij heeft eene vreugde boven mij vooruit gehad, die ik nu eerst heb leeren kennen: het genoegen van u te bezitten - en toch, ik misgun het hem zoo weinig, dat ik het welhaast weêr voor altijd aan hem zal afstaan.' En haar toon klonk zoo weemoedig, dat DIANA zich zachtkens aan hare borst vlijde zonder spreken, voordat FRANÇOIS begon:

'Is het zoo onmogelijk, dat wij allen zamenblijven?....'

'Dat kan niet zijn! Nu nooit!' sprak zij vast, en alsof dit haar iets herinnerde, wendde zij zich tot hare dochter: 'Welnu, DIANA! zie of ik gelijk had; daar is nu Mijnheer D'AUBIGNY, uw vader, die u den Graaf SAINBERTÔT tot echtgenoot wenscht!'

'Beveelt mijn vader dat?' vroeg het meisje, met angst naar dezen opziende.

'Neen! neen!' riep de Sieur haastig; 'de Hemel verhoede, dat ik *hier* bevelen zoude; alleen ik dacht, ik hoopte. SAINBERTÔT! spreek dan toch voor u zelven!'

En nog vóór de jonge Edelman naderen kon, ging DIANA op hem toe, reikte hem de beide handen, zag hem vertrouwelijk en vrijmoedig in de oogen, en zeide: 'Neen, mijn beste vriend! dat wenscht gij niet; zeg, dat gij het niet wenscht!'

'Ik moet toch opregt zijn, DIANA!' zeide hij, ligt verbleekende; 'en ik mag toch hopen, dat de wensch u niet beleedigt?'

'o Neen! maar...' zij aarzelde, voor het eerst verlegen.

'Maar gij deelt dien niet?' vroeg hij met onrust. 'Er was toch een oogenblik, DIANA! bet zoetste oogenblik van mijn leven, waarin ik meende begrepen te hebben, dat gij mij zoudt kunnen liefhebben.'

'En nog heb ik u lief,' sprak zij gul; 'maar als mijn' eersten, als mijn' eenigen vriend; doch ik heb intusschen leeren begrijpen, dat vriendschap....'

'Geene liefde is! o mijn God! ik heb mij bedrogen!.....' En ondanks zijnen eerbied voor de omringende personen, liet hij zich nedervallen op eenen stoel, en keerde het hoofd ter zijde af, opdat niemand zoude opmerken, hoe hij leed.

'Heb ik schuld aan deze smart?' vroeg DIANA met engelachtige eenvoudigheid.

‘Neen, DIANA! neen! ik heb mij zelven het eerst bedrogen - maar ik bid u, laat mij....’ sprak hij, haar zachtkens afwerende.

Mevrouw ORSINI en D'AUBIGNY waren de zwijgend deelnemende getuigen van dit tooneel; maar de laatste wenkte zijne dochter tot zich, en vroeg haar met eenen ernst, die door geen' glimlach werd verzacht, hoe zij gekomen was tot de bewustheid van die onderscheiding.

Toen gloeide er een blos op haar zacht gelaat, die zelfs het voorhoofd kleurde, en die reikte in het zwartfluweelen sieraad, dat den hals omgaf; het was die liefelijke blos, die eerste jonkvrouwelijke, die onbeschrijfelijk is van uitdrukkingen van reinheid; maar zij antwoordde niets.

De Sieur drong op antwoord ietwat strenger.

Toen wendde zij, als om hulp, smeekend de oogen naar de Prinses ORSINI, en zij lispelde zacht: ‘Mijn vader! toen ik Mijnheer JACQUES had gezien, wist ik, dat... o Liefste vriendin! het briefje, als het zijn kan!’ riep zij schielijk, ‘dan zal mijn vader alles begrijpen!’

D'AUBIGNY zag verschrikt naar de Prinses, die hij in het binnenste zijner ziel op nieuw verdacht; doch deze gaf hem het geparfumeerde *billet-doux* met eene glimlach, en antwoordde op zijne driftige vraag naar ‘dien JACQUES?’ alleen dit:

‘Geef DIANA den Markies D'ARMENTIÈRES tot echtgenoot, dan zult gij haar den man geven, dien zij bemint.’

SAINBERTÔT, die zijne smart overwon, om met gespannen aandacht acht te geven op hetgeen er voorviel, riep met ontzetting:

‘De Markies D'ARMENTIÈRES! dat is de bekendste *mauvais-sujet* onder de jonge Edellieden van *Parijs*!’

‘Hij verloochent dan zijne rol tegenover DIANA, want hij wil hare hand vragen van haren vader,’ sprak de Prinses met een' scherpen blik op den Graaf.

‘Gij hebt vergeven, Mevrouw! maar gij zijt toch gewroken,’ zeide deze met bitterheid en met wanhoop, en hij boog zich strak en vertrok.

‘Is mijn vader ontevreden over mij?’ vroeg DIANA, die in D'AUBIGNY'S somberen blik toorn meende te lezen.

‘Ik ben zeer verrast,’ hernam hij, het briefje in zijne vingeren heen en weêr schuivende.

‘Gij zult toch uwe dochter uithuwen volgens *hare* genegenheid?’ vroeg de Prinses.

‘Wij zullen zien, Mevrouw!’ hernam FRANÇOIS D'AUBIGNY ernstig.

‘Gij zult wèl doen, goed toe te zien, want van nu aan blijft haar lot geheel alleen toevertrouwd aan uwe hand,’ hernam ORSINI, met eene bedoeling, die de Sieur genoeg begreep, om met dankbaarheid hare hand te kussen.

In een gesprek onder vier oogen, dat FRANÇOIS D'AUBIGNY later hield met Mevrouw ORSINI, stond deze hem *Chante-Loup* af voor DIANA - daar dit prachtig gebouw toch wel nooit het vorstenverblijf van een Prinsdom zou worden, dat nu wel zeker in eenen rookwalm was verdwenen; zij maakte nog verdere beschikkingen en overeenkomsten met hem, die wel bewezen, dat zij nu niet meer rekende hem weêr te zien, schoon zij op een ander weêrzien had gedoeld, toen zij het waarschijnlijk noemde. Zij bewoog hem tegelijk te *St. Jean-de-Luz te* blijven, tot LANTY zoude zijn teruggekeerd, opdat zij DIANA bij zich mogt houden in deze dagen van onzekerheid en onrust. Ook de Gravin VAN EGMOND vertoefde zoo lang; maar ook dit verpligtte hem niet tot een lang oponthoud, want op den vierden dag na zijne aankomst trad LANTY binnen bij de Prinses, die alleen was; maar zijn gelaat stond zoo ernstig en droefgeestig, dat zij naauwelijks eene andere opheldering noodig had.

‘Welnu! en de Koning?’ vroeg zij schielijk.

‘Voor Mevrouw de Prinses heb ik eenen brief van Zijne Majesteit en van Mevrouw DE MAINTENON; maar ik heb zoo goed als de zekerheid, dat zij niets inhouden dan woorden van onbeduidende hoffelijkheid!’

‘Zelfs van haar! o De menschen!’ zuchtte ORSINI; ‘maar, Mijnheer! wat zeide de Koning?’

‘Bijna niets, Mevrouw! ik heb Zijne Majesteit gesproken in zijn kabinet te *Versailles*, maar slechts ééne minuut.’

‘Ééne minuut! dat getuigt van behendigheid!’ hernam Mevrouw ORSINI met scherpen spot.

‘Er behoort zeker meer behendigheid toe, dan ik bezit, om met LODEWIJK XIV te spreken, *als hij niet wil*!’ antwoordde de *Vicomte* gekrenkt.

‘Het is wèl! ik zal voortaan mijne zaken zelve verrigten,’

hernam de Prinses, de brieven ter zijde leggende, en begon over min belangrijke zaken te spreken. ‘En hebt gij te *Parijs* kunnen vernemen, wie nu in *Spanje* regeert? want ORRY zal gevallen zijn, en het is toch niet denkbaar, dat FILIPS zelf....’

‘De Kardinaal DEL GUDICE is Minister in naam; maar de man, die de kabalen leidt, die den invloed oefent - die.....’

‘Die mij vervangt, in één woord! Welnu?’

‘Is de Abt ALBERONI, dien Uwe Excellentie heeft opgenomen in een oogenblik van luim!’ hernam LANTY zonder verwijt, maar toch ernstig.

‘Gij vergist u, *Vicomte* LANTY! die man is ingeslopen, die man heeft zich weten in te dringen; die man was niet te ontgaan; die man was mijn noodlot; ik heb het altijd in hem voorzien. Hij heeft zich vastgehecht aan het rad mijner fortuin, en toen het mij naar beneden had geworpen, wist hij met eene buiteling naar boven te springen; hij was zoo vlug! maar hij heeft gelijk, en ik vergeef het hem; hij zal ver gaan!’

Den volgenden dag had de Prinses al hare vrienden laten bijeenkomen in haar huis, in de kamer, die zij als salon gebruikte. Zij had van DIANA vooraf met innige hartelijkheid eene soort van afscheid genomen, haar sommige sieraden van hare kleinoodiën laten uitkiezen tot aandenken - en zij trad nu binnen, toen allen dáár waren: De Sieur FRANÇOIS D'AUBIGNY, zoowel als de *Vicomte* LANTY; de Gravin VAN EGMOND, zoowel als de Graaf DE CHALÂIS; de Adjudant van den Maarschalk DE VILLEROI zoowel als de jeugdige DIANA, die aan hare zijde ging.

De Prinses was in reisgewaad, en er wachtte eene reiskoets voor het huis. Zij nam van allen afscheid. Zij had voor allen een hoffelijk woord, of een van vriendschap tot ‘vaarwel!’ maar niemand wist, waarheen zij gaan zoude, en niemand durfde het vragen, dan ten laatste FRANÇOIS D'AUBIGNY.

‘Ik heb de vrijheid aan het Fransche Hof te komen, en ik ga zelve spreken met LODEWIJK XIV,’ zeide zij met vastheid.

Allen, die er het regt toe hadden, ontrieden haar dien stap, waarvan het nuttelooze vooruit te berekenen was; maar zij zeide met volharding: ‘Laat mij mijnen weg gaan, en laat mij dien alleen gaan. Ik kan niet verloren geven, wat ik eenmaal heb gevat-vóór ik het verbrijzeld zie in mijne eigene handen.’

En daarop reikte zij D'AUBIGNY de hand, kuste DIANA nog een-

maal op het voorhoofd, boog zich ernstig tegen de overigen, en verliet toen het vertrek met eenen vasten tred.

En allen, die bleven, staarden haar na, met verwondering over die vasthoudendheid aan een hersenbeeld van heerschappij en eerzucht - dat zulk een val haar nog niet geleerd had op te geven. En in waarheid, het is merkwaardig, dat zij het *nooit* heeft opgegeven, haar gansche leven lang, schoon zij tachtig jaar is oud geworden. Zoo als te denken was, slaagde zij ditmaal ook zelve niet te *Parijs*; zij verliet het eindelijk uit voorzorg voor het opkomend Regentschap van den Hertog VAN ORLEANS; toen dreef haar de onrust harer ziel, die naar beslommering en werkzaamheid dorstte, achtervolgens naar *Avignon*, naar *Turin*, naar *Genua*; zij deed eene poging op de gastvrijheid der *Nederlanden*, maar de Heeren Staten van *Holland* hadden geenen lust hunne achtbaarheid te vergeten bij de behendige glimlachjes dezer vrouw, en al ware er een Stadhouder geweest, deze had geene Camerera-Major noodig! Zij werd hoffelijk afgewezen. Eindelijk keerde zij den blik naar *Rome*, en toen zij er aankwam, was het om niet weder van daar te gaan, want zij vond er niet slechts het geheim, om haren ouden kring in verjongde gestalten om zich heen te tooveren - maar ook vond zij er ten laatste nog weêr de heer schappij, die haar behoefte was geworden. JACOBUS III, de Pretendent van *Engeland*, nam haar op in zijn klein Hof, dat zij weldra beheerschte, en waarvan zij de eerepligten waarnam tot op den dag van haren dood, den 5^{den} December, 1722.

Alkmaar, 20 September, 1843
A.L.G. TOUSSAINT.

Verslag eener letterkundige reize door Duitschland, in de maanden mei-november, 1842.

> Blätter, nach Natur gestammelt,
> Sind sie endlich auch gesammelt,
> Deuten wohl auf Kunst und Leben.
>
> GÖTHE.

Sedert de Belgische en Duitsche Geleerden ons door leer en voorbeeld hadden doen zien, dat onze Letterkunde der moeite wel waardig was, om aan de vergetelheid, waarin zij sedert HUYDECOPER en CLIGNETT rustte en bijna dreigde te vergaan, te worden ontrukt; sedert een GRIMM, HOFFMANN en WILLEMS ons eenige schatten uit den kostbaren en ruimen voorraad ten beste gaven, begon ook bij ons te Lande de lust voor dezen studietak meer en meer aan te wakkeren, en begon men eenen dieperen blik in de Letterkundige Geschiedenis der Middeleeuwen te slaan. Men liet het niet langer berusten bij eene studie van hetgeen HUYDECOPER en zijne School hadden tot stand gebragt, maar trachtte in hunnen geest verder te streven. Weldra had er dan ook eene groote omwenteling plaats in de beschouwing van onze *Historia Litteraria*. Vroeger immers was MAERLANT voor eene iegelijk *de vader der dietscer dichter*, in den strengsten zin des woords; en wie had toen durven beweren, dat van hem in tegendeel het verval onzer Letterkunde dagteekent? Thans staat het vast, dat lang vóór zijne didactische School, onze Letterkunde eenen hoogen trap van bloei bereikt had, en dat de tijd geboren is, om de overblijfsels op te sporen der Gedichten

van dat tijdperk, toen het romantisme nog bij uitsluiting den schepter zwaaide over de ridderlijke eeuw, waarvan het de karakteristieke uitdrukking was; toen de langzamerhand in aanzien toenemende derde stand nog niet dien invloed op de Letterkunde had uitgeoefend, die haar, ja, eene meer praktische rigting gaf, maar ook de dichterlijke wiek des Zangers knotte.

Het ridder-epos wekte dan ook weldra weder sympathieën op, en men was het niet meer eens met HUYDECOPER, als hij beweert, dat het genoegzaam is daarvan ‘slechts eenige Fragmenten te bewaren’ (op STOKE, 2de D., blz. 136); men zag er meer in dan een' vehikel voor de taalstudie, en leerde het beschouwen als een' getrouwen spiegel van het voorvaderlijk karakter, van oud-vaderlandsche zeden en gebruiken.

Wat zich van dien aard in ons Vaderland bevond, zou, dacht mij, der nasporing niet ontsnappen; maar in *Duitschland* mogt nog wel iets schuilen, dat waardig was aan het stof der Bibliotheken te worden ontrukt. Dit deed mij het plan vormen, een persoonlijk onderzoek in loco te ondernemen. - Vooral werd die lust bij mij aangewakkerd door de uitgave van een belangrijk Fragment der Brabantsche Yeesten, te *Klagenfurth* ontdekt, en door THEODOR VON KARAJAN medege-deeld in HAUPTS *Zietschrift für Deutsches Alterthum* (I, 97). Deze mededeeling toch verlevendigde mijne hoop, dat er in menige Duitsche Boekerij nog belangrijke Bijdragen voor onze oude Letterkunde konden berusten. Aan den anderen kant wenschte ik vurig de persoonlijke kennis aan te knoopen met de mannen van *Duitschland*, wier genie en onvermoeide ijver die Wetenschap, wier studie mij boven alles waardig is, - en, kan het zijn, het doel mijns levens blijft, - vermogten op te voeren tot eene hoogte, gelijk aan die, waarop de klassieke Letterkunde staat.

Hoopvol verliet ik het Vaderland, en meer dan voldaan keerde ik terug. - Een beknopt verslag van het door mij gevondene mede te deelen zal, naar ik meen, niet tegen den geest van dit Tijdschrift strijden. Ik zal alleen spreken van hetgeen zuiver letterkundig is, terwijl ik de meer dorre naamlijst der niet letterkundige HS. daar zal mededeelen, waar zulks gevoegelijker kan geschieden. - Om redenen, die men ligt zal billijken, zal ik de tijdsorde in mijn verhaal omkeeren, en met het Zuiden een' aanvang nemen, hoewel ik zulks het laatst bezocht.

Carlsruhe bevatte voor mijn onderzoek niets; - evenwel de

kennismaking met F.J. MONE vergoedde mij de teleurstelling, daar ik van den vriendelijken Geleerde, aan wien onze Letterkunde zoo veel te danken heeft, de verzekering ontving, dat zijne hulp en medewerking, zoowel als zijne verzameling van wat onze oude Letterkunde betreft, mij ter dienste zouden staan.

In de tweede plaats moet ik ter loops gewagen van *Stutt-gart*, want hoewel deze plaats mij niets nieuws opleverde, misschien door de afwezigheid van KAUSLER, mag ik den naam niet onvermeld laten eener stad, die in het bezit is van den kostbaarsten schat onzer Letterkunde, het zoogenaamde Comburger HS. Ik troostte mij evenwel over mijne vergeefsche pogingen, omdat de stukken, die zich daar bevinden, niet voor de Wetenschap zullen verloren gaan, waarvoor de ijver en kunde van KAUSLER de beste waarborg zijn. - Ook in *München* ging het mij niet beter, daar MASSMANN en SMELLER, op wier medewerking ik niet zonder grond gerekend had, zich niet aldaar ter stede bevonden, en de Bibliothecaris v. LICHTENTHALER weinig in staat of geneigd scheen mij te gemoet te komen. Onze ALEXANDER evenwel, van wien het eenig bekende HS. zich aldaar bevindt, zal niet in vergetelheid bedolven blijven, daar MONE een afschrift van dat Gedicht van de hand van SMELLER bezit.

Ik haast mij dus u naar *Weenen* te geleiden, en u in te voeren in de K.K. Hofbibliotheek aldaar, de eenige, die iets voor mijn onderzoek bevatte. De toegang en het gebruik daarvan werden mij zoo gemakkelijk als aangenaam gemaakt door den geleerden KOPITAR, maar vooral door den vriendschappelijken ijver van Dr. FERDINAND WOLF en THEODOR VON KARAJAN, mannen, wier naam genoeg in de letterkundige wereld met roem bekend is, om mijnen lof niet te behoeven.

De Hollandsche HSS. van de Weensche Bibliotheek zijn bekend uit HOFFMANS *Verzeichniss der Altdeuitschen HSS*. uit die boekerij, en zijn van luttel of geene waarde. Alleen de Prozabijbel, door hem onder N°. 256 aangeteekend, kan voor de taal van belang gerekend worden. Het is een fraai HS., in groot folio formaat, in twee lijvige deelen, en bevat op het einde ook het verhaal van de destructie van *Jeruzalem*. Blijkens een Naschrift, dat HOFFMANN niet mededeelde, werd dit HS. voltooid op ‘Ste Jans avont Baptisten’ van het jaar 1361.

Maar zoo de Hollandsche HSS. al van minder belang waren, ik had toch alle hoop een groot gedeelte van een oud-Hollandschen Roman van een Werk van vader MAERLANT, door middel

van een Fransch HS., aldaar berustende, op te delven. Om dit duidelijk te maken, moet ik de zaak wat hooger ophalen.

JACOB VAN MAERLANT schreef naar zijne eigene getuigenis (*Spiegel Historiael*, 1ste D., bl. 113) een Gedicht, ten onderwerp hebbende den Trojaanschen oorlog. Hij vertaalde dit Werk naar het Fransch VAN BENOIT DE STE. MORE (verg. *Horae. Belg.* I, p. 31), die zelf zijn Gedicht naar de Werken, die op naam van DARES en DICTYS gaan, had zamengesteld (verg. HERBORTS VON FRITSLÂR, *Liet von Troye, herausgegeben von* G.K. FROMMANN, *Einleitung* S. XV. ff.). -CLIGNETT en STEENWINKEL verklaarden, bij de uitgave van den *Spiegel Historiael*, nog geen HS. van dezen Trojaanschen oorlog te kennen. In het eerste Deel der N. Werken der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde gaf de Heer ACKERSDIJCK een belangrijk Fragment uit, een gedeelte van den Trojaanschen oorlog behelzende, dat hij voor het Werk van MAERLANT aanzag. Prof. SERRURE, te *Gent*, meende echter ontdekt te hebben, dat dit Fragment niet aan MAERLANT moest worden toegeschreven, maar aan zekeren SEGHER DIEREGODGAF, een' Dichter, dien MAERLANT noemt. Dit oordeel schijnt te steunen op het vinden van vijf Stukken, alle tot eenen Trojaanschen oorlog behoorende, die ons bewaard zijn gebleven in het zoogenaamde Hulthemsche HS. te *Brussel*. MONE hing dit gevoelen aan, en maakte dit openbaar in zijne *Uebersicht der Niederl. Volks-Literatur*, en BLOMMAERT gaf de bedoelde Stukken in het eerste deel zijner *Oude Vlaemsche Gedichten* in het licht, onder den naam van: *den Trojaenschen Oorlog van* SEGHER DIEREGODGAF. De bewijzen van MONE en BLOMMAERT kwamen mij zoo zwak en verward voor, dat ik voor alsnog mijn oordeel opschortte, althans twijfelde of die Stukken wel aan SEGHER moesten worden toegeschreven. Later vond de Heer HOLTRAP, Bibliothekaris der Haagsche Koninkl. Bibliotheek, twee Fragmenten, mede tot eenen Trojaanschen oorlog behoorende. Deze Stukken kwamen in mijne handen; ik besloot thans de kwestie nader te onderzoeken, en ik merkte het volgende op: De *Trojaansche Oorlog*, door BLOMMAERT uitgegeven, is in 5 Zangen verdeeld; de eerste daarvan draagt tot opschrift: *Dits tprieel van Troyen*. De derde Zang heeft ten opschrift: *Dits van den groten strijt daer hem Her Hector ende Achilles in onderspraken*. Het laatste gedeelte van dezen Zang komt geheel overeen met het begin van het Fragment, door ACKERSDIJCK uitgegeven; dit Fragment eindigt echter niet daar, waar de 3de

Zang ophoudt, maar de geschiedenis loopt daarin geregeld voort.

Toen nam ik HERBORTS von FRISTLÂR *Liet von Troye* ter hand, dat door FROMMANN is uitgegeven, en eene verkorte vertaling bevat van het Fransch van BENOIT DE STE. MORE. De vier laatste Zangen bij BLOMMAERT, benevens de Fragmenten, die onder mijne hand berusten, kwamen zeer duidelijk overeen met HERBORTS Gedicht, dat daar, waar BLOMMAERT'S derde Zang eindigt, voortvaart, geheel als het Fragment van ACKERSDIJCK. Toen begon ik eene dubbele vergelijking met mijne Hollandsche Stukken en HERBORTS Gedicht met het Latijn van GUIDO DE COLUMNA, die, zoo als men weet, het Fransche Gedicht van benoit in Latijnsch proza overbragt. Deze vergelijking overtuigde mij weldra, dat al de Hollandsche Stukken naar dat zelfde Fransche voorbeeld moesten zijn vertaald, en niet van eigene vinding, zoo als BLOMMAERT beweerde. Daar nu MAERLANT mede zijn Werk naar dat van BENOIT had vertaald, was het niet gewaagd te vermoeden, dat de gedachte Stukken tot MAERLANTS Werk behoorden. Ik schreef in dien zin aan Prof. SERRURE, legde hem mijne bewijzen over, en verzocht hem de onuitgegevene Fragmenten, die nog in zijn bezit waren, aan mij te willen mededeelen, ten einde verder te kunnen onderzoeken.

Het gevolg van mijn schrijven was, dat die Fragmenten, benevens nog een ander, toebehoorende aan den Heer VERGAUWEN, niet lang daarna in druk verschenen, in het tweede Deel der *Oude Vlaemsche Gedichten*, met de volgende magere aanmerking:

‘Men heeft beweerd, dat de *Troj. Oorlog*, in het eerste Deel dezer Dichtverzameling geplaetst, uit aeneengenaeide Stukken van MAERLANT'S Werk zou zijn zamengesteld. Ik zal hier alleenlijk aenmerken dat MAERLANT zelve SEGHER DIEREGODGAF als Schrijver noemt van een Dichtstuk: *Het priëel van Troyen*; 't zy dit den ganschen tocht bezong, of slechts eene episode des krijgs voorstelde, dit doet niet ter zake. Mogelijk zou men SEGHER'S Dicht als een vervolg op MAERLANT'S *Troj. Oorlog* konnen beschouwen, daer hij dezen niet gansch afwerkte, zoo wij zien in den *Sp. Hist.*, waer hij zegt:

> Ende maecter af oec een were,
> Daer vele nu es bescreven af.’

Het weinig beteekenende dezer aanteekening zal later in het

oog vallen; thans moet ik eerst vermelden, dat ik de Stukken uit het 2de Deel hetzelfde onderzoek deed ondergaan als de overige, en het bleek mij, dat alle hunne plaats vonden in het Gedicht van HERBORT en het Proza van GUIDO, en dus ook denkelijk in den Franschen Roman van BENOIT.

Ik had vier gegevens, om te vermoeden, dat de Stukken, door BLOMMAERT in het eerste Deel uitgegeven, niet het werk waren van SEGHER:

1°. Die Stukken schenen uittreksels te zijn uit een grooter Gedicht, zoo als blijkt uit de vergelijking met het Fragment van ACKERSDIJCK, in verband met het Gedicht van HERBORT;

2°. Alle bekende Hollandsche Stukken schenen tot één en hetzelfde Gedicht te behooren, blijkens de vergelijking met het Duitsch en Latijn;

3°. In het Gedicht uit BLOMMAERT'S 1ste Deel worden nu en dan gebeurtenissen als bekend ondersteld, die dáár in het geheel niet vermeld zijn;

4°. In de Fragmenten, in het 2de Deel dier Verzameling opgenomen, staat de naam van JACOB zelven vermeld.

Ik besloot echter voor alsnog de zaak te laten rusten, daar ik mijn gevoelen wel tot eenen hoogen trap van waarschijnlijkheid kon opvoeren, maar nog geene genoegzame bewijzen had om het pleit te voldingen, terwijl ik eenen onnutten penne-strijd wilde vermijden. Ik wist echter, dat er zich op de Weener Bibliotheek een HS. van BENOITS Werk bevond, en besloot van die gelegenheid gebruik te maken, om mijne gronden te toetsen, en zulks geschiedde.

Het Fransche HS. mag met alle regt een prachtexemplaar genoemd worden. Het is in folio formaat, op perkament beschreven, met eene duidelijke hand uit de XIVde eeuw. Het is zamengesteld uit quinternen, elk van 10 bladen, die met custoden voorzien zijn. Op drie verschillende plaatsen is er een blad uitgeraakt (tusschen folio 145-46; 170-71; 176-77), en het bestaat thans nog uit 189 bladen, in twee kolommen, iedere van 42 verzen, beschreven, te zamen een getal van ongeveer 31500 verzen uitmakende, en versierd met een ontelbaar aantal mininiaturen(1).

(1) Het slot van het Weensche HS. luidt aldus:

Assez vesqi Telogonus,
Treze vint ainz et dis plus.
Molt ot, molt conqist, molt valut,
Et molt ensaanca et molt crut.
Ci ferons fin bien est mesure
Auqes tient notre livre et dure;
Et ce dist Daire et Dictis
Javons si retrait et mis,
Qe s'il pleust as jogleors,
Qi de ce sont acuseors
Q'autres a fait, et reprendanz,
Qe a toz biens sont anvianz,
De qe ja riens naura honor
Q'il nen dient ire et dolor.
Cil se porroient molt bien taire
De loevre blasmer et detraire;
Car tielz i voudroit afaitier,
Qi tost en poroit enpirier.
Celui gart Deus et tiegne en voie.
Qi bien essauce et monte ploie.

Uit de vergelijking van dit HS. met de Hollandsche Stukken bleek mij, dat mijn vermoeden gegrond was, want alle stemden volmaakt met het Fransch overeen, waarvan zij eene *woordelijke* vertaling behelzen, behalve den eersten Zang uit BLOMMAERTS eerste Deel.

Hierdoor staat het dus vast, dat er ruim 6000 verzen voor ons zijn behouden van MAERLANTS tot nog toe geheel verloren gewaanden Roman; want dat zij aan dezen moeten worden toegekend lijdt bij mij, na het aangevoerde, geen' twijfel meer. Immers MAERLANT heeft eenen Trojaanschen Oorlog naar BENOIT gedicht; al de onderhavige Fragmenten zijn eene vertaling van dien BENOIT, en in een derzelve wordt de naam van JACOB uitdrukkelijk vermeld. Voorts komt in het laatste Fragment in BLOMMAERTS 1ste Deel de beschrijving voor van eenen *Sagittaer* of *Centaur*, en daar maakt de Hollandsche Dichter eene uitweiding over den oorsprong dier wezens, welke uitweiding men bij BENOIT niet vindt, terwijl die plaats zonderling overeenkomt met eene andere uit MAERLANTS *Naturen Bloeme*, die het vermoeden niet weinig versterkt, dat deze inlassching van de hand des Dichters van laatstgemeld Werk moet zijn(1).

(1) De bedoelde plaats, die te vergelijken is met BLOMMAERT'S *Qude VI, Gedichten*, 1ste D., blz. 54, vs. 170, volg., luidt naar het HS. der Leidsche Hoogeschool, fo. 27*d*-28*a*, aldus:

Omme dat die eerste boec bediet
Twonder datmen ter werelt siet,
Soo vraechmen of dat vole te samen
Van Adame onsen vader quamen.
Ende wi segghen: neensi, niet,
Et ne si also ghesciet
Als ons scrivet Adelijn,
Die seghet dat Centauroen sijn
Ghewonnen ter werelt an
Vanden beesten ende vanden man.
Die wise segghen ieghen dat,
Al eist gesciet te menigher stat,
Dat sulke wonder onlange leven.
Sinte Jeronimus heeft bescreven
In des goets Sinte Pauwels vite,
Die was die eerste heremite,
Daerna Sente Antonis sochte
In den woude, daer hi mochte;
Ende quam een wonder hem te ghemoete,
Een man staende op geets voete,
Ende voer sijn voerhoeft horne twe
Als boxhoerne noch mijn no me,
Ende seide aldus, spreet di scrifture:
‘Ic bin een stervelike creature
Ende van minen gesellen bode,
Ende bidde di, dattu bids Gode
Voer mi ende voer die mine,
Die wonen in dese woestine;
Want wi kennen dat hi es comen
Den menschen ter salicheit ende te vromen.’
Nu scinet an die fraye woert,
Diemen van Jherominus hoert,
Dat dese creature hadde in
Menschelike reden ende sin;
Maer wine segghens altoes niet,

Alleen het eerste Stuk bij BLOMMAERT, 926 verzen groot, en ten opschrift hebbende: *Het priëel van Troyen*, is het werk

Dat dus beestelike diet
Van Adame mochte sijn comen.
Ende al vindtmen van hem somen
Menschelike lede een deel,
Onse ghelove es geheel,
Dat si die ziele hebben ontfaen
Die nemmermeer ne mach te gaen;
Ende ten es te wonderen niet,
Dat dus beestelike diet
Een deel van mere sinne si;
Want bi aventuren bedi
Datsi in uterliken leden
Geliken der menschelicheden
Si syn een deel van binnen
Malichte van subtilen sinne.
Nu hebbewi geseyt int ghemene
Hoert van elken wondere allene.

van SEGHER; een Werk, dat de verdienste mist van zamen te hangen met de stukken, die er aan gehecht zijn.

Maar, zal men zeggen, MAERLANT spreekt zelf van dien SEGHER, en deze heeft toch iets met den Trojaanschen oorlog uitstaande gehad. Dit is zoo, en de verklaring van MAERLANT'S woorden zal die betrekking, dunkt mij, duidelijk maken. Die woorden luiden in het eerste Deel van zijnen *Spieghel Historiael* aldus, waar hij van den Trojaanschen oorlog zegt (blz. 110):

> [Ic] maecter af oec een were,
> Daer vele nu es bescreven af.
> Seghere Dieregodgaf
> Maectere sint toe dat proyeel
> Ende als een bataelge gheel.

Deze aanhaling is juist en niet verdraaid, zoo als bij BLOMMAERT, die schrijft:

> Die maeckter *af* dat pryeel,

hetgeen hem in zijne wijze van redeneren beter diende dan *sint toe*.

En dan laat zich de zaak dus verklaren. Het Werk van BENOIT was ruim 30,000 verzen groot, dus van niet geringen omvang. MAERLANT heeft in zijne vertaling, niet zoo als HERBORT, getracht dien omvang te verminderen; in tegendeel heeft hij er hier en daar nog wat *de suo* bijgevoegd, als wij zoo even zagen. Het Werk was daardoor tot eenen berg aangegroeid, dien men naauwelijks aandurfde, vooral, wanneer men in aanmerking neemt, dat er in de verschillende gevechten, die er beschreven worden, telkens herhalingen van daden of beschrijvingen voorkomen, die de lezing ook niet aangenamer maakten. Hetzij om deze reden, of omdat MAERLANT zijn Werk niet geheel voltooide, als men zou mogen opmaken uit den regel:

> Daer *vele* nu es bescreven af,

Om eene dezer redenen, zeg ik, schijnt SEGHER DIEREGODGAF er

de beste plaatsen uitgenomen te hebben, die te zamen een geheel uitmaakten en eene bepaalde zaak voorstelden, den haat van ACHILLES en HECTOR en den daaruit gesproten' dood van den laatste. Dit schijnt MAERLANT bedoeld te hebben, toen hij zeide, dat SEGHER het maekte:

> Als ééne bataelge gheel.

Het is waar, in het Fragment van ACKERSDIJCK leest men kort na die regels, waarmede de derde Zang bij BLOMMAERT eindigt, de volgende vss.:

> Hort hier vort, daert Seger liet
> Eede hi vander geesten sciet.

Eene vergelijking van de vertaling met het oorspronkelijke zal terstond doen zien, dat deze door eenen afschrijver zijn ingelascht. In de vertaling heet het:

> Dus gedurdet xxx dage
> Dat si elcs dages enen volkwich hilden
> Ende noch nie versceden wilden
> Onthier ende die nacht verdreef
> Dat seit Daris (!) diet Romans bescreef
> Hort hier vort, daert Seger liet
> Ende hi vander geesten sciet.
> .xxx. dage was die strijt groet,
> Daer bleef menech riddre doet, *enz*.

Het oorspronkelijke heeft daarvoor, f°. 86 c.:

> Trente iors dura li contenz,
> Ne onges tant com li iors dura
> La meslée ne desevra,
> Devant qe les partist li soirs
> Et li vespres oscurs et noirs.
> Li trente ior furent pénible, etc.

Maar vanwaar dan die inlassching? Ik stel mij de zaak dus voor: door de uitgebreidheid, of omdat het niet voltooid werd, was MAERLANT'S Gedicht in vergetelheid geraakt. Een afschrijver, die het onder handen kreeg, en SEGHER'S uittreksels kende, wilde die gelegenheid niet laten voorbij gaan, zonder zijne belezenheid kenbaar te maken, en op te teekenen, dat hij het er voor

hield, dat het Gedicht, hetwelk hij afschreef, het werk was van SEGHER, dat door eene latere hand was aangevuld.

Op deze wijze geloof ik, dat alle zwarigheden uit den weg zijn geruimd, en dat de uitgave van den Franschen tekst, waarvan ik afschrift heb genomen, genoegzaam bewijzen zal, dat al de tot nog toe bekende Stukken van den Trojaanschen oorlog behooren tot het Gedicht van MAERLANT, en dat men, den Keizer latende, wat des Keizers is, aan SEGHER DIEREGODGAF alleen het kleine Stukje zal toeschrijven, getiteld: *Het proyeel van Troyen*.

De Bibliotheek van Dresden leverde niets voor mijn doel op. Het eenige van belang, dat ik daar zag, was eene niet onaanzienlijke verzameling van eigenhandige Brieven van HUIG DE GROOT, uit *Stokholm* aan onderscheidene Geleerden en Staatslieden geschreven.

Maar ben ik in *Weenen* gelukkig in mijne nasporingen geslaagd, met niet minder goed gevolg bezocht ik de Akademische Bibliotheek te *Jena*. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN had mij te *Leipzig* opmerkzaam gemaakt op eenige merkwaardige OudHollandsche fragmenten, die te *Jena* waren gevonden, doch die tijdsgebrek hem had belet in te zien. Met zijne aanbeveling aan Prof. O.L.B. WOLFF, welke zich omtrent onze nieuwere Letterkunde in *Duitschland* zoo verdienstelijk heeft gemaakt, reisde ik derwaarts. WOLFF stelde mij aan den Bibliothekaris Hofrath Dr. GÖTTLING voor, en door diens welwillendheid werden mij de bedoelde Fragmenten ten gebruike afgestaan. Het waren twaalf perkamenten bladen in folio, die vroeger tot schutbladen van boekbanden hadden gediend, en door genoemden Bibliothekaris waren ontdekt. Elk blad was met eene duidelijke hand der 14de eeuw, in twee kolommen, elke van 45 regels, beschreven, en alles bevond zich in zoo goeden staat, dat ik, op weinige woorden na, het geheel kon afschrijven. Deze twaalf bladen bevatteden drie fragmenten; het eerste en tweede elk van een blad, of 180 verzen, het laatste van tien bladen, of bijna 1800 regels. Bij het afschrijven zag ik weldra, dat deze Stukken wederom een' waren schat voor onze oude Letterkunde uitmaakten, en behoorden tot den fraaijen Roman van PARTHENOPEUS. Tot nog toe was van dit Gedicht zeer weinig bekend; BILDERDIJK heeft ons acht zeer kleine brokstukken, te zamen 148 regels, in het III^{de} Deel zijner *Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden* medegedeeld, en door den Heer ISAK VAN HARDERWIJK is in het 2de Stuk van het V^{de} Deel der *Nieuwe Werken*

van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te *Leiden* een fragment van 365 verzen uitgegeven, dat eene meer kritsche uitgave verdiend had. De door mij gevondene, of liever afgeschrevene, Stukken bedroegen te zamen het niet gering aantal van 2117 verzen, en vooral het laatste en grootste fragment is belangrijk, omdat het ons het einde van den Roman, voor zooverre die door den oorspronkelijken Dichter is afgewerkt, doet kennen; het eindigt met de woorden:

> Hier indet in walsche. Vondix mere
> Ic dichtet in mins lieves ere,
> Diet mi wel vergelden sal.
> God geve hare ere ende groet geval,
> Ende na dit leven hemelrike,
> Ende mi met hare al die gelike. Amen.

Men weet, dat de Fransche Dichter PARTHENOPEUS gelukkig in de armen zijner MELIORE gevoerd had, en daarmede zijnen Roman besloten; maar dat hij ter liefde van de Dame zijner keuze een vervolg van zijn Gedicht had op het touw gezet, doch niet ten einde gebragt. Tot dit gedeelte nu behooren onze nieuwe fragmenten. Ik hoop dezelve vereenigd met de reeds gedrukte Stukken, en het fragment, dat MONE te *Keulen* gevonden heeft, en dat 378 verzen bevat, uit te geven, en aldus, door van dit merkwaardige Gedicht der middeleeuwen ruim 3000 verzen, die tot nog toe hier en daar verspreid lagen, bijeen te voegen, het overzigt der Oud-Nederduitsche vertaling gemakkelijker te maken.

Uit MONE'S *Uebersicht* was het bekend, dat zich in de Koninklijke Bibliotheek te *Berlijn* een afschrift bevond van MAERLANT'S *Naturen Bloeme*, afkomstig uit de Boekerij van ADELUNG. De HSS. van dit Werk, die zich in de Bibliotheken van *Leiden* en *den Haag* bevinden, kende ik als tamelijk onnaauwkeurig en onvolledig. Daar het Koninklijk Nederlansche Instituut in zijne Verzameling mede een HS. van dit Werk bezit, dat eenen meer correcten tekst moet bevatten, en daar BILDERDIJK zich reeds met de collatie der hem bekende HSS. had bezig gehouden, waarvan de resultaten mede in de Bibliotheek van het Instituut moeten berusten, deed ik aan dat geleerde Ligchaam het voorstel, om mij eenen goeden codex, of een naauwkeurig afschrift van eenen zuiveren tekst, toe te vertrouwen, ten einde daarmede het Berlijnsche HS. te vergelijken. Weldra bleek mij, dat ik mijne wenschen te hoog had gestemd, en dat de inrigting van

die Bibliotheek niet toeliet mij het gevraagde toe te vertrouwen. Ik moest mij dus de moeite getroosten het Berlijnsche HS. geheel af te schrijven, wilde ik het aan eene eventuële uitgave van dit Werk dienstbaar kunnen maken. Dit HS. is op perkament in folio formaat bij uitstek fraai geschreven. Het bevat 71 bladen of 142 bladzijden, elke van twee kolommen, die ieder wederom 38 regels inhouden. De tekst, daarin vervat, is van het begin der 14de eeuw, en van eene gewenschte naauwkeurigheid. Ongelukkig ontbreekt aan dit Stuk het begin en het einde van het Werk. V.D. HAGEN maakt melding van 14 perkamenten bladen, die denkelijk tot hetzelfde HS. behooren, en in het bezit waren van Dr. ALTHOF in *Dresden*; doch deze was sedert jaren gestorven, en men wist in die stad niet, waar zijne weduwe en zijne nalateschap was heengeraakt. Eene uitvoerige beschrijving van het Berlijnsche HS. gaf V.D. HAGEN in het *Neues Jahrbuch der Berliner Gesellschaft für Deutsche Sprache*, Th. IV, S. 164-193. - Later was ik in de gelegenheid ook het Wolfenbuttelsche HS. der *Naturen Bloeme* in te zien, en hoewel de tijd mij te *Wolfenbutteli* ontbrak, om het met het Berlijnsche te vergelijken, of geheel af te schrijven, kan ik evenwel verzekeren, dat het eenen vrij goeden en geheel volledigen tekst oplevert, waarvan ik eenige uittreksels maakte. Dit HS. is in groot folio formaat op perkament in het laatst der XIV^{de} eeuw geschreven; het bevat honderd en een bladen, ieder in 2 kolommen van 42 regels, zeer net en duidelijk geschreven. - Daar ik nu toch eenmaal van de Wolfenbuttelsche Boekerij gewaag, mag ik eene enkele opmerking niet ter zijde laten. Deze Bibliotheek is bekend als eene der rijkste van geheel Duitschland, en bevat zeker ook voor onze Geschiedenis en Letterkunde nog menig gewigtig gedenkstuk. Niettegenstaande de vriendelijke voorkomendheid van den Bibliothekaris, Dr. SCHÖNEMANN, slaagde ik evenwel, om den korten tijd, dien ik aldaar kon doorbrengen, niet zóó in mijn onderzoek, als ik wel gewenscht had, daar de Catalogi zoo verward zijn, dat zij te regt een Chaos mogen worden genoemd. Het belangrijkste Stuk, dat ik aldaar, behalve onderscheidene andere geschiedkundige HS., vond, was een zeer goed HS. van den Vertaalden *Beka*, vollediger dan dat, wat MATTHAEUS in zijne *Analecta*, liet afdrukken. Ik heb daarvan uittreksels gemaakt. De weinige dagen, die ik in *Wolfenbuttel* doorbragt, hebben echter den vurigen wensch in mij opgewekt, dat die rijke bron van Letterkunde nog eens meer opzetttelijk en naauwkeurig door

eenen Hollandschen Geleerde mogt worden onderzocht, daar er zeer zeker nog wel iets zal schuilen, dat voor ons Vaderland van belang is.

En thans keeren wij nog voor eene oogenblik naar *Berlijn* terug. De overige HSS., die ik daar zag, zijn over het algemeen voor onze Letterkunde van minder belang; onder dezelve noem ik alleen de Stukken betrekkelijk de Natuurlijke Historie van *Brazilië*, van JOAN MAURITS VAN NASSAU, waarvan ik mededeeling gedaan heb aan diens Levensbeschrijver, den Heer D. VEEGENS te's *Hagei*. Voorts een papieren HS. in 4°., o.a. bevattende de drie eerste Tooneelspelen van HOOFT, *Achilles en Polyxena, Theseus en Ariadne* en *Granida*, benevens een Zinnespel van SPIEGHEL, getiteld: *Numa ofte Amptweygheringhe*; en ten laatste zij als curiositeit nog genoemd eenige uittreksels uit de *Nederlandsche Historie* van EMANUEL VAN METEREN, van de eigene hand van Prins FREDERIK HENDRIK.

Eindelijk mag ik van *Berlijn* geen afscheid nemen, zonder te gewagen van een tot nog toe onbekend perkamenten HS. der *Dietsche Doctrinale*, welks bestaan in de Bibliotheek te *Bremen* mij werd medegedeeld door JACOB GRIMM, die mij tevens zijne uittreksels daaruit afstond.

(*Het Vervolg en Slot in het volgende Nommer*.)

Denkbeelden omtrent den zeeslag op Doggersbank. van P. Bruining, Luitenant bij de Koninklijke Marine.

In mijne eerste jongelingsjaren aan de Militaire School te *Delft* de lessen over de Zeetaktiek bijwonende, werd ik reeds ten sterkste getroffen door de bijzonderheden nopens den zeeslag op *Doggersbank*, en gevoelde mij doordrongen van eerbied en bewondering voor de deugden van den Schout-bij-Nacht ZOUTMAN, over zijne bescheidenheid, zijnen krachtigen wil en zijne strengheid ten opzigte van orde en krijgstucht; maar bovenal bezield met geestdrift voor den welberaden moed van dien Amiraal, op het vernemen, dat hij koen en bedaard de Engelsche vloot had afgewacht, en geen schot had gedaan, voor en aleer de vijand op bekwamen afstand nevens hem lag.

Dergelijke indrukken, vroeg ontvangen, worden niet ligtelijk uitgewischt, maar blijven ons bij tot op gevorderden ouderdom, ten ware nadere beschouwingen en ondervindingen mogten doen inzien, dat deze indrukken onjuist zijn geweest.

Maar thans op rijpen mannelijken leeftijd, en na negen en twintig jaren actieve zeedienst, zijn deze zelfde gevoelens bij mij onveranderd gebleven, en in stede van te verzwakken, al sterker en sterker in mijne ziel gegrift. Altijd een innig vereeder van de nagadachtenis van ZOUTMAN geweest zijnde, ben ik zulks ook nog, en naar mijne wijze van zien heeft deze Admiraal in zijnen tijd het zeegevecht in denzelfden geest begrepen, als NELSON zoo vele jaren later. Hij had orde en krijgstucht op de vloot, vertrouwen op de Kapiteinen der

schepen, afkeer van overtollige seinen en manoeuvres; hij was vijand van schutgevaarten op groote afstanden, en beschouwde het gevecht niet geëngageerd, voor en aleer de schepen op behoorlijken afstand tot elkander genaderd waren, dewijl men anders de ammunitie nutteloos verspilt, de manschap onnoodig vermoeit, en nadeelig werkt op het moreel. Was dit het begrip van ZOUTMAN, hetzelfde begrip deelden vele van de beste Engelsche Admiraals; hetzelfde begrip deelde ook NELSON, die eenen tijd lang de oorlogsgod van *Groot-Britannië* is geweest.

En dit handelen van ZOUTMAN op *Doggersbank*, het overlegd enkoen besparen van kruid en kogels en van de kracht zijner manschap aan de batterijen, tot op het oogenblik, dat dit alles met het meeste succes kon worden aangewend, totdat de vloot op een geweerschot afstands was bijgedraaid, deze edele krijshaftige handelwijze vind ik op bl. 608 van het vijfde Deel der *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, door Mr. J.C. DE JONGE, tot mijne groote verwondering beoordeeld als een' MISSLAG . . . . . .

Maar kan het de bedoeling van den Geschiedschrijver zijn geweest, om den roem van ZOUTMAN in de schaduw te plaatsen? Neen, gewis niet! Het Werk van den Heer Mr. J.C. DE JONGE is zoo ver boven mijnen lof verheven, dat het vermetel zoude zijn, indien ik eenige beoordeeling durfde in het midden brengen. Immers ontmoet men op elke bladzijde de kenteekenen van onpartijdige en heldere beschouwing, onvermoeid onderzoek, duidelijke behandeling, sierlijken stijl, opregte gehechtheid aan het regerend stamhuis en warme vaderlandsliefde. Echter erkent de Schrijver met die bescheidenheid, welke aan ware verdiensten en talenten eigen is, in de noot, die men onder aan bl. 597 van hetzelfde Deel geplaatst vindt, het moeijelijke, om krijgskundige handelingen ter zee wel te beoordeelen. En waarlijk is deze beoordeeling uiterst moeijelijk, want alhoewel het Werk van den Heer DE JONGE den roem van ZOUTMAN hoog waardeert, en de deugden van dien uitmuntenden Zeeman met warmte daarin worden bekend gemaakt, vermeent evenwel de geachte Schrijver, ten gevolge van ingewonnen berigten en nasporingen, om der onpartijdigheidswille, zijns ondanks, tot deze harde oordeelvelling omtrent het latere vuur geven van onze zijde te moeten overgaan.

En niettemin beschouw ik deze oordeelvelling als *onjuist*,

en gevoel mij door innige overtuiging gedrongen dezelve openlijk te wederspreken.

In den tijd, dat het gevecht op *Doggersbank* voorviel, heerschten zeer uiteenloopende beschouwingen nopens de Zeetaktiek, en verscheidene van onze toenmalige Officieren begonnen te hechten aan die wijze van handelen, welke door de Franschen soms met eenig, hoezeer gering, voordeel werd gebezigd, en hoofdzakelijk daarin bestond, dat zij de linie onder de lij formeerden, met het afkomen van de moedige Britten, reeds in de verte uit al hunne magt begonnen te vuren, en tegen dat de vijand nabij zoude komen, om het eigenlijke gevecht te beginnen, afhielden, en met hunne meer bezeilde schepen alwederom eene linie onder de lij vormden, ten einde, bij het op nieuw afkomen van de Engelsche schepen andermaal dezelfde manoeuvre te maken. Hierdoor bragten de Franschen eenige schade toe aan de schepen van hunne vijanden; doch zij ontweken steeds het gevecht, en het is, zoo ik vermeen, nog niet berekend, of de aangerigte schade opwoog tegen de hoeveelheid nutteloos weggeworpene ammunitie.

Ook werden de seinboeken gestadig verbeterd en uitgebreid, en het denkbeeld, om net vloten in tijd van gevecht evolutiën te maken naar geregelde bepalingen en orders, won al meer en meer veld.

Nadere ondervindingen hebben evenwel ten duidelijkste aangetoond het ondoelmatige van vele dezer beschouwingen, en de herinneringen aan *Kamperduin, Aboukir* en *Trafalgar* leveren de bewijzen op, dat men in het zeegevecht met vloten niet kan handelen, zoo als met bataljons aan wal. Den Admiraal kan meermalen de gelegenheid ontbreken, om zijne bevelen gedurende de actie aan de Kapiteinen mede te deelen, even als de Admiraal niet immer in staat is, de bijzondere gedeelten van het gevecht naauwkeurig gade te slaan, en wel te beoordeelen. Ik wijs in dezen nogmaals op *Kamperduin, Aboukir* en *Trafalgar*. Tevens hebben de meeste Engelsche Vlootvoogden, hoezeer met het afkomen hunne schepen eenigermate door het vuur van de hen afwachtende Fransche linie werden beschadigd, immer de vreesachtige taktiek van de laatsten versmaad, en steeds hebben zij getracht het moreel overwigt van koene trotsche aanvallers te behouden, en de vijandelijke schepen in een gevecht van nabij te brengen. En nadat deze stoute wijze van aanvallen door eenigen werd afgekeurd, en inderdaad sommige Engelsche theoretische Of-

ficieren de Fransche taktiek begonnen aan te kleven, verheft NELSON zich op nieuw boven deze overwegingen, en valt nieuw van boven den wind aan, en bespot op nieuw het vuren van de vijandelijke linie.

Zijn meesterlijk overlegd plan van aanval is voorloopig aan de Kapiteinen der schepen medegedeeld, en nadat hij de bevelen in dezen naauwkeurig heeft doen opvolgen, bepalen zich de regelen van zijne zeetaktiek tot de volgende punten:

Elk schip is op zijn' post, wanneer hetzelve op een pistoolschot afstands met eenen vijand van gelijke of meerdere grootte staat.

'Elk schip, aan hetwelk deze positie ontbreekt, wordt beschouwd niet op zijnen post te zijn.'

En vol vertrouwen op den moed, de bekwaamheid en vaderlandsliefde van de Kapiteinen, op de gloriezucht van de Officieren en op den uitmuntenden geest der schepelingen, geeft hij het sein tot den aanval bij *Trafalgar*. En welk sein was dit? Men zoekt hetzelve te vergeefs, in de kunstigst bewerkte seinboeken. Men vindt hetzelve niet in de meest geleerde Werken over de Zeetaktiek. Het zijn de woorden: '*Engeland* verwacht, dat een ieder dezen dag zijnen pligt zal betrachten. Een ieder, elk Kapitein, elk Officier, elk matroos, elke jongen; een ieder moet bijbrengen tot de overwinning.' En dit is het ware begrip van eenen zeeslag(1), en dit is de goede geest eener Marine; een geest, die meerder waarde heeft dan de meestmogelijke geleerdheid. En zoodanig was ook het begrip van ZOUTMAN, en zoodanig was ook de geest op zijne vloot. Trachten wij, om zulks aan te toonen, dien Admiraal in zijne handelingen op *Doggersbank* te volgen.

Met een nederig, bescheiden en braaf karakter vereenigt ZOUTMAN bekwaamheid en kracht van geest. Hij heeft de verantwoordelijkheid op zich genomen, om vooreerst het eskader van Kapitein VAN KINSBERGEN bij de vloot te houden, en deze Kapitein is een te bekwaam en edel Officier, om ZOUTMAN niet met al zijn vermogen bij te staan. Zoo als ZOUTMAN weet te gebieden, weet VAN KINSBERGEN te gehoorzamen(2); en hoezeer de

(1) Het spreekt van zelf, dat ik den tijd bedoel, toen nochstoomvermogen, noch bombekanons op zee bekend waren.

(2) Ik heb immer geleerd als eene der schoonste bladzijden uit de geschiedenis van VAN KINSBERGEN te beschouwen de hier gegevene bewijzen van een opregt, edel militair karakter. Hoezeer zijne uitstekende bekwaamheden, ondervindingen en verdiensten hem in hooge gunst hadden gebragt, plaatste hij zich, na de bevelen van den Schout-bij-Nacht ZOUTMAN ontvangen te hebben, als een fiksch Kapitein onder zijne orders, stond hem bij met al zijne kracht, en bragt niet weinig bij tot den roem van den zeeslag op *Doggersbank*. Daarom kan ik het denkbeeld niet aannemen, alsof deze uitmuntende Zeeöverste zich meerder roem had willen toeëigenen dan billijk was, en alsof hij het eene oogenblik had willen voorkomen als de raadsman van ZOUTMAN, niettegenstaande hij vier schepen van den Schout-hij-Nacht verwijderd was, en het andere oogenblik de gegevene bevelen wilde bedillen, terwijl dezelve toch werden opgevolgd, en bij de uitkomst bleken, goed en doordacht te zijn. Ik vereer de nagedachtenis van den Admiraal VAN KINSBERGEN te veel, om iets toe te geven aau het hooge denkbeeld, hetwelk ik immer van deszelfs loyaal militair karakter heb bij mij gedragen.

laatste slechts tijdelijk bij de vloot is, staat hij voor het oogenblik echter onder de onmiddellijke bevelen van den Schout-bij-Nacht. Dit neemt niet weg, dat ZOUTMAN, als een verstandig Chef, in de dagelijksche handelingen eenige meerdere onderscheiding betoont aan VAN KINSBERGEN, en diens denkwijze, als die van den Kommandant van een afzonderlijk eskader, eenigermate ontziet en op waarde stelt. Voor het overige zijn de Kapiteins uistekende mannen, die het volle vertrouwen van den Schout-bij-Nacht bezitten en verdienen. Al deze schepen, goed gekommandeerd, munten uit in orde, krijgstucht en goeden geest. De morgen van den 5^{den} Augustus breekt aan, en vertoont de vijandelijke vloten aan elkanders gezigt. De wind is noordoost. De Engelsche scheepsmagt is regt te loefwaart. Onze schepen liggen over bakboord om de noordwest, en het smaldeel van den Kapitein VAN KINSBERGEN bevindt zich een weinig boven den wind, van het eskader van den Schout-bij-Nacht ZOUTMAN. De eskaders vereenigen zich, en de Schout-bij-Nacht doet het sein, om, volgens bepaalde rangschikking, de linie van bataille te formeren over bakboord, dat is over denzelfden boeg als de schepen reeds lagen.

Intusschen komt de Engelsche vloot af; dezelve nadert, en waarschijnlijk op dien afstand, dat men zulks goed kan onderscheiden, toonen de vijandelijke schepen hunne vlaggen. Dit was te 7 ure des morgens. Nagenoeg op hetzelfde oogenblik oordeelt de Schout-bij-Nacht slag te moeten leveren, over stuurboordsboeg. Of dit was ter betere dekking van het konvooi, of om welke reden, is mij onbewust; genoeg dat de Vlootvoogd zulks noodig acht. En hoedanig moet die manoeuvre op de meest spoedige en prompte wijze worden uitgevoerd? Door met

den contramarsch te wenden? Waarlijk niet! Want zulks neemt veel tijd weg, en werkt in ontmoeting met de vijandelijke vloot; maar de Schout-bij-Nacht doet het sein: Wenden over stuurboord, de achterste en lijwaartsche schepen het eerst! Hierdoor komen voor het oogenblik de schepen ruitsgewijze te liggen over stuurboord, en het spreekt wel van zelf, dat men onmiddellijk daarna de linie van bataille over dien boeg zal formeren. Zulks is nu zeer gemakkelijk, want de achterste schepen, de loefwaartste wendende, kunnen deze, door een weinig af te houden, in de lijn komen, en de minste Adelborst begrijpt deze manoeuvre(1).

Kapitein BRAAK, die het achterste was in de linie over bakboord, is het eerst gewend, en wordt nu het voorste schip over stuurboord, en Kapitein VAN KINSBERGEN de tweede zijnde, die gewend is, behoeft maar zeer weinig af te sturen, om in het kielwater van Kapitein BRAAK te komen, en de achterlijker schepen moeten eenen weinig grooteren boog maken; doch alle bereiken op de gemakkelijkste wijze hunnen post in de linie van bataille. Deze manoeuvre is zoo eenvoudig, en de tweede beweging, om linie te formeren, volgt zoo onmiddellijk op de eerste ruitsgewijze wending, dat het onnoodig bleek te zijn hiertoe sein te doen; want VAN KINSBERGEN, de tweede zijnde, welke moest wenden, formeerde zich met die voortvarendheid, aan een ambitieus karakter eigen, dadelijk op Kapitein BRAAK, en zoo de derde Kapitein op VAN KINSBERGEN, enz. en de Schout-bij-Nacht- ZOUTMAN, het vifjde schip zijnde, dat over stuurboord in de lijn kwam, zoude wel eenen bijzonderen geest van seinen gehad moeten hebben, indien hij dit bevel had doen waaijen. Uit hetzelfde beginsel, om niet meerder seinen te doen dan hoognoodzakelijk was, schijnt ook de Schout-bij-Nacht geene bijzondere bevelen gegeven te hebben, om zich gereed te maken tot het gevecht. Elk bevelhebber van een Rijksschip begrijpt toch, dat wanneer men moet vechten, men zich daartoe gereed make. En inderdaad, zoo als wij zien, dat ZOUTMAN zeer goed wist te bevelen, wanneer zulks noodig was, schijnt hij een vijand te zijn geweest van overbodige seinen, en zulks bewijst voor

(1) Sommige vijanden van ZOUTMAN hebben deze manoeuvre als gevaarlijk voorgesteld; doch dit is boven mijn begrip, ten ware zoodanige beoordeelaars den vijand naderbij waanden dan dezelve inderdaad was. Genoeg, dat de beweging juist is uitgevoerd, en dat de vloot in de niterste orde lag, toen de Engelschen naderden.

zijne menschkunde, daar het toch voor de bekwame Kapiteins, onder zijne bevelen, en bovenal voor Kapitein VAN KINSBERGEN, die over een afzonderlijk smaldeel gebood, niet aangenaam zoude geweest zijn, indien zij voor alle ondergeschikte zaken, die door een' ieder worden begrepen, het sein van den Admiraal hadden moeten ontvangen.

De Nederlandsche vloot, die ten zeven ure gewend was, en korten tijd daarna over stuurboord in linie van bataille gerangschikt lag, wachtte, volgens alle berigten en beschrijvingen, in de uiterste orde den vijand af. Deze hield regt op onze schepen aan, en draaide ten acht ure op een geweerschot afstands bij, beginnende de Engelsche Admiraal en onze Schout-bij-Nacht bijna gelijktijdig het gevecht, door elkander de volle laag te geven. Waarschijnlijk zijn, gedurende den slag, de schepen nader bij elkander gekomen, en het hardnekkige gevecht duurde tot des voormiddags te half twaalf ure, alswanneer de Britsche vloot het strijdperk verliet, en om de oost-zuidoost doorlag, terwijl onze schepen nog eenen tijdlang op dezelfde plaats verbleven, in afwachting van eenen tweeden aanval.

Uit een krijgskundig oogpunt beschouwd, waren de Nederlanders overwinnaars, want de Engelschen hadden het gevecht opgegeven, zeggende: ‘De TROMPEN en DE RUITERS leven nog!’ Zij leefden ook nog, en bovenal leefden zij in de ziel van ZOUTMAN! Onze tegenpartij had ondervonden met Nederlanders te doen te hebben. Zoo als zij gewend waren de Franschen, na eenig bombardement, in de verte voor hen te zien vlieden, zoo zagen zij thans de Nederlanders hen trotsch afwachten. Zoo als zij tegenover de Franschen het moreel overwigt van eenen koenen aanval hadden, zoo werd hier dit moreel overwigt door den moed en de bedaardheid van de Nederlanders onzijdig gemaakt. En wie kan den indruk beschrijven, dien het gezigt van de Nederlandsche schepen op de Engelsche zeelieden heeft gemaakt, toen zij, gedurende hun afkomen, de vloot ‘zoo net geschikt zagen, alsof dezelve in eene haven ter bezigtiging lag, en de mariniers het geweer zoo naauwkeurig geschouderd hielden, alsof zij voor eene wapenschouwing bestemd waren[(1)]?’ Op de Engelsche zeelieden, die gewoon waren, bij de Fransche vloten, reeds op het eerste naderen, het vuur op hen te zien openen; die gewoon waren spottend naar boven te zien, als

(1) Ch. EKINS, *Naval Battles*, noot onder aan blz. 597, *Geschiedenis van het Nederlandsch Zeewezen*.

een of andere Fransche kogel den nok van eenen lijzeilsspier of den part van eenen grooten bras aan stukken schoot; die gewoon waren hierdoor hunnen moed te zien aangewakkerd, met de gedachte, om, nabijkomende, hun alles dubbel en dubbel te zullen teruggeven. Wie kan den indruk bij hen beschrijven, toen zij nu geen enkel schot zagen vallen; want het waren immers Nederlanders en geene Franschen, die zij gingen bevechten? Wie kan den indruk berekenen, toen de eerste Nederlandsche lagen dood en verwoesting tusschen hen verspreidden? Wie kan beoordeelen, hoeveel dit alles tot de overwinning heeft beijgedragen?..... Maar men vindt geene berekening van het moreel in de geleerde Boekdeelen over de Krijgskunde, en de gevolgen van zoodanig overlegd en ridderlijk gedrag zijn alleenlijk binnen de grenzen van ht begrip des waren krijgsmans.

Eer aan ZOUTMAN! Honderdvoudige eer aan dezen braven Admiraal, die voor de laatste maal den Nederlandschen naam op zee zoo veel welverdiende luister heeft bijgezet! Eer aan den man, die nederig en bescheiden, door geenen woordenpraal aan wal, een hoog denkbeeld van zich geeft:

> Maar die door daden toont, wanneer de noodstorm brult,
> Dat hij zijn pligten kent, dat hij zijn' pligt vervult.

Ziedaar mijne nederige beoordeeling wegens het gedrag van den Schout-bij-Nacht ZOUTMAN op *Doggersbank*, en dezelfde innige overtuiging, die deze denkbeelden bij mij heeft beves tigd, verzekert mij ook, dat er vele Nederlandsche en vreemde Zeeöfficieren zijn, die geheel daarmede instemmen.

Maar er zijn ook andersdenkenden, zoo als men kan opmerken uit sommige zinsneden in de Geschiedenis van het Nederlandsch Zeewezen. En alle achting betuigende voor eene opinie, welke met de onze in strijd is, vermag men evenwel op goede gronden aan die opinie het regt te betwisten, om de handelingen, die daarmede niet overeenstemmen, *misslagen* te noemen. Zoo derhalve de noodzakelijkheid daar was, om het denkbeeld van hen, die de Fransche zeetaktiek van dien tijd voorstaan, en ZOUTMAN durven veroordeelen, op den voorgrond te stellen, dan had, mijns bedunkens, de hooggeachte Schrijver van de Geschiedenis van het Nederlandsch Zeewezen kunnen zeggen: ‘*Volgens het oordeel van sommige kundige mannen*, zoude de Opperbevelhebber van het Nederlandsch es-

kader niet vrijgesproken kunnen worden, eenen *misslag* begaan te hebben. Hij had, *naar hun denkbeeld*, het voorbeeld der Franschen behooren te volgen, enz.' Want dan is het slechts een denkbeeld, waartegenover niet minder krachtige denkbeelden geplaatst zijn; ja, ik zoude bijna durven beweren, dat, niettegenstaande de meerdere bezeildheid van de Fransche schepen, die voor het oogenblik eenig materiëel voordeel aan deze vreesachtig vlugten de taktiek gaf, echter die taktiek door JEAN BART versmaad zoude zijn geworden, zoo als al de goede Britsche Admiraals die ondoelmatige schutgevaarten op zee op verre afstanden[1] hebben verworpen. Zoo meldt de Admiraal RODNEY, nopens de ontmoeting met de Fransche vloot bij *Martinique*, in Mei, 1780: 'Geene andere schepen dan die der voorhoede konden eenig deel in het gevecht bekomen, zonder het kruid en lood van Zijne Majesteit nutteloos te verspillen, zoo als de vijand met een gedeelte van het zijne deed, vurende op eenen afstand, dat hetzelve geene de minste uitwerking konde hebben.'

Zoo schrijft de Admiraal HOOD, nopens het gevecht met de Fransche vloot bij *Fort Royal*, in Mei, 1781: 'Het gevecht werd welhaast algemeen, edoch op te grooten afstand; want ik geloof, dat er nimmer op eenen dag zoo veel kruid en kogels zijn vermorst. Echter hing het van Monsieur DE GRASSE af, om den afstand te bepalen. Ik kon onmogelijk naderbij komen.'

Sir HOWARD DOUGLAS zegt, nopens het jagen van het Amerikaansch eskader op het Engelsche fregat *Belvidèra*: 'Maar toen de *President* op de *Belvedèra* winnende, haar de volle laag gaf, hetwelk meermalen herhaald werd, veroorzaakte hij geen ander nadeel, dan een' of twee brassen en eenig rondhout af te schieten.'

En slaat den doldapperen COLLINGWOOD gade bij *Trafalgar*: Alleen zeilt hij de Britsche vloot vooruit; alleen loopt hij tegen het vuur der Fransche en Spaansche linie in, en hij doet geen schot voordat zijne volle laag, op vijftig passen afstands, in minder dan dertig seconden tijds misschien, over het lot van den Spaanschen Admiraal beslist.

(1) Dergelijke wijze van handelen is zelfs in vele opzigten onverantwoordelijk, want al rigt zulks bij toeval eenige schade aan, deze beslist niets, en de middelen zijn aan boord, om schade te herstellen; doch men kan op zee met geene mogelijkheid de doelloos weggeschotene ammunitie terug bekomen.

ZOUTMAN deelde meer in de Engelsche denkwijze, nopens het zeegevecht, dan in de Fransche van dien tijd. Hij hechtte meer aan den roem, dan aan eenige sparren en touwwerk; en met den dag reeds de vijandelijke vloot regt in den wind van zich ziende, konde hij met zijn talrijk konvooi niet meer manoeuvreren, om het voordeel van den wind te bekomen. Hij moest dus het gevecht afwachten, maar ik herhaal het: Om het moreel overwigt van de aanvallers te vernietigen, toonde ook hij het gevecht van nabij te verkiezen, en in het midden van den zomer, met het vooruitzigt op een' langdurigen hardnekkigen strijd, bespaarde hij de kracht zijner manschap aan de batterijen, totdat er met vrucht kon worden geageerd, en hierdoor voegde hij een' nieuwen tak aan de lauwerkroon van de Nederlandsche Marine.

Dat men hierop nadenke! Wat zoude het oordeel van de Natie destijds zijn geweest, indien ZOUTMAN de Fransche manier had gevolgd, zoo als sommigen beweren, *dat hij het had behooren te doen*? Hoedanig zoude hij ontvangen zijn geworden, indien hij op dergelijke schichtige en ontwijkende wijze had gehandeld? Immers had de Prins van *Oranje*, bij het uitloopen van de vloot, aan den Vice-admiraal HARTSINICK schriftelijk te kennen gegeven: ‘Want ik vertrouw, dat de Nederlandsche heldenmoed nog niet is uitgebluscht, en dat, zoo men den vijand met egale of niet al te superieure magt ontmoet, *aan hem getoond zal worden, dat men hem niet vreest, en tegenstand durft bieden*. God geve, dat deze expeditie met het gewenschte succes moge worden bekroond!’

En getuigt, Landgenooten! kon ZOUTMAN meer volledig aan den uitgedrukten hartelijken wensch van den Vorst beantwoorden, dan door de Britten te doen uitroepen: ‘De TROMPEN en DE RUITERS leven nog?’ En door eenen Engelschen Schrijver, nadat hij de Nederlandsche braafheid in dezen hoog heeft opgeroemd, te doen verklaren: ‘Alhoewel deze bataille eene meerdere gelijkenis heeft met de Oud-Nederlandsche wijze, dan wel met de tegenwoordige manier, waarop de Franschen handelen, kunnen wij echter niet nalaten ons voor den geest te halen die vermaarde en hardnekkige gevechten van vroegere dagen, welke beide Natiën zoo veel eer aandoen[(1)]?’

(1) JOHN CLERK.

De Koninklijke Gelukwensch.

‘Zoudt gij wel eene Koningin willen zijn, CHRISTINA?’

Deze vraag rigtte een grijsaard, met het hoofd over een schaakbord gebogen, niet zonder bedoeling tot een jong meisje, op welker gelaat duidelijk de verveling te lezen stond, welke de les in dit anders zoo belangrijke spen haar veroorzaakte.

‘Koningin der harten, meent gij?’ antwoordde het meisje, terwijl zij eenen foeileelijken, kleinen schoothond liefkozend streelde.

‘Koningin der harten? Dat zij gij immers reeds, lieve!’ hervatte de grijsaard glimlagchende. ‘Maar kent uwe eerzucht dan geen ander doel?’ voegde hij er bij, terwijl hij opzettelijk het deksel van eene prachtig versierde snuifdoos opende, waarop het portret van eenen der leelijkste Koningin prijkte, die ooit eenen Hofschilder wanhopig maakte, bij de poging, om hem ten minste een menschelijk voorkomen te geven.

‘Waarom zoude mijne eerzucht naar iets hoogers streven?’ zeide CHRISTINA; ‘heb ik niet alreede meer onderdanen, dan ik behoorlijk besturen kan?’

‘Nu ja, ongetwijfeld; ik weet wel, dat het niet anders kon, of gij moest onderdanen hebben; maar ik hoop en vertrouw ook van uw gezond verstand, dat gij op hunne aanhankelijkheid niet te veel zult bouwen.’

Of de man ook zelfvoldoening smaakte, dat hij eene vergelijking zoo wel had veboehouden, en de vraag zoo fijn en geslepen had ingerigt! Het was klaar als het daglicht, dat hij an de staatkunde niet vreemd was.

‘Is dat mijne schuld?’ vroeg de jeugdige schoone, die den rug van het afzigtelijk beestje streelde, hetwelk zijne tanden

op eene zeer onwellevende wijze liet zien, als de stem van den ouden Heer eenige toonen hooger klonk. ‘Maar ik verzeker u, ik stoor mij aan geene aanhankelijkheid, die ik als een mij toekomend regt beschouw! Er is slechts één persoon, op wiens eerbewijzing ik prijs stel.’

Op het hooren van deze woorden, zette de eerste Minister van *Zweden* een bedenkelijk gezigt, en de uitdukking van zijn gelaat had veel van het welwillend voorkomen van den knorrenden mops, op den schoot zijner dochter.

‘En wie is die persoon, CHRISTINA?’

CHRISTINA zag haren vader met eenige ongerustheid aan, glimlachte daarop, ging voort haren zwarten lieveling te streeln, en zweeg.

De oude Heer, die in de geheimen der gebarentaal niet ingewijd scheen, herhaalde zijne vraag:

‘Wie is die persoon, CHRISTINA?’

Zijne dochter achtte veinzerij beneden zich, ofschoon door deze herhaling teleurgesteld.

‘Wie *kan* het anders zijn, dan uw dappere neef, ADOLF HESSE, lieve vader?’

‘Gij hebt toch, hoop ik, de onbezonnenheid niet gehad, u aan hem te verbinden? Dat kind, als hij is?’

‘Kind? Een en twintig jaren? Hij is immers mijn oudste vriend? Wij leerden al onze lessen te zamen. Ik *kan* mij zelfs den tijd onzer eerste verkeering niet eens meer voorstellen, zoo lang is het reeds, dat wij elkander beminnen.’

‘Gekheid! Gij zijt zamen door zijne moeder opgevoed; niets dan alleen zusterlijke liefde.’

‘Toch niet! toch niet!’ riep CHRISTINA overluid; ‘ik zoude mij dood ongelukkig gevoelen, zoo ADOLF mij slechts ten broeder was.’

‘En toch moogt gij in hem niet anders zien. Hij heeft geene middelen; niets dan zijne Officiersbetrekking, en mijne edelmoedigheid.....’

‘Is immers onmetelijk, lieve vader! onuitputtelijk! ADOLF is immers zoo dapper, zoo edelmoedig! En wezenlijk, toen ik zag, hoeveel welgevallen hij in mij had, en hem op zulk eenen aangenamen toon hoorde spreken als niemand anders, kwam het mij nooit in de gedachten, om naar zijnen rijkdom te vragen. Gij weet immers, lieve vader! gij bemint hem zelf!’ CHRISTINA vergat voor een oogenblik haar schoothondje, en legde hare hand vleijend op haars vaders schouder.

‘Ja, maar niet genoeg, om hem tot mijnen erfgenaam te maken,’ zeide de Graaf gamelijk. CHRISTINA zocht wederom haren troost bij den hond.

‘Hij zoude immers toch uw erfgenaam zijn,’ voer zij voort, ‘als ik kwam te sterven!’

Er was iets in den toon van hare stem, of in de gedachte aan den dood van zijne eenige dochter, dat den grijsaard zachter stemde. Langen tijd staarde hij op het jeudige bloeijende gelaat zijner dochter, en de donkere trek, door het onaangename gevoel te weeg gebragt, dat hare woorden bij hem opwekten, verdween weder geheel.

‘Er is niets dan leven daar,’ zeide hij, haar zachtjes op het voorhoofd tikkende, ‘en daarom moet ik u uithuwelijken, mijne dochter!’

‘Gij zult ons tot het gelukkigste paar op aarde maken! o ADOLF zal zoo dankbaar zijn!’ zeide CHRISTINA, terwijl eentraan in hare heldere oogen schitterde.

‘Wie, in's Hemels naam! sprak een woord van ADOLF?’ De oude Heer zag zijne dochter gramstorig aan; maar toen hij wezenlijk ontroering bij haar bespeurde, nam hij terstond eenen bedaarderen toon aan.

‘Arme meid! gij zij bitter teleurgesteld; gij hebt te veel uwen eigen' wil kunnen botvieren, en vraagt mij nu iets onmogelijks te doen. Wees niet kinderachtig, meisje! Uwe tante zal u ten Hove voorstellen. Daar zult gij eerst iets moois zien, en onzen dapperen jongen Koning leeren kennen; wees slechts niet kinderachtig!’

‘Dien ongelikten beer!’ riep CHRISTINA, opspringende, alsof zij het vervelende gesprek wilde afbreken. ‘Wel, ik wil niets van hem weten; hij haat immers alle vrouwen, zegt men?’

‘Laster, mijn kind! laster! Ééne althans heeft hij hartelijk lief.’

‘Eene lieve...?’

‘Eene ondeugende, als gij zelve.’

‘Als ik?’ vroeg CHRISTINA, en verviel als in eene mijmering, terwijl de Graaf glimlachte over zijne zoo wel te pas gebragte vergelijking, zoo als hij meende.

‘Maar ik heb hem immers nooit gezien?’ sprak zij, alsof zij eensklaps tot bezinning kwam.

‘Nu, hij kon toch u gezien hebben, en hij zegt....’

‘o Wat zegt hij? zeg mij toch, wat de Koning sprak?’

‘Hm! Wat gaat het u aan, te weten wat een ongelikte

beer zegt, die vrouwen haat?' vervolgde de vader, met eenen glimlach vol zelfvoldoening.

'Maar hij is toch een Koning, Papa! Wat zegt hij? ik brand van nieuwsgierigheid!'

De Minister had echter nu zijn doel bereikt; de nieuwsgierigheid was opgewekt; hij besloot er niet aan te voldoen. Eindelijk stond hij op, om het vertrek te verlaten, en sprak: 'Laat ons nu over wat anders praten, CHRISTINA! Koningen gaan ons niet aan; de mindere voorwerpen zijn ons goed genoeg. Heden avond zal hier een Officier souperen, wien ik wenschte, dat gij mogt behagen. Hij heeft veel invloed bij den Koning; en zoo gij eenig belang in mijne aangelegenheden stelt, zult gij hem goed ontvangen; ik heb hem voor uwen man bestemd!'

'Ik-*wil* hem niet hebben!' schreeuwde CHRISTINA, haren vader naloopende, die de kamer uitging. 'Ik wil hem niet hebben! Kan ik ADOLF niet trouwen, dan trouw ik nooit van mijn leven!'

'De Hemel geve het, lieve nicht!' zeide ADOLF HESSE, in eigen' persoon, terwijl hij van achter de venstergordijnen te voorschijn trad, waar hij zich, door eenen wonderbaren loop van omstandigheden, gedurende een uur verborgen had gehouden. 'Het is prettig, zoo den spion te spelen, en eenen zoo overtuigenden pleitbezorger te hooren, als gij geweest zijt, CHRISTINA! maar.... de zaak staat wanhopig!'

'Wie zeide u, Mijnheer! dat de zaak verloren is?' zeide CHRISTINA, terwijl zij de houding aannam, alsof zij beleedigd was. 'De slag is half gewonnen; vaders gramschap verdwijnt in een oogenblik. Nu, lieve ADOLF! zucht niet! Kruis uwe armen niet! Zie niet met zulk een' heldhaftigen blik naar boven. Foei! smarten en misnoegdheid zijn mij onverdragelijk. Ik moet vrolijk zijn.... een bal hebben.... een bal.... Zulk een bal willen wij ook hebben op onze bruiloft, niet waar, ADOLF?'

'Uwe hoop bedriegt u, lieve CHRISTINA! Ik ken uwen vader beter dan gij. Helaas!' zeide hij, met eenen blik vol weemoed op de fijne trekken van het jonge meisje, dat hem zoo levendig aankeek; 'gij zult niet in staat zijn, de schitterende partij af te slaan, die u in ruiling voor een trouw, liefhebbend hart zal aangeboden worden.'

'Waarlijk!' hervatte CHRISTINA, met tranen in hare oogen, terwijl zij hare aandoening onder eenen schijn van gram-

schap trachtte te verbergen. ‘Gij denkt niet zeer vleijend over mij. Het verraadt weinig goeden smaak, nu de rol van eenen wanhopenden minnaar te spelen, vooral na het gesprek, dat gij zoo ridderlijk hebt afgeluisterd.’

‘Wisch uwe tranen weg, lieve!’ zeide ADOLF, ‘ik zal alles gelooven, wat gij wenscht.’

‘Waarom laat gij mij dan schreijen? Of is het alleen, om het pleizier te hebben van te kunnen zeggen: “Wisch uwe tranen af?” Of meent gij eenen medeminnaar te hebben? Eenen schitterenden cavalier, dien men niet wederstaan kan? Graaf ERIKSON, bij voorbeeld?’

‘Hoe? Wat ERIKSON betreft, die baart mij geene zorg, en hij is daarenboven niet rijker dan ik, mijne lieve CHRISTINA!.....’

‘Nu, ga voort!’ sprak zij, met den zwaarmoedigen toon van spreken van haren neef spottende; ‘waarom zucht gij toch weêr.....?’

‘Uw vader gaat henen, om u dezen avond eenen nieuwen minnaar te brengen, en de arme ADOLF zal vergeten zijn.’

‘Gij verdient het, om uwe belagchelijke vermoedens. Doch gij zijt mijn neef, en ik vergeef het u dezen keer.’

Zij zag hem met zulk eenen vrolijken glimlach en met zulk eenen openhartigen blik aan, dat er niet te twijfelen viel.

‘Gij bemint mij dan waarlijk? opregtelijk? getrouw?’

‘Heb ik het u al niet duizendwerf gezegd? Hoe is het mogelijk, dat u de herhaling van hetzelfde niet eindelijk verveelt?’

‘Het is eene zoo aangename, zoo eene nieuwe betuiging voor mij; ik zou er altijd naar kunnen luisteren.’

‘Welnu! wij beminnen elkander, dat is duidelijk genoeg,’ zeide zij, met al de deftigheid van den woordvoerder der Gezworenen, die eene plegtige uitspraak over de duidelijkste zaak ter wereld houdt; ‘maar, dewijl Papa ons niet wil laten trouwen, zoo spreekt het van zelf, dat wij moeten wachten! Is dat niet even duidelijk?’

‘En als hij nooit zijne toestemming geeft?’

‘Nooit? Zou het mogelijk zijn, dat hij *nooit* toestemde?’

‘Ik vrees, helaas! dat het maar al te mogelijk is.’

ADOLF keek even somber als te voren.

‘Nu, dan moeten wij altijd blijven, zoo als wij nu zijn,’ sprak CHRISTINA, alsof zij tot een vast besluit was gekomen. ‘Geluk is nooit van ongehoorzaamheid te wachten.’

‘Zoo denk ik ook,’ zeide de jeugdige krijgsman, terwijl hij haar meer dan ooit bewonderde, zelfs bij het toebrengen van

den doodslag aan al zijne verwachtingen. ‘Zijt gij dan gelukkig, volmaakt gelukkig, CHRISTINA?’

‘Zotte vraag! zie ik u dan niet alle dagen? Bejegent mij niet iedereen vriendelijk? Ontbreekt mij iets?’

De minnaar had liever een ander antwoord gehoord; stilzwijgend zag hij haar eenigen tijd aan, en sprak toen met eene eenigzins ontroerde stem:

‘Ik wensch u met deze verstandige beschouwing geluk!’

‘Ik kan het hart van mijnen vader niet breken.’

‘Neen, maar het mijne wel!’

‘ADOLF! als ik uwe vrouw met vaders toestemming nooit worden kan, dan wil ik nooit eenen anderen echtgenoot kiezen. Meer kunt gij niet vragen, meer kan ik niet beloven.’

De ouderliefde sprak bij ADOLF zoo sterk niet als bij zijne nicht, en het hooren dezer verklaring wischte de wolken van kommer op zijn gelaat niet weg. Hare woorden waren zoo ongewoon deugdzaam, dat zij bijna onverschilligheid en koelheid uitdrukten. Hij beproefde het, haar te haten; hij wandelde met forsche stappen de kamer op en neder, stond telkens stil, om de schoone dwingelandes te zien, die zijn vonnis had uitgesproken, en hem bekoorlijker toescheen, dan ooit voordezen. Hij kon haar niet haten; maar hoe hij over haren waardigen vader, en over den Graaf ERIKSON dacht, willen wij liefst niet onderzoeken, als ware deze onbekende minnaar ook niemand anders dan Koning KAREL XII van *Zweden*. Want de opmerkzame Lezer zal wel begrepen hebben, dat dit zonderling liefdesgekibbel in de dagen van dien heldhaftigen Vorst plaats had. Als hij nu maar niet alle vier personaadjes akelig vindt! CHRISTINA vond het moeijelijk, om den noodigen ernst te bewaren, die eener heldin voegt, toen zij haren minnaar met zulke forsche stappen en met gefronste wenkbraauwen zag rondgaan. Een glimlach was bij de eerste aanleiding de beste als gereed, om hare wangen te kuilen, en hoezeer zij zich ook op de lippen beet, zij verergerde er slechts haren toestand mede. ADOLF gevoelde volstrekt geen' lust tot glimlagchen, en het zoude zelfs niet bij hem kunnen opkomen, hoe iemand, bij zulk eene gelegenheid, de minste bekoring tot spotlust kon hebben. Hij zag in zijne schoone nicht thans eenen schat van onberekenbare waarde, welke door de twee monsters bewaakt werd, *gierigheid* en *eerzucht*. Hoe zoude hij die kunnen verjagen, om tot haar bezit te geraken? Hoe verschillend was het oogpunt, waaruit beide gelieven dezelfde zaak beschouwden! CHRIS-

TINA kende wel haren invloed op haren vader; maar ongelukkig bedacht zij niet, dat vaders steenen harten hebben, als hun eigenbelang er mede gemoeid is, en zij kon in den tegenwoordigen stand der zaken hoegenaamd niets wanhopigs vinden; inderdaad, zij had alle moeite ter wereld, om niet in luid geschater uit te barsten, bij de potsierlijke gebaren van haren neef. Deze echter, arme jongen als hij was, kende de wereld een beetje beter, en begreep terstond, dat de nieuwe minnaar, door den eerzuchtigen vader aan zijne dochter opgedrongen, een gunsteling van den Koning was. Hij begreep te wel, dat iemand, door dien voortvarenden Vorst geruggesteund, alle kans had om wel te slagen. De Koning had CHRISTINA gezien, en ofschoon hij zelf met de liefde lachte, was hij toch gewoon, zijne meestbegunstigde Officieren door de hand van de schoonste Dames ten Hove te beloonen. En als dit nu ook hier het geval was, hoe kon hij dan twijfelen, of de Koning had reeds ter gunste van eenen gelukkigen minnaar beslist, tegen wien hij niets vermogt? Daar stond CHRISTINA voor hem, onschuldig, onwetend, en op het punt om in lagchen uit te barsten. Hij telde nog slechts een en twintig jaar. Eindelijk kon hij zich niet langer bedwingen, en voer tegen zich zelven uit, daar er geen ander voorwerp was, om daarop zijnen toorn bot te vieren:

‘Dwaas, die ik ben, ezel! Hoe kon ik zoo blind zijn? Nu zie ik het wel, en ik heb mijn lot verdiend! Mij zoo te laten bedriegen door eene belagchelijke liefdekoorts, mijn geheele leven lang! Neen, dat niet! Ik wil de hartelijkheid van mijnen oom niet beloonen, door hem van zijne eenige dochter te berooven. Ik vertrek terstond naar mijn regement; gelukkiglijk zal ik wel in het vuur geraken, en dan een kogel! Gij zult mij immers wel in liefde gedenken, hoe hardvochtig gij ook nu zijt?’

Dat was te veel; CHRISTINA borst in tranen uit, en weg was bij haar alle trek tot eenen glimlach. Binnen weinige minuten was het geschil geëindigd; geloften klonken, handen sloten zich, besluiten drukten zoo eenstemmig, zoo vast de verzekering uit, dat geene magt ter wereld hun huwelijk zoude verhinderen. Het besluit? Wie zal het wraken? Jammer slechts, dat de voltrekking zoo verre af scheen; een vader, een onbekende minnaar, een Koning, tegenover een' armen jongen, een arm meisje! Dat was geene *partie égale*!

Laat ons nu de toedragt der zaak een weinig duidelijker openleggen. Graaf GYLLENBORG was eerzuchtig, zoo als het eenen

Hoveling voegt, die vader van eene dochter is, welker schoonheid algemeen als de eerste in gansch *Zweden* bekend stond. De waarde van rozenroode lippen en schitterende oogen, als gangbare munt op de markt dezer wereld, ontging zijner aandacht niet, en hij besloot van deze vergankelijke gaven zoo veel partij te trekken, als eenigzins mogelijk zoude wezen. De Graaf had vermogen, verstands genoeg, om een Koningrijk te regeren, waartoe niet veel noodig is, maar geene krijgshaftigheid hoegenaamd. KAREL XII, zijn jeugdige meester, kende de menschen niet verder, dan dat zij gemaakt waren, om in behoorlijke linie van bataille tegenover elkander geschaard te staan, ten einde met de meestmogelijke kunst kogels te wisselen. Nu, dit laatste vooral strookte gansch niet met de liefhebberij van onzen Graaf, die er volstrekt geene eer in stelde, eenen Rus of Duitscher ter eere des Konings, of ten profijte van het Vaderland, naar de andere wereld te zenden. Zijn invloed kon dan alleen uit geslepenheid in politieke zaken voortvloeijen, en was dus niet al te zeker gewaarborgd. Waar nu den steun gezocht? Wel, kon men beteren vinden, dan die levende, met hare schitterende oogen, met den onweêrstaanbaren glimlach? Haar invloed zoude het luchtgestel van *Stokholm* tot een Italiaansch klimaat verzachten. Hij besloot dan, zijne dochter, of liever hare schoonheid, tot zijn voordeel aan te wenden; slaagde hij er in haar uit te huwelijken aan eenen van 's Konings gunstelingen, dan zoude zijn invloed voor altijd gevestigd zijn, en hij mogt er op rekenen, zijn geheele leven door eerste Minister te blijven.

Alle toebereidselen werden dus gemaakt, om den veelvermogenden vreemdeling, den gunsteling des Konings, naar behooren te ontvangen. CHRISTINA, van haars vaders oogmerk bewust, besloot deze plannen tegen te werken. Zij begreep zeer wel, dat de Officier, wien zij op bevel van den ouden Heer moest behagen, een der grootste gunstelingen van den oorlogszuchtigen KAREL zou wezen; een aanvoerder, die niets te verliezen had, en op het slagveld Kolonel was geworden; een jong Generaal, pas te huis van een welvolbragt heldenfeit; maar hoe het ook wezen mogt, zij had zich bepaald voorgenomen, hem te toonen, lat de Zweedsche kroon al een ding van geringe waarde was in de oogen der vrouwelijke onderdanen, en dat zij volstrekt niemand tot haren echtgenoot verkoos te nemen, geen' Officier, geen' Generaal, geen' Graaf, slechts alleen haren neef ADOLF HESSE, Luitenant bij de Dalecarlische Huzaren. En toch, in

weêrwil van dit besluit, was het toch vreemd, zoo lang als zij voor den spiegel stond; verschillende keus van sieraden deed; hare Parijsche kleederen zorgvuldig plooide en nette, en alles in het werk stelde, om zoo bevallig mogelijk er uit te zien. Vanwaar dit? Zij wenschte den gunsteling te toonen, dat zij waarlijk zoo schoon was, als de wereld haar roemde; zij wilde hem overtuigen, dat haar zoete glimlach, hare witte tanden, haar onwederstaanbare oogopslag, hare fijne gestalte, kortom, dat al deze volmaaktheden, met hart en al, niet afhingen van den wenk eens Konings, maar dat zij, meisje van achttien jaren als zij was, daarover vrijelijk verkoos te beschikken!

Schitterend van schoonheid, en zeker van hare zegepraal, trad zij de kamer in, waar het *souper* bereid stond. Een maaltijd, overvloegid en kostbaar genoeg, om aan een heirleger van lekkerbekken voldoening te verschaffen, en drie plaatsen bestemd voor haren vader, voor den vreemdeling en voor haar zelve. Welk eene verbazing beving CHRISTINA echter, toen zij, bij het zien van den gast, niemand anders herkende dan Graaf ERIKSON, den gehate! En *dien* moest zij nu behagen, zij, die geschikt was, om een geheel Hof van verwondering opgetogen te maken! En welk eene figuur! Goede Hemel! Nimmer zag zij een vreemder, mismaakter, dommer voorkomen bij eenigen jongen man, een voorwerp juist geschikt voor ondeugende spotternij; zoo als hij voor haar altijd was geweest, zoo zag zij hem weder. Hoe zeer verschilde hij van haren ADOLF! Toch stond ERIKSON op, om haar naar haren stoel te geleiden. ‘Nu, dacht zij, als deze kwant geene betere figuur op het slagveld maakt dan aan eene tafel, dan beklaag ik innerlijk onzen Koning ten opzigte van zijne soldaten. Wat kan *papa* toch bedoelen, met zulk een' afzigtelijken persoon te zijnen huize te zien? Ik zal waarlijk mijnen lach niet kunnen bedwingen bij die flaauwe, grijze oogen, en dat lange, gele haar! Het schijnt wel, alsof een paard daarop aanspraak kon maken.’ Onderwijl beet zij zich in de lippen, om zoo mogelijk den glimlach meester te blijven. Zij had geen ongelijk, den Graaf onbehagelijk te vinden. Eene groote, magere figuur met stijve beenen en steilen rug stond voor haar, met een' neus, bespottelijk genoeg voor eene caricatuur; met twee als begroeide wangen, en met eenen blik vol krijgsmans onbeschaamdheid, die de fijn beschaafde, bevallige maagd niet alleen ergerde, maar bijna bevreesd maakte. En die persoon vestigde lomp op haar zijnen blik! Die was dus door hoogere magt voor haren gemaal

bestemd! Dien moest zij heden avond als welkomen' minnaar bejegenen; die was dagen achtereen in haars vaders kabinet geweest, om elke bepaling voor het aanstaande huwelijk te regelen! CHRISTINA zwoer meer dan ooit bij zich zelve, dat zij liever sterven zoude, dan zulk een monster vriendschappelijk te behandelen.

Graaf ERIKSON dacht daaraan volstrekt niet, maar keek haar aan, als een tijger zijne prooi; hij deed al zijn best, om zijne onhandigheid of zijne goedkeuring door een schaterend gelach kenbaar te maken, waarmede hij elke zijner aanmerkingen - en die waren zoo ruw en wigtig als hij zelf - sauste. Had CHRISTINA aan hare verontwaardiging toegegeven, dan zoude zij ook gaarne eenige aanmerkingen beproefd hebben te maken, die den onbeschaamden lagcher zouden doen zwijgen, en haren vader, van schaamte over zulk eene behandeling zijner dochter blozen. Zij bedwong zich echter, ofschoon zij meer dan twintig redenen had, om zich te ergeren. ‘Moest ik dan nog moeite besteden aan mijn *toilet* voor zulk eenen gast? Waagt mijn vader het, mijne hand te bieden aan zulk een' ongelikten beer en onhandigen vrijer? Ter gunste van zulk eenen leelijken, gemeenen kwant, zijnen eigenen Neef, den schoonsten man voorzeker onder de Dalecarlische Huzaren, afwijzen? Het is niet om te verdragen! Nooit zal hij mijn jawoord hooren!’

Onze Graaf begreep dan toch eindelijk, dat hij iets zeggen moest tegen de schoone dame, welker opgetrokken neus en verachtelijke blik hem gewis niet uitlokten, ofschoon zij hem toch bekoorlijk voorkwamen. Zoo gedacht, zoo gedaan; den mond nog vol met een kippenboutje, sloeg hij zijne groote, grijze oogen op, wendde zich tot haar, en sprak:

‘Hoe denkt gij over ALEXANDER *den Grooten*, Mejufvrouw?’ Onuitstaanbaar! En toch zoo bespottelijk tevens, dat zij schaterend uitriep:

‘ALEXANDER *den Grooten*? Wel, ik denk nooit om hem. Ik herinner mij slechts bij het lezen zijner geschiedenis, dat ik het toen bij mij zelve niet eens was, of ik hem voor den grootsten dwaas, of wel voor stapelzot moest houden.’

ERIKSON verzwolg bout en al, zonder verder te kaauwen, en weidde daarop in eene vurige rede uit ter bewondering van len grootsten moed, die men ooit op aarde aanschouwde.

‘Ware ALEXANDER even onbegrijpelijk verstandig geweest, als hij onbegrijpelijk dapper was, zoo zoude hij geleerd hebben eerst zich zelven te besturen, vóór hij het waagde, de aarde te vermeesteren.’

ERIKSON ergerde zich, en antwoordde op eenen geraakten toon:

‘Hoe kan eene vrouw zich eenig denkbeeld vormen van de verhevene gemoedsstemming van eenen man, die zich in het midden der gevaren stort, en al de nietige genoegens des levens veracht, om onsterfelijken roem te verwerven?’

‘Menschenmoordenaars! spreek mij van hen niet meer, dan slechts om met mij den Hemel te bidden, dat Hij de aarde van dergelijke pesten verlosse!’

Vader GYLLENBORG zweette van angst.

Een tikje met de kleinste vogelschacht zoude den eersten Minister van *Zweden* onderstboven geworpen hebben, en Graaf ERIKSON liet van zijnen kant geene de minste oogmerken blijken, hem behulpzaam te zijn; hij scheen zelfs versteend door eene zoo onverwachte stoutheid als die van CHRISTINA.

‘Kom, kom, Graaf ERIKSON!’ verzocht de Minister, een glas Champagne inschenkende; ‘eene hartige teug tot ALEXANDERS glorie!’

‘Met al mijn hart,’ riep deze, terwijl hij den gloed zijner drift met het geestrijke tintelvocht nog meer verhitte; ‘kom, mijne schoone tegenspreekster!’ zeide hij tot CHRISTINA, en raakte tevens haar glas zoo onzacht aan, dat het in duizend stukken sprong; ‘kom, drink ter eere van ALEXANDER.’

‘Ik gevoel geene begeerte van zulk een' toast te drinken,’ sprak CHRISTINA, meer dan ooit geërgerd; ‘een gruwel zijn mij die geesels des menschdoms, die een tijgerhart onder eenen koninklijken mantel omdragen.’

‘De deerne raaskalt,’ riep de verbaasde vader, die met eenige ongerustheid de vlagen van gramschap gadesloeg, welke nu en dan uit de wild rollende oogen van den Graaf zich verrieden; ‘stoor u toch niet aan het gebazel van zulk een preutsch ding; zij doet het slechts, om haar vernuft te toonen. Heeft zij eenig denkbeeld van oorlog of van krijgslieden? Zij denkt nog om niets dan om haar schoothondje; alle dagen streelt zij dat beest, en laat zich in haar klein lief handje bijten. En zulk een hand zou eene teug ter eere van ALEXANDER weigeren, en wij zouden er ons aan bekreunen?’

De oude grijskop had het juist aangelegd; liever handje was er voorzeker in gansch *Zweden* niet een, misschien niet in *Denemarken* er bijgenomen, en de geslepene vos nam het tusschen vinger en duim, en plaatste het bijna op de lippen van den jongen dienaar van oorlogsroem. Raakte het niet geheel, dan scheelde het toch bijzonder weinig, en bragt althans twee spitse uiteinden van zijne grove, gele knevels in beweging.

‘Och, die kleine ondeugd,’ voer de eerwaardige vader voort; ‘die meent nog al eene gedachte over iets te mogen hebben, behalve over de kleuren van lint en dergelijk poppengoed. Bij mijne eer! ik geloof u, zij vermeet zich krijgslieden te beoordeelen, omdat zij een vrij goed spel schaakt. Dit is een harer talenten, Graaf! en zoo gij een beetje van haren eigenwaan wilt wegnemen, zult gij ons beide ten hoogste verpligten!’

Hij ligtte met zijne eigene deftig ministeriële handen een tafeltje op, dat in eenen hoek van het vertrek stond, en plaatste het vlak voor het jeugdige paar, met schaakbord en stukken in orde geschikt. De oogen van den Graaf schitterden van blijdschap op het gezigt van zijn geliefkoosd spel; hij besloot nu eens al zijne bedrevenheid in het werk te stellen, en zijner tegenpartij eenige geheimen van de oorlogskunst in het klein te leeren. Maar besluiten! Niet ten onregte zeggen de Wijzen van ouds en van heden: Bouwt er niet op! Kan er wel een onschuldiger middel zijn, zou men zeggen, om iemand weder te bezadigen, dan een schaakspel, stil en bedaard als het is? En toch, Graaf ERIKSON was nog verre van tot rust gekomen van al de tegenstribbelingen, welke de openhartige, vrije CHRISTINA tegen hem waagde; hij bragt het echter zoo verre met zich zelven te beheerschen, dat hij een weinig beleefder aan haar voorstelde, of zij eene partij met hem wilde schaken.

‘En als ik u schaakmat zet?’ zeide zij, als ter voorbeduiding, met opgestoken' vinger, als wilde zij zeggen: Indien gij reeds boos wordt om het weigeren van eenen toast, wat verscheurende wolf zult gij dan zijn bij het verliezen van een spel?

‘Dat zal dan niet de eenige gelegenheid zijn, die gij zult hebben, om over mij te zegevieren, gij, die...’ Hier scheen hij het regte woord niet te kunnen vinden, en stamelde eindelijk: ‘Die, die zoo schoon zijt.’ Bij deze uitdrukking, de keurigste, die hij vinden kon, wierp hij eenen blik van bewondering op het meisje - zoo lomp, zoo langdurig, zoo onbeschaamd, dat zij een' gil gaf. Zij wendde zich met een teeken van den hoogsten afschuw van den hatelijken gast af, en zocht naar haren vader tot bescherming. Maar de eerwaardige grijsaard sliep op dit oogenblik op eene der *sofa's* zoo vast, dat geen gedruisch hem in zijne rust kon storen. Alle verachting, welke zij in houding en gebaren aan den dag legde, maakte geenen indruk op Graaf ERIKSON, die misschien nog wel meende, dat zijn scheepje met goeden wind zeilde, omdat zij hem toch in allen gevalle bleef aankijken. Nu verloor zij haar

geduld geheel, bedekte hare wang, die van verontwaardiging gloeide, met hare kleine hand, en nam zich voor, den plompen, onwellevenden indringeling op alle wijzen te grieven. Zij wilde het spel verliezen; doch wat zij ook deed, het was onmogelijk.

Het bord trilde onder de ontzettend groote handen van ERIKSON, die in eenen toestand van koortsachtige opgewektheid verkeerde, en ter naauwer nood de stukken kon onderscheiden. Zij vlogen her- en derwaarts; de paarden stoven over het bord als raadsheeren, en deze verwisselden hunne rol met die der paarden; het geheele spel geraakte in eene zoodanige wanorde, dat CHRISTINA wel moest winnen, en het eindelijk uit ondeugenden spot deed.

‘Schaak den koning met de koningin.’

‘Wreede!’ riep de Graaf, en sloeg op het bord en de stukken, dat zij alle door elkander vlogen; ‘waart gij dan volstrekt niet bang, den Koning tot uwen gevangene te maken?’

‘Welnu, laat den Koning zich zelven helpen; waarom zou hij het niet kunnen?’ antwoordde CHRISTINA, terwijl zij naar haren vader omzag. Maar de oude Heer sliep al vast, en droomde misschien regt genoegelijk, want de hoeken zijns monds vertrokken zich tot eenen glimlach.

‘Het is onmogelijk, het bord weder te plaatsen, zoo als het stond; alles is in wanorde,’ terwijl zij trachtte, kasteel, paard, raadsheeren, enz. weder in orde te zetten.

‘Doe het niet, doe het niet!’ riep de Graaf, en duwde het bord voor den tweeden keer, zoodat het op het tapijt rolde; ‘het spel is uit; gij hebt mij schaakmat gezet.’ Hij vloog op, als schaamde hij zich over den invloed, welken eene deerne van achttien jaren op hem oefende; een schepseltje, dat zoo alles behalve krijgshaftig was, en ging de kamer uit, terwijl hij struikelde over zijn ontzettend lang zwaard, en bijna over hetzelve viel, al vloekende over zijne linkschheid en over de reden van dit zoo vreemde verschijnsel.

‘Die man komt hier zeker nooit weêr,’ zeide CHRISTINA tegen haren vader, toen deze weder was ontwaakt, en teruggekeerd van het uitgeleide, dat hij Graaf ERIKSON had gedaan, terwijl hij vol vreugde lachte, alsof zijn gast de meestinnemende persoon ter wereld was.

‘Niet hier wederkomen?’ hemde de vader; ‘wel nu nog fraaijer! en weet gij niet, dat hij van ongeduld sterft, om weder te komen, en op zich zelven verstoord is, dat hij twee

kostbare uren zoo heeft verspild, zonder uw gezelschap regt te genieten? Nooit was hij in zijn leven zoo gelukkig!'

'Gelukkig! noemt hij dat geluk?' riep CHRISTINA vol verbazing; 'ik weet niet, hoe zijne denkwijze is; maar de mijne.... o vader! gij hebt mij immers slechts op de proef willen stellen, door mij te overreden, dat zulk een wezen naar mijne hand dong. Hij is veel meer op ALEXANDER *den Groote* verliefd, dan op mij, en wel mag hij het; dat is ook betere partij!'

'Och! eene opgewondenheid, die gij eenen jongen held van twintig jaar vergeven kunt; het zal juist uwe taak worden, zijne wilde eerzucht te teugelen. Hij is verbazend met u ingenomen; nu trek daarom het neusje niet zoo op, dartel ding als gij zijt!.... Schik u een weinig naar hem, en vaar niet zoo fier tegen hem uit, feeks! ofschoon gij uwe rol nog al wel hebt gespeeld. Het is toch een man, die ERIKSON! rijk, magtig, van hooge geboorte! Kunt gij nog iemand anders wenschen?'

'Mijnen Neef!' zeide CHRISTINA stoutweg, zoodat haar vader verstomde; 'mijnen Neef ADOLF, en geen' ander'. Hij is dapperder dan deze wildeman, en wat zijne afkomst betreft, hij is van dezelfde geboorte als mijn HoogWelEdelgeboren Heer *Papa*, en dat is mij wel genoeg.'

'Kom, kom,' zeide de Hoveling, in verlegenheid gebragt door de openhartigheid zijner dochter, terwijl hij haar op het voorhoofd kuste; 'ga nu maar naar bed, en bid voor uws vaders bevordering.'

Als een gehoorzaam kind vervulde CHRISTINA ongetwijfeld dezen wensch; maar zij voegde er toch nog een gebed voor haren ADOLF bij, en vergat zich zelve toch ook niet geheel. Maar hoe kon zij ook voor haren minnaar bidden, en zich zelve voorbijzien?

Er verliepen eenige dagen, en zij dacht weldra niet meer om den onbeschoften medeminnaar, welken haar vader haar had willen opdringen; zij haatte hem met al haar hart, doch sprak over hem met geen enkel woord, zelfs niet tot haren Neef ADOLF. Doch dat had de verkeerde uitwerking, dat deze, die ook niet vroeg, in den waan geraakte, alsof ERIKSON wezenlijk hem voorgetrokken werd. Hij werd koel; zijne trotschheid was gebelgd; zijn gedrag jegens zijnen Oom, en zelfs jegens CHRISTINA werd hoffelijk beleefd, maar stijf als de pruik van den eersten minister. CHRISTINA ontzettede zich over deze plotselijke verandering. Zoude ADOLF dan werkelijk de plaats ruimen voor den magtigeren medeminnaar? Na lang nadenken, veel ge-

weens, niet geringe verlegenheid, bepaalde CHRISTINA eindelijk, tot herkrijging van hare eigene gemoedsrust, om eensvooral den Graaf ERIKSON voor goed af te wijzen, en zoo de liefde van ADOLF regt te laten wedervaren. Op zekeren tijd, toen ERIKSON zich bij haar bevond, wachtte zij het tijdstip af, dat haar vader de kamer verliet, om hem, volgens het dagelijksche en meer gemeenzame spraakgebruik, eens duchtig de waarheid te zeggen. Veel woorden zou zij niet behoeven; ERIKSON zoude dus wel denken, waar het op neêrkwam, en afdeinzen. Zij begon; maar de Graaf bleef haar gedurende de poging aanstaren, bewaarde een diep stilzwijgen, en zag bedaard voor zich, alsof hij een levenloos beeld was. Zij zuchtte, hoestte, liet eenen zakdoek vallen; het mogt alles niet baten; de stijve paal stoorde zich aan niets. - CHRISTINA werd toornig, en bedwong zich zelve niet langer.

‘Ik droomde laatst van u,’ zeide zij, om te beginnen; ‘ik hoop, voor het vervolg zult gij mijnen slaap niet verder storen met uwe akelige tegenwoordigheid. Het is erg genoeg, dat men u over dag moet voor oogen hebben.’

‘Wel, en ik had ook een' droom,’ hervatte ERIKSON, uit zijne mijmering gewekt, doch slechts ten halve zich zijner bewust; ‘ik droomde, dat gij met uwen vriendelijke lonk naar mij zaagt voor langen, langen tijd, en zoo lief, o! het was een gelukkige droom!’

‘Maar een bedriegelijke; waarlijk, ik weet mijne lonken beter te werpen, zoowel wakende als droomende.’

ERIKSON proefde de bitterheid niet en voer voort: ‘en hoedanig scheen ik u toe?’ met een gezigt, alsof hij het niet beteren kon.

‘Gij komt mij voor als de nachtmerrie, afgrijsselijk en onuitstaanbaar, zoo als nu,’ zeide zij met een gebaar vol uitdrukking.

‘Ondeugende, kwaadaardige dwingelandes!’ riep ERIKSON, op haar toeschietende; ‘leer mij toch, hoe ik u moet liefhebben, en ik wil alles doen, wat gij verlangt.’ In een oogenblik greep hij haar, drukte haar in zijne armen, en kuste haar op eene zoo krachtig liefkozende wijze, dat hare wangen geheel vuurrood werden van schaamte en verrassing.

Maar ditmaal bleef het niet ongestraft. De kracht van eenen SIMSON ontwaakte in het beleedigde hartje, en gaf zoo veel gewigts aan eene oorveeg, die zij den aanvaller toebragt, dat hij inderdaad niet gelooven kon, hoe eene kleine hand zoo veel kracht

kon bezitten, en, als buiten zich zelven, eenen tijd lang het getroffen deel wreef, zonder te spreken.

Eindelijk uitte hij op eenen bedaarden toon:

‘Uw vader heeft mij bedrogen, jonge maagd! Hij wist mij te verzekeren, dat gij mijne bezoeken met geene onverschilligheid ontvingt!’

‘Mijn vader weet van dergelijke zaken niets,’ antwoordde CHRISTINA, nog rood van schaamte; ‘anders zoude hij een' zoo onbeschoften vlegel niet te zijnen huize hebben ontvangen. Maar hij had gelijk met te zeggen, dat uwe visiten mij niet onverschillig waren; uwe bezoeken, Graaf ERIKSON! kunnen mij nooit onverschillig zijn, en....’

Wat zij meer had willen zeggen, is onmogelijk na te gaan, want zij werd verrast door het onvoorziens binnenkomen van haren neef, die alleen de laatste woorden hoorde, en als van schrik terugdeinsde bij het vernemen van eene zoo openhartige verklaring van gehechtheid, zoo als hij meende.

‘Wie zijt gij, Mijnheer?’ vroeg ERIKSON op eenen barschen toon, en met zulk eene aanmatiging van meerderheid, dat CHRISTINA op het punt stond, om hem nog eene les van eerbied op het andere oor te geven.

‘Een krijgsman!’ antwoordde ADOLF, trok zijn zwaard, legde het met trotschheid op tafel, in plaats van tegen zijnen medeminnaar los te trekken, en voegde er bij: ‘een krijgsman, die voor zijn vaderland bloedde, en zich gelukkig zou achten voor hetzelve te sterven!’

‘Spreekt gij zoo,’ zeide ERIKSON, ‘dan zijn wij vrienden.’ Hij stak hem de hand toe.

‘Wi zijn medeminnars,’ hernam ADOLF, terugwijkende.

‘CHRISTINA bemint u dan?’ vroeg de Graaf.

‘Zoo zeide zij, en ik was dwaas genoeg haar te gelooven. Het is nu uwe beurt de trouw van eene valsche vrouw te beproeven. Zij heeft gezegd, dat gij haar geen onverschillig voorwerp zijt, en ik draag mijne regten aan u over.’

‘Aan wien dan?’ riep CHRISTINA, ontroerd.

‘Aan den Koning!’ antwoordde ADOLF, somber zich verwijderende.

CHRISTINA wierp zich op eene sofa, en bedekte het gelaat met de hand.

‘Blijf!’ zeeide KAREL XII, met eene donderende stem; ‘blijf! ik beveel het....’

De jongeling gehoorzaamde.

‘Ik heb u meer gezien, maar nooit in dit huis.’

‘Mijn oom sloot voor mij de deur, als gij verwacht werd,’ zeide ADOLF.

‘En toch heb ik u ergens gezien; hoe is uw naam?’

‘ADOLF HESSE, de zoon van een dapper Officier, die voor u is gesneuveld, en mij zijne onheilen en de tranen der weduwe tot erfenis achterliet.’

‘Wie zeide u, dat ik Graaf ERIKSON niet was?’

‘Mijne oogen. Ik ken u wel.’

‘Ik kan mij u ook weder voorstellen,’ zeide KAREL op eenen toon, die veel verschilde van de wijze, waarop hij met de schoone sekse omging. ‘Waar hebt gij het lidteeken gekregen op uwe linkerslaap?’

‘Te *Nerva*, Sire! waar wij de Russen troef gaven.’

‘Juist, juist!’ zeide KAREL, en spalkte zijne neusgaten op, als rook hij den sulferdamp. ‘Gij hebt geen ander paspoort noodig dan deze wonde, zoo gij mij om eene gunst vraagt; ja, al wildet gij zelfs uwen degen met den mijnen meten, in een zoo ridderlijk gevecht als dit, want op dien dag heb ik, gelijk gij, de pligten van eenen waren soldaat en de ware grootheid van eenen man geleerd te begrijpen. Bij de kogels, die zoo speelziek over onze hoofden floten, geef mij uwe hand, broeder! want wij zijn beide met vuur gedoopt.’

KAREL kwam aan CHRISTINA nu een geheel ander wezen voor bij het spreken tot zijnen krijgskameraad, dan bij het opzetten van het schaakbord.

Nieuwsgierigheid droogde hare tranen op, en zij liet geen woord der zamenspraak ontglippen. De Koning keerde zich met eenen glimlach tot haar.

‘Bij mijn woord, CHRISTINA! ik ben maar een ellendig vrijer; een enkele slag van uwe hand (en hij raakte het oor aan) heeft alle dwaze gedachten verjaagd, die zoo verraderlijk mijn hart hadden verleid. Spreek zoo krachtiglijk, als gij handelt. Bemint gij dezen dapperen soldaat?’

‘Ja, Sire!’

‘Wie verhindert het huwelijk?’

‘Het aanzoek van Graaf ERIKSON, waarmede vader mij steeds bedreigt!’

‘o Zoo!’ dacht KAREL, ‘nu zie ik, hoe het met de zaak gelegen is. De Koning moet zich tevreden houden met den kus en de oorvijg aan den Minister wijten. CHRISTINA!’ voer hij voort op luideren toon, ‘uw vader weigert u den man nwer keuze

te geven; maar hijzal het nu wel doen, want *ik verkies het*. Zekerlijk, zoo ik uwe nachtmerrie ben als minnaar, ben ik toch uw vijand niet als Koning?'

'Neen! dat verzeker ik u op mijne knieën,' antwoordde de nu vernederde schoone, die naast haren neef knielde, voor zijnen Koning gebogen. Terwijl KAREL de handen van het jeugdige paar ineenstrengelde, kuste hij CHRISTINA op het blanke voorhoof; den laatsten kus, dien hij ooit eener vrouw gaf!

'Uwe Majesteit vergeeft mij dus,' smeekte het bevende meisje; 'had ik geweten, dat het de Koning was, ik zoude niet zoo hard toegeslagen hebben.'

Dien zelfden avond teekende Graaf GYLLENBORG een huwelijkscontract, waaronder de naam van Graaf ERIKSON niet stond, ofschoon KAREL XII getuige was. Weinige dagen later vierde men bruiloft, en de oude Heer nam de honneurs op 's Konings bevel zoo voortreffelijk waar, en scheen zoo ingenomen met het feest, dat niemand ooit eenig vermoeden koesterde aangaande zijne vroegere plannen. Zijne dochter was gelukkig, en geheel *Zweden* erkende uit éénen mond, dat hij bijzonder zijn doel had bereikt, door haar aan haren Neef uit te huwelijken.

Blackwood's Magazine.

H.P.

De droom van den slaaf.

(*Vrij gevolg naar den Amerikaanschen Dichter* H.W. Longfellow).

Het gloeijend zwerk verkondde
Der zonne zengenskracht;
De drijver had zijn ronde,
De zweep haar taak volbragt:
In spijt van wee en wonde,
Sliep een der slaven zacht.

Op 't rijstveld neêrgezegen,
De sikkel in de hand,
Was hij zijn boei ontstegen,
Al groef zijn hoofd in 't zand;
Hem blonk de weelde tegen
Van zijn geboorteland.

Hij hoorde in blijde droomen
Des Nigers golven slaan; -
Een groep van hooge boomen
Bood palmenschaduw aan; -
Geklingel werd vernomen
Daar wolkte een karavaan.

Hoe kromden haar kameelen
Op 's meesters wenk de kniên,
Om wat het oog mogt streelen,
Hem, Vorst des Lands, te biên!
Koralen en juweelen,
Zijn gade zou ze zien.

Hij zag alleen zijn vrouwe,
Te midden van haar kroost; -
Hij werd door liefde en trouwe
Begroet - omarmd - gekoosd -
Wat brengt in bittre rouwe
De slaap soms zoeten troost!

En toen, te rap voor beugels,
Gewipt op 't lievlingspaard,
Greep hij de gouden teugels
Ter weêrlichtsnelle vaart;
De fiere hengst kreeg vleugels
Door 't benglen van zijn zwaard.

Een vlugt flamingos zwierde
Op vlakten zonder spoor,
Die tamarinde sierde,
Des daags zijn' lustren voor,
Tot ze over kralen gierde[1]
En zich in zee verloor.

Geen angst, die hem vervaarde,
Schoon in den nacht hij reed,
Waar leeuwgebrul zich paarde
Aan der hyënen kreet,
En langs de dondrende aarde
't Rivierpaard stroomwaart schreed.

De duizenden van tongen
Der wouden galmden vrij;
De wilde winden zongen
Dien kreet der woestenij;
In 't sluimren opgesprongen,
Was hij te moede als zij.

Des drijvers zweep mogt keeren,
De zon nog loodregt staan,
Geen gloed zou meer hem deren,
Geen hand hem langer slaan:
Hoe lacht als boô des Heeren
De dood den slaven aan!

E.J. POTGIETER.

(1) In het Land der Kaffers.

Mengelingen.

Verslag eener letterkundige reize door Duitschland. In de maanden mei - november, 1842.

(*Vervolg en Slot van blz.* **586.**)

Ik zal de Bibliotheken van *Leipzig, Göttingen, Cassel* en *Frankfort* met stilzwijgen voorbijgaan, daar geene van deze iets bevatte, dat voor mijn doel bruikbaar was, ten cinde cenige oogenblikken langer te kunnen stilstaan bij de belangrijke Fragmenten, die ik in de Bibliotheek te *Giessen* afschreef. - In den Catalogus der HSS. van gemelde Bibliotheek, door haren bewaarder, Prof. J.V. ADRIAN, uitgegeven, staat onder de *Codices Germanici* er een opgeteekend, dat aldaar duswordt beschreven: ‘Codex membranaceus, saec. XIII vel XIV ineuntis, ternis quaque in pagina columnis scriptus, litteris initialibus primae lineae cujusque columnae atro colore pictis; initiales singuralum partium vel capitum modo caeruleo modo rubro colore distinctae sunt. Folia undivigenti numerat. Continentur Fragmenta carminis epici ex cyclo fabularum Carolingensium, medio belgice. Carmen hactenus ineditum et quod ego quidem sciam ignotum, in tres libros divisum fuisse videtur. Codex noster incipitur versibus finalibus libri primi, tum sequuntur fragmenta libri secundi. Inter folium 13 et 14 plura

folia desunt.' - Met deze kennis toegerust, betrad ik hoogstnieuwsgierig de Bibliotheek, waar ik met de welwillendheid, den Duitschen Geleerden zoo eigen, werd ontvangen door de Prof^{s}. ADRIAN en KLEIN, respectivelijk Bibliothekaris en Onder-Bibliothekaris aldaar. Aan die welwillendheid had ik het te danken, dat ik het bedoelde HS. ter afschrijving bekwam, met verlof, hetzelve, om tijd te besparen, mede naar mijne woning te nemen. Terstond begaf ik mij aan het werk, en na weinige dagen van onvermoeiden arbeid, was de inhoud van dezen sierlijken Codex, die 7632 verzen bevat, mijn eigendom. Het bleek mij aldra, dat het HS. uit twee groote Fragmenten, het eerste van 2160, het andere van 5472 verzen, bestond, die toevallig niet in de juiste volgorde waren ingebonden, zoodat de zes laatste bladen het eerste, de 13 vroegere het tweede Fragment bevatten. Hoewel het Gedicht, waartoe zij behooren, werkelijk tot den kring der *Karelromans* moest gebragt worden, kon ik toen nog niet bepalen, hoe deszelfs naam was geweest. Ik herinnerde mij echter, dat de eigennamen, die er in voorkwamen, mij niet vreemd klonken, en tevens die waren der helden van een ander Fragment, dat ik vroeger had gelezen, maar mij voor het oogenblik niet juist meer herinnerde. Later bleek het mij, dat ik mij niet vergist had, en dat de Fragmenten, die MASZMAN in zijne *Denkmäler* had doen drukken, en die later door Prof. MEYER achter zijne *Nalezingen op het leven van Jezus* waren overgenomen, tot denzelfden roman behoorden, waarvan de Fragmenten te *Giessen* een belangrijk gedeelte uitmaken. Ik heb thans veel grond om te vermoeden, dat deze belangrijke vonst behoort tot den tot nog toe geheel onbekenden roman van *Garijn van Montglavie*, waarvan BILDERDIJK ons een klein aantal verzen had medegedeeld in het vierde Deel zijner *Verscheidenheden*. - Ik kan hier niet nader over den roman zelven uitweiden, en bepaal mij alleen tot eene beknopte mededeeling van den inhoud der gevondene Fragmenten, die, als geheel onbekend, naar ik meen, der aandacht niet onwaardig zullen zijn. Van den inhoud des romans zij het genoeg gezegd, dat die vooral bevat de oorlogen tusschen KAREL *den Grooten* en het geslacht van GARIJN, waarvan KAREL'S gemalin de oorzaak was, en uit welke beroerten GANELON of GELLOEN, de verrader, voor zich en de zijnen partij zocht te trekken. In onze Fragmenten zelve wordt de inhoud van het geheele Stuk eenigzins opgegeven in de laatste vs. van het eerste Boek, die tevens eenige uitkomst geven over de bron,

waaruit het Stuk geput is, en die ik kortheidshalve hier mededeel; vs. 2178 van onze Fragmenten heet het:

Ic wille vort bescriven
Van desen boeke dander pertie,
Derre boeke es altemale drie.
  Deerste boec die geet an
Daer dese veede eerst began,
Ende hint daer Fromodijn
Bleef doet in die cluse sijn.
  Dese andre sal inden dats waer,
Noch harde lange hier naer
Op Ritsarts bocc, Yoens sone,
Die harde stout was ende coene.
  Dan sal dat derde overliden
Tote des Keysers Vrederycs tiden,
Dat secht die ieeste, die heeft bescreven:
Nochtan es haer vele ontbleven
Dat hemelijc, getrouwic, was.
In die stat van Bordeas,
In Sente Severijns abbie
Heeft men gescreven oyt ende ye
Dese veede altemale,
Ende dat na di rechte wale
In tween boeken leget daer,
Die harde groet sijn ende swaer,
Daer dat walsce vte es genomen,
Daer dit mede vte es comen
Daer so leget in tlatine.

En zonder ons verder met den inhoud of oorsprong van het geheel op te houden, gaan wij thans terstond over tot de beknopte mededeeling van den inhoud der Fragmenten.

I.

Koning OTTE bevond zich in zijne stad *Keulen*, en zag plotseling den verrader GELLOEN voor zich verschijnen, die het leger, dat Koning YOEN en GARIJN en GIRBERT in *Gyronvile* bele-

gerden, verlaten had; want Keizer KAREL was uit *Lombardije* Koning YOEN ter hulpe gesneld, omdat de dochter van dezen tot bruid bestemd was voor KAREL'S zoon, LODEWIJK. De verrader wilde deze verbindtenis verhinderen, en was daarom naar *Keulen* tot den Koning OTTE gereisd. Om het plan te volvoeren, waarvan hij zwanger ging, moest hij dezen tegen den Koning YOEN opzetten, hetgeen hij deed, door hem onder eede te verzekeren, dat men zijne gade, HELENA, in de armen van YOEN had zien rusten. OTTE vraagt hem daarop om raad, hoe hij zich in deze zaak te gedragen hebbe, waarop GELLOEN hem toevoegt: 'Ik ben zelf gekomen om u te helpen; volg dus slechts in alles op, hetgeen ik u zal zeggen: Wanneer LODEWIJK de jonkvrouw huwt, zal zulks onze schande en oneer na zich slepen; wij moeten zulks verhinderen, en onzen vijanden op alle wijzen trachten te benedeelen, zoo lang dit in onze magt is. YOEN'S dochter verwijlt in uw huis; welnu, doe haar fraai uitdossen en zend haar naar beneden in de stad,

> Ende doetse setten in bordele
> Ende roepense toe manne vele.
> Ende doet gebieden in die stat
> Wie begert te doene dat,
> Hi ga ten bordele in dese wile
> Daer inne sit die scone Basile,
> Ende doere sinen wille met.'

OTTE stemde er in toe, omdat hij begreep, dat op die wijze een huwelijk tusschen haar en KAREL'S zoon onmogelijk werd:

> Ende Lodewije hi mach sien wale
> Om ene andre tesen male,
> Ochte hij sal ene pute
> Trecken tenen bordele ute.

En dat was niet te verwachten. - Ondanks hare tranen en gebeden, wordt de schoone maagd hare onteering te gemoet gevoerd, terwijl in de stad werd omgeroepen:

> Dat Yoens dochter, die scone Judit
> Ware ten bordele gedaen,
> Ende wie woude mochter gaen
> Ende doen sinen wille daer mede.

Geheel *Keulen* snelde aan, om de jonkvrouw te bezien, en reeds verheugde zich GELLOEN over het gelukken van zijnen schandelijken toeleg; maar hij verheugde zich te vroeg,vroed, want een Ridder, JAN VAN METZ genaamd, die zeer veel aan JUDIT'S geslacht verpligt en met GIRBERT en GARIJN bevriend was, besloot hare eer te redden, en haar aan het dreigende gevaar te onttrekken. Hij liet vier paarden zadelen, en die door twee zij ner knapen buiten de poort gereed houden. Toen betrad hij het huis der ontucht; onder voorwendsel, dat hij het eerst een onderhoud met de schoone wenschte te hebben, verwijderde hij de lieden, die daar nog waren, benevens de vrouw des huizes. Naauwelijks hadden deze het vertrek verlaten, of hij sloot de deur, en maakte de maagd in korte woorden bekend met zijn plan, om haar te redden, al ware het ten koste van zijn leven. Zij was te zeer van aandoening overstelpt, om hem meer dan een: ‘God loone u!’ te kunnen toevoegen. De jonkvrouw vermomde zich, zoo goed zij konde, in een kleed van de vrouw van het huis, en de Ridder vond middel, om aldus met haar het gebouw aan den achterkant uit te geraken, en langs een smal straatje de poort te bereiken, waarbuiten zijne rossen hem wachtten. Zij stegen te paard, en hij beval zijnen knapen, hem naar *Metz* vooruit te snellen, waarheen hij hen op den voet volgen zou. Toen hij hen evenwel uit het oog verloren had, veranderde hij van weg, en ijlde naar *Aken*. Men begrijpt ligt, dat hij zich van zijne dienaars gescheiden had, om zijne vervolgers het spoor bijster te doen worden. In *Aken* aangekomen, voerde Ridder JAN zijne beschermelinge naar den Burggraaf OGIER, die de stad voor den Keizer bewaarde, en een bloedverwant der vlugtende was. Aan zijne zorg vertrouwde de wakkere Ridder de geredde, en ijlde zelf naar *Parijs*, om haren vader van het gebeurde kennis te geven. OTTE en GELLOEN ondertusschen vernamen weldra de mare der ontvlugting, en deden hunne prooi overal zoeken, totdat zij vernamen, dat zij in veiligheid was. GELLOEN zag wel in, dat, zoo zij thans LODEWIJK huwde, beide geslachten zijnen ondergang zouden bewerken. Tot elken prijs moest deze verbindtenis dus worden onmogelijk gemaakt. Naar zijnen raad, liet OTTE van den Burggraaf OGIER de maagd terug eischen, die door haren vader aan zijne zorg was toevertrouwd, en hem met eenen Ridder was ontvlugt. Dezen eisch zette hij kracht bij, door een leger, dat hij spoedig had verzameld, en dat aan de poorten van *Aken* geschaard stond. OGIER weigerde moedig, en besloot de stad tot

de komst des Keizers te verdedigen. Terwijl GELLOEN bezig is om de plaatsen uit te zoeken, waar het belegeringsgeschut moest worden opgerigt, komt er een bode des Keizers voor de stad aan, die zeer verwonderd is, zoo veel krijgsvolk daarom gelegerd te vinden. Voor OTTE gebragt, vraagt deze hem, van wien hij komt, en toen hij vernam, dat het de Keizer was, die hem aan OGIER gezonden had, wilde hij weten, waar KAREL zich ophield. De bode verhaalde hem, dat de Keizer zegevierend uit het land van *Bordeaux* was teruggekeerd, waar hij GANELON'S partij had ten ondergebragt, terwijl de verrader alleen onstnapt was, en twee Graven uit zijn geslacht

Vor Bordeas op die heide

eenen onteerenden dood aan de galg hadden gevonden. KAREL bevond zich denkelijk reeds te *Parijs*, omstuwd van al zijne Ridders en Bondgenooten. - Toen OTTE dat hoorde, zag hij, dat GANELON hem schandelijk bedrogen had, en in zijn verderf medegesleept; maar hij zou zich op hem wreken, zoodra hij hem binnen *Keulen* had. Een Ridder bragt deze woorden aan GELLOEN over, die zich haastte zich door de vlugt te redden en zich

Tsinen lande waert van Sweden

te begeven, waar hij in zekerheid was, en weldra zijne dochter YRENE aan CONSTANTIJN, zoon des Keizers van *Constantinopel*, uithuwelijkte, door welk aanzienlijk huwelijk GELLOEN meer dan ooit in staat en geneigd werd, de oude veete voort te zetten. - Middelerwijl had OTTE, op raad zijner genooten, het beleg van *Aken* opgeheven, en kwam weder te *Keulen*. In een onderhoud met zijne gemalin, verweet hij haar, dat zij, door hare schandelijke liefde tot YOEN, hem in deze benarde omstandigheden gebragt had. Zij ontkende alle schuld, hoewel zij toestemde, dat ná haren echtgenoot en zoon er geen man was, dien zij zoo beminde.

Otte seide: ‘Godweet,
Vrouwe, dats mi van herten leet,
Want twaren gi seles begeven
Ocht het sal v costen tleven.’

Daar hij echter vreesde, dat zij zich over deze bedreiging

mogt wreken, pleegde hij raad met zekeren Graaf COENRAAD, die nimmer goeds gepleegd had, en de uitslag van hun onderhoud was, dat de Koningin voor eenigen tijd in de stad *Berine*, in *Noorwegen*, strengelijk zou worden bewaakt, hetgeen geschiedde.

Thans gaan wij met onzen Dichter een weinig terug. GARIJN en zijn neef RITSART, YOEN'S zoon, waren na de overwinning te *Bordeaux* te zamen op weg naar *Keulen*, en ontmoetten te *Trier* de knapen, die Ridder JAN VAN METZ vooruit had gezonden, en die hier hunnen Heer opwachtten. Toen zij den Hertog GARIJN herkenden, verhaalden zij hem het gebeurde te *Keulen*, de komst van GANELON, zijne leugens en hoe hij uit wraak Koning OTTE bewogen had, om in zijn schandelijk plan van wraak toe te stemmen; hoe hun Heer dit plan verijdeld had, en hoe zij, terwijl zij hem hier wachtten, vernomen hadden, dat de vlugtenden in *Aken* in veiligheid waren. Beide helden trokken terstond naar deze stad, waar zij weldra al het overige gebeurde vernamen, en zich gelukkig rekenden, dat GELLOEN'S plan zou worden verijdeld, en de geredde, ondanks zijne lagen, Keizerin van *Frankrijk* worden. Roerend wordt daarop door den Dichter de ontmoeting geschilderd van de maagd en haren broeder en oom; weldra trekken allen gezamenlijk naar *Parijs*, om het hooge huwelijk te voltrekken. Voor den Keizer toegelaten, haast zij zich, het gebeurde sedert GELLOEN'S komst te *Keulen* te verhalen, en OTTE aan te klagen, betuigende:

> Ende nemmermeer en nemic man
> In sire gewroken an.

De Keizer brengt haar evenwel van deze laatste gedachte terug, en zweert haar, wraak en voldoening te verschaffen, waarop zij door den Bisschop TULPYN met 's Keizers zoon in den echt verbonden wordt, wien zij als bruidschat *Vlaanderen, Riemen* en een gedeelte van *Gascogne* aanbragt. - Beide partijen hadden zich dus door een huwelijk magtiger gemaakt dan vroeger, en stonden gereed den kamp met vernieuwden ijver te hervatten. Terstond dan ook na de huwelijksfeesten, die zeven dagen duurden, riep YOEN al zijne mannen en bondgenooten op, om hem te helpen OTTE te kastijden, die wegens *Lotharingen* zijn Leenman was, en zich dus te deerlijker tegen hem vergrepen en zijn Land verbeurd had. Tegen Paschen beloofden allen, en ook de Keizer, gereed te zijn, en men be-

sloot OTTE in *Aken* voor den regterstoel zijns Leenheers ter verantwoording te dagen. Terwijl YOEN zich voor den aanstaanden togt bereidde, en zijne kasteelen en steden in staat van verdediging bragt, vertrok de Keizer naar *Italië*, om den Paus, die door ‘ASTOLF der Lombarden here’ in *Rome* belegerd werd, bij te staan. Nog was de Keizer in *Italië*, toen YOEN met zijne vrienden en magen naar *Aken* trok, en daar OTTE voor de vierschaar zijner genooten daagde. Deze liet echter antwoorden, dat YOEN, zoo hij hem spreken wilde, slechts naar *Keulen* had te komen; dat zij elkander anders niet zouden ontmoeten. YOEN besloot daarop den ontrouwen vasal, met kracht van wapenen, van zijn leen te ontzetten, en hem zoo veel afbreuk mogelijk te doen. Hij belegerde en veroverde daarop *Metz*, trok voorts de *Moezel* af, en nam *Coblentz* en *Andernach* in, en was juist voornemens het beleg voor *Bonn* te slaan, toen hij hoorde, dat de Keizer van zijnen togt terug was, en hem te *Aken* verbeidde. KAREL besloot OTTE voor zich te dagen, op straffe van elk leen, dat hij van het Keizerrijk hield, te verbeuren. Al zijne Baronnen rieden OTTE dit uiterste niet af te wachten, maar voor den Keizer te verschijnen, waar de sluwe Graaf COENRAAD zijne zaak zou bepleiten. 's Anderendaags trok hij naar *Aken*, en verscheen, omstuwd van een aantal vrienden en magen, voor den Keizer, waar COENRAAD het woord nam, en verklaarde, dat zij bereid waren zich van elke beschuldiging, die tegen hen mogt worden ingebragt, te zuiveren. Toen stond YOEN op, en bragt dus zijne aanklagt uit: ‘Geregte Keizer! toen ik, tot mijne smart, mijne gade verloor, bleef mij alleen mijne dochter over. Daar ik nu dikwijls van huis en in het veld was, zond ik ze naar GARIJN, om door zijne echtgenoot te worden opgevoed; ik kon ze immers niemand beter toevertrouwen dan mijnen broeder. Toen nu de Hertogin ook stierf, dacht ik, dat mijne dochter nergens beter kon zijn, dan bij mijn' neef OTTE, en ik schonk hem mijn geheel vertrouwen. En hoe heeft hij dat vertrouwen beloond?’ Hier volgt eene uiteenzetting van het gebeurde te *Keulen*, dat wij reeds weten, en van OTTE'S weigering, om voor zijnen Leenheer te verschijnen, waarop de spreker vergoeding van den geleden' hoon en schade eischte. Onder de Fransche Ridders ging reeds een afkeurend gemompel tegen den gedaagde op, toen de sluwe COENRAAD oprees en zijnen meester verdedigde. Hij grondde die verdediging vooral daarop, dat YOEN zijne dochter alleen aan het Hof van OTTE gebragt had, omdat hij eene onedele liefde

voor diens gemalin voedde; dat OTTE, hoewel zulks wetende, uit vriendschap voor YOEN, niets liet blijken, totdat hij door GELLOEN vernam, dat YOEN en vrouw HELENA door Graaf ALEIN in overspel betrapt waren, en dat YOEN zich daarop openlijk, ter gelegenheid van een gastmaal, beroemd had. GELLOEN had nog een aantal redenen aangevoerd, om OTTE tegen zijnen neef op te zetten, als dat deze hem uit zijn erf wilde verdrijven, en dergelijke meer. Toen

> Wart (hem) die huet van scaemten heet,

en hij zocht naar middelen, om zich op zijnen vijand te wreken. Toen ried hem de valsche GELLOEN dit in diens dochter te doen. OTTE was zwak en gaf toe; doch naauwelijks was zulks gebeurd, of hij had berouw, en zond den Ridder JAN VAN METZ, om de jonkvrouw uit de klaauwen der ontucht te redden. Deze deed het en voerde haar naar *Aken*, uit vrees voor GELLOEN. OTTE was echter zoo bezorgd voor de maagd, die van kindsbeen af bij hem gewoond had, dat hij haar te *Aken* opeischte, om ze weder in handen te stellen van haren vader. GELLOEN vernam zoodra niet, dat OTTE weder tot zich zelven kwam, of hij verliet hem heimelijk. ‘Ziedaar de geheele schuld van mijnen Heer!’ vervolgde zijn taalman: ‘en zoo hij niet verscheen, toen hij gedaagd was, het geschiedde, omdat hij wist, dat een magtig heir YOEN verzelde, en dat hij voor zijn leven vreesde; maar zoodra hij zich door uwe tegenwoordigheid, groote Keizer! veilig achtte, heeft hij geen oogenblik meer geaarzeld. YOEN daarentegen heeft mijns Heeren Land verwoest, en hoewel deze zich wel had kunnen verdedigen, hij deed zulks niet, uit besef, dat hij zeer tegen YOEN misdaan had, en deze bovendien zijn Leenheer was. Mijn Heer is dus niet zoo misdadig als men hem heeft afgeschilderd; maar hij erkent zich schuldig, en wil daarvoor aan YOEN de stad *Metz* en al het land, dat zijnen vader, GIRBERT, toebehoorde, afstaan. Daarentegen bezweert mijn Heer den Koning YOEN, de minne te laten varen, die hij jegens vrouw HELENA voedt, en haar gezelschap te ontwijken.’ - Door deze rede was de toorn van KAREL en zijne Baronnen merkelijk bedaard, en na eenige woordenwisseling werd de zoen getroffen, onder bepaling, dat YOEN OTTE'S gade niet zou zoeken te spreken. Deze had hiertegen wel veel in te brengen, doch het werd door de wederzijdsche magen bezworen. Daarop keerden alle Ridders naar hunne

woonsteden terug, en YOEN, die GELLOEN steeds vreesde, vooral na diens toegenomene magt, door het huwelijk zijner dochter, besteedde zijnen tijd, met sterke kasteelen in zijn Land op te rigten en zich in staat van tegenweer te stellen. En hiermede eindigt het eerste Fragment. Ik heb reden te vooronderstellen, dat er tusschen dit en het tweede Fragment slechts twee bladen, of 720 verzen, ontbreken; hoe dit ook zij, wij gaan over tot de beschouwing van dit tweede gedeelte.

II.

Uit den aanvang blijkt, dat GELLOEN vroeger veroordeeld was

> Dat hi in heidenesse moeste varen,

en niet mogt terugkeeren, ten zij Koning GIRBERT hem terugriep. Hij was daar bij eenen Koning AGULANT gekomen, zoo als ook uit de Fragmenten blijkt, die Prof. MEIJER heeft medegedeeld, had toen het Christendom verzaakt, en dien heiden in zijne oorlogen bijgestaan; later had hij ook dezen verraden, en was met de dochter van zijnen tegenstander gehuwd; deze was gestorven, na hem twee zonen geschonken te hebben, en GELLOEN moest eindelijk ook dat Land met schande ruimen. AGULANT had vernomen, dat GELLOEN een rijk en voornaam man was in het Christenland. Hij besloot den geleden' hoon op zijns vijands Land te wreken, en zich meester te maken van *Frankrijk*. Met behulp zijner vasallen, verzamelde hij een groot leger en viel in *Spanje*.

> Alle die steden so wan hi,
> Die hi vant verre ende hi;
> Te cleinen cameren ende te stallen
> So maecti die Kerken alle;

In één woord, hij plunderde en brandde in het geheele Land, en stond weldra voor de poorten van *Bayonne*. Toen zonden de inwoners des Lands boden aan Keizer KAREL, om hulp te smeeken, en deze verzamelde weldra een groot heir. Die van *Bayonne* zonden eenen bode aan hunnen Heer GELLOEN, die in

Zweden lag, en terstond tien duizend Ridders op de been bragt, die hij over zee naar het bedreigde punt voerde. KAREL was met zijn leger weldra te *Bayonne* aangekomen. Op het vernemen van deze mare, stelde AGULANT hem voor, het pleit door twaalf Ridders van beide zijden te laten beslechten, hetgeen een dergelijk voorval in den Roncevallen-slag herinnert; KAREL stemde er in toe, en de Fransche Ridders overwonnen. Dit had nog eens met honderd, en ten derden male met duizend Ridders plaats, en al deze gevechten worden kort, krachtig en levendig beschreven. Eindelijk komt het toch tot een hoofdtreffen der beide legers, waarin alle Ridders, en ook KAREL zelf, met zijn zwaard *Joieuse*, wonderen van kracht en dapperheid verrigten. Het gevecht duurde tot aan den invallenden nacht, en nog was niets beslist, hoewel van beide zijden veel bloeds gestroomd had, en van KAREL'S leger alleen veertig duizend strijders gevallen waren. KAREL zag den volgenden dag bezorgd te gemoet, daar hij voor den uitslag vreesde; maar GARIJN boezemde hem vertrouwen in, zeggende:

> Laet ons sijn blide ende in hogen
> Wi hebben noch, dats goet tsiene,
> Wel enen man iegen tiene.
> Wi en dorven ons ontsien niet
> Want hier niemen es die vliet.

Onder dit gesprek kwam er een bode van GELLOEN, die om vrijgeleide verzocht, ten einde den Keizer met de Ridders, die hij aanvoerde, te kunnen bijstaan; later zou men er over kunnen spreken, om eenen zoen te treffen. Dit werd aangenomen. Toen GELLOEN echter van zijnen terugkeerenden kondschapper vernam, dat de Franschen mismoedig waren, en de Heidenen sterk in aantal, besloot hij, zich met deze laatste te vereenigen, en aldus allen, die hij haatte, te dooden. Hij liet dus aan AGULANT voorstellen, zich met hem te verzoenen, en dan gezamenlijk de Christenen ten onder te brengen. AGULANT had echter den verrader leeren kennen, en zag in zijn voorstel niets anders dan eene list, die hem moest ten onder brengen; hij durfde het leger, dat hij dus versterkt waande, niet afwachten, maar trok af, nadat hij GELLOEN'S bode had doen verdrinken. Men kan zich de vreugde van het Christenheir voorstellen, toen de vijand het veld had verloopen. GELLOEN deed, alsof er niets gebeurd was, en vereenigde zijne benden met

die van KAREL, terwijl hij dezen smeekte hem toe te staan, de Heidenen te vervolgen, hetgeen hij deed, maar zonder gevolg. Weldra wist hij echter, door het vroeger met YOEN'S dochter gebeurde te verdraaijen, en door den Keizer te vleijen, dezen gunstiger voor zich te stemmen, en bad hem eenen zoen met GARIJN en YOEN tot stand te brengen. GARIJN en zijn zoon GIRBERT weigerden echter volstandig, zich met den verrader in te laten, en na eene mannelijke redevoering van GIRBERT, waarin hij den Keizer onder het oog bragt, hoe gevaarlijk het was, zich met GELLOEN te verzoenen, besloten zij liever het Hof te verlaten, dan 's Keizers gunst met den on verlaat te deelen. De Keizer hield GELLOEN bij zich.

Ende sijn raet so wart doen
Altemale die grave Gelloen,
Ende meester van sinen heere,
Dies hi hadde groten geere.

Ja, zóó ver ging KAREL'S verblindheid, dat hij hem zijne zuster, de weduwe van den in den laatsten slag gesneuvelden MILO, en moeder van den beroemden ROELANT, tot vrouw gaf. -

Wij moeten thans terugkeeren tot den Koning YOEN, die aan al deze krijgsbedrijven geen deel had genomen, maar treurde om OTTE'S vrouw, HELENA, die om zijnentwil te *Berine* in eene smadelijke gevangenschap gehouden werd.

Ende om die minne pensedi sere:
Hi en pensde om veede noch ere
Dan hoe hi hebben mochte allene
Die scone coninginne Helene.

Hij besloot eindelijk alles te wagen, om haar te zien, en verbreidde het gerucht, dat hij ter bedevaart toog. Toen maakte hij zich met zijnen getrouwen knaap OLLYN op weg, en het gelukte hem, zijne geliefde te spreken. Dit gedeelte van het Gedicht is een der fraaiste Stukken, en door den Dichter *con amore* behandeld. Daar evenwel mijn bestek mij geene uitweidingen meer toelaat, zal ik er vlugtiger over moeten heenloopen, dan ik wel gewenscht had. - De Koning weet zijne beminde, die in eenen toren ligt opgesloten, en streng bewaakt wordt, te overreeden, met hem te ontvlugten. Na tallooze hinderpalen overkomen te zijn, weet zij ook te ontsnap-

pen, en snelt met haren minnaar voort. Zoo had de harde gestrengheid haars echtgenoots haar tot eenen misstap gebragt, dien zij anders nimmer had begaan. Zij ijlden naar YOEN'S stad, *Gardeterre*, waar hij zijne schatten op een schip deed laden, en waarmede hij zijn Koningrijk heimelijk verliet. Na langer dan een jaar op zee gezworven te hebben, vestigde hij zich eindelijk in het Land der Gothen, 'bi den berge Caucasus,' waar hij eene stad liet bouwen, die hij *Aix* noemde, naar de stad van dien naam in zijn Vaderland, en waar hij weldra een nieuw Rijk stichtte.

Middelerwijl waren YOEN'S magen, bijzonder zijn broeder GARIJN en zijn zoon RITSART, in groote verslagenheid om 's Konings verdwijnen, en OTTE, door COENRAAD aangezet, trachtte op alle wijze hen te benadeelen, en partij te trekken van het breken van den zoen. Hij liet dus aan GARIJN en OGIER, die als borgen bij den zoen waren tegenwoordig geweest, aanzeggen, dat zij het gebeurde moesten vergoeden, en hem al het Land terugverschaffen, dat hij toen had afgestaan, bij gebreke waarvan hij hetzelve zou terugnemen met geweld van wapenen. GARIJN stelde voor de zaak aan den Keizer te onderwerpen, waarin OGIER toestemde, en waartoe ook OTTE zich liet bewegen, vooral, omdat GELLOEN ten Hove in aanzien was, en hij dus vermeende zijne zaak te zullen winnen. GELLOEN was zeer verheugd over den misstap van YOEN, daar hij hoopte, dat dit zijn geheele geslacht zou ten val brengen, waarom hij al zijne magen uitnoodigde, om bij het geding tegenwoordig te zijn. - Tegen Paschen verschenen beide partijen, door eenen magtigen sleep van vrienden en magen geruggesteund, ten Hove, waar GELLOEN het woord voor OTTE voerde, terwijl de Hertog GARIJN de zaak zijns broeders bepleitte. Ik zal hunne pleidooijen niet afschrijven, daar men de zaak kent. Eindelijk riep GELLOEN uit, dat GARIJN zijne zaak met leugens verdedigde. Dit kon de vurige GIRBERT, GARIJN'S zoon, niet dulden, en hij voer in eene hartstogtelijke rede hevig tegen GELLOEN uit, en noemde hem eenen verrader. Toen mengden zich, van GELLOEN'S kant, GYOET van *Cremone* en de Reus PYROET van *Toulouse*, in den twist, die op zijn hevigst was, toen op eenmaal RITSART, YOEN'S zoon, kwam aangereden, vergezeld van duizend ruiters. Hij stortte met zijne Ridders de zaal binnen, en joeg GELLOEN zoodanigen schrik aan, dat hij zich achter den Keizer plaatste. RITSAERT groette den Keizer en zijne magen, en wierp eenen woedenden blik op GELLOEN en de zijnen, die hij verklaarde,

enkel niet neder te vellen, omdat zij in 's Keizers geleide waren, maar die hij anders nergens zou sparen. Hij verweet den Keizer, dat hij eenen verrader met zijne gunst overlaadde, die ze niet verdiende. Hij somde al de gruwelen en schanddaden van dezen op, en verklaarde bereid te zijn, hem tot de bekentenis te dwingen. PYROET van *Toulouse*, de sterkste Ridder van het Hof, die met eene hand eenen gewapenden krijger boven zijn hoofd uitstak, stelde zich als kamper voor GELLOEN, en nam aan te bewijzen, dat RITSART gelogen had, en noemde YOEN en GARIJN verraders. Er werden dus twee geregtelijke kampen bepaald. Maar RITSART had zijne vijanden nog niet genoeg gehoond, en toen hij BERENGIER, den zoon van REINOUT, gewaar werd, moest hij hem nog toeduwen, dat ook hij een aterling was, die zijn' eigen' vader had vermoord, en dat hij hem in eenen kampstrijd daarvoor wilde straffen. - De Baronnen bepaalden, dat den eerstkomenden dag GYOET met GIRBERT en RITSART met BERENGIER zouden strijden, en den daaraanvolgenden RITSART wederom tegen PYROET. Daar men het hierover niet eens konde worden, nam RITSART aan zijne beide vijanden gelijktijdig te bestrijden. Thans volgt de uitvoerige beschrijving van den strijd, die des anderendaags plaats greep. GYOET werd door GIRBERT overwonnen. Weldra viel ook BERENGIER onder RITSART'S slagen, en zelfs PYROET begon te deinzen. GELLOEN, die daarop het ergste begon te vreezen, bewoog den Keizer den strijd te doen eindigen, om op nieuw een zoen te beproeven. De voogd van *Parijs* trok met duizend man in het krijt, hieuw de koorden, die het omgaven, door

> Ende riep van skeysers wege vrede
> Ende pais ende soene mede.

Toen RITSART dit hoorde, werd hij verwoed, en vreezende, dat zijne prooi hem mogt ontsnappen, snelde hij op PYROET aan, en bragt hem met zijn zwaard eenen slag toe, die hem den schedel kloofde. De Keizer, vertoornd, dat men zijnen vrede geschonden had, gaf last, RITSART gevangen te nemen; maar de voogd van *Parijs*, die zich met die taak belast had, moest dit met den dood bekoopen, daar RITSART zich niet wilde onderwerpen, en zich woedend verdedigde. Toen RITSART'S ruiters den dapperen Ridder in zoo groot gevaar zagen, snelden zij hem ter hulp. Toen wilde RITSART zijner wraak botvieren, en zich voor immer van GELLOEN ontdoen. Hoewel deze bij den

Keizer stond, snelde hij op hem toe en had hem geveld, zoo een Ridder zich niet had opgeofferd en den slag opgevangen. Zelfs de Keizer werd vervaard, en riep:

Vaet ten wapenen alle gemene
Ende vaet mi dese Loreine.

Maar RITSART bekreunde zich daarom niet, verklarende luide, dat hij GELLOEN en zijne magen nergens zou sparen, en duwt den Keizer toe:

‘Wie dat slaept, ic sal waken,
Ende in onrasten altoes maken
Mine viande daer icse vinde;
Want ics begert hebbe van kinde.
Dor v en salics laten niet
Noch dor geleide noch gebiet.’

Daarop snelde hij voort; maar in zijne vaart stuitte hij op LACELIJN van *Clermont*, die zeer na aan GELLOEN was vermaagschapt, en deze moest er zijn leven nog bij inboeten.

KAREL trachtte GARIJN en OLIVIER over te halen, eenen zoen met GELLOEN te treffen en zich van de veete van RITSART af te scheiden; maar zij verklaarden, liever 's Keizers Hof te verlaten, dan zich in eenigen zoen in te laten. ‘Neen!’ zegt OLIVIER, - en dit resumeert als het ware den geest van dezen roman der bloedveete, - neen,

Dat en mach niet wale sijn.
Hoe salic den neve mijn
Ave gaen in siere noet?
Ic bleve mi eer met hem doet.
Des en legt ons, here, niet an:
Wi selen Ritsarde den stouten man
Hulpen dragen lief ende leet,
Waer dat mens te doene weet.
Want onse lijf ende onse goet,
Dat weet wel, her keyser vroet,
Dats onse niet, maer het si
Onser mage, geloves mi.
Ic mochte gerusten qualike
Daer ic wiste sekerlike
Dat mijn maech in tweste lage.

En hiermede is ook het tweede of laatste Fragment ten einde. Ik heb reeds te veel van de aandacht mijner Lezers gevergd, om hier de geslachtslijsten der in dezen roman voorkomende familiën te ontwarren, of over het karakter van KAREL en de overige paladijnen te spreken, hetgeen voor een gedeelte reeds gedaan is door SMIDT, in de *Wiener Jahrbücher* (31ster Band, 1825). Evenmin zal ik over de aesthetische of taalkundige waarde dezer Fragmenten uitweiden, hetgeen hier ook minder te regter plaatse zou zijn, en hetgeen ik bespaar voor de uitgave, waarbij ik bijzonder het onderscheid hoop aan te toonen, dat er tusschen de romans uit den Cyclus van KAREL *den Grooten* en dien van ARTHUR en *de Ronde Tafel*, zoo naar strekking als vorm, bestaat.

En zoo ben ik aan het einde gekomen van mijne taak, en heb zoo veel mogelijk een beknopt en getrouw verslag gegeven van de oude achtenswaardige gedenkstukken, die ik op Duitschen bodem mogt verzamelen. - Mogt deze Bijdrage aan ons letterkundig publiek niet geheel en al ongevallig zijn geweest; maar mogt vooral ook mijne overtuiging de hunne zijn, dat mijne nasporingen niet geheel vruchteloos waren, en dat, door de uitgave der gevondene Stukken, een gedeelte zal worden aangevuld der leemte, die nog in onze Letterkunde der Middeleeuwen heerscht!

Dr. JONCKBLOET.

Arme landlieden.

Eenen ouden Griek naverteld.

Veel heb ik, op mijne lange levensbaan, door de verschillendste Landen gezworven; volkeren van geheel tegenovergestelden aard zagen mij dikwerf als eenen niet onwelkomen' gast in hun midden; menschen van allerlei rang en stand verschaften mij telkens gelegenheid tot het maken van vele opmerkingen, tot het verzamelen van menige merkwaardige bijzonderheid, welker herinnering en mededeeling aan anderen thans het grootste genoegen van mijne reeds geklommene jaren uitmaakt. Laat mij u eene ontmoeting meer bepaaldelijk verhalen, welke mij vóór jaren wedervoer, en eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van onzen maatschappelijken toestand oplevert. Zoude men wel verwachten, iets dergelijks in het middelpunt van onze hoogbeschaafde wereld te vinden?

Eens stak ik met eenige visschers, in een klein vaartuig, de zee over, welke *Klein-Azië* van *Griekenland* scheidt; het goede jaargetijde was verstreken; de verraderlijke aard van den *Archipel* verloochende zich niet; een hevige storm zweepte ons broos scheepje voort over den schuimenden vloed, en smakte ons eindelijk op het rotsige strand van een der grootste eilanden. Gelukkig bereikten wij, met verlies echter van alles, den oever, en mijne medgezellen draalden geen oogenblik, ergens in de buurt, bij menschen van hun eigen ambacht, een goed heenkomen te zoeken. Maar wat schoot mij te doen over? Verlegen, en niet zonder ongerustheid, zwierf ik eenigen tijd langs den oever, en keek naar woning of schip, in

de verte, reikhalzend uit. Te vergeefs! Geen sterveling verlevendigde de verlatene en toch verrukkelijk schoone landstreek.

Niets boeide mijne aandacht dan een voorwerp op eenigen afstand, waarover de branding telkens henenrolde, en er een' hoop schuim over stortte, welks witheid tegen het donkerkleurige ligchaam bruisend afstak. Naderbij gekomen, herkende ik een pas geveld hert, hetwelk, om zijnen jagers te ontkomen, misschien van de rotsen was gesprongen, en in dien val den dood vond. Mijne gissing veranderde in zekerheid, op het hooren van hondengeblaf, in de verte wegens het golfgeklots flaauw verneembaar; niet zonder moeite klauterde ik tegen de rots op, en zag weldra in het dal, aan de andere zijde, hazewinden al snuffelende op en neêr loopen, terwijl een jonge, flinke jager, welgebouwd van gestalte, en met lange haarlokken achter in den nek afhangende, mij reeds van verre toeriep:

‘Zeg, vreemdeling! hebt gij ook een hert ginds zien wegvlugten?’

‘Zie, daar ligt het reeds aan het strand; kom slechts!’

Geen oogenblik vertoef, of de jongeling sprong toe, trok het stuk wild uit de branding, stroopte het de huid af, en sneed de beste brokken vleesch er uit, terwijl ik hem, zoo veel in mijn vermogen was, bijstond.

‘Vergezel mij, goede vriend!’ sprak hij, ‘en wees onze gast; mijne woning is niet verre, en als gij bij ons geslapen hebt, kunt gij morgen weder naar zee gaan, om te zien of er gelegenheid is. Maar ik vrees, ik vrees! Als de toppen van gindsche bergen zoo in nevels gehuld zijn, is er in vele dagen op geene gunstige weêrsgesteldheid te rekenen. Doch dat hangt van der Goden wil af. Hoe zijt gij hier aangeland, vreemdeling?’

Een kort verslag van mijn wedervaren gaf hem de noodige inlichting.

‘Waarlijk, wel gelukkig!’ hernam hij; ‘deze kust is ten hoogste gevaarlijk voor schepen, die er zelden zonder stranden voorbij houden. En het moeten al rappe gasten zijn, die zich bij eene schipbreuk op deze steile, ijzingwekkende rotsen redden. Zie eens!’

Ik moest hem gelijk geven, dat het waarlijk een halsbrekend waagstuk mogt heeten, en de weg was mij verre van gemakkelijk gevallen.

‘Vrees nu maar niets,’ voer hij voort; ‘gij kunt bij ons uitrusten, en dan zullen wij wel trachten u verder te hel-

pen, als wij u slechts eenmaal kennen. Gij schijnt mij wel een stedeling toe; althans uw voorkomen heeft niets van eenen schipper of handwerksman.'

Ik ging vertrouwend op deze woorden mede. De gedachte: Goden! hij kon weleens een roover zijn, verdween oogenblikkelijk bij eenen blik op mijne armzalige plunje, die waarlijk niemand bekoren zoude! Of de armoede ook eene heerlijke zaak is! Zoo dikwerf ondervond ik dat op mijne zwerftogten; zelfs gezanten zijn zoo veilig niet, want het eenvoudige, heilige gewaad der behoefte schrikt elken kwaadwillige af!

Wij kuijerden alzoo nagenoeg anderhalf uurtje, en mijn geleider snapte onderwijl zonder ophouden voort over zijne manier van leven, over zijne vrouw en kinderen, en wat dies meer zij.

'Wij, o vreemdeling! zijn met ons twee huisgezinnen; mijne vrouw is de zuster van de vrouw mijns buurmans, en kinderen, jongens zoowel als meisjes, laten het ons verblijf niet aan levendigheid ontbreken. Wij vinden ons onderhoud in de jagt, maar bebouwen er toch ook een klein stukje gronds bij. Het is waar, het behoort ons eigenlijk wel niet toe; maar ik zal u zeggen, hoe dat zoo gekomen is. Onze ouders waren wel van goede, burgerlijke afkomst, doch arm, even als wij ook; zij dienden voor loon bij een groot Heer, ginds ergens uit eene der steden van daan, die ontzaggelijk veel geld en goed, kudden, landerijen, ja, al die bergen dáár bezat. Maar toen deze man omkwam, men zegt op bevel des Keizers, omdat hij zoo rijk was, werden al zijne goederen verbeurd verklaard; weg gingen de kudden; alles liep te niet, en ook hunne eigene koetjes moesten het misgelden! Wie zoude hun toen het loon geven? Van nood moesten zij wel blijven, waar zij waren, namelijk op de plaats, waar zij vroeger de kudden weidden, en eenige hutten hadden opgeslagen, te weten, voor den zomer; want des winters begaven zij zich met ons in het dal dieper in, waar zij hooi en stroo in overvloed voor de voedering van het vee vergaderden. Maar in het betere jaargetijde dreven wij het vee de bergen op, en wel inzonderheid naar die plek, waar wij thans wonen. Dat is ook eene zeer geschikte plaats; afgronden en dalen omringen ze van alle zijden; een stroompje murmelt er door henen, waarin de runderen en schapen genoegelijk plassen, terwijl de bron zelve een overheerlijk water doet opborrelen. Een frisch koeltje waait er

altijd uit de kloven en spleten der bergen, met digt geboomte begroeid, waarin geen gedierte, schadelijk voor het vee, huist. Heerlijke weilanden groenen daar onder hooge, niet te digt opeengeplaatste stammen, en het gras is er den ganschen zomer door zoo overvloedig, dat wij volstrekt geene andere plek behoeven te zoeken. Onze ouders bleven alhier gehuisvest, en daar wij niet meer voor kudden te zorgen hadden, togen wij op ter jagt met twee honden, die vroeger bij de herders geweest waren, en eerst volstrekt geen hert aanwilden, hoe gebeten ook op wolven, en zelfs tegen menschen grimmig. Maar toen zij eens het vleesch van herten en wilde zwijnen geproefd hadden, ging het beter, en nu zijn het eerst jagthonden, dat verzeker ik u, ter wereld nergens voortreffelijker!

Des winters hebben wij zeker weinig te doen, daar wij nooit stadwaarts gaan, of op dorpen werk zoeken; doch met het stoppen van de gaten, in onze hutten gevallen, met het digten der hagen en met het omspitten van ons akkertje, gaat de tijd nog al ongemerkt om, en de jagt kan zelfs des winters er te beter om slagen, als alles met sneeuw is bedekt. Want dan zijn de indruksels der pooten duidelijk genoeg, en bij het glinsteren van het witte veld, zoude men zelfs bij avond haast het spoor van eenen haas kunnen nagaan. Het is mij weleens gebeurd, dat ik het dier in zijn eigen leger verraste.

Zoo leefden onze ouders, zonder gebrek te lijden, totdat zij vóór ongeveer een jaar ter ruste zijn gegaan, wel oud en hoog van jaren, maar nog frisch en gezond van krachten, naar hun doen wel te verstaan! Mijne moeder alleen leeft nog. Mijn buurman is nooit van zijn leven in de stad geweest, ofschoon hij al een vijftiger is, en ik zelf maar twee malen, eens met mijnen vader, toen ik nog klein was, en nog eenen keer later. Wacht, dat moet ik u toch eens wat breeder vertellen!

Op zekeren dag komt er iemand opdagen, die ons om geld aanspreekt, ik geloof voor belasting, of hoe zij dat in de stad heeten. Alsof wij geld hadden! Of wij al zwoeren bij hoog en bij laag, het mogt niet baten, en een van ons moest er mede naar de stad, om zich te verantwoorden. En wij onthaalden den man nog wel zoo goed als wij konden; zelfs gaf ik hem twee hertenvellen ten geschenke. Ik ging dan mede, en zag eenen grooten hoop huizen, groot en klein bij elkander gebouwd, met eenen sterken muur en torens om-

schanst, en schepen in de haven, als in een meer, zeer op hun gemak geankerd. Was dat hier op deze kust ook, dan zouden er geene schepen verongelukken; maar daarvan komt het juist. Behalve dat alles, zag ik nog eene groote menigte volks op eene plaats vergaderd, met geweldig gedruisch en gestommel, zoodat een mensch hooren en zien zoude vergaan. Ik dacht waarlijk, dat zij elkander bij de lurven pakten. Hier greep mij mijn geleider bij den arm, en bragt mij voor eene bank, waarop de overheid was gezeten, en zeide lagchende: “Ziedaar den persoon, dien ik moest ontbieden; hij bezit letterlijk niets dan zijn hoofdhaar, dat lang genoeg is, en eene hut van sterke planken, daarvoor sta ik u in.”

De overheid nam plaats in den schouwburg, en ik moest mede. Zoo een schouwburg nu is een ding, dat wel iets van eene bergkloof heeft, zoo diep en hol is het, natuurlijk niet langwerpig, maar halfrond, en ook niet van zelf voortgekomen, doch van steenen opgetrokken. Och! ik ben wel een dwaas, dat ik u dat vertel, die er zeker veel meer van weet.

Het volk nu hield zich eerst nog al bedaard; wel juichte het schreeuwend eenigen toe, en jouwde anderen driftig uit, maar dat beteekende niet zoo veel, ofschoon ik mij over de uitwerking daarvan toch verbaasde. Zij immers, wie dit gold, schenen wel het spoor bijster te raken; zulke vreemde bewegingen maakten zij, bij het hooren van de teekens van goed- of afkeuring! Eens ging er zulk een allerschrikkelijkste kreet op, dat ik meende van mij zelven te vallen, als hadde mij de donder getroffen. Het gaat er toch wonderlijk toe in die steden!’

Het eenvoudig, bijna had ik gezegd het onschuldig, gekeuvel van mijnen onbedorven' leidsman; het ongewone van eene dergelijke manier van spreken in onze zoo verfijnde eeuw boeide mij zoodanig, dat ik het niet van mij verkrijgen kon, door eenige aanmerking hoegenaamd hem in den stroom zijner redenen te stuiten. De ongekunstelde taal van dezen zoon der natuur mogt nu en dan mijn gelaat tot eenen glimlach vertrekken, zijn open uitzigt, zijn vertrouwelijke toon, verbanden allen spotlust, en ik bleef met welgevallen naar het verder verslag van zijne gewaarwordingen in de stadswereld luisteren. Een aanmoedigend: ‘welnu?’ was er niet eens noodig, om hem te doen voortgaan.

‘Nu traden verschillende personen op, om tot de vergadering het woord te voeren. Sommige vergenoegden zich met

weinig te zeggen; andere weidden breedsprakig uit over hetgeen zij hadden voor te dragen, naar mate het bewegelijk, ongeduldig gehoor hun dit vergunde. Enkele sprekers vonden geopende ooren, en verwierven voor eenigen tijd stilte; maar dikwerf ook verjoegen gesis en gefluit de minder welkome redenaars van hunne plaatsen. Eindelijk bemoeide zich ook iemand met mij, trok mij in het midden, en schreeuwde overluid:

“Ziet, mannen burgers! daar hebt gij nu een' van die onverlaten, welke zich veroorloven, den openbaren eigendom als hun bijzonder goed te gebruiken, en jaren lang, ten koste van het algemeene belang, zich zelve verrijken; niet alleen deze persoon zelf, maar reeds zijne ouders waagden het, onze bergen als hunnen eigendom te beschouwen; zij bebouwen akkers, vellen het wild, trekken gemakkelijke woningen op, planten wijngaarden, en verheugen zich in het genot van honderd voorregten, zonder zelfs eenen enkelen penning bij te dragen tot stijving van de staatskas; zonder zelfs verlof te verzoeken voor het bearbeiden van's Lands gronden, zonder ooit eenen koopprijs aan te bieden of te betalen! Is het niet schande? Terwijl zij zich met ons goed verrijken, weigeren zij alle openbare diensten, brengen niets op, en leven maar voort, zonder ooit aan hunnen pligt als staatsburger te denken. Ik geloof zelfs, dat zij zich nooit in de stad laten zien!”

“Daaraan hebt gij gelijk,” zeide ik droogjes weg, en het volk schaterde het uit.

Mijne tegenpartij werd rood van gramschap. “En denkt gij dat straffeloos te zullen doen, nietswaardige? Het zal er voorwaar fraai uitzien met de belangen van den Staat, als een ieder zoo maar doet, wat hem in het hoofd komt! Landsdieven, die zijn er genoeg. Maar moeten wij, o medeburgers! ook nog dulden, dat deze boer daar meer dan duizend morgen van het beste land bebouwt, waarvan gij inderdaad, hoofd voor hoofd, wel een mud koren kondet verkrijgen?”

Deze overdrevene schildering van ons armoedje deed mij in lagchen uitbarsten; maar de lust tot vrolijkheid verging mij, bij het zien, hoe het volk zich verstoord toonde, en aller gezigten strak en boos stonden. Mijn aanklager wendde deze stemming terstond tot zijn voordeel aan, en voer scheldend voort:

“Hebt gij ooit een' onbeschaamder' vlegel gezien, mannen burgers! die ons in het aangezigt durft bespotten? Moest men niet zeggen: naar de galg met hem? Of weet gij het niet, dat deze schavuit en zijn buurman de hoofden zijn van al het bergvolk? Dat zij zich zelfs niet onthouden, naar men zegt, van schipbreukelingen te plunderen, en, door verkeerd geplaatste bakens en vuren, de ongelukkige zeevarenden op de klippen verlokken? Hoe toch kwamen zij anders aan zoo vele huizen, uitgebreide landerijen, ja, geheele dorpen, en kudden bij de vleet, met slaven en wat niet al, als zij geen' roof pleegden? Laat u niet door zijn eenvoudig voorkomen misleiden; dat ruwe kleed van huiden dient slechts, om u te bedotten, alsof hij geen' penning rijk was!”

Op het hooren van deze aantijgingen, begon de vergadering onrustig te worden, en ik werd in allen ernst beducht, dat het nooit goed zoude afloopen. Gelukkig stond er een ander op, een zeer bedaard, achtbaar persoon, die in stem en houding iets gebiedends had, en met een enkel woord de opgeruide menigte tot zwijgen bragt.’

‘Wat beteekent toch die voorbarigheid, mannen burgers!’ ving hij aan, ‘alsof niet juist diegenen lof en dank verdienen, die de woeste en onbebouwde streken ontginnen?Niet de zoodanigen laden zich de gramschap hunner medeburgers op den hals; maar in tegendeel de bedervers van den algemeenen eigendom; de verkwisters van 's Lands gelden, moesten streng gegispt en gestraft worden. Bijna twee derde gedeelte van ons stadsgebied ligt woest, door gebrek aan menschen en gemis aan belangstelling; ik zelf, en zeker menig uwer, bezit vele morgen gronds in het gebergte, en zelfs in de valleijen, voor welke ik gaarne geld zou willen besteden, zoo er slechts iemand zich met hunne ontginning belastte! Het spreekt toch van zelf, dat een bebouwd oord in waarde en in verkwikkelijk voorkomen het verre van eene woestenij wint. Wat hebt gij toch aan heidevelden en verlatene streken? Roepen zij u niet als het ware toe: Arme inwoners, die gij zijt! Dwazen, die niet eens uwe eigene schatten kent! Naar mijn oordeel, moeten wij juist aanmoedigen, wat deze brave landbewoner heeft gedaan. Ledige handen, hongerige magen, nietsdoende straatslenders, hebben wij waarlijk genoeg in onze goede stad, en wij zouden ons van dien gansch niet benijdenswaardigen overvloed kunnen ontdoen, zoo wij de

ontginning der landseigendommen aanmoedigden. Geeft tien jaren vrijdom van alle opbrengst in de stadskas, en bepaalt dan, eene kleine belasting van akkers en kudden te heffen; laat vreemdelingen althans vijf jaren vrijdom, en moedigt hen aan, door het burgerregt aan ieder te verleenen, die vijftig morgen bruikbaar maakt. Gij zult zien, hoevele handen bereid zullen wezen. Is het niet eene schande? Naauwelijks zet gij den voet buiten de poort, of de woestenij begint al; voorstad, tuinen, akkers, zoekt gij te vergeefs. En zelfs binnen de muren zijn er opene plekken, verlatene woningen genoeg, om den vreemdeling geen al te groot denkbeeld van onze welvaart te geven. Foei! men zal zich ergeren over iemand, die in een' afgelegen' hoek van ons eiland landerijen ontgint, en zelf geduldig toezien, dat men in de stad woningen afbreekt en tuinen aanlegt! De redenaar zelf, die straks zoo hevig uitvoer, laat immers elken dag zijne schapen op ons marktplein grazen, en ons worstelperk is al sedert lang in eenen akker herschapen. De standbeelden onzer Goden en helden liggen verwaarloosd in het stof begraven; onze openbare gebouwen zijn met allerlei opslag begroeid, en onze gansche stad wekt, door haar deerniswaardig verval, spotlust of medelijdend beklag bij alle vreemdelingen.'

Het volk begon vrij luide te morren bij deze vrije taal; doch mijn verdediger liet zich daardoor in het minst niet afschrikken, en ging voort: 'En nu wilt gij personen, als deze is, ter strafplaats voeren, opdat alzoo niemand verder eene hand tot werken uitsteke, maar men buiten ongestoord rooven en in de stad vrij zakkenrollen kunne! Toch niet; beloont hem veeleer; scheldt hem de opbrengst van vroeger kwijt, en legt hem nu eenen kleinen last op, bijaldien zijn vermogen daartoe blijkt groot genoeg te wezen. En zoo hij den grond koopen wil, stelt hem dan den prijs lager dan ieder' ander'.'

Op het hooren van dit voorstel, begon mijn tegenstander weder te keffen, en er ontstond eene vrij levendige woordenwisseling, zoodat het volk eindelijk riep:

'Staakt dat gekijf, en laat den man voor zich zelven spreken.'

'Ik werd eenigzins verlegen, want wat moest ik zeggen? doch ik vatte moed en sprak:

Mannen burgers! ik meende inderdaad te droomen, toen mijn aanklager van zulke groote dingen gewaagde, en van gansche akkers en dorpen, en wat niet al, bazelde. Wij hebben akkers noch huizen, laat staan paarden, ezels of ossen; had-

den wij al dat heerlijks maar, om ook aan u mede te geven! Met al mijn hart ware ik daartoe bereid. En wilt gij volstrekt iets van hetgeen wij bezitten, welnu, het is tot uwe dienst, al verkoost gij alles te nemen; wij zullen dan wel wat anders weêr zoeken.'

'Braaf gesproken,' klonk het in de vergadering.

'Maar wat kunt gij dan geven?' vroeg mij de overheidspersoon.

'Wel, vier hertenvellen, fraai van stuk,' zeide ik.

'Het vok lachte weder; doch de deftige overheidspersoon meende, dat ik met zijne vraag spotte, en keek zuur.

"Beerenhuiden en boksvellen zijn mede ter uwer beschikking," voegde ik er bij, "maar die zijn op verre na zoo goed niet."

"Lompe boer!" snaauwde de overheidspersoon; "wien denkt gij hier voor te hebben? Ik vraag, of gij niet eenige verponding kunt opbrengen?"

"Ponding?.... Ponden vleesch, meent gij? Maar wij wegen dat nooit; ofschoon wij nog wel eenige stukken in het zout hebben staan of in den rook hangen, hard en goed, daar voor ben ik u borg."

"Och loop met dat gepraat," zeide de overheidspersoon; hebt gij ook koren?'

'Twee mud tarwe, vier mud garst en ook zooveel gierst, met een half schepel boonen. Want die zijn verleden jaar mislukt. De tarwe en gerst kunt gij krijgen, maar laat ons de gierst. Of zoo gij die ook volstrekt verkiest, neem ze dan maar.'

'He, boer! perst gij geen' wijn?' riep een uit den hoop.

'Ja,' hernam ik, 'en als een uwer een glas er van wenscht, zoo kome hij, mits hij de goedheid hebbe, het glas mede te brengen, want dat houden wij er niet op na.'

'Hoevele wijnstokken hebt gij?'

'Twee voor de deur, twintig stammetjes achter den stal, en even zooveel aan den overkant van de beek, die wij verleden jaar geplant hebben. o Zij zijn zoo aardig uitgeloopen, en trossen dragen zij, dat men er van zou watertanden! Maar waarom vraagt gij mij toch zoo alles uit? Ik zal u verdere moeite sparen, door u een twee drie te vertellen, wat er verder in onze hut is. Acht geiten, eene manke koe, doch vet, een dik vet kalf, vier zeisen, vier houweelen, drie spietsen en een jagersmes. Moet ik u ook nog de potten en pannen opsommen? Vrouwen en kinderen hebben wij daar-

enboven ook nog; dan wonen wij in twee hutten, die nog zoo mis niet zijn, en hebben nog eene derde stulp voor bergplaats van koren en huiden.'

'Dacht ik het niet,' zeide mijn aanklager, 'daar stopt gij juist uw goud weg.'

'Waarlijk, zotskap? Kom dan, en graaf het op. Goede Hemel! wie zou toch goud in den grond stoppen? daarvan groeit immers niets?'

'Een algemeen geginnegap volgde op deze woorden, want zij staken den draak met hem.

"Neemt dan nu, wat gij wilt," zeide ik; "wij staan het u gaarne af, mits gij slechts geen geweld pleegt. Vader heeft mij weleens gezegd, dat wij ook het burgerregt hadden; eens heeft hij zelfs in eene uitdeeling mede als burger iets gekregen, en alzoo zijn onze kinderen uwe medeïngezetenen van den Staat, die bij gelegenheid gewigtige diensten tegen roovers of vijanden kunnen bewijzen. Moge het nu ook vrede zijn, zoo kan er toch een tijd komen, dat gij naar velen, aan ons gelijk, zoudt wenschen. Of denkt gij, dat die praalhans, die mij aanklaagde, voor u in de bres zal springen, als het er op aankomt? Kort en goed, wilt gij onze have nemen en zelfs onze hutten afbreken, vergunt ons dan ten minste een ander verblijf, en geeft ons een van de vele ledige huizen hier in de stad, want daaraan is toch geen gebrek!"'

Mijn geleider had onder dit spreken eenen geheel anderen toon aangenomen; het was hem aan te zien, dat hij nog met zelfvoldoening aan zijne optreding in het openbaar dacht, en dat er een bewustzijn van zelfstandige kracht bij hem ontwaakte, hetwelk misschien, bij openbaar geweld, niet zoo ligt zou gebogen hebben. Thans vermaakte ik mij met de gulle manier, waarop hij alles er uitklapte, zonder dat zelfs de meest verwijderde zweem van eigenwaan of besef van onbehoorlijk snoeven bij hem opkwam. In den eenvoud zijns harten sloeg hij door, terwijl ik, als altijd, een diep stilzwijgen bewaarde.

'En mijn aanklager durft mij nog wel van zeeroof, van plunderen der schipbreukelingen betigten! Zulk een schandaal is ons ten eenemale vreemd. Gesteld ook, wij waren snood genoeg, om zoo iets te bestaan, hoe konden wij het dan nog? De kust is zoo rotsig en ongenaakbaar, dal al wat er tegen aanspoelt, verbrijzelt. Slecths eens wierp de branding eenen gevlochten' teenen korf op het strand, en wat denkt

gij, dat ik daarmede deed? Als eigendom beschouwen? De Hemel beware mij, dat ik het goed van arme schipbreukelingen mij zou toeëigenen! Ik hing den korf op aan den gewijden eikenboom, die digt bij den oever staat, ter eere van den Oppergod. In tegendeel; welverre van partij te trekken van het leed van een' ander', heb ik dikwerf arme schipbreukelingen gered, in mijne hut gelaafd met spijs en drank, zoo veel hulp betoond als mij immer mogelijk was, en zelfs veeleer naar bewoonde streken op weg geholpen. o Dat er iemand hunner ware, om voor mij te getuigen! Maar ik heb zelfs geen' hunner ooit gevraagd, waar zij van daan kwamen, zoodat het onmogelijk is nadere aanwijzing te geven. Dat geen uwer ooit in dergelijken toestand gerake!'

'Toen ik dit zeide, stond er weder een op, en ik dacht al: daar is zeker weder een bereid, om mij te beliegen. Maar dat was nu het geval geenszins.

"Mannen!" sprak deze; "eindelijk herken ik dezen persoon, na hem lang twijfelachtig opgenomen te hebben; ik zou meenen mijnen pligt te kort te doen; zoo ik nu langer zweeg, en niet openlijk getuigenis aflegde van hetgeen mij door zijn toedoen is wedervaren. Want aan hem ben ik mijn behoud verschuldigd. Gij zult immers uwen medeburger wel geloof schenken? Anders sta mijn buurman hier voor mij in."

De buurman rees oogenblikkelijk op.

"Nu dan? Vóór drie jaren in zee gestoken, strandden wij op de rotsige kust, waar deze brave persoon woont. Naakt en ontbloot van alles, moesten wij het nog voor geluk rekenen, levend aan wal te komen. Sommigen onzer hadden eenig geld weten te behouden, en vonden dus verpleging bij eenige mosselvisschers; doch wij, arme ellendigen, konden toezien, en zwierven half wanhopig in het rond, bijna van honger en koude bezweken. Eindelijk bemerkten wij een paar hutten, en riepen luidkeels: "Is er niemand hier, om ons te helpen?" Dadelijk was deze vriend bij de hand, noodigde ons binnen, legde vuur aan, zette water te koken, en verpleegde ons zoo veel doenlijk, terwijl zijne vrouw alles opschafte, wat zij kon bijeenbrengen, om onze verkleumde leden te koesteren, en de hongerige magen te sterken. Zij stonden ons zelfs hun brood af, en vergenoegden zich met gekookte gierst; haalden ons wijn, maar gebruikten zelve water, en braadden eenen overvloed rheevleesch. Toen wij den volgenden morgen wil-

den heengaan, hielden zij ons drie dagen terug, deden ons toen uitgeleide in het dal, voorzagen ons van al het noodige, en toen zij bemerkten, dat ik nog gansch niet van de vermoeijenissen op zee was bekomen, deden zij mij den mantel van hunne dochter om, die zich gaarne met een gering kleed vergenoegde. Ik heb dien echter wedergegeven, toen ik in een dorp kwam, en eenen anderen kon verkrijgen. Zoodat, naast de onsterfelijke Goden, wij ons leven alleen aan deze edele menschen te danken hebben!”

Zoo sprak deze burger: ik herkende hem terstond, ging naar hem toe, viel hem om den hals en kuste hem. De vergadering maakte zich daarover zeer vrolijk, en ik begreep nu eerst, dat het in de stad geen fatsoen is, elkander te kussen. De persoon, die het eerst voor mij had gesproken, trad nu ook naar ons toe, en deed daarop aan het volk een voorstel, van den volgenden inhoud:

“Medeburgers! wanneer iemand gelukkig genoeg is, om een' zijner landgenooten uit 's vijands handen te verlossen, dan ontvangt hij met regt de verdiende bewijzen der algemeene erkentelijkheid. Zouden wij dan nu dezen persoon niet eeren, die niet alleen twee onzer stadgenooten, met hulp der Goden, gered heeft, maar zelfs, met opoffering uit zijne armoede, kleederen en onderstand verleende? Laat ons hem van stadswege op het raadhuis eenen maaltijd voorzetten, en hem met een eeregewaad, uit naam des volks, onze achting betuigen, opdat ook anderen zich mogen opgewekt gevoelen, in gelijke omstandigheden, hetzelfde gedrag te volgen. Laat ons hem het vruchtgebruik van zijnen akker, voor hem zelven en zijn kroost, zonder eenige bezwaren vergunnen, en hem nog daarenboven vijftig gulden ter hand stellen, tot gemoetkoming van noodige onkosten. Ik zal die som de stad voorschieten.”

Een uitbundig gejuich maakte elks toestemming kenbaar; zoo gezegd, zoo gedaan; het kleed en het geld verstrekte men mij dadelijk reeds in den schouwburg. Maar ik kon niet van mij verkrijgen dit alles aan te nemen, en weigerde.

“Hoe!” riepen allen, “gij weigert? Maar gij kunt immers niet, in dit ruwe huid gedoken, aan eenen openbaren maaltijd deel nemen? Aangetrokken het kleed, zonder marren.”

“Laat mij dan ten minste de huid er over behouden. Of wat zou het ook uitmaken, al at ik heden niet?”

“Toch niet! toch niet!” klonk het, en zij dwongen mij bijna

het kleed aan te doen. Het geld bleef ik afslaan, en zwoer eindelijk met eenen duren eed, daartoe niet te zullen overgaan. “Geeft het liever aan mijnen aanklager; die kan het in den grond stoppen en zien, of het misschien ook voortkiemt.” En nu viel mij ook niemand meer met opdringen lastig.’

Onder deze gesprekken, waren wij bij de hut genaderd, en het was mij een waar genoegen, de netheid en goede orde te zien, welke mijn leidsman, bij al zijne armoede, overal deed blijken. Glimlagchend voegde ik hem toe: ‘Maar een gedeelte van uw vermogen hebt gij toch voor uwe medeburgers verzwegen.’

‘Wat dan?’ vroeg hij verwonderd.

‘Wel, dien heerlijken tuin, met zijne moeskruiden en zijn vruchtdragend geboomte.’

‘Ja, maar die was er toen nog niet. Eerst later heb ik dien aangelegd.’

Wij traden nu binnen en zetten ons aan tafel, op eene sprei van drooge bladeren en huiden gelegerd, terwijl de vrouw naast haren man plaats nam. Hunne dochter, een allerliefst meisje, reeds op huwbaren leeftijd, bediende ons en schonk ons een glas lekkeren, donkerkleurigen wijn in. Hunne zonen sneden het vleesch voor, dienden het rond, en deelden vervolgens van zelve in den maaltijd.

‘Gelukkige menschen!’ dacht ik bij mij zelven; waarlijk, uws gelijken trof ik nergens aan! En toch ben ik geen vreemdeling in de paleizen der grooten; toch had ik altijd toegang in de huizen der rijken en magtigen, niet alleen van ambtelooze personen, maar ook van vorsten en landvoogden. Thans schiet mij de eer te binnen, die ik later genoot, dat de magtige beheerscher der wereld, Rome's voortreffelijke Keizer, mij nevens zich op den zegewagen deed plaats nemen, en mij voor de zamengevloeide tallooze scharen, welke eene der rijkste en grootste steden bevolkten, met de schitterendste gunstbewijzen overlaadde. Was ik toen zoo gelukkig, als deze eenvoudige, vergetene landlieden? Kon de glans, welke mij toen omschitterde, den liefelijken gloed overstralen, die dit huisgezin weldadig verwarmde?

Ondertusschen trad ook de buurman van mijnen geleider, van wien hij zoo dikwerf gesproken had, binnen, vergezeld door zijnen zoon, eenen flinken knaap, die eenen haas droeg. Ik zag wel, dat de jongeling bij het binnenkomen bloosde; terwijl

zijn vader ons begroette, was hij weldra het meisje op zijde, dat hij hartelijk kuste en met het wildbraad beschonk. Terstond nam hij haren post over, liet haar naast hare moeder zitten, en diende zelf.

‘Is dat nu uwe dochter?’ zeide ik, ‘wier kleed gij aan dien schipbreukeling hebt gegeven?’

‘o Neen!’ antwoordde hij lagchend, ‘die is al lang getrouwd en heeft al groote kinderen, en woont in het dorp, waar zij met eenen man verbonden is, die er warmpjes inzit.’

‘Helpt zij u dan niet met haren overvloed?’

‘o Wij hebben niets noodig,’ zeide nu zijne vrouw spoedig, die tot nu toe niets had gesproken. ‘In tegendeel, wij voorzien hen van wild en groente, want zij hebben geenen tuin. Van het voorjaar alleen hielpen zij ons aan wat zaaikoren; doch dat hebben wij voort na den oogst teruggegeven.’

‘Zoo!’ zeide ik; ‘wilt gij dan ook dat meisje aan eenen rijken man uithuwelijken, om graan van hem te leenen?’

De jongeling en het meisje bloosden en sloegen de oogen neder.

‘Zij krijgt eenen man, die wel arm is, maar een' jager van de eerste soort,’ sprak haar vader, die den knaap met eenen blik vol welgevallen aankeek.

‘En waarom laat gij de jongeluî dan niet trouwen?’ merkte ik aan; ‘of moet hij ook eerst uit een dorp komen?’

‘Nu, ja! het zal zoo lang niet meer duren; maar wij moeten eerst eenen gelukkigen dag uitkiezen.’

‘Eenen gelukkigen dag! Hoe zoo? Waarvan hangt die af?’

‘Als de maan eens fiksch groot en rond van schijf is, met eene volmaakt heldere lucht en schoon weder.’

‘Zoo! En is hij wezenlijk een flink jager?’

De knaap, alsof het vermoeden van het tegendeel hem reeds hinderde, viel vol vuur mij in de rede:

‘Ja zeker, dat ben ik, vreemdeling! Een hert achterhaal ik gemakkelijk, en durf een wild zwijn zeer goed staan. Morgen kunt gij het zien, als gij dat verkiest.’

‘Hoe komt gij aan den haas?’

‘Dien heb ik van nacht gestrikt. En het was een maanlicht zoo helder als ooit; de schift kon niet grooter, en het weder al wat men verlangen mag.’

Beide vaders lachten, zoowel die van het meisje, als die van den knaap. Bedremmeld keek de borst voor zich, en zeide geen woord meer.

‘Ik heb er niets tegen, lieve jongen!’ zeide de vader van het meisje; ‘maar uw vader maakt zwarigheid, omdat hij nog geen offerdier kan koopen. En er dient dan toch eene offerande den Goden geslagt!’

‘o Dat is niets!’ riep de jongste broeder van het meisje onverwacht uit; ‘daarvoor is lang gezorgd; het dier staat al in den stal en is dik en vet; het kan niet beter.’

‘Waarlijk!’ riepen beide vaders; ‘en hoe kreegt gij dat?’

‘Toen wij het wilde zwijn met zijne jongen vingen, zijn, zoo als gij weet, de eerste jongen ontsnapt; slechts één trof ik zoo raak met eenen steen, dat het bleef liggen. Ik pakte het beet, verruilde het in het dorp voor een klein varkentje, en voederde dit achter in den stal op.’

‘Aha! dan lachte moeder dáárom altijd zoo, als ik zoo dikwerf zeide: Wat knort er toch zoo altijd, en hoe is de gerst zoo gaauw op?’

‘Wij hadden geene kastanjes genoeg, om onze zwijnen vet te mesten, als zij geene eikels wilden eten. Wilt gij het beest eens zien, vader?’

‘Gaarne.’

Opspringend van vreugde, snelden de beide jongelingen naar buiten. Onderwijl stond het meisje op, en haalde uit de andere hut netjes gesnedene stukken struif, mispels, winterappels en allerheerlijkste druiven, van eenen edelen wijnstok. Zij plaatste alles op tafel, na deze met boombladeren van alle vleeschkruimels gereinigd en er frisch varenkruid over gestrooid te hebben. De jonge lieden kwamen lagchend en schertsend met het varken aangedreven, door hunne blijde moeder vergezeld, en door twee kleine broertjes omhuppeld. Zij bragten hagelwit brood, gekookte eijeren op houten schotels en gerooste erwten.

‘Daar is nu het offer,’ sprak de moeder, ‘dat zoo lang voor het huwelijk bestemd geweest is; al het andere is ook in gereedheid; wij hebben voor alles gezorgd, en wat er mogt ontbreken, kan uit het dorp gehaald worden.’

De jongeling stond naast haar, en zag zijnen aanstaanden schoonvader aan. Deze meesmuilde en schertste:

‘Maar wilt gij het varken nog niet wat vetter laten worden?’

‘Is het nog niet dik genoeg? Waarlijk, het zal nog in zijn vet smoren.’

‘Draagt toch zorg,’ zeide ik, ‘om hem te helpen, dat het

varken misschien wel in vetheid toeneemt, maar ondertuschen deze,' op den jongeling wijzende, 'vermagert.'

'De vreemdeling heeft gelijk,' sprak de moeder; 'de arme jongen kwijnt. Heb ik laatst op eenen nacht niet gezien, hoe gij stillekens naar buiten sloopt?'

'De honden sloegen aan, en ik ging, om eens te zien, wat er gaande was.'

'Neen, jongenlief! gij zwierft als in vertwijfeling rond. Kom, lieve buurvrouw!' zeide zij, terwijl zij deze omhelsde, 'laat ons de kinderen niet doen treuren.'

'Wat dunkt u er van, manlief!' sprak deze.

'Top!' riepen allen, 'overmorgen zal het huwelijk plaats hebben. Onze gast blijft immers zoo lang over?'

Dat mogt ik niet weigeren, en ik vertoefde met het grootste vermaak bij deze uitmuntende menschen. Welk een verschil tusschen deze en de groote luî, als er een huwelijk op til is! Daar wordt gekoppeld, gevraagd, gevischt naar geld, naar afkomst; getwist over uitzet en bruidschat; gekibbeld over huwelijksvoorwaarde; met listen omgegaan, papieren geteekend en alles wel uitgecijferd en berekend, opdat men elkander toch niet in de luijeren legge, ofschoon beide partijen het maar al te gewillig zouden doen! En na al dien omslag en al die moeite, ontstaat er nog dikwerf gekijf, gehaspel en vijandschap op het vieren van de bruiloft zelve!

Deze ontmoeting had de som mijner reisondervindingen met een merkwaardig getal vermeerderd. Nadenkende over de voorregten der armoede, namelijk van gemis van rijkdom en aanzien, niet van wezenlijk gebrek, hetwelk even verderfelijk op geest en ligchaam werkt, als overvloed van kwalijk bestede schatten, zette ik mijne verdere togten voort. Alle plaatsen bij onze Dichters en Wijsgeeren, welke dit punt meer of min opzettelijk hadden behandeld, kwamen mij voor den geest, en ik vond eene rijke stof tot toepassing, waaruit eene zeer merkwaardige Verhandeling zou kunnen opgesteld worden. Maar ik heb lang genoeg gekeuveld. Slechts één ding ligt mij nog op het hart, en diene als gevolgtrekking uit dit verhaal zelf. Algemeen klaagt men over zedebederf, en vloekt de maatschappij, die telkens verergert. Men krabt de vuilnis der steden op, om ze der menschheid in het aangezigt te werpen, en ons nageslacht zal ons voorzeker met nog veel zwarter kool teekenen, dan wij ons zelve beginnen te smetten. Het is zoo. Veel bedroevends levert onze maatschappij in- en

uitwendig op; bouwvallen, woestenijen, dood vertoonen zich, waar voorheen praalgestichten, paradijzen leven bekoorden! Eene gedunde bevolking, een meer verkwijnende landstoestand, boezemen ernstige zorg voor de toekomst in; onze voorvaderlijke Godsdienst waggelt; onze deugden, onze krachten kwijnen. Maar waarom alleen op het slechte gezien, alleen op steden het oog geslagen? Woont er niet nog een krachtig landvolk in vele gedeelten van het uitgestrekte gebied, dat *Rome* gehoorzaamt? Meer menschen, gelijk aan deze eenvoudige bewoners van eenen afgelegen' hoek bij elkander gebragt; meer voorbeelden van de wezenlijke mogelijkheid van goede zeden en geluk, en wij behoeven het nageslacht geene redenen op te leveren, om met die mate van afschuw op ons neder te zien, als misschien te eeniger tijd gebeuren zal.

H. POL.

Tusschen Napels en Palermo.

Tien ure! Reeds dampte de stoomboot en ontrolde hare walmende rookvlag, die waarlijk in geen opzigt met den sierlijken, luchtig wapperenden wimpel van gewone vaartuigen mag vergeleken worden. Wie twijfelt er aan, of wij vertrekken dadelijk?

Er verliep een half uur! Maar dat kon toevallig plaats hebben. Ik wandelde het dek op en neder; eene bezige drukte omgonsde mij; de passagiers vergaderden zich allengskens. Nog een uur! Mijn uurwerk liep toch goed, en stoorde zich immers niet aan de Italiaansche wijze van tijdberekening.

Nog een uur! Ik was de eenige niet meer, die verwonderd en verdrietig keek; al mijne reisgenooten staken het hoofd bijelkander.

‘Waar is de Kapitein?’ Terstond begaven zich eenigen onzer naar de kajuit, en vroegen naar de reden van het oponthoud. Een gemelijk: ‘Ik vertrek nog niet!’ was het eenige troostwoord. ‘De passagiers verliezen slechts geduld, ik tijd en stoom!’

Dus bleek het oponthoud niet vrijwillig te zijn! ‘Welnu!’ fluisterde men elkander toe, ‘de regering steekt hierachter! Hij mag nog niet vertrekken!’

Alle aangezigten trokken op dit vermoeden zich in eene ernstige plooi! ‘Is er misschien een *carbonaro* onder ons verscholen? Huist er een moordenaar, een banneling onder ons vreedzaam gezelschap?’

Het kan niet anders. Immers daarginds komt eene sloep aangeroeid; twee Officieren zitten daarin; zes forsche kerels hanteren met vlugheid de riemen. Zij naderen de boot; zij geven een sein; fluks zijn de krijgshelden aan boord; de Kapitein komt aangevlogen, maakt eene diepe buiging, steekt beide handen uit, en ontvangt met hoogstmogelijken eerbied een vierkant klein pakkatje, met een vervaarlijk zegel voorzien, en gaat met alle voorzigtigheid naar de kajuit, om het kostbare document in veiligheid te brengen.

Wat beteekent dit? Want daar de Officieren zonder verdere navraag weder wegroeiden, konden zij geene vijandige oogmerken tegen het reisgezelschap koesteren. Het moest toch iets gewigtigs zijn, dat het vertrek van een openbaar vaartuig zoo langen tijd vertraagde; dat zoo vele menschen gramstorig maakte, en zelfs eene voorname geestelijke personaadje aan boord tot gansch niet geloovige uitdrukkingen vervoerde!

De Koningin van *Napels* had eenen brief voor haren Doorluchtigen gemaal doen brengen, die den vorigen dag naar *Palermo* vertrokken was. Hare Majesteit kon onmogelijk den gewigtigen inhoud reeds zoo vroeg in den ochtend gereed maken.

Weinig tijds, en de golven der overheerlijke, alom bekende baai van *Napels* wiegelden ons op haren luchtigen dans. Grootsche schaduwgestalten rijzen, uit den nevel der oudheid, van alle kanten voor ons op, en omzweven elke rots, elke kaap, ieder eiland. Uit elken naam van plaatsen op de kust klinkt een welbekende toon van vroegere dagen.

Vrede zij der schimmen der Oudheid! Ik heb niets tegen de soort van eeredienst, die men haar bewijst; maar moeten zij alleen dit Rijk beheerschen? Waarom mogen personen uit lateren tijd, mannen zelfs uit onze dagen, niet evenzeer de aandacht des reizigers boeijen? De statige Romein, de luchtige Griek, woonden niet alleen op deze onbeschrijfbare kusten; bouwvallen en steden konden ook andere volkeren inhebben!

Misschien hebt gij weinig sympathie met dien koenen Noormanschen zeeroover, die eens in deze zelfde wateren de vroegere zeegevechten deed vergeten! De kloeke Ridder boezemt u mogelijk geen belang in, die van hier het Heilige Land te dikwerf onheilig bezocht. Gij geeuwt welligt, even als ik, van de eeuwige PANDOLFS en LANDOLFS, die hier den zwakken staf voerden. Nog minder wil ik u met de tooneelen van roof en moord der zeeschuimers en Afrikanen later vervolgen, of den lang verbleekten zeeroem van *Genua's* en *Spanje's* vloten weder opkleuren; dat alles blijve voor anderen over.

Zie echter naar dat kasteel, dat *Napels* beheerscht, het wèlversterkte *St. Elmo*! Welnu, in 1799 was daar een garnizoen. De Engelsche en Napelsche troepen dwongen het tot overgave. Het spreekt van zelf, op zeer vereerende voorwaarden: vergiffenis van het gebeurde, behoud van krijgseer. De namen van Kardinaal RUFFO en van Sir EDWARD FOOTE, den Engelschen Bevelhebber, bekrachtigden het welbegrepene verdrag.

Daar verschijnt NELSON te kwader ure voor *Napels*! Hij, als Opperbevelhebber der Engelsche strijdkrachten, weigert de onderteekening te erkennen, en neemt de verantwoordelijkheid van het Engelsche bewind op zich. De vergramde Napelsche Koning, door den Admiraal geruggesteund, schendt terstond het woord, in zijnen naam gegeven. *Napels* valt den wraakzieken FERDINAND in handen, en teregtstelling bij teregtstelling verwt de straten met bloed, en doet het hart der ingezetenen van schrik ineenkrimpen. Geene geboorte, geen talent, verloste den aangeklaagde voor de vierschaar!

NELSON verlaagde zijn eigen schip tot eene strafplaats, en de vijfenzeventigjarige Admiraal CARRACCIOLI, door eenen krijgsraad, op het Engelsche vaartuig gehouden, veroordeeld, vond een smadelijk einde, als het eerste slagtoffer.

o NELSON! Lady HAMILTON neme veel voor hare verantwoordelijkheid van deze gruwelen! Haat tegen *Frankrijk*, en al wat uit *Frankrijk* stamde, vergoêlijke veel; de algemeene stemming der Engelsche natie mogt toen eenen zegevierenden zeeheld vergeven; thans, bij kalmer onderzoek, bij erkenning van regt, bij afkeuring van gepleegde woordbreuk, ontheft u zelfs SOUTHEY, uw laatste levensbeschrijver, niet van de blaam, die uw verblijf en uw gedrag te *Napels* op uwen onbetwistbaren roem werpen. *Engeland* zelf herdenkt het met schaamte en droefheid!

Er zweeft nog eene groote, eerbiedwaardige schim over deze watervlakte. Zij matigt zich geenen voorrang aan, en toch wijken de geesten der helden van vroegeren en lateren tijd bij hare verschijning terug. Geene enkele vlek kleeft aan hare herinnering; al de zeeën, en ook dit gedeelte der Middellandsche kom, kenden haar! Het is DE RUYTER! Het omgekeerde van NELSON'S gedrag vereerde juist te *Napels* den grootste der Nederlanders. De Engelschman schond een gegeven woord, vergoot bloed, vierde zijnen lusten den vrijen teugel, speelde den dwingeland en was held; de Nederlander schonk aan gevangenen de vrijheid terug, wees alle verloksels van weelde verachtelijk van zich, matigde zich niets aan, en was Christen!

Groot-Brittanje beheerscht de zeeën, en zijn grootste zeeheld, de eerste waardige tegenpartij van den grootsten veroveraar, zweeft dus op aller tongen, zoo verre de oceaan de kusten der aarde ombruist! *Nederland* is klein, en gebiedt thans op de baren niet meer; zijn grootste zeeheld zweeft niet meer op de tongen van het tegenwoordige geslacht. Maar wie van beide zal, na verloop van eeuwen, als misschien andere volken hier heerschen, als onze namen slechts in de Geschiedenis leven, den eersten rang onder die achtbare reeks van helden bekleeden?

Weg met deze geschiedkundige herinneringen! Hoe dartel danst de dolfijn om ons vaartuig, dat snellijk de golvende oppervlakte klieft, en verder en verder de kusten en eilanden in de vlugt achter zich laat! Het wordt nacht, maar een Italiaansche zomernacht, balsemend en bekoorlijk, al spreidt geene maan hare zachte glansen over de baren; al fonkelt zelfs geene ster door het bewolkte luchtruim. Naar de kajuit! Het is toch nachtelijk donker, en wij verliezen niets bij eenen frisschen slaap!

Naauwelijks werpt de morgenschemering eenen flaauwen gloed in onze vertrekjes, of wij dralen niet, de rustplaats te verlaten, en op het dek naar het lang verbeide *Sicilië* om te zien! Daar ligt zij voor ons, die wijdvermaarde kust, met hare toppen en bergen; die rots dáár is de *Monte Pellegrino* zelf; daar, achter gindsche reeks van kruinen, moogt gij den *Etna* zoeken! Wij werden in weinig meer dan eenen zomerdag van het eene schoone tafereel naar het andere, misschien niet minder heerlijke, tooneel overgeplaatst.

Gij meent in *Italië* te zijn! en de aardrijkskundige verhaalt u, dat *Sicilië* wel zekerlijk eene voortzetting van het schoone schiereiland is! En toch, welk een verschil! Vele, zeer vele volken betraden den overvruchtbaren grond van dat eiland, en lieten de sporen van hun verblijf te duidelijk achter. De meeste kwamen, om te verwoesten! Zij zijn, helaas! geslaagd. En de stilte des doods, de verlatenheid des grafs, getuigen zwijgend hunne daden! En toch vermogten zij niet de Natuur zelve te vernietigen, al roeiden zij het geboomte uit, al braken zij tempels af, al verwoestten zij akkers en beemden. De vorm der bergen, de ronding der landschapslijnen, hangen van menschelijken wil niet af, en de *Etna, Sicilië's* Vorst, moge al soms gebiedend dit of dat rotsbrok verschikken, of dalen veranderen, de schoonheid neemt hij niet weg.

En de tegenwoordige bevolking! o Vertrouw niet op die zachte toonen, die u uit MELI'S bekoorlijke verzen toefluisteren! Laat

u niet door de balsemgeuren bedwelmen! Een vulkaan brandt hier niet alleen op het eiland; maar elks boezem gloeit, alsof eene andere vuurkolk de hartstogten deed zieden! Begeef u niet alleen in de puinen van gindsche tempels en graven! Of, ja, misschien is zelfs die raadselachtige holenstad, waar gij vol verwondering grotten voor huizen ontmoet, en de mensch als eene mol in den nacht schuilt, nog wel het veiligste verblijf! Zoude er voor *Sicilië* nog eene toekomst zijn, gelijk er een heerlijk verleden geweest is? AMARI! eere zij u als Geschiedschrijver toegebragt; maar uwe Vaderlandsliefde zal uwe uitzigten niet verwezenlijken. Wat eens dood is, wordt niet weder levend, noch bij menschen, noch bij volkeren!

P.

Goethe uit het staatkundig oogpunt beschouwd.

Gedurende de laatste vijf en twintig jaren van de vorige, en de eerste vijf en twintig jaren van de tegenwoordige eeuw, schitterde in *Duitschland* een man, die in zijne letterkundige voortbrengselen, zoowel als in zijn maatschappelijk karakter, eenen geest ten toon spreidde van die verhevenheid, welke aan allen ontzag, en aan sommigen, die in geestbeschaving niet op te verren afstand staan van het voorwerp hunner bewondering, liefde inboezemt. Ik bedoel GOETHE.

Er zijn er, die in den grootsten man gaarne gebreken en onvolkomenheden zien aangewezen; die geene behoefte schijnen te hebben, om aan waarachtige menschelijke grootheid te gelooven. Is het, omdat zij niet dan noode eene grootheid boven zich erkennen; dat zij, hetgeen den grooten man zwaks of onvolkomens mogt aankleven, zoo gaarne doen uitkomen, ten einde hem dus den gewonen stervelingen gelijk te maken? Maar er zijn anderen, die even gaarne zich in de beschouwing van een waarlijk voortreffelijk mensch verlustigen; die niet dan met moeite eenige vlek op het voorwerp hunner genegenheid dulden; die, in eenvoud, zich inwendig gedrongen gevoelen, wat zij aanstaren, te begrijpen, als noodwendig dus en niet anders.

Ik wenschte den man, dien ik zoo even noemde, van eene smet te reinigen, welke hem wordt aangewreven. - GOETHE wordt van vele zijden aangerand; doch tegen verscheidene zijner tegenstanders is het ter naauwer nood der moeite waardig, hem te verdedigen, of zou de verdediging te veel bij algemeenheden moeten blijven? Niet zoo tegen dezulken, die hem van gebrek aan politischen zin, van gemis van belangstelling in het lot zijns Vaderlands, van onverschilligheid ten aanzien der ontwikkeling zijner natie, ja, van verachting van den volksgeest beschuldigen, - en deze beschuldiging is het, welke ik van hem wil trachten af te weren.

Het is, voorwaar, geene ligte beschuldiging tegen GOETHE, welke ik daar omschreef. Wanneer het waar is, dat de mensch, de man, eerst dan zijne bestemming ten volle bereikt, als hij zich lid van een staatsligchaam gevoelt te zijn, en zich als zoodanig erkent; wanneer het de eisch is onzes tijds, welke ook die van GOETHE was, dat men alle gezag, ook het staatsgezag, vrij leere eerbiedigen, hetgeen zonder deelnemende studie van de wetten, die ons beheerschen, en van den tijd, waartoe wij met betrekking tot ons volkswezen behooren, niet mogelijk is, dan zou GOETHE zijnen tijd en zijne eigene bestemming niet hebben begrepen, veelmin het verpligte zijns maatschappelijken levens bereikt hebben; dan zou die trotsche afsluiting tegen alle deelneming in het lot van zijn worstelend volk, eene onverschilligheid, waarin hij zijne eer zou gezocht hebben, zijne schande wezen, - ten minste, zoo die beschuldiging op genoegzame gronden steunt. - Onderzoeken wij, of dit werkelijk het geval is.

Alle ware ontwikkeling bestaat in drie perioden. Gedurende de eerste bevindt zich de mensch, zonder strijd, door gevoel en verbeelding in het bezit van die voldoening, welke te weeg brengt, dat geen mensch hem bitter grieft. In de tweede openbaart zich eene onbevredigende zucht, welke hem het genot van hetgeen hij bezit, misgunt, en hem met smart en strijd naar de voorwerpen van zijn streven doet trachten. In de derde, eindelijk, verheft hij zich op een standpunt, waarop hij zich door eigene kracht en met volle bewustheid in het bezit weet van zijne begeerte en van het doel zijner bestemming.

Er zijn weinig historische karakters, bij welke die drie

trappen van ontwikkeling zoo in het oog vallen, als bij GOETHE. Vandaar dat er moeijelijk eene levensschets van dezen man zal te vinden zijn, in welke niet drie verschillende tijdperken worden aangenomen, en door den Schrijver, als ware het met de verschillende resultaten van zijn handelen en werken in de hand, worden aangewezen.

Ook uit het oogpunt, waaruit wij GOETHE thans beschouwen moeten, komen die drie tijdperken in aanmerking. De eerste periode zal ons hem vertoonen als jongeling, dweepende voor vrijheid en strevende, die in zijn leven, zoowel als in zijne letterkundige Werken, te verwezenlijken, doch in het volle gevoel van de zelfgenoegzaamheid der jeugd, zonder pijnlijke gewaarwordingen van het verschil tusschen de werkelijkheid en het jongelingsideaal. De tweede periode zal ons den man voorstellen, lijdende onder het smartelijk gevoel der beperkende grenzen, welke zijner vrijheid gesteld zijn. En in de derde zullen wij waarnemen, hoe hij, naar de mate hem vergund, tot bevrediging met de wereld, en daardoor tot vrijheid is opgeklommen.

Wat aangaat het streven van den jeugdigen GOETHE naar vrijheid van allen dwang, dit wordt zelfs niet door de bestrijders, tegen welke wij hem hier wilden regtvaardigen, geloochend, en zij gebruiken het zelfs als een wapen tegen hem, dat hij later ontrouw zou geworden zijn aan de zaak, vroeger door hem voorgestaan, en alzoo zijnen aanleg zou hebben verwaarloosd, zijne roeping veracht. - De blijken daarentegen, waaruit men bewijzen kan, dat GOETHE in de kracht der eerste mannelijke jaren zich nog onder de strijders tegen het staatkundig overwigt der bevoorregten bevond, die blijken liggen meer in het verborgene. En wat het karakter van GOETHE'S werkzaamheid in zijne laatste periode betreft, juist dat duidt men hem ten kwade, dat hij immer den strijd heeft opgegeven, en in zich zelven bevrediging heeft gezocht en gevonden, zoodat wij, om hem ook hier als onberispelijk te doen voorkomen, in GOETHE'S bijzondere betrekkingen, ja, in den toestand van gansch *Duitschland* en van gansch *Europa*, gedurende zijne latere levensjaren, de volstrekte noodwendigheid van de stelling, toen door hem ingenomen, zullen moeten aantoonen.

GOETHE was een vrolijk, ja, los en eigendunkelijk student, die de ingeving van zijnen geest en slechts zijn' ingeschapen' aanleg volgde, vol vatbaarheid voor de genoegens van het ge-

zellig verkeer en ligt verteederd door de natuurlijke bekoorlijkheden van de edelsten der schoone kunne. Reeds vroeg, het is waar, kende hij smart over gemis, en deed zijn opmerkend oog hem bedroevende blikken werpen in het hart van het maatschappelijk leven; maar zijne jeugd, en vooral zijne gave, om wat hij waarnam en leed, in een kunstwerk, als in een beeld, weder te geven, en het zich dus van eene inwendige kwelling tot een uitwendig voorwerp van bevredigende beschouwing te maken, hielpen hem snel over alle bezwaren heen. Dit heet vrijheid en vrolijkheid, door natuur en oefening gewerkt! - Doch wij moeten hem meer bepaaldelijk uit ons aangewezen oogpunt beschouwen. Allen dan, zelfs die bestrijders van des Dichters karakter, met welke wij hier te doen hebben, geef ik gereedelijk toe, dat de gedragingen en geschriften van den jeugdigen GOETHE van eene gloeijende zucht tot onafhankelijkheid getuigen. Doch hoe ligt vermengt men hem met zoo vele jonge vernuften van denzelfden tijd, in welke eene minder zuivere aandrift werkte, en plaatst men zijne letterkundige voortbrengselen op dezelfde lijn met de ziekelijke produkten van menig mislukt genie uit het midden van de laatste helft der vorige eeuw! Hoevelen vertegenwoordigden in die dagen de regten van den vrijen mensch tegenover den dwang van eenen verfranschten kunstsmaak en de onnatuurlijke vormen des burgerlijken levens, maar werden daartoe slechts door de zucht bezield, om hun eigen *ik* te doen gelden! Geen wonder derhalve, dat zij, daar slechts de werkzaamheid in de dienst der waarheid haar loon met zich brengt en bevredigende resultaten oplevert, even als een LENZ, in vertwijfeling eindigden, of, gelijk een STOLBERG, de zaak der onvrijheid nog vuriger omhelsden, dan zij te voren die der vrijheid waren toegedaan geweest. Maar GOETHE zweefde hoog boven die allen! Gelijk, door den aanstoot van zijn genie, al die flikkersterren of dwaallichten nevens hem zijn opgedaagd, zoo overleefde hij hen alle, en bereikte hij na dien morgenstond zijnen vollen middag. GOETHE vertegenwoordigt, wat in die onstuimige rigting, in die *Storm- en Drangperiode*, onder welken naam dit tijdvak in de Geschiedenis bekend staat, waars en blijvends gelegen was. Zijn *Werther*, doorgaans als eene klagelijke liefdesgeschiedenis aangemerkt, is een werk van oneindige diepte; de liefde van den held voor CHARLOTTE is slechts iets bijkomends, en de katastrophe, de zelfmoord van WERTHER, heeft in die liefde slechts hare uitwendige aanleiding,

en geenszins haren psychologischen grond. De *Werther* is een kind van hetzelfde brandende streven, dat den Dichter de eerste bladzijden van zijnen *Faust* uit het hart deed stroomen. De *Werther* kenschetst eene onbedwingbare mystische zucht, om zich op eene onmiddellijke wijze met het hoogste wezen in betrekking te stellen, en zoo, met onverderfelijke kracht aangedaan, op en over de aarde te heerschen. Zulk een streven stelt zich iets ongerijmds ten doel; het moet op den ondergang van den individu uitloopen, en daarom heeft de Dichter zijnen *Werther* met de pistool zijn waanzinnig brein doen verzengen. Maar toch, wie zulke, al zijn het ook excentrische zielsbehoeften gekend, zulke toestanden doorleefd, en zich naderhand bezonnen heeft, zoodat hij, om zoo te spreken, voor zijnen voet wist te vinden, wat hij met onstuimige drift in alle hemelen gezocht had, de zoodanige staat, voorwaar, op een hoog standpunt; hij kent de onvervreemdbare regten der persoonlijke vrijheid, en zoo daarbij GOETHE niet regtstreeks aan politische regten dacht, het was, omdat eerst de metaphysische idée der vrijheid moest doordringen; het was, omdat hij een Duitscher was, en alzoo tot eene natie behoorde, die philosophisch aan het licht brengt, wat haar Fransche nabuur in het staatkundige tracht te verwezenlijken, gelijk dan ook, wat GOETHE zijnen *Werther* ingaf, bijna gelijktijdig in *Frankrijk* op het gebied van het staatkundige boeide, om weldra de revolutie te doen ontluiken, welke even bloedig moest afloopen, als *Werther* zijne bane bloedig geëindigd had.

Doch niettemin bezat de jeugdige GOETHE ook medegevoel met de Duitschers als volk. Getuige zijne voorliefde voor de oud-Duitsche wereld, die echter nimmer in een romantisch dweepen met Keizer en Rijk, met Ridderschap en verouderde kunst ontaardde; eene voorliefde, waaraan wij zoo menig treffend oordeel over oude kunstvoorwerpen, zoo menige frissche schildering van aloude volkszeden en volkstooneelen, als wij nog zelfs in zijne latere Werken ontmoeten, en zelfs de bewerking van den *Reintje de Vos*, te danken hebben. Getuigen zijne liederen, in welke hij den toon des volks onnavolgbaar, en tot verwisseling toe van hetgeen hij in dit *genre* voortbragt met echte oude volkswijzen, aansloeg en trof. Getuige, vooral, zijn *Götz von Berlichingen*, een dramatisch Gedicht, kort vóór den *Werther* uitgekomen, in hetwelk de Duitsche kracht en eerlijkheid en vrijheidszucht zich een onvergankelijk gedenkteeken zien opgerigt.

De blijken, dat GOETHE in de kracht der eerste mannelijke jaren zich nog onder de strijders tegen het staatkundig overwigt der bevoorregten bevond, liggen, zeide ik, meer in het verborgene. Intusschen, zij zijn aanwezig, en voor dengenen, die zijne letterkundige voortbrengselen doorgronden kan, sprekend genoeg. Ik zeg dit, met het oog op een drama uit zijne tweede periode, gedurende zijn verblijf in *Italië* ontworpen, een Werk, diepzinnig als al zijne Werken, zijn' *Tasso*. In dit Stuk ziet ligt iedereen de voorstelling van den strijd des Dichters, die zich blootgesteld ziet aan de onvermijdelijke grieven, welke de wrijving met personen doet ondervinden, wier hooge rang hun zeker regt geeft, om, bij alle erkenning van den minder bevoorregte, op zijnen *persoon* uit de hoogte neder te zien. Maar bij GOETHE is de Dichter geen exceptioneel wezen; veelmin is hem de gave der Dichtkunst eene soort van beroep, dat dengenen, die het beoefent, door een uitwendig karakter onderscheidt. De Dichter is hem eerst en vooral mensch, en drukt het algemeen menschelijke in zijn denken en gevoelen uit. Zoo vertegenwoordigt ook TASSO, in het Tooneelstuk van dien naam, het lijden van een' iegelijk, die lijden kan. En wat is het, dat hem kwelt? Hij maakt aanspraak op gelijken rang, op gelijken glans, op gelijken werkkring met hen, die door hunne geboorte geroepen zijn, om, ingewijd in de geheimen van den Staat, de lotgevallen der volken te regelen, en zich altijd op een glansrijk tooneel geplaatst vinden, waarop zij voor hunne personen opzien en ontzag eischen mogen. Gevoelende, dat hij van de vervulling van dezen wensch verstoken moet blijven, is hij in de verzoeking, om het goddelijk talent, dat hem toebehoort, klein te achten, of zoekt hij zich te handhaven op het gebied van het fantastische. - Wie, die *dus* den *Tasso* beschouwt, ziet daarin niet eene stille staatkundige oppositie, en beseft niet, dat GOETHE op zijne wijze den eisch van onzen tijd begreep en deelde; van onzen tijd, die voor den bur ger inzage en vrije stem in staatszaken, deelgenootschap aan de eere der heerschers verlangt, en inzigt en talenten bij de keuze tot staatsbedieningen in de schaal wenscht gelegd te zien! Zoo moge dan GOETHE in dit tijdperk niet, zoo als SCHILLER, historische drama's gedicht hebben; hij moge dan niet op zulk eene wijze het oordeel van den geest der wereldgeschiedenis over vooroordeel en misbruik hebben voorgesteld (zijn *Egmond* behoort in zijnen aanleg tot de vroegere periode,

en voldoet niet aan de vereischten van een echt historisch drama), hij kan daarom niet van gebrek aan deelneming in het staatkundig leven beschuldigd worden; slechts is hij hier wederom GOETHE zelf, de eigenaardige GOETHE. Het objectief-geschiedkundige gaat hem niet aan, vóór hij den strijd op het gebied der subjectiviteit heeft doorleefd en voldongen. SCHILLER dicht zijn' *Fiesko*, zijn' *Willem Tell*, zijn' *Don Carlos*; maar GOETHE geeft rekenschap van zijn eigen zieleleven en zielelijden; zijn *Tasso* is, naar eene uitdrukking van hem zelven, doch op een ander zijner Werken toegepast, eene antieke vaas, waarin hij zijne eigene tranen heeft opgezameld.

En toch, gelijk wij boven nevens zijnen metaphysischen *Werther* zijnen historischen *Götz* konden plaatsen, zoo ontbreken ook in deze periode de proeven niet, dat GOETHE de Geschiedenis in die gewigtige tijdstippen, in welke men de volken vreesselijk ziet opstaan en wraak ziet oefenen, wist te begrijpen en in zijne tafereelen naar het leven te teekenen. Ik heb hier bepaaldelijk zijn' *Herman en Dorothea* voor den geest, nog vóór het einde der vorige eeuw in het licht verschenen, een gedicht, dat de kennismaking verhaalt van een' eenvoudigen kasteleinszoon met een meisje, dat zich als dienstmaagd laat huren, maar in hetwelk het aanminnig tafereel de Fransche omwenteling met hare uitwerkselen op het lot van personen en volken tot donkeren achtergrond heeft, en waarin de beweging, door haar te weeg gebragt, mede in het spel komt, en door den Dichter met eene waarheid en verhevene onpartijdigheid wordt voorgesteld, welke al dengenen den mond moet stoppen, die hem den roem eener deelnemende studie van het lijden en werken der volken zouden willen ontzeggen.

Zoo zijn wij dan tot des Dichters laatste periode genaderd. Zij vertoont ons GOETHE, die als ware het den vrede geteekend heeft met alles, wat hem vroeger aanvocht. Gelijk de gesloten vrede doorgaans zelfs den overwinnaar geenszins in het bezit van al zijne wenschen stelt, en hij het doel van den afgeloopen' strijd meestal niet ten volle bereikt, daar de gewezen vijand in zijne regten moet erkend worden, zoo ook hier. Veel laat GOETHE thans als noodwendig gelden, wat hem niet naar den zin kan zijn; maar wat hij bezit, wil hij genieten; zoo ver zijn schepter reikt, wil hij heerschen, en de grenzen van zijn Koningrijk bewaakt hij zorgvuldig tegen allen

overlast van buiten. En dit zijn Rijk is in de eerste plaats dat, wat hem onmiddellijk omgeeft: kalmte en welvoegelijkheid moeten rondom hem heerschen; het gezellig verkeer, waaraan hij deel neemt, moet door goede luim worden gekruid, door bevallige manieren opgeluisterd, door de Schoone Kunsten ge sierd. Gelijk elke scherpe tegenstelling van gevoelens, elke onbewaakte uitval door den goeden toon wordt veroordeeld, zoo komt hij thans, zelfs wanneer hij schrijft, schrijft als Dichter, niet uit zijne plooi, en zijn stijl is afgemeten, voorzigtig en gemanierd, of geheimzinnig en wonderspreukig. Voor het overige houdt hij zich in zijne binnenkamer bezig met een object, hetwelk, in deszelfs strenge ondergeschiktheid aan eenige onveranderlijke wetten, dengenen, die het beheerschen wil, aan geene teleurstellingen blootstelt, maar van hem slechts een open oog en eenen vatbaren geest verlangt. Ik bedoel de Wetenschap. Deze, en wel bepaaldelijk de theorie der Schoone Kunsten, en de leer der Natuur, worden door hem beoefend. Met welk een' uitslag? Vraagt dit aan zijn Tijdschrift: *Kunst en Oudheid* getiteld, aan zijne *Kleurleer*, zijne *Metamorphose der planten*, aan die opstellen, waarin zijne ontdekkingen op het veld der anatomie en der meteorologie, zijne studiën in geologie en mineralogie, vervat zijn. Maar gedurende al dien tijd geen spoor van deelneming in het lot zijns volks; geen treurtoon van den Dichter, toen het kanon van *Jena*, zoo nabij zijne woning, hem den ondergang van het statenverbond van westelijk *Duitschland* verkondigde; geene opwekking aan de scharen der vrijheidszonen, die, zeven jaren later, den dwingeland gingen verdrijven; geen juichtoon bij zijnen val; geen woord medegesproken ter verdediging der hooge belangen, die door de politiek van het Heilig Verbond weldra weder op het spel werden gezet. Op het oogenblik, dat troon op troon instortte, schreef hij het lied, dat de verzameling opent, later onder den naam van *West-Oostelijke Divan* uitgegeven, in welk Werk de Dichter zich als het ware met der woon gevestigd heeft in het kalm peinzend Oosten, buiten het bereik van de smart, over de verlorene hoop der volken, van het geschokte Westen. Toen de Duitsche jongelingschap naar de Fransche grenzen toog, en de geestdrift der meerbejaarden haar vergezelde, sloot GOETHE zich op in zijn studeervertrek, om (meen ik) Chineesch te gaan leeren.

En zullen wij dan nog van dien man de beschuldiging kunnen afweren, dat hij onaangedaan bleef bij de algemeene

verslagenheid, koel bij de algemeene verrukking, zonder deelneming, waar het de dierbaarste belangen gold? Ja, koel bleef hij bij dat alles. Maar onderzoeken wij de beweging van het Duitsche volk tegen *Frankrijk*, eerst om door de kracht van NAPOLEON'S vuist teruggeslagen te worden; vervolgens om de Franschen op hunne beurt over den *Rijn* terug te slaan; beschouwen wij haar van wat naderbij, en zien wij, of het toen wel der moeite waardig was, om mede te lijden en mede te streven. Welk een Staat ging in het *Pruissen* van 1806 te gronde? De vrijzinnige geest van FREDERIK II was lang geweken. Wat hij tot verbetering der regtsbedeeling had ondernomen, was onvoleindigd gebleven of verijdeld. Onder het Ministerie van WÖLLNER had een geest van terugwerking alle vrije beweging in godsdienst en wijsbegeerte aan banden gelegd. Weldra waren de hoogste bedieningen in Staat en leger in handen van onbekwame voorwerpen. Eerst had *Pruissen* de maatregelen van *Frankrijk* tegen *Duitschland* in de hand gewerkt, omdat Ministers, als een VON HAUGNITZ, zich door BUONAPARTE om den tuin lieten leiden, en vooral omdat het zich niet tot het denkbeeld verheffen kon, dat de Duitsche Staten allen naijver moesten op zijde zetten, om als één man tegenover *Frankrijk* te staan. En toen het eindelijk vijandelijk optrad, hoe was het toen in het hoofdkwartier des legers gesteld? Hoeveel onzekerheid, hoeveel twijfeling! Hoe zeer ontbrak er de echte geest, die eener natie kracht geeft tegen het gevaar van buiten! Maar was er wel iets anders te wachten van eene verouderde, in zich zelve verteerde monarchij, die aan hare nederlaag in den strijd met *Frankrijk* hare wedergeboorte moest verschuldigd worden? En zal men dan GOETHE ten kwade duiden, dat hij onaangedaan de straten van *Weimar*, eerst met de drukte van het opwekkend, en toen met de ontsteltenis van het vlugtend leger vervuld zag, en dat hij den overwinnaar, NAPOLEON, met hetzelfde gelaat te woord stond, waarmede hij hen had begroet, die hem kort te voren waren gaan bestrijden? - Weinige jaren later kon een jongeling, een man uit het volk, zich laten vervoeren, om dweepende voor Duitsche vrijheid en Duitsche volkseer, den Franschman op de hielen over den *Rijn* te trekken. Maar kon de band tusschen Vorsten en Volken, welks tijdelijk aanwezen den Koning van *Pruissen* zijne ‘Oproeping aan mijn Volk’ in den mond gaf, van duur zijn? En hoe heilrijk en noodig de verjaging van den bui-

tenlander ook voor *Duitschland* geweest moge zijn, bezat het de elementen, om, wanneer de vijand verdreven zou zijn, een gelukkig en vrij volk te bevatten? Hoevele inzigten, door het oogenblik van vervoering in het hoofd der Vorsten verwekt, zijn later verduisterd! GOETHE, die aan de hoven verkeerde, en Duitschlands Regentenfamiliën zoo van nabij kende, als het den Staatsminister van een Doorluchtig Vorstenhuis, die door de innigste vriendschap met zijnen Hertog verbonden was, kan gegeven zijn, - GOETHE wist te beoordeelen, of al die verwachtingen, door het tijdperk van 1813 opgewekt, ook zouden kunnen vervuld worden. En terwijl, nader bij onze tegenwoordige dagen, de uitdenker der in hare grondstellingen vrijzinnigste philosophie der wereld, terwijl HEGEL, door de magt der omstandigheden geleid, om niet te zeggen verleid, zich plooide, om in zijne Schriften van eene meer praktische strekking het bestaande goed te heeten, zou men toen van GOETHE eene andere houding hebben kunnen verlangen, die sinds lang reeds *vrijwillig* alle overspannen verwachtingen, hoe ook genaamd, had leeren afleggen? Neen! de reactie, op de opwekking van de dagen des vrijheidskrijgs gevolgd, was eene noodwendigheid, die zelfs *ons* nog verder leiden moet, en nogmaals, zal men het dan GOETHE ten kwade duiden, dat hij zich vestigde en verschanste op een gebied, waar hij vrij, ja, waar hij heerscher en Koning kon zijn, gelijk hij het, door allen erkend, gedurende eenen menschenleeftijd was, op het gebied van het schoone en geestrijke gezellig verkeer, van Wetenschap en Kunst?

Om te doen zien, in welk een licht het leven van Staten en Volken zich gedurende dit laatste tijdperk aan GOETHE'S geest vertoonde, zou ik uit het begin van het tweede Deel van zijnen *Faust* moeten putten, iets, hetwelk, zonder oneindig veel voorbereidende en bijkomende ophelderingen, niet doenlijk zijn zoude. Dus besluit ik liever hier mijne beschouwing, den Lezer dank zeggende, die mij tot dusverre volgde.

W.G. BRILL.

Het toekomstig leven.

(W.C. Bryant *gevolgd*.)

o Liefste! hoe zal 'k u herkennen,
Hoe weêrzien in der geesten kring,
Als wat in u de tijd kon schennen,
Verwelkt in 't stuivend stof verging?

Van welk een glans die sfeer mogt gloren,
Getuige wierd zij van mijn rouw,
Deedt gij er mij geen welkom hooren,
Las ik er in uw blik geen trouw!

Blijft, overstelpt van zaligheden,
Uw ziel er d'eigen' wensch niet voên?
Op aard' hebt gij voor mij gebeden:
Zoudt gij 't niet in den hemel doen?

Het koeltje suizle er vreugde en vrede,
En licht en lucht zij smetteloos;
Wat waar 't, droegt g'er geen heugnis mede
Van wien uw jeugdig harte koos?

Ach! had de liefde, die u blaakte,
Mijn strafheid dragend met geduld,
Die u veredelde, u volmaakte,
Haar roeping ook in mij vervuld!

Voor u ging dáár de hemel open,
Wijl hier ge u boogt voor 's hemels wil;
Gij zweegt in bidden, lieven, hopen,
Het kwaad met goed vergeldend, stil!

Voor mij, in aardsche zorg gedompeld,
Ik werd door baatzucht overheerd;
Mijn hart, van gramschap ingeschrompeld,
Schijnt, door dien helschen gloed, verteerd.

U voegen paradijspalmkransen,
Door zusterenglen aangeboôn;
U de onverdoofbre hemelglansen,
Een weêrschijn van des Hoogsten troon.

Maar slaat ge ook onder 't nederknielen
Thans hagelblanke wieken zaam,
Gij draagt toch bij die zaalge zielen
Den welbekenden, dierbren naam?

Maar mogt de Hemel 't schoon verklaren,
Uw aanschijn hier op aard' bedeeld,
Uwe oogen bleven, wat zij waren,
De spiegel, waar uw ziel in speelt?

En zult gij, als de gunst des Heeren
Mij toelaat in uw zalig oord,
M'er niet waarachte wijsheid leeren,
Begrepen in een enkel woord?

In LIEFDE, die de wereldorde
Me onthult in al haar harmonie,
Tot ik ten leste U waardig worde
En met u dankbaar opwaart zie!

P.

Antwoord van Mr. A.F. Jongstra, op het geschrijf van eenen nameloozen Recensent zijner pleitrede over de verpligting der hypotheekbewaarders ten opzigte der doorhalingen van hypothecaire inschrijvingen.

Minder door de *hoop*, dan den *wensch*, om nuttig te zijn, daartoe aangespoord, besloot ik vroeger een paar pleitreden in het licht te geven.

Ik had het genoegen, dezelve ver boven mijne verwachting gunstig te zien aankondigen, vooral in *de Gids*[1], waarin men het verslag mijner tweede pleitrede eindigde met de woorden: 'Ten slotte noodigen wij den schrijver uit, ons op meerdere proeven zijner grondige regtskennis te onthalen.'

Het verwonderde mij dus, eenige weinige maanden later, in *de Gids*[2] mijne laatstuitgegeven pleitrede te zien gehavend, alsof daaraan, naar vorm noch inhoud, eene letter goed ware; - en zulks te meer, omdat ik reeds van mannen, die én als gellerden, én uithoofde der aanzienlijke betrekkingen, die zij bekleeden, tot de eersten der Nederlandsche regtsgeleerden behooren, zoo vele blijken en betuigingen van goedkeuring had ontvangen; - omdat eene regtbank, wier vonnissen doorgaans ook wetenschappelijk, voortreffelijk zijn, zich wel met mijne redeneringen had willen vereenigen, en verscheidene mijner bewijsgronden waardig had geoordeeld, om als beweegredenen in haar vonnis te worden opgenomen; - omdat, eindelijk, de Redactie van het Weekblad van het Regt (in n°. 406) én in het opstel van den heer VAN DER LINDEN, *én in mijne pleitrede* menigvuldige gronden vindt ontwikkeld, welke de algemeene aandacht zeer waardig zijn, en welligt zullen kunnen leiden tot eene nadere, ernstige overweging der vraag[3].

Mijne verwondering was echter van korten duur. Het valt toch in het oog, - wierd althans door velen opgemerkt, dat des Rec^{s}. geschrijf in eene heftige gemoedsbeweging daarheen

(1) 1839, Boekbeoord., blz. 107 sq.; 1842, Boekbeoord., blz. 110 sqq.
(2) 1843, Boekbeoord., blz. 475.
(3) De refer. in het *Ned. Letterbl.* 3^{e}½^{e} jaarg., blz. 17 sq. denkt ook zeer gunstig over mijn geschrijf.

geworpen was en dat, ook blijkens den aanhef daarvan, des*zelfs* woede[1] in een naauw verband staat met het ongustig oordeel, hetwelk ik gewaagd heb over het werk van ASSER uit te spreken, ofschoon hij dan ook, waarschijnlijk niet geheel zonder besef van het schandelijke van zijn geschrijf, den moed niet heeft gehad zijn naam te noemen[2]. Hetgeen hij zegt, bewijst in allen gevalle, dat hij dien waarheidszin, die goede trouw mist, zonder welke eene grondige beoefening der regtswetenschap onmogelijk is; de toon, waarop hij spreekt, verraadt een eigenwaan, welken men bij een wetenschappelijk gevormd man zelden zal aantreffen. - Hij heeft bij dit alles geen enkelen grond voor zijn gevoelen aangevoerd, maar slechts zijner woede lucht gegeven in eenige magtspreuken en grofheden, en gold het bij den man liefde voor waarheid en wetenschap, belangstelling in de juiste toepassing onzer wetten, dan zoude hij met bewijzen en redeneringen, in plaats van met grofheden en magtspreuken hebben gestreden.

Ik geloof dus niet, dat eenig man van gezond verstand, veelmin eenig waar regtsgeleerde, aan het geschreeuw van recensent op zich zelf eenige waarde hechten zal. - *De Gids* heeft het echter opgenomen, en veelligt ontleent het daaraan eenig gezag. - Het is dan daarom, en ook daarom alleen, dat ik gemeend heb, niet geheel te moeten stilzwijgen, want, wat den recensent zelven betreft:

- - - mihi - - -
Parca non mendax dedit et malignum
Spernere vulgus

En ook de geleerde wereld heeft haar malignum vulgus. -

Ik moet nu de algemeene aanmerking voorafzenden, dat elk, die de moeite wil nemen, het geschrijf van recensent met de pleitrede te vergelijken, zich overtuigen kan, dat rec. over het algemeen de gewigtigste, of - zoo men wil - minst ongewig-

(1) Bewijst niet juist de woede van Rec., dat hij aan mijn werk veel gewigt hecht? - Indien hij het toch inderdaad voor zulk eene prul hield, als hij wil doen gelooven, dan was het immers niet de moeite waard, er zich zoo boos om te maken.

(2) Behalve de door Rec. zelven aangehaalde woorden, heb ik het werk van ASSER genoemd *een nieuw bewijs der menschelijke feilbaarheid.* Ik geloof, dat elk deskundige dit met mij eens is. Dat ik overigens inconsequentien enz. heb aangetoond, spreekt van zelf.

tige mijner redeneringen met stilzwijgen is voorbijgegaan, en die, waarvan hij melding maakt, uit haar verband heeft gerukt, verminkt, door elkander geward, met één woord, geheel averegts heeft voorgesteld.

Na deze aanmerking zullen wij den Rec. op den voet volgen.

Rec. zegt te twijfelen, of hij, die vroeger het gevoelen van den heer ASSER heeft aangekleefd, door mijne redeneringen overtuigd of zelfs aan het wankelen is gebragt.

Indien ik mij geregtigd achtte eene brief van een onzer voorname regtsgeleerden, die vroeger ASSER'S leer aankleefde, openbaar te maken, ik zoude dien twijfel kunnen opheffen, Ik zoude mij buitendien op mondelinge verzekeringen van anderen kunnen beroepen.

Ik heb mij anders ook geheel niet voorgesteld, dat mijn werk de kracht daartoe zoude bezitten; ik heb slechts voorondersteld ‘dat het misschien voor hen, wier oordeel beslissend is, eene aanleiding zoude kunnen zijn, om dit onderwerp in nadere overweging te nemen; voor de Nederl. regtsgeleerden, voor mijne welsprekende confrères eene opwekking om mijne pogingen te ondersteunen.’ - Ik heb dus reeds meer verkregen, dan ik mij had voorgesteld; doch laat Rec. gaarne zijnen twijfel.

De kwade trouw van Rec. springt echter in het oog, waar hij eene vergelijking maakt tusschen het opstel van den heer VAN DER LINDEN (Themis 1843, N°. 1) en mijne pleitrede[(1)].

(1) Die vergelijking is vervat in den volgenden (grammaticaal zelfs gebrekkigen en, alzoo, in eene verzameling van opstellen met fouten beter geplaatsten) volzin: ‘Zoo weinig erkennen wij in deze Pleitrede (- -) echt wetenschappelijk onderzoek, diep en grondig doorzigt, consequentie en logische argumentatie;’ (alle dingen waaraan het Rec. ten eenemale hapert) - ‘iets, dat hem te meer in het oog valt, die in de gelegenheid geweest is het aangekondigde geschrift te vergelijken met het allezins verdienstelijk opstel over hetzelfde onderwerp van Mr. G. VAN DER LINDEN, *Themis*, jaarg., 1843 N° 1, bl. 1-25, uit welke vergelijking men ontwaart, hoe deze, tot de beginselen der hypothecaire wetgeving doordringende, en het door hem bestreden gevoelen daaraan toetsende, tot den bodem toe heeft doorgetast en zich ontdaan van alle kluisters van gezag, terwijl gene, op de oppervlakte zwevende, aan zijn betoog eene eenzijdige en scheeve rigting geeft, die het geheel misvormt, tot een lapwerk zonder eenheid of zamenhang.’
Hoe weinig nu Rec. echt wetenschappelijk onderzoek enz. in deze Pleitrede erkent, blijft nog verborgen. Hoe voorts dat *niet erkennen* in het oog kan vallen door vergelijking van de Pleitrede van het opstel van Mr. V.D. LINDEN, is mij duister. - Rec. leere eerst geregeld denken, en zijne gedachten geregeld uitdrukken, voordat hij over het werk van andere oordeele! -

Immers het opstel van den heer VAN DER LINDEN (waaraan ik overigens alle eer geef) bevat, ten opzigte der onderhavige vraag, *niets anders dan een gedeelte* der gronden van het vonnis en de pleitrede beide[1]. En is het dan geen kwade trouw, geene opzettelijke verduistering der waarheid, wanneer de Rec. zegt, dat M^{r}. VAN DER LINDEN tot den bodem toe heeft doorgetast, doch dat ik op de oppervlakte ben blijven zweven? Indien toch de redeneringen in mijne pleitrede niet deugen, dan deugen *diezelfde* redeneringen in het opstel van Mr. VAN DER LINDEN toch ook niet; - indien de door mij gebezigde redeneringen oppervlakkig, scheef en eenzijdig zijn, dan zijn *diezelfde* redeneringen toch ook oppervlakkig, scheef en eenzijdig bij Mr. VAN DER LINDEN[2].

Dit oordeel van Rec. zal echter moeten worden gewettigd door de opmerking, dat mijn hoofdgebrek daarin gelegen is, dat ik mijner tegenpartij te veel terrein zoude hebben ingeruimd, door gaafweg toe te geven, dat de doorhaling, door eene onbevoegde partij gedaan, de hypothecaire regten niet doet verloren gaan, eene stelling, met welke volgens Rec. de aansprakelijkheid en bevoegdheid der hypotheekbewaarders zoo zeer in verband staat, dat van de beantwoording daarvan de beslissing van het mij behandelde vraagstuk geheel afhankelijk zoude zijn.

Dit beweren van Rec. is in strijd met de stellige woorden van Mr. VAN DER LINDEN zelven, welke het argument, uit de nietigheid getrokken, eene petitio principii noemt. Het is daarbij eene onwaarheid, dat ik hier mijner tegenpartij terrein heb ingeruimd; integendeel heeft de tegenpartij, door de nietigheid

(1) Wat den zamenhang betreft, ik heb mijne Pleitrede, ten aanzien der onderhavige vraag, gedeeld in twee onderdeelen, en behandeld A. de bewijsgronden, B. het gezag. Sub A. heb ik 1. gegeven de gronden voor mijn gevoelen, 2*a* trachten op te lossen de tegenwerpingen in het algemeen, en 2*b* meer bijzonder bestreden de distinctie van ASSER. Sub B. heb ik 1. gezegd, dat de Fransche Jurisprudentie eenstemmig was voor mijn gevoelen, met uitzondering van DURANTON, met wien ik mij meer bijzonder heb bezig gehouden; en heb ik 2. beoordeeld de betrekkelijke plaatsen van Mrs. DE PINTO en ASSER (daarbij de consequentie van genen, de inconsequentie van dezen opmerkende) en 3. aangevoerd het gezag voor mijn gevoelen, onder het Ned. B.W. - Indien dit nu lappen is zonder eenheid of zamenhang naar het oordeel van Rec., welken zamenhang verlangt Rec. dan? Als hij het weet, dan zegge hij het maar!

(2) Ofschoon het opstel van den heer VAN DER LINDEN eene maand later in het licht is verschenen, dan mijne pleitrede, wil ik daarom toch niet beweren, dat ZWEdG. mijne gronden heeft *orergenomen*, daar het zeer mogelijk is, dat twee personen omtrent hetzelfde onderwerp dezelfde gedachten hebben.

te betoogen, mij, zonder dat ik mijne gronden heb behoeven te berde te brengen, een der hechtste steunpunten voor mijn betoog gegeven. Elk regtsgeleerde toch, die niet zoo als Rec. door drift verblind en van het licht der wetenschap verstoken is, zal bij ernstig nadenken erkennen, dat, indien eene doorhaling, op toestemming van onbevoegden en geen-belanghebbenden gedaan, nietig is, dezelve tevens is onregtmatig en dus wettig ongeoorloofd[1].

Overigens blijkt ons uit deze plaats, dat de Rec. zoo weinig ons hypothecairstelsel en de onderhavige vraag heeft begrepen, dat hij zelfs het verloren gaan van de hypothecaire regten en de opheffing der inschrijving, waarvan hier alleen sprake is, niet heeft weten te onderscheiden[2].

Rec. zegt verder, dat het verschil van gevoelen tusschen den heer ASSER en DE PINTO alleen bestaat in des schrijvers brein.

Maar is het dan geen wezenlijk verschil, dat de heer ASSER den hypotheekbewaarder toekent een regt tot onderzoek omtrent den vorm der acte, terwijl Mr. DE PINTO hem *alle* regt tot onderzoek ontzegt? Ook in het Weekblad van het regt (N°. 406) erkent men het door mij opgemerkt verschil.

Rec. noemt het eene hersenschimmige vrees, doch durft de mogelijkheid niet betwisten, dat, indien het gevoelen van ASSER doorgaat, hij, die zijnen naasten moeite en schade wil berokkenen, iemand, die niets te verliezen, met ƒ 4,00 à ƒ 5,00[3] naar eene notaris zende tot het passeren van eene acte van toestemming, om daarop de doorhaling van alle inschrijvingen, welke ten voordeele van hem, dien hij kwellen wil, mogten bestaan, te doen bewerkstelligen. - Die mogelijkheid is dan ook onbetwistbaar, en is het aanwezen dier mogelijkheid niet genoeg, om het gevaarlijke der leer van ASSER te erkennen?

Uit deze duchtige bewijzen (ik heb er geen overgeslagen) moet

(1) Misschien kom ik op deze stelling nog wel eens op eene meer geschikte plaats terug.

(2) Het schijnt dat Rec. de doorhaling, indien dezelve nietig is, voor iets vri onverschilligs zoude houden. Die echter de practische moeijelijkheden, welke dezelve, desniettemin, baren kan, weet te berekenen, zal van een geheel ande gevoelen zijn.

(3) ‘Daar doen die Heeren wat voor,’ zegt Rec. Volgens tarief kan echter een acte en brevet niet meer dan ƒ 4,00 à ƒ 5,00 kosten. Rec. schijnt dus of he tarief niet te kennen, of geen hoog denkbeeld van de eerlijkheid *dier Heere* te hebben.

nu echter volgen, dat ik mijne leer met ons geheel hypothecair stelsel niet in verband heb gebragt.

Men zoude zich echter bedriegen, indien men meende, dat de Rec. nu reeds al zijn kruid verschoten had. Hij vindt nog bovendien gezochte redeneringen en spitsvindige haarkloverijen, welke bestaan, - andere noemt hij niet, - in de uitlegging der woorden: *in beide gevallen*, en het gecreëerde verschil tusschen *magtiging* en *toestemming* in art. 1240.

Elk, die het der moeite waard acht, mijne pleitrede te lezen, beoordeele, of ik te veel waarde aan de woorden der wet heb gehecht. Ik merk hier alleen op, dat ik gezegd heb, dat *magtigen* in art. 1240 beteekent: iemand de magt tot iets verleenen, en wel eene zedelijke magt, eene facultas moralis, een jus; - terwijl ik in de woorden: *in beide gevallen*, waarmede art. 1240 begint, eene verwijzing heb gevonden naar het onmiddelijk voorafgaand art. 1239 en deze verwijzing als *eenen* bewijsgrond, *onder meerderen* voor het verband tusschen deze beide art. heb aangevoerd. Mr. VAN DER LINDEN, in zijn door Rec. zoo zeer geprezen opstel, heeft dit verband, hetzij dan al of niet in navolging van mij, als een argument aangevoerd, en de regter, die toch wel geen haarklover zal zijn, heeft er eene beweegreden van gemaakt.

'Bovenal echter mishaagde ons,' zegt de Rec., 'de onlogische redenering, dat, terwijl de doorhaling, geschied met toestemming van de niet bevoegde partijen, eene onregtmatige handeling is, er voor den Ambtenaar geene *wettige verpligting* (niet *regterlijke verbindtenis*) zoude kunnen bestaan, om dezelve te done. - Wie ziet hieruit niet' vraagt hij 'de verwarring van denkbeelden, door welke de schr. beheerscht wordt?'

Indien er sprake is van verwarring van denkbeelden, dan heerscht die hier blijkbaar bij den Rec., die eene *regtelijke* verbindtenis, waarvan ik gesproken hen, verwart met eene *regterlijke*, en wederom niet begrijpt, dat eene *regtelijke* verbindtenis is eene species van eene wettige verpligting, als welke laatste woorden zoowel eene zedelijke als regterlijke verbindtenis aanduiden, als beide op de wet zijnde gegrond. Indien het van des Recensents denkvermogen niet te veel gevergd is, raden wij hem, om eens tte lezen, de Elementa metaphysica juris doctrinae van KANT, of (welke misschien beter voor zijne krachten berekend zijn) de Elementa juris naturalis van HAUS, welke zich nog al gemakkelijk laten begrijpen. - Misschien ziet hij dan ook wel in, dat het woord *wettig* voor *verpligting* overbodig is,

omdat er geene *onwettige* verpligtingen zijn, maar alle verpligtingen, zedelijke of regtelijke, op de wet zijn gegrond. Indien hij dan goed begrepen heeft, wat eene regtelijke verbindtenis is, misschien beseft hij dan wel, dat de verwarring van denkbeelden aan zijnen kant is.

Dat nu voor eenen ambtenaar eene regtelijke verbindtenis niet zoude *kunnen* bestaan, om eene onregtmatige handeling te volvoeren, heb ik niet beweerd; maar ik heb beweerd, - ofschoon in andere bewoordingen, - dat zoodanige verbindtenis *in den regel niet bestaat* (dat in den regel eene onregtmatige handeling ook voor den ambtenaar ongeoorloofd is;) en daarbij heb ik de *vereischten* aangewezen, welke er aanwezig moeten zijn, om eene *uitzondering* op dien regel toetelaten(1), waarop ik heb betoogd, dat die vereischten ten opzigte van onregtmatige doorhalingen ontbreken (pag. 30 sqq.)(2). De vergelijking tusschen den notaris en den hypotheekbewaarder, door Rec. gemaakt, gaat dus aan alle kanten mank, evenzeer als die tusschen den hypotheekbewaarder en den deurwaarder.

Wat ik echter *volstrekt* beweerd heb, is, dat daar, waar aan den eenen kant geen regt is, aan den anderen geene regtelijke verbindtenis kan zijn. pag. 16 infra en 17.

'Neen' - dus declameert Rec. 'regt en verbindtenis zijn correlatief ten aanzien van tegenover elkander staande schuldeischer en schuldenaar. Is bij genen geen regt, zoo kan bij dezen geene verpligting bestaan, *maar geenszins ten aanzien van hem, die slechts op eene wettige wijze verhaalt wat tusschen partijen is omgegaan*.' - Ei, ei! - Maar wanneer nu eens de ambtenaar weigert te 'verhalen' en gij wilt hem dwingen -? Dan zal er toch aan uw kant wel een regt moeten zijn, om dat 'verhalen' te vorderen, aan den kant des ambtenaars eene verpligting, om dat 'verhalen' te doen?! -

Ik laat het gaarne aan den onpartijdigen over, te beoordee-

(1) Streng genomen kan men zelfs zeggen, dat ook dan nog geene verpligting tot eene onregtmatige handeling bestaat, omdat bij het bestaan dezer vereischten de handeling ten opzigte van den ambtenaar hare onregtmatigheid verliest: zij blijft echter ten opzigte van elk ander onregtmatig; en daarom en in zooverre kan men zeggen, dat een ambtenaar verpligt, regtens verbonden kan zijn, om eene onregtmatige handeling te volvoeren.

(2) Indien Rec., in plaats van zulk een geschreeuw aan te heffen, eenvoudig bewezen had, dat deze beide vereischten ten opzigte der doorhalingen bestaan, dan had hij mij overtuigd, dat ik dwaal. Bewijzen schijnt echter zijne zaak niet te zijn.

len, of ik uit de correlatie van regt en verbindtenis te veel heb afgeleid: - ook, of ik teregte heb beweerd, dat er buiten de gevallen, bij art. 1239 B.W. aangewezen, geen regt op doorhaling, zelfs niet ten opzigte van den hypotheekbewaarder, bestaat; - maar hoe het mogelijk is, te durven laten drukken, dat regt en verpligting (of regtelijke verbindtenis) in eenig geval *niet* correlatief kunnen zijn, begrijp ik niet.

Ten slotte zegt Rec., dat ook taal en stijl veel te wenschen overlaten. Zijn eigen taal en stijl bewijzen, hoe bevoegd hij is over taal en stijl te oordeelen! - Ik had echter wel gewild, dat hij zijn zeggen door voorbeelden had opgehelderd. Ik geloof evenwel gaarne, dat mijn werk in alle opzigten veel te wenschen overlaat. Rec. moge genoeg bekrompenheid aan eigenwaan paren, om zich onfeilbaar te achten: (quo quis indoctior, eo impudentior:) *ik* ben te zeer overtuigd van de onvolmaaktheid van alle menschenwerk, dan dat ik een oogenblik mijn werk zonder gebreken zoude hebben geloofd. Elke gegronde berisping, elke teregtwijzing zal ik daarom met graagte aannemen: - voor kwaadaardige verminking der waarheid heb ik niets dan verachting, voor bekrompen eigenwaan een christelijk medelijden.

Heerenveen, Aug. 1843.
A.F.J.